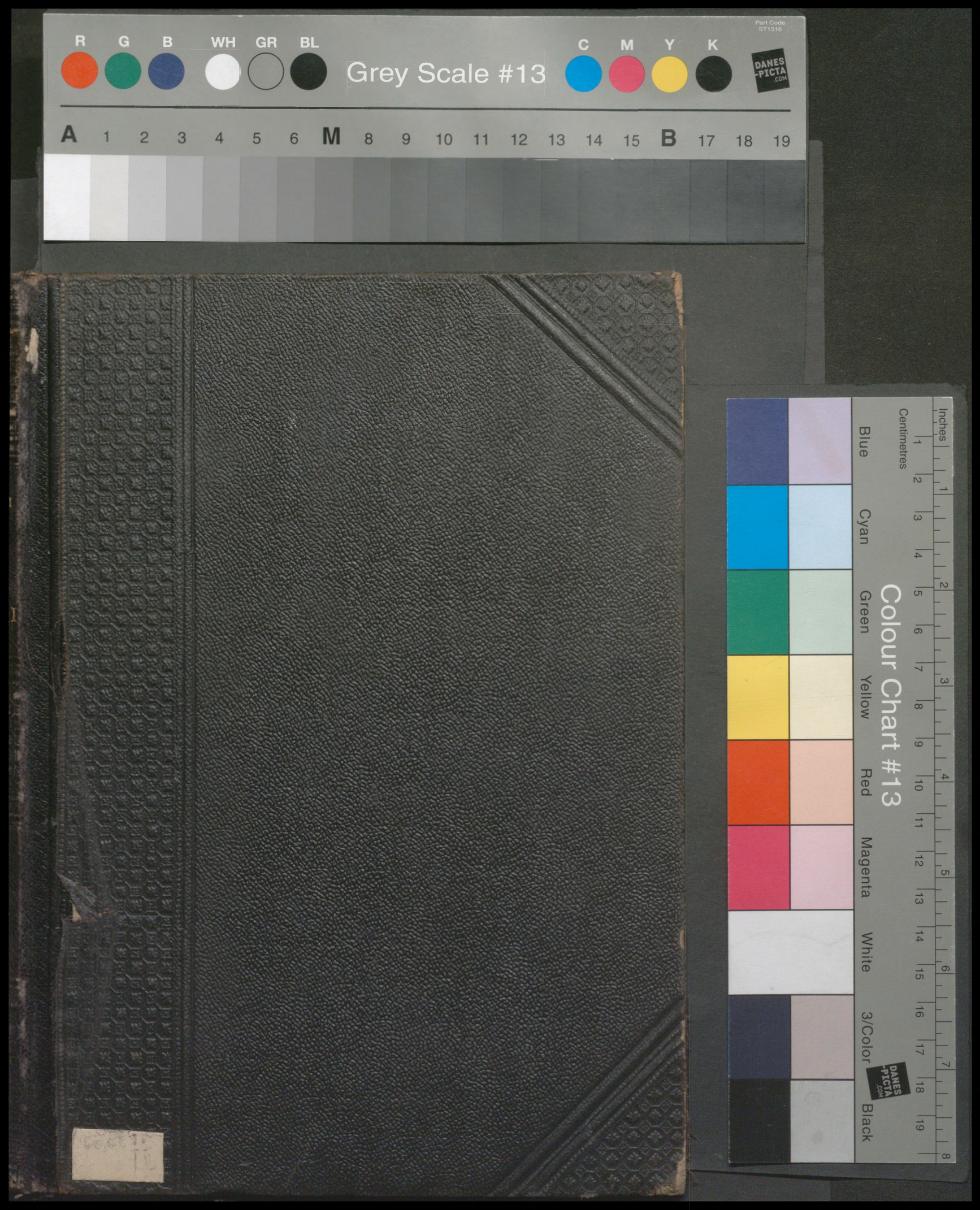
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code ST1316
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19
Colour Chart #13
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
Inches
Centimetres
DANES-PICTA.COM

217

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

WARSZAWA.

DRUK TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW.

Krakowskie-Przedmieście Nr. 66.

„12 8 0193 Fr.
„ТРИБУНА РАДЗЕЦКА"

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI

Tom VI.

od litery G do Herburty.

Z 581 rysunkami, 4 mapami i tablicą Gwiazdozbioru Nieba płn.

8304

Библиотека Изд. Тов ва Иностран. Рабочих в СССР
№ 15588

GŁÓWNY ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
Zarząd II
Nr inw. 1639.

WARSZAWA
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.
1900.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.

Варшава, 28 Января 1900 года.

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego
80309/2

G.

G. spółgłoska wargowa, siedemnaste zajmuje miejsce w alfabecie naszym (złożonym z 45 głosek). W alfabecie fenickim trzecia z rzędu, zwana *gimel*, t. j. wielbląd (prawdopodobnie od dawnej postaci hieroglificznej tego zwierzęcia), stąd poszła grecka nazwa *gamma*; w łacińskim powstało **G z C**, w czasie kiedy **C** stwardniało w **K**. W języku polskim **G** jest spółgłoska pierwotna twarda, wargowa, mocna; zmiękcza się w *pierwszym stopniu* przed samogłoskami miękkiemi *i* lub *e* pierwotnem (Ѣ), wyłącznie tylko w deklinacji na *dz*; w *drugim* zaś *stopniu* zmiękcza się *ż* przed jotowemi dwugłoskami, przed samogłoskami miękkiemi: *e* rodzimem (starosł. E.), *e* zastępczem (Ь) i *ę* w każdym razie, oraz przed *i* a także przed *e* pierwotnem (Ѣ) w konjugacji i etymologji tylko. To samo zmiękczenie przed *i* i *e* objawia się w językach: włoskim, francuskim i hiszpańskim; w angielskim w wyrazach pochodzenia francuskiego lub łacińskiego, przed *e* i *y* wymawia się jak *dż*. *Gu* brzmi we francuskim i hiszpańskim jak czyste *g*, we włoskim jak *gu*. Węgierskie *gy*, np. w wyrazie *Magyaren* brzmi jak *dj*.—**G.** na monetach francuskich wskazuje mennicę w Poitiers, na szwajcarskich w Genewie, na austrjackich w Nagybanja na Węgrzech, na pruskich w Szczecinie.

G w muzyce, nazwa jednego z siedmiu tonów skali czyli gamy muzycznej, w podziale dzisiejszym (zaczynającym się od *C*) piątego, w podziale dawnym (od *A*) siódmego. Inaczej ton *G* czyli *kwinta* oznacza się zgłoską *sol*. *G* jest także jedną z głosek, używanych do wskazania wysokości tonów jako klucze; klucz *G* (klucz wiolinowy) był pierwotnie, w w. XIII, wyrażany istotnie przez głoskę *g* i stopniowo przeobraził się w znak obecnie używany.

Ga— w chemji symbol atomu galu (ob.).

Gab (Kab) nazwa dwóch oaz w pustyni Libijskiej położonych na zachód od Dongoli, z których większa, ciągnąca się wzdłuż Nilu, zwana *Wadi el Gab*, posiada liczne wsie i studnie i zarówno jak druga, o sześć dni drogi leżąca *Gab el Kebir*, zamieszkaną jest przez plemię Kababisz.

Gabaon (miasto-góra), stolica Gabaonitów o 40—50 stadjów na północ od Jerozolimy; mieszkańcy tego miasta zostali poddani pokoleniu Benjamina, a następ. synom Aarona odstąpieni, obowiązani byli nosić drzewo i wodę do przybytku Pańskiego. Na miejscu dawnego miasta Gabaon leży wieś *El-Dżib*.

Gabara, statek szeroki i płaski do żeglugi rzecznej, przeznaczony do wielkiego ładunku, używany głównie na morzu Śródziemnem i na Wiśle; obecnie najczęściej prowadzony jest przez statek parowy, zwany *holownikiem*. Nazwą **G.** mają również statki do 500 ton ładunku zabierać mogące, służące do transportu koni *(gabare ecurie)*.

Gabba Karol Franciszek, prawnik włoski, * 1835 w Lodi, od 1862 profesor filozofji prawa w uniwersytecie pizańskim. Oprócz głównego swego dzieła „Teoria della retroattivita delle leggi" (2 wyd., Turga, 1889, t. 4), napisał: „Philosophie du droit de succession" (Bruksela, 1858); „La questione feminile e la principessa Doria d'Istria" (1865); „Intorno al matrimonio civile" (1868); „Il pro ed il contra nella questione della pena di morte" (1866); „Le nuove leggi prussiane intorno alla proprietà fondiaria e al diritto ipotecario" (1874); „Il divorzio nella legislazione italiana" (1885) i in.

Gableniec.

Gabelenc, *Gableniec*, herb rodziny tegoż nazwiska pochodzenia niemieckiego, osiadłej, w dawnem województwie Malborskiem i na Szląsku; wyobraża w polu czerwonem widły żelazne o 3 zębach, ostrzem do góry stojące; tarczę pokrywa hełm bez korony o dwu skrzydłach szarych.

Gabelentz Jan Konon von der), mąż stanu i językoznawca niemiecki, * 1807 roku w Altenburgu; zajmując w księstwie altenburskiem wyższe urzę-

dy, czynny brał udział w sprawach ogólno-niemieckich 1848. W r. 1870 wycofał się zupełnie z życia publicznego. † 1874. **G.** posiadał ogromną erudycję. Znał on około 80-ciu języków, nad 30-u pracował naukowo. Z prac jego na polu lingwistyki celniejsze są: „Eléments de la grammaire Mandchoue" (Altenburg, 1833); „Grundzüge einer syrijanischen Grammatik" (Altemburg, 1841); „Beiträge zur Sprachenkunde" (3 części, Lipsk, 1852) i „Die melanesischen Sprachen" (Lipsk, 1860). Oprócz tego dał mandżurski przekład chińskich dzieł: „Se-szu", „Szuking" i „Szi-king" ze słownikiem mandżursko-niemieckim (Lipsk, 1864); wspólnie zaś z J. Löbem uskutecznił doskonałe wydanie tłómaczenia Biblji Ulfilasa (2 t., Lipsk, 1843—46). Por. G. von der Gabelentz „Hans Conon von der G. als Sprachforscher" (w „Berichten der Sachsischen Gesellschaft der Wissenschaft" za r. 1886).

Gabelentz Jerzy Kanon, lingwista, syn poprzedniego, * 1840 w Poschwitz pod Altenburgiem, kształcił się w uniwersytecie jenajskim i lipskim, następnie wstąpił do saskiej służby cywilnej, w r. 1878 został profesorem języków wschodnio-azjatyckich w Lipsku, później (1889) w Berlinie. Obdarzony wielką zdolnością lingwistyczną, w dzieciństwie już znał język holenderski, włoski, nowozelandzki, a wkrótce nauczył się chińskiego, następnie przyswoił sobie japoński, mandżurski i in. Prace swoje pomieszczał w „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft", w „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" i in., a nadto napisał: „Chinesische Grammatik" (Lipsk, 1881); „Anfangsgründe der chinesischen Grammatik" (1883); „Beiträge zur Kenntnis der melanesischen mikronesischen und papuanischen Sprachen" (1882) i in., przetłómaczył z chińskiego i wydał z komentarzami metafizyczne dzieło „Thai-kih-thü" (Dreźno, 1876) i ogłosił studja: „Confucius und seine Lehre" (Lipsk, 1888) i „Die Sprachwissenschaft" (tamże, 1891).

Gabelle, gabella (od tegoż pierwiastku, co niem. gaben), podatek pośredni pochodzący z czasów średniowiecznych. We Włoszech i Francji **G.** oznaczało w szczególności podatek od soli. Powstał on w 1286 za panowania Filipa IV.

Gabelsberger Franciszek Ksawery, wynalazca stenografji w Niemczech, * 1789 r. w Monachjum, † 1849; ostatnio był tajnym sekretarzem w ministerjum spraw wewnętrznych. W r. 1890 wzniesiono mu pomnik w Monachjum. Wprowadzenie ustawy konstytucyjnej pobudziło **G.** do oddania się stenografji. Dzieła jego w tym przedmiocie są: „Anleitung zur deutschen Redeschreibekunst oder Stenographie" (1834, 2 wyd., 1850); „Stenographische Lesebibliothek" (1838). Uczniowie jego zawiązali centralne towarzystwo stenografów Gabelsbergera, które wydało pozostałe po nim pismo „Lehrgebäude der Stenographie" (Monachjum, 1850). Por. Gerbera „G-s Leben und Streben" (Monachjum, 1868).

Gabelsberger Franciszek.

Gabes, port w Tunetanji, w zatoce t. n., lub Mały Syrt, a właściwie oaza złożona z licznych małych osad, licząca 12,000 m., posiada plantacje cytryn, pomarańcz, daktyli, winnice i ogrody. W V i VI wieku była tam siedziba biskupa, a w X w. ufortyfikowane i bogate miasto handlowe. Do portu mogą wchodzić tylko małe parowce.

Gabii, jedno z większych i potężniejszych miast w starożytnym związku latyńskim, położone na północnym stoku gór albańskich. W początkach walczyło o władzę zwierzchnią z Rzymem, który pod panowaniem Tarkwinjusza zawarł z nim przymierze, a później pokonał. Junona odbierała tutaj cześć szczególną, i stąd pochodzi jej przydomek *Gabina*. W pobliżu **G.** znajdowały się słynne kamieniołomy, dzięki którym Rzym spalony przez Nerona, został w znacznej mierze odbudowany. Por. Albano, t. 1.

Gabillon Ludwik, aktor niemiecki, * 1828 r. w Güstrow. W r. 1853 wstąpił do wiedeńskiego Burgteatru i odznaczył się w rolach charakterystycznych.

Gabillon Zerlina, z domu Würzburg, żona poprzedniego, * 1835 r., † 1892 r. w Abrame; wybitną była w rolach salonowych.

Gabina, w niektórych miejscach tak nazywają wiąz długoszypułkowy (ob.).

Gabinet (z franc.), mały pokoik, przeznaczony wyłącznie dla jednej osoby. *Gabinetami* zowią także całe gmachy, mieszczące w sobie zbiory obrazów, roślin, zwierząt, monet lub rozmaite osobliwości. W mieszkaniach osób panujących zowie się *gabinetem* nie tylko prywatna ich komnata, ale także sala, w której przyjmują ministrów i z nimi pracują: stąd przenośnie nazywają czasem *gabinetem* sam rząd, zwłaszcza pod względem jego stosunków politycznych zagranicznych. *Pismo gabinetowe* jest to reskrypt monarchy z własnym jego podpisem lub w jego imieniu, bez kontrasygnacji ministra.

Gabinjusz, ród plebejski w starożytnym Rzymie; najznakomitszym jego przedstawicielem jest **G.** Aulus, gorliwy stronnik Pompejusza, jako trybun ludu 67 prz. Chr. przeprowadził prawo (*Lex Gabinia*), mocą którego Pompejusz najwyższą otrzymał władzę; osławił się, szczególnie jako namiestnik Syrji, przez swoje zdzierstwa i ucisk mieszkańców, † 47 prz. Chr. Inni członkowie tego rodu nie zbyt świetne, ale zaszczytne

zajmowali stanowiska w rzeczypospolitej. Por. Stocchi „Aulo Gabinio e i suoi processi" (Turyn, (1892).

Gabl Aloizy, malarz rodzajowy, * 1845 r. w Wies w Pitzthalu (Tyrol), kształcił się w Monachjum, gdzie później został profesorem akademji sztuk pięknych, wykonał: „Haspinger głoszący powstanie"; „Rokosz rekrutów w Tyrolu"; „Szczepienie ospy": „Trzej królowie" i in.

Gableniec, herb, ob. Gabelenc.

Gablenz Ludwik Karol Wilhelm, baron von, generał austrjacki, * 1814 w Jenie. Ze służby saskiej przeszedł do austrjackiej 1833. W wojnie włoskiej 1859 odznaczył się pod Solferino i zakrywał odwrót armji. Mianowany 1863 feldmarszałkiem, dowodził w wojnie niemiecko-duńskiej 1864 szóstym korpusem armji i zajął 6 lutego Szlezwig. W r. 1865 został namiestnikiem Holsztynu. W wojnie 1866 dowodząc 10 korpusem armji, odniósł niejakie korzyści nad Prusakami pod Trautenau (28 czerwca). W 1867 mianowany dożywotnim członkiem izby panów, działał w interesie centralistów. W 1871 wziął ze służby wojskowej dymisję. Używany był także do różnych misji dyplomatycznych. Zastrzelił się 1874 w Zurychu, dotknięty rozstrojem władz umysłowych. Por. Juncka „Aus dem Leben des Generals Ludwig Freiherrn von G." (2 wyd., Wiedeń, 1874).

Gabler Jerzy Andrzej, syn Jana Filipa **G.**, * 1786 w Altdorf w Szwajcarji, uczył się prawa i filozofji w Jenie, a po kilku latach nauczycielki w gimnazjum, 1821 został sekretarzem gimnazjum, a 1830 r. naczelnikiem wychowania we Frankfurcie nad Menem; od 1835 wykładał po Heglu w Berlinie jego system, † 1853. Wydał „Lehrbuch zur phil. Propädeutik" (Erlangen, 1827); „De verae phil. erga religionem chr. pietate" (Berlin, 1836); „Die Hegelsche Phil. Beiträge zu ihrer richtigen Beurtheilung und Würdigung" (Berlin, 1843). Sam Hegel przyznawał, że **G.** jedyny z jego uczniów go zrozumiał, choć niezupełnie. Główne jego też znaczenie dla filozofji polega na popularniejszym wykładzie nauk swego mistrza, których bronił przeciw zarzutom niereligijności.

Gabler Wilhelm, literat czesko-niemiecki, dr. filozofji, pedagog, * 1821 r. w Wartenberku w król. Czeskiem. Po nauczeniu się języka czeskiego i ukończeniu nauk w Pradze i Paryżu, rozpoczął zawód literacki 1846 r. za wpływem K. Havliczka, który skłonił go także, że oświadczył się za narodowością czeską, w r. 1848 i 49 był współredaktorem dziennika *Narodni Noviny*, a od 1 kwietnia 1850 r. dziennika niemieckiego *Union*. Wydał po niemiecku: „Die nationale Politik in Oesterreich" (1850); „Prager Briefe über die böhmische Frage" (1869); „Ein offenes Wort an unsere deutschen Landsleute" (1879); po francusku: „Le royaume de Bohême et l'état autrichien" (1867); po czesku: „Panna Orleánská" (1870); kilka prac o rewolucji francuskiej (1866—1894); „Život A. Thiersa"; „Ze života generała Zacha" (1892); „Svobodni zednarzi franc. a niemeczti" (1893). Więziony dwukrotnie za artykuły, zamieszczane w *Union*. Był też współpracownikiem dziennika *Narodni Listy*, *Ost und West* i innych, oraz Encyklopedji Czeskiej Riegra. Od r. 1871 jest członkiem czeskiego Towarzystwa Naukowego. Pisywał korespondencje do *Ateneum* warszawskiego.

Gablonz, po czesku *Jablonec*, m. fabryczne w czeskim pow. Bolesławskim nad rz. Nisą, 4,760 m., przędzalnie i sukiennice; główne siedlisko handlu wszelkiego rodzaju i fabryki wyrobów szklanych, a zwłaszcza sztucznych pereł i kamieni.

Gaboriau Emil, powieściopisarz francuski, * 1833, † 1873. Wystąpił po raz pierwszy w r. 1860, ze zbiorem szkiców z życia żołnierskiego p. t. „Le 13 hussards" (18 wyd., Paryż, 1871), odznaczających się niepospolitą werwą humorystyczną; następnie zaczął malować życie półświata w „Les cotillons célèbres" (historja metres królów francuskich; 6 wyd., 2 t., 1870) i w „Les comédiennes adorées" (szkice z życia demi-mondu za czasów drugiego cesarstwa). Począwszy od „L'affaire Lerouge" (10 wyd., 1871; polski przekład p. t. „Gdzie winowajca?", Lwów, 1870) rozpoczął szereg powieści, do których temat czerpał z praktyki kryminalnej; na tle tem napisał „Le dossier N. 113" (9 wyd., 1871, przekład polski w Tygodniku romansów p. t. „Sprawa Prospera Bertomy" i oddzielnie p. t. „Akta kryminalne N. 113", Lwów, 1872); „Le crime d'Orcival" (8 wyd., 1872; przekład w Wędrowcu); „Les esclaves de Paris" (5 wyd., 1871; przekład w Dzienniku warszawskim z 1869); „La vie infernale" (3 wyd., przekład w Wędrowcu z 1870); „Les gens de bureau" (4 wyd., 1871; przekład p. t. „Ajent policyjny" (Lwów, 1870); „Monsieur Lecoq" (5 wyd., 1871; polski przekład w Tygodniku romansów z 1870); „La clique dorée" (1871; przekład w Bibljotece romansów i oddzielnie p. t. „Złota Szajka" (1872); „Mariages d'aventures" (1872) i „La dégringolade" (1872; przekład polski p. t. „Upadek", w Bibljotece romansów i oddzielnie, 1872—73); „Kapitan Contanceau" (przełożyła E. Karczewska, Piotrków, 1880); „L a corde au cou" (1873) i „L'argent des autres" (1874). Poczytność powieści **G.** opiera się na skorzystaniu z popędu ludzi do wszystkiego tajemniczego i przerażającego i na nadzwyczaj zręcznie przeprowadzonej intrydze. Brak mu jednak fantazji tak w inwencji (ograniczenie się w swych powieściach na małej liczbie, zupełnie prawie do siebie podobnych typów), jak i w ekspozycji (opis popełnionej zbrodni, śledztwo nadzwyczaj szczegółowe, ciągnące się przez całą prawie po-

wieść i ukaranie, które **G.** pozostawia zwykle samemu przestępcy).

Gabriac Józef Juljusz Paweł Marja Franciszek de Cadoine, margrabia dyplomata francuski, * 1830. W 1866 jeździł z poselstwem do Petersburga, gdzie przebywał do 1871, w tym samym charakterze udał się następnie do Berlina, a w r. 1872 jako minister pełnomocny de la Haye, potem do Aten, w 1873 do Brukseli, w 1876—80 został ambasadorem w Rzymie. Napisał dzieło p. t.: „l'Eglise et l'Etat" (1886).

Gabriel Józef Gabrjel Juljusz, autor dramatyczny francuski, * 1792 w Paryżu, † 1869.

Gabriel Wacław, pisarz czeski, * 1836 r. w Chomuticach pod Nowym Bydżowem, w r. 1876 został nauczycielem we Wlaszymie. Napisał: „Obrazky ze szkolstvi czeského a rak. z uplynulych stoleti" (1891); „Popisy a dopisy" (1894). W *Lumirze* z r. 1862 są jego pióra „Diejiny a mistopis miesta Kourzimi."

Gabrieli Andrzej, * około 1510 w Wenecji, od 1536 śpiewak w kaplicy doży, od 1556 organista przy kościele ś. Marka, † 1586, był jednym z najznakomitszych kompozytorów i organistów swojego czasu. Wiele jego utworów drukowano w Wenecji i Antwerpji.

Gabrieli Jan, synowiec i uczeń poprzedniego, * 1557 w Wenecji, † 1612; od 1584 organista kościoła ś. Marka w Wenecji; już od 1575 uważany był za niepospolitego mistrza, a i dzisiaj jeszcze wysoko są cenione jego utwory. Por. Winterfelda „Joh. **G.** und sein Zeitalter" (Berlin, 1834).

Gabrielli Mikołaj, hrabia, * 1814 w Neapolu, † 1891 w Paryżu, kompozytor muzyczny włoski, uczeń Zingarellego. Napisał kilkadziesiąt baletów i przeszło 14 oper, z tych najcelniejsze: „Gemma" wystawiona w Paryżu w 1854, „les Elfes" 1856 i „l'Etoile de Messine" 1861, jednoaktowa operetka „Don Gregorio" dotychczas przedstawianą bywa w Paryżu.

Gabrjel (po hebr. *mąż Boży* albo *moc Boża*), jeden z archaniołów (ob.), wspominany w Piśmie ś., jako posłannik i zwiastun. On to zwiastował N. Pannie w Nazarecie urodzenie zbawiciela (Łuk, 1, 26). Według rabinów jest on aniołem śmierci, księciem płomieni, panem piorunów i opiekunem dojrzewania owoców. W Talmudzie przypisują mu rozmaite wyświadczone usługi; Mahometanie zaś uważają go za jednego z czterech uprzywilejowanych przez Boga aniołów i twierdzą, że Mahomet przez niego otrzymał objawienie przy układaniu Koranu i t. d.

Gabrjel *(Garabied, Gurobiel, Gurabiel)*, biskup lwowski ormiański, obrany przez lud 6 kwietnia 1606, ale nie potwierdzony przez króla. † 1607. Czyt. Barącza „Żywoty Sław. Ormian w Polsce" (str. 131).

Gabrjel Bużyński, biskup razański i muromski od 1726, autor rosyjski, * 1680 na Ukrainie, † 1731; od 1707 nauczyciel, a potem (1714), prefekt szkoły duchownej w Moskwie, następnie kapelan floty; towarzyszył Piotrowi I we wszystkich jego wyprawach wojennych. Ogłosił drukiem: „Wstęp do historji państw europejskich" (Puffendorfa, 1718 i 1726); „Theatron albo wykład historji świętej i powszechnej" (Stratemanna, 1724); „O powinnościach człowieka i obywatela," przekład z Puffendorfa (1726). Jego niektóre kazania wydał Nowikow w Moskwie 1784 roku.

Gabrjela d'Estrées, ob. Estrées.

Gabrjela, pseudonim, ob. Żmichowska Narcyza.

Gabro *(gabbro, eufotyd)*, skała zielona, złożona z albitu zbitego albo labradoru i diallagu (mignniku). Skała ta, niekiedy z pozoru granitowata, często jest złożenia mniej lub więcej listkowatego. **G.** tworzy niekiedy skały malownicze, rozwinięty jest najwięcej w Norwegji, nie rzadki i w innych okolicach. We Florencji używa się na ozdoby architektoniczne. Nazwa pochodzi od miejscowości **G.** we Włoszech. Znaną jest też odmiana czerwona **G.** *rosso*.

Gabronit, ob. Skapolit.

Gabrowo, Gaborowo, m. Bulgarji, o 6 mil, od Ternowa, u podnoża gór Bałkańskich, 8,000 m. (Bulgarów). Tu powstała pierwsza szkoła narodowa (ok. 1830) z systemem wzajemnego nauczania. Ożywiony handel i przemysł.

Gabrszczek Ondrzej, pisarz i wydawca słowiński, * 1864 r. w Kobarydzie w Gorycji; w latach 1883—1887 był nauczycielem i pisywał artykuły polityczne i ekonomiczne do czasopism krajowych i obcych. Przełożył kilka powieści na język czeski. W r. 1889 tygodnik gorycki *Socza* stał się jego własnością i przeszedł pod jego redakcję. W r. 1893 zaczął wydawać w drukarni własnej *Bibljotekę Słowiańską*, w której między innemi umieścił swój zbiór „Narodnih pripovedek," oraz przekłady dzieł słowiańskich, częstokroć własnego pióra. W r. 1894 ogłosił obszerny „Kažipot po dežèli doriszki in grodiszki."

Gabrszek Franciszek, pedagog i autor słowiński, * 1856 r. w Holmcu pod Kamnikiem w Krainie, od 1876 był nauczycielem, od 1889 r. okręgowym inspektorem szkół. Większe jego prace mieszczą się w *Popotniku* (1881—4), *Učiteljskim Tovariszu* (1882—8), *Pedagogiszkim Letniku*, który redagował (1887—92), *Slovenskim národzie*, w *Vrtcu* (1882, idylla); wydał też kilka prac pedagogicznych w osobnych książkach.

Gabun, rzeka w Afryce, uchodzi do oceanu Atlantyckiego, nieco na północ od równika. Rzeka ta powstaje z połączenia 5 innych rzek, których źródła dotąd nie są zbadane.—**G.,** kraina, od r. 1891 francuskiem Kongo zwana, leży w południowej części Gwinei, w zachodniej Afryce

podrównikowej, nad oceanem Atlantyckim, na północ od niemieckiej kolonji Kamerunu, przerznięta kilku rzekami (Gabun, Kamerun, Melemba, Borea i in.), ma klimat w części górzystej zdrowy, w nizinach zabójczy; roślinność tu bujna. Mieszkańcy, *Gabunowie*, żyją w drobnych pokoleniach, są bardzo dzicy i czczą fetysze. Mężczyźni zajmują się tam handlem, kobiety zaś rolnictwem. Głównemi przedmiotami wywozu są: kauczuk, oliwa palmowa, kość słoniowa, drzewo, malachit, kakao, kawa, cukier, bawełna, ananasy i t. p.

Gacek, zwierzę, ob. Nietoperz.

Gachard Ludwik Prosper, generalny archiwista i historyk belgijski, * 1800 w Paryżu; mając udział w rewolucji belgijskiej 1830, został w następnym roku naturalizowany w Belgji i otrzymał tamże urząd archiwisty. Od r. 1837 członek akademji belgijskiej, od 1850 sekretarz król. komisji historycznej i prezes Conseil héraldique, † 1885. Z pomiędzy wielu prac historycznych **G.** na szczególną zasługują uwagę: „Retraite et mort de Charles V" (Bruks., 1854—55, t. 3); „Relation des troubles de Gand sous Charles V" (Bruks., 1846); „Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas" (t. 1—4, Bruksela, 1848—59); „Correspondance de Guillaume-le-Taciturne" (t. 1—6, Bruksela, 1847—58); „Don Carlos et Philippe II" (2 t., Bruksela, 1863, 2 wyd., 1867); „Actes des Etats Généraux des Pays-Bas 1576—85" (2 t., 1866); „Relations des ambassadeurs vénitiens sous Charles-Quint et Philippe II" (1855); „Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme avec Philippe II" (3 t. Bruksela, 1867—81).

Gachupines, obelżywa nazwa, nadawana w Meksyku emigrantom hiszpańskim.

Gacki Józef, ksiądz, * 1805 w Pensach. guber. suwalskiej; wstąpił do pijarów w Piotrkowie 1821; w 1824 roku ze szkoły na Żoliborzu przeszedł na wydział filozoficzny uniwersytetu warszaw. Od r. 1827 był nauczycielem historji w Piotrkowie aż do 1830, w którym wyjechał dla dalszej nauki do Berlina. Po powrocie stamtąd (1831) został wikarjuszem w Międzyrzeczu podlaskim (1837), a następnie proboszczem w Jedlnej, jako kanonik katedry sandomierskiej; † 1876. Oprócz licznych rozpraw historycznych w pismach czasowych (najwięcej w „Pamiętniku Religijno-Moralnym"), wydał oddzielnie: „Pamiętnik chronologiczny historji powszechnej" (Warszawa, 1839); „O rodzinie Jana Kochanowskiego" (Warszawa, 1869); „Benedyktyński klasztor w Sieciechowie" (Radom, 1872); „Benedektyński klasztor ś. Krzyża na Łysej Górze" (Warszawa, 1873); „Jedlna, jej kościół, zapisy i akta obelnego prawa" (Radom, 1875).

Gać, rzeka w gub. i pow. Łomżyńskim, początek ma pod wsią Sanie-Dąb niedaleko Zambrowa; wpada z lewej strony do Narwi, upłynąwszy wiorst 21. Przyjmuje rzeczkę Jabłonkę i kilka strumieni.

Gad, nazwa jednego z bóstw babilońskich (w rodzaju Jupitera), którego czciła część Izraelitów pod koniec swego wygnania.

Gad, (po hebr. *szczęście*), siódmy syn Jakóba i niewolnicy Silpy, protoplasta pokolenia **G.**, liczącego za Mojżesza 45,650 mężów zdolnych do oręża, otrzymał przy rozdziale krajów ziemię na wschód Jordanu, na zachód Amonitów, na północ pokolenia Rubena, a na południe półpokolenia Manasesa.

Gad, prorok i powiernik Dawida, znany jako jego dziejopis.

Gad de Ouciu. Niegdyś w bibljotece Kolbertowskiej znajdował się rękopis, zawierający tłómaczenie rytmem francuskim pięciu ksiąg Boecjusza p. t. „Pocieszenia filozofji". W końcu tego rękopismu tłómacz czyni wzmiankę, że był rodem Polak, z powołania Dominikanin i że ukończył swą pracę 1336. Wedle przypuszczeń Ossolińskiego („Wiadom. hist.—krytycz." I, 508), był rodem z miasta Ujścia lub Ojcowa.

Gadabursi, plemię Somalów nad zatoką Aden w północno-wschodniej Afryce, którego terytorjum przyłączone zostało do posiadłości francuskich; główne miejscowości są: Dunga, Jibril i Abakor.

Gaddi, florencka rodzina znakomitych malarzów. **Gaddo Gaddi,** * około 1260, † po 1333, wezwany przez papieża Klemensa V, wykonał śliczne roboty mozaikowe, z których najlepsze przechowują się jeszcze w katedrach florenckiej i pizańskiej.—Jego syn **Gaddi** Tadeusz, * około 1300, najwybitniejszy uczeń Giotta, wsławił się najwięcej cyklem z życia Marji Panny, wykonanym na ścianach kaplicy Baroncelli w kościele ś. Krzyża we Florencji. Jako architekt odznaczył się budową katedry florenckiej; czas śmierci niewiadomy, żył jeszcze 1366.—Jego syn **Gaddi** Anioł, * 1333, † 1396, był również znakomitym malarzem. Z utworów jego przechowały się piękne freski w kaplicy Najśw. Panny w Prato i w kościele św. Krzyża we Florencji.

Gade Niels Wilhelm, znakomity muzyk duński, * 1817 w Kopenhadze, † 1890; naprzód skrzypek kapeli królewskiej, kształcił się następnie za granicą, zwłaszcza w Lipsku, gdzie wszedł w bliższą zażyłość z Mendelsohnem, był w latach 1844—45 dyrektorem koncertów w Gewandhauzie, od 1848 był w mieście rodzinnem organistą, od 1850 dyrektorem koncertów z tytułem profesora muzyki, później kapelmistrzem w teatrze dworskim, od

Gade Niels Wilh.

1865 pierwszym dyrektorem konserw. muzycznego. Liczne jego kompozycje świadczą o znakomitych zdolnościach i stawiają go w szeregu pierwszorzędnych mistrzów nowoczesnych. Pierwsze jego utwory szczególnie urocze wywierają wrażenie swą północną romantyką, czego nie widać już w późniejszych. Do najcelniejszych kompozycji **G.** zaliczają 8 symfonji, 5 uwertur (najulubieńsze: „Odgłosy Osjana“ i „Na wyżynie”), „Comala,“ poemat dramatyczny podług Osjana, opera „Mariotta,” „Córa króla Olch,” ballada, „Psyche” (kantata, (1881), sonaty i wiele drobnych utworów.

Gadebusch Fryderyk Konrad, * 1719 na wyspie Rugji, † 1788; urzędnik sądowy w Dorpacie, mianowany był przez cesarzową rosyjską Katarzynę r. 1767 członkiem komisji do ułożenia projektu nowego kodeksu praw. Ważniejsze jego dzieła są: „Abhandlung von Lievländischen Geschichtsschreibern“ (Ryga, 1777); „Lievländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung“ (Ryga, 1777); „Lievländische Jahrbücher von J. 1030 bis 1761“ (Ryga, 1780—83).

Gädeke Arnold Henryk, historyk, ob. Gaedeke.

Gadolin, Jan, chemik, * 1760 w Abo, † 1852, był od 1785 do 1822 profesorem chemji w Upsali. Ogłosił: „De theoria caloris corporum specifici“ (1792); „Systema fossilium, analysibus chemicis examinatorum“ (1825). Od niego otrzymał nazwę gadolinit (ob.).

Gadolinit, minerał z rzędu krzemianów, z grupy turmalinów; jest to krzemian wielozasadowy, złożenia zbitego, koloru czarnego, twardość 7, c. wł. 4. Znajduje się w Szwecji, na Harcu i w głazach narzutowych Europy środkowej.

Gadomski Stanisław Kostka, h. Rola, ostatni wojewoda łęczycki, pobierał nauki w Lotaryngji, pod opieką króla Stanisława Leszczyńskiego, a następnie wszedł do wojska francuskiego, z którego w stopniu kapitana przeniósł się do armji Fryderyka, króla pruskiego, walczącego wówczas o zdobycie Szląska. Po powrocie do ojczyzny został generał-adjutantem Józefa Potockiego, hetmana wielkiego. Mianowany 1757 pułkownikiem wojsk koronnych i w tymże samym roku generałem majorem, wyznaczony został przez króla na asesora sądów nadwornych, a 1760 mianowany podkomorzym. Posunięty 1762 na generała lejtnanta. Po śmierci króla jeździł 1763 r. w poselstwie do Berlina. Oddany duszą Czartoryskim, dobrze był widziany przez króla Stanisława Poniatowskiego i mianowany członkiem rady nieustającej, a 1747 wojewodą łęczyckim. Data śmierci jego niewiadoma.

Gadomski Wojciech Józef, h. Rola, * 1719, † 1791. Był profesorem seminarjum pułtuskiego, w 1756 proboszczem w Sannikach, kantorem katedralnym płockim i oficjałem generalnym djecezji, został w końcu sufraganem płockim i biskupem bendeńskim. Był to człowiek miłosierny, większą część swoich dochodów obracał na uczynki dobroczynne.

Gadomski Walery, rzeźbiarz polski, * 1834 w Krakowie, kształcił się tamże pod Henrykiem Kossowskim i w Wiedniu pod Bauerem. W r. 1860 osiadł w Krakowie, 1877 został profesorem tamecznej szkoły szkoły sztuk pięknych. Ociemniawszy, musiał zaniechać swej działalności w r. 1890. Dla uczczenia 400-tnej rocznicy urodzin Kopernika 1873 r., wykonał wielkich rozmiarów jego posąg z kararyjskiego marmuru, niepospolitych zalet. Wykonał potem popiersia Kopernika i Matejki, statuę Zygmunta Augusta, „Parys i Helena”; „Pius IX” (w katedrze na Wawelu); „Wit Stwosz” i „Herodjada.”

Gadomski Jan, literat i dziennikarz, * 1859 w Warszawie; kształcił się w Siedlcach, Warszawie, Petersburgu i Krakowie; pierwsze prace drukował w *Nowej Reformie*, potem był współpracownikiem *Świtu* i *Gazety Polskiej*, której redakcję objął 1 lipca 1898 r. i zaczął do niej dołączać cotygodniowy bezpłatny dodatek książkowy, co wywołało przewrót w stosunkach wydawniczo - dziennikarskich. Wydał: „Larik” (1886 i 1889). W *Gazecie Polskiej* prowadzi dział polityczny.

Gadomski Jan.

Gadon v. *Zawadyniec* odm., herb: W polu błękitnem pień o czterech sękach, w kątach tarczy 4 lilje podwójne (Gozdawa) srebrne; nad tarczą korona, z której lew do połowy w prawo wyskakujący, o podwójnym, do góry zadartym, ogonie.

Gadon.

Gadon J., pisarz polski, mieszkający w Paryżu, gdzie jest sekretarzem Towarzystwa historycznego. Wydał 1883 roku obszerne sprawozdanie o funduszach i położeniu Towarzystwa historycznego.

Gadus, ryba, ob. Wątłusz.

Gady *(Reptilia)*, gromada zwierząt kręgowych, obejmująca zwierzęta zimnokrwiste, oddychające płucami, lęgnące się z jaj. Gromada ta u Cuviera obejmowała i zwierzęta żabowate; dzisiejsi wszakże zoologowie, za radą Blainville'a, po większej części z tych istot tworzą gromadę *płazów, amphibia;* słownictwo polskie nie jest tu ustalone: nie wszyscy zgadzają się na takie odróżnienie gadów od płazów; u niektórych pisarzów

wyrazy te są jednoznaczne i służą na oznaczenie gromady *reptilia*, dla gromady zaś *amphibia* używają nazwy *ziemnowodne*, *skrzeki* lub *oszluzgi*. **G.** właściwe odznaczają się już na zewnątrz pokryciem ciała i uderzają rozwinięciem systemu naskórkowego rogowego, objawiającego się już to w pazurach, już w rogowej powłoce całego ciała. Szkielet ich (fig. 1) odznacza się osadzeniem głowy na słupie kręgowym, jak u ptaków, za pomocą jednego tylko wyrostka (kłykcia potylicznego) i stałą obecnością żeber. Serce o trzech jamach wyraźnych, mają bowiem komórkę jedną tylko, a dwa przedsionki; tylko u krokodylów serce ma

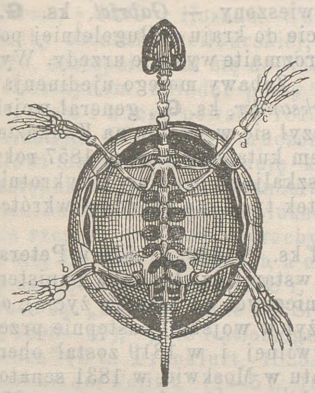

Fig. 1. Szkielet żółwia. *b* obojczyk, *c* kości przedramieniowe, *d* kość ramieniowa, *e* kręgi grzbietowe, *f* wyrostki kręgów, *g* kości miednicy, *h* kości goleni, *i* kość udowa.

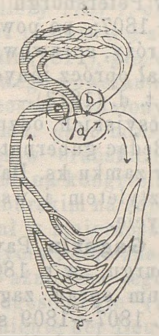

Fig. 2. Obraz szematyczny obiegu krwi u gadów. *a* obieg mały, *b* przedsionek lewy, *c* przedsionek prawy, *d* jedyna komórka, *e* obieg wielki.

cztery jamy; obraz szematyczny obiegu krwi u gadów przedstawia fig. 2. Oddychanie mają, od samego wylęgnięcia z jaja, atmosferyczne za pomocą płuc i przemian w ogólności nie odbywają. Lęgną się z jaj składanych na lądzie; jaja pokryte są skorupą wapienną (żółwie i krokodyle) lub błoną tęgą, nieprzezroczystą (jaszczurki właściwe i węże). W jaju pęcherzyk alantoidalny wyraźny jest jak u ptaków. Mózg, a zwłaszcza móżdżek, jest bardzo mały; różne odgałęzienia nerwowe używają znacznej niezależności, a po odjęciu głowy zwierzę przez pewien czas posiada jeszcze ruch dowolny. Przyrządy zmysłów są rozwinięte słabiej niż u zwierząt ciepło-krwistych, lecz są czulsze niż u płazów. Wężom i innym **G.** brak powiek, które są zastąpione przez błonkę przezroczystą, niektóre jednak **G.** posiadają dwie powieki, z których dolna podnosi się w górę i zakrywa oko. Nos jest najlepiej rozwinięty u żółwi i krokodylów. Ucho o ślimaku nieskręconym, posiada zazwyczaj jamę bębenkową z trąbą Eustachjusza i błonką bębenkową. Język służy wielu wężom i jaszczurkom za organ dotyku, innym zaś **G.** do chwytania i najprawdopodobniej nie jest organem smaku; prócz języka zresztą mieszczą się w jamie gębowej węży i jaszczurek specjalne przyrządy zmysłowe. Dzielą się pospolicie na trzy rzędy: *żółwiowate (Testudinata, v. Chelonii)*, *jaszczurkowate (Sauria)* i *wężowate (Ophidia)*, wszakże różni systematycy znacznie od tego podziału odstępują, i tak: Gervais łączy żółwie z krokodylami (przez większą część liczone do jaszczurek) w jedną podgromadę *Chelonochampii;* jaszczurki i węże niektórzy łączą w podgromadę *Ophisaurii* (ob. Płazy). Oprócz tego liczne rodzaje gadów zaginionych tworzą oddzielne rzędy. Szczątki gadów występują już w formacjach pierwszorzędnych, szczególnie jednak liczne są w formacji jurajskiej i kredowej. Wtedy żyły zwłaszcza liczne jaszczurki, oraz ichtjozaury, enaljozaury, dinozaury, często wielkości olbrzymiej, oraz pterozaury, latające jak dzisiejsze nietoperze. Por. Schreiber „Herpetologia europaea“ (1875); Günther „The Reptilia of British India“ (1864); Hoffmann „Die Reptilien“ (t. 6 dzieła Bronna „Klassen und Ordnungen des Thierreichs“ 1879—90).

Gaedeke Arnold Henryk, historyk niemiecki, * 1844 w Królewcu, po ukończeniu studjów odbył wojnę francusko-niemiecką 1870—71, w 1875 został profesorem historji w wyższej szkole technicznej w Dreźnie. Napisał: „Die Politik Oesterreichs in der spanischen Erbfolgefrage“ (2 tomy, Lipsk, 1874); „Maria Stuart“ (Heidelberg, 1876); „Wallensteins Verhandlungen mit den Schweden und Sachsen 1631—34“ (Frankfurt, 1885).

Gaelicki język, tak się nazywa w ściślejszem znaczeniu krajowy język górnych Szkotów, w obszerniejszem zaś znaczeniu (zwany przez badaczów niemieckich *gadhelickim)* stanowi osobną gałąź celtyckiej grupy języków i obejmuje oprócz właściwego gaelickiego także narzecza iryjskie i Manko (na wyspie Man). Według obliczenia dokonanego w 1883 r. narzeczem tem mówi około 300,000 ludzi w Szkocji i 8,000 ludzi w Anglji i Irlandji. Literatura gaelicka bardzo jest szczupła. Wybór starodawnych poezji, zebranych jeszcze w XVI wieku przez Macgregora, wydał Skene (Edymburg, 1862). Niektóre z zamieszczonych tam pieśni przypisują Osjanowi. Z nowszych poetów, piszących w tem narzeczu, najcelniejsi są: Macpherson, Mac Donald, Robert Calder Mackay albo Robb Donn („Poems,“ 1829) i Duncan Ban M'Intyre („Poems,“ 1834). Baśni i podania Gaelów zebrał i wydał Campbell „Popular tales of the West Highlands,“ (3 t., Edynburg, 1860—62). Najlepszą gramatykę dał Stewart (1801 i 1812), Forbes (Londyn, 1843) i Munro (Edynburg, 1843); a najlepsze słowniki Armstrong (1825), Highland-Society (1828), Mac Alpine (7 wyd., Edynburg, 1877). Por. Blackie „The language and litera-

ture of the Scottish Highlands (Edynburg, 1876) i Atkinsa „The Kelt or Gael. His ethnography, geography and philology" (Londyn, 1893).

Gaeta, miasto okręgowe w prowincji włoskiej Caserta, nad t. im. zatoką morza Tyreńskiego, na skalistym półwyspie położone i silnie ufortyfikowane. Posiada katedrę z XII wieku, nowożytny kościół gotycki, port, seminarjum, szpital, jest rezydencją arcybiskupa i liczy 6,500 miesz., a wraz z położonem na północ *Borgo G.* do 17.000 miesz. **G.** jest miastem bardzo starożytnem, u Rzymian znanem pod nazwą Cajety; w okolicy znajduje się wiele zamków i will.

Gaeta, łódź żaglowa, używana na morzu Śródziemnem do połowu ryb.

Gaetani, Gaetano Henryk, legat nadzwyczajny w Polsce za Zygmunta III, 1596—1897 r. * 1550 w Sermaneta. Ukończywszy nauki w Perugia, za Sykstusa V został kardynałem i legatem w Bolonji. Następnie po śmierci Henryka III jeździł do Francji, by ściślej połączyć Hiszpanję z Ligą przeciw Henrykowi IV. W 1596 przybył z polecenia Klemensa VIII w świetnem poselstwie do Polski, celem nakłonienia Rzeczypospolitej do zawarcia zaczepno-odpornego z Austrją przeciw Turkom przymierza, około którego daremnie zabiegał zwyczajny nuncjusz Malaspina (ob.) na sejmie 1595 r. Zjechali się 1596 do Krakowa posłowie cesarscy (Kitassy, arcybiskup Kołocza, Jan, biskup wrocławski i Lobkowicz), **G.** i komisarze polscy. Legatowi dopomagał w pracy sekretarz Vanozzi (ob.). Polacy (zwłaszcza kanclerz Zamojski niechętny Rakuszaninom), rozumiejąc dobrze swe sprawy, nie widzieli żadnej w tem przymierzu dla siebie korzyści, tembardziej, że traktat z Portą odnowiony był 1591 r. Gdy więc posłowie cesarscy dla własnego interesu chcąc wciągnąć Polskę do wojny, odrzucili warunki przez Polaków podane, układy mimo usiłowań legata spełzły na niczem. Posłowie cesarscy wrócili do Wiednia, a **G.** pojechał do Warszawy, gdzie jesienią 1596 r. i na początku 1597 razem z komisarzami polskimi i z przybyłym na chrzciny posłem hiszpańskim Mendozą starał się daremnie zawiązać układy. Nic nie wskórawszy opuścił **G.** Polskę po 10-miesięcznym pobycie wiosną 1597 r., † 1601 w Rzymie. Relacja poselstwa **G.** mieści się w Rykaczewskiego „Relacjach" (t. 2, str. 66—74). Opisy poselstwa przez Mucantego i Vanozzi'ego mieszczą się w wyjątkach w Niemcewicza „Zbiorze pamiętników o dawnej Polsce" (t. II).

Gaffarel Paweł Ludwik Jakób, historyk i profesor francuski, * 1843, doktoryzował się w 1869, następnie został profesorem historji i geografji w Dijon. Z prac jego historycznych najcelniejsze: „Histoire de la Floride française" (1876); „Histoire de Brésil français au XVI siècle" (1878); „Les Colonies françaises" (1879); „L'Algérie, histoire, conquête et colonisation" (1882); „Les Explorations française de 1870 à 1881" (1882); „Les Campagnes de la première République" (1883); „Les Français au delà des mers" (1888); „Le Sénégal et le Soudan français" (1890) i w. in.

Gagarin, książęcy ród rosyjski, pochodzący od ks. Golibiesowskich Starodubskich, wywodzących się od Ruryka.— *Roman* ks. **G.,** przywódca sprzysiężenia przeciwko Bazylemu Szujskiemu; gdy to nie udało się, przeszedł na stronę Samozwańca Tuszyńskiego, ale wkrótce uznał go za przywłaszczyciela.— *Maciej,* ks. **G.,** za panowania Piotra W. (od 1711) gubernator Syberji, obwiniony o rozmaite nadużycia i występki, tudzież o zamiar oderwania Syberji od Rosji, został 1721 w Petersburgu powieszony. — *Gabrjel,* ks. **G.,** † 1807; po powrocie do kraju z długoletniej podróży, sprawował rozmaite wysokie urzędy. Wydał oprócz innych: „Zabawy mojego ujedinenja" i t. d. (1813).— *Aleksander,* ks. **G.,** generał wojsk rosyjskich, odznaczył się w wojnie na Kaukazie. Będąc gubernatorem kutaiskim, został 1857 roku w zamku ks. Dadeszkaljana pchnięty trzykrotnie sztyletem i wskutek tych ran skończył wkrótce życie.

Gagarin Paweł ks., * 1789, † 1872 w Petersburgu; w r. 1801 wstąpił do służby w ministerjum spraw zagranicznych (w 14 roku życia); od r. 1807—1809 służył w wojsku, następnie przeszedł do służby cywilnej i w 1819 został oberprokuratorem senatu w Moskwie, w 1831 senatorem, w 1841 członkiem rady państwa, a w 1857 członkiem komitetu do oswobodzenia włościan z poddaństwa. Należał do stronnictwa konserwatywnego, t. j. był przeciwnikiem tych zasad, na jakich oswobodzenie to dokonane zostało; przeciwnie co do reformy sądowej domagał się jej na zupełnie nowych zasadach. Od 1862 był prezesem departamentu prawodawczego.

Gagarin Jan, syn Sergjusza **G.,** * 1814, † 1882 w Paryżu, w r. 1837 został sekretarzem poselstwa w Wiedniu, potem w Paryżu, w 1842 opuścił służbę, a w następnym (1843) przeszedł na katolicyzm i wstąpił w St. Acheul do zgromadzenia Jezuitów. Starał się szerzyć katolicyzm pomiędzy rodakami i wyznawcami greckiego obrządku, założył w Paryżu bibljotekę słowiańską „Musée Slave," od 1857 był wydawcą czasopisma *Etudes de théologie, de philosophie et d'histoire,* przezwanego później *Etudes religieuses, historiques et littéraires.* Ogłosił: „La Russie sera-t-elle catholique" (1856), „Les starovères, l'église russe et le pape" (1857); „Tendances catholiques dans la société russe" (1860); „L'avenir de l'église grecque unie" (1862) i in. W ostatnich czasach udał się na misję syryjską, gdzie zajmował się badaniem kościołów wschodnich.

Gagat (fran. *jais*), odmiana zbita lignitu (ob.), używana na wyroby przedmiotów ozdobnych.

Gagatkiewicz Walenty, lekarz, * 1750 w Warszawie, gdzie ojciec jego był chirurgiem, † 1805;

początkowo pracował w aptece, poczem dopiero udał się do Paryża, gdzie słuchał kursów medycyny, w Reims otrzymał stopień doktora. Zwiedziwszy południową Francję, Włochy i Niemcy, powrócił 1770 do Warszawy i tu wkrótce wielkiej nabył wziętości. Założył w Warszawie szkołę chirurgiczną, w 1784 został nadwornym lekarzem króla Stanisława Augusta i 1786 obdarzony medalem *Bene merentibus*. Gagatkiewicz pierwszy z lekarzy był członkiem Towarzystwa przyjaciół nauk (1801). Por. „Rocznik Tow. Przyj. nauk" (t. 12 i 15).

Gagern Hans Krzysztof Ernest, baron, publicysta i mąż stanu, * 1766 w Kleinniederheim pod Worms, † 1852 w Hornau. Wszedłszy 1787 r. do służby nasausko-weilburskiej, był posłem w Paryżu, następnie udał się do Wiednia (1811), gdzie z Hormayr'em układał plany nowego powstania w Tyrolu i z tego powodu 1813 został wydalony z Austrji. W r. 1814 poruczono mu, jako ministrowi stanu, administrację księstw orańskich; następnie był posłem holenderskim na kongresie wiedeńskim i 1818 posłem luksemburskim na sejmie rzeszy. Od 1820 r. przebywał w majętności swojej Hornau pod Höchst, a od życia publicznego usunął się dopiero 1848 r. Ważniejsze jego prace są: „Die Resultate der Sittengeschichte" (7 t., 1808—47); „Die Nationalgeschichte der Deutschen" (2 t., Frankfurt, 1825—26); „Mein Antheil an der Politik" (1—5 t., 1823—44) i „Kritik des Völkerrechts" (1840).

Gagern Fryderyk Baldwin, baron, syn poprzedniego, * 1794 w Weilburgu. Ze służby wojskowej austrjackiej przeszedł do holenderskiej, w której pozyskawszy stopień generała, mianowany został, po powrocie z misji dyplomatycznej do Indji wschodnich, w r. 1847 prowincjonalnym komendantem Holandji południowej. W następnym roku (1848) otrzymał urlop na podróż do Niemiec i znalazł się tu właśnie w chwili powstania Heckera w badeńskim okręgu Jezior. Przyjąwszy ofiarowane sobie dowództwo nad wojskiem badeńskiem przeciwko powstańcom Heckera, poległ 20 kwietnia 1848 blizko Kandern. Życie **G.** opisał brat jego Henryk w dziele „Das Leben des Generals Friedrich von Gagern" (3 t., Heidelberg i Lipsk, 1856—57) i „Das Gefecht bei Kandern und der Tod des Generals von G." (według urzędowych dokumentów. Karls., 1848).

Gagern Henryk Wilhelm August, baron, brat poprzedniego, * 1799 w Baireuth, walczył jako porucznik nasauski pod Waterloo, następnie słuchał kursów prawa i został w 1829 radcą regencji w służbie cywilnej hesko-darmsztadzkiej, ale z powodu swej opozycji został uwolniony 1833. Wybory 1832 powołały go do izby deput., gdzie rozwinął gorącą działalność w duchu wolnomyślnym. Poświęciwszy się gospodarstwu rolnemu, znowu wystąpił 1847 jako deputowany z Worms na widownię publiczną. Znany już jako stronnik zasad liberalnych, starał się nadać ruchowi 1848 pewien wyraz parlamentarny i 5 marca został powołany na prezesa ministerjum. Uczestniczył w zgromadzeniu heidelberskiem, wysłał poselstwa do rządów niemieckich, w parlamencie przygotowawczym kierował stronnictwem umiarkowanych; 18 maja obrany był prezesem zgromadzenia narodowego, a 15 grudnia stanął na czele gabinetu niemieckiego i przygotował program związku niemieckiego bez Austrji, ale w przymierzu z Austrją. Znajdując się w coraz trudniejszem położeniu pomiędzy dwoma stronnictwami, zażądał 21 marca 1849 uwolnienia i sprawował dotychczasowe obowiązki zastępczo tylko, do czasu utworzenia nowego gabinetu. W dniu 20 maja ustąpił już ostatecznie i odtąd w Erfurcie (1850) i Gotha pracował usilnie w widokach unji pruskiej. Po bitwie pod Idstedt udał się do księstw szlezwicko-holsztyńskich i odbył resztę kampanji w stopniu majora. Od tego czasu poświęcił się życiu prywatnemu i od 1852 zamieszkał stale w Heidelbergu. W 1864 udał się jako poseł heski do Wiednia. W 1872 podał się do dymisji, † 1880 w Darmsztadzie. Napisał biografję swego brata, Fryderyka Gagerna (ob.).

Gagern Henryk.

Gagern Maksymiljan, baron, * 1810 w Weilburgu, † 1889 w Wiedniu, najmłodszy brat poprzedniego, zostawał 1829—33 w holenderskiej służbie cywilnej i wojskowej, następnie był prywatnym docentem w Bonn, ale wkrótce potem przeszedł do służby cywilnej nasauskiej. Podczas ruchów 1848, jako też na zgromadzeniach w Gotha i Erfurcie (1850), jednomyślnie z bratem Henrykiem czynny brał udział w sprawach ówczesnych. Przeszedł później na katolicyzm, w r. 1855 wstąpił do służby austrjackiej, w 1874 podał się do dymisji, w 1881 mianowany został członkiem izby panów.

Gagne Eliza z domu Moreau, autorka francuska, * 1813, w r. 1853 zaślubiła adwokata Pawła Gagne, uzyskała rozgłos wydawszy tom poezji p. t. „Rêves d'une jeune fille" (1837, 2 wyd. 1843). Oprócz tego napisała: „Une Destinée" (1838); „La Fille de Maçon" (1849); „L'Age d'or 1851" i dla dzieci „Moralités en vers" (1852); „Une Vocation" (1855); „Oméga, ou le dernier homme" (1859); „M-me de Bawr, sa vie et ses ouvrages" (1861); „Les Mémoires d'une Soeur de Charité" (1870); „Nancy Vallier" (1874) i in.

Gagneur Ludwika, z domu Mignerot, autorka francuska, * 1832 w Domblans (Jura), żona *Justusa Karola Włodzimierza* **G.**, ekonomisty i męża stanu (* 1807 w Poligny, od 1869 deputowanego, wydawcy „Papiers et Correspondance de la famille impériale, trouvés aux Tuileries," † 1889),

wychowana po części w klasztorze, wydała kilka romansów socjalnych i antyklerykalnych, z których celniejsze: „Une expiation“ (1859); „Une femme hors ligne“ (1861); „Un drame électoral“ (1873); „La croisade noire“ (1865); „Le Calvaire des femmes“ (1867); „Les réprouvés“ (1867); „Les forçats du mariage“(1869); „Les crimes de l'amour“ (1874); „Chair à canon“ (1872); „Les droits du mari“ (1876); „Le roman d'un prêtre“ (1876); „Les vierges russes“ (1879); „La Fournaise“ (1885); „Le supplice de l'amant“ (1888); „Une dévote fin de siècle“ (1891).

Gahnit, minerał, ob. Automolit.

Gaidoz Henryk, historyk, * 1842 w Paryżu, kształcił się tamże, następnie 1865—66 w Berlinie, 1872 otrzymał katedrę geografji i etnografji w nowo założonej „Ecole libre des Sciences politiques“ w Paryżu, 1876 miewał odczyty o literaturze i językach celtyckich w „Ecole pratique des Hautes Etudes.” W r. 1877 założył czasopismo „Mélusine, recuel de mythologie, littérature populaire, traditions et usages“ i oprócz wielu rozpraw pomieszczonych w czasopismach specjalnych, ogłosił: „La revendication du pangermanisme” (1871); „L'Allemagne et les Allemands“ (1871); „Esquisse de la religion des Gaulois“ (1879); „Blason populaire de la France“ (1884); „Les religions de la Grande Bretagne“ (1885); „Etude de mythologie gauloise“ (1886); „La rage et saint Hubert“ (1887).

Gaik jest zabawą ludową, zasadzająca się na ustrojeniu choiny we wstążki i wieńce i, jak pieśń powiada, przyniesienie jej do wsi *przez most.* Odbywa się to w Nowy rok lub na W. Noc, więc przy początku nowej pory. Jest więc symbolem wiosny, odradzających się sił natury. Za cesarzów w Rzymie był obchód *intrat arbor* (drzewo Atysa). Miejscami łączy się z **G.** rodzaj oświadczyn między kochankami. Znajdujemy go w Wogezach i Szczecinie.

Gail, rzeka w austrjackiem księstwie Karyntji, wypływa na granicy tyrolskiej i ubiegłszy 130 klm., wpada poniżej Willach do Drawy.

Gail Jan Chrzciciel, uczony hellenista francuski, * 1755 w Paryżu, † 1829 r., od 1791 profesor literatury greckiej w Collège de France, później członek instytutu i konserwator bibljoteki królewskiej. Z prac jego, oprócz wielu wydań autorów greckich, najcelniejsze są: „Le philologue, ou recherches historiques, géographiques, militaires etc.“ (24 t., Paryż, 1814—28) i „Géographie d'Hérodote” (2 t. z atlasem, Paryż, 1823).—Jego żona *Zofja Gail,* z domu *Garre,* * 1776, † 1819 w Paryżu, skomponowała kilka bardzo lubionych oper, jak „Les deux jaloux,“ „La sérénade,” nokturn i in.—*Jan Franciszek Gail,* syn poprzednich, * 1795 w Paryżu, † 1845, od r. 1819 profesor w szkole wojskowej Saint-Cyr; dał się poznać jako znakomity filolog wydawnictwem dzieła: „Geographi Graeci minores“ (3 t., Paryż, 1826—31); napisał także „Recherches sur le culte de Bacchus en Grèce“ (Paryż, 1821). Był biegłym muzykiem.

Gailhabaud Juljusz, archeolog francuski, * 1810 w Lille, † 1888. Dla nauki porzucił kupiectwo. Ogłosił: „Monuments anciens et modernes“ (4 t., Paryż, 1839—49); „L'architecture du V au XVI siècle“ (4 t., Paryż, 1850—59) i „L'art dans ses diverses branches“ (75„ tabl., Paryż, 1863—72); obejmuje dzieła sztuki wszystkich czasów i wszystkich narodów aż do 1789 r. Założył także dzienniki: *Revue archéologique* i *Bibliothèque archéologique.* Jego bogate zbiory sztuki, ofiarowane miastu, spłonęły podczas pożaru ratusza paryskiego 1871.

Gailhard Piotr, śpiewak, dyrektor opery paryskiej, * 1848 w Tuluzie, kształcił się w konserwatorjum tamże, a od 1866 w konserwatorjum w Paryżu. W następnym roku z wielkiem powodzeniem debiutował w operze komicznej w roli Falstafa w „Śnie nocy letniej“ i in. W roku 1872 wystąpił w wielkiej operze w roli Mefistofelesa w Fauście, następnie we Freischütz, Hugonotach, Hamlecie i in. Po śmierci Vancorbeil'a **G.** został dyrektorem Opery ze współudziałem Ritt'a. W r. 1886 otrzymał order Legji honorowej.

Gaillac, miasto okręgowe w dep. francuskim Tarn, nad spławną rz. Tarn i przy drodze żel. Orleańskiej, ma 2 kościoły z XIII w., kolegjum i liczy 6,000 miesz.

Gaillard Gabrjel Henryk, historyk francuski, * 1726 r. w Ostel pod Soissons, † 1806 r., jako członek akademji. Starał się spółzawodniczyć z historykami starożytności, jak Tucydydes, Ksenofont, Liwjusz, wprowadzając krasomówstwo do historji. Z prac jego najcelniejsze: „Histoire de François I“ (7 t., Paryż, 1766—69); „Histoire de Charlemagne“ (4 t., Paryż, 1772); „Histoire de la rivalité de la France et de l'Angleterre” (11 t., Paryż, 1771—77); „Histoire de la rivalité de la France et de l'Espagne“ (8 t., Paryż, 1801).

Gaillard, Leopold de, publicysta francuski, * 1820 r., kształcił się w Tuluzie. Po rewolucji r. 1848, założył pismo: „La Liberté.“ Po zamachu stanu, któremu był przeciwny, przybył do Paryża i wstąpił do Zgromadzenia narodowego. Ożeniwszy się, osiadł w Lionie, gdzie redagował *Gazette de Lyon.* W r. 1863 został głównym redaktorem *Correspondant.* W r. 1872 mianowany radcą stanu, w r. 1873 członkiem Rady wyższej wychowania publicznego. Napisał: „Bon sens, Situation, les Socialistes, Les Montagnards, la Terreur, conseils aux modérés“ (1849); „Lettres politiques sur la Suisse, Questions italiennes, voyages, histoire, politique“ (1860); „L'Expédition de Rome en 1849“ (1861); „Nicolas Bergasse“ (1862); „Les Candidatures officielles autrefois et aujourd'hui“ (1864) i in.

Gaillardin Klaudjusz Józef Kazimierz, historyk francuski, * 1810, † 1880, profesor w liceum Ludwika W. Napisał: „Hisfoire du moyen-âge“ (1837); „Les Trappistes, ou l'ordre des Cîteaux au XIX siècle“ (2 t., 1844); „Histoire du régne de Louis XIV“ (6 t., 1871—79), dzieło nagrodzone przez Akademję.

Gainesville, miasto w półn. ameryk. stanie Texas, niedaleko od Red River, stacja węzłowa dróg żelaznych i ważny punkt handlowy, 7,000 m.

Gainsborough, miasto w hrabstwie Lincoln w Anglji, nad rz. Trent, 15,000 miesz.

Gainsborough Tomasz, znakomity malarz angielski, * 1727 r. w Sudbury w Suffolkshire, † 1788 r. w Londynie; malował śliczne widoki i portrety, nadzwyczajnem uderzające podobieństwem. Do celniejszych należą: „Rodzina rybacka na wybrzeżu,“ „Las podczas zachodu słońca,“ „Dzieci wiejskie,“ „Chata;“ portrety: „Dzieci Jerzego III,“ aktorki Sary Siddon i in. Por. Fulcher „Life of **G.**“ (Londyn, 1856) i Beavington - Atkinson „Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit“ (Lipsk, 1880).

Gairdner Jakób, historyk angielski, * 1828 w Edymburgu, urzędnik w muzeum brytańskiem, następnie w archiwum państwowem. Napisał: „Memorials of Henry VII” (1858); „Letters and papers of the reigns of Richard III and Henry VII“ (1861—63); „The houses of Lancaster and York“ (1874); „History of the life and reign of Richard III“ (2 wyd., 1879); „Early chroniclers of Europe“ (1879); „Studies of English history“ (1881); „Henry VII“ (1889).

Gais, wieś parafjalna w szwajcarskim kantonie Appenzell, o godzinę drogi od Appenzell, ma 2,570 miesz. i licznie zwiedzany zakład kuracji serwatką.

Gaîté, *Théâtr de la*, teatr w Paryżu, w którym grywane bywają operetki.

Gaj Ludwik (Ljudevit), agitator polityczny i pisarz chorwacki, * 1809 r. w Krapinie w Chorwacji, † 1872 r. w Zagrzebiu; wychowany pod okiem matki, gorliwej patrjotki, uczył się w Warażdynie, potem w Karłowcu, gdzie wydał w języku łacińskim i niemieckim 1826 r. rozprawę pod tyt. „Die Schlösser bei Krapina” i t. d. Po ukończeniu nauk filozoficznych w Wiedniu i Hradcu styryjskim, a prawniczych w Peszcie, gdzie poznajomił się z J. Kollarem, zaczął studjować języki słowiańskie, przyczem powziął myśl zjednoczenia ludów południowo-słowiańskich, za pośrednictwem języka piśmiennego, i w tym celu w r. 1830 wydał w Budzie „Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja,” oraz pieśń „Josz Hrvatska nij propala,” ułożoną 1833 roku. Następnie zaczął wydawać *Novine Horvatskie* z dodatkiem literackim *Danica Horvatska*, na które nie mogąc otrzymać pozwolenia od władz krajowych, wyjednał je osobiście w Wiedniu od samego cesarza, W następnym roku zmienił tytuł na *Narodne Ilirske Novine* i *Ilirska Danica*, t. j. *Jutrzenka*, przyczem zastąpił dotychczasowy język już wykształcony literacko, serbsko-dalmackim. Pismo to drukowane było nowem abecadłem, ułożonem na podstawie czeskiego i polskiego. Taka jego działalność zjednała mu wielu nieprzyjaciół, mianowicie między tak zwanymi *Madziaronami*, a wkrótce potem i pomiędzy duchowieństwem rzymsko-katolickiem, zwłaszcza klasztornem, na którego czele stanął wikary apostolski Baraszić. Oskarżyło ono **G.** aż przed papieżem, jako *capo di movimento* (głowa ruchu narodowego w Bośni); podobnież basza bośniacki oskarżył go przed rządem austrjackim. I sami Serbowie z powodu nazwy Ilirji byli mu niechętni i wywołali w 1848 r. zakaz pisma, które przybrało dawną nazwę. Przed r. 1840 założył drukarnię narodową, a następnie udał się w podróż naukową do północnych Niemiec, i Rosji, w roku 1841 zaś odbył takąż podróż po Dalmacji i Czarnogórzu. W r. 1842 przy wyborach z Zagrzebia wielce się przyczynił do zwycięstwa stronnictwa narodowego. W r. 1846 udał się do Serbji, a w 1847 był na sejmie węgierskim, celem przeprowadzenia zgody pomiędzy posłami chorwackimi a Madziarami, oraz w celu porozumienia się katolików rzymskich z greckimi. W r. 1846 przygotował do druku obszerne dzieło historyczne o *Wielkiej Ilirji*, ale tylko wyjątki drukowane były w *Danicy*. **G.**, podobnie jak Kollar w *Slavy Dcerze* i t. p., wszędzie upatruje Słowian. W r. 1848 wielki wywierał wpływ na ogół narodu: wymógł obesłanie słowiańskiego kongresu w Pradze, ale gdy w tej myśli jął działać i w Serbji, r. 1853 uwięziono go w Zagrzebiu i do Wiednia uprowadzono. Niebawem jednak wypuszczono go. Był to marzyciel polityczny, dążący do wytworzenia jedności politycznej, językowej i religijnej między ludami południowemi. Jest nadto autorem pieśni, obecnie uludowionych: „Doletisze ptice, kukavice,” „Hajda, braćo, hajd junaci,“ oraz rozprawy „Banologija iliti o hrvatskich banovih.” Por. A. Fekonja „Dr. Lj. Gaj in ilirska ideja” (1882 w *Kresie*); Jan Hudec „Kolo illyrské” (*Slovan. sbornik*, 1886); Platon Kułakowskij „Illirizm” (Warszawa, 1894).

Gajak, *gajakowe drzewo*, ob. Tonka.

Gajari Edmund, polityk, publicysta węgierski, * 1852, wybrany deputowanym do parlamentu, należał do stronnictwa liberalnego. W roku 1889 przeprowadził w izbie wniosek, aby wojsko austrjacko-węgierskie nie nazywało się cesarsko-królewskiem, lecz w duchu zasad dualizmu cesarskiem i królewskiem. Od r. 1890—99 był redaktorem *Nemzeta*.

Gajdy, instrument muzyczny, zwany także *dudą* albo *kobzą*, używany w Karpatach, Tatrach, na Morawie, Wołoszczyznie, Słowacji. Składa się z *tiemłowa* skórzanego worka, który trzeba

wprzódy nadąć), z *gajdic* (otwory), na których grający *(gajdosz, gajda)* przebiera palcami, celem zmiany tonów; z dwu *piskorów* (piszczałek), w które się dmie, oraz z *huku* (dolna długa piszczała).

Gajewski.

Gajewski, *Gajowski*, herb: W polu błękitnem, nad złotym półksiężycem trzy srebrne lilje, między dwiema 6-promiennemi gwiazdami. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Gajewski Szymon, * 1778 w Połtawie, † 1862 od roku 1805 profesor terapeutyki w akademji medyko-chirurgicznej w Petersburgu. Ostatnio był generałem sztab-doktorem i dyrektorem medycznego departamentu spraw wewnętrznych. Wydał: „Dissertatio de vermibus“ (1806); „O gorączce nerwowej i zgniłej“ (1813); „Chemja medyczno-policyjna“ (1817); „Zbiór aktów o grasującej w gub. Orenburskiej cholerze w latach 1828 i 1829;“ „Postrzeżenia nad dżumą“ i w. in.

Gajewski Paweł, pisarz rosyjski, * 1797 r. w Połtawie, † 1876 w Petersburgu, był od 1826—44 cenzorem, następnie dyrektorem departamentu oświecenia narodowego; przełożył wiele dzieł z obcych języków, między innemi Bandtkiego „Historję polską“ (1830); Bernatowicza „Pojatę“ (1832); Massalskiego „Pan Podstolic“ (1832—33) i in.

Gajkiewicz Władysław, lekarz współczesny, * 1850 r. w Kielcach, nauk lekarskich słuchał (1866—71) w Warszawie, a w latach 1873—1877 w Wiedniu, Heidelbergu i Paryżu. W roku 1880 i 1881 był sekretarzem dorocznym warszawskiego towarz. lekarskiego. W r. 1880 został ordynatorem w oddziale chorób nerwowych szpitala starozakonnych w Warszawie.

Gajl *(Gayl, Geill)*, herb: Na tarczy ściętej w polu górnem złotem — dwie róże czerwone, w dolnem błękitnem — lilja złota. U szczytu lilja złota między dwoma skrzydłami, w górnej połowie złotemi, z dwiema różami każde, w dolnej błękitnemi. Indygenat z r. 1775.

Gajl.

Gajlik, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, gminie Berzniki, zajmuje przestrzeni około 90 morgów.

Gajnipska włość baszkirska, w gub. Permskiej, pow. Osińskim, składa się z 8 jurt, w których znajduje się 30 wsi i około 7,000 miesz., stale osiadłych i trudniących się rolnictwem, oraz hodowlą bydła.

Gajowa, rzeka w gub. Kaliskiej, poczyna się w powiecie Tureckim, następnie wszedłszy w powiat Kaliski, wpada z lewej strony do **Swędrni,** przypłynąwszy wiorst 22.

Gajowiec *(Hylophilus)*, rodzaj ptaków wróblowatych z plemienia sikor, złożony z gatunków, wziętych z rodzajów: *Certhia, Parus, Sylvia* i *Tanagra*. Dziób mają stożkowaty, ostry, ze szczytem na czoło zachodzącym; nogi mierne, silne, skrzydła i ogon mierny, równy lub słabo stopniowany.

Gajowiec, roślina, ob. Bezząb.

Gajówka, *Pokrzywka, Pokrzewka (Sylvia)*, rodzaj ptaków wróblowatych z rodziny szydłodziobych, mający za cechy: dziób mierny, słabo przy nasadzie rozszerzony, szczęka wyszczerbiona, nogi poskoczne, mierne, z palcem skrajnym w osadzie przyrosłym do środkowego, pazur tylny krótszy od ksiuka; skrzydła mierne lub krótkie, z lotką pierwszą bardzo krótką, ogon mierny, klinowaty. Obejmuje gatunki drobne, żwawe, nietowarzyskie, najmelodyjniej śpiewające.

Gajówka.

Są w ogóle przelotne, żywią się owadami, robactwem i niektóremi jagodami. Rodzaj ten jest bogaty w gatunki i obecnie na wiele grup i rodzajów rozbity. W kraju naszym przebywa przeszło 20 gatunków; należą tu: **G.** *słowik szary (S. philomela)*, długości 16 cm., posiada upierzenie z wierzchu ciemno-cisawo-orzechowe, na piersiach siwe z ciemnemi centkami; znajduje się w Europie środkowej i wschodniej, przybywa do nas na wiosnę, gnieździ się na nizkich krzaczkach lub na ziemi, samica znosi 4—6 jaj, które wysiaduje, podczas gdy samiec przyśpiewuje jej znanym głosem fletowym, poważnym, mającym w sobie coś uroczystego; śpiew ten trwa przez maj i czerwiec. **G.** *słowik rdzawy (S. luscinia)*, nieco mniejszy od poprzedniego, upierzenie posiada jaśniejsze; żyje w całej Europie, Afr. półn. i Azji zachodniej, śpiew jego jest prędszy i znacznie cieńszy niż poprzedniego. Z innych gatunków żyją u nas: **G.** *ogrodowa (S.*

hortensis), **G.** *szara (S. cinerea)*, **G.** *czarnogłówka (S. atricapilla)*, **G.** *drozdówka (S. turdoides)*, **G.** *piegża (S. acrruca)*, **G.** *pliszka (S. phoenicurus)* i in. Na wschodzie żyje **G.** *krawczyk (S. sutoria,*

Gniazdo krawczyka.

Orthotomus Bennettii), ptaszek czerwonawo-rdzawy, 17 cm. długi, który gniazdo swoje tworzy przez zszycie liści włóknem za pomocą dzióbka, tak, że te stanowią istną torebkę.

Gajsler Justyn Feliks, filolog i historyk, syn mieszczan warszawskich, * 1848 w Warszawie. Życie jego jest przykładem samopomocy. Po ukończeniu zaledwie szkółki elementarnej, był oddany do rzemiosła, w którem jednak dla słabości zdrowia nie wytrwał. Następnie pracował w księgarni Merzbacha, kształcąc się samodzielnie. Postąpiwszy w znajomości języka niemieckiego, udał się do Niemiec i w latach 1869 i 1870 słuchał filozofji i historji w uniwersytecie w Erlangen. Od r. 1873 zaczął próbować w Warszawie sił literackich; niezrażony niepowodzeniem, wsparty pomocą Wacława Aleksandra Maciejowskiego, kształcił się w slawistyce. W r. 1883 Wacław Szymanowski, redaktor *Kurjera Warszawskiego*, umieścił w swem piśmie pierwszą pracę Gajslera p. t.: „Cyryl i Metody.“ W latach 1883—85 stale pisywał do *Gazety Polskiej*, a przygodnie do *Kłosów*, *Tygodnika ilustrowanego*, *Wędrowca*, *Głosów kościelnych*, *Prawdy*, *Ateneum*, *Bibljoteki Warszawskiej*, *Niwy*, *Głosu* i *Wisły;* są to recenzje z dziedziny slawistyki, życiorysy, opisy miejscowości, rozprawki historyczne i artykuły lingwistyczne. Zajmując skromną posadę, z poświęceniem oddaje się badaniom naukowym. W r. 1888 wyszedł tom I jego „Rysu dziejów czeskich,“ a 1892 r. tom II; w r. 1898—tom I „Dziejów Węgier w zarysie“ (całość ma się składać z trzech tomów).

Gajsruk *(Gaisruck)*, hrabia, herb: Na tarczy ściętej o 6-u polach i siódmem w środku *(sur le tout)*, w I i VII dwudzielnem, z prawej strony błękitnem—róg bawoli srebrny z trzema takiemiż różami przy mundsztuku, z lewej zaś strony srebrnem—róg błękitny z trzema czerwonemi różami; w II i VI srebrnem—na pagórku zielonym trzy lipowe listki; w III dwudzielnem, z prawej błękitnem—trzy pasy srebrne prawo-ukośne, z lewej, w srebrnem—lew czarny; w IV błękitnem—trzy pasy srebrne prawo-ukośne; w V srebrnem—lew czarny. Nad tarczą korona hrabiowska, nad nią 4 hełmy w koronach: nad I — dwa rogi bawole z różami (jak na tarczy), labry błękitne, podbite srebrem; nad II — skrzydło, labry czerwone, podbite złotem; nad III—śpiczasty kapelusz srebrny z wyłogiem czarnym, koroną złotą i trzema czarnemi piórami strusiemi, labry błękitne, podbite srebrem; nad IV — trzy pióra strusie, czarne pomiędzy białemi, labry czarne, podbite srebrem. Indygenat w Galicji 1795 r.

Gajsruk.

Gajus, fałszywie nazywany dawniej *Cajus*, uczony prawnik rzymski, żył około 117 do 180 r. po Chr., jest autorem dzieła: „Instutitionum commentarii IV,“ które aż do czasów Justinjana było najpopularniejszą książką naukową prawa rzymskiego i które jest podstawą odpowiedniej części *Corpus juris civilis*. Niegdyś, z samych tylko ułamków znane, odkryte zostało w całości prawie przez Niebuhra 1816 w t. zw. *Codex rescriptus* listów św. Hieronima w Weronie. Dzieło pomienione, odcyfrowane przez Bekkera, Göschena i Bethmanna-Hollweg, wydane zostało naprzód przez Göschena w Berlinie 1820; potem edycje jego powtórzone zostały przez Hefftera (1830), Lachmana (1841) i w najlepszem wydaniu Böckinga (1855 w Bonn), Huschkego (Lipsk, 1861), Krügera, Mommsena i Studemunda (1877 w „Collectio librorum juris antejustiniani“), E. Dubois (1881) i Mnirhead (1880) i Romualda Hubego (Warszawa, 1827). Polski przekład dał profesor Dydyński (Warszawa, 1867). Ważnem także dziełem **G.** są: „Libri VII rerum quotidianarum s. aurearum,“ G. napisał także Komentarze do 12 tablic, do Lex Julia i Papia i edyktów prowincjonalnych. Rzesiński przełożył „Scholien zum Gajus“ Gansa (Kraków, 1838). Por. J. E. Kuntze „Der Provinzialjurist **G.**, wissenschaftlich abgeschätzt“ (Lipsk, 1883).

Gal *(Gallium)*, pierwiastek chemiczny, metaliczny, odkryty 1875 r. przez Lecoq de Boisbaudrana za pomocą spektroskopu w blendzie cynkowej, w systemie pierwiastków przypada pomiędzy glinem a indem i przepowiedziany był przez Mendelejewa pod nazwą *ekaaluminium*. Jest szarawy, topi się przy 30°, cięż. wł.=6, cięż. atomowy=69,9 rozpuszcza się łatwo w wodzie. Siarczan galu tworzy z siarczanem amonu związek, odpowiadający ałunowi.

Galac lub *Galacz*, miasto portowe w Rumunji, w okręgu Covurlui, na lewym brzegu Dunaju, pomiędzy ujściem Prutu i Seretu, 60,000 miesz., stanowi główny punkt handlowy Mołdawji. **G.** składa się z dwóch części, Starego i Nowego mia-

sta, posiada 24 kościoły, 2 synagogi, wielki bazar, magazyny towarowe, śpichrze, banki, gimnazjum i kilka innych szkół, jest siedliskiem władz okręgowych i biskupa. W r. 1789 zdobyty był na Turkach przez Rosjan.

Galacja. *Geografja.* Tak się zwała w starożytności od Galatów (Celtów), kraina w Azji Mniejszej, pomiędzy Paflagonją, Pontem, Kapadocją, Frygją i Bitynją, przerznięta górami Olympos, Ormenion i Dindymos, skropiona rzekami Sangarios i Halys. Klimat tu w okolicach górzystych ostry, w nizinach łagodny; grunt dobry, bogate pastwiska dawały obfitą paszę dla cienkowełnistych owiec. Z miast najważniejsze były: Ankyra, Gordium i Tavium. *Historja.* Pierwotnie należała **G.** do Frygji, dopiero w IV wieku przed Chr. przybyli Celtowie, którzy w połowie III w. stanowczo się tu osiedlili i utworzyli kilka państewek, rządzonych z początku przez ustawy arystokratyczne, a zamienionych następnie w monarchje. Dejotar, naczelnik jednego z takich państewek, owładnął innemi i stał się władcą całej **G.**, a wyświadczywszy Pompejuszowi w wojnie z Mitrydatesem ważne przysługi, otrzymał od niego tytuł królewski, część Pontu i Armenji. Po śmierci Amyntasa, syna Dejotara, **G.** razem z Likaonją utworzyła rzymską prowincję, zostającą pod rządami propretora. Teodozjusz podzielił **G.** na dwie części: *Galatia prima*, część północna i *Galatia secunda (salutaris)*, południowa.

Galactodendron, drzewo, ob. Mlekowiec.

Galago, *Otolemur*, *Otolicnus*, małpozwierz, ob. Długouszka.

Galaktofora, leki namleczne (ob.) czyli mlekopędne.

Galaktometr, *Galaktoskop*, przyrząd, służący do dochodzenia wartości i dobroci mleka; ponieważ wartość mleka zależy nietylko od ilości tłuszczu w niem zawartego, lecz także od ilości sernika i cukru mlecznego, przeto oznaczenie wartości mleka jednem narzędziem jest prawie niepodobieństwem (ob. Mleko).

Galaktorrhoea, nienormalne, zbyt obfite, chorobowe wydzielanie się mleka z sutki matki, działa osłabiająco na organizm, jest często przyczyną anemji i wyczerpania nerwowego. Leczenie polega na podwiązywaniu sutek, ścisłej djecie, podawaniu jodku potasu. Przy pierwszej regularności **G.** zwykle sama znika.

Galaktoza, $C_6H_{12}O_6$, rodzaj cukru równoskładowego z cukrem gronowym czyli glikozą; powstaje obok glikozy przy gotowaniu cukru mlecznego z rozcieńczonym kwasem siarczanym, tworzy ziarna krystaliczne, skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo i topi się przy 148°.

Galaktyna, rodzaj gumy, zawarty w nasionach roślin strąkowych; w wodzie rozpuszcza się powoli, skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo; z rozcieńczonemi kwasami tworzy *galaktozę* (ob.) i cukier niekrystalizujący. **G.** nazywa się również alkoloid zawarty w mleku, rozpuszczalny w wodzie, a nierozpuszczalny w alkoholu.

Galam, tłuszcz, ob. Bassia.

Galanga, ob. Gałgant.

Galanos Dymitr, tłómacz dzieł sanskryckich na starożytny język grecki, * 1760 w Atenach, † 1833 r. w Kalkucie. Po ukończeniu wyższych nauk na wyspie Patmos, udał się do Konstantynopola, skąd po kilku latach wyjechał do Indji na nauczyciela języka greckiego, do krewnych pewnego kupca greckiego. Wyuczywszy się potem w Benares języków: indyjskiego, perskiego i angielskiego, poświęcił około lat 40 tłómaczeniu dzieł sanskryckich na język grecki. Wszystkie jego przekłady zbogacone są bardzo cennemi uwagami mitologicznemi, historycznemi i filozoficznemi.

Galanthus, *Śnieżyca*, rodzaj roślin z rodziny amarylisowatych, obejmujący małe, trwałe rośliny cebulonośne z kwiatem pojedyńczym, białym, kwitną bardzo wcześnie na wiosnę, zaraz po śniegu. U nas napotyka się **G.** *nivalis* (*Ś. ranna*), o głąbiku 10 — 15 cm. wysokim, kwiatach niewielkich. Uprawiany w ogrodach **G.** *plicatus*, pochodzący z Kaukazu, ma kwiaty nieco większe.

Galantus. *a* cała roślina, *b* działka okwiatu wewnętrznego.

Galantowy korzeń, ob. Oman.

Galantuomo (włos.), człowiek honorowy. *Re galantuomo*, przydomek króla włoskiego Wiktora Emanuela, nadany mu przez naród z powodu lojalnego stosowania się do konstytucji. W Neapolu wyrazem tym nazywają średniego stanu ludność, w przeciwieństwie do klasy najniższej, lazzaroni.

Galapagos, czyli *Wyspy żółwiowe*, tak się nazywa grupa wysp na oceanie Wielkim położonych, należących do południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Ekwatoru (Ecuador). Grupa ta składa się z pięciu większych i mnóstwa drobnych wysepek, natury wulkanicznej, obejmujących w ogóle 7,643 klm. kw. Główna wyspa Albemarle posiada klimat suchy i zdrowy, roślinność i królestwo zwierzęce odznaczają się zupełnie odrębnemi cechami. Znajdujące się tutaj w wielkiej liczbie żółwie należą do gatunku *Testudo indica* i dochodzą ogromnej wagi 2—3 centnarów.

Galar, rodzaj statku wodnego, używanego do spławu na rzekach w Polsce. Statki te dzielą się na krakowskie, ulanowskie i bużne. Nazwa ta

przyjęta została zapewne od dawnych galer (ob.).

Galarepa, ob. Kalarepa.

Galareta, masa gęsta, jasna, przezroczysta, trzęska, otrzymywana przez gotowanie rozmaitych części zwierzęcych (nóżek, ścięgien, kości, karuku i t. d.). Też nazwę noszą i odwary, otrzymywane z roślin klejowatych (mech islandzki i t. p.), które przy znaczniejszem zgęszczeniu nabierają własności galaret.

Galas, *Galasowe orzechy*, ob. Dębianki.

Galasiewicz Jan (właściwie Galos), artysta dramatyczny i autor sztuk ludowych, * 1849 r. we wsi Przegini Duchownej w Krakowskiem, uczęszczał do szkół w Krakowie, a w 1869 wstąpił do teatru poznańskiego za dyrekcji Lecha Nowakowskiego i pozostawał tam do r. 1875; do 1880 pracował na scenie krakowskiej, a od tego czasu występował na scenie warszawskiej, gdzie był głównym przedstawicielem typów ludowych. Około roku 1890 zaczął zapadać ciężko na zdrowiu, musiał się poddać amputacji nogi i wskutek tego porzucił scenę i objął stanowisko kasjera Teatru Małego. Utwory jego dramatyczne zalecają się dokładną znajomością ludu i zręcznością sceniczną. Jego „Czartowska ława,“ wystawiona po raz pierwszy w Krakowie 1880, następnie w Warszawie w teatrze Alhambra, graną była po kilkadziesiąt razy z rzędu, we Lwowie i na innych scenach, doznała wszędzie zupełnego powodzenia. W przekładzie graną była na scenie rusińskiej we Lwowie. W r. 1882 wystawił na scenie warszawskiej dramat 4-aktowy „Wspólne winy,“ następnie „Aby handel szedł“; „Chata za wsią“ i „Dziewczyna z chaty za wsią“, wspólnie z Zofją Mellerową; „Ciarachy“ etc. W *Wędrowcu* drukował szkice z Krakowskiego p. t. „Wiejski światek.“

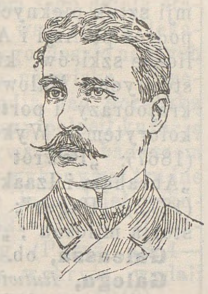

Galasiewicz Jan.

Galasowy kwas *(Acidum gallicum)* $C_7H_6O_5$, kwas organiczny, trójzasadowy, otrzymywany przez rodzaj fermentacji z kwasu garbnikowego (ob. Garbnik), wystawiając przez długi czas sproszkowany i zwilżany galas na działanie powietrza w cieple 20°—30° C. Kwas ten znajduje się także już gotowy w roślinach garbnik zawierających, lubo zwykle w bardzo małej ilości, np. w galasie, w liściach mącznicy garbarskiej, w diwi - diwi i t. d. Krystalizuje w bezbarwne, jedwabiste igiełki. Sole z nadmiarem zasady, przyciągają z powietrza tlen i brunatnieją; z roztworów złota i srebra kwas **G.** strąca metale, i na tem zasadza się użycie go w fotografji (ob.). Ogrzany do 215° w strumieniu kwasu węglanego, kwas **G.** rozkłada się na kwas węglany i kwas *pyrogalasowy* $C_6H_6O_3$, który w białych kryształach sublimuje. Ma on smak gorzki, nie czerwieni lakmusu, w wodzie rozpuszcza się dosyć łatwo, a jeszcze łatwiej w alkoholu i eterze. Równie jak kwas **G.** redukuje sole metalów szlachetnych i strąca je z roztworów. Wyciąg galasu, wystawiony na powietrze, obok kwasu **G.** zawiera kwas *ellagowy* (ob.).

Galasówki (*Cynipidae*, *Gallicolae*), rodzina owadów z rzędu błonkoskrzydłych (*Hymenoptera*), obejmująca małe, lekkie owady, wydające się jakby garbatemi, z powodu małej głowy i wielkiego, sklepistego tułowia. **Samica** posiada koniec jajowodu piłowaty, za pomocą którego robi

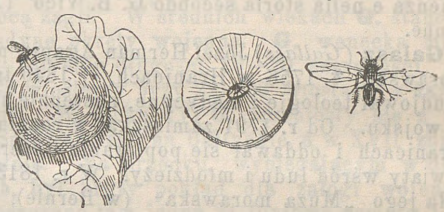

Galasówka.
Dębianka z galasówką, dębianka przecięta z gniazdem gąsienic, oraz samica.

otwory w różnych częściach roślin i składa w nie swe jajka; przez to tworzą się na roślinach wyrostki zwane *galasami* czyli *dębiankami* (ob.), a które są gniazdami **G.**; tam to się rozwijają małe gąsienice bez nóg, pozostające tam 5 do 6 miesięcy i zamieniające się tamże najczęściej w poczwarkę. Rodzajem typowym jest *galasówka (Cynips)*,

Galasówka róży (samica).

Bedegoar.

którego znamy jedynie samicę. **G.** *pospolita* czyli *dębowa (Cynips scutellaris, Dryophanta scutellaris)*, czarna, długości 4 mm., składa jaja w nierozwinięte pąki liściowe dębów. **G.** *farbierska (C. tinctoria)*, wydaje dębianki, używane w farbierstwie. **G.** *figowa (Blastophaga psenes)* żyje w dzikich figach i oddawna używana jest do przyśpieszania dojrzałości fig. **G.** *korzeniowa (Biorhiza aptera)*, rdzawo żółta, wytwarza dę-

BIBLIOTEKA NAUKOWA

bianki na korzeniach starych dębów. **G.** *różana (Rhodites rosae)*, czarna, wytwarza bedegoary (ob.) na liściach róży. Por. L. Mayr „Die mitteleuropäischen Eichengallen" (1871); „Die europäischen Cynipidengallen" (1876); Kessler „Die Entwickelungs- und Lebensgeschichte der Gallwespe" (1895); Riedel „Gallen und Gallwespen" (1896).

Galasso Antoni, filozof włoski, * 1833 r., studja odbył w Neapolu, następnie był konserwatorem bibljoteki narodowej tamże. Napisał: „Del sistema Egheliano e sue pratiche consequenze" (Neapol, 1867); „Storia intima della scienza nuova" (1869); „Del criterio e della verità nella scienza e nella storia secondo G. B. Vico" (1877) i inne.

Galasz *(Gallasz)* Józef Herman Agapit, pisarz morawski, * 1756 w Hranicach, † 1840 tamże. Studjował teologję i medycynę, następnie służył w wojsku. Od r. 1791 zamieszkał w rodzinnych Hranicach i oddawał się popieraniu i szerzeniu oświaty wśród ludu i młodzieży. W r. 1813 wyszła jego „Muza morawska" (w Bernie), zbiór wiadomości o ludzie morawskim, jego pieśni, zwyczaje, żarty i t. d., który zyskał wielkie rozpowszechnienie. Tom II wyszedł 1825, III został w rękopisie. Z innych prac jego wymieniamy: „Geschichte der Stadt Weisskirchen" (1836); „Tajemny dub" (1803); „Sjezd bohů arkadskych" (1828); „Anatomisch-pathologische Beschreibung der Hohlader." W rękopisie zostały: autobjografja, „Pamieti miesta Hranic," „Uczeni Moravané," „Mythieké povidky morav. Slovanu," „Jadro moravskych przibiehu," „Jahody z histor. obory," „Muza Betlemska" i wiele innych historycznych, etnograficznych i geograficznych. W Hranicach postawiono mu pomnik. Por. *Svietozor*, 1885 (przez Herbena); *Slavin*, IV.

Galateja, w mitol. greckiej, córka Nereusa i Dorydy, podług podania sycylijskiego ścigana przez zakochanego w niej Polifema, który nienawidząc szczęśliwszego rywala Akisa, zabił go odłamem skały. Galatea, z trudnością znalazłszy ocalenie w morzu, przemieniła swego kochanka w źródło czy strumień *(fons Acilius* zwany). Podanie to jest przedmiotem idyli Teokryta i fresków Rafaela w Farnesina w Rzymie.

Galatowski Joannicjusz, sławny w swym czasie teolog kontrowersista grecko-katolicki; od r. 1659—62 rektor akademji kijowskiej i igumen, a później archimandryta ławry pieczerskiej; † w Nowogrodzie Siewierskim 1700 r. Wydał wiele dzieł w języku polskim i małoruskim, pisanych po większej części w obronie kościoła wschodniego przeciwko Jezuitom, jak „Odpowiedź kościoła grecko-ruskiego Rzymianom na ich księgę: Fundament wiary, napisaną przez Jezuitę Skargę i t. d." (Czernihów, 1683).

Galba Serwjusz Sulpicjusz, cesarz rzymski, * 5 r. przed Chr., panował od czerwca 68 do stycznia 69 r. po Chr. Odznaczając się poprzednio, jako rządca kilku prowincji rzymskich, męstwem i sprawiedliwością, wyniesiony został po śmierci Nerona przez pretorjanów na tron cesarski. Gdy atoli nie odpowiedział ich nadziejom, wybrano cesarzem Ottona, dotychczasowego rządcę Luzytanji, który w czasie powstania pretorjanów 15 stycznia 69 r. kazał zamordować **G.** swym żołnierzom.

Galbanum, gumożywica, ob. Gałban.

Galdhöpingz, najwyższy szczyt górski w Norwegji, w Jötunfjelden, wzniesiony na 2,560 m. nad p. m.

Gale Wilhelm, malarz angielski, * 1823 r. w Londynie, kształcił się w miejscowej akademji sztuk pięknych, następnie w Rzymie, odbył podróż po Azji i Afryce, skąd przywiózł wielką liczbę szkiców, które posłużyły mu do prac następnych. Malował obrazy religijne, rodzajowe, krajobrazy i portrety, odznaczał się świetnym kolorytem. Wykonał: „Wjazd do Jerozolimy" (1867); „Powrót syna marnotrawnego" (1869); „Abraham i Izaak na drodze do miejsca ofiary" (1872); „Hagar"; „Wiosna na wschodzie"; „Historja miłosna"; „Łupy wojenne" i in.

Galeassa, ob. Galera.

Galega, *Rutwica*, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, obejmujący zioła trwałe, w Europie i Indjach Zachodnich. **G.** *officinalis*, rośnie dziko w Europie płd., u nas spotyka się na Podolu i Ukrainie, o kwiatach błękitnych, strączkach prostych i szczupłych; ziele jej niegdyś słynęło jako środek napotny i moczopędny; ma też pomnażać ilość mleka. Ten i inne gatunki hodują się jako ozdobne.

Galen, *Galeni (Gahlen)*, herb: W polu złotem trzy czerwone haki. U szczytu między skrzydłem złotem a czerwonem dwa haki. Labry czerwone, podbite złotem. Rodzina Gahlenów przybyła do Polski na początku XVI w. Jeden z tej rodziny, jako podkomorzy, otrzymał 1670 od cesarza rzymskiego dodatek do herbu w postaci kluczów złotych. Podany tu rysunek wyobraża herb hrabiowskiej gałęzi tej rodziny.

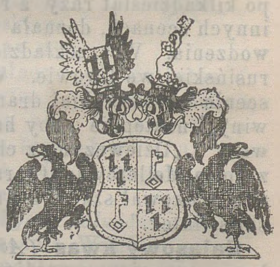

Galen.

Galen, *Galenus*, Klaudjusz, najsławniejszy po Hippokratesie lekarz starożytności, * 131 r. po Chr. w Pergamie, w Azji Mniejszej, † 201 w Rzymie. Wykształcony w najsławniejszych naówczas szkołach lekarskich, wykonywał swą sztukę naprzód w mieście rodzinnem, potem w Akwilei, następnie od 164 po większej części w Rzymie, odbywając wszakże dalekie wycieczki dla celów

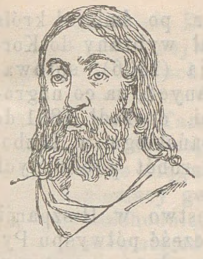

Galen.

naukowych; w końcu był przybocznym lekarzem cesarza Kommodusa. Był to człowiek bardzo rozległej wiedzy, wysoce filozoficznego umysłu i niezmordowanej pracy. W bardzo licznych pismach umieścił on całą niemal ówczesną wiedzę lekarską, filozoficznym poglądem usystematyzował ją i uprościł, własnemi ważnemi dodatkami wzbogacił. Główne zasługi położył przez opracowanie anatomji, fizjologji i chirurgji. Przez bardzo długi czas potem jego dzieła stanowiły jedyne źródło nauk dla wszystkich lekarzy. Z 500 rozmaitych pism jego doszło naszych czasów 181, które noszą jego nazwisko. Przeprowadził między innemi studja nad gorączką i suchotami płucnemi i pierwszy polecił kurację klimatyczną. Był także pierwszym badaczem fizjologji wzroku; jako chirurg wykonywał trudne operacje. Najlepsze wydanie jego dzieł uskutecznił Kühn (20 t., Lipsk, 1821—33 r.), tłómaczenie francuskie Daremberg (Paryż, 1854—1856). Pisma Galena nowo wykryte wydali w Paryżu: Minas (1844) i Daremberg (1848).

Galen Krzysztof Bernard von, * 1606 w Bispink w Westfalji, † 1678 r. w Ahaus podczas traktowania o pokój w Nimwedze. Został 1650 księciem biskupem w Münster. Był to jeden z największych wojowników swego czasu. Wypędził z kraju wojska heskie i szwedzkie, po długich walkach (1665—61), przywiódł miasto Münster do posłuszeństwa, pokonał Holandję i Szwecji, zabrał całe księstwo Bremeńskie. Por. Tückinga „Geschichte des Stifts Münster unter Galen" (Münster, 1865); Hüsing „Fürstbischof Christoph Bernhard Freiherr von G." (Münster, 1887).

Galena, *błyszcz ołowiu, siarek ołowiu*, ob. Ołowiane rudy.

Galena, miasto w północno-amerykańskim stanie Illinois, nad rz. Gelena, w pobliżu jej ujścia do Mississipi, założone 1810 r., ma 5,600 miesz., w pobliżu znajdują się wyczerpane już dzisiaj kopalnie ołowiu i miedzi.

Galeobdolon, ob. Bezząb.

Galeony (*Galjony*), dawne okręty wojenne Hiszpanów i Portugalczyków; ponieważ po większej części służyły do przewozu wojsk do Ameryki i bogactw stamtąd, przeto **G.** nazwano ogólnie wszystkie statki do tej części świata odchodzące, a kupców z Ameryką handlujących *galeonistami*.

Galeopithecus, zwierzę, ob. Lotokot.

Galeopsis, roślina, ob. Poziewnik.

Galeota (*Galjota*), tak zwano powszechnie mniejsze galery (ob.) o 16—20 wiosłach; później nazwa ta służyła średnim statkom wojennym, szybko żeglującym, opatrzonym w lekkie działa, których wioślarze byli uzbrojeni, ob. *Bombardjerska galeota*.

Galera.

Galera, herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV srebrnych — dwugłowy orzeł czarny ukoronowany; w II i III czerwonych—mur kamienny z bramą i trzema wieżami (środkowa wyższa); w V błękitnem—łódź z żaglem. Nad tarczą korona. Nadany 1768 r. przez Stanisława Augusta.

Galera, dawny okręt wojenny, poruszany głównie za pomocą wioseł, a dodatkowo tylko za pomocą żagli. W średnich wiekach **G.** stanowiły jedyne okręty wojenne. **G.** wenecka miała 130—140 stóp długości, 16—20 szerokości, 110—130 wioślarzy przy 22—26 wiosłach z każdej strony. W wieku XVI **G.** przeniosły się z morza Śródziemnego na Baltyckie, a w XVII znikły zupełnie. Na przodku, wybiegającym w długi dziób, był kryty pokład dla załogi wojennej; umieszczano tam jedną 24-funtową armatę i jedno lub dwa lżejsze działa po bokach. Na tyle stały zwykle dwa działa 6-funtowe. Do ciężkiej pracy przy wiosłach przeznaczano zwykle nie-

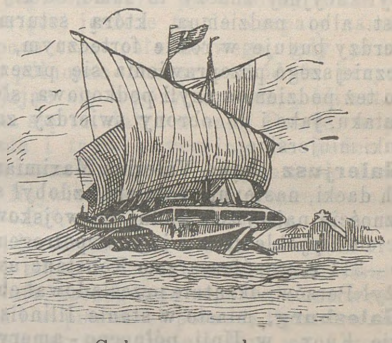

Galera wenecka.

wolników, jeńców wojennych lub przestępców, których zwano *galernikami*. Zwyczaj ten przyjęty został w Turcji, gdzie do czynności tej używano chrześcjan. Do Francji wprowadził **G.** król Karol VII. W 1791 kara galer naznaczoną została w zamian za kajdany, na które skazywani byli więźniowie, zaś art. 15 kodeksu karnego z r. 1810 wyznacza karę galer „travaux forcés," jako oddzielny rodzaj kary. Odbywaną ona była w miastach portowych: Brescie, Toulonie, Lorient i Rochefort; dwa ostatnie zostały 1830 r. zniesione. Dekretem z d. 27 marca 1852 r. kara galer została zniesiona i na jej miejsce postanowiono wysyłać przestępców do kolonji. Większe **G.** nazywano zgrubiale *galeassą*, mniejsze *galeotą* (ob.). Najmniejsze **G.**, poruszane za pomocą dwunastu wioseł, zwano *felukami*. W nich wio-

Библиотека Ин-тов ан Укр. ССР 15508
„1880 1937 г. „ТРИБУНА РАДЯНСЬКА"

ślarze siedzieli nie na ławkach, lecz na pokładach samych, w których poczynione były okrągłe otwory dla spuszczania nóg. Wyraz **G.** utrwalił się u nas w nazwie galarów (ob.).

Galerja (z franc.), zowie się w budownictwie pokój albo salon, przynajmniej trzy razy tak długi jak szeroki; służy najczęściej do wystawy obrazów i innych utworów sztuki; urządzane tego rodzaju zbiory, zwykle **G.** bywają nazywane. Począwszy od XVII w., **G**-e musiały znajdować się w każdym książęcym pałacu. Do słynniejszych **G.** należą: *Farnese*, *Chigi* albo *Farnesina* i galerja loży watykańskiej w Rzymie, *Favi* i *Magnani* w Bolonji, *Florencka*; *Luwr* i *Luksemburg* w Paryżu, *Wersalska* t. zw. *Galerie des glaces*; *Hampton-court* w Londynie, *Malborough*, *Stafford* i *Cleveland* w Anglji; *Monachijska* i *Schleisheim* w Bawarji, *Drezdeńska*; *Królewska* w Berlinie; *Belweder*, *Lichtensteinów* i *Esterhazych* w Wiedniu; *Ermitaż* w Petersburgu; *Wilanowska* pod Warszawą.—**Galerją** zowie się też ganek z poręczami, ciągnący się w pewnej wysokości naokoło wielkiej sali lub po jej bokach. **G**-ami zowią się także sklepione przejazdy, urządzane na szwajcarskich drogach pocztowych dla osłony od lawin górskich. **G.** w sztuce fortyfikacyjnej znaczy to samo, co kryty ganek i jest albo nadziemna, którą szturmujący do twierdzy buduje w rowie fortecznym, dla bezpieczniejszego przeprawienia się przez ten rów, albo też podziemna czyli podkopowa, służąca tak do ataku, jako i do obrony twierdzy za pomocą sztuki minjerskiej.

Galerjusz Cajus Valerius Maximianus, pastuch dacki, następnie żołnierz, zdobył sobie walecznością najwyższe godności wojskowe, został zięciem Dyjoklecjana i jego współregentem, a od 305—311 **r.** współcesarzem Konstancjusza. Zwyciężył Persów, okrutnie prześladował chrześcjan.

Galesburg, miasto w stanie Illinois, w hrabstwie Knox, w Unji północno-amerykańskiej, w żyznej okolicy położone, o 250 klm. na zachód od Chicago, posiada uniwersytet, warsztaty kolejowe i liczy 15,000 miesz.

Galiani Ferdynand, ekonomista włoski, * 1728 w Chietti, † 1787 r.; od r. 1768 sekretarz poselstwa w Paryżu. Z prac jego najważniejsze są: „Dialogues sur le commerce des blés" (Londyn, 1764 i 1848) i „Correspondance inédite de Galiani 1765 à 1783 avec Mad. d'Epinay, le baron d'Holbach, Grimm, Diderot" (2 t., Paryż, 1818, n. wyd. 1881). Por. Mattei „G. ed i suoi tempi" (Neapol, 1879); „Contes, lettres et pensées de l'abbé **G.**" (Paryż, 1866); Du Bois-Reymond „Darwin versus G." (Berlin, 1876).

Galiano Antoni Alkala, mąż stanu hiszpański, * 1790 r. w Kadyksie, † 1865 r. W r. 1821 będąc prefektem Korduby, wybrany został na członka Kortezów i zasiadł po stronie *exaltados*. Po uśmierzeniu powstania schronił się do Anglji, skąd powrócił dopiero 1833 r. po śmierci króla Ferdynanda i powtórnie został wybrany do Kortezów. Wypadki w La Granja (1836), sprowadziły go na stronę umiarkowanych, za co nagrodzony urzędami i godnościami, doszedł 1851 do stanowiska ambasadora hiszpańskiego w Lizbonie, od 1864 był ministrem robót publicznych w gabinecie Narvaeza.

Galicja, dawniejsze królestwo w Hiszpanji, stanowi północno-zachodnią część półwyspu Pyrenejskiego, ma 29,154 klm. kw. przestrzeni i 1,890,000 m. Jest to kraina górzysta, pokryta w wielu miejscach lasami, przy brzegach oceanu Atlantyckiego skalista, przerznięta wielu rzekami (Minho, Lerez, Ulla, Navia), które przy ujściach tworzą dobre porty. Grunt tu nie zbyt urodzajny, klimat we wnętrzu surowy, na pobrzeżach wilgotny i umiarkowany. Mieszkańcy, *Gallegos*, są wzrostu dobrego, silnie zbudowani, uczciwi, pracowici, odważni. Wielu ich opuszcza rodzinne okolice i udaje się w inne strony Hiszpanji za zarobkiem, podejmując często najcięższe prace. Znani są szczególnie w Madrycie, jako najtrzeźwiejsi i najpilniejsi roznosiciele wody. Stolicą **G.** jest Santiago di Compostela, inne miasta: Lango, Orense, Pontevedra, Tuy, Vigo, Mondonedo.—Galicja była zawojowaną przez Rzymian, następnie przeszła pod panowanie Wandalów, Wizygotów i Saracenów, potem należała do Kastylji i Leonu. W 1066 r. przez Ferdynanda W. ogłoszona królestwem, dostała się synowi tego monarchy, Garcji. Za Ferdynanda Katolickiego pozyskała wielkie przywileje i czas jakiś była od Hiszpanji prawie niezależna.

Galicja, prowincja państwa austrjackiego, do 1772 stanowiąca południową część dawnej Polski, nosi urzędową nazwę: *Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*; jest położona między 18° 56′ i 26° 30′ dł. wsch. od Gr., oraz między 47° 44′ i 50° 48′ szer. płn. Otoczona Królestwem Polskiem, Rosją, Bukowiną, Węgrami i Szląskiem, ma Galicja 78,502 klm. kw. (1,425$^3/_4$ mil kw.) rozległości i posiada tylko z południa i południo-wschodu granice naturalne, utworzone przez Karpaty, rzeki bowiem: Biała, oddzielająca ją od Szląska, Wisła od Król. Polskiego, Zbrucz od Podola, oraz Czeremosz i Dniestr od Bukowiny z trudnością tylko za granice przyrodzone uważane być mogą.—*Góry*. **G.** stanowi brzeg południowo-zachodni olbrzymiej równiny *Sarmackiej* i jest w części górzystą, z podwójnem pochyleniem ku północy i ku wschodowi. Część południowa kraju jest górzysta i tu łukiem lekko zagiętym z zachodu ku połud.-wschodowi ciągną się Karpaty, które można podzielić na następujące części. Część zachodnia, od gór Jabłunek aż po rzekę Dunajec ciągnąca się, tworzy *Beskid zachodni*, który rozszerza się kilku równoległemi pasmami dość szeroko na północ i dochodzi w szczycie *Babiej Góry*, 1,725

m. wysokości. Dalej ciągną się *Tatry*, które stanowią część najwyższą zachodniego działu Karpat i w szczytach: Świnicy, Babich Nogach, Pysznej, Czerwonym Wirchu dochodzą 2,200 m. wysokości. Po za Tatrami idą ku wschodowi *Pieniny*, następnie *Beskid, Beskid nizki* albo *szeroki*, a dalej jeszcze ciągnie się *Czarna góra* i *Czarny las*. Cudzoziemscy geografowie dzielą Karpaty na 2 części: zachodnią, noszącą ogólne miano *Beskidu* i ciągnącą się od Białej góry z zachodu aż do źródeł rzeki Stryja i wschodnią, *Czarny las*, od źródeł Stryja dalej ku wschodowi. Na północ od Karpat, między Beskidem a Dniestrem, jest kraj pagórkowaty, który stopniowo przechodzi w równinę. Równinę tę można podzielić na *nadwiślańską* i *naddniestrzańską*. Pierwsza w okolicach Krakowa wyniesiona jest na 470 m., a w najniższem miejscu, przy ujściu Sanu, do 200 m. nad poziom morza, druga ma mniej więcej taką samą, średnio 400 m. wynoszącą wysokość. *Budowa geognostyczna* **G.** zależy głównie od składu gór ją przerzynających, na których fundamencie usłane są urodzajne warstwy ziemi. Głównym utworem Karpat jest piaskowiec im właściwy, zwany *karpackim*; ciągnie się on wzdłuż od źródeł Wisły do źródeł Czeremoszy. Poniżej Karpat występują wapień muszlowy, wapień piaskowy, kreda, stanowiąca tu brzegi wielkiego pokładu kredowego, zachodzącego dalej w Królestwo Polskie, gips (najlepszy nad Zbruczem), piaskowiec trzeciorzędowy, glina ogniotrwała, czarnoziem, zaczynający się głównie nad brzegami Dniestru w Podolu galicyjskiem i ciągnący się dalej ku wsch. południowi. Szczególne właściwości pojedyńczych okolic stanowią: sól w Bocheńskiem, siarka w Wadowickiem, rudy żelazne smugami w wielu miejscowościach, a przedewszystkiem olej skalny i wosk ziemny na obszernej przestrzeni między Przemyślem a Lwowem; oleju skalnego są tu najbogatsze źródła w Europie, wosku zaś ziemnego jest tu niemal jedyna na całej ziemi miejscowość. Olej skalny przejmuje jak się zdaje piaskowiec karpacki; wosk ziemny razem z nim występujący, znajduje się już w niewielkich kawałach, już tworzy całe gniazda. Dalej znajdują się w **G.** znaczne ilości ropy naftcianej, a także węgiel brunatny, cynk, marmury i porfiry.—*Rzeki*. Wody galicyjskie spadają prawie wszystkie z Karpat i łączą się w 3 większe rzeki, uchodzące już to do Bałtyckiego, jużto do Czarnego morza. Granicę między pochyłością bałtycką, po której płynie Wisła, a pochyłością czarnomorską, po której spływają Dniestr i Prut, stanowi Beskid szeroki. *Wisła* (ob.) ma początek z 8 źródeł na Beskidzie w Szląsku austrjackim, wchodzi w Krakowskie, następnie stanowi granicę między Galicją a Królestwem Polskiem i pod wsią Popowicami wchodzi do Królestwa. Spławna jest od Krakowa, z początku spadek ma bystry, który stopniowo wolnieje. Z dopływów jej ważniejsze są, po lewej stronie: Przemsza, Przekop, Rudna, Rudawa, Prądnik; po prawej: Biała, Wilga, Uświca, Dunajec, Wisłoka, San i Bug. *Dniestr* (ob.) przebiega przeszło 7 obwodów Galicji i długi tu jest mil 62, przyjmuje Bystrzycę, Świecę, Stryj, Lipę, Strypę, Seret, Zbrucz i t. d. *Prut* (ob.) ma źródło na Czarnej Horze pod Howertą i płynie w Galicji około mil 30; najważniejszym z jego dopływów jest Czeremosz. *Jeziora* galicyjskie są tylko w górach i odznaczają się nie tyle obszernością, ile raczej głębokością. Najznaczniejszem z tych górskich jezior jest *Morskie oko* w Tatrach. W obwodach wschodnich jest bardzo wiele stawów, z których obszerniejsze są Tarnopolski, Brzeżański, Grodecki i Janowski. Stawy te często zostają z sobą w związku, stanowiąc niejako resztki jakichś większych wód.—*Źródła*. W **G.** znajduje się znaczna liczba źródeł mineralnych, z których najwięcej jest słonych, niewiele siarczanych, najmniej kwaśnych. Niektóre z nich mają wielkie znaczenie lecznicze, jak np. źródła w Szczawnicy, Krynicy, Iwoniczu i Truskawcu.—*Klimat* **G.** dość ostry i orzeźwszy niż w innych okolicach Europy pod tą samą szerokością, a nawet więcej na północ posuniętych. Główną przyczynę tego stanowi naprzód dosyć podniesiony grunt galicyjski, a więcej jeszcze to, iż Karpaty tamują dostęp powietrza południowego, gdy przeciwnie wiatry północne bez przeszkód tu przychodzą, a odbijając się o góry, oziębiają klimat. Zima poczyna się tu, jak i w całej Polsce, w połowie listopada i trwa zwyczajnie do końca marca. Temperatura jej średnia wynosi we Lwowie — 4°9°C. Największe zimno w Krakowie nie przechodzi—30°, we Lwowie—32°C. Wiosna trwa krótko, jest połączona z przymrozkami nie rzadkiemi w maju, a zwyczajnemi w kwietniu. Przez część lata, szczególnie w połowie czerwca, a częstokroć i w pierwszej połowie lipca trwają deszcze. Temperatura średnia lata we Lwowie wynosi +16°3°; największe ciepło w Krakowie +40°, a we Lwowie +39°C. Jesień najczęściej pogodna, ale chłodna. W ogóle średnia temperatura roczna w **G.** wynosi +7°C i tak w Krakowie +8°, we Lwowie +6°6°, w Rzeszowie +7°8°C i t. d. Dżdżystych dni liczą tu około 90 rocznie; śnieg leży 100, a czasem i 120 dni, a także często zdarzają się grady.—*Płody. Zcial kopalnych* spotykamy przedewszystkiem w **G.** żelazo. Ruda żelazna natrafia się już w okolicach Krakowa, następnie na całem podgórzu karpackiem ciągnie się tak zwana *ruda darninowa*, dobra do wyrabiania stali. Prócz tego znajdują się pokłady żelaza w bardzo wielu miejscowościach. Z innych ciał kopalnych znajduje się ołów, gdzie-niegdzie miedź, mangan, wapień, siarka, węgiel brunatny, olej skalny (nafta), marmur, ałun, a nadewszystko ogromne pokłady soli w Wieliczce i Bochni. *Rośliny*. **G.** wogóle w górach ma florę alpejską,

w równinach roślinność odpowiada ogólnej roślinności europejskiej strefy środkowej. Z drzew przedewszystkiem wypada wymienić iglaste, jak oto: modrzew, jodła, cedr karpacki (limba, Pinus cembra), który w szyszkach ma ziarnka jadalne, podobne do migdałów, sosna, świerk i kosodrzew czyli karłowata sosna, która rośnie na wielkiem wzniesieniu w górach. Na drugiem miejscu stoją drzewa liściaste; buki, graby, brzozy, lipy, osiki, wiązy, brzosty, jesiony, klony, wierzby, łozy. Owocowe drzewa, jedne, jak: jabłonie, grusze, czereśnie, wiśnie znajdują się czasem i dziko, szlachetniejsze zaś gatunki tych drzew, łącznie z morelami, broskwiniami, morwami i ianemi są sztucznie hodowane. Między krzewami odznaczają się: głóg, tarń, róża polna, malina, bez, kalina, bluszcz, agrest, porzeczki, leszczyna i t. d. Wszelkiego rodzaju zboża, kukurydza, konopie, len, buraki, kartofle, tytuń udają się tu obficie. *Zwierzęta.* Oprócz bydła domowego: koni, wołów, świń, kóz, owiec, spotykamy w Galicji faunę prawie północną; niedźwiedzie bowiem, lisy, wilki, bobry, jelenie, danjele, zające, sarny, krety znajdują się tu nierzadko. Z ptaków zasługuje na uwagę drób domowy, a także ptactwo wodne i błotne. W rzekach poławiają się ryby, jak oto: sumy, sandacze, szczupaki, liny, okonie, węgorze, pstrągi, jesiotry, karpie i t. d.—*Ludność* Galicji, według spisu z d. 31 grudnia 1890, wynosiła ogółem 6,607,816 miesz., w końcu 1893 obliczano ją na 6,861,467 miesz. Pod względem etnograficznym dzieli się ludność na Polaków, zajmujących zachodnią część kraju i składających większą część ludności **G.**, oraz Rusinów, zajmujących wschodnie strony kraju i tworzących mniejszą połowę, bo 43% ludności krajowej. Ludność **G.** powiększa się dość szybko, rocznie bowiem przyrost oceniają na 1,08%; zamieszkuje ona 15,576 miejscowości i dzieli się na 11,550 gmin. Gęstość zaludnienia w r. 1880 wynosiła 76, a w 1890 r. 87 głów na kilometr kw. Najgęściej zaludniony jest powiat Wielicki (159 m. na klm. kw.), najsłabiej powiaty: Nadworniański (36 miesz.) i Doliński (36). Oprócz Polaków i Rusinów w **G.** zamieszkuje 227,600 Niemców, oraz 5,827 Czechów, Morawian i Słowaków.—*Religja* przeważająca katolicka. Katolików obrządku łacińskiego jest 2,999,062, katolików obrządku greckiego jest 2,790,577. Następnie pod względem liczby Żydzi zajmują trzecie miejsce, liczą bowiem 770,468 głów. Z innych wyznań są ewangelicy 43,279, oraz ormianie 2,230. — *Przemysł i handel.* Galicja jest przedewszystkiem krajem rolniczym, rolnictwo bowiem i połączone z niem gałęzie przemysłu stanowią główne zajęcie mieszkańców. Pomimo tego stan gospodarstwa wiejskiego w **G.** nie jest przecież kwitnący, wielkie koszta uprawy gruntu, wysokie podatki, nizki po większej części stopień ukształcenia ogólnego i rolnego gospodarujących, są przyczynami warunkującemi takie położenie. W ostatnich jednak czasach znać i w gospodarstwie rolnem większą skrzętność i dążność ku lepszemu. Przytaczamy tu niektóre cyfry z urzędowego spisu z 1890 r., wskazujące pod pewnym względem stan gospodarstwa w **G.** Tak, znajdowało się tam koni 765,570, mułów i osłów 1,203, bydła 2,448,006, owiec 630,994, kóz 21,095, świń 784,500, uli z pszczołami 261,047. Żniwo w 1896 wydało 5,846,854 hektolitrów pszenicy, 7,047,394 hl. żyta, 4,506,130 hl. jęczmienia, 11,547,822 kl. owsa, 492,738 hl. prosa, 563,112 hl. gryki, 1,396,968 hl. kukurydzy, 2,121,534 hl. owoców strączkowych, 4,469,707 ton kartofli, dalej len, konopie, buraki cukrowe, kapustę, siano, koniczynę. Lasy w r. 1895 pokrywały przestrzeń 1,954,068 hektarów. Handel zbożowy ożywił się znacznie, do czego przyczyniło się ułatwienie komunikacji z Rosją. Handel ten koncentruje się we Lwowie, Brodach, Tarnopolu i Podwołoczyskach. Prócz zboża ważne artykuły handlu stanowią drzewo, nafta, spirytus, sól, len, konopie, olej, makuchy, nabiał, tytuń, kartofle, kapusta, a w części bydło i konie. Do przemysłu rolniczego należą także: gorzelnictwo, cukrownictwo, piwowarstwo, które są w stanie kwitnącym. Znajdowały się tu w 1895 r.: 2 cukrownie produkujące rocznie 4,387 ton cukru, 139 browarów piwa, 612 gorzelni, których produkcja znacznie przewyższa potrzeby krajowe i stanowi ważny artykuł wywozu.—*Górnictwo*, ważne ze względu na sól i naftę, a następnie siarkę i żelazo, zatrudniało razem z hutnictwem w r. 1895 15,670 robotników. Następujące cyfry dają wyobrażenie o produkcji górniczej **G.**, a mianowicie w 1895 otrzymano: 760,031 ton węgla kamiennego, 45,780 węgla brunatnego, 701 ton rudy żelaznej, 3,337 rudy ołowianej, 7,158 t. rudy cynkowej, 188,634 t. oleju skalnego, 6,765 t. wosku ziemnego, ogółem wartości 8,108,328 guldenów. Hutnictwo w tymże roku dostarczyło 2,503 t. żelaza, 8 t. ołowiu, 2,526 t. cynku. Soli otrzymano: kamiennej 41,119 ton, warzelnej — 48,366 t. i przemysłowej —39,973 t. Z zakładów przemysłowych wymienić należy jeszcze: fabryki sukna w Białej i jej okolicy, rafinerje nafty, młyny, rządowe fabryki tytuniu, fabryki papieru, garbarnie, huty szklane, drukarnie. Przemysł rzemieślniczy bardzo słabo rozwinięty; do najwięcej odznaczających się gałęzi należy policzyć krawiectwo, stolarstwo i rymarstwo. Na potrzeby handlu służą także banki i stowarzyszenia kredytowe galicyjskie (ob. Bank), oraz drogi żelazne, łączące Kraków z Wiedniem, Lwowem i ze Lwowa rozchodzące się do Bukowiny na Halicz i Kołomyję, oraz ze Lwowa do Krasna, a stąd jedno ramię do Brodów, a drugie do Tarnopola i Podwołoczysk. 4 linje kolejowe łączą **G.** z Węgrami, a t. zw. transwersalna dochodzi do Husiatyna. Ogólna długość dróg żelaznych wynosiła w r.

1895—2,825 klm., długość dróg bitych—13,577, dróg wodnych—2,103 klm. Urzędów pocztowych było 773, telegraficznych 528.— *Oświata.* Oprócz dwóch uniwersytetów we Lwowie (w 1897—8 1726 studentów) i Krakowie (1443 studentów), z językiem wykładowym polskim, iwyższej szkoły technicznej we Lwowie (472 studentów), posiada **G.** akademję sztuk pięknych w Krakowie, 3 szkoły teologiczne, 30 gimnazjów, 5 szkół realnych, 7 szkół dla nauczycieli i 3 dla nauczycielek, 5 szkół handlowych. 78 rzemieślniczych, 14 rolniczych i leśnych, szkołę górniczą, 2 szkoły weterynaryjne, 2 akuszeryjne, 12 muzycznych, 11 szkół robót kobiecych i 225 innych specjalnych zakładów naukowych i wychowawczych; dalej 11 szkół miejskich, 3,653 ogólnych i 210 prywatnych szkół ludowych. Na 100 dzieci, obowiązanych uczęszczać do szkoły, wypadało tylko 65,6 uczęszczających; według spisu z 1890 na 100 więcej niż 6 lat mających osób przypadało 65 mężczyzn i 72 kobiety, nieumiejących ani czytać, ani pisać. Do szerzenia oświaty przyczyniają się także takie zakłady, jak: muzeum hr. Dzieduszyckiego, zakład Ossolińskich, bibljoteki, stowarzyszenia naukowe; w Krakowie istnieje również akademja nauk. Prasa galicyjska składała się w 1897 ze 197 gazet i czasopism, w tej liczbie były 144 polskie, 25 rusińskich, 16 hebrajskich i 8 niemieckich. — *Administracja.* Galicja stanowi część Przedlitawji i wysyła swych delegatów do rady państwa *(Reichsrath)* w Wiedniu. Sejm krajowy składa się ze 151 członków, między którymi jest 3 arcybiskupów, 5 biskupów, 2 rektorów uniwersytetu, 44 deputowanych większych właścicieli ziemskich, 20 przedstawicieli miast, 3 przedstawicieli izb handlow. i przemysłowych, 74 wysłańców gmin. Język polski jest urzędowym i wykładowym, równouprawionym zaś w Galicji wschodniej jest język rusiński. Pod względem politycznym zarząd **G.** koncentruje się we Lwowie, gdzie rezyduje namiestnik. Wydział krajowy składa się z 6 członków, do Rady państwa wysyła **G.** 63 posłów. Pod względem administracyjnym dawniej dzieliła się **G.** na 16 obwodów, a obecnie jest podzielona na 74 powiaty i 2 magistraty miast. Zarząd finansowy zostaje w ręku krajowej dyrekcji finansowej, która ma nadzór nad pobieraniem podatków bezpośrednich i pośrednich. Sądownictwo 1-ej instancji jest powierzone sądom obwodowym, okręgowym i krajowym; drugą instancję stanowią sądy wyższe krajowe we Lwowie i Krakowie. Ostatnią instancją zaś jest najwyższa izba sądowa w Wiedniu. Sprawami duchownemi zawiadują arcybiskupi rzymsko-katolicki, grecko-katolicki i ormiańsko-katolicki, którzy rezydują we Lwowie. Kościół rzymsko-katolicki ma nadto 3, a grecko - katolicki 2 biskupów. Sprawami ewangelickiego kościoła kieruje 2 superintendentów.— *Herb* królestwa stanowi tarcza przedzielona wzdłuż na dwie połowy. W górnej części mieści się czarna kawka w polu niebieskiem; jest to herb Halicza. Prócz tego na tarczy są jeszcze herby Włodzimierza, Oświecima i Zatora. Stolica kraju jest we Lwowie, który ma 128,000 m., drugiem miastem jest Kraków 75,000 m. Por. Kratter: „Briefe über Galizien"; Bredetzky „Reise-Bemerkungen"; Kuropatnickiego „Geografja królestwa Galicji i Lodomerji" (1786 i 1858); M. W. „Listy o Galicji"; Wincentego Pola „Rzut oka na północne stoki Karpat"; Stupnickiego „Galicja pod względem geograficzno - topograficzno-historycznym" (Lwów, 1848); Ł. i B. „Galicja pod względem geograficzno-statystycznym, politycznym i topograficznym" (Kraków, 1861); „Galicja i Kraków etc." Kalinki Wal. (Paryż, 1853); Jandaurek: „Das Königreich G. etc." (Wiedeń, 1884).

Herb Galicji.

Historja. W wieku X (Konst. Porfir.) okolice te razem z Czechami, Morawją i Krakowem obejmowano nazwą Chrobacji. Nestor (w w. XII) zna tę nazwę, ale obok tego zjawia się miano Rusi w kronikach ruskich, dawane to tym okolicom, to Kijowszczyźnie. W XIII i XIV wieku zjawia się tytuł *Mniejszej Rusi* obok *całej Rusi*, *Halicza i Włodzimierza*, ograniczony wszakże częścią późniejszego województwa Ruskiego (5 ziem: Lwowska, Przemyska, Sanocka, Halicka, Chełmska) i Bełskiego (z pow. Bełskim, Grabowieckim, Horodelskim, Lubaczowskim i ziemią Buską). Później zwano te strony Rusią Czerwoną. Krakowskie do rzeki Jasiołki i Dukli, windykowane odrębnie ze Spiża (ob.), nawet po rozbiorze zachowało ślad odrębności, bądź jako *Rzplta Krakowska*, bądź jako *W. Ks. Krakowskie*, które z Galicją i Lodomerją jako królestwo istniejąc od rozbioru, od tego też czasu należą do Austrji. „Zbiór deklaracji, i historyczny wywód praw 3 mocarstw do prowincji polskich", w owej epoce przez Feliksa Łojkę wydany, uwydatnił szczególnie ten fakt, lubo nie można zaprzeczyć, że Andrzej Węgierski 1206 tytułuje się *Galiciae Lodomeriaeque rex*, tak przerabiając na łacinę Halicz i Włodzimierz, a roczniki spółczesne niemieckie o Romanie, królu halickim, 1205 r. piszą. Faktem też jest koronacja Danjela, jego syna, na króla halickiego 1253 (ob. Danjel, syn Romana). Nie należy jednak obok tego zapominać, że już za *Leszka Białego* (ob.) Halicz (ob.) i Włodzimierz (ob.) wzywały jego interwencji, a biskupi lubuscy jednocześnie z *Henrykiem Brodatym* wpływ swój i juryzdykcję (1257) tu ustalają. W 1316 poznajemy Jerzego i Andrzeja jako książąt *totius Russiae*, *Galiciae Lodomeriaeque* i Jerzego *dux minoris Russiae* (1325—1335), z których jednocześnie Hen-

ryk Głogowski, w 1324 i 1325 tytułuje się *dux Haliciae* i *dux Slaviae, Glogoviae et Longomeriae.* Widzimy więc, że po raz drugi zjawia się ten sam fakt chwiejności bytu odrębnego państwa, mający swe źródło i w niescharakteryzowanych wyraźnie narodowości i geograficznem położeniu, znany już z poprzednich dziejów. To samo powtarza się później. Mianowicie gdy Bolesław Trojdenowicz, syn Marji, siostry owego Jerzego (1325—1335) i Trojdena Mazowieckiego, został usunięty przez bojarów, zniechęconych jego katolicyzmem, Kazimierz W. 1340 włączył te okolice do Rzpltej, pozostawiając tylko Bełz, Chełm i Włodzimierz Wołyński w ręku Litwinów. Traktat z *Olgierdem* (ob.) oddał Polsce i te miasta, prócz Włodzimierza, Ludwik zaś d'Anjou sprzedał jej swe prawa do królestwa Halicza za 100,000 fl. z prawem odkupu. Wymiana z Władysławem Opolskim (ob.) 1378 zdawała się nowe dawać prawo Węgrom do Rusi, któremu wszakże zaprzeczyło dobrowolne poddanie się tych okolic *Jadwidze* (ob.). Wówczas zaludniły się te pustki, a Jaśko z Tarnowa, po Babeku Emeryk, został generalnym starostą Rusi. Archidjecezja jednak grecka, postanowiona przez Kazim. W. w Haliczu 1352 (Galitziae quae est pars minoris Russiae), obejmująca biskupstwa w Chełmie, Turowie, Przemyślu i Włodzimierzu, zapewniła byt wiary miejscowej, 1388 zapewniono Czerwoną Ruś, że odtąd pozostanie przy Rzpltej, i tak też została, jako kolebka ludzi, jak Sobiescy, Żółkiewscy, Szarzyński, Rej, Szymonowicz, Zimorowicz, Kromer, Twardowski ze Skrzypny, Krasicki, Brodziński, Karpiński i t. d. i tylu spółczesnych. Roku 1772 r. po pierwszym podziale poprowadzono granicę od Szląska, Wisłą po ujście Sanu, potem linją na Frampol, Zamość, Hrubieszów do Buga po Zbaraż, Podhorce i Dniestr i utworzono Galicję. Składała się z 6 dyrektorjatów z 19 (od 1787 z 20) cyrkułami, z gubernatorem hr. Perghen na czele, który kazał rozbroić milicje nadworne, złożyć dowody na tytuły i dzierżawy, zakazał wyjeżdżać za nową granicę i złożyć hołd. Jeden Kicki, starosta lwowski, takowego odmówił, za co mu król Stanisław August podziękował. Jednocześnie (1784) założono uniwersytet Józefiński we Lwowie i gimnazja niemieckie, w celu germanizacji. W 1790 sejm czteroletni *wielki*, a właściwie stronnictwo postępowe staje się echem Galicji, przeciążonej podatkami i żądającej w Wiedniu przez deputację, złożoną ze Stan. Jabłonowskiego, Mikoł. Potockiego, J. M. Ossolińskiego i Jana Bykowskiego, o przywrócenie zasady *neminem captivabimus*, zwołanie dawnych sejmów i urzędników polskich (t. j. autonomji). Wtedy stają projekty aljansu z Fryderykiem II, warujące zwroty Galicji Rzpltej w zamian Gdańska i Torunia. Poseł angielski Hailes, popierający obustronne te żądania, obiecywał pomoc Anglji, Turcji, Szwecji i Prus. Stronnictwo Branickiego te myśli przez interes stawiącej Prusy po stronie Rzpltej zniweczyło, a Fryderyk II, nie widząc zysków w związku z Polską, otrzymał je bez niej, układem w Reichenbach z Austrją i rozbiorem drugim 1793 r. W 1795 Galicja została powiększoną trzecim rozbiorem Polski, a mianowicie pasem ziemi, który zakreśliła linja idąca na Częstochowę, Pilicę, Wisłę, Bug do Hrubieszowa. 1809 armja W. Ks. Warszawskiego, w odwet za najazd arcyksięcia Ferdynanda d'Este, zajęła Lublin, Sandomierz, Jarosław, Lwów; w Krakowie prezesem rządu tymczasowego zostaje Henryk Lubomirski. Skutkiem tego działania samodzielnego było odłączenie Galicji do W. Ks. Warszawskiego lewego brzegu Wisły, do ujść Sanu, a stąd linją do Bugu na Sokal. Tarnopolski cyrkuł zajęła Rosja. Przy nowych zamysłach Napoleona I w 1812 Austrja za zwrót Galicji dla mającej odbudować się Rzpltej, zastrzegła sobie Ilirję, wszakże nieruchomość i fałszywa polityka najbardziej interesowanych w tej kampanji wydała w rezultacie królestwo Galicji, Lodomerji i rzpltę Krakowską 1815. Magnaci i dostojnicy, za pieniądze zmieniający dawne tytuły na korony hrabiowskie i baronowskie, szlachta, zamieniona na poborców podatku i rekruta, oburzyła się na rozdział gruntów swoich od włościańskich (1786), spokojnie wszakże przyjęła patent 1817, nadający sejmowi prawo trudnienia się heroldją i t. p. 1837 r. Jezuici wzięli w ręce wychowanie, a dopiero 1841 w Krakowie, a 1848 we Lwowie powstają towarzystwa kredytowe gospodarskie. Nieustanne ruchy za granicą mniej więcej wyraźnie odbijały się i w Galicji między młodzieżą, sprowadzając karę śmierci lub wywiezienia. Dopiero jednak 1846, gdy lekkomyślnie w ostatniej chwili powzięto myśl sojuszu stanów dotąd rozdzielonych i ledwo poczętą wyzyskać chciano, wybuchł ruch, który pod Gdowem zgnieciony jako zbrojna ruchawka, położył kres rzpltej Krakowskiej, włączonej jako W. Ks. Krakowskie do Galicji 6 listopada. W cyrkułach tymczasem tarnowskim, bocheńskim, jasielskim, sanockim i sandeckim chłopstwo, upojone i zachęcone, w dniach 19—22 lutego wyrznęło lekkomyślnych rewolucjonistów. Nastąpiła represja 1847, po której, w dniu 2 czerwca 1848, w Pradze zjawia się *sobór słowiański*, którego reprezentantami z Galicji byli Jerzy ks. Lubomirski i Zdzisław hr. Zamojski. Dana 1849 konstytucja sprowadza do Wiednia Rusinów, zorganizowanych w osobne stronnictwo przez Stadjona, z Jachimowiczem i Szuszkiewiczem. Na lewicy występuje Smolka, Ziemiałkowski i Borakowski, z których pierwszy po zabiciu Latoura zostaje prezydentem sejmu. Ale stan oblężenia i zbombardowanie Lwowa niszczą wszelkie iluzje. Wacław Zaleski zostaje gubernatorem, a gdy 1851 zniesiono konstytucję z 1849, Agenor hr. Gołuchowski został gubernatorem

przeciwnym wielce partji rusińskiej. W r. 1861 Galicja wystąpiła z żądaniami autonomji, jako jednolite stronnictwo, skierowane zarówno przeciw Świętojurcom w sejmie galicyjskim, jak i centralistom w radzie państwa. W 1866, gdy Galicja w systemie dualistycznym należeć poczęła do Cislitawji, Jasieński i Groman, a potem Smolka (Widman, Biliński i in.) utworzyli we Lwowie towarzystwo narodowo-demokratyczne, hrabiowie Stanisław Tarnowski i Wodzicki Ludwik założyli „Przegląd polski", jako organ zachowawczy, któremu odpowiednie „Koło polityczne" z „Krajem" za organ zjawiło się w Krakowie 1869, pod wodzą Samelsona z Kubalą, Siemieńskim, Szczepańskim. Ziemiałkowski, Kabat, Zbyszewski i in., jako *klub polski*, później nazwany *Mamelukami*, 1868 postawili program, zwany potem *rezolucją*, wedle którego żądano prawa stanowienia o sposobie wyborów do rady państwa, autonomji w szkole, sądzie i urzędach, przez uzyskanie trybunału najwyższego w kraju, języka krajowego za urzędowy, pewnej sumy na potrzeby kraju, rządu odpowiedzialnego przed sejmem i ministra Galicji w radzie korony. Zyblikiewicz i Grocholski, podjąwszy ten projekt z kolegami, przybrali nazwę *rezolucjonistów*, jakkolwiek dziwna ich taktyka okazywała, że niechodzi im tyle o rezolucję, ile o osoby. 1869 sprowadzili upadek Taaffego, Bergera i Potockiego w *ministerjum doktorów*. Smolka, wierny teorji słowiaństwa, zniweczył projektowaną ligę stronnictw 1869, a gdy wyborcy żydowscy w odwet, votum zaufania udzielili posłom starozakonnemu Duksowi, hr. Ag. Gołuchowskiemu i Ziemiałkowskiemu, zemszczono się prześladowaniem Żydów, tak za 1869, jak i za niepopieranie Smolki przy wyborach 1870. Nowy zjazd federalistyczno-słowiański, na który zjechał sam Smolka, nie powiódł się, a w 1873 pomimo że rezolucja od 1868 przez błędną politykę hr. Adama Sapiehy, marszałka sejmów, stronnictw właściwego *Mameluków, Stańczyków i Tromtadratów*, długo niezałatwiona, wreszcie została odrzucona przez radę państwa, wszakże Ziemiałkowski, burmistrz Lwowa, w dzień rozejścia się delegacji (w kwietniu 1873) został ministrem do spraw Galicji. Wkrótce po mianowaniu ministrem galicyjskim dra Ziemiałkowskiego, nastąpiło utworzenie i (3 maja 1873) uroczyste otwarcie akademji umiejętności w Krakowie, której protektorem został arcyksiąże Karol Ludwik, brat panującego cesarza, zastępcą protektora Alfred hr. Potocki, prezesem dr. Majer, a sekretarzem dożywotnim dr Szujski. Była to sprawa, którą już na dłuższy czas przedtem omawiano, akademja zaś utworzoną została z b. krakowskiego towarzystwa naukowego, którego członkowie zostali dożywotnio członkami nadzwyczajnymi akademji. W kilka dni po otwarciu akademji, na które zjechał do Krakowa sam arcyksiążę-protektor, z największym zapałem przez obywatelstwo podejmowany, wybuchło słynne wiedeńskie przesilenie finansowe, zwane *krachem*, którego skutków doznała także w znacznym stopniu i Galicja, które jednak miało dla niej ten błogi skutek, że zarazie lekkomyślnie zakładanych spółek akcyjnych nie pozwoliło bardziej rozpowszechniać się w tej prowincji i ostatecznie podkopać jej dobrobytu. Sejm galicyjski jeszcze w r. 1874 zostawał pod laską Leona ks. Sapiehy († 1878), który w następnym roku się usunął a marszałkowstwo objął Alfred hr. Potocki, gdy zaś ten w skutek śmierci namiestnika hr. Gołuchowskiego (ob.) został powołany do zajęcia jego stanowiska, laskę marszałkowską objął Włodzimierz hr. Dzieduszycki (1876). W tym perjodzie do aktywów sejmu galicyjskiego zaliczyć należy uchwalenie ustaw szkolnych o przymusowem posyłaniu dzieci do szkół, o bezpłatności szkół i o wyższem uposażeniu nauczycieli, niemniej o zniesieniu prawa propinacji, które ma nastąpić w ciągu lat 26 na zasadzie, że właściciele spłacają się sami, to jest, że prawo wyszynku samo przez się w ciągu tego okresu zostaje umorzonem. W ustawie gminnej zaprowadzono kilka drobnych, lecz pożytecznych zmian, rozszerzających prawo nadzoru wydziału krajowego nad gospodarstwem gminnem, zamierzona jednak i gorąco popierana przez znakomitszych posłów (Zyblikiewicz, Skrzyński, Hausner) reforma wyborcza, dająca miastom szerszą, a więc sprawiedliwszą reprezentację, nie przyszła do skutku, z powodu zbyt silnego oporu partji św.-jurskiej i dających się jej powodować nieoświeconych włościan, reforma zaś drogowa dotąd zwalczyć nie może zaściankowej opozycji, dbających tylko o swoje okolice posłów. Pod koniec października 1876 nastąpiły nowe powszechne wybory do sejmu. Inteligencja odniosła stanowcze zwycięstwo: nie wybrano prawie wcale włościan niepiśmiennych, stanowiących niepotrzebny balast w sali sejmowej, upadli również najgłówniejsi przywódcy i poplecznicy partji t. zw. św.-jurskiej, szukającej punktu oparcia po za granicami Austrji. Laskę marszałkowską objął Ludwik hr. Wodzicki, mąż wyższych zdolności i w służbie publicznej gorliwy, mimo jednak tak korzystnych warunków sejmy pod jego laską w latach 1877 i 1878 odbyte niczem trwalszem nie zapisały swej pamięci i żadnej ze spraw ważniejszych, w poprzednim okresie sejmowym rozpoczętych, do pomyślnego nie doprowadziły rozwiązania. Przyczyną tego było po części milczące przyjęcie przez sejm 1875 pod laską Alfreda hr. Potockiego ustawy o bezpośrednich wyborach do rady państwa w Wiedniu, gdy dotychczas sejm delegację wybierał. Dążeniem tej ustawy było wywołanie antagonizmu między sejmem a delegacją i paraliżowanie jednego przez drugą. Cel ten można uważać prawie już za dopięty, ponieważ zasada

solidarności i zgodności z sejmem, dotychczas obowiązująca w delegacji do rady państwa, w owych czasach zachwianą została i kilku posłów (Hausner, Skrzyński, Wolski, a przedewszystkiem pierwszy) jawnie przeciw niej wystąpiło. Mowa Hausnera z d. 5 listopada 1878, jednogłośnie uznana za znakomitą, znalazła poklask u publiczności i gorętszych żywiołów w Galicji, podczas gdy wszystkie poważniejsze żywioły jednogłośnie oświadczyły się przeciw niej, twierdząc, że koło polskie, czyli delegacja w Wiedniu już dawniej daleko silniej zaznaczyło swe stanowisko. Wyrzeczenie stanowczego zdania o tej secesji, która nawet przez cesarza Franciszka Józefa w przemowie do delegacji lwowskiej (grudzień 1878) naganioną została, jest tem trudniejsze, że wszystkie stowarzyszenia polityczne, jakie w Galicji do 1873 istniały, następnie upadły i że długo jedynem zorganizowanem stronnictwem było stronnictwo *Stańczyków*. Że jednakże i secesja liczyła zwolenników, dowodzi fakt, iż gmina miasta Lwowa prawie jednomyślnie nadała Hausnerowi obywatelstwo honorowe, a w skutek uczty na cześć tego posła wydanej przyszło do krwawego starcia między policją a publicznością (we Lwowie 16 listopada 1878). Próby zorganizowania stronnictwa przeciwnego Stańczykom zjawiały się rok rocznie w sejmie (w 1878 klub postępowy), zamierzonego celu osiągnąć nie były w stanie, jakkolwiek w ciągu pojedyńczych kampanji sejmowych częstokroć odnosiły zwycięstwa, jak tego był dowodem adres uchwalony w 1877 przez koło sejmowe, który dlatego tylko nie stał się uchwałą sejmu, że sejm przedwcześnie zamknięto. Od czasu zaprowadzenia wyborów bezpośrednich do rady państwa środek ciężkości ustawodawstwa przeniósł się do Wiednia, a sejm lwowski zeszedł do roli zupełnie podrzędnej. Pozostawiono mu głównie administrację funduszów krajowych i budżet galicyjski. Ustała również dawna łączność działania pomiędzy delegacją i sejmem, a nawet wyrodził się pewien antagonizm pomiędzy temi dwiema reprezentacjami kraju. Z objęciem steru rządu Austrji przez hr. Taaffe'go i teki ministerjum skarbu przez Dunajewskiego (w czerwcu 1880), który już od pierwszej chwili ukazania się w radzie państwa stał się duszą autonomistów i ogólną zwrócił na siebie uwagę jako znakomity ekonomista i jeden z najlepszych mówców parlamentarnych, większość parlamentarna przechodzi na stronę autonomistów, mianowicie też, kiedy Czesi weszli do Rady państwa. Delegacja galicyjska, związana silnym sojuszem z Czechami i reprezentantami innych Słowian austrjackich, mając w łonie rządu dwóch ministrów rodaków, zajmuje w parlamencie austrjackim stanowisko wpływowe i wybitne. D. 1 sierpnia 1880 przybywa cesarz Franciszek Józef do Krakowa, witany oznakami najserdeczniejszego przywiązania. Otoczony strażą honorową obywatelską, zwiedza wszystkie pamiątki wielkiej przeszłości narodowej; zamiast paradom wojskowym, przypatruje się manewrom banderji utworzonych z ludu naprędce, podziwia dziarskich jeźdźców w kierezjach: na dożynkach i weselu krakowskiem przyjmuje serdeczne powitanie ludu i jego podarki; zwiedza pracownię Matejki. Uderzony wspaniałością budowli na Wawelu i ich profanacją przez zamienienie na koszary, przyrzeka odrestaurować swoim kosztem komnaty królewskie i zamienić je na rezydencją swoją czasową. Życzenie to zgodne z życzeniem społeczeństwa spełniło się, ale na innej drodze. Ponieważ rząd godził się na restaurację Wawelu, jeżeli kraj da wojsku inny gmach na koszary, przeto sejm (w 1897) przyznał kredyt na budowę koszar, a Wawel ofiarował w podarunku cesarzowi. Dotychczas jednak sprawa, załatwiona teoretycznie, nie weszła w czyn. Stąd cesarz udał się do Lwowa, witany wszędzie po drodze przez zgromadzone tłumy ludności. We Lwowie z równym przyjęty był zapałem i otoczony opieką tylko obywatelską. Pobyt cesarza upamiętnia hr. Dzieduszycki ofiarowaniem na rzecz kraju swego wspaniałego muzeum, które uposaża zapisem trzech wiosek na własność, a adwokat Makowski ofiaruje 100,000 zł. austr. na rzecz oświaty i cele pomocy naukowej. Odwiedziny te związały węzłem jeszcze ściślejszym ludność Galicji z monarchą. Dr. Dunajewski, objąwszy tekę ministra skarbu, postanowił przedewszystkiem wyemancypować się z pod przewagi Rotszyldów, którzy zaciążyli nad finansami Austrji. W tym celu udziela koncesji na założenie banku dla krajów koronnych *(Länderbank)*, kapitałem głównie francuskim, a gubernatorem też banku mianuje hr. Wodzickiego, dotychczasowego marszałka sejmu galicyjskiego. Korzystny skutek tej operacji objawił się już przy najbliższej pożyczce rządowej, którą zrealizował pod znacznie lepszemi niż wszystkie poprzednie warunkami, i wartość waluty austrjackiej podniósł bardzo prędko. Wkrótce Dunajewski zapanował nad sytuacją w kraju, i rząd spoczął w ręku Taaffe-Dunajewski. Następnie Smolka (1881) wybrany został prezydentem rady państwa, którą to godność sprawował przez ćwierć wieku z wielkim taktem. Mimo tak przyjazne położenie, sejm co rok na parę tygodni zwoływany, zaledwie może zająć się drobniejszemi sprawami administracyjnemi i uchwałami budżetów krajowych. Zyblikiewicz, jeden z najsprężystszych i najzdolniejszych mężów w Galicji, został marszałkiem sejmu galicyjskiego z inicjatywy samego cesarza po złożeniu tej godności przez Włodz. hr. Dzieduszyckiego (1881). Kraj z ufnością wita go na tem stanowisku, ale i on niewiele miał zrobić—tem bardziej, że jako homo novus nie bardzo był mile widziany na tej posadzie przez arystokrację galicyj-

GALICYA i WĘGRY

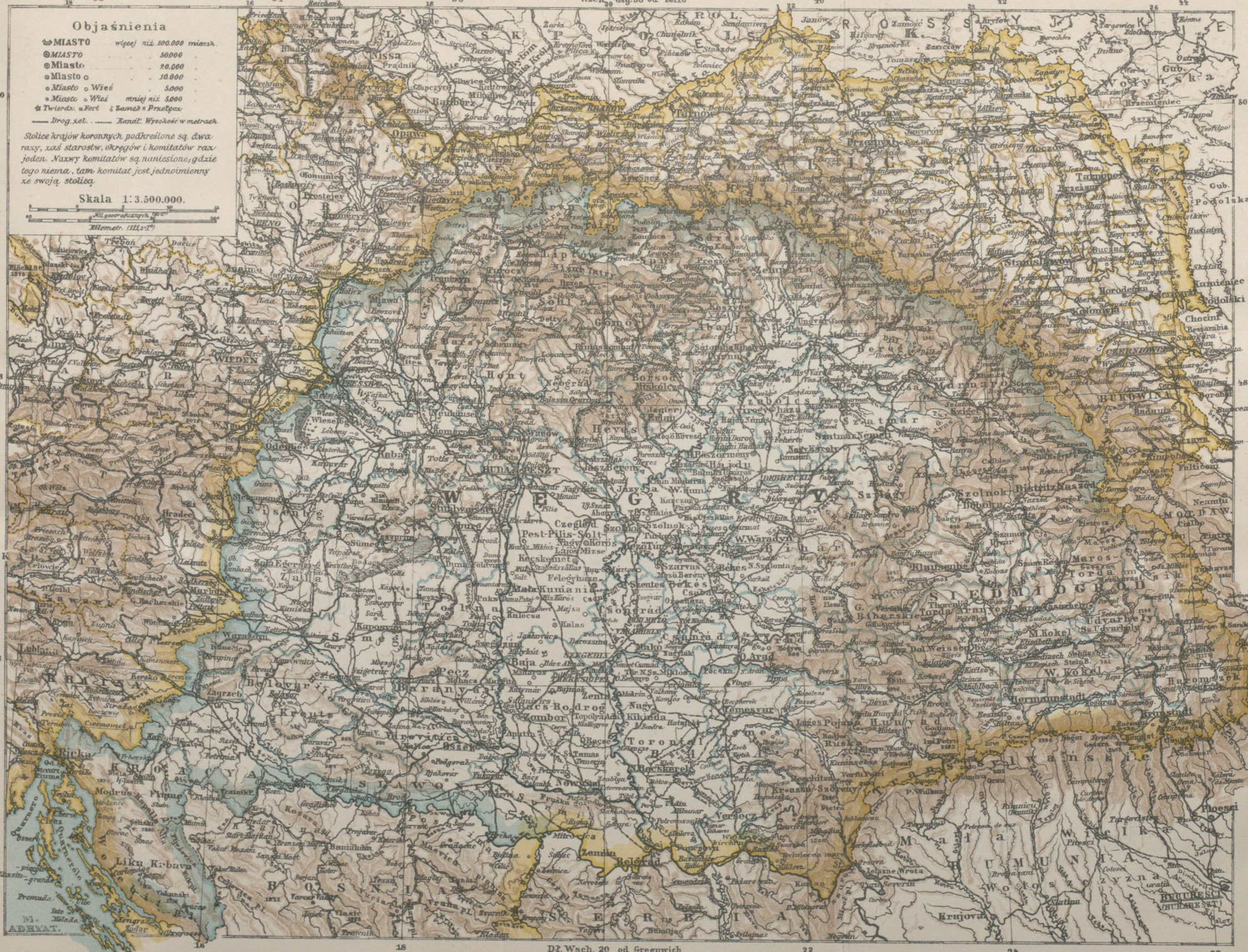

lit. Tow. Akc. S. Orgelbranda Sy. Warszawa

ską. W radzie zaś państwa delegacja, uprawiając wielką politykę państwa, nie umiała wyzyskać swego położenia korzystnego dla kraju i obarczała go coraz nowym balastem, co dało powód prof. Zacharjasiewiczowi (1884) do złożenia mandatu. Przeprowadzenie nowego wymiaru podatku gruntowego, podwyższenie opłaty od nafty, nowa ustawa gorzelniana i inne, obciążyły kraj nowemi podatkami, a w zamian za to zaledwie tylko bardzo nieznaczne zdołał on uzyskać korzyści. Pewna odrębność dla Galicji w ustawie o nauczaniu elementarnem, budowa kolei Transwersalnej, udzielenie koncesji na koleje wicynalne, założenie szkoły weterynarji we Lwowie, szczupłe dotacje dla niektórych szkół przemysłowych, rzemieślniczych i gospodarczych, oto zdaje się, całe plus. Natomiast najważniejsze sprawy leżały odłogiem, jak: regulacja brzegów rzek, których wylew corocznie klęskę na kraj sprowadza; uporządkowanie kwestji indemnizacyjnej, przeniesienie zarządów kolei żelaznych galicyjskich z Wiednia do kraju, zaprowadzenie fakultetu medycznego na uniwersytecie lwowskim, zniesienie stempla dziennikarskiego. Niemałą klęskę sprowadził, przeważnie na ludność włościańską, upadek banku włościańskiego, którego statut stanowi istne curiosum z czasów austrjackiego Bürgerministerium. Instytucja wielkiej doniosłości, zakład drohowyski fundacji hr. Skarbka, mający za cel kształcenie 600 sierot na pożytecznych rzemieślników i zaopatrzenie 400 starców, z przyczyny złej administracji bardzo mało dotąd pożytku przynosi krajowi. Partja stańczykowska tamowała wszelki śmielszy ruch postępowy. Stronnictwo zaś postępowe, choć liczebnie silne, za mało miało ludzi zdolnych, którzyby mogli wziąć ster w swoje ręce. Waśń narodowościową podtrzymują różne okoliczności. Liczna ludność żydowska składa się głównie ze starowierców, a chociaż istnieją przepisy co do przymusowego nauczania, niema ich komu wykonywać, a chedery, jak dawniej, szerzą ciągle przesądy i ciemnotę, postępowi zaś Żydzi narażają się od swych współwyznawców na prześladowanie za to, że chcą im bielmo zdjąć z oczu. Założona staraniem I. J. Kraszewskiego *Macierz polska* rozwija swą działalność wydawniczą i szerzy oświatę między ludem, w czem jej dopomagają liczne stowarzyszenia oświaty ludowej. W tym samym duchu działa żydowskie stowarzyszenie *Agudas Achim* pomiędzy ludnością izraelską. W Krakowie otwarte *Muzeum narodowe* gromadzi ciągle zabytki sztuki i pamiątek historyczno-narodowych. Akademja umiejętności z mrówczą pracowitością gromadzi materjały do skarbnicy wiedzy. Zjazd literatów i dziennikarzy (1883) odbyty w Krakowie dał inicjatywę do związku literackiego i zabezpieczenia praw autorskich. Namiestnikiem Galicji, po ustąpieniu Alfreda hr. Potockiego, mianowany został (1883) Filip Zaleski, syn Wacława z Oleska, niegdyś także namiestnika Galicji w pamiętnym roku 1848. Zaleski piastował ten urząd do 1888 roku, kiedy na miejsce jego powołano Kazimierza hr. Badeniego (ob.), który zajął się energicznie uporządkowaniem spraw kraju, zaniedbanych przez niedołężnego poprzednika, swoją drogą w energji swojej zachodził Badeni niekiedy za daleko i nie cieszył się sympatją Rusinów i partji radykalnych, które gnębił wszelkiemi środkami. Za rządów Badeniego odbyła się świetna wystawa krajowa we Lwowie 1894. W 1895 Kazimierz Badeni został prezesem ministrów austrjackich, miejsce jego zajął Eustachy ks. Sanguszko, dotychczasowy marszałek sejmu, a marszałkiem sejmu mianowano Stanisława hr. Badeniego, brata Kazimierza (w listopadzie 1901). Objęcie steru rządów austrjackich przez Polaka odbiło się i na stosunkach galicyjskich, gdyż wydanie rozporządzeń językowych (ob. Austro-Węgierska monarchja i Badeni Kazimierz) wywołało nowe ukształtowanie partji w parlamencie, i koło polskie zerwało z Niemcami, a zbliżyło się do Słowian. W samej Galicji wytworzyły się także nowe prądy, a mianowicie wystąpił na scenę lud, prowadzony przez głośnego agitatora ks. Stojałowskiego (ob.), oraz socjaliści pod wodzą Ignacego Daszyńskiego (ob.). Prócz tego Żydzi, którzy w życiu ekonomicznem galicyjskiem odgrywają olbrzymią, ale przeważnie szkodliwą rolę, zaczęli ujawniać swoje separatystyczne skłonności i dążyli pod wpływem agitacji sjonistycznych (ob. Sjonizm) do wytworzenia własnej partji politycznej. To wzmogło istniejący już antysemityzm. W 1898 zaczęły się silne rozruchy antyżydowskie, połączone z gwałtami i zakończone ogłoszeniem stanu wyjątkowego przez hr. Pinińskiego (ob.), który w 1898 objął po ks. Sanguszce rządy kraju. Pod względem ekonomicznym stała Galicja nieświetnie. Nędza chłopska i wyzysk żydowski rozwijały się równolegle. Mimo to przemysł robił postępy, zwłaszcza przemysł naftowy doszedł do niebywałego rozwoju. Niestety, wszystko to wyrastało na sztucznym do pewnego stopnia gruncie, i w ostatnich czasach nastąpił gwałtowny krach. Nadużycia we lwowskiej kasie oszczędności, wywołane lekkomyślnem udzielaniem miljonowych kredytów, zachwiały podstawami wielu przedsiębierstw. Instytucje i jednostki padały zrujnowane, a często i zbeszczeszczone. Przesilenie to dalekie jest jeszcze, jak się zdaje, od końca. Pod względem umysłowym Galicja rozwija się dość pomyślnie (ob. Polska literatura, teatr, nauka, sztuka, etc.). Zwłaszcza na polu historji, poezji i malarstwa jest ruch niezaprzeczony. Również wiele robi się w dziedzinie oświaty ludowej. Siedliskiem życia umysłowego stał się Kraków (ob.); życie polityczne ześrodkowuje się we Lwowie (ob.). We wrześniu 1899 r. odbył się w Krakowie zjazd

dziennikarzy słowiańskich Por. Limanowski „Galicja, przedstawiona słowem i ołówkiem" (Warszawa, 1891); Marossi „Gospodarskie stosunki Galicji" (1874); W. Rapacki „Ludność Galicji" (1874); Kolberg Lud (serja V, 1871); Rutowski I „Rocznik statystyki Galicji" (1889 — 1895); Łepkowski „Archeologiczne wycieczki"; Baliński i Lipiński „Starożytna Polska"; Schnür - Pepłowski „Historja Galicji od 1772"; Szczepanowski „Nędza w Galicji"; Jandaurek „Das Königreich Galicien" (1884).

Galicyn, herb, ob. Golicyn.

Galicyzm, tak nazywają błędne w obcym języku naśladowanie wyrażeń, zwrotów mowy i szyku wyrazów, właściwych językowi francuskiemu.

Galicz, miasto powiatowe w ziemi fińskich Meryczów, gub. Kostromskiej, nad jeziorem Galickiem, 6,182 miesz. (1897). Od r. 1245 było stolicą udzielnego księstwa do 1453 r., w którym je przyłączono do w. ks. Moskiewskiego.— **G. powiat,** 3,735 w. kw., ludności 110,825.

Galilaee, vicisti! Galilejczyku, zwyciężyłeś! Cesarz rzymski Juljan, zwany Apostatą, pragnąc uniknąć przewrotu, grożącego państwu przez wprowadzenie nowej wiary, odstąpił publicznie od chrześcijaństwa i przywrócił kult pogański. Gdy następnie w bitwie z Persami (363) został raniony śmiertelnie, miał według legendy, rzucić pocisk ku niebu i zawołać: *Galilaee, vicisti!*

Galileja (heb. *Galil),* pierwotnie obwód w pokoleniu Naftali, następnie najwięcej na północ posunięta prowincja Palestyny, graniczyła z morzem Śródziemnem, Fenicją, Celesyrją, Jordanem, jeziorem Genezaret albo morzem Galilejskiem i Samarją, zawierała górzystą przestrzeń 10 mil długą a 4 do 5 szeroką, była dobrze uprawną i dzieliła się na: **G.** *wyższą* (Galilaea superior) i **G.** *niższą* (Galilaea inferior). Stąd pochodził Jezus Chrystus, tu wybrał sobie pierwszych apostołów. Dlatego początkowo Żydzi nazywali pierwszych chrześcijan Galilejczykami. Obecnie **G.** stanowi część tureckiego wilajetu Beyrut.

Galileusz *(Galilei)* Galileo, jeden z najgenjalniejszych mężów, jakich dzieje nauki przedstawiają, * 1564 w Pizie, † 1642 w Arcetri; od młodości okazywał rzadką zdolność do robót mechanicznych, od r. 1581 studjował w Pizie medycynę i filozofję Arystotelesową, zwrócił się jednak wkrótce do matematyki, której początki wyłożył mu Ostilio Ricci. W 19 roku życia, pobudzony ruchami lampy w katedrze pizańskiej, podał prawa ruchu wahadłowego (ob. Wahadło). Budowa wagi hydrostatycznej (1586) zjednała mu (1589) katedrę matematyki w Pizie. Tu występował gorliwie przeciw ślepemu trzymaniu się filozofji Arystotelesowej i okazał, że ciężar ciał nie ma wpływu na szybkość ich spadku. W 1592 powołany został przez senat wenecki na katedrę matematyki w Padwie, gdzie pierwszy zaczął wykładać w języku włoskim. W r. 1597 wynalazł cyrkiel proporcjonalny, a w r. 1602 ogłosił prawa spadku ciał, co stanowi jedną z najważniejszych epok w nauce i czyni **G.** twórcą mechaniki nowożytnej i fizyki doświadczalnej. Udoskonalił świeżo wynalezione termometr oraz lunetę, i za pomocą niej poczynił wiele odkryć astronomicznych, dostrzegł góry na księżycu i nauczył mierzyć ich wysokość z cienia przez nie rzuconego, odkrył plamy na słońcu i ruch słońca obrotowy, dalej księżyce Jowisza i odmiany Wenery, które przepowiedział Kopernik, i które stwierdzały prawa obrotu ziemi, co poprowadziło **G.** do obrony systemu Kopernika. W skutek tego wezwany został do Rzymu, gdzie nauka Kopernika została potępioną, a **G.** zmuszony był przyrzec, że za nią przemawiać nie będzie. Wróciwszy 1617 do Florencji, ogłosił rozprawę o trzech kometach, które się w owym czasie ukazały, o którą Jezuita Grassin wpadł w spór z jednym z uczniów **G.**, co nań ściągnęło nienawiść Jezuitów. W r. 1632 ogłosił: „Dialogo sopra i due sistemi del mondo, Tolemaico e Copernicano," w którym spór między stronnikiem systemu ptolomeuszowego i kopernikowego pozostawał nierozstrzygnięty i na który miał zezwolenie cenzury rzymskiej, jednak **G.** wezwany został przed sąd inkwizycji, przed którym wyprzysiądz się musiał zasad Kopernika o ruchu ziemi, przyczem miał jednak wyrzec półgłosem: *E pur si muove!* (a jednak się porusza) i został skazany na więzienie; wątpliwem jest jednak, czy słowa te były przez **G.** rzeczywiście wypowiedziane. Następnie papież pozwolił mu przebywać na wsi pod Florencją, gdzie zajmował się badaniami nad mechaniką i balistyką, odkrył librację księżyca i prowadził dalej tablice księżyców jowiszowych. Oddawna cierpiący, na 4 lata przed śmiercią utracił wzrok. Oprócz powyższego djalogu, ważniejsze jego dzieła są: „Sydereus Nuncius" (1610); „Epistolae tres de conciliatione sacrae cum systemate telluris mobilis" (1649); „Il saggiatore" (1623); „Discorsi e demonstrazioni matematiche intorno a due nuove scienze" (1638); jest to najważniejsze dzieło **G.**, obejmujące jego odkrycia w mechanice, a w szczególności rzecz o spadku ciał; w przekładzie niemieckim Oettingena wyszło w zbiorze „Ostwalds Klassiker der exakten Wissenschaften" (1891). Z wydań dzieł **G.** najzupełniejsze jest Alberiego w 16 tomach (Florencja, 1642—56). Literaturę, tyczącą się **G.** podał Riccardi: „Bibliographia Galileiana" (1873). Por. Chasles „**G.**, sa vie, son procès et ses contemporains" (1862); Wołyński „Lettere inedite di

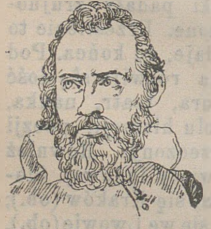

Galileusz.

G. G.“ (1874), oraz „La diplomazia toscana e **G. G.**;“ Peralisi „Urbano VIII e **G. G.**“ (8875); Wołyński „Nuovi documenti inediti del processo di **G. G.**“ (1878), oraz dzieła Antoniego Favaro (ob.), który też prowadzi od 1887 wydawnictwo zupełne dzieł Galileusza. Zabytki po **G.** przechowane są od 1841 r. w muzeum historji naturalnej we Florencji.—Syn naturalny **G.** *Vincenzo* († 1649) pomagał ojcu w jego badaniach i zajmował się zastosowaniem wahadła do zegarów; był także dobrym poetą.

Galileusza liczba, liczba podająca długość drogi, jaka przebywa ciało swobodnie spadające na powierzchni ziemi w ciągu pierwszej sekundy. Ob. Spadek ciał.

Galimard Mikołaj August, malarz francuski, * 1813 w Paryżu, † 1880, uczeń Ingresa. Z prac jego najcelniejsze: „Święte niewiasty u grobu Zbawiciela“ (1835); „Wolność wspierająca się na Chrystusie“ (1836); „Nauzykaa z towarzyszkami“ (1841); „Junona zazdrosna“ (1849); „Uwiedzenie Ledy“ (1863); „Papiestwo“ (1868). Z prac zaś literackich **G.**, oprócz wielu artykułów i rozpraw zamieszczanych w pismach czasowych, wymieniamy: „Les artistes contemporains“ (1859) i „Peintures murales de l'église Saint-Gérmain de Prés, par H. Flandrin“ (1864).

Galimatias (łac.), wyrażenie pochodzące od wyrazów Gallus Mathiae (kogut Macieja) niezrozumiale użytych w sprawie sądowej; rzecz zawikłana, niezrozumiała; wogóle **G.** znaczy zamieszanie.

Galimberti Ludwik, dyplomata papieski, * roku 1838 w Rzymie, † 1896 tamże, kształcił się w seminarjum miejscowem, gdzie uzyskał stopień doktora teologji, praw i filozofji; następnie studjował historję kościoła, 1868 został kanonikiem kościoła laterańskiego, prałatem domowym papieża, sekretarzem kongregacji do spraw zagranicznych, miał udział w układach Watykanu z rządem pruskim i opracował akty sądu polubownego w sprawie o wyspy Karolińskie, w roku 1887 wysłany przez papieża do Berlina, w celu złożenia powinszowań w 90 rocznicę urodzin cesarza Wilhelma I, został następnie mianowany nuncjuszem papieskim w Wiedniu. Na stanowisku tem wykazał wielkie zdolności dyplomatyczne i uważany był za stronnika trójprzymierza. W Wiedniu otrzymał kapelusz kardynalski.

Galindja, u Jornandesa *Caldas*, u ruskich kronikarzy Goljady, oddzielona rzekami Łęg, Skrwa i Orzyc od Mazowsza; Konrad Mazowiecki próżno kusił się o jej zdobycie i Krzyżacy 1254 jeszcze ją nawracali, na których własność przeszła 1255 r. Miasta tu leżące są: Niedzborz (Nejdenburg), Pyż (Wartemburg), Szczytno (Ortelsburg). Pogranicze samo **G.** u Łomżyńskiego nosi nazwę Mazurska, sięgając na północ pod Goldap, Więdzborek, Rościborz, Szczytno, Biskupice, Pasym do Dąbrowy i Działdowa. Stolicą Łyk (Elk). Język polski jednak dalej sięga.

Galiona, ob. Galeony.

Galipaux Feliks, aktor i autor francuski, * 1860 r. w Bordeaux, kształcił się w konserwatorjum paryskiem, które ukończył z pierwszą nagrodą. Zaangażowany do teatru *Palais Royal*, odznaczył się w sztukach p. t.: „Le Mari à Babette“ Meilhac'a (1881); „Le Volcan“ Gondinet'a i in. W r. 1884 w teatrze *Renaissance*, grywał Molière'a, w 1888 powrócił do *Palais Royal*. Jako pisarz wydał tom poezji i prozy p. t.: „Monologues et rêcits“ (1883); „Les Galipettes“ (1887). Nadto pomieszczał swe prace w gazetach, gdzie podpisywał się pseudonimem Feliks Mayran.

Galipidyna, *galipina*, ob. Cusparia,

Galipot, żywica sosnowa, pochodzącą z *Pinus pinaster*, jest twarda, biało-żółtawego koloru, zapachu terpentynowego i smaku gorzkiego; **G.** *amerykański* inaczej zowie się *barras* (ob.).

Galium, roślina, ob. Przytulja.

Galja *(Geografja).* Tak nazywali Rzymianie dzisiejszą Francję i północne Włochy i dzielili **G.** na Przedalpejską, t. j. północne Włochy *(Gallia Cisalpina)* i Zaalpejską albo właściwą, to jest Francję *(Gallia Transalpina, G. propria, G. ultima). G. Transalpińska* (po grec. *Keltike)* rozciągała się za czasów Augusta między górami Pirenejskiemi, morzem Śródziemnem (Sinus gallicus), Alpami, Renem, kanałem La Manche (Fretum gallicum) i oceanem Atlantyckim, obejmowała więc prócz Francji, Belgję, część Holandji, Niemiec i Szwajcarji. Za Cezara dzieliła się na trzy części: 1) *Aquitania*, od Pireneów do rz. Garonny (Garumna; 2) *Celtica*, od Garonny do Sekwany, 3) *Belgica* od Sekwany do Renu. Za Augusta w 27 r. przed Chr. podzieloną została na 4 prowincje: 1) *Narbonensis*, część południowo-wschodnia, oddawna do Rzymian pod nazwą prowincji należąca; 2) **G.** *Lugdunensis*, środkowa; 3) **G.** *Aquitania* i 4) **G.** *Belgica*. Prowincje te w IV po Chr. wieku zostały podzielone naprzód na 14, a potem na 17 obwodów. Pomijając opis **G.** pod względem geografji fizycznej, który podany jest przy opisaniu Francji, Belgji i t. d., przechodzimy do mieszkańców starożytnej **G.** Zaludniali **G.** Celtowie czyli Gallowie *(Celti, Galatae, Galli)*. Byli oni wzrostu sporego, silni, włosów jasnych lub czerwonawych, gibkiej budowy ciała; odznaczali się wojowniczością, dzielnością w boju, gościnnością, wytrzymałością na głód i zimno, chociaż z drugiej strony duma, zarozumiałość, chciwość, żądza nowości, zamiłowanie w powierzchownych błyskotkach kaziły ich charakter. Mówili językiem celtyckim, należącym do rodziny indo-europejskich. Dzielili się pod względem *politycznym* na wiele drobnych państewek, na których czele stali przewodnicy ze szlachty, przez obcych królami nazywani, i tych władza nie by-

ła dziedziczną, lecz pochodziła z wyborów. Konstytucja **G.** była arystokratyczną; najwięcej wpływowemi stanami była szlachta i druidowie (ob.). Szlachta zgromadzała się w pewnych miejscach i tam radziła o sprawach rządowych, przyczem druidowie wywierali znaczny wpływ. Wychowanie dzieci było w rękach kobiet, które same zostawały pod zupełną władzą mężów. Głównem zatrudnieniem Gallów było rolnictwo, chów bydła i uprawa wina; niektóre miasta odznaczały się przemysłem (wyrobami z metalu) i handlem. Dzielono także niekiedy **G.** zaalpejską na: **G.** *braccata*, część południowo-wschodnia, tak nazwana od zwyczaju mieszkańców noszenia szerokich spodni (braccae) i na **G.** *comata*, pozostałą część **G.**, której mieszkańcy nosili długie włosy. **G.** *cisalpina*, czyli Wyższe Włochy, dzieliły się przez rzekę Po na dwie części: **G.** *cispadana*, zajmowała kraje na południe tej rzeki i **G.** *transpadana*, obejmowała okolice na północ rzeki Po leżące.—*Historja.* Mieszkańcy **G.** włoskiej najpierw dali się poznać Rzymianom przez swe napady; około r. 396 zburzyli etruskie miasto Melpum, 391 podbili miasto Clusium, a w 390 zajęli i spalili Rzym. W r. 367 powtórnie napadli na Latium, w 295 posiłkowali Samnitów i pod Sentinum zostali pobici. Nakoniec w 225 wybuchnęła wojna galijska. Rzymianie rozbili Gallów na przylądku Telamonie i ujarzmili prawie całą Galję cyzalpińską. W kilka lat później, w drugiej wojnie punickiej, Gallowie stanęli po stronie Hannibala, po którego pokonaniu i oni wrócili do posłuszeństwa. Tak Galja przedalpejska ujarzmiona, niezadługo została zromanizowaną, przyjęła mowę i ubiór rzymski (togi), i dlatego nazwaną została **G.** *togata*. W 42 r. przed Chr. **G.** przedalpejska została zupełnie zrównaną pod względem politycznym z resztą Italji (Lex Rubria de Gallia Cisalpina). Galja zaalpejska dłużej zachowała niepodległość. Dopiero w 122 r. przed Chr. widzimy tam pierwszą kolonję rzymską Aquae Sextiae, a po podbiciu Allobrogów, Rzymianie zamieniają część **G.** południowo-wschodnią na prowincję rzymską, *Provincia Romana*. Taki stan rzeczy trwał aż do Juljusza Cezara, który **G.** zaalpejską w ciągu lat ośmiu od 58 do 51 całkowicie podbił. Odtąd ucisk rzymskich namiestników, napady Alemanów, Franków, a później wkroczenie Burgundów i Wizygotów zniszczyło wszelką samodzielność żywiołu celtyckiego. Por. Valckenaera „Géogr. des Gaules (1826—28, 2 t., 2 wyd. 1862); Thierry „Hist. de la Gaule sous la domination romaine“ (1828, 2 wyd., 1866) i tegoż „Histoire des Gaulois depuis les temps les plus reculés etc.“ (2 t., 5 wyd., 1857); Scherrera „Die Gallier und ihre Verfassung (1865); Herzoga „Galliae Norbonensis provinciae romanae historia“ (Lipsk, 1864) i Fallue „Annales de la Gaule“ (Paris, 1864); Desjardins „Géographie historique et administrative de la Gaule Romaine“ (t. 1—3, Paryż, 1876—85); Köchly „Caesar und die Gallier“ (Berlin, 1871); Maissiat „Recherches historiques sur la guerre des Gaulois contre les Romains“ (1 t., Paryż, 1874); Göler „Caesars Gallischer Krieg“ (2 t., 2 wyd., 1880); Jung „Die roman. Landschaften des Römischen Reichs“ (Innsbr., 1881).

Galjota, ob. Galeota.

Gall Franciszek Józef, anatom i frenolog, * 1758 w Tiefenbrunn w Badeńskiem, † 1828 w Montrouge pod Paryżem, był lekarzem w Wiedniu, gdzie odczytami swemi o kranjoskopji sławę swą ustalił, przeniósł się następnie do Paryża. Swój systemat frenologji wyłożył w dziele, napisanem wspólnie ze Spurzheimem, „Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier“ i t. d. (2 wyd., 6 t., 1822—25 z atlasem); nadto ogłosił: „Des dispositions innées de l'âme et de l'esprit“ (1812); „Sur les fonctions du cerveau et sur celles de chacune de ses parties” (2 t., 1827) i in.

Gall Henryk Ludwik Lambert, technolog, * 1791 w Aldenhoven pod Jülich, † 1863. Sprawował pierwiastkowo rozmaite urzędy w Prusiech, zajmując się obok tego techniką, do której się 1839 roku zupełnie zwrócił, objąwszy kierunek zakładów rolniczych i przemysłowych barona Eötvösa. W r. 1834 był w Galicji, gdzie założył lub ulepszył kilka gorzelni. Podał kilka wynalazków technicznych, z których najsłynniejszem jest gallizowanie (ob.) wina. Z licznych dzieł jego przytoczymy: „Ueber die Verbesserung der Trauben und Obstweine, der Biere etc.” (1826); „Die Branntweinbrennerei mittelst Wasserdämpfe“ (1830); „Die Dampfwäsche“ (1842).

Gall Ludwika, ob. Schücking (Lewin).

Gallais Jan Piotr, historyk i dziennikarz francuski, * 1756 w Doué, † 1820. W pierwszych chwilach rewolucji nauczyciel w kolegjum benedyktyńskiem, potępiał ruchy rewolucyjne naprzód paszkwilami, a potem jako dziennikarz i dziejopis. Z większych prac jego najważniejsze: „Histoire de la révolution du 18 Fructidor“ (1779); „Histoire de la révolution du 18 Brumaire et de Bonaparte“ (4 t., Paryż, 1814—15); „Histoire de la révolution du 20 Mars“ (1815), tudzież „Histoire de France depuis la mort de Louis XVI jusqu'au traité de paix du 20 Nov. 1825“ (2 t., Paryż, 1820; 3 t., 1821). Obok tego wystąpił jako surowy krytyk swego czasu w dziele „Moeurs et caractère du 19-me siècle“ (2 t., Paryż, 1817).

Gallait Ludwik, malarz historyczny belgijski, * 1812 w Tournay, † 1887 w Brukseli; należy do najznakomitszych przedstawicieli nowej szkoły malarskiej belgijskiej; utwory jego pendzla: „Tasso w więzieniu,“ „Abdykacja Karola V,“ „Ostatnie chwile Egmonta,“ „Wystawienie zwłok

Egmonta i Horna," „Alba," „Zaraza w Tournai," „Mnich," „Rodzina rybacka," „Portret Piusa IX," odznaczają się myślą poetyczną, mistrzowskiem ugrupowaniem i harmonijnym kolorytem. Był członkiem królewskiej akademji w Brukseli, jako też akademji berlińskiej, monachijskiej, paryskiej i wiedeńskiej.

Galland Antoni, orjentalista i numizmatyk francuski, * 1646 w Rollot w Pikardji, † 1715; profesor języka arabskiego w kolegjum francuskiem w Paryżu; oprócz prac nad numizmatyką zasłużył się głównie przekładem dzieła: „Mille et une nuits, contes arabes" (2 t., Paryż, 1704 i późn.). Dzieła tego w tłómaczeniu polskiem p. t.: „Tysiąc nocy i jedna" jest kilka edycji; pierwsza (tłómaczenia Łukasza Sokołowskiego) 1766, ostatnia 1873. Z innych jego dzieł na uwagę zasługują: „Paroles remarquables, bons mots et maximes des Orientaux" (1694); „Les contes et fables indiennes" (2 t., 1724) i wydany przez Schefera dziennik jego „Journal d' A. G. pendant son séjour à l'ambassade de France à Constantinople" (2 t., Paryż, 1880).

Galland Pierre Wiktor, malarz i dekorator francuski, * 1822 w Genewie. W r. 1839 był uczniem Labrouste'a, następnie kształcił się w szkole sztuk pięknych w Paryżu, w r. 1851 wezwany był do Konstantynopola. Wykonał: „La Prédication de saint Denis" w Panteonie, ozdobił sufit Sorbony wielką grupą, wyobrażającą uniwersytet Francji, Nauki, Prawo, Medycynę, ozdobił ratusz paryski, sufity Salonów i wiele innych. W roku 1889 wystawił, „Bachus dzieckiem," „Rozczarowanie" kilka portretów. W r. 1870 otrzymał order Legji honorowej, której w r. 1883 został oficerem.

Gallas Maciej, hrabia von Campo, * 1584 w Trydencie, † 1647; znany generał cesarski podczas wojny Trzydziestoletniej i właściwy wykonawca wyrzeczonej potajemnie na Wallensteina banicji, za co nagrodzony został częścią dóbr Wallensteina. Potomstwo jego w linji męskiej wygasło w połowie wieku XVIII, a dobra odziedziczyli hrabiowie Clam, którzy od tego czasu przybrali nazwisko Clam-Gallas (ob. Clam).

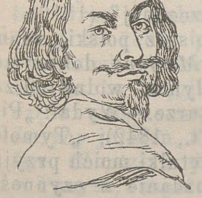

Gallas Maciej.

Gallasowie, *Galla*, (t. j. napadający, sami nazywają się *Orma*, t. j. ludzie), nader liczna rodzina ludów afrykańskich, należąca do gałęzi etjopskiej Hamitów, mieszka we wnętrzu Afryki na południe od wyżyny Abisyńskiej i posuwa się stąd ku północy. **G.** są pięknej postawy ciała, wysokiego wzrostu, włosów kędzierzawych, koloru brunatnego. Szczególnie pięknością odznaczają się kobiety. Charakter **G.** jest łagodny, energiczny; znani są także z odwagi i uczciwości. Żyją podzieleni na wiele drobnych pokoleń w ogólnej liczbie około 6 miljonów i wyznają religję pogańską, oddając cześć fetyszom lub ogniowi; część ich nawet wyznaje mahometanizm, mała tylko liczba chrystjanizm. Na czele każdego pokolenia stoi naczelnik *(heju)*, obierany na lat 8, którego władza ograniczona jest radą ojców rodzin *(abu-warati)*. Por. Beke „On the origin of the Gallas" (1848); D'Abbadie „Sur les Oromo" (1880); Bianchi „Alla terra dei **G.**" (1884); Praetorius „Zur Grammatik der Gallasprache" (1893).

Gallasz Józef, pisarz morawski, ob. Galasz.

Gallat Alojzy, autor czeski, * 1827 w Nowym Bydżowie, urzędnik w Chrudimie. W r. 1846 wydrukował pierwszy swój utwór w *Kvietach*. Od tego czasu ogłosił wiele monologów, poezji i noweli, szczególnie humorystycznych. Szczególnie podobały się jego burleski dramatyczne, jak: „Rytirz Sznofoñius a princezna Mordulina," „Rodina Morosů," „Uforin a Diszperanda." Prace jego wyszły zbiorowo po raz pierwszy w roku 1860 i miały wiele wydań. Pisze też artykuły ekonomiczne i pracuje nad dziejami miasta Chrudima. W szkole gospodarskiej w tem mieście wykłada prawoznawstwo rolnicze. Por. *Humorist. Listy* z r. 1878.—Brat jego, Jarosław, * 1855 w Chrudimie, również cieszy się popularnością, jako humorysta.

Gallatin Albert, północno-amerykański mąż stanu i historyk, * 1761 w Genewie, † 1849. Udał się 1780 do Ameryki, miał udział w walce o niepodległość, po zawarciu pokoju otrzymał profesurę literatury francuskiej na uniwersytecie w Cambridge (Massachusetts), od r. 1795—1801 zasiadał w senacie Stanów Zjednoczonych, od 1801 — 1814 był ministrem skarbu, używanym był do ważniejszych spraw dyplomatycznych, a od r. 1831—1839 sprawował obowiązki prezesa banku narodowego. Był prezesem towarzystwa historycznego i założonego przez się etnologicznego. W ostatnich dziesiątkach swego życia poświęcił się wyłącznie studjom nad starożytnościami i etnografją Ameryki; ważną w tym względzie pracą **G.** jest dzieło: „Synopsis of the Indian tribes within the United States etc." stanowiąca 2 tomy „Transactions and collections of the American antiquarian society" (Cambr., 1836), oraz rozprawy w „Transactions" towarzystwa etnograficznego (t. 1—3, New-York, 1845—52). Zbiorowe wydanie jego dzieł ogłosił H. Adams (3 t., Filadelfja, 1879). Por. H. Adams „Life of Albert **G.**" (Filadelfja, 1879) i J. A Stevens „A. G." (Boston, 1884).

Galle Jan Gottfryd, astronom spółczesny, * r. 1812 w Pabsthaus pod Gräfenhainichen, kształcił się w Berlinie i w r. 1835 został tamże pod Enckem adjunktem obserwatorjum we Wrocławiu. Odkrył trzy komety, 23 września 1846 r. pierw-

Gallé Jan.

szy dostrzegł Neptuna (ob.), teoretycznie obliczonego przez Leverriera i dokonał wielu innych obserwacji astronomicznych i meteorologicznych. Ogłosił „Grundzüge der schlesischen Klimatologie“ (1857); „Mitteilungen der Breslauer Sternwarte“ (1879) i „Verzeichniss der Elemente der bisher berechneten Kometenbahnen“ (1894).

Gallée Jan Henryk, filolog holenderski, * 1847 w Norden, profesor języka staroniemieckiego i lingwistyki porównawczej w uniwersytecie w Utrechcie, napisał: „Bjitrage tot de geschiedenis der dramatische vertooningen in de Nederlanden“ (Harlem, 1873); „Akademie en kerkera ad 1617—32“ (Utrecht, 1878); „Altsächsiche Laut- und Flexionslehre“ (Harlem., 1878); „Gutiska“ (3 t., 1880—82), oraz historję języka holenderskiego dla „Encyclopaedia Brittannica.

Gallego, rzeka w Hiszpanji, wypływa z południowych stoków gór Pirenejskich w prowincji Huesca, 175 klm. długości, wpada do Ebro w pobliżu Saragosy.

Gallego Don Juan Nicasio, poeta hiszpański, * 1777 w Zamora, † 1853; od 1833 radca królewski, członek generalnej dyrekcji naukowej i stały sekretarz akademji królewskiej w Madrycie. Wysoko są cenione jego patrjotyczne ody. Do najlepszych jego utworów należą: canzona „Al dos de Mayo“ (1808) i elegja z powodu śmierci królowej Izabeli (1818). Nieliczne jego poezje wydała akademja hiszpańska (Madr., 1856).

Gallegos, mieszkańcy Galicji hiszpańskiej.

Galleina *fiolet alizarynowy*, *fiolet antracenowy*), $C_{20}H_{20}O_7$, jest produktem utlenienia ftaleiny i znajduje się w handlu jako proszek lub pasta czerwono-brunatna, rozpuszczalna w alkoholu. Używa się do farbowania tkanin na czerwono i fijoletowo.

Gallen Filip, ob. Lange Filip.

Gallenga Antoni, publicysta włoski, * 1810 w Parmie, kształcił się na wydziale lekarskim, ale uwikłał się w sprawy polityczne, i jako członek tajnego związku *Giovine Italia*, zobowiązał się zabić króla Karola Alberta; wszakże w chwili stanowczej zabrakło mu odwagi i unikając sztyletu towarzyszów, wyemigrował za granicę. Przebywał na Malcie, w Ameryce i Anglji, gdzie pod nazwiskiem Luigi Mariotti napisał kilka broszur. Część swoich utworów ogłosił pod pseudonimem „L. Mariotti.“ W r. 1848 powrócił do Włoch. Po nieszczęśliwym wyniku rewolucji osiadł w Londynie i ogłosił: „Scenes from italian life“ (1850); „Italy in 1848“ (1851), oraz gramatykę włoską dla Anglików i in. Na wezwanie Cavoura przybył do Włoch, ale z powodu dawnych związków z mazzinistami musiał zrzec się mandatu do parlamentu, przyjął go dopiero w r. 1858, był parlamentarnym sprawozdawcą *Timesa*, w r. 1874 towarzyszył królowi włoskiemu w podróży do Berlina i Wiednia. W r. 1843 otrzymał katedrę literatury włoskiej na uniwersytecie londyńskim. Napisał: „Countrylife in Piedmont“ (1858); „The pearl of the Antilles“ (1873); „Italy revisited” (2 t., 1874); „Two years of the Eastern question” (2 t., 1877); „The papa and king, the war between church and the state in Italy“ (2 t., 1878); „Sauth America” (1881); „A summer tour Russia“ (1882); „Episodes of my second life“ (2 t., 1884) i in.

Gallet Ludwik, literat francuski, * 1835, † roku 1898 w Paryżu. Ogłosił kilka romansów, dramatów i komedji, ale ważniejszemi od tych prac są jego libretta do oper i innych kompozycji muzyków: „Djamileh” Bizeta (1872); „Kobold“ Guiranda (1871); „La Princesse jaune“ Saint-Saënsa (1872); „Marie-Magdeleine“ Masseneta (1873); „La Coupe du roi de Thulé“ Diaza (1873); „Le Roi de Lahore” Masseneta (1877); „Cinq-Mars“ Gounoda (1877); „La Clef d'or” E. Gautiera (1878); „Etienne Marcel” Saint-Saënsa (1879); „Le Vénitien“ Cahena (1880); „Endymion“ tegoż (1883); „Le Cid“ Masseneta (1885); „Patrie“ Paladilhe (1886); „Proserpine“ Saint-Saënsa (1887); „Ascanio“ tegoż (1890); „Le Déluge“ tegoż (1891) i inne.

Galletti Jan Jerzy August, historyk niemiecki, * 1750 w Altenburgu, † 1828; 1783—1819 nauczyciel gimnazjum w Gotha. Oprócz znacznej liczby książek szkolnych, z prac jego celniejsze: „Geschichte Thüringens” (6 t., Gotha, 1782—85); „Geschichte Deutschlands“ (10 t., Halla, 1785—96); „Kleine Weltgeschichte” (27 t., Gotha, 1787—1789 r.); „Allgemeine Weltkunde“ (Lipsk, 1807, 12 ed., 1859—1816); „Geschichte von Griechenland (1 t., 1826) i „Geschichte des Osmanischen Reichs” (1826 i 1832). W polskiem tłómaczeniu z prac **G.** mamy: „Początki w nauce historycznej dla młodzieży“ (Wrocław, 1806) i „Rys ogólny historji powszechnej” (1816).

Galli Marjan Edward, pisarz polski, znany pod pseudonimem *Edwarda Marjana*, doktor medycyny, zamieszkały na Wołyniu, wolne od zajęć chwile poświęcał literaturze.—Wydał: „Pisma Edwarda Marjana” (3 t., 1842); „Tymofej Chmielnicki” (1842); „Pamiętniki moich przyjaciół” (2 t., 1847); „Sprawozdanie z czynności towarzystwa lekarskiego wołyńskiego” (1861); „Trojeść syryjska” (1860); mowa pogrzebowa nad B. Orańskim († 1873); wydał z przedmową o literaturze polskiej za Sasów *Ecclesiastes* Salomona w przekł. ks. P. Mniaskiego (1859); dodał przypisy do dziełka G. Belkego o szarańczy (1860; w rękopisie pozostawił przekł. *Gigantomachji* ks. Kordeckiego.

Gallica furia, rzymska definicja męstwa Francuzów, którzy mieli rzucać się do bitwy z wielką odwagą, ale napotkawszy opór, wkrótce słabli i cofali się.

Gallicus Marcin, cytowany przez Długosza (I, 37) i przez wielu, nawet teraz przez M. Dzieduszyckiego (1865), jeszcze brany za Gallusa, pomimo spostrzeżeń nowych Bielowskiego („Wstęp. kryt." 34), pisał jak inni chronografowie „Dzieje czeskie," rozpoczynając je od stworzenia świata, korzysta w nich z Bedy, Hermana Kontrakta, Sygberta z Gemblour (Gemblacensis), a dociągnąwszy rzeczy obce do 612—617 r., wypisał z Einharda ustęp o Leszku czeskim, zabitym w wojnie 805 r., z tą różnicą, że szczegół ten wojen Karola W. z Czechami stosuje do Polski i Polaków. Ten ustęp wypisał i Długosz. Inne szczegóły do r. 928 dociągnięte, tak są podobne do Kosmasa, iż jeden z drugiego musiał korzystać, kto niewiadomo jednak, bo rękopis niecałkowity (Helcel „St. Pom. pr. pol." I).

Gallicus morbus, choroba francuska, czyli syfilis.

Gallienus Publjusz Licynjusz, cesarz rzymski od 260, t. j. od chwili, gdy ojciec jego, cesarz Walerjan, popadł w niewolę perską, do 268 po Chr., ale tylko w samej Italji, ponieważ w prowincjach legjony zwykle swoich wodzów obwoływały cesarzami (epoka tak zwanych 30 tyranów). Został zamordowany podczas oblężenia Medjolanu 268 r. Po nim wstąpili Klaudjusz II i Aureljan.

Galliera Marja, księżna, * 1815 r., córka dyplomaty sardyńskiego, margr. Brignoles-Sale, zaślubiła Genueńczyka, przedsiębiercę kolejowego, Ferrari'ego, któremu papież nadał tytuł księcia **G.**, a który zmarłszy, pozostawił swej żonie majątek, wynoszący 220 miljonów lirów. Mieszkała w Paryżu przy ulicy Varennes we wspaniałym pałacu, należącym niegdyś do ks. Montpensier i ofiarowała na dobroczynne zakłady paryskie 42 miljony franków. Miastu Genui dała 25 miljonów franków na budowę nowego portu, 7 miljonów na szpitale i piękny pałac wraz z galerją obrazów. Przed śmiercią (10 grud. 1888) podarowała swój paryski pałac cesarzowi austrjackiemu na pomieszczenie austrjacko-węgierskiego poselstwa i znaczną część swego majątku cesarzowej Fryderyce. Jedyny jej syn, *Paweł Ferrari*, profesor w *Collège Chaptal* i w *École des Sciences politiques* w Paryżu, zapalczywy socjalista, otrzymał tylko część jej majątku.

Galliffet Gaston Aleksander August margr. de, generał, minister wojny francuski, * 1830 r. w Paryżu. W r. 1848 wstąpił do wojska, szybko awansował, a w r. 1875 został generałem. Odznaczył się podczas wojny krymskiej pod Sewastopolem, a w r. 1863 został ciężko ranny w Meksyku pod Pueblą. Brał udział w wyprawach w Algierze w r. 1860, 1864, 1865, 1868. Pod Sedanem wzięty do niewoli, był wysłany do Niemiec. Odzyskawszy wolność, stanął na czele armji w Wersalu. W roku 1872 wysłany do Afryki, pokonawszy wiele trudności, stłumił w roku 1872 — 1873 zbuntowane plemiona. W roku 1879 został komendantem 9 korpusu w Tours, w roku 1882 12 korpusu w Limoges, a w r. 1885 mianowany był członkiem wyższej rady wojennej. Po wielkich manewrach r. 1891 otrzymał medal wojskowy. W 1899 objął ministerjum w gabinecie Waldeck-Rousseau i przeprowadził ułaskawienie Dreyfusa (ob. Dreyfus, Esterhazy, Francja).

Galliffet.

Gallikański kościół *(ecclesia gallicana)*, zowie się kościół rzymsko-katolicki we Francji (Galji) z przyczyny, że posiadał aż do ostatnich czasów większą niż w innych krajach samoistność i niezawisłość od kurji rzymskiej pod względem wewnętrznego zarządu; zatem *Gallikanizm* oznacza usiłowanie utrzymania autonomji kościelnej w tym kraju przeciwko dążnościom centralistycznym władzy papieskiej. Źródło tego prądu wypływa przedewszystkiem z poczucia samodzielności dawnych biskupów francuskich, którzy uważali się za bezpośrednich następców apostolskich, nie za wikarjuszów papieskich. Dążnościom tym sprzyjało także silnie rozwinięte u dawnych monarchów francuskich poczucie swojej władzy zwierzchniczej. Obrona tej autonomji kościoła datuje się już od czasów króla Ludwika IX (świętego), który w r. 1269 wydał akt *(sankcja pragmatyczna)*, mocą którego zakazany został między innemi pobór daniny i wszelkich opłat na rzecz kurji rzymskiej. Takiż akt zaś Karola VII, wydany 1438 r., stanowi, że papież podległy jest soborowi powszechnemu, a biskupi mają być wybierani i t. d. Z powodu takiego postanowienia wszczął się silny spór z papieżem, aż nareszcie Leon X zdołał wymódz na królu Franciszku I, który w swoich widokach politycznych co do Włoch potrzebował jego pomocy, że zawarty został konkordat (1516), mocą którego wolny wybór biskupów, zastąpiony był nominowaniem przez króla; papież zaś otrzymał prawo pobierania annatów i t. p. ustępstwa. Konkordat ten wywołał niezadowolenie, a parlament zapisał wprawdzie do swych ksiąg tę ugodę, ale z dodatkiem, że zmiana ta w ustawach krajowych nastąpiła „na rozkaz królewski," co znaczyć miało, że nie ma powagi prawa. Było to także przyczyną, że P. Pithöus prawa kościoła gallikańskiego spisał w 83 §§ „Les libertés de l'église gallicane" (Paryż, 1594; now. wydanie z komentarzem Dujuna, 1824, t. I). W r. 1638 P. Dupuy wydał „Traité des droits et des libertés de l'église gall. avec les preuves" (Paryż, t. 3). Przeciwko temu dziełu wydało kilku bi-

skupów, zgromadzonych u kardynała Rochefoucaulta, okólnik (Por. „Collection des procès-verbaux du Clergé," Paryż, 1679, w t. 3); parlament atoli dekretem z d. 23 marca 1640 roku zabronił go drukować i rozpowszechniać piśmiennie. Stronnictwo jednak *ultramontańskie* wzrastało i opierając się na podstawie konkordatu z 1516, stawało się coraz czynniejszem. Spory Ludwika XIV z dworem rzymskim spowodowały 1682 zwołanie soboru gallikańskiego, który 19 marca wydał tak zwaną *deklarację Gallikańską*, której cztery artykuły *(Quatuor propositiones cleri Gallicani)* są aż dotąd główną podstawą prawa kościelnego we Francji. Treść ich zawiera: 1) Papież nie ma żadnej władzy w sprawach doczesnych i świeckich nad monarchami; nie mogą oni być składani z tronu przez władzę duchowną, ani też ich poddani nie mogą być uwolnieni od przysięgi na wierność i posłuszeństwo; 2) papież ulega postanowieniom soboru powszechnego; 3) jego władzę ograniczają powszechnie przyjęte uchwały kościelne i państwowe; 4) sąd jego w rzeczach wiary nie jest bezwarunkowym *(irreformabile)*, jeżeli w tem nie nastąpi zgoda kościoła powszechnego. Przeciwko tym postanowieniom wystąpiła kurja rzymska, a papież Aleksander VIII potępił je bulą z d. 4 sierpnia 1690 r. Król Ludwik jednak zatwierdził je i nadał im moc obowiązującego prawa. Podobnież dekret cesarski z d. 25 grudnia 1810 r.; konkordat jednak, zawarty 1817 r., naruszył je nieco. W 1824 i 1826 rząd rozesłał do wszystkich przełożonych seminarjów i biskupów wezwanie, aby trzymali się orzeczeń 1682 r. Od 1830 spór pomiędzy gallikanizmem i ultramontanizmem ucichł prawie zupełnie. Na koncyljum watykańskiem większa część biskupów francuskich, z arcybiskupem paryskim Darbois na czele, wystąpiła jeszcze raz w obronie swobód kościelnych i przeciwko nieomylności papieża, ale po ogłoszeniu dekretów watykańskich, wszyscy oni poddali się. Trzecia rzeczpospolita uczyniła z początku wiele ustępstw na rzecz dążności ultramontańskich, ale od czasu prezydentury Grévego przeprowadzono wiele uchwał, zadających cios wpływom klerykalnym na wychowanie młodzieży. Por. Cormenina „Droit administratif" (1840, str. 18); Grégoire „Essai historique sur les libertés de l'église gall. et des autres églises de la Catholicité" (Paryż, 1818); Frayssinous „Les vrais principes de l'église gall." (Paryż, 1826); Dupin „Libertés de l'eglise gall. Manuel du droit. public eccl. fr." (Paryż, 1860); De Maistre „Von der G. K. in ihren Verhältnissen zum Kirchenoberhaupt" (Frankfurt, 1823); Huet „Le G., son passé, sa situation présente" (1855); Le Roy „Le Gallicanisme au XVIII siècle" (Paryż, 1891).

Gallipoli *(Callipolis*, za czasów Pliniusza *Anxa)*, warowne miasto portowe we włoskiej prowincji Lecce, leżące nad zatoką Tarencką, połączone mostem z lądem stałym; jest rezydencją biskupa, ma wielki kościół katedralny i 8,300 miesz.

Gallipoli (po turecku *Gelibolu*), miasto w Turcji europejskiej, na wschodnim brzegu półwyspu Gallipoli, nad Helespontem, niegdyś najważniejsze w tej okolicy miasto handlowe; rezydencja biskupa greckiego, ma 15,500 m., wiele meczetów, magazynów i bazarów.

Gallist, rzeka w Parnawskim powiecie, gub. Inflandzkiej; powstaje z połączenia 20 przeszło strumieni i wpada do rzeki Nawasta, która się wlewa do Fersernu, czyli Parnawy.

Gallium, pierwiastek, ob. Gal.

Gallix Jan Klaudjusz Bartłomiej, mąż stanu francuski, * 1801 r. Za Restauracji brał gorący udział w sprawach politycznych i należał do czynnych członków komitetu opozycji liberalnej. W r. 1829 udał się do Meksyku, gdzie rozwijał przemysł, był wice-konsulem i założył dziennik francuski p. t. *l'Universel.* Powróciwszy do kraju po rewolucji Lutowej, był jednym z najgorętszych stronników, pragnących powrotu cesarstwa. On to w r. 1849 był założycielem sławnego stowarzyszenia 10 grudnia, które brało udział w manifestacjach monarchicznych, poprzedzających zamach Stanu. W nagrodę w r. 1852 mianowany został inspektorem departamentów Maycuny, la Manche i innych, a także generalnym inspektorem drukarni i księgarni. W szesnastym roku życia napisał „Géographie" (Walencja, 1817), nadto ciekawe „Révélations sur la Société du Dix-Décembre" (1851) i „Histoire complète et authentique de Louis Napoléon Bonaparte" (1852).

Gallizowanie wina, metoda ulepszania wina otrzymywanego z niedojrzałych winogron, podana przez Henryka Galla (ob.) w r. 1852. W gronach niedojrzałych znajduje się nadmiar kwasu, a niedostatek cukru gronowego, przez co wina z nich otrzymywane są zbyt kwaśne, a posiadają za mało alkoholu, powstającego z fermentacji cukru. Już dawniej Chaptal (ob.) proponował dodanie cukru do takich gron, przez co zaradza się drugiemu niedostatkowi *(szaptalizacja)*, Gall zaś radzi dodanie wody i cukru w takim stosunku, aby zawartość kwasu, wody i cukru w soku gronowym wyrównywała składowi dobrych winogron. Lubo przez to usuwa się wiele niedostatków wina, nie zyskuje ono przecież właściwego bukietu, cechującego wino z dobrych gron otrzymane. Metoda ta nadaje się też i do naprawy win kwaśnych.

Gallo-Grecja, ob. Galacja.

Gallomanja (łac.-grec.), znaczy przesadne uwielbienie wszystkiego, co francuskie.

Gallon, angielska miara objętości, ob. Angielskie miary.

Galloway, prowincja zajęta w IX i X wiekach przez Celtów z Irlandji, w południowej Szkocji; obejmuje teraźniejsze hrabstwa Kirkcudbright i Wigtown.

Gallowie, ob. Galja, Celtowie.

Gallus Marcin, kronikarz polski, ob. Marcin Gallus.

Gallus Aelius, prawnik rzymski, żył pod koniec rzeczypospolitej i napisał dzieło p. t. „De verborum quae ad jus civile pertinent, significatione," z którego wszakże pozostały tylko ułamki (zebrane przez Heimbacha, Lipsk, 1823).

Gallus Kajus Vibius Trebonianus, cesarz rzymski (251—253), rodem z wyspy Meninx, dzisiejszej Gerbi, przy brzegach Afryki. Dowodząc armją w Mezji, zdradą przyprawił o śmierć cesarza Decjusza, poczem sam kazał się ogłosić cesarzem. Okupiwszy haniebny pokój od Gotów, prześladował chrześcijan. Zginął zabity przez własnych żołnierzy 253 r. po Chr.

Gallus Lucjusz Korneljusz, wódz i poeta rzymski, przyjaciel Owidjusza i Wergilego, * 69 r. przed Chr., dowodził oddziałem wojska pod Akcjum, a następnie szczęśliwie walczył przeciw Antonjuszowi w Egipcie (30 po Chr.). Mianowany namiestnikiem zdobytego Egiptu, z powodu niecnego sprawowania urzędu usunięty i skazany na wygnanie, odebrał sobie życie 26 przed Chr. Wszystkie jego utwory poetyczne zaginęły, a przypisywane mu elegje i epigramaty są podrobione. Od jego nazwiska przezwał Becker swoje dzieło: „Gallus oder römische Scenen aus der Zeit August's" (3 t., Lipsk, 1849; 2 wyd. opracowane przez Gölla, 3 t., Berlin, 1880—82). Por. Chatelain'a w „Revue de philologie" (t. 4).

Galman, minerał z grupy krzemianów, krystalizuje w szeregu różnoosiowym i znajduje się w kryształach małych, tabliczkowatych, pospolicie narosłych, często zebranych w postacie wachlarzykowate; tworzy też masy kuliste, gronkowate i nerkowate, przechodzi niekiedy w ziemisty. Twardość 3, c. wł. 3, 3—3,5; bezbarwny, biały, często też rozmaicie ubarwiony, najczęściej żółtawo. Jest to krzemian cynku i stanowi jedną z najważniejszych rud cynkowych (ob. Cynk). W języku górniczym u nas **G.** nazywają także i węglan cynku, Zejszner zachowuje nazwę **G.** dla krzemianu, nazywając węglan *spatem cynkowym* czyli *smithsonitem* (ob.).

Galois Ewaryst, matematyk, * 1811, † 1832 r. w pojedynku. Wieczorem, w wigilję śmierci, napisał w formie listu do A. Chevaliera najlepszą swą rozprawę, znaną pod nazwą testamentu **G.** Prace, które przedstawiał akademji paryskiej, nie były dostatecznie ocenione ze względu na ich oryginalność i na nowość kwestji, które w nich poruszał (teorja grup). Zbiór jego prac wyszedł w „Journal" Liouville'a (t. 11). Por. „Abhandlungen über die algebraische Auflösung der Gleichungen von N. H. Abel und E. Galois" (1889).

Galt Jan, jeden z najcelniejszych humorystów angielskich, * 1779 w Irvine w Ayrshire, † 1839 w Greenock. W podróżach swych po Europie (1809 do 1811) zapoznał się w Gibraltarze z Byronem; nie mogąc znaleźć odpowiedniego zajęcia w kraju, udał się jako ajent handlowy do Ameryki. Za powrotem poświęcił się wyłącznie literaturze. Oprócz „Voyages and travels in the years 1809—11" (Londyn, 1812) i wielu historyczno-romantycznych opowiadań, jak: „Southennan"; „The spaewife"; „Rothelan"; „The last of the Lairds" i t. d., wielką zyskał sławę jako oryginalny humorysta powieściami: „Annals of the parish" (1821); „Ayrshire legatees" (1822); „Lawrie Todd" (1829), w których z nieporównanem mistrzostwem kreśli obyczaje średniego i niższego stanu ludności szkockiej. W r. 1833 wyszły jego poezje p. t. „Poems." Jego „Life of Byron" (1831) ściągnęło na się naganę. Swoję autobiografję (2 t., Londyn, 1833) opowiada we właściwym sobie tonie humorystycznym. Zbiorowe wydanie dzieł **G.** ukazało się w Londynie w 4 tomach w 1868 r.

Galton Franciszek, podróżnik i pisarz angielski, * 1822 r. w Birmingham, wnuk Erazma Darwina (ob.), studjował medycynę w Birmingham, Londynie i Cambridge, w 1846 i 1850 odbył podróże naukowe po Afryce, których rezultaty ogłosił w książce „Narrative of an explorar in tropical South Africa" (nowe wyd. 1890), nagrodzonej przez londyńskie towarzystwo geograficzne medalem złotym. Nadto napisał: „Art of travel etc." (5 wyd., 1872); „English men of science" (1874) i in., a głównem jego dziełem jest: „Hereditary genius, their nature and nurture" (nowe wyd., 1892). Od 1885 do 1880 był prezesem instytutu antropologicznego w Londynie.

Galuppi Baldassaro, * 1706 r. na wyspie Burano pod Wenecją, i stąd zwany także *Buranello*, † 1785 r.; sławny kompozytor włoski oper i kapelmistrz przy kościele św. Marka w Wenecji, od r. 1765—68 kapelmistrz przy dworze peterburskim. Zostawił około 70 oper komicznych. Odznaczały się one głównie bogactwem i świeżością melodji. Do celniejszych należą: „Il mondo della luna"; „Le virtuose ridicole"; „Il marchese villano" i „Il mondo alla rovescia."

Galuppi Pasquale, * 1770 r. w Tropea w Sycylji, † 1846; pracował szczególnie nad teorją poznania, z uwzględnieniem krytycznem Kanta, oraz francuskich i szkockich (zwłaszcza Reida) filozofów. Własne jego poglądy zbliżają się do Lejbnicowskich. Wydał: „Saggio filosofico sulla critica della conoscenze" (Neapol, 1819—32); „Elementi di filosofia" (Mesyna, 1827, 4 wyd. 1842); „Lezioni di logicae metafisica" (Neapol, 1842, t. 3); „Lettere filosofiche sulle vicende

della filosofia relativamente a' principii delle conoscenze umane da Cartesio sino a Kant inclusivamente" (Mesyna, 1820—1827); „Filosofia della volontà" (Mesyna, 1835—1842, t. 4).

Galvani Ludwik Aloizy, fizjolog i fizyk, * 1737 r. w Bolonji, † 1798; od 1762 był profesorem anatomji w mieście rodzinnem, posadę tę utracił, gdy w czasie rewolucji nie chciał złożyć przysięgi, przepisanej dla urzędników; wkrótce ją jednak odzyskał. Pracował nad fizjologją ptaków, głównie nad ich organem słuchu. Badając wpływ elektryczności na zwierzęta, a w szczególności na żaby, odkrył nowe objawy elektryczne, które dały początek olbrzymiemu działowi fizyki, od jego nazwiska nazwanemu galwanizmem (ob.). Ogłosił; „De viribus electricitatis in motu musculari commentarius' (2 wyd., 1792) i in. Ogólny zbiór jego dzieł wyszedł p. t. „Opere edite ed inedite del prof. G." (1841—1842). W Bolonji 1879 postawiono mu pomnik dłóta A. Cencettiego. Por. Alibert „Eloge de **G.**" (1806).

Galvani Ludwik.

Galveston, ważne miasto handlowe w północno-amerykańskiem stanie Taxas, położone na wyspie w pobliżu stałego lądu, w odnodze **G.**, ma wygodny port, uniwersytet katolicki St-Mary (od 1854), bibljotekę, fabryki machin, odlewnie żelaza, warsztaty okrętowe; jest ważnym punktem dla handlu bawełną i rezydencją biskupa katolickiego. **G.** połączone jest z lądem stałym mostem żelaznym, 3 klm. długim, po którym przechodzi kolej. Liczba miesz. dochodzi do 30,000.

Galwaniczna iskra. Przy przerywaniu i zamykaniu prądu galwanicznego daje się zauważyć w miejscu przerywania prądu zjawisko świetlne, podobne do iskry. Nie są to wszakże iskry elektryczne, jakie występują przy wyładowywaniu przewodnika naładowanego elektrycznością statyczną, napięcie bowiem na biegunach stosu jest zbyt słabe; dopiero przy użyciu baterji z kilku tysięcy ogniw, można na wielkiej odległości otrzymać iskrę elektryczną. Iskry galwaniczne są właściwie zjawiskiem wtórnem, następującem wskutek świecenia i spalenia metalów w miejscach, gdzie prąd ulega przerwaniu. Nie można jednak tego uważać za prawidło ogólne, gdyż Neef obserwował **G. i.**, przyczem ani świecenie, ani spalanie metalów nie dało się zauważyć.

Galwaniczne baterje, G. stosy, ob. Stosy.

Galwaniczne dźwięczenie. Gdy zamykamy i przerywamy prąd galwaniczny, przebiegający przez zwój spiralny, otaczający sztabkę żelazną, daje się słyszeć dźwięk, który można otrzymać również przy przeciąganiu smyczkiem po jednym końcu sztabki. Dźwięk ten nie jest zależny od szybkości przerywania prądu; towarzyszy mu zazwyczaj szmer, nie jest to więc ton muzyczny. Sztabki stalowe dźwięczą również; natomiast cynkowe, mosiężne, miedziane, nawet przy użyciu najsilniejszych baterji, nie wydają żadnego dźwięku. Przyczyną, powodującą dźwięk, jest niewątpliwie wydłużenie sztabki przy magnesowaniu, jakkolwiek wynosi ono zaledwie $^1/_{270000}$ długości. **G. d.** zastosował Reis do telefonów (ob.) na wielkich odległościach.

Galwaniczne wzbudzanie ciepła. Każdy przewodnik, przez który przepływa prąd elektryczny, zostaje ogrzany. Wywiązująca się w ten sposób ilość ciepła jest proporcjonalną do oporu przewodnika i do kwadratu z siły prądu (*prawo Joule'a*). Druty metalowe ogrzewają się tem silniej, im są cieńsze; bardzo cienkie rozpalają się aż do żarzenia lub nawet do stopienia. W ten sposób ogrzane druty używają się w lampach elektrycznych żarowych (ob. Elektryczne oświetlenie), w chirurgji (ob. Galwanokaustyka), oraz do innych celów praktycznych, jak do zapalania min. Przy silnem ogrzaniu drutu daje się zauważyć zjawisko galwanicznej iskry (ob.).

Galwaniczne złocenie i srebrzenie, polega na chemicznem działaniu prądu elektrycznego (ob. Elektrochemja). Jeżeli w roztwór soli złota lub srebra zanurzymy oba bieguny stosu galwanicznego lub machiny dynamoelektrycznej, a na drucie idącym od bieguna odjemnego zawiesimy przedmioty metaliczne, przy drugim zaś prążek srebra lub złota, to roztwór zostaje przez prąd rozłożonym, srebro lub złoto wydzielają się przy biegunie odjemnym i osadzają na przedmiotach tam utwierdzonych, a srebro lub złoto pod wpływem anjonu (ob. Elektrochemja) się rozpuszczają i służąc do ciągłego wzmacniania roztworu, przenoszą się na przedmioty przy biegunie odjemnym będące, przez co na nich powstaje powłoka srebra lub złota. Gdyby rozkład ten był wszakże czysto elektrolitycznym, srebro wydzielałoby się w postaci bardzo drobnych kryształków i tworzyło formy krystaliczne, dendrytyczne; osad przeto wywołuje się przez działania wtórne—drugorzędne. Ciecze używane do srebrzenia lub złocenia są bardzo rozmaite. Najczęściej używa się cyanku srebra (1 część), cyanku potasu (10 cz.) i wody (100 cz.). Przez prąd elektryczny cyanek potasu rozkłada się na cyan i potas, potas rozkłada wtedy cyanek srebra i wywołuje przez to powłokę niekrystaliczną srebra, przylegającą do danego przedmiotu, oswobodzony zaś cyan łączy się ze srebrem przy anodzie i zasila ciągle roztwór nową ilością cyanku srebra. Do złocenia używa się mieszaniny chlorku złota i cyanku potasu. Miedź, srebro, bronz, mosiądz, argentan złocą się bezpośrednio; żelazo,

stal, cynk, ołów, cyna, winny być najpierw pokryte powłoką miedzi lub srebra przed zanurzeniem w kąpiel złota. Zresztą wszystkie przedmioty przed złoceniem lub srebrzeniem winny być należycie przygotowane, oczyszczone i oswobodzone od cienkich błonek tlenków. Do srebrzenia znacznej liczby przedmiotów służą długie skrzynie (ob. fig.), w których w odstępach 30—60

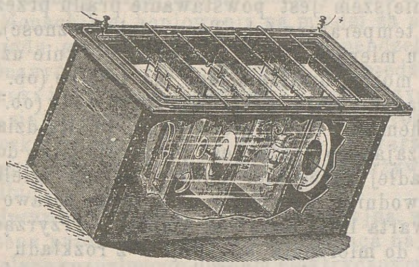

Przyrząd do srebrzenia galwanicznego.

cm. wiszą płyty srebrne, stanowiące biegun dodatni, a między niemi przedmioty dane do srebrzenia; płyty srebrne połączone są między sobą drutem metalowym, podobnie jak i przedmioty do srebrzenia dane między sobą. Grubość warstwy srebra może być powiększana dowolnie, zależnie od czasu, przez jaki trwa to działanie. Przedmioty wydobyte z takiej kąpieli posiadają powierzchnię matową; blask metaliczny nadaje im się przez wypolerowanie.

Galwaniczny prąd, ob. Galwanizm.

Galwaniczny zwój, skręt spiralny jedwabiem okręconego drutu miedzianego, służący do magnesowania znajdującej się wewnątrz niego sztabki żelaznej, za pomocą przebiegającego przez zwój ten prądu galwanicznego.

Galwanizacja, zastosowanie stałego prądu elektrycznego do celów leczniczych, ob. Elektroterapja.

Galwanizm, ogólna nazwa tego działu nauki o elektryczności, który rozbiera zjawiska wywoływane przez prąd elektryczny. Prądem zaś elektrycznym nazywa się ciągłe wywiązywanie i łączenie obu różnoimiennych elektryczności w przewodniku (ob. Elektryczność). Prąd krótkotrwały przedstawia już wyładowanie butelki lejdejskiej (ob. Elektryczność), właściwy zaś prąd ciągły otrzymuje się przez zanurzenie dwu różnych metali w cieczy, np. cynku i miedzi w wodzie nieco zakwaszonej kwasem siarczanym. Jeżeli końce tych metali, wynurzające się z cieczy, połączymy drutem, mamy po tym łuku stale przebiegający prąd elektryczny. O istnieniu takiego prądu przekonać się można, przeprowadziwszy powyższy drut obok igiełki magnesowej (ob. Elektromagnetyzm). Połączenie dwu metali z cieczą, przez które powstaje elektryczność, nazywamy *elementem (ogniwem) galwanicznym*, albo też *stosem galwanicznym;* cynk zowiemy *biegunem ujemnym*, *miedź biegunem dodatnim* stosu, gdyż z pierwszego wypływa elektryczność ujemna, z drugiego dodatnia. Jeżeli oba bieguny połączone są drutem, mówimy, że prąd jest zamknięty; jeżeli połączenie to w któremkolwiek miejscu jest przerwane, przez co prąd elektryczny ustaje, prąd jest otwarty. Prąd ma miejsce nietylko w drucie, ale i w cieczy, co się pokazuje już z tego, że przy zamykaniu prądu odbywa się żywy rozkład cieczy, co jak wiadomo następuje, gdy przez ciecz przechodzi prąd (ob. Elektrochemja). Gdybyśmy zebrali pęcherzyki gazu wywiązujące się przy obu metalach, przekonalibyśmy się, że do cynku przechodzi tlen, a do miedzi wodór, co okazuje, że część cynku zanurzona jest dodatnią, a część miedzi zanurzona odjemną. Obie elektryczności części zanurzonych płyną ku sobie i łączą się; prąd elektryczny przedstawia zatem obieg kołowy; w łuku zewnętrznym, metalicznym posiada kierunek przeciwny niż w cieczy; kierunkiem prądu zgodzono się nazywać kierunek, w którym płynie elektryczność dodatnia, a kierunek ten wykazać możemy za pomocą prawidła Ampère'owego (ob. Elektromagnetyzm). Co do przyczyny powstawania prądu elektrycznego fizycy nie są zgodni, a spór ten datuje się od czasu odkrycia **G.** Galvani 1789 r. pomieścił uda żabie na stole w pobliżu machiny elektrycznej i dostrzegł wstrząśnienia za każdym razem, gdy wydobywano iskrę z konduktora, zjawisko to (które jest tylko skutkiem tak zwanego uderzenia wstecznego) przypisał on elektryczności zwierzęcej. Dla przekonania się, czy elektryczność atmosferyczna wywiera podobny wpływ na elektryczność zwierzęcą żaby, zawiesił on kilka odpreparowanych żab za pomocą haka miedzianego na żelaznych kratach swego ogrodu, i gdy przypadkiem uda dotknęły się żelaza, nastąpiły znowu żywe wstrząśnienia, co on też elektrycznością zwierzęcą tłómaczył. Zjawisko to badał dalej Volta (ob.) 1794; zamiast dwu metali, żelaza i cynku, użył on tylko jednego i przekonał się, że wstrząśnienia następowały słabo tylko i nieznacznie. Wpadł przeto na myśl, że prąd elektryczny powstaje tu tylko przez zetknięcie dwu różnych metali, co potwierdziły badania tak jego własne, jak i innych za pomocą czułego elektrometru. Doświadczenia okazały, że przy zetknięciu dwu różnych metali, jeden staje się dodatnim, drugi ujemnym; uporządkowano przeto ciała w tak zwany szereg natężeń, w którym każde poprzedzające w zetknięciu z następnem staje się dodatniem, następne zaś ujemnem. Szereg Volty jest: cynk, ołów, cyna, żelazo, miedź, srebro, złoto, platyna, węgiel. Inni badacze znaleźli ten szereg nieco odmiennym. Kohlrausch (1851) znalazł, że jeżeli różnicę natężeń elektrycznych Zn Cu, oznaczymy przez 100, to ta różnica będzie dla cynku i złota Zn Au=113, dla cynku i srebra Zn Ag=103, dla żelaza i miedzi

Fe Cu=32 i t. d. Przyczynę tego, że elektryczność obojętna dwu tafel metalicznych przez zetknięcie się rozkłada, i jedna tafla staje się elektrododatnią, druga odjemną, nazywamy *siłą elektrowzbudzającą (elektromotoryczną)*, a metale elektryzujące się przez zetknięcie *elektromotorami pierwszej klasy*. Te ulegają następnym prawom: Im większą jest odległość metali w szeregu, tem większą jest ich różnica elektryczna. Różnica elektryczna dwu metali z szeregu równa się sumie różnic elektrycznych wszystkich między niemi leżących metali, jest przeto taką samą, czy dwa metale dotykają się bezpośrednio, czy też między nie jest wtrącona dowolna liczba metali; jest dalej niezależną od czasu zetknięcia, od wielkości stykających się tafel i od liczby punktów zetknięcia. Wszakże oprócz zetknięcia dwu metali odkryto inne źródło elektryczności, mianowicie zetknięcie metali z cieczami, które nazwano *elektromotorami drugiej klasy*. Becquerel (1824), Pfaff (1840), Buff (1842) i inni przekonali się, że metale w zetknięciu z cieczami stają się najczęściej ujemnemi, te zaś dodatniemi, wszakże przytrafia się i rozkład przeciwny. Wogóle elektryczność tu wywiązywana jest słabsza niż przez zetknięcie metali, w niektórych wszakże razach jest silniejsza; tak według Kohlrauscha, jeżeli jak wyżej Zn Cu=100, to różnica elektryczna przy zetknięciu cynku amalgowanego z kwasem siarczanym jest 149, cynku i kwasu siarczanego 115, platyny i kwasu azotnego 149, miedzi i siarczanu miedzi 21. W przykładzie ogniwa galwanicznego, na początku wymienionego, prąd elektryczny pochodziłby zatem z dwu źródeł, z zetknięcia metali między sobą i metali z cieczą. Przeciwko tej teorji zetknięcia powstała teorja chemiczna, podana przez Delarive'a (1836) i Faradaya, która prąd elektryczny uważa jako następstwo działań chemicznych. Opiera się ona na tem, że w każdem ogniwie galwanicznem wywiązującem prąd, zachodzą żywe działania chemiczne, że siła prądu rośnie z żywością tych działań i że bez działań chemicznych prądu niemal niema. Przy zetknięciu metali z cieczami działania te chemiczne łatwo ująć można; przy zetknięciu metali między sobą działania te powstają przez wpływ wilgoci, np. dotknięcie wilgotnemi palcami. Przeciwko czystej teorji zetknięcia najsilniej przemawia zasada zachowania energji, według której energja z niczego powstać nie może, a takiem powstawaniem z niczego jest wyprowadzenie znacznej siły prądu elektrycznego przez dotknięcie, przy którem niema pracy żadnej. Zasada ta skłania nawet stronników teorji zetknięcia do przyjmowania działań chemicznych za warunek istnienia prądu, i konieczna przyjąć, że praca zużyta na wykonanie działań chemicznych równoważną jest pracy wywiązanego prądu i ilości utworzonego przytem ciepła. Na tej zasadzie powstawanie prądu elektrycznego przy zetknięciu się dwóch metali w doświadczeniu Volty też można tylko wytłómaczyć działaniem chemicznem, a mianowicie działaniem tlenu powietrza na metal, szczególnie gdy on podlega rdzewieniu.—Przez połączenie ogniw galwanicznych otrzymujemy *stosy* (ob.) czyli *baterje galwaniczne*, przez co zyskujemy prądy znaczniejszej siły. Znamy też i inne źródła prądów elektrycznych, z których najważniejszem jest powstawanie prądu przez różnice temperatury (ob. Termoelektryczność). Siłę prądu mierzymy jego skutkami, głównie użyć do tego można działania jego na igiełkę (ob. Elektromagnetyzm) i rozkładu przezeń wody (ob. Elektrochemja). Co do pierwszego, to siła działania znaczającego prądu jest proporcjonalną do prostopadłej odległości punktu obrotu igiełki od przewodnika, po którym prąd bieży (prawo Biota i Savarta 1820, Laplace, Ampère). Przyrząd służący do mierzenia siły prądu z rozkładu wody nosi nazwę *woltametry* (ob.), przyrządy zaś polegające na użyciu igiełki mają nazwę *galwanometrów* (ob.). Siła prądu zależy nietylko od siły elektrowzbudzającej, lecz i od oporu (ob.), jaki prąd w przebiegu swym napotyka (ob. Ohma prawo). Działania wywoływane przez prąd rozpadają się na działania w samym prądzie i zewnątrz niego. Do pierwszych należą: 1) działania fizjologiczne, wstrząśnienia ciała i t. p. (ob. Elektroton, Elektroterapja, Elektryczność zwierzęca); 2) działania cieplikowe: drut zamykający prąd zostaje rozgrzanym, rozżarzonym, nawet stopionym (ob. Galwaniczne powstawanie ciepła); 3) działania świetlne (ob. Galwaniczna iskra); 4) działania chemiczne (ob. Elektrochemja). Do działań prądu wywoływanych zewnątrz jego obiegu należą działania dynamiczne, magnetyczne i elektryczne (ob. Elektrodynamika, Elektromagnetyzm i Indukcja). O zastosowaniach praktycznych galwanizmu ob. Elektrotechnika. Por. Wiedemann „Die Lehre von der Elektrizität" (4 t., 1882—85, nowe wyd. od 1893); Maxwell „Electricity and Magnetism" (2 t., 3 wyd., 1892); Silvanus P. Thompson „Elektryczność i magnetyzm" (przek. polski J. J. Boguskiego, Warszawa, 1885); A. Jamieson „Elektryczność i magnetyzm" (przekład polski Stetkiewicza, 1898).

Galwanizowane srebro, srebro zabarwione na czarno powłoką siarku srebra.

Galwanizowane żelazo, toż co żelazo pokryte cynkiem.

Galwanochromja. Jeżeli z biegunem dodatnim stosu połączymy wygładzoną powierzchnię metaliczną, następnie nalejemy na nią roztworu cukru ołowianego, i w roztwór ten zanurzymy drut idący od bieguna odjemnego, to pod biegunem dodatnim powstają piękne tęczowe barwy, okazujące porządek pierścieni Newtona (ob. Interferencja). Pierścienie te, zwane pierścieniami Nobilego, odkryte zostały w r. 1820; powstają one stąd, że tlen idący do bieguna dod. utlenia

tlenek ołowiu na nadtlennik, który się osadza w warstwach tak, że grubość powłoki od końca drutu naokoło maleje. Używa się tych osadów do metalicznego barwienia różnych przedmiotów metalowych, jak dzwonków i t. p.

Galwanoglifja, metoda otrzymywania, działaniem prądu galwanicznego, wypukłych płyt drukarskich.

Galwanografja, sposób, podany przez Kobella w Monachjum, kopjowania na miedzi za pomocą prądu galwanicznego obrazów, pendzelkiem wykonanych na blasze srebrnej lub miedzianej (lawunki i tak zwane *aqua tinta*). Obraz przygotowuje się na tafli farbą złożoną z ochry i roztworu wosku w terpentynie; taffa ta odtwarza się galwanicznie, i ten odcisk galwaniczny używa się do odbić na papierze.

Galwanokaustyka, metoda operacyjna, wprowadzona przez Mideldorpfa i polegająca na użyciu żelaza rozpalonego prądem elektrycznym. Same narzędzia galwaniczne są bardzo rozmaite: są to pętlice druciane, których się w miejsce nożów używa, a które tną bez krwi wylewu; w innych razach są to żelaza rozmaitej formy, używane jako *żelaza rozpalone*. Zastosowanie znalazła **G.** w bardzo wielu cierpieniach; tylko cena wysoka, znaczne rozmiary i długie przygotowanie przeszkadzają rozleglejszemu jej użyciu.—**G.** nazywa się też sposób galwanicznego rycia dla przygotowania tafel drukarskich; sposób ten podany został przez Ozanna.

Galwanometr, przyrząd służący do wykazania i mierzenia słabych prądów elektrycznych (galwanicznych). Polega on na użyciu igiełki magnesowej, która pod wpływem prądu zbacza z południka magnetycznego. Dla wzmożenia działania prądu otacza się igłę zwojem drutu oprzędzonego jedwabiem (fig. 1), a większą jeszcze czułość osiągamy przez użycie igły astatycznej

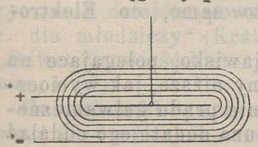

Fig. 1. Igła magnesowa otoczona zwojem drutu.

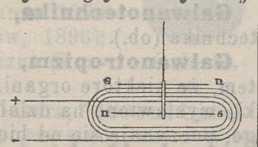

Fig. 2. Igła astatyczna otoczona zwojem drutu; *n* biegun północny, *s* południowy.

(ob. Elektromagnetyzm), otoczonej drutem w sposób wskazany na fig. 2. Igiełkę otoczoną zwojami drutu zowiemy *multyplikatorem* (Schweigger 1821), urządzenie zaś jego zastosowane do mierzenia kąta zboczenia stanowi **G.** Na fig. 3 dolna część igiełki astatycznej waha się w pustej ramie drewnianej, otoczonej zwojami izolowanego drutu, górna zaś zatacza łuki po okręgu koła, zaopatrzonego w podziałki, dające możność określania wielkości odchylenia, a stąd siły prądu. Drut, który najczęściej musi być bardzo cienki, winien być owinięty jedwabiem, dla przerwania związku między oddzielnemi zwojami. Jeżeli zboczenie igiełki jest niewielkie (10° do 20°), to wskazania

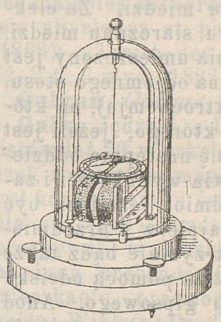

Fig. 3. Galwanometr.

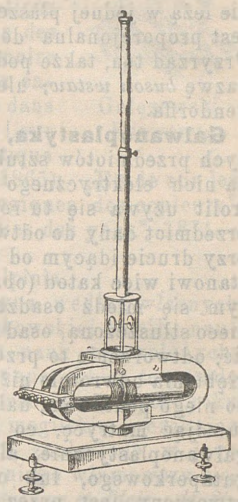

Fig. 4. Galwanometr zwierciadłowy.

jego są zgodne z busolą stycznych (ob. niżej); jeżeli chcemy go użyć dla prądów silniejszych, należy podziałkę urządzić według prądów znanej siły. Bardzo dogodny jest **G.** Buffa (1853) złożony z 20,000 zwojów drutu, mającego 0,168 milim. grubości. Do mierzenia prądów o bardzo słabem natężeniu służy **G.** *zwierciadłowy* (fig. 4), w którym igła magnesowa połączona jest z drobnem zwierciadełkiem, na które obserwator spogląda zdala za pośrednictwem lunety; do lunety przytwierdzona jest skala pozioma, której podziałki odbijają się w zwierciadle, skąd mierzy się odchylenie zwierciadełka, a tem samem połączonej z niem igły magnesowej. Najdokładniejsze pomiary natężenia prądu galwanicznego przeprowadzić się dają za pomocą *busoli stycznych* (fig. 5), zbudowanej przez Pouilleta w r. 1837. Pierścień miedziany, po którym przepuścić można prąd przez połączenie go z końcami drutu idącemi od stosu, ustawiony jest pionowo w płaszczyźnie południka magnetycznego, wewnątrz pierścienia zawieszona jest igiełka nad okręgiem koła podzielonym na stopnie; za przepuszczeniem prądu igiełka zbacza tak, że siła prądu jest proporcjonalna do stycznej (ob.) k ą t a z b o c z e n i a (od

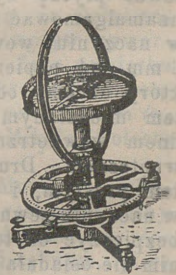

Fig. 5. Busola stycznych.

południka magnetycznego). Znaczną ścisłość przedstawiają urządzenia Wiedemanna (1854) i Gaugaina (1853). Jeżeli pierścień, po którym idzie prąd, jest ruchomy, można go posuwać za odchyloną igiełką tak długo, dopóki prąd i igiełka nie leżą w jednej płaszczyźnie; wtedy siła prądu jest proporcjonalna do wstawy kąta zboczenia. Przyrząd ten, także podany przez Pouilleta, nosi nazwę *busoli wstaw*; ulepszony został przez Poggendorffa.

Galwanoplastyka, odtwarzanie plastycznych przedmiotów sztuki za pomocą utworzenia na nich elektrycznego osadu miedzi. Za elektrolit używa się tu roztworu siarczanu miedzi, przedmiot dany do odtworzenia umieszczony jest przy drucie idącym od bieguna odjemnego stosu, stanowi więc katod (ob. Elektrochemja), na którym się miedź osadza i od którego, jeżeli jest nieco stłuszczoną, osad daje się następnie oddzielić; odtworzenie to przedstawia wypukłości i zagłębienia odwrotnie niż przedmiot; jeżeli ma być do niego podobnem, należy najpierw z przedmiotu zdjąć matrycę, co się otrzymuje bądź także galwanoplastycznie, albo też za pomocą odcisku gutaperkowego, lub odlewu gipsowego. Anod utworzony jest przez taflę miedzianą, tak, że kwas siarczany wydzielający się łączy się z tą miedzią, przez co roztwór stałym się utrzymuje. Dla małych wyrobów skrzynka, w której następuje rozkład, może sama służyć za stos galwaniczny, za pomocą dosyć prostego urządzenia. W walcowem naczyniu szklanem (ob. fig.), przymocowuje się wewnątrz drugie, mniejsze, o dnie z papieru pergaminowego i napełnione słabym rozczynem (1:10) kwasu siarczanego. Większe naczynie zaś napełnia się roztworem siarczanu miedzi, w którym mniejsze naczynie powinno być pogrążone przynajmniej do jednej trzeciej swej wysokości. Następnie należy przylutować płytkę cynkową do drutu miedzianego, naamalgamować ją, owinąć flanelą i umieścić w naczyniu wewnętrznem w odległości około 6 mm. od papieru pergaminowego. Przedmiot, który chcemy odtworzyć, należy owiązać drutem miedzianym i położyć około 5 ctm. pod dnem wewnętrznego naczynia w naczyniu zewnętrznem. Drut miedziany jest zgięty pod kątem prostym, i tę część jego, która mieści się w naczyniu zewnętrznem, należy izolować i zabezpieczyć od tego, aby miedź z roztworu na nim nie osiadała. Pomiędzy nim jednak a przedmiotem, który chcemy odtworzyć, powinien istnieć kontakt metaliczny. Podobne urządzenie daje możność otrzymywania wyraźnych i dokładnych odbitek w ciągu kilku tygodni. Jeżeli matryca jest wyrobiona z nieprzewodnika elektrycznego, należy ją pokryć proszkiem grafitowym lub bronzowym. Przy wyrobach galwanoplastycznych na większą skalę, pojedyńcze części modelu odlewają się w gipsie, lub innej stosownej mieszaninie, części te odtwarzają się galwanicznie, a następnie składają; w ten sposób między innemi otrzymano odcisk kolumny Trajana w Rzymie, oraz trzy wielkie figury z pomnika Gutenberga we Frankfurcie nad Menem. Bardzo użytecznem zastosowaniem **G.** jest odtwarzanie płyt miedziorytniczych, drzeworytniczych i t. d.; pierwotne mianowicie płyty przez odbijanie ulegają prędkiemu zniszczeniu i wydają złe odbicia; ale jeżeli ich używamy dla otrzymania odcisków galwanoplastycznych czyli *galwanotypów*, a tych dopiero używamy do odbicia, to pierwotna płyta może bardzo długo służyć. Płyty stereotypowe zaopatrują się też galwanicznie cienką błonką miedzi, która ich trwałość znacznie podwyższa. (Ob. Galwanografja, Galwaniczne złocenie i srebrzenie). Por. Urbańskiego „Galwanizm w praktyce" (1848); Gore „The art of metallurgy" (1877); Pfauhauser „Die galvanische Matallplattierung und Galvanoplastik" (3 wyd., 1890).

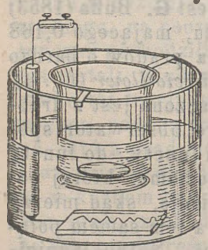

Galwanoplastyczny aparat.

Galwanopunktura, ob. Elektropunktura.

Gulwanoskop (*reoskop*), przyrząd, służący do wykazania obecności i kierunku prądu galwanicznego na zasadzie reguły Ampère'a, a więc uproszczony galwanometr (ob.). Składa się z igły magnesowej, swobodnie poruszającej się dokoła osi pionowej wewnątrz zwoju drutu miedzianego. Odchylenie i kierunek odchylenia igły zdradza obecność i kierunek prądu w drucie.

Galwanostegja, to samo, co Galwanoplastyka (ob.).

Galwanotechnika, to samo, co Elektrotechnika (ob.).

Galwanotropizm, zjawisko, polegające na tem, że niektóre organizmy niższe, jak wymoczki, wystawione na działanie prądu galwanicznego, poczynają się od bieguna dodatniego oddalać i skupiać przy biegunie ujemnym; **G.** jest więc analogiczny z heljotropizmem (ob.). Po przerwaniu prądu organizmy wracają do bieguna dodatniego. **G.** jest niewątpliwie zjawiskiem życiowem; mechanicznie bowiem poruszaniem płynu nie da się nic podobnego wywołać. **G.** roślin polega według Elfvinga i Brunchorsta na skrzywianiu się korzeni roślin, pogrążonych w wodzie, przez którą przebiega prąd galwaniczny. Por. Verworn „Psycho-physiologische Protistenstudien" (1891).

Galwanotyp, ob. Galwanoplastyka.

Galwanotypja, przygotowywanie płyt galwanicznych do odbicia drukarskiego, ob. Galwanoplastyka.

Galway, hrabstwo w irlandzkiej prow. Connaught, obejmuje 6,351 klm. kw. i 214,712 miesz. (1891); w r. 1841 było 414,684 m. Grunta jego tylko w części wschodniej są urodzajne. Główne miasto *Galway*, nad zatoką t. n., ma wielki port i 13,800 miesz., jest stacją wojskową i obecnie podupadłym punktem handlowym; posiada dwa kolegja i jest rezydencją biskupa katolickiego.

Galwia, pseudonim Celiny Korejwa.

Gałachow Aleksy Dymitrowicz, spółczesny historyk literatury rosyjskiej, pracował przez czas długi w zawodzie nauczycielskim i zajmował się krytycznem badaniem nad piśmiennictwem narodowem dawnych i nowych czasów. Oprócz wielu artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Russkaja Chrestomatja“ (13 wyd., 1870); „Istoriczeskaja Chrestomatja“ (3 t., 1848—64); „Istorja russkoj słowiesnosti“ (2 t., 1868) i in.

Gałąska Stanisław, przysięgły praktykant sądowy miasta Wilna, ułożył „Sumarjusz do statutu Litewskiego“ i ogłosił: „Trybunał obywatelów W. Ks. Lit. na sejmie warszawskim, dany roku 1581“ (Warszawa, 1648).

Gałban *(Galbanum)*, gumożywica, pochodząca z rośliny Zapaliczki rumianej *(Ferula erubescens)*, rosnącej w Persji. Przedstawia się w postaci zielonawych lub brunatnych, kruchych, w cieple łatwo mięknących mas. Działanie ma słabo podniecające. Używa się rzadko, jako środek wykrztuśny, moczopędny, namiesięczny, do plastrów, lewatyw i nakadzań.

Gałecki.

Gałecki v. *Junosza* odm., herb: W polu czerwonem baran srebrny. U szczytu ogon pawi.

Gałecznica *(Sphaerococcus)*, rodzaj wodorostów (ob.).

Gałęzowska T. l. napisała: „Po ciernistej drodze, powieść historyczna z dziejów powstania 1830 r. dla młodzieży“ (Kraków, 1896); „Odwet,“ powieść historyczna (Kraków, 1897).

Gałęzowski Seweryn, lekarz, * 1801 na Ukrainie, † 1878 w Paryżu, medycynę studjował w Wilnie i został adjunktem przy profesorze chirurgji Pelikanie. W r. 1831 niósł pomoc rannym, potem opuściwszy kraj udał się do Berlina, 1833 do Francji, a stąd do Ameryki, gdzie przy cesarzu brazylijskim sprawował obowiązki nadwornego lekarza. Następnie wrócił do Francji i stale w niej zamieszkał. Pisał wiele w przedmiocie chirurgji w języku niemieckim.

Gałęzowski Ksawery, okulista, synowiec poprzedniego, * 1832 w Lipowcu w Król. Polskiem; ukończył lekarskie studja w Paryżu, a oddawszy się chorobom oczu, został jednym z najznakomitszych obecnie we Francji oftalmologów. Podał modyfikację oftalmoskopu, nazwaną od jego nazwiska. Wiele dzieł i rozpraw wydał przeważnie po francusku. Ważniejsze z nich: „Étude ophtalmoscopique sur les altération du nerf optique et sur le maladies cérébrales, dont elles dépendent“ (Paryż, 1865); „Observations cliniques sur les maladies des yeux“ (Paryż, 1862); „Mémoire sur l'éxistence des vaisseaux capillaires d'origine cérébrale dans la papille du nerf optique. Leur signification dans la diagnostique des maladies cérébrales“ (1865); „Etude sur les lois physiques et physiologiques des couleurs“ (1868); „Traitè des maladies des yeux“ 1871—72, 2 t., 3 wyd., 1888).

Gałęzowski Ksawery.

Gałgan, *Gałgant*, ob. Alpinia.

Gałka Jędrzej, z Dobczyna, według własnych listów lat 20 w szkole krakowskiej bawił i nauczał, zostawszy magistrem nauk wyzwolonych; był kanonikiem u św. Florjana, którą to posadę dla jakiegoś skandalu porzuciwszy, pół roku przebywał w klasztorze mogilskim, czekając na inną prebendę. Wtedy znaleziono w jego mieszkaniu, przemocą do niego włamawszy się, księgi Wiklefa *De Universalibus et Ideis*, *de Simonia*, *de Blasphemia*, i mimo upominań się Gałki, wraz z ubraniem i sprzętami jego zatrzymano. Nadto biskup Oleśnicki kazał go uwięzić, czego unikając, Gałka uszedł do Małej Głogowy 1449, skąd napróżno biskup kusił się go wydobyć. Bardzo być może, że spór z Janem z Kęt, 1445 roku wynikły, o to czy Gałka ma należeć do głosowania i stołu w collegium aristarum, a podobną wątpliwością co do Jana z Kęt ze strony Gałki rozżarzony, był główną przyczyną owego skandalu, który za sobą pociągnął usunięcie się **G.** do Mogiły. Wonczas, już w wielu miejscach Polski, za **G.** świadectwem, księgi Wiklefa szerzyły się, a choćby je zniszczono, znaleźć je w dziełach Tomasza Walda będzie można. Andrzej z Mokorzyna uchodził za typ zacofanego w oczach Gałki, który nie szczędził i 2 innym, Piotrowi z Liptowia i Pawłowi z Kłobucka, rad, aby przejęli zasady Wiklefa. Konfederacja roku 1435, 1439 czyny Abrahama ze Zbąszyna, Spytek z Mielszytna i in. okazują, że Gałki antykościelna *pieśń o Wiklefie* swój wpływ wywarła w Polsce, mimo Oleśnickiego. Jako pamiątka po Gałce został także rękopis kroniki Wincentego Bogusławica, *Pronunciata per dilectum informatorem meum*, jak go zowie Mikołaj Bolesta pauper.

Gałka muszkatołowa, ob. Muszkatołowiec.

Gałucha *(Oenanthe)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, cechujący się baldachami złożonemi, okrągłemi, kielichem 5-zębnym, płatkami korony owalnemi i owocem walcowym, uwieńczonym w wierzchołku ząbkami, to jest szczątkami korony; obejmuje zioła wodne z ło-

dygą pustą, w Europie środ. i połud., z których niektóre są trujące lub lekarskie. **G.** *wodna* v. *Koński koper* (*O. phellandrium* v. *Phellandrium aquaticum*), od 1,5 do 2 metrów wysoka; wysuszone jej owoce, pod nazwą *owoców kopru wodnego*, używają się jako lek wykrztuśny. **G.** *szafranowa* (*O. crocata*), w niektórych krajach europejskich, zawiera sok żółtawy, silnie trujący.

Gama (Vasco de), żeglarz, * około 1469 roku w Sines. Wysłany przez króla portugalskiego Emanuela, w celu odkrycia drogi do Indji, wyjechał z Lizbony 9 lipca 1497 r. Zwiedził Sofalę, gdzie mniemał znaleźć starożytny Ofir, Mozambik, Zanguebar (marzec 1498), gdzie przez tubylców (Maurów) źle traktowany, narażał się na tysiące niebezpieczeństw; w Melinda (pod 3° szer. połud.), lepszego doznawszy przyjęcia, znalazł świadomego tych mórz piratę, pod którego przewodnictwem dotarł 20 maja do Kalkutty, miasta wielce handlowego na wybrzeżu Malabarskiem. Mimo ogólnej nieprzyjaźni, okazywanej mu i tutaj także przez Maurów, zjednał sobie szacunek jednego z tamecznych książąt Zamorina i wrócił do Lizbony (wrzesień 1499), gdzie sowicie wynagrodzony i obsypany tytułami, otrzymał obietnicę większego jeszcze w przyszłości odznaczenia. W r. 1502 wyprawił się z nową flotą, złożoną z 20 okrętów, do Indji; założył stałe osady w Mozambiku i Sofala, utwierdził wpływ Portugalczyków w Indjach, pozawierał przymierza i 20 grudnia 1503 powrócił z 13 ciężko obładowanemi okrętami do Portugalji. Tu żył długie lata spokojnie, aż nareszcie w roku 1524 wysłany został przez Jana III na wicekróla do Indji, gdzie rządząc mądrze i energicznie, przywrócił wielce umniejszone znaczenie i powagę Portugalji. Śród pracy i znojów † roku 1524 w Cochinie. Był to człowiek niepospolity. Z energją i determinacją łączył przezorność i przytomność umysłu. Sprawiedliwością, wiernością, szlachetnością i prawdziwą religijnością nieskończenie przewyższał tłumy ówczesnych odkrywców i zdobywców. Historję jego odkryć opisał Barros (ob.) w dziele swem „Asia," a Camoens przedstawił ją poetycznie w swojej *Luizjadzie*. Por. H. Stanley „The three voyages of Vasco de Gama and his viceroyalty" (1869).

Vasco de Gama.

Gama L. Ch. Saldanka da, admirał brazylijski, * 1846 w Campos; uchodził za jednego z najzdolniejszych oficerów marynarki brazylijskiej i był dyrektorem szkoły morskiej, gdy admirał Custodio de Mello podniósł z częścią floty rokosz przeciwko prezydentowi Peixoto w r. 1893. **G.** z początku pozostawał neutralnym, ale w listopadzie przyłączył się do powstańców i ze względu na swą opinię wzmógł ich znaczenie moralne. Dowodził operacjami przed Rio de Janeiro, gdy Mello udał się na południe po posiłki. Po przeciągnięciu walki do 15 marca 1894 roku, poddał się wraz z flotą i schronił się z oficerami na okręt portugalski. Aresztowany, zdołał uciec do południowych prowincji brazylijskich, gdzie poparł ruch powstańczy, chociaż prezydentem rzeczypospolitej został już Prudente de Moraes. Zabity został 26 czerwca 1895 r. w bitwie, którą z wojskami rządowemi stoczył na czele 600 ludzi, według innych zaś, będąc zwyciężonym i widząc trudność dalszej walki, sam pozbawił się życia.

Gama, skala tonów kolejnych, do jakiejkolwiek tonacji należących, od najniższego (toniki) do jego oktawy. Nazwa poszła od greckiej nazwy głoski G, przez którą Gwido z Arezzo oznaczył najniższy ton w swoim systemie, czyli szeregu tonicznym. Stosunki tonów po sobie idących mają stałą wartość arytmetyczną. (Ob. Diatonika i Temperatura).

Gamaliel, Gamliel, jeden z doktorów faryzejskich za czasów Chrystusa Pana, członek wielkiej rady jerozolimskiej, nauczyciel św. Pawła. Swojemi argumentami powstrzymał wielką radę od krwawego wyroku przeciwko apostołom, zwany przez talmudystów *sławą zakonu*, † w 18 lat po zburzeniu Jerozolimy. Talmud nazywa go synem Symeona. Według niektórych źródeł (por. „Recognitiones Clementis" I, 65), miał on być razem z synami swemi przez św. Jana i Piotra potajemnie ochrzczony. Por. „Dzieje apostolskie" V, 34—41.

Gamaston, pseudonim Gustawa Kamińskiego.

Gamba Bartłomiej, bibljograf włoski, * 1776 w Bassano, † 1841, podbibljotekarz w St.-Marco w Wenecji. Najważniejszem jego dziełem jest: „Serie dei testi di lingua usati a stampa nel vocabulario della Crusca" (4 wyd., Wenecja, 1839). Niemniej cenne są jeszcze: „Serie degli scritti impressi nei dialetto veneziano" (Wenecja, 1832) i „Catalogo del le più importanti edizioni e degli illustratori della Divina Commedia dall'anno 1472 al 1832" (Padwa, 1833), „Elogi d'illustri Italiani" (1829). Oprócz tego napisał wiele biografji.

Gamba.

Gamba, po włosku *Viola da Gamba*, po franc. *Basse de Viole*, instrument muzyczny, dzisiaj nieużywany, podobny był do basetli i jak ona trzymany był pomiędzy kolana-

mi. **G.** w organach znaczy regestr łagodny i miły, przy piszczałce 8-stopowej.

Gambara Wiktorja, poetka włoska, * 1485 w Brescia, † 1550, jako wdowa po Gibercie X. panu na Correggio. Dzieła jej wydał Rizzardi, p. t.: „Rime e lettere di Vittoria Gambara" (Wenecja, 1759). Poezje jej, po większej części sonety, odznaczają się szlachetnością myśli, pięknością tkliwych uczuć i czystością stylu.

Gambart Jan Feliks Adolf, astronom, * 1800 w Cette, † 1836; od 1822 był dyrektorem obserwatorjum w Marsylji. Wsławił się odkryciem 13 komet, z których wszakże tylko co do czterech przyznano mu pierwszeństwo.

Gamberelli Bernardo di Matteo di Domenico), zwany *Rossellino*, * 1409 we Florencji, † roku 1490 w Rzymie, jako rzeźbiarz i budowniczy; znakomity mistrz w stylu pierwotnej renaissance, wiele jego pięknych dzieł znajduje się we Florencji, Rzymie, Spoleto i Sienie.

Gambetta Leon, mąż stanu i znakomity mówca francuski, * 1838 w Cahors, pochodził z familji włoskiej żydowskiego pochodzenia z Genui. Po ukończeniu studjów prawnych osiadł 1859 jako adwokat w Paryżu, gdzie swemi mowami zyskał już znaczny rozgłos podczas ruchów wyborczych 1863 roku. Sława jego urosła jeszcze bardziej, kiedy w listopadzie 1868 w procesie politycznym z okazji podpisów na pomnik dla Baudina (poległego na barykadach 3 grudnia 1851 roku), broniąc Delescluze'a (ob.), w ognistej mowie gromił zamach 2 grudnia i potępiał instytucje drugiego cesarstwa. W r. 1869 wybrany z dwu departamentów, zasiadł w zgromadzeniu narodowem jako jeden z członków *opozycji nieprzejednanej*. Ogromny rozgłos miała jego mowa (5 kwietnia 1870 r.) przeciw plebiscytowi. Podczas pierwszych klęsk armji francuskiej w wojnie 1870—71 powściągał przywódców stowarzyszenia międzynarodowego od wszelkich pokuszeń rewolucyjnych. Ale po katastrofie sedańskiej był jednym z najgorętszych promotorów rzeczypospolitej (9 września 1870). Mianowany ministrem spraw wewnętrznych (5 września), zasiadł w *rządzie tymczasowym obrony narodowej*. W d. 7 października opuścił balonem Paryż, by objąć kierunek delegacji rządowej w Tours i większą natchnąć ją energją. Pośród wielu niebezpieczeństw stanął szczęśliwie w Amiens, a stąd udał się do Tours, gdzie połączywszy w swych ręku 3 ministerja: wojny, skarbu i spraw wewnętrznych, piastował władzę dyktatorską. W ognistych i patrjotycznych proklamacjach zagrzewał naród do walki, głosząc wojnę na śmierć *(guerre à outrance)*. Jakoż postać rzeczy prędko się zmieniła **G.** rozwinął niesłychaną działalność i nie wahał się użyć wszystkich środków, wiodących do wyswobodzenia ojczyzny. Pracował dniem i nocą zarówno nad organizacją armji, jak i w zakresie administracji publicznej, układał z generałami plany strategiczne i czuwał nad wykonaniem operacji na polu bitwy. W niestrudzonej ruchliwości objeżdżał prowincje, tu pokrzepiał odwagę, tam tłumił nieporządki, a wszędzie budził energję i zapalał do boju. Jego patrjotyzm gorący przezwyciężał najtrudniejsze przeszkody. Całą ludność męską zdolną do broni powołał do walki, gwardję narodową i ruchomą zamienił w wojska regularne, tworzył oddziały wolnych strzelców, zorganizował dwie z kolei armje loarskie pod gener. Aurelle de Paladine i Chanzy, armję północną (generał Faidherbe) i wschodnią (gen. Bourbaki); zawarł z kapitalistami angielskimi pożyczkę 250 miljonów frank. W powodzeniu armjom jego w znacznej części zaszkodziła kapitulacja Metzu, którą nazwał (31 października) zdradą, i po kapitulacji Paryża przedwczesny rozejm, na który po niejakim oporze z wielką przystał niechęcią. W proklamacji 31 stycznia 1871 zaznaczył jednak, że jedyną polityką narodową jest walka do ostatka. Chcąc w przyszłem zgromadzeniu zapewnić przewagę żywiołowi republikańskiemu, dekretem z tejże daty wyłączył od wyborów wszystkich spółuczestników rządu 2 grudnia, oraz wszystkich członków panujących przedtem we Francji dynastji. Kiedy rząd narodowy za interwencją Bismarcka dekret ten unieważnił, **G.** złożył władzę i wziął dymisję jako członek rządu (6 lutego 1871). Następnie bawił czas jakiś w Hiszpanji. Mimo przeróżnych napaści monarchistów, wybrany deputowanym naraz z 28 departamentów, zasiadał w zgromadzeniu narodowem jako przywódca republikanów radykalnych. Jakkolwiek z natury był **G.** gwałtownym i zapalonym, na wszystkie ataki prawicy monarchicznej, serdecznie go nienawidzącej, odpowiadał z umiarkowaniem i wielką godnością. Rząd prezydenta Thiersa popierał o tyle, o ile ten zmierzał do utrzymania rzeczypospolitej. Propagandę republikańską rozniecał w kraju dziennikiem *République française* (założonym w listopadzie 1871 r.) i objazdami departamentów, podczas których wygłaszał mowy przeniknione nawskroś uczuciem patrjotyzmu i zasadami stanowczo demokratycznemi. **G.** należał do najpopularniejszych ludzi we Francji. Był znakomitym mężem stanu i niezaprzeczenie najpierwszym mówcą. Aby zapewnić większe powodzenie swoim planom, stał się rzecznikiem t. zw. oportunizmu i działając odtąd z większem umiarkowaniem przyczynił się do przeprowadzenia konstytucji 1875 r. Podczas wyborów w lutym 1876 wybrany był czterokrotnie do izby poselskiej. W 1876 obrany został prezesem komisji

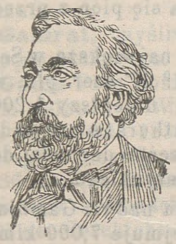

Gambeta Leon.

budżetowej. W 1877 wystąpił energicznie przeciw roszczeniom stronnictwa klerykalnego. Po rozwiązaniu izby 16 maja 1877 r. agitował silnie na korzyść wyborów republikańskich, a za mowę obrażającą Mac-Mahona skazany został na trzy miesiące więzienia, ale rząd nie ośmielił się go aresztować; po wyborach 14 października 1877 **G.** stanął znów na czele coraz wzrastającego stronnictwa republikańskiego i był jednym z najpotężniejszych ludzi we Francji. Obrany w roku 1879 prezesem izby deputowanych, przyjąwszy politykę oportunistyczną, umiał utrzymywać się wobec licznych trudności i stał się głową wszystkich stronnictw republikańskich tak dalece, że od niego zależał los ministrów, którym organ jego *République française* wskazówki postępowania dawał. Dla silniejszego jeszcze ustalenia stanowiska swego zapragnął przeprowadzić głosowanie z list (ob. Francja), ale gdy w podróży do miejsca swego rodzinnego w Cahors, w maju 1881 r., występował niemal jako tryumfator, senat udzielił mu napomnienia, odrzucając żądaną przez niego metodę wyborów, a na zgromadzeniu wyborczem w radykalnym okręgu Belleville przyjęty został świstem i krzykiem, jako odstępca. Gdy wszakże wybory wydały silną większość republikańską, **G.** przyjął 14 listopada 1881 r. prezesostwo gabinetu, który jednak zdołał się utrzymać tylko przez 10 tygodni (ob. Francja). Na stanowisko prezesa izby wrócić już nie mógł, zajęte bowiem było przez Brissona, obrany jednak został przewodniczącym komisji wojennej. W końcu listopada zachorował w willi swej d'Avray pod Sèvres. Choroba ta była następstwem strzału z rewolweru — okoliczność ta pozostała zagadkową, a według pogłosek, **G.** chcąc przeszkodzić samobójstwu pewnej damy, przypadkowo ranił się w rękę. Okazało się, że **G.** od wielu lat miał stosunki z panią Leonją Léon, której po śmierci jej męża zaślubić nie chciał, a młodzieniec którego pod nazwiskiem Massabie wychowywał w Lipsku i Dreźnie, był synem jego i pani Léon. Do rany przyłączyły się inne choroby, i **G.** † 1882. Śmierć ta, niemal niespodziana, wywarła niesłychane wrażenie; zapomniano o ostatnich jego niepowodzeniach, pamiętano tylko o działalności jego patrjotycznej w czasie wojny z Niemcami i o usługach, jakie położył koło utrwalenia rzeczypospol. Pogrzeb jego 6 stycznia 1883 odbył się kosztem państwa z pałacu Bourbon (gdzie się mieści izba deputowanych); pochowany został na cmentarzu Père Lachaise, skąd na żądanie ojca zwłoki przewiezione zostały do Nicei. W r. 1884 postawiono mu pomnik w Cahors, 14 lipca 1888 wzniesiono mu takiż pomnik w Paryżu. Por. jego: „Discours et plaidoyers politiques" (11 t., Paryż, 1880—85) i „Depêches etc." (1886 i nast.) wydane przez Reinacha, oraz: Freycinet „La guerre en province" (1872); Goltz „Léon **G.** und seine Armeen" (Berlin, 1877); Reinach „Léon **G.**" (Paryż, 1884); Neucastel „**G.**, sa vie et ses idées politiques" (1885).

Gambey Henryk, mechanik, * 1789 w Paryżu, † 1847; słynął z wielkiej dokładności narzędzi matematycznych, jakie w swej pracowni wyrabiał; ulepszył lub wynalazł wiele narzędzi, jak np. *katetometr* (ob.), *heliostat* (ob.). W roku 1837 wszedł do akademji nauk.

Gambir, wyciąg wodny zagęszczony z liści drzewa *Czepota gambirowa* (*Uncaria gambir*, z rodziny *Rubiacae*), rosnącego na wyspach Cejlon, Malakka, Sumatra i jeszcze na niektórych wyspach archipelagu Zundzkiego. Przedstawia się w handlu w postaci sześciennych, dziurkowatych, kruchych kawałków, brunatnego koloru, ściągającego smaku, lżejszy od wody. **G.** zawiera głównie kwas katechu, garbnikowy i katechinę. Niegdyś używano go w medycynie, jako leku ściągającego, obecnie używa się tylko w przemyśle, dla garbowania skór i w farbierstwie. Stanowi on w ojczyźnie swej bardzo ważny produkt handlu wywozowego.

Gambit, rodzaj taktyki szachowej, zasadzający się na tem, że zaraz na początku gry, wyjeżdża się o dwa pola pionem z przed króla lub królowej i że obok niego poświęca się pion z przed laufra, bez żadnego odwetu.

Gambja, rzeka po Senegalu największa w Senegambji; poczyna się pod 11° 27′ szer. płn. w krainie górzystej Futa Dżallon i ubiegłszy 1,200 klm. wpada między miastem Bathurst a przylądkiem Barra. Szerokość jej miejscami dochodzi do 15 klm.; wpada do oceanu Atlantyckiego.

Gambja, posiadłość angielska nad rz. Gambja, od której otrzymała nazwę, obejmuje 7,000 klm. kw. i 50,000 miesz., ale właściwie zamieszkaną jest tylko część kraju u ujścia rzeki położona, obejmująca 179 klm. kw. i 14,000 miesz.

Gambo, *konopie bombajskie*, *juta madraska*, włókna rośliny *Hibiscus cannabinus*, są białawe z odcieniem szaro-żółtawym, długości 0,1 do 0,9 metra, grubości 0,04 do 0,15 milimetra. Posiadają słabą wytrzymałość, któraby wszakże przez staranne przygotowywanie dała się powiększyć.

Gambrinus (przeobraż. Jan primus), bajeczny król flandryjski, domniemany wynalazca piwa.

Gamhem, drzewo, ob. Dendrosicyos.

Gamma, w muzyce, ob. Gama.

Gamma Dr., pseudonim I. J. Kraszewskiego.

Gammarus, ob. Raczki.

Gammelsdorf, wieś w bawarskim obwodzie Wyższej Bawarji, pamiętna zwycięstwem, odniesionem tutaj 1313 przez Ludwika Bawarczyka nad Fryderykiem Austrjackim.

Gamofagja, w historji rozwoju zwierząt proces hypotetyczny, przy którym substancje zarodkowe komórek męskich i żeńskich nawzajem się pochłaniają i biorą wspólny udział w budowie

nowego organizmu. Por. J. Müller „Ueber Gamophagie" (1892).

Gamrat Piotr, prymas, arcybiskup gnieźnieński, h. Sulima, * 1487, † 1545, pochodzenia podobno nieszlacheckiego. Ulubieniec Erazma Ciołka, biskupa płockiego, odbywał z nim podróż do Rzymu, skąd wróciwszy, był proboszczem w Wyszkowie nad Bugiem, następnie archidjakonem pułtuskim, dziekanem warszawskim. Zalecony królowej Bonie, został biskupem kamienieckim, w r. 1535 przemyskim, w 1537 płockim, w r. 1538 krakowskim, a w 1540 prymasem arcybiskupem gnieźnieńskim z zatrzymaniem aż do śmierci biskupstwa krakowskiego. Wyniesiony przez względy i łaskę królowej Bony, należał do jej koterji i był wiernym uczestnikiem i gorliwym popleczn kiem wszystkich jej intryg i niecnych frymarków. Zarzucano mu zupełną praw świeckich i duchownych nieznajomość, nieuctwo i rozpustę. Królowa osłaniała go zawsze swą pieczą, protegowała jego rodzinę i wystawiła mu pomnik.

Gamrat Piotr.

Gamrat, myśliwska nazwa odyńca, w porze popędu płciowego.

Gams Pius Bonifacy, teolog katolicki, * 1816 w Mittelbuch w Wirtembergji, otrzymał święcenia kapłańskie 1839, w r. 1847 został profesorem teologji i filozofji w seminarjum w Hildesheim, w 1856 wstąpił do klasztoru Benedyktynów św. Bonifacego w Monachjum. Napisał: „Ausgang und Ziel der Geschichte" (Tubinga, 1850); „Geschichte der Kirche Christi in 19 Jahrhundert" (1854—58, t. 3); „Kirchengeschichte von Spanien" (1862—79, t. 3); „Das Jahr des Martyrtades der Apostel Petrus und Paulus" (1867); „Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo" (1873 — 86, t. 3); „Zur Geschichte der spanischen Staatsinquisition" (1878); „Der Bonifacius verein in Deutschland" 1850—80 (1880).

Gamurrini Franciszek, archeolog włoski, * 1835 w Arezzo, studjował starożytności etruskie i założył muzeum etruskie we Florencji i Fiesoli. Wydał: „Degli antichi vasi aretini" (Arezzo 1887); „Sulle Monete d'oro dell Etruria" (Florencja, 1874); „Dissertations archéologiques" (Arezzo, 1888), oprócz tego wydał według starego rękopisu: „Les Mystères et les hymnes de saint Hilaire évêque de Poitiers et un voyage aux lieux saints au IV siècle" (Rzym, 1884) i in.

Gandak, 1) *Wielki G., Narayani, Salgrami*, rzeka w Indjach Brytyjskich, powstaje z połączenia siedmiu rzek przy Tribeni na południowej granicy Nepalu; ubiegłszy 650 klm., wpada do Gangesu obok miasta Patny. — 2) *Mały G.*, rzeka w północno-zachodnich prowincjach Indji wschodnich, bierze początek w Nepalu, płynie równolegle do Wielkiego **G.** i ubiegłszy 270 klm. wpada do Gogry pod 25° 41′ szer. płn.

Gandawa, *Gand* (po flamandzku *Gent*), stolica belgijskiej prowincji wschodniej Flandrji, nad rzeką Skaldą, ma 149,000 miesz., liczne fabryki i wielki ruch handlowy. Mnóstwem kanałów, w większej części spławnych, podzielone jest na 26 części, połączonych 42 żelaznemi, 28 większemi i przeszło 200 mniejszemi drewnianemi mostami. Jest rezydencją biskupa i sądu apelacyjnego dla prowincji Flandrji: posiada uniwersytet, sławną bibljotekę publiczną, mnóstwo wszelkiego rodzaju zakładów naukowych. Od r. 1840 broniona jest przez silną cytadelę. Śród publicznych budowli miejskich odznaczają się: kościół katedralny, kościół św. Michała, ratusz, pałac biskupi, Gravensteen (szczątki zamku zbudowanego przez dawnych hrabiów flandryjskich) i zwaliska zamku książęcego, w którym się Karol V urodził. Początek Gandawy sięga VII wieku. Pod zarządem hrabiów, od XI wieku miasto doszło do wielkiego znaczenia, bogactw i potęgi, tak dalece, że przewagę swoją niejednokrotnie z bronią w ręku dało uczuć swoim książętom. Skutkiem odmówienia zapłaty podatków, wygnania szlachty i zaprowadzenia własnego rządu, mieszkańcy Gandawy ściągnęli na siebie oręż Karola V, ale ponieśli dotkliwą klęskę i utracili wiele dawnych przywilejów. W 1576 zawartą tutaj została tak zwana *pacyfikacja gandawska*, pomiędzy Holandją z jednej, a południowemi prowincjami Niderlandów z drugiej strony, celem wspólnej obrony przeciwko Hiszpanji. Wcielona do Francji za pierwszego cesarstwa, była stolicą depart. Edraut.

Ganderax Ludwik, literat francuski, * 1855 w Paryżu. Prace swoje pomieszczał w pismach: *L'Univers illustré, Le Parlement, La Vie parisienne, Le Gaulois, La Revue illustrée* i in. W r. 1880 pisywał krytyki dramatyczne do *La Revue des Deux Mondes*. Razem z Emilem Krantz napisał w r. 1881 dramat w 3 aktach p. t. „Miss Fanfan," a w 1888 z Meilhac'iem komedję „Pepa."

Gandersheim, miasto okręgowe w ks. Brunświckiem, nad rz. Gandą, posiada dwa starożytne kościoły, zamek książęcy, budowle, pozostałe po sławnem starożytnem opactwie, gimnazjum realne, kilka fabryk i liczy 2,700 miesz.

Gandharva, w mitologji indyjskiej niezmiernie liczne istoty półboskie, odpowiadające naszym aniołom. Żeński ich odpowiednik stanowią Apsaras (ob.). W Rigveda jest mowa tylko o jednym **G.** Jest on bogiem rodzenia i płodności, uważają go za ojca Jama i Jami, pierwszej pary ludzkiej. *Małżeństwo* według prawa *Gandharva* zowie się w Indjach związek zawarty z miłości, bez dopełnienia zwykłych form zaślubin. Por. E. H. Meyer „Indogerm. Mythen. I. Gandharven-Kentauren" (Berlin, 1883).

Gandja, miasto okręgowe w prowincji hiszpańskiej Walencji, posiada port, pałac starożytny i 8,750 miesz.

Gando *(Igwandu)*, jedno z państw Haussa, w Sudanie zachodnim, między 11° a 14° szer. płn., po obu stronach Nigru, rozległości 203,309 klm. kw. z 5½ miljona miesz., zostaje pod władzą plemienia Fulbe. Państwo to powstało w r. 1817 z podziału państwa Sokoto. Stolica **G.** na granicy wschodniej państwa, 15,000 miesz., składa się jedynie z nędznych chat i prowadzi ożywiony handel tkaninami z Joruba i Nupe.

Gandża, starożytna i krajowa nazwa miasta *Elizabetpola* (ob.).

Gandżyńskie góry, w okręgu Elizabetpolskim, od zachodu ku wschodowi, kończą się w Karabagu. Najwyższy szczyt *Koczkar*, po armeńsku *Arjutjunasar* (góra św. Artemjusza).

Ganeça *(Ganessa)*, w późniejszej mitologji indyjskiej bóstwo wyobrażane w postaci małego człowieka z dużym brzuchem i słoniową głową, jako symbol mądrości, którego indyjscy autorowie na początku każdej książki na pomoc wzywają. Jest on synem Parwati, żony Szywy (Siwy), który, posądzając niesłusznie żonę o wiarołomstwo, zerwał nowonarodzonemu głowę, a później, poznawszy swój błąd, osadził na jej miejscu łeb słonia.

Ganesza.

Gang, tak nazywano część mineralną skalistą, znajdującą się się przy rudzie metalicznej, którą przed przetapianiem należało mechanicznie od niej oddzielać (oddzielenie rudy od gangu).

Ganganelli, nazwisko rodowe papieża Klemensa XIV (ob.).

Ganges (w sanskrycie *Ganga)*, główna rzeka w Indjach Przednich, poczyna się na południowym stoku Himalajów, na wysokości 4,205 metr., z połączenia dwu strumieni Bhagirathi i Alakananda; pod Hurdwar wypływa z krainy górzystej w obszerną, bogato od natury uposażoną równinę Gangesu; przechodzi przez prowincje Delhi, Agra, Oude, Allahabad, Berar i Bengal, i ubiegłszy 2,500 klm., wpada ośmiu głównemi i wielu mniejszemi odnogami do zatoki Bengalskiej, tworząc przy ujściu z rzeką Bramaputrą największą na ziemi deltę (800 mil kw.). Z głównych odnóg ujściowych **G.** trzy są najważniejsze: Hoogli, nad którą leży Kalkuta, Haringhatta-środkowa i Padda-wschodnia. Pośród wielkiej liczby rzek do niego wpadających jest 12 wielkich, między któremi największa Dżamna. Obszar dorzecza Gangesu obejmuje miljon klm. kw. **G.** jest rzeką świętą Indów, dlatego też do jego źródeł ciągną niezliczone tłumy pobożnych pielgrzymów. Woda **G.** stanowi w Indjach ważny bardzo artykuł handlu.

Ganghofer August, leśnik, * 1827, studjował leśnictwo w Aschaffenburgu i Monachjum, w r. 1882 został naczelnikiem biura technicznego w bawarskim zarządzie lasami. Napisał: „Der praktische Holzrechner" (3 wyd., 1883); „Das forstliche Versuchswesen" (1877) i in.

Ganghofer Ludwik, poeta i komedjopisarz niemiecki, * 1855, nauki przyrodnicze i filologję studjował w Monachjum i Berlinie. Ogłosił zbiory poezji „Vom Stamme Asra" (1879) i „Heimkehr," kilka nowel i komedje: „Der Hergottschnitzer von Ammergau" (3 wyd., 1883); „Der Geigenmacher von Mittenwald" (1884); „Wege des Herzens" (1882); „Der zweite Schatz" (1882); „Der Anfang vom Ende" (1881); „Die Sünden der Väter" (1886); „Die Falle" (1891).

Gangi, miasto w prowincji włoskiej Palermo, w Sycylji, okręgu Cefalu, na wysokości 850 metr. nad poz. morza, ma starożytny zamek i 12,000 miesz.

Ganglbauer Celestyn, arcybiskup wiedeński, * 1817, † 1889 w Tanstetten w Austrji wyższej w Wiedniu, zakonnik reguły św. Benedykta. W r. 1876 był opatem w Kremsmünster, w 1877 członkiem izby panów, w 1881 ks. arcybiskupem w Wiedniu, w 1884 kardynałem.

Ganglion, węzeł, w szczególności węzeł nerwowy, ob. Nerwy.

Gangrena *(zgorzel)*, jest to częściowa śmierć jakiegokolwiek organu, połączona z następnym jego rozkładem. Życie utrzymuje się przez ciągły wpływ krwi na żywe tkanki. Życie staje się niemożebnem, gdy dopływ krwi się przerywa, lub gdy czynniki szkodliwe samą tkankę zniszczą. Stąd wynikają dwa szeregi przyczyn **G.** Powstaje ona przy przewiązaniu, przerwaniu, zatkaniu tętnicy (zator), przy ucisku naczyń włoskowatych (np. odleżyna), przy powstrzymanem krążeniu w żyłach. Z drugiej strony szkodliwe czynniki chemiczne, zbytnie ciepło lub zimno, to samo często mają zejście. Umarłe tkanki rozpadają się, wydając woń przykrą; w ogniu **G.** zagnieżdżają się liczne mikroorganizmy chorobotwórcze, które tą drogę łatwo do krwi przeniknąć mogą, wreszcie cała część zgangrenowana w smrodliwą posokę się rozpływa (**G.** *wilgotna)*, **G.** *sucha* daleko jest rzadsza: zmarła część wysycha, twardnieje, przybiera ciemną barwę i w takim stanie przez czas bardzo długi po odjęciu jeszcze się zachowuje. **G.** stanowi proces bardzo złośliwy. Skutkiem niej organizm traci często swe części do życia niezbędne (np. gangrena płuc, mózgu); prócz tego posoka, skoro się do krwi dostanie, całą jej masę zaraża *(posocznica)*. W okolicy zgangrenowanej części powstaje w częściach

zdrowych zapalenie, które dalszy pochód **G.** powstrzymuje, tworząc linję demarkacyjną, a następne ropienie rozpadłe części odmywa. Leczenie polega tylko na czystem trzymaniu chorego miejsca, na niszczeniu szkodliwych produktów rozkładu dla uchronienia krwi od zarazy, wreszcie na usunięciu części umarłej. Raz straconego życia powrócić niema sposobu.

Gangri *(Kailas)*, łańcuch gór w Tybecie zachodnim, między źródłami Indu i Satledży, dosięga w szczycie Kailas wysokości 6,770 metrów.

Ganilh Karol, znakomity ekonomista francuski, * 1758 w Allanche depart. Cantal, na początku rewolucji 1789 adwokat paryski, od 1815—23 członek izby deputowanych, w której występował śmiało przeciw fanatycznej większości. Z dzieł jego najcelniejsze: „Des systèmes d'économie politique etc." (2 t., 1821); „Théorie de économie politique, fondée sur les faits" (2 t., 1822); „Essai politique sur les revenu publique des peuples de l'antiquité, du moyen-âge et des siècles modernes" (2 ed., Paryż, 1823, tłómaczenie polskie dał Fr. Skarbek, Warszawa, 1816) i „Dictionnaire analytique d'économie politique" (Paryż, 1826, przekład polski Fr. Skarbka, Warszawa, 1828).

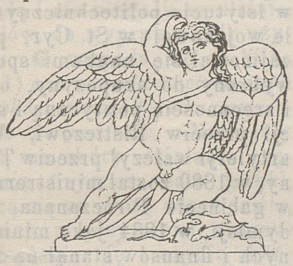

Ganimedes.

Ganimedes *(Ganymedes)*, syn Trosa albo Laomedonta i Kaliroi, wielkiej piękności młodzieniec, orzeł Jowisza porwał go z góry Idy i przyniósł do Olimpu; tu został **G.** podczaszym Zeusa. Astronomowie umieścili go pośród gwiazd w postaci wodnika.

Gannal Jan Mikołaj, chemik, * 1791 w Saarlouis, † 1852, jako aptekarz towarzyszył armji francuskiej do Rosji, po powrocie był preparatorem przy Thénard'zie i dyrektorem różnych fabryk. Wsławił się wynalezieniem metody balsamowania ciał ludzkich, polegającej na wstrzykiwaniu do naczyń krwionośnych roztworu ałunu, którą opisał w dziele: „Histoire de embaumens" (2 wyd., 1841). Zaprzeczano jednak jego postępowaniu nowości i trwałości.

Ganoidei, ob. Szklistołuskie (ryby).

Gans Dawid ben Salomon, dziejopis żydowski, żyjący pod koniec XVI wieku, † 1613. Sławna jego kronika p. t. „Cemach Dawid" dzieli się na dwie części: pierwsza z nich wyłącznie jest poświęcona dziejom ludu izraelskiego, druga zaś obejmuje historję powszechną aż do 1592. Źródła, z których czerpał, są: Spangenberg, Georg Cassius, Laur, Marcin Boreck (czeski latopis) i inni. Historja ta przełożoną została na język łaciński w 1644 przez Vorsta.

Gans Edward, żydow. pochodzenia, * 1798 w Berlinie, † 1839, od 1825 profesor prawa w Berlinie, przeciwnik historycznej szkoły prawa (Savigny), poświęcił głównie swą pracę dalszemu rozwojowi filozofji prawa Hegla w dziele „Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwickelung" (4 t., Sztuttgard, 1824—35). Był on jednym z założycieli pisma: „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik." Z innych jego dzieł wypada wymienić: „System des römischen Civilrechts" (1827); „Vermischte Schriften juristischen, historischen, staatswissenschaftlichen Inhalts" (1834); „Rückblicke auf Personen und Zustände" (1836); „Ueber die Grundlage des Besitzes" (1839); „Ueber Philosophie der Geschichte" (1837).

Ganskow.

Ganskow *(Gantzkow, Gantzkaw)*, herb: Na tarczy lewo-ukośnie ściętej, w polu górnem srebrnem — pół czerwonego jednorożca, w dolnem szachownica czerwono-srebrna. U szczytu pół czerwonego jednorożca. Labry czerwone, podbite srebrem. Świadectwo szlacheckie wydane 1647 r.

Gantrelle Józef, uczony belgijski, * 1809 roku, w r. 1829 uzyskał stopień doktora filozofji w uniwersytecie w Liège i został profesorem historji i języków wschodnich kolejno: w Huy, Brukseli i Hasselt. W 1854 mianowany został inspektorem wychowania średniego w całej Belgji. W r. 1864 profesorem w uniwersytecie w Gand, a w r. 1881 korespondentem akademji królewskiej w Belgji, której w 1885 został członkiem. Z prac jego na wymienienie zasługują: „Mémoire sur le mérite comparatif de Virgile et de Théocrite" (1828); „Manuel de l'histoire général du monde" (1834, 2 wyd. 1838); „Mémoire sur la part de la Flandre dans la conquête de l'Angleterre" (1840); „Grammaire et style de Tacite" (1874); „Contributions à la critique et à l'explication de Tacite" (1875) i inne.

Gap, miasto główne w depart. franc. Alp Wyższych, leży w dolinie na wysokości 739 metr. nad poz. morza, ma ożywiony przemysł, liceum, seminarjum, szkołę dla nauczycieli i nauczycielek, muzeum, teatr, jest rezydencją prefekta i biskupa i liczy 8,400 miesz.

Garampi Józef, arcybiskup Berytu, nuncjusz w Polsce za panowania Stanisława Augusta. Od młodości służył w dyplomacji papieskiej, w 1761 jeździł z misją od papieża do Niemiec; człowiek uczony, był naczelnikiem archiwum watykańskiego i posiadał znaczną bibljotekę; sprawy polskie znał dobrze. Objął nuncjaturę po Durinim (ob.) 1772. W bardzo trudnych przybył do Polski okolicznościach, to też niezmiernie ciężkie było jego zadanie. Od papieża Klemensa XIV miał zlece-

nie wszystkich używać środków, by zapobiedz podziałowi kraju. Rozwinął całą energję i wszystkie zdolności, ale daremnie; w duchowieństwie polskiem mało znalazł odwagi i gorliwości. Króla nakłaniał, by dla ocalenia sprawy porzucił chwiejność; było to już za późno. Na jego żądanie, poparte przez króla, wrócili biskupi Sołtyk z Załuskim. W sprawie kościoła polskiego szukał pomocy Austrji i Francji. Obalał roboty Delegacji (1767 — 1768), wydawał listy pasterskie do duchowieństwa polskiego i pisał rozprawy. Gdy jednak wszystkie usiłowania poszły w niwecz, poświęcił się gorliwie badaniu historji polskiej. Mianowany biskupem Monte-Fiascone, opuścił 8 maja 1776 i objął nuncjaturę w Wiedniu, gdzie otrzymawszy kapelusz kardynalski r. 1785, odjechał t. r. do Rzymu. Z tytułu urzędu swego w Polsce, ogłosił cztery rzeczy treści politycznej, a mianowicie: „Declaratio excellentissimi nuntii apostolici" z d. 27 lutego 1775; „Josephus comes Garampi, Dei et apostolicae sedis gratia archiepiscopus Berytensis etc. S. sedis apostolicae in reguo Poloniae et magno ducatu Lithuaniae cum facultatibus legati de latere nuntius;" „Josephi Garampi, nuntii apostolici in Polonia, Epistola ad superiores provinciarum, congregationum, monasteriorum et conventum in regno Poloniae et magno ducatu Lithuaniae existentium," oraz „Justa catholicorum adversus dissidentes in Polonia a religione expostulatio" (Warszawa, 1776). Przed wyjazdem swoim sporządził inwentarz rzeczy polskich, który złożony w Bibljotece Watykańskiej, jest ważnem źródłem do poszukiwań historycznych. **G.** † 1786 r.

Garamys, albo *Guramis Szwili*, ob. Dawid Garamys.

Garancyna, ob. Marzanna.

Garapich, *Serpokrad*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem—dwa sierpy ostrzami do siebie, w dolnem srebrnem — na czarnem wzgórzu złoty zamek. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: nad I między dwoma czarnemi skrzydłami sierp ostrzem w lewo, nad II białe pióro strusie między dwoma czarnemi. Labry czerwone, podbite srebrem. Indygenat galicyjski z 1818 r.

Garapich.

Garaszanin Eljasz, minister serbski, * 1812 we wsi Garaszy w księstwie Serbskiem, † 1874, ubogi i powszechnie szanowany. Po ukończeniu nauk w Zemunie zajmował się handlem do czasu powołania przez księcia Miłosza Obrenowicza do służby rządowej na poborcę cła w Wisznicy, a następnie na wyższy urząd w Białogrodzie; w r. 1837 został naczelnikiem intendentury wojskowej. Jako konstytucjonista skazany został w 1840 razem z innymi na wygnanie. Po wstąpieniu na tron Aleksandra Karadżordżewicza (1844) został ministrem spraw wewnętrznych, i zasłużył się głównie wprowadzeniem reform, mianowicie w sądownictwie i oświacie narodowej, oraz uchronieniem księstwa serbskiego od wplątania się do wojny z Turcją 1849 r. W 1852 został prezesem rady ministrów i ministrem spraw zagranicznych. W czasie wojny krymskiej, wierny swym zasadom, musiał ustąpić z ministerjum. W r. 1857 otrzymał jednak ministerjum spraw wewnętrznych. W r. 1861 posłował do Stambułu, celem wyjednania większych swobód dla krajów, a następnie został prezesem rady ministrów. Zasadą jego było zawsze wyzwolenie polityki serbskiej z pod wpływu zagranicznych mocarstw.

Garaszanin Eljasz.

Garaszanin Milutin, mąż stanu serbski, syn Eljasza **G.**, * 1843 w Belgradzie, kształcił się w istytucie politechnicznym w Paryżu i w szkole wojskowej w St. Cyr, po powrocie do kraju zajmował się naukami społecznemi. W r. 1874 wybrany do skupczyny, odznaczył się wymową i zręcznością polityczną i stanął na czele opozycji przeciw Risticzowi. W r. 1876 jako major artylerji walczył przeciw Turcji i był ciężko ranny, w 1880 został ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Piroczanaca. W 1883 podał się do dymisji, w 1884 jako minister spraw zagranicznych i finansów stanął na czele gabinetu i utrzymał się na tem stanowisku do dnia 13 czerwca 1887 r. Oskarżony o zabicie studenta podczas napadu tłumu na zebraniu stronnictwa postępowego (2 czerwca 1889) oddany był pod sąd, ale wkrótce uniewinniony. W r. 1890 wybrany do skupczyny był jedynym przedstawicielem partji postępowej. W 1894 mianowany posłem serbskim w Paryżu i na tem stanowisku † 1898 r.

Garat Dominik Józef, hrabia, mąż stanu i znakomity prozaik francuski, * 1749 r. w Ustariz pod Bajonną, † 1833 tamże. Jako minister sprawiedliwości, podczas rewolucji francuskiej, ogłosił Ludwikowi XVI wyrok śmierci (1792); w 1794 stanął na czele oświaty publicznej, ale stanowisko to wkrótce porzucił i objął katedrę filozofji w nowo założonej szkole normalnej, 1795 został członkiem Instytutu, 1798 był posłem w Neapolu; następnie zasiadał w radzie starszych; mianowany był przez Napoleona hrabią, senatorem, członkiem legji honorowej, występował gwałtownie przeciwko Burbonom. Niezmiernie są interesujące jego „Mémoires sur la révolution" (1795 i 1865) i „Mémoires sur Mr. Suard, sur ses écrits et sur le 18 siècle" (2 t.,

Paryż, 1820). — Jego synowiec **G.** *Jan Piotr*, * 1764 r. w Ustariz, † 1823 w Paryżu, był jednym z najsłynniejszych śpiewaków francuskich.

Garavaglia Giovila, * 1790 r. w Pawji, † 1835, jeden z najcelniejszych miedziorytników nowoczesnych; od 1833 profesor w akademji francuskiej; do najznakomitszych prac jego należą: „Święta rodzina“ i „Madonna della Sedia” podług Rafaela; „Portret Karola V“ i „Spotkanie Jakóba z Rachelą“ podług Appiani'ego.

Garay Jan, poeta węgierski, * 1812 w Szegszardzie, † 1853 r., od r. 1848 profesor języka i literatury węgierskiej na uniwersytecie w Peszcie, od 1850 bibljotekarz tamże. W r. 1838—1839 był redaktorem pisma *Hirnök*. Wybór jego poezji wydał Kertbeny w Wiedniu 1857, a ogólny zbiór jego utworów wyszedł w Peszcie 1853 (t. 5), później w 1888 staraniem Ferenczego. — **G.** *Aloizy*, brat poprzedniego, * 1818 r., znany jest jako powieściopisarz ludowy.

Garb, ob. Kręgosłupa skrzywienie.

Garbarstwo *(Skórnictwo, Trzyślarstwo)*, sztuka przerabiania skór zwierzęcych surowych na wyprawne, t. j. zamiany ich na takie, któreby w stanie suchym były miękkiemi i giętkiemi, nie łatwo przesiąkały wodą i nie ulegały zgniliźnie. Stosownie do materjałów, do wyprawy skór używanych, i natury skór, **G.** rozpada się na kilka gałęzi, a mianowicie: 1) *czerwonoskórnictwo*, czyli **G.** *właściwe*, 2) *białoskórnictwo*, 3) *zamszownictwo* i 4) *wyprawianie pergaminów*. Materjały garbarskie wywierają na skóry działanie częścią chemiczne, częścią fizyczne; sole glinki, garbnik i tłuszcz łączą się ze skórą dosyć ściśle, osadzają się na włóknach i między niemi, wstrzymują przeto ich zlepianie się i czynią skórę miękką i giętką. Garbnik nadto posiada własność ściągania włókien, przez co skóra staje się mniej przenikliwą dla włókien, a wskutek tego trudniej ulega gniciu. Najważniejsze skóry w **G.** są to skóry bydła rogatego, przyczem wartość ich zależną jest od rodzaju bydła. Bydło w stanie dzikim dostarcza grubych i mocniejszych skór, niż hodowane w oborach i na pastwiskach specjalnych; byki dają skóry twardsze, niż woły. Również rozmaite części skóry posiadają rozmaite własności: najcieńszą jest skóra zwierzęcia na brzuchu, najgrubsza zaś w środkowej części grzbietu. Właściwości skóry warunkują również ich zastosowania w przemyśle i sposób wyprawiania. Wszelkie czynności, przy wyprawie skór, dadzą się podciągnąć pod następujące działy: 1) przygotowanie skór do działania ciał garbujących, 2) właściwe garbowanie czyli wyprawa skór i 3) wykończanie skór wyprawionych. Przedewszystkiem skóry oczyszczają się od brudu i krwi przez płókanie w wodzie, potem oddzielają się włosy, oraz naskórek, co się odbywa głównie za pomocą mleka wapiennego. Dla skór grubych, zwanych funtowemi, nie używają wcale wapna, a włosy oddzielają przez tak zwane zapocenie czyli zagrzanie, t. j. przez zostawienie zwiniętych skór na kupach, przez co objawia się w nich początek zgnilizny i wskutek tego włosy łatwo dają się oddzielać. Trzecią z kolei czynnością przygotowawczą jest napęcznianie skór, ażeby je uczynić gąbczastemi i przez to usposobić do łatwiejszego przyjęcia garbnika, w tym celu używa się słabych roztworów kwasów mineralnych, albo kąpieli kwaśnych, przyrządzonych z otrąb, mąki i śróty z jęczmiennego słodu. Po tych i kilku innych, podrzędniejszego gatunku czynnościach, następuje właściwe garbowanie, które w różnych gałęziach **G.** polega na różnych robotach. 1) *Czerwonoskórnictwo* czyli **G.** *właściwe*; używa ono garbnika (ob.), a właściwie materjałów go zawierających, t. j. kory dębowej, kory rokitwa, brzozowej, świerkowej, gallasu (do safjanów), sumaku, katechu. Skóry, przychodzące do garbarni, są świeże, albo przywożone z daleka i takie bywają suszone, albo solone. Skóry wołowe wydają rzemień, używany na podeszwy, do powozów, na wyroby rymarskie, na surowiec; skóry krowie i końskie dają faledrę, juchty, rzemień dla siodlarzy, cielęce (saki) używają się na obuwie, z kozłowej wyrabia się safjan, z baranich safjan pośledniejszy. Pod względem wyprawy skór dzielą się na cienkie i grube, do pierwszych należą podeszwianki, do drugich skóry funtowe. Skóry cienkie najpierw się *moczą* w wodzie przez 3 do 6 dni; następnie poddają się *wapnowaniu*, przez zanurzanie w kąpiel wapienną, coraz mocniejszą, gdzie pozostają przez miesiąc, poczem się oczyszczają z szerści i t. p., oraz oddzielają się od części niepotrzebnych, jak uszu, łap, które się używają na klej stolarski, Oczyszczone skóry poddają się *bejcowaniu*, dla oczyszczenia od resztek wapna, do czego się używają różne płyny, jak kwas solny rozcieńczony, gnój kurzy, rozmącony w wodzie i in.; skóry przez to stają się miękkiemi, poczem zostają wygładzone od strony włosa. Tak przygotowane skóry poddają się *zadębianiu*, czyli działaniu *dębnicy* (farby), t. j. wody, do której dodano pewną ilość kory dębowej. W dębnicy (coraz mocniejszej) skóry pozostają przez miesiąc, a wydobyte z niej poddają się właściwemu garbowaniu, które polega na tem, że skóry układają się warstwami, przesypywane korą dębową. Odbywa się to w wielkich kadziach drewnianych wkopanych w ziemię, a ułożone skóry zalewają się wyciągiem ze starej kory. Tu pozostają przez kilka miesięcy, poczem się suszą. Skóry grube, funtowe, nie poddają się wapnowaniu, aby zaś szerść łatwiej z nich schodziła, układają się w miejscu zamkniętem, przez co objawia się w nich początek fermentacji. Przy garbowaniu do kory dębowej dodaje się brzozowej, a w kadziach zostają przez

ośmnaście miesięcy. Wygarbowane skóry poddają się jeszcze wykończaniu (wrychtowaniu): dla nadania im jednakiej gruboci zestrugują się, do czego się obecnie używają maszyny; wielka ich część barwi się na czarno solami żelaznemi, a powierzchnię groszkowatą nabierają przez działanie odpowiedniego narzędzia drewnianego. Usiłowania skrócenia czasu garbowania nie wydały dotąd pożądanych rezultatów. 2) *Białoskórnictwo* zamiast garbnika, używa ałunu (siarczanu glinki, octanu glinki) i soli kuchennej; metoda ta polega na tem, że tworzy się tu chlorek glinu, który z klejem skóry tworzy związek trudno rozpuszczalny w wodzie, a ten, osadzając się między włóknami skóry, nie dozwala się im sklejać przy wysychaniu. Tego rodzaju są skóry na rękawiczki iircha. W metodzie francuskiej i węgierskiej używają nadto tłustości. Pod tę metodę podciągnąć można i *kuśnierstwo*, t. j. wyprawę skór futra, gdyż tu skóry po oczyszczeniu smarują się od strony miększej tłuszczami, poddają się tłuczeniu w stosownych stępach, następnie ałunują, wycierają i rozprostowują, poczem włosy oczyszczają się od tłustości. 3) *Zamszownictwo* (z franc. *chamois*, giemza) używa do wyprawy skór głównie tłuszczów; wyprawiane są zaś tym sposobem skóry jeleni, sarn, kóz, owiec; u nas tak wyprawne skóry zowią się w ogóle jelonkowemi, odznaczają się miękkością i giętkością i po przesiąknieniu wodą przy wysychaniu nie twardnieją, i dlatego mogą być prane. Przy ich wyprawie strona od włosa (licowa) jako twardsza się ścina, następnie skóry wilgotne napajają się tranem i kładą w stępy do folowania, czyli tłuczenia w wodzie, co się kilkakrotnie powtarza. Wilgotna, napęczniała skóra nasiąka tłuszczem, wskutek czego woda nie może przeniknąć włókienek skóry, które tem samem zlepiać się nie mogą. 4) *Wyrabianie pergaminu* różni się od innych metod tem, że wapno używane na początku nie zupełnie się wyciąga ze skóry, tak że jest samo pewnego rodzaju materjałem garbującem; idzie tu o to, aby skóry zamienić na błony cienkie, ale tęgie i mocne. Lepszy pergamin wyrabia się ze skór cielęcych, zwykły z baranich i in. Tak zwany *jaszczur* czyli *chagrin wschodni*, jest rodzajem pergaminu z powierzchnią niegładką, a nieregularnie brózdowaną i dołkowaną. Garbowanie połączone jest nieraz z niebezpieczeństwem dla zdrowia robotników. Przy zagrzaniu wywiązują się gazy trujące i wysoce dla zdrowia szkodliwe, płyny, używane do usunięcia włosia, wywołują nieraz choroby skórne i t. d. Dobroć wyprawionych skór ocenia się mechanicznie (waga, miękkość), z wyglądu przekroju, który powinien być czystym, wolnym od warstw ciemnych, przez chemiczne badanie popiołu, którego ilość powinna być niewielką, wreszcie przez badanie odporności skóry na wilgoć; im lepszą jest skóra, tem mniej pochłania wody. **G.** jest jedną z najstarszych gałęzi przemysłu; było znane już Hebrajczykom i Egipcjanom; do Europy przedostało się wcześnie, lecz rozwój **G.** zaczyna się właściwie od połowy w. XVIII. Obecnie **G.** kwitnie zarówno we wszystkich krajach Europy. **G.** poświęcone są pisma: *Gerberzeitung* (Berlin); *Der Gerber* (Wiedeń). Por. A. Rogalewicz „Przewodnik dla garbarzy“ (1872); Przyszychowski „Słownik terminów garbarskich” (1895).

Garbiński Kajetan, matematyk, * 1796 r. w Warszawie, † 1847. Po ukończeniu szkół pijarskich, wysłany 1817 za granicę dla kształcenia się w naukach matematycznych, powrócił do kraju 1890 i został profesorem geometrji wykreślnej w liceum i uniwersytecie warszawskim, w 1824 prof. stałym wyższej matematyki, a 1825 dyrektorem szkoły przygotowawczej do instytutu politechnicznego. Od 1833 zawiadował kluczem Szczebrzeskim w ordynacji Zamojskich, skąd w r. 1839 przeniósł się do miasta Jadowa, gdzie, zajmując się też zarządem dóbr, przeprowadził kolonizację włościan. Ważniejsze jego prace są: „Wykład syntetyczny własności powierzchni skośnych, z ich przystosowaniem do konstrukcji machin, sklepień kamiennych i t. p.” (1822); „Rys filozoficzny rachunku losów, czyli rachunku prawdopodobieństwa” (1823 w *Pamięt. Warsz.*); „Obraz życia i prac uczonych ś. p. ks. Antoniego Dąbrowskiego, doktora filozofji, profesora królewsko-warszawskiego uniwersytetu.” Rozprawy jego matematyczne mieszczą się też w dzienniku Crellego (t. 5) i rocznikach Gergonne'a (t. 8). Założył i redagował „Roczniki gospodarstwa krajowego,“ w których wiele swoich własnych prac zamieścił.

Garbiński Władysław, syn poprzedniego, * 1827 r. w Warszawie, † 1866 r.; współredaktor „Roczników gospodarstwa krajowego” od r. 1862. Oprócz wielu prac w tychże Rocznikach ogłoszonych, wydał: „Chemję rolniczą w popularnym wykładzie podług prof. Aleksandra Petsholdta” (1846); „O żegludze parowej na rzekach spławnych Królestwa” (1850); „Czy małe lub większe posiadłości ziemskie są dla ogólnego dobra pożyteczniejsze,” z Kopego (1850); „Ekonomja polityczna Michała Chevaliera”; „Listy o właściwem u nas stanowisku kwestji włościańskiej” (1858) i in.

Garbnik. Pod nazwą *garbników*, czyli *kwasów garbnikowych*, rozumie się związki bardzo rozpowszechnione w świecie roślinnym, smaku cierpkiego, ściągającego, słabo kwaśne, cechujące się własnością strącania kleju zwierzęcego i ciał białkowatych i tworzenia z niemi związków nierozpuszczalnych, które tracą przez to skłonności do rozkładu, dlatego **G.** używane są w garbarstwie (ob.). Z solami żelaza barwią się ciemno-błękitno lub zielono. Sztucznie otrzymać się dotychczas nie dały; tak zwany **G.** *sztuczny*

nosi tę nazwę niewłaściwie (ob. Indygo). Ważniejsze z pomiędzy nich są **G.** dębu, morwy, kory chinowej, kawy, katechu, kino i t. d. **G.** powstaje w roślinach przeważnie w liściach, w warunkach, sprzyjających w ogóle tworzeniu się zwykłych produktów asymilacji; zauważyć jednak należy, że wpływ światła jest daleko silniejszy. **G.**, który się zebrał w roślinie, wystawionej na promienie słoneczne, niknie, gdy roślinę umieścimy w cieniu. **G.** występuje w różnych częściach roślin, głównie drzewiastych i trwałych, w perjodzie ich działalności życiowej, a w stanie spoczynku życia roślinnego przechodzi w mąkę; zabarwienie czerwone i błękitne roślin zdaje się w związku z **G.** pozostawać. Rozróżniamy **G.** patologiczny i fizjologiczny, pierwszy powstaje w chorobliwych tworach, będących następstwem zakłócia gatunków dębu i sumaku przez galasówki (ob. Dębianki); drugi powstaje skutkiem normalnej działalności życiowej roślin w różnych ich częściach. Najlepiej znany **G.** jest kwas *dębo-garbnikowy (acidum quercitqnicum; tanina)*,) C_{17} H_{22} O_{17}; jest to masa bezbarwna lub słabo żółta, niekrystaliczna, dająca się rozetrzeć na proszek; otrzymuje się przez wyciągnięcie sproszkowanego galasu eterem wodę zawierającym i odparowanie. Przez działanie kwasów rozcieńczonych rozpada się na kwas gallasowy i glukozę (Stecker), i dlatego niektórzy liczą go do glukozydów. W medycynie stanowi środek silnie ściągający. Galasy z powodu bogactwa **G.** używają się do fabrykacji atramentu (ob.). Por. Kraus „Grundlinien zu einer Physiologie des Gerbstoffes" (1889); Mierzinski „Die Gerb und Farbstoffextrakte" (1887).

Garbnik sztuczny, ob. Indygo.

Garbnikowy kwas, ob. Garbnik.

Garborg Arne, znakomity powieściopisarz norweski, * 1851 r., po ukończeniu szkół był nauczycielem ludowym, następnie kształcił się w uniwersytecie w Chrystjanji, był współpracownikiem dziennika *Aftenbladet*, 1877 r. założył w ludowym języku wydawany dziennik *Fedraheimen*. W 1884 osiadł w Paryżu, następnie mieszkał jakiś czas w Dreźnie. W literaturze norweskiej należy do modernistów realistów. Napisał: „En Fritenkjar" (1884); „Bundestudentar" (1883); „Forteljingar ag sogur" (1884); „Mannfolk" (1886); „Hos Mama" (U mamy); „Hjaa ho Mor" (1890) i in. Na polski tłómaczono: „U mamy" i „Znużone dusze."

Garcia Manuel, * 1775 w Sewili, † 1832 w Paryżu, ulubiony śpiewak i kompozytor, w Paryżu był nauczycielem śpiewu, wykształcił znaczną liczbę uczniów i uczennic. Od 1816—24 przebywał na przemiany w Paryżu i w Londynie, jako śpiewak i nauczyciel śpiewu. Śpiewał z powodzeniem we Włoszech, w New-Yorku i w Meksyku. Na powrotnej drodze do Europy, został przez rabusiów ograbiony z całego swego mienia. Liczne kompozycje **G.** nie mają wyższego znaczenia. Do jego uczniów, oprócz sławnych dwu córek, *Marji Malibran* (ob.) i *Pauliny Viardot-G.* (ob.), należy także syn jego, *Manuel* **G.**, * 1805 w Madrycie, † 1879 r. w Paryżu, znakomity nauczyciel śpiewu, początkowo w Paryżu, a następnie w Londynie. Zasłużył się on sztuce kilku ważnemi pismami, jak np. „Mémoire sur la voix humaine" (1847); „L'Ecole de Garcia" (4 wyd., 1856); „Observations physiologiques sur la voix humaine" (1855) i „Traité de l'art du chant" (5 wyd., 1864).

Garcia Gutierrez Antoni, dramaturg hiszpański, * 1812 r. w Chiclana, † 1884 w Madrycie. Dla literatury porzucił medycynę i musiał czas jakiś walczyć z nędzą, nim się dobił stanowiska. Tragedja „El Trovador" (1836) entuzjastyczne znalazła przyjęcie, autor stał się odrazu ulubieńcem publiczności. Gdy z późniejszych jego sztuk tragedje „El page" i „La Campana de Huesca," mimo rzeczywistej wartości, chłodnego doznały przyjęcia, opuścił 1844 Madryt i wyjechał do Ameryki. Za powrotem wysłało go ministerjum skarbu w misji do Londynu. W 1872 został dyrektorem muzeum archeologicznego w Madrycie. Dla teatru pisać jednak nie przestawał. Z mnóstwa jego następnych utworów wielkiem znowu cieszyły się powodzeniem szczególnie tragedje: „Simon Bocanegra"; „Un duelo a muerte"; „Juano Lorenzo" i „Venganza catalana"; ostatnia w ciągu 1863 i 64 nie mniej niż 7 miała wydań. **G.** należy niezaprzeczenie do najlepszych nowoczesnych dramaturgów hiszpańskich. Między poetami hiszpańskimi uchodzi za największego mistrza w wierszowaniu. Liryczne poezje **G.** „Luz y tinieblas" (2 t., Madryt, 1861) niewielką mają wartość. Wybór jego pism wyszedł p. t. „Obras escogidas" (Madryt, 1866).

Garcia Kalikst, patrjota kubański, * 1832 r. w Hawanie, † 1898 r. w Waszyngtonie. Był adwokatem, 1868 wziął udział w oporze zbrojnym przeciwko władzom hiszpańskim, dostał się do niewoli, w której przebywał do 1878, następnie osiadł w Stanach Zjednoczonych, skąd 1880 wyruszył z garstką powstańców do Kuby, walczył przez pół roku i powtórnie ujęty, usiłował odebrać sobie życie wystrzałem z rewolweru, Wyleczony i wysłany do Hiszpanji, w 1894 powrócił znowu do Stanów Zjednoczonych i przygotował nowe powstanie, zajął wschodnią część Kuby i pomyślnie walczył z Hiszpanami, aż do wkroczenia wojsk amerykańskich (1898). Połączył swe siły z armją generała Shaftera i walczył pod Santiago. Po zdobyciu przez Amerykanów Kuby, wysłany w misji dyplomatycznej przez kubańskie Zgromadzenie narodowe do Waszyngtonu, zmarł tam na zapalenie płuc.

Garcilaso de la Vega, właściwie *Garcias Laso*, poeta hiszpański, syn znakomitej rodziny,

* 1503 r. w Toledo, † 1536 r. Służył całe życie wojskowo i ciężko raniony przy oblężeniu Marsylji, zakończył w Nicei jako pułkownik. Celował głównie w elegji. Poezje jego były wielokrotnie wydawane; ostatnia ed. w Madrycie 1851 r.

Garcin de Tassy Józef Heljodor Sagesse Vertu, orjentalista francuski, * 1794 r. w Marsylji, † 1878 r., uczeń Sylwestra de Sacy, głęboki znawca języków: arabskiego, perskiego i narzeczy indostańskich, profesor tychże narzeczy w szkole języków wschodnich żyjących. Od 1838 członek akademji napisów, od 1869 zwyczajny członek królewskiego towarzystwa w Kopenhadze, od 1876 prezes towarzystwa azjatyckiego. Z prac jego wymienimy najcelniejsze: „Mémoires sur les particularités de la religion musulmane dans l'Inde“ (1832); „Histoire de la littérature hindoues et hindoustanies“ (1837, 2 wyd. 1871); „La poésie philosophique et religieuse chez les Persans“ (1864); „Description des documents de Delhi“ (1861); „L'Islamisme d'après le Coran“ (3 wyd., 1874); „La langue et la littérature hindoustanie 1850—69“ (1874). Dokonał także wielu tłómaczeń z arabskiego, perskiego i tureckiego. Oprócz tego wiele jego artykułów mieści się w *Journal Asiatique*.

Garcin Eugeniusz Andrzej, publicysta francuski * 1831 r., w 17 roku życia drukował pierwsze swe poezje w *Voix du peuple*, a później w *Libre pensée* w Brukseli, w *La Revue de Paris*, *La Morale indépendante* i *La Revue moderne*. W r. 1868 napisał „Les Français du Nord et du Midi“; w r. 1870 „La Tour d'Auvergne“ i inne.

Garcin Eufemja, z domu Vauthier, żona poprzedniego, * 1833 w Montignac, napisała: „Conseils aux jeunes filles“ i romanse p. t. „Léonie“; „Charlotte“; „Une Expiaton“ i in. **G.** wykładała historję w jednym z żeńskich zakładów naukowych w Paryżu. Oprócz powyższych, napisała nowy romans fantastyczny p. t. „Nora“ (1882), nadto kilka broszur, jak „l'Honneur des femmes,“ „Hélène“ (1879); „Madame Roland“ (1880); „Jacques Coeur“ (1881); „Un Héros obscur“ (1881); „Le Calvaire d'une enfant“ (1881); „Etienne Marcel“ (1882) i in.

Garcinia *(Smaczelina, Żółtopla)*, rodzaj roślin z rodziny soczny ch *(Guttiferae)*, obejmujący drzewa o liściach skórzastych. Niektóre gatunki zalecają się pięknością lub wonnością kwiatów, albo też wydają dobre owoce. Zawierają sok gumo-żywiczny białawy, żółty lub zielonawy, używany jako smola, jako farba i w medycynie. Olej nasion służy do palenia, a twarde drewno wielu gatunków nadaje się na wyroby. **G.** *cambogia*, w Indjach Wschodnich; zeschły jej sok stanowi *gumigutę (gummi guttae) cejlońską*, która też pochodzi i z innych gatunków. **G.** *cochinchinensis* dostarcza najlepszego rodzaju gumiguty, prawdziwej sjamskiej. **G.** *mangostana* na Malakce, wonne jej jagody wielkości pomarańczy, należą do najprzedniejszych owoców indyjskich.

Garcinia mangostana. Przecięcie owocu.

Garczyński, herb: W polu błękitnem, pod rogami złotego półksiężyca — srebrna strzała żeleźcem do góry, między dwiema złotemi gwiazdami 6-promiennemi. U szczytu 4 pióra strusie. Tenże herb gałęzi hrabiowskiej (od 1839 r.) różni się tem, że gwiazdy są ośmiopromienne, nad tarczą jest korona hrabiowska, a nad nią hełm ukoronowany. Labry błękitno-srebrne.

Garczyński.

Garczyński Stefan, wojewoda poznański, stronnik dynastji saskiej, mąż wielkiego światła i cnót obywatelskich, wydał 1751 r. zajmujące dzieło pod tyt.: „Anatomja Rzeczypospolitej Polskiej, synom ojczyzny ku przestrodze i poprawie tego, co z kluby wypadło. Mianowicie o sposobach zamnożenia Polski ludem pospolitym, konserwowania dziatwy wiejskiej, przez niedostatek i niewygody marnie ginącej, i wprowadzenia handlów i manufaktur zagranicznych, dawniej spisana, z przydatkami teraz wydana.“ W piśmie tem znać, że autor z głębszego stanowiska patrzy na rzeczy; śmiało bowiem i rozsądnie mówi o smutnem położeniu ówczesnej Rzeczypospolitej i daje wiele zdrowych rad ku jej podźwignieniu.

Garczyński Stefan, poeta polski, * 1806 r. w Kosmowie około Kalisza, † 1833 r. w Avignon. Nauki pobierał kolejno w domu wuja swego Fryderyka Skórzewskiego w Lubostromiu, w gimn. w Trzemesznie, w liceum warszawskiem i nakoniec od 1825 na uniwersytecie berlińskim, gdzie poświęcał się głównie prawu i filozofji pod Heglem, którego systemat gruntownie poznał. W roku 1829 i 1830 podróżował po Włoszech i tu zapoznał się w Rzymie, w domu państwa Ankwiczów, z Adamem Mickiewiczem, z którym odtąd aż do śmierci wiązała go szczera przyjaźń. Wypadki listopadowe powołały **G.** do kraju; po stłumieniu powstania przebywał we Francji. Jego „Poezje“ (wydane przez Mickiewicza, 2 t., Paryż, 1833; 2 wyd. p. t. „Pisma“ staraniem St. Skó-

Garczyński Stefan

rzewskiego, Poznań, 1860, oraz jako t. I „Bibljoteki pisarzy polskich," wydawanej przez Brockhausa, Lipsk, 1860 i 1863) zawierają obszerniejszy poemat p. t. „Wacława dzieje," oraz „Pieśni obozowe, sonety i obrazki wojenne." Główny poemat **G.** „Wacława dzieje," uważany przez A. Mickiewicza w „Prelekcjach o literaturze polskiej," jako jeden z najznakomitszych utworów poezji polskiej, razi zbytkiem mistycyzmu i mglistością zasadniczej myśli; osnuty jest, podobnie jak „Hamlet" Shakspeara, „Faust" Goethego i „Manfred" Byrona, na temacie o człowieku niezadowolonym ze społeczeństwa i napróżno szukającym prawdy oraz celu istnienia człowieka na ziemi. Pytania te rozwiązuje **G.** za pomocą idei narodowości, która takim sposobem po raz pierwszy znajduje swój wyraz w poezji. Wyżej nierównie stoją jego drobne poezje, odznaczające się niepospolitą siłą uczucia i pięknem obrazowaniem; w tym rodzaju mało który z poetów sprostał Garczyńskiemu. Z pism pośmiertnych wydano: „Wspomnienia z czasów wojny narodowej polskiej 1831" i „Sonety wojenne" (Lwów, 1881). Por. *Tyg. illustr.* (XI, № 281).

Gard, rzeka w południowo-wschodniej Francji, długa na 120 klm., wpada z prawej strony do Rodanu. Od niej bierze swą nazwę departament *Gard*, obejmujący 5,880 klm. kw. i mający 419,000 ludności. Departament ten jest górzysty, klimat ma niezdrowy, gorący, grunt, szczególnie w pobliżu rzek, bardzo urodzajny. Jest tu także wielka ilość jezior i wód mineralnych; miasto stołeczne Nîmes. W północno-zachodniej stronie od tego miasta, pod wioską La-Foux, znajduje się olbrzymia budowa, zwana *Pont-du-Gard*, będąca częścią starożytnego wodociągu rzymskiego.

Garda, Lago di Garda, rzymskie *Lacus Benacus*, największe jezioro we Włoszech, w północnej części do Tyrolu należące; jest 55 klm. długie, 4—18 klm. szerokie, położone 61 metr. wyżej morza, ma do 362 m. głębokości i jest najpiękniejszemi otoczone brzegami. W stronie północnej wpada do niego rz. Sarca, w stronie zaś południowej wypływa z niego rzeka Mincio. Jezioro to otrzymało swą nazwę od starożytnej, na wschodnich jego brzegach w uroczej okolicy położonej wioski *Garda*, mającej 3,000 miesz. i port.

Garda (z franc.), albo *jelca*, w rapirach, szpadach i szablach, blacha otaczająca rękojeść i chroniąca palce i pięść całą od cięcia przeciwnika.

Gardafui, *Guardafui*, przylądek, stanowi najbardziej na wschód posunięty kraniec Afryki, leży na południe wejścia do zatoki Aden.

Gardaryka (*Gardharyki*, przez skrócenie *Gardhr*; porów. gockie *gards* i słow. *hrad*), w źródłach skandynawskich oznacza tak zwaną Holmgardję (kraj Czuchnów), Palteskia (Połockie), Smalenskia (Smoleńskie), Kaenugardia (v. Chunigard, Kijów). Od tego odłączano Rewel, Estonję, Liflandję, Finlandję, Kurlandję, Ermlandję i Polonję. Adam Bremeński nazywa ją Grecją. Skandynawcy stąd utworzyli przymiotnik *girdskur*, gerski, nic niemający wspólnego z Grakusem polskim (ob.), lubo tego dowodził Szajnocha. **G.** znaczy *państwo grodów*.

Garde Regina, poetka francuska, * 1810 r. w Nîmes z rodziców niewiadomych, w r. 1832 poznała się w Marsylji z Lamartinem, który spotkanie z nią opisał w przedmowie do romansu p. t. „Genowefa" i jej samo to dzieło dedykował. W r. 1851 wydała **G.** swoje poezje p. t. „Essais poétiques," oprócz tego napisała: „Marie-Rose, histoire de deux orphelines" (1855, 3 wyd. 1864) i inne.

Gardelegen, miasto okręgowe w pruskiej regencji Magdeburskiej, posiada kilka kościołów, szkołę realną, kilka fabryk i 7,400 miesz.

Gardenia *(Przepyszlin)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmujący drzewa i krzewy w krajach gorących, o pięknych, wonnych, białych kwiatach. **G.** *florida* (jaśmin z przylądka Dobrej Nadziei) i **G.** *thunbergia*, stanowią piękne rośliny ozdobne, hodowane w cieplarniach. Niektóre gatunki, jak **G.** *gummifera*, dostarczają żywic.

Gardie (hrabiowie de la), rodzina francuska z Langwedocji, osiadła w XVI w. w Inflantach. Z rodziny tej w historji szwedzkiej odznaczyli się: *Pontus*, baron *de la* **G.**, * 1520 r., † 1585 r., który od r. 1574, jako feldmarszałek szwedzki, walczył szczęśliwie przeciwko Rosji.—Jego syn *Jakób*, hrabia *de la* **G.**, * 1583 r., odniósł również wiele zwycięstw nad Rosją i † 1652, jako prezes departamentu wojny.—Syn tego ostatniego *Magnus Gabrjel*, hrabia *de la* **G.**, * 1622 r. w Rewlu, † 1686 r.; za królowej Krystyny był posłem w Paryżu, za Karola X, jako naczelny wódz armji, walczył szczęśliwie przeciw Rosji; za małoletności Karola XI miał udział w regencji, jako kanclerz państwa. Przy konfiskacie wielu majątków szlacheckich, utracił wszystkie prawie posiadłości i † w ubóstwie. Upsala zawdzięcza mu t. zw. „Codex argenteus." Z jego bogatego zbioru rękopisów w majętności Löberod, wydał Wieselgren „De la Gardiska Archivet" (20 t., Sztokholm i Lund, 1831—44). Akta i korespondencje członków tego rodu, znajdują się poczęści w archiwum państwowem w Sztokholmie, poczęści w bibljotece uniwersyteckiej w Dorpacie.

Gardiner Stefan, * 1483 r. w Bury St.-Edmunds, w hrabstwie Suffolk, † 1555 r.; prałat rzymsko-kat. angielski, a od r. 1531 biskup winczesterski. Był ulubieńcem Henryka VIII, pomimo to działał potajemnie przeciwko jego reformacyjnym dążnościom. Popadłszy w podejrzenie z powodu swoich poglądów na stosunek

kościoła do państwa, ogłosił 1535 pismo „De vera obedientia," w którem broni kościelnej wyższości króla. Za panowania Edwarda VI został uwięziony i oswobodzony dopiero przez królową Marję, która mianowała go lordem kanclerzem państwa. Głośne prześladowanie zwolenników reformacji przypisują jego podżeganiom. Był autorem wielu dysput teologicznych.

Gardiner Samuel Rawson, historyk angielski, * 1829 r., kształcił się w uniwersytecie londyńskim i oksfordzkim, przez pewien czas profesor historji w król. kolegjum w Londynie, zasłużył się głównie wyczerpującemi i gruntownemi pracami z dziedziny historji angielskiej XVII w. Napisał: „History of England from the accession of James I to the outbreak of the great civil war 1603—1642" (10 t., 1883—86); „History of the great civil war 1642—1649" (1886 i nast.); „The thirby years' War" (1874); „The first two Stuarts and the Puritan revolution" (1876); „Introduction to the study of English history" (1881); „Outline of Englich history" (1881); „Historical biographies" (1884); „The constitutional documents of the Puritan revolution 1628—1660" (1890).

Gardłacz, rodzaj szturmaka, sztućca, którego lufa w wylocie jest obszerniejszą, niż przy zamku.

Gardziel, część przewodu pokarmowego, znajdująca się między jamą ustną a przełykiem. Ma postać gruszkowatą, z szerszym końcem zwróconym ku górze i ku przodowi. Stanowi ona zarazem i część dróg powietrznych, które się do niej otwierają z jednej strony przez głośnię, z drugiej przez nozdrza; w ten sposób **G.** ma 4 otwory. Składa się ona z mięśni płaskich, *zwieraczów gardzieli*, i wysłana jest błoną śluzową, w części migawkowym nabłonkiem pokryta. Czynności jej fizjologiczne polegają przeważnie na połykaniu (ob.). Z procesów chorobowych, jakie w niej się toczą, najczęstsze jest zapalenie błony śluzowej.

Gardzienice, wieś prywatna w gub. Lubelskiej, pow. Krasnostawskim, o milę od Biskupic odległa, niegdyś własność Stefana Czarnieckiego, po którym został tu zamek, przerobiony z dawnego zboru arjańskiego, później na śpichlerz zamieniony.

Gareis Karol, prawnik niemiecki, * 1844 r. w Bamberg, kształcił się na uniwersytetach w Monachjum, Heidelbergu i Wurtzburgu. W r. 1873 został profesorem prawa tamże, a w r. 1875 w Giessen. W r. 1878 obrany deputowanym, zasiadał na ławie stronnictwa liberalno-narodowego. Z pomiędzy prac jego zasługują na wyróżnienie: „Das Stellen zur Disposition nach modernem deutschen Handelsrecht" (Würtzburg, 1870); „Die Vertraege zum Gunsten Dritter" (tamże, 1873); „Das deutsche Patentgesetz" (Berlin, 1877); „Lehrbuch des deutschen Handelrechts" (tamże, 1880); „Staat und Kirche in der Schweiz" (Zurich, 1877—78) i inne.

Garengert Renat Jakób Croissant de, chirurg, * 1688 r. w Vitré. Zostawił po sobie dzieła: „Traité des opérations de chirurgie" (3 t., Paryż, 1720—49); „Traité des instruments de chirurgie" (1723); „Myotomie humaine et canine" (2 t., 1728). Ulepszył narzędzie służące do wyrywania zębów, które dotąd jest używane przez dentystów pod nazwą *klucza Garengerta* albo *klucza angielskiego*.

Garfield James Abraham, prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, * 1831 roku w Stanie Ohio, otrzymał wychowanie bardzo skromne, był woźnicą, potem przewoźnikiem na kanale Ohio. W 1849 wstąpił do szkoły publicznej, w roku 1851 został pedlem kolegjum w Hiram. W r. 1854 — 1856 kształcił się w William's College w Massachusetts. Potem był nauczycielem języków starożytnych w instytucie w Hiram 1858 r. prezesem tegoż instytutu, 1860 adwokatem; podczas wojny domowej był pułkownikiem i doszedł stopnia generał-majora. W r. 1862 wybrany został w Ohio do kongresu i stał się przywódcą stronnictwa republikańskiego. W czerwcu 1880 r. ogłoszony został jako kandydat tego stronnictwa na prezydenta i przeszedł na wyborach w grudniu 1880 r., a 4 marca 1881 objął urzędowanie. Dążnością jego było pogodzenie ras, zaprowadzenie ładu w finansach, a przedewszystkiem usunięcie nadużyć urzędników. To spowodowało jego zgubę, bo 2 lipca 1881 na stacji w Waszyngtonie został śmiertelnie raniony z pistoletu i † 19 września t. r. Morderca nazwiskiem Guiteau popełnił zbrodnię z zemsty, że **G.** odmówił mu posady konsula. Guiteau, po długim procesie skazany na śmierć, został powieszony dopiero w czerwcu 1882 r. Śmierć **G.** wywołała powszechną żałobę, zjednał sobie bowiem przywiązanie narodu. Suskrypcja publiczna na rzecz żony i dzieci wydała w krótkim czasie 350,000 dolarów. Por. Moson „Life and public services of J. A. G." (Londyn, 1881); Thayer „J. Garfields Leben" (Gotha, 1882).

Garfield James.

Gargano Monte, odosobiona grupa gór w Niższych Włoszech, które tworzą półwysep wchodzący w morze Adrjatyckie, na północ od zatoki Manfredonja. Najwyższy wierzchołek tych gór, Monte-Calvo, dochodzi 1056 metr. wysokości.

Gargantua, nazwisko olbrzyma, bohatera satyrycznego romansu sławnego humorysty francuskiego Rabelais (ob.), który pod jego postacią miał zamiar wystawić Franciszka I, równie jak Henryka II pod postacią *Pantagruela*.

Gargaryzmy, lekarstwa używane do płókania gardła w rozmaitych jego chorobach.

Gargiolli Corrado, poeta włoski, * 1834 roku w Toskanji, wychowany we Florencji, uczęszczał na wydział prawny w uniwersytecie w Pizie i Siennie. Poezje swoje wydał p. t.: „In morte di Gioacchino Rossini“ (Medjolan, 1869); „Ode elegiaca“ (tamże, 1869); „Eco della vita intima“ (Ibid, 1873); „La Cavizone libera ad Adelaide Ristori“ (tamże, 1875); „Augurii d'amore, Versi“ (Florencja, 1879), napisał tragedję: „Mario e i Cimbri“ (Ibid, 1858) i dzieło prozą: „Art et littérature dramatique et Introduction à l'étude de la littérature italienne.”

Gargiolli Karol, pisarz włoski, * 1840 r. we Florencji, kształcił się w uniwersytecie w Pizie, w r. 1866 został podbibljotekarzem w bibljotece Medicea-Laurenziana we Florencji, potem był profesorem literatury włoskiej w Piacenza i wyższym urzędnikiem w ministerjum wychowania publicznego. **G.** przetłómaczył dzieła pani Pape-Carpantier: „Conferenze sul metodo nat. del ensegn. primario“ (drugie wydanie 1879).

Gargulski Stanisław, pedagog, † 1897 napisał: „Opisanie ziemi w figurach“ (1884); „Gramatyka języka polskiego” (1879); „Książka do czytania,” „Wypisy z pisarzów polskich dla szkół męskich i żeńskich” (1880).

Garhwal, 1) Okrąg w dywizji Kamaon w Północno-zachodnich prowincjach Indji Wschodnich, obejmuje 14,244 klm. kw. i liczy 408,000 miesz. Jest to kraj, wypełniony odnogami Himalajów. 2) *(Tehri)*, państwo hołdownicze w prowincji Północno-zachodnich Indji Wschodnich. obejmuje 10,826 klm. kw. i liczy 200,0000 miesz. Głównem miastem jest Tehri.

Garibaldi Józef, słynny wódz i patrjota włoski, * 1807 w Nizzy, † 1882 r. Bardzo młodo rozpoczął służbę w marynarce handlowej, następnie przeszedł do wojennej marynarki sardyńskiej i, jako namiętny zwolennik rzuconej przez Mazzini'ego idei odrodzenia politycznego Włoch, wziął udział 1834 roku w powstaniu genueńskiem; przymuszony z tego powodu uciekać, przyjął posadę nauczyciela matematyki w Marsylji; potem zaciągnął się do służby beja tunetańskiego jako kapitan marynarki, a 1836 roku wszedł do służby rzeczypospolitej Urugwaj w Ameryce południowej. Reformy zapowiedziane przez Piusa IX sprowadziły go napowrót do Włoch; w 1848 dowodził korpusem ochotników przeciwko Austrjakom, a po nieszczęśliwej kampanji przedarł się do Szwajcarji. W r. 1849 oddał ważne usługi ogłoszonej w Rzymie rzeczypospolitej, broniąc walecznie miasta przeciwko Francuzom i Neapolitańczykom, którym niejednokrotnie dał się we znaki. Nie mogąc jednak podołać przemagającej sile, po bohaterskiej walce przerznął się z 2,500 towarzyszów przez szeregi nieprzyjacielskie i schronił się do Pjemontu, gdzie zagrożony więzieniem odpłynął do Tunisu, a stąd do Ameryki. Spędziwszy pewien przeciąg czasu w Peru, powrócił 1854 r. do ojczyzny, przemieszkiwał do 1859 r. na wyspie Caprera. Podczas wojny włoskiej 1859 mianowany generałem sardyńskim, utworzył korpus strzelców alpejskich, na których czele, poprzedzając główną armję sprzymierzonych, pobił liczniejszy korpus austrjacki generała Urbana pod Varese i San-Fermo (maj), podburzył całą Lombardję i ułatwił jej zdobycie. Zwycięski jego pochód ku południowemu Tyrolowi przerwały preliminarja pokojowe w Villafranca. Po zawarciu pokoju, gdy partja sardyńska udaremniła jego wyprawę do państwa Kościelnego, wrócił niezadowolony do swej siedziby na Caprerze. Jako deputowany do parlamentu turyńskiego protestował przeciwko ustąpieniu Sabaudji i Nizzy i zażądał dymisji ze stopniem generała sardyńskiego. Wkrótce atoli do nowych czynów powołało go powstanie sycylijskie. Na czele 1000 ludzi wypłynął na dwu parowcach z Genui do Sycylji 5 maja 1860 r., wylądował w Marsali 11 maja, objął 14 maja w imieniu Wiktora Emanuela dyktaturę na wyspie, a po zwycięskim pochodzie do Palermo zajął to miasto 27 maja i do 28 lipca całą zdobył wyspę. 20 sierpnia wysiadł pod Capo dell' Armi na ląd stały, uderzył na Reggio, które kapitulowało 21 t. m. Wówczas ogłosił się **G.** dyktatorem Obojej Sycylji, wszedł bez żadnego oporu 7 września do Neapolu, rozbił wojska neapolitańskie 19 września pod Kapuą, a 1 i 2 października nad Wolturno. Gdy armja sardyńska wkroczyła z północy w Neapolitańskie, **G.**, połączywszy się z nią, w wielkim tryumfie wszedł do Neapolu, poczem ludność Neapolu okrzyknęła królem Wiktora Emanuela, a **G.** złożył dyktaturę i usunął się 9 listopada na Caprerę. Teraz stał się **G.** bożyszczem Włochów i wszystkich ludów wolnych lub pragnących wolności. Ponieważ partja czynu za jakąbądź cenę postanowiła uczynić Rzym stolicą zjednoczonych Włoch, przeto **G.**, naturalny jej przywódca, przedsięwziął wbrew widokom rządu wyprawę do Rzymu, ale pod Aspromonte ranny i wzięty do niewoli przez wojska rządowe (28 sierpnia 1862), był więziony, a następnie amnestjonowany wrócił 19 grudnia na Caprerę. W r. 1864 odbył podróż do Anglji, przyjmowany był wszędzie, a zwłaszcza w Londynie, z największym entuzjazmem. Wszystkie warstwy społeczeństwa prześcigały się w owacjach na cześć bohatera. City londyńska nadała mu prawo obywatelstwa. Wolnomularze włoscy mianowali go t. r. wielkim mistrzem. W wojnie 1866 r. podrzędną

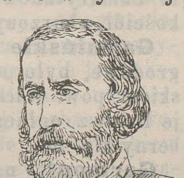

Garibaldi Józef.

odgrywał rolę. Na czele ochotników napadł Austrjaków w Tyrolu, ale pokonany 3 lipca pod Monte-Suello, został wyparty po niepomyślnych bitwach 21 i 25 t. m. W r. 1867, chcąc gwałtem dokonać zupełnego zjednoczenia Włoch, przedsięwziął wyprawę na Rzym; 23 września aresztowany i odwieziony na Caprerę; wymknął się jednak z pod straży i na czele swych ochotników pobił wojska papieskie pod Monte-Rotondo (25 października), ale poniósłszy klęskę od posiłkujących papieża Francuzów pod Mentoną (30 listopada), poddał się wojskom włoskim i wyjechał na Caprerę. W październiku 1868 wziął dymisję jako członek parlamentu i wszedł w ściślejsze stosunki z W. Hugo i Mazzinim. W wojnie francusko-niemieckiej (1870—71) ofiarował swe usługi rzeczypospolitej; mianowany generałem francuskim i dowódcą wolnych strzelców i wojsk nieregularnych, brał udział w operacjach armji wschodniej przeciwko pruskiemu generałowi Werderowi. Mimo niedostatecznego uzbrojenia odnieśli Garybaldyści zwycięstwa pod Chatillon (19 listopada 1870) i pod Dijon w 3-dniowej walce (21 — 23 stycznia 1871 r.). Podczas zawieszenia broni wybrany został przez 4 departamenty do zgromadzenia narodowego; ale źle przyjęty przez większość, podał się do dymisji i wyjechał na Caprerę, gdzie mieszkał do śmierci. W r. 1874 otrzymał dotację od rządu włoskiego, 1875 wszedł do izby deputowanych i energicznie popierał projekt uregulowania koryta Tybru, oraz osuszenia błot Pontyńskich; w maju 1876 znowu wrócił na Caprerę. **G.** zyskał sobie nieśmiertelne imię i stał się narodowym bohaterem włoskim. Ze stałą i nieugiętą wolą, śmiałą żądzą czynów, bystrością poglądu i przytomnością ducha, łączył **G.** marzycielski nieco umysł, nieograniczony dla wolności i dobrobytu całej ludzkości; całe jego życie jest pasmem czynów i poświęceń dla swojej ojczyzny, której miłość graniczy u niego prawie z fanatyzmem. Obok Mazzini'ego i Cavoura przyłożył się **G.** najwięcej do zjednoczenia Włoch całych. Jego proklamacje do wojska zalecają się niepospolitą żywością i ogniem. Z mów jego słynną jest ta, którą wygłosił na międzynarodowym kongresie pokojowym w Genewie (1867). W ostatnich czasach napisał 2 romanse: „Clelia ovvero il governo del monaco" (Medjolan, 1870; polski przekład wyszedł we Lwowie 1870) i „Cantoni, il volantario" (Medjolan, 1870). W 1880 wyszły jego „Memoire scritte da se stesso" (przełożył na język polski Władysław K. Zieliński p. t.: „Pamiętniki żołnierza," Warszawa, 1888). Z niezliczonych, we wszystkich niemal językach, biografji **G.** najlepszą napisał *Cuneo* (Turyn, 1865). Balbiani „Scene storiche della vita politica e militare di **G. G.**" (Medjolan, 1872); Maria „**G.** e suoi tempi" (Medjolan, 1884; „Epistolaria di **G. G.**" (wydał Ximenes 1885, t. 2). Por. także **G.** Sforza „**G.** in Toscana nel 1848" (Florencja, 1890); Bordone „**G.**" (1807—1882); „La République romaine, les Mille" (Paryż, 1891). Z pierwszej żony *Annity*, († 1849 r. w Rawennie) pozostało troje dzieci: *Menotti Garibaldi*, starszy syn, * 1845 r., brał udział w wielu wyprawach ojca; 1862 r. pod Aspromonte był ranny; w r. 1863 wyruszył do powstania polskiego, ale aresztowany przez policję austrjacką, musiał wracać do kraju; odznaczył się walecznością w wyprawie na Rzym 1867 r.; w ostatniej wojnie francusko-niemieckiej pobił Prusaków pod Dijon (22 stycznia 1871); od roku 1868 ożeniony z Wenecjanką Badeschini; od r. 1876 członek parlamentu, gdzie zasiadał naprzód na skrajnej lewicy, później w grupie więcej umarkowanych. Drugi syn, *Ricciotti Garibaldi*, odznaczył się także pod dowództwem ojca w tejże wojnie przeciw Niemcom; córka *Teresita Garibaldi*, niejednokrotnie dzieliła niebezpieczeństwa ojca w jego wyprawach. W r. 1861 poślubiła walecznego republikańskiego majora *Canzio*.

Gariel Hjacent, archeolog francuski, * 1812 w Grenobli, należał przez 2 lata do redakcji katalogu bibljoteki królewskiej, w r. 1841 został jej bibljotekarzem, a w r. 1849 konserwatorem. Napisał dzieła bibljograficzne p. t.: „Delphinalia" (Grenobla, 1852—56); „Tapisseries représentant les amours de Gombaut et Macée" (tamże, 1863); „Bibliothèque historique et littéraire du Dauphiné" (1865); „La Bibliothèque de Grenoble 1772—1878" (Grenobla i Paryż, drugie wydanie 1878 i wiele innych.

Garigliano, starożytny Liris, rzeka we Włoszech Niższych, poczyna się na Monte-Passero, w stronie północno-wschodniej San-Germano, i ubiegłszy 132 klm., wpada do odnogi Gaëta.

Garizym, wierzchołek pasma gór, zwanych Efraim, w Samarji, 869 m. wysoki, miejsce święte Samarytanów, którzy tutaj zbudowali sobie kościół, zburzony 129 r. przez Jana Hyrkana.

Garmińskie albo *Garniskie starostwo* niegrodowe, było położone w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomierskim. W r. 1771 posiadał je Bohusz, opłacając kwarty złp. 90 gr. 4, a hyberny złp. 96.

Garmont, nazwa czcionek drukarskich, 10 punktów, trzymających miejsce pomiędzy *petytem* a *cycerem*; równa się francuskiemu „petit-romain," angielskiemu, „long primer:" w Niemczech północnych i Skandynawji zowią je *corpus*. Nazwę otrzymało od francus. gisera Klaudjusza de Garamont, † 1561 w Paryżu.

Garnachos, czerwone wina słodkie z Katalonji i Aragonji.

Garncarstwo *(Ceramika)*, sztuka wyrabiania naczyń z gliny. **G.** należy do sztuk bardzo dawnych; dawno też poznano, że przez działanie ognia glina staje się twardszą i spójniejszą, niż przez samo wysuszenie, dlatego u nadawniej-

szych już narodów napotykamy wyroby z gliny wypalonej i odznaczające się piękną polewą. Zabytki asyryjskie (ob. Asyryj. starożytności), etruskie (ob. Etruska oświata), greckie i rzymskie wysoko są cenione, jako najszacowniejsze modele pod względem formy i artystycznego wykończenia. Za pośrednictwem Bizancjum i Maurów **G.** przeniosło się do Włoch, gdzie w XV i XVI w. było w stanie kwitnącym. Rozwój **G.** włoskiego datuje się szczególnie od czasu wynalezienia białej, nieprzezroczystej emalji; wyroby nią pokryte zasłynęły pod nazwą *majolika* (prawdopodobnie od wyspy Majorki). Emalję tę miał odkryć około 1438 Lucca della Robia i użył jej do ozdabiania wyrobów niepolewanych, zwanych *terra cotta*, posługując się głównie barwą białą i błękitną. Roboty najdawniejsze noszą nazwę *mezza majolica*, a okres najwyższej doskonałości tej sztuki przypada między 1540—1560. Po tym czasie następuje jej upadek, w skutek wprowadzenia porcelany (ob.) chińskiej. Na naczyniach glinianych nieraz odtwarzano malowidła pierwszorzędnych mistrzów. Słynne miejscowości tych wyrobów były Pesaro, Gubbio, oraz Faenza, od której poszła nazwa fajansu. W XVI wieku majolika zaczęła się upowszechniać w Niemczech i we Francji, gdzie oryginalnością form i ozdób odznaczył się Bernard Palissy; w Anglji rozwój **G.** datuje od Wedgwooda (ob.). Wyrób porcelany (ob.) znany od dawna Chińczykom, w Europie datuje od Böttichera (ob.).—Materjałem do wyrobów garncarskich jest glina (ob.); wyroby te podzielić można na dziurkowate i zbite. Do dziurkowatych pospolitych należą cegła (ob.), dachówka (ob.), zwykłe wyroby garncarskie, cedzeńce i tygle do topienia, do lepszych fajans i fajki gliniane. Zbite zaś, czyli niedziurkowane wyroby z gliny noszą nazwiska kamiennych, szteingutowych i porcelany (ob. te wyrazy). Dobroć wyrobów zależy od dobroci gliny, od sposobu jej przygotowywania, oraz od dobrego wypalania.—Formowanie z przygotowanej gliny odbywa się wszędzie jednakowym sposobem. Najczęściej garncarz, ukształciwszy w ręku kawał miękkiej i dobrze wyrobionej gliny, kładzie go na kole garncarskiem szybko się obracającem w kierunku poziomym, i przez toczenie ukształca palcami naczynie. Koło garncarskie (fig. 1) składa się z osi żelaznej, której dolny koniec dźwiga koło rozpędowe *c*, górny zaś płytę *d*, na którem garncarz toczy swój wyrób. Fig. 2 przedstawia koło garncarskie, wprawiane w ruch pracą machiny; *a* jest to bęben stożkowy obracany pasem *d*, *b* podobnyż bęben odwrotnie ustawiony; rzemień *c*, dający się przesuwać, służy do regulowania szybkości obrotu płyty *m*, która ruch swój otrzymuje za pośrednictwem pasa *f*. Tym sposobem formują

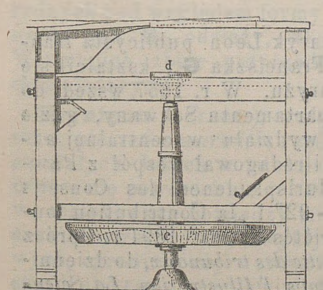

Fig. 1. Koło garncarskie.

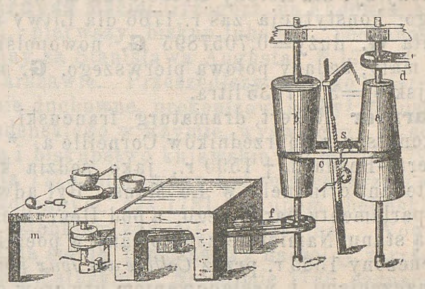
Fig. 2. Koło garncarskie mechaniczne.

się tylko naczynia mające kształt okrągły, inne kształty i części dodatkowe formują się rękoma, lub też wytłaczają się w stosownych formach. Następnie naczynia uformowane suszą się i wypalają w stosownych piecach (ob. Piece); lepsze wyroby wypalają się w puszkach glinianych zwanych *kacelami*. Wyroby wypalone są dziurkowate i muszą być pokryte stosowną powłoką szklistą—polewą (ob. Polewa i Emalja). Ważniejsze fabryki krajowe wyrobów **G.** są: w Ćmielowie, Kole, Iłży, i in. Por. E. Bourky „Traité des industries céramiques“ (1897).

Garnele, rodzina raków, ob. Krewety.

Garnerin, rodzina aeronautów. *Jan Chrzciciel Olivier*, * 1766, † 1849 r.; uczeń słynnego fizyka Charles'a, sprawował różne urzędy za rewolucji i pracował nad urządzeniem spadochronu.—*Andrzej Jakób*, * 1769, † 1823 r., był za konwencji komisarzem przy armji reńskiej, wraz z bratem pracował nad udoskonaleniem żeglugi napowietrznej i w 1797 r. spuścił się z wysokości 1,200 stóp spadochronem, a o pierwszeństwo tego wynalazku, popadł z bratem w spór. Córka Jana *Eliza*, * 1791 r., spuściła się w Paryżu 21 września 1815 r, na ziemię za pomocą spadochronu z wysokości 1,800 sążni. Podobnież wystąpienie w Warszawie przypłaciła złamaniem ręki.

Garnett Ryszard, poeta angielski, * 1835 r. w Lichfield, jako syn wyższego urzędnika w Muzeum brytańskiem, bibljotekarz w tejże instytucji. Napisał: „Primulas,“ wiersz liryczny (1858); „Io in Egypt, and other poems” (1859); „Poems from the german“ (1862), przekłady, „Idylls and epigrams“ (1869); nadto ogłosił: „Relics of Shelley“ (1862); „Iphigenia in Delphi“ (1890); „Selection from Shelley's poems“ i wydał dzieło ojca swego „Philological essays“ (1859). Był współpracownikiem wielu czasopism i „Encyclopaedia Britannica.“

Garniec, miara polska do rzeczy sypkich i ciekłych. **G.** nowej miary dzieli się na 4 kwarty, 16 kwaterek, 32 półkwaterki; jest ósmą częścią ćwierci, a trzydziestą drugą korca i dwudziestą piątą beczki; równa się 4 litrom. Za czasów rzeczypospolitej miara ta w różnych miejscach miała różną wielkość. Kontytucją r. 1764 ustanowiony był dla Korony **G.**=0,9422 **G.** nowopolskiego, konstytucja zaś r. 1766 dla Litwy ustanowiła **G.** duży=0,7057895 **G.** nowopolskiego i **G.** mały, będący połową pierwszego. **G.** miary rosyjskiej=3,277235 litra.

Garnier Robert, dramaturg francuski, najznakomitszy z poprzedników Corneille'a, * 1534 w Ferté-Bernard, † 1599 r., jako sędzia karny (lieutenant criminel) w Le Mans. Był adwokatem parlamentu paryskiego, a pod Henrykiem IV radcą stanu. Namiętnie zamiłowany w poezji, był uwieńczony 1565 r. przez *Collège des Jeux floraux*. Tłómaczeniami i naśladowaniem utworów greckich zastępował narodowe misterje i farsy i wraz z Jodellem (ob.) przyczynił się do reformy teatru francuskiego. Tragedje jego dowodzą szczęśliwych studjów poetów greckich i rzymskich, oraz rzadkiego talentu krasomówczego. Do najsłynniejszych w swoim czasie jego tragedji należą: „Cornélie“ (1574); „Marc Antoine“ (1578); „Bradamante“ (1580) i „Antigone“ (1579). Z licznych wydań utworów **G.** najlepsze są z 1607 (Paryż) i 1618 (Rouen). Por. M. Bernage „Etude sur R. G.“ (Paryż, 1880); O Mysing „R. G. und die antike Tragödie“ (Lipsk, 1891).

Garnier Jan Jakób, historyk franc., * 1729, † 1805 r., był profesorem języka hebrajskiego w *Collège de France*, od r. 1768 inspektorem tegoż zakładu, od 1761 członkiem Akademji Napisów. Po śmierci Villareta dopełnił dzieło jego: *Histoire de France* i ogłosił historję panowania Ludwika XI do Karola IX, ale tę ostatnią zniszczył po wybuchu rewolucji, by nie pobudzać jeszcze więcej wzburzonego ludu. Gdy w 1790 zażądano od niego wykonania przysięgi na konstytucję, ustąpił z zajmowanej posady. Napisał: „L'homme de lettres“ (2 t., 1764); „Traité de l'éducation civile“ (1765); „L'origine du gouvernement français“ (1765) i in.

Garnier August i Hipolit, zwani „braćmi **G.**,“ wydawcy francuscy, pierwszy * 1812 w Trouville, † 1887, drugi 1816 roku, przybyli do Paryża 1828 roku, gdzie w r. 1828 założyli firmę wydawniczą, próbowali wprowadzić nowe formaty książek, jako też tanie wydawnictwa. Początkowo wydawali dzieła lekkiej treści i utwory bieżące. W r. 1848—49 wydali: „La Vérité aux Ouvriers, aux Paysans et aux Soldats,“ publikacja ta wydaną została w 600,000 egzemplarzach. Od r. 1858 wydawać zaczęli zbiory literackie p. t.: „Chefs d'oeuvres de la littérature française,“ w dwóch formatach, oprócz tego wydali Voltaira, Diderota, Grimma, nadto całą serję słowników i in. Jeden z młodszych braci **G.**, Ludwik **G.**, od r. 1838 zamieszkał w Brazylji, prowadził tam filję braci, której następnie został współwłaścicielem.

Garnier Józef Klemens, znakomity francuski ekonomista, * 1813 w Breuil, † 1881, profesor i dyrektor szkoły handlowej w Paryżu, później profesor ekonomji politycznej i nauk handlowych w Collège Chaptal, w Athénée royale, od 1846 r. w Ecole des ponts et chaussées, w roku 1867 został senatorem, wydał: „Eléments de l'économie politique“ (3 wyd., Paryż, 1856, polski przekład, Wilno, 1852); „Richard Cobden, les ligueurs et la ligue“ (1846); „Sur l'association, l'économie politique et la misère“ (1846); „La question des paysans en Pologne“ (1864); „Etudes sur les profits et les salaires“ (Paryż, 1849); „Introduction à l'économie politique“ (1887); „Du principe de population“ (1831); „Traité des finances“ (4 wyd., 1883); „Traité d'arithmétique théorique et appliquée au commerce“ (3 wyd., 1880) i in. **G.** należał do szkoły wolnohandlowców. Por. „Biographie de l'économiste J. G. par son frère J. J. Garnier“ (Turyn, 1882).

Garnier Karol, budowniczy francuski, * 1825 w Paryżu, kształcił się w szkole sztuk pięknych tamże, następnie studjował architekturę we Włoszech i Grecji. W 1861 otrzymał pierwszą nagrodę za projekt gmachu Opery w Paryżu, której budowa, rozpoczęta 1863, ukończona została 1874 r. Według planów jego wzniesione zostały kasyno i teatr w Monaco, obserwatorjum w Nizzy, oraz wiele gmachów prywatnych. Napisał: „A. Travers les arts; causeries et mélanges“ (1871); „Etudes sur le théâtre (1871).

Garnier Franciszek, podróżnik francuski, * 1839 w St. Etienne, † 1873, wstąpił do marynarki francuskiej, a po zdobyciu Sajgonu został urzędnikiem w tej kolonji i w r. 1866—68 kierował wyprawą, badającą rzekę Mekong. W roku 1870—71 miał udział w obronie Paryża, a po powrocie do Azji odbył podróż po Chinach. Wysłany do Tonkinu, zdobył stolicę Hanoi, ale wkrótce poległ w walce z rozbójniczemi bandami chińskiemi. Ogłosił: „Voyage d'exploration en Indo-Chine“ (2 t., 1873); „Voyage dans la Chine centrale“ (1874). Por. Petit „Francis **G.**“ (1885).

Garnier Piotr Henryk Leon, publicysta francuski, * 1836, brat Franciszka **G.**, kształcił się w Montpellier i w Paryżu. W r. 1857 wszedł do biura Prefektury departamentu Sekwany, gdzie został naczelnikiem wydziału w centralnej administracji. Założył i redagował wespół z Pawłem Dauvert „La Jurisprudence des Conseils de prefecture 1876 — 92“ i „la Contribution foncière sur les propriétés bâties“ 1891 r. Oprócz tego pisywał do *Gazette des tribunaux*, do dzienników *Le Siècle*, *Le Temps*, *l'Illustration*, *La Scien-*

ce pittoresque, i krytyki muzyczne do *L'Europe artiste*.

Garnier Juljusz Arsenjusz, malarz francuski, * 1847 w Paryżu, † 1889 tamże, kształcił się pod kierunkiem Gérôme'a. Wykonał: „Kobiety w kąpieli“ (1869); „Le roi s'amuse“ według Wiktora Hugo (1874); „Egzekucja kobiety w XVI w.,“ „Kara wiarołomnej,“ „Orientales,“ „Faworytę“ i in.

Garnier-Pagès Stefan Józef Ludwik, * 1801 w Marsylji, † 1841, mówca polityczny i adwokat paryski. Od czasu rewolucji Lipcowej występował jako jeden z głównych przywódców stronnictwa republikańskiego i w izbie należał zawsze do opozycji; przy każdej okazji domagał się rozszerzenia praw wyborczych ludności.

Garnier-Pagès Ludwik Antoni, brat przyrodni Stefana, * 1803 roku w Marsylji, † 1878 w Paryżu, był agentem handlowym w Paryżu; po śmierci brata zajął jego stanowisko polityczne, zwrócił na siebie od r. 1842 uwagę w izbach; od 5 marca 1848 r. był przez niejaki czas ministrem skarbu i członkiem zgromadzenia narodowego; później atoli usunął się zupełnie od życia publicznego. Prześladowany przez rząd Napoleona III, wybrany został deputowanym do ciała prawodawczego 1864 r. jako republikanin. W r. 1870 był członkiem rządu tymczasowego obrony narodowej. Okazał na tem stanowisku w oblężonym Paryżu wiele energji podczas powstania republikanów czerwonych 31 października 1870 r. W r. 1872 nie przyjął kandydatury do zgromadzenia narodowego. Ogłosił: „L'histoire de la révolution de 1848“ (8 t., Paryż, 1860—62, 2 wyd., 1866) uzupełnioną następnie dziełem „L'histoire de la commission exécutive“ (Paryż, 1869); „Les journées de Juin“ (1873) i kilka broszur, oraz „L'Opposition et l'Empire“ (2 t., 1872).

Garnieryt *(numenit)*, minerał z rzędu krzemianów, tworzy brodawkowate stalaktyty, lub kruche masy podobne do piany morskiej, składa się z krzemianu magnezu z przymieszką tlenku niklu, znajduje się w Nowej Kaledonji. Najpiękniejsze, zielonej barwy bryłki **G.** używane są, jako kamienie ozdobne do brosz i kolczyków.

Garnitur (z franc.), zbiór przedmiotów jednorodnych pod względem formy lub ozdób zewnętrznych, jak **G.** odzieży, **G.** naczyń stołowych. W technice zbiór przyrządów do oznaczonego celu służących.

Garnizon (z franc.), *załoga*, u dawnych polskich pisarzów *warunek*, część wojska rozłożona na stałych leżach w mieście lub twierdzy. **G.** mieści się powszechnie w koszarach, albo też bywa rozlokowany pomiędzy mieszkańcami. Służba garnizonowa, oprócz zwykłych ćwiczeń wojskowych, ogranicza się wartami i patrolami. Pierwszy drukowany regulamin służby garnizonowej dla polskich wojsk wyszedł w r. 1775. Większe **G.** mają osobnych komendantów placu, których obowiązki w małych **G.** sprawuje najstarszy oficer. Do boku komendanta dodawany bywa plac-major, czyli major placu, który niekoniecznie potrzebuje być sztabs-oficerem; może nim być kapitan, a nawet porucznik.

Garnysz Maciej Grzegorz, na Kadowie, herbu Poraj, pierwszy biskup lubelski, podkanclerzy koronny za Stanisława Augusta, * 1740, † 1790 w Warszawie. Przeszedłszy szybko pośrednie stopnie duchowne, prekonizowany był na biskupa larandeńskiego w Rzymie, wyświęcony na sufraganję i biskupstwo kujawskie 10 marca 1776 r., 4 maja 1778 mianowany był referendarzem wielkim koronnym, zaś 1781 biskupem chełmskim, a 1783 członkiem komisji edukacyjnej. Wówczas wziął na siebie tymczasowy naczelny zarząd bibljoteki Załuskich. Na sejmie 1786 naznaczony prezesem deputacji do rady nieustającej, otrzymał po sejmie urząd podkanclerzego koronnego. W r. 1790 został biskupem nowo utworzonego biskupstwa lubelskiego z dotychczasowego chełmskiego i części krakowskiego. Mąż zacny, sumienny urzędnik, przykładny kapłan, wszystko prawie poświęcał dla ubogich. Por. *Athenaeum* wileńskie, VI, 1848; *Dziennik Warszawski* 1858, 1855—6.

Garofalo Benvenuto, właściwie *Benvenuto Tisio da Garofalo*, słynny malarz historyczny włoski, * 1481 w Garofalo niedaleko Ferrary, † 1559, podobno oślepiony, tamże. W Rzymie studjował dzieła najlepszych mistrzów, zwłaszcza Rafaela. Utwory **G.** okazują wpływ wszystkich szkół, a najwięcej szkoły lombardzkiej i Rafaela. Jego Madonny i postaci aniołów zachwycają niepospolitą pięknością. Najwięcej z jego utworów znajduje się w Rzymie; wiele także posiadają galerje: drezdeńska, berlińska i wiedeńska i pinakoteka monachijska. Niektóre obrazy **G.** do tego stopnia przypominają Rafaela, że przypisują je już tamtemu, już temu. Do sławniejszych należą: „Madonna w obłokach“ (1514); „Pallas Athene i Posejdon“, „Zraniona Wenus,“ „Widzenie św. Augustyna“ i in.

Garonna, główna rzeka w południ.-zachodniej Francji; bierze początek na ziemi hiszpańskiej w dolinie Aran w Pirenejach; pod St. Béat przechodzi do Francji, złączywszy się z rzeką Dordogne, przybiera nazwę Żyrondy (Gironde), a ubiegłszy 650 klm., wpada niżej Bordeaux do oceanu Atlantyckiego. **G.** przybiera blizko 30 rzek; spławna jest od Muret, a przy ujściu przeszło na milę szeroka i tak głęboka, iż mniejsze okręty mogą dochodzić, korzystając z przypływu morskiego, aż do Bordeaux. Porzecze jej obejmuje 84,800 klm. kw. Od imienia **G.** nazwane zostały 4 departamenty Francji: Wyższej Garonny, Lot-et-Garonne, Tarn-et-Garonne i Żyrondy.

Garret, poeta portugalski, ob. Almeida-Garret (João de Baptista).

Garrick Dawid, słynny aktor, * 1726 w Hereford w Anglji, † 1779. Odznaczywszy się na scenach mniejszych wielkim talentem, wspólnie z Lacy nabył na własność teatr Drury-Lane (1747), sam objął dyrekcję i wprowadziwszy na scenę zaniedbane dotąd utwory Shakespeare'a, przy pomocy utalentowanych artystów postawił teatr angielski na najwyższym stopniu doskonałości. W r. 1776 usunął się ze sceny. Był on równie wielkim jako komik i jako tragik, lubo komika najświetniejsze zgotowała mu tryumfy. Z jego komedji (3 tomy, Londyn, 1798) niektóre dotąd jeszcze bywają z powodzeniem wystawiane. Jego świetne prologi, poezje i inne utwory zebrane zostały p. t. „Poetical works of D. G." (2 t., Londyn, 1785). Por. Davies „Memoirs of Dav. G." (3 tomy, Londyn, 1780); Murphy „Life of G." (Londyn, 1792), oraz „The correspondence of Dav. G. with the most celebrated persons of his time" (2 t., Londyn, 1831 — 32); Fitzgerald „Life of D. G." (2 t., Londyn, 1868). Ożeniony był od roku 1749 z Marją Ewą z domu Veigel, * 1724 w Wiedniu, † 1822 w Londynie, która była tancerką opery.

Garrick Dawid.

Garrison Wiljam Lloyd, pisarz amerykański i jeden z najczynniejszych działaczów na polu zniesienia niewolnictwa, * 1805 w Newburyport w Massachusetts, † 1859 w New Yorku; początkowo był zecerem w Baltimore, przyczem wykształciwszy się własną pracą, założył 1826 r. w Bostonie czasopismo *National Philantropist*, 1828 przeniósł się Bennington do Vermont, gdzie redagował czasopismo *Journal of the Times*, 1830 powrócił do Bostonu i założył tygodnik *Liberator*, a 1832 towarzystwo antiniewolnicze „New England Anti-Slavery Society." Następnie uczestniczył w założeniu towarzystwa „American Anti-Slavery Society" w Filadelfji. Wskutek swej działalności narażony był na wielkie prześladowania ze strony właścicieli niewolników, mimo to aż do ukończenia wojny domowej nie przestawał bronić swych zasad piórem i słowem. Kiedy w 1865 zniesienie niewolnictwa zostało przeprowadzone, i cel **G.** został w ten sposób osiągnięty, rozwiązał wymienione stowarzyszenia i zwinął tygodnik *Liberator*. **G.** był także gorliwym stronnikiem emancypacji kobiet i zniesienia kary śmierci. Wydał: „Thoughts on African Colonisation" (1832); „Sonnets and other poems" (1843); „Selections" (1852). Por. Johnson „W. L. G. and his times" (Boston, 1881); „The life and times of W. L. G. by his son" (2 t., New York, 1885); Döhn „William Lloyd G." (w *Unsere Zeit*, 1880, I).

Garrisson Gustaw Bernard, senator francuski, * 1820. Należał do oponentów za cesarstwa i odznaczył się wytrwałością w walce wyborczej przeciw kandydatowi rządowemu. W 1882 został senatorem. Napisał zbiór poezji w latach młodzieńczych (1848) pod tyt. „Les Voix du matin." W tymże czasie wydrukował w „Revue des Deux Mondes" studjum „De la Politique du Calvinisme en France: Du Plessis-Mornay."

Garrot (franc.), instrument chirurgiczny do ściskania wielkich tętnic przy operacjach chirurgicznych lub krwotokach, celem zapobieżenia upływowi krwi. Ob. Żyłościsk, Turniket.

Garrotta (hiszp. *garrote*), naszyjnik żelazny, za pomocą którego w Hiszpanji zbrodniarzy na śmierć skazanych, mianowicie pochodzenia szlacheckiego, przez uduszenie życia pozbawiają.

Garrucci Rafael, Jezuita, archeolog włoski, * 1812 w Neapolu, † 1885 w Rzymie. Z dzieł jego na wyróżnienie zasługują: „Graffitti di Pompei" (1856); „Sylloge inscriptionum Latinarum aevi Romanae reipublicae" (1875—77); „Storia dell'arte eristiana" (1873 — 1876); „Le monete dell'Italia antica" (1885) i in.

Garszin Wsiewołod, syn Michała, powieściopisarz ruski, * 1855 w gub. Ekaterynosławskiej, † 1888 w Petersburgu; kształcił się w instytucie górniczym w Petersburgu; opuścił go w r. 1877 i jako ochotnik wziął udział w wojnie tureckiej. Napisał: „Krasnyj cwietok" (1883); „Czetyre dnia" (1878); „Zapiski riadowago Iwanowa" (1882); „Lisaweta Nikołajewna" (1885). Zbiorowe wydanie pism **G.** wyszło w Petersburgu 1888.

Gartenberg-*Sadogórski*, baron, herb: Na tarczy w polach I i IV srebrnych — góra skalista; w II i III złotych — drzewo palmowe zielone; w V czarnem — krzyż srebrny. Nad koroną o 6-u pałkach trzy hełmy ukoronowane: nad I dwa skrzydła, nad II na trzech piórach strusich — krzyż srebrny, nad III między rogami bawolemi górnik z młotem w ręce. Labry barwy niewiadomej. Tarczę podpierają gryfy. Indygenat z r. 1788. („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

Gartenberg.

Gärtner Józef, botanik, * 1732 w Kalw w Wirtembergji, † 1791, studjował medycynę w Tubindze, gdzie od r. 1761 był profesorem anatomji; w 1768 został profesorem botaniki w Petersburgu i w celach botanicznych zwiedził Ukrainę. W 1770 wrócił do Kalw. W dziele „De fructibus et seminibus plantarum" (2 t., 1789—91) rozwi-

nął morfologję owoców i nasion i podał dokładną teorję nasienia.

Gärtner Karol Fryderyk, przyrodnik, syn poprzedniego. * 1772 w Kalw, † 1850, studjował farmację i medycynę i jako lekarz osiadł w Kalw. Po śmierci ojca opracował tom dodatkowy do jego dzieła o owocach, oraz dział roślin zarodnikowych w Gmelina „Flora sibirica.“ Nadto ogłosił „Beiträge zur Kenntnis der Befruchtung der vollkommenen Gewächse“ (1844) i „Versuche und Beobachtungen über die Bastarderzeugungen im Pflanzenreich“ (2 wyd., 1849).

Gärtner Fryderyk, von, budowniczy, * 1792 w Koblenz, † 1847; od 1821 był profesorem budownictwa, starszym radcą i dyrektorem akademji w Monachjum; postawił bramę Isar, kościół św. Ludwika, pałac Wittelsbach i w. in. budynków publicznych w Monachjum. W 1840 dokończył, zaczęty według własnego planu, pałac królewski w Atenach, postawił kościół protestancki w Kissingen w stylu pizańskim i wyrestaurował katedrę w Bambergu. Zwykle budował w stylu odrodzenia średniowiecznego, stąd przeważają u niego łuki okrągłe. W budowlach monachijskich reprezentował głównie kierunek romantyczny. Wydał: „Römische Bauverzierungen nach der Antike“ (1824); „Auswaul von Vasen und Gefässen auf Stein gravirt“ (1825).

Gärtner August, hygjenista, * 1848 w Ochtrup w Westfalji, studjował medycynę w Berlinie i jako lekarz marynarki odbył liczne podróże, poczem odkomenderowany został do urzędu zdrowia. W r. 1887 został profesorem hygjeny w Jenie. Ogłosił: „Die chemische und mikroskopische Untersuchung des Wassers“ (1889); „Leitfaden der Hygiene“ (1892) i in.

Gartz, Garz, starosłow. *Korenica* (Corentium, Charenz), miasto na wyspie Rugji, 2,000 miesz. Była tu świątynia Ranowita, zburzona przez Duńczyków 1168 r., oraz warowny gród, stolica książąt rugijskich, zburzony 1170 r. przez Bogusława I i Kaźmierza I, książąt pomorskich. Na jego miejscu w 1317 wystawiono dzisiejsze miasto **G.** przez Wratysława IV, ks. rugijskiego; w 1479 r. dostało się ono Pomorzanom.

Garve Krystjan, filozof niemiecki, * 1742 we Wrocławiu, † 1798; w r. 1768—72 był profesorem w Lipsku; zostając pod wpływem ulubionych Fryderykowi W. teorji Lockego, podobnie jak Sulzer i inni z tej epoki, przełożył Etykę i Politykę Arystotelesa, przyczem dodał cenną dotąd krytykę Kanta, którego filozofję zrazu zbyt jednoczył z idealizmem Berkeleya („Uebersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre v. d. Zeitalter d. Arist. bis auf unsere Zeit,“ Wrocław, 1798). Przełożył ważne dzieło Paleya Wil (ob.) „O moralności“ (1788); Fergusona „Filozofję moralności“ (1772), Burkego estetykę i „De officiis“ Cycerona (6 wyd., 1819), nadto wydał: „Ueber die Verbindung der Moral mit der Politik“ (Wrocław, 1788); „Ueber Gesellschaft und Einsamkeit“ (2 t., Wrocław, 1797—1800); „Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, Literatur und dem Geselschaftlichen Leben“ (2 wyd., 1821) i „Fragmente zur Schilderung des Geistes, Charakters und der Regierung Friedrichs II“ (Wrocław, 1798); „Ueber den Charakter der Bauern und ihr Verhältniss gegen den Gutshern und der Regierung“ (2 wyd., 1796) i in. W tych wszystkich pracach **G.** okazuje głęboką i bystrą znajomość życia ludzkiego. Por. K. A. Menala „G-s Briefe an seine Mutter“ (Wrocław, 1830).

Garwolin, miasto w gub. Siedleckiej, pow. t. n., nad rzeką Wilgą, o 8 mil od Warszawy, przy trakcie lubelskim położone, liczy 5,554 miesz.— *Garwoliński powiat* ma 32,9 mil kw. i 121,888 m.

Garwolińskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Mazowieckiem, ziemi Czerskiej. Podług lustracji z r. 1664, składało się z miasta Garwolina (ob.) i ze wsi następujących: Wola Rembkowska, Miętne, Poznów, Jagodne, Leszczyny i Niecieplin. W XVII wieku starostwo to słynne było na całą Polskę z wyrobu dobrego piwa, tak dalece, iż w samym Garwolinie znajdowało się 79 piwowarów. W r. 1771 posiadał je Stanisław Bieliński, opłacając kwarty złp. 1,707 gr. 29, a hyberny złp. 1,687 gr. 21.

Garycki Bonifacy, * 1742, akademik krakowski. Mianowany tamże 1778 profesorem prawa, a w 1809 dyrektorem wydziału prawnego, † 1822 jako pleban w Zielonkach pod Krakowem. Ogłosił: „Praestantia theologiae et doctoris Theologi, oratione declarata dissertatio“ (Kraków, 1777); oraz „Początki nauki moralnej“ (Rocz. Tow. Nauk. Krak. VII, str. 172—271). Z jego skryptów, ks. Hieronim Strojnowski przepisał dosłownie dzieło „O prawie przyrodzonem“ i wydał je pod swojem imieniem.

Gascoigne Karolina Leigh, poetka angielska, * 1813, † 1883, córka członka parlamentu Johna Smitha, w 1834 roku zaślubiła generała G. G. Z wielu jej utworów ważniejsze: „Temptation, or a wife's perils“ (1839); „The school for wives“ (1839); „Evelyn Harcourt“ (1847); „Belgravia“ (1851); poezje: „Recollections of the Crystal Palace“ (1852); nowele: „The next-door neighbours“ (1855); „Doctor Harold“ (1865); „My aunt Prue's railway journey“ (1865) i „Harold's notebook“ (1869). W utworach **G.** przebija szczególnie dar obserwacyjny i talent do charakterystyki psychologicznej.

Gaskell Elżbieta Cleghorn, z domu *Stevenson*, znana ze swych socjalnych romansów autorka angielska, * 1810, † 1865. W r. 1832 zaślubiła kaznodzieję unickiego w Manchestrze i z wielkim zapałem zajęła się losem ubogich i uwięzionych, jako też wychowaniem szkolnem młodych robotnic. Pierwszy jej romans „Mary Barton“ (3 t., Londyn, 1848), wystawiający wierny obraz życia klas robotniczych, powszechne w zbudził za

jęcie. Po powieści noworocznej „Morland Cottage“ (Londyn, 1850), nastąpiła „Ruth“ (3 t., Londyn, 1853), energiczny protest przeciw faryzeuszostwu w życiu publicznem; w „North and South“ (2 t., Londyn, 1855) przedstawia daremne usiłowania robotników, celem wyswobodzenia się z pod ucisku arystokracji pieniężnej. Inne powieści, drukowane w różnych czasopismach, wydała p. t. „Round the sofa“ (2 t., Londyn, 1859) i „Right at last“ (Londyn 1860); „Silvia's lovers“ (3 t., Londyn, 1863), idyla wiejska, wykazująca również głęboką znajomość serca ludzkiego, jak i poprzednie jej utwory: „Domestic stories“ (1864); „Cousin Phillis“ (1865); „Wives and daughters“ (1866) i in. — Była ona przyjaciółką genjalnej Karoliny Bronte (ob.). Zbiorowe wydanie jej utworów ogłoszone zostało w 1872, p. t. „Novels and tales“ w 8 tomach. Por. W. Minto w „Fortnightly Review“ (t. 24, 1878).

Gaskonja, dawna prowincja południowo-zachodniej Francji, obejmowała departamenty: Landes, Wyższych Pirenejów, Gers, oraz części departamentów Wyższej Garonny, Tarn-Garonne i Lot-Garonne, zajmując 26,520 klm. kw. Jest to kraina w części górzysta i żyzna, w części pokryta piaszczystemi stepami (Landes). **G.** jest tak nazwaną od *Gaskończyków* (Vascones, Baskowie), którzy, wyparci w VI wieku po Chr. przez Gotów ze swych siedzib w Pirenejach, tu się przesieśli. — *Historja.* **G.** w 602 r. przyłączona została do państwa Franków; w r. 768 Karol W. dał ją w lenność Welfowi I, którego następcy kilkakrotnie przeciw władcom Francji się buntowali, i dlatego 819 r. byli pozbawieni lenna. W r. 872 **G.** znowu się od Francji oderwała i była rządzoną przez książąt niezawisłych aż do r. 1054, w którym połączyła się z Guyenną. Następnie podzieliła się na wiele drobnych posiadłości, które powoli połączone zostały z Francją. W 1789 podzieloną została na departamenty. Gaskończycy słynęli z przebiegłości i waleczności, połączonej z zuchwalstwem, samochwalstwem i dumą bezgraniczną. Typy Gaskończyków odtwarzano często w literaturze pięknej, zwłaszcza Dumas ojciec lubił wprowadzać do swoich romansów ubogą, a żądną znaczenia i sławy, szlachtę gaskońską. Ostatnio wsławił Gaskończyków Rostband w swoim „Cyrano de Bergerac,“ który przedstawia typ gaskoński w najszlachetniejszym rodzaju.

Gasnawici (Ghasnawici), *Gaznawidzi*, pierwsza dynastja mahometańska, panująca w Indjach; otrzymała swą nazwę od miasta *Gasna* (ob.), gdzie *Alp-Tekin*, z pochodzenia Turek horykijski, wyswobodził się z pod panowania Samanidów i aż do swej śmierci 975 utrzymał się w niezależności. Jego zięć i następca *Sebek-Tekin* († 997) znacznie rozszerzył swe posiadłości i uważany jest za właściwego założyciela tej dynastji. Najsłynniejszy z władców gasnawickich *Mahmud*, z przydomkiem *Wielki*, drugi syn Sebek-Tekina, w ciągu swego panowania (997—1030) poczynił wielkie zdobycze, rozszerzył mieczem mahometanizm i pozostawił rozległe państwo swemu synowi *Masudowi I*, pod którego atoli rządami Irak i Chorassan (1040) zostały stracone. Pod jego następcami potęga **G.** poczęła upadać. Wprawdzie podźwignął się kraj znowu za rządów *Firokh-Sadego* (1052—59), *Ibrahima* (1059—99) i *Masuda III* (1099—1115), ale po śmierci tego ostatniego, stanowczy upadek był już nieuchronny; *Bahram-Szah* (1120—52), przyjaciel nauk, utracił nawet samą Gasnę, zdobytą przez Ghurydów. Jego syn, *Chosruh-Szah* (1152—60), uczynił Lahorę stolicą państwa i odzyskał Gasnę, ale już na synie ostatniego *Chosru Melik* (1160—86), który wpadł w ręce Ghuryda Gajat-ed-dina i został zabity 1186 r., wygasła dynastja **G.**, a państwo rozpadło się na rozmaite części.

Gasparin Tomasz Augustyn de, * 1750 r. w Orange. Podczas wybuchu rewolucji był kapitanem pułku w Pikardji. Wybrany na posła do Zgromadzenia prawodawczego i do Konwencji, głosował za śmiercią Ludwika XVI, poczem wysłany do armji północnej, następnie do Wandei, a później do armji alpejskiej i do Marsylji; stąd udał się do Tulonu, gdzie odgadłszy genjusz Bonapartego, wspierał jego plany i miał zaszczytny udział w działaniach oblężniczych. Wkrótce potem † w Orange.

Gasparin Adrjan Stefan Piotr, syn poprzed., * 1783 r. w Orange, † 1862 tamże; służył naprzód wojskowo, później za Ludwika Filipa był prefektem w Montbriseux, Grenobli i Lionie (1833). W 1835 wszedł do gabinetu Broglie, jako sekretarz stanu, a potem minister spraw wewnętrznych. Usunąwszy się za gabinetu Molé, 1839—49 zastępczo pełnił obowiązki ministra rolnictwa i handlu. Wydał: „Cours d'agriculture pratique“ (Paryż, 1845; przekład polski w Warszawie, 1857).

Gasparin Agenor de, syn poprzedniego, * 1810, † 1871 r., deputowany od 1842—46, wsławił się za Ludwika Filipa gorliwością w popieraniu z trybuny i w dziennikach zasad konserwatywnych. Napadał także na przedajność publicznych urzędów. Napisał: „Intérêts généraux du protestantisme français“ (1843); „Les Etats-Unis en 1861: un grand peuple, qui se relève“ (2 wyd., 1862); „L'Amérique devant l'Europe“ (1862); „La liberté morale“ (1862) i „La France, nos fautes, nos périls, notre avenir“ (2 t., Paryż, 1872 i 1881).

Gasparin Walerja z domu *Boissier*, hrabina de, żona poprzedniego, * 1813 r. w Genewie, była przeciwniczką emancypacyjnych dążności kobiet i szermierką protestantyzmu. Oprócz dwu pism, uwieńczonych nagrodą Montyon'a, „Le mariage au point de vue chrétien“ (3 wyd., Paryż,

3 t., 1853) i „Il y a des pauvres à Paris et ailleurs" (1846), wydała „Un livre pour les femmes mariées" (2 wyd., 1852); „Les corporations monastiques au sein du protestantisme" (2 t., 1855); „La bande du Jura" (4 t., 1865—66); „A travers les Espagnes" (1868); „Les horizons prochains" (7 wyd., 1872).

Gasquet Amedée, profesor i historyk francuski, * 1852 r. w Clermont Ferrand. Napisał: „Précis des institutions politiques et sociales de l'ancienne France" (1885) i „L'Empire byzantin et la Monarchie franque" (1888). To ostatnie dzieło postawiło go w rzędzie uczonych, zajmujących się epoką bizantyjską.

Gass Frédéric Guillaume Henri Joachim, teolog protestancki niemiecki, * 1813 we Wrocławiu, kończył studja w uniwersytetach wrocławskim, Halli i berlińskim. W 1868 został profesorem uniwersytetu w Heidelbergu. Napisał: „Gennadius et Plato, l'Aristotélisme et le Platonisme dans l'Eglise grecque"; „Le Mysticisme de Nicolas Kabasilas": „La Symbolique de l'Eglise grecque"; „Histoire de la dogmatique protestante dans ses rapports avec la théologie"; „La Doctrine de la certitude"; „L'Optimisme et le Pessimisme"; „Histoire de la morale chrétienne." Wydał: „La Correspondance de Schleiermacher avec son père" (1852); „Histoire de la réformation de Henke" (1874).

Gassendi Piotr, fizyk, matematyk i filozof, * 1592 r. w Chantersier, † 1655 r., już w 16 roku życia był profesorem retoryki w Aix, ale w 1623 osiadł w Dijon, gdzie posiadał kanonikat, i zajął się badaniem filozofji starożytnej, oraz anatomją i astronomją. W r. 1645 został profesorem matematyki w Collège royal w Paryżu. Łącząc teorję atomistyczną Epikura z chrześcjańską teologja, dowodził, że atomy posiadają siłę, a nawet czucie; ruch kamienia pod wpływem siły rzutu i przyciągania ziemi porównywał z wpływem jabłka na chłopca gdzieindziej lecącego. „Exercitationes paradoxicae adversus Aristotelem" (1624); „De vita, moribus et doctrina Epicuri" (Amsterdam, 1684) i „Syntagma philosophiae Epicuri" (1649 — 56), dokładnie przedstawiają system epikurejski, i wskutek tego **G.** (według Langego) stał się ojcem materjalizmu nowszych czasów. Z prac astronomicznych ważniejsze są: „Institutio astronomica" (1645 i później); „Tychonis Brachaei, Copernici, Peurbachji et Regiomontani vitae" (Paryż, 1654). Wszystkie wydali Montmort i Sorbière (6 t., Lion, 1658), Averani (Florencja, 1728), Kepler i Galileusz byli jego przyjaciołmi, Molini uczniem. Por. Thomas „La philosophie de **G.**" (1889); Kiefl „Gassendis Erkenntnisstheorie" (1893).

Gasser Józef von Valhorn, znakomity rzeźbiarz, * 1816 r. w Prägraten w Tyrolu. Kształcił się w Wiedniu i Rzymie. Od 1865—73 był profesorem akademji w Wiedniu. Wykonał wiele pięknych prac kolosalnych rozmiarów. Ozdobił posągami ratusz wiedeński, teatr Burgu (Prometeusz i Genowefa), gmach uniwersytecki, kościoły i inne budynki publiczne w Wiedniu. W r. 1879 wyniesiony został do godności szlacheckiej.

Gasser Hans, również niepospolity rzeźbiarz, * 1817 r. w Karyntji, † 1868. Od 1851 był w akademji wiedeńskiej nauczycielem rysunku, oraz modelowania z natury i antyków. Z większych prac jego posągi: *Wielanda* w Wejmarze (1857) i *Sonenfelsa* w Wiedniu, oraz model kolosalnej statuy Marji Teresy, ulany ze śpiżu przez Fernkorna (1862). **G.** wykonał także mnóstwo prześlicznych biustów i statuetek.—Obu Gasserom zawdzięcza Wiedeń wiele pięknych ozdób.

Gasté Armand, profesor i erudyta francuski, * 1838 r. w Vire. Pobierał nauki w Mans i Caen. W r. 1886 został profesorem literatury francuskiej w Caen. Napisał: „Les serments de Strasbourg," studjum historyczne, krytyczne i filozoficzne (1888) i „Les Insurrections populaires en Basse-Normandie au XV siècle, pendant l'occupation anglaise" (1889) i inne.

Gastein (słow. *Gostyń Iwoński*), wioska ze sławnemi źródłami mineralnemi w austrjackiem księstwie Salzburskiem (dawniej w arcybiskupstwie Iwońskiem), wzniesiona 1,000 met. nad poziom morza, u stóp góry Graukogel, nad rz. Ache, z wodospadem. Źródła te, w liczbie 18, należą do alkaliczno-solnych, z temperaturą 24°—48° C., najobfitsze i najgorętsze źródło jest Hauptquelle (48,4° C.); używane bywają przeważnie do kąpieli, są bardzo skuteczne w chorobach nerwowych, jak: newralgja, histerja, neurastenja, a także przy podagrze, reumatyzmie i chronicznych cierpieniach organów płciowych kobiecych. **G.** liczy 4,000 ludności. Dolina **G.** tworzy odgałęzienia boczne doliny Salzach, ma długości 4 klm., obejmuje 4 gminy z ludnością 4,400 miesz. Najwyższą w niej osadą jest Böckstein, w wys. 1127 m. nad poz. morza. Por. Reissacher „Der Curort Wildbad-Gastein" (Salzburg, 1865); Wiek „Die Bäder zu Hofgastein" (1883); Noë „G. und seine Nebenthäler" (1880).

Gasterosteus, ryba, ob. Ciernik.

Gastineau Benjamin, literat i publicysta francuski, * 1823 r. w Montreuil-Bellay, początkowo zecer, od 1843 począł agitować w duchu socjalistycznym; był czynnym współpracownikiem wielu czasopism. Po zamachu stanu deportowany do Algieru, wrócił do Francji 1854, ale za przewinienie prasowe wysłany był 1858 powtórnie tamże, skąd powrócił dopiero 1861 r. Podczas komuny mianowany był dyrektorem bibljoteki narodowej, wskutek czego po zajęciu Paryża przez Wersalczyków, schronił się do Belgji. Wydał między innemi: „Lutte du catho-

licisme et de la philosophie“ (1844); „Le bonheur sur terre“ (2 wyd., 1845); „L'orpheline de Waterloo“ (1847); „Le règne de satan“ (1848); „Les femmes et les moeurs de l' Algérie“ (1861); „Histoire de la folie humaine“ (1862); „Les femmes des Césars” (1863); „Les génies de la liberté“ (1865); „Les petits romans de Paris“ (1866); „Nouveaux romans de Paris“ (1868) i w. in.

Gastinel Leon Gustaw Cyprjan, muzyk, kompozytor francuski, * 1823 r., kształcił się w konserwatorjum paryskiem, napisał: 3 wielkie msze, 2 symfonje, 4 oratorja, 2 uwertury, nadto opery komiczne: „Le miroir“ (1853); „L'opera aux fenêtres“ (1857); „Titus et Berenice“ (1860); „Le buisson vert“ (1861); „La Kermesse“ (najpopularniejsza); „La dame des près“; „La tulipe bleue“ i in.

Gaston de Foix, ob. Foix.

Gastralgia, inaczej *cardialgia*, ból w okolicy żołądka; powstaje tak przy cierpieniach wydzielniczych żołądka, jak też i w chorobach nerwowych, stąd widzimy go przy wrzodzie i raku żołądka, przy nadmiernej kwasocie soku żołądkowego, przy neurastenji i histerji. Leczenie zmierza do usunięcia podstawowego cierpienia. Atak przerywa najprędzej podskórnie zastrzyknięta morfina.

Gastrea *(Gastraea)*, hypotetyczna istota zwierzęca w pierwotnych okresach geologicznych, która miała być przodkiem przeważnej części zwierząt dzisiejszych; uważa się jako formę, zbliżoną do młodych zarodków czyli gastrul (ob. Embrjologja) zwierząt obecnie żyjących.

Gastronomja *(Gastrologja)*, u starożytnych i obecnie jeszcze sztuka kucharska, znajomość wszystkiego, co ma związek ze smakiem i dobrem żywieniem człowieka. Literatura tego przedmiotu jest obfita, jak: Brillat-Savarin „Physiologie du goût“ (1825, liczne wydania); Hayward „Art of dining“; Georg „Verzeichniss der Litteratur über Speise und Trunk” (1688). Tu też należą liczne dzieła kucharskie.

Gastropacha, motyl, ob. Prządki.

Gastropoda, ob. Brzuchopełzy.

Gastrorrhagia, krwotok żołądkowy.

Gastroskop, *wziernik brzuszny*, przyrząd do rozpatrywania wnętrza żołądka przy pomocy oświetlenia elektrycznego.

Gastrostomia—zabieg operacyjny, polegający na utworzeniu w przedniej ściance żołądka utworu, w celu wprowadzania do niego pokarmów w przypadkach zwężenia (strictura) lub nowotworu w przełyku.

Gastrotomja, operacja polegająca na otwarciu żołądka od zewnątrz, przez rozcięcie ścianek brzusznych, w celu wydobycia z żołądka ciała obcego wielkiej objętości lub usunięcia guza, usadowionego w jakiejkolwiekbądź części żołądka. Od czasów antyseptyki i aseptyki operacja ta przestała być tak niebezpieczną; wynik jej zależy w zupełności od rodzaju sprawy patologicznej, jaka się toczy w żołądku.

Gastrozofja, toż co gastronomja.

Gastrula, ob. Embrjologja.

Gastryczny, tyczący się żołądka, trawienia, jak gastryczne choroby, gastryczna febra.

Gastyne Jules Bénoit), literat francuski, * 1847 r. Był kolejno dziennikarzem, romansopisarzem i komedjopisarzem. Z jego romansów wymienimy: „Les Tripoteurs” (1873); „L'Ecuyère masquée” (1878); „La Femme nue” (1883); „L'Amour et l'argent” (1884); „La Grotte du milliard” (1885) i inne.

Gasztold, pseudonim Wacława Gasztowta.

Gasztołd, ród litewski 1413 r., przypuszczony do używania herbu Habdank, lub też przyjmujący nazwę tę dla swego znaku pieczętnego, nabrał znaczenia za Jagiełłów. Za Kiejstuta 1364 *Gastawdus*, dowódca Wielony, nader dzielnie się bronił przeciw W. Mistrzowi krzyżackiemu Henrykowi Kniprode, i zdawszy się w końcu na łaskę, został zamordowany. *Jan* **G.,** wojewoda wileński, jeździł z Ramboldem, marszałkiem litewskim, do Jagiełły zawiadomić go, że Witold postanowił przyjąć koronę z rąk cesarza Zygmunta, i po zgonie Witolda, przeszedłszy na stronę Swidrygiełły, został z Ramboldem wzięty przez Polaków do niewoli pod Łuckiem 1431 r. Po zabiciu w. ks. Zygmunta, Gaśztołd wraz z Maciejem, biskupem wileńskim, Bostikem, Monwidem, Piotrem Montigerdowiczem ofiarowali czapkę w. książęcą Władysławowi III, wszakże gdy sejm litewski w Brześciu ogłosił w. księciem Kazimierza Jagiełończyka jego brata, między witającemi go nad Niemnem zjawił się i Gaśztołd 1440. Odtąd wpływając na umysł młodego książęcia, zniechęconego do Polaków za zarzuty, czynione przy jego urodzeniu Sonce Olszańskiej, przyszedł do takiego znaczenia w Litwie, iż właściwie nie Kazimierz, lecz **G.** nią rządził. Gdy Kazimierza obrano królem, gorąco występował przeciw unji i ujmował się za prawami Litwy do Podola, Oleska, Łopotyna i t. d., a gdy 1448 wyznaczono go na jednego z 12 komisarzy, mających w Parczowie 1451 ostatecznie tę kwestję z Polakami załatwić, wcale nie przyjechał, a i reszta jakoby przed gwałtem i przymusem, uciekła z biskupem Maciejem na czele. Wydawszy swą córkę, Marję, za Szymona Olelkowicza, syna Aleksandra Włodymirowicza, przezwanego Olelkiem, w. ks. Kijowszczyzny, gdy Aleksander † 1454, a Szymon po nim nastąpił, **G.** wszedł w umowę z Jerzym ks. na Ostrogu, aby strącić Kazimierza z tronu litewskiego i następnie osadzić pokrewieństwem z sobą związanego Szymona. Zamysł ten dumny, wykazujący całą pychę **G.** i jego nienawiść do Polski, rozbił się o obojętność Szymona, a i sam **G.** † 1458. Po zgonie Szymona (1470), lubo syn jego Bazyli miał prawo do następstwa w Kijo-

wie, i Gasztołdowie winni byli popierać swego siostrzana, woleli raczej dowieść Kazimierzowi IV niebezpieczeństwa zostawiania takiej ważnej prowincji dziedzicznie w jednym rodzie, i *Marcin* **G.** został namiestnikiem (capitaneus) wielkoksiążęcym w Kijowie, a Bazyli z matką i siostrą osiadł na dożywociu w Pińsku. Jednakże Kijowianie po dwakroć odparli **G.**, żądając natomiast albo Szymonowego brata Michała, rządcę W. Nowogrodu, albo kniazia ruskiej wiary, a choćby i Lacha, byleby krewniaka królewskiego. **G.** jednak, choć Lach (łacinnik) i Litwin nie z kniaziowskiego rodu, utrzymał się w Kijowie, który odtąd ulegał radzie wileńskiej, darzącej go kniaziami ruskimi na namiestników, jak Putiatycz, Dobrowicki, Pruński, Konst. Ostrogski. W r. 1482 znajdujemy Marcina **G.** namiestnikiem trockim. Z namiestnikiem wileńskim Olechną Sudymuntowiczem jest on obecny egzekucji Michała Olelkowicza, brata Szymona, w. ks. kijowskiego, który po niefortunnej próbie odzyskania Kijowa na Gasztołdzie, osiadł w Kopylusowym udziale, i stamtąd uknuł spisek z Teodorem ks. Bielskim, swym stryjecznym, w celu zabicia króla i oddania Litwy po rzekę Berezynę w ręce w. ks. Moskwy. Ścięty został z ks. Holszańskim; inni towarzysze, zwłaszcza Bielscy, zbiegli do Moskwy. Gasztołdowie przeto do końca okazali się konsekwentnymi w nienawiści do Olelkowiczów, bo nawet niektóre kroniki podają, jakoby Michał umarł u niego na uczcie. Myśl o udzielności Litwy, przebijająca w działaniu Gasztołdów za Kazimierza IV, występuje w złagodzonej formie za Zygmunta I i II. *Albert* **G.**, w. kanclerz litewski, układał statut litewski, 1529 przez Zygmunta I potwierdzony, a nareszcie wdowa po *Stanisławie* **G.**, wojewodzie trockim, Barbara Radziwiłłówna, zasiadła nietylko na wielkoksiążęcym, lecz i polskim tronie 1547 roku.

Gasztowt Wacław, literat, * w Cher we Francji, kształcił się w szkole batiniolskiej w Paryżu, następnie w kolegjum Chaptal. Zapoznał Francję w pięknym przekładzie ze Słowackim i Mickiewiczem. Wydał: „Oeuvres complètes de Jules Słowacki" z przedmową. Jest współredaktorem organu byłych uczniów szkoły batiniolskiej *Bulletin littéraire scientifique et art.* Tłómaczył też Brodzińskiego, Sienkiewicza, a także Vrchlickiego i Sládka na język polski i francuski.

Gaszyński.

Gaszyński, hrabia, herb: Na tarczy 5-dzielnej w polu I błękitnem—lew złoty ukoronowany; w II złotem—orzeł błękitny ukoronowany; III-e prawo-ukośnie ścięte linją zębatą, od góry złote, od dołu błękitne; w IV błękitnem dwa kółka złote; V-e środkowe stanowi tarcza, nakryta koroną książęcą, a na tarczy w polu czerwonem na srebrnym poprzecznym pasie—róża czerwona. Nad koroną hrabiowską trzy hełmy ukoronowane: w I—orzeł błękitny w koronie, w II—ogon pawi, w III—lew złoty w koronie. Labry błękitne, podbite złotem. Herb szląski.

Gaszyński Konstanty, poeta i prozaik polski, * 1809 r. we wsi Jeziora w Czerskiem, † 1866 r. w Aix we Francji; nauki pobierał w Warszawie, początkowo w liceum, następnie w uniwersytecie, gdzie ściśle zaprzyjaźnił się z Zygmuntem Krasińskim. Po upadku powstania listopadowego, w którym czynny brał udział, ostatnio jako oficer w korpusie Giełguda, udał się do Francji i tu przebywał po większej części w Aix w Prowancji, gdzie redagował *Mémorial d' Aix.* Zawód pisarski rozpoczął bardzo wcześnie, bowiem jeszcze jako uczeń liceum wydał w 1826 „Wiersz na zgon St. Staszica;" następnie jako student uniwersytetu objął redakcję „Pamiętnika dla płci pięknej" (1829—30), gdzie zamieszczał wiele swych utworów. Początkowo zwolennik klasycyzmu, wkrótce porzucił ten kierunek i zaczął pisać piosnki na ton ludowy. Jego pieśniom obozowym, wydanym potem p. t. „Pieśni pielgrzyma" (Paryż, 1832), brak siły porywającej. Z utworów poetycznych wydał nadto „Poezje" (Paryż, 1856), w których odznacza się piękna „Sielanka młodości" (osobno: Paryż, 1855), obszerniejszy obrazek o pierwszej miłości młodziana, która poszła w poniewierkę i złamała jego życie na zawsze; „Pro publico bono" (Paryż, 1858), zawierające satyrę „Gra i Karciarze" nagrodzoną na konkursie Tow. przyj. nauk poznańskiego; „Kilka pieśni" (Paryż, 1864). Poezje **G.** odznaczają się nadzwyczaj pięknym językiem i prostotą w opowiadaniu, zbliżającą go do Brodzińskiego. Ogólny zbiór poezji wyszedł jako 55 t. „Bibljoteki pisarzów polskich" Brockhausa (Lipsk, 1868). Z utworów prozaicznych, oprócz powieści „Dwaj Sreniawici" (2 t., Warszawa, 1830), napisanej pod wpływem panującego wtedy walterskotyzmu, wydał wyborne szkice powieściowe, klasyczne tak treścią, jak i formą, p. t. „Pan Dezydery Baczko i sługa jego Pafnucy" (Paryż, 1846 i 1860), oraz „Kontuszowe pogadanki" (Paryż, 1851); oprócz tego wydał: „Notatki oficera polskiego" (Paryż, 1832) i „Reszty pamiętnika Macieja Rogowskiego" (Paryż, 1847 i 53; także po francusku 1847). Zajmował się nadto przeszłością i literaturą przybranej swej ojczyzny Prowancji, którą całem sercem pokochał. Por. „Listy Krasińskiego do K. Gaszyńskiego" z przedmową J. I. Kraszewskiego (Lwów, 1882); Lucjan Siemieński „Konstanty Gaszyński"

Gaszyński Konstanty.

(Dzieła Siemieńskiego, tom V, Portrety literackie); „Roczniki Towarzystwa historyczno-literackiego" (1866).

Gaszyński K., pseudonim Zygmunta Krasińskiego.

Gatczyna, miasto w pow. Carskosielskim, gub. Petersburskiej, nad rz. Iżorą, 14,735 miesz. (1897), piękny pałac cesarski ze wspaniałym parkiem, wielka fabryka wyrobów porcelanowych, oraz instytut sierot. W d. 29 paździer. 1799 r. zawarto tu traktat pomiędzy Rosją a Szwecją.

Gateshead, miasto w angielskiem hrabstwie t. im., nad rz. Tyne, naprzeciwko miasta Newcastle, z którem połączona jest mostem 461 m. długim, liczy 86,000 miesz.; gisernie żelaza, fabryki machin, przetworów chemicznych, huty szklane.

Gath, jedno z pięciu miast Filistynów, wspominane w Starym Testamencie, jako miejsce urodzenia olbrzyma Goljata i miejsce często wznawiających się walk z Izraelitami. Król Dawid podbił je, Rehabeaum obwarował, a syryjski król Hasael zburzył.

Gatschet Albert, etnolog, * 1832 r. w Szwajcarji. W r. 1868 wyjechał do Ameryki, był urzędnikiem w biurze etnologicznem w Waszyngtonie. Bardzo cenione są jego badania mowy niektórych szczepów indyjskich.

Gatterer Jan Krzysztof, historyk niemiecki, * 1727 r. w Lichtenau pod Norymbergą, † 1799. Profesor historji w Getyndze, gdzie 1764 r. powołał do życia instytut historyczny, którego dyrekcję sam objął 1767; dla nauki historji znaczne położył zasługi. Z jednej bowiem strony we właściwem znaczeniu on pierwszy ujął traktowanie historji powszechnej, zaprowadzając w jej wykładzie metodę synchronistyczną, z drugiej zaś strony objaśnił związek historji z naukami pomocniczemi, oraz uporządkował je i uzasadnił na silnych naukowych podstawach. Teorja **G.** co do pochodzenia Słowian od Dako-Getów została przez Lelewela, a w części przez Bielowskiego, w zupełny system rozwiniętą. Celniejsze jego dzieła są: „Die Weltgeschichte in ihrem ganzen Umfange" (2 t., Getynga, 1785—87); „Versuch einer allgemeinen Weltgeschichte bis zur Entdeckung von Amerika" (1792). Następnie zaś podręczniki do pomocniczych nauk historycznych, jak „Praktische Diplomatik" (1799); „Handbuch der Genealogie und Heraldik" (Norymberga, 1761—72); „Abriss der Chronologie" (Getynga, 1775); „Kurze Begriff der Geographie" (2 ed., 1793), stanowią na tem polu badań epokę. Wydawał także *Allgemeine histor. Bibliotek* i *Histor. Journal.* Por. Heyne „Elogium Gatteri" (Getynga, 1800) i Wesendoncka „Die Begründung der neuen deutschen Geschichtschreibung durch G. und Schlözer" (Lipsk, 1878). —Jego córka *Magdalena Filipina* **G.,** * 1759 r. w Getyndze, † 1831 r., odznaczyła się jako poetka liryczna, a brat jej *Krzysztof Wilhelm Jakób* **G.,** * 1759 r., † 1838 r., starszy radca leśny w Heidelbergu, jest autorem kilku dzieł leśniczych.

Gatunek, w systematyce historji naturalnej zbiór osobników jednego typu, najniższy stopień w klasyfikacji zoologicznej i botanicznej. Ob. Darwinizm.

Gätzschmann Maurycy Ferdynand, górnik, * 1800 r. w Lipsku, † 1896 r., od 1832—72 r. profesor akademji górniczej w Freibergu i zarazem od 1841—52 dyrektor szkoły budownictwa tamże. Wydał: „Auf- und Untersuchung der Lagerstätten nützlicher Mineralien" (2 wyd., 1866); „Lehre von der bergmännischen Aufbereitung" (2 t., 1858—72); „Anleitung zur Grubenmauerung" (1831); „Die bergmännischen Gewinnungsarten" (1846); „Sammlung bergmänischer Ausdrüche" (1859, 2 wyd. 1881) i in.

Gau Franciszek Chrystjan, budowniczy i archeolog niemiecki, * 1790 r. w Kolonji, † 1853 r. w Paryżu; uczył się budownictwa w Paryżu, podróżował po Włoszech, Egipcie i Nubji; w r. 1825 pozyskał obywatelstwo francuskie i, mieszkając w Paryżu, zajmował się architekturą. Wybudował między innemi piękny kościół św. Klotyldy. **G.** był jednym z pierwszych, którzy wskazali ścisły związek, zachodzący pomiędzy okresami architektury a stadjami kultury w dziejach starożytnych narodów. Poglądy swoje rozwinął w dziele: „Les ruines de Pompéi" (4 t., Paryż, 1813—38), rozpoczętem przez Mazeis, a ukończonem przez **G.** Napisał także: „Antiquités de la Nubie" (Paryż, 1821—28).

Gauchos, w Ameryce południowej, ludzie mieszkający w tak zwanych pampasach, trudniący się hodowlą bydła i pasterstwem. Jest to lud napół dziki, należący po większej części do klasy mesticów, zręczny nadzwyczajnie w jeździe konnej i gotowy każdego czasu pierwszemu lepszemu służyć stronnictwu; uważają się za Hiszpanów; są jednak owocem związków, zawieranych przez Hiszpanów z Indjankami. Nieustanne wojny domowe wywarły na nich wpływ wielce demoralizujący. Prezydenci Argentyny, jak Rosas i Urquiza, byli synami pampasów. Typ **G.** powoli zanika.

Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus — radujmy się, póki jesteśmy młodzi. Pierwsze wyrazy śpiewki, pochodzącej z XIII wieku, niewiadomo przez kogo skomponowanej, a śpiewanej zwykle przez studentów uniwersytetów, zwłaszcza niemieckich. Por. Schwetschke „Zur Geschichte des G. i." (Hal. 1877).

Gaudeker.

Gaudeker, *(Gaudecker, Gutaker),* herb: W polu

czerwonem trzy trąby srebrne w gwiazdę, wylotami do siebie. U szczytu pół bawołu czarnego lub białego. Labry czerwone, podbite srebrem.

Gaudencjusz, Gaudenty, brat św. Wojciecha, właściwie *Radim*, ob. Radzyn.

Gaudenzdorf, część Wiednia, należąca do okręgu 12 (Meidling), liczne fabryki, 13,000 m.

Gaudez (Andrien-Etienne), rzeźbiarz francuski, * 1845 w Lionie, wstąpił do szkoły sztuk pięknych w 1862, był uczniem Jouffroy. Pierwsza jego statua „La Nymphe Egerie" ukazała się w Salonie w 1884 r. Następujące jego prace zostały odznaczone: „Bacchante," „La Marchande d'amour," „Eufance de Jupiter" (1878); „Moissonneur" (1879), reprodukowany w bronzie w następnym roku z „Florą i Ceres" grupą w marmurze; „La Nymphe Echo," „Ciseleur du XVI siècle" (1881), reprodukowany następnego roku w bronzie; „La Danse au moyen âge," „Watteau," grupa z bronzu. **G.** otrzymał 3 medale w 1879 r., dwa w 1881 r. i jeden złoty medal na wystawie powszechnej w 1889 r.

Gaudichaud Karol Beaupré, botanik i podróżnik. * 1789 w Angoulême, † 1864; odbył kilka podróży zamorskich, w których znakomite zgromadził zbiory i ciekawe poczynił odkrycia. Ważniejsze jego dzieła są: „Organographie" i „Flore des iles Malouines."

Gaudin Marcin Michał Karol, książę Gaety, francuski mąż stanu, * 1756 w St.-Denis, po 18 Brumaire'a mianowany przez Napoleona ministrem finansów, 1808 hrabią, a 1809 księciem Gaety, kierował ministerjum skarbu aż do Restauracji. Podczas Stu dni wyniesiony przez Napoleona na godność para, zasiadał w latach 1815—18 w izbie deputowanych; w r. 1820 został dyrektorem banku i sprawował ten urząd do r. 1834, w którym usunął się do Jennevillers, gdzie † 1841. Jego „Mémoires, souvenirs, opinions et écrits" (2 t., Paryż, 1826, dodatek 1834) są ważne dla historji finansów francuskich w latach 1800—20.

Gaudium (łac.), znaczy radość, wesołość, przyjemność.

Gaudry Albert, paleontolog francuski, * 1827, po ukończeniu studjów podróżował od 1863 po Wschodzie, gdzie przebywał lat kilka, w r. 1872 został mianowany prof. w muzeum paleontologicznem w Paryżu. Napisał: „Recherches scientifiques en Orient" (1855); „Contemporanéité de l'espèce humaine et de diverses espèces animales aujourd'hui éteintes" (1861); „Géologie de l'île de Chypre" (8862); „Animaux fossiles et géologie de l'Attique" (1862—1867, z 75 tablicami); „Animaux fossiles du Mont-Lébéron" (razem z Fischerem i Tournouerem, 1873 r., z 20 tablicami); „Matériaux pour l'histoire des temps quaternaires" (1876—80, 2 zesz.); „Les enchaînements du monde animal dans les temps géologiques" (1877—90, 3 cz.); „Les ancêtres de nos animaux dans les temps géologiques" (1888)

Gaudy Franciszek Bernard Henryk Wilhelm, baron de, poeta niemiecki, * 1800 we Frankfurcie nad rz. Odrą, † 1840 w Berlinie, był przez krótki przeciąg czasu oficerem w wojsku pruskiem, później poświęcił się wyłącznie poezji. Celniejsze jego utwory są: „Kaiserlieder" (Lipsk, 1835); „Novelletten" (Berlin, 1837); „Lieder und Romanzen" (Lipsk, 1837). W twórczości **G.** przebija silnie wpływ Heine'go, po części Bérangera. W poglądach swoich jest zdecydowanym zwolennikiem francuskiego liberalizmu. Jako owoc swych podróży ogłosił: „Mein Römerzug" (3 t., Berlin, 1836); „Aus dem Tagebuche eines wandernden Schneidergesellen" (Lipsk, 1836 i 1871) i „Venetianische Novellen" (2 t., Bunzlau, 1838). Tłómaczył także Bérangera i niektóre rzeczy z Niemcewicza i Mickiewicza. Zbiorowe wydanie poezji **G.** uskutecznił A. Müller (2 t., Berlin, 1845 i 1853).

Gauermann Jakób, pejzażysta, rysownik i miedziorytnik niemiecki, * 1773 r. w Oeffingen pod Stuttgartem, † 1843; od r. 1818 nadworny malarz arcyksięcia Jana, obrazami swemi z życia austrjackich górali stał się założycielem rodzaju sielanek świata alpejskiego.

Gauermann Fryderyk, syn poprzedniego, * 1807 w Miesenbach pod Guttensteinem w Austrji, † 1862, był również znakomitym pejzażystą. Celował głównie w malowaniu zwierząt. Sceny z życia pasterzy, myśliwych i rolników są zwykle treścią licznych jego malowideł. Do wybitniejszych należą: „Przepaść skalna" (1830 u Rotszylda w Paryżu); „Widok w górach i scena myśliwska" (1840); „Zabity niedźwiedź" (1846); „Źródło w Tyrolu" (1852); „Droga alpejska" (1857, własność cesarza austrjackiego).

Gaufrès Mathieu Jules, pedagog francuski, * 1827 roku. Pobierał nauki w liceum w Nîmes, był tam następnie przez kilka lat profesorem. W r. 1852 zamieszkał w Paryżu. Od 1884 był reprezentantem okręgu Batignolles w radzie municypalnej, gdzie się zajmował specjalnie kwestją pedagogiczną. Napisał: „Claude Baduel, ou la réforme des études au XVI siècle" (1880); „Horace Mann, sa vie et son oeuvre" (1888).

Gaugamela, miasto w Asyrji, w bliskości Arbeli, śród obszernej równiny, na której Aleksander Wielki w październiku 331 przed Chr. odniósł świetne zwycięstwo nad Darjuszem Kodomanem.

Gaultheria *(Starzęśla)*, rodzaj roślin z rodziny wrzosieniowych, obejmujący krzewy amerykańskie, hodowane niekiedy w ogrodach europejskich. Gorzkawe liście gatunku **G.** *procumbens* stanowią w Ameryce płn. środek pobudzający, słabo narkotyczny; odwar ich używa się jak herbata *(herbata kanadyjska)*. Owoc mięsisty, właściwie kielich jagodowy, otaczający torebkę, jest

jadalny. Z liści, przez destylację z wodą, otrzymuje się *olejek gaulterjowy (oil of wintergreen)*; posiada on miłą woń i używa się do mydeł perfumowanych; główną jego część składową stanowi eter salicylometylowy *(kwas gaulterjowy)*.

Gaume Jan Józef, teolog rzymsko-kat. francuski, * 1802 r. w Nièvre; od r. 1827 profesor teologji w seminarjum w Nevers, następnie kanonik i wikarjusz generalny tejże djecezji. Od 1832 pracował dla księgarni katolickiej, założonej przez jego braci w Paryżu. Celniejsze jego dzieła są: „Catéchisme de persévérance“ (8 t., 1838), przetłómaczone na język polski przez L. Rogalskiego, El. Ziemięcką, ks. Dziubackiego i Ant. Żyszkiewicza p. t.: „Zasady i całość wiary katolickiej“ (Warszawa, 1852 i 1859); „Manuel des confesseurs“ (1838, przekład polski, Wilno, 1860); „Histoire de la société domestique, ou influence du christianisme sur la famille” (2 t., 1844, przełożone na język polski przez Belejowską, Warszawa, 1859); „Historja katakumb czyli Rzym podziemny,” przekład L. Rogalskiego (1853), oraz wiele innych (ob. Bibl. Estrejchera); „Dokądżeśmy zaszli,“ studjum nad wypadkami 1870—71; przełożył ks. S. S. D.“ (Wilno, 1852).

Gaupp Ernest Teodor, prawnik niemiecki, * 1786 w Dolnym Szląsku, † 1859 r., od r. 1821 profesor przy uniwersytecie wrocławskim, od roku 1832 członek wyższego sądu ziemskiego we Wrocławiu, wydał: „Geschichte des deutschen Reiches und Rechtes“ (1825); „Lex Frisionum“ (Wrocław, 1832); „Das alte Gesetz der Thüringer” (Wrocław, 1834); „Recht und Verfassung der alten Sachsen” (1837); „Lex Francorum Chamavorum” (1855); „Das alte magdeburgische und hallische Recht“ (1826); „Das schlesische Landrecht” (1828); „Deutsche Stadtrechte des Mittelalters“ (2 t., 1851—52), objaśnił historję i znaczenie szląskiego prawa krajowego, prawa magdeburskiego i halskiego i rozpoczął wydawnictwo zbioru niemieckich *Praw miejskich* wieków średnich (1 t., Wrocław, 1851); „Ueber die Bildung der ersten Kammer in Preussen“ (Wrocław, 1852); „Von Femgerichten“ (1857).

Gaurizankar *(Mount Everest)*, szczyt w górach Himalajskich, ma 8,840 m. wysokości i leży pod 27°59′ szer. płn., oraz 86°55′ dł. wsch. od Gr. Aż do odkrycia góry Grahama, szczyt ten uważany był za najwyższy na ziemi.

Gauss Karol Fryderyk, jeden z największych matematyków, * 1777 w Brunświku, † 1855 r. Syn biednego rzemieślnika, od dzieciństwa już okazywał nadzwyczajną zdolność do rozwiązywania zadań matematycznych; nauki średnie odbył w Brunświku, wyższe w Getyndze. Gdy planeta Ceres, odkryta przez Piazzi'ego, znikła w promieniach słonecznych, a wszyscy matematycy europejscy napróżno usiłowali z krótkiego czasu obserwacji planety nakreślić jej drogę, **G.** podał rozwiązanie tego zadania, które natychmiast powiodło do odszukania planety. W r. 1807 **G.** został profesorem matematyki i dyrektorem obserwatorjum w Getyndze. Różne części matematyki czystej i stosowanej zawdzięczają mu wiele najważniejszych twierdzeń i badań. W roku 1821—4 przeprowadził hanowerski pomiar długości stopnia, przy czem użył wynalezionego przez siebie heljotropu (ob.). Teorja magnetyzmu ziemskiego znakomicie przez **G.** rozwiniętą została; rezultaty tych badań zawarte są w „Resultaten aus den Beobachtungen des magnetischen Vereins.” Niemniej ważną jest, dla astronomji i pokrewnych jej nauk, rozwinięta przez **G.** teorja najmniejszych kwadratów. Słynniejsze jego dzieła są: „Disquisitiones arithmeticae“ (1801); „Theoria motus corporum coelestium“ (1809, po niemiecku 1865); „Theoria combinationis observationum erroribus minimis obnoxiae” (1825); „Intensitas vis magneticae terrestris” (1833); „Dioptrische Untersuchungen“ (1843) i in. Por. Hanselman „K. F. Gauss. Zwölf Kapitel aus seinem Leben” (1878). Wybór dzieł **G.** wyszedł w wydawanej przez Ostwalda bibljotece „Klassikern der exakten Wissenschaften” (t. 2, 5, 14, 19, 53). Pomnik **G.** (dłóta Schapera) odsłoniono w Brunświku 1880.

Gauss Karol.

Gautama, nazwisko założyciela religji Buddhy, ob. Buddha.

Gautherin Jean, rzeźbiarz francuski, * 1840 w Ouroux, † 1890, syn rolnika, był uczniem Gumery i Dumont'a. Z dzieł jego wymienimy; „Narcisse” statua w gipsie; „Portret de M. Gumery“ biust z marmuru; „Portrait d'enfant“ z terrakoty; „Saint Sébastien,” „Saint Cérénus,” „Clotilde de Surville,” „Le Paradis perdu,” „La République française,“ „Pierre Véron,“ grupa „Paradis perdu,” „La Ville de Paris,“ „Le Réveil,“ „Le Travail,“ „l'Inspiration,“ „Avant l'orage.” **G.** otrzymał medal w 1868 i 1870 r.; medal 3-ej klasy w r. 1873; medal 3 klasy na wystawie powszechnej w r. 1878 z dekoracją Legji honorowej i medal złoty na wystawie powszechnej w r. 1889.

Gauthier Karol, rzeźbiarz francuski, * 1831 w Chauvirey-le-Châtel, uczeń Darboys, następnie Jouffroy. W r. 1861 wystawił w Salonie pracę p. t.: „Le Pêcheur“ (rybak), w roku 1863 „Jeune fille effeuillant une marguerite“ (dziewczynkę obrywającą listki margerytki), w r. 1865 „Agar dans le désert“ („Hagar na puszczy“), w roku 1866 „św. Sebastjan,“ w 1867 „Biust Webera,“ w r. 1873 „Andromedę,“ 1880 Kleopatrę,“

1884 „Pierwszą lekcję," 1885 „Poranek," 1888 „Algerję." Otrzymał medal w Salonie w r. 1865, 1866 i 1869, w r. 1889 na wystawie powszechnej medal srebrny.

Gautier Teofil, poeta i literat francuski, * roku 1811 w Tarbes, † 1872. Malarstwo porzucił dla poezji i został jednym z najgorętszych zwolenników Wiktora Hugo i szkoły nowo-romantycznej. W r. 1830 wydał pierwszy tom „Poésies," 1832 legendę „Albertus," a r. 1838 poemat „La comédie de la mort," jedną z najoryginalniejszych swych produkcji. Równocześnie pisywał do *France littéraire*, artykuły o poetach XVII w., które wydał p. t.: „Les Grotesques" (2 t., Paryż, 1844); od 1836 dawał przez lat 20 artykuły krytyczne o teatrze i sztuce do dziennika *Presse*, z którego przeszedł do urzędowego dziennika *Moniteur*, a następnie do *Journal officiel*, ale krytyki jego straciły już dawną żywość i ostry ton polemiczny. W r. 1852 wydał „Emaux et camées," w których daje skrajny wyraz swojemu kultowi dla czystej sztuki (l'art pour l'art) i staje się założycielem poetyckiej szkoły parnasowców. Z pomiędzy jego noweli i romansów wymieniamy: „Les Jeune-France" (1833); „Mademoiselle de Maupin" (1835), której przedmowa, dla niezwykłej śmiałości, ogromnego narobiła hałasu; „Fortunio" (1838); „Lerme du diable" (1839); „Le Capitaine Fracasse" (2 t., 1863) i t. d.; dramaty i wodewile małe miały powodzenie, świetne za to są teksty do słynnych baletów: „Giselle" (1841); „La Péri" (1843); „Sacountala" (1848). Wyborne są także jego obrazy z podróży, jak: „Tra los montes" (1843); „Zigzaiki" (1845); „Italia" (1852); „Constantinople" (1853); „Trésors de la Russie ancienne et moderne" (1860—63), wydane pod opieką cesarza Aleksandra II; „Quand on voyage" (1865) i „Voyage en Russie" (2 t., 1866). Napisał także rodzaj autobiografji p. t.: „Ménagerie intime" (1769); „Histoire du Romantisme 1830—68" (4 wydanie 1884); „Portraits et souvenirs littéraires" (1875); „L'Orient" (2 t., 1877). **G.** ważne w literaturze francuskiej zajmuje miejsce jako znakomity romansopisarz i nowelista, pierwszorzędny liryk i jeden z najwytrawniejszych krytyków artystycznych. Utworzył nawet własną szkołę, której najcelniejszymi przedstawicielami są: Karol Baudelaire, Teodor Banville i Paweł Saint-Victor. Por. Feydeau „Téophile **G.** Souvenirs intimes" (Paryż, 1874); Bergerat „Th. **G.** entretiens, souvenirs et correspondance" (1878); Spoelberch de Lovenjoul „Histoire des oeuvres de Th. **G.**" (1887); Maxime du Camp „Th. **G.**" (1890).

Gautier Emil Teodor Leon, literat i paleograf francuski, * 1832, † 1897, kształcił się w Ecole des Chartes, następnie był urzędnikiem w Archiwum Narodowem, 1871 r. profesorem paleografji w Ecole des Chartes, od 1887 członkiem akademji napisów. Napisał: „Epopées françaises" „Etude sur les origines de la littérature nationale" (2 t., 1866—67, 2 wyd., 1878—84, t. 4); „Etudes historiques pour la défense de l'Eglise" (1864); „Portraits littéraires" (1868); „La Chevalerie" (1884, ilustrowane); „Histoire de la poésie liturgique au moyen âge" (1887); „La Poésie religieuse dans les cloître des IX et XI siècle" (1889); „Portraits du XVII siècle" (1890); „Portraits du XIX siècle" (4 t., 1894—95) i in.

Gautier Albert Hipolit, publicysta francuski, * 1835 r., kształcił się w Montpellier i w Paryżu doktoryzował się w r. 1863. Założył pismo *La Gazette littéraire*, był redaktorem *Moniteur'a*. Napisał: „Pendant le Seize Mai 1880;" „Les Français au Tonkin 1884 — 89;" „Les curiosités de l'Exposition universelle de 1867, de 1878, de 1889) i romans humorystyczny p. t.: „En se cherchant."

Gautier Judyta, córka Teofila, * 1850, studjowała język chiński i ogłosiła w r. 1867 przekład z tegoż p. t.: „Livre de jade," oraz romanse pióra własnego: „Le dragon impérial," „L'usurpateur" (1875); „Lucienne" (1877); „Iskender" (1886); „Les peuples étranges" (1879); „Richard Wagner et son oeuvre poétique" (1882).

Gautier, hrabiowie de Brienne, ob. Brienne (rodzina francuska).

Gautsch von *Frankenthurm* Paweł, baron, minister austrjacki, * 1851 w Wiedniu, syn komisarza policji, kształcił się w Theresianum, studjował prawo w uniwersytecie wiedeńskim, 1874 wstąpił na służbę do ministerjum oświaty, 1881 został dyrektorem Theresianum, w listopadzie 1885 ministrem oświaty na miejsce Conrada von Eybesfeld i jednym z pierwszych czynów jego na tem stanowisku było usunięcie z bibljotek szkolnych wszystkich książek liberalnych i zwinięcie kilku szkół czeskich. W r. 1890 otrzymał tytuł barona. W r. 1897 po upadku gabinetu Badeniego, otrzymał misję utworzenia nowego ministerjum, ale nie mogąc przezwyciężyć trudności, podał się do dymisji 1898, a stanowisko jego zajął hr. Thun.

Gavantus, właściwie *Gavanti*, * w Monza; † 1638 r. w Medjolanie; wstąpiwszy do zgromadzenia św. Pawła (Barnabitów), był profesorem w wielu klasztorach, a później generałem i konsultorem kongregacji obrzędów. Papieże Klemens VIII i Urban VIII powołali go na członka komisji do rewizji Brewjarza i Mszału. Najważniejsze jego dzieło jest: „Thesaurus sacrorum Rituum, sive Commentaria in rubricas Missalis et Breviarii Romani" (najdokładniejsze wydanie turyńskie 1736—40, 5 t.), oraz rozprawa p. t.: „Octavarium Romanum," w której dowodzi, że Natannel (wspomniany w Ewangelji) jest to św. Bartłomiej apostoł.

Gavarni Paweł, a właściwie *Sulpicjusz Wilhelm Chevalier*, słynny rysownik francuski, * 1801

z ubogich rodziców w Paryżu, † 1866 r. Kierując się na mechanika, wieczorami chodził do bezpłatnej szkoły rysunków. W 34 r. życia począł dawać rysunki do dzienników mód i w wyższych sferach społeczeństwa prędki zyskał rozgłos. Wkrótce sam objął kierownictwo dziennika mód „Les gens du monde" i wydał cały szereg litografowanych kompozycji, które kontynuował dalej w „Charivari." Treść do pierwszych swych utworów brał z życia młodzieży paryskiej; takiemi są: „Les Lorettes," „Les actrices," „Les coulisses," „Les fashionables," „Les artistes," „Les étudiants de Paris," „Les débardeurs," „Les bals masqués," „Le Carnaval" i t. d. Później w drugim okresie swej twórczości przedstawiał sceny z życia tak zwanego dobrego towarzystwa, jak: „Les enfants terribles," „Les parents terribles," „Les fourberies des femmes," „La politique des femmes," „Les rêves" i t. d. Wszystkie te obrazki zyskały wyjątkowe, ale zasłużone oklaski. G. nie był wcale zwyczajnym karykaturzystą. Oryginalności nikt mu zaprzeczyć nie może, i w swoim rodzaju nie ma sobie równego. Z niewypowiedzianą łatwością, dosadnością, talentem, dowcipem, humorem i wiernością przedstawia wszystkie najwłaściwsze rysy charakteru francuskiego. Zarówno podziwiać w nim trzeba artyzm, jak prawdę i gruntowność treści. Szczytu dosięgnął w *Propos de Thomas Viraloque* i w *Lorettes vieillies*. W r. 1849 odbył podróż do Anglji i dał ogromną ilość nowych kompozycji, przedstawiających po większej części nędzę i poniżenie ludności londyńskiej. Z czasem tracił dawną wesołość, stawał się coraz poważniejszym a rysunki jego, jakkolwiek dobrze przyjmowane, nierównie mniejszą cieszyły się popularnością. Do kompozycji swych dodawał zwykle napisy, w których kilku słowami streszczał, rzec można, całą historję społeczną. Słynął także jako niepospolity litograf. W ostatnich czasach zajmował się ze stratą dla sztuki udoskonaleniem żeglugi napowietrznej. Oprócz jego „Oeuvres choisies" (4 t., Paryż, 1845), opatrzonych tekstem przez Janina, T. Gautier i Balzaca, wyszły jeszcze „Perles et parures" (2 t., 1850). Bardzo interesujące studja o G. pisali Claretie i Yviart. Ten ostatni ogłosił także jego „Fragments posthumes" (Paryż, 1869), wierszem i prozą. Por. Armelhault i Bocher „L'oeuvre de G., catalogue raisonné" (Paryż, 1873) i biografję G. przez Gon-Court'a (1873 i 1879).

Gavazzi Aleksander, * 1809 w Bolonji, † roku 1889 w Rzymie, w 16 roku życia wstąpił do kongregacji Barnabitów, był profes. wymowy w Neapolu, gdzie zjednał sobie sławę jako znakomity, a następnie i wolnomyślny kaznodzeja. Wyznając zasady liberalne, był od r. 1847 jednym z najczynniejszych przywódców ruchu politycznego, a w latach 1848—49 miewał nader podniecające mowy. Z tego powodu prześladowany wszędzie, schronił się do Anglji, gdzie, również jak później w Ameryce północnej i w Kanadzie, namiętnie powstawał przeciwko władzy świeckiej papieża. W tym celu założył tam pismo *Gavazzi's free word*, wrogie dla księży i Jezuitów. W r. 1850 przeszedł do kościoła ewangelickiego i objął kierownictwo ewangelickiej gminy włoskiej w Londynie. W r. 1851 wydał opis swego życia (po włosku i angielsku), oraz niektóre swe kazania (1859). W r. 1854 powrócił do Londynu. Od 1860 r. był niezmiernie czynny we Włoszech, jako mówca ludowy i towarzysz Garibaldi'ego w wyprawie do Sycylji i Neapolu. W r. 1861 za jedno swe kazanie został uwięziony we Florencji. W r. 1870 osiadł w Rzymie, gdzie prowadził gorącą agitację na rzecz wolnego kościoła włoskiego. W r. 1875 założył teologiczną szkołę wolnego kościoła i sam był jej profesorem. Ogłosił nadto: „No union with Rome" (Londyn, 1871) i „The priest in absolution" (1877).

Gaveau Abel, ksiądz, napisał: „Vie de saint Stanislas Kostka" (2 t., Tours, 1884).

Gavrilović Jan (Jovan), statysta i pisarz serbski, * 1796 w Wukowarze, † koło r. 1880, sekretarz poselstwa w Carogrodzie, od r. 1833 służył w kancelarji osobistej księcia Miłosza, od 1835 w ministerjum skarbu. Pracował i przy następnych władcach Serbji, Michale, Aleksandrze i Milanie. Ogłosił: „Rjecznik goografijsko-statisticni Srbije" (1848); „Zemljopis Srpske Kneževine i Turskogo carstva" (1850); „Trgovaczki zemljopis" (1853); „Neszto iz rada srpske finansije" (1857), oraz rozprawy w *Glasniku*.

Gawalewicz Marjan, literat, * 1852 we Lwowie, uczył się tamże w szkołach średnich, instytucie technicznym, oraz w uniwersytecie krakowskim. Zaczął pisać bardzo wcześnie; pierwszą nowelę p. t.: „Jedno więcej," wydrukował we lwowskim „Przyjacielu domowym," z r. 1868; w Krakowie redagował z Kaz. Bartoszewiczem od r. 1874 „Szkice literackie i społeczne" (tygodnik), przez pewien czas także „Djabła," pismo humorystyczne, także z Bartoszewiczem. W roku 1876 przybył do Warszawy na wezwanie Wacława Szymanowskiego i zaczął pracować w *Kurjerze Warszawskim*; redagował potem *Tygodnik powszechny* i *Romans i powieść*; należał jako feljetonista (Quis) przez lat kilka do redakcji *Kłosów*, które porzucił dla *Tygod. powsz.* Po jego sprzedaniu Gebethnerowi i Wolfowi, wstąpił do *Gazety polskiej*, a następnie został współredaktorem *Tygod. ilustr.* i jego kierownikiem literackim do r. 1898. Następnie objął redakcję *Kurjera niedzielnego*, który przetworzył na *Tygo-*

Gawalewicz M.

dnik polski, z którego ustąpił po pół roku. Długie lata był feljetonistą *Bluszczu* („Pogawędki“) i *Tygodnika romansów i powieści*; wogóle napisał przeszło 1,000 feljetonów w rozmaitych pismach codziennych i tygodniowych; jako recenzent teatralny, prowadził feljeton w *Gazecie Warsz.*; najdłużej pisywał sprawozdanie z teatru w *Kur. porannym*, oraz w innych dziennikach i tygodnikach. Od drobnych nowel w *Kur. warsz.* przerzucił się do powieści; pierwszą większą powieść p. t.: „Gasnąca dusza“ wydrukował w *Bluszczu* 1886, tamże „Filistrów“ (2 t., 1887), któremi rozpoczął szereg powieści społeczno-obyczajowych, jak: „Drugie pokolenie“ (2 t.), „Biedni ludzie,“ „Majster do wszystkiego,“ „Mechesy” (2 t.), „Od jutra,“ „Szubrawcy“ (3 t.), „Warszawa“ (3 t.). Nadto szereg powieści z podkładem psychologicznym, jak „Ćma,“ tłómaczona na język niemiecki i rosyjski, „Mgła,“ „Bluszcz,“ „Cudak,” „Znak zapytania.” Wydał kilka zbiorów nowel, mianowicie: „O niej” (2 t.), „Z mego albumu,” „Żona,” „Motyl,” „Dusza w odłocie,” „Szkice i obrazki.“ Szereg studjów krytyczno-literackich: o „Śpiewaku Wiesława,” „O Franciszku Zabłockim,” „Auguście Wilkońskim,” „Bohdanie Zaleskim,” „Józefie Korzeniowskim” i in. Obszerniejszą monografję Tomasza Zana opracowuje p. t.: „Druh Mickiewicza“ w 2-ch tomach na podstawie źródeł archiwalnych. Pisał o „Antonjuszu i Kleopatrze“ i „Makbecie” Szekspira. Mnóstwo poezji lirycznych, podznaczonych literą *n.*, umieścił w pismach perjodycznych, wydawszy osobny zbiór w Krakowie p. t.: „Poezje,” z ilustracjami Piotra Stachiewicza. Dla sceny napisał cały szereg komedji jednoaktowych i obrazków dramatycznych, jak „Barkarola” (tłómaczona na język niemiecki i grana w berlińskim Residenz—Theater), „Dzisiejsi,” „Perła,” „Preludjum Chopina,” „Po drodze,” „Guzik,“ „Kraszewski w Warszawie,” „Z rozpaczy,“ „We czworo,” „Stare długi” (2 akty) i t. d. Wprowadził na estradę oryginalne monologi; tłómaczył kilka sztuk z niemieckiego, francuskiego i włoskiego dla scen warszawskich. Osobno wydał utwór poetycki p. t.: „Królowa niebios,” osnuty na legendach ludowych, wierszem i prozą, która zdobyła sobie szeroką poczytność zarówno dla treści, jak i ilustracji P. Stachiewicza; tłómaczono go na język czeski, włoski, francuski i angielski. W roku 1898 odbył podróż na Wschód, zwiedził Turcję, Azję Mniejszą i Grecję, a wrażenia z tej podróży spisał w niedokończonych jeszcze szkicach p. t.: „Tu i tam,” drukowanych w *Kurjerze niedzielnym.*

Gawarecki Wincenty Hipolit, * 1788 w Borzeniu, dawnem województwie Płockiem, † 1852 roku tamże, pobierał nauki w szkołach płockich, a ukończył je w liceum warszawskiem; następnie słuchał kursów prawa w szkole prawa Księstwa Warszawskiego. Zasłużony badacz rzeczy ojczystych, oprócz licznych opisów miast dawnego Mazowsza i rozpraw, w rozmaitych rozrzuconych pismach, wydał oddzielnie: „Rozprawa o prawie własnej czyli koniecznej obrony” (Warszawa, 1815); „Wiadomość o sądzie pokoju“ (1816); „Wiadomość o mieście Płocku“ (1821); „Rozprawa o opiekach z przystosowaniem prawa cywilnego w Królestwie Polskiem istniejącego“ (1823); „Pisma historyczne“ (1824); „Opis topograficzno-historyczny ziemi Dobrzyńskiej“ (Płock, 1825); „Wiadomość historyczna o mieście Pułtusku“ (Warszawa, 1827); „Przywileje, nadania i swobody przez królów polskich, książąt mazowieckich i biskupów płockich, udzielone miastom Województwa Płockiego, z dodaniem wiadomości o Księstwie Sielońskiem” (Warszawa, 1828); „Pisma“ (1844) i in.

Gawarecki Zygmunt, pisarz agronomiczny, po roku 1863 stale zamieszkały w Paryżu, syn poprzed., * 1827 w Płockiem; nauki pobierał w gimnazjum płockiem, następnie w instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Marymoncie, poczem gospodarował pod Warszawą, biorąc czynny udział w spółpracownictwie *Gazety rolniczej*, wydawanej pod redakcją A. Mieczyńskiego. Obok tego napisał następujące oddzielne dzieła: „Uprawa chmielu“ (Warszawa, 1861); „Chów królików” (Warszawa, 1861); „Polskie stawowe gospodarstwo” (Warszawa, 1861); „Rolnik polski” (2 t., Warszawa, 1862); „Uprawa roślin pastewnych w Polsce“ (2 t., Warszawa, 1862); „Włościanin polski” (gospodarstwo na pytania i odpowiedzi, Warszawa, 1862); „Notatki agronoma podczas dwu oblężeń Paryża“ (Warszawa, 1873) i „Pszczoły włoskie.“

Gaweł, inaczej *Gallus*, *Gallunus*, *Gilian*, *Gallo* (św.), mnich benedyktyński, * w Irlandji około połowy VI w., † około 646. W czasie podróży ze ś. Kolumbanem zbud. nad jez. Konstancjeńskiem kilka pustelni, które dały początek sławnemu w wiekach średnich opactwu ś. Galla, a następnie ono dało nazwę jednemu kantonowi Szwajcarskiemu. Kościół rzymsko-katol. obchodzi jego pamiątkę 16 paźdz. Por. Rettberg „Observationes ad vitam S. Galli spectantes” (Marburg, 1842); Ebrard „Die Iroschottische Missionskirche” (1873).

Gawęda, w teorji poezji, utwór epicki, mniej lub więcej urozmaicony, ale jednolity w swej osnowie, na tle podań dziejowych, tradycji narodowej, lub życia współczesnego osnuty. Jest to rodzaj powieści epickiej w ogólniejszem znaczeniu tej nazwy. Pierwszą, czysto polską tego rodzaju próbą w literaturze polskiej, wspaniałym prototypem gawędy poetyckiej, jest „Pan Tadeusz“ Mickiewicza. Do tego rodzaju utworów należą: „Pamiątki Soplicy“ Rzewuskiego, „Przygody Winnickiego“ i „Mohort“ Pola, „Dworzec mojego dziadka“ Fr. Morawskiego, „Uro-

dzony Jan Dęboróg", „Chodyka", „Spowiedź pana Korsaka" L. Kondratowicza, „Sroczka" Ada. Pługa i inne. Por. A. G. Bem „Teorja poezji polskiej z przykładami w zarysie popularnym analityczno-dziejowym" (Petersburg, 1899).

Gawiński Jan.

Gawiński Jan, sielankopisarz polski, * w połowie XVII wieku w Wielomowicach pod Krakowem. Towarzysz szkolny (w kolegjum sandomirskiem lub w akademji krakowskiej) i przyjaciel Wespazjana Kochowskiego (ob.). Naprzód był dworzaninem królewicza Ferdynanda Karola, potem urzędnikiem w grodzie krakowskim. Za Jana Kazimierza służył wojskowo i brał udział w wyprawach ukraińskich. Inne szczegóły życia, prócz że był żonatym, niewiadome. Umarł za Jana Sobieskiego. Okrom Sielanek, które go stawiają zaraz po Szymonowiczu i Zimorowiczu, pisał wiersze okolicznościowe, nagrobki i fraszki. Oto jego utwory: „Sielanka (Mopsus) i różne nagrobki" (Kraków, 1650); „Sielanki" (1668; Warszawa, 1778; 1805, Lipsk, 1837); „Treny żałobne na śmierć J. M. p. H. z Wronowa Księskiego" (Kraków, 1650); „Venus polska etc." (1673); „Dworzanki" (Kraków, 1634, Lipsk, 1837); zawierają zbiór fraszek: „Poezje" (Lwów, 1843) wydał z rękopisu Żegota Pauli. „Pisma" wydał Władysław Seredyński (Kraków, 1879).

Gawiński Kajetan, pseudonim Edwarda Kainki; ks. E. Kainko, wydał kilka zbiorów kazań we Wrocławiu, 1822—1853.

Gawja, rzeka spławna, bierze początek w pobliżu Oszmiany, w gub. Wileńskiej i ubiegłszy 70 wiorst, wpada do Niemna, między Moryniem a Dokudowem.

Gawjal (*Ramphostoma*), rodzaj gadów z rodziny krokodylów, cechujący się pyskiem przedłużonym i szczupłym, w końcu rozdętym w guz. Zęby G. są bardzo liczne, wszystkie prawie równe, ząb 4 w szczęce dolnej, nieco dłuższy, w zamkniętej paszczy wchodzi w wyszczerbienie szczęki górnej. Z pewnością znany jest tylko jeden gatunek **G.** *gangesowy R. gangeticum, Gavialis longirostris)* w Gangesie, dorasta 6 do 8 metrów długości, dla człowieka nie jest niebezpieczny. Wierzch ciała zielony, upstrzony brunatnemi plamami, spód ciała blado-żółty. Samica G. składa jajka w piasku; młode przy wykluciu mają około 40 cm. długości. Mieszkańcy Malaboru uważają **G.** za zwierzę święte, poświęcone bogu Wisznu. Za oddzielny gatunek uważają niektórzy **G.** *Schlegelii*, żyjący na wyspie Borneo.

Gawjal.

Gawłowicz Jan, Dominikanin gdański od r. 1684, znakomity kaznodzieja, † 1720; ogłosił w Poznaniu (1697), Gdańsku (1713), Oliwie (1713) i Toruniu (1698) kilka kazań okolicznościowych.

Gawłowski.

Gawłowski v. *Ostoja* odm., herb: W polu czerwonem między dwoma złotemi półksiężycami—miecz. U szczytu trzy pióra strusie: złote między czerwonemi. Labry czerwone, podbite złotem.

Gawot, taniec i melodja górali t. n. w Pirenejach, w tempie $^2/_2$ lub $^2/_4$, wprowadzony, podobnie jak menuet, sarabanda i t. p. tańce, do suit przez Bacha i in. **G.** był więcej tańcem teatralnym, niż towarzyskim. Dawniej był bardzo rozpowszechniony. W nowszych czasach wchodzi na nowo w użycie.

Gawron, ob. **Kruk.**

Gawron (*Gaveron, Gaffron*) v. *Rogala* odm., herb: W polu czerwonem dwa czarne (pierwotnie srebrne) rogi bawole. U szczytu trzy wieńce z piór pawich. Podany obok rysunek wyobraża herb linji baronowskiej.

Gawron.

Gawrońska Antonina, z domu Miłkowska, kształciła się w uniwersytecie genewskim, w uniwersytecie paryskim otrzymała stopień naukowy *bacheliers ès lettres;* następnie w liceum żeńskiem w Lionie wykładała język francuski i literaturę francuską. Przetłómaczyła na język francuski J. J. Jeża „Uskoki" (1882, t. 2); „Paryż u Fischbachera"; „Karzet dyplomata"; „Szandor Kowacz", drukowany w „Journal de Genève" (1885);

Elizy Orzeszkowej: „Mirtala“, drukowany w „Revue internationale“ Gubernatisa i Fantoni.

Gawroński Jędrzej, herbu Rawicz, biskup krakowski, senator Księstwa Warszawskiego, * 1740 we wsi Lubience, pow. Wiślickim, † 1813. Pobierał nauki u Jezuitów w Sandomierzu, a po ich ukończeniu wstąpił do zgromadzenia, przez które w 1765 r. wysłany na uniwersytet do Wiednia, następnie udał się do Rzymu i tu 1770 otrzymał święcenie kapłańskie. Wróciwszy do kraju, po zniesieniu Jezuitów otrzymał 1777 urząd lektora u króla Stanisława Augusta, opróżniony po Albertrandim; później został proboszczem sochaczewskim i kanonikiem krakowskim. Biegły w naukach matematycznych, a mianowicie w astronomji, z zamiłowaniem zajmował się niemi, i mimo blizkich stosunków z dworem i królem, który go wysoko cenił, nie chciał przyjąć żadnych wyższych godności. Pracował gorliwie nad dobrem młodzieży, dla której tłómaczył dzieła elementarne matematyczne (geometrję, arytmetykę i algebrę L'Huilliera), a tłómaczeniami temi stanowi poniekąd epokę w naszej literaturze matematycznej, albowiem całą terminologję, dotąd cudzoziemską, zamienił na czystopolską, której zasady utrzymują się stale, przez wszystkich pisarzów przyjęte. Podczas sejmu Wielkiego wpływał do tajemnych prac około wygotowania ustawy. Z tego czasu pochodzi bezimienne jego dziełko: „Uwagi o naturze pieniędzy i o wekslarstwie“ (Warszawa, 1792). Za powstania Kościuszki nie mieszał się do spraw publicznych. W r. 1784 został koadjutorem opactwa jędrzejowskiego i kanclerzem krakowskim. Po wyjeździe króla do Petersburga, G. udał się do Galicji i często przebywał w Wiedniu, gdzie w 1804 mianowano go biskupem krakowskim. Za Księstwa Warszawskiego jako senator zasiadał na sejmach 1811 i 12. Drukiem ogłoszonych jest kilka jego listów pasterskich. Por. Łętowskiego „Katalog biskupów krakowskich“ (t. II).

Gawroński Franciszek, agronom, publicysta i powieściopisarz, * 1846 w Stepaszkach, w gub. Kijowskiej, kształcił się w Kijowie, następnie w szkole rolniczej w Dublanach i Wiedniu, gdzie studjował przyrodoznawstwo i ekonomję społeczną. Napisał: „Kazania rolnicze“ (Warszawa, 1876); „Uprawa nasion buraków cukrowych“ (Kijów, 1882); „Praktyczny podręcznik uprawy buraków cukrowych“ (Poznań, 1883); „Szkodniki i choroby buraków cukrowych“ (Poznań, 1883); „Uprawa buraków cukrowych“ (Petersburg, 1883); „O uprawie chmielu“ (Kijów, 1884); „Uprawa roślin przemysłowych,“ dodatek do „Rolnika i hodowcy“ (1888) i in. Wydał powieści pod pseudonimem Rawity: „Na kresach“ (Warszawa, 1886); „Pan hetman Mazepa“ (1887); „Cmy nocne“ (1887); „Na krasnym dworze“ (1888); „Poszukiwacze szczęścia“ (1890); „Błędne ogniki“ (1894); „Warszawa w 1795“; „Bohaterowie życia“ (1894); nowela „O prawdę“ (w *Kur. Codz.* 1887); studja krytyczne: „Z literatury ukraińskiej“, szereg artykułów w *Prawdzie* 1884); „Kobiety w poezji Tarasa Szewczenki“ (w *Życiu* 1889); „O prawach kobiet“, „Zorjan Dołęga Chodakowski“ (1898) i inne.

Gawryłow Mateusz, profesor od 1811 literatury słowiańskiej, oraz estetyki i archeologji w uniwersytecie moskiewskim, * 1759 we wsi Dmitrowce w gub. Orłowskiej, † 1828. Wydał wiele dzieł: „O początku i postępie sztuk pięknych i nauk“ (1810); „Nowy leksykon niemiecki, francuski, włoski i rosyjski“ (1781); „Gramatyka niemiecka“ (1782); „Zasady języka niemieckiego“. Oprócz tego wydał kilka przekładów z obcych języków i był redaktorem od 1790 czasopisma *Dziennik polityczny*, w 1809 zmienionego na *Dz. histor. statystyczny i geograficzny*, który następnie redagował syn jego *Aleksander*, * 1795 r., od r. 1828 profesor literatury słowiańskiej w Moskwie.

Gawryłowska osada, w gub. Włodzimierskiej, pow. Suzdalskim, nad rz. Irmizą i Wojmigą, około 300 domów i 2,000 m., trudniących się głównie tkaniem kartonu i t. p., oraz kowalstwem.

Gay John, poeta angielski, * 1685 pod Torrington w Devonshire, † 1732 w Londynie; od r. 1714 sekretarz poselstwa w Hanowerze; z dzieł jego (3 t., Londyn, 1797), szczególnie utwory liryczne, parodje sielanek Ambrożego Philips, „Beggar's Opera“ (63 razy z rzędu przedstawiona na scenie), oraz bajki (najnowsze wydanie 1882) wysoko są cenione. Jego „Works“ wyszły w Londynie 1722—25, w 6 t., 1793 w 3 t. i 1806.

Gay Marja Franciszka Zofja, z domu Lavalette, * 1776 w Paryżu, † 1852, znakomita autorka francuska; celniejsze jej dzieła są: „Laure d'Estelle“ (3 t., Paryż, 1802); „Léonie de Montbreuse“ (2 t., 1803), a szczególnie „Anatole“ (2 t., 1815, przekład polski Ciechanowskiego, Wilno, 1821). Oprócz tego wydała cały szereg utworów scenicznych i romansów, jak „Les malheurs d'un amant heureux“ (1818); „Le moqueur amoureux“ (1830); „Un mariage sous l'Empire“ (1832); „Souvenirs d'une vieille femme“ (1834). Por. St.-Beuve'a „Causeries du Lundi“ (6 t.). — **Gay** Delfina, córka poprzedniej, * 1804 w Akwisgranie, żona Emila de Girardin (ob.).

Gay Jakób, budowniczy polski, * w Warszawie 1800, † 1849; pobierał nauki w korpusie kadetów w Kaliszu; od r. 1819 kształcił się na budowniczego, w latach 1822—25 służył w wojsku. Wróciwszy 1827 do służby cywilnej, wysłany był przez ks. Lubeckiego dla dalszego kształcenia się w budownictwie za granicę. Po powrocie do kraju został budowniczym Banku Polskiego. Ważniejsze jego prace są: Gmach Banku Polskiego, Gościnny dwór, wystawiony wspólnie z budowniczym Alfonsem Kropiwnickim, część gmachu Towarzystwa Dobroczynności i znaczna licz-

ba budowli na prowincji wzniesionych. Przyczynił się wiele do rozpowszechnienia blachy cynkowej na pokrycie dachów.

Gay Ludwik Karol, prałat i pisarz francuski, * 1815 w Paryżu, † 1892, kształcił się w liceum św. Ludwika. Wyświęcony na księdza brał udział w kilku misjach teologicznych, a specjalnie zajmował się kwestją zwołania soboru 1868. Dziesięć lat później został biskupem w Anéthon. Napisał: „De la vie et des vertus chrétiennes, considérées dans l'état religieux“ (1874, 12 wyd. 1888); „Conferences aux mères chrétiennes“ (1877); „Introduction en forme de retraite à l'usage des âmes consacrées à Dieu“ (1892); „l'Oraison funebre de S. E. Mgr. Pie, évêque de Poitiers“ (1880) i in.

Gaya, miasto gł. okręgu t. n., w angielsko-indyjskiem prezydencie Bengalu, w prow. Bihar, nad rz. Phalgu; ma 80,000 m. i sławną świątynię Wisznu, do której się liczne odbywają pielgrzymki. Okrąg **G.** ma 12,204 klm. kw. i 2,139,000 m.

Gayangos Don Pascual, jeden z najzasłużeńszych uczonych hiszpańskich, * 1809 r. Długoletni profesor języka arabskiego w Madrycie, oraz członek różnych akademji i towarzystw naukowych za granicą. Główne jego dzieła: „Historia de los reyes de Granada y description de Granada“ (Paryż, 1842); „Memoria sobre la autenticidad de la cronica del Moro Rasis“ (Madryt, 1850), dalej opracowanie i tłómaczenie angielskie Al-Maqqari'ego o hiszp.-arab. literaturze i historji, oraz szacownymi dodatkami opatrzone hiszp. opracowanie historji hiszp. literatury Ticknora zjednały mu poważne imię między uczonymi europejskimi. Z innych prac **G.**, oprócz wydań kilku starożytnych pisarzów, wymieniamy jeszcze: „Cartas del Cardinal Cisneros“ (Madryt, 1867) i „Cartas y relaciones de Hernan Cortes al Emperador Carlos V“ (Madryt, 1870). Ostatnią jego większą pracą jest ułożenie katalogu hiszpańskich rękopisów w Muzeum brytańskiem (British Muzeum).

Gayarré Karol, pisarz północno-amerykański, * 1805 w Luizjanie, studjował prawo w Filadelfji, był od 1833 prezesem sądu miejskiego w New-Orleanie, 1846 mianowany sekretarzem stanu. Wydał: „Romance of the history of Louisiana” (1848); „Lousiana, its history as a French colony“ (3 t., 1852); „History of the Spanish domination in Louisiana“ (1853); „Philipp II of Spain“ (1867), oraz dramat historyczny „School of politics“.

Gayer Jan Karol, leśnik, * 1822 w Speyer, studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Monachjum, był od 1855 profesorem leśnictwa w Aschaffenburgu, od 1855—91 w Monachjum. Ogłosił: „Die Forstbenutzung“ (2 cz. 1863, 7 wyd. 1888); „Der Waldbau“ (2 t., 1878—80, 3 wyd. 1889).

Gay-Lussac Ludwik Józef, fizyk i chemik, * w St. Leonard 1788, † 1850; nauki wyższe pobierał w szkole politechnicznej i szkole dróg i mostów i rychło zyskał rozgłos pracami fizycznemi i chemicznemi. W 1804—5 przedsięwziął z Biotem kilka podróży napowietrznych dla badań naukowych. W 1816 został profesorem fizyki w szkole politechnicznej, następnie w fakultecie nauk, a w 1834 prof. chemji w muzeum historji naturalnej. Po 1830 był kilkakrotnie deputowanym, a w r. 1839 został parem. Nauka zawdzięcza mu wiele odkryć. Okazał (1809), że gazy łączą się na objętość w stosunkach prostych (ob. Chemja), zbadał prawo rozszerzalności gazów pod wpływem ciepła (1802), gęstość wielu par (1809), pracował na rozszerzalnością cieczy (1816), nad wrzeniem; wogóle naukę o cieple znacznie rozwinął. Z prac chemicznych przytoczymy badania nad związkami siarki, nad jodem, cyanem. Wiele najważniejszych zadań chemji opracował wespół z Thénardem, Websterem i Liebigiem. Największa część jego rozpraw mieści się w „Annales de physique et chimie“ które od 1816 redagował wespół z Arago. Z dzieł oddzielnych wymienimy: „Mémoire sur l'analyse de l'air atmosphèrique“ (wraz z Humboldtem 1804); „Recherches physico-chimiques“ (wespół z Thénardem 1811); „Cours de physique“ (1827); i „Cours de chimie“ (1828).

Gay-Lussc Lud.

Gay-Lussit (*natrokalcyt*), minerał, nazwany na cześć Gay-Lussaca, będący węglanem sody i wapna, znaleziony przez Boussingaulta w kryształach, w glinie w Kolumbji. Kryształy te mają postać ośmiościanów ukośnych romboidalnych; są przezroczyste, ale na powietrzu stają się białawemi, nieprzezroczystemi.

Gaz, ob. Gazy.

Gaz oświetlający, ob. Oświetlenie gazowe.

Gaz piorunujący, mieszanina gazów, wybuchająca za zapaleniem, zwłaszcza mieszanina wodoru lub węglowodorów z tlenem. Ob. Wodór.

Gaz rozweselający, tlenek azotu, ob. Azot.

Gaza, po arab. *Ghazze*, stare i warowne miasto w południowej Palestynie, o 1 milę drogi od morza; rezydencja biskupów greckiego i ormiańskiego, liczy obecnie około 18,000 mieszkańców, zajmujących się rolą, tkactwem i fabrykacją mydeł. W starożytności było jednem z pięciu głównych miast Filistyńczyków i teatrem bohaterskich czynów Samsona. Por. Stark „Gaza und die philistäische Küste“ (Jena, 1855).

Gaza, tkanina siatkowata, przezroczysta, wyrabiana przez krzyżowanie nici na odpowiednich warsztatach tkackich. Wyrabia się **G.** jedwabna, bawełniana i lniana. Pewną odmianą **G.** jedwab-

nej jest muślin gazowy. Prawidłowość otworków czworokątnych między niemi czyni z **G.** materjał odpowiedni na sita. Tarlatan, krepa, płótno na worki i inne tkaniny należą do kategorji gazy.

Gaza Teodor, uczony grecki, * 1398 w Tesalonice, po roku 1430 przybył jako wygnaniec do Włoch, od 1440 nauczał filozofji i greckiego w Ferrarze, Rzymie i Neapolu, w 1458 otrzymał wikarjat w opactwie San-Giovanni a Piro, † 1478 w Kalabrji. Jako nauczyciel i jako tłómacz greckich autorów, zwłaszcza Arystotelesa i Teofrasta, przyczynił się **G.** wiele do rozpowszechnienia na Zachodzie nauki języka i literatury greckiej. Wydał także gramatykę grecką (Wenecja, 1495 i później).

Gazarović Marin, poeta chorwacki, * około 1590. Głównem jego dziełem jest dramat pasterski „Ljubica" z 1623.

Gazela, ob. Antylopy.

Gazela *(Ghazela)*, u Persów i Turków ulubiona forma poezji lirycznej, składająca się z 5—17 zwrotek dwuwierszowych, połączonych między sobą jednakowym rymem drugich wierszy. Gazele bywają treści albo czysto erotycznej i hulackiej, albo alegorycznej i mistycznej. Mistrzem w tego rodzaju poezji jest perski poeta Hafiz.

Gazeta (franc.) ob. Dziennikarstwo polskie.

Gazier Augustyn Ludwik, profesor francuski, * 1844 w Paryżu, doktoryzował się w r. 1875, a w 1880 został profesorem. Napisał: „Lettres à Gregoire sur les patois de France 1790—94" (Montpellier, 1879); „Traité d'explication française ou Méthode pour expliquer littéralement les auteurs français" (1880); „Petite histoire de la littérature française" (1891) i in. Nadto był współpracownikiem pism: „Revue historique", „Revue critique", „Revue politique et littéraire" i inne.

Gazi-Girej, imię trzech chanów krymskich, z których pierwszy był synem Mohameda-Girej, strącony z tronu 1523 r., drugi † 1608, a trzeci 1706. Ob. Girej.

Gazimur, rzeka syberyjska, poczyna się w górach Daurskich, pow. Nerczyńskim, gub. Irkuckiej i wpada do Arguni, ubiegłszy około 350 w.

Gazimurska dystancja, okrąg górniczy zakładów nerczyńskich, w gub. Irkuckiej; zawiera kopalnie srebrzysto-ołowiane: Ildekańską i Tajnińską. Rudy pierwszej kopalni składają się z ochry żelazisto-ołowianej; jeden pud rudy zawiera w sobie około $^7/_8$ zołotnika srebra i $4^1/_2$ funtów ołowiu. Rudy kopalni drugiej, eksploatowane tylko na przestrzeni 150 sążni, zawierają w 1 pudzie około $^3/_4$ zołotnika srebra i $3^1/_2$ funtów ołowiu.

Gazimurski zakład do topienia srebra i ołowiu, w gub. Irkuckiej nad rz. Gazimurem. Ilość przetapionych tutaj rud wynosi około 80,000 pud. rocznie; każdy pud rudy zawiera w sobie od $1^1/_3$ do $1^2/_3$ zołotn. srebra i od 3 do 5 funtów ołowiu.

Gazimursko-Woskresеńska dystancja, okrąg górniczy zakładów nerczyńskich, w gub. Irkuckiej. Rudy tutejsze składają się z ochry, zawierającej w sobie niekiedy szpat wapienny i piryt siarkowy. Wydobywa się z kopalni rocznie około 200,000 pudów. Każdy pud zawiera w sobie $1^1/_8$ zołotników srebra i około 80 zołotników ołowiu.

Gazolina, *eter gazowy*, *kanadol*, bardzo lotna część składowa oleju ziemnego, pali się płomieniem bardzo jasnym i stąd używa się jako materjał oświetlający, zwłaszcza do nawęglania gazu oświetlającego; służy też do wyciągania tłuszczów z wełny.

Gazometr, przyrząd do zbierania i przechowywania większych ilości gazów. Przyrządy te rozmaitej są budowy; składają się zwykle z naczynia metalowego lub szklanego, zewsząd zamkniętego, *b* (fig. 1), które służy za zbiornik gazowy, oraz naczynia otwartego, nad tem ostatniem umieszczonego i połączonego ze zbiornikiem rurką, do dna ostatniego dochodzącą. Cylinder, lub naczynie dolne *a* zewsząd zamknięte, ma u spodu otwór *f* zamykany szczelnie, a do wpuszczania gazu

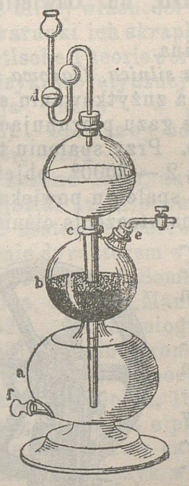

Fig. 1. Gazometr.

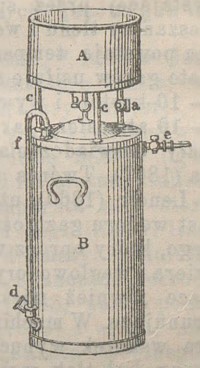

Fig. 2. Gazometr.

służący; zbiornik zaś ma rurkę z kruczkiem *e* do wypuszczania gazu, który ze zbiornika wychodzi skutkiem ciśnienia wody, dopływającej z naczynia górnego. U samej góry przyrządu znajduje się rurka bezpieczeństwa *d*, sygnalizująca przez zachowanie się w jej zgięciu znajdującej się cieczy ciśnienie otrzymanego w zbiorniku *b* gazu. Do zbierania gazu w taki przyrząd należy dolny zbiornik wypełnić wodą, a następnie pozamykawszy wszystkie kurki, otwiera się otwór dolny i zakłada weń rurkę, prowadzącą do przyrządu,

w którym się gaz wywiązuje; wówczas gaz bańkami wchodzi do zbiornika w miejsce wody, która do podstawionego naczynia wypływa. Do zbierania większej ilości gazu służy **G.** postaci przedstawionej na fig. 2; *cc* są to podpory podtrzymujące górne naczynie otwarte *A* nad zbiornikiem gazu *B*.; rura *a* schodzi aż do dna zbiornika, rura zaś *b* kończy się tuż pod jego górną ścianą. Do wprowadzania gazu służy otwór dolny *d*, napływ wody z *A* do *B* wytłacza gaz przez otwór *e*. **G.** czyli *zegarem gazowym* nazywają też przyrząd do mierzenia ilości użytego gazu oświetlającego (ob. Oświetlenie gazowe).

Gazowa woda, toż ca amonjakalna woda, ob. Amonjak.

Gazowe wapno, produkt uboczny, powstający przy fabrykacji gazu oświetlającego, pochodzący z aparatów do czyszczenia tegoż gazu. Jest to mieszanina wapna gryzącego, węglanu, podsiarkonu i siarczanu wapna, oraz siarku, cjanku i siarkowodanu wapnia. Wapno to bywa używane w garbarstwie, do zdejmowania włosów ze skóry, zwietrzałe zaś może służyć za nawóz.

Gazowe wulkany, *gazowe źródła*, ob. Wulkany.

Gazowo-żarowe światło, ob. Oświetlenie gazowe.

Gazowy eter, ob. Gazolina.

Gazowy motor, *Gazowa silnica*, *Gazowa machina*, motor, polegający na zużytkowaniu siły, powstającej przez spalenie gazu piorunującego (mieszaniny tlenu i wodoru). Przy spaleniu tego gazu powstaje temperatura 2 — 3000°, objętość przeto gazów usiłuje się po spaleniu powiększyć 6 — 10-krotnie i wywiera na otoczenie ciśnienie 6 — 10 atmosfer, jak to okazały doświadczenia Bunsena (1867). Twórca motoru **G.**, Lenoir (1860), użył zamiast wodoru gazu oświetlającego, który oprócz wodoru zawiera węglowodory, wydające również mieszaniny piorunujące. W machinie Lenoira wskutek wybuchu posuwany był tłok w walcu, a przez podobny wybuch z drugiej strony odpychany w drugą stronę; ruch ten tłoka, zwykłemi sposobami mechanicznemi, udzielał się dalszej maszynerji; zapalenie gazu następowało za pomocą iskry indukcyjnej. Machina ta miała wiele niedogodności, które bardzo zręcznie zostały usunięte w konstrukcji Langena i Otto (1865); w motorze tym mieszanina gazowa ulega zagęszczeniu do 3 lub 4 atmosfer, co na działalność jej korzystnie wpływa. Wybuchy mają tu miejsce tylko z jednej strony, w stronę zaś powrotną, na dół, tłok jest spychany ciśnieniem atmosfery. Wynalazcy też nazwali ten motor atmosferyczno-gazowym; zapalanie dokonywa się za pomocą płomyków; machina ta na siłę 1 konia zużywa dziennie gazu za 2 do 3 marek, dostarcza więc siły nader taniej, zużytkowuje więcej pracy zawartej w cieple niż inne machiny i obchodzenie się z nią jest bardzo łatwe. Otto zbudował zresztą kilka innych jeszcze motorów gazowych, a mniej lub więcej odmiennej konstrukcji są motory Wieddinga i Clerka, Körtinga, Bishofa i in. Por. Lieckfeld „Der Gasmotor und seine Verwendung in der Praxis“ (1891); Claussen „Die Kleinmotoren“ (1891).

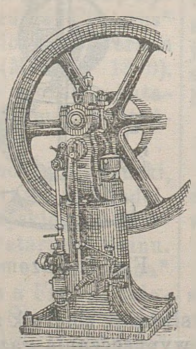

Motor gazowy.

Gazowy zegar, ob. Gazometr i Oświetlenie gazowe.

Gazy czyli *ciała powietrzne*, zowią się ciała, których cząstki usuwane być mogą przez najsłabszą siłę i okazują dążność rozchodzenia się we wszystkich kierunkach. Nazwę *gaz* wprowadził Van-Helmont, z holenderskiego *gaast* (duch). Dążność **G.** do rozszerzania się *(rozprężliwość)* tłómaczy się tem, że ich cząstki pozostają w bardzo szybkim ruchu postępowym, tak, że atom gazu posuwa się wciąż po linji prostej, dopóki nie uderzy o stałą zawadę lub inny atom, od którego zostaje odbitym. Clausius nawet oznaczył szybkość tego ruchu cząsteczkowego, znalazł on dla tlenu 461 metrów na sek., dla wodoru 1,844 metr. **G.** wszakże podlegają sile ciężkości; atmosfera ziemska nie rozchodzi się w przestrzeń, gdyż przyciąganie ziemi większem jest od siły żywej atomów powietrza. Teorja ta, nosząca nazwę *mechanicznej* lub *kinetycznej teorji gazów*, i będąca jedną z najściślejszych i najdokładniejszych teorji fizycznych, tłómaczy wszelkie własności **G.** i objaśnia, oraz określa prawa, jakim one podlegają. **G.** posiadają jak ciecze cząstki łatwo ruchliwe, zatem ulegają prawom, które służą dla cieczy, jak np. prawu jednostajnego rozchodzenia się ciśnienia na wszystkie strony. **G.** nie posiadają, jak i ciecze, własnego kształtu, a to z powodu swej rozprężliwości i własnej objętości, i tem się różnią od cieczy. **G.** są bardzo łatwo ściśliwe, a z powodu swej rozprężliwości wywierają na powłokę ciśnienie, zwane *prężnością*. Głównym przedstawicielem gazów jest powietrze atmosferyczne; co do jego własności ob. Atmosfera. Objętość gazu jest w stosunku odwrotnym do ciśnienia, pod jakiem zostaje; prawo to, znane pod nazwą *prawa Mariotte'a*, było przedmiotem licznych badań: Boyle (1662), Mariotte (1679), Arago i Dulong (1825), Régnault (1845). Ten ostatni okazał, że wszystkie **G.** mniej lub więcej od tego prawa odstępują, i wniósł, że przy wyższej temperaturze **G.** ściślej mu ulegają, mianowicie tem ściślej, im bardziej przystępują do pewnej temperatury granicznej, dla każdego **G.** właściwej, a dotąd nieznanej. Prawo powyższe łączy się z *pra-*

wem *Gay-Lussaca* (1802), tyczącem się rozszerzalności gazów pod wpływem ciepła, że wszystkie gazy rozszerzają się proporcjonalnie do temperatury i że rozszerzenie to wynosi dla każdego **G.** na $1^{0}C$ $^{1}/_{273}$ jego objętości; prawo to, stwierdzone pracami Rudberga, Regnaulta i Magnusa (1838—42), tłómaczy się tem, że przy rozszerzaniu **G.** nie potrzebują pokonywać wewnętrznych przyciągań międzycząsteczkowych, lecz tylko jednakie dla wszystkich ciśnienie zewnętrzne. Przy oznaczaniu ciepła właściwego (ob. Ciepło) gazów, należy rozróżnić ciepło właściwe przy stałem ciśnieniu (gdy zatem **G.** ogrzewany może się swobodnie rozszerzać) i ciepło wł. przy stałej objętości (gdy zatem przy ogrzewaniu prężność **G.** się powiększa); w drugim razie ciepło potrzebne jest tylko na ogrzewanie gazu, w pierwszym i na pokonanie zewnętrznego ciśnienia, musi być zatem większe. Stosunek tych dwu wielkości wynosi dla wszystkich gazów 1,41 (według nowszych prac Kohlrauscha, oraz Wittego z 1869 roku liczba ta ma być mniejszą: 1,302 i 1,31). Od **G.** właściwych należy odróżnić *pary*. **G.** są to ciała, które są powietrznemi przy zwykłej temperaturze i zwykłem ciśnieniu; pary zaś przy zwykłej temperaturze i zwykłem ciśnieniu stają się cieczami. Do **G.** właściwych należą: tlen, wodór, chlor, azot, tlenek węgla, kwas węglany, tlenek azotu; co do zachowania się par ob. Pary. Wszystkie **G.** przez silniejsze ciśnienie lub mocne oziębienie, albo też obiema temi drogami, mogą być zagęszczone, t. j. przeprowadzone w ciecze, a nawet w ciała stałe. Najrozleglejsze nad tem prace przeprowadził Faraday (1845); udało mu się skroplić wszystkie **G.** z wyjątkiem tlenu, wodoru, azotu, tlenku węgla, tlenku azotu i gazu błotnego. Następnie Pictet w Genewie i Cailletet w Paryżu niezależnie i spółcześnie w końcu 1877 zdołali skroplić gazy, które dotąd opierały się wszelkim usiłowaniom, jak tlen, wodór, powietrze. Dawne usiłowania nie wiodły się dlatego, że **G.** były ściskane przy temperaturze zbyt wysokiej, a teorja uczy, że wyżej pewnej, dla każdego gazu właściwej temperatury (temp. krytycznej) przez ściskanie **G.** skroplić się nie mogą (prawo Andrewsa). Dla silnego oziębienia **G.** poddano je silnemu ciśnieniu, a następnie dozwolono im gwałtownie się rozszerzać, przez co temperatura ich znacznie opada. Pictet nadto oziębiał je skroplonym kwasem węglanym, który przy ulotnieniu oziębia się do—140^{0}, Cailletet otrzymał gazy te tylko w postaci mgły, Pictet zaś istotne strumienie ciekłego tlenu i powietrza. Powietrze wypływa z przyrządów zagęszczających w postaci wyraźnych kropel. Załączony rysunek wyobraża przyrząd, użyty przez Picteta do skroplenia tlenu. W *A* powstaje tlen, przechodzący w mocną rurkę *B*, którą wypełnia, wywierając silne ciśnienie, mierzone przez manometr *C*. W rurze *D* mieści się kwas węglany w stanie ciekłym, oziębiający przez silne parowanie gaz w *B*. Szereg pomp F_1 F', I_1 I' oraz rurek *b*, *e*, *l*, i t. d., pobudza gaz w *D* do silniejszego parowania, dzięki przebiegającemu przez nie prądowi powietrza. W *G* mieści się kwas siarczany osuszający powietrze; w *H* zbiera się gaz skroplony. — Dalsze doświadczenia nad skraplaniem gazów przeprowadzili bardzo dokładnie profesorowie uniwersytetu krakowskiego, Wróblewski i Olszewski, pracujący z początku razem, następnie oddzielnie. Używali oni metod Cailletela, ale poddawali ciśnieniu gazy zawarte w rurach szklanych, tak, że mogli istotnie dostrzedz gazy skroplone, gdy poprzednio używano do tego celu rur metalowych. Fizycy ci mogli tedy poznać bliżej własności skroplonych gazów i określić warunki ich skraplania. Por. O. E. Meyer „Die kinetische Theorie der Gaze"; W. Natanson „Wstęp do fizyki teoretycznej" (1890); S. Kramsztyk „Historja gazów" w „Szkicach przyrodniczych" 1893). Ob. nazwy oddzielnych gazów, jak tlen, wodór, azot.

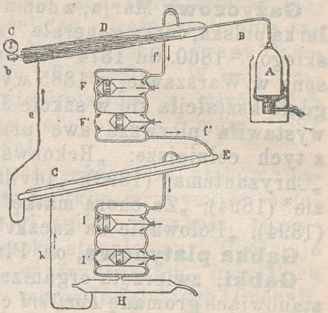

Przyrząd do skraplania gazów.

Gazzino Józef, autor włoski, * 1807 w Genui, studjował nauki prawne i literaturę tamże, w r. 1850 został profesorem literatury i historji, następnie dyrektorem wyższej szkoły żeńskiej w Genui. Napisał: „Sommario delle istorie liguri" (Genua, 1849); „Manuale di letteratura italiana" (1852); „La mitologia comparata alla storia" (1853); „Indice cronologico degli illustri Italiani" (1857); oraz poezje i dramaty: „Giuletta e Romeo" (Medjolan, 1832); „Francesco Ferrucci" (1847); „Libertà e patria" (1848, zbiór poezji); „Fede, speranza e carità" (1869) i w. in., nadto przełożył na język włoski „Fausta" Goethego.

Gazzoletti Antoni, liryk włoski, * 1813 w Nago nad jeziorem Garda, † 1866 w Medjolanie; przez długi czas był adwokatem w Tryjeście, w r. 1860 po przyłączeniu Lombardji do Piemontu, został urzędnikiem w Medjolanie. Napisał: „Versi" (Tryjest, 1838); „Gatatti" (1840); „Piccarda dei Donati" (1841); „Memorie e fantasie" (1842); „Falco Lovaria" (1845); „Poesie" (1846); „La grotta d'Adelsberga" (1853); „Umberto Biancamano" (1863). Jego tragedja: „Paolo, l'apostolo delle genti" (nowe wyd., 1873), uważana jest we Włoszech za najlepszy utwór dramatyczny w literaturze krajowej. Napisał jeszcze tekst opery: „La schiava greca" (1868).

Gażyczowa Marja, z domu Chrzanowska, malarka polska, córka generała Tadeusza Chrzanowskiego, * 1860. Od 1874—78 była uczennicą Gersona w Warszawie, w 1885 wyjechała do Paryża, gdzie kształciła się w szkole Juliana. W r. 1877 wystawiła pierwsze swe prace w Warszawie, z tych celniejsze: „Rekonwalescentka" (1892); „Chryzantema" (1893); „Idylla" (1893); „W kozie" (1894); „Za chorą matkę" (1894); „Zulejka" (1894); „Polowanie na kaczki" (1895) i w. in.

Gąbka platynowa, ob. Platyna.

Gąbki, zwierzęta organizacji bardzo prostej, stanowiące gromadę *Poriferi* czyli *Spongiae* w typie zwierząt *jamochłonnych*, składają się z tkanki ściągliwej, galaretowatej, rozłożonej na zrębie czyli szkielecie twardym (fig. 1), złożonym z ni-

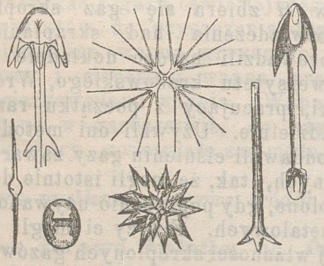

Fig. 1. Szkielety gąbek.

ci i igieł, w ten sposób, że na powierzchni ciała tworzą się otwory, wewnątrz zaś system kanałów i pęcherzy, w których utrzymuje się ciągły prąd wody. Są to najniższe zwierzęta, w których występują oddzielne komórki; ciało ich składa się z komórek zawierających jąderka, wypuszczających wyrostki na wzór ameby (ob.). Twardy szkielet G. składa się z włókien rogowych, albo też igieł wapiennych lub krzemionkowych. Większe otwory na powierzchni ciała *(oscula)* służą głównie do wyrzucania wody; jamy wewnętrzne wysłane są migawkami. Rozwój G. odbywa się głównie bezpłciowo, za pomocą dzielenia i wydawania zarodków *(gemmulae)*, a prawdopodobnie też i płciowo, za pomocą jajek, zapładnianych nitkami nasiennemi (według Lieberkühna, zaobserwowane głównie w rodzaju *Spongilla)*. Zarodki lub jajka przechodzą w zarodki większe, poczwarki, opatrzone migawkami, które już wewnątrz posiadają igły szkieletu; z początku wolno się poruszają, a po utracie migawek przyczepiają się do stałego przedmiotu i wyrastają w G. Postaci G. stają się bardziej zawiłe wskutek tworzenia całych pni zwierzęcych; G. wyrosła

Fig. 2. Axinella cinnamonica.

z jednej poczwarki przez pączkowanie, lub niezupełne dzielenie, wydaje kilka istot na wspólnym pniu, albo też kilka form oddzielnych zrasta się wspólny pień (fig. 2 i 3). Niektórzy badacze (jak Clark) każdą komórkę G. uważali za oddzielny osobnik, słuszniejsza wszakże według Schmidta uważać G. o pojedyńczym otworze *(os-*

Fig. 3. Aplisina aerophoba.

culum) za organizm jednozwierzęcy, o kilku zaś otworach za wielozwierzęcy (polyzoiczny). Wogóle G. zbliżone są bardzo do polipów. Oprócz jednego rodzaju rzecznego *Spongilla*, G. żyją w morzu. Dla człowieka ważność G. stanowi używanie jej do mycia; są to gatunki rodzaju *Euspongia* (fig. 4), gąbki o szkielecie rogowym, sprężystym,

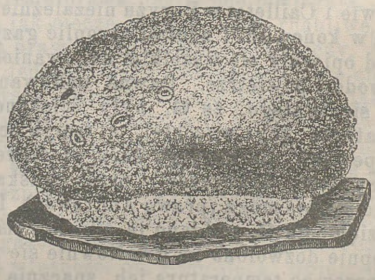

Fig. 4. Euspongia officinalis.

poławiane na morzu Śródziemnem, w którego części wschodniej znajdują się najlepsze. Z morza Adrjatyckiego są gorsze, równie jak przybywające z Indji zachodnich (G. *bahamska)*. G. po wydobyciu z wody oczyszczają się z masy galaretowatej i pozostawia sam tylko szkielet, delikatniejsze poddają się jeszcze działaniu sody i kwasu solnego. W ostatnich czasach zaprowadzono sztuczną hodowlę G. na wybrzeżu Dalmac-

kiem. Podział **G.**, bardzo nieustalony, polega na naturze szkieletu. Por. Leuckart „Ueber den Polymorphismus der Individen" (1851); Bowerbank „On the anatomy and physiologie of the Spongiadae" (w „Philosophical Transactions" 1858 i 1862); O. Schmidt „Die Spongien des Adriatischen Meeres" (1862 i trzy dodatki do tego 1864, 66, 68); Haeckel „Die Kalkschwämme" (3 t., 1872); Bormaer „Poriphera," Rauff „Palāospongiologie" (od 1895). — W chirurgji delikatnych **G.** używa się wprost dla obmywania ran. Prócz tego używane bywają **G.** *prasowane* i *woskowane*, zanurzone w płynie pochłaniają go i pęcznieją, stąd używają się do powolnego rozszerzania kanałów; obecnie w tym celu używa się i blaszkowca palczastego (ob.).—**G.** palona używa się w medycynie w tych samych wypadkach, gdzie i inne rodzaje węgla sproszkowanego (ob.).—**G.** *różana (Gallae rosae)*, jest to narośl chorobliwa na gałązkach róży polnej, powstająca skutkiem nakłócia przez owady *(Cynips Rosae* i *Cynips Brandii)*; ma wielkość orzecha włoskiego, barwę zielonawą lub czerwonawą, dziurkowatą budowę. Używano jej niegdyś w medycynie przeciw kamieniom moczowym i biegunkom. (Ob. Galasówki). **G.** *rzeczna*, wodorost wód słodkich, ma postać zielonawego narostu, złożonego z nitek i włókien, pokrytych masą galaretowatą. Używa się jako środek ludowy w bardzo licznych cierpieniach.

Gąsawa, jezioro w wielkim księstwie Poznańskiem, powiecie Szubińskim.

Gąsawa, miasto w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, powiecie Szubińskim, nad jeziorem t. n., o 1 milę od miasta Żnina odległe, liczy 450 m., trudniących się rolnictwem. Pamiętne jest w dziejach naszych zamordowaniem 14 listopada 1227 Leszka Białego przez Świętopełka, ks. pomorskiego, i Władysława Odonicza.

Gąsawka, rzeka w Wielkiem Księstwie Poznańskiem; bierze początek w jeziorze *Gąsawa* (ob.), przechodzi przez jezioro Biskupińskie, wieś Wenecję i jezioro Skarbienickie, obiega miasto Żnin, przerzyna jezioro Żnin, Dobrylewo, Sobiejuchy, zasila swemi wodami miasto Szubin i ubiegłszy mil 5, wpada pod Rynarzewem do Noteci.

Gąsianowski Józef Dominik, * w Litwie 1764. Służył w wojsku ordynackiem ks. Karola Radziwiłła, za powstania Kościuszki mianowany był pułkownikiem. Po wojnie osiadł w Haliczu i tu † 1840. Z rękopisów jego, obejmujących ciekawe pamiętniki, wydał część Jan Dobrzański p. t. „Pamiętniki J. D. Gąsianowskiego, z 1793—94" (Lwów, 1860).

Gąsienica czyli *liszka* ob. Owady.

Gąsienicowe Stawy, stawy tatrzańskie w Tatrach Nowotarskich, w dolinie Suchej Wody, zwanej także doliną Stawów **G.** Nazwę swą wywodzą od rodziny górali zakopiańskich Gąsieniców. Dolina Stawów **G.** dzieli się na dwie nierówne części, wschodnią i zachodnią, między któremi leżą turnie Kościelca. Część wschodnia zawiera dwa stawy, jeden większy, zwany Czarnym, drugi mniejszy, Zamarzły. W części zachodniej znajduje się 9 stawów, a wśród nich największy—Zielony, obejmujący 5 mórg 1,597 sążni kw. powierzchni.

Gąsienicznik *(Ceblepyris)*, rodzaj ptaków owadożernych, o dziobie krótkim, grubym, ścieśnionym ku końcowi; nogi krótkie szczupłe, skrzydła mierne, ogon szeroki, stopniowany. Obejmuje kilkanaście gatunków afrykańskich, indyjskich i wysp archipelagów morza Indyjskiego i Oceanji. Nazwa ich pochodzi stąd, że Levaillaut, który ten rodzaj ustanowił, znajdował w ich żołądku same tylko gąsienice.—**G.** zowią też niektórzy rodzaj owadów ichneumon (ob.).

Gąsiewski Jan Mikołaj, akademik krakowski, ozdobiony wieńcem filozoficznym 1673, ogłosił: „Metamorphosis Apollinis et Musarum" (Kraków, 1638); „Florilegium" (1673); „Gratitudo Jacobo Viteljo" (1848); „Felix ingressus" (1647); „Pomum colore, sapore insigne, pie defuncto" (1648) i kilka innych pisemek okolicznościowych.

Gąsiewski, hetman, ob. Gosiewski.

Gąsior, w budownictwie lądowo-wodnem, sztuka drzewa iglastego, 18—24 stóp długa, 8 stóp gruba, do podniesienia stawidła we fryszerce; także nazwa gęsi samca, dachówki szczytowej, wielkich naczyń szklanych i kuny żelaznej lub kłody dębowej, w którą dawniej za karę zamykano przestępcę.

Gąsiorowski Ludwik, lekarz, * 1807 w Rudzie pod Wieluniem, † 1865; medycyny słuchał we Wrocławiu, następnie jako lekarz osiadł w Poznaniu, biorąc czynny udział w pracach naukowych i obywatelskich w W. Ks. Poznańskiem. Był członkiem rady towarzystwa naukowej pomocy i lat 11 członkiem rady miejskiej poznańskiej. Wespół z dr. Marcinkowskim (ob.) zawiązał w 1842 towarzystwo, które zajęło się zakładaniem ochronek dla ubogich dzieci. Od 1837 do 1846 był nauczycielem w szkole akuszerek w Poznaniu. Główną jego zasługę stanowią prace nad historją medycyny w Polsce. Ogłosił: „Brevis rei medicae in Polonia delineatio, ab antiquissimis temporibus usque ad an. 1506" (Rozprawa doktorska, Wrocław, 1835); „Zbiór wiadomości do historji sztuki lekarskiej w Polsce, od czasów najdawniejszych aż do najnowszych" (4 t., Poznań, 1839—57); „Rozprawa wyświecająca zaprowadzenie kanonikatu doktora medycyny przy wszystkich kościołach katedralnych polskich i t. d." (Poznań, 1859). Życiorys jego zamieścił „Przegląd Lekarski" (1874).

Gąsiorowski L.

Gąsiorowski Franciszek, powieściopisarz i bibljograf, * 1807 w Warszawie, † 1867 tamże, kończył nauki w uniwersytecie warszawskim, po 1831 przebywał w Krakowie i był spółpracownikiem *Tygodnika*. Oprócz artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, głównie w *Bibljotece Warszawskiej*, wydał pod pseudonimem *Franciszka Nowowiejskiego* powieści „Andrzej z Tęczyna“ (1833); „Kmita i Bonerówna“ (1834); „Ostatnia wojna szwedzka“ (1840); „Szwedzi w Krakowie“ (1835).

Gąsiorowski Albert, powieściopisarz, profesor gimnazjum, redaktor *Dziennika literackiego* piszący pod pseudonimem *Gorowskiego*, wydał: „Raskolnik“ 1864); „Wychowanica“ (2 t., 1865); „Wyprawa wiedeńska“ (poemat, 1864); „Adam Mickiewicz i jego pisma“ (1872). † 1888 w Wadowicach.

Gąsiorowski Wacław Jan, literat polski, * 1869 w Warszawie, ukończył V gimnazjum klasyczne w Warszawie, następnie kursa farmaceutyczne Uniwersytetu warszaw.; współpracownik *Niwy* polskiej, *Przeglądu tygodniowego* etc. Napisał: dramat „Szare życie“ (odznaczony na konkursie *Kurjera Warszawskiego* 1892); „Pamiętniki nowonarodzonego“ (studjum fantastyczne, Warszawa, 1897); „Pigularz“ (1899), nadto cały szereg nowel, szkiców, drobiazgów humorystycznych, artykułów i feljetonów.

Gąsowski Artur, znakomity pejzażysta, ur. się w Paryżu.

Gątkowski Jan Nepomucen dyrektor szkół we Lwowie. Napisał: „Bajki mazurskie“ (1841); „Rys dziejów ks. Oświecimskiego i Zatorskiego“ (1862); „Bukiet“ (1841) i in.

Gąska.

Gąska, *Budzisz*, *Paparona*, *Parta-Roma*, *Spyrn*, herb: W polu błękitnem na murawie gęś biała siedząca (lub stojąca). U szczytu 5 lub 3 pióra strusie. Jeden z najstarszych herbów polskich. — **G.** odm., v. *Gancke* (Gantzke, Gantske, Ganski): W polu czerwonem gęś srebrna. Nad hełmem półksiężyc złoty między 6-promiennemi gwiazdami. Labry czerwone, podbite srebrem, herb rodziny kaszubskiej.

Gąsewnik, Gąsewnikowate, ob. Loranthus, Loranthaceae.

Gdańsk, miasto główne pruskiej prow. Prus Zachodnich, oraz okręgu t. n. (7,952 klm. kw. i 590,000 m.), warownia drugiego rzędu, nad rzeką Motławą, która przybrawszy tu Radunę, uchodzi do zachodniego ramienia Wisły, oddalone jest o 6 klm. drogi od morza Baltyckiego; liczy 122,000 m. Miasto składa się z 6 części: Altstadt, Rechtstadt, Langgarten, Vorstadt, Niederstadt i Speicherinsel, oraz 9 przedmieść, ma wiele starożytnych budynków i pięknych, prywatną własnością będących domów. Z publicznych gmachów zasługują na uwagę: ratusz z XIV w., Artushof (dzisiaj giełda), kościół gotycki Panny Marji (wzniesiony 1343—1503), arsenał ze starą zbrojownią, teatr i t. d. Z zakładów służących na użytek publiczny wypada wymienić bibljotekę

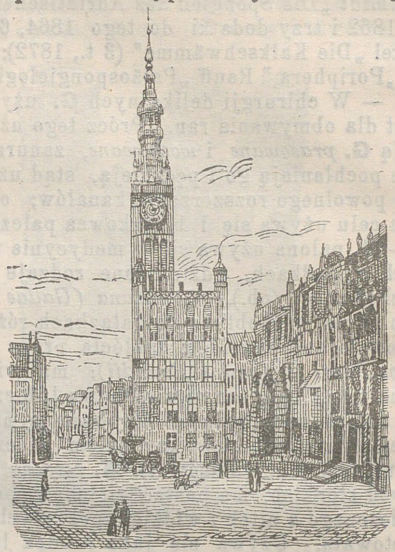

Ratusz i Artushof w Gdańsku.

miejską (100,000 tomów), 2 gimnazja, 2 szkoły realne, szkołę żeglugi, akademję handlową, muzeum miejskie, 2 teatry, szkołę muzyczną i sztuk pięknych, wiele towarzystw naukowych, szpitali, domów schronienia i przytułku ubogich. G. jest miastem bardzo przemysłowem, posiada młyny

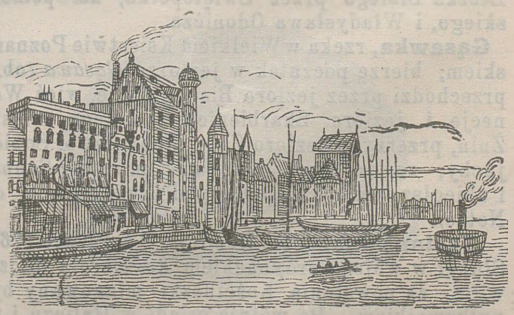

Długi most w Gdańsku.

parowe, piekarnie sucharów okrętowych, warsztaty okrętów, browary, sławne destylarnie i fabryki likierów, tytuniu, potażu, wyrobów chemicznych, octu, wyrobów złotych i srebrnych i innych. Handel tutejszy bardzo kwitnący, szczególnie jest wielki wywóz zboża, cukru i drzewa. G. posiada 116 własnych okrętów i 14 mniej-

szych nadbrzeżnych parowych statków i in. Właściwy port Gdańska stanowi o 1 godzinę drogi oddalony port Neufahrwasser, położony na lewym brzegu Wisły, naprzeciwko osady rybackiej i warowni Weichselmünde. Przybywających i wychodzących stąd rocznie okrętów bywa około 4,000. Największe składy drzewa są w Langarten, zboża w Speicherinsel. Statki parowe odchodzą z G. regularnie do Szczecina i Elbląga, a kolej żelazna łączy G. z głównemi miastami Europy. Jest tutaj rezydencja komendy pruskiej stacji morskiej na morzu Baltyckiem.—*Historja.* Miasto Gdańsk, po łacinie *Gedanum*, *Dantiscum*, po niemiecku *Danzig*, wspominane jest już w VI wieku po Chr., a w X wieku miało już wielkie znaczenie; w r. 1245 należało do miast hanzeatyckich; w r. 1310 przeszło do posiadłości krzyżackich, w roku 1454 przyłączone zostało do Polski. Od tego czasu rządziło się własnemi prawami, miało bowiem własny rząd (senat), złożony z 4 burmistrzów i 4 rajców, z których jeden bywał przez króla mianowany burgrabią, czyli namiestnikiem królewskim. Tak stanowiąc prawie oddzielną rzeczpospolitą kupiecką, nie podlegającą Polsce, tylko królowi, mając prawo bicia monety i sławną mennicę, przyszło miasto do wielkiego znaczenia i potęgi i kilka razy odgrywało ważną rolę w dziejach Polski. Widzimy je nawet prowadzące wojnę z rzecząpospolitą za Stefana Batorego w 1577, widzimy je oddające ważne usługi Zygmuntowi III, Władysławowi IV, Janowi Kazimierzowi. Wypada tu nadmienić, iż za Jana Kazimierza, gdy Szwedzi byli panami prawie całego kraju, Gdańsk im się nie poddał. W Gdańsku opierał się Leszczyński w 1734 oblegającym wojskom, i miasto wtedy długo się broniło i zmuszone do poddania poniosło ciężkie straty. Po podziale Polski 1772 zostało wolnem miastem rzeszy niemieckiej pod opieką Polski, ale 28 maja 1793 Prusacy je stanowczo zajęli. W 1807 oblężone przez Francuzów i zdobyte (24 maja), na mocy pokoju tylżyckiego utrzymało się wprawdzie przy tytule miasta wolnego, lecz pozostała w niem załoga francuska; 7 listopada 1813 Francuzi przymuszeni byli stąd ustąpić, a z początkiem 1814 przeszło napowrót w posiadanie rządu pruskiego. Z powodu zdobycia G. w 1807, marszałek Fr. Lefebyre otrzymał tytuł księcia Gdańskiego. Por. Löschina „Geschichte Danzig's (1860, 2 t.); Doringa „Danziger Bilder“ (1840); Pawłowski „Geschichte der Provinzialhaupstadt D.“ (Gdańsk, 1893); Rudolph „Führer durch D. und Umgegend“ (Gdańsk, 1889).

Gdecka kasztelanja istniała w wieku XIII i XIV, następnie znikła.

Gdeczyk Stanisław, ksiądz wikarjusz katedry gnieźnieńskiej, napisał: „Przewodnik historyczny po Gnieźnie i jego kościołach“ (Gniezno, 1878).

Gdów, m. pow. w gub. Petersburskiej, przy ujściu rz. Gdówki do jeziora Czudzkiego, liczy 2,254 m.; założone przez Nowogrodzian. G. powiat—6,450 w. kw. z ludnością 147,843.

Gduła, roślina, ob. Cyclamen.

Ge, symbol chemiczny jednego atomu pierwiastka *germanium*.

Gea *(Gaia, Ge)*, łacińsk. **Tellus**, t. j. *Ziemia*, od najdawniejszych czasów czczona bogini natury kosmologicznej; jako siła płodząca, bardzo ważną w teogonjach odgrywa rolę. Według Hezjoda powstała zaraz po chaosie, sama z siebie spłodziła Niebo (Uranos), góry i morze (Pontos); z Uranosa wydała Tytanów, Cyklopów i Hekatonchejrów, ze krwi ukaleczonego Uranosa Erynje, Gigantów i melijskie nimfy, a z Pontosa urodziła Nereusa i Taumasa, Forkysa, Keto i Eurybje. Jest żywicielką ludzi, a zwłaszcza młodzieży (stąd zwana *Kurotrofos*), opiekunką wszelkiej wegetacji i boginią wieszczenia. Czczono ją w Atenach, Sparcie, Delfach, Olimpji i wielu innych miejscach. Później identyfikowano ją z kretyjską Rheą i frygijską Cybelą. Tak samo i Rzymianie swoją *Tellus* łączyli z Cererą.

Gea.

Géant (Olbrzym), szczyt w Alpach Penińskich, w pobliżu Montblanc, ma 4,000 metrów wysokości.

Geaster, *Skrętek*, rodzaj grzybów z rzędu *Gasteromycetes*, obejmujący grzyby rosnące na ziemi, z osadnikiem kulistym, od którego oddziela się błona zewnętrzna, gwiaździsto pękająca. Rozerwane te części są wrażliwe na wilgoć, zamykają się bowiem przy wilgotnym stanie powietrza. G. *hygrometricus*, 2—4 st. w średnicy, wyrasta na miejscach piaszczystych.

Geaster.

Geba, osada w Senegabji, nad rz. Geba albo Comba, wpadającą do oceanu Atlantyckiego; jest to najważniejszy punkt handlowy portugalski w zachodniej Afryce.

Gebaur Jan, znakomity badacz języka czeskiego, * 1838, z rodziny pochodzenia niemieckiego; po studjach uniwersyteckich w Pradze, był nauczycielem szkół średnich, w 1872 został doktorem filozofji, a w następnym docentem języka czeskiego w uniwersytecie praskim, w r. 1881 został profesorem zwyczajnym. Między innemi, jest od 1888 członkiem akademji umiejętności w Krakowie, a od 1890 akademji czeskiej. Napisał wiele rozpraw przeważnie po czesku, dotyczących języka i zabytków piśmiennictwa cze-

skiego, oraz w sprawie autentyczności rękopisu Królodworskiego. Od 1890 pracuje nad wielką historyczną gramatyką języka czeskiego, oraz słownikiem staroczeszczyzny. Wydał dotychczas tom I „Historickiej mluvnicy jazyka českého“ (1894), nazwany przez Jagića jednem z najznakomitszych dzieł w literaturze naukowej czeskiej.

Geber.

Gebel, herb: W polu błękitnem, między dwiema strzałami—półksiężyc srebrny. U szczytu trzy pióra strusie, białe między błękitnemi. Labry błękitne, podbite srebrem. Nobilitacja w Galicji 1794.

Geber Abu Abdallah Dżabir Ibn Hajjan, uczony arabski, rodem z Harranu w Mezopotamji, * na początku VIII wieku, † 776 roku, wsławił się jako chemik, matematyk i astronom. Poszukiwanie kamienia filozoficznego, powiodło go do kilku odkryć, jak np. kilku związków rtęci. Za Cardan'em mylnie sądzono, że nazwa algebry od niego pochodzi. Przekład niemiecki wszystkich jego dzieł, traktujących głównie o alchemji, nieco o medycynie i astronomji, wyszedł 1710 i 1751. Por. Leclerc „Histoire de la médecine arabe“ (t. 1, Paryż, 1876).

Gebhard Jan Gotfryd, ob. Fridhuber Antoni.

Gebhardi Ludwik Albrecht, * 1735 r. w Luneburgu, † 1802 r.; był profesorem akademji we Lwowie, następnie mieszkał w Hanowerze. Z prac jego wymieniamy: „Geschichte von Kurland und Semgallen etc.“ zamieszczona w „Allgemeine Weltgeschichte“ (t. 50 i 51, Halla, 1785—89); „Geschichte aller wendisch-slavischen Staaten“ (4 t., Halla, 1790—97); „Geschichte von Lithauen Kurland und Liefland,“ napisana wespół ze Schlözerem, i „Geschichte des Grossherzogthum Siebenbürgen und der Königreiche Galizien, Lodomerien und Rothreussen“ (Peszt, 1803).

Gebhardt Edward von, malarz religijny, * 1838 w Estlandji, kształcił się naprzód w akademji petersburskiej, następnie w Karlsruhe i Düsseldorfie, gdzie 1877 r. został profesorem. Wysoko cenione są jego obrazy z historji biblijnej, jak „Chrystus na krzyżu“; „Ostatnia wieczerza“; „Wejście Chrystusa do Jerozolimy“ (1863); „Córka Jaira“; „Bogacz i Łazarz“; „Chrystus i młodzieniec z Emmaus“; „Wniebowstąpienie Chrystusa.“

Gebhardt Oskar, teolog i pisarz niemiecki, kształcił się naprzód w Dorpacie, następnie w kilku uniwersytetach niemieckich, napisał: „Graecus Venetus“ (Lipsk, 1875); „Patrum apostolicorum opera“ (1875—78, t. 3); „Evangeliorum codex Rossanensis“ (1880); „Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur“ (1883 i nast.).

Gebhardt Emil, autor francuski, * 1839 r. w Nancy, kształcił się w liceum miejscowem, następnie we francuskiej szkole w Atenach, w r. 1860 został profesorem literatury zagranicznej na literackim fakultecie w Nancy, a w 1879 r. otrzymał katedrę literatur romańskich na wydziale filozoficznym w Paryżu. Napisał: „Histoire du sentiment poétique de la nature dans l'antiquité grecque et romaine“ (1860); „Praxitèle; essai sur l'histoire de l'art et du génie grecs“ (1864); „Essai sur la peinture du genre dans l'antiquité“ (1869); „Les historiens florentins de la Rennaissance et le commencement de l'économie politique et sociale“ (1875); „Rabelais, la Rennaissance et la Reforme“ (1876); „De l'Italie“ (1876); „L'honnêteté diplomatique de Machiavel“ (1877); „Les origines de la Rennaissance en Italie“ (1879); „Etudes méridionales“ (1887); „L'Italie mystique“ (1890).

Gebirol Abu Ajjub-Solejman ibn Jahja-ibn Dżebirul, przez scholastyków zwany Avicebron v. Avencebrol, przez swych rodaków Żydów Salomo ben Jehuda b. **G.**, * 1020—21 r. w Maladze, wychowany w Saragosie, słynie 1035—1070 jako poeta religijny, moralista i filozof. Główne jego dzieło „Fonsvitae“ (Mekor hajjm) wypowiada zasadę, że dusza i wogóle każda substancja (rzecz istniejąca) prócz Boga, złożona jest z materji i formy. Bóg sam jest formą niewłaściwie zwany. Dawid z Dinant, a potem Spinoza stosowniej Boga (nie bez wpływu **G.**) określili jako *materia universalis*. Nadanie materją duchowych rzeczy u **G.** jest wynikiem nauk o idejach Platona i Plotina. Wiele nauk **G.** przez Duns Skota przeszło do chrześcijańskich scholastyków. Żydzi ich nie przyjęli z powodu podrzędnego stanowiska, jakie wyznaczył **G.** woli, z boskiej mądrości płynącej, lubo nieraz jedność jej z Bogiem zaznacza. Nie podobało się to monoteistom. Por. Munch. „Melanges de phil. juive et arabe“ (Paryż, 1857) i „Literaturblatt d. Orients“ (1845, № 46); Michał Sachs „Die religiöse Poesie der Juden in Spanien“ (Berlin, 1845); Leopold Dukes „Ueber die ethisch. Werke des I. G.“ (Hanower, 1860). **G.** miał jeszcze pisać o poprawie obyczajów 1845, tłómaczone przez Jehudę ibn Tibbon 1167 na hebrajski, dzieło o duszy przerobił po łacinie archidjakon Dominik Gundisalvi z nawróconym Żydem Janem Avendeath (Ibn. Dawid) koło 1150 r.

Gebler, baron, herb: Na tarczy 5-polowej, w polach I i IV błękitnych — trzy 6-promienne gwiazdy złote; w II i III czerwonych—dwie strzały srebrne, ukośnie skrzyżowane; w V ściętem, u góry srebrnem—orzeł dwugłowy czarny, w połowie dolnej zaś, linją prawo-ukośną prze-

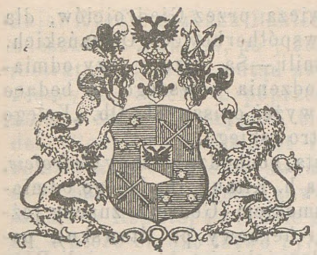

Gebler.

dzielonej — u góry poletko czerwone, u dołu srebrne. Nad tarczą trzy hełmy ukoronowane: w I trzy pióra strusie, czerwone między białemi; w II — orzeł dwugłowy czarny; w III — między dwiema trąbami w połowie naprzemian złotemi i błękitnemi, dwie strzały ukośnie skrzyżowane. Labry przy pierwszym hełmie błękitne, podbite złotem, przy II i III—czerwone, podbite srebrem. Indygenat galicyjski z r. 1786.

Gebler Tobjasz Filip, baron von, * 1726 r. w Zeulenrodzie, † 1786 r., mąż stanu i pisarz dramatyczny niemiecki; wszedł do służby austrjackiej 1753 r., jako sekretarz głównej dyrekcji handlu, w 1759 jako członek rady tajnej, zarządzał wewnętrznemi sprawami Austrji, 1763 otrzymał szlachectwo, a 1782 został wicekanclerzem kancelarji nadwornej czeskiej w Wiedniu. Starał się głównie o podniesienie nauk i oświaty; sam pisał komedje i inne sztuki sceniczne. Zbiór jego utworów wyszedł p. t. „Theatralische Werke“ (3 t., Praga i Drezno 1772—73). Dramat jego „Minister“ (1771) miał w swym czasie wielki rozgłos. Por. R. M. Wernera „Aus dem Josephinischen Wien. G-s und Nicolais Briefwechsel 1771—86“ (Berlin, 1886).

Gebler Otto, malarz niemiecki, * 1838 r. w Dreźnie, kształcił się naprzód w akademji miejscowej, następnie w monachijskiej. Specjalnością jego, w której doszedł do wysokiego stopnia doskonałości, są owce. Wykonał: „Owce wystraszone“; „Naruszony spokój domowy“; „Stado owiec, wracające do obory“ (1870); „Owce przed sztalugą malarza“; „Odwiedziny w owczarni“; „Przeprawa przez wodę.“ W ostatnich czasach za przedmiot swych studjów wybrał psy.

Gebler Karol, historyk, * 1850 r. w Wiedniu, † 1878 r., służył naprzód w wojsku, a po opuszczeniu go z powodu wątłego zdrowia, poświęcił się studjom historycznym. Głównem dziełem jego, do którego materjały czerpał z archiwum w Watykanie, jest „Galileo Galilei und die römische Kurie“ (Sztutgard, 1876—77, t. 2). Po śmierci jego wydano w 1880 „Nachklänge. Ausgewählte Schriften“ (t. 2).

Gebrowie, ob. Parsowie.

Gebweiler (f. anc. *Guebwiller*), miasto okręgowe w niemieckim obwodzie Alzacji Wyższej, u stóp Wogezów, nad rz. Lauch, ożywiony przemysł tkacki, 12,450 miesz.

Ged William, wynalazca stereotypji, † 1749 r.; był złotnikiem w Edymburgu, w 1725 wpadł na myśl odlania w gipsie formy czcionek, a z niej płyt drukarskich; 1729 połączył się z fabrykantem czcionek Fermierem i budowniczym Jamesem w Londynie i otrzymał od uniwersytetu w Cambridge patent na drukowanie Biblji i książek do nabożeństwa. Przedsięwzięcie to jednak nie doszło do skutku z powodu niechęci robotników, G. powrócił do Edymburga, gdzie podstępem i z pomocą syna dokonał stereotypowej edycji Salustjusza (1736) i dzieła „The life of God in the soul of man“ (1742).

Gedanit, minerał, podobnie jak bursztyn, żywica kopalna, znajdująca się wraz z nim nad Bałtykiem; G. jest miększy niż bursztyn i przy destylacji suchej nie daje kwasu bursztynowego.

Gedanum, łacińska nazwa Gdańska.

Geddah, gatunek gumy arabskiej, trudniej rozpuszczalny, aniżeli inne jej gatunki; nazwa pochodzi od portu Geddah, który jest miejscem jej wywozu.

Gedeon, sędzia izraelski, syn Joasa, wsławił się wyswobodzeniem Izraelitów z pod siedmioletniego jarzma Madjanitów. Po dokonanem zwycięstwie Izraelici chcieli go obrać królem, ale G. odmówił, powiedziawszy, że tylko Jehowa jest królem Izraela. Miał 70 synów. † 2768 r. od stw. św.

Gedike Fryderyk, pedagog, * 1754 r. w Boberowie brandeburskim, † 1803 r.; wychowany w szkole sierot w Züllichau, uczył się teologji i filologji we Frankfurcie nad Odrą, udawszy się 1774 do Berlina, 1779 został dyrektorem gimnazjum werderskiego, 1784 prezesem konsystorza, 1790 członkiem akademji nauk, 1791 dr. teologji, 1793 dyrekt. główn. gimn. Od r. 1782 z Brisferem wydawał „Berlinische Monatsschrift.“ W pedagogice protestanckiej jest jednym z przywódców *humanitarnego wychowania* (ob). Ze swojem *gimnazjum* (ob.) połączył seminarjum dla szkół uczonych (Gelehrte Schule), założone z jego inicjatywy, utworzył centralny zarząd szkół, wprowadził egzamin końcowy (Abiturientenex.), wydał ważne w swoim rodzaju dzieła: „Aristoteles u. Basedow, Kinderbuch zur ersten Uebung in Lesen ohne ABC und Buchstabiren,“ t. j. podręcznik dla nauki czytania bez pomocy abecadlnika i sylabizowania, oraz „Gesammelte Schulschriften“ (Berlin, 1789—95). Brat jego *Ludwik* był także pedagogiem.

Gedko, *Getko* v. *Gedeon* h. Gryf, uczył się w Padwie razem z późniejszym papieżem Lucjuszem III, a przez Aleksandra III 1116 r. został wyświęcony na biskupa krakowskiego. Gdy Mieszko III, a raczej jego żupnicy (officiales, urzędnicy) przestrzegali surowo waloru monety, i przy wypłatach dawniejszą o oszustwo posądzeni, „wysłużeni słudzy kościoła“ na torturach ducha wyzionęli, G. ujął się za uciśnionymi bo-

gaczami i zuchwały djalog wyprawił, w którym ostro naganił Mieszka III, pod pozorem odnowionego niejako sądu Salomona. W skutek tego zajścia spodziewał się **G.** wygnania, a towarzysze ścięcia głowy lub obcięcia członków, była to bowiem zwykła kara na przestępców stanu. Unikając tego losu, udali się do Kazimierza III, który po śmierci Henryka Sandomiersko-Lubelskiego (1167), jego objął dzielnicę wedle testamentu, z prośbą o wypędzenie Mieszka III, co po pewnym oporze Kazimierz spełnił. (*Monum.* Bielowsk. II, 381 nast.). Tym sposobem przykład biskupa Stanisława wydaje owoce, z tą różnicą, że groźba **G.**, iż Mieszka jak kura odniosą, gdy topór do pnia będzie przyłożon, na korzyść zuchwałych możnowładców obróciła się. Obok tego **G.** Cystersów osadził w Wąchocku 1179 r. i zbudował im kościół, także w Kielcach P. Marji, z 4 prałatami i 6 kanonikami, oraz uposażeniem założył, uposażył kościół w Jędrzejowie, † 1186 r.

Gedon Wawrzyniec, rzeźbiarz i architekt, * 1843 r., † 1883 r.; kształcił się w Monachjum, gdzie wybudował sławny pałac znanego poety i mecenasa sztuk, hrabiego Schucka (1872), w stylu niemieckiego renesansu. Zaprojektował dekorację gmachu wystawy monachijskiej 1878, oraz dzieła sztuki niemieckiej na wystawie paryskiej w roku 1878. W podobnyż sposób brał udział w urządzeniu wystaw: międzynarodowej monachijskiej 1879, oraz 1883. Głównemi jego dziełami są: Mauzoleum księcia Hanau w Horowitz (Czechach) i t. zw. Heyleshof w Wormacji.

Gedrojcie, osada o 6 mil od Wilna, gniazdo rodziny książęcej Gedrojciów.

Gedroyć, *Giedrojć, Gedroitski książę, v. Hipocentaurus*, herb litewski: W polu srebrnem — hipocentaur, czarny w części końskiej, naturalny w ludzkiej, strzela z łuku do własnego ogona w postaci węża złotego. U szczytu trzy pióra strusie, czarne między białemi. Labry czarne, podbite srebrem. Całość okrywa płaszcz książęcy i mitra. — **G. II** *v. Róża* odm.: W polu złotem — róża czerwona, płaszcz i mitra. Przybrany, według Kojałowicza, przez Giedrojciów, dla odróżnienia się od współherbowców Olszańskich, z którymi się poróżnili. — Są jeszcze trzy odmiany herbu **G.**, pochodzenia nowszego, a będące kombinacją dwóch wyżej opisanych. Ob. „Księgę herbową“ hr. J. Ostrowskiego.

Gedroyć I.

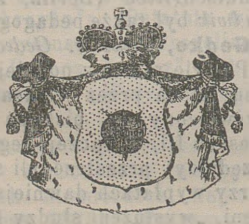

Gedroyć II.

Gedrojć, książęta, pochodzą z osady *Gedrojcie*, o 6 mil od Wilna, są h. Kitaur, będącego odmianą św. Jerzego ze smokiem (Gedrojć znaczy jeździec godłowy czyli herbowy po litewsku), pokłóciwszy się z Holszańskimi t. h., przyjęli Różę (Kojałowicz, Niesiecki), i niewiadomo, kiedy oba połączyli. Już 1445 r. w osadzie Gedrojcie założyli kościół, a 1440 po † Zygmunta w. ks. obrano *Dowmonta* **G.**, syna Hurdy, 1493 *Wagajło*, na chrzcie nazwany *Wojtek*, z bratem swym *Gagułem* **G.**, należą do elekcji Aleksandra. Z 3 synów Wojciecha, gałąź Bartłomieja tylko rozrodziła się. *Matusz*, pokojowiec Zyg. Augusta, poseł 1549 do Iwana Wasilewicza, marszałek lit. nadw., starosta kiernowski i mejszagolski, ożeniwszy się z księżniczką Kroszyńską, Anną i Zofją Narbutt, daje powód do rozszczepienia się rodu swego przez dumę na Gedrojciów (1597) i Matuszewiczów, choć obok tych Gojtusy, Ginwidy, Miczkiewiccy i Zdanowscy, idący od stryjów Dowmonta, prawnie noszą miano Gedrojców za czasów Stryjkowskiego. *Melchjor*, syn Matusza, 1571 kustosz wileński, 1573 nominat od Walezego w Paryżu, od 1576 biskup żmujdzki, popierał przez zakładanie kościołów szerzenie katolicyzmu, który 1578 Stefan Batory pieniężnie zasilił, odbierając fundusz kościelny kalwinom. 1580 r. oddawał od papieża temuż czapkę i miecz na krucjatę. Zagorzały separatysta litewski, 1591 należał do trybunału skarbowego wileńsk., 1600 do komisji godzącej Chodkiewiczów i Radziwiłłów, 1601 rozgraniczającej Żmujdź i Kurlandję; † 1608. — *Marcin Marceli*, brat Melchjora, starosta abelski i wilkomierski 1568 i 1589, 1620 założył kościół Augustjanów w Widziniszkach, † woj. mścisławskim 1620. — *Jan Stefan*, praprawnuk Marcina Marcelego, sknera i gamrat, kolejno 1764 biskup inflancki po podpisaniu konfed. wileńsk.; po delegacji 1767 r. biskup piltyński, zelżony 1776 za pochwałę Rady Nieustającej: 1778 za pochwałę komisji skarb. wileń., biskup żmujdzki, 1795 skazany na koszta portretu zamówionego przez się Smuglewicza, † 1801. — *Józef Arnolf*, * 1754 r., poparty w urzędach kościelnych przez brata, Jana Stefana, 1790 jego koadjutor, przybrał do pomocy sobie znów Gedrojcia, 1795 był delegatem do Petersburga, 1801 r. biskup żmujdzki, popierał oświatę na Żmujdzi; † 1838 r. — *Szymon Michał*, * 1761 r., † 1844 r.; zwykłym trybem Gedrojciów pomocą krewniaków szedł do góry, i sam ciągnął za sobą, walczył z Siestrzeńcewiczem 1806 i wszedł z pomocą Golicyna do kolegjum, do którego stale należał od 1821, jego prezesem został 1828, 1831 uspo-

kajał Rygę z rozkazu Pahlena, 1832 r. z misją mieszka na Żmujdzi, po † Józefa Arnolda, administrator djecezji, odtąd zwanej Telszewską.—*Ignacy* pod opieką 2 poprzednich, awansuje po nich, † 1829, jak Szymon, biskupem in part. infidel. Rodzina tych książąt rozdrobiona, prawie że zaściankowa, temu swemu położeniu, finansowo bardzo nędznemu, zawdzięcza i małe znaczenie w Rzplitej i prędkie zbrukanie się moralne, o które bardzo łatwo było w ostatnich chwilach bytu tejże. Typem w rodzinie **G.** jest Jan Stefan.—Z Gedrojciów pochodzi *Łucja* **G.**, zamężna *Rautenstrauch* (ob.), znana w literaturze z opisów podróży, odbytych za granicą.

Gedymin, w. ks. litewski, po zabiciu Witenesa, którego był koniuszym (Długosz), praojciec rodziny panujących potem w Polsce Jagiellonów, przez Olgierda. Od 1316 Krzyżacy sami lub też przez Rusinów napastowali go, oburzeni nań za pomoc, jaką udzielał arcybiskupowi ryskiemu, Fryderykowi z Czech, przeciw okrutnemu ich w. mistrzowi Karolowi de Baffart. **G.** w odwet najechał Brześć i Pińsk i pobił tamtejszych książąt, 1322 spustoszył Inflanty, ażeby raz na zawsze odjąć Krzyżakom pozór do wojny, posłał do papieża Jana XXII z prośbą o chrzest, a do sąsiadów z żądaniem pokoju. Rzym potwierdził pokój ezelski z Inflantami i Estonją, a na Krzyżaków, którzyby go łamali, rzucić pozwalał biskupowi ezelskiemu klątwę 1323, dał glejt Fryderykowi, arcybiskupowi Rygi, a sprzymierzeńcowi **G.**, do Rygi. Ale powaga papieska i chęci **G.** rozbiły się o zabiegi Krzyżaków, którzy chwytali misjonarzy i podburzali całą Europę na **G.** Wówczas nastaje sojusz z **G.** Władysława Łokietka, utwierdzony małżeństwem Anny Aldony Gedyminówny z Kazimierzem Władysławiczem, oraz przymierze Litwy 1316 r. z Nowogrodem W. A gdy arcybiskup Fryderyk wyklina Krzyżaków za ich niecne postępowanie, król Władysław z posiłkami litewskiemi najeżdża Brandenburg. Władza **G.** tymczasem coraz więcej szerzy się na Rusi; Mińsk, Połock, a nawet Nowogród i Psków, ulegają jego przewadze, spokrewnił się z Janem Kalitą, w. ks. moskiewskim, zajął w. ks. Kijowskie, Wołyń. Wojna z Krzyżakami rozgorzała 1328, zagarniając już nietylko Litwę, lecz i Polskę. W r. 1337 ledwo nowa twierdza krzyżacka nad Niemnem Bajerburg nie wpadła w ręce Gedymina, wszakże odsiecz niemiecka ocaliła tę czatę „*Drang nach Osten*, najdalej wysuniętą. **G.** † 1341; zostawił 7 synów: Monwida, Narymunta, Jawnuta, Korjata, Lubarta, Kiejstuta i Olgierda. Z córek Anna Aldona poszła za Kazimierza polskiego, Danmiła Elżbieta za Wańka ks. mazowieckiego, Augusta Anastazja (?) za Symeona, ks. moskiewskiego, jedna za Dawida z Grodna, dzielnego dowódcę Gedymina, druga za Jerzego Jędrzejowicza halickiego. Żon miał 3: Widę Widmuntównę † 1277, Olgę Wszewołódównę smoleńską † 1299, Jewnę Iwanównę.

Gedyminowa góra, góra pod Wielona, o 7 mil niżej Kowna, o 5 wyżej Jurborga nad Niemnem, zwana tak stąd, że tu miał być spalony i pogrzebiony ks. litewski Gedymin, zabity 1338 czy 1339 r. pod Bajernburgiem. Podobne podanie przywiązane jest do wzgórza, zwanego Gedyminową mogiłą pod Wilnem.

Geefs Wilhelm, znakomity rzeźbiarz belgijski, * 1806 r. w Antwerpji, kształcił się w mieście rodzinnem i w Paryżu, mieszkał od 1830 r. w Brukseli, gdzie † 1883; wszystkie jego prace odznaczają się zaletami szkoły francuskiej, szlachetnością i powagą, oraz wielką delikatnością uczucia. Najcelniejszemi jego dziełami są: pomnik hr. Fryd. Merode, grobowiec gen. Belliard, wielki pomnik dla poległych w rewolucji 1830 na *Place des martyrs* w Brukseli, bronzowy posąg Rubensa w Antwerpji, posągi Karola W. w Mastrychcie i króla Leopolda w Brukseli. Od 1845 był członkiem belgijskiej akademji.—Żona jego *Fanny* **G.**, z domu Corr, * 1814, † 1883 r., odznaczyła się w malarstwie rodzajowem i jako portrecistka.

Geefs Józef, także rzeźbiarz, brat poprzed., * 1811 r. w Antwerpji, † 1885 r., od 1841 profesor akademji antwerpskiej, a od r. 1846 członek akademji belgijskiej. Do celniejszych prac jego należą: pomnik Vesaliusa, alegoryczne figury, wyobrażające wolność prasy i nauczania, posąg konny króla Leopolda (1867) i anioł upadły (w brukselskim Palais des Beaux-arts).

Geefs Aloizy, * 1816 r., † 1841 r., pozyskał w młodym wieku kilka nagród akademickich i odznaczył się w rzeźbiarstwie swoim „Epaminondasem umierającym“ i „Beatryxą.“

Geel albo *Gheel*, miasto w belgijskiej prowincji Antwerpji, liczy 11,700 miesz. i od dawnych czasów znane jest z umiejętnego pielęgnowania obłąkanych, których zawsze około 800 znajduje się tutaj pomieszczonych w rozmaitych domach prywatnych.

Geel Jakób, znakomity humanista holenderski, * 1789 r. w Amsterdamie, † 1862; od 1833 nadbibljotekarz w Lejdzie. Ze wzorowych jego prac filologiczno-krytycznych na szczególną uwagę zasługują wydania: *Teokryta* ze scholjami (Amsterdam, 1820); „Excerpta Vaticana,“ Polibjusza (Lejda, 1829); „Olympicus“ (1840); Dio Chrysostoma“ (t-że, 1840); „Phoenissae“ Eurypidesa (1846) i t. d., tudzież „Historia critica Sophistarum Graecorum“ (Utrecht, 1823) i „Catalogus codicum manuscriptorum“ (Lejda, 1852). Pracami swemi, zalecającemi się dobrym smakiem i wyborną metodą, przyczynił się wiele do postępu nauk klasycznych w Holandji. Dla literatury narodowej położył też znaczne zasługi tak przekładami z angielskiego i niemieckiego, jak i samodzielnemi rozprawami treści estetycznej.

Geelong, port morski w angielskiej kolonji Wiktorji w Australji, ożywiony przemysł i handel, 23,000 miesz.

Geelvinkbai, wielka zatoka na północno-zachodniem wybrzeżu Nowej Gwinei holenderskiej, rozciąga się 700 klm. w głąb lądu.

Geer af Finspang Ludwik Gerhard, baron de, szwedzki mąż stanu, potomek brabanckiej familji, przybyłej do Szwecji w XVII w., * 1818 w Finspang, niedaleko Moorköping, † 1896 r. Uniwersytet ukończył w Upsali. Piastując różne urzędy, został 1858 ministrem sprawiedliwości. Działalność **G.** na tem stanowisku niezmiernie dla Szwecji ważna, dała mu prawo do nazwy znakomitego prawodawcy i pozyskała szacunek i miłość całego narodu. On to bowiem głównie przeprowadził radykalną reformę porządku reprezentacyjnego w sejmie, ustanawiając dwie izby, do których wchodzą i przedstawiciele ludu, zamiast dawnych 4 stanów. Przedstawione przezeń stosowne prawo 1863, po pewnej opozycji ze strony szlachty i duchowieństwa, zostało przez sejm przyjęte 1865, a zatwierdzone przez króla 12 czerwca 1866. W r. 1870 wziął dymisję i został prezesem najwyższego nadwornego sądu szwedzkiego. W r. 1875 powrócił na poprzednie swoje stanowisko w administracji, 1876 został prezesem ministrów, ale z powodu odrzucenia projektowanej reorganizacji wojska, ustąpił 19 kwietnia 1880 r., od 1881—88 zajmował urząd kanclerza szwedzkich uniwersytetów. Oprócz wielu cennych rozpraw treści estetycznej i prawniczej, pisał także nowelle, jak: „Hiertklapp eingen pa Dalvik" (Stokholm, 1841); „Carl den Folstes page" (1847) i t. d. W r. 1892 wydał swój pamiętnik („Minnen") w 2 tomach.

Geestemünde, miasto portowe w pruskiej regencji Stade, przy ujściu rz. Geeste do Wezery położone. Warsztaty okrętowe, wielkie doki, magazyny, fabryki maszyn, młyny parowe, 17,500 miesz. Port tutejszy zbudowany został w r. 1857—63.

Geffcken Fryderyk Henryk, prawnik, * 1830 w Hamburgu, † 1896 r., kształcił się w uniwersytecie w Bonn i Getyndze, w 1854 został sekretarzem legacji wolnych miast niemieckich w Paryżu, 1859 r. ministrem miast hanzeatyckich w Berlinie. W 1872 profesorem nauk państwowych i prawa publicznego w uniwersytecie sztrasburskim i na tem stanowisku pozostawał do r. 1881. Napisał: „Der Staatstreich vom 2 December 1851 und seine Rückwirkung auf Europa" Lipsk, 1870); „Die Alabamafrage" (Stuttgard, 1872); „Staat und Kirche in ihrem Verhältniss geschichtlich entwickelt" (1875); „Zur Geschichte des orientalischen Kriegs" (1883); „Die völkerrechtliche Stellung des Papstes" (1885); „Léon XIII devant l'Allemagne" (Paryż, 1892) i in. Pozostając w przyjacielskich stosunkach z następcą tronu Fryderykiem (cesarzem Fryderykiem III) i będąc nieprzyjacielem Bismarka, potępiał jego walkę z kościołem, politykę w sprawie wschodniej, prawa wojskowe i swoje uwagi w tych kwestjach pomieszczał bezimiennie w czasopiśmie angielskiem *Contemporary Review*. W 1881 zrzekł się katedry w Strasburgu i napisał szereg artykułów w powyższych kwestjach w *Deutsche Rundschau*. Po śmierci Fryderyka III (15 czerwca 1888) ogłosił w październikowym numerze *Deutsche Rundschau* dziennik następcy tronu Fryderyka Wilhelma z wojny francuskiej p. t. „Aus Kaiser Friedrichs Tagebuch 1870—71," powierzony mu przez zmarłego 1873, z którego **G.** zrobił sobie kopię. Na żądanie Bismarka **G.** został aresztowany, ale sąd uniewinnił go, udzieliwszy mu tylko nagany. † w Monachjum, wskutek pożaru wywołanego eksplozją lampy naftowej.

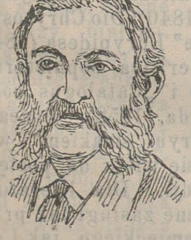

Geffcken Fryderyk.

Geffrard Fabre, generał i prezydent rzeczypospolitej Haiti, * 1806 r. w l'Anse-à-Veau na Haiti, † 1879 na Jamajce; syn generała *Mikołaja* **G.**, jednego z założycieli niepodległości haityjskiej. Czynny biorąc udział w walce przeciw prezydentowi Boyer (1843), przyłożył się skutecznie do stanowczego zwycięstwa i 1845 został generałem. Za prezydentury i za cesarstwa Soulouque'a odznaczył się niejednokrotnie w wojnach z Dominikanami i pod La Tabarra wywalczył sobie tytuł księcia, Popadłszy w niełaskę u cesarza 1852, uniknął aresztowania, podniósł rokosz i ogłoszony został naprzód przez niektóre prowincje, a później (1859) przez ogół mieszkańców prezydentem rzeczypospolitej. Z przeciwnikami swymi, z samym nawet Soulouque'm, obszedł się łagodnie. Mimo całej popularności, jaką posiadał u ludu, wybuchały częste powstania, które szczęśliwie potrafił uśmierzać. Jednakże w końcu skutkiem niebezpiecznego rokoszu w Port-au-Prince 1867 musiał opuścić kraj i schronił się na Jamajkę. Rządy sprawował uczciwie i łagodnie; starał się o zaprowadzenie oświaty europejskiej, zmniejszył liczbę wojska, wprowadził ulgi celne, poprawiał prawa konstytucyjne i zniósł karę śmierci w sprawach politycznych.

Geffroy Edmund Aimé Florentyn, aktor i malarz francuski, * 1804 r., † 1895. Po wyjściu z kolegjum był pomocnikiem adwokata, lecz zaślubiwszy aktorkę, poświęcił się scenie i występował z wielkiem powodzeniem w *Comédie Française*, zwłaszcza w rolach historycznych. Z wysoko cenionych przez krytykę obrazów, za które kilkakrotnie nagradzany był medalami złotemi, ważniejsze: „Karol VII i Agnieszka Sorel"

(1838); „Piotr Corneille" (1840); „Współwłaściciele komedji francuskiej" (1841); „Sganarelle" (1863) i in.

Geffroy Mateusz August, historyk francuski, * 1820 r. w Paryżu, † 1895; kształcił się w kolegjum Karola W., następnie w Szkole Normalnej, następnie był nauczycielem w kilku kolegjach, od 1852 profesorem historji na fakultecie w Bordeaux, od 1862 w wyższej Szkole Normalnej, od 1872 profesorem historji starożytnej na fakultecie paryskim, w 1874 na miejsce A. Thierry'go obrany członkiem akademji; w 1875 mianowany był dyrektorem francuskiej szkoły w Rzymie. Napisał: „Histoire des Etats scandinaves" (1851); „Notices et extraits des manuscrits français en Suède et Danemark" (1855); „Gustave III et la cour de France" (2 t., 1867), „Rome et les barbares" (1874); „Madame de Maintenon, d'après sa correspondance" (2 t., 1887) i in.

Gefle, miasto główne Gefleborskiego lanu w Szwecji (19,815 klm. kw. i 207,000 miesz.), na brzegu zatoki Botnickiej położone, ma dobry port, wiele pięknych gmachów i 23,500 miesz.

Gefrejter (niem.), stopień wojskowy pomiędzy prostym żołnierzem a podoficerem. **G.** zastępuje czasem miejsce kaprala; galonków podoficerskich nie nosi. Właściwie **G.** nie stoi wyżej od zwyczajnego żołnierza, lecz wybierany jest do posług służbowych, wymagających zręczności i zaufania.

Gegenbaur Karol, anatom, * 1826 w Würzburgu, kształcił się w mieście rodzinnem, następnie badał niższe zwierzęta morskie na wybrzeżach Sycylji, w 1855 został profesorem anatomji w Jenie, 1873 r. w Heidelbergu; jest obok Cuviera i Jana Müllera jednym z najwybitniejszych przedstawicieli anatomji porównawczej. Z prac jego ważniejsze: „Grundzüge der Vergleichenden Anatomie" (2 wyd., 1870); Grundriss der vergleichenden Anatomie" (1874, 2 wyd., 1878); „Lehrbuch der Anatomie der Menschen" (2 wyd., 1885) i in. Od r. 1875 wydaje „Morphologisches Jahrbuch."

Gehema Jan Abraham, lekarz, służył naprzód wojskowo w Holandji i w męskim dopiero wieku poświęcił się medycynie, w której pozyskał stopień doktora i został lekarzem Jana III. Ogłosił: „De morbo vulgo dicto plica polonica (1683); „De febribus periodicis" (1683); „Naturalis Historiae phaenomena, Poloniam, Lithuaniam et Prussiam tangentia" (Haga, 1683).

Gehenna (hebrajskie) znaczy piekło.

Gehler Jan Samuel Traugott, fizyk, * 1751 w Görlitz, † 1795 r.; studjował w Lipsku matematykę i nauki przyrodnicze, następnie prawo, w r. 1774 został docentem matematyki, następnie asesorem sądowym. Pamiętny jest głównie jako autor dzieła „Physikalisches Wörterbuch" (5 t., 1787—95, wyd. 2, 11 t., 1825—45, przerobione przez kilku znakomitych uczonych).

Gehon, *Gihon*, jedna z czterech rzek w Raju (Genesis 2. 13).

Geibel Emanuel, jeden z najwybitniejszych poetów niemieckich, * 1815 w Lubece, † 1884 tamże. Uniwersytet kończył w Bonn. Dużo podróżował, szczególnie po Grecji. Za powrotem osiadł w Lubece i otrzymał roczną pensję od króla pruskiego. Od 1852 do 1868 był profesorem estetyki na uniwersytecie monachijskim. Największy rozgłos zyskał **G.** poezjami politycznemi. Żąda zjednoczenia Niemiec pod egidą pruską, a gdy zjednoczenie to nastąpiło, opiewa cesarstwo i złorzeczy Francuzom. Jest to urzędowy poeta cesarstwa niemieckiego *(Kaiserdichter)*. Najcelniejszemi w tym rodzaju są: „Zeitstimmen," „Zwölf Sonette" (Lubeka, 1846), które wraz z małym eposem „König Sigurd's Brautfahrt," wydał w zbiorze: „Juniuslieder" (Stuttgart, 1848, 20 wyd., 1877); „Gedichte" (Berlin, 1840, 118 wyd., 1892); „Neue Gedichte" (Stuttg., 1856, 12 wyd., 1872); „Gedichte und Gedenkblätter" (Stuttg., 1864); „Spätherbstblätter" (1877) i Heroldsrufe" (1—4 wyd., Stuttg., 1872), pisane podczas wojny francusko-niemieckiej. Z innych utworów **G.** wymieniamy: dramat „König Roderich" (1844); tragedję „Brunhild" (1858, 4 wyd., 1877) i komedję „Meister Andrea" (1855, 2 wyd., 1874); „Sophonisbe" (Stutt., 3 wyd., 1877). Liryka **G.** odznacza się wielką harmonją wiersza, serdecznością uczucia i bogatą fantazją. Przeważa w niej raz ton wojowniczy, drugi raz religijny, to znowu wesoły lub tęskno-poważny. Zbiorowe wydanie w 8 t. wyszło w Stutg. (1883). Por. Goedeke „Emanuel **G.**" (1 t., Stuttg., 1869); Scherer „E. **G.** Rede" (Berlin, 1884); Gadertz „E. Geibel - Denkwürdigkeiten" (Berlin, 1886).

Geiger Abraham, znakomity historyk i orjentalista, od 1870 rabin gminy postępowej w Berlinie, * 1810 we Frankfurcie nad Menem, † 1874. Z dzieł jego wymienimy: „Was hat Mohammed aus dem Judenthum aufgenommen" (1833, rozprawa uwieńczona na konkursie bońskiego uniwersytetu); „Lehrbuch zur Sprache der Mischna," „Jüd. Dichtungen der span. und ital. Schule" (1855); „Beiträge zur jüdischen Literaturgeschichte" „Geschichte des jüdischen Volkes," „Sadducäer und Pharisäer" (1863); „Das Judentum und seine Geschichte" (3 t., 1864—71); „Nachgelassene Schriften" (5 t., 1875). Wydawał także pismo miesięczne filozoficzno-teologiczne p. t.: „Geigers Monatschrift. Jako rabin i kaznodzieja odznaczał się kierunkiem krańcowo-postępowym. Por. Schreiber „Abraham **G.** als Reformator des Judentums" (Löbau in W. 1880).

Geiger Łazarz Eliezor Salomon, lingwista niemiecki, * 1829 we Frankfurcie nad Menem, † tamże 1870 r., studjował języki wschodnie w Bonn, Heidelbergu i Würzburgu, 1861 r. zo-

stał nauczycielem języka niemieckiego, geografji matematycznej i języka hebrajskiego w żydowskiej szkole realnej we Frankfurcie. Wydał: „Ursprung und Entwickelung der menschl. Sprache und Vernunft“ (2 t., 1868—72); „Ursprung der Sprache“ (1869, 2 wyd., 1878—); „Zur Entwicklungsgeschichte der Menschheit“ (1871, 2 wyd., 1878); „Ueber Umfang und Quelle der erfahrungsfreien Erkenntniss” (1865); „Ueber der Farbensinn im Altertum“ (1867). Por. Peschiera „Lazarus **G.** Sein Leben und Denken“ (Frankfurt, 1871); Rozenthal „Lazarus **G.**, Seine Lehre vom Ursprunge der Sprache und Vernunft und sein Leben“ (Stuttg, 1883).

Geiger Ludwik, historyk literatury, * 1848 we Wrocławiu, studjował historję i literaturę w Heidelbergu, Getyndze i Bonn, w 1880 r. mianowany był profesorem w uniwersytecie berlińskim. Napisał: „Geschichte der Juden in Berlin” (2 t., 1871); „Rennaisance und Humanismus in Italien und Deutschland“ (1882); dzieło to przełożył St. Mieczyński p. t.: „Odrodzenie i humanizm we Włoszech i Niemczech“ (Warszawa, 1896) i in., nadto wydawał: „Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland:”

Geijer Eryk Gustaw, jeden z najcelniejszych nowoczesnych historyków szwedzkich, * 1783 w Ransäter w Wermland, † 1847 w Sztokholmie, uniwersytet kończył w Upsali. W r. 1810 został docentem historji tamże, a następnie przyjął miejsce w archiwum państwa w Sztokholmie i założył tak zwany *gotycki związek*, którego organem był dziennik *Iduna*. Umieszczał w nim **G.** rozprawy prozą i wiele pięknych poezji. Od roku 1815 do 1846 wykładał jako profesor zwyczajny historję w Upsali i odczytami swemi wywierał zbawienny wpływ na młodzież. Wybierany był także po dwakroć deputowanym do sejmu, Z prac **G.** najważniejsze: „Svenska folkets historia” (Historja państw europejskich, t. 1—3, Örebro 1832—36); „Teckning af Sveriges tillstand och af de förnämste handlande personer fran Carl XII död till Konung Gustaw III antrade till regeringen“ (Sztokholm, 1838); „Konung Gustaw III efterlemnade och femtic ar efter hans död öppnade papper“ (3 t., Upsala, 1843—45). Z Fantem i Schröderem wydał „Scriptores rerum Suecicarum medii aevi” (2 t., Sztokholm 1818—28). Wszystkie dzieła **G.** wyszły po jego śmierci p. t.: „Samlade skrifter” (13 t., Sztokholm, 1849—56). Rezultaty historyczno-filozoficznych badań jego wydał Ribbing w dziele „Föreläsningar öfver meniskans historia“ (Sztokholm, 1856). **G.** był także dobrym kompozytorem; z Lindbladem wydał „Musik för sang och pianoforte“ (1824) i do wielu swych pieśni układał melodje. W „Minnen“ (Upsali, 1854) dał przyczynki do swej biografji. Por. Hjärne „Götiska Förbundet och dess Hufvudmän” (Sztokholm, 1878).

Geikie Archibald, geolog, * 1835 w Edymburgu, od 1855 był członkiem, od 1870 profesorem mineralogji i geologji w Edymburgu. W r. 1881 mianowany został dyrektorem zarządu górniczego połączonych królestw i muzeum geologicznego w Londynie, w 1891 otrzymał szlachectwo. Oprócz wielu prac nad geologją Szkocji, wydał: „Geology“ (1873); „Physical Geography” (4 wyd. 1884, przekład polski, 1874); „The story of a boulder” (1858); „The phenomena of the glacial drift of Scotland” (1863); „Outlines of field geology” (4 wyd., 1891); „Geological sketches at home and abroad” (1882); „Text-book of geology” (3 wyd., 1893); „Aassbook of geology“ (2 wyd., 1890) i in.

Geikie James, brat poprzed., również geolog, * 1839 w Edymburgu, był profesorem geologji w Edymburgu, a od 1890 jest prezesem towarzystwa geologicznego; ogłosił: „The great ice age” (2 wyd., 1876); „Prehistoric Europe“ (1880); „Outlines of geology“ (2 wyd., 1888) i in.; znany jest również jako tłómacz Heinego na język angielski.

Geiler v. *Kaisersberg* Jan, * 1445 w Szafuzie (Szwajcarja), † 1510 w Strasburgu, znakomity kaznodzieja niemiecki. Pierwowzorem **G.** był Francuz Gerson. Jego kazania, które wydał po łacinie, odznaczają się siłą, a niekiedy cierpką satyrą. Jest on wszakże zarówno daleki od humanizmu, jak i mistycyzmu. Najgłośniejsze jego dzieło jest: „Das Narrenschrift“ (Strasburg, 1510). Wybór pism jego wydał Weick (3 t., Frankfurt, 1829), później Lorenzi (4 t., 1881—83). Por. Dacheux „Un reformateur catholique à la fin du XV siècle, Jean **G.** de K.“ (Paryż i Strasburg, 1876).

Geilfus Georges Aleksandre Fréderic François, pisarz szwajcarski, * 1815 w Lampestheim, pobierał nauki w gimnazjach w Worms i w Darmsztacie, wstąpił do uniwersytetu w Giessen, ale wskutek udziału w agitacjach studenckich zwanych „burschenschaften” zmuszony był wyjechać; przebywał w Strasburgu, potem w Zurychu. W 1856 został rektorem wszystkich szkół miasta Winterthur i pozostał na tem stanowisku aż do r. 1876. **G.** specjalnie zajmował się historją miasta Winterthur i w tej kwestji dużo spisał, oprócz tego trzeba wymienić dwa jego pomniejsze dzieła: „Sur les origines de la Confédération suisse“ (1872) i „Helvetia” (1879).

Geilnau (Gielniów), wieś w pruskiej regencji Wiesbadeńskiej, okręgu Unterlahn, ma 350 m. i sławna jest ze swoich źródeł mineralnych. Są to szczawy alkaliczno-ziemno-żelaziste, zimne.

Geinitz Jan Bruno, geolog, * 1814 w Altenburgu, studjował farmację, następnie nauki przyrodnicze w Berlinie i Jenie, w r. 1838 został nauczycielem pomocniczym chemji i fizyki, przy szkole technicznej w Dreźnie, a po jej zamianie na szkołę politechniczną 1850 profesorem

mineralogji, 1857 r. został dyrektorem gabinetu mineralogicznego, 1894 przeszedł w stan spoczynku. Prócz wielu rozpraw ogłosił: „Charakteristik der Schichten und Petrefakten des sächs.-böhm. Kreidegebirgs“ (2 wyd., 1850); „Ueber die Braunkohlen Sachsens” (1840); „Gaea von Sachsen” (1843); „Geognostische Darstellung der Steinkohlenformation in Sachsen” (1856); „Die Steinkohlen Deutschlands und andrer Staaten Europas“ (2 t., 1865); „Zur Geologie von Sumatra“ (1876) in.

Geinowy kwas, ob. Próchnica.

Geisler (A. F. *junior*), wydał w Halli 1781 r. „Opis podróży po Polsce cesarza niemieckiego Józefa II, w latach 1780 i 81 pod nazwiskiem hrabiego Falkensteina odbytej.“

Geismar Teodor, baron von, * 1783 r. pod Münsterem, w 1804 opuściwszy służbę w wojsku austrjackiem wstąpił do wojska rosyjskiego; miał udział 1805 r. w wojnie przeciwko Napoleonowi, w r. 1806 w czasie wojny tureckiej znajdował się w Multanach i Wołoszczyźnie; w wojnie przeciwko Francji przybył ze swoim korpusem do Saksonji i śmiałością swoją rozstrzygnął los bitwy pod Kulmem. W wojnie tureckiej 1828 okazał się równie walecznym, podobnie jak podczas wojny z Polską 1831 r., choć nie tak szczęśliwy, tu bowiem d. 31 marca napadnięty przez Skrzyneckiego, musiał uledz z wielką stratą. † 1848 r. jako członek rady wojennej w Petersburgu.

Geissel Jan von, * 1796 r. w Gimmeldingen (w Palatynacie), † 1864, kształcił się w seminarjum duchownem w Moguncji 1818 r. otrzymał święcenia kapłańskie, od r. 1837 biskup spirski, 1841 koadjutor arcybiskupa kolońskiego (Droste zu Vischering), a 1842 arcybiskup ikonieński *in partibus*, w 1846 r. został arcybiskupem kolońskim, a 1850 r. kardynałem. Wiele się przyczynił do wzmocnienia kościoła i ultramontanizmu. Sprzyjał Jezuitom, założył wiele bractw i stowarzyszeń katolickich i przeprowadził niezależność biskupów od władzy królewskiej. Prócz nowel i poezji ogłosił: „Der Kaiserdom zu Speyer“ (3 t., 1826—28); „Schriften und Reden“ (4 t., 1869—77). Biografję napisał Remling (1873). Por. także Baudri „Der Erzbischof von Köln, Johannes Kardinal von **G.**, und seine Zeit” (Kolonja, 1881).

Geissler Henryk, mechanik, * 1814 w Igelshieb (Meiningen), † 1879 w Bonn; zasób technicznych wiadomości rozwinął w różnych uniwersytetach niem., przez 8 lat przebywał w Holandji, a od r. 1854 osiadł w Bonn, gdzie założył warsztat do wyrobu przyrządów fizycznych i chemicznych. Przyrządy jego fizyczne zasłynęły daleko, zwłaszcza termometry i barometry normalne. Wyroby jego ze szkła (ob. Geisslera rurki) przyczyniły się do rozwoju nauki o elektryczności i powiodły do wynalazku pompy powietrznej rtęciowej, za której pomocą otrzymać można niemal zupełną próżnię. W r. 1868 uniwersytet w Bonn przyznał mu stopień doktora *honoris causa*.

Geisslera rurki, naczynia szklane, złożone z rur najrozmaitszego kształtu, w które wtopione są druty platynowe, w dwu między sobą odległych miejscach; rury te napełnione są rozrzedzonem powietrzem, lub też innemi gazami i parami. Służą one do badań nad światłem elektrycznem i mogą być uważane za dalszy rozwój jaja elektrycznego (ob. Elektryczna iskra). W rurce Geisslera najprostszego typu (ob. fig.),

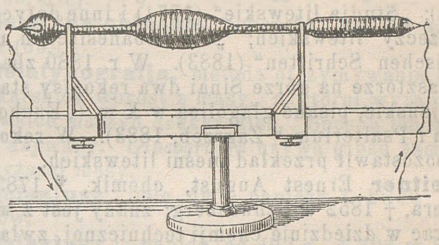

Rurka Geisslera.

wtopione są w jej końcach dwa druty platynowe, stanowiące elektrody, a mianowicie elektrod dodatni czyli anod, którym prąd wchodzi, i elektrod ujemny czyli anod, którym prąd uchodzi. Gdy druty te połączone są z biegunami induktora (ob. Indukcja) lub machiny elektrycznej influencyjnej (ob.), rozwijają się w rurze wspaniałe objawy świetlne. Jeśli powietrze jest dostatecznie w rurce rozrzedzone (np. do $^1/_{300}$), wówczas przy przechodzeniu prądu powstaje obok katodu słaby blask niebieski, zwany *światłem katodalnem*, od anodu zaś rozprzestrzenia się światło czerwonawe, wypełniające całą przestrzeń między anodem a światłem katodalnem, od którego jest oddzielone ciemną przerwą. Ta fala świetlna nie jest jednolita, lecz przedstawia się w formie jaśniejszych i ciemniejszych warstw pierścieniowych, co tworzy zjawisko *stratyfikacji*. Barwa światła w rurce Geisslera zależną jest od gazu, który ją wypełnia. W wodorze jest barwa ta purpurowo-czerwona, w kwasie węglanym zielonawa. Działanie rurek Geisslera zależne jest i od stopnia rozrzedzenia zawartego w nich gazu; przy pewnym stopniu rozrzedzenia występują objawy zwane *promieniami katodalnemi*, które dalej w pewnych warunkach dają początek *promieniom Roentgena*. Rurki Lenarda i rurki Crookes'a różnią się od rur Geisslera tylko znaczniejszem rozrzedzeniem gazów. (Ob. Katodalne promienie, Roentgena promienie).

Geisslová Irma, autorka czeska, * 1855 r. w Peszcie, młodość swą wszakże spędziła w Czechach. Zaczęła ogłaszać swe prace beletrystyczne, prozą i wierszem, w r. 1874. Wydała

osobno: „Immortelly" (1879); „Divoké kořeni" (1881); „Z Podkrkonoszi" (1889); „Luczni kviti" (1882); „V pisnich a kvietech" (1888); utwory dramatyczne: „Valdsztyn v Jiczinie," „Nápadnici;" powieści: „Lid na železnici," „Inženyr Racek," „Vlnobitim ku przistavu," „Mraczny a Hrabin."

Geitler Leopold Wacław (Lavoslav), lingwista czeski, * 1847 w Pradze, † 1885; kształcił się w Pradze i Wiedniu, w r. 1874 został profesorem literatury słowiańskiej w uniwersytecie w Zagrzebiu, skąd robił częste wycieczki naukowe, między innemi na Litwę. Wydał w języku czeskim: „Fonologja staro-bulgarska" (Praga, 1874); „Studja litewskie" (1874) i inne dotyczące rzeczy litewskich; „Die albanesischen und slavischen Schriften" (1883). W r. 1880 zbadał w klasztorze na górze Sinai dwa rękopisy staro-słowiańskie, pisane głagolicą w X w. („Euchologium i Psalterium," Zagrzeb, 1883). W rękopisie pozostawił przekład pieśni litewskich.

Geitner Ernest August, chemik, * 1783 r. w Gera, † 1852 w Schneeberg; znany jest z wielu prac w dziedzinie chemji technicznej, zwłaszcza w farbierstwie, odkrył wiele farb na porcelanę, szteingut i na szkło; najważniejszem jego odkryciem jest argentan czyli nowe srebro. Ogłosił: „Briefe über die Chemie" (2 t.), „Versuche über das Blaufärben ohne Indigo" i in.

Gejzery (z island. *Geysir*, wir), perjodyczne wytryski wody gorącej, występujące w okolicach wulkanicznych, a mające nazwę od dwu podobnych źródeł w Islandji, z których najważniejsze są wielki **G.**, nowy **G.** czyli Strokkr i mały **G.** Pierwsze dwa leżą na pn.-zach. Hekli, trzeci o 8 mil na pd. zach. wielkiego **G.** Wielki **G.** (fig. 1), przedstawia stożek utworzony z materjałów wybuchowych, na którym znajduje się miednica 18 metrów średnicy z kanałem w pośrodku 3 m. średnicy, a schodzącym do 23 m., z którego prawdopodobnie rozchodzą się dalsze rozgałęzienia. W zwykłych warunkach kanał jest wypełniony czystą, zielonawą wodą, od czasu do czasu słychać podziemne grzmoty, woda się burzy i podnosi na kilka stóp; następuje to mniej więcej co 80—90 minut, a co dzień lub rzadziej następuje zjawisko wspanialsze. Po silniejszych grzmotach i wrzeniu wznosi się promień wody na 25—36 m., rozbity na drobny, oślepiający pył. Natychmiast następują dalsze wytryski, promienie wody rozchodzą się na wszystkie strony, zasłonione w części ogromnemi obłokami pary. Po ostatnim, najgłówniejszym wytrysku, wyrzucającym nieraz kamienie, zjawisko nagle ustaje. Objawy innych **G.** (w Nowej Zelandji, oraz w Yellowstone Park Ameryki półn.), w szczegółach są nieco odmienne. — Wytłómaczenie **G.** podał Bunsen (ob.) 1846 r. W rurze **G.** woda głęboko się znajdująca pod ciśnieniem ciążącego na niej słupa wody posiada temperaturę wyższą, niż wynosi punkt wrzenia wody na powierzchni. Jeżeli więc gorące masy wody, wznosząc się w górę, szybko przechodzą pod mniejsze ciśnienie, zamieniają się nagle w parę, i para ta wyrzuca w górę całą masę wody nad nią się znajdującą; w skutek czego idące za tem masy wody, oswobodzone od ciśnienia, również nagle w parę przechodzą. Woda w części znowu wraca do rury i zjawisko to trwa, dopóki przez oziębienie tworzenie pary się nie wstrzyma. Ale teorja ta okazała się niedostateczną dla wyjaśnienia zjawiska tak potężnego; w kanale **G.** muszą znajdować się dwa takie miejsca, w których zachodzi ogrzewanie pod znacznem ciśnieniem. Müller w Freibergu urządził nawet przyrząd dla sztucznego naśladowania tego zjawiska. Przyrząd ten (fig. 2) składa się z rury dość wysokiej wypełnionej wodą, ogrzewaną palnikami Bunsena w *a* i *b*. Zjawisko **G.** daje się tu wywołać w sposób sztuczny. Teorja ta została rozwinięta przez Langa i Petersena, którzy przyjmują, iż kanał gejzeru ma kształt zygzakowaty, przyczem w niektórych, wolnych od wody zagięciach kanału tworzą się zbiorowiska pary, o stale powiększającem się ciśnieniu przez ciągłe zbieranie się pary, a więc perjodycznie wybuchające. Petersen zbudował aparat, służący do doświadczalnego sprawdzenia jego teorji. Andreä wszakże wykazał, że i tłómaczenie Bunsena jest zupełnie słuszne, jeżeli tylko przyjmiemy istnie-

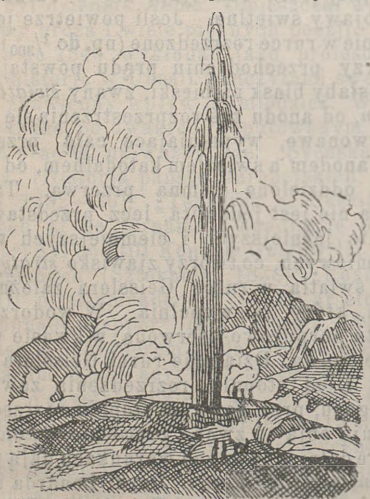

Fig. 1. Wielki gejzer w Islandji.

Fig. 2. Przyrząd do sztucznego naśladowania gejzerów.

nie wielkiego zbiornika pod znacznem ciśnieniem hydraulicznem w dolnej części gejzeru, wymiary zaś wznoszącej się rury i górnego basenu są w odpowiednim stosunku. Woda w **G.** jest obojętna, czasem słabo alkaliczna, i zawiera w roztworze znaczne ilości krzemionki, która się z wody wypływającej wydziela w stanie stałym i tworzy osobliwe utwory, postaci stożków, stalaktytów i tarasów. Por. Rozprawy o **G.**: Petersena w „Jahrbuch für Mineralogie" (1889) i Andreä (tamże, 1894).

Gekony (*Geckotidae*, *Ascalabatae*), rodzina gadów z rzędu *jaszczurek*, zwierzęta drobne, płaskie, o wielkiej głowie, bardzo dużych oczach, krótkiej, grubej szyi, o niezbyt długim ogonie i krótkich nogach. Organy chwytne, składające się z pięciu palców, u rozmaitych gatunków rozmaitej są budowy. Zazwyczaj spodnia część palców zaopatrzona jest w poduszki skórne, które przez tworzenie przestrzeni o powietrzu rozrzedzonem pozwalają **G.** wdrapywać się na strome ściany. Większość gatunków posiada ostre, zwykle wsuwalne pazury. Z pośród wszystkich gadów jedynie **G.** mogą wydawać dźwięki gardłowe. Około 200 gatunków **G.** żyje w krajach gorących; przebywają na drzewach, skałach, murach; dni spędzają na słońcu, nocą polują na owady i drobniejsze gady. Są zupełnie niewinne, a mniemania o ich jadowitości są błędne. *Ascalabates fascicularis*, 15 cm. długi, zamieszkujący Hiszpanję, Grecję, Dalmację i Afrykę północną, jest z wierzchu brunatny, od spodu brudno-żółty. *Ptychozoon homalocephalon*, na Jawie, wyróżnia się długą fałdą skórną po każdej stronie ciała.

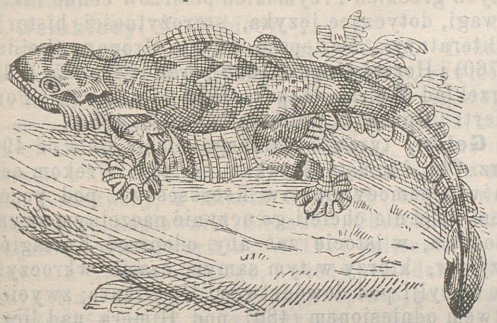

Gekon.

Gela, osada rodyjsko-kreteńska, na południowym brzegu Sycylji, nad rzeką t. n. (gdzie obecnie Terra-Nouva), założona około 690 przed Chr., która wkrótce potem stała się potężną; jej osadą był Agrygent (581). Pod panowaniem tyranów Kleandra (505) i Hipokratesa, zyskała przewagę nad całą prawie Sycylją; Gelon, następca Hipokratesa, zdobył także Syrakuzy i tam przeniósł swą rezydencją, od którego to czasu Gela zaczęła upadać. W **G.** † w 456 przed Chr. poeta grecki Eschylos. Por. Holm „Geschichte Siciliens" (2 t., Lipsk, (1870—74).

Gelati (dawniej Genati), klasztor w Imeretji, blizko m. Kutaisu, założony w XII w. przez Dawida II, króla iberyjskiego i abchaskiego. Przed podziałem Gruzji, grzebano tu królów iberyjskich, a następnie imeretyńskich. Znajduje się tu bibljoteka, a w niej wiele rękopisów, ważnych dla historji gruzyjskiej, oraz wizerunki królów i obraz malowany, jak twierdzi podanie, przez św. Łukasza.

Gelatyna, *żelatyna* (z franc. *geler*—marznąć), bardzo czysty klej kostny, bezbarwny i bezwonny, ob. Klej.

Gelatyna chińska, *japońska*, toż co agar-agar (ob.).

Gelatynografja, metoda otrzymywania płyt drukarskich wprost z masy, z której wyrabiają się walce maszyn drukarskich. Sposób ten mało jest używany. *Gipsografja* używa gipsu zamiast powyższej masy.

Gelazjusz, imię dwu papieży i kilku biskupów.

Gelazjusz I, papież, od 492 r., † 496 w Rzymie, bronił supremacji swej stolicy przeciwko Byzantyńcom, a nauki przeciwko Manichejczykom i Pelagijanom. Wprowadził święto Oczyszczenia N. M. P. Ważnem jest jego pismo dla ocenienia ówczesnego stanu nauk teologicznych, p. t.: „Decretum de libris recipiendis et non recipiendis." Pisma jego wyszły w Rzymie 1680 r., później w „Epistolae Romanorum pontificum" (Brunświk, 1867).

Gelazjusz II Jan z Gaëty, papież od 1118 do 1119 r., w którym zmarł we Francji, dokąd schronił się przed wojskiem cesarza Henryka V, popierającego na papiestwo Grzegorza VIII.

Gelazjusz, † 395 r., biskup cezarejski w Palestynie, od r. 367 kontynuował historję kościelną Euzebjusza.

Gelazjusz, biskup Cyziku, napisał w drugiej połowie V w. historję synodów nicejskich (po grecku i łacinie, wydane przez Balfoura, Paryż, 1599).

Gelazyn Mikołaj, jeden z najuczeńszych profesorów akademji krakowskiej, * 1525 we Lwowie, został profesorem wymowy 1549. Później zwiedzał obce ziemie i tam otrzymał stopień doktora obojga prawa. Po powrocie do kraju obrany był radnym magistratu lwowskiego i na tym urzędzie † 1589. Wydał dwa bardzo rzadkie dzisiaj dzieła: „De ordinibus in philosophorum scholis, ad ordines Academiae Cracoviensis in Baccauleorum renuntiatione oratio" (Kraków, 1551) i „De lectionis orationum usu, oratio" (tamże, 1553).

Geldrja, niegdyś księstwo, położone po obu brzegach Niższego Renu. Właściwe jego jądro stanowiły hrabstwa Geldrji i Zütphen, które po różnych kolejach wcielone zostały 1543 przez Ka-

rola V do Niderlandów. W czasie powstania Niderlandów, tak zwana Geldrja Niższa przystąpiła do stanów generalnych, gdy tymczasem Wyższa Geldrja pozostała przy Hiszpanji, a 1713 na mocy pokoju utrechckiego była podzielona w ten sposób, że większa jej część (21 m. kw.) ze stolicą Geldern przypadła Prusom, mniejsza zaś (m. Roermond z okręgiem, oraz twierdze Venlo i Stoenswaerd) z hiszpańskiemi Niderlandami dostała się Austrji. Podczas wojen za rewolucji francuskiej Wyższa **G.** przeszła na własność Francji i stanowiła departament Roer. Traktatem wiedeńskim 1815 podzieloną została między Prusy i Niderlandy. Obecnie część pruska stanowi powiat obwodu regencji Düsseldorfskiej z miastem głównem *Geldern*, mającem 5,840 m. Ważniejszą jednak część dawnego księstwa Geldrji stanowi dzisiejsza prowincja holenderska *Geldrja*, licząca na przestrzeni 5,081 klm. kw. 525,000 ludności, przerznięta Renem i Mozellą, podzielona na 4 okręgi: Arnheim, Nimwega, Zütphen i Tiel, z miastem stołecznem Arnheim. Por. Nettesheim „Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern“ (Krefeld, 1863) i de Meester „Geschiedenis von de Staaten van Gelderland” (2 t., Harderwyk, 1864).

Gelée Klaudjusz, ob. Claude-Lorrain.

Gelimer albo **Gilimer,** ostatni król Wandalów, potomek Genzeryka; w 530 po Chr. strącił z tronu ciążącego do Bizancjum króla Wandalów Hilderyka, ale w krwawej bitwie pod Trikameron (533) zwyciężony został i wzięty do niewoli przez Belizarjusza, który podbił cały kraj i wcielił do posiadłości państwa wschodnio-rzymskiego. W r. 534 przewieziony z Kartaginy do Konstantynopola, zdobił pochód tryumfalny Belizaryusza.

Geliola, kanał i przystań na północnej stronie jeziora Ładogi, właściwie jedna z odnóg rzeki Kaligab-Jokki, która bierze początek na granicy pow. Serdobolskiego w Finlandji.

Gellert Chrystjan Teotym, poeta i moralista niemiecki, * 1715 w Haynichen w Saksonji, od 1751 profesor filozofji w Lipsku, † 1769; dla łagodnego i szlachetnego charakteru mąż czczony i wielbiony powszechnie. Utwory jego pióra, mianowicie bajki i powieści, tudzież pieśni duchowne i ody, oddychające dziwną słodyczą, zjednały mu miłość całych Niemiec. Inne jego prace beletrystyczne miały jednakże wartość tylko czasową, a jego listy, oprócz pięknego stylu, nie zalecają się niczem. Prawością i nieskazitelnością charakteru, jak również pracami literackiemi, taką w całych Niemczech zyskał popularność, jakiej może nikt nie posiadał współcześnie. W poezjach swoich łącząc zawsze w najszczęśliwszy sposób prawdę z prostotą i serdecznem ciepłem, wpłynął korzystnie na odradzającą się literaturę niemiecką. Ogólny zbiór pism Gellert'a wyszedł w ostatniej ed. w Lipsku (10 t., 1867). „G'. s. Briefwechsel mit Demoiselle Lucius in Dresden“ wydał Ebert (Lipsk, 1823). Wybór pism **G.** wydał A. Schullerus (Lipsk, 1891). Por. Döringa „G'. s. Leben” (2 t., Lipsk, 1833); Neumanna „Das Gellertbuch” (Drez., 2 wyd. 1865). W 1865 wzniesiono mu posągi w Rosenthal pod Lipskiem i w Haynichen. W polskiem tłómaczeniu mamy jego „Listy” (1 ed. 1774; nowsza, Wrocław, 1814), „Moralne pisma” (1 ed., 1775; nowsza, Wrocław, 1804), oraz „Przyjaciel ludzi” przekład Stawiarskiego (Warszawa, 1800).

Gellert Chryst.

Gellius Aulus, pisarz rzymski, * około 130 po Chr., sprawował urzędy sądowe w Rzymie i wsławił imię swe dziełem w 20 księgach p. t. „Noctes Atticae”, zawierającem obok wyciągów z lepszych greckich i rzymskich pisarzów cenne także uwagi, dotyczące języka, starożytności, historji i literatury. Najlepsze edycje Gronova (Lejda, 1760) i Hertza (Lipsk, 1858), oraz 1883—85, t. 2); przekład Weissa (Lipsk, 1875—76, t. 2). Por. Hertz „Opuscula Gelliana” (Berlin, 1886).

Gelon, tyran rodzinnego miasta Gela od 491 prz. Chr. i miasta Syrakuz od 484; Grekom odmówił pomocy przeciw Kserksesowi, pod pozorem, że ci nie chcieli go uczynić naczelnym swym wodzem, w istocie zaś aby odeprzeć Kartagińczyków, którzy w tym samym czasie wkroczyli do Sycylji pod dowództwem Hamilkara; zwycięstwem odniesionem (480) pod Himerą nad licznem wojskiem Kartagińczyków przymusił ich do zawarcia stałego pokoju, i odtąd aż do śmierci (477) panował sprawiedliwie i łagodnie, tak, że naród czcił jego pamięć jako herosa. Po nim nastąpił jego brat Hiero. Por. Lübbert „Syrakus zur Zeit des G. und Hieron” (Kiel, 1875).

Gelsemium, *Żmin*, rodzaj roślin z rodziny *Loganiaceae*, wijące się krzewy z wielkiemi, żółtemi kwiatami. **G.** *nitidum*, *jaśmin żółty*, w płd. części Ameryki płn. uprawia się w Europie jako roślina ozdobna. Korzeń zawiera alkaloid *gelseminę* $C_{22}H_{38}N_2O_4$. silnie trujący; używa się przeciw reumatyzmowi, działa też na rozszerzenie źrenicy.

Gelzer Jan Henryk, historyk niemiecki i publicysta, * 1813 w Schafuzie. Od r. 1838 — 39 miał wykłady w Bernie, od 1839 był profesorem w Bazylei. Złożywszy z powodu słabości zdrowia urząd profesora, który sprawował od r. 1844 do 1850 w Berlinie; następnie osiadł w Bazylei, gdzie począł redagować pismo *Protestantische Monatsblätter* (Gotha, 1852—70) i gdzie † 1889. Z prac jego zasługują na wzmiankę: „Neuere deutsche Nationalliteratur” (Lipsk, 1841, 1851 i 1858); „Die drei letzten Jahrhunderte der Schweizergeschichte“ (2 t., Aarau, 1838—39, t. 2); „Die Religion im Leben oder die christliche

Sittenlehre" (Zürich, 1839, 4 wyd. 1863); „Die Strauss'schen Zerwürfnisse in Zürich" (Hamburg i Gotha, 1843); „Protestantische Briefe aus Frankreich und Italien" (Zürich, 1868); „Die zwei ersten Jahrhunderte der Schweizergeschichte" (1840); „Die deutsche poet. Litteratur seit Klopstock und Lessing nach ihren ethischen und religiösen Gesichtspunkten" (2 t., 1847 i 1858); „Der Kath. Süden und Pius IX nach der Revolution von 1848" (1868). Por. Curtiusa „Heinrich G." (Gotha, 1892).

Gemara (herb.), druga część Talmudu (ob.).

Gembarzewski Kazimierz, magister prawa, napisał: „O uwzględnieniu małoletności" (1869); „O pokucie kościelnej w prawie karnem."

Gembica, właściwie *Gębica*, m. w W. Ks. Poznańskiem, obwodzie regencji bydgoskiej, powiecie Mogilnickim, nad Małą Notecią; liczy 1,000 m. trudniących się po większej części sukiennictwem.

Gembiccy, ob. Gębiccy.

Gembickie starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Brzesko-Kujawskiem, powiecie Kruszwickim. Była to połowa dawniejszego s-stwa Kruszwickiego, utworzona przed 1662, która zwała się wówczas *Województwo*. Wedle lustracji z t. r., składało się: z 12 posiadłości w samej Kruszwicy, z miasta Gembicy (ob.) i wsi: Koroszyce, Łagiewniki, Sieraków, Chrzosno, Dzierzęszno i z 3 folwarków. W 1771 zaliczało się do powiatu Gnieźnieńskiego, i wtedy posiadał je Maksymiljan Złotnicki z żoną, opłacając kwarty złp. 351 gr. 27, a hyberny złp. 926 gr. 17.

Gembloux, Gemlours, miasto w belgijskiej prowincji Namur; liczy 4,200 m., pamiętne jest zwycięstwem odniesionem przez Don Juana d'Austria 31 stycznia 1578 nad Niderlandczykami, a więcej jeszcze wspaniałem opactwem Benedyktynów, które słynęło wielkiemi bogactwy i przepychem.

Gemblours Zygbertz, ob. Sigbertus Gemblacensis.

Geminiani Franciszek, * 1680 r. w Lukce, † 1762, znakomity skrzypek, uczeń Scarlatti'ego i Corelli'ego. Oprócz licznych kompozycji na skrzypce wydał: „L'art de jouer le violon" (Wiedeń, 1785); „Le Guide harmonique ou Dictionnaire harmonique" (Londyn i Paryż, 1746).

Gemistos Jerzy, właściwe nazwisko *Plethona*, które dla zbliżenia swego imienia do Platona, przybrał z atyckiego djalektu, * się w Konstantynopolu 1355, od 1438 mieszkał na dworze Kozmasa Medici, gdzie stał się głównym krzewicielem platońskiej i nowoplatońskiej filozofji na Zachodzie, † 1452 w Peloponezie. Lubo pisał komentarze do „Isagogi" Porfirego i „Kategorji," oraz „Analityk" Arystotelesa, odrzucał **G.** jednak nauki ostatniego i zbijał je. W swem podręcznem dziele o dogmatach Zoroastra i Platona „Nomôn syngrafe", wyklętem przez patrjarchę Gennadiusa (ob.) i „Peri hôn Aristotelês pros Platôna diaferetai" (Paryż, 1541, Bazyl., 1574), oraz innych rozwijał teorje Platona, nieodróżniając ich wszakże od nowoplatońskich i chrześcijańskich (jak preegzystencja duszy, o duszach świata i gwiazd, wieczności świata i t. d.). **G.** nauki wpłynęły tak na Kozmasa, że założył platońską akademję we Florencji, której naczelnikiem został Marsilius Ficinus Florentczyk (1433—1499), tłómacz Platona, Plotyna, Porfirego i nowoplatoników. Głośny jest **G.** ze sporów z Genadiusem, T. Gazą, Jerzym z Trapezuntu.

Gemmelaro Jerzy, geolog, * 1832 w Katanji, profesor geologji i mineralogji w Palermo; napisał: „Descrizioni di alcune spezie di minerali dei volcani estinti di Patagonia" (1854—55); „Pesci fossili della Sicilia" (1858); „Studii paleontologici sulla fauna del calcare" (3 t., 1869—73). Od niego ma nazwę *Monte* **G.**, stożek wybuchowy Etny, utworzony w 1886.

Gemmi, góra 2,302 m. wysoka w Alpach berneńskich.

Gemmingen Otton Henryk, baron, poeta niemiecki, * 1755 w Heilbronn, † 1836 w Heidelbergu. W r. 1799 — 1805 był posłem badeńskim w Wiedniu. Napisał dramat p. t. „Der deutsche Hausvater" (1782). Por. „Fleischlen" (1890).

Gemmula, pączeczek, ob. Zarodek.

Gemmy (*gemmae*), wogóle drogie kamienie, w szczególności zaś kamienie rznięte. Sztuka rznięcia na kamieniach znaną już była w głębokiej starożytności; Grecy i Rzymianie w niej celowali. Rytownicy starali się na kamieniu oddawać słynne utwory sztuki plastycznej, które w ten sposób do nas w kopjach doszły. Najdawniejsze doszło do nas **G.** mają rysunki wklęsłe (*intaglio*), później dopiero zaczęto wyrabiać **G.** z rysunkami wypukłemi (*ectypa sculptura, cammeo*); na pierwsze używano głównie ametystów, hyjacyntów, karneolów, chalcedonów, agatów; na drugie onyksów i sardonysków. Z **G.**, które do nas doszły, najpiękniejszą jest **G.** *augustea* w muzeum wiedeńskiem; przedstawia apoteozę Augusta. Również sławnemi są: Cammeo Gonzaga, z podwójnem popiersiem króla Ptolemeusza Filadelfa (obecnie w Petersburgu) i Gemma Tiberiana, przedstawiająca Tyberjusza na tronie, otoczonego swoją rodziną (w bibljotece narodowej w Paryżu). Por. Murra „Bibliotheca dactyliographica" (1804); Millina „Pierres gravées inédites" (1817); Frischholz „Lehrbuch der Steinschneidekunst" (Monachjum, 1820); King „Antique gems and rings" (3 wyd., Londyn, 1872); tenże „Handbook of engraved gems" (2 wyd., 1885); Kluge „Handbuch der Edelsteinkunde" (Lipsk, 1860).

Gemonje (po łac. *Gemoniae scalae*), miejsce w Rzymie, gdzie śmiercią karano zbrodniarzy. Była to głęboka studnia, opatrzona schodami, w ten sposób urządzonemi, że wrzucony w nią

winowajca, zsuwał się na dół, bez możności zatrzymania się, dopóki w przepaścistych jej głębiach nie znalazł śmierci przez roztrzaskanie.

Genala (wym. Dżenala) Franciszek, mąż stanu włoski, * 1843 w Soresina. W latach 1859—60 i 66 był ochotnikiem w wojsku Garibaldiogo, następnie adwokatem we Florencji, 1872 deputowanym, a 1883 — 87 ministrem robót publicznych.

Genast Franciszek Edward, aktor i śpiewak niemiecki, * 1797 w Wejmarze, † 1866; syn tamecznego aktora *Antoniego Genasta* († 1831), kształcił się w Wejmarze pod kierunkiem Goethego na aktora i śpiewaka, 1814 wystąpił na scenie jako śpiewak, 1817 w Dreźnie, 1818 w teatrze lipskim, 1828 kierownik sceny w Magdeburgu, od 1829 artysta teatru wejmarskiego. Liczy się do najwszechstronniejszych i najwięcej utalentowanych artystów nowszej epoki. Jego pamiętniki aktorskie wyszły p. t. „Aus dem Tagebuche eines alten Schauspielers" (4 t., Lipsk, 1862—66). Komponował także pieśni, ballady i opery („Der Verräter in den Alpen" i „die Sonnenmänner").

Genast Karolina Chrystyna, jego żona, z domu Böhler, * w Kassel 1800, † 1860, odznaczała się najwięcej w rolach tragicznych. Była także dobrą pianistką i śpiewaczką operową.

Genast Wilhelm, ich syn, * 1822 w Lipsku, adwokat w Wejmarze, od 1871 deputowany sejmu niemieckiego, znany jest jako poeta. † 1887. Oprócz wielu noweli i romansów, jak: „Das hohe Haus" (4 t., Lipsk, 1862) i „Der Kohlergraf" (4 t., Lipsk, 1867), napisał kilka utworów scenicznych, z których najcelniejsze tragedje: „Bernhard von Weimar" (1855) i „Florian Geyer" (1857), oraz komedja „Der Deutschen Hort" (1863).

Gencjana, ob. Goryczka.

Gencjanina, *kwas gencjanowy*, $C_{14}H_{10}O_5$, kwas zawarty w korzeniu goryczki, *Gentiana lutea*, otrzymuje się, po oswobodzeniu tegoż korzenia od innych materji, przez wymycie zimnym alkoholem. Krystalizuje w żółte igły, łatwo się rozpuszcza we wrzącym alkoholu, z alkaljami tworzy związki krystaliczne. Z kwasem azotnym wydaje kwas *nitrogencjanowy*, który od alkaljów barwi się wiśniowo. W tymże korzeniu zawiera się *gencjopikryna* $C_{20}H_{30}O_{12}$, substancja gorzka i lotna, która przez gotowanie z kwasami rozszczepia się na cukier i gencjogeninę $C_{14}H_{16}O_5$

Gendarussa *(Garliczka)*, rodzaj roślin z rodziny *Acanthaceae*, obejmujący krzewy lub zioła trwałe, w Ameryce połud. i Indjach wschodnich, niektóre lekarskie lub ozdobne. **G.** *tranquebariensis*, o kwiatach żółtych, purpurowo-kropkowanych, w Indjach wsch., gdzie liście używają się jako środek chłodzący lub otwierający. **G.** *vulgaris* i **G.** *adhateda* również mają w Indjach znaczenie lekarskie.

Gendrych.

Genderych *(Genderich)*, herb: W polu srebrnem drzewo bez korony, o trzech przyciętych konarach, wypuszczających po gałązce zielonej, zahaczone z tyłu kotwicą srebrną. Nad hełmem, zdobnym w dwa czarne skrzydła, korona, a w niej ręka zbrojna z mieczem. Szlachectwo z połowy XVI wieku.

Gendron Juljusz Ernest August, malarz historyczny francuski, * 1817 w Paryżu, † 1881, uczeń Delaroche'a; następnie kształcił się we Włoszech. Najważniejszą jego pracą są malowidła, zdobiące salę wchodową izby obrachunkowej w pałacu d'Orsay (zniszczone podczas pożaru 1871). Z innych utworów jego wymieniamy najcelniejsze: „Nereidy", „Wyspa Cytera (1848); „Młoda chrześcijanka, nawracająca swego oblubieńca" (1859); „Ofiara ludzka" (1850); „Tyberjusz na Kaprei" (1851); „Młode patrycjuszki weneckie" (1857); „Św. Katarzyna Aleksandryjska" (1861); „Nimfy na grobie Adonisa" (1864); „Lukrecja" (1869); „Ofiary dziękczynne Ateńczyków" (1876). Najlepiej udają mu się postacie niewieście, jak czarownic, topielic, elfów i wogóle fantastycznych istot mitologji północnej. W obrazach jego wiele poetyczności i romantyzmu; zaleca je przytem piękny rysunek i wyborny koloryt. Z jednej strony był **G.** archeologicznym poetą Włoch, a z drugiej wiele miał pokrewieństwa z niemieckimi poetami romantycznymi.

Genealogiczne tablice, ob. Rodowód.

Genealogja, ob. Rodowód.

Genée Rudolf, pisarz niemiecki, brat Ryszarda (ob.), * 1824 w Berlinie, od 1865 przebywał w Dreźnie, w 1879 przeniósł się do Berlina. Znany jest głównie jako komentator i przerabiacz dramatów Szekspira. Wydał między innemi „Schakespeare's Dramen in Deutschland" (1868); „Schakespeare's Leben und Werke" (1871); „Die englische Mirakelspiele" (1878), oraz kilka komedji, jak: „Das Wunder" (1854); „Ein neuer Timon" (1856); „Vor den Kanonen" (1857); „Die Klausnerin" (1884); nadto napisał: „Deutsche Sturmlieder" (1870); „Poetische Abende"; „Klassische Frauenbilder" (1884); romans historyczny „Marienburg" (1886).

Genée Ryszard, muzyk kompozytor, * 1823 w Gdańsku, † 1895, dyrekor orkiestr teatralnych w Rewlu, Rydze, Kolonji, Düsseldorfie, Gdańsku, Wiedniu i miastach innych, w 1856 napisał komiczną operę „Polyphem", operę „Der Geiger von Tirol", operetki: „Seekadett" (1876); „Nanon" (1877); „Nisida" (1880); „Rosita" (1881); „Wróg muzyki"; „Próba generalna": „Ostatni z Mohikanów"; „Przyjaciel Feliks" (1893); wspólnie z Flotowem napisał operetkę: „Puszukiwacz bajek".

Nadto napisał teksty do wielu operetek Straussa, Suppego i Millöckera, a do wybitniejszych zaliczyć należy: „Fatinicę“, „Bettelstudenta“, „Boccaccio“, „Gasparone“, „Zemstę nietoperza“ i w. in.

Genée Otylja, siostra Ryszarda i Rudolfa, aktorka niemiecka, w 1836 miała wielkie powodzenie w rolach subretek. W 1865 poślubiła oficera bawarskiego v. Fritscha i wyjechała do Ameryki, gdzie założyła w San Francisko teatr niemiecki. W 1889 powróciła do Europy. Od 1891 mieszka w Berlinie jako nauczycielka sztuki aktorskiej.

Genelli Bonawentura, znakomity rysownik i malarz niemiecki, * 1798 w Berlinie, * 1868 r. w Wejmarze. Kształcił się naprzód pod kierunkiem swego ojca Janusza **G.** (* 1771, † 1824), a następnie w akademji berlińskiej i na wzorach znakomitych mistrzów włoskich głównie w Rzymie. Za powrotem (1832), po krótkim pobycie w Lipsku, mieszkał w Monachjum od 1836—59, a później w Wejmarze. Do prac swych brał treść ze starożytności klasycznej, z zakresu fantazji i z życia codziennego. Wymieniamy z nich najcelniejsze: „Powrót Lota do Zoar“, 49 kompozycji do Homera, 36 rysunków do „Boskiej Komedji“ Danta, „Herkules grający na lirze“, „Pochód tryumfalny Bachusa i Arjadny“, „Porwanie Europy“, „Samson i Dalila“, „Widzenie Ezechjela“, „Kolosalna głowa Don-Kiszota“, 4 akwarele wyobrażające „Ezopa“, „Homera“, „Safonę i Apollina“, „Jowisz i Amor“, „Życie marnotrawcy“, „Życie czarownicy“, cykl p. t. „Z życia artysty“. Rysunków **G.** jest nadzwyczajne mnóstwo i wiele z nich upowszechnił rylec. W dziele p. t. „Satura“ (Lipsk, 1872) wyszły najlepsze jego kompozycje. Odznaczają się one nowością myśli, polotem fantazji i oryginalnością. W ostatnich czasach zajmował się i olejnem malarstwem. W tym kierunku najlepsze utwory **G.** są: „Bachus pomiędzy muzami“, „Hymen“, „Amor“, „Obietnica Abrahama“, „Likurg i Bachantki.

Genelli B.: „Tetys, podająca oręż Achillesowi“.

Generacja, płodzenie; w znaczeniu potocznem oznacza ogół ludzi spółcześnie żyjących w przeciągu lat od 25 do 30.

Generalissimus, głównodowodzący wszystkiemi siłami zbrojnemi danego kraju.

Generalne stany, po franc. *Etats généraux*, tak się nazywali w dawnej rzeczypospolitej siedmiu zjednoczonych prowincji niderlandzkich deputowani, wysyłani na ogólne zgromadzenie przez stany prowincjonalne, które wybierane po części były przez rady miejskie, a po części przez szlachtę i prawie wszechwładnie kierowały zarządem pojedyńczych prowincji. Deputowani ci zajmowali się zarządem spraw ogólnych całej rzeczypospolitej. Stany generalne piastowały tedy władzę najwyższą w rzeczypospolitej, wypowiadały wojnę, zawierały pokój, traktaty i przymierza. Powstały razem z rzecząpospolitą Zjednoczonych prowincji i z nią upadły, chociaż i w dzisiejszem królestwie Niderlandzkiem reprezentacja krajowa zachowała jeszcze tę nazwę. We Francji reprezentacja narodowa nosiła także nazwę *Generalnych Stanów*, które, składając się z deputowanych szlachty, duchowieństwa i korporacji miejskich, istniały od początku XIV wieku, ale z ugruntowaniem monarchji absolutnej nie były zwoływane od roku 1614 aż do końca XVIII wieku. Dopiero Ludwik XVI dla zaradzenia potrzebom finansowym i przynaglony przez opinję publiczną zwołał je na nowo 5 maja 1789. Wkrótce jednak potem **G. S.** zamieniły się w zgromadzenie narodowe (ob. Francja).

Generał, generalny czyli ogólny naczelnik, w wojskowem tedy znaczeniu najwyższy oficer, wszelako i w generalstwie różne powstały stopniowania. **G.** jest wogóle oficer wyższego nad pułkownikowski stopnia; najniższy stopień generalski jest **G.** major czyli **G.** brygady; dalej idzie **G.** lejtnant czyli **G.** porucznik, odpowiadający **G.** dywizji, nakoniec **G.** broni, t. j. jazdy, piechoty lub artylerji, odpowiadający austrjackiej godności **G.** feldcechmistrza. Godności wojskowe ponad generałami górujące są w różnych krajach: feldmarszałków, marszałków, generalisimusów, wielkich hetmanów i t. p.—W dawnej Polsce, pierwszy raz nazwa **G.** artylerji zjawiła się 1637 (ob. Artylerja); prócz tego w wojsku cudzoziemskiego autoramentu tytularni szefowie regimentów nosili od czasów Augusta III tytuł **G.** Za Stanisława Augusta tytuł generalski miał już nierównie szersze znaczenie, chociaż i wtedy byli **G.** aktualni i tak zwani nieforsztelowani, czyli patentowi, którzy tylko dla tytułu lub munduru tytuły sobie kupowali. W wojsku polskiem od 1815—1830 byli **G.** broni, dywizji i brygady. **G.** *adjutant*, ob. Adjutant.—**G.** zowią się też w kościele rzymsko-kat. przełożeni kongregacji, jak Jezuitów, przebywający w Rzymie, oraz wielki mistrz krzyżaków czerwonej gwiazdy (w Pradze).

Generał-bas, w muzyce. Liczby używane na oznaczenie palców w *aplikaturze* (ob.) zostały w XVI wieku przez Ludwika Viadana użyte do oznaczania akordów (ob.). Trójdźwięki należące do gamy, zwykle się nie cyfrują, lub oznaczają 3 (tercja), 5 (kwinta). Pierwsze odwrócenie trójdźwięku, powstające przy przeniesieniu tercji do basu, t. j. *sekstowy* akord, oznacza się $\frac{6}{3}$ lub 6, drugie (kwinta w basie), t. j. *kwart-sekstowy* ak.: $\frac{6}{4}$. Akord *septymowy* 7 (5), odwrócenie jego pierwsze (tercja w basie) *kwintsekstowy*, drugie (kwinta w basie *terckwartowy*, trzecie (septyma w basie) *sekundowy* ak. cyfrują się jak septymowy, lub $\frac{6\,6\,6}{5\,4\,4}$ $\frac{}{3\,3\,2}$, *nonowy* 9, jeśli ma septymę $\frac{9}{7}$. Krzyżyk lub przekreślenie cyfry, oraz bemol piszą się przy cyfrach na oznaczenie podwyższenia lub obniżenia interwałów. Nuty nienależące do akordów oznaczają się przez zero, trzymane interwale kreską. Jeszcze w XVI i XVII wieku tak pisano na organy, w skutek czego organista znać musiał akordy i ich prawidłowe rozwiązywanie, aby mógł je przeczytać, czyli znać generał-bas. Obecnie część nauki *harmonji* (ob.), obejmująca nazwy i klasyfikację akordów, nosi tę nazwę, pochodzącą od stosowania cyfry do miejsca (stopnia), jakie podstawa *(Grundton, bazis, note generalio)* akordu w gamie (skali) zajmowała.

Generał-gubernator, *Gubernator generalny*, urzędnik, posiadający albo tylko władzę cywilną, jak w Algierze, lub zarazem naczelne dowództwo nad wojskami danej prowincji, jak w posiadłościach angielskich i holenderskich w Indjach, oraz w Kanadzie i Niemczech, ale w tym ostatnim kraju mianowany tylko podczas wojny, lub w razie grożącego niebezpieczeństwa. W Rosji nad cywilnym okręgiem ma władzę stały lub czasowy generał-gubernator.

Generał-sejmiki, tak nazywano w dawnej Polsce zjazdy ogólne całej prowincji czyli sejmiki większe *(Colloquia generalia)*, na których województwa, ziemie i powiaty zjeżdżały się razem w oznaczone miejsce, dla obmyślenia wspólnych potrzeb miejscowych, czyli właściwie były to sejmiki prowincjonalne. Odbywały się np. dla Kujaw w Radziejowie, dla Małopolski w Korczynie, dla Wielkopolski w Kole i t. d.

Generał starosta małopolski *(Capitaneus Generalis)*, był to tytuł niesenatorski, używany w Polsce od XVI w. przez starostę krakowskiego, ale niewłaściwie, gdyż juryzdykcja jego na całą Małopolskę nie rozciągała się.

Generał starosta wielkopolski, taki tytuł nosił starosta grodowy wielkopolski, dlatego że władza jego rozciągała się na dwa województwa: poznańskie i kaliskie.

Generał ziem podolskich, był to niegdyś tytuł starosty Kamieńca Podolskiego, do którego oprócz kamienieckiego, należał także i gród latyczowski.

Generały pruskie były to sejmy prowincjonalne Prus. Przed ich zwołaniem wydawano uniwersały do wojewodów: chełmińskiego, malborskiego i pomorskiego, oraz biskupów: warmińskiego i chełmińskiego. Wojewodowie zwoływali sejmiki powiatowe, których delegowani zjeżdżali się w Grudziądzu lub Malborgu z delegowanymi Torunia, Elbląga i Gdańska, poczem otwierano sejm, na który przybywał komisarz królewski. Sejm następnie dzielił się na 2 izby, które obradowały już to oddzielnie, już razem, a zawsze, przynajmniej do XVIII w., odznaczały się wzorowym porządkiem, spokojem i powagą. Uchwały sejmowe, tu przyjęte, stanowiły instrukcję dla posłów pruskich, udających się na sejmy walne koronne.

Generatio, ob. Generacja.

Generatio aequivoca, powstawanie zagadkowe, ob. Powstawanie.

Generatio spontanea, powstawanie samodzielne, ob. Powstawanie.

Generator, w technice wszelki przyrząd, w którym wytwarza się gaz lub para, w szczególności zaś przyrząd, używany do wytwarzania gazu przy ogrzewaniu gazowem; także kocieł parowy, oraz wszelki przyrząd, służący do wytwarzania prądu elektrycznego, jak machina dynamo-elektryczna lub stos galwaniczny.

Generoso, *Monte*, szczyt górski w Alpach Tesyńskich, 1,695 metr. wysoki, słynny z pięknej panoramy Alp, z niego widocznej. Od r. 1890 na szczyt ten prowadzi kolej, 9 klm. długa, od Capolago.

Genesis (z greck. = początek, pochodzenie, stworzenie czegoś), tak nazwaną została przez siedmdziesięciu tłómaczów Biblji pierwsza księga Mojżeszowa. Najlepsze komentarze do **G.** ogłosili: Tuch (1838 i 1871) i Knobel (6 wyd., Lipsk, 1892).

Genesius Józef, historyk bizantyński, żyjący około połowy X wieku. Napisał w języku greckim „Historję panowania Leona Ormianina, Michała II, syna jego Teofila i Bazylego Macedończyka" (Wenecja, 1733).

Genestet Piotr August, popularny poeta holenderski, * 1829 w Amsterdamie, † 1861; kształcił się w seminarjum Remonstrantów i w 1852 r. został kaznodzieją w Delft; w r. 1859 wystąpił ze stanu duchownego. Ogłosił: „Eerste gedichten" (1851); „Leetedichtjes" (1860); zbiór epigramatów i krótkich opowiadań, zwróconych przeciwko stronnictwom kościelnym i „Laatste der Eerste" (1860), najwięcej cenione ze wszystkich jego utworów. Zbiorowe wydanie utworów jego z życiorysem wydał Tiele (2 t., Roterdam, 1869).

Genetrix (łac. *rodząca*), przydomek Wenery, jako matki plemiennej ludu rzymskiego, uczczonej przez Cezara (46 przed Chr.) świątynią, wy-

stawioną na forum; była ona także opiekunką małżeństw i miłości prawej, połączonej z myślą otrzymania potomstwa. Artyści przedstawiali ją albo całą odzianą w długie szaty, albo też tylko okrytą lekką zasłoną.

Genetyczny, odnoszący się do tworzenia, powstawania. Stąd *metoda genetyczna* jest to metoda badania, starająca się rozpoznać dany przedmiot od początku jego powstania.

Genever, wódka, ob. Gin.

Genevois, dawniej księstwo w królestwie Sardynji, graniczyło z kantonem Genewskim, Sabaudją, Francją i prowincją Fossigny. Kraj to bardzo bogaty, górzysty, klimat ma zmienny, niekiedy wilgotny i surowy; z produktów najważniejsze drzewo, zboże, kartofle, kasztany, węgle kamienne i źródła mineralne. Rozległość księstwa wynosiła 29 mil kw., ludność 107,600 mieszk. W wiekach średnich było to państewko niezależne, w 1401 nabyte zostało przez Sabaudję; w r. 1860 **G.** przyłączone zostało do Francji i stanowi część departamentu Sabaudji.

Genewa, po franc. *Genève*, po włos. *Genova*, za czasów rzymskich *Aurelia Allobrogum*, stolica kantonu t. n., najludniejsze i najzamożniejsze miasto Szwajcarji, na południowo-zachodnim brzegu jeziora Genewskiego, prześlicznie rozłożone na obu brzegach Rodanu; liczy 53,000, a razem z przedmieściami 73,000 miesz., wyznania po większej części reformowanego i mówiących po francusku. Celniejsze budowle miasta są: kościół katedralny św. Piotra, ratusz, pałac Eynarda, arsenał, szpital, banhof, dom, w którym się Rousseau urodził, i mieszkanie Kalwina; uniwersytet tutejszy, założony 1368, a 1568 przez Kalwina odnowiony, posiada nader bogatą bibljotekę. Dalej posiada miasto konserwatorjum, akademję nauk, szkołę przemysłową, instytut głuchoniemych i wiele innych zakładów na użytek publiczny. Najważniejsze pomniki są: grupa bronzowa „Helwecja i Genewa," statua Jana Jakóba Rousseau, a zwłaszcza posąg konny księcia Karola Brunświckiego († 1873), który cały swój majątek Genewie zapisał. Pod względem przemysłu i handlu, zegarki genewskie stoją na pierwszem miejscu.

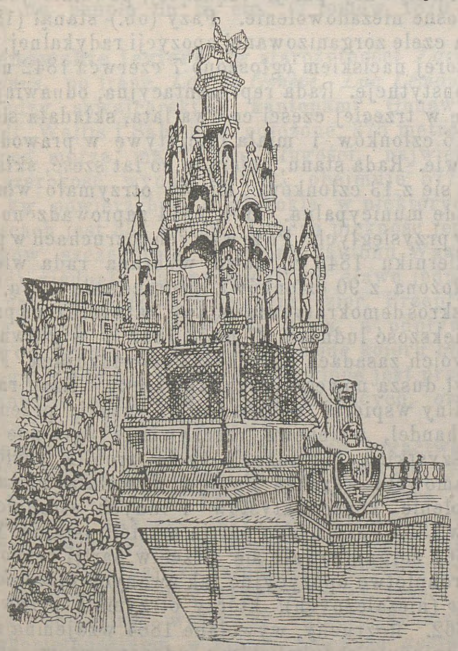

Pomnik księcia Karola Brunświckiego w Genewie.

Genewska konwencja, zowie się umowa, zawarta 22 sierpnia 1864 w Genewie, celem możliwego złagodzenia klęsk, wypływających z wojny. Pobudkę do niej dało ogłoszone w 1862 pismo genewskiego filantropa Dunanta o opłakanym stanie rannych pod Solferino. Początkowo zgodziły się: Baden, Belgja, Danja, Francja, Hesja, Niderlandy, Prusy, Szwajcarja, Włochy i Wirtemberg podczas wojny uważać za neutralny personel szpitalny i wogóle służbę sanitarną, podczas spełniania przez nich obowiązków, zbierania i opatrywania rannych. Za znak zewnętrzny neutralności przyjęto na budynkach i stacjach opatrunkowych widoczną i jednostajną chorągiew, u osób zaś opaskę na ramieniu, opatrzoną krzyżem czerwonym na białem polu. Następnie przystąpiły do **G. k.** wszystkie mocarstwa europejskie, Persja, Japonja, Stany Zjednoczone Ameryki północnej (dopiero w 1882) i wiele republik Ameryki południowej. Postanowienia **G. k.** w praktyce zastosowano po raz pierwszy podczas wojny prusko-niemieckiej 1866; dnia 15 października 1868 rozszerzone zostały przez dodanie 15 artykułów, oraz rozciągnięte do marynarki i wojny morskiej. Por. Moynier „Etude sur la convention de Genève" (Paryż, 1870); „Verhandlungen der internationalen Konferenz zu Berlin von 22—27 heiet 1869;" Lueder „Die G. K." (Erlangen, 1876); Bluntschli „Das moderne Kriegsrecht der civilisierten Staaten" (2 wyd., 1874).

Genewski kanton, południowo-zachodni kanton Szwajcarji, leżący pomiędzy kantonem Waadt (Vaud) a Francją (depart. Ain i Sabaudji); obejmuje 279,5 klm. kw., z ludnością liczącą do 110,000 głów, w połowie katolików, w połowie protestantów. Jest to kraj wzgórkowaty, przerznięty rzeką Rodanem i pracowitością mieszkańców przyprowadzony do wielkiej żyzności. *Klimat* ma łagodny i zdrowy, ochłodzony przez częste i gwałtowne wiatry. Mieszkańcy, prócz rolnictwa, zajmują się przemysłem, jako to: wyrobem zegarków i przedmiotów złotych, oraz handlem. *Konstytucja* **G.** jest demokratyczna. Władza prawodawcza należy do *rady generalnej*,

Herb kantonu i miasta Genewy.

złożonej ze wszystkich obywateli, i do *rady wielkiej*, złożonej ze 100 deputowanych. Władza wykonawcza spoczywa w ręku *rady stanu*, składającej się z 7-u członków, odnawianych co trzy lata. Stolicą kantonu jest miasto Genewa. Por. Blavignac: „Études sur Genève depuis l'antiquité jusqu'à nos jours" (2 t., 1872); Cherbuliez „Genève, ses institutions, ses moeurs, etc." (1868), oraz „Roczniki i Pamiętniki Stowarzyszenia historycznego w **G.**"

Historja. Za czasów Cezara ziemia ta należała do państwa Alobrogów, później zaś do rzymskiej *Provincia maxima Sequanorum*, a następnie do Burgundji. Po rozwiązaniu państwa burgundzkiego **G.** przeszła pod panowanie Ostgotów. W r. 536 weszła w skład państwa frankońskiego, a pod koniec IX wieku dostała się w posiadanie Nowej Burgundji i w 1032 razem z nią weszła do państwa niemieckiego. Już w V wieku była **G.** rezydencją biskupa, a pod cesarzami rządy w niej sprawowali hrabiowie, którzy potrafili wkrótce zamienić swą godność na dziedziczną. Długie walki między biskupami a hrabiami umieli często wyzyskiwać mieszczanie dla otrzymania swobód i przywilejów, skodyfikowanych w 1387 przez biskupa Adhemara Fabri. Hrabiowie (później i książęta) sabaudzcy, począwszy od XIII wieku, wszelkiemi środkami starali się zagarnąć Genewę pod zwierzchnictwo Sabaudji. Książęta z domu sabaudzkiego zasiadali niejednokrotnie na stolicy biskupiej, a jeden z nich Bastard Jan (1513 — 22) nie cofał się przed żadnem tyrańskiem, by dojść do zamierzonego celu. Stronnictwo liberalne dla własnej obrony zawarło za staraniem patrjoty Bezanson Hugues sojusz z Bernem i Freiburgiem (1526), wspólnemi siłami wyparli 1530 Sabaudczyków, a Genewa przyjęta została urzędownie do związku szwajcarskiego 27 sierpnia 1535 r. i przy pomocy Berna jeszcze raz zadała klęskę Sabaudji 1536. Kalwin osiadłszy tu (po krótkim poprzednio pobycie 1536—38) na stałe 1541, jako kaznodzieja i nauczyciel publiczny posiadł wielką władzę, rozciągająca się zarówno do spraw religijnych, politycznych, jak niemniej do wszystkich stosunków życia publicznego. Od tej pory Genewa, miasto przeważnie dotąd handlowe, poczęło wywierać znaczny wpływ na duchowy rozwój Europy i uważana za *Rzym protestancki* była głową protestantyzmu francuskiego. Przeciw surowym rządom Kalwina podniosła wolnomyślno-narodowa partja agitację, stłumioną krwawo 1555. Równocześnie z walkami przeciw Sabaudji nadała sobie Genewa konstytucję demokratyczno-republikańską. Władza wykonawcza należała do 4 syndyków, którzy stali na czele małej rady i przez nią byli wybierani. Władza doradcza, prawodawcza i elekcyjna znajdowały się w ręku 4 rad: rad dwudziestu pięciu czyli małej rady (syndyków), rady szesnastu, rady dwustu czyli wielkiej rady i rady generalnej. Ostatnia reprezentowała wszechwładztwo ludowe. Taki podział władz wyrodził się z czasem w oligarchję, a nierówność praw sprowadziła stopniową nierówność obywateli, co od początku XVIII wieku było niejednokrotnie powodem krwawych zaburzeń. Rewolucja francuska 1789 roku znalazła odgłos i w Genewie. W lipcu 1794 usunięto rząd tymczasowy, zaprowadzono ogólną równość obywateli, ustanowiono konwencję narodową i rząd terorystyczny; 1796 r. przemogła partja umiarkowańsza, ale już 1798 Genewa weszła w skład rzeczypospolitej francuskiej i została stolicą departamentu Leman. W r. 1815 okrąg genewski nieco powiększony, wszedł jako 22-gi kanton do związku szwajcarskiego i otrzymał konstytucję z r. 1814. Wedle tej konstytucji władza prawodawcza należała do *rady reprezentacyjnej*, złożonej z 278 członków, odnawianej corocznie wyjściem 30 członków. Wyborcami byli wszyscy obywatele liczący 25 lat wieku i opłacający 25 guldenów podatków stałych. Rada reprezentacyjna mianowała *radę stanu wykonawczą*, złożoną z 24 syndyków i 24 członków. Ogłoszono także wolność prasy, udzielając radzie wykonawczej prawo jej ograniczenia. Przeciwko tej konstytucji, ograniczającej prawa wyborcze i konserwatywnej partji rządzącej, powstało jednak głośne niezadowolenie. Fazy (ob.) stanął (1841) na czele zorganizowanej opozycji radykalnej, pod której naciskiem ogłoszono 7 czerwca 1842 nową konstytucję. Rada reprezentacyjna, odnawiająca się w trzeciej części co dwa lata, składała się ze 176 członków i miała inicjatywę w prawodawstwie. Rada stanu, obierana co lat sześć, składała się z 13 członków. Miasto otrzymało własną radę municypalną. W r. 1844 zaprowadzono sądy przysięgłych. Po krwawych rozruchach w październiku 1846 r., nowo wybrana rada wielka (złożona z 90 członków) wypracowała nową, nawskroś demokratyczną ustawę, zatwierdzoną przez większość ludności 27 maja 1847 i w głównych swoich zasadach dotychczas obowiązującą. Fazy był duszą nowego porządku rzeczy. Rząd radykalny wspierał usilnie nauki, sztuki, przemysł i handel, a Genewa rzeczywiście ogromne we wszystkich kierunkach życia zrobiła postępy. Samowola wszakże Fazego wywołała niezadowolenie konserwatystów i innych stronnictw, i w 1855 Fazy i jego partja musieli ustąpić. W r. 1861 zorganizowało się przeciw partji rządowej stronnictwo opozycyjne tak zwanych *independentów* (niezależnych), którzy otrzymali przewagę 1862. Rozruchy, wywołane 1864 wzajemną nieprzyjaźnią radykalistów i independentów, sprowadziły interwencję związkową, która zapewniła

stanowcze zwycięstwo independentom. W następnych latach wzięło znowu górę stronnictwo radykalne, tak, że stanowiło bezwzględną większość w radzie wielkiej (1870) i radzie stanu (1871). Od r. 1868 wielkiego przez zmowy robotnicze *(grèves)* nabrała znaczenia partja Internationalu i socjalistów, przeciw którym walczą wspólnemi siłami independenci i radykaliści. Rada wielka występowała odtąd energicznie przeciw stronnictwu ultramontańskiemu, mając za sobą większość ludności; w r. 1876 zniosła stowarzyszenia religijne i zabroniła pełnienia obrządków religijnych po za kościołem. Zatargi między starokatolikami a stronnikami papieża musiały być uspokajane przy pomocy wojska, biskup starokatolicki otrzymał uposażenie państwowe. Stronnictwo radykalne utrzymało się przy władzy aż do roku 1879, kiedy połączonym z partją demokratyczną stronnictwom opozycyjnym udało się panowanie radykałów zburzyć. Ale w r. 1881 radykaliści znowu wrócili do władzy i zachowali przewagę aż do 1889 r. Częściowa rewizja konstytucji wprowadziła w 1892 system proporcjonalny.— Oprócz dawniejszych historyków, jak Spon, Picot, Berenger i in., por. Thourel „Histoire de Genève" (1833); Pictet de Sergy „Genève, origine et développement de cette république" (Genewa, 1844); Galiffe „Quelques pages d'histoire" (Genewa, 1863); F. Demol „La République de Genève avec atlas" (Genewa, 1877); Cherbuliez „Genève, ses constitutions, ses moeurs, son développement intellectuel et moral" (tamże, 1868); Roget „Histoire du peuple de G. etc." (7 tomów, 1870—1882).

Genewskie jezioro (w starożytności *Lacus Lemanus*, po franc. *Lac de Genève*, *Lac Léman*), pomiędzy szwajcarskimi kantonami Genewy, Waadt, Wallis i Sabaudją położone, 375 metrów nad poz. morza, ma 72 klm. długości, największa szerokość wynosi 14 klm., obejmuje 577,8 klm. kw. powierzchni, a głębokie w niektórych miejscach jest 334 metry. Urocza piękność jego brzegów, szczególnie od strony kantonu Waadt (Vaud), zjednała mu sprawiedliwie sławę jednego z najpiękniejszych w Europie jezior. Przepływa je Rodan, który wpada tu 3-ma, a odpływa 2-ma odnogami. Jezioro G. ma wodę koloru błękitnego, nigdy nie zamarza i ożywione jest przez kilkanaście parowców ciągle krążących, oraz wielką liczbę łódek rybackich.

Genezaret *(Genesar*, t. j. ogród bogactwa), biblijna nazwa urodzajnej okolicy w Niższej Galilei zwanej dzisiaj *El-Ruwer*, wzdłuż jeziora *Tyberjadzkiego*, zwanego także *Genezareckiem* albo morzem *Galilejskiem*. Za czasów Chrystusa Pana okolica ta była bardzo zaludniona, obecnie prawie opustoszała. W r. 1137 (2 lipca) zaszła tu bitwa pomiędzy wojskami chrześcijańskiemi a mahometańskiemi, w której pierwsze zostały pokonane.

Genga (Annibale della...), poprzednia nazwa papieża Leona XII (ob.).

Gengel Jerzy, Jezuita, nauczyciel teologji we Lwowie, misjonarz obozowy, następnie rektor kolegjów w Jarosławiu, Krakowie i Kaliszu, gdzie † 1730. Z dzieł jego, które wylicza Brown w swej „Bibljotece" (str. 176—177) ważniejsze: „Defensio Aristotelis et Philosophiae peripateticae etc." (Praga, 1713); „Defensio Theologiae Scholasticae contra Lutherum" (Lwów, 1713); „Admiranda Jansenismi tribus exposita tractatibus" (Brunsberga, 1715); „Eversio Atheismi etc." (Brunsberga, 1716); „Gradus ad Atheismum" (Brunsberga, 1717, Lwów, 1724); „De Constantino Magno primo, Christianorum Imperatore etc." (Kalisz, 1726); „De Passione D. N. Jesu Christi historia per quaestiones et responsiones ex patribus theologis desumptas, illustrata etc." (Kalisz, 1727); „Tractatus Theologicus de judicio universali etc." (Kalisz, 1727).

Gengler Henri Godefroy, prawnik niemiecki, * 1817 w Bambergu (Bawarja); skończył gimnazjum w mieście rodzinnem, potem słuchał wykładów prawa, wygłaszanych przez najlepszych mistrzów niemieckich w uniwersytetach w Würtzburgu i Heidelbergu. Po napisaniu rozprawy: „Doctrine du droit criminel en matière d'empoisonnement," w 1842 otrzymał stopień doktora, a po napisaniu „De Morgengaba secundum leges antiquissimas Germanorum," został profesorem nadzwyczajnym w uniwersytecie w Erlandze 1847, a profesorem zwyczajnym 1851 r. Wykładał historję prawa, prawo prywatne, handlowe i cywilne bawarskie. Napisał następujące dzieła kilkakrotnie przedrukowywane: „Manuel du droit privé" (1854 — 62); „Principes du droit privé allemand, expliqués aux étudiants" (1856 — 1876); „L'ancien droit d'après les Nibelungen" (1861); „Codex juris municipalis Germaniae medii aevi" (1863); „Monuments juridiques allemands" (1875); „Antiquités du droit municipal allemand" (1882).

Geniczeski kanał (długi około 1 w., szeroki 44—75 sążni), łączy Siwasz czyli morze Zgniłe z Azowskiem. Nad kanałem leży dawna forteca, założona 1736 r.

Genin Franciszek, uczony francuski, * 1803 w Amiens, † 1856; był redaktorem dziennika *National*; napisał: „Variations du langage français depuis le XII siècle" (Paryż, 1845); „Récréations philologiques" (2 t., 1858) i in. Zasłużył się jako znakomity popularyzator wiedzy.

Genipa, *Nastuga*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmujący drzewa w Indjach wschodnich i Ameryce płd. **G.** *americana* w Brazylji, wielkości buka, wydaje owoce jadalne, wielkości pomarańczy, o szarej powłoce i mięsie żółtem, soczystem.

Genippi, gatunki alpejskie roślin, z rodzajów bylicy i tysiącznika, smaku gorzkiego i działa-

jące podniecająco, używane w Alpach na herbatę.

Genista, roślina, ob. Janowiec.

Genitalia, przyrządy płciowe.

Genjusz, u Rzymian *genius*, duch opiekuńczy człowieka, kierujący jego dolą za życia, a po śmierci jako *lar* znany, był właściwie uzmysłowieniem samego bytu indywidualnego ludzkiego lub innego (np. genjusz Rzymu), z nim początek (stąd genius od *gigno*) i istotę swą biorący. Tak mówiono *genio indulgere, g. suum defraudare, propitiare etc.*, ducha krzepić, zabijać, jemu swój stan zawdzięczać. U Greków *dajmon*, u Hezjoda tyle co *lares* ludzi wieku złotego, u Homera i tragików istota niższa od theos, przez wywód etymologiczny od *dajô* (dzielić losy), oraz przez dajmona Sokratesa nabrał tego znaczenia prawie co genius u Rzymian. Później **G.**, podobnie jak talent, zaczął być uważany za stopień wyższy tego talentu, z tą różnicą, że **G.** daje prawa i reguły sztuce, t. j. wolnemu działaniu człowieka (Kant). U Schlegla „czyste ja“ Fichtego przeobraża się w genjalność, t. j. wyniesienie się nad wszelkie ograniczenia pospolitej samowiedzy przez *ironję*, przez stałe negowanie szczegółowości absolutem. Wedle Schellinga **G.** warunkiem jest nieskończone przeciwieństwo samowiedzy i bezwiedności, przez produkcję estetyczną ciągle znoszone. Przeciw takiej teorji **G.**, która wreszcie do historjozofji wprowadza genjusze, jako zagadkowe przyczyny równie zagadkowych wydarzeń (np. Guizot), szerzy się pojęcie **G.** jako produktu nie sił zewnętrznych, po za obrębem społeczeństwa działających, do czego powyższa teorja w końcu zeszła, lecz jako koniecznego wyniku uprzedniego wewnętrznego, organicznego rozwoju społeczeństw i ludzkości, jako delegatów, mandatarjuszów samych społeczeństw. Ponieważ ogół zjawisk, wyjaśniających byt genjuszów, prawie zupełnie dotychczas nie był badany, stąd tylko od drobiazgowych badań w rodzaju pracy Buckla (ob.) prowadzonych, można się spodziewać ostatecznego rozwiązania kwestji **G.**, która ściśle łączy się z poczuciem samodzielności i samopomocy społeczeństw, oraz teorją przeznaczeń i czynników rzuconych garścią z wysoka, bez udziału pracy i zasług samych społeczeństw. W ostatnich czasach zauważono związek, zachodzący pomiędzy genialnością a obłąkaniem. Por. C. Lombroso „Genjusz i obłąkanie“ (przekład polski Popławskiego); F. Brentano „Genjusz” (1892); G. Séailles „Essais sur le genie dans l'art;“ Hirth „Genie und Entartung.“

Genlis Stefanja Felicyta Ducrest de St. Aubin, margrabina de Sillery, hrabina de..., * 1746 w Champcry pod Autun, † 1830 w Paryżu; piękna, pojętna i wykształcona, poślubiła w Paryżu bogatego hrabiego Bruslart de Genlis i została 1782 r. guwernantką dzieci księcia orleańskiego (Egalité). Owocem blizkich jej stosunków z tym ostatnim była podobno piękna **Pamela** *Fitz-Clarence* (ob.). Podczas rewolucji usiłowała zjednać sobie pewien wpływ polityczny, ale musiała kilkakrotnie uciekać i dopiero za konsulatu Bonapartego wróciła do Paryża. Z licznych jej pism, wynoszących około 90 tomów, celniejszym jest romans „Mademoiselle de Clermont” (Paryż 1802); zasługują także na uwagę: „Les chevaliers du Cygne ou la cour de Charlemagne” (3 t., Paryż, 1805); „Précis de ma conduite pendant la Révolution” (Hamburg, 1796); „Souvenirs de Félicie L.“ (Paryż, 1804); „Madame de Maintenon“ (1806) i „Mademoiselle de la Fayette ou le siècle de Louis XIII“ (1813) i t. d. Inne jej prace zawierają po większej części obrazy z życia dobrze jej znanego świata konwencjonalnego. Pod starość brała się także do krytyki, i to w tonie polemicznym. Ciekawe są także jej „Mémoires inédits sur le 18 siècle à la revolution française depuis 1756 jusqu'à nos jours“ (Paryż, 1825). Przekłady polskie wielu dzieł G. podaje w swej „Bibljografji“ Estreicher, t. II, str. 26 — 27. Por. Bonhomme „Madame de G.“ (Paryż, 1885); Sainte-Beuve „Causeries du Lundi“ (3 t.).

Gennadios, pierwszy patrjarcha konstantynopolitański pod tureckiem panowaniem, imię przybrane *Georgiosa Scholariusa*, * około 1400 w Konstantynopolu, † 1464, od 1453 był patrjarchą, w r. 1456 złożył ten urząd i po półrocznym pobycie na Athos, osiadł w klasztorze Jana Chrzciciela w Macedonji, gdzie życie zakończył. Przeciwnik Gemistosa Plethona (ob.), jako arystotelik, i niechętny mu za jego napady na wyrodzonych mnichów, osnute na tle polemiki platońskiej przeciw orfikom, na ofiary, a także modły, przez które Bóg mógł być skłoniony do niesprawiedliwości. Wydał **G.** w tym celu: „Kata tôn Plethônos aporiôn ep' Aristotelej” (Paryż, 1858); pisał komentarze do Isagogi Porfirego i dzieł logicznych Arystotelesa, a nadto przełożył na greckie dzieła Tomasza z Akwinu, Gilberta Poretana „De sex principiis.” Przekład logicznego podręcznika Piotra Hiszpana przez **G.** jest wątpliwy. Por. Gassa „G. und Pletho“ (Wrocław, 1844).

Gennadjusz (św.), arcybiskup grecko-katolicki nowogrodzki i pskowski od 1485 r., srogi tępiciel sekty religijnej, zwanej *Sobotniki*, wielce w owych czasach rozkrzewionej w Rosji, a zarazem i obrońca tego, aby na kapłanów wybierani byli tylko godni tego urzędu, pozbawiony godności arcybiskupa, osadzony został w monasterze czudowskim, gdzie † w 1506 r. Niektóre jego pisma były drukowane w piśmie, wydawanem przez Nowikowa pod tyt. „Drewniaja rossijskaja biblioteka.“

Genoude Antoni Eugenjusz, publicysta francuski, * 1792, † 1849; studjował teologję w Paryżu, od 1817 r. oddał się publicystyce, założył w 1821 dziennik *L'Etoile*, przemianowany w 1827 na *Gazette de France*. Jako gorliwy legitymista,

prowadził w nim tak gorącą walkę z rządem lipcowym, że wytoczono mu 63 procesy. Owdowiawszy w 1834 wstąpił do stanu duchownego i był kaznodzieją w Paryżu, ale jako redaktorowi *Gazette de France* zabroniono mu w 1839 wygłaszania kazań i spowiadania. W 1846 wstąpił do izby deputowanych. Napisał wiele broszur politycznych, przełożył Tomasza a Kempis „O naśladowaniu Chrystusa;“ ogłosił „La vie de Jésus Christ et des apôtres“ (1836); „Histoire de France“ (23 t., 1844—48); „La raison du christianisme“ (1834); „La raison monarchique (1838). Zbiorowe wydanie dzieł G. wyszło 1843—44 i 1860.

Genowefa (św.), patronka Paryża, * 424 r. w Nanterre pod Paryżem, † 512 r. Jako młoda dziewczyna, uczyniła ślub czystości i żyła w domu rodzicielskim w zupełnej abnegacji, oddając się tylko modłom i kontemplacji. W czasie najścia Francji przez Attylę, przepowiedziała, że Paryżowi nie grozi żadne niebezpieczeństwo, a spełnienie się tej przepowiedni zjednało jej cześć. Kościół rzymsko-katolicki obchodzi jej pamiątkę 3 stycznia. Zwłokom jej przypisywano moc cudotwórczą. Por. Lefeuve „Histoire de Sainte-Geneviève“ (Paryż, 1842); Delaumosne „Sainte-Geneviève de Nanterre“ (tamże, 1882).

Genowefa *księżniczka Brabancka*, żona hr. Zygfryda (około r. 730); oskarżona przez dworaka mężowskiego o cudzołóstwo i skazana przez męża na karę śmierci, wyswobodzoną została jedynie dzięki przychylności giermka, któremu spełnienie wyroku zostało poruczone, a który ukrył ją w jaskini, gdzie przeżyła sześć lat, karmiąc swego syna mlekiem oswojonej łani. Znaleziona przypadkiem przez męża, przeświadczonego już o jej niewinności, odzyskała jego przywiązanie. Przygoda ta była opracowana w formie dramatycznej przez Tiecka, Müllera i Raupacha, w operze przez Schumana (1846). Seuffert uważa całą historję za wymysł średniowiecznego mnicha („Die Legende der Pfalzgräfin G.“; Würzb. 1877). Por. także Sauerborna „Geschichte der Pfalzgräfin G. etc.“ (Regensburg, 1856).

Gens, ród, pokolenie. Rzymianie tak nazywali rozrosłą rodzinę. Rodzina rozrastała się u nich przez synów, córki bowiem idąc za mąż, wchodziły w skład innej familji. Otóż wszyscy synowie, wnukowie, prawnukowie i t. d., pochodzący od pierwotnego założyciela familji, stanowili *gens*. Członkowie takiego **G.** zwali się *gentiles* i mieli wspólne obrzędy religijne *(sacra gentilicia)*, odprawiane w oznaczone dni świąteczne *(feriae gentiliciae)*, wspólne cmentarze, a niekiedy wspólną własność ziemską, *ager gentilicius*. Por. Mühtenbrucha „De veterum Romanorum gentibus et familiis“ (Rostock, 1807); Quinon „Dissertation sur la gens et le droit de gentilité chez les Romains“ (Grenoble, 1845); Mommsena „Die röm. Patriciergeschlechter“ w „Röm. Forschungen“ (1 t., Berlin, 1864).

Gens Eugenjusz, pisarz belgijski, * 1814 r., † 1881 r.; był nauczycielem w Antwerpji. Napisał: „Le château d'Héveslée“ (1844); „Histoire du comté de Flandre“ (2 t., 1846—47); „Ruines et paysages en Belgique“ (1849); „Nouvelles et souvenirs“ (2 t., 1876); „Lettres d'un vilain“ (1857); „Histoire de la ville d'Anvers“ (1861); „Le testament d'un poète“ (1864) i in.

Gensichen Otto Franciszek, dramatyczny autor niemiecki, * 1847 r., studjował matematykę i filologję klasyczną w Berlinie, następnie był współpracownikiem wielu dzienników. Napisał: „Gajus Gracchus“ (1869); „Der Messias“ (trylogja, 1869, t. 3); „Danton“ tragedja (1870); „York“ (1871); „Minnewerben“ (1871); „Ajas“ (1873); „Robespierre“ (1873); „Erloschene Geschlechter“ (1874); „Euphrosyne“ (1878); „Phryne“; „Frau Aspasia“ (1883); „Was ist ein Plauderei“ (1874); „Der Leuchter“; „Wiedergewonnen“ (1879); „Die Märchentante“(1881); „Sechs Kriegslieder“ (1870) i in. Prócz utworów scenicznych pisał także poezje: „Gedichte“ (1869); „Frauenlob“ (1887); nowele wierszowane „Tamina“ (1888); bajki, humoreski, romanse i studja: „Berliner Hofschauspieler, Silhouetten“ (1872).

Gensonné Armand, * 1758 r. w Bordeaux, adwokat tameczny, bojownik rewolucji francuskiej; wybrany pierwotnie do zgromadzenia prawodawczego, był jednym z głównych przywódców Żyrondystów i pierwszy wniósł prawo, mocą którego bracia królewscy i najznakomitsi emigranci postawieni zostali w stanie oskarżenia (31 grudnia 1791); obok tego ścigał wszelkiemi środkami tak zwane stronnictwo austrjackie. Zginął pod gilotyną ze swymi towarzyszami 31 października 1793 r.

Gensz Juljusz, lekarz, * 1839 w Kleczewie, gub. Kaliskiej, † 1898 w Łodzi. Medycynę studjował w Warszawie, następnie jako lekarz praktykował w Płocku i Łodzi. Oprócz prac w czasopismach specjalnych, wydał: „Gawędy z ludem o chorobach.“

Gent Alfons, polityk francuski, * 1813 w Roquemaure (Gard). Był na wydziale prawnym w Paryżu i w Aix. W r. 1848 został prezesem komitetu centralnego republikańskiego w departamencie Vaucluse, później merem Avignon i w końcu komisarzem rządowym prowizorycznym. W 1849 r. przy wyborach do Ciała Prawodawczego G. otrzymał 29,000 głosów na 62,000. Wskutek posądzenia o udział w spisku, musiał stanąć przed sądem wojennym, który go skazał na wygnanie i osadził w fortecy Noukahiwa. Tam pozostawał do 1854 r. W 1861 powrócił do Europy, zamieszkał we Włoszech, później w Madrycie, gdzie został korespondentem dzienników: *Siècle* i *Le Temps*. Po rewolucji 1870 Gambetta mianował go prefektem Bouches-du-Rhône. W r.

1891 został wybrany senatorem 352 głosami na 451 głosujących.

Gentiana, *Gentianaceae*, ob. Goryczka, Goryczkowate.

Gentile da Fabriano, malarz włoski, ob. Fabriano (Gentile da).

Gentili Alberyk, * 1552 w Sangenesio, † 1608 w Anglji. Z powodu przyjęcia protestantyzmu musiał uciekać z rodzinnego miasta do Austrji, a stamtąd do Anglji, gdzie 1587 mianowany był profesorem prawa cywilnego. Napisał: „De legationibus" (Londyn, 1585); „De jure belli" (Lutt., 1589); „De justicia bellica" (1590), w których, wychodząc z poznania natury ludzkiej, jej praw i wymagań, na nich opierał przepisy prawa; z Morusem i Bodinem Janem domagał się tolerancji, oraz wolności handlu morskiego, a przez to był w prawnych naukach poprzednikiem Hugo Grotiusa.

Gentilly, miasto we francuskim departamencie Sekwany, na południe Paryża, liczy 11,600 miesz. i ma zakład przytułku dla starców i obłąkanych.

Gentils de Langalerie.

Gentils de Langalerie, herb: W polu błękitnem pod krokwią złotą, między trzema złotemi kołami zębatemi, miecz, do szczytu tarczy przez krokwie zachodzący, z rękojeściami w dolnem kole. Nad tarczą korona margrabiowska. Indygenat z r. 1768.

Gentleman (wyraz ang. pokrewny z włoskim *gentiluomo* a franc. *gentilhomme)*, taką nazwę noszą w Anglji ludzie zajmujący stanowisko pośrednie między wyższą szlachtą a ludem, a więc baroneci, znaczniejsi handlowcy, uczeni, artyści i wogóle wszyscy, którzy się odznaczają dobrem wychowaniem i mają niezawisłe stanowisko w świecie.

Gentry (ang.), tak nazywają w Anglji niższą szlachtę, w różnicy od właściwej *nobility*, i wogóle ludzi, którzy dla utrzymania życia nie uprawiają żadnego zawodu, lecz dzięki swojej zamożności, wyższemu wykształceniu i publicznej działalności zajmują honorowe urzędy, tworząc dzisiejszą klasę rządzącą Anglji. Szczególne przywileje z tym tytułem nie są związane.

Gentysyna, ciało krystaliczne, otrzymujące się z goryczki żółtej obok gencjaniny (ob.), przy wyciąganiu tej ostatniej eterem. Jest to ciało bez smaku i nie ma żadnego leczniczego znaczenia.

Gentz Fryderyk, von, publicysta niemiecki, * 1764 we Wrocławiu, † 1832; przeszedł z cywilnej służby pruskiej do austrjackiej i mianowany został 1802 radcą dworu nadwornej kancelarji w Wiedniu. Zapalony wielbiciel Rousseau i Kanta, z radością powitał francuską rewolucję, szczególnie w rozprawie swojej „Ueber den Ursprung und die obersten Principien des Rechts" (1791), ale wkrótce wybryki francuskiej demokracji wywołały w nim zupełną zmianę przekonań. Zagorzały przeciwnik Napoleona, redagował 1806 manifest Prus przeciwko Francji i w latach 1809 i 1813 podobnież manifesty Austrji. Na kongresie wiedeńskim, konferencjach ministrów w Paryżu 1815 i innych późniejszych kongresach prowadził protokóły jako pierwszy sekretarz. W walce z Napoleonem I występował jako niestrudzony, zręczny i uczciwy publicysta. A zaś w epoce restauracji odgrywał najnędzniejszą rolę, jako czynny robotnik przy bezdusznej reakcji. Niezmordowany agent Metternicha, sofistyką i retoryką, reakcyjną polityką interpretacji i interwencji walczył w obronie wstecznictwa. Za swą działalność obsypywany przez wszystkie niemal dwory wszelkiego rodzaju względami, zaszczytami, dekoracjami i pieniężnemi wynagrodzeniami. Po rewolucji Lipcowej zmienił nieco swe przekonania i wystąpił nawet w obronie powstania polskiego. Godniejsze wzmianki dzieła jego są: „Historisches Journal" (Berlin, 1799 — 1800); „Betrachtungen über den Ursprung und Charakter des Kriegs gegen die französische Revolution" (Berlin, 1801); „Fragmente aus der Geschichte des politischen Gleichgewichts in Europa" (1806). Jego zbiór pism: „Schriften" (5 t., Manheim, 1838—40) i „Mémoires et lettres inédits" (Stuttgard, 1841) wydał Schlesier. Oprócz tego wyszły jeszcze: „Briefwechsel mit Adam Heinr. Müller" (Stuttgard, 1857) i „Tagebücher" (Lipsk, 1861, 1873—74). Później jeszcze ogłoszono: „Aus dem Nachlasse F. von G." (Wiedeń, 1867); „Briefe polit. Inhalts von und an G." (Wiedeń, 1870) i „Zur Geschichte der orient. Frage. Briefe aus dem Nachlasse F. von G." (1877). Por. Mendelsohn-Bartholdy „Friedrich von G." (Lipsk, 1867); Fournier „G. und Coblenz" (Wiedeń, 1880).

Genua (po włos. *Genova*, po fran. *Gênes)*, stolica włoskiej prowincji t. n., nad morzem Śródziemnem *(zatoką Genueńską)*, leży u stóp Apeninów i liczy 213,000 miesz. **G.** przedstawia wspaniały widok i dlatego nosi nazwę *la Superba*, ma wiele przepysznych gmachów, jest rezydencją arcybiskupa i uniwersytetu, posiada wielki wodociąg, szkołę żeglugi, akademję sztuk pięknych, bogate zbiory obrazów i bibljoteki, wspaniałe pałace, między któremi *Palazzo ducale* i dawny pałac dożów, 82 kościoły, między któremi wspaniała katedra z grobami znakomitych rodzin dawnej rzeczypospolitej, 3 wielkie szpitale, 6 teatrów. **G.** jest także miastem przemysłowem i handlowem; ma fabryki wyrobów jedwabnych, aksamitu, maszyn, skór, wyrobów koralowych, kwiatów, wyrobów srebrnych i złotych. Handel wspierają liczne banki. Port **G.** jest bardzo wygodny i obszerny, wpływa do niego rocznie około 12,000 okrętów. Dawna *rzeczpospolita Genueńska* liczyła 1788 r. na 90 mil kw. około 400,000 miesz. Później sze, do Sardynji należące, *księstwo Genueńskie*, rozsze-

rzone sąsiedniemi okręgami, miało roku 1857 na 107,54 mil kw. 815,281 m. Dzisiejsza zaś *prowincja Genueńska* (od podziału w 1860) razem z wyspą Capraja obejmuje 4,099 klm. kwadr., liczy

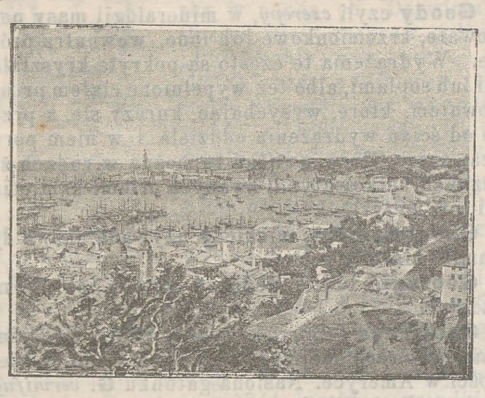

Genua.

818,000 miesz. i dzieli się na okręgi: Albenga, Chiavari, Genova, Spezia i Savona. Jest to okolica górzysta, nieprzystępna, lecz bogata we wszelkiego rodzaju płody południowe; klimat ma łagodny i zdrowy, ale bardzo zmienny.

Historja. Najdawniejszymi mieszkańcami byli Ligurowie, których Rzymianie ujarzmili w epoce między pierwszą a drugą wojną punicką (222 prz. Chr.), wcielając **G.** do prowincji Galia Cisalpina. Później ziemia ta dostała się Longobardom, następnie (774 po Chr.) Frankom, wkrótce jednak wywalczyła sobie niezależność, i w r. 958 król Italji uznał formalnie rzeczpospolitą Genueńską, poczem do XI wieku dzieliła losy miast lombardzkich, lecz wcześniej jeszcze niż Wenecja prowadziła rozległy handel ze Wschodem. Obok potęgi morskiej Genua dążyła także do rozszerzenia się na lądzie i od początku XII w. prowadziła 200 lat wojny z Pizą, w ciągu których wydarła swoim nieprzyjaciołom Korsykę (1284) i Elbę, zburzyła port Pizy i zakończyła wojnę dopiero 1299 nabyciem zdobytej już w połowie wyspy Sardynji. Wojny z Wenecją, zakończone pokojem turyńskim 1381, toczyły się o panowanie nad wschodnią częścią morza Śródziemnego. Najwyższego szczytu doszła potęga handlowa Genueńczyków równocześnie z odnowieniem państwa Bizantyńskiego 1261. Za udzielenie pomocy otrzymali od cesarzów greckich przedmieścia konstantynopolskie Galata i Pera, uwolnienie od opłaty cła i swobodną na morzach żeglugę. Równocześnie odebrali Wenecjanom Azów, założyli w Krymie Kaffę (Teodozję), zajęli cały półwysep i utrzymali panowanie nad m. Czarnem. Przez morze Kaspijskie sprowadzali towary ze środkowej Azji i z Indji. Potęga ich poczęła upadać ze zdobyciem Konstantynopola przez Turków 1453 r., którzy zamknęli im handel na m. Czarnem. Tymczasem była Genua dręczona ustawicznemi zamieszkami i niezgodą stronnictw (Gwelfowie i Gibelini), zapasami arystokratów i ciągłemi knowaniami demokracji, skutkiem czego podlegała kilkakrotnym zmianom swej konstytucji. W 1339 wybrano dożywotniego dożę (ob. Doża). W 1353 zniesiono godność doży, ale już 1363 r. otrzymał ją bogaty kupiec, członek potężnej rodziny ze stronnictwa ludowego, Gabrjel Adorno. W 1407 założono bank św. Jerzego (*Compera di S. Giorgio*). W XV wieku chyli się rzeczpospolita do upadku; przemożne familje: Fregoso, Adorno i Fiesco spierają się o władzę i sprowadzają na czas jakiś wewnętrzne rozprzężenie. Podczas wojen Karola V i Franciszka I, Genua przechodziła pod panowanie bądź Hiszpanji, bądź Francji. Andrzej Doria przywrócił znowu 1528 jej niezależność i nadał jej konstytucję więcej arystokratyczną, która się już utrzymała do końca rzeczypospolitej, przetrwawszy i spisek Fiesco (ob.) przeciwko dziedzicznej władzy Doriów (1547). W poprzednich zamieszkach utraciła wszystkie swoje zagraniczne posiadłości z wyjątkiem tylko również ustawicznie niespokojnej Korsyki, którą atoli w r. 1768 także musiała ustąpić Francji (za wynagrodzeniem 40 miljonów frank.). W austrjackiej wojnie sukcesyjnej stanęła przeciw Austrji i wpadła w jej moc 1746, ale w powstaniu 3 lutego 1747 wyswobodziła się znowu z pod obcego panowania. Podczas rewolucji francuskiej i Genua utraciła swą wolność; 6 czerwca 1797 zniewoloną była przyjąć od Bonapartego nową konstytucję i nazwę *rzeczypospolitej Liguryjskiej*. W r. 1799 broniona przez Massenę, wytrzymała pamiętne w dziejach oblężenie. Dekretem z 4 czerwca 1805 została wcieloną do Francji i na 3 departamenty podzieloną. W 1814 zajęli Genuę Anglicy i przywrócili dawną jej konstytucję; ale kongres wiedeński przyłączył ją z tytułem księstwa do królestwa Sardyńskiego, którego składzie aż do ostatnich czasów była siedliskiem ustawicznych zamachów i opozycji. W rewolucji 1821 wzięła żywy udział; powstała w ostatnich dniach marca 1849, wygnała załogę, ustanowiła 2 kwietnia rząd tymczasowy i ogłosiła się niezależną, ale we dwa dni potem musiała się poddać generałowi della Marmora. Zamach Mazzinistów w nocy z 29 na 30 czerwca 1857 nie powiódł się także z powodu obojętności ludu. Mądre rządy Cavoura, przeprowadzenie Gotardzkiej drogi żelaznej, jako też wspaniałe urządzenia portowe uczyniły z **G.** najważniejsze miasto portowe spółczesnych Włoch. Od 4 do 15 września 1892 r. **G.** była widownią świetnych uroczystości, odbytych w obecności pary królewskiej z powodu 400-letniego jubileuszu odkrycia Ameryki przez Genueńczyka Kolumba. Por. Serra „Storia della Liguria" (4 t., Turyn, 1834); Hermann „Geschichte von Genua" (2 t., Drezno, 1842); Canale „Storia

civile, commerciale e litteraria dei Genovesi“ (9 t;, Genua, 1844—54) i „Nuova storia della repubblica di Genova“ (4 t., Florencja, 1862—64; Langer „Politische Geschichte Genuas und Pisas im 12 Jahrhundert“ (Lipsk, 1882); Heyk „Genua und seine Marine im Zeitalter der Kreuzzüge“ (Imsbruck, 1886); F. Denower „Storia di Genova“ (Genua, 1890); Caro „Studien zur Geschichte von G. 1190—1257“ (Strasburg, 1891).

Genui książę, tytuł księcia Ferdynanda, brata króla włoskiego Wiktora Emanuela II, * 1822, zaślubionego 22 kwietnia 1850 z Elżbietą, księżniczką saską, † 1855. Tytuł ten przeszedł po jego śmierci na jego syna Tomasza Alberta Wiktora, * 1854 r.

Genus irritabile vatum (łac.), drażliwy ród poetów, słowa Horacego, wyrażające myśl, iż poeci więcej niż inni ludzie drażliwi są na czynione im uwagi, krytykę ich utworów i łatwo zapalają się gniewem.

Genzeryk (powstało z *Gaiserich*), król Wandalów, * 406 w Sewili, † 477, syn króla Godegizylla. Zdobywszy w r. 430 Kartaginę, uczynił ją stolicą potężnego państwa. Stworzył ogromną flotę, zdobył przewagę na morzu Śródziemnem, podbił Sardynję, Korsykę i część Sycylji. Wezwany w 455 przez cesarzową Eudoksję na pomoc przeciwko Maksymowi, przybył do Rzymu, zrabował miasto, spustoszył brzegi Hiszpanji, Galję, Włochy i rzucił postrach na cesarzów Zenona i Leona; państwo jego w 58 lat później upadło pod ciosami Belizarjusza. Jako arjanin, obchodził się okrutnie z chrześcijanami. Gwałtowny podczas wojny, mądry przy naradzie, był to jeden z najwybitniejszych królów germańskich. Por. Pepencord „Geschichte der vandalischen Herrschaft in Afrika“ (Berlin, 1837); Dahn „Die Könige der Germanen“ (6 cz., Monachjum, 1861—71).

Geocentryczny, *śródziemny*, w astronomji to wszystko, co się odnosi do środka ziemi. Tak np. mówimy o szerokości **G.** planety, rozumiejąc pod tem jej szerokość, jakby się przedstawiała obserwatorowi w środku ziemi. Oczywiście możemy ją tylko znaleźć rachunkiem, z szerokości rzeczywistej, zaobserwowanej na powierzchni ziemi. W różnicy od położenia **G.** rozumie się położenie *heliocentryczne* (ob.). **G.** był dawny układ ziemi przed Kopernikiem, przyjmujący ziemię za środkowy punkt świata.

Geodetyczna linja, według Legendre'a, odległość najkrótsza pomiędzy dwoma punktami, leżącemi na jakiejkolwiek bryle obrotowej, a w szczególności na sferoidzie ziemskiej; na kuli są to zawsze łuki kół wielkich, na sferoidzie zaś wtedy tylko, gdy punkty dane przypadają na jednym południku lub na równiku.

Geodetyczny instytut, instytut założony r. 1869 w Prusiech, niedaleko Poczdamu, mający na celu rozwój geodezji zarówno na drodze badań teoretycznych, jak i praktycznych. Działa on też jako biuro centralne komisji międzynarodowej pomiarów ziemi.

Geodezja, ob. Miernictwo.

Geody czyli *czerepy*, w mineralogji masy nerkowate, krzemionkowe lub inne, wewnątrz próżne. Wydrążenia te często są pokryte kryształami lub soplami, albo też wypełnione ciałem proszkowatem, które, wysychając, kurczy się, a przez to od ścian wydrążenia oddziela i w niem porusza; szczególnie uważać to można w rudach żelaznych nerkowatych, zwanych orlemi kamieniami (ob. Aetyt)

Geodynamika, niekiedy używana nazwa dynamiki ciał stałych.

Geofagi, ludzie jedzący ziemię, ob. Ziemie jadalne.

Geoffraea (*Unwra*), rodzaj roślin z rodziny *Caesalpinieae*, obejmujący drzewa średniej wielkości w Ameryce. Nasiona gatunku **G.** *vermifuga* mają w Brazylji sławę jako lek przeciw tasiemcowi i sprowadzane były do Europy pod nazwą *semen angelis*.

Geoffrin Marja Teresa, jedna z najwykształceńszych kobiet XVIII wieku, * 1699 w Paryżu, † 1777. Córka kamerdynera pałacowego (Rodet), wyszła w 15 roku życia za mąż za szefa policji paryskiej, po którym wkrótce owdowiała. Dzięki wybitnym zaletom umysłu i charakteru, gromadziła w swoich salonach paryskich wyborowe towarzystwo pod względem nauki i sztuki. Stanisław Poniatowski, żyjąc w wielkiej z nią zażyłości, zaprosił ją do Warszawy (1766), skąd **G.** wróciła do Paryża. D'Alembert, Thomas i Morellet przypisali jej elogje, zebrane w „Eloges de Madame G.“ (Paryż, 1812); Morellet wydał także jej „Lettres“ i rozprawę „Sur la conversation.“ Por. „Correspondance inédite du roi Stanislas Auguste Poniatowski et de Madame G. 1764—1777“ (Paryż, 1875).

Geoffroy Juljan Ludwik, krytyk dramatyczny, * 1743 w Rennes, † 1814, w r. 1776 był profesorem retoryki, w 1776—92 redaktorem pisma *Année littéraire*, napadał nielitościwie na filozofję i jej przedstawicieli. Z powodu wydawnictwa pisma *L'ami du roi* zmuszony był uciekać w czasie rewolucji i dopiero po 18 Brumaire'a powrócił do Paryża, objął 1800 redakcję feljetonu w *Journal de l'empire* i jako krytyk dramatyczny napadał na wszystkich, którzy mu się nie opłacali. Napisał: „Commentaire sur les oeuvres de Racine“ (7 t., Paryż, 1808).

Geoffroy Saint-Hilaire Stefan, przyrodnik, * 1772 w Etampes, † 1844; był w początku przeznaczony do stanu duchownego, oddał się jednak następnie naukom przyrodniczym i otrzymał 1793 nowo utworzoną katedrę zoologji w ogrodzie botanicznym. W r. 1798 miał udział w wyprawie egipskiej, w 1807 wszedł do akademji nauk, w r. 1815 został deputowanym z Etampes, ale udziału

Geoffroy Saint-Hilare.

w polityce nie brał. Zoologja, anatomja porównawcza i filozofja natury całkowicie go pochłaniały. Co do jego stanowiska w nauce ob. Darwinizm. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Philosophie anatomique“ (1818); razem z Cuvierem „Histoire naturelle des mammifères“ (7 t., 1820 — 42); „Philosophie zoologique“ (1830); „Sur le principe de l'unité de composition organique“ (1828); „Des monstruosités humaines“ (1822—34). Por. Ducrotay de Blainville „Cuvier et G.“ (1890) i in.

Geoffroy Saint-Hilaire Izydor, również przyrodnik, syn poprzedniego, * 1802, † 1861; studjował medycynę, został profesorem zoologji w Bordeaux, w 1838 członkiem akad. nauk, potem profesorem zoologji w muzeum historji naturalnej w Paryżu, a w 1844 dyrektorem studjów. Ogłosił: „Histoire des anomalies de l'organisation chez l'homme et les animaux“ (3 t., 1832—37); „Etudes zoologiques“ (1832—36); „Sur l'hermaphroditisme“ (1833); „Hist. nat. des insectes et des mollusques“ (2 t., 1841); „Hist. nat. générale des règnes organiques“ (3 t., 1854—62); „Domestication et naturalisation des animaux utils“ (6 wyd., 1861) i w. in. Jest też założycielem towarzystwa aklimatyzacyjnego w Paryżu.

Geogenja, nazwa hypotez o początku i rozwoju bryły ziemskiej, ob. Geologja.

Geognozja, toż co *Geologja* (ob.).

Geograficzne kongresy, zjazdy geografów, są albo międzynarodowe lub narodowe tylko. Pierwszy międzynarodowy **G. k.** odbył się 14—22 sierpnia 1871 w Antwerpji, jako urzeczywistnienie projektu, danego przez towarzystwo geograficzne paryskie w 1869 r. W pierwszym tym kongresie wzięło udział niewielu uczonych, natomiast w kongresie drugim, urządzonym 1 — 11 sierpnia 1875 w Paryżu wzięły udział wszystkie państwa, sprawozdania zaś z prac jego ogłoszone zostały w 2 tomach 1878 i 1880 w Paryżu. Trzeci kongres odbył się 15—22 września 1881 w Wenecji, czwarty—1889 w Paryżu podczas wystawy międzynarodowej, piąty—w Bernie (w Szwajcarji), szósty—1895 w Londynie, siódmy w październiku 1899 w Berlinie. *Kongresy narodowe* weszły w życie naprzód w Anglji, w Niemczech zaś pierwszy taki kongres odbył się w 1881 r. w Berlinie.

Geograficzne towarzystwa, stowarzyszenia mające na celu rozszerzenie i rozpowszechnienie wiadomości geograficznych, poczęły powstawać w wieku bieżącym. Najgłówniejsze z nich są w Rosji: Cesarskie towarzystwo geograficzne w Petersburgu, założone 1845, jedno z najbogatszych **G. t.**; rezultaty prac swoich ogłasza w „Zapiskach,“ „Izwiestijach,“ „Otczotach.“ We Francji: najstarsze **G. t.** istnieje od 1821: „Société de géographie“ w Paryżu; prócz tego posiada Francja około 60, a więc największą ilość **G. t.** Niemcy mają 23 **G. t.**, Anglja posiada najważniejsze ze wszystkich istniejących **G. t.**, mianowicie „Royal Geographical Society.“ liczy ono 3,700 członków, ma dochód roczny 9,300 funtów sterl. i kapitał 50,000 f. st.; istnieje od 1830 i wydaje dwa pisma: „Journal,“ oraz „Proceedings;“ prócz tego w Wielkiej Brytanji są tylko trzy jeszcze **G. t.** Austro-Węgry posiadają dwa **G. t.**, Włochy—cztery, Danja, Szwecja, Norwegja, Rumunja—po jednem, Hiszpanja i Portugalja—po dwa. Z państw europejskich tylko Turcja, Grecja, Bulgarja i Serbja nie posiadają **G. t.**

Geografja (z greck. opisanie ziemi), nauka, która uważa ziemię jako udzielne ciało wszechświata, opatrzone właściwą sobie organizacją i przeznaczone na kolebkę i siedlisko rodzaju ludzkiego. Jako ciało wszechświata rozpatrujo ziemię **G.** *astronomiczna* czyli *matematyczna*; jako ciało oddzielne, mające swoję właściwą organizację, rozważa ziemię **G.** *fizyczna* czyli *geofizyka*; jako siedlisko człowieka, ziemia jest przedmiotem **G.** *politycznej*. Mamy więc trzy części **G.**: **G.** *astronomiczną*, *fizyczną* i *polityczną*. 1) *Geografja matematyczna* albo *astronomiczna* przedstawia nam ziemię jako część wszechświata, głównie jako cząstkę systemu słonecznego, jako planetę, bada więc stosunek ziemi do słońca, księżyca, planet, komet i gwiazd stałych, zajmuje się oznaczeniem jej wielkości, obwodu, własności przestrzeniowych i czasowych, oznacza na niej punkty stałe, jak bieguny, prowadzi pewne stałe linje, jak równik, zwrotniki, równoleżniki, południki, oblicza bieg jej około słońca i własnej osi. 2) *Geografja fizyczna* zajmuje się ziemią jako samoistną, induwidualną całością, jako w sobie samym istniejącym i zamkniętym organizmem, jako ciałem natury, z pewnemi określonemi, jemu tylko właściwemi (telurycznemi) kształtami, stanami i przymiotami, jako podstawę tak organicznej, jak i nieorganicznej, ożywionej natury. Do niej więc należy rozpatrywanie wszystkiego, co w powietrzu, wodzie, lub lądzie żyje i zachodzi, o ile przez to sama natura ziemi lepiej poznaną być może. Osobne podziały **G.** fizycznej stanowią: a) *atmosferologja* lub *atmosferografja*, nauka o powietrzu, jego rodzajach, własnościach i zjawiskach, jakie się w niem odbywają (wiatry, zorze i t. d.), stanowi właściwie gałąź meteorologji (ob.); b) *hydrografja (hydrologja)*, nauka o wodach (źródłach, rzekach, jeziorach, oceanach, morzach), ich własnościach i wpływie na ląd, powietrze; *oceanografja* zresztą stanowi obecnie samoistną naukę o morzach (teorja prądów, fal morskich, głębokość oceanu i t. d.); c) *geistyka*, nauka o stałym lądzie, a więc o temperaturze skorupy ziemskiej, o domniema-

nych cechach jej wnętrza, o wulkanach, trzęsinach, d) **G.** *biologiczna*, zajmująca się geografją roślin i zwierząt; e) *etnografja (etnologja*, lub **G.** *antropologiczna)* to jest nauka o ludach i miejscach ich mieszkania, stanowi właściwie gałąź antropologji ogólnej (ob. Antropologja i Etnologja). 3) *Geografja polityczna* zastanawia się nad ziemią jako siedliskiem człowieka, jako widownią dziejów historycznych i wynikających z dziejów, tak na powierzchni ziemi, jako też w życiu i położeniu osiadłych na niej narodów przemian. Zajmuje się więc ona oddzielnemi krajami, ludami, ich językiem, wiarą, bogactwem, urządzeniami prawnemi, politycznemi i t. d. Część jej istotną stanowi *statystyka*. Geografja matematyczna i fizyczna należą do zakresu nauk przyrodniczych, zaś geografja polityczna wchodzi w dziedzinę historji. W stosunku do tej ostatniej, geografja jest historyczna i w tem rozumieniu dzieli się ona na *starożytną*, *średniowieczną* i *nowoczesną*, to jest zajmującą się opisaniem powierzchni ziemi według rozmaitych stanów, w jakich się znajdowała w tych głównych epokach dziejowych. Dzielą także **G.** na *powszechną*, opisującą całą ziemię (jak wyżej podano), i *specjalną* zajmującą się pojedyńczemi krajami.

Historja **G.** zostaje w nader ścisłym związku z historją odkryć geograficznych. Początkowo ludy starały się poznać tylko te miejsca, gdzie żyły; chęć poznania cudzych krajów wyrodziła się dopiero z przedsięwzięciami wojennemi i handlowemi. W tym ostatnim względzie w starożytności wielkie usługi **G.** oddali Fenicjanie, a po nich Żydzi, Egipcjanie, przedewszystkiem zaś Grecy. U Greków początek geografji jako nauki sięga czasów Eratostenesa; obszerne dzieło geograficzne napisał potem Strabo, następnie Ptolemeusz, który przez całe wieki średnie był jeszcze uważany za prawdziwą powagę w dziedzinie tej nauki. U Rzymian pracowali nad nią Pomponjusz, **Mela** i Plinjusz. Próbką mapografji rzymskiej jest dotąd znana *Tabula Peutingeriana*. Wiele dla geografji, chociaż tylko na Ptolemeuszu oparci, uczynili od VIII w. Arabowie. Przy końcu wieków średnich podróże Wenecjan (Plano Carpini, Marco Polo), Genueńczyków i Portugalczyków, rozszerzyły znakomicie wiadomości geograficzne; szczególnie atoli odkrycia tych ostatnich (Henryka Żeglarza, Vasco de Gamy), a przedewszystkiem odkrycie Ameryki, nadały nowy zwrot i popęd geografji. Okazały się swego czasu nader ważne prace Sebastjana Münstera, Orteliusa, Cluvera, Meriana. Mercator i Wright zasłużyli się w ulepszeniu map, którym potem Cassini nadał dopiero właściwą naukową postać. Geografję matematyczną wprowadziły na nowe tory prace Kopernika, Tychona de Brahe, Keplera, Galileusza, Newtona, a udokładniły ją częste pomiary stopni i spostrzeżenia czynione nad długościami i szerokościami geograficznemi. Geografji fizycznej założycielem był Buache 1745, a Bergmann podniósł ją do znaczenia nauki. Pośród dzieł o geografji politycznej stoi na czele dzieło A. F. Büschinga, rozpoczęte w 1754. Nową atoli epokę w historji geografji rozpoczyna Karol Ritter (ob.), twórca powszechnej geografji porównawczej. Pomiędzy nowszemi dziełami ważniejsze są: Rittera, Berghausa, Roona, Steina „Handbuch der Geographie und Statistik“ (przerobione przez Wappäusa, 1850—71); Klödena „Handbuch der Erdkunde“ (3 t., 1859—62, 4 wyd. 5 t., 1882—5); Daniela „Handbuch der Geographie“ (5 wyd. opracowane przez Delitscha, Fischera i in., 4 t., 1881—83), Reclus „Nouvelle géographie universelle“ (19 t., 1876—94); Günther „Lehrbuch der Geophysik“ (2 t., 1884—85); Hann, Hochstetter und Pokorny „Allgemeine Erdkunde“ (4 wyd. 1885). Słowniki geograficzne: Vivien de Saint-Martin „Nouv dictionnaire de géographie“ (od 1875); Ritter „Geographisch-statistisches Lexikon“ (8 wyd., 2 t., 1894). Historję geografji opracowali: Peschel (1877), Vivien de Saint Martin (1873). Dla geografji średniowiecznej podstawowem jest dzieło Lelewela „Géographie du moyen âge“ (4 t., 1852—57). Ważnemi publikacjami są także Berghausa „Physikalischer Atlas“ i Sprunera „Historischer Atlas“. Znakomite usługi oddały też nauce założone w najnowszych czasach geograficzne towarzystwa (ob.), roczniki i pisma geograficzne. Pomiędzy temi odznaczają się: Petermanna „Mittheilungen“, „Globus“, „Ausland“ i in.—Dzieła opisujące Polskę znajdzie czytelnik w artykule Polska, zaś z pomiędzy dzieł geografji powszechnej, wydanych po polsku, wymieniamy następujące: Łubieńskiego Władysława: „Świat we wszystkich swoich częściach i t. d.“ (Wrocław, 1740); Paprockiego „Europa z części świata najprzedniejsza“ (Kalisz, 1756); Wyrwicza Karola „Geografja powszechna czasów teraźniejszych i t. d.“ (Warszawa, 1773); Ładowskiego (1774); Siarczyńskiego (1790—1794); Wybickiego (1806); Śniadeckiego (1803); Mierzwińskiego (1811); Zawadzkiego (1812); Lelewela (1814); Lisieckiego i Szymanowskiego (1853); Leśniewskiego (1843); Zawadzkiego (1852); Platera (1825); Kołodzińskiego (1861); Czarkawskiego, Konwerskiego (1861); Kotkowskiego (1873); Guthego (1875); Benoni i Tatomir „Krótki rys geografji do użytku szkolnego“ (5 wyd., Lwów, 1894); Nałkowski „Zarys geografji powszechnej“ (1895), tegoż „Zarys geografji rozumowej“ (1894); Witkowski „Wiadomości początkowe z geografji fizycznej i meteorologji“ (1884); Geikie „Geografja fizyczna“ (przek. Morozewicza, 1895); Baranowski i Dziedzicki „Geografja powszechna dla szkół średnich“ (2 cz., Lwów, 1892); Schweiger Lerchenfeld „Geografja powszechna“ (przek. Jurkiewicza, 2 t., 1895—7); Kramsztyk „Ziemia i niebo“ (cz. I, obejmująca geografję matematyczną,

1898 r.). Co do atlasów geograficznych, ob. Mapa.

Geographi Graeci minores, nazwa geografów greckich, których prace są mniejszej objętości. Zbiory takich pism wydali: Hudson (4 t., Oxford, 1898—1712); Gail (3 t., Paryż, 1826—1831); Müller (2 t., Paryż, 1855).

Geoida, bryła geometryczna, przystępująca jak najbliżej do istotnej postaci ziemi; nazwę tę wprowadził Listing 1873. Jeżeli wyobrazimy sobie ląd stały przerznięty gęstą siecią kanałów, połączonych między sobą i z morzami, to poziom wody w tych kanałach przedstawia powierzchnią geoidy. Por. S. Kramsztyk „O postaci i ciężarze ziemi“ (1885).

Geologiczne formacje, ob. Geologja.

Geologja, nauka, która według dosłownego znaczenia swego nazwiska winnaby objąć całą naukową znajomość ziemi, wszakże ogranicza się ona badaniem stałej skorupy ziemskiej i historji jej rozwoju. Określenia jej są zresztą różne; według Lyella, **G.** jest historją rozwoju ziemi i życia na niej organicznego. Zwykło się jeszcze dotąd rozróżniać *geognozję* od **G.** Pierwsza ma być nauką o obecnym ustroju ziemi, o skałach w jej skład wchodzących, o ich wzajemnym układzie i t. d., **G.** zaś ma obejmować naukowy wykład tworzenia się skorupy ziemskiej i jej przemian w różnych czasach. Stosowniejszym wydaje się podział następny, według materjału wchodzącego w jej zakres. 1) **G.** *fizyczna* czyli *geognozja*, w ścisłejszem słowa tego znaczeniu, zajmuje się kształtem ziemi, jej gęstością, temperaturą wewnętrzną i t. d. 2) **G.** *chemiczna* bada materjały, z których się ziemia składa i wzajemne ich stosunki chemiczne; część jej stanowi *petrografja* czyli *nauka o skałach*, t. j. o masach mineralnych, które mają znaczniejszy udział w budowie ziemi. 3) *Paleontologja*, nauka o dawnych organizmach i ich przemianach. 4) *Orografja* rozważa uporządkowanie skał i warunkowane przez to zewnętrzne i wewnętrzne kształty ziemi. 5) *Stratygrafja (geotektonika)* stara się zbadać kolejne następstwo skał i współczesnej z niemi flory i fauny, a więc przedstawić pierwotną historję ziemi w następstwie chronologicznem. 6) *Geogenja* zstępuje do kwestji początku ziemi, ale dotąd polega na hypotezach, niedostatecznie opartych i rozwiniętych. 7) **G.** *dynamiczna* rozważa powstawanie gór, obejmuje też zatem rzecz o wulkanizmie i przeobrażaniu się skał. W ostatnich czasach rozwinęła się nadto **G.** *doświadczalna*, która przez sztuczne odtwarzanie procesów mechanicznych stara się zdobyć wyjaśnienie procesów w naturze zachodzących. Możemy tu tylko podać najogólniejsze zasady, na których się **G.** opiera. Minerały powstawać mogą drogą ognia z ciał będących pierwiastkowo w stanie par lub gazów, albo też drogą wodną, t. j. z roztworów. Przy tworzeniu się minerałów, oprócz temperatury, wywiera na ich naturę znaczny wpływ ciśnienie. Wiele minerałów zdołano już otrzymać sztucznie, a tem samem w części przynajmniej wyjaśnić ich utworzenie się w naturze. Minerały stanowią materjał dla mas skalistych, z których złożoną jest skorupa ziemska. Co do powstania największej liczby wapieni, piaskowców, glin, wszyscy geologowie zgodnie przyjmują, że powstały drogą wodną—*neptuniczną*; co do skał krystaliczno-ziarnistych, porfirowych, zdania są podzielone; najdawniejszy pogląd Wernera, że i one są osadami wodnemi, musiał ustąpić teorji Huttona, który przyjął ich początek ognisto-chemiczny—*wulkaniczny*. Łupki znów krystaliczne po największej części uważają się za osady, które zwolna pod wpływem ognia i wysokiego gorąca zostały przeobrażone, stanowią one skały *metamorficzne*. Wielu jednak geologów, jak Bischof, opierając się na niektórych badaniach, znów się zwraca do poglądów neptunicznych i usiłuje objaśniać drogą wodną wszelkie powstawanie i przeobrażanie się skał. Powierzchnia atoli ziemi nie jest jednostajną, owszem najrozmaiciej powikłaną; to przypisać należy wpływom mechanicznym, jak ciśnieniu, wywartemu na skorupę ziemi z wewnątrz w skutek prężności gazów, ciśnieniu tej skorupy na wnętrze ziemi, wybuchom wulkanicznym, działaniu wody. Zjawiska, jakie nam przedstawiają obecnie wybuchy wulkaniczne, odczytujemy też na masach granitowych, bazaltowych, porfirowych; dla różnicy jednak od utworów wulkanicznych nowych, nazywają je też *plutonicznemi*; nazwę tę wszakże nadaje wielu granitom i skałom im pokrewnych, inne zaś: bazalt, porfir, trachit obejmują nazwą staro-wulkanicznych utworów, ogół zaś skał wulkanicznych i plutonicznych stanowi skały wybuchowe. Wybuchy te są powodem gwałtownych przewrotów powierzchni na znacznej często przestrzeni. Wszakże widzimy na ziemi też powolne podnoszenia się i zniżenia powierzchni, często na znacznej przestrzeni, bez widocznej działalności wulkanicznej. Są to tak zwane podnoszenia i zniżania wiekowe. Nakoniec na przemiany powierzchni przeważny wpływ wywierają osady opadające z wód, nasypy przez wody przenoszone, oraz szczątki istot organicznych (ob. Skamieniałości, Paleontologja). Ze sposobu ułożenia pokładów, z ich wzajemnych stosunków, z natury znajdowanych w nich skamieniałości, usiłuje geolog odcyfrować względny wiek utworzenia się tych skał, odczytać chronologję i historję ziemi. *Formacją* czyli *górotworem* zowie się system skał, tak z sobą powiązanych, że o nich przyjąć należy, iż zostały w tej samej epoce utworzone; w najodleglejszych nawet miejscach ziemi okazują one te same stosunki swego ułożenia i składu. Różne formacje, wchodzące w skład ziemi, dzielą się obecnie w następny sposób. I. *Skały pierwotne i przeobrażone (metamorficzne)*, obejmują skały

krystaliczne: gnejs, łupki łyszczykowe, chlorytowe, marmur ziarnisty, dolomit z masami wybuchowemi granitu, sjenitu, serpentynu i t. d. II. *Utwory osadowe, zawierające skamieniałości*, obejmują: A) utwory *okresu paleozoicznego*, zawierające skamieniałości najdawniejsze, najbardziej obce obecnym formom organicznym; tu należą: 1) formacje *przechodowe*, dzielące się na gromadę protozoiczną, syluryjską, dewońską, 2) formacje *węgla kamiennego*, 3) *piaskowca czerwonego*, 4) *wapienia peńińskiego (cechsztejnu)*. Dwie te ostatnie formacje Murchisson obejmuje nazwą gromady *permskiej*, Geinitz nazwą *dyjasu*. B) *W okresie mezozoicznym* występują już ze zwierząt ssących workowate; wogóle zwierzęta tu występują w formach jeszcze bardzo odmiennych od dzisiejszych; w tym perjodzie utworzyły się formacje 1) *tryjasowa*, 2) *jurasowa*, 3) *kredowa spodnia*, 4) *kredowa wierzchnia (opoka)*. C) W okresie *cenozoicznym* czyli *trzeciorzędowym* rozpoczynają się formy coraz bardziej zbliżone do istot dzisiejszych, pokłady tego okresu dzielą się na gromadę *eoceniczną*, *mioceniczną*, *plioceniczną*. Nakoniec występują utwory napływowe dawne i nowe, *diluvium* i *alluvium*. (Co do bliższych szczegółów ob. nazwiska tych formacji).—Kwestja powstania ziemi przypada już w zakres domysłów, a nawet fantazji. Jedni (Vogler) widzą w naturze organicznej ciągły obieg tworzenia. Większa część przyjmuje jednak początek ziemi, ale co do poglądu na jej stan pierwiastkowy mamy dwa obozy nieprzyjazne: neptunistów i wulkanistów, czyli plutonistów; w ogólności jednak, teorja plutoniczna, polegająca na ogólnej teorji Laplace'a powstawania światów z mgławic i stopniowego ich stygnięcia, najłatwiej tłómaczy trudności tu napotykane i najwięcej ma za sobą prawdopodobieństwa fizycznego i astronomicznego.—*Historja.* **G.** jest najmłodszą z gałęzi nauk przyrodniczych. Pominąwszy poglądy kosmogoniczne starożytnych, widzimy Arabów uważających skamieniałości za igraszki przyrody *(lusus naturae)*; Fracastoro dopiero (1517) umiał ocenić ich znaczenie, a Palissy i Fabio Colonna (1616) podtrzymywali dalej twierdzenie, że to są istotne szczątki zwierzęce. Duńczyk Mikołaj Steno przyczynił się do położenia podstaw **G.** dziełem „De solido intra solidum naturaliter contento" (1669), wnioskami, jakie wprowadził z rozmaitego ułożenia skał. Liczne podróże następnego wieku wielce wpłynęły na rozwój całej geografji fizycznej, a w szczególności Saussure podróżą swą po Alpach zebrał wiele faktów, jakkolwiek teorji jeszcze nie postawił żadnej; wielu innych autorów opisywało w owym czasie skały i skamieniałości, i przygotowywało materjał do badań teoretycznych. Teorje te jednak przy nizkim jeszcze stanie nauk pomocniczych i pod wpływem kierunku teologicznego, usiłującego historję ziemi stosować do opowiadań biblijnych, noszą jeszcze cechę fantastyczną; podnieść tu należy prace Hooka (1683), Lazaro Moro (1740), Raspego (1765). W roku 1749 po raz pierwszy ogłosił Buffon słynną swą teorję utworzenia ziemi: powstała przez oderwanie od masy słońca i wolno stygnąc, rozwinęła się w ciągu siedmiu długich perjodów, trwających razem 76,000 lat; oczywiście, że i ta hypoteza wartości naukowej nie posiada. Nowsza **G.** rozpoczyna się działalnością Wernera (1750—1817), który ścisłem zbadaniem skał uzasadnił stratygraficzną część **G.** i ułożył ją w system, lubo współcześnie nadał jej kierunek skrajnie neptuniczny. Przypuszczenie Vogta, że bazalt jest natury wulkanicznej, powiodło do długoletnich i zaciętych sporów neptunistów z wulkanistami. Współcześnie z Wernerem działał w Szkocji najzaciętszy jego przeciwnik Hutton, który w swej teorji ziemi (1795) wykazywał ognisty początek bazaltu i granitu. Najznakomitsi uczniowie Wernera: Buch, Humboldt, Weiss zwolna zwrócili się do platonizmu. Metamorfożę skał uzasadnili następnie Lyell i Studer. Teorja plutoniczna znalazła znowu przeciwnika w Bischofie. Co Werner zdziałał dla mineralogicznej części **G.**, to dla paleontologicznej zrobili Lamarck (1802) i Cuvier (1804). Dalszy postęp stanowi nauka Beaumonta o różnych systemach podniesień (1829). Wszystkie dotychczasowe jednak teorje geologiczne polegały na przyjęciu stanowczych katastrof; od Lyella dopiero (1830) rozpoczyna się nowy kierunek, przyjmujący wszystkie przeobrażenia ziemi w skutek wolnej, ale statecznej działalności sił, dotąd jeszcze koło ustroju ziemi pracujących. W nowszych czasach rozwinęła się na polu **G.** obszerna i wspaniała działalność, przy licznym zastępie pracowników, jak: Braun, Murchisson, Sedgwick, Barrande, Quenstedt, Darwin, Dana i w. in. Wprowadzenie mikroskopu do badań geologicznych (Sorby, Vogelsang, Zirkel, Rosenbusch) oraz połączone z tem badania mikrochemiczne (Streng, Behrens) dały silny impuls rozwojowi geologji w ostatnich latach. Posiadamy już liczne *karty geognostyczne* różnych krajów, jak również *profile geognostyczne*, t. j. karty przedstawiające skład formacji w przecięciu pionowem. Co do **G.** kraju naszego przytoczyć należy prace Kluka, Carossego, Staszica, Puscha, Zejsznera, Hempla, Łabęckiego, Altha, Jurkiewicza, Trejdosiewicza, Zubera, Dunikowskiego, Siemiradzkiego, Choroszewskiego i in. Z wykładów **G.** wymienimy: Lyella „Principles of Geology" (12 wyd., 2 t., 1875); Vogta „Grundriss der Geologie" (1860); Cotta „Practische G."; Credner „Elemente der Geologie" (7 wyd. 1891); Neumayr „Erdgeschichte" (2 wyd. 1894); Lapparent „Traité de géologie" (2 wyd., 1885); Daubrée „Etudes synthétiques de géologie expérimentale" (1879); Beudant „Wykład początków G." (tłóm. polsk. Łabęckiego 1848); Dana „Podręcznik geo-

logji" (przekład polski Siemiradzkiego 1891); Geikie „Geologja" (1894); Schaller „Dzieje ziemi" (przekład Wernica, 1888); Łomnicki „Mineralogja i geologja" (1883).

Geomancja (z grec.), wróżenie z ziemi, polegało u starożytnych na wróżeniu z punktów dowolnie na gruncie, szczególnie piaszczystym, porobionych. Ten sposób wróżenia jest podobno pochodzenia arabskiego *(rezm)*. Jeszcze w 1785 wyszedł w Lipsku przekład książki arabskiej o tej sztuce. W Chinach istnieje coś podobnego *(fengszui)*, a mianowicie wróżenie z położenia rzek, pagórków, drzew i t. d., szczególnie przy wyborze miejsca na zamieszkanie, grób i t. p. Por. A. Bouché-Leclercq „Histoire de la divination" I, 265 (Paryż, 1879).

Geometer.

Geometer v. *Jelita Franka*, herb: W polu czerwonem, dwie srebrne kopje, ukośnie skrzyżowane. U szczytu gryfia noga złota, stopą do góry. Indygenat z 1582.

Geometra, oznacza u nas mierniczego, trudniącego się rozmierzaniem gruntów; często też nazwą tą oznacza się pierwszorzędnych matematyków.

Geometrja, (dosłownie ziemiomierstwo), nie była zapewne z początku niczem innem, niż jej nazwisko wskazuje, a więc miernictwem. W dzisiejszym jej stanie cele praktyczne usunięte są z pierwszego planu, i **G.** jest działem matematyki, który ma na celu badanie rozciągłości, t. j. dochodzenie własności jakiejkolwiek ograniczonej jej części; mierzenie rozciągłości stanowi tylko jedno z jej zadań. Każda część ograniczona przestrzeni daje się przedstawić za pomocą figur (ob.), rozważanie zatem figur przedstawia bezpośrednio otwartą drogę badaniu geometrycznemu; opierając się przeto na kilku pewnikach (ob.), drogą jedynie rozumowania wyprowadza **G.** swe prawdy; stąd wartość jej pedagogiczna, od dawna już uznana, niczem innem zastąpić się nie da. Gdy figury być mogą jedno, dwu, lub trzywymiarowe, t. j. linje, powierzchnie i bryły, przeto **G.** rozpada się na trzy części: *longimetrję*, *planimetrję* i *stereometrję* czyli *solidometrję*. Już wszakże najprostsze badanie powierzchni bez pomocy rachunku, zatem arytmetycznej części matematyki, obejść się nie może, co już np. widzimy przy wymierzaniu przestrzeni, którego rezultat w liczbach podany być winien; wszakże rachunki te wyprowadzają się z samych figur i niejako na nich wyczytują, tak, że tu rachunek przychodzi tylko w pomoc czystemu rozumowaniu geometrycznemu. Tą drogą, czysto geometryczną, konstrukcyjną, wybornie zbadać można płaszczyzny ograniczone linjami prostemi, okrąg koła i pole przezeń zamknięte, jak również bryły ograniczone płaszczyznami i kulę. Im jednak figury stają się bardziej zawiłemi, tem droga powyższa staje się trudniejszą i nie dostatecznie przedmiot wyczerpującą, jak to już jest widocznem przy badaniu przecięć stożkowych (ob. Stożek). Tu przybywa w pomoc rozważanie przedmiotu algebraiczne czyli analityczne, gdzie już rachunek nie jest tylko pomocą dla rozważania własności figury, lecz owszem własności figur wyprowadzają się z równania algebraicznego. Droga ta badania stanowi **G.** *analityczną*. Zasady jej są następujące: Położenie punktu na płaszczyźnie jest ściśle określone, jeżeli mamy wyznaczone odległości jego od dwu stałych linji—*osi współrzędnych*; odległości te, *współrzędne* punktu, zowią się zwykle *rzędną* i *odciętą*. Jeżeli na płaszczyźnie mamy ciągły szereg punktów, zatem linję, i jeżeli bieg tej linji ulega pewnemu prawu, łatwo pojąć, że między współrzędnemi punktów, po sobie idących, zachodzić musi pewien związek, a związek ten wyrażony algebraicznie prowadzi do równania linji; w ten sposób otrzymujemy równanie linji prostej, okręgu, elipsy i t. d. Dla punktu położonego w przestrzeni odniesienie go do dwu linji nie wystarcza i należy położenie jego odnosić do trzech stałych płaszczyzn, zatem uważanie takie jest niezbędne przy badaniu powierzchni i linji o podwójnej krzywiźnie (ob. Linja). Rozróżnia się zatem **G.** *analityczną dwuwymiarową* i *trzywymiarową*. Za przejście od **G.** elementarnej do analitycznej uważać można *gonjometrję* i *trygonometrję* (ob.). Niektórzy **G.** analityczną nazywają **G.** *wyższą*, inni zachowują tę nazwę dla tych części **G.**, które używają w pomoc matematyki wyższej, rachunku różniczkowego, całkowego i warjacyjnego, zatem szczególne własności linji i powierzchni, badanie linji przestępnych (transcendentalnych), t. j. tych, których równanie nie da się algebraicznie wyrazić (ob. Funkcja). **G.** jednak sięga daleko po za właściwy swój zakres; rozmaite bowiem kategorje wielkości dają się przedstawić graficznie za pomocą figur, jak siła, temperatura i t. d., zresztą wiele bardzo funkcji, jak to z powyższego przedstawienia zasad **G.** analitycznej rozumieć można, da się przedstawić za pomocą figur; zatem różne badania matematyki i nauk nią się posługujących dadzą się przeprowadzić zarówno analitycznie, jak i geometrycznie; badanie geometryczne uderza często o wiele szkopułów, ale zaleca się łatwem uzmysłowieniem i wytwornością, i dla tego wielu znakomitych matematyków używa go z istotnem zamiłowaniem. Oddzielną gałąź **G.** stanowi **G.** *wykreślna* czyli *opisująca*; uczy ona przedstawiać linje i powierzchnie w rzutach (ob.) i z nich odczytywać własności i właściwe wymiary figur; mniej ważna pod względem naukowym, jest ona niezmierną pomocą w obrabianiu kamieni, ciesiołce, perspektywie, konstrukcji machin i t. d. Nakoniec w ostatnich czasach objawiła się dążność połączenia ogólności **G.**

analitycznej z uzmysłowieniem **G.** elementarnej i zarazem uproszczenia metod rachunkowych; **G.** ta *nowa* nie znalazła wszakże dotąd rozpowszechnienia, na jakie zasługuje. Właściwie w niej rachunek nie ma znaczenia, nie idzie bowiem tu o wielkości, lecz o układ punktów i linji w przestrzeni, o symetrję i podobne warunki. Początki **G.** sięgają głębokiej starożytności, wszakże Grecy dopiero umieli się oderwać od bezpośredniej praktyczności i naukę tę znakomicie rozwinęli; z licznego zastępu geometrów greckich wymienimy Talesa, Pitagorasa, Archimedesa, Apolonjusza, zwanego wielkim geometrą, i Euklidesa, który całą niemal **G.** elementarną rozwinął w systemat, dotąd przyjmowany. Nowszy rozwój **G.** rozpoczyna Vieta, który pierwszy użył rachunku algebraicznego do badania własności figur, dalej Torricelli, Pascal, Fermat, Cavalieri i in. Descartes wprowadzeniem **G.** analitycznej otwiera nową epokę w nauce; Huyghens, Wallis, Barrow. Po Leibnitzu i Newtonie na wyżyny nauki wstępują Maclaurin, Cotes, Bernoulli'owie, Euler, Clairaut, Waring, Cramer, Halley i in. W końcu zeszłego wieku zajaśnieli D'Alambert, Lagrange, Lambert, Carnot, Monge, dający początek **G.** wykreślnej. Nakoniec bieżące stulecie uświetnili Legendre, Laplace, Poisson, Hachette, Poinsot, Gergonne, Poncelet, Quetelet, Gauss, Möbius, Cauchy, Biot, Lacroix, Chasles, Dupin, Steiner, Plücker, Hesse, Salmon i w. in. Jako nowa gałąź geometrji rozwinęła się w ostatnich czasach *geometrja nieeuklidesowa*, opierająca się na odmiennych, niż Euklides, pojęciach o przestrzeni; rozważa ona „przestrzeń wielowymiarową," której przestrzeń zwykła, trzywymiarowa, naszemu pojęciu dostępna, jest tylko przypadkiem szczególnym. Poglądy te rozwinęli: Łobaczewski, Boylai, Grassmann, Riemann i in.—Najdawniejszą **G.** polską jest dzieło Grzepskiego (1566); późniejszymi pisarzami są: Jan Brzoski, Tylkowski (1692), Solski (1683), Skaradkiewicz (1774), Gawroński (1780, Poczobut (1772), Śniadecki (1783), Jakubowski (1781), Zaborowski (1786—1806), Czech (1807), Dąbrowski (1813). Podręczniki nowsze są w ogóle bardzo liczne: do **G.** elementarnej dzieła Legendre'a (tłóm. Karczewskiego i Hreczyny, wyd. 4,1832), Lewockiego (1 wyd., 1826), Swierzbińskiego (1848), Mazurkowskiego (1853), Steczkowskiego (1859), Niewęgłowskiego (1854, 1870), Hertz „Kurs geometrji" (1882), Mocnik (przek. Staneckiego, 1889), Badowski „Geometrja" (1894). Co do **G.** analitycznej, Krzyżanowski (1822), Steczkowski (1859), Zajączkowski „Geometrja analityczna" (1884), Sągajło „Zasady geometrji analitycznej" (1877), Petersen „Metody i teorje rozwiązywania zadań geometrycznych" (przekł. K. Hertza). K. Hertz „Najnowsze badania nad przestrzenią" (1897); **G.** Loria „Przeszłość i teraźniejszość najważniejszych teorji geometrycznych" (przekład S. Diksteina 1889).

Geometryczne miejsce, linja lub powierzchnia, której wszystkie punkty spełniają pewien warunek. Tak np. okrąg koła jest miejscem punktów równoodalonych od punktu danego.

Geonomja, nauka o ziemi, u niektórych autorów toż co geografja matematyczna.

Geoplastyka, nauka o wypukłościach i wklęsłościach ziemi.

Geoponika, z rozmaitych starożytnych autorów ułożony zbiór pism greckich, odnoszących się do rolnictwa *(Geoponia)* i spokrewnionych z niem wiadomości. Zbiór tak ułożony był za Konstantyna VI Porfirogenety (911 — 959) przez Cassianusa Bassiusa. Najlepsze wydanie, z łacińskiem tłómaczeniem, sporządził Niklas (2 t., Lipsk, 1781). Ułamki syryjskiego tłómaczenia tego dzieła wydał Lagarde (Lipsk, 1855). Por. Gemoll „Untersuchungen über die Quellen den Verfasser und die Abfassungszeit der Geoponica" (Berlin, 1883).

Georama, przedstawienie ziemi na wielką skalę, wielki globus wydrążony, wewnątrz którego umieszczeni oglądać mogą góry, doliny i t. p., jakkolwiek w położeniu odwrotnem. Taką **G.** zbudował Wyld w Londynie w stosunku 1 cala do 10 mil ang.; obserwatorowie stoją wewnątrz głobusu na galerjach.

George Henry, publicysta amerykański, * roku 1839 w Filadelfji. Uczęszczał do szkoły publicznej miasta rodzinnego, potem był drukarzem, następnie pojechał do Kalifornji, gdzie należał do różnych dzienników, jako reporter, albo redaktor, aż sam w 1871 r. założył dziennik *San-Francisco-Port.* Ostatecznie osiadł w New-Yorku w 1880 i zajął się publikowaniem dzieł o ekonomji socjalnej. Napisał: „Notre pays et notre politique économique" (1871); „Question agraire en Irlande" (1881); „Social problems" (1883); „Protection et libre échange" (1886); „Progress and Poverty" (1879, Postęp i nędza), które narobiło wiele hałasu, gdyż autor dowodzi tu, że nędza społeczna stoi w zależności od własności prywatnej ziem. W podobnym duchu pisane są „Social Problems" (1884) i „Protection or free trade" (1886). „Postęp i nędza" wyszło w przekładzie polskim 1885.

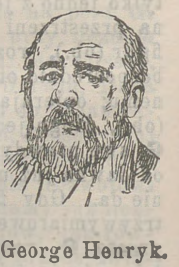

George Henryk.

George Sand, pseudonim słynnej autorki francuskiej *Dudevand* (ob.).

Georgeakis Jerzy, pedagog i folklorysta, * 1867 we Vryscia na Mitylenie, starożytnym Lesbosie. Po ukończeniu nauk szkolnych podróżował po Europie, szczególnie we Francji, gdzie badacz rzeczy ludowych, Leon Pineau, zachęcił go do tego przedmiotu. **G.**, wspólnie

z Pineau, ogłosił zbiór opowieści, piosnek, zwyczajów i przesądów z wyspy Lesbos w „Revue des traditions populaires“ (t. VIII), oraz przygotowuje obszerne dzieło p. t.: „„Le folklore de Lesbos,“ mające też wyjść po grecku.

Georgens Jan Daniel, pedagog niemiecki, * 1823 pod Dürkheim, † 1886 w Dobezan, studjował nauki przyrodnicze, w r. 1856 ufundował pierwszy w Wiedniu zakład wychowawczy dla dzieci niedołężnych umysłowo, w r. 1868 osiadł w Berlinie. Napisał: „Bildemarkstatt als Arbeitsübung für den Jugend“ (2 t., Glog., 1856—61); „Die Schulen der weiblichen Handarbeit“ (3 wyd., Lipsk, 1886); „Familienspielbuch“ (1882); „Sternbilderbuch“ (Wiedeń, 1858); „Die Heilpädagogik“ (2 t., 1861—63); „Mutter- und Kindergartenbuch“ (1879); „Illustriertes Sportbuch“ (1882—83); „Das Spiel und die Spiele der Jugend“ (1884); „Der Arbeitsunterricht in der Volksschule“ (1886).—*Żona jego, Joanna Marja* **G.**, * 1817, brała udział w pracach męża, wydała wiele prac pedagogicznych, z których ważniejsze: „Mädchenwelt (Dreźno, 1848); „Die Frauen in Erwerb und Beruf“ (1872); „Der Geist des Schönen, Praktische Aesthetik für die Frauenwelt“ (3 wyd., 1876); oraz powieści: „Elisenhof“ (1844); „Vicenza“ (1847); „Claudia“ (1849); „Luigia Sanfelice“ (1850); „Jacoböa von Holland“ (2 t., 1860); „Sich selbst erobert“ (2 t. 1862) i in.

Georges Małgorzata, zwana także *Georges-Weymer*, * 1787 w Bayeux, † 1867 w Paryżu, aktorka francuska, sławna z urody i znakomitej gry, od r. 1802 r. występowała w Théâtre français w Paryżu, który opuściła 1806 prawdopodobnie z powodu rywalizacji z panią Duchesnois; objeżdżała Niemcy i grywała w teatrze dworskim w Petersburgu; wkrótce atoli powróciła do Paryża i występowała naprzód w tym samym teatrze, a później w teatrze Porte St.-Martin, zawsze z najświetniejszem powodzeniem. Od 1840 roku była dyrektorką trupy artystów we Francji południowej; w ostatnich latach opuściła teatr zupełnie i była nauczycielką deklamacji scenicznej w konserwatorjum paryskiem. Była nieporównaną w rolach królowych dramatów klasycznych.

Georges Karol Ernest, leksykograf, * 1806 w Gotha, od r. 1846 starszy nauczyciel gimnazjum tamecznego, od r. 1863 profesor, przygotował 8 i 9 wydanie *Słownika łacińskiego* Schellera, 10 zaś, jako zupełnie nowo przerobione dzieło, pod własnem wydał nazwiskiem. Wielkiej wartości jest jego „Słownik niemiecko-łaciński“ (2 t., Lipsk, 1830—34, 7 wyd., 1882, 2 t.), oraz rozpoczęty przezeń „Thesaurus der classischen Latinität“ (2 t., 1854—68), a kontynuowany przez Mühlmanna. Prócz tego wydał: „Gnomologia“ (Lipsk, 1863) i „Leksikon der lat. Wortformen“ (tamże, 1890).

Georgetown, dawniej samodzielne miasto w północno-amerykańskim stanie Kolumbji, nad Potomakiem, obecnie część składowa Waszyngtonu, założone 1751 r., posiada uniwersytet jezuicki, bogatą bibljotekę, 15,000 m.

Georgetown, miasto w północno-amerykańskim stanie Karoliny Południowej, o 25 klm. odległe od morza, 3,000 miesz.

Georgetown, dawniej Stabrock i Demarara, główne miasto w Gujanie angielskiej, w pobliżu ujścia rz. Demarara, 50,000 miesz., posiada piękne gmachy publiczne, poprzecinane kanałami, ulice wysadzane drzewami, muzea, bibljotekę, kościoły, teatry, zakłady naukowe, kluby i t. d.

Georgetown, główne miasto na angielskiej wyspie Pinang w Indjach u wybrzeża wschodniego, 25,000 miesz.

Georgi Jerzy, imię 13 królów georgijskich czyli gruzyjskich i abchazyjskich. **G.** I, z dynastji Bagratydów, syn Bagrata III (1014—27), odzyskał prowincję Taoską, którą później, po dwuletniej wojnie z cesarzem Bazylem II utracił.—**G.** II, wnuk poprzedniego (1072—89), prowadził długie wojny z Persami i Bizantynami, którym odebrał zabrane przez nich prowincje: Klardżet, Szawszet, Dżawachetję, Artanudżę i inne, w końcu jednak uległ i przyjął mahometanizm.—**G.** III, syn Dymitra, teść Iziasława (1150—74), zdobył miasta: Katirewanę, Amorani i uśmierzył powstanie.—**G.** IV, *Lasa* albo *Lasza*, syn Tamary, córki poprzedniego (1196—1212), za jego panowania mongolscy wodzowie Dżyngis-Chana spustoszyli cały kraj aż do Samszwilde.—**G.** V, syn Dawida, (1299—1301 i 1308—18).—**G.** VI (1318—46), wygnał Mongołów z Gruzji, zwołał sobór, na którym poprawiono niektóre urządzenia kościelne i ustawy cywilne.—**G.** VII, syn Bagrata V (1395—1407), za jego panowania Tamerlan kilkakrotnie spustoszył kraj, skutkiem czego zginęła połowa ludności, reszta zaś była przymuszona przyjąć islamizm.—**G.** VIII, syn Aleksandra (1445—69), za jego czasów oddzieliło się od Gruzji kilka udzielnych księstw, skutkiem czego powstały trzy królestwa: Kartalińskie, Kachetyńskie i Imeretyńskie, oraz 5 niezależnych księstw: Achałcyskie, Mingrelijskie, Guryjskie, Abchazyjskie i Swanetyjskie.—**G.** IX, syn Dawida, władca Kartalinji i Kachetji (1479—92).—**G.** X, syn Konstantego, król kartaliński od 1525 r., za namową sułtana Sulejmana, przedsięwziął z królami Leonem kachetyńskim i Bagratem imeretyńskim wyprawę do Palestyny, wygnał z niej Persów, zdobył Jerozolimę.—**G.** XI, syn Symeona, król kartaliński (1601—1604).—**G.** XII, syn Wachtanga, król kartaliński od 1676 r., strącony z tronu przez szacha perskiego Sulejmana. Następca Sulejmana, Hussein, powrócił mu wprawdzie koronę, ale wkrótce potem został zamordowany przez rządcę kandaharskiego Mir-Wejsa.—**G.** XIII, syn Hera-

kljusza, ostatni król georgijski, wstąpił na tron 1798 r., z powodu ustawicznych napadów Górali i anarchji krajowej, nie mogąc się oprzeć grożącym ze wszystkich stron nieprzyjaciołom, przyjął z całym narodem poddaństwo Rosji w roku swej śmierci 1800, a w r. 1801 cała Gruzja wcieloną została do państwa Rosyjskiego.

Georgi *Bagratowicz*, król imeretyński (1548—81), odniósł zwycięstwo nad Turkami 1578 r. i wojował z Symeonem, królem kartalińskim.— **G.** *Konstantynowicz*, król imeretyński (1605—39).—**G.** *Aleksandrowicz*, król imeretyński, od roku 1707 do 1720, w którym został zabity przez Dadjana.—**G.** *Aleksandrowicz*, król kachetyński, od r. 1511—1513.—**G.** *Szyrwaszydze*, książę abchazyjski, panował od r. 1808—1821. W r. 1808 przyjął poddaństwo Rosji i zarazem religję chrześcijańską.

Georgi Jan Bogumił, przyrodnik, * 1729 r. w Wacheltzagen w Pomeranji, † 1802; nauki pobierał w Szwecji, pod kierunkiem Linneusza. W r. 1768 został adjunktem petersburskiej akademji nauk i odbywał długie podróże naukowe w Rosji wschodniej, czego owocem było kilka zajmujących dzieł o Rosji, opatrzonych przez niego samego robionemi rycinami, jak: „Bemerkungen auf einer Reise im Russischen Reiche von 1772—1774;“ „Opis wszystkich w państwie rosyjskiem mieszkających narodów“ (1776); „Opis miasta stołecznego Petersburga;“ oba powyższe dzieła po niemiecku, oraz „Geograph. phys. und natural. Beschreibung des Russischen Reichs“ (3 t., 1797—1802).

Georgiczević *(Gergićević, Georgiceo)* Atanazy, pisarz chorwacki, * koło 1590 w Splicie, † 1640 w Zagrzebiu, służył przy Ferdynandzie II i odbywał poselstwa do Polski i do cara moskiewskiego. Opis jego podróży z Pesztu do Bośni (1626) wydał Batinić („Starine,“ 17). Między innemi przełożył wierszem Tomasza a Kempis „O naśladowaniu Chrystusa“ (Wiedeń, 1629), oraz „Pieśni na dni świąteczne doroczne“ (1635).

Georgiewicz Bartłomiej, z pochodzenia Serb, * 1560 w Rzymie, po czternastoletniej niewoli w Turcji (od r. 1528), podczas której spierał się z mahometanami o wiarę, badał ich zwyczaje, odzyskawszy wolność, ogłosił: „De Turcorum ritu et ceremoniis“ (Paryż, 1445); „De origine imperii Turcorum“ (1553); po polsku mamy jego: „Rozmowa z Turczynem o wierze chrześcijańskiej i o tajności Trójcy swiętej, która w Alkoranie stoi napisana“ (Kraków, 1548), dzieło dzisiaj nadzwyczaj rzadkie, a ważne z tego względu, że pierwsze za pomocą druku obznajmiło Polskę z prawami, obyczajami i zwyczajami Turków. Por. „Rad“ Akademji południowo-słowiańskiej (tom 44-y, Zagrzeb); „Archiv für slav. Philologie“ (1888; str. 343); Estreicher „Bibljografja,“ t. VIII (w. XV—XVII), str. 37 i nast.

Georgiewskij Sergij, orjentalista, * 1851 w Kostromie, † 1893 w Petersburgu. Studjował język chiński i napisał o nim: „Principy žizni Kitaja“ (1888); „Ważnost' i znaczenie Kitaja“ (1890).

Georgij, mnich monasteru Troicko-Sergijewskiego, żyjący na początku XVI w., napisał „Latopis Rosyjski,“ doprowadzony do r. 1533.

Georgiki (greck.), poemat dydaktyczny, opiewający rolnictwo, np. Georgiki Wirgiljusza.

Georgillus *(Jirzeczek)* Samuel, * w drugiej połowie w. XVI w Klatowach, w r. 1583 otrzymał stopień bakałarza w Pradze, napisał „Zivot dietinsky,“ książkę do nauki dzieci, w której stosuje metodę poglądową.

Georginja *(Dahlia, Georgina)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, z plemienia promienistych, o cechach następnych: kielich podwójny, zewnętrzny 5—8-listkowy, odgięty lub odstający, wewnętrzny 8-listkowy, osadnik kwiatowy pokryty plewinkami, płaski; kwiatki w środku drobne, rurkowato-lejkowate, żółte, zewnętrzne długie, języczkowate, promienisto rozłożone i barwy rozmaitej—białe, żółte, czerwone, purpurowe. Rodzaj ten, którego nazwa pochodzi od Jana Georgi (ob.), obejmuje podkrzewy, pochodzące z Meksyku, stanowiące jedną z najwięcej rozpowszechnionych roślin ozdobnych. Gatunek **G.** *coccinea* został z ogrodów wyrugowany przez tysiące odmian gatunku **G.** *variabilis (D. superflua)*. Przez uprawę wewnętrzne kwiatki żółte giną, i **G.** jest pełną. Kwitnie u nas od początku sierpnia aż do pierwszych mrozów. Rozmnaża się z nasion, sadzonek lub rozdzielenia korzeni. Kwiat nie ma żadnej woni, bulwy jednak przykorzeniowe mają zapach właściwy, smak gorzkawo-ostry i w ojczyźnie bywają używane w różnych delegliwościach; bulwy zaś roślin uprawnych są łagodne i bywają jadane w Meksyku, jak u nas słonecznikowe. Por. Pomsel „Die Georgine.“

Georgius Trapezuntius, Grek rodem z wyspy Krety 1396, był profesorem literatury greckiej w Wenecji, następnie sekretarzem papieżów Eugenjusza i Mikołaja V. Przełożył na język łaciński Arystotelesa „Problemata,“ niektóre dzieła Euzebjusza, św. Cyryla, św. Jana Złotoustego, oraz „Żywot Mojżesza“ przez Grzegorza Niseńskiego, „Centilogium“ i „Almagestę“ Ptolemeusza.

Georgja, cieśnina morska przy zachodnich brzegach Ameryki północnej, pomiędzy wyspą Vancouver a Kolumbją angielską, 240 klm. długa, 25—30 klm. szeroka.

Georgja, stan w Unji północno-amerykańskiej, położony nad oceanem Atlantyckim, pomiędzy 30°36′ a 55° szerokości półn., oraz 80°48′ a 84°41′ dług. zachodn., graniczący na północ ze stanami Tennesee i Karoliną północną, na północo-wschód z Karoliną południową, na południe z Florydą, na zachód z Alabamą. Grunt urodzaj-

ny, produkuje ryż, trzcinę cukrową, bawełnę, klimat gorący. Obejmuje 154,030 klm. kw. powierzchni i liczy 1,837,353 miesz. (1890). Posiada 3 uniwersytety i 3 kolegja, ludność uprawia przeważnie rolnictwo. **G.** do r. 1732 była pustynią, następnie skolonizowana przez Anglików, otrzymała nazwę od imienia króla Jerzego II. Jest jedną z 13 prowincji, które w 1776 ogłosiły swą niepodległość, w 1861 przystąpiła do konfederacji stanów południowych. Por. Jones „History of G." (2 t., Boston, 1883).

Georgja, ob. Gruzja.

Georgjański język, albo gruziński język, ob. Gruzja.

Georgjewsk, miasto na Kaukazie, w obwodzie Tereckim, okręgu Piatigorskim, ma 3 cerkwie, ożywiony handel towarami jedwabnemi, suszonemi owocami i wyrobami jubilerskiemi; liczy 11,532 miesz. (1897).

Geostatyka, nauka o równowadze ciał stałych, statyka ciał stałych; również nauka o wydajności gruntu.

Geostereoplastyka, sposób wypukłego przedstawiania części powierzchni ziemskiej.

Geotektonika lub geologja architektoniczna, ob. Geologja.

Geotermika, nauka o cieple bryły ziemskiej.

Geotermiczny stopień, różnica głębokości, przy której temperatura skorupy ziemskiej wzrasta o jeden stopień, ob. Ziemia.

Geotermometr, termometr zastosowany do mierzenia temperatury ziemi w znacznych głębokościach. Przyrządy takie podali Magnus (w rocznikach Poggendorffa, t. 22) i Walfredin (tamże, t. 57). Ob. Termometr.

Geotropizm, własność roślin, wskutek której pod wpływem przyciągania ziemi przybierają one oznaczony kierunek wzrostu, mianowicie pionowy, zarówno w górę, jak i ku dołowi w głąb ziemi.

Geotrupes, owady, ob.

Gepard *(Cynailurus)*, rodzaj zwierząt drapieżnych, pośredni między rodzinami kotów i psów; z głowy i ogona zbliżony do kotów, budową zaś nóg do psów. *Czytah (C. jubatus)*, na 1 metr długi, żółto-szarawy z czarnemi plamami, żyje w Azji płd. **G.** *afrykański (C. guttatus)*, pomarańczowo-żółty, właściwy jest Afryce. **G.** jest zwierzęciem stepowem, daje się oswajać, a w Persji i Indjach wschodnich układają go do polowania.

Gephyrea, robaki gwiaździste, ob. Sypunkulidy.

Gepidowie, naród germański, wspomniany po raz pierwszy około 280 r. po Chr., pokrewny Gotom. Z nad Bałtyku przeniósł się do północnej Pannonji, gdzie miał na zachód sąsiadami Wizygotów, a na wschód Ostgotów; po śmierci Attyli (453) wyswobodzeni z pod jarzma Hunnów przez króla swego Ardaryka, przenieśli się **G.** nad Cissę aż do Dunaju i za Dunaj nad niższą Sawę i Drawę. Państwo Gepidów obalił sprzymierzeniec Awarów Alboin, król longobardzki (566). Kunimund, król Gepidów, poległ wraz z jedną częścią swego narodu, reszta zaś ludności znikła pomiędzy Longobardami i Awarami. Jego córka, a żona Altoina, jest słynną *Rozamundą*. Por. Aschbach „Geschichte der Heruler und Gepiden" (w „Archiv für Geschichte" (6 t., 1835); Kropatschek „De Gepidarum rebus" (Halla, 1869).

Gepner Bolesław, okulista, * 1835 w Warszawie, gdzie kończył gimnazjum, medycynę studjował w Petersburgu, w latach 1865—7 pracował w klinice okulistycznej Graefego w Berlinie. W r. 1882 był wiceprezesem tow. lekarskiego, a od r. 1891 naczelnym lekarzem instytutu oftalmicznego warszawskiego. Oprócz rozpraw, przełożył Dondersa „Anomalje refrakcji i akomodacji" (1876).

Geppert.

Geppert, herb: Na tarczy dwudzielnej w polu prawem srebrnem — kotwica czarna, w lewem błękitnem — trzy gwiazdy 6-promienne złote, z których środkową obejmuje półksiężyc srebrny. U szczytu trzy pióra strusie, białe między dwoma błękitnemi. Labry błękitne, podbite srebrem. Nadanie z r. 1789 od cesarza Józefa II.

Geppert Karol Edward, filolog i krytyk niemiecki, * 1811 r. w Szczecinie, † 1881 r., był naprzód docentem we Wrocławiu, potem profesorem w Berlinie; głównie zasłużył się jako badacz starożytnego teatru i starożytnych autorów dramatycznych, zwłaszcza Plauta. Celniejsze jego pisma są: „Ueber den Ursprung der homerischen Gesänge" (2 t., Lipsk, 1840); „Die altgriechische Bühne" (Lipsk, 1843); „Die Götter und Herren der Alten Welt" (1842); „Reiseeindrücke aus Spanien" (1873); wydał nadto „Chronik von Berlin" (1837—42, t. 3). W Lipsku wystawiał ze studentami komedje Plauta w języku łacińskim, a reprezentacje te wielkiem cieszyły się powodzeniem. Oprócz tego umieszczał cenne rozprawy w „Archiv für Philologie und Pädagogik" i wydał kilka komedji Plauta w tłómaczeniu niemieckiem.

Gera, okrąg prowincjonalny, stanowiący łącznie z Schleiz, Lobenstein i Ebersdorf posiadłości książęcego domu Reuss młodszej linji. Od końca XII w. zostawało w posiadaniu własnej, od jego imienia nazwanej, linji książąt Voigtlandu; w r. 1550 przeszło do plauenskiej linji głównej, w r. 1666 dostało się z Saalburgiem oddzielnej gałęzi, a po jej wygaśnieniu przeszło znowu do linji młodszych książąt Reuss-Schleiz, Reuss-Lobenstein i Ebersdorf, które wspólnie niem rządziły, dzieląc się pobieranemi dochodami. Gdy w r. 1848 Henryk LXXII, książę Reuss

von Lobenstein i Ebersdorf, dobrowolnie rządy złożył, kraik ten przeszedł w ręce księcia Reuss-Schleiz. Okrąg **G.** obejmuje w ogóle $7^1/_2$ mil kw. i 81199 ludności.—Miasto stołeczne **G.**, nad Elsterą, rezydencja rządu, sejmu i banku miejscowego (od 15 stycznia 1856), mające 41878 miesz. (1892) i pałac książęcy, prowadzi znaczny handel towarami wełnianemi. Na poblizkiej górze Hainberg leży starożytny zamek Osterstein, a u stóp jego wieś *Untermhaus*, gdzie znajduje się znaczna fabryka porcelany. Por. Hahna „Geschichte von Gera" (2 t., Gera, 1850—55); Fischera „Die Stadt G." (1878); Elm „Urkundensammlung zur Geschichte der Herrschaft G. im Mittelalter" (1882).

Gera, miasto w księstwie Reuss, leży w dolinie Białej Elstery, posiada pięknie zabudowane ulice, fabryki wyrobów wełnianych, materjałów kamgarnowych, instrumentów muzycznych, nader ożywiony handel, różne zakłady naukowe, 43,000 miesz.

Gerace, miasto okręgowe we włoskiej prow. Reggio di Calabria, składa się z dwóch części, z których jedna, **G.** *Marina*, nad morzem Jońskiem położona, rezydencja biskupa, starożytna katedra, seminarjum i 10,000 miesz., trudniących się głównie uprawą wina.

Geramb Ferdynand, baron von, * 1772 r. w Węgrzech, † 1848 r. w Rzymie; w r. 1805 i 6 walczył przeciwko Francuzom, a następnie w Hiszpanji, skąd udał się do Anglji. Za pisma przeciwko Francuzom ujęty i uwięziony w Paryżu 1812 r. Po uwolnieniu wstąpił 1817 r. do klasztoru Trapistów Port du Salut, którego został prokuratorem generalnym. Swoje podróże do Jerozolimy i Rzymu opisał w dziele p. t. „Pélerinage à Jérusalem et au mont Sinai en 1831—33" (4 t., Paryż, 1836; 12 wyd., 1874) oraz „Voyage de la Trappe à Rome" (Paryż, 1838). Jest też autorem kilku dzieł innych.

Geranium, *Geraniaceae*, ob. Bodziszek, Bodziszkowate.

Geranja, zwykła nazwa roślin, hodowanych po doniczkach, należących do rodzaju *pelargonji* (ob.), nie zaś do rodzaju *geranium* czyli bodziszka.

Gérant (gerent), prowadzący interes, w towarzystwach komandytowych wspólnicy, odpowiadający osobiście (firmowi).

Gerard (św.), biskup, * w końcu XI w. w rzeczypospolitej Weneckiej, przybywszy do Węgier, zatrzymany tu został przez św. Stefana, króla węgierskiego, jako misjonarz około 1030 r. Potem otrzymał biskupstwo chanadzkie. Prześladowany pod następcami św. Stefana, poniósł śmierć męczeńską r. 1046. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamiątkę 24 września.

Gérard Franciszek Paschalis, baron, sławny malarz historyczny nowszej szkoły francuskiej i portrecista, * 1770 r. w Rzymie, † 1837 w Paryżu; był tamże uczniem rzeźbiarza Pajou, a później malarzów Breneta i Davida; ustalił swą sławę obrazami: „Belizarjusz" (w Petersburgu), tudzież „Amor i Psyche" (rytowanemi przez Desnoyers i Godefroy); potem wykonał wiele portretów (przeszło 150), a dla Napoleona obszerny i doskonały (podobno najlepszy ze wszystkich jego utworów) obraz „Bitwy pod Austerlitz." Mianowany był pierwszym malarzem nadwornym Ludwika XVIII i zaszczycony godnością barona. Do najsłynniejszych portretów **G.** należą portrety rodziny Napoleona, zwłaszcza samego Napoleona w stroju koronacyjnym, żony Murata i jej dzieci, Talleyranda, Talmy, panny Mars i pani Récamier. Z obrazów historycznych, oprócz już wymienionych, zasługują jeszcze na uwagę: „Sen Osjana"; „Homer"; „Dafnis i Chloe"; „Filip V"; „Safona"; „Korynna na przylądku Misena"; „Tetyda ze zbroją Achillesa" i „Koronacja Karola X." Por. Adama „L'oeuvre du Baron François G. 1789—1836, gravé à l'eau-forte" (3 t., Paryż, 1852—57); Henri Gérard „Correspondance de François G." (1837).

Gérard Maurycy Stefan, hrabia, marszałek i par francuski, * 1773 r. w Danvilliers, dep. Meuse, † 1852 r.; wszedł 1791 do armji północnej, na polu bitwy pod Austerlitz mianowany komandorem legji honorowej, odtąd we wszystkich kampanjach Napoleona walczył szczęśliwie i z chwałą. Po pierwszej abdykacji cesarza, otrzymał **G.** trudne polecenie przyprowadzenia do kraju garnizonu hamburskiego, a następnie inspektorstwo generalne 5 dywizji wojskowej, tudzież dowództwo nad obozem w Belfort. Za powrotem cesarza, **G.** przyłączył się znowu do niego, otrzymał naczelne dowództwo nad armją Mozelli, i przywiódłszy korpus swój pod Waterloo, został raniony 18 czerwca 1815, skutkiem czego musiał usunąć się do Tours. Skazany na wygnanie, otrzymał pozwolenie powrotu w r. 1817, poczem 1822 i 1827 wybierany był do izby deputowanych. W czasie rewolucji Lipcowej stanął na czele uzbrojonego ludu i po ukończeniu jej objął ministerjum wojny. Następnie mianowany przez Ludwika Filipa marszałkiem i 1832 parem; złożył urząd ministra, dowodził armją oblężniczą Antwerpji; 1834 objął powtórnie na krótką chwilę ministerjum wojny, został 1835 wielkim kanclerzem legji honorowej, a 1838 otrzymał naczelne dowództwo nad gwardją narodową w departamencie Sekwany. Osłabiony na zdrowiu, złożył 1842 r. naczelne dowództwo. 1852 został senatorem.

Gérard Maurycy.

Gérard de Nerval, właściwie G. Labrunie, powieściopisarz francuski, * 1808 r. w Paryżu,

pracował naprzód na polu dziennikarskiem, następnie ogłosił: „Elégies nationales et satires politiques“ (1827); dla teatru: „Tartuffe chez Molière“; „L'alchimiste“ (wraz z Dumasem); „L'imagier de Harlem“; „Misantropie et repentir“ i in., oraz „Scènes de la vie orientale“ (2 t., 1848—50); „Contes et facéties“ (1852); „La Bohême galante“ (1856); ogłosił własny dobry przekład „Fausta“ Goethego. Jego „Oeuvres complètes“ wyszły w 1868 r. w 5 t.

Gérard Henri Alexandre, baron, literat francuski i deputowany, * 1818 r. w Orleanie, synowiec słynnego malarza tegoż nazwiska. **G.** wydrukował w 1852: „Oeuvre du baron François Gérard avec Notice et Eclaircissements“ i „François Gérard, correspondance“ (1867).

Gérard Józef Franciszek, lekarz, * 1835 r., † 1898 r., był dyrektorem domu zdrowia w Bois-Colombes. Napisał: „Traité pratique des maladies de l'appareil génital de la femme“ (1877); „Conseil d'hygiène et d'alimentation pour tous les âges de la vie“ (1880); „Contribution à l'histoire de la fécondation artificielle“ (1885); „Nouvelles causes de stérilité dans les deux sèxes“ (1888); „La grande nevrôse“ (1889) i in.

Gerard Dorota, autorka angielska, * 1855 r. w Rochsoles w hrabstwie Lanark w Szkocji, znaczną część młodości przepędziła za granicą, głównie w Austrji, gdzie zaślubiła austrjackiego majora Juljusza Longarda, lecz jako autorka zachowała nazwisko własne. Była naprzód współpracowniczką czasopisma *Blackwood's Magazine*, w którem pomieściła napisane do współki z siostrą: „Reata“ (1880); „Beggar my neighbour“; „The waters of Hercules“; zaś sama: „Orthodox“ (1888); „Lady Baby“ i „Recha“ (1890), z których ostatnia chwaloną jest wielce przez krytykę. Wspomniana siostra *E. Gerard* wydała swe opowiadania p. t. „Bis“ (1890). Najnowszą, wspólnie przez obie siostry ogłoszoną pracą, jest romans: „A sensative plant“ (1891, t. 3).

Gerards Baltazar, * 1562 r. w Villofons we Franche-Comté, fanatyk katolicki, powziął zamiar zamordowania Wilhelma Orańskiego i w tym celu wstąpił do jego służby pod nazwiskiem Franciszka Guyon. W d. 10 lipca 1584 r., spotkawszy go na schodach pałacu w Delft, zabił go trzema wystrzałami z pistoletu. **G.** został ćwiertowany 24 lipca 1584 r. Filip II, król hiszpański, nadał całej rodzinie **G.** godność szlachecką i podarował jej położone we Franche-Comté dobra, należące do książąt Orańskich.

Gerazym *(Harasim)*, metropolita kijowski, wysłany przez Świdrygiełłę, w. ks. litewskiego, do Carogrodu, gdzie wyświęcony został r. 1433, i dlatego biskupstwa rzymskie władzy jego uznawać nie chciały, z greckich zaś tylko nowogrodzkie uznało go po śmierci arcybiskupa Symeona. Gdy w czasie wojny Swidrygiełły z Zygmuntem Kiejstutowiczem, przeszedł na stronę tego ostatniego, Świdrygiełło, dobywszy Witebska, gdzie metropolita się schronił, kazał go jako zdrajcę spalić 1435 r. **G.** pisał podobno jakąś kronikę ruską od połowy XIII w. do 1428. Por. M. Wiśniewski „Hist. Lit. Pols.“ (t. III, 48).

Gerbel Mikołaj, poeta rosyjski, pobierał nauki w liceum nieżyńskiem. Oprócz oryginalnych poezji lirycznych („Odgłosy,“ Petersburg, 1854), odznaczył się wybornym przekładem „Słowa o pułku Igora“ (1855), tudzież lirycznych poezji Schillera, Chéniera, Hugo, Krabba, równie i kilku ustępów z „Konrada Wallenroda“ Mickiewicza.

Gerber Jan Gustaw, podróżnik i autor rosyjski, * w Brandenburgu, † 1734 r. nad Donem. Służąc w wojsku rosyjskiem, od 1710 odbywał wyprawy wojenne w kraje nadkaspijskie. Napisał: „Opis krajów nad morzem Kaspijskiem,“ wydany przez akademję petersburską nauk (t. II, 1760) i „Uwagi nad geografją Rusi w X wieku, przez akademika Bajera napisaną“ (t-że, 1760).

Gerber Karol Fryderyk von, prawnik i mąż stanu niemiecki, * 1823 r. w Ebeleben, † 1891 r. w Dreźnie, od 1847 r. profesor w Erlangen, 1851 w Tübingen, 1862 w Jena, 1863 w Lipsku, 1867 członek sejmu w Berlinie, od 1871 minister wyznań i oświecenia publicznego w Saksonji. Wydał: „System des deutschen Privatrechts“ (16 wyd., 1891), najwybitniejsza praca we spółczesnej literaturze niemieckiej tego zakresu; „Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrechts“ (2 wyd. 1869; 3 wyd. 1880); „Gesammelte juristische Abhandlungen“ (2 t., 1872; nowe wyd. 1878).

Gerbert Marcin, baron von Hornau, teolog, * 1720 r. w Horbie nad Neckarą, † 1793 r.; od r. 1744 mnich benedyktyński, następnie prof. teologji, nakoniec opat klasztoru Benedyktynów w St.-Blasien; wydał pomiędzy innemi ważne dla historji muzyki kościelnej dzieła: „Monumenta veteris liturgiae Alemannicae“ (2 t., 1777—79); „Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum“ (3 t., 1784); „De cantu et musica sacra“ (2 t., 1774) i „Vetus liturgia Alemannica“ (2 t., 1776). Prócz tego zostawił liczne prace treści religijnej i historycznej. Ważniejsze z nich: „Codex apostolaris Rudolphi I“ (1772) i „Historia nigrae silvae“ (3 t., 1788).

Gerbert, nazwisko familijne papieża *Sylwestra II* (ob.).

Gerbikaryjskie wyspy *(Iles Cervicales)*, trzy małe wysepki francuskie, przy wschodnim brzegu Korsyki, naprzeciwko portu Porto-Vecchio.

Gerbillon Jan Franciszek, * 1654 r. w Verdun, † 1707 r. w Pekinie; Jezuita francuski i misjonarz w Chinach, gdzie pozostawał z Bouvetem. Zjednawszy sobie zaufanie i względy cesarza Kangh-Hi, był prawie nieodstępnym jego towarzyszem i odbierał od niego wielokrotnie

ważne zlecenia dyplomatyczne. Mianowany przełożonym misji w Chinach, miał sposobność dokładnego poznania tego kraju. Napisał: „Lettres édifiantes“; „Lettres sur le progrès de la religion à la Chine“ i inne. Oprócz tego wydał w Pekinie po chińsku i tatarsku: „Zasady geometrji, wyjęte z Euklidesa i Archimedesa,“ oraz „Geometrję praktyczną i spekulacyjną.“ Przypisują mu także dzieło p. t. „Elementa linguae tartaricae“ (2 t. zbioru Thenevota).

Gerencja (łac.), wykonanie, przeprowadzenie, przedstawicielstwo; ob. Grant.

Geret, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem — feniks w płomieniach; w dolnem purpurowem — trzy pasy srebrne prawo-ukośne. U szczytu między rogiem srebrnym a czarnym — mąż w czapce czubatej, przez pół na prawo złoty, na lewo purpurowy, w ręku po gałązce o 3-ch dzwonkach trzymający. Indygenat z r. 1775.

Geret.

Geret Samuel, * 1720 w Toruniu, † 1797 tamże, gdzie ojciec jego był pastorem, pobierał wyższe nauki na uniwersytetach w Wittenbergu i Getyndze; następnie został profesorem gimnazjum w Toruniu, a później (1755) pomocnikiem swego ojca. Po długiej podróży w rozmaitych krajach wróciwszy do rodzinnego miasta, porzucił stan duchowny i wybrany był (1759) sekretarzem m. Torunia. W tym charakterze bywał wysyłany do dworu królewskiego w Warszawie, gdzie od 1765 przez lat 11 stale rezydował. Po przyłączeniu Torunia do Prus, został 1794 królewsko-pruskim radcą nadwornym, a potem radcą wojskowym. Był to człowiek bardzo uczony i doskonale obeznany z historją i literaturą, prawami i zwyczajami polskiemi. Ważniejsze jego dzieła są: pismo perjodyczne p. t. *Thornische wöchentliche Nachrichten und Anzeigen* (12 t. od 1760—1772); „Réponse sur le mémoire touchant la douane dans la Prusse polonaise“ (Warszawa, 1765); „Historische Nachrichten von der Stadt Thorn“ (Erfurt, 1796) i kilka innych.

Gergelim, olejek, toż co olejek sezamowy, ob. Sezam.

Gergowicz Edmund Saturnin, nauczyciel w szkole Konarskiego we Lwowie. Napisał: „Lirenka“ (1873); „Mitologja słowiańska“ (1872); „Dydaktyczne rozprawy“ (1876); „Zapiski pedagoga“ (1879) i in.

Gerhard Edward, znakomity archeolog niemiecki, * 1795 w Poznaniu, † 1867 w Berlinie; naprzód był profesorem gimnazjum poznańskiego, następnie przebywał długi czas we Włoszech, gdzie od 1828—37 kierował instytutem archeologicznym w Rzymie, przy którego założeniu sam także miał udział; za powrotem (1837) został archeologiem przy muzeum berlińskiem, a następnie członkiem akademji i profesorem przy uniwersytecie tamecznym. Gerhard należał do najuczeńszych i najpłodniejszych badaczów starożytności. Najcelniejsze jego dzieła są: „Antike Bildwerke“ (Sztutgard, 1827 — 44. ze 140 sztychami) „Prodromus mythолog. Kunsterklärung“ (Monachjum, 1828); „Rapporto intorno i vasi Volcenti“ (Rzym, 1831); „Hyperboreisch-röm. Studien“ (1 t., Berlin, 1833, 2 t., Berl. 1852); „Etruskische Spiegel“ (4 t., Berlin, 1839 — 67, z 360 tablicami); „Auserlesene griechische Vasenbilder“ (4 t., Berlin, 1839—58); „Griechische Mythologie“ (2 t., Berlin, 1854—55); „Grundriss der Archäologie“ (Berlin, 1856). Opisał także pomniki sztuki muzeów neapolitańskiego, watykańskiego i rzymskiego. Nadto mnóstwo artykułów i szacownych monografji umieszczał w różnych dziennikach, najwięcej w „Annali“ archeologicznego instytutu w Rzymie i „Denkschriften“ berlińskiej akademji nauk. Po śmierci jego wyszły „Gesammelte akademische Abhandlungen und kleine Schriften“ (2 t., Berlin, 1866—68 z 82 tablicami). Por. Otto Jahn „Eduard G. ein Lebensabriss (Berlin, 1868); A. von Reumont „Necrologia di Edoardo G.“ (Florencja, 1868).

Gerhard Karol Eryderyk, znakomity chemik, * 1816 w Strasburgu, † 1856 tamże; studjował chemję w Karlsruhe, Lipsku i Paryżu, następnie był profesorem w Montpellier, Paryżu i Strasburgu. Znacznie się przyczynił do rozwoju najnowszych teorji chemicznych (ob. Chemja). Oprócz licznych rozpraw, zamieszczonych w „Annales de physique et de chimie,“ w „Liebigs Annalen“ i „Journal für praktische Chemie,“ ogłosił: „Précis de chimie organique“ (2 t., 1844—45), które w rozszerzonem wydaniu przy spółudziale Würtza i Wagnera ogłoszone zostało jednocześnie po niemiecku (Strasburg, 1846 i Lipsk, 1858).

Gerhardt Paweł, jeden z najcelniejszych poetów religijnych ewangelickich, * 1607 w Gräfenhainichen w Saksonji, † 1676; ostatnio był pastorem w Libinie (Lübben). Jego „Geistliche Andachten“ (Berlin, 1666, Sztutgard, 1849), są prawdziwym kwiatem poezji kościelnej i znajdują się, chociaż często bardzo pokaleczone, we wszystkich śpiewnikach. Historyczne, krytyczne wydanie poezji **G.** sporządził J. F. Bachmann (Berlin, 1866), inne wydania ogłosili: K. Goedeke (Lipsk, 1877), Wackernagel (1888); Gerock (1890) i Fr. Schmidt. Z licznych biografji **G.** najlepszą napisał Bachman (Berlin, 1863 i 1885) i A. Richter (1876).

Gerhardt Karol Emanuel, matematyk, * 1816 w Herzbergu, był od r. 1876 dyrektorem gimnazjum w Eisleben; ogłosił: „Die Entdeckung der höheren Analysis“ (1855); „Geschichte der Mathematik in Deutschland“ (1877), oraz wydał dzieła Leibniza, zarówno matematyczne, jak i filozoficzne.

Gerhardt Dagobert (pseudonim Gerhard von Amyntor), poeta i powieściopisarz, * 1831 w Lignicy, kształcił się we Wrocławiu, następnie służył w wojsku, brał udział w wojnie z Danją i następnie z Francją 1870—71, mieszka w Poczdamie. Napisał: „Hypochondrische Plaudereien“ (4 wyd., 1876); „Peter Quidams Rheinfahrt“ (1877); „Liedern eines deutschen Nachwächters“ (1878); „Der Priester“ epopeja (1881); „Eine moderne Abendgesellschaft“ (1881); „Für und wieder die deutschen Frauen“ (1883); powieści: „Das bist Du!“ (3 t., 1882); „Ein Problem“ (1884); „Vom Buchstaben zum Geiste“ (2 t., 1886); „Aus der Mappe eines Idealisten“ (1885); „Durch Nacht und Licht“ (1887); „Eine Mutter“ (1890); „Die Cis-moll-Sonate“ (1891); „Der Veteran“ (1892). Wydał także swoją autobiografję p. t. „Skizzenbuch meines Lebens“ (1893).

Gerhardt Karol, lekarz, * 1833 w Speyer, studja medyczne odbywał w Würzburgu, w 1861 roku został profesorem w Jena, w 1872 w Würzburgu, w 1885 w Berlinie; słynie jako powaga w chorobach piersiowych i gardlanych. Napisał: „Der Kehlkopfskroup“ (1859); „Der Stand des Diaphragmas“ (1860); „Lehrbuch der Kinderkrankheiten (1860, 4 wyd., 1880); „Lehrbuch der Auskultation und Perkussion“ (1866, 5 wyd., 1890, przekład polski Wyrzykowskiego r. 1872); „Handbuch der Kinderkrankheiten“ (1877—89).

Géricault Teodor, malarz francuski, uczeń Verneta i Guérina w Paryżu, * 1791 w Rouen, † 1824 w Paryżu; w r. 1817 udał się do Włoch, gdzie studjował w Rzymie i Florencji arcydzieła starożytnych mistrzów. Swoim genjuszem wyzwolił się od konwencjonalnych prawideł szkoły, i pierwszy począł torować drogi nowemu w malarstwie kierunkowi romantycznemu. Odznaczył się szczególnie jako malarz bitew, w których piękność koni uderzająca. Po powrocie z Anglji, gdzie zjednał sobie wielkie uznanie, malował przeważnie obrazy rodzajowe z życia ludu angielskiego i obrazy sportowe. Najwięcej znanym jest jego obraz „Rozbicie fregaty Meduzy“ (1819, rytowany przez Reynoldsa w Luwrze w Paryżu). Por. Clemónt „G., étude biographique et critique“ (Paryż, 1879).

Gering, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV srebrnych — pas błękitny prawo-ukośny z trzema gwiazdami 6-promiennemi złotemi, w II i III czerwonych — gryf srebrny. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w prawym — skrzydło, w połowie od góry błękitne, od dołu czerwone z gwiazdą 6-promienną złotą na środku, w drugim—gryf srebrny. Labry z prawej strony czerwone, z lewej błękitne, podbite złotem. Szlachectwo galicyjskie z r. 1777.

Gering.

Geringer, herb: Na tarczy u szczytu błękitnej o trzech złotych gwiazdach, dwudzielnej, w polu prawem złotem—pół czarnego orła z cyfrą złotą „J. II“ na piersiach; w lewem czarnem— lew złoty ze srebrną szablą w łapie. U szczytu orzeł czarny z cyfrą złotą „J. II.“ Labry czarne, podbite złotem. Porów. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Geringer.

Gerlach (Gerlak), po czesku *Jerlach (Jerlak)*, * 1165 w królestwie Czeskiem, † około 1228, kronikarz czeski, mnich premonstrateński w Żeliwie, a od 1187 opat (pierwszy) klasztoru milewskiego, pomimo że jeszcze nie miał przepisanych lat wieku. Miłując nauki, zebrał niektóre kroniki, a praską kanonika Wincentego od 1167 doprowadził do 1198 r. Pierwotny kodeks wydał Dobner w „Monumenta hist. Boemiae“ (t. I, 1764). Uważany był za świętego. Żyjąc w czasach sporu władzy świeckiej z kościelną, wynikłych wskutek postanowień papieża Grzegorza VII, działał w myśl jego, i dlatego w rękopisach tej kroniki już w XIII w. niektóre karty są zniszczone.

Gerlach Gottlob Wilhelm, * 1786 w Osterfeld pod Naumburgiem nad Salą, † 1864. Uczył się w uniwersytecie witemberskim, którego bibljotekę, jako kustosz, uratował od pożaru 1813, od. 1815 bawiąc w Halli, został tam 1818 profesorem filozofji. Wydał: „Disp. de differentia quae inter Plotini et Schellingii doctrinam de numine summo intercedit“ (Wittemberg, 1811); „Anleitung zum Studium der Philos.“ (1815) i podręczniki uniwersyteckie do filozofji pod nazwą „Grundrissen,“ zebrane 1826—1831 w „Lehrbuch der phil. Wissenschaften“ (Halla), nadto „System der Phil. in kurzer Darstellung“ (Halla, 1843).

Gerlach Franciszek Doroteusz, filolog i historyk niemiecki, * 1793 w Wolfsbehringen w księstwie Gota, † 1876; od 1817 był profesorem szkoły w Aarau, a od 1820 do 1875 profesorem literatury greckiej i rzymskiej przy uniwersytecie w Bazylei. Oprócz krytycznych wydań Sallustjusza, Tacyta, Noniusa Marcelusa, ogłosił wiele dzieł, z których najcelniejsze: „Das Zeitalter August's und Cosma's von Medici“ (Bazyleja, 1839); „Historische Studien“ (Hamburg i Gota, 3 t., 1841—63); „Geschichtliche Forschung und Darstellung“ (Bazyleja, 1847); „Geschichte der Römer“ (2 t., tamże, 1851) i „Vorgeschichte, Gründung und Entwickelung der röm. Staats“ (Bazyleja, 1863).

Gerlach Ernest Ludwik, von, publicysta niemiecki, * 1793 w Berlinie, † 1877, wyższy urzędnik sądowy, zaczął od r. 1825 pisywać artykuły do pism czasowych treści politycznej w duchu stronnictwa pietystyczno-arystokratycznego. W r. 1848, dopomógłszy do założenia pisma: *Neue preus-*

sische Zeitung, tak w parlamencie frankfurckim, jak również w izbach pruskich należał do roku 1858 do przywódców prawej strony krańcowej we wszystkich sprawach politycznych i duchownych, jako jeden z najgorliwszych obrońców reakcji. Podczas wypadków 1866 r. przeciwny był aneksji i wyłączeniu Austrji z Niemiec, i przekonania te wypowiedział w broszurze: „Die annexion und der Norddeutsche Bund“ (Berlin, 1866). W sejmie pruskim 1873 był przeciwnikiem nowych praw kościelnych, napadał na ministra Falka i ks. Bismarcka. Za wymierzoną przeciwko rządowi pruskiemu broszurę, skazany został w sierpniu 1874 na karę pieniężną i wystąpił zupełnie ze służby państwowej.

Gerlach Otto, von, brat poprzedniego, * 1801, † 1849, był kaznodzieją ewangelickim i profesorem teologji w Berlinie; wydał „Wybór dzieł Lutra“ (24 t., 1840—48) z historycznym wstępem i uwagami, tudzież „Commentar zur Heiligen Schrift“ (6 wyd., 6 t., Berlin, 1858) i in.

Gerlach Andrzej Krystyn, weterynarz, * 1811, † 1877 w Berlinie; studja odbywał w Berlinie, w r. 1859 został profesorem i dyrektorem szkoły weterynaryjnej w Hanowerze, w 1875 w Berlinie. Napisał: „Lehrbuch der allgemeinen Therapie der Hausthiere“ (2 wyd., 1868); „Krätze und Räude“ (1857); „Die Flechte des Rindes“ (1857); „Gerichtliche Thierheilkunde“ (2 wyd., 1872); „Die Trichinen“ (1866); „Die Rinderpest“ (1867); „Massregeln zur Verhütung des Rinderpest“ (1872) i in.

Gerlache Stefan Konstanty, baron de, belgijski mąż stanu, * 1785 w Biourge w Luksemburskiem, † 1871; adwokat i radca przy sądzie apelacyjnym w Liège, był w 1830 jednym z najczynniejszych stronników rewolucji belgijskiej; za regencji został prezydentem kongresu, a w 1833 pierwszym prezesem sądu kasacyjnego. Później występował jako kierownik stronnictwa ultramontanów. Odznaczył się jako historyk. Z dzieł jego w tym rodzaju wymieniamy najlepsze: „La révolution de Liège sous Louis de Bourbon“ (Bruksela, 1831); „Histoire du royaume des Pays-Bas de 1814 à 1830“ (4 ed., 3 t., Bruksela, 1875); „Études sur Salluste et les principaux écrivains de l'antiquité“ (4 wyd., Bruksela, 1880) i „Observations crit. sur l'histoire de Jules César par Napoléon III“ (Bruksela, 1865). Jego „Oeuvres complètes“ wyszły w 6 tomach (Bruksela, 1875).

Gerland Jerzy, geograf i antropolog, * 1833 w Kassel, kształcił się w Marburgu i Berlinie, był nauczycielem gimnazjalnym, zaś od 1875 r. profesorem geografji i etnografji w uniwersytecie strasburskim. Napisał: „Versuch einer Methodik der Linguistik“ (Magdeburg, 1863); „Die Völker der Südsee, Mikronesier und nordwestliche Polynesier“ (Lipsk, 1870—71, w Waitza „Anthropologie der Naturvölker“); „Ueber des Aussterben der Naturvölker“ (Lipsk, 1868); „Anthropologische Beiträge“ (1875); „Atlas der Ethnographie“ (1876); „Die Zukunft der Indianer (1879); „Atlas der Völkerkunde“ (Gotha, 1891 — 1892); „Geogr. Abhandlungen aus Elsass-Lothringen“ (Sztutgard, 1891).

Gerlos, dolina w tyrolskim pow. Inspruckim, nazwana tak od rzeczki t. n. Jest tutaj wieś parafjalna *Gerlos*, licząca 400 miesz.

Germain Zofja, matematyczka, * 1776 w Paryżu, † 1831; ukończyła studja matematyczne i filozoficzne, w r. 1816 za rozprawę o prawach drgania błon elastycznych otrzymała od instytutu nagrodę. Napisała: „Recherches sur la théorie des surfaces élastiques“ (1820), w tym samym przedmiocie „Mémoire“ (1826); „Mémoire sur la courbure des surfaces“ (1830), oraz wiele rozpraw z dziedziny filozofji, historji, geografji i nauk przyrodniczych. Jej „Oeuvres philosophiques“ wyszły w Paryżu w r. 1879.

Germain Antoine Henri Marie, polityk francuski, deputowany, członek instytutu, * 1824 w Lionie, zięć M. Vuitzy, byłego ministra za cesarstwa, był dyrektorem Crédit Lyonnais. W r. 1877 był w liczbie 363 deputowanych, którzy odmówili votum zaufania gabinetowi de Broglie. Napisał kilka broszur politycznych i ekonomicznych: „La situation financière de la France en 1886;“ „L'Etat politique de la France en 1886;“ „Une Notice sur Victor Brunet;“ „Discours parlementaires sur les finances.“

Germain Mgr Abel Anastase, prałat francuski, * 1833 w Saint-Sylvain (Calvados); został biskupem w Coutances dekretem 10 listopada 1875 r. Napisał oprócz swoich „Mandements“ et „Lettres pastorales“ dużą monografję ilustrowaną „Saint-Michel“ i „Mont-Saint-Michel“ z księdzem Brin i M. A. Covroyer'em.

German *(germanium)*, *Ge*, metal znajdujący się razem z siarką i srebrem w argirodycie i euksenicie, jest szarobiały, krystalizujący regularnie, ciężar atomowy 72,32, cięż. wł. 5,469; topi się przy 900°, wre przy nieco wyższej temperaturze; przy ogrzewaniu pokrywa się cienką warstwą tlenku, rozpuszcza się w kwasie azotnym i w gorącym kwasie siarczanym. Istnienie **G.** przepowiedziane zostało przez Mendelejewa na zasadzie jego prawa perjodyczności pierwiastków, nim go Winkler odkrył 1886.

German Ludomir, literat polski, * 1851 w Dobrzycach w Galicji, kształcił się w uniwersytecie Jagielońskim, następnie został profesorem szkoły realnej w Krakowie. Prace literackie o spółczesnej literaturze polskiej pomieszczał w „Magazin für die Litteratur des Auslandes.“ Napisał: „Peloponez w starożytności i za dni naszych“ (Jarosław, 1876); „Marja Stuart v. Słowacki“ (przekład niemiecki, Lipsk, 1879); „O nauce języka niemieckiego“ (Kraków, 1880); „Faust Goethego i jego polskie przekłady“ (w *Bibl. War.* 1883); „Nibelungów niedola“ (przekład polski,

Warszawa, 1884): „Mitologja dla dojrzalszej młodzieży" (Kraków, 1885); „Cwiczenia niemieckie;" „O dramatach Szujskiego" (w „Przegl. polskim" 1888); przełożył „Kolegę Cramptona" Hauptmanna, Warszawa, 1899.

Germanicus Cezar, syn Nerona Klaudjusza Druzusa (brata Tyberjuszowego) i Antoniny, * 20 r. prz. Chr., towarzyszył Tyberjuszowi, który go za syna przysposobił, w wyprawie 7 r. po Chr., przeciwko Pannończykom i Dalmatom, a następnie (11 r.) w pochodzie wojska na Ren, dla zabezpieczenia granic germańskich; w 13 r. otrzymał naczelne dowództwo ośmiu legjonów nad Renem i stąd odbył kilka pomyślnych wypraw przeciwko ludom germańskim, wdzierającym się coraz głębiej w granice cesarstwa. Krwawy bunt legjonów nadreńskich, które po śmierci Augusta z nienawiści do Tyberjusza chciały go obrać cesarzem, stłumił i zwyciężył Marsów (14 r.), oraz zburzył ich słynną świątynię Tamfany. W drugiej wyprawie za Ren pokonał Chattów; następnie spuściwszy się flotą po rz. Ems, połączył się z jazdą swego legata Caeciny i, wezwany przez Segestesa, księcia Cherusków, przeciw jego zięciowi Arminjuszowi, spustoszył wiele kraju, ale poniósłszy ciężkie straty (flotę zniszczyła burza), musiał się cofnąć. W wyprawie 16 r. przebiegł krainy Chauków i Angrywarjów, przeszedł Wezerę i w dwu bitwach (pierwsza na polach Idistavisus) pokonał Arminjusza. Dalsze postępy zwycięskiego oręża przerwał mu podejrzliwy i zawistny Tyberjusz, odwoławszy go (17 r.) do Rzymu. Obawiając się popularności Germanika, wysłał go Tyberjusz z obszernem pełnomocnictwem do uporządkowania spraw Wschodu. Tu znalazł **G.** groźnego przeciwnika w Pizonie, namiestniku Syrji i tajnym agencie cesarza. Umarł 19 r. po Chr. w Epidafne pod Antjochją (prawdopodobnie otruty); popioły sprowadziła do Rzymu żona jego Agrypina. Śmierć **G.** opłakiwali zarówno obywatele Rzymu, jak i mieszkańcy prowincji. Swoją łagodnością i dobrocią serca stanowił **G.** kontrast z ponurym Tyberjuszem i pozyskał miłość wszystkich Rzymian. Żonę jego Agrypinę (ob.) i dwu synów kazał Tyberjusz zamordować, trzeci tylko syn Kaligula został ocalony; z trzech pozostałych po nim córek, Agrypina (ob.), bynajmniej do swej cnotliwej niepodobna matki, wsławiła się jako niewiasta występna i najgorszych obyczajów. Odznaczał się **G.** zarówno jako wódz, mówca i niepośledni poeta w językach łacińskim i greckim. Próby jego talentu poetyckiego pozostały w dziele „Aratea," niesłusznie uważanem przez niektórych za młodzieńczą pracę Domicjana (wolna przeróbka astron. poematu Aratusa), którego najlepsze edycje sporządzili Orelli (Zürich, 1832), Bährens w „Poetae latini minores" (1 t., Lipsk, 1879) i von Breysig (Berlin, 1867). Por. Zingerle „De Germanico Caesare Drusi filio" (Trient, 1867); Mommsen „Die Familie des G." (1878) i Knoke „Die Kriegszüge des G. in Deutschland" (Berlin, 1887—1889).

Germanicus.

Germaniści, nowa nazwa uczonych, trudniących się wyłącznie nauką filologji niemieckiej; w ściślejszem zaś znaczeniu *germanistami* nazywają prawników, pracujących głównie nad prawem niemieckiem, *romanistami* zaś tych, którzy się więcej oddają prawu rzymskiemu.

Germanium, metal, ob. German.

Germanizm, sposób mówienia właściwy tylko językowi niemieckiemu, a stąd wadliwy tak w naszym, jak i w każdym obcym języku.

Germanja, u Rzymian oznaczała kraje na północ od Dunaju, zamieszkane przez lud niemieckiego pochodzenia, a następnie prócz niezależnej, zwanej *Magna barbara*, *transrhenana*, **G.** zwali dwie prowincje włączone do *Orbis romanus*. Pierwszą wiadomość o **G.** przyniósł Piteasz z Marsylji (ob.) w IV wieku prz. Chr., obejmując nią jednak pokrewny Niemcom lud skandynawski i okolice między Renem i Danją położone. Wojska rzymskie nie przekroczyły Elby, a boje od Tyberjusza do Trajana z **G.** toczone były pogranicznemi tylko starciami. Cezar **G.** rozciąga aż do Daków i Karpat, Djonizy z Halikarnasu ogranicza ją od wschodu górami Rypejskiemi, Tacyt w sąsiedztwie Germanów sadza Peucynów i Finnów, a pośrodku Wendów czyli Słowian. Ptolomej Wisłę daje za granicę **G.**, podobnie następcy. Adam Bremski Sławonję uważa za prowincję **G.**, przez co z królem Alfredem i Eginhardem świadczą, że wyraz ten, Germanja, jest nazwą geograficzną, nie etnograficzną. Byt Swewów (ob.) obok Germanów i ich różnice mitologiczne i społeczne najlepiej to potwierdzają. Właściwemi więc granicami **G.** są Ren na zachód, nad którym mieszkał szczep Istewonów, od południa Men z lasem Hercyńskim oddzielał **G.** od Celtów, na północ **G.** leżało morze niemieckie (Nordsee), na którego wybrzeżu zasiedli Ingewoni, więc Teutony, Cymbry i Chauki. Pośrodku zamieszkali Herminowie, z których Hermundury (Wielko-Turyngowie) sięgali do Sali, Cheruskowie obsiedli Wezerę. Podział ten ludów **G.** na 3 szczepy, pochodzące od tyluż synów Mana, syna Tuiska, jest mitologiczny i daje ogólny obraz rozkładu pokoleń **G.** W szczegółowem bowiem rozmieszczeniu badacze niemieccy wielce się różnią. **G.** po raz pierwszy czynnie w dziejach występuje 113 jako Cymbry i Teutony, pobici 102 i 101 przez Marjusza. Wyprawa Cezara do Galji była niejako dalszym ciągiem pracy Marjusza, bo obraniała Galję od napływu Germanów i Swewów pod Arjowistem czyniąc Ren granicą polityczną. Wielkie reakcje Arminjusza (ob.), Civilisa (ob.),

nie zdołały powstrzymać oręża Rzymian, którzy z Druzusem, Tyberjuszem, Domicjuszem, Ahenobarbem, Germanikiem odcięli tak zwanym *djablim murem* (Teufelmauer), przez ujścia Renu od Kolonji, przez Taunus do Ratysbony *agros decumatos* od wolnej **G.**, a wewnątrz tej wpływali na tworzenie się państw (Vanniusa, Katualdy, Marboda). Za Marka Aureljusza ruch Słowian wywołał tak zwaną *wojnę markomańską*, która była tylko zapowiedzią olbrzymiej *wędrówki narodów* (ob.), złożonej po większej części z ludów **G.**, a która zmieniła stan dotychczasowy świata, przez utworzenie się nowych państw, o czem patrz pod odp. narodami. Por. Zeuss „Die Deutschen und die Nachbarstämme“ (Monachij, 1837), geografje Ukerta, Forbigera, Mannerta i in., F. H. Müller „Die Deutschen und ihre Fürsten;“ Müllenhof „Nordalbingische Studien;“ Wittersheim „Geschichte des Völkerwanderungen:“ Haupt „Zeitschrift f. d. Alterthum;“ Schmidt „Allgem. Zeitschrift f. Gesch.;“ Arnold „Deutsche Urzeit“ (3 wyd., 1881); Dahn „Geschichte der deutschen Urzeit“ (1883); Bergk „Zur Geschichte und Topographie der Rheinlande“ (Lipsk, 1882); Riese „Das rhein. Germanien in der antiken Litteratur“ (1892).

Germantown, dawniej wyłącznie przez Niemców zamieszkane przedmieście Filadelfji, obecnie do tego miasta włączone.

Germańska starożytność, t. j. ten dział historji kultury, który przedstawia stosunki Germanów od najdawniejszych czasów aż do Karola W. tak w życiu prywatnem, jak i publicznem. Główną podstawą odnoszących się tutaj wiadomości jest „Germania“ Tacyta, po części zaś wzmianki, znajdujące się u Cezara i innych pisarzów rzymskich tego okresu. Pewne wiadomości sięgają tych czasów, kiedy Germanowie, porzuciwszy już życie koczownicze, zajęli stałe siedziby, zmieniane jednak przez niektóre plemiona już to z żądzy podbojów już dla innych powodów. Głównemi zajęciami ludności były rolnictwo i hodowla bydła; w okolicach lesistych oddawali się chętnie myśliwstwu. W epoce koczowniczej i podczas wypraw wojennych domem Germanina był wóz. W życiu już osiadłem budowali domy z drzewa, a pokrywali je słomą, trzciną albo nawet deskami. Główną część domu stanowiło ognisko. Wszystkie zabudowania otaczało ogrodzenie, uważane za nietykalne. Domy po większej części były zdala od siebie porozrzucane; w wielu jednak prowincjach znajdowały się i wioski. Do miast w rodzaju rzymskich długo mieli wstręt Germanie. Rodzina zamknięta, jak jej budowle, tworzyła społeczność prawną, określoną przepisami surowej moralności. Tylko mężczyzna używał zupełnej swobody, kobieta bowiem od kolebki do grobu zostawała pod opieką; mimo to jednak wiara małżeńska była ściśle przestrzegana, a niewiasta szanowaną. Mężczyzna miał obowiązek bronienia kobiety, ale miał także prawo jej skarcenia, sprzedania (w razie złamania wiary), wygnania, a nawet zabicia skrytego zalotnika. Ludzie wolni nie mogli się żenić z niewolnikami. Dzieci zostawały względem ojca prawnie na równi z jego niewolnikami; chłopcy do 10 roku chowani byli pod opieką kobiet, potem uczyli się robić bronią, w 15 roku życia otrzymywali na publicznem zgromadzeniu uzbrojenie, a w 21 roku wychodzili z pod władzy ojcowskiej. Gdy rodzice dosięgli 60 lat życia, dorosły syn zyskiwał opiekę nad ojcem i matką. Do rodziny należeli także wasale i niewolnicy. Wszystko, czego dom potrzebował, żywność, odzież, sprzęty i budowle, musiało być przez samą rodzinę sporządzone; pan domu, brał tylko udział w budowaniu domów, przygotowaniu sprzętów i nieodstępnej zawsze i wszędzie broni; wszelkie zaś inne czynności około bydła, roli, ogrodu, przędzenie, tkanie, szycie było udziałem kobiet, starców i niewolników. Najprzyjaźniejszą sposobnością do uczt, przy których Germanin chętnie oddawał się ulubionym skłonnościom, pijatyce i grze (w kości), bywały wielkie uroczystości ofiarne, różne obchody w kole rodzinnem, przybycie obcych (podejmowanych zwykle z największą gościnnością), uroczystość nadania imion dzieciom lub pogrzeby familijne. Te ostatnie poczytywano za święty obowiązek, który winni spełniać żywi względem umarłych, obowiązek połączony z wiarą w nieśmiertelność duszy. Po śmierci ojca najstarszy syn wchodził w prawa i obowiązki głowy rodziny; przy podziale atoli dziedzictwa, które w równych częściach spadało na braci lub uprawnionych do tego sukcesorów męskich, on przed innymi otrzymywał miecz ojcowski. Uprawa ziemi była prowadzona bardzo pierwotnie i dawała tylko nieliczne gatunki płodów. Daleko większe znaczenie miała hodowla bydła i polowanie stanowiło jeszcze doniosłą pomoc w uzupełnieniu środków do życia. Podstawą życia publicznego były stosunki stanowe. Główną masę ludności stanowią ludzie *wolni*, których wolnością uwarunkowane są ich prawa i obowiązki. Zupełną wolność posiadają tylko właściciele ziemi. Z pomiędzy wolnych wyróżniały się już to przez waleczność, już przez obszerne posiadłości rody *szlacheckie*. Starożytne to historyczne szlachectwo bywało pewnem odznaczeniem się nad resztą, ale nie pociągało za sobą żadnych szczególnych przywilejów. Merowingowie rody te usiłowali niszczyć i tworzyli powoli nową szlachtę dworską i urzędniczą (cywilną i wojskową), która przez dziedziczność zamieniła się w stan oddzielny. Środek między wolnymi a niewolnikami stanowili *wyzwoleńcy* (*Liti*, *Lasses*), którzy posiadali wolność osobistą, służyli wojskowo, ale byli wyłączeni od udziału w zgromadzeniach i ziemię mog-

li posiadać tylko jako dzierżawcy. *Niewolnicy* powstawali po największej części z jeńców wojennych. Pewna liczba rodzin stanowiła *gminę* (vicus), która przez długi czas była jedyną prawną posiadaczką ziemi, wolni współwłaściciele gruntu byli równouprawnieni względem siebie i na zgromadzeniach swoich załatwiali wszystkie sprawy gminne. Kilka gmin stanowiło okrąg zwany *setnią* (huntari), kilka setni *powiat* czyli *gau* (pagus), jeden lub kilka gau, *plemię* albo *naród* (civitas, gens). Skutkiem gminoruchów pewne zaszły zmiany. Powiaty *(pagi)*, rozszerzając się, przybierały od swego naczelnika. *Comes*, nazwiska *Comitatus*, które łączyły się w *Ducatus* (księstwo), a z tych powstawały w II i III w. obszerniejsze związki. Władza prawodawcza i wykonawcza należały do zgromadzenia wszystkich wolnych właścicieli ziemskich gau, którzy zbierali się w oznaczonym czasie pod przewodnictwem przełożonego gau, czyli *księcia* (princeps). Szlachta rodowa nie posiadała żadnych politycznych prerogatyw, tak dalece, że nawet istniejąca u niektórych plemion godność królewska żadnego temu urządzeniu nie przynosiła uszczerbku. Nastąpiło to wtedy dopiero, gdy ciągły stan wojenny, zabory obcych krajów, zaznajomienie się z rzymskiemi i biblijnemi pojęciami nadały królewskości zewnętrznie i wewnętrznie większą powagę, skutkiem czego wolność i równouprawnienie samodzielnych dotąd właścicieli ziemskich licznych i znacznych doznały ścieśnień. W najściślejszym związku z urządzeniami kraju administracyjnemi zostawało także urządzenie wojska starożytnych Germanów. Cały naród podczas wojny stanowił wojsko; wszakże główny w niem udział spadał zawsze na głowę rodziny, jako przedstawiciela narodu i odpowiednio do wojennego charakteru ludu na dorastającą młodzież płci męskiej. O wojnie radzono w zgromadzeniu ludowem i wyrzekano o niej stanowczo. Jeżeli chodziło o odparcie niespodziewanego napadu nieprzyjaciela, cały naród za pierwszym sygnałem, danym z jednego do drugiego gau, stawał do pospolitego ruszenia. Pojęcia prawne i procedura prawna Germanów polegały głównie na przeważającem w nich uczuciu osobistej wolności i na charakterze narodowym, który odznaczały: otwartość, duma i drażliwe uczucie honoru, tudzież na żywotnej sile i samodzielności ich życia rodzinnego. Zatem z osobistych praw Germanów tyle tylko wchodziło w zakres postanowień zgromadzenia narodowego, ile z nich wykraczało po za obrąb rodziny; samo nawet prawo karne rozciągało się o tyle tylko do przestępcy, o ile ten dotknął całą społeczność. Wszelkie ważniejsze, rozmyślne obrażenie prawa było zerwaniem powszechnego pokoju. Zbrodnie przeciwko narodowi, nadwerężające istotę jedności gminnej, karano śmiercią; występki co do ciała, życia, honoru i mienia człowieka prywatnego oceniała gmina, a dla zapobieżenia zemście tytułem pośrednictwa naznaczała pewną karę pieniężną, z której część szła na gminę lub jej przełożonego, część druga na pokrzywdzonego lub jego krewnych. Małżeństwo w **G.** zawierane było w formach ściśle ustalonych, pomiędzy któremi najważniejszą było uiszczenie pewnej sumy (to jest pewnej liczby krów lub innego bydła), na ręce ojca lub opiekuna. Mężczyzna mógł mieć kilka żon, miał jednak zwykle jedną prawnie poślubioną. W niektórych szczepach żona po śmierci męża nie mogła wyjść powtórnie za mąż, u Herulów owdowiałe kobiety wieszały się na grobach mężów. Co do religijnych pojęć Germanów, ob. Niemiecka mitologja. Por. Weinholda „Die Deutschen Frauen im Mittelalter“ (Wiedeń, 1851) i „Altnordisches Leben” (Berlin, 1856); Waitza „Deutsche Verfassungsgeschichte“ (4 t., 2 wyd., Kiel., 1865 sq.); J. Grimma „Deutsche Rechtsalterthümer“ (Getynga, 1828); Wilda „Strafrecht der Germanen“ (Halla, 1842); Peuckera „Das deutsche Kriegswesen der Urzeiten“ (2 t., Berlin, 1860); Gauppa „Die German., Ansiedelungen und Landteilungen in den Provinzen des röm. Westreiches“ (Wrocław, 1844); L. Lindenschmit „Handbuch der deutschen Altertumskunde“ (Bruświk, 1880—90) i G. Kaufmana „Deutsche Geschichte bis auf Karl d. Gr.“ (2 t., Lipsk, 1880—81).

Germańskie języki, to jest blizko z sobą spokrewnione djalekty ludów germańskich, stanowiące niegdyś jednolity szczep indo-europejskiej familji języków. W jakiej zaś epoce ten szczep germański oderwał się od pnia pierwotnego, tego nie wiemy; przypuścić tylko można, że równocześnie ze słowiańskim, od którego się w następnych czasach oddzieliwszy, odrębną zupełnie poszedł drogą. W pierwszych wiekach przed Chr. mówiły wszystkie plemiona germańskie jednym językiem, z małemi tylko różnicami djalektowemi. Wszelako postępy porównawczej metody filologicznej, zachowane napisy rzymskie, oraz spotykane u rzymskich i greckich autorów imiona własne pozwalają na odbudowanie starogermańskiego języka ze względną dokładnością. Por. F. Kluge „Urgeschichte der altgerm. Dialekt“ (1889). Wyraźne ukształtowanie się djalektów nastąpiło w czasie od IV do VI w. po Chr. Języki germańskie dzielą przeważnie na trzy grupy: 1) Wschodniogermańską, 2) Północno-germańską lub skandynawską, do której należą języki: szwedzki, duński, norweski i islandzki i 3) Zachodnio-germańską. Do pierwszej grupy należą zaginione narzecza Gotów i pokrewnych im Gepidów, Wandalów, Herulów. Północno-niemiecka gałąź rozpadła się w czasie 700—1000 r. na trzy narzecza: staro-norweskie, staro-szwedzkie i staroduńskie, które w XI w. uważać już można jako

odrębne języki. Do trzeciej grupy należą języki: angielski (anglo-saksoński), fryzyjski z jednej strony i niemieckie narzecza (górno-niem. z longobardzkim i dolno-niem. z niderlandzkiem) z drugiej. Wyczerpującą gramatykę wszystkich języków germańskich dał J. Grimm w swéj „Deutsche Grammatik“ (2 wyd., 4 t., Getynga, 1853, nowe wyd. 3 t., 1870—90). Por. tegoż „Geschichte der deutschen Sprache“ (2 wyd., 2 t., Lipsk, 1853); W. Scherera „Zur Geschichte der deutschen Sprache“ (Berlin, 1868); Fick „Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen“ (Getynga, 3 wyd., 1875, 4 t.); Schade „Altdeutsches Wörterbuch“ (Halla, 2 wydanie, 1874—80); Paul „Grundriss der german. Philologie“ (Strasburg, 1891).

Germańskie muzeum, niemiecka instytucja narodowa, istniejąca w Norymberdze dopiero od r. 1852, której przeznaczeniem jest zjednoczenie w sobie wszelkich usiłowań, podejmowanych celem zbadania i wyjaśnienia dawniejszych dziejów Niemiec i dostarczenia materjałów źródłowych dla historji, literatury i sztuki, Muzeum składa się z 3 głównych oddziałów: archiwum, bibljoteki, oraz zbioru pomników sztuki i starożytności, a każdy z nich zostaje pod zwierzchnictwem osobnego przełożonego. Ogólny zarząd zostaje pod dyrekcją dwu przełożonych, której dodane są dwa komitety administracyjne: jeden mniejszy, rezyduje w Norymberdze, drugi większy, rozrzucony jest po całych Niemczech. Założycielem **G. m.** jest baron von Aufsess, a siedlisko jego w dawnym klasztorze kartuzów. Rozpoczęta w r. 1857 na ruinach tegoż klasztoru budowa gmachu przeznaczonego na przechowanie zbiorów tegoż muzeum została w r. 1888 ukończoną, i zawarte tam zbiory zajmują 80 sal, halle, pokoje i gabinety, rozmieszczone w 31 oddziałach. Przewodnikiem do nagromadzonych już zbiorów jest dzieło Eye'a (2 t., Norymberg, 1855); organem zaś muzeum germańskiego jest pismo p. t.: „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit,“ wychodzące od r. 1854, przemianowanego od r. 1884 na „Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums.“ Co czas jakiś ogłasza zarząd muzeum ważne wydawnictwa p. t.: „Denkschriften des germanischen Nationalmuseums.“ Por. Hektor „Geschichte des Germanischen Nationalmuseums“ (Norymberga, 1863); Essenwein „Das Germanische Nationalmuseum“ (1884) i Leitschuh „Das G. Nationalmuseum in N.“ (1890).

Germańskie prawa, ob. Niemieckie prawo.

Germar Ernest Fryderyk, mineralog i entomolog, * 1786 r. w Glauchau w Saksonji, * 1853, od r. 1816 był profesorem mineralogji w Halli. Celniejsze jego prace są: „Lehrbuch der gesammten Mineralogie“ (1837); „Die Versteinerungen der Steinkohlenformation von Wettin und Löbejün“ (8 zeszytów, 1844—52); „Fauna insectorum Enropae“ (1812—51); „Coleoptorum species novae“ (1824) i in., oraz wydawał „Zeitschrift für Entomologie“ (5 t., 1839—44).

Germersheim, miasto i warownia w bawarskim obwodzie Palatynatu, nad Renem, ma 5,700 miesz., było niegdyś wolnem miastem.

Germinal (t. j. miesiąc kiełkowania), siódmy miesiąc francuskiego kalendarza rewolucyjnego, od 21 marca do 18 kwietnia. Pod tytułem **G.** wydał Zola najlepszą swoją powieść, opisującą byt robotników.

Germond de Lavigne Leopold Alfred Gabrjel, literat francuski, * 1812 w Paryżu. Stał się głośnym przez specjalne studjum języka i literatury hiszpańskiej. Był dyrektorem „Gazette des eaux“ i zajmował się kwestją własności literackiej. Członek akademji hiszpańskiej, dekorowany orderem Legji honorowej, i komandor orderu Karola III hiszpańskiego. Wymienimy z jego tłómaczeń, dzieł i publikacji następujące: „La Célestine“ (1841); „L'Histoire de Don Pablos de Ségovie,“ „Tucana de Queredo,“ „Don Quichotte d'Avellaneda;“ zbiór listów oryginalnych, zamienianych pomiędzy „La Soeur Marie d'Agreda i Philippe IV; „La Legislation des eaux minérales en France,“ „Les Pamphlets de la fin de l'Empire, des Cent-Jours et de la Restauration“ „Tableaux raisonnés des conventions internationales pour la garantie des oeuvres d'esprit et d'art.“

Gerne.

Gerne *(Gorne)*, herb: W polu srebrnem—nóż między trzema listkami koniczyny. U szczytu między rogami jeleniemi—listek koniczyny. Labry zielone, podbite srebrem. Indygenat z roku 1780.

Gero, Słynny ze swej zaciekłości w tępieniu Słowian zachodnich margrabia i książę Marchji Wschodniej, * około 900 r. w północnej Turyngji w okręgu Szwabskim *(Schwabengau)*, którym zarządzał brat jego Zygfryd. **G.** był początkowo namiestnikiem północnego okręgu turyngijskiego, a po śmierci brata (939) objął i jego hrabstwo. Już w 937 r. po śmierci Zygfryda, hr. merseburskiego, otrzymał od Ottona W. i jego także Marchję, rozszerzając tym sposobem swe rządy aż do Odry. Zapobiegając własnej zgubie, gotowanej mu przez Słowian, chytrze zwabił na ucztę 30 książąt słowiańskich i zamordował zdradziecko; wybuchłe z tego powodu powszechne między Słowianami powstanie (940) zaledwie zdradą Tugomira potrafił przytłumić i zajął Branibor, stolicę Hawolan. W 955 r. odniósłszy wielkie zwycięstwo nad połączonemi siłami Słowian pod wodzą Stoigniewa i uśmierzywszy cząstkowe powstania w latach następnych, ujarzmił wszystkie plemiona aż do Odry.

Złamany boleścią z powodu śmierci syna Zygfryda, poległego w ostatniej wojnie, dla którego zamyślał o berle nad Słowianami, odbył pielgrzymkę (963) do Rzymu, a za powrotem zbudował klasztor Gernrode, osadził w nim jako przeoryszę owdowiałą synową i † 975. **G.** jest to najstraszniejszy pogromca Słowian. Krwiożerczy ich wróg i bezlitośny tępiciel. Pod chorągwią chrystjanizmu ogniem i mieczem szerzył germanizację między niedojrzałemi politycznie plemionami Słowian. W walce tej przemógł pierwiastek germański, dzięki przebiegłości i okrucieństwom Gerona. U Niemców uchodzi **G.** za bohatera, wkrada się nawet do Nibelungów pod nazwą *marcgrâve Gêre*. Por. Leutscha „Markgraf Gero" (Lipsk, 1828) i Heinemanna „Markgraf Gero" (Brunświk, 1860); Köpke-Dümmlera „Kaiser Otto d. Gr." (Lipsk, 1876).

Gerok Karol, poeta i teolog niemiecki, * 1815 w Waiblingen, † 1890, od 1868 r. prałat w Sztutgardzie, wysoko ceniony jako mówca kościelny. Wydał: „Palmblätter" (51 wyd. 1884); „Pfingstrosen" (8 wyd., 1884); „Blumen und Sterne" (8 wyd., 1880); „Deutsche Ostern" (6 wyd., 1883); „Eichenlaub" (1871); „Jugenderinnerungen" (3 wyd., 1876); nowy zbiór „Palmblätter" (1878); „Van Jerusalem nach Rom" (2 wyd., 1882) i in. Por. Fr. Braun „Erinnerungen an Karl **G.**" (Lipsk, 1891); Gust. Gerok „Karl **G.** Ein Lebensbild aus Seinen Briefen und Aufzeichnungen zusammengestellt" (Stuttgard, 1892).

Geroldseck, medjatyzowane hrabstwo w badeńskim okręgu Offenburskim, obejmuje 2½ mili kw. (140 klm. kw.). Tu są zwaliska starożytnego zamku górskiego *Hohengeroldseck*, ktorego posiadaczami byli od XII w. hr. von *Geroldseck*. Po ich wygaśnieniu w r. 1634 otrzymali tę majętność tytułem lennym hrabiowie Cronberg. Od r. 1711 *Geroldseck* należało do hrabiów von der Leyen; medjatyzowane w r. 1815 przeszło w posiadanie Austrji, która znowu 1819 odstąpiła je Badenowi.

Gerolstein, stacja kuracyjna w okręgu regencyjnym Trewirskim w Prusiech, 396 m. nad p. m. wzniesiona, w pięknej okolicy, źródła mineralne, znane jeszcze Rzymianom, 1000 miesz.

Gerôme Jan Leon, malarz francuski, syn złotnika, * 1824 w Vesoul. Od 1841 r. uczeń Delaroche'a, z którym, pozyskawszy jego miłość, wyjechał do Włoch 1844 r. W powtórnej podróży bawił najdłużej w Medjolanie i Wenecji; zwiedził także Niemcy, Turcję i Egipt. W 1863 został profesorem malarstwa w szkole sztuk pięknych. Przedsiębierczym obdarzony duchem i wszechstronnym talentem, próbował sił z najświetniejszem powodzeniem w różnych kierunkach swej sztuki. Świeżą i naiwną fantazją przenikając starożytność, przedstawia ją z większą daleko żywością i bardziej zajmująco, aniżeli artyści tak zwanej szkoły klasycznej. Zawsze jest pełen wdzięku, prostoty i gruntowności; sceny drażliwe umie ze szczególną oddawać zręcznością i sytuacje rażące stają się u niego powabem. Jego „Grecka walka kogutów" (1847), dała życie tak zwanej szkole nowo-pompejańskiej, której zwolennicy pracują wedle zasad mistrza, jakkolwiek nie zawsze posiadając jego talent, naukę i zdolności. W rodzaju tym zasługują na uwagę „Zamtuz" (1850); „Gladjatorowie," „Król Kandaules" (1859); „Djogenes w beczce," „Fryne przez sądem," „Alcybjades u Aspazji" (1861). Jego „Rembrandt zajęty rytowaniem" i „Molière za stołem u Ludwika XIV" (1863) wykazują niepospolity talent w nowoczesno-historycznem traktowaniu przedmiotów. W malarstwie rodzajowem najcelniejszemi utworami **G.** są: „Rosyjscy muzykanci," „Arnauci modlący się" (1857); „Dowódca rozbójników arabskich w niewoli" (1863); „Modlitwa wieczorna w Kairze" (1865); „Arnauci grający w szachy" (1867); „Przechadzka haremowa" (1869); „Handlarz niewolników," „Noc w puszczy" (1884); „Kąpiel kobiet w Turcji" (1892). W stylu wyższego malarstwa historycznego stworzył: „Wiek Augusta" (1857) i „Śmierć Cezara" (1867). Większa część jego utworów rozpowszechniona jest w miedziorytach i fotografjach. Od 1865 r. jest **G.** członkiem akademji sztuk pięknych. **G.** jest także zdolnym rzeźbiarzem. Za swoją grupę: „Anakreont, Bachus i Amor," wystawioną w Salonie 1881 roku, otrzymał medal pierwszej klasy.

Gerometta Eugenjusz, pisarz słowieński, * 1819, † 1887, proboszcz w Strzedzie Nitrańskiej, bojownik za prawa swego narodu, wyborny mówca; pisał w *Slov. Novinach*, *Tatrzańskim Orle*, *Katol. Novinach*, *Pohládach Slov.* artykuły historyczne i inne.—Brat jego *Ignacy*, * 1820, † 1883, ekonomista i pedagog, wydał „Kurze Reflexionem über Verschiedenes" (Peszt, 1872), oraz zostawił w rękopisie prace filozoficzne i ekonomiczne.—Jan **G.**, brat poprzednich, * roku 1823, proboszcz, podobnie jak Eugenjusz, walczył w obronie swego narodu przeciwko Madziarom w broszurze: „Aeltere und neure Magyarisirungs-Versuche in Ungarn" (1876); napisał też wiele artykułów religijnych i politycznych w pismach słowieńskich i niemieckich.

Gerona, silnie ufortyfikowane miasto główne hiszpańskiej prow. t. n. (5,865 klm. kw. i 307,000 miesz.), leży po obydwóch brzegach rzeki Onar, wpadającej do Ter, posiada wiele starożytnych kościołów i budowli świeckich, oraz liczy 16,000 miesz. W starożytności zwała się *Gerunda*.

Geronimo de San Yuste, klasztor Hieronimistów w prowincji Caceres (Estremadura) w Hiszpanji, założony w r. 1408, w 1809 zburzony przez marszałka Soulta i pozostały od tego czasu w gruzach. W klasztorze tym osiadł po zrzeczeniu się korony Karol V i † 1558.

Geront, *Gerontowie* (po grec. *starcy*), tak w najdawniejszych czasach Grecji nazywała się wyższego rodu starszyzna narodu, która pod przewodnictwem króla rozstrzygała sprawy krajowe; później w miastach doryckich, a zwłaszcza w Sparcie, tę samą nazwę nosiła rada starszych (*Gerusia*), która składała się z 28 członków (a w połączeniu z prezydującymi królami z 30) i wraz z królami i eforami posiadała najwyższą w państwie władzę.

Gerontokomium, *Gerokomion* (grec.), w starożytnej Grecji dom, w którym podupadli na siłach starcy bywali pielęgnowani.

Gerov Najden, autor bulgarski, zaczął pisać w r. 1842 w Odesie, gdzie się kształcił, poczem był nauczycielem w swej ojczyźnie, w r. 1849 założył szkołę w Filipopolu, po wojnie krymskiej był tamże wicekonsulem rosyjskim, a po wojnie 1877 podczas okupacji gubernatorem cywilnym w Swisztowie. Wydał „Stojan i Rada" (poezje, Odesa, 1845), fizykę, pieśni ludowe, „Nekoliko mysli za bulgarski jazik" (1852); w r. 1892 zaczęła wychodzić główna jego praca: obszerny słownik języka bulgarskiego.

Gerowit, *Horowit*, nazwa bożka wojny u Słowian połabskich; miał świątynię w mieście Hologoście (Woligost), wisiała w nim olbrzymia tarcza złota, której niewolno było dotykać. Dopiero podczas wojny zdejmowano ją i niesiono przed wojskiem w nadziei odniesienia z jej pomocą zwycięstwa. Por. Máchal Hanusz „Nákres slovanského bájeslovi" (Praga, 1891), oraz jego artykuł w „Slovniku naucznym" Otta, t. X, 77).

Gerresheim, miasto w pruskiej regencji i okręgu Düsseldorfskim, posiada jedną z największych w świecie fabryk wyrobów szklanych, 4 znaczne fabryki gwoździ drucianych i 9,000 m.

Gerrha, w starożytności miasto portowe na wschodnim brzegu Arabji, nad zatoką Gerrha, zaludnione przez Babilończyków, wygnanych z ziemi chaldejskiej; niegdyś było ważnem i bogatem miastem handlowem.

Gers, rzeka we Francji, bierze początek w departamencie Wyższych Pirenejów, na płaskowzgórzu Lannemezan, i ubiegłszy 178 klm., wpada powyżej Agen do Garonny. Nazwany od niej departament **G.**, liczy na przestrzeni 6,290 klm. kw. 250,000 miesz., ma grunt pagórkowaty, żyzny, ale źle uprawny, pokryty w części łąkami i lasami, skropiony rzekami Gers, Adour, Losse, Midou i in.; dzieli się na 5 okręgów: Auch, Condom, Lectoure, Lombez, Mirande; miasto stołeczne Auch.

Gersau, gmina i wieś kościelna, na południowym stoku góry Rigi, nad jeziorem Czterech Kantonów (Vierwaldstätter), w kantonie szwajcarskim Schwyz; gmina ma 2,000 miesz. Do r. 1798 stanowiła ona najmniejszą rzeczpospolitą w Europie, obejmującą około 1 mili kw. powierzchni. Por. E. Osenbrüggen „Neue kulturhistor. Bilder aus der Schweiz" (Lipsk, 1864).

Gersdorff Herman Konstanty, generał pruski, * 1809, † 1870, brał udział w walkach na Kaukazie w r. 1842—43, następnie 1848—49 w Szlezwigu i 1864—66 był komendantem 11-go korpusu.

Gerson, właściwie *Charlier* Jan, * 1363 we wsi Gersonie w biskupstwie Reims, † w Lugdunie 1429, teolog francuski, zwany *doctor christianissimus*. Uczeń P. d'Ailly'ego. Wybrany przez uniwersytet paryski na członka deputacji, wysłanej do papieża Klemensa VII, z powodu sporów, wszczętych przez Dominikanów o Niepokalane Poczęcie N. Panny; w r. 1395 został kanclerzem tegoż uniwersytetu; następnie dziekanem kapituły w Brügge, skąd po ucieczce Benedykta XIII w r. 1403 powrócił do Paryża. Gdy w owym czasie z przyczyny schizmy kościelnej, zaczęto domagać się zwołania soboru powszechnego, żądanie to popierał i **G.**, a gdy ten zebrał się do Pizy, wysłany tam został przez uniwersytet paryski. W pismach i rozprawach, które z tego powodu ogłosił („De unitate ecclesiastica", „De auferibilitate papae ab ecclesia", „De modis uniendi ac reformandi ecclesiam in concilio universali") uznawał wyższość soboru nad papieżem i dowodził, że tylko sobór niezależny od papieża może przeprowodzić gruntowną reformę kościoła. Na soborze konstancjeńskim wielce się przyczynił do usunięcia papieskiej schizmy, gdzie wraz z P. d'Aillym był głównym działaczem. Pomimo to silnie występował tu przeciwko zepsuciu duchowieństwa, ale zarazem i przeciwko nauce J. Husa, a chociaż sam miał pewne dążności reformatorskie, głosował za jego śmiercią. Podobnież w potępieniu Hieronima z Pragi przyczynił się głównie, że ten powtórnie był uwięziony. Z powodu sprawy o zabicie księcia Orleańskiego, obawiając się księcia Burgundzkiego, udał się do Tyrolu i Wiednia, i dopiero po śmierci tegoż, w 1419 powrócił do Francji. W Lugdunie wstąpił do klasztoru Celestynów, gdzie brat jego był przeorem, i tu trudnił się nauczaniem dzieci. Był to mąż postępowy. W dziele swem „Considerationes de mystica theologia speculativa et practica" potępia scholastycyzm, a w „De reformatione theologica" podobnież wskazuje potrzeby innego kierunku. Jego pisma zebrał L. d'Herouval, a ostatnio wydał je Dupin w 5 t. (Antwerp. i Amsterd. 1706). Tom 1 obejmuje pisma dogmatyczne, 2 mówi o władzy w kościele, 3 zawiera pisma moralne, 4 egzegetyczne, a ostatni różne inne. Niektórzy przypisują mu dzieło „De Imitatione Christi". Por. L'Ecuy

Gerson.

„Essai sur la vie de Jean G." (2 t., Paryż, 1832); Schwab „Johannes G." (Würzb., 1858); Jadart „Jean de G." (Reims, 1882); Werner „Die Scholastik des Späteren Mittelalters" (Wiedeń, 1887).

Gerson Wojciech, spółczesny malarz polski, * 1831 w Warszawie i mieszka tamże. Kształcił się naprzód w warszawskiej szkole sztuk pięknych (1845—51), a następnie w petersburskiej akademji sztuk pięknych (1853—55), która nagrodziła go medalem srebrnym. Za obraz „Pogrzeb włościański" otrzymawszy zapomogę od Staniewicza, wyjechał 1856 do Paryża, gdzie pracował pod kierunkiem Cogneta do 1858. Za powrotem do Warszawy został nauczycielem rysunków w instytucie głuchoniemych, skąd 1872 przeszedł na wykładającego rysunek i malarstwo w klasie rysunkowej (do 1896). W 1867 odbył podróż artystyczną do Paryża i Berlina, a 1872 do Wenecji, Florencji i Rzymu. Podróżował też wiele po kraju rodzinnym, zbierając typy narodowe, których część wyszła p. t. „Ubiory ludu polskiego" (Warszawa, 1855, 14 tabl.). Z obrazów jego najcelniejsze: „Góral wędrowny" (1857); „Uboga dziewczyna bez dachu" (1859); „S. Jadwiga dająca jałmużnę" (1861); „Odpoczynek w szałasie" (z życia górali tatrzańskich), „Apostolstwo Germańskie" (był na wystawie paryskiej 1867); „Sobieski, sadzący drzewa w Wilanowie", „Esterka" (1872); „Wanda" (1873), pyszny karton wyobrażający „Kopernika, wykładającego astronomję w Rzymie (na dzień 400 jubileuszu 1873 roku), „Kiejstut uwięziony przez Jagiełłę" (wysłany na wystawę wiedeńską 1873 r. i nagrodzony medalem „für Kunst"), oraz piękne malowidła enkaustyczne obszernych rozmiarów na stropie dawnej wystawy szt. piękn. w Warszawie: „Poezja", „Nauka", „Trzy sztuki plastyczne", „Zapał i Równowaga" (1871). Ogółem wymalował 490 obrazów, przeważnie historycznych i religijnych; krajobrazy: „Burza", „Tatry". Podług jego rysunków wyszło także dzieło „Hetmani polscy". Rysunkami swemi zasila ciągle warszawskie pisma ilustrowane, a w 1872 prowadził dział artystyczny „Wieńca". Dotychczasowe mi pracami zajmuje **G.** znakomite stanowisko w historji malarstwa naszego. Prócz wymienionych odznaczeń, otrzymał medal w Paryżu (1889), stopień Akademika (1873) w Petersburgu i stopień profesora Akademji (1889) w Petersburgu. Obok niepospolitych zalet pendzla posiada **G.** także wysokie wykształcenie naukowe. Jest to gruntowny znawca sztuki i wyborny krytyk. Oprócz wielu szacownych artykułów treści estetycznej w różnych pismach czasowych, umieszczał 1867—1870 sprawozdania i krytyki dzieł sztuki w *Gazecie Polskiej*, napisał życiorys J. Simmlera w Bibl. Warsz., a 1871 wykładał teorję i historję sztuki w prywatnym zakładzie dla kobiet. Ogłosił nadto: „Zdobnictwo rękodzielnicze" (Warszawa, (1896). Tłómaczył traktat o malarstwie Leonarda da Vinci i Anatomję dla malarzy; miał wiele wykładów publicznych z dziedziny sztuki i wykształcił całe pokolenie malarzy naszych.

Gerson Wojciech.

Gersonówna Marja, córka malarza Wojciecha, rzeźbiarka, * 1869 w Warszawie, wykształcenie średnie otrzymała w Warszawie, kształciła się w Warszawie pod kierunkiem ojca w rysunku, a w rzeźbie u Marczewskiego i Woydygi, następnie wyjechała do akademji Julian'a w Paryżu, w 1896—8 pracowała tam pod kierunkiem rzeźbiarza Puscha i malarzów Bouguerau i Ferrier'a. Pierwszą rzeźbę wystawiła w Towarzystwie zachęty sztuk pięknych w Warszawie 1891 r., w Salonie paryskim 1897; szereg głów charakterystycznych wystawiła 1894 w Warszawie i Lwowie; grupa „Pocałunek", „Mefisto", projekt na nagrobek na wystawie w Warszawie 1896; za grupę „Ucieczka do Egiptu" otrzymała list pochwalny w Warszawie i *mention honorable* w Salonie paryskim 1898; biust Mickiewicza (1898); „Melancholja" (1899).

Gerspach Edward, publicysta francuski, * 1833, w 1855—61 pracował w zarządzie telegrafów. W 1870 wstąpił do dyrekcji towarzystwa Sztuk Pięknych, gdzie został szefem biura, a w 1876 powierzono mu zorganizowanie fabrykacji mozaiki dekoracyjnej, w 1883 został administratorem tego przedsiębierstwa, a w 1885 administratorem fabryki gobelinów. Napisał: „Histoire administrative de la télegraphie aérienne en France" (1861); „la Mosaïque" (1881); „l'Art de la verrerie" (1885); „Les Tapisseries coptes" (1890 i in.

Gerss Michał, napisał i wydał kilka kalendarzy w Królewcu i Lecu. W 1875 redagował *Gazetę Lecką*, (1875) „Kalendarz król. pruski" (1876—78); „Wojna między Francją a Niemcami" (1871) i in.

Gerstäcker Fryderyk, powieściopisarz i podróżnik, * 1816 w Hamburgu, † 1872, kształcił się w Lipsku, w 1837 udał się do Ameryki, gdzie jako myśliwy przewędrował całe Stany Zjednoczone, w r. 1843 powrócił do Niemiec i ogłosił: „Streif und Jagdzüge durch die Vereinigten Staaten von Nordamerika" (Drezno, 1844, 2 t.); „Die Regulatoren in Arkansas" (8 wyd., 1883); „Mississipibilder" (5 wyd., 1884); „Reisen um die Welt" (5 wyd., 1882, t. 6); „Die Flusspiraten des Mississipi" (8 wyd., 1883, t. 3); „Amerikanische Wald und Strombilder" (1849, t. 2); 1849—52 dokonał **G.** podróży naokoło świata. 1860—61 podróży do południowej Ameryki, 1862 jako towarzysz księcia gotajskiego do Afryki, 1867 do Ameryki

środkowej. Ostatnie swe podróże opisał w dziełach: „Reisen" (1853—54, t. 5); „Achtzehn Monate in Sudamerika" (Jena, 1862); „Neue Reisen" (1868, t. 3); „Tahiti" powieść (4 wyd., 1877); „Nach Amerika" (1855, t. 6); „Kalifornische Skizzen" (1856); „Unter dem Aequator" (5 wyd., 1881); „Gold" (4 wyd., 1878); „Inselwelt" (1878); „In Mexiko" (1871, t. 4); Hell und Dunkel" (1859, t. 2); „Unter Palmen und Buchen" (1865—67, t. 3) i w. in. Jego „Gesammelte Schriften" wyszły w Jena 1872—78, w 44 tomach, wybór zaś pism ogłosił Theden w 2 serjach po 12 tomów (t-że 1889—91). Por. A. Carl „Friedrich G. der Weltgereiste. Ein Lebensbild" (Gera, 1873).

Gerstäcker Karol Edward Adolf, zoolog, * 1828 w Berlinie, studjował medycynę i nauki przyrodnicze, był lekarzem, ale habilitował się jako docent zoologji w Berlinie i w 1873 został profesorem uniwersytetu, w 1876 powołany został na katedrę zoologji do Greifswaldu. Wydał: „Handbuch der Zoologie" (wraz z Carusem, 1863); 5 i 6 tom Bronnsa „Klassen und Ordnungen" (1866); „Berichte über die wissenschaftlichen Leistungen in der Entomologie" (1855—72); „Der Coloradokäfer" (1877); „Insekten" (1862); „Die Wanderheuschrecke" (1876); „Das Skelett des Doglings" (1887) i in.

Gerstenberg Henryk Wilhelm von, poeta i krytyk niemiecki, * 1737 w Tondern w Szlezwigu, zostawał naprzód w wojskowej, potem w cywilnej służbie duńskiej, † 1823 w Altonie. Ważniejsze jego prace są: anakreontyczne „Tändeleien" (Lipsk, 1759); „Prosaischen Gedichte" (Altona, 1759); „Das Gedicht eines Skalden" (Kopenhaga, 1766), do którego wprowadza mitologję północną; „Ariadne auf Naxos" (Kopenhaga, 1767); wysławiana tragedja „Ugolino" (Hamburg, 1768 i Stuttgardt, 1884) i „Briefe über die Merkwürdigkeiten der Literatur" (4 t., Szlezwig, 1766—70). W ostatnich latach swego życia poświęcił się wyłącznie studjom nad filozofją, zwłaszcza Kantowską i ogłosił kilka prac z tego zakresu. Wydał także zbiór swoich „Vermischten Schriften" (3 t., Altona, 1815—1817).

Gerster Etelka, (z męża Gardini), śpiewaczka węgierska, * 1857 w Kaschau, była uczennicą Marchesi, śpiewała z wielkiem powodzeniem, zwano ją słowikiem węgierskim, od 1877 należała do składu teatru królewskiego w Londynie.

Gerstner Franciszek Józef von), fizyk i mechanik, * 1756 r. w Chomutowie, w Czechach, † 1832 w Mladiejowie pod Iczynem; był 1789—1823 profesorem matematyki w Pradze, a po założeniu instytutu technicznego w Pradze objął jego kierunek. Jako mechanik i hydraulik znakomitą zjednał sobie wziętość. W pismach swych starał się zwrócić uwagę rolników i przemysłowców na ważność studjów matematycznych, a przez 30 lat był duszą wszystkich ważniejszych przedsiębierstw w Czechach. Z dzieł jego wymienimy: „Handbuch der Mechanik" (3 t., 2 wyd., 1832—34); „Theorie der Wellen" (1804); „Ueber die Spirallinie der Treibmaschinen" (1818).

Gerstner Franciszek Antoni von, inżynier, syn poprzedniego, * 1793 w Pradze, † 1840, był 1818—25 profesorem geometrji w instytucie politechnicznym w Wiedniu, rozpoczął budowę drogi żelaznej z Budiejowic do Linzu, następnie po dwukrotnej podróży do Anglji w 1834, zbudował takąż drogę do Carskiego-Sioła. W 1838 dla zbadania amerykańskiego systematu budowy dróg żelaznych, udał się do Ameryki, gdzie zmarł nagle w Newyorku. Rezultaty ostatniej jego podróży zawierają dzieła pośmiertne: „Die innern Communicationen der Vereinigten Staaten von Nordamerika" (2 t., 1842); „Beschreibung einer Reise durch die Vereinigten Staaten von Nordamerika" (1842).

Gerszom (syn Jehudy), żyjący w pierwszej połowie XI w. we Francji, był jednym z najznakomitszych rabinów w Izraelu. Już sam jego tytuł, przez Żydów mu nadany: „Meor Hagolah" (światło wygnańców jerozolimskich), dostatecznie pokazuje, jak wysoce jego cnoty, jego wiedza i zasługi przez Żydów są cenione. Ale największą z jego zasług było to, że zwoławszy do Wormacji wielki synod, zniósł na nim wielożeństwo, którego postanowienie pod karą surowej klątwy, powszechnie przyjęte i usankcjonowane zostało. Ułożył także różne modlitwy synagogalne na święta. Komentarze jego do rozmaitych traktatów Talmudu częścią zaginęły, częścią znajdują się jeszcze w rękopisach po większych bibljotekach.

Gerszon (rabi Lewi ben), zwykle *Ralbag* zwany, znakomity myśliciel swego czasu, teolog i egzegetyk, * 1288, † 1370 w Perpignan, w połud. Francji. Pisał bardzo wiele, był zwolennikiem szkoły Arystotelesa i przełożył wszystkie prawie dzieła Awerroesa z arab. na hebrajski. Z prac jego oryginalnych najważniejsze są: „Mylichamot Adonaj" (walki dla Boga), o naturze i nieśmiertelności duszy, o proroctwie i o wszechwiedzy Boga; dzieło to przetłómaczone zostało na jęz. łaciński dla papieża Klemensa VI p. t. „Bella Domini", „Rozprawa o arytmetyce", „Komentarz do Arystotelesa" i „Komentarz do Biblji", drukowany obok tekstu w dawnej edycji weneckiej in folio.

Gertich Marcin Gracjan, kaznodzieja Braci Czeskich w Wielkopolsce, * w Lasowicach 1568, † 1629 w Lesznie; od 1587 rządca szkoły w Poznaniu, wysłany przez Andrzeja Leszczyńskiego, wojewodę brzesko-kujawskiego, za granicę, uczęszczał na uniwersytet w Witemberdze, Lipsku, Bazylei i Heidelbergu. Po powrocie do kraju był przez cztery lata kapelanem A. Leszczyńskiego, następnie pastorem w Karolacie na Szląsku, później zaś (1597) ewang.-ref. w Beresteczku na Wołyniu, oraz konsenjorem bełskim i wołyńskim,

ostatnio w m. Lesznie. Z licznych prac jego znana jest jedna tylko: „Protestacja przeciwko niesłusznej chlubie tych, co za przyczyną dysputacji ks. Marcina Śmigleckiego S. J. z K. Danielem Mikołajewskim, ministrem ewangelji P. N. J. Krystusa, o widzianej głowie kościoła Bożego i t. d. przed zwycięstwem tryumfują“ (Wilno, 1593). — **G.** Marcin, synowiec poprzedniego, * 1591 w Lasowicach, † 1658 w Ursku na Szląsku, był pastorem w Lesznie, a od r. 1640 i konsenjorem. Wydał dwa dzieła teologiczne i kazanie synodalne w języku polskim.

Gersztorf *Gierstorf (Gersdorf)*, herb rodziny niemieckiej, za czasów Władysława IV w Polsce osiadłej. Na tarczy ściętej, pole górne czerwone, dolne dwudzielne — z prawej strony srebrne, z lewej czarne. U szczytu czerwony kołpak z wyłogiem w połowie srebrnym, w połowie czarnym, z trzema czarnemi i trzema białemi piórami koguciemi. Labry z prawej strony czerwone, z lewej czarne, podbite srebrem. Indygenat z r. 1641.

Gersdorf.

Gertner Tomasz, malarz polski, * 1750 we Lwowie, † 1808, uczeń St. Strońskiego. Wykonał kilka obrazów religijnych, z których najlepszy „Św. Hiacynt“ w kościele Magdaleny we Lwowie.

Gertruda (ś.), córka Pepina z Landenu, mera pałacowego króla austrjackiego, * 626 r., † 659. W 645 wraz z matką Idebergą założyła klasztor Benedyktynek w Nivelles (w Brabancie), którego została pierwszą ksienią. Uważana jest za opiekunkę podróżujących. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jej pamiątkę 17 marca.

Gerundium, forma słowa, właściwa tylko językowi łacińskiemu, zastępująca przypadki zależne trybu bezokolicznego, użytego rzeczownie; w naszym języku zastępuje się rzeczownikiem słownym z poprzedzającym przyimkiem lub bez niego, np. *Non est narrandi locus* (nie tu miejsce do opowiadania); *Date operam auscultando* (zadajcie sobie pracę posłuchania). Tak zwane *Gerundivum* jest po prostu tylko imiesłowem biernym czasu przyszłego (czynność, która powinna być wykonana), np. Carthago delenda est (Kartagina powinna być zburzona).

Geruzez Mikołaj Eugenjusz, francuski historyk literatury, * 1799 r. w Reims, kształcił się w szkole Normalnej w Paryżu, 1833 otrzymał katedrę literatury w Sorbonnie, którą zajmował przez lat 19, w 1852 został sekretarzem fakultetu umiejętności, † 1865 w Paryżu. Napisał: „Histoire de l'éloquence politique et religieuse en France aux XIV, XV et XVI siècles“ (1837—38, t. 2); „Essais de littérature française“ (4 wyd., 1883); Histoire de la littérature française depuis ses origines jusqu'à la Révolution“ (15 wyd., 1882, t. 2); „Histoire de la littérature française pendant la Révolution“ (6 wyd., 1877). Zbiór jego ulotnych pism i rozpraw wyszedł w 1866 p. t. „Mélanges et pensées“ z przedmową Prevost-Paradola.

Geruzez Wiktor rysownik i literat francuski, znany pod pseudonimem Crafty, * 1840 w Paryżu, był uczniem Gleyre'a, między 1877 a 1880 wystawił w Salonie kilka akwarel p. t. „En route pour les courses“; „La Place Louis XV“; „Un jour de courses“ i in. Prace swoje wydał p. t. „Paris à cheval“ (1882); „La Province à cheval“ (1883); „L'Equitation puérile et honnête“ (1886); „La Chasse à tir“ (1887); „Paris au bois“ (1889); „La Chasse à courre“ (1888); „Les Chiens“ (1890).

Geruzja, ob. Geront.

Gervais Paweł, zoolog, * 1816 w Paryżu, † 1879, studjował nauki przyrodnicze i medycynę, w 1841 został profesorem zoologji i anatomji porównawczej w Montpellier, w 1865 w Sorbonnie, 1868 r. w ogrodzie botanicznym w Paryżu. Napisał: „Histoire naturelle des insectes aptéres“ (Paryż, 1836—41, t. 2); „Zoologie et paléontologie française“ (2 wyd., 1859); „Histoire naturelle des mammifères“ (1851—55, t. 2); „Zoologie médicale“ (1859, t. 2); „De la métamorphose des organes et des générations alternantes“ (1860); „De l'ancienneté de l'homme“ (1865); „Zoologie et paléontologie générale“ (1867—75); „Recherches sur l'ancienneté de l'homme et la période quarternaire“ (1867); „Eléments de zoologie“ (4 wyd., 1885); „Cours élémentaire d'histoire naturelle“ (4 wyd., 1883, t. 2); „Reptiles vivants et fossiles“ (1869).

Gervais Alfred Albert, marynarz francuski, * 1837 w Provins. W 1887 został kontradmirałem, w 1891 na czele eskadry przybył do Kronsztadu, gdzie był przedmiotem owacji ze strony rządu rosyjskiego, co z entuzjazmem okazanym przez cały naród uważała opinja publiczna w Europie za dowód zbliżenia się politycznego pomiędzy Rosją a Francją, które później rzeczywiście doszło do skutku. W 1892 **G.** został wiceadmirałem, następnie w zastępstwie admirała Vigne'a był naczelnikiem sztabu jeneralnego marynarki francuskiej. W 1894 naczelnym wodzem floty rezerwowej morza Srodziemnego. W 1896 mianowany admirałem, dowodzącym główną flotą morza Srodziemnego, wystąpił niebawem ze służby czynnej.

Gervais Paweł Jan, malarz francuski, * w Tuluzie, był uczniem Gerôme'a i Ferrier'a. Od 1881 wystawił w Salonie kilka portretów, oprócz tego obrazy p. t. „Cousin-Cousine“ (1882); „Après l'aveu“ (1883); „Armide“ (1885); „Angélique délivrée“ (1886); „Marguerite au Sabbat“ (1887);

„ Avénement de Sémiramis “ (1888); „Coenus Flumen“ (1889); „Les Saintes Maries.“

Gervex Henryk, malarz francuski, * 1848 w Paryżu, był uczniem Cabanela i Brisseta, pierwszą pracę p. t. „Satyr i Bachantka“ wystawił w Salonie w 1874, z późniejszych na wyróżnienie zasługują obrazy następujące: „Djana i Endymjon” (1875); „Powrót z balu“ (1879); „Slub cywilny“ (1881); „Kobieta z maską“ (1886); „Republika Francuska“ (1890) i in., a także wykonał wiele portretów.

Gerville Réache Gaston, polityk francuski, * 1855 w Pointe à Pitre na Gwadelupie, mulat, był adwokatem w Paryżu, a w 1880 deputowanym, należał do stronnictwa radykalnego, był sprawozdawcą w sprawach marynarki.

Gervinus Jerzy Gotfryd, jeden z najznakomitszych nowoczesnych historyków niemieckich, * 1805 w Darmsztadzie, † 1871 w Heidelbergu. Początkowo (nie ukończywszy nawet gimnazjum) poświęcał się kupiectwu, później jednak poczynił odpowiednie przygotowania, chodził od 1825 na uniwersytet w Heidelbergu, gdzie słuchał Schlossera i w 1830 habilitował się tamże obroną rozprawy p. t. „Geschichte der Angelsachsen im Ueberblick“. Jego „Histor. Schriften“ (t. 1, Frankfurt, 1833 r.) powszechną zwróciły uwagę i zjednały mu katedrę historji w Heidelbergu; stąd udał się 1836 w takimże charakterze do Getyngi, gdzie wykładał historję i literaturę. Za podpisanie znanej protestacji przeciwko zniesieniu hanowerskiej konstytucji, wraz z 6-iu kolegami wypędzony, osiadł stale w Heidelbergu, miewał odczyty jako profesor honorowy i podróżował po Włoszech. Tymczasem ogłosił jedną z głównych swych prac „Die Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen“ (5 t., Lipsk, 1835—42), która powszechne znalazła uznanie i wyszła w nowoopracowanem wydaniu p. t. „Geschichte der deutschen Dichtung“ (Lipsk, 1853 i 1871—74); oprócz tego „Grundzüge der Historik“ (Lipsk, 1837); „Ueber den Goethe'schen Briefwechsel“ (Lipsk, 1836), wzór historyczno-estetycznej krytyki i „Kleine historische Schriften“ (1838). Zajęty pracami naukowemi, wystąpił **G.** także i na widownię polityczną. Żarliwy obrońca narodowości, wszelkiemi dla jej podniesienia i rozwinięcia działał środkami. Wydawał w tym celu broszury i założył w Heidelbergu 1847 „Deutsche Zeitung“, wybitny i śmiały organ systemu konstytucyjno-reprezentacyjnego. Dziennik ten wywarł ogromny wpływ na rozwój spraw publicznych w Niemczech. Wśród wypadków 1848 **G.** był jednym z najgłówniejszych przywódców nowego ruchu. Na sejmie frankfurckim występował jako członek stronnictwa demokratycznego i żądał samodzielnego ukonstytuowania Niemiec na prawach silnie zjednoczonej federacji bez czyjejkolwiekbądź opieki. Jakkolwiek smutny koniec owego ruchu odciągnął go od czynnego udziału w sprawach publicznych, jednak wierny pozostał zawsze swym przekonaniom. Chciał jedności wolnych Niemiec, ale nienawidził i odpychał militaryzm pruski. Nawet tryumf oręża pruskiego nie potrafił otumanić tego dzielnego umysłu, nie potrafił złamać nieugiętego charakteru. Raz jeszcze z całą śmiałością wygłosił swe opinje w przedmowie do 5 wyd. „Geschichte der deutschen Dichtung“, za co ściągnął na się gromy szyderczej i pogardliwej krytyki. Niegodne te napaści (Brauna, młodego Grimma i t. d.) przyśpieszyły zgon znakomitego męża. Oprócz prac wymienionych, ogromnej wartości są jeszcze następujące jego dzieła: „Shakespeare“ (4 ed., 2 t., Lipsk, 1872); „Geschichte des XIX Jahrh. seit den Wiener Verträgen“ (8 t., Lipsk, 1855—66), doprowadzone do rewolucji lipcowej; za ogłoszony do niej wstęp („Einleitung etc.“, 1854) wytoczono autorowi proces o zdradę stanu; wreszcie „Händel und Shakespeare“ (Lipsk, 1868). Chociaż jako historyk należy **G.** do szkoły Schlossera, w badaniach swoich zawsze jest przecież oryginalnym. Historję traktował w ten sposób, że wydobyte z niej rezultaty, przeważnie polityczne, oddawał na pożytek spółczesnych, jako nabytek ze skarbca narodowych doświadczeń. Pracami swemi umiał zainteresować cały naród i zasługi jego w tym względzie są niepożyte. **G.** należy do najznakomitszych ludzi współczesnych Niemiec. Wdowa po nim wydała „Hinterlassene Schriften“ (Wiedeń, 1872) i „Händels Oratorientexte, übersetzt von G.“ (Berlin, 1873). Por. Brauna „Gegen G. Gervinus“ (Lipsk, 1871); Zellera „G. Gervinus“ (Lipsk, 1871); Goschego „Gervinus“ (2 ed., Lipsk, 1871) i Lehmana „Georg Gottfried G. Versuch einer Charakteristik“ (Hamburg, 1871).

Gervinus Jerzy.

Gerward, *Gerard*, *Gerybard*, herbu Leszczyc, biskup kujawski, obrany 1301. Jako mąż wielkiego rozumu, używany był przez Władysława Łokietka do najważniejszych spraw dyplomatycznych w kraju i za granicą; z polecenia jego jeździł 1318 do papieża Jana XII do Awinjonu w sprawie przeciwko Krzyżakom, oraz celem wyjednania korony królewskiej dla Władysława. Wbrew zabiegom równoczesnych poselstw krzyżackiego i czeskiego, wyrobił **G.** u papieża bullę, zezwalającą na koronację Łokietka (1319), oraz różne dla siebie i dla swej djecezji przywileje. † 1323 r. w Awinjonie.

Geryon (grec. *Geryones*, *Geryoneus*), legendowy posiadacz wielkich trzód bydła, których strzegł pastuch jego Eurytjon z psem Ortros, na

wyspie Erytei, póki nie zabił ich Herakles, który z polecenia Eurysteusza uprowadził owe trzody. **G.** wyobrażany był w wielu utworach sztuki greckiej, w postaci olbrzyma o trzech ciałach, później o jednym tułowiu i trzech głowach z sześciu ramionami i nogami.

Ges, *sol bemol*, ton G o półton zniżony.

Gesenius Fryderyk Henryk Wilhelm, orjentalista i krytyk biblijny, * 1786 r. w Nordhausen, † 1842; od 1810 profesor teologji w Halli, jako badacz języków semickich, zwłaszcza hebrajskiego, położył w leksykografji znakomite zasługi, utorowawszy nową drogę studjom w tych przedmiotach. Główniejsze jego dzieła są: „Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch" (2 t., Lipsk, 1810—12; 10 wyd. 1886); „Hebräische Grammatik" (Halla, 1813; 24 wyd. 1885); „Hebr. Lesebuch" (Halla, 1814; 11 wyd. 1873); „Kritische Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift" (Lipsk, 1815); „Thesaurus philologico-criticus linguae hebraicae et chaldaicae Veteris Testamenti," ukończony przez Rödigera (3 t., Lipsk, 1829—1858); „Scripturae linguaeque Phoeniciae monumenta" (Lipsk, 1837). Por. Haym „G. Eine Erinnerung für seine Freunde" (Berlin, 1843).

Gesenke (po czesku *Jesenik*, *Jeseniki*, *Jesenické Hory)*, część wschodnia Sudetów, między Morawją a Szląskiem. Wysokość ich dochodzi 821 metr. Por. „Die Margrafschaft Mähren" i t. d. przez Korzystkę (Wiedeń, 1861, str. 34).

Geserich, jezioro 38 klm. długie, 6 klm. szerokie, w prowincjach Prus Wschodnich i Zachodnich.

Geslew, właściwie *Gezlew*, ob. Eupatorja.

Gesner Konrad von, zwany Plinjuszem niemieckim, naturalista i polihistor., * 1516 w Zürich, † tamże 1565 r., był profesorem języka greckiego, medycyny i fizyki kolejno w Bazylei, Montpellier i Zürichu, i rozwinął na różnych polach zdumiewającą działalność. Dziełem swojem „Bibliotheca universalis" (4 t., Zürich, 1545—55) utorował nową drogę dla historji literatury, badaniami zaś na polu historji naturalnej, a zwłaszcza botaniki, przewyższył wszystkich spółczesnych (ob. Botanika). Celniejsze jego dzieła są: „Historia animalium" (5 t., Zürich, 1551—58, z dodatkiem *Icones*, 1553), „Opera botanica" (2 t., wydanie Schmiegla, Norymberga, 1753); „De omnium rerum fossilium genere" (1556); „Epistolae medicinales" (1577) i w. in. Por. Hanhart „Biographie Gesners" (1824).

Gesnera, *Gesnerja*, *Ostroja*, rodzaj roślin z rodziny *Gesneraceae*, o kwiatach dosyć dużych; kielich 5-dzielny, korona rurkowato dzwonkowata i garbata, w kraju prawie 2-wargowa, pręciki 4 dwusilne, słupek pojedyńczy, owoc-torebka 1-komorowa. Są to rośliny ozdobne, zielne, rzadko krzewy, pochodzące z Brazylji, o liściach ząbkowanych i bardzo pięknych kwiatach; utrzymują się w cieplarni gorącej (+ 25° C.). Do najpiękniejszych gatunków należą: **G.** *aggregata*, **G.** *bulbosa*, **G.** *Cooperi*, **G.** *allagophylla*, o kwiatach najczęściej szkarłatnych.

Gesnera.

Gesneraceae, *Ostrojowate*, rodzina roślin dwuliścieniowych, zbliżona z różnych cech do goryczkowatych, zarazowatych *(Orobanchcae)*, surmiowatych *(Bignoniaceae)* i trędownikowatych *(Scrophulariaceae)*, a której przedstawicielem jest rodzaj *Gesnera* (ob.), obejmuje ona zioła, rzadko krzewy, w 40 rodzajach i około 100 gatunkach, głównie właściwe Meksykowi i Brazylji, a których kwiaty odznaczają się świetnemi barwami.

Gesnerus Kasper, * w Lubawie (w Prusiech), † 1606 r. w Nowem Mieście, (w reg. gdańskiej), gdzie był kaznodzieją ewang.; tłómaczył wiele psalmów do *Kancjonału Artomiusa* z r. 1596, a w innym cztery pieśni pod tyt. „Piosneczki X. K. G." Por. Oloffa „Polnische Liedergeschichte."

Gessi Romolo, podróżnik włoski, * 1831 r. w Rawennie, † 1881 r. w Suezie, brał udział w powstaniu weneckiem, następnie walczył z Szamilem przeciw Rosjanom, poczem jako oficer wojsk egipskich, wysłany był 1876 do Sudanu przez Gordona paszę, dla wytępienia handlu niewolnikami i stłumienia powstania w Darfurze. W 1880 mianowany paszą i gubernatorem prowincji Barel Gazal. Z pozostałych po nim pism ogłoszono: „Sette anni nel Sudan Egiziano" (Medjolan, 1891).

Gessler Albrecht, zwany także *Gessler von Bruneck*, miał być około r. 1300 wójtem cesarskim w Uri, gdzie z powodu okrucieństwa swego w r. 1307, wedle podania przez Wilhelma Tella w wąwozie Küssnacht strzałą został przeszyty. Gruntowniejsze jednakże źródła historyczne, a mianowicie spisy wójtów cesarskich w tej okolicy, nic o tym fakcie nie wspominają (ob. Tell Wilhelm). Por. Rochholz „Tell und G. in Sage und Geschichte" (Heilbr., 1877).

Gessner Salomon, poeta i rysownik niemiecki, * r. 1730 w Zürichu, † 1788 r. Celniejsze jego utwory poetyczne są: „Die Nacht" (1753); „Daphnis" (1754); „Inkel u. Yarico" (1756); „Idyllen" (1756); „Der Tod Abel's" (1758). Wszystkie jego prace, dawniej w Niemczech, a szczególnie

Gessner Salomon.

we Francji z wielkiem przyjmowane współczuciem, dzisiaj czytane są głównie dla rzadkiej melodyjności języka. Większe nierównie zasługi położył, jako rysownik pejzażysta. Ryciny jego (ob. wyd. Zürich, 1823) obejmują 336 kartonów. Zbiór pism Gessnera wyszedł w ostatniem wydaniu w Zürichu (2 t., 1841). Życiorys jego skreślił Hottinger (Zürich, 1796), a korespondencję jego wydał syn w r. 1801. Niektóre jego prace tłómaczyli na polski: Nowicki „Dafnis" (Wilno i Warszawa, 1812); Chodani „Sielanki" (Kraków, 1800); Przybylski „Śmierć Abla" (Kraków, 1800); Kwiatkowski „Pierwszy żeglarz, Noe i wizerunek potopu etc." (Warszawa, 1809). Por. Wölfflina „Sal. G." (1889).

Gesta Dei per Francos, dzieła Boga, dokonane przez Francuzów. Tytuł zbioru różnych dzieł historycznych, zawierających opowiadania o wyprawach krzyżowych i historję królestwa Jerozolimskiego, założonego przez Franków. Kolekcja ta, ogłoszona drukiem w r. 1611, zawiera prace trzynastu historyków i obejmuje epokę od 1095 do 1140 r.

Gesta Romanorum albo *Historiae moralisatae*, jest to tytuł najdawniejszej i najpoczytniejszej w wiekach średnich książki z powiastkami i legendami. Opowiadania brane są z epoki cesarzów rzymskich i pisane po łacinie, stąd pierwsza ich nazwa; później dodawano im ton lub wykład moralizujący, i stąd druga nazwa. Naiwność prawie dziecięca i pobożna prostota dodają im wiele powabu i uroku. Wcześnie już tłómaczono je na francuski, angielski, niemiecki i holenderski. Podczas reformacji poszły w zapomnienie, i dopiero w nowszych czasach na nowo zajęli się niemi krytycy. Dzieło to powstało prawdopodobnie w Anglji w XIII-ym lub na początku XIV stulecia. Dawniejsze przypuszczenia, jakoby autorem był Francuz, Piotr Berchorius czyli Bercheur z Poitou († 1362), lub mnich Elinandus († 1227), nie sprawdziły się. Najlepsze wydanie oryginału z objaśnieniami sporządził Oesterley (Berlin, 1872), najnowszego przekładu dokonał Grässe (Drezno, 1842).

Gestrin, istota mityczna u Słowieńców, odpowiadająca wodnikowi; według podania ma „rybie nogi." W nocy wynurza się z wody i trąbi na długim rogu; otaczają go rusałki. Jest niebezpieczny dla rybaków i wogóle podróżujących wodą, i dlatego ci przed wyruszeniem, rzucają do wody dla zjednania go sobie pierścień, zawinięty w chusteczce.

Gestrin Franciszek, pedagog, poeta i nowelista słowieński, * 1865 r., † 1893 r. w Lublanie, pomieszczał swe utwory w *Lublj. zvonie, Slovanie, Slov. narodzie;* przekładał z innych języków słowiańskich powiastki i nowele, zwykle pod pseudonimem: Ivan Gornik, Svoboda, Skalar i in. Przełożył nadto około 30 sztuk teatralnych. Osobno wyszły: „Izza mladih dana" (poezje, 1893), oraz „Barvaste črepinje" (przekład z Vrhlickiego, Lublana, 1893).

Geszaw (*Geschaw*), herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV, błękitnych — naprzemian w lewo i w prawo obrócony żóraw srebrny, do kamienia łańcuchem przykuty; w polach II i III, złotych — ręka z mieczem, naprzemian, w lewo i w prawo. U szczytu pół żórawia z koroną na szyi. Nobilitacja z r. 1555, indygenat 1569 roku.

Geszaw.

Geta Publius Septimus, cesarz rzymski, * 189 r. po Chr. w Medjolanie, młodszy syn cesarza Sewera i Julji Domny, brat Karakalli, dobry, przystępny i wyrozumiały, był ulubieńcem wojska i bożyszczem ludu. Ojciec, umierając 211, mianował obu braci współcesarzami. Niezadługo jednak, z powodu nieporozumień z Karakallą o podział państwa, został **G.** zamordowany z jego rozkazu r. 212.

Geta.

Geta Lahoe, sok zupełnie do wosku podobny, wyciekający z nacięć zrobionych na korze nieznanego drzewa, rosnącego na Jawie.

Getsemane (hebr. *get-szymany*), osada z ogrodem (ogrójec) oliwnym, u stóp *Góry Oliwnej* pod Jerozolimą, gdzie wytłaczano oliwę, ze wzgórza tego był piękny widok na miasto. Tutaj często przebywał Jezus Chrystus.

Getynga (*Göttingen*), miasto okręgowe w pruskiej prowincji Hildesheim, nad rz. Leiną, przy kolei żelaznej Hanower-Kassel, ma 25,000 miesz., posiada uniwersytet, liczący przeszło 1,000 studentów, bibljotekę, złożoną z przeszło 500,000 tomów, muzeum sztuki, obserwatorjum astronomiczne, akademię rolniczą i kilka średnich zakładów naukowych. Por. Frensdorff „G. in Vergangenheit und Gegenwort" (Getynga, 1878).

Geulincx Arnold, filozof kartezjański, twórca okazjonalizmu, * 1625 r. w Antwerpji, † 1669. Napisał: „Saturnalia" (1660); „Logica" (1662); „Ethica" (1666); „Annotata in Cartesium" (1690); „Methaphysica vera" (1691); „Opera" (1691—92) i in. **G.** był profesorem w Lejdzie. Por. Pfleiderer (1882); Samtleben (1885).

Geum, roślina, ob. Kuklik.

Gevaert Franciszek August, belgijski kompozytor i pisarz muzyczny, * 1828 pod Gandawą, kształcił się w konserwatorjum tamże, następnie podróżował po Europie i napisał opery: „Hugues do Zonnerghem"; „Comédie à la ville"; „Georgette" (1853); „Le billet de Marguerite"; „Les lavandières de Santarem" (1856); „Quentin

Durward“ (1858); „Le diable au moulin“ (1859); „Château-Trompette“ (1860); „Capitaine Henriot“ (1864). W r. 1867 został dyrektorem orkiestry Wielkiej Opery w Paryżu, w 1871 r. na miejsce Fetisa dyrektorem konserwatorjum w Brukseli. Nadto napisał: „Traité général d'instrumentation“ (Gandawa. 1864) i „Histoire et théorie de la musique de l'antiquité“ (Bruksela, 1875—81, t. 2).

Gévandan, niegdyś prowincja w południowej Francji, stanowi obecnie dep. Lozère; góry *Gévandan*, których najwyższy szczyt dochodzi 2000 m., stanowią część Cewennów.

Gevelsberg, miasto w pruskiej regencji Arnsberskiej, okr. Schwelm, posiada ożywiony przemysł i 10,000 miesz.

Gewaltyger (z niem.), przełożony nad policją wojskową, czyli komendant żandarmerji armji, Nazwa ta, dawniej pospolita, przechowała się najdłużej w wojsku rosyjskiem. W wojsku polskiem 1815—30 **G.** generalny był w stopniu sztabs-oficera i zostawał pod rozkazami generała dyżurnego; obowiązkiem jego było śledzenie przestępstw, wywody słowne, wyszukanie i przytrzymanie winowajców, policja, oraz utrzymanie porządku śród wojsk. W wojsku rzeczypospolitej polskiej obowiązki te mniej więcej należały do strażnika polnego.

Geymuller Henryk Adolf, baron de, architekt szwajcarski, * 1839 r., kształcił się w Wiedniu. Wydał: „Les Projets primitifs pour la basilique de Saint-Pierre de Rome par Bramante, Raphael Sanzio, Fra Giocondo etc.“ (1880); „Documents inédits sur les Thermes d'Agrippa, le Panthéon et les Thermes de Diocletien“ (1884); „Les du Cerceau, leur vie, leur oeuvre“ (1886). Projekty rozmaitych prac swego zakresu wystawił na wystawie powszechnej 1878. W r. 1885 obrany został korespondentem Akademji sztuk pięknych.

Gęsi, ob. Gęś. **G.** nazywają się też bryły surowca żelaznego, właściwej formy, w które on się zwykle odlewa przy wypuszczaniu go z pieca wielkiego (ob. Żelazo).

Gęsia łapa, roślina, ob. Alchemilla.

Gęsia skórka (*Cutis anserina*), nieprzyjemne wrażenie, występujące na skórze pod wpływem zimna, przerażenia i z innych powodów. Dają się wtedy dostrzegać na skórze drobne, rozproszone wyniesienia, powstające skutkiem kurczowatego ściągania się drobnych mięśni skóry, wpływom woli niepodległych (*arrectores pilorum*).

Gęsia stopa, ob. Komosa.

Gęsie, jezioro we wschodniej stronie powiatu Mozyrskiego, w miejscowości bagnistej, niedostępnej, długie wiorst 4, szerokie 1 wiorstę.

Gęsie ziele, ob. Srebrnik.

Gęsiówka, roślina, ob. Arabis.

Gęsiślad, ob. Komosa.

Gęstopiór (*Pachyptila*), rodzaj ptaków z rodziny petrelów (*Procellarinae*), odznaczający się rurką nosową ukośnie zadartą i brakiem pazura u ksiuka.

Gęstość. Pojęcie **G.** wypada z porównania masy (ob.) i zajętej przez nią objętości; ciało jest tem gęstsze, im więcej masy zajmuje w tejże przestrzeni. Aby ciała można porównywać pod tym względem, bierze się za jedność gęstość wody; **G.** zatem ciała jest to liczba wskazująca, ile razy więcej masy zawiera ciało, niż takaż objętość wody. Ponieważ masa ciała wyraża się jego ciężarem, przeto gęstość i ciężar właściwy ciała (ob. Ciężar) wyrażają się tą samą liczbą, i pojęcia te często się z sobą mieszają, jakkolwiek mają odmienne znaczenie. Co się rozumie przez **G.** elektryczności, ob. Elektryczność. **G.** *ziemi*, ob. Ziemia.

Gęś (*Anser*), rodzaj ptaków pływających, z podrzędu zębodziobych, ma za cechy: dziób mierny, wysoki w nasadzie, węższy przy końcu, spłaszczony, szyja miernej długości o 14—17 pacierzach, skrzydła sęczkiem, a niekiedy kolcem uzbrojone. **G.** mniej pływają niż inne pokrewne im rodzaje; karmią się trawą, ziarnem; wędrując, szykują się w kąt ostry; samce od samic różnią się tylko wielkością. Są ostrożne i żyją towarzysko w jednożeństwie. Gnieżdżą się na ziemi lub na drzewach i składają 6—12

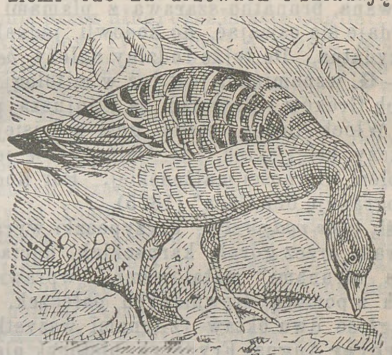

Gęś szara.

jaj, które samica tylko wysiaduje. **G.** *dzika* czyli *szara* (*A. ferus*, *A. cinereus*), protoplastka gęsi domowej, dorasta 1 m. długości, na grzbiecie brunatno-szarawa, żyje w Europie i Azji płn. do 70° szer., skąd wędruje do 45° szer. **G.** *domowa* jest większa i cięższa od **G.** *dzikiej*, szyję ma krótszą, upierzenie ma białe lub szare; rozróżniają się zresztą różne jej rasy. **G.** *posiewnica* (*A. segetum*), 86 cm. długa, żyje na dalekiej północy, zjawia się u nas dopiero w końcu lata; podobna do niej jest **G.** *polna* (*A. arvensis*), a wraz z trzecim gatunkiem *A. brachyrhynchus*, tworzą grupę *gęsi polnych*. Drugą grupę **G.** między sobą podobnych tworzą gatunki: **G.** *islandzka* (*A. inter-*

medius), 76 cm. długa, **G.** *białoczelna* czyli *polska* (*A. albifrons*), od poprzedniej mniejsza, i **G.** *karłowata* (*A. finmarchicus*); są na grzbiecie ciemnobrunatne i pokryte są licznemi plamami białemi, żyją na dalekiej Północy, a w wędrówkach swych dochodzą do Egiptu i Indji. Do rodziny gęsi należą inne jeszcze rodzaje: **G.** *kanadyjska (Cygnopsis canadensis)*, 94 cm. długa, wysmuklejsza

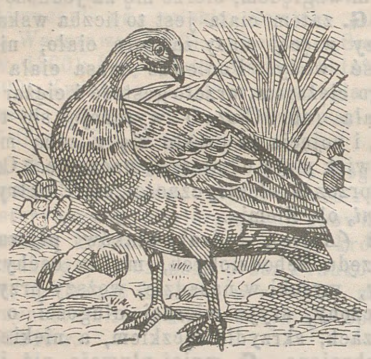

Gęś australijska.

od gęsi domowej, żyje w Ameryce płn., gdzie na nią usilnie polują. **G.** *australijska* (*Cereopsis Novae Hollandiae*), 90 cm. długa, bardzo silnie zbudowana, brunatno-szarawa z plamami czarnemi, daje się oswajać, do hodowli jednak jest nieprzydatna. Do tejże rodziny należy *bernikla* (ob.).—**G.** wspominana jest już w mitologji i podaniach Greków i Rzymian, za Plinjusza pędzono do Włoch liczne stada gęsi z dzisiejszych wybrzeży belgijskich. U Chińczyków jest **G.** symbolem wierności małżeńskiej. Por Rodiczky „Monographie der Gans" (1875).

Gęśl, *gęśle podgórskie*, skrzypeczki wyrabiane i używane przez górali karpackich, naciągnięte trzema strunami metalowemi, wprawianemi w ruch z pomocą drewnianych pałeczek. Mają rozciągłość dwu oktaw (z tonami wszystkiemi).

Gfrörer August Fryderyk, historyk niemiecki, * 1803 r. w Calw w Szwarzwaldzie (Czarnym lesie), † 1861. Uczył się teologji ewang. w Tübingen. Za powrotem z podróży do Rzymu (1827), porzucił zawód teologiczny i otrzymał miejsce przy bibljotece w Sztutgardzie. W pierwszych już dziełach: „Geschichte des Urchristenthums" (3 t., Stuttgardt, 1838), „Gustav Adolf, König von Schweden, und seine Zeit" (Stuttgardt, 1 wyd. 1863) i „Allgemeine Kirchengeschichte" (4 t., Stuttgardt, 1841—46), objawił wyraźną skłonność do katolicyzmu, na którego łono przeszedł niebawem; 1846 został profesorem teologji przy katolickim uniwersytecie we Freiburgu, 1848 wybrany do parlamentu niemieckiego, przemawiał za pojednaniem katolików i protestantów. Ważniejsze jego dzieła z późniejszej epoki są: „Geschichte der ost- und westfränkischen Karolinger" (2 t., Sztutgardt, 1848); „Urgeschichte des menschlichen Geschlechts" (2 t., Schfhaus., 1855); „Papst Gregor VII und sein Zeitalter" (7 t., Schaffhaus., 1859—61); „Geschichte des 18 Jahrhunderts" (wyd. przez Weissa, 3 t., Schafthaus., 1862—74); „Byzantinische Geschichten" (1872—74, t. 2); wszystkie te prace **G.** noszą na sobie piętno jego religijnych przekonań. Por. Rosenthal „Konvertitenbilder aus dem 19 Jahrh." (1 t., Szafhza, 1865).

Ghadames (Rhadames, rzymskie Cydamus), należąca dawniej do Tunisu, obecnie do Tripoli oaza na Saharze, pod 30° szer. płn., prawie okrągła, mająca średnicy od 1500 do 1600 m., otoczona wokoło 6-ciokilometrowej długości murem, zabezpieczającym od zasypania lotnym piaskiem pustyni. Miasto **G.** liczy 7,000 miesz., złożonych z Arabów i negrów, mówiących językiem berberyjskim, i posiada źródło, dostarczające wody dla okolicznych pól i plantacji fig, daktylów i t. p. Klimat uchodzi za bardzo zdrowy. Opady deszczowe są bardzo rzadkie. Przez 8 miesięcy panuje gorąco od 35 do 40°C., za to zimą temperatura spada w nocy do 5° zimna. Mieszkańcy zajmują się przeważnie transportowaniem towarów do Sudanu. Por. Largeau „Voyage à Rhadamès" (1879).

Ghardaja, główne miasto Mzabitów, wśród oazy t. n. w południowym Algierze położone, liczy do 40,000 miesz.

Ghasna, *Ghisni*, *Ghasni*, miasto w Afganistanie, o 135 klm. od Kabulu, na wielkiej drodze karawanowej z Persji do Indji Wschodnich, liczy przeszło 10,000 miesz.; niegdyś pod panowaniem Gasnawidów (ob.) było jednem z najbogatszych miast Azji; wiele ruin gmachów i świątyń, oraz groby pobożnych muzułmanów.

Ghasnawidzi, pierwsza mahometańska dynastja panująca w Indjach Wschodnich, wywodząca swą nazwę od miasta Ghasni w Afganistanie, założona przez Uzbeka Alp Tegena. Ob. Gasnawidzi.

Ghat *(Rhat)*, oaza w Saharze północnej, położona pod 24° 57′ szer. półn. i 10° 12′ dł. wsch. Gr., odległa o 915 klm. od Tripolisu. Miasto **G.** opasane murem. Oaza posiada 34 źródła i 58 studzien, oraz przeszło 70,000 palm daktylowych. Mieszkańcy w liczbie 4,000 trudnią się handlem.

Ghats (wąwozy, wschody), tak Anglicy nazywają góry, ciągnące się równolegle do wschodniego i zachodniego brzegu Dekanu, które tworzą ściany wewnętrznej okolicy górzystej i które ku południowi schodzą się w paśmie Nilagiri, dochodzącem do 2,000 m. wysokości.

Ghazipur, miasto główne okręgu w angielsko-indyjskim obwodzie Benares nad Gangesem, liczy 45,000 ludności. Okrąg **G.** ma 3,815 klm. kw. i 1,078,000 miesz.

Ghazzali (Abu Hamed Mohamed Ibn Mohamed Ibn Achmed al), mahometański filozof i teolog, * 1058 w Korosanie, † 1111 w Gus, był profesorem w Bagdadzie (1091—95), później w Nisaburze, odbył pielgrzymkę do Mekki, żył przez pewien czas w Damaszku, później pogrążył się w teozofji i żył jako asceta w zupełnem odosobnieniu. W filozofji był sceptykiem, w teologji ultra-ortodoksą, objawiając tem reakcję mahometanizmu przeciw naukom Arystotelesa, a jego zwrot do sofizmu wiele podobieństwa przedstawia z nowoplatońską mistyką w Europie. **G.** wyłożywszy w „Makacid afilasifa“ (Cele filozofji, w niem. tłóm., Leyd, 1888), filozofję wedle pojęć Alfarabiego i Awiceny, w dziele „Tehafot al filasifa“ (Zbicie filozofji), ostrej krytyce ją poddaje, i na jej miejsce w „Zasadach wiary“ (1278 i 1303) wykłada swoje pomysły. **G.**, wychodząc z przekonania, że ludzie za mało sobie cenią kary boskie, broni głównie czasowego stworzenia świata z nicości, rzeczywistości boskich atrybutów i zmatwychwstania ciała, przy czem wykazuje cudotwórną działalność Boga w przeciwieństwie do rzeczowego prawa przyczynowości. W wiekach średnich zasady logiki, metafizyki i fizyki, wyłożone w Makacydzie, były wielce czytane. Okoliczność ta, jak również fakt, że sceptycyzm filozoficzny **G.** sprowadził upadek zupełny filozofji na Wschodzie i wybujanie ciemnej ortodoksji, określają znaczenie **G.** w dziejach filozofji w ogóle, a arabskiej w szczególe. W dziełach: „Przegląd szkół filozoficznych arabskich, a zwłaszcza doktryny d'Algazzali“ (we franc. tłóm., Paryż, 1842) i „Almunkidh“ (po franc. 1877), **G.** daje nam obraz swojego duchowego rozwoju, Po Ghazalim (Algazal), tylko jeszcze w Hiszpanji słyną Ibn Badja (Avempace), † 1138, Ibn Tofail (Abuber), Ibn Roszd (Averoes) i in. (ob. Hiszpańska filozofja). Por. Gosche „Ueber G-s Leben und Werke“ (Berlin, 1858); Dugat „Histoire des philosophes et des théologiens musulmans“ (Paryż, 1878).

Ghega Karol, kawaler de, inżynier, * 1802 w Wenecji, † 1860, kierował wielu budowlami publicznemi w królestwie lombardzko-weneckiem i w Tyrolu; w 1842 r. udał się do Ameryki północnej, celem bliższego zaznajomienia się z budową dróg żelaznych i mostów, a następnie, jako nadinspektor rządowy, kierował budową drogi żelaznej, prowadzącej przez Alpy; plan kolei żelaznej Semeryńskiej jest jego pomysłu; poprowadził wiele innych dróg, ulepszył niektóre narzędzia geodezyjne i wydał przegląd postępów w budowie dróg żelaznych 1840—50 (3 wyd., 1853), prócz tego „Malerischer Atlas der Eisenbahn über den Semmering“ (2-ie wyd., 1855).

Gherardesca, rodzina szlachecka, która w wiekach średnich wybitną odgrywała rolę w rzeczachpospolitych włoskich; pochodziła z Toskanji, gdzie posiadała hrabstwa: *Gherardesca*, *Donoratico* i *Mantescudajo* między Pizą a Piombino. Na początku XIII w. połączyła się z Pizanami, trzymając z partją ludową przeciw arystokracji. Podczas strasznych walk Gibelinów z Gwelfami występowała z początku po stronie pierwszych. *Gerard Gherardesca* i *Galvano Gherardesca*, wraz z Konradynem Hohenstaufen zginęli na rusztowaniu. Z powodu przywiązania swego do domu Hohenstaufów około r. 1237 byli w otwartej nieprzyjaźni z domem Viscontich w Pizie, skutkiem czego Piza rozdzieliła się na dwa stronnictwa. Nareszcie dumny *Ugolino Gherardesca* zdołał sobie przywłaszczyć nieograniczoną władzę. Atoli surowość jego i okrucieństwa, intrygi i wiarołomność, sprowadziły jego zgubę. Schwytany przez arcybiskupa Rogera Ubaldini, zamknięty został 1 lipca 1288 z dwoma synami i dwoma wnukami w wieży Gualandi (zwanej odtąd *Torre di fame)* i oddany na pastwę śmierci głodowej. Straszny koniec jego i jego rodziny przedstawił nam naprzód Dante w „Boskiej komedji,“ następnie inni poeci, a między nimi Gerstenberg w dramacie p. t.: „Ugolino“. Por. **G.** del Noce „Ugolino della **G.**“ (Rzym, 1890). Inni synowie i wnukowie Ugolina **G.** przyszli znowu niezadługo do znaczenia. *Manfred Gherardesca*, jako wódz pizański, bronił przez długi czas miasta Cagliari przeciwko Alfonsowi IV, królowi Aragonji. *Bonifacy Gherardesca*, * 1298, † 1340, był kapitanem (naczelnikiem) w Pizie 1329, w chwili kiedy rzeczpospolita zrzuciła jarzmo Castruccio Castracani'ego i cesarza Ludwika Bawarczyka. Jego siostrzeniec *Rajnerio Gherardesca*, mianowany przez wdzięcznych Pizańczyków jego następcą, † w 19 roku życia 1348. W nowszych czasach *Filip Gherardesca*, * 1730 w Pistoja, † 1808, dał się poznać jako kompozytor i biegły fortepjanista. Por. Fabroni'ego „Memorie storiche dei piu illustri nomini Pisani“ (Paryż, 1790).

Gherardi del Testa Tomasz hr., komedjopisarz włoski, * 1818 r. w Terriciuola pod Pizą, † 1881 w Rzymie, studjował prawo w Pizie, następnie był adwokatem we Florencji. W r. 1848 walczył z Austrjakami i dostał się do niewoli, a po wyjściu z niej napisał romans: „Il figlio del bastardo,“ ale następnie zwrócił się do komedjopisarstwa i ogłosił: „Il sistema di Giorgio,“ „Cagli nomini non si scherza,“ „Il padiglione delle mortelle,“ „Il regno di Adelaide,“ „Il sistema di Lucrezia,“ „Le false letterate,“ „La moda e la famiglia,“ „La carità pelosa,“ „Oro ed orpello,“ „Il nero blasone,“ „Vita nuova;“ komedje jego wyszły w wydaniu zbiorowem p. t.: „Teatro comico“ (4 t., 1856—58). W komedjach swoich, zwłaszcza zaś politycznych, odznacza się czystością języka i śmiałym, oraz szczęśliwym dowcipem. Najlepszy z jego romansów jest: „La povera e la ricca“ (Florencja, 1858).

Gherardini Jan, lingwista włoski, * 1778 r. w Medjolanie, † 1861 r., był naprzód lekarzem, ale zajmował się więcej literaturą i studjami filologicznemi. Od 1806 do 1814 był redaktorem „Giornale italiano." Głównem jego dziełem jest „Supplemento ai vocabolari italiani" (6 t., 1850—57) w wydaniu następnem p. t.: „Vocabolaria della lingua italiana, proposto a supplimento a tutti i vocabolarii finora pubblicati" (6 t., 1878).

Ghetto (włosk.), zwano tak do niedawna, zwłaszcza w miastach włoskich, dzielnice miejskie, wyznaczone dla Żydów, którym wolno było tylko w ich obrębie mieszkać. Zwykle miały one bramy, które na noc zamykano. W Pradze czeskiej istniało coś podobnego do roku 1848, a w Rzymie do czasu zajęcia go przez króla Wiktora Emanuela. W nowszych czasach wszelkie tego rodzaju ograniczenia zniesiono.

Ghiberti Wawrzyniec, sławny rzeźbiarz, * 1378 we Florencji, † 1455 r.; imię swoje unieśmiertelnił wykonaniem drzwi bronzowych w kościele św. Jana we Florencji, o których Michał Anioł powiedział, że mogą zdobić wejście do raju. Oprócz tego wystawił kilka pięknych posągów, płaskorzeźb i relikwjarzy dla innych kościołów. Czystość rysunku, piękność postaci i niezrównana ornamentyka czynią go najcelniejszym artystą XV wieku. Był on również znakomitym malarzem na szkle i zostawił po sobie dzieło o sztuce rzeźbiarskiej, z którego ułamek wydał Cicognara. Hagena „Künstlergeschichten, oder die Chronik seiner Vaterstadt vom Florentiner Lorenz **G.**" (2 t., 2 wyd., Lipsk, 1861); nie jest to rzeczywiście autobiografja napisana przez **G.**, lecz romans osnuty na wiadomościach rozproszonych u Vasari'ego. Reprodukcje jego głównych dzieł wydali: Teodor Iwanowicz (Rzym, 1798) i G. P. Lasinio (Florencja, 1824). Por. Perkinsa „G. et son école" (Paryż, 1885).

Ghiberti Wawrzyn.

Ghigiotti Kajetan, ksiądz, dyplomata, rodem Włoch, sekretarz i dworzanin Stanisława Augusta. Mianowany 1762 agentem rzeczypospolitej przy dworze papieskim, przybył do Warszawy po śmierci Augusta III 1763 r. Tu zbliżył się do kanclerza księdza Młodziejowskiego, został jego narzędziem i otrzymał 1775 miejsce w departamencie interesów cudzoziemskich rady nieustającej; tegoż roku został proboszczem w Gołębiu, a w kilka lat później koadjutorem kardynała Albani, opata bledzowskiego, który był w Rzymie protektorem Polski; † 1796 r. z wielkim żalem króla, który wszystkie jego potrzeby troskliwie opatrywał.

Ghika *(Ghyka)*, ród książęcy mołdawsko-wołoski, pochodzenia albańskiego. *Jerzy* **Ghika**, hospodar mołdawski, od r. 1658 do 1659, a od 1659—1660 wołoski. Był wleczony w kajdanach do Konstantynopola, ponieważ nie mógł zapłacić Porcie umówionego haraczu.—*Grzegorz* **Ghika**, syn poprzedniego (1660—1664 i 1672—1674. Otrzymał tytuł księcia niemieckiego od cesarza Leopolda I.—*Grzegorz* **Ghika**, wnuk poprzedniego, od r. 1726 do 1733 h. włoski, a od 1733 do 1741 i od 1747 do 1748 mołdawski, zaś od r. 1748 do 1752 r. powtórnie wołoski.—*Maciej* **Ghika**, syn poprzedniego, h. wołoski, od r. 1752 do 1753, a mołdawski od r. 1753 do 1756.—*Karol* (Skarlat) **Ghika**, brat poprzedniego, h. mołdawski, od r. 1757 do 1758, a wołoski od r. 1758—1764 i od r. 1765—1766.—*Aleksander* **Ghika**, syn poprzed. (1766—1768).—*Grzegorz* **Ghika**, h. mołdawski od r. 1764 do 1768, a wołoski od r. 1768—1769, powtórnie mołdawski od r. 1774—1777, w którym ścięty został z rozkazu sułtana za to, że protestował przeciwko ustąpieniu Bukowiny.—*Grzegorz* **Ghika**, h. wołoski, od r. 1822—1828.—*Grzegorz* **Ghika**, syn poprzedniego, * 1803 w Botoszanach, h. mołdawski, od r. 1849 do 1856 r., w którym zrzekł się rządów i, osiadłszy we Francji, zastrzelił się 26 sierpnia 1857.—*Aleksander* **Ghika**, stryj poprzedniego, * 1795, † 1862 r. w Neapolu, h. wołoski, od r. 1834 do 1842 r., w którym pozbawiony rządów przez sułtana osiadł w Wiedniu. W r. 1856, mianowany namiestnikiem (kajmakanem), sprawował rządy aż do 1858 r., w którym obrany został hospodarem Aleksander Jan I Kuza.—*Helena* **Ghika** (Dora d'Istria), ob. Kolcow-Masalska.

Ghika Konstanty, książę, mąż stanu rumuński, * 1804, starszy syn hospodara Grzegorza **G.** i synowiec Aleksandra **G.** Po 1854 **G.** został ministrem spraw wewnętrznych.

Ghika Dymitr, brat poprzedniego, * 1816 r. W r. 1870 został prezesem ministrów w Rumunji, a w r. 1879 stronnictwo konserwatywne mianowało go senatorem.

Ghika Joan, siostrzeniec ks. Grzegorza i Aleksandra **G.** (ob.), * 1817 w Bukowinie, † 1897, kształcił się w Paryżu, po powrocie do kraju otrzymał 1842 r. katedrę matematyki i ekonomji państwowej w uniwersytecie w Jasach, w 1845 powrócił do Bukaresztu, stanął na czele stronnictwa narodowego, brał udział w rewolucji roku 1848 i wysłany był przez rząd tymczasowy jako poseł do Konstantynopola; zjednawszy sobie życzliwość rządu tureckiego, został mianowany w r. 1856 marszałkiem i gubernatorem Samos i w tym charakterze położył wielkie zasługi przez zorganizowanie wyspy i wytępienie korsarstwa z Archipelagu. Po objęciu rządów przez Kuzę, wrócił do kraju, był kilkakrotnie ministrem, 1866 r. został prezesem gabinetu, ustąpił 1867 i przyłączył się do opozycji; objął władzę powtórnie 1870 r. W r. 1876 był prezesem se-

matu, 1881 r. mianowany posłem w Londynie, z powodu podeszłego wieku uwolniony 1889.

Ghillany Fryderyk Wilhelm, * 1807, † 1876, był naprzód kaznodzieją w Norymberdze, ale wpadłszy w konflikt z ortodoksją luterańską, został 1835 profesorem w tamtejszej szkole technicznej. Napisał: „Diplomatisches Handbuch. Sammlung der wichtigsten europäischen Friedenschlüsse“ (3 t., 1855—68); „Europaische Chronik von 1492 bis Ende April 1877” (5 t., 1865—78); „Die Urteile heidnischer und jüdischer Schriftsteller des vier ersten christlichen Jahrhunderte über Jesus“ (1864) i in.

Ghirlandajo Dominik, jeden z najznakomitszych artystów swego czasu, * 1449 r. we Florencji, † 1494; syn złotnika nazwiskiem *Bigordi*, który z powodu zręczności swej w wyrabianiu girland dla stroju Florentynek, przezwany został *Ghirlandajo*. Dominik zajmował się początkowo rzemiosłem ojcowskiem, ale później poświęcił się wyłącznie malarstwu. Ze szkoły jego we Florencji wyszło wielu znakomitych malarzów, a między nimi i Michał Anioł. Najcelniejszemi pracami **G.** są: freski w kościele i w refektarzu klasztoru Ognissanti, w kaplicy Sasseti kościoła św. Trójcy, oraz w chórze Sta-Maria Novella we Florencji. Sposób jego przedstawiania jest realistyczny, ale pełen powabu i godności. Niemniej cenne obrazy **G.** znajdują się w znacznej liczbie we Florencji i Berlinie. Do celniejszych należą: „Madonna z czterema świętymi“ (w kościele S. Maria d. Innocenti we Florencji), „Narodzenie Chrystusa“ (Wied. Galerja Harrascha), „Nawiedzenie Marji“ (1490 w Luwrze paryskim).—Syn jego *Ridolfo* **Ghirlandajo,** uczeń Fra Bartolomeo i przyjaciel Rafaela, okazywał z początku niepospolity talent, ale później popadł w rzemieślniczość. Por. „Künstler Monographien,“ wydawane pod kierunkiem H. Knackfussa w Lipsku, № 25, 1898.

Ghirlandajo Dominik.

Ghisi, rodzina artystów w Mantui, zwana z tego powodu *Mantuano.—Jan Chrzciciel Ghisi*, * 1503, † 1575 r., znakomity architekt; wsławił się także jako malarz i miedziorytnik.—Jego najmłodszy syn *Adam Ghisi*, † po r. 1570, tudzież krewny jego *Giorgio Ghisi*, * 1520, † 1582, byli niepospolitymi rytownikami.—*Diana Ghisi*, córka Jana Chrzciciela, żona budowniczego Franciszka da Volterra, odznaczyła się w sztuce malarskiej i rytownictwie.

Ghislanzoni Antoni, komedjopisarz włoski, * 1824 w Locco, studjował medycynę, w 1848 redagował kilka dzienników radykalnych, następnie był aktorem, utraciwszy głos oddał się pracy autorskiej. Napisał: „Gli artisti da teatro“ powieść (1865); „Giovanni di Napoli,“ dramat liryczny (1869); „Scritti piacevoli“ (13 t., 1869—72); „Capricci letterari“ (1870); „Le donne brutte“ romans (2 wyd., 1870, t. 2); „Gli artisti alla fiera” (1872); „Libro proibito“ (5 wyd., 1879); „Libro allegro“ i „Libro serio“ (1879); „Libro bizzaro“ (1882); „Nuovi racconti da ridere“ (1882); „Abracadabra“ (1884) i teksty do oper „Aida,“ „Salvator Rosa“ i in.

Ghor (arab. wklęsłość), dolina Jordanu, ciągnąca się od jeziora Genezaret do morza Martwego, tworzy głęboką wklęsłość, widoczną dla oka, u morza Martwego 394 m. niżej poziomu morza. Na szerokości 7—15 klm. gorąca, posiada wegetację podobną do indyjskiej.

Ghuridowie, *Ghoridowie*, dynastja perska, założona przez Hussein-Ebn Sam, którego Ghasnawida Masud mianował namiestnikiem kraju Ghur. Wzmógłszy się w potęgę, potomkowie jego zbuntowali się przeciwko pierwotnym swoim władcom i Szehab-ed-Din-Mohammed, obaliwszy dynastję Ghasnawidów 1186 r., zagarnął cały Afganistan. Po jego śmierci (1205) rozdzielił się kraj na kilka części, które następnie 1393 poddały się zdobywcy Timurowi.

Ghyczy Koloman, mąż stanu węgierski, * roku 1808 w Komornie, po ukończeniu studjów prawnych został adwokatem (1830), w 1833 notarjuszem komitatu, w r. 1843 posłem do sejmu i wicežupanem komitatu Komorneńskiego, następnie sędzią, zaś w r. 1848 ministrem sprawiedliwości, 1861 r. prezesem sejmu węgierskiego i członkiem lewicy, aż do wypadków 1867—68 był wraz z Tiszą nieprzejednanym przeciwnikiem ugody, od marca 1874 do lutego 1875 był ministrem skarbu, następnie znowu prezesem izby niższej, należał do stronnictwa środkowego, w r. 1879 złożył mandat poselski i wycofał się do życia prywatnego, † 1888.

Giacomelli Hektor, rysownik włoski, * 1822 w Paryżu, był uczniem Marrela, wykonał znaczną liczbę ilustracji do dzieł włoskich i angielskich, z których główniejsze: „Le livre de mes petits enfants“ (1866); „L'oiseau” (1867); „Ailes et fleurs“ (1878) i in. Wydał nadto „Catalogue raisonné de l'oeuvre gravé et lithographié de Raffet“ (1862).

Giacometti Paweł, pisarz dramatyczny włoski, * 1816 w Novi Ligure, † 1882 w Rzymie, studjował nauki prawne w Genui, ale zmuszony przerwać studja w skutek zubożenia rodziców, szukał zarobku w dostarczaniu wędrownym trupom teatralnym komedji za opłatą roczną i rozwinął na tem polu tak wielką działalność, iż stworzył przeszło 80 utworów. W 1861 osiadł wreszcie w Gazzuolo pod Mantuą. Napisał liczne tragedje, zwłaszcza dla Ristori i Rossi'ego, z których najcelniejsze: „Sofocle” (1860); „Elisabetta, regina d'Ingbilterra“ tragedja (1853); „La colpa vendica la colpa“ (1854); „Lucrezia

Davidson“ (1854); „Torquato Tasso“ (1855); „Giuditta“ (1857); „Bianca Visconti“ (1860); „Maria Antoinetta“ (1870); „La morte civile“ (1880); komedje: „Il poeta e la ballerina,“ „Quatrodonne in una casa,“ „La donna“ (1850); „Il fisionomisto“ (1850); „La donna in seconde nozze“ (1851) i in. Dramaty **G.** są przeważnie sztukami tendencyjnemi, uplastyczniającemi jakąś zasadę moralną lub polityczną. Wybór jego prac wyszedł 1859—66 w Medjolanie.

Giacomotti Feliks Henryk, malarz francuski, * 1828 w Quingey (depar. Doubs), kształcił się w szkole sztuk pięknych w Paryżu i był uczniem Picot'a. Później podróżował po Włoszech i w roku 1861 osiadł w Paryżu. Przeważnie opracowuje tematy mitologiczne, które niekiedy potrącają o lubieżność. Główne jego płótna: „Nimfa i satyr,“ „Pochwycenie Amymony“ (1865, w Muzeum Luksemburskiem), „Św. Hipolit wleczony przez konie,“ „Chrystus błogosławiący dzieci,“ „Chrystus nauczający w świątyni“ (oba w kościele św. Stefana w Paryżu); „Rzymianka śpiąca,“ „Wenus,“ „Droga na Golgotę“ (1875) i in. Odznaczył się także jako portrecista.

Giacosa Józef, komedjopisarz włoski, dramaturg włoski, * 1847 r., kształcił się w Turynie, jakiś czas był urzędnikiem sądowym, uzyskawszy rozgłos pierwszemi sztukami: „A cauche lecca cenere, non gli fidar farina“ i „Storia vecchia“ (1872), oddał się zupełnie pracy dramatycznej. W przeciągu kilku lat swej działalności zyskał wielką popularność we Włoszech swemi utworami, z których główniejsze: „Una partita a scacchi“ (1873); „Trionfo d'amore“ (1875); „Il marito amante della moglie“ (1877); „Il fratello d'armi,“ „Affari di bianca“ (1873); „I figli del marchese,“ „Arturo“ (1874); „Tristi dubbii“ (1875); „Teresa“ (1877); „Il conte rosso“ (1880); „Novelle e paesi valdostani“ (1886) i „Signora di Chalant“ (1891). Zbiór jego utworów p. t.: „Scene e commedie“ wyszedł w Turynie (1877).

Giaffar *(Dżafar)*, ob. Barmecydzi.

Giallo (wym. *dżallo*, z włos. blado-żółty), **G.** *antico*, starożytny żółty marmur, znajdujący się już tylko na pomnikach starożytnej architektury.

Giani Juljan, autor włoski, * 1841, od r. 1867 profesor gimnazjalny w Perugji. Napisał „Tributo di dolore e d'amore“ (Oneglia, 1863); „La pena di morte“ (tamże, 1863); „Padre e figlia“ dramat“ (tamże, 1865); „Doveri e diritti dell'uemo e del citadino“ (1865); „La Marchesa Marianna Florenzi Waddington“ (Perugja, 1870); „Il concetto dell'unità politica nei poeti italiani“ (Perugja, 1876); „Eugenio Pelletan“ (tamże, 1886).

Gianibelli albo *Giambelli* Federigo, architekt wojskowy z Mantui, wszedł do służby Elżbiety, królowej angielskiej, która 1584 r. wysłała go na pomoc oblężonej Antwerpji, gdzie zbudował sławny statek palny, za którego pomocą wysadził w powietrze most, wzniesiony na rzece Skaldzie przez księcia Parmy. Wróciwszy roku 1585 do Anglji, obwarował wybrzeże Greenwich i kilka innych punktów nadbrzeżnych, zabezpieczywszy je przeciwko wylądowaniu armady hiszpańskiej, † w Londynie.

Giannone Piotr, słynny pisarz i historyk włoski, * 1676 w Ischitella, w neapolitańskiej prowincji Kapitanacie. Studjował nauki prawne w Neapolu, ulegając szczególnie wpływowi uczonego prawnika, Gaetano Argento. Dziełem „Storia civile del regno di Napoli“ (4 t., Neapol, 1723 5 t. Medjolan, 1845—47), w którem surowo karci dążności dworu papieskiego i chłoszcze duchowieństwo, naraził się na niezliczone prześladowania. Na żądanie papieża i kleru, mimo potężną opiekę, wypędzony z Neapolu (1723), schronił się do Wiednia; tu znalazłszy początkowo dobre przyjęcie, musiał później (1734) uciekać do Wenecji, ale i stąd wygnany (1735), po krótkim pobycie w Modenie, Medjolanie i Turynie, udał się do Genewy, gdzie wielką zyskał sobie sympatję. Biorąc udział w pewnej uroczystości we wsi sabaudzkiej na terytorjum francuskiem, został zdradziecko aresztowany i † w więzieniu turyńskiem 1748 roku. Z innych prac **G.** wymieniamy jeszcze: „Il trireguo, ossia del regno del cielo, della terra e del papa.“ Po śmierci jego wyszły: „Opere postume in difesa della sua storia civile etc.“ (Lausan., 1760, 1768), z których najnieprzyjaźniejsze dla duchowieństwa wyjątki ukazały się wcześniej jeszcze p. t.: „Anecdotes ecclésiastiques“ (Haaga, 1738). Zbiorowe wydanie jego dzieł wyszło w Medjolanie (14 t., 1823—24). Por. F. Pangini „Vita di **G.**“ (1765) i A. Pierantoni „Autobiografia di Petro **G.** i suoi tempi e la sua prigionia“ (Rzym, 1890).

Giants-Causeway, *Grobla olbrzymów*, szereg słupów bazaltowych na północno-wschodnich brzegach Irlandji, w hrabstwie Antrim, które w liczbie około 40,000 wznoszą się pionowo i na 275 metrów w morze na kształt grobli zachodzą. Słupy te mają od 40 do 60 centymetrów średnicy i są po większej części pięcio i sześciokątne (ob. Bazalt).

Giarre, miasto w prowincji Katanji na wyspie Sycylji, przy kolei żelaznej z Mesyny do Syrakuz, winnice, 8,000 miesz. W okolicy, u stóp Etny, las Caspinetto, słynny ze swych olbrzymich tysiącoletnich drzew kasztanowych.

Giaur (z turec. *giawur*, niewierny), u Turków każdy niewierny, jest to nazwa obelżywa dla wszystkich niemahometan. Pod tym tytułem napisał Byron piękny poemat, po mistrzowsku przełożony na język polski przez Mickiewicza.

Gibbon Edward, jeden z najznakomitszych historyków angielskich, * 1737 r. w Putney, † 1794 w Londynie. Od 1752 chodził na uniwersytet w Oksfordzie; 1753 r. przeszedł na katoli-

Gibbon Edward.

cyzm, ale za staraniem ojca wrócił 1754 do kościoła protestanckiego w Lozannie, gdzie studjował historję i filologję. Za powrotem do kraju ogłosił w języku francuskim „Essai sur l'étude de la littérature" (1761). 1763—65 podróżował po Francji, Szwajcarji i Włoszech; 1774 — 82 zasiadał w parlamencie; 1783 osiadł w Lozannie, gdzie dokończył (1787) słynne swe dzieło: „History of the decline and fall of the Roman empire" (6 t., Londyn, 1774—88; z późniejszych wydań najlepsze Milmana, 12 t., 1838—39 i W. Smitha 8 t., 1854—55, 1884 i nast.), odznaczające się trudnym do naśladowania stylem, gruntowną i wszechstronną uczonością, jak również głębokim filozoficznym poglądem. Już po śmierci Gibbona ogłosił lord Sheffield „Miscellaneous works" (5 t., Londyn, 1814), których główną treść stanowi interesująca autobiografja historyka. Por. Milmana „Life of G." (Londyn, 1839) i Morrisona „Gibbon" (tamże, 1878). Jego „Rys historji prawa rzymskiego" przełożył na polski Rzesiński (Kraków, 1830).

Gibbon, małpa, ob. Długorąk.

Gibbons Orlando, muzyk angielski, * 1583, † 1625 r., napisał wiele madrygałów, motetów, a zwłaszcza kompozycji kościelnych. Był organistą kaplicy królewskiej w Londynie.

Gibbons, James, kardynał, * 1834 w Baltimore, kształcił się w seminarjum miejscowem, święcenia kapłańskie otrzymał 1861 r. Następnie pełnił różne obowiązki duchowne, był sekretarzem arcybiskupa baltimorskiego, wikarjuszem apostolskim Karoliny północnej (1868) i biskupem Richmondu. Mianowany koadjutorem arcybiskupa baltimorskiego, Bayley'a, w r. 1873, został jego następcą 1879, kardynałem mianowany był 7 czerwca 1886. Odbył kilka podróży do Rzymu, ostatnią w czerwcu 1895 i przeszkodził wtedy postanowionemu rzuceniu klątwy na „Rycerzy pracy." Oprócz dzieł duchownych i pedagogicznych napisał: „La foi de nos pères" (przekład francuski, 1886) i „Our Christian heritage" (1889).

Gibea, albo *Geba*, *Gaba*, t. j. wyżyna, nazwa wielu miejscowości w Palestynie, z których znane były szczególnie: 1) **G.** Benjamina obecnie wieś Dżeba, na północo-wschód od Jerozolimy, znana z bohaterskiego czynu Jonathana (1 Sam., 14). 2) **G.** Saula, miejsce urodzenia i rezydencja Saula, prawdopodobnie identyczna z warownią pograniczną Geba (1 Król. 15,22), położona pomiędzy Jerozolimą a Ramą.

Gibelinowie, *Ghibellinowie*, w średnich wiekach nazwa stronnictwa cesarza niemieckiego we Włoszech, przeciwnego stronnictwu Gwelfów, zwolenników papieża. Nazwa ta powstała wszakże dopiero w XIII wieku we Włoszech, przypuszczalnie w 1215 r. we Florencji. Według podań włoskich, nazwa ta bierze początek od dwu braci, pochodzenia niemieckiego, *Guelf* i *Gibel*, zamieszkałych w Pistoi, z których jeden należał do stronnictwa cesarskiego, a drugi do papieskiego. Niemcy zaś nazwisko to wyprowadzają od okrzyku wojennego wojsk króla Konrada III *Hie Wainblingen!* i takiegoż okrzyku ludzi księcia bawarskiego Welfa IV *(Guelfus) Hie Welf!* w bitwie pod Weinsbergiem 1140 stoczonej. *Wainblingen* było nazwiskiem jednego warownego zamku Hohenstaufów w Szwabji, i dla tego też stronnicy Hohenstaufów, Fryderyka I i Fryderyka II, nazywali się pierwotnie *Waiblingami*, a przez Włochów później przemianowani na Ghibellinów. Krwawe zapasy obu stronnictw ciągnęły się we Włoszech przez całe wieki średnie, pomimo że w Niemczech dawno już o nich zapomniano, i papież Benedykt XII pod karą wygnania zabronił (1334) posługiwania się owemi nazwami stronniczemi. Godłem Gibellinów była biała róża albo czerwona lilja, Gwelfów — orzeł rozdzierający szponami błękitnego smoka.

Gibellina, miasto w prowincji Trapani na wyspie Sycylji, przy kolei żelaznej z Palermo do Trapani, 6,400 miesz.

Gibert Jan Babtysta, Adolf, malarz francuski, * 1802, uczeń Gullion-Lettière'a, kształcił się w szkole sztuk pięknych, gdzie otrzymał wielką konkursową nagrodę w r. 1829. Wystawił w Salonie „Acropolis d'Athènes" (1853); „Vue prise à Ardé'a" (1859); „Vue prise de la terrasse de l'Académie de France à Rome" (1872) i wiele innych.

Gibraltar, po arabsku *Gebel-al-Tarik*, t. j. skała Tarika, w starożytności Mons Calpe, przylądek wysoki na 425 m. na południowym krańcu hiszpańskiej prowincji Andaluzji, nad *cieśniną Gibraltarską*, która łączy morze Śródziemne

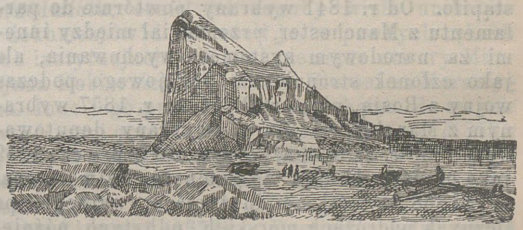

Gibraltar.

z oceanem i ma 13—37 klm. szerokości. Przylądek ten łączy się wązkim przesmykiem, 2 klm. długim, ze stałym lądem i tworzy amfiteatralnie otoczoną szeregiem warownych linji twierdzę, prawie niezdobytą. Punkt, w którym wspomniany przesmyk łączy się ze stałym lądem, odgraniczony jest szańcami hiszpańskiemi, zwanemi

linjami hiszpańskiemi. Miasto leżące u stóp pomienionej skały posiada ważny port i z garnizonem 26,000 miesz. W starożytności skała gibraltarska, zwana Calpe, tworzyła wspólnie z Abilą, pod Ceutą, na brzegach Afryki, tak zwane słupy Herkulesa (ob. Non plus ultra). Po wylądowaniu Arabów, Tarik-Abenzaca założył tu 711 zamek warowny, który w XIV w. pod panowaniem Henryka IV, króla Kastylji, przez Guzmana wydarty im został. Potem Karol V kazał dawne maurytańskie fortyfikacje inżynierowi Speckel ze Strasburga rozszerzyć. Podczas hiszpańskiej wojny sukcesyjnej, Anglicy 4 sierpnia 1704 opanowali warownię i odtąd, mimo pamiętnego oblężenia i blokady od 21 czerwca 1779 do 6 lutego 1783 r., utrzymali się w jej posiadaniu. Por. Gilbard „Gibraltar“ (Gibraltar, 1882); „G. and its sieges“ (Londyn, 1879).

Gibson Jan, jeden z najcelniejszych nowoczesnych rzeźbiarzy, * 1791 r. w Gyffin pod Conway, w północnej Walji, kształcił się w akademji londyńskiej, a potem pod Canovą i Thorwaldsenem w Rzymie, gdzie od r. 1817 przebywał i † 1866 w Rzymie. Z utworów jego dłóta najlepsze są: kolosalny posąg „Królowej Wiktorji,“ posągi: „Huskissona“ w Liwerpool, „Sir Roberta Peel'a“ i „Jerzego Stephensona;“ grupa wyobrażająca „Myśliwca z psami,“ „Narcyz,“ „Mars,“ i „Cupido,“ „Psyche, porwana przez Zefirów“ (1821); „Wenus.“ Piękny zbiór odlewów gipsowych z najcelniejszych dzieł jego mieści się w pałacu kryształowym w Sydenham. Por. Lady Castlake „Life of John G.“ (Londyn, 1869.

Gibson Tomasz Milner, mąż stanu angielski, * 1806 r. w Trinidad, † 1884 r. w Algierze, zasiadał 1837—39 z Ipswich w parlamencie, stanął po stronie Cobdena, należał do najpopularniejszych mówców ligi przeciw-zbożowej, w ministerjum Peela walczył w pierwszym szeregu za zniesieniem ceł zbożowych, co też w r. 1846 nastąpiło. Od r. 1841 wybrany powtórnie do parlamentu z Manchester, przemawiał między innemi za narodowym systemem wychowania, ale jako członek stronnictwa pokojowego podczas wojny z Rosją nie został już w r. 1857 wybranym z Manchester. Za to wybrany deputowanym 1859 r. z Ashton, wszedł 18 czerwca 1859 jako minister handlu do gabinetu Palmerstona; w r. 1868 wycofał się do życia prywatnego; po licznych podróżach morskich, odbytych później na własnym jachcie, † w Algierze.

Gibzyt, minerał, ob. Hydrargilit.

Gicha, rzeka, biorąca początek na Kaukazie, w kraju Czeczeńców, wpada do Fostanu, niedaleko jego ujścia do Sundży.

Gichtel Jan Jerzy, mistyk, * 1638 r. w Regensburgu, † 1710 r. w Amsterdamie; od 1664 r. adwokat w Regensburgu; pobudzony pismami Jakóba Böhme, uczuł w sobie wyższe natchnienia i przemawiające do niego wewnątrz „Słowo Boże,“ które wyżej kładł nad samo Pismo Święte, a przy tem odrzucał różne dogmaty kościelne i z baronem Weltz usiłował utworzyć nowe „stowarzyszenie Jezusowe“; dlatego zaskarżony przez duchownych luterańskich, został uwięziony, pozbawiony urzędu i praw obywatelskich, wyzuty z majątku i z miasta wygnany. Udał się zatem 1666 do Holandji. Zwolennicy jego *Gichtel'janie*, zwani także *anielską bracią*, ponieważ wyrzekając się małżeństwa i uciech światowych, chcieli do aniołów być podobnymi, utrzymali się pojedyńczo w Holandji i w Niemczech aż do XIX wieku. Zbiór listów Gichtela „Theosophia practica“ wyszedł w Lejdzie (7 tomów, 1772).

Giddings Jozue Reed, działacz na polu zniesienia niewolnictwa, * 1795 r. w Pensylwanji, † 1864 r. w Montrealu; był początkowo nauczycielem, następnie studjował prawo i został 1820 adwokatem; od 1838—59 zasiadał w kongresie, energicznie domagając się zniesienia niewolnictwa, wskutek czego doznawał licznych prześladowań; 1861 mianowany konsulem generalnym osad angielskich w Północnej Ameryce. Wydał: „Zbiór mów przeciwko niewoli“ (1835); „The exiles of Florida“ (1858); „A history of the rebellion, its authours and causes.“

Gide Teofil, malarz francuski, * 1822 r. w Paryżu, gdzie † 1890; był uczniem Delaroche'a i Cognieta, malował obrazy historyczne i rodzajowe, z których główniejsze: „Coligny i Karol IX“ (1874); „Opowiadanie Otella“ (1879); „Marja Antonina w więzieniu“ (1880); „Malarz w klasztorze“ (1887) i wiele innych.

Gidel Antoni, historyk francuski, * 1827 r., od 1872 dyrektor liceum Henryka IV w Paryżu, od 1878 w kolegjum Ludwika W. Napisał: „Etudes sur la littérature grecque moderne“ (1866—78, t. 2); „Les Français du XVII siècle“ (1873); „Histoire de la littérature française“ (1874—83, 2 cz.).

Gideon, *Gedeon*, właściwie Jerubbaal, pierwszy Izraelita, nazywany królem, z pokolenia Manassesa, bohater izraelski, oswobodził swój naród od Midjanitów i zniósł bałwochwalstwo Baala; był sędzią w Izraelu przeszło lat 40.

Gidle, wieś rządowa w gubernji Piotrkowskiej, powiecie Noworadomskim, w pobliżu Warty, o 6 mil od Częstochowy; posiada 3 kościoły; paraf jalny, z drzewa modrzewiowego, najdawniejszy ze wszystkich, bo wystawiony w r. 1059; kościół ks. Dominikanów, z obszernym klasztorem i cudowną statuetką N. Marji Panny, znalezioną w r. 1516 na polu przez tutejszego włościanina Jana Czeczaka. Na miejscu znalezienia tej figurki znajduje się trzeci kościół murowany, wzniesiony 1615 przez kasztelanową wieluńską Annę z Rusocic Dąbrowską. Wieś G. liczy 840 miesz.

Giebel Chrystjan Gotfryd, zoolog i paleontolog, * 1820 r. w Quedlinburgu, † 1881 w Halli; studjował od 1841 nauki przyrodnicze w Halli, 1848 habilitował się tamże na docenta, od 1861 był profesorem zoologji i dyrektorem tamecznego muzeum zoologicznego. Ogłosił: „Fauna der Vorwelt" (niedokończone, 3 t., 1847—56); „Odontographie" (1854); „Die Säugethiere" (1853—55); „Lehrbuch der Zoologie" (6 wyd., 1880); „Tagesfragen aus der Naturgeschichte" (3 wyd., 1859); „Naturgeschichte des Tierreichs" (5 t., 1858—64); „Landwirtschaftliche Zoologie" (1869); „Der Mensch" etc. (1868) i in.

Giebichenstein, wieś w obwodzie pruskiej regencji merseburskiej, nad rzeką Salą, o $^1/_2$ godziny drogi od Halli, liczy 15,000 miesz.; znana jest historycznie z ruin starego zamku t. n., prawdopodobnie przez hrabiego z Wettina zbudowanego. Opowiadają, że landgraf Turyngji, Ludwik II, więziony tutaj przez cesarza Henryka IV, śmiałym skokiem w nurty rzeki Sali wydostał się na wolność. Tuż pod wsią Giebichenstein leżą kąpiele *Wittekind*, corocznie przez licznych zwiedzane gości.

Giedgowd v. *Łabędź* odm., herb: W polu czerwonem pod trzema złotemi półksiężycami — łabędź biały. Nad tarczą korona. („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

Giedgowd.

Giedroyć Dowmont Franciszek, lekarz, * 1862 r. we wsi dziedzicznej Owilach, w pow. Nowoaleksandrowskim, gub. Kowieńskiej, kształcił się w gimnazjum wileńskiem do 1880 i w uniwersytecie warszawskim. Od r. 1892 jest ordynatorem w szpitalu św. Łazarza w Warszawie. Ogłosił: „Prostytutki, jako źródło chorób wenerycznych w Warszawie"; „Istota przymiotu"; „Objawy skórne w chorobach wenerycznych." W szczególności zajmuje się badaniem historji medycyny w Polsce i w przedmiocie tym wydał dotąd: „Ekspertyza lekarska w dawnych sądach polskich"; „Rys historyczny szpitala św. Łazarza w Warszawie" (uwieńczony nagrodą konkursową przez Tow. Lekarskie Warsz.); „Ustawy cechów cyrulickich w dawnej Polsce"; „Mór w Polsce w wiekach ubiegłych."

Giejsz, *Gieysz*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — skrzydło czarne; w lewem srebrnem — krzyż kawalerski bez prawego ramienia. U szczytu trzy pióra strusie. Bardzo stary herb litewski.

Giejsz.

Giejsztor.

Giejsztor, *Gieysztor*, herb: W polu czerwonem, między dwiema 6-promiennemi gwiazdami złotemi—dwie połowy strzały rozdartej, ukośnie skrzyżowane. U szczytu trzy pióra strusie.

Giejsztor *(Gieysztor)* Jakób Kazimierz, * w roku 1827 w Medekszach w powiecie Kowieńskim, † 1897 roku w Warszawie; uczył się w Kiejdanach, w instytucie szlacheckim w Wilnie, oraz na wydziale prawnym uniwersytetu petersburskiego (1844 — 1848). Następnie oddał się w rodzinnym Ignacogrodzie nad Niewiażą gospodarstwu, oraz gromadzeniu ksiąg i dokumentów. Jako delegat kowieński, po wezwaniu szlachty przez cesarza w roku 1857, domagał się nietylko zniesienia poddaństwa, lecz i obdarzenia ludu ziemią. W r. 1861 był jednym z najczynniejszych członków komitetu kowieńskiego do spraw włościańskich, któremu przewodniczył gubernator Stanisław Chomiński (ob.), a sekretarzował Tadeusz Korzon; prócz tego był pośrednikiem pojednawczym między obywatelami a włościanami, starał się zawiązać towarzystwa rolnicze i kredytowe, szerzył wstrzemięźliwość, zakładał ochrony i szkółki wiejskie. Później ziemianie gubernji Suwalskiej obrali go na radcę dyrekcji głównej Towarzystwa Kredytowego ziemskiego w Królestwie Polskiem (1880 — 1882), następnie został inspektorem dóbr ubezpieczonych w Towarzystwie warszawskiem, wreszcie nader czynnym członkiem wydziału czytelni bezpłatnych Tow. dobroczynności. Od r. 1882 prowadził w Warszawie księgarnię dzieł wyczerpanych i rzadkich i wydał 16 jej katalogów, stanowiących cenny materjał dla bibljografów i zbieraczów. Jako znawca przedmiotu, ocalił od zguby wiele unikatów i dokumentów i umieścił je w pewnych rękach lub instytucjach. Wydał nieznane utwory Marcjana Kobiernickiego (1886) i Hieronima Morsztyna. Inne jego prace: „Głos szlachcica do swych współbraci o wolności i równości kmiecej" (1859); „Listy z nad Niewiaży" (1861, w *Kurjerze Wileńskim)*; „Rękopis nadesłany" (1873); „Po 10-u latach" (1875); „Listy" (1876); „Rozbitek" (1877); „Głos Litwina" (1877); „Partja," „Litwa przed r. 1863," „Do starego pokolenia" (wezwanie do spisywania pamiętników); sam też pozostawił pamiętniki. W „Encyklopedji Rolniczej" opracował bibljografję rolniczo-techniczną, był współpracownikiem „Słownika geograficznego" i współzałożycielem wydawanego czas krótki „Słowa" petersburskiego. Por. wstęp do jego „Katalogu, № 1" i nast.; art. Wład. Korotyńskiego w *Kur. Warsz.* z r. 1897, № 320.

Giejsztor Jakób.

Gielczewa, Mikołaj z, magister nauk wyzwolonych i profesor akademji krakowskiej w XV i na początku XVI w., nielubiony z powodu gwałtowności charakteru. Protegowany przez Marcina z Olkusza, otrzymał za jego staraniem beneficjum od Erazma, biskupa płockiego. Za radą Jana ze Stobnicy, objaśnił dzieło realisty, podobnie jak sam, Marsyljusza ab Ingen (Niemca, ucznia Okkama, około 1370 profesora akad. paryskiej, a następnie heidelberskiej) p. t. „Tractatus de passionibus terminorum etc." Wykład ten jeszcze zawilszy od objaśnionego dzieła wyszedł dwukrotnie w Krakowie, w 1 wyd. p. t. „Expositio etc. in passiones terminorum Marsilii" (1507), w 2 zaś p. t. „Textus dialecticus Marsilii de suppositionibus, amplifacionibus etc." (bez roku).

Gielniów, osada w gub. Radomskiej, pow. Opoczyńskim, nad rz. Brzuśnią, liczy 625 mieszk. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i wydobywaniem kamieni, z których robią osełki. — Ładysław z *Gielniowa*, błogosławiony, ob. Ładysław.

Gielużys, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Augustowskiej, pow. Sejneńskim, gminie Szławenty, zajmuje 5 morgów przestrzeni.

Giełczew albo *Radomirka*, rzeka w Królestwie Polskiem, wypływa z lasów wsi Giełczewa, w powiecie Krasnostawskim, gub. Lubelskiej, i ubiegłszy wiorst 38, wpada z lewej strony do Wieprza pod wsią Pełczynem, za Biskupicami.

Giełda (z niem. *Gilde*, wyrazu oznaczającego stowarzyszenie, a stąd związek i cech kupiecki, ob. Gilda). W innych językach nazwy, określające to pojęcie, powstały z łacińskiego *bursa*, a stąd niemieckie *Börse*, francuskie *bourse*, włoskie *borsa*, holenderskie *beurs* i t. p.; po angielsku wyjątkowo *exchange* — wymiana). Giełdą w ścisłem znaczeniu nazywa się miejsce, w którem osoby handel prowadzące zbierają się w oznaczonej godzinie, celem porozumiewania się i zawierania między sobą interesów (tranzakcji — obrotów). W szerszem znaczeniu, *giełdą* nazywa się jeszcze cały świat handlowy, zajmujący się interesami giełdowemi. Ale jest to właściwie przenośnia, gdyż ściśle pod określeniem tem rozumieć należy instytucję, mającą na celu ułatwienie pewnego zakresu obrotów. Zawierane tu obroty uskuteczniają się pod urzędową kontrolą i przy pomocy specjalnych pośredników (agentów przysięgłych), którzy od razu spisują karty umowy, posiadające powagę urzędownie sporządzonych umów. Zaznaczone w tych umowach ceny, jako ceny (kursa) urzędowe, wnoszą do cenników (ceduł) giełdy. Tym sposobem handel giełdowy ma przedewszystkiem dwie cechy: nadaje interesom moc niewzruszonych z prawnego stanowiska umów i służą za podstawę do urzędowego cen notowania. Giełdy powstały w Hollandji w XVI-tym w., poczem przeniosły się do Anglji, a następnie znalazły wszędzie szerokie rozpowszechnienie. Z początku były to tylko zgromadzenia kupców z charakterem korporacyjnym, ale stopniowo ze stałych zebrań wyrodziła się specjalna organizacja handlu i sposobów zawierania interesów, pierwiastkowo towarowych, a potem i pieniężnych. W ogniskach wielkiego handlu są giełdy dla różnych gałęzi obrotu, a więc osobno pieniężna, osobno zbożowa i towarowa. Z rozwojem bankowości szczególne znaczenie pozyskały giełdy pieniężne, gdyż handel zbożowy, a zwłaszcza towarowy, w wielu miejscach nie zdołał się nagiąć do giełdowych warunków. Największą giełdą świata jest londyńska: Stock-exchange (giełda pieniężna). Z innych giełd pieniężnych mają ważne znaczenie: paryska, new-yorska, berlińska, wiedeńska, frankfurcka. Prócz giełd zbożowych pierwszorzędnych: w Londynie, New-Yorku, Paryżu, Peszcie, Gdańsku, wytworzyły się w specjalnych gałęziach następujące: giełdy węgla, oliwy, bawełny, przędzy, cukru, żelaza, chmielu i t. p. Organizacja giełd polega na tem, że one funkcjonują podług ustaw i regulaminów, określających zwierzchniczą władzę giełdy (komitet), przysięgłych pośredników i ekspertów (rzeczoznawców), a nadto czas trwania obrotów, opłaty: za należenie do zgromadzenia giełdowego, za jednorazowy wstęp, za tranzakcje, oraz prawidła zawierania interesów. Obroty dopełniają się tu głównie dwoma sposobami: albo z natychmiastową dostawą zakupionych walorów i towarów (interesy gotówkowe — Casse-Geschäfte), albo na późniejszą dostawę (interesy terminowe — Zeit-Geschäfte). Pierwsze służą do zaspokojenia bieżących potrzeb handlu, drugie są po części spekulacyjne, a po części mają na celu zabezpieczenie sobie w danej chwili dogodnej ceny (kursu) na przyszłość. W obrotach terminowych często chodzi tylko o grę giełdową, która przybiera różne formy (ob. Giełdowa gra). Interesem różniczkowym (dyferencyjnym) nazywa się na giełdzie taki, w którym strony wypłacają sobie tylko różnice pomiędzy kursami dnia zakupu i dostawy. Jest to forma prawie wyłącznie spekulacyjna. *Kursa giełdy*, notowane w urzędowych cedułach, układają się bądź podług cen zawartych tranzakcji, bądź podług zaznaczonych na giełdzie żądań i zaofiarowań. Zazwyczaj notują się też ceny trojakie: *tranzakcyjne*, *żądane* i *płacone*. *Sposoby* dopełniania tranzakcji, dostawy walorów i towarów, oraz pośrednictwa i opłaty za nie (prowizja, kurtaż), ustalają się na giełdzie po części zwyczajowo, po części podług regulaminu. Wzorem giełdy paryskiej odróżnia się właściwą giełdę: *parkiet* od t. zw. *kulisy*, czyli giełdy pokątnej, po za obrębem głównej sali, operującej w przedsionku gmachu giełdowego, ale zwyczajem uświęconej i posiadającej często swój własny ustrój. Mimo zarzutów, jakie giełda nastręcza,

nie można zakwestjonować jej ekonomicznego znaczenia; ułatwia ona obroty, wnosi do nich pierwiastki kontroli, jawności, stałości i określanych reguł. Trudno sobie obecnie wyobrazić stosunki handlowe (wśród kapitalistycznej organizacji) bez giełdy, którą powołały do życia pewne stałe reguły handlu, mające szczególną doniosłość gospodarczą. Z drugiej jednak strony giełdy mają i cechy bardzo ujemne: budzą i rozszerzają spekulację, są narzędziem obrotów podstępnych, oraz środkiem do nacisku kapitału na pracę. Z tego stanowiska wielu ekonomistów występuje przeciwko giełdom, a poglądy te znalazły już odbicie w niektórych prawodawstwach, ograniczających przepisy giełdowe i zwróconych przeciwko spekulacji. — *Giełda warszawska* urzędownie istnieje od r. 1817, choć faktycznie istniała i wcześniej. Nową ustawę zyskała w r. 1872, ale od kilku już lat jest w projekcie reforma na podstawie normalnego, szeroko zakreślonego statutu, mająca obowiązywać w całem państwie. Giełda warszawska jest prawie wyłącznie pieniężna; głównemi przedmiotami jej obrotów są: weksle zagraniczne, papiery procentowe i akcje. Temi ostatniemi od r. 1894 prowadzi się znaczna spekulacja. Usiłowania wytworzenia w Warszawie giełdy zbożowej trwają od r. 1874, ale dotychczas były bezskuteczne. Z towarowych obrotów uskuteczniają się interesy cukrem i mąką, ale bez urzędowego pośrednictwa i kontroli. Giełda warszawska, a właściwie jej komitet, ma dość szerokie atrybucje i zadania w zakresie ogólnej pieczy nad handlem i przemysłem. *Giełdami wymiany* nazywają się instytucje kompensacyjne, czyli obrachunkowe, t. j. takie, w których wyrównywają się wzajemne należności bankierów i kupców za pomocą przenoszenia z jednego rachunku na drugi otrzymywanych dokumentów płatniczych, jako to: weksli, czeków, przekazów i t. p. Instytucje takie służą do ułatwienia obrotów pieniężnych, usuwając potrzeby dopełniania każdej oddzielnej opłaty w gotowiźnie. — *Giełdami pracy* nazywają się stowarzyszenia, mające na celu wyszukiwanie pracy dla robotników. — *Literatura* o giełdzie jest za granicą bardzo bogata. W naszem piśmiennictwie nie ma oryginalnych monografji. W wydaniu *Gazety Handlowej* wyszła książka „O obrotach giełdowych" (1867), obecnie już przestarzała. Artykuły o giełdzie mieszczą się w „Encyklopedji handlowej" (1891). „O spekulacji akcjami" (na giełdzie warszawskiej), pisał St. A. Kempner do *Ateneum* (1895, zeszyt lutowy); „W sprawie giełdy zbożowej w Warszawie" — Zdzisław Korsak w książce pod tyt. „W naszych sprawach" (1899).

Giełdowa gra polega na różnych formach giełdowych obrotów spekulacyjnych, obliczonych na zyski, z różnicy kursów wynikające. Gra taka nazywa się jeszcze pospolicie *ażjotażem* (agiotage), albo *ażjotarstwem*. Grę giełdową należy odróżniać od spekulacji, która może mieć charakter istotnego handlu, zawarunkowanego przewidywaniem zmian w konjunkturach handlowych, gdy pod grą rozumiemy tylko obroty, na przypadkowym hazardzie oparte. Przedmiotem gry giełdowej mogą być wszystkie walory i towary, będące w obrocie giełdy, a więc: weksle zagraniczne, papiery procentowe, akcje, zboże, cukier, kawa, metale i t. p. W miarę tego, jak sam objekt handlu giełdowego podlega silnym wahaniom ceny, czyli kursu, do gry takiej nastręcza się sposobność — i naodwrót znowu, w miarę rozwoju takiej gry, wahania kursowe powiększają się. Obecnie przedmiotem najpospolitszej gry giełdowej są akcje towarzystw przemysłowych, jako podległe zmianom dywidend. Gra ta znacznie rozpowszechniła się i na giełdzie warszawskiej. Wogóle gra prowadzi się albo *na zwyżkę* (à la hausse), gdy polega na kupnie towaru lub waloru w nadziei zysków w odprzedaży po podniesieniu się kursu; albo *na zniżkę* (à la baisse), gdy polega na sprzedaży w przewidywaniu zysków z następnego odkupienia przy obniżeniu się kursu. Gra giełdowa pozyskała już całą organizację i została podzieloną na różne formy obrotów, ułatwiające ażjotaż. Punktem wyjścia tego podziału jest bądź nieograniczone, bądź ograniczone ryzyko. W zwykłej grze na zwyżkę, lub zniżkę, ryzyko strat zależy tylko od rozmiaru obrotów; w grze z ryzykiem ograniczonem wprowadza się rodzaj ubezpieczenia straty, która w ten sposób pewnych, z góry określonych granic przekroczyć nie może. Takiemi obrotami są t. zw.: „interesy z premją," polegające na tem, że spekulant uiszcza z góry nadpłatę kursu, a jeśli potem niekorzystne dla niego jest dopełnienie tranzakcji, traci tylko tę nadpłatę. Nadpłata taka może być bądź premją zwyżkową (Vorpraemie), bądź zniżkową (Rückpraemie); pierwsza jest wynagrodzeniem za następne niewykonanie tranzakcji kupna, druga na niedopełnienie tranzakcji sprzedaży. Obrót, wynikający z połączenia obu tych interesów, nazywa się *stellażem* (stellage — od niem. czasownika: stellen). W tym wypadku jeden z partnerów, uiszczający podwójne wynagrodzenie, ma prawo wyboru bądź kupna, bądź sprzedaży. Nakoniec są jeszcze obroty, również na „premii" oparte, z prawem do powtórzenia tranzakcji („Nachgeschäfte"). Wszystkie te formy gry czasami służą za ubezpieczenie ryzyka w obrotach natury handlowej, ale najczęściej są tylko środkami do spopularyzowania hazardu. Pomimo ich rozpowszechnienia, ekonomja polityczna potępia je, a prawo nie daje im opieki. Wogóle zobowiązania, na grze giełdowej oparte, jako niemoralne, podług obowiązującego u nas kodeksu, nie mogą być sądownie dochodzone.

Giełgud, *Gełgud v. Działosza* odm., herb: W polu czerwonem — gwiazda 6-promienna złota i skrzydło czarne. U szczytu trzy pióra strusie.

Giełgud.

Giełgud, nazwisko szlacheckiej rodziny polskiej z Litwy, nobilitowanej pod koniec XVI w.

Giełgud Antoni, był 1774 strażnikiem wielkim litewskim, marszałkiem trybunału litewskiego 1775, a 1776 został kasztelanem żmujdzkim, W radzie nieustającej zasiadał w departamencie policji przez dwa lata, nareszcie 1781 mianowany był starostą żmujdzkim. Był to człowiek bez zdania i odpowiednich do swego stanowiska zdolności. Podczas sejmu Wielkiego biegały satyryczne o nim wierszyki.

Giełgud Michał, syn poprzedniego, marszałek nadworny litewski, był posłem na sejmie w r. 1783, następnie konsyljarzem rady nieustającej, 25 czerwca 1792 obrany został konsyljarzem konfederacji żmujdzkiej podczas Targowicy, której starał się względy pozyskać.

Giełgud Antoni, gen. pol., * 1792 r. na Litwie, † 1831 r. Podczas wyprawy Napoleona 1812 r., wystawił własnym kosztem pułk piechoty i mianowany został jego pułkownikiem. Pułk ten z innymi oddziałami ochotników, miał sobie powierzoną obronę Modlina, który się poddał 1813 r. Za namiestnictwa w. ks. Konstantego, otrzymał **G.** stopień generała brygady. Po bitwie Grochowskiej, w której mały brał udział, mianowany został generałem dywizji. W wyprawie Skrzyneckiego na gwardje rosyjskie (maj), dowodził drugą dywizją; podczas bitwy Ostrołęckiej (26 maja), stał bezczynnie w Łomży, skąd wyruszywszy 26 maja na Litwę, zwyciężył gen. Sackena pod Rajgrodem, ale zamiast iść na Grodno, tracił czas na bezowocnem ściganiu. Połączywszy się z Chłapowskim, postanowił zdobyć Wilno; jednakże skutkiem swej niezdolności został zwyciężony 13 czerwca i od miasta po zaciętej bitwie odpędzony. Skutki tej przegranej były jak najgorsze. Niedołężność **G.** sprowadziła zupełną klęskę. Gdy wojsko jego zmuszone było schronić się na terytorjum pruskie, został **G.** w chwili przekraczania granicy przez jednego z oficerów zastrzelony, 14 lipca 1831 r.

Giemza, ob. Antylopy.

Gienjusz Paweł, * 1805 r. w powiecie Sokolskim, obwodu Białostockiego, † 1848 r. Po ukończeniu klasy IV w Grodnie, wstąpił do klasztoru Kartuzów w Berezie 1823 r., gdzie otrzymał święcenie kapłańskie 1827, a 1830 został przeorem. Gdy w następnym roku Kartuzów rozwiązano, przeniósł się do klasztoru Benedyktynów w Horodyszczu i 1838 obrany został przeorem tego zgromadzenia w Starych Trokach. Tu poznawszy się z Wolfgangiem, dawnym profesorem uniwersytetu wileńskiego, nabrał upodobania do nauk przyrodzonych i wspólnie z nim układał zielnik litewski. Po zamknięciu Benedyktynów w Starych Trokach (1844) osiadł w Łuninie, w domu książąt Lubeckich i tam zakończył życie. Mąż ten obszernej nauki i wielki duchem, pracowity zawsze, pisał bardzo wiele, chociaż z prac drukowanych jedna tylko nosi jego nazwisko, a mianowicie: „Mowa na pogrzebie ś. p. Julji Wolfgang, etc." (Wilno, 1845). Jemu także przypisują dzieło „Wiadomości do dziejów kościoła i religji katolickiej w krajach panowaniu rosyjskiemu podległych" (2 cz., Poznań, 1843; cz. I jest pióra ks. Szantyra i ściąga się do epoki zarządu Bohusza Siestrzeńcewicza). Wszystkie rękopisy po nim pozostałe zakupił Paweł Matyszewicz. Biografję **G.** pisali R. Zienkiewicz w *Athenaeum* (t. V, 1853) i ks. Ważyński p. t. „Rys życia ś. p. ks. Pawła Gienjusza" (Warszawa, 1854).

Gieralt, *Gerald, (Ośmioróg, Osmoróg, Osmarog, Osmarany, Rogów)*, herb: W polu czerwonem, między 4-ma kulami zielonemi lub złotemi — krzyż srebrny z rozdartemi ramionami. U szczytu—cietrzew. Jeden z najstarszych herbów.

Geralt.

Gierałtowski.

Gierałtowski *v. Jastrząb* odm., herb: W polu błękitnem, między ocelami podkowy srebrnej — krzyż kawalerski. U szczytu jastrząb szary.

Gieranowskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Wileńskiem, powiecie Oszmiańskim, o $6\frac{1}{2}$ mil od Oszmiany. Głównie składało się z dwu miasteczek, niedaleko od siebie położonych, Gieranojny i Lipniszki z zamkami, oraz z dóbr Niehniewicze, Zdziłów i Wossokno. Po śmierci ostatniego z rodziny Gasztoldów, Stanisława, w r. 1542 dobra te podług praw krajowych, zamieniły się z dziedzicznych na królewskie. Na sejmie r. 1670 stany Rzpltej przeznaczyły całe to starostwo ze wszystkiemi dochodami na utrzymanie artylerji W. Ks. Litewskiego i zaopatrywanie arsenału wileńskiego, w czasie zaś pokoju dochody z niego miały być także obracane na fortyfikacje zamku Wileńskiego. W r. 1623 posiadał toż starostwo Hieronim Piasecki, pisarz polny W. Ks. Litewskiego. Podług spisów zaś podskarbińskich, składało w r. 1569 dobra stołowe królewskie.

Gierczyński *v. Gieralt* odm., herb: W polu błękitnem między 4-ma złotemi kulami — krzyż srebrny z rozdartemi ramionami. U szczytu — cietrzew. Labry błękitne, podbite srebrem.

Gierczyński.

Gierdziejewski Ignacy, malarz, * 1826 roku w Warszawie, † 1860 roku tamże. Po śmierci ojca, byłego wojskowego polskiego, w młodym jeszcze wieku sam sobie pozostawiony, wszystko też winien był sobie. Czas jakiś kształcił się w warszawskiej szkole sztuk pięknych; następnie wyjechał dla nauki do Drezna, gdzie utrzymywał się z rysowania szkiców. Bieda zmusiła go do powrotu 1854 r. Przy pomocy prywatnej wyjechał wreszcie 1857 do Rzymu, gdzie zwrócił się do przedmiotów religijnych. **G.** posiadał talent wyższy, pełen fantazji i niepospolitej twórczości. Ale ta fantazja była powodem, że jego utworom brak zwykle wykończenia. Oprócz kilku pięknych obrazów olejnych, zostawił mnóstwo drobnych szkiców i rysunków, znajdujących się w zbiorach prywatnych a świadczących o wysokich zdolnościach artysty. Największy wpływ na niego wywarli malarze niemieccy Bonawentura Genelli i Maurycy Schwind; mimo to **G.** pozostał malarzem narodowym i czerpał pomysły z tematów ludowych. Pozostawił: „Dżuma i topielec"; „Strachów żadnych się nie lękaj"; „Twardowski, rozmawiający z djabłem"; „Bolesław Śmiały i duch św. Stanisława"; „Rzeź"; „Śmierć Baryczki"; „Dante i furje." **G.** był symbolistą przed symbolizmem.

Gierdziejewski Ignacy.

Gierke Otto Fryderyk, prawnik niemiecki, * 1841 r. w Szczecinie, od 1871 profesor w Berlinie, od 1872 we Wrocławiu, od 1884 w Heidelbergu. Głównem jego dziełem jest „Das deutsche Genossenschaftsrecht" (Berlin, 1868—81, t. 3) i kilka pism mniejszych. W 1887 powołany na profesora uniwersytetu berlińskiego, napisał: „Die Genossenschaftstheorie und die deutsche Rechtsprechung" (1887); „Personengemeinschaften und Vermögensbegriffe" (1889).

Gierlach, najwyższy szczyt w paśmie Tatr, także *Garłuchem* lub *Garłuchowskim* zwany, niem. *Gerlsdorfer Spitze*, węg. *Gerlach falvicsúcs*, leży na południowej stronie głównego grzbietu Tatr i ma 2,662 metry wysokości.

Giermek (armiger, Knapp v. Jungherr, damoisel). Za istnienia rycerstwa w średnich wiekach obowiązek **G.** i pazia, zastępował dla ludzi wojennego rzemiosła wszelki inny rodzaj wychowania i szkoły. Chłopiec, od lat 7 zwykle, szedł na dwór zamożniejszych, np. w Hiszpanji do Toledo (za Westgotów), u Franków za Karola W. na jego dwór, do Berangerów w Barcelonie, Hohenstaufów w Szwabji, Babenbergów w Austrji, do landgrafa w Turyngji i t. d., i tam jako paź (junkherrchen v. bube, garzuni v. garçon), w osobistej służbie pani i pana, uczył się posłuszeństwa i zręczności, a często od pań brał lekcje wiary i miłości, wszystko to przez opatrzenie i praktykę. W chwilach wolnych od służby osobistej, wprawiał się pod kierunkiem szeneszala w robieniu bronią i koniem, oraz igrzyska wojenne. Z rokiem 14 życia, biało ubrany, z płonącą gromnicą w ręku, u ołtarza odbierał poświęcony miecz, z prawem noszenia rycerskich ostróg i miecza; i odtąd, jako **G.**, poufalszy jest ze swem państwem, choć obecnie ma służbę cięższą: koniuszego, kwatermistrza, szatnego, zbroi dozoruje i wozi ją za rycerzem, którego jest cieniem. (W Niemczech przy wyzwoleniu na **G.** dawano policzek). Po wysłużeniu pewnych lat, uderzeniem miecza **G.** był pasowany na rycerza i przysięgał służyć Bogu, panu „et à sa dame." W Polsce pierwsze ślady tego stanu i obrzędu znajdujemy w opisie Gallusa *łaźni* Chrobrego (Naruszewicz, Szajnocha), oraz w pasowaniu Bolesława III przez ojca, które mylono z obdarowaniem go lennem Szląska przez Wratysława i przez króla Lotara. W Dytmarza i obcych rocznikach są ślady podobne o Bolesławie I. Formy te przetrwały u nas upadek rycerstwa w reszcie Europy, i późniejszy obyczaj trzymania się pańskiej klamki, posyłanie młodzieży na edukację do magnatów, którzy za służbę w końcu ją wyposażali, są żywym objawem germkowstwa, z pierwotnym germańskim odcieniem drużyny (gefolge, np. *albeńczycy* Radziwiłła, *wilki wołczyńskie* Czartoryskiego). Obyczaj ten z jednej strony, przynajmniej równie silnie jak scholastyka i reakcja katolicyzmu, tamował rozwój uniwersytetów; z drugiej zaś wydał charakterystyczną cechę literatury polskiej w ostatnich czasach, t. j. mecenasostwo.

Giers Mikołaj, syn Karola, mąż stanu rosyjski, * 1820 r., † 1895 r. w Petersburgu; pochodzenia szwedzkiego, kształcił się w liceum w Carskiem Siole, w 18 roku życia wstąpił do departamentu dla spraw azjatyckich, w 1841 został konsulem w Bukareszcie, 1849 r. w Siedmiogrodzie, po powrocie stamtąd w 1850 zajął stanowisko pierwszego sekretarza w ambasadzie w Konstantynopolu, następnie dyrektora kancelarji pełnomocnego komisarza w księstwach Naddunajskich. Po wybuchu wojny krymskiej wstąpił do ministerjum sprawiedliwości, stąd 1856 wszedł do rady państwa. W dalszym ciągu zajmował stanowisko konsula generalnego w Egipcie, posła w Teheranie, 1869 w Bernie,

1872 w Sztokholmie; 1875 został pomocnikiem ministra spraw zagranicznych, hr. Gorczakowa, z którego siostrzenicą księżniczką Kantakuzen ożenił się. Po ustąpieniu Gorczakowa 1882 został ministrem spraw zagranicznych, 1885 załatwił zatarg afgański z Anglją i doprowadził do przyjaznych stosunków Rosji z Wielką Brytanją. **G.** był przedstawicielem starej szkoły dyplomatycznej w Rosji, która przy rozwiązywaniu spraw ogólnej światowej doniosłości, szła z Europą zgodnie.

Gierszt.

Gierszt, *Görst, Görscht*, herb: W polu czerwonem — trzy szpady z rękojeściami złotemi, ostrzami do siebie zbliżone. U szczytu trzy pióra strusie.

Gierwinis, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, gm. Lejpuny, zajmujące 10 morgów powierzchni.

Gierymski Maksymiljan, znakomity malarz polski, * 1846, † 1874 w Reichenhall na suchoty. Kończył gimnazjum w Warszawie, gdzie uczęszczał do szkoły rysunkowej (1861). W roku 1867 wyjechał dla kształcenia się w malarstwie do Monachjum i stale przebywał za granicą. Utwory jego znane są więcej na obczyźnie, niż w kraju. Celuje głównie **G.** jako malarz rodzajowy, zapełniający scenę na tle pejzażu postaciami ludzi i zwierząt. Obrazy jego zalecały się przedewszystkiem umiejętnem przedstawieniem życia zewnętrznego w pięknej, plastycznej formie i bardzo były cenione przez krytykę zagraniczną. Z utworów jego najcelniejsze: „Modlitwa Żydów w dzień sabatu," wystawiony 1872 w wiedeńskim Künstlerhauzie i „Kozacy nocną porą przed dworem wiejskim." Z innych prac **G.** wymieniamy: „Pochód kawalerji," „Pochód Kozaków przez miasteczko" i „Ulica w małem miasteczku," „Krajobraz leśny," „Krajobraz wiosenny," „Łazienki," „Teatr w Łazienkach," „Sosny," „Pojedynek Tarły z Poniatowskim," „Powrót Pana Tadeusza," etc. Gierymski należał do szkoły realistycznej, lecz odtwarzał naturę nie jako niewolniczy kopista, lecz jako poeta, umiejący nie tylko patrzeć, lecz i czuć. Por. Antoni Sygietyński „Album braci Gierymskich" (1886); artykuł H. Piątkowskiego w *Tyg. Illustr.* 1899 (tenże autor przygotowuje obszerne studjum o Gierymskim).

Gierymski Maksymil.

Gierymski Aleksan.

Gierymski Aleksander, znakomity malarz polski, młodszy brat poprzedniego, * 1852; kształcił się w warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w Monachjum. W 1860 pomieścił na wystawie warszawskiej: „Z czasów rococo," następnie „Przed pojedynkiem," dalej wykonał: „Małgorzata z Fausta," „Przy lampie," „Scena z Kupca Weneckiego" (obraz nagrodzony na konkursie akademji 1872). Po tym ostatnim obrazie wyjechał z Monachjum na lat kilka do Rzymu, gdzie wykonał: „Gra w mora" i „Rzymska austerja." W r. 1876 przybył do Warszawy i w tym czasie powstały jego: „W altanie," „Na Solcu," „Przekupka pomarańcz," „Trąbki" i in. Obecnie bawi za granicą. Wymalował jeszcze: „Żydzi modlący się nad Wisłą," „Plac Opery w Paryżu," „Plac Maksymiljana w Monachjum." Aleksander **G.** należy do tej samej szkoły, co i brat jego. Obrazy jego cenione wysoko znajdują się przeważnie za granicą. Por. Antoni Sygietyński „Album braci Gierymskich" (1886).

Giese Tydeman, biskup warmiński, ob. Gize Tydeman.

Giesebrecht Fryderyk Wilhelm Benjamin, historyk niemiecki, * 1814 w Berlinie, † 1889; naprzód był nauczycielem przy tamecznem gimnazjum Joachimtalskiem, został w 1857 profesorem historji w Królewcu, skąd w 1862 r. przeniósł się do Monachjum, gdzie jednocześnie został dyrektorem historycznego seminarjum i sekretarzem komisji historycznej, w 1865 podniesiony do stanu szlacheckiego, w 1872 radca tajny i wiceprezydent najwyższej rady szkolnej bawarskiej. Najważniejszem jego dziełem jest „Geschichte der deutschen Kaiserzeit" (5 t., Brunświck, 1855 — 1888), uważane za najcelniejszy w tym rodzaju utwór. Z innych prac jego wymieniamy: „Historję cesarza Ottona II w Rankego „Jahrbücher des deutschen Reichs" (Berlin, 1840); „De litterarum studiis apud Italos primis medii aevi saeculis" (Berlin, 1845); „De Gregorii VII registro emendando" (Brunświck, 1858); „Arnold von Brescia" (Monachjum, 1873). Por. Riezlera „Gedächtnisrede auf Wilhelm von G." (Monachjum, 1891).

Giesebrecht Ludwik, stryj poprzedniego, * 1792, † 1873; był profesorem gimnazjum w Szczecinie, dał się poznać między innemi wybornem dziełem: „Wendische Geschichte" (3 t., Berlin, 1843). Pisał także poezje, jak: „Epische Dichtungen" (1827); „Gedichte" (2 wyd., 1867). Por. Kerna „Ludwig B. als Dichter, Gelehrter und Schulmann" (1875).

Gieseler Jan Karol Ludwik, historyk kościelny, * 1793 w Petershagenie pod Mindenem, † 1854; od 1818 był dyrektorem gimnazjum w Cleve, od 1819 profesorem teologji w Bonn, a od 1831 w Getyndze. Wydał: „Lehrbuch der Kirchengeschichte" (6 t., Bonn, 1855—56) i in. Por. Redepenning „G's Leben und Wirken" (w 5 tomie „Kirchengeschichte G.).

Gieskiet S., oficer wojsk rosyjskich, napisał:

„Wojennyja diejstwia w Carstwie Polskom w 1863 godu“ (Warszawa, 1894).

Giessbach, wodospad w szwajcarskim kantonie Berneńskim, okręgu Interlaken, na północnym stoku góry Faulhorn, 716 metr. nad poz. morza, spada w siedmiu kondygnacjach z wysokości 300 metr. przez piękne, pokryte świerkami skały, wpływa do jeziora Brienz.

Giessen, stolica heskiej prowincji Wyższej Hesji, przy ujściu rzeki Wieseck do Lahn; rezydencja władz prowincjonalnych. Znajduje się tu uniwersytet, założony 1607 przez landgrafa Ludwika V, przy którym jest bogata bibljoteka senkenberska, gimnazjum i szkoła leśna; liczy 23,000 miesz.

Giest (z łac.), zowie się zewnętrzne, często mimowolne poruszenie ciała, szczególnie rąk, które wykonywamy pod wpływem jakiejkolwiek podniety lub uczucia. W sztuce scenicznej i wogóle w każdej deklamacji stosowne użycie giestu jest przedmiotem wielkiego znaczenia, podstawą bowiem jego musi być zawsze prawda i naturalność. — *Giestykulacja* zatem jest to użycie giestów, towarzyszących mowie celem dobitniejszego oddania uczuć i myśli.

Gietańskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomirskim. W r. 1771 było w posiadaniu Ejtmina, który z niego opłacał kwarty złp. 1,821, a hyberny złp. 1,044. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany rzeczypospolitej aż dwie oddzielne komisje wyznaczyły, rozciągając szczególną opiekę nad maloletnią Eufrozyną Tyszkiewiczówną dla zabezpieczenia jej praw majątkowych po jej ojcu Kazimierzu Tyszkiewiczu, staroście gietańskim.

Giewont, szczyt górski w Tatrach nowotarskich, w obrębie wsi Zakopanego, wysoki na 1,900 metrów. W szczycie ma znaczny wyłom, który go dzieli na dwa niedostępne wierzchołki; ku północy przedstawia ścianę pionowo spadającą. Skały skrajne Giewontu od strony polany, zwanej Małą Łąką, nazywają się *Małym Giewontem* albo *Giewoncikiem*, 1,658 metr. wysokości.

Gieysztor ob. Giejsztor.

Giez *(Oestrus)*, rodzaj owadów dwuskrzydłych, z rodziny much, obejmujący owady podobne do muchy bardzo kosmatej, od której różnią się budową pyska; w spoczynku trzyma zwykle skrzydła szeroko rozstawione. Gzy są strasznemi nieprzyjaciołmi wołów, koni, osłów, wielbłądów, reńów, owiec i wielu innych zwierząt ssących, gdyż składają jajka w ich ciele i tem zadają im wielkie męczarnie. Jedne z nich za pomocą łuskowatego świdra przebijają skórę i na dnie rany składają jajka, które wywołują napływ materji, służącej za pokarm gąsienicom, inne przylepiają jajka w pobliżu otworów ciała, przez które gąsienica dostaje się do jam nosowych lub zatok czołowych, albo wewnątrz żołądka. Gąsienice te

Giez konia.

Giez owcy.

są bez nóg, pysk mają uzbrojony brodaweczkami lub haczykami. Najpospolitsze gatunki są: **G.** *owczy (O. ovis)* 10—13 milimetrów długi, brunatny, składa rozwinięte już gąsienice, długości 28 mm., w jamy nosowe owiec, gdzie przebywają przez 9 miesięcy, a następnie wyrzucone zamieniają się na poczwarki w ziemi i po 7 — 8 tygodniach przeobrażają się w owady. **G.** *koński (O. equi, Gastrophilus equi)* składa jajka we włosy konia, a wyrosłe gąsienice przedostają się do kanału pokarmowego, gdzie przebywają przez 10 miesięcy, pijąc krew swego gospodarza. **G.** *wołu (O. bovis, Hypoderma bovis)* składa jaja we włosach bydła, a gąsienice rozwijają się w tkance podskórnej. Do tejże grupy owadów dwu skrzydłych należy mucha *tsetse* (ob.).

Giętkość, rodzaj sprężystości, który się objawia przy zginaniu ciał. Przy zginaniu, włókna ciała na stronie wklęsłej zostają ściśnione, na stronie wypukłej wydłużone, stosują się tu zatem prawa sprężystości, objawiającej się przy wydłużaniu i uciskaniu ciał. Pomiędzy włóknami wydłużonemi a skróconemi musi się znajdować warstwa włókien niezmienionych (neutralnych); kształt tych włókien po zgięciu nazywa się linją sprężystości. Ob. Sprężystość, Wytrzymałość.

Giffard Henryk, inżynier, * 1825; w 17 roku życia wstąpił do biur jednej z dróg żelaznych francuskich, w 1843 zaczął badać żeglugę napowietrzną i w 1852 wzniósł się w górę za pomocą balonu wydłużonego i machiny parowej, co miało umożebnić kierowanie balonem (ob. Balon). Wynalazł injektor, znany pod jego nazwiskiem, do zasilania kotłów machiny parowej, powszechnie używany. Pracował też nad machinami o wysokiem ciśnieniu i nad fabrykacją wodoru. W r. 1867 podczas wystawy powszechnej urządził balon uwiązany *(ballon captif)*, a na większą jeszcze skalę w czasie wystawy 1878, — ten ostatni balon sprzedany został do Anglji. Ogłosił: „Application de la vapeur à la navigation aérienne“ (1851); „Du travail dépensé pour obtenir un point d'appui dans l'air calme ou moyen de l'hélice“ i in.

Giffard Piotr Ludwik, literat francuski, * 1853 około Dieppe. Brał udział w wojnie 1870 r. jako oficer, po wojnie był współpracownikiem *Gaulois*, następnie w *Figaro*, a w 1887 wszedł do redakcji

Pétit Journal jako dyrektor działu informacyjnego, artykuły swoje podpisywał pseudonimem: Jean-Sans-Terre. Napisał: „Le Téléphone expliqué à tout le monde“ (1878); „Les Français à Tunis” (1881); „Les Grands Bazars” (1882) i inne. Oprócz tego napisał dla teatru: „Les Procès de Racine,” „Jonathan” (1879); „Le Mannequin” (1880); „Le Volcan” (1882) i in.

Giffen Robert, statystyk angielski, * 1837 w Szkocji, w 18 roku życia oddany był na naukę do adwokata, ukończył studja uniwersyteckie w Glasgowie, następnie pracował w dziennikarstwie, w 1876 został szefem wydziału statystycznego w ministerjum handlu, 1882 do 1884 był prezesem *Royal Statistical Society*. Oprócz licznych artykułów pomieszczanych w *Daily News*, *Times*, *Globe*, *Economist* i in., napisał: „Stock-exchange securities” (1878); „Essays in finance” (4 wyd., 1886, 2 serja 1886) i „The growth of capital” (1890).

Gifford Wilhelm, poeta i publicysta angielski, * 1757 w Ashburton w Devonshire, † 1826; był naprzód chłopcem okrętowym, potem uczniem szewckim, w końcu wziął się do nauki i podczas rewolucji francuskiej redagował czasopismo *The Anti-Jacobin*. Około 1809 założył przeciwko wigowskiemu „Edinburgh Review,“ pismo perjodyczne *Quarterly Review*, którem kierował do r. 1824, jako zawzięty przeciwnik demokracji. Szczegóły ze swej młodości podał w przedmowie do swego tłómaczenia Juwenalisa. Jako poeta dał się poznać utworami satyrycznemi, w których ujawnił prawdziwy talent.

Gifford Sandford, malarz amerykański, * 1823, † 1880. Malował głównie krajobrazy: „Puszcza,“ „Zbliżanie się burzy,“ „Quebel,“ „Mount Washington“ i in.

Gifford Robert, malarz amerykański, * 1840 w Massachusetts, kształcił się w New-Yorku, odbył wiele podróży, w 1878 został członkiem akademji. Z prac jego na wyróżnienie zasługują: „Scène à Manchester“ (1867); „La Montagne Hood dans l'Orégon” (1870); „La Corne d'Or“ (1873); „Caravanne egyptienne“ (1876); „Le Pêcheurs de balaines“ i in.

Gig, w Anglji, powóz otwarty, dwukołowy, często z tylnem siedzeniem dla służącego. — Na okrętach łódź przeznaczona dla kapitana.

Giganci (greck. *Gigantes*), w mitologji greckiej ród olbrzymów; podług Hezjoda występują oni jako istoty boskie, jako synowie Gei. Zaopatrzeni w błyszczące zbroje i potężne oszczepy, powstali przeciwko Zeusowi i innym niebianom i Olimp usiłowali zdobyć. Z pomocą Herkulesa bogowie zwyciężyli, a Giganci poginęli, zasypani wulkanicznemi wyspami. Poeci niejednokrotnie opiewali tę walkę. Szczególnie odznaczali się między **G.** Enkelados (Enceladus), pogrzebany na Sycylji, Porfirjon, zwany królem **G**-ów, Alkioneus (ob.). Wspaniałą płaskorzeźbę, wyobrażającą ową walkę (gigantomachję) widzieć można na ocalałym fryzie z ołtarza Pergamona (w muzeum Berlińskiem). Por. Koeppe „De Gigantomachiae in poeseos artisque monumentis usu“ (Bonn, 1883); M. Mayera „G. und Titanen“ (Berlin, 1887).

Walka Gigantów.

Gigioli, *Ghigiotti*, herb: W polu błękitnem — na drzewie ptak. Nad hełmem korona. Nobilitacja z 1768 r.

Gigioli.

Giglio, wyspa na morzu Tyreńskiem, o 15 klm. na zachód od półwyspu Monte Argentario położone, posiada 21 klm. kw. powierzchni i 2,200 mieszk.

Giglioli Henryk Hillyer, zoolog, * 1845 w Londynie, kształcił się w Genui i Pawji, w 1864 powołany został na profesora historji natur. do Casal Monferrato, w 1870 do Instituto di studi superiori we Florencji. Napisał: „Note intorno alla fauna vertebrata dell' oceano“ (1870): „I Tasmaniani“ (1871); „Studii craniologici sui cimpanze e altre scimmie“ (1872); „Ricerche intorno alla distribuzione geografica dei vertebrati“ (1875); „Pelagos. Saggio sulla vita e sui produtti del mare“ (Genua, 1884); „Manuale di geologia. Vertebrati“ (1886); „Resoconto della inchiesta ornitologica in Italia“ (1889—1891) i in.

Gigot Albert, publicysta francuski, * 1835, kształcił się w Paryżu, został adwokatem w 1861, był współpracownikiem *Gazette de France* i *Correspondant*. W 1877 został prefektem policji. Napisał: „La Pologne en 1859;“ „La Vérité italienne au moyen âge“ (1859); „M. de Tocqueville“ (1861); „La Democratie autoritaire aux Etats-Unis“ (1885) i przełożył z angielskiego „Les Questions constitutionelles de M. Gladstone“ (1880).

Gigoux Jan Franciszek, malarz francuski i litograf, * 1808 w Besançon, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Paryżu, jako malarz odznaczał się poprawnym rysunkiem i świetnym kolorytem. Szczególnie uprawiał malarstwo historyczne i rodzajowe. Wykonał: „Komunję Leonarda da Vinci,“ „Kleopatra,“ „Św. Genowefa“ (1840); „Chrzest króla Klodoweusza,“ „Pokutująca Magdalena,“ „Żydzi na puszczy“ (1856) „Napoleon I przed bitwą pod Austerlitz“ (1857); „Chrzest Chrystusa,“ „Ucieczka do Egiptu,“ „Pierwsze marzenie“

(1867); „Młodość Ruytera“ (1877); „Leniwy“ (1883); „Ostatni dzień Joanny d'Arc w Domrémy“ (1886); „Źródła Loary“ (1888); „Wiosna“ (1890). Z portretów jego najlepsze: Generała Józefa Dwernickiego (w muzeum luksemburskiem), Karola Fourrier, Delaroche'a, Delacroix, Johannot, pani Balzac, margrabiny Saavedra, Juljusza Simona i in. Napisał „Causeries sur les artistes de mon temps“ (1885), † 1894.

Gihon, ob. Amu-Daria.

Gijon, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Oviedo, nad brzegami oceanu Atlantyckiego; ma 36,000 miesz. i wygodny port, oraz fabryki tytuniu i szkła.

Gil *(Luxia, Pyrrhula)*, rodzaj ptaków z rzędu śpiewających, z rodziny łuszczaków *(Fringillidae)*. **G.** *pospolity (P. vulgaris)* żyje w lasach sosnowych Europy północnej i ma dziób bardzo krótki, sklepisto wypukły, ze szczytem na czoło zachodzącym i końcem szczęki zakrzywionym, dłuższym od żuchwy; nogi krótkie, dosyć szczupłe; skrzydła mierne, z czwartą lotką najdłuższą; ogon nadmierny, równo kończysty, lub słabo wycięty. Głowę ma czarną, wierzch ciała popielaty. Długość jego wynosi 15—18 cm., zamieszkuje całą Europę do 65° szer. płn., przebywa szczególnie w lasach obfitujących w jarzębinę i kalinę. Nieco większy jest gatunek *P. rubicilla*. **G.** naśladuje dobrze usłyszany świst i stąd jest ulubionym ptakiem pokojowym.

Gil.

Gil Wincenty, ojciec teatru portugalskiego, * około 1470. Pierwotnie prawnik, porzucił ten zawód i oddał się wyłącznie literaturze, a mianowicie poezji dramatycznej. Dwór królewski, dla którego najwięcej pracował, zachwycał się jego utworami. Mimo to jednak umarł **G.** w niedostatku 1556 czy 1557.—Jego syn *Ludwik* zebrał niektóre prace ojca, złożone z 17 autos, 3 komedji, 10 tragikomedji i 12 żartobliwych sztuk i wydał je w Lizbonie (1 tom, 1562). Prace jego, zwłaszcza farsy *(farsas)*, będące podstawą portugalskiej komedji narodowej, słusznie uważane są za wzór portugalskiej poezji dramatycznej. Inkwizycja zawzięcie je tępiła, tak, że dziś należą do rzadkości. Erazm Rotterdamczyk ogłosił **G.** za najznakomitszego dramatyka swego czasu. Por. Schack „Geschichte der dramat. Literatur und Kunst in Spanien“ (Berlin, 1845).

Gila, rzeka w południowej części Stanów Zjednoczonych północnej Ameryki, bierze początek w górach Miembres Mountains, i ubiegłszy 930 klm., wpada do rz. Colorado.

Gilakowie, plemię mieszkające na Sachalinie i na wybrzeżu wschodnio-syberyjskiem nad ujściem Amuru, liczy około 8,000 głów. Są to zapewne szczątki Ajnów, którzy z tych okolic usunięci zostali na wyspy bardziej południowe. Mandżurowie nazywają ich *Chedsza* lub *Fiaka*, sami zaś nazywają siebie *Manguni*, t. j. ludźmi rzecznymi. Są wzrostu miernego, barwy brunatnej, włosy czarne splatają w warkocz. Karmią się głównie rybami, chaty budują z desek sosnowych, a kilka takich chat składa się na wioskę.

Gilan, prowincja perska na południowo-zachodniem wybrzeżu morza Kaspijskiego, obejmuje około 11,000 klm. kw. przestrzeni i liczy do 250,000 miesz.

Gilbert Gabrjel, poeta francuski XVII wieku, w poezji dramatycznej poprzednik Corneille'a i Racine'a, sekretarz księżny Rohan, następnie rezydent królowej szwedzkiej Krystyny przy dworze francuskim; próbował sił swoich we wszystkich rodzajach poezji, szczególny talent objawiał w rodzaju retoryczno-patetycznym. Jakkolwiek prace jego są dziś zapomniane, zawierają jednak wiele miejsc pięknych, z których korzystali tak Corneille, jak i Racine. Zostawił **G.** 15 utworów scenicznych.

Gilbert Mikołaj Józef Wawrzyniec, poeta francuski, * 1751 w Fontenoi-le-Château w Lotaryngji; posiadał rzeczywisty talent i celował szczególnie w satyrze, tak, że nie bez słuszności nazwano go francuskim Juwenalisem. Występował zawzięcie przeciwko encyklopedystom, † 1780 ubogi i opuszczony prawie w obłąkaniu. Z poezji **G.** najcelniejsze są: „Le début poétique“ (1771); „Le carnaval des auteurs” (1773); „Le XVIII siècle, satire à M. Fréron” (1775) i t. d. Jego oda „Le poète mourant” należy do najpiękniejszych klejnotów francuskiej liryki. Dzieła jego były wielokrotnie wydawane, a najlepszą ich edycję dał Mastrella (Paryż, 1822, nowe wyd., 1859). Por. De Puymaigre „Poètes et romanciers de la Lorraine” (Metz, 1848).

Gilbert Wiljam, romansopisarz angielski, * 1804, † 1889. Był urzędnikiem Kompanji indyjskiej, potem studjował medycynę, wreszcie oddał się piśmiennictwu. Napisał: „De profundis” (1864); „The Goldsworthy family“ (1864); „The magic mirror” (1866); nowelle: „Doctor Austin's guests” (1866); „The wizard of the mountain” (1868); „The masherwoman's foundling” (1867); „Sir Tomas Brauston“ (1869); „King George's widdy“ (1869); romans historyczny „The inquisitor“ (1870); „Martha“ (1871); „The landlord of the Son“ (1871); „Clara Levesque“ (1872) i in.

Gilbert Jozue, malarz angielski i pisarz, * r. 1814 w Rotherham, wielk. ks. York, kształcił się w akademji londyńskiej, malował naprzód portrety, następnie przerzucił się do studjów artystyczno-literackich. Napisał: „Art, its scope and purpose“ (1858); „Art and religion“ (1871);

„Landscape in art before Claude and Salvator“ (1885) i z Churchillon „Excursion among the dolomite mountains“ (1864).

Gilbert Franciszek Ambroży, rzeźbiarz francuski, * 1816, † 1891. Między 1837 a 1847 wystawiał tylko biusty i medaliony. Dopiero w r. 1848 wystawił większą pracę, płaskorzeźbę p. t. „Mort de Dumée.“ Niezadługo potem podjął się reparacji rzeźb w kościele katedralnym w Reims, nad czem przez długie lata pracował. W r. 1855 wykonał piękny serwis stołowy. Oprócz bardzo wielu prac w kościołach, zamkach i pałacach wykonał z marmuru posąg „La Résignation.“

Gilbert John, malarz angielski, * 1817, † 1897, samouk, tworzył naprzód akwarele, następnie obrazy olejne. Z płócien jego ważniejsze: „Don Quichotte i Sancho-Pansa,“ „Wychowanie Gil Blasa,“ „Zamordowanie Tomasza Beketa,“ „Rubens i Teniers,“ „Wkroczenie Joanny d'Arc do Orleanu“ i in. Nadto ilustrował Don Kiszota, Gil Blasa, Tristrama Shandy i Szekspira.

Gilbert Jan Tomasz, erudyta irlandzki, * 1829 w Dublinie, był profesorem archeologji w akademji w Dublinie, dyrektorem galerji narodowej i konserwatorem bibljoteki narodowej w Dublinie. **G.** zasłużył się bardzo badaniami nad celtyzmem. Napisał: „Hist. of the Cyty of D.“ (1854—59); „Hist. and municipal doc. of Irer.“ (1870); „History of affairs in Ireland 1641—1652“ (1879—1881). Oprócz tego wydał narodowe manuskrypta irlandzkie 1884 i kalendarz archiwistów Dublina 1890.

Gilbert Wiljam Schwenck, komedjopisarz i wodewilista angielski, * 1836 w Londynie, † 1890 tamże; studjował prawo i został adwokatem, następnie oddał się pracy literackiej. Napisał: „Dulcamara“ (1866); „An old score,“ „The princess,“ „The palace of tiuthi,“ „Ages ago,“ „Happy Arcadia,“ „Randall's thumb,“ „Pygmalion and Galatea,“ „The wicked world,“ „Broken hearts;“ dramaty: „Charity,“ „Sweet-hearts;“ nadto: „Gretchen“ libreta do oper komicznych „Her Majestys ship Pinafore,“ „The pivates of Penzanse,“ „Patience,“ „The Mikado.“ Był także spółpracownikiem pism humorystycznych.

Gilbert Otto, historyk niemiecki, * 1839, studjował filologję i historję w Getyndze, w r. 1867 był nauczycielem gimnazjalnym w Hameln, 1886 bibljotekarzem i profesorem w uniwersytecie greifswaldzkim, 1891 nadbibljotekarzem tamże. Napisał: „Die Festzeit der attischen Dionysien“ (Getynga, 1872); „Rom und Carthago in ihren gegenseitigen Beziehungen 241 — 218 v. Chr.“ (Lipsk, 1876); „Geschichte und Topographie der Stadt Rom im Altertum“ (3 t., 1883—90); „Die Fragmente des Coelius Antipater“ (1879).

Gilbert-Martin Karol, rysownik i dziennikarz francuski, * 1839, w r. 1867 był założycielem pisma satyrycznego illustrowanego p. t. *Le Philosophe*. Pismo to niedługo istniało. W r. 1877 **G.** założył pismo polityczne p. t. *Le Bordelais*, w którym wyszedł jego monolog „Son vieux père“ (1889). W r. 1873 wydał tom poezji zatytułowanych „Les Calvaires;“ wielkie powodzenie miały jego karykatury, wychodzące w założonym przez **G.** Don Kiszocie.

Gilbert Gustaw, historyk niemiecki, * 1843 w Rätzlingen, w hr. hanowerskiem, brat Ottona, studjował filologję i historję w uniwersytecie getyngeńskim, lipskim i berlińskim, w 1871 został nauczycielem gimnazjalnym w Gotha; napisał: „Studien zur altspartanischen Geschichte“ (Getynga, 1872); „Beiträge zur innern Geschichte Athens im Zeitalter des Peloponnesischen Kriegs“ (Lipsk, 1877); „Handbuch der griechischen Staatsaltertümer“ (2 t., 1881—85).

Gilbert de la Porée *(Porretanus v. Pictaviensis)*, rodem z Poitiers, uczeń Bernarda z Chartres i innych, a sam nauczyciel Ottona z Freisingen (ob.), † 1154, komentował Pseudo-Boethiusa „De trinitate“ (w dziełach Boethiusa, Bazylea, 1570) i na zasadzie określenia Arystoteleso-Boecjuszowskiego co jest *universale* (quod natum est de pluribus praedicari), wprowadził tak zwane *formae nativae*, przez Jana z Salisbury oddane po grecku przez *ejdos* (kształt, forma), i w związku z tym odróżnia w wyrazie *substantia* byt i formy, które wszakże istnieją tylko w połączeniu (concretae). Bóg jest czystą formą bez materji, w której prototypy ciał (corporum exemplaria) są zawarte, jako odwieczne formy bezcielesne. Gilbert, podobnie jak Augustyn, Abelard i Otto z Freising, odrzucał możność stosowania do Boga jakiejbądź kategorji, i nauczał, że Deus w 3 osobach, będących tylko atrybutami, stanowi *deitas v. divinitas*. Na soborze w Reims 1148 roztrząsano tę kwestję, a Bernard z Clairveaux odrzucił tę różnicę. Pismo Gilberta „De sex principiis“ (osobno, Lipsk, 1507) traktuje o ostatnich *kategorjach* (ob.); jego poglądy podzielał Albertus Magnus. Gilbert z Piotrem z Poitiers, Abelardem i Piotrem Lombardem zasłużyli sobie u mistyków klasztoru z St. Victor nazwę *quatuor labyrinthi Franciae*, że przejęci duchem Arystotelesa, z lekkością scholastyczną traktowali tajemnice Trójcy i wcielenia. Pisał o **G.** Lepsius w encyklopedji Erscha i Grubera.

Gilberta wyspy, grupa 16 wysp koralowych w Polinezji, położonych po obu stronach równika, mających około 35,000 m. i kilka wygodnych portów. Południowa część tych wysp znaną jest także pod nazwiskiem *wysp Kingsmill*. Wyspy te od 1792 pozostają pod protektoratem Anglji.

Gil Blas, tytuł słynnej powieści Lesage'a (ob.).

Gilbieć, jezioro w Król. Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Kalwaryjskim, w gminie Bułchakowsk, nad rz. Kirsną, zajmuje przestrzeń morgów 12.

Gilda (z niem. Gilde), właściwie cech, czyli *bractwo* kupieckie. Sama instytucja powstała z urządzenia, sięgającego jeszcze czasów pogań-

skich, a stanowiącego związek, wspólnym kosztem biesiadujący. Stąd nazwa: *gilda*, pochodna, podług jednych, od starogermańskiego czasownika: *geldan*, *gyldan*, *gelden* (płacić), a podług innych, od wyrazów: *gield*, *gildi kelt*, oznaczających pogańską ofiarę, z którą biesiada była połączona. Takie gildy, jako związki ochronne, były pierwszemi stowarzyszeniami, które miały charakter zarazem religijny, obyczajowy i polityczny. W swej pierwiastkowej postaci były one zjawiskiem germańskiem, które przeszło później do innych ludów. *Gildy rękodzielniczo-handlowe* powstały później pod wpływem średniowiecznego cechowego ustroju, a wśród nich szczególne znaczenie pozyskały *gildy kupieckie*, będące korporacyjnemi stowarzyszeniami kupców. Utrzymały się one do końca zeszłego wieku, nawet po części do początku bieżącego, a w swej szczątkowej formie, jako zreformowane już zgromadzenia kupców, tu i owdzie istnieją do tej chwili. Gildy kupieckie nazywano w Polsce *konfraternjami*, albo bractwami kupieckiemi (które otrzymały przywileje od książąt Mazowieckich), ale zarazem w pospolitej mowie, była w użyciu i nazwa *gilda*, z której potem wytworzył się wyraz *giełda*, obecnie stosowany już do urządzenia o specjalnym charakterze (porówn.). Był także w użyciu i zepsuty wyraz *gałda*.—*Gildą* (albo *gildją*) w szczególnem znaczeniu nazywają się opłaty podatkowe za prawo handlu i przemysłu, które wprowadzone zostały z prawodawstwa podatkowego, w cesarstwie obowiązującego, do Królestwa w r. 1851 w miejsce poprzednich opłat konsensowych. Oczywiście i tu nazwa *gilda* pośrednio wyprowadzona jest z dawnych gild, jako stowarzyszeń kupieckich, co wskazuje fakt, że kupcy, opłacający ten rodzaj podatków, obowiązkowo należeć muszą do zawodowych korporacji kupieckich (w Cesarstwie „towarzystw", u nas—„zgromadzeń kupców"). *Opłata gildyjna* nadaje też pewne przywileje stanowe. Zarazem ze względu na tę opłatę kupcy dzielą na gildyjnych (kupców I-ej i II-giej gildy), oraz niegildyjnych (płacących niższe podatki). W 1899 weszła w życie w całem państwie nowa ustawa podatkowa dla przedsiębierstw handlowych i przemysłowych, która dawne opłaty gildyjne zniosła, ale utrzymała zasadę kupców gildyjnych (dwóch kategorji) i niegildyjnych; do pierwszych, korzystających z pewnych przywilejów stanowych, należą płatnicy kilku klas najwyższych podatków.

Gildas, z przydomkiem *Sapiens* (mądry), najdawniejszy dziejopisarz Brytonów, * 516, † 570, napisał około 560 w języku łacińskim dzieło p. t. „Historia de excidio Britanniae" (wydane przez Stevensona w Londynie 1838).

Gildemeister Otto, pisarz niemiecki, * 1823 w Bremen, od 1850 redaktor główny bremeńskiej *Weserzeitung*, 1851 sekretarz senatu, od r. 1857 jego członek, był od 1871 — 87 z małemi przerwami burmistrzem w mieście rodzinnem, od r. 1867—90 reprezentował swoje miasto w radzie związkowej. Przełożył dzieła lorda Byrona (3 wyd., 6 t., 1877), niektóre utwory Shakespeare'a (wydanie Bodenstedta, 1867 i 1890) i tegoż „Sonety" (1871 i 1876), oraz Arjosta „Rolanda szalonego" (1882) i „Boską komedję" Dantego (2 wyd., Berlin, 1891).

Gilead, pasmo gór i okolica, będąca w posiadaniu dawnych Izraelitów na wschód od Jordanu, z wybornemi pastwiskami (balsam **G.**), zamieszkana przez pokolenia Rubena, Gada i Manassesa.

Giles Ernest, podróżnik australijski, † 1897; przedsięwziął w latach 1872, 73, 74 i 75 cztery ekspedycje, celem zbadania zachodniej części Australji. Podróże te dokonane były z niesłychanym mozołem i okazały, że zachodnia Australja jest krajem bezwodnym, pustym. Następnie osiadł w Melbourne. Ogłosił: „Geographical travels in Central-Australia" (1874); „The journal of a forgotten expedition" (1880); „Australia twice traversed" (2 t., 1889).

Gilewski Karol, lekarz, * w Czerniowicach 1832, † 1871 w Krakowie. Medycynę studjował w Wiedniu i został tam asystentem kliniki lekarskiej Oppolzera. W 1861 otrzymał w Krakowie katedrę medycyny sądowej i policji lekarskiej, w r. zaś 1865 zajął po Dietlu katedrę kliniki lekarskiej, 1869 został dyrektorem zakładów klinicznych, 1870 r. dziekanem wydziału lekarskiego. Jako lekarz dał dowody wielkiej zdolności i poświęcenia w praktyce chirurgicznej i operacyjnej. W ostatnich chwilach życia imię jego stało się także głośne z powodu śmiałego wystąpienia, w czasie prelekcji, przeciw dogmatowi nieomylności papieskiej. Napisał wiele rozpraw po niemiecku i po polsku (ostatnie w krak. *Przeglądzie lekarskim* od 1864).

Gilgal, równina w ziemi Chananejskiej, pomiędzy Jordanem a Jerychem, pierwsze obozowisko Izraelitów za czasów Jozuego, następnie miasto.—**G.** m. w Judei, w równinie Sarońskiej.

Gilge, prawa odnoga rzeki Niemna, która, oddzieliwszy się od głównego koryta pod Tylżycą, wpada poniżej wsi *Gilge* do zatoki Kurońskiej.

Gilgit, kraj w południowo-zachodniej części Kaszmiru, na południe Karakorum, obejmuje 1500—1800 m. nad p. m. wzniesioną dolinę po obu stronach rzeki **G.** i ma 9,273 klm. kw. (168 mil kw.) obszaru, liczy 26,000 m. wyznania mahometańskiego. Miasto gł. **G.,** 1531 m. nad p. m., liczy 200 domów.

Gilibert Jan Emanuel, przyrodnik, * 1741 r. w Lionie, † 1814. W Montpellier uzyskał stopień doktora medycyny, a polecony Antoniemu Tyzenhauzowi, poskarbiemu litewskiemu, do założonej przez niego początkowej szkoły lekarskiej w Grodnie na profesora medycyny, chirurgji i historji naturalnej, przybył na Litwę w r.

1776 i przez lat 5 zajmował się gorliwie obowiązkami profesora. Następnie powołany do Wilna na takąż katedrę, dwa lata tu tylko bawił, albowiem w 1783, uniknąwszy szczęśliwie trucizny, zadanej mu przez Francuza Bertuc, który żonę jego uwieść pragnął, znicchęcił sobie to miasto i powrócił do Francji, gdzie po rozmaitych kolejach został w końcu profesorem historji naturalnej w szkole centralnej. Zasłużył się jako sumienny profesor i gorliwy zbieracz płodów natury na Litwie. Dzieła jego są: „Flora Lituanica inchoata, seu enumeratio plantarum, quas circa Grodnam collegit et determinavit J. E. G. i t. d." (Grodno, 1781, i dalszy ciąg Wilno, 1782), „Indagatores naturae in Magno Ducatu Lithuaniae, seu opuscula varii argumenti, quae historiam animalium, vegetabilium in M. D. Lit. et morborum, quibus in hac provincia homines vel maxime obnoxii sunt, illustrare possunt" (Wilno, 1787); „Exercitium botanicum in Schola Universitatis Vilnensis habendum. Enumeratio methodica plantarum" (1782); „Anarchie médicale" (1772, 3 t.); „C. Linnaei systema plantarum Europae" (1785, 4 t.); „Histoire des plantes d'Europe" (1798, w 2 t.); „Demonstrations élémentaires de botanique" (1787, 3 t.); „Le médecin naturaliste" (1800); „Calendrier de Flora pour l'an 1778 autour de Grodno et 1808 autour de Lyon" (1809).

Gill William James, podróżnik, * 1843 w Bangalor, w angielsko-indyjskiej prezydenturze Madras, † 1882, w 1864 został oficerem inżynerji w armji angielsko-indyjskiej, w 1873 ustąpił ze służby w stopniu kapitana i poświęcił się wyłącznie badaniom naukowym. W 1873 zwiedził z Bakerem Persję północną i rosyjsko-perskie kraje pograniczne, w 1877 Szanghai i Bhamo i ogłosił: „The river of Golden-Sand" (nowe wyd., 1883, 2 t.). Po wybuchu wojny egipsko-angielskiej udał się z profesorem Palmerem na półwysep Sinai w celu powstrzymania Beduinów od napadu na kanał Sueski, ale napadnięty pod Kala-at-en-Nachl, został z towarzyszem swym zamordowany.

Gill Dawid, astronom, * 1843 w Aberdeen, pracował w zakładzie zegarmistrzowskim swego ojca, a w 1872 objął zarząd zbudowanego przez siebie dla lorda Lindsey obok Aberdeen obserwatorjum. W 1874 oznaczył paralaksę słońca przy pomocy pomiarów heljometrycznych, 1877 oznaczył paralaksę słońca, w 1879 został dyrektorem obserwatorjum na przylądku Dobrej Nadziei i zajął się badaniem nieba półkuli południowej, w szczególności zaś sporządzeniem kart fotograficznych i katalogu gwiazd aż do bieguna południowego. Ogłosił: „Cape photographic Durchmusterung" (3 t., 1896) i in.

Gill (wym. *dżill*), najmniejsza angielska miara objętości, ob. Angielskie miary i wagi.

Gille Filip, dramaturg francuski i publicysta, * 1831 w Paryżu, był naprzód rzeźbiarzem i wystawiał swe dzieła w „Salonie". Z licznych prac jego dramatycznych wymieniamy: „Le 30 millions de Gladiator" (z Labichem, 1875); „Les charbonniers" (1877, muzyka Costé, opera); „Jean de Nivelle" (1880); „Lakmé" (1883, obie z Gondinetem, muzyka Délibès); komedje: „Le mari à Babette" (1881); „Ma camarade" (1881), obie z Meilhac'iem; „Camille" (1890). Nadto ogłosił poezje okolicznościowe: „L'herbier" (1887) i „La bataille littéraire", szereg artykułów o najnowszych utworach literackich, której to pracy tom (1889) pierwszy obejmuje czas od 1875 do 1878, epokę najgorętszej walki z naturalizmem.

Giller Agaton, historyk, literat i publicysta, * 1831 w Opatówku pod Kaliszem, kształcił się w Krakowie, przebywał dłuższy czas na Syberji, następnie brał udział w wypadkach 1863, schronił się za granicę i przebywał w Paryżu, od 1878 przez pewien przeciąg czasu był bibljotekarzem muzeum w Raperswilu, poczem osiadł w Galicji; † 1887 w Stanisławowie. Napisał: „Podróż po Syberji" (2 t., Lipsk, 1866); „Opis krainy Zabajkalskiej w Syberji" (t. 3, Lipsk, 1867) wyjątki drukowała „Bibljoteka Warszawska"; „Zbiór wspomnień i pamiętników" (Paryż, 1868); „O serwilizmie i serwilistach" (Bruksella, 1879); „O życiu i pracach F. H. Duchińskiego" (Lwów, 1885); „Historja powstania polskiego r. 1863" (Kraków, 1881, t. 3). W r. 1862 był redaktorem *Czytelni Niedzielnej*.

Giller Stefan, brat poprzedniego, * 1833, drukował niektóre swoje poezje w rozmaitych pismach perjodycznych, pod imieniem Stefana z Opatówka. Większych rozmiarów poemat jego p. t. „Krótkie curriculum vitae Matyjasza, co zwan był Kobeźnikiem na wilczej ustroni, wedle słów pewnego starego tradytora w rym ujęte i światu przedstawione", wyszedł w Poznaniu 1861; „Na cześć Kopernika"; „Drogi nowe" (1877).

Gillies Jan, historyk angielski, * 1747 w Brechin, w hrabst. szkockiem Angus, od 1794 królewski historjograf, † 1836. Główne jego dzieło jest: „History of ancient Greece and its colonies and conquests" (Londyn, 1786, 6 wyd., 1820), do którego dołączył ostatnią swoją pracę „History of the world from the reign of Alexander to that of Augustus" (2 t., Londyn, 1807—10).

Gillis James, astronom, * 1811 w Georgetown pod Washingtonem, † 1865, wszedł 1827 do marynarki Stanów Zjednoczonych, został 1837 nadinspektorem składu map, wyjednał 1842 założenie w Washingtonie instytutu zwanego *Naval observatory* i w latach 1849—52 przewodniczył wyprawie astronomicznej do Chili, aby z wyznaczeń mikrometrycznych różnic położenia Wenery w pobliżu stanowisk wyznaczyć paralaksę słońca; wyprawa nie osiągnęła zamierzonego celu, jednak skłoniła G. do wystawienia obserwatorjum w St. Jago; rezultaty swych obserwacji ogłosił G. w „Naval expedition to the southern

hemisphere“ (6 tomów, 1855—59). Od 1861 był dyrektorem morskiego obserwatorjum w Waszyngtonie.

Gillray Jakób, * 1757 w Chelsea, znakomity rysownik angielski, karykaturzysta i miedziorytnik, † 1815 w Londynie. Pracami swemi zjednał sobie europejską sławę. Głównym przedmiotem jego niezrównanych karykatur byli Francuzi (Napoleon i jego orszak i t. p.) i stanowią one to, co Anglja posiada najlepszego w tym rodzaju. Liczba jego rycin satyrycznych dochodzi do 200. Po jego śmierci wyszły: „The caricatures of G. with historical and poetical illustrations“ (Londyn, 1815—26 z tekstem Th. Wrighta 1849—50 i 1874).

Gilly, gmina w belgijskiej prow. Hainaut, okr. Charleroi, posiada pokłady węgla kamiennego, huty szklane, fabryki żelazne, oraz 20,500 miesz.

Gilly Jan Ludwik Antoni Alfred, prałat francuski, został 1833 doktorem teologji i profesorem Pisma Świętego w seminarjum w Nîmes, gdzie później był dyrektorem, w 1889 został biskupem. Napisał: „La science du langage“ (1865); „Précis d'introduction générale et particulière à l'Ecriture sainte“ (1868); „Notions élementaires sur l'Ecriture sainte“ (1879); „La Sainte Messe expliquée“ (1889). Z hiszpańskiego przetłómaczył: „La Montée du Carmel et de la Nuit obscure de l'âme“ (1865).

Gilm zu Rozenegg Herman von, poeta niemiecki, * 1813 w Voraarlbergu, † 1864 jako sekretarz namiestnictwa w Linzu. W poezjach swych okazuje się pełen natchnienia i miłości dla kraju rodzinnego, wolnomyślny w poglądach politycznych i religijnych. Szczególnie jest ceniony jako liryk i znakomity wirtuoz formy. Swojemi „Jesuitenlieder“ ściągnął na siebie liczne prześladowania ultramontanów. Wydał: „Gedichte“ (2 t., 1864—5 i 1868); „Ausgewählte Gedichte von H. von G.“ (Lipsk, 1889). Por. Sandera „H. von G.“ (Innsbr., 1887).

Gilman Samuel, * 1791 w Gloucester, w Massachusetts, duchowny unitarjuszowski w Charleston, w Południowej Karolinie, † tamże 1858 r.; oprócz pism teologicznych, zasłużył się jako autor dzieł: „Memoire of a New England village choir“ (1829); „Pleasures and pains of a students life“ (1852); „Contributions to litterature“ (Boston, 1856).—Żona jego *Karolina* **G.**, córka Samuela Howarda, * 1794 w Bostonie, wystąpiła w młodym wieku jako poetka, pisała wiele do „North American review“ i, oprócz pięknych powieści prozą i wierszem, zjednała sobie sławę jako autorka bardzo dobrych książek dla młodzieży.

Gilmore Jakób Robert, pisarz amerykański, * 1823 w Bostonie, właściciel domu handlowego w New-Jorku. Po wybuchu wojny domowej, która stała się powodem straty majątku, założył czasopismo *Continental Monthly*. Napisał: „Among the pines“ (New York, 1862); „My southern friends“ (1862); „Down in Tennessee“ (1863); „Amond the Guerillas“; „Adrift in Dixie“ (1863); „On the border“; „Patriot boys“ (1864); „Life of Garfield“ (1864); „The rearguard of the revolution“ (1866); „Advanee-guard of western civilisation“ (1888).

Gilosze, ob. Giloszowanie.

Giloszowanie, ozdabianie wyrobów metalowych rysami linijnemi, wykonywanemi rylcem, mechanicznie poruszanym. Ozdoby takie, pokrewne grawirowaniu, zwane są *giloszami*, podobno od nazwiska wynalazcy *Guillot*. Płyta *P*, która ma być w ten sposób ozdobiona, osadza się na *maszynie giloszowej* (fig. 1) w ten sposób, że

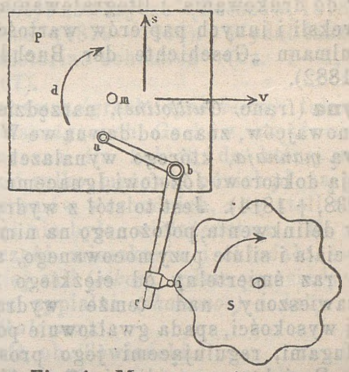

Fig. 1. Maszyna giloszowa.

posiada w płaszczyźnie poziomej swobodne ruchy w kierunkach *s*, *v* i ruch obrotowy *d* dokoła osi *m*; po nad płytą umieszczony jest rylec *a*, utrzymywany drążkiem łamanym *abc*, który za pośrednictwem czopka *i* naciska o patron *S*, który bądź pozostaje w spoczynku, bądź też obraca się dokoła osi. Przez skomplikowanie tak licznych i rozmaitych ruchów otrzymać można na płycie szereg linji prostych (fig. 2) lub falowych (fig. 3),

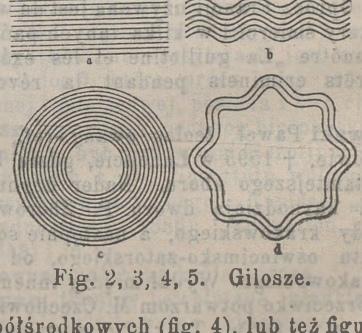

Fig. 2, 3, 4, 5. Gilosze.

kół współśrodkowych (fig. 4), lub też figury bardziej urozmaicone (fig. 5, 6, 7, 8). Przy pomocy dodatkowych przyrządów giloszowych można też podobne roboty wykonywać na zwykłej tokarni.

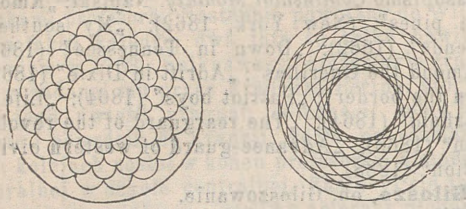

Fig. 6, 7. Gilosze.

G. ma zastosowanie do ozdabiania różnych wyrobów złotych, srebrnych i argentanowych, jak pudełek, medaljonów, kopert do zegarków i t. p., w szczególności zaś w ten sposób przygotowują się płyty do drukowania i litografowania banknotów, weksli i innych papierów wartościowych Por. Faulmann „Geschichte der Buchdruckerkunst" (1882).

Gilotyna (franc. *Guillotine*), narzędzie do ścinania winowajców, znane od dawna we Włoszech pod nazwą *mannaja*, którego wynalazek mylnie przypisują doktorowi Józefowi Ignacemu Guillotin (* 1738, † 1814). Jest to stół z wydrążeniem do głowy delinkwenta, położonego na nim w całej długości ciała i silnie przymocowanego, a odbierającego raz śmiertelny od ciężkiego miecza, który zawieszony nad temże wydrążeniem w pewnej wysokości, spada gwałtownie pomiędzy dwiema fugami, regulującemi jego prostopadły kierunek. Projekt wprowadzenia **G.** wniósł Guillotin na posiedzeniu zgromadzenia konstytucyjnego d. 10 października 1789, przyjęta jednak została dopiero 1791 na podstawie raportu chirurga Antoniego *Louis* i stąd zwana była pierwotnie *louisette* albo *louison*. Zbudowana została w Paryżu na placu Gréve, a pierwszy ścięty nią został rozbujnik Pelletier 27 maja 1792. **G.** wprowadzona była właściwie dla względów ludzkości, by skazanych poddawać jak najmniejszym udręczeniom, połączona jednak z okrucieństwem teroryzmu rewolucyjnego, budzi powszechną grozę. Oprócz Francji używana jest do wykonywania kary śmierci i w kilka innych państwach. Por. Lenôtre „La guillotine et les exécuteurs des arrêts criminels pendant la révolution" (1893).

Gilowski Paweł, teolog ewang.-ref., * 1534 w Krakowie, † 1595 w Łańcucie, gdzie był pastorem tamtejszego zboru. Nader czynny, był naprzód kaznodzieją dworu P. Zborowskiego, wojewody krakowskiego, a następnie senjorem dystryktu oświecimsko-zatorskiego, od r. zaś 1578 krakowskiego. Wydał między innemi: „Odprawa przeciwko potwarzom M. Czechowicza" (3 wyd., Zejmy, 1605); „Traktat o wierze prawdziwej chrześcijańskiej". Miał także udział w wydaniu „Postylli" Grzegorza z Żarnowca i w przekładzie jej na język niemiecki.

Gil Polo Kacper, poeta hiszpański, * pomiędzy 1530—1540, rodem z Walencji, † 1591 w Barcelonie, z jego utworów poetycznych najcelniejszym jest „Diana enamorada" (Walencja, 1564), będąca dalszym, ale nierównie wyższej wartości, ciągiem „Djany" Montemayora.—Syn jego, tegoż samego imienia, wsławił się jako autor prawny.

Gil y Zárate Don Antonio, jeden z najcelniejszych i najulubieńszych dramaturgów hiszpańskich, * 1786 w Eskurjalu, sprawował rozmaite urzędy w ministerjum spraw wewnętrznych i † 1861 w Madrycie. Z jego utworów dramatycznych (Paryż, 1850), „Dona Blanca de Bourbon" (1835) napisaną jest jeszcze w formie i kierunku klasycznym; późniejsze zaś jego prace, między któremi tragedje: „Carlos II et hechizado" i „Guzman el Bueno" uchodzą za najlepsze, należą do szkoły nowo-romantycznej. Wyjątki z utworów jego lirycznych i dramatycznych mieszczą się w zbiorze Eug. Ochoa „Apuntes para una biblioteca de escriptores esp. contemporaneos" (Paryż, 1840). Prócz utworów poetyckich, ogłosił także „Manual de literatura" (4 t., 8 wyd., 1874) bardzo ceniony podręcznik historji literatury hiszpańskiej i cały szereg rozpraw o starohiszpańskich dramaturgach w „Biblioteca de autores españoles".

Giłujcie, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Kalwaryjskim, zajmuje przestrzeni morgów 241.

Gimignano, Wincenty dei Tamagni da San-, malarz florencki, * około 1490, † 1530, jeden z najlepszych uczniów Rafaela, dopomagał swemu mistrzowi w malowaniu fresków w Watykanie. Malował przeważnie obrazy religijne dla kościołów. Utwory jego pendzla są dzisiaj bardzo rzadkie. *Hyacynt da Gimignano*, * w Pistoja 1611, † 1680, uczeń Poussina w Rzymie, wysoko ceniony jako malarz fresków i rytownik. Również wziętość miał jego syn *Ludwik Gimignano*, * 1644 w Rzymie, † 1697.

Gimnastyka. Metoda hygjeniczna i terapeutyczna, której ważność uznawaną jest powszechnie. Zasada jej polega na tem, że każdy organ przez odpowiednie spełnianie fizjologicznych swych obowiązków wzmacnia się, że moc mięśni jest jednym z najważniejszych warunków trwałego zdrowia. **G.** stara się więc, przez odpowiednie ruchy ciała, przy użyciu rozlicznych przyrządów, przywodzić do skurczu wszystkie mięśnie szkieletu, podług pewnego systematu. Ćwiczenia gimnastyczne wielkie miały znaczenie w pedagogice starożytnych Greków. Następnie przez długie wieki pogardy dla ciała **G.** uległa zapomnieniu. Dziś, ze zmianą wyobrażeń, odzyskała swe dawne znaczenie; we wszystkich krajach potworzyły się liczne instytuty gimnastyczne, i wszystkie prawie nowsze ustawy szkolne pomieściły **G.** pomiędzy obowiązkowe zajęcia uczniów. Leczniczego znaczenia nabywa **G.**, gdy

przy jej pomocy staramy się podnieść schorzały, wycieńczony organizm. Ale ważniejsze jeszcze znaczenie w sztuce leczenia ma t. z. **G.** *szwedzka*; stara się ona, przez wykonywanie odpowiednich ruchów, wyprostować rozmaite zboczenia szkieletu, zarówno wrodzone, jak i nabyte.

Gimnazjum (grec. *Gimnasion*), u Greków stanowiło podstawę wychowania, jako rozwijające organizm przez ćwiczenie ciała. U starożytnych Greków — miejsce lub zabudowanie, gdzie młodzież obnażona (nagi — gimnos) przez ćwiczenia nabywała zręczności i siły cielesnej. **G.** bowiem oznacza plac nad Eurotasem u Spartan, a potem plac otoczony salami i portykami dla uczonych, oraz do rozbierania się, kąpieli, namaszczania i t. d. Zwierzchnik nazywał się gymnasiarchos. Por. Petersen „Das gymn. der Griechen" (1858). Kierunek humanitarny w naukach, przygotowany przez Cellarjusza († 1638) a rozwinięty przez I. M. Gesnera († 1761), I. A. Ernestiego († 1781) i Ch. G. Heinego († 1812), dał początek w Niemczech tak zwanym *gimnazjom*, t. j. szkołom, które już właściwie to miano nosiły od drugiej połowy XVI w., ale zwłaszcza pod wpływem owych uczonych, oraz prac F. A. Wolfa († 1824) i A. Böckha, filologów, specjalnie zajmują się wykształceniem młodzieży w języku greckim i łacińskim, a następnie krajowym. W Halli istnieje zakład wychowawczy obok **G.**, pod nazwą *pedagogium*, które to miano służy w Badenie, Wirtembergu i Bawarji, klasom wstępnym do **G.**, zwanym w Prusiech i Rosji (1872) *progimnazjum*. Nazywają też *pedagogium v. progimnazjum* (pruskie i rosyjskie) *szkołą łacińską*, co w Badenie służy za tytuł właściwego gimnazjum. Cechą **G.** jest także egzamin abiturjentów. Por. Thiersch 1826, Deinhardt 1837, Köchly 1845, Lübker 1843, Thaulow 1858.

Gimnosofiści, t. j. dosłownie nago chodzący mędrcy, także *gimnoj-sofoj*, u Plutarcha i innych autorów greckich, piszących o Indjach, oznaczają najwyższą kastę tamże. Podania jednak Megastenesa, Strabona i Arjana o nich, lubo oparte, jak obecnie to się stwierdza, na faktach rzeczywistych, przecie zawierają i ważne pomyłki. Mianowicie dwie kasty najwyższe **G.**, Brahmani i Çarmani lub Sarmani, należą do dwu odrębnych religji Brahmy i Buddy (właśnie owi Çarmania właściwie Sarmani, są żebrakami Çramana, t. j. *podbójcami zmysłów* budyjskimi), których obyczaje i nauki ci pisarze greccy pomylili. Trzecia kasta kłótliwa, niby miana przez Brahmanów za błaznów, u Strabona zwana *Pramnaj*, wedle Lassena właściwie oznacza *paramanów*, t. j. logików.

Gin (skrócone z *genever*, jałowiec), wódka jałowcowa, ulubiony napój angielski, otrzymywany przez przedystylowanie wódek nad różnemi jagodami i innemi substancjami. Przepisy wyrabiania **G.** są bardzo rozmaite.

Gindely Ant., historyk niemiecki, * 1829 r. w Pradze, † 1892, od 1862 profesor uniwersytetu tamże. Dla badań naukowych podróżował lat kilka za granicą i przetrząsnął wszystkie niemal główniejsze archiwa w Niemczech, Belgji, Niderlandach, Francji i Hiszpanji. Z prac jego wymieniamy: „Geschichte der Böhmischen Brüder" (2 t., Praga, 1856—57); „Rudolf II und seine Zeit" (2 t., Praga, 1862—65); „Geschichte des Dreissigjährigen Kriegs" (Praga, 1869—1880, t. 4); „Ueber des Joh. Amos Comenius Leben und Wirksamkeit" (2 wyd., 1893). Oprócz tego ogłosił wiele rozpraw i kilka szacownych podręczników do nauczania historji, z których w przekładzie polskim posiadamy: „Dzieje powszechne dla wyższych szkół średnich"; „Dzieje średniowieczne"; „Dzieje nowożytne" (Rzeszów, 1878); „Dzieje starożytne" (1879—1885). Wydał także „Monumenta historiae bohemica" (cz. 1—4, Praga—1864—67).

Gineceum (greck. *gynaikeion*), tak nazywała się u starożytnych Greków część mieszkania, przeznaczona dla kobiet, do której wolno było wchodzić tylko mężowi, poniekąd na podobieństwo haremów wschodnich, z tą atoli różnicą, że w Grecji nie było wielożeństwa. **G.** stanowiło tylną część mieszkania i składało się zwykle z wielkiej sali (*oikos*), gdzie przesiadywała pani domu, z sypialni (*thalamos*) i izby służebnic (*amphithalamos*).

Gineit, ob. Towiański.

Ginekologja, *ginjatrja*, nauka o chorobach kobiet. Organizm kobiecy ma pewne cechy, sobie właściwie, a w szczególności organy płciowe. Organy te pełnią bardzo żywą funkcję, bardzo łatwo ulegając zboczeniom chorobnym. Bardzo wielka część chorób kobiet na choroby organów płciowych przypada, te zaś pośrednio lub bezpośrednio oddziaływać mogą na inne narządy lub na stan całego organizmu. Choroby organów płciowych kobiecych stanowią w ten sposób ważną gałąź medycyny i przy dzisiejszem rozspecjalizowaniu tej nauki specjalnych lekarzy zajmują. Sprawa porodowa i jej zboczenia, należące właściwie do **G.**, zajmują akuszerję (ob.); ta ostatnia we wszystkich uniwersytetach jest oddzielona od ginekologji, która prócz swej terapji wewnętrznej i miejscowej, posiada i swą chirurgję.

Giner Franciszek, pedagog hiszpański. * 1840 w Andaluzji, był profesorem filozofji w Madrycie i założycielem t. zw. „instytutu wolnego" czyli uniwersytetu niezależnego. Napisał: „Estudias sobre education" (1886); „Education y esenanza" (1889) i in.

Ginevra, małżonka króla Artusa.

Gingan, tkaniny bawełniane, gładkie, wyrabiane niekiedy z bawełny zabarwionej; niektóre odmiany nazywają się *płótnem angielskiem*, *szkockiem* lub *wiedeńskiem*, przejęte zaś niemi jedwabnemi mają nazwę *indiennes*. Nazwa pochodzi od

miasta Guingamp we Francji, gdzie pierwotnie były wyrabiane.

Gingko, drzewo, ob. Salisburia.

Ginguené Piotr Ludwik, krytyk i historyk francuski, * 1748, † 1816. Obok studjów naukowych kształcił się także w malarstwie i muzyce. Zyskawszy rozgłos poematem „La confession de Zulmé", napisał jeszcze kilka innych. Podczas rewolucji redagował *Feuille villageoise*; założył pismo *Décade philosophique, littéraire et politique*, prowadzone później pod tytułem *Revue philosophique* (Paryż, 1784—1807); uwięziony 1793 r. i uwolniony po upadku Robespierre'a, otrzymał urząd w ministerjum spraw wew.; 1798 został posłem w Turynie, a po 18 Brumaire'a członkiem trybunału, z którego dla swej opozycji 1802 był wyłączony. Najważniejszem jego dziełem jest „Histoire littéraire d'Italie" (9 t., Paryż, 1811—24). Z innych prac **G.** wymieniamy: „Lettres sur les confessions de J. J. Rousseau" (1791); „De l'autorité de Rabelais dans la révolution présente et dans la constitution civile du clergé" (1791 i 1879), oraz „Fables" (1810).

Ginisty Paweł, publicysta francuski, pisywał najwięcej do „Gil Blas'a". Oprócz tego wydał „L'art à l'étranger" (1878); „Les idylles parisiennes" (1881); „Paris à la loupe" (1883); „L'amour à trois" (1884); „De Paris au cap Nord" (1892) i inne.

Ginkiewicz Michał, Jezuita, * na Żmujdzi 1596, wstąpił do zakonu 1615, ukończywszy nauki w Rzymie, był rektorem kolegjów wileńskiego, nieświeskiego i warszawskiego; † w Wilnie 1663. Oprócz kilku kazań okolicznościowych, ogłosił: „Rationes septem etc." (Wilno, 1651) i „Zodiacus stellarum XII etc." (Gdańsk, 1707). W rękopisie pozostawił między innemi „Żywoty biskupów wileńskich," które się znajdowały w bibljotece Załuskich.

Ginter.

Ginter, *Gintter*, *Günther*, herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV złotych — czarny orzeł ukoronowany; w II i III—po dwa pasy lewo-ukośne; w V ukoronowanem, błękitnem — dąb. Nad tarczą—hełm ukoronowany, a nad nim dąb z drugą koroną. Labry po prawej stronie czarne, podbite złotem, po lewej czerwone, podbite srebrem. Nobilitacja z 1676.

Gintl Juljusz, Wilhelm, fizyk, * 1804 w Pradze, † 1883, kształcił się w Pradze i Wiedniu, w 1836 został profesorem w Gratz, 1849 dyrektorem telegrafów państwowych. Zbudował pierwsze telegrafy w Austrji, wynalazł przyrząd do telegrafowania podwójnego i ogłosił liczne prace o termometrze i magnetyzmie.

Gintl Wilhelm Fryderyk, syn poprzedniego, chemik, * 1842, kształcił się w Wiedniu, w 1870 został profesorem chemji w politechnice niemieckiej w Pradze; w 1878 założył austrjackie towarzystwo popierania przemysłu chemicznego i został jego prezesem. W 1878—89 był posłem na sejm praski. Przeprowadził badania nad promieniami katodalnemi i z Kick'em opracował nowe wydanie technicznego słownika Karmarscha „Technisches Wörterbuch" (1874—94).

Gintowt Aleksander Kazimierz, arcybiskup metropolita mohylowski, * 1821 we wsi Wojszkanach w gub. Kowieńskiej, † 1889, nauki gimnazjalne pobierał w Kiejdanach, następnie 1839—45 kształcił się w seminarjum wileńskiem, a wyświęcony na księdza został wikarjuszem wiłkomirskim i w miejscowej szkole powiatowej pełnił obowiązki prefekta; w r. 1849 otrzymał probostwo w Janiszkach, w r. 1855 przeniesiony do Grodna, gdzie jako dziekan i archidjakon białostocki przebywał do r. 1872. W tym czasie, wyświęcony w Petersburgu na biskupa helenopolitańskiego, objął zarząd djecezji płockiej, skąd dla pełnienia zastępczo obowiązków biskupich często przybywał do Warszawy. W r. 1883 mianowany został arcybiskupem metropolitą mohylowskim. Wymowny kaznodzieja, znany też jest jako miłośnik sztuki. Prace literackie zamieszczał w „Kronice rodzinnej" i wydawał oddzielnie pod pseudonimem „Druha Prawdy".

Gintowt Aleks.

Gintyłło Jan Chryzostom, * 1789. Wyświęcony na kapłana 1813, był prefektem seminarjum głównego w Wilnie 1820—21 i jako zastępca profesora, wykładał w uniwersytecie Pismo ś. Mianowany kanonikiem żmujdzkim, od 1824 przesiadywał przez lat 20 w Petersburgu jako asesor kolegjum rzymsko-katolickiego, gdzie zajmował się wyłącznie nauką i nawracaniem Żydów. Zapalony miłośnik książek, łożył na nie wszystkie swoje dochody i zebrał bibljotekę, obejmującą przeszło 30,000 tomów. Kapelan kościoła maltańskiego w Petersburgu, mianowany został 1838 sufraganem telszewskim, a 1844 administratorem djecezji żmujdzkiej, ale nie doczekawszy się prekonizacji, † w Olsiadach 1857 r. Ogłosił: „Nauka czytania po polsku dla młodzi wyznania starozakonnego" (Wilno, 1817); w rękopisie pozostawił: „Wypisy wszystkich miejsc z Talmudu i dzieł rabinicznych o Mesjaszu i religji chrześcijańskiej"; „Rozprawa o prawdziwości przyjścia Mesjasza" (w języku hebrajskim, który znał i pisał nim poprawnie); „Katechizm katolicki dla Żydów" (w języku żydowskim); „Słownik hebrajsko-polski", nad którym długie

lata niezmordowanie pracował. Pisał o nim Muchliński w „Pam. relig. moral.“ (z 1858); w „Przegląd. pozn.“ (z 1858).

Ginwiłł.

Ginwiłł, herb: W polu czerwonem, na pniu złotym — szary jastrząb. U szczytu trzy pióra strusie.

Ginzburg Mard. Ahron, * na końcu zeszłego wieku w Wilnie, * 1845. Wielce się przyczynił w swoim czasie do rozszerzenia oświaty między swymi spółwyznawcami na Litwie, bądź przez wydawnictwo stosownych dzieł w języku hebrajskim, bądź też przez zakładanie szkół, ochron i t. d. Dzieła jego są: „Historja powszechna“ w heb. jęz. (starożytna); „Historja Rosji“; „Francuzi w Rosji“; „Posłanie Filona do Kaliguli, cesarza rzymskiego“ i wielu innych.

Ginzel Józef August, spółczesny historyk kościelny i kanonista czeski, * 1804 w Libercu, nauki uniwersyteckie kończył w Pradze, poczem wyświęcony na kapłana, był profesorem teologji w Litomierzycach. Z pism jego celniejsze: „Geschichte der Kirche“ (2 t., 1846—49); „Archiv für Kirchengeschichte und Kirchenrecht“ (1851—52); „Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method und der slavischen Liturgie“ (1857) i in.

Ginzeng, korzeń, ob. Panax.

Gioberti Vinzenzo, włoski filozof i polityk, * 1801 w Turynie, skończywszy wydział teologiczny, został 1825 księdzem i profesorem filozofji, 1831 r. kapelanem króla Karola Alberta, wszakże w skutek intryg wstecznikow i austrofilów, 1833 został uwięziony, a w pół roku później wygnany z Włoch. Odtąd bawił do 1839 w Paryżu, do 1845 w Brukseli, gdzie żył z nauczycielstwa, wrócił 1847 do Paryżu, skąd dzięki rewolucji lutowej, mógł wrócić do Włoch, przyjmowany z zapałem, stał się symbolem jedności. Wszedł nawet do gabinetu *Collegno*, a jako ultrademokrata utworzył sam nowy gabinet 16 grudnia 1848. Wszakże brak doświadczenia, popieranie papieża i w. ks. toskań., teraz jak wprzódy klęski wojska, krótkotrwałemi uczyniły rządy **G.**, który zniechęcony, pod pozorem misji wyjechawszy do Paryża, † 1852 na apopleksję. Główna jego praca polityczna: „Il primate civile e morale degli Italiani“ (Paryż, 2 wyd. 1845), rozwijała ideę wskrzeszenia wielkości i potęgi Włoch przy pomocy zreformowanego papiestwa i zjednoczenia państewek włoskich w jeden związek państwowy pod przewodnictwem papieża i pod osłoną zbrojną królestwa Sardynji. Myśl tę podzielali Manzoni, Azeglio, Balbo, Ridolfi, Pese i wielu innych. W „Prolegomeni al Primato“ (Lozanna, 1845), rozwija on dalej ideę kościelnej reformy i wskazuje Jezuitów, jako na główną jej przeszkodę. Na napaści Jezuitów odpowiedział dziełem „Il Gesuita moderno“ (5 t., 1846) i pracą „Apologia del Gesuito moderno con alcune considerazioni intorno al risorgimento italiano“ (1848); w 1851 wydał „Del rinnovamento civile d'Italia“ (2 t.), dzieło, w którem silnie napada na świecką władzę papieża. **G.** w pracach swych filozoficznych stara się ustalić związek między wiarą kościelną a intuicyjnem poznaniem Bóstwa przez rozum. Chce **G.** w filozofji zastąpić *psychologizm* Kartezyusza, oparty na wewnętrznem spostrzeganiu, *ontologizmem*, to jest teorją, że my bezpośrednio poznajemy byt absolutny, to jest Boga, jako twórczą przyczynę. Punktem wyjścia jest zdanie, że byt tworzy egzystencje *(l'Ente crea le esistenze)*, i że te byty cząstkowe (istoty) wracają napowrót do bytu pierwotnego. Jest więc **G.** ideologiem platońskim. „Introduzione allo studio della filosofia“ (Bruksela, 2 wyd., 1844); „Protologia“ (Turyn, 1857); „Filosofia della rivelazione“ (Turyn, 1856); „Riforma cattolica della chiesa“ (Turyn, 1856). Zbiorowe wydanie dzieł **G.** zostało sporządzone w 1877 w 36 tomach. Por. Spaventa „La filosofia di G.“ (Neapol, 1864, t. 2); Berti „Di V. G., riformatore politico e ministro“ (1881) i K. Werner „Die Ital. Philosophie des 19 Jahrh.“ (2 t., Wiedeń, 1885).

Giocando, wyraz muzyczny włoski: igrając; giocoso, gioja, giubilante, wesoło.

Giocondo, Giovani Fra, po łac. *Joannes Jocundus*, * około 1435 w Weronie, starożytnik i budowniczy włoski, w latach 1484—89 zebrał w Rzymie i innych miastach włoskich około 2,000 starożytnych napisów i ofiarował je Wawrzyńcowi Medyceuszowi, w latach 1507—12 wystawił w Paryżu znany most Nôtre-Dame i znalazł tamże rękopisy młodszego Plinjusza, wydane w r. 1508 przez Manucjusza; następnie przebywał w Weronie i Wenecji, uregulował ujście rzeki Brenty i w 1514 udał się do Rzymu, gdzie pomagał Rafaelowi w budowie kościoła ś. Piotra i gdzie wkrótce potem umarł. Wydał także kilku starożytnych pisarzów rzymskich.

Gioja Flawjusz, żeglarz, żył we Włoszech w wieku XIV; przypisują mu wynalazek busoli (ob.), która wszakże prawdopodobnie była przezeń tylko zastosowana do żeglugi. Por. Schück „Die Compassage in Europa“ (*Ausland* № 35, 1892).

Gioja Melchjor, filozof i statystyk włoski, * 1767 w Piacenza, † 1829, od 1799 dyrektor biura statystycznego w Medjolanie, był jednym z najczynniejszych pracowników nauk społecznych we Włoszech. W filozofji łączył krytycyzm Kanta z francuską szkołą sensualistyczną Condillaca. Z licznych prac jego uważane są za najważniejsze: „Nuovo prospetto delle scienze economiche“ (6 t., Medjol., 1815—19); „Filosofia statistica“ (tamże, 2 t., 1826); „Ideologja“ (1822). Por. Lampertico „Sulla statistica teoretia in generale e su M. G. in patricolare“ (w „Annali di statistica“ t. 44, 1870).

Gioja del Colle, miasto w prow. włoskiej Bari, okr. Altamura, handel zbożem i winem, gimnazjum, teatr, 17,000 m.

Giolitti Giovanni, polityk włoski, * 1843 r. w prowincji Cuneo, studjował prawo, w 1866 został pomocnikiem prokuratora, wkrótce jednak był powołany do ministerjum sprawiedliwości; wybrany w 1882 posłem z Cuneo do parlamentu, występował z krytyką finansowego systemu Maglianiego. W marcu 1889 Crispi powierzył mu tekę ministra skarbu, we wrześniu 1890 po ustąpieniu Seismita-Doda finanse. W r. 1892 Rudini powierzył mu utworzenie gabinetu. Dążył on stale do przywrócenia równowagi finansowej za pomocą oszczędności i do zmniejszenia ciężarów podatkowych niższych klas ludności. W r. 1893 wskutek skandalu Banca Romana podał się do dymisji i w 1894 złożył izbie dokumenty, zabrane w Banku podczas rewizji i kompromitujące Crispiego. Wskutek tego prokuratorja wytoczyła mu proces, ale sądy uznały się za niekompetentne do sądzenia tej sprawy bez zezwolenia izby, która zezwolenia nie dała.

Giordani Piotr, jeden z najznakomitszych prozaików włoskich, * 1774 w Piacenzy, studjował filozofję i prawo w Parmie, wstąpił do zakonu Benedyktynów, ale wkrótce porzucił go, w 1803 został profesorem łacińskiej i włoskiej literatury i podsekretarzem w Bolonji, w 1808 został sekretarzem akademji Bolońskiej. W 1815 pozbawiony posady z powodu liberalnych przekonań, następnie uwięziony, † 1848 r. w Parmie wkrótce po uwolnieniu. Jego rozprawy o sztuce i literaturze, studja estetyczne i listy uważane są we Włoszech za klasyczne. Prace jego wyszły w wydaniu zbiorowem p. t. „Opere“ (Florencja, 1851, t. 3) i następnie 1854—58, t. 14). Cenione są zwłaszcza jego listy „Epistolarie di P. G.“ (t. 8). Później jeszcze wyszły: „Prose scelte“ (1884); „Lettere inedite ad A. Checcucci“ (1891). Por. Romani „Della vita e delle opere di P. G.“ (Mantua, 1868).

Giordano Łukasz, malarz włoski, * 1632 r. w Neapolu, † 1705 r. tamże, uczeń Spagnoletta i Pietro da Cortona w Rzymie, otrzymał z powodu nadzwyczajnej szybkości, z jaką malował, przezwisko *Luca, fa presto!* (Łukaszu, śpiesz się!). Dlatego też wiele jego obrazów grzeszy pewną niedbałością w układzie i wykończeniu. Najsłynniejszych artystów naśladował do złudzenia; obok tego mnóstwo włoskich i hiszpańskich pałaców ozdobił swemi freskami i obrazami olejnymi. Liczne prace jego pendzla wszędzie prawie napotkać można. Najsłynniejsi miedziorytnicy rozpowszechniali jego utwory. Sam wybornie także rytował.

Giorgione da Castelfranco, właściwie *Giorgio Barbarelli*, malarz włoski, * 1478 w Castelfranco w Trewizańskiem, † 1511; twórca ciepłego, żywego kolorytu, jest jednym z najsławniejszych mistrzów szkoły weneckiej. Niektóre jego utwory, a mianowicie wyborne portrety, znajdują się w Medjolanie, Wenecji, Wiedniu i Dreźnie. W Wenecji ozdobił wiele gmachów wspaniałemi freskami. Por. Schaufuss „G-s Werke“ (Lipsk, 1884).

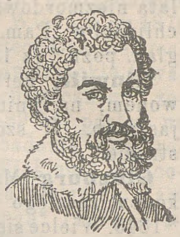

Giorgione.

Giotto, właściwie *Ambrogiotto Bondone*, jeden z najznakomitszych dawnych malarzów włoskich, celujący zarówno w rzeźbiarstwie, jak i architekturze, * około 1270 w wiosce florenckiej Vespignano, † 1337, uczeń Cimabue'go; on to nadał główny kierunek malarstwu XIV w., sprowadziwszy je z drogi dotychczasowej techniki i bizantyńskiego sposobu zapatrywania się, na nowe, świetniejsze wzory. Pierwszy ze wszystkich malarzów włoskich starał się głównie w swych utworach o naturalność i prawdę. Od niego poczyna się w sztuce włoskiej studjowanie rzeczywistości. Do najznakomitszych prac jego należą: kilkakrotnie restaurowana „Navicella“ w kościele św. Piotra w Rzymie, „Siedem Sakramentów“ w neapolitańskim kościele all'Incoronata i freski nad grobem ś. Franciszka z Asyżu. Piękna dzwonnica katedry florenckiej zbudowaną została podług jego rysunku, a płaskorzeźby są także jego dziełem. Por. Tikkanen „Der malerische Stil G-s“ (Helsinfors, 1884); Thode „Franz von Assisi und die Anfänge der Renaissance in Italien“ (Berlin, 1885); Janiczek „Die Kunstlehre Dantes und G-s Kunst“ (Lipsk, 1892).

Giovanni Vincenty, filozof włoski, * 1832, kształcił się w uniwersytecie w Palermo. Zostawszy księdzem, wykładał tamże literaturę w instytucie „Wiktoryn,“ ofiarowanej sobie 1856 katedry filozofji w uniwersytecie w Palermo nie przyjął, z powodu wątłego zdrowia. Napisał: „Principe de philosophie primitive“ (1863); „Essai sur la philosophie de Miceli“ (Palermo, 1864—65); „Histoire de la philosophie en Sicile“ (1873); „Sophismes et bon sens“; „Philologie et littérature siciliennes“ (1871); „L'Ancienne topographie de Palerme du X au XV siecle 1890“. Nadto w 1869 G. założył pismo p. t. *Nuove effemeridi siciliane.*

Giovanninelli Anioł Wawrzyniec, generał francuski, * 1837. Brał udział podczas wojny francusko-niemieckiej, należał do armji w Metz, uciekł stamtąd w dniu poddania i wszedł do armji północnej, będącej pod dowództwem generała Faidherbe'a. W 1870—80 stał na czele 128 pułku. W 1885 w Tonkinie siedem razy odparł napadających Chińczyków, za co mianowany był generałem, a w 1891 po powrocie do Francji został generałem dywizji i otrzymał order Legji honorowej.

Giovinazzo, miasto w prow. włoskiej Bari, nad morzem Adrjatyckiem, rezydencja biskupa, katedra z XIII w., gimnazjum, szkoła techniczna, 10,000 miesz.

Giovini Angelo Aurelio Bianchi, historyk i publicysta włoski, * 1799 r. w Como. W 1830 osiadł jako dziennikarz w kantonie Tesyńskim; od 1836 redagował w Lugano „Republicano della Svizzera italiana," ale za swą śmiałość w ocenianiu stosunków szwajcarskich wypędzony 1839, udał się do Zürichu, a stąd do Medjolanu, gdzie w zaciszu oddawał się studjom historycznym aż do 1848 r. Następnie redagował *Unione* w Turynie, gdzie za napaści na Austrjaków i klerykalistów skazany był na 2-miesięczne wygnanie; † 1862 r. w Neapolu. **G.** należy do najuczeńszych historyków włoskich. Celniejsze jego dzieła są: „Biografja di Fra Paolo Sarpi" (2 t., Zürich, 1836 i późn.); „Pontificato di S. Gregorio il Grande" (Turyn, 1844); „Idee sulla decadenza dell' Imperio Romano in Occidente" (3 t., Medjolan, 1846); „Storia dei Longobardi" (Medjolan, 1848) i „Storia dei Papi" (5 t., Capolaga, 1850—52), pozostała nieukończona.

Giozza Piotr Hjacynt, poeta włoski, * 1846 w Turynie, studjował filozofję i historję literatury tamże, następnie został profesorem w liceum w Kremonie. Napisał: „Grido dell'anima" (Carmagnola, 1871); „Un'eco, del cuore" (1873); „Come dettava amore" (1876); „Eleonora da Toledo," dramat (1876); „Fantasie scintille" (1878); „Excelsior," „Iddio nel Paradiso Dantesco" (1878); „La legenda dell'Inferno." (1880).

Gips, minerał w przyrodzie dosyć rozpowszechniony, który pod względem składu chemicznego jest siarczanem wapna z wodą krystalizacji: $CaSO_4+2H_2O$, **G.** bezwodny stanowi *anhydryt* (ob.). Odmiana biała, ziarnisto-krystaliczna stanowi alabaster (ob.) gipsowy.—**G.** właściwy krystalizuje w szerego dwu a jedno-osiowym, wybornie się łupie w jednym kierunku i wydaje listki przezroczyste, miękkie, mało giętkie. Rozpuszcza się w 400 częściach wody, i dlatego znajduje się w wielu wodach naturalnych. Odmiany krystaliczne zowią się *selenitem, szkłem Panny Marji* i **G.** *lodowatym*. Bywają też odmiany zbite i ziemiste. Jest zupełnie biały, lub też przymieszkami rozmaicie zabarwiony.

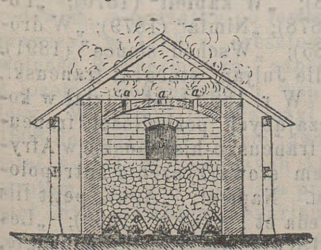

Piec do wypalania gipsu.

Ogrzany do 200°, *palony*, utraca wodę. Wypalanie **G.** dokonywa się w różny sposób; najodpowiedniejsze są piece pokryte płaskiem sklepieniem, w którem pozostawione są otwory *a* (ob. fig.) do wypuszczania gazów; otwór *b*, którym doprowadza się gips, jest w czasie wypalania zamurowany. **G.** palony, zmieszany z wodą, przyjmuje po pewnym czasie znowu wodę, twardnieje, i na tem polegają liczne jego zastosowania techniczne, do odlewów gipsowych i robót sztukatorskich; stąd też służy na bandaże przy złamaniach kości. Zmieszany z wapnem i piaskiem używa się do tynkowania ścian, sufitów i t. p. Zmieszany z wodą klejową daje tak zwany *stiuk (stiucco)*, który się pumeksem gładzi, poleruje tryplą i na oko naśladuje marmur. Gdzie się **G.** obficie znajduje, jak pod Paryżem, ma ważne znaczenie w budownictwie, gdyż służy do wiązania kamieni używanych na budowlę: wogóle jednak obecnie zastępuje go cement (ob.). **G.** niepalony i zmielony używa się w rolnictwie do *gipsowania*, t. j. do posypywania koniczyny i innych roślin groszkowych, przekonano się bowiem, że wtedy porost tych roślin jest bujniejszy. Używa się też w gospodarstwie do pochłaniania i utrwalania amonjaku, wywiązującego się z nawozu, ponieważ tu przez rozkład podwójny tworzą się sole nielotne, siarczan amonji i węglan wapna. **G.** znajduje się we wszystkich pokładach osadowych, występując często na powierzchnię ziemi. Znajduje się w południowej części Królestwa Polskiego, w Galicji obok soli kuchennej, oraz koło Lwowa, na Litwie w powiecie Upickim, na Podolu koło Dniestru. **Por.** Feichtinger „Chemische Technologie der Mörtelmaterialen" (1885); Bernhard „Gipsabgüsse, Stuckarbeiten und Künstlicher Marmor" (1893).

Gipsografja, ob. Gelatynografja.

Gipsowanie, ob. Gips.

Gipsowy marmur, toż co stiuk, ob. Gips.

Gipsówka, *Waplinek (Gypsophila)*, rodzaj roślin z rodziny goździkowych, cechujący się kielichem dzwonkowatym, 5-dzielnym, koroną 5-płatkową, torebką jednokomorową; zioła i podkrzewy w Europie środkowej i płd., oraz Azji płn.; niektóre znane są jako rośliny lekarskie lub ozdobne. **G.** *baldaszkogronowa* (**G.** *fastigiata*), o kwiatach białych, zebranych w baldaszkogron, pospolita na gipsach, skałach wapiennych, piaskach; korzeń jej był niegdyś używany jak mydlnikowy (ob. Mydlnik); znajduje się też u nas **G.** *dwudzielna* (**G.** *muralis*). Korzeń gatunku **G.** *struthium*, znany pod nazwą *korzenia mydlnika wschodniego*, zawiera więcej saponiny, niż nasz mydlnik krajowy.

Giraffa, ob. Żyrafa.

Giraj, ob. Girej.

Girard Stefan, filantrop amerykański, * 1750 pod Bordeaux, syn kapitana okrętu, w młodym wieku udał się do Ameryki, gdzie na żegludze i handlu dorobił się w początku bieżącego wieku w Nowym Orleanie i Filadelfji wielkiego majątku i gdzie † 1831 r. Oszczędny dla siebie aż do skąpstwa, był hojnym dla innych. Większą

część swego 40-miljonowego majątku przeznaczył na założenie noszącego jego nazwę **Girard College,** największego i urządzonego tak wzorowo, jak żaden inny w świecie zakład dla sierot. Budowa tego zakładu, obejmującego 40 akrów gruntu, rozpoczęta 1834 r., ukończona została 1847; w r. 1890 liczba wychowańców jego wynosiła 1,600 osób. Budowle wzniesione są tylko z marmuru, granitu i żelaza, zupełnie bez drzewa, w stylu greckim. Wychowańcy utrzymywani są kosztem zakładu i przy wyjściu z niego otrzymują zapomogi. **G.,** pragnąc zabezpieczyć wychowańców od propagandy grasujących w Stanach Zjednoczonych sekt religijnych, ograniczył wykład religji tylko do nauki moralności, wykładanej przez nauczycieli świeckich. Żaden ksiądz nie ma wstępu do zakładu. Por. Simpson „Life of Stephen **G.**" (Filadelfja, 1832); Arey „Girard-College and his founder" (1860); Scattergood „Handbook of Girard-College" (1888).

Girard Filip Henryk, mechanik, * 1775 r. w Lourmarin, † 1845 w Paryżu, jako rojalista emigrował w czasie rewolucji i za granicą trudnił się fabrykacją mydła, oraz wykładem chemji. Za konsulatu wrócił do Francji i dał się poznać wielu wynalazkami, jak lunety achromatycznej, w której flintglas zastąpił cieczą, lamp z wewnętrznym przeciągiem powietrza i w. in. Ze wszystkich jednak najważniejszą była machina do przędzenia lnu, za którą Napoleon (1810) przyrzekł miljon franków, upadek wszakże tego władcy przeszkodził udzieleniu mu tej nagrody. Również w Wiedniu, dokąd się następnie udał, zbyto go obietnicami. W r. 1826 wezwany został do Warszawy na naczelnego inżyniera górnictwa krajowego; tu rozwinął znaczną działalność, objął kierunek wielkiej przędzalni mechanicznej lnu i nadał swe nazwisko (Żyrardów) osadzie, która się około niej uformowała. Wynalazł tu też przyrząd do wytłaczania soku burakowego, koło hydrauliczne do użytkowania przy wielkich spadkach wód, przyrząd muzyczny, zwany *tremolofonem* czyli *żyrardconem*, urządził termograf na gmachu. Banku polskim (opis w *Tygodn. ilustr.*, № 208, z roku 1871) i w. in. Opuścił Warszawę w stanie niezamożnym, posiadając jedynie patenty na liczne wynalazki. W Avignon wzniesiono mu pomnik.

Girard Filip.

Girard Noel Juljusz, rzeźbiarz francuski, * 1816 w Paryżu, kształcił się w 1845 w szkole Sztuk Pięknych, gdzie był uczniem Davida, a potem Petitot'a. W r. 1849 wystawił w Salonie pierwszą swoją pracę, płaskorzeźbę w terakocie. Oprócz tego wykonał posąg z bronzu „Vendageur foulant le raisin" 1852; popiersie barona Dubois 1853 „Iphigénie sacrifié," wystawioną na wystawie powszechnej 1855 r.; „Prawda" posąg z marmuru 1864 r. zdobiący dziedziniec Luwru, „Skromność" i „Kokieterja" (1870); „Jupiter" i „Neptun," „Chrystus na krzyżu" (1873).

Girard Juljusz, uczony francuski, * 1825 r. w Paryżu, kształcił się w kolegjum Ludwika W. i w szkole normalnej, w r. 1847 został profesorem retoryki w Vendôme, w 1848 w Atenach, 1857 w szkole Normalnej w Paryżu, 1873 członkiem akademji Napisów, w 1874 otrzymał katedrę poezji greckiej na fakultecie literackim w Paryżu. Napisał: „Mémoires sur l'île d'Eubée" (1852); „Essai sur Thucydide" (1860); „Hypéride, sa vie et ses écrits" (1861); „Un procès de corruption chez les Athéniens" (1862); „Le sentiment religieux en Grèce" (2 t., 1879); „Etudes sur l'éloquence attique" (1874); „Etudes sur la poésie grecque" (1884).

Girard Karol, chemik, * 1830 r., † 1898, był profesorem chemji przemysłowej w konserwatorjum sztuk i rzemiosł, profesorem technologji rolniczej w instytucie agronomicznym i w szkole politechnicznej. Pracował nad ogólnemi zadaniami chemji rolniczej i przemysłowej w związku z produkcją buraków, kartofli, zboża, cukru, i ogłosił: „Dictionaire de chimie industrielle" z Baresvillem (5 tom., 1861 — 1865); „Composition chimique et valeurs alimentaires des diverses parties du grain de froment" (1885); „Recherches sur le developpement de la batterave à sucre" (1887); „Recherches sur la culture de la pomme de terre industrielle" (1889); „Etude chimique du procédé d'épuration des alcools" (1897) i w. in.

Girard Firmin, malarz francuski, * 1838 r. w Poncin (Ain), kształcił się w Paryżu, wystawił już 1859 r. w Salonie obraz „Św. Sebastjana," odznaczył się jako malarz historyczny, ale później malował więcej obrazy rodzajowe, z tych „Po balu" zdobył mu rozgłos. Oprócz tego na wyróżnienie zasługują „Syreny," „Sen Wenus," „Sąd Parysa," „Trio za Ludwika XVI" 1867 r., „Przechadzka babci" 1889 i in.

Girard Paweł Albert, malarz francuski, * roku 1839 w Paryżu, wykonał wielką liczbę obrazów, z których główniejsze: „Diana i Acteon" (1864); „Narcyz i nimfa Echo," „Pejzaż ze zwierzętami" (1868); „W kąpieli" (1870); „Poranek jesienny" (1878); „Nimfa" (1879); „W drodze do pracy" (1885); „Wschód słońca" (1891).

Girard de Rialle Juljan, etnograf francuski, * 1841 w Paryżu. W r. 1885 brał udział w komisjach rozgraniczających posiadłości francusko-portugalskie i francusko-hiszpańskie w Afryce. **G.** był członkiem stowarzyszenia antropologicznego w Paryżu. Napisał: „Agui, petit fils des eaux dans le Veda et l'Avesta" (1869); „Les Dieux du Vent" (1873); „De l'Anthropophagie, étude d'ethnologie comparée" (1875); „La My-

thologie comparée" (1878); Les peuples de l'Afrique et de l' Amérique" (1880); „Nos Ancêtres" (1883) i in.

Girardet Fryderyk, teolog ewang.-reformow., * 1789, † 1841 r., od 1811 kaznodzieja w Dreźnie. Odznaczył się w obronie kościoła ewang. przeciwko kościołowi rzymsko.-katol. Wydał: „Evangelium der Jesuiten" (1819—20); „Gewissensfrage an und über die kath. Geistlichen" (1831) i in.

Girardet Karol, malarz franc., * 1810 w Locle blizko Neufchâtel, † 1871 r. Uczeń Cogneta w Paryżu, podróżował po Europie, Egipcie i Algierze. Z obrazów jego celniejsze: „Chłopi szwajcarscy," „Brzegi Nilu," „Robotnicy egipscy," „Bitwa pod Morat" (1857); „Dolina Rodanu" (1861); „Rybacy w Albengo" (1863); „Wschód słońca" (1866) i mnóstwo innych krajobrazów. Piękne są także jego ilustracje do *Rolanda szalonego*. Z historycznych obrazów najlepszy jest: „Hugonoci, napadnięci podczas nabożeństwa" (1842).—Brat jego **Girardet** Edward Henryk, * 1819, † 1867 r., odznaczył się również jako malarz krajobrazowy i wyborny rytownik.

Girardi Aleksander, popularny aktor wiedeński, * 1850 r., słynie jako znakomity komik charakterystyczny. Od r. 1874 należy do trupy teatru *an der Wien*.—Żona jego Helena **Girardi** Odilon, * 1865 jest także wybitną aktorką teatru niemiecko-ludowego (Deutsches Volks-Theater) w Wiedniu.

Girardin, rodzina francuska, pochodząca z florenckiego szlacheckiego rodu Gherardini. Znakomitszymi jej przedstawicielami są: **Girardin,** (René Ludwik, margr., * 1735 r. w Paryżu, przebywał na dworze Stanisława Leszczyńskiego w Nancy, służył podczas wojny Siedmioletniej w stopniu pułkownika, a po jej ukończeniu osiadłszy na wsi w swoim majątku Ermenonville, upiększył go i ofiarował w nim przytułek Janowi Jakóbowi Rousseau, po którego śmierci wzniósł mu tutaj pomnik na wyspie Topolowej; † 1808 w Ermenonville. Dzieło jego: „De la composition des paysages" (4 wyd., Paryż, 1805) tłómaczone było na kilka języków.—**Girardin** Cecyl Stanisław Ksawery, hr., najstarszy syn poprzedniego, * 1762 w Luneville, † roku 1827. Po wybuchu rewolucji natychmiast się do niej przyłączył, zasiadał w zgromadzeniu narodowem, z początku po lewicy, później zaś po prawicy; w 1793 r. aresztowany, wyszedł na wolność 9 Thermidora, zapoznał się następnie z Józefem Bonapartem i wspólne dzielił z nim losy. W r. 1806 towarzyszył mu do Neapolu, 1808 do Hiszpanji, gdzie jako generał brygady miał udział w pierwszych kampanjach; za powrotem wybrany do ciała prawodawczego, został 1812 prefektem departamentu Niższej Sekwany; po drugiej restauracji usunął się, w roku 1819 powtórnie został prefektem departamentu Côte-d'Or i w izbie deputowanych był gorliwym przedstawicielem swobód konstytucyjnych. Pozostawił: „Mémoires, journal et souvenirs" (5 t., 1828).—**Girardin** Aleksander, brat poprzedniego, generał francuski, * 1776 w Paryżu, brał udział we wszystkich wojnach pierwszego cesarstwa i 1814 r. otrzymał stopień generała dywizji. Za Ludwika XVII i Karola X został wielkim łowczym, zajmował świetne stanowisko pośród wyższego towarzystwa paryskiego i należał zawsze do najgorliwszych legitymistów. Ogłosił między innemi: „Mémoire sur la situation politique et militaire de l'Europe" (Paryż, 1844). † 1855. Naturalnym jego synem jest Emil de Girardin (ob.). — **Girardin** Ernest Stan., hr. de, najstarszy syn hr. Cecyla Stanisława Ksawerego **G.**, * 1802, † 1874 r.; wystąpiwszy z wojska, zasiadał od 1830 po dwakroć w izbach po lewicy. Nienawidzony przez Guizota przepadł na wyborach 1842 r., ale wybrany znowu 1848 i 1849, należał do stronnictwa umiarkowanych. W roku 1852 został senatorem.

Girardin, Emil de, publicysta francuski, * roku 1802 w Szwajcarji, † 1881, naturalny syn generała Aleksandra de Girardin (ob. Girardin), który go później formalnie adoptował; otrzymał wychowanie w Paryżu i został 1823 r. pomieszczony w gabinecie sekretarza generalnego muzeów królewskich. Wydawszy 1827 r. bezimiennie romans swego urodzenia i pierwszych lat młodości p. t.: „Emile" (4 wyd., Paryż, 1853), mianowany był inspektorem dzieł sztuki w ministerjum spraw wewnętrznych i założył czasopisma: „Voleur" (1828); „La Mode" (1829); „Journal des connaisances utiles" (1831) i kilka innych. Odtąd brał czynny udział w rozmaitych przedsięwzięciach przemysłowych i spekulacjach, a w r. 1835 założył „La Presse," gazetę konserwatywną, która potrafiła usunąć z drogi wszelką konkurencję i sprawiła rewolucję w dziennikarstwie francuskiem. Gwałtowna polemika z przeciwnikami politycznymi doprowadziła do pojedynku z Armandem *Carrel* (ob.), redaktorem dziennika *National*. Obrany deputowanym (1834—48), występował naprzód po stronie rządu i ministrów, później atoli został nieubłaganym przeciwnikiem Guizota. Po rewolucji Lutowej powstawał zawzięcie na Cavaignaca. On pierwszy podniósł otwarcie kandydaturę Ludwika Napoleona, a potem, gdy tenże został prezydentem, zaczął gwałtownie na niego nastawać. Nareszcie stanął w obronie socjalizmu i w zgromadzeniu prawodawczem należał do liczby najzapaleńszych członków Góry. Z tego powodu wygnany 9 stycznia 1852 z Francji, przepędził kilka miesięcy w Brukseli, ale otrzymawszy wkrótce pozwolenie powrotu, objął znowu główną redakcję dziennika *La Presse*, który 1856 sprzedał, aby zająć opuszczone stanowisko 1862. W r. 1866 założył nowy dziennik

La Liberté, początkowo zwalczał w nim cesarstwo, ale za ministerjum Olliviera bronił rządu. Podczas oblężenia Paryża przeniósł się na prowincję, wywierał znaczny wpływ na prasę konserwatywną i gromił dyktaturę Gambetty. Podczas Komuny (1871) redagował *l' Union française* i reprezentował ideję Francji federacyjnej. W r. 1874 został głównym redaktorem dziennika *La France*, niegdyś konserwatywnego, wówczas republikańsko-liberalnego. W roku 1877, kiedy Broglie i Fourtou doszli do władzy, występował ostro przeciwko reakcyjnemu gabinetowi. Później został wybrany jako deputowany 9-go okręgu Paryża na miejsce Grévego, ale brał niewielki udział w rozprawach izby, † 1881 w Paryżu. Kwestje polityczne i społeczne rozbierał wedle swych mniemań w wielu książkach i broszurach, z których wymieniamy: „Études politiques“ (Paryż, 2 wyd., 1849), „La politique universelle, décrets de l'avenir“ (Bruksela 1852, 4 wyd., 1854) i „La Pologne et la diplomatie“ (Paryż, 1863). Wszystkie prawie jego artykuły dziennikarskie zebrane są w dziele „Questions de mon temps, 1836 à 1856“ (12 t., 1858). Próbował także sił na polu dramatycznem. Zasługują w tym względzie na uwagę: dramat „Le supplice d'une femme“ (1865); komedja „Le mariage d'honneur“ (1866) i przysłowie „Les hommes sont ce que les femmes les font“ (1868). Z innych jego pism na uwagę jeszcze zasługują: „L'homme et la femme“ (1872) i „L'égale de son fils“ (1872); „Hors Paris“ (Bordeaux, 1871). Po śmierci pierwszej swojej żony, Delfiny Gay (ob. niżej), poślubił w 1856 Wilhelminę Brunold, hrabiankę Tiefenbach. Por. Lauser „Émile de G.“ (w „Unsere Zeit“ Lipsk,1868).—Jego żona **Girardin** Delfina *Gay*, Mme Emile de, córka Zofji *Gay* (ob.) jest także znaną autorką, * 1804 w Akwizgranie, † 1855. Odebrała nader staranne wychowanie i podziwiana dla swej piękności, w 16 r. opiewała już Hellenów, Francuzów, generała Foy, Napoleona i Karola X. W Rzymie przyjęta do *Accademia Tiberina* (1827), była uwieńczona na Kapitolu. Z poetycznych jej utworów najlepszy *Napoline* (1833). Zaślubiona Emilowi de **G.** 1832, rozpoczęła szereg romansów i nowel dziełem „Le lorgnon“ (2 wyd., 1832). Sławę jej rozgłosiły jednak najwięcej jej „Listy paryskie,“ które pod pseudonimem *Vicomte de Launay* ogłaszała 1836—48 w feljetonie dziennika *La Presse*. Z utworów dramatycznych p. **G.** najlepsze: „C'est la faute du mari“ (1851); „Lady Tartuffe“ (1853, wystawiana i na scenie warszawskiej) i „La joie fait peur“ (1854), które nadzwyczajne miały powodzenie. Po śmierci autorki wyszły dwa zbiorowe jej wydania: „Poésies complètes“ (Paryż, 1857) i „Oeuvres complètes“ (6 t., Paryż, 1861). Por. Imbert de Saint-Amand „Madame de **G.**“ (Paryż, 1874).

Girardin Jan Piotr Ludwik, chemik, * 1803 w Paryżu, † 1884, pracował w laboratorjum farmaceutycznem szpitalów paryskich, a w r. 1828 został profesorem chemji w Rouen, gdzie napisał: „Leçons de chimie élémentaire, appliquée aux arts industrielles“ (6 wyd., 1880). W r. 1838 został prof. chemji rolniczej w szkole rolniczej, 1868 rektorem akademji w Clermont. Napisał: „Eléments de mineralogie appliquée aux sciences chimiques“ (2 t., 1826); „Nouveau manuel de botanique“ (1827); „Traité élementaire d'agricultare“ (3 wyd., 1874, 2 t.); „Chimie générale et appliquée“ (4 t., 1868—69).

Girardin Franciszek August, *Saint Marc*, ob. Saint-Marc-Girardin, Franciszek August.

Girardon Franciszek, rzeźbiarz francuski, * 1630 r. w Troyes, † 1715, podczas świetnej epoki Ludwika XIV. Od 1690 objął główne kierownictwo nad wszystkimi rzeźbiarzami pracującymi dla króla; wykonał wiele posągów, między którymi słynnym był konny posąg Ludwika XIV, zniszczony podczas rewolucji. Główne jego dzieło, nagrobek Richelieu'go w kościele Sorbony, istnieje dotychczas. Był dyrektorem i kanclerzem akademji. Por. Corrard de Breban„ Notices sur la vie et les oeuvres de **G.**“ (Paryż, 1850).

Girasol, toż co adular (ob.); także odmiana korundu.

Giraud Jan Chrzciciel, znakomity rzeźbiarz, * 1752 r. w Aix w Prowancji, † 1830; wysłany przez wuja, bogatego negocjanta do Włoch, tam się wykształcił na wzorach starożytnych, został 1789 r. członkiem akademji malarstwa i rzeźby. Celniejsze jego dzieła są: „Merkury,“ „Achilles umierający,“ „Spiący w kąpieli“ i „Żołnierz rolnik.“

Girdwojń, familja dawna, od niepamiętnych czasów w Królestwie Polskiem i w księstwie Żmujdzkim w powiecie Telszewskim osiadła. „Gird-wojna,“ po żmujdzku, znany „słyszywojna,“ od tego słowa powstało nazwisko Girdwoyú. Protoplastą do wywodu szlachectwa i herbu Jastrzębiec, był *Filip* **G.,** który posiadał obszerne majątki ziemskie: Giniacie, Dowbory, Lisajcie, Krzyżajcie i Powiszetany, znany był z obywatelskich zasług i znaczenia w końcu XVI i na początku XVII w. *Filip* **G.** po sobie pozostawił syna *Adama*, generał-porucznika b. wojsk polskich, który za okazane męstwo na wojnie i skutkiem waleczności przy zdobyciu Moskwy, uwolniając się ze służby, uzyskał w potomne czasy potwierdzenie posiadania ojczystych dóbr Giniacie i szlachectwa z herbem Jastrzębiec, przywilejem Władysława IV, 1636 r.

Girdwojń Michał, ichtjolog polski, * 1841 w Wilnie, kształcił się naprzód w gimnazjum miejscowem, następnie w szkole inżynierji wojskowej w Petersburgu i w akademji inżynierów, 1866—1868 na wydziale fizyko-matematycznym w Szkole Głównej w Warszawie, studjował rolnictwo 1870—1873 r. w szkole rolniczej imienia

Girdwojń M.

Haliny pod Poznaniem i w akademji rolniczej w Prószkowie na Szlasku, w końcu w uniwersytecie Jagiellońskim, 1874—1878, pracował nad entomologją i ichtjologją w paryskiem muzeum historji naturalnej. Napisał: „Anatomja pszczoły" (2 wyd., 1875, tłóm. franc., J. Rotschilda, dwa wydania 1876 i 1880, tłóm. niem. 1886 — 1887); „Nieco o przyrodzie łososia pospolitego" (1878, przekł. niemiecki, 1882); „Projekt gospodarstwa rybnego jeziorowego w dobrach Dukszty" (1883); „Łodzie rybackie dla naszych jezior i stawów" (1881); „O hodowli ryb i przyrządzie wylęgowym własnego pomysłu" (1881); „Pasorzyty ryb naszych" (1881); „Nieco o przyrodzie jesiotrowatych" (1885) i in.

Girdwojń Kazimierz, brat poprzedniego, * 1843 w Wilnie, kształcił się w gimnazjum wileńskiem i w szkole inżynierów wojskowych w Petersburgu; w r. 1864—71 przebywał w Syberji, poczem kształcił się dalej w akademji rolniczej w Prószkowie. W szczególności zajął się badaniem uprawy łąk i po powrocie do kraju w wielu okolicach urządził irygację łąk i zadrenowanie.

Girdwojń Aleksander, brat poprzedniego, ogrodnik, * 1852 w Dowborach na Żmujdzi, ogrodnictwa uczył się w Szkole pomologicznej w Warszawie, oraz w Dreźnie i Berlinie. W r. 1880 został nauczycielem w szkole pomologicznej w Warszawie, a po zwinięciu tej szkoły, głównym ogrodnikiem tego ogrodu. Zaprowadził znaczną liczbę ogrodów prywatnych w kraju, a w Ołtarzewie pod Warszawą założył ogród pomologiczno-dendrologiczny, gdzie kształci się znaczna liczba ogrodników.

Girej, także *Giraj* (Girai, Garei), dynastja chanów tatarskich, wywodzących się od Tochtamysza, którzy przeszło 300 lat w Krymie panowali. Założycielem jej był *Azy* (Hadży) **G.**, który wyzwolił się z pod władztwa Złotej Ordy; † 1466 r., pozostawiwszy 8 synów. Po nim objął rządy jego syn *Hajder*, a potem drugi syn *Megli* **G.** Strącony z tronu przez Hajdera, przy pomocy sułtana tureckiego powrócił do władzy, ale zarazem został jego hołdownikiem. Następcą jego był *Mohamed* **G.** (1514—1523), który opanował Astrachań i brata swego *Sahyba* **G.** osadził na chanacie kazańskim.—*Saadet (Seadet)* **G** (1523—32), napadał często na południowe kraje ruskie.—*Sahyb* **G.** młodszy syn *Mengli* **G.** (1532—51), również najeżdżał powyższe kraje za małoletności Iwana Groźnego.—*Dewlet* **G.** (1551—77), spalił Moskwę (1571), został wszakże pobity przez ks. Worotyńskiego.—*Bure-Gazi* **G.** (1588—1607), pobity pod Moskwą.—*Hadzi-Selim* **G.** (1671—1704), panowanie jego pamiętne dwiema wyprawami Rosjan do Krymu.—*Mengli* **G.** II, strącony w r. 1741 z tronu, przywrócony został przez rząd rosyjski 1744 r.—Ostatni chan (22 z rzędu) *Szahyn* **G.** w 1783 r. zrzekł się tronu i kraju na własność cesarstwa rosyjskiego.

Girgeh (Ghirga), miasto w Egipcie Wyższym, położone nad Nilem, 15,000 m.; w okolicy o 17 klm. na południe znajdują się ruiny starożytnego miasta Abydos. **G.** jest stolicą prowincji tejże nazwy, mającej 15,703 klm. kw., z 530,000 m.

Girgenti, starożytny Agrygent, stolica włoskiej prowincji t. n. na wyspie Sycylji (3,035 klm. kw. i 343,000 m.), pomiędzy rzekami Girgenti i Drago, ma 20,000 ludności. Jest rezydencją biskupa i prefekta, posiada katedrę z XIII w., średniowieczne mury, liceum, gimnazjum, instytut techniczny, seminarjum, biljotekę, muzeum, teatr.

Girkla *(Grikia)*, zwano u narodów skandynawskich kraje północnych Słowian, t. j. ziemie Ruskie, a jak się zdaje, i pomorze Baltyckie.

Girndt Otto, dramaturg niemiecki, * 1835 r., kształcił się w Berlinie i Heidelbergu, następnie był współpracownikiem kilku dzienników. Napisał: „Cäsar Borgia," dramat (1864); dramat „Charlotte Corday," komedje: „Und," „Politische Grundsätze," „Orientalische Wirren" (1877); „Die Hofmeisterin" (1889); „Endlich" (1891); „Dreizehn" (1892), tragedje: „Dankelmann" (1883); „Das Reich des Glücks" (1885); „Erich Brahe" (Berlin, 1890), nadto kilka nowel i opowiadań humorystycznych.

Giro, ob. Żyro.

Girodet-Trioson Anna Ludwik de Rousssy, * 1767 r. w Montargis, † 1824 r., francuski malarz historyczny ze szkoły Davida, wsławił się wielu bardzo pięknemi obrazami, między któremi najcelniejsze: „Endymjon" (najsłynniejszy jego utwór, w Luwrze); „Hipokrates;" „Potop"; „Atala" (podług Châteaubrianda); „Powstanie w Kairze"; „Napoleon odbierający klucze Wiednia"; „Św. Ludwik w Egipcie"; „Danae, Pigmalion i Galatea." Jego „Oeuvres posthumes" (wyd. Coupina, 2 t., Paryż, 1830), zawierają jego korespondencję i poemat „Le peintre."

Giroflé, $C_{24}H_{27}N_4Cl$, barwnik z grupy safraninów, rozpuszczalny w wodzie i alkoholu, barwi bawełnę na czerwono-fioletowo i używa się w drukarstwie perkalików do nadawania odcieni fioletowi alizarynowemu.

Giron don Pedro, margrabia *de las Amarillas*, książę *Ahumada*, jako szef sztabu wojsk hiszpańskich, oddał krajowi znakomite usługi podczas wojny o niepodległość. Po powrocie Ferdynanda VII, zniechęcony intrygami kamaryli i zarazem otwarty stronnik liberalizmu i konstytucji, ustąpił z widowni publicznej. Po śmierci Ferdynanda był członkiem rady familij-

nej królowej Izabeli i członkiem regencji. Królowa, objąwszy rządy, nadała mu tytuł księcia Ahumada. W r. 1837 wyjechał do Francji i już nie powrócił do kraju.

Gironde, niższa część rzeki Garonny (ob.), poczynając od Dordogne. Od niej nazwany został departament francuski *Gironde*, obejmujący 10,776 klm. kw. z 810,000 miesz. Jest to kraina po większej części płaska, często na pobrzeżach pokryta piaszczystemi wydmami. Grunt nawet i w połowie nieuprawny, tylko nad brzegami rzek żyzny, wydaje wyborne wino; przemysł niebardzo rozwinięty, przerabia zamorskie towary, dostarcza szkła, fajansu i skór; handel bardzo rozgałęziony. Departament ten, największy we Francji, dzieli się na 6 okręgów: Bordeaux, Libourne, La-Réole, Bazas, Lesparre i Blaye, z miastem stołecznem Bordeaux.

Girondins, t. j. Żyrondyści (ob.).

Giroskop (z gr. *gyros*, okrąg), przyrząd pomyślany przez Foucaulta (1852), za pomocą którego naocznie się przekonać można o ruchu obrotowym ziemi. **G.** polega na tej zasadzie: Jeżeli ciału stałemu, symetrycznemu względem pewnej osi wolnej, nadamy ruch obrotowy około tejże osi, natenczas ciało obracać się będzie około niej przez czas nieokreślony, zaś tej osi kierunek pozostaje niezmiennym w przestrzeni. Stąd wnosić można o obrocie ziemi, z powodu bowiem niezmiennego położenia tej osi względem przedmiotów sąsiednich, ulegających obrotowi

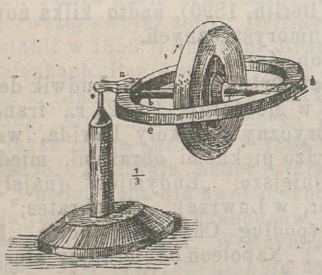

Giroskop.

ziemi, obserwatorowi się wydaje, iż ta oś obraca się około osi ziemi, w kierunku przeciwnym ruchowi dziennemu ziemi. **G.** składa się z krążka mosiężnego *a* (ob. fig.), obracającego się dokoła osi *b*, dźwiganej przez pierścień *c*, który za pośrednictwem płytki *u* oparty być może na ostrzu *o*. Skoro krążek zostaje wprawiony w obrót, przyrząd pozostaje wsparty na ostrzu, a zaczyna się pochylać i spada dopiero, gdy obrót zwalnia się skutkiem tarcia. Równowaga ta tłómaczy się tem, że siła odśrodkowa każdej cząstki ciała znosi się równą i wprost przeciwnie działającą siłą odśrodkową innej cząstki. Własność tę posiada więc każda oś obrotu, dokoła której masa ciała symetrycznie jest rozłożona; oś taka nazywa się *osią wolną*. Przykłady podobnych osi wolnych nastręcza nam bąk, oraz welocyped (ob.).

Girotrop czyli *kommutator*, przyrząd, który, wtrącony w prąd galwaniczny, służy do łatwego i szybkiego zamykania lub otwierania prądu, albo też do zmiany jego kierunku. Przyrządy te są rozmaitej konstrukcji i zastosowanie mają szczególnie w przyrządach indukcyjnych (ob. Indukcja elektryczna).

Girski *v. Łabędź* odm., herb: W polu błękitnem albo czerwonem —łabędź, trzymający pod prawą łapą dwie krokwie w kształcie litery **W** ułożone. U szczytu — łabędź.

Girski.

Girsztowt Polikarp, chirurg, * 1827 w gub. Kowieńskiej, † 1877 r. w Warszawie, ukończył gimnazjum w Wilnie, akademję lekarską w Petersburgu (1852); bezpośrednio potem w czasie wyprawy krymskiej pełnił obowiązki lekarza na polu wojny. Po ukończeniu wyprawy został asystentem przy klinice chirurgicznej w akademji med. chir. warszawskiej, następnie objął katedrę chirurgji teoretycznej, którą zajmował i w Szkole Głównej. Po zamianie tej ostatniej na uniwersytet, objął klinikę chirurgiczną. Obudził on ruch piśmienny lekarski w Polsce, w tym względzie ogromne dla nauki i piśmiennictwa lekarskiego w kraju położył zasługi. Zabity został przez szaleńca, mszczącego się za urojoną obrazę osobistą. Wydawał: „Bibljotekę umiejętności lekarskich" (od r. 1867), to jest zbiór dzieł ze wszystkich lekarskich przedmiotów; są te wogóle podręczniki wyczerpujące, po większej części z obcych języków przełożone. Wydał też: „Historję szpitali i zakładów dobroczynnych." Był redaktorem *Gazety lekarskiej*, oraz *Przeglądu postępów nauki lekarskiej*. Z własnych dzieł wymienimy: „Odczyty i spostrzeżenia chirurgiczne" (1869); „Chirurgja ogólna i szczegółowa" (dzieło niedokończone, Warszawa, 1860).

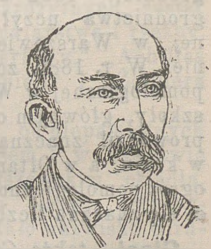

Girsztowt Polikarp.

Girtler Sebastjan, lekarz, * 1767 r. w Krakowie, † 1833 r. tamże; kształcił się od r. 1785 w uniwersytecie krakowskim, od r. 1801 wykładał w tymże uniwersytecie z kilku przerwami rozmaite przedmioty lekarskie. Mianowany 1826 rektorem uniwersytetu, wybrany został 1831 przez uniwersytet dożywotnim senatorem ówczesnego wolnego miasta Krakowa. Przełożył z Konsbrucha „Naukę anatomji" (1811). Oprócz tego napisał „Rozprawę o postępie nauk lekar-

skich i o wpływie teorji na praktykę leczenia" (w Rocz. tow. nauk. krak., t. 7).

Girtler Jakób, prawnik, * w Krakowie, tamże kończył nauki uniwersyteckie, od r. 1848—60 służył wojskowo, poczem studjował prawo i 1865 doktoryzował się w Gratzu; podczas wojny prusko-austrjackiej (1866) powołany do wojska, po skończonej wojnie przeniósł się do Wiednia i habilitował się na katedrze prawa niemieckiego; 1871 powołany na tęż katedrę do Krakowa. Wydał: „Wspomnienia o prawie magdeburskiem w Polsce" (1872).

Gis, ton *g* o pół tonu podwyższony, czyli ton *g* oznaczony krzyżykiem. Akord *gis dur* = gis, his, dis, akord *gis mol* = gis, h, dis.

Giseke Henryk Ludwik Robert, * 1827 r. w Marienwerder, † 1890 r., pobierał wyższe nauki we Wrocławiu, Halli i Berlinie; od 1848 r. zamieszkał jako literat we Wrocławiu. Z pism jego zasługują na uwagę, romanse: „Moderne Titanen" (3 t., Lipsk, 1853); „Pfarr-Röschen" (1854); „Carriere" (2 t., 1853); „Kleine Welt und grosse Welt" (3 t., 1853); „Otto Ludwik Brook" (2 cz., 1862) i dramaty: „Johannes Rathenow" (Lipsk, 1854); „Moritz von Sachsen" (Lipsk, 2 wyd. 1872); „Lucifer oder die Demagogen" (1861); „Dramatische Bilder aus deutscher Geschichte" (Lipsk, 1865 i 1878); „Friedrich der Grosse" (Berlin, 1867); „Ahasverus, der evige Jude" (Berlin, 1868); „Der Kabalist" (Lipsk, 1880).

Gisernia, ob. Odlewnia.

Giskra, właściwie *Iskra (Jiskra)* Karol, austrjacki mąż stanu, * 1820 r. w Trzebowie Morawskiej (Mährischtribau), † 1879 r. w Baden pod Wiedniem; od r. 1844 profesor nauk politycznych w Wiedniu, podczas dni marcowych 1848 r. należał do stronnictwa agitującego i organizował legjon akademicki, poczem został wybrany do sejmu niemieckiego we Frankfurcie, następnie aż do 1850 r. przebywał w Rosji. Następnie był pomocnikiem adwokata Mühlfelda w Wiedniu, a w r. 1860 został adwokatem w Bernie Morawskim, od r. 1861—67 posłem na sejm morawski; w r. 1866 burmistrzem w Bernie, w 1867 prezesem izby deputowanych i przywódcą stronnictwa liberalnego, od 1868 do kwietnia 1870 r. ministrem spraw wewnętrznych. Po ustąpieniu z życia politycznego, był prezesem banku francusko-austrjackiego w Wiedniu.

Gislanzoni

Gislanzoni, *Ghislanzoni*, herb: Na tarczy, przedzielonej pasem błękitnym, ukośno-prawym z polem górnem srebrnem, dolnem złotem — lew naturalny, trzymający w łapach proporzec czerwony. U szczytu trzy pióra strusie. („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

Gislason Konrad, lingwista, * 1808 roku w Langamyri na Islandji, † 1891 roku w Kopenhadze; od roku 1848 profesor języka i literatury skandynawskiej w Kopenhadze. Cały swój majątek zapisał uniwersytetowi na cele naukowe. Ważniejsze jego prace są: „Um frumparta islenzkrar Tungu i Fornöld" (Kopenhaga, 1846); „Dönsk Orthabok mid islenzkun Thydingum" (1858) i „Pröver" (1858). Nadto wydał wiele staroislandzkich tekstów; najważniejszy z nich: „Njàla" (Kopenhaga, 1875), do którego przyłączył wyczerpujący komentarz, zawierający gruntowne studjum o staro-islandzkiej poezji. **G.** pisał sam utwory poetyckie. Był członkiem wielu akademji i towarzystw naukowych.

Gisors, miasto w dep. Eure we Francji, w okręgu Les Andelys, posiada kościół ze wspaniałym portykiem i rzeźbami, słynne ruiny zamku, przędzalnie i tkalnie, 4,000 miesz.; pamiętne zwycięstwem, odniesionem 1195 przez króla Ryszarda Lwie Serce nad Francuzami.

Gisquet Józef Henryk, * 1782 r. w Vezin dep. Mozeli, † 1866 r.; pierwotnie komisant, potem współprzełożony domu Perier, założył 1825 własny dom handlowy, został w sierpniu 1830 r. członkiem rady generalnej departamentu Sekwany i jako prefekt policji miasta Paryża, przyczynił się wiele do uśmierzenia rozruchów 1832. Mianowany 1836 radcą stanu, z powodu zdzierstwa i przedajności, został wyłączony i zeszedł zupełnie z widowni publicznej. Oprócz dzieła „L'Egypte, les Turcs et les Arabes" (1844) wydał „Mémoires" (1839, 2 wyd., 4 t., 1856), które rzucają złe światło na rządy Ludwika Filipa.

Gissa I.

Gissa II.

Gissa I, *Giża, Giese*, herb: W polu srebrnem pod lwem czerwonym (w prawo) — trzy rzeki wężykowate, naturalna między błękitnemi. U szczytu lew czerwony w lewo. Nobilitacja z 1519 r.

Gissa II, herb: W polu błękitnem z trzema gwiazdami złotemi 6-promiennemi—mur o trzech blankach. Nobilitacja za Zygmunta Augusta.

Gitano, ob. Cyganie.

Gitara, po włosku *Chitarra*, instrument strunowy, szarpany, czyli szczypany palcami, ze Wschodu naprzód do Hiszpanji, a potem do innych krajów Europy wprowadzony; ma 6 strun, wystrojonych kwartami, w tonach: E, A, d, g, h, e, (mi, la, re, sol, si, mi), których tony pisane są oktawą wyżej i w kluczu skrzypcowym na jednej pięciolinji. Gitara mniejsza, *tercgitarą* zwana, brzmi tercją wyżej od wielkiej, a obie należą do gatunku zwanego gitarą hiszpańską, dla odróżnienia ich od angielskiej, dziś zupełnie

już zaniedbanej. Jest to instrument równie dawny, jak harfa albo cytra. Zadaniem jego głównem jest towarzyszenie do śpiewu. Najsłynniejszymi gitarzystami w nowszych czasach byli: Mauro Giuliani, Żoccki, von Gärtner, J. N. Bobrowicz, Stanisław Szczepanowski, L. Kordecki, jeden z najcelniejszych wirtuozów w Europie. Najlepsze szkoły na gitarę pisali: Dolsy, Bartolazzi, Lehman; u nas: Truskolaski i Bobrowicz.

Gitschin, miasto w Czechach, ob. *Iczyn.*

Giudici Paweł Emiljan, historyk włoski, * 1812 r. w Mussoneli w Sycylji, † 1872 r., od 1840 osiadł we Florencji, 1848 przez czas krótki profesor uniwersytetu w Pizie, był od 1859—63 profesorem estetyki w akademji sztuk pięknych we Florencji, poczem poświęcił się wyłącznie literaturze; 1876 został wybrany do parlamentu włoskiego. Z prac jego celniejsze: „Storia de la letteratura italiana" (1844); „Storia dei comuni italiane" (ostatnie wydanie, 1866); „Storia del teatro italiano" (1860); romans „Beppe Arpia" (1851) i in.

Giuliani Jan Chrzciciel, filolog włoski, komentator Dantego, * 1818 r. w Canelli, † 1884 r.; ksiądz i nauczyciel matematyki i fizyki w wyższych zakładach naukowych w Rzymie, od 1847 w uniwersytecie genueńskim wykładał filozofję moralną, od 1860 profesor literatury i komentator dzieł Dantego w instytucie wyższych studjów we Florencji. Napisał: „Saggio di un nuovo commento della Commedia di Dante" (Genua, 1845); „Metodo di commentare la Divina Commedia" (2 wyd., 1861); „Arte, patria e religione" (1870); „Delizie del parlare toscano" (2 t., Florencja, 1884) i w. in.

Giulio Romano, albo *Julius Romanus*, właściwie *Giulio Pippi*, znakomity malarz i architekt włoski, uczeń Rafaela, * 1492 r. w Rzymie, † 1546 r. w Mantui. Był to umysł potężny, jędrny, zuchwały, ale pendzel miał lekki, niekiedy nawet lekkomyślny, płochy, roztrzepany. Z największem zamiłowaniem malował obrazy ze świata starożytnego. Jako architekt, zbudował wiele wspaniałych zamków i willi. Odrzucił jednak propozycję kierowania dalszą budową kościoła św. Piotra po śmierci Sangalla. **G. R.,** zostając pod wpływem Rafaela, pomagał mistrzowi w wykonaniu wielu najcelniejszych jego obrazów. Do najlepszych, samodzielnych już utworów **G. R.,** należą: „Ukamienowanie św. Stefana" i „Św. Rodzina," oraz malowidła zdobiące wille Madama pod Rzymem i Lante pod Viterbo. Po śmierci Rafaela, styl jego popadł w jakieś zdziczenie. W Mantui pod opieką Fryderyka Gonzagi, gromadził naokoło siebie wielu uczniów, zbudował mnóstwo kościołów i pałaców, a między innemi słynny Palazzo del Te, który przyozdobił wielu malowidłami, jak: „Upadek gigantów"; „Miłosne historje bogów"; „Amor i Psyche," pełnemi fantazji i dzikości. W późniejszych dziełach **G.** przebija silnie wpływ Michała Anioła. Jako architekt, rozwijał ogromną działalność, ogarniającą całą prawie Lombardję. Na tem polu jest on po części zwiastunem stylu barokowego. Por. C. D'Arco „Storia della vita e delle opere di Giulio Pipi Romano" (Mantua, 1842).

Giunti, Giunta, w Hiszpanji nazywani Junti, Junta, albo Zonta, sławna rodzina drukarzy i księgarzy z Florencji, która około końca XV w. kwitnęła we Włoszech i w Hiszpanji. Najdawniejszą ich księgarnię założył prawdopodobnie *Łukasz Antoni Giunti* około r. 1499 w Wenecji, która pod firmą *Haeredes L. A. de Giunta*, przeszła na jego syna, *Tomasza Giunti*, i zostawała w jego ręku do 1557, a po śmierci tegoż przeszła pod kierunek innego Tomasza **G.**, który z wielkiem powodzeniem tę firmę dalej prowadził. Jest ona czynna w Wenecji aż do 1657 r. Dzieła w niej wydrukowane, znane są pod nazwą *Giuntiny* albo *Juntiny.—Filip Giunti* († 1517), brat Łukasza Antoniego Giunti, założył 1497 drukarnię we Florencji, która dostała się jego synom *Benedyktowi*, a potem *Bernardowi* († 1551), a przez ich spadkobierców prowadzoną była aż do r. 1623. Druki tego zakładu wyrównywają drukom Manucci'ego. Nie można już tego powiedzieć o drukarni w Lugdunie, którą *Jakób Giunti* z Florencji założył około 1527 i do 1592 utrzymywał. Stosunki rodziny hiszpańskiej z włoską nie dosyć są wyjaśnione. W Hiszpanji drukowali: w Burgos *Jan Junta*, od 1526, potem *Filip Junta*, od 1552 do 93; w Salamance *Jan Junta*, 1534—52, a później (około 1582) *Łukasz Junta*; w Madrycie *Giulio Junta*, † 1618, i *Tomasz Junta*, 1594—1624. Por. A. M. Bandini „De Florentina Juntarum typographia" (2 t., Lukka, 1791); A. A. Renonard „Annales de l'imprimerie des Alde" (3 wyd., Paryż, 1834, z katalogiem wydawnictw G-ich).

Giurgewo (*Djurdjevo*, *Dżurdżewo*, rumuń. *Giurgiu*), główne miasto okręgu Vlasca w Rumunji, nad Dunajem, naprzeciwko Ruszczuku; ma 5 kościołów, synagogę, gimnazjum i 12,500 m.; stacja żeglugi parowej. W r. 1810, 1853 i 1877 było oblegane przez Rosjan.

Giusti Józef, najznakomitszy satyryczny i polityczny poeta nowszych Włoch, * 1809 w Monsummano, między Florencją a Pescia, † 1850 we Florencji. Ukończywszy uniwersytet w Pizie, na żądanie ojca oddał się zawodowi adwokackiemu; czując jednak nieprzezwyciężony ku temu zajęciu wstręt, porzucił sądownictwo i poświęcił się wyłącznie poezji. Żył w odosobnieniu, zajęty jedynie muzą i leczeniem słabowitego zdrowia. Miłość nieszczęśliwa wywarła na jego temperament melancholiczny wpływ niewygasły. W r. 1835 krążył w licznych odpisach jego poemat „Il dies irae," w którym z taką przemawiał śmiałością i swobodą myśli i formy, jak nikt oddaw-

na we Włoszech. W tymże duchu napisał „Insulto“ i „Legge penale per gl'Impiegati“ (1835) przeciw nadużyciom biurokracji; w „Lo Stivale“ (1836, now. wyd. 1891) i „Incoronazione“ (1839), sławi narodową niepodległość; w „Vestizione d'un cavaliere“ (1839), wyszydza żądzę orderów i tytułów; w „Girella“ (1840) gromi renegatów politycznych. Odtąd imię **G.** stało się głośnem w całej Italji, a poezje jego były chciwie czytane, jakkolwiek żaden utwór nie był jeszcze drukowany. W „Bello,“ „Scritta“ (oba 1841), w „Reuma d'un cantante“ i „IBrindisi“ (1843) gromi naśladownictwo francuzczyzny i ultramontanizm; w „Gli umanitari“ i „Gli immobili ed i semoventi“ (1841), chłoszcze humanitarnych i socjalnych utopistów, a w „La terra de'morti“ (1841)—Lamartine'a. Gromy satyry rzucał także na młodą Italję. Wielki rozgłos miały jeszcze poemata „Il congresso de'Birri“ i „Spettri del 4 Settembre.“ W r. 1848 wybrany został do hiszpańskiej izby deputowanych, w r. 1849 ciężko zachorował, a 31 marca 1850 umarł w pałacu Capponi'ego we Florencji. Jego polityczne i satyryczne poezje wywierały ogromny wpływ na umysły narodu, zarówno dla swej treści, jak i genjalnej śmiałości, z jaką łamał tradycje akademickie i zużytkowywał ludową mowę toskańską dla celów poetyckich. Dość dokładny zbiór poezji **G.** „Versi“ (Florencja, 1862), zawiera 87 poezji, między któremi znajdują się dwa najcelniejsze może jego utwory: „San-Ambrogio“ i „Il Re Travicello.“ Później jeszcze zbiorowe wydanie poezji **G.** ogłoszono: w Weronie 1876 (3 wyd., 1888) i w Medjolanie 1892 p. t. „Poesie edite ed inedite“ (z życiorysem). Pozostawił także „Vita scritta da lui medesimo“ (Florencja, 1886) i „Memorie inedite“ (Medjolan, 1890). Por. Hornera „The Tuscan poet Giuseppe **G.** and his times“ (Londyn, 1864); u nas o **G.** pisał Zawadyński w *Niwie* (1872). W r. 1879 wzniesiono mu pomnik w Monsummano.

Giustiniani, starożytna rodzina dożów w Wenecji i Genui. Z niej to pochodził margrabia *Wincenty Giustiniani*, który żył około 1700 r. w Rzymie i na zwaliskach łaźni Nerona wzniósł wspaniały pałac, ozdobiony bogatą galerją obrazów. Rodzina sprzedała tę galerję w Paryżu 1807; składała się ona ze 170 obrazów, a została zakupioną 1815 przez króla pruskiego i pomieszczoną w muzeum berlińskiem. Sławnym jest także pałac **G.** w Wenecji (obecnie hotel Europejski). Por. „Galleria Giustiniana“ (2 tom., Rzym, 1631) i Litta „Famiglie celebri italiane“ (7 t., Medjolan, 1819).

Giusto, *Giustamente* lub *Tempo giusto*, znaczy w muzyce: stosownie, należycie, z właściwą szybkością.

Givet, miasto we francuskim depart. Ardennes, na granicy belgijskiej, ma 6,400 miesz. i warownię, zwaną *Charlemont*.

Givors, miasto we francuskim depart. Rodanu, nad Rodanem, ma 10,000 miesz. i wielkie huty szklane.

Gize Tydeman, biskup warmiński, przyjaciel Kopernika. Piszą go także *Giese*, *Gissa*, *Giza*, *Ghise*, *Ghize* lub *Gizjusz;* człowiek uczony i wytworny stylista; polecony ze zdolności swoich Zygmuntowi Staremu, wyznaczony był 1526 do komisji mającej zebrać i przygotować do druku prawa chełmińskie; został kanonikiem warmińskim, potem oficjałem, a 1523 r. administratorem biskupstwa warmińskiego. W 1519 otrzymał nobilitację. Niestrudzony w pracy, ogłosił pismo religijno-polemiczne „Flosculorum Lutheranorum de fide et operibus anthologikon“ (Kraków, 1524). W 1538 został biskupem chełmińskim, a 1549 warmińskim; † 1559, zostawiwszy w rękopisie 3 tomy historji chrześcijańskiej, która się znajdowała w bibljotece heilsberskiej. **G.** zostawał w bliskich stosunkach ze wszystkiemi prawie znakomitościami swego czasu. Korespondował także z Erazmem Roterdamczykiem. Ścisłą przyjaźnią złączony był z Kopernikiem i wywierał nań wpływ znaczny. Niektórzy ze spółczesnych (Treter) posądzali go o porozumienie z heretykami, ale zdaje się, że niesłusznie. W sporach Gdańska z królem, nazbyt obstając za wolnościami i grożąc oderwaniem, zraził **G.** obie strony i przywiódł rzeczy do tego, że nie mogło przyjść do porozumienia.

Gizeh *(Dżizeh)*, osada na lewym brzegu Nilu, naprzeciw dawnego Kairu; tu wysiadają wszyscy, którzy przybywają z Kairu zwiedzać wielkie piramidy, które z tego powodu, chociaż blizko o 2 mile stąd oddalone, noszą nazwisko *Piramid Gizeh*. Od r. 1889 **G.** posiada muzeum starożytności egipskich i liczy 11,500 miesz. Miasto **G.** jest stolicą prowincji egipskiej t. im., obejmującej 24,716 klm. kw. z 284,000 miesz.

Gizel Inocenty, * na początku XVII wieku w Prusiech Polskich, † 1684; osiadłszy w Kijowie został mnichem monasteru Pieczerskiego; po powrocie ze Lwowa, gdzie był wysłany przez metropolitę P. Mohyłę, został profesorem łaciny i kaznodzieją, a następnie w 1645 rektorem akademji kijowskiej, w 1656 zaś archimandrytą pieczerskim. Z dzieł jego znane są: „Mir czełowieka s Bohom“ (Kijów, 1669), zakazane przez synod w r. 1766; „Nauka o tainstwie sw. ispowiedanija“ (1671); „Prawdziwa wiara“ (rękopis polski w bibljotece moskiewskiej); „Synopsis“ (krótkie opowiadanie o początku narodu słowiańskiego i książętach kijowskich, aż do cara Teodora Aleksiejewicza (Kijów, 1684, ostatnie wyd. 1823) oraz „Pateryk Pieczarski“ (Żywoty świętych, Kijów, 1661).

Gisela, cesarzowa, † 1043, była żoną ks. Ernesta I szwabskiego, po jego śmierci wyszła za Konrada, późniejszego cesarza Konrada II. Cesarzową została w r. 1024.

Gizewjusz, prawdopodobnie *Giżewski*, Herman Marcin Gustaw, zasłużony pracownik w sprawie odrodzenia mowy polskiej w Prusiech, * 1810 w Janowie (Johannisberg) w Prusiech wschodnich, syn rektora tamecznej szkoły; gimnazjum skończył w Ełku (Lyck), teologji słuchał w Królewcu, w 1835 został kaznodzieją gminy ewangelickiej polskiej w Osterodzie; zajmował się gorliwie rozszerzaniem polszczyzny pomiędzy tamtejszym ludem. Przyjaciel Mrongowjusza (ob.), wspólnie z nim pracował usilnie na tej drodze żywem słowem i piórem, zamieszczając liczne artykuły w rozmaitych czasopismach i nauczając w kościele i szkole. Jednocześnie był głównym współredaktorem *Roczników słowiańskich*, wydawanych w Lipsku, a w Ełku wydawał przez lat kilka pismo p. t. *Przyjaciel ludu łecki*. Zajmując się serdecznie oświatą ludu, nie żałował też swego mienia na wszelkie inne jego potrzeby. Wybrany 1848 deputowanym na sejm do Berlina, jednocześnie ciężko zachorował i † 1848 r., ubóstwiany od ludu. Z całą energją, zapałem i poświęceniem niestrudzenie do końca życia walczył **G.** przeciw germanizacji Mazurów, dokazał tyle nawet, że nakazano niektóre przedmioty wykładać w języku polskim; gromił nadużycia szlachty niemieckiej w postępowaniu z włościanami polskimi. Zasługi jego jako apostoła oświaty i polszczyzny między Mazurami pruskimi są niepożyte. Ogłosił: „Die polnische Sprachfrage in Preussen“ (zeszyt 1—3, Lipsk, 1845—46), ułożył „Śpiewnik szkolny i domowy“ (Lipsk, 1846) i tłómaczył na niemiecki Czajkowskiego „Czerwoną sukienkę,“ Skarbka „Dodosińskiego“ i Al. Radziwiłła „Pamiętniki.“ Razem z Nesselmanem pracował nad ułożeniem „Słownika litewsko-niemieckiego.“

Gizowskie starostwo, ob. Grzowskie.

Giżycy, starożytny ród herbu Gozdawa, osiadły po przodkach na Wołyniu i Podolu, pochodzi od Krystyna, wojewody płockiego; członkowie jego zajmowali nieraz wyższe w rzeczypospolitej dostojeństwa. — **Giżycki** Wincenty, hrabia na Gozdawie i Giżycach, był w XV wieku marszałkiem udzielnych książąt mazowieckich.—**Giżycki** Paweł, brat poprzedniego, kanonik krakowski i scholastyk płocki, został 1440 r. biskupem płockim. Doradca i opiekun książąt płockich, których chciał wynieść na tron polski, mimo usilnych starań dokazać tego nie mógł, † 1463 w Pułtusku.—**Giżycki** Bartłomiej, syn Jana Stanisława, pułkownik wojsk koronnych, kasztelan wyszogrodzki, zabity został podczas konfederacji barskiej 1768 r. w Kniażypolu pod Kamieńcem. Dwaj jego synowie: *Tadeusz Giżycki*, generał buławy wielko-koronnej, i *Kajetan Giżycki*, chorąży kijowski, walczyli w konfederacji barskiej. Kajetan, jako marszałek województwa wołyńskiego, w zastępstwie Joachima Potockiego, objął komendę fortecy Baru, ale po kilkomiesięcznej walecznej obronie musiał zaszczytnie kapitulować. Następnie chcąc się połączyć z Potockim, schwytany w Benderze przez wojska przeciwne popadł w niewolę.— **Giżycki** Bartłomiej, wnuk Bartłomieja, kasztelana wyszogrodzkiego, rotmistrz kawalerji narodowej, pod Józefem Poniatowskim odbył całą kampanję 1792 r., odznaczył się walecznością i otrzymał stopień pułkownika. Po upadku kraju wrócił na Wołyń do własnego majątku. Skutkiem pewnego zajścia musiał wyjechać do Petersburga, gdzie w stopniu pułkownika przyjął służbę w armji rosyjskiej. Posunięty na generała, walczył w wojnach przeciw Napoleonowi. Wybrany marszałkiem gubernjalnym żytomierskim, † 1826.—**Giżycki** Franciszek Ksawery, drugi wnuk kasztelana wyszogrodzkiego, * 1786, † 1850, odznaczył się na polu literatury. Z prac **G.** przytaczamy najcelniejsze: „Rys Ukrainy zachodniej“ (Krzemieniec, 1810); „Pamiętnik zagraniczny, naukowy, historyczny i polityczny“ (Warszawa, 1816); „O przyozdobieniu siedlisk wiejskich, rzecz zastosowana do Polski” (2 t., Warszawa, 1827); „Badania w przedmiocie rzeczy przyrodzonych w Galicji, w Królestwie Polskiem, na Wołyniu i na Podolu” (Lwów, 1845); „Ogrodnictwo zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego” (Lwów, 1845); „Wiadomość historyczna o krajach połączonych z Polską i jej lennościach“ (Lwów, 1846); „Treść dziejów kościoła polskiego i wykaz zbiorowy prawodawstwa politycznego i kształtu rządu w Polsce” (Lwów, 1846); „Wiadomość o stanie handlu i przemysłu w Polsce w wiekach dawniejszych” (Stanisławów, 1846).

Giżycki.

Giżycki (hrabia) v. *Gozdawa* odm., herb: W polu czerwonem— srebrna lilja podwójna. Nad koroną hrabiowską pawi ogon z lilją na środku.

Giżycki Jerzy, filozof, * 1850, † 1895 w Berlinie, po 8-dniowej chorobie na grypę. Od lat najmłodszych sparaliżowany, profesor filozofji moralnej na uniwersytecie berlińskim od 1883, z powodu kalectwa wożony był w fotelu i wnoszony na katedrę. Napisał: „Philosophische Consequenzen der Lamarck-Darwinschen Entwicklungstheorie” (1876); „Die Philosophie Shafterbury's” (1886); „Die Ethik David Hume's in ihrer geschichtlichen Stellung,“ „Grundzüge der Moralphilosophie” (1883), nagrodzone przez towarzystwo Lessinga. Nadto opracował drugie wydanie Rolpha „Biologischen Problemen, zugleich als Versuch zur Entwickelung einer rationellen Ethik,” tłómaczył dzieła autorów obcych, a między innemi prace i wykłady zaprzyjaźnionych z nim osobiście etyków amerykańskich, Saltera, Feliksa Adlera i Stantona Coita, „Kreuzerowską Sonatę” Tołstoja, „Rok 2000 Bellamy'ego.“ **G.**

był duszą ruchu etycznego w Niemczech i odznaczał się filantropją, czuły na wszelką ludzką niedolę. Pomocą w działalności jego była mu żona, pani Lilly, córka generała Kretschmana, stojąca na czele ruchu kobiecego w Niemczech. Redagowali oni wspólnie tygodnik *Ethische Cultur*, opracowali też razem wydany w 1894 wybór pieśni Grimma. Małżeński ich związek trwał tylko półtora roku.

Giżyga, *Iżyga*, rzeka w okręgu Giżygińskim; wpada do m. Ochockiego; długa 140 wiorst.

Gjalski Ksawery Szandor, pisarz chorwacki, ob. Babić Lubomir Tytus.

Gjaur Dagh, góry, ob. Amanus.

Gjellerup Karol, autor duński, * 1857, studjował teologję, następnie literaturę w Kopenhadze, zyskał rozgłos pierwszą swą powieścią „En Idealist" (1878). Później ogłosił: „Den Tübingske Skole," krytyka teologicznej szkoły w Tubindze (1879); romans „Det unge Danmark" (1879); „Antigonos" (1880); „Arvelighed og Moral" (1881); „Sadjoon-Sange ay Fantasier" (1881); „Germanernes Laerling" (1882); „Aander og Tider" (1882); „En klassisk maaned," obrazy z podróży do Grecji (1884); tragedja „Brynhild" (1884) i in.

Gjorgjević Władan, lekarz serbski, * 1844 w Białogrodzie. Uczył się medycyny w Pradze i Wiedniu, gdzie był asystentem Billrotha; następnie leczył rannych w wojnie francusko-niemieckiej i tureckiej 1876—78, był lekarzem osobistym króla Milana, naczelnikiem wydziału sanitarnego przy ministerjum spraw wewn. w Serbji. Przełożył na język serbski chirurgję Billrotha i Langenbecka „Klinikę chirurgiczną," wydał kilka prac oryginalnych o stanie zdrowotnym w Serbji, a nadto kilka tomów nowel, dramatów i powieści historycznych. Redagował miesięcznik „Otadžbina." Był posłem serbskim w Atenach, a następnie w Konstantynopolu.

Gjorgjić Ignacy, sławny poeta dubrownicki, * 1676 w Dubrowniku, † 1737 tamże; był opatem benedyktyńskim na wyspie Meleda. Jako autor był bardzo płodnym, poezje jego mają cechę dydaktyczną i religijną. Ważniejsze z nich: „Uzdasi Mandaljene pokornice" (Westchnienia pokutującej Magdaleny, 1728, nowe wyd., 1851); „Saltjer slovinski" (Psałterz słowiański, 1728, nowe wyd., 1851); „Marunko i Pavica" (opowiadanie humorystyczne); „Život sv. otca Benedikta." Poezje jego („Razne pjesme") wydał Mažuranicz (Zagrzeb, 1885). Nadto zostawił wiele dzieł w języku łacińskim i włoskim, jak: „Illyrici historia," „Vitae et carmina nonnullorum illustrium civium rhacusanarum," „Il novizzo benedittino," „Ricerche anticritiche."

Gjorgjo, uczony Dalmatczyk XVI wieku, prześladowany z powodów religijnych, osiadł w Lublanie, a jako znawca języków semickich tłómaczył „Biblję." Wydał ten przekład w Witemberdze 1584 r.

Gjurković Jerzy, polityk i publicysta, * 1845 w Klasnicy, kształcił się w szkole sztabu generalnego, należał do instytucji geograficznej w Wiedniu i komisji europejskiej pomiaru południka. Lata 1869—73 spędził w podróżach po półwyspie Bałkańskim, zbierając materjały do szczegółowej mapy Turcji. W 1876 opuścił służbę wojskową i został redaktorem działu wojskowego w *Presse*. W r. 1883 został członkiem sejmu chorwackiego. Wiele prac politycznych i beletrystycznych ogłosił w pismach niemieckich, chorwackich, serbskich, węgierskich i francuskich; osobno wydał: „Eine Studie zu Lessings Laokoon" (1876); „Das Ehebruchsdrama" (1877); „Bosnien und die Nebenländer" (1880); „Albanien" (1881).

Glaber z Kobylina Andrzej, wykładał 1499 r. gramatykę Jana Galandry w Warszawie, 1520 r. został magistrem, 1531 doktorem filozofji i nauk wyzwolonych w Krakowie, zdaje się, że † po r. 1548. Wydał: „Psałterz Dawida" (1535), przełożył „Opis Sarmacji" Macieja Miechowity (1545), wydał też traktat „O puszczaniu krwi" i 1535 r. „Problemata albo pytania polskie o przyrodzeniu ludzkiem," przypisane Jadwidze z Kościelca, będące zbiorem wypisów djalogowanych. Dziełko to szczególnie ważne jako wskazówka, że Polacy XVI wieku, naśladując swych przodków, dlatego nie pozwalają kobietom uczyć się pisma i ksiąg czytać, by ich te nie prześcigły w rozumie. „Bo czemuż one niebogi mają doznawać tej wzgardy?—mówi **G.**;—czemuż mają być niżej od mężczyzn uważane?" Powołuje się ogólnikowo na przykłady rzymskich i innych pogańskich niewiast, oraz polskiej Wandy, i zapowiada „Wkrótce wyda się o tem, za łaską bożą, dzieło po polsku, na pociechę paniom i na zachętę im do wytrwania w dobrem, by sprawując się według cnoty, sławę dobrą zostawiły po sobie." Myśli te, jak i dedykacja pracy, okazują, że już w XVI w. myślano u nas o wykształceniu kobiety naukowem. „Wzór pań mężnych" i in. Jana Kochanowskiego, „Sejm niewieści" Bielskiego, okazują, że nim Drużbacka się zjawiła, już poprzedziła ją i ułatwiła jej drogę działania opinja publiczna, naprzód wysuwając *kobiety*, zohydzone zarazem tą nazwą. W r. 1893 wyszedł w Krakowie staraniem prof. J. Rostafińskiego, przedruk rzadkich jego „Problematów," wyżej wspomnianych.

Glacee (wym. *glase)*, papier kredowy, ob. Papier.

Glacis (z franc.), pochyłość gruntu, nasyp przed fortecą, to samo co po polsku *stok*.

Glacjalina, ciecz przeciwgnilna, służąca do konserwacji mięsa, jajek, mleka, wprowadzona przez Griera w Glasgowie; jest to roztwór 56 gramów kwasu bornego, 28 gr. boraksu i 20 gr. cukru w 1 litrze wody.

Gladbach. 1) *München-G.*, miasto w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, posiada wiele pięknych

budowli, liczy 50,000 miesz. **G.** jest głównem centrum reńskiego przemysłu bawełnianego i posiada liczne i wielkie fabryki w zakres tego przemysłu wchodzące, a także fabryki machin, papieru, mydeł, ubrań, obuwia, cygar i t. d. Liczba robotników wynosiła w 1894 r. 16,200. Handel jest również nader ożywiony.—2) *Bergisch-G.*, miasto w pruskiej regencji Kolońskiej, liczy 10,000 miesz., przemysł ożywiony.

Gladiolus *(Mieczyk)*, rodzaj roślin z rodziny kosaćcowatych, obejmujący rośliny cebulonośne w Europie i Afryce, najwięcej na przylądku Dobrej Nadziei, o liściach wązkich, mieczowych, o kwiatach bardzo pięknych, zebranych w kłos. W ogrodach hodowane są: **G.** *cardinalis*, o kwiatach szkarłatnych, **G.** *psittacinus*, o kwiatach żółtych i in.; liczne ich odmiany, odznaczające się wspaniałemi barwami, znane są pod nazwą *mieczyków gandawskich*. **G.** *edulis*, w Afryce południowej, wydaje cebule jadalne. Gatunki europejskie: **G.** *communis* i **G.** *segetum*, niegdyś słynęły w medycynie. Kwiaty i korzenie uważane były za leki na rany i noszone były nawet jako amulety, chroniące od zranienia.

Mieczyki gandawskie.

Gladjatorowie (łac. *Gladiatores* od *gladius* t. j. miecz), tak się nazywali u Rzymian szermierze, którzy na igrzyskach publicznych pasowali się z sobą na śmierć i życie. Zwyczaj ten przeszedł z Etrurji, gdzie podobnego rodzaju walki odbywały się pierwotnie przy uroczystościach pogrzebowych, zamiast dawniejszych ofiar z ludzi; wszakże znany był i w innych miejscach Włoch, zwłaszcza w Kapui. W Rzymie po raz pierwszy widowisko walk gladjatorskich *(manus gladiatorium)* dali 264 prz. Chr. Marek i Decymus Brutusowie na pogrzebie swego ojca. Wkrótce poczęły się one coraz bardziej, nawet bez podobnej okazji, rozpowszechniać; ze stolicy przeszły na prowincje i stały się namiętnie lubionemi zabawami ludu rzymskiego. Za rzeczypospolitej urządzali je zwykle edylowie, za cesarstwa cesarzowie, obracając na nie ogromne sumy. Już w 183 prz. Chr. na jednej uroczystości walczyło 120 ludzi. Cesarz Kommodus sam brał w nich udział. Z walkami **G.** łączono niekiedy i walki zwierząt. Za Trajana trwały raz 123 dni, walczyło wówczas 1,000 **G.** i zabito 11,000 zwierząt. W dawniejszych czasach odbywały się na *forum*, później w zbudowanym ku temu celowi amfiteatrze; przy uroczystościach pogrzebowych walczyli jednak często tuż przed stosem, tak zwani *Bustuarii*. **G.** byli przeważnie niewolnicy, zwłaszcza jeńcy wojenni, niekiedy skazani przestępcy, jako też ochotnicy. Tłumami *(Familiae)* utrzymywano i ćwiczono **G.** w Rzymie i po innych miastach, szczególnie zaś w Kapui i Rawennie, w odpowiednio urządzonych zakładach *(ludi gladiatorii)* pod nadzorem tak zwanych *lanistae*. Możnowładcy rzymscy posługiwali się niejednokrotnie **G.** i w walkach domowych. Grecy, u których walki atletów daleko więcej ludzką były zabawą, powoli oswoili się z okrutnemi widowiskami **G.**, wyjąwszy tylko jednych Aten, gdzie się nigdy przyjąć nie chciały. **G**-wie różnili się pomiędzy sobą sposobem uzbrojenia. Główny był podział na ciężko i lekko uzbrojonych. W sztuce, walki **G.** przedstawiano zwykle farbami na murach i na grobowcach, nie zaś w posągach, którymi Grecy czcili swych atletów. Walki gladjatorów ustąpiły dopiero przed wzmagającym się wpływem chrześcijaństwa około V wieku po Chr. Por. Friedlaender „Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms“ (2 t., 6 wyd., Lipsk, 1889) i Marquardt „Röm. Staatsverwaltung“ (3 t., Lipsk, 1885).

Gladstone William Edward, mąż stanu angielski szkoły manchesterskiej, * 1809 r. w Liverpool, † 1897 r.; syn kupca szkockiego, stronnik Peela, rozpoczął swoją karjerę parlamentarną w grudniu 1832, jako deputowany partji konserwatywnej, wszedł wkrótce do ministerjum Peela, jako lord skarbu, a następnie podsekretarz stanu do spraw kolonjalnych, po raz pierwszy 1834 — 1835, a powtórnie 1841—45; podczas tego drugiego urzędowania zarządzał czas jakiś ministerjum handlu i był prawą ręką Peela. Powszechną uwagę zwrócił na siebie dwoma listami, pisanemi 1851 do lorda Aberdeen, w których wystawiał prześladowania mieszkańców Neapolu. Konserwatywne ministerjum Derby, zastało go już 1852 w szeregu swoich przeciwników. Od 1852 do 1855 sprawował obowiązki lorda kanclerza skarbu. Był on przeciwny wojnie wschodniej i wystąpił z gabinetu przed jego ostatecznym upadkiem (w styczniu 1855). Po porażce gabinetu Derby, zadanej przez wigów, utworzone zostało przez Palmerstona (15 czerwca 1858) ministerjum Palmerston-Russel-Gladstone, w którem ten ostatni pełnił znowu obowiązki kanclerza skarbu i zyskał zupełną przychylność u stronnictwa liberalnego swemi sympatjami dla sprawy reformy wyborczej i reorganizacji kościoła irlandzkiego. Po śmierci Palmerstona (1865) objął w tymże gabinecie kierownictwo w izbie niższej i uchodził za energicznego przedstawiciela polityki postępowej. W r. 1866 rozwinął nadzwyczajną działalność, celem przeprowadze-

Gladstone William

nia bilu o reformie parlamentu. Gdy jednak stronnictwa przeciwne, tak zwani *Adullamici* (pół liberalni, zwolennicy polityki Palmerstona) i konserwatyści, zabiegi jego udaremnili, razem z kolegami podał się do dymisji 24 czerwca 1866 i stanął przez to w opinji publicznej, jako przywódca partji ludowej. Gdy bil ten, nieco radykalniejszy nawet, przeprowadziło 1867 ministerjum konserwatywne Derby - D'Israeli, **G.** odgrywał ważną rolę, jako śmiały i postępowy naczelnik opozycji. Takie samo stanowisko zajmował podczas debatów (1867) w sprawie irlandzkiej nad bilem reformy kościelnej, którą postawił jako główną zasadę reformy polityki angielskiej. Po nowych wyborach z 1867 na 1868 r., stanął na czele zjednoczonych liberalistów, sprowadził upadek poprzedniego gabinetu (2 grudnia 1868) i utworzył nowe ministerjum (8 grudnia), w którem zajął miejsce prezesa. Na sesji 1869 swoją wymową, śmiałością, zręcznością i wytrwałością, przeprowadził wreszcie, mimo silnego oporu, reformę kościoła irlandzkiego, polegającą na odłączeniu go od państwa. Na następnej sesji 1870 r. dalej ze swymi przeciwnikami toczył walkę w kwestji irlandzkiej i przeprowadził, obok wielu innych reform, ważne prawo o nauczaniu ludowem *(Elementary Education Bill)*, prawo rolne, prawo o reorganizacji angielskiego wojska przez ograniczenie sprzedaży stopni oficerskich i prawo o tajnem głosowaniu podczas wyborów. Przeciw Fenjanom używał z upoważnienia parlamentu środków represyjnych, a w grudniu 1870 r. zakończył sprawę fenjańską, wypuszczając na wolność więźniów z warunkiem wiecznej banicji. Gabinet **G.**, reprezentując ideje szkoły manchesterskiej i pracując wyłącznie nad rozwojem sił ekonomicznych kraju, za wszelką cenę postanowił trzymać się polityki pokojowej nieinterwencyjnej. Przeprowadzając ściśle tę zasadę, poniósł klęskę i wykazał militarną słabość Anglji podczas wojny francusko-niemieckiej 1870—1871. Rząd bowiem angielski, skutkiem klęsk Francji, musiał się zgodzić na rewizję traktatu paryskiego (1856) i przystać na zmiany, zażądane przez Rosję, a poparte przez Prusy, tak, że rezultaty wojny krymskiej poszły wniwecz. Opinja narodu zwróciła się wówczas przeciw **G.**, okazując sympatję Francji. Również niepomyślny dla rządu angielskiego wzięła obrót *alabamska sprawa* (ob.). Sąd bowiem międzynarodowy skazał Anglję na zapłacenie Stanom Zjednoczonym 77,500,000 franków wynagrodzenia (14 września 1872). Mimo to jednak w stosunkach wewnętrznych nie stracił **G.** dawnej energji; występował ciągle w obronie klas roboczych i interesów przemysłowych, stojąc na czele partji postępowej. Niepopularność **G.** wzrastała wówczas ciągle, i 16 lutego 1874 r. gabinet jego ustąpić musiał Disraelemu, przyczem był zmuszony porzucić kierownictwo stronnictwa liberalnego, pomimo to brał w ostatnich czasach wybitny udział w życiu politycznem. W kwestji zwłaszcza wschodniej zajął stanowisko wręcz nieprzyjazne rządowi, domagając się zupełnego wyzwolenia chrześcijan. Występował jednak z taką nieubłaganą konsekwencją, że nietylko ściągnął na siebie napaści prasy, lecz znajdował coraz mniej uznania wśród swego stronnictwa w parlamencie; gdy w maju 1877 r. wystąpił z 5 rezolucjami przeciw rządowi, musiał trzy z nich, w których domagał się wystąpienia rządu przeciw Turcji, na żądanie innych przywódców stronnictwa liberalnego usunąć, a dwie pozostałe poniosły zupełną klęskę. Przy swej działalności politycznej, prowadził dalej swe badania nad Homerem, opatrzył dzieło Schliemanna przedmową i wydał „Homeric synchronism“ (t. 1, 1876), w którym usiłuje wykazać, że oblężenie Troi jest istotnie faktem historycznym, prawdopodobnie w początkach 14 w. przed Chr. Po rozwiązaniu Parlamentu 1880, **G.** rozwinął silną agitację i został wybrany do parlamentu w dwóch okręgach, co w Anglji stanowi wypadek rzadki, a po usunięciu się Beaconsfielda, powołany został znów do steru rządu w kwietniu 1880, objąwszy sam wydział skarbu. Ostatni ten urząd w r. 1882 ustąpił Childersowi, zatrzymawszy tylko przewodnictwo gabinetu. Z wiekiem okazał się coraz więcej radykalnym. Mając lat 76, objąwszy po ustąpieniu Salisburego ster rządu, wniósł projekt uregulowania kwestji irlandzkiej, w którym żądał dla Irlandji oddzielnego parlamentu w Dublinie, wykupu przez rząd wielkiej własności ziemskiej i parcelacji jej, który jednak był odrzucony. Rozwiązał wtedy parlament, ale opuszczony przez wyborców, ustąpił 20 lipca 1886 r. ster rządu Salisburemu. W r. 1892 **G.** znowu stanął na czele gabinetu i w lutym 1893 r. przeprowadził w izbie niższej swój nieco zmieniony projekt reformy irlandzkiej (Home-Rule), który wszakże przez izbę lordów został odrzucony. W r. 1893—94 wskutek katarakty ocznej, zaczął usuwać się od spraw politycznych i wziął dymisję, odzywając się tylko kiedy niekiedy. W 1898 roku umarł, żałowany powszechnie. **G.** posiadał wysokie wykształcenie; obok działalności politycznej, dał się poznać również, jako znakomity pisarz. Z prac jego literackich wymienimy: „The state in its relation with the church“ (Londyn, 1838); „Church principles considered in their results“ (Londyn, 1840); „History of the Roman state“ (3 t., Londyn, 1851—52); „Studies on Homer and the Homeric age“ (3 t., Oxford, 1858); „A chapter of Autobiography“ (Londyn, 1868); „Juventus mundi“ (Londyn, 1869); „Homeric synchronism“ (Londyn, 1876); „Vaticanism“ (1875—przeciwko ultramontanizmowi); „The impregnable rock of Holy Scripture“ (1890); „Spe-

cial aspects of the Irish question“ (1892). Por. George Barnett Smith „The life of G.“ (2 t., Londyn, 1879); Emerson „G., prime minister of England“ (tamże, 1881); Dronsart „W. E. G.“ (Paryż, 1893).

Glaire Jan Chrzciciel, ksiądz rz.-kat., teolog i orjentalista francuski, * 1798 r. w Bordeaux, do 1834 nauczyciel języka hebrajskiego w seminarjum św. Sulpicjusza, następnie profesor i dziekan wydziału teologicznego w Sorbonie, 1840 został członkiem kapituły metropolitalnej w Paryżu, a 1845 r. radcą uniwersytetu. Dzieła jego są: „Lexicon manuale hebraicum et chaldaicum“ (1830); „Principes de grammaire hébraique et chaldéique“ (1843); „Chrestomathie hébraique et chaldaique“ (1843); „Chrestomathie hébraique et chaldaique avec la Sainte Bible“ (2 t., 1834); „Introduction historique et critique sur Livres Saints“ (6 t., 1843); „Dictionnaire universelle des sciences ecclésiastiques“ (2 t., 1867) i w. in.

Glais-Bizoin Aleksander Olivier, francuski mąż stanu, * 1800 r. w Quintin, dep. Côtes-du-Nord, † 1877 r. W r. 1822 został adwokatem. Demokrata i rapublikanin, należał do najzawziętszych przeciwników Restauracji. Po rewolucji Lipcowej wybrany deputowanym, zasiadał w izbach bez przerwy aż do 1848 na krańcowej lewicy i od wszystkich ministerjów domagał się wykonywania zasad pierwszej rewolucji. Po rewolucji Lutowej wybrany do Konstytuanty, został prezesem stowarzyszenia demokratycznego w Palais-Royal, głosował po większej części z partją Góry, a za prezydentury Ludwika Napoleona, występował śmiało przeciw bonapartyzmowi. Nie będąc wybrany do ciała prawodawczego, usunął się do życia prywatnego. Wybory 1863 postawiły go znowu w szeregach opozycji. Po upadku cesarstwa 4 września 1870 mianowany członkiem rządu obrony narodowej, był wysłany 14 t. m. razem z Crémieux i admirałem Fourichon do Tours, jako członek delegacji do zarządu departamentów. Odgrywał tu jednak rolę nieznaczną. W sporze Gambetty z rządem paryskim, stanął po stronie pierwszego; 15 lutego 1871 r. podpisał znany *Decret de résistance*. Następnie usunął się do życia prywatnego. Pisał także komedje, jak: „Une vraie Bretonne ou un cas pendable“ (1864); „Une Fantaisie“ (1867); „Le vrai courage“ (1862) i t. d. W czerwcu 1868 założył z Héroldem, Pelletanem i in. tygodnik demokratyczny *La Tribune française*, którego był dyrektorem. W r. 1872 ogłosił dzieło „Dictature de cinq mois,“ przyczynek do historji rządu obrony narodowej.

Glaisher Jakób, meteorolog, * 1809 r. w Londynie, był od 1840 do 1874 dyrektorem oddziału magnetycznego i meteorologicznego w obserwatorjum w Greenwich; w r. 1867 założył towarzystwo meteorologiczne, którego został prezesem, a zarazem był prezesem towarzystwa aeronautycznego. Odbył liczne wyprawy balonowe w celach meteorologicznych, a w r. 1869 wzbił się z Coxwellem do wysokości 11,000 metrów. Ogłosił „Travels in the air“ (1880).

Glaize August Bartłomiej, malarz francuski, * 1807 w Montpellier, † 1893, był uczniem Devéria. Od r. 1836 wystawiał obrazy swe w Salonie; z nich celniejsze: „Po wojnie“; „Faust i Małgorzata“; „Ucieczka do Egiptu“ (1842); „Niewola“ (1865); „Psyche opuszczona przez Amora“ (1870); „Ślepy i kulawy“ (1877); „Siła“ (1878); „Sąsiadki“ (1879); „Pierwsze kroki“ (1881); „Św. Agnieszka” (1890) i wiele innych.

Glaize Piotr Leon, malarz francuski, syn Augusta, * 1842 w Paryżu, uczeń Gérome'a. Główniejsze jego prace są: „Spisek w pierwszych czasach Rzymu“ (1875, obraz ten znajduje się w muzeum w Luksemburgu); „Samson i Filistyni“ (1861); „Dziewczę i śmierć“ (1869); „Pierwszy pojedynek“ (1870); „Orfeusz“ (1876); portrety: „Gérôme'a” (1879), „Wiktora Hugo” i wiele innych.

Glamorgan, hrabstwo w angielskiem księstwie Walji, mające 2,092 klm. kw. i 688,000 miesz.; w północnej części tworzy kraj dziki i górzysty, obfitujący w płody kopalne, a mianowicie w węgle kamienne i żelazo. Miasto stołeczne hrabstwa jest Cardiff.

Glandula, gruczoł (ob.).

Glanville Józef, nadworny kapelan Karola II, króla angielskiego, † 1650 r. W dziełach swych „Scepsis scientifica or confest ignorance, the way to science, an Essay of the vanity of dogmatizing and confident opinion“ (Londyn, 1655) i „De incrementis scientiarum“ (1670), zbijał dogmatyzm Arystotelesa i Descartesa, wychodząc z zasady, że my przyczyn nie poznajemy z doświadczenia, tylko ich byt wywnioskowujemy, jakkolwiek nie z zupełną pewnością, „*nam non sequitur necessario hoc est post illud, ergo propter illud*“ (bo nie wynika koniecznie, by następstwo po sobie orzekało i łączyło się z przyczynowością).

Glanz, w mineralogji, ob. Błyszcz.

Glarneńskie Alpy, jeden z czterech wielkich łańcuchów Alp Szwajcarskich.

Glarus, siódmy kanton szwajcarski, pomiędzy St.-Gallen, Grunbündten, Uri i Schwyz; obejmuje 691 klm. kw. i 34,000 miesz., w której jest do 8,000 katolików; skrapia go rzeka Linth ze swemi dopływami. Cały kanton należy do kotliny Renu. Z jezior należą do niego: Walensee w $^1/_4$ części i Klönthal w całości. Klimat tu jest surowszy niż w innych, bardziej płaskich częściach Szwajcarji, a to z przyczyny wielkiej liczby gór. Znajduje się tu również kilka źródeł mineralnych, z których szczególnie znanem

Herb kantonu Glarus.

jest źródło siarczane pod Stachelbergiem. Głównym przedmiotem zarobkowania mieszkańców jest hodowla bydła i fabrykacja wyrobów bawełnianych. — *Historja.* Glarus w najdawniejszych czasach, zaliczany już to do Szwabji, już do Recji, należał później do klasztoru zakonnic w Sekkingen, a w końcu ustąpiony został Austrji. Zwycięstwami, odniesionemi pod Näfels 1352 i 1388 wywalczył sobie niezależność i przystąpił do związku z innemi ówczesnemi siedmiu kantonami. Po reformacji urządziła się w kantonie oddzielna administracja reformowana i oddzielna katolicka, co w ciągu XVIII w. dało powód do rozmaitych zatargów. 2 października 1836 ludność reformowana przyjęła nową konstytucję, do której i mniejszość katolików zastosować się musiała. Konstytucja ta, przejrzana kilkakrotnie, a ostatni raz w r. 1887, opiera się na podstawie czysto demokratycznej; wszyscy obywatele, od 18-u lat wieku, tworzą gminę, która raz w rok zbiera się na ogólne posiedzenia, i jako władza najwyższa roztrząsa rozporządzenia, wydane przez trzy zgromadzenia rady (Landrath), złożonej ze 177 członków. Władzę wykonawczą stanowi oddzielna rada, składająca się z 7 członków. Polityczny rozdział wyznaniowy już nie istnieje, wolność prasy zagwarantowana i nabycie prawa obywatelstwa wielce ułatwione. Stolicą kantonu jest miasto Glarus w dolinie Linth u stóp góry Glärnisch, mające 5,400 miesz. Por. Heera „Der Canton Glarus“ (St.-Gallen, 1846).

Glasenap (I), *Glesenapp*, herb: W polu srebrnem krokiew *(chevron)* czerwona. Nad hełmem takaż krokiew, z obu stron trzema piórkami pawiemi ozdobiona. Herb ten rodziny pomorskiej ma kilka odmian, z której dwie, nazywane przez hr. J. Ostrowskiego w jego „Księdze herbowej,“ **G.** III i IV, podajemy. W pierwszym z nich le-

Glasenap I.

Glasenap III.

Glasenap IV.

wa odnoga krokwi jest krótka i opiera się na głowie murzyńskiej; u szczytu na krokwi są nadto trzy pióra strusie: białe, czerwone i czarne. — **G.** IV: pole czerwone, krokiew srebrna, podnią głowa murzyńska; u szczytu, między skrzydłem srebrnem a czarnem takaż krokiew z głową; labry czerwone, podbite srebrem.

Glaser Adolf, pisarz niemiecki, * 1829 r. w Wiesbaden, studjował filozofję i historję w Berlinie, poczem był od 1856 redaktorem czasopisma *Westermanns illustr. deutsche Monatshefte*, obecnie mieszka w Berlinie. Napisał wiele dramatów, między innemi: „Galileo Galilei“ (1861); „Kriemhildens Rache“ (pod pseudonimem Reinald Reimar, 1853); „Penelope“ (1854); romanse: „Familie Schaller“ (1857, t. 2); „Bianca Candiano“ (1859); „Was ist Wahrheit?“ (1869); „Der Hausgeist der Frau von Estobal“ (1878); „Schlitzwang“ (1878); „Eine Magdalene ohne Glorienschein“ (1878); „Weibliche Dämonen“ (1879, t. 2); „Moderne Gegensätze“ (1881); „Aus hohen Regionen“ (1882); „Savonarola“ (1883); „Das verschwundene Dokument“ (1883); „Cordula“ (1885); „Das Fräulein von Villecour“ (1885); „Ein Seelenfreund“ (1889) i studjum „Geschichte des Theaters zu Braunschweig“ (1861); nadto przełożył lub przerobił z holenderskiego wiele romansów Lennepa, Cremera, Buske, Hueta, Brinka i in. Por. Oskara Linke „Adolf G.“ (Lipsk, 1891).

Glaser Juljusz Antoni, mąż stanu i prawnik austrjacki, * 1831 r. w Postelbergu w Czechach, z rodziców wyznania mojżeszowego, † 1885 r., studjował prawo w Wiedniu i Zurychu, od 1856 profesor prawa kryminalnego w Wiedniu, od 1871 minister sprawiedliwości w gabinecie Auersperga, ustąpił w roku 1879 i w tymże roku mianowany głównym prokuratorem przy wiedeńskiej izbie kasacyjnej. Jest on twórcą nowej procedury karnej i projektów nowej ustawy karnej i nowej procedury cywilnej (postępowanie ustne). Wydał: „Abhandlungen aus dem oester. Strafrecht“ (1858); „Gesammelte kleinere Schriften“ (2 t., 1868 r.); „Schwurgerichtliche Erörterungen“ (2 wyd., 1875); „Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprocess“ (1883) i in.

Glaser *(Glasr)* Karol, uczony słowieński * 1845 r. w Choczach, doktor filozofji uniwersytetu wiedeńskiego, znawca sanskrytu i filologji porównawczej, od r. 1880 profesor gimnazjum w Tryjeście. Prócz prac pomniejszych i przekładów (z czeskiego, angielskiego, np. „Romeo i Julja“ Szekspira), ogłosił osobno: „Ueber die Prothese“ (1879); „Ueber Bânâs Pârvatiparinayanataka“ (1883); „Rigveda I. 143“ (1885); „A. Vaniczek, biograph. Skizze“ (1885); „Indijska Talja“ (1885—6); „Pârvati's Hochszeit“ (1886); „Zgodovina slovenskego slovstva“ (1894).

Glaser Edward, podróżnik, * 1855 r. w Czechach, studjował matematykę i fizykę w Pradze i Wiedniu, następnie język arabski w akademji języków wschodnich. Od r. 1880 podróżował po Tunetanji, Tripolis, Egipcie, Arabji, odkrył przeszło 600 rękopisów arabskich, 100 pomników kamiennych i 1032 napisów południowo-arabskich z czasów przed nar. Mahometa, znajdują-

cych się obecnie w muzeach: paryskiem, berlińskiem i in. Napisał wielką liczbę rozpraw i dzieł, z których ważniejsze: „Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens von den ältesten Zeiten bis zum Propheten Mohammed“ (1890); „Südarabische Streitfragen“ (1887).

Gläser Franciszek, muzyk i kompozytor, * 1799 w Czechach, † 1861 r., od 1817 był kapelmistrzem orkiestry w teatrze ces. Józefa w Wiedniu, napisał wiele fars i oper, jak: „Peter Stiglitz“, „Staberl“; „Die steinerne Jungfrau“; „Die Weiber in Uniform.“ 1830 został kapelmistrzem teatru w Berlinie, w 1842 kapelmistrzem nadwornym w Kopenhadze i ogłosił: „Des Adlers Horst“ (1832); „Aurora“; „Der Rattenfänger von Hameln“; „Das Auge des Teufels“; „Andrea“; „Die Hochzeit am Comersee.“

Glasgow, miasto w szkockiem hrabstwie Lanark, nad rz. Clyde, ma 660,000 miesz., jest głównem siedliskiem przemysłu i handlu szkockiego, pomimo że nie jest właściwym portem morskim, i że większe okręty zmuszone są zatrzymywać się w oddalonym od niego o 1 godzinę drogi porcie, zwanym Port-Glasgow. **G.** składa się ze Starego i Nowego Miasta, oraz kilku przedmieść. Przedmieścia i Stare Miasto są ponure, nieregularnie zabudowane, biedne, brudne i niezdrowe. Nowe Miasto za to jest pięknie zabudowane i wspaniale przyozdobione. **G.** posiada znaczną liczbę wspaniałych budowli (kościół katedralny, r. 1133 zbudowany, kościół katolicki, gmach uniwersytecki, muzeum Huntera, nowę giełdę, bank, dom obłąkanych, więzienie i t. d.), wiele pomników (Wilhelma III, Walter-Scotta, Nelsona, Wellingtona, J. Moora), uniwersytet założony 1450, obok którego znajduje się założony 1796 r. wyższy zakład naukowy Andersona. Z zakładów naukowych wymienić jeszcze należy: szkołę lekarską, t. zw. Athenäum, szkołę sztuk pięknych, gimnazjum czyli założoną jeszcze w XII w. szkołę wyższą, wielką bibljotekę publiczną i t. d. Pod względem przemysłu **G.** stoi w rzędzie najpierwszych miast angielskich; są tu wielkie fabryki tkanin bawełnianych, sukna, kamgarnu, huty żelazne i stalowe, fabryki machin i wielkich okrętów żelaznych, dalej fabryki chemiczne, wyrobów porcelanowych, huty szklane. W r. 1897 wpłynęło do portu **G.** 10,096 okrętów morskich, odpłynęło zaś 10,325; wartość przywozu wynosiła 11,441,856 funt. st., wywozu—13,969,676.

Glasgowski kanał, ob. Clyde.

Glasr Karol, autor słowieński, ob. Glaser Karol.

Glassbach C. B., wykonał mapę Polski w Berlinie 1770, z napisem: „Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae nova Mappa geographica concessu Borussorum regis“, złożona z 25 sekcji, stanowiących jedną bardzo obszerną kartę Rzeczypospolitej Polskiej.

Glassbrenner Adolf, satyryk i humorysta niemiecki, znany także pod imieniem *Adolfa Brennglas* * 1810 w Berlinie, † 1876; pierwotnie kupiec, później poświęcił się wyłącznie literaturze. Od 1831 prowadził czasopismo *Don Kiszot*, zabronione w 1833 przez ministra spraw wewn. Pismami „Berlin wie es ist und trinkt“ (33 zesz., Berlin i Lipsk, 1832—50) i „Buntes Berlin“ (12 zesz., Berlin, 1835—42) stał się założycielem nowoczesnej humorystycznej i satyrycznej berlińskiej literatury ludowej. Przeniósłszy się 1841 do Neustrelitz, z powodu zaślubienia występującej tam aktorki Adeli Peroni, został stąd dla demokratycznych swoich dążności 1850 wydalony, przebywał do 1858 w Hamburgu, a następnie znowu w Berlinie. Z licznych prac jego, oprócz poprzednich, oraz poezji: „Gedichte“ (3 wyd., Berlin, 1858) celniejsze są: „Bilder und Träumer aus Wien“ (2 t., Lipsk, 1836); „Neuer Reineke Fuchs“ (Lipsk, 4 wyd., 1870), epopeja komiczno-satyryczna; „Conversationslexikon für Geist, Witz und Humor“ (wydawany wspólnie z Saphirem, 6 t., Drezno, 1857—62); „Kaspar der Mensch“ (komedja w duchu Arystofanesa, 1850); „Ksenien der Gegenwart“ (1850), „Die verkehrte Welt“ (Berlin, 1557); „Komischer Lustiger Volkskalender“ (Lipsk, 1846—1866). Por. Schmidt Cabanis „Adolf **G.** Ein biographisch-litter. Essai“ (w „Unsere Zeit“ (1877, I).

Glasson Ernest Dezyderjusz, prawnik francuski, * 1839 w Noyon. W 1878 został profesorem uniwersytetu w Paryżu, 1882 członkiem akademji. Napisał: „Le mariage civil et le divorce dans les principaux pays de l'Europe“ (1879); „Les sources de la procédure civile française“ (1882); „Le code civil et la question ouvrière“ (1886); „Histoire du droit et des institutions de la France“ (1887—88); „Les communaux et le domaine rural à l'époque franque“ (1890).

Glatz, hrabstwo, stanowiące południowowschodnią część pruskiej regencji wrocławskiej; obejmuje 1,636 klm. kw. z ludnością liczącą 173,000 głów; skropione rzeką Nisą i jej dopływami, posiada kilka źródeł mineralnych, jak Reinerz, Landeck i in., i przerznięte jest pasmem gór **G.**, dzielących się na kilka mniejszych części. Góry te są bogate w drzewo, węgiel kamienny, kamień zdatny do budowy, źródła mineralne i t. d. Mieszkańcy zajmują się chowem bydła i rolnictwem, a także tkactwem. Miasto *Glatz*, stolica hrabstwa, po obu stronach Nisy położone, jest warownią drugiego rzędu; ma 14,000 m., trzy kościoły i gimnazjum.

Glauber Jan Rudolf, chemik i lekarz, * 1604 w Karlstadt we Frankonji, † 1668 w Amsterdamie. Sprzedawał za wysokie ceny różne środki tajemne, zwłaszcza eleksir życia. Ulepszył fabrykację saletry, szkła, octu i odkrył kilka związków chemicznych, między innemi siarczan

sodu, od niego nazwany solą glauberską. Dzieła jego wyszły p. t. „Opera omnia" (7 t., 1661).

Glauberska sól, siarczan sodu (ob. Sód).

Glauberyt, minerał, napotyka się w kryształach podobnych do tych, w jakich się aksynit znajduje. Składa się z bezwodnego siarczanu wapna i siarczanu sody *(soli glauberskiej)*. **G.** znajduje się w soli kuchennej, tudzież w pokładach gliny słonej w Hiszpanji, oraz pod Ischl w Austrji.

Glaubicz, *(Glaubitz, Glubos, Gloubos, Glawbz)* herb: W polu błękitnem ryba złota. U szczytu trzy pióra strusie.

Glaubicz.

Glauchau, znaczne miasto fabryczne, w obwodzie saskiej regencji Zwickau, rezydencja hrabiów Schönburg-Hinterglauchau, nad Muldą Zwikawską, liczy 25,000 m. Przemysł **G.** jest nader ożywiony; są tu fabryki wełnianych i bawełnianych towarów, farbiarnie i apretury, fabryki maszyn, żelaza i papieru, wielkie młyny i browar. **G.** jest stacją węzłową trzech dróg żelaznych.

Glaucidium, sowa karłowata, ob. Sowy.

Glaucium *(Rostopaść)*, rodzaj roślin z rodziny makowatych, obejmujący rośliny jedno i dwuletnie, w Europie i Azji. **G.** *flavum* posiada własności podobne jak u jaskółczego ziela, ale słabsze; w liściach zawiera istotę oddziaływającą alkalicznie, *glaucynę*, w korzeniach *glaukopikrynę*.

Glaucoma, ob. Jaskra.

Glaukodot, minerał z grupy siarków, krystalizuje w formy rombiczne, jest biały, c. wł. 5,91—6,18; jest to siarek arsenu bogaty w kobalt, znajduje się w Chile, oraz pod Hakansbo w Szwecji.

Glaukofan, minerał z rzędu krzemianów. z grupy hornblendy, krystalizuje w szeregu jedno-skośnoosiowym, jest ciemno-niebieski, przeświecający lub nieprzezroczysty, twardość 6, c. wł. 3,1; jest to krzemian sodu i glinu. Podobny do niego jest *gastaldyt*, który jest przeważnie krzemianem glinki.

Glaukonit, minerał zielony, złożony głównie z krzemianu tlenku żelaza i potażu, zawierającego wodę, obok czego często znajduje się i glina. Występuje w postaci ziarn kulistych, łatwo dających się rozcierać; znajduje się w pokładach gliny i piaskowca.

Glaukos, *Glaucus*, (błękitny), imię kilku postaci w mitologji greckiej. Najważniejszy z nich, **G.** Pontius, pierwotnie rybak, następnie wskutek spożycia jakiejś rośliny zmieniony w bóstwo morskie, pół ryby, pół człowieka. Nie uzyskawszy daru wiecznej młodości obok nieśmiertelności, zestarzał się i stąd nazywany *Geron*, starzec. Mit o nim opracował Eschylos. Porów. Gaedechena „G. der Meergott" (Getynga, 1860). 2) atleta, słynny z mocy, jak Milon z Krotony; 3) zwany *Taraksippos* po grecku, z sanskr. *Karaçaspa* (mający lotne konie), zbrojny w maczugę z byczą głową, zabił węża Cruvara. Wedle Indów, syn Çamasa, a brat Urkwaszaja; wedle Greków, syn Syzyfa i Meropy, ojciec Belerofonta, król Koryntu, w Lacedemonie spłodził z Panteidją Ledę, uchodzi za „straszydło na konie", przez które był rozszarpany. Por. G. Hermanna „De Aesch. Glaucis" (Opusc., t. 2, Lipsk, 1827); Volckera „Die Mythologie des Japetischen Geschlechts" (1824).

Glaukosyderyt, ob. Wiwjanit.

Glausnaf, *Glasoff, Glasow*, herb: Na tarczy ściętej lewo-ukośnie, w polu górnem błękitnem — ręka zbrojna z mieczem, w dolnem — szachownica złoto-srebrna ukośna. U szczytu dwie trąby.

Glausnaf.

Glaux, roślina, ob. Mlecznik.

Glave Kobielski Karol Fryderyk, hrabia, * w Galicji 1750, † 1831; ogłosił: „Geschichte der polnischen Staats-Veränderung vom 3 Mai 1791" (Warszawa, 1791); „Gedanken über die Theuerung in Wien" (Wiedeń, 1816).

Glavinić Franjo Ivan z Bosny, * 1586 w Istrji, † 1650, słynął jako kaznodzieja i teolog. Jego staraniem były wydane księgi kościelne głagolickie. Napisał między innemi: „Historia Tersattana" (wyd. w 1848); „Origine della provincia Bosna-Croatia" (1648). „Raj dusze" (1660); „Svitlost. dusze virne" (1685); „Cvit svatih" (1628); „Czetiri poslidnja czlovika" (1628) i in.

Glazura, ob. Polewa i Emalja.

Glebae adscripti (łac. przypisani, przywiązani do gleby, do ziemi) tak zwali się od IV w. po Chr. osadnicy (coloni) w państwie rzymskiem na gruntach, którzy, jakkolwiek osobiście wolni, byli w ten sposób związani z ziemią danego majątku, że gdy tenże przechodził nawet w inne ręce, oni pozostawali do własności przywiązani. Płacili oni na rzecz właścicieli gruntu roczną daninę w naturze i własnym swoim majątkiem nie mogli rozporządzać bez zezwolenia tychże właścicieli. W wiekach średnich tą nazwą oznaczano chłopów, pozbawionych osobistej wolności, których własność również zależała od samowoli pana. Nie wolno im było opuszczać ziemi, do której byli przywiązani, i w wypadku zbiegostwa, pan miał prawo żądać ich wydania.

Glebo *(Gedebo, Grebo, Krebo)*, plemię murzyńskie, żyjące na płn.-zach. wybrzeżach Afryki, po obu stronach przylądka Palmas, liczy około 40,000 głów. Język ich pokrewny z językami plemion sąsiednich, Kru i Bassa. Por. F. Müller „Die Sprachen Bassa, Grebo und Kru" (1877).

Glechoma, ob. Bluszczyk.

Gleczer, ob. Lodowce.

Gleditschia, roślina, ob. Bobodrzew.

Gledjević *(Glegjević)* Antoni, autor chorwacki, rodem z Dubrownika, † 1728, ostry satyryk; z prac jego są znane dramaty: „Olimpja osvetjena“, „Danica“, „Ermiona“, „Pelizario“, „Damira smirena“; poematy: „Zorislava“, „Porodjenje Gospodinovo“, „Selimir i Radmio“; satyry: „Piesan lopuszkam“, „Prikazanja”. Por. W. Kaczenowskij „Neizdannyj dubrownickij poet, Anton Martin G.“ (Petersburg, 1882).

Glegjević Antoni, pisarz chorvacki, ob. Gledjević.

Gleichen Russwurm Emilja, najmłodsza córka Szyllera, * 1804 w Wejmarze, † 1872. W 1828 została żoną szambelana bawarskiego Adalberta v. G. († 1887). Wydała: „Schiller und Lotte“ (1879); „Schillers Beziehungen zu Eltern, Geschwistern etc.“ (1859); „Charlotte von Schiller und ihre Freunde“ (1860—65); „Schillers dramatische Entwürfe“ (1867) i in. Syn jej Henryk Ludwik, * 1836, był malarzem krajobrazów.

Gleichenberg, miejscowość w Styrji, słynna dla swych wód mineralnych. Wznosi się na 311 metr. nad powierzchnią morza. Leży w rozkosznej dolinie, otoczonej górami, ma klimat łagodny i bogatą roślinność. Znajduje się tu część źródeł alkaliczno-słonych; zdroje Klausen i Johannis zawierają znaczną ilość żelaza. Wody **G.** działają skutecznie w chronicznych katarach, zwłaszcza przewodu pokarmowego i dróg oddechowych, przedewszystkiem gdy te choroby występują na tle ogólnego osłabienia i ubóstwa krwi. Rocznie bywa tu około 5,000 gości.

Gleim Jan Wilhelm Ludwik, pospolicie zwany *Ojcem Gleim*, poeta niemiecki, * 1719 w Ermsleben pod Halberstadt; został po rozmaitych przejściach w życiu 1747 sekretarzem katedry w Halberstadt, gdzie już to własnemi pismami, już to wspieraniem młodych poetów przyczynił się niemało do podniesienia literatury niemieckiej; na dwa lata przed śmiercią, zaniewidział; † 1803. Po pierwszej jego pracy: „Versuch in scherzhaften Liedern” (Berlin, 1744—45), która z wielkim zapałem była przyjęta, nastąpiły „Lieder“, „Fabeln“ i „Romanzen” (Berlin, 1756). Najlepsze są jego pieśni wojskowe „ Kriegslieder ” (Berlin, 1778, 1882), które wydał pod imieniem *Pruskiego Grenadjera*. Ogólny zbiór jego utworów „Sämmtliche Werke”, wyszedł w Halberstadt (7 t., 1811—13, a dodatek w 1 tomie, Lipsk, 1841).

Gleiwitz, ob. Gliwice.

Glejak *(Glioma)*, nowotwór, powstający wskutek proliferacji, rozrostu tkanki łącznej ośrodków nerwowych *(neuroglia)*. **G.** rośnie przeważnie w białej substancji mózgu, rzadziej mlecza pacierzowego, rozwija się zwolna. Jakkolwiek z istoty swej nie należy do nowotworów złośliwych, z powodu wszakże umiejscowienia swego fatalne zejście rokuje. Nieraz tworzą się glejaki na siatkowce oka, przeważnie u dzieci od 2—4 lat, a wtedy usunięcie całego oka jest niezbędnem. Pomimo tego często następują przerzuty do drugiego oka, mózgu, nerek, wątroby, co ostatecznie chorego do grobu sprowadza.

Glejt (z niem. *sicheres Geleit, salvus conductus*), list konwojowy, list glejtowy, list bezpieczeństwa, list żelazny, czyli zapewnienie, dane w należytej formie przez władzę, na mocy którego nieprzestępca mógł bezpiecznie bez narażenia się na zdzierstwa, napady, rozboje, lub utracenie wolności, podróżować i przebywać w pewnem państwie i prowincji lub miejscu, albo też na mocy którego ścigany lub skazany wyrokiem przestępca mógł bez obawy przyaresztowania i bez obawy wykonania na sobie wyroku, powrócić do miejsca, skąd zbiegł i opuścić swoje ukrycie. Z postępem czasu glejty weszły do prawodawstw kryminalnych i znalazły pomieszczenie w przepisach proceduralnych, jako środek wyjątkowy, uwalniający obwinionego od postanowionego przez sąd uwięzienia podczas śledztwa, lub nawet od uwięzienia po zapadłym już wyroku, aż do jego prawomocności. Jeżeli obwiniony lub skazany nie dopełnia jednego z warunków, pod którym glejt mu został dany, np. jeżeli robi przygotowania do ucieczki, nie stawia się na wezwania sądu i t. p., wtedy glejt traci moc swoją. W Austrji udzielenie glejtu postanawia minister sprawiedliwości.

Glejta, tlenek ołowiu, ob. Ołów.

Glenańskie wyspy *(les Glénans)*, dziewięć wysp skalistych przy brzegach Bretanji, na południe Quimper, we francuskim departamencie Finisterre.

Glesyt, minerał z grupy żywic kopalnych, podobny do bursztynu, obok którego znajduje się w Prusiech Wschodnich; posiada drobne zagłębienia, wypełnione masą ciemno-brunatną.

Gleukometr, areometr do oznaczania ciężaru właściwego moszczu, sporządzony przez Chevaliera w Paryżu.

Gleyre Karol Gabrjel, malarz historyczny, * 1806 w Chevilly, † 1874 w Paryżu, był uczniem Hersenta. Najcelniejsze z jego dzieł są: „Wieczór“; „Wyjście apostołów“; „Taniec bachantek“; „Herkules i Omfala“; „Penteus ścigany przez Menady“ i in. Por. biogr. Clément'a (1886).

Glicerowy kwas, ob. Gliceryna.

Glicerydy, etery złożone, trójatomowe, dające się zatem wyprowadzić od typu potrójnej cząstki wody (ob. Chemja) i odznaczające się tem, że zawierają, jako rodnik alkoholowy, trójatomowy gliceryl (ob.), zastępujący trzy atomy wodoru; z drugich trzech atomów może być jeden, dwa lub trzy zastąpione przez rodnik kwasowy; tak np. znamy jednostearyd, dwustearyd, trzystearyd, czyli stearynę (ob.). Tłuszcze (ob.) są mieszaniną **G.** (ob. Gliceryna). Otrzymują się przez ogrzewanie kwasów z gliceryną.

Gliceryl, $C_3 H_5$, rodnik trójatomowy gliceryny, uważanej za alkohol trójatomowy; w stanie wolnym nie jest znany.

Glicerylowy alkohol, ob. Gliceryna.

Gliceryna, *alkohol glicerylowy* (z grec. *glykeros*, słodki), $C_2 H_8 O_3 = C_3 H_5 . H_3 O_3$, ciało organiczne odkryte przez Scheelego 1799, zbadane przez Chevreula, Pelouse'a, Berthelota i in., i które uważane być może za alkohol trójatomowy (ob. Alkohole), którego rodnikiem alkoholowym jest gliceryl (ob.). **G.** znajduje się we wszystkich pospolitych tłuszczach (ob.) i z nich otrzymaną być może działaniem zasad. Najłatwiej otrzymują się przez traktowanie oliwy lub oleju rycinowego tlenkiem ołowiu i wodą, przyczem kwasy tłuszczowe łączą się z tlenkiem ołowiu i tworzą mydło, czyli plaster ołowiany, nierozpuszczalny, a **G.** pozostaje rozpuszczona w wodzie. Na wielką skalę otrzymuje się jako produkt uboczny przy fabrykacji świec stearynowych, z tłuszczu zwierzęcego; 100 części tłuszczu dostarcza 5—9% **G.** Powstaje również w niewielkich ilościach przy fermentacji alkoholowej cieczy, zawierających cukier, znajduje się więc w winie i piwie. **G.** jest cieczą bezbarwną, syropową, smaku słodkiego. C. wł. przy $15^0 = 1{,}27$. Z wodą i alkoholem miesza się we wszystkich stosunkach. Trudnolotna, przy silnem ogrzaniu tylko w części ulatnia się bez rozkładu, większa jej część rozkłada się na różne utwory lotne, między innemi wydaje akroleinę (ob.). Poddana utleniającemu działaniu kwasu azotnego rozcieńczonego, **G.** przechodzi w trójatomowy *kwas glicerowy.* Ogrzana z jodkiem fosforu, **G.** przechodzi w jodek allilu (ob. Allil). Wydaje ona liczne etery, zwane *glicerydami* (ob.). Działaniem kwasu siarczanego i azotnego wydaje *nitrogliceryn*ę (ob.). **G.** znalazła nader liczne zastosowania. Z powodu niewysychania używa się do napajania przedmioów, które winny zatrzymywać ciągłą wilgoć, jak np. konewek drewnianych, skóry i t. d. Wybornie się nadaje do wyciągania wonnych pierwiastków roślin, do fabrykacji mydeł (glicerynowych) i pomad, do namaszczania części delikatnych machin i w. in. Używa się też do poprawy win, przy fabrykacji piwa, oraz w farbierstwie, tkactwie i t. d. Ogólna produkcja **G.** wynosi około 40 tys. tonn, z tych przypada na Francję około 9,500 t., na Anglję 6,700, Stany Zjednoczone—6,000, Niemcy—5,000. Por. Koppe „Das Glycerin" (1882). W medycynie **G.** znalazła obszerne zastosowanie dla swych własności odmiękczających i nasiąkających, używa się jej dla zmiękczania twardej, szorstkiej skóry i in. Prócz tego służy ona jako rozczynnik dla licznych lekarstw, a z mąką wydaje maść często używaną. Próbowano też używać jej jako środka odżywczego, jednakże pokarmem nie jest; w większych ilościach wstrzyknięta do krwi zwierząt działa trująco na układ nerwowy.

Glicerynowe mydło, ob. Mydło.

Glicki Marcin, zwany także *Martinus Pilsnensis*, rektor akademji krakowskiej, * w Pilźnie 1528. Ukończywszy nauki w tejże akademji, otrzymał 1569 stopień doktora teologji. Kanonik krakowski i wrocławski, przez 40 lat profesorstwa, był 16 razy wybierany rektorem akademji; † 1591. Dla akademji położył nader ważne zasługi, odwróciwszy zamierzone przez Stefana Batorego oddanie jej pod kierunek Jezuitów. Zostawił po sobie dzieło, napisane po łacinie: „Filozofja luteranów" (Kraków, 1588).

Glicyna, ob. Glikokol.

Glicyryzyna, sól amonjakalna *kwasu glicyryzynowego* $C_{44} H_{63} NO_{18}$, ciało słodkie, otrzymywane z korzenia lukrecji. Jest to masa bezkształtna, żółta, łatwo rozpuszczalna w wodzie gorącej i alkoholu. Oddziaływa kwaśno i nie fermentuje.

Gliczner Erazm, teolog ewangelicki, * w pierwszej połowie XVI w. w m. Żninie, w w. ks. Poznańskiem, † 1603; pobierał nauki w Poznaniu i Lesznie, oraz za granicą, skąd wróciwszy, poświęcił się stanowi duchownemu, a w 1563 został pastorem w m. Grodzisku, dziedzicznem Stanisława Ostroroga, starosty międzyrzeckiego, który założywszy kilka szkół w Wielkopolsce, oddał mu je w zarząd; był także pastorem w Brodnicy, a następnie senjorem poznańskim i superintendentem kościołów ewangelicko-augsb. jednoty wielkopolskiej. Początkowo nader czynny, silnie popierał unję sandomierską, następnie jednak jeszcze gorliwiej pracował nad jej zniweczeniem. Celniejsze jego dzieła są: „Oracja Isokratesa o sprawowaniu państwa", przekład z greckiego (1558), oraz przy końcu dzieła Lorichiusa „O dobrym rządzie i t. d." (Kraków, 1588); „Nauka i praktyka, z której rozmaite czasy i czasów postępki, a przygody dobre i złe, pogodne i niepogodne, łatwie a sprosta wyrozumieć można" (t. i t. r.); „Książki o wychowaniu dzieci bardzo dobre, pożyteczne i potrzebne, z których rodzice ku wychowaniu dzieci swych naukę dołożną wyczerpnąć mogą" (t. i t. r.); „Odpór na odpowiedź kwestji niektórych, podanych o kościele powszechnym" (Grodzisk, 1579); „Chronicon Regum Poloniae" (cz. I, Toruń, 1597) i wiele innych.

Glidbon Jerzy, antykwarjusz i podróżnik angielski, * 1809 w Devonshire, naturalizował się w Ameryce. Wydał wiele broszur o Egipcie starożytnym i nowożytnym p. t. „Otia Aegyptiaca" (Londyn, 1846); następnie razem z doktorem Nott wydał „Les Types de l'humanité" (Filadelfja, 1853) dzieło to cieszyło się wielkiem uznaniem w Stanach Zjednoczonych.

Glif, ukośność muru przy oknach dla światła, lub przy drzwiach, dla przestronniejszego wejścia.

Glifografja, *chemiglifja*, sposób otrzymania płyt drukarskich bez grawirowania i przy wykonaniu rysunku na samej płycie. Metoda ta,

podana przez Palmera, jest jedną z gałęzi galwanoplastyki (ob.).

Glikocholowy kwas, ob. Cholowy kwas.

Glikogen, ob. Mączka zwierzęca.

Glikokol *Glicyna, cukier z kleju*, $C_2H_5NO_2$, materja słodka, otrzymana przez Braconnota przez gotowanie kleju z kwasem siarczanym rozcieńczonym. Jest to ciało stałe, krystalizujące w słupy rombowe, topiące się przy 170°, rozpuszczalne w wodzie, słabiej w alkoholu. Roztwór posiada słabe oddziaływanie kwaśne; **G.** może tworzyć związki z zasadami; znamy też związki **G.** z kwasami. Pod wpływem kwasu azotnego przechodzi w kwas *glikolowy* (ob.).

Glikol, ogólna nazwa alkoholów (ob.) dwuatomowych, wprowadzona przez Würtza. Podobnie jak alkohole są wodanami rodników jednoatomowych, tak **G.** są dwuwodanami rodników dwuatomowych grupy etylenowej (ob. Etylen). Przez utlenienie **G.** tworzą kwasy dwuatomowe. Posiadają 2 atomy wodoru, które mogą być zastąpione przez 2 rodniki kwasów jednozasadowych, lub 1 rodnik dwuzasadowego. **G.** *etylenowy*, czyli *właściwy*, wodan etylenu. $C_2H_6O_2 = C_2H_4 . H_2O_2$, jest cieczą bezbarwną, bezwonną, słodkawą, wrzącą przy 195° i mieszającą się z wodą i alkoholem we wszystkich stosunkach. Otrzymuje się działaniem jodku etylenu na octan srebra, przez co powstaje dwuoctan etylenu, z którego **G.** otrzymuje się działaniem potażu. Wyższe **G.** są *propilenowy*, *butylenowy*, *amilenowy*, *heksylenowy*, *oktylenowy*.

Glikolowy kwas, $C_2H_4O_3$, kwas jednozasadowy, powstający przez utlenienie glikolu, lub przez działanie kwasu azotnego na glikol. Krystalizuje w kryształy łatwo się rozpływające i łatwo rozpuszczalne w wodzie, także w alkoholu i eterze. Przez ogrzewanie traci pierwiastki wody i przechodzi w *glikolid* czyli bezwodnik glikolowy $C_2H_2O_2$.

Glikoniczny wiersz (po gr. *glykonikos*, łac. *glyconeus*), składał się z 3 stóp, jednego spondeju i dwu daktylów, albo ze spondeju, choryjambu i jambu. Nazwę otrzymał od poety greckiego Glikona.

Glikomina, mieszanina 5 części gliceryny z 4 cz. żółtka, służy jako okład przy oparzeniach.

Glikoza, ob. Glukoza.

Glikozydy, toż co glukozydy (ob.).

Glin (*Aluminium*, z łac. *alumen*, ałun), pierwiastek chemiczny, metal glinki, rodzimy w przyrodzie się nie znajduje, w postaci wszakże krzemianu ma ważny udział w budowie skorupy ziemskiej. Do otrzymywania **G.** używano pierwotnie sposobu wskazanego przez Wöhlera, a polegającego na rozkładzie chlorku glinu przez lód. Ważnym minerałem, który do otrzymywania **G.** służy, jest *kryolit*, podwójny fluorek sodu i glinu; **G.** otrzymuje się z niego działaniem sodu przy 600°—700°; dogodniejsza wszakże droga wydobywania **G.** z jego związków polega na elektrolizie. Bracia Cowles w Ameryce do otrzymywania **G.** i jego stopów używają przeważnie mieszaniny glinki i węgla, którą rozkładają działaniem łuku woltaicznego. Piec ich, przedstawiony na fig. 1 w przecięciu podłużnem, a na

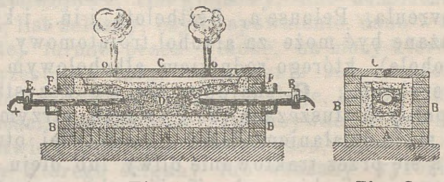

Fig 1. Fig. 2.

Otrzymywanie glinu.

fig. 2 w przecięciu poprzecznem, składa się ze skrzyni, której podstawa *A* i ściany *B* są z cegły ogniotrwałej, u góry zaś zamknięty jest pokrywą żelazną *C* z otworami *o* do wypuszczania gazów; elektrody węglowe *E* przechodzą przez otwory boczne *F*. Przygotowana mieszanina *D* ulega rozkładowi pod wpływem wysokiego żaru, rozwijającego w łuku woltaicznym między końcami elektrodów *E*.—W metodzie Héroult'a glinka ulega rozkładowi wprost przez działanie elektrolityczne prądu, przyczem glin wydziela się na powierzchni stopionej miedzi, lub innych metali, z któremi tworzy stopy. Można wszakże podobną drogą i czysty **G.** wydzielić.—**G.** jest metalem białym, którego powierzchnia wygładzona przedstawia odcień słabo błękitny. Jest ciągliwy, klepalny, dźwięczny, bardzo lekki, gdyż c. wł.=2,56. Na powietrzu się nie utlenia. Topi się w temp. 700°, a stopiony krzepnie bardzo powoli. Ciężar atomowy wynosi 27,04. *Glin handlowy* zawiera pewną ilość krzemu i żelaza, a przymieszki te osłabiają jego klepalność i ciągliwość. **G.** używa się na wyroby galanteryjne, na różne przyrządy, w których pożądaną jest lekkość (lornetki, anemometry, przyrządy chirurgiczne, drobne gwichty); sprzęty kuchenne z **G.** atakowane są przez potrawy kwaśne i alkaliczne. Najważniejszem jest użycie **G.** na stopy (ob, Glinowe stopy).—**G.** odkryty został (1827) przez Wöhlera; następnie badał go Deville, a że obfitość gliny i osobliwe własności nowego metalu pozwalały przewidywać znaczne jego zastosowanie, otrzymał Deville od Napoleona III środki do tych doświadczeń. Na wystawie paryskiej 1855 r. zjawiły pierwsze sztaby „srebra z gliny." Obecnie cena **G.** znacznie spadła, co wpłynęło na jego rozpowszechnienie. Por. Minet „L'aluminium, fabrication, emploi, alliages" (1892). Z chlorem tworzy *chlorek glinu* $-Al_2Cl_6$, powstający przez działanie chloru na mieszaninę tlenku glinu z węglem w wysokiej temperaturze; jest to cia-

ło krystaliczne, białe, ulatniające się nieco wyżej 100°. Roztwór jego otrzymuje się przez rozpuszczenie glinki w kwasie chlorowodornym. *Tlenek glinu, glinka* Al_2Ol_3, w naturze tworzy liczne minerały: korund, szafir, rubin, diaspor, szmirgiel. Przez dodanie węglanu amonji do roztworu ałunu powstaje osad galaretowaty, który jest wodanem glinki, a który za ogrzaniem utraca wodę; jest bardzo trudno topliwy, w alkaljach się rozpuszcza, tworząc *gliniany*, z kwasami tworzy też sole. *Siarczan glinki* wchodzi w skład ałunów (ob.), *krzemian glinki* stanowi glinę (ob.). Wogóle związki **G.** są w naturze bardzo rozpowszechnione.

Glina, produkt powstały skutkiem zwietrzenia krzemianów glinki zawierających alkalja, pod wpływem powietrza, wody i kwasu węglanego. Do takich krzemianów należy feldspat czyli spat polny (ob.) i pokrewne mu minerały. Główną częścią składową **G.** jest krzemian glinki (ob. Glin). Glina pozostająca na miejscu swego powstania znaną jest pod nazwą *kaolinu* lub **G.** *porcelanowej*; jeżeli ten rodzaj **G.** zostaje przez wodę uniesiony i gdzieindziej odłożony, powstaje **G.** zwykła, która z wodą tworzy znaną masę ciastowatą, plastyczną. Stosownie do natury skały, z której zwietrzenia **G.** powstała, jest ona zanieczyszczona obcemi ciałami. Od ich jakości i ilości, jak i od rozmaitości stosunku głównych części składowych każdej **G.**, krzemionki i glinki, pochodzą znaczne różnice we własnościach różnych **G.** Najpospolitszemi zanieczyszczeniami **G.** są: piasek, związki baryty, węglan wapna, magnezja, tlennik żelaza, siarek żelaza i szczątki organiczne. W technice ważne własności **G.** stanowią jej barwa, plastyczność (urabialność) i ogniotrwałość. Czysta **G.** jest białą, zabarwienia jej pochodzą od przymieszek. Biała **G.** zawiera często małe ilości tlenku żelaza i po wypaleniu staje się żółtą lub czerwoną; zabarwiona natomiast, której zabarwienie pochodzi od ciał organicznych, po wypaleniu bieleje. **G.** pochłania chciwie wodę i tworzy z nią masę ciągliwą, dającą się wygniatać i urabiać. W znacznej również ilości—pochłania tłuszcze, oleje, roztwory soli. Plastyczności **G.** szkodzi najwięcej piasek, mniej wapno, a najmniej tlennik żelaza. **G.**, które w wysokim stopniu są urabialne, nazywamy *tłustemi* i *ciągliwemi*; przeciwne im są **G.** *chude*, które po napojeniu wody zrywają się przy wyciąganiu i są mało urabialne. Wszystkie **G.** przy wysychaniu i wypalaniu ściągają się, tłuste więcej niż chude. Przez wypalanie gęstość i trwałość **G.** tak się powiększa, że ze stalą daje iskry, a własność wydawania z wodą masy plastycznej zupełnie traci. Czysta **G.** (krzemian glinki) sama przez się nie jest topliwą (jest *ogniotrwałą*), w skutek przymieszki wapna, tlenniku żelaza i innych zasad, **G.** staje się mniej lub więcej topliwą. Zwykło się dzielić **G.** na 1) **G.** *ogniotrwałe* (kaolin i **G.** plastyczna); 2) **G.** *topliwe* (zwykła **G.** garncarska, **G.** folarska); 3) **G.** *wapienne* (margiel, glinka); 4) **G.** *ochrowe* jak bolus (ob.), ochra (ob.). Obok kaolinu **G.** *plastyczna* jest najważniejszym rodzajem **G.**, jest rozmaicie zabarwioną, w wysokim stopniu urabialną, wypala się biało i w ogniu pieca porcelanowego jest nietopliwą; zwykle występuje w pokładach trzeciorzędowych. Zwykła **G.** *garncarska, il*, posiada w ogóle cechy zewnątrzne **G.** plastycznej; wiele jej odmian tworzy z wodą masy dosyć ciągliwe; często jest silnie zabarwiona i zachowuje kolor i po wypaleniu. Z powodu zawartości wapna i żelaza jest mniej lub więcej topliwą. Znajduje się w najnowszych pokładach ziemi, często na jej powierzchni. **G.** *folarska, suknowalska*, jest masą miękką, rozcierną, pochodzi ze zwietrzenia diorytu i łupku diorytowego; w wodzie rozpada się na delikatny proszek i tworzy miazgę niepłastyczną; w tym stanie posiada własność pochłaniania tłuszczów i stąd jej własność do usuwania plam, do folowania sukna (ob. Folusz). *Margiel* jest mechaniczną mieszaniną **G.** i węglanu wapna, zawierającą niekiedy piasek (*M. piaszczysty*) i inne przymieszki. Margiel, zawierający przeważnie wapno, zowie się *wapiennym*, z przeważającą zaś ilością **G.**, *gliniastym*. W wodzie rozpada się na proszek, z kwasami silnie się burzy, przyczem znaczna jego część się rozpuszcza; łatwo się topi. *Glinka* (niem. *Lehm*, **G.** *ceglarska*) stanowi przejście od **G.** do piasku; jest to **G.** pomieszana z piaskiem kwarcowym z ochrą, niekiedy z wapnem, barwy żółtej lub brunatnej, która po wypaleniu przechodzi w czerwoną. Występuje ona zwykle blizko powierzchni ziemi i ma ważny wpływ na pulchność gruntu. Do glinki podobną jest tak zwana **G.** *piaszczysta* (niem. *Letter*), występująca w wielu pokładach trzeciorzędowych. Stosownie do natury masy wypalonej, *wyroby gliniane* podzielić można na *zbite* i *dziurkowate* (ob. Garncarstwo).

Glinianie, łac. *Linones, Lingones, Hilinones* i t. p., plemię bodryckie, żyjące niegdyś na prawym brzegu rz. Łaby, pomiędzy rzeką Stepnicą a Ładą (Elde), w sąsiedztwie ze Smolińcami, właściwymi Bodrytami, Doszanami, Brežanami (ob.) i załabskimi Sasami. Gród ich zwał się *Łączyn* czy *Łęczyn (Lunkini, Leontia*, dzisiaj *Lenzen)*, pamiętny bitwą 930 r. pomiędzy Sasami a zjednoczonymi Słowianami, którzy zostali zwyciężeni, oraz zabiciem króla bodryckiego Gotszalka (1066). W r. 808 **G.** sprzymierzeni ze Smolińcami, Lutykami i królem duńskim Godofrydem, wypowiedzieli wojnę Drażkowi, księciu bodryckiemu, oraz cesarzowi Karolowi, ale pokonani zostali, i kraj ich uległ spustoszeniu. W r. 877 odmówili daniny cesarzowi Ludwikowi, i dopiero, gdy otrzymali hojny podarek, uznali zwierzch-

nictwo niemieckie. W r. 1066 powstali przeciwko Gotszalkowi; w r. zaś 1107 napadł na nich Mestiwój, syn króla bodryckiego, i od tego czasu **G.** zaczęli upadać. Posiadali oni też *żupę glińską* (Linagga) w Brzeżanach (Priegnitz) około m. Pochlustyna (dziś Puttlitz). Bywały ich osady i na lewym brzegu Łaby w sąsiedztwie Drawanów, pomiędzy miastami Lüchowem (Ljauchiw) i Arendsee (Wlazdejske) nazywanemi *Linega* lub *Lenigów.*—Miasto Lüneburg zwało się *Glin* (Glejn).

Gliniany, osada w gub. Radomskiej, powiecie Opatowskim, o 4 mile od Sandomierza odległe, ma 382 miesz.

Gliniany (Hliniany), miasto w pow. Przemyślańskim, w Galicji, liczy 4,600 miesz. i ma sąd powiatowy.

Gliniański rokosz, ma podwójne znaczenie: 1) jako fakt rzeczywisty, który miał miejsce za panowania Zygmunta I w 1537 r.; z powodu metryki (ob.) ceł królewskich i uchwalonej 1535 egzekucji praw i statutów, a zwyklej zwany *Kokoszą wojną* (ob.). 2) Piasecki (ob.) pod r. 1606 w swojej kronice pisze, że powiadają *(vulgo memoratur)*, iż jak za Zebrzydowskiego (ob.), tak już 1378—81 Rafał Granowski miał zrobić rokosz przeciw Ludwikowi d'Anjou w Polsce panującemu. Pastorjusz dopiero w edycji 1664 r. swego „Florus Polonicus" i Kochowski („Klimakter IV") 1683 r. powołują się na świadectwo rękopisów, ale i milczenie kronikarzy w tej mierze zaznaczają. Aug. Kołudzki, sędzia grodzki, a potem ziemski inowrocławski, 1704 r. p. t.: „Tron ojczysty albo pałac wieczności" baśń tę o rokoszu **G.** za Ludwika szeroko opisał, co jako pozbawione podstaw krytycznych przedstawił Józef Załuski 1733 r. w „Specimen historiae Polonae criticae etc.," a powtórzył Naruszewicz („Hist. n, p." IX). Cała ta powieść, niezgrabnie ulepiona z podań o Ludwiku, Kazimierzu IV, oraz Kokoszej wojny za Zygmunta I, być musi uważaną za wyraz ogólnych usposobień niechęci, która w osobistych urazach panów znalazła ujście, a miała źródło w niegodnym frymarku Zygmunta III ledwo co zyskaną koroną na korzyść Austrjaków.

Gliniańskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Ruskiem w ziemi Lwowskiej. W r. 1770 składało się z miasteczka Gliniany (ob.) i z następujących wsi: Zamoście, Połtew, Przegnojów, Słowita, Krzywice i Lipowce. Od r. 1758 było w posiadaniu Urszuli z Dzieduszyckich Błędowskiej, 2-voto Potockiej, cześnikowej koron., która z niego opłacała kwarty złp. 8,944, gr. 16, a hyberny złp. 13, gr. 27. Po zajęciu przez rząd austrjacki, nabyła toż starostwo na własność taż hr. Potocka za cenę zł. reń. 166,000, a to z mocy kontraktu z d. 31 lipca 1776 r.

Gliniasty łupek, ob. Łupek.

Glinka, ob. Glin.

Glinka Mikołaj, chorąży rożański, obrany posłem rożańskim na sejm wielki 1788, należał do celniejszych posłów tego sejmu. Obywatel światły, za czasów Księstwa Warszawskiego popierał gorliwie sprawę edukcji ludu. W r. 1717 został senatorem kasztelanem, † między rokiem 1825—28.

Glinka Grzegorz, autor rosyjski, * 1774 r., † 1818 r.; początkowo służył w wojsku, następnie był profesorem literatury rosyjskiej w uniwersytecie dorpackim i nauczycielem cesarza Mikołaja I. Oprócz licznych przekładów, wydał oryginalnie: „Córka Miłości," obrazek w 4 aktach (Petersburg, 1801); „Starożytna religja Słowian" (Mitawa, 1804); „Przewodnik do nauki języka rosyjskiego" (tamże, 1805) i „Retoryka dla dziewcząt" (Petersburg, 1797).

Glinka Sergjusz, autor rosyjski, * 1774 r., † 1847 r.; pobierał nauki w korpusie kadetów w Petersburgu, następnie służył w wojsku, a potem był nauczycielem prywatnym przez lat kilka na Ukrainie. W r. 1808 zaczął wydawać w Moskwie *Ruskij Wiestnik* (do 1825 r.). Po wojnie 1812, w której czynny miał udział, poświęcił się wyłącznie literaturze i wydał przeszło 50 dzieł, jak: „Czytania dla dzieci"; „Plutarch dla młodzieży"; „Historja rosyjska" (10 t., 1817—18); „Natalja, córka bojarska," dramat w 4 aktach; „Nocy Younga," przekład wierszem (Moskwa, 1806); „Książę Michał Czernihowski," tragedja w 5 aktach wierszem (Moskwa, 1807); „Sumbeka, albo zdobycie carstwa Kazańskiego," tragedja w 5 aktach (Petersburg, 1817); „Caryca Natalja Kiryłówna," powieść w 10 pieśniach, wierszem (Moskwa, 1808); „Nowe zwierciadło Paryża" (Moskwa, 1809); „Minin," dramat w 3 aktach (1809); „Powieści rosyjskie moralne i historyczne" (3 t., Moskwa, 1818); „Nowe czytanie dla dzieci" (t. 12, Moskwa, 1821). Z licznych, pozostałych po nim rękopismów, zasługują na szczególną wzmiankę „Moje wspomnienia."

Glinka Teodor, autor rosyjski, * 1788 r. we wsi Sutokach, w gub. Smoleńskiej, † 1880 r. Po ukończeniu nauk w korpusie kadetów, zostawał od r. 1803—1833 w służbie wojskowej. Napisał: „Listy oficera rosyjskiego o Polsce, Austrji, Prusach i Francji, ze szczególnem opisaniem kampanji z roku 1805 i 1806"; dalszy ciąg „Listów oficera o wojnie 1812 — 15" (6 t., Moskwa, 1816); czasopismo *Dziennik wojenny*; „Rysy z życia Tadeusza Kościuszki" (Petersburg, 1815); „Listy do przyjaciela" (3 t., Petersburg, 1817); „Łukasz i Marja," powieść ludowa (1818) i „Zenobjusz Bohdan Chmielnicki" (2 t., Petersburg, 1818). „Poezje religijne" (Moskwa, 1826); „Próby allegorji" (tamże, 1826); „Karelja" (Petersburg, 1830); „Księga Hjoba" i „Kropla Tajemnicza.," poemat religijny, zawierający 30,000 wierszy, nie zo-

stały dotąd wydane. — Jego żona, *Eudoksja* **G.**, z domu Goleniszczew Kutuzow, * 1795, † 1863 r., pisała także powieści.

Glinka Michał, * 1803 r. w siole Nowospaskiem, w gub. Smoleńskiej, † 1857 r. w Berlinie; kompozytor, dyrektor chórów i kapeli cesarskiej w Petersburgu. Z rozmaitych jego utworów najcelniejsze są opery: „Żizń za Carja," wystawiona 1839 r. w Petersburgu z nadzwyczajnem powodzeniem, tudzież „Rusłan i Ludmiła." W r. 1844 w Madrycie napisał symfonję „Jota Aragonese." **G.** pierwszy wprowadził do muzyki żywioł narodowy. Życiorys **G.** wydał Stasow (*Russkij Wiestnik*, № 11 i 12 z r. 1860), oraz „Wspomnienie o **G.**" Dubrowski (tamże, księga 8 z r. 1857).

Glinowe stopy, *glinowe aljaże*, *aluminjowe stopy*, związki i mieszaniny glinu z innemi metalami. Najważniejsze z nich są stopy z miedzią. Dodatek 1 odsetki glinu do miedzi czyni ją ciągliwszą, topliwszą i twardszą. *Bronz glinowy*, stop miedzi z 3—10 odsetkami glinu, jest czerwono-żółty, c. wł. 7,6—8,4, trudniej topliwy niż miedź, bardzo wytrzymały; używa się na wyroby galanteryjne, naczynia stołowe, panewki do osi, przyrządy telegraficzne, oprawy do okularów, sprężyny zegarowe i t. d. *Mosiądz glinowy* jest to stop glinu, cynku i miedzi, nadaje się dobrze na odlewy i na szruby. *Bronz glino-niklowy* polecany jest na narzędzia chirurgiczne. *Srebro glinowe (tiers-argent)*, stop 0,33 srebra i 0,66 glinu, używa się na sprzęty stołowe. *Ferroaluminium*, stop żelaza z glinem, jest bardzo twardy; stop zawierający 25 odsetek glinu jest srebrzysto biały i nie rdzewieje na powietrzu.

Glińscy książęta, pochodzenia tatarskiego, od Leksady czy też samego Mamaja (ob.). Protoplasta ich, ochrzczony Aleksandrem, podobno dostał Hliińsk, Klinnice i Półtawę na Ukrainie, skąd wziął miano, w Siewierskiem wymawiane Gliński. Godna jednak uwagi, że ów Gliińsk nad Sułą został założony dopiero 1623 przez Wiśniowieckich. — **G.** *Bohdan*, 1493 posłował od Aleksandra Jagiellończyka do Menli Gireja o zburzenie Oczakowa, 1509 upominał się o niego Zygmunt.—*Michał*, syn *Lwa*, z matki greckiej wiary, za młodu wiele krajów zwiedził, we Włoszech przeszedł na katolicyzm. Po powrocie do kraju, podobał się na elekcji Aleksandrowi, 1499 został marszałkiem dworu, a korzystając z łask w. księcia i znaczenia, jako pan Mozyra i Turowa, chciał zdławić swych przeciwników: Zabrzezińskiego, Kiszkę St., Hlebowicza i Żarnowskiego. Kanclerz Łaski i biskup wileński Tabor, udaremnili zamach stanu, uknuty przez **G.**, ale Zabrzeziński stracił Troki, potem województwo wileńskie, co dało awans **G.** na namiestnikostwo bielskie (był nim 1505); w chwili zgonu króla, do którego pono z dr. Balińskim się przyczynił, pobił pod Kleckiem Tatarów, a gdy ujrzał sobie nieprzychylnym Zygmunta w sporze swoim z panami, Zabrzezińskiego zamordował, a wszedłszy w stosunki z Wasilem, w. ks. moskiewskim, chciał utworzyć samodzielne księstwo. Przez ślub z Anastazją, ks. słucką, chciał **G.** nabyć praw do Kijowa, który jego brat Wasil zdobywał. Mimo pomocy, pod wodzą Ostafiego Daszkiewicza i Tatarów, Zygmunt I pod Orszą stanowczo go pobił. Wtedy towarzysze spisku **G.** na Litwie: Chodkiewicz Aleksander, Chreptowicz Marcin i Albert Gasztold (ob.), dostali się do więzienia, z którego 1511 r. uwolnił ich Zygmunt I. Cały ród Glińskich wyniósł się do Moskwy, gdzie Michał, z ramienia w. księcia, zdobył Smoleńsk 1514, a po daremnych zabiegach powrotu do Polski, okupił sobie przebaczenie i wolność przyjęciem greckiej wiary 1517. Przez swą synowicę, Helenę, żonę Wasila od 1525, nabył takiego znaczenia, że choć za rękojmią, hetmanił wojskom Wasila, został regentem po jego zgonie, i dopiero waśń z kochankiem Heleny, księciem Owczyną Telepniewem Oboleńskim, przyprawiła **G.** o śmierć głodową 1534 r. —*Jerzy*, syn Wasila, synowiec Michała, że był wujem rodzonym Iwana Groźnego, dumny i ambitny jak stryj, 1540 został bojarem, znienawidzony przez Szujskich po pożarze Moskwy, który Glińskim przypisywano fałszywie, zabity 1547.—Brat jego *Michał* ocalał, 1548 r. chciał uciec do Polski, ale zawrócony, wszedł znów w łaski u Iwana, 1552 był w Kazaniu rządcą z innymi, po 1554 w Nowogrodzie, 1557 r. łupił Inflanty. Prócz Szujskich, nienawidził go i Kurbski. Żył jeszcze 1572. Krewniaków i potomków ich znajdujemy w szykach najeźdźców na Litwę 1560.

Gliińsk, miasto w gub. Półtawskiej, ob. *Hliińsk*.

Gliński, *Hliński*, herb: W polu czerwonem, przez górną belkę znaku, przypominającego grecką literę Π — krzyż na dół ramionami, z końcem górnym w kotwicę rozdartym. U szczytu trzy pióra strusie.

Gliński.

Gliński Benedykt, herbu Korczak, władyka łucki unicki, przeciwnik ugody hadziackiej, w tym celu pisany list z Żyrowic przez biskupów ruskich do Rzymu 1659 podpisał. Jako biskup włodzimierski (od 1667), miał spory o pensję z metropolitą Kolendą, do której się Mokosiej Bakowiecki zobowiązał. W r. 1675 razem z innemi zrzekł się praw do wyboru generała Bazyljanów. † 1677 r.

Gliński Antoni Józef, pisarz polski, * 1817 r. w Szczorsach, † 1866 r. w Wilnie, wykształcony na dworze Adama Chreptowicza, był przez lat wiele redaktorem *Wiadomości gubernjalnych wileńskich;* do 1863 tłómaczem przy redakcji *Ku-*

rjera wileńskiego. Wydał: „Bajarz polski“ (4 t., 1853; 2 wyd., 1862); przekład „Bajek Kryłowa” (2 t., 1860—2).

Gliński Kazimierz, poeta, * 1850 r. w rodzinnej wsi Wasylówce, w pow. Skwirskim. Kształcił się od r. 1867 w uniwersytecie krakowskim, na wydziale historyczno-filologicznym. Podczas wakacji zwiedził Niemcy, Włochy i Hiszpanję, gdzie powziął pierwszą myśl napisania tragedji „Almanzor.” W roku 1873 opuścił Kraków; obecnie mieszka stale w Warszawie. W latach 1867—8 drukował pierwsze swe poezje w *Kalinie* krakowskiej i *Strzesze* lwowskiej Rychtera. Następnie ogłosił: „Pieśń na pamiątkę pogrzebu Kazimierza Wielkiego” (1869), pod pseudonimem Poroha (1869); „Obłąkani,” tragedja (1882); „Czarodziejka,“ romans (1889); „Wspomnienie Tatrów,” poemat (1891); „Z zakutego grodu,“ powieść (1892); „Z walk życia,” obraz dram. (1891); „Splątane nici,” nowele (1893); „Anna Firlejówna i Almanzor,” dramaty (1893); „Poezje“ (1893); „Kwiaty bez woni,“ powieść (1894); „Budownicy szczęścia,” powieść (1895); „Tarantula,” powieść (1896); „Chata Nikodema,” obraz dramatyczny (1896); „Listki drzew rodzinnych” i „Polne kwiaty,” dla młodzieży (1896); „Klęska,” powieść (1897); „Wróci,” powieść (1898); „Losy,“ powieść (1899); „Krzywda,“ powieść (1899); „Bolesław Śmiały,” tragedja (1896); „Z życia i fantazji” (1899)—i inne w czasopismach.

Gliński Kazimierz

Gliński Henryk, publicysta i powieściopisarz, * 1853 r. w Warszawie, ukończył gimnazjum realne tamże, następnie słuchał wykładów w instytucie technologicznym w Petersburgu, w Akademji leśnictwa w Moskwie i na wydziale przyrodniczym w uniwersytecie petersburskim. 1879 — 1886 prowadził własną księgarnię w Petersburgu i w tym czasie wydawał kalendarz *Gwiazda.* Napisał: powieść „Tylko doktor” (1881); obrazek sceniczny „Uczeni delegowani” (1884); „Studja Tołstoja” (w *Świecie*, 1888); „Modele geometrycznych brył i kryształów” (1880); opracował według Verne'a „Podróż w 80-ciu dniach” (1880); przetłómaczył na język rosyjski: Kraszewskiego „Starą baśń” (1881, z ilustracjami Andriollego); H. Sienkiewicza „Z pamiętnika poznańskiego nauczyciela” (1880); „Stary sługa“ (1881); „Latarnik”; ogłosił w *Gwiazdzie* treść nieznanych dotąd listów Mickiewicza do A. Serbinowicza, ówczesnego (1828 — 1829) cenzora (1882). Następnie: „Listy do narzeczonego, pamiętniki panny na wydaniu” (Petersburg, 1893); „Mamusie, studja niedyskretne” (Kraków, 1897).

Gliński Frydolin, powieściopisarz i publicysta niemiecki, Polak z pochodzenia, † 1890 r. w Wiedniu.

Gliński Andrzej, nauczyciel szkół wydziałowych w Galicji; napisał: „Stylistyka polska“ (Kraków, 1891).

Glioksylina, materjał wybuchowy, złożony z nitrogliceryny i bawełny strzelniczej, oraz małej ilości saletry i sody.

Glioma, ob. Glejak.

Gliptografja, opis kamieni rzniętych *(gliptów).* **G.** także nazywa się sposób odbijania druku zwykłego razem z ilustracjami fotograficznemi.

Gliptoteka, zbiór rytowanych kamieni. Ludwik I, król bawarski, pod tą nazwą założył gmach cały w Monachjum na rzeźby różnego rodzaju.

Gliptyka (z greck.), sztuka rytowania na kamieniach i wyrabiania stempli do medali.

Glires, rzęd zwierząt ssących, ob. Gryzące.

Glissando (także glissato, glissicato, glissicando, z franc. glisser — ślizgać się), znaczy w grze fortepjanowej szybkie wykonanie passażu, za pomocą przebiegania klawiszów palcem na paznogieć odwróconym.

Glisson Franciszek, anatom i fizjolog, * 1596 w Rampisham w Dorsetshire, † 1677 r., był profesorem w Cambridge i Londynie. W dziele „Tractatus de natura substantiae energetica“ (1672) wykazał drażliwość włókien istot żyjących, a w dziele „Anatomia hepatis” (1654) opisał zastawkę żyły wrotnej, od niego nazwaną *zastawką Glissona.* Zbiór jego pism wyszedł w Lejdzie 1691 i 1711 r. w 3 tomach.

Glista, rodzaj robaków z gromady robaków okrągłych *(Nemathelminthes),* z rzędu robaków nitkowatych *(Nematodes),* obejmuje robaki o ciele wałeczkowatem, długiem, mniej więcej wyraźnie obrączkowanem, podobne do dżdżownika (ob.) czyli glisty ziemnej. Gęba (ob. fig.) jest opatrzona

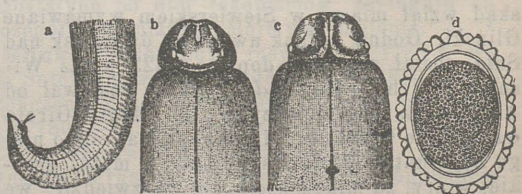

a Część końcowa samca, *b* Część przednia od strony grzbietowej, *c* od strony brzusznej, *d* jajko z okrywą.

trzema brodawkami mięsistemi, z pośród których wysuwa się bardzo krótka rurka. Rodzaj ten jest liczny w gatunki, żyjące w człowieku i innych zwierzętach. **G.** *dżdżownicowata* (*A. lumbricoides*) żyje w kiszce cieńkiej człowieka, a także i u świni. Jaja jej dostają się do wody lub do wilgotnej ziemi i bawią tam przez kilka mie-

sięcy aż do ukończenia rozwoju zarodkowego, stąd dostają się do kiszek człowieka; najmniejsze **G.**, zaobserwowane w człowieku, mają już przeszło po calu długości, a dochodzą do 4 decymetrów. Do tej samej rodziny *glistowatych (Ascaridae)*, należy *Wałecznica* czyli *Glistnica (Oxyuris vermicularis)*, robak niewielki, samiec od 4 do 5, samica od 7 do 8 milimetrów, żyje często w znacznej liczbie w kiszce grubej ludzi wszystkich krajów, z kiszek dostaje się często do pochwy macicznej lub pod napletek; spotykają się najczęściej u dzieci (ob. Wnętrzaki). Największą **G.** jest *Ascaris megalocephala*, której samica dochodzi 37, samiec 27 mm. długości; żyje w kiszce cienkiej koni i bydła. Glisty nadają się dobrze do badań nad zapładnianiem, nitki ich bowiem nasienne oraz ziarna jajek są bardzo wielkie.

Glistnica, robak, ob. Glista.

Glistnik, w starych zielnikach *Czelidonia*, *Celidonia (Chelidonium)*, rodzaj roślin z rodziny makowatych, cechujący się kielichem opadającym, 2-listkowym, koroną 4-płatkową, licznemi pylnikami, owoc—torebka do strąka podobna, na 2 łupiny pękająca, z licznemi nasionami; rośliny trwałe, z sokiem mlecznym żółtym. *Ch. majus (jaskółcze ziele)*, roślina pospolita w całej Europie, rośnie wszędzie pod płotami, po gruzach i t. d.; pełna soku pomarańczowego, który za najmniejszem załamaniem jakiejkolwiek części obficie z niej wypływa; ma korzeń gałęzisty i łodygę $^1/_2$ do 1 metra wysoką, o liściach pierzastodzielnych, kwiatach żółtych, w baldaszek ułożonych. Kwitnie od maja do września. Korzeń i ziele **G.** działają w większych dozach ostro i odurzająco, w mniejszych nader skutecznie na układ limfatyczny i wszelkie narzędzia wydzielające. Sok wydaje też żółtą farbę. *Glistnikowem nasieniem* nazywano w dawnych zielnikach *cytwarowe nasienie* (ob.).

Glistnik, *a* owoc.

Gliszczyński, *Głyszczyński* v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem pod nogą zbrojną — podkowa złota z krzyżem złotym kawalerskim między ocelami i półtora krzyża srebrnego na barku. U szczytu jastrząb z podkową i krzyżem w prawej łapie, z dzwonkiem u lewej.

Gliszczyński

Gliszczyński Maciej, pisarz ziemski województwa Kaliskiego, ogłosił: „Compendium legum ex Statuto et Constitutionibus Regni Poloniae, quae videlicet tantum ad continuum usum indicantium et litigantium requiruntur etc.“ (Kalisz, 1754).

Gliszczyński Antoni, * około 1770, † 1835 r. w Warszawie, służył naprzód wojskowo, następnie był prefektem departamentu Bydgoskiego 1806—13, na którym to urzędzie odznaczał się szczególną niechęcią dla duchowieństwa rzym.-katolickiego. W r. 1818 został senatorem kasztelanem i na sejmie 1820 zasiadał w komisji do spraw wojskowych i administracyjnych. Był także członkiem sejmu 1830—31. Oprócz wielu listów w przedmiotach ekonomicznych, ogłaszanych w rozmaitych pismach, przełożył na język polski Schloetzera „Ekonomję polityczną,“ Grandi'ego „O uregulowaniu rzek“ (Warszawa, 1817) i Harla „Nauka policji“ (Bydgoszcz, 1811).

Gliszczyński Michał, pisarz, * 1814 r. we wsi Gackach, w dawnem województwie Krakowskiem, † w nędzy 1874 roku w Kielcach. Po ukończeniu gimnazjum w Piotrkowie i kursów dodatkowych w Warszawie, był od 1839 nauczycielem historji i geografji w Łęczycy, następnie w Sandomierzu i w Łomży, gdzie wykładał literaturę polską. Opuściwszy służbę rządową 1847, poświęcił się pracy literackiej i oprócz licznych artykułów, zamieszczonych w *Bibljotece Warszawskiej*, wydał oddzielnie: „Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporoża“ podług Skalkowskiego (Warszawa, 1849; 2 ed.); „Hetmani małorosyjscy i Kozacy do czasów Unji“ (Warszawa, 1852), bez wartości naukowej; przekład F. Kallimacha „O królu Władysławie, czyli o klęsce Warneńskiej,“ z przypisami i biografją Kallimacha (Warszawa, 1854); „Życie, nauczanie i śmierć Sokratesa“ (1858); przekład Rejnolda Hejdensztejna „Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do r. 1597, ksiąg XII“ (Petersburg, 1857); „Hus i Husyci,“ szkice historyczne podług Palackiego i Sommera (Warszawa, 1859); „Rozmaitości naukowe i literackie“ (Warszawa, 1859—60), zawierają przekład Gallusa (ob.). Przetłómaczył także Scherra „Historję powszechną literatury“ (Warszawa, 1865) i Cousina „Historję filozofji XVIII w.“ (Warszawa, 1866).

Gliszczyński Adam, lekarz, * 1830 r. w Pomorzanowicach, w W. Ks. Poznańskiem; medycynę studjował we Wrocławiu, od r. 1861 — 69 wykładał w Szkole Głównej warszawskiej położnictwo, najpierw jako docent, następnie profesor; po przekształceniu Szkoły Głównej na uniwersytet warszawski (1869) wykładał jeszcze ginekologję przez dwa lata w charakterze docenta. W przedmiocie tej nauki ogłosił w pismach lekarskich warszawskich znaczną liczbę rozpraw.

Gliwice (po niem. *Gleiwitz)*, miasto okręgowe w pruskiej regencji Opolskiej, nad rz. Kłodnicą, środkowy punkt górno-szląskiego górnictwa

i hutnictwa; posiada 25,000 miesz., huty i odlewnie żelaza, fabryki wyrobów metalowych, nader ożywiony handel, gimnazjum, wyższą szkołę realną, szkołę dla mechaników i hutników.

Globigerinae, zwierzęta, ob. Korzenionogi.

Globoidy, ob. Aleuron.

Globoina, toż, co nitrogliceryna (ob.).

Globularia *(Kulnik)*, rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, obejmujący zioła trwałe lub podkrzewy, w Eur. płd. i Azji, o kwiatach błękitnych, ozdobnych, zebranych w główki kuliste. Niektóre gatunki znane, jako ozdobne i lekarskie. Liście gat. **G.** *alypum* używają się w Eur. płd., jak senesowe. Liście **G.** *vulgaris* mają też własności przeczyszczające.

Globuliny, ciała białkowe, znajdujące się we krwi, mianowicie w jej ciałkach i w niektórych innych tkankach, rozpuszczalne w słabym roztworze soli kuchennej, z których woda je strąca. Należą tu: witelina żółtka, myozyna, kuzein surowicy (paraglobulina) i substancja fibrynogeniczna (ob. Włóknik). Z roztworów osadza je również kwas węglany, a tlen znowu rozpuszcza.

Globulity, kulki krystaliczne, stanowiące pewną formę wydzielania się substancji krystalicznych z roztworów, która tamuje krystalizację. Tak np. siarka występuje w formie **G.**, gdy się osadza z roztworu w siarku węgla, zawierającego balsam kanadyjski. Linijnie uporządkowane **G.** tworzą *margaryty.*

Globus, *glob*, sztuczne wyobrażenie kuli ziemskiej lub sfery niebieskiej. Na **G.** ziemskim oznaczone są główne kraje, góry, wody i miasta; na **G.** niebieskim zaś najważniejsze konstelacje i gwiazdy, oprócz tego też celniejsze koła, które wyobrażamy sobie, jakoby poprowadzonemi na ziemi i w niebie. Najdawniejsze dotąd istniejące **G.** są pochodzenia arabskiego. Słynny jest globus 1491—93 Marcina Behaim (de Bohemia) w Norymberdze. Na wystawie powszechnej w Paryżu 1889 znajdował się **G.**, mający 40 m. obwodu, na którym jeden milimetr odpowiadał jednemu kilometrowi ziemi. Konstruktorowie jego podzielili powierzchnię **G.** na 586 pól, odmalowali każde oddzielnie i ułożyli na metalowym przyrządzie, którego ogólna waga wynosiła 10 ton. Najwyższe góry miały na nim 8 mm. wysokości. Głębie mórz wyrażone były za pośrednictwem stopniowania mocy kolorów. Por. Felkl „Der G. und seine Anwendung" (1876); Steinhauser „Erde und Mond und ihre Bewegung im Weltraum" (1877); Wollweber „Globuskunde" (2 wyd., 1885).

Glocester, ob. Gloucester.

Glocker Ernest Fryderyk, mineralog, * 1793 w Sztutgardzie, † 1858 r.; kształcił się w Tubindze, Halli i Berlinie, odbył podróż geognostyczną po Czechach i Szląsku i objął 1824 katedrę mineralogji we Wrocławiu. Ogłosił: „Handbuch der Mineralogie" (2 t., 1829—31); „Generum et specierum mineralium synopsis" (1847); „Geognostische Untersuchung der preussischen Oberlausitz" (1857); „De graphite moravico" (1840); „Ueber einige neue fossile Thierformen aus dem Gebiete der Karpathensandsteins" (1850).

Glockner, ob. *Grossglockner.*

Glöersen Krystjan, poeta norweski, * 1838 w Chrystjanji, studjował teologję i filozofję tamże, następnie pełnił obowiązki dyrektora szkoły w kilku miastach. Ogłosił: „Sigurd" (1877); „En Fremmed" (Obcy, 1880); „Fra mit Friluftsliv"; „Smäting" (1881); „Laura" (1883); „Fra Nord og Syd" (1884); „Dagligdags" (1886); „Mindre Fortaellinger" (1887).

Gloger Zygmunt, * 1845 r. we wsi rodziców swoich Kamionce, w ówczesnej gub. Augustowskiej. Do szkół i do Szkoły Głównej uczęszczał od r. 1858 do 1868 w Warszawie, a ukończył uniwersytet krakowski. Od r. 1861, jeszcze będąc w szkołach, zaczął zbierać pieśni ludu i wykopaliska w swojej rodzinnej okolicy tykocińskiej. Od wstąpienia do Szkoły Głównej w r. 1865, poświęcił się studjom etnograficznym, archeologicznym i historycznym. Od r. 1867 zaczął drukować artykuły w *Bibl. Warszawskiej* i wydawać książeczki dla oświaty ludu; w 1868 wydrukował: „Anula. Swięte wieczory;" w 1870 „Kupalnocka." W roku 1869 wydał obszerną pracę swoją w drukarni uniwersytetu krakowskiego p. n. „Obchody weselne" pod pseudonimem Pruskiego (od herbu Glogerów *Prus).* Odtąd pisywał prawie do wszystkich pism warszawskich i zbiorowych artykuły, dotyczące przeszłości krajowej, etnografji i obecnych stosunków społecznych, ekonomicznych i wiejskich. W r. 1877 wydał: „Starodawne dumy i pieśni," a także zbiór piosnek ludu krakowskiego. W r. 1879 wyszło drugie wydanie „Krakowiaków," a także „Kujawiaki, mazurki i wyrwasy," dalej „Baśni i powieści," r. 1880 „Gody weselne," a r. 1882 „Zwyczaje doroczne." Tej ostatniej książeczki, przeznaczonej dla ludu w celu zachowania jego starych, rdzennie swojskich i słowiańskich zwyczajów, rozeszły się do r. 1893 cztery wydania. W r. 1883 wyszły „Marzenia samotnika, r. 1886 „Zabawy, gry, zagadki i przypowieści," r. 1892 „Pieśni ludu," wybór przeszło tysiąca najcharakterystyczniejszych pieśni polskich, z akompanjamentem, opracowanym do melodji ludowych przez Zygmunta Noskowskiego. R. 1893 wyszły „Ze starych szpargałów ś. p. Karola Żery. Fraszki i opowiadania," r. 1894 „Skarbiec strzechy naszej," r. 1896 „Księga rzeczy polskich" (Słownik rzeczy starożytnych), obejmująca kilkaset artykułów o starożytno-

Gloger Zygmunt

ściach polskich. Autor zgromadził w ciągu 35 letniej pracy swojej nader bogaty materjał źródłowy i rysunkowy do encyklopedji rzeczy polskich. Erazm Majewski pomieścił w 1-ym tomie „Światowita" (1899) bibljograficzny spis archeologicznych artykułów Glogera.

Glomerulus, pewna forma kwiatostanu (ob.).

Glommen, rzeka w Norwegji, wypływa z jeziora Busjöen, tworzy wiele jezior, między innemi Aursunden, i ubiegłszy 580 klm., wpada pod Friedrichstadt do Skagerraku.

Gloria in excelsis Deo *(Chwała na wysokościach Bogu)*, hymn, zwany większym, śpiewany w kościele rzymsko-kat. przy mszy zaraz po *Kirye eleyson*. Początek tego hymnu odnoszą do IV w.

Glosa (z grec. = język, mowa), w szczególności oznaczało u Greków i Rzymian, objaśnienie ciemnych, zwłaszcza przestarzałych lub pewnym tylko narzeczom właściwych wyrazów innymi, różni się ona tem od komentarza, że jest bardziej literalną i odnosi się niemal do jednego słowa po drugiem. Autorowie takich objaśnień nazywają się *glosatorami*, a słownik, zawierający takie objaśnienia *glosarjusz*. W poezji hiszpańskiej i portugalskiej nazywa się **G.** pewien osobny gatunek poezji. Inne ma znaczenie **G.** w nauce prawa. Uczeni, po większej części włoscy, wykładający w średnich wiekach prawo rzymskie w formie egzegetycznej, do tekstu Corpus civilis dołączali krótkie uwagi, w których wyjaśniali gramatyczne, a jeszcze więcej prawne znaczenie objaśnianych dzieł, a to głównie za pomocą zestawiania z sobą ustępów podobnych. Te uwagi wykładających nazywały się *glossae*, a sami wykładający *glossatores*. Z początku glosy pisane były między wierszami tekstu, i dlatego nazywały się *glossae interlineares*, później były zapisywane na marginesach na boku tekstu *(glossae marginales)* i wydawane oddzielnie, pod nazwą *apparatus*. W XIII w. Accursius zrobił wyciąg z wielu oddzielnych glos, opatrzył go swojemi uwagami i wydał pod nazwą „Glossa magistralis seu ordinata." W nowszych czasach ważniejsze opracowania glos uskutecznili: G. Loewe w „Prodromus corporis glossariorum latinorum"; „Quaestiones de glossar latin. fontibus" (Łipsk, 1876) i „Glossae nominum" (1884), oraz G. Goetz, który wydał 3 dalsze tomy „Corpus glossariorum latinorum" (1888—1892, t. 2—4). Por. Steinmeyer i Sievers „Die althochdeutschen G." (2 t., Berlin, 1879 i 1882).

Glossina, mucha *tse-tse* (ob.).

Glossofil, pseudonim Betlejczyka Franciszka.

Glossop, miasto fabryczne w angielskiem hrabstwie Derby, liczy 22,500 miesz.

Glossopharyngeus, nerw języko-przełykowy.

Glotz Karol, członek b. warszawskiego Towarzystwa przyjaciół nauk, ogłosił: „Przyjaciel wiejski, czyli doświadczone rady i lekarstwa, jak wieśniacy choroby bydła rogatego rozpoznawać i ratować mogą" (Kalisz, 1811); „Rozprawa o przyczynach częstego pomoru w Polsce i o sposobach hodowania bydła dla uniknienia zarazy na potem" (Warszawa, 1812); „O ulach klocowych" (Roczn. Tow. Prz. Nauk, t. XII).

Glottis, głośnia (ob.).

Gloucester, *Glocester*, hrabstwo angielskie z tytułem księstwa, zroszone przez rzekę Niższą Severn, obejmujące 3,219 klm. kw. z ludnością 600,000. trudniącą się w znacznej części hodowlą bydła, uprawą drzew owocowych i fabrykacją sukna, a także wydobywaniem węgla kamiennego i rudy żelaznej. Klimat tu umiarkowany, grunt żyzny, wiele produktów górniczych i źródeł mineralnych. Miasto stołeczne *Gloucester*, na lewym brzegu rzeki Severn, jest rezydencją biskupa, ma 40,000 miesz., wspaniały kościół katedralny, wiele fabryk i obszerny handel.—Z pomiędzy książąt i hrabiów **G.** godniejszymi wzmianki są: *Robert* hr. **G.**, syn naturalny Henryka I, podczas wojny domowej 1139 walczył w interesie swej siostry, królowej Matyldy, przeciwko Stefanowi de Blois, pokonał go w bitwie pod Lincoln 1141 i wziął do niewoli; † 1146. — *Gilbert de Clare* hr. **G.**, syn Jana Bez Ziemi, walczył z Szymonem Montfort hr. Leicester przeciwko Henrykowi III w bitwie pod Lewes 1264, później atoli przeszedł do obozu królewskiego. — *Humphrey* ks. **G.**, syn Henryka IV, otrzymał po śmierci swego brata Henryka V 1422 opiekę nad jego synem Henrykiem VI, którą do 1435 sprawował wspólnie z księciem Bedford. Skutkiem małżeństwa 1425 z Jakobiną, księżniczką Holandji, popadł w ciężkie zatargi z Burgundją. Za podszeptem nieprzyjaciół obwiniony o zdradę stanu, został 11 lutego 1447 uwięziony, a w siedm dni potem znaleziony w łóżku nieżywy. — *Ryszard* ks. **G.**, wstąpił na tron angielski 1483 pod imieniem Ryszarda III (ob.).— *Wilhelm Henryk* ks. **G.**, * 1743, † 1807 r., wnuk Jerzego II i brat Jerzego III, mianowany ks. **G.** 1764, zawarł 1775 r. z owdowiałą hrabiną Waldegrave potajemne małżeństwo, które stało się powodem wielu rozpraw w parlamencie.— Jego syn, *Wilhelm Fryderyk* ks. **G.**, * 1776 r., † 1834 r. bezdzietnie; ożeniwszy się 1816 z Marją, córką Jerzego III, otrzymał tytuł królewskiej wysokości, ale mimo to występował w opozycji.

Gloucester, jest nazwiskiem kilku miast i hrabstw w Ameryce północnej, oraz posiadłościach nieeuropejskich Anglików, jak np. miasto w New-Jersey, hrabstwo w Nowym Brunświku, w Nowej Południowej Walji i t. d.

Gloucester, miasto nadmorskie w północnoamerykańskim stanie Massachusetts, na południowym brzegu półwyspu Cape-Ann, ma 25,000 miesz., złożonych po większej części z rybaków.

Glouvet Juljusz (właściwie Juljusz Quesnay de Beaurepaire), pisarz francuski, * 1835 r. w Saumur, był prokuratorem paryskiego sądu apelacyjnego; napisał: „Histoire du vieux temps" (1882); „La famile Bourgeois" (1883); „L'idéal" (1884) i poezje: „Le forestier"; „Le Marinier"; „Le Berger" i in.; o jego karjerze politycznej ob. Quesnay de Beaurepaire.

Glover Ryszard, poeta angielski, * 1712 w Londynie, † 1785; obok swoich zajęć handlowych, oddawał się studjom literackim, wsławił się głównie jako autor dwu epopei: „Leonidas" (1737, nowe wydanie zupełnie przerobione 1770) i „The Atheniad" w 30 pieśniach (3 t., Londyn, 1787). Oprócz tego ogłosił między innemi dziś jeszcze wysoko cenioną baladę: „Admiral Hosier's ghost" (Londyn, 1739) i dwie tragedje: „Boadicea" (1758) i „Medea" (1761), oraz wyciąg ze swego dziennika p. t. „Memoirs of a celebrated literary and political character" (Londyn, 1813); na zasadzie wypowiedzianych tam przezeń opinji upatrywali w nim niektórzy autora „Listów Juniusa" (ob.).

Glover Archibald, inżynier, ob. Glower.

Gloversville, miasto w półn.-ameryk. stanie New York, na północo-zachód od Albany, znane ze swych 200 fabryk rękawiczek skórzanych, liczy 14,000 miesz.

Glower.

Glower, herb: W polu czarnem między trzema półksiężycami srebrnemi — krokiew srebrna, siedmiu lub dwoma kłosami czarnemi ozdobiona. Nad hełmem, między rogami srebrnego—półksiężyca—kogut czarny. Indygenat z r. 1726.

Glower Archibald de Glwidency Glover Jędrzej, Anglik, znakomity inżynier, ufortyfikował twierdze polskie: Soroki, okopy św. Trójcy i Kamieniec Podolski. Za zasługi, oddane krajowi naszemu w ciągu lat 44, mianowany był oberstlejtenantem i otrzymał na sejmie 1726 indygenat z dostojnością stolnika inflanckiego.

Gloxinia *(Niemodźwiękla)*, rodzaj roślin z rodziny *Gesneriaceae*, obejmujący rośliny bardzo ozdobne, pochodzące z Brazylji. Korzeń bulwakowaty, liście naprzemianległe, owalne z obu stron, albo tylko z wierzchu aksamitno-kosmate i kielich z zawiązkiem zrosły, 5-wrębny; korona wielka, garbato-dzwonkowata, pręciki dwusilne; owoc—torebka 2-łupinowa. Z 16 znanych gatunków kilka z licznemi odmianami ogrodniczemi hodują w naszych cieplarniach, jak np. **G.** *maculata*, o kwiatach błękitnych, omszonych.

Gluck Krzysztof Willibald, * 1714 w Weidenwang pod Neumarkiem w Bawarji, z ojca łowczego u ks. Lobkowicza, † 1787 w Wiedniu. muzyki uczył się w Pradze, od 1738 w Medjolanie, kompozycji u San Martini'ego. Pierwsze jego opery „Artaserse" (1741), „Demetri" (1742) i inne grano we Włoszech; „La Caduta dei Giganti" skomponował dla opery włoskiej w Londynie, dokąd 1745 pojechał; w r. 1748 przeniósł się do Wiednia, gdzie wystawił operę „Semiramide riconosciuta," poczem nastąpiły grane w Rzymie i Neapolu opery „Telemacco," „La clemenza di Tito" (1750—71), „Il trionfo di Camillo" i „Antigono" (1755 r.). Reformę własnego stylu, przejętego od spółczesnych, rozpoczął z librecistą Raniero di Calsabigi i od 1769, t. j. od wystawienia „Alcesty," nowy zwrot rozpoczyna opera za przewodem **G.** On to w przedmowie do „Alcesty" określa uwerturę, jako wskazówkę charakteru samej akcji, do której siłę orkiestrowych środków, oraz formy muzyczne (arje i t. d.) stosuje; w r. 1772 w Wiedniu du Rollet przerobił Racine'a „Inphigéni en Aulide" na tekst operowy; osnuta na nim przez **G.** opera, wystawiona 1774 w Paryżu, rozpoczęła nową erę we Francji. „Orfeusz" i „Armida" (1777) najsłynniejsze są z tego czasu. „Iphigénie en Tauride" (1779), nie ustępująca im, odznacza się brakiem uwertury. Gluck podniesieniem znaczenia dramatu w operze, stał się wrogiem śpiewnego Piccini'ego i wywołał walkę wielce gwałtowną między muzykami spółczesnymi, której odpowiedniemi momentami są później: Meyerbeer, Rossini i Verdi, oraz Wagner. „Danaides" **G.**, uzupełnił Salieri i pod swem imieniem przedstawił 1784 r.

Gluck.

Glück auf! powitanie górników, używane i przez górników polskich. Pochodzi prawdopodobnie z wieku XVII i objaśnia się jako skrót wyrażenia „Glück schliesse sich dir auf," to jest: niech ci się szczęście otworzy.

Glück Ernest, pastor w Marjenburgu w Inflantach; wzięty do niewoli przez wojska rosyjskie i zaprowadzony z całą rodziną do Moskwy 1703. Pamiętny wychowaniem sieroty niejakiego Samuela Skowrońskiego z Litwy, następnie żony Piotra I, a po jego śmierci cesarzowej Katarzyny I. Założył w Moskwie 1704 r. gimnazjum i przełożył na język rosyjski z niemieckiego kilka książek szkolnych, a także miał się zajmować przekładem „Pisma świętego" na język rosyjski. † 1705 r.

Glück Chrystjan Fryderyk, von, prawnik niemiecki, * 1755 w Halli, † 1831, jako profesor wydziału prawnego w Erlangen. Najważniejsze dzieło jego: „Ausführliche Erläuterung der Pandekten" (t. 1—34, Erlangen, 1890—1830, było kontynuowane przez Mühlenbrucha, t. 35 — 43, 1832—45, potem przez Feina, t. 44—45, 1851—53, Arndta t. 46 — 48, 1868 — 78, Leista 5 cz. 1870—79, Burckhardta 3 cz. 1871—83, Regestr

do 45 t. 1822—68, t. 4). Napisał prócz tego: „Handbnch zum systematischen Studium des römischen Privatrechts“ (Erlangen, 1812) i in.

Glück Barbara Elżbieta, poetka niemiecka, pisząca pod pseudonimem *Betty Paoli*, * 1815 w Wiedniu, od 1843—48 była towarzyszką ks. Schwarzenberg, od 1850 przebywała po większej części w Wiedniu. Dała się głównie poznać jako poetka liryczna, celująca jasną i szlachetną formą o nastroju przeważnie bolesnym. Wydała: „Gedichte“ (2 wyd., 1845); „Nach dem Gewitter“ (2 wyd., 1850); „Romancero“ (2 wyd., 1856); „Neue Gedichte“ (2 wyd., 1856); „Lyrisches und Episches“ (1855); „Neueste Gedichte“ (1870); „Franz Grillparzers Werke“ (1875) i in.

Glücksberg Jan, księgarz szkół publicznych w Królestwie Polskiem i typograf, * 1795, † 1859, należał do tych wyjątkowych jednostek z pomiędzy Izraelitów tutejszych, które już w trzecim dziesiątku lat naszego stulecia działalnością na polu zasług obywatelskich zyskały uznanie ogółu. Zawdzięczając wykształcenie swoje własnej jedynie gorliwej pracy, samouczek w ścisłem tego słowa znaczeniu, dokładnie władający mową krajową, tak w słowie jak i w piśmie, już w latach młodzieńczych powołany został przez ówczesną komisję rz. wyz. rel. i ośw. publ. do sprawowania obowiązków obrońcy do spraw rozwodowych Żydów, przy sądzie apelacyjnym i najwyższej instancji i pełnił je honorowo przez przeciąg lat 8-u. Następnie przewodniczył przez długie lata gminie tutejszej Izraelitów jako prezydujący w dozorze bóżniczym. Nie na tem jednakże ograniczała się jego działalność, w r. 1827 ułożył i wydał pierwszy „Przewodnik po Warszawie“ w językach polskim i francuskim. Od r. 1834, pośród głębokiej ciszy panującej wówczas w literaturze krajowej, zaczął wydawnictwo pierwszego pisma ilustrowanego polskiego, p. n. *Magazyn Powszechny*, pod redakcją Kazimierza Brodzińskiego. Pismo to, w r. 1841 przeszedłszy pod redakcję Leona Rogalskiego, połączyło się z „Kosmoramą Europy,“ wydawaną również nakładem Glücksberga. Od 1835 zaczął wydawnictwo dwu jeszcze pism ilustrowanych: *Magazyn dla dzieci* i *Magazyn Mód*. Wydał również wiele dzieł użytecznych, pomiędzy któremi pierwsze miejsce zajmuje „Numizmatyka krajowa“ Bandkiego i „Encyklopedja Obrazowa.“

Glücksberg Michał, księgarz i wydawca, * 1838, syn poprzedniego. Po ukończeniu warszawskiego gimnazjum filologicznego i nabyciu potrzebnych specjalnych wiadomości, otworzył w 1859 r. na obszerną skalę księgarnię krajową i zagraniczną. Z pierwszym zaraz rokiem istnienia księgarni rozpoczął działalność wydawniczą dziełem p. t. „Historja literatury polskiej“ Juljana Bartoszewicza. Od r. 1860 wydawał pismo ilustrowane dla ludu p. n. *Kmiotek*, początkowo pod redakcją J. K. Gregorowicza, a następnie Wł. Anczyca. Od 1865 wydaje pismo tygodniowe ilustrowane dla kobiet *Bluszcz*, pod redakcją znanej autorki Marji Ilnickiej, (obecnie pod red. p. Bąkowskiej), które w krótkim czasie znalazło liczne koło czytelników. Od 1871 r. prowadził wydawnictwo dzieła p. t. „Muzeum sztuki Europejskiej,“ w którem znajdują się w artystycznie wykonanych kopjach najcelniejsze utwory mistrzów pendzla i dłóta, oraz życiorysy i portrety słynnych w świecie malarzy. **G.** też przysłużył się wydaniem w języku polskim słynnego w świecie artystycznym wydania „Pisma Św.“ z 230 wielkiemi rysunkami francuskiego ilustratora Gustawa Doré'go.

Glücksburg, po duńsku *Lygsborg*, miasteczko w pruskiej regencji Szlezwickiej, o 1 milę drogi od zatoki Flensburskiej, ma 1,230 miesz. i dawny zamek, od którego przybrała nazwę linja książąt Holstein-Sondenburg-Glücksburg (wygasła 1779). W r. 1825 książę Fryderyk Wilhelm Holstein-Beck († 1831) otrzymał wraz z zamkiem tytuł księcia Glücksburg. Décazes miał również tytuł księcia Glücksburg.

Glückstadt, miasto w pruskiej reg. Schlezwigu, nad rzeką Elbą, ma 6,000 miesz. i dobry port; było stolicą księstwa Holsztyńskiego.

Glucyn, synonim berylu; *glucyna*, tlenek berylu, ob. Beryl.

Glukoza, *dekstroza*, *cukier gronowy*, *mączkowy*, *miodowy*, *ziarnisty*, $C_6H_{12}O_6$, ważny rodzaj cukru (ob. Cukrowate ciała), tworzący część stałą miodu, istnieje w wielkiej liczbie owoców wysuszonych, na których powierzchni tworzy znane białe wykwity; znajduje się też w moczu chorych na cukromocz (ob.). Tworzy się sztucznie działaniem kwasu siarczanego na cukier krystaliczny i mączkę (Kirchhoff) lub na celulozę (Braconnet), powstaje też przez roszczepienie glukozydów (ob.); została też otrzymana syntetycznie. Fabrycznie wyrabia się głównie z mąki kartoflanej, a w handlu znajduje się w bryłach stałych, lub też jako syrop. Krystalizuje w drobne, białe kłaczki, zawierające 1 cząsteczkę wody krystalizacji, którą utraca przy 100°; jest trzy razy mniej rozpuszczalna niż cukier zwyczajny. Płaszczyznę polaryzacji skręca na prawo, skąd pochodzi nazwa *dekstrozy*. Ogrzana do 170° utraca wodę i przechodzi w masę bezbarwną, *glukozanę* $C_6H_{10}O_5$, Z zasadami, **G.** tworzyć może istotne związki. nietrwałe. Roztwór jej ogrzany z potażem, barytą lub wapnem wydaje zabarwienie ciemnobrunatne, co pozwala ją odróżnić od cukru zwyczajnego. Według Peligota, tworzą się przy tem dwa kwasy: *glucynowy* i *melasowy*. Na różne roztwory metaliczne działa redukująco i strąca tlenki (Trommer) lub same metale. Może też wydawać związki z kwasami. Colley uważa ją za alkohol pięcioatomowy: $C_6H_7O(OH)_5$. **G.** ulega fermentacji bezpośrednio (ob. Fermentacja). Znajduje zastosowanie do wyrobu likierów, cukierków,

do galizowania wina, a zwłaszcza w piwowarstwie.

Glukozydy, *glikozydy*, *glukoidy*, związki skomplikowane, znajdujące się w roślinach, a rozpowszechnione również i w organizmach zwierzęcych, rozszczepiające się pod wpływem fermentów rozpuszczalnych na glukozę i na kwasy. Określenie to zbliża **G.** do eterów złożonych, co tem więcej jest usprawiedliwione, że glukoza (ob.) może być uważaną za alkohol wieloatomowy. Niektóre **G.** rozszczepiają się jedynie pod wpływem właściwych fermentów, jak amygdalina przez emulsynę. Należą tu: amygdalina, salicyna, florydzyna, arbutyna, eskulina, dafnina, jalapina. (Ob. te wyrazy i Fermentacja).

Glumae, plewy, ob. Trawy.

Glümer Adolf, von, generał pruski, * 1814 w Lengefeld; w r. 1831 wstąpił do służby wojskowej, w 1849 walczył w Badeńskiem, w 1866 dowodził brygadą w północn. i południu. Niemczech. Podczas wojny francusko-niemieckiej r. 1870—71 na czele 13 dywizji brał udział w walkach 14 i 18 sierpnia, w grudniu objął dowództwo nad dywizją badeńską dla działania z innemi wojskami przeciw południowej armji francuskiej; 18 grudnia ranny był pod Nuits. W następnych walkach najwięcej obok generała Werdera (ob.), przyczynił się do zwycięstw w południowo-zachodniej Francji, w 1873 został gubernatorem Metzu, lecz wkrótce ustąpił i zamieszkał we Freiburgu.

Glümer Klara, von, autorka niemiecka, *1825 w Blanckenburgu, wychowała się we Francji, skąd przeniosła się do Niemiec i od 1851 zamieszkała w Dreźnie. Z prac jej wymieniamy: „Aus den Pyrenäen" (2 t., Desau, 1854); „Mythologie der Deutschen" (Lipsk, 1856); „Berühmte Frauen" (Lipsk, 1856); „Aus der Bretagne" (Wiedeń, 1867); „Novellen" (3 t., Wiedeń, 1869); „Frau Domina" (1873); „Alteneichen" (1878); „Dönninghausen" (2 t., 1880); „Vom Webstuhl der Zeit" (1882); „Lutin und Lutine" (1884); „Ein Fürstenson Novellen" (1886); „Junge Herzen" (1891).

Glutamin, *amid kwasu glutaminowego* $C_5H_{10}N_2O_3$, substancja rozpowszechniona w świecie roślinnym, zwłaszcza w soku buraczanym, tworzy igły bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie. Przez gotowanie z wodą barytową wydaje amonjak i *kwas glutaminowy* $C_5H_9NO_4$, który jest stopniem pośrednim przy powstawaniu kwasu moczowego i mocznika z ciał białkowatych w organizmie.

Gluten, istota azotowa, zawarta w nasionach zbóż, zwłaszcza w pszenicy, która przy wygniataniu mąki pod wodą pozostaje jako masa plastyczna, ciągła i kleista. **G.** rozpuszcza się w zagęszczonym ługu potażowym i kwasie octowym, a przez zobojętnienie tych cieczy zostaje strącony. Wilgotny łatwo przechodzi w gnicie. Jeżeli się **G.** gotuje z alkoholami, to jedna część jego, *klej roślinny* czyli *gludina*, w nim się rozpuszcza, gdy druga, *włóknik roślinny*, zostaje nierozpuszczalną; oba te ciała wszakże są mieszaniną wielu innych. Dalszemi częściami składowemi **G.** są *mucedyna* i *kazein glutenowy*, należący do kategorji kazeinów roślinnych. **G.** pod względem pożywności ma takież znaczenie, jak i inne ciała azotowe, i pożywność nasion zbożowych w znacznej części od niego zależy. **G.** stosownie zmieszany z mąką nadaje się na wyroby pokarmowe, rozpowszechnione w handlu; tu należą *glutenki* ze Świrza w Galicji, *chleb glutenowy* Boucharda, *suchary glutenowe* i t. d. **G.** używa się też zamiast białka do utrwalania barwników na tkaninach, ważne znaczenie ma też w piwowarstwie, nadaje bowiem piwu pożywność, ale szkodzi jego trwałości. Działaniem alkaljów **G.** przechodzi w stan rozpuszczalny; stanowi wtedy *klej glutenowy* czyli *lucynę*, używaną jako klej i do utrwalenia farb na tkaninach.

Glutol, przetwór otrzymywany przez zmieszanie 25 kropel roztworu aldehydu mrówkowego z 500 gramami żelatyny, wysuszenie tej mieszaniny w parze aldehydu mrówkowego i sproszkowanie. Używa się do leczenia ran, które pod okładem **G.** szybko się zabliźniają.

Glutyna, ob. Klej.

Gluziński, Józef, * 1799 w Szydłowcu, † 1866 w Szołudkach pod Niemirowem w gub. Podolskiej, ogłosił: „O admistrowaniu dobrami ziemskiemi" (2 t., Wilno, 1846—47); „Drobnostki gospodarskie, z własnego 40-letniego doświadczenia spisane" (Warszawa, 1860); „Jak hodować las, żeby z niego największe mieć korzyści" (Warszawa, 1860). W „Archiwum domowem" K. Wł. Wójcickiego zamieścił dokładny opis włościan hrubieszowskich.

Glyceria, rodzaj traw, ob. Manna.

Glycine, roślina, ob. Apios.

Glycirrhiza, roślina, ob. Lukrecja.

Glycium, toż co beryl (ob.).

Glykas Michał, historyk bizantyński z XII w., mieszkał w Sycylji i Włoszech; napisał po grecku „Roczniki," obejmujące dzieje od stworzenia świata aż do Aleksego Komnena. Leunclavius ogłosił to dzieło po łacinie (Bazylea, 1572) i dodał do niego część piątą, doprowadzoną aż do oblężenia Konstantynopola. W nowszych czasach wydał je J. Bekker w „Corpus scriptorum historiae Bizantinae" (Bonn, 1836). Obok tego pozostawił także **G.** ciekawe listy w kwestjach teologicznych.

Glykon, rzeźbiarz grecki z Aten z I wieku po Chr., wykonał tak zwanego „Herkulesa Farnezyjskiego."

Glyptodon, ob. Leniwiec.

Gładkowska Cecylja z Wołowskich, nowelistka, † 1894; od 18 roku życia pod pseudonimem „Juljan Morosz" ogłaszała powieści i powiastki w czasopismach warszawskich. Prócz

tego napisała: „Na scenie i za kulisami“ (Warszawa, 1893).

Gładysz Jan, malarz, * 1762 w Poznaniu, † 1830 w Warszawie; pierwotnie był kowalem, kształcił się w Dreźnie i Paryżu. Głównie pracował nad obrazami treści religijnej, jak: „Św. Cecylja“ u Bernardynów warszawskich. Z portretów jego celniejsze są: „Książę Józef Poniatowski,“ „Henryk Dąbrowski“ i in.

Gładyszewicz Mateusz, ksiądz, administrator djecezji krakowskiej, * 1798, † 1862; wyświęcony został na kapłana 1825 r., magister obojga praw w uniwersytecie jagiellońskim, kanonik katedralny krakowski 1835; ogłosił: „Życie św. Aureljusza Augusta etc.“ (Kraków, 1832); „Św. Aureljusza Augustyna o mieście Bożem, pierwszych ksiąg pięcioro“ (Kraków, 1835). Przeniósłszy się do Krakowa, został naprzód wiceprokuratorem, później prokuratorem kapituły i egzaminatorem prosynodalnym, następnie prezesem eforatu szkół elementarnych. Tu także wydał: „Żywot bł. Prandoty z Białaczewa, biskupa krakowskiego“ (1845), ważny dla dyplomatarjusza. W r. 1849 został kustoszem krakowskim i oficjałem, w 1850 wikarjuszem apostolskim, a w 1851 administratorem djecezji krakowskiej.

Głagolica, obok cyrylicy (ob.), najstarszy alfabet słowiański. Kształt pierwszych kilku liter tego alfabetu podaliśmy na str. 162 tomu I niniejszej Encyklopedji (fig. 8). Który z dwóch wymienionych alfabetów słowiańskich jest starszy, dotychczas nie jest rzeczą rozwiązaną; większość dowodów zdaje się przemawiać za starszeństwem **G**-y i za tem, że to ją właśnie obmyślił św. Cyryl; zdania tego są Szafarzyk, Kopitar, Hanusz, Mikloszić, Raczki, Jagić. Nazwa **G.** pochodzi od *głagoł* (wyraz, słowo, mowa); czasem nosi też nazwę *bukwicy*. Alfabet ten dotychczas jest używany w księgach kościelnych katolickich w Dalmacji. Por. Szafarzyk „Ueber den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus;“ Fr. Mikloszić artykuł „Glagolitisch“ w „Allgemeine Encyklopaedie der Wissenschaften und Künste“ Erscha i Grubera; Fr. Raczki „Pismo słovjensko“ (Zagrzeb, 1861); J. Dobrowski „Glagolitica“ (Praga, 1807); Kopitar „Glagolita Clozianus“ (Wiedeń, 1836); Geitler „Die albanesischen und slavischen Schriften“ (Wiedeń, 1883); Jagić „Glagolitica“ (Wiedeń, 1890); Faulmann K. „Illustrirte Geschichte der Schrift“ (Wiedeń, 1880); Miller Wsiewołod „K woprosu o sław. azbukie“ (Petersburg, 1884); Bielajew D. „Istorija ałfawita etc.“ (Kazań, 1885); Taylor J. w *Arch. für slavische Philologie* (1880); Pastrnek Fr. „Slavistische Bibliographie“ (w *Archiv. f. slav. Phil.* 1892).

Głaska, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Radomskiej, pow. Iłżeckim, obejmuje 8 morgów rozległości.

Głazow, miasto powiatowe w gub. Wiackiej, nad rzeką Czepcą, 3,415 miesz., trudniących się głównie handlem zboża. — **G.** *powiat*, 20,958 w. kw., a ludności 373,948 (1897).

Głazy, ob. Narzutowe głazy.

Głąb, łodyga krótka, gruba a mięsista, na wierzchołku dopiero liście wydająca, jak w kapuście głowiastej, jarmużu i t. d. *Głąbik (scapus)*, oznacza łodygę wyrastającą wprost z korzenia, bezlistną i noszącą tylko kwiaty, jak w pierwiosnku, konwalji, babce i t. d. W Krakowie nazywają *głąbikami* łodygi mięsiste, pochodzące z pewnej ogrodowej odmiany sałaty (ob.) zwyczajnej, które zakwaszone jak ogórki, dają lubioną przez lud potrawę.

Głąbik, ob. Głąb.

Głąbiński Stanisław, doktor praw, napisał: „Pojęcie nauki skarbowej“ (1890); „Waluta w Austrji“ (1895).

Głda, Gwda (po niem. *Küddow*), rzeka w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, bierze początek w Pomeranji; odgranicza powiat Złotowski od Wałeckiego i ubiegłszy około 10 mil, wpada pod miastem Ujście do Noteci.

Głębicki Mikołaj, malarz, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Krakowie. Odznaczył się jako portrecista, oprócz tego wykonał: „Pielgrzym,“ „Chleba naszego powszedniego“ i in.

Głębocki Józef Teodor, kapitan i pisarz polski w przedmiocie wojskowości, * 1810 w Krakowie, nauk wyższych słuchał w uniwersytecie jagiellońskim; po czem służył do 1831 w b. wojsku polskiem; po wojnie 1831 wróciwszy do Krakowa, oddał się wyłącznie pracom naukowym, szczególnie na polu wojskowem, † 1886 w Chrzanowie w Galicji. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Zastosowania geometrji wykreślnej, wedle rozkładu, pomysłu i notat Eranciszka Sapalskiego” (Kraków, 1839); „Rys dziejów wojennych, jako wstęp główny do umiejętności sztuki wojowania,” obejmujące między innemi historję sztuki wojennej w dawnej Polsce i bibljografję wojskową polską (tamże, 1848); „Zakłady ku ulżeniu cierpienia bliźnich, obecnie w Krakowie istniejące, z krótką wzmianką o dawniejszych etc.” (Kraków, 1852); „Napad Karola Gustawa szwedzkiego na Polskę za Jana Kazimierza w latach 1655, 1656 i 1667“ (Kraków, 1861); „Porównanie zasad wojny wielkiej a podjazdowej“ (Kraków, 1864); „Wywód o szkołach rycerskich czyli wojskowych w Polsce w ciągu dziejowym“ (Kraków, 1866); „Obecna wojna“ (cz. 1—5, Kraków, 1870—71, wydana pod pseudonimem *Józefa Doliwy*); „Wspomnienia z r. 1830—31, czyli treściwe przedstawienie dziejów tegoż okresu“ (Kraków, 1882, 2 wyd., 1887); „O wojenności wogóle, mianowicie polskiej, tudzież szachownica polska, jak ją przedstawił Sarmaticus etc.“ (Kraków, 1883).

Głębocki Stanisław, ziemianin i literat, * 1819 w Krakowie, † 1895 w Opocznie; po ukończeniu nauk osiadł na roli; pisywał liczne korespondencje treści rolniczej z Opola i Józefowa nad Wi-

ską, pod pseudonimem *Starego Rolnika* do *Gazety Warsz.*, *Wieku*, *Gazety Lubelskiej*, b. *Kurjera Lubelskiego*, którego redaktorem był syn nieboszczyka.

Głębocki Adrjan Mikołaj, malarz, * 1832 we wsi Panki w pow. Częstochowskim, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Warszawie, poczem zwiedził Paryż i Monachjum; od 1863 — 73 był nauczycielem rysunków w Częstochowie, następnie w instytucie głuchoniemych w Warszawie, oraz w gimnazjum III. Otrzymał nagrody na konkursach w Warszawie r. 1862, 1874, 1881 i w Krakowie 1881. Malował i rysował obrazy religijne, historyczne i rodzajowe, z których wymieniamy: „Przybycie kompanji na Jasną Górę," „Żebracy w Częstochowie," „Kramy w Częstochowie," „Chór kościoła" tamże, „Pracownia Wita Stwosza," „Trzy pieśni," „Matka" (z poematu Andersena), „Życie św. Franciszka z Asyżu" (70 tablic), „Wiec Lechitów," „Rzeź Dominikanów w Sandomierzu," „Uczta u Piasta," tryptyk: „Czyściec, Niebo i Piekło," cykl legend historycznych, „Siedm Sakramentów," wiele pamiątek krajowych i rysunków humorystycznych; wydał „Wzory zabawek dla dzieci do wycinania z papieru" (24 tablice); napisał w *Wieku* historję malarstwa częstochowskiego. Wiele kościołów posiada jego malowidła; oto niektóre: „św. Ładysław" i „św. Franciszek" u Bernardynów w Warszawie, „św. Jakób" w Krzepicach, „św. Joanna" w Krożach, „Cud św. Antoniego" w Cielętnikach, „św. Jan Kanty" w Łomży, „Opieka św. Józefa" w Kadzidle, „św. Jan Nepomucen" i „św. Wincenty" w Żytomierzu, „św Antoni" w Skrwilnie, „św. Hipolit" w Leoncinie, „św. Stanisław" w Brzeźniey," „Smierć św. Wojciecha" w Nasielsku, „Ukrzyżowanie" w Nieporęcie, „św. Tekla" w Urdominie, „Czyściec" na Woli, sklepienie kościoła w Wojkowicach, filungi niektórych pokojów w pałacu w Łazienkach.

Głębocki Adrjan.

Głębczek, dwa jeziora w gub. Płockiej, pow. Rypińskim; pierwsze w dobrach Żale, zajmuje przestrzeni mórg 18.

Głębokie, nazwa kilku jezior w Królestwie Polskiem: 1) w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, we wsi Tajenek, obejmuje morgów 12; 2) w gub. Lubelskiej, pow. Chełmskim, w dobrach Cyców, ma rozległości mórgów 12; 3) w gub. Siedleckiej, pow. Radzyńskim, w dobrach Lejno, ma 37 morgów rozległości; 4) w tejże gubernji i powiecie, przy wsi Krasne, ma 136 morgów rozległości.

Głębokie, miasto w pow. Dzisieńskim, gub. Wileńskiej, na jeziorem t. n., 4,000 miesz. Pamiętne zwycięską bitwą (6 listopada 1661), odniesioną przez Stefana Czarnieckiego nad Chowańskim, w której poległ syn tegoż, oraz Duglas, pułkownik szwedzki. W r. 1812 miał tu Napoleon główną kwaterę.

Głębuch, jezioro w wiel. Księstwie Poznańskiem, pow. Międzyrzeckim, na wschodniej stronie rzeki Obry położone.

Głogowczyk Jan, uczony profesor akademji krakowskiej w XV w., † 1507, sławny matematyk, teolog, astronom, filozof i lekarz, urodzony w mieście Głogowie na Szląsku. Pisał wiele w rozmaitych przedmiotach: o retoryce i arytmetyce, a głównie o wszystkich częściach filozofji Arystotelesa. Oprócz prac pozostawionych w rękopisie, ogłosił: „Liber posteriorum analeticorum" (Lipsk, 1499); „Exercitium novae logicae etc." (Kraków, 1499); „Questiones librorum de anima etc." (Metz, 1501), z rysunkiem czaszki, wyobrażającym rozkład władz mózgu; „Aegidii Romani in libros Aristotelis interpretatio" (Kraków, 1504); „Introductorium astronomiae in Ephemerides recollectum" (Kraków, 1514) i w. in. **G.** Jan był podobnie jak Jakób z Gostynina tomistą, kiedy tymczasem Michał z Bystrzykowa (1485) i Jan ze Stobnicy byli skotystami. Pomimo usiłowań nie mógł ani sam wydostać się z pęt scholastyki, ani innych od nich uwolnić.

Głogów albo *Głogowa Wielka* (po niem. *Gross-Glogau*), miasto i warownia drugiego rzędu, w obwodzie pruskiej regencji Lignickiej; liczy 21,900 miesz., posiada gimnazjum katolickie i ewangelickie, wspaniały zamek i liczne fabryki; leży na lewym brzegu rzeki Odry. Niegdyś stolica księstwa Głogowskiego, było już w pierwszych latach XI w. ludnem i mocno ufortyfikowanem, zwłaszcza, gdy wytrzymało oblężenie cesarza Henryka V (1109). Po podziale Szląska między synów Władysława II, Głogów został stolicą udzielnego księstwa, jako własność jednego z jego potomków. W r. 1488 Maciej, król czeski, zwalczywszy Jana X, księcia na Saganie, przyłączył Głogów do Czech, ale w r. 1491 powrócił znowu pod władzę Jana Alberta, króla polskiego, który 1497 r. oddał go swemu bratu Zygmuntowi Jagiellończykowi; atoli w r. 1508 znowu powrócił do korony czeskiej, a w XVI w. wraz z Czechami przeszedł w posiadanie domu austrjackiego. Nareszcie w r. 1741 Fryderyk II, król pruski, wydarł go razem z całym Szląskiem Austrji i odtąd znajduje się w posiadaniu pruskiem.

Głogów mały, po niem. *Ober-Glogau* albo *Klein-Glogau*, miasto w obwodzie pruskiej regencji Opolskiej, pow. Neustadt, nad rz. Osobłogą (Hotzenplotz), ma 5,700 miesz. i cztery kościoły.

Głomaczowie, w niem.-łac. dokumentach *Dalemínci*, *Dalamanci*, *Demelćion*, *Dalamenson*, *Dalmati* i t. d., plemię połabskich Serbów, żyli po-

między Dreznem a Lipskiem, na zachód ku rzece i m. Kamienicy (Chemnitz) i Muldzie aż do m. Wurcina. Niedaleko m. *Głomacza* (dziś Lommatsch) było źródło *Głomazi* czyli *Głomuzi* i cudowne jeziorko. Znaczniejsze miejscowości (dokument z 968—1170) Miszeń, Doblin (Döbeln), Mogielin (Mügeln), Cyryn (Zehren), Strela, Serebez (Schrabitz) i t. p., oraz warownia *Grona*. Król Ludwik zwyciężył **G.** 856 r., atoli w r. 858 już na nowo walczył z ks. turyngijskim. W r. 927 zostali ostatecznie ujarzmieni; w XII zaś w. cały ich kraj zajęty przez osadników niemieckich, w ciągu następnego w zupełności uległ zniemczeniu.

Głos, jest objawem oddziaływania ruchu drgającego (ob. Drganie) cząstek ciała na organ słuchu. Że **G.** jest w istocie objawem ruchu, przekonywa nas znaczna liczba doświadczeń bezpośrednich. Gdy drgania te są nagłe i nieregularnie po sobie następują, **G.** jest hukiem, szmerem i t. d. Jeżeli drgania następują po sobie jednakie, powstaje *ton*. O rodzaju tego drgania można się naocznie przekonać za pomocą fonautografu. Właściwości każdego dźwięku są: *wysokość*, *dźwięczność* i *natężenie*. Co do wysokości, ob. tę nazwę. *Dźwięczność*, niewłaściwie *barwą głosu* zwana, jest to cecha, którą się różnią tony różnych narzędzi muzycznych, choćby posiadających tę samą wysokość i to samo natężenie. Zależy ona od kształtu drgań lub fal. Jeżeli mianowicie drga struna (ob.), to oprócz drgania jej głównego, skąd rozpada się na kilka oddzielnie drgających części, cząstki odbywają jeszcze drgania drugorzędne, obok każdochwilowego swego położenia, które wydają tony słabsze, od głównego wyższe. Badania Helmholza (1863) okazały, że dźwięczność tonu zależy od liczby, wysokości i natężenia tych tonów wyższych, czyli nadtonów, które się mieszają z tonem głównym i które przy tonach muzycznych muszą być tonami harmonicznemi względem tonu głównego, t. j., które polegają na 2, 3, 4 i t. d. większej liczbie drgań. Połączenie to nadtonów z tonem głównym nadaje rozmaitą postać falom drgającej struny. Fig. *A* i *B* przedstawiają dwa drgania jednakiego okresu, a zatem wydające tony jednakiej wysokości; drganie *A* wszakże daje obraz niezłożonego drgania wahadłowego, gdy ton *B* jest rezultatem dwu drgań wahadłowych, tonu zasadniczego i jego oktawy (drgania składowe oznaczone są linjami cieńszemi, drgania wypadkowe linją grubszą). Postać drgań daje się ująć widocznie za pomocą *fonautografu* (ob.). W dźwięku złożonym składowe jego tony wysłuchać się dają za pomocą *rezonatorów* (ob.). Dźwięk narzędzi strunowych, jak i dętych, zależy zawsze od tonów wyższych, towarzyszących głównemu; stąd też pochodzi i rozmaitość samogłosek (ob.). Natężenie głosu zależy od wielu okoliczności, przedewszystkiem od obszerności drgania (ob. Drganie); **G.** jest dalej tem mocniejszy, im środek, w którym się rozchodzi, jest gęstszy i jednostajniejszy; jest również tem mocniejszy, im większą jest liczba poruszonych cząstek. Drganie ciała dźwięczącego udziela się cząstkom środka otaczającego, zatem głównie powietrzu, i w niem się rozchodzi. **G.** w ogóle rozchodzi się w falach podłużnych (ob. Falowy ruch), prawa więc rozchodzenia się ruchu falowego służą dla głosu; zatem **G.** rozchodzi się ze źródła we wszystkich kierunkach, w tak zwanych promieniach głosu; promienie te **G.** są w jednym środku linjami prostemi; tony różnej natury rozchodzą się z tą samą prędkością. Co do tego ostatnego prawa Regnault i Kundt (1868) wskazują, że nie jest bez ograniczeń. Szybkość rozchodzenia się **G.**, obliczona tak według praw ruchu falowego, jak i otrzymana z doświadczeń (członkowie akademji paryskiej 1738 następnie Arago, Mathieu, Prony i in.) wynosi w powietrzu 333 metry na sekundę przy temperaturze 0°. Fale głosowe, uderzywszy o stałą zawadę, zostają od niej odbite, co wywołuje zjawisko echa (ob.); gdy przechodzą z jednego środka w drugi, załamują się, t. j. doznają zboczenia od pierwotnego kierunku (Hajech 1857), co jest zgodne z teorją ruchu falowego (ob. Falowy ruch, Wysokość głosu, Struna, Piszczałka, Głos ludzki i t. d.). Co do historji i literatury nauki o głosie, ob. Akustyka.

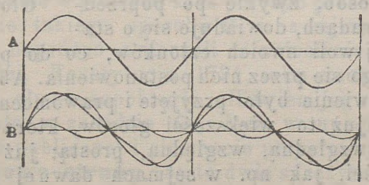

Falowanie struny. *A* drgania wahadłowe pojedyńcze, *B* drgania złożone z drgań tonu i jego oktawy.

Głos ludzki, powstaje w krtani i obejmuje 4 prawie oktawy (od E o 80 drganiach na sekundę do C o 1024 drganiach). Na pojedyńczy głos wszakże przypada tylko 2 do 2½ oktawy; odróżniają też kolejno głosy coraz wyższe: bas, tenor, alt, sopran; dwa pierwsze są to głosy męskie, dwa drugie żeńskie. Głos ludzi ma też dźwięczność i natężenie rozmaite. Pod względem dźwięczności odróżniają *głos fistułowy* czyli *głosowy* i *piersiowy*; pierwszy miękki, do dźwięku fletu zbliżony, drugi pełny, głośny, z drżeniem klatki piersiowej połączony, pierwszy właściwy wysokim, drugi nizkim tonom. **G.** powstaje w krtani; aby poznać udział rozmaitych jej części w powstawaniu głosu obserwuje się krtań laryngoskopem, robi się doświadczenia na zwierzętach przez usunięcie rozmaitych części krtani, albo na krtaniach ludzkich, wyciętych z tru-

pa; wreszcie urządzić się starają i sztuczne przyrządy, na którychby te same objawy otrzymać się dały. Krtań (ob.) ma najwięcej podobieństwa do narzędzi muzycznych stroikowych, jak fujarka. Cienkie i sprężyste *głosowe struny* (ob.) mogą działaniem mięśni oddalać się albo zbliżać ku sobie (ob. Głośnia) i napinać się rozmaicie. Dla wydania głosu struny głosowe muszą być zbliżone (tworzyć szczelinę głosową) i odpowiednio napięte. Jeżeli wtedy dość silny strumień powietrza z płuc wypchnięty przez szczelinę głosową przecisnąć się musi, wtedy wprawia w drganie struny głosowe i powstaje głos. Powietrze zawarte w płucach, ustach, nosie, współdźwięcząc, wzmacnia głos; stąd moc głosu rośnie z objętością tych jam. Wysokość głosu warunkuje się wielkością i napięciem strun, szerokością szczeliny głosowej, siłą strumienia powietrznego. Przyczyną względnej wysokości głosu u kobiet jest krótkość ich krtani, a stąd krótkość strun głosowych. Ponieważ zmieniając siłę wydychanego strumienia powietrznego, możemy modyfikować przez mięśnie napięcie strun głosowych, stąd można każdy ton wydać z rozmaitem natężeniem, co krtań od sztucznych przyrządów odróżnia. Ponieważ i napięcie strun i moc wydychanego powietrznego strumienia wyłącznie od skurczu mięśni zależą, więc **G.** jest wyłącznie utworem skurczu mięśniowego. Nerwy tych licznych mięśni zdają się zbierać w jedno ognisko, w jeden ośrodek w rdzeniu przedłużonym, i dlatego cała ta grupa razem w czynność przychodzi. Najczęściej pobudza je wola; wszakże silne podrażnienie, nawet wbrew woli, odruchowo krzyk wywołuje. Najłatwiej to stwierdzić na zwierzętach, które wraz z mózgiem woli pozbawiono. Przy chorobach strun głosowych głos musi też zmianom ulegać; obrzęk strun głosowych, obłożenie ich śluzem przy katarze krtani, powoduje głos miękki, cichy, ochrypły (ob. Chrypka); gdy struny w kilku miejscach się zlepią i przez to powierzchnie drgające na kilka mniejszych się rozdzielą, wtedy chwilowo zjawia się dyszkant. Przy paraliżu mięśni krtaniowych następuje bezgłos. Tak samo zniszczenie pewnych ustępów w mózgu (odpowiednich ośrodków) znosi możność wydawania głosu. Choroby płuc, zmniejszające ich pojemność, zmniejszają współdźwięczącą masę powietrza i stąd głos słabszym czynią. Niemożność zakrycia nozdrzy tylnych podniebieniem miękkiem (ob.), czy to skutkiem kataru gardła, czy paraliżu, nadaje głosowi brzmienie nosowe. Przy pomocy przyrządów dodatkowych, w jamie ust zawartych, głos ludzki urabia się w mowę artykułowaną, złożoną z samogłosek (ob.) i spółgłosek (ob.). Szczególne brzmienie, jakie **G. l.** w pewnych warunkach posiada, stanowi brzuchomówstwo (ob. Brzuchomówca). Por. Rossbach „Physiologie der menschlichen Stimme“ (1869); Luschka „Der Kehlkopf des Menschen“ (1871); Fournier „Physiologie des sons de la voix et de la parole“ (1877); Helmholtz „Lehre von den Tonempfindungen“ (4 wyd., 1876), oraz ogólne traktaty fizjologji.

Głoski, są to pojedyńcze brzmienia, które powstają, gdy strumień powietrza, wydychany z płuc, napotyka w tchawicy struny głosowe, wprawia je w ruch i następnie modeluje się; znalazłszy w jamie ustnej rozmaicie ułożone narzędzia mówne, jak podniebienie, język, dziąsła i wargi. Stosownie do tego, czy organy mówne, odpowiednio ułożone, pozostawiając dla przepływającego między niemi powietrza swobodne przejście, pozostają w spoczynku, t. j. nie wykonywają żadnych ruchów, czy też zachowują się czynnie, wykonywając ruchy, dzielimy **G.** na *samogłoski*, t. j. dźwięki pochodzące od perjodycznych i regularnych drgań, i *spółgłoski*, t. j. szelesty, powstające od drgań nieperjodycznych i nieregularnych.

Głoskowski Maciej, h. Przerowa, matematyk i poeta polski, żyjący w pierwszej połowie XVII w., domownik rodziny Leszczyńskich, † 1658 r. Prace jego drukowane są: „Sława potomna Raphała hrabiego z Leszna, wojewody bełskiego, starosty hrubieszowskiego” (Warszawa, 1636, wierszem); „Zegarek, albo pamiątka gorzkiej męki i śmierci Zbawiciela naszego Jezusa Pana na 24 godziny rozdzielona“ (w Lubczu 1653 i Królewcu 1714), pismo to dało początek znanym powszechnie dzisiejszym „Gorzkim Żalom;“ „Powieść o Gryzeldzie,“ wierszem z Dekamerona Bokacjusza (Kraków, 1641) i „Geometra peregrinus,“ gdzie podany jest obraz ówczesnego stanu matematyki w Polsce.

Głosków.

Głosków, herb: Na tarczy obramowanej złotem, w polu czerwonem—dwa srebrne barany, tyłem do siebie. U szczytu trzy pióra strusie: czerwone między białemi. Nadany 1830 przez cesarza Mikołaja I.

Głosowanie, czynność, za pomocą której zgromadzenie pewnej liczby osób, zwykle po poprzednich obradach, dowiaduje się o stanowczej woli swoich członków, co do powzięć mającego się przez nich postanowienia. Aby takie postanowienie było przyjęte i prawomocne, potrzeba: już to większości głosów, która może być bezwzględną, względną, prostą; już jednomyślności, jak np. w sejmach dawnej Polski; już nawet mniejszości, jak np. dla zamiany niektórych posiedzeń jawnych na tajne. Szczegółowe w tym razie przepisy podane są zwykle przy organizacji samych instytucji. Sam sposób głosowania powinien być także dokładnie prawem określony. Bywa on albo jawny, albo tajny, imienny przez oświadczenie: tak lub nie, lub

też przez powstanie, podniesienie ręki, przejście na dwie strony sali i t. d. W ostatnich czasach, zwłaszcza przy czynnościach publicznych, używane jest głosowanie powszechne *suffrage universel)*, to jest takie, w którem biorą udział wszyscy pełnoletni obywatele płci męskiej. Stronnicy emancypacji kobiet podnoszą głos (między innemi i J. Stuart Mill, † 1873) o dopuszczenie kobiet do udziału **G.**

Głosowanie w Polsce. Istnienie jednomyślności u Lutyków, która w praktyce mniejszość opozycyjną zmuszała do zgody spaleniem mienia, kijami, znajduje odpowiedni przykład w Polsce, gdzie *liberum veto* (ob.) płynie z tej samej zasady. Wszyscy byli równouprawnieni w kierowaniu sprawami poddanemi obradom, stąd konieczne jest uszanowanie głosu pojedyńczego. Dobro znowu kraju wymagało jednności przekonań, i stąd potrzeba zgody wszystkich członków obradujących. Póki wszakże o stateczna decyzja zależała od króla, widzimy, że np. Bolesław III przekłada radę młodszych nad starszych czestników *(seniorum)*. Jeszcze za Kazimierza IV w Grudziądzu na radzie młodszych znajdujemy tego przykład. Mamy też wskazówki, że w wieku XVI zjazdy prowincjonalne starały się do zgody doprowadzać sprzeczne żądania i w każdym razie *zrzeczenie się* (reces) przez opozycyję swego zdania, nie zaś *przegłosowanie*, jest podstawą parlamentarnego życia krajowego. Tym sposobem teorja jednomyślności wchodziła w praktykę na sejmach, nawet i wtedy, gdy sejm (ob.) ujął pod swe obrady wszelkie prawie sprawy ogólne od 1454 r., uchylając narady króla prywatne z narodem. Konfederacje (ob.), po większej części wiążące się przy królu, zawieszały wszelkie zwyczajne formy i organy działalności publicznej, podstawiając natomiast władzę marszałka i regimentarza konfederackiego, oraz większości głosów. Nadto trybunały, od 1578 r. istniejące, sądziły większością głosów, która także była zasadą przy obiorze marszałka sejmowego. Jabłonowski, miecznik w. k., Czartoryscy na konwokacji 1764 i w ogóle wszelkie reformy, chcące prywacie w polityce kres położyć przez wprowadzenie takiego sposobu **G.** i na sejmy zwyczajne, napróżno zmierzali do zniesienia jednomyślności. Konstytucja 1791, roku znosząc ją istotnie, złu nie zapobiegła, albowiem jego źródło nie leżało w zasadzie **G.**, lecz w upadku moralności publicznej i ciemnocie umysłowej.

Głosowe struny, są to dwie sprężyste błonki, rozciągające się w krtani poprzecznie, przyczepione do wewnętrznej powierzchni chrząstki tarczowej i górnego brzegu chrząstki obręczowej (ob. Krtań). Od tyłu wchodzi między nie wyrostek głosowy chrząstki nalewkowej. Mięśnie, przyczepione do mięśniowego wyrostka chrząstki nalewkowej, obracają też chrząstki w rozmaite strony,

Przecięcie poprzeczne krtani ludzkiej, widok jej z przodu i z boku. 1. Nagłośnia. 2. Kość językowa, 3. Chrząstka tarczykowata. 4. Struny głosowe górne, 5. Struny głosowe dolne, 6. Chrząstka obrączkowa, 7. Chrząstki nalewkowe, 8. Część górna tchawicy, 9. Głośnia.

brzegi **G. s.** oddalają się wzajem albo zbliżają, i w ten sposób tworzy się szczelina głosowa (ob. Głos ludzki). Prócz tego chrząstki, oddalając się od siebie lub zbliżając działaniem mięśni, napinają **G. s.** Gdy **G. s.** ulegają procesom chorobowym, głos zmienić się musi (ob. Głos ludzki).

Głosownia, *Fonetyka*, *Fonologja*, część gramatyki (ob.), nauka o dźwiękach w mowie ludzkiej, ich zmianach, oraz prawach, którym te zmiany ulegają.

Głośnia, otwór zawarty między strunami głosowemi (ob.). W stanie spokoju otwór ten jest szeroki, trójkątny. Przy wydawaniu głosu (ob.) przednie części strun zbliżają się ku sobie (**G.** głosowa), pozostawiając od tyłu otwarty niewielki odstęp trójkątny (**G.** oddechowa); ta ostatnia działaniem pewnych mięśni zamknąć się może **G.** rzekomą nazywają też górny otwór krtani, zakryty nagłośnią i prowadzący do gardzieli.

Głowa, przednia część ciała większości zwierząt, posiadająca szczególnej wagi organy, jak: oczy, uszy, mózg i t. d.; u niektórych zwierząt niższych zlewa się ona w jedną całość z tułowiem, tworząc *głowotułów (cephalothorax)*, jak u pająków. U wszystkich kręgowców głowa jest oddzielona od tułowia i dzieli się dwie części: czaszkową i twarzową. W pierwszej pod sklepieniem czaszkowem mieści się mózg, ciemię dzieli się na przodogłowie i tyłogłowie. Twarz, według określeń anatomów, zaczyna się od dolnej granicy czoła, pospolicie jednak i to ostatnie do niej się zalicza. U ludzi skóra na czole i skroniach jest cieńszą, niż na innych częściach głowy; zawiera ona wiele potowych i tłuszczowych gruczołów, szczególnie na miejscach obficie uwłosionych. W głębszych warstwach skóry przebiegają nerwy i naczynia limfatyczne i krwionośne; te ostatnie są rozgałęzieniami głównej tętnicy szyjowej *(carotis)*. Pod skórą znajdują się mięśnie, służące do wykonywania odpowiednich ruchów; na twarzy wykonywają one wszelkie ruchy mimiczne. Na górnej części głowy od czoła do potylicy (ob. Czaszka) przechodzi czepek ściągnisty *(galea aponeurotica)*, ściśle zrosły ze skórą; okoliczność ta wielce ujemnie wpływa na ruchy skóry w kierunku w tył lub ku przodowi. (Ob. też Człowiek). W anatomji

opisowej *głową* lub *główką* nazywają się także końce długich kości, np. główka kości udowej.

Głowacki Jan Nepomucen), malarz, * 1802 w Krakowie, † 1847 r.; kształcił się, po ukończeniu szkoły sztuk pięknych w mieście rodzinnem, w Pradze Czeskiej i Wiedniu, następnie był nauczycielem rysunków w liceum św. Anny. Malował obrazy świętych i portrety, głównie atoli celował w krajobrazach i widokach, które przez miłośników troskliwie są poszukiwane. Z jego rysunków wydał księgarz krakowski D. E. Friedlein „24 widoki malownicze miasta Krakowa i jego okolic“ (Kraków, 1836), litografowane w Paryżu u Engelmana przez Jacotteta i Davida. Niektóre jego portrety i obrazy są przepłacane. **G.** wydał także broszurę „Niektóre spostrzeżenia nad obecnym stanem malarstwa i wiadomość o celniejszych spółczesnych artystach europejskich“ (Kraków, 1842).

Głowacki Aleksander, pseudonim *Bolesław Prus*, najznakomitszy, obok Sienkiewicza, powieściopisarz współczesny polski, * 1847 r., kończył gimnazjum w Lublinie, następnie uczęszczał na wydział matematyczny w Szkole Głównej w Warszawie. Zawód literacki rozpoczął od artykułów w *Opiekunie domowym* (Listy ze starego obozu, 1872), *Niwie*, a w końcu w *Kurjerze warszawskim*, gdzie do roku 1887 pisywał czytane chciwie kroniki tygodniowe, pod pseudonimem Bolesława Prusa. Pseudonim ten stał się tak popularnym, że o prawdziwem nazwisku autora zapomniano prawie. W r. 1887 przeszedł do *Kurjera Codziennego*, gdzie dotąd Kroniki pisuje. Przez czas pewien był redaktorem *Nowin* i wydrukował tam „Szkic programu w warunkach obecnego rozwoju społeczeństwa“ (1883). Obok działalności publicystycznej, ożywionej zawsze gorącą miłością bliźnich i dobra publicznego, pisywał utwory beletrystyczne, nowele i obrazki: „Kłopoty babuni“ (1873); „Pałac i rudera“ (1875); „Przeklęte szczęście,“ „Chybiona powieść“ (Anielka), „Dusze w niewoli,“ „Przygoda Stasia,“ „Antek,“ „Powracająca fala,“ „Chichotka,“ „Sieroca dola,“ zebrane później w pismach (1881), oraz w 4 tomach „Szkiców i obrazków“ (1885). Powoli zaczął obrabiać tematy szersze, a powieść z życia chłopskiego, „Placówka“ (1884) postawiła go w rzędzie pierwszorzędnych pisarzów naszych. Potem napisał „Omyłkę“ (1888), a następnie dwie olbrzymie powieści społeczne, zakrojone bardzo szeroko i wykonane w sposób prawdziwie genjalny: „Lalkę“ (1891) i „Emancypantki“ (1894). W pierwszej przedstawił stan społeczeństwa naszego w epoce upadania ideałów romantycznych i rodzenia się nowych prądów społecznych; w drugiej dotknął kwestji kobiecej, oraz wielu zagadnień metafizycznych i życiowych. Od powieści społecznej przerzucił się do romansu historyczno-symbolicznego i stworzył pomnikowego „Faraona“ (1896). Jest to z jednej strony interesujący dramat psychologiczny i dziejowy, z drugiej zaś symbol historjozoficzny. Ostatnią pracą beletrystyczną Prusa jest nowela „Widzenie“ (przeznaczona do *Tyg. ilustr.* na r. 1900). Z prac publicystyczno-społecznych drukował w 1897—98 w *Kur. Codz.* „Ideały życiowe.“ Por. Ignacy Matuszewski, „Bolesław Prus“ i „Prus i Sienkiewicz“ (w zbiorze studjów „Swoi i Obcy“ (Warszawa, 1898); dr. Piotr Chmielowski „Zarys najnowszej literatury polskiej“ (1898); „Nasi powieściopisarze“ (1898). W numerze *Kurjera Codz.* z d. 1 stycznia 1897 r., wydanym na uczczenie 25-letniej działalności Prusa znajduje się dużo materjału do biografji i charakterystyki tego pisarza.

Głowacki Aleks.

Głowacz, *Pałosz*, *Byczek* (*Cottus*), rodzaj ryb cierniopromiennych, z familji kurkowatych czyli kostolicych (*Trigloidei*, *Aspidoparei*); cechy tego są: głowa spłaszczona, uzbrojona po bokach dwoma zgiętemi kolcami, z oczyma na wierzchu głowy w górę zwróconemi. Płetw na grzbiecie dwie, stykających się z sobą, pierwsza mała, cierniopromienna, druga znacznie większa. Ogólny kształt ciała od wielkiej głowy ku tyłowi szczuplejący, płetwa ogonowa lekko zaokrąglona, skóra naga, bez łusk, pęcherza pławnego wcale nie ma. Są to jedyne z tej rodziny przedstawiciele

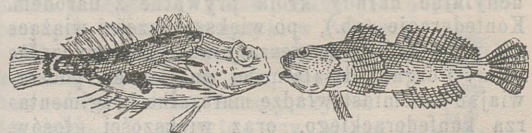

Głowacz (*Cottus gobio*). Skorpjon morski.

w wodach słodkich. Wogóle są to ryby drobne, szpetnej powierzchowności, leniwe, przebywające na samem dnie wody. Mięso ich ma być smaczne i zdrowe. W kraju naszym znajdują się trzy gatunki, z których najpospolitszy *C. gobio*, znajduje się w górnej Wiśle; dorasta on 12—15 centymetrów długości i odznacza się od innych gatunków większą głową i grubszem ciałem, tudzież brakiem plam, cechujących gatunek *C. poecilopus*, znajdujący się w strumykach okolic Krakowa; *C. microstomus*, znany jest w Augustowskiem. Inne gatunki żyją w morzach europejskich, jak *skorpjon morski* (*C. scorpius*), *byczek morski* (*C. bubalis*).

Głowacz, pospolita nazwa okazów męskich konopi (ob.). Na Mazowszu lud tak nazywa popłoch (ob.), górale zaś **G.** mienią ostrożeń (ob.).

Głowaczów, osada w gub. Radomskiej, pow. Kozienickiem, nad rz. Radomką, o 4½ mili od Radomia odległa; ma 1,400 m.

Głowienka *(Prunella)*, rodzaj roślin z rodziny wargowatych, cechujący się wargą górną sklepioną, a dolną 3-klapową i pręcikami widlasto rozdzielonemi. **G.** *pospolita (P. vulgaris)*, o kwiatach błękitnawych, pospolita na łąkach; gorzkie jej ziele stanowiło niegdyś lek ściągający. **G.** *wielkokwietna (P. grandiflora)* różni się od poprzedniej bujniejszym wzrostem.

Głowiński Samuel, biskup Hebronu, proboszcz śniatyński i satanowski, był 1728 deputatem na trybunał koronny; następnie mianowany sufraganem, został 1733 administratorem archidjecezji lwowskiej. Oddawszy 1737 rządy arcybiskupstwa Mikołajowi Wyżyckiemu, objął po nim probostwo kruświckie. Mianowany 1757 powtórnie administratorem, założył we Lwowie kolegjum pijarskie dla młodzieży szlacheckiej, które znacznemi uposażył funduszami; † 1776.

Głownia *(Ustilago)*, grzybek pasożytny z grupy *Mesomycetae*, sprowadzający zniszczenie niektórych roślin, grzybnia jej bowiem rozwija się w ich tkankach. **G.** *zbożowa (U. segetum)* napada głównie jęczmień i owies; rozwija się w miękiszu pokryw kwiatowych, a gdy wiatr rozproszy jej zarodniki, z części nią dotkniętych zostaje tylko resztka zczerniała. Inny gat. **G.** *kukurydzowa (U. maydis)* zrządza wielkie szkody w zasiewach kukurydzy.

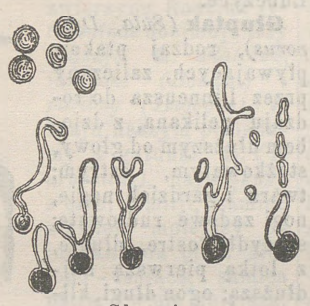

Głownia. Zarodniki kiełkujące w różnym stopniu rozwoju.

Głowopławy, *Głowonogie (Cephalopoda)*, gromada mięczaków (ob.), dziś niezbyt liczna, lecz bardzo rozpowszechniona w dawniejszych pokładach geologicznych. Nazwa ich pochodzi stąd, że silne, mięsiste ramiona, czyli nogi, otaczają pysk, są zatem umieszczone na głowie, opatrzonej wielkiemi, wypukłemi oczyma; za głową następuje workowaty płaszcz, mieszczący w sobie wnętrzności, zupełnie zamknięty, oprócz wązkiej szpary na stronie brzusznej. Ze szpary tej wystaje lejek, do którego otwierają się kanały wywodowe organów płciowych, torebki czernidłowej, oraz kiszka odchodowa. **G.** dziś żyjące, oprócz kilku rodzajów, są nagie, t. j. nie mają skorupy, jaka pokrywała **G.** znajdowane w pokładach geologicznych; skorupa jest albo lekka, bez przegródek, albo też podzielona na przegrody. Z nagich niektóre mają skorupę wewnętrzną wapienną *(kość sepji*, ob. *Sepja)*. Ramiona ich są uzbrojone banieczkami lub szponami. **G** oddychają skrzelami. Parzenie się ich zasługuje na uwagę stąd, że samce niektórych spółkują za pomocą jednego z ramion, które u pewnych rodzajów, jak u *argonauty* (ob.), odrywa się i pozostaje w samicy. **G.** dzielą się na dwa rzędy: *dwu* i *czteroskrzelne* (*Dibranchiata* i *Tetrabranchiata*); z drugiego rzędu pozostał tylko jeden gatunek żyjący *Nautilus pompilius*. Z **G.** zaginionych najpospolitsze są szczątki belemnitów (ob.) i amonitów (ob.).

Głowotułów, *Cephalothorax*, ob. Głowa.

Głód, przykre uczucie, wzywające do przyjęcia pokarmu; siedlisko jego jest po części w żołądku, po części w całym organizmie, bo zapełnienie żołądka niestrawnemi nawet przedmiotami łagodzi go czasowo, a znosi wstrzyknięcie pożywnych płynów do krwi. W niektórych stanach patologicznych uczucie głodu może być wielce wzmożone *(głód wilczy, bulimia, cynorexia)*, osłabione, lub wreszcie zupełnie zniesione *(anorexia)*. Ob. Apetyt.

Głóg *(Crataegus)*, rodzaj roślin z rodziny różowatych, z plemienia jabłkowatych, cechujący się kielichem 5-dzielnym, koroną 5-płatkową, zawiązkiem 2 — 5 komórkowym i tyluż szyjkami; owoce podłużne, o mięsie chrząstkowatem, pokrywającem 1—5 pestek; należą tu krzewy cierniste lub drzewa o liściach całych lub 3—5 klapkowych i kwiatach w baldaszki ułożonych; z 70 około gatunków największa część należy do Ameryki. **G.** *pospolity (C. oxyacantha)*, krzew mocno gałęzisty, wyrastający niekiedy w drzewko 3—4 metrów wysokie, o liściach przewrotnie jajowatych, lśniących, 3 — 5 razy wciętych; kwiaty białe, owoce brudno-szkarłatne, albo krwiste. Pospolity w całym kraju, kwitnie w maju i czerwcu. Odmiana ogrodowa o kwiatach różowych uważana jest za osobny gatunek. **G.** jest krzewem stosownym na żywopłoty, drewno twarde używa się przez kołodziejów, owoce gdzieniegdzie używają się do wódki. **G.** *jednosłupkowy* zdaje się być tylko odmianą poprzed. Liczne gatunki hodują się w ogrodach i cieplarniach, tak zwanych zimnych, jak *C. indica*, *C. glabra*, *C. coccinea*.

Głóg.

Główki pyłkowe, ob. Pylniki.

Główkowzrosłe, rośliny, ob. Złożone.

Główna, rzeka w wielkiem księstwie Poznańskiem, bierze początek na granicy powiatu Gnieźnieńskiego i Średzkiego, przechodzi przez jezioro pod Pobiedziskami, następnie przez trzy inne i ubiegłszy 30 klm., wpada o ½ mili od Poznania do Warty.

Główno, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Brzezińskim, liczy 2,000 m.

Główny fałsz, ob. Fałsz.

Głuche, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, ma 31 morgów rozległości.

Głuchoniemi, ludzie pozbawieni słuchu, a tem samem możności mówienia. Głuchoniemota powstaje u osób głuchych od urodzenia, albo u których głuchota w młodym wieku się wytworzyła. Głuche dzieci nie mają sposobności nauczyć się mówić, a nawet znane wyrazy zapominają. Wada ta najczęściej u dzieci z małżonków pokrewnych. **G.** porozumiewa się z otaczającemi go osobami za pomocą mimiki, ale trudniej mu to przychodzi z osobami obcemi, i zresztą na tej drodze niepodobieństwem jest doprowadzić go ani do zrozumienia zasad religji, ani powinności człowieka, ani nawet do nauczania go jakowego rzemiosła. Dlatego też nieocenione położyli zasługi ludzie, którzy formalną naukę umieli dla **G.** uczynić przystępną. Szereg takich mężów rozpoczynają Pascha († 1578), Pedro de Ponce, Benedyktyn hiszpański z Sahagun, który w r. 1570 zaczął czterem głuchoniemym stosownej udzielać nauki. Przykład jego znalazł naśladowców w wielu innych krajach Europy. Pierwszy instytut dla głuchoniemych założył w Paryżu 1760 ksiądz Karol Michał de l'Epée (ob.). Drugi podobny instytut dla głuchoniemych założył 1778 w Lipsku Samuel Heinicke (ob.) na żądanie rządu saskiego. Obecnie w rozmaitych krajach instytuty takie są nader liczne. Nauka **G.** obejmuje w sobie nietylko właściwą naukę, ale także ich wychowanie, a głównym jej celem jest doprowadzenie wychowańca do tego, ażeby innych zrozumiał i sam od nich był zrozumiany. Długo bardzo używano do kształcenia głuchoniemych prawidłowej mimiki, i dopiero od czasu jak Amman, Heinicke, Graser i inni udoskonalili metodę nauczenia głuchoniemych istotnej mowy, metoda ta stała się ostatecznym celem tego rodzaju zakładów. Trudnem jest bardzo nauczenie **G.** mowy ludzkiej, ale mimo jednotonności i przykrego głosu, jaki się z piersi jego wydobywa, jest ono najwyższem zadaniem w wychowaniu tych nieszczęśliwych istot, bo jest zarazem środkiem uczynienia ich pożytecznymi dla społeczeństwa. Instytut głuchoniemych i ociemniałych w Warszawie założony został 1817, przy znakomitym ze strony rządu zasiłku, przez księdza J. Falkowskiego. Młodzież, pobierająca w nim wychowanie, obeznaje się z zasadami religji i moralności, uczy się języka polskiego, geografji, historji, arytmetyki, geometrji, kaligrafji i rysunków; obok tego zaś, dziewczęta robót ręcznych, a chłopcy rzemiosł, które dla wielkiej ich liczby w przyszłości mają zapewnić środki utrzymania. W nim kurs nauk rozłożony jest w oddziale żeńskim na 5, w męskim na 6 klas.

Głuchota, zniesiona, albo w wysokim stopniu ograniczona, możność słyszenia. Przyczyną jej mogą być choroby wszystkich części uszu, przeprowadzających fale dźwięczące, choroby aparatu nerwowego lub mózgu. Leczenie naturalnie zawisłem jest od przyczyn **G.** sprowadzających; najmniej podatne do leczenia się choroby błędnika, które najczęściej zupełną **G.** sprowadzają. Przy znacznem upośledzeniu słuchu używa się trąbek odpowiednich, zbierających fale do ucha wchodzące.

Głuchowski J., pseudonim Bema Józefa.

Głuchów, m. pow. w gub. Czernihowskiej, nad rz. Jesmanią, 14,856 miesz., znane w dziejach od XII w., stanowiło niegdyś oddzielne księstwo Głuchowskie. Pamiętne długiem oblężeniem 1663 przez Jana Kazimierza.—**G.** powiat liczy 142,366 miesz. (1897).

Głupczyce (niem. Leobschütz), miasto, ob. Łubczyce.

Głuptak *(Sula, Dysporus)*, rodzaj ptaków pływających, zaliczany przez Linneusza do rodzaju pelikana, z dziobem dłuższym od głowy, stożkowatym, ostrym; twarz i gardziel nagie, nogi zadowe rudlowate; skrzydła ostre, długie, z lotką pierwszą najdłuższą; ogon długi, klinowaty, o 12 sterówkach. Na ryby rzucają się z powietrza, nie nurzając się wcale. Pływają dla wypoczynku, a siedząc na lądzie, trzymają się pionowo, podparte na ogonie. Gnieżdżą się gromadami po skałach, niosąc po 2 jaja o skorupie zielonawej. Rozproszone po morzach całej kuli ziemskiej; gatunek europejski *S. bassana* trzyma się na północy, między Ameryką a Europą.

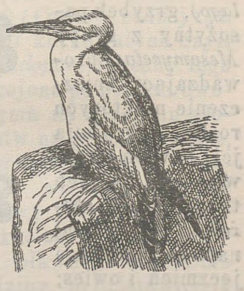

Głuptak.

Głusk, osada w gub. i pow. Lubelskim, nad rzeczką Czerniejówką, o 6 w. od Lublina; ma 799 m. Mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem.

Głusza, jezioro w Wielkiem Księstwie Poznańskiem, powiecie Bydgowskim, na lewej stronie rzeki Brdy.

Głuszec *(Tetrao)*, rodzaj ptaków grzebiących odznaczający się smugą brodawkowatą, zwykle czerwoną, jakby brew nad okiem pomieszczoną; dziób krótki bez woskówki, mocno wypukły; nozdrza pokryte kępkami puszystych piórek; nogi 4 palcowe, całe obrosłe; skrzydła krótkie, zaokrąglone, z 4 lotką najdłuższą, ogon poziomy. Są to ptaki wielożenne, odbywające w porze wiosennej właściwe sobie gry, zwane *tokowaniem*, polegające na tem, że samiec przylatuje co rano i wie-

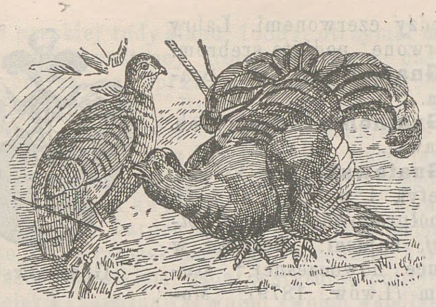

Cietrzew.

czór w obrane, na całą porę, miejsce, zwabia osobliwym głosem samice i wykonywa przed niemi różne ruchy i pląsy. Samice znoszą na ziemi znaczną liczbę jaj koloru żółtawego. Żywią się pąkami i liśćmi drzew, ziarnem, jagodami i owadami. Lot mają ciężki, niewytrzymały, na ziemi szybko biegają. Mięso ich stanowi bardzo dobrą zwierzynę. Rodzina *Tetraoninae* obejmuje trzy rodzaje: **G.** *właściwe*, *jarząbki (Bonaca)* i *pardwy (Lagopus)*. W kraju naszym posiadamy 4 gatunki: **G.** *(T. urogallus)*, największy z całej familji; samiec niewiele mniejszy od indyka, ma pierś zielono-lśniącą, samica pstra, o wiele mniejsza; *Cietrzew* (*T. tetrix*), samiec czarny z granatowym połyskiem, samica brunatno-ruda i białawo pstra, o wiele pospolitszy od poprzedzającego; *Jarząbek (Bonaca bonacia)* powszechnie znany i *Pardwa właściwa (Lagopus saliceti)*, powszechna w Europie północnej i Azji.

Jarząbek.

Gmelin, sławna rodzina uczonych, której przodek *Jan Jerzy* **G.**, aptekarz w Tubindze, * 1674, † 1782, był znakomitym chemikiem, podobnie jak i syn jego najstarszy *Jan Konrad* **G.**, * 1702, † 1759.—Brat tego ostatniego *Jan Jerzy* **G.**, * 1709 w Tubindze, † 1755, był profesorem chemji i historji naturalnej w Petersburgu, od 1749 w Tubindze. Przez lat 10 podróżował po Syberji i napisał „Flora Sibirica" (4 t., 1749—70) i „Reisen durch Sibirien" (4 t., 1751).—*Fryderyk Filip* **G.**, brat poprzedniego, * 1721, † 1768, jako profesor botaniki i chemji w Tubindze, ogłosił: „Otia botanica" (Tubinga, 1768).—*Jan Fryderyk* **G.**, syn poprzedniego, * 1746 w Tubindze, † 1804, jako profesor chemji i medycyny w Getyndze, prócz wielu prac dotyczących botaniki, mineralogji, chemji i farmacji wydał „Geschichte der Chemie" (3 t., Getynga, 1797—99) i ogłosił 13 wydanie Linneusza „Systema naturae".—*Samuel Bogumił* **G.**, syn Jana Konrada, * 1743 w Tubindze, † 1774, powołany został 1767 do akademji w Petersburgu, zwiedził 1769—74 okolice nad Donem i morzem Kaspijskiem, ale został ujęty przez chana Chajtaków i zmarł w więzieniu w Achmetkend. Najważniejsze jego dzieło jest „Reisen durch Russland" (4 t., Petersburg, 1770—84). — *Ferdynand Bogumił* **G.**, synowiec poprzedniego, * 1782 w Tubindze, † 1848 tamże, jako profesor historji naturalnej i medycyny, ogłosił: „Allgemeine Pathologie des menschlichen Körpers" (1813—21); „Allgemeine Therapie der Krankheiten des Menschen" (1830) i in.—*Chrystjan Bogumił* **G.**, brat poprzedniego, * 1792, † 1860, profesor chemji i farmacji w Tubindze, należał do najznakomitszych chemików swego czasu. Ogłosił: „Versuche über die Wirkungen des Baryts, Strontians, Osmiums etc." (1824).—*Leopold* **G.**, syn Jana Fryderyka, * 1788, * 1853, od 1817 do 1751 był profesorem chemji w Heidelbergu, wsławił się jako autor dzieła „Handbuch der theoretischen Chemie" (5 wyd., 7 t., 1853—1862), które i obecnie jeszcze w nowem opracowaniu Krauta jest najzupełniejszym podręcznikiem chemji, jako „Anorganische Chemie" (6 wyd., 3 t., 1874—86) i „Organische Chemie" (4 wyd., 5 t., 1872).—*Karol Chrystjan* **G.**, * w Badenweiler, † 1837, profesor botaniki w Karlsruhe, znany jest jako autor dzieła „Gemeinnützige systematische Naturgeschichte" (2 wyd., Manheim, 1831) i „Flora badensis" (4 t., 1825—26).

Gmelina sól, żelazocjanek potasu, ob. Żelazocjan.

Gmina, jest to gromada jednostek lub rodzin osiadłych na pewnej, niewielkiej przestrzeni ziemi, połączonych stosunkami sąsiedztwa i wspólnych miejscowych interesów i potrzeb, uznających nad sobą jeden miejscowy zarząd. Gmina ma wielkie podobieństwo z państwem, tak bowiem jak państwo łączy cały naród w jeden organizm polityczny, tak i gmina łączy mieszkańców jednej miejscowości w jeden niższy organizm polityczny; jak państwo ma za zadanie dbać o interesa całego narodu, tak i gmina ma za zadanie czuwać nad interesami pojedyńczej miejscowości; jak państwo ma nad sobą władzę zwierzchnią, tak i gmina ma nad sobą pewien zarząd, który w niektórych kwestjach jest nawet niezależny od państwa. Ostatecznie więc gmina jest jednem z ogniw administracyjnych, wyobrażającem samorząd miejscowy. Ważne zatem jest stanowisko gminy w państwie i stosunek jej do państwa winien być dokładnie poznany. Co do tego stosunku panują trzy systematy: 1) *średniowieczny*, przyznający gminom niezależność od państwa. Gmina tutaj tworzy państwo w państwie, rozstrzyga prawie wszystkie interesa samodzielnie, bez udziału państwa, któremu pozostawione jest, i to niezawsze, wymierzanie sprawied-

liwości oraz bronienie granic. Obecnie system taki jest niemożliwy, niszczy on jedność państwa i zamienia je na luźny związek gmin. 2-gi system możnaby nazwać *centralistycznym* lub systemem *przewagi państwowej*. Uważają gminę tu za pewien okrąg administracyjny, pozbawiają ją wszelkiej samodzielności i czynią zawisłą w najmniejszych nawet rzeczach od centralnego zarządu państwowego. System ten nadzwyczaj szkodliwy, bo niszczący samodzielność narodu; jest on też kosztowny i opóźnia rozwiązanie wszelkich kwestji. **G.** pozostaje trzeci system pośredni, który nie uważając gmin jedynie za organy rządowe, zapewnia im *samorząd*, który stanowi decentralizacyjną władzę. Szerokość tego samorządu reguluje się podług natury stosunków w państwie. Zwykle jednak na mocy takiego samorządu gmina ma prawo wybierać własnych urzędników, starać się o utrzymanie i ułatwienie komunikacji, opiekować się ubogimi, czuwać nad powiększeniem majątku swego i t. d. Historja wykazuje, że tylko ludy osiadłe żyją w gminach; ludy koczownicze dzielą się na rodziny i pokolenia, ale gmin nie tworzą. W rozwoju życia społecznego ludów pierwszą epokę stanowi byt rodowo-gminny. Gmina wtedy ma własność wspólną, którą przez perjodyczne podziały oddaje w używanie swym członkom. Taki stan istniał dawniej i u Słowian, a dziś jeszcze jest w Rosji (mir). W innych państwach znaczenie gminy uszczuplone było naprzód przez rycerstwo, a następnie władzę monarchiczną. Jedna tylko Anglja dochowała samorząd gminy, i to bardzo szeroki. U nas ukaz z 1864 i następne liczne postanowienia rządowe urządziły stosunki gminne. Dziś na czele gminy stoi wójt obieralny, który jest także urzędnikiem administracyjnym, ale obok tego samodzielny organ w gminie tworzy sąd gminny, złożony z sędziego i ławników wybieralnych. O ustawodawstwie gminnem u nas pisali: A. Okolski, L. Górski, Al. Rembowski, Miklaszewski, Łapicki, Spasowicz, Ochimowski, Hempel i Konic. Podręcznik dla władz gminnych ułożyli: Henryk Konic i Franciszek Olszewski (1883).

Gmünd *(Schwäbisch* **G.**), miasto w Wirtembergji, w okr. Jagst, nad rz. Rems, niegdyś wolne miasto, posiada wieże, mury starożytne i 5 kościołów, liczy 17,300 miesz., trudniących się głównie wyrobem przedmiotów srebrnych i biżuterji.

Gmunden, miasto w arcyksięstwie Austrjackiem, nad ujściem Trauny z jeziora t. n., 439 m. nad p. m. wzniesione, stacja lecznicza, z powodu pięknego położenia licznie nawiedzana, posiada wille i liczy 6,500 m.

Gnadkowski, *Gniadkowski*, (*Gnadkau*), v. *Prus* odm., herb: W polu czerwonem — półtora krzyża srebrnego (bez lewego ramienia), rozdartego u dołu. Nad hełmem trzy pióra strusie, białe między czerwonemi. Labry czerwone, podbite srebrem.

Gnadkowski.

Gnaphalium, ob. Szarota.

Gnathobdellidae, ob. Pijawki.

Gnatowski Jan, ksiądz, estetyk i publicysta, były współpracownik *Gazety Polskiej*; napisał: „Realizm w sztuce nowoczesnej," studjum (Lwów, 1879); „Moja Beatrice," kartka z życia Zygmunta Krasińskiego (Warszawa, 1880); „Listy o literaturze i sztuce" (Poznań, 1879); „Listy z Konstantynopola" (Kraków, 1883).

Gneisenau August, *hrabia Neidhardt* von, feldmarszałek pruski, * 1760 w Schilda, w pruskiem księstwie saskiem. W r. 1780 wstąpił do służby margrabiego Bayreuthu, w r. 1882 został oficerem, i w tymże roku wysłany do Ameryki wraz z pułkami margrabstwa na koszt Anglji, walczył tam przeciwko powstańczym kolonjom, po powrocie (1786) wszedł w stopniu porucznika do wojska pruskiego; w r. 1793 brał udział w wyprawie do Polski, jako komendant bronił 1807 r. Kołobrzega, aż do zawarcia pokoju tylżyckiego, poczem został pułkownikiem i naczelnikiem korpusu inżynierów. W r. 1809 podał się do dymisji, odbył podróż po Anglji, Szwecji i Rosji, działając jednocześnie jako przywódca partji domagającej się wojny, 1813 mianowany generał-majorem i dowódcą głównego sztabu armji szląskiej; zwycięstwo nad rz. Katzbach było po większej części następstwem jego rad zbawiennych. Po zwycięstwach pod Brienne i Paryżem wyniesiony został do godności hrabiego; 1815 r. niespodziewanem zjawieniem się na polu bitwy rozstrzygnął los walki pod Waterloo. Mianowany 1818 r. gubernatorem Berlina i członkiem rady stanu; a 1825 generał-feldmarszałkiem, otrzymał podczas wojny w Polsce 1831 r. naczelne dowództwo nad czterema wschodniemi korpusami armji pruskiej; † 1831 r. na cholerę w Poznaniu. Biografję **G.** napisał Pertz (3 t., Berlin, 1864—69, 4 i 5 t., opracował Delbrück).

Gneist Rudolf Fryderyk Henryk, znakomity prawnik, pisarz i mąż stanu niemiecki, * 1816 w Berlinie, † 1895 r., pobierał nauki w Berlinie; w r. 1841 został sędzią dodatkowym przy Wyższym Trybunale, później podróżował po Włoszech, Francji i Anglji, w r. 1844 został profesorem prawa w uniwersytecie berlińskim, w 1859 wybrany do izby deputowanych, został wkrótce jednym z przywódców lewego środka i odznaczył się jako niepospolity mówca. Po wojnie 1866 r. został wybrany deputowanym do sejmu północno-niemieckiego, a w r. 1871 do sejmu niemieckiego, w którym należał do frakcji narodowo-liberalnej. W r. 1884 mianowany człon-

kiem pruskiej rady stanu, 1888 r. otrzymał misję zapoznania następcy tronu Wilhelma, następnie cesarza ze sprawami polityki wewnętrznej i administracji. Był prezesem na kilku kongresach i doznawał wielkiego poważania nie tylko w Niemczech, lecz i za granicą. Rząd japoński, wprowadzając konstytucję, zasięgał jego rady, w wielu zaś kwestjach wzywano go na arbitra. **G.** pisał bardzo wiele dzieł, poświęconych już to prawu rzymskiemu, już procedurze karnej a przedewszystkiem badał instytucje polityczne angielskie i zapoznawał z nimi swoich współziomków, starając się utorować drogę dla wprowadzenia samorządu angielskiego w Niemczech. Do najważniejszych jego dzieł należą: „Die Bildung der Geschwornengerichte in Deutschland“ (Berlin, 1849); „Adel und Ritterschaft in England“ (tamże, 1853); „Das englische Vorfassungs und Verwaltungsrecht etc.“ najlepsze jego dzieło (2 t., tamże, 3 wyd., 1883—84); Geschichte und heutige Gestalt der englischen Communalverfassung oder das System des Selfgovernment“ (tamże, 1860 i 1871); „Das englische Grundsteuersystem“ (tamże, 1859); „Die Geschichte des Selfgovernment“ (1863); „Die bürgerliche Eheschliessung“ (1870); „Der Rechtsstaat“ (1872); „Die Stadtverwaltung der City von London“ (1867); „Das englische Parlament“ (1886 r.); „Englische Verfass sungsgeschichte“ (Berlin, 1882). Por. Walckera „Rudolf von **G.**“ (w *Deutsche Denker*, zeszyt 1, Berlin, 1888).

Gnejs, skała krystaliczna, złożona z miki, kwarcu i szpatu polnego (głównie z ortoklazu, a po części plagjoklazu), a więc z tych samych części składowych, co granit, od którego różni się większym zasobem miki i układem warstwowym, łupkowym, mniej lub więcej wyraźnym. Wiele jest bardzo odmian **G.**, różniących się pomiędzy sobą większym lub mniejszym stosunkiem trzech, wyżej wymienionych, wchodzących w skład jego minerałów, oraz ich barwą. Oprócz istotnych swoich części, **G.** zawiera niekiedy turmalin, granat, andaluzyt, epidot, tytanit, staurolit i in., a czasami bywa poprzecinany żyłami rud metalicznych. Rozbiór chemiczny **G.** wykazał w nim zawartość 63 — 75 odsetek krzemionki, 13 — 20 glinki, 3 — 8 tlenku i tlenniku żelaza, 1 — 4 wapna, 0 — 3 magnezji, 1 — 6 potażu, 0,5—8 sody. Liczy się do skał najdawniejszych; Werner uważał go za skałę pierwotną, największa jednak liczba geologów uznaje go za skałę metamorficzną, t. j. powstałą z osadów morskich, ale przeobrażoną następnie w formę krystaliczną działaniem temperatury i ciśnienia. Prawdopodobnie zresztą, nie wszystkie **G.** są jednakiego pochodzenia; jedne z nich są to może łupkowe skały wybuchowe, inne są osadami przeobrażonemi, a inne wreszcie pochodzą z pierwotnej, zakrzepłej skorupy ziemskiej.

Gnejs.

Gnetowate *(Gnetaceae)*, rodzina roślin z działu nagonasiennych, uważana dawniej za podrodzinę szyszkowatych, obejmująca nizkie drzewa o kwiatach przeważnie jednopłciowych, zebranych w grona lub kłosy. Kwiaty słupkowe mają okrywę workowatą, która przy dojrzewaniu owoców twardnieje, lub staje się mięsistą. Należą tu trzy rodzaje, Gnetum, Ephedra i Welwitschia.

Gnetum, *Gnet*, rodzaj roślin z rodziny *Gnetowatych*, obejmujący drzewa o gałęziach stawowato-węzłowatych, o liściach przeciwległych, małych, łuskowatych; owoce wydają jadalne. **G.** *gnemon* w Indjach wschodnich, **G.** *ovalifolium* i **G.** *edule* na Jawie, **G.** *urens* w Gwinei.

Gniada, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, ma 60 morgów rozległości.

Gniazda (Gniazdy), po madziarsku *Gnézda*, a po niem. *Kniesen*, m. nad rz. Popradem, w ziemi Spiskiej, niegdyś jedno z 16 miast koronnych, około 2,000 m., płóciennictwo i t. p.

Gniazdo, mieszkanie czyli kolebka, budowana przez różne zwierzęta dla wychowania swego potomstwa. Z pośród zwierząt kręgowych budują **G.** niektóre ryby, jak kolczatka, oraz niektóre zwierzęta ssące, jak wiewiórka, szczególnie wszakże budowa **G.** jest cechą ptaków. **G.** ptaków przedstawiają znaczną rozmaitość, zarówno pod względem umieszczenia (na drzewach, na ziemi, w jamach, w dziuplach drzew i t. d.), jak i pod względem używanego materjału (ob. Ptaki). **G.** nazywają się także oprzędy niektórych pająków, owadów i krocionogów, służące za schronisko dla jajek i za wspólne pomieszkanie gąsienic. Nauka o gniazdach nazywa się *kaljologja*. Por. Wolf Harnier „Gefiederte Baukünstler.“

Gniazdowa, herb: W polu czerwonem — złoty korab z wieżą kamienną murowaną między trzema złotemi sześcio-promiennemi gwiazdami. U szczytu trzy pióra strusie z brzegiem złotym na środku. Labry czerwone, podbite złotem. Nadany 1844 roku przez cesarza Mikołaja I.

Gniazdowa.

Gnicie *(putrefakcja)*, szereg rozkładów chemicznych, którym ulegają ciała organiczne, azotowe, pod wpływem ciepła i wilgoci; **G.** objaśnia się podobnemi okolicznościami, co i fermentacja (ob.), dlatego też **G.** zowią *fermentacją zgniłą*. **G.** odbywać się może i bez przystępu powietrza, czem się różni od butwie-

nia (ob.), wymaga wszakże wilgoci, co ją odróżnia od próchnienia (ob.). **G.** odbywa się zwykle przy wywiązywaniu gazów przykrej woni; produkty **G.** są bardzo liczne i dotąd niedostatecznie zbadane; należą tu: leucyna, tyrozyna, kwas walerjanowy, mleczny, masłowy i in. Gniciu ulegają przeważnie substancje proteinowe, jak białko, kazein, włóknik, dalej klej i klejodajne substancje, a **G.** następuje, gdy ustaje przemiana materji w organizmie żyjącym i znajdują dostęp pewne bakterje, które rozwijają się bardzo szybko, dopóki istnieje materja gnijąca; po jej zużyciu bakterje obumierają, lub przechodzą w stan spoczynku i zbierają się jako osad. Niekiedy też gniciu towarzyszą grzyby wyżej rozwinięte, na ciałach gnijących w wodzie rozwijają się różne rodzaje grzybów z grupy Saprolegniaceae, na ciałach zaś gnijących w powietrzu grzyby w zwykłem życiu zwane pleśniami. Z *bakterji gnilnych* najbardziej rozpowszechniony jest *Bacillus termo*, którego komórki ruchome, długości 0,0015 milimetra, opatrzone są biczykiem; mnoży się tak szybko, że cała generacja kończy swój rozwój w ciągu 20 minut. **G.** niekiedy jest użyteczne, np. przy moczeniu lnu i konopi (ob), w garbarstwie (ob.) do tak zwanego zapocenia skór i t. d.; częściej wszakże idzie nam o powstrzymanie ciał organicznych, np. mięsa, od **G.**; środki, mające na celu to powstrzymanie, zowią się antyseptycznemi (ob. Antyseptyka). Znaczenie bakterji dla objawów **G.** wykazał Pasteur. Por. Hiller „Die Lehre von der Fäulnis" (1879).

Gnida, rzeka w gub. Kaliskiej, w pow. Łęczyckim, bierze początek pod wsią Wytrzyszczki i przepłynąwszy wiorst 17, wpada z prawej strony do Neru.

Gnida *(Lens)*, jajka niektórych owadów pasożytnych, przyklejane przez nie w chwili zniesienia na włosach lub piórach tych zwierząt, których sokami lub naskórkiem same się karmią. Najpospoliciej nazwa ta stosuje się do jaj wszy *(Pediculus)* i wszoły *(Mallophaga)*.

Gnidos, ob. Knidos.

Gnidosz *(Pedicularis)*, rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych; kielich rurkowaty, nieco rozdęty, o 5 ząbkach, korona 2-wargowa ziejąca, górna warga sklepista, dolna płaska, 3 klapkowa; zioła w okolicach umiarkowanych i zimnych, o liściach najczęściej pierzastych i wielkich kwiatach. **G.** *błotny (P. palustris)*, o kwiatach purpurowych, na łąkach błotnistych i trzęsawach w całej Europie bardzo pospolity. Dawniejsi lekarze używali tego ziela jako środka moczopędnego, zewnętrznie, świeżym sokiem leczyli wrzody; ma też niszczyć owady na zwierzętach żyjące. Inne u nas gatunki są: **G.** *leśny (P. sylvatica)*, od poprzedniego mniejszy, **G.** *wyniosły (P. sceptrum carolinum)*, dochodzący 3 stóp, o kwiatach żółtych; **G.** *czuprynowaty (P. comosa)*, na Podolu i Ukrainie, i kilka gatunków alpejskich w Tatrach.

Gniedicz Mikołaj, pisarz ruski, * 1784 w Połtawie, † 1833 r. w Petersburgu; po ukończeniu uniwersytetu moskiewskiego (1800—3) otrzymał urząd w ministerjum oświecenia, a 1811 w bibljotece publicznej (cesarskiej); w r. 1817 opuścił służbę i został członkiem akademji i innych towarzystw naukowych. Oprócz kilku przekładów z fran. i ang. (jak Lear i Tancred), wydał: „Prostonarodnyja piesni nyniesznich Greków" (Ludowe pieśni teraźniejszych Greków, 1826); „Razsuždienije o priczynach zamiedlajuszczich uspiechi proswieszczenija w Rossii" (Rozprawa o przyczynach opóźniających postęp oświaty w Rosji, 1814), oraz przekład (heksametrami) „Iljady" (Petersburg, 1813, 2 t., 3 wyd., 1862). Napisał też idylę „Rybaki." Zbiór jego utworów wyszedł 1838 r. w Petersburgu.

Gnieszawa.

Gnieszawa, herb: W polu czerwonem, nad barkiem złotego półpierścienia, zdobnego w klejnot i obejmującego 4-listną różę — strzała złota. U szczytu ogon pawi, złotą strzałą przeszyty.

Gniew, po niem. *Mewa*, *Meve*, miasto w dawnem województwie Pomorskiem, obecnie w obwodzie pruskiej regencji Kwidzyńskiej, przy ujściu rz. Fersy do Wisły, około 5,000 miesz.

Gniewczyckie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Brzesko-Litewskiem, w pow. Pińskim. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany rzeczypospolitej nadały toż starostwo na emfiteuzis Ignacemu Wiszniewskiemu, sędziemu ziemskiemu pińskiemu. W r. 1780 było własnością rodziny Bułhaków, która z niego opłacała kwarty złp. 1,099 gr. 13, a hyberny złp. 1,000.

Gniewkowo, niem. *Argenau*, miasto w wiel. Księstwie Poznańskiem, obwodzie regencji Bydgoskiej, pow. Inowrocławskim; niegdyś było już to stolicą udzielnego księstwa linji książąt kujawskich na Gniewkowie, już to miastem grodowem ziemi t. n.; liczy obecnie około 2,000 m.

Gniewkowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie i powiecie Inowrocławskim. Po śmierci Bolesława Krzywoustego aż do Władysława Jagiełły starostwo to nader zmiennym losom ulegało, stosownie do zmian politycznych, jakim samo miasto Gniewków (ob.) ulegało. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej nadzwyczaj było zniszczone. Wedle lustracji z r. 1662, składało się z miasta Gniewkowa z folwarkiem i dwu tylko wsi Niemojówki i Jajkowa. W 1771 posiadał je Józef Brzeziński, chorąży inowrocławski, opłacając kwarty złp. 1223 gr., a hyberny złp. 984 gr. 25.

Gniewosz v. *Gryf z książką*, herb: W polu błękitnem—gryf biały, wspięty, z książką w łapach. Nad koroną, między dwoma skrzydłami rycerz w zbroi z trzema piórami na szyszaku, strzałą ukośnie przeszyty. Nadany 1793 r. przez Stanisława Augusta.

Gniewosz.

Gniewosz z Dalewic, h. Strzegomia czy Kościesza, pan wsi Suchy, koło Jangrotu, stronnik Wilhelma rakuskiego i związków jego z Jadwigą Piastówną, królową polską na skutek układów 27 i 29 lipca 1385 przez Elżbietę Bośniaczkę z ks. Leopoldem ojcem Wilhelma zawartych a potwierdzających układy Hajmburskie, **G.** pojechał do Wiednia po oblubienicę, by dopełnił małżeństwa z Jadwigą. Władysław, książę opolski, miał przewodniczyć aktowi. Nie dopuścili jednak panowie krakowscy Wilhelma do zamku, za to Jadwiga odwiedzała go w klasztorze franciszkańskim, wszakże consumatio matrimonji, do której **G.** przyłożyć się chciał, wprowadzając Wilhelma na zamek, nie udała się dla czujności panów, przychylnych Jagielle, z którym układy się toczyły pod tę porę. Dymitr z Goraja zapobiegł też udaniu się Jadwigi do Wilhelma, który w końcu uszedł „pieehotą“ do Presburga, zostawiając skarby w ręku **G.** za jego usługi. Po upadku Wilhelma, **G.** jął nadskakiwać Jagielle, a zaprawny do pokątnych usług, smutną zyskuje sobie sławę oszczerczem zaskarżeniem Jadwigi przed mężem 1387, który łatwowierny, dał powód oczyszczeniu się Jadwigi (wedle obyczaju) przysięgą własną i 12 rycerzy, z Jaśkiem z Tęczyna na czele. **G.**, odszczekawszy wedle obyczaju kłamstwo, nie stracił mimo tej kary dawnego zachowania. Owszem został i nadal na dworze, posłował do Wołoszy, jest jednym z podrzędnych starostów na Rusi Czerwonej, sądząc w Wiszni (sądowej) przemyskiej 1394. Jako podstoli krakowski, wystawił chorągiew najemną pod Grünwaldem, już na szarym końcu stojącą. Koło 1399 był podkomorzym krakowskim.—Po jego śmierci, skarby źle zebrane, przez nieświadomość żony, a ostrożność **G.**, przeszły na klasztor św. Katarzyny, gdzie były przechowywane.

Gniewosz Mikołaj Olbrycht z Oleksowa, herbu Rawicz, biskup kujawski 1641—54 r. Podług Łętowskiego, syn *Krzysztofa* **G.**, który bohaterską śmiercią poległ pod Chocimem. Jako sekretarz królewski jeździł w poselstwie do cesarza Ferdynanda II i króla Ludwika XIII do Francji. Mianowany 1635 sekretarzem wielkim koronnym, a następnie kanclerzem królowej Cecylji Renaty, u której wielkie miał względy, która wyjednała mu 1641 r. biskupstwo kujawskie. Nadzwyczaj czynny, występował energicznie na wszystkich sejmach i używany był do rozmaitych ważnych posług krajowych. Na sejmie elekcyjnym 1648 r. zastępował czas jakiś chorego prymasa, † 1654 r.

Gniewosz Jan Nepomucen, redaktor *Sztandaru* i *Strażnicy*, do d. 20 maja 1886, w którym wydawnictwo ustało, we Lwowie, autor wielu pism politycznych i ekonomicznych, jak: „Asfalty krajowe,“ „O hutach szkła“ i in.

Gniewoszów, osada w gub. Radomskiej, pow. Kozienieckim, blizko lewego brzegu Wisły. Składa się z dwu części.

Gniewskie alb *Mewskie* starostwo niegrodowe, było położone w województwie Pomorskiem, pow. Kościerzyńskim. Podług lustracji z r. 1664, składało się z miasta Gniewa (ob.) z folwarkiem i pastwiskami i wsi następujących: Symawa, Leman, Piaseczno, Jelenie, Bieławy, Szprudowo, Bobowo, Rajkowy, Pączewo, Wolental, Dąbrówka, Wysoka, Zelgoszcz, Jabłowo, Rakowice, Czarnylas, Bielsk, wreszcie z wielu folwarków i nader obszernych pastwisk.—Starostwo to, jedno z najintratniejszych, posiadała w r. 1771 Karolina Henryka z Lubomirskich generałowa Flemmingowa, opłacając kwarty złp. 20,270 gr. 22, hyberny zaś złp. 7341.—Ponieważ m. Gniew leży przy ujściu rzeki Fersy do Wisły, a szyprowie, zwłaszcza nocną porą, czasami mylili się w kierunku, Klonowicz więc w swoim *Flisie* przytacza zwyczaj dawny, że blizko tego miasta bito nowicjusza flisa, żeby nie popłynął błędnie.

Gniezno, miasto główne w powiecie Gnieźnieńskim w pruskiej regencji Bydgoskiej, leży na kilku pagórkach między trzema jeziorami

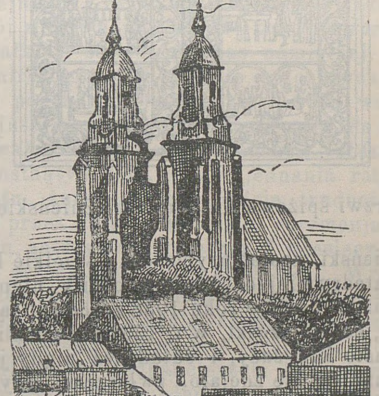

Katedra św. Wojciecha w Gnieźnie.

i jest z daleka widzialne, niegdyś pierwotna stolica Polski. Tu, pono na miejscu świątyni pogańskiej, Mieszko I wzniósł sławny w całym kraju kościół katedralny, w którym spoczywają zwłoki św. Wojciecha, Dąbrówki, żony Mieszka I i Judyty, małżonki jego syna. W Gnieźnie r. 1000 wspaniale przyjmowany był Otton III cesarz i uczynił katedrę metropolją całego państwa, obejmując nią djecezje krakowską, włocławską i pomorską, gdy poznańska została do 1012 r. faktycznie pod Magdeburgiem, przez co były 2 archidjecezje: gnieźnieńska i magdeburska za Bolesława Chrobrego. Później arcybiskup

Drzwi śpiżowe Katedry Gnieźnieńskiej.

gnieźnieński został prymasem. Wielkie bogactwa katedry niejednokrotnie nęciły nieprzyjaciół Polski, i tak w roku 1038 zrabował ją Brzetysław, książę czeski, w r. 1331 zrabowali i spalili miasto Krzyżacy, i odtąd też nigdy już podźwignąć się nie zdołało, zwłaszcza, gdy pożar w r. 1613 obrócił wszystko niemal w perzynę. W r. 1709 Szwedzi wnieśli tu morową zarazę, a nowy pożar 1706 pochłonął większą część miasta i starożytną katedrę. W dzisiejszym stanie wspaniała ta świątynia przedstawia architekturę rozmaitych epok i mnóstwo rzadkich pomników. Najdawniejszym jej zabytkiem są drzwi śpiżowe, okazałej roboty i nader pięknej rzeźby, wyobrażającej celniejsze zdarzenia żywota św. Wojciecha. Prócz katedry **G.** posiada 8 kościołów katolickich i jeden ewangelicki, kilka fabryk, konsystorz arcybiskupi i kapitułę katedralną, seminarjum duchowne, kolegjatę, gimnazjum, liczy razem z garnizonem 20,500 miesz.

Gnieźnieńskie księstwo, obejmowało Gniezno, Kalisz, Poznań. Wzmiankę pierwszą o tem księstwie podaje Marcin Gallus, nazywając jego zwierzchnika Popielem, po którego wygnaniu zjawia się w Gnieźnie Ziemowit. Mieszka I-go zastajemy w Łęczycy, rządzącego tym krajem, „aż po Wartę," trudno zaś odkryć, który z jego 2 braci rządził Gnieznem. Podobnie niewiadomo, czyim to księstwo udziałem było za rządów synów Bolesława-Magnusa I i Kazimierza Karola I. Po 1138 r. dostało się w ręce Mieszka Starego (z porządku właściwie IV, nie III), i wtedy, wśród zatargów o posiadanie Krakowa od 1146 i od uchwały 1177 r., przysądzającej je linji Kazimierza II, księstwo Gnieźnieńskie, jako sadyba pierwotnych książąt polańskich *(metropolis omnium provinciarum apud Lechitas)*, przeciwstawi się książętom z Krakowa. Po śmierci Mieszka Starego, daremnie kuszącego się o zlanie dwu połów, na które rozerwał Polskę Kazimierz II, syn Mieszka, Władysław Magnus, zwany Laskonogi, objął rządy Gniezna, od którego odłączony Poznań z Kaliskiem stał się osobną dzielnicą pod rządami Władysława Odonicza, Plwaczem zwanego, jego synowca po bracie rodzonym. Do wynikłych stąd zatargów między bratańcami wmieszali się Leszek Biały (książę polski 1223), Henryk Brodaty, Świętopełk pomorski, biskup i papież; w roku 1231, po zgonie stryja, obie te połowy, jako *princeps totius Majoris Poloniae*, Władysław Odonicz połączył, 1234 jednak po Wartę tylko panował, dzieląc się z Henrykiem Brodatym tytułem ks. polskiego, i † 1239, w końcu zaledwo Uście, Nakło i Szrem posiadając. Wściekłe postępowanie Bolesława Śrogiego, szląskiego, skłoniło Polan do powrotu pod władzę 2 synów i następców Odonicza, Bolesława Pobożnego i Przemysława I. Wtedy Przemęt, zajęty przez Bolesława szląskiego, oraz Nakło, zabrane przez przyjaciela ojca obecnie panujących książąt, Świątopełka pomorskiego, powróciły do nich. 1244 po ślubie Przemysława z Jadwigą, córką Henryka Pobożnego, Polanie odzyskali Kalisz, 1246 Santok, Zbąszyn i Międzyrzecz. Wszakże 1247 r. nastąpił podział krajów, dotąd wspólnie rządzonych: Przemysław wziął Gniezno z Poznaniem, a Bolesław Kalisz po Prosnę, Wartę, Obrę, a 1249 nowa zmiana nastąpiła, w której Bolesław Pobożny wziął Gniezno, Bnin, Gdecz, Biechów, Ostrów, Nakło, Uście, Czarnków i Szrem. Przemysławowi oddał część zamku i ziemi Kaliskiej, do siebie należącą, tak, że Przemysław

miał Kalisz i Poznań, do których dołączył i Rudę, zabraną przez opolskich książąt za rozruchów 1252 r., 1250 zabrał dział Bolesława, uwięziwszy go zarazem, i dopiero 1253 Gniezno, Kalisz, Ruda i in. wróciły do Bolesława, który po śmierci Przemysława jego dzielnicę objął 1257, w imieniu małoletniego pogrobowca Przemysława II. Przez ten czas i Kruszwica weszła w obrąb **G.** księstwa, które 1279 przeszło w ręce Przemysława Pogrobowca. Za jego rządów rola księstwa Gnieźnieńskiego, do jakiej je powołał Bolesław Pobożny, doszła szczytu. Gdyż spadkiem Pogrobowiec zyskuje Kraków, Pomorze, i r. 1295 symbolem tego skupienia w Gnieźnie tylu rozerwanych tak długo prowincji staje się koronacja Przemysława, na króla polskiego. Z przejściem gnieźnieńskiego księstwa w posiadanie Władysława Łokietka (ob.), dualizm między **G.** a Krakowem nie zatarł się, owszem koronacja jego w tem ostatniem mieście (jeszcze roku 1319 tytułuje się Łokietek *dux Cracoviae nec non regni Poloniae* ob. *Dypl. Mogil.* № 50), uwydatniła niechęć dwu Polsk w tytule *rex Cracoviae* dawanym Łokietkowi. Jeszcze od Ludwika d'Anjou (ob.) dopominało się Gniezno, by przynajmniej w majestacie królewskim na tronie zasiadł, co nie przyszło do skutku. Walkę mimo to widać bardzo długo między pamiętnem swej autonomji i znaczenia księstwem **G.**, czy to w przepisach statutowych, czyli też w sporach dziejowych.—Za Bolesława III acies gnesnensis odrębna istnieje, z chorągwią o obrazie św. Wojciecha, patrona kraju, stanowiącym signa Poloniae. Przemysław II przyjął orła, który pozostał herbem województwa.—Fatalna powolność Władysława Odonicza (ob.) dla kościoła, wywołała buntownicze zamachy rycerstwa, które go wygnało 1232, a w r. 1248 ród Nałęczów przeciw Przemysławowi I z tą myślą się nosił, aż wreszcie 1296 r. zamordował Przemysława II.— Obok tego powaga kościoła **G.** wzniosła się tak wysoko i wcześnie, że tylko policzek władzy monarszej, wymierzony przez kościół krakowski w akcie kanonizacji bpa Stanisława, da się z nią porównać. Ostatnimi urzędnikami księstwa **G.** są 1295 wojewoda Mikołaj III, zwany i kaliskim, podkomorzy Mikołaj 1290, podskarbi Abraham 1291, łowczy 1294, miecznik 1352 r. Odtąd już tylko kasztelani i drobniejsze urzędy grodowe występują, a nawet pierwsi (1292, 1296) są wielk. sędziami gnieźnieńsko - kaliskimi. Helcel temu zniesieniu autonomji księstwa **G.** przypisuje postępek Nałęczów i Zarębów względem Przemysława II.

Gnieźnieńskie starostwo niegrodowe, mieściło się do r. 1768 w województwie Kaliskiem, przez utworzenie zaś w t. r. województwa Gnieźnieńskiego zaliczało się do tego ostatniego województwa i powiatu. Jedno to z najdawniejszych dóbr korony polskiej, od X wieku nader różnym odmianom terytorjalnym ulegało. Podług lustracji z r. 1662, składało się tylko z miasta Gniezna z wójtostwem; główny zaś dochód tego starostwa pochodził z cła na 3-ch komorach w Gnieźnie, Powidzu i Węgrowcu, pobieranego od kupców, jak piszą lustratorowie, którzy z Wrocławia, Lipska, Szląska, Poznania, Wschowy, Leszna, Rawicza, Międzyrzeca i Skwirzyny, prowadzili towary do Torunia i Gdańska. W r. 1771 posiadał je Franciszek Miaskowski, opłacając kwarty złp. 337 gr. 7, a hyberny złp. 1,012 gr. 6.

Gnieźnieńskie województwo, pierwotnie trwało przynajmniej od 1145 do 1412, następnie znikło zupełnie i wznowione zostało z dawniejszego powiatu Gnieźnieńskiego w r. 1768, dla Sułkowskiego w szeregu innych szło po Rawskiem do r. 1774, a od 1775 ciągle liczyło się trzeciem zaraz po Kaliskiem i do r. 1793 składało się z powiatów Gnieźnieńskiego i Kcyńskiego.

Gnilne bakterje, *bakterje saprogeniczne*, ob. Gnicie.

Gniłuszka, osada niemiecka, założona 1766 w gub. Saratowskiej, pow. Kamyszyńskim, nad rzeczką Gniłuszką (Iłowką); 2,500 m., trudniących się głównie rolnictwem i uprawą tytuniu.

Gniły Donieo, odnoga rzeki Donu, wpadająca do morza Azowskiego.

Gniński Jan, h. Trach, podkanclerzy koronny za Jana III. W młodych latach jeździł od Władysława IV w poselstwie do Paryża po Marję Gonzagę. Otrzymawszy 1647 starostwo gnieźnieńskie, posłował od Jana Kazimierza podczas wojny szwedzkiej do Danji. W 1658 posłował na sejm i obrany był marszałkiem trybunału radomskiego; 1659 podkomorzy pomorski i marszałek sejmowy, był komisarzem do traktowania o pokój ze Szwecją. W 1664 znowu wybrany był marszałkiem sejmu podczas pamiętnej sprawy Lubomirskiego. W nagrodę położonych zasług został podskarbim koronnym i 1668 wojewodą chełmińskim. Za następnych sejmów, do rozmaitych ważnych używany czynności, jeździł 1677 do Konstantynopola, dla wyjednania ratyfikacji traktatu żurawińskiego, gdzie trudności, stawiane przez Portę w ułożeniu ceremonjału jego wjazdu, zatrzymały go przez 7 miesięcy na jednem z przedmieść stolicy tureckiej. Wróciwszy do kraju, na sejmie 1678 wybrany był z senatu do rady przy boku królewskim. Po śmierci żony złożył godność wojewody i obrał stan duchowny; w 1681 został podkanclerzem koronnym; 1683 był na wyprawie wiedeńskiej, na którą wystawił cały pułk własnym kosztem; † 1685.—**G.** Jan, h. Trach, syn poprzedniego; po ojcu został 1681 wojewodą czernihowskim, 1683 bracławskim, a 1695 pomorskim; † 1703.—**G.** Jan Chryzostom Benedykt, h. Trach, brat poprzedniego, mianowany 1663 opatem wągrowieckim, w czasie bezkrólewia po Michale Korybucie jeździł do papieża Klemensa X z wiadomością o zwycięstwie cho-

cimskiem. W 1676 mianowany referendarzem koronnym, został wkrótce potem biskupem kamienieckim, a 1689 opatem lędzkim, ale to opactwo odebrano mu roku 1692. W r. 1683 wyznaczony był do układów z cesarzem względem wyprawy pod Wiedeń; † 1715 w Wągrowcu. Ogłosił drukiem kilka kazań okolicznościowych.

Gnoiński Leonard, h. Warmilja, sławny rotmistrz, dowodził oddziałem polskiej jazdy i piechoty w wojnie Ludwika Jagielończyka, króla węgierskiego (1526), z Turkami w pamiętnej bitwie pod Mohaczem, gdzie Ludwik utracił życie.

Gnom, nazwa spotykająca się dopiero w XVIII w., z franc. Gnome, oznacza duchy ziemne, chochliki, w ogóle podrzędne bóstwa żywiołowe, mieszkające pod powierzchnią ziemi i strzegące skarbów, znajdujących się w jej łonie. Bywają one płci męskiej i żeńskiej, przybierają najrozmaitsze postaci, raz są urodziwe, drugi raz odrażające. Ludziom dokuczają tylko wtedy, kiedy są podrażnione.

Gnoma (z greck.), rodzaj krótkiej, często dowcipnej i pod przenośną wyrażonej sentencji. Gnomy znane były już u najdawniejszych ludów wschodnich; jak np. Przypowieści Salomona, Księga Sirach; w Grecji poeci *Gnomicy* (przedstawiciele *poezji gnomicznej* w VI w. przed Chr.) układali swoje sentencje w dwuwierszach elegicznych (ob. Distichon); najsławniejszymi gnomikami u Greków są: Solon, Teognis, Focylides, Symonides, Pytagoras i Ksenofanes z Kolofonu. Najlepszy zbiór greckich gnomików dał Orelli w „Opuscula Graecorum veterum sententiosa et moralia" z łacińskim przekładem (2 t., Zürich, 1819—21. Gnomy łacińskie, z pomiędzy których najlepsze są „Disticha" Djonizjusza Katona, wydał Zschukke (Lipsk, 1790).

Gnomon (z greck. skazówka), prosty przyrząd astronomiczny, oddawna wyszły z użycia, do oznaczenia wysokości słońca w południe. Był to prosty słup pionowy, który, oświecony słońcem, rzucał cień po za sobą, a długość słupa, podzielona przez długość cienia, dawała styczną kąta wysokości słońca. Obserwacja ta nie może być ścisłą, gdyż koniec cienia nie jest nigdy ściśle odgraniczony; dlatego też zaczęto nad słupem umieszczać taflę z otworem i mierzono odległość obrazu tego otworu, który się malował w cieniu, od podstawy **G.**, lecz i ta poprawka z powodu przycienia nie dawała dostatecznej ścisłości. Jeżeli linja południkowa była już wyznaczoną, **G.** służył do oznaczenia południa, które następuje, gdy cień **G.** przechodzi przez linję południkową. Odkąd zegary zostały dostatecznie ulepszone, **G.** wyszły z użycia. **G.** nazywa się też pręt, rzucający cień na kompasie (ob.).

Gnomonika, sztuka kreślenia kompasów (ob.).

Gnostycyzm (z greck. *gnosis*=wiedza, poznanie), powstał w pierwszym wieku kościoła chrześcijańskiego; był to kierunek, który przyznawał sobie wyłączny przywilej głębszego, prawdziwego poznania natury boskiej i chrześcijaństwa; miał licznych głosicieli, a wszystkich ich wspólnem znamieniem jest naginanie chrześcijańskich pojęć do filozofji lub misterjozofji pogańskiej, tak greckich, jak i wschodnich mędrców, a stąd naturalnym wynikiem był kierunek panteistyczny, zbliżający się do filozofji greckiej, albo dualistyczny, pod wpływem parsyzmu Zoroastra. Z pierwszych, stanowiących szkołę egipską, główni są: Cerynt (ob.), Bazylides i Walentynjan, oraz Karpokrates i tak zwani Ofici; z ostatnich, tworzących szkołę syryjską, najważniejsi: Saturnin, Tacjan i Bardesanes (ob.), nakoniec Marcjan, który najwięcej zbliżył się do prawowiernej nauki chrześcijańskiej i wytworzył szkołę mniejszoazjatycką, która odrzucała cały Stary Testament, a z Nowego przyjmowała tylko listy apostoła Pawła i ewangelję ś. Łukasza, bez ostatniego rozdziału. Główne punkta nauki **G.**, wspólne wszystkim systemom, są: dualizm Boga i materji, przez co i powstanie świata tłómaczyli, a to za pośrednictwem *emanacji* (ob.), mocą której Bóg wyłania ze swej istoty cały szereg boskich tworów *(eonów)* i tworzy tym sposobem jakoby stopnie, łączące go z materją. Na ostatnim stopniu stoi najniższy *eon*, nazwany *Demiurgiem* (ob.), któremu przyznawali stworzenie świata; zbawienie zaś tego świata tłómaczyli potrzebą uwolnienia elementów Bożych z pod przemocy materji, z którą pomieszały się przez stworzenie. Przypisują je zaś jednemu z pierwszych eonów—*Soterowi* czyli *Zbawcy*, który w tym celu wziął na siebie postać ludzką, ale tylko pozornie. (Ob. Docceci). Zbawienie zaś to zależy na odłączeniu w człowieku żywiołu boskiego od materji i powrócenie pierwszego do źródła, skąd wyszedł— do istoty bożej, a zatracenie ostatniej razem z całym materjalnym światem. Stosownie więc do tego dzielą **G.** ród ludzi na *pneumatyków*, *psychików* i *hylików*. Pierwsi, czyli ludzie, w których element boski przeważa, potrzebują tylko wiedzy *(gnosis)* do oswobodzenia się z materji; drugim, których istota powstała z pomieszania boskich i materjalnych żywiołów, tylko wiara daje pewną nadzieję; ostatni zaś niechybnie muszą pójść na zatracenie. Skutkiem tak fatalistycznego kierunku dogmatyki, popadli oni w nauce moralnej (etyce) albo w przesadny ascetyzm, albo w wyuzdany bliertynizm i antinonizm. Wogóle **G.** uchodził wobec kościoła za naukę heretycką, i szkoła aleksandryjska starała się przeciwstawić mu **G.** „chrześcijański". Klemens Aleksandryjski nazywa *Gnostykiem* doskonałego chrześcijanina; podobnież św. Ignacy Antjocheński. Czyt. Neaudera „Genetische Entwickelung der vornehmsten gnostischen Systeme" (Berlin, 1818); E. A. Lewalda „De Doctrina Gnostica" (Heidelberg, 1818); Baura „Die Christiche Gnosis" (Tübing., 1835); Mattera „Histoire critique du gno-

sticisme" (Paryż, 1828 i 1843; przekład niem. przez Dörnego, Heilbronn, 1833); Mansel „The gnostic heresies" (Londyn, 1875); A. Harnack „Zur Quellenkritik der Geschichte des Gnosticismus" (Lipsk, 1873); Koffmane „Die G. nach ihrer Tendenz und Organisation" (Wrocław, 1881).

Gnothi seauton (gr.) poznaj siebie samego. Napis na świątyni w Delfach. Wyrzeczenie to przypisują jednemu z siedmiu mędrców, mianowicie Chilonowi.

Gnoza, ob. Gnostycyzm.

Gnój, ob. Nawóz.

Gnu, ob. Antylopy.

Goa, posiadłość portugalska, na zachodnich brzegach Indji; obejmuje 3,270 klm. kw. z ludnością 446,000, składa się z 6 wysp i prowincji Goa, Salsette i Bardes. Miastem głównem jest *Pandżym* albo *Vilha nova de G.*, nad rz. Mandawi, liczące 8,500 m., rezydencja generał-gubernatora Indji Portugalskich; obok niego leży *Stara Goa*, która w XVII wieku liczyła do 200,000 m. i była głównym punktem handlu indyjskiego, obecnie liczy ledwie 2,000 m. i jest rezydencją arcybiskupa.

Goa, włókna, ob. Arenga.

Goa, *proszek Goa*, ob. Araroba.

Goajira, najwyżej ku północy wysunięty półwysep Ameryki południowej, na zachód od zatoki Maracaibo, mający 12,000 klm. kw. obszaru, liczy 45,000 m. Indjan, pędzących życie pasterskie i rolnicze.

Gobel Jan Józef, * 1727 w Thann, w Alzacji, zostawszy biskupem paryskim 1791, pogodził się z rewolucją i przysiągł na konstytucję. Oskarżony później przed trybunałem rewolucyjnym o knowania przeciw rzeczypospolitej, skazany został na śmierć i gilotynowany 1794.

Göbel Karol, botanik, * 1855 Billgsheim w ks. Badeńskiem, studjował filozofję i teologję, następnie nauki przyrodnicze w Tubindze i Strasburgu; w 1880 został profesorem botaniki w uniwersytecie strassburskim, 1882 objął takąż katedrę i zarząd ogrodu botanicznego w Rostocku, w r. 1887 w uniwersytecie marburskim, 1885—86 zwiedził Cejlon i Jawę, w 1890—91 Amerykę środkową. Zajmuje się zwłaszcza embrjologją porównawczą roślin i w przedmiocie tym napisał: „Vergleichende Entwickelungeschichte der Pflanzenorgane" (1883); „Beiträge zur Entwickelungsgeschichte einiger Infloreszenzen" (1883); Morphologishe und biologische Studien" (1887 i 1890); „Ueber die Jugendzustände der Pflanzen" (1889); „Grundzüge der Systematik und speziellen Pflanzenmorphologie" (1882); „Pflanzenbiologische Schilderungen" (2 cz., 1889—93) i in. Od 1889 wydaje czasopismo *Flora*.

Gobeliny (po franc. *Gobelins)*, artystycznego wyrobu dywany, naśladujące do złudzenia najpiękniejsze obrazy olejne. Fabrykę te założył pierwotnie w XVI w. Idzi (Gilles) *Gobelin*; następnie nabyta na własność rządową, zjednała sobie znakomitą sławę. Por. Mintz „La tapisserie" (Paryż, 1883); J. Gniffrey „La tapisserie depuis le moyen âge jusqu'à nos jours" (Tours, 1885); Havard i Vachon „Les manufactures nationales: les gobelins, la savonnerie, Sèvres, Beauvais" (Paryż, 1889).

Göben August Karol, generał pruski, * 1816 w Stade, b. królestwie hanowerskiem; 1833 wstąpił do armji pruskiej: 1836—40 walczył w Hiszpanji w szeregach Karlistów, gdzie był pięciokrotnie raniony i dwa razy brany do niewoli; 1842 wrócił do służby pruskiej; 1849 odbył kampanję w Westfalji i Badenie; 1860 brał czynny udział w wojnie Hiszpanji z Marokiem; 1863 mianowany generał-majorem, dowodził brygadą w wojnie duńskiej 1864 i odznaczył się przy zdobyciu szańców Düppel oraz wyspy Alsen; na czele 13 dywizji walczył 1866 r. w Hanowerze i nad Menem. Podczas wojny francusko-niemieckiej (1870—71) otrzymał dowództwo nad 8 korpusem armji, przyłożył się do zwycięstwa pod Forbach i zaszczytny miał udział w bitwach 16 i 18 sierpnia pod Mars-la-Tour i Gravelotte. Po kapitulacji Metzu objął kierunek nad operacjami w północn. Francji, a następnie pod rozkazami gen. Manteuffel brał udział w bitwach pod Pont-Noyelle i Bapaume. Później, otrzymawszy tu naczelne dowództwo, zajął Péronne 10 stycznia 1871 i wygrał bitwę pod St.-Quentin 19 stycznia; w kilka dni potem zawarto rozejm. Po podpisaniu pokoju dowodził 8 korpusem armji w Koblencji, † 1880. Ogłosił **G.** „Vier Jahre in Spanien" (Hanower, 1841) i „Reise und Lagerbriefe aus Spanien und vom span. Heere in Marokko" (2 t., Hanower, 1863). Por. życiorysy **G.** przez Zernina (Darmsztad, 1881) i Hänischa (Berlin, 1881); tudzież Kunza „Der Feldzug der ersten deutschen Armee im Norden und Nordwesten Frankreichs 1870—71" (tamże, 1889).

Gobi *(Kobi)* po mongolsku, u Chińczyków *Szamo*, t. j. morze piaszczyste, pustynia w Mongolji południowej, pomiędzy 48—37° szerok. płn., oraz 96—119° dług. wsch. od Gr. rozciągająca się, podzielona górami Tjanszan, na mniejszą zachodnią (kotlina Tarim) i na większą, wschodnią połowę. Niema tu prawie żadnych stałych osad, i zaludniają ją tylko koczujące plemiona, pochodzenia mongolskiego i tatarskiego. Pustynia ta, dziś wzniesiona na 1,200 metrów nad poziom morza, miała być niegdyś morzem wewnętrznem. Grunt ma ona piaszczysty i krzemienisty. Pozbawiona rzek i lasów, przedstawia straszliwy widok dla podróżnika, który niejednokrotnie spotyka tu bielejące się kości zaginionych karawan. Zimą mrozy bywają tu straszliwe, tak, że rtęć często marznie. Prócz oaz spotykają się studnie, kamieniami wyłożone, które jednak często wodę mają gorzko-słoną. Na przebycie pustyni pomiędzy Kjachtą a Kałganem, podczas zimy, karawana

potrzebuje 37 dni. Por. Opis **G.** Przewalskiego w „Petermanns Mitteilungen" (1873), oraz Richthofena „China" (Berlin, 1877).

Gobineau Józef Artur, hr., orjentalista francuski, * 1816 w Bordeaux, w r. 1849 wstąpił do służby dyplomatycznej, w 1855 przyłączony był do poselstwa wysłanego przez Napoleona III do Persji, w 1859 wyjechał jako komisarz cesarski do półn. Ameryki, w 1861 został tamże posłem nadzwyczajnym, w 1864 w takimże charakterze posłany do Aten. Później zajmował takież stanowisko w Rio Janeiro i Sztokholmie, † 1882 r. w Turynie. Napisał: „Essai sur l'inégalitè des races humaines" (Paryż, 1853—55, t. 4); „Lecture des textes cunéiformes" (1858); „Traité des écritures cunéiformes" (1864, t. 2); „Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale" (2 wyd., 1865); „Histoire des Perses d'après les auteurs orientaux, grecs et latins" (1869, t. 2); „Souvenirs de voyages" (nowele, 1872); „Les Pléiades" (1874); „Nouvelles asiatiques" (1876).

Gobio, ryba, ob. Kiełb.

Goblet René, polityk francuski, * 1828, studjował prawo, następnie był adwokatem w Amiens. Po upadku cesarstwa został 1870 r. generalnym prokuratorem sądu apelacyjnego w Amiens, 2 lipca członkiem zgromadzenia narodowego, w którem przyłączył się do umiarkowanego stronnictwa republikańskiego i odznaczył się wymową. W 1877 był wybrany posłem do izby deputowanych, w 1879 został podsekretarzem stanu w ministerjum sprawiedliwości, w gabinecie Freycineta, 1882 ministrem spraw wewnętrznych i usiłował za pomocą decentralizacji władzy wzmocnić instytucje rzeczypospolitej, ustąpił jednak 29 lipca t. r. W kwietniu 1885 objął tekę spraw oświaty, w marcu 1886 przeprowadził w izbie wniosek prawa, na mocy którego szkoły elementarne wyłączone zostały z pod wpływu duchowieństwa. Po ustąpieniu Freycineta 10 grudnia 1886 utworzył nowe ministerjum, w którem objął kierownictwo i tekę spraw wewnętrznych. Ustąpił 1887, został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Floqueta (3 kwietnia 1888) i wraz z nim wycofał się 1889. W 1891 wybrany został do senatu, gdzie należy do skrajnej lewicy.

Goblet d'Alviella Albert Józef, hrabia, jenerał belgijski. * 1790, † 1873, służył początkowo w wojsku francuskiem, później holenderskiem, a po wybuchu rewolucji belgijskiej 1830 został ministrem wojny, następnie był posłem w Berlinie, a potem w Lizbonie, gdzie otrzymał tytuł hrabiego d'Alviella. W 1843—41 był ministrem spraw zagranicznych. W 1859 wystąpił ze służby państwowej, ale jako deputowany zajmował się dalej polityką. Napisał: „Des cinq grandes puissances de l'Europe dans leur rapports politiques et militaires avec Belgique" (1864—65). Por. Juste „Le Lieutenant Général G." (Bruksella, 1870).

Goblet d'Alviella Eugenjusz, hr., * 1846, profesor historji kościoła w uniwersytecie brukselskim i redaktor *Revue de Belgique*, od 1884 liberalny poseł w izbie deputowanych w Brukseli. W 1872 zwiedził Saharę, w 1875 towarzyszył księciu Walji w podróży do Indji i ogłosił kilka dzieł, z których główniejsze: „Sahara et Laponie" (1876); „Inde et Himalaya" (1877); romans „Partie perdue" (1877); „L'évolution religieuse contemporaine chez les Anglais, les Americains et les Hindous" (1884) i in.

Goch, miasto w pruskiej reg. Düsseldorfskiej, okr. Kleve, nad rz. Niers, stacja węzłowa dróg żel., ożywiony przemysł, 7,850 m.

Goci, Gotowie, plemię germańskie, które w czasach przedhistorycznych ze Skandynawji przybywszy, w IV w. przed Chr. zamieszkiwało pobrzeża Niemna pod nazwą Gódaj (ob.) w I w. po Chr. rozpostarło się na wybrzeża dolnej Wisły, a w III w. zjawia się już w Dacji, w 237 wdziera się w obręb orbis romami i niszczy najazdami; od 247 statkami **G.** przepływają m. Czarne do Azji Mniejszej i niszczą pobrzeża. Po śmierci Decjusza (251), zacięty im opór w Mezji stawiającego, Gallus cesarz okupił u nich pokój, za Galjena w 1,000 statków zjawili się na Archipelagu i złupili pobrzeża greckie, 269 zniszczyli Rodus i Kretę. Dopiero porażka pod Naissus poniesiona od Klaudjusza II wygnała ich z Tracji, Aureljusz przerzucił ich za Dunaj do 321, Konstantyn jeszcze ich wstrzymał, ale już za Walensa przeleli się w państwo wschodnie Rzymskie, pod wodzą Frydygierna. Odtąd dzieje dwu plemion gockich: wschodnich Ostgotów czyli Greutyngów (*Ostrogotów* ob.) i zachodnich Westgotów czyli Terwingów (*Wizygotów* ob.), rozdzielają się w skutek ich wędrówek. Wewnętrzne niezgody, zakończone zgonem *Hermanryka* z królewskiego rodu *Amalów* (ob.), ciemięstwo Słowian, którzy z przybywającymi Hunami połączyli się, i wraz z nimi stanowczy cios zadali potędze Gotów, a wreszcie i rozerwanie religijne, przez Ulfilasa (ob.) apostolstwo wywołane, spowodowały te wędrówki. Ostgoci zaleli państwo rzymskie i Włochy, Westgoci przeszli do Hiszpanji i południowej Francji. Dzieje ich zatem znajdą się bądź pod nazwą plemienną, bądź pod krajami wspomnianymi i znakomitszymi dowódcami. Tak zwani *Goci tetraksytyjscy* byli szczątkami Gotów nad morzem Czarnem w Krymie i nad Kubaniem, których resztki aż do XVI w. przetrwały. Gotowie nie mają nic wspólnego z trackim narodem Getów, lubo tego dowodził Grimm za Jordanesa idąc podaniami („Geschichte d. deutschen Sprache"). Jako fakt historjograficzny należy podać, że wszystkie niemal dowody, przez Grimma użyte na okazanie gotycyzmu Getów, zostały przez Bielowskiego („Wstęp krytyczny") w ten sam sposób obrócone na korzyść słowiańskości tychże Getów. Chrześcijaństwo

zaczęło się krzewić pomiędzy Gotami w IV w. po Chr. według nauki Arjanów i tłómaczenie biblji dokonane przez ich biskupa i apostoła Walfilę (Ulfilas) uważane jest przez nich za jedynie prawdziwe.

Göckingk Leopold Fryderyk Güntner von, * 1748 w Gröningen pod Halberstadt, poeta niemiecki, kształcił się na uniwersytecie w Halli, sprawował w latach 1770—1807 rozmaite urzędy w Berlinie, w 1789 otrzymał szlachectwo i odtąd podpisywał się: „von **G.** auf Daldorf und Günthersdorf“ i † 1828 w Wartenbergu w Szląsku. Z jego utworów poetycznych: „Gedichte“ (3 t., Frankfurt, 1780—82) na szczególną zasługują wzmiankę „Lieder zweier Liebenden“ (1777, 3 wyd., 1819); „Sinngedichte“ (Halberst., 1772) i satyryczne bajki, zalecające się swobodą, dowcipem i aluzjami politycznemi.

Gocz.

Gocz, *Gotsch, Gödsch,* herb: W polu srebrnem trzy pionowe pasy czerwone. Nad hełmem — pod drzewem ze złotemi jabłkami — baran srebrny. Labry czerwone, podbite srebrem. Indygenat z r. 1625.

Goczałkowska Julja, ochmistrzyni pensjonatu żeńskiego we Lwowie i Bochni, żona *Wojciecha Goczałkowskiego* († w r. 1866), oficera wojsk polskich, redaktora czasopisma *Telegraf* (1852—1854), autora „Pamiętników Ułana” (1855) i „Wspomnień lat ubiegłych“ (2 t., 1861—62). Ogłosiła piękny wiersz p. t. „Karpaty i klasztor bielański” w Tygodniku literackim, 1840) „Rozmaitości dla ludu wiejskiego” (4 t., Lwów, 1843—45); „Pisma wierszem i prozą“ (3 t., Bochnia, 1845); „Źródło szczęścia w nas samych“ (Bochnia, 1846); „Kobieta czyli historja łzy i śmiechu“ (Lwów, 1857); „Gramatyka polska“ (1861); „Nowiny“ (1855); „Trzy krzyże“; „Nieznajomy przyjaciel dzieci“; „Równość i wolność“, powieści (Poznań, 1869); „Przyjaciel domowy“ i kilka innych drobniejszych prac, zamieszczanych w rozmaitych pismach perjodycznych. W latach 1849—57 wydawała pismo dla młodzieży *Wianki*; w 1852 *Blawatek*, a 1862 dwutygodnik literacki p. t. *Wieniec.*

Goczałkowski.

Goczałkowski v. *Szeniawa* odm., herb: W polu czerwonem—krzywaśń srebrna z krzyżem kawalerskim u góry. U szczytu między dwiema dużemi trąbami, w połowie i naprzemian czerwonemi i srebrnemi — krzyż kawalerski złoty. Labry czerwone, podbite złotem.

Goczałkowski Wojciech, redagował we Lwowie 1852—1854 *Telegraf*; wydał „Pamiętniki ułana“ (Lwów, 1855). † 1866 w Borowie, w pow. Sandeckim.

Godard Benjamin, muzyk, kompozytor francuski, * 1849 w Paryżu, † 1895, w siódmym roku życia rozpoczął naukę muzyki, w dziewiątym występował publicznie w kwartecie, następnie uczył się u Vieuxtempsa gry na skrzypcach i odbył z nim dwukrotnie wycieczkę artystyczną po Europie. W 1865 napisał sonatę na skrzypce, wiele utworów muzyki kameralnej, kilka sztuk na fortepjan, etiudy i przeszło 100 pieśni. Z dzieł większych skomponował: „Concert romantique“ na skrzypce, „Symphonie gothique“; „Scènes poétiques“; „Diane et Actéon“; w 1878 nagrodzoną przez miasto Paryż, symfonię „Le Tasse“; „Jocelyn“; „La Vivandière“ (opera); „Les Guèpes“ (opera).

Godavery, jedna z największych rzek w Indjach Przednich, w Dekanie; bierze początek z gór Zachodnich Gates, przerzyna cały półwysep i ubiegłszy 1,445 klm., wpada do zatoki Bengalskiej, skropiwszy przestrzeń 290,600 klm. kw.

Godavery, okręg w angielsko-indyjskiej prezydenturze Madrasu, 12,421 klm. kw. obszaru i 1,950,000 miesz., prawie wyłącznie Hindusów.

Goddam (właściwie *God damn)*—niech Bóg skarze, potępi, zaklęcie angielskie.

Godebski Teofil, herbu Godziemba, biskup grecko-unicki, † 1755; nauki pobierał przez lat siedm w Rzymie, w kolegjum greckiem. Powróciwszy do kraju, był kaznodzieją w Żyrowicach, potem archimandrytą chorobrowickim, a 1719 biskupem pińskim, w 1730 r. zaś biskupem włodzimierskim.

Godebski Cyprjan, żołnierz i poeta, jeden z tak zwanej *szkoły rycerzy-poetów*, * 1775 na Polesiu wołyńskiem. Po ukończeniu nauk w szkołach pijarskich w Dąbrowicy, był wiceregentem w swoim powiecie; wkrótce atoli opuścił urzędowanie i zaciągnął się do legjonów polskich we Włoszech. Ciężko raniony pod Weroną, otrzymał stopień porucznika, następnie przeznaczony został do legji naddunajskiej w stopniu kapitana. W r. 1800 rozpoczęta wojna przywołała i jego na pole bitwy. W walce pod Offenbach pierwszy rzucił się do Menu, przeprowadził swoją kompanję, za nim poszedł cały bataljon i tym sposobem zapewnił **G.** zwycięstwo; podobnie odznaczył się w bitwie pod Hochstädt. Po zawarciu pokoju lunewilskiego powrócił do kraju i do r. 1806 poświęcił się pracom literackim. Kiedy Francuzi weszli do Polski, **G.** utworzył pułk piechoty i mianowany pułkownikiem, został komendantem Modlina. Po wkroczeniu armji austrjackiej do Księstwa Warszawskiego (1809), **G.** walcząc na czele 8 pułku, poległ pod Raszynem, a zwłoki jego przewieziono do Warszawy i pocho-

wano na cmentarzu Powązkowskim. Pisma jego wydał syn Ksawery w Warszawie w 2 tomach z popiersiem. W zbiorze tym z utworów oryginalnych zasługuje na uwagę: „Wiersz do legjonów polskich“ (Warszawa, 1805), tudzież powieść przeplatana wierszem p. t. „Grenadjer filozof“ (Warszawa, 1805). W czasie pobytu swego we Włoszech redagował „Dekadę legjonów,“ pisemko, obejmujące najpotrzebniejsze wiadomości dla towarzyszów broni. W latach 1804—1806 r. wydawał wspólnie z Ksawerym Kosseckim pismo perjodyczne „Zabawy przyjemne i użyteczne,“ którego wyszło 5 tomów. Przetłómaczył z francuskiego „Przepis musztry i manewrów dla piechoty francuskiej“ (4 części, Warszawa, 1807—1808; 2 ed., 1811); „Pamiętnik oblężenia Mantui“ wydał syn Ksawery (Lwów, 1864).

Godebski Ksawery, * 1801, † 1867, syn poprzedniego, uczeń b. uniwersytetu warszawskiego, poseł łucki, był w latach 1820—22 współredaktorem „Wandy“ i „Pszczółki krakowskiej,“ W 1831 znalazłszy się w Paryżu, mianowany został konserwatorem bibljoteki królewskiej w Wersalu. Założył szkołę polską w Batignolles, w 1857 przeniósł się do Krakowa, gdzie został kustoszem zakładu Ossolińskich. Od 1820 — 30 przetłómaczył kilkadziesiąt dzieł scenicznych i napisał oryginalnie „Piast“ (scena liryczna, wspólnie z Dmuszewskim); „Karnawał w Łomży,“ „Wdowa Malabaru,“ „Nowy rok,“ „Miłostki ułańskie,“ „Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada,“ przysłowie dram. (Lwów, 1867, w „Bibl. teatr. lwowskiej“) i wiele innych. Oprócz tego ogłosił następujące prace: „Otwarcie kursu historji i statystyki Polski“ (Bourges, 1833); „Pamiętniki Hansa Szlązaka z XVI w.“ (Paryż, 1847); „Żywot hrabiego Ludwika Platera“ (Paryż, 1848); „Duch i dążności wieku“ (Lwów, 1860); „Reformy społeczne w Polsce pod koniec XVIII wieku“ (Lwów, 1866); „Obraz Polski pod koniec XVIII w.,“ przekład polski ze zbioru podróży ogłoszonych 1705 r. w Hadze z objaśnieniami, (Lwów, 1869), tudzież kilka tłómaczeń dzieł treści naukowej. Przełożył także Micheleta „Légende de Kościuszko.“

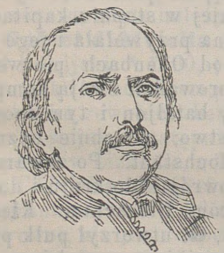

Godebski Ksawery.

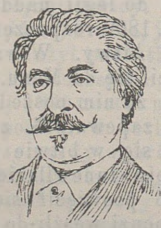

Godebski Cyprjan.

Godebski Cyprjan, syn poprzedniego, spółczesny rzeźbiarz polski, * 1835 we Francji. Idąc za wrodzonym popędem, nie ukończył kursu nauk, które rozpoczął w Paryżu, ale kształcił się lat pięć w pracowni rzeźbiarskiej Davida i odznaczał się talentem przed wszystkimi uczniami. Piękną pracą z onego czasu jest popiersie w medaljonie Juljana Niemcewicza. W r. 1857 osiadł wraz z ojcem we Lwowie. Z polecenia rządu austrjackiego objął kierunek nad przyozdobieniem pięknego domu inwalidów tamże. Z zadania swego wywiązał się **G.** w ciągu lat trzech znakomicie. Wiele pysznych posągów, umieszczonych zewnątrz i wewnątrz domu, wykonał własnoręcznie. Oprócz tego wykonał **G.** kilka pięknych nagrobków we Lwowie, oraz wiele statuetek portretowych, zalecających się wiernem podobieństwem. W 1872 mianowany profesorem akademji sztuk pięknych w Petersburgu, wypracował pomnik Moniuszki w kościele Wszystkich Świętych; nadto: pomnik słynnego wiolonczelisty Servais'go, na placu ratuszowym w Hal w Belgji; w brukselskiem konserwatorjum muzycznem wszystkie popiersia muzyków; w muzeum w Lille grupę z bronzu „Perswazja;“ w muzeum w Tuluzie grupę marmurową „Siła zwyciężająca genjusza,“ w stolicy Peruwji w Limie pomnik generała San Martina; w Paryżu pomniki: Teofila Gautier, kompozytora Berlioza, śpiewaka Tamberlicka, w muzeum wejmarskiem pomnik Rossiniego, w Paryżu pomnik generała Leflô, nadto pomniki Matejki i Kopernika w Krakowie, a w 1897 powierzono mu wykonanie pomnika Mickiewicza w Warszawie, który odsłoniono w 1898 r.

Godecki Teofil, rzeźbiarz, * 1852, wykonał grupy: „Galileusz,“ „Chrystus wstępujący do nieba,“ „Madonna szkaplerzna,“ „Kopernik,“ „Anioł stróż,“ „Michał Anioł“ i inne.

Godeffroy Jan Cezar, kupiec, * 1813 w Kiel, † 1885; założył liczne ajentury na wyspach Samoa i Tonga, zajmujące się uprawą palmy kokosowej, bawełny, kawy i trzciny cukrowej; obok tego w 1861 roku założył w Hamburgu muzeum, które w celach naukowych wysyłało na ocean Południowy podróżników, sprowadzających bogate zbiory przyrodnicze i etnograficzne; rezultaty swych badań ogłaszali w piśmie *Journal de museum* **G.** Do podróżników tych należał także Kubary (ob.). Muzeum **G.** nie przetrwało śmierci swego założyciela; zbiory etnograficzne zakupiło muzeum ludoznawcze w Lipsku.

Godefroy Dieudonné Józef Wilhelm Feliks, arfista i kompozytor belgijski, * 1818, † 1897; studjował muzykę w konserwatorjum paryskiem, znakomitą grą swoją na arfie zyskał nazwę *Paganiniego na arfie*. Skomponował: „Taniec Sylfów,“ „Przebudzenie wieszczki,“ „Marzenie,“ „Melancholja,“ „Złota arfa,“ „Noce hiszpańskie“ i inne, nadto operę „Córka Saula.“

Godefroy Fryderyk, francuski historyk literatury, * 1826 w Paryżu, † 1897; napisał wiele prac dotyczących historji literatury swe-

go kraju, z których główne: „Lexique comparé de la langue de Corneille“ (2 t., 1862); „Histoire de la littérature française depuis le XVI siècle jusqu'à nos jours“ (2 wyd., 1878—81, t. 10), nagrodzone przez akademję; oraz „Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IX au XV siècle“ (1880 — 1896, t. 9 i 1890 w 1 t.).

Godegizel, syn Gundjocha, króla Burgundów, nastąpił po swym ojcu 473 w tej części Burgundji, która później stanowiła Franche-Comté. Obawiając się przemocy swego starszego brata Gundebalda, połączył się z królem Franków Klodoweuszem i z nim pokonał tegoż brata pod Dijon (500 r.), potem atoli Gundebald porozumiał się z Frankami, uderzył na **G.** i zabił go w kościele w Vienne 516 r. Por. Binding „Das Burgundisch-Romanische Königreich“ (Lipsk, 1868).

Godegizel, nazywał się tem imieniem także pierwszy znany król Wandalów, za namową swego współziomka Stylikona wyprowadził 406 r. po Chr. naród swój z Panonji nad Ren, ale tu był pobity przez Franków i sam poległ.

Godet Fryderyk Ludwik, teolog ewangelicki, * 1812 w Neuchâtel, kształcił się tamże, w Berlinie i Bonn, był nauczycielem następcy tronu pruskiego Fryderyka Wilhelma, późniejszego cesarza Fryderyka III; w r. 1844 powrócił do Neuchâtelu, w 1850 został profesorem teologji tamże, w 1866 proboszczem w mieście rodzinnem. W 1873 odłączył się od kościoła państwowego i objął katedrę teologji w akademji wolnego kościoła kantonu Neuchâtel, z której ustąpił 1887. Napisał: „Histoire de la réformation et du Refuge dans le pays de Neuchâtel” (1859); „Commentaire sur l'évangile de Saint Jean” (3 wyd., 3 t., Paryż, 1881—88); „Commentaire sur l'évangile de Saint Luc” (3 wyd., Neuchâtel, 1888); „Commentaire sur l'épître aux Romains” (2 t., 1879—80); „Commentaire sur la première épitre aux Corinthiens” (2 t., 1886—87); „Conferences apologétiques” (1869); „Etudes bibliques” (1876 i 1878). Pod kierunkiem **G.** wychodził w Neuchâtel popularny komentarz p. t. „Bible annotée.”

Godet Filip Ernest, historyk literatury i poeta szwajcarski, * 1850 w Neuchâtel; studjował prawo w Bazylei i Berlinie, następnie został adwokatem i był redaktorem dziennika „La Suisse libérale.” Jest profesorem wyższej szkoły żeńskiej w Neuenburgu. Ogłosił: „Une poignée de rimes” (1871); „Premières poésies” (1873); „Récidives” (1878); „Evasions” (1881); „Le coeur et les yeux” (1882); „Les réalités” (1887); „Etudes et causeries” (1889) i dzieło główne „Histoire littéraire de la Suisse française” (1890), nagrodzone przez akademję francuską.

Godfryd de Bouillon, książę Niższej Lotaryngji, * 1061, † 1100; najstarszy syn Eustachego II, hrabiego de Boulogne i Idy, siostry Godfryda Garbatego, księcia Niższej Lotaryngji; odziedziczył 1076 r. księstwo Niższej Lotaryngji i otrzymał w podarunku księstwo Bouillon, jako część oderwaną od hrabstwa Ardenne. Obrany podczas pierwszej wojny krzyżowej 1095 r. jednym z głównych dowódców Krzyżowców, udał się do Ziemi Świętej wiosną 1096, w towarzystwie swoich braci Eustachego i Baldwina, przymusił cesarza Aleksego Komnena do otworzenia mu drogi na Wschód, zdobył wkrótce Niceę, 1098 Antjochję, a 19 lipca 1099 po pięciomiesięcznem oblężeniu Jerozolimę. Odmówiwszy tytułu króla, przyjął tylko godność księcia i obrońcy Grobu świętego. Następnie pokonał przemagające siły sułtana Egiptu w równinach Askalonu (12 sierpnia 1099), przez co, z wyjątkiem kilku tylko miejscowości, został panem całej Ziemi Świętej, i zajmował się urządzeniem nowego państwa. Tasso w swojej „Wyswobodzonej Jerozolimie” przedstawił całą wzniosłość charakteru tego bohatera. Po nim nastąpił jego brat Baldwin. Por. De Hody „Godefroid de Bouillon et les rois latins de Jerusalem” (2 wyd., 1859); Froboese „G. de Bouillon” (Berlin, 1879); Sybel „Geschichte des ersten Kreuzzugs“ (2 wyd., Lipsk. 1881); Monnier „Godefroi de Bouillon et les assises de Jerusalem“ (Paryż, 1874); Vétault „Godefroi de Bouillon“ (Tours, 1874).

Godfryd ze Strasburga, znakomity poeta niemiecki z XIII wieku, ułożył około 1207—1210 r., podług zaginionego francuskiego wzoru, poemat „Trystan i Izolda,“ składający się z 20,000 wierszy, którego jednak przedwczesna śmierć dokończyć mu nie pozwoliła. Poemat ten znalazł następnie dwu kontynuatorów w suchym Ulrychu von Türheim około 1240 i w poetyczniejszym nieco Henryku von Friberc (Freiberg) przy końcu XIII wieku. Oprócz tego pozostały po **G.** hymny na cześć Najświętszej Panny i Jezusa Chrystusa, tudzież kilka drobniejszych utworów poetycznych. **G.** pisał w języku średnio-górno-niemieckim. Posiadał on wszystkie zalety znakomitego poety, a mianowicie: obok żywej fantazji, dowcipu i humoru, tkliwość uczucia i niepospolitą znajomość serca ludzkiego. Jego „Trystan“ uchodzić może słusznie za kwiat poezji dworskiej. Na tle tego poematu napisał Wagner swoją słynną operę pod tym samym tytułem. Wszystkie prace **G.** wraz z jego kontynuatorami wydał Hagen (2 t., Wrocław, 1823); Bechstein (1890 — 1891) i Golther (Stuttgard, 1888). Przekłady na dzisiejszy język niemiecki dali Kurtz (Stuttgard, 1844); Simrock (2 t., Lipsk, 1855) i Hertz (1877). Por. Bechstein „Tristan und Isolt in deutschen Dichtungen der Neuzeit“ (Lipsk, 1877) i Bossert „Tristan et Iseult“ (Paryż, 1865).

Godin Amelja, ob. Linz.

Godina-Vèrdeljski Józef, autor słowieński, * 1808, † 1884, słuchał prawa w Hradcu, pisał wiele do czasopism, wydawał w Tryjeście: „Ilirski

primorjan," „Trżaszki Ljudomił" i „Pod Lipo." Ogłosił osobno: „Koledarczek" na r. 1853, „Opis in zgodovina Trsta" (1872); „Kratek pregled vesoljnego sveta sploh" (1872); „Izvirek premožnosti" i in.

Godlewska Ludwika, powieściopisarka, ogłaszająca swe prace pod pseudonimem *Exterus*, napisała: „Kato," powieść współczesna (2 t., Warszawa, 1898); „Po zdrowie," oraz „Dobrane pary," powieść nagrodzona pierwszą nagrodą na konkursie *Głosu* w r. 1898.

Godlewski Franciszek, doktor teologji, kanonik brzeski, proboszcz kietowiski, pierwotnie Pijar, * około 1769, † 1838; ogłosił: „Cynna, albo łaskawość Augusta," tragedja Kornela, przekład z francuskiego (Wilno, 1806); „Tebaida, czyli bracia nieprzyjaciele," tragedja Rasyna, przekład, i „Kazania świąteczne" (Wilno, 1806); „Kazania niedzielne" (5 t., Wilno, 1817—18); „Kazania niedzielne i przygodne" (5 t., Wilno, 1817—18); „Kazania na uroczystości śśw. Pańskich" (2 t., Wilno, 1829).

Godlewski Emil, botanik polski, * 1847 we wsi Krasocinie, w gub. Kieleckiej, uczęszczał do gimnazjum w Kielcach, potem w Warszawie, gdzie również w roku 1869 szkołę główną ze stopniem magistra nauk przyrodniczych ukończył. Dla dalszych studjów pojechał do Würzburga i do Jeny; w uniwersytecie jenajskim otrzymał dyplom doktorski 1872, a w następnym roku habilitował się na docenta botaniki w Krakowie. Przeniósłszy się do Lwowa, od r. 1874—75 wykładał botanikę i zoologję jako nauczyciel pomocniczy w tamtejszej politechnice, a od 1877 botanikę jako docent w uniwersytecie. Następnie mianowany został profesorem botaniki w szkole rolniczej w Dublanach, a po założeniu przy uniwersytecie jagielońskim „Studjum rolniczego," został dyrektorem tego wydziału. Badania jego tyczą się głównie fizjologji oddychania i żywienia się roślin. Oprócz rozpraw w czasopismach niemieckich: Arbeiten des botan. Instituts in Würzburg i Flora umieszczonych, w języku polskim ogłosił: „O własności absorbcyjnej ziemi ornej" (w „Bibl. roln.," Warszawa, 1870); „O metodzie oznaczenia szybkości przyswajania za pomocą obliczania pęcherzyków gazowych, wydobywających się z rośliny pod wodą" (Sprawozd. akad. umiej.); „Niektóre doświadczenia nad oddychaniem porostów" (tamże); „O oddychaniu roślin;" „Wpływ światła na wzrost roślin" (w *Kosmosie*, 1877); „Wypłanianie roślin w ciemności" (*Wszechświat*, 1888); „Co się pierwej tworzy — glukoza czy mączka" (tamże, 1889).

Godlewski Emil.

Godlewski Mścisław, prawnik, * w Krasocinie, prawo i ekonomję studjował w Warszawie, Berlinie, Paryżu i Heidelbergu, a po powrocie został urzędnikiem sądowym. W 1872 objął redakcję „Bibljoteki umiejętności prawnych," założonej przez grono młodych prawników warszawskich, i prowadził ją do 1877 r. W Bibljotece tej zamieścił przekład „Zasad kodeksu Napoleona" Delsola (3 t., 1874); „Powody urzędowe do pierwszej księgi kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z r. 1825;" „Prace przygotowawcze do ustaw hypotecznych Król. Pol. z r. 1818 i 1825." Od listopada 1875 prowadził redakcję *Niwy*, gdzie pomieścił znaczną liczbę swych prac. Obecnie jest redaktorem *Słowa*.

Godlewski Stefan, publicysta, * 1853 we wsi Kępie, w pow. Miechowskim, guber. Kieleckiej, kształcił się w gimnazjum w Pińczowie, następnie na wydziale prawnym w uniwersytecie warszawskim. Był współpracownikiem „Bibljoteki umiejętności prawnych," następnie *Niwy* i *Słowa*, oraz wydaje „Zbiór praw Królestwa Polskiego." Jako członek zarządu towarzystwa osad rolnych i przytułków rzemieślniczych, brał udział w kongresie międzynarodowym opieki nad dziećmi występnemi i opuszczonemi, odbytym w Paryżu 1883. W tymże roku został członkiem towarzystwa „Société générale des prisons à Paris," zaś 1885 brał udział w kongresie międzynarodowym penitencjarnym w Rzymie. Przełożył z francuskiego dzieło Boitrel'a „Wykład prawa handlowego" (2 t., Warszawa, 1876); wydał „Przepisy o podatku stemplowym" (1884); „Kwestja żydowska w świetle cyfr;" „Tryumf judaizmu" (w *Niwie* 1887) i in.

Godło, ma jeszcze nazwę techniczną łacińską *proclama*, zawołanie. Wedle Lelewela i Maciejowskiego, były to znaki służące całym gminom słowiańskim, i z czasem dopiero zamienione na znaki szlacheckich rodów. Czarnocki, a za nim Marcinkowski i Kraszewski, przypisują **G.** pochodzenie pogańskie, co niektóre podania przywiązane do herbów (np. Leliwa u Długosza w *Liber beneficiorum*, por. „Długosz jako zbieracz podań ludowych" Świeżawskiego w Roczniku Piotrkowskim 1873 r.) zdają się potwierdzać. Szajnocha sądzi, że nazwa odpowiednia obca „herb" wskazuje godłu pochodzenie obce, i całą polską heraldykę czyni zawisłą od feudalizmu zachodniego, który z Czech do nas miał przybyć wraz ze chrztem. Kalicki Bernard („Zarysy historyczne", Lwów 1869 r.) i nieznany autor prac „Azbuka bojarska" (Dziennik Warszawski 1855 № 145) i „Znaki pieczętne ruskie" (Paryż 1862), a w „Encyklopedyi powszechnej" pod artykułami heraldycznemi Błeszczyński wykazują, że godła były indywidualne, Różnica zasadnicza godła od herbu jest ta, że pierwsze wyrażało wspólność nie tylko pochodzenia, lecz interesów, oraz majątku, tak dalece, że stryjce herbowi mieli bliższe prawa, przez skup, do spadków

aniżeli córki. Godła utrzymywały do ostatnich niemal czasów Rzpltéj związek między rozrzuconemi po jej obszarach i różnoimiennemi rodami, będąc nieraz podstawą do uzyskania bytu, a wobec nizkiej kultury szlachty chodaczkowej jedynym nieraz środkiem odróżnienia się od ludności wieśniaczej (ob. Paprocki „Herby rycerstwa" pod godłem Półkoza o Wilskich podanie z XVI w,). Por. Małecki „Studja Heraldyczne" (Lwów, 1890). Ob. Herb.

Godności. Podobnie jak na Rusi, pojęcie cnoty, zacności wyrobiło nazwę techniczną na oznaczenie urzędników (*czyn*), tak w Polsce pojęcie głośności (*gad*, loqui po sanscr.), a następnie godziwości, utworzyło podobnego znaczenia wyraz *godność*, jakiemu odpowiada skąd inąd znany wyraz cześć, czestnik (ob.). Przez dziwny zbieg, *gody* wyprawiane przez urzędników Bolesława Magnusa I, etymologicznie zbiegają się z nazwą ogólną, jakby upamiętniając, że te pierwsze godności dogadzały godami ludności. Za powstania Mieszka mazowieckiego, honores były sceleratissime przywłaszczone przez libertos i servos, i sam Mieszko, zwany zwykle Masławem, przez elekcję, nie prawo dziedzictwa, został księciem i chorążym (princeps et signifer) Mazowsza. Noszenie bowiem chorągwi było najwyższą godnością i długo nią pozostało, póki chorąży nieprzedzierzgnął się w komesa, palatyna, hetmana (ob.). Obok niego zjawili się za Bolesł. III cześnik Dzierżek i Wojsław stolnik, komes i piastun Bolesława Krzywoustego i Zbigniewa, krewniak Sieciecha (ob,). Nadto znani są bezimienni liczni tej godności ludzie, oraz komornicy (camerarii), mający dozór nad szatami, kobiercami i t. d. więc szatnią i meblami. W Statucie Wiślickim godność podkomorzego (subcamerarius) wciągnęła w zakres swoich atrybucji dozór nad strojem rycerstwa, i dzięki temu, godność podkomorzego przodowała wszystkim *ziemskim* **G.**, jakie powstały w skutek powiększenia się liczby dworów książęcych. Wtedy powstali równie liczni wojewodowie (palatyni), których władzę ograniczono do przewodniczenia wojskom. Nadto od atrybucji tego dworskiego (palatinus) urzędnika (comes), zrazu tylko dowolnego zastępcy Władysława Hermana, odszczepiono później sądownictwo i powstał urząd judex, w czasie przejazdu księcia in curia jego sądzącego. To wytworzyło sądy grodowe (ob. Gród) i tak zwany *capitaneus* (starosta), porównywany w XIV wieku z wojewodą, zajmuje miejsce kasztelana, w wieku XV, t. j. odkąd wojewodowie i kasztelani zostali *senatorami* (seniores), czyli *baronami*, a hetman w swych ręku skupił dożywotnią władzę ich nad wojskiem, starosta podrzeźniając ich nazwę senatorów swoją, wszedł w ich atrybucje sądownicze. Z włączeniem wszelkich księstw do korony, godności dworskie podkomorzych, cześników, podczaszych, stolników, mieczników, podstolich, chorążych, krajczych stały się ziemskiemi, w końcu poszukiwanemi, i przechodzącemi na synów (podczaszyc, stolnikiewicz), ale dogadzającemi tylko czczej pysze niemi obdarzanych. Od tych godności dworskich (honores), będących pod koniec tylko w małej liczbie prawdziwemi urzędami, t. j. funkcją państwową, nie tytułem (jak marszałek w. k., t. j. minister policji), należy odróżnić tak zwane *officia*, t. j. żupy (ob.), spełniane przez ludność zależną od dworu, osiadłą po wsiach i od swych zatrudnień dającą im nazwy. Por. Lelewel „Polska, jej dzieje i rzeczy," tom IV.

Godolin Piotr de, właściwie *Goudelin* albo *Goudoulin* najznakomitszy poeta langwedocki, * 1579 w Tuluzie † 1649 w klasztorze Karmelitów pod Tuluzą; porzucił adwokaturę dla poezji, żył później z małej pensji, którą przyznała mu rada miasta rodzinnego, pisał przeważnie w narzeczu ludowem swojej prowincji. Z poezji jego, wydanych przez Cayla i Paula (Tuluza 1843—53), odznaczają się głównie pieśni miłosne, idylle, epigramaty i mistrzowska oda na zgon Henryka IV.

Gödöllö, miasto w komitacie peszteńskim w Węgrzech, 4,000 m., posiada pałac i wielki park, niegdyś własność książąt Grassalkowicz, następnie barona Sina, w 1867 po koronacji nabyty przez kraj na własność rodziny królewskiej. Cesarz przez kilka miesięcy przebywa w nim corocznie. Por. Zamarski „Die kaiserlichen Burgen und Schlösser" (Wiedeń, 1879).

Godoy, ob. Alcudia (Manuel de Godoy, książe).

Godra Samuel, autor słowieński, * 1808, † 1873, duchowny ewangelicki, pod wrażeniem „Slavy dcery" Kollara, wydał „Muzy dceru", następnie „Póvodni mravni bajky" (1830), powiastkę „Zlatovicz" (1830).

Godra Michał, pisarz słowieński, † 1874, kształcił się w Presburgu i Wiedniu, poczem został nauczycielem. W r. 1835 wydał „Zorę", w 1857—59 „Satyry" i „Epigrammy".

God save the king, albo **the queen** (ang.) Boże zbaw króla lub królową. Pierwsze wyrazy angielskiego hymnu narodowego, którego autorem ma być Henryk Carey (1739).

Gödsche Herman, powieściopisarz, znany pod nazwą Johna Retcliffe, * 1815 r., w Trachenbergu na Szląsku, † 1878 r.; był naprzód urzędnikiem pocztowym, ale opuścił służbę 1849 i oddał się dziennikarstwu. Nowele swoje, osnute na tematach historycznych, ogłaszał pod pseudonimem Armina, wielkie swe romanse, jak „Sebastopol", „Nena Sahib", „Villafranca", „Puebla", „Biarritz" i in., do których brał tematy z wypadków wszechświatowych, ogłaszał pod powyższem nazwiskiem angielskiem. Wydał też „Schlesische Sagen", (Meissen, 1839).

Godthaab, osada duńska na płd. zachodniem

wybrzeżu Grenlandji, 1000 mieszk., w tej liczbie 40 Europejczyków. Ob. Grenlandja.

Godunow Borys, ob. Borys Godunow.

Godwin Wilhelm, utalentowany pisarz angielski, * 1756 r., w Wisbeach, w angielskiem hrabstwie Cambridge, † 1836 r. w Londynie, do roku 1782 duchowny, potem księgarz tamże. Z dzieł jego zasługują na szczególną wzmiankę „Enquiry concerning political Justice" (Lond. 1793, 3 ed., 1797); „History of the life and age of Geoffrey Chaucer" (2 t., Lond. 1803); „History of the commonwealth of England" (4 t., Lond. 1824—28) i t. d. Wielką także miały wziętość jego powieści filozoficzne: „Saint-Leon" (1799); „Fleetwood" (1805, t. 3), „Mandeville" (1817, t. 3); „Cloudesley" (1830, t. 3), a zwłaszcza „Caleb Williams" (1794, nowa ed. 1854, t. 3). Pod imieniem *Edwarda Baldwina* pisał także książki dla dzieci. Por. Ch. K. Paul, W. G., his friends and contemporaries (2 t., Lond. 1876, t. 3).—Jego żona *Mary Wollstonecraft*, * 1759 r. w Loddon (Norfolk), † 1797, była również niepoślednią autorką.

Godwin Parke, publicysta amerykański, * 1816, w Paterson (New-Jersey). W r. 1845—49, brał czynny udział w ułożeniu konstytucji republikańskiej. Napisał; „Constructive Democracy" 1850; „Political essays" 1856; „The history and organisation of labour" 1875; jeden tom „Historji Francji" i przygotował pracę p. t. „Wiek XIX".

Godziemba

Godziemba, *Godziąba*, *Godzięby*, *Jamiołki-Godziemby*, herb: W polu czerwonem—sosna o trzech konarach i pięciu korzeniach. U szczytu pół zbrojnego rycerza, trzymającego w ręce sosnę taką, jak na tarczy.

Godziemba Michał, był biskupem kujawskim, * 1215, † 1252.

Godziemba, pseudonim Nehrlichowej Wincenty.

Godzina, ob. Czas.

Godziny, w dawnem prawie litewskiem, znaczyły odroczenie sprawy na żądanie strony, dla słusznych jakich powodów, na kilka godzin.

Godziny kanoniczne, (*Horae canonicae*), publiczne i powszechne modły kościoła rzymsko-kat., przepisane kanonami i niegdyś do pewnych godzin przywiązane. Zowią je także *Służbą Boską* (Officium divinum). Takich godzin, czyli raczej części, jest siedm: Jutrznia, Pryma, Tercja, Sexta, Nona, Nieszpory i Kompleta.

Goebl Franciszek Jan (*Kopidlonsky*), pisarz czeski, * 1829 w Kopidlnie, Już w szkołach (w Ml. Bolesławi i Pradze) pisał poezje i powieści, potem zajmował się nauczycielstwem i gospodarstwem, wreszcie literaturą; pisał do czasopism i redagował je częstokroć, jak „Narod. hospodárz", dodatek „Posla z Prahy", „Matice rolnická", „Domaci przitel". Osobno wydał: „Povidki" (1865), „Povidki i arabesky" (1869), „Hrabicci rodina" (1880), „Po dvaciti letech" (1889).

Godzisław-Gryf.

Godzisław-Gryf, herb: W polu błękitnem — gryf złoty, miecz trzymający. U szczytu takiż gryf. Labry błękitne, podbite złotem. Nadany 1847 r. za cesarza Mikołaja I.

Goedeke Karol, niemiecki historyk literatury, * 1814 r. w Celle, † 1887 roku, w Getyndze; słuchał filologii tamże, próbował sił swoich w poezji, a od 1838, naprzód w mieście rodzinnem, a później w Hanowerze, pracował wyłącznie na polu historji literatury niemieckiej. W r. 1873 został profesorem tegoż przedmiotu na uniwersytecie w Getyndze. Jego dzieła krytyczne cechuje staranność i poczucie dobrego smaku, dzięki czemu posiadają one trwałą wartość. Celniejsze jego prace są: „Elf Bücher deutscher Dichtung" (2 t., Lipsk 1849); „Deutsche Dichtung im Mittelalter" (Hanower 1854, 2 wyd. 1871); „Pamphilus Gengenbach" (Hanower 1856), i „Grundris zur Geschichte der deutschen Dichtung" (główna jego praca 3 t., Drezno 1859—81). Z Titmannem rozpoczął „Bibliothek deutscher Dichter des XVI Jahrh." (Lipsk (1867—83, t. 1—18) i „Deutsche Dichter des 17 Jahrhunderts" 1869—83, t. 1—15).

Goegg, Armand, polityk niemiecki, * 7 kwiet. 1820 r. w księstwie Badeńskiem, studjował prawo i nauki państwowe, brał udział w rozruchach rewolucyjnych 1848, prezydował na wiecu ludowym 13 maja 1849, był członkiem komisji egzekucyjnej, ministrem skarbu i członkiem rządu tymczasowego. Po wejściu wojsk pruskich, ratował się ucieczką do Szwajcarji, następnie do Paryża, skąd go wydalono roku 1851. Po zamachu stanu wybrany przez wychodźców niemieckich w Londynie na przedstawiciela w podróży agitacyjnej po Stanach Zjednoczonych. Po powrocie do Szwajcarji 1867 brał udział w założeniu międzynarodowej ligi pokoju i wolności. Napisał: „Nachträgliche und authentische Aufschlüsse über die badische Revolution von 1849" (anonimowe, Zürich 1876) i „Ueberseeische Reisen" (tamże 1888).

Goeneutte Norbert, malarz i rytownik francuski, * 1854 w Paryżu, † 1894. Pierwszą swoją pracę wystawił w Salonach w 1876: „En classe" następnie wykonał „Le Boulevard Rochechouart" 1877; „La Noce debarque 1878; „Dernier salut" 1879; „La soeur de lait" 1882; „Le buveur" 1884; „La fin du jour" 1888; „l'Enfant" 1889; „La Mi-Carême", „La lecture" 1890 i in.

Goepp Edward, literat francuski, * 1830 r. w Paryżu, od 19-tego roku życia do r. 1890 pracował jako urzędnik w ministerjum wychowania publicznego, w r. 1878 otrzymał order legji honorowej. Napisał: „Un Aventurier littéraire“ 1860; „Les Grands hommes de la France“; „Les Voyageurs“ 1872—85; „Les Marins“ 1877, „Le Patriotisme en France“ 1878 i in.

Goeree-en-Overflakkee, wielka wyspa u wybrzeża niderlandzkiej prow. Holandji Południowej, mająca 233 klm. kw. powierzchni i 25,000 m.

Goes, miasto w holenderskiej prowincji Zelandji, w północnej stronie wyspy Beveland, posiada zamek starożytny, piękny kościół gotycki, port, szkołę miejską, muzeum starożytności, warsztaty okrętowe, 6,600 m.

Goes Hugo van der, malarz holenderski, żyjący w drugiej połowie XV wieku, uczeń Jana van Eyck. Z utworów jego pendzla, głównie przedmioty religijne wyobrażających, szczególnie cenionem jest „Narodzenie Chrystusa,“ obraz znajdujący się w kościele Santa Maria Nuova we Florencji. Obrazy **G.** celują głównie prawdą życiową w wyrazie i posągowością w grupowaniu.

Goes Damião de, dyplomata i historyk portugalski, * 1501 r. w Villa de Alempuez, † 1571 r. Za Jana III był jego pełnomocnikiem od 1523 r. we Flandrji; następnie posłował do Zygmunta I, kr. polskiego, do Danji i Szwecji. W Padwie 1534—38 studjował nauki społeczne (humaniora), później był gorliwym pośrednikiem pomiędzy Lutrem a Kurją rzymską. Po kilkoletnim pobycie we Włoszech, mieszkał we Flandrji, około r. 1545 wrócił do ojczyzny, otrzymał urząd zarządcy w archiwum państwa, ale z powodu obcowania z Erazmem, Melanchtonem i Lutrem, był przez inkwizycję potępiony i wypędzony do klasztoru Batalha. Ułaskawiony wkrótce, wrócił do domu, ale po kilku dniach znaleziono go tutaj bez życia. Oprócz wielu pism łacińskich, pozostawił w języku portugalskim kronikę kr. Dom Manuela i księcia Dom Joâo, oraz *Nobiliarium* Portugalji i przekład Cycerona „Cato Major.“ Por. Joachim de Vasconcellos „Goësiana“ (4 zesz., Porto, 1879—81).

Goethals Henryk z Mudy pod Gandawą, stąd zwany *Gandavensis*, * 1217 r., † 1293 r., przeciwnik filozoficznych teorji Alberta Magnusa i Tomasza z Akwinu, zwany *doctor Solemnis*, trzymał się teorji Platona i Augustyna. Wykładał mianowicie, że w duchu bożym istnieją tylko ideje gatunków i rodzajów, nie zaś jednostki (*„individua proprias ideas in Deo non habent).* Materję rzeczy zmysłowych uważa za rzeczywisty, zdolny do przyjęcia formy substrat. Współcześni mu Stefan Tempier, Robert Kilwardby, a szczególnie Wilhelm Lamarre i sam Goethals, stanowią w scholastyce pierwszą opozycję przeciw utrwalonemu przez Tomasza z Akwinu kierunkowi.

Goethals Feliks Wiktor, uczony belgijski, * 1799 w Gandawie, † 1872 r., studjował prawo tamże, w 1830 r. został bibljotekarzem bibljoteki miejskiej w Brukseli, w 1842 objął takąż posadę w bibljotece państwowej. Napisał: „Lectures relatives à l'histoire des sciences, des arts, des lettres, des moeurs et de la politique en Belgique“ (Bruksela, 1837—38, t. 4); „Histoire des lettres, des sciences et des arts en Belgique etc.“ (1840—44, t. 4); „Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles de Belgique“ (1845—52, t. 4); „Miroir des notabilités nobiliaires de la Belgique, des Pay-Bas etc.“ (1857—61); „Archéologie des familles des Belgique“ (1864).

Goethe Wolfgang, poeta niemiecki, ob. Göthe.

Goethe Herman, pomolog, * 1837 r. w Naumburgu, kształcił się w akademji rolniczej w Hohenheim, był nauczycielem wędrownym ogrodnictwa, w r. 1871 został dyrektorem szkoły pomologicznej w Marburgu w Styrji, w r. 1886 docentem szkoły uprawy gruntu w Wiedniu, w r. 1888 dyrektorem stowarzyszenia ochrony uprawy wina w Austrji. Ogłosił: „Die Obstbaumschule“ (2 wyd., 1884); „Ampelographisches Wörterbuch“ (1876); „Der Obstbaum“ (3 wyd., 1889); „Weinbau trotz Reblaus“ (1890).

Goethe Rudolf, brat poprzedniego, również ogrodnik, * 1843 r. w Naumburgu, kształcił się w szkole ogrodniczej w Obergorbitz pod Dreznem, był nauczycielem w różnych szkołach ogrodniczych, a w r. 1879 został dyrektorem szkoły pomologicznej w Geisenheim. Ogłosił: „Weinbau und Kellerwirtschaft“ (1876); „Die Blattlaus“ (2 wyd., 1885); „Die Obstverwertung unsrer Tage“ (1893) i in., oraz wydawał wespół z bratem kilka pism ogrodniczych.

Goez Józef Franciszek, baron von, malarz, * 1754 r. w Hermannstadt, † 1815 w Regensburgu; wykształcony w Monachjum, znakomity portrecista; jego widoki i sceny charakterystyczne miały także wielkie powodzenie.

Goeze Jan Melhior, teolog, * 1717, † 1786 r. Od r. 1755 był głównym pastorem kościoła św. Katarzyny w Hamburgu. Napisał polemikę przeciw świeckiej nauce i przeciw Lessingowi, który napisał przeciw niemu: „Anti G.“ Por. Röpe 1860 (próba rehabilitacji); Boden „Lessing und G.“ (1862).

Gog i Magog, nazwa bajecznego księcia i narodu, o których prorok Ezechjel (Roz. 38 i 39) mówi, że napadną na ziemię izraelską. Później przyjście **G.** i **M.** złączono z przyjściem antychrysta na koniec świata. Według nowszych przypuszczeń, **G.** jest przeobrażoną nazwą króla lidyjskiego Gyges. Nazwy te spotykają się i u pisarzów arabskich, oraz w Objawieniu św. Jana (XX, 8).—Dwa olbrzymie posągi, znajdują-

ce się w sali ratuszowej (Guildhall) w Londynie, a mające pochodzić z czasów rzymskich, zwane są także **G.** i **M.**

Gogel Jan, rosyjski generał artylerji, dyrektor ministerjum wojny, † 1834 r. Oprócz innych wydał: „Prawidła małej wojny i użycia lekkich wojsk" przekład z niemieckiego (Petersburg, 1814); „Zasady artylerji i nauki pontonów" (2 t., tamże, 1816).

Gogel Mikołaj Walerjanowicz, * 1838, † 1870; członek specjalnej komisji politycznej w Wilnie (1863—1867). Wydał po rosyjsku w Wilnie 1868 r. rzecz p. t.: „Jozafat Ohryzko i petersburski rząd rewolucyjny w sprawie ostatniego buntu polskiego."

Gogol, pisarz, ob. Hohol.

Gogra (Sardszu), lewy dopływ Gangesu, mający źródło w Himalajach centralnych na wysokości 6,000 m., na granicy Tybetu, długi 1,036 klm.

Göhling Karol Ferdynand, lekarz, * 1805 r. w Moskwie; ukończył akademję medyczną 1823 r.; potem był naczelnikiem biura generała sztabs-doktora 2-ej armji w Tulczynie, a następnie naczelnym lekarzem ambulansów czynnej armji. Przybywszy do Królestwa Polskiego, obeznał się dobrze z językiem polskim, został członkiem komisji lekarskiej w Warszawie (1833), skąd w r. 1834 przeniósł się do Wilna na inspektora akademji medyczno-chirurgicznej, a po jej skasowaniu, osiadł na wsi w gubernji wileńskiej. Oprócz wielu pomniejszych artykułów, ogłosił: „Opyt graždanskoj medicinskoj policji, primienionnoj k zakonam rossijskoj imperii" (Wilno, 1842); „Rady dla włościan wileńskich, jak się zabezpieczać od chorób" (Wilno, 1855). To dzieło wyszło powtórnie w r. 1859 p. t. „Lekarz i poradnik włościański." Pozostawił pamiętniki w rękopisie. Wymieniony jest na liście współpracowników 28-tomowej „Encyklopedji Orgelbranda."

Göhrde, okolica leśna, obejmująca 4 mile kw. (220 klm. kw.) w pruskiej regencji Lüneburg; ma królewski pałac letni; pamiętna zwycięstwem, odniesionem 16 września 1813 przez sprzymierzonych, pod dowództwem Walmodena, nad Francuzami.

Gohren Paweł Teodor, rolnik, * 1836 w Jena, od 1859 r. został kierownikiem stacji doświadczalnej w Blansku w Morawji, 1872 dyrektorem instytutu agronomicznego w Mödling. Wydał: „Naturgesetze der Fütterung" (1872), przekład polski studentów instytutu rolniczego w Nowej Aleksandrji p. t. „Prawa natury w żywieniu zwierząt domowych gospodarskich" (1880); „Die naturgesetzlichen Grundlagen des Ackerbaues" (1877); „Boden und Atmosphäre" (1877); „Methodischer Leitfaden für den chemischen Unterricht an landwirtschaftlichen Fachschulen" (Wiedeń, 1883).

Göhring E., historyk niemiecki, ogłosił następujące dzieła, dotyczące naszych dziejów: „Geschichte des polnischen Volkes von seinem Ursprunge bis zur Gegenwart" (4 t., Lipsk, 1846—47; 2 ed., 1851; polski przekład dał Szwejkowski, 5 t., Lwów, 1868); „Polen unter russ. Herrschaft. Reisen und Sittenschilderungen aus der neuesten Zeit" (3 części, Lipsk, 1843); „Warschau, eine rus. Hauptstadt" (2 t., Lipsk, 1844); „Geschichte des polnischen Volkes. Anhang: Geschichte der Jahre 1847 bis 1850" (Lipsk, 1851).

Goï, w liczbie mnogiej *Goim* (hebr.), oznacza w ogóle „naród," w szczególności zaś oznaczało „ludy pogańskie" w przeciwstawieniu do „wybranego przez Boga" ludu izraelskiego, w nowohebrajskim języku rabinicznym oznacza każdego nieżyda, poganina lub chrześćjanina. *Szabas-Goi*, chrześćjanin, który spełnia za Żyda czynności, w dni szabasowe Żydom zabronione.

Gojnik, syn ks. serbskiego Włastimira, po którego śmierci ze swymi braćmi Muntimirem i Strojmirem ujął władzę monarszą i wojował z Borysem bułgarskim między r. 843 a 860; później jednak ujęty przez Muntimira, odesłany został ze Strojmirem do Bułgarji.

Goiorani Cyrus, poeta i pisarz włoski, * 1834 w Pescia w Toskańskiem, już jako uczeń kolegjum w Pistoi, z powodu udziału w wypadkach politycznych, zmuszony był opuścić księstwo Toskańskie, studjował prawo w Turynie, następnie był współpracownikiem czasopism rewolucyjnych, wydalony wreszcie z Pjemontu, osiadł w Genewie, skąd po kilku latach powróciwszy do Pjemontu, pełnił obowiązki profesora historji w kilku liceach. Napisał: „L'apoteosi del lavoro" (1855); „Il grido d'angoscia" (1856); „Il cigno morente" (1862); „I quietisti della politica" (1862); „Il clero e il popolo romano" (1862); „Martirio e speranza" (1863); „La chiesa di tutti" (1865); „La letteratura educatrice" (1865) i inne.

Gokcza (po armeńsku *Sewanga*), jezioro w gub. Erywańskiej, otoczone górami, mające 1,393 klm. kw. powierzchni i do 120 metr. głębokości. Ma wyspę z klasztorem armeńskim.

Gök-Tepe (mylnie Geok-Tepe), ważny punkt oazy Achal-Teke, 3,200 m., szturmowany bezskutecznie przez Rosjan pod dowództwem Somakina 28 sierpnia 1879, wzięty dopiero przez Skobelewa 12 stycznia 1881 r. i odtąd należący do Rosji.

Golanczewa, Maciej z..., ob. Maciej z Golanczewa.

Golański Filip Nerjusz, Pijar, * 1753 w Krakowskiem, † 1824 r. Oddany do szkół pijarskich w Podolińcu, odbył tam początkowe nauki i nareszcie sam wstąpił do zgromadzenia ks. Pijarów i uczył po różnych szkołach pijarskich, jak w Międzyrzeczu, Złoczowie, Chełmie, Rawie, Piotrkowie i w kolegjum warszawskiem. Tu

ogłosił drukiem r. 1786 dzieło swoje „O Wymowie i Poczji" (3 ed., 1808), za co ozdobiony został od króla Stanisława Augusta medalem złotym *Merentibus*. Powołany 1787 przez komisję edukacyjną na wice-profesora literatury polskiej i łacińskiej do szkoły głównej w Wilnie, został 1792 profesorem zwyczajnym. W r. 1803 objął katedrę Pisma św., którą zajmował do r. 1812. Oprócz wyżej wspomnianego dzieła, tudzież wielu mów i kazań, ważniejsze jego prace drukiem ogłoszone są: „Listy, memorjały i supliki" (Wilno, 1788); „Alegorje starożytne w stosunku do I w. sławnych ludzi Plutarcha i czasów bohatyrsko-mitologicznych" (Wilno, 1801); „Życia sławnych ludzi z Plutarcha" (4 t., Wilno); „Nowy Testament w swoich wyjątkach, treści i wykładzie ze stosunkiem Starego do Nowego Testamentu" (Wilno, 1808); „Literatka chińska dla literatek i literatów w Europie etc." (Wilno, 1810) i t. d.

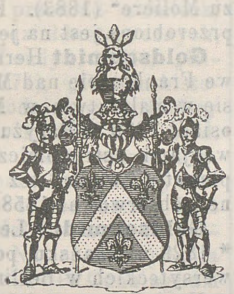

Golc.

Golc, *Golcz, Gulcz, Golt, Goltz*, herb: W polu błękitnem, między trzema złotemi liljami — krókiew złota. U szczytu panna do pasa, z włosami rozpuszczonemi, bez rąk, z prawej strony błękitno, z lewej złoto ubrana, z trzema złotemi wrzeciądzami na głowie. Labry błękitne, podbite złotem. Tarczę podtrzymują rycerze, oparci na włóczniach.

Golcz *z Golczewa* Jerzy Wilhelm, służył w regimencie pieszym królewicza Fryderyka, od 1748 był pułkownikiem, 1750 r. generałem majorem, 1760 generał-lejtnantem. W r. 1763, jako aktualny konsyljarz gabinetowy króla, wysłany był na ministra i posła nadzwyczajnego do Berlina. Na tym urzędzie podejrzewany o sprzyjanie Niemcom; później za Stanisława Augusta zawsze przewodniczył protestującym dysydentom, a nawet w r. 1767 stanął jako marszałek na czele *toruńskiej konfederacji* (ob.). † 1767 r.

Golcz August Stanisław, brat i w marszałkostwie konfederacji toruńskiej następca poprzedniego, generał major wojsk koronnych od r. 1758, a przez żonę, wdowę Dorotę Bucholcową, starosta grudziądzki, po śmierci brata obrany został marszałkiem toruńskiej konfederacji. Podczas konfederacji barskiej, stał po stronie jej przeciwników. Żył jeszcze w 1792 r.

Goldast Melchjor, zwany von *Heiminsfeld*, publicysta i historyk niemiecki, * 1578 r. w Espen pod Bischoffszell w Szwajcarji, † 1635; żył na wielu dworach europejskich, był także kanclerzem uniwersytetu w Giessen, odznaczył się głównie na polu historji średniowiecznej. Ważniejsze jego dzieła są: „Scriptores rerum Suevicarum" (Frankfurt 1605); „Scriptores rerum Alemannicarum" (3 t., 1606, nowe wyd. 1730); „Constitutionum imperialium collectio" (4 t., Frankfurt, 1607). „Commentarii de regni Bohemiae juribus et privilegiis" (1627).

Goldberg, miasto powiatowe w obwodzie pruskiej regencji lignickiej, nad rz. Katzbach; ma 6,650 miesz. i znaczne fabryki sukna.

Goldberg Henryk, rodem z Warszawy, magister b. Szkoły Głównej warszawskiej, doktor filozofji uniwersytetu lipskiego, nauczyciel gimnazjum w Warszawie, pisał jeszcze jako student rozprawę konkursową, bronioną potem w Lipsku i wydaną po niemiecku tamże p. t. „Zwanzig Jahre aus der Regierung Sigismund's I König von Polen" (1870); w *Bibljotece Warszawskiej* (1873) napisał krytykę dzieła Hartmana „Die Philosophie des Unbewussten," w której okazał się idealnym realistą, jak i jego profesor H. Struve; „O psychologicznem źródle moralności" (w *Niwie*, 1874); „Filozofja i wiedza" (w *Ateneum*, 1877).

Goldenthal Jakób, znakomity orjentalista, profesor uniwersytetu wiedeńskiego, * 1815 r. w Brodach w Galicji, † 1868 r. w Wiedniu. Wydał wiele dzieł filozoficznych w hebrajskim języku, po części tłómaczonych z arabskiego, po części też oryginalnych. Ważną jest także jego: „Gramatyka arabska" w heb. języku (1857).

Goldflam S., lekarz współczesny, * 1852 r. w Warszawie, medycynę studjował w uniwersytecie warszawskim, berlińskiem i paryskim, w 1876 r. został asystentem kliniki wewnętrznej w szpitalu św. Ducha i założył własną poliklinikę chorób wewnętrznych i nerwowych. Ogłosił w różnych pismach lekarskich liczne rozprawy, jak: „O syfilisie rdzenia"; „O chromaniu przestankowem"; „O napadowych porażeniach," kilka przyczynków do etjologji tabesu, do zmian w rdzeniu i nerwach obwodowych przy zatruciu ołowianem, do rozsianego stwardnienia mózgu i rdzenia, afazji, rozsianego zapalenia nerwów obwodowych.

Goldfuss Jerzy August, paleontolog i zoolog, * 1782 r. w Thurnau pod Baireuth, † 1848 r., od 1818 był profesorem zoologji i mineralogji w Bonn. Wydał: „Abbildungen und Beschreibungen der Petrefacten Deutschlands" (1826—44, 3 t., 2 wyd. 1862—63, z 200 tablicami, niedokończone); „Handbuch der Zoologie" (1821, 2 wyd. 1826—36) i in.

Goldhahn lub *Auerhahn*, ob. Aurogallus Maciej.

Goldingen, ob. Goldynga.

Goldman Józef Joachim, biskup sandomierski, * 1782 r. w miasteczku polskiem Wejherowie na Pomorzu, † 1852 r. Po ukończeniu kursów filozofji i teologji, otrzymał wyższe święcenia kapłańskie w Warszawie 1806, a 1810 został pro-

boszczem w Zgierzu. Mianowany 7 grudnia 1824 kanonikiem katedralnym kujawskim, w następnym roku obrany na archidjakona i oficjała, złożył 1828 probostwo zgierskie, a od r. 1831 zarządzał chwilowo djecezją kujawską aż do chwili, gdy mianowano biskupem księdza Tomaszewskiego. W 1837 r. naznaczony sufraganem i wyświęcony na biskupa karysteńskiego, towarzyszył 1842 biskupowi płockiemu Pawłowskiemu do Petersburga, gdzie wybrany był na członka honorowego kolegjum katolickiego. Po powrocie z Petersburga mianowany został 10 maja 1842 biskupem sandomierskim i zarządzał djecezją aż do śmierci.

Goldmark Karol, muzyk i kompozytor, * 1832 w Keszthely na Węgrzech, kształcił się w Wiedniu; napisał uwerturę „Sakuntala," operę „Die Königin von Saba" (1875); symfonję „Ländliche Hochzeit;" operę „Merlin" (1885) i w. in.

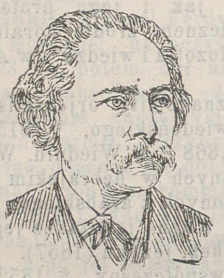

Goldmark Karol.

Goldoni Karol.

Goldoni Karol, najsłynniejszy w XVIII w. komedjopisarz włoski, * 1707 r. w Wenecji, † 1793 r. w Paryżu. W dzieciństwie już szczególną do teatru okazywał skłonność i w 8 r. życia ułożył komedję, która wielkie rokowała nadzieje. Ukończywszy powierzchownie studja prawne w Wenecji i Pawji (skąd był wypędzony za jakąś satyrę), otrzymał urząd sekretarza przy sądzie kryminalnym w Chiaggia, a 1729 r. w Feltre. Tu pisywał i sam grywał komedje. Po śmierci ojca, by dopomódz rodzinie, rozpoczął na nowo studja prawne w sposób poważniejszy, otrzymał dyplom w Padwie i otworzył kancelarję adwokacką w Wenecji. Jednakże wielce z natury ruchliwy, przez lat kilka nigdzie dłużej nie zagrzał miejsca. Dopiero 1736 ożeniwszy się w Genui, przeniósł się do Wenecji, gdzie zaczął już wyłącznie uprawiać komedję. Życie prowadził wszakże niestałe; już to jako adwokat, już to jako poeta towarzystw dramatycznych z jednego miasta przenosił się do drugiego. W 1761 wyjechał do Paryża, gdzie uczył języka włoskiego córki Ludwika XV, a następnie otrzymał roczną pensję. W Wenecji wzniesiono mu w r. 1883 posąg z bronzu. Wsławił się **G.** komedjami charakterystycznemi i obyczajowemi, które pisał, zwalczając rozpowszechnioną wówczas *Commedia dell'arte* Karola Gozzi (ob.) i wypierając ze sceny używanie masek. Wzorem był mu Molière. **G.**, przedstawiając w głównych rysach jak najwierniej narodowy charakter spółczesnej epoki, stał się ulubieńcem narodu. Język **G.** jest często niedbały, naturalniejszy i prawdziwszy, niż późniejszych komedjopisarzów. Po śmierci poety wyszło kilka wydań jego utworów scenicznych, z których najzupełniejsze są: weneckie (47 t., 1795) i florenckie (53 t., 1827). Wybór dali: Montucci (4 t., Lipsk, 1828); Prosdocimi (Tryjest, 1858); Mantegazza (Medjolan, 1884); Nocchi (1886). Pamiętniki do historji swego życia i spółczesnego teatru (3 t., 1784—87) napisał **G.** po francusku. Por. Carrera „Saggi sulla vita e sulle opere di Goldoni" (3 t., Wenecja, 1824); biografje przez Calvi'ego (Medjolan, 1826); Molmenti (1875); Aloi (Palermo, 1884). Por. także Lüdera „C. G. in seinem Verhältnis zu Molière" (1883). Komedja jego „Locandiera" przerobiona jest na język polski.

Goldschmidt Herman, astronom, * 1802 r. we Frankfurcie nad Menem, † 1866 r., kształcił się w malarstwie w Monachjum i jako malarz osiadł 1836 w Paryżu. Od 1847 zajął się obserwacjami astronomicznemi i odkrył 14 drobnych planet. Zwracał też uwagę na gwiazdy podwójne i obserwował 1858 kometę Donati'ego.

Goldschmidt Lewin, prawnik niemiecki, * 1829 w Gdańsku, po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Berlinie, habilitował się 1855 r. w Heidelbergu, gdzie 1860 został profesorem prawa handlowego i rzymskiego, 1875 przeniesiony został do Berlina z tytułem tajnego radcy prawnego. 1873 był sędzią polubownym państwa niemieckiego w sporze pomiędzy Anglją a Stanami Zjednoczonemi (San Juan). W r. 1874 ułożył regulamin dla międzynarodowych sądów rozjemczych, zatwierdzony przez *Institut de droit international*. 1875—77 zasiadał w sejmie niemieckim, jako deputowany m. Lipska, i należał tam do stronnictwa narodowo-liberalnego. Z prac jego ważniejsze: „Kritik des Entwurfs eines Handelsgesetzbuches für die preuss. Staaten" (1857); „Encyclopädie der Rechtswissenschaft im Grundriss" (1862); „Handbuch des Handelsrechts" (3 wyd., Stuttgart, 1891), główne jego dzieło „Rechtsstudium und Prüfungsordnung" (1887); „Universalgeschichte des Handelsrechts" (1892).

Goldsmith Oliver, historyk i romansopisarz angielski, * 1728 w Pallas czy Pallice w irlandzkiem hrabstwie Longford, † 1774 w Londynie, był synem ubogiego pastora. W pośród ubóstwa i największych trudności ukończył studja teologiczne w Dublinie. Jednakże 1752 udał się do Edymburga, by się poświęcić medycynie; zmuszony stąd uciekać, pojechał do Lejdy i przez rok studjował chemję i anatomję. Party żądzą podróżowania, bez żadnych środków, utrzymu-

Goldsmith Oliver.

jąc się jedynie z gry na flecie, przebiegł Flandrję, Francję, Niemcy, Szwajcarję i Włochy; w Padwie otrzymał podobno stopień doktora medycyny. Podczas tej wędrówki napisał część swego poematu „The Traveler," ukończonego dopiero w Anglji (Londyn, 1766). W 1756 wrócił do Anglji i po różnych jeszcze kolejach życia poświęcił się wyłącznie zawodowi pisarskiemu. Największą sławę zjednał sobie romansem „The vicar of Wakefield" (Londyn, 1766, polski przekład Hipolita Błotnickiego, Warszawa, 1825, i Noakowskiego, Warszawa, 1853). Również wielką sławę pozyskało dzieło **G.** „The deserted village" (Londyn, 1770; przekład niemiecki 1869). Oprócz znacznej liczby dzieł historycznych, jak „History of England" (Londyn, 1771), „History of Greece" (Londyn, 1774), „Roman history" (1769, t. 2), dzieła przyrodniczego „History of the earth and animated nature" (n. wyd. 1816), biografji i t. p., pisał także poezje (2 t., Londyn, 1780 i późn.), pomiędzy któremi wyborną jest komedja „The stoops to conquer." Jego „Miscellaneous works," wydał Irwing z biografją **G.** (4 t., Paryż, 1825). Najlepsze wydania zbiorowe dzieł **G.** sporządzili P. Cunningham (4 t., 1855) i J. W. M. Gibbs (5 t., 1884—86). Najdokładniejsze biografje **G.** dali Prior (2 t., Londyn, 1837), Forster „Life and times of Oliver **G.**" (Londyn, 1848; 3 ed. 1862); Laun (Berlin, 1876). Przekłady na język polski innych prac **G.**, podaje w swej „Bibljografji" Estreicher (t. II, str. 54—55).

Goldstücker Teodor, sanskrytolog, * 1821 r. w Królewcu, † 1872 r. w Londynie, uczeń Burnoufa w Paryżu, docent uniwersytetu berlińskiego, następnie od 1851 profesor sanskrytu w uniwersytecie londyńskim. Znakomity znawca prawa i języków staroindyjskich. Z prac jego najcelniejsza „Dictionary Sanscrit and English" (Londyn, 1856—63, 6 zesz.); „Panini, his place in Sanskrit literature" (Londyn, 1861), główna praca **G.** Przełożył także dramat filozoficzny: „Prabodha-Chandrodaya" (Królewiec, 1842). Po jego śmierci wyszły „Leterary Remains" w 2 t. (Londyn, 1879).

Goldszmidt Józef, adwokat, * 1846 r. w Hrubieszowie, gub. Lubelskiej, † 1896 r., kształcił się na wydziale prawnym w uniwersytecie warszawskim. Ogłosił: „Wizerunki wsławionych Żydów XIX wieku" (1867 i 1868); „Życiorys Łukasza Koncewicza" w *Tygodn. Ilustr.*, wiele artykułów w *Izraelicie*; „Wykład prawa rozwodowego podług ustaw mojżeszowo-talmudycznych" (Warszawa, 1870; rozprawa na stopień magistra prawa); „Ostatnie dni pobytu Żydów w Hiszpanji" (1869); „O małżeństwie pod względem prawnym i obyczajowym" (odczyt, 1874).

Goldwasser, wódka gdańska, słodka, tak nazwana od rozrzuconych w niej drobnych skrawków złota malarskiego.

Goldynga, po niem. *Goldingen*, a po łotewsku *Kuldiga*, miasto powiatowe w gub. Kurlandzkiej, nad rz. Windawą, 9,733 m. (1897). W r. 1583 spustoszone przez wojska pod wodzą Radziwiłła; do r. 1642 było stolicą książąt kurlandzkich; w r. 1659 oblegane przez Polaków, a następnie zdobyte przez Karola XII.—**G.** powiat 5,649 w. kw., a ludności 66,727 (1897).

Goldyńskie starostwo niegrodowe mieściło się w księstwie Kurlandzkiem i składało się z miast: Geldyngi (ob.) z zamkiem, Windawy, Alszwangen, Hasenpot, Durben, Gramsden, Grobin, Szrunden i Frauenburg, które były zarazem stolicami parafji, na jakie to sstwo się dzieliło.

Goldziher Ignacy, orjentalista węgierski, * 1850 r. w Stuhlweissenburg, studjował języki wschodnie w Budapeszcie, Berlinie i Lipsku, później w Lejdzie i Wiedniu, w r. 1872 habilitował się jako prywatny docent na uniwersytecie peszteńskim, 1873—74 odbył podróż po Syrji, Palestynie i Egipcie, 1876 r. został członkiem—korespondentem akademji węgierskiej, w r. 1892 członkiem zwyczajnym, od 1876 jest sekretarzem gminy żydowskiej w Budapeszcie. Z licznych jego prac wymieniamy: „Studien über Tanchum Jeruschalmi" (Lipsk, 1871); „Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern" (Wiedeń, 1871—73); „Beiträge zur Litteraturgeschichte der Schi'a" (1874); „Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwickelung" (1876); „Mohammedanische Studien" (2 t., 1889—90) i wiele rozpraw w czasopismach specjalnych.

Golea, oaza w Saharze algierskiej, na południo-zachód od Wargla, 1,500 miesz., Arabów i negrów, 16,000 palm daktylowych, zraszana jest wodą ze studni.

Golec, nazywają mianowicie w Syberji góry, których wierzchołki składają się z gołej skały. Szczególnie Syberja południowa obfituje w **G.** Pokryte zaś wiecznemi śniegami, nazywają się także Białkami albo Białogórzem.

Golejewski, hrabia, v. *Kościesza* odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej w polach czerwonych, w I—strzała srebrna, u dołu rozdarta, w środku przekrzyżowana *(Kościesza)*; w II—trzy złote kopje w gwiazdę *(Jelita)*; w III—koło złote, bez szprychy i dzwona u góry, z krzyżem zatkniętym *(Osorja)*; w IV — sześć złotych cegiełek *(Rhor)*. Nad tarczą korona hrabiowska, a nad nią

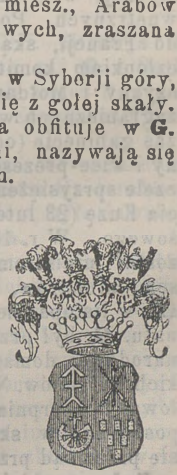

Golejewski.

4 hełmy ukoronowane: w I — trzy pióra strusie, białe między czerwonemi; w II—pół kozła; w III—jak w I; w IV—złota kula z krzyżem między dwiema rybami, złotą i czerwoną. Labry czerwone, podbite z lewej strony złotem, z prawej srebrem.

Goleniszczew-Kutuzow, ob. Kutuzow.

Goleń, część kończyn dolnych pomiędzy udem a stopą; tylną jej część stanowi łydka (ob.). Szkielet **G.** stanowią dwie długie, równoległe kości: *piszczelowa*, grubsza, na wewnątrz położona i cieńsza, oraz *łydkowa*, od zewnątrz. Kości otoczone są warstwą mięśni, najgrubszą od strony łydki. Znaczenie fizjologiczne ma **G.**, jak i cała kończyna dolna, w funkcji zmieniania miejsca (chodzeniu). **G.** w skutek anatomicznych warunków (nizkiego położenia) jest często siedliskiem niektórych spraw chorobnych, jak żylaków i wrzodów.

Kości goleni i stopy.

Golesco Szczepan, * 1809 w Campû-Longû w ks. Wołoskiem, † 1874, adjutant ks. A. Ghiki, następnie urzędnik, a gdy Bibesko ustąpił, członek rządu tymczasowego; w r. 1848 umknął do Francji; w r. 1857 powróciwszy do kraju, został deputowanym komitetu do zjednoczenia Wołoszczyzny i Mołdawji w jedno księstwo rumuńskie. Po wstąpieniu na tron księcia Karola był 1867—8 prezesem ministrów.—Jego brat **Golesco** Mikołaj, * 1810 w Campû-Longû, † 1878, naprzód oficer, a od r. 1841 wyższy urzędnik cywilny w Wołoszczyźnie; po ogłoszeniu konstytucji w r. 1848 był ministrem spraw wewnętrznych. Po wkroczeniu Rosjan schronił się do Francji, skąd wróciwszy w r. 1857 został członkiem komitetu do zjednoczenia Wołoszczyzny i Mołdawji; następnie ministrem spraw zagranicznych w gabinecie ks. Kuzy. W nowym zaś gabinecie (od czerwca 1860) ministrem wojny i wice-prezesem ministerjum. 1866 stanął na czele sprzysiężenia, które strąciło z tronu księcia Kuzę (23 lutego) i objął ster rządu tymczasowego. W r. 1868 za panowania ks. Karola został ministrem spraw zagranicznych i prezesem ministrów, ale uwolniony z tego stanowiska w listopadzie, wybrany został prezesem senatu. **G.** był przedstawicielem skrajnej polityki narodowej, domagającej się zjednoczenia wszystkich Rumunów. Niezadowolony z ks. Karola, usiłował 20 sierpnia 1870 w Plojeszti ogłosić rzeczpospolitą, w skutek czego został aresztowany, ale przez sąd przysięgłych uniewinniony.

Golesco Aleksander Jerzy, * 1819 w Bukareszcie, przez długi czas przebywał za granicą, następnie po powrocie do kraju brał udział w wypadkach politycznych, 1848 r. schronił się za granicę. Napisał dzieło, które zjednało mu szeroki rozgłos: „De l'abolition du servage dans les principautés danubiennes“ 1856); **G.** † 1881.

Goleszyncy, *Heleszninie*, plemię łużyckie, wspomniane u Geografa Bawarskiego (w w. IX) pod nazwą *Gelensizi*, mieszkali, jak się zdaje, w okolicy m. *Goleszyna* (Goliszyna), w dokumencie zaś z r. 1301 *Golzin*;, *Golschin*, dzisiaj *Golszen*, nad rz. *Golszą*, dziś *Goltza*.

Goletta (franc. La Goulette), port miasta Tunisu, w wązkiej cieśninie, łączącej zatokę Tunetańską z laguną El Bakira, liczy 4,000 miesz., która to liczba potraja się w sezonie kąpielowym.

Golf (z grec. *kolpos*, łono), toż co zatoka.

Golfstrom, *Golfstream*, *Prąd zatokowy*, ob. Oceaniczne prądy.

Golgas, flanela, wyrabiana w Anglji i drukowana w barwne wzory.

Golgotha, *Golgatha* (właściwie po hebr. *Golgolitha*, t. j. miejsce kary), stąd góra Trupich Głów, a po łacinie *Calvaria*, w północno-wschodniej stronie Jerozolimy. Tu ukrzyżowany został Jezus Chrystus. W tem miejscu św. Helena, matka cesarza Konstantyna W., wystawiła kościół w IV w.

Golibiesowscy, ród książęcy rosyjski; założycielem jego był Jan, ks. starodubski, przezwany Łapiną-Golibiesowskim, którego wnuk *Bazyli Gagara* był protoplastą rodu Gagarynów.

Golicyn, *Galicyn*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem — rycerz w zbroi, na koniu, z mieczem w prawej ręce, tarczą z lewej strony zasłoniony; w dolnem, dwudzielnem: w prawem srebrnem, na posadzce w szachownicę czarno złotą—dwa niedźwiedzie, podtrzymujące dwa krzyże pielgrzymskie złote, ukośnie złożone, na tronie czerwonym i złotym, nad którym świecznik trójramienny; w lewem błękitnem, na środku krzyża srebrnego o ramionach rozdartych—mała tarcza złota, z orłem dwugłowym czarnym. Całość okrywa płaszcz i mitra.

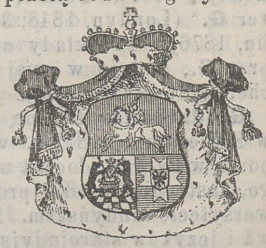

Golicyn.

Golicyn, ród książęcy rosyjski, wywodzący się od w. ks. litewskiego Gedymina.— *Bazyli* syn Bazylego **G.**, z przydomkiem Wielki, * roku 1633, † 1713, namiestnik nowogrodzki, w roku 1676 wojewoda przeciwko Tatarom krymskim, w następnym roku bojar i naczelnik artylerji. Za jego sprawą stanął pokój 1686 r. z Polską. Następnie 1687 i 1689 r. wojował niepo-

myślnie w Krymie. Zaplątany w knowania na życie Piotra W., wygnany został do Pinegi. Był protektorem sztuk i nauk i sprzyjał Jezuitom.— *Michał* **G.**, feldmarszałek wojsk rosyjskich, * 1674, † 1730 r.; walczył pod Narwą 1701 r., odznaczył się przy zdobyciu Szliselburga 1702 i pod Połtawą (1709), od r. 1714—21 zdobył Finlandję aż do Laponji i założył (1726) kolegjum w Charkowie. W r. 1730 mianowany został przez cesarzową Annę prezesem rady wojennej.—*Dymitr* syn Włodzimierza **G.**, członek rady państwa, generał-gubernator moskiewski, generał kawalerji, * 1771, † 1844 r. w Paryżu; miał czynny udział w wojnach 1806—13. Członek wszystkich towarzystw naukowych w cesarstwie, wydawał własnym nakładem czasopismo *Bulletin du Nord* i ważne dzieło p. t.: „Pamiętniki starożytności moskiewskich.“ — *Emanuel* **G.**, * roku 1804 w Paryżu, † 1853 tamże; miał udział w wojnie tureckiej 1828—29 r., następnie poświęcił się pracom literackim i bawiąc w Paryżu, wydał w przekładzie francuskim celniejsze utwory pisarzów rosyjskich. Wydał między innemi: „La Finlande, Notes recueillies en 1848“ (2 t., Paryż, 1852).

Golikow Jan, * 1735 w Kursku, † 1801 r., początkowo kupiec, oprócz kilku prac literackich, jak: „Życie Leforta i Gordona,“ głównie zajmował się zbieraniem materjałów do życia Piotra W., z czego utworzył obszerne dzieło, które razem z dopełnieniami stanowi 30 t., zaczęło wychodzić w r. 1788. Najlepsze jego wydanie K. Polewoja (15 t., Moskwa; 1837—40).

Golina, osada w gub. Kaliskiej, pow. Konińskim, o ½ mil od rz. Warty; liczy 1,625 m.

Goliński v. *Zabawa* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu I błękitnem—dwie lilje srebrne, tylko w połowie prawej widoczne: w II—szachownica czerwono-srebrna. U szczytu trzypióra strusie.

Goliński.

Goliński Bazyli, kanonik krakowski i profesor akademji, biegły w językach starożytnych i rzeczach biblijnych, † 1625 r. Oprócz kilku poezji i mów łacińskich, znaną jest broszura jego p. t.: „Wtora fundacja Jego Mci p. Bartłomieja Nowodworskiego .... w sławnej akademji krakowskiej i w tucholskiej szkole, za żywota szczodrobliwie uczyniona“ (Kraków, 1623).

Goljan Zygmunt, ksiądz, * 1827, jeden ze znakomitszych współczesnych kaznodziejów. Po ukończeniu wydziału teologicznego w Krakowie, kształcił się następnie w Belgji i Rzymie; po kilkoletnim pobycie w Krakowie, przeniósł się do Warszawy, gdzie pełnił obowiązki profesora akademji rzymsko-katolickiej. Stąd udał się do Krakowa, gdzie obecnie przemieszkuje i jest jednym z najgłośniejszych działaczów partji ultramontańsko-jezuickiej. Ogłosił następujące prace: „Kazania niedzielne, świątalne, pasyjne i majowe“ (Kraków, 1858); „Słowo w ruinach kościoła św. Trójcy“ (1858); „Słowo o prawdziwem zjednoczeniu“ (1860); „List do Przeglądu Powszechnego krakowskiego w sprawie księdza Serwatowskiego“ (1861); „Adres katolików krakowskich i skarżąca go protestacja“ (1861); „Baczność, katolicy“ (1860); „Nieprzyjaciele sprawy papieskiej stawieni wobec prawdy dziejowej” (1861); „Baczność, katolicy, i słowo o prawdziwem zjednoczeniu“ (1861); „Kilka słów o doczesnej władzy papieża“ (1860); „Kazania“ (Kraków, 1870) i „Moderanci wobec kościoła, narodu i dziejów przeszłości“ (Kraków, 1871); „Korespondencja: Z listów do J. N.” (Kraków, 1890) i t. d. Pisał także poezje, tłómaczył urywki Dantego i umieszcza artykuły w ultramontańskich pismach czasowych.

Goljat, nazwisko olbrzyma Filistyna z Gath; jego pojedynek z młodym Dawidem, który go zabił kamieniem, z procy rzuconym, opisany jest

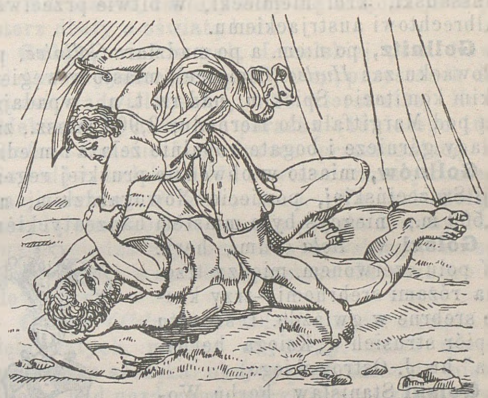

Dawid zabijający Goljata.

w I księdze Królewskiej, r XVII. Historja ta jest wszakże legendą, w istocie zaś **G.** z Gath zabity został nie za króla Saula przez Dawida, lecz za panowania Dawida przez Elchanana z Betleemu.

Golkonda, miasto i twierdza we wschodnio indyjskiem państwie hołdowniczem Haiderabad, znane jako wielki skład brylantów, była dawniej stolicą królestwa tegoż nazwiska.

Goll Jarosław, historyk i poeta czeski, * 1846 w Chlumcu, w r. 1870 został doktorem filozofji, od r. 1875 profesor historji powszechnej w uniwersytecie praskim. Działalność literacką rozpoczął za czasów studenckich, umieszczając w *Kvietach* i *Osviecie* poezje tłómaczone i oryginalne. W *Kvietach* umieścił kilka urywków z „Pana Tadeusza,“ oraz odczyt o ludowej poezji ukraińskiej. W r. 1874 wydał zbiorek swych poezji oryginalnych. Wkrótce jednak, pomimo

pochlebnej krytyki, zaniechał ich i poświęcił się historji z wielką dla tej nauki w Czechach korzyścią. Z bardzo licznych prac jego na tem polu, ogłoszonych w czasopismach naukowych i osobno, wymieniamy: „Die französische Heirat. Frankreich u. England 1624 u. 1625," „O slezském majestatu Rudolfa II," „K diejinam roku 1620," „Pomiery evropské po bitwie na Bilé Horze," „König Sigmund u. Polen 1420—1436," „Cesta Arnoszta z Pardubic na Litvu," „Vznik anglického parlamentu," „Diejiny a diejepis," „Samo u. die karantanischen Slaven." Wiele rozpraw poświęcił dobie husyckiej, poodszukiwał i opisał wiele źródeł rękopiśmiennych do dziejów, niektóre z nich wydał krytycznie, zabierał głos przeciwko autentyczności rękopisu Królodworskiego. W r. 1895 założył i redaguje z Rezkem „Czesky czasopis historicky," od 1882 z Emlerem jest kierownikiem seminarjum historycznego.

Göllheim, miasteczko w Palatynacie bawarskim, ma 1600 m. Tutaj 2 lipca 1298 poległ Adolf Nassauski, król niemiecki, w bitwie przeciwko Albrechtowi austrjackiemu.

Gollnitz, po niem. a po madziar. *Göllnicz*, po słowacku zaś *Hnilec* (Gieluice), miasto w węgierskim komitacie Spiskim, nad rz. t. n., wpadającą pod Margitfalu do Hernadu; 3,900 miesz., zakłady górnicze i bogate kopalnie żelaza i miedzi.

Gollnów, miasto w obwodzie pruskiej regencji Szczecińskiej, powiecie Nowogardzkim, ma 8,500 m.; niegdyś było miastem hanzeatyckiem.

Golski v. *Rola* odm., herb: W polu czerwonem, między trzema różami srebrnemi—trzy kroje srebrne w gwiazdę. U szczytu 5 piór strusich („Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego).

Golski.

Golski Stanisław, herbu Wola, rycerz, za zasługi wojskowe pod królem Stefanem, podczas wojny moskiewskiej i pod Zamojskim na Wołoszczyźnie, otrzymał starostwo barskie, 1595 r. został kasztelanem kaliskim, 1599 r. wojewodą podolskim. Po ożenieniu się z Anną Potocką przeniósł się z Kujaw na Ruś, i za wpływem Potockich został wojewodą ruskim. Następnie, jako wierny stronnik króla, chciał, aby zgnieść orężem rokoszan Zebrzydowskiego już pod Janowcem, potem nad Pilicą, wreszcie przyczynił się z Potockimi do zwycięstwa pod Guzowem. 1612, po wzięciu Potockiego Stefana do niewoli przez Tatarów, dla małych sił nie mógł bronić im napadu aż pod Lwów; † 1612 bezdzietnie, a majątek żony Buczacz, Podhajce, Czortków i in. przeszły do Potockich Pilawitów.

Gelterman Jerzy, wjolonczelista niemiecki, * 1824 r. w Hanowerze, był uczniem Mentera i Lachnera. W r. 1874 został dyrektorem orkiestry w teatrze miejskim we Frankfurcie n. M. Skomponował znaczną liczbę koncertów i sonat na wjolonczelę.

Goltz Bogumił, pisarz humorystyczny i filozof moralista, * 1801 r. w Warszawie, † 1870 w Toruniu; zajmował się po ukończeniu nauk we Wrocławiu, gospodarstwem wiejskiem, następnie osiadł w Toruniu 1847 i oddał się wyłącznie piśmiennictwu, w którem, jako badacz filozoficzny, w zajmujących pismach swoich, przedstawia dobitnie domowe życie ludu. Najważniejszem jego dziełem jest „Der Mensch und die Leute" (5 zeszyt., Berlin, 1858), w którem kreśli trafną i głęboką charakterystykę ras i ludów, z innych zaś godniejszemi wzmianki są: „Buch der Kindheit" (4 wyd., Frankfurt, 1877), dzieło, w którem z powodzeniem idzie śladem Jean Paula, „Deutsche Entartung in der lichtfreundlichen und modernen Lebensart" (1847); „Das Menschendasein in seinen weltewigen Zügen und Zeichen" (2 t., 1850, 2 wyd., 1867); „Ein Jugendleben" (3 t., Lipsk, 1852, 2 wyd., 1865, t. 4); „Ein Kleinstädter in Aegypten" (Berlin, 1853); „Zur Charakteristik Türken, Russen, Polen und Juden" (Berlin, 1858); „Exacte Menschenkentniss in Studien und Stereoskopen" (3 t., Berlin, 1860); „Typen der Gesellschaft" (2 t., Berlin, 1860, 4 wyd., 1867); „Hinter den Feigenblättern" (Berlin, 1862); „Die Weltklugheit und die Lebensweisheit mit ihren correspondirenden Studien" (2 t., Berlin, 1869). Opowiadanie i wywody **G.** są żywe i prawdziwe, ale brak im często artystycznego zaokrąglenia. Biografję jego napisał Gottschall w *Unsere Zeit* za 1871 r.

Goltz Adam, * 1817 w Sieniawie, † 1888, ukończył szkoły wojew. w Warszawie, wyższe nauki pobierał w Berlinie i Paryżu. Prócz rozpraw, drukowanych po większej części w *Rocz. gospodarst. krajowego*, wydał oddzielnie kilka broszur, jak: „O wiejskich ochronkach" (Warszawa, 1860); „Rady gospodarskie dla wieśniaków ziemi naszej" (1861, 2 ed., 1862); „O położeniu obecnem właścicieli ziemskich" (1862); „O kształceniu nauczycieli dla szkół początkowych w Prusiech" (Warszawa, 1869) i „Reforma w wychowaniu kobiet i w użyciu ich czasu i pracy" (Warszawa, 1869); „Listy o konserwatyzmie" (Warszawa, 1888). Pozostawił w rękopisie pamiętniki.

Goltz Herman, baron, teolog niemiecki, * roku 1835 w Düsseldorfie, po odbyciu studjów uniwersyteckich podróżował od 1858—61. Następnie należał do ambasady niemieckiej w Rzymie, w r. 1876 był pastorem kościoła św. Piotra w Berlinie, gdzie został członkiem rady wyższej, do spraw teologicznych Napisał: „Gottesoffenbarung durch die Heilige Geschichte" (Bâle, 1868); „Die Christlichen Grundwahrheiten" (Gotha, 1873); „Die Grenzen der Kirchl. Lehrfreiheit" (1874); „Tempelbilder" (Berlin, 1879) i in.

Goltz Teodor, baron, rolnik, * 1836 w Koblencji, studjował prawo w Bonn i Erlangen, następnie zajął się rolnictwem i został 1860 nauczycielem szkoły rolniczej Biesenrodt pod Werdohl, w 1862 nauczycielem w akademji Waldan w Prusiech wschodnich, 1869 r. profesorem rolnictwa w Królewcu, 1885 dyrektorem instytutu rolniczego przy uniwersytecie w Jena. Ogłosił: „Die landwirtschaftliche Buchführung“ (1866, 7 wyd., 1892); „Die ländliche Arbeiterfrage und ihre Lösung” (1872, 2 wyd., 1874); „Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre“ (1866, przekład polski p. t.: „Organizacja gospodarstwa wiejskiego“ 1895), a razem z innymi: „Handbuch der gesammten Laudwirtschaft“ (3 t., 1889—90).

Goltz Colmai, baron, pisarz wojskowy, * roku 1843 w Prusiech Wschodnich, kształcił się w szkole kadetów w Berlinie, następnie w akademji wojskowej tamże, odbył 1866 kampanię austrjacką, w 1870—71 francuską, poczem służył w sztabie wojennym, 1871 został profesorem historji wojennej w wojskowej akademji, w 1883 wstąpił do służby tureckiej jako instruktor wojskowy, w 1895 upuścił Turcję ze stopniem murszira i wrócił do Niemiec, został komendantem V dywizji piechoty. Napisał: „Die Operationen der zweiten Armee an der Loire“ (1875); „Die Operationen der zweiten Armee bis zur Kapitulation von Metz“ (1874); „Die sieben Tage von Le Mans“ (1874); „Leon Gambetta und seine Armee“ (1877, przełożone na język francuski, pochlebne dla dyktatora); „Das Volk im Waffen“ (3 t., 1885); „Rossbach und Jena“ (1883), oraz wiele podręczników treści militarnej w języku tureckim.

Golub, po niem. *Gollup*, masto nad Drwęcą, w dawnych Prusiech Królewskich, liczy dziś 2, 700 miesz., miało zamek obronny, który zajmowali kawalerowie mieczowi Inflanccy. W roku 1422 Władysław Jagiełło, opanowawszy miasto, zdobył szturmem zamek, a wieże z niego zburzyć kazał. Od pokoju torańskiego 1466 r., Golub zaczął być starostwem niegrodowem w ziemi Michałowskiej.

Golubski, pseudonim Sawickiego Kacpra.

Golubskie albo **Golubskie starostwo** niegrodowe, leżało w województwie Chełmińskiem, w ziemi Michałowskiej, pow. Grudziądzkim. Podług lustracji z r. 1664, składało się z miasta Golubia (ob.) i wsi następujących: Skępsk, Ostrowite, Płuskowęsy z sołt. i folw., Zieleń, Radowiska, Krukocin, Łobdowo, Lipnica, Pułkowo, Lisowo, oraz z 7 folwarków różnych nazw i 11 młynów. W r. 1771 posiadała je Ludwika z Bieganowskich Wesslowa, opłacając kwarty złp. 4,579 gr. 28, a hyberny złp. 3,920 gr. 1. W roku 1625 król Zygmunt III, chroniąc się przed silną morową zarazą, jaka w Warszawie panowała, przebywał znaczny czas w tem starostwie, bawiąc się łowami.

Gołaszewski Antoni, biskup przemyski, w XVIII—XIX w., * 1745 r. w rodzinnej wiosce Gołasze Dąb na Podlasiu, został wyświęcony na kapłana 1769 i 1773 roku otrzymał probostwo w Odrzykoniu. Mianowany 1777 kanonikiem kapituły, a 1786 biskupem djecezji przemyskiej, odznaczał się dobrym zarządem. Zaprowadził w Przemyślu seminarjum i wydział filozofji, a bibljotekę tameczną opatrzył funduszami i znacznie pomnożył; † 1824 we Lwowie. Życiorys jego mieści się w *Rocznikach lwowskich* z roku 1824.

Gołaszewski Jan Klemens, * 1748 r., misjonarz w Warszawie, kaznodzieja i profesor, był w r. 1797 proboszczem w Waniewie na Podlasiu. W r. 1804 mianowany opatem trzemeszeńskim, w następnym roku został biskupem wigierskim. Senator Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, był członkiem komisji wyznań religijnych i oświeceniu publicznego; † 1820 roku w Warszawie, zasłużywszy się krajowi jako pasterz dbały o oświatę ludu.

Gołąb, wieś w gub. Lubelskiej pow. Nowoaleksandryjskim, mająca 700 m., przystanek drogi żel. Nadwiślańskiej, o 10 wiorst niżej Nowej Aleksandrji, pamiętna porażką (18 lutego 1656) Stefana Czarnieckiego przez przemagającą siłę Szwedów, tudzież 1672 zawiązaniem się konfederacji, zwanej *Gołąbską* (ob.). We wsi Gołąbiu znajduje się kościół parafjalny zbudowany 1634, przez księdza Szymona Grzybowskiego, na sposób jezuicki, z ozdobami w stylu klasycznego budownictwa.

Gołąb *(Columba)*, rodzaj ptaków z rzędu gołębiowatych, mający za cechy: dziób mierny, prosty, ze szczęką okrytą przy nasadzie miękką błoną, nad nozdrzami nabrzmiałą i tworzącą wypukłe ich osłony; nosek od połowy dzioba wypukły, w końcu sklepisto zgięty, nogi krokowe, krotkie, palce wszystkie wolne; pazury słabo łukowate, ostre; skrzydła nadmierne lub krótkie, mniej lub więcej ostre, z drugą lotką najdłuższą; ogon różnokształtny o 11 lub 14 sterówkach. Rodzaj ten obejmuje około 200 gatunków, znajdujących się na całej kuli ziemskiej, najobficiej atoli w krajach międzyzwrotnikowych Azji, Afryki i na wyspach oceanu Spokojnego. **G.** trzymają się lasów, skał i starych murów. Lot mają bystry i wytrzymały; wzbijają się w górę, określając drogę świdrowatą, do znacznej wysokości, gdzie lubią długo bujać. Żyją w ścisłem jednożeństwie; niosą po dwa jaja białe, podługowate i po kilka razy do roku. Skłonne są do życia towarzyskiego. Są one ściśle roślinożerne, żywią się bowiem prawie wyłącznie ziarnem. Kanał pokarmowy mają zbudowany podobnie jak ptaki grzebiące, t. j. wole obszarne i muskularny żołądek. Dzieci karmią, ujmując ich dziób własnym, te zaś nadtra-

wiony pokarm, wrócony z wola przy pomocy właściwego potrząsania, z gardła im wybierają. Mięso mają smaczne i zdrowe, ale z powodu twardości i ciemnej barwy niezbyt cenione. Rodzaj ten umieścił Linneusz w rzędzie wróblowatych, Cuvier w końcu kurowatych, na przejściu do brodzących, z podziałem na trzy podrodzaje: *Goura*, *Columba* i *Vinago*. Temminck podniósł go do znaczenia oddzielnego rzędu *gołębiowatych (Columbae* czyli *Gyrautes)*, inni znów ornitologowie wliczają rodzinę gołębiowatych do rzędu *krzykliwych (Clamatores)*. Do rodziny gołębi na-

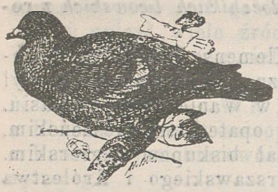

Gołąb.

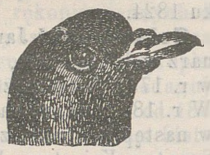

Głowa siniaka.

leży jeszcze rodzaj *Didunculus* (ob.) i zaginiony rodzaj *Dronta* (ob.). Rodzaj **G.** podzielono na znaczną liczbę podrodzajów. W Europie żyje dziko 5 gatunków, z których: *Grzywacz (C. palumhus)*, *Siniak (C. oenas)* i *Turkawka (C. turtur)* u nas są pospolicie znane. **G.** *skalny (C. livia)*, od którego domowe pochodzą, pospolity jest w niektórych okolicach skalistych Europy południowej. Większa część gatunków międzyzwrotnikowych odznacza się pięknością barw, połysków i kształtów. W domowej hodowli wyrobiło się mnóstwo ras, których liczba, przez ciągłe krzyżowanie się, coraz bardziej się pomnaża. Drugim gatunkiem do domowej hodowli przyswojonym jest *synogarlica (C. risoria)*, pochodząca z Afryki. W Ameryce żyje **G.** *wędrowny (Ectopistes migratorius)*, większy od poprzednich, który na wiosnę i jesieni odbywa wędrówki ogromnemi stadami, zrządzając znaczne szkody, obecnie jednak w znacznej części został wytępiony. Ważną odmianę **G.** domowych stanowią **G.** *pocztowe*, które mają tak rozwiniętą zdolność orjentowania się, że do stacji domowej wracają z innej stacji, ale tylko z jednej; do powrotu z kilku stacji różnych przyuczyć ich niemożna. Szybkość lotu **G.** pocztowych wynosi średnio 50—55 klm., a dosięgnąć może 100 klm. na godzinę. Odległość, z której na powrót ich liczyć można ze znaczną pewnością, wynosi około 800 klm., chociaż wracają i z oddalenia 1,600 klm. Zastosowanie praktyczne mają zwłaszcza do celów wojskowych. Por. Temminck i Prévost „Histoire naturelle des pigeons" (3 t., 1888—43); Bonaparte „Iconographie des pigeons" (1857); Bungary „Taubenrassen" (1893, 1894); „Stadelmann „Die Brieftaube" (1892); Richou „La poste aux pigeons" (1892); „Zeitschrift für Brieftaubenkunde" (od 1866).

Gołąb, *Wenedyger*, *Columba alba*, *Venetus*, herb: W polu czerwonem lub czarnem—gołąb srebrny w locie. U szczytu takiż gołąb.

Gołąb.

Gołąbek, *Gollumbek* Jakób, sprowadzony jak się zdaje ze Szląska za Stanisława Augusta przez ks. Wacł. Sierakowskiego, na nauczyciela śpiewu w Krakowie, gdzie upowszechnił swoje kompozycje religijne, mianowicie msze i nieszpory.

Gołąbki, nazwa zbiorowa pewnej grupy grzybów, z rodzaju bedłki *(Agaricus)* i syrojeszki *(Russula)*, z których jedne są jadowite, inne zaś przez lud bez szkody są jadane. Wszystkie mają pod spodem kapelusze blaszkowate; odmiany z białemi blaszkami są najjadowitsze, odmiany zaś z blaszkami żółtemi są mniej szkodliwe.

Gołąbska i Szczebrzeszyńska konfederacja. Gdy Mahomet IV na początku sierpnia 1672 stanął pod Chocimem, dążąc pod Kamieniec Podolski, a 27 tenże zdobył, król Michał wobec ściągania się pospolitego ruszenia, któremu punkt zbierania się był wskazał na Wołyniu, zamiast osłaniać Lwów, 11 września wysłał posłów o pokój do najeźdźcy, zawarty w Buczaczu 18 października. Lwów i Ruś okupiona nim za 80,000 tal., Ukrainę i Podole odstąpiono Turcji. Tymczasem na rozkaz króla Michała, Sobieski stanął w Bełzie, Hanenko (ob.) z Kozakami w Zamościu, 7 października Dymitr Wiśniowiecki odbył przegląd wojska, w którem była i piechota kurfirsta brandenbursk. 9-go zażądały województwa, osobno obradujące, *koła generalnego* w obozie pod marszałkiem Stef. Czarnieckim, pisarzem polnym, i zamiast iść przeciw Turkom, zawiązali *konfederację* pod Gołębiem 16 października, do której już na sejmie majowym gotowano się, pod wodzą Paców litewskich i Szczęsnego Potockiego, a wymierzoną przeciw Turkom i stronnictwu francuskiemu (ob. Stronnictwa w Polsce), które przez Olizara zerwało sejm koronacyjny, Zabokrzyckiego marcowy 1670, Grudzińskiego styczniowy (pominęło Ubysza, który zerwał czerwcowy 1672). Konfederaci żądali destytucji prymasa Prażmowskiego i jego 2 braci, głów francuskiej partji, i konfiskaty mienia, Czarniecki regimentarstwa i starostw po Prażmowskich i t. d. Obawiano się destytuować Sobieskiego, że miał wojsko, którem zasłaniał kraj od czambutów tatarskich, ale wezwano go na sąd. W odpowiedzi tej **G.** konfederacji, którą potwierdził *reces lubelski* (10 listopada), zawieszający jej obrady do Warszawy 4 stycznia, z królem na czele, wojsko Sobieskiego pod *Szczebrzeszynem* zawiązało konfederację (23—24 listopada) przy wolnościach zachwianych tamtą konfederacją i władzy hetmańskiej, zagrożonej przez Stef. Czarnieckiego. Podpisali ją hetman polny

a stryj króla i w. in. i chorągwie królewskie. Tak stanęły 2 partje: austrjacko-królewsko-gołąbska, z hańbą dopuszczenia do pokoju Buczackiego i żołnierskich pretensji, i szczebrzeszyńska Sobieskiego i francuskich stronników oraz prymasa. Po bitwach obu partji pod Zwoleniem i Rawą, w Łowiczu Sobieski i Prażmowski odbyli konwokację, a król z resztą reasumpcję 4 stycznia. Za wpływem nuncjusza Buonvisiego, Andrz. Trzebickiego, bpa krak. (który uważał, że co prymasowi dziś, to nam jutro), i Chrapowickiego, woj. witebskiego, przyszło do zgody w Ujazdowie 10 marca 1673, która wszystko umarzała, 100,000 dając Czarnieckiemu ze skarbu, 40,000 Szcz. Potockiemu, dyfamatorowi Sobieskiego i każdy 3 sejm w Grodnie. Sobieski przeparł na sejmie wojnę zaczepną z Turkiem. Co do znaczenia, **G. k.** równa się z wojną kokoszą i jest skutkiem fatalnej zasady J. Zamojskiego z konwokacji 1573, osobistego głosowania całej szlachty, która po większej części ciemna, była ślepem narzędziem możnowładców. Teraz Pacowie, tak samo stronnicy Francji, jak Sobieski, ale mu nieprzychylni, podobnie jak Szczęsny Potocki, marszałek sejmu elekcyjnego i woj. Sieradzki, Wierzbowski St., bp. poznań. i Krzysztof Żegocki bisk. chełmski partyzant z 1655 użyli szlacheckiej demagogji dla steroryzowania przeciwników przez **k. G.**, podkopania znaczenia Olszowskiego podkancl. (Ob. Konf. „Gołąb" przez Wyrwicza).

Gołąbskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie Sandomierskiem, w ziemi Stężyckiej, powiecie Chęcińskim. Historyczne to sstwo po zajęciu go przez rząd austrjacki, składało się wedle lustracji z 1789 ze wsi i dóbr następujących: Gołąb, Wólka Gołąbska, Nieciecza, Skoki, Bonów, Bałtów i folwark Bałtowski. W 1770 posiadała je Katarzyna z Zamojskich Mniszchowa, podkomorzyna w. ks. lit., następnie zaś dzierżył toż sstwo Jacek Ogrodzki, pisarz w. kor., opłacając z niego kwarty złp. 2,647 gr. 23, a hyherny złp. 809 gr. 26.

Gołda Andrzej, ksiądz, napisał: „Austrja i Polska" (Kraków, 1878); „Przyczyny upadku materjalnego ludu wiejskiego w Galicji i w W. Ks. Krakowskiem" (Kraków, 1880); „Środki ku zaradzeniu nędzy stanu włościańskiego w Galicji i w W. Ks. Krakowskiem" (Kraków, 1880).

Gołdap, *Gołąb*, niem. *Goldap*, miasto powiatowe w okręgu rejencyjnym Gąbińskim, nad *Gołdapką*, 7,200 miesz., w tej liczbie 400 katolików.

Gołdonowski Andrzej, Paulin częstochowski, ogłosił: „Poema historicum de S. Paulo Primo Eremito FF. Eremitarum Patriarcha" (Kraków, 1628); „Historia divae Claromontanae" (Kraków, 1641); „Krótkie zebranie świętobliwego żywota ś. Izydora etc." (1629); „Żywot ś. Filipa Nerjusza" (Kraków, 1625); „Stan wdowy", (Toruń, 1635); „O stanie panieńskim krótkie zebranie" (Kraków, 1636).

Gołecki Kazimierz, doktor teologji, proboszcz steszewski, kanonik katedry poznańskiej, * 1746 † 1808; przełożył z La Fitau; „Zbiór krótki kazań postnych" (Kalisz, 1784); „Historja hiszpańska czyli dzieje odmian od wtargnienia Maurów aż do czasów Ferdynanda i Izabeli" (4 tomy, Poznań, 1799).

Gołemberski Władysław, publicysta, * w Warszawie, po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Moskwie, był nauczycielem w Warszawie i Pińczowie; od 1863 zamieszkuje za granicą, przeważnie w Węgrzech. Oprócz artykułów zamieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał między innemi: „Stronnictwa węgierskie, wybory na sejm" (1869); „Studjum nad polityką węgierską ostatniego dwulecia" (1871) i in.

Gołembiowski, *Gołębiowski*, herb: W polu czerwonem — mur srebrny z czterema piramidalnemi wieżyczkami. U szczytu trzy pióra strusie: białe między czerwonemi. Labry czerwone, podbite srebrem.

Gołębiowski

Gołębiowski B., malarz z XVIII w. rodem z Krakowa, uczeń Czechowicza, przebywał głównie w Jędrzejowie, malując obrazy kościelne i portrety. Pracując w kaplicy katedry sandomierskiej, spadł z rusztowania i zabił się w 60 roku życia (ok. 1775). Znany jest jego piękny obraz „Zesłanie Ducha świętego" w galerji po Tomaszu Zielińskim.

Gołębiowski Łukasz, * 1773 w Pokoście o 6 mil od Pińska; bibljotekarz T. Czackiego w Porycku, potem ks. Czartoryskiego w Puławach; w czasie wojny 1794 zostawał w kancelarji Kościuszki i pod Szczekocinami walczył jako prosty żołnierz. Z Puław przeniósł się 1823 do Warszawy, gdzie był bibljotekarzem bibljoteki publicznej i sekretarzem towarzystwa przyjaciół nauk. Po roku 1831 zakupił w okolicach Hrubieszowa kolonję Kazimierzówkę, w której stale osiadł 1833; † 1849. Oprócz licznych prac drobniejszych, drukowanych w rozmaitych czasopismach, i manuskryptów, wydał oddzielnie: „O dziejopisach Polski, ich zaletach i wadach" (Warszawa, 1826), jest przerobieniem notat Lelewela. W 4 t. wydany zbiór wiadomości rękopiśmiennych, oraz zwyczejów czy to ludu, czy szlachty p. t. „Lud polski" (nowe wyd., Lwów, 1884); „Ubiory w Polsce"; „Domy i Dwory;" „Gry i zabawy" (War-

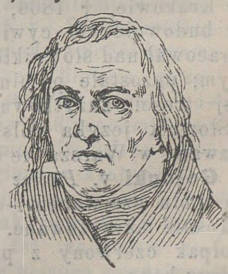

Gołębiowski Łukasz.

szawa, 1830 — 1831, nowe wydanie, 1884) należy uważać wraz z pracą Surowieckiego (ob.) „O Słowianach“ za objaw opozycji literackiej przeciw radykalizmowi Czarnockiego. Zbiór ten **G.** nie należycie był oceniony i użyty wedle wartości. Dalej: „Opisanie histor.-statystyczne m. Warszawy“ (1827); „Wiadomości z historji polskiej, zastosowane do użytku pensji i szkół płci żeńskiej“ (Warszawa, 1830); „Gabinet medalów polskich etc.“ (4 t., Berlin i Poznań, 1841—45); „Dzieje Polski za Władysława Jagiełły, Władysława III, Kazimierza, Jana Olbrachta i Aleksandra“ (3 t., Warszawa, 1846—48). **G.** daje obfity materjał, ale zdradza wszelki brak talentu historycznego. Tłómaczył także Fergussona „Dzieje schyłku i upadku rzeczyp. rzymsk.“; Gibbona „Dzieje cesarstwa rzymskiego“; Barthelemy'ego „Podróż młodego Anacharsyna“ i t. d.“.—**G.** Seweryn, syn poprzedniego, * w Puławach 1820 r. Skończywszy gimnazjum lubelskie 1837, udał się na uniwersytet w Petersburgu, skąd w następnym roku otrzymał przeznaczenie do Permu, a 1843 przeniesiony został na urzędowanie do Grodna. Uwolniony od dalszej służby 1848, zajął się zbieraniem w bibljotece ordynacji Zamojskich materjałów do życiorysu Jana Zamojskiego, ale pracy tej nie dokończył, wziął w dzierżawę wieś Diwoczki w gub. Wołyńskiej i tu † 1854. Liczne jego prace były drukowane w *Bibljotece Warszawskiej*, a mianowicie: „Szachin Giraj i Kozacy“ (1852, II, 1); „Hetman Żółkiewski“ (t. r. IV, 1); „Wiadomość do życia Jana Tarnowskiego i Piotra Kmity“ (t. r. IV, 174); „Ślady prawa feudalnego w Polsce“ (t. r. IV, 175); „Wezwanie na tron króla Henryka, opowiadanie ułożone z djarjusza, utrzymywanego przez dworzanina Andrzeja z Górki, kasztelana międzyrzeckiego“ (1853, I, 409); „Wyprawa multańska z 1600“ (t. r. II, 267); „Stefan Chmielecki“ (t. r. II, 517); „Pamiętnik o Tomaszu Zamojskim, kanclerzu wielkim koronnym“ (t. r. 197 i 397) i kilka innych. Oddzielnie wydał: „Czasy Zygmunta Augusta. Ustęp z przeszłości“ (2 t., Wilno, 1851) i „Pamiętnik o życiu Łukasza Gołębiowskiego“ (Warszawa, 1852). Pisarz to pracowity i nie bez zalet krytycznych.

Gołębiowski Stanisław, budowniczy, * 1814 w Krakowie, † 1866, napisał: „O kosztorysach w budownictwie cywilnem“, oraz pracował nad słownikiem technicznym; pozostałe po nim materjały tej treści zużytkowuje obecnie „Słownik języka polskiego“, wydawany w Warszawie od 1898.

Gołocki.

Gołocki v. *Pielesz* odm., herb: W polu czerwonem—dwa miecze, ukośnie skrzyżowane. U szczytu kołpak czerwony z piórem z każdego boku.

Gołogóry, miasteczko w Galicji, powiecie Złoczowskim, tak nazwane od pasma pagórków, które się od Karpat ciągnie tędy ku Krzemieńcowi, ma 2,600 m. i ruiny starego warownego zamku.

Gołoledź, cienka i gładka powłoka lodowa na gruncie lub na innych, na powietrze wystawionych przedmiotach. **G.** tworzy się, gdy z górnych, cieplejszych warstw powietrza spada deszcz drobny na ziemię zmarzłą lub marznącą. Gdy deszcz jest silny, rozgrzewa ziemię, i **G.** tworzyć się nie może. **G.** powstaje też często, gdy krople deszczu, przebiegając przez mroźne powietrze, oziębiają się niżej 0^0 bez zmarznięcia; skoro wtedy uderzają o ziemię lub inne ciała stałe, krzepną nagle i tworzą skorupę lodową.

Gołonóg, wieś i osada górnicza w pow. Będzińskim; leży na wysokości 982 stóp nad p. m. przy odnodze drogi żel. Wiedeńskiej, łączącej tą ostatnią kolej z Iwangrodzko-Dąbrowską; posiada kościół murowany parafjalny z 1675 r.

Gołoński Andrzej, budowniczy, * 1799, † 1854, był profesorem perspektywy w uniwersytecie warszawskim i wzniósł wiele gmachów w Warszawie.

Gołowa (ros. głowa), nazwa naczelnika zarządu miejskiego w Rosji.

Gołowacki, ob. Hołowacki.

Gołowczyna, wieś nad rz. Babiczą, w gub. Mohylowskiej, w stronie północno-zachodniej od Mohylowa, pamiętna bitwą d. 3 lipca (v. s.) 1708 pomiędzy wojskiem rosyjskiem, pod dowództwem feldmarszałka Szeremetiewa, a armją szwedzką Karola XII, pomyślną dla Szwedów.

Gołowin, ród rosyjski, wywodzący się od ks. *Szczepana Chorwy*, przybyłego w końcu XIV wieku z Krymu do Moskwy, którego wnuk zwany był *Gołowa*. Jedna gałąź tego rodu, w osobie *Fiedora Aleksiejewicza* **G.,** (* 1689, † 1706), otrzymała tytuł hrabiego od cesarza Leopolda I (1702). Był on admirałem w., feldmarszałkiem i gorliwym wykonawcą planów Piotra W. W r. 1689 zawarł układ z Chinami (Nerczyńsk). — *Mikołaj* **Gołowin,** jeden z synów jego, był marynarzem i dyplomatą, ale popadłszy w niełaskę, † 1745 w Hamburgu. Ród ten wymarł na jego synie.

Gołowin Eugenjusz, * 1795, generał-lejtenant, odbywał kampanję turecką 1828 i polską 1831. W r. 1833 mianowany dyrektorem głównym komisji rząd. spraw wewnętrznych, wyznań i ośw. publ., od 1840 r. generał-gubernator warszawski i głównodowodzący na Kaukazie, 1841 r. generał-gubernator prowincji nadbałtyckich, w 1848 został członkiem rady państwa. W 1835 wydał w języku rosyjskim w Warszawie „Dziennik działań wojennych oddziału, którym dowodził podczas wojny tureckiej.“

Gołowin Jan, pisarz ruski, z rodu bojarów krymskich, * 1816, kształcił się w Dorpacie, Berlinie, Heidelbergu, następnie był urzędnikiem w ministerjum spraw zagranicznych, w 1843 wy-

dalony z kraju, osiadł w Anglji i przyjął tameczne poddaństwo. Napisał: „La Russie sous Nicolas I“ (Bruksella, 1845); „Types et caractères russes“ (2 t., Lipsk, 1847); „Mémoires d'un prêtre russe“ (1849); we Włoszech od 1851—52 wydawał dziennik *Journal de Turin*. Po powrocie z podróży po Ameryce ogłosił: „Stars and stripes, or American in pressions“ (Londyn, 1855); „Russian and United States Correspondence“ (2 wyd. 1856); „Histoire d'Alexandre I“ (1859); „Histoire de Pierre I“ (1861); „La Russie depuis Alexandre I“ (1859); „La constitution“ (1862); „Russland unter Alexander II“ (1870); „La Russie authocratique“ (1873); „Russische Geheimnisse (1882); „L'Europe impérialiste“ (1866); „Reformes russes et polonaises“ (1862); „Decadance de la France“ (1872); „Le nihilisme russe“ (1880); „Mystères russes“ (1882).

Gołowkin, ród rosyjski, któremu dał początek wychodźca polski, przybyły do Rosji w roku 1485.— *Gabrjel* hr. **G.,** * 1660, † 1734, kanclerz, towarzyszył Piotrowi W. w większej części jego wypraw wojennych, a w 1716 do Amsterdamu.— Jego syn *Michał* **Gołowkin,** dyplomata, został po śmierci cesarzowej Anny (1740) wice-kanclerzem, ale przy wstąpieniu na tron 20 grudnia 1740, uwięziony i na śmierć skazany, otrzymał ułaskawienie i wygnany na Syberję, gdzie † 1755 r. — *Gabrjel Marja Ernest* **Gołowkin,** generał w armji holenderskiej, * 1731, † 1800. — Synowiec jego hr. *Jerzy* **Gołowkin,** * 1764, był dyrektorem wydziału handlu, w 1805—6 posłem w Chinach, był ostatnim z tego rodu.

Gołownin Bazyli, wice-admirał i podróżnik rosyjski, * 1776 w gub. Razańskiej, † 1831; nauki pobierał w korpusie kadetów morskich. W dwukrotnej podróży swojej naokoło świata (1803 i 1817—19), rozmaite przechodząc koleje, przepędził większą część swej służby za granicą, a mianowicie w Szwecji i Anglji. Wróciwszy do kraju, przyjął dowództwo nad wyprawą naukową naokoło świata, w czasie której na wyspach Kurylskich wzięty został przez Japończyków do niewoli (1811—13). Od 1824 był generał-intendentem marynarki. Wydał: „Podróż rosyjskiej cesarskiej szalupy Djanna w latach 1807, 8 i 9“ (2 t.); „Pamiętniki z czasu niewoli u Japończyków, w latach 1811, 12 i 13“ (2 t.); „Podróż naokoło świata, na wojennej szalupie Kamczatka, w latach 1817, 18 i 19“ (2 t.); „Opis rozbić przez rosyjskich marynarzy doznanych.“ Zbiorowe wydanie jego dzieł wyszło w Petersburgu w 5 tomach (1864).

Gołowszyce, wieś w powiecie Połockim, gub. Witebskiej, pamiętna bitwą dnia 2 lipca (v. s.) 1812 r.

Gołubin albo *Gołbin*, po łotewsku *Gulben*, a po niem. *Schwaneburg*, miasto w pow. Wendeńskim, gub. Liflanckiej, często wspominane w kronikach rosyjskich, przy opisie wojen w Liwonji za cara Iwana Wasilewicza.

Gołuchowa, Przecław z..., h. Wieniawa, około r. 1360 wojewoda kaliski, mianowany przez Kazimierza W. generałem wielkopolskim. Usunięty z tego urzędu przez Ludwika, króla węgierskiego, został tylko przy województwie.

Gołuchowski hr., v. *Leliwa* odm., herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem — orzeł dwugłowy, czarny, ukoronowany, z cyframi „J. II“ na piersiach; w dolnem błękitnem, nad rogami złotego półksiężyca —złota gwiazda 6-promienna. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — ogon pawi z półksiężycem i gwiazdą, jak na tarczy. Labry z prawej strony czarne, z lewej błękitne, podbite złotem.

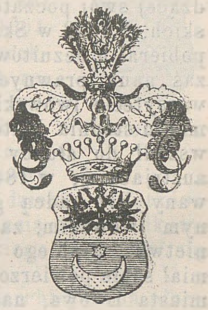

Gołuchowski.

Gołuchowski Józef, filozof, mistyk polski, * 1797 w Galicji, 1808 straciwszy ojca, wszedł do Theresianum w Wiedniu; odznaczywszy się 1815 r. napisaniem rozprawy „O znaczeniu historji,“ po przejściu na wydział filozoficzny napisał „Ansicht des Einflusses der Mathematik auf die Bildung des Menschen“ (1816, przełożył ją Mochnacki w „Dzienniku Warsz.“ 1821); „O filozofji moralnej“ i „O Rzplitej Platona,“ doktoryzacyjne w Heidelbergu. Od roku 1817 uczył się prawa w Warszawie, i 1820 został magistrem, wykładadając przytem matematykę w liceum warszawskiem, 1820 za napisanie 3 rozpraw na 3 tematy dostał dwa medale (za prawną i teologiczną); za „Zasady logiki, matematyki i filozofji moralnej,“ uwieńczony w Wilnie; po dwuletniej podróży w Niemczech w Erlangen poznał się z Schellingem, i pod jego wpływem napisał „Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und einzelner“ (Warszawa, 1822), od r. 1823—24 wykładał w Wilnie filozofję. Od 1846 zamieszkał we wsi Garbaczu w Sandomierskiem, gdzie † 1858, wydawszy jeszcze dwie rozprawy, dotyczące kwestji włościańskiej (1849—50): „Dumania nad najwyższemi zagadnieniami człowieka i t. d.“ (2 t., Wilno, 1861) i „Sendschreiben an Schelling.“ **G.** zaprzyjaźniony z Schellingem, w epoce mistycznej rozwoju tego filozofa, przejął się jego systemem, wszystko do Boga odnoszącym, i z niego, oraz studjów nad pracami Chalybäusa, który nieobcy badaniom Herbarta i Hegla, przeważnie za Schellingiem, starał się filozofję do teologji zbliżyć, osnuł swój wykład rzeczy. Według **G.** wszystkie nauki powstały z tęsknoty do Boga, i filozofji też zadaniem zadość uczynić tej tęsknocie z pomocą *specjalnego* daru miłości i wzroku, tam nawet życie upatru-

jącego, gdzie inni śmierć widzą. Kategorja *miłości* dowodzi osobowości Boga i człowieka, kwestję stworzenia, jego celu, woli, wolności i przeznaczenia, upadku i odkupienia i t. d. Por. Dodatek do przekładu „Filozofji Schweglera“ przez F. K. (Krupińskiego).

Gołuchowski Agenor, hrabia, mąż stanu, pochodzi ze starożytnej rodziny polskiej, wywodzącej swój początek od dawnych książąt Zbaraskich, * 1813 w Skale w Galicji. Pierwsze nauki pobierał u Jezuitów w Tarnopolu; po ukończeniu zaś nauk prawnych w uniwersytecie lwowskim i otrzymaniu stopnia doktora (1836), wszedł do służby rządowej austrjackiej; w 1848 mianowany był radcą gubernjalnym lwowskim; za namiestnictwa hrabiego Stadiona miał sobie powierzony zarząd miasta Lwowa, następnie urząd wice-prezydenta rządu krajowego, a po Zaleskim został 1849 roku namiestnikiem Galicji. Urząd ten sprawował lat 10 w duchu rządowym, starając się jednak o podniesienie w kraju dobrobytu materjalnego i o rozszerzenie oświaty. W r. 1859 został ministrem spraw wewnętrznych i ministrem stanu (21 sierpnia); czynny brał udział w ogłoszeniu dyplomatu październikowego (1860); stanowisko to zajmował tylko do 13 grudnia 1860. Osiadłszy potem w dobrach swoich w Galicji, powołany został za ministerjum Belcredi'ego 1866 powtórnie na namiestnika Galicji, ale już 1868 ustąpił z tego miejsca pod rządami ministerjum mieszczańskiego. Za ministerjum Hohenwarta po raz trzeci objął namiestnictwo Galicji; † 1875.

Gołuchowski Agenor.

Gołuchowski Agenor, minister austrjacki, * 1849, syn Agenora **G.**, namiestnika Galicji, kształcił się w uniwersytecie lwowskim i innych wszechnicach, poczem obrawszy zawód dyplomatyczny, wstąpił na służbę do ministerjum spraw zagranicznych. W 1872 wysłany był jako *attaché* do Berlina i awansował tam na sekretarza ambasady, powołany z powrotem do ministerjum, posuwał się stopniowo, wysłany był jako radca ambasady do Paryża, a w 1886 jako poseł do Bukaresztu. Opuścił to stanowisko 1893 po załagodzeniu sporów o cła z Austro-Węgrami; 18 maja 1895 po ustąpieniu Kalnoky'ego mianowany ministrem spraw zagranicznych. W 1885 zaślubił księżniczkę Murat, spokrewnioną z domem Napoleońskim, dziadek jej bowiem był szwagrem Napoleona I, jako zaślubiony z siostrą cesarza, słynną z piękności Karoliną.

Gołuchów, wielki i okazały zamek w W. Ks. Poznańskiem, o 2 mile od Kalisza, nad rz. Prosną, wystawiony 1507 przez Rafała z Leszna, generała wielkopolskiego, jest jednym z najpiękniejszych tego rodzaju zabytków. Dobra **G.** należały w ostatnich czasach do hr. Izabeli z ks. Czartoryskich Działyńskiej, która z wielkim nakładem zamek odnowiła i do pierwotnego stanu przywróciła.

Gołymin, wieś w gub. Płockiej, pow. Ciechanowskim, pomiędzy Nowem-Miastem a Makowem, mająca około 250 głów ludności, posiada kościół parafjalny w stylu krzyżackim, w XV wieku zbudowany, stanowiący jeden z najciekawszych zabytków starożytności w królestwie.

Gołyszek (*Gymnura*), rzadki rodzaj ssących owadożernych, z familji kretomyszy, podobny ogólną budową do szczura, z ciałem pokrytem miękkim, wełnistym włosem i długą szczecinowatą ością. Siedliskiem jego jest Sumatra i Malakka.

Goma, olej pochodzący z rośliny *goma*, należącej do rodziny pokrzywowatych i dotąd niezbadanej. Przybywa z Kalifornji i używa się jako smar do machin, oraz do tłuszczenia wełny.

Gomar lub *Gomarus* Franciszek, teolog ewan.-reform., * 1563 w Bruegge, † 1641; od r. 1594—1611 był profesorem teologji w Lejdzie, następnie w Samurze i Gronindze, w czasie pobytu w Lejdzie (1608—9) wszczął spór z J. Arminjuszem co do predestynacji (ob. Arminjanizm i Arminius Jakób). **G.** był znawcą języków wschodnich i posiadał rozległe wiadomości, o czem przekonywają jego dzieła: „Anti-Costerus“ (1599); „Exhortatio Belgica;“ „Specimen doctrinae Arminianae;“ „Judicium de primo articulo Remonstrantum de electione et reprobatione“ i t. d. Wyszły p. t. „Fr. Gomari opera theologica omnia“ i t. d. (Amsterdam, 1644 i 1664).

Gomart, guma, ob. Bursera.

Gomaryści albo *Kontraremonstranci*, ob. Gomar i Arminjanizm.

Gombin, *Gąbin*, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, powiecie Szubińskim.

Gombin, *Gąbin*, miasto w gub. Warszawskiej, p. Gostyńskim, nad rz. Nidą, przy trakcie pocztowym z Płocka do Łowicza; ma 5,200 miesz.; tutejszy kościół parafjalny jest bardzo starożytny.

Gombińskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Rawskiem, w ziemi Gostyńskiej. Według lustracji, powstało za Władysława IV z dawniejszego starostwa Gostyńskiego, a mianowicie przez oddzielenie miasta Gąbina, w obszerności 61½ włók i wsi Korzeń z folwarkiem i przyległościami. Od r. 1664 do 1771 wciąż prawie było w posiadaniu rodziny Szczawińskich. Jeden z tej rodziny Tomasz, podkomorzy gąbiński, wespół ze swą żoną w 1771 opłacał jako starosta kwarty złp. 739 gr. 6, a hyberny złp. 910. Na sejmie warszawskim z 1773—1775 stany rzeczypospolitej przez oddzielne prawo nadały toż starostwo na emfiteuzis Józefowi Mikorskiemu, podkomorz. gostyńskiemu, razem z wójtostwem i następującemi włościami: wieś Korzeń,

Sielec, Brzezie, włóki Dobrzykowskie, połowę wsi Borkowa w Kaliskiem, Skaszyn, Sarnów w Kujawach i Wiczyńce czyli Wyczynicze w Podolskiem.

Gomera, jedna z wysp Kanaryjskich, na wschód Teneryfy położona, obejmuje 374 klm. kw. z ludnością 14,000.

Gomera, Penon de Velez de la Gomera, wyspa hiszpańska z małym fortem przy brzegach Maroko, jest od 1508 posiadłością hiszpańską.

Gomes Jan Chrzciciel, jeden z najlepszych tragików portugalskich w nowszych czasach, * pomiędzy 1770 a 1780 w Porto, † 1803, pracował jako buchalter w domu kupieckim; sława jego opiera się na jednej tylko tragedji „Nova Castro" (Inez de Castro), która już przez to stanowi epokę w historji literatury portugalskiej, że poeta zerwał pęta francuskiego klasycyzmu i stał się ulubieńcem narodu. Ferd. Denis przełożył ją na język francuski i ogłosił w „Chefs-d'oeuvre de théâtre portugais" (Paryż, 1823). Oprócz tego przełożył **G.** metrycznym wierszem z francuskiego tragedje: „Fayel" Arnauda i „Machabeuszów" Lamotte'a. Por. Braga „Historia do theatro portuguez" (4 t., Porto, 1871).

Gomes Karol, znakomity kompozytor muzyczny brazylijski, * 1839 w stanie San Paulo, † 1896 w Para u źródeł Amazonki; studjował muzykę we Włoszech; sławę pozyskał operą „Il Guarany," wystawioną po raz pierwszy 1870 w teatrze *Scala* w Medjolanie. Nadto napisał opery: „Tosca" (1873); „Salvator Rosa," „Schiavo," „Condor" i in.

Gomes Leal, poeta portugalski, * 1850; napisał: „A traiçao, earta o el rei D. Luiz" (1881), poemat, który naraził go na proces polityczny; „Hereje" (1881); „A Canalha," „O Antechriste" i „Claridades do Sul."

Gomes de Amorim Franciszek, znakomity poeta portugalski, ostatni z dramaturgów romantycznych Portugalji, * 1827 w Avelomar, † 1891; młodość w ubóstwie przepędził w Brazylji w lasach pomiędzy Indjanami. W 1846 powrócił do Portugalji, pracował w fabryce kapeluszy dla utrzymania życia, a jednocześnie kształcił się, nareszcie otrzymał 1851 posadę rządową, w 1859 został bibljotekarzem w ministerjum marynarki. Napisał: „Cantos mutatinos" (Lizbona, 1866); „Ephemeros" (1866); „A flor de marmor," „Derradeiros cantos," „A ideia velha," „O cedro vermelho" dramat, „Ghigi" (1852); „Odio de raça," „A viuva," „Figados de tigre," „Os selvagens," obraz życia brazylijskiego; „Fructos de vario sabor," „O amor da patria" (1879) romans morski; „As duas fiandeiras," „Garrett, memorias biographicas" (1881), autobiografja. Prace jego wyszły w zbiorowem wydaniu w 8-miu tomach (Lizbona, 1866—70).

Gomolin, wieś w gub. Piotrkowskiej, tymże powiecie, o $1^1/_4$ mili od Piotrkowa, pamiętna pobytem królowej Bony, podczas sejmu odbywającego się w Piotrkowie 1548.

Gomoliński.

Gomoliński hr., v. *Jelita*, odm., herb: W polu czerwonem — trzy złote kopje w gwiazdę, środkowa ostrzem ku dołowi. Nad koroną hrabiowską pół kozła.

Gomoliński Stanisław, h. Jelita, 1587 biskup kamieniecki, 1591 chełmiński, a 1600 łucki, † 1604. W r. 1589 wyznaczony do korektury praw koronnych; tegoż roku przez Zamojskiego Jana, zakładającego ordynację, z Baranowskim Wojciechem, podkanclerzym koronnym, jako krewny był uproszony na opiekuna dzieci i majątków. W kwestji unji kościelnej z Rusią obok Solikowskiego i Bernarda Maciejowskiego odznaczał się gorliwością.

Gomoliński Jan Paweł, z archidjakona płockiego i oficjała gdańskiego został sekretarzem Augusta II, któremu pożyczając pieniędzy, stał się potrzebnym; opat wąchocki i biskup kijowski, 1698 uspokajał rozruchy litewskie, a 1701 do Birż z podkanclerzym Szczuką i 1702 składał relację, oraz jeździł do Wiednia w przymierzu przeciw Turcji, a potem listował z Małachowskim, wojewodą kaliskim, poseł na kongres wiedeński w sprawie pokoju karłowickiego. Po powrocie jak przy Wąchochu, tak i probostwie płockiem wszedł w kolizję z Załuskim i zwyciężył dzięki królowi, choć 1702 pogodziwszy się ustąpił z niego i popierał go do śmierci przeciw Jabłonowskiemu, wojewodzie ruskiemu. Trzymał się Augusta II w Jaworowie i Łańcucie 1703 i 1704, po przejściu do Stanisława Leszczyńskiego dostał ekspetatywę na biskupstwo poznańskie 1706, † 1711.

Gomoliński Karol Sarjusz, * 1696, † 1784 w Krośniewica pod Łęczycą; deputat na trybunał 1727, słynny z prawości charakteru na swojem stanowisku sędziego, był patronem niezamożnych, kolejno przechodził urzędy swej ziemi. W r. 1749 sędzia grodzki, w 1757 podkomorzy, był posłem na sejm pacyfikacyjny 1735 oraz 1761 i 1764. Godzien pamięci przez popieranie głosowania większością na sejmikach; co do sejmów żądał określenia na sejmikach relacyjnych liberum veto. W rzeczach skarbowych, folgując na ten raz podskarbim, żądał na przyszłość liczby od nich, niechętnie akceptował nowe podatki, ale bez komisji ekonomicznych, na miejsce pogłównego, od którego wtedy chciał uwolnić szlachtę. Odmawiał stale pięć razy krzesła w senacie, lubo przyjął order św. Stanisława; **G.** był pobożnym syndykiem Bernardynów w Krośniewica pod Łęczycą.

Gomółka Mikołaj, kompozytor polski, rodem z Krakowa, uczył się muzyki we Włoszech,

† 1609 r. w Jazłowcu, jako kapelmajster. Wydał w Krakowie 1580 dzieło p. t. „Melodje na psałterz polski," zawierające 150 psalmów tłómaczenia Jana Kochanowskiego, ułożonych w partyturę i w kluczach *C* na cztery głosy: sopran, alt, tenor i bas, a niektóre na dwa soprany, alt i bas; 10 z nich wydał Cichocki 1838.

Gömör i Kis-Hout, komitat węgierski, na prawym brzegu Cisy położony, obejmuje 4,275 klm. kw. i 175,000 miesz., stolicą komitatu jest Rimaszombat.

Gömörskie góry, odgałęzienie Karpat, ciągnie się na południe rzeki Gran i łączy z górami Fornaskiemi; oba te pasma tworzą obszar słynny z pięknych pieczar. Szczyt najwyższy **G. g.** jest Fabova Hola, wznoszący się na 1441 metrów.

Gomorra, ob. Sodoma.

Gomperz Teodor, filolog niemiecki, * 1832 r., kształcił się w Wiedniu, 1869 został profesorem filologji klasycznej tamże, 1867 członkiem korespondentem, a 1882 członkiem rzeczywistym Akademji Umiejętności. Przełożył na język niemiecki dzieła J. S. Milla (Lipsk, 1869—80, t. 12). Odbywał podróże do Wenecji, Neapolu, Paryża, Londynu i Oksfordu, dla odcyfrowania i wyjaśnienia napisów herkulańskich i ogłosił: „Philodemi Epicurei de ira liber" (Lipsk, 1864); „Herkulanische Studien" (1865—66); „Ueber ein bisher unbekanntes griechisches Schriftsystem aus der Mitte des vorchristlichen Jahrhunderts" (Wiedeń, 1884); „Zu Philodems Büchern von der Musik" (1885); „Beiträge zur Kritik und Erklärung griechischer Schriftsteller" (1875—90, t. 3); „Herodsteische Studien" (1883); „Zu Heraklits Lehre" (1887); „Die Schrift vom Staatswesen der Athener" (1891); „Griechische Denker, eine Geschichte der antiken Philosophie" (Lipsk, 1893 et sq.).

Gomphia, *Grużyca*, rodzaj roślin z rodziny rutowatych, obejmujący drzewa i krzewy w Ameryce. **G.** *mexicana*, drzewo bardzo miłego wejrzenia, wysokie na trzy metry, ma liście długie, lancetowate, kwiaty długie, zebrane w grona. Niektóre gatunki mają w swej ojczyźnie znaczenie lekarskie.

Gomphocarpus *(Trojadek)*, rodzaj roślin z rodziny trojeściowatych, obejmujący podkrzewy w Afryce i Ameryce, niektóre ozdobne, jak **G.** *arborescens* o kwiatach białych.

Gomphrena, *Wiecznik*, *Amarantyna*, rodzaj roślin z rodziny amarantowych, obejmujący zioła szczecinowate, o kwiatach zebranych w główki, w Indjach Wschodnich i Ameryce; niektóre znane jako lekarskie lub ozdobne. **G.** *globosa (W. kulisty)* hoduje się często w ogrodach z powodu pięknych kwiatów czerwonych lub białych. W Ind. Wsch. ziele to uważa się za lek chłodzący i odmiękczający, zwłaszcza w chorobach piersiowych. Korzeń gatunku **G.** *officinalis* pod nazwą *paratudo*, uchodzi za lekarstwo powszechne.

Gompo, biskup krakowski od 1022—1032, drugi po Poponie na tej djecezji, erygowanej przez Ottona III.

Gomulicki Wiktor Teofil, spółczesny pisarz polski, * 1850 r. w Ostrołęce, nauki gimnazjalne kończył w Pułtusku i w Warszawie, poczem studjował czas jakiś prawo w b. Szkole Głównej w Warszawie. Zawód literacki rozpoczął od drobnych poezji, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach; następnie poświęcił się dziennikarstwu i był kolejno spółpracownikiem: *Przeglądu Tygodniowego*, *Kurjera Warszawskiego*, *Wieńca*, *Kur. Codziennego*, *Tyg. ilustr.* w których pomieszczał: poezje, powiastki, nowele, artykuły estetyczne, oraz przekłady z Wiktora Hugo, Musseta, Heinego i in. Oddzielnie wydał: „Kolorowe obrazki" (1867); „Z otchłani" (1870); „Księga pieśni" (1871); „Co się podoba dziewczętom," przekład z Musseta (1874); „Poezje" (tomik II „Liry polskiej," Warszawa, 1882 i 1887); „Obrazki prawdziwe" (Warszawa, 1884); „Przy słońcu i przy gazie" (Warszawa, 1888); „Róże i osty" (Warszawa, 1888); „Złote ogniwa," powieść (tamże, 1895, t. 2); „Jeden z nowych," nowele, studja, obrazki (Warszawa, 1895); „Zielony kajet" (Warszawa, 1896); „Niedziele Romca" (1896); „Obrazki weneckie" (1897); pomieszczał nadto: poezje, nowele, szkice z podróży, studja estetyczne i t. p. w różnych czasopismach warszawskich.

Gomulicki Wiktor.

Gomuti, ob. Arenga.

Gonagra, artretyzm (ob.) umiejscowiony w kolanie.

Gonalgja, ból kolana z rozmaitych pochodzący przyczyn.

Gonave, żyzna, ale niezamieszkana wyspa przy zachodnich brzegach Haiti, należy do rzeczypospolitej Haiti, ma 743 klm. kw. powierzchni i jest otoczona skałami.

Goncourt Edmund i Juljusz, powieściopisarze francuscy, pierwszy * 1822 r. w Nancy, † 1896 r., drugi * 1830 r. w Paryżu, † 1870 r.; w 1851 rozpoczęli działalność literacką i od tego czasu pracowali wspólnie. W romansie poszli śladem Balzaca i Flauberta, łącząc wszakże z nadzwyczajną śmiałością analizy styl wytworny i oryginalny, wielką subtelność, nerwowość i pogłębienie psychologiczne. W historycznych utworach swoich starali się zobrazować życie społeczeństwa francuskiego z XVIII w. z jego zwyczajami, upodobaniami i kostiumami, opierając się przytem na bardzo ścisłych

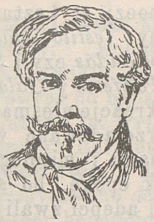

Goncourt Edmund.

Goncourt Juljusz.

dokumentach. Napisali: „Les hommes de lettres“ (1860, nowe wyd. p. t. „Charles Demailly“ 1869); „Soeur Philomène“ (1861); „Renée Mauperin“ (1864); „Germinie Lacerteux“ (1865); „Manette Salomon“ (1867); „Madame Gervaisais“ (1869); z prac historycznych: „Histoire de la société française pendant la Révolution“ (1854); „La société française pendant le Directoire“ (1855); „Portraits intimes du XVIII s.“ (nowe wyd. 1878, t. 2); „Histoire de Marie Antoinette“ (1858); „Les maîtresses de Louis XV“ (1860); „La femme au XVIII siècle“ (1862); „L'art au XVIII siècle“ (3 wyd. 1883, t. 2); „Gavarni, l'homme et l'artiste“ (1873); „L'amour au XVIII siècle“ (1875) i in. Po śmierci Juljusza **G.**, ogłosił Edmund następujące romanse: „La fille Elisa“ (1878); „La Faustin“ (1882); „Chérie“ (1885); „Les frères Zemganno“ (1879); dwa katalogi rozumowane: „L'oeuvre de Watteau“ (1876) i „L'oeuvre de Prudhon“ (1877); dzieło „La maison d'un artiste“ (1881); „La Saint-Huberty d'après sa correspondance“ (1882); trzyaktową komedję „Henriette Maréchal“; „Journal de G., mémoires de la vie littéraire 1851—81“ (Paryż, 1887—92, t. 9); „Mademoiselle Clairon“ (1890); „Ontamaro“ (1891); „La Guimard“ (1893); „A bas le progrès“ (satyra, 1893); „L'Italie d'hier et d'aujourd'hui, notes de voyage“ (1894); „Manette Salomon,“ komedja w 4 aktach (1896); „Hokousai“ (1896). Por. E. Zola „Les romanciers naturalistes“; Delzant „Les G.“ (Paryż, 1889) i Lemaitre „Les contemporains.“

Goncz, *Gonsz, Gącz, Gonsch*, herb: W polu srebrnem — czerwony pas poprzeczny. Nad hełmem sajdak ze strzałami. Labry czarne, podbite srebrem. Siebmacher w swem „Wappenbuch“ (Norymberga, 1854—1894) podaje pod tą nazwą także herb następujący: Na tarczy lewo-ukośnie ściętej, w polu górnem czerwonem — pół kozła wspiętego, przebitego strzałą; w dolnem — szachownica błękitno-srebrna.

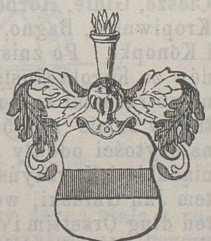

Goncz.

Gonczarow Jan Aleksandrowicz, powieściopisarz rosyjski, * 1812 r. w Symbirsku, † 1891. po ukończeniu uniwersytetu moskiewskiego był urzędnikiem ministerjum oświecenia narodowego, a w r. 1852 miał udział w wyprawie, wysłanej pod dowództwem Putiatina do Japonji. Po powrocie do Petersburga, był urzędnikiem w ministerjum skarbu, następnie do 1872 cenzorem w głównym zarządzie poczt. Celniejsze jego powieści są: „Zwyczajna historja“ (1847 i później kilkakrotnie); „Jan Podżabryn“ (Petersburg, 1847); „Fregata Pallas“ opis podróży do Japonji (2 t., 1858); romans historyczny „Obłomow“ (w *Otieczest. Zapiskach* z r. 1859) i „Obryw“ (2 t., 1870). Powieści **G.** celują bystrością charakterystyki i wytwornością stylu. Był redaktorem głównym *Siewer. Poczty.*

Gond, *Gondowie*, naród w Indjach Przednich, pomiędzy Orissą a górami Windja zamieszkały, mało ucywilizowany, mówiący oddzielnem narzeczem *gondi*, spokrewnionem z językami Drawidy. Są to resztki ludności pierwotnej niearyjskiej w Indjach Przednich; obecnie rozrzuceni są między Hindami i zwolna giną. Ludność, mówiąca jeszcze językiem *gondi*, według spisu 1891 r. wynosi 1,380,000. Por. Risley „Tribes and castes of Bengal“ (2 t., 1892).

Gondar, stolica prowincji Dombea w Abisynji, na północ jeziora Tana, ma 4,000 miesz.

Gondek Feliks, spółczesny pisarz religijny, ksiądz, pleban w Krzyżanowicach w Galicji, 1859 odbył pielgrzymkę do Palestyny, przyczem był na Libanie, między Maronitami. Wydał: „Wspomnienia z pielgrzymki“ (1860); „Ćwiczenia duchowne“ (1865; 3 wyd., 1874); „Józefata dolina“ (1861; 4 wyd. 1870); „Gorzałka, źródło wszystkich zbrodni“ (1864; 2 wyd. 1868); „Siedm grzechów głównych“ (3 t. w 7 cz., 1859—71) i in.

Gondi, rodzina francuska, pochodząca z Florencji. Najznakomitszym jej przedstawicielem jest *Jan Franciszek Paweł de Gondi*, kardynał *Retz*, ob. Retz.

Gondinet Edmund, komedjopisarz francuski, * 1829 w Laurières (Haute Vienne), † 1888 r. w Paryżu; porzucił zawód urzędniczy, gdy pierwsze komedje jego zyskały powodzenie. Do głośniejszych jego komedji należą: „Trop curieux“ (1863); „Les victimes de l'argent“ (1865); „Révoltées“ (1867); „La cravate blanche“ (1867); „Comte Jacques“ (1868); „Les grandes demoiselles“ (1868); „Gavaud, Minard et Cie“ (1869); „Christiane“ (1872); „Libres,“ dramat patrjotyczny (1874); „Les grands enfants“ (1880); „Les braves gens“ (1880); „Panazol“; „Le homard“ (1874); „Le panache“ (1875); „Les convictions de papa“; „Le professeur pour dames“ (1877); „Vieilles couches“ (1878) i w. in. Nadto wiele sztuk napisał do współki z innymi, tak np. z Labichem „Le plus heureux des trois“; z Albertem Wolffem „L'alouette“ (1881) i in.; tekst do oper:

„Le roi l'a dit"; „Lakmé" i in. Główną zaletą jego utworów scenicznych jest dowcip i wesołość.

Gondola (zdrob. z włos. *gonda*), mały statek używany na rzekach, a szczególnie na kanałach, zastępujących ulice Wenecji. Kierowana jest tylko wiosłami, nie zaopatrzona sterem i nie używa żagli. Wioślarze tych statków zowią się *gondoljerami*; **G.** posiada zwykle dwóch takich gondoljerów, którzy wiosłują, stojąc na statku. W Wenecji **G.**, mające 9 metrów długości, zastępują dorożki miejskie.

Gondoljera (włos.), zarówno jak barkarola, śpiew lub melodja, śpiewana przez gondoljerów, czyli przewoźników w Wenecji, Neapolu i miastach innych.

Gondyńskie starostwo niegrodowe, przezywane także ciwunostwem, położone było w księstwie Zmujdzkiem, powiecie Gondyńskim. W r. 1766 wedle spisu kwarty, składało się z dwu miasteczek: Gondynga z woźnictwem t. im. i Płungiany z przyległościami. Od tego ostatniego nazywano je także Płungiańskiem starostwem. Ostatnimi posiadaczami byli małżonkowie Karpiowie, którzy opłacali z niego kwarty złp. 6,426 gr. 18, a woźnictwa złp. 311 gr. 18.

Gonfaloniere (noszący chorągiew), z dodaniem „della chiesa," oznacza bojowników i wojskowych protektorów papiestwa; urząd ten pełnili dawniej królowie normańscy dolnych Włoch. Z drugiej strony, z dodaniem „della giustizia," jest to nazwa dla wyższych sędziów, a samo **G.** jest tytuł zwierzchników miasta (równoznaczne z podestą).

Gong, *gong-gong*, *czung*, *tu*, *tam-tam*, instrument muzyczny chiński, wydający dźwięk za uderzeniem, jest okrągły i wklęsły nakształt talerza, wyrabia się ze stopu srebra, ołowiu i miedzi, ma dźwięk jasny i bardzo donośny. W Chinach używają go, by wywołać nagłe wzruszenie i obudzić uwagę słuchaczów; używa się też w orkiestrach teatrów europejskich do wywołania wrażenia grozy.

Gongora y Argote, Ludwik de, poeta hiszpański, * 1561 r. w Kordubie, † 1627 r. tamże. Uczył się prawa w Salamance, a choć pochodził z wysokiego rodu, nie wszedł do służby cywilnej. Zubożały, w 45 r. życia wstąpił do stanu duchownego i został honorowym kapelanem Filipa III. Wkrótce jednak z powodu ciężkiej choroby musiał dwór opuścić. W zawodzie jego poetyckim odróżnić należy 2 okresy. W pierwszym, młodzieńczym, rozwijał piękny swój genjusz w duchu czysto narodowym. Jego pieśni i romanse z tej epoki, zwłaszcza niektóre, pełne dowcipu i kostycznej satyry, pisane w starodawnym stylu narodowym, należą do najlepszych w tym rodzaju utworów; w drugim zaś perjodzie usiłował prześcignąć wszystkich swych poprzedników i, pragnąc stworzyć coś nowego, niesłychanego, wprowadził do poezji styl sztuczny, tak zwany wykształcony *(estilo culto)*. W takiej formie pisał sonety *Soledadas* czyli *Silvas*, oraz poematy *Fabula de Polifemo y Galatea* i *Fabula de Piramo y Tisbe*; są to kreacje niesmaczne, pedanckie, wymuszone, przeładowane wyszukanemi obrazami, porównaniami i mitologją. Przez to właśnie stanowi jednak epokę, bo stał się twórcą nowej szkoły, której adepci zwali się *Gongorystami* albo też *Culteranistami*. *Gongoryzm* ten kwitł w Hiszpanji równocześnie z włoskim *Marynizmem* (ob. Marini). Hiszpanie przezwali **G.** „cudownym." Najzupełniejsze zbiorowe wyd. dzieł **G.** dał Gonzalo de Florez y Cordoba (Madryt, 1634); wybór zaś najlepszych jego utworów sporządził Ramon Fernandez w swej „Colleccion" (Madryt, 1820). Por. Churton „Gongora" (z portretem, 2 t., Londyn, 1862).

Goniądz, miasto w pow. Białostockim, gub. Grodzieńskiej, nad rz. Biebrzą, istniało już w XIII w., podupadło wskutek wojny szwedzkiej i morowego powietrza; około 2,500 m.

Goniądza, Piotr z, po łac. *Gonesius*, * 1525 r. w Goniądzu, † 1581 r., uczeń akademji krakowskiej, następnie w r. 1554 profesor w Padwie; powróciwszy do Polski 1555, dał się poznać w r. 1556 na synodzie ewangelickim w Secyminie ze swych pojęć antitrynitarskich; podobnież na synodzie Pińczowskim. Pomimo to został pastorem węgrowskim za wpływem Jana Kiszki, w. krajczego litewskiego, dziedzica Węgrowa (ob. Bracia Polscy). Wydał kilka dzieł, dzisiaj niezmiernie rzadkich, treści teologiczno-polemicznej, jak: „O synu Bożym... pko wykrętom Ebiońskim" (Węgrów, 1570); „O ponurzaniu itd." (t-że, t. r.); „O trzech t. j. o Bogu i t. d." (tamże i t. r.) i t. d.

Goniądzkie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Podlaskiem, w ziemi Bielskiej. Podług lustracji z r. 1576, składało się z miasta Goniądza (ob.) z wójtostwem i leśnictwem, z włości: Wielki Dworzec, Szpakowo, Połoczyzna, i ze wsi: Klewianka, Smogorówka, Krzecze, Piwowary, Kołodzieże, Dzieszki, Oliski, Ciesze, Ginie, Hornostaje, Dymidy, Kalinówka, Kropiwnica, Bagno, Dudki, Przytulanka, Rusaki i Konopki. Po zniszczeniu Polski przez Szwedów za Karola Gustawa, Stany Rzpltej, zmuszone potrzebami kraju, zaciągnęły dług u Orsettich w sumie złp. 553,444 i na zaspokojenie tej należytości oddały im w zastaw starostwo Goniądzkie i Knyszyńskie. W kilkanaście lat potem Jan Gniński, wojewoda chełmiński, spłacił ten dług Orsettim i darował Rzpltej złp. 100,000. W nagrodę tak wielkiej ofiary, Stany Rzpltej na sejmie 1676 oddały w posiadanie obadwa te starostwa Janowi Gnińskiemu i potomkom jego aż do ósmego dożywocia.

Gonidia, ob. Porosty.

Goniewski Konstanty, pod nazwiskiem tem wyszły: „Konarski," dramat w 5 aktach (Poznań, 1883); „Aktor na urlopie"; „Kamieniarze"; „Powrót po napadzie Tatarów"; „Teatr dla młodzieży" i in. Przełożył Schillera „Don Karlosa"; Henryka Borniera „Córkę Rolanda" i in.

Gonitwa, w dawnej Polsce: jeden rodzaj dziesięciny zwano *decima in gonytwam* v. *in commune* („Liber beneficior." ed. Przezdz., II, 162). Jeden z dyplomatów szczyrzyckich wyraża się: „*ubicumque aratur pro monasterio propriis sumptibus, decima non pertinet nec transit in gonytwam.*" W ustawie 1233 § 3 polecono, by wszyscy jakiego bądź stanu składali dziesięcinę *in gonytwam licet sint aratores militum*, z 1262 w § 6 objaśnia, że ziemie, płacące dziesięcinę *in gonytwam*, mają nadal je tak uiszczać bez względu na zwyczaj, lub przywilej szlachectwa, *privilegio nobilitatis non obsistente.* Stąd widać, że *in* **G.** jest dziesięciną, składaną przez rolników rycerstwa, t. j. pracujących nie dla siebie. Helcel dla wyłożenia nazwy cytuje czeskie *gonitwa*, tyle co dioecesis, territorium, a więc okrąg ziemski, którego nazwa zdaje się być w blizkim etymologicznym związku z gonić (decertare), gońca (tyle co wojownik, eques), gonitwa (ob. Turniej), t. j. pojęciem walki, okręgów służby wojennej. Obyczaj, przez Bolesława III na Pomorzu zaprowadzony, uzbrajania i żywienia przez 9 gospodarzy dziesiątego wojownika, t. j. gońca, oraz *stroża*, t. j. danina w Polsce dla rycerzy składana przez kmieci (wedle t. z. Bogufały), zdają się być nieobojętne co do początku dziesięciny *in* **G.**, którą odziedziczyły miejscami (z początku) biskupstwa, a potem inne instytucje kościelne.

Gonjometr, w ogólności *kątomiar*, wszelki przyrząd do mierzenia kątów; pospolicie wszakże nazwa ta stosuje się do przyrządów służących do mierzenia kątów, zawartych między ścianami kryształów. **G.** te są różnych konstrukcji: najprostszy jest **G.** ręczny (fig. 1), w którym

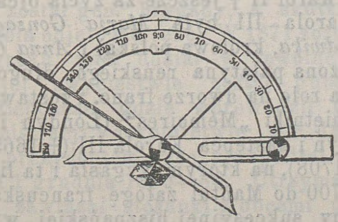

Fig 1. Gonjometr ręczny.

kryształ umieszcza się między szyną stałą a ruchomą, wielkość zaś kąta odczytuje się bezpośrednio na podziałce. Dokładniejsze są **G.**, polegające na prawach odbijania się światła. Najczęściej używany jest **G.** *Wollastona*, oraz udoskonalony **G.** *Mitscherlicha.* W tym ostatnim (fig. 2) za pośrednictwem lunety ob-

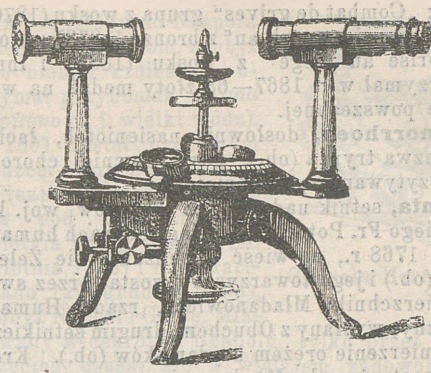

Fig. 2. Gonjometr Mitscherlicha.

serwuje się obraz szczeliny w rurze, odbity w jednej ścianie, poczem kryształ obraca się tak, by w lunecie ukazał się obraz odbity od ściany drugiej. Kąt, o jaki kryształ trzeba obrócić, jest dopełnieniem kąta zawartego między obu ścianami. Należyte ustawienie kryształu dokonywa się przy pomocy kilku ruchów szrubowych. Por. Groth „Physikalische Krystallographie" (1885).

Gonjometrja, z grec., *Kątomierstwo*, ob. Trygonometrja.

Gonner Mikołaj Tadeusz von, prawnik i publicysta niemiecki, * 1764 w Bambergu, † 1827; naprzód (1792) profesor prawa w Würzburgu, Ingolstadzie i Landshucie, został 1812 dyrektorem sądu apelacyjnego w obwodzie Izary, w 1813 podniesiony do stanu szlacheckiego, w r. 1817 mianowany tajnym radcą, następnie radcą stanu i przy nowo założonym uniwersytecie w Monachjum profesorem filozofji prawa. Zasłużył się jako główny założyciel szkoły filozoficzno-prawnej. Od 1811 należał także do komisji, powołanej do opracowania nowego kodeksu praw dla Bawarji. Celniejsze jego dzieła są: „Auserlesene Rechtsfälle" (4 t., Landshut, 1801—1805); „Handbuch des gemeinen Processes" (4 t., Erlangen, 1804—1805); „Deutsches Staatsrecht" (Landshut, 1804) i „Archiv für die Gesetzgebung und Reform des jurist. Studiums" (4 t., Landshut, 1808—14).

Gonochoryzm, rozdzielność płciowa u roślin i zwierząt, w różnicy od hermafrodytyzmu (ob.).

Gonococcus—rodzaj bakterji, wywołujących specyficzne zapalenie tryprowe (ob. Bakterje).

Gonon Eugenjusz, rzeźbiarz francuski, * 1814 w Paryżu, był uczniem Pradiera i Blondel'a. Wykonał: „Les rossignols et les raisin" (1853); „Combat de merles"; „Oiseaux guettant un insecte" (1859); „Nid de fauvette dans le lilas" (1867), dzieło to było ofiarowane Napoleono-

wi III; „Combat de grives“ grupa z wosku (1870); „Alouette prise au gluau“ z bronzu (1873); „Alouette prise au pièg“ z wosku (1885) i inne. **G.** otrzymał w r. 1867—68 złoty medal na wystawie powszechnej.

Gonorrhoea, dosłownie nasieniotok, łacińska nazwa trypra (ob.), gdyż dawniej chorobę tę poczytywano za nasieniotok.

Gonta, setnik nadwornych kozaków woj. kijowskiego Fr. Potockiego w jego dobrach humańskich, 1768 r., na wieść o zbliżaniu się Żeleźniaka (ob.) i jego towarzyszów, został przez swego zwierzchnika Mładanowicza, rządcę Humańszczyzny, wysłany z Obuchem, drugim setnikiem, na uśmierzenie orężem hajdamaków (ob.). Krok ten nieostrożny, bo Mładanowicza przestrzegano o dwuznaczności **G.** i niemożności dalszej obrony miasta, wydał Humań, do którego zbiegło się przed rzezią do 20,000 szlachty, na łup chłopstwa 29 czerwca; 16 tylko osób ocalało. Między szubienicami, na których rzędem szlachcica, Żyda i psa wieszano, Żeleźniak ogłosił się hetmanem kozaczyzny i ks. śmilańskim, a Gonta ks. humańskim. Skoro zgnilizna niepogrzebionych ofiar wygnała hajdamaków z miasta, dowódcy zostali w jego okolicach,, oddziały śląc w głąb kraju. Manifestem 20 lipca imperatorowa urzędownie zrzuciła z siebie solidarność z nimi, na którą powoływał się **G.**, wywieszając na sztandarze podrobiony ukaz, a generał Kreczetnikow, wysławszy oddział wojska pod Humań, rozpojonych hajdamaków w okowy przygotowane na Lachów, pobrał, a odłączywszy poddanych polskich z Gontą, odesłał Branickiemu Ksaweremu, który **G.** stracić kazał w Serbach pod Mohylowem po strasznych męczarniach poprzednich. Ob. *Koliszczyzna, Żeleźniak.* Por. Krasiński Henryk, Groza Aleksander „Dzieła“; „The Cosachs of the Ukraine containing a biographical notice of Mazeppa, Sawa, Żeleźniak, Gonta“ (1838); Rawita Gawroński „Humańszczyzna“ (*Tyg. ilustr.*, 1899). Por. Humań, Hajdamacy.

Gontaut-Biron, starożytna rodzina francuska, ob. Biron.

Gontenbad, zakład leczniczy w szwajcarskim kantonie Appenzell, w pobliżu wsi parafjalnej Gonten, posiada zimne źródło żelazistowapienne, oraz zakład kuracji serwatkowej.

Gonty, płyty z drzewa łupliwego, najczęściej sosnowego, w kształcie podłużnych, z jednej strony cieńszych deseczek, z drugiej posiadających rowek; służą do pokrycia dachów (ob.).

Gontyna, u żywociarzy św. Ottona *contina* po łacinie zwana, przybytek bogów. Najsłynniejsza **G.** w Arkonie składała się jakby z zewnętrznego ogacenia (parkanu), które ze słupami, tworzącemi wewnętrzny przybytek bałwana pod odkrytem niebem, tworzył rodzaj korytarza, od środka odgraniczony zasłonami. Gontyny te powszechnie stały na wyniesieniu otoczonem wodą, to jest wyspie, przez którą wiedzie most. W obwodzie świętym bywało po parę **G.**, tak w Szczecinie było ich 4. Por. Kozłowski w *Bibl. Warsz.* 1863, III.

Gonzaga, miasteczko w prowincji Mantua, we Włoszech, posiada starożytny zamek, gniazdo sławnej rodziny tegoż nazwiska.

Gonzaga, starożytny i książęcy ród włoski, wywodzący swój początek od cesarza Lotara. Sławniejszymi jego członkami są: *Ludwik I Gonzaga*, * 1267, † 1360, po długich zapasach z rodziną Bonacossi (Bonacorsi), zabiwszy jej przywódcę Passerino de B-i, wygnawszy jego stronników 14 sierpnia 1328 z Mantui, pozyskał najwyższą w tem mieście władzę dla swej rodziny, która panowała tu od 1432 z tytułem margrabiów, a od 1530 z tytułem książąt aż do 1707. Jego następcami byli *Gwido Gonzaga*, syn poprzedniego, do 1369; *Ludwik II*, 1369—82; *Franciszek II*, 1382—1407; *Jan Franciszek*, 1407—44, który przez cesarza Zygmunta w 1433 mianowany był margrabią Mantui; *Ludwik III*, 1444—78, z powodu szczęśliwych wypraw przeciwko niewiernym, *Turkiem* przezwany; *Fryderyk I*, 1478—84; *Franciszek II*, 1484—1519, na czele wojsk włoskich w bitwie pod Taro 1495 pobił Francuzów; *Fryderyk II*, 1519—40, otrzymał 25 marca 1530 od Karola V tytuł księcia Mantui, a 1537 margrabiego Montferratu. Po tym ostatnim nastąpili dwaj synowie: *Franciszek III*, 1540—50 i *Wilhelm*, 1550—87, nareszcie syn Wilhelma *Wincenty I*, 1587—1611, który odznaczył się w bojach z Turkami. Po Wincentym panowało trzech jego synów *Franciszek IV*, 1611—12, *Ferdynand*, 1612—26 i *Wincenty II*, 1626—27. Ponieważ na tym ostatnim wygasła rodzina panująca, przeto wynikła wojna sukcesyjna mantuańska, skutkiem której książę Nevers *Karol I*, z bocznej linji Gonzagów, otrzymał 1631 od cesarza tytułem lennym Mantuę i Montferrat. Po nim odziedziczył te posiadłości 1637 jego wnuk *Karol III*, ponieważ Karol II † jeszcze za życia ojca. Siostrami Karola III była *Marja Gonzaga* (ob. *Marja Ludwika*, królowa polska) i *Anna Gonzaga* († 1684), żona palatyna reńskiego; długo ważną odgrywała rolę na dworze franc. i zostawiła ciekawe pamiętniki „Mémoires“ (Londyn i Paryż, 1686). Syn i następca Karola III († 1665), *Karol IV* († 1708), na którym wygasła i ta linia **G.**, przyjął 1700 do Mantui załogę francuską, podczas wojny sukcesyjnej hiszpańskiej występował po stronie Francji i za to ogłoszony został przez cesarza banitą, a Mantua przez Austrję, zaś Montferrat przez Sabaudję były zajęte (1707).

Gonzaga Tomasz Antoni, jeden z najpopularniejszych poetów portugalskich, * 1744 w Oporto, studjował prawo w Koimbrze, następnie był urzędnikiem w Brazylji. Uwięziony z powodu domniemanego udziału w spisku, mającym na celu niepodległość Brazylji, chociaż dowiedziono mu

tylko znajomości z kilku spiskowcami, został skazany 1792 na dziesięć lat wygnania do Mozambiku, gdzie dostał pomieszania zmysłów i † 1807. Poezje jego ogłoszone p. t. „Marilia de Dirceu“ opiewają tylko miłość jego do Maryli (Marji Joaquina de Seixas, † 1854), przez Portugalczyków porównywanej do Laury Petrarki. Zbiór jego poezji lirycznych wydany został p. t. „Lyras“ (15 wyd., Paryż, 1862).

Gonzales Ludwik Jan Emanuel, dziennikarz i powieściopisarz francuski, * 1815, † 1887 w Paryżu, studjował prawo w Paryżu, następnie był współpracownikiem kilku dzienników, jak: *Revue de France*, *Presse*, *Siècle* i in., do których pisywał feljetony i romanse. Parokrotnie był przewodniczącym w „Société des gens de lettres“. Ogłosił: „Les mignons de la lune“ (1839); „Les frères de la côte“ (1843, następnie scenizowane); „Les francs-juges“ (1847); „Esaü le lépreux“ (1850); „Les sabotiers de la Forêt-Noire“ (1861); „Les proscrits de Sicile“ (1865); „L'épée de Suzanne“ (1865); „Les gardiennes du trésor“ (1872); „La servante du diable“; „Les trois fiancées“ (1877) i in.

Gonzalez y Dias Tunon Zefiryn, prałat hiszpański, * 1831 w Vitoria, w 1884 został kardynałem. Napisał: „Estudias sobre la phil. de san Thomas“ (1864); „Philosophia elemantaria“ i „Historję filozofji“ (1878, 2 wyd., 1885).

Gonzalez Manuel, prezydent rzeczyp. Meksykańskiej, * 1833 w Matamoros, † 1893, syn zamożnego rolnika, który stracił majątek w walkach stronniczych. W młodym wieku osierocony, poświęcił się handlowi, wstąpił do gwardji narodowej, a następnie do armji; pod Puebla wzięty do niewoli, ratował się ucieczką i odznaczył w licznych bitwach. W 1860 za zdobycie pozycji pułkownika Meija został pułkownikiem, ale był przytem ciężko ranny. Po ukończeniu wojny domowej oddał się na usługi Juareza i porzucił stronnictwo francuskie, walczył z wojskiem franc., został gen. brygady, a skutkiem rany pod Puebla odjęto mu rękę. W 1871 został obrany do kongresu, miał udział w rewolucji 1876 r. a po jej zwycięstwie został gubernatorem stanu Michoacan, gdzie wprowadził ulepszenia w administracji i szkolnictwie; w r. 1878 został obrany prezydentem rzeczypospolitej na czterolecie od 1 grudnia 1880—84. Utrzymał w kraju spokój, zawiązał stosunki z obcemi państwami i podniósł ekonomiczny stan rzeczypospolitej. W 1884 **G.** złożył prezydenturę i został gubernatorem Guanajnato.

Gonzalw z Korduby Hernandez, zwany także *Aguilar*, * około 1453 w Montilla pod Kordubą, jeden z najznakomitszych wodzów swojego czasu, walczył w wojnie przeciwko Granadzie, która była zdobyta, a z nią obalone i ostatnie królestwo manrytańskie w Hiszpanji 1492 r. Wkrótce potem na czele maleńkiej armji (5,600 ludzi) wysłany do Neapolu przeciw Francuzom, zdobył całe niemal królestwo i otrzymał przydomek *Grand Capitano* (t. j. wielki wódz). W 1501 został naczelnym wodzem armji hiszpańskiej w Neapolu, pobił Francuzów pod Seminara (21 kwietnia 1503), Cignola (28 kwietnia 1503) i nad Garigliano (29 grudnia 1503), zdobył Neapol i Gaëtę. Mianowany wicekrólem Neapolu, tylko przez krótki przeciąg czasu, ale z wielkiem zadowoleniem ludności, sprawował ten urząd; widząc się bowiem opuszczonym przez dwór hiszpański, usunął się do dóbr swoich i † 1514 w Granadzie.

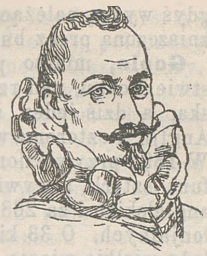

Gonzalw Hernandez

Goodall Fryderyk, malarz angielski, * 1822 w Londynie, syn znanego rytownika *Edwarda Goodall* (* 1795, † 1870); w celach artystycznych liczne odbywał podróże i wsławił się szczególnie obrazami rodzajowemi, z których najcelniejsze: „Uroczystość wiejska“ (1847); „Obóz Cyganów“; „Marzenie żołnierza“; „Biuro pocztowe“; „Huśtawka“ (1854); „Powrót pielgrzymów z Mekki“ (1862) i „Uroczystość palmowa“ (1863); „Wylew Nilu“; „Mater dolorosa“; „Rebeka u studni“; „Mycie owiec pod piramidą Gizeh“ (1877); „Córka Labana“; „Wnętrze meczetu w Kairze“ (1880); „Ucieczka do Egiptu“ (1886); „Jarmark w Kairze“ (1888). Akwarele **G.** są więcej cenione niż jego obrazy olejne.—Brat jego *F. A.* **G.** odznacza się w tym samym rodzaju malarstwa.

Goodman Walter, malarz i publicysta angielski, * 1838, kształcił się w akademji sztuk pięknych w Londynie, od 1860 podróżował po Francji, Niemczech, Szwajcarji, Włoszech i Hiszpanji, w 1864 opuścił Europę, przebywał przez pięć lat na wyspie Kubie, skąd pisywał do „New-York Heralda“, a w języku hiszpańskim napisał „Un viaje al estranjero“. Z powodu udziału w zaburzeniach politycznych ratował się ucieczką 1869 do Stanów Zjednoczonych. Po powrocie do ojczyzny poświęcił się malarstwu i pracy literackiej. Prace jego, pomieszczane w czasopiśmie *All the year round*, wyszły w oddzielnem wydaniu p. t. „The pearl of the Antilles“ (1873).

Goodwin Sands, dwie niebezpieczne ławy piaszczyste u wybrzeżu hrabstwa Kent w Anglji, naprzeciw Deal, 11 klm. szerokie i 15 klm. długie, oddzielone od lądu stałego kanałem, mającym 10—15 klm. szerokości i tworzącym bezpieczną przystań. Składają się one z piasku nanośnego, który podczas odpływu morza jest suchym i stałym, zaś podczas wezbrania tak miękkim i rozrzedzonym, że zagnane nań burzą okręty są nim zasypywane. Z tego powodu nie udało się wznieść na nim latarni morskich i zaprowadzono tylko światło pływające. **G.** był nie-

gdyś wyspą należącą do hr. Goodwin, około 1,100 zniszczoną przez burzę.

Goole, miasto portowe w angielskiem hrabstwie Yorku, nad rz. Ouse, w 1826 jeszcze wioska, a dziś jeden z najznaczniejszych portów Anglji, z czterema wielkiemi dokami i 15,500 m. W 1891 przywieziono tu towarów za 4,580,024 funt. szterl., a wywieziono za 5,939,265 towarów angielskich i za 268,686 funt. szterl. towarów kolonjalnych. O 33 kilometry na wschód od Goole leży wielkie miasto Hull.

Goolwa, ważne miasto portowe w Australji południowej, nad rz. Murray, o 11 klm. od jej ujścia, posiada składy towarów, warsztaty okrętowe i połączone jest z Adelaidą koleją żelazną.

Gopczewić Spirydjon, polityk i pisarz wojskowy, * 1855 w Tryjeście, w rodzinie czarnogórskiej, studjował nauki wojenne, geografję i lingwistykę, poczem odbył większe podróże. Gdy 1875 r. wybuchło w Hercegowinie powstanie, wszedł do służby księcia czarnogórskiego i bezskutecznie usiłował zaciągnąć dla niego pożyczkę w Londynie. Oprócz wielu artykułów w różnych czasopismach napisał: „Montenegro und die Montenegriner“ (Lipsk, 1877); „Der turko-montenegrinische Krieg 1876—1878“ (Wiedeń, 1877—79, t. 3); „Die französische Expedition nach Aegypten 1798—1801“ (Berlin, 1879); „Die Turken und ihre Freunde und die Ursachen der serbisch-bulgarischen Erhebung“ (3 wyd., Wiedeń, 1878); „Oberalbanien und seine Liga“ (Lipsk, 1881); „Bulgarien und Ostrumelien“ (1886).

Goplana, rodzaj raczków (ob.).

Gopło, jezioro na granicy Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Poznańskiego (powiatu Inowrocławskiego), o 12 klm. na południe od Inowrocławia, ma 37 klm. długości i 4 klm. szerokości. Tworzy wiele zatok i zakrętów, oraz kilka wysp i półwyspów. Brzegi jeziora są płaskie, równe, nagie, ogołocone całkiem z drzewa i lasów, ale za to obsiane wsiami. **G.** głębokie jest na 17 sążni i wodę ma niejednostajnego, lecz zmiennego koloru. Dalszy ciąg **G.** stanowią jeziora: Malno i Sleszyńskie.

Göppert Henryk Robert, botanik i paleontolog, * 1800 w Sprottau, † 1884, studjował farmację, następnie medycynę, a w 1831 został profesorem botaniki we Wrocławiu i dyrektorem ogrodu botanicznego; zasłużył się badaniami nad biologją i paleontologją roślin, oraz zgromadził bogaty zbiór paleontologiczny, nabyty przez uniwersytet wrocławski. Napisał: „Ueber Wärmeentwickelung in den Pflanzen, deren Gefrieren und die Schutzmittel gegen dasselbe“ (1830); „Ueber Wärmentwickelung in den lebenden Pflanzen“ (1832); „De coniferarum structura anatomica“ (1841); „Ueber die Riesen des Pflanzenreichs“ (1869); „Die fossilen Farnkräuter“ (1836); „Abhandlungen über die Entstehung der Steinkohlanlager aus Pflanzen“ (1848). W dziele Bronna „Index paleontologicus” podał dokładny spis roślin kopalnych, znanych do 1850.

Göppingen, miasto w wirtemberskim okręgu Dunajskim, nad rz. Fils, ma 2 kościoły, wielki zamek z XVI w., fabryki sukna, wyrobów wełnianych i bawełnianych, maszyn rolniczych, papieru, zabawek, skór, odlewnie żelaza, browary, drukarnie, księgarnie i 16,000 miesz.

Goraj, osada w gub. Lubelskiej, pow. Zamojskim, położona nad rzeczką Ładą, o 2½ mili od Janowa; liczy 2,000 m. Niegdyś było to miasto dosyć przemysłowe. W czasach, kiedy było własnością Firlejów, znajdował się tu głośny w naszych dziejach zbór kalwiński, który istniał jeszcze w pierwszych latach XVII w.

Goraj Adam, pseudonim Brezy Adama.

Goraja, Dymitr z..., h. Korczak, podskarbi koronny za króla Ludwika, który w nagrodę położonych zasług nadał jemu i jego bratu Iwoniemu włości szczebrzeskie. Po koronacji królowej Jadwigi 1384 był jednym z najsilniej popierających Jagiełłę. W czasie napadu Krzyżaków, z zebranem naprędce wojskiem wtargnął w odwecie do ich posiadłości, zburzył im kilka zamków i paręset rycerzy zabrał do niewoli; 1389 dostał od Jagiełły Turobin. † około 1400.

Gorajski Adam, h. Korczak, mianowany był przez Stefana Batorego podkomorzym lubelskim. Po śmierci tegoż króla należał do stronnictwa, popierającego elekcję Zygmunta III, przeciwko któremu później, w pamiętnym rokoszu Zebrzydowskiego, miał czynny udział; † około 1609.

Gorajski Zbigniew, h. Korczak, walczył pod Chocimem na czele trzech własnych chorągwi. Zwiedził Niemcy, Francję, Anglję, Włochy, skąd udał się do Ziemi Swiętej, Egiptu i Arabji. Po powrocie do kraju mianowany został 1641 kasztelanem chełmskim. Na *colloquium charitativum* 1645 **G.** stał na czele kalwinów i braci czeskich. Próżno starał się różnowierców połączyć w jedno stronnictwo, a gdy po zaleceniu króla, by ich uwagi były poprawione przed przyjęciem do protokółu, **G.** je przedstawił, odrzucono je. Stąd wynikły spory. 1646 z innymi zawarł 20-letni pokój ze Szwecją, 1647 wywołał nowe niesnaski kwestją wyznaniową, 1652 napróżno był delegowany do potwierdzenia paktów szwedzkich, a po powrocie, zostawszy kasztelanem kijowskim, † 1655.

Gorakhpur, miasto główne okręgu t. n. w Północno-zachodnich prowincjach Indji Wschodnich, nad rz. Rapti, liczy 64,000 miesz.

Goralek *(Daman, Hyrax, Procavia),* rodzaj ssących, mający w górnej szczęce 2 zęby przednie rozstawione, w dolnej 4 kły prędko wypadające, trzonowych po 7, nogi nastopne, guz w miejsce ogona, pysk tępy, sierść miękką. Są to zwierzęta

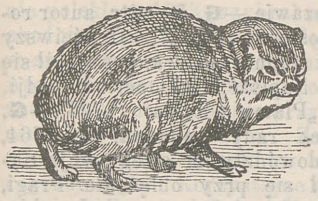

Goralek.

wielkości zająca, dosyć zwinne i łagodne, żyjące w górach Afryki i Syrji, przebywają gromadnie w rozpadlinach skał, wydają głos świszczący. Znanych jest 14 gatunków, jak *H. capensis*, *H. syriacus*; żywią się roślinami, a Beduini polują na nie dla mięsa. Stanowisko w systematyce mają u różnych zoologów rozmaite: Gmelin umieścił je w rzędzie gryzących, Cuvier przeniósł je do gruboskórnych; obecnie z rodzaju tego utworzono oddzielny rząd *płaskokopytnych (Lamnungia)*, który łączy w sobie cechy gryzących i gruboskórych.

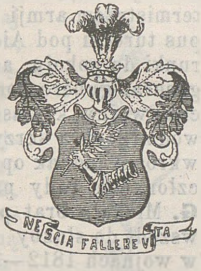

Gorawin.

Gorawin, herb: W polu błękitnem — ręka złota zbrojna, w łokciu zgięta, trzymająca gałązkę oliwną. U szczytu trzy pióra strusie. Labry błękitne, podbite złotem. Godło: „Nescia fallere vita".

Gorazd (ś.), rodem z Morawji, mąż biegły w języku łacińskim i greckim, wyznaczony na następcę na urząd biskupi przez ś. Metodego; prześladowany przez niemieckiego biskupa Wichinga, z powodu bronienia księży obrządku słowiańskiego na Morawach, po uwolnieniu z więzienia udał się do Bulgarji (885), gdzie zmarł. Przypisują mu najdawniejszą legendę słowiańską o ś. Metodjuszu; innych pism jego dotychczas nie odnaleziono.

Gorący kamień Ałatyr, w poezji ludowej ruskiej, leży *w morzu Oceanie*, *w rzece Jordanie*, jako symbol siły, tajemniczości. Znany jest w naszej grze *Stoję, stoję na gorącym kamieniu* i t. d. W Karyntji, przy wstąpieniu na tron księcia, odbywał się obrząd na łące ś. Wita *(Swantewita)*, opisany przez Eneasza Sylwjusza, Mateusza (o Leszku), Kozmasa (o Przemyślu), w którym kamień, jako stolec monarszy, gra niepoślednią rolę, przypominając znaczenie takiegoż kamienia w Skonie szkockiej, kaaby mekańskiej, kamieni poświęconych Cybeli. Dodatek *gorący kamień* dziwnie zgadza się z ognistym początkiem tak powyższych, jak rzeczy, które u Scytów, wedle Herodota, spaść miały (IV, 5) i gorące dla starszych synów Targitaosa *(Trashtri, Twardowski?)*, Lejpoksajsa *(Lubon, Lebed)* i Arpoksajsa *(Chrobat)*, dostały się z panowaniem nad Scytami najmłodszemu Koloksajsowi *(Klukas* u Porfirogenity). Atrybut ten zbliża i sam wyraz *Ałatyr* do sanskryckiego *Athrava*, ognisty. Rzeka Jordan przypomina tajemniczy Erydan bursztynodajny (Herod. III 15, ob. Faeton), połączony także ze zjawiskami wulkanicznemi. Nazwa Odry, u ujść swych mającej Rugję z zagadkową *olla vulcani* Adama Bremeńskiego, nie jest obojętną dla *Ałatyra*, oraz *Jordanu*, który go opływa.

Gorączka, charakterystyczny zbiór objawów, które prawie zawsze razem występują i są niewątpliwie w przyczynowym z sobą związku. Istotę gorączki stanowią zboczenia chorobowe w najrozmaitszych organach; tętno częste i miękkie, oddech stale przyśpieszony i powierzchowny, niestrawność, brak apetytu, pragnienie powiększone. Wzmaga się wyziewanie wody przez płuca i skórę, zmniejsza się zaś wydzielanie jej innemi drogami, stąd mocz skąpy, ciężki, nasycony. Ból głowy i bóle po członkach, ogólne osłabienie, bezsenność lub sen niespokojny. W najwyższych stopniach gorączki zboczenia w sferze psychicznej dochodzą do zupełnego szału, lub do zupełnej apatji. W zmysłach często fałszywe uczucia (halucynacje, iluzje). Ruchy, w wysokich mianowicie stopniach gorączki, są utrudnione, czasem niemożliwe prawie. Ale najważniejszym i najstalszym objawem gorączki jest podniesiona temperatura. Jakkolwiek od tego objawu gorączka nosi swą nazwę, jakkolwiek go już Hipokrates za istotę gorączki uważa, wszakże dopiero badania termometryczne przekonały o stałości tego objawu. Podniesienie temperatury (38^0—41^0) orzeka ostatecznie o istnieniu gorączki; ten sam objaw jest miarą niebezpieczeństwa, jakiem gorączka grozi organizmowi. Przy sekcji chorych, zmarłych w wysokiej gorączce, spotykają się tak stale pewne zmiany anatomiczne, że je też za składowe części gorączki uważać należy; tu się odnosi mianowicie zmętnienie wszystkich organów parenchymatycznych (miąższowych) i zwyrodnienie mięśni. **G.** rozpoczyna się bardzo często dreszczem, trwa czasem dzień tylko, czasem kilka tygodni; przez czas trwania nie trzyma się na jednym wciąż stopniu, wzmaga się, lub słabnie. Objawy gorączki najczęściej wieczorem się pogarszają, bardzo rzadko pogorszenia przypadają rano. Stosownie do wielkości wahań, jakim temperatura ulega, odróżniamy **G.** *ciągłą*, *zwalniającą*, *przepuszczającą* (gdy między napadami gorączki jest czas od niej wolny). W niektórych chorobach przebieg temperatury jest zawsze jednakowy, stały, co wielce nieraz rozpoznanie rodzaju cierpienia ułatwia; tak się rzecz ma np. przy tyfusie brzusznym, który ma sobie właściwy typ gorączki, nigdzie nie spotykany. Według najnowszych hypotez, gorączka powstaje na skutek zarażenia organizmu toksynami, czyli produktami życia mikroorganizmów chorobotwórczych, które dziś w etjologji chorób odgrywają najważniejszą rolę; stąd jest ona nieodzownym towarzyszem wszelkich chorób zakaźnych, infekcyjnych, które powstają wskutek wtargnię-

cia do organizmu różnorodnych bakterji. Wskutek drażnienia odpowiednich ośrodków mózgowych przez wspomniane toksyny, krążące we krwi, podnosi się temperatura ciała, a za nią potęguje się przemiana materji i występują wszelkie powyżej wspomniane objawy gorączki. W **G.** obecnie widzimy broń organizmu, z jaką ten ostatni do walki z bakterjami występuje, stąd nie powinniśmy jej usilnie zwalczać, chyba tylko wtedy, gdy przejdzie ona pewne granice (40°) i zagraża sercu w jego czynności (paraliż). Staramy się naprzód, o ile to jest możebnem przy obecnym stanie wiedzy, zabić same bakterje i zneutralizować toksyny, we krwi krążące; osiągamy to np. przez surowicę swoistą przy dyfterycie, przez surowicę przeciwpaciorkowcową przy zakażeniach ogólnych. Do środków przeciwgorączkowych zaliczają się: antypiryna, chinina, antyfebryna, przeparaty salicylowe; najpotężniejsze wszakże działanie w tym kierunku posiada *zimno*, osłabia ono najważniejszy moment gorączki, podniesioną temperaturę. W tym celu utrzymuje się w pokoju mniej niż średnią temperaturę, chorego się lekko okrywa, daje mu się obfity chłodny napój, a co najważniejsza, stosuje się co czas jakiś zimne kąpiele. Użycie zimna datuje się od niedawnych czasów; dawniej lekarz za obowiązek sumienia uważał powiększać pierzynami i kwiatem lipowym męki, jakie choroba sama przyczyniała. Por. Rabe „Współczesne teorje gorączki" (przekład z niemieckiego, „Odczyty kliniczne", 1895).

Gorączkiewicz Wincenty, * 1789 w Krakowie, znakomity organista i dyrektor muzyki kościelnej przy katedrze krakowskiej, od 1820 do 1848 senjor bursy muzycznej, profesor śpiewu kościelnego i nauczyciel organistów, † 1858 w Krakowie. „Allg. Musik. Zeit." podawała go w swym czasie za 3-go organistę europejskiego. Przełożył teorję muzyki Gotfryda Webera. Oprócz kompozycji na fortepjan, wydał dzieło: „Spiewy choralne kościoła rzymsko-katolic. dla kościołów parafjalnych" (Kraków, 1847).

Gorbatów, m. pow. w gub. Niższo-Nowogorodzkiej, nad rz. Oką, 3,950 ludności. — **G.** powiat, 2,994 w. kw. a ludności 136,788 (1897).

Görbersdorf, wieś w prowincji rejencji Wrocławskiej, w dolinie gór Waldenburskich, 561 m. nad poz. morza, posiada zakład hydropatyczny i dwa zakłady dla chorych na płuca; zaleca się zarówno warunkami klimatycznemi, jak i dobremi urządzeniami.

Gorczak Bronisław, napisał: „Sapiehowie, materjały historyczno-geneologiczne i majątkowe" (Petersburg, 1894, t. 3).

Gorczakow, ród książęcy rosyjski, wywodzący się od Ruryka i Włodzimierza I, przez *Michała Wsiewołodowicza*, ks. Czernihowskiego. — **G.** Piotr, wojewoda smoleński, bronił 1609—1611 Smoleńsk przeciwko Zygmuntowi III, wzięty do niewoli żył w Warszawie. — **G.** Dymitr, autor rosyjski, * 1762 w Moskwie, † 1827, Opuściwszy służbę wojskową w stopniu majora, poświęcił się pracom literackim. Napisał kilka oper i komedji, oraz powieść p. t. „Plamir i Raida" (1796). — **G.** Aleksander, członek rady państwa; * 1764, † 1825; służył pod dowództwem swego wuja Suworowa, odznaczył się przy oblężeniu Pragi, w 1798 został generałem-lejtnantem, był w bitwie pod Zurich, odparł marszałka Lannes pod Heilsbergiem, walczył pod Friedlandem, a w 1812 był zarządzającym ministerjum wojny, a w 1814 członkiem rady wojennej. — **G.** Andrzej, generał piechoty, * 1768, † 1855 w Moskwie, walczył pod Suworowem we Włoszech i Szwajcarji (1799), raniony był pod Borodinem, odznaczył się w bitwach pod Lipskiem i Paryżem. W 1828 opuścił służbę. — **G.** Piotr, * 1790 r., walczył w Niemczech, Francji i na Kaukazie, w 1826 został generał-kwatermistrzem armji Wittgensteina; 1829 pobił korpus turecki pod Aidosem i zawarł wstępne warunki do pokoju adrjanopolskiego; w 1843—51 generał-gubernator Syberji Zachodniej. Podczas wojny krymskiej powrócił do służby i dowodził lewem skrzydłem nad Almą i Inkermanem; wkrótce jednak opuścił służbę, 1855 mianowany członkiem rady państwa, † 1868 w Moskwie. — **G.** Michał, brat poprzedniego, * 1795, † 1861; wszedł do służby wojskowej 1807, miał udział w wojnach 1812—14, następnie w wojnie tureckiej (1829) przy oblężeniu Sylistrji i Szumli, i polskiej (1831), raniony pod Grochowem. Mianowany naczelnikiem sztabu głównego, a w 1846 gubernatorem wojennym warszawskim, w czasie wojny węgierskiej 1848 i 1849 był naczelnikiem sztabu głównego armji czynnej. Podczas wojny krymskiej (1854—1856) objął naczelne dowództwo nad armją, a w roku 1856 został namiestnikiem w Królestwie Polskiem. — **G.** Aleksander Michałowicz, rosyjski mąż stanu, * 1798. Uczył się w Carskiem Siele, gdzie kolegował z Puszkinem. Poświęciwszy się zawodowi dyplomatycznemu, był 1824 sekretarzem poselstwa w Londynie, 1829 sprawującym interesa we Florencji, a w r. 1832 radcą poselstwa w Wiedniu, od 1841 posłem w Sztutgardzie, a od 1850 pełnomocnikiem rosyjskim przy sejmie Rzeczy Niemieckiej. Mianowany 1854 nadzwyczajnym posłem w Wiedniu, okazał tu wiele zręczności podczas wojny wschodniej. W 1856 został na miejsce Nesselrodego ministrem spraw zagranicznych. Jako zwolennik przymierza z Francją, towarzyszył cesarzowi Aleksandrowi II na zjeździe z Napoleonem III w Sztutgardzie 1857; popierał podczas wojny włoskiej interesa Francji przeciw Austrji i udaremnił w 1860 zbliżenie się Austrji do Rosji; w 1861 wspierał wyprawę francuską do Syrji, a 1862 odrzucił projekt francuski interwenjowania w sprawy Stanów Zjednoczonych. W 1862 został wicekanclerzem państwa. Podczas powsta-

nia polskiego 1863 przybrał względem państw zachodnich postawę wyniosłą i zaprotestował w znanych notach przeciw mieszaniu się Francji, Anglji i Austrji w sprawy polskie. Jednocześnie zawarł z Prusami tajne przymierze dla stłumienia polskiego powstania. Za to wynagrodzony został godnością kanclerza cesarstwa do spraw zagranicznych. Korzystając z wojny francusko-niemieckiej, zażądał rewizji traktatu paryskiego z 1856 i poparty przez Prusy, przeprowadził na konferencjach londyńskich (Stycz.—Mar. 1871) nowe, dla Rosji korzystniejsze uregulowanie stosunków w kwestji m. Czarnego. Usiłował wywierać wpływ na politykę Turcji, a gdy nie zdołał dokonać tego w drodze pokojowej, skłonił rząd do wypowiedzenia wojny. Na kongresie berlińskim był pełnomocnikiem Rosji. † 1883 w Baden-Baden. Biografję **G.** napisał Ch. Marvin (Londyn, 1887).

Gorczyca *(Sinapis)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, cechujący się łuszczyną wązką, podłużną, o ścianach wypukłych, zawierającą nasiona kuliste w jednym rzędzie; obejmuje zioła jednoroczne Starego świata, o kwiatach żółtych. **G.** *biała (S. alba)* odznacza się łuszczyną kosmatą, uwieńczoną dziobkiem mieczowatym, o nasionach światłordzawych. **G.** *czarna (S. nigra)*, o łuszczynach równowązkich, gładkich, bezdziobowych i ziarnach czarniawych; oba te gatunki rosną dziko w Europie południowej, u nas są uprawiane. W medycynie używa się nasion **G.** czarnej; zawierają one głównie ciało białkowate, *myrozynę*, i *kwas myronowy*. Pod wpływem wody z dwu tych ciał powstaje olejek lotny, *gorczycowy*, bardzo gryzących, ostrych własności. Roztwór 1 części olejku gorczycowego w 49 cz. alkoholu daje *spirytus gorczycowy (spiritus Sinapis)*. **G.** do wewnątrz rzadko się używa; najczęściej zarobiona z octem na ciasto pod nazwą *musztardy*, jako przyprawa do mięsa, pobudzająca trawienie. Na zewnątrz używa się też ciasta z **G.** zarobionej wodą, w muślinie, jako *gorczycznik ów (sinapismata)*, dla podrażnienia skóry w rozmaitych celach. Czasem na zewnątrz zamiast gorczycznik ów używa się wprost olejku lotnego. Nasiona **G.** białej zawierają myrozynę, lecz nie posiadają kwasu myronowego, więc nie tworzą olejku lotnego i nie mają znaczenia w medycynie. **G.** *łąkowa (S. arvensis)* jest częstym chwastem śród zboża. *S. juncea*, w stepach Rosji płd., uprawia się zwłaszcza pod Sareptą w gub. Saratowskiej; nasiona, podobne z własności do musztardy czarnej, przerabiają się na *musztardę sarepcką*. **G.** *lewancka*, ob. Cleome.

Gorczyca.

Gorczycki Grzegorz, ksiądz, kanonik szkalbimierski, kompozytor polski. Kształcił się podobno pod swym wujem czy stryjem w Krakowie, następnie był dyrektorem kapeli bractwa Roratystów i układał dla niej wiele mszy i hymnów. Pisał muzykę do komedjo-opery ks. Franciszki z Wiśniowieckich Radziwiłłowej „Przejrzane nie mija," oraz innych jej utworów. Krogulski do wydania Cichockiego ułoży' w partyturę „Mischa paschalis roratus" № 1, znane są: 2 msze 4-głosowe (1662, № 3); hymn „Regina coeli laetare" na 4 głosy, także dwie (1661 jedna), „Sub tuum praesidium (1673). Wiele wziął Fr. Lessel. Ucząc chóry do koronacji Fr. Augusta III, zaziębił się, † 1734 r.

Gorczycowy olejek, ob. Gorczyca.

Gorczycowy spirytus, ob. Gorczyca.

Gorczyczewski Jan, kanonik katedralny poznański, opat sulejowski, członek warszawskiego Towarzystwa przyjaciół nauk, przez lat 30 profesor i rektor szkół publicznych, † 1823. Prace jego ogłoszone drukiem są: „List Delilla o zbytku," z franc. przekład wierszem, umieszczony w *Pamiętniku warszawskim* (1817, VIII); „Odpowiedź na wiersz ks. Chrzanowskiego" (tamże, IX); „Poezje przekładane i własne" (2 t., Warszawa, 1818); „Satyry Boileau Despro" (Warszawa, 1803); „Skotopaski Publjusza Wirgiljusza Marona," przekład z łac. (Wrocław, 1821).

Gorczycznik, *Gorycznik, Pszonak (Erysimum)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, obejmujący zioła jednoroczne lub trwałe, w Europie środkowej i wschodniej. **G.** *pospolity (E. barbaraea* lub *Barbaraea vulgaris)*, w dawnych zielnikach zwany *barbarą* lub *zielem św. Barbary*, także *rzeżuchą zimową*, ma korzeń wrzecionowaty, łodygę 1 do 2 stóp wysoką, kwiaty złoto-żółte, zebrane w gęste grono; kwitnie w maju i czerwcu. Cała roślina ma smak rzeżuchowaty, młode liście używają się gdzieniegdzie na sałatę: ziele używane było niegdyś w szkorbucie. **G.** *drobnokwietny (E. cheiranthus)*, o kwiatach żółtych, posiada woń miodową. Od tego rodzaju oddzielony został rodzaj *czosnaczek* (ob.).

Gorczycznik *(synapisma)*, ob. Gorczyca.

Gorczyn Piotr, wierszopis za Zygmunta III, wydał: „Poean, to jest wdzięczne pienie Kamoen sarmackich na szczęśliwe zwrócenie J. O. P. Jegomości Samuela książęcia na Korcu 1618;" „Zelus korony polskiej na złe dzisiejsze obyczaje" (1618); „Wizerunek księżny Katarzyny Koreckiej, djalogiem wystawiony w Krakowie 1618;" „Thren abo lament żałośny więźniów koronnych do hord tatarskich zabranych;" „Łzy świeżo smutne Podola utrapionego w roku Pańskim 1618."

Gorczyn Jan Alekander, znakomity swojego czasu rytownik polski i pisarz wielostronny. Oprócz wielu rycin, zdobiących niektóre dzieła ówczesne, mamy w druku następujące jego prace: „Tabulatura muzyki, albo zaprawa muzykalna etc." (Kraków, 1647); „Nowy sposób arytmetyki" (Kraków, 1647); „Pamięć o cnotach, szczęściu, dzielności Władysława IV, króla polskiego" (Kraków, 1648); „Herby Królestwa Polskiego" (Kraków, 1648), dzisiaj jedna z największych rzadkości bibljograficznych. Oprócz powyższych prac położył ważną zasługę jako pierwszy redaktor czasopisma polskiego, które zaczął wydawać w Krakowie od 3 stycznia 1661 p. t.: „Merkurjusz Polski." Por. *Bibl. Warsz.*, z r. 1855 (4 t., 68) i z r. 1859 (2 t., 192).

Gorczyński, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem —krzyż kawalerski złoty, w dolnem błękitnem — podkowa srebrna. U szczytu orzeł czarny. Nadany 1774 r. przez Franciszka II.

Gorczyński

Gorczyński Adam, powieściopisarz i dramatyk polski, znany w literaturze pod pseudonimem *Jadama z ziemi Zatorskiej*, * 1805 w Tarnowie, w pow. Pilzeńskim w Galicji. Przeszedłszy kursa filozoficzne we Lwowie, uczęszczał na wydział kameralny w uniwersytecie wiedeńskim, po którego ukończeniu osiadł na wsi w Zatorskiem, poświęcając się obok gospodarstwa literaturze i malarstwu. Między 1838 a 1845 napisał kilka powieści i zasilał swemi pracami pisma perjodyczne lwowskie, pisując oprócz tego do *Bibljoteki Warszawskiej*, *Orędownika*, *Przyjaciela ludu*, *Czasu* i in., † 1876 w Brzeźnicy pod Krakowem. Powieści jego: „Powieści" (2 t., Kraków, 1838, 2 wyd., t. 1841), „Sylva rerum" (Lwów, 1842); „Opowieści i legendy" (Lwów, 1843); „Farmazon" (2 t., Lwów, 1844) i „Zeno" (Lwów, 1845), poczytne w swoim czasie, odznaczają się pięknością języka i obrazowania, ale z drugiej strony są słabe pod względem treści i rażą zaniedbaniem stylu. Niektóre z jego powieści były tłómaczone na język czeski. Oprócz tego tłómaczył „Balady i poezje liryczne" Schillera (2 t., Bochnia, 1844); „Pieśni i balady" Goethego (Wadowice 1851 i 71) i napisał kilkanaście utworów dramatycznych (wylicza je Estreicher w „Bibljografji" I, 345), pozostających w rękopisie, z których tylko komedja „Młoda autorka," drukowaną była w odcinku do *Czasu* (1854), oraz wyjątki z dramatu „Ludgarda" w *Bibl. Warsz.* Mają się one, a szczególnie dramat „Zbydowscy" (wystawiony na scenie lwowskiej w 1844 i 45 r., oraz wileńskiej 1853), odznaczać wyższym pomysłem, pięknością formy i mistrzowstwem pojedyńczych scen, całość jednak podobno niezawsze zadowala. Jego „Dramata" wyszły w Krakowie 1884 roku.

Gordigiani Giovanni Battista, * 1795, † roku 1871, śpiewak, kompozytor i znakomity nauczyciel śpiewu. Był profesorem śpiewu w Pradze.

Gordigiani Luigi, brat poprzedniego, * 1814, † 1860 r., znakomity kompozytor włoski, zwany „Włoskim Schubertem," autor wielu pieśni, kantat, romansów bardzo popularnych.

Gordigiani Julia, znakomita śpiewaczka estradowa, * we Florencji, jako córka malarza, a wnuczka Luigiego Gordigiani (ob.). Kształciła się w śpiewie u pani Trelat. Koncertowała w Warszawie z nadzwyczajnem powodzeniem w r. 1898.

Gordius, *Drucieniec*, rodzaj robaków nitkowatych, cechuje się rozwidlonym ogonem samca; przyrządy rozrodcze znajdują się w punkcie rozwidlenia. Liczne gatunki żyją we wszystkich okolicach ziemi; dorosłe przebywają w wodach słodkich, młode wkręcają się w gąsienice owadów, a po oswobodzeniu się z ciała gospodarza dojrzewają w wodzie. **G.** *aquaticus*, w całej Europie, dorasta 1 metra długości, a 0,5—1 milimetra szerokości; przebywają na dnie stawów i strumieni, zwinięte w węzeł (węzeł gordyjski), skąd nazwa.

Gordius, rolnik frygijski, który, wskazany przez wyrocznię, królem został. Na pamiątkę swego pochodzenia postawił w świątyni Jowisza, wzniesionej w zbudowanem przez siebie mieście *Gordium* (później Juliopolis w Galicji) swój wóz rolniczy, na którego dyszlu zawiązał kunsztowny bardzo węzeł, przepowiedziawszy jednocześnie, że ten, kto pomieniony węzeł rozwikła, stanie się panem Azji. Aleksander W., przybywszy do świątyni w czasie świetnej swojej wyprawy, przeciął węzeł (333 przed Chr.) mieczem i tym sposobem spełnił przepowiednię wyroczni. Odtąd każdą zawikłaną sprawę zowią *węzłem gordyjskim*, a *przecięciem węzła gordyjskiego* wszelkie gwałtowne jej załatwienie.

Gordjan, imię 3 cesarzów rzymskich.—*Marek Antonjusz* **G.** I, pochodził ze znakomitej rodziny. Odznaczając się świetnem wychowaniem i sprawując rozmaite wyższe urzędy, został 238 po Chr. razem z synem *Markiem Antonjuszem* **G.** II, mając lat 80, okrzyknięty cesarzem. Gdy atoli **G.** II poległ w bitwie przeciwko namiestnikowi Maurytanji Capeljanusowi, **G.** I odebrał sobie życie, panując zaledwie miesiąc jeden. Sprawując urząd konsula pod Antoninem Karakallą, napisał na jego cześć epopeję w 30 księgach p. t.: „Antoninias."—Jego wnuk, *Marek Antonjusz* **G.** III, Pius Feliks, jakkolwiek niepełnoletni (w 13 r.) na żądanie ludu dodany został na współregenta dwu cesarzom Papienusowi i Balbinusowi przeciwko cesarzowi Maximinusowi; gdy następnie, skutkiem powstania wojskowego wszyscy trzej dopiero wymienieni cesarze upadli, **G.**

III został obwołany przez pretorjanów imperatorem (w czerwcu 238 r.), przedsięwziął 242 szczęśliwą wyprawę przeciw Persom, lecz wkrótce zginął, zamordowany z rozkazu Filipa Araba (244), który po nim zajął tron cesarski.

Gordon.

Gordon (margrabia), herb: W polu srebrnem, na mniejszej tarczy, obramowanej złotem, w polu błękitnem — czarny lew. Nad hełmem—korona. Herb szkocki, indygenat polski z r. 1558.

Gordon, starożytny ród szkocki, który prawdopodobnie jednocześnie z Wilhelmem Zdobywcą, przybył z Normandji do Anglji. Z wygaśnieniem linji głównej na *Adamie* **G.,** poległym 1402 w bitwie pod Homildon, nazwisko to przeszło na Aleksandra Seton, męża jedynej jego córki Elżbiety; od niego poszli później książęta **G.** i margrabiowie *Huntley*, wzrósłszy następnie w potęgę i bogactwa. **G**-owie byli stale sprzymierzeńcami Stuartów.—*Jerzy* **G.,** czwarty hrabia Huntley, został 1546 r. kanclerzem Szkocji i występował gorliwie przeciwko reformacji. Zamiar jego pojmania królowej Marji Stuart i zaślubienia jej ze swoim synem nie powiódł się, skutkiem czego został z rozkazu Murraya 28 października 1562 uduszony.—Jego wnuk *Jerzy* **G.,** margrabia Huntley, połączył się 1594 z innymi panami Szkocji, celem wytępienia protestantyzmu, ale był pokonany i skazany na wygnanie. Wróciwszy do kraju 1596 r., zmienił wyznanie i † 1636 r. Pod Karolem I trzech Gordonów utraciło życie za sprawę Stuartów: *Sir Jerzy* **G.** został stracony 1644 r., a *Jerzy* **G.** margrabia Huntley 1649; syn ostatniego, *Jerzy* wicehrabia **G.,** poległ 1645 r. w bitwie pod Alford.—*Jerzy* **G.,** mianowany 1684 księciem, walecznie bronił 1688 zamku w Edymburgu przeciwko Wilhelmowi księciu Oranji i poddał się dopiero do ostateczności przywiedziony. Podczas zamieszek jakobickich 1715 r. i 1745 Gordonowie występowali dzielnie w sprawie Stuartów, w końcu atoli musieli uledz nowej dynastji—*Patryk* **G.,** * 1635, wszedłszy do służby cara rosyjskiego Aleksego, zaprowadził w armji ruskiej nową taktykę europejską, jako zaufany Piotra I uczestniczył w przewrocie dworskim 1689 r., w r. 1696 dowodził w wojnie przeciwko Turcji, został potem gubernatorem Moskwy i † 1699 r. Zostawił po sobie *Dziennik* (2 t., Moskwa i Petersburg, 1849—53), który wielkiej jest wagi dla historji Rosji.—Jego bratanek i zięć, *Aleksander* **G.** służył pierwotnie we Francji, potem w Rosji, przez 8 lat był w niewoli szwedzkiej, z której powrócił do Szkocji i † tamże 1752 r.—Lord *Jerzy* **G.,** * 1750, syn trzeciego księcia *Kosmy* **G.,** był naprzód oficerem marynarki, potem występował w parlamencie, jako przywódca prezbiterjanów przeciwko bilowi tolerancyjnemu, udzielonemu katolikom, przez co wywołał wielkie powstanie londyńskie 2—8 czerwca 1780 roku. Uwięziony wskutek tego, został wkrótce uwolnionym. Przeniósł się później do Francji, w r. 1788 skazany za pismo obelżywe do Marji Antoinetty, ratował się ucieczką i powrócił do Anglji, gdzie przeszedł na judaizm. Następnie atoli skazany znowu za rozmaite pisma ubliżające rządowi na 5 lat więzienia, został wysłany do Newgate, gdzie † 1793 r.—Ze zgonem (1836) *Jerzego*, piątego księcia **G.** (* 1770), generała i pieczętarza Szkocji wygasła linja męska książąt **G.**; tytuł zaś margrabiego Huntley i hrabiego Enzie przeszedł na *Jerzego* **G.,** hrabiego Aboyne, * 1761; † 1853 roku. Po śmierci jego syna, *Karola* **G.** († 1863), najstarszy syn ostatniego *Karol* **G.** (* 1847) odziedziczył tytuł margrab. Huntley. *Sir Robert* **G.,** brat hrabiego Aberdeen, * 1791, † 1847 r., odznaczył się w zawodzie dyplomatycznym jako poseł przy różnych dworach.

Gordon, sir Aleksander Hamilton, oficer angielski, syn hr. d'Aberdeen, * 1817 r., † 1890 w Londynie. Brał udział w wojnie krymskiej, odznaczył się w bitwie pod Alma. W r. 1862 mianowany honorowym koniuszym królowej, w r. 1877 generałem. W r. 1873 pasowany był na rycerza.

Gordon, sir Artur Hamilton, angielski mąż stanu, brat Aleksandra, * 1829, kształcił się w Cambridge. Początkowo był sekretarzem swego ojca w ministerjum spraw zagranicznych, następnie w r. 1858 towarzyszył Gladstonowi w misji na wyspy Jońskie. W r. 1861 został gubernatorem Nowego Brunświku, a w r. 1880 gubernatorem Nowej Zelandji i w r. 1883 Cejlonu. W r. 1871 pasowany był na rycerza.

Gordon Karol Jerzy, **G.** basza, oficer angielski, * 1833, był czynnym w wojnie krymskiej i chińskiej 1860 r., poczem wstąpił do służby chińskiej, uśmierzył tam powstanie Tajpingów (1863), a po powrocie do Anglji został konsulem w delcie Dunaju. W r. 1873 przeszedł do służby egipskiej, dowodził wyprawą nad górnym Nilem i w r. 1877 został baszą i gubernatorem Sudanu egipskiego, gdzie położył zasługi koło zniesienia handlu niewolnikami. W r. 1880 opuścił służbę egipską, był przez krótki czas sekretarzem wice-króla Indji, poczem udał się znów do Chin, gdzie chciano mu powierzyć dowództwo w grożącej wojnie z Rosją, **G.** jednak doradził układy pokojowe. Mianowany generałem i gubernatorem Kaplandu, wkrótce ustąpił z tego stanowiska, udał się do Palestyny, gdzie oddał się działalności misjonarskiej. W styczniu 1884 otrzymał od rządu angielskiego polecenie uspokojenia powstania w Sudanie, udał się do Chartum, gdzie starał się z Arabami przeprowadzić układy, ale otoczony przez wojska Mahdiego (ob. Egipt), opuszczony przez swój rząd, został podstępem wzięty 26 stycznia 1885 i za-

mordowany. Listy jego i pamiętniki wyszły w wielu wydaniach między innemi: p. t.: „General G's last journal" (1885). Por. „Der Held von Chartum, Charles **G. G.**" (2 wyd., Frankfurt, 1886).

Gordon Jakób, literat polski, rodem z Królestwa. Czas jakiś mieszkał we wschodnich stronach Rosji, następnie za granicą w Europie, a na ostatku osiadł w Ameryce północnej i tam się naturalizował. Później mieszkał w Galicji. Oprócz bardzo ciekawych i pouczających pamiętników i opisów podróży, odbytych po różnych krajach, pisze także i powieści. Z prac w pierwszym rodzaju najcelniejsze: „Obrazki," wydane w Lipsku 1861 r., „Pamiętniki J. G. Polaka z Korony" (Paryż, 1869; oraz dwie ed. w *Bibl. pis. pol.* Brockhausa, Lipsk 1861 i 63, przełożone także na języki francuski i niemiecki); „Nowe Pamiętniki J. Gordona" (Lipsk, 1864, 2 ed., w *Bibl. pis. pol.* Brockh., Lipsk 1865, przełożone na języki czeski i niemiecki); „Przechadzki po Ameryce" (Berlin i Poznań, 1866); „Obrazki galicyjskie" (Lwów, 1869); „Gdy się było młodym. Wspomnienia z podróży po szerokim świecie" (w *Bibl. pis. pol.*, Brockhausa, Lipsk, 1871); „Wspomnienia z Włoch, Szwajcarji i Niemiec" (w czasopiśmie *Strzecha* z 1871). Z zakresu powieści wymieniamy: „Kaukaz, czyli ostatnie dni Szamila" (w *Bibl. pis. pol.* Brockhausa, Lipsk, 1865); „Szkice i ramotki" (Lwów, 1870).

Gordon J., pseudonim Jatowta.

Gordyjski węzeł, ob. Gordius.

Gore Katarzyna Gracja *Fraces*, z domu Moody, * 1799 r., w hrabstwie Nottingham, † 1861 w Linwood, wsławiła się jako utalentowana i płodna powieściopisarka. Celowała szczególnie w romansie tak zwanym *fashionable*. Od pierwszej swej powieści „Theresa Marchmont" (1823) aż do ostatniej „The two aristocracies" (1857), wydała niemniej niż 70 dzieł w 200 tomach. Wszystkie jej utwory przedstawiają wierny obraz życia wyższych warstw społeczeństwa. Próbowała także sił i w dramacie. Obok tego napisała nader zajmujące dzieło o pielęgnowaniu kwiatów p. t.: „The book of the roses" (1838). Miała przytem talent do kompozycji muzycznych, co okazała w Melodjach do poezji Burns'a i w innych pieśniach, które zyskały sobie wielką popularność. Zasłużyła się ona i naszemu krajowi rozmaitymi artykułami za sprawą Polski, umieszczanemi w gazetach angielskich i wydaniem romansu tendencyjno-politycznego z naszej historji p. t.: „Polish tales" (1852).

Gorea, wyspa francuska na brzegach Senegambji, w blizkości Zielonego przylądka. Na jej północnym brzegu leży warowne miasto *Gorea*, mające 1890 miesz. i wygodny port.

Gorecka Marja, literatka, córka Adama Mickiewicza, żona malarza, Tadeusza Goreckiego, (* 1825 r., † 1868 r.), syna poety Antoniego, * 1835 w Paryżu. Wydała ciekawe wspomnienia o ojcu (1875), przetłómaczyła na język francuski: „Bartek zwycięzca," „Pamiętniki nauczyciela poznańskiego" Sienkiewicza; Zacharjasiewicza „Telegram niedokończony" i in.

Gorecki Leonard, historyk XVI w., rodem z Targowej Górki w Poznańskiem, był wyznania helweckiego i pisał dzieje polskie po łacinie od początku aż do śmierci Zygmunta I w 24 księgach. Z pracy tej ogłoszone zostały wyjątki, a mianowicie: opis wojny polsko-wołoskiej 1574, „Decriptio belli Ivoniae," będący dalszym ciągiem opisu Łasickiego (przekład polski z objaśnieniami i życiorysem autora dał Syrokomla w zbiorze *Dziejopisów* t. IV, Petersburg, 1855), tudzież wojny węgiersko-wołoskiej „Historia de bello Hungar.-Valachico" 1598 r. Oprócz tych znane są dwie jego mowy łacińskie, dotyczące wyprawy gdańskiej, drukowane w Poznaniu 1577 i 1578.

Gorecki Antoni, poeta polski, * 1787 w Wilnie, † 1861 w Paryżu. Po utworzeniu w. księstwa Warszawskiego (w chwili właśnie gdy kończył uniwersytet) wstąpił do wojska, odbył całą kampanję Napoleońską. Wyleczywszy się następnie z ran w Krakowie, osiadł na wsi, a od 1816 r. zwiedzał przez lat trzy Niemcy, Włochy i Francję. Za powrotem z podróży oddał się gospodarstwu i literaturze. Był czynnym członkiem *Towarzystwa Szubrawców*, a w pismach warszawskich począł umieszczać ucinkowe wierszyki i dowcipne, czasem gorzką satyrą zaprawiane bajeczki, będące wiernym obrazem stosunków społecznych. Walczył także podczas powstania 1830—31, a po jego upadku przeniósł się do Francji i osiadł stale w Paryżu. Tu w blizkich zostawał stosunkach z Mickiewiczem i jakiś czas należał do sekty Towiańskiego. Z utworów jego wymieniamy: „Duma o generale Grabowskim, poległym pod Smoleńskiem" (Warszawa, 1814); „Krakowiaki, ofiarowane Polkom," z muzyką Mireckiego (Warszawa, 1816); „Poezje Litwina" (Paryż, 1834), najlepsze może ze wszystkich prac jego: „Bajki i poezje nowe" (Paryż, 1839); „Kłosek polski" (Paryż, 1843); „Siewba" (Paryż, 1857); „Nowy zbiorek wierszy" (Paryż, 1858); „Jeszcze tomik pism" (Paryż, 1859); „Wiersze różne" (Paryż, 1860) i t. d. W pierwszych utworach znać jeszcze smak klasyczny, później zaś zwrócił się **G.** stanowczo ku nowemu kierunkowi, stworzonemu przez Mickiewicza. Jakkolwiek nie celował **G.** wysokim talentem poetycznym, jednak jego bajki, krakowiaki i niektóre pieśni piękne zapewniają mu imię w literaturze.

Gorecki Tadeusz, syn poprzedniego, malarz, * 1825 w Dusieniatach pod Wilnem, † 1868 w Petersburgu, po ukończeniu akademji sztuk pięknych w Petersburgu, był wysłany kosztem rządu do Hiszpanji, a następnie zwiedził Wło-

chy i Francję, gdzie się ożenił z córką Adama Mickiewicza. Obrazy jego zyskały chlubne uznanie na wystawach w Paryżu i Petersburgu.

Gorecki Ludwik, lekarz, * 1825 w Równem na Wołyniu, † 1885; był profesorem terapji w Kijowie; ogłosił: „Des putis in pneumonia acuta primaria" (1855); „O fizycznych warunkach tworzenia się w płucach rzężenia trzeszczącego" (1860); „Przyczynek do geografji lekarskiej rozprzestrzenienia parchów w Rosji."

Goremykin Iwan Longinowicz, minister rosyjski, * 1840; kształcił się w uniwersytecie petersburskim na wydziale prawnym. Później pracował w kancelarji senatu, a od 1865 był komisarzem do spraw włościańskich w Królestwie Polskiem, następnie wice-gubernatorem. Potem zajmował się sprawami włościańskiemi w głębi Rosji. W 1882 został nadprokuratorem senatu, najwpierw w I, a potem w II (od 1884) departamencie. W 1891 został towarzyszem ministra spraw wewnętrznych, Durnowa, a po jego ustąpieniu objął tekę tegoż ministerjum (październik, 1895). W r. 1899 w listopadzie ustąpił z ministerjum i został członkiem rady państwa. Następcą **G.** mianowano naczelnika wydziału próśb podawanych na Najwyższe Imię, Łowczego Dworu Sipiagina. **G.** napisał: „Zarys historji włościan w Polsce" (przełożył Ad. Dobrowolski, Petersb., 1898).

Gorenec Leopold, pisarz słowieński, * 1840 w Krainie, proboszcz w Adleszycach. Drukował utwory beletrystyczne, oryginalne lub tłómaczone, oraz: „Družinski život w Jugoslovanskej" (1877); „Ciganje na Angležkem," „Adamante," „Obrazi iz Tatre" (1878); „Ivan Ivanovicz" (1875); „Mihael Czarniszenko" (1876) i in.

Görgei Artur, generał węgierski, * 1818 w Toporcy (Topercz), w r. 1837 wstąpił do lejbgwardji węgierskiej, opuściwszy służbę wojskową 1845 udał się do Pragi, gdzie studjował chemję. W 1848 wszedł w stopniu kapitana do armji powstańczej; żarliwy rewolucjonista, skazał na szubienicę hr. Odona Zichy'ego, administratora komitatu białogrodzkiego, i wtedy zyskał zaufanie rządu i dodany był Perczelowi. Wbrew jego zdaniu stoczoną została niepomyślnie bitwa pod Szwechatem; zdobył Budę i został ministrem wojny. Pobity przez Rosjan 11 lipca 1849 r. cofnął się aż do Aradu, a po abdykacji Kossutha przyjął dyktaturę i na tem stanowisku poddał się Rosjanom pod Vilagoszem (13 sierpnia), mając 23,000 wojska i 130 armat. Osiadł w Celowcu (Klagenfurt), gdzie zajmował się studjami chemicznemi. Obwiniony powszechnie o zdradę kraju, na usprawiedliwienie swe wydał „Mein Leben and Wirken in Ungarn in dem J. 1848 und 1849" (2 t., Lipsk, 1852); gdy jednak opinja powszechna była mu wciąż nieprzychylną, grono najpoważniejszych w kraju osób, zebrane 1885 roku w Peszcie, orzekło jego niewinność i usprawiedliwiło złożenie broni. Por. Horn „Arthur **G.**, Oberkommendant der ungar. Armee" (Lipsk, 1850); Aspermann „Ein offenes Wort in der Sache des Honvédgenerals A. G." (1867).

Görgei Artur.

Gorgjasz, rodem z Leontium w Sycylji, retor i sofista grecki, 427 r. przed Chr. przybył na czele poselstwa, żądającego pomocy przeciw Syrakuzie do Aten. Był uczniem Empedoklesa w filozofji, a Koraksa i Tyzjasza w wymowie. Umarł około 380 przed Chr., mając przeszło 100 lat. **G.** sztukę wymowy uważa za środek i źródło przekonywania, a tragedję za dobroczynne oszustwo. W rozprawie „Peri tû mê ontosê nerifyseôos," której treść podał Sekstus Empiryk, rozwija nihilistyczne konsekwencje sofistyki, które zawarł w następnych trzech zdaniach: 1) niema nic; 2) gdyby co było, nie możnaby tego poznać i 3) gdyby co było, i owo coś możnaby było poznać, to tej znajomości nie możnaby innym przekazać. Koniec życia miał spędzić w tesalskiej Larysie. Wpływ **G.** na retorykę i stylistykę owego czasu był ogromny. Pisali o nim H. E. Foss (1828), Frei, Süsemühl, A. Baumstark, Fr. Kern „Krit. Bemerk. z. 3 Theil der pseudoarist. Schrift. peri Ksenoph. p. Zên., p. **G.**" (Oldenburg 1869); Fr. Blass „Die attische Beredsamkeit. Von Gorgia bis zu Lysias" (Lipsk, 1868). Por. także Zellera „Philosophie der Griechen" (1 t., 5 wyd., Lipsk, 1892).

Gorgona, *Gorgo, Gorgon, Meduza*, grecka istota mityczna, potworna córa Forkysa i Keto, sama śmiertelna, miała dwie siostry nieśmiertelne, do niej podobne, Steno i Euryale; pospolicie wszystkie trzy były zwane Gorgonami. Była nie-

Gorgona starszego typu.

Gorgonjon.

lubiona przez wszystkich bogów, prócz Posejdona, który z nią obcował. Wysłany przez Atenę Perseusz, uciął głowę Gorgonie, a wtedy z jej trupa wyskoczyli Chrysaor i Pegaz; Perseusz szczęśliwie uciekł od żądnych zemsty sióstr zabitej, a głowy jej straszliwej, wzniecającej widokiem swym przerażenie, używał przeciwko nieprzyjaciołom.

Według innej baśni, sama Atena ją zabiła i zdobyła jej tarczę, *egidę* (ob.). W późniejszych podaniach, **G.** miała twarz majestatyczną, ale zimną. Głowa jej, *Gorgonejon*, była często przedmiotem sztuki greckiej; używano jej wyobrażenia w amuletach, na tarczach, murach, broni. Por. J. Six „De Gorgone" (Amsterdam, 1885); H. Brunn „Griech. Götterideale" (Monachjum, 1893).

Gorgonje, *Korale rogawe* lub *korkowe (Gorgonidae)*, rodzina polipów z rzędu ośmioczułkowych *(Alcyonaria* lub *Octactinia)*, od innych polipów różnią się osią wapienną lub rogową, rozgałęzioną jak drzewo, na zewnątrz powleczoną korą mięsistą, mieszczącą w sobie mnóstwo komórek, w których siedzą maleńkie, białawe polipy z 8-u mackami; co do budowy wewnętrznej podobne są

Gorgonja.

Część pnia gorgonji z polipami.

do innych polipów. Jamy ich wewnętrzne (czyli trawiące) łączą się między sobą kanałami, tak, że pokarm, strawiony przez jeden osobnik, idzie na korzyść całej kolonji. Wewnętrzna powierzchnia kory wydziela obficie węglan wapna lub materję rogową, które, osiadając na istniejącej już osi, powiększają jej objętość. Najwięcej znane rodzaje są: *Gorgonja*, *Koral biały (Isis)*, używany na wyroby, oraz *Koral szlachetny* (ob. Koral).

Gori, miasto powiatowe w gub. Tyfliskiej, nad rz. Kurą, znane już w VII wieku, niegdyś stolica królów kartalińskich; 10,457 miesz. (1897), trudniących się sadownictwem. — **G.** powiat liczy 6,869 klm. kw. z 191,656 miesz. (1897).

Goribun, ob. Niedźwiedź.

Gorjuszkin Zacharjasz, * 1748, † 1821 w Moskwie, od r. 1790 był profesorem prawa w uniwersytecie moskiewskim. Wydał: „Opis czynności sądowych" (3 t., Moskwa, 1807 i t. d.); „Przewodnik do nauki prawa rosyjskiego" (4 t., 1811—1816).

Gorkas, *Goorkas*, także *Gurkas*, plemię indyjskie, które w Nepalu, w Indjach wschodnich, od 1768 jest panującem. Językiem **G**-ów jest narzecze „Garbatiyâ" (Gramatyka przez Aytona). Por. A. Turnbull „Nepali grammar and Engl.—Nepali and Nepali — Engl. Dictionary" (1888).

Gorkum albo *Gorinchem*, twierdza w prowincji holenderskiej Holandji Południowej, przy ujściu rzeki Linge do Merwedy, posiada arsenał, gimnazjum, warsztaty okrętowe i liczy 12,000 mieszk.

Gorlice, miasto powiatowe w Galicji zachodniej, nad rzeką Ropą, ma 5,700 miesz. i prowadzi handel zbożem i płótnem. **G.** posiadają rafinerje nafty, fabryki kwasu siarczanego, młyny parowe, a w okolicy znajdują się pokłady oleju skalnego i wosku ziemnego.

Görlitz, po polsku *Zgorzelec*, miasto powiatowe w obwodzie pruskiej regencji Lignickiej, jest najznaczniejszem po Wrocławiu miastem Szląska i jednem z bogatszych i piękniejszych w Niemczech, nad rzeką Nisą, ma 70,000 miesz., 8 kościołów (między któremi odznaczają się: gotycki kościół śś. Piotra i Pawła, kościół Panny Marji, nowy kościół rzym.-katol., kościół św. Krzyża), piękny ratusz, gimnazjum, szkołę realną, 2 teatry, muzeum, kilka towarzystw naukowych. Z zakładów przemysłowych są tu: wielka fabryka wagonów kolejowych, fabryki maszyn, żelaza, sukna, wyrobów bawełnianych, szklanych, porcelanowych i in. Handel również nader ożywiony; **G.** jest punktem węzłowym 5-ciu dróg żelaznych i posiada połączenie telefoniczne z Berlinem, Dreznem i Budziszynem. W XII wieku było silną warownią; w r. 1346 należało do tak zwanego związku sześciu miast i było dwukrotnie, a mianowicie 1429 przez Husytów i 1633 przez Wallensteina, zburzone.

Gorochowiec, miasto powiatowe w gub. Włodzimierskiej, nad rzeką Klaźmą, 2,783 miesz. (1897). — **G.** powiat 3,823 w. kw., a ludności 98,289 (1897).

Gorodiszcze, miasto powiatowe w gub. Penzeńskiej, nad rz. Jułową i Kiczkiniejką, 3,973 miesz. (1897).—**G.** powiat, 6,044 w. kw., a ludności 174,724 (1897).

Gorodnia *(Horodnia)*, miasto powiatowe w gubernji Czernihowskiej, nad rzeką Gorodnianką; 4,197 miesz. (1897). — **G.** powiat, 3,526 w. kw., a ludności 154,819 (1897).

Gorodok, miasto powiatowe w gub. Witebskiej, nad rzeką Gorożanką i Nieszczedrą; 5,509 miesz. (1897).—**G.** powiat, 3,158 w. kw., a ludności 112,579 (1897).

Gorontálo *(Gunong Tello)*, rezydentura holenderska na wyspie Celebes, obejmuje 10,500 klm. kw. z 83,000 miesz. Główne miasto t. im. leży powyżej ujścia rzeki *G.* do zatoki **G.**; jest rezydencją księcia, pozostającego w zależności od Holandji, ma fort holenderski, port i 8,000 miesz.

Gorostiza y Cepeda Don Manuel Edward de, * 1791 w Veracruz, dyplomata meksykański, wielce jest ceniony jako znakomity kome-

djopisarz. Jako żarliwy stronnik konstytucji r. 1820, po restauracji 1823 wyemigrował do Anglji. Później był posłem meksykańskim w Londynie, a następnie w Paryżu. Po powrocie do Meksyku, został radcą stanu i objął dyrekcję tameczego teatru, dla którego napisał wiele komedji. Umarł 1851 w Tacubaya pod Meksykiem. Wybór jego prac dramatycznych znajduje się w „Teatro escogido" (2 t., Bruksela, 1825). Najważniejszym jego utworem jest komedja „Contigo pan y cebolla," z której Scribe wziął myśl do swego wodewilu „Une chaumière et son coeur."

Gorové Ładysław, autor madziarski, * 1780 w Samoszujwarze, † 1839. Oprócz przekładów i artykułów naukowych napisał dramat: „Jeczidés Haba" (1806); „Érdemes Kálmár" (1807), oraz naukowe dzieło „Aferfiunak tökelyetessegei" (Peszt, 1823).

Gorové Stefan, syn Ładysława, * 1819 w Peszcie, † 1881 tamże. Jego podróże p. t. „Társalkodó" i „Nyugot" (Peszt, 1844), oraz pismo polityczne *Nemzetiség* (Narodowość) i różne artykuły dziennikarskie sprawiły, że został członkiem akademji. Na sejmie 1848 początkowo należał do stronnictwa umiarkowanego; następnie odznaczył się jako mówca opozycji, a w r. 1849 (14 kwietnia) stanął w szeregach znakomitości rewolucyjnych, gdy mu Kossut i Szacsway polecili zredagować manifest. Po ośmioletniem wygnaniu wrócił do kraju, w 1867 w gabinecie Andrassego był ministrem handlu, rolnictwa i przemysłu, później ministrem komunikacji i od 1876 był w sejmie przywódcą stronnictwa rządowego.

Görres Jakób Józef, von, uczony i publicysta niemiecki, * 1776 w Koblenz, † 1848; żarliwy zwolennik zasad republikańskich rewolucji francuskiej, przebywał na przemiany w Koblenz lub Heidelbergu. W 1797 założył dziennik *Rote Blatt*, wymierzony przeciwko arystokracji, duchowieństwu i despotyzmowi. Około r. 1805 został nauczycielem historji naturalnej i fizyki w średnim zakładzie naukowym w Koblenz. Jako redaktor zabronionej w 1816 gazety „Rheinischer Mercur" a następnie dzieła „Deutschland und die Revolution" (Koblenz, 1820), musiał uciekać do Francji i Szwajcarji. W r. 1827 został profesorem historji powszechnej i literatury w Monachjum. Później jako gorliwy katolik występował niejednokrotnie w ówczesnych sporach religijnych. Większa część jego pism jest treści politycznej, jak np.: „Europa und die Revolution" (Stuttgard, 1821); „Die heilige Allianz und die Völker auf dem Kongress zu Verona" (tamże, 1822); część treści beletrystycznej, jak: „Altdeutsche Volks und Meisterlieder" (Frankfurt, 1817); „Das Heldenbuch von Iran aus dem Schah-Nameh des Firdûsi" (2 t., Berlin, 1820); część wreszcie treści religijnej, jak: „Die christliche Mystik" (4 t., Regensburg, 1836—42 i 1879, t. 5); „Athanasius" (tamże, 1837). Obok tego odznaczył się także i na polu historycznem. Zbiorowe wydanie jego pism (Monachjum, 1854—74, t. 9) przygotowała Marja Görres. Por. Denk „Joseph von G." (Moguncja, 1876) i Sepp „G. und seine Zeitgenossen" (Nördl., 1877).

Görres Gwido, syn poprzedniego, * 1805 w Koblenz, † 1852, prowadził dalej rozpoczętą przez ojca redakcję pisma „Historisch-politische Blätter;" odznaczył się jako poeta, oraz jako autor książek dla młodzieży.

Gorresio Gaspard, orjentalista włoski, * 1808, † 1891 w Turynie. W 1830 był profesorem historji w akademji wojskowej w Turynie. Przetłómaczył na język włoski Râmâyana i pracę tę wydał p. t. „Ramayana, poema sanscrito di Valmici" (Paryż, 1843—59). W 1852 objął katedrę literatury sanskryckiej w Turynie, w 1862 mianowano go głównym konserwatorem bibljoteki i członkiem królewskiej akademji nauk i sztuk pięknych w Turynie. Założył tamże razem z Karolem Marenco i Boncompagni'm pismo liberalne p. t. *Il Subalpino*.

Gorskie, jezioro w gub. Warszawskiej, pow. Gostyńskim, gminie Łąck, obejmuje powierzchni 36 morgów.

Gorsko, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, pow. Babimojskim, na południe rzeki Obry.

Gorst John Eldon, polityk angielski, * 1835, kształcił się w Cambridge, od 1865 był prokuratorem w Londynie; w 1896 r. wybrany do izby gmin, połączył się ze stronnictwem konserwatywnem, 1870—77 był sekretarzem konserwatywnego centralnego komitetu wyborczego, od 1886 jest podsekretarzem ministerjum spraw indyjskich. W marcu 1890 mianowany był pierwszym delegatem angielskim do międzynarodowej konferencji w sprawie opieki nad robotnikami w Berlinie. Oprócz wielu artykułów, pomieszczonych w czasopiśmie *World*, ogłosił: „The Maori-king, our quaerel with New Zealand (1864) i „Election manual" (1883).

Gorton, osada fabryczna w angielskiem hrabstwie Lancaster, na wschód od Manchesteru, przemysł bawełniany i kapeluszniczy, 15,000 mieszkańców.

Gortyna, Gortyn, w starożytności jedno ze znaczniejszych miast na wyspie Krecie nad rzeką Lethajos, ze świątyniami Artemizy i Zeusa, było za czasów rzymskich stolicą wyspy. Zwaliska jego leżą pod wsią Hagios-Dheka. W r. 1884 Fabricius i Halbherr odkryli w **G.** napisy, zawierające ustawę miejską dawnej **G.**

Görtz (właściwie *von Schlitz*, a zwany *v. Görtz*, starożytny szlachecki ród niemiecki, posiadający już w IX wieku udzielną majętność Schlitz nad Fuldą, wyniesiony 1677 do godności baronowskiej, a 1726 do hrabiowskiej. Znakomitszymi tego rodu przedstawicielami są: **Görtz** Jerzy Henryk, baron, von, jako tajny radca i marsza-

łek nadworny w służbie holsztyńskiej, udał się 1706 w misji do Karola XII, króla szwedzkiego, zyskał jego zaufanie, wszedł do służby szwedzkiej, został ministrem skarbu, a 1716 pierwszym ministrem. Zaradzając ubóstwu skarbu, przedsiębrał nader śmiałe operacje finansowe, a zręcznemi kombinacjami politycznemi zdziałał tyle, że cesarz rosyjski Piotr I gotów był zawrzeć pokój i przymierze z Karolem XII. Gdy następnie Karol XII został zastrzelony pod Friedrichshall, **G.** z polecenia następczyni tronu Eleonory został aresztowany, oskarżony o zbrodnię stanu i 28 lutego 1719 ścięty.—**Görtz** Jan Eustachy, hr. von, pruski mąż stanu, * 1737 w Schlitz, w w. ks. heskiem. Naznaczony przez Fryderyka II, króla pruskiego, 1788 tajnym pełnomocnikiem w Monachjum, a później posłem w Petersburgu, oddał mu znaczne usługi. Po śmierci Fryderyka II używany był także przez rząd pruski do ważnych misji politycznych. Z pomiędzy pism **G.** wymieniamy: „Mémoires et actes authentiques rélatifs aux négociations qui ont précédé le partage de la Pologne" (Wejmar, 1810); „Mémoire historique de la négociation en 1778" (Frankfurt, 1812). Z jego papierów pośmiertnych wydano „Histor. und polit. Denkwürdigkeiten" (2 t., Stuttgardt, 1827—28).

Gorup-Besanez Eugenjusz, baron, chemik, * 1817, † 1878 w Erlangen, gdzie był od 1849 r. profesorem chemji; położył zasługi nad chemją fizjologiczną i analizą zoochemiczną. Wydał: „Anleitung zur zoochemischen Analyse" (3 wyd., 1871); „Lehrbuch der Chemie," 3 tomy, a mianowicie: „Anorganische Chemie" (9 wyd., 1885), „Organische Chemie" (6 wyd., 1881), „Physiologische Chemie" (4 wyd., 1878).

Gorycja (niem. *Görz*, słowiń. *Goryca*, włos. *Gorizia*), uksiążęcone hrabstwo, tworzy od 1849, wraz z hrabstwem *Gradiskiem*, udzielny kraj koronny, który znowu wraz z Tryjestem i Istrją tworzy Pomorze austrjackie, t. zw. *Küstenland*. *Gorycja* i *Gradisca* liczą 220,000 miesz., w tem 2,200 Niemców, 77,000 Włochów i Furlan, reszta—Słowieńcy. **G.** w XI wieku przeszła w dziedziczne posiadanie hrabiów tyrolskich, a w r. 1500, po śmierci Linharta, ostatniego hr. **G.**, tytułem dziedzictwa cesarz Maksymiljan I objął ten kraj. W r. 1809 przeszedł pod panowanie francuskie; w 1814 powrócił pod panowanie austrjackie i wcielony został do utworzonego a istniejącego do 1851 królestwa Iliryjskiego. O dziejach **G.** pisali C. R. Coronini de Cronberg (1753 i 1769), oraz Wassermann „Staatengeschichte von **G.**" (1800).

Gorycja, miasto głów. powyższego kraju, nad rz. Soczą (Isonzo), rezydencja arcybiskupa rzymsko-katolickiego, oraz sejmu i wydziału krajowego; posiada gimnazjum wyższe, wyższą szkołę realną, seminarjum teologiczne, szkołę rolniczą, instytut dla nauczycielek, kilka fabryk, ożywiony handel owocami; liczba mieszkańców wynosi 22,000. **G.** jest także stacją klimatyczną zimową.

Gorycki Szymon, poeta łacińsko-polski, rodem z Pilzna nad Wisłoką, żyjący za Zygmunta Augusta, ogłosił: „Quaerimonia ecclesiae Christi sponsae ad Valent. Herburtum, Episc. Przemisl., versu elegiaco" (Kraków, 1567); „De D. Anna, matre Virg. Mariae, ad Gregorium Samcoritanum carmen. panegyr." (Kraków, 1568); „Elegiae duae Altera illustrium heroum Cameneciorum gesta continet, altera in laudem Christoph. Glova. S. R. M. Secretarii" (b. m. i r.).

Goryczka *(Gentiana)*, rodzaj roślin z rodziny goryczkowatych, cechujący się kielichem 4 do 9-działkowym, koroną 1-płatkową, prawie dzwonkowatą, na brzegu 4—9-krotnie wciętą; pręcików 5—9, torebka 1-komorowa; obejmuje rośliny zielne, z liśćmi naprzeciwległemi, całobrzegiemi. Ze 150 około gatunków niektóre są lekarskie lub ozdobne. **G.** *żółta (G. lutea)*, o kwiatach wielkich, żółtych, na łąkach górzystych krajów południowej i zachodniej Europy. Woń przykra i ostra świeżego korzenia przemienia się w słodkawo aromatyczną, gdy wyschnie. Smak jego z początku na chwilę słodkawy, staje się potem bardzo gorzkim. Najwięcej korzeni **G.** dostarcza aptekom Szwajcarja. Jest to jeden z najdzielniejszych gorzkich leków (ob.), a własności te zawdzięcza swej części składowej — *gencjaninie* (ob.). Korzeń zawiera też cukier, a wyciąg jego wodny ulega fermentacji i przez destylację wydaje *wódką goryczkową*, wyrabianą głównie w Szwajcarji. Do gatunków krajowych należą **G.** *krzyżowa (G. cruciata)*, tak zwana z powodu osadzenia liści, o koronie ciemno-fioletowej, **G.** *wązkolistna (G. pneumonanthe)* o koronie ciemno-błękitnej, **G.** *łąkowa (G. amarella)* o koronie zielono-błękitnej i in.,—niektóre mają własności lekarskie, acz w mniejszym stopniu, niż **G.** żółta.

Kwiat goryczki.

Goryczkowate *(Geutianaceae)*, rodzina roślin dwuliściennych, obejmująca rośliny zielne, czasem podkrzewy, następujących cech: Liście przeciwległe, rzadziej okółkowe, całobrzegie. Kwiaty foremne, dwupłciowe; kielich trwały o 4 lub 5 działkach; korona 1-płatkowa, lejkowata lub tacowata; pręcików 5, do rurki korony przymocowanych, o pylnikach dośrodkowych; zawiązek 1 lub 2-komóreczkowy. Owoc torebka dwuścienna o ziarnach drobnych. **G.** rosną we wszystkich okolicach ziemi; posiadają substancję wyciągową, gorzką, która im nadaje znaczenie lekarskie. Typem ich jest goryczka.

Gorycznik, ob. Gorczycznik.

Goryl *(Gorilla)*, największa z małp człekokształtnych *(Antropomorphae)*, odkryta dopiero 1847 r. nad rzeką Gabun, w Afryce, przez misjonarza Savage, jakkolwiek zdaje się, że **G.** był już znany Kartagińczykowi Hanno; jest to małpa pod względem budowy szkieletu najbliższa człowiekowi, jakkolwiek posiada 13 par żeber, gdy orangutang, tak jak człowiek, ma ich tylko 12; wysokość jego wynosi 2 metry, a szerokość w ramionach około metra. Twarz jego jest naga, ciemnobrunatna lub czarna, szeroka, nos płaski, szczęki wystające; ręce cechują się

Goryl.

silnie rozwiniętym paluchem. Zamieszkuje lasy Afryki, żywi się głównie owocami, żyje w nielicznych towarzystwach, w których samice przeważają. W wysokości 2 metrów nad ziemią buduje sobie łożyska nocne z gałęzi, liści i mchu, w których wszakże kilka tylko razy pozostaje, wciąż bowiem przenosi się z miejsca na miejsce. Nie obawia się żadnego zwierza, łatwo zwycięża lamparta, a w towarzystwie nawet lwa; poszukiwacze kości słoniowej boją się go najwięcej ze wszystkich zwierząt; zresztą o jego życiu mało jeszcze jest pewnych wiadomości. Owen uważa **G.** za gatunek szympansa *(Troglotydes gorilla)*, inni jednak uważają go za gatunek oddzielnego rodzaju *Gorilla gina (G. Savagesii)*. Por. Duvernoy w t. VIII „Archives du mus. d'hist. natur."; Hartmann „Der Gorilla" (1879).

Goryński Piotr, h. Poraj, w roku 1511 wojewoda mazowiecki, zebrawszy prawa książąt mazowieckich wraz z późniejszemi postanowieniami, ogłosił je p. t. „Statuta ducatus Mazoviae, quaecunque vel more antiquo vel ducum sanctionibus prolata, publico consensu approbata servantur, bona fide collecta et in unum volumen comportata" i t. d. (Kraków, 1541). Ob. Mazowieckie ekscerpta.

Gorzdowskie starostwo niegrodowe, leżało w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Połągowskim i Gądyńskim. Podług metryk litewskich, powstało w r. 1528 przez oddzielenie dóbr Gorzdowskich od dawniejszego starostwa Szawelskiego. Składało się zaś z miasta Gorzdy, nad rzeką Minią, przy granicy pruskiej, od Krzyżaków Garsden zwanego. Przed r. 1781 było w posiadaniu Henryka de Igelstrom, który opłacał z niego kwarty złp. 4,350 gr. 11.

Gorzelnictwo, gałąź przemysłu, mająca na celu wyrabianie wódki. Zakłady, w których ten wyrób się odbywa, zowią się *gorzelniami*, a ludzie oddający się tej fabrykacji *gorzelanymi*. Koniecznemi częściami gorzelni są: 1) izba zacierna, 2) pomieszczenie do ustawienia chłodnicy czyli kilsztoka, na którym studzi się zacier przed zadaniem drożdży, 3) izba fermentacyjna i 4) izba aparatowa, w której ustawia się przyrząd destylacyjny, oraz kocieł parowy, często w osobnem przybudowaniu umieszczany. Co do zasad, na których polega wyrób wódki, ob. Alkohol i Fermentacja. Dzieła, poświęcone **G.** w języku polskim są, z dawniejszych: Dunina, Kasperowskiego, Piątkowskiego, Koncewicza, Kurowskiego, Gumbinera, Bełzy, Ottona i Siemensa (tłóm. Piątkowskiego), Körtego (tłóm. Włockiego); nowsze zaś: Rzyszczewski „Podręcznik dla gorzelanych" (Warszawa, 1890); Żołoziecki „Gorzelnictwo" (Lwów, 1895). We Lwowie wychodzi pismo *Gorzelnik*, w Warszawie zaś corocznie „Kalendarz Gorzelniczy," wydawany przez A. Weinberga.

Gorzeński, *Gorzyński, Ostroróg* hrabia v. *Nałęcz* odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV czerwonych—chustka biała w obręczy, w II i III złotych—orzeł czarny. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I-ym między dwoma rogami jeleniemi — murzyn lub murzynka w czerwonej szacie, z przepaską białą na głowie, w drugim — orzeł czarny. Labry przy pierwszym hełmie czerwone, podbite srebrem, przy drugim—czarne, podbite złotem.

Gorzeński.

Gorzeński Tymoteusz, h. Nałęcz, pierwszy arcybiskup gnieźnieński i poznański, * 1741 roku, † 1825. Mianowany kanonikiem św. Marcina w Poznaniu 1764 roku, wyjechał za pierwszych lat panowania Stanisława Augusta do Rzymu, gdzie był jakiś czas rektorem domu polskiego św. Stanisława. Wróciwszy do kraju, instalowany był 1767 na kanonję krakowską, którą sobie wyrobił w czasie po-

bytu w Rzymie. W r. 1790 został biskupem smoleńskim. Po upadku Rzeczypospolitej osiadł w Krakowie. Nareszcie za Księstwa Warszawskiego mianowany został biskupem poznańskim; gdy zaś jego djecezja w 1815 r. przeszła pod panowanie pruskie, i gdy następnie djecezję gnieźnieńską kanonicznie połączono z poznańską, **G.** został 1821 pierwszym arcybiskupem gnieźnieńskim i poznańskim.

Gorzeński Augustyn, senator wojewoda Księstwa Warszawskiego, stryjeczny brat poprzedniego, od 1778 rotmistrz kawalerji narodowej. Jako poseł na sejm 1780 obrany był sędzią sejmowym z Wielkopolski. W następnym roku stolnik poznański, na sejmie 1786 wyznaczony był do rady nieustającej. Od 1787 chorąży poznański, posłował z Poznańskiego na sejm wielki 1788 i w tym samym roku postąpił z rotmistrza na generała majora. Nareszcie w r. 1791 mianowany został podkomorzym poznańskim, a za Księstwa Warszawskiego kasztelanem, później wojewodą. Data jego śmierci niewiadoma.

Gorzi, herb: W polu barwy niewiadomej pod 7-miu liljami w szczycie tarczy — prawo-ukośny pas między dwiema różami. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Gorci.

Gorzka sól czyli *angielska sól*, siarczan magnezji, ob. Magnez.

Gorzkie leki *(Amara)*, środki lekarskie, które przyjęte do żołądka polepszają apetyt, poprawiają trawienie, a stąd w dalszem następstwie poprawiają całe odżywianie organizmu. Użycie ich wynika już z tego, co powiedziano. Jest to grupa leków bardzo skutecznych i bardzo często używanych. Tu należą liczne zioła, jak: *bobrek trójlistny*, *tysiącznik*, *mniszek*, *podróżnik*, *bernardynek*, *piołun*. Prócz tego: *kwasja*, *mech islandzki*, *pomarańcze*, *china*, *rabarbar*, *aloes*.

Gorzkie wody mineralne charakteryzują się przez zawarty w nich siarczan magnezji (sól gorzka); prócz tego zawierają siarczan sody (sól glauberską), sól kuchenną, kwas węglany i inne zwykłe składowe części wód mineralnych. Działanie swoje zawdzięczają głównie siarczanowi magnezji; działanie to jest przeczyszczające. Używa się **G. w.** przy upartych zatwardzeniach stolca i w związku z tem będących cierpieniach (katary przewodu pokarmowego, powiększenie wątroby, hemoroidy). Tu należą: *Püllnau*, *Seidlitz*, *Seidschütz*, *Fridrichshall*, *woda gorzka Franciszka Józefa*, *Huniady-Janos*.

Gorzknia, ob. Quassia.

Gorzkodrzew, *Gorzknia*, ob. Quassia.

Gorzko-słone jeziora. Największa liczba takich jezior znajduje się w stepie, przerzniętym wielu górami, idącemi od Wołgi po za Ural, do źródeł Obi; step ten miał być niegdyś dnem morskiem. Podobneż jeziora napotykają się w gub. Astrachańskiej, Orenburskiej, Tobolskiej i Tomskiej. Jeziora te są bezrybne i dostarczają soli glauberskiej. Takie same jeziora zostały obecnie spożytkowane w kanale Sueskim.

Gorzkowa, Mikołaj z, zwany też *Mikołajem z Boryjowa*, trzeci biskup wileński; po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, gdzie otrzymał stopień doktora filozofji, prawa kononicznego i magistra nauk wyzwolonych, był profesorem filozofji w tejże akademji, a następnie jej rektorem. W zawodzie duchownym przez długi czas kustosz kolegjaty sandomierskiej, następnie oficjał i wikarjusz generalny krakowski, nakoniec w 1407, po śmierci Jakóba Plichty, został wybrany przez kapitułę wileńską na biskupa. Pozyskawszy względy Witolda, był używany do załatwiania spraw politycznych, tak np. wpłynął na zawarcie przymierza pomiędzy Jagiełłą, Witoldem i cesarzem Zygmuntem 1412 r. względem posiadania Rusi halickiej i Podola, był czynnym podczas sejmu horodelskiego 1413 i t. d. Za usługi swoje nagrodzony został przez Witolda nadaniem licznych funduszów i dóbr, z pośród których dobra Huboré lub Uboré nad Dniestrem, należały do największych pomiędzy dobrami stołowemi biskupa. W sprawach kościelnych był nader czynnym, fundując lub uposażając liczne kościoły w swojej djecezji; † 1414 r. Jako owoc jego pracy profesorskiej, pozostał rękopis „In philosophiam universam commentarii,“ zachowany, według świadectwa Janockiego, w bibljotece Jagiellońskiej w Krakowie.

Gorzkowski Marjan, spółczesny archeolog i filolog, wydał: „Hapka w utrapieniu,“ obraz sceniczny (Rzym, 1861); „Cymeliarchium, historyczne poszukiwania nad znaczeniem obrączki i pierścionka“ (Kijów, 1864 r.); „Xopoimania, historyczne poszukiwania o tańcach“ (Warszawa, 1869); „Kasztelan Zakroczymski,“ dramat w 5-u aktach (Kraków, 1887); „Warszawskie śluby,“ komedja w 5 aktach (Kraków, 1887), Był czas długi sekretarzem szkoły sztuk pięknych w Krakowie i powiernikiem jej dyrektora, Matejki. W owym czasie napisał kilka broszur i niezbyt szczęśliwych objaśnień do obrazów Matejki: „Bitwa pod Grunwaldem“ (1878); „Zjazd królów“ (1880).

Gorzyce, wieś w gub. Radomskiej, nad rzeką Fantazją, blizko jej ujścia do Wisły, pamiętna klęską, jaką tu Czarnecki zadał Szwedom w kwietniu 1656. Stąd po przegranej pod Klisowem 1702 król August rozesłał wici na pospolite ruszenie, po których zawiązała się znana konfederacja Sandomierska; tu wreszcie w r. 1712 obozujące wojsko koronne zawiązało konfederację, która dała hasło generalnej konfederacji Tarnogrodzkiej.

Göschel Karol Fryderyk, filozof, * 1781 r. w Langensalza, w Turyngji, † 1861 r., uczył się prawa w Lipsku, w 1807 r. osiadł jako adwokat w mieście rodzinnem, wszedł potem do służby rządowej, w której doszedł do stopnia oberprezydenta saskiej prowincji w konsystorzu. 1848 wyszedł ze służby. Broni filozofji Hegla ze stanowiska kościelnego w „Aphorismen über Nichtwissen und absolutes Wissen im Verhältniss zum christlichen Glaubensbekentniss“ (Berlin, 1829); „Der Monismus des Gedankens“ (Naumburg, 1832); „Hegel und seine Zeit mit Rücksicht auf Goethe“ (Berlin, 1832), w którem to dziele, podobnie jak w „Unterhaltungen zur Schilderung Goethe'schen Dicht und Denkweise“ (Schleus., 1834—38, t. 3), dowodził, że Goethe był czystej krwi chrześcijańskim kaznodzieją. Pisał także „Ueber Goethes Faust“ (Lipsk, 1824); „Der Monismus des Gedankens, zur Apologie d. gegenw. Ph. an dem Grabe ihres Stifters“ (Naumburg, 1832), wymierzone przeciwko Chr. F. Weissbum; „Von den Beweisen f. d. Unsterblichk. der mensch. Seele im Licht der specul. Ph.“ (Berlin, 1835); „Die siebenfältige Osterfrage“ (1837); wymierzone przeciw Straussowi „Beiträge zur spekulativen Philosophie von Gott, dem Menschen und dem Gottmenschen” (1838); „Vorträge und Studien über Dante“ (1863). Por. Schmieder „Karl Friedrich G.” (Berlin, 1863).

Göschen Jerzy Joachim, zasłużony księgarz niemiecki, * 1752 r. w Bremie, † 1828 r.; od 1783—85 prowadził tak zwaną księgarnię naukową w Dessau, w 1785 założył w Lipsku własną księgarnię i tu, jako czynny nakładca, wywierał znaczny wpływ na tak zwany złoty wiek literatury niemieckiej. Oprócz wielu dzieł naukowych, wyszły jego nakładem pisma: Goethego, Klopstocka, Schillera, Wielanda i in. Księgarnię oddał 1823 starszemu synowi Karolowi Fryderykowi **G.**, który odstąpił ją w r. 1838 J. G. Cotta, księgarzowi w Sztutgardzie. Ogłosił kilka własnych prac, między innemi: „Meine Gedanken über den Buchhandel“ (Lipsk, 1802) i komedję „Zweimal sterben macht Unfug” (1800).

Göschen Jan Fryderyk Ludwik, prawnik niemiecki, * 1778 r. w Królewcu, † 1837 r.; był profesorem w Berlinie i Getyndze, znany jako gruntowny znawca prawa rzymskiego. Oprócz pierwszego wydania Gajusa (Berlin, 1820 i dal.), którego z Niebuhrem i Bekkerem odnalazł w Weronie, napisał: „Grundriss der Pandekten-Vorlesungen“ (2 części, Getynga, 1827—31); „Vorlesungen über das gemeine Civilrecht“ (3 t., Getynga, 2 wyd., 1843). Dzieła jego wyróżniają się niezrównaną jasnością.

Göschen Jerzy Joachim, angielski mąż stanu, syn bankiera, * 1831 r. w Londynie. Ukończywszy szkołę w Rugby i uniwersytet w Oksfordzie, zajmował się interesami bankierskiemi. Dziełem „The theory of foreign exchanges“ (Londyn, 1863, 14 wyd. 1890) dał się poznać, jako niepospolity, z rozległym poglądem finansista. Wybrany przez City londyńską, wszedł 1864 do parlamentu, gdzie się odznaczał zarówno praktycznością poglądów, jak i krasomówczym talentem. W 1865 został wiceprezesem w ministerjum handlu w gabinecie lorda Russel, a 1866 kanclerzem księstwa Lancaster. W r. 1868 był przewodniczącym w zarządzie opieki nad ubogimi i na tem stanowisku przeprowadził wiele reform. Od 1871 do 1873 był ministrem marynarki, w 1874 ustąpił wraz z upadkiem Gladstona, 1876 jako zastępca pełnomocnika angielskiego w Kairze, skłonił chedywa do przyjęcia planu reformy finansów, 1878 reprezentował Anglję na międzynarodowym kongresie monetarnym w Paryżu, 1880 wraz z powrotem Gladstona do władzy, został posłem w Konstantynopolu, 1886 stał się jednym z najzawziętszych przeciwników Gladstona w sprawie irlandzkiej, 1887 został lordem kanclerzem skarbu w ministerjum Salisburego, z którem razem ustąpił w r. 1892. Od r. 1886 był prezydentem król. Towarzystwa Statystycznego w Londynie. Wydał kilka rozpraw fachowych w kwestjach bankowych i monetarnych, w których uchodzi za powagę. Z zasad religijnych i politycznych należy do postępowych liberalistów.

Göschenen *(Geschenen)*, wieś w kantonie szwajcarskim Uri, 1100 m. nad p. m., nad rz. Reuss położona. Tutaj znajduje się północne wejście do 15 klm. długiego tunelu Gottharda, który kończy się przy Airolo.

Gosen, *(Goes, Göss)*, herb: W polu złotem—czarny róg barani. Nad hełmem takież dwa rogi. Labry czarne, podbite złotem.

Gosen.

Gosiewski.

Gosiewski v. *Ślepowron* odm., herb: W polu czerwonem, na podkowie srebrnej, obarczonej takimże krzyżem kawalerskim—czarny jastrząb z pierścieniem złotym w dziobie. U szczytu na trzech piórach strusich—takiż jastrząb z pierścieniem na podkowie z krzyżem.

Gosiewski Aleksander, h. Ślepowron, starosta piński i wieliski, 1610 referendarz litewski, 1626 wojewoda smoleński, 1606 z Oleśnickim, kasztelanem małogojskim, odwiózł Marynę Mnisz-

chównę, po śmierci Dymitra uwięziony, dopiero 1608 z Szujskim zawarł 4-letni rozejm. W wyprawie Zygmunta III 1609 zajął Białą twierdzę, 1610 wbrew królewskim instrukcjom, a zgodnie z Żółkiewskim, objął rządy w Moskwie imieniem Władysława IV. Mimo starań **G.**, niezadowolenie do Polaków rosło; z przybyciem Chodkiewicza wrócił **G.** do kraju, należał do nowej wyprawy i układów 1618 z W. Ks. Moskiewskiem, 1626, 1628 potykał się ze Szwedami w Inflantach, brał udział w wyprawie Władysława IV 1633—1635, z Radziejowskim przysięgał, że akt elekcji tego króla na cara zaginął; † 1639.

Gosiewski Krzysztof, syn Aleksandra, starosta wieliski, pisarz w. litew., 1639 woj. smoleński, był w Rzymie z Ossolińskim, sam jeździł do Paryża 1640, aby uwolnić Jana Kazimierza, † 1642. Opis więzienia królewicza i poselstwa **G.**, opisał po łacinie Wassenberg, spolszczył to M. Baliński, 1858, a Bronikowski użył za treść powieści, spolszczonej p. t. „Więzienie J. K."

Gosiewski Wincenty, syn Aleksandra, a brat Krzysztofa, protegowany przez kanclerza Radziwiłła, który o ubieżone przez Paca a przeznaczone dla **G.** chorążostwo z królem się pogniewał 1646, tegoż roku stolnikiem w. lit. został; za wojen kozackich odznaczał się męstwem pod zwierzchnictwem Janusza Radziwiłła i sam 1649 pod Krasnem Siołem ocalił Falęckiego od Kozaków pod Hołotą, pod Łojowem ledwie nie zginął. 1650 był marszałkiem sejmu, 1654 r. znów wojował i należał do układów pod Białą Cerkwią, za co 1652 został podskarbim w. lit., odtąd poczęły się spory z Radziwiłłem J., zaognione 1654, gdy **G.** wziął mniejszą, a Radziwiłł większą buławę, na czem tylko działanie wojenne cierpiało. 1655 w Kiejdanach przystał do Szweda, choć opamiętawszy się został uwięziony, dopiero 1656 w połowie kwietnia uciekł z Królewca burzyć Litwę, a stamtąd udał się do J. Kazimierza pod Warszawę, potem ruszył do Prus, gdzie pod Prostkami zbił Szwedów i Brandenburgów (i wziął do niewoli Bogusława Radziwiłła), odebrał na Litwie Birże, potem miasta w Inflantach, próżno dobywał jednak Rygi i Parnawy. Wobec grożącej wojny od Aleksego, przystaje na elekcję jego, wszakże po zwrocie zdobyczy i zawarciu pokoju. Gdy do tego nie przyszło, bił się pod Kownem, ale na układach o pokój wzięty w niewolę, wyszedł z niej dopiero 1662 r. Za powrotem przeszedł do stronnictwa Marji Ludwiki i elekcji d'Enghien'a, i w tym celu wojsko, pod marszałkowstwem Żyromskiego skonfederowane, chciał przeciągnąć, a gdy się to wykryło, tak Gosiewski, jak Żyromski zostali zabici podstępnie przez związkowych. Zszedł bezpotomnie. Czasu niewoli napisał „Zwierciadło nikomu niepochlebiające" (Toruń, 1655).

Gosiewski Bogusław, biskup smoleński, prawdopodobnie z tejże rodziny, co i poprzedni. Jako pleban oniksztyński i kantor katedralny wileński w czasie zjazdu szlachty pod Olkienikami, stanąwszy przeciwko Sapiehom, podpisał uchwały tegoż zjazdu 24 listopada 1700. W r. 1710 był już kustoszem wileńskim. Mianowany później sufraganem białoruskim, prekonizowany był w Rzymie na biskupa akanteńskiego. W latach 1722 i 23 był dwukrotnie administratorem wileńskim, a 1724 został biskupem smoleńskim; † 1744 r.

Gosiewski Władysław, matematyk, * 1842 w Honiatynie w Lubelskiem, uczył się w gimnazjum lubelskiem, matematykę studjował w Szkole Głównej warszawskiej 1863—67, oraz w Paryżu 1867—74, gdzie był sekretarzem polskiego Towarzystwa nauk ścisłych. Po powrocie do Warszawy objął obowiązki w towarzystwie kredytowem miejskiem, oraz wykładał matematykę w szkole handlowej. W r. 1891 został członkiem korespondentem akademji umiejętności w Krakowie, w r. 1889 Kasa pomocy naukowej imienia Mianowskiego przyznała mu nagrodę Jakóba Natansona za rozprawę „O związku pomiędzy zasadą najmniejszego działania a najprawdopodobniejszym układem." Rozprawy swe, tyczące się różnych działów analizy wyższej, mechaniki, fizyki matematycznej, rachunku prawdopodobieństwa, ogłosił w „Pamiętniku towarzystwa nauk ścisłych", w „Rozprawach akademji Umiejętności" oraz w „Pracach matematyczno-fizycznych," które redaguje wespół z S. Diksteinem. Z rozpraw tych wymienimy: „O sprężystości ciał jednorodnych"; „O funkcjach jednorodnych i jednogatunkowych"; „O liczbie różnych wartości, jakie funkcja przybierać może w skutek przestawień zmiennych do niej wchodzących"; „O prawdopodobieństwie błędów przypadkowych"; „O zasadniczej hypotezie mechaniki cząsteczkowej"; „O potencjale sprężystości"; „O prawie Mariotte'a" i in. Nadto ogłosił: „Wykład mechaniki cząsteczkowej" (zesz. I, 1873).

Gosiewski Wł.

Goski, v. *Prawdzic* odm., herb: W polu błękitnem, nad murem czerwonym—pół złotego lwa. U szczytu takiegoż pół lwa z mieczem w łapie.

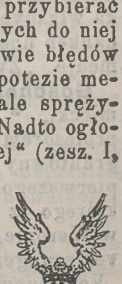

Goski.

Goski Kacper, lekarz polski z XVI wieku, * w Poznaniu, † 1578 r. Otrzymawszy w akademji krakowskiej stopień doktora medycyny, udał się do Padwy, następnie osiadł w rodzinnem mieście, gdzie, jako biegły lekarz, wielkiej uży-

wał wziętości i kilkakrotnie zaszczycony był urzędem burmistrza. Zostawił dziełko „Opisanie krótkie Kaspra Goskiego, w lekarstwach doktora, jeśliże rok Pański MDLXV powietrza morowego wolny będzie.“ Pod koniec życia przeniósł się do Wenecji, gdzie przyjęty został w poczet patrycjuszów r. 1571.

Goski Adam, teolog, mnich konwentu Franciszkanów, żyjący w końcu XVI i na początku XVII w. Wysłany na wyższe nauki do Włoch, uczył teologji w Neapolu i tam wydał 1607 r. dzieło p. t.: „Te Deum Laudamus speculativis s. theologiae conclusionis ad disputandum et positivis discursibus ad predicandum breviter insertum.“

Goslar, starożytne miasto w pruskiej regencji Hildesheim, u stóp Harcu i góry Rammelsberg, nad rz. Gose, ma 15,000 miesz. Posiada wiele starożytnych budowli, jak Kaiserhaus, zamek cesarski, zbudowany w XI w. przez Henryka III, Kaiserworth, wieża Zwinger i inne. **G.** ma gimnazjum filologiczne i realne, szkołę techniczną, 5 kościołów, izbę handlową, a w okolicy kopalnie srebra, miedzi, ołowiu, cynku, siarki, eksploatowane już w X w. Założone zostało około 920 przez cesarza Henryka I i było wielokrotnie miejscem pobytu cesarzów, którzy tutaj w latach 1009 i 1015 świetne zwoływali zjazdy, podnosiło się szybko z powodu istniejących tu zakładów górniczych. W czasie bytności Henryka IV w r. 1063, z przyczyny sporu o pierwszeństwo pomiędzy biskupem hildesheimskim a opatem z Fuldy, przyszło tutaj do znanej w dziejach *rzezi goslarskiej*. W r. 1241 przystąpiło do związku hanzeatyckiego i postanowiło sobie *statut goslarski*, który w wielu innych miastach był także obowiązującym. W r. 1814 znacznie już podupadłe, zostało wcielone do Hanoweru, a z nim razem w 1866 do Prus. Por. Crusius „Geschichte von G.“ (Goslar, 1842—43); Erdmann „Die alte Kaiserstadt G.“ (1891).

Gosławski Franciszek, herbu Nałęcz, * 1538 we wsi dziedzicznej Nadarzyce w Wielkopolsce, wychowanie odebrał z Górkami, których był stałym domownikiem i przyjacielem. Pracował gorliwie nad poprawą zepsutych obyczajów i w tym celu ogłosił: „De judiciis et moribus corrigendis ad Stephanum regem Poloniae Paraenesis“ (Poznań, 1578). Poprzednio jeszcze wydał mowę p. t. „De bello adversus Moschos ad Equites Polonos Oratio, 1577, Mense Aprili, excussa i t. d.,“ oba te pisma wykazują w **G.** niepospolitą naukę i wielkie zdolności krasomówcze.

Gosławski Stanisław, herbu Oksza, rodem z województwa Krakowskiego, w końcu XVI w. przetłómaczył dramat Szymona Szymonowicza p. t. „Castus Joseph“ i wydał w Krakowie 1597.

Gosławski z Bebelna Adam, pisarz socynjański, żyjący jeszcze po r. 1640, wydał: „Adami Goslavii a Bebelno, Refutatio eorum, quae Bartholomeo Keckermanus in libro primo systematis sui theologici disputat“ (Kraków, 1607); „Odpowiedź na obronę kazania dla Skargi, którą był uczynił ks. Jakób Ostrowski kan. krak.“ (Raków, 1608); „Ad. Goslavii a Bebelno Desputatio de persona“ (Raków, 1620), w którem walczy przeciwko nauce Jak. Martina o bóstwie Chrystusa Pana.

Gosławski Maurycy, poeta polski, * 1805, na Podolu, † 1834, w Stanisławowie; nauki pobierał początkowo w Winnicy, następnie w Krzemieńcu; potem był przez pewien czas nauczycielem prywatnym, ale pokochawszy córkę państwa, których w domu pozostawał, wstąpił do wojska, chcąc przez zdobycie odpowiedniego stanowiska nabyć prawa do jej ręki. Odznaczywszy się zdolnością, wkrótce awansował i jako oficer sztabowy odbył kampanję turecką w armii Dybicza. Wystąpiwszy z wojska, przeniósł się do Warszawy; w r. 1830, odbył oblężenie Zamościa; po kapitulacji twierdzy dostał się do niewoli, z Żytomierza uszedł do Galicji i wkrótce potem wyjechał do Francji. Wziąwszy udział w wyprawie Zaliwskiego 1833, ukrywał się czas niejaki w Galicji po jej rozproszeniu, pojmany wreszcie, odsiadywał więzienie w Stanisławowie i † w niem na gorączkę nerwową. W 1875 wzniesiono mu tam pomnik. **G.** bardzo wcześnie, bowiem jeszcze jako uczeń szkół winnickich, rozpoczął pisać wiersze, wielce chwalone przez kolegów; publicznie dał się poznać około 1826 r.; w 1826—27 umieszczał swe liryczne i opisowe utwory w *Dzienniku Warszawskim;* w 1828 wydał tomik „Poezji“, w którym, obok kilku drobniejszych utworów, zawiera się poemat w 4 pieśniach „Wesele podolskie” (według podania **G.** miał cały nakład spalić z powodu umieszczonej dedykacji, co jednak zdaje się być mylnem, gdyż egzemplarze tego wydania są dość pospolite); najkompletniejsze choć niezupełne jeszcze wydanie pism **G.** sporządził dawny przyjaciel i towarzysz jego Leon Zienkowicz (Lipsk, 1864 r., jako 26 tom *Bibljoteki pisarzy polskich* Brockhausa). Odznaczają się tu szczególnie oprócz pieśni lirycznych i wspomnień obozowych, fantazja dramatyczna „Tęsknota”, napisana podczas pierwszego pobytu w Galicji, i poemat „Banko”, wyróżniający się z innych pism **G.** głębszą myślą i dokładniejszem wykończeniem formy, zbytkiem zaś egzaltacji razi „Renegat”. W poezjach swych ulegał **G.** rozmaitym wpływom, do żadnego jednak nie przywiązując się stale, usiłował utworzyć osobną szkołę poetycką podolską, co szczególnie okazuje się w poemacie „Wesele podolskie”; w nim, mimo pięknego kolorytu

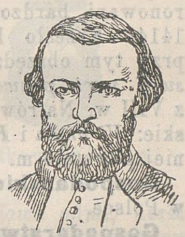

Gosławski Maur.

prowincjonalnego, widać więcej manjerowanego idealizowania niż prawdziwego natchnienia. Mistrzem za to jest **G.** w swych poezjach lirycznych. Niejedna też z jego pieśni przeszła w usta narodu, jak np. „Gdyby orłem być". Dokładny życiorys **G.** napisał Zienkowicz w „Usque ad finem" (Paryż, 1859).

Gosławskie jezioro, leży w pow. Konińskim, gminie i par. Gosławice, łączy się z jeziorem Mikorzyńskiem.

Gospeswęckie pole, po łac. *Campus Soliensis*, a po niem. *Saalzollfeld*, równina w Korutanach (Karyntji), niedalcko m. Celowca, pamiętna tem, że tu książęta korutańscy byli koronowani bardzo uroczyście, od roku 778 do 1414. Krzesło książęce, kamienne, używane przy tym obrzędzie, ma napis słów: „*Weri ma sweti weri prawda brani wdowy*," pochodzący z VIII w. Na równinie tej istniały miasta rzymskie: *Virunum* i *Flavium Soliense*, z których później powstało m. *Karnburg*.

Gospodarskie sejmiki, ob. Sejmy i sejmiki w Polsce.

Gospodarstwo leśne, ob. Leśnictwo.

Gospodarstwo społeczne ob. *Ekonomja polityczna*.

Gospodarstwo wiejskie, albo *Ekonomja*, w obszerniejszem znaczeniu jest rodzajem przemysłu, którego zadaniem jest jak najkorzystniejsze spożytkowanie ziemi i wytworzenie z niej płodów organicznych. Stąd, o ile zajmuje się hodowlą roślin pożytecznych na obszernej przestrzeni gruntu, przybiera nazwę *rolnictwa*, prowadzone na małą skalę i zwracające główną uwagę na warzywa staje się *ogrodnictwem*. **G.** polega na umiejętnem stosowaniu zasad nauk przyrodniczych. Właściwie **G. w.** rozpada się na cztery główne części; *agronomję*, czyli naukę o warunkach rozwijania się roślin użytecznych, *uprawę roli* czyli zastosowanie zasad agronomji, *hodowlę zwierząt* i *administrację gospodarczą*. Jakkolwiek **G. w.** jest jednym z najdawniejszych rodzajów przemysłu, naukowo przecież jego wykształcenie nie sięga dalej niż XVIII wieku. Początki jego napotykamy u ludów koczujących, gdzie przedewszystkiem było gospodarstwem *pastwiskowem*, to jest, gdzie uprawiano pewną część gruntu, aż do ostatecznego wyczerpania jego sił produkcyjnych, zostawiając na przyszłe pastwisko. Stąd poszło gospodarstwo *ugorowe*, które, poczynając od rzymskich czasów, aż do drugiej połowy XVIII wieku, w powszechnem było użyciu. Wprowadzone przez Karola W. gospodarstwo tak zwane *trzypolowe*, okazało się niezupełnie odpowiedniem z wprowadzeniem uprawy koniczyn i ziemniaków, co wywołało gospodarstwo *płodozmienne* (ob. Płodozmian). Potrzeba wyższego naukowego ukształcenia w gospodarstwie wiejskiem wywołała w XIX w. organizację szkół agronomicznych. Założone w wielu krajach *towarzystwa rolnicze* okazały się wszędzie nader pożytecznemi i skutecznie przyczyniły się do powiększenia bogactwa krajowego. Por. Thaera „Grundsätze der rationellen Landwirtschaft" (4 t., 1824, przekład skrócony przez M. Oczapowskiego p. t. „Zasady rolnictwa rozumowanego", Wilno, 1819); Oczapowskiego „Gospodarstwo wiejskie, obejmujące w sobie wszystkie gałęzie przemysłu rolniczego, teoretyczno-praktycznie wyłożone" (10 t., Warszawa, 1848); Chłapowskiego „O Rolnictwie" (Poznań, 1852); oraz „Gospodarstwo ulepszające", przez Lecouteux, przekład F. H. Lewestama (Warsz., 1862—63)). Thaer „Zarząd gospodarczy", (przek. Gałeckiego, 1897), Filipowicz „Zarząd Gospodarczy", (1888), T. Goltz „Organizacja gospodarstwa wiejskiego" (przek. M. Natansona, Zielińskiego i Mierzejewskiego, 1895), „Encyklopedja rolnictwa" (wyd. 2, od 1890), „Encyklopedja rolniczo-przemysłowa" Strzałeckiego i Kotłubaja, (Warszawa, 1887. 3 t.).

Gospodarz, Jędrzej, pseudonim Moraczewskiego Jędrzeja.

Gasport, ob. *Portsmouth*.

Gosse, Filip Henryk, przyrodnik, * 1810, w Worcester, † 1888, w Londynie; jako kupiec udał się 1827 do Newfounlandji, następnie zwiedził Kanadę i Alabamę, i zgromadził zbiory owadów, po powrocie do Anglji zajmował się badaniami mikroskopowemi. Ogłosił „The aquarium", (2 wyd., 1874); „Manual of marine zoology" (2 t., 1855—56); „The romance of natural history" (13 wyd., 1886); „Land and sea", (1868); „The birds of Jamaica" z atlasem, (1847); „Actinologia britannica, (1860); „Sacred streams, history of the river of the Bible" (4 wyd. 1883).

Gosse Edmund - William, poeta angielski, * 1849, w Londynie, syn naturalisty Filipa. W r. 1867 wstąpił do Muzeum Brytańskiego i 1875 został tłómaczem w ministerjum handlu. W r. 1884 był professorem literatury angielskiej w uniwersytecie w Cambridge. Poezje swoje wydał p. t. „Madrigals song and sonnets", 1870. „On viol and flute", 1873; „News poems", 1879; „King Erik," 1876; „The Unknown lover", 1878; „The ethical condition of the early Scand peoples", 1875; „A contrib. to the hist. of poetry", 1883; „History of 18—th. century literature", 1889, dramaty, poezje i biografję ojca, 1890.

Gossec, Franciszek Józef, kompozytor, uchodzący za twórcę nowszej szkoły muzyki francuskiej, * 1733, w Vergnies, † 1829, w Passy; założył w Paryżu 1770 sławne towarzystwo amatorskich koncertów i wielbiony był jako autor hymnów na cześć *Rozumu* i *Najwyższej Istoty*. Oprócz kompozycji symfonicznych i religijnych, jak: motety, tria, słynne requiem (1760) i t. d., napisał wiele pięknych oper, a między innemi: „Le faux lord"

(1766); „Les pêcheurs“ (1767); „Toinon et Toinette“ (1770); „Alexis et Daphné“ (1775); „Rosine“ (1786); „Le Camp de Grand-Pré“; „La reprise de Toulon“. 1784 otrzymał naczelne kierownictwo założonej według jego planu *Szkoły Śpiewu* i *Deklamacji* (Ecole de chant et de déclamation), która dała początek późniejszemu Konserwatorjum. Po utworzeniu 1795 konserwatorjum muzycznego, był jednym z jego przełożonych i jednocześnie profesorem kompozycji. Por. Hedouin „G., sa vie et ses oeuvres“ (1852), Gregoir „Notice sur G.“ (1878).

Gosselies, miasteczko w belgijskiej prowincji Hainaut, okręgu Charleroi, ma 9,000 miesz., ożywiony przemysł; pamiętne jest zwycięstwem, które tutaj Francuzi 26 czerwca 1794 r. odnieśli nad Austryjakami.

Gosselin Paschalis Franciszek Józef, geograf francuski * 1751, w Lille, † 1830; od 1816 jeden z głównych redaktorów dziennika *Journal des savants*; odznaczył się w świecie naukowym jako autor dzieł: „Géographie des Grecs analysée“, (Paryż, 1790, z mapami) i „Recherches sur la géographie systematique et positive des anciens“ (4 t., Paryż, 1813, z 54 mapami). Dzieła jego grzeszą zbytkiem imaginacji i brakiem ścisłych wiadomości, dotyczących geografii starożytnych w zestawieniu z nauką nowoczesną.

Gosselin, Karol, malarz francuski, * 1834, w Paryżu. W r. 1863 wystawił w Salonie pierwszy krajobraz, następnie wykonał: „Un soir d'automme“, 1864; „Intérieur de forêt“, 1867; „Un chemin creux“, 1869; „Un soir d'été“, 1872; „Bûcheron“, 1874; „Décembre“, 1879; „Chevaux dans une prairie“, 1882; „Le grand Berneval“, 1885; „Dans le parc“, 1888; „Au matin-septembre“, 1890. W r. 1882 **G.** został konserwatorem muzeum w Wersalu.

Gossler Gustaw, polityk pruski, * 1838, studjował prawo w Berlinie, Heidelbergu i Królewcu, w 1859 wstąpił do pruskiej służby sądowej, w 1861 został referendarzem w Królewcu, 1865 landratem okręgu Darkehmen, w 1874 urzędnikiem w ministerjum spraw wewnętrznych, w 1877 wybrany posłem do parlamentu, przyłączył się do stronnictwa konserwatywnego. W 1879 mianowany był podsekretarzem stanu w ministerjum wyznań, w 1881 wybrany przez stronnictwo konserwatywne na prezesa parlamentu niemieckiego, został w czerwcu b. r. ministrem wyznań. W latach 1886—87 ogłosił kościelno-polityczne nowele, które znoszą sądy kościelne, przywracają atoli seminarjom duchownym większe prawa i uznają na nowo kongregacje religijne; w listopadzie r. 1891 mianowany był nadprezydentem Prus zachodnich. Jego „Ansprachen und Reden“ wyszły w Berlinie 1890.

Gossler Henryk Wilhelm Marcin, generał i minister pruski, * 1841, wstąpił do służby wojskowej i kilkakrotnie był powoływany do ministerjum wojny jako dyrektor rozlicznych wydziałów. W r. 1895 został generał-lejtenantem, a w 1896 po ustąpieniu Bronsarta von Schellendorf pruskim ministrem wojny.

Gossypium, ob. Bawełna.

Gostkowski v. *Drzewica* odm., herb: W polu błękitnem, między rogami i pod barkiem złotego półksiężyca—po gwieździe złotej. U szczytu ręka zbrojna z mieczem.

Gostkowski.

Gostkowski baron.

Gostkowski baron v. *Gozdawa* odm., herb: W polu czerwonem—lilja srebrna. Nad koroną baronowską, w pawim ogonie—lilja srebrna.

Gostkowski, Wojciech, ekonomista polski, żyjący w pierwszej połowie XVII w., ogłosił drukiem: „Sposób, jakim góry złote i srebrne w przezacnem Król. Pols. zapsowane naprawić. Radzić in publico stanom koronnym obojga narodów po wszystkiem państwie Królestwa Polskiego do uważania podany etc.“ (1622); „Detectio accesy skarbu króla J. Mości i Rzeczypospolitej. O czem radzić in publico rycerstwu koronnemu do uważania podana, przez szlachcica polskiego domu Junosza, za powodem zacnych osób wydana“ (b. m. i r.). Pisma jego są niezmiernie rzadkie, gdyż przez kupców, których nadużycia z cłami wykrywał, bywały zakupowane i niszczone.

Gostkowski Jan Ernest, * 1710 w Konitz, † 1775 w Berlinie; wychowywał się w Dreźnie i Lipsku, za namową króla Fryderyka II założył w Berlinie fabrykę wyrobów aksamitnych i jedwabnych i pomimo wielu strat doprowadził ją do wysokiego stopnia rozwoju; w 1761 założył tamże fabrykę porcelany. Gdy w 1760 wojska rosyjskie weszły do Berlina, wyjednał u generała Totlebena łagodne obejście się z mieszkańcami i zniżenie naznaczonej w sumie 4 miljonów talarów kontrybucji na półtora miljona, z których wielką część złożył sam. Podobną przysługę wyświadczył 1761 r. mieszkańcom miasta Lipska. Hojnie udzielana pomoc podczas wojny doprowadziła go do bankructwa 1763. Straciwszy cały majątek, umarł w ubóstwie. Autobiografję **G.** wydano po jego śmierci p. t. „Mémoires d'un negociant patriote“ (Berlin, 1769, przekład niemiecki wyszedł w „Schriften des Vereins für die Geschichte der Stadt Berlin“, 1873).

Gostomski Anzelm, herbu Nałęcz, starosta rawski, w r. 1568 kasztelan płocki, a 1573 wojewoda rawski, † 1587, gorliwy protestant i znakomity agronom, napisał dzieło „Gospodarstwo“ (Kraków, 1588), 3 wyd, p. t. „Ekonomia albo gospodarstwo ziemiańskie dla porządnego sprawowania ludziom politycznym dziwnie pożyteczne“ Krak., 1644). Przedrukował je Wójcicki w *Bibl. star. pis. pol.* (t. 3, str. 98—222).

Gostomski Stanisław, syn poprzedniego, został 1564 chorążym rawskim, 1576 kasztelanem sochaczewskim, 1588 wojewodą rawskim; 1589 po bitwie pod Byczyną należał jako komisarz do układów z Maksymiljanem. Mimo nalegań kardynała Aldobrandiniego, legata papieskiego, późniejszego papieża Klemensa VIII, którego niegdyś w domu swoim podejmował, nie chciał porzucić protestantyzmu dla jedności z kościołem katolickim. † 1594 r.

Gostomski, Hieronim, podkomorzy rawski od 1597 r. starosta sandomierski, został 1590 r. kasztelanem nakielskim, a 1592 wojewodą poznańskim. Nawrócony przez Jezuitów na wiarę katolicką, został jednym z najgorliwszych jej wyznawców, przyjacielem i dobroczyńcą Jezuitów. W młodości służył wojskowo, a później dla wielu potrzeb krajowych chętnie dostarczał własnych chorągwi i nieraz sam im przewodniczył. W czasie rokoszu Zebrzydowskiego występował zbrojnie przeciwko niemu i miał udział w bitwie pod Guzowem. Za szkody, poniesione w czasie rokoszu, otrzymał wielkie dobra Sannickie na 100 lat w dzierżawę, w sumie 15,000 złp.; u Zygmunta III w wielkich był łaskach. † 1609 r.

Gostomski Tomasz, czwarty syn Anzelma **G.**, od 1605 r. wojewoda mazowiecki, na sejmie 1612 r. podpisał inwestyturę na księstwo pruskie dla Jana Zygmunta, margrabiego brandeburskiego; † 1624 r.

Gostomski Jan, syn Hieronima, od 1620 wojewoda kaliski, † 1623. Przez całą wojnę moskiewską utrzymywał na własnym koszcie 100 ludzi, a potem w mieście Walczu fundował Jezuitów.

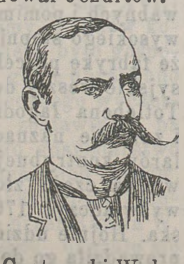

Gostomski Waler.

Gostomski Walery, literat polski, * 1854, w Borucinie w pow. Nieszawskim, kształcił się w gimnazjum realnem w Warszawie, następnie w Politechnice ryskiej; drukował prace swoje z zakresu krytyki i literatury w *Ateneum* i *Bibljotece Warszawskiej*, miewał odczyty (o powieści, Wagnerze, Boskiej komedji); wydał osobno studjum o *Panu Tadeuszu* („Arcydzieło poezji polskiej“), wydanie II, Kraków, (1897 r.). „Historja literatury powszechnej“ (Warszawa, 1898).

Gostynin, miasto powiatowe w pow. Gostyńskim, gub. Warszawskiej, nad rzeką Skrwą; ma 6,745 miesz. (1897). Miasto **G.** należało w XIII do dzielnicy książąt kujawskich, a następnie do innych książąt mazowieckich, częstokroć w tutejszym zamku przemieszkujących; w roku 1462 zostało po bezpotomnem zejściu książąt Ziemowita i Władysława mazowieckich przez Kazimierza Jagiellończyka wcielone do Korony. W zamku tutejszym, istniejącym do końca XVIII w., przebywali w latach 1611—12, znani z dziejów wojny moskiewskiej, jeńcy wojenni książęta Szujscy: car Wasil i bracia jego Dymitr i Iwan. Pozostała z tego zamku wieża, razem z częścią ocalonych murów, ostatniemi czasy została przerobioną na kościół ewangelicki. Mieszkańcy trudnią się w części rolnictwem, w części handlem i przemysłem.

Gostynina, Jakób z, w r. 1491 dziekan wydziału filozoficznego, a w roku 1507 profesor teologji i podkanclerzy akademji krakowskiej, biegły szczególnie w filozofji scholastycznej; w tym przedmiocie napisał p. t.: „Theoremata seu propositiones autoris causarum David judei cum annotatibus ac luculenta expositione Jacobi de **G.**“ (Kraków, 1507), dzieło niezmiernie zagmatwane i dziś dla nikogo bodaj niezrozumiałe.

Gostyń, miasto powiatowe w wielkiem księstwie Poznańskiem, położone nad rzeczką Strugą Błotną, wpadającą do Obry, gniazdo starożytnego domu Przedpełków, którzy od niego zwali się Gostyńskimi; posiada starożytny kościół parafjalny, wystawiony w XIII w., który wyrestaurowany w r. 1680, należy do najpiękniejszych świątyń starożytnych w djecezji poznańskiej. Miasto liczy obecnie 3,600 miesz. i sławne jest w Poznańskiem jarmarkami na bydło. Tuż pod miastem leży tak zwana *Święta Góra*, na której niegdyś stała kaplica cudami słynąca, a dziś stoi piękny kościół i klasztor księży Filipinów, ukończony staraniem Weroniki Mycielskiej w roku 1748, wzniesiony zupełnie na wzór bazyliki Matki Boskiej, zwanej *Madonna de la Salute*, w Wenecji. W kościele tym odbywa się na Zielone Świątki wielki odpust Matki Boskiej Gostyńskiej, na który ze wszystkich stron dążą gromady pobożnych pielgrzymów.

Gostyński powiat, w guberuji Warszawskiej, ma rozległości $20^{8}/_{10}$ mil kw. z 81,241 m. (1897). Grunt tu dobrze zaopatrzony w wodę, żyzny i lesisty. Powiat ma 2 miasta, 2 osady i 13 gmin. Miastem pow. jest Gostynin.

Gostyński Andrzej, profesor akademji krakowskiej, sławny pedagog w XVI w., ogłosił mowę o wychowaniu i dydaktyce p. t.: „Andreae Gostinis Crac. pro nobilium, primorum, principumque liberis magnorum disciplina artium perpoliendis oratio in Academia Cracoviensi habita anno a natali Domini 1558 etc.“ (Kraków, 1558).

Gostyński Władysław, fabrykant i przemysłowiec, * 1849, założyciel i kierownik fabryki akcyjnej „Gostyński i S-ka“, w której wprowadził nowy dział przemysłu, a mianowicie mebli żelaznych. Prócz tego podniósł zaniedbany w kraju wyrób rzeczy artystycznych z kutego ręcznie żelaza. Wykonał wiele pięknych rzeczy w tym rodzaju, jak: ambonę w kościele Wszystkich Świętych, żyrandol w kościele św. Piotra i Pawła. Jedną z najpiękniejszych jest krata, okalająca pomnik Mickiewicza w Warszawie, wykonana według rysunku dyrektora fabryki Gostyńskiego, Zenona Chrzanowskiego, przez zakład Zielezińskiego.

Gostyńskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie Rawskiem, w ziemi Gostyńskiej. Wedle lustracji z r. 1674, składało się z miasta Gostynina (ob.) i wsi: Rataje, Kozice, Skrzany z folwarkiem i wybraniectwem. Pod bramą zamku gostyńskiego spoczywały ciała zmarłych w nim Wasila i Dymitra Szujskich, które w r. 1620 ze czcią przyzwoitą przeniesiono do Warszawy, gdzie Zygmunt III kazał umyślnie wystawić kaplicę, zwaną odtąd moskiewską, dla należytego w niej pochowania Szujskich. W r. 1771 posiadał toż starostwo Antoni Łasocki, opłacając z niego kwarty złp. 1,360 gr. 13, a hyberny złp. 1,012 gr. 4.—Na sejmie jednak warszawskim w r. 1773 stany rzeczypospolitej nadały toż starostwo na własność emfiteutyczną Dąbskiemu.

Goszcz, z sanskr. *goshtha*, znaczącego zgromadzenie pokolenia i hurt na krowy u Indów, na równi z *wik*, *wejta* (ojkos, vicus, wies) mir, głód i in., stanowi zakończenie wielu nazwisk miejscowych w Słowiańszczyźnie Mała-goszcz, Wol lub Wologoszcz, a szczególnie Redi-gost, brane fałszywie za nazwisko bożka, którym jest Rethra (Rudra) i od którego całe pokolenie Redarów bierze nazwisko.

Goszczyn, osada w gubernji Warszawskiej, w powiecie Grojeckim, o 2 mile od Grójca, w bliskości rzeki Pilicy; ma 1000 mieszk., po większej części trudniących się rolnictwem.

Goszczyński Seweryn, jeden ze znakomitszych poetów polskich, * 1803 w Ilińcach, † roku 1876 we Lwowie, pow. Lipowieckim, gub. Kijowskiej; uczył się początkowo u Pijarów w Międzyrzeczu (1811), następnie w Winnicy (1814), nakoniec w Humaniu (1816 — 19), razem z J. B. Zaleskim. W r. 1820 przeniósł się do Warszawy w zamiarze wstąpienia na uniwersytet i tu wszedł w bliższe stosunki z kółkiem młodych literatów, a szczególnie z M. Mochnackim, Ks. Bronikowskim, Michałem Grabowskim i in. Po r. 1831 udał się za granicę, przebywał do 1834 w Galicji, najwięcej w Karpatach, gdzie poznał dokładnie życie i obyczaje ludu górskiego, następnie przeniósł się do Francji; potem przemieszkiwał w Galicji. W 1828 wystąpił z poematem „Zamek Kaniowski,“ osnutym na podaniu ludu ukraińskiego z czasów Koliszczyzny 1768, a odznaczającym się niezwykle pięknym, choć miejscami szorstkim, dzikim i nieokrzesanym językiem, prawdą w malowaniu uczuć i miejscowej przyrody, charakterami dobrze oddanymi i konsekwentnie przeprowadzonymi, oraz plastyką obrazowania. Jest on czysto narodowym, mimo że wiele ustępów przypomina poetów angielskich, a główny bohater (Nebaba) jest poczęści kopją bohaterów bajronowskich. Poematem tym zapewnił sobie **G.** miejsce w rzędzie najznakomitszych wieszczów naszych. Owocem pobytu w Karpatach jest poemat „Sobótka,“ ustęp z niewydanej powieści p. t.: „Kościelisko“ (drukowany po raz pierwszy w r. 1834 i kilkakrotnie przedrukowany), przedstawiający jedną z najcelniejszych uroczystości górali; tchnący spokojem, dozwalającym wiernie obrazować życie ludu górskiego i bogaty w piękne obrazy natury. Do tego czasu odnieść należy i prozą napisany poemat: „Król Zamczyska“ (1 wyd., Poznań, 1842), w którym widać silną fantazję, ale z drugiej strony zbytnie ubieganie się za nadzwyczajnością i brak prostoty. Po przybyciu do Francji wydał: „Trzy struny” (Strasburg, 1839—40), zbiór dawniej napisanych poezji lirycznych, przeważnie z 1831 r.; przebija w nich męska siła, popadająca w szorstkość, są ciężkie, zimne i brak w nich natchnienia i artyzmu. W r. 1841 popadł jeden z pierwszych, w Towjanizm i przestał tworzyć. Z oniemienia tego raz tylko się ocknął, wydając zbiorek „Posłanie etc.“ (Paryż, 1869), całość w duchu mistycznym, choć miejscami piękne myśli. Z innych utworów **G.** poemat „Anna z Nabrzeża” (ustępy w *Orędowniku*, 1844) ma piękne miejsce, całość jednak jest słabą; napisał nadto powieści prozą: „Oda” i „Straszny strzelec;“ szkic krytyczny „Nowa epoka poezji polskiej“ (w *Pamiętniku powszechnym*, Kraków, 1835), odznaczający się nowością i oryginalnością poglądów; „Dziennik podróży do Tatrów“ (Petersburg, 1853), nader zajmujący obraz etnograficzny ludu górskiego, przełożył nadto „Pieśni Osjana.“ Wydania zbiorowe, wzajemnie się dopełniające, utworów poetycznych **G.** są: Pisma“ (3 t., Lwów, 1838); „Dzieła“ (3 t., Wrocław, 1852) i „Dzieła“ (2 t., Lipsk, 1870, jako t. 60 i 61 „Bibljoteki pisarzy polskich“ Brockhausa i 1875 t. 2). Niektóre z pism **G.**, a szczególnie „Zamek Kaniowski,“ były przekładane na obce języki. Nad biografją **G.** pracuje Zygmunt Wasilewski, który ogłosił kilka prac nad życiem poety w *Ateneum*, *Głosie* (1898) i w „Księdze Pamiątkowej Mickiewicza (1899).

Goszczyński S.

Goszczyńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mazowieckiem, w ziemi Czerskiej. Podług lustracji z r. 1664, należały do tego starostwa dawniejsze miasto Goszczyn (ob.) i cztery wsie z folwarkami: Bątków, Kozina, Długowola i Paczew. W r. 1771 posiadał je Stanisław książę Lubomirski, marszałek wielki kor., razem z swą małżonką, opłacając z niego kwarty złp. 1,014 gr. 28, a hyberny złp. 904 gr. 28. W niektórych spisach urzędowych przezywano to starostwo dzierżawą Bątków, od głównej wsi, która wliczała się do niego. Mieszkańcy Goszczyna w dawniejszych czasach odznaczali się dobrem wyrabianiem sit, któremi prowadzili zyskowny handel na południe z Węgrami, a na północ ze Szwecją.

Goszyński.

Goszyński, herb: W polu błękitnem trzy kopje, zetknięte u dołu. U szczytu ramię zbrojne, z ręką w pięść złożoną.

Gościmski Władysław, malarz, * 1836 r., † 1894, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Warszawie, pod kierunkiem Breslaura, następnie za granicą. Od r. 1867 do 1875 pomieszczał wiele prac swoich na wystawie Towarzystwa sztuk pięknych, zwłaszcza akwarele, od roku 1889 malował przeważnie obrazy olejne. Wykonał kilka widoków z okolic Kazimierza, Ojcowa i brzegi Wisły. Szerszą wzmiankę o **G.** pomieścił H. Piątkowski w *Tygodn. ilustr.* z roku 1894, t. 1, str. 324.

Gościniec, droga torowana bita; dawniej **G.** oznaczał też dom przy drodze publicznej, zajazd, karczmę i podarunek, zwłaszcza przywieziony z jarmarku lub z drogi.

Gość (sanskr. *ghaszedere*), pod nazwą *hospes*, w znaczeniu rycerza przybywającego w gościnę, by za nią wywdzięczyć się orężem, znajduje się w Gallusie. W dokumentach znajdujemy ten sam termin łaciński, oznaczający przybyłców skąd inąd, osiadających na pewnych prawach w nowem miejscu. W związku z tem stoi uważanie za obcych ludzi, pochodzących z innych prowincji, wyrażające się prócz dziejowych kłótni, statutowych zestrzeżeń, i mianowaniem ludności *Cracovitae*, *Sandomiritae* i t. d. Fakt ten wyjaśnia wyrażenie Gallusa (I 21) o Pomorzanach *discoli*, oraz *aktu* z 1273 (Codex Rzyszczew. 1, 86—87), który wydawcy fałszywie z Ducange'a przez *morosus* tłómaczyli. Ważny co do tych gości jest § 2 statutu Ziemowita IV 1390 r.

Goślicczy, hr. Grzymała, starodawny szlachecki ród polski, mający swe gniazda we wsi *Goślice* w Płockiem. Ziemowit, ks. mazowiecki, nadał Goślickim niektóre przywileje 1392; wymieniony w nich *Henryk Goślicki* odznaczył się męstwem w Prusiech.

Goślice, wieś w Płockiem, ob. Gośliccy.

Goślicki Franciszek, podstarosta barski, rotmistrz pod dowództwem Herburta, dzielny wojownik, zginął 1556 r. na Podolu, rozsiekany przez Tatarów. W miejscu, gdzie zabity został, była mogiła, zwana *Mogiłą Goślickiego.*

Goślicki Wawrzyniec, biskup poznański; po otrzymaniu w akademji krakowskiej stopnia bakałarza w r. 1561, udał się do Włoch, gdzie napisał wielce cenione swojego czasu dzieło „De optimo senatore“ (Wenecja, 1568). Za powrotem do kraju, został sekretarzem krakowskim, kanonikiem płockim i kujawskim. Jako człowiek uczony i biegły w sprawach publicznych, używany był przez Zygmunta Augusta i Batorego do rozmaitych kwestji dyplomatycznych, kilkakrotnie odbywał poselstwa za granicę i zawsze wywiązywał się z nich dobrze. W r. 1585 był dziekanem płockim, krakowskim i sandomierskim; wreszcie przed samą śmiercią król Stefan, przy którym sprawował podobno urząd kanclerza do spraw siedmiogrodzkich, mianował go biskupem kamienieckim i opatem mogilskim. Na sejmie 1585 zabierał głos za stanem duchownym (mowa ta drukowana 1585 przy dziełku „De controversiis“ Wawrzyńca Artura Jezuity) i złożył sejmowi żądania duchowieństwa „Postulata ordinis ecclesiastici in Regno Poloniae“ (Poznań, 1585). Jakkolwiek szczery katolik, podpisał **G.** dla dobra pokoju warszawską konfederację dysydentów (1573 r.). W sporach przedelekcyjnych stanął jako pośrednik między poważnionemi stronnictwami; złamał także upór Prusaków, wzbraniających się brać udziału w elekcji. Podczas samej elekcji wspólnie z Zamojskim popierał wybór Zygmunta III, a po dokonanym wyborze witał nowego króla na polu przed miastem Kazimierzem piękną mową, ogłoszoną p. t.: „Witanie rad i stanów koronnych polskich do króla jegomości Zygmunta III etc.“ (Kraków, 1587; przedrukowana jest w Małeckiego „Wybór mów staropolskich etc.“ i w *Bibljotece* Turowskiego, 1860). W tymże roku mianowany biskupem chełmskim, wyznaczony był do układów będzińskich o uwolnienie arcyksięcia Maksymiljana. W sporze akademji krakowskiej z Jezuitami stanął po stronie akademji, przyczynił się wiele do utrzymania jej przywilejów, czem ściągnął na się nieprzyjaźń Jezuitów. W r. 1591 przeszedł na biskupstwo przemyskie, a 1601 r. wziął katedrę poznańską, † 1607 w Ciążeniu, zostawiwszy po sobie pamięć najzacniejszego pasterza. Przed samą śmiercią pracował nad dziełem, w którem zbijał błędy nowoczesnych odszczepieńców, ale pracy tej: „De haereticis discursus exercendi animi causa“ nie zdążył dokończyć. Rękopis znajdował się w bibljotece Załuskich. Pisał o **G.** Ossoliński w „Wiadom. histor.-kryt.“ (2 t., cz. I, str. 74—104).

Goślicki Stanisław, sekretarz dyrekcji tea-

trów warszawskich, wydał „Pamiętnik teatrów Warszawskich“ (1871—72).

Goślina Murowana, częściej *Murowana Goślina*, miasteczko w wiel. ks. Poznańskiem, pow. Obornickim, nad Wartą, o 2 mile od Obornik, ma 1,500 miesz., fabryki sukna, płócien, garbarnie i kościół parafjalny z piękną wieżą, wystawioną ze zwyczajnych kamieni polnych.

Got Franciszek Juljusz Edmund, artysta dramatyczny francuski, * 1822 w Lignerolles (Orne). Kształcił się w konserwatorjum w Paryżu, gdzie był uczniem Provosta. W r. 1844 wstąpił do teatru „Comédie Française,“ gdzie cieszył się wielkiem powodzeniem. Celował w rolach komicznych, odznaczał się w sztukach: „Les éfrontés,“ „Le fils de Giboyer“ Augiera i w utworach Molière'a. W r. 1881 **G.** został profesorem deklamacji w konserwatorjum, ostatni raz wystąpił w Komedji francuskiej 1895 r. **G.** razem z Foussierem napisał libreto do opery Membrée'go p. t.: „l'Esclave.“

Göta-kanał, system kanalizacji w Szwecji, który tworzy 420 klm. długą drogę wodną od Gotenburga do Sztokholmu; poczyna się rzeką Göta-Elf, przechodzi przez jeziora Viken, Botten i in., i korzystając z innych wód, sięga do jeziora Mälar. Budowa tego kanału rozpoczęła się za Karola XII i została 26 września 1832 r. ukończoną. Łączy on morze Baltyckie z Północnem i ma 58 szluz.

Gotenburg, po szwedzku *Goteborg*, stolica okręgu szwedzkiego Gotenburg i Bohuslän (5,101 klm. kw. i 298,000 miesz.), po Sztokholmie najznaczniejsze miasto Szwecji, przy ujściu rzeki Göta-Elf, naprzeciwko wyspy Hisingen, z którą połączony jest wielkim mostem żelaznym, ma 105,000 miesz., port i prowadzi rozległy handel żelazem, drzewem i rybami. Jest rezydencją biskupa, ma towarzystwo biblijne, muzeum historji naturalnej, gimnazjum, wyższą szkołę techniczną, szkołę żeglarską, wielki park, teatr, giełdę; z zakładów przemysłowych są tu: rafinerje cukru, fabryki tytuniu, płótna żaglowego, porteru, skór, dystylarnie i warsztaty okrętowe. W r. 1896 przybyło do portu **G.** 2,736 okrętów, a odpłynęło stąd 2,726.

Gotha, stolica księstwa Sachsen-Gotha, od 1826 do księstwa Sachsen-Koburg-Gotha należąca, nad rzeką Leiną i drogą żelazną Turyngijską położona; ma 32,000 miesz., zamek Friedenstein, w którym znajduje się muzeum z bogatym gabinetem monet, bibljoteka, licząca 200,000 tomów, galerja obrazów i inne zbiory; posiada gimnazjum ogólne, gimnazjum realne, szkołę realną, zakład naukowy handlowy, wyższą szkołę handlową, seminarjum nauczycielskie, teatr zbudowany 1837—38, i jest rezydencją znanego w Niemczech towarzystwa ubezpieczeń na życie i od ognia. **G.** jest jednem z najwięcej ożywionych miast handlowych w Turyngji; słynie z przemysłu i handlu księgarskiego, oraz map geograficznych. Tuż pod miastem leży zamek Fridrichsthal, oranżerja i pałac książęcy; na górze Seeberg było do niedawna sławne obserwatorjum astronomiczne, wzniesione 1787 przez księcia Ernesta II.

Göthe Jan Wolfgang, jeden z największych poetów niemieckich, * 1749 r. we Frankfurcie nad Menem, od 1765 uczył się prawa w uniwersytecie lipskim. Pod wpływem H. Merka i prac Lessinga z jednej strony, poznał nicość spółczesnej literatury, z drugiej od początku starał się być realnym, to jest naturalnym w sztuce. W roku 1769 chory leżąc we Frankfurcie, po próbach miedziorytnictwa w Lipsku i Dreźnie, wpadł pod wpływ panny Kletenberg, co razem z pismami Hamana (ob.) w mistykę go pogrążyło, aż do chwili, gdy pobyt na uniwersytecie strasburskim, więcej zajęty chemją i anatomją niż prawem, stosunki z Herderem (ob.) i Fryderyką Brion skrystalizowały twórczość **G.** w potężnym dramacie z czasów chłopskich wojen p. t.: „Götz v. Berlichingen“ (1773). Zaraz po nim (1774) napisane „Leiden des jungen Werther,“ poczerpnięte z przejść własnego serca w stosunkach z Karoliną Kästner w Wetzlar, jako też obu przeróbki, dramaty „Clavigo“ (1774) i „Stella“ (1776), wywołały z **G.** cały szereg naśladownictw literackich, a nawet i rzeczywistych samobójstw. W owej epoce Lavater, Stolbergowie, Klopstock, Basedow i Jacobi zbliżyli się do niego, a reakcja wnet objawiła się w satyrze na Nicolai'ego, w licznych farsach wyśmiał związek bardów Getyngeński, teorje Wielanda (Götter, Helden u. Wiel). Miłość do Lili znalazła ujście w 2 operach „Erwin i Elmira,“ oraz „Claudius v. Villabella.“ Powołanie do Wejmaru **G.,** gdzie już był Wieland, a przybył potem Schiller i Herder, Klinger, Lentz, rzuciło go w wir życia dworskiego, z którego datują różne komedje, oraz epopeja „Tajemnica“ (1775), „Egmont“ (1787), „Meist. Wil. Wandeljahre“ (1779), „Iphigenie,“ „Tasso“ (1781). Po życiu w Wejmarze poczuł **G.** potrzebę odżywienia się poważną podróżą do Włoch, powykończał w niej niektóre z powyższych dramatów i już w nich okazał się wolnym od wszelkich wpływów epoki „Sturm und Drang“ (ob.) i t. p. Jasny wykład procesów psychologicznych zaczyna być cechą prac **G.,** zarazem rzucenie się do prac nad optyką „Zur Farbenlehre,“ naukami przyrodniczemi *(Morphologie)* po powrocie 1788 r. do Wejmaru, wykazuje zupełną obojętność jego na wielkie spółczesne wypadki rewolucji francuskiej, które nawet wyśmiewał. Stosunki z Schillerem spro-

Göthe Jan.

wadziły wykończenie „Wilhelma“ (1795); epos „Herman u. Dorothea” i drobne balady „Erlkönig,” „Gott u. Bajadere“ i w. t. p.). Zjawiają się już po † Schillera studja archeologiczne: „Winckelman u. s. Zeitalter“ (1808), „Faust,“ „Wahlverwandschaften,“ ale coraz bardziej już **G.** w wysokim stopniu objektywny, plastyczny, zatapia się w sobie lub studjach nad naturą. Bitwa pod Jena niezmiernie go wstrząsnęła, ale wydała tylko „Westöstlicher Divan“ (w latach 1814—15), w których rozwinął praktycznie myśli Herdera. Drugie części „Wilhelma Meister“ i „Fausta“ (1831), zdradzają perjod skostnienia, dziwnej symbolistyki, suchej alegorji w działalności Göethego, który na nim zakończył swój żywot, † 1832. Oceniając zasługi **G.** w literaturze, oraz charakter prac jego, z których ledwo co najwybitniejsze wspomniano, należy uznać go za najdoskonalszego wyobraziciela objektywnego ducha Niemców, z tej epoki, gdy wielkie zadania życiowe łacniej im było rozwiązywać na papierze. Co większa, zajęcia Goethego czasu rewolucji franc. w Strasburgu „Żyd wieczny tułacz,“ „Prometeusz i Pandora,“ „Faust,“ zdradzają ogólny metafizyczny kierunek dotychczasowej umysłowości. Życie potoczne, polityczne znajdowało go obojętnym. Romantyzm getyngeński i Schillera, własne przejścia sercowe w najboleśniejszych już chwilach są mu materjałem do objektywnego przedstawienia rzeczy. Przepyszna sielanka o Hermanie i Dorocie nie da się porównać nawet co do naprężenia i biegu uczuć z Schillera utworami, tyle tam greckiego spokoju. Forma też dramatyczna jest raczej pozorem Goethemu do wypowiedzenia swych myśli, nie zaś ich koniecznem uzupełnieniem. Powieściami też wywarł największy wpływ na literaturę, i tę jej formę wyniósł na miejsce, jakie obecnie dotąd zajmuje, jako prozaiczne epos nowszych czasów. Wpływ jego odbił się nawet daleko, zwłaszcza romantyczny „Werter“ stał się punktem wyjścia „Dziadów.” Inne utwory, jak: „Ifigenja,“ „Tasso,“ „Herman i Dorota,“ i „Reinecke Lis;“ poezje drobniejsze, „Pandora“ znalazły tłómacza w L. Jenikem; „Faust” po kilkakroć był spolszczony (Krajewski A., Walicki, Szabrański, Paszkowski, Jenike, F. Jezierski); „Pokrewieństwo z wyboru“ (Sulicki). Liczne są **G.** korespondencje z Schillerem (Lipsk, 1828) z Klopstockiem, Lavaterem (1833), z Betyną Arnim, Merkiem (1835) i innymi, obecnie uzupełniły stosunki jego z Odyńcem i Mickiewiczem. Por. Listy Odyńca (przekład niemiecki Bratranka). Wydania całkowite dzieł (1843) nieustannie są powtarzane, zadość czyniąc przeszłemu w potrzebę obyczajowi Niemców, choćby najuboższych, posiadania u siebie bibljoteczki swych arcymistrzów. Mimo ogromnej liczby dzieł, traktujących o pismach i życiu **G.**, nie posiadają jeszcze Niemcy wyczerpującej jego biografji. Do najlepszych w tym względzie prac należą: Riemera „Mittheilungen” (2 t., Berlin, 1841); Eckermanna „Gespräche mit **G.**“ (3 t., Lipsk, 1837—84); Falka „**G.** aus personlichem Umgange dargestellt” (Lipsk, 3 ed., 1856); Abckena „**G.** in den J. 1771 do 75” (Hanower, 1865); Diezmanna „**G.** und die lustige Zeit in Weimar” (Lipsk, 1857) i Biedermanna „**G.** und Leipzig“ (2 t., Lipsk, 1865). Najlepszem źródłem, z którego czerpać można wiadomości o życiu wewnętrznem Goethego, są listy ogłoszone przez następujących: Döring „Goethes Briefe in den Jahren 1768—1832“ (1836); Riemer „Briefe von und au **G.**” (1846); „Goethes Briefe“ (1861—68), zebrane w chronologicznym porządku i wydane w Wejmarze. Frelitz „Goethes Jugendbriefen“ (1880); „Goethes naturwissenschaftliche Kerrespondenz 1812—1813,“ Bratranek w 1874 r. i in. Biedermanna: „Goethes Gespräche“ (1889—91). Z biografów **G.** najważniejsi są: Biehoff (1887), Schäfer (1877), Lewes „Life and works of **G.**” (1855 i Lipskie 1891); Goedeke „Goethes Leben und Schriften“ (1877); H. Grimm „Goethe (1894); M. Bernays „**G.** und Gottsched. Zwei Biographien“ (1880); He. Düntzer „Goethes Leben” (1883). Niektóre okresy swego życia **G.** sam rozbierał w „Dichtung und Wahrheit,” w „Leiden des jungen Werther,“ potem „Italienische Reise“ (1876—88); „Campagne in Frankreich“ (1792); „Aus einer Reise am Rhein, Main und Neckar in den Jahren 1814 und 1815.” D. Volger „Goethes Vaterhaus” (1863); Scherr „Goethes Jugend“ (1874); Scherer „Aus Goethes Fruhzeit“ (1879); Hyser „**G.** zu Strasburg” (1871); Herbst „**G.** in Wetzlar (1881); Wachsmuth „Weimars Musenhof 1772—1807“ (1844); Stahr „Weimar und Jena“ (1892); H. Grimm „**G.**, in Italien“ (1861); Biedermann „**G**, und das sächsische Erzgebirge“ (1877); Wentzel „**G.** in Schlesien 1790” (1867); Hlavaczek „**G.** in Karlsbad“ (1883); Prökl „**G.** in Eger“ (1879); Keil „**G.** Weimar und Jena in J. 1806” (1882); Brahm „**G.** und Berlin“ (1880); charakterystyki **G.** podali następujący: Braun „**G.** in Urteil seiner Zeitgenosse 1773—1812“ (1882); Rehberg „**G.** und sein Jahrhundert“ (1885); Gutzkow „Uber **G.** im Wendepunkt zweier Jahrhunderte“ (1836) Assman „Goethes Verdienste um unsre nationale Entwickelung” (1849); Rosenkranz „**G.** und seine Werke“ (1856); Wilmar „Zum Verständnis Goethes” (1879); Grün „Uber **G.** vom menschlichen Standpunkt“ (1846); Fr. v. Müller „**G.** in seiner ethischen Eigentümlichkeit“ (1832); Gerland „Über Goethes historische Stellung“ (1865); J. L. Hoffmann „Goethes Dichterwerk“ (1851); Lehman „Goethes Sprache und ihr Geist“ (1852); Henkel „Das Goethesche Gleichnis“ (1886); Vogel „**G.** in amtlichen Verhältnissen“ (1834); Meisner „**G.** als Jurist“ (1885); Pasqué „Goethes Theaterleitung“ (1863); Wahle „Das Wei-

marer Hoftheater unter Goethes Leitung" (1892); v. Lancizolle „Uber Goethes Verhältnis zu Religion und Christentum" (1855); Bayer „Goethes Verhältnis zu religiösen Fragen" (1869); Schütz „Goethes Philosophie, Zusammenstellung seiner Ideen" (1825); Danzel „Uber Goethes Spinozismus" (1843); Jellinek „Die Beziehungen Goethes zu Spinosa" (1878); Caro „La philosophie de **G.**" (1880); Steiner „Grundlinien Erkenntnis theorie der Goetheschen Weltauschaung" (1886); Schmidt „Goethes Verhältnis zu den organischen Naturvissenchaften" (1853). Studjum o Goethem ogłosił Chmielowski w *Ateneum* (1778); Jenike „Młodość Goethego" (1897); Goethe jako Liryk i Gnomik (1898 roku).—Jedyny syn poety Juljusz August Walter v. Göthe, * 1789 w Weimarze, † 1830 we Włoszech. Żona ostatniego Otylja **G.**, z domu Pogwisch, * 1796 r. w Gdańsku, † 1872 w Weimarze, otaczała opieką zestarzałego poetę.—Z dwu jej synów młodszy Wolfgang Maksymiljan v. Göthe, dał się poznać jako prawnik, filozof i poeta, † 1883.

Göthego fundacja, założona była w r. 1849 w Weimarze, dająca nagrody za dzieła sztuki. Goethego Stowarzyszenie, założone w r. 1885 w Weimarze, w celu badania literatury Goethego. W r. 1880 L. Geiger założył organ tegoż stowarzyszenia p. t. „Goethe Jahrbuch," oprócz tego stowarzyszenie to wydaje „Schriften der Goethe-Gesellschaft" i od r. 1887 urządza wielkie, historyczno-krytyczne wydanie wszystkich dzieł Goethego. Walter v. Goethe, wnuk kompozytora, * 1818, † 1885 r., założył archiwum Goethego, które w r. 1889 zostało połączone z archiwum Szyllera rodziny v. Gleichen-Russwurm pod nazwą „Archiwum Goethego i Szyllera" i ze znajdującem się w domu **G.** w Weimarze Muzeum **G.**

Gotlandja, wyspa szwedzka, największa na morzu Baltyckiem, odległa o 70 klm. od brzegów szwedzkich, oddzielona od wyspy Oeland przestrzenią morza 44 klm.; ma wraz z drobnemi otaczającemi ją wysepkami 3,152 klm. kw. i 51,000 miesz. Jest to kraina płaska, wystająca 20—30 metr. nad powierzchnię morza, żyzna, posiadająca rozległe lasy sosnowe. Główne jej miasto jest Wisby.

Gotlandja albo **Götaland,** najdalej na południu położona, jedna z trzech głównych prowincji Szwecji, pomiędzy morzem Baltyckiem, Szwecją właściwą i Kategatem; ma rozległości 92,754 klm. kw. i liczy 2,596,000 miesz. Jest to kraina w znacznej części górzysta, szczególnie na północo-zachodzie (góry jednak tutejsze nie przechodzą 600 met. wysokości), lesista, zaopatrzona w wiele jezior, rzek, żyzna i dobrze uprawna. Najwdzięczniejsze dla rolnika są okolice południowe. Dzieli się na 12 lanów, a mianowicie: Wschodnią Gotlandję, Hallandję, Gotenburg i Bohus, Malemöhus, Christianstad, Blekinge, Kronoberg, Jönköping, Kalmar, Gotlandję, Elfsborg, Skaraborg.

Gotlober Ber, spółczesny historyk i poeta hebrajski, * 1805 w Staro-Konstantynowie, na Wołyniu, z rodziców chasydystowskich. Najważniejsze jego dzieło jest „Rozprawa o Karaitach", rzucająca niejakie światło na pochodzenie tego plemienia. Oprócz tego wydał „Historję chasydyzmu i kabały", „Podróż do Egiptu" i inne pomniejsze utwory; przełożył znakomite dzieło Lessinga „Nathan der Weise" na język hebrajski.

Gotter Fryderyk Wilhelm, poeta niemiecki, * 1746 w Gotha, studjował prawo w Getyndze, 1767 był sekretarzem poselstwa w Weszlar, założył 1768 wspólnie z Boje'm pismo *Musenalmanach*; 1771 został sekretarzem tajnym w Gotha i † tamże 1797. Oprócz dzieł dramatycznych, w guście francuskich, pisał listy, pieśni, opowieści poetyczne i t. p. Prace jego wyszły p. t. „Gedichte" (2 t., Gotha, 1787—88); „Singspiele" (1778); „Schauspiele" (1795) i „Nachlass" (Gotha, 1802), zawierający jeden tom poezji. Por. B. Litzmanna „Schröder und G. eine Episode aus der deutschen Theatergeschichte" (1887); Schlossera „Zur Geschichte und Kritik von G-s Mezope" (1890).

Gottesberg, miasto w pruskiej reg. Wrocławskiej, okr. Waldenburskim, ma 2 kościoły, kopalnie węgla kamiennego, łomy porfiru, 8,000 miesz.

Gottesgab po niem., a po czesku *Boży Dar*, miasto w Czechach, w okręgu Joachimsthal, wzniesione nad poziom morza na 1028 metrów, w okolicy bagnistej i nieurodzajnej; 1,500 m., urząd celny, kopalnie srebra, niegdyś obfite, dziś zupełnie zarzucone.

Gotteswerder (Boża Kępa), inaczej *Nowe Kowno*, w dawnem województwie Trockiem, niegdyś zamek warowny, spalony przez Krzyżaków w czasie ich napadu na Litwę w 1364, na którego miejscu wznieśli silną warownię, nazwaną przez nich *Gotteswerder*, którą znowu w 1402 Kiejstut zburzył zupełnie.

Gottfryd ze Strasburga, poeta niemiecki, ob. Godfryd ze Strasburga.

Gotti Aureljan, literat włoski, * 1834 we Florencji, kształcił się tamże i w Pizie. Od 1864 do 1878 był dyrektorem muzeum i galerji we Florencji. Napisał: „Diporti di un maestro di scuola, pel saggio d'insegnamento orale" (Florencja, 1860); „Giudizio e lavoro" (tamże, 1871); „Storia delle gallerie di Firenze" (tamże, 1872); „La Vita di Michelangelo Buonarotti" (tamże, 1875); „Vocabolario metodico della lingua italiana" (Turyn, 1883); „La Vita di Vittorio Emmanuele II, re d'Italia" (Florencja, 1883) i in.

Göttingen, ob. Getynga.

Gottlieb Maurycy, malarz polski, * 1856 r. w Drohobyżu, † 1879 we Lwowie; kształcił się w akademji malarskiej w Wiedniu, następnie

Gottlieb Maurycy.

w Krakowie pod Matejką i w Monachjum. Przebywał też w Rzymie, gdzie zawiązał stosunki przyjazne z Siemiradzkim. Pierwsze swe utwory wystawił we Lwowie 1877 i pomimo nader wczesnej śmierci pozostawił kilka wielkich obrazów, któremi nazwisko swe upamiętnił w dziejach sztuki, mianowicie: „Chrystus przed sądem“; „Chrystus nauczający w Kafarnaum“; „Żydzi w synagodze“, „Arab“, „Uriel Acosta“, „Szyllok i Jessyka“, głównie z tematów wschodnich.

Göttling Karol Wilhelm, znakomity filolog i archeolog niemiecki, * 1793 w Jenie, † 1869, syn słynnego w swym czasie chemika *Jana Fryderyka Augusta* **G.** (* 1755 w Derenburgu pod Halberstadt, † 1809 w obowiązkach profesora w Jenie), kształcił się w Berlinie; od 1822 profesor i bibljotekarz w Jenie; w celach naukowych podróżował po Grecji, Włoszech, Francji i Anglji. Z dzieł jego oprócz wydań „Politica“ (1824) i „Oeconomica“ (1830) Arystotelesa, oraz poezji Hezjoda (2 wyd., Gotha, 1843), celniejsze są: „Allgemeine Lehre vom Accent der griechischen Sprache“ (Jena, 1835); „Geschichte der römischen Staatsverfassung“ (Halla, 1840); „Fünfzehn röm. Urkunden“ (Halla, 1845); „Thusnelda, Arminius' Gemahlin und ihr Sohn Thumelicus in gleichzeitigen Bildnissen nachgewiesen“ (2 ed., Jena, 1856); pisma okolicznościowe ogłosił w „Gesammelte Abhandlungen aus dem classischen Alterthum“ (2 t., Halla, 1851—64); Kuno Fischer wydał jego „Opuscula academica“ (Lipsk, 1869) z charakterystyką Göttlinga. Jego korespondencja z Goethem wydaną została w 1880 p. t. „Briefwechsel zwichen Goethe und G.“ (Monachjum). Por. Lothholza „Karl Wilhelm G.“ (1876 i 1887).

Gottorp, Gottorf, zamek pod Szlezwigiem, w latach 1544—1713 rezydencja książąt holsztyńsko-gotorpskich, następnie rezydencja namiestnika szlezwicko-holsztyńskiego i władz rządowych, a od 1850 obrócony na koszary wojskowe.

Gottschall Rudolf, poeta i literat niemiecki, * 1823 we Wrocławiu. Studjował prawo w Królewcu i tu wydał anonimowo dwa zbiorki wolnomyślnych poezji politycznych p. t. „Lieder der Gegenwart“ (2 ed., 1842) i „Censurflüchtlinge“ (now. wyd. p. t. „12 Freiheitslieder“ 1843). Usunięty z uniwersytetu królewieckiego a następnie wypędzony z wrocławskiego, dokończył studjów w Berlinie i poświęcił się wyłącznie sztuce i literaturze. Czas jakiś kierował w Królewcu sceną miejscowego teatru. Z owej epoki, oprócz zabronionych przez policję pruską dramatów „Marseillaise“ i „Ferdinand von Schill“ (Hamburg, 1850 i 51), najcelniejszym utworem **G.** jest „Lambertine von Méricourt“ (Hamburg, 1850 i 1851). Pierwszy okres jego twórczości, odznaczonej cechami zupełnego subjektywizmu oraz tendencji z epoki *Burz i Zapędów* (Sturm und Drangperiode) zamyka piękny poemat „Die Göttin“ (Hamburg, 1853, 2 wyd., 1875), rodzaj niewieściej Faustjady. Drugi zaś okres, odznaczający się większą już objektywnością, rozpoczął poematem „Carlo Zeno“ (Wrocław, 1854), który jest jednym z najlepszych utworów w nowszej literaturze niemieckiej. Z późniejszych jego prac dramatycznych najcelniejsze są komedje: „Die Diplomaten“, „Die Welt des Schwindels“ i „Pitt und Fox“ (1864); tragedje: „Der Nabob“, „König Karl XII“, „Katharina Howard“ i dramat „Mazeppa“. Oprócz zbiorowego wydania jego „Dramatische Werke“ (Lipsk, 1865—80, t. 12), wyszły jeszcze nowe 2 tomy (Lipsk, 1871 i n. wyd., 14 t., 1884). W 1862 udał się z Wrocławia do Poznania i objął redakcję „Ostdeutsche Zeitung“, starając się o pojednanie narodowości polskiej z niemiecką. Po roku jednak bezowocnych zabiegów przeniósł się do Lipska, gdzie redagował *Unsere Zeit* i *Blätter für litterarische Unterhaltung.* Z prac literackich **G.** najcelniejsze: „Deutsche Nationalliteratur in der Hälfte des XIX Jahrh.“ (2 t., Wrocław, 1853, 3 ed., 1872) i „Porträts und Studien“ (4 t., Lipsk, 1870—71; 3 i 4 t. obejmują „Paris unter dem zweiten Kaiserreich“), w których reprezentuje kierunek nowszej krytyki w duchu idei bieżącego wieku. Z utworów jego lirycznych wymienimy jeszcze: „Gedichte“ (1849); „Neue Gedichte“ (1858) i „Kriegslieder“ (1871); „Bunte Blüten Gedichte“ (Lipsk, 1891), z utworów epickich „Maja“ (1864), „Merlins Wanderungen“ (1888), z powieści zaś: „Im Banne des schwarzen Adlers“ (4 wyd., 1884); „Welke Blätter“ (1877): „Das goldene Kalb“ (1880, t. 3); „Das Fräulein von St. Amaranthe“ (1881, t. 3); „Die Erbschaft des Bluts“ (1881, t. 3); „Die Papierprinzessin“ (1883, t. 3); „Verschollene Grössen“ (1886, t. 3). Wydał nadto antologję: „Blütenkranz neuer deutscher Dichtung“ (11 wyd., 1885); „Gedankenharmonie aus Goethe und Schiller“ (7 wyd., 1881; „Deutsches Frauenalbum in Wort und Bild“ (2 wyd., 1884); „Die Tochter Rübezahls” (3 t., 1889); „Der steinerne Gast” (1891); „Verkümmerte Existenzen” (2 t., 1892). Por. Silberstein „Rudolf G. Studie zur Litteratur der Gegenwart“ (Lipsk, 1868); M. Brasch „Rudolf von G.” (tamże, 1892); „Studien zur neuen deutschen Litteratur” (Berlin, 1892).

Gottschall Rudolf.

Gottschalk (*Godeskalk*), teolog, syn hr. Berno,

* około 808, † 868 lub 869, już w wieku dziecięcym oddany do klasztoru fuldeńskiego, został w 829 przez synod moguncki od ślubu zwolniony, ale na żądanie opata fuldeńskiego Ludwik Pobożny wymógł na synodzie odwołanie tej uchwały; **G.** wstąpił wówczas do klasztoru benedyktyńskiego w Orbais, poznajomiwszy się w klasztorze z pismami św. Augustyna i Fulgencjusza, rozwinął z nich własną naukę *o predestynacji*, którą wykładał pod nazwą *Praedestinatio duplex*; potępiony na synodzie mogunckim (848), a przez synod, odbyty w Chiersy (849), pozbawiony godności kapłańskiej, został uwięziony w klasztorze (w Hautrilliers) na całe życie. Ocalałe pisma **G.** zebrał i wydał **G.** Manguin w „Veterum auctorum, qui saeculo IX de praedestinatione et gratia scripserunt, opera et fragmenta“ (Paryż, 1650). Por. V. Borrasch „Der Mönch G. von Orbais, sein Leben und seine Lehre“ (Toruń, 1868) i Gaudarda „G. moine d'Orbais“ (St. Quentin, 1888).

Gottsched Jan Krzysztof, pisarz i uczony niemiecki, który znaczne położył zasługi dla literatury i języka niemieckiego, jakkolwiek był przedstawicielem nadzwyczajnego pedantyzmu, * 1700 w Judithenkirch pod Królewcem, † 1766. Ukończywszy uniwersytet w Królewcu, uciekł przed poborem wojskowym do Lipska, gdzie 1726 został senjorem istniejącego towarzystwa poetycznego, a 1730 profesorem filozofji i poetyki, później logiki i metafizyki. W pismach i wykładach publicznych występował gorliwie przeciw niesmacznemu kierunkowi ówczesnej literatury, dowodząc koniecznej potrzeby zwrotu do pierwotnej czystości języka. Ażeby zniszczyć nadętość, przesadę i trywjalność poezji Hoffmannswaldaua i Lohensteina, oraz gminność i cudzoziemską pstrokaciznę prozy, zawracał do pisarzów starożytnych i popierał wszystkiemi siłami pseudo-klasycyzm francuski. Żądał przedewszystkiem poprawności formy i praktycznej roztropności. W zapale swym wypędził nawet ze sceny niemieckiej Hanswursta, a usiłował nadać teatrowi kształt francuski, potępiał wszystkie młode talenty, nie podlegające jego dyktaturze. Jakkolwiek popierany przez mnóstwo uczonych i literatów, przez wszystkie prawie uniwersytety i wiele dworów, nie sprowadził jednak przewrotu w literaturze. Przeciwnie, w walce ze szwajcarskimi literatami, Bodmerem i Breitingerem, wyśmiewającymi jego pedantyzm i jednostronność, a zalecającymi zamiast francuszczyzny płody poetów angielskich i głoszącymi nowe zasady estetyczne, upadł **G.** zupełnie zdyskredytowany i widział zniszczoną swą powagę jeszcze przed śmiercią. Dopiero przez późniejszych uczonych (T. W. Danzel) został **G.** zrehabilitowany. Główne zasługi położył **G.** dla języka niemieckiego przez to, że go oczyścił z cudzoziemszczyzny. Zwłaszcza skuteczne były jego zabiegi podjęte wraz z Tomasjuszem i Wolfem, aby wprowadzić język niemiecki do piśmiennictwa naukowego. Pewną wartość literacko-historyczną mają niektóre jego czasopisma, jak *Beiträge zur kritischen Historie der deutschen Sprache, Poesie und Beredsamkeit* (8 t., Lipsk. 1732—44), oraz dzieła: „Nöthige Vorrath zur Geschichte der deutschen dramatischen Dichtkunst von 1450 an“ (2 t., Lipsk, 1757—65) i niektóre podręczniki. Za to jego utwory poetyczne żadnej nie mają wartości. Por. Danzela „Gottsched und seine Zeit“ (Lipsk, 1848); Braitmaier „Die poet. Theorie G-s und der Schweizer“ (Tubinga, 1879); P. Fischer „G. und sein Kampf mit den Schweizern“ (Lipsk, 1892).

Gottsched Jan.

Gottschee, w rocznikach Guduscani, po słowiańsku *Koczewje* lub *Koczewsko Mesto*, m. w księstwie Kraińskiem, nad rz. Rinnsee, liczy 1,200 miesz., urząd okręgowy; leży w tak zwanem Land-**G.** (Koczewarsko, 25,000 miesz.), które, jako hrabstwo od 1644, a jako księstwo od 1791 należy do książąt Auerspergów, którzy mają tu zamek. Wedle Żeussa, **G.** są potomkami 300 rodzin, przybyłych 1350 z Frankonji i Turyngji; Szafarzyk uważa, że znani już w IX w. Guduscani lub Kuczewcy (Gutzika u Konst. Porfirog.) są Słowianami. Akt 1459 wymienia po raz ostatni „Comes Cucievensis“.

Gottwald Krzysztof, fizyk m. Gdańska; zmarły tamże w 1700, właściciel pięknego zbioru kopalin, drogich kamieni i małżowin, zakupionego 1716 przez Piotra W., wydał: „Thesaurum conchiliorum tab. aen. XLIX constantem, quorum 17 priores, stellas marinas et coralia, caetera testacea univalvia turbinata representant“; „LXII Tabulas aeneas artificiose sculptas, varias curiosas observationes anatomicas in homine et brutis complectentes“. Oba te dziełka były drukowane w Gdańsku bez wyrażenia roku.

Göttweig albo **Göttweih,** opactwo Benedyktynów w arcyksięstwie austrjackiem, obecnie należące do djecezji poelteńskiej (założone 1072), niegdyś z powodu wielkich bogactw zwane opactwem *brzęczącej monety* (zum klingenden Pfennig), słynęło z pięknej bibljoteki i szacownych zbiorów naukowych. Sławną jest kronika: „Chronicon Gottwicense“ (2 t., Tegernse, 1732), spisana przez Józefa Hahna, pierwsza podaje jasne i umiejętne przedstawienie geografji Niemiec. W 1718 spalone, w następnym roku zostało odbudowane. Obecnie położone na linji drogi żel. Krems-Herzogenburskiej, posiada piękny kościół, teologiczny zakład naukowy, i archiwum zasobne w rękopisy średniowieczne. Pod opactwem przechodzi tunel kolejowy.

Gotycka architektura, Gotycki styl architektoniczny, ob. Budownictwo.

Gotycki język i literatura. Język gotycki, najstarsza odrośl języków familji germańskiej, ma alfabet złożony z głosek greckich i łacińskich (26). Wprawdzie Gotowie mieli prawa pisane jeszcze przed przekładem Biblji, ale z nich nic nie doszło naszych czasów. Jedynym zabytkiem piśmiennym języka gotyckiego jest przekład Biblji, rozpoczęty w połowie IV w. przez Ulfilasa v. Wulfila (ob.), a dokończony przez innych, znaleziony w XVI w. w klasztorze benedyktyńskim w Verdun. Ocalały także fragmenta pewnego komentarza gotyckiego do Ewangelji św. Jana, zwane Skeireins. Wydania tych zabytków gotyckich uskutecznili: E. Bernhardt w „Germanistische Handbibliothek“ (3 t., Halla, 1875) i Stamm (Paderb., 1885). Gramatyki jęz. got. pisali Hickes (Oxford, 1689), Gabelentz (1844), najlepszą W. Braune (3 wyd., Halla, 1887). Por. „Die got. Sprache“ przez Leo Meyera (Berlin, 1869) i F. Wrede „Ueber die Sprache der Ostgoten in Italien“ (Strasburg, 1891). Język gotycki należy do grupy wschodnio-germańskich języków; wymarł on wraz z narodem w połowie VI w. po Chr. Jedynie w Krymie u rozproszonych resztek krymskich Gotów, język ten przetrwał do XVI st. Por. W. Tomaszek „Die Goten in Taurien“ (Wiedeń, 1881); F. Braun „Die letzten Schicksale der Krimgoten“ (Petersburg, 1890).

Gotyckie monety, zowią się monety średniowieczne, których napisy nie są czysto greckie, ani rzymskie, lecz pomieszane z literami dziwnego kształtu, szczególnie zaś monety Gotów, bite w mennicach gockich pod Teodorykiem i jego następcami. Monety te mają po większej części na prawej stronie wizerunek królewski, z jego imieniem, na lewej konia, jeźdźca, orła, albo kłos zboża. Najwięcej tych monet posiadają muzea hiszpańskie. Por. Wedla „De nummis Gothicis“ (Jena, 1698).

Gotz Marceli, wydał: „Mapa gubernji Królestwa Polskiego, z oznaczeniem odległości na drogach żelaznych, bitych i zwyczajnych“ (Warszawa, 1878).

Götz Herman, kompozytor muzyczny niemiecki, * 1840 w Królewcu, kształcił się w Berlinie pod Sternem i Bülowem, od r. 1863 organista w Winterthur, przebywał od 1867 w Zurichu, gdzie † 1876. Wsławił się zwłaszcza operą „Der Widerspänstigen Zähmung“ (według Szekspira), oraz kilku symfonjami, napisał nadto niedokończoną operę „Francesca von Rimini“, „Nänia“ na chór i orkiestrę, koncert na skrzypce i fortepjan, 137-my psalm na chór i orkiestrę i in.

Götz von Berlichingen, ob. Berlichingen.

Gouda, po holendersku *Ter Gouwe*, miasto w prowincji Południowej Holandji, nad rz. Yssel; ma 20,000 m., trudniących się w znacznej części wyrobem lulek glinianych i drobnym handlem. Tutejszy kościół ś. Jana posiada piękne malowidła na szkle i sławne organy.

Goudelin albo **Goudouli,** ob. Godolin (Piotr de).

Goudimel Klaudjusz, francuski kompozytor muzyczny, * 1500 w Franche-Comté, 1540 założył szkołę muzyczną w Rzymie, 1555 urządził w Paryżu drukarnię nut. Jako kalwinista poległ 1572 w Lugdunie podczas rzezi św. Bartłomieja. Wsławił się swemi kompozycjami do przełożonych na język francuski przez Marota i Teodora de Bèze psalmów, tudzież układem niektórych dziś jeszcze używanych melodji w kościele protestanckim. Przełożył także na melodje psalmy Dawida (Paryż, 1562). Część jego kilkogłosowych pieśni wydano wraz z pieśniami Orlanda de Lasso p. t. „La fleur des chansons“ (1576).

Gough Hugo, baron i wicehrabia), generał angielski, * 1779 w Woodstown, w hrabstwie Limerick, † 1869; 1795 uczestniczył w zawojowaniu Przylądka Dobrej Nadziei, walczył 1809 w Hiszpanji, w wojnie chińskiej 1841—42 dowodził wojskiem angielskiem lądowem, następnie był naczelnym wodzem w Indjach Wschodnich (1842—49), gdzie w grudniu 1843 r. Mahrattów Gwalioru, 1845—46 i 1848—1849 Sikhów przywiódł do posłuszeństwa. W 1846 otrzymał tytuł lorda i para Anglji. Po powrocie do Anglji wszedł do izby wyższej, gdzie przyłączył się do stronnictwa wigów (liberalnych). W 1854 otrzymał stopień generała broni, a 1862 stopień feldmarszałka.

Goujon Jan, rzeźbiarz i budowniczy francuski w XVI w., * przed 1510, zasłużył się jako wskrzesiciel nowego smaku i z tego powodu nazywany bywa *Fidjaszem Francji.* Przypuszczenie jakoby został zamordowany podczas rzezi św. Bartłomieja 1572 nie jest dowiedzione. Jakkolwiek w utworach jego widać zasady pokrewne z zasadami w malowidłach Primaticcia i Bronzina, jednak niepospolitym obdarzony talentem, umiał harmonijnie zjednoczyć styl antyczny z florenckim stylem odrodzenia. Niezwykła piękność, powab, powaga i wspaniałość jego figur, oraz delikatność, subtelność i wytworność w wykończeniu —oto są zalety, które go stawiają w szeregu najznakomitszych rzeźbiarzów. Posągów robił bardzo mało; grupy, płaskorzeźby, ozdoby architektoniczne były ulubionemi jego przedmiotami. Do najcelniejszych dzieł **G.** należą: „Cztery karjatydy“ w Luwrze, „Wodotrysk niewiniątek,“ posąg „Wypoczywającej Djany“ (w Luwrze), „Nimfy morskie“, „Fronton Luwru“, „Płaskorzeźby“ w pałacu Cornavalet. Por. „Oeuvres de

Goujon Jan.

Jean G.", rytowanych przez Reveil'a (90 rycin, Paryż, 1844).

Goulard, March Tomasz Eugenjusz de, francuski mąż stanu, * 1808, † 1874. Jako adwokat paryski zasiadał w izbach 1846—48. Wybrany deputowanym 1871, był jednym z pełnomocników francuskich na konferencji we Frankfurcie. Mianowany w lutym 1872 r. ministrem handlu, a w marcu t. r. ministrem skarbu, przeprowadził słynną pożyczkę 3 miljardów. Następnie był jeszcze ministrem spraw wewnętrznych od 7 maja 1872 jako przedstawiciel monarchistów; ustąpił 1873.

Goulburn, miasto w Australji, w angielskiej kolonji Nowej Południowej Walji, nad rz. Wollondilly, rezydencja biskupa anglikańskiego i katolickiego, wielkie więzienie, szpital, klasztor, kolegjum, 11,000 m.

Gould Jan, ornitolog, * w hrabstwie Dorset 1804, † 1881, kształcił się w historji naturalnej w ogrodach królewskich w Windsorze, następnie był preparatorem w Londynie, zgromadził zbiór ptaków indyjskich, w 1838 udał się do Australji dla zbadania tamecznych zwierząt. Oprócz znacznej liczby monografji wydał: „Birds of Europe" (1832—37, 5 t.); „Birds of Australia" (7 t., 1842—48); „Mammals of Australia" (12 t., 1845—60); „Monography of the Trochilidae" (1855); „Monography of the Macropodidae" (1841—42); „Odontophorinae" (1844—50); „Birds of Asia" (1850—81); „Birds of Great-Britain" (1862—73); „Birds of New-Guinea" (1875) i in.

Gould Edward, literat amerykański, * 1808. **G.** był jednym z pierwszych redaktorów *Knickerbocker Magazine* i współpracownikiem wielu dzienników w Stanach Zjednoczonych. Nadto przetłómaczył z francuskiego: „Impression de voyage" Aleksandra Dumas, „Eugénie Grandet" i „Père Goriot" Balzaka. Oprócz tego wydał skróconą „Historję Europy" Alixona i komedję w pięciu aktach „The Very Age" (New-York, 1850).

Gould Benjamin Apthorp, astronom, * 1824 w Bostonie, † 1896, od 1841 kształcił się w Getyndze, po powrocie do ojczyzny zajmował się pomiarem wybrzeży Stanów Zjednoczonych. Ulepszył metodę pomiarów stopni długości geograficznych, założył 1850 *Astronomical Journal*, od 1856 był dyrektorem obserwatorjum w Albany, od r. 1870 dyrektorem nowo założonego obserwatorjum w Cordobie w Argentynie, w 1885 powrócił do Stanów Zjednoczonych. Dla oznaczania odkrywanych planet małych, zamiast dawniejszych figur, wprowadził liczby kolejne otoczone kółkami; obliczył efemerydy różnych planet i komet i napisał: „Uranometria Argentina" (1877), obejmująca położenie 10,649 gołem okiem widzialnych gwiazd południowej części nieba wraz z atlasem; „Report of the discovery of the Neptune" (1850); „Discussion of observations, made by the United States astronomical expedition to Chili, to determine the solar parallax" (1856).

Gould Jay, słynny bogacz amerykański. * 1836, † 1892, syn ubogiego dzierżawcy w Roxbury w stanie New-York. Mając lat dwanaście, przybył w 1851 do New-Yorku, w jednem ubraniu, w jednej koszuli, z jednym dolarem w kieszeni. Ojciec wypędził go z domu, aby szukał szczęścia w wielkiem mieście. W piętnastym roku życia był już właścicielem zakładu stolarskiego, w którym poprzednio pracował jako chłopiec do posług. Wkrótce założył garbarnię, rzucił się 1859 do przedsiębierstw kolejowych i, nabywszy zbankrutowane linje, przez zakładanie miast i kolonizowanie terytorjum, przez które przechodziły, podnosił ich wartość. Po wybuchu wojny domowej zręcznemi spekulacjami powiększył majątek. W dwudziestym drugim roku życia miał już miljon dolarów majątku, w 30 posiadał 2 miljony i zwano go „królem kolejowym". Następnie zaczął grać na giełdzie, postanowiwszy na swój wyłączny rachunek podnieść cenę złota. Wywiązała się walka, ze wszystkich stron świata napływało do New-Yorku złoto, w celu przeszkodzenia popieranej przez niego zwyżce cen, lecz **G.** zwyciężył dzięki bezwzględności, z jaką poświęcał w tej walce ludzi i pieniądzę. † 1892 r. z głodu, gdyż z powodu choroby żołądkowej nie mógł przyjmować pokarmu. Pozostawił majątek, wynoszący 323,739,960 marek. Długość zbudowanych przez niego lub nabytych kolei wynosi 20,000 klm., zaś ich wartość w akcjach dochodzi 650 miljonów dolarów.

Goumy Jan Edward, dziennikarz francuski, * 1832 w Paryżu, † 1891 w Orsay (Seine et Oise). W 1860—78 był profesorem retoryki. W 1867—70 został głównym redaktorem *Revue de l'Instruction publique*. Napisał: „Etude sur la vie et les écrits de l'abbé de Saint Pierre" (1859); „La France du centenaire" (1889) i „Histoire de la Révolution française", ta ostatnia pozostała niedokończona.

Gounod Karol Franciszek, kompozytor francuski, * 1818, w Paryżu, † 1893. Kompozycji uczyli go w konserwatorjum paryskiem Halévy, Reich i Leseur. W roku 1839 otrzymał **G.** wielką nagrodę i jako stypendysta rządowy udał się do Włoch, gdzie studjował gorliwie muzykę kościelną dawniejszych kompozytorów. Od r. 1843 przez lat 6 pełnił obowiązki dyrektora muzyki w kościele *Missions étrangères* i zyskał głośne imię wielu kompozycjami religijnemi, jak „Messe solennelle" (1851) i in. Pierwsze jego opery „Sappho", (1850); „La nonne sanglante", (1854); „Le médecin malgré lui", (1858) niezbyt wielkie miały powo-

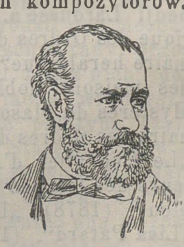

Gounod Karol.

dzenie. Sławę znakomitego kompozytora ugruntował dopiero operą „Faust", (1859), która wielkie znalazła powodzenie nawet na scenach zagranicznych. Z innych kreacji **G.** wymieniamy opery: „La Colombe" (1860); „Philémon et Baucis" (1860); „Mireille" (1862); „La reine Saba" (1862), chóry do tragedji Ponsarda „Ulysse" (1852); „Romeo et Juliette" (1869); „Polyeukte" (1878); „Cinq-Mars" „Le tribut de Zamora" (1881). Kilka kompozycji kościelnych, oratorjów „Redemption", (1882); „Mors et vita" (1885), kilka symfonji, kantat i wiele drobnych kompozycji do śpiewu. Głównemi zaletami **G.** są: głęboka znajomość harmonji, wielka erudycja muzykalna i mistrzowskie zużytkowanie wszystkich technicznych środków sztuki. Podczas oblężenia Paryża (1870) wyjechał do Londynu, gdzie skomponował i ogłosił kilka sztuk drobnych (np. kantatę *Gallia*). Od r. 1866 był członkiem akademji sztuk pięknych. Występował także jako śpiewak i fortepjanista. Siebie i Moniuszkę uważał za największych spółczesnych kompozytorów. Napisał broszurę „Le Don Juan de Mozart", (Par., 1890). Por. Mad. M. A. de Bovet „Charles G. His life and his works", (Lond., 1891).

Goura, ob. Gołąb.

Gouraud Mathurin Klaudjusz, literat francuski, * 1823, w Choisy. Po rewolucji lutowej **G.** należał do redakcji politycznej pisma p. t. „Siècle", następnie pisma założonego przez Chambole'a p. t. „l'Ordre". Napisał: „Histoire de la politique commerciale de la France", 1855; „De l'inégalité entre les hommes", 1869; „L'école de la République," 1872; „Le prétendant", 1876 i in.

Gourdault Juljusz, literat francuski, * 1838, w Evreux. Pisał głównie podróże, z tych główniejsze: „Voyages au pôle nord des navires etc.", 1875; „l'Italie", 1877; „A travers Venise", 1882; „La Femme dans tous les pays," 1882; „De Paris à Paris, à travers les deux mondes", 1888 i in.

Gourdon de Genouillac Mikołaj Juljusz Henryk, heraldyk i romansopisarz, * 1826, w Paryżu, † 1898. Zawód literacki rozpoczął od wodewilów, później ogłaszał prace z dziedziny heraldyki, w końcu pisał powieści. Przez długi czas był kierownikiem czasopisma „Monde artistique" i współpracownikiem Wielkiej Encyklopedji Larousse'a. Ogłosił: „Dictionnaire historique des Ordres de chevalerie", (1853); „Grammaire heraldique", (1853); „Recueil d'armoiries des maisons nobles de France", (1860); „Les Mystères du blason", (1868); „Nouveau Dictionnaire des Ordres de chevalerie", (1891); romanse: „Le Chevalier d'Armenson", (1860); „Les Voleurs des femmes", (1875); „L'homme au veston bleu", (1878); „Le Capitaine Bernard", (1888); „Lisa Patard", (1888); „Les Drames de coeur", (1892); oraz „Paris à travers les siècles", (1879, l. 5); „Les Refrains de la rue de 1830 à 1870", (1879); „Les Françaises à toutes les époques de notre histoire", (1893).

Gourgaud Kacper, baron, generał francuski, * 1783 w Wersalu, † 1852, kształcił się w szkole politechnicznej, następnie służył w wojsku, odznaczył się pod Austerlitz, Jena i Wagram, brał udział w kampanji do Rosji i w odwrocie do Paryża. W bitwie pod Brienne cesarzowi zagrożonemu od kozaków, uratował życie, za co mianowany był pułkownikiem. Walczył pod Waterloo i towarzyszył cesarzowi na wyspę św. Heleny, lecz wrócił stamtąd w 1818 do Anglji. Po wybuchu rewolucji lipcowej był komendantem artylerji w Paryżu, w 1835 został generałem lejtenantem i adjutantem króla, 1840 należał do komisji, wyprawionej na wyspę św. Heleny po zwłoki Napoleona. Za Ludwika Filipa został parem; za napisanie „Récit de la campagne de 1815", (1818), w którem ks. Wellington uczuł się obrażonym, został wydalony z Anglji, po trzech latach uzyskał pozwolenie na powrót do Francji; za „Examen critique" Ségura „Histoire de la grande armée", (Par., 1825), miał z nim pojedynek, z Walterscotem polemikę za jego historję Napoleona. Nadto wydał do spółki z Montholon'em „Mémoires pour servir à l'histoire de France sous Napoléon, écrits à Sainte Hélène sous la dictée de l'empereur", (8 t. 1822—24).

Gourliea, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, z jedynym gatunkiem **G.** *decorticans* (*chanar*) w Argentynie; jest to drzewo wysokości 6—7 m., o liściach nieparzysto pierzastych, ze strąkiem kulistym, niepękającym, słodkim, który jest głównem pożywieniem Indjan w Gran Chaco.

Gournay Marja (*le Jars de*), * 1568, † 1645, przyjaciółka filozofa Montaigne'a, który jej zapisał wszystkie swoje rękopisy; wydała dwukrotnie, w r. 1595 i 1635, dzieła tego filozofa. Napisała: „Défense de la poésie", „Traité du langage" i „Adieu de l'ami du roi", (1616).

Gournay Jan Klaudjusz Wincenty, ekonomista francuski, * 1712 w Saint-Malo, † 1759, prowadził długi czas dom handlowy swego ojca w Kadyksie i w licznych podróżach nabył gruntownej znajomości handlowych stosunków Europy. Po zwinięciu interesu w 1749 został członkiem rady stanu i szefem wydziału handlowego, Hołdując zasadzie umiarkowanego fizjokratyzmu, t. j. systemowi ekonomicznemu, który jedyne źródło bogactwa narodowego upatrywał w rozwoju rolnictwa, uznawał zarazem za produkcyjną pracę przemysł i handel, oraz był zwolennikiem swobodnej konkurencji. Przypisują mu autorstwo znanej formuły wolnohandlowców: „Laissez faire, laissez passer".

Gousset Tomasz Marja Józef, kardynał francuski, senator, * 1792 w Montigny les Cherlieux (depart. Haut Saone), † 1866. Syn wieśniaka,

wstąpił do stanu duchownego 1817, był przez lat 17 profesorem teologji w seminarjum głównem, został 1835 biskupem w Périgueux, 1840 arcybiskupem w Rheims, a 1850 r. kardynałem. Wydał między innemi następujące dzieła: „Doctrine de l'Eglise sur le prêt à l'interêt", (1825), „Le code civil commenté dans ses rapports avec la Théologie morale", (1827); „La Justification de la Théologie du P. Liguori", (1829); „Exposition des principes de droit canonique", (1859); „Théologie morale et dogmatique", (1844—48, 4 tom.); „Du droit de l'église touchant la possession des biens destinés au culte et la souveraineté temporelle du pape", (1862).

Goust, wioska na granicy Francji i Hiszpanji, posiadająca wody mineralne *Eaux-Chaudes* (ob.).

Gouvion Ludwik, margrabia de *Saint-Cyr*, ob. Saint-Cyr.

Govean Feliks, publicysta i dramaturg włoski, * 1819, w Racconnigi w Pjemoncie, kształcił się w Turynie. Rozpoczął działalność literacką od książek przeznaczonych dla ludu, założył dziennik demokratyczny „Gazzetta del popolo", który wkrótce stał się bardzo poczytnym. Nie mniejsze powodzenie miały jego dramaty: „I Valdesi"; „Gesu Cristo"; „L'asseadio d'Alessandria", „Il Guttenberg"; „Un ballo di modiste"; „Pinto Ribeiro"; „Maometto". Nadto opowiadania: „La camera anonima"; „La morte" i in. Do jego czynów patrjotycznych należy ogłoszenie składki, z której uzyskał środki na zakupienie 100 dział dla Aleksandrji.

Govi Gilbert, fizyk, * 1825, w Mantui, † 1889, studjował nauki przyrodnicze i literaturę, następnie był profesorem fizyki we Florencji, Turynie i Neapolu. Napisał: „Metodo per determinare la lunghezza del' pendolo" (1866); „Galileo Galilei" (1864); „Volta e il telegrafo elettrico" (1868); „Il santo offizio, Copernico e Galileo", (1872); „Teoria dell elettroforo" (1882); „Leonardo letterato e scienziato. Studio sul genio e sulle scoperte di Leonardo da Vinci" (1872).

Govone Józef, generał włoski, * 1825, † 1872. Po ukończeniu akademji wojskowej w Turynie, wstąpił do wojska, walczył w wojnie 1848—49 i odznaczył się przy oblężeniu Genui, 1849 uczestniczył w wyprawie Szlezwig-Holsztyńskiej. Podczas wojny wschodniej wysłany 1853 nad Dunaj dla obserwowania działań wojennych, przesyłał z Sylistrji wyborne raporty. W Krymie odznaczył się szczególnie nad Czerną i pod murami Sewastopola. Zaszczytny także miał udział w wojnie 1859 r. Mianowany później generał-lejtnantem zawarł w Berlinie z polecenia prezesa gabinetu gen. La Marmora zaczepno-odporne przymierze z Prusami 1866 i t. r. w bitwie z Austrjakami pod Custozza wiele się przyczynił do tego, że armia włoska większej nie poniosła klęski; owczesne raporty **G.** ogłosił później La Marmora w dziele „Un po più di luce" („Trochę więcej światła", Flor. (1873); w 1869 mianowany ministrem wojny, wkrótce opuścił to miejsce z powodu napaści opozycji w parlamencie, zwłaszcza Cialdiniego, zarzucającego mu osłabienie armji z powodu zaprowadzonych oszczędności w administracji wojskowej, wskutek czego Włochy nie mogły przyjść z pomocą Francji w wojnie z Niemcami 1870—71. **G.** usiłował odebrać sobie życie. Ocalał, ale dostał pomieszania zmysłów i † powszechnie żałowany w 46 roku życia.

Gow Andrew Carrik, malarz angielski, * 1848, od 1868 członek Akademji Królewskiej. Wymalował: „Podejrzany gość" (1870), „Ostatnie dni Edwarda IV" (1880), „Cromwell w Dunbarze" (1886).

Gowarczów, osada w gub. Radomskiej, pow. Koneckim, nad strugą Rząsawą i rz. Drzewicą, ma 1,300 m.

Gower John, pochodzący podobno od *Allana Gower*, pana Stittenham, rycerza z epoki Wilhelma Zdobywcy, * około 1330, † 1408, jeden z najznakomitszych dawnych poetów angielskich; napisał poemat o miłości w trzech częściach, z których pierwsza w języku franc. *(Speculum meditantis)* zaginęła, druga *(Vox clamantis)* w rymach łacińskich, pozostaje w rękopisie, trzecia zaś *(Confessio amantis)*, napisana po angielsku, wydaną była przez Pauli (Londyn, 1857). Dalszy ciąg „Vox clamantis" stanowi „Chronica tripartita", opisująca czasy panowania Ryszarda II i Edwarda IV.—Por. Pauli „Bilder aus Altengland" (2 wyd. Gotha, 1876) i K. Meyer „J. G. und seine Beziehungen zu Chaucer" (Bonn, 1889). Do tej samej rodziny należał *Sir John Gower*, chorąży ks. Edwarda w bitwie pod Tewkesbury (4 Maja 1471); pojmany wraz ze swym panem poniósł karę śmierci.

Gowers William Ryszard, lekarz, * 1845, w Londynie, od 1870 jest tamże profesorem w University College, oraz lekarzem szpitala dla epileptyków. Napisał: „Manual and atlas of medical ophtalmoscopy" (3 wyd. 1890), „The diagnosis of diseaes of the spinal cord" (3 wyd. 1883), „Epilepsy and other convulsive diseases" (1881), „Lectures on diseases of the brain" (2 wyd., 1887, „Syphilis and the nervous system" (1893).

Goworek był wojewodą Leszka Białego w epoce gdy książę ten panował w Sandomierzu i na Kujawach. W r. 1195 dowodził pod Mozgawą (jako *comes Govoricius*) i schwytany przez Szlązaków, długo więziony był przez nich; dopiero na wstawienie się przyjaciół wróciwszy do Leszka, objął ową godność palatyna czyli wojewody. Po zgonie Mieszka Starego, panowie krakowscy, zwłaszcza palatyn krakow. Mikołaj, położyli Leszkowi za warunek obioru, aby **G.** oddalił. Leszek odmówił, co zjednało obu mężom dziwną chwałę. 1212 był **G.** kasztelanem krakowskim *(tenente Cracovia)*, kiedy wojewodą był

Pakosław. Paprocki wymyślił mu 3-ch braci, jak on sam Rawiczów, Prandotę, Grota i Warsa, dodając, że w tych rodzinach był zwyczaj dawać synom imiona Lasoty i Goworka. Rzecz to jednak zdaje się być wątpliwa, podobnie jak wywód rodziny Gawareckich od **G.**

Goya y Lucientes Franciszek, znakomity malarz i miedziorytnik hiszpański, * 1746 r. w Fuendetodos w Aragonji, † 1828, w Bordeaux, jako wygnaniec polityczny. Po powrocie z długiej podróży artystycznej, podczas której najdłużej bawił w Rzymie, wielkie znalazł powodzenie w Madrycie, stał się ulubieńcem arystokracji i Karola IV, który go mianował pierwszym nadwornym malarzem 1799. Dom utrzymywał wystawny i żył świetnie. Szybkością wykonania i oryginalnością pomysłów zachwycał już swego nauczyciela Rafaela Mengsa. Jego malowidła olejne (obrazy kościelne, alegorje, portrety, obrazy rodzajowe), jakkolwiek rysunek w nich niepoprawny, a koloryt blady, pochmurny i ponury, wywierają nieopisane wrażenie wewnętrzną jakąś potęgą ekspozycji. Najlepszymi utworami **G.** w tym zakresie są: *Chrystus*, w kościele ś. Franciszka w Madrycie i *Dos de Mago*, przedstawiający ustęp z najścia Francuzów. Nieporównanym, nawskroś oryginalnym jest karykaturzystą. Bujna, z szaleństwem prawie graniczącą fantazja, przeniknięta jednak zimnym krytycyzmem i satyrą, stwarza u niego dzieła pełne grozy i przerażenia. Patrząc na nie, czujemy się jakby przeniesieni w świat jakiś straszny, niemożliwy, a jednak rzeczywisty. **G.** jest wspaniały i pospolity, tragiczny nawet wśród szyderczych śmiechów piekła. Czy przedstawia krwawe zabawy lub fałszywą miłość, brudne przesądy lub nocne mordy, gospodarowanie księży i bandytów, lub życie czarownic i Cyganów, czy dwór i orszak królewski, zawsze jest nowy, śmieszny, a pełen głębokiej myśli i filozofii. Jako portrecista (Rodzina Karola IV) swoją nieubłaganą prawdą charakterystyki, należy do szkoły Velasqueza. Oprócz jego arcydzieła „Caprichos“ (sceny fantastyczne) 80 rycin, 1793—96, wymienić należy jeszcze następujące zbiory: „Tauramaquia“ (Walki byków) 33 rycin; „Desastros de la guerra“ (Klęski wojenne) 80 rycin i „Proverbios“ (przysłowia) 18 rycin. Celował także **G.** jako miedziorytnik i litograf. Porów. Bruneta „Etudè sur Francisco Goya, sa vie et ses travaux“, (Paryż, 1865). Yriarte „La biographie, les fresques, les eaux forte et la catalogue de l'oeuvre“, (Par., 1867); Conde de la Vinanza „Goya y Lucientes“, (Madr., 1887). Muther „Geschichte der Malerei im XIX Jh.“ Goya w ostatnich czasach, wskutek zwrotu sztuki do fantastyczności wszedł bardzo w modę i naprawdę dopiero teraz został należycie oceniony.

Goya y Lucientes

Goya: „Wbity na pal.“

Goyana, miasto w prowincji Pernambuco w Brazylii, położone w odległości 85 klm. na północ od stolicy, posiada klasztor Karmelitów, szpital obłąkanych, 15,000 m.

Goyaz, jedna ze środkowych prowincji Brazylji, obejmuje 747,311 klm. kw., z ludnością około 220,000, ma klimat łagodny, grunt żyzny, wydaje trzcinę cukrową, tytuń, bawełnę, drzewa farbierskie i t. d. Bogate niegdyś kopalnie złota i djamentów dziś są wyczerpane. Miasto główne Goyaz, nad rzeką Vermelho, liczy 8,000 m.

Gozdawa, Gozdowa, Gzdow, Goździe, herb: W polu czerwonem—srebrna lilja podwójna, z pierścieniem w środku. To samo na pawim ogonie u szczytu. Ma kilka odmian: **G.** II ma u szczytu zamiast ogona pawiego, pięć piór strusich z lilją; **G.** III ma u szczytu tylko trzy pióra strusie, bez lilji; **G.** IV: na tarczy ściętej w polu górnem srebrnem i dolnem czerwonem—lilja czerwona w połowie górnej, srebrna w dolnej. U szczytu, jak **G.** III.

Gozdawa I.

Gozdawa IV.

Gozdawa Marek, pseudonim Giżyckiego M.

Gozdowa, Krystyn z..., * w XII w., w Gozdowie. Opiekun synów Kazimierza Sprawiedliwe

go, odniósł 19 czerwca 1205 r. pod Zawichostem przeważne zwycięstwo nad Romanem, księciem halickim. Jako wojewoda płocki, czuwał nad postępkami Konrada, księcia mazowieckiego, którego niejednokrotnie surowo gromił, za co naprzód oślepiony od Konrada, a następnie życia został pozbawiony.

Gozdzki Stanisław Bernard z Gozdu, wojewoda podlaski, mianowany 1734 kuchmistrzem wielkim koronnym, został w następnym roku generał-lejtnantem. W r. 1740 wybrany posłem sandomierskim na sejm, bronił gorliwie przywilejów ruskich. W r. 1762 został wojewodą podlaskim. Po śmierci Augusta III popierał na sejmie konwokacyjnym wszystkie środki gwałtowne panującego w kraju stronnictwa. Czynny był niezmiernie; powstawał szczególnie śmiało przeciw duchowieństwu i wraz z innymi torował drogę obcej gwarancji. Należał także do konfederacji radomskiej (1767), na sejmie październikowym (1767) przyczynił się niemało do utworzenia delegacji pod prezydencją Podoskiego i wyznaczony był do układów z Repninem. Podczas konfederacji barskiej brał udział w tak zwanej radzie praktycznej; współdziałał zawsze z Podoskim i niepochlebną zostawił po sobie pamięć. † 1771, zostawiwszy jedną tylko córkę, która rozwiódłszy się z księciem Januszem Sanguszką, wyszła powtórnie za księcia Karola de Nassau.

Gozimierski Walenty, kasztelan elbląski, pierwotnie dworzanin prymasa Władysława Łubieńskiego, służył następnie wojskowo jako towarzysz pod znakiem huzarskim Dąbskiego, a potem jako chorąży tegoż znaku. Poseł na sejmach, bywał delegatem (po r. 1769) do układów z dworami: wiedeńskim, petersburskim i berlińskim. Mianowany 1776 szambelanem Stanisława Augusta, został później stolnikiem wschowskim, a 1787 kasztelanem elbląskim. W czasie wielkiego sejmu zasiadał kilka razy w komisji cywilno-wojskowej województwa Gnieźnieńskiego. Po upadku Rzeczypospolitej składał jako deputat hołd królowi pruskiemu od Prus Zachodnich w Królewcu.

Gozlan Leon, romansopisarz i poeta sceniczny francuski, * 1803 w Marsylji, † 1866 r. Początkowo trudnił się kupiectwem w Algierze i nad Senegalem. Wróciwszy do kraju, został w rodzinnem mieście nauczycielem gimnazjalnym i uzupełnił braki naukowe; w 1828 udał się do Paryża, zaczął pisywać do niektórych dzienników nowele i romanse, i poświęcił się wyłącznie literaturze. Był to pisarz bardzo płodny i chciwie czytany. Celował więcej w romansie, niż w dramacie. Z licznych jego sztuk dramatycznych celniejsze są: „La goutte de lait" (1848); „La gâteau des reines" (1855); „Il faut que jeunesse se paie" (1851); „Un petit bout de l'oreille" (1857); „La main droite et la main gauche"; „Une tempête dans un verre d'eau"; „Lion empaillé." Z powieści zaś i romansów najlepsze: „Le médecin du Pecq" (1839); „Aristide Froissard" (1843, przekład polski Tomaszewskiego, Warszawa, 1857); „Les châteaux de France"; „Les nuits du Père Lachaise" (1846); „Histoire de 130 femmes" (przekład polski W. Szymanowskiego, Warszawa, 1853); „La famille Lambert" (1856); „Les maîtresses de Paris" i t. d. Zwłaszcza był niezrównany w nowelach. Niektóre z nich są istnemi arcydziełami stylu, finezji i uczucia, jak „Main cachée"; „Blocus sentimental"; „Tifre."

Gozo (Gozzo), wyspa angielska, położona na morzu Śródziemnem na północo-zachód od Malty, 70 klm. kw. (127 mil kw.), liczy wraz z sąsiednią wyspą Comino 17,620 m.; górzysta, lecz bardzo urodzajna i dobrze zabudowana. Główna osada *Rabato*, siedlisko gubernatora i garnizonu.

Gozzi Kacper hrabia, znakomity pisarz włoski, * 1713 w Wenecji, † 1786 w Padwie. Marzycielskiego z natury usposobienia, pod wpływem Petrarki rozbudził w sobie skłonność do poezji. Ożeniwszy się z poetką Ludwiką Bergalli, kierował czas jakiś teatrem San-Angelo w Wenecji i ogłosił kilka sztuk dramatycznych, które niewielkie miały powodzenie. Później poświęcił się wyłącznie pracom literacko-krytycznym; wydawał *Gazzetta Veneti*, którą sam jeden zapełniał, później *Osservatore periodico*; wkrótce zyskał rozgłos najznakomitszego krytyka i najwykwintniejszego stylisty włoskiego, między spółczesnymi pisarzami; walczył ustawicznie przeciw psującemu się coraz bardziej smakowi we współczesnej literaturze. Jako krytyk, odznaczał się skromnością, bezstronnością, głębokością i bystrością sądu. Najcelniejsze z prac jego są. „Giudizio degli antichi poeti sopra la moderna censura di Dante etc." (Wenecja, 1758); „Sermoni"; „Dialoghi di Luciano"; „Lettere famigliari" (Wenecja, 1755, n. wyd. Medjolan, 1876). Z pomiędzy wielu wydań jego „Opere," najlepsze wyszło w Bergamo (20 t., 1825—29) i dopełnienie „Alcuni scritti di G. G.," „Racconti di G. G." (Wenecja, 1830) i „Scritti, an aggiunta d'inediti e rari" wydane przez Tommaseo (3 t., Neapol, 1875). Zbiorowe wydanie poezji **G.** ogłosił Gargiolli (Florencja, 1863).

Gozzi Karol hrabia, brat poprzedniego, komedjopisarz włoski, * około 1720 r. w Wenecji, † 1806 r. Początkowo służył w wojsku w Dalmacji, potem osiadł w Wenecji, poświęcił się literaturze i zwalczał niesmaczne utwory Chiari'ego, a nawet napadał na Goldoni'ego (ob.) za jego dążności do wyparcia komedji *dell'arte*. Wielkiego hałasu narobił satyrą „Tartana degli influssi per l'anno bisestile" (1757). Do swych prac dramatycznych brał treść z powiastek czarnoksięskich. Jego „Turandot, księżniczka chiń-

ska“ wprowadzoną została na scenę niemiecką w pięknym przekładzie Szyllera. Dzieła sceniczne **G.** obliczone są na efekt, opracowanie ich jest fantastyczne i szkicowe. Tłómaczył też wiele z francuskiego. Zbiorowe wydanie dzieł **G.** wyszło w Wenecji (10 t., 1772—74 i 1802, t. 14). O życiu i pracach **G.** ciekawe zawierają szczegóły jego „Memorie inutili della vita di Carlo Gozzi“ (3 t., Wenecja, 1797). Por. Paul de Musset „Charles G.“ (w „Revue des Deux Mondes“ IV, 1844); Magrini „C. G. e le fiabe“ (Cremona, 1876) i tegoż „I tempi, la vita e gli scritti di C. G.“ (Benevento, 1883).

Gozzoli Benozzo, znakomity malarz włoski, zwany także *Benozzo di Lese*, podobno uczeń Fiesolego, * 1420 we Florencji, † 1498. Nie szedł torem pobożnego mistrza; przeciwnie, idąc za popędami wrodzonej sobie wesołości, przedstawiał rzeczy biblijne w najpocieszniejszej szacie otaczającego życia. Pierwszy z malarzy włoskich umieszczał swe postaci na tle rozkosznych i wspaniałych krajobrazów. W rysunku i kolorycie góruje nad Fiesolem, ale jest mniej gruntowny, niż Masacio. Głównym żywiołem **G.** było malarstwo freskowe, w którem stworzył największe arcydzieła. Najcelniejsze z nich znajdują się w pałacu Riccardi we Florencji i w Campo-Santo w Pizie, gdzie są 23 malowidła ze Starego Testamentu (1469—85), zalecające się bogatą inwencją i wielką żywością charakterów. Z jego obrazów na płótnie na szczególną uwagę zasługują: „Madonna ze świętymi“ (1456, pinakoteka w Perugji); „Tryumf św. Tomasza z Akwinu“ (w Luwrze paryskim); „Madonna na tronie“ (Wiedeń, muzeum dworskie).

Goździk (*Dianthus*), rodzaj roślin z rodziny goździkowatych *(caryophyllaceae)*, którego cechy są: kielich rurkowaty, w nasadzie 2—4 łuskami opatrzony; płatków 5, długopaznogciowych, z brzegiem płaskim, drobno piłkowanym, lub głęboko porozcinanym, pręcików 10, szyjek 2; owoc—torebka walcowata, 4 ścianami w wierzchołku pękająca; należą tu zioła 1 lub 2-letnie, albo też trwałe, w Europie Środkowej i Płd., oraz w Azji Wschodniej; wiele z nich stanowi ulubione rośliny ozdobne. Z 200 około odróżnianych gatunków, w krajach dawnej Polski rośnie około 20, jak: **G.** *kosmaty (D. armeria)*, o kwiatach purpurowych, **G.** *kartuzek (D. carthusianorum)*, o płatkach blado-purpurowych, **G.** *główkowaty (D. prolifer)*, kwiaty blado-czerwone, **G.** *kropkowaty (D. deltoides)*, **G.** *pyszny (D. superbus)*, **G.** *piaskowaty (D. arenarius)*. Z hodowanych zaś: **G.** *ogrodowy (D. caryophyllus)*, w Europie Połud. dziko rosnący, przez uprawę w półpełny, lub pełny zamieniony, wydał znaczną liczbę odmian, zwanych w ogólności **G.** holenderskiemi; dalej *D. japonicus*, *D. sinensis*, *D. pulcherrimus*, *D. barbatus*. Gwoździki używane w medycynie pochodzą z rodzaju *Gwoździkowca* (ob.).

Goździk i jego kwiat.

Goździkowate *(Caryophyllaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca zioła lub podkrzewy, rzadko krzewy, łodygi mają węzłowate; liście przeciwległe, całe; kwiaty foremne, o kielichu 5—4 działkowym, o tyluż płatkach, pręcików zazwyczaj 10 (rzadko 3, 4, 5 lub 8); owoc—torebka błoniasta, rzadko niemal jagodowa, komórkowo albo przegrodowo pękająca na ściany lub na ząbki wierzchołkowe; ziarna liczne. Rodzina ta obejmuje około 1300 gatunków, właściwych głównie okolicom umiarkowanym i zimnym. Znaczenie ich lekarskie jest bardzo małe; zawierają właściwą materję. Dzielą się na dwa plemiona: *lepnicowe (sileneae)* i *mokrzycowe (alsineae)*.

Goździków albo *Gwoździków*, wieś w gub. Radomskiej, pow. Opoczyńskim, o 1 milę od m. Drzewnicy położona, posiada źródło szczawy żelazistej, obecnie zaniedbanej, o którem doktor Adam Rudnicki w r. 1827 podał wiadomość w dziełku p. t. „O własnościach, skutkach i sposobie użycia wody żelaznej, znajdującej się we wsi Goździkowie, województwie Sandomierskiem w Polsce.“

Góra, ob. Góry.

Góra, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, położone w części wschodniej pow. Mogielnickiego.

Góra, po niem. *Guhrau*, miasto w obwodzie pruskiej regencji Wrocławskiej, o 9 mil od Wrocławia. Jest to miasto bardzo starożytne, dotąd murami i wieżami obwiedzione, liczy 4,260 miesz. i ma bardzo wiele wiatraków.

Góra, *stronnictwo góry (Montagne)*, tak się nazywali podczas pierwszej rewolucji francuskiej najradykalniejsi reprezentanci w Konwencji, z tego powodu, że zasiadali na najwyższych ławach w sali zgromadzeń. Przeciwnem stronnictwu Góry było stronnictwo Żyrondystów (ob.), którzy zajmowali dolne ławki w głębi sali. Do celniejszych członków Góry należeli: Danton, Marat, Robespierre, Sain-Just, Collot d'Herbois, którzy następnie opanowawszy rządy, ustalili przewagę *teroryzmu* (ob.). Po rewolucji Lutowej 1848 r. krańcowa lewica, złożona z demokratów i socjalistów, przybierała także w zgromadzeniu narodowem miano *Góry*.

Góra-Kalwarja, miasto w pow. Grójeckim, gub. Warszawskiej, ma 3,300 miesz., położone

nad Wisłą, odległe jest o 1/4 mili od Czerska; z Warszawą połączone koleją wązkotorową. Tu na wzgórzu, zwanem Kalwarja, wymurował w końcu XVII wieku biskup Wierzbowski kościół św. Krzyża, który z początku ks. Filipinom, a później księżom świeckim komunistom powierzony, zupełnie zniszczał i dziś ledwie ślady, gdzie był, rozpoznać można. Tenże biskup urządził tu Kalwarję na wzór i wymiary jerozolimskiej, skąd pochodzi nazwa **K.**

Góral z Kiczery, pseudonim Pietrzyckiego Feliksa.

Góralczyk Kazimierz, pseudonim Anczyca Wł. Ludwika.

Górale. Tak nazywają mieszkańców Karpat (ob.). Kętrzyński uważa, że Harii Tacyta, Awaryni Ptolemeja, oznaczają **G.** Wedle W. Pola, tworzą **G.** trzy grupy etnograficzne: 1) Tatrów Jabłonek i 3 zachodnich Beskidów, z rodami: Podhalan (ob.), Nowotarżan, górali od Pionin, Krościenka i Łącka, Sandeczan czyli Równiaków, Jabłonkowian (Morawian, Jachów, Wiślan i t. d.), Żywczaków, Babigórców, Zagórzan i Kliszczaków. 2) Obsiedli środkowy Beskid, Spiżaki, Kurtaki v. Czuchońce v. Górniaki, nazwą przypominający Kaszubów. 3) W Czarnym lesie i na Czarnej horze siedzą Bojki i Tucholce, a już na samym skraju Hucuły (ob.). Zachowali wiele obyczajów starosłowiańskich (np. frajerowanie, nazywanie miejsc po rodach nie od miejsc, gromadę i t. d.). Mimo to, uczą się w szkołach, nawet chodzą do uniwersytetu w Krakowie (na prawo lub teologję) i wracają do pługa. Gospodarstwo rolne, z powodu klimatu słabo rozwinięte, bardziej pasterstwo (ob. Juhasy), w połączeniu z gospodarstwem nabiałowem. Lubią tu zbój (ob. Opryszki). Zejszner, Delaveaux, W. Pol, Szcz. Morawski, Goszczyński, W. A. Maciejowski zachowali różne podania **G.**, z których niektóre okazują, że szczególnie pamięć Bolesława II stała się drogą i najwybitniejszą dla Górali, co jest jednym z żyjących dotąd dowodów ścisłego związku, jaki już Gallus zaznaczył, między tym królem, wygnanym i oczernionym przez możnowładztwo, oraz ludem.

Górce, wieś pod Warszawą, pamiętna okopaniem się tutaj 1587 Jana Zamojskiego, podczas elekcji Zygmunta III, przeciwko stronnictwu Zborowskich. W czasie oblężenia Warszawy 1794 zostali tu pobici Prusacy przez Kościuszkę, skutkiem czego przymuszeni byli odstąpić od oblężenia.

Górecki Wacław, pseudonim Romana Szymańskiego.

Górka, jezioro w W. Ks. Poznańskiem, pow. Poznańskim.

Górka, h. Łodzia, nazwisko głośnego w dziejach naszych starożytnego rodu szlacheckiego. Znakomitszymi jego przedstawicielami są: **G.** Łukasz, † 1477; wojewoda poznański, wysłany był 1440 przez Władysława Warneńczyka do sułtana tureckiego Amurata, oblegającego Białogród, z doniesieniem o włożeniu korony węgierskiej i żądaniem, ażeby krain jego nie najeżdżał. Mianowany potem wojewodą poznańskim, walczył przy boku króla pod Warną, a po jego śmierci, gdy Kazimierz syn Jagiełły, wahał się z przyjęciem korony, Górka obrał królem z Teńczyńskim, Czyżowskim, Pawłem Giżyckim, bp. płockim, Bolesława IV, księcia mazowieckiego. Należał do komisji, której Kazimierz IV 1452 r. tłómaczył swą politykę wewnętrzną. Górka, dowodząc wojskiem pobitem pod Chojnicami, dostał się do niewoli, z której jednakże wkrótce uwolniony został. Pożyczał i ręczył za króla, na potrzeby wojskowe robiącego długi; 1464 r. i 1466 zawarł pamiętny traktat *toruński*, mocą którego Krzyżacy zrzekli się stanowczo praw swoich do Prus. W r. 1474 wysłany był do Opawy na układy między Matjaszem, królem węgierskim, a Władysławem Jagiel. czeskim, zaś gdy układy te rozchwiały się, dowodził potem pospolitem ruszeniem z Wielkopolski, by odeprzeć Węgrów, którzy zabrali Zmigród, wszakże on i Ostroróg (towarzysz z pod Chojnic) stali bezczynnie pod Kościanem i Wschową, gdy Węgrzy łupili, omijając starannie tak Górki, jak Ostroroga i innych kilku dostojników majątki. — **Górka** Urjel, syn poprzedniego. Jeszcze za życia ojca proboszcz, przez ojca miał dawno ekspektatywę na biskupstwo poznańskie, na które dostał się 1479 r. mimo gróźb panów, chcących mieć biskupem Stanisława z Kurozwęk, podkanclerzego. Katolik gorliwy, upominał ród swój przed odstępstwem. Pobiedziska, oraz dług na starostwie kościańskiem oddał królowi; † 1497.—**Górka** Mikołaj, brat poprzedniego, kasztelan gnieźnieński, † około 1480.—**Górka** Łukasz, syn poprzedniego, * 1472, † 1542 r. w Szamotułach, wychowaniec i spadkobierca Urjela; kasztelan lędzki 1507, 1510 układał się z Krzyżakami w Poznaniu, 1512 przywiózł z Węgier Barbarę Zapolską. Prócz tego posował często; dostał od Austrji tytuł hrabiego, 1518 r. przyjmował Bonę, 1519 uspokajał Kościan, trapiony przez napaści rozbójnicze, już jako generał wielkopolski. W r. 1526 wysyłany był przez króla do burzącego się Gdańska, gdzie podpisał lenność na Bytowie i Lawemburgu dla książąt pomorskich; w r. zaś 1530 był w Poznaniu komisarzem do pogodzenia Ferdynanda z Januszem Zapolskim, dwu królów węgierskich, przyczem rozgraniczono kraje rzeczypospolitej od Szląska i Węgier. Zgromadziwszy wielki majątek, bo był skrzętnym o powiększenie swej fortuny, po stracie żony zerwał ze światem i wstąpił do stanu duchownego, a wkrótce potem (1538) został biskupem kujawskim; ale tu, osobistemi więcej zajęty sprawami, nie odznaczał się ani gorliwością, ani kapłańską pobożnością.—**Górka** An-

drzej, syn poprzedniego, został 1535 kasztelanem poznańskim i generałem wielkopolskim. W tymże samym roku dowodził jako hetman polny jazdą pospolitego ruszenia przeciwko wojskom W. Ks. Moskiewskiego, pustoszącym Litwę. Brał także udział w wyprawie wołoskiej Tarnowskiego 1538, a w latach 1540—41, jeździł dwukrotnie w poselstwie do cesarza Ferdynanda. Po wstąpieniu na tron Zygmunta Augusta, **G.** na sejmie piotrkowskim 1548 r. wraz z Kmitą i innymi usilnie nastawał na rozwód króla z Barbarą Radziwiłłówną. Później zwolennik reformy, nietylko żarliwie bronił sprawy Orzechowskiego przed duchowieństwem, ale kiedy Bracia Czescy uroczyście w liczbie kilkuset weszli do Poznania, otworzył im gościnny przytułek w dobrach swoich i bardzo czynnie popierał sprawę reformacji w Wielkopolsce; † 1551. —**Górka** Łukasz, syn poprzedniego, wojewoda poznański i generał wielkopolski; w 1551 założył w Szamotułach drukarnię, oddał tameczną kolegjatę katolicką luteranom i w ciągu całego życia był jednym z najgorliwszych krzewicieli nowych zasad wiary w Wielkopolsce. Ożeniony był z *Halszką z Ostroga*, która, niechętna narzuconemu sobie przez króla mężowi, pędziła samotne życie w Szamotułach, w baszcie przy wałach zamkowych, nazywanej przez lud basztą *czarnej księżniczki*. † 1572 bezdzietnie, pochowany w Kórniku. Dobra jego dziedziczyli bracia.— **Górka** Andrzej, brat poprzedniego, od 1572 r. kasztelan międzyrzecki. W młodości swojej brał żywy udział we wszystkich sprawach publicznych i kilkakrotnie posłował na sejmy, a w r. 1570 należał do walnego synodu różnowierców w Sandomierzu, reprezentując wraz z innymi panami nietyle sprawy kościelne, ile raczej mając na względzie interes polityczny. Na sejmie elekcyjnym 1573 stał na czele dysydentów, jako jeden z głównych przeciwników wyboru Henryka Walezjusza, następnie przeprowadził na czele deputacji swego stronnictwa, obozującego w Grochowie, ugodę z partją przeciwną, należał do układów z posłami francuskimi względem spisania *paktów konwentów*, oraz do poselstwa, wyprawionego do Francji celem sprowadzenia Henryka. Podczas następnej elekcji bronił obioru Piasta i występował energicznie przeciw zabiegom Rakuszan. Chętnie zgodził się na elekcję Stefana Batorego i na wyprawę do Gdańska wystawił własnym kosztem znaczny oddział wojska. W 1574 w dziedzicznem mieście Turobinie zamienił kościół farny na zbór arjański; † 1584.—**Górka** Stanisław, brat poprzedniego, wojewoda poznański i generał wielkopolski. W młodości służył wojskowo i podczas wojny z W. Ks. Moskiewskim 1565, odznaczył się jako rotmistrz wojsk koronnych. Mianowany 1572 wojewodą poznańskim, odnowił wspaniale zamek w Kórniku i w nim 1574 przyjmował przybywającego z Francji Henryka Walezjusza. Po ucieczce Henryka Walezego obstawał początkowo za obiorem Piasta, później zaś z bratem Andrzejem, Zamojskim i Zborowskimi forytował na tron Batorego. Na zbrojnym zjeździe szlachty w Jędrzejowie 1576, (celem popierania tego elekta), przywodził jeździe, a następnie z polecenia króla obległ Albr. Łaskiego, stronnika rakuskiego, w Lanckoronie i zmusił do kapitulacji. **G.** człowiek dumny, a obok tego zapamiętały obrońca swobód szlachty i szlacheckiego republikanizmu, nieprzyjaciel osobisty Zamojskiego, od chwili gdy ten począł jednozgodnie działać z Batorym w celu ukrócenia samowolności butnych panów i niesforności szlachty, wichrzył wraz ze Zborowskimi w Wielkopolsce i był przyczyną niejednej wrzawy w kraju, zwłaszcza że jako przywódca dysydentów miał nader liczne i silne za sobą stronnictwo. Ścięcie Samuela Zborowskiego bardziej jeszcze zaogniło nienawiść **G.** do Zamojskiego i króla. Bróździł i hałasował na sejmikach, a na sejmie 1585 r., gdzie był pozwany przed sąd Krzysztof Zborowski, daremnie go bronił. Wróg Zamojskiego i jego kandydatów do tronu, występował na sejmie elekcyjnym po śmierci Batorego, jako naczelnik stronnictwa rakuskiego, forytującego arcyksięcia Maksymiljana. Gdy partja Zamojskiego przemogła i obrano królem Zygmunta, oba stronnictwa gotowały się do wojny. **G.** ogromne sumy wydawał na wojsko, burzył szlachtę wielkopolską i na czele własnych chorągwi, połączywszy się z resztą stronników rakuskich, stanął do boju z przeciwnikami. Rakuszanie pobici pod Krakowem (listopad 1587) i pod Byczyną (24 stycznia 1588) przez Zamojskiego. **G.** wraz z innymi przywódcami i arcyksięciem Maksymiljanem dostał się w niewolę. Odzyskawszy wolność, nie przestał wichrzyć jak pierwej, i za jego to głównie i prymasa Karnkowskiego wpływem, stanął pamiętny zjazd generalny wielkopolski w Kole (1590), zwrócony głównie przeciw potędze Zamojskiego. Zjazd ten uchwalił ograniczezie władzy hetmańskiej, wykluczył hetmana od elekcji i t. d. Uchwały te, jako bezprawne całkowicie, przez sejm następny 1591 nie były potwierdzone, ale w części uwzględnione. Na tymże sejmie występował jeszcze **G.** w obronie domu austrjackiego; † wracając z sejmu 1592 w Błoniu. Był to człowiek niepomiernej dumy, burzliwy, hulaszczy, wichrzyciel, gotów nawet śród obrad podnosić oręż przeciwko inaczej myślącym. Ogromny jego majątek przeszedł w dom Czarnkowskich, gdyż na nim wygasł sławny ród Górków.

Górki, miasto powiatowe w gubernji Mohilewskiej, nad rz. Pronją, posiada 6 cerkwi i kościół katolicki, liczy 6,730 miesz. (1897). Powiat **G.** liczył w 1897 r. 123,593 miesz.

Górnicki Łukasz, znakomity pisarz XVI w., * 1527 w Oświecimiu, w dawnem województwie Krakowskiem, † 1603; pobierał nauki w akademji krakowskiej. Po ukończeniu tamecznej akademji, wyjechał do Włoch i kształcił się w Padwie. Wróciwszy do kraju, przebywał na dworach Samuela Maciejowskiego, biskupa krakowskiego, potem Andrzeja Zebrzydowskiego, następnie księdza Przyrębskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego i nareszcie Filipa Padniewskiego, wielkiego kanclerza koronnego. Mianowany sekretarzem i bibljotekarzem Zygmunta Augusta, sprawował ten urząd do r. 1565, w którym został starostą wasylkowskim i tykocińskim, i odtąd przemieszkiwał częścią w zamku tykocińskim, częścią we wsi Lipnikach. Blizkie stosunki łączyły **G.** z najznakomitszymi onego czasu ludźmi. W statecznym już wieku ożenił się z Barbarą Bruniewską, którą wszakże utracił po niedługiem pożyciu (1587). Osamotniony poświęcał się literaturze i sprawom publicznym, któremi gorliwie się zajmował. Dzieła Górnickiego są: „Troas," tragedja z Seneki wzięta (Kraków, 1589); „Rzecz o dobrodziejstwach" z Seneki (Kraków, 1593; przedruk w Bibl. pols. Turowskiego, Kraków, 1858); „Nowy charakter polski i ortografja polska" (Kraków, 1594); „Raczył Łukasza Górnickiego" (Kraków, 1598; facsimile, Paryż, 1859); „Rozmowa o elekcji, o wolności, prawie i obyczajach polskich, podczas elekcji Zygmunta III" (Kraków, 1616); późniejsze wyd. 1750 oraz w Bibl. pols. Turowskiego, Sanok, 1855 i w „Zbiorze pisarzów pols." Gałęzowskiego, Warszawa, 1828); „Dzieje w Koronie Polskiej z przytoczeniem niektórych postronnych rzeczy od 1538 do 1572" (Kraków, 1637; późniejsze ed.: Warszawa, 1750, 1754, 1805, oraz w „Zbiorze" Gałęzowskiego 1828 i w „Bibl. pol." Turowskiego, Sanok., 1855), „Droga do zupełnej wolności" (wydana przez syna Łukasza, Elbląg, 1650, 2 ed., T. Działyńskiego, Berlin, 1852 i w „Bibl. pols." Turowskiego, Kraków, 1858); „Demon Socratis, czyli rozmowa złodzieja z djabłem" (1624). Wieńcem atoli wszystkich prac Górnickiego jest „Dworzanin Polski" (Kraków, 1566, żniejsze ed.: Kraków, 1639, Warszawa, 1761, oraz w „Zbiorze" Gałęzowskiego, Warszawa, 1828 i w „Bibl. pols." Turowskiego, Kraków, 1858; dobry przek. niemiecki „Dworzanina" wyszedł w Sztutgardzie 1856 p. t. „Der polnische Demokrit als Hofman"), w którym przedstawiając wzór dworzanina, maluje **G.** nam pięknym stylem życie polskie po wielkich dworach w XVI w. Wprawdzie myśl do tego dzieła wziętą jest z włoskiego pisarza Baltazara Castiglione (ob.), ale cała rzecz jest zupełnie w narodowy sposób opracowana. Dworzanin jest drogą skarbnicą dla każdego badacza wewnętrznego życia ówczesnej Polski. Zbiorowe wydanie dzieł **G.** wyszło w Warszawie 1886 w „Bibljotece najcelniejszych utworów literatury europejskiej" (1886). **G.** należy do najlepszych prozaików XVI wieku. Wszystko, co pisał, wykończone pod względem formy. Najchętniej pracował na polu filozoficzno-politycznem. Jego ideałem urządzeń społecznych była rzeczpospolita wenecka, na wzór której radby i kraj swój zreformować. Por. Łukasz Löwenfeld „Górnicki, sein Leben und seine Werke" (Wrocław, 1884; przekład polski Warszawa, 1884).

Górnicki Łukasz, syn poprzedniego, kanonik wileński i warmijski, proboszcz księski i sekretarz królewski, przetłómaczył z łacińskiego dzieło p. t. „Jana Barklajusza paraenesis, to jest napominania i przestrogi nowowiernych, ksiąg dwoje" (Kraków, 1628).

Górnicki Leopold, kaznodzieja polski, ogłosił: „Przemowa na pogrzebie Stanisława hr. Wodzickiego" (Kraków, 1843); „Przemowa na pogrzebie Badeniowej" (1846); „Mowa podczas żałobnego nabożeństwa za Klementynę Hoffmanowę" (1845 i 48). Był także współredaktorem pisma ludowego *Wieśniak* (Kraków, 1848).

Górnictwo, czyli *przemysł górniczy*, ma za przedmiot wydobywanie z ziemi ciał kopalnych, tudzież pierwsze ich przerabianie, rozpada się więc na dwa wielkie działy: *kopalnictwo*, które dostarcza płodów górniczych, i *hutnictwo*, które dostarcza wyrobów górniczych; zasady techniki obu tych działów podane są pod właściwemi nazwami. **G.** stanowi jeden z najdawniejszych przemysłów. O **G.** starożytnych posiadamy mało wiadomości; Egipcjanie, Fenicjanie, Kartagińczykowie prowadzili je daleko racjonalniej niż Rzymianie, u których już było rzeczą rządową. Germańskie narody nauczyły się **G.** dopiero przez stosunki z państwem rzymskiem; Słowianie, według wielu skazówek, zdaje się, że wyprzedzili ludy niemieckie w prowadzeniu kopalń i wytapianiu kruszców. Od X już wieku **G.** wciąż się rozwijało, ale dopiero znakomite postępy, jakie w nowszych czasach uczyniła inżynierja, mechanika i chemja, doprowadziły **G.** do wysokiego stanu, w jakim się obecnie znajduje. Głównemi gałęziami **G.** jest wydobywanie żelaza i węgla kamiennego. W Polsce, zdaje się, że już w wieku XI dobywano sól, ołów, srebro i żelazo. Za Piastów, a nawet za Jagiellonów, wnętrze ziemi uważało się za regalje, i panujący albo sam prowadził roboty górnicze, albo też nadawał na nie przywileje prywatnym i spółkom; kopalnie w ostatni prowadzone sposób zwane były gwareckiemi. W r. 1576 szlachta zastrzegła sobie w paktach konwentach własność ziemi i jej wnętrza, wszakże z tego nie korzystała, i **G.** popadło w stan upadku, z którego budzić się zaczęło dopiero za Stanisława Augusta. Obecnie rozróżnić należy w Królestwie Polskiem **G.** rządowe i prywatne. W roku 1816 zaprowadzono dyrekcję górniczą ze szkołą górniczą w Kielcach, zależną od

wydziału przemysłu w komisji spraw wewnętrznych, pod dyrekcją Staszica, któremu **G.** nasze wiele zawdzięcza; za niego otworzono kilka kopalń węglowych i galmanowych i wiele żelaznych, ponaprawiano wielkie piece i fryszerki, wzniesiono nowy wielki piec w Samsonowie i t. d. Rozwój **G.** utrzymał się i po r. 1831, gdy przeszedł czasowo pod kierunek Banku Polskiego 1832—42; w roku 1844 utworzono wydział **G.** przy komisji skarbu, który pozostał aż do jej zniesienia. Co do statystyki górniczej, ob. Cynk, Węgiel, Żelazo. Por. Łabęcki „Górnictwo w Polsce;“ K. Kozłowski „O przemyśle górniczym w dawnej Polsce“ (*Wszechświat* z r. 1887, str. 274 i nast.); Jasiński „Nasze kopalnictwo węglowe“ (*Wszechświat* z r. 1888, str. 324 i nast.); Gurlt „Górnictwo i hutnictwo“ (przekład Kosińskiego, 1883); Köhler „Lehrbuch der Bergbaukunde“ (4 wyd., 1897).

Górnicze prawo. Prawo górnicze jest to całokształt przepisów prawnych, regulujących stosunki przemysłu górniczego. Stosownie do rozmaitości tych stosunków, i w prawie **G.** możemy przyjąć trzy działy: prawo górnicze cywilne (prawo własności górniczej), administracyjne (ustrój władz górniczych, przepisy porządku i bezpieczeństwa) i karne. Co się tycze własności górniczej, to *Grecy* i *Rzymianie* prawo wydobywania kruszców łączyli ściśle z prawem własności gruntu. Tego systemu zresztą trzymali się u siebie w domu; w krajach zaś zawojowanych, gdzie państwo prawem zwycięzcy uchodziło za wyłącznego właściciela gruntów i prywatnym nadawało tylko posiadanie, prawo wnętrza należało do państwa. W prawodawstwach współczesnych panują dwa systematy: podług jednego prawo własności gruntu pociąga za sobą i własność wnętrza, podług drugiego własność płodów ziemi należy do państwa (*jus regale*). Pierwszy system z pewnemi zmianami istnieje w Rosji, a oprócz tego w Anglji, Belgji, Hiszpanji, Turcji i Włoszech; również z pewnemi zmianami w Austrji, Niemczech i Szwecji.— W *Austrji* własność państwa stanowią minerały „zapowiedziane“ (vorbehaltene Mineralien), t. j. zawierające w sobie: metale, siarkę, ałun, sól, koperwas, grafit, węgiel, oraz te, które mogą być w przyszłości technicznie opracowane. Inne ciała kopalne (niezapowiedziane), jak piasek, glina, wapienie i nafta, należą do właściciela gruntu. Prawo górnicze austrjackie zawarte jest w ustawach 1854, 1862 i 1876 r. — W *Prusiech* prawo z 1865 stanowi, iż tylko rudy żelazne darniowe i materjały budowlane należą do właściciela gruntu, wszystkie zaś inne ciała kopalne są własnością skarbu państwa. Natomiast we *Francji*, w myśl art. 552 Kod. Nap., własność gruntu rozciąga się nie tylko do powierzchni, lecz i do wnętrza. Wszakże i tutaj zasada prywatnej własności górniczej, ze względu na dobro publiczne, została ograniczona przez wprowadzenie oddzielnej własności górniczej, nabywanej na mocy koncesji, za poprzedniem jednak wynagrodzeniem właściciela powierzchni. Atoli ograniczenie takie dotycze tylko t. zw. *mines* (kopalń złota, srebra, platyny, żelaza, ołowiu, miedzi, cynku, cyny, arsenu, kobaltu, manganu, siarki, węgla i antymonu), nie dotycze zaś *minières* (rudokopów), ani *carrières* (łomów). Głównem źródłem prawa górniczego we Francji jest Code des mines z 1810 r. — *W Anglji* zasady ogólne prawa cywilnego w całej swej czystości stosują się do przemysłu górniczego; prawodawstwo w tej dziedzinie dotycze tylko policji górniczej. — W *Polsce* pierwszy pomnik prawa górniczego stanowi ustawa Kazimierza W. z 1368 r. o kopalniach soli w Wieliczce i Bochni; z ustawy tej widać, że prowadzenie robót i administracja salin pozostawała w rękach żupników, z których jedna kategorja prowadziła roboty w imieniu i na rzecz króla, druga zaś — na mocy koncesji (*emptio*). Drugim z kolei pomnikiem prawodawczym jest przywilej Elżbiety węgierskiej z 1374 r. dla miasta Olkusza; trzecim zaś — rozporządzenie Władysława Jagiełły z r. 1393 dla Bochni. Aż do Stefana Batorego prawo własności górniczej było regalją. Dopiero w r. 1576 król ten przyznał szlachcie zupełną własność rzeczy kopalnych w ich dobrach. W przeciągu następnych stu lat ustawę Batorego stosowano w ten sposób, że osoby, opatrzone przywilejem królewskim, mogły jeszcze poszukiwać kruszców na cudzych gruntach za opłatą na rzecz właścicieli; ale na mocy prawa 1699 interwencja państwa do kopalń prywatnych w zupełności została usuniętą, i tak rzecz się miała aż do czasów porozbiorowych. Z opieki władzy korzystały tylko kopalnie rządowe. Ostatnim pomnikiem prawodawczym jest prawo z 1782 r. o *komisji kruszcowej* dla zarządu górnictwem polskiem. Po rozbiorze kraju obowiązywały prawa polskie i austrjackie, a więc tytuł XVI część II Landrechtu i ustawa górnicza cesarza Maksymiljana z 1573; oba te prawodawstwa uznawały górnictwo za regalję. Nowa era prawodawstwa górniczego rozpoczęła się z wprowadzeniem Kodeksu Napoleona, który—wraz z postanowieniem ks. namiestnika 1817 r. — sankcjonował tylko przyjętą już od czasów Batorego zasadę własności prywatnej wnętrza ziemi. Obecnie w Królestwie Polskiem obowiązuje ustawa górnicza z r. 1892, wcielona do tomu VII Zbioru praw Cesarstwa. Ustawa ta nadaje własności górniczej byt odrębny od własności powierzchni bez względu, czy obie te własności pozostają w rękach jednego właściciela, czy też należą do różnych osób. Poszukiwanie zaś minerałów i rud może być czynione tylko za upoważnieniem od właściciela powierzchni. Ze względów jednak użyteczności publicznej mogą być poszukiwane i bez zgody właściciela rudy: żelazna, cynkowa, ołowiana i węgiel (jest to t. zw. *wola górnicza*); momen-

tami prawnemi tego rodzaju poszukiwania są: *zgłoszenie* i uzyskanie *nadania* górniczego. Ustrój władz górniczych jest następujący: centralne—minister rolnictwa i dóbr państwa, rada górnicza, komitet naukowy górniczy, departament górniczy, główny urząd do spraw fabrycznych i górniczych; miejscowe—zarząd zachodniego obwodu górniczego, naczelnik zakładów górniczych rządowych, urzędy do spraw fabrycznych i górniczych, inżynierowie okręgowi górniczy i ich pomocnicy, markszajdrowie, nadzorcy górniczy. Por. Aguillon „Législation des mines“ (1886); Koczanowicz „Prawo górnicze, obowiązujące w Królestwie Polskiem“ (1896).

Górotwór, toż co formacja geologiczna, ob. Geologja.

Górowanie, *kulminacja*, przejście gwiazdy przez południk, czyli chwila najwyższego jej wzniesienia się nad poziom. Dla oznaczenia **G.** używa się lunety ustawionej w południku, w której ognisku przeciągnięta nitka ściśle przedstawia kierunek południka; chwila, w której gwiazda przechodzi przez ten południk, jest chwilą jej **G.** Rozróżniamy **G.** górne i dolne, czyli *dołowanie*. Wskutek bowiem obrotu dziennego ziemi, czyli obrotu pozornego sfery niebieskiej, każda gwiazda dwa razy dniem przechodzi przez południk; raz dochodzi przytem najwyższej wysokości (**G.** górne), a we 12 godzin później najniższej (**G.** dolne). Przy gwiazdach kołobiegunowych (niezachodzących) obserwować można oba **G.**, większa jednak część gwiazd zachodzi, tak, że ich **G.** dolne przypada pod poziomem. Chwila górowania słońca stanowi południe.

Górowski A., pseudonim Gąsiorowskiego Alberta.

Górska choroba, zbiór objawów chorobowych, jakie występują u ludzi i wogóle u zwierząt ssących przy wchodzeniu na wysokie góry, lub przy unoszeniu się balonem ponad 2,000 metr. Naprzód zjawia się niechęć, a nawet wstręt do jedzenia lub picia, poczem przyłączają się nudności i wymioty, oddech przyśpieszony, duszność, uczucie gniecenia w piersiach, silne bicie serca i tętnienia w wielkich pniach naczyniowych, zawrót i ból głowy, omdlenie i wreszcie niepohamowana senność; często też zjawiają się krwotoki z warg, skóry, płuc, nerek i kiszek. Im szybciej wznosi się człowiek, tem groźniejszą postać przybierają powyższe objawy. O ile jedni przy chorobie górskiej doznają pewnego przytępienia władz umysłowych i zmysłowych, o tyle drudzy wykazują nieraz niezwykłe ożywienie i energję. Najdotkliwiej odczuwają podróż w górę ludzie pełnokrwiści i otyli; dla chorych na serce lub płuca choroba górska jest bardzo niebezpieczna. W atmosferze suchej objawy chorobowe występują wcześniej i groźniej, niż w wilgotnej. Przyczyna choroby górskiej polega na zaburzeniu w obiegu krwi: gdy dopływ krwi do naczyń wielkiego obiegu jest zmniejszony, w obiegu małym naczynia są przepełnione. Wpływają na to: niska temperatura, suche powietrze, niedostateczna ilość tlenu, wreszcie zbyt silne promienie słońca. Chorym podawać należy środki orzeźwiające, koniak, kamforę, u ludzi silnych i w przypadkach groźnych zastosować można upust krwi. Zapobiedz chorobie można, o ile się przez głębokie oddechy wzmożonemu zapotrzebowaniu powietrza zadość uczyni.

Górska zieleń, farba malarska, składająca się z drobno sproszkowanego malachitu, lub też z proszku osiadającego z wody, która odpływa z kopalń miedzi. Jest barwy matowo-zielonej, a chociaż nietrwała, używa się zarówno jako farba wodna i olejna.

Górski błękit, farba malarska, składająca się z drobno sproszkowanego lazuru miedzi (węglanu miedzi i wodanu tlennika miedzi). Jest barwy jasno-błękitnej, ale nietrwała. Używa się obecnie głównie do fajerwerków.

Górski klimat, ob. Góry.

Górski.

Górski (baron), herb: W polu błękitnem, na łańcuchu srebrnym—podkowa srebrna. Nad koroną baronowską trzy hełmy: w pierwszym i trzecim—noga zbrojna, w środkowym między dwoma czarnemi skrzydłami róża biała. Labry błękitne, podbite srebrem.

Górski Stanisław, h. Bogorja, historyk polski w XVI wieku, * 1489 w dawnem województwie Płockiem. Nauk słuchał w akademji krakowskiej i w Padwie. Za powrotem do kraju poświęcił się stanowi duchownemu i otrzymał profesurę przy Akademji krakowskiej. Piotr Tomicki, biskup krak. i podkanclerzy kor., poznawszy zdolności **G.**, zrobił go swoim sekretarzem, używał do załatwiania spraw najważniejszych, i umierając, uczynił egzekutorem swego testamentu. Za wpływem Tomickiego otrzymał **G.** dawniej jeszcze kanonję płocką. W r. 1535 Bona powołała go na swego sekretarza nadwornego i wyjednała mu intratną kanonję krakowską. Po śmierci królowej nie starał się **G.** wcale o wyższe godności, † 1572 kanonikiem krakowskim. Dla literatury historycznej położył **G.** wielkie zasługi. Wiele bowiem czasu poświęcił zbieraniu i ułożeniu w chronologicznym porządku wszystkich niemal aktów i listów z epoki Zygmunta I. Są tam listy znakomitych osób, mowy, uchwały sejmowe, informacje dla posłów, odpowiedzi królewskie, pisma publiczne i urzędowe, opisy historyczne spółczesnych, poezje okolicznościowe i t. d. Sam tekst objaśnia **G.** osobnemi komentarzami, kronikarskiemi datami, uwagami charakterystycznemi. Jest to bogaty materjał historyczny,

obejmujący epokę od roku 1507 do 1548, znany pod nazwą „Acta Tomiciana." Zbiór ten od potomków Piotra Tomickiego przeszedł na własność St. Karnkowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego; następnie rozproszony w różnych znajdował się bibljotekach. Dopiero Tytus Działyński rozpoczął druk tego szacownego zbioru. (Poznań, od 1852). Do zbioru tego wcielił **G.** własne prace: „Opisanie wojny wołoskiej z 1535," „Pamiętnik o rokoszu lwowskim z r. 1537" i „Historję sekretną swoich czasów." **G.** należy do tych, co najlepiej znali historją swoich czasów. Na rzeczy patrzy trzeźwo, niekiedy zbyt może nawet czarno. Nienawidzi burzliwości i samowoli szlachty, śmiało gromi możnowładców, jaskrawo maluje Bonę; występuje jako przeciwnik dworu austrjackiego i polityki papieskiej, szkodliwej interesom Polski; ludzi spółczesnych sądzi ostro i mówi prawdę bez ogródki. Oprócz tego napisał **G.** życie Piotra Tomickiego i „Vita Petri Kmithae" (tłómaczył Wójcicki w *Bibl. Warsz.)*, dziełko przypisywane mylnie St. Orzechowskiemu i umieszczane zwykle przy jego „Annales" (najlepsza edycja Działyńskiego, Poznań, 1854). Praca ta świadczy o znakomitym jego talencie dziejopisarskim, o duchu głębokim i trafnie przewidującym przyszłość. Por. Ossoliński „Wiadom. hist. kryt." (I, 493); „Janociana" (III, 138).

Górski Jakób, retor polski, * 1525 w Liwskiej ziemi, w 1542 — 1551 uczył się w Akademji krakowskiej, był doktorem praw i kapłanem. Mając na celu poprawę wymowy, która czczą retoryką się stała, wydał wiele dzieł odpowiednich, ustalających zasady pewne, z Cycerona „De oratore" i innych dobyte; „De periodis etc." (1558); „De generibus dicendi" (1549); „De figuris" (1560), co było powodem do gorącego sporu z Herbestem (ob.), popierającym dawny sposób mówienia. Wmieszali się do tego sporu Jan Kochanowski, Orzechowski, Wincenty Gravina. 1563 wydał: „Commentaria artis dialecticae" libri X (w Lipsku, gdy tamte w Krakowie), używane jeszcze 1662 w akademji. Pod tę porę ukończył się spór z Herbestem, ale waśń na polu kościelnem dalej się ciągnęła. Górski występował przeciw Fryczowi Modrzewskiemu, bronił Orzechowskiego, a po powrocie z Włoch (gdzie pojechał 1565), osiadłszy w Płocku przy Myszkowskich, wydał „Prelectionum Plocensium" ksiąg 5 (1572, 1580, 1582 i 1583) każdą osobno, w których bronił zasad kościoła przeciw nowinkom 1578 i 1581 czynnie, 1581 na piśmie bronił akademji. W dwóch dziełach (1584 i 1585) występował przeciw Frankienowi, antitrynitarzowi, jak dawniej przeciw Stankarowi. W r. 1586 wydał obronę Sokołowskiego przeciw Krauzowi, witemberskiemu doktorowi („Animadversio sive Crusius"). Jedyne dwa dzieła **G.** po polsku, z których jedno jest przekładem z Cellego „Rada pańska" (Kraków, 1597), drugie „Okazanie kilku błędów z Talmudu żydowskiego," obok ma łaciński. Górski † 1595 jako kanonik krakowski.

Górski Ludwik, biskup sufragan pomorski, * 1727, † 1794 w Warszawie; wstąpił do Pijarów i uczył w ich szkołach wymowy i poezji. Następnie był jakiś czas prywatnym nauczycielem synów Wacława Rzewuskiego; wróciwszy do zakonu, wyjechał 1766 do Rzymu na kapitułę pijarską. Po powrocie zarządzał nowym zakładem pijarskim we Lwowie, skąd znowu 1771 przeniósł się do Warszawy i tu był rektorem, zasługując się wielce swemu zgromadzeniu, jako nadzwyczaj gorliwy przełożony. Oprócz wielu ozdób, jakie przyczynił kościołowi Pijarów, podniósł i rozwinął znakomicie działalność drukarni. Obrany 1774 prowincjałem, złożył ten urząd po 3 latach i postąpił 1781 na sufragana pomorskiego i biskupa cezareopolitańskiego.

Górski Wojciech Jan Józef, herbu Bożawola, od r. 1772 do 1787 biskup katedralny kujawski, został 1805 biskupem kieleckim i † 1818. Był on pierwszym biskupem kieleckim.

Górski Onufry, uczony Pijar, * 1774 we wsi Włodzimierzu na Wołyniu. W 13 roku życia wstąpił do zgromadzenia księży Pijarów w Warszawie, a w 17 już był nauczycielem. Obok nauki słynął także z pięknej wymowy; † 1806 roku, wkrótce po obiorze na członka warszawskiego Towarzystwa przyjaciół nauk. Przez lat 5 należał do redakcji *Pamiętnika warszawskiego*. Jego życiorys dał ks. Szwejkowski w tomie 10 *Roczników*.

Górski Mikołaj, sekretarz biskupa kamienieckiego Maćkiewicza, został 1820 kanonikiem kamienieckim. Mianowany później proboszczem katedralnym, wikarjuszem generalnym kapituły i administratorem djecezji kamienieckiej, prekonizowany został na biskupa w Rzymie 27 czerwca 1853, a wyświęcony w Petersburgu 30 czerwca 1854 r. Niedługo wszakże piastował godność biskupa kamienieckiego, gdyż † 1855 r. w Kamieńcu.

Górski Walerjan, technolog, * około 1790 w gub. Grodzieńskiej, ukończywszy uniwersytet wileński 1816 ze stopniem doktora filozofji, wysłany był kosztem tegoż uniwersytetu za granicę, dla wydoskonalenia się w mechanice praktycznej i budownictwie hydraulicznem. Po powrocie do kraju wykładał w uniwersytecie wileńskim mechanikę praktyczną, tudzież naukę o budowie dróg, mostów i kanałów. Po zamknięciu uniwersytetu w 1833 pomieszczony został w komisji rząd. spraw wewn., wyznań i oświecenia publicznego w Królestwie Polskiem i mianowany członkiem rady budowniczej. W r. 1850 otrzymawszy emeryturę, przeniósł się na stałe mieszkanie do Wilna. Oprócz rozpraw wydał: „Pamiętnik o sile ludzkiej, czyli wypadki z wielu doświadczeń etc.," przekład z francuskiego Coulomba (Wilno, 1824); „Pismo podręczne dla budują-

cego drogi żelazne," przez Biota, przekł. z franc. (1842); „Tablice zamiany miar i wag rosyjskich na polskie i nawzajem" (Warszawa, 1849).

Górski Stanisław Batys, naturalista polski, * 1802 we wsi Dworce w gub. Grodzieńskiej, † 1864. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych 1820 w Swisłoczy, studjował medycynę w Wilnie, w roku 1825 został pomocnikiem profesora farmacji i farmokologji tamże, a w 1832 roku profesorem tychże przedmiotów i botaniki w akademji medyko-chirurgicznej i zajmował to stanowisko do 1841. Odtąd, przebywając to za granicą, to w kraju, zajmował się gorliwie entomologją i botaniką, zamieszczając liczne artykuły z tych przedmiotów w rozmaitych czasopismach polskich i rosyjskich; do wielu dzieł specjalnych zagranicznych dostarczał wiadomości o płodach natury na Litwie. Celniejsze jego dzieła są: „Zoologja albo historja naturalna zwierząt, według układu Blumenbacha," łącznie z Kumelskim (3 t., Wilno, 1836 i 37); „Icones potamogetonum, characearum, cyperacearum et graminearum, novas vel minus cognitas species Lithuaniae illustrantes" (Berlin, 1849); „Tabulae XX aeri incisae; analecta ad entomographiam provinciarum occidentali-meridionalium imperii rossici" (Berlin, 1852).

Górski Konstanty, pułkownik wojsk rosyjskich,* 1826 w p. Bielskim, g. Grodzieńskiej, † 1898; ukończył wydział matematyczny w uniwersytecie kijowskim, następnie akademję generalnego sztabu w Petersburgu. Pisał studja wojenno-historyczne, jak: „O bitwie pod Cecorą," „O bitwie pod Grochowem (ze Szwedami) i pod Beresteczkiem;" w *Bibljotece Warsz.* opisał bitwę pod Byczyną (1888), „Wojna rzeczypospolitej polskiej ze Szwecją 1621—1629" (Warszawa, 1888); „Bitwa pod Grunwaldem dnia 15 lipca 1410" (Warszawa, 1888); „Wojna rzeczypospolitej polskiej z Turcją w latach 1672 i 1673" (Warszawa, 1890); „Sztuka wojenna w Polsce za Zygmuntów" (tamże, 1891); „Pierwsza wojna rzeczypospolitej z w. ks. moskiewskiem" (w *Bibl. Warsz.*, 1892); „Historja piechoty polskiej" (Kraków, 1893); „Historja jazdy polskiej" (Kraków, 1894, 2 wyd. 1895). Był redaktorem działu wojskowego w „Wielkiej Encyklopedji ilustrowanej."

Górski Włodzimierz, bibljograf i publicysta, † 1878 we Lwowie; był urzędnikiem w Warszawie i od 1863—67 redagował *Wędrowca*, pisując zarazem do *Gazety Handlawej*. Od 1867 przemieszkiwał we Lwowie. Oddzielnie ogłosił „Krótki rys zasad bibljotekoznawstwa" (Warszawa, 1863), oraz tłómaczył „Dzieje powszechne" Schlossera (Lwów, 1866).

Górski Antoni, docent uniwersytetu Jagiellońskiego; napisał: „Zarys austrjackiego prawa handlowego" (Kraków, 1890).

Górski Ludwik, ekonomista, obywatel ziemski, bierze czynny udział w rozmaitych instytucjach przemysłowych. Wydał: „Uwagi nad obecnym stanem robotników wiejskich w Królestwie Polskiem" (1861); „Projekt ustawy sądów gminnych wiejskich (1871); „Nasze błędy w gospodarstwie folwarcznem" (1874); „O dobrowolnych umowach właścicieli folwarcznych z włościanami, w celu zniesienia służebności pastwiskowych i leśnych" (1876); „Znaczenie większej własności i obowiązki większych właścicieli ziemskich w Kr. Pol." (Warsz., 1886).

Górski Władysław, skrzypek i kompozytor polski, * 1846 w Warszawie, kształcił się w konserwatorjum warszawskiem, które ukończył w r. 1867, na skrzypcach pod kierunkiem Apol. Kątskiego, a w kompozycji u Augusta Freyera i Stanisława Moniuszki. Dalsze studja kompozytorskie odbywał w Berlinie u Fryderyka Kiela. Po śmierci Kątskiego zajął po nim posadę nauczyciela wyższej klasy skrzypcowej w kons. warsz., którą dotąd prowadzi. Gra jego, pełna siły i uczucia, zjednała mu uznanie w kraju i za granicą. Kompozycje swe ogłasza głównie w Berlinie. „Suita" na skrzypce wydaną też została w Warszawie, nakładem Hösicka. Wyrazem działalności jego pedagogicznej jest „*Szkoła na skrzypce*" (3 części, Warszawa). W 1885 osiadł w Lizbonie, gdzie był nauczycielem muzyki, potem przeniósł się do Paryża w tym samym charakterze.

Górski Konstanty Marjan, literat polski, * 1862 roku we wsi Woli Pękoszewskiej, w powiecie Skierniewickim. Kształcił się w IV-m gimnazjum warszawskiem, św. Anny w Krakowie, oraz w uniwersytecie krakowskim na wydziale prawnym i berlińskim, gdzie uzyskał doktorat filozofji w r. 1888. Następnie bawił we Włoszech, a w latach 1892 — 1896 wykładał historję sztuki w krakowskiej szkole sztuk pięknych. Od października 1896 przez trzy lata był delegatem akademji umiejętności w Paryżu. Obecnie wraca na stanowisko w krak. szkole sztuk pięknych. Napisał: „Jan III w poezji współczesnej," rękopis nagrodzony przez Akademję krakowską 1882; „Studja nad bajkami Krasickiego" (*Przegląd Polski*, 1887); „Die Fabel vom Löwenantheil," praca doktorska (Berlin, 1888); „Polska sztuka współczesna" (Kraków, 1895); „Studja krytyczne z zakresu literatury i sztuki" w *Bibl. Warsz.* od 1891 do 1895, oraz w *Czasie;* poezje w *Bibl. Warsz.*; nowela „Bibljoman," odznaczona w 1895 na konkursie *Czasu.*

Górski Artur, dr. uniw. krakow., współpracownik pism krakowskich (*Życia*, *Dziennika krakowskiego*), dał się poznać jako subtelny krytyk, estetyk i feljetonista.

Górski F., pseudonim Glücksberga Emanuela.

Góry (sanskr, *giri*), części powierzchni ziemi wznoszące się ponad poziom otaczającego lądu. Wyniosłość nieznacznej stosunkowo wysokości nazywa się *pagórkiem* lub *wzgórzem*. Część dolna góry stanowi jej *stopę*, *podnóże* czyli *spód*, część

jej najwyższa jest *wierzchołkiem*, część pośrednia *stokiem*, *bokiem* lub *barkiem*. Postać góry zależy od materjału, z jakiego się składa, oraz ze stopnia zwietrzenia, jakiemu uległa. Wierzchołek płaski nazywa się *upłazem* lub *spłaziną*, wierzchołek sklepiony *magórą*, *kopułą*, *głową*, wierzchołek ostry *szczytem*, *turnią*, *szpicem*, *igłą*. Wierzchołek wydłużony nazywa się *grzbietem*, zagłębienie lejkowate na wierzchołku tworzy *krater*. Kąt, pod jakim stok góry zbiega ku podstawie, oznacza jej spadzistość; góry najbardziej spadziste mają średnią pochyłość 35° — 40°; gdy spadzistość wynosi 70°, sprawia już wrażenie ściany pionowej. Często też stok góry zbiega nie jednostajnie, lecz tworzy *stopnie* czyli *tarasy*.—Góry nie występują w ogólności oddzielnie, lecz tworzą *układy gór*, między któremi rozróżniają się *łańcuchy* czyli *pasma górskie*, gdy oddzielnie wierzchołki ułożone są w szereg,

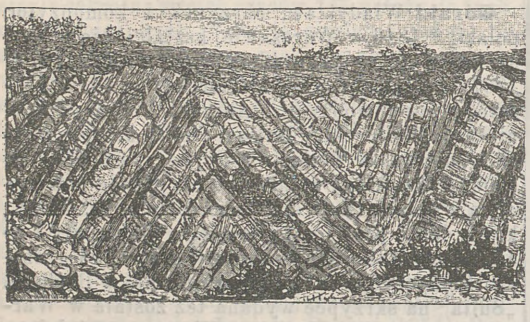

Fig. 1. Pokłady wapieni sfałdowane.

Fig. 2. Szczyt góry, utworzony przez sfałdowanie.

i *grupy* czyli *masy górskie*, gdy góry ułożone są mniej lub więcej symetrycznie dokoła pewnego środka.—Przy rozważaniu *wysokości gór* należy rozróżniać wysokość ich *bezwzględną* od *względnej*; wysokość bezwzględna góry oznacza wyniesienie jej szczytu nad poziom morza, wysokość zaś względna daje wyniesienie szczytu ponad podstawę góry. Wrażenie, jakie góra sprawia, zależy od jej wysokości względnej. Wysokość góry mierzy się przez oznaczenie kąta, pod jakim dostrzegamy wierzchołek jej ze znanego oddalenia, przez poziomowanie czyli niwelację i wreszcie za pomocą barometru. Najwyższe szczyty napotykamy w Himalajach i górach Karakorum, a mianowicie Guarizankar 8840 metrów i Kanczyndszynga 8584 m., znacznie zatem wyższe od Dawaligiri, 8175 m., długo uważanej za

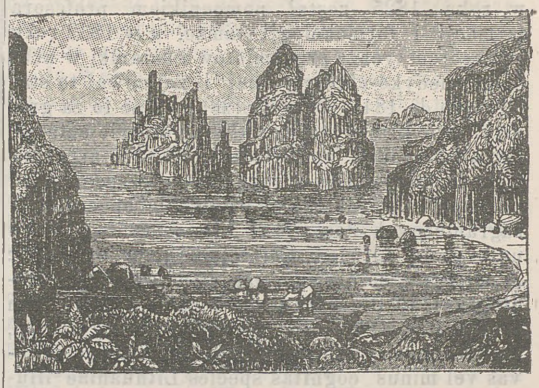

Fig. 3. Słupy trachitowe Motu-Roa, w Nowej Zelandji.

górę najwyższą. W Ameryce najwyższe szczyty są w Andach: Aconcagua 6970 m., Chimborazo 6310 m., Pic Sorata 6550 m. Afryka jednym tylko szczytem Kilima-Ndszaro 6010 m. sięga poza linję śnieżną. w Europie najwyższe szczyty są Monte

Fig. 4. Utwory dolomitowe w Rosengarten pod Bozen.

Rosa 4538 m. i Montblanc 4810 m.—W układzie górskim *grzbiet* jest to linja, wzdłuż której idą najwyższe szczyty; z biegiem grzbietu idzie pospolicie *dział wodny*, czyli linja, która dorzecza między sobą rozdziela. Gdzie jednak wznoszenie jest stopniowo, a grzbiet jest szeroki, tam dział wodny trudno wykryć się daje, i pojęcie grzbietu traci swe znaczenie. Oddzielne szczyty w układzie górskim odzielone są *wąwo-*

zami czyli *przejściami*, tworzącemi wązkie zagłębienia, służące do połączenia okolic, które inaczej byłyby rozdzielone nieprzebytemi górami; stąd wąwozom przypada ważne znaczenie historyczne. Puste przestrzenie w układach gór, oraz zagłębienia, rozdzielające układy gór, jedne od drugich, stanowią *doliny* (ob.).—**G.** nie istniały od początku, ale powstawały później, aniżeli materjały skalne, z których się składają. Okazuje się to już stąd, że skały powstałe przez osady morskie tworzą obecnie w wielu miejscach szczyty górskie. Według poglądów dawniejszych, powstawanie gór miało być następstwem podniesienia gruntu, wywołanego wybuchami i w ogólności działaniem ognistego wnętrza ziemi. Obecnie rozróżniają się **G.** *wulkaniczne*, *masy górskie* i *łańcuchy górskie*. Pierwsze powstały przez nagromadzenie materjałów wybuchowych, z wnętrza ziemi pochodzących, jak lawy i tufów. Masy górskie utworzyły się działaniem zwietrzenia, erozji (ob.) i denudacji (ob.), lub też są następstwem załamań i połączonych z tem podniesień gruntu. Łańcuchy górskie wreszcie, które stanowią najpowszechniejszą formę układów gór, powstały przez sfałdowanie skał czyli pokładów skorupy ziemskiej (fig. 1 i 2); fałdy takie powstać mogły przez wyniesienie się części środkowej układu lub przez usunięcie się części bocznych, przeważnie jednak są one następstwem powolnego stygnięcia, a tem samem kurczenia się jądra ziemi, co pociąga za sobą fałdowanie się jej skorupy, jakby skórki zasychającego jabłka; erozja, jakkolwiek potężnem jest jej działanie, wpływa jedynie na modelowanie czyli formowanie utworzonych pasm górskich (fig. 3 i 4).—*Klimat górski* tembardziej różni się od klimatu równin, im góry są wyższe i potężniejsze. Ciśnienie atmosferyczne w górach zmniejsza się w ten sposób, że na każde 10—11 metrów wzniesienia barometr obniża się o 1 milimetr. Człowiek przebywać może w górach do wysokości 5000 m., ale już w wysokości 2000 m. organizm ulega łatwo zakłóceniom (ob. Górska choroba). Z powodu rozrzedzenia powietrza, a zarazem i ubytku w niem pary wodnej, promienie słoneczne słabiej ulegają pochłanianiu w atmosferze, działają więc silniej, i na tem zapewne polega lecznicze działanie wielu zakładów klimatycznych w górach. Temperatura wszakże obniża się średnio o 0,5° do 0,6° na każde 100 metrów wzniesienia. Ilość opadów wodnych natomiast wzrasta aż do pewnej wysokości, która w Europie środkowej sięga w lecie do 2000, w zimie do 1000 metrów. Granica wiecznych śniegów czyli *linja śnieżna* przypada w różnych górach w rozmaitej wysokości, zależnie od szerokości geograficznej i obfitości opadów wodnych; większej jeszcze chwiejności ulegają końce dolne *gleczerów* czyli *lodników* (ob.). Por. Suess „Das Antlitz der Erde" (2 t., 1883—88), Neumayr „Ketten- und Massengebirge" (1888).

Góry, herb: W polu błękitnem —trzy góry, nad środkową krzyż. Nad koroną trzy pióra strusie.

Góry.

Góry, Henryk Zbigniewicz z..., żył za czasów Jana Dąbrówki (ob.), któremu do poprawy dał rękopis z 55 kart złożony „De bello Cruciferis ingesto" (spłonął z bibljoteką w Abo, widział go jeszcze Sierakowski w XVIII). „Henrici Sbignei de Gora tractatus", nieznanej nam bliżej treści, znajduje się na str. 168 — 178 w rękopisie № 27 (Czartoryskich) Winc. Bogusławica,

Górzno albo **Gurzno,** miasteczko w dawnej ziemi Dobrzyńskiej, dzisiaj w obwodzie pruskiej regencji Kwidzyńskiej, w pobliżu granicy Królestwa Polskiego, ma 1,536 m., prowadzi handel drzewem.

Górzyk (*Pipra*), rodzaj drobnych ptaszków owadożernych, właściwy Ameryce południowej; dziób ma krótki, w nasadzie szeroki, ze szczęką wyszczerbioną, w końcu zagiętą, nogi mierne, poskoczne, skrzydła krótkie, zaokrąglone, ogon bardzo krótki. Ptaszki te, ozdobnie ubarwione, kryją się samotnie w gąszczach wilgotnych lasów. Gatunki dosyć liczne.

Graaberg, Graberg, von Hemsoe Jakób, hrabia, historyk i geograf szwedzki, * 1776, na wyspie Gotsland w Ganuarfue, † 1847 we Florencji; wszedłszy w młodym wieku do marynarki angielskiej, odbywał liczne podróże; był ostatecznie od 1972 konsulem w Tripolis. Pisał po włosku, szwedzku, francusku, angielsku, portugalsku i po łacinie, zawsze jednak poruszał tematy, mające związek z historją polityczną lub literacką swojego kraju. Z wielu dzieł jego zasługują na wzmiankę: „O skaldach" (1811); „Teorja statystyki" (1821); „Geografja i statystyka Algieru" (1834) i „Maroka" (1835). Pozostawił pamiętnik, wydany we Florencji 1824.

Graaf, Regnier de, anatom., * 1641, w Schoonhaven, † 1673, lekarz praktyczny w Delfcie. Zajmował się przeważnie anatomją organów płciowych, odkrył w jajniku pęcherzyki, zwane od niego *pęcherzykami Graafa* (ob. Jajnik), i wykazał ich znaczenie w płodzeniu. Wydał „De mulierum organis generationi inservientibus" (1672) i „De virorum organis generationi inservientibus" (1670). Jego „Opera omnia" wyszły w Lejdzie 1677, w Londynie 1678 i Amster. 1705 i w Lipsku, 1752.

Graafa pęcherzyk, ob. Jajnik.

Graal, *Greal* ob. *Gral.*

Grab (*Carpinus*), rodzaj drzew z rodziny miseczkowatych, o cechach następnych: kotki męskie składają się z łusek jajowatych, pod każdą 6—20 pręcików; żeńskie kotki mają łuski lancetowate, opadające, pod każdą 1 lub 2 kwiaty, do kwiatów leszczyny podobne. Owoc—orzeszek jednokomórkowy, jednonasienny, wzdłuż żeber-

Grab.

kowany. Niektóre gatunki ważne w leśnictwie. **G.** *pospolity (C. betulus)* jest drzewem średniej wielkości, w pierwszych 30 latach rośnie bardzo szybko, potem aż do 150 lat daleko wolniej, i dochodzi 15—25 metrów wysokości, przy stosunkowo małej grubości, 40—50 cm. Pień ma gładki, biało szary, liście ogonkami opatrzone, jajowato-podłużne, kończyste, podwójnie po brzegach piłkowane, w jesieni żółkniejące. Kwiaty rozwijają się współcześnie z liśćmi, w końcu kwietnia lub w połowie maja. Owoce drobne, wielkości siemienia konopnego. Drewno grabiny jest białe, gęste, twarde i ciężkie, bardzo przydatne na wszelkie wyroby stolarskie i kołodziejskie. Użyte na opał, nie ustępuje w niczem bukowemu i daje dobry węgiel. Popiół z grabiny obfituje w potaż, albowiem z 25 funtów popiołu otrzymujemy 3 funty czystego potażu. Po ogrodach hodują się i inne gatunki, jak: *C. orientalis*, *C. americana*, *C. ostrya*, którego kwiaty żeńskie po przekwitnieniu podobne są do szyszek chmielowych.

1. Gałązka z kotką męzką i żeńską. 2. Kotka żeńska. 3. Kwiat męzki. 4. Pręciki. 5. Kwiat żeński. 6. Owoc. 7. Nasiono. 8. Pąki. 9. Zarodek kiełkujący.

Grab, Graby, istoty mityczne Serbów łużyckich, przebywające w lesie, w postaci ludzkiej z końskiemi kopytami. Odpowiadają faunom i sylwanom, oraz ruskim „leszym". Por. Czerny A. „Mythiske bytośce łużiskich Serbow", (przekład polski w *Wiśle*).

Grabarz *(Schisodon)*, rodzaj ssących, gryzących, podobny do polników, lecz z głową i pyskiem mniej szerokiemi, uszy obszerniejsze, ogon krótki, nogi pięciopalcowe z długiemi pazurami. Jedyny znany gatunek, *S. fuscus*, mieszka na przyrzecznych łąkach Andów, gdzie obszerne kopiąc nory, wielkie wyrządza szkody.

Grabarz.

Grabarz *(Necrophorus)*, rodzaj owadów tęgopokrywych z rodziny omarlicowatych *(Sylphidae)*, ma ciało wydłużone, 17,5 mm. długości, tułów omszony żółto, pokrywy skrzydeł tępo ścięte, przecięte dwiema smugami pomarańczowemi. *N. vespilio* przebywa wszędzie, gdzie znajduje padlinę; ciała drobnych zwierząt ssących zagrzebuje, usuwając z pod nich ziemię i składa w nie swe jaja; gąsienica, podobnie jak owady dojrzałe, żywi się gnijącemi substancjami zwierzęcemi i zamienia się w poczwarkę pod ziemią.

Grabbe Krystjan Dytrych, dramaturg niemiecki, * 1801 w Detmold, † 1836 tamże; pisarz niepospolitemi obdarzony zdolnościami, ale słabego charakteru, zmienny w postanowieniach i cynik w życiu; w 1822 studjował prawo w Berlinie, w 1823 zachęcony przez Tiecka, przeniósł się do Drezna, aby zostać aktorem. Po kilku nieudatnych próbach wrócił w 1824 do Detmoldu, ukończył studja prawnicze i został adwokatem, służył czas jakiś w wojsku, a później zajmował się poezją w Düsseldorfie, skąd wrócił, skołatany nieszczęściami i osłabiony na zdrowiu, do miasta rodzinnego. Ogłosił: „Dramatische Dichtungen", (2 t., Frankfurt, 1827); „Don Juan und Faust", (1829); „Friedrich Barbarossa"; „Heinrich VI", (1830); „Napoleon, oder die Hundert Tage", (1831); „Hannibal" (Düsseldorf, 1835); „Die Hermannsschlacht" (Düsseld.. 1838), wszystko utwory nieodpowiednie wprawdzie dla

sceny, napisane szorstko i bez delikatności uczucia, ale pełne genjalnych pomysłów i zwrotów oryginalnych. Zbiorowe dzieła wyszły: Lipsk, 1870 i Berlin, 1875, t. 4; wybór dzieł **G.** ogłosił Bobertag (Stuttg., 1890). Por. Zieglera, „G-s Leben und Charakter“ (Hamb., 1855); Blumenthal „Beiträge zur Kenntnis G-s“ (Berlin, 1875).

Grabia albo **Grabówka,** rzeka, bierze początek w powiecie Piotrkowskim, następnie przechodzi w powiat Łaski i wpada z prawej strony do Widawki, przebiegłszy wiorst 49.

Grabia, z niemieckiego graf, który oznaczał urzędnika cesarskiego, po łacinie *comes*, w polskim języku został także użyty do wyłożenia tego samego wyrazu łacińskiego. Tak Jan Kochanowski używał wyrazu *grabia*, mówiąc o Tęczyńskim. Wszakże przywilej 1579 przez Stefana Batorego wydany Rozrażewskim na używanie tytułu comes, już od 1270 ich przodkom właściwego, dowodzi, że w biegu tych czasów mieniło się pojęcie do tego wyrazu przywiązywane, gdy onego użycie wymagało przywileju. Podobnie Zygmunt I i Karol V wydawali przywileje Janowi Tarnowskiemu na noszenie tytułu comes, oczywiście w znaczeniu *grabia*. Istotnie też Bartosz Paprocki (w XVI wieku) w przedmowie do „Ogrodu królewskiego“ opowiada o różnicy, jaka między grabiami, t. j. panami, a rycerstwem już za Kazimierza W. istnieć miała i jaka stała się powodem klęski bukowińskiej 1359. Zgodnie z tem spostrzeżeniem Czacki już zauważył, że baroni w Polsce oznaczali zbiór urzędników, a pod to imię szli hrabiowie; w tem znaczeniu 1278 wojewodzi i kasztelanie zwani są barones; tacy występują w statucie wiślickim, litewskim 1451 (*casterique praelati et barones et dignitarii*) i r. 1523. Statut 1529 wyraźnie panów rad nazywa baronami. Prof. Caro identyfikuje z wyrazem *baro*, używane przez Janka z Czarnkowa wyrażenie *majores natu regni Poloniae*, odpowiadające *proceres* i *seniores*, i powołując się na wyrażenie statutu wiślick.: *baronia*, tym wyrazem obejmuje biskupów i urzędników dworskich (*Gesch. Pol.* II). Gdy i Maciejowski W. A. w Gallusie już spostrzegł przeciwstawionych *majores natu*, *seniores*, *juvenibus*, a pierwszym istotnie odpowiadają *principes*, to jest *duces* i *comites*, drugim *milites;* wnieść stąd można, że te różnice oddawna rozwijały się w łonie społeczeństwa naszego, a zwłaszcza w wyższej jego sferze, kolejno przybierając coraz nowe nazwy. Tak tytuł *ban*, właściwy kasztelanom (pan), stał się z czasem ogólniejszym; odkąd comes stało się pospolitszem, weszło w użycie *baro* najobficiej pono używane w XIV wieku na oznaczenie najwyższych dostojeństw. Grabiowie (od XVI w.), przejęci od Niemców, identyczni w brzmieniu z obecnymi hrabiami, byli nimi i w znaczeniu, bo służyli tylko do zadość uczynienia chęci odróżnienia się od ogółu szlacheckiego. Przeciw tym i książęcym tytułom zagranicznym: Ossolińskiego, Jerzego Lubomirskiego, Radziwiłłów i in. zjawiły się konstytucje sejmowe 1638, jednakże hurtowne mianowanie książętami 1775 r. Ponińskich, Sułkowskich i in., potwierdzanie Massalskich, (jak 1768 Sapiehów), okazały, że gonienie za tytułem i wśród klęsk największych nie ustało. Owszem, gdy powstała Galicja (ob.), wszystkich dawnych urzędników ziemskich, tytularnych i rzeczywistych, oraz senatorów, zadowolono, dając im tytuł hrabiego.

Grabia, herb, ob. Grabie.

Grabianka albo **Grabionka,** rodzina, która około 1500 zaczęła się pisać z Pankraczewic i z Kołbiela.—*Mikołaj Grabianka*, kanonik Przemyski, syn Marcina, z przydomkiem Leszczyc, był regentem mniejszej kancelarji króla Stefana, pod którym ród ten przyszedł do wielkiej zamożności.—*Tadeusz* hrabia **Grabianka,** starosta liwski, syn Józefa, podczaszego Latyczowskiego i Marji z Kalinowskich, * 1740, † 1807, wychowywał się w Lunewillu, a po powrocie do kraju był w ścisłych stosunkach z domem Czartoryskich, chociaż całe życie swoje był niechętnym Stanisławowi Augustowi. Po ożenieniu się z Teresą Stadnicką wyjechał do Paryża 1779, gdzie odznaczał się wielką świetnością i przepychem na dworze wersalskim. Wysoko wykształcony i niepospolitym obdarzony umysłem, zapragnął reform, chciał odbudować moralną stronę ludzkości i popadł na tej drodze w mistycyzm moralny i polityczny. Był on iluminatem i martynistą; utrzymując własny dom i świątynię w Awinjonie i jako naczelnik sekty, zwanej *Nowym Izraelem*, (1788) wywierał wielki wpływ na swoich stronników, pochodzących z różnych klas i narodowości. Świadomi jego dążności przypisują mu wielką ambicję i zamiary opanowania Palestyny, Syrji i części Afryki, zgniecenia potęgi Turcji, założenia wielkiego państwa ze stolicą uniwersalną w Jerozolimie i osiągnięcia korony polskiej przy pomocy rozgałęzionych stosunków tak w kraju, jak i w Rosji. Władzę nad sektą posiadał ogromną, bez granic prawie. Niezwyczajny dar wymowy i zdolność podbijania umysłów znacznie mu w tem pomagały. Najobszerniejszy zakres jego działania w tych celach przypada od konfederacji barskiej do ostatniego podziału Polski. Nieporozumienia w sekcie, której adeptów własnemi utrzymywał środkami, zmusiły go do rozwiązania sekty w Awinjonie i opuszczenia tego miasta (1799). Stąd udał się do Paryża, następnie do Londynu, gdzie był wsparty funduszami przyjaciół. Przybywszy potem do Lwowa, rozpoczął na nowo swoje działania, które podczas długiej jego nieobecności wewnętrzne położenie i stosunki kraju znacznie osłabiły, i skutkiem tego znowu wyjechał za granicę. Wyczerpawszy wielki majątek, nie znajdował już tak chętnych

stronników, jak w pierwszych czasach swoich zamysłów; powrócił więc do kraju 1804), a następnie wyjechał do Petersburga (1805), gdzie miał jeszcze licznych zwolenników i chętnie w wyższych towarzystwach był widziany, a nawet uwielbiany. Założył tam na nowo sektę Nowego Narodu czyii Nowego Izraela. Podejrzany o szkodliwe knowania, został aresztowany we wrześniu 1807 i niezadługo potem umarł. Żona jego, Teresa ze Stadnickich, nie podzielała mistycznych przekonań męża, ale brała czynny udział w polityce krajowej i cieszyła się szacunkiem współczesnych, jako zacna obywatelka. Por. Dr. Antoni J. Tadeusz Leszczyc Grabianka, starosta liwski, i Teresa ze Stadnickich, jego małżonka. Lwów, 1875.

Grabianowski Andrzej, profesor akademji krakowskiej, † 1683; ogłosił drukiem następujące dzieła: „Quaestio de clericis causa studiorum in ecclesia vel praebenda non residentibus“ (Kraków, 1658).

Grabie, narzędzie ręczne do zbierania kłosów ze ściernisk lub do oczyszczania i wyrównywania gruntu. Korzystniej działają **G.** *konne*, (ob. fig.), których giętkie stalowe pręty dają się podnosić i pozostawiają zgrabione siano.

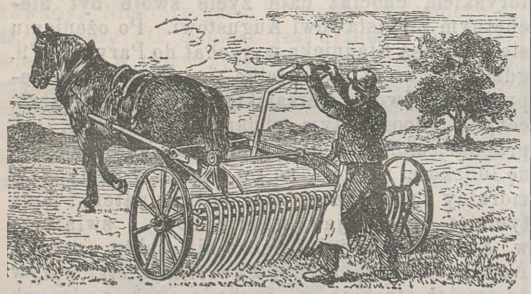

Grabie konne.

Grabie, Graby, Grabia, Kocina, Chlewiotki, herb: W polu złotem, grabie srebrne o 7 zębach, na wzgórku zielonym. U szczytu 5 piór strusich.

Grabie.

Grabiecki Wojciech, uczony Dominikanin polski, wstąpił do zakonu 1638 r.; wyższe nauki pobierał w Paryżu, gdzie został doktorem Sorbony; † w Warszawie 1673 roku. Ogłosił: „Compendium supplementi tertiae partis ś. Thomae seu totius Theologiae promptuarii a Bernardo Bonjoanne in summam Doctoris Angelici inchoati ex 4 libri sententiarum ejusdem Doctoris consummatio i t. d.“ (Paryż, 1649).

Grabiński Józef, generał polski, * 1767 na Litwie, † 1835 r. we Włoszech. Złożył dowody waleczności podczas wojen 1792 i 1794. W 1796 zaciągnął się we Włoszech do legjonów polskich pod Dąbrowskim, brał udział w wyprawie egipskiej (1798), a następnie odznaczył się niejednokrotnie w armji włoskiej; ożeniwszy się, osiadł w Bolonji, której bronił 1809. Odtąd aż do 1831 żył w zaciszu domowem. Gdy w r. 1831 wybuchło powstanie we Włoszech środkowych, objął naczelne dowództwo nad wojskami powstańczemi i udał się do Paryża dla porozumienia z komitetem włoskim i gen. La Fayette; potem wrócił do Włoch, gdzie †.

Grabiński Henryk, malarz polski, kształcił się w Wiedniu, następnie został profesorem rysunku przy szkole sztuk pięknych we Lwowie, odznaczył się jako zdolny pejzażysta. Główne jego prace są: „Widoki Galicji i gub. połud. Królestwa Polskiego.“

Grabowiec, osada w gub. Lubelskiej, pow. Hrubieszowskim, nad rzeczką Kalinówką, liczy 2,900 miesz. Z dawnego warownego zamku tutejszego pozostały tylko ślady fos i bramy wjazdowe, tudzież lochy podziemne, dziś zasypane.

Grabowiec, osada w gubernji Radomskiej, pow. Iłżeckim, o 5 mil od Opatowa odległa.

Grabowiec.

Grabowiec, herb: Na tarczy dwudzielnej w polu prawem, zielonem—głowa jelenia naturalna; w lewem, srebrnem—drzewo grabowe. U szczytu 3 pióra strusie, na których z prawej strony trąbka myśliwska, z lewej młot leśniczy do cechowania. Nadany 1848 r. przez cesarza Mikołaja I.

Grabowiecki Gabrjel, herbu Grzymała, sekretarz królewski za Zygmunta Augusta; posłował do Danji w latach 1563—4, celem zawarcia przymierza przeciwko carowi Iwanowi, czego też ze swym towarzyszem Russockim dokonał. Później był ochmistrzem na dworze królowej Katarzyny, trzeciej żony Zygmunta Augusta.

Grabowiecki Sebastjan, synowiec poprzedniego, poeta, * około 1540 r., służył na dworze Zygmunta Augusta i Stefana Batorego, proboszcz lemzelski, opat Cystersów w Bledzewie, gdzie nowy kościół wystawił. Ogłosił: „Martinus Lauter ejusque levitas“ (Kraków, 1585), oraz „Setnik rymów duchownych“ i „Setnik rymów duchownych wtóry“ (Kraków, 1590); przedrukowała je w 1893 p. t.: „Rymy duchowne“ *Bibljoteka pisarzów polskich*, wydawana w Krakowie przez Akademję umiejętności. Por. przedmowę do tego przedruku, przez dr. Józefa Korzeniowskiego, oraz artykuł dr. Edwarda Porębowicza w *Ateneum*, 1894, t. II, zeszyt 1.

Grabowieckie starostwo grodowe, było położone w województwie Bełzkiem, pow. Grabowieckim. Podług ostatniej lustracji z r. 1765 zaliczały się do tego starostwa miasto Grabo-

wiec (ob.) nad Kalinówką i wsie: Góra, Bohutycze, Miączyn i Modryń. W tym czasie sterczały jeszcze szczątki dawnego zamku. W r. 1771 posiadał je Ludwik Wilga, opłacając kwarty złp. 3,311 gr. 10, a hyberny złp. 987.

Grabowska Elżbieta, miłośnica, a później przez morganatyczne małżeństwo żona Stanisława Augusta, była córką chorążego Teodora Szydłowskiego i Teresy z Witkowskich, * 1748, czy 1749. We wczesnej młodości, bo jeszcze przed wyniesieniem na tron Stanisława Poniatowskiego, w blizkich z nim podobno zostawała stosunkach. W 20 roku życia wydał ją król za Jana Grabowskiego (ob.), generała wojsk litewskich, niegdyś marszałka konfederacji słuckiej. Po jego zaraz śmierci (prawdopodobnie 1784) król ożenił się z nią potajemnie, nie uznając jej przecież nigdy uroczyście za swą żonę. Mąż na wiele rzeczy patrzał przez szpary, zostawał w łaskach u króla, który i ojca Grabowskiej wypromował na wojewodę mazowieckiego. Naród nienawidził Grabowskiej, stawiając ją na równi ze słynnemi zalotnicami francuskiemi: Pompadour, Dubarry i innemi. Wpływ wywierała G. na króla wielki, ale dla kraju szkodliwy. Interes osobisty i samolubstwo grały u niej przeważną rolę. Król, zostając w jej ręku i pod jej groźbami, stawał się jeszcze słabszym, a uległość taka musiała nieraz paraliżować najlepsze usiłowania narodu. Nie była więc wcale taką patrjotką, jak ją wystawia Magnuszewski w swej powiastce „Posłuchanie u Bacciarellego.“ Przed wybuchem powstania Kościuszkowskiego, król wysłał ją za granicę i zostawał z nią w ciągłej korespondencji. Jeden z jej synowców podczas powstania Kościuszki był przez lud powieszony. Po ostatnim podziale kraju wróciła G. do Warszawy i pod rządem pruskim prowadziła dom otwarty na wysoką skalę. W salonach jej zbierało się wykwintne towarzystwo, wcale niebaczne na jej przeszłość. † 1810 r. Losy córki jej Aleksandry posłużyły za treść Skarbkowi do powiastki „Narzeczona i odebrana,“ a w części i Kraszewskiemu do powieści „Djabeł.“ Z królem miała synów: Stanisława i Michała.

Grabowska Natalja z Gautierów, autorka wielu prac i artykułów dla ludu, pisująca pod pseudonimem Natalji z Trzydnika, † 1889 roku w Warszawie.

Grabowska Marja z Krokowskich, żona Bronisława, autorka, * 1855 w Warszawie, napisała komedyjki dla dzieci, nagrodzone we Lwowie: „Mały nauczyciel“ (1874), „Imieniny mamy,“ „Pracowite pszczółki,“ powiastkę ludową „O Kasi, ładnej dziewczynie“ (Częstochowa, 1878); przełożyła wiele utworów z czeskiego, chorwackiego i francuskiego, np. Karoliny Svietli: „Krziż u potoka,“ „Námluvy,“ „Lamaczova dcera;“ Edwarda Jelinka: „Polské pani a divky;“ E. Bozdiecha: „Z doby kotillonu;“ G. Pflegra-Moravskiego: „Telegram;“ Sw. Czecha „Vylet do Chorvatska,“ Karol Deslys: „Siedemnasta wiosna Marty.“

Grabowski. Nazwę tę nosi wiele herbów, które tu, wedle „Księgi herbowej rodów polskich“ hr. Juljusza Ostrowskiego, wymieniamy. **G.** I v. Podkowa odm.: W polu błękitnem — podkowa srebrna, strzałą lewo-ukośnie przeszyta. U szczytu 3 pióra strusie: białe między błękitnemi. Labry błękitne, podbite srebrem. Nadany 1797 r. w Prusiech.—**G.** II v.

Grabowski I.

Grabowski III.

Grabowski IV.

Dołęga odm. różni się od Dołęgi III (ob.) tem, że strzała jest żeleźcem na dół. Nadany 1790 r.—**G.** III v. *Zabawa* odm.: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem—szachownica czerwono-złota; pole lewe—błękitne. U szczytu—czapka błękitna z wyłogiem, w prawej połowie złotym, w lewej czerwonym, z trzema piórami pawiemi na wierzchu.—**G.** IV: Na tarczy bez barw, w środku pierścienia, ozdobionego 11-u kulkami—ser-

Grabowski V.

Grabowski VI.

Grabowski VII.

ce. U szczytu 3 pióra, na każdem po 3 kulki.—**G.** V: W polu błękitnem, między trzema głowami ludzkiemi z przepasanemi czołami—krokiew czerwona. U szczytu takaż głowa. — **G.** VI: W polu błękitnem, na zielonej murawie—jeleń w biegu. Nad hełmem, między dwoma srebrnemi nożami—6-promienna gwiazda złocona.—**G.** VII: W polu błękitnem, w poprzek miecza—półksiężyc złoty. U szczytu takiż półksiężyc z gwiazdą złotą na każdym rogu.—**G.** VIII, **G.** *Gecendorf (Goetzendorf)*, hrabia v. *Zbiswicz* odm.: W polu

czerwonem, w poprzek miecza—półksiężyc srebrny. Nad koroną hrabiowską—pół orła czarnego pruskiego. Po bokach tarczy olbrzymy z maczugami.—**G.** IX, **G.** *Gecendorf*; Na tarczy 5-odzielnej, w polu I błękitnem, na barku złotego półksiężyca obejmującego takąż gwiazdę—krzyż złoty, z trzema górnemi ramionami przekrzyżowanemi *(Korybut)*; w polu II, czerwonem—trzy

Grabowski VIII.

Grabowski IX.

srebrne kotwice *(Turno)*; w trzeciem, czerwonem—6 lilji srebrnych, we dwa rzędy lewoukośne *(Wierzbna)*; w IV czerwonem—chusta srebrna, w koło związana *(Nałęcz)*; w V-m, błękitnem, pod trzema 6-promiennemi gwiazdami złotemi, w poprzek na mieczu ostrzem do góry—półksiężyc złoty *(Zbiswicz* odm.). Nad tarczą—korona hrabiowska.—**G.** X: W polu błękitnem, na mieczu wpoprzek półksiężyc złoty z gwiazdą złotą na każdym rogu. Nad koroną hrabiowską

Grabowski X.

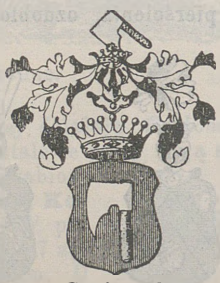

Grabowski XI.

5 piór strusich: złote między błękitnemi, a na nich miecz z księżycem wpoprzek.— **G.** XI: W polu czerwonem—topór srebrny ze złotem toporzyskiem. Nad koroną hrabiowską, w hełmie ukoronowanym wetknięty topór. Labry czerwone, podbite srebrem. Tytuł hrabiowski, nadany w Prusiech 1816 r., potwierdzony w Królestwie Polskiem 1844 r.

Grabowski, nazwisko wielu szlacheckich rodzin polskich. Znakomitszymi ich przedstawicielami są: **Grabowski** Piotr, proboszcz parnawski, † 1625 r. wydał 3 dziełka: 1) „O Annatach," 1595, 2) „Zdanie syna koronnego o 5 rzeczach do Rzeczypospolitej polskiej należących i t. d." (1595), 3) „Polska niżna i t. d." (1596), ostatnie dwie przedrukowane w *Bibl. pol.* Turowskiego; nadto Czacki cytuje pracę **G.** o Żydach, a *Acta Confederaciej wojska stołecznego in anno 1612 pod regimentem Józefa Cieklińskiego* w rękopisie są w bibl. uniwersytetu Jagiel. *Zdanie syna koronnego* i *Niżna polska* są z tego względu ważne, że w pierwszej mówiąc o niebezpieczeństwach od Turków, między innemi środkami podaje sposoby zasilenia skarbu, którego nędzę za główny powód klęsk Rzeczypospolitej uważa. Lubo ksiądz, proponuje pobór dziesięcin zbożowych na oprawę wojska i obiecuje wielki dochód ze sprzedaży w Anglji i Wenecji. W *Polsce niżnej* proponuje osiedlenie Ukrainy szlachtą na warunkach osiadłego tam zakonu rycerskiego z hetmanem i ekonomem (administratorem) osobnym i rodzajem ministra przy królu. Oprócz dania im gruntów na utrzymanie, a zbiegów i hultajów do roboty, żąda **G.** *podaru dobrowolnego* (symbolum libertatis), który na 300,000 oblicza rocznie. Korzyści stąd widzi niemałe: 1) syny koronne z małżonką swą na respekty świeckie żadne nie będą się oglądać, 2) Kozaków do porządku przykładem się przywiedzie i zapobieży rozruchom z ich racji, 3) kraj się zbogaci. Zachęca do tego przykładem Austrjaków, którzy w widokach na ukraińskie i tatarskie prowincje, chcą posieść Polskę, oraz przypomnieniem, że już Władysław Jagiełło prosił papieża Jana o pozwolenie utworzenia zakonu takiego na Ukrainie, czego mu jednak nie dozwolono.

Grabowski Andrzej Teodor, h. Zbiswicz, kasztelan chełmiński, pochodził z rodziny oddawna osiadłej na Pomorzu; posiadał tam dobra Grabów, które od 1345 ciągle pozostawały w jego domu. Familja ta nosiła niemiecki przydomek *Götzendorf*, ale jest pochodzenia czysto polskiego. W r. 1686 był **G.** pisarzem grodzkim malborskim; 1690 deputat na trybunał koronny, został 1712 r. sędzią ziemskim człuchowskim, a 1733 kasztelanem chełmskim i posłował kilkakrotnie na sejmy; † 1737 r.—**Grabowski** Adam Stanisław, biskup warmiński, syn poprzedniego, * 1698, pobierał nauki u Jezuitów w Kaminie, a później w Toruniu. Otrzymawszy święcenia kapłańskie, udał się na dwór kanclerza Lipskiego, który poznawszy jego wysokie zdolności, wyrobił mu sekretarstwo mniejszej pieczęci koronnej i kilka jednocześnie probostw, przynoszących znaczne dochody. Posiadając względy Hozjusza, za jego staraniem został oficjałem poznańskim 1733 r., a wkrótce potem dostał od prymasa kanonję gnieźnieńską. Mianowany sufraganem poznańskim i biskupem nikopolitańskim, z prostej rachuby występował gorliwie za Augustem III przeciwko Stanisławowi Leszczyńskiemu. Po elekcji wyjechał **G.** w poselstwie do Rzymu, by skłonić papieża do uznania

nowo wybranego króla. Uskutecznił to **G.** mimo zabiegów swego antagonisty, J. J. Załuskiego, który przybył do Rzymu w takimże interesie Stanisława Leszczyńskiego. W nagrodę za wyświadczone usługi, otrzymał **G.** biskupstwo chełmińskie 1736 r., skąd w prędkim bardzo czasie, bo 1738, przeniósł się na biskupstwo kujawskie, a 1741 został już biskupem warmińskim. W r. 1743 i 44 prezydował na trybunale radomskim, w r. zaś 1749 zajął się z polecenia króla pogodzeniem magistratu gdańskiego z miastem. Początkowo był to biskup niezmiernie światowy, dworak, ambitny. Zaspokoiwszy jednak żądzę wyniesienia, administrował gorliwie swą djecezją i najlepsze zostawił w niej o sobie wspomnienie. Ogromnych dochodów tak kościelnych, jak i z majątków dziedzicznych używał na potrzeby kościołów, wspieranie nieszczęśliwych i na zapomogi dla młodzieży, garnącej się do nauki. Lubił nauki, przestawał z uczonymi i piękną posiadał bibljotekę, † 1766 w Heilsbergu. O Grabowskim pisali: Janocki w „Lexicon der jetztlebenden Gelehrten in Polen," Albertrandi w „Opisie medalów polskich" i Krasicki w dziele o rodzinach polskich.—**Grabowski** Jan Michał, kasztelan od 1746 gdański, od 1766 elbląski, syn Andrzeja Teodora, kasztelana chełmińskiego; brat poprzedniego, † 1770, nie mieszając się nigdy do spraw publicznych.

Grabowski Maciej Kemlada, prawdopodobnie z innej rodziny niż poprzedni, podskarbi wielki koronny, mianowany w pierwszych latach panowania Augusta III chorążym warszawskim, został podskarbim nadwornym koronnym 1738. Wybrany posłem inflanckim na sejmie 1740, działał dla dobra Rzeczypospolitej. Człowiek światły, rozumiał doskonale położenie kraju; podawał rozumne projekty w materji skarbowej i żądał, aby oprócz królewszczyzn płaciły dodatki i inne dobra. Tem ściągnął na się obrazę wielu współziemian. Mianowany w listopadzie 1744 r. podskarbim wielkim koronnym, na tym urzędzie tylko rok jeden zostawał, ustąpiwszy swego miejsca za wpływem królowej Marji Józefy Siedlnickiemu, za sumę 14,000 dukatów; † 1750 r.

Grabowski Franciszek, senator, wojewoda Królestwa Polskiego, * 1750 r., rozpoczął swój zawód w palestrze lubelskiej, jako mecenas, słynny ze sprawiedliwości i zacności charakteru. Mianowany miecznikiem przasnyskim 1787, gdy się zaś przeniósł z Przasnyskiego w Lubelskie, Krasnostawianie wybrali go 1793 na podkomorstwo. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego został 1810 radcą stanu i na tem stanowisku, jako biegły prawnik i człowiek sumienny, okazał się bardzo pożytecznym. Za Królestwa Polskiego został senatorem kasztelanem, a w r. 1825 wojewodą; † 1836 r. w majętności swojej Osmolicach.—**Grabowski** Tomasz, syn poprzedniego, * 1787, † 1840 w Dreźnie. Wicereferendarz, dyrektor generalny kancelarji rady stanu Królestwa, został 1817 referendarzem; wyjechał 1822 z księciem Lubeckim do Wiednia dla załatwienia likwidacji Księstwa Warszawskiego z rządem austrjackim. Wróciwszy po kilku leciech do kraju, został radcą stanu i dyrektorem generalnym wyznań w komisji rządowej (1824), a w r. 1829 podczas koronacji senatorem kasztelanem. Po roku 1830 przeniósł się na stałe mieszkanie do Wiednia. Żona jego, *Olimpia z hr. Tarnowskich Grabowska*, wydała dzieła: „Polskie Wizytki" (Rzym, 1849) i „O zakonach płci żeńskiej," przekład z franc. (Lwów, 1842).

Grabowski z Konopnicy Jan, h. Topor, rodem z Litwy, 1767 marszałek konfederacji słuckiej, pułkownik regimentu Ogińskiego, za jego województwa wileńskiego, potem generał-major wojsk litewskich i komendant gwardji lit. przybocznej Stanisława Augusta. W r. 1767 dostał order Aleksandra Newskiego, a od delegacji 100,000 złp. nagrody, lubo z Golczem, podobnie obdarowanym, nie przyjął jej. Ożenił się 1769 z Elżbietą Szydłowską, kasztelanką mazowiecką, kochanką królewską; w 1770 r. schwytany przez Barszczan razem z bratem we wsi Sielcach pod Warszawą, wodzony do Opatowa do Janikowskiego, do Preszowa do Bierzyńskiego i t. d. Ambasador rosyjski Wołkoński wydał groźny manifest, by zapewnić życie obu **G.**, których po wydaniu miał konwojować Eljaninow do Lublina, a stąd Suworow do Warszawy. Za powrotem został generałem inspektorem jazdy litewskiej. W r. 1778 Dominik Przezdziecki ustąpił mu Dębów w Czerskiem, Tyszkiewicz Ludwik 1784 swego majątku tamże, † prawdopodobnie 1784, bo król wtedy się z wdową ożenił. **G.** dał nazwisko **G.** Michałowi (* 1773), którego Niemcewicz zowie synem króla. Wszystkie dzieci były katolikami w czem dowód, że popieranie dysydentów było wynikiem interesu.—**Grabowski** Michał, syn poprzedniego, a podług zaś Niemcewicza, syn Stanisława Augusta i Elżbiety z Szydłowskich Grabowskiej (ob.), * 1773 r. Ukończywszy nauki w akademji wileńskiej, rozpoczął służbę wojskową, w ciągu której wysłany został do Strasburga, dla wydoskonalenia się w sztuce wojennej. Za powrotem do kraju, był majorem 5-go pułku piechoty i odbył kampanję 1792 r., poczem został adjutantem królewskim. W r. 1794, jako syn nielubionej w kraju matki Elżbiety, został na ulicy w Warszawie postrzelony, co wstrzymało go od wstąpienia w szeregi Kościuszki. Wróciwszy do zdrowia, po kilkoletniem życiu bezczynnem, utworzył pierwszy pułk piechoty i jako pułkownik jego odbył część kampanji 1807 r. W r. 1808 został generałem brygady. Następnie umieszczony w 5-m korpusie wielkiej armji, odbywał kampanję rosyjską i zginął pod Smoleńskiem 17 sierpnia 1812.—

Grabowski Stanisław hr., brat poprzedniego, * 1787 r. † 1841; domniemany syn króla Stanisława Augusta (Bartoszewicz), a imienny Jana, marszałka konfederacji; przed wybuchem powstania Kościuszki z woli króla z rodziną wyjechał do Galicji, gdzie przez czas wojny siedzieli w Jarosławiu. Następnie uczył się w Rzymie. Po stanowczym podziale wróciła rodzina do kraju. Stanisław, wszedłszy do służby za czasów Ks. Warszawskiego, został sekretarzem rady ministrów, a po śmierci Stanisława Potockiego 1821 r. był ministrem oświecenia w Królestwie kongresowem do 1832 r. Był prezydującym w najwyższej komisji egzaminacyjnej, senatorem, kawalerem maltańskim. Zasiadał następnie za namiestnikowstwa hr. Paskiewicza w radzie stanu, administracyjnej, jako generalny kontroler prezydujący w izbie obrachunkowej i prezes komisji umorzenia długu krajowego.

Grabowski Stefan, generał polski, * około 1765, † 1844 r. Wzięty do niewoli w powstaniu Kościuszki 1792—94, zesłany został do Syberji, gdzie pozostawał do końca panowania Katarzyny II. W r. 1812 wziąwszy broń na nowo, walczył z Francuzami przeciw Rosji, a po uwolnieniu z niewoli, do której się dostał pod Lipskiem, wrócił do Polski i pozyskał względy cesarza Aleksandra. Został dyrektorem wojny (1815), a następnie ministrem sekretarzem stanu (1825).

Grabowski Ambroży, uczony starożytnik, zasłużony badacz i wydawca wielu szanownych materjałów do historji polskiej, * 1782 w miasteczku Kętach (w Galicji), † 1868 w Krakowie. W 1797 wszedł do księgarni Grebla w Krakowie, jako praktykant, i tu nabrawszy zamiłowania do książek, sam, bez niczyjej pomocy wykształcił się w naukach i językach. Opuściwszy w r. 1817 dotychczasowe miejsce, założył własną księgarnię przy ulicy Grodzkiej, w której główny materjał stanowiły rzadkości bibljograficzne i którą prowadził do r. 1837. Zamknąwszy księgarnię oddał się wyłącznie poszukiwaniom archiwalnym, wspierany z początku mianowicie światłą radą biskupa Woronicza i Jerzego Samuela Bandkiego, z którymi w przyjaznych zostawał stosunkach. Jako autor, nie był **G.** samotworczym, ale wszystkie jego prace świadczą o gruntownej znajomości rzeczy, zacności uczuć i prawości dążeń, zmierzających niezmiennie do rozjaśnienia szczegółów historycznych. Ważniejsze jego prace są: „Cuda i osobliwości natury i sztuki w różnych znajdujące się krajach“ (Kraków, 1811, 3 wyd., Kraków, 1822); „Krótkie przypowieści dawnych Polaków czyli Apophtegmata, z rzadkich dzieł i rękopismów ojczystych zebrane,“ wspólnie z Juszyńskim (Kraków, 1819); „Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic“ (Kraków, 1822, 5 wyd., p. t., „Kraków i jego okolice, 1866); „Groby królów polskich w Krakowie w kościele katedralnym“ (Kraków, 1835); „Starożytności historyczne polskie, czyli pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski, listy królów i znakomitych mężów“ (2 t., Kraków, 1840); „Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski, djarjusze, relacje, pamiętniki i t. p., tudzież listy historyczne“ (2 t., Kraków, 1845 r.); „Władysława IV, kr. polskiego i w. ks. litewskiego, listy i inne pisma urzędowe do znakomitych w kraju mężów“ (Kraków, 1845); „Dawne zabytki miasta Krakowa etc.“ (Warszawa i Kraków, 1852); „Skarbniczka naszej archeologji, obejmująca średniowiekowe pomniki budownictwa Polaków etc.“ (Lipsk, 1854). Oprócz powyższych dzieł, umieszczał mnóstwo pojedyńczych artykułów i żywotów uczonych Polaków w rozmaitych czasopismach, zwłaszcza w *Pamiętniku Bentkowskiego* i w *Bibl. Warszawskiej*.—Biografje **G.** pisali Estreicher (1860) i J. F. Nowakowski (1868).

Grabowski Ambroży.

Grabowski Michał.

Grabowski Michał, znakomity pisarz polski, znany pod pseudonimem *Edwarda Tarszy*, * 1805 czy 1810 r. na Ukrainie; wraz z Goszczyńskim i Zaleskim chodził do szkół w Humaniu, dalej kształcił się w Warszawie. Tu, zeszedłszy się z towarzyszami młodości i zachęcony przez nich, wystąpił na pole literackie. Czynny brał udział w walce romantyków przeciw klasykom. W *Dzienniku Warszawskim* umieścił 1828 „Myśli o literaturze polskiej,“ oraz wierszowaną legendę „Wawrzyniec z Powoda“ i „Melodje Ukraińskie.“ W 1830 opuścił Warszawę i osiadł w swej majętności Aleksandrówce w pow. Czehryńskim, zajmując się literaturą i gospodarstwem. Pod koniec życia przeniósł się do Kijowa, skąd wezwany do Warszawy 1863 r., objął po J. Korzeniowskim urząd dyrektora komisji spraw duchownych i oświecenia publicznego; † w kilka miesięcy potem 1863 r. **G.** wysokie w literaturze naszej zajmuje stanowisko jako krytyk i powieściopisarz. Po Mochnackim jest **G.** pierwszym pisarzem, co płody literackie z rozleglejszego rozpatruje stanowiska. Jakkolwiek nie zawsze sądy jego są trafne i słuszne, przez długi jednak czas był potentatem w literaturze,

sam jeden dzierżył berło umiejętnej krytyki i na rozwój literatury swego czasu wywierał wpływ wielki. Oprócz recenzji, umieszczanych w *Tygodniku Petersburskim*, krytyczne swe prace złożył w dziełach: „Literatura i krytyka“ (4 t., Wilno, 1836—40; t. 1, jest przerobieniem Villemaina kursu literatury, Guizota o cywilizacji i rozpraw z „Edinbourg Review; t. II, o literaturze franc. szalonej; t. III i IV, o szkole ukraińskiej poezji; „Literatura romansu w Polsce); „Korespondencja literacka“ (2 t,. Wilno, 1847—48) i w dalszym jej ciągu p. t.: „Artykuły literackie, krytyczne i artystyczne“ (Wilno, 1849). Z powieści **G.**, po większej części, osnutych na tle życia Ukrainy, najcelniejsze są: „Koliszczyzna i Stepy“ (Wilno, 1838), tragiczny epizod z czasów rzezi humańskiej; treść pokrewna z Goszczyńskiego Zamkiem Kaniowskim; grozę wypadku złagodził jednak autor przez to, że opowiadanie kładzie w usta starego hajdamaka; „Stannica Hulajpolska” (5 t., Wilno, 1840—41) i „Zamieć w stepach“ (Warszawa, 1862). Nierównie mniejszą wartość mają: „Tajkury“ (4 t., Wilno, 1845—46); „Pan starosta Kaniowski” (Wilno, 1856) i „Opowiadania Kurennego” (Żytomierz, 1860). Ogłosił także bardzo interesujące „Pamiętniki domowe“ (Warszawa, 1845); z Malinowskim i Przezdzieckim wydał: „Źródła do dziejów polskich“ (2 t., Wilno, 1843 — 1845). Szacownem także jest dzieło **G.** p. t.: „Ukraina dawna i teraźniejsza“ (Kijów, 1850), gdzie opisuje kurhany i inne zabytki starożytności.

Grabowski Stanisław, hr., powieściopisarz niemiecki, * 1823 w Berlinie, † 1874 w Berg pod Stuttgartem; nauki pobierał w Królewcu, poczem zaciągnął się do wojska, z którego 1853 r. wziął uwolnienie i wstąpił do służby angielskiej na Helgolandzie. Następnie wystąpił ze służby i poświęcił się wyłącznie literaturze. Pisał nowele i humoreski z życia wojskowego, oraz romanse, z których celniejsze: „Up ewig ungedeetl,“ „Unter der preuss. Fahne“ i in., pomieszczane głównie w *Trybunie*.

Grabowski Józef, inżynier, * w roku 1824, † w 1899. Po ukończeniu gimnazjum w Radomiu, studja fachowe odbył w paryskiej szkole budowy dróg i mostów. Powróciwszy do kraju, przez szereg lat zajęty był przy budowie drogi żelaznej Petersburskiej, którą to posadę porzucił w r. 1863. Od r. 1874 objął zajęcia inżynierskie przy budowie drogi Nadwiślańskiej, później poświęcił się wyłącznie kierownictwu *Przeglądu Technicznego*.

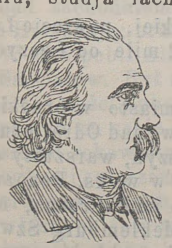

Grabowski Józef.

Grabowski Andrzej, jeden ze zdolniejszych współczesnych malarzy polskich, * 1833 na Zwierzyńcu przy Krakowie, † 1886. Kształcił się naprzód w krakowskiej szkole sztuk pięknych, gdzie kolegował z Ar. Grotgerem, petem od roku 1859 w Wiedniu, gdzie przez trzy lata blizko kopjował w Belwederze dawnych mistrzów obrazy, a szczególnie głowy. To sprawiło, że od rodzajowych obrazów, z którymi już od r. 1852 występował, przeszedł do portretów. W tym też rodzaju zjednał sobie imię. Celniejsze z jego portretów są: portret matki, prezydenta poselskiej izby austrjackiej Smolki i Kor. Ujejskiego. Mieszkał stale we Lwowie, gdzie się ożenił.

Grabowski Bronisław, slawista, poeta, * 1841 w Kaliszu, po ukończeniu gimnazjum w Piotrkowie, studjował filologję w uniwersytecie petersburskim i Szkole Głównej w Warszawie, gdzie wpływ prof. Kvieta (ob.) sprawił, iż **G.** poświęcił się następnie przeważnie studjom nad językami i wogóle rzeczami słowiańskiemi. Potem był nauczycielem gimnazjalnym w Warszawie, od r. 1872 w Częstochowie, od 1898 roku w Pińczowie. Odbył wiele podróży po zachodniej i południowej Słowiańszczyźnie. Napisał mnóstwo większych i mniejszych prac, dotyczących literatury, dziejów i stanu obecnego różnych narodów słowiańskich; ogłaszał je w osobnych książkach, w czasopismach i odbitkach z nich. Wymieniamy tu najważniejsze: „Bośnia i Hercogowina“ (*Kłosy*, 1875); „Bulgarja i Bulgarowie“ (*Ateneum*, 1876 i osobno 1889); „Słoweńcy, kraj i dzieje“ (*Niwa*, 1872); „Czarnogóra i Czarnogórcy“ (*Tygod. powsz.*, 1877); „Zwyczaje doroczne ze stanowiska mitologji porównawczej” (*Tygodn. powsz.*), o praskiem „Narodnem divadle” (*Ateneum*, 1884); o „Maticy Chorwackiej“ (*Ateneum*); o Akademji czeskiej (*Biesiada literacka*): „Pielgrzymka do złotego domu” (Pragi); studjum o Vrchlickim (*Kraj*); „Dzieje literatury czeskiej, chorwackiej i rosyjskiej“ (w wydawnictwie „Dziejów literat. powsz.” S. Lewentala, Warszawa, 1890); artykuły w „Wielkiej Encykl. powszech. ilustr., ” o pisarzach słowiańskich; życiorysy: Palackiego, Svietli, Sztulca. Przekładał z czeskiego z Vrchlickiego, Świętopełka Czecha, Karoliny Svietli, z chorwackiego z Szenoi („Złota dzieweczka,” „Żebrak Łukasz“), ze słowackiego z J. Kalinczaka („Restauracja“). Należy do najczynniejszych pracowników na polu zaznajamiania się wzajemnego i zbliżania Polaków, Czechów i Chorwatów. W zakresie oryginalnej pracy poetyckiej, napisał dramaty: „Mściwój i Swanhilda“ (1876); „Syn markgrafa” (1880); „Królewicz Marko” (1880); „Boruta“ (1890); „Jadwiga Tarłówna“ (1899); komedje:

Grabowski Bron.

„Na wodach“ (1878); „Sprzymierzeńcy“ (1878); „Podupadli;“ „Drugi raz.“ Pisał też poezje, oraz powiastki, nowele i obrazki, np.: „Dom pod cmentarzem,“ „Babunia,” „Byle za mąż,” „Na lekkim chlebie,“ „Cudze szczęście“ i inne. Wiele jego utworów dramatycznych i powieściowych uzyskało odznaczenia na konkursach. W r. 1872 ogłosił „Pięćsetletnie dzieje kościoła i klasztoru na Jasnej Górze,“ oraz dał opis do „Widoków Częstochowy“ W. Dmochowskiego. Od r. 1873 wydaje „Kalendarz Częstochowski.“ Przekładał też z innych języków, np. Prescotta „Dzieje Filipa II” (1875); Smiles'a „Oszczędność;“ Butlerowa prace, dotyczące hodowli pszczół; kilka powieści z angielskiego i niemieckiego.

Grabowski Juljan, chemik polski, * 1848 w Warszawie, † 1882 w Krakowie; chemję studjował w Warszawie, następnie był asystentem przy katedrze chemji w Strasburgu, a po powrocie do kraju docentem w uniwersytecie lwowskim i akademji technicznej tamże, w roku 1877 został profesorem technologji chemicznej w instytucie techniczno - przemysłowym w Krakowie, gdzie urządził wyborne laboratorjum. Był członkiem korespondentem akademji umiejętności w Krakowie, oraz członkiem rady miejskiej krakowskiej; za urządzenie działu nafty i wosku ziemnego na wystawie lwowskiej 1877 otrzymał medal. Ogłosił: „O petroscenie i talenie“ (w *Sprawozdaniach Akad. Umiej.*, 1877); „O znajdowaniu się połączeń azotowych w oleju ziemnym galicyjskim“ (1877); „Podręcznik technologji chemicznej“ (przekład z Wagnera, Warszawa, 1877); oraz kilka rozpraw w „Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft.“

Grabowski Juljan.

Grabowski Edward, pisarz polski, * 1849 roku, w Buniszkach w gub. Suwalskiej, gimnazjum ukończył w Kownie; od 1867 studjował nauki filologiczne w Szkole Głównej, a następnie w uniwersytecie warszawskim (do 1871). Pracuje na polu pedagogicznem, oraz nad historją literatury i w przedmiocie tym, oprócz rozpraw w *Tygodniku ilustrowanym*, ogłosił w *Ateneum*: „Z współczesnej literatury włoskiej,” „Kamoens,” „Moljer w świetle najnowszej krytyki.“ Jako współpracownik „Dziejów literatury powszechnej,“ napisał doskonałe studjum o „Średniowiecznej literaturze narodów zachodnio-europejskich”(1887), a nadto wespół w Piotrem Chmielowskim tłómaczył Hettnera „Historję literatury angielskiej“ (1879); Taine'a „Francję przed rewolucją“ i ułożył z P. Chmielowskim „Obraz literatury powszechnej w streszczeniach i wyjątkach“ (2 t., Warszawa, 1896—7).

Grabowski Ignacy * 1866 we wsi Ogorzelice, gub. i pow. Płockim, w roku 1883 ukończył gimnazjum filol. w Płocku, w roku 1887 wydział przyrodniczy uniwersytetu warszawskiego, w r. 1889 szkołę chemiczną w Mühlhausen w Alzacji. Po powrocie z za granicy w roku 1890 pracował w fabrykach w Łodzi, potem oddał się rolnictwu i literaturze. Od 1897 część roku mieszka w Warszawie, pracując jako publicysta i feljetonista przy „Kurjerze Warsz.“ i innych pismach. Komedje i dramaty: „Szarada“ (1896); „Bez wyjścia“ (1897); „Weksel płatny“ (1898); „Tabu“ (1898); „Burza“ (odznaczona na konkursie Paderewskiego, 1899). Nowele, drukowane w *Kur. Warsz.*: „Róża,” „Pożar,” „Natchnął go“ i t. d.

Grabowski Zygmunt, pseudonim Kozubowskiego Feliksa.

Grabowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Sieradzkiem, w ziemi Wieluńskiej, powiecie Ostrzeszowskim. Podług lustracji z roku 1662, składało się: z miast Grabowa i Mikstat, ze wsi: Krasnowice, Głuszyna, Czajków, Kottów, Komorów i z dwu dzierżaw: Klonowa i Brząszewic. W r. 1771 posiadał je Michał ks. Radziwiłł, krajczy w. ks. Litewskiego, z małżonką, opłacając kwarty złp. 2,717 gr. 18, a hyberny złp. 3,820 gr. 16, prócz Klonowa. Na sejmie warszawskim z r. 1775 Stany Rzplitej nadały tymże książętom Radziwiłłom na lat 50 w emfiteutyczne posiadanie dwa starostwa: Grabowskie i Bolemowskie (ob.)i ekspektatywę na starostwo Borysowskie (ob.), oprócz sumy złp. 400,000, mającej się im wypłacić z czopowego i szelążnego, za usługi, jakie wyświadczył Michał ks. Radziwiłł na rzeczonym sejmie.

Grabowskie albo *Grabówka*, starostwo niegrodowe, leżało w województwie i powiecie Trockim. Wedle spisów urzędowych z 1766 składało się z trzech wsi: Grabówka, Lepołaty i Ejciszki, które posiadał wówczas Stanisław Wołłowicz, opłacając z nich kwarty złp. 120, a hyberny złp. 160.

Grabów, osada w gub. Kaliskiej, powiecie Łęczyckim, blizko rzeki Ner, o 2 mile od Łęczycy odległa. Ma około 1,000 m.

Grabów, 1) **G.** *nad Odrą*, miasto w pruskiej reg. Szczecińskiej, okr. Kandow, nad Odrą, poniżej Szczecina, ma fabryki maszyn, warsztaty okrętowe i 15,800 m. 2) Miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Ostrzeszowskim, nad Prosną, ma 1,800 m. 3) Miasto w w. ks. Meklemburg-Szweryńskiem, nad rz. Elde, ma kilka zakładów przemysłowych i 5,000 m.

Gracia, miasto w hiszpańskiej prow. Barcelony, północno-zachodnie przedmieście Barcelo-

ny, u stóp Tibidabo położone, liczne wille, fabryki i 46,000 m.

Gracian Baltazar, znakomity prozaik hiszpański, * w końcu XVI w. w Calatayud w Aragonji, † 1658 jako rektor kolegjum jezuickiego w Tarazonie. Niepospolitemi obdarzony zdolnościami i rozległą posiadając naukę, wielkiej u współczesnych używał wziętości i w blizkich z najznakomitszymi wHiszpanji ludźmi zostawał stosunkach. W historji literatury hiszpańskiej pamiętnym jest przez to, że zastosował do prozy owo *estilo culto* (kwiecistość stylu), którego użył w poezji Gongora (ob.). W tym stylu napisał nietylko kilka dzieł treści moralno-filozoficznej i teologicznej, jak np. sławne swojego czasu „Criticon“, alegoryczno-dydaktyczny obraz życia ludzkiego: „Oraculo manual“, zbiór prawideł życia, ale nadto ułożył teorję samego stylu, pod tyt. „La agudeza y arte de ingenio“ (1649), która przez cały niemal wiek XVII była ostateczną księgą prawa i mody w tym względzie. **G.** miał licznych naśladowców w Hiszpanji, we Francji, Włoszech i Niemczech, dzieła jego były rozpowszechnione w tłómaczeniach; Schopenhauer przełożył jego „Wyrocznię“ (4 wyd., 1891). Wszystkie niemal pisma swoje (w ogólnym zbiorze, 2 t., Madryt, 1664) wydawał pod imieniem swego brata *Wawrzyńca Gracian'a* (nast. wyd. 1757 i 1773, t. 2).

Graciosa, jedna z wysp Azorskich, archipelagu należącego do Portugalji, obejmuje 46 klm. kw. powierzchni i liczy 13,300 m. Jest górzystą i najżyźniejszą w archipelagu.

Gracioso *(trefnis)*, figura komiczna w komedji hiszpańskiej, zwłaszcza intrygowej *(Comedias de capa y espada)*, różne imiona nosząca, odpowiada angielskiemu clownowi i niemieckiemu Hanswurstowi, lubo charakterem dowcipu, pełnego wdzięku i lekkości, wielce się od nich różni. Najdawniejszy typ **G.,** stworzony przez Calderona, Lope da Vega i Moreta, zniknął ze sceny, choć w języku potocznym dotąd oznacza komika.

Gracjan, cesarz rzymski, syn Walentynjana I, * 359 po Chr. w Sirmium, przebywał w Trewirze, gdy go doszła wiadomość o śmierci ojca (375) i wyniesieniu na tron młodszego brata przyrodniego, Walentjana II. Wnet objął panowanie nad zachodniemi prowincjami: Brytanją, Galją i Hiszpanją; bratu zaś pozostawił Ilirję i Italję. W 378 pobił Alemanów pod Argentaria, a potem Sarmatów. Był to człowiek wysoce ukształcony, a czystością obyczajów i szlachetnością umysłu ogólną ku sobie budził miłość i wielkie na przyszłość rokował nadzieje. Gdy legjony brytańskie ogłosili cesarzem Maksyma, **G.** pośpieszył naprzeciw powstańcom, ale opuszczony w drodze przez własnych żołnierzy, utracił koronę i życie 383 w kwiecie wieku, zabity w cesarskim zamku w Lugdunie przez generała kawalerji Andragatiusa.

Gracjan Franciszek, * w m. Chiusi (w Toskańskiem) w końcu XI w. lub na początku XII, † około 1160, Kameduła z Bolonji, gdzie był prof. prawa kościel., a ostatnio biskup w m. swego urodzenia; główna jego zasługa polega na tem, że prawo kanoniczne ujął w oddzielny przedmiot naukowy, podczas gdy poprzednio stanowiło ono tylko składową część teologji; pomiędzy 1141 a 1150, z dawniejszych przepisów kościelnych ułożył systematyczny zbiór praw kościelnych, w którym usiłował ich sprzeczności pogodzić, a który stąd nazwany został „Concordantia discordantium canonum“, a później „Decretum Gratianii“ i uznany za prawo obowiązujące, wcielony został jako część pierwsza do „Corpus juris canonici“ (ob.). Kodeks ten dzieli się na trzy części: I. mówi głównie o osobach, księżach i t. p., II. o kwestjach prawnych, a III głównie o błogosławieństwie i święceniach. W tej ostatniej znajduje się 149 kanonów, nazwanych *Paleae*, które pomieszczone tu zostały przez ucznia **G.,** zwanego *Paucapalea*. — Papież Pius V (1566—1572) wskutek spostrzeżenia wielu błędów zarządził nową redakcję tego zbioru, i tej dokonało 35-u znawców prawa kościelnego. Nowy ten tekst Grzegorz XIII wydał w Rzymie 1582 i za autentyczny ogłosił. Mimo to kodeks ten ma tylko względną naukową powagę. Nowe krytyczne wydanie zbioru opracowane zostało przez Friedberga w 1-szej części ogłoszonego przezeń „Corpus juris canonici“ (Lipsk, 1879). Por. Schulte „Geschichte der Quellen und Litteratur des kanonischen Rechts“ (t. 1, Stuttgardt, 1875).

Gracje, łacińsk. *Gratiae*, greck. *Charites*, ob. Charyty.

Grad, opad atmosferyczny w formie stałej, mający postać ziarn, których jądro jest bryłką śnieżną, otoczoną spółśrodkowemi skorupami lodowemi; ziarna **G.** średnio są wielkości grochu, dochodzą jednak niekiedy do wielkości jaja kurzego; postać ich jest zaokrąglona, jednak nie zupełnie kulista, niekiedy spłaszczona i kątowata. Podczas burzy 4 maja 1887 w Warszawie **G.** miał postać spłaszczonych odcinków kulistych (fig. 1), o średnicy do 2 cali, ważących po 65 gra-

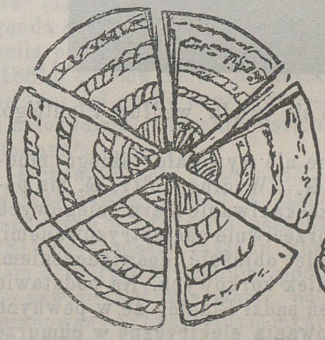

Fig. 1. Bryłka gradu, spadłego w Warszawie 4 maja 1887.

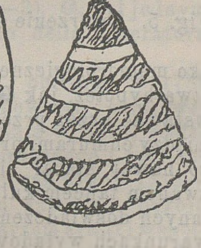

Fig. 2. Grad postaci wycinka kuli.

mów; obserwowano jednak też ziarna gradowe wagi 150, a nawet i 500 gramów. Osobliwe też formy gradu wyobrażają fig. 2, 3, 4. Zwykle **G.** zdarza się przed gwałtownym deszczem, albo też następuje wraz z nim, rzadko po nim. Spadek **G.** trwa najwięcej kwadrans i jest daleko rzadszy niż śnieg. **G.** jest zwykle ograniczony pewną okolicą i ciągnie szerokiemi pasami, jest częstszy na zachodnich brzegach Europy niż u nas, wszakże w jednych miejscach pada często,

Fig. 3. Grad soczewkowaty.

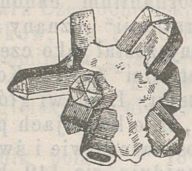

Fig. 4. Grad krystaliczny.

w innych wcale nie pada. Łąka lub las wywierają już wpływ: w Casalbero, we Włoszech, nigdy **G.** nie padał; odkąd wszakże wycięto las na pobliskiem wzgórzu, **G.** pada często. Od **G.** wyróżniają się *bryłki* lodowe, które są tylko zmarzłemi kroplami deszczu. *Krupy* czyli *krupki* są bardziej do właściwego **G.** zbliżone, tworzą kulki śnieżne, miękkie, padają najczęściej na wiosnę, gdy **G.** właściwy przytrafia się u nas głównie w lecie. Liczne właściwości **G.** czynią jego wytłómaczenie bardzo trudnem, a żadne inne zjawi-

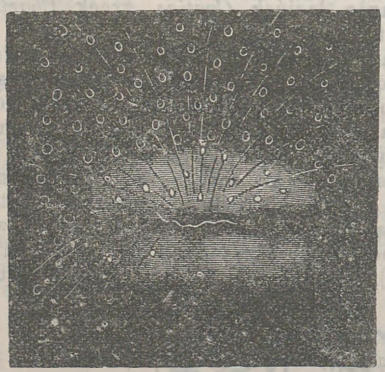

Fig. 5. Tworzenie się gradu według Planté'go.

sko meteorologiczne nie wywołało takiego mnóstwa hypotez, jak **G.** Według Volty, **G.** ma powstawać przez przeskakiwanie ziarn śniegowych między chmurami przeciwnie naelektryzowanemi, co nawet starał się objaśnić doświadczeniem, zwanem tańcem kulek korkowych. Na podstawie innych doświadczeń sądzi Planté, że w pewnych warunkach wyładowania elektryczne w chmurze wywoływać mogą powstawanie bomb ciepłych (fig. 5), które dostają się do górnych warstw atmosfery, gdzie nizka temperatura powoduje ich nagłe krzepnięcie. Najwięcej jednak stronników ma teorja Hanna, który zwrócił uwagę na lejkowato zwężające się wypustki chmur gradowych, objaśnia przeto, podobnie jak Lucas, burze gradowe jako małe burze wirowe. Z powodu ruchu wirowego powstaje wewnątrz rozrzedzenie powietrza, wskutek czego wpadają tam masy powietrza wyższego, zimnego, a zarazem powstaje silne parowanie wraz z odpowiednią utratą ciepła. Wskutek powstałego stąd zimna tworzą się ziarna lodowe, które zostają w wirze na zewnątrz rzucone, wywołując tym sposobem znany szum chmur gradowych, i spadają na ziemię, jeżeli wyjdą po za obrąb siły odśrodkowej. Jednakże i ta teorja jest niedostateczna do wytłómaczenia, jak tworzyć się mogą wielkie i wykończone kryształy lodowe, które już niejednokrotnie obserwowano. Trudności te skłoniły niektórych meteorologów do przyjęcia *teorji kosmicznej*, według której tak wielkie bryły gradowe przybywają z przestrzeni światowej i spadają na ziemię, jak meteoryty, są zatem aerolitami lodowemi. Hypoteza ta wszakże jest zupełnie dowolną i nieuzasadnioną. Dla uchronienia od klęsk gradowych proponowano urządzenie *gradochronów*, które na wzór piorunochronów miały rozpraszać elektryczność chmur; przyrządy te wszakże, polegające na przypuszczeniu, że jedyną przyczyną **G.** jest elektryczność, okazały się zupełnie bez wartości. Por. S. Kramsztyk „Grad“ (Encyklopedja rolnicza).

Grad Karol, polityk i ekonomista alzacki, * 1842 w Turckheim, † 1890. Zajmował się kwestją klas roboczych w Alzacji, Hiszpanji, Belgji i Anglji. W 1877 wstąpił do parlamentu, często zabierał głos w sprawie dyktatury, ciążącej nad Alzacją, budżetu i taryf celnych. Ważniejsze jego dzieła: „Le Foyer alsacien, légendes et traditions populaires“ (1862); „l'Australie intérieure, explorations à travers le continent australien“ (1864); „Résultat scientifique de la mission allemande au Soudan oriental à la recherche de Vogel“ (1865); „Esquisse physique des îles Spitzbergen et de la zone arctique“ (1866); „Observations sur les glaciers de la Vierge et le massif du Mont-Rosa“ (1868); „Essai sur le climat de l'Alsace et des Vosgues“ (1870); „l'Alsace, sa situation et ses ressources au moment de l'invasion“ (1872); „Etudes historiques sur les Naturalistes de l'Alsace“ (1874); „Considérations sur les finances et l'administration de l'Alsace, sous le régime allemand“ (1877); „Etudes statistiques sur l'industrie de l'Alsace“ (1880); „Les Assurances ouvrières en Allemagne“ (1883); „le Peuple allemand, ses forces et, ses ressources“ (1888); „l'Alsace, le pays et ses habitants“ (1889); dzieło ostatnie zostało odznaczone przez akademję francuską.

Gradacja (z łac.), ob. Stopniowanie.

Gradec, ob. Graz.

Gradiska, G. *Bośniacka*, miasto w okręgu bośniackim Banialuki, przy ujściu rz. Urbas do Sawy, posiada ruiny dawnej twierdzy **G.** albo *Berbiru*, zdobytej w 1789 przez Austrjaków; ożywiony handel, 4,600 miesz.

Gradiska, miasto w austrjackim kraju koronnym Goryeji i Gradiski naprawym brzegu rzeki Isonzo, starożytny zamek, 1,500 mieszkańców.

Gradjent, *stopień barometryczny, spadek barometryczny*, zmiana ciśnienia barometrycznego, jaka następuje, gdy od danej izobary (ob.) oddalamy się na odległość jednego stopnia równika (111 klm.). Im gęściej pewnego dnia rozłożone są izobary, tem **G.** jest znaczniejszy i tem większa jest prędkość wiatru.

Gradochron, ob. Grad.

Graduał (z łac. *gradus*=stopień), zowią słowa, które ksiądz (w kościele rzymsko-kat.) odmawia przy Mszy św. pomiędzy Epistołą a Ewangelją; zwykle są to ustępy z psalmów, a niekiedy tylko sentencje z N. Testamentu, dawniej śpiewane na schodach kazalnicy lub ołtarza. — Nazywano **G.** także księgę, obejmującą modlitwy, śpiewane podczas mszy przez śpiewaków na chórze.

Gradus ad Parnassum, co znaczy: stopień do Parnasu, tak się nazywał słownik poetyczny grecki lub łaciński, zawierający przy każdym wyrazie jego synonimy, a zarazem rozmaite omówienia poetyczne, na których kształciła się młodzież w poetyce. Książka taka, wydana pierwotnie przez Jezuitę Alera (Kolonja, 1702), została później ulepszona przez Sintenisa (2 tomy, Zülichau, 1816; 4 wyd, 2 cz., Lipsk, 1842, 8 wyd., 1879). Grecki podręcznik tego rodzaju wydali: Brass (Londyn, 1832) i Siedhof (Getynga, 1839). Słynne jest dla sztuki fortepianowej, studjum muzyczne **G.** ad P. Clementiego Muzia.

Graeca fide vir, człowiek wiary greckiej, Grecy w starożytności nie posiadali u swych sąsiadów opinji ludzi lojalnych; uważano ich za chytrych, podstępnych, nie dotrzymujących słowa i podejrzliwych. Te same wady przypisywano i Kartagińczykom (fides punica).

Graecum est, non legitur, to po grecku, to nieczytelne. W wiekach średnich studjowano dzieła uczonych greckich z przekładów na język łaciński, greczyzny zaś nie znano tak dalece, iż profesorowie w wykładach swoich natknąwszy się na jakie wyrażenie greckie opuszczali je, mówiąc przytem: „Graecum est, non legitur.“ Francuzi przyswoili sobie tę formułę w słowach: „C'est du grec, cela ne se lit pas“ w znaczeniu: jest to zbyt trudne, trzeba to pominąć.

Graefe, herb: Na tarczy, wązkim słupem przedzielonej, w polach błękitnych, w prawem—pół orła białego, w lewem—dwa wieńce, każdy złożony z 12-u gwiazd złotych 6-promiennych. Nad tarczą korona, a nad nią na krzyżu złotym leżącym—hełm z trzema piórami strusiemi, czerwonem między błękitnemi. Nadany 1826 przez cesarza Aleksandra I.

Graefe.

Graeve Ludwik, mąż stanu polski, * 1857, kształcił się w uniwersytecie krakowskim i już wtedy własnym kosztem wydawał *Dwutygodnik naukowy* pod redakcją Teodora Ziemięckiego. W Halli i Wrocławiu studjował nauki prawne i agronomiczne. Następnie zajął się gospodarstwem w swym majątku. Ogłosił „Środki obrony narodowości naszej na drodze prawnej“ i w tym celu założył właściwe towarzystwo. Jako poseł w parlamencie niemieckim, reprezentował powiaty Sremski i Średzki.

Graetz Henryk, historyk niemiecki, * w W. Ks.Poznańskiem 1817, † 1891, nauki pobierał w gimnazjum w Oldenburgu, na kursach był w uniwersytecie wrocławskim od 1840 do 1844. W 1853 został profesorem seminarjum teologicznego izraelskiego tego miasta, a w 1870 r. uniwersytetu. Napisał ważne dzieło: „Histoire des Juifs depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours“ (1853—1876, tłómaczone na wiele języków). „Gnosticisme et Judaisme” (1846); „Sinaïd Golgotha, ou les origines du judaisme et du christianisme“ (1867); „les Juifs d'Espagne 945—1205”; „Commentaire du prédicateur“ (1871); redagował „Monatsschrift für Gesch. und Wissens Judenthums“.

Graf Artur, poeta i filolog włoski, * 1848, wychował się w Rumunji, był na kursach prawa i literatury w uniwersytecie w Neapolu. Powrócił potem do Rumunji, gdzie pozostawał do 1874, a potem osiadł we Włoszech i zajmuje katedrę filologji porównawczej w uniwersytecie turyńskim. Jest autorem dzieł literackich, z których wymienimy niektóre: „Dell Epica neolatina“ (1876); „Delle Origini del dramma moderno“ (1876); „Dello Spirito poetico dei tempi nostri“ (1877); „Di Una trattazione scientifica della storia letteraria“ (1877); „Provenza e Italia“ (1877); „la Leggenda del paradiso terrestre“ (1879); „Prometeo nella poesia“ (1880); „la Legenda dell'aurora” (1881); „Roma nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo“ (1882—3). **G.** był jednym z założycieli „Giornale storico della litteratura italiana“.

Gräfe Karol Ferdynand, chirurg, * 1787 w Warszawie, † 1840 w Hanowerze; studjował medycynę w Krakowie, następnie w Halli, został 1811 dyrektorem zakładu klinicznego i profesorem chirurgji w Berlinie, podczas wojny 1813—15 zawiadował lazaretami; po zawarciu pokoju mianowany był naczelnym lekarzem armji i współdyrektorem akademji medyko-chirurgicznej. Położył on ważne zasługi jako umiejętny kierow-

nik kształcących się chirurgów, wynalazł wiele narzędzi i wskazał nowe metody operacji, pierwszy prawie w Niemczech zaczął stosować operacje plastyczne. Celniejsze jego dzieła są: „Angiektasie“ (1808); „Normen für die Ablösung grosser Gliedmassen“ (1812); „Rhinoplastik“ „Die Kunst, sich vor Ansteckung bei Epidemien zu sichern“ (1814); „Jahresberichte über das klinisch-chirurgisch-augenärztliche Institut der Universität zu Berlin“ (1817—34).

Gräfe Albrecht, syn poprzedniego, oftalmolog * 1828 r. w Berlinie, † 1870 r.; w r. 1848 otrzymał stopień doktora medycyny na uniwersytecie berlińskim. Długi czas przebył w Paryżu, gdzie słuchał wykładu oftalmologji Szokalskiego. W r. 1857 objął katedrę oftalmologji w Berlinie. W owym czasie na polu całej medycyny ważna dokonywała się zmiana. Gdy przedtem każda choroba była tylko jednym z objawów zmian zaszłych w całej masie krwi, wrócono wówczas chorobom miejscowe ich znaczenie. Gdy więc dawniej leczenie było wyłącznie ogólne, zaczęto wówczas traktować choroby miejscowemi środkami. Graefe stanowi epokę w tym kierunku dla oftalmologji. Znakomity spostrzegacz, oparty na fizjologji i anatomji, doskonały operator, położył dla specjalności swojej nieobliczone zasługi. Dokładnie zbadał i opisał bardzo wiele chorób, każda niemal operacja została przez niego ulepszoną, albo z gruntu zmienioną (katarakta, irydektomia, zawrócenie powiek). Jego badania nad wpływem atropiny mogą służyć za wzór dla prac farmakologicznych. Wprowadziwszy leczenie jaskry (ob.) za pomocą wycięcia tęczy, zachował wzrok bardzo wielu ludziom, skazanym dawniej na bezwarunkową ślepotę. Za życia **G.** cieszył się sławą i wziętością ogromną; większa część późniejszych okulistów składała się z bezpośrednich lub pośrednich uczniów **G.** Ważne też są jego pace w dziedzinie chorób nerwowych i umysłowych. Bardzo liczne rozprawy umieszczał w „Archiv für Opthalmologie“, które redagował od 1855 wespół z Arltem i Dondersem. Już po śmierci wydawać zaczęto znakomite jego lekcje kliniczne. W 1882 wzniesiono mu pomnik w Berlinie. Por. Michaelis „A. v. G., sein Leben und Wirken“ (Berlin, 1877); Jacobsohn „A. v. Gräfes Verdienste um die neue Ophthalmologie” (Berlin, 1885).

Gräfe Henryk, pedagog niem., * 1802 w Buttstädt w Wejmarskiem, od 1825 r. rektor wielu szkół. Wsławił się pracami „Schulrecht“, pismem perjodycz. „Die deutsche Schule“, zakazanem w Prusiech i Austrji, i „Die Schulreform mit besonderer Beziehung auf das Königreich Sachsen” (Lipsk, 1834); 1843 roku przewodniczył reformie szkół realnych w Kassel, 1848 r. był mężem zaufania nauczycieli elektorsko-heskich w dążeniach zreformowania szkół ludowych, 1849 zasiadał w komisji najwyższej szkolnej, posel (1849 i 1850), gdzie przez demokratyzm tak się naraził ministerjum, jak dawniej ultramontanizmowi. Występując przeciw rozporządzeniom 2 września, domagał się oskarżenia Hassenpfluga, a za „Der Verfassungskampf in Kurhessen“ (1851) na 3 lat fortecy został skazany 1852. Jeszcze karany i później, udał się do Genewy, gdzie założył pedagogiczny instytut; 1855 powołany został do Bremy na dyrektora przemysłowej szkoły; † 1868. Prócz dzieł powyższych, pisał „Die Naturgeschichte der 3 Reiche” (Berlin, 1841); „Geometrische Anschaungslehre” (1850); „Allgemeine Pedagogik” (1845, t. 2); „Aufgaben aus der Rechenkunst” (1852). Napisał najlepsze z formy i treści dzieło o niemieckiej ludowej szkole „Die Deutsche Volksschule” (1847, t. 2, 3 wyd., 1877—79, t. 3), rozwiązujące wszelkie kwestje z wielką praktycznością i w duchu postępowym. Słabe są jego argumenty przeciw ogólnemu wszechstronnemu wykształceniu ludzkiemu, dają jednak wiele materjału do zastanowienia.

Gräfe Alfred Karol, oftalmolog, * 1830 roku w Martinskirchen w Saksonji, † 1899, studjował medycynę w Halli, Heidelbergu, Lipsku, Pradze, Berlinie i Paryżu, poczem poświęcił się wyłącznie chorobom ocznym, był 1854—58 asystentem swego krewnego Albrechta **G.** (ob.), następnie habilitował się w Halli, gdzie potem został profesorem oftalmologji i założył prywatny instytut oftalmiczny, który zyskał wielkie uznanie. Oprócz licznych artykułów, wydał: „Klinische Analyse der Mobilitätsstörungen des Auges“(1858); „Symptomenlehre der Augenmuskellähmungen” (1867) i opracował część dzieła „Handbuch der gesammten Augenheilkunde” (Lipsk, 1874—80, 7 t.).

Gräfenberg, wieś na Szląsku austrjackim, pod Freiwaldau, wyniesiona 632 met. nad poziom morza Baltyckiego, otoczona górami, znana powszechnie z istniejącego tutaj zakładu leczenia zimną wodą, założonego 1841 przez Wincentego Priessnitza. Wzniesiono tutaj dla założyciela dwa pomniki, z których jeden wyobraża lwa, wykonanego przez Schwanthalera, drugi piramidę. Por. C. Munde „Gräfenberger Wasserheilanstalt und die Priessnitzsche Curmethode“ (Lipsk, 1841); Becker „Der Kurort G.“ (4 wyd., 1880); Kettner „Führer durch die Kurorte G. und Freiwaldau“ (1887).

Graff Antoni, * 1736 w Winterthur, od 1766 malarz nadworny w Dreźnie, od 1789 profesor i członek akademji, † tamże 1813, był nadzwyczajnie starannym i utalentowanym portrecistą. Pozostawił niezliczone mnóstwo portretów znakomitości i innych obrazów. Por. Muther „Anton G.“ (Lipsk, 1881). Jego syn Karol Antoni **G.**, * 1784, † 1832, był dobrym pejzażystą.

Graff Eberhard Bogumił, * 1780 w Elbing, sprawując poprzednio rozmaite urzędy, został 1824 profesorem w Królewcu, skąd w 1830 przeniósł się do Berlina i tu † 1841. Zasłużył się

głównie jako filolog i badacz starego górno-niemieckiego języka. Najważniejszem jego dziełem jest: „Der Althochdeutsche Sprachschatz“ (6 t., Berlin, 1835—43, dopełniony 7 tomem przez Massmanna, Berlin, 1846). Wielką także ma wartość jego „Diutiska“ (3 t., Stuttgardt i Tubinga, 1826—29).

Graff Karol, redaktor *Gazety Toruńskiej*; napisał wiele artykułów treści ekonomicznej i politycznej, tak do pism poznańskich, jak i do warszawskiej *Gazety Rolniczej*. Oddzielnie ogłosił: „Hodowla zwierząt“ (2 t., Warszawa, 1887, w wydawnictwie rolniczem pod redakcją Al. Tryl-skiego).

Graffiato, ozdoby wyrobów glinianych, polegające na tem, że wyrób pokrywa się warstwą farby, w której wyrzyna się ornament, poczem wyrób powleka się lazurą.

Graffigny Franciszka d'Issembourg-d'Apponcourt de, * 1695 w Nancy, † 1758 w Paryżu; autorka francuska, z której dzieł (4 tomy, 1788), oprócz sztuk dramatycznych, najwięcej są znane „Lettres d'une Péruvienne” (Paryż, 1747); 2 t., Paryż, 1826 — 32, przekład polski J. Przybylskiego, Warszawa, 1784). Z utworów dramatycznych najważniejsze: „Cenie” (1751) i „La fille d'Aristide” (1759). Jej dzieło: „Vie privée de Voltaire et de Madame Duchâtelet” wydał Dubois de Carrouge (Paryż, 1820). Por. Guerle „Madame de G.” (Nancy, 1882).

Graficzny (z grec. *grafein*, pisać), tyczący się pisma lub rysunku, stąd *figury graficzne*, to jest: znaki piśmienne, rysunkowe. *Obraz graficzny*, *przedstawienie graficzne*, wyobrażenie rysunkowe danych liczebnych, zebranych z obserwacji lub z dochodzenia statystycznego, ob. Diagram. *Sztuki graficzne*, sposoby uwielokrotniania pisma, zatem drukarstwo, litografja, drzeworytnictwo, miedziorytnictwo. Por. Wessely „Geschichte der graphischen Künste” (1891); Adeline „Les arts de reproduction” (1893); Göbel „Die graphischen Künste der Gegenwart” (1895).—*Statyka graficzna*, ob. Statyka.

Grafika, w najogólniejszem znaczeniu, jest to sztuka rysowania, malowania, wreszcie pisania. W znaczeniu ściślejszem, jest to sztuka pisania znaków, służących do wyrażania pojedyńczych dźwięków danego języka. O grafice polskiej pisali, lub występowali z projektami jej poprawy, między innymi: F. N. Golański („Kopja autentyczna pewnej konferencji,” Wilno, 1809), J. Mroziński („Odpowiedź na recenzję,” Warszawa, 1824), A. M. Morzycki („Rys gramatyki,” Warszawa, 1857), J. Stecki („Uwagi nad pisownią,” Warszawa, 1858), F. Zagórowski („Sposób skrócenia pisma polskiego,” Warszawa, 1858), Baudouin de Courtenay (przek. rozprawy Purkyniego „O korzyściach z ogólnego rozprzestrzenienia łacińskiego sposobu pisania w dziedzinie języków słowiańskich” i „Kilka słów z powodu wzmianki“ o powyższej rozprawie, Warszawa, 1865), ks. F. K. Malinowski („Krytyczna gramatyka języka polskiego,” Poznań, 1869 i inne prace tego autora), L. Rzepecki („Hilferding, czy ks. Malinowski... dadzą Słowianom wszechsłowiańskie abecadło?“ przekład broszury Baudouina de Courtenay, Poznań, 1872), E. Kałużniacki („Historische Uebersicht der Graphik und der Ortographie der Polen,” (Wiedeń, 1882), L. S. Korotyński („Słów kilka o **G.**, pisowni i czystości języka polskiego,“ Warsz., 1882), Filograf, pseud. ks. Ant. Borkowskiego („Teoretyczna poprawa **G.** polskiej,“ Warsz., 1888, i „Racjonalne słówko o *racjonalnej* **G.** polskiej“ z powodu niżej wymienionej broszury E. Bogusławskiego, Warsz., 1891), E. Bogusławski („Słówko o racjonalnej grafice polskiej,“ Warszawa, 1888). W znacznej mierze do zakresu grafiki należy kwestja używania *j*, *i* lub *y*. O grafice wogóle por. dzieła K. Faulmanna: „Das Buch der Schrift, erhaltend die Schriftszeichen und Alphabete aller Zeiten und aller Völker des Erdkreises“ i „Illustrirte Geschichte der Schrift,“ oba wydane w Wiedniu, 1880.

Grafit (z grec. *grafein* pisać), *ołówek*, ciało kopalne, koloru ciemno-szarego, prawie czarnego; powierzchnia jego wypolerowana ma blask metaliczny, odłam nierówny, drobno ziarnisty; czysty daje się krajać, a proszek jego jest delikatny w dotknięciu, wala palce czarniawo i połyskująco; c. wł. = 1,8—2,3, twardość 0,5 — 1. Co do składu chemicznego, jest to węgiel zanieczyszczony ciałami ziemistemi lub żelazistemi; pali się trudno, działaniem jednak chromianu potasu i kwasu siarczanego utlenia się dokładnie; znajduje się w formacjach pierwotnych, tworząc skały odosobnione, niekiedy znaczne pokłady, we Francji, Hiszpanji, Piemoncie, Austrji, Bawarji, i Morawji. **G.** można też otrzymać sztucznie, topiąc surowiec z wielką ilością węgla; po ostygnięciu żelaza węgiel wydziela się w postaci drobnych blaszek grafitowych; powstaje też i przy innych operacjach chemicznych. **G.** używa się najwięcej na ołówki (ob.), także na wyrób tygli pasawskich do topienia metali; zarobiony tłustością daje smarowidło dla kół zębatych; używa się do pokrycia żelaza dla ochrony od rdzy, na pręty do lamp elektrycznych łukowych i in. Por. Weinschenk „Der Graphit“ (1898).

Grafityt, odmiana grafitu, której łupliwość jest mniej wyraźna.

Grafjon, narzędzie używane do rysunku, składa się z trzonka, na którym osadzone są nieruchomo, za pomocą śrubki złączone, dwie płaskie, ku końcom zwężające się i zaostrzone stalowe nóżki, pomiędzy które wprowadza się tusz, służący do wykonania rysunku.

Grafofon, przyrząd zbudowany przez Taintera, różni się od fonografu (ob.) tem tylko, że walce pokryte woskiem wprawiane są w ruch nogą, podobnie jak w maszynach do szycia.

Grafologja, sztuka poznawania charakteru, zdolności i usposobień z pisma danej osoby, uprawiana już w XVIII w. przez prof. Baldosa w Bolonji, następnie wyjaśniana przez Lavatera. W nowszych czasach rozpowszechnił ją Henze w *Illustrierte Zeitung* i wyłożył w „Chirogrammatomantie“ (Lipsk, 1862), a jednocześnie we Francji systematyzował ją Jezuita Martin. Wszakże dopiero ks. Michon usiłował oprzeć ją na podstawie naukowej w dziełach: „Systéme de graphologie“ (7 wyd., 1885) i w „Méthode pratique de graphologie“ (3 wydanie, 1886). O **G.** nadto pisali: E. Schwiedland „Die Graphologie. Geschichte, Theorie und Begründung der Handschriftendeutung als Beiträge zur Physiologie der Bewegungen“ (2 wyd., Berlin, 1883); E. de Vars „Histoire de la graphologie“ (3 wyd., Paryż, 1880); Crépieux Jamin „Traité complet et pratique de graphologie“ (1884); Sittl „Die Wunder der Handschrift“ (Zurich, 1880); Scholz „Die Handschrift und ihre charakteristischen Merkmale“ (Brema, 1885); Arsène Ariis „La graphologie simplifiée“ (Paryż, 1899). W ostatnich czasach Preyer (1897) „Psychologie des Schreibens“ (1895) i Lombroso starali się dać podstawy naukowe grafologji, którą posługują się psychiatrzy w celu wyśledzenia ukrytych zaburzeń umysłowych. Z czasopism polsk. dział grafologiczny uprawia *Tygodnik Ilustrowany.* Po polsku posiadamy: „Grafologja, nauka poznawania charakteru człowieka z jego pisma“ przez Joannę Belejowską (Warszawa, 1892).

Grafometr, narzędzie używane do mierzenia kątów na ziemi, polega na użyciu półokręgu, podzielonego na stopnie, i celowników lub lunet.

Gräfrath, miasto w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, okręgu Solingen, nad rz. Itterbach, ma liczne fabryki i 7,000 miesz.

Grafström Andrzej Abraham, * 1790 w Sundsvall, od 1835 profesor i pastor w Umea, † 1870; jeden z najulubieńszych nowszych poetów szwedzkich; celniejsze jego utwory są: „Skalde Försök“ (2 t., Sztokholm, 1826—32); „Sanger fran Norrland“ (1841 i 1848, 2 t.) i „Nya Sanger fran Norrland“ (1848). Z innych dzieł jego zasługuje również na wzmiankę „Christelige tänkespräk“ (1855). Od roku 1839 był członkiem akademji szwedzkiej.

Gragnano, miasto w prowincji włoskiej Neapolu, okr. Castellammare, fabrykacja makaronu, 9,000 miesz.

Graham, rodzina szkocka, zasłużona w historji wojen swego kraju, uważa za swego przodka bohatera kaledońskiego *Graeme*, który 404 r. dowodził wojskami Fergusa II i był namiestnikiem Szkocji podczas małoletności Eugenjusza II. Genealogja ta jest stanowczo mitem; pewnem jest jednak to, że familja **G.** należy do najstarożytniejszych w Szkocji. *Sir John Graham*, wierny przyjaciel sławnego Wallace, poległ 1298 w bitwie pod Falkirk. — *Sir Dawid Graham de Montrose*, popadł 1346 wraz z królem Dawidem Bruce pod Durham w niewolę. — *Patryk Graham*, członek regencji podczas małoletności Jakóba II, wyniesiony został 1445 do godności barona i † 1465. *John Graham de Claverhouse*, wicehrabia Dundee, * około 1650, zgromadził w sprawie Jakóba II, po jego ucieczce, liczną armję w górach, pobił wojsko Wilhelma III, 17 lipca 1689 r. pod Killicrankie, lecz i sam poległ. Por. Napier „Memorials and letters illustrative of the life and times of **G.**“ (Edynburg, 1859). Do linji *Grahamów de Balgowan* należy *Tomas Graham* lord *Lynedoch*, * 1748, jeden z najznakomitszych generałów angielskich swojego czasu. Walczył przeciw Francuzom podczas wojen rewolucji i cesarstwa, † 1843. Por. Delavoye „Life of Th. G.“ (Londyn, 1880).—Z linji *Grahamów d'Esk* i *Netherby* odznaczyli się szczególnie: *Sir Ryszard Graham* na Esk, * 1648, który za Karola II był posłem we Francji, a za Jakóba II sekretarzem stanu. W r. 1680 pozyskał tytuł wicehrabiego Preston. Po rewolucji 1688 więziony bardzo długo, ułaskawiony został przez Wilhelma III i † 1695. W więzieniu przetłómaczył znakomicie na angielski Boethiusa „De consolatione philosophiae“ (Londyn, 1695 i 1712).— *Sir James Robert Jerzy Graham* na Netherby, * 1792, zajmował pośród angielskich mężów stanu nowszych czasów wysokie stanowisko. Zasiadając od 1818 w parlamencie, wszedł 1830 r. do gabinetu Greya jako pierwszy lord admiralicji. Później atoli odłączył się od wigów, których mianowicie przy przyprowadzeniu bilu reformy silnie popierał i był od września 1841 aż do lipca 1846 ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Peela. Od grudnia 1852 do 1855 był powtórnie lordem admiralicji, następnie przeszedł do opozycji i † 1861. Por. T. M. Cullagh Terrens „The life and times of the Right Hon. Sir James G.“ (2 t., Londyn, 1863); Lonsdale („Life of Sir James G.“, 1868).

Graham Tomasz, chemik, * 1805 w Glasgowie, † 1869; studjował w Edymburgu, założył laboratorjum prywatne w mieście rodzinnem; w 1830 został profesorem chemji w Andersonian Institution; w r. 1837 przeniósł się do Londynu, gdzie miewał odczyty, w 1855 został dyrektorem mennicy. Ważne są zwłaszcza jego badania nad dyfuzją (ob.) i nad gazami wybuchającemi w kopalniach Newcastle. Napisał: „Elements of chemistry“ (2 wyd., Londyn, 1865), które stało się podstawą znakomitego dzieła Ottona „Lehrbuch der Chemie“. Por. Hoffmann „Gedächtnissrede auf T. G.“ (1870).

Graham *sir Gerard*, generał angielski, * 1831, syn doktora. Pierwsze nauki pobierał w Dreźnie; w 1847 wstąpił do akademji wojskowej w Woolwich. Został kapitanem w 1858, majorem w 1859, podpułkownikiem w 1861, pułkownikiem w 1869 i generał-majorem w 1881. Brał udział w wojnie

na Wschodzie, odznaczył się w bitwie pod Bałakławą (1856), pod Inkermanem i pod Almą. W kampanji chińskiej był śmiertelnie raniony podczas walki pod Takon i obecny był przy wzięciu Pekinu. W 1882 r. dowodził 23 brygadą w Egipcie; brał udział w bitwach pod Rambeh, Kassasine i Tel-el-Kebir, wskutek której w parlamencie głosowali za złożeniem mu podziękowania. W 1884 odniósł zwycięstwo nad Osmanem-Digma w El-Tel, pobił mahdystów w Tamaï. W r. 1885 został dowódcą nowej ekspedycji angielskiej w Sudanie, lecz nie mógł wzmocnić Gordona, zamkniętego w Chartumie i musiał się ograniczyć pozostaniem w Suakimie, który opuścił ze swojem wojskiem w maju 1885 r. Otrzymał wielki krzyż orderu Bain'a, św. Michała i Jerzego. Order Legji Honorowej dostał za kampanję w Krymie. Napisał: „Memoires relatifs au génie militaire," „Le compte rendu des opérations du génie militaire allemand pendant la guerre de 1870—1871."

Grahama chleb, chleb wyrabiany z otrębów pszennych, a raczej z pszenicy zeszrutowanej; mąka taka zarabia się z wodą letnią, poczem ciasto pozostawia przez $1\frac{1}{2}$ — 2 godzin w miejscu ciepłem i znowu zagniata. Chleb ten jedzą wegetarjanie. Wyrabia się też z żyta albo z mieszaniny żyta i pszenicy.

Grahama Ziemia, część antarktycznej krainy podbiegunowej, na południe od przylądka Hoorn, między 56—67° szer. płd. i 56—67° dług. zachod. od Gr. położona, odkryta 1832 r. przez kapitana Biscoe.

Grahamstown, miasto w obwodzie Albany, w angielskich posiadłościach na przylądku Dobrej Nadziei, nad rzeką Kowie, o 43 klm. od brzegów, liczy 10,500 miesz., jest rezydencją biskupa, posiada piękny kościół katedralny i stanowi środkowy punkt handlu z wnętrzem kraju,

Grainville Jan Chrzciciel Franciszek Ksawery, *Cousin de*, * 1746 w Hawrze, był duchownym i przeciwnikiem idei filozoficznych swojego czasu, podczas rewolucji popadł w nędzę i odebrał sobie życie 1805 w przystępie gorączki tyfoidalnej; oprócz komedji i dramatów, napisał poemat w 10 pieśniach, p. t. „Le dernier homme" (Paryż, t. 2, 1805), utwór noszący piętno wielce oryginalnego talentu.

Grajcar (niem. *Kreutzer*), sześćdziesiąta część złotego reńskiego.

Graje (z grec. t. j. *staruszki*), dwie, według innych trzy córki Forkysa i Ketony; wszystkie trzy posiadały jedno tylko wspólne oko i jeden ząb, wielkości kła odyńcowego, znały drogę do Gorgon prowadzącą i strzegły broni, za pomocą której Meduza mogła być zabitą. Por. Gaedechena „De Graeis" (Getynga, 1863).

Grajewo, osada w gub. Łomżyńskiej, stacja pograniczna i komora celna na drodze żelaznej z Brześcia Litewskiego do Królewca, 4,500 miesz.

Grajnert Józef, spółczesny pisarz, * 1831 we wsi Kowalach, w pow. Wieluńskim; po ukończeniu nauk w gimnazjum piotrkowskiem był urzędnikiem dyrekcji ubezpieczeń w Warszawie, a następnie towarzystwa kredytowego ziemskiego, ogłosił wiele drobniejszych prac wierszem i prozą w rozmaitych czasopismach; oddzielnie zaś wydał: „Frytiof, saga skandynawska" Izajasza Tegnera, przekład wierszem (Warszawa, 1859); „Podarunek dla ludu naszego" (trzy książeczki, Warszawa, 1862—63); „Poezje, pieśni i dumki" (Warszawa, 1863); „Historja o sławnym Gabrjelu Hołubku (1871), i „Dziwne przygody Lorka Szlązaka" (1871), obie ostatnie są to powiastki dla ludu; „Rok w pieśni" (Warszawa, 1873) i „Poezje" (Warszawa, 1873); „Wanda" (dramat); „Pan Łapcewicz" (krotochwila); „Antek Socha" (Lwów, 1884). Od 1866 do 1872 redagował pismo ludowe *Zorza*. Był także współpracownikiem 28-tomowej Encykl. Orgelbranda. We wszystkich jego pracach przebija zacna tendencja; poezje nie zalecają się wysokim polotem, ale pełne są uczucia i prostoty.

Grajworon, miasto powiatowe w gub. Kurskiej, nad rzeką Worskłą, 7,669 miesz. (1897).— **G.** powiat 3,459 w. kw., a ludności 178,921 (1897).

Grakchowie, *Gracchi*, jedna z rodzin plebejskiego rodu Sempronjuszów w starożytnym Rzymie. Najznakomitszymi tego rodu przedstawicielami są dwaj bracia *Tyberjusz* i *Gajus*, synowie *Tyberjusza Sempronjusza* **G.**, znakomitego męża stanu i wojownika, i *Kornelji*, córki Scypjona Afrykańskiego Starszego, kobiety wysoko wykształconej, która po śmierci męża najstaranniejszą dała swym dzieciom edukację. Starszy z dwu braci *Tyberjusz Sempronjusz* **G.**, * 163 przed Chr.; w 16 roku życia uczestniczył pod wodzą szwagra swego Publjusza Scypjona Afrykańskiego Młodszego w trzeciej wojnie punickiej 147 przed Chrystusem, a 137 towarzyszył jako kwestor Lucjuszowi Hostyljuszowi Mancynusowi w jego nieszczęśliwych walkach przeciw Numancji; w obu razach odznaczył się walecznością. Tyberjusz, trzeźwo patrzący na sprawy swej ojczyzny, widział mimo całego blasku potęgi zewnętrznej wdzierający się do wnętrza państwa upadek, pochodzący przeważnie z nienormalnego i niesprawiedliwego ułożenia stosunków socjalnych i ekonomicznych. Rządy państwa dzierżyło w swych rękach arystokratyczne stronnictwo senatorów, znane w tej epoce pod nazwą *Optymatów* (optimates), zwyrodniałe w oligarchję, bogate, egoistyczne i działające dla widoków kasty. Ze stronnictwem tem ścierała się partja demokratyczna, ludowa, tak zwani *Populares*, którzy stali na czele ludu biednego, uciskanego przez panów rządzących. Tyberjusz **G.**, chcąc zapobiedz grożącej ruinie państwa, przedsięwziął plan reformy, polegającej na tem, aby pomnożyć liczbę wolnych obywateli i podnieść z upadku rolnictwo w Italji. Ma-

jąc w tym celu przyrzeczoną pomoc swego teścia Apjusza Klaudjusza i innych znakomitych mężów, wystąpił jako trybun ludu 133 z prawem rolnem, które, będąc tylko wznowieniem zapomnianych praw Licynjusza Stolona (z r. 376 prz. Chr.), żądało, aby każdy obywatel, posiadający grunta rządowe i wyzyskujący je bezpłatnie, nie miał nadal więcej nad 500, a każdy syn nie więcej nad 250 morgów, cała rodzina nie więcej niż 1,000 morgów, resztę zaś aby im odjęto (za wynagrodzeniem) i rozdzielono na cząstki po 30 morgów pomiędzy ubogich obywateli, jako własność niezbywalną z pewną niewielką do skarbu opłatą. Dla czuwania nad wykonaniem tego prawa była ustanowiona komisja dzielnicza z 3-ch mężów złożona. Ponieważ jednak **G.** nieprzejednaną znalazł opozycję w optymatach, posiadających ogromne majątki i uprawiających li tylko za pomocą niewolników, oraz w koledze trybunie Marku Oktawjuszu, przekupionym przez optymatów, przeto, aby przeprowadzić swoje prawo, usunął tego ostatniego postanowieniem ludu od urzędu, pomimo, iż sprzeciwiało się to procedurze legalnej. Gdy jednak **G.** wbrew zwyczajowi prawnemu począł się starać o trybunat na rok następny i przygotowywał popularniejsze jeszcze prawa, przyszło w dniu wyborów do walki z senatorami, dowodzonemi przez Publjusza Scypjona Nazykę, podczas której Tyberjusz **G.** poległ wraz z 300 swymi stronnikami, oskarżany przez przeciwników o dążenie do władzy królewskiej. Senat mimo zwycięstwa nie mógł wobec groźnego proletarjatu rolnego znieść prawa Grakchusowego. Agitację demokratyczną prowadzili dalej Gajus Papirjusz Carbo i Marek Fulwjusz Flaccus, a głównie *Gajus Sempronjusz* **Gracchus**, młodszy brat Tyberjusza, * 153 prz. Chr., dzielny żołnierz (walczył pod Numancją i jako kwestor 126—124 w Sardynji) i wysoce wykształcony mąż stanu. Gajus, nie ustępujący bratu w szlachetności, przewyższał go nieskończenie pod względem talentów i siły charakteru. Z rozległym i jasnym na rzeczy poglądem, zręczny w praktycznem spraw przeprowadzaniu, namiętny i gwałtowny, ale zawsze pewny siebie i zdeterminowany, ognisty mówca, nawskroś serce wstrząsający, pałał oburzeniem przeciw rządzącemu stronnictwu, które ojczyznę gubiło i brata mu zamordowało. Tyberjusz rozpoczął rewolucję socjalną tylko przez reformę administracyjną, Gajus zaś, wybierany trybunem w latach 123 i 122, sięgał dalej, bo zamierzał do gruntu przeistoczyć ustawę państwa. — Obostrzeniem prawa rolnego *(lex agraria)*, dalej nowemi prawami o sprzedaży zboża ludowi za nadzwyczaj nizką cenę *(lex frumentaria)*, o zaprowadzeniu kolonji w Italji (Kapa, Tarent) i kolonizacji zamorskiej, złagodzeniem praw karnych, zmianą porządku głosowania (pewne ograniczenie kary śmierci) i służby wojskowej zjednał sobie lud cały. Następnie rozdwoił arystokrację i część jej, mianowicie rycerstwo *(equites)*, t. j. arystokrację pieniężną, wyłączoną od urzędów senatorskich, przeciągnął na swą stronę. Albowiem przez prawo o sądownictwie *(lex judiciaria)* odjął sądy *(quaestiones perpetuae)* senatowi (arystokracji rodowej), a przekazał je rycerstwu, któremu zapewnił także pobór bezpośrednich podatków w nowej prowincji Azji. Wsparty na proletarjacie i rycerstwie, postanowił teraz zwalić istniejący rząd arystokracji. Jakoż odebrał senatowi decyzję w najważniejszych kwestjach administracyjnych (np. o rozdziale gruntów i zboża, a zarządzie prow. i t. d.), przekazał je zgromadzeniom tak zwanym *tributa*, t. j. bezpośrednio trybunom ludowym, i koncentrował w swej osobie najrozmaitsze sprawy rządu. Jednakże wniosek (stawiany już dawniej przez Marka Fulwjusza Flakkusa) o udzieleniu sprzymierzeńcom prawa obywatelstwa upadł skutkiem opozycji drugiego trybuna Liwjusza Drususa. Senat, aby zgubić **G.**, przeciwstawił mu właśnie tego Drususa, który nietylko postawił *veto* przeciw pomienionemu jego wnioskowi, nie zupełnie dla ludu miłemu, ale nawet prześcignął go projektami daleko popularniejszemi, aczkolwiek niewykonalnemi. Tym jednak sposobem dokazał senat tyle, że **G.** nie został wybrany trybunem na rok trzeci (121), a nadto zaczepił najniepopularniejszy jego środek, odbudowania Kartaginy (kolonja zamorska). W dniu, wyznaczonym na wybór kolonistów do tego miasta, wybuchła między stronnikami **G.** a optymatami krwawa walka, podczas której zginął **G.** wraz z 3,000 swych przyjaciół, prawdopodobnie z ręki swego niewolnika. Gajus **G.** należy do najznakomitszych mężów w starożytnym Rzymie. Mommsen, rozważając jego prawa, dowodzi, że nie miał on bynajmniej zamiaru reformować rzeczypospolitej na nowych podstawach demokratycznych, lecz przeciwnie, że ją chciał znieść, a przez stałe wybory dożywotnie nieograniczonego trybuna ludowego ustanowić tyrannidę, coś w rodzaju napoleońskiej monarchji samowładnej, i to właśnie poczytuje mu za największą zaletę. Od **G.** poczyna się następna stuletnia w Rzymie rewolucja i potężnienie proletarjatu. Prawa obu **G.** są znane pod nazwą praw Sempronjuszowskich *(Leges Semproniae)*. Lud pamięci obu braci i miejscom, gdzie polegli, oddawał cześć niemal religijną. Por. Nitzsch „Die Gracchen und ihre Vorgänger" (Berlin, 1847); Mommsen „Römische Geschichte" (8 wyd., Berlin, 1889, w tłóm. pols. t. III); R. Schmidt „Kritik der Quellen zur Geschichte der Gracchischen Unruhen" (Berlin, 1874); Klimke „Die ältesten Quellen zur Geschichte der Gracchen" i tegoż „Beiträge zur Geschichte der Gracchen" (1892).

Gral lub **Graal** (ze staro-franc. *gréal*, prowansalski *grazal*, średniowieczno-łaciński *gradalis*), znaczy naczynie, miskę, czaszę. Z nazwiskiem

tem wiąże się osobny cykl podań w wiekach średnich. *Święty* **G.** jest to jaspisowa, drogiemi kamieniami wysadzana misa, z której Chrystus ostatnią spożywał wieczerzę. Kto na nią spojrzy, bywa uzdrawianym, może nawet odmłodnieć na lat dwieście. Józef z Arymatei zebrał w nią krew z ran Chrystusa; aniołowie przynieśli ją na ziemię, a później w wielkiej czci przechowywało ją na niedostępnej górze Mont-Salvage towarzystwo Templarjuszów. Podanie to ma swoje źródło pierwotne w Hiszpanji i, jak się zdaje, powstało ze zlania się pierwiastków: arabskiego, żydowskiego i chrześcijańskiego, a to pod wpływem wypadków czasowych, wynikłych z walk Maurów z Hiszpanami. Przedmiot ten był treścią wielu utworów romantycznych w wiekach średnich. *Guiot de Provins*, poeta północno-francuski, który w zaginionym poemacie obrabiał (1180) podanie Gralowe, podaje za swe źródło pismo Maura *Flogetami*. Przed nim jeszcze (około 1170) słynny poeta *Chrétien de Troies* podanie to połączył z podaniami o Artusie i okrągłym stole. Na podstawie Guiota do poezji niemieckiej wprowadził podanie o św. Gralu *Wolfram von Eschenbach* (ob.). Por. Uhland „Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage“ (1 t., Stuttgard, 1865); Droysen „Der Tempel des heil. G.“ (1872); Birsch-Hirschfeld „Die Sage von G.“ (1877); Hucher „Le Saint Graal“ (3 t., Paryż, 1875—79). Legenda o **G.** dostarczyła Wagnerowi tematu do opery mistycznej p. t. „Parsifal.“

Gralat, *Gralath*, herb: Na tarczy ukośnie 4-polowej, w polach I i IV, złotych — lilja błękitna, w II i III, błękitnych—lilja złota. U szczytu—lew z kulą w każdej łapie, opartą o ramię.

Gralat.

Gralath Danjel, historyk Gdańska, rodem z tegoż miasta, sekretarz i rajca miejski z XVIII w., ogłosił: „Dissertatio inauguralis juridica de jurisdictione in causis matrimonialibus et hodierno ejus exercitio in foro Gedanensi“ (Królewiec, 1763); rozprawę o prawie chełmińskiem wraz z Wensdorfem, p. t. „Dissertatio juridica de jure Culmensi in doctrina de contractibus et legibus Romanis emendato quam praeses etc. Daniel Gralath et Gottlieb Wernsdorfius, Gedanensis etc., a. 1765 publice defenderent“ (Gdańsk). Najważniejszem przecież jego dziełem jest historja miasta Gdańska, p. t. „Versuch einer Geschichte Danzigs“ (3 t., Królewiec, 1789—92).

Gralewski *(Gralak)* Mateusz, piszący pod pseudonimem *Mateusz z Mazewa*, * około 1826 r. we wsi Mazewie w Łęczyckiem, żołnierz, a następnie oficer na Kaukazie 1844—1856, przebywał potem w Warszawie. Oprócz licznych artykułów w *Czytelni niedzielnej*, *Kmiotku* i innych pismach, w których okazał się jednym z najzdolniejszych pisarzów ludowych, wydał oddzielnie: „Opowiadanie o pańszczyznie“ (Warszawa, 1861 i 1863); „Kolęda dla dzieci“ (Warszawa, 1863). W rękopiśmie przygotował do druku kronikę wsi rodzinnej Mazewa, oraz ogłosił wiele artykułów źródłowych etnograficznych. Ostatnie lata życia spędził w Galicji, gdzie † 1891 roku.

Gralewski Jan, ksiądz, * 1868 r. we wsi Włóki, w pow. Sierpeckim, gub. Płockiej; kształcił się w gimnazjum III i seminarjum w Warszawie, wyświęcony na kapłana 1891 r. Osiadłszy w Warszawie, dał się poznać jako energiczny działacz w sprawach filantropijnych i społecznych. Miewa konferencje religijne dla inteligencji i jest bardzo czynnym i pożytecznym członkiem Towarzystwa hygjenicznego, gdzie przewodniczy wydziałowi hygjeny wychowawczej. Napisał: „Przygotowanie do pierwszej Spowiedzi i Komunji św.“ (1898).

Grallae, rzęd ptaków, ob. Brodzące.

Gram, jednostka zasadnicza wag w układzie miar metrycznych (ob.).

Gramatycy lub *Gramatyści (grammatici, grammatistae)*, tak nazywali się u Greków pierwotnie nauczyciele początków czytania i pisania (greck. *gramma*, litera); później (za Arystotelesa) objaśniacze autorów czytanych. W szkole aleksandryjskiej (ob.) zwali się **G.** uczeni, znający literaturę i zajmujący się badaniem pojedyńczych części gramatyki, objaśnianiem przestarzałych wyrazów i zwrotów, zbieraniem komentarzy z innych pisarzów, krytyką dawniejszych pisarzów, a zwłaszcza Homera i t. d. Do **G.** zaliczali się i scholjaści (ob.). Z rzymskich **G.** *(literatus, professor)* znakomitsi są: M. Terencjusz Varro, Plinjusz Starszy, Walerjusz Probus, Swetonjusz, L. Calpurnius Piso, A. Gellius, Sextus Pompejus Festus, Aelius Donatus i in. **G.** zajmowali się także nauczaniem, początkowo prywatnie, w następnych zaś czasach i publicznie. W wiekach średnich **G.** *(grammaticus)* zwał się pisarz, notarjusz albo sekretarz prywatny panujących.

Gramatyka jest nauką o właściwościach danego języka w mowie i piśmie. Dzieli się na: 1. *Głosownię*, inaczej *fonologję* lub *fonetykę*, t. j. naukę o dźwiękach (głoskach), ich naturze i przemianach, którym ulegały i ulegają w wymawianiu. 2. *Morfologję*, naukę o tworzeniu się wyrazów, oraz ich odmianach, i stąd dzieli się na dwie części: a) *słoworód* lub *etymologję* (o tworzeniu się wyrazów) i b) naukę o odmianach czyli *fleksję* (o deklinacji i konjugacji). 3. *Składnię* (syntaxis), naukę o zwrotach, właściwych danemu językowi, o budowie zdań, wzajemnym stosunku jednych jego części do drugich. W zakres gramatyki wchodzi też *pisownia (ortografja)*, zawierająca zastosowanie *w piśmie* zasad, w poprzednich działach gramatyki wyłożonych, a w szczególności sposób oznaczania wyrazów

i form gramatycznych w piśmie oraz teorję tych zasad, których w danym języku przy pisaniu się trzymamy. Zadanie gramatyki może być praktyczne, i wtedy ona podaje przepisy, jak danym językiem mówić i pisać należy, albo też teoretyczne, naukowe, i wtedy ona wyjaśnia początek i rozwój właściwości danego języka przez ciąg stuleci, aż przybrały postać współczesną; gramatyki takie noszą nazwę historycznych. Gramatyką porównawczą nazywa się taka, która objaśnia zjawiska danego języka przez porównywanie z jednym lub kilku innemi językami, wykazując ich stosunek wzajemny, wpływ, zależność, pochodzenie. O najważniejszych dziełach gramatycznych, dotyczących różnych języków, mówimy w artykułach o języku i literaturze każdego narodu.

Gramatyka Antoni, malarz polski, * w Kalwarji Zebrzydowskiej w Galicji, kształcił się w Krakowie i w Wiedniu. Odznaczył się jako malarz historyczny; główne jego prace są: „Jadwiga“; „Leksycki”; „Długosz”; obraz jego p. t. „Jadwiga ks. Szląska,” otrzymał pierwszą nagrodę akademji wiedeńskiej. Oprócz tego wykonał obrazy religijne i rodzajowe, z których na wyróżnienie zasługują: „Św. Jacek”; „Św. Wojciech”; „Kapelusznik wiejski”; „Po wpisaniu do szkaplerza”; „Po powodzi”; „Leśniczówka” i in.

Gramatyt, minerał, ob Amfibol.

Gramineae, ob. Trawy.

Gramlich *(Grammlich)*, herb: Na tarczy dwuściętej, w polu I złotem—łapa orla czarna, do góry odwrócona, łączy dwa wieńce wawrzynowe; w II czerwonem, między dwiema 6-promiennemi gwiazdami złotemi — złoty półksiężyc, w III purpurowem — lew z mieczem, z poza muru wyskakujący. Nad hełmem, nakrytym czapką czerwoną, otoczoną futrem i z kitą złotą — półksiężyc złoty, a za nim 5 piór strusich. Labry z prawej strony czerwone, podbite złotem, z lewej purpurowe, podbite srebrem. Indygenat z r. 1780. Por. „Księgę herbową” hr. J. Ostrowskiego.

Gramlich.

Grammatici certant (łac.), uczeni spierają się. *Grammatici* (ob.) w starożytności mieli znaczenie obszerniejsze, aniżeli nasi gramatycy, czyli ludzie zajmujący się gramatyką, lub autorowie dzieł tego rodzaju,—i znaczyli to samo, co dzisiejsi uczeni, filologowie.

Gramme Zenobjusz Teofil, elektrotechnik, * 1826 r. w Jehay-Bodigné w Belgji, był stolarzem w elektrotechnicznem towarzystwie Alliance w Paryżu i w r. 1869 zbudował machinę magnetyczno-elektryczną, w której induktorowi nadał postać pierścienia. Machina ta stanowi ważną epokę w dziejach elektrotechniki.

Gramme'a machina, ob. Magnetoindukcyjne machiny.

Grammont, właściwie *Grandmont (Ordo Grandimontensis)*, niegdyś początkowo pustelnia, a następnie kongregacja klasztorna we Francji, założona przez Stefana Tierno (Pigerno, * 1049, † 1124) w XI w., na jednej z gór w Owernji, o 1 milę od m. Limoges. Liczyła ona we Francji 60 klasztorów i rządziła się ostatnio bardzo ostrą regułą, zatwierdzoną przez Inocentego III. Świetne były jej początki, lecz późniejsze kłótnie wewnętrze pomiędzy księżmi a laikami, którzy, jako będący w większości, często wypędzali pierwszych, sprowadziły w końcu upadek. Mnisi **G.** nosili ubiór kanoników regularnych.— Por. Evêque „Annales ordinis Grandimontensis” (Troyes, 1652); Henrion „Allgemeine Geschichte der Mönchsorden” (Tubinga, 1845).

Grammont Franciszek Filip Henryk Delmas de, historyk francuski, * 1830 r. w Wersalu, wstąpił do wojska 1854 r. jako oficer i służył w niem do 1871, następnie oddał się studjom historycznym i przebywa w Algierze, jako członek Akademji. Napisał: „Relation de l'expedition de Charles V contre Alger” (1874); „Histoire du massacre des Turcs à Marseille au 1620”; „Relation entre la France et la régence d'Alger au XVII siècle” (Alger, 1879—85, t. 4); „Histoire des rois d'Alger“ (1881); „Histoire d'Alger sous la domination turque” (1887).

Gramofon, przyrząd podobny do fonografu (ob.), zbudowany przez Berlinera w r. 1887, w którym fale głosowe wypisują się na metalowej płycie płaskiej, ulegającej ruchowi obrotowemu i posuwającej się zarazem w kierunku prostolinijnym. Płyta jest pokryta warstwą wosku, a wypisane na niej rysy przez działanie gryzące kwasu utrwalają się na płycie metalowej i dają galwanoplastycznie uwielokratniać. Tony odtwarzają się w sposób podobny, jak w fonografie, ale daleko silniej, tak, że słyszane być mogą współcześnie przez setki osób.

Gramont, starożytny szlachecki ród w poł. Francji, tak nazwany od rodzinnego zamku **G.**, w depart. niższych Pirenejów. Znakomitszymi jego przedstawicielami są: **Gramont** Antoni, książę, * 1604, † 1678 r., marszałek francuski za czasów kardynała Richelieu, znakomity wódz i dyplomata, jego pamiętniki („Mémoires”), wydane przez najmłodszego jego syna (2 t., Paryż, 1716; n. wyd. 1820 i 1835), zawierają wiele ciekawych wskazówek polityki polskiej w XVII w., a mianowicie za Jana Kazimierza.

Gramont Filibert, hrabia, brat poprzedniego, * 1621, † 1707 r., służył naprzód wojskowo, ale popadłszy w niełaskę Ludwika XIV, przeniósł się na dwór króla angielskiego Karola II, gdzie, jak się to z jego pamiętników („Mémoires”), wy-

danych przez Hamiltona, okazuje, prowadził życie prawdziwego epikurejczyka.

Gramont Antoni Genowefa Herakljusz Agenor, książę de, wnuk Antoniego ks. **G.**, gilotynowanego 1792, * 1789 w Wersalu, † 1855 r., od 1802 służył już w armji angielskiej i w bliskich zostawał stosunkach z książętami francuskimi, za restauracji służył Burbonom, a po rewolucji Lipcowej zbliżył się do Orleanów.

Gramont Antoni Alfred Agenor, ks. *de Bidache* de, mąż stanu francuski, syn poprzedniego, do śmierci ojca zwany ks. *Guiche*, * 1819 w Paryżu, † 1880 r. Ukończywszy szkołę politechniczną, służył w wojsku 1840—41. Po rewolucji Lutowej zbliżył się do ks. Ludwika Napoleona i odtąd posiadał całkowite jego zaufanie. Od 1850 r. był posłem w Kasselu, 1852 w Sztutgardzie, 1853 w Turynie, 1857 w Rzymie, a od 1861 do początku 1870 w Wiedniu, kiedy odwołany objął zarząd ministerjum spraw zagranicznych w gabinecie Olliviera. Na tem stanowisku był wygodnem narzędziem w ręku Napoleona III. Z okazji kandydatury ks. Hohenzollern do tronu hiszpańskiego, rozpoczął spór z Prusami, domagając się usunięcia niemiłego Francji kandydata. Gdy zaś król pruski na to się zgodził, ale nie chciał dać poręczeń, jako żaden książę z domu Hohenzollern o koronę hiszpańską w przyszłości starać się nie będzie, nastąpiło wypowiedzenie wojny 19 lipca 1870. Po upadku gabinetu Ollivier'a, **G.** usunął się ze sceny, i przeniósł się do Anglji, gdzie ogłosił rozprawę „La France et la Prusse avant la guerre" (1872). Po ukończeniu wojny, namiętnie go atakowała prasa francuska z okazji dokumentów, ogłoszonych przez Saint-Vallier i książki Benedetti'ego „Ma mission en Prusse" (1871).

Gramont Ferdynand, literat francuski, * 1815 w Jersey. W 1830 r. wyszedł z Saint-Cyr i zajął się pracą literacką. W 1840 wykazał swoje zdolności poetyckie w tomie ładnych „Sonnets," potem wydał kompletne tłómaczenie prozą „Poésies de Pétrarque" (1841); „Le Livre de Job" (1843); wierszem: „Les Chants du passé" (1854); „Comment on se marie" (1858); „Comment on vient et comment on s'en va"; „Les vers français et leur prosodie" (1875), odznaczone przez akademję francuską w 1881 r. **G.** przez długi czas był w zażyłych stosunkach z Balzakiem i dostarczał temu ostatniemu wierszy do niektórych romansów. Jeden jego romans „Don Gigados" figuruje w „Oeuvres de Jeunesse" płodnego pisarza.

Grampians, pasmo gór w Szkocji, przechodzące w niektórych szczytach 1,300 metr. wysokości, tworzy granicę wodną pomiędy rzekami, wpadającemi do morza Irlandzkiego i Północnego, i dzieli Szkocję na dwie części. Najwyższy szczyt Ben Newis (1,343 m.).

Gran, po niem., a po madz. *Garam*, po łac. *Granus*, także *Granua*, a po słow. *Hron*, rzeka w Węgrzech, poczyna się w komit. Giemerskim pod Kralową Horą, długa 269 klm., wpada poniżej m. Granu (Ostrzygomia) do Dunaju. Obfituje w pstrągi i inne ryby.

Gran, po niem., a po madz. *Esztergom*, po łac. *Strygonium*, niekiedy *Istrogranum* i *Istropolis*, po słow. *Ostryhom*, *Ostrzygom*, stolica węgierskiego komitatu t. n. nad Dunajem, 9,300 miesz. (Madziary, Słowacy i Serbowie); rezydencja arcybiskupa rzymsko-kat., prymasa król. Węgierskiego. Znane już w dziejach przed przybyciem Madziarów, jako miasto handlowe. Posiada 9 kościołów, a w ich liczbie wspaniałą bazylikę, wybudowaną w r. 1821—51, dalej pałac prymasowski z muzeum i bibljoteką, seminarjum, gimnazjum, kilka innych szkół, oraz kilka fabryk.

Gran, ob. Funt i Aptekarskie wagi.

Granada, od czasu wygnania Maurów w r. 1492 jedno z królestw Hiszpanji, liczyło 3 mil. miesz. na przestrzeni 28,821 klm. kw., obejmowało dzisiejsze prowincje Granada, Malaga i Almeria. Jest to kraj górzysty i wysoki, klimat ma w dolinach i na pobrzeżach gorący, w górach zimny, grunt urodzajny, wydaje trzcinę cukrową, wino, szafran, len, jedwab, bawełnę, drzewo; z gór dobywają merkurjusz, srebro, żelazo, marmur, drogie kamienie, sól i in. Prowincja **G.** ma 12,768 klm. kw. i 485,000 m. Miasto stołeczne królestwa i prowincji *Granada*, nad rz. Genil, liczy 74,000 miesz., zachowało z epoki dawnej swojej świetności z czasów maurytańskich sławny pałac Alhambra; dzisiaj jest rezydencją arcybiskupa i posiada uniwersytet, założony 1531. We wspaniałym tutejszym kościele katedralnym znajdują się groby Ferdynanda Katolickiego, Izabeli, Filipa I i jego małżonki i wiele innych. Por. Lafuente y Alcantara „Historia de Granada" (4 t., Granada, 1843—48) i Müllera „Die letzten Zeiten von Granada" (Monachjum, 1863).

Granada, miasto w środkowo-amerykańskiej rzpltej Nicaragua, na północno-zachodnim krańcu jeziora Nicaragua, ma 10,000 miesz. Założone zostało 1524 r. Do 1854 posiadało jeszcze kilka wielkich domów handlowych, lecz odtąd, skutkiem wojny domowej, bardzo podupadło. **G.** jest głównem miastem departamentu t. im., obejmującego 6,698 klm. kw. i liczącego 40,000 miesz.

Granat, minerał z grupy krzemianów, krystalizujący powszechnie w dwunastościan rombowy *(granatoedr)*, lub trapezoedr *(leucytoedr)*, co do składu zaś chemicznego, jest podwójnym krzemianem różnych zasad, z których jedną może być glinka, tlennik chromu, żelaza, manganu, drugą—tlenek żelaza, chromu, wapno, mognezja; c. wł. = 3,4—4,3, twardość 6,5—7,5. Zasady zresztą równokształtne mogą się nawzajem zastępować, i stąd skład **G.** bywa dosyć zawikłany.

Najpospolitsze są czerwone rozmaitych odcieni, zwane **G.** *czerwonym*, *szlachetnym (almandyn)*; są także **G.** żółte *(topazolit* albo *sukcynit)*, zielonawe *(agrestnik* czyli *grossular)*, brunatne *(kolofonit)* i czarne, stanowiące **G.** *ciemny (spessartin)* i *czarny (melanit, allochroit)*. **G.** prawie zawsze są skrystalizowane i wtedy rozproszone w rozmaitych skałach krystalicznych. Znany jest też **G.** w drobnych masach ziarnistych, a nawet w stanie zbitym. Wogóle w naturze **G.** są dosyć rozpowszechnione; przez jubilerów poszukiwane są zwłaszcza **G.** barw czerwonych, a mianowicie barwy ognistej albo fijołkowej, znane pod nazwą **G.** *wschodnich*, *piropów*, **G.** *czeskich*, dawniej *karbunkułów*. **G.** czerwone, w pomarańczowy wpadające, zwane bywają *hjacyntami*. Najtańsze są czerwone granaty czeskie, w znacznej ilości używane na wyroby. **G.** *sztuczny* jest to szkło złotem zabarwione, odróżnia się łatwo od prawdziwego mniejszą twardością.—**G.** nazywa się też pewien barwnik czerwony, z grupy barwników azowych.

Granat (z włos. *Granata)*, pocisk żelazny, wewnątrz wydrążony, przeznaczony do pękania śród szeregów nieprzyjacielskich; mniejszy jest od bomby i nie potrzebuje uszu do wkładania w działo. W XVI w. nie wyrzucano **G.** z dział, lecz oddzielni, przeznaczeni do tego żołnierze ciskali je z ręki. **G.** nabija się przez osobny otwór, zwany okiem; następnie wprowadza się w ten otwór drewniany zapalnik, napełniony masą palną, która powoli płonie, tak, że rozsadza **G.**, gdy ten już się znajduje w szeregach nieprzyjacielskich. **G.** wyrzucane z dział gwintowanych, mają postać stożkowatą (fig. 1); do

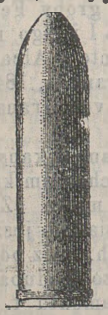

Fig. 1. Granat.

Fig. 2. Granat stalowy.

Fig. 3. Granat gwintowany.

przebijania ścian statków opancerzonych, służą **G.** stalowe (fig. 2). Aby się dobrze przesuwać mogły przez skręty dział gwintowanych, opatrzone są też **G.** gwintem ołowianym (fig. 3), albo też cienkiemi pierścieniami miedzianemi (jak na fig. 2). Pociski olbrzymich dział Kruppa mają długość 140 centymetrów i ważą 1050 kilogramów. Materjał wybuchowy w różnych **G.** jest różny, najczęściej używane są: bawełna strzelnicza, krezylit, kwas pikrynowy; **G.** długości 21 cm. zawiera 20 kg. bawełny strzelniczej.

Granat, rodzaj raków, ob. Krewety.

Granatnik, rodzaj działa, pośredni między armatą a moździerzem, służy do użytku polowego i oblężniczego. **G.** nie tyle są przeznaczone do rdzennych strzałów, ile raczej do rzucania pocisków w łuku wzniesionym, a pociskami temi są zwykle granaty (ob.). Rura jego różni się nieco od rury armatniej, jest bowiem znacznie krótsza, a dusza ma średnicę większą od armatniej, w skutek czego miejsce, na ładunek przeznaczone, zwęża się w komorę stożkową (u jednorogów), lub walcowatą (u haubic). Ob. Działo.

Granatoedr, *dwunastościan rombowy*, forma krystaliczna szeregu pierwszego, foremnego, czyli sześciennego. **G.** ograniczony jest 12 ścianami rombowemi; posiada 24 krawędzi, przy których kąty pochylenia ścian wynoszą 120°. Z 14 kątów bryłowych, 6 jest czworościennych *(kąty ośmiościanowe)*, a 8 trójściennych *(kąty sześcianowe)*. W tej formie występuje granat (skąd nazwa), haüyn, sodalit i in. Często też **G.** występuje w kombinacjach z innemi formami szeregu foremnego.

Granatoedr.

Granatowe drzewo, *Granatowiec*, ob. Punica.

Granaty, także *Granatowa grań*, niem. *Granatenwand*, wschodnia ściana doliny Wielickiej w Tatrach śpiskich; wysokość jej dochodzi 2,280 m.

Gran-Canaria, druga z rzędu co do wielkości wyspa Kanaryjska; ma 1,667 klm. kw. i 96,000 miesz.; miastem głównem jest Las Palmas, liczące 21,000 miesz.

Grand - Carteret John, pisarz francuski, * 1850 r. w Paryżu, siostrzeniec polityka genewskiego, Antoniego Carteret'a, szefa partji liberalnej w Szwajcarji. Pod wpływem tych samych idei, **G.** brał udział w polemikach tego kraju i podtrzymywał kwestję rozdziału kościoła i rządu. Potem był współpracownikiem różnych pism, jak: *L'Estafette*, *La France*, *L'Indépendant*, artykuły jego zwracały uwagę gruntowną znajomością Niemiec. Napisał: „Les moeurs et la carricature en Allemagne, en Autriche, en Suisse" (1885); „La France jugée par l'Allemagne" (1886); „Raphaël et Gambrinus, ou l'art dans la brasserie" (1887); „Les moeurs et la carricature en France" (1888); „La femme en Allemagne" (1887); „Bismarck en carricature" (1890); „J. J. Rousseau jugé par les Français d'aujourd'hui" (1891); od 1893 r. wydaje pismo p. t. *Le livre et l'image*.

Gran-Chaco, rozległy obszar ziemi, leżący w Ameryce Południowej, ma 537,000 klm. kw.,

z czego 325,000 klm. kw. przypada na Argentynę, 120,000 na Boliwję i 92,000 na Paragwaj, stanowi wielką płaszczyznę, przerzniętą rzekami Vermejo, Pilcomayo i Rio Salado. Południowa część stanowi prawie pustynię, północna okryta jest pyszną roślinnością. **G.** jest zamieszkany przez koczujące plemiona Indjan.

Grand-Couronne, miejscowość we Francji, niedaleko Rouen, przy której zaszła zwycięska potyczka Niemców z Francuzami d. 31 grudnia 1870 r.

Grandi Giuseppe, jeden ze znakomitszych rzeźbiarzy włoskich, * 1843 r. w Val Ganna, † 1894 r.; kształcił się w kolegjum w Brera (pod Medjolanem), następnie pod kierunkiem rzeźbiarza Vela, po dwóch latach otrzymał nagrodę Akademji za statuę „Odyseusza, napinającego łuk.“ Gdy w Medjolanie rozpisano konkurs na pomnik filozofa Beccaria, któremu Włochy zawdzięczają zniesienie kary śmierci, z dwunastu projektów komisja jednogłośnie przyznała nagrodę projektowi Grandi'ego. Pomnik ten jest ozdobą Medjolanu; płaskorzeźby boczne wyobrażają: „Czas“ i „Cywilizację“, — pierwszy przykrywa całunem pręgierz i narzędzia tortur, druga zaś—jakby dla równowagi—trzyma w ręce symbol sprawiedliwości. Równie świetnem jest jego chłopię szlacheckie z Byronowskiego „Lary.“ Ostatniem dziełem **G.** był pomnik tak zw. „Pięciu dni” (na pamiątkę pięciu dni walk medjolańskich w czasie rewolucji).

Grandidier Filip Andrzej, ksiądz, historyk, * 1752 w Strasburgu, † 1787 r., w 19 roku życia został przez księcia arcybiskupa strasburskiego, kardynała de Rohan, mianowany bibljotekarzem biskupstwa, następnie kanonikiem i historjografem królewskim w Alzacji. Napisał: „Histoire de l'église et des évêques-princes de Strassbourg“ (1875—78, t. 2); „Histoire ecclésiastique, militaire, civil et littéraire de la province d'Alsace” (1787), dzieło niedokończone. Por. Spach „Eloge historique de G.“ (Colmar, 1851).

Grandidier Alfred, podróżnik, * 1836 w Paryżu, odbywał liczne podróże, a w szczególności zbadał Madagaskar w r. 1865—70 i w r. 1875 rozpoczął wydawnictwo wielkiego dzieła „Histoire physique, naturelle et politique de Madagascar,“ którego dotąd wyszło 15 tomów. **G.** jest prezydentem honorowym towarzystwa geograficznego w Paryżu i członkiem akademji nauk.

Grandier Urban, proboszcz parafji św. Piotra i kanonik kapituły w Loudun, * 1590 w Rovère pod Sable, spalony żywcem 18 sierpnia 1634, jako czarnoksiężnik na oskarżenie, zaprzysiężone przez kilka Urszulinek, które twierdziły, że je czarował i za jego sprawą uległy opętaniu i t. d. Właściwą przyczyną oskarżenia była nienawiść Karmelitów z Loudun względem **G.**, za względne postępowanie z innowiercami i t. d. Środkiem zaś stał się paszkwil na kardynała Richelieugo p. t. „La cordonnière de Loudun,“ którego, według tych Karmelitów, miał być **G.** niewątpliwym autorem. Por. L. Figuier „Histoire du merveilleux.”

Grandioso, (włos.), znaczy: wspaniale, wzniośle, szeroko.

Grand-Junction-Canal, kanał w Anglji, poczynający się pod Brentford nad Tamizą, ma 144 klm. długości i łączy większą część kanałów środkowej Anglji z Tamizą i Londynem.

Grandlieu, jezioro w dep. Loary Niższej, pomiędzy Nantes a Paimboeuf, 9 klm. długie, 6—7 szerokie, obejmuje 7,000 hektarów powierzchni; przed przyłączeniem Sabaudji największe jezioro we Francji. Jest wielce rybne, spływa do Loary, z którą łączy się za pośrednictwem kanału.

Grandlieu, Philipp de, pseudonim publicysty francuskiego, Leona *Lavedona.*

Grandmaison Piotr Karol Armand Loyseau, paleograf francuski, * 1824 r. W 1852 został archiwistą departamentu Indre-et-Loire. W r. 1870 został dekorowany Legją honorową. **G.** dostarczył do nowej encyklopedji teologicznej księdza Migne dykcjonarza heraldycznego w r. 1852. Ogłosił: „Le Baron et les religieux de Preuilly en 1432“ (1854); „Chronique de l'abbaye de Beaumont-les-Tours“ (1878); „Tours archéologiques, histoire et monuments“ (1879); „Chartes françaises de Touraine“ (1885); „Fragments de chartes du X siècle“ (1886); „Nouveaux Documents sur les Etats généraux du XV siècle“ (1876); pisywał do *Bibliothèque de l'Ecole*, *Des chartes*, *Archives de l'art français*, *Correspondance littéraire*, *Revue de législation française et étrangère*, *Correspondant* i innych.

Grandmougin Karol, literat francuski, * 1850 r. Zajmował się adwokaturą, którą porzucił dla literatury. Był urzędnikiem w ministerjum wojny. Pierwszy tom poezji wydrukował pod tyt.: „Les Siestes“ (1873). Zajmując się krytyką muzyczną, napisał: „Esquisse sur Richard Wagner,” gdzie wyraził uwielbienie dla mistrza niemieckiego, a ostre uwagi dla znanych kompozytorów sceny francuskiej i włoskiej. Największem dziełem **G.** jest „Prometeusz“ (1878), dramat starożytny, składający się z 4-ch części, pisanych wierszem, potem „Orfeusz,“ który był grany w 1887 r. w sali Duprez'a. Napisał jeszcze dużo sztuk wierszem, które czytał publicznie w różnych miastach Francji i Szwajcarji. Wszystkie swe prace zebrał w trzech częściach: „Nouvelles poésies“ (1884); „Souvenirs d'Anvers“ (1881); „Poèmes d'amour“ (1884). W 1890 napisał poezje w stylu popularnym pod tyt.: „Les chansons du village.“ Libreta do oper dał następujące: „Le Passe,“ muzyka M. B. Godard'a (1879); „La Vierge,“ legenda święta w 4 scenach, muzyka M. J. Massenet'a (1880); „Yvetta,“ opera komiczna w 3 aktach, muzyka Lefe-

vre'a (1885) i dramaty święte „La Passion“; „La Résurrection“ i in.

Grandowie (po hiszp. *Grandes*), nazywali się w Kastylji od XIII w. najznakomitsi obywatele, którym król przez udzielenie chorągwi, nadawał prawo werbowania własnych żołnierzy. Pod względem dostojeństwa i władzy, równali się z wielkimi baronami Anglji, z parami Francji. Kardynałowie Ximenes i Mendoze złamali ich dawną potęgę, i w końcu XV w. przywileje **G**-ów i wyższej szlachty zostały prawie zupełnie zniesione, w skutek czego dumni panowie feudalni utworzyli szlachtę dworską, podzieloną na 3 klasy z właściwemi prawami, wskazującemi bliższy ich stosunek do króla. W czasie rewolucji i za Józefa Bonapartego, godność grandów była w Hiszpanji zniesiona i dopiero za restauracji została przywróconą, ale bez istotnych prerogatyw. Rzeczpospolita znowu uchyliła wszystkie prawa i tytuł **G**-ów. Król Alfons XII przywrócił tę godność na nowo.

Grandpré, osada we francuskim departamencie Ardennów, ma 1,200 m., w pobliżu leży wąwóz *Défilé de Grand-Pré*, przez który przechodzi droga z Varennes do Vouziers i w którym 1793 Dumouriez zatrzymał idących na Paryż Prusaków.

Grand-Rapids, miasto w północno-amerykańskim stanie Michigan, stolica hrabstwa Kent, nad rzeką Grand-River, o 50 klm. od jej ujścia; ma przeszło 60,000 miesz. i ożywiony przemysł.

Grand-River, nazwa kilku rzek w północnej Ameryce, z których jedna w stanie Ohio, wpada do jeziora Erie; druga w Michigan, ubiegłszy 430 klm., wpada do jeziora Michigan; trzecia w stanie Colorado, wpada do rzeki Colorado, ubiegłszy 560 klm. Tę samą nazwę nosi także kilka dopływów rzeki św. Wawrzyńca w Kanadzie.

Grandson, *Granson*, także *Gransee*, miasto w szwajcar. kant. Waadt, ma niewielki port nad jeziorem Neufchâtelskiem, 1,700 m. i zamek obronny, niegdyś rezydencja *baronów Grandson*. Po wygaśnięciu tego rodu 1397, dom Châlon odziedziczył posiadłość Grandson i posiadał ją aż do wojny burgundzkiej, podczas której 1476 zamek zdobyty przez związkowych, wkrótce odebrany im został przez Karola Zuchwałego, który załogę, złożoną z 500 Berneńczyków, częścią wywieszać, częścią potopić kazał. W trzy dni potem 3 mar. 1476 Szwajcarzy w bitwie pod Motiers albo Grandson rozbili zupełnie 20,000 armję burgundzką.

Grandt, pani, często wspominana w pamiętnikach i opisach dworskich z epoki cesarza Napoleona I; niewiadomego pochodzenia, podobno wdowa po oficerze angielskim. Przybywszy do Paryża w pierwszych latach konsulatu, jako niezwyczajna piękność stanęła w rzędzie najznakomitszych zalotnic stolicy Francji i usidliła nawet Talleyranda, który jako ex-biskup z Autun, uwolniony przez papieża Piusa VII od wszelkich obowiązków względem kościoła, zaślubił ją 1805, ale rozłączył się z nią wkrótce, jako z kobietą nie posiadającą żadnego dowcipu ani towarzyskiej ogłady.

Grandville Jan Ignacy Izydor Gerard, * 1803, w Nancy, † 1847, w Vanves pod Paryżem, francuski karykaturzysta i wyborny rysownik scen obyczajowych, jak to pokazują jego: „Les metamorphoses du jour”, 1853, „Les scènes de la vie privée et publique des animaux”, „Animaux parlants”, 1840, „Les cent proverbes”, 1844, „Les petites misères de la vie humaine“, 1841 — 1842 i t. d. Po rewolucji Lipcowej wydał wspólnie z Decamps i Daumier cały szereg wielce poszukiwanych satyr politycznych. Jego ilustracje do wielu dzieł, jak: Bérangera, Swifta, Lafantaine'a, Defoe i t. d., odznaczające się zewnętrznym przepychem, zjednały mu wielką sławę. W rysunkach tych tryskał dowcipem, życiem, humorem i wesołością. Umarł w domu obłąkanych.

Grangarda z (franc.), w czasach W. Księstwa Warszawskiego główny czyli polowy posterunek, umieszczany w punktach strategicznych, to jest w wąwozach, przejściach i t. p. drogach, zdatnych do podejścia niespodzianego. Siła takiej grangardy wynosiła zwykle 80—100 ludzi.

Grangier de la Marinière Ludwik René Antoni, pisarz historyczny francuski, * 1814, w Cosne, był reprezentantem ludu w konstytuancie Francji za drugiej rzeczypospolitej, a po jej rozwiązaniu się umyślnie zwiedził Warszawę dla badań naukowych. Głównym celem poszukiwań jego była epoka, a raczej materjały, dotyczące osobistych stosunków królowej Ludwiki, żony Władysława IV i Jana Kazimierza. Po wyjeździe swoim z Warszawy nadesłał tu kilkanaście listów Marji Ludwiki, poprzedzonych przygotowanym przezeń wstępem, które zostały ogłoszone w zeszycie sierpniowym *Biblioteki Warszawskiej* 1851, przetłómaczone przez Aleksandra Przezdzieckiego pod niewłaściwym tytułem „Zdobycie Warszawy“. Pisał o tym przedmiocie Bartoszewicz w *Dzienniku Warszawskim* z 1851 r. N. 126 i 147.

Graniastodziób (*Leptosomus*), rodzaj ptaków łażących, oddzielony od kukułek, ma dziób prawie trójgraniasty, w nasadzie przypłaszczony, dalej ścieśniony, nogi mierne, o skoku rozszerzonym, palce przednie w nasadzie zrosłe, skrzydła długie, o 4 lotce najdłuższej; ogon długi, prawie równy, o 12 sterówkach. Żyją na Madagaskarze.

Graniastosłup, *pryzmat*, bryła geometryczna, której ściany boczne są prostokątami lub równoległobokami, podstawami zaś figury płaskie, powstałe z przecięcia jej dwiema płaszczyznami równoległemi, pod jakimkolwiek kątem do krawędzi bocznych pochylonemi. **G.** przybierają

Graniastosłup sześciokątny prosty.

swoje nazwy od podstawy, i tak: są graniastosłupy trójkątne, pięciokątne i t. d. Oprócz tego są one *proste*, kiedy krawędzie ich są prostopadłe do podstawy, *pochyłe*, jeżeli też krawędzie są do podstawy pochylone; kiedy podstawa górna nie jest równoległa do dolnej, **G.** zowie się *ściętym*. **G.** prosty stojący na podstawie foremnej zowie się *foremnym*. *Przecięciem prostem* **G.** zowie się figura wypadająca z przecięcia go płaszczyzną prostopadłą do krawędzi. Powierzchnia boczna **G.** jest równa iloczynowi z obwodu przecięcia prostego przez długość krawędzi. Objętość **G.** prostego równa się iloczynowi z pola jego podstawy przez krawędź boczną. **G.**, którego podstawa jest równoległobokiem, zowie się *równoległościanem* (ob.). Trójkątne graniastosłupy szklane, używane w optyce, nazywają się *pryzmatami*.

Granica, punkt graniczny, zwany dawniej *Maczki*, w Królestwie Polskiem, gubernji Piotrkowskiej, pow. Będzińskim, leży na granicy cesarstwa Austrjackiego, posiada komorę celną i główną stację drogi żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej.

Granica, osada, przedtem miasteczko w gubernji Radomskiej, powiecie Kozienickim, o pół mili od lewego brzegu Wisły. Połączone jest z Gniewoszowem (ob.), tuż obok niego położonym, w jedną osadę.

Graniczny kąt, ob. Załamanie światła.

Granier de Cassagnac Bernard Adolf, osławiony publicysta i deputowany francuski, * 1808, w Bergelle, obecnie Averon-Bergelle, w departam Gers, † 1880. W r. 1832 przybył do Paryża i stanął w szeregach szkoły romantycznej. W „Journal des Débats“ zacięcie polemizował z Al. Dumasem, ale z powodu ostrych i szorstkich krytyk musiał opuścić ten dziennik i został spółpracownikiem „La Presse“. Na Antylach i za powrotem w Paryżu występował przeciw oswobodzeniu Negrów. Później założył ultraorleański dziennik „Globe,“ a następnie „Epoque“, w których, płatny sługa, bronił rządu i w sposób najniegodziwszy napadał na inne dzienniki. Za prezydentury Ludwika Napoleona, oddał się zupełnie jego sprawie i bezczelnie szkalował upadłą dynastję Orleanów. Za cesarstwa wybrany deputowanym, zarówno hałaśliwie występował w ciele prawodawczem, jak i w prasie. Redagował kilka czasopism, a między innemi przy spółpracownictwie swego syna urzędowy dziennik „Pays“. Odznaczył się zaś jako niepohamowany ultrabonapartysta, bezwstydny krzykacz, zawadjaka, oszczerca i denuncjator. Względem kogo bezowocnemi się okazywały szkalowania i zjadliwa polemika, tego wyzywał na pojedynek. Wogóle swoją zmiennością charakteru i brakiem wszelkich zasad stanowił zakałę dziennikarstwa pod rządami Napoleona III. Podczas oblężenia Paryża redagował w Brukseli „Gaulois,“ a po ukończeniu wojny wznowił „Pays“. Po upadku drugiego cesarstwa przeniósł się do Brukseli i założył tam pismo „Le Drapeau“. Pisał także romanse oraz broszury i dzieła treści historycznej, politycznej i społecznej, nacechowane płytkością sądów i wielką stronniczością, np.: „Histoire des classes ouvrières et des classes bourgeoises“ (1837); „Histoire des causes de la révolution française“ (4 t., Paryż, 1850, 2 wyd. 1856); „Histoire du Directoire“ (3 t., Paryż, 1851—63); „Histoire des classes nobles et des classes anoblies“ (1840); „Histoire de la chute du roi Louis-Philippe“ (1857, t. 2); „Histoire des Girondins et des massacre de septembre“ (2 wyd., 1862); „Histoire des origines de la langue française“ (1872); „Histoire populaire de l'empereur Napoleon III“, (1875). Dwa romanse: „Danae“ (1840) i „La reine des prairies“ (2 wyd., 1859), oraz: „Voyage aus Antilles françaises“ (1844, t. 2); „Souvenirs du second Empire“ (1879—83, t. 3). Zbiór jego krytyk literackich wyszedł p. t. „Portraits littéraires“ (1852) i t. d.

Granier de Cassagnac Paweł Adolf Marja Prosper, syn poprzedzającego, również publicysta, * 1843. Początkowo był spółpracownikiem swego ojca w redakcji dziennika *Pays* (1866), później zaś sam objął naczelny jego kierunek. Smutniejszą jeszcze niż ojciec zyskał sławę przez swe bezczelne, brutalne i bezprzykładne w historji dziennikarstwa napaści na prasę opozycyjną, oraz przez częste ze szkalowanymi przeciwnikami pojedynki, jak z Rochefortem, Flourensem, Rane'iem, Lulhierem i in. Mimo wszystkich awantur, najbezecniejszych skandalów i policyjnych wyroków, wynagrodzony został 1868 r. krzyżem Legii honorowej. Podczas agitacji w sprawie Hohenzollern gardłował za wojną, w której wziął udział jako ochotnik i pod Sedanem dostał się do niewoli. Za powrotem objął redakcję dziennika *Pays* (1872) i rozpoczął obronę dynastji Napoleońskiej. W 1876 wybrany do izby, przyłączył się również do Bonapartystów. Wystąpienia jego odznaczają się gwałtownością i znieważami, w skutek których często bywał usuwany z izby. W r. 1877 w dzienniku swym doradzał jawnie zamach stanu i napadał na Mac-Mahona za brak odwagi. Po śmierci ks. Napoleona 1879 w Afryce ogłosił pretendentem do tronu księcia Wiktora Napoleona. W latach 1885 i 1889 otrzymał znowu mandaty do izby. W r. 1884 zwinął pismo *Pays* i założył nowy organ bonapartystyczny *L'Autorité*. Napisał: „Empire et royauté“ (1873); „Histoire de la troisième République“ (1875).

Granik (greck. *Granikos*, łacin. *Granicus*),

rzeka w północno-zachodn. części Azji Mniejszej, wpadająca do Propontydy (obecnie zw. Czanczai), nad którą Aleksander W. odniósł pierwsze swoje zwycięstwo w wyprawie przeciwko Persom w miesiącu maju r. 334 prz. Chr., a Lukullus nad wojskami Mitrydatesa w 74 r. prz. Chr.

Granik, ob. Funt.

Granit, skała jednolita, składająca się z trzech części mineralogicznych; spatu polnego (feldspatu), kwarcu i łyszczyku (miki). Kwarc jest w stanie bezkształtnym, feldspat jest zwykle ortozem, rzadziej albitem lub oligoklazem; łyszczyk znajduje się w postaci małych, świetnych blaszek, już to białych, już ciemnych, a nawet czarnych. Łyszczyk zresztą przedstawia się w dwu różnych odmianach; jedna ulega działaniu kwasu, druga jest nań obojętna. Rozróżnia się też **G.** *drobnoziarnisty* i **G.** *gruboziarnisty*, w którego masie występują kryształy spatu polnego i który łatwiej niż poprzedni ulega wpływom kwasu. **G.** *pisarskim* nazywają odmianę, w której kwarc i ortoz tak są z sobą ułożone, że w pewnych kierunkach mają pozór głosek hebrajskich. **G.** należy do skał krystalicznych, i największa część geologów przyznaje mu początek wulkaniczny (ob. Geologja), zaczął się ukazywać od czasu pierwszych pokładów osadowych, a może i dawniej; ślady jego rozciągają się we wszystkich okresaeh, aż po za formacje trzeciorzędowe; często sam przez się tworzy znaczne pokłady, jak np. w środkowej Francji, a w ogólności jest w przyrodzie bardzo rozpowszechniony, tworzy masę wewnętrzną czyli jądro najrozleglejszych i najwyższych gór na ziemi. **G.**, którego polerowanie jest trudne, używa się na fundamenty domów, w konstrukcji mostów, na bruki, na podstawy do posągów, kolumny i t. d. Często **G.** oprócz głównych części składowych zawiera w sobie granat, turmalin, andaluzyt, żelazo magnetyczne. **G.**, przybierając skład warstwowaty, przechodzi w gnejs (ob.), a przybierając amfibol, w miejsce łyszczyku, w syjenit (ob.). Por. Beier „Der Granit“ (1891).

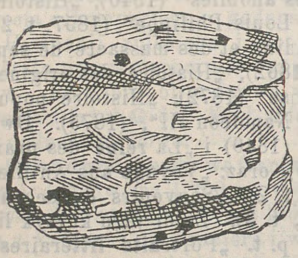

Granit.

Granitowy papier, papier, w którym na tle jednobarwnem pendzlem rozrzucone są pstre plamy, co mu nadaje pozór płyty granitowej.

Granja, *La G.*, sławny pałac letni królów hiszpańskich pod San-Ildefonso, w hiszpańskiej prowincji Segowji, przy drodze z Madrytu do Segowji, u stóp gór Guadarrama, zbudowany 1727 na wzór francuskiego Wersalu. Znajduje się tu wielka fabryka zwierciadeł. Miejsce to pamiętne jest rewolucją wojsk hiszpańskich 12 sierpnia 1836 r., skutkiem której królowa Krystyna była przymuszoną przyjąć konstytucję z r. 1812.

Granowa, Wincenty z..., herbu Leliwa, w r. 1407 kasztelan nakielski, a 1409 i generał wielkopolski, Podczas zatargów z Krzyżakami 1408 jeździł do nich w poselstwie od króla Jagiełły, a po rozpoczęciu z nimi wojny do Wacława króla czeskiego, który się w tej sprawie ofiarował na pośrednika. Nic nie wskórawszy, powrócił do kraju i w r. 1410 walczył między innemi w pamiętnej bitwie pod Grunwaldem na czele własnego hufca. Po odniesionem zwycięstwie, był jakiś czas rządcą Torunia, ale niezadługo potem †, podobno otruty. Pozostała po nim wdowa Elżbieta (ob.), córka Ottona z Pilicy, była później trzecią żoną Władysława Jagiełły.

Granowski Kazimierz, wojewoda rawski w XVIII w., syn Franciszka Hieronima, generała majora wojsk koronnych, starosty gostyńskiego, został 1746 oberstlejtnantem artylerji regimentu koronnego i rokiem pierwej starostą radomskim po teściu swoim Swidzińskim, następnie w r. 1757 wojewodą rawskim. Jako generał-inspektor infanterji koronnej zajmował się gorliwie wojskowością, chociaż czynił to tylko dla parady, bo nie znał się wcale na sztuce wojennej. W r. 1759 został generałem lejtnantem. Na sejmie Czaplica obrany był 29 list. 1766 konsyljarzem z senatu do komisji wojskowej i w niej lat kilka zasiadał. Podczas konfederacji Barskiej stał po stronie króla, później zaś przeszedł do konfederatów i przebywał do r. 1772 w Cieszynie; skutkiem tego cały niemal utracił majątek; † 1774 za granicą.

Granowski Tymoteusz, historyk rosyjski, * 1813, † 1855. W roku 1831 wszedł do służby cywilnej w Petersburgu, następnie w r. 1836 udał się za granicę, a po powrocie do kraju został profesorem historji powszechnej w uniwersytecie, gdzie zjednał sobie niezwykłe poważanie i wpływ na uczniów. Pisał niewiele, a z rozpraw jego po rozmaitych czasopismach, najważniejsze są: „Julin Jomsburg i Wineta“. „Opat Suger“ i „Cztery charakterystyki historyczne: a) Timur, b) Aleksander Wielki, c) Ludwik IX i d) Bakon”. Zbiór jego pism wyszedł 1856 (2 t.). Najlepszą biografję **G.** napisał B. Grygorjew (*Ruska Biesiada* z r. 1856, t. III—IV).

Granowski Franciszek Juljusz, publicysta, * 1861, w Milnie w Galicji, ukończył Akademję rolniczą w Dublanach, wyższy zakład rolniczy w Wiedniu. Następnie pracował w redakcji *Kurjera Warszawskiego*, od 1887 był współpracownikiem *Kurjera Codziennego* gdzie pisywał artykuły treści ekonomicznej, 1880 rozpoczął na nowo wydawnictwo *Przemysłowca*, które zmienił na pismo rolnicze, p. t. *Gospodarz i przemysłowiec*, w r. 1889 został redaktorem *Wędrowca*, w r. 1890

zaczął wydawać *Wielką Encyklopedję Illustrowaną*, którą, doprowadziwszy do połowy lit. F., ustąpił 1899 spółce literatów i uczonych. W r. 1897 rozpoczął wydawnictwo *Bibljoteki dzieł wyborowych*, które swoją taniością wywołało przewrót w księgarstwie.

Granów, miasteczko w dawnem województwie i powiecie Bracławskim, dziś w gub. Podolskiej, pow. Hajsyńskim, niszczone było wielokrotnie przez najazdy tatarskie, a w r. 1735 zostało okropnie spustoszone przez hajdamaków. Dobra Granowskie należały do Sieniawskich, później do Czartoryskich.

Granson, miasteczko w Szwajcarji, ob. Grandson.

Grant James, pisarz angielski, * około 1805, w Elgin, w szkockiem hrabstwie Moray, † 1879, w 1834 osiadł w Londynie i był współpracownikiem kilku czasopism literackich. Napisał: „Recollections of the House of Lords"; „Recollections of the House of Commons" (1836); „The great metropolis" (1836 — 37, t. 2); „The bench und the bar" (1837); „Sketches in London" (1838); „Memoir of Sir George Sinclair" (1870); „The news paper press, its origin, progress and position" (1871—72), t. 2, przełożone na język niemiecki p. t. „Geschichte der englischen Presse" (Hanower, 1873).

Grant Ulisses Sidney, generał i prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki półn., * 1822 r., w Point-Pleasant, w stanie Ohio, † 1885. Ukończywszy akademję wojskową w Westpoint 1843, wstąpił do armji i zaszczytny brał udział w wojnie z Meksykiem (1845—48). W 1854 wziął dymisję i osiadł w St.-Louis, gdzie pracował czas pewien jako geometra, później zaś jako rolnik i przemysłowiec w m. Galena (st. Illinois). Po wybuchu wojny domowej zaciągnął się do wojska. Mianowany (w czerwcu 1861) pułkownikiem, a wkrótce generałem brygady, odebrał rozkaz utrzymania w posłuszeństwie niepewnych stanów Kentucky i Tennessee. Zdobył zaraz ważną pozycję Paducah, pobił generała Polk pod Belmont, dzięki czemu zajął forty Henry (6 lutego 1862) i Donelson (16 lutego) z 10,000 jeńcami i 40 działami. Posunięty na stopień generał-majora w armji ochotników, pobity został pod Pittsburg-Landin (6 kwiet. 1862), ale następnego dnia odparł nieprzyjaciół z wielką ich stratą. Otrzymawszy naczelne dowództwo nad armją zachodnią Tennessee, wygrał bitwy pod Yuka i Corinthem (wrześ. i paźdz. 1862), zdobył niezmiernie ważną pozycję Vicksburg (4 lipca 1863); przeciął nieprzyjacielowi tym sposobem stosunki na rzece Mississippi i złamał główną

Grant Ulisses.

podstawę secesjonistów. Wykonanie tej operacji stanowi najświetniejszą kartę w historji domowej wojny amerykańskiej. Po klęsce gen. Rosecranza pod Chickamanga (wrześ. 1863) objął dowództwo nad armjami Cumberland, Ohio i Kentucky, wybawił armję unjonistów z ciężkiego położenia zwycięstwami pod Chattanooga (23—25 listop. 1863), skąd wypędził nieprzyjaciół, zabezpieczył Kentucky i Tennessee, zagroził Georgji i całemu południ.-wschodowi secesjonistów. Za czyn ten otrzymał stopień generała-porucznika (tyle co marszałek) i główne dowództwo nad wszystkiemi armjami (2 marca 1864). Na czele armji Potomaku rozpoczął 3 maja pochód przeciwko m. Richmond, bronionemu przez gen. Lee. Jedenastomiesięczna ta kampanja, jedna z najkrwawszych w dziejach wszystkich czasów, dopiero po licznych i najzaciętszych bitwach skończyła się wzięciem Richmondu i Petersburga 3 kwiet. 1865. Gen. Lee pokonany pod Appomatox-Courthouse, wpadł w ręce **G.** (9 kwiet. 1865), a wypadek ten zakończył ostatecznie całą wojnę. Wówczas otrzymał **G.** dowództwo nad wszystkiemi wojskami amerykańskiemi. W sporze prezydenta Johnsona z reprezentantami ludu zachował stanowisko neutralne, sprzyjając jednak ostatnim. Od sierp. 1867 do wiosny 1868 pełnił obowiązki ministra wojny. Wielkie zasługi, oddane przez **G.** podczas wojny, sprawiły tyle, że stronnictwo republikańskie stawiło go jako kandydata do prezydentury. Jakoż obrany znaczną większością głosów, objął urząd prezydenta 4 marca 1869 i w adresie inauguracyjnym ogłosił, że woli ludu nie obrazi nigdy osobistemi przekonaniami i dążnościami. Mimo to jednak gwałtem chciał przeprowadzić aneksję St.-Domingo (1870—71), w końcu jednak musiał uledz przeciwnej woli narodu. Po upływie swego urzędowania obrany powtórnie prezydentem 1872 r., pełnił dalej swój urząd od 4 marca 1873 r. Za powtórnych jego rządów objawiły się trudności, zwłaszcza w kwestjach finansowych; na Południu kilkakrotne były zaburzenia, głównie w Luizjanie, a władze dla powstrzymania i usunięcia tych nieporządków nie użyły właściwych środków. Około końca 1874 r. rozpoczęła się polemika w dziennikach w przedmiocie utrzymania **G.** po raz trzeci na prezydenturze; był to balon próbny przez samego **G.** puszczony, próba ta jednak była tak niepomyślną, że **G.** oświadczył, że nigdy nie miał zamiaru po raz trzeci stawiać swej kandydatury. — W tym samym czasie ukazał się w Nowym-Yorku pierwszy dziennik rządowy, t. j. broniący polityki rządu w Stanach Zjednoczonych; dziennik ten, *The Republic*, istniał zaledwie kilka miesięcy, w czasie wyborów do izby, które wydały większość przeciwrządową. — 4 marca 1877 **G.** złożył władzę w ręce swego następcy Hayesa i udał się w podróż po Europie i Azji, z której powrócił 1879. Powitany z zapa-

łem przez swych stronników, wystąpił znowu jako kandydat na prezydenta, lecz nie uzyskał większości. Wtedy rzucił się w wir spekulacji lecz utraciwszy 1884 cały majątek, zmuszony był przyjąć od kongresu pensję. Po jego śmierci wyszły z druku: „Personal memoirs" (New-York, 1885). Por. Mac Lellan „Personal memoirs and military history of U. S. G." (Boston, 1887); Badeau „Military history of Ullyses Sidney G." (New-York, 1868—85): Jones „Lincoln, Stanton and G." (Londyn, 1875).

Grant James, romansopisarz angielski, * 1822 w Edymburgu, służył naprzód w wojsku, następnie oddał się pracy literackiej, † 1887 w Londynie. Napisał: „The romance of war, or Highlanders in Spain" (1846): „Highlanders in Belgium" (1847): „Adventures of an aide-de-camp" (1848); „Frank Hilton" (1855); „The yellow frigate" (1855); „Lucy Ardem" (1859); „The secret despatch" (1869); „Six year ago" (1877); „The Cameronians" (1881); „Memorials of Edinburgh Castle" (2 wyd., 1862); „British battles on land and sea" (1873—84, t. 4); „British heroes in foreign war" (1873) i in.

Grant James August, oficer i podróżnik angielski, * 1827 w Nairn w Szkocji, †1892, 1845 wstąpił do armji indyjskiej i brał udział w kilku bitwach, w 1857 był rannym. W 1860 przedsięwziął wraz ze Spekem podróż dla zbadania źródeł Nilu. W 1868 został naczelnikiem oddziału odkryć przy wyprawie abisyńskiej lorda Napiera. Za prace swe podróżnicze nagrodzony został orderami i medalami. Ogłosił: „Walk across Africa" (1863); „The Botany of the Speke and Grant expedition" (1872).

Grant Karol, poeta angielski, * 1841 w Hackney pod Londynem, † 1889 w Gracu (Styrja), przebywał stale za granicą. Napisał: „The last hundred years of English literature" (1866); dwa dramaty: „The charm and the curse" i „Atlis death" (1873); „Studies in verse" i in.

Granta Ziemia, do Ameryki zaliczona okolica podbiegunowa, położona na zachód od kanału Robesona, między 81 i 83° szerok. płn., odkryta przez Hayesa, Halla i Naresa i przez ostatniego aż do przylądka Alfreda Ernsta (82°16′ szerok. płn., 85°33′ dług. zach.) zbadana. Średnia temperatura roczna wynosi—20°, największo zimna—58,8°.

Grant-Duff Mounstuart Elphinstone, polityk angielski, * 1829 w Indjach Wschodnich, ukończył uniwersytet w Oksfordzie, 1854 został adwokatem w Londynie, w 1857 wybrany do parlamentu, 1868 został podsekretarzem stanu w ministerjum spraw indyjskich, 1880 takież stanowisko objął w ministerjum kolonji, 1881—86 był gubernatorem Madrasu. Po powrocie został prezesem król. towarzystwa Geograficznego. Napisał: „Studies on European politics" (1866); „A political survey" (1868); „Elgin speeches" (1871); „Notes of an Indian journey" (1876); „Miscellanies, political and literary" (1878); „Foreign policy" (1879) i in.

Grantham, miasto w hrabstwie Lincoln w Anglji, nad rz. Witham, 17,000 m.

Granulacja, ziarnina (ob.).

Granulit, ob. Leptynit.

Granuloma, ziarniniak (ob.).

Granvella Antoni Perrenot, kardynał, mąż stanu hiszpański, * 1517 w Ornans w Burgundji, † 1586 w Madrycie. W 23 roku życia był już biskupem Arras i towarzyszył swemu ojcu *Mikołajowi Perrenot Granvelli*, ministrowi Karola V, na sejm w Wormacji i Regensburgu; następnie znajdował się w charakterze posła na soborze trydenckim i został 1550 radcą stanu i strażnikiem mniejszej pieczęci. Dnia 31 lipca 1552 zawarł pamiętny traktat passawski, a 1559 podpisał pokój w Château-Cambrésis. Po abdykacji Karola V mianowany przez Filipa II ministrem Małgorzaty z Parmy, regentki Niderlandów, ściągnął nienawiść ludu, przypisującego **G.** wszystkie środki represyjne. W 1564 ustąpił z tego miejsca skutkiem intryg swych nieprzyjaciół, mianowany poprzednio (1560) arcybiskupem mechlińskim. W r. 1570 zawarł przymierze z Rzymem i Wenecjanami przeciw Turkom. Naznaczony wkrótce potem wicekrólem Neapolu, zrobił wiele dla wewnętrznego dobrobytu kraju; 1575 z tytułem prezesa najwyższej rady Włoch i Kastylji powołany był do rady stanu. Układ o zjednoczenie Portugalji z Hiszpanją i małżeństwo infantki Katarzyny z księciem sabaudzkim były także jego dziełem. W 1584 otrzymał arcybiskupstwo w Besançon.—Por. Gerlache „Philippe II et G." (Bruksela, 1842); Poullet i Piot „Correspondance du cardinal G. 1565—86" (t. 8, Bruksela, 1878—90).

Granville, miasto i twierdza we francuskim departamencie Manche, położona na półwyspie nad Kanałem; ma 12,700 m., mały port i kąpiele morskie.

Granville Leveson Gower, hrabia de, zdolny dyplomata angielski ze szkoły Pitta, * 1773 r., † 1846; najmłodszy syn margrabiego Stafford, w 1793 wszedł do izby niższej, sprawował od 1804—41 z małemi przerwami poselstwa w Petersburgu, Hadze i Paryżu z największem zadowoleniem swego dworu. W r. 1833 otrzymał godność barona Leveson i hrabiego Granville.

Granville Jerzy Leveson-Gower, hrabia, syn poprzedniego, angielski mąż stanu, * 1815, † 1891 w Londynie. Bardzo wcześnie rozpoczął zawód dyplomatyczny, a 1837 wybrany został deputowanym do parlamentu; 1839—1841 był podsekretarzem stanu w ministerjum spraw zagranicznych, mianowany 1848 wiceprezesem w mini-

sterjum handlu, 1851 ministrem spraw zagranicznych, prezydował w radzie komisji królewskiej przy wystawach powszechnych 1851 i 1862; od stycznia 1853 do października 1865 prezes rady tajnej; w gabinecie Russella minister do spraw kolonji (1865—66); w 1867 i 1868 występował jako naczelnik opozycji. Gdy Gladstone (ob.) utworzył gabinet (grudzień, 1868), **G.** objął ministerjum do spraw kolonji i z wielką zręcznością kierował debatami w izbie wyższej (1869 i 1870), czem wielkie oddał usługi stronnictwu, stojącemu u steru rządu. Po śmierci Clarendona (czerw. 1870) został ministrem spraw zagranicznych i urząd ten sprawował do 1874. Podczas wojny francusko-niemieckiej (1870—71) zachowywał ścisłą neutralność i wiele się przyczynił do umiejscowienia tej wojny. Opinja publiczna nie zupełnie jednak sprzyjała pokojowej polityce ministra, sprzyjając więcej Francji, niż Niemcom. Usiłowania jego w celu skrócenia wojny przez zawarcie rozejmu były bezowocne. W kwestji czarnomorskiej musiał zgodzić się na rewizję traktatu paryskiego i poczynić pewne ustępstwa Rosji (styczeń 1871). Spór z Ameryką północną w sprawie alabamskiej zakończył tym sposobem, że Anglja musiała zapłacić Ameryce 77,500,000 franków (wrześ. 1872). W 1880 objął w ministerjum Gladstone'a tekę spraw zagranicznych, ustąpił w r. 1885, w 1886 został ministrem do spraw kolonji. W lipcu tegoż roku podał się do dymisji razem z całym gabinetem.

De la Granż

Granż, *De la Grange*, herb: W polu błękitnem — trzy złote kozły, lub jelenie. Nad hełmem korona. Indygenat z 1690.

Graphis, *Literak*, *Porost pisarski*, rodzaj porostów żyjących na korach drzew, z plechą białą, na której rozrzucone są ziarniki (gonidia) wodorostu *Chroolepus* i czarne, kreskowate pleszki (apothecia), mające pozór głosek. Pospolity jest zwłaszcza na korze drzew liściastych gatunek **G.** *scripta*.

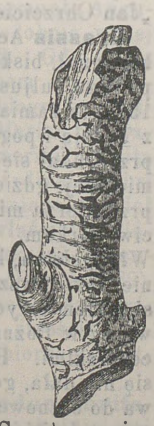

Graphis scripta.

Graptolity (z grec. kamienie pisarskie), rodzina zwierząt zaginionych, z czasu przejściowych, co do których stanowiska w systematyce dotąd istnieją spory. Są to ciała podługowate, mniej lub więcej ściśnione, proste lub skręcone; największa część badaczów zalicza je do polipów. Całe pokłady wapieni i łupków gliniastych są niemi zapełnione *(łupki graptolitowe)*. Monografje ich podali Barrande i Geinitz.

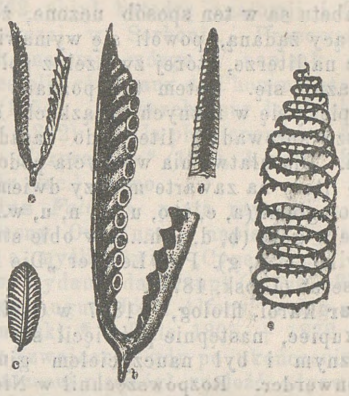

Graptolity.

a. Graptolithus geminus, *b.* w powiększeniu, *c.* G. folium, *d.* Resiolites genitrianus, *e.* G. turriculatus.

Grasberger Wawrzyniec, filolog i pedagog niemiecki, * 1830 w Bawarji, od 1856 nauczyciel w Würzburgu, od 1864 profesor w uniwersytecie; napisał: „Erziehung und Unterricht im klassischen Alterthum" (Würzburg, 1864—81, 3 cz.); „Die griechischen Stichnamen" (1883); „Die griechischen Ortsnamen" (1888) i in.

Grasberger Jan Nepomucen, poeta austrjacki, * 1836, jako dziecko należał do chóru w klasztorze Benedyktynów, potem wstąpił do gimnazjum w Celowcu i skończył prawo w uniwersytecie wiedeńskim. W 1879 odbył pielgrzymkę do Jerozolimy i sprawozdanie z niej ogłosił w dzienniku „L'ami du peuple autrichien". Do 1864 należał do redakcji tego dziennika, potem objął „la Presse" w Wiedniu. Odbył kilka podróży do Włoch. Napisał: „Chants et Légendes" (1869); „Sonetten aus dem Orient" (1873); „Aus dem Karneval der Liebe" (1873); „Aus der ewigen Stadt" (1887); „Auf heimatlichem Boden" (1890) i kilka poezji w djalekcie: „Zan Mitnehm" (1880); „Nix für ungut" (1885).

Graser Jan Baptysta, pedagog niemiecki, * 1766 w Eltmann, † 1841; poświęcał się językom wschodnim i był następnie nauczycielem w Salzburgu przy różnych szkołach, utrzymywanych przez duchowieństwo; następnie prof. teologji w Landshucie, a ostatecznie radca szkolny w Baireuth. Starał się gorliwie o podniesienie szkół ludowych i stanu nauczycielskiego. Ogłosił „Archiw für Volkserziehung" (2 t., 1803—5); „Elementarschule fürs Leben" (4 wyd., 1839—42); „Das Judenthum und seine Reform" (1828); „Divinität oder Prinzip der einzig wahren Menschenerziehung" (1810); „Die Erziehung der Taubstummen in der Kindheit" (1843) i w. in.— Metoda **G.** opiera się na połączeniu czytania z pisaniem w ten sposób, że dziecku przedstawia podobieństwo liter z położeniem i ruchem ust. Li-

tery alfabetu są w ten sposób uczone, że wyraz zawierający żądaną, powoli się wymawia, przeciągając na literze, której związek z położeniem ust wykazuje się. Potem tak poznane dźwięki i litery piszą się w różnych związkach, starając się zawsze sprowadzić litery do zasadniczych form o, i. Dla ułatwienia wykrycia podobieństw dzielono litery na zawarte między dwiema linjami równoległemi (a, e, i, o, u, m, n, u, w....), wychodzące w górę (b, d, l, h....), w obie strony (f), w dół tylko (p, y, g). Por. Leisker „Die Pädagogik Grasers“ (Lipsk, 1879).

Gräser Karol, filolog, * 1807 w Greiz, z początku kupiec, następnie poświęcił się studjom filologicznym i był nauczycielem gimnazjum w Marienwerder. Rozpowszechnił w Niemczech utworzony przez Anglików, Ellisa i Pitmana, system fonetyczny, znany pod nazwą „The spelling reforme“ (Lipsk, 1852). Z prac jego były najwięcej rozpowszechnione: „Simplest methode of acquiring an elementary knowledge of the French language“; „A practical and methodical grammar of the French language“; „Nouvelle méthode pour apprendre la langue anglaise“ (2 kursy); „Grammaire complète de la langue anglaise“ (2 t.); „Praktischer Lehrgang der englischen Sprache“ (2 kursy); „Schulgrammatik der englischen Sprache“. Wydał nadto: „Englische Chrestomathie“ (2 cz., 5 wyd., Lipsk, 1889) i „Handbuch der neuern und neuesten französischen Litteratur“ (1884, t. 2).

Grasera metoda, ob. Graser (Jan Baptysta).

Grashof Franciszek, inżynier, * 1826 w Düsseldorfie, † 1893, kształcił się w instytucie przemysłowym w Berlinie, sprawował różne urzędy, a w 1863 został profesorem mechaniki praktycznej i budownictwa machin w politechnice w Karlsruhe. Od 1856 był prezydentem związku inżynierów niemieckich. Ogłosił „Theorie der Elastizität und Festigkeit“ (1878); „Theoretische Maschinenlehre“ (3 t., 1875—90) i in.

Graslitz, miasto w Czechach, w pobliżu granicy saskiej, nad rz. Zwodau, ożywiony przemysł, 10,000 miesz.

Grassauer Ferdynand, geograf i bibljograf, * 1840 w Austrji Niższej, studjował teologję, historję i geografję w Wiedniu, w 1875 został kustoszem, 1885 bibljotekarzem uniwersyteckiej bibljoteki tamże, napisał: „Landeskunde von Oesterreich-Ungarn“ (1875); „Die Alpen“ (1879); „Die Donau“ (1879); „Das Erzherzogtum Oesterreich ob der Enns“ (1880); „Handbuch für österreichische Universitätss und Studienbliotheken“ (1883).

Grasse, miasto okręgowe we francuskim departamencie Alp Morskich; ma 9.700 m., piękny kościół katedralny i 60 fabryk perfum i esencji pachnących.

Grässe Jan Jerzy Teodor, znakomity bibljograf i historyk literatury, * 1814 r. w Grimma, † 1885, od 1843 bibljotekarz prywatny króla (1852), dyrektor zbiorów porcelany w Dreźnie, a od 1864 dyrektor galerji „Grünes Gewölbe“. Najważniejsze jego dzieła są: „Lehrbuch einer allgemeinen Literaturgeschichte“ (Drezno i Lipsk, 1837—59, cz. 9); skrócone opracowanie tegoż dzieła dał w „Handbuch der allgemeinen Literaturgeschichte“ (4 t., Drezno, 1844—50), z dodatkiem: „Leitfaden der allgem. Literaturgeschichte“ (Magdeburg i Lipsk, 1851, 3 ed., 1860). Drugiem głównem dziełem jest „Trésor des livres rares et précieux“ (6 t., Drezno, 1858—66, dodatek 1869). Oprócz wielu mniejszych bibljograficznych i powieściarskich prac jego zasługują jeszcze na wzmiankę: „Der Tannhäuser und Ewige Jude“ (2 w., Drezno, 1861); „Orbis latinus. Verzeichniss der lateinischen Benennaugen der bekanntesten Städte“ (Drezno, 1861); „Handbuch der alten Numismatik“ (Lipsk, 1851—55); „Beiträge zur Geschichte der Gefässbildnerei“ (Drezno, 1853) i „Guide de l'amateur de porcelaines et de poteries“ (Drezno, 1864); „Hubertus brüder“ (1875); „Unsre Vor- und Taufnamen erklärt“ (1875); „Guide de l'amateur d'objets d'art et de curiosité“ (Drezno, 1872 i 1877). Od 1878 wydawał czasopismo *Zeitschrift für Museologie.*

Grassi Józef, malarz historyczny i portretowy, * 1757 w Wiedniu, † 1838; kształcił się w mieście rodzinnem, następnie długo przebywał w Warszawie, gdzie w czasie wypadków 1793 omal nie zginął z rąk ludu, z powodu, że malował obcych dygnitarzy i jedynie wmieszaniem się Kościuszki został ocalony; w 1799 został profesorem akademji w Dreźnie, następnie przeniósł się do Rzymu. Długi szereg jego portretów osobistości z czasów Stanisława Augusta wylicza Rastawiecki w swoim „Słowniku malarzów“ (t. I). W galerji drezdeńskiej znajdują się obrazy jego: „Jan Chrzciciel“ i „Apostoł Piotr“.

Grassis Achilles, de, legat papieski w Polsce, kardynał, biskup Kastelli, przysłany był przez papieża Juljusza II do Zygmunta Starego w r. 1510, z zamiarem nakłonienia króla do wojny z Turcją i pogodzenia Polski z Krzyżakami. Naprzód udał się do Augsburga na sejm rzeszy niemieckiej, gdzie daremnie starał się o utworzenie przymierza między książęty europejskimi przeciw Turkom. W tymże celu pojechał stąd do Władysława, króla węgierskiego. I tu jednak nic nie wskórawszy, przybył wreszcie do Polski, ale skutkiem owych perygrynacji spóźnił się na umówiony w Poznaniu zjazd z Krzyżakami i posłami cesarskimi. Polska do wojny z Turcją uwikłać się nie dała, gdy więc ani jedna ani druga sprawa do stanowczego nie przyszła załatwienia, legat po krótkim pobycie opuścił Polskę, ale zostawił dobre po sobie wspomnienia, gdyż zbadał kwestję krzyżacką i dokładał pewnych starań, by ją korzystnie dla Polski rozstrzygnąć. Król, ufając jego rozumowi i zacności, we wszystkich sprawach ze stolicą apostolską udawał się do nie-

go, uznawszy go nawet 1511 protektorem Polski, z czego kardynał wywiązywał się zawsze sumiennie, gorliwie i z zadowoleniem króla.

Grassmann Herman Günther, matematyk, * 1809 w Szczecinie, † 1877 r., syn Justusa **G.** († 1852), znanego z badań krystalograficznych, studjował najpierw teologję i filologję, następnie matematykę i został po ojcu nauczycielem w gimnazjum w Szczecinie. Zyskał sławę znakomitem dziełem „Ausdehnungslehre“ (1844, 2 wyd., 1878), w którem rozwinął nową metodę rachunku geometrycznego bezpośrednio na punktach, linjach i powierzchniach. Z powodu kierunku filozoficznego wszakże dzieło to nie zwróciło na siebie uwagi, i dopiero w ostatnich latach życia **G.** zyskał uznanie. Nadto napisał: „Neue Theorie der Elektrodynamik“ (w Poggendorfa „Annalach,“ t.64). Jako orjentalista ogłosił: „Wörterbuch zum Rig Veda“ (Lipsk, 1875), przekład „Rig Vedy“ (1876); „Lehrbuch der Arithmetik“ (1861—65, 2 t.). Życiorys jego napisał Schlegel (1878).

Grassmann Robert, matematyk, brat poprzedniego, * 1815 w Szczecinie, 1841—1848 był nauczycielem tamże, następnie redaktorem *Stettiner Zeitung* i *Pommersche Zeitung*. Napisał: „Die Formenlehre oder Mathematik“ (1872); „Die Weltwissenschaft oder Physik“ (1862—73, 2 t.); „Die Wissenschaftslehre oder Philosophie“ (1876, 4 t.); „Die Lebenslehre oder Biologie“ (1872); „Das Gebäude des Wissens“ (1882—1890, 10 t.).

Gratiani Antoni Marja, * 1536, † 1611, biskup ameryjski, sekretarz nuncjusza papieskiego Commendoni'ego (ob.) za drugiego jego poselstwa w Polsce 1572—1573. Czynny brał udział w intrygach, knutych przez nuncjusza z panami litewskimi, celem wyniesienia arcyksięcia austrjackiego na tron polski po śmierci Zygmunta Augusta. Jeździł nawet **G.** prawdopodobnie w tej sprawie z Polski do Wiednia 1572. Gdy misja się nie powiodła, odjechał **G.** razem z nuncjuszem do Włoch 1573. Napisał **G.** biografję Commendoniego, którą p. t. „Antonii Mariae Gratiani a burgo S. Sepuchri episcopi Amerini, de vita Joannis Francisci Commendoni Cardinalis libri IV“, z życiorysem samego Gratianiego, wydał 1669 w Paryżu Roger Akakia (właściwie Fléchier), a następnie ogłosił i przekład jej francuski: „Vie du Cardinal Commendon“ (Paryż, 1689). Pracę tę **G.**, zawierającą wiele cennych szczegółów do poznania ówczesnej Polski, streścił J. U. Niemcewicz i zamieścił w swym „Zbiorze pamiętników o dawnej Polsce“ (t. I).

Gratiarum actio ad plus dandum invitatio (łac.)—łaska jako wezwanie do hojniejszej wzajemności.

Gratiola, roślina, ob. Konitrud.

Gratiolet Ludwik Piotr, anatom, * 1815 r., † 1865, studjował medycynę, w 1854 został profesorem anatomji porównawczej w muzeum w Paryżu, 1862 objął katedrę anatomji i fizjologji porównawczej w Sorbonie. Pracował głównie nad anatomją mózgu i napisał: „Mémoire sur les plis cérébraux de l'homme et des primates“ (1854); „Recherchs sur le système vasculaire“ (1862); „De la physionomie et des mouvements d'expression“ (1865, 4 wyd., 1882) i in.

Gratis (łac.) darmo.

Gratius *Faliscus*, poeta rzymski z Falerji, współczesny Owidjusza, napisał dydaktyczny poemat o myśliwstwie „Cynegetica,“ którego najlepsze wydanie dał Haupt (Lipsk, 1838).

Gratry August Józef Alfons, teolog rzymskokat. francuski, * w Lille 1805, † 1872 w Montreux, w Szwajcarji; gdy po ukończeniu szkoły politechnicznej nie mógł znaleźć odpowiedniego stanowiska, został księdzem; od 1840 rektor kolegjum Stanisławowskiego w Paryżu, gdzie dał się poznać polemicznym sporem w pismach publicznych z Vacherotem, rektorem szkoły wyższej normalnej, z powodu wydanego przez tegoż „Histoire critique de l'École d'Alexandrie,“ a skutkiem którego Vacherot pozbawiony został rektorstwa. Wkrótce jednak (1852) i **G.** opuścił swój urząd jałmużnika przy tejże szkole. Wraz z ks. Petototem miał udział w przywróceniu Oratorjanów Niepokalanego Poczęcia. Gdy atoli okazał się pobłażliwym dla ks. Jacka (Hijacynta) i *Ligi pokoju*, ściągnął na siebie naganę przełożonego i wystąpił z tego konwentu. W 1861 został wikarym generalnym biskupa orleańskiego, a 1863 otrzymał katedrę teologji moralnej w Sorbonie, po śmierci zaś Barante'a (1867) został członkiem akademji. Przed zwołaniem soboru watykańskiego, gdy zamiary kurji rzymskiej już były wiadome, wystąpił jako obrońca galikanizmu przeciwko nieomylności papieskiej, a głównie przeciwko arcybiskupowi mechlińskiemu (Malines), jako narzędziu jezuickich dążności. W ostatnich jednak tygodniach swego życia odwołał swoje zdania i piśmiennie (1871) uznał nowy dogmat. Sławę uczonego męża zjednał sobie był dziełem „De la connaissance de Dieu“ (t. 2, 1855—1857), którego t. 1 miał siedm wydań. Oprócz tego wydał: „La philosophie du Credo“ (1863—65, pol. przekład ks. Szpaderskiego, Warszawa, 1863) i „Commentaire sur l'Evangile de Saint-Matthieu“ (1865); „La morale et la loi de l'histoire“ (1868, 2 t., 2 wyd., 1871); „Cours de philosophie“ (1855, 57, 7 wyd., 1864). Z pism pośmiertnych wydano: „Souvenirs de ma jeunesse“ (4 wyd., 1876). Utwory **G.** cechuje wytworność, jasność i żywość stylu, jako też jędrność i polot myśli. Por. Perraud „Le P. G., ses derniers jours, son testament spirituel“ (1872).

Grattan Henryk, znakomity mówca irlandzki, * 1746 w Dublinie, wszedł 1775 do parlamentu irlandzkiego, wyjednał 1782 r. odwołanie aktu z r. 1721 (to jest zniesienie zależności parlamentu irlandzkiego od angielskiego); ale daremne

były jego zabiegi w celu zyskania emancypacji katolików i usiłowania (1800) w celu zwalczenia unji z Anglją, mimo życzeń narodu przeprowadzonej. Z nieustraszoną śmiałością bronił także wolnomyślnych swych zasad w parlamencie brytańsk. 1805 i 1806, † 1820, nie osiągnąwszy celu szlachetnych usiłowań całego życia. Pochowany w opactwie westminsterskiem. Mowy jego wydał syn (4 t., 1822) i napisał życiorys „Life and times of the R. H. Henry **G.**“ (5 t., 1845). Por. Lecky „Leaders of the public opinion in Ireland” (Londyn, 1871); Mac Carthy „H. G., an historical study” (3 wyd., Dublin, 1886).—Jego syn *Henryk* **Grattan,** * 1790, † 1859 r., zasiadał również od 1832 r. w parlamencie i dał się poznać z silnego oporu (1851) przeciw prawu kościelnemu. Wydał mowy swego ojca (4 t., Londyn, 1822), oraz napisał „Life and times of Henry **G.**“ (5 t., Londyn, 1839—45).—Do tejże rodziny należy *Tomasz Colley* **Grattan,** * 1796, † 1864 r., autor wybornego dzieła w rodzaju obrazów z podróży: „Highways and byways” (8 t., Londyn, 1823—25), oraz historycz. romansów: „The heiress of Bruges“ (3 t., Londyn, 1828); „Jacqueline of Holland“ (3 t., Londyn, 1830) i „Agnes of Mansfeld“ (3 t., Londyn, 1836), które swego czasu wielką miały wziętość. Od 1839—48 był konsulem w Bostonie i w dziele „Civilized America“ (2 t., Londyn, 1861) w czarnych barwach odmalował stosunki amerykańskie. Zostawił także rodzaj autobiografji p. t.: „Beaten paths and those who trod them“ (Londyn, 1862).

Gratz, miasto, ob. Graz.

Grätz Henryk, filozof i historyk żydowski, * 1817 w Książu w w. ks. Poznańskiem, kształcił się we Wrocławiu, od r. 1854 był nauczycielem w żydowsko-teologicznem seminarjum, od 1870 profesorem w uniwersytecie wrocławskim, † 1891 w Monachjum. Sławne jego dzieło „Die Geschichte der Juden“ (3 wyd., 1870, t. 11) śmiało postawić można obok prac innych znakomitych historyków. Połączone są w tem dziele dzieje polityczne Żydów z historją ich cywilizacji. Zdumiewa tam czytelnika ogrom nagromadzonego materjału, w zajmujący sposób w jedną całość spojonego, a wszystko trafną wyjaśnione krytyką. Żadne ważniejsze dzieło żydowskie nie zostało w niej pominięte bez gruntownej oceny. Wszystkie znaczniejsze fakta historyczne lub społeczne doskonale są tam wyłożone. Szczególnie zasługuje w niej na uwagę historja powstania chrześcijaństwa, zajmująca w tem dziele przeszło dwa tomy, skreślona z zupełną bezstronnością, bardzo rzadką w takich razach u żydowskiego pisarza. Zresztą historja ta wyjaśnia także bardzo wiele faktów, należycie wyświetlających dzieje innych narodów. Z innych dzieł tegoż autora wymienimy: „Gnostizismus und Judentum“ (Włocław, 1846); „Frank und Frankisten“ (1869); „Die Prophetie Joels“ (1873); „Kritischer Kommentar zu den Psalmen“ (2 t., 1882—83). W ostatnich latach redagował pismo miesięczne, poświęcone historji, teologji i filozofji żydowskiej p. t.: „Grätz's Monatsschrift.”

Grauberg Per Adolf, poeta szwedzki, * 1770, † 1841, napisał: „Dramatiska skrifter” (1811); „Göteborgs Historia“ (1814—15); „Archif for laudtmän och trädgardsodlare” (1828—39).—**G.** Jeanette (* 1825, † 1857 i **G.** Ludwika Elżbieta, * 1827, córki poprzedniego, pracowały wiele dla teatru szwedzkiego, jako tłómaczki i autorki. Ludwika Elżbieta wydała pod pseudonimem Carl Blink, wiele romansów historycznych „Swenska medeltids romaner“ (1888—90); „Fräu Wasatiden“ (1891—96).

Graubündten lub *Graubünden*, ob. Gryzonów kanton.

Graudenz, ob. Grudziądz.

Grauert Wilhelm Henryk, profesor uniwersytetu wiedeńskiego, * 1804, † 1852 r., zajmował się prawie wyłącznie badaniem historji dynastji Wazów, tak w Szwecji, jak i w Polsce panującej. Celniejsze jego dzieła są: „Königin Christine und ihr Hof“ i „Thronentsagung des Königs Johann Casimir von Polen und die Wahl seines Nachfolgers“ (Wiedeń, 1851); ostatnie to dzieło ułożył **G.** na podstawie odkrytego przez się rękopiśmiennego *Dziennika* Jezaina Pufendorfa; odznaczył się rzadką między Niemcami bezstronnością. Obok tego pracował na polu pedagogicznem, zamieszczając prace swoje w czasopismach niemieckich.

Graul Karol, teolog ewangelicki, * 1814 r. w Wörlitz pod Dessau, † 1864, po ukończeniu nauk teologicznych w Lipsku, został 1844 r. dyrektorem instytutu misjonarzy protestanckich w Dreźnie, który za jego staraniem przeniesiony został 1848 r. do Lipska. Podróżując w latach 1849—53 po Egipcie, Palestynie, Indjach Wschodnich, w celach misyjnych, poświęcał się też szczególnie nauce języka i literatury tamulskiej. Po powrocie do kraju, sprawował swój urząd do r. 1860. Jest autorem dzieła: „Unterscheidungslehren der verschiedenen christlichen Bekenntnisse” (6 wyd., Lipsk, 1862, 12 wyd., 1891) i „Die christliche Kirche an der Schwelle des irenäischen Zeitalters” (Lipsk, 1860), oraz „Reise nach Ostindien“ (5 t., Lipsk, 1854—56). Dziełem „Bibliotheca tamulica“ (4 t., Lipsk, 1854—65), stał się wyrocznią w tej gałęzi literatury wschodniej. Por. Hermann „Dr. Karl **G.** und seine Bedeutung für die luth. Mission“ (Halla, 1867).

Graun Karol Henryk, kompozytor niemiecki, * 1701 r. w Wahrenbrück, † 1759 w Berlinie; od r. 1740 królewski kapelmistrz tamże; skomponował do 30 rozmaitych oper. Najcelniejszem

jego dziełem jest wzorowa muzyka do Ramlera oratorjum pasyjnego „Der Tod Jesu.“

Graun Jan Bogumił, brat poprzedniego, królewski koncertmistrz i skrzypek, † 1771 w Berlinie, napisał wiele dzieł solowych na skrzypce i innych utworów muzycznych, a między temi kilka mszy i „Salve Regina.“

Graupen, po czesku *Krupka*, miasto górnicze w czeskim pow. Litomierzyckim, w górach Rudoborza (Hartz), 3,500 miesz., kopalnie cyny i węgla brunatnego, zamek. Istniało już w wieku XII, do 1478 r. jako wieś.

Gravamen (łac.), oznaczało w dawnym języku prawnym skargę na wyrok poprzedniej instancji. W prawie politycznem nazywano *gravamina*, zażalenie stanów na wymiar sprawiedliwości; stąd niektóre dawne prawa ogłaszano pod nazwą zbiorową *Resolutio gravaminum*. W szczególności zaś od XIV w. zwano *Gravamina nationis germanicae* wszystkie zażalenia narodu niemieckiego na krzywdy przez papieży wyrządzane; w r. 1522 przesłano do Rzymu 100 takich grawaminów.

Grave (po włosku), znaczy w muzyce: poważnie, uroczyście, wolno.

Gräveli Maksymiljan Karol Fryderyk Wilhelm, * 1781 w Belgard w Pomeranji, od r. 1811 pruski urzędnik sądowy, służył podczas wojen Napoleońskich w landwerze, lecz po ich ukończeniu z powodu pism liberalnych i takichże postępków został zawieszony w urzędowaniu, a w r. 1837 uwolniony z pensją emerytalną. Korzystając z wolnego czasu, zajmował się piśmiennictwem w przedmiotach prawa, administracji i filozofji. W r. 1848 został członkiem zgromadzenia narodowego we Frankfurcie, gdzie należał do stronnictwa prawej strony i 16 maja 1849 stanął na czele ostatniego gabinetu zawiadowcy państwa. Następnie mieszkał we Frankfurcie i † 1860 w Dreźnie. Z pism jego prawnych najwięcej są cenione: „Die Lehren vom Besitze und von der Verjährung“ (Halla, 1820); „Die Lehre von Niessbrauch, Miethe und Pacht“ (1820); „Generaltheorie der Verträge nach preuss. Recht“ (1821); „Praktischer Commentar zur Allgemeinen Gerichtsordnung für die preuss. Staaten“ (6 t., Erfurt 1825—31); „Der Mensch“ (Berlin, 1815 i 1839). Swoje zatargi z rządem opisał w „Neueste Behandlung eines preuss. Staatsbeamten“ (2 t., Lipsk, 1818). Szacownem jest także jego pismo: „Die Grundsteuer und deren Kataster“ (2 t., Berlin, 1822).

Gravelines, po niemiec. *Gravelingen*, po flamandzku *Gravelinghen*, miasto nadmorskie we francuskim departamencie Nord, blizko ujścia rzeki Aa, ma mury forteczne, port prawie zasypany piaskiem i 4,000 miesz.; pamiętne jest zwycięstwem Egmonda nad Francuzami w r. 1558.

Gravelotte, wieś w Lotaryngji, położona o 11 klm. na zachód od Metzu, 700 m., pamiętna bitwą, stoczoną 18 sierpnia 1870 pomiędzy wojskami francuskiemi a niemieckiemi, w której Francuzi stracili 13,000 ludzi i prawie tyleż Niemcy.

Graves, białe i czerwone wino Bordeaux, z departamentu Gironde.

Gravesande Wilhelm Jakób, filozof i matematyk holenderski, * 1688 r. w Herzogenbusch, † 1742 r. w Lejdzie, gdzie był profesorem matematyki, astronomji i filozofji. Najsławniejsze jego dzieła są: „Physices elementa mathemathica, experimentis confirmata“ (2 t., 1720, 2 wyd., 1743); „Philosophiae Newtonianae institutiones“ (2 t., 1723). Jego „Oeuvres philosophiques et mathématiques“ wyszły w Amsterdamie (2 t., 1744). Był on pierwszym za granicami Anglji, który się oświadczył za nauką Newtona.

Gravesend, starożytne miasto w angielskiem hrabstwie Kent, na południowym brzegu Tamizy, poniżej Londynu, stacja celna dla okrętów, siedlisko klubu „Royal Thames Yacht Club,“ otoczone licznemi fortami, ma 24,000 miesz.

Gravière, admirał francuski, ob. Jurien de la Gravière.

Gravina in Puglia, miasto w prowincji Bari, w okręgu Altamura we Włoszech, 16,000 miesz.; siedziba biskupa, zamek cesarza Fryderyka III.

Grävius Jan Jerzy, właściwie Gräve lub Greffe, * 1632 w Naumburgu, † 1703 r.; profesor historji w Utrechcie, cieszył się niegdyś jako filolog i krytyk europejską sławą. Wilhelm III angielski mianował go swoim historjografem. Oprócz pisarzów greckich i rzymskich wydał: „Thesaurus antiquitatum Romanarum“ (12 t., Utrecht, 1694—99), oraz dokończony przez Burmanna zbiór p t.: „Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae“ (30 t., Lejda, 1704—23). Wydał także „Thesaurus eruditionis scolasticae“ (Lipsk, 1710); „Inscriptiones antiquae“ (4 t., Amsterdam, 1707). Życiorys jego napisał Burmann.

Grawimetr, ob. Areometr.

Grawitacja, ob. Ciążenie.

Gray, miasto okręgowe w depart. franc. Wyższej Saony, nad rz. Saoną, stacja węzłowa 3 dróg żelaznych, ma ratusz z XVI w., most kamienny, przystań rzeczną, fabryki maszyn, kolegjum, 6,700 miesz. Na przeciwległym brzegu rzeki leży *Arc*, właściwie przedmieście **G.,** liczące 2,700 miesz.

Gray Stefan, fizyk angielski, * przy końcu XVII w., † 1736, dokonał wiele zasadniczych doświadczeń z elektrycznością. Rozprawy swe zamieszczał w „Philosophical transactions“ (1720—36).

Gray Tomasz, poeta angielski, * 1716 w Londynie, † 1771 r., jako profesor języków nowoczesnych i historji w Cambridge; wsławił się znaną powszechnie „Elegją na cmentarzu wiejskim.“ Oprócz tego pisał jeszcze piękne ody, jak

np. „The progres of poesy“ (1755), hymny i rapsodję „The bard” (1758). Poezje jego (których najdokładniejszą ed. dał Gilfillan, Edymburg, 1855), odznaczają się bogactwem obrazowania, zapałem i harmonijną budową wiersza. Wszystkich dzieł **G.** najlepsze wydanie sporządził Mason (4 t., York, 1775), najnowsze Edm. Gosse (4 t., Londyn, 1882). Por. Gosse „Thomas **G.**” (Londyn, 1884).

Gray John Edward, zoolog, * 1800 w Walsall w hrabstwie Stafford, † 1875, ogłosił w r. 1821 razem z ojcem „The natural arrangement of the British plants,” został w r. 1824 asystentem w muzeum Brytańskiem, a w r. 1840 kustoszem jego działu zoologicznego. Ogłosił: „Illustration of Indian zoology” (2 t., 1832—34); „Handbook of British Algae” (1864), nadto opracował działy zoologiczne w opisach podróży okrętów Sulphur (1843), oraz Erebus i Terror (1839—43).

Gray Jerzy Robert, brat poprzedniego, również zoolog, * 1808, † 1872 r., był od r. 1831 urzędnikiem w muzeum Brytańskiem. Napisał: „List of the genera of birds” (1841); „Genera of birds” z 350 tablicami (3 t., 1837—49); „Hand list of genera and species of birds” (1870), w którem opisał 2,915 rodzajów i przeszło 11,000 gatunków; „The entomology of Australia” (1833), oraz kilka innych spisów ornitologicznych.

Gray Asa, botanik, * 1840 w Paryżu (stan Nowego Yorku), † 1888, studjował medycynę i botanikę i w r. 1842 został profesorem botaniki przy uniwersytecie w New-Cambridge. Po śmierci Agassiza został kierownikiem instytutu Smithsona. Celniejsze jego dzieła są: „Flora of North-America” (3 t., 1838—42); „Genera of the plants of the United States” (1848); „Manual of botany of the Northern United States” (1868); „Botany of the United States pacific exploring expedition” (1854); „Darwiniana, essays and reviews pertaining to Darwinism“ (1876); „Synoptical Flora of North America“ (1878); „Natural science of religion“ (1880). Po śmierci jego wyszły „Scientific papiers of Asa **G.**” (2 t., 1889), oraz „Letters of Asa G.” (2 t., 1894).

Gray Joanna, ob. Grey.

Graybner Stanisław, powieściopisarz i komedjopisarz, ogłosił: „Nie dojechali” komedja (Kraków, 1892); „Fredzio” (1892); Irena” (1893), oraz powieści: „Mamin synek” (1893), zbiorek drobniejszych opowiadań p. t.: „Na warszawskim bruku” (1894), sztuki dramatyczne: „Fredzio,” „Irena” wystawiono w teatrze warszawskim.

Graz (po słowieńsku *Nemszki Gradec*), miasto stołeczne austrjackiego księstwa Styryjskiego, nad rzeką Murą i przy drodze żelaznej z Wiednia do Tryjestu, 113,000 miesz.; rezydencja namiestnika, sejmu i wydziału krajowego dla Styrji, najwyższego sądu krajowego, tudzież biskupa. Z liczby 23 kościołów rzymsko-katol. odznacza się szczególnie starożytny gotycki kościół katedralny, a pośród innych gmachów zamek cesarski z XV wieku, ratusz nowożytny, gmachy uniwersyteckie. Miasto odznacza się pięknem położeniem i ładnemi ulicami; posiada liczne i rozmaite fabryki, ożywiony handel, wiele różnych instytucji społecznych i dobroczynnych, z zakładów naukowych: uniwers. z 1,600 słuchaczami, wyższą szkołę techniczną, akademję handlową, 2 gimnazja wyższe i 2 wyższe szkoły realne, różne szkoły specjalne i niższe, bibljotekę krajową z 100,000 tomów, muzeum, galerję obrazów, 2 teatry. W okolicy wiele pięknych miejscowości.

Graziani Girolamo, hr., poeta włoski, * 1604 w Perogola pod Urbino, † 1675, nauki studjował w Bolonji i Padwie, w 1637 został sekretarzem Franciszka I księcia Modeny. Głównemi jego utworami, za które mianują go we Włoszech drugim Tassem, są dwa poematy bohaterskie: „Cleopatra” w 13 pieśniach (Bolonja 1626 i wyd. nast.), oraz „Conquista di Gionata” w 26 pieśniach (Modena, 1650 i wyd. nast.). Nadto napisał: „Rime” (Parma, 1621); „Il colosso sacro,” wiersz panegiryczny na cześć Mazariniego (Parma, 1656); „Varie poesie e prose“ (Modena, 1662); „Il Cromuele,“ tragedja (1671) i in.

Grazioso (z włoskiego), znaczy w muzyce: z wdziękiem, z elegancją.

Grazzini Antoni Fraciszek, przezwany *Lasca*, poeta i powieściopisarz włoski, * 1503 we Florencji, † 1583 r., założył 1540 akademję *del Umidi*, a następnie drugą *della Crusca*. Napisał: zbiór nowel „La Cene” (Paryż, 1756, 2 wyd., 1815, t. 3); „Rime” (Florencja, 1741 i 1882); „La Nanea” (1566); „La guerra dei mostri” (1584) i kilka komedji. Wybór dzieł jego p. t.: „La cene ed altre prose,” wyszedł we Florencji 1857 r. „Commedie” (1859). W nowelach swoich jest szczęśliwym naśladowcą Boccaccia.

Grażdanka, dzisiejsze rosyjskie abecadło *(grażdanskija bukwy)*, nazwane tak przez cesarzową Katarzynę W. w 1787 roku. Powstało ono z dawnego cyrylskiego przez przemianę, zbliżającą je więcéj do grafiki łacińskiej; w powszechne zaś używanie wprowadzone już zostało przez cesarza Piotra W. w r. 1708. Znane jednak było o wiele dawniej, jak tego dowodem „Ewangelie uczytelnoje albo Kazania i t. d.,” wydane przez Piotra Mohyłę, metropolitę kijowskiego (w Kijowie, 1637). Twórcą więc **G.** był albo on, albo jaki inny Kijowianin, a Piotr W. dopiero na wzór tylko tego abecadła, użytego przez Mohyłę w tytułach rzeczonej książki, kazał odlać w Amsterdamie 1704 r. nowe czcionki, któremi wydrukowano pierwszą książkę w Moskwie 1705 roku. Następnie poczyniono niektóre zmiany, i tak zmienioną **G.** wydrukowaną była na rozkaz Piotra W. w Moskwie 1708 roku

GRECYA

20° Dług. Wsch. od Grenwich
TURCYA EUROPEJSKA
Odnoga Salonicka
MORZE JONIOŃSKIE
MORZE EGEJSKIE
MORZE KRETEŃSKIE
Półn. Sporady
EUBEA, EVIA, NEGROPONTE
KORFU (KERKYRA)
Kanał Korfu
Od. Arta
Od. Volos
Od. Zeitun
Od. Adramyti
MIDILLÜ (MYTILINI, LEZBOS)
LEUKAS (STA MAURA)
KEPHALLENIA (CEFALONIA)
ITHAKA (ITHAKI)
ZAKYNTHOS (ZANTE)
Odnoga Koryncka
Kanał Atalanti
Odnoga Eginska
Odnoga Messeńska (Koroni)
Odnoga Lakońska (Marathonisi)
Odn. Arkadyi
Odn. Kassandra
Odn. Hagion Oros
Limni (Lemnos)
Imbros
Tenedos
Skiathos
Skopelos
Skyros
Andros
Tenos
Mykonos
Syros
Naxos
Paros
Ios
Sikinos
Melos (Milos)
Santoryn (Thira)
Anaphi
Amorgos
Nikaria (Karlot)
CHIOS (SAKIS ADASSI)
Chios
Od. Kalimni
Od. Stampalia
Od. Kasos
Od. Karpathos
Od. Rhodos
Od. Simi
Od. Kos
Od. Leros
Od. Patmos
Od. Lipsi
Od. Leros
Od. Kalymnos
Od. Nisyros
Od. Telos
Od. Chalki
Od. Symi
Od. Rhodos
Od. Karpathos
Od. Kasos
Od. Stampalia
Od. Anaphi
Od. Amorgos
Od. Naxos
Od. Paros
Od. Ios
Od. Sikinos
Od. Melos
Od. Santoryn
Od. Theras

książka p. t.: „Przykłady kako piszutsia komplimenty.” — Abecadło to nie jest dokładne; nie posiada znaku na *jo* (odpowiednio do *ja*, *je* i *ju*, który to ostatni ma postać właściwą właśnie na oznaczenie dźwięku *jo*), na dźwięki *g* i *h* ma tylko jeden znak, oraz zbyteczne Θ, V, i Ъ (na końcu wyrazów po spółgł. twardych). O wartości **G.** czytaj rozprawę J. Purkyniego, w przekładzie polskim J. N. Baudouina, p. t.: „O korzyściach z ogólnego rozprzestrzenienia łacińskiego sposobu pisania” i t. d. (Warszawa, 1865).

Grąbczewski Adam, * 1817 we wsi Ruskołęki w pow. Ostrołęckim, † 1888, przełożył z języka niemieckiego powieść L. Tiecka p. t.: „Vittoria Accorombona” (2 t., Warszawa, 1853); do Słownika M. Orgelbranda dostarczał wyrazów, ściągających się do rolnictwa; był spółpracownikiem *Encyklopedji* 28-tomowej S. Orgelbranda. Następnie był urzędnikiem drogi żel. Warsz.-Wied. i pisał biografję cudzoziemców do *Encyklopedji* Ungra.

Grądziel, dyszel u pługa.

Grądzińskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Trockiem, pow. Upickim. Mała ta dzierżawa, wedle spisów urzędowych z r. 1765, była w posiadaniu Józefa Tura, który z niej opłacał kwarty złp. 110, a hyberny złp. 20. Na sejmie warszawskim z r. 1773 Stany Rzplitej, chcąc długoletnie spory ukończyć o toż starostwo, między rodzeństwem Turami a rodziną Kwintów zachodzące, wyznaczyły oddzielną komisję z 20 urzędników litewskich dla ostatecznego załatwienia owych sporów.

Grądzki z *Grądy* Samuel, historyk polski, żyjący w drugiej połowie XVII w., dworzanin domu Radziwiłłów, † po r. 1676; napisał dzieło, wydane w Peszcie 1789 przez Kar. Koppi, p. t.: „Historia belli cosaco-polonici, authore Samuele **G.** de **G.**, conscripta anno 1676.” Dzieło to, opisujące historję wojen kozackich od 1648 do 1657, pełne ciekawych wiadomości, należy do rzadkości bibljograficznych, jako niszczone ze względów politycznych.

Grążel, roślina, ob. Grzybień.

Grdyka, ob. Krtań.

Greal, ob. Gral.

Great-Eastern (wyn. *gretistern*), nazwa olbrzymiego parowca, zbudowanego w r. 1860 przez Russella.

Great Harwood, miasto w angiel. hrabstwie Lancaster, o 6 klm. na północo-wschód od Blackburn, przemysł bawełniany, 9,000 miesz.

Greathead, *Capito*, *Grosseteste* Robert, *w Strodbrook, w hr. Suffolk, uczył się w Oksfordzie i Paryżu, długi czas był kanclerzem uniwersytetu oksfordzkiego, należał do gwałtownych przeciwników papieża i wszedł w ścisłe stosunki z Franciszkanami, którzy wraz z Dominikanami świeżo przybywszy do Anglji, zajmowali katedry uniwersyteckie ku wielkiej niechęci ogółu. **G.** † jako biskup Lincoln 1252. Pisał komentarze do Arystotelesa i mistycznej teologji Pseudo-Dyjonizego. Godnym jest uwagi z podziałów, jakie robi w formach, i tak: 1) forma nieodłączna od materji, t. j. właściwy jej kształt, 2) forma badana przez fizyków, 3) sztuczna, oddzielona od materji, umysłowa, 4) matematyczna, 5) metafizyczna. Do tych ostatnich form liczy **G.** Boga, duszę i platońskie ideje.

Great Kanawha, rzeka w Ameryce płn., ob. *Kanawha*.

Grebe Karol Fryderyk August, leśnik, * 1816 w Grossenritte, † 1890, od 1840 wykładał leśnictwo, mineralogję, górnictwo i botanikę w akademji w Eldena, w 1844 został profesorem leśnictwa w uniwersytecie grejfswaldzkim, pełniąc przytem urzędy administracyjne. Napisał: „Gebirgskunde, Bodenkunde und Klimalehre in ihrer Anwendung auf Forstwirtschaft” (4 wyd., 1886); „Der Buchenhochwaldbetrieb” (1856); „Die Betriebs- und Ertragsreglung der Forsten” (2 wyd., 1879); „Der Waldschutz und die Waldpflege” (1875).

Greben *(Groeben)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem — czerwona łapa orła, w lewem błękitnem — oszczep srebrny. Nad hełmem kapelusz duchowny, naprzemian czerwony i srebrny, z chwastami. Labry w połowie prawej czerwone, w lewej błękitne.

Greben.

Grebieńscy Kozacy, pochodzą od Kozaków Dońskich, których część w XVI w. udała się nad Wołgę i tam trudniła się grabieżą. Kozacy ci, rozproszeni za panowania Iwana Groźnego przez Muraszkina, rozdzielili się na 3 części. Z tych jedni, osiadłszy w bliskości Kaukazu, przyjęli nazwę **G.** od gór, noszących takie nazwanie, stamtąd przenieśli się niezadługo nad brzegi rzeki Terek i stali się głośni pod imieniem Kozaków Tereckich. Mieli oni czynny udział w podbiciu carstwa Kazańskiego i Astrachańskiego, a w r. 1717 należeli do wyprawy chiwańskiej.

Grebo, naród murzyński, ob. Kru.

Grecja. *Geografja starożytna.* Grecja *(Hellas, Graecia)* tworzyła półwysep na południe Macedonji i Ilirji położony, od zachodu morzem Jońskiem, od wschodu morzem Egejskiem oblany. Początkowo półwysep ten żadnej ogólnej nazwy nie posiadał i dopiero za czasów wojen perskich nazwa *Hellas* zjawiła się na oznaczenie Tesalji i krajów na południe Tesalji leżących, łącznie z Peloponezem. Nazwa ta za czasów Filipa Macedońskiego rozciągnęła się i na Macedonję, południową Ilirję, oraz wyspy morza Egejskiego, których mieszkańcy mówili po grecku. Rzy-

mianie pod Grecją rozumieli cały kraj, zamieszkany przez Hellenów. Półwysep grecki, mający z północy ku południowi długości 50—60 mil, z szerokością zmienną od kilku do trzydziestu kilku mil, posiada nadzwyczajnie rozwiniętą linję brzegową, która w części południowej Peloponezu dochodzi do najwyższych rozmiarów (3 mile kw. na 1 milę brzegu). Rozwinięcie to było skutkiem wielu odnóg i zatok, które często głęboko wrzynały się w ląd i tworzyły wielką liczbę wyborowych portów i przystani. Najznaczniejsze z tych odnóg nazywały się: Ambracyjska, Koryncka, Meseńska, Lakońska, Argolidzka, Sarońska, Malijska, Pagazejska i Termejska.—*Góry.* Cała **G.** jest bardzo górzysta. Główne pasmo stanowił Pindus, tworzący linję graniczną wód morza Egejskiego i Jońskiego. Od niego szły na północy góry Ceraunijskie ku zachodowi i Kambuńskie ku wschodowi; te się kończyły na wschodzie Olimpem (9,160 st. wys.). Tesalję przerzynał również Pindus i wysyłał na wschód pasmo Otrys, a na południo-wschód Oetę i Parnas. Peloponez, również bardzo górzysty, tem się różnił od Grecji północnej, że nie przerzynało go pasmo główne, lecz że ze środka wyniesionego płaskowzgórza kilka rozbiegało się pasm, z których Tajgetes i góry Achejskie dochodziły do 7,000 stóp wysokości. Góry greckie złożone są z wapienia, w skały ostro przycięte zakrzepłego, pełne są szczelin, rozpadlin, jam, parowów i wąwozów, i zdaje się, że, wraz ze swą podstawą, wynikły w skutek nagłego wstrząśnienia i wyniesienia się dna morskiego. —*Rzeki.* Z przyczyny niewielkiej szerokości Grecji, rzeki nie mogły rozwinąć się należycie. Dlatego wszystkie one są krótkie, a nawet największe z nich były żeglowne tylko dla mniejszych statków. Do najważniejszych należały: Achelous, Peneus, Cefizus, Eurotas, Alfeus i inne.—*Klimat* w cgóle był stosunkowo do położenia geograficznego za zimny i zmienny. Tak w marcu w różnych częściach Peloponezu były różne pory roku: zima w Arkadji, wiosna w Lakonji, a lato w Mesenji. Za to klimat ten był suchy i zdrowy i słusznie przez Greków mógł być wielbionym, Jasność i przejrzystość atmosfery i ciemny, niezachmurzony lazur nieba wpływały wielce na pogodę i spokojność umysłu mieszkańców.—*Płody.* **G.**, jako kraj górzysty, w ogóle więcej nadawała się do chowu bydła, uprawy wina i oliwy, aniżeli do rolnictwa. Tylko Tesalja i wyspy stanowiły w tym względzie wyjątek. Zwierzęta swojskie były właściwe strefie umiarkowanej, zwierzęta drapieżne znajdowały się tylko w czasach najdawniejszych; szarańcza była jedną z największych plag dla rolników. Z minerałów znajdowano obficie żelazo, miedź i marmur, oraz w niewielkiej ilości kruszce szlachetne, jak np. srebro w Laurion.—*Ludność.* **G.** zaludniona była początkowo przez oddzielne dwie narodowości Pelazgów i Hellenów. Ci tworzyli tyle państw, ile było znaczniejszych miast w kraju.—*Podział.* Zwyczajnie dzielą **G.** na ląd stały i wyspy. Ląd stały zaś bywa dzielony na: 1) **G.** *północną*, która obejmowała Tesalję i Epir; 2) **G.** *środkową*, albo Helladę w ściślejszem znaczeniu tego słowa, a ta składała się z Akarnanji, Etolji, Lokrydy zachodniej, Dorydy, Focydy, Lokrydy wschodniej, Beocji, Attyki, Megarydy; 3) **G.** *południową* lub Peloponez, który obejmował: Arkadję, Achaję, Elidę, Mesenję, Lakonję, Argolidę, Koryntję i Sycjonję. Z wysp greckich najważniejsze były: 1) na morzu Jońskiem: Korcyra, Leukas, Cefalonja, Zakyntos, Itaka; 2) na morzu Egejskiem: Egina, Salamina, Eubea, Lemnos, Imbros, Samotrace, Lesbos, Chios, Rodos, Hos, oraz grupa Cyklad i wyspy Kreta i Cypr. Cała ta przestrzeń ziemi mogła obejmować około 2,200 mil, z których 1,400 przypadało na ląd stały. Por. Monnert „Geographie der Griechen und Römer“ (10 t., Norymberga, 1799—1825); Ukert „Geographie der Griechen und Römer” (3 t., Weimar, 1816—32); Kruse „Hellas” (3 t., Lipsk, 1825—27); Hoffmann „Griechenland und die Griechen” (Lipsk, 1841); Bofrib „Griechenland in altgeogr. Beziehung” (Lipsk, 1842); Bursian „Geographie von Griechenland” (Lipsk, 1862 i sq.); Kurtius „Peloponnesos“ (Gotha, 1851—52); Tozer „Lectures on the geography of Greece“ (Loudyn, 1873). Mapa: „Generalkarte des Königreich G.” (1 : 300,000; 13 tabl, Wiedeń, 1885).

Geografja nowożytna. Grecja, królestwo w południowo-wschodniej Europie, tworzy półwysep, graniczący na północ z Turcją, z innych stron oblany wodą, a mianowicie z zachodu morzem Jońskiem, z południa Śródziemnem, a ze wschodu Egejskiem. Składa się ona z lądu stałego i wysp. Ogólna powierzchnia wynosi 65,119 klm. kw. Granica wodna wynosi przeszło 2,000 klm. Ląd stały składa się z trzech części: Grecji północnej (Tesalja i Grecja środkowa), Grecji południowej (Morei albo Peloponezu), oraz wysp, do których należą: Eubea (Negropont), część wysp Sporadzkich (Skopelo, Skidromi, Palagnizi, Skyro, Andro, Tino, Noxia i t. d.), część Cyklad i od 1864 r. wyspy Jońskie. —*Góry.* **G.**, jak już podano wyżej, jest krajem bardzo górzystym. Część tych gór zachowała dawne swoje nazwy, jak Pindus, Oeta, Termopile i t. d.; część zaś znaną jest pod innem nazwaniem, jak Liakura (Parnas), Mendeli (Pentelikos), Zagora (Helikon). Góry greckie dochodzą, a nawet przenoszą 2,000 m. wysokości, przez co przyczyniają się znacznie do oziębienia klimatu. Wyspy są również górzyste, jak np. Eubea z górą św. Eljasza, Cefalonja z górą Czarną. Na wielu wyspach są ślady wulkanicznego pochodzenia.—*Rzeki*, jak już wyżej przytoczono, nie mogły się rozwinąć, i dlatego wielkiego znacze-

nia dla kraju nie mają; obecnie nawet są one uboższe w wodę, z powodu wytrzebienia lasów. Niektóre z nich znane są pod tąż nazwą, jak i w starożytności, jak Cefizus, Ilissus; inne obok dawnych otrzymały nowe nazwy, jak Basilipotamus albo Eurotas, Rufja albo Alfeus, Gastuni albo Peneus, Aspropotamos albo Acheloos i t. d. Z *jezior* większe jest Topolias albo Kopais; inne jeziora są małe i bagniste, należą do nich Brachori w Etolji, Ozeros w Akarnanji, Fonja i Stymfalis w Morei.—*Klimat*, tak jak i w starożytności, jest w ogóle przyjemny i zdrowy, z wyjątkiem niektórych miejscowości nadmorskich, gdzie tworzące się z bagien wyziewy zarażają powietrze i bywają powodem, szczególnie w lecie, wielu chorób. Temperatura nie jest zbyt wysoką (średnio wynosi rocznie + 19° C.), gdyż nawet w dolinach upał miarkowany jest przez wpływ wiatrów morskich.—*Produkty*. Dzisiejsza **G.** ma wiele domowego bydła, a szczególnie cienkowełnistych owiec, pięknych kóz, wytrwałych i silnych koni, rogacizny i nierogacizny. Ze zwierząt dzikich zasługują na uwagę: wilki, lisy, dzikie koty, jelenie, dziki, zające; sępy, orły, bażanty i t. d. Niegdyś obfita i sławiona z piękności, ziemia grecka w nowych czasach przez wojny, pożary lasów i inne klęski tak opustoszała, że przy powstaniu nowego królestwa w 1832, wielka część gruntu była podobna do dzikiej pustyni. Lasy zostały przerzedzone do tego stopnia, iż przestrzeń okryta niemi nie przenosi 12% obszaru. Rolnictwo bardzo zaniedbane, zajmuje około 21% całkowitej powierzchni kraju. Najważniejsze jego płody, które zresztą nie wystarczają na potrzebę krajową, są: pszenica, mais, żyto, jęczmień, niekiedy ryż, soczewica, jarzyny i t. d. Ważną także jest uprawa wina, rodzynków i oliwy. Z innych roślin spotykają się drzewa owocowe, jak: grusze, jabłonie, drzewa cytrynowe, pomarańczowe, figowe, leszczyna i inne; leśne, jak: dęby, jesiony, klony, jawory, buki, lipy, olsze, wiązy, jodły, cyprysy i t. d. Z minerałów są w znacznej ilości: ołów, mangan, ruda żelazna, cynk, gips, kamienie młyńskie, pianka morska, glina porcelanowa, ałun, siarka i inne.—*Ludność* składa się prawie wyłącznie z Greków (Nowo-Greków, potomków starych Greków, pomieszanych ze Słowianami, którzy tu w średnich wiekach stanowili silny, a może i przeważający żywioł), Albańczyków w liczbie 225,000, oraz cudzoziemców. Według spisu z r. 1896, okazało się w **G.** 2,433,806 miesz., wypada więc na kilometr kw. 37 miesz. Przyrost ludności dość znaczny; w latach 1879—89 liczba ludności z 1,654,000 podniosła się do 1,843,000, a więc rocznie wypada 1,14%. Od r. 1889—96 w powiększonem państwie ludność wzrosła z 2,187,000, do 2,434,000, czyli rocznie o 1,6%. Charakter tej ludności nie przedstawia się w bardzo pociągających kolorach. Panowanie Turków wywarło tu wpływ bardzo demoralizujący. Lenistwo, okrucieństwo, wiarołomstwo, chciwość, zabobon są tu najpowszedniejszemi zjawiskami. Za to pod względem fizycznej budowy ciała, Grecy wyróżniają się korzystnie, są silni i kształtnie zbudowani. Szczególnie Greczynki mają rysy piękne (chociaż bardzo szybko przekwitające); są przytem dowcipne, wesołe i zdolne. Sposób życia Greków jest dość prosty; mieszkają w domach prawie zawsze parterowych, przed czasem wyswobodzenia pozbawionych pieców, a nierzadko i obecnie nie mających kominów; sypiają na materacach, rozciągniętych na ziemi, lub na sofach, które rano uprzątają. Jadają najczęściej dwa razy dziennie, siedząc przy stole po turecku, a po jedzeniu zapijają kawę i palą tytuń, które to dwie rzeczy lubią nadewszystko. Kobiety żyją osamotnione, prawie jak Turczynki, i unikają obecności mężczyzn, szczególnie cudzoziemców. Zresztą wyższe warstwy społeczeństwa zarzuciły strój i obyczaj narodowy, a przyjęły ogólno-europejski. — *Religja*. Prawie cała ludność należy do kościoła greckiego, tak, że z ogólnej liczby mieszkańców tylko około 15,000 wyznaje inne religje chrześcijańskie, około 25,000 jest mahometan i kilka tysięcy żydów.—*Przemysł* nie rozwinięty, do podźwignięcia go braknie inteligencji, wytrwałości i kapitałów. Najbardziej kwitnące gałęzie jego są: przygotowywanie jedwabiu i wyroby z niego, oraz haftowanie złotem i srebrem; dalej w nienajgorszym stanie zostaje wyrób tkanin bawełnianych. Najżywotniejszym sposobem zarobkowania Greków jest *handel*, który przekładają oni nad rolnictwo i rzemiosła i do którego specjalnie są uzdolnieni. Wzamian za zboże i różne artykuły przemysłu, daje **G.** bogatą produkcję wina, rodzynków i rud metalowych. Handel odbywa się głównie drogą morską; najważniejszemi portami **G.** są: Pireus, Hermupolis, Paträ, Katakolon, Kalamä, Nauplion, Korfu. Wartość towarów przywiezionych wynosiła w r. 1896-ym 4,526,496 funt. sterl. (zboże, tkaniny, węgiel, metale surowe, ryby, skóry niegarbowane, cukier, kawa, drzewo, wyroby metalowe), wywiezionych zaś — 2,799,577 funt. sterl. (jedwab, gąbki, rodzynki korynckie, owoce, tytuń, oliwa, mydła, wino, rudy metalowe). Grecy zajmują się handlem i poza granicami swojej ojczyzny; wielu kupców greckich znajduje się we wszystkich prawie ważniejszych handlowych punktach Europy i Azji Mniejszej. Flota handlowa **G.** obejmowała w r. 1893-im 116 parowców o 83,508 tonnach objętości i 944 żaglowców o 249,378 tonnach. Przeszło połowa całego ruchu handlowego odbywa się w porcie Pireus. Ogólna długość dróg bitych wynosiła w r. 1893 3,300 klm., dróg żelaznych—914 klm. w użyciu i przeszło 800 klm. w budowie. W r. 1893 otwarto kanał Korynckí, oddzielający półwysep Pelo-

poneski od lądu stałego. Linje telegraficzne miały w końcu 1892 r:. 7,645 klm. długości.— *Oświata.* W 1892 było w **G.**: 2,745 szkół element., 295 średnich (helleńskich), 40 gimnazjów, politechnika, akademja teologiczna i 5 seminarjów, uniwersytet w Atenach, 4 szkoły dla nauczycieli, akademje: marynarki i rolnicza, szkoła wojskowa, bibljoteka narodowa o 100,000 tomów, muzea i stowarzyszenia naukowe.— *Konstytucja.* Grecja jest królestwem konstytucyjnem. Obecna ustawa rządowa została zaprzysiężoną przez króla Jerzego w d. 28 listopada 1864 r. Według tej ustawy, władza prawodawcza spoczywa w ręku jednej tylko izby deputowanych, wybieranej bezpośrednio przez naród na lat 4. Liczba deputowanych wynosi 150. Kościół grecki jest religją państwa, inne wyznania są tolerowane. Naczelnikiem rządu jest król, obecnie Jerzy I, który nosi tytuł króla Hellenów, rządzi on od 31 października 1863 r. Władza wykonawcza jest w ręku 7 ministrów, a mianowicie: spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych, sprawiedliwości, finansów, spraw duchownych i oświecenia publicznego, wojny i marynarki. Naczelną władzą sądową jest areopag w Atenach, niższą instytucję sądową stanowią 22 izby sądowe i przysięgłych, a średnią 4 sądy apelacyjne w Atenach, Nauplji, Korfu i Patras. Nadto, dla drobnych spraw prawnych i policyjnych wykroczeń istnieje 175 sądów pokoju. Pod względem administracyjnym kraj podzielony jest na 16 prowincji czyli nomarchji, jak oto: Attyka i Beocja, Eubea, Focyda, Akarnanja i Etolja, Achaja i Elida, Arkadja, Lakonja, Mesenja, Argolida, Cyklady, Korfu, Cefalonja, Zante, Arta, Larysa i Trikkala.—*Finanse* greckie znajdują się w opłakanym stanie. Chociaż budżet zawsze przewiduje przewyżkę dochodów nad wydatkami, jednakże z powodu, że podatki nie płacą się w ilościach przez skarb przewidywanych, że niektóre prowincje wnoszą ledwie połowę, a nawet i mniej, niż ilość w budżecie oznaczona, w rezultacie okazuje się deficyt. Niekiedy niedostatek gotowizny w skarbie powoduje niepłacenie pensji urzędnikom. Wielkie sumy, wydane na uzbrojenia i nadmierne wydatki na marynarkę, doprowadziły **G.** w r. 1893 do bankructwa, i państwo nie było w stanie zapłacić procentów od swoich długów. Deficyt wzrasta z roku na rok, a budżety państwowe układane są fikcyjnie, gdyż dochody nigdy nie dopisują. W r. 1893 dług państwowy dosięgnął sumy: 597,942,167 drachm w złocie i 151,696,183 drachm w papierach (drachma = frankowi). Urzędowy budżet na r. 1897 przewidywał 95,343,939 drachm w dochodach i 93,752,570 w wydatkach.—*Armja* na stopie wojennej powinna liczyć wojska linjowego 64,000 i 156 dział, armji terytorjalnej 77,000, rezerwy 58,000, razem około 200,000. Flota wojenna składała się w r. 1894 z 3 pancerników nowych, 3 korwet, 13 kanonierek, 3 jachtów, jednego statku transportowego, 32 torpedowców i 2 krzyżowców w budowie. Na stopie wojennej liczy marynarka 2,800 ludzi. — *Order* w Grecji jest jeden, św. Zbawiciela, i jest podzielony na 5 klas. *Kolory narodowe* biały i niebieski; *herb* państwa zawiera srebrny krzyż z królewską koroną i dwa złote, koronowane lwy. Stolicą kraju są Ate-

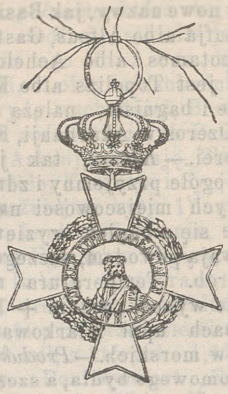

Order Zbawiciela.

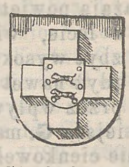

Herb Grecji.

ny. Por. Curtius „Der Peloponnes" (1851); About „Greece and the Grèeks of the present day" (1855); Appert „Voyage en Grèce" (1856); Ross „Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland" (wyd. Johna, 1863); Melingo „Griechenland in unseren Tagen": Deschamp „La Grèce d'aujourd'hui" (3 wyd., 1892).

Historja. Pierwotne dzieje Grecji grubą okryte są pomroką. Słabe jednak światło rzucają na nie i rozjaśniają je nieco tylko badania lingwistyczno-porównawcze i krytyczne rozstrząsania bohaterskich i plemiennych podań różnych odrośli narodu greckiego. Ale w czasach późniejszych, więcej nam znanych, brakuje ściśle historycznej podstawy, nie dostaje chronologji. Opinje bowiem i systemy chronologiczne tak starożytnych, jak i nowszych chronografów, opierają się na mniej więcej hypotetycznych i samowolnych kombinacjach. O historji Grecji w ścisłem znaczeniu może być mowa dopiero w tej epoce, kiedy piśmienne pomniki dają nam świadectwa spółczesnych wydarzeń i stanowią podstawę dla oznaczenia ich chronologji. Epoka ta zaczyna się od zaprowadzenia rachuby czasu wedle olimpjad, to jest od pierwszej olimpjady 776 r. przed Chr. Zaznaczyć jednak trzeba, że jeszcze dwa pierwsze stulecia olimpjad w wielu względach dużo zostawiają niepewności dla braku źródeł. Historję **G.** można podzielić na 4 główne okresy: *Okres I. Od najdawniejszych czasów aż do podboju rzymskiego* (146 przed Chr.); *Okres II. Od początku panowania rzymskiego do upadku państwa Bizantyńskiego* (146 przed Chr.—1453 po Chr.); *Okres III. Od usadowienia się Turków do końca wojny o niepodległość* (1453—1828); *Okres IV. Królestwo Greckie* (nowe), *od końca wojny o niepodległość aż do naszych czasów.* W pierwszym

z tych okresów zaznaczyć jeszcze należy podziały czyli podokresy. — *Okres I. Od najdawniejszych czasów aż do podboju rzymskiego* (146 przed Chr.). *Podokres I. Czasy bohaterskie, do pierwszej olimpjady* (776 przed Chr.). — *Grecy* czyli *Hellenowie* są gałęzią szczepu indo europejskiego albo aryjskiego. Pochodzą więc od jednego pierwotnego pnia wraz z Indami, Irańczykami, Italikami, Germanami, Celtami, Litwinami i Słowianami, z którymi wspólne mieli siedziby w czasach przedhistorycznych, dosięgłszy już pewnego stopnia kultury. Badania lingwistyczne i mitologiczno-porównawcze zaznaczają już w tej epoce wspólnego pożycia Indo-Europejczyków ukształtowanie familji, rozwój pasterstwa, początki rolnictwa, budownictwa, oraz istnienie pewnych pojęć religijnych, mianowicie upersonifikowane ubóstwienie światła niebieskiego. Po oddzieleniu się pojedyńczych plemion, gałąź grecka wraz z italską czyli *Greko-Italikowie* dość długo jeszcze żyli wspólnie (gdzie? nie wiadomo; może na wyżynie Armeńskiej) i posunęli dalej rozwój przyniesionej z siedzib pierwotnych kultury. Nowym nabytkiem w tym perjodzie greko-italskim są niewątpliwie: rolnictwo (różne gatunki zbóż, rośliny strączkowe, oliwa, wino) i budownictwo, początki żeglugi, wyrób broni i innych untensyljów, w końcu ukształtowanie opierającej się na rodzie (dalszem rozszerzeniu familji) gminy politycznej w formie monarchji patryarchalnej. Gdy wreszcie nastąpiło rozłączenie się i tych dwu plemion, poczyna się samodzielna egzystencja narodu greckiego, który jednak nie odrazu, ile wnosić można, uczuł się narodem jednolitym. Długo bowiem nie nadają sobie jednej ogólnej nazwy. U Italików zaś spotykamy już wówczas nazwę *Grai*, *Graici*, *Graeci* (Grecy), nadawaną bratniemu szczepowi greckiemu. Nazwa ta, jak się zdaje, jest wcześnie już przebrzmiałem imieniem pojedyńczego plemienia, które oznaczano może pierwotnie mianem *Hellenów*. Wschód nazywał Greków i ludy małoazjatyckie ogólnem mianem *Javan* (w Genesis syn Jafeta), t. j. *Jończyków*, którzy jako plemię greckie, najwcześniej zawiązali z Azją, a mianowicie z Semitami, stosunki. W samej **G.**, którą plemiona greckie zajęły nie jednocześnie, lecz przybywały w dość znacznych odstępach czasu, znajdujemy w różnych prowincjach (w Tesalji, Epirze, Beocji, Attyce, półn. Peloponezie, Argolidzie i w Arkadji) zajmujący się rolnictwem i budowaniem warownych miast, mówiący niezrozumiałym dla Greków językiem lud *Pelazgów*, prawdopodobnie identycznych z *Jończykami*, t. j. z tą częścią plemienia Jońskiego, która najwcześniej przybyła z Azji do Europy i tu pozostawała długo na nizkim stopniu kultury, gdy tymczasem plemiona pokrewne, pozostałe w Azji, tak znacznie postąpiły w rozwoju cywilizacji, że przyszedłszy do **G.**, nie uznały *Pelazgów* jako swych braci i zamieniły ich w swoich poddanych. Obok Pelazgów spotykamy jeszcze *Lelegów*, którzy, siedząc początkowo w Azji Mniejszej, wcześnie byli ujarzmieni przez Karyjczyków, a w części przeszli do Grecji. W Peloponezie występują oni później pod nazwą *Eolów* (ob.). Nierównie wszakże ważniejszem dla państwowego i cywilizacyjnego rozwoju Greków jest plemię *Achajów* (ob.), którzy z Tesalji i z doliny rz. Sperchejos przeszli do Peloponezu i utworzyli w Lakonji i Argolidzie potężne państwa pod władcami z domu *Pelopidów*. Tesalscy Achajowie ukazują się w politycznym związku z Myrmidonami i *Hellenami*. Ci ostatni szczególnemi zdolnościami (wojennemi?) przewyższając inne plemiona, z któremi przez *Amfiktjoński związek* (ob.) byli połączeni, takiej z czasem nabrali przewagi, że plemienna ich nazwa przeszła w zbiorowe miano całego narodu greckiego. w Tessalji znajdujemy także wojowniczych *Daryjczyków* (ob.), którzy osiedli następnie między Etą a Parnassem, wypędziwszy stąd Dryjopów. Obok tych plemion greckich mieszkały także plemiona obce, przynoszące Grekom różne pierwiastki kultury. A mianowicie pieryjscy *Trakowie* (w Focydzie i Beocji), krzewiciele śpiewu i kultu muz; *Frygijczykowie* (od których podanie wywodzi Pelopidów), pielęgnujący muzykę fletową; *Fenicjanie*, mający swe osady i kantory handlowe na różnych punktach wybrzeży greckich; od nich przejęli Grecy początki rzemiosł i sztuk, pismo głoskowe i niektóre pojęcia religijne; wreszcie *Karyjczykowie*, którzy siedząc po większej części na wyspach Archipelagu, trudnili się piratyzmem i zostali zgnieceni przez pierwszą w **G.** potęgę morską mitycznego króla Minosa z Krety. Co się zaś tycze owych mniemanych egipskich osad w **G.** (Argos, Attyka), to istnienie ich polega albo na błędnych kombinacjach późniejszych pisarzów, albo też na umyślnem fałszowaniu. Zrozumiałą jest rzeczą, że w epoce tej ciągłego ruchu różnych plemion powstałe państwa niedługą cieszyły się trwałością. Ówczesne ludy dla zabezpieczenia choćby chwilowego swych siedzib budowały zdala od brzegów morza twierdze *(akropoleis)*, służące za przytułek dla ludzi i zwierząt domowych. Tak się wzniosły: *Tiryns*, *Argos*, *Myceny*, *Ateny*, *Megara*, *Teby*, *Dodona* i t. d. Ale kiedy z czasem plemiona ukonsolidowały się w swych siedzibach, kiedy Kreteńczycy zniszczyli piratyzm, poczęły powstawać potężniejsze państwa, jak *Minijów* w Tesalji i Beocji (Orchomenos), *Jończyków* w Attyce (podanie o Tezeuszu, ob.) i *Achajów* w Peloponezie. Łącząc się z sobą, przedsiębrały te państwa zamorskie wyprawy, które stanowią jądro niewątpliwie historycznych podań o wyprawie *Argonautów* (ob.) i o wojnie *Trojańskiej* (ob. Troja). I stosunki międzynarodowe regulowały się już wedle bardziej ludzkich zasad przez

tworzenie tak zwanych *Amfiktjonji*. Wierny obraz wewnętrznych politycznych stosunków w tych państwach achejskich dają nam pieśni Homerowe. Forma rządu, podług nich, była w ogóle monarchiczna. Na czele państwa stał król, wywodzący zwykle swój rodowód od bogów, z władzą dziedziczną. W czasie wojny był wodzem, w czasie pokoju sędzią i kapłanem, składającym ofiary w imieniu całego ludu. Władza króla była jednak ograniczona przez naczelników znakomitszych rodzin, którzy, zbierając się na uczty połączone z ofiarami, stanowili jego radę. W ważnych razach zwoływano nawet gminy na zgromadzenia ludowe. Cudzoziemcy, niewolnicy i niewolnice wyjęci są z pod prawa; ale prawo nie było stałemi określone formułami i polegało tylko na mniemaniach religijnych i obyczajach; wszystkie wykroczenia, nawet zabójstwo, karane są grzywnami. W następnych czasach skutkiem wędrówek nowych, dzikszych i potężniejszych ludów wiele z tych państw upadło, a na miejscu ich powstały nowe organizacje polityczne. Pierwszym bodźcem do tych wstrząśnień, oznaczanych zwykle mianem *wędrówki Doryjczyków*, albo też *powrotu Heraklidów* (ob.), było plemię *Tesalów*, którzy, wyruszywszy z Tesprotji (w Epirze), zajęli nazwaną od ich imienia Tesalję, a dotychczasowych mieszkańców częścią podbili, częścią wypędzili. Stąd powstał ogólny ruch plemion, zwiększony szczególnie przez Doryjczyków, którzy (z częścią Etolów, osiadłych później w Elidzie) prąc się ku południowi, zajęli 3 południ. półwyspy Peloponezu. Podanie o tych wypadkach, wymieniające nawet nazwiska przywódców doryjskich, zawiera w sobie wiele przez poezję epiczną zmyślonych szczegółów. Faktem jest jednak niewątpliwym zdobycie południ. Peloponezu przez Doryjczyków, którzy po zaciętych walkach ujarzmiwszy Achejczyków, jednym z nich (o ile nie wywędrowali) pozostawili wolność bez udziału w rządzie *(periekowie)*, drugich zamienili w niewolników *(helotowie)*, a kraj zdoryzowali. Następstwem tego podboju była znaczna emigracja pierwotnych mieszkańców. Część ich przeniosła się do półn. Peloponezu i zajęła tak nazwaną od swego imienia *Achaję*, wyparłszy stąd Jończyków, którzy uciekli do pokrewnych Ateńczyków, część zaś pod wodzą książąt z domu Pelopidów wyruszyła na Wschód, rozsiadła na wybrzeżach półn. Azji Mniejszej, a także na wyspie Lesbos *(osady eolskie)*. Napad Doryjczyków na Attykę nie powiódł się z powodu heroicznego odporu Ateńczyków. Z walkami temi wiąże się podanie o śmierci bohaterskiej Kodrusa (ob.) i zaprowadzeniu dożywotniego archontatu (ob. *Archont*); wkrótce po odparciu Doryjczyków wyciągnęli także Jończykowie na Wschód z ubogiej Attyki i na urodzajnych wybrzeżach Azji Mniejszej założyli swe osady *(jońską Dodekapolis*, t. j. związek 12 miast), które (Milet, Efez, Smirna) dosiągłszy z czasem znakomitego stopnia potęgi i kultury, stały się źródłem dalszej kolonizacji. Tu zakwitła naprzód poezja epiczna (Homer). W końcu zakładali i Doryjczykowie swe osady w Azji Mniejszej *(dorycka Hexapolis*, t. j. związek 6 miast). Z doryckich państw w Peloponezie najpotężniejszem przez długi czas było *Argos*. W Mesenji zwycięscy przybysze zleli się z pierwotnymi mieszkańcami. W Sparcie, prawdopodobnie skutkiem długich bojów zdobywców z ludnością achejską, powstały stronnicze walki między samymi Doryjczykami, i zakończyło je dopiero prawodawstwo Likurga (ob.), który jednostkę podporządkował państwu, a jego potęgę pozostawił obywatelom za cel całego życia.—*Podokres 2. Od pierwszej olimpjady do wojen perskich* (776—500 prz. Chr.). Podokres ten rozpoczyna się od ważnego w dziejach G. wypadku, t. j. od chwili (776 prz. Chr.), kiedy poczęto spisywać imiona zwycięzców na *olimpijskich igrzyskach* (ob.); spisy te bowiem stanowią pierwszą chronologiczną dla historji greckiej podstawę. Charakterystycznemi cechami tego perjodu są następujące wypadki: 1) rozszerzanie się narodowości helleńskiej na wschód i zachód za pośrednictwem potężnej kolonizacji; 2) powstawanie i upadek tyranji w większej części państw greckich, oraz wytwarzanie się rządów demokratycznych, 3) spotężnienie Sparty i jej hegemonja nad innemi państwami greckiemi. Co się tycze kolonizacji, to w ciągu VIII i VII w. Milezjanie i Megarejczycy pokryli swemi osadami wybrzeża Propontydy i m. Czarnego; eubejskie miasta Chalcis i Eretrja zaludniły w Tracji półwysep Chalcydyjski; w kolonizacji Sycylji i Włoch południowych *(Wielka Grecja)* wzięły udział wszystkie prawie państwa greckie; nawet w półn. Afryce żeglarze z wyspy Thery założyli m. Cyrene (ob.), które stało się wkrótce ogniskiem potężnego państwa Cyrenaiki (ob.); w samym Egipcie mogli Grecy, od czasu kiedy pomogli Psammetykowi do osiągnięca korony (670), zakładać osady w kilku miastach nadbrzeżnych. Z tym potężnym nazewnątrz rozwojem elementu greckiego łączy się niemniej silny rozrost i nawewnątrz, sprowadzający nawet znaczne zmiany w stosunkach politycznych. W większej części państw greckich zamiast monarchji występuje forma rządu arystokratyczna lub oligarchiczna, a władza spoczywa w ręku rodów staroszlacheckich *(Eupatrydowie)*. W Atenach np. dożywotni urząd archonta ograniczono 752 r. do lat 10, zaś 682 postawiono na czele państwa kolegjum 9 archontów, wybieranych corocznie z eupatrydów. Ale rody rządzące uciskały resztę obywateli i obudzały niezadowolenie w masach ludu. Z tego korzystali ludzie zdolni a ambitni, po większej części arystokraci, którzy za pomocą malkontentów przywłaszczali sobie władzę nieograniczoną, a przy pomocy wojsk najemnych zatrzymywali na ją dłużej;

nieraz zamieniali ją na dziedziczną nawet. Zwali się oni *tyranami* (t. j. samowładcami), a taka forma rządu *tyrannis* (ob.). W wielu państwach przejście od nadużywającej swej władzy tyrannidy do demokracji stanowiły rządy umiarkowanie arystokratyczne. Zmiany te najwidoczniej przedstawiają się nam w Atenach, najpotężniejszem pod koniec tego perjodu, obok Sparty, państwie greckiem. I tu arystokracja występowała nadzwyczaj szorstko względem ludu. Surowe prawa Drakona (ob.) około 621 nie usunęły bynajmniej istniejących nadużyć i niesprawiedliwości klasy panującej. Gdy zaś Kylonowi nie udało się zaprowadzić tyrannidy, arystokracja (zwłaszcza ród *Alkmeonidów*) srodze mściła się na swych przeciwnikach, wywołując przez to groźne dla państwa walki stronnicze. By zapobiedz tak smutnemu położeniu, wystąpił 594 znany z umiarkowania i politycznej mądrości eupatryda Solon (ob.) i nadał państwu ustawę, jednoczącą w sobie zasady arystokratyczne z demokratycznemi. Nie zadowolił jednak ani arystokracji, ani ludu. Zacięte walki znowu się ponowiły. Z tego skorzystał Pizystrat (ob.); przywłaszczył on sobie władzę (560), i choć dwakroć musiał uciekać, ostatecznie jednak utwierdził swą tyrannis, rządził samowładnie, ale z korzyścią dla państwa aż do śmierci (527). Syn jego Hippjasz objął samowładztwo po ojcu, ale od czasu zabicia brata Hipparcha, postępując okrutnie i gwałtownie, został wypędzony 510. Stronnictwo arystokratyczne znowu stanęło u steru. Wówczas Klistenes, z rodu Alkmeonidów, widząc niemożebność dalszego utrzymania istniejącej formy rządu, dał państwu nową organizację, opartą na zmienionej w duchu demokratycznym ustawie Solona, a lud ateński, mimo zawad wewnętrznych i grożących niebezpieczeństw zewnętrznych pokonał nieprzyjaciół (Tebańczyków i Chalcydyjczyków) i nową konstytucję utrzymał. Po tem zwycięstwie zwróciły Ateny swą uwagę na morze; zbudowano flotę i rozpoczęto walkę z Eginą, najpotężniejszem państwem morskiem. Wcześniej jeszcze niż Ateny do wielkiego znaczenia doszła w Peloponezie Sparta. Umocniona wewnątrz przez reformy ustawy Likurgowej, rozszerzyła znacznie swe granice. W dwu zaciętych wojnach meseńskich (1-a od 743 do 724; 2-a od 685 do 666) zdobyli Spartanie całą Mesenję, a mieszkańców zamienili w helotów; po równie upornych walkach zabrali Argiwom prowincję Kynurję i zamienili Argos na państwo drugorzędne. Jedni tylko Arkadyjczycy, zwłaszcza Tegea, potrafili się oprzeć wojowniczym Spartanom (554). Zwycięstwami swemi zapewniła sobie Sparta hegemonję nietylko w Peloponezie, ale nawet i za jego granicami. Ateny stanęły z nią do współzawodnictwa. W perjodzie tym pięknie także zakwitły literatura i sztuka. Solon, Mimnermos, Archiloch, Symonides, Safo, Alceusz, Anakreon. Pindar, Pytagoras, Anaksymenes i inni uświetniają polityczny rozwój Hellady.—*Podokres 3. Od wojen perskich do końca wojny peloponeskiej* (500—404 prz. Chr.). Z początkiem tego perjodu zaczyna się właściwy rozkwit potęgi Hellady. Jakkolwiek wspólne uroczystości i igrzyska, bogi i wyrocznie, ogólnie obowiązujące prawo gościnności, wreszcie polityczne sojusze służyły dla zjednoczenia ku jednemu celowi odrębnych państewek, jednakże dotychczas nie miała **G.** sposobności zużytkowania istniejących żywiołów jedności narodowej. Sposobność tę nastręczyło dopiero niebezpieczeństwo, grożące ze strony Persji. Osady greckie w Azji Mniejszej uwikłały kraj macierzysty od 500 prz. Chr. w wojnę z Persami. Darjusz, król perski, wysłał do Europy potężne wojsko celem ujarzmienia **G.**; wojsko to zostało 12 września 490 r. prz. Chr. przez samych Ateńczyków pod dowództwem Milcjadesa do szczętu pod Maratonem rozbite. Druga niezliczona armja, którą Kserkses do Europy poprowadził, odniosła wprawdzie pod Termopilami 6 lipca 480 krwawe zwycięstwo nad bohaterską garstką Leonidasa (ob.) i drugie zwycięstwo morskie pod Artemision (ob.), ale Temistokles (ob.), który tymczasem w Atenach po wygnaniu (483) Arystydesa stanął na czele rządu, złamał potęgę Persów w stanowczej bitwie pod Salaminą 480; następnego roku Spartańczyk Pauzanjasz (ob.) bitwą pod Plateami 23 września 479 i Ksantyp Ateńczyk jednoczesnem spaleniem perskiej floty pod Mykale dokonali zupełnego wyswobodzenia **G.** W dalszych (z pewnemi przerwami) walkach odznaczył się po wypędzeniu Temistoklesa przedewszystkiem Cymon (ob.), szczególnie zwycięstwami nad rz. Eurymedon w Pamfilji 466 i w podwójnej bitwie pod Salamis na Cyprze 449, która zakończyła boje z Persami. W wojnach tych, w których ścierały się z sobą dwie potęgi, grecka i perska, t. j. europejska i azjatycka, zachodnia i wschodnia, zaznaczyć należy pierwszy wybuch długiego antagonizmu i wzajemnej reakcji Zachodu i Wschodu, t. j. dwu cywilizacji: zachodniej i wschodniej. Grecja swemi zwycięstwy zapewniła przewagę cywilizacji zachodniej. Z państw zaś greckich najwięcej się zasłużyły Ateny. Bezpośredniem i najważniejszem wojen perskich następstwem był szybki rozwój potęgi morskiej Aten. Najbardziej przyłożył się do tego Temistokles, który podstawę politycznej potęgi Aten widział głównie w panowaniu na morzu. Jakoż już podczas tych wojen, gdy Ateny stanęły na czele potężnego związku państw drobniejszych, a powoli zaczęły dotychczasowych sojuszników zamieniać w poddanych, zostały uznane faktycznie za najpierwsze państwo w całej Grecji. Sparta przez dumę Pauzanjasza, odstręczywszy od siebie wielu sprzymierzeńców, utraciła przewagę. Stąd wzajemna nienawiść obu głównych państw grec-

kich i bezustanne niemal zapasy. Niebezpieczne powstanie helotów (trzecia wojna meseńska 464—56) powstrzymało na chwilę Spartę od mieszania się w sprawy zapeloponeskie. Ciągła jednak zawiść prowadziła do walk nieuniknionych. Już 457 ponieśli Ateńczycy od Peloponezjan pod przywództwem Spartan klęskę pod Tanagra, ale 456 zwyciężyli Beotów, sprzymierzeńców spartańskich, pod Oinophyta. Chociaż Cymon zawarł 450 pięcioletni rozejm, jednakże nieprzyjaźń wybuchła na nowo już 448 skutkiem tak zwanej wojny Świętej. Dalszym zapasom, aż do wojny peloponeskiej, zapobiegł głównie dyplomatyczną zręcznością Perykles, nakłoniwszy Spartę 445 do zawarcia 30-letniego rozejmu. Jako ważne zmiany w ustroju wewnętrznym obu głównych państw zaznaczyć należy: w Sparcie wzrastającą przewagę eforów nad królami, a w Atenach coraz silniejszy rozwój demokracji, której drogę torował Arystydes, a najwięcej ją rozszerzyli Perykles i Efjaltes. Dla Aten wielkiem to było szczęściem, że miała na swem czele Peryklesa (ob.). Jako *mąż zaufania*, przez lat 40 zręcznie umiał kierować wolą ludu dla dobra tegoż ludu. Przeniesieniem związkowego skarbca z Delos do Aten zgromadził ogromne bogactwa, ale używał ich roztropnie dla wielkości przyszłej sławy państwa. Utrwaliwszy polityczną potęgę Aten, potrafił działalności Ateńczyków nadać ów wspaniały kierunek, dążący do udoskonalenia sztuki i uszlachetnienia całego obszaru życia duchowego. Uczynił Ateny ogniskiem, w którem się koncentrowało wszystko owo potężne życie, tak swą wielkością imponujące, wszechstronnością zadziwiające. Czas ten, nazywany zwykle *wiekiem Peryklesa*, jest najświetniejszym perjodem starożytności greckiej. Literatura, sztuka i filozofja (ob. Grecka literatura, Grecka sztuka) najznakomitszych w tej epoce mają przedstawicieli. Piękno kwitnie i wymowa. Trzeba jednak zaznaczyć, że teraz już, kiedy Ateny stanęły na szczycie potęgi, poczynają się rozwijać zarodki zepsucia i upadku. Odurzone szczęściem i zwycięstwy, nie zadowalając się walką za wolność ojczyzny, pragnęły Ateny panować przez zabory, a przez panowanie tylko jaśnieć. Dążność ta nie miała granic. Wszyscy sprzymierzeńcy, którzy orężem chcieli bronić swej niepodległości, popadali w uciążliwszy jeszcze stosunek zależności. Sam Perykles poczytywał samowładztwo Aten za najwyższą chwałę swej ojczyzny, a upadek Sparty za główny środek osiągnięcia tego celu. Ale *wojna peloponeska* (431—404), w której najwyraźniej ujawniły się różnice między pierwiastkami doryckim i jońskim, udaremniła jego plany. Różnice te, wydatniające się w urządzeniach politycznych (arystokracja, demokracja), społecznych i we wszystkich zakresach życia duchowego obu plemion, były reprezentowane przez dwa przeciwne obozy, na które się cała **G.** podzieliła, a mianowicie: dorycko-spartański i jońsko-attycki. Tamten miał przewagę na lądzie, ten zaś na morzu. Już ta nierówność sił nadawała wojnie ów charakter walki śmiertelnej, zakończonej dopiero zobopólnem wysileniem po 27-letnich zapasach. Wybuch wojny przyśpieszyły: 1° *spór między stronnictwami arystokratycznem a demokratycznem w Epidamnus* i wynikła stąd *wojna między Korcyrejczykami a Koryntjanami* (434—27), w której Ateny wzięły stronę pierwszych, i 2° *odstępstwo Potydei*, osady korynckiej, od związku ateńskiego. Zawiązane układy celem utrzymania 30-letniego rozejmu były bezowocne. W pierwszych dziesięciu leciech ograniczyła się wojna na wzajemnych pustoszeniach. Lądowe wojsko Spartan pustoszyło w corocznych napadach Attykę, flota zaś ateńska niszczyła wybrzeża Sparty. W drugim roku wojny ciężka klęska dotknęła Ateńczyków. Straszna zaraza morowa wybuchła w Atenach i obok tysiąca ofiar porwała samego Peryklesa (429). Było to niepowetowaną stratą, gdyż nie stało męża, coby godnie zastąpił Peryklesa. Wśród ogólnego popłochu zaczęły się rządy ochlokracji. Samolubny demagog Kleon dokazał tyle swym wpływem u ludu, że wojnę z daleko większem prowadzono z obu stron okrucieństwem. Ateńczycy mieli niejaką przewagę. Jednakże po nieszczęśliwej bitwie pod Amfipolis, gdzie w końcu marca 421 polegli i Kleon i wódz spartański Brazydas, zawarł Nicjasz, przywódca stronnictwa umiarkowanego (możniejszych) ze Spartanami 50-letni pokój. Ale pokój ten trwał krótko. Udział obu państw w zabiegach i działaniach obustronnych sprzymierzeńców każdej chwili groził zerwaniem przyjaznych stosunków. Ambitny Alcybjades (ob.), stanąwszy u steru władzy 420, chciał za pomocą przymierza z Argos rozszerzyć supremację ateńską i w Peloponezie. Plan ten udaremnili jednak Spartanie zwycięstwem, odniesionem nad Argiwczykami 418 pod Mantyneją. W wyprawie sycylijskiej (415), doradzonej głównie przez Alcybjadesa, straciły większą część floty, a Sparta, zawarłszy przymierze z Tysafernesem, satrapą perskim, stała się niebezpieczną i na morzu. Zacięta, choć dość pomyślna wojna z odpadającymi sprzymierzeńcami, oraz wewnętrzne walki między oligarchami a demokratami, wstrząsnęły głęboko osłabionemi Atenami. Dopiero po przywróceniu demokracji (411) wzmogły się one raz jeszcze. Alcybjades, przywołany z wygnania, przeciągnął Tysafernesa na stronę Aten i trzema pięknemi zwycięstwy (411—410) zapewnił przewagę swej ojczyźnie. Ale gdy nieufność Ateńczyków usunęła go od dowództwa, Lizander (ob.), wódz spartański, mimo zwycięstwa Konona (406), taką Ateńczykom zadał klęskę pod Egospotamos (405), że ci, opuszczeni przez sprzymierzeńców, zdradzeni przez niektórych nawet współobywateli i zewsząd zagrożeni przez Peloponezjan, mu-

sieli po walecznym oporze poddać Ateny 404 r. Lizander zburzył mury miasta, zabrał zwycięzonym całą flotę, oprócz 12 okrętów, zmusił do przymierza ze Spartą i narzucił im rząd oligarchiczny, tak zwanych *trzydziestu tyranów.—Podokres 4. Od wojny peloponeskiej do bitwy pod Cheroneą* (404—338 prz. Chr.). Skutki wojny peloponeskiej dla całej Grecji były najopłakańsze. Oprócz zmarnowania wielu materjalnych zasobów, mocno się także zachwiały moralne podstawy bytu społecznego. Zaginęło pojęcie cnoty śród krwawych zapasów bratobójczej walki. Zagnieździły się natomiast chciwość i przedajność, swawola i gwałt, niedowiarstwo, zbytek i rozpusta. Nawet Spartę, która po tylu wysileniach odzyskała wreszcie hegemonję, owionął nowy duch czasu. Bogactwa, wykwintny sposób życia, nawet zbytki, prowadziły do zupełnej zatraty starospartańskiego obyczaju w państwie i rodzinie. Zaprowadzenie prawie wszędy rządów oligarchicznych, ucisk i zdzierstwa Spartan spowodowały z jednej strony zatargi wewnętrzne między arystokracją a demokracją, z drugiej zaś strony walki pojedyńczych państw przeciw supremacji spartańskiej. Ateny już w 8 miesięcy zrzuciły rząd 30 tyranów. Spartanie zaś wznowili narodowy bój z Persami i idąc od zwycięstw do zwycięstw grozili pod rozkazami swego króla Agezylausza zagładą państwu perskiemu. Tymczasem stronnictwo demokratyczne w **G.**, poparte pieniędzmi Persów, utworzyło przeciw Sparcie koalicję Teb, Koryntu, Argos i Aten. W wynikłej stąd *wojnie korynckiej* sprzymierzeni odnieśli zwycięstwo pod Haliartos (395), ale byli pobici przez odwołanego z Azji Agezylausza pod Koroneją (394). Konon Ateńczyk niszczy znów flotę spartańską pod Knidos, pustoszy brzegi Lakonji i odbudowywa za pieniądze perskie mury Aten i warownie portu Pirejskiego (393). Sprzymierzeńcy spartańscy przechodzą do Aten, a osłabiona Sparta, by utrzymać choć cień hegemonji, zawiera 387 haniebny z Persami *pokój Antalcydasa* (ob. Antalcydas). Jako egzekutorka warunków tego pokoju, nadużywa znowu swej przewagi (podbicie i częściowe zburzenie Mantynei 384, wyprawa tracka przeciw Olintowi 382, zdradzieckie zdobycie tebańskiej twierdzy Kadmei przez Spartańczyka Febidasa 383) i wywołuje nową wojnę tebańsko-spartańską, do której hasło dał Pelopidas wypędzeniem z Teb załogi spartańskiej (371). Teby (ob.) pod przywództwem dwu wielkich swoich ludzi Pelopidasa (ob.) i Epaminondasa (ob.), wsparte marynarką ateńską, zajęły między państwami greckiemi pierwszorzędne na miejscu Sparty miejsce. Zwycięstwa Epaminondasa pod Leuktrami 371 i Mantyneją 362, odbudowanie Mantynei, zbudowanie Megalopolis i przywrócenie niepodległości Meseńczykom—oto bohaterskie czyny krótkiej Teb świetności. Jakkolwiek po bitwie Mantynejskiej (362) powszechny (z wyjątkiem Sparty) zawarto pokój, mimo to jednak wojny nie ustały. W ciągłych zapasach targają swe siły wszystkie prawie państwa greckie i szybkim krokiem śpieszą do zupełnej ruiny. Ogólna niemoc, anarchja, rozkład, zarówno we względzie politycznym, jak społecznym i moralnym—oto nabytki krwawych walk bratobójczych. W tak zwanej *wojnie świętej* przeciw Focejczykom (355—345) wzywają wreszcie bracia (Tebańczycy) przeciw braciom pomocy sąsiednich Macedończyków. Chytry król macedoński Filip II (ob.), usadowiwszy się już dawniej w Tesalji (352) i na wybrzeży trackiem, wkroczył 347 do Focydy, zajął wiele miast greckich, a przypuszczony do Amfiktjonji pityjskiej, otrzymał prawo wtrącania się do wewnętrznych spraw Grecji. Patrjotyczny głos Demostenesa (ob.), widzącego w Filipie największego wroga wolności greckiej, nie znalazł posłuchu. Chytrość i pieniądze Filipa wytworzyły stronnictwo macedońskie, które z Eschinesem (ob.) na czele udaremniało zabiegi patrjotów. Dopiero gdy w drugiej *wojnie świętej* przeciw Lokrom w Amfisie 339 naczelne otrzymał dowództwo, zajął Elateę i począł działać jakby we własnym kraju, rzucili się Grecy do oręża i utworzyli pod przewodem Teb i Aten silną koalicję. W zaciętej bitwie pod Cheroneą 338, jakkolwiek okazali się godnymi synami dawnej Hellady, ulegli jednak przemocy. Filip obwołany na zgromadzeniu narodowem w Koryncie wodzem zamierzonej wyprawy przeciw Persom, przepisywał prawa zwyciężonym.—*Podokres 5. Od bitwy pod Cheroneą do ujarzmienia* **G.** *przez Rzymian* (338—146 prz. Chr.). Odtąd losy **G.** były złączone z państwem macedońskiem. Ale i panowanie Macedończyków nie mogło być tak samo trwałe, jak nie była trwałą hegemonja Sparty. Filip pokonał **G.** raczej przebiegłością, aniżeli siłą. Po zgonie jego (336), chociaż **G.**, z wyjątkiem Sparty, okrzyknęła na zgromadzeniu istmijskiem Aleksandra W. wodzem wyprawy perskiej, jednakże, na fałszywą wieść o jego śmierci, w krainie Tryballów podniosła oręż dla odzyskania swej niepodległości, ale bez skutku. Teby, zburzone przez Aleksandra, srodze za całą **G.** odpokutowały. Również niepomyślnie skończyły się bohaterskie usiłowania Agisa II, kr. spartańskiego, zwyciężonego przez Antypatra pod Megalopolis 330. Śmierć Aleksandra W. (323) nowe w Grekach obudziła nadzieje. Na czele związkowego powstania stanęli teraz Ateńczycy. Wódz ich Leostenes w tak zwanej *wojnie lamijskiej* (323—322) poległ przy oblężeniu Lamji. Gdy zaś jego następca, Antifilos, poniósł klęskę od Antypatra pod Krannon (322), poddały się z osobna wszystkie prawie miasta na warunkach dość łagodnych. Najwięcej ucierpiały Ateny (śmierć Hyperydesa i Demostenesa). Następnie, podczas walk wodzów Aleksandra W. o jego dziedzictwo, były Ateny i **G.**, aż do bitwy pod

Ipsus 301, polem zapasów między wyganiającymi się nawzajem Kasandrem, Demetrjuszem Falerejskim i Demetrjuszem Poliorketesem. Kiedy zaś na gruzach monarchji Aleksandrowej ukonstytuowały się ostatecznie nowe państwa, **G.** została ponownie przyłączoną do Macedonji. Ale wojny o następstwo tronu oraz napaści północnych barbarzyńców (Gallów) nie dozwoliły władcom nowo-macedońskim zamienić **G.** w prowincję. Napad Gallów pod Brennusem (280—279) odparli zjednoczeni Grecy świetnem zwycięstwem pod Termopilami. Sparta zaś i Ateny walczyły o niezależność **G.** z Pirrusem, który w Egipcie osobne utworzył państwo. Wobec bezsilnej Macedonji powstały teraz w **G.** dla odzyskania i zachowania niepodległości dwa związki: *achajski* (około 280) i *etolski*. Związek achajski, będący wznowieniem związku staroachajskiego, pod przywództwem stratega Aratusa (ob.), znakomicie się rozszerzył i wielkiego nabrał znaczenia. Ale usiłowania jego, podejmowane celem oswobodzenia **G.**, rozbiły się o nieprzyjaźń ze związkiem etolskim, który popierała Sparta, lękając się przewagi Achajów w Peloponezie. Gdy Kleomenes III (ob.), kr. spartański, spadkobierca reformatorskiego Agisa IV, zwyciężywszy wojska achajskie pod Megalopolis (226), zajął wiele miast greckich, Aratus wezwał na pomoc króla macedońskiego, Antygona Dosona (ob.). Ten odzyskał poczynione przez Spartan zdobycze, zadał im ciężką klęskę pod Sellasia (222) i ugruntował swą w **G.** władzę. Związek achajski musiał przyjąć zwierzchnictwo Macedonji. Nową wojnę między Achajami a Etolami, wybuchłą 217, zakończył szybko na korzyść związku achajskiego kr. macedoński Filip V (ob.), pragnący mieć wolne ręce przeciw Rzymowi. Jakoż Rzymianie zawarli przeciw Filipowi przymierze ze związkiem etolskim (211) i poczęli się odtąd mieszać w sprawy greckie. Występują teraz naprzeciw siebie dwa stronnictwa: macedońskie i rzymskie. Filopemen (ob.), strateg związku achajskiego, chociaż czynami swemi przypominał lepsze czasy **G.**, nie mógł już wszakże jej ocalić. Bitwa pod Cynoscefale (197) zniszczyła panowanie Macedończyków. Rzymianie ogłosili wprawdzie przez usta zwycięzcy Flamininusa wolność wszystkim państwom greckim (196), ale tak urządzili ich sprawy, że utrwaliwszy wpływ swój, mogli każdej chwili korzystać ze sporów, jakie niechybnie musiały wyniknąć. I rzeczywiście tak było. W wojnie z Antjochem III, wspierając Achajów, ujarzmili Etolów (189), a w wojnie z Perseuszem, ostatnim kr. macedońskim, prześladowali Achajów i około 1000 najznakomitszych mężów (Polibjusz) uprowadzili w niewolę do Rzymu (167). Kiedy wreszcie za wyrokiem senatu 147 Korynt, Argos, Sparta, Orchomenos i Heraklea musiały odstąpić od związku achajskiego, wówczas reszta miast związkowych pod wodzą Krytolausa rozpoczęła z Rzymem walkę na śmierć 146. Ale Metellus pobił Achajów pod Skarphea 147, a Mumjusz, zadawszy im klęskę w dolinie Leukopetra, zburzył Korynt 146 i zdławił ostatecznie wolność Hellady.— *Okres II. Od początku panowania rzymskiego aż do upadku państwa Bizantyjskiego* (146 przed Chr.—1453 po Chr.). W okresie tym podziela **G.** losy państwa Rzymskiego, a później Bizantyjskiego. Zaraz po ostatniem zwycięstwie komisja rzymska uregulowała stosunki **G.**, która, jako prowincja rzymska, zostawała początkową pod rządami namiestnika macedońskiego, od czasów zaś Augusta pod nazwą *Achaja* osobnego miał wielkorządcę. Traktowana zrazu surowo, otrzymała jednak za staraniem Polibjusza niejakie ulgi. Niektóre nawet miasta poczęły odzyskiwać nieco z dawnej świetności. Jednakże w wojnie Mitrydatejskiej srodze ucierpiały Teby, Ateny i kwitnąca handlem wyspa Delos, a w wojnie domowej między Cezarem a Pompejuszem całkiem została zniszczona Megara. Piraci, nim ich wytępił Pompejusz, pustoszyli wszystkie wybrzeża. Korynt jednak, odbudowany z gruzów 44 r. prz. Chr. pod nazwą *Colonia Laus Julia Corinthus*, zaczął powoli się wzmagać. Zwycięski Oktawjan dał też niektórym miastom pewne ustępstwa i przywileje. Ale za następnych cesarzów, z których najwięcej jeszcze dobrego zrobił dla **G.** Hadrjan, kraj ten wraz z Rzymem do coraz większej schodzi nicości. Potężne niegdyś miasta i bogate prowincje stoją wyludnione i zubożałe. Sroga administracja rzymska nie oszczędza niczego i nikogo. Pod wpływem rzymskim wyrodnieją zwolna nauki i sztuki. Siłą przesadzone do Rzymu, zupełnie marnieją. Ginie wszelkie poczucie artystyczne. Filozofja i krasomówstwo, zamieniwszy się w nędzną sofistykę, zamierają w szkołach retorów. Całe życie wewnętrzne w nowej zupełnie objawia się postaci. Z dawnym obyczajem znikła i wiara w dawne bogi. Osierociały świątynie, oniemiały wyrocznie. Lud, który uwielbiał niegdyś Sofoklesa, lubuje się teraz w walkach zwierząt i gladjatorów. Rozwiązłość prowadzi go do ubóstwa i oddaje wszystkie prawie majątki w ręce lichwiarzów rzymskich. Taki stan był **G.**, gdy ją po raz pierwszy ogniem i mieczem 267 r. po Chr. spustoszyli Goci. W ciągu IV w. była **G.** wolną od napaści barbarzyńców i dała pewne oznaki życia wewnętrznego. Chrystjanizm, szerzący się zwolna od czasów Pawła apostoła, prześladowany nieco w III w., otrzymał zupełną swobodę propagandy przez edykt Konstantyna W. 317 r. Sobór nicejski (325), na którym zasiadało wielu biskupów greckich i którego artykuły przyjęła cała **G.**, przyczynił się niemało do spokojnego rozwoju kościoła chrześcijańskiego (ob. *Grecko-kat. kościół*). Reakcja pogaństwa za cesarza Juljana znalazła jednak wielu zwolen-

ników i najsympatyczniejsze przyjęcie. Pod wpływem wygłaszanych przez Juljana idei staro-helleńskich raz jeszcze życie greckie zajaśniało na krótko dawnym, ale tylko pozornym blaskiem. Ze śmiercią Juljana (363) znikła i owa świetność; wszakże surowe nawet rozporządzenia następnych cesarzów (np. Teodozjusza W. 396) nie mogły odrazu wytępić pogaństwa. Świątynie ateńskie zamieniono na kościoły chrześcijańskie dopiero na początku lub około połowy VI w., a szkoły w Atenach, ostatni przytułek pogaństwa, zamknięto pod koniec tego wieku. Mainotów nawrócono do chrześcijaństwa zaledwie w IX w. Od podziału państwa rzymskiego pomiędzy dwóch synów Teodozjusza W., cała **G.** jako część djecezji Macedonii, należała do państwa Wschodniego czyli Bizantyjskiego. Po strasznym napadzie Gotów pod Alarykiem (395—396), skutkiem którego większa część **G.** zamieniła się w pustynię, zaczynają się od 540 niszczące wyprawy Słowian, partych później coraz bardziej ku południowi przez Bulgarów. Tymczasem powoli znika całkowicie nazwisko Achai. Z dawnych urządzeń miejskich zostały zaledwie szczątki i posłużyły prawdopodobnie za podstawę późniejszym municipjom. W ciągu VII i VIII w. wzmaga się widocznie dobrobyt, objawia się nawet pewna siła duchowa. Ale prąd ten ku odrodzeniu zniszczyły naprzód straszna zaraza morowa (746—747), a potem wznowione napady Słowian, którzy zająwszy w różnych stronach **G.** (szczególnie w Peloponezie) stałe siedziby, utworzyli osobne gminy słowiańskie, *żupanje*, i mimo pierwotnej do Greków nieprzyjaźni przyjęli w większej części chrystjanizm w IX w. i zleli się w jedną całość z ludnością grecko-rzymską. Ale zjednoczenie to wyszło **G.** na pożytek. Ożywiła się znacznie działalność mieszkańców, zwłaszcza w nadbrzeżnych miastach Peloponezu, począł wzrastać dobrobyt ogólny. **G.** zajęła najpierwsze miejsce między wszystkiemi prowincjami cesarstwa. Odpowiednio urządzona obrona lądu stałego udaremniła wprawdzie napady Saracenów w IX w., ale nie mogła powstrzymać hord bulgarskich w X w. Więcej wszakże aniżeli od Bulgarów ucierpiała **G.** od Normanów, którzy rozpoczęli swe groźne dla Konstantynopola najazdy pod wodzą Roberta Guiskarda (ob.) w latach 1080—84, a ponowił je 1146 Roger, król Sycylji. W XII w. Żydzi obok dawnych mieszkańców podnoszą znakomicie handel i przemysł, ożywione jeszcze silniej w czasie pierwszych krucjat przez stosunki z Zachodem. Znać postęp w ogólnej kulturze. Umysłowo nie stała **G.** teraz niżej od państw zachodnich. Poczęła nawet rozwalniać węzły, łączące ją z cesarstwem. Ale krucjata 1204 i zdobycze Francuzów w XIII w. (cesarstwo łacińskie) zniszczyły ten popęd ku samodzielności. Chociaż Bonifacy z Monferratu, otrzymawszy po zdobyciu Konstantynopola (1204) Tesalonikę, nie zdołał zagarnąć Peloponezu, zwanego teraz *Morea*, udało się to jednak w zupełności Wilhelmowi de Champlitte, który pokonał wojsko grecko-słowiańskie pod Kondura 1205, zajął Moreę, podzielił kraj obyczajem frankońskim między rycerzy francuskich na lenności, zaprowadził prawo feudalne i, odjeżdżając do Francji, powierzył władzę senjoralną swemu zastępcy Gotfrydowi Villehardouin. Ten mimo praw Champlitte'a przywłaszczył sobie władzę i uznany został przez lenne rycerstwo. Syn jego, Gotfryd II, jako *książę Achai*, uznał się lennikiem cesarstwa łacińskiego. Obok tego powstało *księstwo Aten* w rodzinie de Laroche, mnóstwo drobnych dynastów, oraz despotje Epiru i Tesalji. Wenecjanie zajęli także większą część wysp na morzach Jońskiem i Egejskiem, zakładając często niezależne od metropolji państewka. Najpotężniejszem z nich było księstwo Naksos, założone przez Marka Sanudo, który się tytułował *księciem Archipelagu*. Trzeba tu zaznaczyć, że to panowanie cudzoziemców w Grecji stanowi najsmutniejszy perjod w jej dziejach. Z jednej strony zaborcze wojny, chciwość zdobywców i wewnętrzne walki lenniczego rycerstwa wyczerpały wszystkie materjalne zasoby kraju. Z drugiej zaś cudzoziemskie zwyczaje, obyczaje i mowa zgnębiły do cna moralną siłę społeczeństwa. Jednakże po upadku cesarstwa Łacińskiego cała **G.**, oprócz resztek księstwa Achai, księstwa Aten i niektórych państewek wyśpiarskich, na początku XIV w. została znowu połączona z cesarstwem Bizantyjskiem. Despotaty Epiru i Tesalji przeszły pod panowanie serbskiego króla Duszana. Następcy jego, pragnąc rozszerzyć swe panowanie nad całą **G.**, ulegli po zaciętych bojach Albańczykom, dzielnie walczącym przeciw Turkom. Niewielka tylko część Epiru utrzymała na jakiś czas (do 1467) swą niezależność pod wodzą słynnego Skanderberga. W 1453 zdobył Mahomet II Konstantynopol. Potęga turecka zagroziła egzystencji wszystkich niezależnych dotąd państewek. Jakoż po wielu ciężkich przejściach i częstych zmianach władców upadło księstwo Aten, zdobyte 1458 przez Omara, wodza Mahometa II. Około tegoż czasu przeszła w posiadanie Turków i Morea (księstwo Achai, oraz despotaty korynckі i lacedemoński 1460), z wyjątkiem tylko nadbrzeżnych warowni weneckich i najbardziej niedostępnych okolic górskich. Uporczywiej bronili swych posiadłości Wenecjanie. Ale i oni pokojem zawartym 1503 utrzymali zaledwie Cefalonję i kilka wysepek na Archipelagu. — *Okres III. Od usadowienia się Turków aż do końca wojny o niepodległość* (1453—1828). Początkowo położenie **G.** pod panowaniem tureckiem nie było jeszcze tak uciążliwe, jak później. Większą dla niej klęską nawet od rządów tureckich było to, że się stała jabłkiem niezgody między Portą

a państwami zachodniemi. Pokój 1573, kończący z rozmaitem szczęściem prowadzone od 1522 wojny, zapewnił Wenecjanom, oprócz kilku twierdz na wybrzeżu albańskiem, Kandję i wyspy Jońskie. W wojnie 1645—69 utracili Wenecjanie Kandję. Później wprawdzie, walcząc pomyślniej (1684—99), zdobyli Moreę, ale musieli ją ostatecznie zwrócić pokojem posarowickim 1718. **G.** zamieniona na prowincję turecką i podzielona pierwotnie na sandżaki, zostawała pod zarządem beglerbeja. Zostawiono jednak zwyciężonym pewien rodzaj samorządu gminnego pod zwierzchnictwem wybieralnych, tak zwanych *archontów* albo *demogerontów*. Cyklady płaciły tylko roczną daninę. Po ukończeniu wojen z Wenecją podzielono **G.** na paszaliki. Administracja zostawała w ręku stanowionych przez Portę namiestników, którzy, nie podlegając żadnej kontroli, płacili sułtanowi roczną daninę, a względem poddanych dopuszczali się najstraszniejszych samowolności. Turecki system rządzenia niszczył do reszty okruchy cywilizacji europejskiej, ubożył kraj i upadlał ludność. Tylko religja i kościół grecki oraz samorząd gminny powstrzymywały w pewnej mierze narodowość Greków od zupełnego upadku. Uczucie niepodległości budzili Armatole (ob.) i Klefty, Fanarjoci (ob.) zaś mniej dbali o sprawy narodowe. W ciągu XVIII w. budzi się żądza oświaty i szerzy się handel. W tym także czasie (już od Piotra W.) poczyna Rosja coraz baczniejszą na **G.** zwracać uwagę. Katarzyna II zamyśla o jej podbiciu. Podczas wojen turecko-rosyjskich 1765—74 i 1787—92 podburzeni Grecy zrywali się do broni, ale za każdym razem opuszczeni przez swych opiekunów, ciężko odpokutowywali szlachetną porywczość. Następnie rewolucja francuska oddziałała także na Greków. Pierwszy plan oswobodzenia kraju udaremnili Turcy śmiercią poety Rhigasa (1798), wydanego przez Austrję. Walka Ali-Paszy z Suljotami skończyła się zupełnem prawie ich wytępieniem (1803). Podczas gdy **G.** coraz większe robi postępy na drodze oświaty i rozszerza handel, utworzył się tajny polityczny związek *Heterja* (ob.) i w krótkim czasie ogromnego nabrał znaczenia. Śmierć hospodara wołoskiego Aleks. Sutzo 1 lutego 1821 r. niespodziewanie przyśpieszyła wybuch powstania, którem kierowali naczelnicy Heterji, Aleks. Ipsilantis młodszy i Georgakis. Ale wybuch ten został stłumiony na Wołoszczyznie bitwą pod Dragaszan (19 czerwca 1821), a w Multanach skutkiem klęski pod Skuleni (26 czerwca) i bohaterskiej śmierci Georgakisa 20 września 1821 w klasztorze Sekka. Lepiej się powiodło powstanie w Morei 4 kwietnia 1821, wywołane i kierowane przez arcybisk. patraskiego Germanosa, And. Zaimisa i And. Lontosa. Po kilku szczęśliwych bitwach pod wodzą Kolokotronisa i Maurokordatosa ogarnęło ono wkrótce całą **G.** Rząd tymczasowy, zasiadający w Kalamata, zajął się należytem uorganizowaniem powstania. Na wieść o tem i po odkryciu spisku w Konstantynopolu Turcy w wielu prowincjach straszne na Grekach wyprawiają rzezie. Mimo całego teroryzmu, powstańcy niewielkie jednak w pierwszym roku swej walki odnieśli korzyści. Obok szczupłych niezmiernie zasobów materjalnych brakło jeszcze i zdolnego wodza. Niewiele też zaradziło naglącym potrzebom zgromadzenie narodowe pod prezydencją Maurokordatosa, jak również i po jego rozwiązaniu (11 kwietnia 1822) ustanowiony rząd z Mauromichalisem, na czele. Niezgody między pojedyńczymi wodzami nietylko że uniemożliwiały systematyczny kierunek działań, ale rozbudziły ducha intrygi i ambicji, sprawiły wzajemne prześladowania, prowadziły nawet do wojny domowej i zdrady, a kraj podały w następnych latach na łup anarchji. Wojna na lądzie w latach 1822—23 żadnego prawie nie uczyniła postępu. Missolunghi (ob.) wytrzymywała ciężkie oblężenie. Poddały się wprawdzie Grekom Ateny, bił się nieźle w Morei Kolokotronis, ale Suljoci ponieśli ciężką klęskę 16 lipca 1822 pod Peta, gdzie wyginął niemal cały bataljon filheleński. Flota jednak grecka, dowodzona przez Miaulisa, wszędy miała górę nad turecką. Wewnątrz szarpały się tymczasem stronnictwa Kolokotronisa i Maurokordatosa (koniec 1823). Gabinety europejskie zachowywały względem **G.** ciągłą obojętność, za to opinja publiczna tem energiczniej okazywała dla niej swoje sympatje. Genewa przez niestrudzoną zabiegliwość tamecznego bankiera Eynarda (ob.) stała się od jesieni 1825 ogniskiem działalności filhellenów (ob.); organizowano filhelleńskie oddziały, w których brali udział najznakomitsi ludzie, a między nimi Byron. Jednakże mimo wszelkich posiłków, mimo nawet zwycięstw Miaulisa i większej jedności w działaniach rządu greckiego (pod prezydencją Konduriotisa), groziło **G.** wielkie niebezpieczeństwo, gdy przybył Turkom z pomocą (luty 1825) Ibrahim-pasza, mianowany paszą Morei. Do końca t. r. zajął on prawie całą Moreę, zdobył Missolunghi (w kwiet. 1826), kraj niemiłosiernie pustoszył a mieszkańców całemi okrętami wywoził jako niewolników do Egiptu. Ateny zdobył szturmem Redżyd-Pasza. Mimo to wszystko nie ustawały wewnętrzne niesnaski. Sprawie Greków groziło jak najfatalniejsze rozwiązanie, gdy 3 główne mocarstwa (Anglja, Francja i Rosja) protokółem petersburskim (4 kwietnia 1826 r.) i traktatem londyńskim (6 lipca 1827 r.) zobowiązały się do wspólnego działania celem pojednania Turcji z Grekami. Następstwem tego było zniszczenie floty egipsko-tureckiej pod Nawarynem 20 października 1827 r. Zwycięstwo to podniosło odwagę Greków. Ibrahim-Pasza musiał opuścić Moreę 16 października 1828, a w maju 1829 odzyskano

Missolunghi. Polepszyło się także położenie wewnętrzne od chwili, kiedy w lut. 1828 stanął na czele rządu hr. Kapodistrias, mianowany regentem jeszcze w kwiet. 1827. Na chwilę przynajmniej położył on koniec niezgodom. Przy pomocy rady stanu *panhellenion*, złożonej z 27 członków, a zmienionej potem na senat, rozpoczął organizować wojskową i cywilną administrację kraju. Zgromadzenie narodowe zebrane w Argos (2 lip. 1829) zatwierdziło Kapodistriasa jako prezydenta z władzą wykonawczą. Protokółem zaś londyńskim 3 lut. 1830 trzy mocarstwa uznały **G.** państwem niezależnem, a na to musiała się zgodzić i Porta. Dla większej pewności pozostał w **G.** okupacyjny kurpus francuski, zastąpiony 1833 r. bawarskim. — *Okres IV. Królestwo Greckie. Od końca wojny o niepodległość do naszych czasów.* Koronę nowego królestwa Greckiego ofiarowano Leopoldowi, ks. koburskiemu, ale ten odmówił. Tymczasem Kapodistrias, uważany za narzędzie Rosji, nie umiał sobie zjednać sympatji kraju. Przyzwyczajony do systemu biurokratyczno-absolutnego, ograniczył władzę gmin, rozwiązał zgromadzenie narodowe i zaprowadzał rządy despotyczne. Zagraniczne intrygi, pochodzące z zawiści Francji i Anglji przeciw wpływowi Rosji, burzyły jeszcze bardziej niezadowolony naród. Wynikła stąd wojna domowa, w której admirał Miaulis, przeciwnik prezydenta, spalił całą flotę grecką (13 sierp. 1831) z obawy, aby nie wpadła w ręce Rosji. Kapodistrias zwołał zgromadzenie narodowe, ale nim się ono zebrało, sam został zabity 9 paźdz. 1831. Prezydentem obrano jego brata, Aug. Kapodistriasa. Wojna jednak toczyła się dalej między wrogiemi stronnictwami. Nareszcie traktatem 7 maja 1832 r. uznany został królem Otto, ks. bawarski, a podczas jego małoletności miała sprawować rządy przydana mu regencja. Otto I przybył 30 stycznia 1833 r. do **G.** na czele 5,500 wojska i z regencją przy boku. Ta ostatnia składała się z hrabiego Armansperg, radcy stanu Maurera i generała Heidegger, w krótkim przeciągu czasu przywróciła spokój w kraju i uorganizowała go na sposób zachodnio biurokratyczny; ale powstały niesnaski w jej własnem łonie, które w sierpniu 1834 skończyły się usunięciem M. i powołaniem na jego miejsce Kobella. Rywalizacja trzech mocarstw opiekuńczych, starających się usilnie o utwierdzenie swej przewagi, oraz napływ Niemców powiększały niezgodę wewnętrzną. Nienawiść ku cudzoziemcom, zwłaszcza Niemcom, wytworzyła obok partji: rosyjskiej, francuskiej i angielskiej, czwartą jeszcze partję narodową. Gdy 1 czerwca 1835 król sam objął ster rządu, przeniesionego z Nauplji do Aten, hr. Armansperg został mianowany kanclerzem, ale w lutym ustąpił tego miejsca Rudhartowi, a ten znowu w pół roku potem gabinetowi narodowemu Zographosa. Ale i to ministerjum, mimo narodowego charakteru, nie było w stanie ani wzmocnić słabej władzy, ani podnieść z upadku finansów. Z jednej strony partja rosyjska, dążąca do obalenia rządu (spisek towarzystwa *filortodoksów* 1840) i wystawiająca na pierwszy plan kwestję wschodnią, z drugiej nienawiść przeciw rządowi bawarskiemu i wojownicze usposobienia ludności przeciw Turcji, sprowadzały ciągłe zmiany ministerjów i uniemożliwiały tem samem wszelką systematyczną administrację. Niezadowolenie wzrastało coraz silniej. Stronnictwa domagały się natarczywie konstytucji i usunięcia Niemców. Otóż kiedy trzy mocarstwa opiekuńcze w zbiorowej nocie 5 wrz. 1843 zażądały nietylko zapłaty procentów i ustanowienia podatków dla umorzenia zagwarantowanej przez się pożyczki, lecz także wydalenia ze służby cudzoziemców i zwołania zgromadzenia narodowego, wybuchło w Atenach dnia 15 września t. r. powstanie pod przywództwem Kalergisa, przygotowane przez stronnictwo napistowskie. Wówczas król powołał do steru państwa ludzi ze stronnictwa rosyjskiego. Nowe ministerjum, z Metaksasem na czele, wydaliło cudzoziemców i zwołało zgromadzenie narodowe, które na wzór francuski ułożyło konstytucję, zaprzysiężoną przez króla 30 marca 1844 r. Porządek jednak się nie ustalił. Wybuchały cząstkowe powstania, walczyły wpływy obce i zmieniały się ciągle ministerja. Nawet ministerjum Kolettisa (od 18 sierpnia 1844 do 12 września 1847), przywódzy stronnictwa francuskiego i najzdolniejszego z greckich dyplomatów, nie mogło złemu zaradzić, mając przeciw sobie stronnictwa: rosyjskie i angielskie. Gdy zaś z rewolucją Lutową zmniejszył się wpływ francuski, a wzrósł rosyjski, Anglja stawiała **G.** wszelkiego rodzaju przeszkody, a nawet blokowała porty i zabierała okręty (od 19 lutego do końca kwietnia 1850), dopóki **G.** nie wypłaciła 330,000 drachm, jako wynagrodzenia za śmierć poddanego angielskiego, zabitego podczas zaburzenia (1847). Wewnątrz tymczasem, obok rozprzężenia w finansach i administracji, grasowały rozboje, a nieurodzaj (1852) i trzęsienie ziemi (1853) wiele szkód przyniosły krajowi. Załatwiono jednak dwie ważne kwestje: 1) otrzymano przez układ z patryarchą konstantynopolitańskim (wrzesień 1850) niezależność kościoła, zostającego wedle prawa z 1852 pod wyłącznem zwierzchnictwem autonomicznego synodu, i 2) uregulowano ostatecznie protokółem londyńskim (20 listopada 1852) kwestję następstwa tronu. Po bezdzietnym Ottonie miał otrzymać tron brat jego, książę Adalbert. Po wybuchu wojny Wschodniej 1853 potężny wpływ rosyjski dokazał tyle, że **G.** stanęła po stronie Rosji, pobudzała do powstania Tesalję, Epir i Macedonję. Skutkiem tego Francuzi opanowali port Pireus i wojenną flotę grecką (26 maja 1854); król Otton przystał na wszystkie warunki mo-

carstw zachodnich i musiał zachować neutralność. Okupacja jednak skończyła się dopiero 1857, a Grecy stracili wszelkie sympatje dla Francji i Anglji. Z powodu wojny znakomicie osłabł handel i żegluga, finanse i administracja były w zupełnym rozstroju, rozboje nie ustawały. W r. 1860 zobowiązała się **G.** ostatecznie do spłacenia procentów i umorzenia owej pożyczki (65 mil. drachm). Dług ten, ponieważ wypłacono tylko jednę ratę (1861), wzrósł z zaległymi procentami do wysokości 115 mil. drachm w 1865 r. Król pozyskaną podczas okupacji popularność niezadługo stracił. Nienawiść ludności przeciw rządom jego objawiła się wyraźnie w żywych sympatjach dla Arystydesa Drusiosa, sprawcy zamachu na życie monarchy (18 września 1861). Po cząstkowych powstaniach w lutym 1862 (najgroźniejsze w Nauplji 13 lutego — 20 kwietnia) zgodził się król wreszcie na udzielenie różnych koncesji liberalnych. Nowe ministerjum Kolokotronisa zapowiedziało rząd ściśle konstytucyjny (8 czerwca). Jednakże ruch rewolucyjny nie ustawał. Gdy król z żoną swą wyjechał ze stolicy 13 października na objazd Peloponezu, wybuchło powstanie w Vonizza 19 października, w Patras 20 października i w Atenach 22 paźdz.; utworzony 23 października rząd tymczasowy (Bulgaris, Kanaris i Rufos) zadekretował detronizację Ottona I, który ogłosił 24 października proklamację i odjechał na okręcie angielskim do Niemiec. Zgromadzenie ustawodawcze detronizację potwierdziło (16 lutego 1863). Trzy mocarstwa opiekuńcze rozpoczęły zabiegi, celem wprowadzenia na tron swego kandydata. Zgodzono się wreszcie na Chrystjana Wilhelma Ferdynanda Jerzego, ks. duńskiego, którego też i zgromadzenie greckie 30 marca 1863 jednomyślnie obrało królem pod imieniem Jerzego I. Tymczasem aż do przyjazdu króla (30 października 1863 r.) ścierali się w zgromadzeniu konserwatyści z radykalistami, a na ulicach stolicy ponawiały się niejednokrotnie krwawe bójki. Najważniejszym czynem nowego rządu było wcielenie do **G.** wysp Jońskich, które od traktatu wiedeńskiego jako osobna rzeczpospolita zostawały pod protektoratem Anglji, ale już oddawna silną stawiały zwierzchnictwu angielskiemu opozycję i żądały połączenia się z Grekami. Anglja nareszcie, ulegając narodowym sympatjom Jończyków, protokółem londyńskim 29 marca 1864 r., za zgodą pięciu wielkich mocarstw, przystała na aneksję wysp rzeczonych, które urzędownie wcielone zostały do **G.** d. 28 maja 1864. Położenie króla wśród nieznanych stosunków i dobijających się o władzę stronnictw było początkowo bardzo ciężkie. W 1865 musiał nawet oddalić osobistego i nieodpowiedzialnego swego doradcę Duńczyka, hr. Sponneck. Powstanie kandjockie (1866—69), któremu **G.** czynne dawała poparcie, uwikłało ją w różne z Turcją zatargi. Tylko dyplomacja europejska (konferencje paryskie 2 stycznia—12 lutego 1869) wdaniem się swojem zapobiegła niechybnemu starciu. Stan i życie polityczne **G.** wogóle wcale nie jest budujące. Obok nędzy finansowej słyszymy tylko o ciągłych zmianach ministerjów, o krwawych walkach podczas wyborów, o ciemnocie ludu, o nieustających wreszcie rozbojach, co wszystko razem wziąwszy, nie przyczynia się bynajmniej ani do materjalnego, ani moralnego postępu. Głośna w swoim czasie sprawa maratońska (1870), do której właśnie dało powód morderstwo, dokonane na poddanych angielskich i włoskich przez rozbójników greckich, wykazała najwyraźniej zupełną niemoc **G.** Jerzy I przybrał urzędowy tytuł *króla Hellenów*. Nieustająca walka stronnictw powodowała ciągłe zmiany ministerjalne; w październiku 1875 utworzony gabinet Komundurosa wytoczył procesy poprzednim ministrom i wykrył ich przestępstwa i przekroczenie konstytucji. Wybuch powstania bośniackiego i wznowienie kwestji Wschodniej podsyciło namiętności narodowe i pragnienie zdobyczy na Turkach, słabość wszakże kraju i wpływy angielskie nie dozwoliły Grecji wziąć udziału w wojnie Serbji i Czarnogórza, a następnie Rosji z Turcją. Postanowienia konferencji konstantynopolitańskich, które zupełnie o **G.** zapomniały, wywołały silne rozdrażnienie w kraju, a wśród stanowiska tak chwiejnego upadł gabinet Komundurosa (marzec 1877); nowe ministerjum Deligeorgisa uzyskało w izbie słabą większość i przedsięwzięło pewne przygotowania wojenne, ale wśród coraz wzrastającej wrzawy wojowniczej utrzymać się nie mogło. Pogodzenie przywódców stronnictw Komundurosa, Trikupisa i Deligeorgisa zaledwie umożebniło utworzenie gabinetu pod kierunkiem Kanarisa (czerwiec 1877 r.). Rychła śmierć tego ostatniego (19 września) nie wywołała przesilenia rządu, który działalność swoją wypełniał zatargami z Turcją o naruszenie granic, uruchamianiem armji i wysyłaniem jej na granicę, zbrojeniem ochotników i t. p. demonstracjami wojennemi, podsycanemi wiadomościami o rosnącem wzburzeniu w Epirze i na Kandji. Dopiero upadek Plewny ośmielił **G.** Deligeorgis, Trikupis i Zaimis, przyjaźniej dla Turcji usposobieni, wystąpili z gabinetu; Deljanis objął tekę spraw zagranicznych, Petmezas wojny, Papamichalopulo finansów. W styczniu 1878 korpus 12,000 wojska greckiego pod generałem Sutzosem wkroczył do Tesalji i Epiru, ale czynił małe postępy i ustąpił na nalegania Anglji, która przyrzekła bronić sprawy greckiej na kongresie berlińskim, na którym Deljanis i Rhangabé przedstawili żądania **G.** Nadzieje jednak Greków zawiedzione zostały, skończyło się bowiem na sprostowaniu granic, wskutek czego **G.** w Tesalji i Epirze zyskała 200 mil kw. z 2,300,000 mieszk. W końcu dopiero 1878 r. mocarstwa skłoniły Turcję do rozpoczę-

cja z G. układów w przedmiocie ustalenia nowych granic na zasadzie traktatu berlińskiego, który G. przyznał południową część Tesalji i Epiru (Albanji) z Janiną. Turcja pragnęła wszakże ustąpić tylko Tesalję, powołując się na niechęć ludności albańskiej do połączenia się z G., i układy zostały zerwane w marcu 1879. Spowodowało to nieporozumienia izby deputowanych z ministerjum, na którego czele stał Komunduros, a gdy niepodobna było złożyć nowego gabinetu, król rozwiązał izbę; nowe wybory w listopadzie 1879 wydały słabą większość rządową. Układy jednak z Turcją znowu zostały zerwane, G. poczęła się zbroić, a nowy gabinet Trikupisa (od marca 1880) wezwał pośrednictwa mocarstw. Stronę G. trzymała Francja, po upadku gabinetu Beaconsfielda i Anglja. Konferencja w sprawie greckiej zebrała się w Berlinie w czerwcu 1880 i ustanowiła nową linję graniczną, według której G. przypadła wielka część Albanji z Prewezą, Janiną i Mecowo, oraz Tesalji z Larysą. Turcja jednak uznała za niemożliwe ustąpienie Janiny, Mecowa i Larysy, częścią ze względów strategicznych, częścią z powodu ludności mahometańskiej, a mocarstwa nie myślały zbrojnie popierać G., która tedy własnemi siłami musiała pokonać opór armji tureckiej, a raczej tureckiej ludności Albanji. G. przeto, pozostawiona sama sobie, pomimo kłopotów finansowych, które zmusiły Trikupisa do ustąpienia rządów Komundurusowi w październiku 1880, postanowiła wystawić armję 80,000. Dla utrzymania pokoju europejskiego mocarstwa raz jeszcze sprawę tę poddały konferencji w Konstantynopolu w marcu 1881, i Turcja zdecydowała się nakoniec ustąpić prawie całą Tesalję i obwód Arta w Epirze, ale bez Janiny, Mecowa i Prewezy. G. opierała się temu układowi, widząc jednak, że w razie wojny na żadną pomoc liczyć nie może, układ ten przyjęła w maju 1881; granicę ustanowiła komisja przysłana na miejsce. Grecji przypadł obszar 13,370 kil. z ludnością około 300,000. Komunduros rozpisał nowe wybory, ale wobec nowej izby, która okazała wyraźną niechęć królowi, utrzymać się nie mógł, prezesostwo gabinetu objął Trikupis w marcu 1882, a śmierć Komundurosa w marcu 1883 wzmocniła jego stanowisko u steru rządu, które przecież w maju 1885, nie uzyskawszy na nowych wyborach większości, ustąpił Delijanisowi. D., korzystając z nowych zawikłań na półwyspie, wynikłych wskutek powstania w Rumelji wschodniej, przyłączenia jej do Bulgarji i wreszcie wypowiedzenia tej ostatniej wojny przez Serbję, rozpoczął na wielką skalę uzbrojenia, i chociaż uzyskał dyplomatyczną pomoc Francji, inne przecież mocarstwa z Anglją na czele oparły się żądaniom G. i ogłosiły blokadę portów greckich. Niepowodzenie to zmusiło Delijanisa do ustąpienia, następca zaś jego Trikupis po objęciu steru rządu 21 maja 1886 nakazał rozbrojenie, a jakkolwiek przez czas czteroletnich rządów swoich zdołał poprawić finanse, wprawdzie za pośrednictwem nowych podatków, i podnieść powagę kraju, opozycyjne przecież stronnictwa, pragnące się dostać do władzy, rozwinęły przy nowych wyborach agitację tak energiczną, że Trikupis, uzyskawszy zaledwie 50 zwolenników, zmuszony był podać się do dymisji i ustąpić miejsca Delijanisowi. 23 marca 1887 parlament zgodził się na podwyższenie podatku od tytuniu, a 9 kwietnia 77 głosów przeciw 38 zgodziło się na traktaty przejściowe między Anglją i Austrją, a także i Francją, o przekopanie Delfów. Po długich debatach przyznano królewiczowi 3 czerwca 1887 listę cywilną w wysokości 200,000 drachm rocznie, oraz oddano mu majątki w Achai, przynoszące 72,000 drachm. Pożyczka 135,000,000 fr. wpłynęła na uregulowanie wewnętrznego stosunku i finansów, a w następstwie podwyższenie podatków od wjazdu i zagranicznych produktów pomogło do budowy 3 pancerników i kilku poważnych robót publicznych, jak w 1885 — 93 kilka kolei np. w Attyce, Akarnanji, w Peloponezie i w Tesalji. 5 listopada 1887 zaciągnięto pożyczkę wewnętrzną dla uregulowania płatnych zagranicznych rent. Obstrukcja po długich walkach ustąpiła 14 grudnia. W początku listop. 1888 obchodzono 25-letni jubileusz panowania w obecności gości zagranicznych; niezadługo potem nastąpiły zaręczyny ks. Konstantyna z ks. Zofją, siostrą cesarza niemieckiego, Wilhelma II. Slub 27 paźdz. 1889 r. Mowa królewska 27 października przy otwarciu parlamentu, zapowiedziała nowe projekty podniesienia dobrobytu. *Budżet 1889 roku:* dochód 96,449,453 drachm, a rozchód 96,410,337 drachm. 5 grudnia parlament udzielił rządowi zaufanie i przyjął projekt zmiany pożyczki na rentę państwową. Dnia 31 maja 1889 r. postanowiono zatwierdzić poprzednią umowę o zagraniczną pożyczkę 5,000,000 dr. na budowę kolei. Roku 1889 rozruchy na Krecie między chrześcijanami a mahometanami, żądano mianowania gubernatora lub połączenia z Grecją. Wobec obojętności Europy, rząd grecki musiał się zachowywać powściągliwie. 16 listopada 1889 wszedł do gabinetu Trikupis, wykazał w budżecie 1890 r. 93,967,000 drachm dochodu i 91,081,000 dr. rozchodu. 3 grudnia Delijanis proponuje ściślejsze wybory, rząd sprzeciwiał się temu i wskutek tego był zachwiany. 13 grudnia parlament uchwalił pożyczkę na spłacenie starych długów. 26 października 1890 r. przy nowych wyborach partja Trikupisa poniosła porażkę, a 7 listopada Delijanis utworzył nowy gabinet. Ciągłe lekceważenie partji opozycyjnej przez zwycięzką partję rządową zmusiło opozycję do opuszczenia parlamentu, a w jej nieobecności był wybrany na prezydenta 16 grudnia Konstantinopulos. Wykazanie deficytu na 3,870,017 dr. spowodowało zachwianie gabinetu i wskutek tego nadzwyczajne napręże-

nie. 5 września wystąpił min. fin. Korapanos, jego tekę objął Delijanis, pomimo to, położenie nie polepszyło się. 31 listop. 1890 wybrano komisję z 12 członków dla osądzenia działalności Trikupisa, posądzonego o nieprawe używanie funduszów państwowych, sprawę przedstawiono parlamentowi, a ten ją odłożył do 23 lutego. Odstąpienie drogi żelaznej Mylikalamata towarzystwu Pireus-Ateny-Peloponez. Delijanis przez swoją niezaradność stracił zaufanie króla, zażądał dymisji 29 lutego 1892 i otrzymał ją. Powołany do utworzenia nowego gabinetu Trikupis odmówił. Powołano Konstantinopulosa, jako reprezentanta trzeciej frakcji. Pod nieobecność opozycji Delijanis 1 marca dostał votum zaufania i mógłby się utrzymać, lecz ustąpił, a Konstantinopulos przy poparciu stronnictwa trzeciej frakcji 24 marca utworzył nowy gabinet. 15 maja nowe wybory z tryumfem dla Trikupisa, gdyż na 207 głosów, otrzymał 170. 20 czerwca Konstantinopulos usunął się, a wybrany Buduris. Na drugi dzień utworzył Trikupis nowy gabinet. (Buduris był kandydatem Trikupistów). Jesienią konflikt z Rumunją, z powodu spadku po Greku Konstant. Zappasie, zmarłym w Rumunji. Kwestja ta doprowadziła do zerwania stosunków dyplomatycznych. 28 lutego przyjęcie budżetu na rok 1893. Dochód 111,701,939 drachm, rozchód 105,701,939 dr. Pomimo pozornych dobrych stosunków finansowych, państwa zagraniczne nie pokładały wielkiego zaufania do Grecji. Dla umorzenia zbyt wysoko procentujących i rujnujących kraj pożyczek z przymusowym wysokim kursem—parlament uchwalił zaciągnąć zagraniczną pożyczkę, ale zniweczyli te zamiary wierzyciele, żądając ścisłej kontroli greckich finansów. 9 maja wydostało się z tego przykrego położenia ministerjum przez podanie się do dymisji. Król po kilku dniach powierzył utworzenie nowego gabinetu sędziwemu Sotiropulosowi, ten 15 maja 1893 utworzył nowe ministerjum, w którem on sam objął finanse, a Rhallis tekę spraw wewnętrznych. Na ministrów: wojny, spraw zewnętrznych i marynarki wziął osoby, wskazane przez króla. Nowy gabinet zamierzał uporządkować finanse przez wprowadzenie monopolu tabacznego. Zaznaczyć należy jeszcze ważniejszy czyn, jak dokończenie kanału Korynckiego, który z wielką uroczystością w obecności króla był otworzony. Mimo to stan finansowy państwa był bardzo lichy, procentów od pożyczek nie płacono, tak, że wierzyciele grozili interwencją dyplomatyczną. Do tego dołączyło się przesilenie finansowe, wywołane nadprodukcją rodzynków korynckich, tego głównego towaru wywozowego Grecji. Przyszło do zaburzeń ludowych i do przesilenia parlamentarnego, spowodowanego zachowaniem się następcy tronu, który podczas demonstracji w Atenach ujął się za demonstrantami. Wskutek tego Trikupis podał się do dymisji (22 stycznia 1895). Admirał Kanaris odmówił przyjęcia teki prezesa ministrów, i król zwrócił się do Mikołaja Delijanisa, krewnego znanego polityka Teodora. Delijanis rozwiązał izby i przy nowych wyborach Trikupis nie został wybrany, co go tak rozgoryczyło, że wyjechał za granicę i umarł (1896). Delijanis objął ster rządu, ale ciągłe kłopoty finansowe nie pozwoliły mu nic przedsięwziąć poważniejszego. Tymczasem zaczęły się rozruchy w Macedonji i na Krecie (ob. Kreta). Lud grecki domagał się, żeby rząd dopomagał powstańcom kreteńskim, mimo to do lutego 1897 r. rząd zachowywał się powściągliwie. Wreszcie nie mogąc się oprzeć prądowi, król rozpoczął przygotowania do walki z Turcją, część wojska pod wodzą królewską wyruszyła ku granicy macedońskiej, część zaś pod dowództwem pułkownika Wassosa wylądowała na Krecie. To wywołało protest ze strony mocarstw europejskich, które, uznając władzę sułtana nad Kretą za prawowitą, wysadziły zbrojne kontyngensy na Kretę. Grecja cofnęła swoją flotę z wód okalających wyspę, ale zostawiła na niej wojska lądowe, motywując to koniecznością uspokojenia ludności, która powinna rozstrzygać sama przez głosowanie o swoim losie. W odpowiedzi na to ogłosiły mocarstwa blokadę wyspy (21-go marca 1897 roku), grożąc blokadą portów greckich, której domagały się Niemcy, a którą udaremnił opór Anglji. Tymczasem wybuchła wojna z Turcją na lądzie stałym (w kwietniu 1897 roku), zakończona straszną klęską Greków przez armję turecką pod wodzą Edhema-baszy. Przebieg wojny tak się przedstawia: Armja grecka pod dowództwem królewicza następcy tronu Konstantyna, oraz liczne oddziały ochotników przybyłych z Włoch, Turcji i innych państw, a zorganizowane przez związek patrjotyczny „Ethnike Hetairia,“ zbliżyły się do granicy tureckiej. Po kilku potyczkach z forpocztami tureckiemi, Turcja, uważając się za obrażoną, wypowiedziała Grecji wojnę formalną (17 kwietnia 1897 r.), i armja sułtańska, pod dowództwem Edhema Paszy przekroczyła granice Tesalji. Pierwsze zetknięcie przy przesmyku Meluna wypadło dla Greków niekorzystnie, przytem okazał się w wojsku greckiem, nietylko ochotniczem, lecz i regularuem, straszny brak porządku i dyscypliny. Grecy uciekali w nieładzie przed Turkami. Po zwycięskiej bitwie pod Turnawos, zajęli Turcy Larysę (25 kwietnia 1897); Grecy cofnęli się pod Fersalę (Pharsalos), skąd musieli po dwudniowej walce uciekać (5 i 6 maja 1897). 6 maja nowa porażka pod Walestinon, a 8 Turcy zajęli Volo. Armja grecka cofnęła się pod Domokos i w dniu 18 maja wypartą została pod Lamję i Termopile. Odwrót miał charakter ucieczki, którą jenerał Smoleński zdołał z trudem powstrzymać. Tymczasem król dał dymisję Delijanisowi i powierzył prezydjum gabinetu przewodnikowi opozycji Ralli'emu, który poprzednią

swoją polityką popchnął Delijanisa do wojny. Objąwszy ster rządu, dążył przedewszystkiem do pokoju, występował energicznie przeciwko manifestacjom ludowym w Atenach i, chcąc się przypodobać mocarstwom, kazał ustąpić pułkownikowi Wasosowi z Krety (ob), zwłaszcza, że wojna nie rokowała żadnych widoków powodzenia, gdyż niedołęstwo organizacji uniemożliwiało wszelkie działanie. Nawet flota, na którą liczono, okazała się niemożliwą do użytku. Atak na Prewezę w Epirze nie udał się wcale. Już po bitwie pod Fersalą rząd grecki poddał sprawę sądowi mocarstw i prosił je o pośrednictwo pokojowe (11 maja 1897). W dniu 19 maja t. r. zawarto pokój. O warunkach mieli roztrzygnąć ambasadorowie mocarstw w Konstantynopolu. Rozprawy trwały długo, gdyż Turcja nie chciała opuścić Tesalji bez znacznego odszkodowania pieniężnego. Niemcy domagały się kontroli nad finansami greckiemi w interesie wierzycieli, Anglja oponowała przeciwko temu. Dopiero 18 września 1897 podpisano preliminarja pokojowe. Grecja miała zapłacić 4 miljony funtów tureckich (około 35 miljonów rubli) kontrybucji wojennej, a Turcji przyznano wyrównanie granicy na kresach tesalsko-macedońskich, co oddawało w ręce tureckie kilka ważnych punktów strategicznych. Opinja publiczna w Atenach burzyła się na to, ale daremnie. Ministerjum Ralliego ustąpiła, ster gabinetu objął Zamis, a jenerał Smoleński został ministrem wojny. Izby rozpuszczono (5 października) i zwołano je dopiero w grudniu 1897, dla ratyfikacji traktatu pokojowego, który w dniu 4 grudnia 1897 podpisano w Konstantynopolu. Obcą kontrolę nad finansami przyjęto i rozpoczęto surowe śledztwo w sprawie nadużyć i nieporządków w armji, które stały się powodem klęski. Kontrola finansów poprawiła stan skarbu. W kwietn. 1899 ster rządu objął Theoktis, który zapowiedział znaczne reformy, a specjalnie usunięcie oficerów z izby. (Ob. Kreta). Por. Grote „History of Greece" (4 ed., 8 t., Lond., 1880—1883); Kortüma „Geschichte Griechenlands von der Urzeit bis zum Untergange des Achäischen Bundes" (3 t., Heidelberg, 1854); Dunckera „Geschichte der Griechen" (2 t., Berlin, 1881—86); E. Curtiusa „Griechische Geschichte" (2 t., Berlin, 1887—88); Henneberger „Griech. Geschichte in Biographien" (Hildburgh, 1864); Droysen „Geschichte des Hellenismus" (2 t., Hamburg, 1836 — 43); Zinkeisen „Geschichte Griechenlands vom Anfange geschichtlicher Kunde bis auf unsere Tage" (Lipsk, 1837—1840); Historję **G.** w wiekach średnich opracowali: Fallmerayer „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters" (2 t., Sztuttgard, 1830—36); Finlay „History of Greece from its conquest by the Crusaders to its conquest by the Turks" (Londyn, 1851); tenże „History of the Greek and Byzantine empires" (2 t., Londyn, 1853—54). Nowsze czasy przedstawił Finlay w dziele „History of Greece under the Othoman and Venetian dominion" (London, 1854). Co się tycze historji wojny o niepodległość, to oprócz prac Emersona, Pouqueville'a, Rizosa Nerulosa, Sutzo, Gordona i t. d., wymieniamy najlepsze: Finlaya: „History of the Greek revolution" (Edymburg, 1861); Trikupisa „Historia tes Hellenikes epanastaseos" (4 t., Londyn, 1853—57); Prokesch-Ostena „Geschichte des griech. Freiheitskampfes" (6 t., 1867). Obfity też materjał zawiera się w dziele: „Griechenland geographisch, geschichtlich und kulturhistorisch in Monographien" (8 t., 1870). Por. także Gervinusa „Geschichte des 19 Jahrhundert" (t. 4-ty); Finlay „History of Greece fromits conquest by the Romans to the present time (1877); Emerson Tennauh „The history of modern Greece" (1845); Mendelsohn-Bartholdy „Geschichte G-s von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken 1453 bis auf unsere Tage" (1870—75); Hertzberg „Geschichte von Hellas und Rom" (1878 — 79; przekład polski wyszedł nakładem *Przeglądu Tygodniowego)*; Philippson „Griechenland und seine Stellung in Orient" (1897); „Der Griechisch-Türkische Krieg des Jahres 1897 von einem höheren Offizier" (Berlin, 1897); Fetzel „Aus dem thessalischeem Feldzug der Türkei Früjahr 1897" (Stuttgardt, 1897); von der Goltz „Der thessalische Krieg und die türkische Armee" (1898); v. Prolius „Der türkisch - griechische Krieg" (1898). Boysen „**G.** vor u. nach d. Kriege" (1899).

Grecja wielka *(Magna Graecia)*, rzymska nazwa tej części ziemi nadbrzeżnej zatoki Tarentyńskiej, która w dawnych już czasach, zaludniona przez osadników greckich, obejmowała Apulję, Kalabrję, Lukanję i Brutium; znajdowały się tu miasta: Tarent, Sybaris, Krotona i t. d. Tą nazwą obejmowano także różne części Sycylji, podobnież przez Greków osiadłe.

Grecka literatura. Nigdzie bardziej niż w Grecji, krainie wolności, piękna i humanizmu, nie zakwitła ludzkość, t. j. czysto ludzki pogląd na wsze sprawy życia publicznego i prywatnego, przenikający nawskroś wszystkie objawy myśli i ducha narodu. Negacja i spirytualizm, wytwarzające niepodatny dla rozwoju *życia* kierunek i działalność myśli, nie znalazły miejsca w umysłach Greków. Przedewszystkiem pochodzenie *aryjskie* Helenów, jak również szczęśliwe klimatyczne warunki samej Hellady sprawiły to, że naród, zamieszkujący tę piękną ziemię, mimo tradycji, wiążącej go ze Wschodem i mimo wzorów wschodnich, zerwał zupełnie z tym Wschodem, wyrobił sobie indywidualność odrębną od Wschodu, wydał zadziwiające a oryginalne objawy swej działalności tak na polu politycznem i społecznem, jak na literackiem i artystycznem. Stąd też owa sprężystość charakteru i rzutkość, wynikające z warunków klimatycznych, owo zharmonizowanie życia ducho-

wego i cielesnego, wypływające z *religji*, która była nie posłannicą śmierci i strachu, lecz czcią życia, która bóstwo przyoblekła w kształty człowiecze, a człowieka podnosiła do godności bóstwa, wreszcie ów grecki sposób myślenia i żywota, pochodzący z obywatelskiej równości i wolności, dokazały tego, że Grecy ducha swego utworami i dziełami sztuki prześcignęli wszystkie inne narody starożytne, a dla nowożytnych nie zawsze doścignionymi stali się wzorami, że oświatą swoją, wszystkim chętnie użyczaną, znakomicie wpłynęli na ukształcenie rodu ludzkiego i pierwszorzędne zajęli miejsce w historji cywilizacji powszechnej. Literatura grecka, jako jeden z głównych objawów ducha narodowego, jest niezawodnie najdoskonalszą wyobrazicielką hellenizmu, t. j. owego wspaniałego żywota starożytnych Hellenów, którego owocami długo zapewne jeszcze karmić się będą narody, mające pretensję do jakiejbądź cywilizacji.— Historję literatury greckiej podzielić można na dwa główne okresy z podrzędnemi podziałami. **Okres I. Od najdawniejszych czasów aż do śmierci Aleksandra W.**, obejmuje podokresy: 1) *mityczny, od najdawniejszych czasów do wojny trojańskiej*; 2) *epicko-liryczny, od wojny trojańskiej do wojen perskich*; 3) *ateński, od wojen perskich do śmierci Aleksandra W.* **Okres II. Od śmierci Aleksandra W. aż do upadku państwa Bizantyjskiego,** obejmuje podokresy: 1) *aleksandryjski, od śmierci Aleksandra W. do Augusta*; 2) *rzymski, od Augusta do Justynjana*; 3) *bizantyński, od Justynjana do upadku państwa Bizantyńskiego.*—**Okres I. Od najdawniejszych czasów aż do śmierci Aleksandra W.** Literatura tego okresu jest najrzetelniejszym i najistotniejszym wyrazem greckiej narodowości. *Duch starożytny*, zespalający Greków przed Aleksandrem W. w jedną wielką rodzinę, później jednak coraz bardziej się zacierający, przeniknął wszystkie objawy życia greckiego. Oryginalne zaś piętno, którem nacechował wszystkie płody umysłowe, polega na *powabnym wdzięku, lekkości i pogodzie wszędzie rozlanej, na przedmiotowości przedstawienia.* Dalej cechuje utwory tego okresu *forma plastyczna*, t. j. piękne i swobodne zjednoczenie natury i ducha, a plastyczności tej najwidoczniejszemi znakami są: *rytm i symetrja. Podokres 1, mityczny, od najdawniejszych czasów do wojny trojańskiej.* — Początki kultury greckiej giną w pomroce odległych czasów. Pewnem jest, że naród grecki, pełen ducha i życia, bardzo wcześnie wyszedł ze stanu dzikości. Ale wielka zachodziła różnica we względzie oświaty między owemi odległemi czasami a epoką Homera. Przemianę tę, wedle starodawnych podań greckich, sprawili natchnieni wieszczkowie, którzy pieśniami swemi łagodzili dzikie obyczaje i oświecali plemiona nieokrzesane. Imiona owych podaniowych pieśniarzów, jak Trakowie: Orfeusz, Musaios, Eumolpos i Thamyris, Licyjczyk Olen, Kreteńczyk Chrysothemis, Delfijczyk Philammon, Ateńczyk Pamphos, Linos i t. d., są najzupełniej mityczne, a poezje, które pod ich imieniem znane były w starożytności, w ułamkach naszych nawet doszłe czasów, są stanowczo apokryfami lub umyślnemi fałszowaniami. Z podań owych tę tylko możemy wydobyć pewność, że u różnych plemion, a zwłaszcza u tak zwanych pijeryjskich Traków, uprawiano poezję jako służebnicę religji, i że z poezją ściśle była połączona muzyka, bo wymienieni poeci byli zarazem i muzykami. Hymny na cześć bogów, zwane także *peanami* (mianowicie w kulcie Apolina), *pieśni ślubne* (hymenaiei) i *treny* są głównemi formami religijnej poezji onych czasów. Zresztą i lud niewątpliwie umilał swe prace pieśniami. *Podokres 2, epicko liryczny, od wojny trojańskiej do wojen perskich.* W perjodzie tym zaczyna się rozwijać literatura poezji, która w samym zaraz początkach wielkiej doszła doskonałości. Powstał naprzód epos, a później liryka. Siedliskiem oświaty jest głównie Azja Mniejsza i Beocja. Pod pięknem niebem Jonji poezja naprzód zakwitła. Z ludowo-podaniowych bowiem pieśni, które opiewały wypadki bohaterskich czasów i sławiły chwałę narodowych bohaterów, a zarazem przedstawiały ludowi wizerunek jego życia i czynności, rozwinęły się u azjatyckich Jończyków wielkie narodowe poematy bohaterskie. Najulubieńszą ich treść stanowiły boje Greków z Trojanami i podróże bohaterów, wracających do ojczyzny po zburzeniu Troi. Za wyobraziciela tej poezji jońskiej uważali starożytni Homera (ob.), któremu przypisywali autorstwo dwu słynnych epopei *Iljady* i *Odysei*. Właściwie zaś poematy te powstawały stopniowo i częściowo z pojedyńczych pieśni, które rapsodowie rozpowszechniali po całej Grecji, śpiewając je początkowo przy wtórze lutni, a które później dopiero zostały spisane i w jedną zebrane całość Podania narodowe, w formie obszernych epopei, opracowywali po Homerze tak zwani *Cykliczni poeci* (ob.). W Beocji uprawiano tymczasem poezję religijno-dydaktyczną, której reprezentantem jest Hezjod (ob.). We wszystkich tych poezjach rytm jest daktyliczny, a wiersz, tak zwany heksametr, epiczny. Dalszym ciągiem poezji Hezjodowej są poematy genealogiczne (opiewające podania o bogach, bohaterach i ich potomstwie) i mistyczno-teologiczne tak zwanych Orfików, których głową był Onomakrytos, żyjący za czasów Pizystrata i jego synów w Atenach. W formie poezji epicznej zaczęto także przedstawiać i rezultaty spekulacji filozoficznych (Ksenofanes z Kolofonu). Zmiana monarchji w rzeczypospolite pociągnęła za sobą żywszy udział obywateli w sprawach publicznych i wywołała silniejsze objawy indywidual-

nych zdań i uczuć; powstał też wówczas nowy rodzaj poezji, *liryka w najobszerniejszem znaczeniu*. Ponieważ w liryce najróżnostronniej uwydatnia się subjektywność poety, przeto wytworzyła się w niej wielka rozmaitość gatunków. Naprzód u Jończyków azjatyckich rozwinęła się, jako przejście od eposu do właściwej liryki, *elegja*, pisana w distichach (ob.) i recytowana po większej części przy wtórze fletu. W elegji polityczno-wojennej celowali Kallinos, Archilochos, Tyrteusz; w uczuciowo-miłosnej i żałosnej Mimnermos z Kolofonu; w gnomicznej, zawierającej ogólną jakąś naukę (gnomy), lub praktyczne przepisy życiowe, Solon, Focylides i t. d. Pobocznym gatunkiem elegji jest poezja jambiczna, walcząca zwykle bronią szyderstwa; celowali w niej oprócz jej twórcy Archilocha także Symonides z Amorgos i Hipponaks. Symonides i Archiloch dali w jambach pierwsze próby bajki zwierzęcej, za której wynalazcę uchodzi Ezop (ob.). *Liryka właściwa*, kształcąca się równolegle z rozwojem muzyki greckiej, dzieli się na dwa główne gatunki: *melieczną*, uprawianą przez Eolów, i *chórową*, pielęgnowaną przez Doryjczyków. Utwory liryki melicznej, wesołej, ale głęboko-uczuciowej i ognistej, śpiewano zwykle jednym głosem przy wtórze cytry. Rozwinęła się głównie na wyspie Lesbos, do największej doskonałości doprowadzili ją Alceusz, Safo, Erinna i Anakreon. Kompozycje liryki chórowej wykonywane były przez chór, i towarzyszył im taniec chóru i muzyka instrumentów dętych lub strunowych. Ponieważ przedstawienie chórowe łączyło się z uroczystościami religijnemi, przeto liryka dorycka miała więcej powagi i religijnego charakteru. Zasłynęli w niej oprócz Terpandra i Alkmana (obaj w Sparcie), Stezychoros, Ibykos, Symonides z wyspy Keos, Bakchylides, a zwłaszcza w swych epinikjach (ob.) Pindar (ob.). W dytyrambie (ob.), wykonywanym przy towarzystwie fletu, przez tak zwany *chór cykliczny* (50 osób) i przedstawiającym losy Dionysosa, celowali obok tego twórcy Arjona, głównie Lazos, Symonides i Pindar. Z dytyrambu wywiązał się dramat. Albowiem Tespis z Attyki przeciwstawił chórowi dytyrambicznemu aktora, który na przemian z chórem śpiewając i prowadząc z jego przewodnikiem rozmowy, reprezentował za pomocą różnych masek kilka zmieniających się osób. Dał więc Tespis początek mimetycznemu przedstawieniu akcji (drama), z czego przy uroczystościach Dionysosowych rozwinęła się tragedja (ob.). Po Tespisie, Pratinasie (który wykształcił dramat satyrowy) i Frynichu najwięcej do wykształcenia tragedji przyczynił się Eschylos (ob.), należący już do następnego perjodu. Z kultu Dionysosa rozwinęła się także komedja (ob), której zawiązki (mimy) z Megary do Attyki przeszczepił Susarion, a udoskonalili ją Epicharmos i Formis w Sycylji. W tym perjodzie wykształca się także przy coraz bardziej rozpowszechnianem użyciu pisma proza, w której innych Greków wyprzedzili również Jończycy. U nich bowiem *logografowie* (ob.) dają początek historjografji, u nich też widzimy pierwszych filozofów (ob. niżej Nauki).—*Podokres 3, ateński, od wojen perskich do śmierci Aleksandra W.* Zwycięskie zakończenie wojen perskich było podstawą wielkości Grecji. Ateny demokratyczne, które najbardziej do tego zwycięstwa się przyczyniły, posiadające swobód więcej niż inne państwa, zapalone miłością ojczyzny, wzmagały się coraz silniej, aż pod rządami Peryklesa doszły najwyższego szczebla świetności, stały się ogniskiem oświaty greckiej. Ponieważ w Atenach właśnie koncentrowało się całe ówczesne życie Hellady, tak polityczne i społeczne, jak również literackie i artystyczne, przeto podokres ten nazywają także *ateńskim*. A że znowu w czasie tym powstały owe arcydzieła, które dla wszystkich wieków są wzorami, nazywają go też przeto *klasycznym*. Największym blaskiem zajaśniała przed wszystkiemi innemi rodzajami poezja dramatyczna. Tragedja w ręku trzech wielkich mistrzów: Eschylosa, Sofoklesa (ob.) i Eurypidesa (ob.), przeszła wszystkie stopnie rozwoju aż do ostatecznego wykończenia. Obok nich jest jeszcze mnóstwo tragików drugorzędnych, jak Achaeos, Jon, Agathon, Teodektes, Chaeremon. Sztuka aktorów tragicznych najświetniejsze święci tryumfy za Filipa Macedońskiego, ale wkrótce wyradza się, goniąc li za efektami. Komedję rozwijali dalej w *mimach* Syrakuzanie: Sofron i Ksenarchos. W Atenach wszakże dopiero nadali jej formę artystyczną Chanides, Magnes i Krates, a doprowadzili do największej świetności Kratynos, Eupolis i najznakomitszy ze wszystkich komedjopisarzów Arystofanes (ob.). Wymienieni wyżej, jak również następni drugorzędni poeci, Annipsjas, Leukon, Frynich, Platon (zwany, *Konikos*), Ferekrates i Filonides, są wyobrazicielami tak zwanej *Starszej Komedji*, która, jako niepowściągniony wyraz ducha ludu ateńskiego, jaśnieje dowcipem, złośliwem szyderstwem i fantazją, a pełna stronniczej namiętności, staje się organem najzaciętszej polemiki politycznej i literackiej i daje ważne świadectwo o interesowaniu się sprawami publicznemi wszystkich warstw społeczeństwa ateńskiego. Kiedy zaś po wojnie peloponeskiej upadła potęga Aten, a z nią owo wspaniałe życie polityczne, powstał nowy rodzaj komedji, tak zwana *Komedja średnia*, w której nie dotykano już polityki, ale przedstawiano sceny z życia prywatnego, wyśmiewano zdrożności i przywary społeczne, zaczepiano mówców i filozofów, chłostano hetery i pieczeniarzy, charakteryzowano obyczaje, parodjowano dzieła klasyczne i rodowody bogów, a przedmiot kraszono

przygodami miłosnemi. Pomiędzy licznymi w tym rodzaju pisarzami najcelniejsi są: Aleksys i Antyfanes, a także Eubolos i Anaksandrydes. W końcu zaś tego perjodu Menander i Filemon oraz ich spółcześnicy i następcy Dyfilos, Apollodores, Filippides, Poseidippos i t. d. wykształcili tak zwaną *Komedję nowszą*, która przedstawia nam artystycznie zawikłaną akcję (intryga), dając wyborne charakterystyki różnych postaci ze średniej i niższej klasy społeczeństwa, celuje bystrą obserwacją, zabarwioną niekiedy moralem. Liryka ogranicza się wyłącznie prawie na samym dytyrambie, który przybiera coraz wydatniej charakter mimetyczny, a żywioł muzykalny dosięga przez prace znakomitych muzyków (Melannipides, Filoksenos i Tymoteos) wysokości artystycznego wykończenia. W elegji, obok tragików (Eschylos, Sofokles, Jon), a nawet filozofów (Platon, Arystoteles), celują głównie Dionysios, Euenos i Kritias. Epos wreszcie ukazuje się już to jako sztuczne naśladowanie dawnych podań ludowych (Panyasis, Choirilos Samijczyk, Antymachos), już to jako środek rozpowszechniania poglądów filozoficznych na wzór Ksenofanesa (Parmenides i Empedokles), już to wreszcie jako parodja dawnego eposu ludowego (Hegemen, Matron, Archestratos). W podokresie tym rozwinęła się także w sposób najświetniejszy proza. Wojny perskie dostarczały dziejopisarstwu bogatej treści narodowej. Obok logografów Hellanika, Damastesa i t. d. występuje *Ojciec historji*, powabny i łatwowierny Herodot (ob.), a po nim głęboki i krytyczny Tucydydes (ob.), oraz kontynuator ostatniego lekki Ksenofon (ob.). Ktezjasz opracował historję Persji, a Filistos i Atanas Sycylji. W szkole retorów wykształcili się znowu pisarze, którzy przez zastosowanie sztuki retorycznej stworzyli nowy styl historyczny, jak Teopompos i Efor (ob.). Wymowa na zasadzie stałych prawideł wykształciła się jako sztuka, której pierwszymi nauczycielami w Atenach byli Syrakuzanie Koraks i Tisias, a później tak zwani Sofiści (ob.). Od końca wojny peloponeskiej zjawia się cały szereg już to politycznych już sądowych mówców, z pomiędzy których następnych dziesięciu są najznakomitsi: Antyfon, Andocydes, Lizjasz, Izokrates, Izeusz, Likurg, Hyperydes, Demostenes, Eschines i Dinarchos. Co się tycze filozofji, ob. niżej Nauki.—*Okres II. Od śmierci Aleksandra W. do upadku państwa Bizantyńskiego.* Literatura tego okresu chyli się coraz bardziej do upadku, aż nareszcie kończy się mdłemi utworami XV wieku. Z dawnym hellenizmem nie łączy ją żadne pokrewieństwo duchowe. Jest to jakby roślina przeszczepiona pod inne niebo, gdzie zupełnie zblakła, uwiędła i w końcu zamarła. *Podokres I, od śmierci Aleksandra W. do Augusta*, nazywają zwykle *aleksandryjskim*, ponieważ ognisko oświaty i literackiej działalności przeniosło się z Aten do Aleksandrji. Literatura wszakże straciła dawny charakter narodowo-helleński, a przyjęła tak zwany *hellenistyczny*, staje się literaturą powszechno-światową. Po śmierci bowiem Aleksandra W. we wszystkich państwach grecko-wschodnich język grecki stał się urzędowym, a literatura stała się własnością wszystkich ludzi wykształconych bez różnicy narodowości. Pisarze greccy nie pisali już dla swoich spółplemieników, lecz dla szerszego koła czytelników wszystkich narodów. Taki kierunek nadał całej literaturze piętno uczoności, przynosząc szkodę bezpośredniej twórczości; co się tycze bliższych szczegółów, ob. artykuł *Aleksandryjska epoka*, który tu uzupełniając, dodamy, że Teokryt, oraz jego naśladowcy Bion i Moschos wykształcili nowy rodzaj poezji idylę (sielankę), przedstawiającą życie pasterzy sycylijskich i sceny z życia mieszczańskiego, że rozpowszechniło się upodobanie do wszelkiego rodzaju poezji parodyjującej (Tymon, Sotades, Alexandros z Etolji, Menippos, Meleager) i do epigramatu; Meleager dał także początek antologjom (ob. Antologja). Literatura prozaiczna tego czasu nosi charakter polimatji, t. j. uczoności, obejmującej w systematycznym układzie wszystkie gałęzie wiedzy ludzkiej (ob. Aleksandryjska epoka i Aleksandryjska szkoła). Najznakomitszym historykiem jest Polibjusz (ob.); Timaios, autor zaginionej historji Sycylji, wprowadził pierwszy chronologję olimpjad. Zasługują także na wzmiankę *periegeci*, t. j. autorowie opisów podróży, zwracający szczególną uwagę na artystyczne i historyczne pomniki Grecji (Djodor z Aten, Polemon i Heljodor)—*Podokres 2 rzymski, od Augusta do Justynjana.* Ponieważ światowładczy Rzym stał się teraz ogniskiem nauki i sztuki, oraz zbiegowiskiem pisarzów, którzy stosowali się coraz bardziej do smaku swoich panów, zwłaszcza do tonu nadawanego przez dwór cesarski, literatura przeto wstąpiła w służbę Rzymian i podokres ten nazywają słusznie *rzymskim.* Ateny jednak nie przestają być jakby rodzajem wyższej szkoły filozofji i retoryki aż do czasu, kiedy skutkiem zamknięcia z rozkazu Justynjana szkół ateńskich zagasł ostatni blask dawnej świetności grecko-pogańskiej. Poezja oprócz tylko igraszkowego epigramu znikła prawie zupełnie. W prozie zaś, jak również i w sztuce plastycznej tego czasu rozpoczął się przez naśladowanie wzorów starożytnych pewien rodzaj restauracji; nie ożyła jednak dawna twórczość. Przodują historjografja i retoryka. Z pomiędzy historyków najcelniejsi: Djodor sycylijski, Mikołaj z Damaszku, Strabon, Djonizjusz z Halikarnasu, Flawjusz Józef, Plutarch, Arianus, Flavius, Apianus, Dion Kasjusz, Herodjan, Zosim. Teorję wymowy i stylu retorycznego opracowywali Djonizjusz z Halikarnasu, Cecyljusz z Sycylji, Apolodor z Pergamu, Teodor z Gadary (obaj założyciele

odrębnych szkół retorycznych: *Apollodorei* i *Theodorei*), Hermogenes z Tarsos, Longin, Apsines, Aphtonius, Theon i t. d. Z retoryki rozwinęła się (począwszy od końca II w. po Chr.) szkoła tak zwanych nowszych sofistów, ludzi utalentowanych, którzy objeżdżali główniejsze miasta cesarstwa rzymskiego i miewali odczyty o różnych przedmiotach, zalecające się dobrym smakiem i świetną formą. Do takich jakby improwizatorów prozą należą szczególnie Eljusz Arystydes, Dion Chryzostom, Maxymus z Tyru, Flawjusz Filostrat i t. d. Nad treścią wzięła w końcu zupełną przewagę forma. Najznakomitszym wszelako w tym czasie pisarzem jest Lucjan (ob.). Z sofistyką w blizkim zostają związku romansopisarze, którzy miasto przebrzmiałego dawno eposu dają czytelnikom już to dziwaczne i awanturnicze, już tkliwo-idyliczne historje (Partenjusz, Jamblich, Antonjusz Djogenes, Heljodor, Longos, Ksenofont z Efezu, Achiles Tacjusz, Chariton i t. d.), mitografowie (Apollodor), oraz zbieracze anegdot i uczonych wiadomości wszelkiego rodzaju (Klaudjusz Eljan, Ateneusz, Stobeus); zasługuje także na wzmiankę perieget Pauzanjasz. W Aleksandrji i teraz czyniono studja gramatyczne i egzegetyczne nad pisarzami dawniejszymi; celniejszymi gramatykami są: Dydymos, Apolonjusz, Apjon, Tryfon, Djogenjanos, Nikanor, Eljusz Herodjanus, Amonjusz i t. d.—*Podokres 3-ci, bizantyński, od Justynjana do upadku państwa Bizantyńskiego*, wprawdzie najdłuższy ale najuboższy i najbardziej ze wszystkich jałowy. Ustała nietylko wszelka produkcyjność twórczości, ale znikła nawet sztuka ekspozycji, znikł nazawsze ów piękny styl grecki. Literatura jest teraz nawskroś chrześcijańska: studja biblijne wywierają wpływ na wszystkie jej gałęzie; badaniami klasycznemi zajmują się tylko duchowni, i to dla celów panegirycznych. Jest zarazem literatura tego czasu niewolniczo dworską; o poezji nie może być nawet mowy; istniejące zaś wierszoklectwo nosi wyłącznie charakter panegiryczny. Historją i nadętą a czczą retoryką także dwór kieruje. Zasługuje jedynie na uwagę dążność ocalenia szczątków dawnej uczoności. Mamy więc z tej epoki podręczniki, excerpta wszelkiego rodzaju (Focjusz patrjarcha, cesarz Konstanty Porfirogeneta), antologje (Konstanty Kefalas, Maksym Planudes), leksykony (Suidas, Eudokia, Tomasz Magister, Etymologica) i komentarze do poetów starożytnych (Eustacjusz, Tzetzes, Moschopulos). Niemniej od prac powyższych ważne są też dzieła historyków, dostarczające obfitego materjału od czasów Justynjana aż do zdobycia Konstantynopola (ob. Bizantyni).—Co się tycze literatury Nowogreków, ob. Nowogrecki język i literatura.

Nauki. Po słabych i nieznacznych początkach nauk u różnych narodów, u Greków dopiero różne działy nauki dochodzą samodzielności i rozwijają się w systemat. Lubo przeważnie mieszane są jeszcze z filozofją, a indukcja prawie nie występuje, niemniej początek każdej nauki do nich odnosić należy, tak, że historję rozwoju każdej nauki od jej stanu u Greków rozpoczynać należy, dlatego też, dla uniknienia powtarzania odsyłamy do właściwych nauk, jak geometrja, matematyka, fizyka, zoologja, medycyna, chirurgja i t. d.—*Filozofja*, wzięła początek z kosmogonji, skreślonych w utworach Homera, Hezjoda, orficznych poezji (VI w. przed Chr.) i przez Ferecydesa z Syros (z 600 r.), oraz z zasad praktycznej etyki, zawartych w maksymach siedmiu mędrców Grecji. Pierwszy z tych mędrców, Tales, jest twórcą prawdziwej **F.**, nietylko u Helenów, lecz i w Europie. Dzieje jej rozpadają się na 3 okresy: 1) od Talesa do sofistów, przedstawiający przewagę kosmologji i rozdział zasad wedle plemion. Tak Jończycy tworzą szkołę *fizyków filozoficznych* (ob.), którzy badają materjalną istotę rzeczy i sposób powstawania. U Dorów rozwija się szkoła matematyczna Pitagorejczyków (ob.), zasadę rzeczy upatrująca w liczbie i formie. 2) Z sofistami rozwija się *metoda djalektyczna* czyli właściwe *filozoficzne badanie*, stolicę mająca w Atenach. Z Sokratesem zjawia się indukcja, definicja i ironja; sokratesowa ironja rozwija się w etykę, jako umiejętność cnoty. Przez kombinację eleackiej teorji jedności z etycznym pierwiastkiem Sokratesa, powstaje szkoła megarejska (v. *erystyczna*) Euklidesa, i elejska Fedona *(eretryjska, Menedema)*. Szkoła cyniczna Antystenesa uwydatniła zawarte w nauce Sokratesa antytezy do helenizmu (kosmopolityzm i monoteizm). Hedońska v. cyrenajska szkoła uzacniła się przez epikureizm i stoików, którzy to ostatni, wziąwszy za prototyp Sokratesa, są pono najwierniejszymi jego uczniami. Platona system, na nauce idei oparty, jest kombinacją nauki Heraklita i Sokratesa; następcy jego (Platońscy akademicy) to etykę, to naukę liczb, sceptykę, dogmatyzm i wreszcie kombinację nauk Platona, Arystotelesa i stoików uprawiając, stanowią przejście do nauki platoników. Arystoteles ze swoją szkołą perypatetyków wprowadza empirję do całego zakresu **F.** i przez to wraz ze sceptycyzmem Pirrona, średniej Akademji i Enezydema i eklektycyzmem (Cycero, Sekstjowie), toruje drogę upadkowi zupełnemu greckiej specjalnie filozofji. Jej bowiem 3-ci okres, aleksandryjski, jest natury kosmopolitycznej i komentatorskiej, przedstawia przewagę teologji; żydowsko-greccy filozofowie starają się nabytki poprzednich okresów **G. F.** pogodzić z judaizmem (Filo Żydowin, 70 tłómaczów, Arystobul, Perypatetyk, Arysteasz, Terapeuci). Nowoplatonicy tworzą szkoły rzymsko-aleksandryjską Amonjusza i Plotyna, syryjską Jamblicha i ateńską młodszego Plutarcha i in.

Do nowopitagorejczyków należą: P. Nigidius, Figulus, Apolonjusz z Tyjany i t. d., następnie nowoplatonicy: Eudorus, Arius Didymus, Atticus, Celsus, Galenus, Numenius z Apamei i w. in. Ostatnim był Boëtius (470—525). Por. „Fabricii bibliotheca“ (Hamburg, 1705—28; Ausg. von Harlesz, das 1790—1810); Berg „Griechische L.“ (1883—87); Bournouf „Histoire de la littérature grecque“ (1885); Stoll „Die Meister der Griechischen Litteratur“ (1878); Makaffy „History of classical Greck. literature“ (1891); Sitte „Geschichte der Griechischen Litteratur bis auf Alexander“ (1884 — 87); Erist „Geschichte der Griechischen Litteratur“ (1890); A. u. M. Croiset „Histoire de la littérature grecque“ (1887—91); Susemihl „Geschichte der Griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit“ (Lipsk, 1891 — 92). Schölla „Histoire abrégée de la littérature grecque profane depuis son origine jusqu'à la prise de Constantinople par les Turcs“ (8 t., Paryż, 1811 i 1823—1825 roku); Eggera „Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs suivi de la Poétique d'Aristôte“ (Paryż, 1849); Bernhardy'ego „Grundriss der Griech. Litteratur“ (2 t., Halla, 1836—45; 2 ed., 1852—59; 3 ed., t. 1, 1861); O. Müller „Geschichte der griech. Literatur bis auf das Zeitalter Alexander's des Gr.“ (2 t., 2 ed., Wrocław, 1857); Mure „A critical history of the language and litterature of ancient Greece“ (5 t., Londyn, 1854—60); Munka „Geschichte der griech. Literatur“ (2 t., 2 ed., Berlin, 1879—80); Nicolai'ego „Geschichte der griech. Literatur“ (Magdeburg, 1878—78). W literaturze naszej, oprócz tego, co napisali o literaturze greckiej Siemieński w „Przeglądzie dziejów literat. pow.,“ Lewestam w „Historji literat. pow“ i Szujski w „Rysie dziejów piśmiennictwa świata niechrześcijańskiego“ (Kraków, 1867), wyborną mamy „Historję literatury greckiej“ (Warszawa, 1867) Węclewskiego; Groddeck zaś dał w języku łacińskim „Historiae Graecorum literariae elementa“ (Wilno, 1811, 2 ed., 1821—23). Kazimierz Kaszewski „Historja literatury greckiej“ (w dziejach literatury powszechnej z ilustracjami wyd. Lewentala). Do historji filozofji greckiej: Por. Brandis „Geschichte der Griech. Philosophie“ (1835—66); Zeller „Die Philosophie der Griechen“ (5 wyd., 1892); „Grundriss der Geschichte der Griech. Philosophie“ (1889). Po polsku: Laloret „Dzieje filozofji starożytnej,“ przełożył Wł. Miłkowski (1873); I. H. Lewes „Historja filozofji od Talesa do Comte'a, tom 1, filozofja starożytna“ (przekład Ad. Dygasińskiego, 1885); ks. dr. Stefan Pawlicki „Historja filozofji greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa“ (1 t., do Platona, Kraków, 1890); August Cieszkowski „Rzecz o filozofji jońskiej“ (*Bibl. Warsz.*, 1841); Tadeusz Korzon „Poranek filozofji greckiej“ (*Bibljoteka Warsz.*, 1873); W. Lutosławski „O logice Platona“ (Kraków, 1891).

Grecka mitologja. W mitologji greckiej znajdują się pozostałości obyczajów i mitów zupełnie dzikich, jak np. ofiary z ludzi i cześć kamieni. Najstarsze materjały do poznania mitologii greckiej znajdujemy w poematach Homera i Hezjoda. U pierwszego z nich bogowie i boginie są piękni i potężni, nieśmiertelni, mający postać ludzką. Społeczeństwo nieśmiertelnych jest urządzone na wzór nowoczesnego społeczeństwa ludzkiego, ze wszystkiemi jego namiętnościami, cnotami i wadami. Najgłówniejsi między nimi są Zeus i Hera, będący pierwotnie uosobieniem nieba. Zeus jest panem nieba, powietrza, obłoków; według Homera, jest pierworodnym, według Hezjoda—najmłodszym synem Kronosa i Rei. Dalej Homer zna Apollina i Artemidę, dzieci Zeusa i Leto, śmiertelniczki, następnie ubóstwionej. Imię Apollina, Fojbos, wskazuje jego związek ze światłem i czystością nieba. Artemis jest boginią łuczników i polowania, patronką dziewictwa. Apollo też występuje u Homera jako łucznik. Drugą, ważniejszą córką Zeusa, jest Pallas Atena, której ptakiem jest sowa. Według późniejszego podania, urodziła się z głowy Zeusa. Homer jeszcze o tem nie wspomina; u niego jest to mężna wojownica i bogini mądrości; w Odysei przybiera postać jaskółki; nosi straszliwą tarczę Zeusa, egidę. Inne dziecię Zeusa, czy też samej Hery—Hefajstos, kowal, kaleka; zajęcie jego, a według niektórych filologów i imię, zbliża go z ogniem. Żonaty z Afrodytą, która go zdradza dla Aresa, syna Hery, nienawidzonego przez Zeusa. Posejdon, podobnie jak Zeus i Hades, jest synem Kronosa, więzionego przez Zeusa, i Rei; włada on morzami, Hades—światem podziemnym. Djonizjos jest synem Zeusa i Semeli. Prócz nich jest: Hermes, posłaniec bogów, sprawca dobrego losu, przewódca dusz na drodze pośmiertnej; Izyda, bogini tęczy; Afrodyta, bogini miłości; Demeter, Sen, nimfy, nereidy, bóstwa rzek. Opowieść Hezjoda o bogach jest starsza i zupełniejsza: Bogowie są dziećmi Nieba i Ziemi, wyobrażanych jako ludzie; są to: Okeanos, Kaeos, Kojos, Hyperjon, Japetos, Teja, Rea, Temis, Mnemozyna, Febe, Tetis i najmłodszy Kronos; z tego pokolenia pierwotnego powstali: Cyklopi, Bronte, Sterope, Arge i trójca: Kottos, Briareus (Egeon) i Gyes, z której każdy miał po sto rąk i 50 głów. Uranos (niebo) nienawidził swych potomków i więził ich w pieczarach. Kronos go pokonał; ze krwi okaleczonego ojca powstały Furje, Giganci, Afrodyta. Z innych związków rodzą się: Echidna, Gerjon, Cerber i t. d. Dziećmi Rei i Kronosa byli też: Hestja, Demeter, Hera, Hades, Posejdon. Kronos je połykał; Zeus, ocalony od tegoż losu przez matkę, powrócił na świat swe rodzeństwo z wnętrzności dzieciożercy. W walce, która potem nastąpiła pomiędzy Zeusem i ocalonem przezeń rodzeństwem a dziećmi Uranosa i Gei (ziemi), młodsi odnieśli zwycięstwo. Andrew Lang w pracach swych („Mi-

ty, kulty i religje", oraz w artykule „Mitologja" w *Encyclop. britannica*) dochodzi do wniosku, iż wielu bogów greckich są to pierwiastkowo żywioły, uosobione zgodnie z wyobraźnią dzikich. Porów.: Creuzer: „Symbolik und Mythologie der alten Völker" (Darmstadt, 1836—43); C. D. Müller„ Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythology" (Gött., 1875); Nägelsbach „Homerische Theologie" (1884), Roscher „Nektar und Ambrosie" (1883); P. Stengel „Die griech. Sakralaltertümer" (w J. von Müller „Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft" (München, 1890"); Grote „History of Greece" (1869); Andrew Lang „Myths and Mythologists" i wymienione wyżej dwie prace, z których drugą przełożył Antoni Lange p. t. „Mitologja" (Kraków, 1899); Tiele „Le mythe de Kronos" w *Revue de l'histoire de religions* (1885); de Block „Le loup dans la mythologie grecque et romaine" w *Revue de l'instruction publ. en Belg.* (1877); A. Maury „Les religions de la Grèce antique" (Paryż, 1857—58); Decharme „Mythologie de la Grèce ant."; Preller i Woelker „Griechische Götterlehre" (1857—62); Roscher „Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie" (1884); Gruppe „Die griech. Culte u. Mythen" (Lipsk, 1887).

Grecka muzyka była uważana za gimnastykę nietylko głosu, słuchu i zmysłu muzycznego, lecz i ducha. Owszem, uważanoby za poniżenie, sprowadzając jej cel do gry na lirze lub na flecie, gdy właściwie miało być nim, wedle Greków, moralne wykształcenie i opanowanie namiętności melodją i harmonją. Jest to matka cnót i piastunka wszystkiego, co najwznioślejsze, najpiękniejsze i najszlachetniejsze. Bo jak piękne dzieło muzyczne jest obrazem i tworem pięknej duszy, tak odwrotnie piękna muzyka zaszczepia piękność w duszy ją wykonywającego. Wedle Greków, muzyka była filozofją, albo przynajmniej filozofja uzupełnieniem muzyki (*Sokrates*), i tak ściśle **M.** łączyła się z pojęciami politycznemi Greków, iż ze zmianą jednej obawiano się upadku drugich. Służyła zaś tylko do uwydatnienia i uzupełnienia poezji (jak recytatywa), a z określeń Arystotelesa o krótkich i długich tonach, tworzących harmonję, oraz Platona, który przeciwstawi rytm harmonji, zawisłej na wysokich i nizkich tonach (znanych i Arystotelesowi), wynika, że Grecy naszej harmonji (ob.) nie znali. *Terpander* z Lesbos (676 przed Chr.), spółczesny Archilocha, stworzył **G. M.**, spisując różne prowincjonalne metody szykowania tonów, wedle pewnych zasad stałych. Do dawnej 4-strunowej cytary, której 2 skrajne struny tworzyły interwal kwarty, a dwie środkowe z nimi dawały raz cały, raz $^1/_2$ tonu (tak zwany *Dyjatoniczny rodzaj*), dodał trzy nowe struny, przez co utworzył *Heptachord*. Kiedy tetrachord strojono $1^1/_2$ ton i dwa $^1/_2$ tony, powstawał rodzaj chromatyczny, w enharmonicznym (który po Terpandrze już wynalazł Olimpos) były 2 tony i dwa $^1/_4$ tony. Przemianą miejsca półtonu i podwyższeniem toniki, powstawały tonacje *dorycka* $^1/_2$, 1, 1, *frygijska* 1, 1, $^1/_2$, 1, 1, 1, $^1/_2$, nadto w pierwszej wiersze długie *lidyjska* składały się z daktyli i spondei o męskiej końcówce, w dwu ostatnich krótkie, składały się z choryjambów skandowanych, albo kończyły się na żeński rym. Młodszy *Olimpos*, Frygijczyk (630), wprowadził flet i w przeciwieństwie do stosunku dawnej *arsis* i *thesis*, (1:1 lub 2:1) użył hemiolskich rytmów (⏑ ⏑ —, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑), przez co wprowadził wiele namiętności do **M.**, jak Taletas przez odpowiednie ruchy do *tańca* czyli *orchestyki*. *Sakadas*, zwycięzca na flecie w Pityjskich igrzyskach 590, 582, 578 połączył w jednej kompozycji 3 tonacje. Z końcem wojen peloponeskich używać poczęto 11—16 strunowej cytary, a miejsce chórowych pieśni zajęły jakby brawurowe arje. W Sparcie trzymano się ciągle doryckiej tonacji. Gdy *Frynis* z Lesbos po wojnach perskich przyniósł 9-strunną cytarę, efor *Ekprepes* odciął 2, uczniowi Frynisa *Tymoteuszowi* z Miletu odebrano 11-strunną i powieszono w Skias na rynku. Gavaert „Histoire et théorie de la musique de l'antiquité" (Gandawa, 1875—81, t. 2). F. Wellerman „Die Tonleitern und Musikuoten der griech. Dramatiker und Lyriker" (1897); Rossbach i Westphal „Metrik der griech. Dramatiker und und Lyriker".

Grecka sztuka, jak literatura i wychowanie, rozwija się wedle różnic plemiennych Jonów i Dorów. Wielka Grecja, Sycylja, przeważnie idą w ślad ostatnich, Azja Mniejsza pierwszych, w Peloponezie przeważa doryzm, w Attyce oba te kierunki zdają się łączyć. Jako dorycki zabytek poczytują sposób budowania świątyni z krużgankiem okólnym, na słupach rozpartym. Korynt z *Dibutadesem* uchodzi za kolebkę sztuk plastycznych, ich zastosowania do ozdoby świątyń i garncarstwa. Słynna jest skrzynia Cypselidów. Ateński *Dedal* w mitach gra rolę twórcy architektury. W Olimpji miał być Kypselna roboty złoty posąg Zeusa, w Amykle Apollin stał olbrzymi, z głową wydatnie rzeźbioną, a zarysami tylko rąk i nóg. Do śladów wpływu egipskiego liczą *piramidy kanchryjskie* w Trezenie i ruiny świątyni *Artemis Lymnatis* na pograniczu Lakonji i Mesenji. Dwaj rzeźbiarze z VI wieku *Theodoros* i *Selektes* wyrobili posąg pityjskiego Apolla na Samos wedle reguł egipskich, których wpływ widać i na wyrobach garncarskich. Od chwili samodzielnego rozwoju sztuki greckiej, świątynia jest dla niej punktem wyjścia i końcem dążenia. W skutek tego okresy rozwoju budownictwa rzeźby i malarstwa ściśle sobie odpowiadają. a) *Budownictwo.* Pierwszy okres pod wpływem wojen perskich rozkwitły w Grecji, a w Sycylji obrony od Kartagińczy-

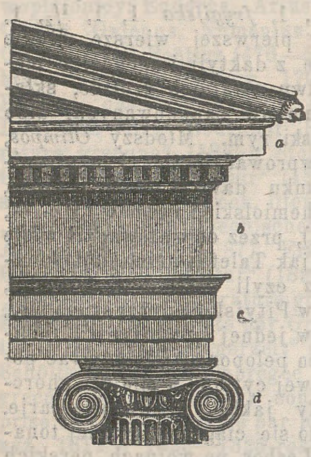

Belkowanie w stylu jońskim.

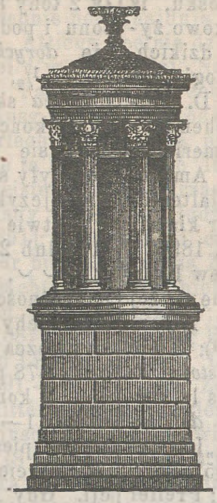

Pomnik Lysikratesa (Ateny).

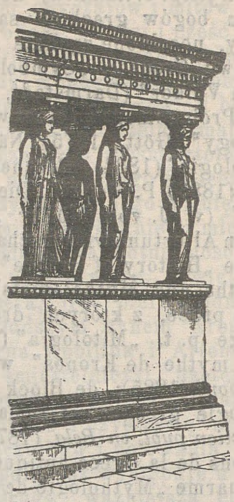

Karjadyty z Erechtejonu w Atenach.

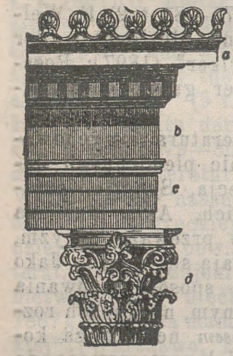

Belkowanie w stylu korynckim.

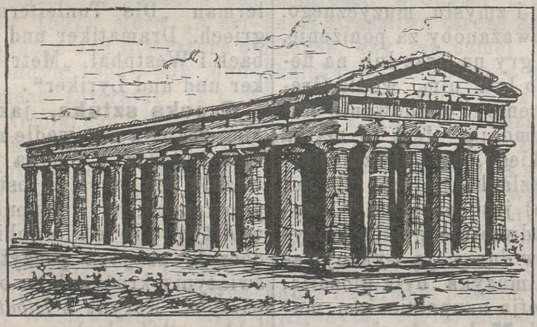

Świątynia Posejdona w Paestum.

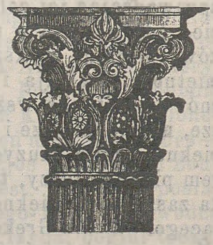

Kapitel korynckí z pomnika Lisikratesa w Atenach.

ków, przedstawia przewagę architektury i jej wpływ na inne sztuki. Najdawniejsze jego zabytki są w Sycylji (Syrakuza, Selimnet, Agrygent), w Koryncie, na Eginie, w Atenach świątynia Zeusa olimpijskiego, wzniesiona przez *Antystatesa*, *Kallaeschrosa*, *Antimachidesa* i *Porinosa*. Północny mur Akropolisu, mała świątnica w Rhamnus, świątynia Apolla w Delfach przez *Spintharosa z Koryntu*. Artemis w Efezie przez *Chersifrona* i jego syna *Metageneza* (słupy 60' monolity), Hery na Samos za Polikrata w stylu jońskim, w Anos pod Trują w doryckim.— Okres drugi (480—400) odznacza się przewagą plastyki, rzeźba dyktować się zdaje prawa budownictwu, czyni je lotniejszem, Ateny jego siedliskiem. Parthenon przez *Iktinosa i Kollikratesa*, świątynia Tezeusza i Propileje przez *Mnezyklesa* w jońskim stylu są arcydziełem tej epoki, dalej świątynie Nike apteros, Ateny Polios *Erechtejon*, w Eleuzys Demetry z placu Iktinosa jak Partenon, a wykonania *Koroebosa*, *Metagenesa* i *Ksenoklesa*. W doryckim stylu na schyłku tej epoki są świątynia Nemezys w Rhamnus, Ateny w Sunion. Wpływ sztuki budowniczej Ateńskiej objawia się w Delos i w Bassaj Apollina, ostatnie wedle planu Iktinosa. Świątynia Zeusa w Olimpie, koło 432 skończona, zbudowana przez *Libona* z Elidy podobna ze stylu doryckiego do egińskiej. W Sycylji śladami tego okresu są świątynia Ateny koło Syrakuz, przerobiona na katedrę (z 475 roku przed Chrystusem.). W Selimnecie było 3, jeden jeszcze w epoce zburzenia przez Kartagów 409 nieskończony. Agrygent (*Girgenti*) posiada w kościele St.

Rzeźby ze szczytu świątyni Ateny w Eginie. (Monachjum).

Apollo Belwederski. (Rzym).

Niobe. (Florencja).

Chłopiec wyciągający cierń z nogi. (Rzym).

Menelaos z trupem Patroklesa. (Florencja).

Diadumenos. (Londyn).

Satyr śpiący. (Monachjum).

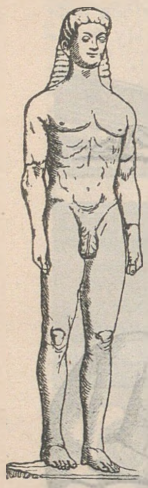

Apollo z Tenei. (Monachjum).

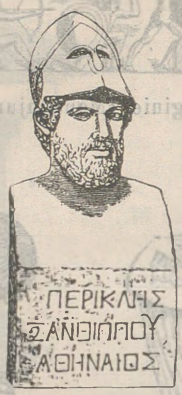

Popiersie Peryklesa. (Rzym).

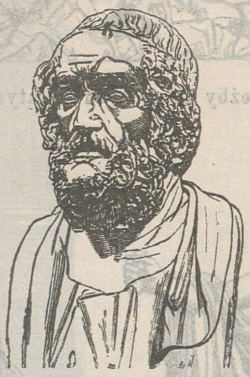

Popiersie Homera. (Neapol).

Posąg kobiety z Akropolisu. (Ateny).

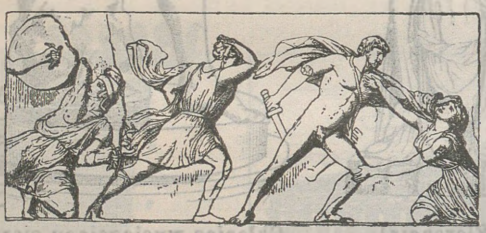

Walka amazonek z fryzu Mauzoleum w Halikarnasie. (Londyn).

Gall konający. (Rzym).

Maria de Greci szczątki świątyni Zeusa Policusą i t. d. W W. Grecji sławne są szczątki świątyni Posejdona w Pestum. — Okres trzeci (400—300) odznacza się efektownością, uwydatnieniem szczegółów. Malarstwo gra pierwszorzędną rolę. Joński styl ustępuje korynckiemu. Z tej epoki słynie *Skopas*, rzeźbiarz i budowniczy, którego dzieło, świątynia Ateny Alei w Tegei, ma joński perystyl, doryckie słupy u dołu, a korynckie galerji górnych. W Mesenji szczególnie dużo budowano teraz, jako też w Azji Mniejszej, i tu słyną *Pytheos*; *Hermogenes* (zbudował najpiękniejszą w Azji Mn. świątynię *Artemis Leukofryne* w Magnezji). Świątynia Apollo w Didymoi pod Miletem przez *Peoniosa* i *Dafnisa*, Mauzoleum (pod Budrun, dawniej Halikarnas) przez *Satyrosa* i *Pytheosa* godne są pamięci.—Okres czwarty (400—100) wzniosłość zastępuje sztuką, myśl igraszką, obok bogactwa materjału ubóstwo inwencji, eklektyzm. Wszakże mało zabytków, choć całe miasta stworzono. Aleksandrja przez *Dejnokratesa*, budowniczego Aleksandra W., Antjochja. W Atenach odbudował świątynię Zeusa Olimp. Rzymianin *Cossutius* (160 r.), dotąd istnieje wieża wiatrów przez *Andronika Kyrrhestes*, w Segeście teatr, w Agrygencie kościoły Kastora i Polluksa, Heraklesa, Oratorium Phalarys, grób Terona, w Pestum Demetry i dwoista świątynia. Specjalną cechą tego okresu są olbrzymie ołtarze, np. Hierona II w Syrakuzach (275), 600 długi, inny w Parion nad m. Marmora przez *Hermokrona*, w Delos *rogaty ołtarz*; b) *Rzeźba*. Są tylko sprzęty ofiarne, roboty *Rhoekosa* i *Theodorosa* z Samos, podobno wynalazców sztuki odlewniczej i *Glaukosa* z Chios, który pierwszy zaczął lutować żelazo. W połowie VI w. słyną *Dipoenes* i *Skyllis* z Krety, *Bathykles* z Magnezji, używający do swych posągów i grup jednocześnie złota, kości słoniowej, cedru i hebanu. Szkoła ta kwitła zwłaszcza w Sparcie, gdy w następnym wieku Argos i Sycjon zasłynęły. *Kanachos*, *Agelades*, nauczyciel 3 mistrzów następnego okresu *Myrona* (ob.), *Fidjasza* (ob.) i *Polikleta* (ob.), wreszcie *Gitiadas* ze Sparty. Trzecia szko-

ła była na Eginie, i stąd pochodzi *Smilis*, *Kallon* (podobnie jak Kanachos przestrzegający dawnych typów) i najsłynniejszy *Onatas* (z 445). Inna szkoła w Atenach wydała *Endeosa*, *Hegiasa*, *Krytiosa* i *Nesiotesa*, nadająca charakter surowy swym pracom. Z tego czasu pochodzące posągi Apollina (z wyspy Tery, z pod Koryntu w Monachjum obecnie, i z Naksos), mają typ egipskich robót. Pole szczytowe z świątyni *Ateny* na Eginie (w Monachjum) wskazuje wysoki rozwój w tej epoce. Słynne są *Harpje* z Ksanthos. Nie należy też zapominać o monetach, zwłaszcza *numinicusi* (brakteaty) z Gela i Syrakuz. W II okresie *Kalamis*, w Atenach pracujący, odznacza się wdziękiem w postaciach kobiet, naturą w zwierzętach *Pythagoras* z Rhegion, rzeźbiarz Atletów i wspomniani 3 uczniowie Ageladesa. Ze szkoły Fidjasza wyszli *Agoraksitos*, *Alkamenes* i in., manjerowani są już *Kallimachos* i *Demetrios*. Zabytków dostarczają świątynie ateńskie, *Nike apteros*, *Parthenon*. W okresie 3, naprzód godzien pamięci *Damason* z Mesany, wyrabiał posągi dla odbudowanej Mesany i Megalopolis z marmuru lub głazu, pokrytych strojem ze złoconego drzewa. Odnowił Fidjaszowy posąg Zeusa. Szkoła ateńska tego okresu rzeźbi bogi życia, wesołości i t. d. *Skopas* z Paros (350) Apollina i całą jego drużynę rzeźbił. Pierwszy nagą Afrodytę zrobił, Menady i t. d. Niewiadomo, czy dzieci Nioby w Rzymie są jego, czy Praksytela. Przy Mauzoleum w Halikarnasie pracowali *Tymotheos*, *Bryaxis*, *Leochazes* (słynne jego *porwanie Ganimeda* i *członkowie rodziny Aleksandra W. w Olimpji* z kości słoniowej i złota). Drugim arcymistrzem tej szkoły jest *Praksyteles* (ob.). Jego synem i dziedzicem sztuki był *Kefisodotos*. *Silamion* odnawia polichromiczną rzeźbę, do twarzy swej *umierającej Jokasty* domieszując srebra dla wydania trupiej bladości. Ze szkoły peloponeskiej słyną *Eufranos*, rzeźbiarz i malarz, zmniejszający rozmiary posągów dotychczasowych i *Lysippos* z Sycjonu (ob.). Z jego szkoły pochodzący brat jego *Lyzystrat* umiał z twarzy zdejmować maski, z nich odlewał z wosku. Jako sfragistyk słynie *Pyrgoteles*; zrobił pierścień dla Aleksandra W.—Z ostatniego okresu pochodzi, pod wpływem Lyzypa, szkoła rodyjska: *Cheres*, twórca posągu słońca (105′ wysoki) olbrzymiego, co jest cechą tej szkoły. *Apolonios* i *Taurykos* odleli byka farnezyjskiego, *Arystonides* Alhamasa, którego wstyd domieszką żelaza oddać miał, *Eutychides* z Sycjonu zrobił piękną Tyche. Szkoła pergamska słynie *Pyromachozem*, który utrwalił typ Asklepiosa i rzeźbami bitew Attala i Eumenesa z Gallami. *Polykles* Ateńczyk słynie z „Hermafrodyta,“ z tej epoki rzeźby wieży wiatrów, oraz kameje. c) *Malarstwo*. Tradycja jako jego sadybę wskazuje Korynt i Sycjon; *Kleant* z Sycjonu miał pierwszy cienie dawać, *Ardikes* i *Telefanes* lepiej rysowali, *Kleofant* pojedyńczych barw na cały obraz użył (co jest cechą 1-go okresu), *Kimon* z Kleone wprowadził zgięcia i fałdy. Wpływ wschodni odbija się w obrazie *Mandrollesa* z Samos, przedstawiającym przejście Darjusza 513 r. przez Bosfor. Wyroby garncarskie dają obrazy spółczesnego życia w surowym stylu, zawsze na czerwonem tle. W II okresie słynie *Polygnotos* (ob.). *Onatas* z Eginy, malarz i rzeźbiarz, *Mikon* z Aten i *Panajnos*, brat Fidjasza, grupują się koło *Agatharchaza* (430), wynalazcy perspektywy, i *Apollodorosa*, twórcy światłocienia. Garncarskie typy są miększe i weselsze. W III okresie malarstwo jest już sztuką, która prócz dawnej atyckiej, ma pewne charakterystyczne szkoły. Jońska w Efezie z *Zeuksysem* (ob.), *Parrhiasosem* i *Tymantem* z Kythnos, odznacza się miękkością stylu i kolorytu. W Sycjonie rysunek i poważny koloryt kwitnie z *Eupompem* twórcą, jego uczniem *Pamfilem*, który pierwszy zaczął uczyć malarstwa, *Melanthiosem*, uczniem Pamfila, słynnym z układu obrazów. Z tej szkoły godni jeszcze wzmianki *Eufranos*, rzeźbiarz i malarz (*bitwa pod Mantyneą*, *Epamionondy*) bohaterski i bogów. *Arystydes* słynie z obrazu *rannej w oblężeniu matki*, która niemowlę odsuwa od piersi, by krwi za mleko nie wyssało. *Echion* spółcześnik jego, dał słynny obraz *nowozaślubionej wstydliwej* (podobno jego kopją wesele aldobrandyńskie w Watykanie). *Pauzjasz* pierwszy plafony malował, oraz kwiaty w sposób enkaustyczny (woskowemi farbami). *Apelles* (ob.) połączył zalety obu szkół, i inni. W Pestum są zabytki. W okresie IV odbija się życie zbytkowe w tak zwanych rodzajowych obrazach *Rhypaso* v. *Rhopasografja*, w czem słynął *Pyrejkos*. W grobach pieczarowych cyrenajskich są zabytki. *Sosos* z Pergamu stwarza mozaikę. (Naśladownictwo jego prac w Watykanie). U Hierona II w Syrakuzach były posadzki z obrazami Troi. Garncarskie malarstwo ginie w II w. prz. Chr. Ob. Sztuka, Budownictwo, Malarstwo, Rzeźba. Por. Józef Kremer „Listy z Krakowa“ (1869); tenże „Podróż do Włoch“ (1856—4 i 1877—81); tenże „Grecja starożytna i jej sztuka, zwłaszcza rzeźba“ (1866 — 67); H. Taine „Philosophie de l'art en Grèce“ (przekład polski Sygietyńskiego, p. t. „Filozofja sztuki“ (1896); Winckelmann „Geschichte der Kunst des Alterthums“ (ostatnie wyd. 1882); W. Lübke, „Grundriss der Kunstgeschichte“ (1892); tenże „Geschichte der Plastik“ (1880).

Grecki język stanowi jedną z najważniejszych gałęzi języków szczepu indo-europejskiego, odznaczającą się wiernem zachowaniem wielu starych form słownych, zatraconych nawet w języku staroindyjskim, oraz ścisłem odróżnianiem funkcji tych form (np. różnicy pomiędzy praesens i aorystem; między imperfectum, aorystem, perfectum i plusquamperfectum; między optativus i conjunctivus i t. d.). **G. j.** jest najbliżej

spokrewniony z językami italskiemi i celtyckiemi, z któremi przypuszczalnie w odległej starożytności stanowił jedną wspólną mowę grecko-italo-celtycką, z postępem czasu rozdzieloną na pojedyńcze języki, będące względem siebie w stosunku pokrewieństwa braterskiego, nie zaś rodzicielskiego. O istnieniu tego prajęzyka grecko-italo-celtyckiego, jak równie języka wspólnego greckiego wnosimy z rezultatów gramatyki porównawczej, albowiem w chwili wystąpienia na widownię historyczną, **G. j.**, podobnie jak i lud nim mówiący, był rozdzielony na *narzecza* (djalekty), pomiędzy któremi różnica nie jest radykalną, lecz polega na różnicy w wymawianiu głosek i w formacji. Już starożytni odróżniali 4 djalekty: dorycki, eolski, joński i attycki, które właściwie dadzą się sprowadzić do dwu zasadniczych typów: dorycko-eolskiego, twardszego w wymowie i posiadającego starożytniejsze formy, oraz jońsko-attyckiego, miększego i płynniejszego, ze zmodernizowanemi formami. Djalekt *dorycki*, używany w całym prawie Peloponezie, w Megarydzie, Beocji, oraz w południowych Włoszech i na Sycylji, dzieli się we względzie lokalnym na kilka podrzeczy, posiadających dość wybitne różnice, we względzie zaś historycznym na starodorycki i nowo-dorycki; był on używany przez poetów lirycznych i dramatycznych w chórze, w prozie zaś przez Pitagorejczyków; w nowodoryckim czyli *bukolicznym* pisali Teokryt, Bion i Moschus. Djalekt *eolski*, podzielony na liczne podrzecza, znane po większej części z napisów, używany był w osadach eolskich w Azji Mniejszej i na sąsiednich wyspach; pisali w nim swe utwory najdawniejsi lirycy, jak Alceusz i Safo. Djalekt *joński*, pierwotnie używany w Attyce, rozszerzył się i rozwinął w Azji Mniejszej i miał 4 widoczne podrzecza; pod względem historycznym dzieli się na *staro-joński*, właściwie *staro-atycki*, zwany inaczej *djalektem epickim*, używany głównie przez Homera i późniejszych epików: Hezjoda, Teognisa i in., a w poezji lirycznej, szczególnie w elegji, zbliżony więcej do języka ludowego, i na *nowo-joński*, czyli *właściwy joński*, w którym pisali Anakreont, Herodot, Hippokrates. Djalekt *attycki*, wykształcony głównie po wojnach perskich, dzieli się na *starszy* (Tucydydes, mówca Antifon, trzej wielcy tragicy, Arystofanes) i *nowszy*, który w skutek osiągnięcia przez Ateny hegemonji, nietylko politycznej, lecz i umysłowej, stał się powszechnym językiem literatury i stosunków społecznych. Pisali w nim swe utwory nowsi komedjopisarze, Plato, Ksenofon, mówcy z czasów Filipa, a szczególnie Demostenes i in. Pod względem historycznym można rozróżnić w życiu **G. j.** 5 perjodów: I *klasyczny*, dzielący się na dwa okresy: a) okres swobodnie obok siebie kwitnących narzeczy, od Homera do Pindara, i b) okres *attycki*, czyli *właściwie klasyczny*; II perjod *aleksandryjski*, czyli tak zwanej *kojne glossa* v. *dialektos*, powstałego z djalektu attyckiego, który przez powszechne użycie przez nieattyków, mimo usiłowań gramatyków *(attycystów)* utrzymania go w czystości, coraz bardziej oddalał się od pierwotnego typu. Pisali w nim: Arystoteles, Teofrast, Apollodor, Dyjodor z Sycylji, Plutarch, Lucjan, Arjan i in.; III perjod *rzymski*, w którym język (tak zwany *hellenijski*), zepsuty przy używaniu go przez niegreków, przedstawia widoczne wyrodzenie się i jest napełniony barbaryzmami i zwrotami, oraz formami wschodniemi. Język ten znany jest z *Septuaginty*, z *Nowego Testamentu*, oraz po części z dzieł Ojców Kościoła. Większy jeszcze upadek spotykamy w IV perjodzie, *bizantyjskim*, poczynającym się od przeniesienia stolicy cesarstwa do Konstantynopola; język tego perjodu *romaike glossa*, w skutek zamiany długości samogłosek na przycisk i zatarcia licznych form, jest właściwie przejściem do V perjodu języka *nowogreckiego* (ob.), ciągnącego się od 1453.—Znaki piśmienne przejęli Grecy od Fenicjan (podług podania przez mitycznego Kadmusa), niewiadomo jednak, czy bezpośrednio, czy też za pośrednictwem Frygów lub innego azjatyckiego szczepu. Podług podań starożytnych, miał początkowo alfabet grecki składać się z 16 znaków, uzupełnionych następnie przez Palamedesa (mitycznego) i poetów Simonidesa i Epicharmosa. Według jednak wszelkiego prawdopodobieństwa przejęli Grecy cały, z 22 znaków złożony, alfabet fenicki, który uzupełnili następnie do 24 znaków alfabetu jońskiego, przyjętego w 403 przed Chr. w Atenach i będącego następnie w powszechnem użyciu. Co do kształtu znaków, to początkowo używano liter większych *(majuskułów)*, a dopiero w VIII w. po Chr. spotykamy litery małe *(minuskuły)*. Oznaczenie przydechów i akcentów było wprowadzone przez aleksandryjskiego gramatyka Arystofanesa z Bizancji około 200 przed Chr.—Początki traktowania gramatycznego **G. j.** spotykamy u niektórych sofistów (szczególnie u Protagorasa), u Platona i Arystotelesa. Następnie stoicy pilnie zajmowali się badaniami językowemi i utworzyli prawie zupełną terminologję gramatyczną. Postawienie jednak gramatyki na stopień samoistnej nauki zawdzięczamy uczonym aleksandryjskim, z których odznaczyli się szczególnie Arystofanes z Bizancji i Arystarch (około 150 prz. Chr.), oraz Djonizjusz Traks; ostatni z nich zasłużył się przez napisanie systematycznego podręcznika do nauki **G. j.**, mającego klasyczną powagę w następnych czasach. Do czasów aleksandryjskich odnieść należy i początki leksykografji greckiej. W Europie zachodniej znajomość **G. j.** rozszerzyła się przy końcu XIV w. przez uczonych greckich, zbiegłych do Włoch. Najważniejsi z nich są: Manuel Chryzoloras, Teodor Gaza i Konstanty Laskarys, autor gramatyki greckiej (1 wyd., Medjol., 1476; pierwszy druk

grecki), która przez długi czas była podstawą dla wszystkich podręczników. W Niemczech i Holandji zaszczepili znajomość **G. j.** Reuchlin, Erazm Roterdamczyk i Melanchthon; w późniejszych czasach odznaczyli się Hemsterhuys i Valckenaer. Reformatorem w gramatyce greckiej był Gottfried Hermann w „De emendanda ratione Graecae grammaticae" (Lipsk, 1801) i w uwagach do dzieła Vigera „De praecipuis graecae linguae idiotismis" (4 wyd., Lipsk, 1834). Obok niego zasłużyli się Lobeck, Buttman, Matthiä, Krüger, Bernhardy, Benfey, Curtius i in. Do poznania greckich djalektów służy dzieło Ahrensa „De dialectis graecae linguae" (2 t., Getynga, 1839—43). Podstawę nowszej leksykografji greckiej stanowi Stephanusa „Thesaurus linguae graecae" (nowe wyd., 8 t., Paryż, 1831—63). Ze słowników nowszych odznaczają się niemieckie Passowa, Jacobitza i Seilera, Papego, Rosta i in. W Polsce szereg gramatyk greckich (wyliczonych u Jochera I st. 70—72) rozpoczyna Jakóba Ceporina „Compendium grammaticae graecae" (Kraków, 1526). Słowniki opracowali Knapski, Jurkowski, Szujski, Woelcke, Węclewski i in.

Grecki czyli **Wschodni Kościół.** Ob. Grecko-katolicki kościół.

Grecki krzyż—z czterema ramionami jednakowej długości.

Grecki ogień, mieszanina palna i wybuchająca, wzmiankowana jest już w 330 za Konstantyna Wielkiego, chociaż według innych wieści miała być wynaleziona w r. 668 przez Kallinika z Heliopolis. Składała się zapewne z saletry, siarki, węgla, smoły, żywicy, oleju, ale skład ten w różnych czasach ulegał zmianie. Używano **G. o.** jako środka wojennego, np. w r. 678 przeciw Arabom podczas oblężenia Konstantynopola. Zdrada wydała tajemnicę tego ognia Saracenom, którzy posługiwali się nim przeciw Krzyżowcom. Z wprowadzeniem prochu o **G. o.** zapomniano, a w późniejszych czasach nazwę tę miały pociski palne, wyrzucane z moździerzy, które w wodzie trudno gasły.

Greckie cesarstwo, ob. Bizantyńskie cesarstwo.

Greckie monety i miary. *Monety*, używane w handlu, były złote, srebrne, miedziane i żelazne. Pierwotnie metale te odważano bez wybijania, z tego też powodu wagi greckie miały jednakowe nazwy z monetami; później wybijano je z jednej tylko strony; w Atenach były opatrzone wizerunkiem Ateny i poświęconej jej sowy. Srebro w monetach ateńskich aż do 92 olimpjady było zupełnie czyste, bez żadnych domieszek; attycką stopę monety przyjęły i inne państwa helleńskie. Przy oznaczaniu sum większych rachowano w Atenach, jak również i w całej prawie Helladzie, na *talenty* i *miny*, jako wielkości idealne. Najzwyczajniejszą normą oznaczenia wartości wedle wagi był talent. *Talent* attycki zawierał 60 min=9,000 złp., *mina* 100 drachm=50 złp.; *drachma* 16 obolów=15 gr. pol. *obolos* 8 chalkûs=7½ gr. pol.; *chalkûs*—*7 lept.* Pieniądze aż do ½ obola wybijali Ateńczycy ze srebra; ¼ obola ze srebra lub miedzi; drobniejsze monety tylko z miedzi. Co się tycze monet złotych, to stosunek złota do srebra był jak 1:10; *hemistatêr* co do wagi równał się drachmie srebra, znaczył 10 drachm; *chryzûs* albo *statêr didrachmos* ważył 2 drachmy srebra i znaczył 20 drachm. Większą srebrną monetą (przy rachowaniu na drachmy) był attycki *tetradrachmon*, albo attycki *statêr*=6 złp. Przed Solonem pieniądz był cięższy, tak, że 100 nowych drachm=72 lub 73 dawniejszym. Talent *eginetyjski* był w stosunku do attyckiego, jak 5:3 (do złota attyckiego, jak 25:18); drachma eginetyjska=10 obolom.—*Miary:* a) na oznaczenie *miary długości* używano części ciała. Stopa (*pûs*) olimpijska=136, 8 linjom paryskim. Dzielono ją znowu na 4 *palaistai* albo 16 *daktyloi*; 1 *spitamê*=12 daktylom; 6 palaistai albo 24 daktylów albo 1½ stopy=*pêchys*; 6 stóp=1 *orgyia* (sążeń); 10 stóp=1 *plethron*; 600 stóp=1 *stadion*; 40 stadjów=1 mili geogr. Będąca w częstem użyciu perska *parasangê*=10 stadjom=¾ m. geogr.—b) *miary dla ciał płynnych*; jednością był *metretes*=¾ objętości medimna=33 kwart berl.; *hûs*=1/12 metreta; *xestês*=1/6 hûs; *kotylê*=½ xestês; *tetarton*=½ kotylê; *oxybafon*=½ tetarton; *kyathos*=⅔ oxybafon.—c) *miary dla ciał sypkich: medimnos*=15 garncy berl.; *hekteus*=1/6 medimna; *hemiekton*=1/12 medimna; *hoinix*=⅛ hekteus; *xestes*=½ hoinix; *kotylê*=½ xestes; *oxybafon*=¼ kotylê. Por. Böckha „Die Staatshaushaltung der Athener" (Berlin, 1817).

Greckie siano, toż co Boża trawka, ob. Trigonella.

Greckie starożytności. *Epoka I bohaterska.* Głównem i jedynem źródłem do poznania tak publicznego, jak i prywatnego życia Greków w tych czasach jest Homer. **A. Życie publiczne.** 1° *Instytucje państwowe.* Najdawniejsze państwa nie kształtowały się na podstawie wzajemnego jakiegoś między jednostkami układu, lecz w powolnym i nieświadomym biegu rozwijały się z *familji* i ze związków *rodowych.* Na czele państwa stoi król (*basileus*, *anax*); do niego należy: dowództwo w czasie wojny, rozstrzyganie sporów, składanie uroczystych ofiar w imieniu państwa: przewodniczy on nadto w zgromadzeniach publicznych (*proedria*), posiada osobny kawał urodzajnej ziemi (*temenos*), otrzymuje w pewnych okolicznościach podarunki (*dôra*), większy ma udział w zdobyczy i przy ucztach; oznaki władzy królewskiej oprócz berła (*skeptron*) stanowią sługy publiczni (*kerykes*, *dêmioergoi*), towarzyszący królowi tylko przy czynnościach urzędowych. Między królem a ludem stoi *szlachta bohaterów* (heroes), z pomiędzy której celujący doświadczeniem i męstwem stanowią przyboczną radę króla

(buleforoi) i wywierają na działania jego znaczny wpływ polityczny. Masa ludu *(dêmos)* w sprawach publicznych nie bierze bezpośredniego udziału, ale zbiera się na zgromadzenia *(agorai)*, aby wysłuchać pewnych postanowień, a okrzykiem swym wyrazić przyzwolenie lub nieukontentowanie. Po za zgromadzeniem wydaje lud o sprawach swój sąd *(dêmu femis)*, groźny nieraz i dla króla. II. *Sądownictwo.* Spory w sprawach ważnych, mianowicie kryminalnych, rozsądzają mężowie doświadczeni, owi buleforoi, na zgromadzeniu ludu pod przewodnictwem króla i za zgodą ludu. Wydawane w takich razach decyzje były nadal dla podobnych wypadków normą prawną i starannie zatrzymywane w pamięci stanowiły *zwyczaj prawny.* Na zgromadzeniu sądzono zwykle zabójstwo (karane albo odwetem, albo grzywnami) i naruszenie własności (rzadko kiedy karane, zwłaszcza jeżeli było popełnione przez potężniejszego). Dowodem oskarżającym lub uniewinniającym jest zwykle *przysięga.* Krzywoprzysiężcę karzą tylko bogowie podziemni, mianowicie Erinny (ob.). III. *Religja.* Cześć dla istot wyższych istnieje nawet u plemion najdzikszych; pochodzi albo z ubóstwienia zjawisk natury albo też jest wymyśloną przez ludzi przebiegłych dla widoków politycznych. Bogowie pojedyńczych rodzin i rodów skutkiem wspólnych przedsięwzięć i większych skupiań politycznych otrzymują cześć coraz powszechniejszą, stają się bóstwami plemion, a wreszcie całego narodu. Zewnętrznymi objawami czci religijnej są: modlitwy i obiaty *(euchai)*, libacje *(choai, spondai)*, oczyszczenia *(katharmoi)*, ofiary (z roślin i zwierząt) i różne podarki *(thysiai, dôra)*; u plemion dzikszych zdarzały się nawet ofiary z ludzi. Miejscami czci bogów poświęconemi są wzgórza i gaje; tu budowano następnie świątynie *(naoi)*, w których początkowo znajdowało się tylko wzniesienie dla ofiar *(bômos)*, później zaś stawiano także wizerunki bogów. Czynności religijne załatwiał ojciec rodziny, a w większych związkach naczelnik związku. Wkrótce jednak ukazują się i właściwi kapłani *(hiereis)*, używający wielkiego poszanowania, jako pośrednicy między bogami a ludźmi. Ważną jest także osoba wieszczków *(mantis)*, którzy niekoniecznie potrzebują być kapłanami, byle tylko posiadali dar wieszczenia, t. j. objawiania woli bogów. Do celu tego prowadziły: 1º *wróżby* ze znaków niebieskich, grzmotu, głosu i lotu ptaków, z ofiar, snów; 2º *natchnienie* zesłane przez jakie bóstwo; wielką w tym względzie rolę odgrywały (teraz i później) wyrocznie, zwłaszcza dodońska i pityjska.—IV. *Wojskowość.* Łatwo zrozumiałą jest rzeczą, że przy ówczesnym stanie kultury plemion greckich wojny były nadzwyczaj częste i graniczyły nieraz z prostym rozbojem. Za oręż służyły początkowo kamienie i drewniane pałki; później wyrabiano broń z metalów (śpiż czyli miedź, żelazo, a także srebro i złoto). Do napaści używano: maczugi *(koryné)*, procy *(sfendoné)*, łuku i strzały *(toxon, belos)*, pocisku *(akontion)*, dzidy *(dory)*; miecza *(xifos)*; do osłony zaś: hełmu skórzanego lub śpiżowego *(korys)*, pancerza *(thorax)*, nagolenników *(knêmis)*, tarczy *(aspis, sakos)*. Główną siłę stanowiła piechota, zwłaszcza tak zwani *hoplitai*, w pełnej zbroi; o konnicy mowy być nie może; książęta i bohaterowie używali za to dwukolnych wozów wojennych *(harmata)*. Obozy otaczano wałami i rowami, opatrywano je nadto basztami i bramami. Sztuka oblężnicza zostawała w dzieciństwie. Do boju szli wojownicy w ścieśnionych gromadach. Bitwy rozgrywano często pojedynkami *(monomachia)*. Zwyciężony ze wszystkiem, co posiada, staje się własnością zwycięzcy. Zdobycze *(enara)* rozdziela wódz między wojowników. Układom pokojowym towarzyszyły zwykle obrządki religijne. V. *Marynarka.* W najodleglejszych już czasach obznajmieni byli Grecy z żeglugą, posługując się nią już to w celach wojennych (rozbójniczych), już handlowych. Konstrukcja okrętu, na którym się mieściło 50—120 ludzi, była bardzo prosta. Oprócz steru używano żagli. Kotwicy nie znano; zastępowały ją liny.—VI. *Przemysł.* Głównemi zajęciami w czasie pokoju były: hodowla bydła, rolnictwo, zwłaszcza uprawa wina i pielęgnowanie drzew owocowych, polowanie i rybołówstwo. Znali także Grecy już budownictwo i obrabianie metalów. *Handel* był tylko zamienny. **B. Życie prywatne.** 1º *Małżeństwo.* Jakkolwiek było to zwyczajem, że Grek ówczesny żył z kilku naraz kobietami w stosunku podobnym do małżeńskiego, jedna z nich tylko wszakże była żoną prawdziwą *(kuridiê alochos)*, inne zaś nałożnicami *(pallakiaes)*. Stadła kojarzyły się nie ze wzajemnej skłonności młodzieńca i dziewczyny, lecz z woli rodziców. Małżeństwa zawierali najbliżsi krewni, nawet brat z siostrą, nigdy jednak rodzice z dziećmi. Zaślubinom towarzyszyły zazwyczaj uroczystości, kończące się ucztą. W drugie małżeństwo skromna kobieta nie wchodziła, jakkolwiek nie było to bynajmniej wzbronione. Do zajęć niewieścich należało przędzenie, tkactwo, przygotowywanie i utrzymywanie w czystości odzieży. Niewolnice zaś zajmowały się mieleniem, pieczeniem, gotowaniem i noszeniem wody.—H. *Obyczaje i zwyczaje*, całe jednem słowem życie domowe, nosiły na sobie piętno odpowiedniej temu wiekowi prostoty. Chleb, płody polne, owoce, mleko, mięso zwierząt domowych, ptactwo i ryby stanowiły pokarm Greków; po wodzie najpowszechniejszym napojem było wino. Sól znano. Uczty bywały częste; uświetniano niemi religijne i domowe uroczystości. Odzież mężczyzny składała się ze spodniej szaty sukiennej bez rękawów *(chitôn)* i ze zwierzchniej *(chlaina)*, zwieszonej przez ramię i sprzążką spiętej. Na głowę (wyjąwszy tylko wojnę) żadnego nie używano nakrycia. Strój niewie-

ści był ozdobniejszy. Zamiast starodoryckiej sukni z podwójnym pasem, weszła w modę jońska (lniana, wełniana i t. p.), która, oprócz spodniej sukni, opatrzonej rękawami, składała się z misternie utkanej, fałdzistej szaty paradnej (*peplos faeinos*), pokrywającej zarazem głowę i spiętej wielu sprzążkami. Mieszkania, mianowicie książąt, bywały przestronne i otoczone zazwyczaj murami. Urządzanie uroczystości pogrzebowych uważano za obowiązek święty. Zmarłych palono.—Por. Terpstra „Antiquitas homerica" (Lejda, 1831).—W późniejszych czasach, mianowicie od zaprowadzenia formy rządu demokratycznej, zmieniły się także urządzenia i życie Greków. Ponieważ zaś wszystkie państwa greckie kształtowały się na wzór Aten lub Sparty, przeto podajemy tu obraz życia publicznego i prywatnego Ateńczyków, szczegóły zaś dotyczące Spartan, znajdzie czytelnik w artykule: Sparta.—*Epoka II. Od zaprowadzenia w Atenach rządów demokratycznych aż do upadku wolności. A. Życie publiczne.* 1° Pomiędzy *ludnością* odróżniono: 1° niewolników (*duloi*), kupowanych na targach lub wziętych do niewoli wojennej. Bywali oni albo własnością państwa (*duloi dêmosioi*), albo obywateli (*oiketai*), którzy używali ich do wszelkich robót tak w mieście, jak na wsi; 2° tak zwanych *metoików*, to jest cudzoziemców, osiadłych w Atenach już to dla przyjemności, już dla zarobku. Płacili oni roczną daninę, obowiązani byli do pewnych usług przy uroczystościach publicznych i do służby wojskowej, a w sprawach sądowych musieli mieć z pomiędzy obywateli patrona; jednakże, chociaż posiadali wolność, w sprawach publicznych żadnego nie brali udziału; tylko zasługi względem państwa uwalniały ich od tych ciężarów; 3° obywateli w ścisłem znaczeniu (*politai*). W najdawniejszych czasach (za mitycznego Erechteusza) dzieliło się obywatelstwo na 4 file (*filai*), t. j. ściśle złączone z sobą masy ludności, rozgraniczone miejscem i oparte na związkach rodowych. Z czasem w każdej file wytworzyły się trzy stany (*etnê*): arystokratów (*eupatridai*), szlachty ziemskiej (*geômoroi*) i przemysłowców lub rzemieślników (*demiurgoi*). Z rozwojem zasad demokratycznych, zatarły się te różnice stanowe i odróżniano jeno obywateli z urodzenia (*gnêsioi*) i ludzi z nabytem dopiero prawem obywatelstwa (*dêmopoiêtai*). Klistenes w miejsce dawnych 4 fil ustanowił 10 (ale już nie na podstawie lokalnej), z których każda dzieliła się na 3 *fratrje*, każda fratrja na rody (*gêne*), każdy ród obejmował 30 osób (*andres*). II. *Rząd.* Po usunięciu ze śmiercią Kodrusa (1068) monarchji, wytworzyła się oligarchja (archontowie), której ucisk złagodziła ustawa Solona, oparta na zasadach więcej demokratycznych. Była ona polityczną podstawą państwa ateńskiego. Solon podzielił obywateli na 4 klasy, stosownie do wysokości posiadanego majątku. Wszystkie klasy brały udział w zgromadzeniu ludu (*ekklesia*), do którego należało: prawodawstwo, sprawy zewnętrzne (wojna i pokój), nadzwyczajne sprawy sądowe, finanse, najwyższa administracja i sprawy religijne, wybór i kontrola urzędników. Zgromadzenia ludu bywały zwyczajne czyli stałe (*kyriai*), które się odbywały co 35 dni, początkowo na wzgórzu Pnyx, a później w teatrze Dionysosa, i nadzwyczajne (*synklêtoi*) w miejscach nieoznaczonych, zwoływane w ważnych razach przez prytanów lub strategów. Głosowanie odbywało się albo przez podniesienie rąk, albo za pomocą kamyczków, lub też fasoli. Zgromadzenie mogło także skazywać obywateli na wygnanie przez tak zwany sąd skorupkowy czyli *ostracyzm* (ob.). Ze zgromadzeniem ludu władzę prawodawczą podzielał jeszcze Senat czyli Rada wielka (*bulê*), złożona początkowo z 400, a później z 500 osób (50 w każdej file), wybieranych losem i odpowiedzialnych za sprawowanie swego urzędu. Klistenes podzielił senat na 10 klas po 50 osób. Każda klasa, z kolei wyznaczonej losem, przez 36 lub 35 dni zawiadowała sprawami publicznemi, przy wspólnych stołach przez ten czas kosztem państwa żywiła się i nosiła nazwę prytanji (*prytanis*). Prytanowie ci dzielili się znowu na 5 oddziałów po 10 ludzi, a każdy oddział przez dni 7 przewodniczył w senacie i miał pod swą strażą klucze od zamku i skarbca, oraz pieczęć państwa. Posiedzenia senatu mogły się odbywać codziennie. Głównem zadaniem senatu było przygotowywanie wniosków do decyzji zgromadzenia ludu. Jako władza wykonawcza, na czele państwa stało 9 corocznie obieranych *archontów* (ob. Archont), którzy po upływie urzędowania z czynności swych zdawali sprawę 10 logistom (*logistoi*), oraz areopag (*areiopagos*), jako *rada stanu* lub też *najwyższa rada kontrolująca*; należało do areopagu i sądzenie spraw. Perykles zmiejszył politycznie jego znaczenie.—III. *Sądownictwo.* Sprawy kryminalne rozsądzano w trybunałach; były zaś niemi: 1° *Sąd areopagu* (ob.), który największem cieszył się poważaniem aż do czasów rzymskich; 2° *Sąd efetów*, złożony z 50 członków, wybieranych z ludu, pod przewodnictwem archonta basileusa, rozstrzygał sprawy o zabójstwo nieumyślne; rozpadał się na 4 osobne trybunały, biorące nazwę od miejsca, a mianowicie: a) trybunał palladyjski (*dikasterion epi Palladio*) sądził oskarżonych o zabójstwo przypadkowe (np. na igrzyskach); b) tryb. delfiński (*epi Delfinio*) sądził tych, którzy umyślnie popełnili zabójstwo, ale z konieczności; c) tryb. prytański (*epi Prytaneio*) sądził sprawy zabójców nieznanych; d) tryb. freattyjski (*epi Phreattoi*) sądził sprawy o zabójstwo umyślne, dokonane w tym czasie, kiedy ktoś oskarżony o inne zabójstwo nieumyślne, nie otrzymał jeszcze przebaczenia krewnych; ponieważ takiemu wino-

wajcy nie wolno było stąpić na ziemię, sądzono go na statku. W sprawach mniejszej wagi rozstrzygały sądy cywilne, których było jedenaście, i które od czasu wojny peloponeskiej przeciągały do siebie i sprawy kryminalne. Najważniejszym z nich był sąd przysięgłych *helia* zwany: losem wybierano do niego corocznie 6,000 obywateli, z których mniejsza lub większa liczba (200, 400, 1,000 lub 1,500), stosownie do ważności sprawy, stanowiła kolegjum sądowe; członkowie jego zwali się *heliastami*. Istniały także i sądy polubowne, od których wyroku nie było apelacji. Zwyczajnemi karami przeciw wolnym obywatelom były: grzywny *(timemata)*, infamja *(atimia)* z kilku stopniami, banicja *(fygê)*, więzienie i kajdany *(desmos)*, wreszcie kary śmierci przez ścięcie, uduszenie, otrucie, ukamienowanie, strącenie do *baratron* (ob.), zabicie kijami.— IV. *Religja.* U Ateńczyków było mnóstwo kapłanów i kapłanek, którzy stanowili z powodu różnych godności zupełną hierarchję (największej czci doznawał hierofant eleuzyński), ale nie tworzyli osobnego stanu. Wrodzona Ateńczykom skłonność do publicznych rozrywek i przyjemności była przyczyną, że w Atenach z większą daleko okazałością i przepychem, aniżeli w innych miastach, obchodzono corocznie mnóstwo uroczystości, z których najważniejsze były: *Dyjonizje* (ob. Dionysos), *Panatenea* (ob. Pallas), *Eleuzynje* i *Tesmoforje* (ob. Eleuzys i Ceres). Jakkolwiek kult religijny przy wzrastającym dobrobycie stawał się coraz wystawniejszym, jednakże wolność myślenia i szkoły filozofów, starających się objaśniać i tłómaczyć zasady religijne, doprowadziły do tego, że dawna wiara upadła, a cześć zewnętrzna stała się z czasem czczym ceremonjałem.—V. *Wojskowość.* Wedle ustawy Solona, tylko trzy pierwsze klasy obywateli winny były odbywać służbę wojskową; później jednak nałożono ten obowiązek i na czwartą. W ważnych razach powoływano do broni niewolników i metojków. Każdy Ateńczyk od 18 r. życia obowiązany był do służby wojskowej. W ciągu dwu pierwszych lat służył tylko w obrębie Attyki, później zaś aż do 40 r. wszędzie. W następnych czasach istniały i wojska najemne. Główną siłę wojska lądowego stanowiła *piechota*, która się składała: z ciężko-uzbrojonych *(hoplitai)*, peltastów *(peltastai)* i lekko uzbrojonych *(psyloi)*. *Jazda* była nieliczna; największa siła wynosiła w świetnych czasach 1,200 ludzi. Od czasów Klistenesa obierał lud 10 wodzów *(strategoi)*, którzy stanowili radę wojenną i z których codzień inny kolejno naczelne miał dowództwo. Podwładnymi strategów było 10 niższych dowódców *(taksiarchoi)*. Jazdą dowodzili dwaj hipparetowie *(hipparetoi)* i 10 im podwładnych fylarchów *(fylarchoi)*. Wpływ archonta *polemarcha* na prowadzenie wojny z czasem zmniejsza się coraz bardziej. Najzwyczajniejszym szykiem bojowym oprócz *falangi* (ob.), był szyk klinowy *(embolon)*, a także klinowo-wklęsły *(koilembolon)*. Sztuka oblężnicza udoskonaliła się nieco w epoce wojny peloponeskiej. Walecznych wojowników wynagradzano zbroją, zaszczytnemi wieńcami, wyższemi stopniami i t. d.; poległych czczono mowami, a ich dzieci wychowywano kosztem publicznym; tchórzów karano infamją.—VI. *Marynarka* ateńska w najświetniejszych czasach składała się z 300 okrętów. Okręty wojenne *(nêes makrai)*, trzy-pokładowe *(triêreis)*, dzieliły się na linjowe, właściwie szybkie *(tacheiai)*, z załogą 200 ludzi i przewozowe *(stratiotides, hoplitagogoi)*. *Stolarchos* dowodził całą flotą, *nauarchos* lub *trierarchos* pojedyńczym statkiem. Na nieprzyjaciela uderzano szykiem klinowym, albo linjowym, jeden okręt za drugim. Przełamanie i oskrzydlenie linji nieprzyjacielskich stanowiło główne manewry.—VII. *Finanse.* Skarb państwa zasilał się już to dochodami, jakie przynosiła wypuszczona w dzierżawę każda własność narodowa, jak pola, lasy, kopalnie i t. d., już też podatkami obywateli ateńskich i sprzymierzeńców. Sprzymierzeńcy oprócz daniny (za Peryklesa 600, później 1200—1300 talentów) opłacali cła. Dochody od mieszkańców Attyki składały się z corocznych opłat od wyzwoleńców i metojków, z podatku od niewolników, cła przywozowego i wywozowego, opłat targowych i sądowych, oraz z kar pieniężnych. Wszystkie dochody (oprócz danin od sprzymierzeńców) puszczano w dzierżawę osobom pojedyńczym lub całym towarzystwom. Dla finansów ateńskich ważne były jeszcze tak zwane *leiturgiai*, t. j. powinności honorowe, polegające na tem, że zamożniejsi obywatele brali na siebie wykonywanie pewnych obowiązków publicznych, ponosząc przy tem ogromne nieraz koszta. Rubrykę wydatków stanowiły nakłady wojenne, opłacanie senatorów, sędziów, mówców, członków zgromadzenia ludu, niższych urzędników, koszta na uroczystości publiczne, zapomogi dla ubogich ułomnych, dla dzieci poległych wojowników, wreszcie nagrody publiczne. Zwierzchnią władzę nad finansami miało zgromadzenie ludu; administracja i ogólny nadzór należał do senatu, którego podwładnymi urzędnikami byli poborcy, podskarbiowie i kontrolerowie. — B. *Życie prywatne.* 1° *Przemysł.* Obywatele zamożniejsi, żywieni przez niewolników, całe prawie życie poświęcali sprawom publicznym. Niektórzy jednak dozorowali swych robotników, lub też sami zajmowali się pewnemi pracami, zwłaszcza w zakresie rolnictwa i górnictwa. Rzemiosłami (obrabianie metali i wyprawa skór były udoskonalone) zajmowali się ubożsi tylko; bogatsi posiadali fabryki, obsługiwane przez niewolników. *Handel* był bardzo ożywiony i korzystny. — II. *Monety i miary*, ob. *Greckie monety i miary.* — III. *Wychowanie*, ob. *Greckie wychowanie.* — IV. *Obyczaje i zwyczaje.*

Skutkiem ogólnej zamożności i napływających bogactw, prostota dawnych Greków ustąpiła miejsca życiu wykwintnemu i pełnemu rozkoszy. Uczty bywały wspaniałe i wystawne; potrawy wyszukane, wina najprzedniejszych gatunków. Żarty *parazytów*, muzyka, śpiew i taniec rozweselały gości niezmiernie ożywionych, zwłaszcza przy wetach. Przybory stołowe drogocenne. Sale jadalne perfumowane i wykadzane wonnościami. Starojońska powłóczysta, fałdzista, zwykle lniana, zwierzchnia odzież Ateńczyków oraz zdobny strój głowy, odróżniały ich od reszty Greków. Później wchodził w użycie krótszy i lżejszy ubiór Doryjczyków. Pokrycie nóg składało się z prostej podeszwy, przymocowanej do stopy rzemieniami. Od wojny peloponeskiej poczęła się rozpowszechniać żądza *mody*. Niewiasty ateńskie nosiły również suknie długie, do kostek sięgające, powłóczyste, lniane lub wełniane, ściągnięte na biodrach pasem. W czasach późniejszych używały bielidła i różu. Na ulicach i placach pokazywały się rzadko, wyjąwszy tylko uroczystości publiczne. Dom jest jedyną widownią działalności niewiast ateńskich. Słynęły ze skromności. Małżeństwo wtedy dopiero nabierało ważności, kiedy się odbyło za przyzwoleniem opiekuna panny, którą rzadko o jej wolę pytano. Upowszechniająca się później miłość do *heter* (ob.) wiele przynosiła uszczerbku stosunkom domowym.—Gmachy publiczne były wielkie i wspaniałe, domy zaś osób prywatnych proste i szczupłe, zwykle jednopiętrowe. Uroczyste grzebanie zmarłych uważało się za święty obowiązek krewnych, mianowicie synów. Zwłoki zazwyczaj palono, a popioły do urn zebrane, chowano w ceramice. Nie być pochowanym w ziemi ojczystej poczytywano za największe nieszczęście. — Por. Hermann „Lehrbuch der griech. Antiquitäten" (2 t., Heidelberg, 1882, nowe wydanie); Wachsmuth „Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkt des Staats" (2 t., 2 ed., 1844); Schömann „Griech. Alterthümer" (2 ed., 2 t., Berlin, 1861), najlepszy podręcznik w tym rodzaju; Guhl und Koner „Das Leben der Griechen und Römer" (1893); Antony Rich „Dictionnaire de Antiquités romaines et grecques, traduit de l'anglais sous la direction de ..." (3 wyd., 1883).

Greckie wina, niegdyś sławne, utraciły w nowszych czasach wiele z dawnej swojej wziętości, i dlatego też produkcja ich znacznie się zmniejszyła. Najsławniejsze wina greckie są: małmazja (malvasier) z Kanei na wyspie Kandji; wino komandorskie z Cypru, naprzód czerwone, później brunatne; białe cypryjskie muszkatowe; białe *Vino santo*, z wyspy Santorin; wina likierowe z Helikonu; prawdziwa małmazja z Misitra i Malvasia; wina z wysp Scopolo, Niconi, Andros, Korfu, Cefalonji, Theaki, Zante, Cerrigo, Scio i Tenedos.

Greckie wychowanie, według 2 szczepów rozpada się na spartańsko-doryckie i ateńskie. Pierwsze, zwrócone szczególnie do wykształcenia ciała w gimnazjach (ob.) i praktycznego, tak zwanego zdrowego rozumu, naukę umysłu ograniczało muzyką (ob. Grecka muz.). Orchestyka (ob.) czyli tańce, przy czem często obie płci łączyły się, gimnastyka, niekiedy bywały przedmiotem publicznych popisów dorocznych lub perjodycznych, w czasie uroczystości Karnejów. Wychowanie było powszechne, bo każdy starszy człowiek był nauczycielem praktycznym dla młodszych. Plagi służyły za środek pedagogiczny kary i wprawy w męską wytrwałość (por. smaganie do śmierci w świątyni Djany). Kradzież kształciła spryt i podstęp. Miłość między chłopcami zastępowała miejsce uczuć rodzinnych, które nie mogły rozwinąć się przez odjęcie dzieci od lat 7 rodzicom i chowanie publiczne wspólne. Kobiety również były w ten sposób edukowane; wskutek tego, co utracały na czułości, zyskiwały na poszanowaniu w takiem militarnem państwie, jak była Sparta, w którem ogół brał górę nad jednostką zawsze i wszędzie. Przeciwnie było w Atenach, gdzie zakwitł indywidualizm. Kiedy w Sparcie od wojen perskich nastały mamki, w Atenach były od początku, zwykle Spartanki, z urodzenia niewolnice, od przyjęcia do obowiązku na równi z resztą rodziny traktowane. Nauka i wychowanie były prywatne, lub zajęciem prywatnych nauczycieli (co innego—pedagog, ob.), którzy uczyli gimnastyki *(pajdotrybos)*, muzyki (*cytarysta)*, nauk *(gramatysta)*. Do 18 lat ostro przez rodziców i pedagogów trzymane dzieci, w tym wieku były *efebami*, służyły na pograniczu i mieście, mogły jeść drób i ryby. Z 20 rokiem zapisywani byli do fratrji, składali przysięgę obywatelską na Akropolu w świątyni Ateny Aglauros. Dziewczęta były chowane oddzielnie od chłopców, różniły się strojem długim, żyły w gineceum. Od czasów Aleksandra W. nauki usystematyzowano w encyklopedyczny kurs 7 umiejętności: *gramatyka*, *retoryka*, *filozofja* albo *djalektyka*, *arytmetyka*, *muzyka*, *geometrja*, *astronomja*. Homer, Pytagoras i Sokrates są głównymi praktycznymi, a Plato i Arystoteles teoretycznymi pedagogami Grecji. O tych ostatnich patrz Pedagogika, o tamtych pod wyrazami: Homer, Pytagorejska szkoła.

Grecko-Bulgarski kościół, ob. Greko-Bulgarski Kościół.

Grecko-Dyzunicki kościół i Grecko-Helleński kościół, ob. Grecko-Katolicki Kościół.

Grecko-Katolicki Kościół, zwany także *Kościołem Wschodnim*, dla odróżnienia od Zachodniego czyli Rzymsko-katolickiego, a niekiedy też dawniej nazywany dla odróżnienia od Grecko - Unickiego i *Kościołem Grecko-Dyzunickim* lub tylko *Dyzunickim*; sam zaś zowie się

i *Prawowiernym (Prawosławnym)*, *Apostolskim* i *Powszechnym*.—Gdy już i w południowo-zachodn. Europie rozpowszechnił się chrystjanizm, zaczęły się rozliczne spory pomiędzy teologami wschodnimi a zachodnimi; rozpadnięcie się zaś państwa Rzymskiego na Wschodnie i Zachodnie dało początek i politycznej do tych sporów przyczynie. Spekulatywny kierunek teologów greckich skłonniejszym był do badania teozoficznych prawd o Bogu i bóstwie Chrystusa P., przeciwnie zaś łacińscy obrali sobie byli za cel badania sakramenta i naukę o grzeszności człowieka, jego wolnej woli i t. d. Oprócz tego pierwsi pod względem dogmatycznym zaprzeczali twierdzeniu, że Duch św. pochodzi i od *syna* (filioque). Wszystko to jednak mniejsze miało znaczenie wobec sporu o suprémację, wszczętego pomiędzy patrjarchami wschodnimi a zachodnim (papieżem rzymskim). Na kwestję tę i sami cesarze bizantyjscy nie byli obojętni. Wszystkie usiłowania, aby utrzymać zjednoczenie, a mianowicie: cesarza Leona (482), który wydał był tak zwany *henotikon* (ob.), nie osiągnęły celu. Papież Feliks III rzucił klątwę (484) na patrjarchę konstantynopolskiego i aleksandryjskiego. Związek między Wschodem a Zachodem został zerwany. Wprawdzie znowu zawiązane zostało pewne zjednoczenie (519), ale i to zerwane zostało przez klątwy rzymskie (733), a zwłaszcza 862 r. na Focjusza (ob.), rzuconą przez papieża Mikołaja I, wyklętego nawzajem przez sobór konstantynopolski. Wzajemne kacerzowanie się, a mianowicie zarzuty, czynione kościołowi Zachodniemu, że odstępuje od pierwotnych zasad co do pochodzenia Ducha św., co do postów w sobotę, zakazu żenienia się księżom, używania do Wieczerzy P. chleba niekwaszonego i t. p., oraz wzrost władzy patrjarchów wschodnich, w skutek przyjęcia chrześcjaństwa przez Bulgarów, sprawiły nareszcie, że za patrjarchy Michała (ob. Cerularius), a papieża Leona IX, nastąpił stanowczy rozdział kościoła (1050—54). Wszelkie następne usiłowania w celu zjednoczenia się, nie osiągały skutku, Nienawiść narodów wschodnich do hierarchji zachodniej wzrosła jeszcze bardziej po zdobyciu Konstantynopola przez Krzyżowców (1204) z powodu, że legaci papiescy zbyt energicznie usiłowali w Konstantynopolu przeprowadzić tak pożądaną dla siebie *unję Kościelną*. Po upadku cesarstwa Bizantyjskiego (1453) skończył się wszelki wpływ kurji rzymskiej na wyznawców kościoła **G.-k.**, z wyjątkiem zamieszkałych we Włoszech, Węgrzech i t. d., którzy przystąpili do tej unji (ob. Grecko-Unicki kościół).—**G.-k.** aż do VII w. rozciągał się we wschodniej Ilirji, w Helladzie i Morei z Archipelagiem, Azji Mniejszej, Syrji i Palestynie, Arabji, Egipcie, oraz w różnych miejscowościach Mezopotamji i Persji. Przez wystąpienie atoli na widownię świata mahometanizmu podupadł w Azji, a szczególnie w Afryce; zyskał zaś wyznawców na północy, mianowicie na Rusi (988) i dalej na północno-wschodzie, w skutek czego następnie do czterech patrjarchatów: konstantynopolskiego, aleksandryjskiego, antjocheńskiego i jerozolimskiego przybył moskiewski, ustanowiony 1589 r., zamieniony w Rosji w r. 1721 przez ustanowienie Najświętszego Synodu. Patrjarchat konstantynopolski liczy 80 metropolitów, antjocheński 13, jerozolimski 8, a aleksandryjski tylko jednego biskupa libijskiego. — Podstawą nauki tego kościoła jest Pismo Swięte i podanie ustne podług orzeczenia pierwszych siedmiu soborów powszechnych (ekumenicznych), t. j. Nicejskiego (325), Konstantynopolskiego (381), Efeskiego (431), Chalcedońskiego (451) i Konstantynopolskich z roku 553 i 680, oraz Nicejskiego z r. 786. Podobnież tak co do samej nauki, jak i zarządu kościelnego i obrzędów, trzyma się ściśle ustaw tylko tych siedmiu soborów. Z tego powodu jest on zupełnie ustalony i żadnego dalszego rozwoju dogmatycznego nie przyjmuje. Księgami Symbolicznemi, powstałemi po r. 1054 są: „Wyznanie wiary patrjarchy Genadjusza", podane sułtanowi Mahometowi II, i „Wyznanie wiary Piotra Mohyły, metropolity kijowskiego", przyjęte 1643 r. przez wszystkich 4 patrjarchów greckich, a przez sobór jerozolimski z r. 1672 ogłoszone za prawowierną treść nauki kościoła. Różni się od kościoła Rzymsko-kat. tem, iż naucza: że Duch ś. pochodzi tylko od Boga Ojca; że ksiąg apokryficznych nie stawia na równi z innemi; że nie uznaje żadnego następcy Chrystusa Pana ani żadnej nieomylnej głowy kościoła, a tylko widzialny i nieomylny kościół (sobór). Chrzest spełnia przez trzykrotne zanurzenie i łączy z nim pomazanie krzyżem (bierzmowanie), którego ma prawo udzielać każdy ksiądz nie tylko biskup, do którego wyłącznie należy wyświęcanie kapłanów. Przy Wieczerzy P. używa chleba kwaszonego i wina z wodą, a prawo jej pożywania pod obiema postaciami mają i wszyscy świeccy. Księża wszystkich stopni aż do biskupa obowiązani żenić się (z dziewicami), ale tylko raz jeden; świeccy zaś tylko do trzeciego razu. Nie uznaje czyśca w znaczeniu kościoła Rzymsko-kat. Msza może być odprawioną raz tylko na dobę; ku uczczeniu świętych dopuszcza tylko obrazy malowane; odrzuca odpusty dla żyjących. W kościołach niema siedzeń; muzyka zakazana, ale za to śpiew chóralny w wielkiem poważaniu. Językiem liturgicznym może być każda mowa. Duchowieństwo dzieli się na świeckie i klasztorne; z tego drugiego wybierani są biskupi, z przyczyny obowiązkowego dla nich celibatu. Między biskupem a metropolitą niema różnicy; z patrjarchów, obecnie uważany bywa konstantynopolski niejako za prymasa. Stolica każdego innego patrjarchy jest miejscem zbierania się miejscowych soborów, których de-

cyzje zatwierdza sobór powszechny, odbywany zwykle w Konstantynopolu. Liczba wyznawców tego kościoła wynosi około 93 miljonów.—Z utworzeniem się królestwa Greckiego (helleńskiego), powstał w tym kraju samoistny kościół krajowy. Główną przyczyną tego była zawisłość patrjarchy konstantynopolskiego od rządu tureckiego. Samoistność kościoła w królestwie Greckiem ogłoszoną została 23 lipca 1833 r. na synodzie w Naupli, który wyrzekł był, że, *Kościół Apostolski* w tym kraju nie ma innej głowy prócz Jezusa Chrystusa, a za zwierzchnika zarządu kościelnego uznaje tylko króla; sprawy zaś kościelne załatwiane być mają przez stały synod, złożony z biskupa przewodniczącego i 4 innych, wybranych przez wszystkich innych, a potwierdzonych przez monarchę. Synod ten, między innemi wprowadzonemi zmianami, zmniejszył także i liczbę klasztorów: męskich z 400 do 82, a żeńskich zostawił tylko trzy; otrzymane zaś stąd fundusze obrócone zostały na potrzeby kościelne i utrzymanie szkół. Gdy i patrjarcha konstantynopolski uznał niezależność *Kościoła Nowogreckiego* własną bulą (*tomos*), zastrzegłszy tylko, aby ten kościół urządził się podług zasad siedmiu pierwszych soborów powszechnych, wywołało to spory pomiędzy tak zwanymi *Tomistami* a *Antitomistami*, z których pierwsi domagali się zupełnej niezawisłości stanu księżego od ustaw krajowych. Biskupów mianuje król z dwu kandydatów, przedstawionych sobie przez synod.—Ludność tego kościoła stanowią, z małym wyjątkiem, wszyscy mieszkańcy królestwa Greckiego. Czyt. Schmita „Geschichte der neu-griechisch. und russ. Kirche" (1840). Pichter „Geschichte der griechischen Trennung zwischen dem Orient und Occident" (1864—65, t. 2); Gass „Symbolik der griechischen Kirche" (1872); A. Stanley „History of the Eastern Church (1883).

Grecko-Rosyjski (Ruski) Kościół. Ob. Prawosławny kościół.

Grecko-Unicki Kościół. Starania papieży rzymskich względem zjednoczenia swego kościoła z kościołem Grecko-kat., mianowicie w r. 1098, 1110—12, 1168, 1204 i nast., oraz 1334—39, 1342—58 i nast., odnosiły tylko częściowy skutek; najpomyślniej jednak powiodła się zamierzona od dawna *unja* dopiero na soborze Florenckim 1439 r., mianowicie we Włoszech, gdzie osiedleni Grecy mieli pewną liczbę swych kościołów, oraz w Węgrzech, Rumunji, Rusi i t. d. Ugoda ta nastąpiła pod warunkiem, że księża mogą się żenić przed otrzymaniem święcenia kapłańskiego, ale tylko raz jeden; że Wieczerza P. udzielaną będzie pod dwiema postaciami, a językiem liturgicznym będzie narodowy (nie łaciński), t. j. grecki lub słowiański cz. cerkiewny; że obowiązującym będzie kalendarz juljański (nie gregorjański, czyli nowy), oraz że unici przyjmują w dogmacie o pochodzeniu Ducha ś. dodatek i *od syna* (filioque), naukę o czyścu i o skuteczności modłów za umarłych i t. p., nakoniec że uznają za jedyną głowę kościoła papieża rzymskiego. Unja ta w państwie Polskiem zawartą została dopiero w Brześciu Litewskim 1596 r., a następnie 1720 r. w Zamościu.—Tym sposobem utworzył się oddzielny kościół **G.-U.**, zwany także *Kościołem katolickim obrządku greckiego* (ritus graeci), dla odróżnienia od Kościoła Rzymsko-kat. czyli obrządku łacińskiego (ritus latini), oraz przez skrócenie tylko *Kościołem Unickim*, co jest niewłaściwe, gdyż unickiemi są i inne. (Ob. Ormiańsko-Unicki i Chaldejsko-Unicki). W obrębie Państwa Rosyjskiego unję zniesiono w Zachodnich gub. w r. 1839, w Lubelskiej zaś i Siedleckiej w roku 1875.

Greco duro, twardy marmur grecki.

Grécourt Jan Chrzciciel Józef, Villaret de, jeden z najswawolniejszych poetów francuskich, * 1684 w Tours, † 1743; zwolennik rozkoszy zmysłowych, porzucił stan duchowny i swemi powieściami, epigramatami, listami i piosnkami („Oeuvres" 2 t., Paryż, 1747, późniejsza edycja 8 t., Luksemburg, 1802), zjednał sobie poklask i względy wyższego ówczesnego towarzystwa. **G.** posiadał rzeczywiste zdolności poetyckie, ale utwory jego, ze względu na treść, stanowić mogą przyjemną lekturę chyba tylko dla rozpustników. Napisał on także poemat przeciw Jezuitom p. t. „Philotanus" (wydane w Brukseli, 1880). Posiadał także niepospolity talent jako prelegent i deklamator.

Grecyzm (nowo łac.), zwroty wzięte z mowy greckiej, wprowadzone do obcych języków.

Grecz Mikołaj, * 1787 w Petersburgu, † 1867. Po ukończeniu nauk w instytucie urzędników cywilnych, istniejącym przy senacie, oraz pedagogicznym, został 1809 profesorem literatury rosyjskiej. Wydał kilka podręczników do nauki języka rosyjskiego, jak „Gramatyka," przełożona na język polski przez A. Hlebowicza. Od 1825—1829 wydawał wspólnie z Bułharynem *Pszczołę Północną*, tudzież *Archiwum Północne* (1825—59). Od 1829 pracując w ministerjum spraw wewnętrznych, był redaktorem czasopisma „Żurnał ministerstwa wnutrennich dieł." Opuściwszy następnie służbę rządową, oddał się wyłącznie pracom literackim, z których ważniejsze są: „Przewodnik do nauki literatury" (4 t., Petersburg, 1819—22); „Rys historji literatury rosyjskiej" (1822); „Podróż do Niemiec" i „Czarna kobieta;" „Zbiór powieści i artykułów treści literackiej" (5 t., 1838); „Listy zagraniczne" (9 t., 1839—53) i in., oprócz mnóstwa artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach.

Gredos, *Sierra de*, łańcuch gór w Hiszpanji, stanowiący część gór Kastylskich, dosięga w szczycie Plaza de Almanzor wysokości 2,661

metrów; grzebień gór tych i w lecie częściowo śniegiem jest pokryty; obfitują w rudy.

Greeley Horacy, dziennikarz i publicysta amerykański, * 1811 w Amherst, stanie New-Hampshire, † nagle 1872, syn wieśniaka. Od 14 roku życia ucząc się drukarstwa, pracował usilnie nad własnem wykształceniem. Obznajmiwszy się gruntownie ze sprawami politycznemi, osiadł w New-Yorku, poświęcił się wyłącznie dziennikarstwu i z uzbieranego z wielką oszczędnością nieznacznego kapitału zakładał z kolei dzienniki: *Morning-Post* (1833); *New-Yorker* (1834 — 40); *Lady-Cabin* i wreszcie *Tribune* (1841), niezmiernie wpływowy organ whigów, który w krótkim przeciągu czasu niesłychaną zyskał popularność, a właściciel ogromny zebrał majątek. W r. 1848 zasiadał **G.** w kongresie. Po ukończeniu wojny domowej doradzał zwycięzcom umiarkowanie i protestował energicznie przeciw oddaniu generała Lee pod sąd (1865). W 1872 wystąpił jako kandydat do prezydentury, współubiegając się z generałem Grantem. Otrzymał jednak przy wyborach mniejszość głosów i uległ szczęśliwszemu rywalowi. Napisane przezeń artykuły uczyniłyby więcej aniżeli 150 tomów; nadto ogłosił: „The American conflict" (2 t., Harford, 1864 — 67); „History of the struggle for slavery extinction" (New-York, 1856); „Querland journey to San Francisco" (1860) i autobiografję „Recolections of a busy life" (New-York, nowe wyd. 1872). Życiorys napisał Partou (1882, nowe wyd.); Cornell (1882); P. Ingersoll (1873), Sotheran (1892).

Greely Adolf Washington, podróżnik amerykański, * 1844 w Newburgport w Massachusetts; od 1861 r. brał udział w wojnie secesyjnej, po ukończeniu jej służył w marynarce nadbrzeżnej; w 1881 mianowany został kierownikiem wyprawy podbiegunowej, dla urządzenia stacji obserwacyjnej w zatoce Discovery pod 81°44′ szerok. płn. W dniu 7 lipca 1881 wyruszył z załogą, złożoną z 25 ludzi, zaopatrzonych w żywność na 27 miesięcy na statku „Proteus" i w połowie sierpnia dosięgnął celu podróży. Ale tak pomyślnie rozpoczęta wyprawa zakończyła się smutnie, gdyż wysłana na odszukanie go ekspedycja znalazła (22 czerwca 1884) **G.** z pozostałymi przy życiu sześciu towarzyszami umierającego z głodu na przylądku Sabine. Rezultaty badań naukowych, dokonane podczas tej wyprawy, nagrodzone zostały medalem złotym przez towarzystwa geograficzne londyńskie i paryskie, a prezydent Cleveland mianował **G.** 1887 naczelnikiem nadbrzeżnej służby sygnałowej. **G.** napisał: „Three years of arctic service" (1886). Por. Schley i Soley „The rescue of G." (1885).

Green Jerzy, fizyk, * 1793 w Nottingham, †1841; był pierwotnie piekarzem, a ostatnio profesorem kolegjum w Cambridge. Głównem jego dziełem jest „Essay on the application of mathematical analysis to the theories of electricity and magnetism" (1825), w którem rozwinął teorję funkcji potencjalnej, a zasadnicze twierdzenie tej teorji otrzymało nazwę *twierdzenia Greena*. Zbiór jego prac wydany został przez Ferrera: „Mathematical papers" (1871).

Green John Ryszard, historyk angielski, * 1837, † 1883; kształcił się w Oksfordzie, potem był spółpracownikiem czasopisma *Saturday Review*. Napisał: „Short history of the english people" (4 t., 1877—80); „Stray studies from England and Italy" (1876); „Readings from English history" (1879); „The making of England" (1882); „The conquest of England" (1883); „Stray studies from England and Italy" (1876—1892); „Readings from English history" (1879); „The making of England" (1882).

Green Bay, miasto główne hrabstwa Brown w północno-ameryk. stanie Wisconsin, przy ujściu rzeki Fox do zatoki *Green* jeziora Michigan, 9,000 miesz.

Greene Robert, dramaturg angielski, * pomiędzy 1550—1560, † 1592; należał do najzdolniejszych poetów epoki Szekspira. Napisał: „Orlando Furioso, Frier Bacon and Frier Bungay etc." Dzieła jego wydał Dyee w r. 1831, potem Peele w 1858, ostatecznie Grosort w 1881 — 86. Por. Fischer „R. Greene" (1859); Bernhardi „R. G's Leben und Schriften (1874); Mezières „Prédecesseurs et contemporains de Shakespeare" (1864); „Contemporains et successeurs de Shakespeare" (1869).

Greene Nataniel, po Waszyngtonie najznakomitszy generał amerykański podczas walki o niepodległość Stanów Zjednoczon., * 1742, † 1786. Kształcił się sam, po wybuchu rewolucji 1775, otrzymał dowództwo nad wojskami Rhode-Island, następnie mianowany generał-majorem, odznaczył się w bitwach pod Irenton (14 grudnia 1776) i Princeton (3 stycznia 1777), zasłonił odwrót armji pod Brandywine (11 września) i Germantown (4 paźdz.), w 1778 został generał kwatermistrzem wojsk amerykańskich, w 1780 otrzymał dowództwo nad armją południową (Karolina), zorganizował ją i zmusił Anglików do wycofania się z Georgji i obu Karolin. W końcu odniósł nad Anglikami zwycięztwo pod Gustaw Springs (8 września). Kongres wyraził mu podziękowanie narodu. Po zawarciu pokoju (3 września 1783), **G.** osiadł w swej majętności. Życiorys jego napisał wuj, Jerzy Washington Green (1867 — 71, nowe wydanie, 1890) i Franciszek Biuton Greene (1893).

Greene Jerzy Waszyngton, pisarz amerykański, wnuk generała Nataniela, * 1811, † 1883. W r. 1837—45 był konsulem Stanów Zjednoczonych w Rzymie, w 1847 został profesorem języków nowożytnych w uniw. Browna w Rhode-Island, w 1872 w Cornell University w Ithaca. Ogłosił cenne rozprawy o historji i literaturze włoskiej p. t. „Historical studies" (New York, 1850); „History and

geography of the middle-ages“ (1851); życiorys swego dziadka „Life of Major-General Nathaniel G.“ (3 t., 1867 — 76); „Historical review of the American revolution“ (1869, 4 wyd., 1876); „The german element in the war of American independence“ (1876) i in.

Greenier, balon napełniony gazem oświetlającym, ob. Balon.

Green-Mountains, Zielone góry, część gór Alegańskich, ciągną się od Kanady w kierunku południowym ku Vermont i w szczycie Moosehillock dochodzą wysokości 1,460 metrów.

Greenock, miasto na brzegach Szkocji, w hr. Renfrew, o 33 klm. od Glasgowa, przy ujściu rz. Clyde; ma wielki port, doki, warsztaty okrętowe, wspaniały ratusz, zbudowany 1881 r., muzeum i pomnik J. Watta, wiele fabryk i liczy 64,000 miesz. Po prawej stronie rzeki Clyde, naprzeciwko Greenock, leżą kąpiele Hellensborough.

Greenock, lord, ob. Cathcart.

Greenokit, minerał, ob. Kadm.

Greenowit, ob. Tytanit.

Green-River. 1) Rzeka w Ameryce północnej, bierze początek w Kentucky, od Greenville staje się żeglowną dla parostatków, a ubiegłszy 445 klm., wpada w stanie Indjana do Ohio. — 2) Rzeka w stanie Colorado, bierze początek w stanie Wyoming, a ubiegłszy 1,030 klm., łączy się z rzeką Grand River, tworząc rz. Colorado.

Green Room, ang. „zielona izba“ w teatrze ang. salon towarzyski dla aktorów, poetów i t. d.

Greenville, miasto w północno-amerykańskim stanie Karoliny Południowej, nad rz. Reedy River, uniwersytet Baptystów, seminarjum teologiczne, liczne fabryki, 8,700 miesz.

Greenwich, miasto w angielskiem hrabstwie Kent, na prawym brzegu Tamizy, o 1 milę drogi od Londynu, liczy 57,500 miesz. Miasto stanowi przedmieście Londynu i sławne jest z dawnego, obecnie na akademję marynarki przerobionego, wspaniałego szpitala dla inwalidów marynarki (od 1705), połączonego z lazaretem, szkołą i przytułkiem dla pozostałych sierot po majtkach, tudzież z obserwatorjum narodowego, wystawionego w jego parku w 1675, przez które astronomowie angielscy, a za nimi wszystkie mapy morskie, pierwszy południk (17°39′38″ na wschód od wyspy Ferro) przeprowadzają. Wykończona 1849 droga żelazna z Londynu do Greenwich przechodzi po olbrzymim wjadukcie nad jedną częścią Londynu.

Greg Wiljam Rathbone, pisarz angielski, * 1809 w Manchester, † 1881, urzędnik zarządu celnego; pomieścił wiele rozpraw w czasopismach naukowych, nadto oddzielnie wydał: „The creed of christendom” (8 wyd., 1876); „Literary and social judgments“ (4 wyd., 1870); „Enigmas of life“ (15 wyd., 1883); „Rocks ahead or the warnings of Cassandra“ (1874); „Miscellaneous essays“ (2 t., 1881—84).

Gregales milites, znani Gallusowi i Mateuszowi Cholewie, są przeciwstawieni *militibus de nobilium genere*, t. j. czestnikom z czasów pogańskich, i tym, którzy zostali pasowani w sposób zachodni *(milites famosi* v. szlachta).— Ze śladów po dokumentach widać, że między żupami *(officia)* ludności wiejskiej, jak piekary, bartniki, kuchary, pisary (za psary, t. j. psiarczyki), kołodzieje, bobrowniki, łagiewnicy i t. d., był też obowiązek, oznaczony wyrazem *milites* i urząd *centurionis*. Centurio v. comes taki (w Santoku np. u żywociarzy św. Ottona bamberskiego) zarządza setnią takich żołnierzy opolowych ($^1/_{100}$ opola), milites gregales, quos habet in sua potestate, jak opiewa ułamek kroniki u Paprockiego (pod herbem Lubicz). Comes ten jest owym *familiaris*, którego Chrobry posyłał za swego zastępcę (Gallus I 15) do grodów, *gregales* odpowiadają wspomnianym w statucie *milites de cmetone creati*. Wedle kronikarskich zapisek, różnili się oni strojem od rycerstwa, co się zgadza z obyczajem ostatnich noszenia krzezna i złotego łańcucha in signum militiae. W statucie mazowieckim 1390 jest dowód, że rycerz pasowany, osiadając w gminie, zarządzanej przez innego milesa, nie na prawach druha (amicus, frater), t. j. towarzysza rycerskiego lub sołtysa, tracił prawo rycerskie aż do chwili powrotu do swego mienia. To nam służy za dowód, że tak zwany homo, qui non habet jus militale, za pobicie dostający tylko grzywnę, gdy kmieć brał ich 6—7, należy do tej 2 kategorji militum gregalium, stanowiących scartam belli. Trzecią kategorją tejże są milites creati de sculteto, utworzeni z przełożonych nad wsiami, osiadłemi na prawie teutońskiem, służący konno. Przeciwko tej kategorji rycerstwa, utrzymującej i dla włościan otwartą drogę do szlachectwa, nawet po zniszczeniu pierwszej kategorji przez wprowadzenie jus militale powszechnego, t. j. po oddaniu opola nietylko w zarząd, lecz i na własność milesa (centurio), został w statucie wiślickim wymierzony artykuł o zakazie kupna sołectw przez możniejszych od pana wsi.

Gregaryny *(Gregarinae)*, drobne zwierzątka, żyjące pasożytnie w niższych organizmach; uważane niegdyś za wnętrzaki, obecnie zaliczane są do pierwotworów (ob.). Są one walcowate lub jajowate, organizacji są niesłychanie prostej; ich przejrzysta, jednolita powłoka, pokrywająca całe ciało, składa się tylko z ziarnistej masy i ciemnego jądra; są to więc istoty jednokomórkowe. Żywią się za pomocą eudosmozy. Często część przednia ciała jest oddzielona przegrodą, co daje jej pozór głowy. Niekiedy dochodzą 1 centymetra długości; młode żyją oddzielnie, następnie łączą się po dwa osobniki razem, otaczają się wspólną błoną (cystą) i rozpadają się na zbiór drobnych ciałek, z których dalej rozwijają się młode **G.** Niektóre **G.,** jak *Coccidia*, żyją głównie w organizmach wyższych, nawet w człowie-

Gregaryny: 1. Gregaryna z głową pozorną. 2. Dwa osobniki złączone. 3, 4, 5, też same otoczone cystą i rozpadające się na zarodniki. 6. Cysta z młodemi gregarynami.

ku, i powodują ciężkie nieraz choroby; pewne gatunki żyją w krwi zwierząt kręgowych i niszczą ciałka czerwone.

Gregoir Edward, historyk muzyki i kompozytor belgijski, * 1822 pod Antwerpją, † 1890 w Antwerpji; kształcił się pod kierunkiem Rummela, następnie odbył kilka wycieczek artystycznych za granicę, wreszcie osiadł w Antwerpji. Napisał dla sceny: „La vie“ (1848); „De Belgenen 1848“ (1851); „La dernière nuit d'Egmont,“ „Leicester“ (1854); „Willem Beukels“ opera (1856); „Marguerite d'Autriche“ i in.; symfonję historyczną „Les croisades;“ oratorjum „Le déluge,“ uwerturę i in. Z prac historycznych: „Essai historique sur la musique et les musiciens dans les Pay-Bas“ (1861); „Galerie biographique des artistes-musiciens belges du XVIII et du XIX siècle (1862); „Les artistes-musiciens néerlandais“ (1864); „Panthéon musical populaire“ (6 t., 1876 — 77); „Bibliothèque musicale populaire“ (3 t., 1877—79); „Les gloires de l'opéra et la musique à Paris“ (1880 i nast.) i in.

Grégoire Henryk, hrabia, człowiek niezmiernie wpływowy podczas rewolucji francuskiej, * 1750 w Veho, † 1831. Naprzód pleban wiejski, potem biskup w Blois, mową mianą 1792 r. przyczynił się wiele do zniesienia władzy królewskiej, nazywając historję królów księgą męczeństwa narodów. W Konwencji narodowej występował energicznie w sprawie wychowania publicznego; w epoce teroryzmu opierał się silnie burzeniu pomników sztuki i wyprzysiężeniu się religji chrześcijańskiej. Dla nauki położył ważne zasługi przez to, że najwięcej przyczynił się do założenia „Biura Długości,“ oraz konserwatorjum sztuk i rzemiosł. Po rozwiązaniu Konwencji, został członkiem Pięciuset, a po 18 Brumaire'a wszedł do ciała prawodawczego. Wiele się także przyłożył do zawarcia konkordatu, ale z rozkazu papieża musiał złożyć godność biskupią. Został następnie członkiem senatu i hrabią. Po upadku Napoleona, w piśmie „De la constitution de l'an 1814“ (4 wyd., Paryż, 1819) rozwinął swoje zasady wolności konstytucyjnej. Z innych prac jego godniejszemi wzmianki są: „Histoire des sectes réligieuses“ (5 t., Paryż, 1828); „Histoire du mariage des prêtres en France“ (Paryż, 1826); „Essai historique sur les libertés de l'église gallicane“ (Paryż, 1818, 2 wyd. 1826); Jego „Mémoires“ (Paryż, 1839) wydał Carnot. Por. Krüger „Heinrich **G.**, Bischof von Blois“ (1838); Böhringer „G., ein Lebensbild aus der französischen Revolution“ (Basel, 1878).

Grégoire Ludwik, historyk francuski, * 1819, † 1897; był profesorem historji w liceach paryskich; napisał: „Dictionnaire encyclopédique d'histoire, de biographie, de mythologie et de géographie“ (1870): „Géographie générale physique, politique et économique“ (1875); „Histoire de France, période contemporaine jusqu'en 1875“ (4 t., 1879 — 83); „Histoire contemporaine, de 1789 à 1875“ (1880); dzieła te uchodzą za klasyczne.

Gregorczicz Simon, ksiądz, poeta słowiński, * 1844, kształcił się w Gorycji, ogłosił wiele poezji pod pseudonimami: Gorski, Bojan, X., R. G. i in. Osobno wydał dwa tomy poezji w Lublanie (1882—1888). W r. 1894 „Slovanska Knjižnica“ wydała wybór jego poezji w Gorycji.

Gregorjanie, to samo co *Bracia wspólnego życia* (ob.), a także ob. *Groote* (Gerard).

Gregorjański kalendarz, ob. Kalendarz.

Gregorjański kodeks, ob. Kodeks.

Gregorjański śpiew i rytuał kościoła rzymsko-katolickiego, zaprowadzony przez papieża Grzegorza W. (św.) w ten sposób, że zebrane przez św. Gelazego modlitwy uporządkował, oraz urządził porządek obrządków i złożył z nich swoje „Sacramentarium;“ w liturgji jednak mało poczynił odmian, skracając tylko dzieło św. Gelazego. Por. „Cantus Ambrosianus“ i „Cantus Figuralis.“

Gregorovius Ferdynand, znakomity historyk i poeta niemiecki, * 1821 w Neidenburgu, w Prusiech wschodnich, † 1891; uniwersytet kończył w Królewcu, od 1852 długo podróżował po Włoszech. Celniejsze jego dzieła są: „Corsica“ (2 t., Sztutgard, 1854, 3 wyd., 1878); „Figuren, Geschichte, Leben und Scenerie aus Italien“ (1855); „Siciliana, Wanderungen in Neapol und Sicilien“ (2 ed., Lipsk, 1865); „Lateinische Sommer“ Lipsk, 1863). Trzy ostatnie prace, wydane pod wspólnym tytułem „Wanderjahre in Italien“ (5 s., Lipsk, 1864 — 1871), należą do najlepszych dzieł, ja-

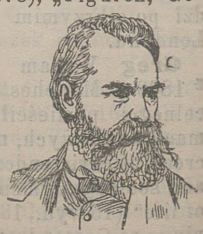

Gregorovius Ferd.

kie w nowszych czasach o Włoszech pisano. „Die Grabmäler der römischen Päpste“ (Lipsk, 1857, 2 wyd., 1881); „Geschichte des römischen Kaisers Hadrian“ (Królewiec, 1851, 3 wyd., 1884); i „Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter“ (1—7 t., Stutgard, 1859 — 72, 4 wyd., 1886). Jako poeta, dał się szczególnie poznać swoją tragedją „Der Tod des Tiberius“ (1851, 3 wyd., 1884), epopeją pasterską „Euphorion, Eine Dichtung aus Pompeji“ (Lipsk, 1858) i tłómaczeniem „Lieder des Giovanni Meli von Palermo“ (Lipsk, 1856); „Lucrezia Borgia“ (1874); „Athenais, Geschichte einer byzantinischen Kaiserin“ (1882); „Kleine Schriften“ (2 t., 1887 — 8); „Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter“ (2 t., Stutgard, 1889); „Athenais, Geschichte einer byzantischen Kaiserin“ (3 wyd., 1891); „Korfu, eine ionische Idylle“ (1882); „Kleine Schriften zur Geschichte der Kultur“ (1887 — 92); „Listy Aleksandra v. Humboldt do swego brata Wilhelma“ (1880). Oprócz tego, ogłosił jeszcze „Polen und Magyaren-Lieder“ (Królewiec, 1849); „Die Idee des Polenthums“ (Królewiec, 1848), prace bardzo dla nas przychylne.

Gregorowicz Jan Kanty, pisarz, znany także pod pseudonimem *Janka z Bielca*, *1818, w Warszawie, † 1890; syn kupca Jana Hrehorowicza *Sołowjewa* i Marji z Trzebieńskich, uczeń szkół pijarskich w Warszawie. Zajmował się w młodości gospodarstwem wiejskiem, a 1849 r. osiadł stale w Warszawie i poświęcił się wyłącznie pracom literackim. Pierwsze pisma drukował w *Bibljotece Warszawskiej*; rozprawa ogłoszona w „Rocznikach gospodarstwa krajowego” r. 1850, p. t. „Uwagi nad środkami podniesienia w kraju naszym gospodarstwa wiejskiego”, zwróciła nań powszechną uwagę. Od 1851 r. był redaktorem *Gazety Rolniczej* przy *Gazecie Codziennej*, następnie wraz z Lewestamem redagował przez rok jeden *Gazetę Codzienną*, a 1860 *Kmiotka*.

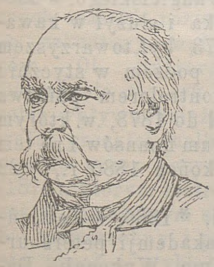

Gregorowicz Jan.

W 1860 nabywszy na własność *Magazyn Mód*, zmienił jego tytuł na *Tygodnik Mód* (1862) i wydawał go pod własnym kierunkiem. Redagował prócz tego *Przyjaciela Dzieci* i od 1873 r. *Zorzę*. Oddzielnie wydał: „Obrazki wiejskie” (4 t., Warszawa, 1852); „Zarysy wiejskie” (2 t., 1854); „Tomek beznogi i Proszaki” (3 tomy, Warszawa, 1854); „Dwie sceny z pożycia wiejskiego” (2 t., Warszawa, 1854); „Dobry ekonom” (2 t., Warszawa, 1858); „Tomek Sandomierzak” (2 t., Warszawa, 1858); „Elementarz dla chłopców wiejskich” (Warszawa, 1859, 2 ed. Wilno, 1861); „Gawędy księdza proboszcza pod lipami” (Warsz., 1858); „Książeczki obrazkowe” (Zesz. 1—4, Warsz., 1862—63), „Obrazki historyczne etc.” (Zesz. 1—4, Warsz., 1862—63); „Ukryte skarby” (Poznań, 1867), oraz obrazki w formie dramatycznej: „Nowomodne zaloty” (Kijów, 1855): „Janek z pod Ojcowa” (Warsz., 1862), „Werbel domowy” (Warsz, 1862) i wiele innych. Główną zasługą Gregorowicza jest wierne malowanie postaci ludowych, umiejętne kreślenie ich charakterystyki i wiejskich scen domowych. Z wielkiem zamiłowaniem przedstawia zawsze postaci ludu szlachetniejsze, czem się różni od Wielogłowskiego Portret i życiorys **G.** pomieścił „Tygodnik illust.” z r. 1890, t. II, str. 183.

Gregorowicz Karol, lekarz, młodszy brat poprzedniego, *1819, w Warszawie, † 1869; uczeń akademji w Lovain, gdzie otrzymał stopień doktora medycyny, akuszerji i chirurgji. Wróciwszy 1858 do kraju, zajmował się praktyką lekarską w Warszawie. Ogłosił drukiem: „O głuchocie” (Warszawa, 1861); „Higjena kobiet i dzieci” (zesz. 1—6); „Rady dla matek”; „Warszawa pod względem topograficznym, hygjenicznym i geologicznym” (Warszawa, 1862); „Praktyczna nauka opatrywania przypadkowych skaleczeń, stłuczeń i ran” (Warszawa, 1863). Był nadto redaktorem czasopism „Przyjaciel zdrowia” (Warszawa, 1861—63) i „Pamiętnik naukowy” (t. I, zesz. 1—2, Warszawa, 1866).

Gregorowicz Kazimierz, publicysta, napisał: „Pogląd krytyczny na wypadki z r. 1861—63, i zaczerpnięte w nich wskazówki polityczne, z powodu pracy Bolesławity, t. I—II” (Lwów, 1880).

Gregorski, herb: Na tarczy bez barw—krokiew między trzema gwiazdami, pod dolną pies w obroży biegnący. Nad tarczą korona.

Gregorski.

Gregory Jakób, matematyk, * 1638, w New-Aberdeen w Szkocji, † 1675 roku; był professorem matematyki w kolegjum ś. Jędrzeja w Edymburgu. Celniejsze jego prace są: „Optica promota seu abdita radiorum reflexorum et refractorum mysteria geometrice enucleata” (1663); „Exercitationes geometricae” (1666); „Vera circuli et hyperbolae quadratura” (1667). — **Gregory** Dawid, matematyk, synowiec poprzedniego, * 1661, w Aberdeen, † 1708; był prof. matematyki w uniwersytecie edymburskim, a później astronomem w Oksfordzie. Jego najważniejszem dziełem jest „Astronomiae, physicae et geometriae elementa” (2 t., 1702). Zostawił w rękopisie komentarze do dzieł Newtona,—**Gregory** Jan, wnuk Jakóba, fizyk i lekarz, * 1724. w Aberdeen, † 1773. Oprócz dzieł lekarskich wysokiej wartości, najsłynniejszą jego pracą jest: „A Fa-

ther's legacy to his daughters", której liczne ogłoszono wydania.

Gregr Edward, polityk czeski, * 1828, syn Niemca. Zmodyfikował swoje pierwotne nazwisko *Groeger*, odrzucając brzmienie niemieckie. Słuchał wykładów filologicznych w Wiedniu, a od r. 1848 medycyny w Pradze, poczem był asystentem słynnego fizjologa Purkyniego i otrzymał sam tytuł profesora na konkursie w 1859 r. Z wprowadzeniem rządu konstytucyjnego w roku 1860 w Austrji przerzucił się do polityki. W 1861 r. zwrócił na siebie uwagę, jako świetny mówca, zyskał wpływ nad młodą generacją i utworzył partję „Młodo-Czechów", przeciwną partji, prowadzonej przez M. Riegera, któremu **G.** zarzucał ustępstwa, czynione Niemcom i klerykałom. Zostawszy szefem partji i wybrany w 1883 r. do parlamentu austrjackiego, wystąpił do otwartej walki z Riegerem i ułożył program polityczny, w którym żądał rozdziału zupełnego Czech i utworzenia państwa niezależnego, na wzór Węgier. Jego partja, liczebnie mniejsza w parlamencie, nie uzyskała wpływu, za to w Czechach udało mu się unicestwić kompromis z trudnością przeprowadzony przez M. Riegera z Niemcami i dać możliwie kompletną satysfakcję aspiracjom narodowym Czechów. **G.** często wywoływał głośne sceny w sejmie czeskim. W 1891 przy ostatnich wyborach partja jego zyskała zupełne zwycięstwo nad staro-czechami, co zmusiło M. Riegera wycofać się z życia politycznego. **G.** był współpracownikiem wielu pism czeskich.

Gregr Juljusz, brat poprzedniego, * 1831, † 1896. Skończył prawo. W 1861 r. założył pismo „Národni listy", które stało się organem partji młodo-czechów, kierowanej przez jego brata. Pomimo częstych kar, wywoływanych zażartą polemiką, nie przestawał potępiać systemu rządowego z jednej strony i poglądów staro-czechów z drugiej strony. Zasiadał w sejmie czeskim i w radzie państwa, z której wystąpił w 1880, nie chcąc się poddać ówczesnej większości staroczeskiej w klubie. Jako mówca nie miał powodzenia. Napisał wiele rozpraw w kwestjach prawnych.

Greguss August, syn Michała, profesora estetyki, matematyki i literatury klasycznej w Preszowie (w Węgrzech) i tamże urodzonego, autora „Compendium Aestheticae" (Koszyce, 1826), oraz innych niemieckich dzieł i artykułów do pism niem. „Iris." August G., pisarz madziarski, * 1825, † 1882, od r. 1846 professor filoz. i historji w gimnazjum ewang. w Sarwaszy; po 1849 r. otrzymał dymisję; następnie redaktor części literackiej w *Pesti Napló*. Oprócz różnych innych wierszem i prozą, wydał estetykę pod tyt. „Aszepeszet alapvonalai" (Peszt, 1849). Przekładał też poezje madziarskie na język niem., a na ojczysty z francuskiego i hiszpańskiego różne utwory beletrystyczne; „Mowy i studja" (1875).—Brat jego G. Juljusz, w 1829, wydał studja przyrodnicze i doskonały przekład „Luizjady" Kamoensa (Peszt, 1865).

Greif Marcin, poeta niemiecki, właściwie Frey Fryderyk Herman, ale za pozwoleniem monarszem pseudonim jego został uznany za nazwisko cywilne. W 1839 napisał „Hans Sachs" (1866); „Deutsche Gedenkblätter" (1875); „Nero" (1877); „Marino Falieri" (1878); „Prinz Eugen" (1880).

Greifenberg, kąpiele żelazisto-alkaliczne w bawarskim obwodzie Wyszej Bawarji, nad jeziorem Ammer.

Greifswald, *Greifswalde* lub *Grifiswalde*, m. pow. w obwodzie pruskiej regencji Stralsundzkiej nad spławną rzeką Rykiem, ma 22,000 miesz. i prowadzi znaczny handel morski; port tutejszy nazywa się Wyk. Z istniejącym od 1 paźdz. 1456 uniwersytetem łączy się akademja gospodarstwa wiejskiego, umieszczona w leżącej w pobliżu wsi Eldena. **G.** było już w wiekach średnich miastem bogatem i kwitnącem; w r. 1270 przystąpiło do Hanzy i razem z Lubeką, Rostokiem, Wismarem i Stralsundem tworzyło tak zwany związek wendyjskich miast morskich.

Greigh Samuel, admirał rosyjski, rodem Anglik, * 1736 w Szkocji, † 1788. Wszedł do służby rosyjskiej w r. 1764, w stopniu kapitana 1 klasy, miał udział w czesmeńskiej i innych bitwach morskich i odznaczył się podczas wojny szwedzkiej zwycięstwem pod Sweaborgiem.

Greigh Samuel Aleksiejewicz, generał rossyjski, z rodziny pochodzenia angielskiego, w młodym wieku wstąpił do wojska i służył w kawalerji; od 1806 do końca 1873 był towarzyszem ministra finansów Reuterna, poczem w styczniu 1874 został generalnym kontrolerem państwa i na stanowisku tem pozostał do 1878, w którym po Reuternie objął ministerjum finansów i na tem stanowisku pozostawał do końca 1880 r., † 22 marca 1887 w Berlinie.

Greim Jan, malarz polski, * 1860, w Kamieńcu, † 1886, kształcił się w akademji petersburskiej, następnie w Monachjum. Wykonał: „Dedal i Ikar;" „Golgota" (szkic), sporo portretów, dziewięć kartonów do muzyki Davida „Pustynia" i in. — Ojciec jego, *Michał*, był zasłużonym fotografem w Kamieńcu i wiele się tam do rozwoju intelektualnego życia swojskiego przyczyniał.

Grein, miasto w Austrji Wyższej, nad Dunajem, ma 1,300 m.; powyżej tego miasta leży wspaniały zamek Greinburg z pięknym i rozległym widokiem na okolice. Od tego miasta nazywa się *Greinerwald* południowo-wschodnia odnoga lasu Czeskiego, dochodząca 1,100 metrów wysokości.

Grein Michał, germanista, * 1825, † 1877, w Hanowerze; studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Marburgu i Jenie, następnie starożytności

i języki germańskie, 1873 został profesorem w Marburgu, przeniesiony został w 1876 do Hanoweru. Głównem jego dziełem jest: „Bibliothek der angelsächsischen Poesie in kritisch bearbeiteten Texten, mit Glossar" (Getynga, 1857—64, t. 4); nadto ogłosił: „Dichtungen der Angelsachsen, stabreimend übersetzt" (1857—59, t. 2); krytyczne wydanie „Hildebrandslied" (1858) i „Beowulf" (1867) i in. Z pism pośmiertnych: „Angelsächsische Grammatik" (1880); „Kleines angelsächsisches Wörterbuch" (1883).

Greiz, stolica księstwa Reuss linji starszej, nad rz. Elsterą, 22,500 miesz., ma rezydencjonalny pałac książęcy, pałac letni i zamek górski, szkoły wyższe i fabryki wyrobów bawełnianych, wełnianych i jedwabnych.

Grek v. *Prawdzic* odm.: W polu błękitnem nad murem z blankami—pół lwa złotego. U szczytu dwa skrzydła czarne, albo trzy pióra strusie.

Grek.

Greko-Bulgarski, właściwiej **Grecko-B. Kościół.** Na podobieństwo kościoła Grecko-Helleńskiego, utworzył się w r. 1872 samoistny kościół *Grecko-Bulgarski.* Bulgarowie posiadali już oddzielnego patrjarchę w Tyrnowie od wieku XIII do XVI, w którym zniesiony został za sułtana Solimana II (1566 — 1574), a ziemie zamieszkane przez nich oddano pod zwierzchnictwo patrjarchy konstantynopolskiego, który w widokach panhelleńskich, mianowicie w nowszych czasach, rozwinął silną działalność, mającą szkodliwy wpływ na narodowość Bulgarów. (Ob. Bulgarowie, Bołgarowie, *Dzieje*). Domaganie się ich usunięcia tego szkodliwego sobie wpływu księży fanarjockich, t. j. narodowości greckiej (helleńskiej), nareszcie osiągnięte zostało przez pozyskanie firmanu sułtańskiego (1872), którym metropolita bulgarski mianowany został samoistnym egzarchą (ob. Egzarcha). Sobór powszechny i patrjarcha konstantynopolski nie uznał i wyklął go, żądając zarazem, aby wszyscy księża bulgarscy, jako odpadli od kościoła (heretycy), przyjęli pewną odmianę w odzieniu. egzarcha jednak bulgarski twierdzi, że gdy od nauki kościoła nie odstępuje, więc pozostaje w jedności z całym kościołem, i dlatego nie ma potrzeby odróżniać się od niego, że idzie tu tylko o dobra narodowe, o jego oświatę i t. d. Z powodu tego rozdziału powstały miejscami krwawe spory między ludnością bulgarską a fanarjocką. Językiem tego kościoła jest starobulgarski.

Greko-Unici, ob. Grecko-Unicki kościół.

Grekow Jerzy i **Korobiejnikow** Tryfon, kupcy moskiewscy, wysłani w r. 1583 przez cara Iwana Groźnego do Jerozolimy, dla odprawienia żałobnego nabożeństwa za syna jego Iwana. Dziennik ich podróży ogłoszony został w Petersburgu 1783 p. t. „Tryfona Korobiejnikowa, kupca moskiewskiego, z towarzyszami podróż do Jerozolimy, Egiptu i na górę Synai w r. 1583".

Grekow Dymitr Panajotow, polityk bulgarski, * 1847 w Besarabji; kształcił się w Paryżu, potem był prokuratorem w Rumunii, a w r. 1879 po oswobodzeniu Bulgarji wrócił do niej i objął przewodnictwo partji konserwatywnej. Był dwa razy ministrem sprawiedliwości (1879—80 i 1882—83). W r. 1890 został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Stambułowa i piastował ten urząd do 1894, w 1899 po ustąpieniu Stambułowa objął prezydjum i tekę spraw wewnętrznych w sformowanym przez siebie gabinecie.

Grela, herb: W polu błękitnem, nad rogami półksiężyca złotego—dwie takież 6-promienne gwiazdy. U szczytu ręka zbrojna z mieczem.

Grela.

Grell, *Gröll* Michał, księgarz, nakładca i drukarz warszawski. Przeniósłszy księgarnię z Drezna do Warszawy w r. 1768, założył tu drukarnię p. n. *Narodowej* i wydawał z niej książki polskie, nader ozdobnie i poprawnie. Jego także nakładem wychodziło czasopismo „Zabawy przyjemne i pożyteczne" od 1769 do 1777 roku. Drukowane przezeń katalogi książek polskich i zagranicznych w latach 1775, 90, 91 i 96 są prawie jedynemi z tych czasów źródłami do bibljografji polskiej; † 1806. Monografję o nim napisał prof. Adolf Pawiński, p. t.: „Michał Gröll, obrazek na tle epoki Stanisławowskiej" (Kraków, 1896), przy której znajduje się „Spis wydawnictw, wyszłych w Dreźnie, Lipsku i Warszawie, nakładem lub czcionkami Michała Grela (Groella)" etc., opracowany przez Zygmunta Wolskiego, pomocnika bibljotekarza Ordynacji hrabiów Krasińskich w Warszawie; spis ten wyszedł też osobno w stu egzemplarzach.

Grell Karol, syn poprzedniego, * 1770 r., Warszawie, † 1857, tamże; rytownik, minjaturzysta, chemik, muzyk i pisarz, odznaczający się w każdym z powyższych przedmiotów rzeczywistemi zdolności. Dokładny jego życiorys skreślił H. Skimborowicz w N. 211—212 Gazety Warszawskiej z r. 1857.

Gremium, wyraz łaciński, dosłownie oznaczający łono, w przenośni zaś: komplet, grono osób. In gremio — w komplecie.

Gremjał, Gremiele (z łac. *gremium*=łono), chusta jedwabna ze znakiem krzyża, która rozkłada się na kolanach biskupa (rzymsko-kat.), gdy ten pontyfikalnie ubrany, zajmuje swe krzesło przy mszy ś. Podług kardynała Bony

(„Res Liturgica") jest to zabytek z czasów, kiedy biskupi osobiście przyjmowali dary w naturze.

Gremplowanie, zowie się czynność, przez którą nierówne lub kędzierzawe włókna wełny lub bawełny za pomocą narzędzi, zwanych gremplami, prostują się i równają, dla wyrobu tkanin.

Gremzdel, jezioro w Królestwie Polskiem, powiecie Sejneńskim, zajmuje powierzchni morgów 46.

Gremzdy, jezioro w Królestwie Polskiem, pow. Sejneńskim, zajmuje przestrzeni morgów $638^1/_2$.

Grenada, wyspa angielska w Indjach Zachodnich, pośród Małych Antyllów; obejmuje 344 klm. kw. z ludnością 61,000 głów liczącą (pomiędzy którą jest tylko 1,000 białych), z miastem głównem Georgetown. Pomiędzy Grenadą i St. Vincent leżą *Grenadiny* albo *Grenadille*, cztery małe wysepki, obejmujące łącznie 34 klm. kw. i mające około 6,000 miesz.

Grenada, *Grenadyna*, *Grenat*, czerwono-brunatny barwnik smołowcowy, otrzymywany z odpadków przy wyrobie łuksyny, rozpuszczalny w wodzie, służy do barwienia wełny, bawełny i wina.

Grenadjer, pierwiastkowo nazwa żołnierzy, przeznaczonych do rzucania ręcznych granatów (ob.). Ponieważ ciskanie ręcznych granatów wyszło z użycia, ludzie zaś do tego przeznaczeni byli zwykle wyborowi, przeto zebrano ich w oddzielne kompanje, nie różniące się niczem od innego wojska piechotnego, z pozostawieniem im wszakże dawnego nazwania. W niektórych armjach każdy bataljon piechoty posiada kompanję grenadjerską; Fryderyk W. utworzył bataljony **G.,** Napoleon I pułki i brygady **G.,** wreszcie oddzielny korpus **G.** Podobneż urządzenie wprowadzono i do armji rosyjskiej.

Grenadyna, jedwab używany na czarne koronki i na wyroby szmuklerskie; także lekkie tkaniny jedwabne lub wełniane, podobne do gazy (ob. też Grenada).

Grendyszyński Ludomir, publicysta współczesny, * 1859 r. Kształcił się w gimnazjum płockiem i na wydziale prawnym uniwerstytetu warszawskiego. W latach 1886—1890 r. był sekretarzem redakcji *Kraju*, w r. 1893 wydawał i redagował *Niwę*, potem *Kurjer Niedzielny*; obecnie pracuje w *Kurjerze Polskim* i jest stałym korespondentem z Warszawy do *Kraju*, w którym też przeważnie drukuje swoje artykuły w kwestjach ekonomicznych i społecznych.

Grenelle, dawniej wieś pod Paryżem, obecnie część 15-go okręgu tego miasta, nad Sekwaną, ma piękny kościół, teatr, liczne fabryki i studnię artezyjską, jedną z najpierw wywierconych.

Grenfell sir Francis-Wallace, generał angielski, * w 1841 r. wstąpił do armji 1859, w roku 1871 został kapitanem, w 1882 pułkownikiem, w 1889 r. generał-major. Jako adjutant generała sir Artura Cuninghama, należał do partji pułkownika Glyn w Afryce, brał udział w kampanji przeciw Zulom w 1879 i przeciwko Burom w 1881. W roku następnym był w Egipcie, brał udział w walce przeciwko Tel-el-Mahuta, Kassassin'a i Tel-el-kebir (1882), w r. 1888 pojechał do Suakimu, zagrożonego przez mahdystów. W r. 1889 posłany do Asuanu, uśmierzył powstanie Sudanu, które już zalało Wysoki Egipt. W r. 1892 generał **G.,** który ma tytuł „Sirdar" w armji egipskiej, był zmuszony wysłać nowe siły na granicę południową, wskutek nowych usiłowań powstańczych mahdystów, nawet objął nad nimi dowództwo, ale był zmuszony zamknąć się w Kairze 1892 r. Został komandorem orderu Łaźni.

Grenier Edward, poeta francuski, * 1819 r., przez długi czas był sekretarzem poselstwa, następnie oddał się w zupełności pracy literackiej. Z prac jego, przychylnie przyjętych przez krytykę, wymieniamy: „Petits poèmes" (1859, 4 wyd., 1871, nagrodzone przez akademję); „La mort du Juif errant" „L'infini," „Elkovan," „Poèmes dramatiques"(1861); zbiór poezji „Amicis" (1868); „Seméia" (1869); „Marcel" (1874); „Francine" (1884); tragedję „Jacqueline Bonhomme" (1879); „Penseroso" (1885); przełożył nadto Göthego „Reineke Fuchs" (1860).

Grenier Franciszek, generał francuski, * roku 1810 w Besançon, † 1892, brał udział w wojnie 1870—71 roku i w stłumieniu komuny. Napisał: „Mes souvenirs de l'armée du Rhin" (1871).

Greninga, ob. Gröningen.

Grenlandja, największy kraj północny podbiegunowy, obejmujący około 2,169,750 klm. kw., leży pomiędzy odnogą Bafińską, północnem morzem Lodowatem i oceanem Atlantyckim. Według nowszych odkryć **G.** okazała się wyspą, otoczoną mnóstwem drobnych wysepek, która na południe zwężając się śpiczasto, kończy się wysokim przylądkiem Farewell. Główne jądro Grenlanji tworzy, górami otoczona a grubą skorupą lodu pokryta, wyniosła równina, której wysokość do 3,500 m. dochodzi. Jedynie tylko wązki pas wybrzeża, na zachodzie mający 100—130, a na wschodzie zaledwie 15—30 klm. szerokości, może być zamieszkany. Klimat jej jest podbiegunowy, odpowiada mu też nędzna wegetacja i zupełny brak zwierząt domowych. Z tych ostatnich znajdują się tylko: pies, ren, niedźwiedź biały, lis północny, gęś edredonowa, kilka rodzajów ptaków wodnych i mnóstwo ryb. Co się tycze minerałów, obecnie wydobywają tylko węgiel kamienny i kryolit.—Mieszkańcami tego rozległego, pustego i smutnego kraju są *Grenlandczycy*, do plemienia Eskimów należący, naród

rybacki, pogański, który tylko w pobliżu osad duńskich, pod wpływem duńskich misji luterańskich i hernhuckich, przyjął wiarę chrześcijańską i pierwsze początki cywilizacji. Grenlandczycy stoją na najniższym stopniu cywilizacji; obok tego przecież są dobroduszni i zabiegliwi, utrzymując się głównie z rybołóstwa. Język ich, zwany *Karalit*, jest narzeczem eskimoskiego; religja odznacza się grubym zabobonem i dla tego nie zbywa tutaj na czarownikach i wróżbitach. Bogom swoim, między którymi *Silla* uważany jest za najwyższą istotę, nie okazują żadnej czci szczególnej.—Grenlandja została odkrytą jeszcze w r. 983 przez zbiegłego Islandczyka, nazwiskiem Eryk Czerwony, i niezadługo też potem zaczęły się mnożyć kolonje skandynawskie. W r. 1406 znajdowały się tu osady: wschodnia Austurbygd i zachodnia Westurbygd. Pierwszą ścieśniały lody coraz bardziej, tak, że później, mimo najtroskliwszych poszukiwań, nie można jej już było wynaleźć. Ostatnią w tym celu wyprawę odbywał kapitan Graah 1829—31. Osada zaś zachodnia zdołała się utrzymać. Na niej to oparł 1721 r. Jan Egede osadę Godhaab, t. j. Dobrej Nadziei, poczem, gdy mianowicie misje religijne działać tu zaczęły, powstały i inne jeszcze kolonje. Są to w ogólności osady duńskie i dzielą się na dwa inspektoraty z 13 okręgami, południowy i północny, z ludnością około 10,500 dusz, między któremi jest 300 Duńczyków. Rezydencją gubernatora południowej Grenlandji jest Godhaab albo Godthaab, Grenlandji północnej Godhaavn. Handel z Grenlandją prowadzi na rachunek rządu duńskiego dyrekcja królewsko-grenlandzkiego i farviskiego handlu w Kopenhadze, a handel ten polega głównie na zamianie. W nowszych czasach do wnętrza **G.** dotarli Jensen w r. 1878 i Nordenskjöld w 1883, najważniejszą wszakże jest podróż Nansena, który w r. 1888 przeszedł **G.** w kierunku poprzecznym od wybrzeża wschodniego pod 65° szer. płn. aż do Godhaab na wybrzeżu zach. po wyżynie lodowej, wysokiej na 2,000—3,700 metrów. O istnieniu tej powłoki lodowej i na dalekiej Północy przekonał się amerykanin Peary, który na saniach przedarł się w r. 1892 do wnętrza kraju z zatoki Mac-Cormisk do 82° szer. płn. W r. 1892—3 lodowce grenlandzkie badała wyprawa niemiecka pod dowództwem Drygalskiego (ob.). Oprócz opisów podróży podbiegunowych i dzieł braci Egede, por.: Cranz „Historie von Grönland" (2 t., 1765—70); Scoresby „Tagebuch einer Reise nach der Ostküste von **G.**" (w przekładzie niem., 1825); Graah „Reise til Östkysten of **G.**" (Kopenhaga, 1832); Rink „**G.** geographisk og statistisk beskrevet" (2 t., Kopenhaga, 1852—57; przekł. niem., Sztutgard, 1860); Nordenskjöld „Grönland, seine Eiswüsten im Innern und seine Ostküste" (1886); Nansen „Auf Schneeschuhen durch Grönland" (1891); „Powłoka lodowa Grenlandji" (Wszechświat, 1889).

Grenoble, starożytne *Gratianopolis*, miasto stołeczne francuskiego departamentu Isère; twierdza pierwszorzędna i rezydencja biskupa, liczy 60,000 miesz., wiele pięknych gmachów, a między innemi katedrę Notre Dame z XV w., kościół św. Andrzeja z grobem Bayarda, ratusz, teatr; z licznych fabryk na uwagę zasługują fabryki rękawiczek (roczna produkcja wynosi 30 mil. fr.), garbarnie, farbiarnie, fabryki wyrobów metalowych. **G.** posiada 3 fakultety, szkołę medyczną i farmaceutyczną, liceum, seminarjum teologiczne i różne inne zakłady naukowe.

Grenville, znakomity szlachecki ród angielski, jakkolwiek już za Henryka I osiadły w hrabstwie Buckingham, jednak dopiero w XVII w. doszedł wielkich bogactw i znaczenia politycznego przez małżeństwo *Ryszarda Grenville*, † roku 1728, z Hesterą, córką Ryszarda Temple. Jego najstarszy syn *Ryszard* **Grenville**, hrabia *Temple*, * 1711, wielki strażnik pieczęci, uważany jest przez niektórych za autora listów Juniusa (ob.). † 1779 bezdzietnie.—Brat jego, *Jerzy* **Grenville**, * 1712, † 1770 r., po wstąpieniu na tron Jerzego III zajął wysokie stanowisko polityczne, był po lordzie Bute naczelnikiem ministerjum 1763—65, ustanowił opłatę stemplową, która wywołała pierwszy opór kolonji północno-amerykańskich i prawo postępowania przy wyborach spornych (*Grenville act*). Dla obrony swej administracji ogłosił: „Considerations on the commerce and finances of England etc." (Londyn, 1765). Por. „Grenville papers" (4 t., Londyn, 1852—53).—*Tomasz* **Grenville**, drugi syn poprzedniego, * 1755, † 1846. W roku 1784 musiał ustąpić z parlamentu na nalegania swej rodziny, niezadowolonej z jego bliskich stosunków z Foxem i whigami, którzy 1782 wysłali go do Paryża, celem prowadzenia układów z Franklinem i Vergennes. Od 1798 członek rady tajnej, otrzymał 1799 zlecenie nakłonić Prusy do nowego przymierza przeciw rzeczypospolitej francuskiej, ale w podróży ledwie ocalił życie, podczas rozbicia się okrętu, i opóźniona misja pożądanego nie odniosła skutku; w ministerjum swego brata (1806) był prezesem urzędu indyjskiego, a następnie lordem admiralicji; w r. 1807 usunął się z całym gabinetem, a 1818 ustąpił z parlamentu i resztę życia poświęcił nauce. Bogatą bibljotekę (20,239 tomów) podarował muzeum Brytańskiemu.—Brat jego *Wilhelm Wyndham*, lord **Grenville**, * 1759, został 1790 ministrem spraw wewnętrznych i lordem. Mianowany 1791 r. ministrem spraw zagranicznych, okazał się nieubłaganym wrogiem rewolucji francuskiej. W 1801 wystąpił razem z Pittem z ministerjum, lecz 1804 nie chciał już razem z nim wejść powtórnie do gabinetu. Po śmierci Pitta, **G.** zbliżył się do whigów i 1806 stanął na czele tak zwanego ministerjum koalicji, które popierając emancypację katolików, musiało wziąć dymisję 1807 r. Odtąd działając już

tylko jako członek izby wyższej, wywierał wpływ ogromny, chociaż nie celował talentem krasomówczym, † roku 1834. Zajmował się literaturą. W r. 1800 wydał Homera z objaśnieniami, a r. 1804 listy lorda Chattum do T. Pitta. W swoich „Nugae metricae“ (1806) dał przekłady niektórych poezji staro-angielskich, włoskich i greckich.

Grenville-Murray E. C. Aragon, dyplomata i pisarz angielski, * 1819, syn księcia Buckingham, kształcił się w Oksfordzie, do 1849 służył w wojsku austrjackiem, 1851 został *attaché* angielskiego poselstwa w Wiedniu, 1852 r. w Konstantynopolu, 1857 w Teheranie, a 1858 został generalnym konsulem w Odesie. W 1866 został usunięty i osiadł w Paryżu; † 1881 r. Oprócz wielu romansów napisał: „Droits et devoirs des envoyés diplomatiques” (1853); „Emabassies and foreign courts“ (1855); wiele opisów podróży po Turcji, Rumunji, Grecji, Persji, następnie „The Member for Paris“ (3 t., 1871); „French pictures in English chalks,“ szkice humorystyczne; „History of the French press” (1874); „Men of the second Empire, of the Septennate, of the Third Republic” (1872—74); „The Russians of to-day” (1878); „Round about France” (1878) i in.

Gresham Sir Tomasz, kupiec, * 1519 w Londynie, wyświadczył królowym Marji i Elżbiecie nader ważne usługi finansowe; otrzymał od królowej Elżbiety tytuł *Kupca królewskiego* i w roku 1556 założył giełdę londyńską, którą to budowlę królowa Elżbieta 23 stycznia 1570 r. kazała ogłosić *Giełdą królewską*. Założone przez Greshama w jego własnym domu kolegjum naukowe, które dotąd jego nazwę nosi, zostało w r. 1768 z polecenia rządu przeniesione do giełdy, † roku 1579. Por. Burgon „Life aud times of Sir Thomas **G.**“ (1839, Londyn).

Gresset Jan Chrzciciel Ludwik, poeta francuski, * 1709 w Amiens, † tamże 1777 r. W 16 roku życia wstąpił do Jezuitów i kształcił się w Paryżu. Pozostając jeszcze w zakonie, ogłosił swą słynną epopeję komiczną „Vert-Vert.“ Za poemat ten mało kościelny a nadto światowy, jak również za piękne i pełne dowcipu poezje: „Le carême impromptu;” „Le lutrin vivant,” „La Chartreuse” i „Les ombres“ został dla ukarania przeniesiony jako nauczyciel z Tours do Laflèche. Tu napisał mistrzowski swój list „Epître à ma soeur sur ma convalescence.“ Gdy go przenieść gdzieindziej nie chciano, opuścił w 26 roku życia zakon, wyjechał do Paryża i tam się stał ulubieńcem najlepszych towarzystw. Później przeniósł się do Amiens, założył tu 1750 r. akademję i ożeniwszy się, osiadł na wsi. Od roku 1748 był członkiem akademji francuskiej. Po śmierci autora wydano poemat „Le parrain magnifique” (1810). Jego tragedje nie wielkiej są wartości, za to komedja „Le méchant” jest prawdziwem arcydziełem komiki. Kompletną edycję prac **G.** sporządził Renouard (3 t., Paryż, 1811). Por. Cayrola „Essai historique sur la vie et les ouvrages de Gresset“ (2 t., Paryż, 1845); Beroille „**G.**, sa vie et ses ouvrages“ (1863); Démouin „Gresset” (Lille, 1887).

Gretna-Green, wieś w szkockiem hrabstwie Dumfries, przy granicy angielskiej, była miejscem schronienia dla osób, które bez przyzwolenia rodziców i opiekunów, zawierają związki małżeńskie. W Szkocji bowiem istnieje dotąd jeszcze dawne prawo kanoniczne, podług którego wszelkie dobrowolne oświadczenie małżeństwa dwojga osób przed księdzem, sędzią pokoju, notarjuszem i t. d., uważane jest jako małżeństwo spełnione. Od czasów Jerzego II, który to prawo dla Anglji uchylił, mnóstwo tego rodzaju małżeństw zostało zawartych w Gretna Green, przed tamecznym sędzią pokoju, który przypadkowo był jednocześnie i kowalem, a stąd powstało mniemanie, że kowal w Gretna-Green ma oddzielny przywilej do dawania takich ślubów. Jednakże zawierano tutaj podobne małżeństwa i przed plebanem sąsiedniej wioski Springfield. Por. Friedberg „Das Recht der Eheschliessung“ (1865).

Grétry Andrzej Ernest Modest, * 1741 w Liège, profesor i współdyrektor konserwarorjum paryskiego, † 1813 r. w Ermenonville, znany jest powszechnie jako kompozytor oper, z których najcelniejsze są: „Dwaj skąpcy,“ „Zemira i Azor,“ „Przyjaciel domu, „Fałszywa magja,” „Zazdrośny kochanek,” „Wyroki nieprzewidziane,” „Ryszard Lwie serce,” „Anakreont u Polikratesa“ i t. d. Zalecają się one powabem, świeżością, dowcipem i żywością uczucia. Występował **G.** także jako pisarz w przedmiotach muzycznych, ogłosił mianowicie „Mémoires ou essais sur la musique” (2 ed., 3 t., Paryż, 1789). Był członkiem akademji sztuk pięknych.

Grétry Andrzej.

Gretz, *Grężowski*, herb: **G.** I: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem—dwie czarne orle głowy z szyją; w dolnem, dwudzielnem, w prawem srebrem—trzy jabłka, w lewem—pasy srebr-

Gretz I.

Gretz II.

ne i czerwone. U szczytu dwa czarne rogi bawole. Labry z prawej strony czarne, podbite złotem, z lewej—czerwone, podbite srebrem. Nadany 1580 r. przez Stefana Batorego.—**G.** II: W polu srebrnem, na pasie poprzecznym błękitnym—trzy srebrne róże. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1775 r.

Greuter Józef, deputowany austrjacki, * roku 1817 w Tarrenz w Tyrolu, * 1888 w Insbruku. W r. 1850 został księdzem i profesorem gimnazjalnym w Insbruku, w roku 1861 był przywódcą ultramontanów w sejmie tyrolskim, a roku 1864 członkiem rady państwa.

Greuze Jan Chrzciciel, sławny malarz rodzajowy francuski, * 1725 w Tournus, † 1805 w Paryżu, w licznych utworach swego pendzla, z których wszystkie niemal są rytowane, wystawiał współczesne obyczaje z wielkim smakiem i wiernością. Malował w duchu pojęć estetycznych Diderota, który go też wysoko cenił. W Luwrze znajdują się jego obrazy: „Zaręczyny na wsi“ (1761); „Przekleństwo ojca,“ „Powrót syna marnotrawnego,“ „Rozbity dzban.“

Greuze Jan.

Grève (teraz *Place de l'Hôtel de ville*), plac przed ratuszem paryskim, na którym tracono winowajców do roku 1793 i powtórnie 1795 do 1830 r.

Gréville Henryk (pseudonim Alicji Durand, z domu Fleury), autorka francuska, * 1842 r. w Paryżu, córka profesora, który powołany był na katedrę do uniwersytetu petersburskiego, kształciła się pod jego kierunkiem i zaślubiła Emila Durand, profesora prawa w uniwersytecie petersburskim, z którym 1872 r. powróciła do Francji. W Petersburgu ogłosiła romanse: „A travers des champs“ i „Sonia,“ zaś w Paryżu „Dosia“ (1876), która miała 32 wydania i za którą autorka otrzymała od akademji nagrodę Montyona, tłómaczona prawie na wszystkie języki europejskie; „L'expiation de Savéli“ (1876); „La princesse Oghéroff“ (1876); „Les Koumiassine“ (1877); „Suzanne Normis“ (1877); „La maison de Maurèze“ (1877); „Les épreuves de Raissa“ (1877); „L'amie“ (1878); „Un violon russe“ (1879); „Lucie Rodey“ (1879); „Le moulin Frappier“ (1880); „La cité Ménard“ (1880); „Madame du Dreux“ (1881); „Rose Rozier“ (1882); „Un crime“ (1884); „Idylles“ (1885); „Cléopatre“ (1886). W przekładzie polskim: „Pani de Dreux“ (Warszawa, 1882); „Zgubiona“ (Warszawa, 1884); „Pan Romanet“ (1885); „Clairefontaine,“ przekład Marji Kostrowickiej (1886); „Frankley“ (1889); „Péril“ (1891); „Un vieu ménage“ (1893); „Fidelka“ (1894). Jej „Instruction morale et civique des jeunes filles“ dostała się na indeks w Rzymie.

Grévin Alfred, rysownik francuski, * 1827, † 1892. Był jeszcze urzędnikiem w biurach kolei żelaz. Lionskiej, gdy przedstawił swoje szkice Philippono'wi, które były zaraz umieszczone w *Journal amusant*. Długo szukał oryginalnego, odpowiadającego naturze swych zdolności, rodzaju i znalazł go w typach nawskroś paryskich, co się niemało przyczyniło do sukcesów dziennika, w którym **G.** debiutował. Później umieszczał je także w „Charivari.“ Liczba jego rysunków dochodzi do kilku tysięcy, z których kilka serji jest zebranych w albumie. Specjalnością **G.** były także kostiumy teatralne. W 1882 otworzono w Paryżu muzeum jego imienia, które przypominało słynne muzeum Tussand'a w Londynie, gdzie osobistości, wypadki aktualne, zbrodnie słynne z ich sprawcami i ofiarami, pamiątki historyczne i t. d. przedstawiano w sposób nader realny.

Grévy Franciszek Paweł Juljusz, prawnik i dyplomata francuski, * 1813 w Mont-sous-Vaudrey, † 1891, syn wieśniaka. Studjując jeszcze prawo w Paryżu, czynny brał udział w rewolucji Lipcowej 1830. W r. 1837 został adwokatem i wielką zyskał popularność, jako obrońca radykalistów. Więcej jednak zajmował się sprawami cywilnemi niż politycznemi. Po rewolucji Lutowej 1848 mianowany komisarzem rządowym w departamencie Jura, wywiązał się należycie ze swego zadania. Wybrany do Konstytuanty, został wiceprezesem zgromadzenia i odznaczył się jako jeden z najpraktyczniejszych, oraz najbezstronniejszych mówców partji demokratycznej. Od samego początku zwalczał pretensje Ludwika Napoleona do prezydentury, żądał uczynienia władzy wykonawczej zależną od prawodawczej i występował energicznie przeciw rozwiązaniu Konstytuanty. Wybrany do ciała prawodawczego, sprzeciwiał się rewizji konstytucji i wszystkim środkom, zmierzającym do zniszczenia rzeczypospolitej. Po zamachu stanu usunął się od życia publicznego i dopiero 1868, wybrany znaczną większością głosów, wszedł do ciała prawodawczego. Po upadku Napoleona III pełnił aż do zawarcia pokoju urząd komisarza rządowego w departamentach. Od 17 lutego 1871 r. do kwietnia 1873 był ciągle prezesem zgromadzenia narodowego w Wersalu; wskutek drobnego zajścia w izbie, opuścił stanowisko prezesa zgromadzenia narodowego; jako przeciwnik zasady dwu izb, nie chciał wejść do senatu i po wyborach 1876 roku został znowu obranym prezesem izby deputowanych.

Grévy Juljusz.

Po ustąpieniu Mac-Mahona (ob. Francja), przez izbę deputowanych i senat, połączone w kongres, obrany został 30 stycznia 1879 r. większością 563 przeciw 99 głosów prezydentem rzeczypospolitej na lat siedm. Na stanowisku tem zachował skromny swój sposób życia; wierny pojęciom republikańskim i zasadom konstytucyjnym, rządy pozostawiał ministrom. Raz tylko wystąpił czynnie, aby skłonić senat do odrzucenia projektu głosowania z list, uważając w wystąpieniu Gambety (ob.) niebezpieczeństwo dla rzeczypospolitej. Jakkolwiek zarzucano mu bezczynność i zbytnią oszczędność, mimo to wybrano go powtórnie 28 grudnia 1885 na prezydenta rzeczypospolitej. Ale powaga jego u narodu słabła coraz więcej. W 1887 r. podczas procesu Caffarel-Limousin o handel orderami okazało się, że zięć Grévy'ego, Wilson, nie tylko prowadził go na wielką skalę, ale bezwstydnie brał łapówki za udzielanie koncesji i dostaw dla rządu pod bokiem prezydenta, gdyż mieszkał w jego pałacu, listy zaś swoje dla uwolnienia się od opłaty zaopatrywał w stempel prezydenta. Sprawa Wilsona zadała ostateczny cios powadze prezydenta, Clémenceau domagał się od niego ustąpienia, ale otrzymał odpowiedź, że zrzeczenie się prezydentury pod naciskiem, stworzyłoby przesilenie polityczne. Gdy wszakże nikt nie chciał podjąć się utworzenia nowego gabinetu, **G.** złożył urząd swój d. 1 grudnia 1887 r. i dnia następnego opuścił pałac Elizejski. Por. „Discours politiques et judiciaires de M. Jules G.“ (1888). Biografję jego pisał Barbou (1879).

Grévy Paweł Ludwik Juljusz, generał francuski, brat Juljusza, * 1820 r. w Mont-sous-Vaudrey, brał udział w wojnie Krymskiej, odznaczył się pod Sewastopolem. Podczas wojny prusko-francuskiej został pod Sedanem wzięty do niewoli, skąd udało mu się uciec. Powróciwszy do Paryża, mianowany był generałem brygady i objął naczelne dowództwo 49 korpusu artylerji.

Grévy Albert, brat poprzedniego, * 1824 r., † 1899 r., był adwokatem w Paryżu, w 1870 r. został obrany do zgromadzenia narodowego i następnie do izby deputowanych: należał do stronnictwa republikańskiego, które go obrało swoim prezesem; mianowany w 1879 gubernatorem generalnym Algierji, nie sprostał jednak trudnościom administracji tej kolonji, i słabości jego zarządu przypisano wybuch zaburzeń na wiosnę 1881; w listopadzie t. r. podał się do dymisji. Od 1880 r. był członkiem senatu.

Grew Nehemjasz, botanik, * 1626 r. w Coventry w Anglji, † 1711, był lekarzem, w r. 1677 został sekretarzem Royal-Society. **G.** pierwszy poznał komórkowatą budowę tkanek roślinnych, rozróżnił włókna i naczynia wydłużone. Ogłosił „Anatomy of plants” (1682).

Grey, starożytna i słynna w dziejach Anglji rodzina szlachecka, pochodzenia normandzkiego. *Henryk* **G.** otrzymał od Ryszarda I posiadłości Turroc w Essex. — Jego wnuk *Reginald*, został 1322 lordem **G.** *de Ruthyn*; zostawił dwu synów Jana i Edwarda. Edward zaślubił dziedziczkę lorda Ferres de Groby i przybrał jego tytuł.— *Jan* **G.**, lord *Ferres de Groby*, poległ 1460 w bitwie pod St. Albans; pozostała po nim wdowa, Elżbieta Woodville, wyszła za króla Edwarda IV, któremu urodziła Edwarda V i Elżbietę, żonę Henryka VII. Z dwu jej synów z pierwszego małżeństwa, starszy, *Tomasz* **G.**, otrzymał 1471 godność hrabiego Huntingdon i 1475 margrabiego Dorset; † 1501.—Jego wnuk, *Henryk* **G.**, trzeci margrabia Dorset, mianowany został 1551 ks. *Suffolk*. Jego córką była owa nieszczęśliwa Joanna **G.** (ob.). Brat księcia Suffolk, *Jan* **G.**, pozostał głową rodziny. — *Henryk* lord **G.** *de Groby*, wyniesiony 1628 do godności hrabiego Stamford, dowodził wojskiem parlamentu przeciwko Karolowi I 1642 r.; † 1673 r.— Syn jego, *Tomasz* lord **G.**, który przed nim jeszcze †, był jednym z sędziów Karola I. Od jego brata *Jana*, pochodzi *Jerzy Harry* **G.**, hr. *Stamford* i *Warrington*, * 1827 r.—Starszy syn Reginalda, lorda Greya de Ruthyn, *Jan* **G.**, był przodkiem lordów **G.** *de Wilton*, którzy wygaśli na *Tomaszu*, tudzież hrabiów Kent, uwikłany w spisek Raleigha, † 1614 r. w Tower.—*Henryk* **G.**, hrabia *Kent*, został 1706 margrabią, a 1710 księciem Kent, lecz † 1740 r. bez potomków płci męskiej. Jego prawnuczka, Amabel, córka hrabiego Hardwicke i wdowa po lordzie Polwarth, otrzymała 1816 tytuł hrabiowski, który to tytuł po jej śmierci (1833) przeszedł na jej krewnego *Tomasza Filipa Robinsona*, lorda *Grantham*; ten przybrał familijne nazwisko **G.** * 1781 r., był 1834—35 pierwszym lordem admiralicji, 1841—44 wicekrólem Irlandji i † 1859.—Synowiec jego *Jerzy Fryderyk Samuel Robinson* hr. **G.**, hr. *Ripon*, * 1827, w ministerjum Palmerstona był od 1863 sekretarzem stanu w departamencie wojny.

Grey (na *Chillingham* i *Howick*), starożytna rodzina angielska, osiadła od XIII w. w Northumberland. *Tomasz* **G.** był protoplastą wygasłych 1706 lordów Grey-Howick. Dzisiejsi Greyowie pochodzą od Sir *Edwarda* **G.** († 1632), syna prawnuka Tomasza.—*Karol* **G.**, * 1729 r., † 1807 r., został 1801 lordem **G.** *de Howick*, 1806 wicehrabią i hrabią **G.** Jego najstarszy syn, *Karol* **G.**, znakomity mąż stanu, * 1764, † 1845; wszedł 1786 r. do parlamentu, gdzie stanął po stronie Whigów, tworząc z ich przywódcami Burkem, Sheridanem i Foxem potężną opozycję przeciw gabinetowi Pitta. Podczas rewolucji francuskiej, gdy się rozdwoiło stronnictwo whigów, stał ciągle po stronie demokratycznego Foxa i pracował usilnie, jakkolwiek daremnie, nad reformą parlamentu w duchu interesów lu-

du. W r. 1806 jako lord Howick, został pierwszym lordem admiralicji, a wkrótce potem ministrem spraw zagranicznych, lecz 1807 r. z powodu podanego wniosku o emancypacji katolików, utracił tekę ministerjalną i pozycję w parlamencie. Wskutek śmierci ojca powołany do izby wyższej, rozwijał piękny talent krasomówczy i walczył na czele opozycji z zakamieniałym teroryzmem aż do 16 listopada 1830, w którym to dniu objąwszy zarząd ministerjum skarbu, stanął na czele gabinetu i po długiej, zaciętej walce, przeprowadził reformę parlamentu 1832. Gdy jednak mimo to, stronnictwo ludowe i agitacja O'Connella stawiały mu wiele trudności, ustąpił miejsca gabinetowi Melbourne (6 lipca, 1834). W 1836 usunął się całkowicie od życia publicznego. Życie jego opisał najmłodszy syn Jerzy p. t. „Life and opinions of the second Earl **G.**" (Londyn, 1861).—Jego najstarszy syn, *Henryk Jerzy*, trzeci hr. **G.**, poprzednio lord *Howick*, * 1802 r., zasiadał od 1829 w izbie niższej, w gabinecie ojca był podsekretarzem stanu do spraw kolonji (1830—34). W parlamencie występował za usunięciem cła zbożowego i wolnością handlu. Jako minister kolonji w gabinecie Russella (1846—52), z powodu swej administracji często był krytykowany. Dla obrony swej polityki ogłosił „Colonial policy of Lord J. Russells administration" (2 t., Londyn, 1853), oraz dzieło o rządzie parlamentarnym i reformie wyborczej p. t. „Parlamentary government considered in reference to Reform" (nowa ed., Londyn, 1864). Później występował przeciw wojnie krymskiej, 1866 domagał się usunięcia kościoła urzędowego w Irlandji.—*Sir Jerzy* **G.**, krewny poprzedniego, a synowiec drugiego hrabiego **G.**, * 1799, † 1882 r., wszedł 1832 do izby niższej, następnie sprawując rozmaite urzędy, był 1846—52 i 1855—1858 r. (w gabinecie Palmerstona) ministrem spraw wewnętrznych; w nowo utworzonym gabinecie 18 czerwca 1859 był naprzód lordem kanclerzem księstwa Lankaster, lecz w r. 1861 objął powtórnie ministerjum spraw wewnętrznych.—*Sir Jan* **G.**, generał, * 1785, † 1856 r. w Londynie; walczył w Hiszpanji pod Waterloo i w Indjach Wschodnich; 28 grudnia 1843 odniósł pod Punniar zwycięstwo nad Maharatami; w 1850—52 był naczelnym dowódcą w Bombaju.—*Sir Jerzy* **G.**, * 1812, oficer armji angielskiej, odbył 1826 r. podróż w głąb Australji, był 1841—46 gubernatorem Australji południowej, a następnie, jako gubernator (1846—54) Nowej Zelandji, przyprowadził tę osadę do stanu kwitnącego. Mianowany 1854 gubernatorem na przylądku Dobrej Nadziei, w r. 1862 znowu powrócił na dawny urząd w Nowej Zelandji, gdzie po uśmierzeniu powstania powrócił 1867 do Anglji. **G.** jest znamienitym badaczem lingwistyki; między innemi ogłosił „Polinesian mythology" (Londyn, 1855) i zebrał piękną bibljotekę lingwistyczną, którą w r. 1862 zapisał miastu Cap. Opisał także swe podróże w dziele „Journals of two expeditions in N.-W. and Western Australia" (2 t., Londyn, 1841).—Por. Rees „Life and times of Sir George G." (1893).

Grey Joanna, królowa angielska, * 1537 r., † 1554 r., przez swą matkę, Franciszkę Brandon, margr. Dorset, wnuczka księżny Marji Suffolk, wdowy po Ludwiku XII, kr. franc., a prawnuczka Henryka VII, króla angiels., nieszczęśliwe narzędzie i ofiara intryg politycznych. Nienasyconej dumy Dudlej, książę Northumberland, zaślubił ją synowi swemu Guilfordowi i skłonił niedołężnego króla Edwarda VI, ażeby z pominięciem sióstr swoich Marji i Elżbiety, ogłosił Joannę **G.** swoją następczynią, spodziewając się, że sam przyjdzie do władzy. Po śmierci Edwarda (6 lipca 1553), skromna, dotąd wyłącznie naukom oddana Joanna, ogłoszoną została królową i 10 lipca 1553 roku ukoronowaną. Lecz w kilka dni potem wybuchło powstanie; lud i parlament okrzyknęli 29 lipca 1553 r. królową księżniczkę Marję, Joanna chętnie złożyła niemiłą sobie koronę, ale z mężem, ojcem i księciem Northumberland została uwięzioną. Ten ostatni, jako podżegacz wszystkiego, został stracony 22 sierp., zaś książę Suffolk, jej ojciec, chwilowo uwolniony. Atoli udział jego w spisku Wyata rozstrzygnął stanowczo los jego i jego córki. Joanna odważnie i z poddaniem się, wraz z ukochanym mężem, skończyła życie 12 lutego 1554 r. na rusztowaniu. W pięć dni potem został stracony i ojciec.—Por. Harris Nicolasa „Memoirs and remains of Lady Jane Grey" (nowa ed., Londyn, 1832). Los nieszczęśliwej Joanny niejednokrotnie dostarczył treści wielu poetom dramatycznym; Delaroche na tle jej życia piękny utworzył obraz.

Grey Joanna.

Greyson Emil, powieściopisarz belgijski, * 1823 r. w Brukseli, gdzie był następnie dyrektorem generalnym wyższych i średnich zakładów naukowych w Belgji. Główniejsze jego powieści są: „Fiamma Colonna" (1857); „Les récits d'un Flamand" (1859); „Le passeur de Targnon" (1860); „En Hollando. Juffer Daadje et Juffer Doortje" (1874); „La maison Oudewaeter et Huysman" (1877); „Bons ou mauvais au choix" (1882); „Aventures en Flandre" (1882). Nadto pomieścił wiele prac w różnych czasopismach.

Greytown, miasto, ob. *San Juan.*

Grębecki v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem—złota podkowa z krzyżem kawalerskim srebrnym na barku i ze strzałą w każdym

ocelu, od prawego boku żeleźcem na dół, a od lewego żeleźcem do góry. U szczytu jastrząb czarny z podkową w dziobie.

Grębecki.

Griazne jeziora słone, w cesarstwie Rosyjskiem, w posiadłościach wojska Uralskiego. Sól pojawia się na nich tylko w czerwcu i lipcu, w ilości do 30,000 pudów. Podobneż jezioro w stepie Kirgiz Kajsackim, $2^1/_2$ mili dł. a $1^1/_2$ szer. wydaje sól nieczystą.

Griazowiec, m. pow. w gub. Wołogodzkiej, nad rz. Gżawcem 3,205 m.—**G.** powiat, 8743 w. kw. a ludności 108,031 (1897).

Gribeauval Jan Chrzciciel *Vacquette*, inżynier i artylerzysta francuski, * 1715 w Amiens, † 1789; był oficerem artylerji francuskiej; podczas Siedmioletniej wojny, zostawał w służbie austrjackiej, przez Ludwika XIII mianowany był w r. 1776 gubernatorem wielkiego arsenału. Pewien gatunek lawet, jego pomysłu, nosi jego nazwisko.

Gribojedow Aleksander, pisarz dramatyczny rosyjski, * 1793 r. w Moskwie, † 1829 r., po ukończeniu tamże nauk 1812 r., służył w wojsku do 1815 r. Od 1818 sekretarz przy ambasadzie, a następnie minister pełnomocny przy dworze perskim; zamordowany w Teheranie podczas rewolucji 1829 r. Najsławniejszym jego utworem jest komedja w 4 aktach pod tyt. „Gore ot uma" (1822—1823 i częściej); przekład Lewińskiego, wyszedł w Warszawie 1859 p. t. „Biada temu, kto ma rozum;" inny przekład we Lwowie 1866; naśladował zaś Apollon Korzeniowski w „Komedja" (Wilno, 1855). Por. Wesołowskij, biografja dołączona do wyboru pism **G.**, wydanego przez Stasiulewicza.

Grieg Edward Hagerup, głośny kompozytor norweski, * 1843 r. w Bergen. Kształcił się w r. 1858 w konserwatorjum w Lipsku, gdzie był uczniem Moschelesa i Richtera. W r. 1863 pojechał do Kopenhagi, gdzie został uczniem Hartmanna. Koncertował w większych miastach Europy z wielkiem powodzeniem. Napisał koncerty na fortepjan, sonaty, pieśni, kwartet smyczkowy i in. W lutym 1897 wybrany członkiem rzeczywistym berlińskiej akademji sztuk pięknych. **G.** jest przedstawicielem szkoły czysto norweskiej, opartej na motywach narodowych. Dzieła jego, zwłaszcza pieśni i chóry, służą jako czynnik propagandy politycznej w Norwegji.

Griepenkerl Robert, poeta i estetyk niemiecki, * 1810 w Hofwyl, w kantonie Bern, † 1868 w Brunświku; profesor języka i literatury niemieckiej w korpusie kadetów tamże. Z pośród jego dzieł dramatycznych (6 t., Wejmar, 1851—55), tragedje: „Robespierre" (1851); „Die Girondisten" (1852), oraz dramaty: „Ideal und Welt" (1855); „Auf der hohen Rast" (Freiburg, 1861); „Auf St.-Helena" (Hamburg, 1863); z innych zaś pism jego: „Das Musikfest oder die Beethovener" (Lipsk, 1838, 2 wyd. 1841); „Die Oper der Gegenwart" (1847); „Der Kunstgenius der deutschen Literatur im letzten Jahrhundert" (1846) na chlubną zasługują wzmiankę. Por. Siewers „Robert G., biographisch-kritische Skizzen" (1879).

Gries, wąwóz idący przez Alpy Lepontyjskie, z doliny Eginy, w szwajcarskim kantonie Wallis, ku dolinie Formazza we Włoszech, dosięga wysokości 2,446 metrów.

Gries Jan Ditrych, tłómacz niemiecki, * 1775 w Hamburgu, † 1842 tamże. Przełożył na język niemiecki Tassa (14 wyd., 1880, 1887); Arjosta (4 wyd., 1851, 1888); Calderona (3 wyd., 1862); Bojarda (1837) i in. Prócz tego napisał „Gedichte" (2 wyd., 1859).

Griesbach Jan Jakób, * 1745 r. w Butzbachu, w W. Ks. Heskiem, † 1812 w Jenie; od r. 1775 profesor teologji, znakomity egzegeta i krytyk niemiecki, wsławił się krytycznym wydaniem Nowego Testamentu (2 t., Halla, 1775—77, 3 wyd. Berlin, 1827); wydał też „Commentarius criticus" (2 t., Jena, 1798—1811) i „Opuscula academica" (2 t., 1824—25).

Griesinger Wilhelm, lekarz, * 1817 w Sztutgardzie, † 1868 r. w Berlinie; w latach 1850—54 był dyrektorem szkoły lekarskiej w Kasr-el-Ain i prezesem rady zdrowia w Egipcie, następnie prof. w Tubindze, Zurichu, a od 1865 w Berlinie. Położył zasługi zwłaszcza w leczeniu obłąkanych, dla których zakłady zreformował; w Berlinie założył klinikę chorób nerwowych, którą połączył z psychjatryczną. Ogłosił: „Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten" (4 wyd., 1876); „Ueber Infektionskrankheiten" (2 wyd., 1864); „Gesammelte Abhandlungen" (2 t., 2 wyd., 1864). Od r. 1867 wydawał: „Archiv für Psychiatre und Nervenkrankheiten." Biografję jego ogłosił Wunderlich (1869).

Griesinger Teodor, pisarz niemiecki, * 1809, † 1884 w Sztutgardzie; studjował teologję w Tubindze i czas jakiś pełnił obowiązki stanu duchownego, następnie całkowicie oddał się pracy literackiej. Założył demokratyczny dziennik *Die Volkswehr*, lecz oskarżony o zdradę stanu, dwa lata przesiedział w więzieniu pod śledztwem, wreszcie uniewinniony przez przysięgłych, wyjechał do Ameryki, powrócił w 1857 do Sztutgardu. Napisał: „Lebende Bilder aus Amerika" (Stuttgard, 1858); „Emigrantengeschichten" (1858, 2 t.); „Die alte Brauerei, oder Kiminalmysterien aus New-York" (now. wyd., 1873); „Mysterien des Vatikans" (6 wyd., 1865); „Die Jesuiten" (1866, t. 2); „Das Damenregiment an den verschiedenen Höfen Europas" (1866—70, t. 4); „Würtemberg, nach seiner

Vergangenheit und Gegenwart in Land und Leuten geschildert“ (1866); „Zwölf Schicksalswege” (1870, t. 3).

Griffitha biel *(cynkolit)*, farba biała, otrzymywana przez strącenie roztworu siarczanu cynku siarkiem baru, składa się z siarczanu baru i siarku cynku; używa się zamiast bieli cynkowej. Przez żarzenie wydaje *biel Meissnera*, wolną od siarki. Podobny barwnik jest też *litofan* czyli *litopon*.

Grignon, wieś w depart. Seine-et-Oise we Francji, w okręgu Wersalskim, posiada założoną 1826 szkołę rolniczą, najznakomitszą we Francji, mieszczącą się w zamku z czasów Ludwika XIII.

Grigorjew Bazyli, orjentalista rosyjski, * 1816 r. w Petersburgu, † 1882 r., po ukończeniu nauk w tamtejszym uniwersytecie 1834 r., pracował w wydziale naukowym departamentu azjatyckiego ministerjum spraw zagranicznych, a w r. 1838 został profesorem języków wschodnich w liceum odeskiem. W r. 1844 przeniósł się do Petersburga, gdzie pracował w ministerjum spraw wewnętrznych i od r. 1851 był współredaktorem czasopisma *Żurnal ministerstwa wnutrennich diel*. W tymże roku wyjechał do Orenburga, gdzie został prezesem komisji pogranicznej. Oprócz innych wydał: „Historja Mongołów,” przekład z perskiego Chondemira (Petersburg, 1834); „O starożytnych wyprawach Rusów na Wschód” *(Dzien. minist. ośw. narod.*, 1834); „O kształcie rządu u Chazarów” (tamże, 1835); „Przegląd historji Chazarów“ (1835); „Bulgarowie nadwołżańscy” (1836); „O monetach kufickych VIII, IX, X i po części VII i XI w., znalezionych w Rosji i w krajach nadbałtyckich, jako źródłach starożytnej historji krajowej” (1843); „Objaśnienie jarłyków Tochtamysza i Sendet-Giraja” (1843), „O miejscu stolicy Hordy Złotej, Seraju” (1847); „Królowie Bosforu cymeryjskiego, głównie podług współczesnych im pomników i monet” (1851); „Zarys historyczny rozszerzenia i urządzenia panowania rosyjskiego na Kaukazie i po za Kaukazem” (1851).

Grigorjopol, miasteczko w gub. Chersońskiej, pow. Tyraspolskim, nad Dniestrem, ma 4 cerkwie, fabryki skór i 7,600 miesz.

Grigorowicz Bazyli, podróżnik i autor rosyjski, mnich monasteru kijowskiego, * 1702 r. w Kijowie, † 1748 r. Zwiedził Włochy, Palestynę, Syrję, Turcję, Epir, Kretę, Wołoszczyznę i Polskę, oraz część Afryki. Pamiętniki jego podróży wydał Rubem w Petersburgu p. t. „Pieszechodca Wasilija G. i t. d. putieszestwije.”

Grigorowicz Wiktor, filolog słowiański, profesor języka i literatury narodów słowiańskich w uniwersytecie kazańskim, następnie w odeskim, * 1815 r. w m. Bałcie, gub. Podolskiej, † 1877 r. Wydał: „Historja literatury narodów słowiańskich” (Kazań, 1842); „Podróż po krajach słowiańskich w Turcji europejskiej” (tamże, 1846); „Zbiór artykułów, piśmiennictwa słowiańskiego dotyczących” (Kazań, 1853), oprócz licznych rozpraw naukowych, ogłoszonych w rozmaitych czasopismach.

Grigorowicz Demetrjusz, romansopisarz rosyjski, * 1822 r., kształcił się w akademji sztuk pięknych w Petersburgu, gdzie był uczniem malarza Brulofa. W r. 1846 drukował pierwszą swą nowelkę, następnie romans p. t. „Goremyka.” W r. 1849 „Tułacz”; „Wieczór zimowy“ (1850); „Rybacy” (1851); „Korabl Retwizan” (1860); „Wspomnienia“ (1893) i wiele innych.

Grillenberger Karol, demokrata socjalny, * 1848 w Bawarji, do r. 1874 był ślusarzem, następnie korektorem, w r. 1881 został członkiem parlamentu niemieckiego.

Grillparzer Franciszek, jeden z najcelniejszych nowszych dramatyków niemieckich, * 1791 w Wiedniu, † 1872 r. tamże. Od 1813 zostawał w służbie cywilnej austrjackiej, ostatnio pełnił obowiązki dyrektora archiwum dworskiego; 1856 opuścił służbę, a 1861 mianowany był dożywotnim członkiem izby panów. Podróżował po Niemczech, Włoszech, Grecji i Turcji. Fatalistyczną tragedją „Ahnfrau” (Wiedeń, 1816; 6 ed. 1844) odrazu rozgłośne zjednał sobie imię. A chociaż uczyniwszy człowieka bezwłasnowolnem narzędziem jakiegoś ducha, tragedję fatalistyczną skarykaturyzował i osławił, jednakże utwór ten potężne wywiera wrażenie swą ruchliwością, melodją języka i pełnemi tragicznej grozy sytuacjami. Taki sam romantyczny charakter noszą dramaty: „Sappho” (Wiedeń, 1819; 4 ed. 1856) i „Das goldene Vlies” (Wiedeń, 1822), składający się z 3 sztuk, oraz tragedja „Des Meeres und der Liebe Wellen” (Wiedeń, 1840). W utworach tych, obok wielu pierwszorzędnych piękności, liryczny sentymentalizm i retoryczny patos zostają w sprzeczności z antyczną treścią. Najcelniejszem dziełem **G.** jest podobno historyczna tragedja „König Ottokar's Glück und Ende” (Wiedeń, 1825; 2 ed. 1852), przeniknięta nawskroś pełnią życia dramatycznego. Oprócz tego wymieniamy jeszcze: tragedję „Ein treuer Diener seines Herrn” (Wiedeń, 1830); komedję „Weh dem, der lügt” (Wiedeń, 1840), dramatyczną powiastkę „Der Traum, ein Leben” (Wiedeń, 1840) i piękną nowelę „Der Spielman” (w Mailatha „Iris“ za 1840 r.). Po śmierci autora wydano wszystkie jego dzieła „Sämmtliche Werke“ (10 t., Stuttgardt, 1872; 3 wyd. 1881). W polskim przekładzie z utworów **G.** mamy Starzyńskiego „Matka rodu“; A. Urbańskiego „Egmont“ (Lwów, 1866); „Gra uczuć i fal morskich“ („Des Meeres und der Liebe Wellen”),

Grillparzer F.

dramat w 5 aktach, przekład Heleny Wiślańskiej (Tarnów, 1885). Por. szkic literacki o **G.** w „Unsere Zeit“ (za 1872 i 1873 r.); Laube „Grillparzers Lebensgeschichte” (Stuttg., 1883); Lange „G., sein Leben, Dichten und Denken” (1894); Auguste v. Littrow-Bischoff „Aus dem persönnlichen Verkehr mit F. G.“ (1873); Volkelt „Franz G. als Dichter des Tragischen“ (1888); Reich „Grillparzers Kunstphilosophie” (1890); tego samego „F. Grillparzers Dramen” (1894); Schwering „F. Grillparzers hellenische Trauerspiele auf ihre litterarischen Quellen und Vorbilder geprüft” (1891); Farinelli „G. und Lope de Vega” (1894); W. Scherer „Franz G.“ (1874); Lichtenheld „G.—Studien” (1891); A. Klaar „König Ottokars Glück und Ende” (1885); J. Minor „Rede auf G.” (1892).

Grimaldi, jedna z najdawniejszych szlacheckich rodzin genueńskich, występowała obok rodziny Fieschi w stronnictwie Gwelfów; posiadała wiele majętności we Francji i Włoszech oraz od 980 księstwo Monaco. Ostatni tego rodu książę Monaco, *Antoni* **G.** † 1731, a po nim nastąpił jego zięć, Jakób Franciszek Leonard de Goyon-Matignon, który przybrał nazwisko i herb Grimaldich.—*Rajmund* **G.**, jako admirał króla francuskiego Filipa Pięknego, pobił 1304 pod Zeelandją flotę flamadzką. — *Antoni* **G.** odznaczył się w pierwszej połowie XIV w. również jako marynarz w służbie genueńskiej.—*Jan* **G.**, zwyciężył 23 maja 1431 admirała weneckiego Mikołaja Trevisani na rzece Po i zdobył na nim ogromne łupy.—*Dominik* **G.**, wsławił się wielką odwagą i walecznością w bitwie pod Lepanto 1571; † 1592 jako kardynał-arcybiskup i wicelegat w Avignon.—Jego synowiec *Hieronim* **G.**, * 1597 w Genui, za zasługi położone na urzędzie nuncjusza w Niemczech i Francji, otrzymał kapelusz kardynalski i arcybiskupstwo Aix, gdzie † 1685. W sztukach i naukach odznaczyli się: *Jakób* **G.**, † 1623, który uporządkował archiwum kościoła ś. Piotra w Rzymie i objaśnił odkryte za Pawła V napisy.—*Jan Franciszek* **G.**, * 1606, † 1680 w Rzymie, od miejsca swego urodzenia zwany *il Bolognese*, wsławił się jako malarz, budowniczy i drzeworytnik; pałac Louvre'u w Paryżu, a w Rzymie Watykan i Kwirynał, ozdobił swemi freskami.—*Franciszek Marja* **G.**, * w Bolonji 1618, † 1663, Jezuita, odznaczył się jako matematyk i fizyk. Ważne są prace jego nad światłem; pierwszy poznał zjawiska uginania. Napisał między innemi „Physicomathesis de lumine, coloribus et iride, aliisque annexis” (2 t., Bolonja, 1665); praca ta służyła Newtonowi za podstawę w jego nauce o świetle.—*Franciszek* **G.**, także Jezuita, † 1738, celował jako poeta sielski i dramatyczny.—*Konstanty* **G.**, polihistor, * 1667 w Neapolu, † 1750, prowadził spory z Benedyktynami, których z powodu ich napaści na Descartesa w jednem z pism swoich dotkliwie wychłostał.—*Franciszek Antoni* **G.**, † w Neapolu 1784, ogłosił kilka dzieł historycznych o Neapolu i jego urządzeniach.

Grimaldi Hieronim, z rodziny hrabiów medjolańskich, arcybiskup Edesy, był nuncjuszem w Polsce za panowania Augusta II w latach 1714—1721. Najważniejszym jego czynem podczas tej nuncjatury było prezydowanie na synodzie prowincjonalnym Rusi, odbytym w Zamościu 1720, celem rozszerzenia i umocnienia unji. Chorując prawie ciągle od czasu ukończenia synodu, † 1721 we wsi Suchodołach, a pochowany został stosownie do swego życzenia bez żadnej okazałości u ks. Teatynów w Warszawie. Mieszany jest ten **G.**, jak się zdaje mylnie, z nieznanym bliżej i prawie spółczesnym mu nuncjuszem jakimś Argento czy Archinto (Przezdziecki „Wiadomości bibliograf.“ str. 172).

Grimaldi Bernardino, minister włoski, * 1841, od 1876 był deputowanym do parlamentu włoskiego. W 1879 został na krótko ministrem skarbu w gabinecie Cairolego. W 1884 był ministrem rolnictwa i handlu w gabinecie Depretisa, a 1887 ministrem skarbu. W 1889 ustąpił z gabinetu. W r. 1890 został znowu ministrem skarbu, ale w 1891 ustąpił tekę Luzzatiemu. W 1892 objął znowu tekę skarbu i zatrzymał ją do 1893, w którym musiał ustąpić z całem ministerjum Giolittiego.

Grimm Fryderyk Melchjor, baron, * 1723 r. w Regensburgu, przybył do Paryża, gdzie się zajmował muzyką, sekretarz księcia Orleanu i w 1776 rezydent księcia Gotha; radca stanu w Rosji po 1795 wysłany był jako minister rezydent do Hamburga. † 1807 w Gotha. W historji literatury francuskiej zajmuje dosyć ważne stanowisko jego „Correspondence littéraire, philosophique et critique” (16 t., Paryż, 1812, nowe wyd., 15 t., 1829 i 16 t., 1878—82). Współpracownik przy wydaniu encyklopedji francuskiej, a przez to liczony do tak zwanej szkoły *encyklopedystów* (ob.), w nauce prawie żadnego nie ma znaczenia. Raczej użył jej na stopień do osobistego wywyższenia się przez stosunki z filozofami, którym w końcu zawdzięczał tytuł barona. Znikł, gdy przyszła chwila popierania czynem głoszonych zasad. W życiu prywatnem splamił się względem Rousseau'a niewdzięcznością, bo przezeń poznawszy panią d'Epinay, zajął jego miejsce, i opisał to w „Correspondence”, zawierającej zresztą rys dobitny swych czasów. Por. Scherer „Melchior G.” (1887).

Grimm Jakób Ludwik Karol, najznakomitszy w nowszych czasach badacz języków germańskich, twórca filologji i starożytności niemieckich, * 1785 w Hanau, † 1863 w Berlinie. Uniwersytet kończył w Marburgu, 1805 udał się do Paryża, gdzie pomagał w pracach literackich swemu nauczycielowi Savigny'emu; wróciwszy 1806 do Hessen, został 1808 bibljotekarzem bibljoteki elektorskiej w Wilhelmshöhe. Jako se-

kretarz posła heskiego znajdował się na kongresie wiedeńskim 1815. Od 1816 drugi bibljotekarz w Kassel, od r. 1830 profesor w Getyndze, w 1837, jako jeden ze znanych siedmiu profesorów, uwolniony od tych obowiązków, przybył 1841 jako akademik i profesor do Berlina, gdzie jakkolwiek wolno mu było miewać odczyty, rzadko jednak korzystał z tego prawa. W 1848 zasiadał na sejmie frankfurckim, a 1849 w Gotha. Za główne zadanie położył sobie **G.** zbadanie duchowego życia narodu niemieckiego, o ile się ono objawia w języku, w dawnych prawach i wierze, w obyczajach i poezji, oraz rozjaśnienie stosunków Niemiec do innych narodów. Pierwszą w tym kierunku drogę utorowały jego dzieła: „Deutsche Grammatik" (4 t., 4 wyd., 1826 i 1875—1878); „Deutsche Rechtsalterthümer" (Getynga, 1828, 3 wyd., 1881) „Deutsche Mythologie" (Getynga, 1835, 4 wyd., 1875—78) i „Geschichte der deutschen Sprache" (2 t., Lipsk, 1848, 4 ed., 1880). Zbiór niemieckich „Weisthümer" (t. 1—4, Getynga, 1840—63 i wydane po śmierci jeszcze 2 tomy) 1868—70, oraz spis przedmiotów 1878), ważny jako praca źródłowa do historji prawa niemieckiego. Wiele niezmiernie cennych rozpraw umieszczał w Haupta „Zeitschrift für deutsches Alterthum", w Pfeiffera „Germania" i w „Abhandlungen" berlin. akad. nauk. Rozprawy z tego ostatniego czasopisma wyszły także w zbiorowem wydaniu p. t. „Kleinere Schriften" (1867—86, t. 8); „Reden und Abhandlungen zur Mythologie und Sittenkunde" (Berlin, 1865). Do tych prac jego dodać jeszcze należy: dzieła wydane wspólnie z bratem Wilhelmem **G.** (ob.), jak „Deutsches Wörterbuch" (4 t., Lipsk, 1852—62, niedokończone); „Kinder und Hausmärchen" (3 t., Berlin, 1812—22 i częściej, przekład polski w „Bibliotece Wisły" 1896); „Deutsche Sagen" (2 t., Berlin, 1816—18; nowa ed. 1865); „Irische Elfenmärchen" (Lipsk, 1826) i wiele innych. Oprócz tego wydał wiele pomników dawnego języka i literatury niemieckiej. Autobiografja Grimma mieści się w 1 t. „Kleinere Schriften".

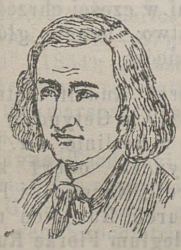

Grimm Jakób.

Grimm Wilhelm.

Grimm Wilhelm Karol, brat poprzedniego, również znakomity germanista, * 1786 w Hanau, kończył uniwersytet w Marburgu, w latach 1830—17 jednocześnie z bratem swoim profesor w Getyndze i jednocześnie z nim usunięty, został powołany do Berlina i tu † 1859. Odznaczył się głównie wydawnictwem wielu średniowiecznych pomników literatury niemieckiej z wybornemi komentarzami, jak: „Grave Ruodolf" (1828, 2 wyd., 1844); „Hildebrandslied" (1830); „Freidank" (1834, 2 wyd., 1860); „Rolandslied" (1838) i t. d. Głównem jego dziełem jest „Die deutsche Heldensage" (Getynga, 1822, 2 wyd., 1867). Oprócz wielu prac pomniejszych wydał także cały szereg dzieł ze swym bratem Jakóbem Grimmem. Jego autobiografja mieści się w Justi'ego „Grundlage zu einer hess. Gelehrtengeschichte" (Marburg, 1831).

Grimm Herman Fryderyk, syn poprzedniego, * 1828 w Kassel. Od 1873 był profesorem historji sztuki w Berlinie. Odznaczył się chlubnie jako estetyk i poeta; z prac jego celniejsze są: dramat „Armin" (1851), tragedja „Demetrius" (1854); poemat „Traum und Erwachen" (Berlin, 1854); „Novellen" (1856, 2 wyd., 1862); „Essays" (Hannower, 1859, 3 wyd., 1884); „Neue Essays" (Berlin, 1865, 2 wyd., 1874) i główne jego dzieła „Leben Michel Angelos" (2 t., Hannower, 1860—63, 5 ed., 1879); „Ueber Künstler und Kunstwerke" (3 t., 1865—1867); „Goethe" (Berlin, 1877, t. 2, 3 wyd. 1882) i romans „Unüberwindliche" (1867).

Grimm Ludwik Emil, brat Jakóba i Wilhelma, malarz i miedziorytnik, * 1790 r. w Hanau, † 1863: kształcił się w Monachjum pod kierunkiem Hessa, od 1832 był profesorem akad. malarskiej w Kassel. Odznaczył się wielu pięknemi obrazami i portretami, tudzież pracami rytowniczemi, których wydał kilka zbiorów (1823 i 1854).

Grimm albo **Grim** August Teodor, * w Ilmio 1805, † 1878, po ukończeniu nauk w Jenie osiadł w Petersburgu; był od 1829 do 1832 inspektorem zakładu naukowego Muralga; po powrocie z Rzymu otrzymał profesurę historji w uniwersytecie petersburskim. Od 1845 do 1847 podróżował po całem cesarstwie Rosyjskiem, a następnie był w Konstantynopolu, Syrji, Grecji i Algierji, po 1852 osiadł w Dreźnie. Wydał: „Wanderungen nach Südosten" (Berlin, 1855—57, t. 3) i romans „Die Fürstin der Siebenten Werst" (Petersburg, 1858); nadto: „Alexandra Fedorowna, Kaiserin von Russland" (2 wyd., Lipsk, 1866, t. 2).

Grimm Karol Ludwik Willibald, * 1807 r. w Jenie, † 1891, profesor teologji tamże; zasłużył się głównie jako egzegeta i krytyk biblijny, mianowicie ksiąg apokryficznych. Najważniejsze jego dzieła są: „Commentar zu dem Buche der Weisheit" (Lipsk, 1837); „Exegetischen Handbücher" (tamże, 1853 i 1857); „Die Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte" (Jena, 1845); „Institutio theologiae dogmaticae" (tamże, 2

wyd., 1869); i „Lexicon graeco-latinum in libros Novi Testamenti“ (Lipsk, 1862, 1879).

Grimma, m. w obwodzie saskiej regencji lipskiej, na lewym brzegu Muldy, 10,000 m., sławna szkoła (Fürstenschule), zwana *Illustre Moldanum*. Z powabnych okolic tutejszych zasługują na uwagę: dawny klasztor Nimbschen, w którym Katarzyna Bora była zakonnicą, tudzież wsie Döben i Hohnstädt. Zamek tutejszy, wystawiony 1391, był niejednokrotnie miejscem pobytu margrabiów Miśni. Tutaj 17 lipca 1531 zawarty został układ pomiędzy dwiema linjami saskiemi celem załatwienia sporów o mennicę i górnictwo.

Grimmelshausen, Jan Jakób Krzysztof von, * około 1625 w Gelnhausen, † 1676 w Renchen w Badeńskiem; wsławił się jako autor słynnego romansu „Abenteuerlicher Simplicius Simplicissimus,“ t. j. opisu życia dziwnego ekscentryka, zwanego Melchior Sternfels von Fuchsheim (ed. Germana Schleifheim von Sulzfort Mömpelgard 1669, nowsze wyd., Kellera 2 t., Stuttgardt, 1852), przedstawiającego trafny obraz czasów Trzydziestoletniej wojny. W nowszych czasach zbiorowe wyd. wszystkich jego pism sporządził Keller (4 t. Lipsk, 1863—64). Por. Erik Schmidt „Carakteristiken“ (1886).

Grimsby, *Great-Grimsby*, miasto nadmorskie w angielskiem hrabstwie t. n., ma 52,000 miesz. i wyborny port. Wartość rocznego przywozu wynosi 7 mil. funt. sterl., wywozu przewyższa 10 miljonów.

Grimsel, góra w Alpach Berneńskich, przez którą przechodzi droga (na wzniesieniu 2,165 m.), prowadząca z Oberhasli do Wyższego Wallis. Na górze tej, w rozległej kotlinie, leży sławny dom gościnny, zwany Grimsel-Hospiz.

Grindelwald, piękna i dobrze uprawna dolina, leżąca na wysokości 1,050 m., ciągnąca się na 20 klm. długości, w górach Berneńskich. Otoczona jest wiecznym śniegiem pokrytemi górami i liczy około 3,500 m., trudniących się gospodarstwem alpejskiem i wyrobem znanej wszystkim podróżnym wódki, nazywanej *Grindelwalder Kirschwasser*.

Grinnell, tak się nazywa kraj, oddzielony od Grenlandji cieśniną Smitha i kanałem Kenedy'ego, odkryty w Ameryce północnej podbiegunowej r. 1854 przez Kane'go, a tak nazwany od Amerykanina Grinnell, który wyprawę w tym celu przygotował.—**G.**, wyspa, leży w stronie północno-zachodniej względem Nord-Devon, pod 77° szerokości północnej, przy końcu cieśniny Wellingtona; odkryta 1850 przez kapitana Haven.

Griphius (*Gryphius*) Andrzej, poeta niem., właściwie *Greif*, * 1616 w Wielk. Głogowie, w Szląsku, † 1664, uważany jest w literaturze za twórcę niemieckiego dramatu klasycznego. Jego tragedje: „Leo Arminius“ (1646); „Katharina von Georgien“ (1647); „Cardenio und Celinde“ i „Papinianus“ (1659), mimo wad swoich odznaczają się szczytnością poezji i charakterem prawdziwie tragicznym. Najlepszą jednak tragedją **G.** jest „Carolus Stuartus“ (1649). Również wielkie zalety posiadają jego czysto ludowe komedje: „Peter Squenz“, wyśmiewająca pedantyzm i napuszystość poezji, i „Horribilicribrifax“, szydząca z przechwałek żołnierskich, tudzież komedja „Das verliebte Gespenst“. Niemniejsze także położył zasługi jako człowiek wszechstronnie uczony. W literaturze niem. uchodził **G.** za naczelnika drugiej szkoły szląskiej, do której należeli Lohenstein i Hofman von Hofmannswaldau. Jako liryk wprowadził **G.** do kunsztownej poezji niem. fantazję i uczucie; jako satyryk śmiało mówił ostre słowa prawdy, jako dramatyk, lubo naśladował Senekę, pierwszy jednak próbował pisać dramaty oryginalne i prześcignął wszystkich poetów XVII w. Utwory jego poetyczne były wydane w Lipsku 1663 i we Wrocławiu 1698, 1883 i 1885, wybór zaś poezji lirycznych dał W. Müller w „Bibliothek deutscher Dichter des XVII Jahrh.“ (2 t., Lipsk, 1822). Por. Kloppa „A. Gryphius als Dramatiker“ (Osnabr., 1851) i Hermanna „Ueber A. Gryphius“ (Lipsk, 1851).—Najstarszy jego syn *Chrystjan* **G.**, * 1646 r. we Wschowie, † 1706 r. jako bibljotekarz i profesor we Wrocławiu, był niepoślednim lirykiem, ale ważniejszemi są inne jego prace, jak np. „Kurzer Entwurf der geist. und weltl. Ritterorden“ (Lipsk, 1697, 1709).

Gripsholm, starożytny zamek gotycki w Szwecji, blizko Mariafred, na wyspie jeziora Melar, wystawiony 1537 przez Gustawa I na zwaliskach dawnego zamku. Był on ulubionem miejscem pobytu Gustawa III i posiada ciekawe pamiątki historyczne. W zamku tym byli niegdyś więzieni Eryk XIV, król Jan i Gustaw IV.

Griquas, pokolenie w południowej Afryce; są to potomkowie holenderskich Burów i ich hotentockich niewolnic, kolor ich ciała jest czerwono-brunatny; przebywają nad rzeką Oranje i przy złączeniu się jej z rz. Vaal. Liczba ich wynosi około 15,000. Są oni w części chrześcjanami i tworzą małe państwo; miasto główne *Griquatown* ma 400 mieszkańców.

Grisebach August Henryk Rudolf, botanik, * 1814, w Hanowerze, † 1879 w Getyndze, studjował medycynę i botanikę w Berlinie, w r. 1841 został profesorem w Getyndze, odbył kilka podróży naukowych po Turcji, Norwegji i Pirenejach. Ogłosił: „Reise durch Rumelien nach Brussa“ (2 t., 1841); „Spicilegium Florae Rumelicae“ (2 t., 1843—45); „Lehrbuch der systematischen Botanik“ (1850); „Bericht über die Fortschritte der geographischen und systematischen Botanik“ (rocznik 1841—53); „Die Vegetation der Erde“ (Lipsk, 2 wyd., 1885); „Flora of the British West Indian islands“ (1859—1864, 2 t.).

Grisheim (*Griessheim*), herb: W polu srebrnem lub złotem, nad pasem poprzecznym czarnym — dwie róże z listkami naprzemian czerwonemi, czarnemi i błękitnemi. Nad hełmem—dwa rogi: prawy w połowie złoty i w tej połowie, zewnątrz czarnemi listkami koniczyny ozdobiony; w dolnej połowie—czarny ze złotemi listkami; róg lewy w połowie górnej czerwony ze złotemi listkami, w połowie złoty z listkami czarnemi. Labry czerwone, podbite srebrem.

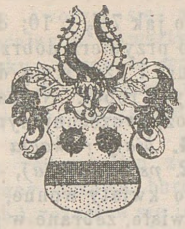

Grisheim.

Grisi Giuditta, * 1805 w Medjolanie, † 1840 w swej willi pod Robocco w pobliżu Lodi, sławna śpiewaczka, występowała od 1823—33 w teatrach włoskich i w Paryżu. Następnie wyszła za mąż za hrabiego Barni.—Równie sławną śpiewaczką w rodzaju tragicznym była jej siostra *Julja Grisi*, * 1811, w Medjolanie, która naprzód była żoną Gerarda de Melcy, a od r. 1856 tenorzysty Mario. Po świetnych tryumfach w Ameryce (1854—55), powróciła do Paryża, gdzie przez długi czas wielkiem cieszyła się powodzeniem; † 1869),w Berlinie.

Grisi Karolina, tancerka włoska, * 1819 w Visinada w Istrji, † 1899, znana pod nazwą Carlotty. Już w piątym roku życia występowała w teatrze de la Scala w Medjolanie. Odznaczyła się także jako zdolna śpiewaczka. W r. 1841 wystąpiła w teatrze „Renaissance" jako pani Perrot, małżonka baletmistrza w melodramacie „Zingari," gdzie tańczyła i śpiewała jednocześnie, z wielkiem powodzeniem występowała w ulubionym i przez się stworzonym balecie „Gizella".

Griswold Rufus Wilmot, * 1815, w Benson (w Vermont), † 1857, w Nowym Jorku, znakomity amerykańsko-angielski pisarz w dziedzinie historji literatury, wydał: „Poets and Poetry of America" (Filadelfja, 1842, wyd. 17, 1856); „Prose writers of America" (1846); „Female poets of America (1849—57); „Poets and poetry of England" (1854); „Washington and the generals of the American revolution" (1847, t. 2); „Napoleon and the marshals of the empire" (1847, t. 2) i inne.

Grivas Teodoraki, * 1796, † 1862, generał grecki, jeden z przywódców w wojnie o niepodległość Grecji; służył później pod naczelnem dowództwem Kapodistriasa i króla Ottona. Niezadowolony z postępowania rządu, wywoływał 1844—1847 powstanie w Akarnanji, lecz w obu razach otrzymał amnestję, jak również w roku 1854, kiedy z małym oddziałem 1500 ludzi wziął udział w powstaniu Epiru. **G.** był przez znaczny przeciąg czasu generalnym inspektorem armji. Jego brat, *Gardikiotis Grivas*, * 1802, † 1855; walczył również w sprawie o niepodległość kraju, później służył w armji. Jego syn *Dymitr Grivas*, * 1829, miał udział 1854 w powstaniu Epiru. W 1865 został ministrem wojny, 1867 ministrem marynarki, tekę spraw wojennych obejmował jeszcze 1874, 1878; 1882 mianowany był głównodowodzącym wojskiem w Tesalji.

Grlović (*Gerloci*) Milan, pisarz chorwacki * 1852, w Kryżewcach, słuchał prawa w Pradze i Wiedniu; jeszcze będąc studentem, napisał komedję „Cielov". Następnie drukował poezje swoje w *Viencu*, a w r. 1874 założył w Wiedniu czasopismo *Velebit*. Osiadłszy w Zagrzebiu, redagował *Hrvatski Svetozor*, a od r. 1887 wydawał tam miesięcznik *Smotra*. Prace jego są przeważnie rozproszone po czasopismach. Wymieniamy z nich: „Priezor s ljubavi"; „Abdera Babylon"; „Mrtva ljubav"; „Zimski dan u Toplicah", „Prometej".

Groat (wym, *grot*), *fourpence*, srebrna moneta angielska, wartości 4 pensów.

Gröber Max Gustaw, filolog niemiecki, * 1844 w Lipsku; studjował filologję klasyczną romańską i germańską tamże, 1874 został professorem w Zurichu, w 1875 w uniwersytecie wrocławskim, w 1880 w strasburskim. Napisał: „Ueber die Liedersammlungen der Troubadours" (1877); „Bulgärlateinische Substrate romanischer Wörter" (1884—90); „Grundriss der romanischen Philologie" (1883, do współki z innymi); „Geschichte der romanischen Philologie"; „Abris der Geschichte der lateinischen Litteratur des Mittelalters" i in. Od 1877 redaguje: „Zeitschrift für romanische Philologie".

Grobla, jest to budowa z kamieni, ziemi, drzewa, faszyny, służąca do zatrzymywania wód i utrzymywania ich w pewnej, oznaczonej wysokości, dla kanałów, stawów i t. p. **G.** miewają także przeznaczenie bronienia brzegów rzek, morza, lub zabezpieczenia pewnych okolic od wysokich przypływów morskich, oraz wylewu rzek, jak niemniej do uregulowania biegu rzek i przeszkodzenia zmienianiu ich łożyska. Stosownie do przeznaczenia, budowa **G.** jest różna. **G.**, wybudowana na trzęsawiskach stanowić może dobrą drogę; w tym razie szerokość jej wynosi od 4 do 10 metrów. Jeżeli pod **G.** grunt jest błotnisty lub piaszczysty, woda przesiąknąć może poniżej **G.**, a w takim razie sprowadza szkody często znaczniejsze, aniżeli je sprowadzają wylewy; w takim razie zaprowadzone być muszą odpowiednie środki ochronne. Dla wzmocnienia **G.** daje się często jądro betonowe. Są **G.** dochodzące do 50 metrów wysokości: w takich razach wszakże korzystniejsze są wjadukty.

Groblicz Marcin, Krakowianin, słynny z wyrobu skrzypców, o którego jednak żywocie nie posiadamy żadnych szczegółowych wiadomości.

Żył w końcu XVI i na początku XVII w. Czyt. *Ruch Muzyczny* (N. 33 z 1861 r.).

Groch *(Pisum)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych (motylkowatych), obejmujący rośliny zielne, roczne, o łodygach najczęściej łażących lub wspinających się, liściach nieparzysto pierzastych, o listkach jajowatych lub owalnych, strąkach jednokomorowych, wielonasiennych. **G.** *polny (P. arvense)* rośnie dziko w Eur. połud. i na Podolu; kwiaty białe, niewielkie; zasiewają go często na paszę dla drobiu; od niego prawdopodobnie przez hodowlę powstał **G.** *zwyczajny (P. sativum)*, uprawiany w całej Europie, którego dwie widujemy odmiany: jedną kwitnąca biało i wydającą ziarna białe, drugą mającą kwiaty

Groch.

Strąki grochu.

brudno purpurowe lub błękitnawe, nasiona buro upstrzone, mniej smaczne i mniej pożywne; oprócz tego liczne odmiany pielęgnują w ogrodach, jak **G.** *cukrowy*, *wielkogroch*, **G.** *baldaszkowy (bukietowy, wieńcowy)*, *kwadratowy*, *karłowaty* i in. Ziarna **G.** należą do roślin bardzo pożywnych, zawierają bowiem wiele mączki (w zielonych 12, w dojrzałych 50 odsetek) i materji azotowych (w zielonych 5,6, w dojrzałych 22 odsetki), łodygi zaś z liśćmi *(grochowiny)* stanowią dla bydła wyborny pokarm. **G.** *czarny*, ob. Wyka **G.** *włoski* albo *turecki*, ob. Fasola, **G.** *wilczy*, ob. Lucerna, **G.** *zajęczy*, ob. Wołowik, **G.** *gołębi*, ob. Grochownik.

Grochodrzew *(Robinia)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych (motylkowatych), mający kielich 5-o ząbkowy, prawie dwuwargowy, pręcików 10, z których 9 zrasta się w jedną wiązkę, ostatni wolny; strąk suchy, skórkowaty, podłużny, jednokomórkowy, o nasionach spłaszczonych, ciemnobrunatnych, lśniących; obejmuje drzewa i krzewy, pochodzące z Amer. płd., o liściach nieparzysto pierzastych, znane u nas pod niewłaściwą nazwą akacji (ob.). Są to drzewa bardzo szybko rosnące, dające już po 20—30 latach dobre drzewo opałowe, którego wartość ma się do bukowego jak $7^1/_2$: 10; drewno to przybiera dobrze politurę i używa się do różnych robót. Najbardziej rozpowszechnionym jest **G.** *biały (Akacja biała, R. pseudoacacia)*, którego kwiaty wonne, białe, zwisłe, zebrane w grona, są piękną ozdobą ogrodów. Drzewo to w 1600 roku było sprowadzone do Europy przez Jana Robina do Francji i stąd się po Europie silnie rozpowszechniło. Hodowanym jest również **G.** *różowy* (*Akacja różowa*, *R. hispida*), o kwiatach różowych, niewonnych, odznaczający się brakiem cierni. Rzadziej się napotykają **G.** *lepki* (*R. viscosa*), o kwiatach bladoróżowych, wonnych, i **G.** *kulisty* (*R. inermis*), którego cienkie gałązki przez sztuczną hodowlę tworzą istną kulę.

Grochodzew.

Grocholice, osada w gubernji i powiecie Piotrkowskim, nad rz. Rakarką, ma 1,600 m.

Grocholski hrabia v. *Syrokomla* odm., herb: W polu czerwonem — dwie krokwie srebrne, tworzące literę *w*, z krzyżem złotym. Nad koroną hrabiowską toż, co na tarczy. Tytuł hrabiowski otrzymany w państwie Rosyjskiem 1881 r.

Grocholski.

Grocholski Kazimierz, właściciel wsi Rożyska w Galicji, mąż stanu, * 1815 roku, w Rożysku, pod Tarnopolem, † 1888 roku w Abazji; studjował prawo w Wiedniu, następnie był urzędnikiem w ministerjum skarbu. Od r. 1861 z małemi tylko przerwami zasiadał jako deputowany polski w austrjackiej radzie państwa. Na sesjach 1867—69 roku z Ziemiałkowskim i Zyblikiewiczem przedstawiał w izbie deputowanych rady państwa, tak zwaną *rezolucję galicyjską* (ob. Galicja) i jako przywódca umiarkowanej partji polskiej, wywierał na rząd wpływ znaczny. Za gabinetu Hohenwarta został w kwietniu 1871 r. ministrem bez teki, ale nie wszedł do nowego ministerjum Auersperga w listopadzie t. r. Jego zbyt ostrożna polityka wywołała w kraju niezadowolenie. W 1878 mianowany był radcą tajnym.

Grochowalski Adolf, powieściopisarz polski, znany pod pseudonimem Adolfa Nałęcza; ogłosił: „Góral“ (1869); „Renegat“ (1871) i in.

Grochowiec, *Pizolit*, ogólna nazwa form minerałów, występują-

Grochowiec.

cych w postaci kulek odosobnionych, złożonych z powłók współśrodkowych; tworzą się one przez osadzanie się ciał mineralnych, zawartych w wodzie, na ziarnkach piasku, przez tę wodę unoszonych. Najpospolitsze są **G.** wapienne, np. w wodach Vichy, Karlsbadu i t. d., nierzadkie są też **G.** żelazne.

Grochownik *(Caragana)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych, obejmujący drzewa bardzo podobne do grochodrzewu (ob.), różniące się jednak od niego kielichem niedwuwargowym i strąkiem więcej obłym. Należą tu wysokie krzewy, pochodzące z Syberji, o kwiatach najczęściej żółtych; uprawiane są w ogrodach pod nazwą akacji żółtych: *C. arborescens*, *C. frutescens*, *C. jubata* i w. in. Nasiona pierwszego są w Syberji jadane, stanowią zwłaszcza dobry pokarm dla ptastwa i stąd są zwane grochem gołębim.

Grochownik, rodzaj małż, inaczej *kulka*, ob. Cyclas.

Grochowski Stanisław, jeden z celniejszych poetów XVI i początku XVII w., * 1540, na Mazowszu, ze szlacheckiej ale niezamożnej rodziny. Właściwe jego nazwisko było *Wierzbowski herbu Lubicz*; nazwisko zaś Grochowski zostało urobione od majątku Grochowa (ob. *Kilka szczegółów o pochodzeniu i stosunkach rodzinnych Stanisława Grochowskiego* przez Mieczysława Grochowskiego w „Muzeum" 1893, str. 396 — 398). Wspierany przez Uchańskich, chodził do szkół jezuickich w Pułtusku. W naukach szybkie czynił postępy i składał już w młodości uszczypliwe wiersze. Poświęciwszy się stanowi duchownemu, otrzymał od arcyb. Karnkowskiego kanonję uniejowską (1577) i łowicką; był także proboszczem w Czersku. Charakteru niespokojnego i pieniackiego, wikłał się w różne zatargi z sąsiadami. W satyrze „Babie koło" (po raz pierwszy wydrukowanej przez Maciejowskiego w jego „Piśmiennictwie), dowcipnie i uszczypliwie maluje zabiegi i frymarki biskupów, starających się o wakujące bogate biskupstwo krakowskie (1600). Szydzi najbardziej z Wojciecha Baranowskiego, który, zostawszy biskupem kujawskim, odjął poecie beneficja, a podobno i więzieniem nawet skarał. Odtąd na inny ton nastrajał swą lirę poeta. Bez miary sypał pochwały możnowładcom świeckim i duchownym. Odzyskawszy dawną łaskę, został kanonikiem i kustoszem kruszwickim, prócz tego otrzymał altarję u P. Marji w Krakowie. Następnie osiadł w Małych-Pieckach, wiosce należącej do kanonji kruszwickiej, skąd w różne kraju strony przedsiębrał wycieczki i przesiadywał na dworach pańskich. Pod sam koniec życia przeniósł się do Krakowa, gdzie z wysiłku w myśleniu i ciągłem pisaniu zapadł na chorobę i † 1612, nie dostąpiwszy wyższych godności. W utworach swoich skarży się często na niedostatek. **G.** był to pisarz niezmiernie płodny. Bibljografje wyliczają około 50 różnych dzieł jego. Talent poetycki posiadał rzeczywisty, ale go sterał na poezjach okolicznościowych. Stąd też natchnienie nie zawsze idzie w parze z gładkiemi rymami. Utwory oryginalne, jako też tłómaczenia zalecają się wzorową polszczyzną, łatwością wierszowania i miłą prostotą. Zalety te stawiają go obok Kochanowskiego. Panegiryzm zatłumia jednak w nim nieraz wyższy polot myśli. Pisał wierszem ośmiogłoskowym. Poezje krótsze udawały mu się zwykle lepiej niż obszerne, w których często staje się nudnym. W religijnych więcej widać natchnienia i serdeczności. Za życia jeszcze po trzykroć robił **G.** zbiorowe swych prac wydanie pod jednakowym tytułem: „Księdza Stanisława Grochowskiego wiersze i insze pisma co przebrańsze, częścią z łacińskich przełożone, częścią od niego samego napisane" (Krak. 1 ed. 1607, 2 ed. 1608, 3 ed. 1609); czwartą najzupełniejszą ed. sporządził Żegota Pauli w Turowskiego *Bibl. Polsk.* (2 t., Kraków, 1859). Do najcelniejszych jego wierszy należą: „Pieśni kościelne"; „Hymny kościelne", „Hymny, prozy i cantica kościelne; „Wirydarz albo kwiatki rymów duchownych o Dziecięciu Jezusie na chwalebne Narodzenie Jego" (są to kolędy, przekład z Jezuity J. Pontana); „Hołubek, albo dzieła rycerskie i śmierć nieśmiertelna jego" „August Jagiełło wzbudzony" (obrona Zygm. Augusta przeciw K. Warszewickiemu); „Żałosna Kamoena na powódź gwałtowną w roku Pańskim 1605". Oprócz tych zasługują na wzmiankę wydane osobno: „Toruńskie noce roku Pańskiego 1609" (Krak., 1610) i „Niebieskie na ziemi zabawy albo bogomyślne rymy etc." (Krak., 1611); jest to przekład wierszowany 3 ksiąg Tomasza a Kempis. Prozą napisał kilka książeczek treści religijnej: pisał też i po łacinie. Por. J. Drozdziewicza „O życiu i pismach ks. St. **G**" (w 2 t. Pism **G.** wyd. Turowskiego). Bardzo wyczerpujący spis utworów **G.** podał w Bibljografji polskiej K. Estreicher (Tom XVII. Lit. G). Wiadomości o Grochowskim St. znaleźć można w następujących źródłach: Załuski. Bibliot. poet. 41.—Compend. histor. congreg. nobil. Cracov., 1744, s. 77.—Juszyński I. 110.—Chodynicki 80.—Ossoliński. Wiadom. I, 396.—Bentk. Hist. lit. 276—286. —Bandt. Hist. druk. kr. p. II, 287.—Wężyk Wład. St. Groch. Arcyb. lwowski (w Pielgrz. Ziemięckiej 1843. I, 49—68). Siarcz. Obraz. I, 157.—Wiszniewski Hist. lit. VI s. 529; VII, 101—111; VIII, 147, 238—9; IX, 8, 214.—Sobolews. w Dzien. Wileń. 1819, II, 542—4.—Woronicz Pisma T. IV s. 101.—Niemcew. Panow. Zygm. III. T. II. 553.—Oloff, Poln. Liedergesch. 74—5.—Maciejowski. Piśmienn. pols. I, 624—645; III, 481; Dodat. 169—178.—Maciejowski. Przegląd Warsz. 1841 N. 8. T. II 295—303.—Kraszew. Athenaeum. 1844. Odd. IV. Z. 5. str. 5—19. art. Maciejow.—Gazeta Warszaw. 1859. N. 303.—Piasecki Paweł. Chro-

nicon 187, edycja krakowska, str. 222.—Łukaszew. Opis histor. kościołów w djecez. pozn. III, 321—6.—Tygodn. ilustr. 1864. T. 9. str. 206.—Starowols. Hekatont. 178.—Pruszcz, Forteca 166.—Encykl. Orgelbr. X, 732—40.—Encyklop. kościel. VII, 426—8.—Bibljot. polsk. wyd. Turowskiego, biogr. ks. Drożdziewicza. 1859.—Wasylkowski w Sprawozd. gimnazjal. 1880.—Bełcikowski A. Żywot i pisma. (Przewodn. Nauk. liter. Lwów, 1891, T. XIX, oraz osobno).—Windakiewicz St. Roczniki Tow. Przyj. Nauk. Poznań. 1891, str. 33—85 i osobno.—Przegląd polski, 1893. T. 108, str. 572—584 (ocenienie Bełcikowskiego).—Haan Annalen der Literatur des österr. Kayserthums. 1812. T. II. str. 239.—Jabłonowski Ostafi.—Batowski, Niekt. rękop. Ossol. str. 264—265.W. Józefowicz, Kronika m. Lwowa str. 70—71. 9.—Pamięt. relig. mor. XVII. 416—Rzepnicki Vitae praes. I. 231.—Łętowski. Katalog. III. 42—43.—Friese La métropolitaine.—Rykaczewski. Relacje nuncjusz. II, 237—8.—Osiec. Alloqu. I. 7.—Grochowski Miecz. w czasop. Muzeum. Lwów, 1893.

Grochowski, generał polski. W młodości służył w wojsku pruskiem, później przeszedł do polskiego. W stopniu majora, czynny brał udział w wojnie 1792 i złożył dowody wyższych zdolności wojskowych. W 1794 mianowany generałem, na czele 6,000 oddziału ruszył z Wołynia i połączył się pod Opatowem z Kościuszką. W bitwie pod Szczekocinami (6 czerwca) dowodził lewem skrzydłem armji polskiej przeciw Prusakom; ugodzony tam kulą działową, umarł w kilka godzin.

Grochowski Wojciech, literat, * 1823 na Podlasiu, w Tchórzewie Plewnach, † 1876, w Warszawie; uczył się na uniwersytecie moskiew., wydz literackim, 1850 wyjechał do wschodn. połowy cesarstwa Rosyjskiego, skąd później do Kostromy przybył, tam się ożenił, poczem osiadł stale w Warszawie. Tu za Wielopolskiego mianowany nauczycielem rządowym, był nim do r. 1871. Jednocześnie zajmował się literaturą, pisując artykuły treści historycznej do pism perjodycznych (zwłaszcza do *Tygodn. Ilustr.*). Odznacza je potoczystość języka, nie pozbawionego wdzięku, mimo prostoty wysłowienia. Nie są to jednak prace oparte na bezpośrednich studjach źródłowych, mają więcej cel popularyzacyjny. Uzupełnił *Kurs historji starożytnej* Zdanowicza i pracował nad uzupełnieniem *Literatury polskiej* L. Kondratowicza.

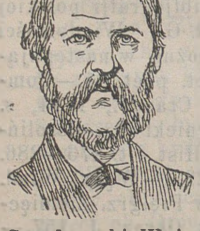

Grochowski Wojc.

Grochowy wieniec, był znakiem uroczystej odprawy dla konkurenta, starającego się o rękę panny, nieprzychylnej jego zalotom, albo której rodzice przeciwnymi byli temu związkowi.

Grochów, wieś w gubernji i pow. Warszawskim, do parafii Praga należąca, ma liczne fabryki. Jest to miejsce pamiętne wielu ważnemi wypadkami w dziejach naszych. W r. 1656, w dniach 16, 17 i 18 lipca, toczyły się tu bitwy pomiędzy Janem Kazimierzem a królem szwedzkim Karolem Gustawem, które skończyły się zajęciem Warszawy przez Szwedów. W r. 1809 pobił tutaj 25 kwiet. generał Sokolnicki austrjackiego generała Mohra. W r. 1831, w dniach 20, 24 i 25 lut., zaszła tu również pamiętna bitwa pomiędzy wojskiem rosyjskiem, dowodzonem przez feldmarszałka Dybicza, a polskiem, pod dowództwem generała Chłopickiego; na jej pamiątkę wzniesioną została z rozkazu cesarza Mikołaja I żelazna kolumna od strony przedmieścia Pragi.

Groddeck Gabrjel, profesor gdański, † 1709, ogłosił: „De pactis conventis regum Poloniae“ (Gdańsk, 1709); „De eo, quod justum est circa tormenta bellica“; „Observationum singularium tota ex historia litteraria“ „De lingua beatorum in altera vita“; „De scriptoribus historiae Poloniae schediasma“, położone na czele Historji Długosza edycji lipskiej z 1711 roku, i inne. Źródła: Pönmann Dan. Fr., Lebensbeschreibung etlicher gel. Männer. Witteb. 1714.—Longinus, Hist. Pol. Lip. 1711, libri XII.—Praetorius, Ahtenae s. 155.—Praetor., Danziger Lehrer Gedächt., s. 56.

Groddeck Gotfryd Ernest, profesor uniwersytetu wileńskiego, * 1762 w Gdańsku, pobierał nauki uniwersyteckie w Getyndze, gdzie 1786 otrzymał stopień doktora filozofji. Początkowo był nauczycielem literatury greckiej i łacińskiej przy ks. Adamie Czartoryskim, następnie zarządzał bibljoteką puławską, a 1803 objął katedrę literatury greckiej i rzymskiej w uniwersytecie wileńsk.; wykładał aż do śmierci, zaszłej 1826. Był to jeden z najcelniejszych profesorów wileńskich. Gruntowny znawca języków i literatur starożytnych, potrafił rozbudzić w kochającej go młodzieży zamiłowanie do tych przedmiotów, zachęcił ją do należytych studjów i położył znaczne dla oświaty i literatury naszej zasługi przez to, że rozszerzeniem badań klasycznych wpłynął na wykształcenie wielu znakomitych pisarzów i zdolnych nauczycieli. Z Niemiec wyniósł znajomość nowszego systemu filologji i pracami swemi zyskał nawet sławę europejską. Pisał piękną łaciną i rozjaśniał najzawilsze kwestje, mianowicie w dziedzinie archeologji. Najcelniejsze z dzieł **G.** są: „Ueber die Vergleichung der

Groddeck Gotfryd.

alten besonders griechischen, mit der deutschen und neuen schönen Literatur" (Berlin, 1788); „Antiquarische Versuche" (Lwów, 1800); „De scena in Theatro Graecorum commentatio" (Wilno, 1805); „Historiae Graecorum Literariae Elementa in usum lectionum" (Wilno, 1811), ed. drugą wydał p. t. „Initia historiae Graecorum literariae" (Wilno, 2 cz. 1820—21); „Antiquitatum Romanorum doctrina in usum lectionum academicarum adumbrata" (Wilno, 1811); „De Theatri Graeci partibus prolusio" (Wilno, 1816); „Grammatica graeca Butthmaniana contractior in usum tirocinnum" (przekł. pol. Hryniewicza 1823). Oprócz tego wydawał autorów greckich i rzymskich z objaśnieniami, redagował z Kontrymen *Literacką gazetę wileńską* na rok 1805 ogłaszał broszury i umieszczał wiele cennych rozpraw w *Dzienniku Wileńskim*, „Indeksie lekcji uniwersytetu wileńskiego" i w czasopismach niemieckich.

Grodecki, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem — gryf srebrny w koronie; w dolnem błękitnem—takiż gryf. U szczytu 4 pióra strusie: białe, czerwone, białe, błękitne. Nadany 1807 przez cesarza Franciszka I.

Grodecki.

Grodecki Wacław, h. Jastrzębiec, mapograf polski, żyjący w XVI w. Ułożył i wydał pierwszą mapę Polski w Bazylei 1558 roku w formie wielkiego arkusza p. t. „Venceslai Grodecii in tabulam Poloniae a se descriptam nuncupatoria ad Sigismundum II Augustum Pol. Regem, Philippi Melanchtoni in eandem Poloniae chorographiam emendatoria Epistola". Mapa ta powtarzaną była wielokrotnie w późniejszych wydaniach Orteljusza, a mianowicie w latach 1596, 1600, 1603, 1624 i t. d., służyła Marcinowi Kromerowi za podstawę w jego opisie Polski i była zamieszczona przy kolońskiem wydaniu jego dzieł z r. 1589.

Grodecki Maciej, proboszcz brzeżański w pierwszej połowie XVII w., ogłosił drukiem kazanie miane na pogrzebie Katarzyny ze Sztemberku Sieniawskiej, podczaszyny koronnej, p. t „Gwiazda dwojakiej wyniosłości" (Kraków, 1643), kazanie pełne makaronizmów i dość liche, ale pożyteczne dla genealogji domu Sieniawskich.

Grodecki Cyryl, autor ważnego dla nas dzieła: „Die Rolle der Diplomatie bei dem Falle Polens am 29 November 1830" (Lipsk, 1835).

Grodecki Jan, właściwie *Grodziecki*, (ob.).

Grodeckie albo **Gródek starostwo** niegrodowe, mieściło się w województwie Ruskiem, w ziemi Lwowskiej. W 1770 podług spisów urzędowych obejmowało: miasta Stary Gródek (ob.), Gnin, przedmieście Podgaje i wsie następujące: Krynica, Małkowice, Stodółki, Czerlany, Zawidowice, Porzecze Wielkie i Małe, Zaszkowice, Kołbajowice, Rodatycze, Haliczanów, Drozdowice, Starzyska z Wolą, Kurniki, Wereszyce, Lelechówka, Wiszenka i Dobrostany z Wolą. W tymże czasie posiadał je Jacek Małachowski, referendarz kor., z żoną Izabelą z Humieckich, opłacając z niego kwarty złp. 24,613 gr. 28, a hyberny złp. 2,660 gr. 25. Zajęte przez rząd austrjacki w r. 1785, sprzedane zostało częściowo w 8 sekcjach różnym osobom (ob. Czemeryńskiego „O dobrach koronnych," str. 148).

Grodek (*Groddeck*), herb: Na tarczy lewo-ukośnie ściętej, w polu górnem złotem —pół lwa czarnego w koronie, z mieczem; w dolnem czerwonem — dwa pasy srebrne, prawo-ukośne. U szczytu pół lwa, jak na tarczy. Labry z prawej strony czerwone, podbite srebrem, z lewej czarne, podbite złotem.

Grodek.

Grodicensis, pseudonim Krzesichleba Piotra.

Grodno, po białorusku *Horodno*, w starorus. kronikach *Goroden*, *Gorodna*, przez Krzyżaków *Garthe*, *Garthin* zwane, m. stoł, powiatu i gub. Grodzieńskiej, nad rz. Niemnem, 46,871 m. (1897), przeważnie Żydów; stacja dr. ż. Petersb.-Warsz., 6 cerkwi, 5 kościołów katolickich, 1 ewangelicki, 2 synagogi, 2 gimnazja, fabryki sukna, tytuniu, ożywiony handel. Istniało już w XII w., w XIII weszło w skład W. Ks. Litewskiego. Stefan Batory wystawił tu zamek, w którym zmarł 1586. W 1673 naznaczone na odbywanie sejmów, z których na sejmie 1793 podpisano drugi podział Polski. 25 listopada 1795 r. St. August złożył koronę (ob. Grodzieńskie sejmy). Powiat Grodzieński ma 3,707 wiorst kw., 206,770 miesz. (1897). Ob. Grodzieńska gubernja.

Grodwagner Jan, rodem z ziem pruskich, wydał ważne dziełko p. t. „Discurs o cenie pieniędzy teraźniejszej i o niektórych skutkach jej, przydane teraz nowe medium albo sposób zniżenia ceny pieniędzy bez szkody każdego; co gdy się zachowa, choćby pieniądze oraz jako hyberna spadły, niktby przez się na nich nic nie utracił" (1634).

Grodzicki (hrabia) v. *Łada* odm., herb: W polu czerwonem, między dwoma bełtami, z których prawy trójzębny, lewy dwuzębny — podkowa srebrna z krzyżem złotym kawalerskim. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—pół lwa z mieczem. Labry czerwone, z prawej strony podbite

Grodzicki.

srebrem, z lewej złotem. Potwierdzenie austrjackiego tytułu hrabiowskiego w Królestwie Polskiem 1824.

Grodzicki Antoni, Dominikanin, kaznodzieja i przeor klasztoru w Krakowie, mąż uczony i wierszopis, ogłosił: „Historja kanonizacji ś. Jacka" (Kraków, 1595); „Żywot ś. Jacintha" (1595); „O żywocie cudach i postępach kanonizacji błogosławionego Jacintha, fundatora pierwszego w Polsce braci zakonu kaznodziejskiego Dominika świętego, czworoksiąg" (Kraków, 1595).

Grodzicki Stanisław, Jezuita, sławny teolog, kaznodzieja i matematyk, * 1541 w Poznaniu, uczeń akademji krakowskiej. Pisał po łacinie i po polsku. Początkowo zajmował się kupiectwem, następnie odbywał kilkakrotne podróże za granicą, a przybywszy do Rzymu 1568, wstąpił do zakonu Jezuitów. Za powrotem do kraju wykładał teologję w Wilnie, rządził kolegjami w Pułtusku, Jarosławiu, Poznaniu i Krakowie; † 1613 w Poznaniu.—**G.** należy do lepszych kaznodziejów wieku Zygmuntowskiego. Kazania jego są więcej uczone, niż przemawiające do serca. Za pomocą kazań, dysput publicznych i pism polemicznych, występował przeciwko szerzącej się na Litwie reformacji. Oto niektóre z jego pism: 1) „O poprawie kalendarza" (Wilno, 1587); 2) „O jednej osobie w używaniu Sakramentu Ciała Pańskiego" (Wilno, 1589); 3) „Prawidło wiary heretyckiej" (Wilno, 1592); 4) „O czyścu" (Wilno, 1592); 5) „O straszliwym sądzie Pańskim" (Kraków, 1603) i inne. Oprócz kazań, pojedyńczo wydawanych, ogłosił „Quadripartitae conciones etc." (t. 8, 1605—1606). Dokładny spis jego prac podali: Brown w swej *Bibljotece*, oraz K. Estreicher w Bibljografji polskiej, tom XVII, Lit. G. Pisali o **G.**: Żebrawski w *Bibl.* 213; Wiszniewski, Hist. lit., VII, 373, IX 95; Kraszewski, Wilno, IV, 33, 129, 152; Siarczyński, Obraz. I, 162; Maciej, Pism. III, 305—10; Osiński, Życie Skargi, 88; Mecherz. Hist. wym., II, 307—17; Alegambe, *Bibliot.*, 183—5; Encykl. Orgelbr., X, 752; Brown, *Bibliot.*, 423; Bandt, H. dr. kr. pol., II, 285; Łukaszewski, Obraz Poznania, II, 194—6; Sommervogel, III, 1844—49. Diarum domus professae Cracoviensis (Scriptores rerum polonic, T. VII, Kraków, 1881, s. 135—6; edid. Synodus Calvinistarum Vilnae 1590, cum annotat.).

Grodzicki Paweł, h. Łada, rodem z ziemi Łukowskiej, w pierwszej młodości służył w wojsku koronnem; następnie wysłany był przez Mikołaja Sieniawskiego do Holandji dla kształcenia się dalszego w sztuce wojennej. Po powrocie do kraju był pułkownikiem, a Władysław IV mianował go, generałem artylerji koronnej. **G.** pourządzał arsenały w Krakowie, Warszawie i Lwowie; † 1645.—**G.** Krzysztof, h. Łada, brat poprzedniego starosta drohobycki. Początkowo służył wraz z bratem w Niderlandach, a po powrocie do kraju był równie jak tamten generałem artylerji koronnej. Około 1658 został kasztelanem kamienieckim. Walczył zaszczytnie podczas wojen kozackich za Jana Kazimierza, a podczas buntu Chmielnickiego bronił Kudaku; po długim i walecznym oporze został wzięty do niewoli przez Kozaków, z której wydobył się dopiero po ugodzie Zborowskiej. Następnie walczył znowu pod Batowem i po raz drugi schwytany przez Kozaków, lecz niepoznany przez nich, szczęśliwie się wydostał na wolność. W roku 1655 dzielnie bronił przeciw Chmielnickiemu Lwowa. W końcu walczył przeciw Szwedom w Polsce i czynny brał udział przy zdobywaniu Torunia 1658. Jako polski gubernator Prus ciągle nękał Szwedów, ale † 1659 jeszcze przed ukończeniem wojny. Odznaczając się w każdej wyprawie rzadką odwagą i gruntowną znajomością sztuki wojennej, zostawił po sobie najchlubniejszą pamięć dzielnego wojownika.

Grodzicki Józef Benedykt, * 1703, † 1783, kanonik krakowski od 1727, uczynił w Rzymie przy kościele ś. Stanisława fundancję dla alumnów polskich, przy której każdy mógł siedzieć i uczyć się 3 lata. Ogłosił drukiem: „Fundatio alumnatus Poloni in domo nationali Romae" (Kraków, 1763).

Grodzicki Faustyn, Jezuita, * 1709 na Litwie, † 1772. Był nauczycielem retoryki, matematyki i filozofji, rektorem w Kamieńcu, a od 1770 misjonarzem w Porycku. Wydał: „Theatrum elloquentiae illustrissimarum personarum etc." (Lwów, 1745); „De perversa atque inepta ad scriptoris veteris exemplum conformatione liber" (Lwów, 1746), dzieło wymierzone przeciw Konarskiemu; „De scientia artium militarium, architecturam, pyrotechnicam, tacticam, polemicam, perspectivam complectens etc." (Lwów, 1746; 2 ed., tamże, 1753) i „Architektura cywilna" (Lwów, 1748).

Grodzicki Tomasz, * 1718 w dawnem województwie Brzesko-Litewskiem, † 1802; po skończeniu szkół wstąpił do zakonu Jezuitów 1734 r. w Warszawie. Od 1768 aż do zniesienia zakonu był rektorem w Stanisławowie. Po kasacie zgromadzenia był najprzód wikarjuszem, potem proboszczem parafji ś. Jędrzeja w Warszawie przez lat 30. Gorliwy kapłan i dbały o dobro parafjan, powszechnie lubiony, zyskał szacunek. Ogłosił: „Mowy parafjalne, w kościele ś. Jędrzeja miane" (4 t., Warszawa, 1795) i „Nauki chrześcijańskie katechizmowe, z różnych pism gruntownych zebrane" (Warszawa, 1793).

Grodziecki Jan, po łacinie *Grodecius* stąd mylnie zwany przez niektórych *Grodecki*, h. Dryja, filolog polski, * 1525 r. w Wielkopolsce; uczeń akademji krakowskiej. Wysłany kosztem kanclerza koronnego Jana Ocieskiego do Włoch, otrzymał tamże stopień doktora filozofji i obojga prawa. W czasie pobytu w Rzymie zjednał

sobie względy kardynała Hozjusza, podówczas biskupa warmińskiego, i był potem używany przezeń przy poselstwie w Wiedniu i na soborze trydenckim do pisania listów łacińskich. Zasłużył się **G.** wydaniem oryginału razem z tłómaczeniem łacińskiem odkrytego w Wenecji rękopisu greckiego św. Cyrylla, p. t.: „Sancti Patris nostri Cyrilli, Archiep. Hierosolimarum, Mystagogicae Cathecheses quinque etc.“ (Wiedeń, 1540); druga ed. o wiele poprawniejsza, razem z tłómaczeniem słowiańskiem, pochodzącem z Macedonji i Bulgarji, wyszła p. t.: „Cyrylli Cathecheses XXIII e graeco in latinum translatae, cum interpretatione slavonica“ (Kolonja, 1564); 7 ed., sporządził Benedyktyn Touttée w dziele „Omnia opera D. Cyrilli“ (Paryż, 1720). **G.** † 1590, jako dziekan kolegjaty głogowskiej i kanonik wrocławski.

Grodziecki Adam, mąż znakomitego wykształcenia, mówca i śmiały przestrzegacz praw i swobód rzeczypospolitej. Posłował 1625 r. na sejm, z którego wyznaczony komisarzem na trybunał radomski, został 1627 kasztelanem nakielskim, a 1631 kasztelanem międzyrzeckim. Z powodu przyjęcia przez Ossolińskiego tytułu cudzoziemskiego, czemu na sejmie 1634 silnie się opierał, napisał dziełko pod przybranem imieniem *Macieja Dargodzkiego*, p. t.: „Przestroga o tytułach i dygnitarstwach cudzoziemskich w Królestwie Polskiem“ (1634), w obronie zaś tytułów książęcych wystąpił przeciw niemu Jeremjasz Bielejowski (ob.).

Grodzieńska gubernja, jedna z gub. kraju półn.-zachod. Cesarstwa Rosyjskiego, graniczy na zachód z gubernjami Królestwa Polskiego, na północ z gub. Wileńską, na wschód z Mińską, a na południe z Wołyńską. Utworzona w 1795, pod nazwą gub. Słonimskiej, z części województwa Trockiego, Nowogródzkiego, Brzeskiego i Podlaskiego, za cesarza Pawła I połączona z Wileńską, pod nazwą Litewskiej, lecz już w roku 1802 znowu rozdzielona, istnieje pod dzisiejszą nazwą. Ostatecznie uregulowana w r. 1843 przez odjęcie powiatów Lidzkiego i Nowogródzkiego, a przyłączenie 1846 obwodu Białostockiego (ob.), ma obecnie 38,669 klm. kw. (z czego przypada: na ziemię uprawną 39,6%, na lasy —26,4%, na łąki i pastwiska—20,3%, na nieużytki—13,7%), liczy (1897) 1,617, 859 miesz. i dzieli się na 9 powiatów: Grodzieński, Brzeski, Białostocki, Bielski, Wołkowyski, Kobryński, Prużański, Słonimski i Sokolski. Kraj, w ogóle płaski, należy od poł.-zach. do porzecza Wisły, od półn. Niemna, od poł.-wschodu Dniepru. Do Wisły dopływają Bug z Leśną, Muchawcem i Nurcem, oraz Narew z Koluną i Narewką; do Niemna wpada Szczara i Zelwa; do Prypeci, dopływu Dniepru, wpada Jasiołda. Oprócz tych żeglownemi są Bóbr i Pina. Kanałów w **G.** gub. jest 4: Ogiński, Królewski, Publiczny i Słonimski (przekopane za Stanisława Augusta); przez kanał Augustowski jest połączona z m. Bałtyckiem. Jezior posiada wielką liczbę, znaczniejsze z nich: Sporowskie, Białe i Bobrowickie. W stronie południowej znajduje się wiele bagien, z których niektóre po osuszeniu stanowią wyborne pastwiska. Grunt po większej części urodzajny, i w ogóle cała gub. należy do najurodzajniejszych w państwie. Lasy liczne, z których na szczególną wzmiankę zasługuje *puszcza Białowieska* (ob.). Główne produkty: zboże, jarzyny, owoce, len, konopie, chmiel; drzewo opałowe i budulcowe; zwierzyna w obfitości; dziki, wilki, niedźwiedzie, lisy, żubry (w puszczy Białowieskiej); dalej hodują bydło opasowe, owce, pszczoły; z fabryk istnieją fabryki sukna, papieru, skór, kapeluszy i t. d. Z artykułów wywozowych główne są: zboże, bydło, wełna, skóry, chmiel, miód, wosk. Mieszkańcy są po większej części Białorusini, obok tego Polacy (szlachta, miasta i pow. Białostocki), Litwini (część pow. Grodzieńskiego), Żydzi i t. d. Pod względem wyznania przeważa wyznanie prawosławne, około 900,000) dalej katolickie (około 400,000), mojżeszowe (około 300,000), protestanckie (około 13,000) i mahometańskie (do 3,000). Miasto stołeczne gubernjalne Grodno (ob.); oprócz tego znajduje się 25 miast. Por. Lachnickiego „Statystyka gub. Litewsko-Grodzieńskiej“ (Wilno, 1817); Bobrowskiego „Grodnenskaja gub.“ (2 t., Petersburg, 1863, suplement, 2 cz., t. 1864).

Grodzieńska konfederacja, zawiązała się 15 września 1796 r. aktem podanym królowi St. Augustowi, przez Miączyńskiego, posła lubelskiego, w którym „uważając Rzplitę za dostatecznie uspokojoną,“ znoszono konfederację targowicką i jej juryzdykcję i od 1 października zwracano ją sądom właściwym. Wiązała się nowa **G. k.** przy religji katolickiej, wolności, bezpieczeństwie, „uszczuplonej posesji aktualnej“ pod laską marszałka sejmowego Bielińskiego. Podpisali ją Kossakowski, bp. inflancki, Szemiot, Orański, Gosławski Ignacy, Kimbar, Plichta i w in. Od tej K. Sievers i Bucholz zażądali ratyfikacji bez czekania zawarcia umów handlowych i gwarancji rosyjskiej, generał Rautenfeld znów zasiadł przy tronie, mimo *niemej* opozycji, na uwagę marszałka i J. Ankwicza, a więc przyjęła ratyfikacje traktatów podziałowych. Na ostatniej sesji 2 grudnia przyjęto nową formę rządu, poczem wybrano marszałkiem stanu rycerskiego Ankwicza, a na wniosek Grodzickiego rozwiązano konfederację **G.**, przeciw której uchwałom zaprotestowali Ciemniewski, Karski, Stoiński i Błeszyński. Źródłami do spraw sejmu i konfederacji grodzieńskiej 1793 są: „Zbiór ustaw sejmu“ z tegoż roku, *Korespondent kraj. i zagran. wiadom.*, Iłowajskiego „Sejm Grodzieński“ (przekład z rosyjskiego, Poznań, 1872) i inne, wskazane przez K. Estreichera w to-

mie XVII Bibljografji polskiej pod wyrazem: Grodno.

Grodzieńskie sejmy, weszły w praktykę konstytucyjną od 1673 r., gdy za króla Michała na sejmie pacyfikacyjnym styczniowym uchwalono, że każdy trzeci sejm, byleby nie konwokacyjny, elekcyjny i koronacyjny, ma się odbywać w Grodnie pod marszałkiem Litwinem. Złe języki mówiły, że to poszło z myśli kanclerza Paca, który w ten sposób starostwo Grodzieńskie chciał podnieść. Zaraz pierwszy wedle tej konstytucji odbyty, 1678 r. 14 grudnia pod łaską Franc. Sapiehy, koniuszego lit., zerwał z polityką francuską, wyrzekając się konstytucją „przeciw swawolnym buntom“ wszelkiej solidarności z ruchem węgierskim Tekelego. W skutek nieszczęśliwych układów z Turcją przez Olińskiego Jana (ob.), król Jan Sobieski, poparty przez nuncjusza Martellego, na sejmie uzyskał 2,000,000 złp., wzięte dopiero co w Moskwie, i przyboczną radę ad hoc, prócz rezydentów ze 116 senatorów i szlachty złożoną, mającą agitować o wojnę z Turcją, biorąc tym sposobem na się inicjatywę dzieła, które z własną szkodą 1683 dopełniła. Smutny ten sejm pierwszy zyskał nową a gorzką pamięć w potwierdzeniu nowych układów z Moskwą, mocą których do Polski wracał Homel, Wieliż, Siewież z 70 m l kraju, a za Kijów i Smoleńsk dała owe 2,000,000 złp. Sejm 1685 r. dla obawy przed Litwą, którą obrażono oddaniem pieczęci wiel. litew. nie Dominikowi, Radziwiłłowi, lecz Marcjanowi Ogińskiemu, odbył się w Warszawie i był świadkiem takich samych scen z Pacem, starostą żmujdzkim, jak 1678 z Załuskim, lubo znowu przychylił się do przeprosin Ludwika XIV za obrazę posła Vetrego. Sejm 1688 r. pierwszy rozszedł się przed obiorem marszałka 5 marca, i król już miał ślady spisku, przeciw sobie przez stronnictwo austrjackie wymierzonego na radzie senatu. Sejm styczniowy 1693 r. zasłynął sporem Sapiehów z Kryszpinami, a potem Brzostowskim t. j. ze stronnictwem królewskiem, które sprowadziły zrywanie sejmów (jak 1695) dla prywaty możnowładczej, wreszcie do wojny domowej (np. pod Olkiennikami 1700). Sejm Październikowy r. 1718 pamiętny jest żądaniem ewakuacji wojsk zagranicznych, lubo poseł Dołgoruki chciał ją wstrzymać, oskarżeniem króla Augusta, iż z onej chce skorzystać, by elekcję następcy za swego życia przeprowadzić. Hetmani wzdychali do zniesienia ograniczeń swej władzy, wydanych 1717 r. Sprawa Kurlandji, będąca przedmiotem sporu od 1717, miała być wraz z kwestją przymierza 1704 r. i Gdańską załatwiona przez nadzwyczajnego posła St. Chometowskiego 12 listopada; ledwo zawrócono przekupionego (wedle Otwinowskiego) posła orszańskiego Korbuta i zerwania uniknięto. Sejm grudniowy 1719 r., odbył się w Warszawie. Rozbił mimo to traktat wiedeński (z 5 stycznia 1719). Sejm warszawski 1724 zalimitowany, został reasumowany 1726 r. we wrześniu, zmusił króla Augusta do zwrotu dyplomu elekcyjnego hr. Maurycego na księcia Kurlandji, której unję zupełną z Rzplitą ogłoszono 9 listopada. Sejm 1779 r., cztery dni trwający, zerwali Horain i Ant. Potocki, syn Michała, że nie w czasie (1728) właściwym, że tryumwirat (Poniatowski St., regimentarz i podskarbi Michał Czartoryski i X.) królewski kłóci króla o wolnością, że ministrowie praktyki robią w Berlinie, cudzoziemcy zapełniają wojsko. Sejm październikowy 1744 miał się zająć trybem sejmowania, aukcją wojska, poprawą losu *biednego ludu*. Wykrycie przekupstwa ze strony Prus przez Wilczewskiego, posła wiskiego, zamąciło obrady i zniszczyło ich rezultat. Sejm 1752 zerwali podobno Czartoryscy, już przez posła angielskiego Williamsa ciągnieni do Prus, pod pozorem Brühla młodego. Na sejmie 1784 r. St. Szczęsny Potocki utorował sobie drogę popularności darowizną 24 armat i pułku piechoty z 400 ludzi, i K. Nestor Sapieha, 12 armat Rzplitej, nadto 700,000 złp., mimo protestacji Franc. i Szczęsnego Potockich, uchwalono na spłatę długów króla. Sejm wielki (ob.) czyli czteroletni, zalimitowany 29 maja 1792 w Warszawie, nie został podniesiony, bo Stanisław August na żądanie Sieversa, zwołał nowe sejmiki na 17 maja, a sejm do Grodna na 16 czerwca 1793, na którym, pomimo istniejącej ciągle *konfederacji targowickiej* (ob.), był wolny, z woli ambasadora obrany marszałek Bieliński St., wyłączono arbitrów (t. j. słuchaczów) brakło w woj. zajętych kordonami 1772 r., przepisano osobno przysięgę marszałkowską. Gdy między innymi Ludwik Tyszkiewicz przeciw tym uchwałom wystąpił, aresztowano ich, mimo to król, zachęcony przez niego Mich. Ogińskiego i Fran. Moszyńskiego i liczni posłowie oponowali, poseł upicki Kimbor żądał przysięgi od posłów, by ich nie słuchano, Jankowski ewakuacji i poselstwa do Wiednia o pomoc, inni limity. Wtedy Bieliński, poparty przez Kossakowskiego bpa, Ankwicza i Ożarowskiego, proponuje wysadzenie delegacji do zawarcia traktatu podziałowego z Rosją, a gdy upadła instrukcja Kimbora, Gołyńskiego, Szydłowskiego i Krasnodębskiego, dla takowej, podpisano traktat na wniosek Łobarzewskiego i króla 22 lipca (ob. Rozbiorowa delegacja). Traktat pruski przyjęto 2 września; 15 września zawiązano na miejsce targowickiej, nową *grodzieńską* konfederację (ob). Źródła do badań naukowych podał H. Estreicher w tomie XVII swej Bibljografji polskiej pod wyrazem: Grodno.

Grodzieńskie starostwo grodowe, było położone w województwie Trockiem, pow. Grodzieńskim. Na sejmie koronacyjnym za Zygmunta III 1588 r. Stany Rzplitej zamieniły to starosto na ekonomję królewską, i odtąd razem z dzierżawą

Olicką dobra te narodowe następujące zawierały folwarki i miasteczka: Horodnica, Nowydwór, Ławno, Krynki, Odelsko, Kraśnik, Krasówka, Kuźnica, Kotra, Skidel, Wiercieliszki, Jeziory, Sałaty, Milkowszczyzna i Mosty. Od r. 1673, kiedy na mocy prawa sejmowego każdy trzeci sejm walny miał się odbywać w Grodnie, całe życie narodu tętniło na obszarach tego starostwa. W r. 1771 posiadał je słynny Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny lit., opłacając z niego kwarty złp. 375, wójtostwo zaś od roku 1766 dzierżył Dulęba, sekretarz. w. ks. lit., wnosząc do skarbu takąż opłatę w ilości złp. 500.

Grodziński Mikołaj, heraldyk polski, żyjący w pierwszej połowie XVI w., † Krakowie 1643; wydał herbarz p. t.: „Herby Królestwa Polskiego obojga narodów, którymi się rycerstwo tak w Koronie, jako i W. Ks. Litewskiem pieczętuje" (1631).

Grodzisk, osada gub. Warszawskiej, pow. Błońskim, nad rzeczką Mrowną, przy kolei żel. Warszawsko-Wiedeńskiej, o 4 mile od Warszawy. Jest miejscem urodzenia Grzegorza Knapskiego, Jezuity, autora słowników: łacińsko-polskiego i polsko-łacińskiego; posiada liczne wille, zakład hydropatyczny, oraz 2 fabryki.

Grodzisk (Graetz, Grätz), miasto powiatowe w W. Ks. Poznańskiem, 3,800 miesz. Posiada 3 kościoły katolickie, 1 ewangelicki, synagogę, browar i młyn parowy.

Grodzisko, skalista góra w dolinie Ojcowskiej, zwana także pustelnią ś. Salomei. W miejscu warownego grodu; wystawionego tutaj 1228 przez Henryka Brodatego, stoi mały kościołek, wzniesiony 1642 przez Klaryski krakowskie. Na otaczającym go murze jest 5 posągów kamiennych z napisami łacińsk., które wyobrażają Kolomana, króla halickiego, Bolesława Wstydliwego, św. Kunegundę żonę jego, Henryka księcia wrocławskiego i św. Jadwigę; wprost bramy wchodowej wznosi się na słupie kamiennym posąg św. Salomei. Za cmentarzem jest domek pustelnika, w którym widać dwa miejsca na groby; w jednym z nich według podania, spoczywały zwłoki św. Salomei przed przeniesieniem do Krakowa. Niżej domku pustelnika jest jeszcze drugi, zwany domkiem św. Salomei, wyłożony stalaktytami i muszlami, w którym pokazują łóżko, na którem ta święta sypiać miała.

Groen van Prinsterer G., historyk, publicysta i mąż stanu niderlandzki, * 1801 w Voorburg, † 1876 w Hadze. Studja prawne ukończył w Lejdzie. Od r. 1829 do 1833 był sekretarzem gabinetowym Wilhelma I-go Następnie poświęcił się wyłącznie badaniom historycznym. W dziale „Archives, ou correspondence inédite de la maison d'Orange-Nassau" (1 serja, 10 t.; 2 serja t. 1—5, Lejda, 1835—64), zebrał bogaty materjał źródłowy nie tylko do historji swego kraju, lecz i Europy w XVI i XVII w., a przez swe „Prolégomènes" zajął zaszczytne miejsce w rzędzie nowoczesnych historyków. Na sprawy publiczne swego kraju wywierał wielki wpływ dziennikami „Nederlandsche Gedachten" i „Der Nederlander" które sam jeden prawie zapełniał. Jako deputowany od 1849 do 1865 bronił zasady monarchji konstytucyjnej, a zwalczał dążności rewolucyjne. Z innych prac jego wymieniamy „Handboek der geschiedenis van het Vaderland" (4 wyd., 1874, t. 4) i „Bijdrage tot herziening der groundwet in nederlandschen zin" (1840); „Ongeloof en Revolutie" (1847), oraz „De interpellatie ove de door de Nederlandsche Regering aan het Hof van St. Petersburg gerigte nota, betrekkelijk de aangelegenheden von Polen" (Haga. 1863). Por. Stuart „In memoriam. Notice biographique" (Utrecht, 1876); Bos „G. v. Peu zijn tijd" (Dortrecht, 1886—91).

Groendal Benedykt, poeta islandzki, * 1826 w Besestad, w r. 1847 skończył wydział filozoficzny w uniwersytecie w Kopenhadze, w 1852 został profesorem historji w Rejkiaviku. Napisał: „Drapa inn Oervarr-Odd" (1851); „Kvoedi" (1853); przetłómaczył część „Odysei" (1853—54) i „Tysiąc i jedna noc" (1852).

Groer Franciszek, chirurg, * 1807 w Nurze, † 1876 r. w Warszawie, studjował medycynę w Warszawie i Wilnie, w r. 1838 został mianowany ordynatorem w szpitalu starozakonnych w Warszawie, w r. 1858 lekarzem naczelnym szpitala św. Ducha, r. 1853 członkiem honorowym rady lekarskiej Królestwa Polskiego. Napisał wiele prac, przeważnie treści kazuistycznej. Życiorys **G.** podał Chmętowski w *Klosach* (t. 22).

Grog, napój, przygotowany z rumu, koniaku, araku, cukru i wody gorącej. Nazwę swą zawdzięcza admirałowi Vernonowi, z którego rozkazu zaczęto 1740 wydawać majtkom, zamiast czystego, rum mieszany z wodą ciepłą. Niezadowoleni nadali mieszaninie tej nazwę **G.**, którym to wyrazem (the old **G.**), przezywano dotychczas admirała, z powodu jego surduta, zrobionego z szerści wielbłądziej (grogram).

Grohe Franciszek, wydał dzieło: „Uebersicht der Geschichte Polens, bis auf unsere Tage" (Karlsruhe, 1831).

Groicki Bartłomiej, prawnik polski, * 1519 w Kujawach, † 1599 w Krakowie, uczeń akad. krak., był głębokim znawcą prawa magdeburskiego. Z polecenia Zygmunta I wydał dzieło p. t.: „Abrogatio et moderatio abusuum et sumptuum, quibus litigantes partes, tam apud scabinale quam advocatiale officium, nimio antea gravabantur, necessario constituta et per Senatum Civitatis Cracoviae promulgata" (Kraków, 1547). Mianowany przez Zygmunta Augusta pisarzem, czyli podwójcim krakowskim, został około 1567 pisarzem ceł krakowskich. W kilka lat potem, t. j. 1573, złożył ten ostatni urząd, a powrócił do pierwsze-

go, który także pod koniec życia porzucił. Oprócz powyższego dzieła wydał jeszcze następujące prace: „Artykuły prawa magdeburskiego, które zowią Speculum saxonum z łacińskiego“ (Kraków, 1558); „Porządek sądów i prac miejskich prawa magdeburskiego“ (1585); „Ustawa płacy i sądów w prawie magdeburskiem nowo uczyniona“ (Kraków, 1560) i w. i.

Grolman Karol Ludwik Wilhelm, * 1775 r. w Giessen, od 1798 r. profesor tamże, powołany został 1819 r. na prezesa ministerjum heskiego i † 1829 r. na tym urzędzie. Główne jego dzieła są: „Grundsätze der Criminalrechtswissenchaft“ (Giessen, 1798, 4 wyd., 1825) i „Theorie des gerichtlichen Verfahrens in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten” (1800, 5 wyd., 1826). W pierwszem z pomienionych dzieł przedstawił teorję tak zwaną prewencyjną i napisał jeszcze: „Handbuch über den Code Napoléon“ (1810—12).

Grolman Karol Wilhelm Jerzy, generał pruski, * 1777 w Berlinie, † 1843 w Poznaniu, początkowo służył w wojsku pruskiem, a potem austrjackiem; następnie udał się do Hiszpanji, gdzie w Walencji został wzięty do niewoli francuskiej. Uszedłszy z niewoli, wrócił do służby pruskiej, znajdował się w bitwie pod Lipskiem i po zawarciu pokoju paryskiego został generał-majorem i dyrektorem drugiego departamentu w ministerjum wojny. Posunięty był 1837 na generała piechoty. Wydał „Geschichte des Feldzugs von 1815 in den Niederlanden und Frankreich” (2 t., Berlin, 1837—38); „Geschichte des Feldzugs von 1814 in dem östl. und nördl. Frankreich bis zur Einnahme von Paris” (4 t., Berlin, 1842), napisane na podstawie materjałów **G.** i pod jego kierunkiem przez jego adjutanta, podpułkownika von Damitz. Por. v. Conrady „Leben und Wirken des Generals Karl v. **G.**” (1894).

Groll Adolf, uczony Pijar (pod imieniem *Sancto Georgio*), * 1681 w Kromierzyżu (Kremsier), † 1743 w Rabie na Węgrzech, nauczyciel w rozmaitych kolegjach, potem rektor kolegjum wiedeńskiego, w r. 1724 generał zakonu w Rzymie, nareszcie od 1733 r. biskup rabski. Z kilku dzieł jego egzegetycznych i lingwistycznych, najwięcej są cenione: „Nauczyciel i świadek,” napisane po łacinie (Wiedeń, 1708 i we Frankfurcie 1711), oraz „Psalmy Dawida“ z objaśnieniami i frazeologją tekstu hebrajskiego (1747).

Gröll Michał, ob. Grell.

Grolmus, uczony czeski, ob. Krolmus.

Gromada, zebranie, zbiór ludzi. Zebranie gromadzkie, znaczy zgromadzenie się ogółu ludności jakiej wsi do narad, lub słuchania rozporządzeń władzy. W niektórych okolicach sołtysa nazywają gromadzkim. W Karpatach jeszcze 1843 r. (W. Pol „Obrazy z życia i natury”) było nazwą zgromadzenia gospodarzy gminy, w celu obrad nad ogólnemi potrzebami. Zwołanie odbywano przez wysyłanie buławy, którą ze wsi do wsi podawano. Jest to forma pierwotna późniejszych sejmów, z tą różnicą, że tu przeważa większość głosów.

Gromada, w hist. natural., ob. Klasyfikacja.

Gromadka *(Geomys)*, rodzaj ssących, z rzędu gryzących, drobne zwierzęta, mające ogon krótki, niekiciasty, oczy mierne, nogi prawie równe, pięciopalcowe, z długiemi sierpowatemi pazurami. Wszystkie gatunki mieszkają w piaszczystych okolicach Ameryki północnej, żyją w norach, które zaopatrują w żołędzie, orzechy i korzonki.

Gromadzki Józef Prosper, pseudonim zbiorowy grona młodzieży, przeważnie wychowańców uniw. kijowskiego. Użyli go na książce p. t.: „Pisma urywkowe wierszem i prozą J. P. **G.** Wydał Ant. Syroczyński. Kijów, 1858.“ Z prac tam umieszczonych a niepodpisanych, wiemy, iż „zamiast przedmowy“ i „Przegląd dziejów piśmiennictwa Majorkiewicza i Kondratowicza“ napisał Fortunat Nowicki, „O pojedynkach“— Włodzimierz Padlewski, „Uwagi nad znaczeniem prowincjonalizmów w dziejach Polski“—Aleksander Jabłonowski, „Studja nad historją Akad. krakowskiej“—Romuald Świerzbieński. Wiersz do Aleksandra Zygmunta W. (icherskiego) jest, jak się zdaje, pióra Wł. Padlewskiego. Minkowiecki w „Wykazie pseudonimów“ mylnie przypisuje pseudonim **G.** samemu tylko F. Nowickiemu.

Gromiec.

Gromiec, herb: Na tarczy dwudzielnej, srebrem obramowanej i złotemi gwoździami obitej, w polu prawem złotem—dwa pasy prawoukośne, górny błękitny z brzegami czarnemi, dolny czerwony; w polu lewem srebrnem—palący się granat. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1848 przez cesarza Mikołaja I Janowi Grzegorzowi Lepigé'mu, pułkown. wojsk polskich.

Gromnica, zowie się gruba świeca woskowa, poświęcana w kościele (rzymsko-katolickim, podobnież i w grecko katol.) 2 lutego, w dzień uroczysty Oczyszczenia N. Marji Panny i Ofiarowania Jezusa w świątyni. Jest ona symbolem oczekiwania na przyjście niebieskiego Oblubieńca Jezusa Chrystusa i najżywszej miłości ku Niemu, i dlatego daje się w ręce konającemu człowiekowi. Nazwa jej pochodzi od *grom* (piorun), od czego poszła niegdyś nazwa święta *Gromowego*, t. j. letniej pory roku. W wielu miejscach **G.** odgrywa ważną rolę w zabobonach.

Gromnicki Tadeusz, profesor prawa kanonicznego w uniwersytecie krakowskim; napisał monografje „Święci Cyryl i Metody“ (Kraków, 1880); „Synody prowincjonalne, oraz czynności niektórych funkcjonarjuszów apostolskich w Polsce do r. 1357“ (Kraków, 1885).

Grona, u niem. kronikarzy też *Gruna*, *Grana*, *Gana*, niegdyś gród połabskich Głomaczów (ob.).

zdobyty na początku 927 r. przez Henryka, króla niemieckiego, który kazał wymordować wszystkich mężczyzn, a dzieci i kobiety uprowadzić w głąb Niemiec. Prawdopodobnie **G.** leżała pomiędzy m. Mutschen a Wurzen.

Groningen *(Greninga)*, miasto stołeczne prowincji t. n. (2,297 klm. kw. i 280,000 miesz.) w królestwie Niderlandzkiem, nad rz. Hunse i Aa, połączone kanałami z jeziorami Dollart i Zuidersee, ma 58,000 m., port rzeczny, uniwersytet założony w r. 1613, rozmaite fabryki i prowadzi bardzo ożywiony handel. **G.** było w wiekach średnich wolnem miastem niemieckiem, później należało do związku hanzeatyckiego, a w r. 1594 przyłączone do rzplitej Niderlandzkiej.

Grono, w botanice rodzaj kwiatostanu (ob.), gdy z osi kwiatowej w odstępach wyrastają szypułki, każda zakończona jednym kwiatem, np. w winorośli, porzeczce, kasztanie gorzkim i t. d **G.** może być pojedyńczem lub złożonem, wiszącem lub stojącem.

Grono porzeczki.

Gronostaj, gatunek łasicy (ob.).

Gronov Jan Fryderyk, znakomity starożytnik, * 1611 w Hamburgu, profesor w Lejdzie, † 1671 tamże. Odznaczył się głównie wydaniami: Liwjusza, Stacjusza, Justyna, Tacyta, Geljusza, Fedra, Seneki, Salustjusza, Plinjusza, Plautusa i t. d. tudzież dziełami „Observationes“ (nowa edycja Frotschera, Lipsk, 1831) i „Commentarius de sestertiis“ (Deventer, 1643, Lejda, 1691).

Gronov Jakób, syn poprzedniego, * 1645 w Deventer, † 1716, jako geograf uniwersytetu w Lejdzie, wydał Herodota, Cycerona i Ammianusa Marcellinusa, tudzież szacowne dzieło „Thesaurus antiquitatum graecorum“ (13 t., Lejda, 1697—1702).

Gronov Abraham, syn poprzedniego, * w roku 1695 w Lejdzie, † 1775, jako bibljotekarz uniwersytetu tamże, znakomity filolog, wydał Justyna, Pomponjusza Melę i Tacyta.

Gronov Jan Fryderyk, brat poprzed., * 1690, od 1757 burmistrz w Lejdzie, † 1762 tamże, używał sławy biegłego botanika.

Groom (ang.), masztalerz, chłopiec do posług.

Groote Gerhard, różnie zwany *Geert, Groote, Gerhardus Magnus)* * 1340 w Niderlandach w Deventer i tam † 1384; słynny w dziejach pedagogiki przedreformacyjnej założeniem towarzystwa *braci wspólnego życia*, zwanych także Kollatienbrüder, Hieronimjanami, braćmi dobrej woli, Gregorjanami, których i w Polsce znano pod nazwą *Gregorjanków*. W celach szerzenia w świecie praktycznego chrześcijańskiego życia, tworzyli zgromadzenia w ciągłym związku z nim zostające, lubo spólnością majątku, mieszkania, ćwiczeniami pobożnemi do zakonu zbliżeni. Kierunek pojedyńczych domów zależał od rektora, pod nim stojący scriptuarius uczył pisać i czytać braci, rozdawał pracę literacką magister novitiorum i librarius. Przepisywanie rękopisów było głównem zadaniem, Ewangelja podstawą nauk, potem Żywoty św., pisma ojców kościoła, listy św. Pawła, dzieje apostolskie, wyjątki z pism św. Bernarda, Augustyna, Anzelma. Następnie zaczęto uczyć dzieł klasycznych, także Hieronima, Ambrożego, Chryzostoma, Grzegorza, Bernarda i Hugona z St. Victor. Wskutek bezpłatności tych nauk, były one dostępne dla najuboższych prostaczków dziewcząt i chłopców. Z Deventer rozszerzyły się po północnych Niemczech i Francji.

Gropius Karol Wilhelm, malarz niemiecki, * 1793 w Berlinie, † 1870 tamże; jako malarz teatrów dworskich i członek akademji, zwłaszcza dekorator, urządzał też słynne dioramy.

Gropius Marcin, brat stryjeczny poprzedniego, znakomity architekt, * 1824 w Berlinie, † 1880; od r. 1869 był dyrektorem szkoły sztuk pięknych w Berlinie. Trzymał się stylu ściśle klasycznego. Razem ze Schmiedenem wystawił szpital w Berlinie, uniwersytet w Kiel i t. d.

Gros *(Gross)*, herb: W polu błękitnem, na zielonej murawie — dwa lwy złote, trzymające wieniec wawrzynowy. U szczytu trzy pióra strusie: złote między błękitnemi. Labry błękitne, podbite złotem. Nadany 1793 przez cesarza Franciszka II.

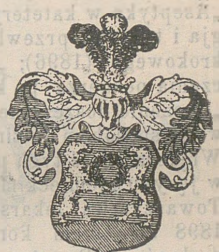

Gros.

Gros Piotr, le, * 1656 w Paryżu, † 1719 w Rzymie, znakomity rzeźbiarz francuski; oprócz wielu innych pięknych utworów wykonał w Rzymie znaną powszechnie płaskorzeźbę p. n. „Przemienienie Ludwika Gonzagi“ i posąg marmurowy „Św. Stanisława Kostki na łożu śmiertelnem.“ Wróciwszy do Paryża, czynny brał udział w przyozdobieniu Wersalu, wkrótce atoli znowu wyjechał do Rzymu. Główną jego zaletą jest umiejętna technika.

Gros Antoni Jan, baron, * 1771 w Paryżu, † 1835 tamże; znakomity francuski malarz historyczny, uczeń Davida, swoim portretem, wyobrażającym Bonapartego jako zwycięzcę pod Arcole, zjednał sobie jego względy i mianowany został członkiem komisji, przeznaczonej do zaboru we Włoszech arcydzieł sztuki. Obrazem „Zaraza w Jaffie“ (1804) zyskał sławę genjalnego malarza. Znakomitemi również utworami jego są: „Bitwa pod Abukir,“ „Zwiedzanie przez Napoleona pobojowiska pod Eylau,“ „Franciszek I,“ „Karol V.“ Dwa ostatnie są arcydziełami nowszej sztuki francuskiej. Prace **G.** zalecają się potęgą wyrażenia i dramatycznością sytuacji. W kolo-

rycie tylko nie dorównał **G.** naczelnikom szkoły romantycznej. Por. J. B. Delestre „G. sa vie et ses ouvrages" (1867); J. Tripier le Franc „Histoire de la vie et de la mort du baron G." (1880).

Grosglik Samuel, przyrodnik i lekarz, * 1860 w Warszawie. Nauki przyrodnicze studjował w uniwersytecie warszawskim, a po uzyskaniu w r. 1884 stopnia kandydata nauk przyrodniczych, studjował medycynę w tymże uniwersytecie. Ogłosił liczne rozprawy z dziedziny biologji i medycyny w *Przeglądzie Tygodniowym*, *Wszechświecie*, *Ateneum*, *Rolniku i Hodowcy*, *Kosmosie*, *Medycynie*, *Gazecie Lekarskiej*, *Przeglądzie chirurgicznym*, *Kronice Lekarskiej*, tudzież w pismach niemieckich, przyrodniczych i lekarskich. Ważniejsze jego prace są: „O przyczynach powstawania płci" (1881); „Ueber den Einfluss des Lichtes auf die Entwickelung d. Assimilationsgewebes" (1884); „Zur Frage über d. Persistenz d. Kopfniere der Fische" (1886); „Karol Ernest von Baer i jego poprzednicy" (1887); „Przyczynek do znajomości budowy nerek u ryb" (1887); „Żywienie się roślin" (1884 i 1885); „O transpiracji roślin" (1886); „Geneza komórki" (1888); „Przyczynek do metodyki bakterjologicznej" (1894); „Aseptyka w kateteryzowaniu" (1895); „Patologja i terapja przewlekłego zapalenia gruczołu krokowego" (1896); „W sprawie miejscowego leczenia pęcherza po kruszeniu kamienia" (1898); „Leczenie doszczętne przerostu gruczołu krokowego sposobem Bottiniego" (1899) i wiele innych. Większa część tych prac ogłoszoną została także w języku niemieckim. Od r. 1896 jest członkiem Towarzystwa lekarskiego warszawskiego, a od 1898 członkiem korespondentem Towarzystwa zoologów w Paryżu.

Gross Jan, pisarz czeski, * 1833 w Żelaznym Brodzie, † 1894; prawnik z wykształcenia i zawodu, gorliwy patrjota, już w r. 1853 wydawał w lezynie z Bendlem i Sztrauchem „Rachejtle," pod pseudonimem: Damjan Szroubek. Ze Sztrauchem w 1855 wydawał w Pradze „Diblika." Napisał: „Epigrammy na své nohy," oraz liczne prace poetyckie, nowelistyczne i prawnicze do „Lumira" Mikowca, „Posla z Prahy," „Humoristickich Listów," „Pravnika" i in.

Gross Ferdynand, feljetonista niemiecki, * 1849 w Wiedniu. Prócz mnóstwa feljetonów, wydał: „Kleine Münze" (1878); „Nichtig und flüchtig" (1880); „Aus meinem Wiener Winkel" (1885 etc. Napisał komedję „Der Erste Brief" (1883), oraz drugą do spółki z Maksem Nordau'em: „Die neuen Journalisten" (1880).

Gross Gustaw, polityk austrjacki, * 1856, początkowo profesor ekonomji w Wiedniu, potem w 1889 deputowany do rady państwa, gdzie zasiadał po lewicy i brał gorący udział w walce Niemców z ministerjum Badeniego.

Grossalmerode, miasto w pruskiej regencji Kassel, okr. Witzenhausen, nad rzeką Faulbach, pokłady węgla brunatnego, gliny i jaspisu porcelanowego, fabryki wyrobów glinianych, 2,800 mieszk.

Grossbeeren, wieś w obwodzie pruskiej regencji Poczdamskiej, liczy 495 miesz. i pamiętna jest zaszłą tutaj 23 sierpnia 1813 bitwą pomiędzy Francuzami, Bawarczykami, Wirtembereczykami i Saksończykami pod dowództwem Oudinota, a armją rosyjsko-szwedzką i pruską, pod dowództwem Bernadottego, który odniósł zwycięstwo i tym sposobem Berlin ocalił. Na pamiątkę tej bitwy Fryderyk Wilhelm III kazał wznieść obelisk z lanego żelaza.

Grosse Juljusz Waldemar, poeta niemiecki, * 1828 w Erfurcie, uniwersytet kończył w Halli. W 1856 odbył podróż do Włoch, skąd wróciwszy, redagował *Morgenblatt der Bairischen Zeitung*, a następnie *Süddeutsche Presse*. Od r. 1870 mieszka w Wejmarze, jako sekretarz Schillerowskiej fundacji. Poetycka produkcja **G.** bardzo jest różnorodna i obfita. Z utworów jego lirycznych najlepsze: „Aus bewegten Tagen" (Sztutgard, 1869) i „Wider Frankreich" (Berlin, 1870), z epickich zaś (zbiorowe wydanie, Berlin, 1871), zasługuje na wspomnienie „Mädchen von Capri" (1860), oraz komiczny epos „Pesach Pardel, ein modernes Epos in zehn Gesängen" (Halla, 1871). Na polu dramatu: „Gesammelte dramatische Werke" (7 t., Lipsk, 1870), niewielkie ma **G.** powodzenie. Trzyma się bowiem prawideł akademicznych i wybiera przedmioty obce dla nowoczesnego społeczeństwa. W powieści idzie za Heysem (ob.) i lubi rozwiązywać zagadnienia psychologiczne. Celniejszemi jego kreacjami w tym rodzaju są: „Untreu aus Mitleid" (1868); „Maria Mancini" (1869); „Ein Revolutionär" (1869); „Gegen den Strom" (1871); „Offene Wunden," „Sophie Monnier" (1876); „Zweierlei Mass" (1878); „Der getreue Eckart" (1885), oraz fantastyczne opowiadania: „Vox populi"; „Phantasiestück aus der Thierwelt" i t. d. Por. H. Ethé „Julius G., als epischer Dichter" (1874).

Grossenhain (po łużycku *Osiek Wielki*), miasto w obwodzie saskiej regencji drezdeńskiej, ma 12,000 miesz., liczne fabryki sukienne i in. Stacja węzłowa 3 dróg żelaznych.

Grosseto, stolica włoskiej prowincji t. n., (4,503 klm. kw. z ludnością 125.000); nad rzeką Obrone, ma 4,000 miesz., posiada wspaniały kościół katedralny, seminarjum, szkołę techniczną, jest rezydencją biskupa.

Grossglockner, najwyższa góra w Alpach wschodnich, położona na granicy Tyrolu, Karyntji i Salzburga, tworzy pień o wierzchołku piramidalnym, 3,797 metrów wysoka. Por. Hofmann i Stüdt „Wanderungen in der Glocknergruppe" (Monachjum, 1875); Rabl „Glocknerführer" (Wiedeń, 1881).

Grossi Tomasz, adwokat, * 1791 w Medjolanie, † 1853; znakomity nowoczesny poeta włoski

ze szkoły Manzoni'ego; pisał dramaty, epopeje i romanse: „La fuggitiva" (1817); „Ildegonda" (1820); „I Lombardi alla prima cruciata" (1826); „Marco Visconti" (1834); „La rondinella;" „Ulrico e Lida" (1830) i in. Por. Cantù „Vita ed opere di T. G." (1854); Curti „T. G." (1862).

Grossman Ludwik, współczesny kompozytor polski, * 1835 w Turku, gub. Kaliskiej. Oddany do szkół w Kaliszu, kształcił się jednocześnie w grze na fortepjanie i skrzypcach. Ostatecznie zaś pod kierunkiem dyrektora akademji Rungenhagena w Berlinie. Od r. 1852 zamieszkał stale w Warszawie, gdzie początkowo udzielał lekcji muzyki w b. instytucie szlacheckim. Oprócz wielu mniejszych kompozycji do śpiewu, na fortepjan i na orkiestrę, napisał następujące większe dzieła muzyczne: „Uwerturę koncertową" na orkiestrę, muzykę do „Marji" Malczewskiego „Trio," 3-aktową operę włoską „Il Pescatore di Palermo," wystawioną w teatrze Wielkim w 1867 przez artystów opery włoskiej; 2-aktową operę komiczną „Kornet Hamilon;" 3-aktową operę komiczną „Duch Wojewody" (1873, tekst Anczyca). Kompozycje orkiestrowe **G.** zdołały sobie zyskać uznanie i za granicą, gdzie często wykonywane bywają przez orkiestry Bilsego, Straussa i in.

Grossman Lud.

Grossmann Krystjan Gotlob Leberecht, teolog ewangelicki, * 1783 w Priessnitz w Altenburskiem, † 1857 w Lipsku; od 1823 był superintendentem general. i nadkaznodzieją dworskim w Altenburgu, od 1829 profesorem teologji w Lipsku. Odznaczył się głównie w aleksandryjsko-żydowskiej filozofji i obok tego był jednym z głównych założycieli „Stowarzyszenia Gustawa Adolfa." W tem ostatniem przedsięwzięciu wspierał go skutecznie syn jego, *Grossmann* Adolf Bernard, * 1817 w Grobitz (Grubicy), od 1859 był pastorem i superintendentem w Grimmie. Por. Professor dr. G. „Superintendent und Pastor, Skizze seines Lebens" (1857).

Grossvenediger, góra w Alpach Salzburskich, najwyższy szczyt w Venedigergruppe, na zachód od Grossglocknera, ma 3,660 metrów wysokości i wspaniałe lodowce.

Gross-Wardein, ob. Warad-Wielki.

Grosular, ob. Granat.

Grosz (z włosk. *grosso* = gruby), z początku nazwa wszystkich grubych monet, w różnicy od brakteatów (ob.). Najpierwsze **G.** miały być bite w Czechach; u nas Wacław, król polski i czeski, zaczął pierwszy wybijać **G.** około 1300, a stąd zwane były szerokiemi, praskiemi albo czeskiemi **G.**; ich wartość wynosi, na stopę 86 zł. z grzywny kolońskiej, 43 grosze. Kazimierz W. bił **G.** krakowskie, dziś niezmiernie rzadkie. Później bite były przez 1½ wieku półgroszki. Za Aleksandra Jagielończyka zjawiły się **G.** litewskie. Zygmunt I bił **G.** z datą 1506. **G.** koronne napotykamy dopiero z 1526 r., ziem pruskich z 1528, miasta Gdańska z 1530, Elbląga 1533, litewskie 1535. Roku 1650 wybijano jeszcze **G.** w srebrze, wyrównywające trzem teraźniejszym miedzianym, i dopiero Stanisław August zaprowadził 1765 **G.** miedziane; obok nich były także i **G.** srebrne, wyrównywające 7½ miedzianym. Ob. Złoty.

Grosz św. Piotra, ob. Świętopietrze.

Groszek, *Lędźwian (Lathyrus)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych (motylkowych), różniący się od innych podobnych mu roślin (grochu, wyki, soczewicy) liśćmi, po większej części z jednej pary listków podłużnych lub lancetowatych złożonemi, kwiatami dużemi, w gronko ułożonemi i szyjką słupkową w wierzchołku płasko ściętą. Ze stu przeszło znanych gatunków niektóre pożywne, inne hodują się dla ozdoby, ośm rośnie

Groszek. *A.* owoc.

dziko w krajach dawnej Polski. **G.** *łąkowy (L. pratensis)* o kwiatach siarczysto-żółtych, stanowi dobrą paszę dla bydła; **G.** *główkowy (L. tuberosus)* o kwiatach pięknych, czerwonych, ma szczególne bulwki przykorzeniowe, czarne, wewnątrz białe, które upieczone, jadane są pod nazwą *orzechów ziemnych;* **G.** *błotny (L. palustris);* **G.** *leśny (L. silvestris)* tworzy dobrą roślinę pastewną; **G.** *siewny (L. sativus)* o kwiatach białych lub błękitnych, zasiewa się niekiedy na użytek kuchenny; **G.** *wonny, wyka hiszpańska (L. odoratus)* znany jest w ogrodach.

Grot *(Grote)*, dawna moneta rachunkowa w Holandji i w sąsiadujących z nią prowincjach niemieckich, wartości $^1/_{72}$ talara, lub $^1/_{40}$ guldena holenderskiego.

Grot Jan ze Słupcy, herbu Rawicz, towarzysz szkolny w Bolonji papieża Jana XXII, za jego wolą, mimo oporu króla, z kanonika krakowskiego został biskupem krakowskim 1326 r. Wierny doradca króla Władysława Łokietka, który go

wysoko cenił, znajdował się w orszaku królewskim na zjeździe w Wiślicy 1328. Ostre prowadził spory z nuncjuszem Piotrem z Alwernji, który ze zbytnią gorliwością pobierał świętopietrze w djecezji krakowskiej, żył także w nieporozumieniu z Nankierem, biskupem wrocławskim, pragnącym się przenieść na katedrę krakowską. Kazimierz W. wysyłał go 1336 w poselstwie do stolicy apostolskiej w Avignon w sprawie z Krzyżakami. Poseł wyjednał tyle, że papież kazał zbadać tę sprawę i przysłał do Polski swych legatów z rozległem pełnomocnictwem rozstrzygnienia sporu. Z Kazimierzem W. także zawzięte toczył spory, ale waśń się uciszyła za pośrednictwem nuncjusza Galharda. Był to pasterz troskliwy o dobro swej djecezji, czego dowodem są liczne pobożne fundacje i kilka kościołów przezeń wystawionych. † 1348 we wsi Wawrzeńczycach. Lud oddaje mu cześć jako błogosławionemu.

Grot Jakób, * 1812 w Petersburgu, urzędnik w kancelarji komitetu ministrów. W 1838 został współpracownikiem czasopisma *Sowremiennik*, gdzie zamieścił przekład wierszem poematu Byrona: „Mazepa," oprócz wielu innych artykułów o literaturze i historji skandynawskiej. W 1840 został profesorem historji języka i literatury rosyjskiej w uniwersytecie helsingforskim. Znaczną bardzo liczbę prac jego drobniejszych mieszczą rozmaite czasopisma; z obszerniejszych zaś jego dzieł zasługują na wzmiankę „Frithiof," poemat Tegnera, przekład wierszem (Helsingfors, 1841); „Przewodnik do nauki języka rosyjskiego" (dla Finlandczyków, tamże 1848 i póź.); „Wypisy rosyjskie dla szkół finlandzkich;" „Słownik rosyjsko-szwedzki," „Historja Rosji" (po szwedzku, 2 t., Helsingfors, 1850—51) i t. d. W r. 1852 został profesorem literatury rosyjskiej w liceum aleksandrowskiem w Petersburgu i członkiem akademji nauk. Ostatnią jego pracą jest krytyczne wydanie pism Derżawina, z obszernym życiorysem autora i poglądem na ówczesny stan literatury.

Grot Mikołaj, filozof rosyjski, * 1852, w r. 1883 — 80 był profesorem uniwersytetu odeskiego, a od 1888 uniwersytetu moskiewskiego. Napisał: „Psychologja uczuć" (1880); „Filozofja sztuki" (1880); „Giordano Bruno" (1885): „Krytyka pojęcia wolnej woli" (1889); „Nouvelle classification des sentiments" (1878); „La causalité et la conservation d'énergie." Jest czynnym bardzo członkiem towarzystwa psychologicznego w Moskwie, któremu prezyduje.

Grot Izydor, pseudonim Wincentego Niewiadomskiego.

Grot Jerzy, pseudonim Antoniego Potockiego.

Grota, ob. Pieczary.

Grote, herb: Na tarczy 4-dzielnej pole I i IV srebrne, II i III zielone. Nad hełmem mitra biskupia. Labry zielone, podbite srebrem.

Grote.

Grote Jerzy, mąż stanu i historyk angielski, * w r. 1794, w Clayhill, hrabstwie Kent, † 1871. Po ukończeniu szkół pracował w kantorze swego ojca bankiera, a czas wolny poświęcał studjom naukowym i literaturze. Ogłosiwszy dziełko „On the essentials of parlamentary reform", czynny brał udział w życiu politycznem 1830—31 jako członek stronnictwa radykalnego; od 1832 do 1841 zasiadał w parlamencie i daremnie żądał zaprowadzenia balotowania. Głównem dziełem **G.** jest „History of Greece" (12 t., Londyn, 1846—55, 5 ed., 8 t., 1883), które, łącząc w sobie gruntowność z rozległym poglądem i wolnomyślnym sądem, prześcigło wszystkie inne w tym rodzaju prace i jest ozdobą bogatej i tak historycznej literatury angielskiej. Niemniejszą wartość ma jego „Plato and the other companions of Socrates" (3 t., Londyn, 1864, 4 wyd., 1885). Podobnej pracy o Arystotelesie nie dozwoliła mu śmierć wykończyć. Z pism pośmiertnych wydano: „Minor works" (1873); „Fragments on ethical subjects" (1876). Życiorys jego napisała żona, Harriet G. „The personal life of G. G." 1873). Porów. Lady Castlake „Mrs G." (1881).

Grotefend Jerzy Fryderyk, * 1775, w Münden, był 1821 — 49 dyrektorem liceum w Hanowerze, † 1853; wielce zasłużony pedagog i filolog, znany uczonemu światu ze swoich badań nad językiem umbryjskim i oscyjskim, nad historją i geografją starożytnych Włoch; pracował także nad wyjaśnieniem starożytnego pisma perskiego klinowego. Dzieła jego w tym rodzaju są: „Rudimenta linguae umbricae" 8 zesz., Han., 1835—38); „Rudimenta linguae oscae" (Han., 1839); „Zur Geographie und Geschichte von Altitalien" (5 zesz., Han., 1840—42; „Urgeschichte der Phönizier" Han., 1830).

Grotefend Fryderyk August, krewny poprzedniego, * 1798 r., w Ilefeld, od 1831 dyrektor gimnazjum, a obok tego od 1835 profesor uniwersytetu w Getyndze, † 1836; ogłosił: „Ausführliche Grammatik der lat. Sprache" (2 t., Hanow., 1829 — 30); „Lateinische Schulgrammatik" (1832); „Grundzüge einer neuen Satztheorie" (Hanower, 1827).

Grotefend Herman, historyk, * 1845, w Hanowerze; medycynę studjował w Getyndze, następnie historję, chronologję, paleografję i dyplomatykę w Berlinie, w 1874 został archiwarjuszem w Aurich 1876 we Frankfurcie nad M. 1887 głównym archiwarjuszem w Szwerynie. Napisał: „Handbuch der historischen Chronolo-

gie" (Hanower, 1872); „Ueber Sphragistik" (Wrocław, 1875); „Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum J. 1740" (2 wyd., 1889, tamże); „Christian Egenolff" (1881).

Grotelskie starostwo niegrodowe mieściło się w w-dztwie Wileńskiem, powiecie Wiłkomierskim. Przed r. 1773, posiadał je Nowodworski, opłacając z niego kwarty tylko złp. 18, następnie jednak mając sobie udzielone toż s-stwo na 50-letnią posiadłość emfiteutyczną, uiszczał tęż opłatę w wysokości złp. 488 rocznie.

Grotenburg, góra w Teutoburskim lesie, na południe od Detmoldu, na 385 metr. wysoka. Na szczycie jej stoi kolosalny pomnik Hermana.

Groteska, tak pierwotnie nazywano wszelki fantastycznie powikłany rodzaj ornamentów; później zaś używano tego wyrazu na oznaczenie wszystkiego co jest karykaturalnie przesadzonem, a w sztuce scenicznej, mianowicie w choreografii niższej komiki.—**G.** jest też nazwą jednego z rodzajów czcionek.

Groth Klaus, * 1819, † 1899, w Heide, w ziemi Ditmarschów, był do 1847 nauczycielem w szkółce żeńskiej w Tondern, następnie słuchał nauk uniwersyteckich w Kiel, gdzie otrzymał stopień doktorski. **G.** zajmuje pierwsze miejsce pośród poetów niemieckich w narzeczu zwanem „plattdeutsch." Największą sławę zjednały mu utwory poetyczne: „Quickborn" (Hamburg, 1853, 15 wyd., 1885); „Hochdeutsche Gedichte" (tamże, 1854); „Vertelln" (2 tomy, Brunświk i Kiel, 1855—1859); „Voer die Goern" (Lipsk, 1858) i „Rochtgeter-Meister Lamp und sin Dochder" (Hamburg, 1862). Porów.: Eggers „Klaus G. und die plattdeutsche Dichtung" (1885); Klus G. „Lebenserinnerungen," wydał E. Wolff (Kiel, 1891); Sierks „Klaus G., sein Leben und Seine Werke" (1899); Bartels „K. G." (1899).

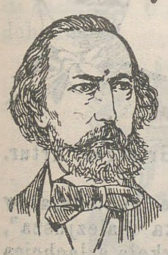

Groth Klaus.

Groth Jakób, mineralog, * 1843, w Magdeburgu, kształcił się we Freibergu i Berlinie, w 1872 został profesorem mineralogji w uniwersytecie strasburskim, w r. 1883 w Monachjum; napisał: „Tabellarischer Uebersicht der Mineralien, nach ihren kristallographisch-chemischen Beziehungen geordnet" (1887); „Physikalische Kristallographie" (1876, 3 wyd., 1895); „Grundriss der Edelsteinkunde" (1877). Od 1877 wydaje „Zeitschrift für Kristallographie und Mineralogie".

Grotius Hugo, albo *de Groot*, znakomity prawnik i filozof, * 1583, w Delft, został 1603 radcą pensjonarjuszem w Roterdamie, lecz w r. 1629, jako polityczny stronnik Oldenbarneveldta, skazany został na dożywotne więzienie w zamku Löwenstein. Zbiegłszy stąd przy pomocy swej żony, przybył do Francji, gdzie mu Ludwik XIII przeznaczał stosowną pensję, którą mu jednak Richelieu odjął w 1631. We trzy lata potem wszedł do służby królowej szwedzkiej Krystyny i jako członek rady stanu i poseł na dworze francuskim (1635—1645) zjednał sobie powszechne poważanie. Złożywszy ten urząd, † w podróży ze Szwecji do Holandji w Rostoku 1645. **G.** był równie zręcznym dyplomatą, jak uczonym historykiem: „Annales et historiae de rebus Belgicis" (Amsterdem, 1657); gruntownym teologiem: „Annotationes in V. T.", (3 t., Halla, 1774—45); „De veritate religionis Christianae" (Amsterdam, 1662) i znakomitym humanistą, bądź jako tłómacz autorów greckich, bądź jako oryginalny poeta łaciński: „Poëmata" (Lejda, 1617). Dziełami „Mare liberum" (Lejda, 1609), w którem broni wolności handlu Holandji z Indjami Wschodniemi, tudzież „De jure belli et pacis" (Paryż, 1625, 1735, 1869—70, t. 2), nietylko przyczynił się do ustalenia prawa narodów, ale w tem ostatniem piśmie swojem położył pierwszą podstawę rozwoju całej nowszej filozofji prawa. **G.** zrywa całkowicie z porządkiem średniowiecznym, czuje bowiem, że łączność jedynie religijna dla nowego społeczeństwa już nie wystarcza, zwłaszcza iż przez reformację złamaną już została. Nowym węzłem ludzkości ma być prawo, którego źródło leży w samym człowieku, jako istocie rozumnej i mającej popęd do życia w społeczeństwie. Z tego popędu wywodzi **G.** rozmaite społeczne związki, jak rodzinę, państwo i ludzkość. Społeczeństwo winno się wspierać na sobie i w sobie szukać punktu oparcia dla całego prawnego porządku. Prawo, według **G.**, nie zależy od woli człowieka, ani od woli Boga, gdyż wypływa ono z samej istoty człowieka, która jest niezmienną, a więc i prawo zmienne być nie może. Takie niezmienne zasady, siłą rozumu z istoty rzeczy wywiedzione, stanowią *jus naturale*. Na zasadzie jus naturale człowiek ma prawo wrodzone sobie do życia, wolności, posiadania i t. d. Państwo, mówi **G.**, jest połączeniem wolnych ludzi do używania prawa i korzystania ze wspólnego dobra (lib. I cap. 1 § 14). Stosunki między państwami rodzą prawa narodów, prawo międzynarodowe, które albo płynie z natury państwa, i wtedy jest naturalne albo filozoficzne, albo opiera się na zawieranych traktatach, i wtedy jest obowiązujące, pozytywne. **G.** dzieło główne „De jure belli et pacis" doczekało się wielu wydań, tłómaczeń i komentarzy i wywarło wielki wpływ tak na filozofję prawa, jak i na prawo międzynarodowe. „Rogge, Bibliotheca Grotiana. Groti operum descriptio bibliographica" (1883); Borsterman von Dijen „Hugo de Groot

Grotius Hugo.

en zijn gestacht" (1883); Neumann „Hugo G." (1884); Hartenstena „Rechtsphilosophie des H. G." (1850); Butlera „Life of G." (1827). Główne źródło biografji G. znajduje się w zbiorze różnych jego listów.

Grotkowski Jan, poeta polski XVII wieku, którego dzieła dość późno odkryto. Rok urodzenia i śmierci **G.** jest nieznany; był pisarzem pokojowym Władysława IV i długo bawił w Neapolu w sprawie sum neapolitańskich; w r. 1662, był sekretarzem Jana Kazimierza. Andrzej Morsztyn przyznaje mu pierwszeństwo wśród poetów spółczesnych. **G.** pisał poezje oryginalne, dotąd wszakże znaleziono tylko jego przekłady *Sonetów* Petrarki i *Tryumfu miłości* tegoż, oraz *Tryumfu wiary* Bartasa; rzeczy te drukowane były w *Bibliotece Ossolińskich* (t. IV, 1864 i t. VIII, 1868).

Grotków (Grottkau), miasto szląskie, niegdyś stołeczne księstwa, dziś w regencji Opolskiej, w pobliżu rzeki Nisy; posiada piękny kościół farny, ratusz i zamek biskupów wrocławskich, 4,430 mieszk.

Grotowski.

Grotowski, herb: W polu srebrnem—łódź czerwona. U szczytu czerwona łódź z piórkiem pawiem we środku. Labry czerwone, podbite srebrem. Nadane 1845 r. przez cesarza Ferdynanda I.

Grotowski Alfons, inżynier, * 1833 r., w Żarnowcu, gub. Kieleckiej. Po ukończeniu wyższej szkoły realnej w Kielcach, wstąpił do Zarządu Komunikacji w 1851 r.; powierzono mu wtedy nadzór przy budowie dróg szosowych w pow. Miechowskim i Olkuskim. W 1854 złożył egzamin na inżyniera konduktora, zaś w 1856 otrzymał stopień inżyniera Zarządu Komunikacji.

Grotowski Alfons

W 1857 delegowano **G.** do Ks. Brunświckiego dla studjowania budowy studni artezyjskich. W tymże celu udał się **G.** do Belgji i Francji. W 1859 władze poleciły mu poszukiwania geologiczne w Glazdowicach i Ciechocinku. Z tej epoki datują się prace jego o wyszukiwaniu źródeł, o wodzie i sposobach jej oczyszczania, oraz studjum o studniach arteryjskich. W r. 1862 przeszedł do służby miejskiej, jako inżynier wodociągu m. Warszawy. W tym charakterze często delegowano go za granicę, do Francji, Anglji, Holandji i Niemiec, celem zbadania kwestji pozostających w związku z asenizacją miast. Kwestja bruków, zapewnienia miastu zdrowej, dobrej wody, wybór najracjonalniejszego systemu kanalizacji—oto program, nad którym **G.** cały swój czas i wiedzę techniczną poświęcił. W r. 1876 **G.** został starszym inżynierem m. Warszawy. Zgodnie ze zdaniem **G.**, poruczono w 1876 Lindley'owi opracowanie projektu wodociągów miejskich i kanalizacji Warszawy. W ogóle **G.** bierze ważny udział w pracach nad uzdrowotnieniem Warszawy, jako starszy inżynier miasta, oraz począwszy od końca 1888 jeden z pomocników Lindley'a. Wreszcie brał udział przy urządzeniu wystaw hygjenicznych i w komitetach budowy kościołów.

Grottger Artur, europejskiej sławny rysownik i malarz polski, * 1837 r., we Lwowie, 1867 r., w Amélies les Bains. W chłopięcym wieku za pierwszych nauczycieli rysunku miał ojca i znanego artystę Juljusza Kossaka. W r. 1852, przybył do Krakowa, gdzie zapisał się do instytutu technicznego i równocześnie do szkoły sztuk pięknych. Mając lat 16, na dalszą naukę wyjechał do Wiednia i wprędce miał tutaj mnóstwo zamówień na rysunki do ilustrowanych pism niemieckich (*Illustrirte Blätter*, *Gartenlaube*). Oprócz innych prac, chociaż wesołe życie wiedeńskie nie mało go rozrywało, wykonał tu także kilka akwarel i obrazów olejnych, jak: „Patrol nocny", „Modlitwa konfederatów przed bitwą", „Ucieczka Henryka Walezjusza", „Rzeź humańska", „Ofelja", „Szkoła szlachcica polskiego" (4 akwarele) i t. d. Największą jednak sławę zjednały mu i są najpiękniejszą po nim puścizną jego kredkowe rysunki, wydawane serjami, jako to: „Warszawa", składająca się z 7 rycin (1861); „Polonia" z 8 rycin; „Lituania" z 6 rycin; „Wieczory zimowe", 2 serje po 5 rycin i najznakomitsze z jego dzieł: „Wojna", składające się z 10 rysunków. „Lituanię" zaczął rysować Grotger w Wenecji, dokąd w r. 1864 wziął go z sobą na jakiś czas hr. Palffy; „Wojnę" zaś kończył rysować w Paryżu, dokąd przybył w końcu 1866 r. i gdzie razem z „Lituanią" była wystawiona na wystawie powszechnej. „Wojnę" kupił cesarz austrjacki za 8,000 franków. W tych serjowych rysunkach **G.** stanął bardzo wysoko i pokazał się natchnionym poetą; dzisiaj są one znane w licznych reprodukcjach po całej Europie. W Paryżu wyrysował jeszcze „Nastusię" (z powieści „Alkhadar"); „Gavroche'a" z „Nędzników" W. Hugo, kilka portretów i „Przed posągiem Napoleona I". Ta ostatnia z niezmiernej liczby prac Grottgera szła bardzo powoli, bo zdrowie artysty nagle zaczęło niedomagać. Dla polepszenia go wyjechał na południe Francji do Pau, potem do Amélies les Bains. Tu † 13 grud-

Grottger Artur.

nia 1867 r., za wcześnie dla sztuki narodowej, ale zapracowawszy sobie już dobrze na sławę. Zwłoki jego przewieziono do kraju i 4 lipca 1869 pochowano we Lwowie na cmentarzu Łyczakowskim. Por. Aren A. G., „Seine Reminiscenz" (Wiedeń, 1871); Klemens Kantecki ogłosił życiorys **G.**, oparty na jego korespondencji, oraz studjum nad jego pracami (Lwów, 1878).

Grotthuss Elżbieta, baronowa, powieściopisarka, * 1820, w Durben, w Kurlandji, w młodych latach zachorowała na oczy, oślepła zupełnie 1854, w 1855 przyjęła wyznanie katolickie i osiadła w Wiedniu, gdzie oddała się wyłącznie pracy literackiej. Napisała romanse: „Die Familie Runenthal" (2 wyd., Wied., 1870); „Das Gasthaus zum Grünen Baum" (1878); „Das falsch verstandene Ehrgefühl" (1874); „Eleonora" (1878); „Die Leibeignen" (1881); „Die Kinder des Nihilisten" (1883); „Helene Grandpré" (1885); komedje: „Zwei Onkel aus Amerika" (1875); „Der Magnetiseur" (1876) i in. Wiele jej książek przetłómaczono na język francuski.

Grotus, (*Grothus*, *Grotthaus*, *Groithusen*, *Gruithusen*, *Groshaus*), herb: W polu srebrnem—pas prawo-ukośny czarny, u spodu blankowany (*bande bastillée*). U szczytu, na dwu skrzydłach podobne pasy.

Grotus.

Groty.

Groty, herb: W polu złotem—trzy srebrne groty. U szczytu trzy pióra strusie.

Grouchy Emanuel, margrabia de, marszałek i par francuski * 1766, w Paryżu, † 1847, w St.-Etienne; podczas wojen rewolucji i cesarstwa odbył wszystkie ówczesne kampanje i niejednokrotnie złożył dowody wielkiej waleczności; w wyprawie 1811 dowodził korpusem kawalerji i przyczynił się do zwycięstwa nad rz. Moskwą. Gdy sprzymierzeni wkroczyli do Francji 1814 r., **G.** objął naczelne dowództwo kawalerji, lecz został 7 marca pod Craonne ciężko raniony. Podczas restauracji skazany na wygnanie, otrzymał jednak wolność powrotu w styczniu 1815 roku. Po wylądowaniu Napoleona z wyspy Elby, stanął znowu po jego stronie. Po bitwie pod Ligny, nazajutrz z 34,000 wojska i 100 działami ścigał cofającą się armję pruską pod dowództwem Blüchera. 18 czerwca, w chwili gdy staczał niepotrzebną utarczkę z generałem Thielmann'em pod Wavre, cesarz bił się rozpaczliwie pod Waterloo. Jednomyślnie, zdaniem najbezstronniejszych sędziów, **G.** przyczynił się głównie do straszliwej klęski dnia tego, ślepem trzymaniem się rozkazów cesarza, a mianowicie tem, że nie zwrócił uwagi, jak trzy korpusy pruskie zabiegały cesarzowi z boku i otaczały go z tyłu. Dowiedziawszy się następnie o abdykacji cesarza, ogłosił w swoim korpusie wstąpienie na tron Napoleona II i na czele 45,000 wojska ruszył ku Paryżowi, lecz kiedy rozpoczęto układy, złożył dowództwo i udał się do Ameryki, skąd dopiero w r. 1819 powrócił do kraju. Po rewolucji lipcowej powołany został do izby parów i zatwierdzony w godności marszałka. Por. „Mémoire du maréchal de **G.**" (Paryż, 1873—74, t. 5).

Grouchy Emanuel

Grousset Paskal, członek Komuny paryskiej, * około 1844 r. na Korsyce. Początkowo studjował medycynę, później rzucił się do dziennikarstwa. Pisywał wyborne artykuły naukowe w *Etendard*, dzienniku ultra-bonapartystowskim, a w *Figaro* kronikę naukową i romanse pod pseudon. *Leopolda Virey*. Następnie został współpracownikiem dzienników: *Marseillaise* i *Revanche*. Skutkiem ostrej polemiki z ks. Piotrem Napoleonem Bonaparte (ob.), ten ostatni, wyzwany na pojedynek, zamordował Noira, kolegę Grousseta, a sam **G.** został aresztowany (1870). Wypuszczony na wolność, jeszcze gwałtowniej walczył przeciw dynastji cesarskiej. Po rewolucji 4 września objął główny kierunek dziennika *Marseillaise*, a następnie zawiesiwszy wydawnictwo, wstąpił do wojska rzeczypospolitej. Po wybuchu powstania 18 marca 1871 mianowany był delegowanym do spraw zagranicznych, a po ukonstytuowaniu Komuny wybrany członkiem komisji wykonawczej. Główniejszemi czynami **G.** na tym urzędzie są: różne manifesty, wzywające prowincje na pomoc powstaniu paryskiemu, zapraszanie delegatów rad municypalnych we Francji na ogólne zgromadzenie do Paryża i okólnik dyplomatyczny do reprezentantów narodów obcych. Po zdobyciu przez Wersalczyków Paryża, schwytany i skazany na deportację, został wywieziony do Nowej Kaledonii 1872 r., skąd uszedł 1874 wraz z Rochefortem i czterema innymi więźniami, następnie pisywał do wznowionej *Lanterne* Rochefort a i pism innych. Napisał: „La conspiration du général Malet" (1869); „Les origines d'une dynastie" (1869) i „La vie partout", szereg opisów podróży i obrazków obyczajowych (1884, t. 8); „La vie publique en Angleterre"; „Le monde chinois"; „Les Anglais en Irlande" i in.

Grouvelle Filip Antoni, pisarz i mąż stanu

francuski, * 1758, † 1806; był sekretarzem księcia Kondeusza i wielkiego używał wzięcia w Chantilly, gdzie wystawiano jego komedyjki i operetki. Jedna z nich: „Les princes“, na żądanie królowej Marji Antoniny, była odegrana w Wersalu. Podczas rewolucji **G.** okazał się jednym z najwymowniejszych przeciwników tronu i był sekretarzem tymczasowej rady wykonawczej. W dniu 20 stycznia 1793 roku towarzyszył ministrowi sprawiedliwości do Temple, gdzie Ludwikowi XVI odczytał wyrok śmierci. W tymże samym roku został ambasadorem francuskim w Kopenhadze. Od czasu konsulatu znikł z widowni politycznej. W r. 1805 wydał „Listy pani de Sévigné“, a w następnym dzieła Ludwika XVI.

Grove Sir William Robert, fizyk angielski, * 1811, w Svansea, kształcił się w Oksfordzie, następnie był adwokatem; z powodu choroby zmuszony do zaniechania swych zajęć, zajął się elektrycznością i następnie zupełnie oddał się fizyce, W 1841 został professorem fizyki w instytucji londyńskiej, a jako członek zarządu Muzeum Brytańskiego, miał udział w jego reorganizacji. W 1853 mianowany został radcą królewskim, jest też członkiem zarządu miasta Londynu. Z odkryć jego ważniejsze: stos noszący jego nazwisko, polarność elektro-chemiczna gazów, stos gazowy, elektryczność płomieni, nowa kombinacja szkieł przedmiotowych w lunetach i in. Mnóstwo jego rozpraw mieści się w pismach naukowych angielskich; największy rozgłos miało dzieło p. t. „Correlation of physical forces“ (Londyn, 1846, 6 wyd. 1874).

Grovego ogniwo galwaniczne, ob. Stosy galwaniczne.

Groza Sylwester, literat polski, * 1793 r., w Międzyborzu na Podolu, † 1849; pobierał nauki w szkole humańskiej do 1809, następnie wstąpił do palestry w Winnicy, lecz porzucił prawnictwo i oddał się rolnictwu, nie zaniedbując obok tego literatury. Pierwszą powieść swoją: „Przygoda Fabjana Kulińskiego“, umieścił w wydawanem przez młodszego brata Aleksandra piśmie zbiorowem *Rusałka.* Następnie ogłosił „Myśli nad niektóremi zdrożnościami ludzkiemi“ (Wilno, 1840); „Powieści podolsko-ukraińskie“ (2 t., Wilno, 1842); „Pan Justynjan żeniący się“ powieść (Wilno, 1846); „Hrabia Scibor na Ostrowcu“ powieść (Warszawa, 1848); „Pamiątki i wspomnienia rozmaite“ (Wilno, 1848). Oprócz tego umieszczał wiele artykułów w *Athenaeum* Kraszewskiego. W pismach swoich, zalecających się prostotą, serdecznością i szlachetnym sposobem myślenia, gromi wady, podnosi zasługę i cnotę.

Groza Aleksander, młodszy brat poprzedniego, poeta szkoły ukraińskiej, * 1807, we wsi Zahranicze, powiecie Taraszczańskim, na Ukrainie; † 1875 r., w Chałaimgródku, w domu Eustachego Iwanowskiego (Hellenjusza); pobierał nauki naprzód w Humaniu, potem w gimnazjum winnickiem. W r. 1826 wszedł do uniwersytetu wileńskiego na wydział literacki, w r. 1829 otrzymał stopień naukowy. Przebywszy jeszcze jeden rok jako wolny słuchacz w uniwersytecie dorpackim, osiadł 1831 na Ukrainie w dziedzicznej wsi w Sołohobówce; następnie zamieszkał w Żytomierzu. Ogłosił: „Poezje“ (Wilno, 1835); „Poezje“ 2 t., Wilno, 1842); „Pan Władysław albo wyciąg z pamiętników niebardzo starych“ (2 t.); „Obrazki ukraińskie“ (Wilno, 1855, 2 ed., p. t. „Trzy powieści“ (Żytom., 1860); „Pisma“ (Warsz., 1855); „Trzy palmy“ poemat (Wilno, 1857); „Mozaika kontraktowa, pamiętnik z roku 1851“ (Wilno, 1857); „Hryć, dramat w 5 aktach. Marek Jakimowski, duma“ (Wilno, 1858); „Smieciński“ powieść wierszowana (3 cz., Żytom., 1860); wydał także „Elementarz mniejszy (1860) i „Elementarz większy“ (1860), oba zalecające się praktycznym układem i pożywną treścią. Jako wierszopis nie celuje **G.** wysokiemi zdolnościami i należy do drugorzędnych poetów szkoły ukraińskiej. Najlepszym ze wszystkich jego utworów poetycznych jest „Starosta Kaniowski“, oraz „Jasyr Batowski“, obszerniejszych rozmiarów poemat „Mogiły“ jest słabem opowiadaniem. Poezje **G.,** osnute po większej części na tle życia Ukrainy, zalecają się przedewszystkiem płynnością wiersza; mniejszą miewa wartość pomysł i wykonanie. W powieści odznacza się jako pisarz poprawny, wysoce wykształcony i szlachetnych dążności. Położył też **G.** zasługi przez to, że w stronach swych budził życie umysłowe wydawaniem pism zbiorowych „Rusałka“ (1837—42) i „Grosz wdowi“ (1849). Zbiorowe wydanie pism jego wyszło w Żytomierzu (4 t., 1860). Obszerny dramat „Pan Twardowski“ wyszedł w Brodach 1873. Życiorys jego mieści się w *Tygod. Illustr.* (z 1865 r. T. 12); Bolesław Dunin Rzuchowski „Kilka słów o Aleksandrze Grozie i jego pismach“ (Lwów, 1877).

Groznyj, miasto okręgowe w gub. Terskiej na Kaukazie, ma rafinerje nafty i 15,600 mieszk. Okrąg **G.** obejmuje 8,473 klm. kw. i liczy 227,648 mieszk. (1897).

Gród, tak nazywano w dalekiej przeszłości miejsce warowne, okopane i zabezpieczone od napadu nieprzyjaciół. W czasach Piastowskich grodem zwano zamek; za czasów Kazimierza W. grody, a przynajmniej zamki w nich, były murowane. Obok takich grodów tworzyły się osady rzemieślnicze i handlowe, i w ten sposób powstawały miasta. Za panowania Piastów grodami zawiadowali włodarze i przystawowie, a potem kasztelanowie, którzy tę władzę sprawowali do wieku XV. W tym wieku, i nawet poprzednio, władza sądowa karna w wielu grodach przeszła w ręce starostów, którzy dla tego zwali się grodowymi, mieli oni moc sądzić w sprawach o najazd, podpalanie, rozbój i inne usiłowania zbrodnicze. Do

grodu należało także chwytać zbrodniarzy i pilnować wykonania wyroku. Do sądu grodowego należał także pisarz, który utrzymywał akta i księgi grodzkie. W Wielkopolsce księgi grodzkie miały jednakową ważność z ziemskiemi, w innych częściach dawnej Polski akta, umieszczane w księgach grodzkich, w ciągu roku winny były być przenoszone do ksiąg ziemskich.

Gródek, miasto powiatowe w obwodzie Lwowskim, nad rz. Wereszczycą, mające 11,000 m. Pamiętne jest śmiercią Władysława Jagiełły, który tutaj umarł 3 maja 1434.

Gródek, nad rz. Smotryczem, w gub. Podolskiej, pow. Kamienieckim, miasteczko wielokrotnie niszczone, posiada obecnie około 450 domów.

Gródek, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Czerwonogrodzkim, przy ujściu Seretu do Dniestru.

Gródek, wieś na Wołyniu o milę od Równego, posiadała zameczek, w którym niegdyś przebywali zakonnicy wyznania grecko-unickiego. Wieś ta słynie ogromnemi pokładami kredy.

Gródek Ostroczycki, w gubernji i powiecie Mińskim, jest osadą starożytną, której początek ginie w czasach przedchrześcijańskich.

Gródek Sołomerecki, w gubernji i powiecie Mińskim, o 3 mile od Mińska położony, sięga początkiem swoim epoki przedchrześcijańskiej.

Grójec, dawniej **Grodziec,** miasto powiat. w gub. Warszawskiej, nad strugą Molnica zwaną. Niegdyś miasto ludne, zamożne i obszerne, liczyło w r. 1564 domów 210, słynęło z wyrobu dobrego piwa i strun muzycznych; posiada obecnie 5,800 m. Głównym sposobem utrzymania mieszkańców chrześcijan jest rolnictwo i rzemiosła, Żydów zaś handel, spekulacje i rzemiosła. Znajduje się tu starożytny i obszerny kościół parafjalny, fundowany w XIV wieku, z piękną chrzcielnicą. W Grójcu urodził się r. 1536 ksiądz Piotr Skarga, Jezuita, sławny kaznodzieja polski, który, umierając, zapisał rodzinnemu miastu wieś Sadków Duchowny.—*Grójecki* powiat, w gub. Warszawskiej, ma 30,3 mil. kw. rozległości i 107,547 ludności (1897).

Grójeckie albo *Grodeckie* starostwo niegrodowe, leżało w województwie Mazowieckiem, w ziemi Czerskiej. Podług lustracji z r. 1664, składało się tylko z miast Grodziec czyli Grójca (ob.) i ze wsi Wola Grodzka. Przez pierwszą wojnę szwedzką nadzwyczaj było zniszczone. W r. 1771 posiadał to starostwo Franciszek Załuski, opłacając z niego kwarty złp. 1,083 gr. 29, a hyberny złp. 230. Na sejmie Warszawskim r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały temuż Załuskiemu to starostwo na własność emfiteutyczną.

Grube Maks, aktor niemiecki, * 1854 w Dorpacie. W 1873 wstąpił na scenę mejningeńską. Potem grywał z powodzeniem w wielu miastach niemieckich. W 1889 został reżyserem berlińskiego *Schausspielhausu.* Napisał dramaty: „Christian Günther“ (1882) i „Strandgut“ (1886).

Grubecki Kazimierz, nauczyciel matematyki, * 1831 r. w Kielcach, † 1858; wydał: „Arytmetyka teoretycznie i praktycznie wyłożona“ (Warszawa, 1857).

Grübel Jan Konrad, norymberski poeta ludowy, * 1736 r. w Norymberdze, † 1809. W utworach swych: „Gedichte in nürnberger Mundart“ (3 t., Norymberga, 1802) i „Correspondenz und Briefe in nürnberger Mundart“ (tamże, 1808), naśladuje zręcznie słynnego Hansa Sachs'a. Najlepsze wydanie jego pism „Sämmtliche Werke“ (3 t., Norymberga, 1835) dał Frommann.

Grubenhagen, niegdyś księstwo, obecnie część pruskiej regencji Hildesheim, obejmowało 14 mil kw., składając się z dwu części nierównych. Księstwo to skutkiem wygaśnięcia w r. 1705 linji Brunświk-Lüneburg-Celle, do której należało, przeszło w posiadanie domu hanowerskiego, a w r. 1866 razem z Hanowerem dostało się Prusom. Por. Max „Geschichte des Fürstentums G.“ (1863).

Gruber Teodor, sławny kaznodzieja Paulinów w Częstochowie i profesor teologji moralnej w drugiej połowie XVIII w. Ogłosił: „Myśli przebrane z kaznodziejów różnych francuskich i niemieckich, ułożone o tajemnicach N. Marji Panny i świętych pańskich“ (2 t., Częstochowa, 1776; 2 wyd. 1779); „Kazania na uroczystości św. Pańskich“ (tamże, 1779); „Kazania niedzielne“ (3 t., tamże, 1778); „Kazania postne“ (tamże, 1780); „Kazania adwentowe“ (1781).

Gruber von *Grubenfels* Karol Antoni, * 1770 w Szegedynie, † 1833 r. w Presburgu, bibljotekarz hr. Apponyich tamże, następnie asesor komit. Szumegherskiego. Ważniejsze jego dzieła są: „Elogia et epigraphica, quibus accedit diagnosis librorum ab arte typographica inventa“ (Presburg, 1805); „Historia linguae Ungaricae“ (tamże, 1830); „Pannonia's Sprache unseren erhabenen Vätern des Vaterlandes wegen der zur herschenden erhobenen vaterländischen Sprache geweiht“ (Peszt, 1806); „Das osmanische Reich, geographisch, statistisch und geschichtlich dargestellt“ (Wiedeń, 1812), oprócz wielu lirycznych i dramatycznych powieści, oryginalnych i tłómaczonych.

Gruber Jan Gotfryd, * 1774 r. w Naumburgu, † tamże 1851; od 1815 profesor w Halli, zasłużył się wielce swojego czasu, jako autor filozoficzny, a szczególnie jako estetyk. Do ważniejszych prac jego należą: „Ueber die Bestimmung des Menschen“ (Zürich i Lipsk, 1800); „Versuch einer pragmatischen Anthropologie“ (Lipsk, 1803); „Charakteristik Herders“ (Lipsk, 1805); „Geschichte des menschlichen Geschlechts aus dem Gesichtspunkte der Humanität“ (2 t., Lipsk,

1806); „Wörterbuch der Aesthetik und Archäologie“ (Weimar, 1810); „Wörterbuch der altclassischen Mythologie“ (3 t., Wejmar, 1810—15); „Wielands Leben“ (2 t., Lipsk, 1815—16); „Klopstocks Leben” (1832). Oprócz współpracownictwa w redakcji pisma *Allgemeine Litteraturzeitung*, **G.** miał czynny udział w założeniu wielkiej publikacji: „Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste,” której pierwszą sekcję redagował początkowo wspólnie z Erschem, zaś od tomu 18 aż do swej śmierci sam jeden.

Gruber Wacław, anatom, * 1814 r. w Krukanicy w Czechach, † 1890 r., studja medyczne odbywał w Pradze czeskiej, od 1846 był prosektorem w akademji chirurgiczno-medycznej petersburskiej, w 1855 r. został tamże profesorem anatomji opisowej; głównem jego dziełem jest utworzenie muzeum anatomicznego w Petersburgu. W 1888 zrzekł się katedry i osiadł w Wiedniu. Ogłosił przeszło 500 rozpraw, oraz dzieła: „Anatomie eines Monstrum bicorporeum” (1844); „Abhandlungen aus der menschlichen und vergleichenden Anatomie“ (1852); „Monographie über das zweigeteilte Jochbein bei den Menschen und den Säugethieren” (1873); „Behandlungen aus der menschlichen und vergleichenden Anatomie“ (1879—89).

Grubiński Florjan, mechanik, * 1844 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum kieleckiem, następnie poświęcił się mechanice. Zbudował własnego systemu żniwiarki beztrybowe: „Warszawianka,“ „Polka“ i „Włościanka,“ kocieł o ruchu obrotowym, lokomobilę z kondensatorem i kotłem o ruchach obrotowych, infilator, zabezpieczający tkaczów od pyłu przy przeróbce bawełny, sprowadzającego suchoty, przegrzewacze pary, jeden dla kotłów stałych i żeglugi, drugi dla lokomotyw, broń różnych systemów. Otrzymał za swe wynalazki kilka dyplomów i medali w kraju i za granicą, między niemi w Filadelfji jedyny medal za żniwiarki na całą Europę.

Grubiński Henryk, artysta dramatyczny, * 1847 r., był uczniem Chęcińskiego, debiutował u Trapszy, od r. 1873 występował na scenie warszawskiej. Przez pewien czas był reżyserem teatru Małego.

Grubiszić Klemens, filolog i archeolog,* 1733 w Makarsce w Dalmacji, † 1773 r., kształcił się w filozofji, teologji i prawie w Dubrowniku i Padwie, gdzie został doktorem; wróciwszy do ojczyzny, został rektorem seminarjum w mieście rodzinnem. Oprócz będących w rękopisie, jak „Dzieje Naretwianów“ i „O analogji języków słowiańskich,“ wydał: „In originem et historiam alphabeti glagolitici i t. d.“ (Wenecja, 1766).

Grubite, w pogańskiej Litwie bogini wiosny, kwiatów, ogrodów, plonów ziemnych. Łotysze zwali ją *Dyza* albo *Dysza*, starożytni Prusowie *Melitele*. Posąg jej wyobrażał młodą i piękną dziewicę nagą, z rozpuszczonemi włosami, sięgającemi kolan; na głowie miała wianek z kwiatów, w prawej ręce jabłko, w lewej winne grono. Uroczystości na jej cześć trwały do r. 1530.

Gruboskórne, rzęd zwierząt ssących, ustanowiony przez Cuviera dla pomieszczenia zwierząt kopytowych, nieprzeżuwających; jest to rzęd dosyć nienaturalny, który dzielił się u Cuviera na trzy rodziny: *Proboscidea* (słoń, mastodon), *Pachydermata ordinaria* (hipopotam, świnia, anoplotherium, nosorożec, góralek, paleotherium, tapir) i *solipeda* (koń). U Bonapartego, a za nim i Belkego, też zwierzęta stanowią rzęd *Ociężałych (Belluae)*. W nowszych systemach rzęd ten został rozbity między rzędy *nieparzystokopytnych* (*Perissodactyla*, tapir, nosorożec, koń), *parzystokopytnych* (*Artiodactyla*, anoplotherium, świnia) i *trąbowatych* (*Proboscidea*, słoń, mostodon).

Grubosz (*Crassula*), rodzaj roślin z rodziny gruboszowatych, godny uwagi z powodu uderzającej symetrji swego kwiatu, obejmuje zioła i krzewy z kwiatami pięknemi, białemi lub różowemi, właściwemi głównie przylądkowi Dobrej Nadziei. Z licznych gatunków niektóre hodują się w cieplarniach, jako rośliny ozdobne: **G.** *biały (C. lactea)* o liściach grubych, zrosłych z sobą i kwiatach mleczno białych, średniej wielkości, w postaci małych gwiazdek. **G.** *szkarłatny (C. coccinea)*, *C. odoratissima* i in.

Grubosz.

Gruboszowate (*Crassulaceae*, *Sempervivae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca rośliny mięsiste, pospolicie zielne, mające liście rozrzucone, czasem przeciwległe; kwiaty foremne, zebrane w podbaldaszki lub grona, niekiedy pojedyńcze; kielich najczęściej 5-szczepny, lub 5-dzielny, trwały; płatki w liczbie równej działkom kielicha, w jego głębi osadzone, i z działkami naprzemianległe, pręciki w podobnej, lub podwójnej liczbie, nitki wolne, szydełkowate; owoców tyleż co płatków i im przeciwległych, okręgowo osadzonych, 1-o komórkowych; torebki mieszkowate, niezrosłe z sobą, szwem brzusznym pękające; nasiona liczne, drobne. Większa część 400 należących tu gatunków znajduje się na Przylądku Dobrej Nadziei, reszta w Europie i Azji; Ameryka i Australja mają ich bardzo mało. Z powodu soku, bogatego w kwas jabłkowy, stanowią środki lekarskie chłodzące i uspokajające; niektóre są pokarmowe.

Gruchacz, polska nazwa ptaka Agami (ob.).

Gruczlin, roślina, ob. Barosma.

Gruczolak, nowotwór (ob.) podobny budową do gruczołu (ob.). Jest to najczęściej powięk-

szenie chorobowe, zwykle częściowe, tego lub owego gruczołu. **G.** tak mogą być rozmaite, jak gruczoły. Same przez się te nowotwory niewielkie mają znaczenie, ale przez dalsze zmiany prowadzą bardzo często do torbielaków (ob.), lub raków (ob.), czem w następstwie przybierają charakter złośliwy. Leczenie polega na jak najszybszem usunięciu na drodze operacyjnej.

Gruczoły, organy w ciele, służące do wyrabiania pewnych wydzielin, czy to potrzebnych dla organizmu, czy przeznaczonych wprost do wydalenia. Najprostsze **G.** są to proste wgięcia błony, mogą się one rozszerzać, wydłużać, rozgałęziać, skręcać i stąd mogą przybierać najrozmaitsze formy. Światło wszystkich tych rurek i pęcherzyków wysłane jest nabłonkiem, który stanowi istotną część składową **G.** Gruczołami są bardzo liczne, drobne utwory, rozsypane w skórze i błonach śluzowych, wydzielające pot, łój, śluz, sok żołądkowy. Z większych organów do **G.** należą: gruczoły łzowe, ślinowe, wątroba, trzustka, nerki, jądra, jajnik (ob. te wyrazy); każdy **G.** ma swój przewód, t. j. rurkę, którą wydzieliny jego dostają się w odpowiednie miejsce; wyjątek w tej mierze stanowi tarczowy **G.** (ob.). Pod względem budowy i znaczenia zupełnie od właściwych **G.** różnią się też **G.** *limfatyczne* (ob.). Wydzieliua wytwarza się w ten sposób, że pewne substancje, ze krwi przesiąkając, w komórkach **G.** odpowiednim ulegają zmianom, albo same komórki ulegają przemianom i wydają składowe części wydzieliny. Cała ta sprawa odbywa się pod wpływem nerwów sympatycznych.

Grudziądz, *Grudziąż*, niem. *Graudenz*, m. powiat. w pruskiej regencji Kwidzyńskiej, na prawym brzegu Wisły, przy ujściu do niej rz. Osy, 24,300 m., posiada gimnazjum, kilka szkół, muzeum, kilka fabryk i prowadzi znaczny handel zbożem. O 2 klm. za miastem leży twierdza **G.**, zbudowana przez Fryderyka II w latach 1770—76, której Courbière od 22 stycznia do 9 lipca 1807 r. bronił walecznie przeciwko Francuzom. Twierdza ta nazywa się obecnie Feste Courbière. W r. 1635 król Władysław IV przyjmował tutaj posłów: angielskiego, francuskiego i holenderskiego, jako pośredników pokoju, zawartego w Sztumsdorfie między Polską a Szwecją na lat 26.

Grudziąskie starostwo niegrodowe leżało w wdztwach Chełmińskiem i Pomorskiem, pow. Grudziąskim. Podług lustracji z r. 1565 składało się w obrębie wdztwa Chełmińskiego z miasta Grudziąża i ze wsi: Zakurzewo, Duzeneczyno, Lalkowo, Ruda, Blendowo, Nowawieś, Mokra, Bzowo, Welcz i 2 folwarków Fiowo i Tarpno; w obrębie zaś wdztwa Pomorskiego ze wsi następujących: Borzechowo z folwarkiem, Ossowo, Sdblewo, Libichowo, Zielona Góra, Bitunia, Iwiczna, oraz wielu jezior. W r. 1771 posiadał je August Goltz z małżonką, Dorotą z Kajserlingów, opłacając kwarty złp. 8,206 gr. 11, hyberny zaś złp. 5,211 gr. 11. W Grudziążu odbywały się naprzemian z Malborgiem sejmiki generalne trzech wdztw: Malborskiego, Pomorskiego i Chełmińskiego.

Grudzińska Joanna, ks. Łowicka, ob. Łowicka księżna.

Grudziński, nazwisko wielu szlacheckich rodzin polskich, h. Grzymała, osiadłych w Wielkopolsce. Znakomitszymi tego domu przedstawicielami są: **G.** *Stefan*, od 1576 kasztelan nakielski, po koronacji Batorego wysyłany był przezeń wraz z Bukowieckim do Moskwy z oświadczeniem pokoju i przyjaźni; podczas wojny o Inflanty walczył na czele swej roty pod wodzą Zamojskiego głównie pod Pskowem 1582 i należał do najzaufańszych doradców Zamojskiego. W 1584 miał udział w układach z Gdańszczanami, a 1587 podczas bezkrólewia, popierając elekcję Zygmunta III, występował znowu zbrojnie przy Zamojskim przeciwko arcyksięciu Maksymiljanowi i walczył pod Byczyną, gdzie arcyksiążę został jeńcem polskim; † 1588.— **G.** *Zygmunt*, syn poprzedniego, mianowany 1617 z inowrocławskiego wojewodą kaliskim, wyznaczony był 1629 do komisji, rozgraniczającej Polskę od Węgier, Szląska i Brandeburgji; † 1653.— **G.** *Zygmunt*, od r. 1593 kasztelan kruszwicki, od 1602 wojewoda rawski. Gorliwie popierał rokosz Zebrzydowskiego, brał czynny udział na zjeździe wielkopolskim w Kole (1607) i przyczynił się wiele do wydania tamże uniwersału, zwołującego zjazd rokoszowy do Jędrzejowa; † 1618. —**G.** *Andrzej Karol*, od 1650 kasztelan nakielski, 1653 r. wojewoda kaliski, a od 1661 wojewoda poznański; odznaczył się w wojnach za panowania Jana Kazimierza. Po klęsce korsuńskiej dowodził jako pułkownik 2,000 wojska, wystawionego przeciw Kozakom przez województwo Poznańskie, i walczył aż do zawarcia ugody zborowskiej. Podczas najazdu Szwedów pod Karolem Gustawem, objął **G.** wraz z Krzysztofem Opalińskim (ob.) i innymi dowództwo nad 30,000 pospolitego ruszenia wielkopolskiego, które stanęło obozem pod Ujściem (w lipcu 1655). Ambicja wodzów sprawiała bezład i wystawiała sprawę na szwank, zwłaszcza, gdy ciż wodzowie nie wstydzili się wchodzić w pertraktacje ze zdrajcą Radziejowskim (ob.). Gdy **G.** wieczorem 24 lipca stoczył nieszczęśliwą ze Szwedami utarczkę, a Opaliński, mimo wezwania, pomocy dać nie chciał, musiał tamten pierwszy parlamentować. Następnego dnia za przewodem Opalińskiego, wodzowie polscy, a z nimi i **G.**, podpisali haniebną w Ujściu umowę, mocą której województwa Poznańskie i Kaliskie oddawali pod protekcję króla szwedzkiego, a pospolite ruszenie musiało się rozejść. Fakt ten jest oczywistą zdradą. W sierpniu **G.** wraz z Opalińskim witali Karola

Gustawa w Rogoźnie i prosili o potwierdzenie umowy. Przez rok prawie jeszcze uwijał się **G.** ze Szwedami; ale już 1656 odstąpił ich sprawy, powoływał szlachtę i lud przeciw najeźdźcy i szczęśliwą w Wielkopolsce prowadził partyzantkę. Z Wejherem oblegał Kalisz, a śpieszącego na odsiecz Wrzeszczowicza rozbił do szczętu w Lubrzu (październik 1658). Dalej poraził Szwedów pod Dębnicą i pod Toruniem. Najeźdźcy spustoszyli wszystkie prawie majątki **G.**; na sejmie 1659 publicznie składano mu podziękowania za poniesione trudy i ofiary, po zawarciu pokoju w r. 1661, został wojewoda poznańskim. † **G.** 1678 r.—**G.** *Jan*, starosta rawski i wasiliski, słynny w wojnie szwedzkiej na początku XVIII wieku partyzant. Walczył już w wyprawach tureckich Jana III, następnie jako porucznik chorągwi husarskiej Jana Potockiego, dzielił z nim wszystkie losy podczas wojny szwedzkiej. Stronnik Stanisława Leszczyńskiego, wysoce przez niego poważany za swą działalność, ucierał się ze Szmigielskim i innymi partyzantami Augusta; mile także był widzianym od króla szwedzkiego Karola XII. Po bitwie Półtawskiej, by się połączyć z Karolem XII, **G.** wraz z Potockim przedarł się na czele swych oddziałów z Pomorza do Węgier, gdzie pomagając Rakoczemu przeciw Niemcom, w wielu się odznaczył bitwach. Skutkiem nalegań Rosji, opuścił **G.** Węgry i latem 1610 r. stanął w obozie Karola XII pod Warną. Stanisław Leszczyński mianował go generalnym regimentarzem wojsk koronnych. W r. 1711 znajdował się w niepomyślnej ekspedycji z Besarabji na Podole i Ukrainę. Słynna jest wyprawa **G.** z Turcji do Polski 1712. Karol XII, nie zasypiając swej sprawy, postanowił zemścić się na swoich zwycięzcach i wzniecić wojnę w Polsce. Wysłał więc na czele 4-tysięcznej zbieraniny **G.**, który miał się połączyć w Wielkopolsce z gen. Stenbockiem. **G.** w maju wyruszył; rozsiewając wieści, że Karol XII z wielkiem wojskiem podąża za nim, postrachem wszędy zwyciężał i coraz liczniejszych gromadził obok siebie ochotników, ale stanowczego nie znalazł w narodzie poparcia. Stenbocka w Wielkopolsce nie znalazł, a chociaż zewsząd zagrażały mu wojska rosyjskie i sasko-polskie, mimo to jednak, **G.** w wielu bitwach zwyciężał nieprzyjaciół i zręcznym okazał się partyzantem. Jednakże, gdy i ochotnicy poczęli go odstępować, i spory między przywódcami się wszczynały, pobity pod Krotoszynem 28 czerw., przeszedł na Szląsk a stąd w kikaset koni przedarł się do Benderu. Dalsze jego losy niewiadome. O tej wyprawie **G.** pisał Jarochowski w *Gazecie Warszawskiej*, 1862, № 24—85.

Grudziński Stefan, wierszopis, * 1835 r. we wsi Wodzianikach na Ukrainie, † 1854. Zbiór niektórych jego poezji wyszedł w Kijowie 1851 p. t. „Pierwiosnki.“

Grudziński Stanisław, poeta i powieściopisarz, * 1852 r. w Wodzianikach na Ukrainie, z ojca Kazimierza i Marji z Sokołowskich, † 1884 w Warszawie. Gimnazjum ukończył w Kijowie i 2 lata uczęszczał na wydział prawny tamże, następnie przeniósł się do Krakowa na wydział filozoficzny, odpowiadający więcej usposobieniu, zdolnościom i nęcący wykładami polskich profesorów. W Krakowie ogłosił drukiem pierwsze prace poetyckie: „Idealista“ (1871); „Marzenia i piosnki“ (1872); „Poezje“ (1873); „Urwane akordy“ (Lwów, 1875). W r. 1876 zamieszkał w Warszawie, a 1878 zostaje redaktorem *Tygodnika Powszechnego*. Przez lat cztery tylko mógł oddawać się tej pracy; zmuszony chorobą, opuścił redakcję i Warszawę. W r. 1884 wrócił do Warszawy i po kilku miesiącach życie zakończył. W Warszawie wydał: „Dwie mogiły,“ poemat ukraiński (1879); „Łokciem i miarką,“ powieść (1879); „Zuch dziewczyna,“ powieść (1879); „Powieści ukraińskie“ (1879); „Pod szczęśliwą gwiazdą,“ powieść (1879); „Wbrew opinji,“ powieść (1881); „Poezje“ (1883). Wydania pośmiertne: „Nowele“ (1887); „Żona artysty“ (1891); „Świat i pustynia“ (1897). Dramat „Meteory,“ drukowany 1880 r. w *Tygodniku Illustrowanym*. Dramat „Za wyrokiem sądu“ pozostał w tece. Por. *Tygodnik Illustrowany*, 1884.

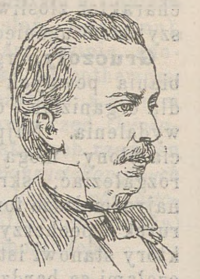

Grudziński Stan.

Grueber Bernard, budowniczy niemiecki, * 1806 r., † 1882 r., kształcił się w szkole sztuk pięknych w Monachjum, 1833 został nauczycielem w szkole politechnicznej, 1834—1837 odbył po Włoszech podróż, której rezultatem było dzieło: „Vergleichende Sammlung für christliche Baukunst“ (Augsburg, 1837—41). Nadto napisał: „Charakteristik der Baudenkmale Böhmens“ (1856); „Allgemeine Baukunde“ (1863); „Die Elemente der Kunstthätigkeit“ (Lipsk, 1875) i in.

Gruidae, rodzina żórawi (ob.).

Gruithuisen Franciszek a Paulo, astronom, * 1774 r. w zamku Haltenberg nad rz. Lech, † 1852; studjował filozofję i medycynę, w 1808 został profesorem fizyki w Hofwylu, w 1826 profesorem astronomji w Monachjum; pracom jego astronomicznym zbywa na ścisłej metodzie; podał wiadomość o odkryciu mieszkańców na księżycu i proponował sposoby korespondowania z nimi; ważniejsze są jego poprzednie prace fizjologiczne i mikroskopowe. Jego zasługą jest pierwszy wynalazek narzędzia, służącego do kruszenia kamieni w pęcherzu moczowym. Z pism przytoczymy: „Anthropologie“ (1810); „Organozoonomie“ (1811); „Naturgeschichte des gestirn-

ten Himmels"; „Der Mond und seine Natur" (1844).

Grujić Nikanor, teolog i pisarz serbski, * 1810 w Lipnicy na Węgrzech, † w Pakrace, kształcił się w Pięciu-Kościołach i Karłowcach i był tam czas jakiś profesorem, następnie archimandrytą w Kruszedole. W r. 1864 został biskupem w Pakrace. Był też członkiem węgierskiej izby panów. Oprócz prac teologicznych, wydał bezimiennie kilka broszur politycznych po serbsku, węgiersku, francusku i niemiecku. Z prac literackich wymieniamy: poematy „Sv. Sava," „Srbkinja kod navijanja," oraz pieśni, z których kilka uludowiło się. Przekładał też na swój język ojczysty powieści, np. z Le Sage'a.

Grujić Sawa, polityk serbski, * 1840 w Kolare pod Pożawarcem, od 1861 kształcił się w belgradzkiej szkole wojskowej, następnie na półtora roku był wysłany do artylerji gwardji w Berlinie, w 1863 brał udział w wypadkach polskich, następnie przez rząd serbski wysłany był do Rosji, gdzie przez trzy lata kształcił się w szkole artyleryjskiej i dwa lata pozostawał w armji. Z powodu ogłoszonej w 1873 broszury, w której wykazywał błędy w organizacji wojska serbskiego, został z armji wydalony, ale wkrótce mianowany był dyrektorem arsenału w Kragujewcu, poczem powołany był do ministerjum wojny i w wojnie z Turcją 1876 otrzymał główne dowództwo nad artylerją. W 1877 jako pułkownik, został ministrem wojny i rozpoczął reorganizację armji serbskiej. Ustąpił z gabinetu 1878, w 1879 został generalnym konsulem w Bulgarji, 1882 posłem w Atenach, 1885 w Petersburgu, 1887 ponownie ministrem wojny i wkrótce prezesem ministrów, 1889 mianowany przez rejencję prezesem gabinetu. **G.** należy do stronnictwa radykalnego. W lutym 1891 podał się do dymisji i w listopadzie t. r. mianowany posłem serbskim w Konstantynopolu. W r. 1893 objął po śmierci Dolicza prezydjum gabinetu, ale w 1894 podał się do dymisji i jako generał rezerwy zamieszkał w Belgradzie.

Grumbach Wilhelm von, szlachcic frankoński, * 1503 r., † 1567, głośny ze wszczętych przez się zawichrzeń. W pierwszej połowie XVI w. rozpoczął łącznie z Albrechtem, margrabią brandeburgsko-kulmbaskim, pamiętną wojnę przeciwko biskupom Bamberga i Würzburga, skutkiem czego skazany został na banicję, a mszcząc się za utratę rozległych swych dóbr, kazał stracić biskupa würzburskiego Melchjora Zobel. Gdy potem kapituła tę sprawę przed cesarza wytoczyła, domagając się ukarania winowajcy, **G.** zjednał sobie licznych stronników pośród szlachty frankońskiej, napadł ze zbrojnym tłumem r. 1563 miasto Würzburg i zmusił je do haniebnej kapitulacji. Nie poprzestając na tem zwycięstwie, w śmiałych zamysłach posunął się jeszcze dalej, chciał bowiem złamać potęgę wielkich panów i przywrócić panowanie dawnego rycerstwa. W tym celu umiał sobie zjednać pomoc księcia Gotha, Jana Fryderyka Średniego. Napadnięci w Gotha przez liczniejsze wojsko Augusta, elektora saskiego, ponieśli klęskę i musieli się poddać. Książę odpokutował swój postępek dożywotniem więzieniem, a **G.** wraz z kanclerzem książęcym Brück, uległ 17 kwietnia 1567 strasznej karze ćwiertowania. Pisali o nim Schulze w dziele „Elisabeth, Herzogin zu Sachsen" (Gotha, 1832) i Voigt „Grumbach und seine Händel" w „Histor. Taschenbuch" (1846 i 1847). Bechstein przedstawił go w romantycznej powieści „Grumbach" (2 tomy, Hildburgh., 1839); Ortloff „Geschichte der Grumbachschen Händel" (Jena, 1868—70, t. 4).

Grün Milo Jan Nepom., teolog i historyk czeski, * 1751 w Belszanach (Flohau), w okręgu Zateckim (Saaz), † w Pradze 1816. W 1769 wstąpił do zakonu Norbertanów, a 1804 wybrany na opata klasztoru strahowskiego; w 1812 został rektorem uniwersytetu praskiego. Oprócz wielu dzieł teologicznych, wydał: „De laudibus evangelici doctoris divi Thomae" (1779); „Kurzgefasste pragmatische Geschichte des Königreichs Böhmen unter Joseph II" (Wiedeń 1783).

Grün Karol Teodor Ferdynand, publicysta niemiecki, * 1817 w Ludenscheid, † 1887 w Wiedniu. Kształcił się w Bonn i w Berlinie. W 1842 założył w Mannheim dziennik *Mannheimer Abendzeitung*. Celniejsze jego dzieła są: „Friedrich Schiller als Mensch etc." (1844); „Fragmente aus Italien" (1862); „Kulturgeschichte des XVI Jahrh." (1872); „L. Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass" (1874); „Die Philosophie in der Gegenwart" (1876); „Kulturgeschichte des XVII Jahrhundert" (1880) i in.

Grün Anastazy, pseudonim Antoniego Aleksandra hr. Auersperga (ob.).

Grün albo **Grien,** malarz, ob. Baldung Hans.

Grunau Szymon, kronikarz pruski, rodem z m. Tolckmit, Dominikanin, żyjący w końcu XV i na początku XVI w.; w 1499 bawił w klasztorze Panien Brygidek w Elblągu, a następnie w zgromadzeniu swego zakonu w Gdańsku; 1520 jeździł do Rzymu; miał także stosunki z Zygmuntem I. † 1529. Zostawił kronikę p. t. „Cronica und Beschreibung der allerlustlichsten, nützlichsten und wahren Historien des namkundigen Landes zu Preussen bis auf heut zu wissen wie einem Menschen möglich ist. Anno 1526. Amen". Dzieło to 4-tomowe w ćwiartce znajduje się w rękopisie w tajnem archiwum królewskiem i obejmuje w 22 traktatach historję Prus i zakonu krzyżackiego. Najlepszą ocenę tej kroniki dał Töppen w „Geschichte der preussischen Historiographie von P. Dusburg bis auf K. Schütz" (Berlin, 1853). Pokazuje się stąd, że **G.** był to człowiek bez wyższej nauki, zabobonny, gorliwy katolik i przyjaciel Polski. Praca jego cennem jest źró-

dłem pod względem opisu obyczajów i zwyczajów ludu. Jako zaś historyk we właściwem znaczeniu, zanadto popuszcza **G.** cugle fantazji, przeistacza znane fakta, wynajduje niebywałe źródła, fałszuje jednem słowem dzieje, i dlatego z wielką ostrożnością używanym być winien.

Grünberg, m. pow. w obwodzie pruskiej regencji Lignickiej, 18,600 m. i znaczne fabryki sukna, oraz wyrobów półwełnianych i maszyn; dokoła otoczone jest winnicami, które dostarczają rocznie do 35,090 hektol. wina, zwanego *Grünberger*, które w części przerabiają na wino szampańskie.

Grundlsee, jezioro w Styrji, okr. Gröbming, o 5 klm. na wschód od Aussee, 709 m. nad p. m., pięknie wśród gór położone, ma 425 hektarów powierzchni i 61 metrów głębokości.

Grundtvig Mikołaj Fryderyk Seweryn, znakomity poeta, historyk i teolog duński, * 1783 r. w Udby na wyspie Zelandji, od 1839 kaznodzieja w Kopenhadze, † 1872. Jako członek sejmu czynny brał udział w sprawach politycznych swego kraju; w sprawie szlezwicko-holsztyńskiej, występując jako zacięty nieprzyjaciel Niemiec, wielką zyskał popularność. Swemi opinjami teologicznemi wywołał znaczny ruch reformatorski, a nauka jego, zwana „Grundtvigjanizmem“, zwalczaną była i w Niemczech. (Por. Hansena „Wesen und Bedeutung des Grundtvigjanismus“, Kiel, 1863). Oprócz wielu pism teologicznych i polityczno-kościelnych artykułów, które zamieszczał w wydawanych przez siebie czasopismach *Dannewirke* (1816—1820), *Danskeren* (1848—51) i t. d., celniejsze jego prace są: „Haandbog i Verdenshistorien“ „(Oldtiden og Middelalderen“, 2 t., 1833—37, 2 wyd., 1867—69; „Nyvaars-Tiden“, 2 t., 1842—43); „Nordens Mythologie” (2 wyd.. (1832); „Christelig Söndagsbog” (3 t., 2 ed., 1859); „Nordiske Smaadigte“ (1838), w którem zebrał wiele legend o życiu bohaterów i pieśniarzów północnych. Przetłómaczył także Saxona i Snorra (6 t., 1818—22). Z utworów jego poetycznych, zalecają się szczególnie: liryczne: „Roeskilde-Riim” (1814); „Kvädlinger” (1816); religijne „Sanqvark til den danske Kirke” (1837); oraz genjalny poemat epiczno-dramatyczny „Optrin af Kämpelivets Udergang i Nord“ (2 t., Kopenhaga, 1809, n. wyd., 1861). Organem **G.** i jego zwolenników jest czasopismo *Danske Kirketidende*, w którem walczą za sprawę tak zwanego *kościoła ludowego*. Każania **G.** należą do najlepszych płodów tego rodzaju w nowszej literaturze duńskiej, a poezje religijne stawiają go wyżej nad wszystkich spółczesnych poetów duńskich.—Jego syn, *Svend Hersleb* **G.**, * 1824 r. w Christianshavn, † 1883, odznaczył się jako gorliwy zbieracz duńskiej poezji ludowej; pomiędzy innemi ogłosił: „Danmarks gamle Folkeviser“ (2 t., 1853—78); „Gamle danske Minder i Folkemunde“ (2 wyd., 1855) i „Islenzk fornkwnedi“ (1854). Por. Hansen „Wesen und Bedeutung des Grundtvigianismus (1863); Pry „G. biographieskizze“ (1871); Kathan „G. der Prophet des Nordens“ (1876); Nielsen „G. s. religiose Udvikling“ (1889).

Grüneberg Herman Juljusz, przemysłowiec * 1827 w Szczecinie, † 1894, był pierwotnie farmaceutą, a wykształciwszy się w chemji, zajmował się wyrobem przeparatów chemicznych i podał nową metodę wyrobu bieli ołowianej. Podczas wojny krymskiej fabrykował dla rządu rosyjskiego saletrę. W 1861 założył w Stassfurcie fabrykę chlorku potasu, oraz fabrykę kwasu siarczanego w Kalk. Znacznie się przyczynił do rozpowszechnieniu w rolnictwie sztucznych nawozów mineralnych i udoskonalił przyrządy do wyrobu wód gazowych.

Grüneisen Karol, teolog i kaznodzieja niemiecki, znany także jako poeta i historyk sztuki, * 1802 w Sztutgardzie, † 1878. Na uniwersytet chodził w Tübingen i Berlinie. W 1845 został nadwornym kaznodzieją w Sztutgardzie. Swemi pieśniami „Lieder” (Stuttgardt, 1823) zajął zaszczytne miejsce między poetami szkoły szwabskiej. Z prac dotyczących krytyki i historji sztuki najlepsze: „Ueber bildliche Darstellung der Gottheit“ (Stuttgard, 1828); „Ueber das Sittliche der bildenden Kunst bei den Griechen“ (Lipsk, 1833); „Niclaus Manuel. Leben und Werke eines Malers und Dichters, Kriegers, Staatsmanns und Reformators im XVI Jahrh.“ (Stuttgardt, 1837), oraz wyborne rozprawy w „Kunstblatt“. Jako kaznodzieja dał się poznać swemi „Predigten für die Gebildeten in der Gemeinde“ (Stuttgardt,1835) i „Predigten“ (Stuttgardt,1842).

Gruner Chrystjan Gottfryd, lekarz, * 1744 r. w Sagaie, † 1815; był profesorem botaniki w Jenie, a od 1791 lekarzem księcia sasko-koburskiego. W licznych swoich pismach dał materjały do historji sztuki lekarskiej. Wydał „Bibliothek der alten Aerzte“ (2 t., 1780—82) i w. in.

Gruner Wilhelm Henryk Ludwik, znakomity miedziorytnik, * 1801 w Dreźnie, † 1882. Początkowo pracował jako malarz dekoracyjny, później atoli oddał się rytownictwu i przy pomocy znanego lubownika sztuk Campego, oraz artystów drezdeńskich, wysłany był na naukę do Włoch, południowej Francji i Madrytu. Następnie przebywał kolejno w Anglji, Szkocji, Włoszech i Niemczech do 1858, w którym objął dyrekcję królewskich zbiorów rycin w Dreźnie i został tamże profesorem rytownictwa. Oprócz rozmaitych malowideł dekoracyjnych i znacznej liczby rycin, wykonanych podług najsławniejszych mistrzów, wydał cały szereg przepysznych dzieł, jak np. „I mosaici della capella Chigi“ (Rzym, 1839); „Specimens of the ornamental art“ (Londyn, 1850); „The caryatides from the Stanza dell'Eliodoro in the Vatican“ (Londyn, 1852) i „Der Dom zu Orvieto“ (Lipsk, 1858); „Fresco decorations and stuccos in Italy“ (2 wyd., 1854)

i w. in. Napisał: „Lo scoffale, or presses in the sacristy of Santa Maria delle Grazie at Milan“ „Illustrations of the painted decorations by B. Suini“ (1859—60); „Das Grüne Gewolbe zu Dresden“ (1862); „The terracotta architectura of North Italy“ (1867).

Grunert Jan August, matematyk i fizyk, * 1797 w Halli, † 1872; kształcił się w Halli i Getyndze, w 1821 został nauczycielem gimnazjalnym, 1833 profesorem matematyki w Greifswald; z licznych jego dzieł i traktatów przytoczymy: „Lehrbuch der Mathematik und Physik“ (3 t., 1841—50); „Optische Untersuchungen“ (3 t., 1846—51); „Geometrie der Ebene u. des Raumes“ (1857); „Elemente der analytischen Geometrie“ (1839, 2 t.); obok tego wydawał od 1841 „Archiv für Mathematik und Physik“.

Grunert Juljusz Teodor, leśnik, * 1809 w Halli, † 1889, został 1839 docentem w Ellena, a następnie sprawował różne wyższe urzędy leśnicze w Prusiech, w 1859 został dyrektorem akademji leśnej w Eberswalde, 1866 naczelnym leśniczym w Trewirze. Ogłosił: „Der preussische Förster“ (2 wyd., 1883); „Forstlehre“ (2 t., 4 wyd., 1884); „Jagdlehre“ (2 cz., 1879—80) i in.

Grünewald Maciej, malarz z XV w., prawdopodobnie z Aschaffenburga, współzawodnik Dürera. Wyższy od wszystkich artystów spółczesnych oprócz jednego Dürera, umiał swoim utworom nadawać wyraz prawdy i energji. Dzieła jego znajdują się w Monachjum, Annabergu, Lubece i Kolmarze.

Grünfeld Alfred, pianista i kompozytor, * 1852 w Pradze, kształcił się u Högera w Pradze i u Kullaka w Berlinie, ostatnio zamieszkał w Wiedniu.

Grünfeld Henryk, brat poprzedniego, * 1855, wybitny wiolonczelista, mieszka w Berlinie.

Grünhagen Kolmar, historyk, * 1828 w Trzebnicy pod Wrocławiem, kształcił się w Jenie, Berlinie i Wrocławiu, od 1866 profesor historji w uniwersytecie wrocławskim, napisał: „Erzbischof Adalbert von Hamburg und die Idee eines nordischen Patriarchats“ (Lipsk, 1855); „Breslau unter den Piasten als deutsches Gemeinwesen“ (1862); „Friedrich der Grosse und die Breslauer 1740—41“ (1864); „Die Hussitenkämpfe der Schlesier“ (1872); „Geschichte der ersten Schlesischen Kriegs“ (1881, t. 2); „Geschichte Schlesiens“ (1884—86, t. 2). Wydał: „Geschichtsquellen Breslaus im 14 Jahrhundert“ (1860); „Regesten zur schlesischen Geschichte bis 1290“ (2 wyd., 1876—84); „Geschichtsquellen der Hussitenkriege“ (1871); wraz z Markgrafem: „Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner Herzogtümer bis zum Jahr 1527“ (Lipsk, 1881).

Grünne, starożytna rodzina burgundzka, mająca znaczne posiadłości w Austrji, Nassau i Niderlandach; znakomitszymi jej przedstawicielami są: *Filip Ferdynand Wilhelm* hr. *von Grünne-Pinchard*, * 1762, od 1804 jako naczelnik biura w ministerjum wojny, a od 1809, jako szef sztabu naczelnego wodza, okazał się nadzwyczajnie czynnym i pożytecznym; † 1854 w Wiedniu.— Jego syn, hrabia *Karol Ludwik* **G.**, * 1808 w Wiedniu, † 1884, posunął się w armji austrjackiej do stopnia feldmarszałka porucznika, był szefem kancelarji wojennej, wielkim koniuszym i pierwszym adjutantem cesarza, na którego, od śmierci księcia Schwarzenberga, przeważny wpływ wywierał. Z powodu klęsk poniesionych we Włoszech 1859 usunął się od urzędów wojskowych.— Syn jego hrabia *Filip*, * 1833 w Wiedniu w 1850 wstąpił do austrjackiego wojska, w 1866 jako oberlejtenant brał udział w wojnie z Włochami, w 1882 został komendantem dywizji, a w 1889 głównym dowódcą armji w Pradze.

Grunt, ob. Ziemia.

Grunwald (*Grünwalde*), wieś w Starych Prusiech w okręgu Królewieckim, na drodze z Gildenburga do Hohensteina, pamiętna wielką bitwą, stoczoną 15 lipca 1410, pomiędzy królem polskim Władysławem Jagiełłą a Krzyżakami, w której polegli wielki mistrz krzyżacki Ulryk von Jungingen, 50,000 jego wojska i 40,000 wzięto do niewoli polskiej, między którymi 300 komturów i celniejszych Krzyżaków. Zdobyte w tej morderczej bitwie 52 chorągwie krzyżackie zawieszono starym obyczajem w katedrze krakowskiej na Wawelu. Ciężka klęska, zadana tutaj Krzyżakom, była początkiem ich upadku.

Grunwalt.

Grunwalt (*Grunwalth*), v. *Dołęga* odm., herb: W polu błękitnem, ze środka srebrnej podkowy ze srebrnym krzyżem kawalerskim— strzała żeleźcem na dół. U szczytu —dąb, uschły od wierzchołka. Nadany 1540.

Gruń, *Grunia* albo *Gierkes*, rzeka biorąca początek w gub. Charkowskiej, pow. Lebiedzińskim, długa 60 w., wpada w gub. Półtawskiej do Psioły, powyżej m. Hadziacza.

Grupetto, w muzyce, podobnie jak tryl lub appogiatura, jest ozdobą melodji, najmniej z trzech nut złożoną.

Gruppe Otto Fryd . filozof, krytyk i poeta niemiecki, * 1804 w Gdańsku, † 1876, uczył się filozofji w Berlinie, od 1830 feljetonista w *Preus. Reg. Zeit.*, od 1844 profesor filozofji, od 1850 na miejsca Chamisso wydawał *Musenalmanach*, gdzie umieszczał drobniejsze poezje. Większe są „Alboin“ (1829); „Die Königin Bertha“ (1848); „Theodolinde“ (1849) epopeje, „Kaiser Karl“ (1852) trylogja epiczna. Obok tego wydał kilka prac estetycznych: „Ariadne, die tragische Kunst der Griechen“ (1834); „Die römische Theologie“ (Lipsk, 1838); „Ueber die Theogonie des Hesiod“ (1841). Z dzieł filozoficznych wydał: „Antäus,

ein Briefwechsel über speculative Philosophie in ihrem Conflict mit Wissenschaft und Sprache" (Berlin, 1831); „Wendepunkt der Phil. in XIX Jahrh." (1834); „Gegenwart und Zukunft der Phil. in Deutschland" (1855).—Jest empirykiem w duchu Bakona, wskazuje niezgodności filozofji spekulatywnej z naukami i językami, i uważa cały perjod badań filozoficznych, które na systemach a priori obmyślanych wspierają się, za okres dzieciństwa tej gałęzi wiedzy ludzkiej. Za okres dojrzałości jej poczytuje empirję, badania doświadczalne. Praca jego „Antäus" najdobitniej charakteryzuje jego opozycję z Heglem i jego wyznawcami. Z filozofji starożytnej opracował: „Ueber die Fragmente der Archytas und der älteren Pythagoräer" (1841) i „Die kosmischen Systeme der Griechen" (1851). Z dramatów napisał: „Otto von Wittelsbach" (1861); „Demetrius" (1861); od 1850—55 wydał „Deutschen Musenalmanach"; „Leben und Werke deutscher Dichter" (1864—70—72); „Reinhold Lenz, Leben und Werke (1861); „Deutsche Übersetsekunst" (1859).

Gruscha Antoni, arcybiskup wiedeński, * 1820 w Wiedniu, otrzymał święcenia kapłańskie w 1843, następnie był kaznodzieją i przez dłuższy czas spowiednikiem arcyksiężniczki Zofji, matki obecnie panującego cesarza. W 1878 został apostolskim wikarjuszem polowym i biskupem carrheeńskim, a po śmierci Ganglbauera 30 stycznia 1890 mianowany arcybiskupem wiedeńskim.

Gruson Herman, przemysłowiec, * 1821 r. w Magdeburgu, † 1895, studjował w Berlinie nauki przyrodnicze, a w technice wykształcił się w fabryce machin Brorsiga. W 1851 został naczelnym inżynierem fabryki machin Wöhlerta w Berlinie, w 1885 założył własny warsztat okrętowy i odlewnię żelaza w Buckau. Odlewy jego (Hartguss) zyskały silne rozpowszechnienie, a zakłady jego znacznie rozwinięte przeszły 1886 na własność towarzystwa akcyjnego pod nazwą „Gruzonwerk". W 1891 usunął się od zarządu tego towarzystwa, a w 1893 zakłady te, zatrudniające 2—3000 robotników z 64 machinami parowemi, przeszły na własność firmy Kruppa w Essen.

Grusza *(Pirus, Pirophorum)*, rodzaj drzew z rodziny różowatych, plemienia jabłkowych. **G.** *dzika (P. communis, P. achras)* rośnie dziko w lasach całej Europy, jako też po miedzach i polach. Gałęzie ma mniej więcej cierniste i może dojść 12 metrów wysokości, liście ma okrągławe lub okrągło-jajowate, na długich ogonkach, twardawe, ostro piłkowane, w młodości trochę kosmate, kwiaty białe, niekiedy różowawe, o szypułkach długich, zebrane w baldaszkogron. Owoc, *gruszka*, niemal ostrokręgowy *(kształt gruszkowaty)*, albo też więcej kulisty, nie mający przy ogonku wgniecenia dołkowatego, mięsisty, ku środkowi odznaczający się kamykową ziarnistością, cierpki, po ulężeniu się jadalny *(ulężałki)*. Drewno przez stolarzy bardzo poszukiwane, zwłaszcza na wyroby miernicze, przez bejcę przybiera czarność hebanową. Przez hodowanie otrzymano z dzikiej płonki wszystkie odmiany szlachetne *(P. sativa)*. **G.** ogrodowe mnożą się najlepiej z ziarnek, uszlachetniają przez szczepienie, oczkowanie i łączenie; wymagają gruntu ciepłego, głębokiego, tłustego, nieco piaszczystego. Dla owoców korzystne są odmiany karłowate, krzewiaste. Liczba odmian *gruszek* jest bardzo wielka, już Plinjusz wylicza ich 35, obecnie znanych jest około 700, rozmaicie klasyfikowanych. Można je podzielić na letnie, jesienne i zimowe, t. j. dojrzewające dopiero w zimie, po odleżeniu przez pewien czas po zerwaniu. Do letnich należą: małgorzatki, muszkatki, winiówki letnie, jakubówki, cukrówki letnie, panny, sapieżanki, bergamotki letnie; do jesiennych: chrześcijanki, wiśniówki jesienne, bery białe albo doanny warszawskie, bery szare czyli zielone, bonkrety jesienne, bursztówki, kapustnice, ponsówki, szamberty i ranturki; do zimowych: bergamotki wielkanocne, bugi, bonkrety zimowe, wirgulezy, bery zimowe, Gruszki w ogólności bogatsze są w cukier, aniżeli jabłka, i dlatego są nieco pożywniejsze, ale zawierają o 4 odsetki więcej substancji niestrawnych. Znany też jest gatunek **G.** *wierzbolistnej (P. salicifolia)*, z pozoru do wierzby podobny, pochodzący z Syberji, który zdaje się sprzeciwiać przysłowiu—ukazywać gruszki na wierzbie. **G.** *klonowa* należy do rodzaju jarzębiny (ob.).

Grusza. *a.* Kielich z szyjkami słupka, *b.* przecięcie owocu, *c.* nasienie, *d.* przecięcie nasienia.

Gruszczyński (baron) v. *Poraj* odm., herb: W polu czerwonem—róża pięciolistna srebrna. Nad koroną baronowską takaż róża.

Gruszczyński

Gruszczyński Jan, prymas arcybiskup gnieźnieński, syn Jana, chorążego czy kasztelana sieradzkiego, pochodził z możnej rodziny sieradzkiej. Początkowo pisarz Władysława Warneń-

czyka, po jego śmierci przeszedł na dwór Kazimierza Jagiellończyka, pozyskał jego względy i z kustosza krakowskiego został 1450 biskupem kujawskim; w sierpniu 1453 jeździł w poselstwie dla zawarcia układów ślubnych króla Kazimierza z Elżbietą Rakuszanką i wprowadził królową do Krakowa w listopadzie 1454. Wraz z kardynałem Zbigniewem występował przeciw wojnie z zakonem krzyżackim, ale po wybuchu wojny towarzyszył królowi do Prus i na Pomorze. W 1455 otrzymał po Janie z Koniecpola pieczęć wielką i na tym urzędzie ogromną rozwijał działalność podczas wojny, broniąc gorliwie interesów Polski nawet i wtedy, gdy papież otwarcie wziął stronę Krzyżaków i rzucił klątwę na Pomorzan, wyzwalających się z pod ich jarzma. W 1455 i 56 prowadził układy z rotmistrzami najemnych wojsk (Czechów) krzyżackich, które chciały opuścić Niemców. Podczas wyjazdu króla na Litwę (w końcu 1556) był **G.** gubernatorem Prus i Wielkopolski. Zawsze powolny widokom królewskim mianowany został **G.**, po śmierci Tomasza ze Strzępna biskupem krakowskim 1460 wbrew kapitule, która wybrała Lutka z Brzezia, i wbrew papieżowi, który naznaczył Jakóba z Sienna. Sprawa ta wywyłała zaciętą walkę króla z kapitułą i dworem rzymskim. Król postanowił elekcję wyboru biskupów uczynić niezawisłą od kapituł, jako też i od wpływu papieskiego. Stojąc silnie przy swem prawie, król nominację utrzymał, a **G.** mimo gróźb papieża, nie zrzekając się jej, po ustąpieniu rywalów objął katedrę krakowską wbrew woli Rzymu 6 czerwca 1463. W 1464 mianowany arcyb. gnieźn., bez żadnego już oporu był prekonizowany 9 października t. r., zatrzymując przy tem kanclerstwo. Głównie dla uchwalenia na wojnę podatków z dóbr kościelnych złożył **G.** synod prowincjonalny w Łęczycy 20 stycznia 1466 i zaprzysiągł pokój toruński 19 października 1466. Kanclerstwo złożył 1468; w 1469 traktował jako poseł polski w sprawie obioru Władysława Jagiellończyka na tron czeski. † **G.** 1473 w Krakowie. Spółcześni zarzucali mu rozwiązłość, chciwość i zbytnią wolność sumienia. Faktem jest wszakże, że **G.**, lubo ksiądz, występował zawsze jako prawy obywatel i patrjota; zawsze więcej ważył interes Polski niż Rzymu, i dlatego też nie wahał się stać po stronie króla w walce z papieżem, działającym w widokach własnych lub wrogów Polski. W sprawie wyzwolenia Pomorza z pod jarzma Krzyżaków położył **G.** wielkie zasługi, a jednak uważano mu za złe, że na potrzeby kraju brał skarby kościelne. Rodzinę i stronników swoich silnie popierał i do godności wynosił. Fundował Bernardynów w Łęczycy i wystawił kościół ś. Stanisława w Drzazgowie czyli Rzgowie w dobrach pabianickich.

Gruszczyński Stanisław, filolog spółczesny, * w Poznańskiem, studjował filozofję w Wrocławiu, następnie został nauczycielem szkoły realnej w Poznaniu. Ogłosił: „In Platonis Sophistam adnotationum specimen“ (Wrocław, 1842); „O Mickiewiczu ze stanowiska narodowego; Wojna chocimska Wacława Potockiego”, dwie prelekcje (Poznań, 1869); „Nauka o zdaniu“ (tamże, 1861); „U znaczeniu Myszeidy Ignacego Krasickiego” (tamże, 1863).

Gruszecki Kazimierz, Jezuita, * 1696, † 1767 w Ostrogu, przebywał między innymi w klasztorach ostroskim, krosieńskim i kamienieckim, ogłosił kilka kazań panegirycznych na cześć znakomitych osób lub uroczystości kościelnych, np. „Zasługa honoru,“ „Honor etc.“ (Lwów, 1727); „Jedynak w honorze, sprawiedliwość w osobie J. W. Józefa Łaszcza, kazaniem powitany“ (Kalisz, 1730); „Trybunał z kredytem Stanisława Rusockiego, kazaniem ogłoszony“ (tamże i t. r.) i inne.

Gruszecki Hieronim, Franciszkanin, kaznodzieja poznański i krakowski w pierwszej połowie XVIII w., ogłosił znaczną liczbę kazań okolicznościowych.

Gruszecki Artur, powieściopisarz polski, * 1852 w Kołomyi, wydawał: *Dwutygodnik archeologiczny* w Krakowie i był redaktorem *Wędrowca*; napisał: „Tuzy“ powieść (Warszawa, 1894); „Rugiwojscy“ (1898); „Krety“ (powieść z życia górników); „Hutnik“ (1898); „Szarańcza“ i „Szachraje“ (1899); „Zwyciężeni“ (*Kur. Codz.* 1899); „Nawrócony“ (*Słowo*, 1899). W powieściach swych odtworzył z talentem życie różnych warstw społecznych, wstępując w ślady Zoli, ale bez naturalistycznej przesady. W 1899 wyjechał do Brazylji, jako delegat redakcji *Tygodnika Ilustrowanego*, w celu zbadania życia chłopów polskich w Paranie.

Gruszecznik, ob. Cydr.

Gruszewska Stanica, kopalnia węgla kamiennego (antracytu) w Ziemi Wojska Dońskiego, nad rzeką *Gruszewką* (długa 50 w.), o 5 mil od Nowoczerkaska.

Gruszka, ob. Grusza.

Gruszka, wieś nad rz. Morachwą, na granicy Podola i dawnego województwa Bracławskiego. Tu w r. 1768 Polacy, poraziwszy hajdamaków, pojmali ich wodza Gontę, znanego z rzezi humańskiej.

Gruszkowy eter, octan amylu czyli eter octowo-amylowy (ob. Amylowy alkohol), używany do naśladowania w cukrownictwie woni gruszek.

Gruszla, *gruszlina*, ob. Psidium.

Gruszyczka (*Pirola*), rodzaj roślin z rodziny wrzosieniowatych; kielich 5-dzielny, korona 5-płatkowa, pręcików 10, stojących parami przed płatkami, szyjka pochyła, od korony dłuższa, torebka 5-komorowa; obejmuje zioła trwałe, nizkie, w lasach cienistych Eur. i Amer. płn. **G.** *okrąglolistna* (*P. rotundifolia*) o liściach okrągławych, prawie całobrzegich, i kwiatach białych, niegdyś

Kwiat gruszyczki.

była używaną w medycynie. Obecnie zalecane są liście **G.** *baldaszkowej (P. umbellata)* jako środek toniczny i moczopędny; z gatunku tego niektórzy tworzą osobny rodzaj *Pomocnik (Chimaphila)*. Inne gatunki **G.** są: **G.** *zielonokwietna (P. chlorantha)*, **G.** *mniejsza (P. minor)*. Niektórzy botanicy tworzą oddzielną rodzinę *Gruszyczkowatych (Pirolaceae)*, do której oprócz **G.** należy korzeniówka *(Monotropa)*.

Gruter Janusz, * 1560, w Antwerpji, † 1627, w Heidelbergu; naprzód profesor w Wittenbergu, od r. 1602 bibljotekarz w Heidelbergu; zasłużył się na polu krytyki łacińskich klasyków, tudzież jako autor dzieła: „Inscriptiones antiquae totius orbis Romanorum" (2 t., Heidelberg, 1603; nowe wydanie Gudiusa, Gräviusa i Burmanna, 4 t., Amsterd., 1707). Por.: J. v. Hulst „Jean Gruylère (1847); Köhly in der „Verhandlung der Heidelberger Philologenversammlung" 1865).

Grutyński Jędrzej, zwany po łac. *Grütinius*, lekarz polski, * w Pilźnie, † 1599, uczył się sztuki lekarskiej w Padwie pod Bernardem Paterną, gdzie otrzymał stopień doktora medycyny. Wróciwszy do kraju, został w r. 1593 profesorem na wydziale lekarskim akademji Jagiellońskiej. Ogłosił: „Concilium in febribus pestilentialibus et malignis his temporibus Cracoviae et aliis grassantibus" (Kraków, 1580 i 92); „Przymiot, czyli o chorobie zaraźliwej" (1594).

Gruyer Anatol, estetyk francuski, * 1825, w Paryżu, z początku był inżynierem i chemikiem, następnie oddał się studjom estetycznym. W 1872 został mianowany generalnym inspektorem sztuk pięknych, w 1875 członkiem Akademii, w 1881 konserwatorem galerji obrazów w Louwrze. Napisał: „Essai sur les fresques de Ruphaël au Vatican" (1858—59, t. 2); „Des conditions de la peinture en France" (1862); „Raphaël et l'antiquité" (1864, t. 2); „Les vierges de Raphaël et l'iconographie de la vierge" (1869, t. 3); „Les oeuvres d'art de la renaisance italienne au temple de Saint-Jean" (1875); „Raphaël, peintre de portraits" (1882); „Histoire et descriptions de l'église de S-te Marie-Madeleine (1884); „Voyage autour du Salon carré au musée du Louvre" (1871).

Grützmacher Fryderyk, * 1832, znakomity wiolonczelista, od 1849 pierwszy wiolonczelista orkiestry lipskiego Gewandhausu i profesor konserwatorjum w Lipsku. W 1860 przeszedł do orkiestry opery w Dreźnie, wykształcił wielu uczniów. Najlepszym z nich jest **G.** Leopold (* 1835), brat młodszy Fryderyka.

Grützner Edward, malarz rodzajowy niemiecki, bardzo popularny, * 1846. Namalował cykl Falstafa, 7 kartonów w muzeum wrocławskiem, oraz wiele scen humorystycznych z życia klasztornego.

Gruzincew Aleksander, dramatyk rosyjski, † 1821. Największe powodzenie miały jego dramaty: „Elektra i Orestes", tragedja w 5 aktach wierszem (1810); „Zdobycie Kazania", tragedja w aktach wierszem (1811); „Król Edyp" (1812); „Heraklidowie" (1815). Jego utwory poetyczne wydane p. t. „Pisma wierszem" (2 t., Petersburg, 1811—15).

Gruzińcy. Ob. Gruzja.

Gruzja czyli **Georgja,** po persku i turecku *Gurdżystan*, dawna nazwa kraju kaukaskiego (Iberji), obejmuje dzisiejsze gub. Tyfliską, Kutaiską i Batumską, w których skład weszły: Kachetja, Kartalinja (właściwa **G.**), Mingrelja, Gurja i kilka innych prowincji. Obejmuje 40,000 w. kw., a ludności około 1,200,000. W ogólności Gruzja, będąc poprzecinaną w różnych kierunkach przez wyniosłe pasma gór, ma pod względem topograficznym wiele podobieństwa do Szwajcarji. Skropiona wodami rzeki Kury i licznemi jej przytokami, ma po większej części klimat łagodny i zdrowy, a w dolinach nadzwyczaj urodzajny.— *Gruzińcy*, zowiący się sami *Karthli*, stanowią mniejszą część całej ludności (rasy kaukaskiej) i należą do kościoła Grecko-Rosyjskiego (tylko w Gurji większość wyznaje mahometanizm). Trudnią się rolnictwem, jedwabnictwem i uprawą winnic, oraz wyrobem kobierców i t. p. Język **G.** dzieli się na pięć narzeczy; należy on do rodziny indoeuropejskiej, ale tyle ma w sobie właściwych cech, że można go uważać za samoistny; nie ma rodzajów, a za to ma ośm przypadków i bardzo bogate czasowanie. Pismo ma dwojakie: świeckie (39 głosek) i kościelne (powstałe w V w.), bardzo różniące się od siebie.— *Gruzińcy* dzielą się na pięć plemion: właściwych **G.** czyli *Karthli*, *Mingrelów*, mieszkańców Odyszy i Gurji, oraz Lazów. Najdawniejsza gramatyka jest z w. XVIII, napisana przez katolikosa Antonja, a wydana w skróceniu 1829 r. w Petersburgu, inna wydana przez Gajosa w Krzemieńczuku 1789 r., Czubinowa (Tyflis, 1816), Salomona Dodaewi'ego (t. 1830), Brosseta podług Antonja (Paryż, 1834) i „Eléments de la langue géorg." (1837). Ze słowników najlepszy Klaprotha (Paryż, 1827). Literatura gruzińska jest dość znakomita i powstała wraz z chrześcijaństwem, znane jednak księgi pochodzą dopiero z X w. Poemata bohaterskie, powieści sięgają w. XII, jak „Tariel czyli mąż z tygrysią skórą" przez Szottę Rusthawela, ministra skarbu królowej Tamary (wydany w r. 1712). Współczesnymi jemu byli: historyk Mojżesz, poeta epiczny Szawthal, powieściopisarz Geth Sargis, poeta liryczny Giorgi Afon. i król kachetyjski Theimuraz I. Pism kościelnych jest mnóstwo. Pismo ś. przełożone w X w., lecz wydane dopiero w Moskwie 1742 r. Nowy Testament w Moskwie 1816, a w Petersbur-

gu 1818 r. Są także przekłady z greckiego i arabskiego (filozof. i astronom.), kodeks prawny, wydany przez króla Wachtanga V. Z dzieł histor. najważniejsza kronika **G.**, napisana z rozkazu tego króla; inne wydał z przekładem fran. Brosset, w Paryżu, 1831 i w Petersb., 1849—50 (t. 1), a 1854—57 (t. 2). (Ob. Brosset Marja Félicité). — Dzieje **G.** napisał też królewicz **G.** Dawid (Tyflis, 1805, w jęz. ros. t. r. w Petersb. a numizmatykę wydał książę Bagratiew. Z nowszych pisarzów znakomitsi: B. Gabajew, Czawczawadze, Orbeliani, Baratow i Eristow. Organem literatury jest pismo „Zorza“, (w Tyflisie).— *Dzieje.* Znane Grekom kraje kaukaskie: Kolchida, Iberja, Albanja (i część Armenji), są te same, co późniejsza Gruzja. Z pod persko-macedońskiego panowania Aleksandra W. oswobodził **G.** (około 324 r. prz. Chr.) *Farnawas;* rozpoczyna on szereg królów gruzyjskich z rozmaitych dynastji. Chrześcijaństwo wprowadzono w IV wieku. Najznakomitszym królem **G.** był Wachtang-Garg-Asłan, (po grecku Gurgenes), od r. 446—476; zbudował Tyflis, ustanowił oddzielnego katolikosa czyli patrjarchę. Następcy jego, nie mogąc obronić się Persom, oddali się w opiekę cesarzów greckich; następnie niepokojeni byli przez Arabów. Król Dawid (1089—1130) i jego następcy (królowa Tamara 1180—98) rozszerzyli swą władzę na ludy góralskie. Władztwo Persów i Mongołów niedługo trwało. Aleksander I w 1424 podzielił kraj pomiędzy trzech synów, którzy przypadłe na nich części jeszcze bardziej rozdrobnili, tak dalece, że jednocześnie panowało tu aż 26 książąt. Dwie główne części wschodnie, t. j. Kartalja i Kachetja, skłaniały się więcej do Persji; prowincje zaś zachodnie zostawały w bliższych stosunkach z Turcją. Ten przyjazny stosunek prowincji wschodnich z Persją zamienił się wkrótce w zupełną od niej zawisłość, której unikając, Gruzińcy zażądali w r. 1585 opieki cara Fedora Iwanowicza. Położenie to względem Rosji wystawiło **G.** na ustawiczne wojny z Persją, skutkiem czego Jerzy XI, układem z 5 grudnia 1799 r. ustąpił swoje państwo cesarzowi rosyjskiemu, w następstwie czego cesarz Aleksander I w r. 1802 ogłosił królestwa Kartalijskie i Kachetyjskie prowincjami państwa rosyjskiego.— W **G.** Zachodniej ustawiczne wojny domowe pomiędzy pokrewnemi dynastjami, mianowicie pomiędzy Mingrelją a Gurją z jednej a Imeretją z drugiej strony, poddawały ten kraj coraz bardziej pod panowanie Turków i napadających nań kaukaskich plemion góralskich. Gurję zajęli Rosjanie w r. 1801 i w r. 1838 zamienili na gub. Kutaiską. Nareszcie Dadjan Jerzy, książę mingrelijski, poddał się Rosji w r. 1803. W Szwecji król Salomon I przy pomocy Rosji w r. 1774 wyłamał się zupełnie z pod władzy tureckiej, a Salomon II poddał swój kraj Rosji (ob. Georgi).—Najlepszem dziełem o Gruzji jest „Przegląd posiadłości rosyjskich za Kaukazem“ (4 t., Petersburg, 1836). Por. Brosset „Description géogr.“ (1842); „Histoire de la Géorgie“ (1850—1859, t. 2); Villneuve „Géorgie“ (1871), „Leist“ (1885).

Gružewski Jan, Jezuita, * na Białej Rusi, †1646 w Warszawie; uczył filozofji, teologji moralnej i dogmatyki; dwukrotnie był rektorem kolegjum wileńskiego i akademji tamecznej, oraz prowincjałem litewskim. Ogłosił: „De ultima et maxima hominis mutatione seu de mystica cum Deo unione etc.“ (Cz. I, Wilno, 1641; cz. II, Wilno, 1644, 2 ed. tamże 1646).

Gruźlica, choroba zakaźna, zaraźliwa i dająca się szczepić; przedstawia się z punktu widzenia anatomicznego i klinicznego pod postaciami najbardziej różnorodnemi, lecz zależy we wszystkich wypadkach od jednego i tego samego drobnoustroju, *laseczn*ika *Kocha.* **G.**, a przynajmniej najczęstszy jej objaw, suchoty płucne, były spostrzegane od czasów najdawniejszych, spotykamy o nich wzmiankę już u Hipokratesa; lecz do dziewiętnastego stulecia pojęcia były bardzo różne, zupełnie sprzeczne z istotą cierpienia. Dopiero na początku XIX wieku Laennec pierwszy dał dokładny opis **G.** i wyosobnił ją z pośród innych chorób. Za nim poszedł cały szereg uczonych, których prace ostatecznie patologo-anatomiczny pogląd Laennec'a stwierdziły. Jako czynniki, wywołujące **G.**, posądzano przeróżne drobnoustroje, lecz laseczn*ik* gruźlicy, którego istnienia domyślał się już na kilka lat przedtem Baumgarten, został wyosobniony i wyhodowany po raz pierwszy przez Kocha w 1882 r. Przekonano się wkrótce, że laseczn*ik* ten wywołuje zmiany anatomiczne najrozmaitsze, i że jemu przypisać także należy. cierpienia skrofuliczne. Laseczniki gruźlicze hodować można na surowicy krwi płynnej lub ściętej, na buljonie lub agarze z dodatkiem gliceryny w temperaturze 37° C.; łatwo odróżnić je można od innych organizmów przez odpowiednie zabarwienie. Laseczniki zabarwione barwnikiem anilinowym okazują się odpornemi względem odbarwiającego działania kwasu azotnego. W ten sposób zabarwione laseczniki przedstawiają się pod postacią laseczek, długości milimetra, najczęściej proste, rzadziej wygięte (ob. Bakterje i tablicę kolorową do artykułu tego dodaną). Laseczn*ik* gruźliczy odznacza się bardzo wielką odpornością względem rozmaitych czynników niszczących; plwocina gruźlicza wysuszona zachowuje swe własności szkodliwe tem dłużej, im niższą jest otaczająca temperatura. Działaniu wysokiej temperatury ulegają łatwiej, kilkuminutowe wrzenie zabija je; wysuszone nie są w stanie oprzeć się działaniu gorącej pary wodnej. Wrzenie zabija je w ciągu 5 minut. Najszkodliwszy wpływ na nie wywiera światło słoneczne, które szybko je niszczy. Jak wyżej zaznaczyliśmy, **G.** jest chorobą zaraźliwą; zakażenie gruźlicze przenosić się może ze zwierząt na

człowieka, z człowieka na zwierzęta, udzielać się zwierzętom od zwierząt i ludziom od ludzi. Najczęstszą drogą przechodzenia zarazka ze zwierzęcia na człowieka jest mleko krowie, następnie przenieść zarazek może mięso lub skóra sztuki gruźlicą dotkniętej, Zarażenie się człowieka od człowieka dokonywa się przedewszystkiem przez powietrze, tu zaś główne niebezpieczeństwo tkwi w plwocinie. Chory pluje na ziemię, wydzielina ta wysycha, zostaje uniesioną przez wiatr i wprowadzoną do płuc podczas aktu wdychania. Laseczniki, wprowadzone drogą wdychania do płuc, wywołują zapalenie oskrzeli i płuc brzeżne, następnie mogą się uogólniać bądź to przez opłucną i narząd chłonny, bądź też przez żyły płucne i naczynia krwionośne. Znane są też przypadki przeniesienia **G.** drogą stosunków płciowych; zarażenie może sprowadzić i ślina, która często zawiera lasecznik, czy to bezpośrednio, czy też pośrednio przez używanie jednych i tych samych sprzętów zastawy domowej. Często spostrzegano, że zakażenie może się odbyć drogą zaszczepienia bezpośredniego. **G.** jest chorobą dziedziczną, bardzo często przechodzi z rodziców na dzieci, czy to tylko w postaci usposobienia, jak chcą jedni, czy też już jako zakażenie laseczkami, jak twierdzą inni. Zmiany gruźlicze objawiają się głównie pod dwiema postaciami: Pod postacią drobnych guziczków *(gruzełków)*, które najwyraźniej oglądać można na błonach surowiczych; tworzą guziki niewielkie, twarde, wystające ponad powierzchnię tkanki, otoczone czerwoną obwódką z naczyń krwionośnych. W innych tkankach są to masy odosobnione o kształtach zaokrąglonych, szare lub żółte, wielkości ziarnka grochu, orzecha laskowego lub nawet włoskiego, albo też złogi nieprzezroczyste, w postaci nacieczenia tkanek. Gruzełek pod względem histologicznym składa się z trzech warstw: w samym środku komórka olbrzymia, w około niej komórki nabłonkowate i u obwodu wieniec komórek zarodkowych. Największa liczba laseczników znajduje się w komórce olbrzymiej, w komórkach nabłonkowatych spotykamy po jednym lub po dwa laseczniki. Rozmaite komórki, z których składa się gruzełek pierwotny, spojone są między sobą substancją międzykomórkową o pewnych zarysach włóknistych. Gruzełek jest tworem nieunaczynionym, t. j. weń naczynia krwionośne nie wnikają. Po pewnym czasie gruzełek podlega zwyrodnieniu serowatemu, poprzedzonemu przez zwyrodnienie szkliste; masa serowata podlega w następstwie rozmiękczeniu, co wywołuje tworzenie się małych jam w płucach, które przez złączenie się wytworzyć mogą dużą jamę (kawernę). Niekiedy gruzełek podlega zwyrodnieniu włóknistemu; jest to dążnością do wyleczenia, gdyż sprawa choroby ściśle się ogranicza i wygasa. **G.** przebiega u człowieka pod bardzo różnorodnemi postaciami, zależy to od organu, w którym się sadowi, od odporności organizmu, od siły zarazka, wreszcie od przepracowania, wieku, osobnika i t. p.; u osób starszych wiekiem gruźlica przebiega często pod postacią włóknistą (zwyrodnienie włókniste), co dłużej przy życiu chorego utrzymać pozwala. Jedną z przyczyn, wpływających najwięcej na przebieg **G.**, jest fakt, że bardzo często lasecznik Kocha znajduje się skojarzony z innemi czynnikami chorobotwórczemi; bywa tak mianowicie w suchotach płucnych; osiadają tutaj najczęściej bakterje ropne *(stafilokoki, streptokoki)*, które działają zgubnie miejscowo na tkankę płucną i ogólnie na cały organizm. Miejscowo atakują one miąższ, którego odporność zmniejszoną została w skutek choroby, wywołują w nim ropienie i zniszczenie; działanie ich ogólne nie mniej jest ważne; ich to mianowicie produktom wydzielniczym przypisać należy spostrzegane w takich razach ciężkie objawy, jak gorączkę trawiącą, poty nocne, ogólny upadek sił. *Leczenie* gruźlicy sprowadza się w pierwszym rzędzie do zapobiegania, które podstawę swą naukową opiera na ogólnie i niezbicie stwierdzonej zaraźliwości tej choroby. Ponieważ najczęstszą przyczyną zakażenia jest rozrzucanie plwociny, należy przedewszystkiem baczyć, aby chorzy spluwali do oddzielnych naczyń, które następnie powinny być oczyszczane i starannie wyjaławiane. W celu powstrzymania zarażania się ludzi od zwierząt, przestrzegamy, aby mięso zwierząt gruźlicznych nie było dopuszczane do sprzedaży, aby użytkowanie skór było dozwolone tylko po uprzedniem ich odkażeniu; wreszcie prawo zakazuje sprzedaży i użytkowania mleka, pochodzącego od krów gruźlicznych. Leczenie gruźlicy powinno być jednocześnie hygjeniczne i terapeutyczne, Hygjena **G.** jest to zbiór przepisów, tyczących się pożywienia, zajęć fizycznych, przebywania na powietrzu, na słońcu, pobytu w klimatach specjalnych i na określonych wysokościach. Co się tycze lekarstw, są one bardzo liczne; zmierzają one do podtrzymania sił chorego, do łagodzenia lub znoszenia ciężkich lub przykrych tylko subjektywnych objawów chorego, do niszczenia wreszcie ognisk chorobowych; pod tym ostatnim względem rozmaite środki lecznicze z wyjątkiem jednego kreozotu nie dały żadnych zgoła wyników zachęcających. Długoletnie doświadczenia wykazały natomiast, że najlepsze rezultaty są przy kuracji klimatycznej. To też dziś powstaje mnóstwo uzdrowisk dla suchotników (sanatorja), gdzie chory całe dni bez względu na stan pogody i porę roku, a nawet i nocą, przebywają na powietrzu. W Królestwie Polskiem dotąd egzystuje jedno uzdrowisko dla suchotników w Otwocku. Na większą skalę sanatorjum zakłada się obecnie (1899 r.) w Zakopanem. Wspomnieć tu jeszcze trzeba o bezowocnych próbach leczenia **G.** tuber-

kulina Kocha, tak pierwotną, opublikowaną w 1890 r., jak też nową, wynalezioną w 1897 r.; oba te środki zawiodły pokładane nadzieje. Tuberkulina Kocha, nie posiadając żadnych leczniczych własności, ma wielce doniosłe znaczenie z punktu widzenia rozpoznawczego; zastrzyknięta mianowicie w dawce 0,1 do 0,3 grama zwierzętom, gruźlicą dotkniętym (koń, krowa), wywołuje pewien dość wyraźny odczyn, którego u zwierząt zdrowych pod żadnym pozorem otrzymać nie można. Jest ona obecnie jedynym pewnym środkiem rozpoznawania gruźlicy u zwierząt; stosowania jej wymaga prawo wielu państw europejskich na granicach, przy transportach bydła, w wielkich bydłobójniach, na targach. Tylko sztuki opatrzone pieczęcią, na znak wytrzymania próby, mogą przechodzić francuską, austrjacką, niemiecką i holenderską granicę. Por. Dunin „Walka z gruźlicą" (1899).

Grybojedow, ob. Gribojedow.

Grybowskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Krakowskiem, pow. Bieckim. Podług spisów urzędowych z r. 1770, zaliczały się do tego starostwa: miasto Grybów, wsie: Grodek, Biała Niżna, Stupnia, Brzezie, Kordowa, Ruska, Binczarowa, Bogusza i folwarki Niznobielski, Siotkowski i Wróblowice. W r. 1771 posiadał je Franciszek Wodzicki, kasztelan sandecki, opłacając z niego kwarty złp. 4,157 gr. 5, a hyberny złp. 2,673 gr. 26. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austrjacki d. 24 czerwca 1785 r. sprzedane zostało w dwu sekcjach: 1) Grodek i Białę Niznę przy licytacji d. 5 czerwca 1822 r. nabył Piotr Przychocki za złotych reńskich 29,582; 2) inne dobra przy licytacji 22 maja 1828 kupił Józef Hosch za zł. reń. 32,005.

Gryf, nazwa bajecznego zwierzęcia, równającego się lwu co do wielkości i mocy, o czterech łapach, dwu skrzydłach, z dziobem zakrzywionym ptaka drapieżnego. Zwierzę to jest używane szczególnie w heraldyce rozmaitych narodów.

Gryf, *Swoboda, Swieboda*, herb: W polu czerwonem—gryf srebrny wspięty z dziobem i pazurami złotemi. U szczytu—pół takiegoż gryfa, bez łap, z trąbą. Gryf na tarczy i u szczytu bywa odwrócony w prawo lub w lewo, u szczytu z łapami lub bez łap, trąba u szczytu złota lub

Gryf.

Bąkowski hrabia.

czerwona. Jedna z odmian tego herbu (w „Księherbowej" G. hr. Ostrowskiego: G. V), wyobraża gryfa czarnego w polu złotem, u szczytu pół gryfa czarnego z łapami, ale bez trąby. **G.** zajmuje również główne miejsce w herbie hrabiowskim *Bąkowski*, który tak wygląda: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I czerwonem—baran biały na murawie; w II czerwonem—trzy kopje złote w gwiazdę środkową ostrzem na dół; w III błękitnem—miecz o rękojeści złotej między trzema srebrnemi podkowami; w IV czerwonem—jabłko zielone z krzyżem złotym, przeszyte trzema mieczami o złotych rękojeściach; w V czerwonem—gryf biały. Nad tarczą, w koronie hrabiowskiej—4 hełmy z koronami: na I—pół kozła czarnego; na II—pół gryfa białego; z trąbą myśliwską czerwoną; na III—pięć piór strusich, z których drugie i czwarte białe, reszta czerwone; na IV—ręka w zbroi złotej, z mieczem. Labry z prawej strony czerwone, podbite złotem, z lewej—błękitne, podbite srebrem. Nadany 1782 przez cesarza Franciszka II.

Gryf Albert, pseudonim Antoniego Marcinkowskiego.

Gryf Roman, pseudonim Piotra Jaksy Bykowskiego.

Gryf W. A., pseudonim Władysława Jabłonowskiego.

Gryf, pseudonim Skorupskiej.

Gryffy, zowią się w muzyce podwójne tony, wydobywane z dwu przyległych strun na skrzypcach lub innym smyczkowym instrumencie.—Po grecku sieci; zadania zagadkowe; pytanie podstępne.

Gryfina, *Griffina* (Agrypina, z rusk. Agrafiena), księżna krakowska, żona Leszka Czarnego, córka Rościsława Michałowicza i Anny, ks. węgierskiej, córki Beli IV. Stosunek pokrewieństwa ojca **G.**, Rościsława, do książąt ruskich, wykazał Palacki w rozprawie czytanej w tow. naukowem praskiem 25 listopada 1841 r., podług której Rościsław jest w 7 pokoleniu potomkiem Jarosława Mądrego, autora *Prawdy ruskiej*, i podobnie jak ojciec jego, Michał, księciem beznadzielnym, a więc ruchliwym. Ożeniwszy się w 1243 z Anną, córką król. węgierskiego, przez teścia uczyniony księciem na Maczwie i Rudzie w Siedmiogrodzie. Miał 2 córki, z których starszą, Kunegundę, pojął w 1261 Przemyśl Otokar II, kr. czeski, i młodszą **G.**, wychowaną wespół z Elżbietą Piastówną, drugą żonę Wacława, ks. czeskiego i polskiego, na dworze siostry w Pradze. **G.** w r. 1265 wydaną została, za sprawą Bolesława Wstydliwego, który miał za sobą jej ciotkę Kunegundę, za Leszka Czarnego, naznaczonego za zgodą narodu jako następca na ks. krakowskie i sandomierskie po Bolesławie. Małżeństwo to, łączące nowym węzłem domy panujące w Polsce i Czechach, w skutkach swych nie było pomyślne. **G.** żyła niezgodnie z mężem,

i przyszło do tego, że 1271 r, zadawszy niesposobność do płodu i oświadczywszy się, że jest panną, przestała żyć z mężem, starając się o rozwód. Pogodził ich dopiero w 1272 r. Bolesław, zjechawszy w tym celu umyślnie do Sieradza. Po śmierci Leszka 1288 r. **G.**, bądź bojąc się, żeby ją Łokietek z dóbr oprawnych niewygnał, bądź dla fałszywej miłości kraju w obawie, ażeby go powstające pomiędzy książętami polskimi o Małą Polskę wojny nie zniszczyły, a co najprawdopodobniejsza, że przeniosła związki krwi nad miłość kraju, zmyśliła testament Leszka, który nie mając do tego najmniejszego prawa, jako powołany za zgodą narodu, jakoby uczynił **G.** donację ze swego udziału. Winę swą powiększyła jeszcze, zrzekając się praw fałszywych na korzyść siostrzeńca swego Wacława II, króla czeskiego. Ten, chcąc podnieść znaczenie podupadającego domu czeskiego, skwapliwie podjął darowiznę i dla poparcia swych pretensji, wysłał Tobjasza, biskupa praskiego, z wojskiem, dla zajęcia dzielnicy krakowskiej i sandomierskiej, w Krakowie, z którego ustąpił Przemysław, usadowił się Tobjasz, będąc jednak pod Sandomierzem na głowę pobity przez Łokietka, pozostawił załogę w Krakowie, zebrawszy z sobą **G.** wrócił do Pragi 1291 r. Tutaj po 5 leciech † **G.** i jest pochowana w kościele Minorytów św. Jakóba w Pradze, obok swej siostry.

Gryforóż, herb: W polu czerwonem—gryf srebrny z różą białą w łapie. U szczytu pół takiegoż gryfa. Nadany 1829 r. przez cesarza Mikołaja I.

Gryforóż.

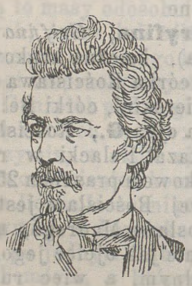

Gryglewski Aleksander.

Gryglewski Aleksander, utalentowany malarz polski, * 1833 roku w miasteczku Brzostku (w Galicji), † 1879 r. w Gdańsku. Kształcił się naprzód w krakowskiej szkole sztuk pięknych, a później w r. 1860 w Monachjum pod profesorem Sebergerem. Tutaj oddał się szczególnie malarstwu architektoniczno-perspektywicznemu i do wysokiej doszedł w tym rodzaju doskonałości. Celniejsze z jego obrazów są: „Wnętrze kościoła P. Marji w Krakowie," „Wnętrze skarbu w katedrze krakowskiej," „Wnętrze kaplicy Zygmuntowskiej," „Wnętrze katedry krakowskiej," dwa „Wnętrza komnat z zamku w Podhorcach" (w Galicji). Niektóre jego obrazy, wysyłane na wystawę do Wiednia, zjednywały sobie pochlebną krytykę dzienników niemieckich.

Grygorowicz Jan, * 1792, † 1852 r., od roku 1811 nauczyciel języka łacińskiego i greckiego w szkole duchownej powiatowej w Mohylowie przez lat kilka; po skończeniu następnie kursów w petersburskiej akademji duchownej, został 1820 r. kapłanem i nauczycielem w Mohylowie, potem w Homlu. Przeniesiony 1836 do Petersburga został protojerejem, oraz członkiem i redaktorem wydawnictwa komisji archeologicznej. Ważniejsze jego prace są: „Studjum historyczne i chronologiczne o posadnikach nowogrodzkich" (1821); „Archiwum białoruskie dyplomatów starożytnych" (1824); „Korespondencja papieżów z monarchami rosyjskimi w XVI w." (1834) i t. d.

Grygowicz Karol, lekarz, * 1782 r. w Kaliszu, † 1855 tamże, stopień doktora medycyny uzyskał w Krakowie, w r. 1805 sprawował obowiązki asystenta w klinice chirurgicznej krakowskiej, później był lekarzem wojskowym, szefem biura wydziału lekarskiego w komisji rządowej wojny Królestwa Polskiego, wreszcie lekarzem szpitala św. Mikołaja w Busku. Napisał: „O użyciu wodojodanu potażu w tyfusie;" „Opis wód mineralnych w Busku" (1849); „Roczne sprawozdania z Buska" (od 1850—1855).

Gryka, *Hreczka (Polygonum fagopyrum)*, roślina gospodarska, siewana powszechnie po gruntach płonnych, lub suchych, piaszczystych, trafia się i dziko na polach. **G.**, podobnie jak pokrewna jej tatarka (ob.), należy do rodzaju rdestu (ob.), odznacza się łodygą gałęzistą, purpurowo-czerwoną i liśćmi trójkątno-okrągławemi, kwiatami białemi lub różowemi, ziarnami brunatnemi, kończystemi, trójkątnemi, o krawędziach gładkich, całkowitych. **G.** pochodzi z Azji, do Europy przeniesioną została w XV wieku. Siać ją można po każdem innem zbożu, ale udaje się tylko w latach ciepłych i suchych. Ponieważ szybko rośnie i dojrzewa, to w cieplejszych okolicach kraju sieją ją dopiero po żniwie zboża, zyskując przez to plon podwójny z jednej roli. Ziarno **G.** używa się głównie na kaszę, otrzymują z niej gdzieniegdzie i mąkę gryczaną, z której pieką placki—*hreczaniki*. Kasza bywa gruba i drobna, pierwszą zowią *tatarczaną* lub *hreczaną*, drugą w Krakowie zowią *częstochowską*, na

Gryka. *a* kwiat.

Mazowszu zaś *krakowską* lub *radomską*. Słoma gryczana zdaje się być dobrą paszą dla bydła, owcom zaś ma szkodzić.

Gryll z Gryllowa Jan, pierwotnie *Cvrczek*, poeta i pisarz czeski, * 1526 w Rakowniku, † roku 1597. Kształcił się i wiele podróżował po obcych krajach; spełniał wiele misji dyplomatycznych. Oprócz różnych utworów wierszem, treści religijnej, napisał: „Chronologiczny przegląd wypadków historycznych" (1588). Por. „Czasopis Czesk. Muz." (1880, 357.—**G.** z **G.** Maciej, syn poprzedniego, * 1551 r. w Rakowniku, † roku 1611 w Żatcu, bakalaureat uniwersytetu praskiego, a następnie uczeń uniwersytetu w Genewie, Witemberdze i Bazylei; po powrocie do kraju 1581 r. był dziekanem fakultetu filozoficznego. W r. 1582 złożył profesurę i przeniósł się do Żatca, gdzie został syndykiem miejskim. Gorliwy humanista, między innemi napisał: „O kometach z wyszczególnieniem, gdzie i których lat się ukazały" (Praga, 1578).

Gryllotalpa, owad, ob. Podjadek.

Gryllus, *Gryllidae*, ob. Swierszcz.

Grymosz Marcin Teofil, Jezuita, * 1630 r., † 1708 w Jarosławiu; przebywał w klasztorach: w Krakowie, Lublinie, Kaliszu i Oliwie. Z licznych dzieł jego duchownych, ważniejsze są: „Sacrum otii religiosi etc. triduum" (Lublin, 1677; Sandomierz, 1697 i Lublin, 1697); „Sacrum asceticarum cogitationum octiduum etc." (tamże, 1702); „Szczere, samego Pana Boga w świętej pustyni szukanie, albo kilkoro kolekcji na 10 dni rozłożone" (2 t., Kalisz, 1688); „Wesołe dobrej śmierci czekanie, albo melodja duchowna" (Kraków, 1687).

Grymowski (Golat), sekretarz poselstwa polskiego w Moskwie w r. 1598, przesłał królowi w przekładzie łacińskim mowę, mianą w dumie (radzie) przez Grzegorza Godunowa, przeciw obraniu na tron swego krewnego Borysa Godunowa, oraz mowę mianą w tymże czasie przez okolicznego Kleszniewa na obronę tegoż Borysa. Znalezione zostały w Warszawie dopiero 1825, a przetłómaczone na rosyjski w „Archiwum północnem" T. Bułharyna (XVIII, 1—51); autentyczność ich potrzebuje jednak udowodnienia.

Grynaeus Szymon, * 1493 r. w Vehringen, † 1541 r., gorliwy stronnik reformacji, był profesorem w Wittenbergu i Heidelbergu, a od 1529 w Bazylei, skąd udał się do Tübingen dla wprowadzenia reformacji i przekształcenia tamecznego uniwersytetu. Miał udział w układzie pierwszej konfesji helweckiej. Przełożył kilku autorów greckich na język łaciński, a jego „Epistolae" wydał Streuber w Bazylei 1847 r.

Grynaeus Aloizy, pisarz i poeta madziarski, oraz teolog rzymsko-kat., * 1804 r. w Hradku (w komit. Liptowskim), ukończył szkoły w Ungwarze, następnie słuchał teologji w uniwersyteeie peszteńskim. Z licznych jego prac poetycznych, literackich, pedagogicznych i teologicznych, ważniejsze są: „Pedagogika" (Peszt, 1853); „Mała Biblja z obrazkami" (1853); „Historja kościelna" (4 t., 1853); „Teologja pastoralna" (3 t., 1854).

Grynion, starożytne miasto w Azji Mniejszej, nad zatoką Elaityjską. Znajdowała się tu wspaniała świątynia Apolina i w poblizkim lasku grynejskim wyrocznia, skąd Apollo zwany także był Grynaios.

Grynszpan, zieleń miedziana, ob. Miedź.

Grypa (influencja), choroba epidemiczna, charakteryzująca się silnem kataralnem zajęciem wszystkich niemal błon śluzowych. Towarzyszy temu gorączka, ból głowy w części czołowej; ogólny stan zdrowia mocno upośledzony. Zależnie od umiejscowienia się głównych zmian kataralnych, rozróżniamy **G.** oskrzelową, gardlaną, żołądkową. Grypa jest chorobą zakaźną, zależną od właściwego lasecznika, który znajduje się we krwi chorego, i skąd go można na zwykłych podłożach wyhodować. Leczenie jest czysto objawowe, ważną tu także rolę odgrywa zapobieganie (profilaktyka). Epidemje **G.** nawiedzały Europę w latach: 1732, 1800, 1835, 1889, 1890 i od tego czasu powtarza się corocznie.

Gryphius, ob. Griphius.

Grys Marcin, pisarz dolno-łużycki, † 1878, nauczyciel. W r. 1864 wydał: „Dwanaśćo kjarliżow" (pieśni religijnych), 1867: „Spiwańa młodym a starym, tužnym a wjasołym."

Grywda, rzeka, ob. Hrywda.

Gryzące środki *(caustica)*, środki używane w medycynie do niszczenia powierzchownych lub głębiej leżących warstw tkanek, przyczem te ostatnie albo ulegają rozpuszczeniu, albo też zamieniają się w strup, który następnie przy ropieniu lub bez niego się oddziela. Znajdują one zastosowanie najczęściej przy ranach, powstałych od ukąszenia (wściekłych psów, owadów, gadów), przy małych nowotworach na skórze, jak przy nadmiernem, ograniczonem zrogowaceniu naskórka, wreszcie w celu wywołania bardzo silnego podrażnienia nerwów czuciowych. Do środków gryzących należą: kwasy mineralne i organiczne, ług, lapis.

Gryzące zwierzęta, *Gryzonie (Rodentia, Glires)*, rzęd zwierząt ssących; tem się głównie odznaczają, że w miejsce zębów przednich mają w każdej szczęce po 2 wielkie zęby, odrębnej zupełnie budowy, oddzielone od trzonowych znacznym, próżnym odstępem (ob. fig.). Zęby te właściwym sobie sposobem swą czynność odbywają; albowiem zwierzę, skrobiąc niemi jednostajnie, może najtwardsze przegryzać przedmioty; co większa, zęby pomienione, w miarę zużywania się, ciągle od dołu odrastają. Szczęka dolna odbywa ruch heblujący od tyłu ku przodowi. Są roślinożerne lub wszystkożerne, niektóre rzu-

cają się na małe zwierzątka; stosownie do tego zbudowane są zęby trzonowe. Budowa ciała zwierząt gryzących jest w ogóle silniejsza w tylnej części ciała, z nogami dłuższemi od przednich. Mózg słabo rozwinięty, niektóre obdarzone są zadziwiającym instynktem. Rzęd ten, obfitujący w gatunki form najróżnorodniejszych,

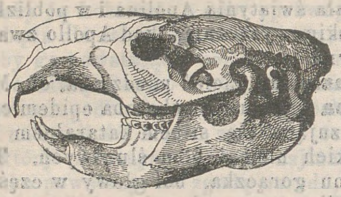

Czaszka bobra.

składa się po większej części z drobnych zwierząt, z których największe zaledwie owcy dorównywa, i dzieli się podług Brandta na 4 plemiona: 1) *wiewiórkowate* (bobaki, susły, wiewiórki), 2) *myszowate* (koszatki, bobry, skoczki, szynszyle, myszy, polniki, ślepce), 3) *kopytkowate* (jeżozwierze, morświnki, aguty) i 4) *zającowate* (zające, piszczuchy). Zresztą u różnych autorów oddziały tego rzędu są rozmaite.

Gryzelda (*Griseldis*), bohaterka średniowiecznej, najpierw włoskiej książki ludowej. Była córką biednego węglarza. Margrabia Walter Saluzzo pojął ją za małżonkę, a potem, wskutek fałszywego oskarżenia, wystawiał jej pokorę i posłuszeństwo na najcięższe próby; gdy atoli wszystko przetrwała, nastąpiło między nimi pojednanie. Przedmiot ten zużytkował Boccacio naprzód w *Dekameronie* (X, 10); w Niemczech przedstawił go dramatycznie Jan Sachs 1546. G. dostarczała ciągle wątku do różnych komedji, tragedji i dramatów, z których najlepszym jest dramat Halma (Münch-Bellinhausena) „Grizeldis," przekład polski Thuliego (Lwów, 1839). W polskim języku jest także powiastka p. t.: „Historja o Gryzeldzie i margr. Walterze" (Mikułów, 1861).

Gryzetki, tak nazywają pewną klasę młodych kobiet paryskich, które zwykle utrzymują gospodarstwo studentów i w obyczajach francuskich uważane są za ich czasowe żony, odznaczające się zawsze pewną poczciwością, pracowitością i dobrym humorem. Typ ten obecnie zanikł prawie zupełnie w życiu i ustępuje powoli z literatury.

Gryziewicz.

Gryziewicz, herb: W polu złotem, pod trzema 6-promiennemi gwiazdami srebrnemi — dwa pasy czarne. Nad tarczą korona. Por. „Księgę herb." hr. J. Ostrowskiego.

Gryzima, *Gryżyna*, *Lupus*, herb: W polu czerwonem—trzy srebrne liszki. U szczytu trzy pióra strusie. Por. „Księgę herb." hr. J. Ostrowskiego.

Gryzima.

Gryzonie, ob. Gryzące zwierzęta.

Gryzoń, pseudonim Józefa Rogosza.

Gryzoński kanton, po niem. *Graubünden*, po franc. *Pays de Grisons*, - największy kanton w Szwajcarji, składający jej część południowo-wschodnią; powierzchnia jego obejmuje 7.133 klm. kw. z 98,000 mieszkańców, między którymi jest 52,000 wyz. ewang.-retor.; jest to kraina alpejska, należąca do systematu wodnego reńskiego, a w części do systematu Dunaju, i składa się z 5 głównych dolin, a mianowicie: przedniego Renu, dalszego Renu, Albula, Engandin i Prettigau. Alpy Retyjskie, zalegające tę okolicę, wznoszą się do znacznej wysokości, jak np. Piz Linard, Piz Bernina 4,052 metr. i t. d. Klimat tu równy: w górach zimny, w dolinach przyjemny i łagodny. Z produktów najważniejsze: złoto, żelazo, marmur, miedź, alabaster, zboże, kartofle, drzewo i t. d. Głównym środkiem utrzymania mieszkańców jest rolne gospodarstwo alpejskie, w niższych okolicach nadreńskich uprawa wina. Przemysł krajowy jest mało znaczny, ale za to mnóstwo Gryzonów wychodzi za granicę kraju, szukając zarobku w kawiarstwie i cukiernictwie, skąd potem wracają po większej części zamożnymi obywatelami. Handel jest w ogólności tranzytowy i spedycyjny.

Herb kantonu gryzońskiego.

Historja. Kanton Gryzonów (Graubünden), składał w czasach starożytnych część Recji; zamieszkany podług niejakiego prawdopodobieństwa przez lud pochodzenia etruskiego, został po uporczywych walkach zdobyty przez Rzymian, a 843 połączony z Niemcami. Nadużycia panów feudalnych wywołały 1424 r. układ zawarty w Truns, skutkiem którego powstała liga wyższa czyli Gryzów, a z niej utworzył się następnie skonfederowany kraj Gryzonów; w 1425 widzimy tu znowu ligę Chur czyli *Domu Bożego* (Casa Dei), 1435 ligę dziesięciu praw, 1471 r. wszystkie trzy zlały się w jeden związek. W wojnie szwabskiej 1499 zasłynęli Gryzonowie walecznością, posuniętą do bohaterstwa. Nabycie Valtelinu, Chiavenny i Bormio (1512) było powodem częstych nieporozumień i zajść pomiędzy trzema związkami. W r. 1798 kanton Gryzonów został wcielony do rzeczypospolitej Helweckiej; 1803 przystąpił jako kanton piętnasty do federacji szwajcarskiej. W 1814, 11 listopada, nadał sobie konstytucję polityczną we-

wnętrzną, według której trzy dawne ligi stanowią trzy juryzdykcje z podziałami (stosownie do potrzeb miejscowych) na juryzdykcje niższe; obecnie cały kanton składa się z 14 obwodów i 39 okręgów. Rząd składa się z wielkiej i małej rady, oraz komisji stanowej. Władza wykonawcza jest w ręku narodu. Rada wielka, złożona z 65 członków, jest najwyższą władzą w sprawach zarządu krajowego; ona roztrząsa przedstawiane ludowi rozporządzenia i prawa rada mała (trzech członków) załatwia bieżące interesy rządowe; komisja stanowa, oprócz trzech członków małej rady, licząca 9 członków wielkiej rady, przygotowuje wszystkie sprawy, podlegające rozpoznaniu wielkiej rady. Por. Rödera i Tscharnera „Der Canton Graubünden“ (St.-Gallen; 1838); Mohra „Archiv für die Geschichte der Republik Graubünden“ (Chur, 1848—59; Theobalda „Das Bündtner Oberland“ (Chur, 1861); Planta „Geschichte von Graubünden und ihren Hauptzügen“ (1892).

Gryża, ob. Sorgo.

Grzanie zwierząt, ob. Parzenie.

Grzbiet, okolica ciała, znajdująca się na tylnej stronie klatki piersiowej, od góry graniczy z karkiem, od dołu z lędźwiami; jest to okolica płaska, szeroka; szkielet jej stanowi 12 *grzbietowych kręgów* i tylne części 12 *grzbietowych żeber*. Kości od skóry oddzielone są warstwą płaskich i szerokich mięśni.

Grzbietoród (*Pipa*), rodzaj zwierząt z gromady płazów czyli skrzeków, z rzędu bezogoniastych, t. j. żab w najobszerniejszem znaczeniu, z rodziny bezjęzykowych (*Aglossa*), różniącej się od żab głównie budową języka, który u żab zwykle bywa mięsisty, przyrosły w przodzie, u **G.** zaś jest niewykształcony i niewidoczny. Cechy rodzajowe **G.** są: głowa stosunkowo mała, płaska, w okryciu trójkątna; pysk zeszczuplony, prawie ostrokończysty; szczęki i podniebienie bezzębne; oczy bardzo małe; nogi przednie słabe, 4-o palczaste; ogólny zaś kształt, jak u ropuch, lecz nie tak pękaty i więcej przypłaszczony. Jedyny gatunek **G.** *surynamski* (*P. americana*, *P. dorsigera*) żyje w południowej Ameryce, gdzie dorasta 20 centymetrów długości samego ciała. **G.** nie składa jaj, jak inne żaby w wodzie, lecz samiec umieszcza je na grzbiecie samicy, gdzie przylgnąwszy mocno, jątrzą skórę, zasklepiają się w niej i tam wylęgają zupełnie podobnemi do rodziców. Samce obdarzone są mocnym głosem, zresztą w obyczajach do żab zbliżone.

Grzbietoród.

Grzebacze (*Crabronidae*), owady, ob. Osy.

Grzebiące, *Kurowate* (*Gallinae*, *Rasores*, *Pulveratrices*), rzęd gromady ptaków, którego cechy są: dziób krótki, wypukły, o szczęce sklepistej, od żuchwy dłuższy, nozdrza sklepistą łuską przymknięte, lub pierzem puchowem pokryte; nogi 4 lub 3-palcowe, z palcami wolnemi, lub tylko w nasadzie błoną spiętemi, z pazurami tępo zaokrąglonemi, przynajmniej do przegubu upierzone; skrzydła wypukłe, krótkie i zaokrąglone, lub długie i śpiczaste, jak u gołębi. Rzęd ten jest bardzo naturalny, obejmuje ptaki dosyć okazałe, mające obyczaje zmienne, żywiące się głównie ziarnem, niektóre też owadami. Wszystkie ptaki tego rzędu mają zwyczaj rozgrzebywania ziemi, w celu szukania pożywienia, lub tarzania się w pyle. Lot ich jest pracowity i krótki, biegają doskonale. Zwykle są wielożenne, samice znoszą znaczną liczbę jaj, po większej części same je wysiadują i potem pielęgnują wylęgłe potomstwo, które niezwłocznie opuszcza gniazdo i gromadnie trzyma się matki. *Czubacze* (ob.) i *czubatki* (ob.) tylko gnieżdżą się na drzewach i znoszą po 2—3 jaja. Wylęgają się z otwartemi oczyma, okryte zbitym puszkiem, po kilku dniach dostają piórek przechodnich, małe, lecz wystarczające do lotu; podrastając, pióra te powoli zrzucają i dostają nowych. Kanał pokarmowy opatrzony jest obszernym odwilżaczem (*ingluvies*) i bardzo mięsistym żołądkiem. Samce są od samic większe i odmiennie ubarwione. Mięso ich i jaja trzymają pierwszeństwo i one to dostarczyły najwięcej przyswojonych gatunków. Rodzin kosmopolitycznych tu niema, wędrownych bardzo mało. Azji właściwe są bażanty, kury, pawie, rogacze, wieloszpony, argus i pustynik, Afryce—perlice, Ameryce—indyki, czubacze, kusatki, pochwodzioby, Australji—nogale (*Megapodius*) i modnykury (*Talegallus*). Europa posiada gatunki z różnych skupień.

Grzebielucha, ob. Jaskółka.

Grzebienice, *Żebropławy*, *Pławy grzebykonośne* (*Ctenophora*), gromada zwierząt jamochłonnych (ob.), obejmująca zwierzęta przejrzyste, mniej lub więcej symetryczne, pospolicie kształtu kulistego lub obłego, rzadziej taśmowatego. Pysk, znajdujący się na osi ciała, pospolicie uzbrojony jest dwoma długiemi ramionami; od niego wychodzi żołądek, otwierający się do jamy ciała. Skóra ich poprzerzynana jest linjami (żebrami), na których osadzone są dosyć sztywne włosy, służące im do poruszania

się w wodzie. **G.** są hermafrodytami, metamorfozy zdają się być nieznaczne lub żadne. **G.** są zwierzętami wyłącznie morskiemi, głównie w okolicach gorących, świecą w nocy, podobnie jak meduzy, i pływają tłumnie na powierzchni wody. Wielkość ich wynosi od 1 centymetra do kilku decymetrów, jedynie tylko *taśmia* czyli *pas Wenery* (*Cestum Veneris*), dorasta długości

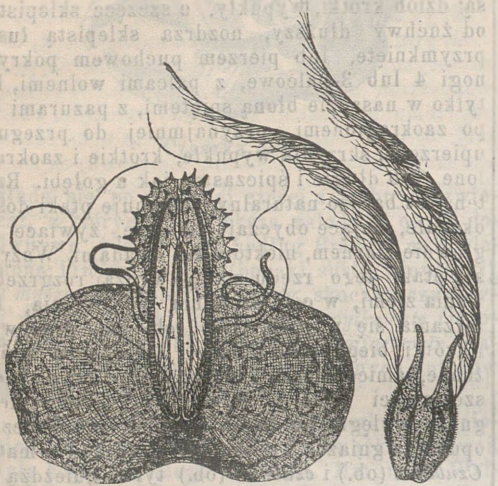

Grzebieńce.
Eucharis multicornis i Callianira bialata.

prawie metra. Najwięcej znane rodzaje są: *Beroe* (ob.), *Cydippe*, postaci kulistej, z długiemi czułkami, *Callianira*, *Eucharis*, nader łatwo się rozpływająca. Por. Gegenbaur „Studien über Organisation und Systematik der Ctenophoren“ (1856); Kowalewski „Entwickelungsgeschichte der Rippenquallen“ (1866); Fol „Ein Beitrag zur Anatomie und Entwicklungsgeschichte einiger Rippenquallen“ (1869); Thun „Ktenophoren des Golfs von Neapel“ (1880).

Grzebieniec (*Diphylla*), rodzaj ssących z rzędu latających (*Chiroptera*), mający konchy uchowe w kształcie półksiężyca, bez ogona i błony międzyudowej. Jedyny znany gatunek, *D. ecauda*, żyje w Brazylji.

Grzebień (*Crista carunculosa*), mięsisty, skórny wyrostek kolorowy, na wierzchu głowy ptasiej lub na dziobie prostopadle stojący, jak u kury.

Grzebiński

Grzebiński, herb: W polu błękitnem, pod ocelami podkowy srebrnej, a nad złotym półksiężycem — trzy złote 6-promienne gwiazdy. U szczytu trzy pióra strusie, złote między błękitnemi.

Grzebiółka, *Grzebółka*, ob. Jaskółka.

Grzebycznik, *Szelężnik*, *Dzwoniec*, *Chroszcz* (*Rhinantus*, *Fistularia*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, cechujący się kielichem 4-o ząbkowym, nieco wydętym, koroną znacznie od kielicha dłuższą, której górna warga sklepista, odznaczająca się przy wierzchołku dwoma małemi ząbkami; torebka soczewkowato spłaszczona, 2-komórkowa, z licznemi skrzydlatemi nasionami; obejmuje rośliny jednoroczne europejskie, najczęściej występujące, jako chwast na polach i łąkach. **G.** *większy* (*R. major*, *R. crista galli*), o kwiatach żółtych; nasiona jego, często ze zbożem mielone, nadają chlebowi smak gorzkawy i barwią go niebieskawo. **G.** *mniejszy* (*R. minor*) ma kwiaty o połowę mniejsze.

Grzebycznik.

Grzech, według słów Pisma św., jest przestępstwem zakonu Bożego (I ś. Jana 3, 4 i 5, 17). Człowiek, obdarzony wolną wolą, mógł wskutek pokuszenia z zewnątrz, dać się skłonić do przestąpienia woli Stwórcy (1 Mojż. 3, 6). Pierwszy ten **G.**, zowiący się *pierworodnym* (peccatum originale), przeszedł dziedzicznie na wszystkich ludzi (Rzym 5, 12). **G.** ten wrodzony, gdy zostaje w człowieku z wolą wykonany, staje się rzeczywistym, uczynkowym.—Podług nauki kościoła rzymsko-katolickiego, tylko Matka Chrystusa P. poczęta bez grzechu (*Immaculata Conceptio*); rozeznaje on różne **G-chy** i dzieli je na *śmiertelne* i *powszednie*, na **G.** *główne*: pycha, łakomstwo, nieczystość, zazdrość, obżarstwo, gniew i lenistwo (z natury swej *śmiertelne*, a z powodu okoliczności łagodzących *powszednie*); na **G.** *przeciwko Duchowi św.* (zbytnie zaufanie w miłosierdzie Boskie i t. d.) i **G.** *wołające o pomstę do Nieba* (gnębienie ubogich, wdów i sierot, oraz zatrzymywanie zapłaty słudze, robotnikowi).—Kościół ewangelicki nie przyznaje odróżniania **G.** *śmiertelnych* od *odpuszczalnych*, twierdząc, że z jednej strony wszystkie grzechy są śmiertelne, wedle słów Pisma św. (Rzym 6, 23), a z drugiej, że łaska Boża jest nieograniczona i pragnie zbawienia każdego; że o jednym tylko **G.** mówi Pismo św., który nie będzie odpuszczony ani w tem, ani w przyszłem życiu, t. j. **G.** (bluźnierstwo) *przeciwko Duchowi św.* (Mat. 12, 31), czyli rozmyślne i złośliwe odstąpienie od prawdy wtedy, kiedy człowiek całej jej mocy doznał już w swojem sercu.—Między **G.** *rzeczywistemi* moż-

na rozróżniać *wewnętrzne* i *zewnętrzne*, t. j. popełniane myślą lub mową i uczynkiem; *rozmyślne* i *nierozmyślne* (spełnienie złego lub zaniedbanie spełnienia dobrego); *własne* i *cudze*; *panujące ogólnie w człowieku* i *chwilowe*; *przeciwko Bogu* i *ludziom*.—**G.** w skutkach swoich jest odstępstwem od Boga, wtrąca człowieka w duchową i cielesną nędzę i ściąga nań karę Bożą doczesną i potępienie wieczne.—Z nauką o **G.** łączy się nauka o zbawieniu (ob.).—O **G.** *pierworodnym* obszernie rozwodzi się sobór trydencki (Sess. V). O sposobie, jakim **G.** ten przechodzi na ród ludzki, długie były spory w kościele chrześcijańskim (dotąd niedokończone). Obszernie o tem mówi św. Augustyn, św. Bonawentura, Tomasz z Akwinu, Bellar i inni scholastycy. Przeciwko ich zdaniom walczyli Pelagjanie.

Grzechotnik (*Crotalus*), rodzaj gadów z rzędu wężów jadowitych, z sekcji rurkozębnych (*Selenoglypha*), obejmujący węże, opatrzone najbardziej wykształconym przyrządem jadowym. Od innych jadowitych, stanowiących sekcję *brózdozębnych* (*Proteroglypha*), różnią się dwiema cechami: 1) że ich szczęki górne są bardzo krótkie i bardzo ruchome, a uzbrojone są jedynym tylko z każdej strony wielkim zębem jadowym, prócz którego szczęka górna nie ma żadnych zębów; 2) że ząb jadowy przedstawia wewnątrz kanał zupełnie zamknięty, rurkowaty, przez ca-

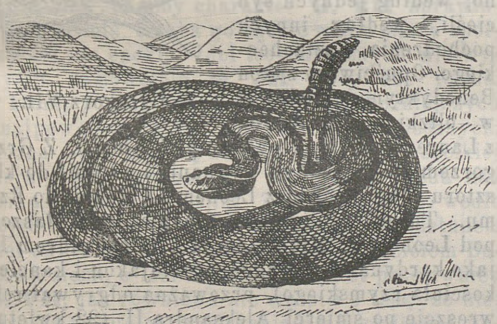

Grzechotnik.

łą długość przebiegający i tylko w obu końcach otwarty, przez który jad przechodzi w zadaną przez węża ranę, u rurkozębnych zaś liczba zębów jadowych jest większa, a kanał jadowy w postaci brózdy na powierzchni zęba przebiega. W organizacji swojej węże rurkozębne bardzo są do siebie zbliżone: głowę mają od szyi dobrze odznaczoną, mordkę tępo przyciętą, ciemię najczęściej drobnemi łuskami pokryte, ogon zwykle krótki, łuskę żeberkowaną. Pomiędzy sobą jednak różnią się jeszcze jednem widocznem znamieniem: jedne mają policzek gładki, drobnemi łuskami pokryty, drugie zaś na każdym policzku, między nozdrzem a okiem, mają głęboką jamkę, łuseczkami wyłożoną, przypominającą znane u zwierząt przeżuwających jamki łzowe. Według tej cechy podzielono je na dwie rodziny: *Viperida* (*gładkolice*) i *Crotolida* (*jamolice*); do pierwszej należy nasza żmija, do drugiej, największe i najstraszniejsze z wężów jadowitych, jak sercogłów (*Trigonocephalus*) i **G. U G.** rodzajową cechą jest szczególne pokrycie ogona, którego młode okazy wcale nie mają, a które powstaje u starszych z corocznego linienia, odbywającego się 4 lub 5 razy w ciągu jednego lata; pokrycie to stanowi cały różańcowaty szereg pęcherzyków, zupełnie z sobą niespojonych, tylko zacieśnioną szyjką nawzajem się obejmujących. Dorosłe egzemplarze mają takich pęcherzyków od 10 do 15. Szelest, jaki te pęcherzyki za poruszeniem się płazu wydają, podobny jest do szelestu wydawanego przez niektóre suche rośliny strąkowate. Ukąszenie **G.** zwykle jest śmiertelne; w kilka sekund już się w koło ranki pokazuje siność i obrzękłość, które w kilka minut dosięgają najważniejszych części ciała i bezzwłocznie śmierć sprowadzają. Pod względem obyczajów **G.** są leniwe, czekają na zdobycz z wytrwałą cierpliwością i przeważnie żywią się drobnemi zwierzątkami ziemnemi. Gatunek największy *C. matus* dorasta 3 metrów długości; z innych 5 znanych gatunków żaden nie dorasta 2 metrów; wszystkie właściwe są Ameryce.

Grzegorz (św.) *Thaumaturgos*, właściwie *Teodor*, * w Nowej Cezarei, w Poncie, w 1 ćwierci III w., † około 270 r.; w r. 231 przyjął chrystjanizm i był przez długie lata uczniem Orygenesa; w r. 244 został biskupem w rodzinnem mieście. Zwany był także *Mojżeszem II.* Pamiątkę jego kościół rzymsko-katolicki obchodzi 18 listopada. Z pism jego odznacza się „Mowa ku chwale Orygenesa.“ Pisma jego wydał G. Vossius w Moguncji 1804; najlepszem zaś wydaniem ma być paryskie z r. 1621. Ryssel G. T. „Leben und seine Schriften“ (1880).

Grzegorz (św.) *Oświeciciel* (po grec. *Phoster*, po łac. *Illuminatus*, właśc. *Lusaworicz*), * 275 r., † około 325 r., syn ks. armeńskiego Anakusa, nawrócił króla armeńskiego Tyrydata, w r. 302 został patrjarchą armeńskim; upamiętnił się zakładaniem szkół. Z powodu słabości ustąpił, wyświęciwszy na następcę zgodnie z wolą króla, syna swego Arystaga. Kościół grecki i rzymski obchodzą jego pamiątkę 30 września. Por. Guthschmit w „Zeitschrift des deutschen Morgenländischen Gesellschaft“ (tom. 31, 1877).

Grzegorz (św.) *Nazjanzeński*, ojciec kościoła, * 328 r. w Arianzie pod Nazjanzą w Kapadocji, z ojca poganina a matki chrześcijanki, † 390 r. w r. 30 swego życia przyjął chrystjanizm, a 361 został kapłanem, w 381 zaś biskupem w Konstantynopolu; wkrótce jednak zrzekł się biskupstwa kwoli biskupom egipskim i macedońskim. Występował przeciwko Arjanom (stąd przezwany Teologiem). Kościół grecki i rzymski obchodzą

jego pamiątkę 9 maja. Do pism jego (wydał F. Morelli, 2 t., Paryż 1630; Clemencet, Paryż 1748 i Caillau, t. 2, tamże 1840), zaliczają niewłaściwie dramat „Christos Paschon.“ Por. Böhringer „Die Kirche Christi und ihre Zeugen” (1878); Benoit „St. Grégoire de Naziaze“ (1886).

Grzegorz (św.) *Nysseński*, ojciec kościoła greckiego, brat Bazylego, * 331 r. w Cezarei, w Kapadocji, † 394 r. lub później. Był biskupem w mieście rodzinnem. Pisma jego wydał Fronton Du Duc, 2 t., Paryż 1615, a 3 tom dodał F. J. Gretser 1618, pojedyńczo Krabinger (1835 nowe A. Mai); dowodzą one pewnego pokrewieństwa z Orygenesem. Por. Böhringer „Die Kirche Christi” (1875); Bergades (1876); Hilt (1890).

Grzegorz *z Tours*, kronikarz frankoński, * między 529 a 543 r. w Owernji, † 594 r. jako bisk. w Tours, pochodził z rodu szlacheckiego i zwał się właściwie *Gregorius Florentius*. Człowiek wysokiej nauki i silnego charakteru, wielkie miał zachowanie u frankońskich królów: Zygeberta, Gontrama i Childeberta II i wytrwale bronił interesów kościoła przeciw Chilperykowi i Fredegundzie. Głównem jego dziełem jest „Historja Franków“ w 10 ks., pisana po łacinie ze stanowiska kościelnego; jest to niezmiernie ważne źródło dla historji owych czasów. Najlepsza ed. mieści się w Pertza „Monumenta Germaniae historica.” Oprócz tego pisał **G.** żywoty niektórych męczenników i duchownych frankońskich („Vitae Patrum“), oraz o cudach św. Marcina („VII libri Miraculorum”). Cały zbiór dzieł jego wydał Ruinart (Paryż, 1699). Por. Loebella „Gregor von Tours und seine Zeit” (Lipsk, 1869); Monad „Etudes critiques“ (w „Bibliotèque de l'Ecole des hautes Etudes,“ 1872).

Grzegorz, imię 16 papieży:—**G. I** (św.) *Wielki*, jeden ze znakomitszych papieży (590—604), * około r. 540, pochodził z rzymskiej rodziny *Gordianich*; w 40 r. życia swojego złożył urząd pretora rzymskiego i pałac swojego ojca przemienił na klasztor. On głównie przyczynił się do wyswobodzenia kurji rzymskiej z pod zależności świeckiej, a potępiwszy tytuł patrjarchy ekumenicznego, jaki przybrał Jan, patrjarcha konstantynopolski, sam nazwał się *sługą sług Boga*; upamiętnił się także, jako twórca nowego rodzaju śpiewu kościelnego, nazwanego stąd *gregorjańskim* (ob. Cantus Gregorianus) i w tym celu wymyślił nowe nuty, składające się z kropek, kresek i haczyków, oraz założył szkoły śpiewaków, dla kształcenia ich w tym śpiewie; wieczerzę Pańską zamienił na wspaniały obrządek kościelny; naukę o czyścu, czci świętych i ich relikwji, oraz zasłudze z dobrych uczynków, gorliwie rozkrzewiał swemi pismami. Wysłał zakonnika Augustyna i 10 Benedyktynów do Anglji, celem nawracania pogańskich Anglosaksonów. Dzieła jego wyszły w 4 t. w Paryżu 1705, a w Wenecji w 17 t. 1768—1776 r. Pamiątkę jego obchodzą 12 marca. Biografję napisał Lan (1845), Pfahler (1852).—**G. II** (św.), Rzymianin (715—731), wyklął obrazoburców w Konstantynopolu, oraz cesarza Leona, popierał zaś działanie Winfryda w Niemczech. Pamiątkę jego obchodzą 13 lutego. — **G. III** (św.), Syryjczyk (731—741), wiódł spór z cesarzem, jak jego poprzednik, o cześć obrazów. Pamiątkę jego obchodzą 28 listopada.—**G. IV,** Rzymianin (828—844), usiłował załatwić spory Ludwika Pobożnego z jego synami i zatwierdził Ansgarego na arcybiskupstwie w Hamburgu, oraz święto Wszystkich Świętych, obchodzone tylko w Rzymie, rozciągnął na wszystkie kraje. — **G. V,** poprzednio *Bruno*, krewny cesarza Ottona III, otrzymał tjarę w 25 roku życia w r. 996. Wygnany przez zburzonych Rzymian, którzy w jego miejsce wybrali biskupa Filagata z Placencji, pod imieniem Jana XVII; wrócił jednak przy pomocy cesarza Niemieckiego 998 r., † 999 r., jak się zdaje z trucizny.—**G. VI**, poprzednio *Jan Gratianus*; kupił tron papieski 1045 roku od Benedykta IX i Sylwestra III, lecz zrzekł się tjary 1046 r. na soborze w Placencji.—**G. VII**, właściwie *Hildebrand* (1073 — 1085), * około 1020 r. w okręgu Saona, podobno w Roanco, † 1085 w Salerno; według jednych syn cieśli, według innych pochodzenia szlacheckiego. Opuściwszy zakon Benedyktynów, zostawał w bliskich stosunkach z Laurencjuszem, arcybiskupem Amalfi. Z Grzegorzem VI poszedł na wygnanie i wstąpił do klasztoru Clugny, skąd z Leonem IX wrócił do Rzymu. Tu pod panowaniem 5 papieżów (zwłaszcza pod Leonem I, Mikołajem II i Aleksandrem II), jako kardynał (subdjakon, archidjakon i kanclerz kościoła rzymskiego), przeważną odgrywał rolę, wreszcie po śmierci Aleksandra II (22 kwietnia 1073) otrzymał tjarę. Wszystko, co oddawna przygotowywał, teraz starał się przeprowadzić, rozwijając niezmordowaną energję. Postawił sobie za cel z jednej strony *urzeczywistnienie teokratycznego owych czasów ideału*, t. j. *ugruntowanie przez surową reformę kościoła bezwarunkowej supremacji kościoła nad państwem a papiestwa nad kościołem*, z drugiej zaś strony *pragnął ojczyznę swą, Włochy, oswobodzić od panowania obcego, niemieckiego*. Podwójny ten cel zamierzał osiągnąć przez supremację papiestwa nad całą Europą chrześcijańską. Już w 1074 zakazał duchownym żenić się, t. j. wprowadził celibat; dekretem 1075 zabronił wszystkiemu duchowieństwu pod utratą urzędów przyjmowania inwestytury (ob.) z rąk świeckich, a świeckim zagroził klątwą, jeżeliby się ośmielili udzielić księdzu in-

Grzegorz VII.

westyturę. Gdy zaś Henryk IV, cesarz niemiecki, widząc w postanowieniach tych ujmę praw królewskich, sprzeciwił się im, umiał **G.** zręczną polityką ówczesne położenie Niemiec (ob. *Henryk IV*) dla swych wyzyskać interesów. Wywiązała się stąd między *cesarzem* a *papieżem* czyli między *władzą świecką* a *kościelną* długoletnia o przewagę walka, mająca uniwersalno-historyczne znaczenie. W r. 1075 złożył papież z urzędu kilku nieposłusznych biskupów niemieckich i wyklął 5 doradców cesarskich, gdy zaś Henryk IV oparł się temu, wezwał go 1076 r. do wytłómaczenia się przed synodem rzymskim. Cesarz w odpowiedzi na to kazał synodowi wormackiemu detronizować papieża i natychmiast został przezeń wyklęty, a na sejmie książąt w Tribur (październik 1076) zagrożony utratą korony, jeśli się nie pogodzi z papieżem. Upokorzenie cesarza w Kanosie (25—28 stycznia 1077) i wybór antycesarza Rudolfa ze Szwabji, miasto spór załagodzić, rozogniły go jeszcze bardziej. Henryk IV kazał 1080 r. na synodzie w Brixen obrać antypapieża Klemensa III i 1084 zdobył Rzym. **G. VII** oblężony na zamku św. Anioła, oswobodzony został wprawdzie przez Guiscarda (ob.), ale skutkiem powstania ludu musiał uciekać do Salerno, gdzie † 25 maja 1085 r. Ogromną podporą potęgi **G.** była margrabina Matylda (ob.), która rozległe swe posiadłości zapisała stolicy papieskiej. Ażeby charakter **G. VII** sprawiedliwie ocenić, trzeba go sądzić wedle miary spółczesnej mu epoki. Idei teokratycznych nie wymyślił samowolnie **G. VII**; były one formą, w której podług przekonania najpobożniejszych i najpoważniejszych mężów średniowiecznych, można było urzeczywistnić zadanie wszelkiej moralności, ugruntować panowanie ducha nad dziką, nieokiełzaną siłą. Że kościół, t. j. wedle pojęć ówczesnych—kler, jest jedynym piastunem idei odwiecznej i widomym przedstawicielem Boga na ziemi, o tem nie wątpili nawet przeciwnicy **G. VII**, jak również i nie wątpili o tem, że hierarchja kościelna musi koniecznie podlegać jednej tylko zwierzchności z władzą boską. Kwestją sporu stanowiło tylko: 1° zbytnie rozszerzanie władzy kościelnej i papieskiej na polu politycznem, 2° oznaczenie granic między sprawami kościelnemi a politycznemi i 3° prawo cesarstwa, przyobleczonego w pewien charakter kościelny. Ponieważ jednak świat średniowieczny nie dojrzał był jeszcze dla zrozumienia nowoczesnej idei państwa, przeto przewaga i większa konsekwencja leżała po stronie **G. VII**, a stąd wynikało mimo chwilowej klęski i ostateczne zwycięstwo. A w **G. VII** wcieliła się właśnie religijno-moralna idea wieków średnich. Sądząc zaś **G. VII** jako człowieka, wyznać trzeba, że nie był on bynajmniej nieskazitelnym tej myśli wyobrazicielem. Namiętność, podstępność, chytrość, przebiegłość były to zasadnicze cechy jego charakteru, w większym może jeszcze stopniu, niż zarzucana mu przesadna duma i chciwość władzy. Obok tego siła woli silna i nieugięta, energja bezprzykładna, surowość życia ascetyczna i głębokie o świętości swej sprawy przekonanie. W środkach nie przebierał. Zakłócił szczęście i pokój miljonów, ale świat zawsze z podziwem patrzeć będzie na wielkiego człowieka, który potęgą swego ducha i religijnej wiary wyniósł się ze stanu plebejskiego tak wysoko, że biskupowi rzymskiemu zapewnił przewagę nad całym światem, że stąpał po karkach królów i władców ziemi, że w epoce gwałtów i prawa pięści, siłą słowa i wiary poskramiał dzikie namiętności, że moralnemu porządkowi świata wywalczył zwycięstwo nad przemocą fizyczną. Wpływ swój utrwalił **G. VII** i w innych krajach Europy, jak u Normanów, w Anglji, Danji, Węgrzech. W Polsce za Bolesława Szczodrego rozlega się także echo tej walki, jaka wrzała w Niemczech i Włoszech. Pozostały nam po **G. VII** tak zwane „Registri sive epistolarum libri XI," z których brakuje tylko dziesiątej, oraz „XXVII Dictatus," streszczające zwięźle jego zasady. Pamiątkę jego obchodzą 15 maja. — Por. Voigta „Hildebrand als Papst G. VII und sein Zeitalter" (2 ed., 2 t., Weimar, 1846); Floto „Henrich IV und sein Zeitalter" (2 t., Sztutgard, 1855—57); Gfrörera „Gregor der Siebende" (7 t., Schafh., 1859—61; tom rejestru 1864); Langeren „Grégoire VII et les origines de la doctrine ultramontaine" (2 wyd., 1874); Delare (1889—1891, t. 3). — **G. (VIII)**, arcybiskup Maurycjusz z Bragi, w roku 1118 antypapież Gelazjusza II.—**G. VIII**, poprzednio *Albert* czy *Antoni de Mora*, † 1187 w Pizie, po 2 miesiącach papiestwa. — **G. IX**, poprzednio *Ugolino* hr. *Conti* (1227—41), wiódł spory z cesarzem Fryderykiem II. Wskutek powstania w Rzymie żył trzy lata za granicą (1231—34). Por. Bolon „Storia di Gregorio IX e dei suoi tempi" (1872); Felten „Papst G. IX" (1886); Guiraud „Les registres de Grégoire IX" (1893); Brosch „Geschichte des Kirchenstaates" (1880—82).—**G. X** (8.), dawniej *Teobald Visconti* (1271—76), daremnie zachęcał do nowej krucjaty; on wydał pierwsze przepisy co do konklawy. Pamiątkę jego obchodzą 16 lutego.—**G. XI**, poprzednio *Piotr Roger Beaufort* (1370 — 1378), przeniósł stolicę (1377) z Avignon do Rzymu; wojował z Medjolańczykami i Florenczykami.—**G. XII**, pierwotnie *Anioł Coruaro*, wybrany 1406 r., strącony przez sobór pizański 1409 r., † 1417 r. jako kardynał biskup w Porto i legat Marchji ankońskiej. — **G. XIII**, dawniej *Hugon Buoncompagno* (1572 — 1585); poprawił kalendarz

Grzegorz XI.

Grzegorz XIII.

Grzegorz XV.

juljański, zwany następnie *gregorjańskim* i 1582 roku wprowadził go w użycie. Wsławił się też nakazaniem dziękczynnego nabożeństwa i uroczystości ośmiodniowej z powodu szczęśliwie dokonanej rzezi paryskiej. — **G. XIV**, poprzednio *Mikołaj Sfondrato* (1590—91), wyklął króla francuskiego Henryka IV. — **G. XV**, poprzednio *Aleksander Ludovici* (1621—23) wsławił się założeniem *Kongregacji de propaganda fide.* W sporze pomiędzy Dominikanami a Jezuitami o Niepokalane Poczęcie się N. Panny, zachowywał milczenie. — **G. XVI**, papież od r. 1831—1846, w którym umarł, poprzednio *Mauro Capellari*, * 1765 r. w Belluno (prowincji weneckiej), wstąpił w młodym wieku do zgromadzenia Kamedułów, od r. 1825 kardynał. Ruchy polityczne, objawiające się w państwie kościelnem, uspokoił przy pomocy Austrji. Za jego panowania Portugalja i Hiszpanja zawarły stosunki z Rzymem. W r. 1832 odprawił jubileusz, a 1835 przywrócił Benedyktynów w Bawarji, prześladował Hermesa i jego stronników. Protegował Jezuitów; potępiał małżeństwa mieszane i towarzystwa biblijne. Będąc w ustawicznych zapasach z postępem, pracował usilnie nad przywróceniem średniowiecznej hierarchji i wstrzymaniem rozwijających się nowych zasad, tak w świecie naukowym, jako i politycznym. Ustanowił order św. Grzegorza W. Por. Wagner „Papst G. XVI"; Nippold „Handbuch der neuesten Kirchen-Geschichte Bd. 1. Geschichte des Katholicismus seit der Restauration des Papsthums" (1883).

Grzegorz, kardynał djakon, był za wpływem cesarza Konrada przysłany do Polski 1149, jako legat papieża Eugenjusza III, w sprawie wygnanego Władysława, księcia krakowskiego i dla urządzenia stosunków religijnych w naszym kraju. Znalazłszy silny opór w przywróceniu Władysława, rzucił klątwę na nieposłusznych i kazał pozamykać kościoły. Gdy atoli arcybiskup gnieźnieński i inni biskupi klątwy nie przyjęli, **G.** wyjechał z niczem do Niemiec. Wtedy Konrad wyjednał u papieża powtórną misję Grzegorza, który, przybywszy do kraju, rzucił nań po drugi raz klątwę, ale nie z lepszym skutkiem od pierwszej.

Grzegorz de Crescentiis albo *Crescentinus*, legat w Polsce i w krajach północnych, przysłany przez papieża Honorjusza III w celach czysto duchownych, chociaż jednocześnie miał polecenie pojednania Laskonogiego w sporach jego z Odoniczem. Długosz bytność jego w Polsce naznacza na rok 1223.

Grzegorz I, metropolita kijowski, ob. Camvlak Grzegórz.

Grzegorz II, metropolita kijowski, rodem z Bulgarji, przyjaciel kardynała Izydora, metropolity kijowskiego, z którym na soborze florenckim podpisał unję kościelną, jeździł do Moskwy w 1441 r. i razem umknęli do Rzymu. Wyświęcony w Grecji na archimandrytę monasteru konstantynopolskiego, św. Dymitra został następcą Izydora w metropolji kijowskiej 1458, † 1472 w Nowiegorodcu (zapewne w Nowogródku Litewskim). Miał to być mąż znakomitego życia. Szczegóły o nim można znaleźć u Karamzina (tom 5 i 6) i Niesieckiego (III, 13, wydanie lipskie).

Grzegorz z Laszek *(de Laszki)*, Ormianin, * we Lwowie, zaufany doradca i powiernik Władysława Jagiełły, który ze Skarbkiem z Góry wysłał go do zawarcia rozejmu pomiędzy Węgrami a Portą otomańską. W nagrodę zawartego przezeń pokoju, zaszczytnego dla chrześcijaństwa, król podarował mu w 1421 wieś Sroki. Ob. „Żywoty dawnych Ormian w Polsce" (1856, Baracza).

Grzegorz z Sanoka, filolog, filozof i krytyk polski, * 1406 w Sanoku; w r. 1433 wróciwszy z nauk za granicą, pierwszy publicznie zaczął wykładać sielanki Wirgilego w Krakowie, czem szerzył pojęcia łaciny klasycznej. Zabierał się już do wykładu Georgik, gdy Tarnowski wziął go za nauczyciela do swych synów, w 1439 został magistrem i pojechał z Władysławem III jako spowiednik do Węgier, opierał się polityce kardynała Juljana, po klęsce pod Warną 1444, bawił u Hunyada i Gary, biskupa w Waraždynie. Wrócił do kraju z misją od Węgrów, za wpływem matki królowej w 1451 został arcybiskupem lwowskim, w roku 1474 przyczynił się do obrony Rohatyna przeciw Tatarom, gdzie i † 1477. Przyjaciel Sędziwoja Budka z Czechela, Jana Długosza i Kalimacha, tylko z pism ostatniego jest znany. Wszystkie bowiem jego pisma zaginęły. W młodości pisał komedje na wzór Plauta, z opisu wyprawy Władysława III („De evocatione Vl. r. ad reg. Hug ac de eis expeditionibus c. Turcas," 2 księgi) korzystał Kalimach, Załuski widział jego mowy, listy i wiersze w kapitule lwowskiej. Napisał „Tren żałobny" dla Jagiełły, „Epitaf"

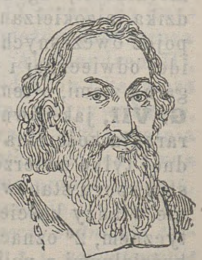

Grzegorz z Sanoka

dla Zofji, jego żony, „Obronę Polaków przeciw Dominikanowi Gabrjelowi“ i „Epigramata” (na Świętosławę, przyjaciółkę Kallimacha). W filozofji zwolennik Epikura, djalektykę nazywał *marzeniem czuwających*, wydając tym sposobem wyrok potępienia na scholastykę, tę odrodzoną sofistykę grecką. Systemu nie zostawił, raczej w doraźnych zdaniach zdradza podobieństwo do pierwszych mędrców Grecji, jako etyk praktyk. Twierdził, że prędzej można przez poezję dojść do innych nauk, niż odwrotnie, w czem go wiernie najnowsza szkoła historjograficzna naśladuje. Daleki jest za to w sposobie trzeźwego zapatrywania się na pierwotne dzieje Słowian. Odrzucając z Wincentego Bogusławica wojny Scytów z Aleksandrem W., rzymskiego Grachusa, Juljusza Cezara, Wandę i Wandalów, Polaków odnosi do Tacytowych Wenedów i prowadzi ich z „pod srogiego nieba i z jałowej ziemi” nad Dniestr i Wisłę, a stąd dopiero do Dacji, Myzji, Dalmacji i Iliryku. Imię Polaków wywodzi od pola.

Grzegorz z Żarnowca, właściwie *Koszarski*, polemik i kaznodzieja ewangel.-reformowany, * około 1528 w Żarnowcu w Krakowskiem, † po roku 1601; poprzednio kanonik katedralny krakowski, za przykładem Orzechowskiego i Jana Łaskiego, ożenił się i stanął po stronie reformacji kościelnej, przezwawszy się **G.** z Żarnowca. Wsławił się jako znakomity kaznodzieja i teolog w sporach z Wujkiem i Skargą. W 1563 został konsenjorem małopolskim i pastorem we Włoszczowie. Na synodzie sandomierskim był bardzo czynny. Ważniejsze jego dzieła są: „Postylla albo wykłady Ewangelji niedzielnych i świąt i t. d.” (Kraków, 1580, drugie poprawione przez autora wydanie, 1597 i t. d.); „Obrona Postylle ewangielickiej i t. d., to jest odpowiedź na apologję jezuicką w Krakowie niedawno wydaną” (Kraków po r. 1584, a potem Wilno, 1591); „Traktacik albo 52 kwestje o kościele Bożym, o jego powierzchownym stanie, trwałości, poważności, nauce, znakach, koncyljach, doktorzech, odstąpienia jego i t. d., Jezuitom ku rozwiązaniu podane od ewangelików” (1591); „Clypeus albo Tarcz duchowna” (Wilno, 1598); „Co to jest Kościół Powszechny“ (tłómaczone na język łaciński) i kilka innych. Pisma jego odznaczają się wzorowym i dosadnym językiem. Por. Kraszewski Wilno, IV, 143; Sobieszczański Encykl. Orgelbr., tom 10, str. 921—3; Baliński Pam. hist., III, 108—9; Bentkowski Hist. lit., II, 561; Chłędowski Spis dzieł 88—9; Siarczyński Obraz II, 353; Łukaszewicz Kośc. braci czes. w Polsce, 143, 149, 155, 181; Łukaszewicz Wyzn. helw. na Litwie, II, 256; Węgierski Hist. eccles. Slavon., 1652, str. 430; Maciejowski Piśmienn., III, 172, 443—51, 418; Wiszniewski Hist. liter., IX, 243 — 4; Bandtkie Hist. druk. kr., II, 290; Jocher, II, 297, 444, III, 50, I, 214; Wizerunki i roztrząs., 1837, T. XVII, str. 145—8; Mecherzyński Hist. wymowy, II, 498—503; Estreicher Karol Bibliogr. pol., T. XVII, Lit. G., str. 442—446.

Grzegorz z Szamotuł, żyjący w pierwszej połowie XVI wieku, rektor szkoły Lubrańskiego w Poznaniu, pisarz traktujący o prawie kanonicznem i postępowaniu sądowem w Polsce. Napisał dzieło należące do bardzo rzadkich p. t.: „Enchiridion impedimentorum, quae juxta Canonicas constitutiones in matrimoniis contingant, ad judicum et confessorum faciliorem cognitionem authore Gregorio de Shamotuli, canonum doctore, ordinario lectore ecclesiaeque Cracoviensis penitentiario, non minus lucide quam succincte congestorum et decisorum” (Kraków, 1529); „Processus juris brevior Joannis Andr. per Gregorium Shamotulanum, juris pontificii doctorem etc.” (Kraków, 1532).

Grzegorz z Samborza, rymopis łacińsko-polski, do nazwiska swego dodawał *Vigilantius* i *Ruthenus*, * około 1523 w Samborzu, † 1573; uczeń Akademji krakowskiej, w której otrzymał stopień bakałarza, następnie rektor szkoły przemyskiej, nauczyciel we Lwowie i w kłodawskiej kolonji akademickiej (między 1554—1560), a od 1561 rektor szkoły Panny Marji w Krakowie, ostatecznie kanonik św. Florjana. Zapalony wierszopis, zostawił wiele prac w rękopisie, wiele też drukował. Te ostatnie należą do rzadkości bibljograficznych, a są następujące: „Amyntas sive Ecloga etc.” (Kraków, 1560); „Theoresis” (Kraków, 1561); „Ecloga qua Archiepisc. Leopoliens. Paulo Tarloni gratulatur etc.” (Kraków, 1561); „Polymnia“ (Kraków, 1564); „Elegiae III etc.“ (b. m. i r.); „Alexis sive Ecloga, in qua etc.“ (Kraków, 1566); znajduje się także w zbiorze I. B. Boehma, „Poëtarum polonorum carmina pastoralia“ (Altenburg, 1779); „Bibliados. etc.“ (Kraków, 1566, jest to ułamek wierszowanej Biblji, której rękopis zaginął); „Elegiae et epigrammata quaedam“ (Kraków, 1567); „Censtochova elegis celebrata“ (Kraków, 1568) i t. d.

Grzegorz Pauli, jeden z najgłówniejszych arjanów polskich, * w m. Brzezinach w Łęczyckiem. Naprzód kaznodzieja ewang.-reformowany w Pelsznicy, następnie w Krakowskiem, a od 1557 w Krakowie. Po śmierci Bonara, wielkorządcy krakowskiego (1562), jako zwolennik nauki Piotra z Goniądza, prowadził spory ustnie i piśmiennie, występując przeciwko dogmatowi Trójcy św. na synodach ewangelickich. Głównym i bardzo zawziętym jego przeciwnikiem był Stanisław Sarnicki. W 1566, po zapadłej przeciw arjanom uchwale na sejmie lubelskim, opuścił Kraków i udał się na Litwę, skąd wróciwszy, został pastorem w Rakowie, gdzie † 1591 r., doszedłszy zgrzybiałej starości. Był to mąż bardzo burzliwego umysłu, myśli jego i styl w pisaniu zuchwałe i tchnące niepowściągnioną namiętnością. Pisał i drukował bardzo wiele i zwykle bez-

imiennie. Ważniejsze jego pisma są: „Tabula de Trinitate;" „Epistola monitoria ad Tigurinos Ministros et Calvinum: ut etiam Confessionem suum de Deo et filio Dei tum de Sp. S. edit adversus Calumniatores;" „Carmen ad Joannem Calvinum et pios Fratres;" „Revelationes Nieswiezenses" (1563); „Propositiones ob spem concordiae exhibitae;" „Turris Babel" (Frankfurt, 1567) i inne, oraz „Prawdziwej nauki chrześcijańskiej i jej przeciwnej, fałszywej antychrystowej, krótkie opisanie" (z wymienieniem nazwiska swego); „Ukazanie i zburzenie wszystkich wiar od ludzi rozmaitych o Bogu i Synu jego nawymyślanych, przez prawdziwe i jasne wyznanie z Pisma świętego i prorockiego i apostolskiego zebrane;" „Rozdział Starego Testamentu od Nowego, żydowstwa od chrześcijaństwa, skąd także obaczysz prawie wszystkie różnice około wiary" (1568) i inne, oraz kilka w rękopisie. Miał należeć do układu pierwszego katechizmu Rakowskiego i do przekładu Biblji Brzeskiej.

Grzegorz V, patryarcha grecko-katolicki konstantynopolski, * 1745 na wyspie Morei, pracował gorliwie nad duchownem podniesieniem Greków, drukując pożyteczne pisma i zakładając szkoły. Z powodu powstania greckiego stracił zaufanie rządu tureckiego, mianowicie po ucieczce rodziny skazanego na śmierć księcia Murusisa, która była poruczona jego opiece, a w d. 22 kwietnia 1821 w święta Wielkanocne, po wyjściu z kościoła, został razem z trzema biskupami i ośmiu innymi księżmi zamordowany przez Turków. Wydał „Słownik języka nowogreckiego" (2 t.. Konstantynopol, 1819—21), oraz nowo-greckie tłómaczenie „Listów Paulina." Zwłoki jego znajdują się w katedrze w Atenach.

Grzegorz z pod Racławic, pseudonim Lucjana Siemieńskiego.

Grzegorzew, osada w gub. Kaliskiej, pow. Kolskim, nad strugą Kąpiel, a 12 klm. odległa od Kłodawy, liczy 1,144 miesz.

Grzegorzewice, osada fabryczna w powiecie Błońskim, liczy 800 miesz., trudniących się w większej części wyrobem sukna i kortów, tudzież płótna, zwanego półsetkowem.

Grzegorzewska z Gostkowskich Sabina, literatka polska, † 1872. Spokrewniona z wielu rodzinami szlacheckiemi, wychowana w domu pełnym żywych tradycji i wspomnień dawniejszej epoki, nasłuchała się w młodości przeróżnych o ubiegłych czasach opowiadań, na podstawie których spisywała pamiętniki. Ustęp z nich zamieściła w *Bibl. Warsz.* za rok 1856. Talent pamiętnikarski posiadała **G.** niezaprzeczenie wysoki. Z wielką łatwością umiała wyprowadzać na jaw żywe z przeszłości obrazy, dosadnie i charakterystycznie przedstawiała zwyczaje i obyczaje, czasy, miejsca i osoby, główną odgrywające rolę. Osobno wydała „Wspomnienia rodzinne," pełne życia i dramatyczności w opowiadaniu. „Pamiętnik o Marji Wesslównie, królewiczowej Konstantowej Sobieskiej, spisany ze wspomnień rodzinnych" (Warszawa, 1887). W *Bibl. Warsz.* za rok 1855 umieściła wyjątek z dzieła „Wpływ kobiet na duchowy rozwój społeczeństwa." Inne prace pozostały w rękopisach. Obszerniejszy życiorys mieści się w *Tygod. Illustr.* (serja II, t. X, № 244, r. 1872).

Grzegorzewski Jan, publicysta i podróżnik; ogłosił: „Spółczesna Bulgarja" (Kraków, 1883, cz. II, 1886 i 1888); „Z Rujany: Ostatnie dni Arkony i Swantewita" (Lwów, 1883); „Z kresów połabskich" (Kraków, 1885).

Grzepski Stanisław, matematyk polski, * 1526 na Mazowszu we wsi Grzepsku, † 1570; uczeń akademji krakowskiej, otrzymał w niej 1557 stopień bakałarza, a w kilka lat później magistra sztuk wyzwolonych. **G.** całe życie swoje przepędził w akademji krakowskiej, której do śmierci był profesorem. Najpierwszą jego pracą było tłómaczenie na łacinę wierszy św. Grzegorza Nazjanzeńskiego: „Duo poemata Gregorii i t. d." (Kraków, 1656). Nierównie ważniejszą jest praca numizmatyczna: „De multiplici sicło et talento hebraico, item de mensuris hebraicis tam aridorum quam liquidorum" (Antwerpja, 1568, Roterdam, 1693). Najsłynniejszą jednak jest geometrja, pierwsze dzieło w tym przedmiocie w języku polskim napisane, p. t.: „Geometrja, t. j. miernicka nauka po polsku krótko napisana i t. p." (Kraków, 1565, 2 wyd. 1566); dzieło to sposobem podobizny, wykonanej przez Oleszczyńskiego, wydane zostało staraniem Juljana Bajera 1861 r. w Warszawie. Miał też **G.** kilka prac zostawić w rękopisie.

Grześ z Mogiły, pseudonim Juljusza Starkiela.

Grzębski, *Grzembski* (hr.), v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitem, w środku złotej podkowy — krzyż kawalerski srebrny. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — jastrząb brunatny, z podkową, krzyż zawierającą, w łapie. Po bokach tarczy—rycerze zbrojni. Tytuł hrabiowski (austrjacki) z r. 1804.

Grzębski.

Grzępik *(Cypris),* rodzaj małżoraczków (ob.).

Grzmot, ob. Piorun.

Grzowskie albo **Gizowskie starostwo** niegrodowe, było położone w województwie Trockiem, powiecie Kowieńskim. Od 1766 posiadał je Adam Chmara (ob.), instygator wielkiego ks. litewskiego, opłacając z niego kwarty złp. 662, a hyberny złp. 400.

Grzyb G. *właściwy*, (*Boletus*), rodzaj grzybów (ob. Grzyby) z grupy *Basidiomycetes*, różniący się od hub istnieniem trzonu, a od bedłek tem, że pod spodem znajdują się drobniutkie otworki, idące do rurek przebiegających wzdłuż całej treści kapelusza, zawierające zarodniki, gdy u bedłek są one ułożone na blaszkach. Najważniejszy jest **G.** *jadalny*, *prawdziwy*, czyli *borowik* (*B. edulis*), o trzonie grubym, smaku słodkawego, niby migdałowego; suszony używa się jako przyprawa. Inne gatunki: *maślak* czyli *koźlak* (*B. luteus*), *mchownik* (*B. granulatus*) i **G.** *śpiżowy* (*B. aereus*) również są chętnie jadane. *Podbrzeźniak*, *czeszczewnik*, *czeszewnik* czyli *babka* (*B. scaber*), z trzonem wydłużonym, w górnej części pokrytym łuskami, *siniak* (*B. cyanescens*) i in. należą do gorszych. Do trujących należą: **G.** *szatański* (*B. sangnineus*), *świniak* (*B. luridus*) i inne.

Grzyb. *a.* Podbrzeźniak, *b.* Borowik. *c.* Grzyb szatański.

Grzybieniowate (*Nymphaeceae*), rodzina roślin, obejmująca same zioła wodne pływające, o korzeniach podwodnych bardzo grubych i dużych; liście i kwiaty pływają wynurzone, niekiedy bardzo wielkie, których typem jest grzybień (ob.). Korzenie tych roślin używane bywają w wielu krajach, tak w medycynie, jako i w sztuce kucharskiej; zawierają mączkę, śluz i cukier, zwłaszcza w młodości, dalej garbnik, kwas gallasowy, ostrą żywicę i tłuszcz, kwiaty mają działać narkotycznie. Należy tu około 35 gatunków, głównie w okolicach umiarkowanych. Wspaniałością odznacza się najwięcej rodzaj *Victoria* (ob.).

Kwiat nurzybobu (Nelumbium).

Przecięcie przez dno kwiatowe.

Grzybień (*Nymphaea*), rodzaj roślin z rodziny grzybieniowatych, cechujący się kielichem 4—5 listkowym, pylnikami umieszczonymi na zawiązku, znamieniem gwiazdkowatem, jagodą wielokomórkową i wielonasienną, nasionami otoczonemi powłoką błoniastą; obejmuje rośliny wodne, trwałe, na całej ziemi; niektóre znane jako lekarskie lub ozdobne. **G.** *żółty*, *grążel* (*N. lutea*, *Nuphar luteum*) roślina pospolita u nas na wodach stojących, stawach lub jeziorach, z kwiatem dużym żółtym, z wody wynurzonym; liście okrągłe, sercowate, na wodzie pływające, kłąb przeszło na metr długi, grubości ramienia ludzkiego, gąbczasty. **G.** *biały* (*N. alba*), pospolicie *lilją wodną* zwany, różni się od poprzedniego okrąglejszemi liśćmi i białemi kwiatami. Używane były niegdyś kwiaty, nasiona i korzenie obudwu gatunków jako leki chłodzące i ściągające, lud dotąd liści używa przeciw wrzodom, kłąb młody w wielu okolicach bywa jadany. Tu też należy słynny *lotus egipski* (*N. lotus*); rośnie w Nilu, kwiaty białe zamykają się przy zachodzie słońca. Różne części tej rośliny, niegdyś poświęconej Izydzie, są jadalne. Mołdawianie używają kwiatów **G.** żółtego do robienia swoich sorbetów, zwanych *dulczesami*.

Kwiat lilji wodnej.

Grzybieńczyk, *Narzeczyca* (*Villarsia*), rodzaj roślin z rodziny goryczkowatych; **G.** *grzybienowaty* (*V. nymphoidea*) jest rośliną piękną, podobną do grzybienia (ob.) żółtego, lecz od niego znacznie mniejszą, ma kwiaty żółte, baldaszkowato ułożone, liście pływające, sercowato-okrągłe, całobrzegie. Przytrafia się na Litwie, koło Niepołomic pod Krakowem i na Saskiej Kępie pod Warszawą.

Grzybnia, ob. Grzyby.

Grzybowski, herb: W polu błękitnem, pod barkiem złotego półksiężyca — srebrny krzyż równoramienny, a między jego ramionami, w każdym rogu, gwiazda 6-promienna złota. Nad hełmem korona.

Grzybowski

Grzybów, niegdyś pola i role, dziś jedna z części miasta Warszawy; przed pierwszą połową XVII wieku był wyłącznie prawie zamieszkany przez Żydów trudniących się małym handlem i przemysłem, a zostających pod zarządem miejscowego wójta. W r. 1650 Jan Grzybowski, starosta warszawski, wyrobił u Jana Kazimierza przywilej na miasteczko, które od nazwiska starosty Grzybowem nazwane, w r. 1771 do miasta Warszawy włączone zostało; odtąd przeznaczone było na plac targów zboża i siana. Obecnie Grzybowem nazywa się plac, położony przed kościołem WW. Swiętych, do ostatnich czasów miejsce targu miejskiego, a teraz zajęty przez skwer.

Grzyby (*Fungi*), gromada roślin zarodnikowych czyli skrytopłciowych, obejmująca postacie najrozmaitsze, począwszy od pleśni i drożdży do

bedłek, cechujące się wogóle brakiem zieleni i mączki. Najwspanialej rozwijają się **G.**, gdzie w czarnoziemi dostateczny znajdują zapas pożywienia, więc w lasach; znaleziono je pod wszystkiemi szerokościami geograficznemi; najbujniej występują na Ukrainie. Najprostsze **G.** składają się tylko z komórki pojedyńczej (fig. 1), dalej są **G.** złożone z szeregu komórek, (**G.** *nitkowate* fig. 2, 3, 4), a w ogólności tkanka komórkowa wyłącznie w **G.** występuje. Cały rozwój **G.** rozpada się na dwa perjody, w pierwszym z komórki rozrodczej, *zarodnika* (*spora*), rozwija się organ wegetacyjny, *grzybnia* (*mycelium*), z której w drugim perjodzie występuje *osadnik* (*receptaculum*), dźwigający organy rozmnażalne (fig. 5). Grzybnia jest podziemną, lub też rozwija się w innych organizmach, złożona z włókien pokrzyżowanych, lub też tworzy masy błoniaste albo zbite. Osadnik jest to, co w pospolitem życiu właściwie **G.** nazywamy i jest albo nitką pojedyńczą lub rozgałęzioną, lub też przybiera postaci bardziej powikłane, *kapeluszy*. Rozmnażanie **G.** odbywa się drogą bezpłciową, lub też przez zapłodnienie płciowe. Droga pierwsza dokonywa się przez *zarodniki* (*sporae*), powstające w trojaki sposób, już przez dzielenie, przyczem cała zawartość komórki macierzystej (*sporangium*) rozpada się na zarodniki, już rozwijają się one na podstawkach (*basidia*) nitkowatych, słupkowatych i in. (fig. 6), już to pewna liczba zarodników tworzy się w *puszkach* (*thecae* fig. 4). Zarodniki rozwijają się bądź na powierzchni komórek rozrodczych (*exosporae*, *conidia*), bądź też w ich wnętrzu (*endosporae*). Zarodniki te zresztą już to nie okazują żadnego ruchu, już, jak u wodorostów (ob.), przez pewien czas poruszają się swobodnie, *zwierzozarodniki* (*zoosporae*). Rozradzanie płciowe odbywa się podobnież w rozmaity sposób; organy męskie stanowią *płodnie* (*antheridia*), organy żeńskie zaś *oogonia*, a zapłodnienie następuje w skutek zetknięcia się tych różnopłciowych organów. Z powodu braku zieleni (ob.) **G.** nie są zdolne do asymilacji przyjętego pożywienia organicznego, muszą przeto korzystać z już gotowego pokarmu i odegrywają rolę pasożytów, żyjąc już to na ciałach organicznych żyjących, już na gnijących (*saprophyta*). Nawet człowiek nie jest wolny od ich napadu; *Oidium albicans* żyje w ustach niemowląt, *Achorion Schoenleini* jest przyczyną parchów, *Botrytis bassiana* sprawia chorobę jedwabników; choroby winorośli, kartofli, zboża, zależą od różnych mikroskopowych **G.**, i znane są spustoszenia przez nie sprawiane. Rozkład sprowadzany przez drożdże (ob.), jako fermentacja, jest korzystny. Nakoniec wiele gatunków jest jadalnych, inne są trujące. Podział **G.** jest dotąd nieustalony, jak zresztą cała ich znajomość niedostateczna; zresztą systematyka utrudniona jest tem, że jeden i ten sam gatunek w różnych stanach swego rozwoju przedstawia rozmaite postacie organów rozrodczych, tak, że wiele tych przechodnich stanów było opisanych, jako oddzielne rodzaje i gatunki. Du Bary dzieli je na cztery grupy; 1) *Phycomycetes*, w których część wegetacyjna złożona jest tylko z jednej komórki—*pleśniaki*, *zarazik kartoflany* (*Peronospora*) i in. 2) *Hypodermii*, żyjące pospolicie pod naskórkiem roślin jawnopłciowych,—*śnieć*, *głownia* i in. 3) *Basidiomycetes*, obejmują formy najpiękniejsze, *bedłka*, *huba*, *grzyb właściwy*, *purchawka*, *sromotnik* i in. 4) *Ascomycetes*, u których zarodniki tworzą się w puszkach,—*trufle*, *sporysz*, *smardz* i in. (ob. nazwy oddzielnych rodzajów). Podział ten rozwinął dalej Brefeld i wprowadził dalsze grupy, opierając się zawsze na sposobie rozwijania się zarodników. Por. De Bary, „Vergleichende Morphologie und Biologie der Pilze" (1884); Sacardo „Sylloge fungorum omnium hucusque cognitorum" (1882—93); Berlese „Icones fucorum omnium hucusque cognitorum" (t. 1, 1891—84, t. 2, od 1895); Tavel „Vergleichende Morphologie der Pilze" (1892); Natanson „Świat istot najdrobniejszych" (1885); Jakowski „Grzybki chorobotwórcze" (1886). O grzybach jadalnych i trujących art. „Grzyby" w Enc. Rolniczej.

Fig. 1. Komórki drożdży piwnych.

Fig. 2. Nitki zarazika kartoflanego (Peronospora).

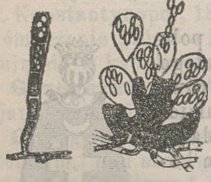

Fig. 3 i 4. Nitki Oidium i jego zarodniki w puszkach.

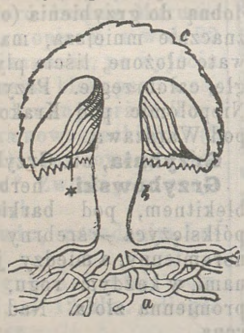

Fig. 5. Przecięcie bedłki, *a.* grzybnia, *b.* trzon. *c.* kapelusz z blaszkami promienisto ułożonemi.

Fig. 6. Przecięcie blaszki pieczarki.

Grzymała.

Grzymała, *Trzy wieże z muru*, herb: W polu złotem—mur czerwony z trzema wieżami, w bramie rycerz z mieczem w prawej, a z tarczą w lewej ręce. U szczytu, na ogonie pawim trzy wieże. Liczne odmiany tego herbu różnią się tem, że zamiast piór pawich bywają strusie, pięć lub trzy, białe albo też naprzemian czerwone i złote; w bramie bywają odchylone podwoje; czasem bramy i rycerza nie bywa; wieże bywają sobie równe; czasem wież wcale niema, tylko mur blankowany, bez bramy i bez rycerza; wreszcie u szczytu, zamiast piór z wieżami, bywa skrzydło, strzałą przeszyte.

Grzymała Wincenty, * 1756 r. w Bełskiem, † 1824; ukończywszy szkoły u Pijarów, pracował początkowo przy trybunale Lubelskim, 1787 został cześnikiem bracławskim i podstarościm latyczowskim. Stronnik Czartoryskich, popierał wszelkie reformy. W blizkich zostawał stosunkach z Kościuszką. Przed wybuchem i podczas wojny Kościuszkowskiej niezmiernie był czynny, ale potępiał umiarkowanie naczelnika. Po bitwie Maciejowickiej utracił majątek i przeniósł się do Austrji. Po wkroczeniu do Galicji ks. Poniatowskiego, **G.** mianowany prezesem rządu tymczasowego w obwodzie Zamojskim, obraził na siebie arystokrację i musiał usunąć się z urzędu; później został członkiem rządu centralnego Galicji. Po ukończeniu wojny był komisarzem do rozwiązania rządu tymczasowego obu Galicji, do zaprowadzenia nowych władz administracyjnych i porządku konstytucyjnego w powiatach: Lubelskim, Zamojskim, Siedleckim i Bialskim. Wyznaczony 1810 pełnomocnym komisarzem do ostatecznego załatwienia sprawy z Austrją, odbierał od niej archiwa ziem odzyskanych i został prezesem rady obywatelskiej departamentu Lubelskiego. W 1815 mianowany senatorem kasztelanem, zasiadał w sądzie najwyższej instancji 1820 jako komisarz do spraw cywilnych i kryminalnych, redagował część uwag izby senatorskiej nad działaniami rządu w wydziale sprawiedliwości.

Grzymała Wojciech, syn poprzedniego, publicysta polski, * 1793; służył w wojsku i był adjutantem Zajączka, potem ks. Poniatowskiego; wzięty do niewoli 1812, wrócił 1815 i był referendarzem w radzie stanu; po r. 1831 wydalił się do Francji i pisał w języku polskim i francuskim. Ogłosił: „Czynności byłego referendarza" (Warsz., 1828); „La verité sur Pierre le Grand" (Paryż, 1838); „Z Ukrainy list napisany" (Lipsk, 1859) i in.

Grzymała Franciszek, pisarz i publicysta polski, * w ziemi Łomżyńskiej, w ostatnich latach panowania St. Augusta; 1812 jako oficer wzięty do niewoli i zesłany na Kaukaz. Po powrocie do kraju przemieszkiwał naprzemian w Warszawie i Wilnie. W r. 1831 opuściwszy kraj, stale przebywał w Paryżu, gdzie † 1871 we 2 dni po kapitulacji, mocno nią dotknięty. W r. 1821 wydawał pismo dwutygodniowe, poświęcone literaturze, historji i polityce, p. t. *Sybila nadwiślańska* wraz z dodatkiem *Pielgrzym nadwiślański*, lecz po wydaniu 6 zeszytów, stanowiących 1 tom, musiał zaprzestać wydawnictwa z przyczyn niezależnych od siebie. Tegoż jeszcze roku rozpoczął wydawnictwo nowego czasopisma, wychodzącego 2 razy na miesiąc, p. t. *Astrea* (5 t. w 24 zesz., 1821—25), w którem mniej dotykał polityki, zajmując się przeważnie literaturą, historją, sztukami pięknemi, umiejętnościami i t. d. Oba te pisma odznaczają się doborem artykułów, zajmującą treścią, gładkim stylem i czystym oraz wzorowym językiem. Pisywał także i do innych pism. W sporze klasyków z romantykami, stał **G.** po stronie pierwszych, i obok F. S. Dmochowskiego najenergiczniej zaprotestował przeciwko nowemu kierunkowi literatury, rzucając gromy na głównego przedstawiciela romantyzmu, Ad. Mickiewicza. Oprócz tego wydał „Głos do reprezentantów narodu 6 czerwca 1831" (Warszawa, 1831) i „Pierwiosnek na rok 1851" (Paryż). Był to człowiek niezaprzeczonych zdolności, nader jednak mało produkujący.

Grzymała Kazimierz, pseudonim Stanisława Grudzińskiego (ob.).

Grzymała Stefan, pseudonim Sylwji Prądzyńskiej.

Grzymałów, miasteczko w Galicji, obwodzie Tarnopolskim, nad rz. Gniłą; posiada młyn parowy, browar, gorzelnię i 4,500 m., trudniących się w znacznej liczbie handlem zbożem i drzewem.

Grzymisława, od roku 1207 żona Leszka Białego, córka ks. bełskiego, wedle skazówek źródłowych Karamzina, powiła mężowi Salomeję (ob.), królową halicką, i Bolesława Wstydliwego. Po zabiciu Leszka Białego 1227 r. w Gąsawie, r. 1228 występuje **G.** jako opiekunka syna, a księżna Krakowa i Sandomierza, na sejmie w Warszawie, na którym biskupowi kujawskiemu Michałowi zwróciła prawo łowów w Wolborskiej kasztelanji i ludzi zbiegłych do jej męża, a potem uwolniła wsie tynieckie od danin. Wskazuje to pełność atrybucji panującego w **G.**, pomimo płci. Niezadługo poważniwszy się z Konradem Mazowieckim, oddała Kraków Henrykowi Brodatemu (ob.), który już w sierpniu 1228 przybrał tytuł księcia Szląska, Krakowa i Polski, tak, że Sandomierz został przy Bolesławie i **G.** Po uwięzieniu Henryka w Opatowcu przez Konrada, najpóźniej w maju 1229 r., rodzina Leszka ujrzała się zmuszoną opuścić i Sandomierz, w którym od grudnia 1230 do 1233 rządził syn Kon-

rada, Bolesław imieniem. — Widać, że zjazd 18 listopada 1230 r., odbyty nad rz. Radomierzą (Radomką), przez Grzymisławę, jeszcze księżnę panującą, i Konrada, wobec przywołanych przez Konradowicza panów sandomierskich, których był wygnał Konrad, niewydał żadnych rezultatów. Jednocześnie wtedy Konrad i Henryk piszą się książętami Krakowa, którego to tytułu ostatni zrzekł się był od początku 1229 do końca grudnia 1230. W końcu 1233 r. Grzymisława z Bolesławem, siedząca dotychczas na Szląsku, chciała odebrać (może stosownie do umowy) Sandomierz, ale schwytana i ochłostana z rozkazu Konrada, dopiero z pomocą Klemensa z Ruszczy i opata Sieciechowskiego uszła z zamku tamtejszego, gdzie ją był z synem Konrad osadził. Wnet papież Grzegorz IX, wezwany przez **G.** o pomoc, wytknął Konradowi złamanie przysięg, wezwał go do zadość uczynienia krzywd, a Henryka, Kolomana węgiersk. i biskupów krak. i wrocł., oraz arcyb. Pełkę do zaopiekowania się pokrzywdzonymi. Zjazd r. 1234 w Łuchaniach nad rz. Wartą zwrócił **G.** i jej synowi Sandomierskie, którego część wszakże wraz z Krakowem zajął Henryk aż do 1238. Gdy wreszcie Bolesław Wstydliwy objął rządy Krakowa, matka wraz z żoną często figuruje na donacjach dla klasztorów, jeszcze 1258 w czerwcu podpisuje akt przywileju kapituły krakowskiej. † wkrótce potem u PP. Franciszkanek w Zawichoście.

Grzymułtowski Jan, h. Nieczuja, w r. 1602 kasztelan bydgoski, stawał podczas rokoszu Zebrzydowskiego przy królu i w jego imieniu prowadził z rokoszanami układy, które przecież nie odniosły pożądanego skutku; † po r. 1612.

Grzymułtowski Krzysztof, h. Nieczuja, syn Stanisława podkanclerzego i Katarzyny Leszczyńskiej, * 1620, † 1687; uczył się w Poznaniu, 1648—49 poseł poznański, 1652, jako podkomorzy kaliski, układał się napróżno ze Szwecją. Wskutek waśni jego z Bykowskim o brak legalnie obranych z Prus posłów zerwany sejm jeden dał mu łaskę na czerwcowym 1654, zajętym obroną od nadchodzących Szwedów. Po zdradzie Wielkopolski, poddającej się w Uściu 1655, **G.** zjawia się z Opalińskim Piotrem, już jako kasztelan Poznański, na czele opozycji miejscowej przeciw Szwedom 1657, 1658, 1661 i 1667 obrany do rozsądzania sporów granicznych z Szląskiem i Brandeburgiem, 1659 do rewizji skarbu, 1660 do ratyfikacji pokoju Oliwskiego; za rokoszu Lubomirskiego głosował za przywróceniem zdeptanej wolności, więc za Lubomirskim, stanął na czele niezadowolonych Wielkopolan. Przy elekcji Michała uległ osobistym obelgom za przychylność Kondeuszowi i intrygi na jego korzyść; po sejmie marcowym 1670, zerwanym, ledwo go na średzkim sejmiku nie porąbano. Gdy Kondeusza zastąpiono Longuevillem, **G.** z prymasem Prażmowskim, Janem Sobieskim, Andrzejem Morsztynem i in. wszedł w zmowę, aby tego księcia osadzić na miejsce mającego się zdetronizować Michała. Na sejmie wrześniowym wytoczyła się sprawa listów cyfrowanych hr. de Lionne, w których żądali Francuzi zerwania sejmu, twierdzy i skaptowania wojska (co czynił Sobieski). Najsrożej na **G.** nastawali Pac i Litwini. Wszakże za namową podkanclerzego Olszowskiego, który dążył do pogodzenia stronnictw królewsko-austrjackiego i francuskiego, król, nie uznawszy dowodów, kazał **G.** samosiódmemu odprzysiądz. Sprawował potem wiele czynności od Rpltej, dostał kilka starostw, dla Sztumskiego próżno 1677 starał się o pruski indygenat. Był na sejmie t. r. i zaprzysięgał traktat z Brandeburgiem, 1678 został woj. poznań. i należał do skarbowego trybunału w Radomiu. Zawarł straszny pokój **G.** (ob.) 1686, za który był przeklinany. Por. Jabłonowskiego „Krzysztofa **G.**, wojewody poznańskiego, listy i mowy“ (Warszawa, 1876).

Grzymułtowskiego pokój, 1686, tak nazwany od Grzymułtowskiego Krzysztofa (ob.), który go zawarł. Jest to jeden z najsmutniejszych skutków austrjackiej polityki Jana Sobieskiego (ob.), w którą uwikłany, wbrew interesom kraju, przyczynił się do potęgi Austrji, odmawiając pomocy Tekelemu, a udzielając jej w związku z Wenecją Leopoldowi II, carówna Zofja, regentka za małoletności Iwana i Piotra W. Aleksiejewiczów, zajęła kilkadziesiąt mil nad Sożą, Austrja w odwdzięk za 1683, obiecywała Jakóbowi, synowi króla, arcyksiężniczkę i kazała szukać nagrody w swoim kosztem mających się zdobyć Multanach i Wołoszczyźnie dla tegoż Jakóba. Papież płacił za usługę chrześcijaństwu wyrządzoną przykrościami (przy prezencie opactw, prekonizacjach Wydżgi i Wierzbowskiego arcybiskupów, odmówieniem Forbinowi kardynalstwa). Ks. Vota spowiednik od 1685, wojnę z Turcją uczynił sprawą sumienia, by Austrja mogła oswobodzić Budę. Już 30 października 1683 z Ostryhomia Sobieski posłał Grzymułtowskiego do Moskwy, chcąc ją zjednać do unji z Austrją. Pojechał z nim od Leopolda Blanberg, oraz warszawski z Austrji rezydent Zierowski. Na majaki posiadania Carogrodu odpowiedziano w Moskwie żądaniem trwałego pokoju, i posłowie, z niczem odjechawszy 1684 w lipcu, pojechali znowu 1685, mianowicie **G.** i kanclerz Marcjan Ogiński. Po kilku miesiącach rokowań z ministrem Golicynem, Polska dla interesów ocalenia Austrji odstąpiła Smoleńska, Drohobuża, Czernihowa, Starodubu na zawsze, Kijowa z 5-milowym obwodem za 1,500,000 talarów. 3 maja 1686 roku Grzymułtowski †, a zabiegi Sobieskiego o Wołoszczyznę i stosunki z Austrją prócz hańby nic nie przyniosły. Nawet w pamięci ludu nie uwiecznił się obroną Wiednia (chrześcijaństwa), lecz przeciwnie, opowiadano sobie, że „król Sobek“ sprzedał Tatarom lud swój za na-

mową żony (Siemieński, *Podania* № 47). Istotnie pokój **G.**, zaprzysiężony we Lwowie w powrocie z Wiednia, odsłaniał całą wschodnią stronę Rpltej. Pokój w Andruszowie (ob.) 1667, przedłużony 1678, którego koniecznym wynikiem był pokój **G.**, smutnym był rezultatem polityki wschodniej narodu za panowania Wazów, pomimo planów Władysława IV i magnackiej wyprawy Mniszchów, Rożyńskich i inn. 1605 r. Pokój dywiliński 1618 i w Kiwerowej Horce 1582 wyobrażają jedyną zdrową drogę postępowania, którą Sobieski dla czczej mary, podsuniętej sobie dla egoistycznych celów, porzucił. Wyprawy na Wołoszę, choć dla względów dynastycznych podjęte, miały punkt wyjścia odwieczny. Ale też w tym punkcie, najboleśniejszym, Jan Sobieski słusznie był pokarany niepowodzeniem.

Grzywa, w mowie potocznej długie włosy na szyi i między uszami konia i lwa; w historji naturalnej włosy lub pióra u różnych zwierząt, odznaczające się od innych długością, pokrywające pewną część linji grzbietowej, lub całą powierzchnię przednią szyi.

Grzywacz, ob. Gołąb.

Grzywacz, pseudonim Adama Umieńieckiego.

Grzywieniec, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, we wsi Kijaszkowo, zajmuje przestrzeni morgów 5, głębokości stóp 18.

Grzywińska Aniela, nauczycielka robót ręcznych w seminarjum nauczycielskiem żeńskiem i w Towarzystwie pracy kobiet we Lwowie; napisała: „Nauka robót ręcznych kobiecych, podręcznik do użytku seminarjów, oraz szkół wydziałowych i ludowych pospolitych" (Lwów, 1880).

Grzywna i **Grzywny.** Grzywna odpowiada łac. *marca*, *libra*, *pondo* i ma: 1) znaczenie pewnej jednostki materjalnej, z jakiej oznaczona ilość monety wybija się—a z tego powodu w artykule *moneta* właściwe jest miejsce do określenia gatunków grzywien i wszelkich z tem połączonych kwestji, czy to za granicą, czy u nas, teraz; 2) znaczenie grzywny polskie i słowiańskie stoi w związku z wartością i jej symbolem, t. j. pieniądzem, ale przebieg jego genetyczny jest specjalny. Wyraz sanskrycki *griva* (perski *giri*) szyja, i od tego przymiotnik *grivna* (collaris) objaśnia wyrażenie się Nestora (Bielow. *Monum.* I 681) o „grzywnie dużej złotej, na szyi zawieszonej"—przez pojęcie naszyjnika. Takiemi **G.** były łańcuchy złote, noszone przez czestników, wedle Gallusa, na znak pasowania rycerskiego. Szereg kółek, brzęczących dotychczas u pasa Krakowiaków, nie inne ma też pochodzenie, tylko że miejsce zmienił być może wskutek tego, że u nas na tych łańcuchach rycerskich zrazu noszono miecze. Odejmowanie praw rycerskich (milites) wyrażające się w odjęciu **G.**, ich symbolu, wyrobiło samodzielnie odcień pojmowania **G.** jako środka kary. Wartość kruszczu bezwzględna, obok zasady nawiązek i okupu, niezależnie od powyższego prowadziła do użycia **G.** za środek zaspokojenia kary. I stąd pochodzi specjalne **G.** znaczenie w prawie polskiem, jako kary sądowej pieniężnej. Wobec zagadkowych nazw *siedmnadzieścia*, t. j. 14 grzywien, *pięćnadzieścia* i niezgodnych objaśnień drugiej to przez 6, lub 7 grzywien, to 8 lub 5 groszy bez 2 kwartników, należy przypuścić z Lelewelem, że to ostatnie płynęło z upodlenia się monety, w której **G.** płacono. Z akt 1465 Łyso-górskiego klasztoru wynikałoby, że piętnadzieste było karą trzech grzywien (Gołębiowski). Lelewel dla wyjaśnienia nazwy niezgodnej z liczbą grzywien, przyjmuje, że 70 i 15 były to grzywny nominalne od tricalnych, stąd 70=14.5 5 15=4.5 (por. Nut Rozb. Praw.). Helcel przyjmuje grzywny lekkie i ciężkie. Najwyższe grzywny siedmnadzieścia płacono za opór ciążaniu czyli karze po 3-krotnem wezwaniu, za podpalenie, gwałt na publicznej drodze, za dobycie miecza w sądzie, za zabicie milesa w jego domu, za zniszczenie granic, za kradzież 3 lub więcej źrebiąt lub zabicie ich, za zgwałcenie kobiety lub dziewicy, za pobicie Żydów, łowy i t. d. Pieniędzmi czyli grzywną opłacano zbezczeszczenie w synu matki na równi z zabiciem (oboje po 60 grzywien), rana i pobicie, choć jest stopniowanie między milesa i czestnika, scartabella, takiego, co nie ma jus militale, i kmiecia grzywnami. Od grzywien należy odróżnić płacę dawaną sędziemu za sądzenie sprawy, zwaną *trzynaście* albo *przysąd* przez tłómaczów, a w tekstach łacińskich brzmiącą *treszcne*, *czestne*, *pamiętne*. Jako obyczaj sądu polskiego (ut moris est in judicio polonicali) podany jest zwyczaj (c. 113), mylnie przez Helcla wytłómaczony, płacenia sędziemu 3 grzywien za naganę jego wyroku, t. j. apelację. Wartość **G.** do końca XIII w. była niewiadoma; w r. zaś 1300 znaczyła 64 zł. Późniejsza grzywna polska dzieliła się na 288 gr. menniczych. W r. 1609 krakowska ważyła 4,113 asów.

Grżetić Józef, pisarz chorwacki, * 1837 r. w Krasie na wyspie Kerk, uczył się teologji w Gorycy, poczem poświęcił się nauczycielstwu. Od r. 1861 ogłosił wiele opowiadań i poezji pod pseudonimem: J. G. Krasanin. Najlepsze są: „Nesretnjak" (1861); „Pokojni mornar," „Na parobrodu," „Kozak Jermak," „Vrzikapa i mladomasnik," „Bodulka," „Lice laže, kry nie laže," „Urotnici," „Franjusza i Marusza."

Gsell Fels Teodor, autor przewodników podróży, * 1819 w St. Gallen, studjował teologję i filozofję w Bazylei, następnie historję sztuki w Berlinie. Po odbyciu pieszej podróży po Włoszech, studjował nauki przyrodnicze i medycynę w Paryżu 1845—1848 r., praktykował w kilku miastach jako lekarz, a w r. 1870 osiadł w Bazylei, gdzie został inspektorem szkół i wykładał

w uniwersytecie historję sztuki włoskiej. Jako autor zjednał sobie rozgłos przewodnikami podróży po Włoszech, pomieszczonemi w wydawnictwie „Meyers Reisebücher" (t. 6); nadto wydał: „Wegweiser" (2 t., Italien in 60 Tagen); „Südfrankreich, nebst den Kurorten der Riviera di Ponente, Corsica und Algier," „Die Bäder und klimatischen Kurorte der Schweiz" (2 wyd., Zürich, 1885); „Die Bäder und klimatischen Kurorte Deutschlands" (1885); „Die Bäder und klimatischen Kurorte der Schweiz" (1892).

Gua..., Gue... i Gui... — wyrazów zaczynających się od tych zgłosek, a tu nie zamieszczonych, szukać należy pod zgłoskami *Gwa...*, *Gwe...*, *Gwi*.

Guacharo *(Steatornis)*, rodzaj ptaków pokrewny jerzykom, z jedynym gatunkiem *S. caripensis*; jest to ptak długości 55 cm., z dziobem hakowato zgiętym, uzębionym, z długiemi skrzydłami i ogonem stopniowanym; u nasady dzioba osadzone są długie szczeciny, które twarz jakby osłoną zakrywają; upierzenie jest czerwono-brunatne, białemi plamami pokryte. Żyje w Ameryce środkowej, gdzie bardzo licznie przemieszkuje w rozpadlinach skał, lata tylko w nocy i karmi się owocami. Przy takim sposobie życia staje się nadzwyczaj tłustym, a tłuszczu jego używają Indjanie do palenia i na pokarm. Nasiona owoców wydobyte z żołądków ptaków zabitych uważane są za środek przeciwfebryczny. Pieczarę Caripe, gdzie ptaki te tysiącami przebywają, uważają Indjanie za miejsce pobytu dusz swych przodków.

Gudagnoli Antoni, liryk włoski, * 1798, † 1851 r. Pisał satyry polityczne. Przyjaźnił się z Giustim. Jego „Poesie giocose" wyszły w nowem wydaniu we Florencji (1889).

Guadalajara, hiszpańska prowincja w Nowej Kastylji, obejmuje 12,113 klm. kw. z 201,518 miesz. (1887). Główne miasto **G.** liczy 12,000 m.

Guadalajara, główne miasto w meksykańskim stanie Jalisco, trzecie pod względem wielkości miasto w kraju, liczy 95,000 miesz. (1894) i posiada 12 klm. długi wodociąg, zasilający miasto w wodę.

Guadalaviar, rzeka w Hiszpanji wschodniej; bierze początek w prowincji Teruel i, ubiegłszy 300 klm., wpada poniżej Walencji do morza Śródziemnego.

Guadalcanal, miasto w hiszpańskiej prowincji Sewilli, położone w malowniczej okolicy Sierra Morena, przy kolei żelaznej Sewilla-Medina, 6,000 miesz., uprawiających winnice i oliwki.

Guadalcazar *(Gela, Gera)*, największa z angielskich wysp Salomona, między 9°18′ i 9°59′ szerok. połud. położona, ma 6,500 klm. kw, powierzchni.

Guadalcazar, miasto w meksykańskim stanie San Luis Potosi, na północ od San Luis położone, na 1,650 m. nad p. m., liczy 14,000 miesz.

Guadalete, rzeka w prowin. Kadyks w Hiszpanji, mająca swe źródło pod Cerro di San Cristobal, płynie w kierunku południowo-zachodnim, dzieli się na dwie odnogi i wpada do zatoki Kadyksu. Długość jej wynosi 120 klm. W jej nurtach utonął król Gotów Roderyk, uciekając po bitwie pod Jeres de la Frontera (711 r.).

Guadalhorce, rzeka w hiszp. prow. Malaga, wypływa na południo-wschód od Archidony, przepływa równinę Malaga i, ubiegłszy 160 klm., wpada do morza.

Guadalimar, dopływ Guadalquiviru w południowej Hiszpanji, ma źródło u stóp góry Sierra d'Alcazar w prowincji Albacete, 150 klm. długi.

Guadalquivir, *Gwadalkwiwir*, w starożytności *Baetis*, jedna z głównych rzek półwyspu Pirenejskiego, bierze początek na górze Sierra Cazorla, w prowincji Jaen, przechodzi przez najżyźniejsze części Hiszpanji, i ubiegłszy 550 klm., wpada pod San Lucar do oceanu Atlantyckiego. Pomiędzy innemi przyjmuje do swego koryta rzekę Genil, od Korduby zaczyna być spławną i skrapia swemi wodami przestrzeń 55,892 klm. kw.

Guadamacil, obicia skórzane, malowane, srebrzone lub złocone, wyrabiane w Hiszpanji, dokąd sprowadzili je Maurowie.

Guadányi Józef, hr., pisarz madziarski, * 1725 w Rudabanya, w komit. borszodskim, † 1801 r. w Skalicy Węgierskiej; po ukończeniu szkół w Ternowie, służył w wojsku austrjackiem i doszedł stopnia generała jazdy. W 1783 wziąwszy uwolnienie, oddał się wyłącznie pracom literackim. Oprócz wielu dzieł poetycznych, napisał historję powszechną p. t.: „A Világnak közönseges Historiája" (1796—98), po jego śmierci dokończona przez Jana Kisa. Najwięcej atoli wziętości miały: „Podróż notarjusza wiejskiego do Budy" (Presburg, 1790 i nast.); „Satyryczno-krytyczny opis sejmu presburskiego" (Lipsk, 1791); „Podróż do piekła notarjusza wiejskiego" (1792); „Spostrzeżenia, choroba, śmierć i testament notarjusza wiejskiego" (Presburg, 1796 i 1822); „Historja Pawła Ronto i hr. Maurycego Beniowskiego" (1793).

Guadagni Kajetan, śpiewak włoski, * 1725 w Lodi, † 1797 w Padwie. Był słynnym kastratem swego czasu. W historji opery żyje jego nazwisko, jako pierwszego śpiewaka Orfeusza Glucka.

Guadarrama, *Sierra de Guadarrama*, pasmo gór w Hiszpanji, na granicy Starej i Nowej Kastylji, dochodzące wierzchołkiem swoim Pico de Penalara do 2,405 m. wysokości.

Guadelupe, wyspa na oceanie Spokojnym, położona pod 29° szer. półn., o 250 klm. od wybrzeży Kalifornji Niższej (Meksyk), do której należy, 30 klm. długa, górzysta, niezamieszkana.

Guadelupe, miasto w hiszpańskiej prowincji Caceres, w malowniczej okolicy, u stóp wyso-

kiej na 1559 m. góry Sierra do **G.**, ze słynnym klasztorem Hieronimitów, niegdyś największym i najbogatszym w Hiszpanji, którego zakonnicy posiadali 80,000 merynosów. 3,000 miesz.

Gaudet Małgorzata Eljasz, przywódca żyrondystów, * 1758 w St.-Emilion, w początkach pierwszej rewolucji francuskiej, adwokat w Bordeaux i deputowany z tego miasta do konwencji, gdzie stał na czele żyrondystów; wspólnie z Louvetem oskarżył Robespierre'a i jego stronnictwo, ale sam został przez jakobinów postawiony w stanie oskarżenia i potępiony. Jakkolwiek uszedł do St.-Emilion, jednakże wraz ze swymi stronnikami został pojmany 15 i 16 czerwca 1794 roku ze wszystkimi niemal członkami swojej rodziny śmiercią ukarany. Por. Joseph **G.** „Les Girondins, leur vie privée, leur vie publique, leur proscription et leur mort." (1861).

Guadiana, *Gwadjana*, u starożytnych *Anas*, jedna ze znaczniejszych rzek półwyspu Pirenejskiego, bierze początek w hiszpańskiej prowincji Albacete, w górach Sierra Alcarraz, następnie, znikłszy na długości kilku mil pod ziemią, przechodzi przez puste po większej części okolice nadbrzeżne; latem bardzo jest ubogą w wodę, od Mertola dopiero zaczyna być spławną i ubiegłszy 820 klm. wpada pomiędzy Ayamonte i portugalskiem miastem Castro-Mare do oceanu Atlantyckiego. Rozległość kraju skropionego jej wodami wynosi 65,520 klm. kw.

Guadix, miasto w hiszpańskiej prowin. Granada, nad rz. t. n., liczy 12,000 miesz.

Guaduas, miasto w stanie Cundinamarca w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Kolumbijskiej, wzniesione na 1,036 m. nad poz. m., 9,000 miesz.

Guagno *(St.-Antoine de Guagno)*, wieś na wyspie Korsyce o 10 mil od Ajaccio, posiada źródła mineralne z przewagą soli siarczanej, o temperaturze 37° do 51°C.

Gnahan albo **Guam**, najbardziej na południe położona wyspa z grupy Marjańskich, na oceanie Wielkim, budowy wulkanicznej, ma 514 klm. kw. powierzchni i 8,600 m.

Guaira, *La*, ważny port morski w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Wenecueli, położony u stóp Kordyljerów, 14,000 miesz.

Guaita, Stanisław de, poeta i okultysta, * 1861 w Lotaryngji, † 1897 r. Ogłosił naprzód 3 zbiorki poezji ultramistycznych: „Oiseaux de passage" (1881); „La Muse naive" (1883) i „Rosa mystica" (1885), następnie poświęcił się badaniom okultyzmu i pod ogólnym tytułem „Essais de sciences maudites," ogłosił trzy dzieła: „Au seuil du Mystére" (1886); „Le Serpent de la Génèse, Le Temple de Satan" (1892) i „La Clef de la magie noire." Nadto wraz z Barletem, Papusem i in. ogłosił: „La Science secrète" (1890).

Guajacum, ob. Gwajakowiec.

Guako, roślina, ob. Mikonja.

Gualeguay, miasto w rzeczypospolitej Argentyńskiej, w prowincji Entre Rios, nad rzeką t. n., posiada ratusz, teatr, bibljotekę publiczną, młyny parowe i rzeźnie, w których zabijają przeszło 100,000 wołów rocznie na konserwy mięsne, liczy 10,000 miesz.

Gualeguaychu, miasto w amerykańskiej rzeczypospolitej Argentyńskiej, w prow. Entre-Rios, nad rzeką t. n., dobrze zabudowane, posiada teatr, bibljotekę publiczną, prowadzi ożywiony handel i liczy 16,000 miesz. Założone w 1783.

Gualtieri Ludwik, powieściopisarz włoski, * 1826 w Bolonji, napisał: „Misteri d'Italia" (12 t., Medjolan, 1849); „L'innominato" (8 wyd., Medjolan, 1882, 6 t.); „La biscia dei Visconti" (2 wyd., 1881); „Memorie di Ugo Bassi" (1862); „Dioe l'uomo" (3 wyd., 1882, 4 t.); „I piombi di Venezia" (6 wyd., 1884, 4 t.); „L'ultimo papa" (1875); „Il Nazareno"(1880); „L'amazzone"(1868); „La campagna" (1869); „La vita romana" (1870); „La figlioccia di Cavour" (1881); „Il dottore Mallebranche" (1883); nadto wiele napisał dla teatru, jak: „L'amore di un ora," „Le fasi di matrimonio," „La forza della coscienza," „Gli studenti di Eidelberga," „Il duello," „Padroni e servi" i in.

Guam ob. Guahan.

Guanabacoa, miasto na wyspie Kubie, o 7 klm. na wschód Hawany, 28,000 miesz.

Guanacaste, departament w środkowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Costarica, należący do niej od r. 1858, przedtem zaś do rzeczypospolitej Nicaragua, z wulkanem Orosi (1584 m.), obfituje w pastwiska i lasy. Główne miasto Liberia, 4,000 miesz.

Guanahani, ob. Watlinga wyspa.

Guanajuato, prowincja w Meksyku, obejmująca 28,462 klm. kw. z 1,008,000 miesz., leży wśród wysokich płaszczyzn Kordyljerów Anahuacu; w kierunku południowo-wschodnim przerzyna ją pasmo gór Sierra de Guanajuato, bogatych w kopalnie srebra. Jest to prowincja nadzwyczajnie urodzajna. Miasto główne *Guanajuato* albo Santa Fé de Guanajuato, ma 52,000 m., posiada uniwersytet, różne inne zakłady naukowe i wiele pięknych budowli.

Guanako, ob. Lama.

Guanare, miasto główne stanu Zamora w rzeczypospolitej Wenecueli, w pobliżu rzeki t. im., ma 11,000 miesz.

Guanchowie, nazwa pierwotnych mieszkańców wysp Kanaryjskich, którzy w początku XVII w. w części zostali przez Hiszpanów wytępieni, w części zaś zmieszali się z najeźdźcami. Chowaniem trupów w sposób mumjowy przypominają Acteków meksykańskich i Egipcjan. Język ich był djalektem berberyjskiego. Por. Löher „Nach den Glücklichen Inseln" (1876).

Guango, drzewo, ob. Albizzia.

Guanidyna *(imidokarbamid)*, CH_5N_3, substancja powstająca przez utlenienie guaniny (ob.), tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w alkoholu; przez traktowanie kwasami lub alkaljami wydaje mocznik i amonjak.

Guanina, $C_5H_5N_5O$, substancja azotowa, wchodząca w skład guana, znajduje się także w gruczole pankreatycznym, oraz w wątrobie zwierząt ssących, w łuskach i pęcherzach pławnych ryb i t. d. Należy do produktów rozkładu białka, stanowi masę biało-żółtawą, bezkształtną, bez woni i smaku, trudno rozpuszczalną; łączy się z kwasami, zasadami i solami. Związek **G.** z wapnem, występujący na łuskach rybich, używa się do wyrobu sztucznych pereł.

Guanit, ob. Struwit.

Guano, ciało barwy ciemno-żółtej, woni silnej, właściwej, w bryłach zbitych lub ziemistych, które tworzy znaczne pokłady, dochodzące niekiedy 10 do 30 metrów grubości, na brzegach Chili i Peru, na wyspach Chinchas i Punta de Lobos, na niektórych wyspach przy brzegach zachodnich Afryki i in. **G.** stanowią rozłożone odchody ptaków, żyjących w tamtych stronach, a karmiących się głównie rybami; rozkładowi takiemu sprzyja wysoka temperatura, oraz brak deszczu. Pokłady te są bardzo dawne, obliczono bowiem, że odchody te w ciągu trzech wieków mogłyby wydać warstwę zaledwie 9 do 12 milimetrów. **G.** od czasów najdawniejszych używane było na nawóz w Peru, a obecnie wprowadza się do Europy w ilościach bardzo znacznych. Najlepszy gatunek stanowi **G.** *peruwjańskie*; inne gatunki znane w handlu są: **G.** *australskie*, *boliwijskie*, *ichaboe* z Afryki, *patagońskie* **G.**, *nietoperzy* z Sycylji i Egiptu i in. Często też znajduje się w handlu **G.** sztuczne, często ulega zafałszowaniu i winno być przy nabywaniu poddane rozbiorowi chemicznemu. **G.** peruwjańskie zawiera na 100 części materji organicznych, kwasu azotnego i soli amonjakalnych 52,52, fosforanu wapna 19,52, kwasu fosfornego 3,12, soli alkalicznych 7,56, piasku 1,46, wody 15,82; materje organiczne składają się z kwasu moczowego, szczawiowego, tłuszczu, guaniny, ksantyny. **G.** stanowi w istocie wyborny nawóz, działający szybko i silnie, a działanie to, oprócz amonji i fosforanu wapna, zdaje się w znacznej części zależeć od kwasu szczawiowego. **G.** zastępuje albo cały nawóz, albo też w pewnej tylko ilości dodaje się do nawozu zwykłego. Pierwszą wiadomość o pokładach **G.** podał Garcilaso de la Vega w r. 1604, przedmiotem handlu stało się wszakże dopiero w r. 1840. Odchody ptasie, znajdujące się w okolicach, gdzie obok temperatury zwrotnikowej panują obfite deszcze, tracą przez gnicie i spłókanie przeważną część substancji organicznych, skąd powstaje masa złożona głównie z fosforanu wapna. Gatunki te **G.** nazywają się *fosforanami guanowemi* i używają na wyrób nadfosforanów czyli superfosfatów; przeważna część takich pokładów jest już wyczerpana.— W Szwecji wyrabia się sztuczne **G.** ze śledzi, wywożone stąd głównie do Francji.

Guaporé, rzeka w Ameryce płd., wypływa z gór Serra dos Parecis w prow. brazylijskiej Mato Grosso, pod 11°57′ szerok. płd. łączy się z Mamoré. **G.** ma 1,540 klm. długości; z dopływów jej najważniejszym jest Itonamas.

Guarana, ob. Gwarana.

Guarani, jedno z najliczniejszych plemion indyjskich w Ameryce południowej, które w rozmaitych swoich odroślach rozciąga się na rozległych przestrzeniach między rzekami Parana, Paragwaj i Uragwaj. Spokrewnieni są z plemieniem Tupi (ob.).

Guardafui *(Gardafui)*, łańcuch gór na wschodnim brzegu Afryki w kraju Somalów, kończący się u morza pod 11°47′ szerok. płn. i 51°16′ dług. wsch. od Gr., i stanowiący w tem miejscu najbardziej na wschód posunięty punkt Afryki.

Guarini Jan Chrzciciel, poeta włoski, * 1537 w Ferrarze, jeździł w poselstwie do Polski dla wyjednania Alfonsowi II ks. Ferrary korony po ucieczce Henryka Walezego (Albertrandi „Panowanie Henr. Walezjusza i Stef. Batorego“, str. 47); 1585 wrócił na dwór ferrarski jako sekretarz stanu do 1587. Następnie służył czas jakiś na dworze Ferdynanda, w. ks. Toskanji; nakoniec przemieszkiwał w Ferrarze, Padwie, Rzymie i Wenecji, gdzie † 1612. Z licznych dzieł jego (wydanych przez Barotto i Apostolo Zeno, 4 t., Verona, 1737—38), najsławniejszym jest i na wszystkie niemal języki europejskie tłómaczony dramat pasterski „Il pastor fido“, w którym, rywalizując z *Amyntasem* Torkwata Tassa, pomieszał obok miłostek pasterskich starożytną mitologję z żywiołami romantyczności, podniosłość tragiczną z intrygą komedji. Z innych utworów **G.** wymieniamy: komedję „La idropica“ (Werona, 1739); „Rime“ (Wenecja, 1601) i „Lettere“ (Wenecja, 1600). Ruggieri wraz z biografją poety wydał jego „Trattato della politica liberta“ (Wen., 1818). Por. Rossi „B. G. edil Pastor fido“ (1886). Polski przek. Lubomirskiego (Toruń 1722).

Guarino Varinus, * 1370 w Weronie, † 1460; zasłużył się wielce jako wskrzesiciel nauk klasycznych we Włoszech. Tłómaczył wiele z greck. i łacińsk., pisał komentarze do Arystotelesa i kilku autorów łacińskich i wydał „Compendium grammaticae Graecae“ (Ferrara, 1509). Por. Rusmini'ego „Vita e disciplina di G.“ (3 t., Brescia, 1805—1806); Sabbadini „Vita di Guarino Veronese“ (Genua, 1891).

Guarneri *(Guarnerius)*, obok Amatich i Stradivarich, trzecia słynna rodzina fabrykantów skrzypiec w Kremonie. Pierwszym z niej jest *Andrzej* **G.**, uczeń Mikołaja Amatiego, który pracował w okresie 1650—95, najsłynniejszym zaś jest synowiec jego *Józef Antoni* **G.**, * 1683, zwa-

ny *del Gesu*, stąd że instrumenty jego oznaczone są głoskami J H S; najlepsze jego wyroby pochodzą z lat 1725—1735; zmarł podobno w więzieniu.

Guastalla, mały kraik, do roku 1859 należący do księstwa Modeny, obejmował 5,8 mil kw. z ludnością 63,104. W wiekach średnich należał do Kremony, potem do Medjolanu; w 1538 przeszedł z tytułem hrabstwa w posiadanie wicekróla Neapolu Ferdynanda I Gonzagi; w 1746 cesarzowa Marja Teresa zajęła już teraz księstwem mianowane hrabstwo jako lenność medjolańską, która w 1748 księciu Parmy została odstąpiona. Od 1796 składało ono część rzeczypospolitej włoskiej, lecz w 1805 jako oddzielne księstwo nadane zostało siostrze Napoleona, Paulinie, a jej mąż, książę Borghese, otrzymał tytuł księcia Guastalli. Następnie wraz z Parmą i Piacenzą oddane było traktatem wiedeńskim małżonce Napoleona, Marji Ludwice, po której śmierci (17 grudnia 1847) przeszło w posiadanie Modeny, aż nareszcie łącznie z tem księstwem do królestwa włoskiego ostatecznie zostało wcielone.—Miasto stołeczne Guastalla, przy ujściu rzeki Crostoto do Padu, ma 3,100 m., jest rezydencją biskupa, posiada piękny kościół katedralny i zamek warowny.

Guatemala, *Gwatemala*, niegdyś, aż do 1821, hiszpańskie namiestnictwo w Ameryce Środkowej, później do 1839 zbiorowa nazwa federacyjnej rzeczypospolitej, składającej się ze stanów Honduras, Nicaragua, San-Salvador i Costa Rica, obecnie rzeczpospolita, graniczy z Meksykiem, rzecząpospolitą Honduras, zatoką Honduras i angielskim obwodem Honduras, z San-Salvador i oceanem Wielkim. **G.** leży po większej części na płaskowzgórzu Kordyljerów i przerznięta jest wielu urodzajnemi dolinami. Z rzek najważniejsze są Rio-Grande i Rio Cohaban; klimat na wyżynach umiarkowany, w nizinach gorący i wilgotny, grunt bardzo urodzajny, wydaje pszenicę, tytuń, cukrową trzcinę, kawę, kakao, drzewa farbierskie i t. d. Ludność w 1893 wynosiła 1,364,678, z których $^2/_3$ Indjan, w większej części chrześcijan, żyjących w miastach i wsiach; resztę ludności stanowią kreole i mieszańcy (Ladinos). Religja panująca jest katolicka. Głównym artykułem handlu była dawniej koszenila, obecnie najważniejszymi przedmiotami wywozu są: kawa, indygo i cukier. *Konstytucja* dzisiejsza istnieje od 1879; według niej **G.** jest rzecząpospolitą, pod prezydentem obieranym na lat 6 i mającym władę wykonawczą; władza prawodawcza jest w ręku zgromadzenia narodowego, złożonego z członków wybieranych przez lud, oraz rady stanu, składającej się z 13 członków.—*Finanse.* Budżet na rok 1897/98 wykazywał 15,250,000 pesos w dochodach, i 12,415,107 w wydatkach (peso=100 centimos=8 realów=5 franków); dług państwa wynosił w 1897: 69,476,060 marek. *Wojsko*, według ustawy z r. 1893, składa się z 56,915 głów w stanie czynnym oraz 29,439 w rezerwie. Stolicą rzeczypospolitej jest miasto *Santiago de* **G.,** albo *Guatemala la Nueva* (Nowa Guatemala), pięknie zabudowane, ma wiele kościołów i klasztorów, uniwersytet, gimnazjum, towarzystwo ekonomiczne, jest rezydencją arcybiskupa i liczy 72,000 mieszkańców. O 4 klm. stąd znajdują się ruiny Starej Guatemali, *Antigua Guatemala*, zniszczonej w 1773 przez trzęsienie ziemi, dziś w części odbudowanej i liczącej około 6,000 m. *Historja.* Jakkolwiek do rozwiązania federacji środkowo-amerykańskiej i ustanowienia niezależnego rządu w Guatemali 17 kwietnia 1839 przyłożył się najwięcej Rafael Carrera, powierzył jednak prezydenturę swemu stronnikowi Mariano Rivera Paz, sam zaś objął naczelne dowództwo nad siłami zbrojnemi, tak dla obrony zewnętrznej, jak i dla utrzymania porządku wewnętrz. Dopiero 1845 wziął prezydenturę, ale już 1849 musiał tłumić groźne powstanie demokratów, wspieranych przez federalistów z San-Salvador i Honduras i ustąpić swej godności Paredesowi, wyznaczonemu przez izbę deputowanych; otrzymał jednak naczelne dowództwo nad armją, pobił 2 lutego 1851 wojska San-Salvadoru i Hondurasu pod La Arada w pobliżu Chiquimula, wrócił w tryumfie do stolicy i został obwołany pacyfikatorem rzeczypospolitej. Zwołana przez Paredesa konstytuanta wypracowała nową ustawę z 14 października 1851 i mianowała Carrerę prezydentem z władzą prawie dyktatorską. Carrera wzorową administracją finansów starał się podnieść materjalny dobrobyt państwa i w krótkim czasie potęgę swoją dał uczuć całej Ameryce Środkowej. W 1864 wypowiedział wojnę San Salvadorowi i mimo klęski pod Coatepeque (24 lutego) odniósł zwycięstwo na równinie Sta-Rosa (16 czerwca) i sprowadził zmianę prezydenta w San-Salvadorze. Po śmierci Carrery (14 kwietnia 1865) obrany prezydentem (24 maja) Wincenty Cerna. Później był prezydentem Miguel Garcia Granedos, który sprawował rządy w myśl swego poprzednika i początkowo wywierał przeważający wpływ w Ameryce Środkowej. W r. 1871 stronnictwo liberalne podniosło rewolucję, wypędziło Jezuitów i zawartym z San Salvadorem układem wzmocniło swą powagę. W r. 1873 wybrany na prezydenta generał Rufino Barrios jeszcze energiczniej wystąpił przeciw duchowieństwu, skonfiskował część dóbr Jezuitów, wypędził z **G.** arcybiskupa. Barrios w 1876 wybrany był na cztery, zaś w 1880 na 6 lat. Wi-

Herb Guatemali.

dząc kraj zagrożony przez Stany Zjednoczone północnej Ameryki, które zawarły z Nicaraguą układ o przekopanie kanału, chciał zażegnać niebezpieczeństwo przez wznowienie związku rzeczypospolitych środkowo-amerykańskich i wypowiedział wojnę opozycyjnemu San Salvadorowi, ale poległ w bitwie pod Chachupą i wojsko jego zostało rozbite. Wtedy za wdaniem się obcych konsulów rządy objął generał Barillas i zawarł pokój (14 kwietnia) z prezydentem rzeczypospolitej San Salvador, Zaldivarem. Pomimo dotychczasowego niepowodzenia, prezydent B. w dalszym ciągu starał się o połączenie pięciu rzeczypospolitych i korzystając z wybuchłej w Salvadorze 22 czerwca 1890 rewolucji i objęciu dyktatury przez generała Ezeta, skłonił Costaricę, Honduras i Nicaraguę do zawarcia przymierza w celu obalenia Ezeta i przyłączenia Salvadoru do Unji. Rozpoczęto wojnę, lecz bez powodzenia, i w tymże roku zawarto pokój. W 1892 wybrano na prezydenta J. M. Reyne Barriosa, pod którego rządami kraj się podniósł, nieporozumienie graniczne z Meksykiem zażegnano w 1895. Por. Dolfus und Moutserrat „Voyage géologique dans les républiques de G.et de Salvador“ (1869); Stoll „Zur Etnographie der Republik G.“ (1884); Brigham „The Land of the Quetzal” (Boston, 1887); Child „The Spanisch-American republics” (New York, 1891); „Memorias de las secretarias de estado del gobierno de G.“ (1880); Ximenes „Las historias del origen de los Indios de esta provincia de G.” (1866); Fuentesy Guzman „Historia de G.” (Madryt, 1882); Peterman „Mitthailungen” (1894).

Guatimozin, ostatni z krajowej dynastji cesarz meksykański, który pojmany przez Ferdynanda Korteza, wycierpiał straszliwe męczarnie na ogniu, w końcu był powieszony.

Guaviare, wielka rzeka w rzeczypospolitej południowo-ameryk. Kolumbji, która, ubiegłszy 1,500 klm., wpada pod San-Fernando do Orinoko.

Guayana, ob. Gujana.

Guayaquil, miasto główne prowincji Guayas (29,795 klm. kw. i 98,000 miesz.) w rzeczyposp. połudn.-ameryk. Ecuador, przy ujściu rzeki t. n. do zatoki Guayaquil, ma 51,000 m., posiada port, katedrę, kilka szkół, jest rezydencją biskupa i gubernatora i stanowi ważny punkt handlowy dla kraju.

Gubałówka, rozległy grzbiet wzgórzysty, ciągnący się od wschodu na zachód, nad Zakopanem, w pow. Nowotarskim w Galicji. Wysokość **G.** dochodzi 1198 metrów; ze szczytu roztacza się wspaniały widok na Tatry i Zakopane.

Gubbio, starożytne *Iguvium* albo *Eugubium*, miasto w prowincji włoskiej Perugia, w stronie północno-wschodniej jeziora Trazymeńskiego, liczy 6,100 m, W ratuszu miejskim przechowują sławne metalowe tablice eugubińskie z napisami w językach etruskim i Osków. W XV wieku zasłynęło wyrobami majoliki, przy których odznaczył się mistrz Giorgio. Charakterystyczną cechą tej majoliki był kolor złocisto-rubinowy.

Guben (Gubin, Kubin), m. pow. w obwodzie pruskiej regencji frankfurckiej, nad spławną już tutaj rz. Nisą, 31,000 miesz., fabryki sukna i inne.

Gubena.

Gubena, herb: W polu błękitnem, nad murem o trzech basztach—ręka zbrojna z mieczem pomiędzy trzema 6-promiennemi gwiazdami złotemi. U szczytu, na trzech piórach strusich, wąż, okręcony naokoło złotej laski, głową na dół. Labry błękitne, podbite złotem. Nadany 1842 r. przez cesarza Mikołaja I.

Guber Edward, poeta rosyjski, syn superintendanta general. moskiewskiego, * 1805, † 1847; w 1830 wstąpił do szkoły wojskowej w Petersburgu, w 1839 z powodu słabości zdrowia opuścił służbę wojskową w stopniu kapitana. Przełożył „Fausta” Goethego. Jego utwory wydano w 3 t. w Petersburgu 1859—60.

Guberlińskie góry, odnoga połudn. gór Uralskich, oddzielająca się od nich na północo-wschód, przy źródłach rzeki Mały Kizyl; największa wysokość 1,000 st. Składają się z łupku, serpentynu, jaspisu, kwarcu, kamienia wapiennego, talku i innych glin. Droga linjowa idąca przez góry Guberlińskie z Orenburga do Orska, dawniej prawie nieprzebyta, dziś jest wygodna i malownicza.

Gubernatis Augusto, ob. De Gubernatis.

Gubernja, tak się nazywają w niektórych państwach pewne większe okręgi administracyjne, które znowu dzielą się na mniejsze poddziały, nazywane powiatami, obwodami, okręgami i t. d. Na czele gubernji stoi jej główny zarządca, noszący nazwisko *gubernatora*; biuro, gdzie się koncentruje zarząd gub., nazywamy *rządem gubernjalnym*; dzieli się ono na kilka oddziałów, np. administracyjny, policyjno-wojskowy i t. d., zostaje pod zawiadowaniem głównego naczelnika gubernji i jego pomocnika, noszącego u nas tytuł *wice-gubernatora*. Władza gubernatorów u nas przy ostatnich przemianach administracyjnych znacznie powiększona, a stosunek zależności od głównego naczelnika kraju zmniejszony został. Obecnie Królestwo Polskie dzieli się na 10 gubernji. W Rosji prócz gubernatorów cywilnych, naczelników zarządu cywilnego, istnieją jeszcze gubernatorowie wojenni, którzy są naczelnikami wojskowymi w gubernjach. Por. ukaz Najwyższy z d. 19 (31) grudnia 1866 r. i postanowienia komitetu urządzającego w Król. Polskiem, ogłoszone w *Dzienniku Praw*, tom 66, str. 115 i następne.

Gubitz Fryderyk Wilhelm, artysta i literat niemiecki, * 1786 w Lipsku, od r. 1805 profesor drzeworytnictwa w Berlinie i od 1822 właściciel księgarni tamże; † 1870; odznaczył się głównie jako wyborny drzeworytnik i wielostronny pisarz. W 1817 założył pismo perjodyczne *Der Geselschafter*, zamienione w 1848 na *Volksgesellschafter*, a 1822 *Jahrbuch deutscher Bühnenspiele* (1822—66), w którem umieszczał wiele swoich komedji i innych dzieł dramatycznych; w 1835 począł wydawać znowu *Jahrbuch des Nützlichen und Unterhaltenden* i *Deutscher Volkskalender* (do 1870), który dał początek mnóstwu podobnych kalendarzy ilustrowanych. Z wielu jego utworów scenicznych najlepszy jest: „Der Kaiser und die Müllerin" (1850). Zbiór drobniejszych poezji wydał p. t. „Gedichte" (2 t., Berlin, 1860), powieści zaś p. t. „Wirklichkeit und Phantasie" (4 t., Berlin, 1862). Krótko przed śmiercią ogłosił autobiografję „Erlebnisse. Nach Erinnerungen und Aufzeichnungen" (2 t., Berlin, 1869).—Syn jego *Antoni* **G.** * 1821 w Berlinie, † 1857, znany jest jako poeta, a więcej jeszcze jako krytyk artystyczny.

Gucewicz Wawrzyniec, zasłużony architekt polski, * w Migusicach w pow. Wiłkomirskim, † 1798 w Wilnie; syn włościanina, oddany do posług przy kościele, zajął się nauką i wstąpił do szkół pijarskich. Znalazłszy opiekę u biskupa Massalskiego, udał się 1778 za granicę, gdzie wśród ciężkich warunków wyuczył się budownictwa; po powrocie przebudował katedrę i ratusz w Wilnie i in. Po założeniu szkoły inżynierów korpusu litewskiego, był tam profesorem architektury cywilnej w akademji. Walczył w r. 1794 i był ranny pod Woronowem, poczem wrócił na swoją posadę do Wilna. Życiorys jego mieści się w *Tyg. ill.* № 229 r. 1864.

Guczy.

Guczy, *Zetynian*, *Gucci*, herb: W polu srebrnem, między dwiema 5-listnemi różami czerwonemi — pas czerwony, prawo-ukośny. U szczytu trzy pióra strusie: białe między błękitnem a czerwonem.

Guczy Jan, z włosk. *Gucci*. Rodzina **G.** pochodziła z Włoch, a istniała w Krakowie już od roku 1541 i otrzymała szlachectwo za Władysława IV. Do niej należał Jan, poeta, który wiersze wydał: „Heliades, abo córy słoneczne przy pogrzebie Jerzego z Ostroga Zasławskiego" (Zasław, 1637); „Grobijan, albo polityka jego, prostotą obyczajów i z sztuk rozmaitych nadziana, wszystkim chłopiętom dworskim i wszelkim domatorom bardzo potrzebna, z łacińskiego na polskie przetłómaczona" i „Na szczęśliwy przyjazd z cudzych krajów Władysława Dominika ks. na Ostrogu i Zasławiu".

Gud, jedna z gór Kaukaskich, leżąca na drodze Wojenno-Gruzyjskiej, między górą Krzyżową a Kojslaurską, na 1,238 sążni franc. nad powierzchnię morza wyniesiona.

Gudden Bernard, psychjatra, * 1824 w Kleve, † 1886, był lekarzem w zakładzie obłąkanych w Illenau, następnie w Werneck, 1869 został profesorem psychjatrji w Zurichu, 1872 w Monachjum. Powołany do czuwania nad obłąkanym królem bawarskim Ludwikiem II, utonął wraz z nim w jeziorze Starnberskiem, gdy go chciał od samobójstwa ratować. Wykrył metodę ekstyrpacji do badania włókien mózgowych i ogłosił „Experimentaluntersuchungen über die Schädelwachstum" (1874) i in. Zbiór jego rozpraw wydany został w 1888.

Gudehus Henryk, * 1845, słynny śpiewak niemiecki wybitny zwłaszcza w rolach bohaterów oper Wagnerowskich. W 1882 odtworzył rolę tytułową w Parsifalu (w Beyreuth). Występował także w Berlinie, Dreźnie, Londynie i New-Yorku.

Gudenaa (*Gudensau*), największa rzeka Jutlandji, wypływa w okr. Veile i, ubiegłszy 158 klm., wpada do Randersfjordu.

Gudin Teodor, znakomity francuski malarz widoków morskich, * 1802 w Paryżu, † 1880. Początkowo uczył się w Giroget-Triosan, wkrótce jednak porzucił akademickie tradycje mistrza i przejął się na wskróś zasadami szkoły romantycznej. Malował prawie wyłącznie krajobrazy i widoki morskie, w których znakomitym okazał się mistrzem. Najcelniejszemi w tym rodzaju jego utworami są: „Pożar okrętu Ken", „Rozbicie się okrętu na brzegach szkockich", „Holenderska łódź rybacka, „Wschód słońca w Wenecji", „Przystań Konstantynopolska". Przy zakładaniu muzeum wersalskiego wykonał (1838—48) około 100 obrazów, wystawiających bitwy morskie starożytnych i nowych czasów, ale zanadto popuścił cugle brawurze, która nie zawsze miłe sprawia wrażenie. Z późniejszych prac **G.** wymieniamy: „Samotność na morzu" (1864) i „Przybycie królowej angielskiej do Cherbourga" (1867).

Gudowicz Jan, hr., feldmarszałek wojsk rosyjskich, * 1741, † 1820. Odznaczył się naprzód w Turcji od 1769; w czasie drugiej wojny tureckiej opanował Odesę, zdobył fortecę Kilję, Anapę i Sandżuk-Kale w 1790. Mianowany generał-gubernatorem kaukaskim, następnie kijowskim, a potem podolskim. Za panowania cesarza Aleksandra I przeznaczony na dowódcę wojsk w Gruzji i Dagestanie, za zwycięstwo, odniesione 1807 r. nad seraskierem Jusuf-Paszą przy Arpaczaju, otrzymał godność feldmarszałka. Od r. 1809 był gubernatorem wojennym moskiewskim.

Gudrun lub **Kudrun,** ludowa epopeja niemiecka, pisana w narzeczu średnio-górno-niemieckiem, pochodząca, ile wnosić można, z ostat-

nich lat XII w.; jest to prawdopodobnie utwór jakiegoś austrjackiego poety. Poemat ten składa się z 3 części, z których najważniejszą jest trzecia. Treścią pierwszej części są przygody irlandz. króla Hagena, drugiej części losy córki Hildy, porwanej i zaślubionej przez króla Fryzonów Hettela, trzeciej zaś opowiadanie jak Gudrun, córka Hettela i Hildy, uprowadzona przez Hartmuta, syna Ludwika, kr. Normandji i zabójcy Hettela, ciężką znosiła niewolę, aż nareszcie zo stała oswobodzoną i pocieszoną przez brata Ortwejna i narzeczonego Herwiga, kr. Zeelandji. Widownią działania są półn. Niemcy, Danja, Irlandja i Normandja. Wspaniałością przedstawienia stoi **G.** niżej od *Nibelungów* (ob.), ale je przewyższa jednolitą i harmonijną budową całości. Najlepszą ed. sporządził Bartsch (Lipsk, 1865, w 2 t., „Deutsche Classiker des Mittelalters“, wraz z „Beiträge zur Geschichte und Kritik der G.“ (Wiedeń, 1865), oraz Symons (1883). Przek. na język nowy niem. dali Simrock (1845), Plönnies i A. Backmeister (1860), Wilmanns „Die Entwickelung der Kudrundichtung“ (1873).

Gudżrat, obwód pograniczny w indyjskiej prow. Pandżab, między 32°10′—33° szerok. płn., oraz 73°20′—74°33′ dług. wsch. od Gr., sięgający stóp Himalajów, obejmuje 4,887 kl. kw. i liczy 760,000 miesz. Miasto główne t. im. liczy 18 000 m.

Guébriant Jan Chrzciciel *Budes* hr., marszałek Francji, * w Bretanji 1602, mianowany 1632 przez Ludwika XIII dowódcą kompanji gwardji przybocznej. Walczył 1635 w Niemczech 1637 jako marszałek polny działał w Waltelinie, 1639 dokonał jako naczelny dowódca słynnego w dziejach wojennych przejścia przez Ren pod Bacharach i wszedł do Erfurtu, 1641 wygrał dwie walne bitwy pod Weissenfels i Wolfenbüttel, za co otrzymał stopień generała porucznika. W 1642 pod Kenyten, w elektorstwie Kolońskiem, zabrał do niewoli 5,000 cesarskich, tyleż położył na placu i w nagrodę otrzymał buławę marszałkowską. Ranny śmiertelnie przy oblężeniu fortecy Rottweil w Szwabji, umarł w czasie amputacji 1643. Pozostała po nim wdowa, *Renata*, z domu du Bec-Creppin, hrabina *Guébriant*, mianowaną została 1645 ambasadorką Francji w Polsce. Przywiozła do Polski Marję Ludwikę Gonzagę, zaślubioną przez pełnomocnictwo królowi Władysławowi IV; † 1659 w Périgueux. Pozostałe po niej pamiętniki obejmują ciekawe szczegóły, dotyczące Polski. Por. „Histoire de G.“ przez Le Laboureur (1656).

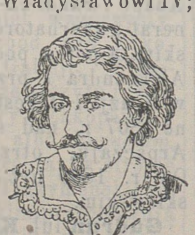

Guercino

Guercino, właściwie *Jan Franciszek Barbierida Cento*, * 1590 w Cento pod Bolonją, † 1666 w Bolonji, najznakomitszy malarz tamecznej szkoły; odznaczył się utworami pełnemi życia i prawdy. Jego postacie ludzkie zalecają się niepospolitą wyrazistością, a koloryt nadzwyczajną pięknością. Miasto Cento i Pinakoteka w Bolonji posiadają najcelniejsze jego prace. Por. „Raccolta di alcuni disequi“.

Guéret, miasto główne franc. dep. Creuze, ma liceum, szkołę normalną, zamek z XV w., muzeum, 6,800 miesz.

Guericke Otto, słynny fizyk XVII w., * 1602 w Magdeburgu, † 1686; matematyki uczył się w Lejdzie, następnie był inżynierem w Erfurcie, a od 1646—1681 burmistrzem w Magdeburgu i radcą brandeburskim. Ostatnio żył w Hamburgu. Znany jest jako wynalazca machiny pneumatycznej, z którą pierwsze publiczne doświadczenia okazywał w Regensburgu 1654, i pierwszej niedokładnej jeszcze machiny elektrycznej (bez konduktora). Wynalazł też manometr w 1661. Zajmował się też astronomją. Najważniejsze jego spostrzeżenia zawarte są w dziele „Experimenta nova, ut vocantur, Magdeburgica de vacuo spatio“ (1631, nowe wyd., 1860 i 1887). Por. Hoffmann „Otto von Guericke“ (1874).

Guericke.

Guericke Henryk Ernest Ferdynand, * 1803 w Wettinie, † 1878, profesor teologji w Halli, przedstawiciel kierunku staro-luterańskiego. Ważniejsze jego dzieła są: „De schola, quae Alexandriae floruit, catechetica“ (1824—25, 2 t.); „Handbuch der Kirchengeschichte“ (9 wyd., 2 t., Halla, 1866—67); „Gesammtgeschichte des N. Test.“ (2 wyd., Lipsk, 1854); „Allgemeine christliche Symbolik“ (Lipsk, 1861); „Lehrbuch der christlichen Archeologie“ (Lipsk, 2 wyd., 1859).

Guerilla, tak na początku bieżącego stulecia nazywano w Hiszpanji oddziały ochotników, występujące śmiało przeciwko wojskom Napoleońskim. Oddziały takie już i w poprzednich czasach występowały w obronie kraju.

Guérin Piotr Narcyz, baron, * w Paryżu 1774, historyczny malarz francuski, uczeń Regnaulta, od 1821 dyrektor malarskiej szkoły francuskiej w Rzymie, gdzie † 1833. Z utworów **G.** najcelniejsze: „Marcus Sextus“ (1800); „Hipolit i Fedra“ (1802); „Uśmierzenie przez Napoleona powstania w Kairze;“ „Andromacha“ (1810); „Dydona,“ słuchająca opowiadań Eneasza“ (1817); „Klitemnestra, zachęcana przez Egista do zabicia śpiącego męża“ (1817), jeden z najlepszych utworów szkoły klasycznej. Obrazy **G.** zalecają się przedewszystkiem szlachetnością stylu, czystością rysunku i modelowania, oraz pięknym kolorytem.

Guérin Jan Chrzciciel Paulin, * w Tuluzie 1783, † 1855, malarz historyczny, w licznych o-

brazach i portretach odznaczał się głównie jako znakomity kolorysta. Najlepszym jego utworem jest „Kain po zabiciu Abla“ (1812).

Guérin Juljusz, lekarz, † 1801 w Boussa, † 1886 w Hyères, kształcił się w Liège i Paryżu, objął redakcję *Gazette médicale de Paris*, podniósł jej znaczenie i przez nią zyskał silny wpływ na rozwój fakultetów lekarskich. W 1839 założył instytut ortopedyczny i znacznie wpłynął na udoskonalenie ortopedji. Z wielkiego jego dzieła, nagrodzonego przez akademję w 1837: „Détermination rigoureusement scientifique des principes, méthodes et procédés de l'orthopédie“ (16 t. i 400 tablic), wyszły tylko oddzielne rozdziały.

Guérin Leon, historyk francuski, * 1807, wydawał w Paryżu *Journal des enfants* i *Gazette des enfants et des jeunes personnes*, nadto napisał: „Histoire maritime de France“ (1842—43, 4 wyd., 1863) i historję wojny krymskiej p. t. „Histoire de la dernière guerre de Russie“ (1858, t. 4). Pod pseudonimem Léonide de Mirbel ogłosił wiele pism dla dzieci, jak: „Le tour du monde“; „Les jeunes navigateurs“; „Les marins illustres de la France“; „Les navigateurs français“ i in.

Guérin Alfons, chirurg, * 1817 w Vannes, † 1895; studjował medycynę w Paryżu, następnie był lekarzem kilku szpitali tamtejszych, w r. 1868 został członkiem akademji lekarskiej, w r. 1884 jej prezesem. Ogłosił: „Eléments de chirurgie opératoire“ (1855); „Maladies des organes génitaux externes de la femme“ (1863); „Les pansements modernes et le pansement ouaté“ (1888); „Origine de la doctrine microbienne“ i in.

Guérin Wiktor, podróżnik i archeolog francuski, * 1821 w Paryżu, kształcił się w wyższej szkole normalnej, studjował starożytności i wysłany następnie przez rząd w podróż naukową do Grecji, Egiptu, Tunisu i Palestyny, odszukał wiele historycznych miejscowości, między innemi grób Jozuego (1863), grobowce Machabeuszów (1870). Po powrocie do Paryża został profesorem w założonym przez Mac-Mahona uniwersytecie katolickim i w dalszym ciągu odbywał podróż do Palestyny i Afryki północnej. Napisał: „De ora Palestinae a promontorio Carmelo usque ad urbem Joppen pertinenti“ (1856); „Etudes sur l'île de Rhodes;“ „Decription de l'île de Patmos et de l'île de Samos“ (1856); „Voyage archéologique dans la regence de Tunis“ (1862); „Voyage dans l'île de Rhodes et description de cette ville“ (1866); „Description géographique, historique et archéologique de la Palestine“ (2 wyd., 2 t., 1880); „La Terre sainte, son histoire, ses souvenirs“ (2 t., 1881—83); „La France catholique en Tunisie, à Malte, en Tripolitaine;“ „La France catholique en Egypte“ (1887); „Jerusalem“ (1889).

Guérin Juljusz, dziennikarz i agitator francuski, założyciel dziennika antysemickiego *Anti-juive* i związku antymasońskiego *Occident de France*. Zasłynął jako spiskowiec na rzecz ks. Filipa Orleańskiego, którego pospołu z towarzyszami chciał sprowadzić do Francji w lipcu 1899 r., i próbował wywołać rewolucję na tle antysemicko-monarchicznym. Powodu do wybuchu miała dostarczyć rewizja procesu Dreyfusa (ob.). Rząd francuski, na którego czele stał gabinet Waldeck-Rousseau'a (ob.), wyśledziwszy spisek, kazał aresztować skompromitowanych, a między nimi Deroulède'a i Guérina, który jednak zabarykadował się w swoim domu na ulicy Chabrol i groził, że będzie stawiać zbrojny opór. Dopiero po kilku tygodniach oblężenia oddał się w ręce policji i stawiony został pospołu z innymi przed sądem najwyższym do spraw politycznych, t. j. senatem. Prócz oskarżenia o zdradę stanu, odpowiadał za opór władzy i strzelanie do policji.

Guernsey, jedna z należących do Anglji wysp Normandzkich, obejmująca 65 klm. kw. z ludnością 36,000. Jest to wyspa niezmiernie urodzajna i powabna; głównem jej miastem jest port St. Peter.

Guéroult Adolf, publicysta francuski, * 1810 w Radepont, depart. Eure, † 1872. Po upadku Saint Simonizmu, którego gorącym był zwolennikiem, udał się do Hiszpanji, skąd do *Journal des Débats* nadsyłał bardzo interesujące sprawozdania o półwyspie Pirenejskim, wydane p. t. „Lettres sur l'Espagne“ (Paryż, 1838). Później zasilał tenże dziennik podobnemi sprawozdaniami z półwyspu Apenińskiego. Jakiś czas był konsulem w Mazatlan (w Meksyku) i Jasach. Po rewolucji Lutowej bronił w prasie zasad demokratyczno-socjalnych. W 1859 założył dziennik polityczny *L'opinion nationale*, który jako organ imperjalistowskiej demokracji prędko wielkiego nabrał znaczenia. Jakkolwiek w poglądach swoich trzymał się zasad Saint-Simonistycznych, jednakże z filozofją dawnej szkoły łączył rezultaty własnych doświadczeń życiowych i rachował się z potrzebami chwili. Jest to znakomity pisarz, a jego styl nosi znamiona rzeczywistej oryginalności. Od r. 1862 do 1869 zasiadał w ciele prawodawczem jako członek opozycji demokratycznej. **G.** ogłosił kilka dzieł, zawierających po większej części artykuły dziennikarskie, np. „Etudes de politique et de philosophie religieuse“ (1862); „La politique de la Prusse“ (1866) i „Discours prononcés au Corps Législatif“ (1869).

Guéroult Konstanty, powieściopisarz francuski, * 1814 w Elbeuf, † 1882; zawód literacki rozpoczął od pisania feljetonów do dziennika *Patrie;* następnie był współpracownikiem czasopism innych. Napisał: „Roquevert l'arquebusier;“ „Zanetta la chanteuse;“ „Les vautours de Paris;“ „Le capitaine Zamore;“ „Le Bronzino;“ „Le Juif de Gand;“ „Le chevalier de Mailly;“ „La tigresse de Flandre;“ „La bourgeoise d'Anvers;“ „La vierge aux larmes.“ W 1858 pomieścił w *Courrier de Paris* napisany wraz z Couderem roman

„Les étrangleurs de Paris“ (6 t., 1859). Pisywał romanse do dzienników ilustrowanych, oraz wodewile i dramaty, jak „Theodoros“ (1868).

Guerrazzi Franciszek Dominik, pisarz i polityk włoski, * 1804 w Liwornie, † 1873. Naprzód adwokat toskański, wsławił się na polu literackiem jako autor kilku romansów, np.: „La Battaglia di Benevento“ (Florencja, 1828); „Assedio di Firenze“ (5 t., 1836); „Isabella Orsini“; „Veronica Cybo“ i t. d. Następnie rzucił się w zawód polityczny i był jednym z najczynniejszych członków stowarzyszeń tajnych, które zlały się w jedno towarzystwo *Młodych Włoch* pod kierunkiem Mazziniego. Gdy w 1848 wybuchły zamieszki w Livorno, **G.** był uwięziony; wkrótce atoli wypuszczony na wolność, został ministrem Leopolda II, a w roku następnym, po ucieczce Leopolda, stanął na czele rządu tymczasowego i został mianowany (27 marca) dyktatorem. Nie chciał przyłączyć Toskanji ani do rzeczypospolitej rzymskiej Mazziniego, ani do Pjemontu. Po klęsce pod Novara, godził się na przywołanie Leopolda II, ale za to ściągnął na się nienawiść ludu; rząd reakcyjny, uwięziwszy go, skazał potem na wieczne wygnanie. Dla usprawiedliwienia swego postępowania napisał słynną obronę: „Apologia della vita politica di F. D. G.“ (Florencja, 1851). W wypadkach 1854 żadnego nie brał udziału. Od 1860 wybierany do parlamentu, stał po stronie opozycji. Z nowszych powieści **G.**, świadczących już o upadku świetnego niegdyś talentu, przytaczamy: „Pasquale Paoli“ (2 t., Medjolan, 1865); „Vita di Andrea Doria“ (2 t., 1874) i w. in. Por. Corona „F. D. G.“ (1873); Fenini „F. D. G.“ (1873); tego samego „Manzoni e G.“ (1875); Bosio „La vita et le opere di F. D. G.“ (1877).

Guerrero, stan w rzeczypospolitej Meksykańskiej, utworzony 1849 r. z części stanów Pueblo i Meksyk, obejmuje 66,477 klm. kw. z 353,193 miesz. (1894). Miasto główne Chilpancingo, liczy 5,500 miesz.

Guerrero Ksawery Antoni Wincenty, z urodzenia mulat, * około 1780; odznaczył się w wojnie o niepodległość Meksyku i zajmował dominujące stanowisko śród wypadków 1819 — 1828; dnia 1 kwietnia 1829 ogłoszony prezydentem, ale wkrótce, bo już 18 grudnia, został strącony przez Bustamente. Usiłując później odzyskać straconą władzę, został pobity, wzięty do niewoli pod Acapulco i 14 lutego 1831 w Cuylapa rozstrzelany.

Guerrier Włodzimierz Iwanowicz, historyk rosyjski, * 1839, kształcił się w uniwersytecie moskiewskim, po odbyciu wielu podróży po Europie zachodniej, został 1852 profesorem historji powszechnej w uniwersytecie moskiewskim i założył wyższe kursa dla kobiet w Moskwie. Napisał: „Leibnitz i jego wiek;“ „Oczerk rozwitja istoriczeskoj nauki;“ „Księżna Zofja Karolina, żona carewicza Aleksego;“ „Karł XII ili poslednij Wariag w Rossii;“ „J. J. Rousseau i jego politiczeskija idei“ i in.

Guesclin Bertrand du, hrabia de *Longueville*, jeden z największych wodzów francuskich w XIV wieku, * 1314 w Bretanji, † 1380. Dał się pierwszy raz poznać na turniejach 1338. Brał udział w sporach Karola de Blois z Janem de Montfort o Bretonją. W 1364 na czele wojsk Karola V pobił armję nawarską Karola le Mechunt w Normandji, tak, że dwie te prowincje **G.** wrócił Francji. Mając rozkaz uspokojenia tak zwanych *grandes Compagnies*, niemiłosiernie kraj pustoszących, poprowadził je na Awinjon, i na papieżu wymusił rabunkiem zdjęcie klątwy i 100,000 liwrów, poczem poszedł 1365 na pomoc Henrykowi hr. Trastamare, przeciwko Piotrowi Okrutnemu, królowi Kastylji, i zwycięstwem, odniesionem 14 marca 1365 r. pod Moniel, zdobył mu koronę kastylską 1367 w bitwie pod Navarette dostał się do niewoli ks. Walji (Czarnego) i swój okup z 100 na 70,000 liwrów powtórnie poszedł na pomoc Henrykowi, który wreszcie zabił Piotra. Karol V, uciśniony przez Anglików odwołał go napowrót i mianował konetablem Francji. W r. 1370 rozpoczął **G.** szereg świetnych wypraw przeciwko Anglikom i z wyjątkiem kilku twierdz, odebrał im wszystkie posiadłości francuskie Normandja, Gujanna Portou Saintonge, Rouergue Perigord. 1373 zyskała przez **G.** Francja, wreszcie przyłączył **G.** Bretanją, za co obrażony nazwą zdrajcy od rodaków i samego Karola V niewdzięcznością, pojechał do Hiszpanji, złożywszy buławę. W drodze, chcąc pomódz Francji, wezwał Anglików w Ramdau do poddania się, do czego nie doszło przed śmiercią **G.** (1380). Już na grobie jego Anglicy złożyli klucze twierdzy.

Guesde Juljusz, ekonomista, publicysta i deputowany francuski, jeden z przewodników francuskiej partji socjalistycznej, * 1845. W 1870—1871 redagował w Montpelier dziennik *Les Droits de l'Homme*, później w Genewie dziennik *La Revue international*. W r. 1880 powrócił do Francji i przez Lafargue'a (ob.), zięcia Kar. Marxa (ob.), wszedł z nim w stosunki i zaślubił jego córkę. Pod wpływem teścia rozpoczął propagandę doktryny kolektywizmu we Francji, co go zmusiło do polemiki z innemi szkołami socjalistycznemi francuskiemi. W 1893 **G.** wszedł do parlamentu, gdzie nie przestawał występować w obronie swoich zasad. Napisał: „Essai de catechisme socialiste“ (1878); „Collectivisme et Révolution“ (1879); „La loi des salaires et ses conséquences“ (1879); „Service public et socialisme“ (1885); „Le collectivisme au Collège de France“ (1879, 2 wyd., 1886).

Guettard M. de, Francuz, przebywający w Polsce od 1760—62, ogłosił: „Mémoire sur la nature du terrain de la Pologne et des mineraux qu'il renferme,“ rozprawę zamieszczoną w dzie-

le: „Histoire de l'Académie Royale de Sciences" (An. 1762, Paryż, 1764), w dodatku do niej wydał mapę geologiczną, z napisem: „Carte minéralogique de Pologne." Jest też autorem rozprawy, zamieszczonej w tem samem co poprzednio dziele: „Mémoire sur les mines de sel de Wieliczka en Pologne."

Guettarda *(Śnibial)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmujący drzewa i krzewy, głównie w Ameryce płd., niektóre lekarskie. **G.** *speciosa*, piękne drzewo na Jawie, o kwiatach białych, wonnych; kora sproszkowana używa się przeciw tak zwanemu dzikiemu mięsu. Kora gatunku **G.** *argentea* w Gujanie używa się jako środek toniczny.

Guettée, * 1816 w Blois, † 1892, nauki pobierał w tamtejszem seminarjum; w 1848 wydawał tamże dziennik *La Democratie;* zawieszony w obowiązkach kapłańskich za jansenistowskie zasady, został następnie redaktorem dziennika *l'Observateur catholique.* Wydał: „Histoire de l'Eglise de France" (12 t., 1847 — 57, napisana z oryginalnych dokumentów i zamieszczona na Indeksie Rzymskim); „Jansenisme et Jésuitisme" (1857); „Histoire des Jésuites" (1853). Oprócz tego napisał: „Histoire de Jésuites" (1858—61); „La Papauté schismatique" (1863); „Exposition de la doctrine de l'Eglise orthodoxe" (1886); „Souvenirs d'un prêtre romain devenu prêtre orthodoxe" (1890).

Gueudeville, autor dzieła wydanego 1735 r. w Amsterdamie, p. t. „Atlas historique," zamieścił w tomie 4 dwie mapy pod napisem: 1) „Carte de Pologne avec la chronologie des Roys et des Dues de Lithuanie etc.;" 2) „Nouvelle carte du Royaume de Pologne, divisée selon ses Palatinats et ses Provinces, avec des remarques historiques pour l'intelligence de l'histoire."

Gueux (hołota, włóczęgi, żebracy), nazwa, jaką przybrała partja rewolucyjna w Niderlandach w epoce walk z Filipem II hiszpańskim.

Guevara y Duenas Ludwik Velez de, * 1570 w Ecja, w Andaluzji, † 1644 w Madrycie, dramatyczny poeta hiszpański. Z natury wielce dowcipny, począł pisać za naleganiem Filipa II komedje, które zalecają się wyborną charakterystyką i bogactwem komizmu. Napisał przeszło 400 komedji i dramatów. Sławę poety zyskał jednak głównie romansem „Diablo cojuelo, o novela de la otra vida" (Madryt, 1641, z późniejszych edycji najlepsza Ferrera, Paryż, 1828), w którym z wielkim talentem i dowcipem maluje obyczaje swoich rodaków i życie w Madrycie, chłoszcząc je trudną do naśladowania satyrą. Lesage przerobiwszy utwór ten na „Le diable boiteux" (Paryż, 1707), pod swojem imieniem w całej rozpowszechnił go Europie.

Gueydon Ludwik Henryk, hr. de), marynarz francuski, * 1809. W r. 1825 wstąpił do służby morskiej, w 1847 został kapitanem, w 1854 kontradmirałem, w 1861 wiceadmirałem i dowódcą eskadry ewolucyjnej, a 1870 członkiem rady admiralicji. Po rewolucji 4 września dowodził na morzu Północnem eskadrą, stanowiącą połowę całej floty, i okazał tu wiele zręczności i energji, jakkolwiek bezużytecznej. Po zawarciu pokoju mianowany 2 maja 1871 gubernatorem cywilnym Algierji, stłumił powstanie Arabów i przeprowadził reorganizację kolonji, starając się usilnie o pogodzenie tubylców z Europejczykami; w 1873 zastąpiony został przez generała Chanzy.

Guglielmi Piotr, znakomity i bardzo płodny kompozytor włoski, * 1727 w Massa-Carrara, † 1804, kształcił się w ueapolitańskiem konserwatorjum di Loreto, głównie pod kierunkiem Durantego. W 27 roku życia począł pisać opery i ogromne miał powodzenie na wszystkich scenach włoskich. Następnie bawił czas jakiś w Niemczech i Londynie, skąd wróciwszy 1777 rywalizował szczęśliwie z ulubionymi wówczas kompozytorami Cimarosa i Paesiello. Mianowany 1793 kapelmistrzem kościoła św. Piotra w Rzymie. Mówią, że oprócz różnych kompozycji kościelnych i świeckich, napisał około 200 dzieł dla sceny. Do najlepszych jego oper należą między innemi: „I due Gemelli," „I Viaggiatori," „La serva inamorata," „I Fratelli papa Mosca," „La pastorella nobile," „La bella pescatrice," „Didone" i „Enea e Lavinia." **G.** nie ustępował Cimarosie, a przewyższał Paesiella.

Guglielmi Piotr Karol, syn poprzedniego, * 1763, † 1817, był także dobrym kompozytorem oper.

Guhrauer Gottschalk Edward, * 1809 w Bojanowie, w W. Ks. Poznańskiem, † 1854; był profesorem we Wrocławiu, zasłużony pisarz na polu historji literatury; wydał następujące ważniejsze dzieła: „Leibnitz, eine Biographie" (2 t., Wrocław, 1842); „Kurmainz in der Epoche vom 1672" (2 t., Hamburg, 1839); dalszy ciąg dzieła Danzela „Gotthold Efraim Lessing" (do którego dodał drugi tom w 2 cz., Lipsk, 1853—54); „Das Heptaplomeres des Jean Bodin" (Berlin, 1841); „Joachim Jungius und sein Zeitalter" (Sztutgard i Tübingen, 1851), oraz „Goethe's Briefwechsel mit Knebel" (2 t., Lipsk, 1852).

Guibert Jakób Antoni Hipolit, hrabia de, znakomity pisarz wojskowy, * 1743 w Montauban, † 1790; ostatnio marszałek polny francuski i inspektor dywizji. Z dzieł jego wymienimy: „Essai général de tactique" (2 t., 1772, n. wyd. 1804); „Traité de force publique" (1790); „Oeuvres militaires" (5 t., 1803).

Guibert Józef Hipolit, arcybiskup paryski, * 1802 w Aix, kształcił się w Rzymie, był wikarjuszem generalnym w Ajaccio, biskupem w Viviers, w r. 1859 arcybiskupem w Tours, w 1871 w Paryżu, w 1873 został kardynałem. Zaprowadził we Francji cześć *Sacré Coeur de Jésus*, od-

grywał rolę pośrednika między kurją rzymską a rządem francuskim. Jest autorem kilku dzieł teologicznych. † 1886.

Guibert Ludwik, publicysta i archeolog francuski, * 1840 w Limoges, był szefem gabinetu w prefekturze, następnie wiceprezydentem stowarzyszenia historyczno-archeologicznego w Limoges. Napisał: „Crucifixa" (1863); „Rimes franches" (1864); „Légendes du Limousin" (1866); „Notes de voyage et poésies diverses" (1872); „Sceaux et armes de l'Hôtel de Ville de Limoges" (1878); „L'Ecole monastique d'orfévrerie de Grandmont" (Limoges, 1888).

Guibert, arcybiskup Rawenny, zostawszy papieżem, przybrał imię Klemensa III (ob.).

Guicciardini Franciszek, historyk włoski, * 1483 we Florencji, † 1540 tamże. Z powołania prawnik; wykładał prawo w rodzinnem mieście, był posłem 1511 w Aragonji. Za papieżów Leona X, Adrjana VI i Klemensa VII zajmował w państwie kościelnem rozmaite wyższe urzędy i odznaczał się zawsze sprawiedliwością i sumiennością. Wróciwszy do Florencji, pracował nad urzeczywistnieniem swej idei utworzenia pryncypatu z radą optymatów, ograniczającą samowolność księcia i przyłożył się najwięcej do wyniesienia Kuźmy Medyceusza 1536. Usunąwszy się później od spraw publicznych, poświęcił się wyłącznie studjom historycznym. Wielkie jego dzieło „Istoria d'Italia" (najlepsze wydanie Rosini'ego, 10 t., Piza, 1819), obejmujące przeciąg czasu od 1490 — 1535, stawia go w rzędzie znakomitych historyków. Pracę jego kontynuowali J. B. Adriani († 1579) w „Istoria de'sui tempi" (Florencja, 1583) od 1536 do 74, a w nowszych czasach Karol Botta (ob.) od 1535 do 1789 w dziele „Storia d'Italia del 1490 al 1814," zawierającem i dzieło Guicciardiniego (Paryż, 1832). Jego „Opere inedite" (10 t., Florencja, 1854—68) zawierają krytykę pracy Machiavelli'ego o Liwjuszu, niedokończoną, ale bardzo interesującą historję rzeczypospolitej Florenckiej i kilka traktatów politycznych. Por. Benoist „Etude sur Guichardin, écrivain et homme d'Etat" (Marsylja, 1862); Rosini „Saggio sui G." (1819); Gioda „F. G. et le sue opere" (1880); Ranke „Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber" (1870).

Guicciardini Franciszek, hr., polityk włoski, * 1851, potomek słynnego historyka. Kształcił się w Pizie. Wybrany w 1882 r. deputowanym z Florencji, zasiadał w centrum. W 1884 został sekretarzem jeneralnym dla rolnictwa, handlu i przemysłu w gabinecie Depretisa, wybrany radcą miejskim we Florencji, złożył mandat, ale w 1894 znowu wszedł do izby. W 1896 był ministrem rolnictwa w gabinecie Rudiniego.

Guidi Tomasz, malarz florencki, ob. Masaccio.

Guieyesse Piotr Paweł, egiptolog i inżynier francuski, * 1841 w Lorient. W 1875 został profesorem politechniki w Paryżu. Napisał: „Rituel funéraire égyptien" (1876); „Le Papyrus funéraire de Soutimés" (1878) i in.

Guiffrey Juljusz, estetyk francuski, * 1840 w Paryżu, studjował prawo tamże, był urzędnikiem w archiwum ministerjum finansów, następnie od 1866 w narodowem. Napisał: „L'oeuvre de Charles Jacques" (1866); „Histoire de la réunion du Dauphiné à la France" (1866); „Histoire générale de la tapisserie" (1879); „Antoine van Dyck, sa vie et son oeuvre" (1882 i dzieło główne „Inventaire général du mobilier de la couronne sous Louis XIV" (2 t., 1886).

Guignard Leon, botanik, * 1853 w Mont-sous-Vaudrey (Jura), był szefem laboratorjum fakultetu medycznego w Paryżu i w 1883 został profesorem botaniki w Lionie, w 1887 wyższej szkoły farmaceutycznej w Paryżu. Ogłosił badania nad komórką roślinną, dziedzicznością, embrjologją. Jest prezesem towarzystwa botanicznego w Paryżu.

Guignes Józef de, orjentalista francuski, * 1721, w Pontoise, † 1800; od r. 1745 tłómacz języków wschodnich w bibljotece królewskiej, a od r. 1769 nadzorca zbiorów starożytności w Luwrze w Paryżu, był także członkiem akademji sztuk pięknych od 1753. Wsławił się głównie jako autor dzieła: „Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tatares occidentaux" (4 t., Paryż, 1756—58). W dziele „Mémoire, dans lequel on prouve que les Chinois sont une colonie égyptienne" (Paryż, 1759); dowodził, że pismo chińskie jest rodzajem monogramów, że składa się z 3 liter egipskich, i że Chiny zaludnione były niegdyś przez kolonję egipską.— Jego syn *Chrystjan Ludwik Józef de Guignes*, * 1759 r., † 1845; wysłany był 1784 jako rezydent do Chin i towarzyszył 1794 poselstwu holenderskiemu do Pekinu; za powrotem wydał pomiędzy innemi dzieło: „Voyage à Pekin, Manille et l'Isle de France" (3 t. z atlasem, Paryż, 1809); tudzież „Dictionnaire chinois, français et latin" (Paryż, 1813, nowe wyd. 1853).

Guilandina (*Zaczepnia*), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, z plemienia brazyljowych, cechujący się kielichem dzwonkowatym i strąkiem kolczastym, owalnym, nieco spłaszczonym, obejmuje drzewa i krzewy w krajach zwrotnikowych. Z krzewu **G.** *bonduc* liście niemiłego smaku używają się przy osłabionem trawieniu. Z gatunku **G.** *echinata*, wysokiego drzewa brazylijskiego, sprowadzano niegdyś wyłącznie drzewo fernambukowe, którego dostarcza i *Caesalpinia brasiliensis*.

Guilbert Ernest Karol, rzeźbiarz francuski, * 1848, w Paryżu, był uczniem Augusta Dumont i Chapu. W r. 1870 wystawił pierwszą swą pracę w salonach, w r. 1873 wykonał: „Caïn maudit" i za tę pracę otrzymał medal. Oprócz powyższych wykonał: „Ève" 1882; „Daphnis et Chloé" 1883;

„Cancalaise“ 1892 i inne. Na wystawie powszechnej w r. 1889 **G.** otrzymał medal złoty.

Guilbert de Pixérécourt Renat Karol, płodny dramatyk francuski, * 1773, w Nancy, † 1844. Zostawił znaczny majątek i bardzo piękną bibljotekę. Najpopularniejsze z mnóstwa jego utworów scenicznych są: „Célina ou l'enfant du mystère“; „L'homme à trois visages“; „La femme à deux maris“; „Mines de Pologne“ i wiele innych.

Guildford, miasto główne angielskiego hrabstwa Surrey, nad rz. Wey, posiada kilka starożytnych kościołów, szpital z 17 wieku, teatr, oraz 15,000 m.

Guilford hrabia de, (ob. North lord).

Guilielma (*Darzyna*), rodzaj palm, z jednym gatunkiem **G.** *speciosa*, w Amer. płd., o trzonie wysokim na 18 metrów; drzewo to, częste uprawiane około chat krajowców, wydaje owoce jagodowate, wielkości brzoskwini, które pieczone lub gotowane stanowią ich zwykłe pożywienie. Drewno z wiekiem staje się nadzwyczaj twardem. Nasiona (*graines de Paripou*) zawierają przeszło 30 odsetek tłuszczu.

Guillaume Klaudjusz Jan Chrzciciel Eugenjusz, rzeźbiarz i pisarz francuski, * 1822, w Montbard, † 1899, kształcił się w Dijon i w Paryżu, gdzie był uczniem Pradiera. W r. 1862 **G.** został członkiem Akademji Sztuk Pięknych, w r. 1863 profesorem, a 1864—79 dyrektorem szkoły Sztuk Pięknych. W r. 1882 mianowano go profesorem estetyki i historji sztuki w Collège de France. W r. 1891 wysłany był do Rzymu jako dyrektor Akademji Francuskiej. Główne jego dzieła są: „Tezeusz“ (1845); „Anakreon“ (1853), „Patrycjusze rzymscy“ (1876); „Orfeusz“ (1878); popiersia i posągi Napoleona I, grupa w Nowej operze, wyobrażająca muzykę, źródło poezji, pomnik Girarda w Avignonie i bardzo wiele innych. **G.** zajmował się także literaturą, napisał wiele artykułów krytycznych o Salonie z r. 1879, które drukował w Revue des Deux Mondes, i in.

Guillaume Edmund Jan, architekt francuski, * 1826, w Valenciennes. W Salonach wystawił swoje studja w Pompei 1880, dekoracje architektoniczne w Pompei i Stabii 1882 i in. odbudował świątynie Romy i Augusta w Ancyrze w Azji Mniejszej; wykonał ratusz i trybunał w Cambrai i in. W r. 1884 mianowano go profesorem teorji architektury w Szkole Sztuk Pięknych, nadto był dyrektorem „Revue d'architecture des travaux publics“. **G.** napisał „Histoire de l'art et de l'ornement“ (1886) i przyczynił się do wydawnictwa **G.** Perrot „Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie“ (1863—72).

Guillaume Paweł, ksiądz erudyta francuski, * 1842, kształcił się w Bordeaux, następnie udał się do Rzymu, gdzie w r. 1868 został profesorem w kolegjum Monte Cassino. Po powrocie do Francji, założył w r. 1881 Stowarzyszenie Nauk Historycznych w departamencie Hautes-Alpes i został tegoż stowarzyszenia sekretarzem. Napisał po włosku „Descrizione storica e artistica di Monte-Cassino“ (1874—80); „L'ordine cluniacense in Italia“ (Neapol, 1876) i in. W języku ojczystym napisał: „Essai historique sur l'abbaye de Cava d'après des documents inédits“ (Cava, 1877); „Notice sur les sources historiques des Hautes-Alpes“ (1886); „Le Mystère de Saint-Eustache, joué en 1504“ (Montpellier, 1883); „Charles de N.-D. de Bertand second monastères de femmes de l'ordre des Chartreux“ (1888); „L'Histoire générale des Alpes Maritimes cottiennes de P. Marcellin. Fornier“ (1890—91) i wiele innych.

Guillaumet Gustaw Achilles, malarz francuski, * 1840, w Paryżu, kształcił się w miejscowej szkole sztuk pięknych, w 23 roku życia otrzymał za swe krajobrazy nagrodę rzymską, odbył podróż do Algierji i tak się przejął pięknością tego kraju, że odtąd tylko z niego czerpał tematy do swych obrazów. Wykonał: „Modlitwa wieczorna“ (1863, w muzeum Luksemburskiem); „Targ arabski w Biskra“ (1865); „Pustynia“ (1867); „Głód“ (1868); „Wieczór zimowy w Marobko“ (1870); „Kobiety nad rzeką“ (1872); „Odpoczynek poganiaczów wielbłądów“ (1875); „Widok Laghouat“ (1879); „Palankin“ (1880); „Psy pożerające konia“ (1883). Nadto opisy podróży ogłaszał w *Nouvelle Revue*. Odebrał sobie życie 14 marca 1887.

Guillemet Jan Antoni, malarz francuski krajobrazista, * 1842, w Chantilly, był uczniem Corota, celniejsze jego obrazy są: „Stare Monaco“ (1773); „Wybrzeże Villers“ (1878); „Meudon“ (1884); „Paryż“ (1885 „Wichura“ (1890) i in.

Guillemin Antoni, botanik, * 1796, w Pouilly sur Seine, † 1842, był konserwatorem zbiorów botanicznych barona Dellesert i w r. 1838 z polecenia rządu zwiedził Brazylję. Ogłosił: „Florae Senegambiae tentamen“ (1830—33); „Icones selectae plantarum“ (1820) i in.

Guillemin Amadeusz Wiktor, popularyzator francuski, * 1826, w Pierre (dep. Saony i Loary), † 1893; kształcił się w Paryżu, potem wykładał matematykę, oddając się przytem dziennikarstwu. W r. 1871 znajdował się na liście kandydatur republikańskich do ciała prawodawczego, ale pomimo znacznej liczby głosów nie osiągnął większości. Ogłosił: „Les mondes. causeries astronomiques“ (1860, 4 wydanie, 1864); „Les chemins de fer“ (1862, 4 wyd., 1873); „La lune“ (3 wyd., 1871); „Le ciel“ (ost. wyd., 1877); „Les phénomènes de la physique“ (2 wyd., 1869); „Eléments de cosmographie“ (3 wyd., 1871); „Les application de la physique“ (1873); „La vapeur“ „Le soleil“ (1873); „Les comètes“ (1874); „La lumière et les couleurs“ (1875); „Le son“; „Les étoiles“ (1877); „Le monde physique“ (1883—

84, 5 t.), w opracowaniu polskiem Silbersteina i Rozalji Nussbaum p. t. „Siły przyrody," popularny wykład fizyki (Warszawa, 1889) i in.

Guilleminot Armand Karol, hrabia, * 1774, w Dunkierce, † 1840 w Baden Baden. Od początku rewolucji służył w armji francuskiej, był oficerem w sztabie generałów Pichegru i Moreau, za Napoleona otrzymał stopień generała dywizji, a 1815 podpisał w imieniu Davousta kapitulację Paryża. W 1816 uregulował granice Francji nad Renem, nakreślił plan kampanji hiszpańskiej z r. 1823 i jako generał wszedł z wojskiem do Hiszpanji. Wróciwszy stamtąd, został parem i wyjechał w poselstwie do Konstantynopola, gdzie w kilka lat później miał czynny udział przy wyjednaniu niepodległości Grecji. Po rewolucji lipcowej pracował nad utworzeniem francusko-tureckiego przymierza przeciwko Rosji, gdy zaś Ludwik Filip pogodził się z cesarzem Mikołajem i odwołał swego ambasadora, ten, chcąc się w izbie parów usprawiedliwić ze swego postępowania, popadł w niełaskę. Napisał: „Campagne de 1823, exposé sommaire des mésures administratives, adoptées pour l'exécution de cette campagne" (1826).

Guillois Ambroży, * 1796, w Laval, † po r. 1853, wyświęcony na kapłana 1821 r. ostatnio do r. 1854 proboszcz w Mans. Ważniejsze jego dzieła są: „Recherches sur la Confession auriculaire" (1837 i 40), tłómaczone na jęz. polski przez H. S. Bierońskiego, p. t. „Obrona dogmatu spowiedzi przeciw zarzutom niedowiarstwa" (Warszawa, 1854); „Explication historique, dogmatique, morale et liturgique du Catéchisme" (8 wydanie, 4 t., 1856), przełożone na język polski przez Rogalskiego, p. t. „Wykład historyczny, dogmatyczny, moralny, liturgiczny i kanoniczny wiary katolickiej i t. d." (Warszawa, 1857); „Le catéchiste en chaire" (3 t., 1856—59), tłómaczone przez L. Rogaskiego p. t. „Katecheta na kazalnicy" (Warszawa, 1860) i inne. Tłómaczył Bellarmina i in.

Guillon Marja Mikołaj Sylwester, biskup rzymsko-kat. marokański *in par. infidelium*, * 1760, w Paryżu, † 1847, wytrwały obrońca swobód kościoła galikańskiego. Oprócz wielu innych wydał: „Histoire de la nouvelle hérésie du dix-neuvième siècle, ou refutation des ouvrages de M. de Lammennais" (3 tomy, 1835); „Du respect dû aux tombeaux", „Modèles d'éloquence chrétienne".

Guillon Adolf Ireneusz, malarz francuski, * 1829. Służył w wojsku jako ochotnik, następnie studjował prawo, wreszcie oddał się malarstwu. Wykonał wielką liczbę krajobrazów, z których na wyróżnienie zasługują: „Brzegi morza Śródziemnego" (1866); „Noc księżycowa w Cannes" (1867); „Kaczki" (1876); „Październik w Vézelay" (1878); „Wieczór" (1878); „Sierpień" (1882); „Vézelay" (1885); „Noc zimowa w Cannes" (1890) i in.

Guimet Stefan Emil, podróżnik i etnograf francuski, * 1836, w Lionie, odznaczył się także jako muzyk i napisał kilka baletów: „l'Oeuf blanc et l'Oeuf rouge"; „Dix scènes et mélodies", liczne tria, utwory na skrzypce i t. p. Odbył podróże po północnej Afryce, Ameryce, zwiedził Chiny, Japonję, Indje, zbiory poczynione w tych podróżach wystawił w r. 1878 na wystawie powszechnej. W r. 1885 darował państwu liczne zbiory, dotyczące historji religji, istniejące w Paryżu p. n. muzeum **G.** Napisał: „A travers l'Espagne" (Lyon, 1862); „Cinq jours à Dresde", tamże 1865; „Croquis égyptiens" (Paryż, 1867) i „Esquisses scandinaves" (Stockholm, 1875); „Promenades japonaises" (1878) i in.

Guinegate, wieś we francuskim depart. Pas-de-Calnis, okręgu St.-Omer, pamiętna zwycięstwem Maksymiljana I, odniesionem 24 sierpnia 1479 nad Ludwikiem XI, oraz zwycięstwem Anglików, odniesionem 17 sierpnia 1513 nad Francuzami, w bitwie, zwanej *bitwą ostróg*.

Guingamp, miasto okręgowe w dep. franc. Côtes-du-Nord, w urodzajnej dolinie rzeki Trieux, ma słynny kościół z 13—16 wieku, do którego odbywają się pielgrzymki, kolegjum duchowne, bibljotekę, muzeum i 9,200 miesz.

Guipuzcoa, najdalej na wschód leżąca prowincja Basków w Hiszpanji; ma 1,885 klm. kw., z ludnością 182,000. Miasto główne San-Sebastian.

Guiraud Ernest, muzyk francuski, * 1837 r., w Nowym Orleanie, gdzie ojciec jego był profesorem muzyki, † 1892, w Paryżu. Już w 15 roku życia **G.** napisał operę p. t. „Le Roi David". Przybywszy do Paryża, kształcił się w konserwatorjum, gdzie w r. 1859 otrzymał pierwszą nagrodę. Napisał operetkę „Sylvia" (1864); „En prison" (1869); balet „Le Forgeron de Gretna-Green" (1873); „Piccolino" opera komiczna (1876); „Le Fou" (1876) i inn. W r. 1876 mianowano go profesorem harmonji w konserwatorjum w Paryżu, a w r. 1880 profesorem kompozycji tamże. W r. 1891 został członkiem Akademji Sztuk Pięknych.

Guiscard Robert, książę Anglji i Kalabrji, syn Tankreda d'Hauteville, * około 1015 r., za przykładem trzech starszych braci, Wilhelma, Dagoberta i Humphreya, udał się na czele gromady awanturników szukać szczęścia wojennego we Włoszech, gdzie Wilhelm męstwem i chytrością zdobył sobie był Apulję. Po śmierci Wilhelma i Humphreya **G.** został okrzyknięty hrabią Apulji, a wkrótce potem przyłączył do niej Kalabrję. Papież Mikołaj II przyznał te nowe podboje **G.**, a ten przez wdzięczność zobowiązał się płacić dworowi rzymskiemu roczną daninę. Stąd to pochodzi mniemane zwierzchnicze prawo lenne papieżów do Neapolu. W Apulji sprawował **G.**

rządy nadzwyczaj samowolnie. Dla podbicia Sycylji wyprawił tam najmłodszego brata Rogera, który zdobył Mesynę 1060, pobił Saracenów pod Enna 1061, ale gdy mu **G.** nie chciał dać przyrzeczonej połowy Kalabrji, zajął całą wyspę i ogłosił się pierwszym hrabią Sycylji. Tymczasem **G.** zdobył resztę dotąd jeszcze Saracenom podległych miast i tym sposobem połączył w jedną całość wszystkie prowincje, składające późniejsze królestwo Neapolitańskie. Wtargnięcie do Beneventu ściągnęło nań klątwę Grzegorza VII i położyło tamę dalszym jego zaborom. Przez zaślubienie córki swej Heleny z Konstantynem Dukasem, synem Michała VII, uwikłał się w sprawę cesarstwa Bizantyńskiego. Pod Durasso pokonał siedmkroć liczniejsze wojsko Aleksego Komnena i groził już samemu Konstantynopolowi, gdy nadeszła wieść o wkroczeniu do Włoch Henryka IV. **G.** natychmiast wrócił do kraju, odparł Henryka IV, oswobodził Grzegorza VII, obleganego w zamku ś. Anioła, i uprowadził go w bezpieczne miejsce do Salerno. Następnie przedsięwziął drugą wyprawę do Grecji, odniósł kilka zwycięstw, opanował wiele wysp, i gdy już miał uderzyć na stolicę cesarstwa, † niespodziewanie 14 lipca 1085 na wyspie Cefalonji. Obok ciągłych zatrudnień wojennych **G.** zajmował się także naukami i uważany jest powszechnie za pierwszego założyciela szkoły w Salerno. Por. De Blasiis „La insurrezione Pugliese e la conquista Normanna“ (1874); von Schack „Geschichte der Normannen“ in Sicilien” (1889); Giesebrecht „Geschichte der deutschen Kaiserzeit“ (1890).

Guischard Karol Bogumił, * 1724, w Magdeburgu, z holenderskiej służby przeszedł do angielskiej, a następnie do pruskiej służby wojskowej. Znany jest jako ulubieniec Fryderyka W., pod imieniem *Quintusa Icilliusa*; † 1775 w stopniu pułkownika. Napisał: „Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains” (2 t., Haga, 1758) i „Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d’antiquités militaires” (2 t., Berlin, 1773).

Guise (po polsku *Gwizjuszowie*), rodzina książęca, wsławiona w historji Francji XVI w., jest ona gałęzią domu lotaryńskiego, albowiem *Klaudjusz*, młodszy syn Ireneusza II, ks. Lotaryngji, osiadł 1507 we Francji, a Franciszek I 1527 jego hrabstwo Guise podniósł do godności księstwa, od którego i ród ten wziął swoje nazwisko. Klaudjusz odznaczył się już w bitwie pod Marignan (1515) niepospolitem męstwem. Przeciw chłopom, podnoszącym głowę na początku reformacji, występował z wielką surowością (1525). Okrywszy się sławą wojenną w 1542, † 1550 r. i pozostawił z Antoniny Burbon pięć córek, z których Marja była królową Szkocji i matką nieszczęśliwej Marji Stuart, oraz sześciu synów.

Guise Franciszek de Lorraine de, syn poprzedniego, * 1519, znakomity wojownik. Swietny swój zawód rozpoczął pod Henrykiem II, który wszystkich braci szczególnemi obdarzał względami. W listopadzie 1552 r. bronił skutecznie miasta Metzu przeciwko Karolowi V. Mianowany generał-porucznikiem wszystkich wojsk królewskich, zmusił 1 stycznia 1558 Anglików do poddania Calais. Pod panowaniem słabego Franciszka II (którego żoną była Marja Stuart, synowica ks. **G.**), wraz z bratem swoim Karolem, kardynałem i arcybiskupem Rheims, (* 1525 r., † 1574 r.), tak zwanym kardynałem Lotaryngji, usunął od dworu książąt krwi i opanował całą władzę w kraju. By osłabić Burbonów, a wpływ swój u ludu wzmocnić, rozpoczęli najsroższe prześladowanie protestantów. Zdzierstwami zaś starali się podnieść zubożony skarb państwa. Krwawe ich rządy rzucały dokoła postrach, ściągały i mnożyły ogólną ku nim nienawiść kraju. Spisek w Amboise, zawiązany przez protestanckich magnatów z Ludwikiem Condé na czele, krwawo został stłumiony 1560. Zostając w ścisłym związku z dworem hiszpańskim, wy-

Guise Franciszek.

Guise Henryk.

stąpili książęta **G.** jako naczelnicy stronnictwa katolickiego, a Katarzyna Medicis najwyższe oddała im w państwie urzędy. Franciszek **G.** kazał się mianować namiestnikiem królestwa, przywracając tym sposobem niejako dawny urząd mera pałacowego; marzył nawet o tronie. Ale Katarzyna, zostawszy regentką, w imieniu syna swego Karola IX połączyła się ściślej z Burbonami. Wówczas ks. **G.** dla zrównoważenia tej potęgi, połączywszy się z konetablem Montmorency i marszałkiem André, utworzył *tryumwirat* (1561) i większego jeszcze nabrał znaczenia. Usiłowania Katarzyny, nawet przez ogłoszenie edyktu tolerancyjnego 1562, nie mogły zapobiedz nowej wojnie domowej. Rzeź w Vassy, wykonana z polecenia Gwizjuszów, przyśpieszyła jej wybuch, a ks. **G.** zupełne nad protestantami odniósł zwycięstwo pod Dreux 19 grudnia 1562. Potęga jego doszła teraz do szczytu. Postanowił usunąć od dworu królową matkę. Chcąc wprzód złamać ostatecznie protestantów, obległ 1563 Orlean, główną ich zbrojownię, ale tu, zdobywszy już przedmieście, został podstępnie zastrzelony przez młodego protestanta Poltrot 18 lutego. Pokój w Amboise (1563) uspokoił

Francję, zaburzoną przez ambicję ks. **G.**—Trzeci ich brat, *Ludwik*, * 1555, † 1574, zwykle kardynałem nazywany, używał również wielkiego znaczenia. Pozostali bracia, *Klaudjusz*, ks. Aumale, (poległy pod Rochelle 1573), *Franciszek*, Maltańczyk i generał galer, († 1563), tudzież *Renat*, margrabia d'Elboeuf, († 1566), założyciel bocznej linji t. n., również generał galer, odznaczyli się wszyscy jako dzielni wodzowie i podpory potęgi brata Franciszka i całego swego domu.—Książę Franciszek pozostawił trzech synów. Najstarszy z nich **G.** Henryk I de Lorraine, ks. de, od blizny na twarzy zwany *le balafré*, * 1550 r., odziedziczył po ojcu piękność ciała, wysokie talenta i naczelnictwo nad katolikami. Już w bitwie pod Jarnac 1569 r. złożył dowody niepospolitej odwagi. Rozjątrzony względami, jakie Karol II okazywał Colignemu (ob.), usunął się od dworu; później jednak pozyskał zaufanie króla i czynny wziął udział w rzezi ś. Bartłomieja (1572). Kiedy po wstąpieniu na tron Henryka III dwór począł sprzyjać protestantom, ks. **G.** pod pozorem religijnej gorliwości, a w rzeczy samej dla odbudowania dawnej potęgi swego domu, utworzył z panów katolickich tak zwaną *ligę świętą* (1576), zmusił nawet króla do połączenia się z nią i rozpoczął nową, pełną okropności wojnę domową, zakończoną niebardzo dla protestantów korzystnym pokojem we Flex (12 września 1580). Chwiejność Henryka III była powodem, że ks. **G.** wznowił ligę i w związku z papieżem Grzegorzem XIII i Filipem II hiszpańskim, pracował nad wyłączeniem od tronu Henryka Nawarskiego i zapewnieniem korony dla siebie. Upoważniony przez papieża dla prowadzenia wojny nawet z królem, zmusił go do zawarcia układu (1585), mocą którego tylko religja katolicka mogła być w kraju cierpiana. Układ ten wywołał tak zwaną wojnę trzech Henryków, podczas której król Nawarry zupełne nad ligą odniósł zwycięstwo pod Contras 20 października 1587 r. Ale ks. **G.** wzniecił powstanie w Paryżu (maj 1588) i wielkie dla swego stronnictwa pozyskał względy i przywileje. Sejm w Blois, otwarty 26 października, miał ostatecznie utrwalić pokój. Tymczasem król, widząc coraz wyraźniej, do czego ks. **G.** dąży, obawiając się przytem o własną osobę, kazał go zamordować w swym pałacu w Blois 23 grudnia 1588 r. Nazajutrz został także stracony brat jego *Ludwik*, kardynał lotaryński i arcybisk. Rheims, gorliwy poplecznik ligi, wraz z wielu swoimi stronnikami. Trzeci brat *Karol*, książę Mayenne, założyciel tej linji, stanął po nich na czele ligi, lecz pogodził się ze zwycięskim Henrykiem IV, został gubernatorem Burgundji i † 1611. Z synów Henryka I, *Karol*, odziedziczył godności ojca i † 1640 na wygnaniu we Włoszech. Jego syn **Guise** Henryk II de Lorraine ks. de, par Francji, * 1614, był naprzód arcybiskupem Rheims, uwolniony jednak od ślubów kapłańskich, wstąpił do wojska. W r. 1641 uknuł z ks. Soissons spisek przeciw kardynałowi Richelieu, skutkiem czego musiał uciekać i pozbawiony został wszystkich posiadłości. W 1644 wrócił do kraju i odzyskał swe dobra. Jako potomek domu Anjou, rościł pretensję do Neapolu i przedsiębrał głośne i zuchwałe celem zdobycia tego królestwa wyprawy (1647, 1653—54), które mu się przecież wcale nie powiodły, gdyż Francja go mało wspierała, a Hiszpanie byli od niego potężniejsi. Znany jest także z licznych pojedynków i awantur miłosnych; † 1664 jako wielki szambelan Ludwika XIV w Paryżu bezpotomnie. Jego „Mémoires" (2 t., Paryż, 1669), prawdopodobnie są napisane przez jego sekretarza Saint-Yon. Spadkobiercą mianował swego synowca *Ludwika Józefa*, księcia de Joyeuse i Angoulême, na którego małoletnim synu, *Franciszku Józefie* († 1675), wygasła linja książąt **G.** z domu lotaryńskiego (1675). Całe dziedzictwo tego potężnego domu przeszło w posiadanie ks. Condé.—Niszczące Francję w XVI w. wojny domowe, wywołane przez książąt **G.** miały główne źródło raczej we wzajemnej zawiści i rywalizacji książęcych partji, aniżeli w religji, którą brali możnowładcy za pokrywkę dla osłonienia istotnych, stronniczych swych dążności. Por. Bouillé „Histoire des ducs de G." (1850); J. de Croze „Les Guises, les Valois et Philippe II" (1866); Forneron: „Les duc de G. et leur époque" (1893).

Guiteau Karol, zabójca prezydenta Unii północno-amerykańskiej, Garfielda, * 1840, z pochodzenia Kanadyjczyk, był adwokatem bez zajęcia i członkiem sekty religijnej Oneida. Po objęciu rządów przez Garfielda starał się o posadę konsula w Marsylji i otrzymawszy odmowę, strzelił do prezydenta 2 lipca 1881. Skazany na śmierć, powieszony został w Waszyngtonie 30 czerwca 1882 r.

Guitton Gaston Wiktor Edward Gustaw, rzeźbiarz francuski, * 1825, był uczniem Ménarda, następnie Fr. Rude'a. W r. 1850 wystawił pierwszą swą pracę: „Św. Ludwik pocieszający rannego;" oprócz tego wykonał: „Wiosna" (1857); „Leander" (1857); „Hypathia" (1863); „Amor" (1865); „Alfred de Vigny," biust (1872); „Sprawiedliwość" (1876) i inne.

Guizot Franciszek Piotr Wilhelm, mąż stanu i pisarz francuski, * 1787 w Nîmes, † 1874. Po stracie ojca (na szafocie 1794) przeniósł się z matką do Genewy, gdzie odebrawszy staranne wychowanie, wrócił 1805 roku do Francji dla ukończenia studjów prawnych. W 1812 został profesorem nowszej historji w Sorbonie, a po upadku cesarstwa generalnym sekretarzem w ministerjum spraw wewnętrznych. Za powrotem Na-

Guizot Fran.

poleona towarzyszył Ludwikowi XVIII do Gandawy. Za drugiej restauracji pełnił wyższe urzędy w zmieniających się ciągle ministerjach, Wszakże jako konstytucyjny rojalista ogłosił manifest swego stronnictwa w piśmie „Du gouvernement représentatif et de l'état actuel de France" (Paryż, 4 wyd., 1821). Razem z kilku innymi założył tak zwaną szkołę *doktrynerów*(ob.), w której duchu ogłosił: „Des moyens de gouvernement et d'opposition dans l'état actuel de la France" (1821). Usunięty za polemikę przeciw ministerjum Villèle z urzędu i mając zabronione miewanie odczytów, poświęcił się wyłącznie studjom historycznym. Przywrócony do profesury i do urzędu przez ministerjum Martignac (1828), utworzył z Cousinem i Villemainem słynny tryumwirat, który wiele zrobił dla sprawy oświaty we Francji. Równocześnie wybrany deputowanym przez opozycję, zwalczał energicznie gabinet Polignac. Po rewolucji lipcowej (1830) mianowany tymczasowym ministrem oświecenia, został członkiem gabinetu Lafitte'a, ale uważając za zbyt liberalne jego tendencje, usunął się, a popierał usilnie na czele konstytucyjnych monarchistów ministerjum Kaz. Périer. W gabinecie Thiers-Broglie (1832—37) jako minister oświecenia żądał polityki represyjnej; zasłużył się jednak w sprawie oświaty. Później występował po stronie opozycji. Podczas zawikłań wschodnich został na początku 1840 posłem w Londynie, a 29 października t. r. wraz z Soultem utworzył po upadku Thiersa gabinet, w którym wziął wydział spraw wewnętrznych. Gabinet ten ze wszystkich za monarchji lipcowej trwał najdłużej, ale **G.**, bierne narzędzie osobistej reakcyjnej polityki króla, okazał zupełną słabość, jako wstecznik szydził z opozycji, chełpił się nawet powszechną niepopularnością i przyczynił się najwięcej do upadku tronu Ludwika Filipa. Po rewolucji lutowej oskarżony o zdradę stanu, uciekł do Anglji, ale uwolniony sądownie, wrócił do kraju i, choć przepadł na wyborach, połączył się z naczelnikami antyrepublikańskich stronnictw, celem utworzenia *fuzji* obu wypędzonych królewskich domów na korzyść monarchji. Odtąd nie brał już wcale udziału w życiu publicznem i zajmował się wyłącznie literaturą. W mowach na zebraniach publicznych, jakkolwiek protestant, występował w obronie świeckiej władzy papieża. Jako mąż stanu, zaledwie umiarkowanie liberalnym przystępny zasadom, odznaczał się lodowatą dumą, bezgraniczną zarozumiałością i nieprzepartym uporem. Jako orator, tak na trybunie, jak i na katedrze, mówił językiem wzniosłym, z pewnym tonem mistrzowskiej powagi; nigdy nie przekraczał granicy smaku i umiarkowania. Jako historyk i filozof, rezultaty swych badań lub myślenia raczej narzuca potęgą wymowy, aniżeli je udowadnia przekonywającemi argumentami. Jego dzieła historyczne, na których się głównie opiera jego sława literacka, niejednokrotnie surowo były krytykowane. Zarzucają mu przedewszystkiem zbytnią skłonność do uogólniania, podstawianie praw samowolnych w miejsce rzeczywistych faktów i wyprowadzanie pewnego rodzaju fatalizmu, mocą którego z góry przypisuje się narodom taką, nie zaś inną rolę w pochodzie cywilizacji powszechnej. Z dzieł **G.** przytaczamy najważniejsze: „Histoire du gouvernement représentatif" (2 t., Paryż, 1821—22); „Collection des mémoires relatifs à l'histoire d'Angleterre" (26 t., Paryż, 1823 sq.); „Histoire de la révolution d'Angleterre" (2 t., Paryż, 1827—28 i 12 wyd., 1881); „Cours d'histoire moderne" (6 t., Paryż, 1828—30); „Histoire de la civilisation en Europe" (Paryż, 19 ed., 1883); przekład polski F. Bentkowskiego, Warszawa, 1842); „Histoire générale de la civilisation en France" (4 t., Paryż, 14 wyd., 1886); „Washington" (Paryż, 1841), jako wstęp do „Vie, correspondance et écrits de Washington" (6 t., Paryż, 1839—40); „Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps" (9 t., Paryż, 1858—68); „Méditations sur l'état actuel de la religion chrétienne" (Paryż, 1865).—Pierwsza żona **G.**, *Elżbieta Karolina Paulina de Meulan*, * 1773 w Paryżu, zaślubiona 1812, † 1827, odznaczyła się w literaturze romansami, krytykami, artykułami dziennikarskiemi, a szczególnie wybornemi pismami dla dzieci. Głównem jej dziełem są: „Lettres sur l'Education" (2 t., Paryż, 1826, 5 wyd., 1860). Druga jego żona, *Małgorzata Eliza Dillon*, synowica pierwszej żony, * 1804, † 1833, dała się także poznać jako autorka książek dla dzieci. **G.** F. napisał jeszcze: „De la démocratie en France" (1849); „Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle réussi" (1850); „Monk ou la chute de la république et rétablissement de la monarchie en Angleterre en 1660"(1885); „Histoire de la république d'Angleterre et d'Olivier Cromvell" (1854).

Guizot Maurycy Wilhelm, publicysta francuski, * 1833 w Paryżu, † 1892. W 1853 zyskał rozgłos dziełem odznaczonem przez Akademję p. t, „Ménandre, étude historique sur la comédie et la société grecques" (1855). W 1866 został profesorem języka i literatury francuskiej w „Collège de France", a w 1874 literatury germańskiej tamże. Oprócz powyższych prac **G.** przetłómaczył „Essai d'histoire et de litérature" Macaulay'a (1882).

Guizottia *(Ramtilla)*, rodzaj roślin z rodziny zbożowych; **G.** *abyssinica*, o liściach lancetowatych i żółtych kwiatach, uprawia się w Abisynji i Indjach Wsch. Z nasion wyrabia się olej *ramtilla* czyli *werinnua*, a wytłoczyny dają paszę dla bydła.

Gujana *(Guayana, Guiana, Guyana, Gwijana)*, kraj w Ameryce południowej, stanowi wyżynę, ciągnącą się nad brzegiem oceanu Atlantyckiego, między ujściami rzek Orynoko i Amazonki. Rozleg-

ła ta kraina obejmuje 1,760,000 klm. kw., i jakkolwiek wysoko (bo wewnątrz kraju na 1,000 metr. nad poziom oceanu) jest wniesioną, przecież ma wiele wód i bagien. Z tej przyczyny, przy zwrotnikowym klimacie powstające wyziewy zarażają powietrze i wywołują wiele chorób, jak np. zgniłą gorączką, febrę, trądy i t. d. Produkty są tu właściwe strefie podzwrotnikowej. Roślinność bogata i wspaniała, wydaje olbrzymie lasy i cenne gatunki drzew. Ze zwierząt najważniejsze są: jaguar, tapir, jelenie, małpy, węże, aligatory, kajmany i t. d. Z minerałów zasługuje na uwagę złoto. Ludność zamieszkująca **G.** jest nader nieliczna; z wyjątkiem pobrzeżnych kolonji Europejczyków, oraz miejscowości nad Orynoko, Rio Negro i Amazonką położonych, wnętrze kraju zajęte jest wyłącznie przez Indjan, należących do plemienia Karaibów. Gujana odkrytą została w lipcu 1499 przez Alonza de Hojeda, który przybył wraz z Juanem de la Cosa i Amerigiem Vespucci. Początkowo jednak nikt nie starał się nią zawładnąć, i dopiero Holendrzy od 1580 tu przybywali w celach handlowych, a około 1620 stanowczo się osiedlili. W 1650 przybyli tu Anglicy, którzy jednak w 1667 część swych posiadłości (Surinam) odstąpili Holendrom. Około tego czasu (1660) stosunki handlowe sprowadziły do **G.** Francuzów, którzy zdobywszy Kajennę, trwałą tu założyli kolonję. Ważnym wypadkiem w dziejach **G.** było zniesienie niewolnictwa, które Anglicy ogłosili w 1830, Francuzi w 1848, a Holendrzy dopiero w 1863. Obecnie Gujana podzieloną jest między Wenezuelą, Brazylją, Anglją, Holandją i Francją. Posiadłości Europejczyków, w ściślejszem znaczeniu Gujaną zwane, obejmują tylko 437,600 klm. kw.—*Gujana angielska* leży między Wenezuelą, Brazylją i **G.** holenderską, obejmuje 229,600 klm. kw. i 284,000 m., produkuje bardzo wiele kawy, cukru, bawełny, araku i t. d. Stolicą kolonji jest m. Georgetown.—*Gujana holenderska* albo *Surinam* dotyka Brazylji, oceanu Atlantyckiego i **G.** francuskiej i angielskiej, obejmuje 129,100 klm. kw. i 67,000 miesz., produkuje cukier, melasę, rum i złoto; jest pod zarządem gubernatora, mianowanego przez króla holenderskiego; stolicą kolonji jest m. Paramaribo—*Gujana francuska* ograniczona **G.** holenderską, Brazylją i oceanem Atlantyckim, ma 78,900 klm. kw., a właściwie tylko liczyć można wybrzeże na przestrzeni 13,087 klm. kw. z 23,000 m. Przez uchwałę z 8 grudnia 1851 r. została **G.** przeznaczona na kolonję karną. Kolonja zostaje pod zarządem gubernatora, obok którego znajdują się komendant wojenny i prokurator generalny. Stolicą kolonji jest miasto Cayenne, na wyspie t. n.—Część należąca do Wenezueli obejmuje około 600,000 klm. kw., a należąca do Brazylji przeszło 700,000; są to przestrzenie pokryte lasami dziewiczemi i prawie niezaludnione.

Gujawa, drzewo, ob. Psidium.

Gujenna, po franc. *Guyenne*, dawna prowincja francuska, stanowiąca część Akwitanji, obejmowała właściwą Gujennę, z miastem stołecznem Bordeaux, i ziemie Bazadois, Périgord, Agenois, Quercy i Rovergue; obecnie wchodzi ona w skład departamentów: Gironde, Dordogne, Lot-Garonne, Lot i Aveyron. Po wygaśnięciu książąt Akwitanji 1137, kraj ten w 1152 przeszedł w posiadanie Henryka II, króla angielsk., jako drugiego męża Eleonory, dziedziczki tej prowincji, i zostawał w posiadaniu angielskiem aż do r. 1451, w którym Karol VII, król francuski, odebrawszy go Anglikom, wcielił do korony francuskiej.

Guiardowa woda, słaby roztwór octanu ołowiu w wodzie, z dodatkiem małej ilości alkoholu; jest to ciecz mętna, biaława. Przyłożona na skórę chłodzi ją i ściąga, stąd używa się przy zapaleniach, stłuczeniach i w tym podobnych razach. Środek bardzo popularny u ludu, stąd często nadużywany.

Gulasz (*gulyas*), potrawa pochodzenia węgierskiego, przyrządzana z krajanego w kostki mięsa wołowego i cielęcego, duszonego ze słoniną, cebulą i pieprzem (papryką).

Gulba, rzeka w Australji, ob. Murray.

Gulbi, pseudonim Ignacego Szydłowskiego.

Gublińskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Trockiem, powiecie Upickim. Od 1766, wedle spisów urzędowych, posiadał je Leon Igelstrohm, pułkownik w wojsku W. Ks. Lit., na sejmie jednak warszawskim 1773—1775 Stany Rzpltej przez oddzielne prawo zabezpieczyły dożywocie Otonowi Igelstrohmowi, generał majorowi wojsk rosyjskich, a po śmierci jego nadano to sstwo jego sukcesorom w posiadanie emfiteutyczne na lat 50, z warunkiem opłacania czterech kwart.—Od r. 1766 uiszczano z tego sstwa kwarty pojedyńczej złp. 5,345 gr. 18, a hyberny złp. 5,619.

Gulczewski Mikołaj z *Gulczewa*, był za Kazimierza W. 1365—68 biskupem płockim, † 1368.—**G.** Stanisław, młodszy brat poprzedniego, mianowany po nim biskupem płockim, zrzekł się dobrowolnie biskupstwa 1375 r.—**G.** Dobiesław z *Gulczewa*, najmłodszy brat poprzednich, z przydomkiem *Sówka*, mianowany biskupem płockim 1375, † nagle 1378 w Górznie na morową zarazę. O dziesięciny toczył spory z Władysławem, ks. opolskim, i zmusił go klątwą do uległości.

Guldberg, Ove *Höegh*, mąż stanu, historyk i teolog duński, * 1731 w Horsens. Jako mistrz dworu i sekretarz gabinetowy następcy tronu duńskiego Fryderyka, dopomagał do strącenia ministra Struensee (ob.), którego został następcą i pełnił ten urząd 1772—84. Od tego czasu do 1802 był wielkorządcą Jutlandji; † 1808. Jego „Historja powszechna" (3 t., Kopenhaga 1765—72), „Oznaczenie dat do ksiąg Nowego Testamen-

tu" (1785) i „Tłómaczenie Nowego Testamentu" (2 t., 1794) uważane są przez Duńczyków jako wzory pięknej prozy.—Syn jego *Fryderyk Höegh-Guldberg*, * 1771, † 1852, odznaczył się jako dobry poeta w zakresie liryki i elegji. Największą jednak zasługę położył przez metryczne przekłady Tybulla (2 t., 1803), Terencjusza (2 t., 1805) i Plauta (4 t., 1812—14).

Gulden, ob. Złoty.

Guldenbalk, *Holt, Holtz*, herb. **G.** I: W polu czerwonem—trzy palmy. Nad tarczą hełm ukoronowany.—**G.** II: Na tarczy 5-dzielnej, w po-

Guldenbalk I.

Guldenbalk II.

lach I i IV czerwonych — trzy palmy; w II i III błękitnych—lew złoty ukoronowany z mieczem w łapie; w V srebrnem — trzy pasy poprzeczne błękitne. U szczytu—lew z mieczem.

Guldenjusz Paweł, aptekarz i obywatel toruński, ogłosił słownik w trzech językach, obejmujący nazwy wszelkich lekarstw, części ciała ludzkiego, chorób i t. d., p. t. „Onomasticon trilingue, latino-germano-polonicum, rerum et verborum a dofficinam pharmaceuticam spectantium, in gratiam et usum juventutis huic arti addictae, collectum et conscriptum" (Królewiec, 1641).

Güldenstädt Jan Antoni, * w Rydze 1745 r., † 1781 w Petersburgu; po ukończeniu 1767 nauk lekarskich w Berlinie i Frankfurcie nad Menem, został wkrótce zaproszony na członka akademji nauk w Petersburgu i z jej polecenia odbywał liczne podróże po południowych posiadłościach cesarstwa Rosyjskiego. Swoje spostrzeżenia ogłosił w licznych artykułach, drukowanych już to oddzielnie, już w rozmaitych czasopismach naukowych. Po jego skonie, wydany został opis jego podróży p. t. „Reisen durch Russland und im Kaukasischen Gebirge", wraz z życiorysem autora (2 tomy, 1787 — 1791) i „Reisen nach Georgien und Imeretien" i t. d.

Guldenstern, *Gyllenstierna*, herb: W polu błękitnem—7-promienna gwiazda złota. U szczytu dwie ręce zbrojne, trzymające wieniec laurowy, siedmiu piórkami pawiemi ozdobiony. Indygenat z r. 1633.

Guldenstern

Guldin Habakuk, później ojciec Paweł, matematyk, * 1577 w Saint-Gall, † 1643, Jezuita, znany jest jako obrońca kalendarza gregorjańskiego w piśmie p. t. „Refutatio elenchi calendarii Gregoriani a Setho Calvisio conscripto" (Moguncja, 1661) i jako wynalazca sposobu oznaczania środka ciężkości, który wyłożył w dziele: „De centro gravitatis trium specierum quantitatis continuae" (Wiedeń, 1635). Ob. Centrobaryczne prawo.

Guldina reguła, ob. Centrobaryczne prawo.

Gulistan, uroczysko nad rz. Zejwą, w pobliżu m. Szuszy, pamiętne traktatem, zawartym 12 października v. s. 1813 pomiędzy Rosją a Persją, na mocy którego pierwsza otrzymała chaństwa: karabaskie, igandżyńskie, zamienione później na prowincję elizabetpolską, tudzież chaństwa: szekińskie, szyrwańskie, derbenckie, kuryńskie, bakińskie i część tałaszyńskiego.

Gulistan, poemat Sadi'ego (ob.).

Guliwera podróże (Travels of Gulliwer), tytuł słynnej satyrycznej powieści Swifta (ob.).

Gulo, zwierzę, ob. Rosomak.

Gum *(Goum)*, w Algierji oddziały jazdy nieregularnej, z krajowców złożone; z nich utworzone zostały w 1830 pułki *spahów*.

Guma. Pod nazwą *gum (gummi)* czyli *liposoków* rozumie się ciała bardzo rozpowszechnione w świecie roślinnym, które rozpuszczając się w wodzie, lub w niej pęczniejąc, nadają jej zawiesistość. Odróżniają się **G.** właściwe, które się w wodzie rozpuszczają, i ciała śluzowe *(mucilago)*, które w niej pęczniejąc. Co do swego składu, odpowiadają wodanom węgla, nie krystalizują, w alkoholu i eterze są nierozpuszczalne. Przez działanie kwasu azotnego wydają kwas śluzowy i szczawiowy. Pomieszane z żywicami i olejkami eterycznemi **G.** wydają gumożywice (ob. Żywice). Niektóre mają znaczenie techniczne, zwłaszcza *dekstryna* (ob.), **G.** arabska i **G.** tragantowa. **G.** *arabska* (*Gummi arabicum*) pochodzi z różnych gatunków akacji (ob.) i niewłaściwie nosi nazwę arabskiej, gdyż pochodzenie jej jest afrykańskie; rozróżniają **G.** *wschodnio-afrykańską*, czyli *arabską właściwą* i *senegalską*; przedstawiają one niewielkie między sobą różnice, jednak pierwsza jest w ogólności lepszą; pod względem handlowym rozróżniają też kilka gatunków, stosownie do wartości **G.** Znajduje się też w handlu **G.** *australska*, *wschodnio-indyjska* i in. **G.** arabska powstaje w akacjach w porze deszczowej; w następnej porze suchej kora pęka, a przez szczeliny sok wypływa i krzepnie; zbiór zresztą w różnych latach bywa rozmaity. Najlepsza **G.** pochodzi z gatunku *Acacia senegal (verek)*. Według Frémy'ego składa się ona z soli wapiennych i potażowych, oraz kwasu *gumowego* czyli *arabinowego*. Ciało to, wysuszone do 100°, ma skład: $C_{12} H_{22} O_{11}$ i płaszczyznę polaryzacji skręca na lewo; ogrzane do 120° staje się nierozpuszczalnem w wodzie

i przechodzi w *kwas metagumowy*. **G.** arabska znajduje się w handlu w postaci kawałków różnej wielkości, bezbarwnych, lub zabarwionych żółto lub brunatno, łatwo się proszkuje; **G.** senegalska jest w kawałkach więcej zaokrąglonych, proszkuje się trudniej. Zastosowanie **G.** arabskiej jest bardzo wielorakie. W drukowaniu tkanin, o ile nie została zastąpioną przez dekstrynę, używa się do zagęszczania farb, stanowi dodatek do atramentu, jako środek klejki do wielu farb i często bezpośrednio stanowi klej, do zapałek, do zagęszczania likierów, w cukiernictwie i t. d. W medycynie stanowi środek osłaniający i klejki, w przyrządzaniu lekarstw ma nader częste zastosowanie, jako środek utrzymujący w zawieszeniu w wodzie rozmaite ciała nierozpuszczalne, jak oleje tłuste, kamforę, piżmo. **G.** *tragankowa* (**G.** *tragacanthae*) wypływa z kilku gatunków traganka (*Astragalus*), rosnących w Azji Mniejszej i Persji; podobną jest do niej bardzo **G.** *bassora* (ob.), i obie zawierają, jako główną część składową, *basorynę* (ob.). Używa się jak poprzednia, lubo jej znacznie co do wartości ustępuje. W ostatnich czasach poznano i opisano wiele nowych gatunków gum, jak **G.** *mahoniową* z *Anacardium occidentale*, **G.** *kokosową* (*Haari tapan* u mieszkańców Tahiti) z *Cocos nucifera*, **G.** *chagnalową* z Chili, **G.** *peruwjańską* i w. in., wszystkie mniej więcej własności zbliżonych. Por. Wiesnera „Die technisch verwendeten Gummiarten, Harze und Balsame" (1869).

Guma elastyczna, ob. Kauczuk.

Gümbel Karol Wilhem, geolog, * 1823 w Dannenfels w Palatynie Nadreńskim, kształcił się w Monachjum i Heidelbergu, następnie był górnikiem i w 1851 powołany został do udziału w geognostycznem badaniu Bawarji, a w szczególności zajął się geologją Alp. W 1861 został profesorem w uniwersytecie monachijskim, a obok tego w 1868 i prof. tamecznej akademji technicznej; w 1879 otrzymał tytuł głównego dyrektora górnictwa w Bawarji. Ogłosił: „Die geognostische Beschreibung der bayrischen Alpengebirges" (4 t., 1861—91); „Geologie von Bayern" (2 t., 1884—94) i in.

Gumbert Ferdynand, kompozytor niemiecki, * 1818 w Berlinie, † tamże 1896. Skomponował przeszło 400 pieśni, z których kilka posiadało wielką popularność.

Gumbet, plemię lezgińskie, w północnym Dagestanie, na lewym brzegu andyjskiej Kojsy, pomiędzy Czeczeńcami a Lezgińcami, Salatowiami, Kojsubulińcami i Andyjcami; około 6,000 ludności. W r. 1839 uznali władzę Rosji.

Gumbin, *Gombin*, *Gąbin*, po niem. *Gumbinnen*, m. stołeczne obwodu i regencji t. n. w Prusiech Wschodnich, nad rz. Pisą, 13,600 m. Obwód regencji gumbińskiej, obejmujący dawną pruską Litwę, położony na wschodnim krańcu monarchji pruskiej, zajmuje 15,877 klm. kw. z ludnością 802,340 (1895) (Polacy na południe, 150,000, i Litwini na północy, 110,000) i dzieli się na 16 powiatów: Heidekrug, Niederung, Tylża (Tilsit), Ragnica (Ragnit). Piłkalnia (Pillkallen), Stołupiany (Stallupönen), Gumbin, Instruć (Insterburg), Darkiany (Darkehmen), Angerburg, Janów (Johannisburg), Goldapia (Goldap), Olęcko (Oletzko), Ełk (Lyck), Lötzen i Sensburg.

Gumiguta, *kroplin* (*gummi guttae*, *gummi cambogiae*, *gummi gambae*), gumożywica, zeschły sok mleczny niektórych drzew, opisana po raz pierwszy przez Clusiusa 1605. Znane są cztery gatunki **G.**: **G.**, *sjamska*, *cejlońska*, *myzorska* i **G.** *z Borneo*. **G.** sjamska pochodzi prawdopodobnie z kilku gatunków rodzaju *Garcinia* (ob.), lub też z *Hebradendron cochinchinensis*. Dla otrzymania **G.** nagina się młode gałęzie i przecina liście; wysiąkający żółty sok mleczny zbiera w rury bambusowe (**G.** *prętowa* lub *wałkowa*), lub w miski (**G.** *bryłowa*). Pierwsza jest lepsza, ma odłam muszlowy, barwy cisawo-żółtej; za ogrzaniem mięknie, płonie płomieniem kopcącym. Najważniejszą częścią składową **G.** jest żywica, zawarta w ilości 80—85 odsetek, resztę stanowi guma. Inne gatunki **G.** rzadko się do Europy sprowadzają. **G.** w farbierstwie stanowi ważną farbę żółtą; w medycynie środek silnie drastyczny, niekiedy moczopędny. **G.** sjamska przybywa do handlu w ilości około 3000 klg. rocznie.

Gumilakka, ob. Żywice, Szellak.

Gumiński Władysław, malarz, * 1822 roku w Warszawie, kształcił się w gimnazjum miejscowem, następnie na kursach rysunkowych, pod kierunkiem J. F. Piwarskiego i w Wiedniu. Zwiedził Włochy, Francję, Szwajcarję. Wykonał: „Poranek", „Wieczór", „Krajobraz górski", „Matka Boska Różańcowa", „Chrystus w grobie", „Matka Boska Częstochowska," „św. Tekla", „św. Wojciech," „Widok Olsztyna", „Zachód słońca nad Narwią", „Wnętrze lasu bukowego", „Szereg widoków z nad Buga", „Ponte Rialto", „Canale Grande". Przez kilka lat pracował w Nieświeżu nad doprowadzeniem do porządku zniszczonych płócien galerji ks. Radziwiłłów.

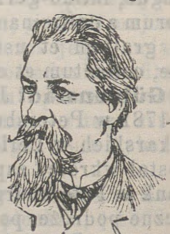

Gumiński Wł.

Gumiński Polikarp, malarz rodzajowy i portrecista, wystąpił z pracami swemi pierwszy raz na wystawie sztuk pięknych w Warszawie w r. 1841, następnie wykonał wiele obrazów religijnych, rodzajowych i portretów. Jedna z ostatnich prac jego „Dobry pasterz" znajdowała się na wystawie sztuk pięknych w Warszawie w r. 1895.

Gummersbach, miasto okręg. w pruskiej reg. Kolońskiej, ma 4 kościoły, ożywiony przemysł tkacki i 10,000 miesz.

Gummosis, *gumowa choroba,* choroba roślin, zwłaszcza drzew, polegająca na występowaniu znacznej ilości gumy, co widzieć można często na drzewach wiśniowych, na śliwach i brzoskwiniach. Guma w roślinach polega na rozpływaniu się pewnych tkanek pod działaniem nadmiernego dopływu wody w pewnych miejscach i przy gromadzeniu się tam materjałów pożywnych.

Gumowa bielizna, kołnierze i mankiety, wyrabiane z kartonu, powleczonego kauczukiem i bielą cynkową; wyroby te dogodne są stąd, że łatwo gąbką zmywać się dają. Obecnie wszakże wyrabiają się prawie wyłącznie z celuloidy, z płytek grubości około 0,5 milimetra. Gatunki lepsze robią się z kartonu, z obu stron powleczonego nader cienkiemi płytkami celuloidy.

Gumowa fermentacja, *fermentacja śluzowa* lub *mannitowa,* przeobrażenie zachodzące w cieczach zawierających cukier, jak w winie lub mleku, skutkiem czego ciecze te stają się włókniste i śluzowate. Zmiany te są wywoływane przez pewne właściwe bakterje, jak *Bacillus sachari, B. vini.* Ob. Fermentacja.

Gumowanie, apretura tkanin, polegająca na powlekaniu ich roztworem gumy arabskiej. Papier na marki pocztowe i stemplowe gumuje się, aby po zwilgoceniu łatwo dał się nalepiać. Również i tkaniny nieprzemakalne, napojone kauczukiem, nazywają się *gumowemi.*

Gumowski v. *Topór* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polach czerwonych — w prawem topór, w lewem tarcza srebrna, obramowana złotem. U szczytu topór utkwiony. Labry czerwone, podbite srebrem.

Gumowski.

Gumowski Tomasz z Ciechanowa, ogłosił rzadkie dzieło, p. t. „Królów i książąt polskich, od Lecha aż do Stefana I, króciuchne porządku zawarcie i opis" (1576).

Gumożywice, ob. Żywice.

Gumplowicz Ludwik, socjolog i prawnik, * 1838 w Krakowie. Tutaj, a następnie w Wiedniu 1858—61 chodził na uniwersytet, później był adwokatem w Krakowie, 1876 został docentem nauk państwowych w uniwersytecie w Hradcu, 1882 nadzwyczajnym profesorem, 1893 został profesorem zwyczajnym tamże. Różnemi czasy, począwszy od r. 1860, był współpracownikiem różnych pism galicyjskich. W r. 1869 przeszedł na jego własność dziennik *Kraj,* założony przez ks. Adama Sapiehę, który **G.** redagował od 1871—1874. Z prac swoich prawniczych i publicystycznych wydał: „Wola ostatnia w rozwoju dziejowym i umiejętnym" (1864); „Ośm listów z Wiednia" (1866); „Prawodawstwo polskie względem Żydów" (1867); „Projekt Stanisława Augusta reformy Żydów" (1868); „Zdania ze wszystkich umiejętności prawn. i polit." (1862): „Konfederacja Barska, Korespondencja między Stanisławem Augustem a Ksawerym Branickim" (1872); „Philosophisches Staatsrecht" (1877); „Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich-Ungarn" (Innsb., 1879); „Rechtsstaat und Sozialismus" (1881); „Das Rassenkampf" (1883); „Grundriss der Sociologie" (1885; po polsku p. t.: „System socjologiczny" 1887); „Lehrbuch des oesterreichischen Staatsrechts" (1891); „Sociologie und Politik" (Lipsk, 1892); „Die sociologische Staatsidee" (Grac, 1892); „Rasse und Staat" (1875); „Verwaltungslehre" (1882); „Einleitung ins österr. Staatsrecht" (1889); „Oesterr. Staatsrecht" (1891) i in.

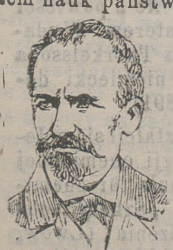

Gumplowicz L.

Gumplowicz Maksymiljan Teofil, lekarz, * 1845 w Krakowie, studjował medycynę w Wiedniu, następnie wstąpił do służby holenderskiej, jako lekarz okręgowy na Jawie. Jest współpracownikiem „Przeglądu Lekarskiego" krakowskiego.

Gumplowicz Maksymiljan Ernest, syn Ludwika historyk, * 1864 w Krakowie, † 1897 w Wiedniu, uczył się w Hradcu, gdzie też został doktorem prawa, 1895 r. został lektorem języka polskiego w uniwersytecie wiedeńskim. Napisał: „Balduin Gallus" (w Sprawozdaniach Akademji Wiedeńskiej, 1895), gdzie wykazuje, że autorem tak zw. kroniki Gallusa był Balduin Gallus, biskup kruszwicki; „Zur Geschichte Polens in Mittelalter" (Inszpruk, 1898). Pozostawił też inne prace historyczne w rękopisach, które mają być wydane. — Młodszy brat jego Władysław, * 1869 w Krakowie, lekarz, wydał przekład niemiecki poezji Asnyka (Wiedeń, 1887).

Gumprecht Otto, krytyk muzyczny, * 1823 w Erfurcie, od 1849 r. sprawozdawca muzyczny *Nationalzeitung* w Berlinie, gdzie zamieszcza wyborne feljetony muzyczne. Ogłosił „Musikalische Charakterbilder" (1869 i 1876); „K. Wagner und dessen Festspiell: Der Ring der Nibelungen" (1873); „Unsre klassischen Meister" (1883—85, t. 2); „Neuere Meister" (2 wyd., 1883, t. 2).

Gumry, miasto, ob. Aleksandropol.

Gundelach Teodor, artysta rzeźbiarz, * 1848, w Warszawie, po ukończeniu szkoły realnej prywatnej, kształcił się przez lat 4 w pracowni i pod kierunkiem art. rzeźb. Zalewskiego. W r. 1872 wykonał w Wenecji „Madonnę" w marmurze w płaskorzeźbie półnaturalnej wielkości. We Florencji 1873 r. „Żniwiarza" w marmurze w płaskorzeźbie i biust „Niewinność"; figurę z marmuru „Marzycielkę", siedzącą bez draperji, naturalnej wielkości; biust „Głowa Amorka" na-

była w 1873 r., przez Tow. Sztuk Piek. w Krakowie do rozlosowania. W r. 1875 wykonał grupę z piaskowca, zdobiącą atyk frontonu Tow. Kredyt. Ziem. w Lublinie, i kilka figur na cmentarzu Rakowickim; od 1875 r. posiada własną fabrykę rzeźbiarsko-kamieniarską, zatrudniającą około 80 ludzi.

Günderode Karolina Ludwika Fryderyka, baronowa, poetka niemiecka, * 1780 w Karlsruhe, znana pod pseudonimem *Tian*; posiadała wielką fantazję; granicząca prawie z marzycielstwem, skutkiem nieszczęśliwej miłości odebrała sobie życie 1806. Całkowity zbiór jej prac poetycznych wydał Götz (Manheim, 1857). Pamięć nieszczęśliwej poetki wskrzesiła jej przyjaciółka Bettina Arnim dziełem swojem „Die Günderode“ (2 t., Grünberg, 1840).

Gundert Herman, misjonarz, * 1814, w Sztutgardzie, po skończeniu studjów teologicznych w 1835, udał się w charakterze misjonarza do Madrasu, w 1838 do Malabaru, przełożył wielką część Biblji na język krajowy (malajalam) i opracował jego gramatykę i słownik. Po powrocie do Europy został redaktorem czasopisma *Baseler Missionsmagazin* i *Kalwer Missionsblatt*. Napisał: „Geschichte der neuesten Zeit 1815—77“ (1890); „Hermann Mögling, ein Missionsleben“ (1882); „Die evangelische Mission, ihre Länder, Völker und Arbeiten“ (2 wyd., 1886).

Gundling Juljusz, powieściopisarz, znany pod pseudonimem Lucjana Herberta, * 1828 w Pradze, † 1890 tamże, studjował prawo tamże. Z licznych prac jego wymieniamy: „Deutsche Hiebe“ (Lipsk, 1857, t. 2); „Advokat Schnobeles“ (1858); „Henriette Sontag“ (1859); „Louis Napoleon“ (1861, t. 10); „Napoleon III“ (1863, t. 8); „Carlo Alberto und Louis Napoleon“ (1864); „Viktor Emmanuel“ (1865); „Nikolaus und Metternich“ (1866—68, t. 6); „Zwischen Krieg und Frieden. Nach Custozza und Königrätz“ (1867); „Das Testament Peters d. Gr.“ (1869); „Aus der Zeit“ (1873); „Casanova“ (1874); „Schwarzgelb“ (1878); „Zwei Kreuzherren“ (1881, t. 4); „Deutsch und Slavisch“ (1882).

Gundulić, po włosku *Gondola*, stary ród patrycjuszowski w Dubrowniku. Wielu jego członków odznaczyło się w służbie ojczyźnie, nauce i literaturze. W domu jednego z nich, Trojana **G.**, wydrukowano 1552 Ewangelję serbską. Franciszek **G.**, † 1588, zgromadził obfite materjały do dziejów rodzinnego Dubrownika, p. t.: „Apparato per la storia di Ragusa,“ a jeden z jego potomków, Iwan **G.** († 1650), opracował je do r. 1484; na podstawie tej pracy, spoczywającej w rękopisie w Dubrowniku i Zagrzebiu, powstała kronika senatora Junjusza Restića († 1735), wydana w r. 1893 przez prof. Nodila (t. II „Scriptores“ Akademji zagrzebskiej).

Gundulić Jan, najznakomitszy z rodu Gundulićów, * 1588 w Dubrowniku, † 1638, tamże. Odznaczając się znajomością praw i wyższą oświatą, sprawował najwyższe urzędy w rzeczypospolitej, właśnie gdy ta doszła najwyższego stopnia znaczenia i potęgi, ostatnio nawet jej rektora (prezydenta). Nadto zyskał sławę jako znakomity poeta serbsko-chorwacki, chociaż początkowo posługiwał się jęz. włoskim; dopiero gdy te utwory jego, obce duchem dla Włochów, nie zostały uznane, jął się języka ojczystego. Z poetycznych jego utworów najsławniejszym jest poemat w 20 pieśniach „Osman“, opiewający wojny Polaków z Turkami (1 wyd., Dubrow., 1626). Oprócz innych wielu, zaginionych w czasie trzęsienia ziemi 1667 r., oryginalnych i tłómaczeń, jak „Jerozolima wyzwolona“ Tassa, zasługują na uwagę „U smart Marie Kalandrice“, poemat (Dubr., 1837). Napisał także znaczną liczbę dramatów („Dubrovka“ w 3 akt., 1838, oraz Zagrzeb, 1888, z przedmową Fr. Markovića). Tłómaczył także bardzo wiele z włoskiego. Wszystkie jego prace wyszły w Zagrzebiu, 1847, w 2 t. Por. Rzążewskiego „Jan Gundulicz i t. d.“ (Warsz., 1868).—Z trzech jego synów *Franciszek* **G.**, † 1700 r., odznaczył się w wojsku austrjackiem w czasie wojny cesarza Leopolda z Ludwikiem XIV i został feldmarszałkiem; *Hieronim* **G.** był w temże wojsku pułkownikiem; *Zygmunt* **G.**, † 1682 r., został prezydentem rzeczypospolitej Dubrownickiej, pisywał także poezje. — Syn Zygmunta, *Jan* **G.**, † 1721 r., znany jest także jako poeta; z prac jego była drukowana „Sunczanica“, dramat (Dubr., 1840), oraz „Suze i dužbe Radmilove“ (1853). Por.: Appendini „Vita di G. Gondola“ (1828); R. Brandt „Historisch-litterarische Untersuchung von Gundulicz Gedicht „Osman“ (1879); Bronisław Grabowski w „Dziejach literatury powszechnej ilustrowanej“.

Gungl Józef, kompozytor węgierski, * 1810, † 1889 w Wejmarze, słynął jako kapelmistrz orkiestr popularnych i kompozytor tańców.

Gunia, wełniana suknia wierzchnia, koloru brunatnego lub białego, używana jako odziewka przez górali polskich.

Gunnlaug Ormstunga (wężowy język) skald islandzki, * 983. Przebywał w Norwegji i Anglji, zginął 1009 w pojedynku z poetą Hrafn Oenadarsonem, którego również zabił. Znany jest nie tyle z utworów, które prawie zaginęły, ile z powieści „Gunnlaugs saga“, której jest bohaterem. Wydana w oryginale islandzkim przez Thorkelssona (Rejkiawik 1880). Przekładu na niemiecki dokonał Kölbing (1878) i Küchler (1891).

Günsberg Rudolf, technolog, kształcił się w Jenie, następnie był profes. technologji chemicznej we Lwowie. Ogłosił: „Die Fachschule für chemische Technik“ (Lwów, 1866—69); „Szkoły techniczne, myśli odpowiedniego urządzenia“ (Lwów, 1868). Od 1867—69 był z Gostkowskim redaktorem *Rolnika*.

Gunter, identyczny z dziejowym Gundicarem królem burgundzkim z V w., jeden z bohaterów poematu „Niedola Nibelungów", brat Krimhildy, małżonek Brunhildy i szwagier Zygfryda (ob.). **G.** występuje pod imieniem Gunnara w sagach skandynawskich.

Gunter, kanonik płocki, obrany 1223 biskupem płockim, przez skromność ustąpił stolicy biskupiej Janowi herbu Poraj. Po zgonie tego ostatniego obrany powtórnie 1227, zasiadał na stolicy biskupiej aż do śmierci 1232. Sam wojował z sąsiadami swymi pogańskimi Prusakami. Później doradził Konradowi, ks. mazowieckiemu, przywołać Krzyżaków i osadzić ich w ziemiach polskich.

Gunter Edmund, matematyk, * 1581 w hrabstwie Hereford w Anglii, † 1673; porzuciwszy stan duchowny poświęcił się matematyce i w. r. 1619 objął katedrę w Gresham. Ułożył tablicę wstaw i stycznych, które ogłosił 1620 p. t. „Canon of triangls", a oceniając pożyteczność logarytmów, powziął szczęśliwą myśl przeniesienia ich na podziałkę linijną, za pomocą której, przez samo otworzenie cyrkla, można było otrzymywać wypadki mnożenia i dzielenia. Dowcipny ten wynalazek nazwany został *podziałką Guntera.* Piąte wydanie jego dzieł uskutecznił Leybourn 1673.

Gunter Archibald-Clavering, powieściopisarz angielski, * 1847, w Liwerpoolu, kształcił się w Anglji i w Kalifornji. Od r. 1877 zamieszkał w New-Yorku. Napisał komedje: „Two Nights in Rome" (1889); „After the Opera"; „Deancon's Daughter" i inne i powieści, z których główniejsze: „Mr. Barnes; Mr. Potter du Texas" (1888), powieść ta rozeszła się w 60,000 egzemplarzach, autor przerobił ją na dramat zatytułowany „That Frenchman"; napisał jeszcze „Mis Nobody of Nowhere" i inne.

Günter Gabrjela, później księżna Puzynina (ob.).

Günterodu, z... i *z Raunsztejna* Abraham, † 1609 r., starszy jedności braci czeskich, przełożył na język czeski z greckiego i objaśnił „Cyropedję Ksenofonta" (1605), tudzież napisał „O zwyczajach starożytnych Persów" i „O królach perskich i t. d." (3 wyd., Praga, 1808).

Günther, *hrabia Schwarzburg,* * 1304, oddawszy ważne usługi cesarzom niemieckim i odznaczywszy się w turyngijskiej wojnie hrabiów 1344, obrany został we Frankfurcie 30 stycz. 1349 cesarzem przeciwko panującemu już Karolowi IV. Lecz zachorowawszy, jak przypuszczono w skutek zadanej trucizny, dał się nakłonić do złożenia korony za zapłatą 20,000 marek, a we dwa dni potem † (11 czerwca 1349). Por.: Uetterodt „G. Graf von Schwarzburg, erwählter deutscher König" (1862); Janson: „Das Königthum G. von Schwarzburg" (1880).

Günther Fryderyk, książę Schwarzburg-Rudolstadt, * 1733, wstąpił na tron książęcy po ojcu, Ludwiku Fryderyku, 28 kwietnia 1807 pod opieką swej matki Karoliny Ludwiki, księżniczki hesko-homburskiej († 1854), sam zaś objął rządy 6 list. 1814. Po trzykroć był żonatym, ostatnio (1861) z Marją Schulze, córką lekarza z Królewca; † 1867. Wspierał w swem państewku oświatę i przemysł.

Günther Fryderyk Karol, książę Schwarzburg-Sondershausen, * 1801, † 1889, jedyny syn księcia Günthera Fryderyka Karola, † 1837, który skutkiem niespokojnych ruchów musiał 12 sierpnia 1835 ustąpić rządy swemu synowi i ustąpienie to 3 września formalnie potwierdzić. Książę **G.** z pierwszej żony (od 1827), Karoliny Ireny Marji ks. Schwarzburg-Rudolstadt († 1833), miał syna Karola Günthera (* 1830), z drugą zaś, Matyldą, księżniczką Hohenlohe-Oehringen (* 1814) zaślubioną 1835, rozłączył się 1852.

Günther Wiktor, ks. Schwarzburg-Rudolstadt, * 1852, syn zmarłego, 1875 ks. Adolfa, służył w wojsku pruskiem, objął rządy po zmarłym (1890) ks. Jerzym.

Günther Antoni, * 1783 roku, w Lindawie, w królest. Czeskiem, † 1863, po ukończeniu nauk fil. i i praw. w uniwersyt. praskim, a teologicznych w Rabie, otrzymał w r. 1820 święcenie kapłańskie i został Jezuitą, ale po dwu latach wystąpił i osiadł w Wiedniu, oddany naukom filozof.-teologicznym. Wiódł spory naukowe z Heglem i Herbartem. Pomimo to pisma jego zostały w 1858 r. potępione przez kurję rzymską. Ważniejsze z nich są: „Vorschule zur speculativen Theologie" (2 t., Wiedeń, 1828 i 1846—48); „Süd und Nordlichter am Horizonte speculativer Theologie" (t. 1832); „Thomas a Scrupulis, Zur Transfiguration der Persönlichkeitspantheismen neuester Zeit" (t. 1835) i t. d. Wspólnie z J. Pabstem wydał „Janusköpfe für Philosophie u. Teol." (1833), a z F. Veithem (w Wiedniu od r. 1848); „Lydia, philosoph. Taschenbuch." Poglądy jego (Güntherianismus) zebrał i wyłożył Merten w dziele: „Grundriss der Metaphysik für Vorlesungen" (Trewir, 1848). Por. Clemens „Die Abweichung der Güntherschen Spekulation von der kath. Kirchenlehre" (1853); Knoodt: „Ant. G." (1881); Flegel: „Ant. G-s Dualismus von Geist und Natur" (1880).

Günther Karol Fryderyk, prawnik niemiecki, * 1786 w Lipsku, † 1864, naprzód adwokat tamże, od r. 1829 ordynarjusz fakultetu prawnego i profesor prawa, a od 1846 jednocześnie prezes tak zwanego Spruchcollegium, wyświadczył ważne usługi miastu, uniwersytetowi i nader był czynny jako członek zgromadzenia stanów. Ważniejsze jego pisma są: „Der Konkurs der Gläubiger" (2 wyd., Lipsk, 1852); opracował Hauboldta, „Lehrbuch des sächsischen Privat-Rechts" (Lipsk, 1829); wydał „Die neuen Criminalgesetze für das Königreich Sachsen" (Lipsk,

1838); „Ueber das Gesetz im Staate“ (Lipsk, 1842) i inne.

Günther Jan Henryk Fryderyk, weterynarz, *1794, w Kelbra pod Nordhausen, †1858, studjował medycynę, następnie weterynarję, w 1847 został dyrektorem szkoły weterynarji w Hanowerze. Udoskonalił metody różnych operacji i badał choroby płucne. Ogłosił: „Lehrbuch der praktischen Veterinärgeburtshilfe“ (1850) i in.

Günther Wilhelm Adalbert, syn poprzedniego również weterynarz, *1822 w Hanowerze, †1896, studjował weterynarję w Hanowerze, Berlinie i we Francji, w 1867 został profesorem, a od r. 1870—81 był dyrektorem szkoły weterynarji w Hanowerze. Położył zasługi jako anatom i chirurg. Ogłosił: „Die topographische Myologie des Pferdes“ (1866); „Die Wutkrankheit der Hunde“ (1880); „Das Kapaunen der Hähne“ (1890) i in.

Günther Albert Karol Ludwik, zoolog, *1830. studjował medycynę w Berlinie i Bonn, 1875 został dyrektorem oddziału zoologicznego w Muzeum Brytańskiem w Londynie. Na tej posadzie pozostając, opracował katalogi wężów, płazów i ryb (1859—70, 8 t.), nadto napisał: „Die Fische des Neckars“ (1853); „Handbuch der medizinischen Zoologie“ (1858); „Fische der Südsee“ (1874—78); „Handbuch der Ichtyologie“ (1885). Zbadał ryby sprowadzone przez wyprawę na okręcie Challenger i opisał je w dziele „Reports of the fishes i t. d.“ (1888).

Günther Zygmunt, matematyk i geograf, *1848, kształcił się w Erlangen i Heidelbergu, odbył kampanię 1870—71 r., następnie był nauczycielem gimnazjalnym, 1886 powołany został na profesora geografji do wyższej szkoły technicznej w Monachjum. Od 1878 do 1884 był posłem w parlamencie i należał do stronnictwa wolnomyślnych. Napisał: „Lehrbuch der Determinantentheorie” (1879); „Der Einfluss der Himmelskörper auf Witterungsverhältnisse” (2 wyd., 1884); „Grundlehren der mathematischen Geographie und Astronomie” (2 wyd., 1886); „Studien zur Geschichte der mathematischen und physikalischen Geographie” (1877—79, 6 zesz.); „Parabolische Logarithmen und parabolische Trigonometrie” (1882); „Lehrbuch der Geophysik und physikalischen Geograpie” (1885, 2 t.); „Die Meteorologie im ihren neuesten Standpunkt gemäss dargestellt” (1889); „Handbuch der mathematischen Geographie” (1890); „Lehrbuch der physikalischen Geographie“ (1891)) i in.

Günther Zainer, jeden z pierwszych drukarzy, rodem z Rautlingen w Szwabji, przybył z wędrowną swoją drukarnią 1465 do Krakowa i tu wydał dwie książki: „Joannis de Turrecremata, Cardinalis S. Sixti, vulgariter nuncupati. Explanatio in psalterium finit Cracis” i „Omnes libri Beati Augustini Aurelii”. Z Krakowa przeniósł się do Augsburga, gdzie 1468—78 wsławił się wydaniem dwu Biblji niemieckich i używaniem czcionek łacińskich. Por. Estreichera „Günther Zainer i Świętopełk Fijol” (Warsz., 1867).

Gunthert Juliusz Ernest, pisarz niemiecki, * 1820, służył w wojsku, 1853 został kapitanem, w 1856 przeszedł do żandarmerji, 1873 mianowany był pułkownikiem, 1880 kommendantem żandarmerji w Sztutgardzie. Zawód literacki rozpoczął od przekładów i poezji własnych, z większych prac ogłosił: „Bilder aus dem italienischen Feldzug” (wiersz., Wiedeń, 1850); „Wilde Rosen aus Krieg und Frieden” (1853); „Sampiero” (wiersz. 1857); „Feldrufe, patriotische Lieder eines deutschen Offiziers” (Wiedeń, 1861); „Barba-blanca” (rapsodja 1881) i in.

Gura Eugeniusz, śpiewak niemiecki, baryton, *1842 r., w Czechach. Występował z powodzeniem w wielu miastach niemieckich, a między innemi w Bayreuth, od 1883 jest członkiem opery monachijskiej.

Gurami (*Osphromenus olfax*), ryba z rzędu cierniopłetwych, z rodziny błędniczaków (*Labyrynthici*), na 1 metr długa, o ciele jajowatem, żyje w wodach słodkich wysp Sundzkich, gdzie karmi się roślinami wodnemi i drobnemi zwierzętami. Samiec składa ikrę w gnieździe, nad którem samica czuwa. Dla dobrego mięsa zaprowadzono hodowlę tej ryby w krajach gorących, a jako ozdobna utrzymuje się i w stawach europejskich.

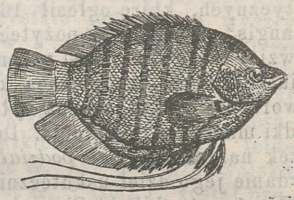

Gurami.

Guranowski Józef, malarz dekorator, *1852 w Warszawie, w r. 1868 był aplikantem w dekoratorji teatrów warszawskich, w r. 1880 został młodszym dekoratorem, a w r. 1891 głównym dekoratorem teatrów. W r. 1874 wystawił pejzaże „Puszcza Kampinoska”; „Wnętrze lasu sosnowego” 1883 i wiele innych.

Gurcho, pseudonim Franciszka Grzymały.

Gurja, południowa część Gruzji, niegdyś księstwo niezależne, od r. 1810 prowincja rosyjska, stanowi obecnie powiat Ozurgecki gub. Kutaiskiej; graniczy na zachód z morzem Czarnem i obejmuje 4,000 klm. kw.; w kraju tym na wzmiankę zasługują miasto *Ozurgeti*, fortece *Poti* i *ś. Mikołaja*, oraz wieś *Dżimiti*, rezydencja biskupa.

Gurjew, miasto powiatowe w obwodzie Uralskim, w środkowo-azjatyckich posiadłościach Rosji, przy ujściu rz. Uralu; 9,316 (1897) miesz., trudniących się po większej części rybołówstwem. Założone w XVII w., do r. 1708 zwało się *Jaickim Gorodkiem*. Warownia tutejsza istniała do r. 1810. **G.** powiat obejmuje 47,473 klm. kw. i liczy (1897) 87,376 miesz.

Gurjew Symeon, matematyk rosyjski, członek akademji nauk w Petersburgu, † 1814 r. Oprócz kilku większych tłómaczeń, wydał: „Zasady geometrji transcendentalnej i rachunku różniczkowego" (Petersburg, 1803); „O udoskonaleniu geometrji" (1798); „Zasady geometrji" (1801); „Arytmetykę" i in.

Gurjew Aleksander, hr., * 1784, † 1825 r. W r. 1812 przeszedł ze służby cywilnej do wojskowej, a w czasie wojny francuskiej, w następnym roku był już generał-majorem; po zawarciu pokoju został generał-gubernatorem kijowskim, podolskim i wołyńskim. Od r. 1839, jako członek rady państwa, sprawował obowiązki prezesa wydziału gospodarstwa narodowego i czas jakiś ministra finansów.

Gurjundzki balsam, *olej drzewny (balsamum dipterocarpi)*, balsam, podobny do kopajwy, nieco od niej ciemniejszy, za ogrzaniem do 130° przechodzi w galaretę, przy 220° prawie krzepnie. W wielu razach może kopajwę zastąpić; pochodzi z drzewa *Dipterocarpus laevis* (ob.). Zawiera 65 proc. oleju eterycznego $C_{15}H_{24}$, 34 proc. żywicy, oraz 1 proc. wody i kwasu octowego.

Gurlitt Jan Gottfryd, * 1754 w Halli, † 1827 tamże, od r. 1802, dyrektor Johanneum w Hamburgu, znakomity pedagog i badacz starożytności, wyborne drobniejsze jego prace zamieszczone są w „Schulschriften" (2 t., Magdeburg, 1801—29) i w „Archäologische Schriften."

Gurlitt Ludwik, synowiec poprzed., * 1812 w Altonie, malarz; podróżował 1832—37 na półwyspie Skandynawskim, celem zbierania materjału do krajobrazów, następnie przez Monachjum udał się do Włoch, a potem stale osiadł w Dreźnie. Jako pejzażysta naśladował bardzo szczęśliwie naturę włoską.

Gurlitt Ludwik, malarz duński, * 1812 w Altonie, był uczniem swego ojca, następnie w roku 1837 wyjechał do Monachjum. Po powrocie do kraju obrany był członkiem akademji w Kopenhadze, później zamieszkał w Wiedniu, a od r. 1873 w Dreźnie. Większość jego prac znajduje się w muzeum w Kopenhadze. Odznaczył się jako krajobrazista, główne jego obrazy są: „Widok Palermo," „Jezioro Como" i wiele innych.

Gurlitt Korneljusz, syn poprzedniego, niemiecki historyk sztuki, * 1850 r. 1879—87 był kierownikiem muzeum sztuki, stosowanej w Dreźnie, W roku 1889 profesor politechniki w Berlinie, a w r. 1893 profesor politechniki w Dreźnie. Pracuje nad dalszym ciągiem dzieła Burckhardta i Lübkego „Historja architektury nowoczesnej." Wydał „Geschichte des Barockstils, des Rokoko, und des Klassicismus" (Stuttgardt, 1886—88); „Möbel deutschen Fürstensitze" (1886—87); „Das Barock und Rokokoornament Deutschlands" (1886—90); „Andreas Schlüter" (1891).

Gurlt Ernest Fryderyk, weterynarz, * 1794 w Drentkau, † 1882, od r. 1849 był dyrektorem szkoły weterynaryjnej w Berlinie, napisał: „Handbuch der vergleichenden Anatomie der Haussäugethiere" (5 wyd., 2 t., 1872), do którego to dzieła dołączył „Anatomische Abbildungen der Haussäugethiere" (1831—32); „Lehrbuch der vergleichenden Physiologie der Haussäugethiere" (1837, 3 wyd., 1865). Wspólnie z Hartwigem wydawał od 1835: „Magazin für die gesammte Thierheilkunde."

Gurlt Ernest Juljusz, syn poprzedniego, anatom i chirurg, * 1825 w Berlinie, † 1899, został w r. 1862 profes. chirurgji w Berlinie. Ogłosił: „Handbuch der Lehre der Knochenbrüchen" (2 t., 1860—65); „Ueber thierische Missgeburten" (1876); „Leitfaden für Operationsübungen am Kadaver" (1862); „Die Kriegschirurgie der letzten 150 Jahre in Preussen" (1875); „Geschichte der Chirurgie" (3 t., 1898). Redagował pismo *Kriegerheil*, oraz wydał „Słownik biograficzny wybitnych lekarzy wszystkich narodów i wszystkich czasów" (6 t., 1884—88). W polskim przekładzie wyszedł: „Podręcznik do ćwiczeń operacyjnych na zwłokach, tudzież do ich zastosowania na ciele żywem" (1871).

Gurma, państwo w Sudanie zachodnim, nad Nigrem, 48,500 klm. kw. (880 mil. kw.) powierzchni, niezależne; główne miasta Nungu i Kulfela.

Gurnigel, *Hoch-Gurnigel*, góra w szwajcarskim kantonie Berneńskim, okręgu Seftigen, wysoka 1,545 metrów; na stoku jej znajdują się kąpiele mineralne siarczane, *Gurnigelbad.*

Gurowski, hrabia, v. *Wczele* odm., herb: Na tarczy w szachownicę błękitno-srebrną — mniejsza tarcza srebrna z orłem pruskim czarnym, w koronie, z berłem i jabłkiem złotemi. Nad tarczą korona hrabiowska, a nad nią murzyn w białem ubraniu, z koroną na głowie, trzymający szachownicę błękitno-srebrną. Tarczę podtrzymują lwy. Nadany 1787 r. przez Fryderyka Wilhelma II.

Gurowski.

Gurowski Melchjor, herbu Wczele; starosta kościański, kolski i brodowski, został miecznikiem poznańskim, później chorążym kaliskim, a r. 1738 kasztelanem gnieźnieńskim. Na sejmie w tymże roku zabierał kilkakrotnie głos w przedmiotach mniejszej wagi. W r. 1748 przeniósł się na kasztelanję kaliską, a 1750 na poznańską; † 1756 r.—**Gurowski** Rafał, syn poprzedniego, * 1717, służył naprzód w wojsku francuskiem i walczył pod dowództwem Maurycego Saskiego

pod Fontenoi (1745). Za powrotem do kraju został szambelanem. Głośniej występuje dopiero w czasie bezkrólewia po śmierci Augusta III. Po sejmie konwokacyjnym został kasztelanem przedeckim, należał do delegacji r. 1773, zostawał w przyjaznych stosunkach z posłami mocarstw zagranicznych, którym był uległy, a odzywał się w sprawach publicznych z największem uwielbieniem dla cesarzowej Marji Teresy. Przyjaciel Jezuitów, bronił ich usilnie przed grożącą im kasacją. W wielu materjach zabierał głos, ale występował zawsze jako przeciwnik reform. Oponował przeciw obdarzeniu chłopów wolnością w dobrach pojezuickich. 1775 r. dostał na własność starostwo kolskie, a 1776 r. podany był na kasztelana lędzkiego, lecz godność ta minęła go, i dopiero 1782 otrzymał kasztelaństwo gnieźnieńskie, z którego przeniósł się 1786 r. na kasztelanję kaliską. Nareszcie mianowany przez króla pruskiego hrabią 1787 r., † 1790 we wsi swojej Dreszynie pod Wschową.—Starszy syn jego *Jan Nepomucen*, zabiwszy pułkownika Bolestę, musiał z kraju uciekać i przeniósł się do służby rosyjskiej, w której dosłużył się stopnia brygadjera od kawalergardów; † w Besarabji 1791 r.—**Gurowski** Roch Władysław czy Józef Władysław, syn Melchjora, * 1717 r., odebrał wychowanie w Paryżu. Był to człowiek modnej wówczas ogłady francuskiej, ale nie dbający o środki, któremiby do wyższego mógł dojść znaczenia; jakoż intrygi dyplomatyczne posłużyły mu skutecznie na tej drodze. Za wyświadczone w tajnych zleceniach przysługi, został szambelanem Augusta III 1756 i komisarzem królewskim przy wojskach rosyjskich, podczas wojny Siedmioletniej. W r. 1764 obrany posłem z Poznańskiego na sejm konwokacyjny, żądał odebrania buławy Branickiemu, a oddania jej Massalskiemu i w ogóle stawał po stronie *familji*, jako od przeciwnego stronnictwa potężniejszej; mieszał się do wszystkich ważniejszych kwestji ówczesnych, wyznaczony był do układów z Rosją i do paktów konwentów. Po sejmie konwokacyjnym otrzymał 22 grudnia 1764 pisarstwo w. koronne. Obrany posłem na sejm konfederacki radomski 1766 w sprawie dysydentów, razem z Ponińskim występował przeciw Sołtykowi, biskupowi krakowskiemu, i głosował za limitą sejmu i delegacją. Wybrany do drugiej delegacji (1773—75), razem z Młodziejowskim dowodził konieczności gwarancji obcych mocarstw; wychwalał Jezuitów, a występował z wnioskami uciążliwemi dla chłopów. W 1775 wyznaczony na komisarza do rozgraniczenia od strony Rosji. Był także komisarzem do pierwszej rady nieustającej aż do 1780 r. W 1781 otrzymał laskę w. marszałka litew.; na sejmie grodzieńskim 1784 r. wywołał wielkie na siebie oburzenie z powodu niesłusznych pretensji, roszczonych do skarbu rzeczypospolitej. Po powrocie do Warszawy, zastępując dosyć długo (1785—87) Mniszcha, marszałka wielkiego koronnego; w obowiązkach tych okazał się rzeczywiście pożytecznym i wydał wiele rozporządzeń co do utrzymania porządku w stolicy, które i na późniejsze jeszcze utrzymały się czasy. Czynny był niezmiernie, zajmował się wszystkiemi sprawami rzeczypospolitej i miał dosyć po temu zdolności, ale robił dla własnych widoków, dla pieniędzy; † 1790 r. w Warszawie.—**Gurowski** Aleksander, trzeci syn Melchjora, * 1719 r., został podkomorzym gnieźnieńskim 1768 r. Związany z pułkownikiem Renne, występował gorliwie w Poznańskiem przeciwko konfederatom barskim (1770). Mianowany posłem kaliskim na sejm 1772 r., dostał się do delegacji, gdzie razem z braćmi w jednym działał duchu, dlatego też wznosił się razem z nimi, chociaż nie doszedł do takich jak oni godności. W r. 1777 został szambelanem, a po ustawie Trzeciego Maja kasztelanem buskim; † około 1792 r. Podług wszelkiego prawdopodobieństwa jest **G.** autorem ogromnego dzieła p. t.: „Protokół albo opisanie zaszłych czynności na delegacji od stanów Rzeczypospolitej na sejmie ekstraordynaryjnym warszawskim dla zawarcia traktatów z dworami: wiedeńskim, petersburskim i berlińskim d. 19 maja 1773 wyznaczonej, a 19 marca 1775 r. zakończonej i t. d." (7 t., Warszawa, 1776), w którem zebrany jest bardzo bogaty materjał do historji owego czasu.—**Gurowski** Adam, hrabia, publicysta, * 1805 w Rusocicach w Kaliskiem, † 1866 w Waszyngtonie. Kształcił się w Lipsku, Getyndze i Heidelbergu, długo przebywał w Poznańskiem, a po powrocie do Królestwa poświęcał się zajęciom rolniczym i literackim, zbliżył się do wyższych sfer rządowych; w r. 1830 okazał się gorliwym klubistą, następnie przeniósł się do Paryża, gdzie był jednym z założycieli Towarzystwa demokratycznego. Wkrótce jednak uzyskał pozwolenie przyjazdu do Rosji, gdzie został urzędnikiem w jednym z rządów gubernjalnych; w r. 1845 znów wydalił się za granicę; ostatnio przebywał w Ameryce, gdzie przez pewien czas pracował w ministerjum spraw zagranicznych, a wydalony z tego stanowiska dla pewnej niedyskrecji, odemścił się zjadliwą satyrą. Z dzieł jego przytoczymy: „Pensées sur l'avenir des Polonais" (1841); „Impressions et souvenirs" (1846); „Die letzten Ereignisse in den drei Theilen des alten Polen" (1846); „Le Panslavisme" (1848). Po jego śmierci wyszło; „Count Adam **G.** Diary, 1863, 4, 5" (1866). W roku 1834 redagował w Paryżu pismo p. t.: „Przyszłość." Napisał jeszcze: „The Turkish Question" (1854); „A Year of the war by...a citizen of the Unit St.;" „America and Europa" (1862—1866).

Gurski Walenty, wierszopis z czasów Stanisława Augusta, ogłosił komedję: „Tryumf cnoty"

(Kraków, 1800); „Różne dzieła" (4 t., Kraków, 1817, 5 i 6 t., Lwów, 1817), zawierające komedje, różne wiersze, bajki, sielanki i ody, z których wiele odznacza się gładkością wiersza, czystym językiem, uczuciem i pięknemi myślami, oraz „Nowe bajki i powieści" (Lwów, 1827).

Guru, ob. Kola.

Gurwal, *Gurwhal*, ob. Garhwal.

Gusielne góry, na prawym brzegu rz. Leny, w prowincji Jakuckiej, ciągną się na pół mili i dochodzą do 500 stóp wysok. Są to skały trójgraniaste, złożone z pokładów piaskowca czerwonego, szarego i czarnego; zwierzchni ich pokład jest jaskrawo-czerwony.

Gusiew Włodzimierz, sekretarz stanu, żyjący za panowania w. ks. Iwana Wasilewicza III; z jego polecenia ułożył znany *Sudiebnik*. Za udział w spisku, uknutym 1498 r. przeciwko w. księciu, został ścięty ze wszystkimi wspólnikami.

Gusman.

Gusman (*Gussmann*), herb: W polu błękitnem — złota kotwica, prawo-ukośnie między dwiema koronami złotemi. U szczytu dwa skrzydła, złote i błękitne. Labry błękitne, podbite złotem.

Gusovius v. *Guzowski* Jan Bogumił, kaznodzieja ewangelicko-augsburski przy kościele św. Anny w Gdańsku i lektor języka polskiego przy gimnazjum akademickiem; wydał: „Zbiór nowy pieśni świątecznych gdańskich" (Królewiec, 1780) i „Zbiór nowy dogmatycznych i moralnych pieśni gdańskich" (3 t., Gdańsk, 1781—83). Przy jednym i drugim ciekawe wiadomości o języku polskim i polskich ewangelikach.

Gussenbauer Karol, chirurg, * 1842 w Ober Vellach w Karyntji, kształcił się w Wiedniu, był od 1878 r. prof. chirurgji w niemieckim uniwersytecie w Pradze, w r. 1894 objął takąż katedrę po Billrocie w Wiedniu. Ulepszył metody różnych operacji i zbudował sztuczną krtań. Ogłosił: „Die traumatischen Verletzungen" (1880); „Sephthämie, Pyohämie und Pyosephthämie" (1882) i in.

Güssfeldt Paweł, podróżnik, * 1840 w Berlinie, studjował nauki przyrodnicze i matematykę w Heidelbergu i Bonn, gdzie 1868 r. został docentem. W r. 1872 stanął na czele wyprawy, wysłanej przez niemieckie towarzystwo afrykańskie do Loango, a o podróży tej sprawozdanie ogłosił p. t.: „Die Loangoexpedition" (1879). W r. 1876 zwiedził Egipt i Arabję, w r. 1882 Andy, gdzie w r. 1883 wdarł się na szczyt wulkanu Maipo i na górę Akonkagua. Kilkakrotnie towarzyszył Wilhelmowi II do Norwegji, o czem napisał „Kaiser Wilhelms II Reisen nach Norwegen" (1890, 2-gie wyd., 1892). Nadto ogłosił „Reisen in den Andes" (1887) i in.

Gusła, ob. Czarnoksięstwo.

Gustavia (*Roświeża*), rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący drzewa amerykańskie z wielkiemi, naprzemianległemi liśćmi i kwiatami blademi, okazałemi, zebranemi w grona; owoc — torebka skórzasta, 4—5 komórkowa. **G.** *augusta*, drzewo wysokie i okazałe w Gujanie; drewno odznacza się trupią wonią i jest znane w handlu pod nazwą drzewa śmierdzącego z Gujany. **G.** *speciosa* w Nowej Grenadzie ma osobliwą własność, że cała skóra dzieci, które jedzą jej owoce, żółknie, barwa ta jednak po kilku dniach ginie. Niektóre gatunki hodują się jako ozdobne lub mają własności lekarskie.

Gustaw, imię 4 królów szwedzkich. — **Gustaw** I, od 1523—60, znany pod nazwiskiem *Gustawa Wazy*, * 1496 r. Lindholm w Uplandji, nazywał się pierwotnie *Gustaw Eriksson* i był najstarszym synem członka rady państwa Eryka Johansona, który po ojcu szedł od Wazów, po matce zaś od Sturów, to jest jak z jednej, tak z drugiej strony od rodzin pokrewnych z dawnymi królami szwedzkimi. Sturowie zajęli się losem młodego Gustawa i 1507 oddali na naukę do Upsali; a jeden z nich Sten Sture Młodszy, ówczesny zawiadowca państwa, wziął go na dwór swój i kazał kształcić na dyplomatę. W r. 1518 zaszczytny brał **G.** udział w zwycięstwie Stena Sture nad Duńczykami, ale gdy przy zawiązaniu układów udał się na flotę duńską, jako zakładnik, został przez Chrystjana II razem z innymi uprowadzony w niewolę, a Szwecja ostatecznie uległa Danji. Uszedłszy z niewoli przy końcu 1519 r., wylądował, z pomocą miasta Lubeki, w Szwecji, po długiej tułaczce zjednał sobie Dalekarlijczyków i skłonił ich do powstania przeciw Chrystjanowi II. Po szczęśliwych pierwszych utarczkach znalazł się wkrótce **G.** na czele licznych zastępów, zajął Upsalę, a mianowany przez sejm 24 sierpnia 1520 r. zawiadowcą państwa, wziął w swe ręce rządy kraju, pomnożył armję, zdobył Kalmar i Sztokholm 1523 r. i w końcu tak umiał swemi kierować sprawami, że otrzymał koronę szwedzką. Wkrótce potem oswobodził od Duńczyków i Finlandję. Przy współdziałaniu braci Olawa i Wawrzyńca Petri szerzył zwolna reformację, 1530 r. sam do niej przystąpił, a na sejmie w Westeräs 13 stycznia 1544 zaprowadził ją w kraju urzędownie. Na tymże sejmie zniósł za zgodą stanów zasadę obieralności królów. Dla umocnienia swej władzy zajął

Gustaw Waza.

na własność państwa dobra kościelne i klasztorne, nałożył na duchowieństwo podatki, oznaczył nawet jego dochody; dla ograniczenia zaś szlachty wprowadził do sejmu mieszczan i chłopów. Tym sposobem złamał potęgę uprzywilejowanych stanów i przyczynił się bardzo wiele do wewnętrznego rozwoju państwa. Walczył też pomyślnie z Lubeką, dla oswobodzenia się od przewagi Hanzy, i z Rosją (1555—57), dla utrzymania Finlandji; † 1560 r. Jego następcą był Eryk XIV (ob.). Por. Archenholtz: „Geschichte **G.** Wasas" (1801); Fryxell „Leben und Thaten Gustavs I Wasa" (1831); Forsselt „Sweriges inre historia frâu Gustav den förste" (1869); Watson „The Swedisch revolution under Wasa" (1889); Fryxella „Życie i czyny Gustawa I Wazy" (dzieło to wyszło w tłóm. niem. Ekendahla w Neustadt n. Odrą, 1831).—**Gustaw** II Adolf, 1611—32, syn Karola IX i Krystyny, księżniczki holsztyńskiej, wnuk Gustawa I, * 1594 r., otrzymał jak najstaranniejsze wychowanie. Ze szczególnem zamiłowaniem poświęcał się matematyce i historji. Chłopcem jeszcze towarzyszył ojcu w wielu podróżach i wojennych wyprawach. Objął rządy 1611 r., a razem z nimi dostały mu się w spadku i wojny przeciw Danji, Rosji i Polsce. Z Danją zawarł korzystny pokój 16 czerwca r. 1613 w Siöröd, z Rosją jeszcze korzystniejszy 27 lutego 1617 r. w Stołbowie, którym Karelja, Ingrja i Keksholm zostały Szwecji ustąpione, tudzież zapewnione posiadanie Estonji i Inflant. Również szczęśliwie walczył od 1621 z Polską, ale zagrożony interwencją Austrji zawarł (20 września 1629) za pośrednictwem Francji 6-letni rozejm (ob. Zygmunt III), by wolne mieć ręce do działania w Niemczech, gdzie, podniecany przez Francję, postanowił ograniczyć przewagę cesarza Ferdynanda II i dać pomoc uciśnionym współwyznawcom. Jakoż 4 lipca 1630 r. wylądował z 13,800 żołnierzy na brzegach niemieckich, zmusił Pomorze i Brandeburg do połączenia się z sobą, skłonił Saksonję, gniecioną przez Tilly'ego, do przymierza ze Szwecją, przywrócił książąt Meklemburgji, odniósł zwycięstwo pod Breitenfeld, następnie ruszył nad Men i Ren, pobił Tilly'ego jeszcze raz nad rz. Lech, lecz poległ bohaterską śmiercią w bitwie pod Lützen przeciw Wallensteinowi 6 listopada 1632. (Ob. Trzydziestoletnia wojna). Co się tycze bliższych jego śmierci okoliczności, to długo istniało przypuszczenie, jakoby zginął z ręki mordercy, nasłanego przez Ferdynanda II lub Richelieu'go. Listy jednak pazia Aug. von Leubelfing nie pozostawiają wątpliwości, że wśród gęstej mgły nieostrożnie wpadł między nieprzyjacielskich kirasjerów i poległ kilku przeszyty kulami. Zwłoki jego przewieziono do Szwecji i pochowano w grobach królewskich. Z żony Marji Eleonory, ks. brandeburskiej, pozostawił jedyną 7-letnią córkę Krystynę (ob.).—**G. A.**

był silnej i pięknej budowy ciała. W obejściu pełen powagi, uprzejmy, ludzki i budzący uszanowanie. Przenikliwy miał rozum i trzeźwy na rzeczy pogląd. Nieustraszoność i waleczność, bojaźń boża i głęboka bez żadnego fanatyzmu pobożność rzeczywistego czynią z niego bohatera. W wojsku utrzymywał surowy porządek i karność, ale sprawiedliwością i prostotą obyczajów zyskał ogólną miłość żołnierzy. Powodem do jego interwencji w Niemczech obok względów politycznych i religijnych, był jeszcze jak się zdaje, ów duch normandzki, owa żądza śmiałych przedsięwzięć, prące młodego wojownika do bohaterskich czynów. W Upsali pamięć jego

Gustaw II.

Gustaw III.

uczczono obeliskiem.—**Gustaw** III, 1771—92, najstarszy syn Adolfa Fryderyka, ks. Holstein-Gottorp, późniejszego króla Szwecji i Ludwiki Ulryki, księżniczki pruskiej, * 1746 r. Obdarzony od natury niepospolitemi zdolnościami, otrzymał jak najstaranniejszą edukację, celował bystrością umysłu, głęboką znajomością stosunków politycznych i porywającą wymową. W Szwecji oddawna już wydzierały sobie władzę dwa stronnictwa arystokratyczne: *Czapek* (rosyjskie), pod przywództwem Horna, i *Kapeluszów* (francuskie), pod przywództwem Gyllenborga (ob.). Gdy **G.** wstąpił na tron 1771 r., idąc za radą Francji, postanowił przy pomocy mieszczan, chłopów i armji złamać rządy *arystokratycznego despotyzmu* (tak się wyrażał) i przywrócić monarcję umiarkowaną. Jakoż chociaż podpisał 4 marca 1772 znany powszechnie akt ograniczający władzę królewską, wszelako przy pomocy ludu i wojska dokonał w Sztokholmie 19 sierpnia 1772 (rozpoczętego rewolucją w Christiansand, 2 sierpnia) zamachu stanu, zniósł pomienioną konstytucję i przedłożył nową, którą stany pod naciskiem siły wojskowej musiały zaprzysiądz 31 sierpnia. Teraz rządy jego zdawały się istotnie zmierzać do zapewnienia krajowi dobrobytu. Ożywił się handel, przemysł i rolnictwo; podniosła się siła lądowa i morska; zakwitły nauki i sztuki. Jednakże niepomierną wystawnością dworu i nieszczęśliwą wojną z Rosją (od 1788) ściągnął król na kraj ogromne długi. Gdy i Danja, z namowy Rosji, wypowiedziała Szwecji wojnę, stany i wojsko zaczęły okazy-

wać nieposłuszeństwo. **G.** nie stracił jednak przytomności i odwagi. Wsparty przez lud, odparł Duńczyków i za pośrednictwem Anglji i Prus zawarł z nimi pokój. Przeciw Rosji dalej ze zmiennem szczęściem toczył walkę; wreszcie po wielu klęskach i zwycięstwach zawarł pokój w Werelä nad rzeką Kymene 14 sierpnia 1790. Następnie miał zamiar wziąć udział w wojnie przeciwko rewolucji francuskiej, ale wskutek uknutego przez arystokrację spisku, w nocy z 15 na 16 marca 1792 śmiertelnie postrzelony na balu maskowym przez Anckarströma (ob.), † 1792. Zbiór jego prac literackich „Oeuvres politiques, littéraires et dramatiques" (5 t., Paryż, 1805), wydał Dechaux. Pisma G. III (elegje, komedje i t. d.) są wzorem pod względem języka, ale brak im oryginalności. Pozostałe po nim papiery miały dopiero w 50 lat po jego śmierci być otworzone i po upływie tego czasu otrzymał profesor Geijer polecenie, uporządkowania ich. Jakoż ogłosił je razem ze zbiorem innych niedrukowanych dotąd prac o panowaniu **G.** III w dziele „Konung Gustaf III: setterlemnade och femtio ar efter hans död öppnade papper" (3 t., Upsala, 1843—45), zawierającem wiele interesujących rzeczy. Por. D'Aguila „Histoire du règne de Gustave III" (2 t., Paryż, 1815); Neovo „Gustave III, roi de Suède" (1876); Odhner „Soeriges politisko historia under Konung Gustaf III's regering" (Sztokholm, 1885); Akeson „Gustaf III's förhällande till franska revolutionen" (1885—87).—**Gustaw** IV Adolf, 1792—1809, syn i następca poprzedniego, * 1778, został ogłoszony królem 29 marca 1792, gdy tymczasem stryj jego Karol, książę Sudermanji, późniejszy król Karol XIII, sprawował urząd regenta do listopada 1796 r. **G.** IV był zawziętym nieprzyjacielem Napoleona i ślepym stronnikiem Anglji, skutkiem czego, nie chcąc po zawarciu pokoju tylżyckiego, pogodzić się z Francją, utracił 1807 Stralsund, Rugję i Finlandję. Najście jego na Norwegję nie powiodło się. Później uporem swoim zniechęcił ku sobie wszystkie mocarstwa zagraniczne, a w kraju oburzył przeciwko sobie szlachtę i wojsko. Następstwem tego był spisek wybuchły 13 maja 1809 r., w dalszem którego rozwinięciu został uwięziony, 29 marca zrzekł się korony, a postanowieniem sejmu z d. 20 maja został pozbawiany wraz z następcami praw do tronu. Opuścił więc **G.** IV Szwecję i 6 grudnia osiadł w Bazylei. Później oddzielił się zupełnie od swojej rodziny, rozwiódł się 17 lutego 1812 ze swą żoną i odbywał dalekie podróże jako osoba prywatna; pod nazwiskiem *pułkownika Gustavssona* przebywał w Bazylei, Lipsku, Holandji, Akwizgranie, a w końcu w St.-Gallen, gdzie † 1877. Napisał pomiędzy innemi: „Mémorial du colonel Gustafson" (Lipsk, 1829); „Nouvelle considération sur la liberté illimitée de la presse" (Akwisgran, 1833); „La journée de 13 mars 1809" (St.-Gallen 1835). Ożeniony był od 31 października 1797 z Fryderyką, księżniczką badeńską († 1826), z której miał 1 syna i 3 córki. **G.** IV nie był bez talentu i posiadał wrodzoną dobroć serca. Ale wytrwałość i stałość, jaką chciał weń zaszczepić ojciec, wychowujący go wedle zasad Rousseau, wyrodziły się z czasem w nieugięty upór, oraz rycerski animusz, odziedziczony po ojcu, i pewna skłonność do zabobonności prowadziły go do przedsięwzięć awanturniczych i zgubnych.—Syn jego Gustaw, 1799, austrjacki felmarszałek porucznik, nosił od 5 maja 1829 tytuł księcia Wazy. Por. d'Aguila „Histoire du règne de Gustave III's" (1815); Akeson „Gustaf III förhällande till franska revolutionen" (1887).

Gustawa Adolfa Związek, założony w roku 1832 na pamiątkę śmierci Gustawa Adolfa, króla szwedzkiego pod Lützen 1632 r. Ma na celu popieranie gmin protestanckich w krajach katolickich. Rozporządza znacznemi funduszami. Por. „Der **G. A.** Verein nach seiner Geschichte, seiner Verfassung und seinen Werken" (1878).

Gustawicz Bronisław, matematyk, geograf, przyrodnik, * 1852 r. w Krakowie, nauki początkowe i gimnazjalne pobierał tamże, następnie ukończył akademję techniczną we Lwowie (1875). Czując większe powołanie do stanu nauczycielskiego, aniżeli do zawodu praktycznego, w tymże 1875 r. wstąpił na wydział filozoficzny uniwersytetu krakowskiego. W lipcu 1876 r. złożył egzamin nauczycielski z geografji powszechnej i matematyki, a następnie i z fizyki. W r. 1886 został mianowany profesorem matematyki i fizyki w wyższej szkole przemysłowej w Krakowie, od roku zaś 1876 był zastępcą nauczyciela w gimnazjum św. Anny. Zapalony podróżnik, już jako akademik, a potem zastępca nauczyciela, zwiedzał kilkakrotnie pasmo Tatr i Pienin, następnie pasmo Czarnohory i źródła Cisy, oraz góry szląskie, zbierając bogaty materjał naukowy, który potem zużytkował w swoich pracach naukowych. W r. 1882 został członkiem komisji fizjograficznej i antropologicznej akademji umiejętności w Krakowie; w 1886 założył w Krakowie stowarzyszenie ochrony zwierząt, którego został sekretarzem i redaktorem organu tegoż stowarzyszenia „*Opiekun zwierząt.*" Ogłosił: „Ilość burz w Szwajcarji i u nas" (*Przyrodnik*, Lwów, 1872); „Mierzenie wysokości geometryczne i barometryczne" (Lwów, 1873); „Zapiski meteorologiczne ze Lwowa z r. 1872" (*Przyrodnik*, Lwów, 1873); „Mysz domowa i leśna" (*Przyrodnik*, Lwów, 1873); „Dawid Fryderyk Fuchs, badacz Tatr" (*Przyrodnik*, Lwów, 1873); „Budowa dróg, podług celniejszych źródeł" (Lwów, 1875); „Ochrona ludzi a ochrona zwierząt" (Kraków, 1877); „Czy zwierzęta mają duszę?" (1877); „Jeż, obrazek przyrodniczy dla

ludu i młodzieży" (Kraków, 1879); „O kongruencji liczb w zastosowaniu do rozwiązywania równań nieoznaczonych pierwszego stopnia" (Kraków, 1879); „B. Kozenna atlas geograficzny dla szkół średnich i wydziałowych — poprawił i uzupełnił Br. G." (Wiedeń, 1879); „Kilka wspomnień z Tatr" (*Wędrowiec*, 1879); „Krakowskie stowarzyszenie ochrony zwierząt" (Kraków, 1880); „Kozenna mapa ścienna Palestyny" (Wiedeń, 1880); „Einiges über das Dunajecer Schloss" (*Zipser Bote*, Leutschau, 1880); „Zapiski florystyczne z powiatu Bobreckiego" (Kraków, 1880); „Instrukcja dla zbierających zwyczaje i obyczaje ludowe" (Kraków, 1880); „Lena i jej dorzecze" (*Wędrowiec*, 1880); „Przyjaciel zwierząt, pisemko przyrodnicze dla młodzieży i ludu" (Kraków, 1879 i 1880); „Wycieczka w Czorsztyńskie, geograficzno-historyczna monografja" (Warszawa, 1881); „Przyczynek do flory pienińskiej, botaniczno-geograficzna monografja" (Kraków, 1880); „Zarys historyczny sposobów kreślenia kart geograficznych" (Kraków, 1882); „Podania, przesądy, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody" (cz. I, „Zwierzęta," w r. 1881 w Krakowie; cz. II, „Rośliny"— 1882 tamże); „U stóp Pienin," monografja geograficzno-historyczna (*Bibl. Warsz.*, 1882); „Pomiary tatrzańskie," cz. I „Pogląd na prace hipsometryczne w Tatrach i przyległych dolinach dokonane" (Kraków, 1883 r.); część II „Przedstawienie pomiarów"; „Czajka czubata," obrazek przyrodniczy (*Przyjaciel zwierząt*, rok 1885); „Obrazki z życia ptaków" (tamże, 1875 r.); „O źródliskach obu Dunajców, szkic orohidrograficzny" (Kraków, 1885); „Zasady goniometrji i trygonometrji prostokreślnej na podstawie rzutów algebraicznych" (Kraków, 1886); „Pamiętajcie o ptakach, rzecz w sprawie ochrony ptactwa pożytecznego" (Kraków, 1887); „Wścieklizna u psów," wspólnie z Limbachem (Kraków, 1890); „Teorja linji loksodromicznej i trójkąta loksodromicznego w zastosowaniu do kreślenia map morskich i rozwiązywania zagadnień z zakresu nautyki" (Kraków. 1892); „Szkice geograficzno-historyczne z wycieczki w Pieniny" (Kraków, 1899); „Dodatek do flory pienińskiej" (Kraków, 1893); „Zagadki i łamigłówki ludowe" (Kraków, 1893); „Jerzego Wahlenberga pomiary barometryczne w Tatrach i przyległych działach górskich i dolinach w r. 1815 dokonane, ponownie obliczył B. G." (Kraków, 1893); „Rachunek wyrównania błędów spostrzeżeń na podstawie metody najmniejszych kwadratów" (Kraków, cz. I 1895, cz. II 1896); „Zagadki i łamigłówki ludowe," zbiór wiadomości do antropologji krajowej (Kraków, 1894); „Europa w drugiej połowie XVI w." (Kraków, 1895); „Mésures barometriques faites par George Wahlenberg dans les montagnes de Tatre" (Cracovie, 1895); „Supplément à la flore des montagnes de Pieniny" (Cracovie, 1895); „Pomiary barometryczne w pasmie Babiogórskiem i przyległych północnych działach górskich" (Kraków, 1895); „Z wycieczki do Lubeki, Trawemundy, Kielu i Hamburga" (Kraków, 1896); „Grecko-tureckie pogranicze" (Kraków, 1897); „Skarytka W. Praktyczny bartnik" (krótki, teoretyczno-praktyczny, ilustrowany przewodnik dla początkujących pasieczników), z niem. przełożył Br. Gust. (Kraków, 1897). Spis powyższy nie wyczerpuje prac **G.**, zwłaszcza jego artykułów mniejszych i większych, które liczyć trzeba na tysiące. Obejmują one hydrografję Galicji, Bukowiny i Szląska austrjackiego, oraz opis osad w powiatach Nowotarskim i Żywieckim, hrabstwie Spiskiem, Orawskiem i Liptowskiem. Od r. 1880 **G.** był stałym współpracownikiem „Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich." W sprawozdaniach kom. fizjograficznej (w Krakowie) umieszcza stale swoje artykuły.

Gustleff Jan, * na Pomorzu czy też w Saksonji, † 1657 r. w Rewlu, kaznodzieja ewangelicki czuchoński w Inflantach (1630). Oprócz przekładu Nowego Testamentu na język czuchoński (Rewel, 1715), wydał „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam" (Dorpat, 1648). —Wnuk jego *Eberhard* **G.**, superintendent ezelski, * w Rewlu, † 1749 r. w więzieniu w fortecy petersburskiej za skłanianie się do zasad braci morawskich; napisał „Kurzgefasste Anweisung zur esthnischen Sprache."

Güstrow, m. stołeczne księstwa t. n. w Meklemburskiem, nad rz. Nebelą, 17,600 miesz.; posiada piękny kościół gotycki, starożytny zamek, który w latach 1556—1695 był rezydencją książąt meklemburskich, a obecnie zamieniony jest na dom przytułku i pracy, fabrykę wagonów, 2 fabryki maszyn, browary i cegielnie, 2 gimnazja, szkołę rzemieślniczą. Niegdyś gród lutyckich Kiczanów (Chyżanów), potem stolica bodryckich książąt żwierzyńskich (Schwerin).

Guszalewicz Jan, poeta rusiński, * 1823 r. w Pauszówce, w Tarnopolskiem w Galicji, wstąpił do stanu duchownego i był nauczycielem religji i języka ruskiego w gimnazjum lwowskiem. Przełożył na język ruski „Słowo o pułku Igora" (Lwów, 1855), a zbiory jego „Poezji" wychodziły r. 1848, 1861 i 1879. W latach 1848—49 redagował pisma *Nowiny* i *Pszczoła*, a następnie *Zorja halickaja*. Napisał dramat „Podgorjanie." Był posłem do sejmu krajowego i rady państwa. W pismach swych, zwłaszcza późniejszych, odstępuje dowolnie od właściwego języka rusińskiego.

Guś, rzeka wypływająca z pow. Sudogodzkiego, w gub. Włodzimierskiej, wpada do rz. Oki, w gub. Razańskiej.

Gutak, *Gutag*, herb: W polu błękitnem, na barku podkowy srebrnej, takąż gwiazdę 6-promienną obejmującej—trzy pióra strusie między

dwiema gwiazdami. U szczytu trzy pióra strusie. Jest też odmiana tego herbu, różniąca się od opisanego tem, że pole jest czerwone, a gwiazdy złote.

Gutak.

Gutakowski, hrabia, v. *Gutak* odm., herb, jest taki sam, jak wyżej opisana odmiana herbu *Gutak*, z tą różnicą, że pole może być niebieskie lub czerwone; gwiazdy zawsze złote.

Gutakowski Ludwik, * 1738 r. w p. Orszańskim, † 1811 r. Po ukończeniu nauk w Wilnie, udał się na dwór króla Augusta III, gdzie 1763 był już szambelanem. Używany do rozmaitych usług publicznych, wywiązywał się zawsze i wszędzie zaszczytnie. Na sejmie 1767 obrany asesorem do sądów nadwornych przy w. kanclerzu i podkanclerzu, odznaczył się nadzwyczajną gorliwością i 1777 otrzymał w nagrodę rzeczywistych zasług bogate starostwo Kampinoskie. Mianowany w następnym roku członkiem rady nieustającej, został 1779 jej marszałkiem w zastępstwie Ignacego Potockiego. Był obok tego członkiem nowoutworzonej komisji edukacyjnej, w której także zalecał się światłem i bezstronnością. Po upadku Rzeczypospolitej usunął się w zacisze wiejskie i tu oddawał się troskliwie nauce, gospodarstwu i poprawie bytu swoich włościan. W 1806 r. wystąpił znowu na widownię publiczną. Mianowany prezydującym w najwyższej izbie wojennej i administracyjnej, został przez księcia warszawskiego Fryderyka Augusta, króla saskiego, wyniesiony 1807 na urząd prezesa rady stanu, a 1809 na godność prezydenta senatu. Pracując nad siły, † nagle.

Gutaperka, *Gutta percha* (z malajskiego *getah*—guma i *pertja*—okruch), *guma taban*, wysuszony sok mleczny drzewa *Isonandra gutta*, należącego do rodziny *Sapotaceae*, rosnącego w Singapore i na wyspach sąsiednich, a dochodzącego 20 metrów wysokości, oraz kilku innych drzew tejże rodziny. Krajowcy, zamiast drzewo nacinać, podobno je obalają dla zyskania soku, co sprowadza stratę tego ważnego materjału. **G.** jest ciałem stałem, nieco sprężystem, zresztą bardzo podobna własnościami swemi do kauczuku. Przy 100° staje się miękką i łatwo daje się urabiać, przy 150° topi się. Rozpuszcza się w chloroformie, siarku węgla, benzolu i olejku terpentynowym; kwas fluowodorny na nią nie działa i może być przechowywany w naczyniach z **G.** Pod względem chemicznym **G.** składa się z 78—82 odsetek węglowodoru *gutta* $C_{10}H_{16}$, oraz *fluawitu* $C_{10}H_{16}O$ i *albanu* $C_{20}H_{32}O$. **G.** sprowadzana w handlu jest zanieczyszczoua drewnem i materjałami ziemistemi, od których winna być przedewszystkiem oczyszczona. **G.** może być wulkanizowaną podobnie jak kauczuk (ob.) i ma podobne zastosowania, a zwłaszcza do wyrabiania form galwanoplastycznych, do kopjowania drzeworytów, stanowi surogat skóry, drzewa, nawet metali, używa się na rury do wodociągów, naczynia, na powłoki drutów telegraficznych podziemnych i podmorskich. Z olejem lnianym **G.** miesza się we wszystkich stosunkach, a mieszaniny te rozprowadzone na tkaninach, czynią je nieprzemakalnemi, **G.** w handlu europejskim ukazała się dopiero w r. 1845; ogólna jej produkcja roczna wynosi obecnie około 90,000 centnarów metrycznych, wartości 5 miljonów rubli. Por. Hoffer „Kautschuk und Guttapercha“ (1892).

Gutenberg Jan.

Gutenberg Jan, właściwie *Henne Gensfleisch von Sulgeloch*, wynalazca sposobu wytłaczania książek za pomocą czcionek ruchomych, zatem sztuki drukarskiej, * 1397 r. w Moguncji, † 1468 tamże; po rozmaitych kolejach życia od 1450 r. wspólnie z Fustem, a potem z Schöfferem, najpierwszą utrzymywał drukarnię. Zerwawszy stosunki z tym ostatnim, urządził sam jeden drukarnię własną, którą 1465 oddał swemu krewnemu i uczniowi Henrykowi Bechtermüntze. Tegoż roku 1465 Gutenberg wszedł do służby dworskiej elektora Adolfa II. W Moguncji, na placu, od jego imienia placem **G.** nazwanym, wzniesiono mu wspaniały pomnik. Ob. Drukarstwo.

Gutenstein, miasteczko w niższoaustrjackim powiecie Wiener-Neustadt, w wyższej dolinie Piesting; ma 1,600 miesz. i starożytny zamek, w którym niektórzy książęta habsburscy stale rezydowali i w którym Filip Piękny 1330 życie zakończył. Nadto znajduje się tu piękny nowy pałac, wzniesiony niedawnemi czasy.

Guterer.

Guteter, *Gutthäter*, *Frangemberg*, v. *Grzymała* odm., herb: W polu złotem, nad murem z bramą bez podwojów—pół męża zbrojnego z halabardą. U szczytu takiż mąż z halabardą na ramieniu. Indygenat z r. 1580.

Guthe Herman, geograf, * 1825 w Andreasbergu na Harzu, † 1879 r., studjował w Getyndze filologję, a wykłady Rittera w Berlinie zwróciły go do geografji. W 1849 został nauczycielem liceum w Hanowerze, 1863 w tamecznej szkole politechnicznej oraz w szkole kadetów, 1873 prof. geografji w politechnice monachijskiej. Ogłosił „Die Lande Braunschweig und Hannover“ (1867, 2 wyd. 1887), oraz „Lehrbuch der Geographie“ (1888, 6 wyd. przerobione przez Wagnera 1894). Dzieło to wyszło w przekładzie

polskim S. Kramsztyka i J. Wilkowskiego p. t. „Geografja powszechna“ (Warszawa, 1872).

Guthri v. Guthrie Mateusz, * 1724 w król. Szkockiem; ostatnio lekarz korpusów kadeckich w Petersburgu, gdzie † 1807 r. Wydał dzieło o starożytnościach rosyjskich, napisane w języku angielskim, a które następnie przełożył na język francuski p. t. „Dissertations sur les antiquités de Russie“ (Petersburg, 1795).

Guthrie James-Cargill, poeta szkocki, * 1814 w Glamis, † 1893 r., studjował teologję w uniwersytecie edymburskim, następnie oddał się poezji. W r. 1851 napisał poemat „Village scenes,“ którym zdobył sobie rozgłos. W r. 1868 został bibljotekarzem w Dundee. Główne jego poezje są: „The First False Step“ (1854); „Wedded Love“ (1859); „My Lost Love“ (1865); „Summer Flowers“ (1867); „Rovena“ (1871); „Woodland Echoes“ (1878) i inne.

Guthrie Fryderyk, chemik i fizyk, * 1833 r. w Londynie, † 1886 r., kształcił się w Anglji i w Niemczech pod Kolbem, 1861—69 był prof. w Royal-College na wyspie św. Maurycego, po powrocie do Londynu został prof. fizyki w szkole górniczej i w *School of sciences*. Badał powstawanie alkoholów z ich rodników, zjawiska włoskowatości, ruchu falowego, przewodnictwa ciepła w cieczach; ważne zwłaszcza są jego prace nad kryohydratami. Ogłosił: „Magnetism and electricity“ (1875); „Practical physics“ (1878); „Letters on the sugar-cane and cane-sugar“; „Elements of heat and non-metallic chemistry“ (1868); „The first book of knowledge“ (1881). Pod pseudonimem *Fryderyk Corny* ogłosił kilka utworów poetycznych, jak „The Jew“ i dramat „Logrono“ (1877).

Guthrie Tomasz Anstey, powieściopisarz angielski, * 1856 r. w Londynie, studjował prawo, następnie rozpoczął pisywać powieści pod pseudonimem F. Ansteya. Napisał: „Vice versa“ (1882); „The black poodle and other tales“ (1884); „Tinted Venus“ (1885); „The giant's robe“ (1884); „A fallen idol“ (1886); trzytomowy romans „A Cariah“ (1889).

Gutierrez de la Vega José, polityk, publicysta i uczony hiszpański, * 1824 r. w Sewilli, studjował filozofję i medycynę, w 22 roku życia został redaktorem pisma politycznego *Indépendant de Séville*, wkrótce potem założył pismo *La Giralda* i redagował dziennik *Le Populaire*. W r. 1849 w charakterze historjografa wyjechał do Rzymu, po powrocie wydał opisy tej podróży. W r. 1852 założył pismo lekarskie *Héraut Medical* i założył przy niem bibljotekę dzieł lekarskich. W r. 1864 został gubernatorem prowincji Madrytu, a w r. 1866—68 gubernatorem Hawany. W r. 1872 założył dziennik *Le Christophe Colomb*, w r. 1875 został deputowanym i radcą stanu. W r. 1877 założył *Biblioteca venatoria* i pismo *Ilustracion venatoria*.

Gutkowski Wojciech, ekonomista polski; za księstwa Warszawskiego był szefem artylerji, następnie poddyrektorem szkoły artylerji i inżynierów. Ogłosił „Katechizm ekonomiczny dla włościan“ (Warszawa, 1816); „Rozprawa o fortyfikacji“ (tamże, 1811); „Obrachowanie korzyści wynikających z zaprowadzenia rolnictwa przemiennego“ (tamże, 1825) i kilka przekładów. W 1804 r. wydawał w Zamościu *Dziennik ekonomiczny zamojski* (tomików, 18).

Gutkowski Jan Marceli, * 1776, † 1863 r.; ksiądz ze zgromadzenia Dominikanów. Za W. Księstwa Warszawskiego był kapelanem wojskowym i towarzyszył ówczesnym wojskom polskim we wszystkich kampanjach i krajach. W r. 1812 wzięty był do niewoli i wysłany do guberuji Kałuskiej, skąd wróciwszy po 5-ciu latach, mianowany był przez w. ks. Konstantego kapelanem generalnym wojska polskiego, a następnie infułatem zamojskim; w grudniu 1828 został prałatem archidjakonem warszawskim, a 1826 biskupem podlaskim. Na tem stanowisku występował jako pasterz gorliwy, okazywał moc duszy i charakter dzielny. W 1840 musiał ustąpić ze swej katedry i przemieszkiwał w klasztorze kanoników regularnych w Ozieranach gub. Mohylowskiej. Nareszcie 1842 rezygnował z biskupstwa i osiadł we Lwowie, gdzie † 1863 powszechnym do śmierci otaczany szacunkiem. W r. 1856 mianowany został arcybiskupem marcjanopolitańskim. Życiorys jego pomieścił Kraszewski w *Przeglądzie europejskim* z r. 1863 za m. październik.

Gutmanowa jaskinia, w Inflantach, nad rz. Aa, w pobliżu zwaliska zamku Trojdena; ze środka jej wypływa źródło czystej i zimnej wody; lud tutejszy ma je w wielkiej czci i składa na cześć jego ofiary, rzucając weń rozmaite przedmioty.

Gutowska Wola, wieś prywatna w guberuji Siedleckiej, powiecie Garwolińskim, posiada wspaniały kościół z klasztorem księży Karmelitów antykwistów, wzniesiony w połowie XVI w. Jest tu cudowny obraz Matki Boskiej, do którego niekiedy tysiące pobożnych przybywają.

Gutowski Wojciech, malarz, * 1753 w Krakowie, † 1812 r., malował al-fresko (w kościele w Jędrzejowie) i portrety; w kościele niepołomickim są także dwa jego olejne obrazy.

Gutowski Władysław, komedjopisarz, * 1856 w Majkowie pod Kaliszem; napisał: „Surdut i siermięga“ obraz ludowy w 3 aktach (Warszawa, 1882); „Ojciec rywalem“; „Przed ożenkiem“ obrazek ludowy w 1 akcie (Warszawa, 1885 i 1886); „Dopust Boży“; „Oko za oko” i in.; jest współpracownikiem pism warszawskich.

Gutry, *Guttry*, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV srebrnych — lew wspięty czer-

wony; w II i III błękitnych — snop złoty. U szczytu pół lwa, snop trzymającego. Indygenat z roku 1673.

Gutry.

Gutschmid Alfred, historyk, * 1835 r. w Loschwitz pod Dreznem, † 1887 r. w Tubindze, studjował filologję i historję w Lipsku i Bonn, od 1866 profesor historji w uniwersytecie w Kiel, od 1873 w Królewcu, 1876 w Jena, 1877 w Tabindze. Napisał: „Kritik der polnischen Urgeschichte des Vicentius Kadlubek“ (w „Archiv für österreichische Geschichtsquellen,“ t. 17); „Die Apokalypse des Esra und ihre spätern Bearbeitungen“ (w „Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie“); „Beiträge zur Geschichte des alten Orients“ (Lipsk, 1858); „Neu Beiträge zur Geschichte des alten Orients“; „Die Assyriologie“ (1876). Z pośmiertnych pism jego ogłoszono: „Geschichte Irans und seine Nachbarländer von Alexander d. Gr. bis zum Untergang der Arsaciden“ (Tubinga, 1887).

Gutsman Oswald, * 1727 r. w Grabsztein (Grafenstein) w Korutanach, † 1790 r. w Celowcu (Klagenfurt). Wszedłszy do zgromadzenia Jezuitów w Wiedniu 1744 r., ostatnio rektor w Teresianum. Wydał: „Christianske resnice“ (Celowiec, 1770); „Windische Sprachlehre etc.“ (Celowiec, 1777); „Gründliche Anleitung die Windische Sprache etc. zu erlerner“ (1780, 4 wyd. 1799); „Deutsch-Windisches Wörterbuch, mit einer Sammlung der verdeutschten windischer Stammwörter und einiger vorzüglicheren abstammenden Wörter“ (Celowiec, 1789).

Gutsmuths Jan Krzysztof Fryderyk, pedagog, * 1759 r. w Kwedlimburgu, † 1839 r.; uczył się teologji w Halli, od 1782 był nauczycielem u lekarza dworskiego Rittera. Gdy po † Rittera, trzeciego jego syna Karola, później sławnego geografa, oddawał do zakładu Salzmana (ob.) w Schnepfenthal, został przez tegoż zaproszony do zostania w zakładzie, w którym od 1786 iął kierować gimnastyką. Przedmiot ten niebawem stał się potężnym środkiem pedagogicznym w ręku **G.**, który w licznych pracach: „Gymnastik f. d. Jugend“ (3 wyd., Stuttgart, 1845); „Turnbuch“ (Frankfurt, 1817); „Lehrbuch der Schwimmkunst“ (Wejmar, 1833); „Mechanische Nebenbeschäftigungen f. Jünglings u Männer“ (Lipsk, 1817), wykazał hygjeniczne, narodowe i moralne korzyści z uprawiania gimnastyki. Już dawniej Pestalozzi i Fichte na nią zwracali uwagę. F. L. Jahn (ob.), twórca turnerów i turnferejnów, wpadł w ostateczność atletyzmu; Piotr Henryk Ling (ob.), przez swą szwedzką gimnastykę temu zaradza, jako zaś środek pedagogiczny pojmuje Spiess (ob.). Gutsmuths zajmował się redakcją czasopisma *Bibliothek f. Pädagogik etc.“* i pracował nad geografją „Handbuch der Geogr.“ (Lipsk, 1825) i t. d.

Gutta cavat lapidem (łac.), kropla wydrąża kamień. Słowa Owidjusza (Ex. Ponto, 4. 10. 5), wyrażające myśl, iż praca powolna, ale nieustanna, może wytwarzać rzeczy wielkie.

Gutti, toż co gumiguta.

Guttiferae, rodzina roślin, ob. Soczne.

Guttinguer Ulric, poeta francuski, * 1785 r., † 1806 r. Należał do szkoły romantycznej; napisał: „Nadir“ (1822); „Mélanges poétiques“ (1824); „Récueil d'Elégies“ (1829) i romanse: „Amour et Opinion“ (1827); „Arthur“ (1836).

Guttry Aleksander, właściciel ziemski w W. Ks. Poznańskiem; zasiadał jako poseł z Poznańskiego na sejmie berlińskim. Pochodzi z familji szkockiej, osiadłej w Wielkopolsce za czasów Jana Kazimierza. Brał czynny udział we wszystkich ruchach rewolucyjnych, począwszy od 1846 i był kilkakrotnie więziony, 1863 i 64 r. wszedł w zatargi z Lud. Mierosławskim; w kolizji z nim zostawał jeszcze od 1848. Rezultatem tego był pojedynek **G.** z Janem Kurzyną, w którym ten ostatni poległ. Po 1863 przebywał przez długi czas w Paryżu. Jako pisarz, oprócz artykułów dziennikarskich, wyjaśniał swe zatargi z Mierosławskim w pismach „Wyrok w sprawie A. G. i t. d.“ (1865) i „Pan Ludwik Mierosławski, jego dzieła i działania“ (1870). Jego „Pamiętniki z lat 1845—47,“ t. 2, wydał dr. L. Rzepecki w Poznaniu (1891—94).

Gutwasser albo *St. Günther*, po czesku *Dobra woda*, wieś w Czechach, w górach Szumawskich, pod skałą granitową św. Wintirza (św. Gintera), wznoszącą się na 1000 m. nad poziom morza, u której podnóża wytryska źródło mineralne lecznicze.

Gutzkow Karol Ferdynand, jeden z najznakomitszych pisarzów niemieckich, pracujący na polu dziennikarstwa, krytyki, dramatu i romansu, * 1811 w Berlinie, † 1878 we Frankfurcie, z wielkiem odznaczeniem studjował teologję i filozofję w Berlinie, a następnie, już jako doktor filozofji, nauki prawnicze i kameralne w Monachjum i Heidelbergu. Rewolucja Lipcowa (1830) rzuciła go na pole polityki. Odtąd aż do 1839 prawie wyłącznie pracował jako dziennikarz i krytyk, głosząc ideje krańcowo-postępowe. Zostając w ścisłej zażyłości z początkowym swym protektorem Wolfgangiem Menzel (ob.), pisywał do dziennika *Literaturblatt* (w Sztutgardzie). Następnie zerwawszy z Menzlem, należał od 1835 do redakcji dziennika *Phoenix* (we Frankfurcie nad Menem). Z innych prac **G.** w tej epoce, pisanych w duchu czasu, najcelniejsze: kąsająca satyra „Briefe eines Narren

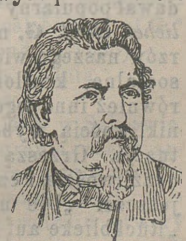
Gutzkow Karol.

an eine Narrin" (Hamburg, 1832); fantastyczny romans „Maha Guru. Geschichte eines Gottes" (Sztutgard, 1833); dramat „Nero" (Sztutgard, 1835); nowela „Wally, die Zweiflerin" (Mannheim, 1835), przerobiona później na „Vergangene Tage" (Frankfurt, 1852), za którą, denuncjowany przez Menzla, odcierpiał, jako reprezentant młodych Niemiec, 3-miesięczne więzienie i znosił liczne od policji prześladowania; „Beiträge zur Geschichte der neuesten Literatur" (4 t., 1839); „Götter, Helden, Don Quixote" (Hamburg, 1838); „Die Zeitgenossen" (Sztutgard, 1837); dramat „König Saul" (1838); satyr.-kom. romans „Blasedow und seine Sohne" (3 t., Sztutgard, 1838 — 39); „Börnes Leben" (Hamburg, 1840) i t. d. Odtąd oprócz romansów wyłącznie prawie pisał dla sceny. Od 1841—49 był dramatykiem teatru nadwornego w Dreźnie, a 1862 r. przeniósł się jako sekretarz generalny instytutu Schillera do Wejmaru. W 1864 opuścił to miejsce, popadł bowiem w chorobę umysłową, z której się jednak wyleczył i zamieszkał 1870 w Berlinie. Z ogromnej liczby prac **G.** w tej drugiej epoce jego twórczości wymieniamy tylko co najważniejsze. Mianowicie tragedje: „Uriel Acosta," dramatyczne arcydzieło **G.** (1847: polski przekład M. B. Antoniewicza, Lwów, 1850); „Patkul" (1841); „Pugatscheff" (1846); „Wullenweber" (1848); „Philipp und Perez" (1853) i „Liesli" (1852); komedje: „Zopf und Schwert" (1844); „Das Urbild des Tartufe" (1845, przekład polski St. Lisowskiego, Warszawa, 1852); „Königslieutenant" (1849); dramaty: „Der 13 November" (1842) i „Ella Rose" (1856); romanse: „Die Riter vom Geiste" (9 t., Lipsk, 1850—52, 4 ed. 1865); „Der Zauberer von Rom" (9 t., Lipsk, 1859, 3 ed. 1869); oba nietylko są arcydziełami **G.** w tym rodzaju, ale przewyższają wszystkie inne podobne płody nowszej literatury niemieckiej; dalej: „Die kleine Narrenwelt" (3 t., Frankfurt, 1856); „Die Söhne Pestalozzi's" (3 t., Berlin, 1870); „Fritz Ellradt" (3 t., Jena, 1872). Oprócz tego pisywał do dzienników i wydał wiele prac różnorodnej treści literackiej. Dramatyczne swe prace wydał p. t. „Dramatische Werke" (20 t., 1862 — 63), oraz sporządził zbiorowe wydanie swych rozpraw literackich p. t. „Gesammelte Werke" (12 t., Frankfurt, 1845—45, t. 13, 1852). Od 1852 do 1869 wydawał popularny tygodnik *Unterhaltungen am häuslichen Herd.* **G.** należy do najpłodniejszych pisarzów naszego wieku. Romanse jego, mianowicie socjalne, kreślone po mistrzowsku, celują, jak również inne jego pisma, dowcipem, ironją, przenikliwością, wyborną charakterystyką osób i sytuacji. Grzeszą jednak stronniczością, zbytnią drażliwością i częstą niekonsekwencją. Ogłosił jeszcze: „Die neuen Serapionsbrüder" (1877); „Rückblicke auf mein Leben" (1875); „Dionysius Longinus oder über den ästhetischen Schwulst in der neueren deutschen Literatur" (1878) i in. Jego „Dramatische Werke" wyszły w 3-m wydaniu 1871—2, t. 20. Od 1873 wychodzi „Gesammtausgabe von G. Werken." Por. Joh. Prölsz „Das junge Deutschland" (1892); F. Wehl „Zeit und Menschen" (1889); K. Frenzel „Erinnerungen und Strömungen" (1890); Adolf Stern „Zur Litteratur der Gegenwart" (1880).

Gützlaff Karol, misjonarz i znawca chińszczyzny, * 1803 w Pyrycach na Pomorzu, † 1851 w Victoria. Głównem polem jego działalności były Chiny, po których liczne odbywał podróże. Obok właściwych zatrudnień misjonarskich, pełnił jednocześnie urząd tłómacza władz angielskich, następnie był sekretarzem gubernatora w Hongkongu. Z dzieł **G.** oprócz „Journal of three voyages along the coast of China" (Londyn, 1834) i wielu tłómaczeń z chińskiego najważniejsze są: „China opened" (2 t., Londyn (1838); „Geschichte des chinesisch. Reichs" (Sztutgard, 1847); „The life of Tao-kuang" (Londyn, 1851). Dla rozszerzenia chrystjanizmu w Chinach, mimo licznych przeszkód, położył **G.** wielkie zasługi.

Guyau Marja Jan, * 1855, † 1888, poeta, estetyk i filozof francuski. Mając lat 19, napisał rozprawę „La morale d'Epicure et ses rapport avec les doctrines contemporaines," którą nagrodziła akademja nauk moralnych. Później wydał: „La morale anglaise contemporaine," „Vers d'un Philosophe," „Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction," „L'irreligion de l'avenir," „L'art au point de vue sociologique" (2-e wyd., 1889); „Hérédité et éducation" (1889); „La genèse de l'idée du temps" (1890); „Les problèmes de l'estethique contemporaine" (2 wyd., 1891); „Etude sur la philosophie d'Epictète et traduction du Manuel Epictète." Por. „Moralność, sztuka i religja" podług Ch. Guyau, napisał Alfred Fouille, przełożył J. K. Potocki (z portretem Guyau, Warszawa, 1894).

Guyon Joanna Marja Bouvier de la Mothe, * 1648 w Montargis, † 1717 w Blois; marzycielka religijna, która, owdowiawszy w 28 roku życia, mniemała się być powołaną przez Boga do spełnienia ważnej misji religijnej. Była ona, podobnie jak Molinar, jedną z głównych krzewicielek kwietyzmu. Była to niewiasta wyobraźni żywej, pobożności szczerej, obyczajów jak najczystszych. Poznawszy się z Fénélonem w Paryżu, wydała kilka dzieł teologicznych, które ściągnęły na nią liczne prześladowania. Bossuet wystąpił przeciwko niej i wpływem swoim wyjednał potępienie jej pism. Mimo to wszystko, zgromadzenie biskupów francuskich w 1700 oddało jednozgodne świadectwo czystości obyczajów i cnocie pani **G.** Więziona lat kilka w Bastylji, następnie wygnana do Blois. Całkowity zbiór jej pism (39 tomów, Amsterdam, 1713—29), tudzież własną jej biografję (Kolonja, 1720) wydał Poiret. Ob. Uphama „Life and religious opinions and experience of Madame de la Mothe-Guyon" (2 t., Nowy York,

1847, 2 wyd. 1870): Heppe „Geschichte der quietistischen Mystic in der katholischen Kirche“ (Berlin, 1875); Guerrier „Madame G.“ (Orlean, 1881).

Guyon Ryszard de Bauffré, hr.), * 1813 w Bath w Anglji, † 1856 w Konstantynopolu; walczył naprzód przeciwko Don Miguelowi, potem służył 1832—39 w armji austrjackiej jako adjutant generała Splenyi, z którego córką ożeniwszy się, poświęcił się wyłącznie gospodarstwu rolnemu w majętności teścia, w żupaństwie Komorneńskiem. Rewolucja węgierska 1848 wywołała i jego z zacisza wiejskiego i postawiła śród znakomitszych dowódców węgierskich, odznaczających się prawdziwem dla kraju poświęceniem. Z upadkiem powstania, po ciężkiej rozprawie w Vilagos, emigrował do Turcji, gdzie pod nazwiskiem Churszyd-baszy wszedł do służby sułtana. Mianowany baszą Damaszku, dowodził następnie korpusem wojska tureckiego w Azji.

Guyot Arnold Henryk, geograf i fizyk, * 1807 w Neuchâtel w Szwajcarji, † 1884; studjował teologję i nauki przyrodnicze w Berlinie, w 1839 otrzymał posadę profesora historji i geografji fizycznej w mieście rodzinnem i wraz z Agassizem badał Alpy. Do wspólki z tymże i Desorem ogłosił: „Système glaciaire“ (Paryż, 1828). W 1848 udał się do Ameryki, miewał w Bostonie odczyty z geografji fizycznej, które wydał p. t. „Earth and man“ (nowe wyd. 1875); badał Alleghany i ogłosił o nich sprawozdanie (1861 i 1880). Od r. 1855 był profesorem geologji i geografji fizycznej w *Princeton Colllege* w New-Jersey. Napisał nadto: „Physical geography“ (1873); „Creation, or biblical cosmogony in the light of modern science“ (1884); wraz z Johnsonem wydał „Universal Cyclopaedia“ (4 t., New-York, 1876—78).

Guyot Yves, polityk francuski, * 1843, od 1867 pracował w Paryżu jako dziennikarz, był redaktorem *Bien public*, następnie dłuższy czas redagował dziennik w Nîmes i był współpracownikiem radykalnego *Rappel* od jego założenia. Od 1874 do 84 był radykalnym członkiem miejskiej rady paryskiej, w 1876 za gwałtowne wycieczki przeciwko prefekturze policji, skazany został na pół roku więzienia. W 1885 wybrany posłem do izby deputowanych, połączył się ze stronnictwem radykalnem, w lutym 1889 wszedł do gabinetu Tirarda jako minister robót publicznych, tekę tę utrzymał i w gabinecie Freycineta od 1890 do lutego 1892. Napisał kilka romansów satyrycznych, a nadto: „Etudes sur les doctrines sociales du christianisme“ (2 wyd., 1881); „Préjugés politiques“ (1873); „Histoire des proletaires“ (wraz z S. Lacroix, 1873); „La science économique“ (2 wyd., 1887); „L'enfer social“ (1882); „La prostitution“ (1882); „La morale“ (1883); „La police“ (1883); „La traite des vierges à Londres“ (1885); „Lettres sur la politique coloniale“ (1887); „L'impot sur le revenu“ (1887) i in.

Guyski Marceli, rzeźbiarz, * 1830 w gubernjach Południowo-Zachodnich, przebywał we Włoszech, gdzie był uczniem Arruziego. Po powrocie został nauczycielem rzeźby przy muzeum Baranieckiego w Krakowie. Celował jako portrecista; najlepsze jego portrety medaljonowe i busty są: hrabiny Zamojskiej, Stanisławowej Tarnowskiej i in.

Guyton de Morveau Ludwik Bernard, chemik, * 1837 w Dijon, † 1816. Z początku był adwokatem generalnym w parlamencie miasta rodzinnego, następnie zajął się badaniami i pracami chemicznemi. Od 1774 wykładał chemję w Dijon. W czasie rewolucji był członkiem zgromadzenia narodowego i konwencji, gdzie głosował za śmiercią króla. Przyczynił się wiele do założenia szkoły politechnicznej. On pierwszy użył nakadzania chlorem do oczyszczenia powietrza i wraz z Lavoisierem zaprowadził nowe słownictwo chemiczne. Ogłosił: „Eléments de chimie théor. et prat.“ (1776) i in.

Guz, właściwie chorobowe powiększenie jakiegokolwiek organu. Najczęściej wyraz ten oznacza ograniczone powiększenie, przedewszystkiem, gdy wystaje nad powierzchnię.

Guzacz *(Ourax)*, rodzaj ptaków, ustanowiony przez Cuviera dla dwu gatunków rodzaju *Crax* (ob. Czubacz), odznaczających się przy nasadzie szczęki wyrostem rogowym, guzowatym, tak dużym jak głowa i twardym jak kamień. Oba gatunki, *O. pauxi* i *O. mitu*, żyją w Ameryce południowej.

Guzerat, *Gudżarat*, kraina w północno-zachodniej części Indji przednich; składa się z wielkiego półwyspu, oblanego morzem Arabskiem i z kilku przyległych okolic, obejmuje dywizję angielską t. n. (26,665 klm. kw. i 3,100,000 miesz.), oraz mnóstwo od Anglji zależnych drobnych państewek, mających razem 130,828 klm. kwadr. i 5,550,000 miesz., tak, że cała kraina ma wraz z państwem Baroda 178,896 klm. kw. i przeszło 11 miljonów miesz. Religja brahmańska przeważa, wielu czcicieli ma także mahometańska. Język krajowy zowie się guzerati i jest narzeczem spokrewnionem z sanskrytem; w jego piśmie używany jest oddzielny alfabet, pochodzący od devanagari. Ważniejsze miasta tego kraju są: Surate, Ahmedabad i Baroda. Por. Ali Mohamed-Khan „The political and statistical history of **G.**“ na angielski przełożył Bird (Londyn, 1835).

Guziec, *świnia murzyńska*, ob. Świnia.

Guzik owocowy, ob. Zawiązek.

Guzikow Józef, Izraelita, * 1806 w Szkłowie, na Białej Rusi, † 1837 w Akwizgranie, znany artysta na harmonice słomianej. Grę swoją na tym instrumencie doprowadził do doskonałości, wykonywając na nim wszelkiego rodzaju utwory muzyczne z podziwem najznakomitszych wirtuozów.

Guzkowski *v. Lubicz* odm., herb: W polu czerwonem, między ocelami podkowy srebrnej, takimże krzyżem obarczonej — 6-promienna gwiazda złota. U szczytu, pod gwiazdą złotą — ręka zbrojna z mieczem. Nadany w r. 1776.

Guzkowski.

Guzman Blanco, jeden ze stanów amerykańskiej rzeczypospolitej Venezueli, nazywający się dawniej *Aragua*, 87,859 klm. kw. (1,595,6 mil kw.) i 520,000 m., posiadający najurodzajniejszą ziemię w całej rzeczypospolitej; szczególnie zaś słynne są doliny *Araguaskie*, zroszone rzeką *Aragua* i jej dopływami, słusznie „Ogrodem Ameryki“ zwane; obszerne plantacje kawy, trzciny cukrowej, bawełny i wyborowego tytuniu; osobliwością w tych okolicach jest to, że na wysokości 1,500 metr. widać łany pszenicy rozrzucone wśród plantacji kawy i trzciny cukrowej. W wojnie o niepodległość, okolice te, będąc polem najzaciętszych bojów z wojskami hiszpańskiemi, wiele bardzo ucierpiały. Stolicą prowincji jest *Victoria*.

Guzman Blanco Antonio, generał, b. prezydent Venezueli, * 1832, † 1899. Od wczesnej młodości brał udział w życiu politycznem swojej ojczyzny. W 1865 obrany wiceprezydentem, walczył przy boku generała Falcona o sprawę partji liberalnej i w r. 1870 zdobywszy miasto Caracas, stanął na czele rządu prowizorycznego. W 1873 obrany prezydentem, kierował państwem bardzo dobrze. W 1877 złożył urząd, ale w 1879 obrany znowu, zasiadał na fotelu prezydjalnym do 1887. Potem wyjechał do Paryża i usunął się zupełnie od spraw publicznych.

Guzmics Izydor, teolog i filolog madziarski, * 1786 w Vámos Család, w komitacie Szoprońskim, wstąpił do zakonu Benedyktynów. Oprócz wielu drobnych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, zostawił liczne dzieła teologiczne, z których ważniejsze są: „O jedności religji chrześcijańskiej“ (Peszt, 1822); „Nauka wiary kościoła katolickiego;“ „Theologia christiana fundamentalis et Theologia dogmatica“ (4 t., Rab, 1828—29). Nadto od 1832 do śmierci był redaktorem czasopisma p. t.: *Magazyn kościelny (Egyházi tár)*. † 1839 jako opat w Bakonybelu.

Guzowskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w obrębie województwa Rawskiego, w ziemi Sochaczewskiej. Podług lustracji z r. 1661 okazuje się, iż powstało z dawniejszego starostwa sochaczewskiego, przez odłączenie z niego miasta Wiskitek i wsi następujących: Guzów, Czerwona Niwa, Stare Wiskitki, Kozłowice, Ruda Żelazna, Wola Miedniewska, Korabiowice, Żuków i folwarku Szczawinek. W r. 1771 posiadała je Paula z Szembeków Ogińska, miecznikowa wielk. ks. litewsk., opłacając kwarty złp. 3,411 gr. 26, a hyberny złp. 3,168 gr. 25. Na sejmie jednak warszawskim z r. 1773—75 stany rzeczypospolitej przez oddzielną konstytucję (*Vol. Leg.*, VIII f. 228) nadały dwa starostwa guzowskie i zagojskie na własność emfiteutyczną Ogińskiemu, sekretarzowi w. ks. lit., ze wszystkiemi dobrami w prawie wyszczególnionemi.

Guzów, wieś prywatna w gub. i pow. Radomskim, gminie Orońsku, o 3 mile od Radomia, pamiętna jest bitwą, stoczoną 6 lipca 1607, między królem Zygmuntem III a rokoszanami, pod wodzą Mikołaja Zebrzydowskiego, w której rokoszanie na głowę pobici zostali.

Guzów, wieś prywatna w gub. Warszawskiej, pow. Błońskim, w parafji Wiskitki, nad rz. Radziejówką: ma wielką fabrykę cukru, która wraz z dobrami **G.** należy obecnie do Feliksa Sobańskiego.

Gwadalkwiwir, rzeka, ob. Guadalquivir.

Gwadelupa, miasto główne departamentu Canelones, w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Urugwaj, liczy 3,600 ludności.

Gwadelupa po franc. *Guadeloupe*, wyspa francuska w Indjach Zachodnich, ma 1,602 klm. kw. i tworzy z innemi sąsiedniemi małemi wysepkami: Marie Galante, Desirade i Les-Saintes francuskie gubernatorstwo kolonjalne Małych Antyllów, które na 1,869 klm. kw. powierzchni liczy 192,000 miesz. Gwadelupa podzielona jest przez wązką odnogę morską, zwaną rzeką Słoną, na dwie wyspy Grande-Terre, czyli właściwą Gwadelupę, i Basse-Terre. Głównym jej płodem jest trzcina cukrowa, a oprócz tego uprawiają tu: kawę, bawełnę, manjok, rozmaite rośliny służące ku pożywieniu, oraz tytuń i korzenie. Klimat tu gorący; średnia temperatura roczna wynosi +25°C; najwyższe ciepło w lipcu dochodzi 54°C. Orkany i trzęsienia ziemi są tu bardzo pospolite. Główne miasto jest Basse-Terre. Gwadelupa została odkrytą przez Kolumba 1493, a zajętą przez flibustjerów francuskich 1635. Anglicy napadali na wyspę kilkakrotnie i zajmowali ją w swoje posiadanie. W 1813 została odstąpioną Szwecji, lecz na mocy pokoju paryskiego powróciła znowu na własność Francji, która w 1848 obdarzyła wszystkich znajdujących się tu niewolników wolnością. Por. Boyer Peyreleau „Les Antilles françaises, particulièrement la Guadeloupe“ (3 t., Paryż, 1823); Pardon „La G. depuis sa découverte“ (Paryż, 1861).

Gwadjana, ob. Guadiana.

Gwagnin (*Guagnini*), herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem—orzeł dwugłowy, czarny, ukoronowany; w dolnem, prawo-ukośnie ściętem: w górnem srebrnem—jeż naturalny, w dolnem czerwo-

Gwagnin.

nem — orzeł biały z literami **S A**, związanemi na piersiach. U szczytu—pół gryfa z mieczem, pół satyra z pałką. Herb z indygenatem nadany znanemu historykowi 1571 przez Zygmunta Augusta.

Gwagnin, właściwie *Guagnini* Aleksander, historyk polski, Włoch rodem, * 1538 w Weronie, † 1614 w Krakowie; w młodym wieku przybył do Polski wraz z ojcem swym Ambrożym i tu poleceni obaj Zygmuntowi Augustowi przez M. Sieniawskiego, woj. ruskiego, wstąpili do wojska r. 1561. Dalsze losy ojca nieznane, Aleksander zaś, odznaczywszy się w wojnie inflanckiej pod rozkazami Chodkiewicza, oraz w wołoskiej i z w. ks. moskiewskim (czynny miał udział przy wzięciu Połocka, Wielkich Łuk i t. d.) za Zyg. Augusta i Batorego, zyskał indygenat i był jako wyborny inżynier, przez 18 lat dowódcą załogi pogranicznego miasta Witebska. W późniejszym wieku opuścił służbę wojskową i osiadł w Krakowie. Pisał się hrabią pałacu laterańskiego i rotmistrzem króla polskiego. **G.** nauczył się po polsku, przyjął obyczaje polskie i biorąc udział w licznych wojnach, miał sposobność dokładnego poznania rozmaitych okolic przybranej ojczyzny. Owocem tego była obszerna geografja ówczesnej Polski, Litwy i krajów pogranicznych, napisana jeszcze w Witebsku i wydana p. t. „Sarmatiae Europeae descriptio etc." (Kraków, 1578; 2 wyd., Spira, 1581; w urywkach, połatana wiadomościami skąd inąd czarpanemi, p. n. „Rerum polonicarum libri III etc." (Frankfurt, 1584); sama geografja w zbiorach Pistorjusza, 1582 i Mitzlera 1761); polskiego przekładu tego dzieła, uzupełnionego przez autora, dokonał lichy wierszopis Marcin Paszkowski p. t. „Kronika Sarmacji Europejskiej i t. p." (Kraków, 1611, oraz w Zbiorze Bohomolca, 1764; sama zaś geografja w *Bibl. Pol.* Turowskiego, Kraków, 1860). Oprócz geografji mieszczą się tutaj i krótkie chronologiczne dzieje Polski (w oryginale do 1574, w przekładzie do 1588), Litwy i w. ks. moskiewskiego (po łacinie do 1580, po polsku do 1611); najobszerniej skreślone są dzieje Stefana Batorego i Iwana Groźnego. Dalej wydał **G.** „Gesta praecipua tyranisque ingens etc." (Spira, 1581, polski przekład w „Kronice", rosyjski w rękopisie z początku XVII w.); dzieło polemiczne przeciwko Iwanowi Groźnemu; „De Moscovitarum omniumque Ruthenorum religione, ritibus nuptiarum, funerum etc." (Spira, 1582), rozprawa małej wagi, wypisana po większej części z Herbersteina. Wiadomości do głównego swego dzieła pod względem geograficznym czerpał **G.** przeważnie ze Stryjkowskiego i Herbersteina, dzieje z Miechowity i Kromera, wiadomości ściągające się do Rosji z Jenkinsona. Z przyczyny tego dzieła miał **G.** proces ze Stryjkowskim, który oskarżał go o kradzież literacką. Przy porównaniu jednak prac obu tych pisarzów okazuje się, że lubo **G.** wiele wziął ze Stryjkowskiego, dzieło jednak jego jest lepiej pomyślane i wykonane, oraz wiadomości podane są bardziej krytyczne, i niema w niem tyle przeciwieństw i anachronizmów, co w Stryjkowskim. Spis dzieł **G.** znajduje się w Bibl. K. Estreichera (Tom XVII, Lit. G). Źródła: Wiszn. Hist. lit., VII, 497, 533—5; Maciejows., Polska, I. 267—271, Encyklop. Orgelbr., X, 76—83; Stryjkowski, Kronika pol., str. 111; Kurtzmann (w Warcie, 1887, № 678); Cipolla Carlo, Un Italiano nella Polonia, Torino, 1887, i Warta, 1888, № 715; Hassenkamp, R. Neue Urkunden über den Aufenthalt in Polen 1888, oraz Zeit f. Prov. Posen, 1889; Korzeniowski, w Kwart. histor., 1888, i inne.

Gwajakol *(guajakol)*, $C_7H_8O_2$, znajduje się między produktami destylacji żywicy gwajakowej i stanowi główną część składową kreozotu ze smoły drzewa bukowego, z którego łatwo daje się wydzielić. Jest to ciecz bezbarwna, woni aromatycznej, c. wł. 1,117, wre przy 200°, łatwo rozpuszcza się w alkoholu i eterze, trudno w wodzie; na świetle brunatnieje. Własności konserwacyjne dymu drzewnego zależą od **G.** W roztworze 1:2000 zabija bacylusy gruźlicy i stąd używa się w medycynie.

Gwajakowa żywica, ob. Gwajakowiec.

Gwajakowe drzewo, ob. Gwajakowiec.

Gwajakowiec *(Guajacum)*, rodzaj roślin z rodziny parolistowatych *(Zygophyllaceae)*, obejmujący drzewa w Indjach Zach. i Amer. płd., o drewnie twardem, żywicznem, liściach przeciwległych, z przylistkami opadającemi i o kwiatach najczęściej błękitnych, **G.** *lekarski* (**G.** *officinale*) jest drzewem dochodzącem 15 metrów, a którego drewno *(drzewo gwajakowe, lignum sanctum, lignum vitae)* ważne jest pod względem lekarskim; odwar jego pobudza czynności skóry, nerek, kiszek, stąd przyśpiesza przemianę materji i wyprowadza z organizmu zanieczyszczające go pierwiastki. Używa się w reumatyzmie, podagrze, zastarzałym syfilisie. Drzewo obfituje w żywicę *(żywica gwajakowa)*, która wypływa dobrowolnie lub za nacięciem; w celach lekarskich używa się też, choć rzadziej, i samej żywicy. Skład jej nie jest dobrze znany; zawiera kwas gwajacylowy, podobny do benzoesowego, kwas gwajakonowy, olejek obojętny, gwajacen i farbnik żółty. Por. Hadelich „Bestandtheile des Guajakharzes" w *Journal für prakt. Chemie* (1862). Drewno też nadaje się na wyroby tokarskie. **G.** *święty* (**G.** *sanctum*) posiada te same przymioty i jest używany w Brazylji.

Gwalbert Jan, ob. Jan Gwalbert (św.).

Gwalior, stolica państwa hołdowniczego w Indostanie, zwana *Gibraltarem indyjskim*, gdyż posiada silną, na skałach zbudowaną i przez Anglików zajętą twierdzę; liczy 105,000 miesz. Państwo **G.** leży między 23°20′—26°52′ szer. płn., oraz między 76°15′—79°12′ dług. wsch. od Gr., obej-

muje 75,226 klm. kw. i liczy 3,379,000 miesz. Władca czyli maharadża **G.** pozostaje w lennej zależności od Anglji.

Gwałt, tak się nazywa bezprawne przezwyciężenie, przełamanie cudzego, oporu przez wywarcie na przedmiot opierający się przeważnej siły. Gwałt może być skierowany na osoby lub na rzeczy. Gwałt przeciwko osobom może być wywarty przez działanie *fizyczne*, jak np. użycie broni, lub *moralne* np. pogróżki. Celem gwałtu może być przymuszenie kogoś do pozwolenia na coś, dania lub zrobienia czegoś albo zamilczenia o czemś. Gwałt skierowany na rzeczy ma na celu przełamanie oporu, jaki dostarczają przedmioty na zasadzie praw natury, np. przebicie ściany, wysadzanie drzwi i t. d. Zobowiązanie, wymuszone gwałtem, nie jest ważne. Por. K. D. F. art. 887, 1109, 1304 i in.

Gwałt, tak zwano u nas dawniej obowiązek chłopów wychodzenia z całą ludnością zdolną do pracy w polu, gdy pan miał pilną robotę. Uciążliwe te obowiązki od niedawnego dopiero ustały czasu.

Gwałt, ob. Zgwałcenie.

Gwarana (*Guarana*), rodzaj czokolady, otrzymywany z nasion ostatniej pitnej (*Paullinia sorbilis*), rosnącej nad brzegami rzek północnej Ameryki. Nasiona suszą się, proszkują, następnie rozcierają z wodą na ciasto i suszą. **G.** ma postać twardych, podługowatych kawałków, brunatnej barwy, zapachu słabego, ściągającego, gorzkawego smaku, zawiera *guaranine*, alkaloid identyczny z teiną i kofeiną. Używa się czasami jako środek ściągający w biegunkach, tryprze, częściej z powodu alkaloidu w migrenie.

Gwarancja (franc.) poręczenie, zabezpieczenie, rękojmia, głównie przy układach pokojowych, gdy trzecie mocarstwo poręcza dotrzymanie umowy zawartej przez strony interesowane; **G.** zbiorowa, gdy kilka mocarstw poręcza dotrzymanie układów i obowiązuje się stanąć zbiorowo w ich obronie; gwarantować—znaczy poręczać.

Gwarancja, w prawie cywilnem, znaczy to samo prawie co poręka, rękojmia, ewikcja (ob.); w prawie publicznem jest jednym ze środków wzmocnienia ufności, a raczej zabezpieczenia się co do wykonania układów i zobowiązań, zawieranych między państwami. Zdarza się, że jakieś państwo, przyjmując zobowiązanie względem drugiego, nie ma chęci lub możności dotrzymania go; wówczas dla uchronienia się od tego, najczęściej na żądanie stron interesowanych, inne państwo lub państwa neutralne przyjmują *gwarancję*, t. j. poręczają dotrzymanie i zachowanie między interesowanymi umówionego stosunku prawnego, zastrzegając, że w razie, gdyby jeden z interesowanych zobowiązania nie dotrzymał, zmuszą go do tego orężem. Niekiedy *gwarancja* może się stosować i do stosunków wewnętrznych państwa, np. utrzymania konstytucji, wykonania amnestji i wtedy nie jest stosunkiem międzynarodowym, lecz poręką stosunku między władzą państwową a narodem.—*Gwarancją* lub *zagwarantowaniem pożyczki* nazywa się albo zapewnienie, dawane przez rząd spółkom akcyjnym, że z kapitału, łożonego na przedsięwzięcia dobra ogólnego, np. na budowę kolei żelaznej, osiągną przynajmniej jakieś minimum procentów, albo zapewnienie dawane nabywcom obligacji pożyczkowych, że państwo ewentualnie dotrzyma zobowiązania, zaciągniętego przez prywatne towarzystwa, jeżeli te ostatnie zobowiązania nie będzie mogło wykonać.

Gwardja (z franc.), w pierwotnem znaczeniu straż przyboczna książąt i monarchów, obecnie zaś w ogólności wyborowe oddziały wojska rozmaitej broni. **G.** znane już były w starożytnym świecie, jak np. Nieśmiertelni w Persji, Pretorjanie w Rzymie cesarskim. Te to **G.** monarchów uważać można za początek wojsk stałych. W nowszych czasach szczególnie królowie francuscy coraz bardziej pomnażali swoją **G.**, jakoż sławną była **G.** Ludwika XIV. Od czasu Fryderyka II i Napoleona I poczęto uważać **G.** za jądro wyborowego wojska, przeznaczonego na ostatnią rezerwę armji. W wojskach dzisiejszych szczególnie liczne i doborowe są korpusy gwardyjskie: rosyjski, francuski i pruski. W Polsce od najdawniejszych czasów istniały **G.** królewskie, nazywane wojskiem nadwornem (*acies curialis*). W 1646, za Władysława IV, stany Rzeczypospolitej zawarowały, żeby żołnierz nadworny, czyli **G.**, nie przenosił 1,200 ludzi i z samych krajowców się składał. Za Stanisława Augusta pozwolono obrócić na jego straż przyboczną po jednym pułku piechoty i jazdy z wojska koronnego i litewskiego. Za księstwa Warszawskiego jeden z pułków jazdy polskiej wszedł w skład **G.** Napoleona. W wojsku polskiem po 1815 **G.** królewska, zostająca pod dowództwem W. Krasińskiego, składała się z pułku gwardji strzelców konnych, z pułku grenadjerów gwardji i z baterji pozycyjnej artylerji konnej gwardji.

Gwardja narodowa, powstała we Francji po zebraniu się 1789 stanów generalnych, kiedy reprezentanci narodu obawiali się, że dwór myśli o podniesieniu wojny domowej. Jakoż w przeciągu kilku dni utworzyło się w Paryżu 16 legjonów, złożonych z 60 bataljonów, tak zwanej gwardji obywatelskiej. Po 1830 zaczęto w innych krajach uzbrajać w takąż milicję obywatelstwo miast, tworząc z niego naturalną straż bezpieczeństwa. **G.** konsularna i cesarska za Napoleona I (stara **G.**) stanowiła rdzeń armji, 1812 w Rosji i 1815 pod Waterloo rozbita, 1830 zniesiona podczas rewolucji lipcowej, 1854 przywrócona przez Napoleona III, po r. 1871 zniesiona.

Gwardjan (*Guardianus*), nazywa się przełożony klasztoru (*pater superior*) reguły ś. Franciszka,

GWIAZDOZBIORY NIEBA PÓŁNOCNEGO

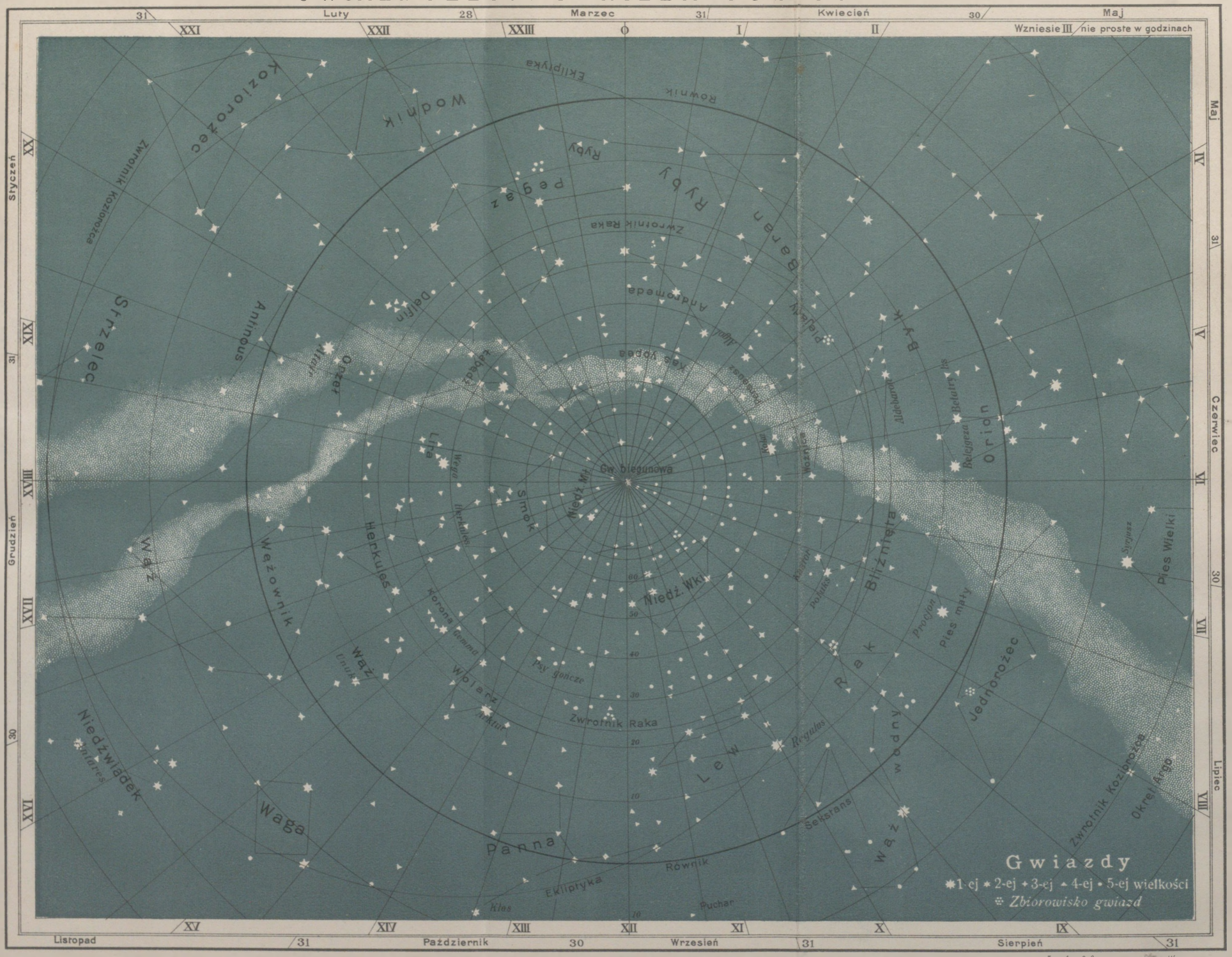

Tow. Akc. S. Orgelbranda w Warszawie.

t. j. Bernardynów, Franciszkanów, Kapucynów i Reformatów, wybierany zwykle na 3 lata. W Anglji zastępca urzędu duchownego *(administrator)*.

Gwarek *(Gracula, Eulabes)*, rodzaj ptaków z rzędu wróblowatych, którego cechy są: dziób mierny, nożowaty, z końcami obu szczęk na dół schylonemi, głową w części nagą, z dwoma skórnymi płatkami na tyle; nogi poskoczne mierne; w skrzydłach miernych 3-a lotka najdłuższa. Jest czarny, fijoletowo-połyskujący, wielkości kawki. Obyczaje krukom podobne, wraz ze skłonnością do kradzieży błyszczących przedmiotów. Mieszka w Indjach Wschodnich i na wyspach przyległych. Przewyższa on papugi i kruki pojętnością i zdolnością naśladowania mowy ludzkiej i rozmaitych zwierząt.

Gwasze (z włos. *guazzo*, farba wodna), farby zaprawiane gumą lub klejem i wodą filtrowaną, które się między sobą nie mieszają, ale tylko pokrywają. **G.** używają się do malowania nie tylko na papierze, ale także na atłasie i kości słoniowej, zwłaszcza na wachlarzach i okładkach książek. *Malarstwo gwaszowe* w ostatnich czasach wydoskonalone zostało zwłaszcza przez Menzla.

Gwatemala, ob. Guatemala.

Gwebrowie, od persk. wyraz *Ghebr*, który wyprowadzają od arabs. *Kafir*, znaczącego równie jak turecki *Giaur* niewiernego; imieniem tem oznaczają Mahometanie resztki wyznawców *parsyzmu* w Persji i Indjach Wschodnich. **Ob.** Parsowie.

Gwelfy *(Welfy* po niem., *Guelfi* po włosku), staro-alemańska rodzina, która już za Karolingów występuje w Bawarji, Szwabji i Recji.— *Welf I*, teść Ludwika Pobożnego, był założycielem *starszej linji Gwelfów*. Jego wnuk, *Henryk ze Złotem Pługiem*, pod warunkiem, że otrzyma tyle ziemi, ile złotym pługiem oborze w porze południowej podczas snu cesarza, został lennikiem cesarskim i tym sposobem dostał w posiadłość 4,000 akrów gruntu. *Welf II* zbuntował się przeciw cesarzowi Konradowi II, został z kraju wygnany i dał niejako tym sposobem pierwszy początek smutnej ze swych następstw wojnie *Gwelfów* i *Gibelinów* (ob.). Jego syn, *Welf III*, został 1047 księciem Karyntji i otrzymał marchję Weroneńską, lecz † bez potomków płci męskiej, poczem siostrzeniec jego, syn margrabiego Azzona d'Este, *Welf IV* (jako margrabia); albo *Welf I* (jako książę), objął niemieckie posiadłości Gwelfów, założył *młodszą linję Gwelfów* 1071, został księciem bawarskim, walczył przez długi przeciąg czasu z cesarzem Henrykiem IV i † 1101 na jednej z wypraw krzyżowych. Jego syn, książę *Welf V* (II), ożenił się z Margrabianką toskańską Matyldą i występował przeciwko Henrykowi IV; † 1120 bezdzietnie, a jego następcą był brat, *Henryk Czarny*, który za córką księcia saskiego Magnusa otrzymał wielkie dobra w Saksonji i † 1126. Posiadłości te powiększył jeszcze *Henryk Dumny*, przez zaślubienie jedynej córki cesarza Lotarjusza. Został on księciem saskim i był ojcem *Henryka Lwa* (ob.), od którego pochodzi dom *brunświcki*. Inny syn Henryka Czarnego, *Welf VI* (III), chciał utrzymać Bawarję przeciwko cesarzowi Konradowi III, lecz został pobity pod Weinsbergiem. Od tej bitwy weszły w użycie nazwiska Gwelfów i Gibelinów, dwu przeciwnych sobie stronnictw. Później pogodził się z cesarzem i był wiernym stronnikiem Fryderyka I; † 1169 bezdzietnie.

Gwiazdka, zowie się w potocznej mowie wigilja święta Narodzenia Pańskiego, stąd, że w ów dzień poczęto zawieszać u powały gwiazdki, uklejone z różnokolorowych opłatków, na pamiątkę gwiazdy, przyświecającej w Betleemie.

Gwiazdnice, ob. Gwiazdy morskie.

Gwiazdowski v. *Leliwa* odm., herb: Na tarczy, obramowanej złotem, w polu błękitnem, nad rogami złotego półksiężyca — takaż gwiazda. U szczytu, między dwoma czarnemi skrzydłami, naga panna, trzymająca błękitną chustę rozwianą. Labry błękitne podbite złotem.

Gwiazdowski.

Gwiazdozbiory czyli *konstelacje*, grupy gwiazd, które w znacznej części już w starożytności dowolnie zestawione zostały i otrzymały nazwy głównie mitologiczne. Gwiazdy jednego **G.** nie zostają między sobą w żadnym związku fizycznym, chyba o tyle, o ile wszystkie gwiazdy tworzą jeden system (ob. Gwiazdy) i mają znaczenie jedynie praktyczne dla lepszego orjentowania się na niebie. Karty nieba zawierają obecnie 177 **G.**, z których 48 opisał Ptolemeusz w Almageście. Szczególnie ważne znaczenie przypada *gwiazdozbiorom zwierzyńcowym*, pomiędzy niemi bowiem przesuwa się słońce na pozornej swej drodze rocznej dokoła ziemi (ob. Astronomja). Załączona *karta nieba* daje położenie gwiazdozbiorów i gwiazd pierwszej wielkości na półkuli nieba północnej i sąsiadującej z równikiem części półkuli nieba południowej.

Gwiazdy, ogólna nazwa ciał niebieskich świecących. Jeżeli od tego pojęcia ogólnego oddzielimy słońce i księżyc, należy jeszcze rozróżnić gwiazdy stałe od planet (ob.). **G.** *stałe* są to słońca świecące własnem światłem, w odległości bardzo wielkiej, i dlatego tak oku gołemu, jak i uzbrojonemu teleskopem, wydają się jedynie świecącemi punktami bez widocznej średnicy. Stosownie do mocy światła dzielą się **G.** na **G.** różnej wielkości; gołem okiem widzialne są **G.** od 1 do 6 wielkości, za pomocą teleskopów widzialne są jeszcze **G.** do 16 wielkości (**G.** teleskopowe), przy stosowaniu wszakże teleskopów

coraz potężniejszych, dostrzegamy coraz większą liczbę gwiazd. Podział ten gwiazd dawniej polegał na gołoocznem ocenieniu światła; Herschel użył do tego astrometru, najściślejsze zaś wypadki wydaje astrofotometr polaryzacyjny Zöllnera (1865). Liczba **G.** widzianych gołem okiem nie przechodzi 6,000; z tych pierwszej wielkości jest 20, drugiej 51, trzeciej 200. W przybliżeniu zaś liczbę **G.** aż do 16 wielkości, t. j. tych, jakie mogą być widziane za pomocą dotychczasowych teleskopów, podaje się na 1,200 do 1,500 miljonów (Littrow, Argelander). Dokładnie skatalogowane są gwiazdy aż do 9—10 wielkości, w ilości około 350,000. Barwa **G.** jest różną; przeważa biała, dalej idą czerwonawa i niebieska. Niektóre **G.** z biegiem czasu barwę swą zmieniają; częstsze są jeszcze zmiany w natężeniu światła, tak, że istnieją **G.** *zmienne*, czyli *perjodyczne*, których Schönfeld w r. 1862 naliczył 123, największa ich część wszakże widzialna jest tylko za pomocą teleskopów; obecnie jednak liczba znanych gwiazd zmiennych jest już znacznie większą; perjod takiej zmiany jest u różnych **G.** rozmaity. Zmiany te objaśniają się już obrotami **G.**, przyczem przedstawiają nam swe strony rozmaicie świecące, już perjodycznemi na nich wybuchami gazów płonących, już obrotem około nich ciemnych satelitów, które je perjodycznie zaciemniają. Te ostatnie najlepiej są znane, a typem ich jest Algol (ob.). Zdarzają się **G.** nowo powstające i znów ginące; takich **G.** ze wskazówek historycznych Humboldt w ciągu 2,000 lat naliczył 20; nagle zajaśnienie **G.** może być często objawem nagłego wybuchu wodoru płonącego. Poznanie **G.** ułatwia się podziałem ich na konstelacje czyli gwiazdozbiory (ob.). Położenie **G.** na niebie oznacza się na pomocą odległości kątowych od pewnych kół na niebie wyobrażanych; położenie gwiazdy odniesione do poziomu oznacza się przez *azymut* i *wysokość*, do równika przez *wzniesienie proste* i *zboczenie (spółrzędne równikowe)*, do ekliptyki przez *długość* i *szerokość (spółrzędne ekliptyczne*; ob. te wyrazy). Co do odległości **G.** ob. Paralaksa.—Oprócz ruchu gwiazd (nieba) pozornego, powstającego w skutek obrotu dziennego i rocznego ziemi, posiadają one i ruch własny (stąd nazwa **G.** stałych nie zupełnie jest właściwą), postępowy, który dla nas jednak jest tak nieznaczny, że przez zwykłe patrzenie nie daje się ująć i po tysiącach lat; jednak przez lunetę okazuje się znacznym już w ciągu wieku. Wypada to z porównania katalogu gwiazd Bradleya (1755) z katalogiem Mädlera (1855). (Ob. też Doplera zasada). Najwidoczniej ruch własny **G.** występuje w **G.** podwójnych (ob.). Wszystkie **G.** widziane gołem okiem i za pomocą lunet tworzą pewną całość, system gwiaździsty, czyli astralny. Nasz system gwiaździsty, t. j. ten, do którego słońce nasze należy, jest zbiorowiskiem słońc sferoidalnem, silnie spłaszczonem, niemal soczewkowatem i które w kierunku największego swego rozszerzenia otoczone jest pierścieniem słońc, przedstawiającym się z powodu znacznej odległości jako smuga świetlna, obłoczkowata, przebiegająca całe niebo, a którą *drogą mleczną* nazywamy. O długości promienia drogi mlecznej można mieć stąd pojęcie, że światło, ubiegające na sekundę 40,000 mil, przebiedz go może zaledwie w 7,700 lat. Domysł Mädlera, że wszystkie te gwiazdy czyli słońca krążą dokoła słońca centralnego, okazał się nieuzasadnionym; za takie słońce centralne przyjmował Mädler Alcjonę z gwiazdozbioru Plejad. Masa naszego systemu gwiaździstego przenosi przeszło 100 miljonów razy masę naszego słońca; wiele gwiazd są słońcami większemi i świetniejszemi od naszego, tak np. natężenie światła Syrjusza jest 40 razy większe niż słonecznego. Natura **G.** została bliżej zbadaną dopiero przez badania spektralne i przedewszystkiem analiza spektralna (ob.) upoważnia nas do uważania **G.** za słońca. Widmo **G.** stałych jest widmem absorbcyjnem, t. j. widmem ciągłem z linjami ciemnemi Fraunhofera, jak widmo słoneczne. Stąd wolno wnieść, że **G.** stałe są to ciała płonące, jak słońce, otoczone powłoką pary. Z linji ciemnych poznać można materje wchodzące w skład tej pary; z tego się przekonano, że największa ich część znajduje się i na ziemi. Widma **G.** są jednak tylko co do ogólnego charakteru podobne, w liczbie zaś i rozkładzie linji objawiają znaczne różnice, które wszakże według Secchi'ego i Vogla sprowadzone być mogą do 4 typów. Typ pierwszy (ob.

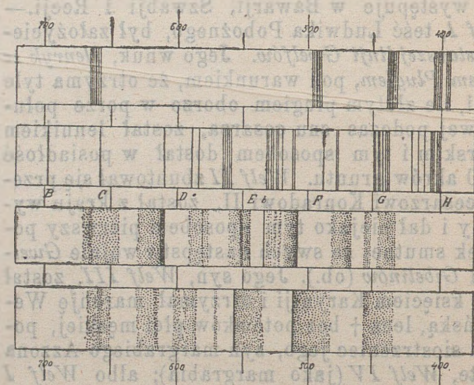

Widma gwiazd stałych.

fig.) obejmuje **G.** białe jak Syrjusz i Wega; mają one w widmie wszystkie 7 barw i niezmiernie wiele cienkich linij ciemnych, rozrzuconych po całem widmie, nadto 4 szerokie i bardzo ciemne linje, stanowiące widmo wodoru. Atmosfera przeto tych **G.** składa się głównie z wodoru; są to prawdopodobnie największe i najcięższe **G.**, które z powodu znacznej ciężkości wszystkie gęst-

sze materje ściągają do swego jądra. Typ drugi obejmuje **G.** żółtawe i czerwonawe, jak Koza, Polluks, Arktur; widmo ich schodzi się z widmem słonecznem, zawiera wszystkie 7 barw, liczne linje, silne i ciemne w barwie czerwonej i błękitnej, niewiele w barwie żółtej; linje te pochodzą głównie od wodoru i żelaza; są to **G.** mniej ciężkie, których atmosfera głównie z wodoru i pary żelaza jest złożoną; do tego typu należy i nasze słońce. Typ trzeci obejmuje **G.** czerwone, jak α Herkulesa, Mira ceti (t. j. Cudowna Wieloryba), Antares; w błękitnej części widma występują smugi szerokie, ciemne, tak że widmo jest w ogóle podobne do widma plam słonecznych; okazują one w atmosferze przewagę żelaza, magnezu, sodu, a ustąpienie wodoru; słońca te są już zapewne niższej temperatury, posiadają przeto atmosferę gęstą i napełnioną chmurami; do typu tego należy znaczna liczba gwiazd zmiennych. Typ czwarty obejmuje małe **G.**, po za 6 wielkością; widmo ich składa się ze smug jasnych rozdzielonych pasmami ciemnemi i okazuje pewne podobieństwo do widma węgla; znaczenie tego widma nie jest dotąd wyjaśnionem. Połowa **G.** dotąd zbadanych należy do 1 typu, $^2/_3$ drugiej połowy do 2 typu.—W systemie Kopernika słońce uważane było za nieruchome; wiemy jednak teraz, że i samo słońce, wraz z planetami koło niego się obracającemi, posuwa się w kierunku ku gwiazdozbiorowi Herkulesa. System nasz gwiaździsty nie jest wszakże ostatecznym systemem świata, bo w wielu *mgławicach* (ob.) analiza spektralna zdołała dopatrzyć istne zbiorowiska gwiazd. Por. Ernest „Astronomja gwiazd stałych" (1897); S. Kramsztyk „Wymiary i budowa wszechświata", „O ruchu gwiazd stałych"; „Gwiazdy zmienne" (w „Szkicach przyrodniczych" 1893).

Gwiazdy morskie, *Rozgwiazdy* (*Asteroidea*), gromada zwierząt, należących do typu szkarłupni (*Echinodermata*); są to zwierzęta o ciele płaskiem, gwaździstem lub pięciokątnem; pysk mają na dolnej powierzchni ciała, odchodek zaś, jeżeli istnieje, leży wprost naprzeciw na grzbiecie; skórę mają tęgą, szkielet wapienny, złożony z pojedyńczych pierścieni, z których składają się

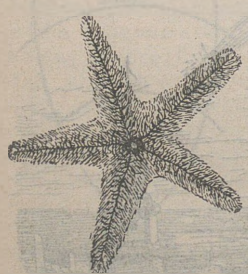

Gwiazda morska. (Echinaster).

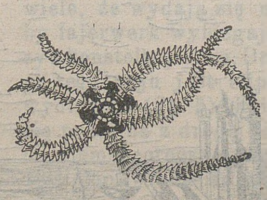

Wężowidło. (Ophiactis).

promienie, czyli ramiona, ruchliwe i rozchodzące się od pyska. Na dolnej powierzchni ciała znajdują się promienisto uszykowano brózdy, w których kryją się nóżki (*ambulacra*), organy robaczkowe, rozciągliwe, zakończone banieczkami, za pomocą których **G. m.** przyczepiać się mogą do przedmiotów, a przez wydłużanie i kurczenie nóżek przenoszą się z miejsca na miejsce. Są one w niektórych miejscach tak liczne, że ich używają za nawóz, jak na brzegach Normandji. Dzielą się na dwa rzędy: *gwiazdnice* czyli właściwe **G. m.** (*Asterida*) i *wężowidła* (*Ophiurida*). Pierwsze (rodzaje *Asterias*, *Echinaster*) pod spodem posiadają zawsze brózdę z nóżkami, w ramiona wchodzą od żołądka ślepe odrostki, znaczna ich część posiada odchodek. Rzęd drugi obejmuje **G.**, w których ramiona są od tarczy ostro oddzielone i wypustków żołądkowych nie zawierają; odchodek nie istnieje. Rzęd ten rozpada się na dwa podrzędy: *Ophiurae* (rodzaje *Ophiotrix*, *Ophiactis*) o ramionach długich, nie rozgałęziających się, bez brózd, i wijących się jak węże, i *Euryalae* (rodzaj *Astrophyton*) o ramionach zwykle rozgałęzionych, bardzo giętkich, pospolicie ozdobionych wąsami spiralnie się zwijającemi. Por. Linck „De stellis marinis liber singularis" (1773); Müller i Troschel „System der Asteriden" (1842); Lyman „Ophiuridae and Astrophytidae" (1865); Ludwig „Die Seesterne" (1894).

Gwiazdy nowe, ob. Gwiazdy.

Gwiazdy perjodyczne, ob. Gwiazdy.

Gwiazdy podwójne. Przy badaniu teleskopowem gwiazd okazało się, że $^1/_4$ do $^1/_3$ wszystkich gwiazd, przedstawiających się gołemu oku pojedyńczo, składa się z 2 lub więcej gwiazd, bardzo blizko siebie stojących. Z pomiędzy nich liczba **G. p.** jest znacznie przeważającą, wszakże mamy też **G.** trzy i czterokrotne; jedna z **G.** Orjona jest nawet, według Struvego, 16-krotną. Wiele **G. p.** stanowi tylko **G. p.** optycznie, t. j. zdają się znajdować bardzo blizko siebie dla tego, że leżą na jednej linii widzenia, ale w tym kierunku mogą być znacznie odległe. Większa jednak część **G. p.** stanowi istotne, fizyczne **G. p.**, t. j. tworzą pewien system własny, którego części są między sobą daleko mniej odległe, niż od innych **G.** Przemawia za tem ich liczba, która jest daleko większą, niżby to mogło być dziełem przypadku, a przedewszystkiem to, że się naokoło siebie obracają i że perjod obrotu pozostaje niezmiennym. Zwykle jedna z tych **G.** jest znacznie większą od drugiej, i wtedy towarzysz mniejszy obraca się około **G.** głównej; często jednak obracają się około wspólnego środka ciężkości. Przy tych ruchach ulegają prawom Kepplera (ob. Astronomja), z czego się pokazuje, że prawo ciążenia Newtona istnieje i po za systemem słonecznym. **G. p.** częstą przedstawiają ciekawe zabarwienie; niektóre po-

siadają obie barwy nawzajem dopełniające (ob. barwy); Zöllner uważa to za zjawisko kontrastu, wszakże Huggins (1868) przekonał się, że, w niektórych przynajmniej razach, barwy te są istotnie właściwe samym gwiazdom. **G. p.** mogą być użyte do oceniania dobroci lunet; tak np. wyborna luneta winna okazać 6 gwiazd w trapezie Orjona. Bessel z pewnych nieregularności w ruchu własnym Syrjusza wniósł 1844 r., że on posiada ciemnego towarzysza, a Clark w Bostonie rzeczywiście ujrzał go (1862) za pomocą wybornej lunety, co i inni potem sprawdzili; Auwers (1863), opierając się na rachunkach Petersa, przyjmuje, że masa jego wynosi $^1/_2$ masy Syrjusza. Podobnież ciemnego towarzysza posiada i Procjon.

Gwiazdy spadające, meteory przebiegające sklepienie niebieskie, mające najczęściej pozór gwiazd istotnych, jakby od nieba oderwanych. Dla wytłómaczenia tego zjawiska liczne podawano hypotezy i dopiero w ostatnich czasach znalazły one zadowalające wyjaśnienie. Przyjmuje się obecnie, że około słońca, oprócz planet i planetoid, krąży mnóstwo drobnych ciałek, poruszających się już to oddzielnie, już w rojach lub całych pierścieniach, a zwanych *meteorami*, *asteroidami* (jakkolwiek ta nazwa często nadawana bywa i planetoidom, czyli małym planetom). Występują one jako **G. s.** lub *kule ogniste (bolidy)*. Jeżeli spadają na ziemię, zowią się *meteorytami*, *aerolitami*, *uranolitami*, a mianowicie noszą nazwę *kamieni meteorycznych*, gdy są bogate w augit, anortyt, oliwin, kwarc, a ubogie w żelazo; *żelaza meteorycznego* zaś, gdy przeważnie są złożone z żelaza rodzimego, któremu pospolicie towarzyszy kobalt i nikiel. *Kulami ognistemi* zowią się, gdy przesuwają się szybko po niebie, jako kule znacznej wielkości, czerwono świecące, pozostawiając często za sobą przez pewien czas ogon ognisty, a niekiedy pękają z silniejszym lub słabszym hukiem; w dzień przedstawiają się jako czarne chmury. **G. s.**, w zwykłem znaczeniu, zowią się iskry gwiaździste, najczęściej białe, które nagle się ukazują, szybko przebiegają i nagle znowu gasną. Średni czas trwania **G. s.** wynosi $^1/_2$ sekundy, długość ich drogi 12—16°, wysokość, w jakiej się ukazują, jest różna, 80—160 kilometrów, szybkość średnia 38 klm., a liczba ich, gołem okiem codziennie na całej ziemi widzianych, wynosi kilka miljonów. Dzielimy je na **G. s.** *sporadyczne* i *perjodyczne*; pierwsze zjawiają się pojedyńczo i w czasach różnych, drugie okazują się w znacznej ilości w oznaczonych czasach i wychodzą z oznaczonych punktów nieba, z tak zwanych *punktów promieniowania* czyli *radjacji* (fig. 1); stanowią całe *pierścienie* **G.** spadających, gdy występują corocznie, jak prąd sierpniowy, *roje* zaś **G. s.**, gdy wracają tylko w odstępach pewnej liczby lat, ale w tych samych datach, jak prąd listopadowy. Niektóre roje **G. s.**

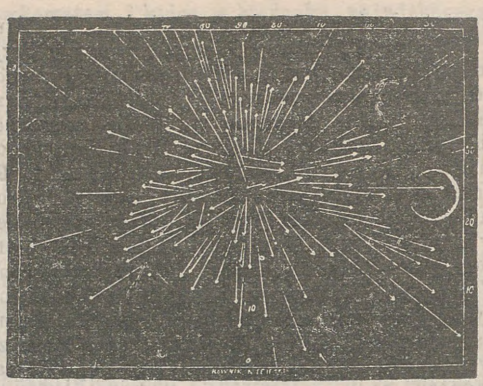

Fig. 1. Przebieg gwiazd spadających.

przebiegają tę samą drogę, co pewne komety, skąd powstało mniemanie (Schiaparelli 1866), że są one częściami komet, pozostałemi w systemie słonecznym (ob. Komety). Największy kamień meteoryczny jest z Aegos Potamos (476 przed Chr.); jedną z największych brył żelaza meteorycznego jest masa Pallasa (fig. 2), znaleziona 1749 r w Syberji, ważąca pierwotnie 688 kilogramów, której reszta znajduje się w Petersburgu. W r. 1870 Nordenskjöld na wyspie grenlandzkiej Disko napotkał trzy masy żelazne, wagi 25,000, 10,000 i 4,500 klg. Olbrzymią też bryłą żelazną sprowadzono w r. 1897 z Grenlandji do New-Yorku. Najbogatsze ich zbiory w ogóle są w Wiedniu i w British Museum. Kula ognista, jak to miało miejsce przy zjawisku 31 stycznia 1868 r., widzianem w Warszawie (fig. 3), nie spada zwykle cała, ale się rozpryskuje na części, przy gwałtownym huku czyli detonacji; wspom-

Fig. 2. Odłamek żelaza Pallasa.

Fig. 3. Bolid Pułtuski. (30 stycznia 1863 r.).

Fig. 4. Odłamek aerolitu pułtuskiego.

niana ta kula ognista rozsypała pod Pułtuskiem tysiące kamieni, różnej wielkości przeważnie drobnych (fig. 4). Rozżarzenie tych ciał następuje, gdy wchodzą w atmosferę: z powodu znacznej ich szybkości powietrze się zagęszcza, przyczem wywiązuje się znaczne ciepło; pękanie i detonacja są dalszym skutkiem silnego rozżarzenia. Szybkość **G. s.** oblicza się z drogi pozornej i wysokości, a wysokość z paralaksy (ob.), t. j. z różnicy kątów, pod jakiemi się ta sama **G. s.** przedstawia dwom obserwatorom w miejscach dosyć odległych. Największa liczba **G. s.** ukazuje się po północy, zwłaszcza nad ranem, ponieważ ta część ziemi, dla której słońce wschodzi, znajduje się po tej stronie, ku której się ziemia w swym biegu rocznym posuwa i że z tej strony głównie ziemia napotykać musi te ciała (ob. Apex). Rój **G.** spadających, który sam przez się, lub jako pozostałość komety, wchodzi w system słoneczny, przechodzi w skutek przyciągania planet w kształt coraz bardziej eliptyczny i zwolna zamienia się w pierścień. Ma to już miejsce dla roju sierpniowego (prąd ś. Wawrzyńca), przez co corocznie od 10 do 13 sierpnia napotykamy wiele **G. s.** Rój ten **G. s.** nazywa się *perseidami*, dlatego że punkt ich promieniowania przypada w gwiazdozbiorze Perseusza. Rój listopadowy, zwany *leonidami*, stąd, że wybiegają z gwiazdozbioru Lwa, według Leverriera dostał się do systemu słonecznego dopiero przed 1,600 lat, pod wpływem Urana otrzymał nową drogę eliptyczną (ob. komety) i obrót swój około słońca kończy w ciągu $33^1/_4$ lat; rój ten mało jest jeszcze wydłużony, i tylko oddzielne masy, wyprzedzające go lub pozostające w tyle, napełniają już drogę; dlatego corocznie od 13 do 15 listopada widzimy więcej niż zwykle **G. s.**, a co lat mniej więcej 34 (1799, 1833, 1866 i 1868) tak wiele, że wydają się niby fajerwerk wybiegający z konstelacji Lwa. Drogą tego roju jest elipsa wydłużona (fig. 5), która się przecina z drogą ziemi; ziemia corocznie około 13 listop. wraca do tego punktu, corocznie więc pod tą datą mamy spadek leonidów, najobfitszy zaś ma miejsce co 34 lata, gdy ziemia spotyka się ze skupioną jeszcze masą roju. Po tej samej drodze krąży i kometa teleskopowa odkryta przez Templa 1866 r.; potwierdza to więc domysł, że meteory listopadowe z rozsypania tej komety powstały. Podobnyż dowód daje i zaginiona kometa Bieli, która rozsypała się w rój meteorów, wracający corocznie 27 listopada. Powrót roju listopadowego i komety Templa przypadał na r. 1899, a z tego powodu zapowiadano katastrofy i nawet koniec świata, do czego przyczyniły się przepowiednie Falba (ob.); leonidy wszakże pojawiły się bardzo skąpo, co może stąd pochodzi, że już są zbyt rozsypane po swej drodze, a zjawiska deszczu gwiaździstego leonid nie powtarzają się w dawniejszej obfitości. Ob. Komety. Por. S. Kramsztyk „Komety i Gwiazdy spadające (Warsz., 1899).

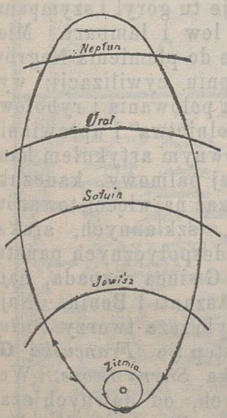

Fig. 5. Droga roju listopadowego i komety Templa.

Gwiazdy stałe, ob. Gwiazdy.

Gwiazdy zmienne, ob. Gwiazdy.

Gwiazdy, herb: W polu błękitnem—trzy 6-promienne gwiazdy złote. U szczytu 4 pióra strusie.

Gwiazdy.

Gwiaździc.

Gwiaździc, Gwiaździcz, herb: Na tarczy, ściętej półksiężycem złotym, w polu górnem błękitnem, na samym barku półksiężyca—krzyż złoty; w polu dolnem srebrnem—gwiazda 6-promienna złota. U szczytu, nad trzema piórami strusiemi—6-promienna gwiazda złota. Nadany Antoniemu Brykczyńskiemu przez Stanisława Augusta 1791 r.

Gwiaździc, pseudonim ks. Antoniego Brykczyńskiego.

Gwido, kardynał prezbiter świętego Wawrzyńca *in Lucina*, legat w Polsce w XIII w. Był on zakonnikiem zgromadzenia Cystersów, rodem z Burgundji; wysłany przez papieża Klemensa IV, przybył 1265 r. do Niemiec, a stamtąd do Polski, dla szukania pieniędzy na oswobodzenie Palestyny. Tu złożył 2 lutego 1267 r. synod we Wrocławiu, na którym skłonił duchowieństwo polskie do ogłoszenia wojny krzyżowej w obronie Ziemi Świętej. Na tym samym synodzie ogłosił nowe prawa, mające odtąd w kościele polskim obowiązywać, prawa stosowane do istniejących we Włoszech urządzeń, nie zaś do-

ducha i potrzeb narodu, który je miał wykonywać. Wszystkim tych kanonów przeciwnikom zagroził **G.** klątwą. Jakkolwiek książętom polskim ustawy **G.** się nie podobały, duchowieństwo jednak już po wyjeździe legata złożyło t. r. 1267 drugi synod w Dankowie, by je wprowadzić w wykonanie. Prawa te wydał Helcel w dziele „Starodawne prawa polskiego pomniki" (t. I, 360—363); z prawami kanonicznemi i cesarskiemi porównał je Romanowski w „Otia Cornicensia" (str. 113—124).

Gwido d'Arezzo, * 990 r., w latach 1023—36, Benedyktyn klasztoru Pomposa pod Ferrarą; zwróciwszy na siebie uwagę nową metodą śpiewu i muzyki, powołany został przez papieża Jana XIX do Rzymu, skąd atoli powrócił niezadługo do klasztoru Pomposa i tam, jak się zdaje, życie zakończył. **G.** jest założycielem nowszej muzyki, wynalazcą nazw dla interwałów i tonów skali muzycznej. On to wprowadził systemat linjowy nutowy, tudzież klucze C i F. Pisma jego, z których najważniejsze: „Micrologus Gelidonis de disciplina artis musicae," zebrane są w Gerberta „Scriptores ecclesiastici de musica sacra" (2 cz.). Por. Kiesewetter „**G.** von Arezzo, sein Leben und Wirken" (Lipsk, 1840); M. Falchi „Studi su Gwido Alonaco" (1882).

Gwido de Columniis, Mesenczyk z Sycylji, gdzie był sędzią. Gdy pisał wedle Daresa Frygijczyka i Diktysa Kreteńczyka „Historia Trojana," wielce czytaną i znaną w Polsce, został zachęcony przez swego przyjaciela arcybiskupa Salerno Macieja de Porta do spisania dziejów Węgier (wydane przez Schwandtnera 1746 i Endlichera 1848), które długi czas krążyły pod nazwą pracy „Anonimi notarii regis Beli." Istotnie był to Gwido, który księgę swoją o 7 książętach węgierskich dedykował przyjacielowi 1270—1273 r., a udawszy się z Edwardem I do Anglji, tam ukończył ową historję trojańską 1287 (druk. 1486 i 1489 w Strasburgu), oraz „Chronicon Magnum," w 36 księgach i „Historia de regibus rebuspue Anglorum," z których korzystał historyk angielski XV w. Robert Fabian. W kronice Długosza są ślady korzystania z dziejów węgierskich Gwidona (ob. „Wstęp krytyczny" Bielowskiego.

Gwido de Lusignan, potomek szlacheckiej rodziny z Poitou, ożeniony z Sybillą, owdowiałą margrabiną Montferratu, córką króla Jerozolimy, Amalryka. Od 1182 zastępca ociemniałego szwagra Baldwina IV, kr. jerozolimskiego, po śmierci swego pasierba, Baldwina z Montferratu, sam został królem jerozolimskim. Pokonany przez Saladyna 1187 r. i wzięty w niewolę, otrzymał wolność pod tym warunkiem, że zrzekł się wszelkich praw do korony jerozolimskiej. Zbyt słaby jednak, aby siłą poprzeć swe prawa, zamienił swe królestwo z Ryszardem Lwie Serce na wyspę Cypr, którą wszakże musiał wprzód od Templarjuszów odkupić. Tym sposobem został on założycielem nowego królestwa chrześcjańskiego, które od 1194 r. zostawało w posiadaniu jego potomków do 1473 r. Por. Herquet „Cyprische Königsgestelten des Hauses Luisiquan" (1881).

Gwido z Rawenny, duchowny włoski, żyjący około r. 750, był autorem kilku dzieł historycznych, a między niemi kosmografji, która p. t. „Geographus Ravennus" do naszych doszła czasów.

Gwido Reni, malarz włoski, ob. Reni.

Gwijana, kraj, ob. Gujana.

Gwinea, część zachodnia lądu afrykańskiego, która się od Przylądka Verga, pod 10° 18′ szerokości północnej, do Przylądka Cap-Negro, pod 16° szerokości południowej, rozciąga. Szeroki ten pas nadbrzeżny dzieli się na *Wyższą* czyli *Północną* **G.** i *Niższą* czyli *Południową* **G.**, które dzieli Przylądek Lopez, pod 1° szerokości południowej. Cały ten pas nadbrzeżny obejmuje w sobie na północy wielką zatokę Gwinejską, która tworzy mniejsze zatoki Benin i Biafra. Przed tą ostatnią leżą wyspy Gwinejskie, w liczbie czterech, z których Fernando-Po i Annobon do Hiszpanji, zaś Wyspy Książęce i św. Tomasza do Portugalji należą. Klimat jest zwrotnikowy, gorąco i upały nadzwyczajne; wnętrze kraju górzyste, ma być chłodniejsze i zdrowe, pobrzeża za to po większej części mają klimat bardzo szkodliwy, dla Europejczyków nieznośny. Dwie pory dżdżyste przypadają od kwietnia do lipca i od października do listopada. Wegetacja, przy wielkiej obfitości wód, niezmiernie bujna, tak iż **G.** wytrzyma porównanie z najurodzajniejszemi krainami świata. W lasach nader gęstych rośnie chlebowiec, olbrzymie paprocie i liczne gatunki palm, orzech kola, uprawiane zaś są: krzew kawowy, drzewa kauczukowe, farbiarskie, ryż i tytuń. Żyje tu goryl i szympans, koty morskie i antylopy, lew i lampart. Mieszkańcy **G.** należą głównie do plemienia Negrów i stoją na dość nizkim stopniu cywilizacji; wyznają oni fetyszym, żyją z polowania i rybołówstwa, a w części także z rolnictwa i uprawiania niektórych rzemiosł. Głównym artykułem handlu wywozowego jest olej palmowy, kauczuk, kość słoniowa, przywożą zaś najwięcej towarów płóciennych, metalowych, szklannych, araku, wódki. Z wielkiej liczby despotycznych państw murzyńskich, na które się Gwinea rozpada, najważniejsze są: państwo Aszanti i Benin. Najbardziej północną część wybrzeża tworzy *Portugalska* **G.** (ob.), dalej następuje *Francuska* **G.** (ob.), a wreszcie brytańska *Sierra Leone*. Według produktów wywożonych, od dawnych czasów dzielono **G.** na *pobrzeża: Pieprzowe* albo *Malaguetta* do Przylądka Palmas, z wolnym krajem murzynów *Liberia*; *Zębowe* albo *Kości słoniowej*, do Przylądka Apollonia, należące głównie do Fran-

GWINEA.

LIT. TOW. S. ORGELBRANDA S-NE WARSZAWA

cji; *Złote* aż do Rio Volta, licznie zaludnione, posiadające najwięcej kolonji europejskich, należy do Anglji; *Niewolnicze* albo *Benin*, z lesistą krainą delty Nigru, Bonny, aż do ujścia rzeki Benin, należy do Niemiec (Tago), do Francji (Dahomej) i do Anglji (Lagos), która też posiada ujścia Nigru aż do Rio del Rey; tu zaczyna się posiadłość niemiecka Kamerun. Dalej następuje Kongo Francuskie. Portugalja i państwo Kongo dzielą z Francją posiadłość Gwinei Niższej, która rozpada się na kraje: Loango, Kongo, Ambriz, Angola i Benguela.—Utrzymują, że jeszcze Hanno przy opłynięciu Afryki zawinął do **G.** Wiadomość ta jednak nie jest pewną i właściwa znajomość **G.** rozpoczyna się dopiero od końca XIV stulecia. W XV w. do **G.** przybywają Portugalczycy, w XVI Francuzi, następnie Holendrzy i Anglicy, którzy tu wkrótce utwierdzić się potrafili. Od 1818—1824 prowadzili Europejczycy, a szczególniej Anglicy, wojnę z państwem Aszanti, która groziła wielkiem niebezpieczeństwem i ledwie z trudnością pomyślnie ukończoną być mogła. W tymże prawie czasie zaczęły amerykańskie stowarzyszenia kolonizować murzynów i kolorowych na pobrzeżu Pieprzowem, wskutek czego powstała rzeczpospolita murzyńska Liberja, uznana w 1849 r. za państwo niezależne. Nazwa **G.** pochodzi od krainy Genachoa nad Senegalem, dokąd najpierw przybyli Portugalczycy, a nazwę tę rozciągnęli i do okolic południowych, później odkrytych.

Gwinea, złota moneta angielska, wartości 21 szylingów, która wraz z mniejszemi podziałami swemi zupełnie prawie wyszła z obiegu; w miejsce niej od roku 1818 weszły sowereny (sovereing), albo złote funty sterlingi, po 20 szylingów.

Gwint, ob. Szruba.

Gwintówka, broń palna, o lufie gwintowanej, ob. Działo, Strzelba, Karabin.

Gwizjusze (książęta), ob. Guise.

Gwoździe, pręty metaliczne, niekiedy drewniane, zaostrzone, zwykle zakończone główką, używane do łączenia ze sobą różnych przedmiotów. Bywają one różnych gatunków, stosownie do celu i noszą też różne nazwy; najważniejsze są: **G.** kute, ćwieki, sztyfty, **G.** wyrabiane z blachy żelaznej, **G.** lane i **G.** tapicerskie. Przyrządy do wyrobu **G.** nazywają się *gwoździownicami*. Najprostsza jest, gdy **G.** odkuwają się ręcznie młotkiem. Robotnik w danej sztabie najpierw odkuwa koniec zaostrzony, wyciąga ją do grubości żądanej, odcina i w na glajzie nadaje łepek. W nowszych czasach urządzono gwoździownice różnych systemów, wyrabiające **G.** mechanicznie, zarazem ostrze z główkami. **G.** *porcelanowe* tapicerskie składają się z ostrzy żelaznych z nasadzonemi główkami porcelanowemi. Nad siłą, z jaką się **G.** trzymają w różnych rodzajach drzewa, robił doświadczenia Karmarsch.

Gwoździec, miasteczko w pow. Kołomyjskim; ma szkołę parafjalną i 1,650 miesz., trudniących się po większej części rolnictwem; piękny kościół i klasztor ks. Bernadynów.

Gwoździki, ob. Gwoździkowiec.

Gwoździkowiec *(Caryophyllus)*, rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący drzewa wschodnio indyjskie, o liściach przeciwległych, skórzastych, kwiatach wonnych, biało-czerwonawych, zamieniających się po okwitnieniu w jagody skórzaste, brzuchato-podługowate, 1—2 nasienne. **G.** *korzenny (C. aromaticus, Eugenia caryophyllata)*, jest drzewem dochodzącem 7—10 metr. wysokości, o koronie pięknie stożkowatej. Pączki kwiatowe tego drzewa, zebrane przed rozwinięciem i wysuszone, mają smak palącokorzenny i barwę brunatno-żółtawą; po wystawieniu na wpływ dymu w suszarniach, nabierają barwy właściwej i stanowią tak zwane *gwoździki korzenne* czyli sklepowe *(Caryophylli aromatici)*, które zawierają wiele olejku lotnego, są wonne i w smaku palące; w handlu rozróżniają ich kilka gatunków, zależnie od miejsca pochodzenia. Zawierają one od 8 do 24% olejku lotnego, *gwoździkowego (oleum caryophyllorum)*, który się z nich otrzymuje przez destylację. Gwoździki używają się jako przyprawa w kuchniach, olejek do pachnideł. Jako lekarstwo należą do środków mocno rozgrzewających i pobudzających, przez lud używane są przeciw bólowi zębów. Dawniej używane też były i owoce czyli jagody **G.**, znane w aptekach pod nazwą *gwoździków macicznych (anthophylli)*.

Gwoździkowiec, jego kwiat i owoc.

Gwoździkowy olejsk, ob. Gwoździkowiec.

Gwoździownica, ob. Gwoździe.

Gye Maria Emma Lajeunesse, śpiewaczka amerykańska, znana pod imieniem Albani, * 1851 w Chambly w Kanadzie, z rodziców francuskich. Była uczennicą swego ojca, następnie kształciła się w Paryżu pod kierunkiem Duprez'a, wreszcie w Medjolanie u Lampertiego. Debiutowała z wielkiem powodzeniem w Mesynie, potem w r. 1871 we Florencji. Śpiewała na wszystkich znaczniejszych scenach Europy, najwięcej je-

dnak tryumfów święciła w Londynie. W r. 1878 zaślubił ją Ernest Gye, syn dyrektora Covent-Garden w Londynie.

Gyetva, miasto, ob. Dietwa.

Gyges, syn Daskylosa, według bajecznych podań greckich pasterz, zostający w wielkich łaskach u króla Lidji Kandaulesa (według Herodota, a według Ksanta—króla Sadyatta), znalazłszy w jaskini cudowny pierścień, stawał się przy jego pomocy niewidzialnym i tą drogą zjednał sobie względy królowej, a następnie zabiwszy króla Kandaulesa, tron jego w r. 687 przed Chr. opanował; stał się założycielem dynastji lidyjskiej Mermnadów i granice państwa znacznie rozszerzył; † 660 przed erą chrześcijańską. Przed zajęciem tronu lidyjskiego był księciem miasta Tyrra, od którego otrzymał nazwę „tyrannos"; nazwa ta (ob.) w następstwie stała się pospolitą. „Pierścień Gygesa" stanowi temat dramatu Hebbela.

Gylden Hugo, astronom, " 1841 r. w Helsingforsie, † 1896 r.; pracował od r. 1862 w obserwatorjum w Pulkowie i w r. 1865 został tam starszym astronomem. Od r. 1871 był dyrektorem obserwatorjum w Sztokholmie. Podał nową metodę obliczania perturbacji planet i komet, a nadto ogłosił: „Untersuchungen über die Konstitution der Atmosphäre" (1866—68); „Studien auf dem Gebiet der Störungstheorie" (1891); „Recueil de tables contenant les développements numériques à employer dans le calcul des perturbations des comètes" (1877); „Die Grundlehren der Astronomie nach ihrer geschichtlichen Entwickelung" (1877); „Versuch einer mathematischen Theorie zur Erklärung des Lichtwechsels der veränderlichen Sterne" (1879); „Traité analytique des orbites des huit planètes principales" (1893) i in.

Gyllembourg-Ehrensvärd Tomasyna Krystyna, z domu Buntzen, znakomita nowelistka duńska, * 1773 r. w Kopenhadze, † 1856; była pierwotnie żoną Andrzeja Heiberga i matką Ludwika Heiberga. Główne jej nowele są: „Codzienna historja"; „Marzenie i rzeczywistość"; „Dwie epoki" i in. „Pisma zbiorowe" wyszły w r. 1883.

Gyllenborg, rodzina hrabiowska w Szwecji, której przodek Wolimhaus był w Niemczech aptekarzem i astrologiem, a 1640 r. osiedlił się w Upsali. Młodszy jego syn *Jakób*, który pod nazwiskiem *Gyllenborga* do godności hrabiowskiej został wyniesiony, jako członek rady państwa popierał z wielką surowością Karola XI w redukcji dóbr przywłaszczonych przez szlachtę; † 1701 r.—Syn jego, *Karol* hr. **G.,** * 1679 r., † 1746 r.; będąc posłem szwedzkim w Londynie, miał udział w spisku przeciwko królowi Jerzemu I, następnie przeszedł do stronnictwa Kapeluszów (gyllenborskiego), przeciwnego hrabiemu Hornowi i stronnictwu Czapek, został kanclerzem i mimo nienawiści ludu, z powodu zawartego niekorzystnego pokoju z Rosją (1743), utrzymał się na tym urzędzie aż do śmierci.—Jego synowiec, *Gustaw Fryderyk* hr. **G.,** * 1731, † 1808 r. jako radca kanclerski, zjednał sobie sławę swemi poezjami.

Gymnadenia, roślina, ob. Koślazek.

Gymnase (dramatique), nazwa teatru w Paryżu, założonego 1820.

Gymnema *(Mlekodanka)*, rodzaj roślin z rodziny trojeściowatych, obejmujący krzewy lub podkrzewy w Indjach Wschod., o kwiatach urnowatych. **G.** *lactiferum (Asclepias lactifera)* zawiera we wszystkich częściach sok mleczny, biały, nie ostry, który się używa jak zwierzęcy, liście zaś używają się na jarzynę.

Gymnocarpi, *Nagozardnikowe*, dział porostów (ob.).

Gymnocladus *(Kłęk)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych, a podrodziny brazyljowych, obejmuje jedyny gatunek **G.** *canadensis*, drzewo w Kanadzie, dochodzące 36 metrów wysokości, o liściach podwójnie pierzastych, długości 1 metra; nasiona twarde, jajowate, mieszczące się w strąkach grubych, podłużnych, używają się często w Kentucky zamiast kawy *(kawa kentucka)*. Drzewo to nadaje się do ozdabiania parków.

Gymnodentes *(Nagozębne)*, rodzina ryb z podrzędu zrosłoszczękich *(Plectognathi)*, obejmuje rodzaje żyjące głównie w wodach zwrotnikowych.

Gymnogramma, *Rospar, Paprocik*, rodzaj paproci z rodziny *Polypodiaceae*, której kupki zalążników, nieosłonięte, rozłożone są wzdłuż nerwów. Liczne gatunki właściwe są krajom gorącym; niektóre, jak **G.** *chrysophylla*, **G.** *tartarea*, hodują się w ogrodach.

Gymnorhina, ob. Nietoperze.

Gymnospermae, rośliny, ob. Nagonasienne.

Gymnosporangium, rodzaj grzybów z rodziny śnieci, którego zarodniki na długich pęczniejących trzonkach żyją pasożytnie na gatunkach jałowcu, skąd przenoszą się na grusze i jabłonie, sprowadzając ich choroby.

Gymnotus, *drętwik, strętwa, węgorz elektryczny*, ob. Drętwa.

Gynaeceum, u starożytnych Greków komnata niewieścia, w której kobiety, oddzielone zupełnie od towarzystwa męskiego, zajmowały się gospodarstwem domowem; u dawnych Rzymian—harem cesarski.

Gynandrus (t. j. żeńsko-męski), kwiat, w którym pręciki zrosłe są ze słupkami; stąd *Gynandria*, 20-a klasa układu roślin Linneusza.

Gyöngyös (Diendiesz), m. w węgierskim komitacie Hevés, nad rzeką Körös, 10,160 miesz.

Gyöngyösi Szczepan, poeta madziarski, * roku 1624, † 1704 r. na urzędzie wicežupana komitatu Giemerskiego. Celniejsze jego utwory są: „Mórssal táralkodó Muránji Vénus" (Koszyce,

1662); Rózsákoszárú" (Lewocza, 1690); „Komédyiade," poemat epiczny; „Cupidónak i t. d." (Buda, 1695); „Chariklia," romans wierszem (Lewocza, 1700) i t. d. Zbiór dzieł wydany w Presburgu (2 t., 1796).

Gyp, pseudonim hrabiny Gabrjeli de Martel de Janville, z domu Riqueti de Mirabeau, * 1850 na zamku Koëtsal w Bretanji, pochodzącej z rodu sławnego Mirabeau i będącej ostatnim potomkiem jego. Ogłosiła długi szereg romansów, z których notujemy: „Petit Bob," „La vertu de la baronne" (1882); „Ce que femme veut," „Autour du mariage" (1883); „Le monde à coté," „Un homme délicat," „Plume et poil" (1884); „Sans voiles," „Le druide," „Elle et lui," „Le plus heureux de tous" (1885); „Sac à papier," „Autour du divorce," „Dans le train" (1886); „Joies conjugales," „Pour ne pas l'être," „Les chasseurs" (1887); „Les seducteurs," „Pauvres petites femmes," „*Mlle* Loulon," „Petit bleu," „Bob au salon de 88" (1888); „Tout à l'égout," „Ohè, les psychologues," „Bob au salon 89," „*Mlle* Eve," „Bob à l'Exposition" (1889); „Du haut en bas," „Le journal d'un philosophe," „Les gens chic," „Le baron Sinai" (1897). **G.** jest współpracowniczką dzienników: *Vie parisienne, Figaro, Gil Blas.* W przekładzie polskim: „Tajemnice małżeństwa" (Warszawa, 1886).

Gypaetos, ptak, ob. Orłosęp.

Gypogeranus, ptak, ob. Sekretarz.

Gypsophila, roślina, ob. Gipsówka.

Gyrantes, ob. Gołębie.

Gyrinus, owad, ob. Kręta czki.

Gyrowec v. *Gyrowetz*, właściwie *Irowec* Adalbert, * 1763 r. w Budiejowicach, w królestwie Czeskiem, † 1850 r., kapelmistrz teatru dworskiego (Hofburgertheater) w Wiedniu, od r. 1804 do 1831, w którym otrzymał emeryturę; napisał znaczną liczbę oper, baletów i innych utworów muzycznych, tudzież wydał swój życiorys p. t.: „Selbstbiographie" (Wiedeń, 1848).

Gyula (Dziula), m. w węgierskim komit. Bikieskim, nad rz. Białym Körösem. Dzieli się na dwie części: *Magyar*-**G.** i *Nemeth*-**G.,** 17,000 miesz., stary zamek; urząd górniczy.

Gyulai Paweł, poeta i krytyk madziarski szwagier Petőfiego, * w Koloszy 1826 r., po odbyciu studjów prawniczych i teologicznych został nauczycielem domowym, a następnie sekretarzem hr. D. Telekiego; w r. 1853 osiadłszy w Peszcie, oddał się wyłącznie literaturze. Pisywał ostre krytyki w piśmie *Buda-peszt-Hirlap* i in., oraz rozmaite powiastki. W r. 1853 razem z Pákhem zaczął redagować „Szépirodalmi lapok; z K. Szászem wydał zbiór poezji p. t.: „Nemzeti szinek" (Barwy narodowe, w Koloszy 1848); miał udział w redakcji „Słownika konwersacyjnego najnowszych czasów" i pisma dla niewiast *Hölgyfutár.* Wydał poezje, nowele „Vázlotök és képek," oraz wiele prac z zakresu historji literatury, a między innemi o swoim szwagrze Petőfim (ob.).

Gyulay *de Maros Németh is Nádaska*, ród hrabiowski madziarski: **G.** *Paweł*, po ukończeniu nauk lekarskich w Padwie i Bolonji, jako lekarz i stronnik Kacpra Bekiesza (ob.), uwięziony został (1573) przez Stefana Batorego w Fogaraszu; gdy jednak ten poznał w nim wyższe zdolności, mianował go swym sekretarzem, a następnie kanclerzem; atoli za Zygmunta (następcy Stefana) i z jego rozkazu został zamordowany 1587 r. Za swego pobytu w Polsce **G.** opisał wyprawę króla Stefana Batorego do Rosji w dziele „Commentarius rerum a Stephano rege etc. an. 1580" (Claudiopoli, t. j. Kolosz, 1581).—**Guylay** *Franciszek* II, w r. 1694 otrzymał tytuł barona, a 1701 czy 1704 r. hrabiego.—Jego synowie *Franciszek* III i *Stefan* III są założycielami dwu istniejących linji tego rodu: *starszej* (rzymsko-kat.) i *młodszej* (ewang.-refor.).— Ze starszej odznaczyli się: **Gyulay** *Samuel*, syn Franciszka III, * 1719 r. w Nadaszce, † 1802 r., feldmarszałek-porucznik austrjacki, był komendantem Białogrodu (Karlsburg).—**Gyulay** *Ignacy*, syn poprzedniego, * roku 1763 w Sybini (Hermannstadt), † 1831 r.; od 1781 r. generał austrjacki, 1806 r. ban królestwa chorwacko - dalmacko - sławońskiego, w wojnie przeciwko Francji wsławił się odwagą i biegłością w sztuce wojennej; w r. 1813 został feldcechmistrzem, a 1830 prezydentem nadwornej rady wojennej w Wiedniu.—**Gyulay** *Albert*, brat poprzedniego, * 1766, † 1835 r. w Peszcie; oficer austrjacki, czynnym był szczególnie w wojnach przeciwko Francji. — **Gyulay** *Franciszek* IV, syn przedostatniego, * 1798 w Peszcie, od 1847 komendant wybrzeży morskich w Tryjeście, przy wybuchu rewolucji włoskiej 1848 r. przyczynił się do ocalenia floty austrjackiej, od r. 1849 do 1850 r. był ministrem wojny, następnie otrzymał dowództwo 5 korpusu armji w Medjolanie i został feldcechmistrzem, a w kwietniu 1859 r. naczelnym wodzem całej armji włoskiej; pobity 19 maja pod Montebello, 30 pod Palestrą i 4 czerwca pod Magentą, usunięty od dowództwa; pod Solferino walczył na czele swojego pułku, † 1868. Przed śmiercią adoptował za syna siostrzeńca swego, generała Edelsheima, i nadał mu swe nazwisko.

Gyurinka Antoni, pisarz i poeta madziarski, * 1824 w Wacowie, od r. 1847 ksiądz rzymsko-kat. Oprócz innych napisał dzieje zdobycia Konstantynopola p. t.: „Konstantinápoly etc. 1453—56 an," oraz „Báthory Miklos." Był współpracownikiem pisma *Kath. Néplap.*

Gyurits Antoni. pisarz madziarski, * 1819, urzędnik, a od r. 1847 adwokat; zajmował się głównie od tego czasu stenografją; po r. 1848 wydał wiele pism oryginalnych i tłómaczonych, oraz pisał różne rozprawy do pism czasowych.

a w r. 1855 wydał: „Prawidła ortografji madziarskiej.“

Gzel Piotr, rodem z Pragi, gramatyk czeski i jeden z tłómaczów *Biblji kralickiej*, autor „Ortografji czeskiej“ (1533), „Isagogicon i t. d.” (1535).

Gzowski Jan, h. Grabie, Jezuita, * 1675 r., † 1750, profesor filozofji i teologji, potem rektor kolegjów w Sandomierzu, Lublinie, a w roku 1742 w Kaliszu. Ogłosił drukiem następujące kazania: „Prześwietny i prześwięty do Augem chwały ingres“ (Kalisz, 1711); „Wieloraka i najwyższych oraz korona albo konkluzja przy pierwszej Jana Franc. Regis S. J. inauguracji“ (Sandomierz, 1716; „Kanonizacja św. Stanisława Kostki“ (Kraków, 1727). Ob. Bibljogr. pol. K. Estreichera, t. XVII. Lit. G.

Gzowski Franciszek, kanonik smoleński 1774, został 1775 r. kanonikiem wileńskim. Człowiek ambitny, wszelkiemi sposobami starał się o wywyższenie; jakoż 1781 był już surogatem wileńskim, a w następnym roku sufraganem trockim i biskupem tespieńskim, za protekcją biskupa Massalskiego, † 1787.

Gzy, ob. Giez.

Gzyms, w budownictwie zakończenie powierzchni gładkiej częścią wystającą, przeznaczoną do zabezpieczenia tejże powierzchni od wody deszczowej. Forma **G.** jest często charakterystyczna dla różnych stylów architektonicznych. Główne typy **G.** wskazują załączone rysunki.

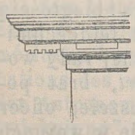

G. dorycki.

G. joński.

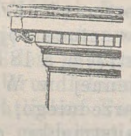

G. korynckі.

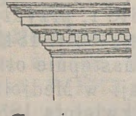

G. mieszany.

G. toskański.

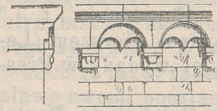

G. rzymski.

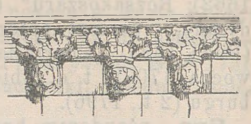

G. rzymski.

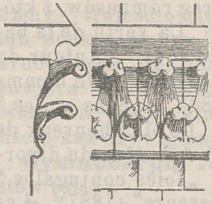

G. rzymski.

G. z epoki odrodzenia.

G. z epoki odrodzenia.

Gżat', rzeka wypływająca w pow. Gżackim, gub. Smoleńskiej, wpada do Wazuzy w gub. Twerskiej, długa 105 w., spławna jest na wiosnę do m. Gżacka.

Gżatsk, *Gżack*, miasto pow. w gub. Smoleńskiej, nad rz. Gżatią, przy drodze żel. z Brześcia do Moskwy; 6,312 miesz. (1897), znaczny handel zbożowy.—**G.** powiat, 3,446 w. kwadr., a ludności 102,390 (1897).

H.

H, spółgłoska, ósma litera alfabetu łacińskiego, ośmnasta polskiego (złożonego z 45 głosek), a piąta fenickiego, w którym nazywała się, *He*, t. j. okno z kratą, prawdopodobnie z powodu dawniejszej postaci hieroglificznej. Grecy w pełnej postaci litery tej nie mieli. dźwięk jej stanowił tylko przed samogłoskami aspirację mocną *(Spiritus asper)* i oznaczony był haczykiem (‘). Z nowszych języków romańskich francuski posiada wprawdzie **h**, jako znak piśmienny, zwany *ache* (wymawiaj *asz)*, ale w wymawianiu niemieje ono prawie zawsze. W hiszpańskim często się zamieniają *f* i *h*, np. *hidalgo* i *fidalgo*. W górnoniemieckim **h** zastępuje niekiedy miejsce *c* lub *k* pokrewnych języków pierwotnych, tak np. *Hund* (pies) odpowiada łaciń. *canis*, greck. *kyôn*. W języku polskim **h** jest spółgłoska pierwotna, twarda, gardłowa, słaba; nie jest ona rodzimą polską, ale jako modyfikacja spółgłoski *g* przybyła z języków czeskiego lub ruskiego. W odmianie rzeczowników zmiękcza się u nas **h** na *ż* (np. Sapieha, Sapieże), a w odmianie przymiotników na *ź* (np. błahy, błazi). W starożytnych napisach rzymskich oznaczało **H:** *habet*, *have*, *hic*, *hoc*, *hastatus*, *haeres*; *homo*, *honestus*, *honor*, *hera*, *hortuis*, *herus*; **H. A.:** *hoc anno*; **Her.** *haeres*, *hereditas*; **Hl. S.** lub **H. S.:** *Sestertius*. We wzorach chemicznych **H** znaczy wodór (hydrogenium), **Hg** rtęć (hydrargyrium); na receptach lekarskich: *herba* czyli ziele. W muzyce **h** jest siódmym stopniem skali djatonicznej tonów.

Haag Eugenjusz, teolog ewang. francuski, * 1808 w Montbelliard (Doubs). Między innemi wydał wspólnie z bratem Emilem „La France protestante ou Vie des protestants français, qui se sont fait un nom dans l'histoire, depuis les premiers temps de la réformation, jusqu' à la reconnaissance de la liberté des cultes par l'Assemblée nationale” (9 t., 1847—59); „Vie de Luther” (Valence, 1839); „Vie de Calvin“ (Paryż, 1840); oraz liczne przekłady z angielskiego.

Haag Emil, brat poprzedniego, * 1810, † 1865, oprócz rzeczonego współpracownictwa przetłómaczył kilka dzieł z angielskiego i wydał: „Satires et poésies diverses.”

Haag Karol, malarz, * 1820 r. w Erlangen, kształcił się pod kierunkiem Cornelisa i następnie w Rzymie, podróżował po Wschodzie, wykonał wiele akwareli, obrazów olejnych, do których tematy czerpał z życia ludu włoskiego i tyrolskiego, nadto: „Nagły przestrach w pustyni,“ „Ruiny Balbeku,“ „Widok Palmiry,” „Czaty w Czarnogórzu,“ „Czytanie Koranu” i in. W roku 1853 zaproszony został przez królową Wiktorję do Szkocji i wymalował tam obraz całej rodziny królewskiej, przeznaczony do Lochna-Gar. W latach 1858—60 objechał Grecję, Egipt, Palestynę i Syrję. Wszystkie jego podróże dały mu bogaty materjał do obrazów, które doznały należytego uznania w Anglji. Od 1867 r. mieszka **H.** w Londynie.

Haag, miasto holenderskie, ob. Haga.

Haake, rysownik z czasów Stanisława Augusta. W gabinecie rycin b. uniwersytetu warszawskiego znajdowały się portrety jego rysunku tuszem i kolorami: *Księcia prymasa Michała Poniatowskiego* i kilku słynnych ówczesnych piękności.

Haam, ob. Aam.

Haar, malarz, * we Lwowie, † 1838 r., celował głównie w minjaturach. Piękny jego obraz „Święty Antoni Padewski z Chrystusem Panem,“ znajduje się w kościele księży Dominikanów we Lwowie.

Haarlem, ob. Harlem.

Haas (G.), wydał w Bazylei mappę in 4-to, pod napisem: „Carte de la Pologne en 1772, 1793 et 1795, composée avec des caractères mobiles“ etc.

Haas Hipolit, geolog, * 1855 w Sztutgarcie, 1883 został docentem, 1887 profesorem paleontologji i geologji w Kiel. Ogłosił liczne rozprawy o ramieniopławach okresu Jurajskiego, oraz

dziela: „Die Leitfossilien“ (1887); „Quellenkunde” (1896); „Katechismus der Geologie” (6 wyd., 1898); „Katechismus der Versteinerungskunde” (1887); „Aus der Sturm-und Drangperiode der Erde“ (2 t., 1894) i in., opracował nadto karty ścienne do wykładu geologji (1894—98).

Haase, synowie Bogumiła, sławna firma księgarska w Pradze i pierwszy zakład drukarski w państwie węgiersko-austrjackiem (nie licząc drukarni cesarskiej w Wiedniu). Założycielem jej był Bogumił **H.,** rodem Sas, * 1763, † 1824. Przybywszy do Pragi był zecerem, a w rok potem właścicielem jednej prasy, w r. 1805 kupczył papierem, a 1806 książkami, w r. 1815 założył lejnię czcionek, a 1820 litografję, najpierwszą w królestwie Czeskiem, oraz drukarnię o 18 prasach. Po jego śmierci objęli te zakłady czterej jego synowie: *Ludwik*, * 1801, *Jędrzej*, * roku 1804, otrzymał przydomek *v. Vranau* i był przywódcą stronnictwa *środkowego; Bogumił*, * 1809, † 1887, *Rudolf*, * 1811 r., był redaktorem (1836—1844) *Prager Zeitung* i *Bohemii*, oraz *Panoramy*. W r. 1832 postawili swe zakłady na wysokim stopniu doskonałości, a w 1837 założyli papiernię we Wranem i t. d. W roku 1871 zakłady te zamieniono na towarzystwa akcyjne w Pradze i Wranem. Technicznym kierownikiem pierwszego został Jędrzej (* 1842, † 1895), syn wspomnianego wyżej Andrzeja († 1864).

Haase Henryk Gottlob Fryderyk Chrystjan, znakomity filolog niemiec., * 1808 w Magdeburgu, † 1867, kształcił się w Halli, Greifswaldzie i Berlinie. Za udział w związkach burszenszaftowskich odsiadywał jakiś czas więzienie. Po powrocie z naukowej podróży został 1840 profesorem we Wrocławiu. W 1848 czynny brał udział w sprawach publicznych. Z prac jego naukowych, oprócz wielu artykułów i recenzji w pismach czasowych, oraz szacownych wydań Ksenofonta „De republica Lacedaemonorum” (Berlin, 1833), Tucydydesa (Paryż, 1840), Vellejusa Paterkula (1851, 2 wyd., 1863); Seneki (3 t., Lipsk, 1852—53) i Tacyta z wyczerpującemi prolegomenami (2 t., Lipsk, 1855), wielką mają wartość uwagi do Reisiga „Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft” (Lipsk, 1839); „Vergangenheit und Zukunft der Philologie” (Berlin, 1835) i „Die Athenische Stammverfassung” (1857). Por. Fickert: „Fr. Haasii memoria“ (1868).

Haase Fryderyk, sławny aktor niemiecki, * 1826, kształcony w sztuce dramatycznej przez poetę Tiecka (ob.). Występował z wielkiem powodzeniem na wszystkich scenach niemieckich, brał udział w założeniu teatru niemieckiego w Berlinie (Deutsches Theater, 1883).—Żona jego, Emilja Schöndorf-Haase, * 1837 r., grywała z powodzeniem role salonowe.

Haast Juljusz, geolog, * 1822 w Bonn, † roku 1887, był kupcem i w licznych podróżach zajął się spostrzeżeniami geologicznemi. Jako komisant pewnego domu handlowego angielskiego udał się 1858 do Nowej Zelandji i tam towarzyszył w wycieczkach geologicznych Hochstetterowi, który wtedy wyspę tę badał. Mianowany geologiem prowincji Canterbury, zbadał ją pod względem geologicznym, odkrył szczątki olbrzymich ptaków Dinornis i Palapteryx. Został 1862 prezydentem Philosophical Institute of Canterbury i profesorem w tamecznem muzeum. Ogłosił: „Geology of the provinces of Canterbury and Westland, New-Zeeland“ (1879).

Haasz Jarosław, doktor praw i autor czeski, * 1860, syn Antoniego Dominika, zasłużonego prawnika i społecznego działacza (* 1831), wydał: „Index czasopisu *Pravnik* 1862—1891“; w czasopiśmie *Pravnik* sam też umieszczał swe prace; podobnież w *Czeskim lidzie*, *Lumirze*, *Ruchu*, *Nedielnich Listach*; w latach 1892—1895 redagował *Fotograf. obzor.*

Habab, plemię zamieszkałe w północnej Abisynji, nad zatoką Arabską, spokrewnione z plemieniem Bedża (ob.), liczy 68,000 ludności i w części należy do kościoła etjopskiego, w części zaś do islamu. Język ich stanowi narzecze etjopskie. Por. Heuglin „Schilderungen aus dem Gebiet der Beni-Amer und Habab” (2 t., 1877).

Habakuk, *Abakuk*, ósmy z dwunastu proroków mniejszych Starego Zakonu, żyjący za czasów króla Jojakima, około 600 przed Chr. Proroctwa jego dotyczą szczególnie ucisku Chaldejczyków, którzy wówczas po raz pierwszy napadli na Judeę; przepowiada upadek państwa i czyni nadzieję przywrócenia państwa Izraelskiego.

Habanie, *Habanowie*, Słowacy, w większej części potomkowie przybyłych w XVI w. z Moraw i Niemiec anababtystów, zamieszkali w Habani i innych miejscowościach komitatu Nitrańskiego i Presburskiego w Węgrzech. Wyróżniają się właściwemi sobie zwyczajami i obyczajami.

Habberton John, pisarz amerykański, * roku 1842 w Brooklynie, służył w wojsku, brał udział w wojnie domowej, następnie czynnym był na polu dziennikarskiem. Głównem jego dziełem, które rozeszło się w 250,000 egzemplarzy, było „Helens babies“ (1876), po którem ogłosił: „The Barton experiment,” „The Jericho road,” „Other people's children“ (przekł. niem., 1886); „The scripture club of Valley Rest,” „The Roger de Coverbey papers,“ „Some folks,“ „The crew of the Sam Weller,“ „Who was Paul Grayson?” (1881).

Habdala, *Habdalah*, wyraz hebrajski, znaczy *przedział*, to jest przedział soboty od nowo-zaczynającego się tygodnia, i służy na wyrażenie

obrzędu spełnianego u Izraelitów w każdą sobotę, wieczorem. Skoro pokaże się kilka gwiazd na niebie, każdy ojciec rodziny zapala świecę albo lampę o dwu knotach, tudzież kadzidło, błogosławiąc je, równie jak kubek wina, z którego wszyscy piją po trosze, a resztę rozlewają na ziemię, przy stosownym śpiewie lub modlitwie.

Habdank II.

Habdank, herb, ob. Abdank. Herb ten ma także nazwy: Abdanek, Awdancz, Awdaniec, Haudaniec, Haudancz, Białkotka, Bilkotka, Biołkotka, Czelejów, Łękawa, Łękawica, Skuba. Oprócz podanego pod Abdank rysunku, herb ten miewa także kształt nieco inny, nazwany w „Księdze“ J. hr Ostrowskiego Abdank II, a mianowicie: W polu czerwonem dwie krokwie srebrna (jak i w Abdanku I), złożone w kształcie litery **W**; u szczytu — pół lwa złotego, obróconego w lewo i trzymającego w łapach takież krokwie.

Habdank Z., pseudonim Zygmunta Malczewskiego.

Habdank Wandalin, pseudonim E. Szpaczyńskiego.

Habdelić *(Abdelić)* Jerzy, filolog chorwacki, * 1609, † 1678 w Zagrzebiu, Jezuita, dr. filozofji, zajmował się nauczaniem w kolegjach i seminarjach. Wydał: „Dictionar ili reczi slovenske“(chorwacko-łaciński); „Sillabus vocabulorum grammaticae Em. Alvari in illyricam sive Croatis et Slavonibus vernaculam conversorum“ (1726); „Fasciculus Palmarum“ (1668); „Pervi otca naszega Adama greh“ (1674), główne jego dzieło; „Zercalo Mariansko“ (1662) i in.

Habeas corpus (Akt), po łacinie znaczy właściwie: *miej swoje ciało*, to jest miej je wolne. Stąd otrzymało nazwę sławne prawo angielskie z roku 1679, zabezpieczające obywatelom angielskim wolność osobistą i stanowiące, że aresztowanemu natychmiast powód jego uwięzienia objawiony być winien: najdalej we 24 godzin obwiniony aresztowany musi być stawiony przed sądem, gdzie jeżeli oczyści się z podejrzeń, natychmiast uwolnionym być musi. Wyjątek w tym względzie stanowią tylko obwinienia o najcięższe zbrodnie (zdradę, morderstwo, podpalenie), oraz wypadki, gdy uwięziony swem postępowaniem, jak np. ucieczką z aresztu, obudza nowe podejrzenia. Przeciwko sędziom, dozorcom więzień i innym urzędnikom postanowione są surowe kary, jeżeli wbrew temu aktowi postępują, i od tego żaden wyższy rozkaz zasłonić ich nie może. W razie koniecznej potrzeby, jak to było w latach 1793, 1794 i 1817, *Habeas corpus* może być zawieszonym, w żadnym atoli razie nie inaczej, tylko za upoważnieniem parlamentu. Por. „A treatise on the Right of personal liberty and on the writ of Habeas corpus“ (1876).

Habeas tibi (łac.), masz, weź sobie.

Habeat sibi (łac.), niechże sobie ma (I, Genesis, 38, 23).

Habelschwerdt, po słow. Bystrzyca, miasto w obwodzie pruskiej regencji Wrocławskiej, dawniejszem hrabstwie Kladzkiem, przy ujściu rz. Bystrzycy (Weistritz) do Nisy, 5,800 miesz., liczne fabryki zapałek.

Habemus confitentem reum (łac.), mamy przyznającego się winowajcę. Sentencja urobiona ze słów Cycerona, wypowiedzianych w jego mowie „Pro Ligario.“

Habemus papam (łac.) „mamy papieża.“ Formuła wygłaszana przez pierwszego kardynała djakona z balkonu pałacu, w którym odbyło się konklawe i zawiadamiająca zebrany lud o wyborze nowego papieża.

Haben (niem.), dosł. mieć., w terminologji buchalteryjnej po niemiecku oznacza to samo, co francuskie *Avoir*, a nasze Dobro, albo *Ma (credit)*. (Ob. Buchalterja). Przeciwstawieniem **H.** jest *Soll* (w liczbie mnog. Sollen) co odpowiada naszemu Winien, Winni, a francuskiemu Doit (Debet).

Habenicht Herman, kartograf, * 1884 w Gotha, kształcił się w geograficznym zakładzie Parthesa, gdzie opracował znaczną liczbę atlasów, a w szczególności wielką kartę Afryki (3 wyd., 1892). Nadto ogłosił: „Die Grundzüge im geologischen Bau Europas“ (1881); „Theorie der sphärischen Kraterbecken“ i in.

Habent sua fata libelli (łac.)—I książki mają swój los (Terencjanus Maurus).

Haberlandt Fryderyk, rolnik, * 1826 w Presburgu, † 1878, kształcił się w akad. prawniczej w mieście rodzinnem, następnie praktykował na roli, studjował agronomję w Altenburgu, 1854 został tamże profes., w 1876 objął katedrę rolnictwa w Wiedniu. Napisał: „Beiträge zur Frage über die Aklimatisation der Pflanzen und den Samenwechsel“ (1864); „Aufzucht des Eichenspinners“ (1870); „Der Seidenspinner des Maulbeerbaums, seine Aufzucht und seine Krankheiten“ (1871); „Wissenschaftlich-praktische Untersuchungen auf dem Gebiet des Pflanzenbaues“ (1875—77); „Die Sojabohne“ (1878); „Der allgemeine landwirtschaftliche Pflanzenbau“ (1878).

Haberlandt Gottlieb, botanik, syn poprzedniego, * 1854, studjował botanikę w Wiedniu i Tubindze, 1880 r. został profesorem botaniki w wyższej szkole technicznej w Hradcu, 1884 w uniwersytecie i dyrektorem ogrodu botanicznego tamże. Napisał: „Die Schutzeinrichtungen in der Entwickelung der Keimpflanze“ (1877); „Entwickelungsgeschichte des mechanischen Gewebesystems der Pflanzen“ (1879); „Vergleichende Anatomie des assimilatorischen Gewebe-

systems der Pflanzen" (1881); „Die physiologischen Leistungen der Pflanzengewebe" (1882); „Physiologische Pflanzenanatomie" (1884); „Das reizleitende Gewebesystem der Sinnpflanze" (1890); „Eine botanische Tropenreise" (1893) i in.

Häberlin Franciszek Dominik, historyk i prawnik niemiecki, * 1720 w Grimmelfingen pod Ulm, † 1787, od 1746 prof. w Helmstedt. Z dzieł jego najważniejsze jest: „Die neueste deutsche Reichsgeschichte" (20 t., Halla, 1774—84). — *Karol Fryderyk Häberlin*, syn poprzedniego, * 1756 w Helmstedt, † 1808; od r. 1786 profesor prawa publicznego tamże; był znakomitym znawcą niemieckiego prawa publicznego; zasłużył się jako autor dzieł: „Pragmatische Geschichte der neusten kaiserlichen Wahlcapitulationen" (2 t., Lipsk, 1792—93); „Handbuch des deutschen Staatsrechts" (3 t., Berlin, 1794—97); „Das deutsche Staatsarchiv" (16 t., Helmstedt, 1796—1807). — *Karol Ludwik Häberlin*, syn poprzedniego, * 1784 w Erlangen, od 1814 naczelnik powiatu w Hassenfelde, został 1824 usunięty z urzędowania i † 1858 w Poczdamie. Pod różnemi pseudon., a najwięcej pod pseudonimem *H. E. Belani* wydał znaczną liczbę romansów historycznych i humorystycznych, jak np. „Der Schatz des letzten Jagellonen" (3 t., Lipsk, 1848); „Gräfin Orzelska" (2 t., Brunświk, 1827) i t. d.

Haberman (*Habermann*), herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV błękitnych — po trzy snopy złote; w II i III srebrnych — po trzy pióra strusie błękitne. U szczytu pół węża w zbroi i szyszaku z 5-u piórami strusiemi (dwa białe między 3-ma błękitnemi), w prawej ręce trzyma trzy pióra błękitne.

Haberman.

Habert Henryk Ernest Marcel, deputowany francuski, * 1862, należał do partii bulanżystowskiej (ob. Boulanger), później popierał rewizję konstytucji i brał udział w agitacji Deroulède'a przeciwko obecnym rządom Rzplitej.

Habesz, ob. Abisynja.

Habich, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem — pół orła srebrnego, w lewem czerwonem — pół orła czarnego. U szczytu trzy pióra strusie.

Habich.

Habicht Ludwik, powieściopisarz niemiecki, * 1830 w Sprottau, był urzędnikiem sądowym 1857 oddawszy się wyłącznie piśmiennictwu, napisał: „Der Stadtschreiber von Liegnitz" (2 wyd., 1881, t. 3); „Zwei Höfe" (1870, t. 3); „Vor dem Gewitter" (1873, t. 4); „Am Genfer See" (1875, t. 2); „Schein und Sein" (2 wyd., 1878, t. 5); „Auf der Grenze" (1878, t. 4); „Der rechte Erbe" (1879); „Wille und Welt" (1884, t. 3); „Im Sonnenschein" (1885, t. 3). Nadto wydał zbiór nowel: „Kriminalnovellen" (1864); „Irrwege" (1866, t. 2); „In guten Händen" (1880); Opowiadania: „In Paris" (1875); „Das Haus des Unfriedens" (1877); „Querüber" (1877).

Habichtswald, pasmo gór pomiędzy Fuldą, Eder i Diemel, w stronie zachodniej względem miasta Kassel, wznoszące się najwyższym wierzchołkiem Hohen Gras do wysokości 595 metr.

Habietinek Karol, prawnik austrjacki, * 1830 w Pradze, 1868 został profesorem w Wiedniu, 1871 ministrem sprawiedliwości w gabinecie federalistycznym Hohenwarta, 1879 r. członkiem izby panów, następnie prezesem senatu, w 1891 drugim prezesem sądu najwyższego.

Habilitacja (z łac.), właściwie udowodnienie swojej biegłości w danym przedmiocie, uzdolnienie do urzędu. Wyraz ten używa się szczególnie w uniwersytetach niemieckich na oznaczenie, że ktoś przez dysputę nad napisaną przezeń rozprawą *(habilitacyjną)* stara się o uzyskanie prawa do miewania publicznych odczytów.

Habitus, wygląd, wejrzenie.

Habitus non facit monachum (łac.) — Habit nie czyni mnicha.

Häbler Gotthelf, poeta niemiecki, * 1829, studjował filozofję i filologję w Lipsku, od 1862 jest profesorem w Dreźnie. Ogłosił: „Lieder" (1852); „Sechs Reden an Fürsten und Völker Europas" (1859); „Wittekind" (1864); „Thalkönigs Sohn" (1866); „Liebesgeschicke" (1867); dramaty: „Graf Mirabeau" (1866); „Höhen und Tiefen" (1868); „Herakles" (1873).

Habrich Aleksy, muzyk i historyk morawski, * 1736, † 1794; wstąpiwszy do klasztoru w Rajhradzie, zajął się muzyką kościelną, oraz badaniem archiwum klasztornego, pomagał w pracach historycznych Pelclovi, Dobrovskiemu, Cerroniemu i in. Wydał: „Jura primaeva Moraviae" (Berno, 1781), oraz dopełnił pracę Pittera „Monasticon historico-diplomaticum omnium Moraviae monasteriorum".

Habsburg, właściwie *Habichtsburg*, zwaliska zamku leżącego na prawym brzegu rz. Aar, w szwajcars. kantonie Argowji, na górze Wülpel. Od tego zamku cesarski dom austrjacki *Habsburgów* przybrał swoje nazwisko. Dom ten pochodzi od książąt alemańskich; posiadał majętności w Szwajcarji, Alzacji i Szwabji. Zamek *Habsburg* zbudowany był 1029 przez Wernera I biskupa strasburskiego. Pierwszy wziął nazwisko *Habsburg* jego synowiec Werner II. Od syna tego ostatniego, Ottona II († 1111), pochodził Werner III († około 1163), od tego zaś Albrecht III Bogaty, który otrzymał hrabstwo w Zürichgau i pierwszy nazwał się langrafem Alzacji. Jego syn Ru-

dolf II nabył nowe hrabstwo w Argowji i inne jeszcze posiadłości. Synowie jego Albrecht IV i Rudolf III, podzielili się po jego śmierci (1233) wszystkiemi posiadłościami. Rudolf III założył linję laufenburską, która podzieliła się znowu na hrabiów na Lauffenburgu i hrabiów na Kyburgu. Tamci wygaśli na Janie IV (1408), ci zaś na Egonie 1415. Za to linja Albrechta IV, który 1228 z cesarzem Fryderykiem II poszedł do Palestyny i † w Askalonie, zajaśniała najświetniej w starszym jego synu Rudolfie IV. Ten bowiem pod imieniem Rudolfa I (ob.) zasiadł 1273 na tronie cesarzów niemieckich i stał się założycielem domu austrjackiego. Synem jego był Albrecht I (ob.), kr. niemiecki, a synami Albrechta I byli: Fryderyk III (ob.), kr. niemiecki, i Albrecht II (ob.), ks. austrjacki, który miał dwu synów: Albrechta III (ob.) ks. austrjac. i Leopolda III († 1386), władcę Bryzgowji, Feldkirchu, Bregenzji, Sonnenbergu, Hohenbergu i Szwabji. Linja Albrechta III wygasła na Ładysławie Pogrobowcu († 1457), synu cesarza niem. Albrechta II (ob.). Dłużej kwitła linja Leopolda III, którego wnukiem był król niem. Fryderyk IV (ob.), a prawnukiem cesarz Maksymiljan I, który przez małżeństwo dostał ziemie burgundzkie. Filip, syn Maksymiljana I, przez małżeństwo wniósł do domu habsburskiego Hiszpanję. Synowie Filipa podzielili się całą puścizną w ten sposób, że Karol I wziął Hiszpanję i Burgundję, a 1519 został cesarzem niemieckim pod imieniem Karola V, Ferdynand I zaś ziemie austrjacko-niemieckie, oraz przez małżeństwo z Anną Jagiellonką królestwa: węgierskie i czeskie z Morawją, Szląskiem i Łużycami. Linja hiszpańska wygasła 1700 na Karolu II. Z linji austrjacko-niemieckiej, idącej od Ferdynanda I (ob.), cesarza po śmierci brata Karola V, byli cesarzami: Maksymiljan II (ob.), syn Ferdynanda I, Rudolf II (ob.) i Maciej (ob.), synowie Maksymiljana II, Ferdynand II (ob.), wnuk Ferdynanda I, Ferdynand III (ob.), syn Ferdynanda II, Leopold I (ob.), syn Ferdynanda III i dwaj synowie Leopolda I, Józef I (ob.) i Karol VI (ob.). Na tym ostatnim wygasła linja austrjacko-niemiecka w pokoleniu męskiem. Spadkobierczyni jego, Marja Teresa (ob.), w skutek małżeństwa swego z *Franciszkiem Stefanem* (ob.), ks. Lotaryngji, od 1737 r. Toskanji (ob.), a następnie cesarzem pod imieniem Franciszka I, założyła dom Habsbursko-Lotaryński, z którego byli cesarzami: Józef II (ob.) i Leopold II (ob.), synowie Franciszka I; Franciszek II (ob.), syn Leopolda II; Ferdynand I (ob.), cesarz austrjacki, syn Franciszka II i synowiec Ferdynanda I, panujący dziś w monarchji austrjacko-węgierskiej cesarz *Franciszek Józef* (ob.). — Brat rodzony Franciszka Józefa I, był krótko pod imieniem Maksymiljana I cesarzem meksykańskim. Resztki rodowych posiadłości Habsburgów w Szwajcarji zostały odstąpione rzeczypospolitej szwajcarskiej 1802; zamek zaś rodzinny dawniej jeszcze przeszedł na własność kantonu Berneńskiego. Obok linji głównej utworzyły się dwie boczne: Toskańska i Modeńska. Pierwszą założył drugi syn Franciszka I, Leopold książę Toskanji, który zostawszy w 1790 cesarzem niemieckim oddał Toskanję drugiemu synowi swemu Ferdynandowi. Założycielem linji Modeńskiej (d'Este) był trzeci syn Franciszka I, który zaślubił dziedziczkę księstwa Modeny. Por. Marquarda Herrgott „Genealogia diplomatica domus Habsburgensis" (3 t., Wiedeń, 1737); Zurlaubena „Tables généalogiques des maisons de Habsburg et de Lorraine" (Paryż, 1770); Röpella „Die Grafen von Habsbourg" (Halla, 1832); ks. Lichnowskiego „Geschichte des Hauses Habsburg" (8 t., Wiedeń, 1836—37); Glückselig „Studien über den Ursprung des österreichischer Kaiserhauses" (Praga, 1860); „Österreichisch-Ungarische Monarchie und Spanien"; Hoernes „Österreich-Ungarn und das Haus H. Geographisch und statistisch, geschichtlich und genealogisch in Umrissen dargestellt (1892); Weihrich „Stammtafel zur Geschichte des Hauses H." (1892).

Hachette Joanna, bohaterka francuska, * 1454 w Beauvais, odznaczyła się bohaterską obroną miasta rodzinnego przeciwko Karolowi Śmiałemu (1472); na pamiątkę tego w Beauvais do dziś dnia odbywają się coroczne uroczystości.

Hachette Jan Mikołaj Piotr, matematyk, * około 1769 w Mézières, † 1834. Za wpływem Monge'a uczęszczał do uniwersytetu w Reims, skąd, mając lat 23 wieku, powołany został do wykładu hydrografji w Collinoure i w Porto-Vendre. Po otwarciu szkoły centralnej, przezwanej 1794 szkołą politechniczną, **H.** wykładał w niej geometrję wykreślną. W 1798 należał do wyprawy Bonapartego do Egiptu. Był też profesorem matematyki w szkole paziów do 1813. W r. 1818 otrzymał katedrę matematyki w Sorbonie; wkrótce potem mianowany był jednym z inspektorów nad kandydatami do szkoły politechnicznej, a 1830 członkiem akademji nauk. Celniejsze jego dzieła są: Dwa dodatki „Suppléments" do geometrji wykreślnej Monge'a (1811 i 1818); „Eléments de géométrie à trois dimensions" (Paryż, 1817); „Traité de géométrie descriptive" (1822).

Hachette Ludwik Krzysztof Franciszek, zasłużony księgarz francuski, * 1800 r. w Rethel (w Ardennach), † 1864, kształcił się pierwotnie na nauczyciela, później jednak (1826) założył w Paryżu księgarnię nakładową, której głównem zadaniem było wydawnictwo łacińskich, greckich i francuskich klasyków, tudzież rozmaitych książek szkolnych i słowników. Od 1850, wspólnie ze swymi zięciami Breton i Templier (*Hachette et Comp*), rozpoczął wydawanie dzieł wielkich rozmiarów, między któremi na szczególną zasługują wzmiankę: „Bibliothèque variée"; „Bibliothèque des chemins de fer"; „Bibliothèque des

meilleurs romans étrangers"; „Bibliothèque populaire"; „Bibliothèque rose illustrée"; „Bibliothèque des merveilles"; „Collection des guides et itinéraires", cały szereg „Dictionnaires universels i t. d.". W 1855 założył wspólnie z Lahurem *Journal pour tous*. Po śmierci Jana Hachette (* 1838, † 1892 roku) są właścicielami René Fouret, Armand Templier, Guillaume Breton i Desclosière.

Hacienda (hiszp.), majątek, folwark. **H.** *publica*—finanse państwowe.

Häckel Ernest Henryk, naturalista, * 1834 w Poczdamie, studjował medycynę i historję naturalną w Berlinie i Würzburgu i zajął się głównie zbadaniem organizmów zwierzęcych niższych, w którym to celu liczne odbywał podróże. W r. 1861 został docentem anatomji porównawczej w Jenie, następnie zaczął wykładać zoologję, w 1865 został profesorem zwyczajnym. Prace **H.** bardzo są ważne dla teorji rozwoju istot i w ogóle darwinizmu (ob.). Sformułował dokładnie biogenetyczne prawo (ob.), skąd wyprowadził naukę o gastreach (ob.). W ogólności prace jego mają często charakter spekulatywny, i stąd ma wielu przeciwników. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Die Radiolarien" (1862); „Natürliche Schöpfungsgeschichte" (7 wyd., 1879, tłómaczenie polskie Czarneckiego i Maslowskiego p. t. „Dzieje utworzenia przyrody", 2 tomy, Lwów, 1871); „Ueber die Entstehung und den Stammbaum des Menschengeschlechts" (4 wyd., 1881); „Das Leben in den grössten Meerestiefen" (1870); „Biologische Studien" (1870); „Anthropologie, Entwickelungsgeschichte des Menschen" (3 wyd., 1877); „Ziele und Wege der heutigen Entwickelungsgeschichte" (1875); „Arabische Korallen" (1876); „Das Protistenreich" (1878, przek. pol. J. Steinhausa p. t. „Królestwo pierwotniaków" 1875); „Das System der Medusen" (1880—81); „Ursprung und Entwickelung der tierischen Gewebe" (1884). „Indische Reisebriefe" (2 wyd., Berlin, 1884) zawierają opis czteromiesięcznego pobytu na wyspie Cejlon.

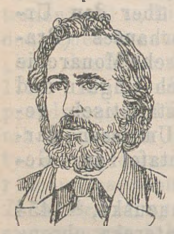

Häckel Ernest.

Hackert albo **Hackaart** Jan, * 1635 w Amsterdamie, holenderski pejzażysta, † w drugiej połowie XVII w. w Szwajcarji; malował ze szczególnem upodobaniem krajobrazy górskie.

Hackert Filip, znakomity pejzażysta niemiecki, * 1737 w Prenzlau. Wykształciwszy się w Berlinie i Paryżu, pojechał 1768 do Włoch, wymalował w Rzymie dla cesarzowej rosyjskiej Katarzyny dwa obrazy, wystawiające bitwę morską pod Czesme, został 1786 malarzem nadwornym w Neapolu i † 1807 w willi swojej Careggi pod Florencją. Sprowadził on malarstwo krajobrazów do pierwowzorów natury, a utwory swoje z mistrzowską wykonywał dokładnością. Celował szczególnie w perspektywie. Napisał: „Sull' uso della vernice nella pittura" (1788). Por. Goethego „Philip H.; biographische Skizze, meist nach dessen eigenen Aufsätzen entworfen" (Tubinga, 1811).—Jego bracia: *Karol Ludwik* **H.**, * 1740, † skutkiem samobójstwa 1800 w Lausanne. *Jan Bogumił* **H.**, * 1744, † 1773 w Bath, *Wilhelm* **H.** * 1748, † 1780 jako profesor rysunków w akademji petersburskiej i *Jerzy Abraham* **H.**, * 1755, † 1805, odznaczali się także jako malarze.

Hacki Jan Franciszek, Jezuita, żyjący w XVII w. w Poznaniu, Gdańsku i Oliwie; wydał: „Christi und apostolischen Geistes Spiegel in Leben des Heiligen Francisci Xaverii" (Oliwa, 1680); „Scrutinium veritatis fidei etc." (cz. I, Oliwa, 1661, 1681 i 1691; cz. II, tamże, 1671, 1674, 1682 i 1691); „Divus Joannes Chrysostomus etc." (Oliwa, 1683); „Statera justitiae etc." (Wilno, 1691) i kilka innych.

Hacki Michał Antoni, opat Cystersów w Oliwie, teolog, kaznodzieja i wierszopis, żyjący w drugiej połowie XVII w.: wydał: „Maria Deipara semper Virgo, rythmice demonstrata" (Oliwa, 1683 i 1695); „Breve compendium vitae spiritualis" (tamże, 1685 i 1692) i „Sermonum asceticorum" (4 t., tamże, 1691).

Hackländer Fryderyk Wilhelm, powieściopisarz i dramatyk niemiecki, * 1816, w Burtscheid pod Akwizgranem, † 1877. Naprzemian kupiec, żołnierz i znowu kupiec, poświęcił się w końcu literaturze i ustalił swą sławę dziełem humorystycznem „Bilder aus dem Soldatenleben im Frieden" (Stuttgard, 9 wyd., 1883). Odbył podróż na Wschód, a później z następcą tronu wirtemberskiego, jako jego sekretarz, do Włoch, Sycylji, Belgji i Petersburga. W tym czasie ogłosił: „Wachtstubenabenteuer" (3 t., 6 ed., Stuttgardt, 1883); „Märchen" (1843); „Humoristische Erzählungen" (5 ed., 1883); „Bilder aus dem Leben" (5 ed., 1883). Miał czynny udział w wyprawie Radeckiego 1849 do Pjemontu i wydał: „Soldatenleben im Kriege" (2 t., 1849—1850). Ożeniwszy się 1849, osiadł na stałe w Sztutgardzie; 1854 podróżował po Hiszpanji; 1859 został mianowany dyrektorem królewskich budowli i ogrodów. Oprócz komedji: „Geheimer Agent" (1850); „Magnetische Curen" (1851, tłóm. polskie Estreichera); „Zur Ruhe setzen" (1857); „Der verlorene Sohn" (1865); „Die Marionetten" (1868) i t. d. z licznych jego noweli i romansów zasługują na szczególną wzmiankę: „Eugen Stilfried" (3 tomy, 1852); „Europäisches Sklavenleben" (4 t., Stuttgardt, 1876); „Ein Winter in Spanien" (2 t., Stuttgard, 1855); „Tag und Nacht" (2 t., 1861); „Der Wechsel des Leben" (3 t., 1861); „Tagebuchblätter" (2 t., 1861); „Fürst und Cavalier" (Stuttgardt, 1865); „Das Geheimniss der Stadt"

(Stuttgardt, 1869, polski przekład, Warszawa, 1870; „Geschichten im Zic-Zak“ (Stuttgardt, 1870; polski przekład w Tygodn. Illustrow.); „Der Sturmvogel“ (1872, t. 4); „Nullen“ (1873, t. 3); „Verboteñe Früchte“ (1778, t. 2); „Das Ende der Gräfin Patatzky“ (1877) i t. d. W 1857 założył z Zollerem ilustrowane czasopismo *Ueber Land und Meer*, a od 1855 wydawał wspólnie z E. Hoeferem pismo *Hausblätter*. Zbiorowe wyd. dzieł swych sporządził sam **H.** (20 t., Stuttgardt, 1855—56; t. 21—34, 1860; 2 ed., 1863 sq.). Wybór dzieł w 20 t. (1881). **H.** celował głównie jako utalentowany humorysta. Niemcy uważają go za swego Dickensa. Z pism pośmiertnych wydano autobiografję p. t. „Der Roman meines Lebens“ (Stuttgardt, 1878, t. 1).

Hac lege (łac.), pod tym warunkiem.

Haczetyn (*Hatchetine*), ob. Wosk ziemny.

Haczewski Józef, * 1794, w Gnieźnie, † 1844, jako asesor leśny w Kielcach, ogłosił rozprawę: „O spławie drzewa z dodatkiem terminologji orylów, tlisów, majtków, wraz z dwiema tablicami wyobrażającemi płytę drzewa do spławu przysposobioną“. „O bursztynie” (1838).

Haczów, wieś w obwodzie Sanockim, pow. Brzozowskim, mająca ludności 2,500 dusz. Jest to dawna osada jeńców szwedzkich.

Haczykowa kość, jedna z małych kosteczek stanowiących napiestek (ob.).

Haddington albo *East-Lothian*, jedno z południowych hrabstw Szkocji, mające 725 klm. kw. i 37,500 m. Główne miasto Haddington, leżące nad rz. Tyne i koleją żelazną połączone z Edymburgiem, liczy 3,800 m.

Hadeln, ziemia w pruskiej dzielnicy Stade, przy ujściu Elby, obejmuje 326 klm. kw. i 16,700 ludności; ma ona własną swoją ustawę, która jej mieszkańcom, potomkom dawnych Chauków, zapewnia rozmaite przywileje. Miasto główne jest Otterndorf. Grunt tu tłusty i bagnisty.

Haderlap Filip, poeta i dziennikarz słowiński, * 1849 w Korutanji, kształcił się w uniwersytecie w Hradcu i już wtedy pisywał do *Jadranskiej Zarji* i *Jurija s puszo*. W Tryjeście redagował *Primorca*. Pod pseudonimem Dobravczin wydał 1874 „Razne poezje“. W 1876 wyszły w Lublanie jego „Pesmi na tujem“. W 1877—82 redagował *Slovenca*, w 1882 założył pismo *Ljudski glas*, wreszcie tegoż roku zaczął redagować w Celowcu *Mir*. Prócz wymienionych, ogłosił: „Kunovci w Bosni“, poemat epicki (1877); „Koroszke bukvice“ (1889); „Zlati kljucz“ (1884).

Hadersleben, po duńsku *Haderslev*, miasto w najdalszej północnej części Szlezwigu, nad zatoką t. n., naprzeciwko miasta Assens w Fionji, ma 8,600 m., port i gimnazjum; jest rezydencją władz powiatowych.

Hades, w mitologji greckiej—bóg świata podziemnego, syn Kronosa i Rei, małżonek Persefony. Później, oprócz licznych epitetów, nadawano mu też miano Pluton.

Hading (właściwie Hudingue) Jane, aktorka francuska, * 1861. Początkowo śpiewaczka operetkowa, później aktorka dramatyczna. Ma wielkie powodzenie w komedjach współczesnych. Odbyła wiele podróży po Europie i Ameryce.

Hades z Cerberem.

Hadith (arab.), *opowiadanie*, w teologji mahometańskiej *Hadith-er-Resul*, to jest opowieści i zdania proroka, zobrane w księdze Suunah; znajomość ich stanowi oddzielną część teologii mahometańskiej. Por. Goldziher „Mahommedanische Studien” (Halla, 1890).

Hadley Jan, fabrykant instrumentów w Londynie, † 1744, był wiceprezydentem Royal Society i pozostawał w stosunkach z najznakomitszymi uczonymi swego czasu. Znany jest stąd, że uchodzi za wynalazcę sekstansu (ob.), wszakże wykazano, że istotnym jego wynalazcą jest Newton. W rozprawie „The cause of the general trade-wind” (1735) podał wyjaśnienie wiatrów, zwanych pasatami.

Hadramant, okolica w Arabji (ob.).

Hadria, miasto, ob. Atri.

Hadriani Moles, łacińska nazwa zamku świętego Anioła w Rzymie, ob. Adrjan, Rzym.

Hadrjan, imię kilku papieżów i cesarza rzymskiego, ob. Adrjan.

Hadziacki traktat, zawarty 16 września 1658 r., stanowi punkt kulminacyjny kozackiej kwestji (ob.). Jego mocą Jan Wyhowski (ob.), hetman kozacki, uzyskał równouprawnione z Koroną i W. Ks. Litew., dla województw Kijowsk., Bracław. i Czernihow., jako w. ks. Ruskiego, stanowisko. Unja kościelna zniesiona gwarantuje wolność sumienia Kozakom, zupełny samorząd z odpowiedniemi urządzeniami, dostojnikami (wojew., pieczęt., marszałk., podskarbich), czynił z tej prowincji część byłej federacji polskiej. Na czele jej stał hetman, pierwszy senator 3 województw, arcybiskup kijowski i 4 biskupi mieli zasiąść w senacie za arcybiskupem gnieźnieńskim. Akademję drugą prócz Kijowa miał hetman założyć, trybunał i sądy przez tegoż miały być ufundowane, szkoły polskie miały być z Kijowa przeniesione. W razie wojny z w. ks. moskiewskim Kozacy mieli być neutralni, a w razie napadu mieć obronę od Polski. Wolno było im żyć w przyjaźni z Tatarami, przez których dzierżawy mieli uzyskać przejście Dnieprem do m.

Czarnego. Wojska tylko kozackie stać mogą, a jeżeli polskie wejdą, to przyjmują naczelnictwo hetmana, którym w nowem znaczeniu, jako potrójny, na ten raz wojewodą, został Wyhowski. A. Sozański wydał „Traktat hadziacki, zawarty w r. 1658" (Lwów. 1872, przedruk z Vol. leg.).

Hadziackie starostwo niegrodowe, leżało w Ukrainie Zadnieprskiej, w powiecie Półtawskim. Założone w r. 1634 przez Polaków, stanowiło uposażenie buławy hetmańskiej. W r. 1661 składało się z miasta Hadziacza nad rzekami Psiołą i Grunią o 15½ mil od Półtawy z przyległościami i z dzierżawy Mirhorodzkiej. Na sejmie r. 1661 Stany Rzpltej nadały na własność całe starostwo Jerzemu Chmielnickiemu, hetmanowi wojsk zaporoskich. Na sejmie Warszawskim z r. 1775 przez oddzielną komisję z 16 urzędników kor. do ostatecznego załatwienia sporów między Tadeuszem Przyłuskim, starostą jeszcze hadziackim, a jego pasierbami Olędzkimi o gwałtowne wypędzenie z dóbr wynikłemi.

Hadziacz, po małorusku *Hadiacz*, m. pow. w gubernji Półtawskiej, nad rz. Psiołą i Grunią. 7,714 m., założone 1634 r., należało niegdyś do buławy hetmańskiej i prócz rozmaitych wspomnień historycznych, pamiętne jest głównie ugodą zawarta 16 września 1658 r. pomiędzy Janem Wyhowskim, hetmanem Kozaków, a komisarzami króla Jana Kazimierza (ob. Hadziacki traktat).— **H.** powiat ma 2,171 w. kw., a ludności 145,903 (1897).

Hadziewicz.

Hadziewicz (baron) v. *Wieniawa* odm., herb: W polu złotem — głowa żubrza, czarna, z kółkiem złotem w nozdrzach. Nad koroną baronowską z hełmem ukoronowanym—pół lwa złotego z mieczem w łapie. Labry czerwone, podbite złotem. Nobilitacja z 1654.

Hadziewicz Michał, ormianin, otrzymał 1654 szlachectwo i jako biegły prawnik, występował gorliwie w obronie praw ormiańskich.

Hadziewicz Krzysztof, ze stanu rycerskiego, ogłosił: „Argo Srzeniawa, do brzegu płynąca, t. j. wiersz na wesele Stanisława Lubomirskiego z Denhofówną" (1676). „Drugie Eklesiasty prowerbjalisty Pańskiego napominania" (Kraków, 1762); „Dzieło zbawienne to jest epigramata o męce Pańskiej i in." (Lwów, 1700).

Hadziewicz Piotr, podstoli ziemi Łukowskiej, wydał „Mowę, mianą przy reasumpcji Trybunału koronnego, dnia 13 kwietnia 1753 w Lublinie."

Hadziewicz Rafał, malarz historyczny, * 1806 r., w Zamku, w gubernji Lubelskiej, uczeń wydziału sztuk pięknych uniwersytetu Warszawskiego, kształcił się następnie w Paryżu i Włoszech, skąd wróciwszy 1836 r. osiadł w Krakowie. Później był przez lat 5 profesorem malarstwa historycznego przy uniwersytecie moskiewskim (od 1839), a następnie (1844) profesorem Warszawskiej szkoły sztuk pięknych, odtąd stale w Warszawie zamieszkiwał.

Hadziewicz Rafał

Celniejsze jego obrazy są: „Narodzenie N. P. Marji", „Znalezienie Krzyża S-go", „Św. Joachim", „Św. Prakseda" (znajdujące się w katedrze Krakowskiej), „Rozmnożenie cudowne pięciorga chleba i ryb na puszczy" (w Owruczu); „S. Roch, uzdrawiający dotkniętych morowem powietrzem", „Przemienienie Pańskie" (w Białej), „Najświętsza Panna Anielska" (w Humaniu), „Adoracja Magów" (w księstwie Poznańskiem), „Św. Mikołaj rozdający jałmużnę", „Św. Piotr z Alkantary", „N. Panna Szkaplerzna" (w Warszawie w b. kościele Karmelitów na Krak. Przedm.), „Kazimierz Wielki, nadający przywileje wieśniakom", „Chodkiewicz pod Kirchholmem", „Abdykacja Jana Kazimierza" i wiele innych.

Hadż, Hadżiluk (arab = *pielgrzymka*), zowie się u Mahometan obowiązek, nakazany przez Alkoran, odbycia przynajmniej raz w życiu świętej pielgrzymki do grobu proroka Mahometa w Mekce; stąd każdy mahometanin, który pielgrzymkę tę już odprawił, dodaje do swego imienia przydomek *Hadżi*. Pielgrzymi tacy w wielkiem są poszanowaniu i nigdy tego tytułu nie zaniedbują.

Hadżi, ob. Hadż.

Hadżi-Ahmed, ostatni bej Konstantyny, od roku 1827, prowadził krwawą wojnę z Francuzami, którym się nareszcie poddał 1847, zamieszkał w Algierze i otrzymał 15,000 fr. pensji, † 1851.

Hadżi-Khalfa, właściwie *Mustafa-ben-Abdallah*, znany także pod nazwiskiem *Katib-Czelebi*, z Konstantynopola, * 1605, † 1658, jeden z najznakomitszych historyków i bibljografów tureckich. Główne jego dzieło wydał Flügel w przekładzie łacińskim wraz z oryginałem p. t. „Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum" (7 t., Lond., 1835—58). Oprócz tego zasługują na wzmiankę jego chronologiczne tablice „Tukwimal-tawarikh" (Konstant., 1733; łaciń. przekład Reiskiego Lipsk, 1766); geografja, „Dżihâneumâ" (Konstant., 1732; łaciński przekład Norberga, Lond., 1818) i „Historja tureckich wojen morskich" (przekł. angiel. Mitchella, Lond., 1830).

Hadžić Jovan, pisarz serbski, znany pod pseudon. Miłosz Svetić, * 1799, † 1870 w Nowym Sadzie, prawnik z zawodu, następnie dyrektor gimnazjum. W 1837 ułożył kodeks dla królestwa Serbskiego i zorganizował sądownictwo. W 1826

należał do założycieli „Maticy Serbskiej“. Piastował różne urzędy obywatelskie i sądownicze. Z prac literackich ogłosił: „Odziv mladeg srpskog duha na glas Szitovaczke harfe“ (1821), przełożył Horacjusza „De arte poetica“ (1827), od r. 1830 redagował *Letopis* serbski, od 1839 do 1844 wydawał *Golubicę*, w 1864 *Ogledalo*. Dzieła jego wyszły razem 1858. Por. Daniczić „Miłosz Svetić, poeta“ (1865).

Hadżybejska albo *Chadżybejska* zatoka, przystań m. Czarnego, przy której zbudowaną jest Odesa.

Hadży-Ogłu-Bazarczyk, inaczej *Pazarczyk*, *Bazardżyk*, *Tatar-Bazarczyk*, m. w Bułgarji, na północ Warny, 12,000 m., po większej części Tatarów krymskich; okolice jego pamiętne są zwycięstwem, odniesionem przez wojska rosyjskie, pod dowództwem generała Kamieńskiego (22 maja 1810), nad Turkami dowodzonymi przez Pehliwana paszę.

Haehnel Ernest Juljusz, rzeźbiarz niemiecki, *1811, w Dreźnie, † 1891 tamże, kształcił się we Florencji i Rzymie. Wykonał na konkurs posąg Beethovena, który odsłoniono w roku 1845 w Bonn. Z innych prac **H.** celniejsze są: „Karol VI“ (w Pradze); „K. M. Weber“ (w Dreźnie); „Madonna“; posąg „Fryderyka Augusta II“ (w Dreźnie): „Księcia Schwartzenberga“ (w Wiedniu): „Leibniza“ (w Lipsku); płaskorzeźby: „Pochód Bachusa“; „Upadek świata bogów greckich“ i in. W r. 1848 **H.** został profesorem i członkiem Akademji Sztuk Pięknych w Dreźnie.

Haelschner Hugo Filip Egmont, prawnik niemiecki, *1817 w Hirschbergu na Szląsku, † 1889 w Bonn, kształcił się w uniwersytecie Berlińskim i Wrocławskim, 1847 został profesorem prawa w Bonn, 1868 członkiem praskiej izby panów, w 1870 radcą tajnym. Napisał: „Geschichte der Brandenburg-preussischen Strafrechts“ (1855); „System des preussischen Strafrechts“ (1858—68, 2 cz.); „Das gemeine deutsche Strafrecht“ (1881—84, t. 2); „Das juristische Studium in Preussen“ (1859); „Das Recht Deutschlands im Streit mit Dänemark“ (3 wyd., 1863) i inne.

Haem...., wyrazy zaczynające się od *Haem...*, a tu nie zamieszczone, ob. pod Hem...

Haemagoga środki lecznicze, polegające na wywołaniu ogólnego lub miejscowego *upustu krwi* (ob.).

Haemanthus, *Krsanokwiat*, *Krwawica*, rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, w Afryce płd., zalecający się pięknemi kwiatami, zebranemi w baldachy. Niektóre gatunki, jak *H. albiflos*, *H. punica*, hodują się jako ozdobne. Sok cebuli *H. toxicarius* (*Brunsbergia toxicaria*), służy Hotentotom do zatruwania strzał.

Haematemesis, *wymioty krwawe*, zdarzają się, gdy z jakiegokolwiek organu na drodze od gardzieli do żołądka powstaje pęknięcie naczynia krwionośnego. Zdarza się to najczęściej przy wrzodzie żołądka lub przełyku, a także przy raku w jednym z tych organów, jeżeli nowotwór ulega rozpadowi, który do przeżarcia arterji doprowadzić może. **H.** powstaje także po wypiciu płynów gryzących, kwaśnych lub alkalicznych, które często w celach samobójczych są używane; zdarza się także, że przy obfitych krwotokach płucnych część krwi przechodzi do żołądka, a zadrażniwszy tam błonę śluzową, wywołuje wymioty krwawe. Stopień niebezpieczeństwa zależy od rodzaju podstawowego cierpienia (wrzód, rak), ilości krwi, sił chorego i t. p. czynników. Leczenie zmierzać powinno naprzód do wytworzenia skrzepu krwi u wylotu pękniętego naczynia krwionośnego, następnie zaś do zwalczenia zasadniczego cierpienia. Ob. Krwotok.

Haematinon *(porporino antique galienum)*, masa szklista, czerwona, wspominana przez Plinjusza i znaleziona w ogromnych ilościach w Pompei: używana była przez starożytnych do mozaik. Starano się ją wyrabiać w nowszych czasach, i Pettenkoffer otrzymał podobną masę szklistą z krzemionki, wapna, sody, minji, oraz opiłek miedzianych i żelaznych. Jeżeli część krzemionki zastąpiona jest kwasem bornym, masa staje się ciemno czerwona, podobna do dawnego szkła awenturynowego i nazywa się astralitem.

Haematocoele, wylew krwi w miednicy, zdarza się u kobiet w czasie miesiączki, skutkiem pęknięcia przepełnionych naczyń jajnika lub okolicznych tkanek. Ilość wylanej krwi jest różna, stąd różne objawy choroby i różne następstwa. (Ob. Krwotok).

Haematocolpos, zebranie się krwi w pochwie u kobiet; następuje w skutek zupełnego, zawsze wrodzonego zarośnięcia błony dziewiczej i dostrzega się zwykle wtedy, gdy zjawia się pierwsze miesiączkowanie. Krew, wychodząca z macicy, nie znajdując ujścia na zewnątrz, zbiera się w pochwie. Początkowo chora doznaje nieznacznych bólów, w miarę jednakże zwiększania się ilości krwi, z każdą świeżą menstruacją, pochwa nadmiernie się rozszerza, co już pociąga za sobą bóle w dolnych częściach brzucha, biodrach, krzyżu i inne objawy. Po pewnym czasie surowica krwi ulega wessaniu, pozostaje tylko masa serowata, mniej lub więcej zbita. Cierpienie to usuwa się przez przecięcie błony dziewiczej i zeszycie jej brzegów z pochwą. Jeżeli operacja ta nie będzie wykonaną, to krew wypełnia też macicę, rozszerza ją niezmiernie i w końcu tworzy się jeden duży worek wypełniony krwią.

Haematoma *(duae matris)*, guz krwisty, wylew krwi w opony mózgowe. Zdarza się najczęściej u nowonarodzonych, po ciężkich porodach, wszakże niewielka tylko liczba guzów na głowie noworodków jest rzeczywiście **H.** U starszych zdarza się rzadziej. Bardzo często prowadzi to za sobą upośledzenie w odżywianiu mózgu, stąd

obniżenie władz umysłowych, a wreszcie i utratę życia.

Haematometra, nagromadzenie się krwi w jamie macicy. Do jamy macicy normalnie co miesiąc krew się wylewa z pękniętych naczyń błony śluzowej, co stanowi normalny odpływ miesięczny, czyli miesiączkę. Jeżeli z powodu zarośnięcia lub zatkania macicy, czy to wskutek wrodzonych wad czy też zrostów po ciężkiej chorobie (tyfus, szkarlatyna, dyfteryt, syfilis), krew miesięczna z jamy macicy odpływu nie ma, to pozostaje tam, rozpycha ją, a nieraz nawet pęknięcie sprowadzić może. Leczenie prowadzi się na drodze operacyjnej.

Haematopus, rodzaj ptaków brodzących z rodziny siewek, ptaki z wielką głową, prostym dziobem, bez palca tylnego. **H.** *ostrealegus*, 42 cm. długi, z wierzchu czarny, z czerwonym dziobem, zamieszkuje wybrzeża Europy płn., oraz brzegi

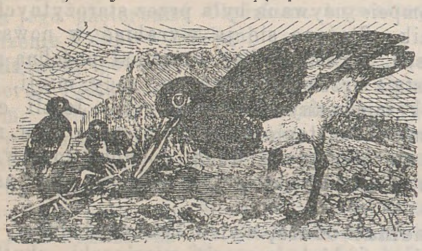

Haematopus.

wielkich rzek azjatyckich. Żyje towarzysko, jest czujny, karmi się robakami i mięczakami, z otwartych skorup wydobywa martwe ostrygi, świeżych jednak ostryg nie otwiera, gdyż dziób jego jest do tego za słaby. Mięso jego nie jest jadalne, jajka natomiast są poszukiwane.

Haematosalpinx, obrzmienie jajowodów wskutek zebrania się w nich znacznej ilości krwi, ma to miejsce przy zarośnięciu (wrodzonem lub nabytem) ujścia jajowodów, macicy, lub pochwy. Leczenie dokonywa się na drodze operacyjnej; bez pomocy chirurgicznej jajowód wskutek nadmiernego rozszerzania się może pęknąć, a krew wtedy wylewa się albo do jamy Douglasa, skąd powstaje *haematocele* (ob.), albo też do jamy otrzewnej, która ulega niezwłocznie zapaleniu, często śmiertelnemu.

Haematoxylon, *Kampeszyn*, *Błękicic*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych, z podrodziny brezylkowych, cechujący się strąkiem lancetowatym, 1 lub 2 nasiennym. Jedyny gatunek, **H.** *campechianum*, jest drzewem wysokiem, o gałęziach ciernistych, liściach parzysto-pierzastych, listkach sercowatych i kwiatach drobnych, żółtych. Rośnie w Indjach Zachodnich. Drewno, znane pod nazwą *kampeszowego*, *błękitnego*, *krwistego* lub *jamajkowego*, dostarcza wybornego barwnika, przybywa w kawałach lub proszku, albo też w wodnym wyciągu; własność barwienia pochodzi od *hematoksyliny* (ob.). Polecano je też w medycynie, jako środek dezinfekcyjny.

Haematoxylon. Kwiat i owoc roztwarty.

Haematuria, krew w moczu, pochodzić może z nerek, lub z dróg moczowych, jak z przewodów moczowych, pęcherza, cewki moczowej. Przyczyną tego objawu patologicznego są bardzo silne ostre zapalenia, nowotwory złośliwe lub kamienie w jakimkolwiek z wyżej wymienionych organów. Leczenie zmierza do usunięcia wywołującej **H.** przyczyny. Ob. Krwotok.

Haemophilia, *choroba krwawa*, polega na niezwykłem usposobieniu do krwotoków; bardzo nieznaczne uszkodzenia prowadzą za sobą bardzo obfite krwotoki, a często krwotoki powstają bez żadnej widocznej przyczyny i to z najrozmaitszych organów, z nosa, kiszek, żołądka i t. d. Krwotoki są zawsze niezmiernie uparte. Chory wystawiony jest co chwila na utratę krwi, groźną dla życia, i na smutne następstwa zalegania krwi. Warunki anatomiczne, od których **H.** zależy, są zupełnie nieznane; jest to choroba najczęściej dziedziczna. Najważniejszą rzeczą jest unikanie wszelkich podrażnień, a każdy krwotok energicznie leczyć należy w samych jego początkach.

Haemoptoë, *Haemoptysis*, *plucie krwią*, krwotok płucny słabego natężenia, gdzie przy kaszlu krew w małej ilości się pokazuje. Uważają to zwykle za dowód suchot płucnych, a przynajmniej usposobienia do nich. Pojęcie takie jest przesadzone, gdyż krew wydobywa się często z błony śluzowej oskrzeli, krtani lub gardzieli, zajętej katarałnem zapaleniem i nie ma znaczenia poważnego. Przy suchotach płucnych obfite krwotoki powstają wskutek pęknięcia naczynia krwionośnego w jamach, jakie się tworzą w płucu pod wpływem niszczącego zarazka gruźliczego.

Haemorrhagia, krwotok (ob.).

Haën Anton, lekarz, * 1704, † 1776, był uczniem Boerhaavego, od 1754 prowadził klinikę lekarską w Wiedniu. Lekcje jego dla porywającej wymowy ogromną miały sławę; prowadził bezustanne polemiki. Dla teoretycznej wiedzy nic nie zrobił; owszem, stronnik wyłącznie empirji i starych autorów, często występował przeciw

nowym nabytkom w nauce. Wszakże zebrał wiele spostrzeżeń, których doniosłości często sam nie znał; najważniejszem jego dziełem jest: „Ratio medendi" (15 części z 3 suplementami, 1758—79).

Haenel Albert, polityk niemiecki, * 1833 w Lipsku, kształcił się jako prawnik na uniwersytecie w Wiedniu, Lipsku i Heidelbergu, w r. 1860 został profesorem w Królewcu, a potem w Kiel. **H.** był założycielem i członkiem partji postępowej w Niemczech. Kilkakrotnie obierany był wiceprezydentem izby deputowanych i członkiem komisji do zjednoczenia praw cesarstwa. Odznaczył się także jako mówca, między innemi występował z wielką energją w obronie szkół mieszanych. Napisał: „Das Beweissystem des Sachsenspiegels;" „Die Gar. der Grossmaechte für Schleswig" (1864): „Das Recht der Erstgeburt in Schl.-Holstein" (1864); „Studien zum deutschen Staatsrecht" (1873—80); „Gesetzgebung des Deutschen Reichs über Consularwesen und See-Schifffahrt" (Berlin, 1875).

Haerdtl Edward, astronom, * 1861 w Penzing pod Wiedniem, † 1897, kształcił się pod Oppolzerem, w 1888 został docentem, w 1892 profesorem astronomji w Inspruku. Przeprowadził badania nad drogą komety Winneckego i wyprowadził stąd najdokładniejszą wartość masy Jowisza, rozpatrywał nierówności biegu księżyca, zależne od wpływu Wenery, i in., a prócz tego ogłosił: „Astronomische Beiträge zur assyrischen Chronologie" (1884).

Haeusler Wilhelm, napisał: „Geschichte des Fürstenthums Oels bis zum Aussterben der Piastischen Herzogslinie" (Berlin, 1883).

Haff (po duńsku: morze albo część morza), nazwa trzech zatok, przy południowych brzegach morza Baltyckiego, a mianowicie: *Frisches-Haff*, *Pommersches* albo *Stettiner-Haff* i *Kurisches-Haff*.

Haffner Paweł Leopold, teolog katolicki, * 1829 w Wirtembergji, kształcił się w Tubindze; w r. 1852 otrzymał święcenia kapłańskie, w 1855 został profesorem filozofji w seminarjum w Moguncji, w 1886 biskupem moguncki m. Napisał: „Ida Gräfin Hahn-Hahn" (1880); „Voltaire und seine Epigonen" (1884); „Der Materialismus in der Kulturgeschichte" (1865); „Eine Studie über G. E. Lessing" (2 wyd., 1878); „Grundlinien der Philosophie" (2 t., 1881—84).

Hafis Szems-ed-din-Mahomed, słynny poeta perski, * na początku XIV wieku w Szyras, za dynastji Hasaserydów, których był chwalcą. Poważał go nawet wielki zdobywca Tymur. **H.** † ok. 1389 (podług innych 1391 lub 1394). Dopiero po śmierci poety zebrano jego ody i elegje w *divan*, który miał wielu komentatorów. Krytyczną i zupełną edycję z tureckiemi scholjami Sudi'ego sporządził Herman Brockhaus (3 t., Lipsk, 1854—61), wybór w przekładzie niemieckim dał Nesselmann (Berlin, 1865). Liryczne poezje **H.**, w których z wdziękiem i wielkim ogniem opiewa wino, miłość i rozkosze, często nacechowane są kierunkiem mistycznym. Do grobu jego w Szyras dziś jeszcze odbywają pielgrzymki pobożni muzułmanie. Por. Bullers „Vitae poetarum persicorum ex Dauletschahi historia poetarum excerptae" (1839).

Haft, sztuka wykonywania igłą ozdób na tkaninach i na skórze. Sztuka ta kwitła już w starożytności; w wiekach średnich uprawianą była głównie przez zakonnice, następnie podupadła, obecnie zaś rozwija się, zwłaszcza w wielkich warsztatach, gdzie do wyszywania ozdób na tkaniny służą osobne machiny, mające budowę podobną do machin do szycia. Por. Lipperheide „Dekorative Kunststickerei" (1896); Jäck „Die rationelle Behandlung der Stickmaschinen" (1886).

Haga albo **Haag**, właściwie *s'Gravenhage*, po franc. *La Haye*, miasto w holenderskiej prowincji Holandji południowej, o 4 klm. od morza Północnego; jest rezydencją króla, ma 150,000 miesz., wiele pięknych i szerokich ulic i placów drzewami wysadzanych, jak Vyver albo Weiher (zamieszkany przez arystokrację), Buitenhof, oraz mnóstwo starożytnych i nowszych budowli, sławne archiwum holenderskie, sale posiedzeń stanów generalnych i t. d. Dalej zasługują na uwagę: pałace książąt Oranji i księcia Fryderyka, muzeum, czyli tak zwany dom Maurycego, z wielkim zbiorem obrazów i gabinetów ciekawości, bibljoteka i zbiór medalów, nowy pałac królewski w części miasta Nordende, pałac króla Wilhelma IV w Voorhout i wielki kościół św. Jakóba, założony 1309 r., najpiękniejszy w Hadze. Haga jest siedliskiem najwyższych władz krajowych i oprócz wielu innych instytucji i towarzystw, ma *Towarzystwo* z celem obrony chrześcijaństwa, założone w 1793 roku na synodzie w Dordrechcie. Handel i przemysł wogóle nie mają tu wielkiego znaczenia. Okolice miasta są bardzo piękne; w poblizkim lesie, zwanym *Bosch van Haag*, leży piękny letni pałac królewski, w którym jest sławna z rzadkich malowideł sala książąt Oranji i który był miejscem posiedzeń konferencji pokojowej międzynarodowej, która zebrała się w Hadze w 1899 r. Pod Hagą leży także miasteczko Ryswik, pamiętne zawartym tu r. 1697 traktatem pokoju, a nad brzegiem morskim kąpiele zwane Scheveningen. W Hadze odbył się w marcu 1710 sławny zjazd cesarzów niemieckiego i rosyjskiego, oraz króla pruskiego i innych władców, celem utrzymania neutralności północnych Niemiec przeciwko Francji. Tu także zawarte zostało 4 stycznia 1717 potrójne przymierze pomiędzy Francją, Anglją i Holandją, a 17 lutego 1717 pokój między Hiszpanją, Sabaudją i Austrją.

Hagadah, właściwie *Haggadah*, ta część Talmudu, która omawia treść biblijną pod względem etycznym i historycznym, w przeciwstawie-

niu do *Halacha*, która się zajmuje ścisłym rozbiorem przepisów prawnych i rytualnych.

Hagar, ob. Agar.

Hagedorn Fryderyk, von, poeta niemiecki * 1708 w Hamburgu, † 1754 tamże, jako sekretarz English court (zgromadzenia kupców angielskich), odznaczał się w pieśniach towarzyskich i opowiadaniach poetycznych. Najlepsze wydanie jego utworów p. t. „Poetische Werke“ uskutecznił Eschenburg (5 t., Hamburg, 1800). Por. H. Schuster „Fried. von H. und seine Bedeutung für die deutsche Literatur“ (1882); W. Eigenbrodt „H. und die Erzählung in Reimversen“ (1884); Witkowski „Die Vorläufer der anakreontischen Dichtung und F. von H.“ (1889).

Hagedorn Fryd.

Hagelsberg, wieś w obwodzie pruskiej regencji poczdamskiej, powiecie Zauch-Belzig, o ½ godziny drogi od Belzig, ma 150 miesz., pamiętna zwycięstwem Prusaków, pod dowództwem Hirschfelda, nad Francuzami 27 sierpnia 1813 r.

Hagemeister Leon, podróżnik rosyjski, * 1780, † 1833; będąc w służbie morskiej, zwiedził Indje, Afrykę, Egipt, Brazylję, Nową Holandję i północno-wschodnie brzegi Ameryki, a od 1816 do 1818 odbył podróż naokoło świata. W r. 1829 odkrył między 8° 45′ a 9° 19′ szer. północ., i między 167° 45′ a 166° 55′ dług. wschod. gromadę wysp, które nazwał wyspami księcia Menszykowa.

Hagen, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — srebrne nożyce; w lewem srebrnem — trzy zielone pasy. U szczytu na dwóch skrzydłach białych — po trzy pasy zielone. Labry z prawej strony zielone, z lewej czerwone, podbite srebrem. Nobilitacja z r. 1768.

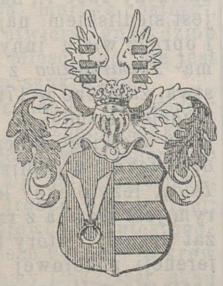

Hagen.

Hagen, miasto w powiecie t. n., w obwodzie pruskiej regencji Arensberg, przy ujściu rzeki Ennepe do Volme, ma 42,000 miesz., liczne fabryki żelaza, maszyn, drutu, wyrobów stalowych i in., gimnazjum, szkołę rzemieślniczą, nader ożywiony handel.

Hagen Fryderyk Henryk, von der, * 1780 w Schmiedebergu, w Marchji Ukrzańskiej, † 1856 w Berlinie; od 1810 był profesorem języka niemieckiego i literatury niemieckiej przy uniwersytecie berlińskim; jeden z najgorliwszych krzewicieli badań nad starożytną poezją niemiecką, pierwszy wprowadził do kursów uniwersyteckich staroniemiecką filologję. Oprócz rozmaitych wydań dawnych utworów poezji niemieckiej najgłówniejsze jego dzieła są: „Deutsche Gedichte des Mittelalters“ (Berlin, 1808) i „Das Heldenbuch“ (2 t., Lipsk, 1855). Niepoślednią także mają wartość: „Literarischer Grundriss der Geschichte der deutschen Poesie“ (Berlin, 1812); „Altdeutsche und altnordische Heldensagen“ (2 ed., 2 t., Berlin, 1855) i „Bildersaal altdeutscher Dichter“ (Berlin, 1856).

Hagen Ernest August, syn Karola Gotfryda **H.** (* 1749, † 1829), znanego pisarza na polu chemji i farmacji, * 1797 w Królewcu, † 1880 tamże. Od 1831 był profesorem hist. sztuk piękn. i literatury przy tamecznym uniwersytecie, znanym jest jako poeta, historyk kunsztów i krytyk. Największą atoli wziętość zjednał sobie dziełami p. t.: „Norica“ (Wrocław, 1827, 3 wyd., Lipsk, 1876); „Die Chronik seiner Vaterstadt vom Florentiner Ghiberti“ (2 wyd., 2 t., Lipsk, 1861); „Wunder der heiligen Katharina von Siena“ (Lipsk, 1840); „Leonardo da Vinci in Mailand“ (Lipsk, 1840); „Die deutsche Kunst in unseren Jahrhundert“ (1857); „Acht Jahre aus dem Leben Michelangelo Buonarottis“ (1869) i in.

Hagen Gothilf, hydraulik, * 1797 w Królewcu, † 1884, studjował matematykę i z początku pod Besslem pracował nad astronomją, następnie zwrócił się do techniki i w 1826 został inspektorem budowli portowych w Pilawie. Od 1831 do 1849 wykładał w berlińskiej akademji budownictwa, następnie był wyższym urzędnikiem w ministerjum handlu i w admiralicji i prowadził budowę kilku portów. Z dzieł jego wymienimy: „Handbuch der Wasserbaukunst“ (3 wyd., 10 t., 1869 — 81); „Ueber Form und Stärke gewölbter Bogen“ (2 wyd., 1874); „Ueber die Ausdehnug des Wassers“ (1855); „Ueber die Wärme der Sonnenstrahlen“ (1863), „Ueber die gleichförmige Bewegung des Wassers“ (1876).

Hagen Fryderyk Ludwik, syn poprz., również hydraulik, * 1829 w Pilawie, † 1892, kształcił się w Berlinie, prowadził liczne budowle portowe, oraz kanalizację kilku rzek, w r. 1876 objął urząd po ojcu; w akademji budownictwa w Berlinie wykładał naukę o budowlach wodnych. Ogłosił: „Die Seehäfen der Provinzen Preussen und Pommern“ (2 cz., 1883—5) i in.

Hagen Karol, historyk, * 1810, † 1868 w Bernie; od 1845 był profesorem historji w Heidelbergu, w 1848 członkiem parlamentu frankfurckiego, w 1855 profesorem historji w Bernie. Napisał: „Deutschlands litterarische und religiöse Verhältnisse im Reformationszeitalter“ (3 t., (1841 — 44); „Politischer Katechismus für das freie deutsche Volk“ (1848); „Geschichte der neuesten Zeit“ (2 t., 1848 — 51); „Deutsche Geschichte von Rudolf von Habsburg bis auf die neueste Zeit“ (3 t., 1854—58.

Hagenau, niegdyś cesarsko-niemiecki obwód (Landvogtei) w Niższej Alzacji, obejmujący w sobie miasta: Hagenau, Kolmar, Schlettstadt, Weissenburg, Landau, Obernheim, Rossheim, Münster, Mühlhausen, Kaisersberg i Türkheim, który na mocy pokoju westfalskiego przeszedł w posiadanie Francji.—*Hagenau* (po franc. *Haguenau*), miasto powiatowe w obwodzie niemieckim Niższej Alzacji, o trzy mile od Strasburga, położone śród wielkiego lasu, zwanego Forêt de Noux, a po niemiecku Hagenauer Forst, liczy 17,000 miesz., trudniących się przemysłem tkackim i farbierskim, oraz uprawą chmielu.

Hagenau.

Hagenau, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem—pół wilka czarnego; w dolnem błękitnem — gwiazda srebrna 6-promienna. U szczytu — pół czarnego wilka. Labry czarne, z prawej strony podbite złotem, z lewej srebrem. Indygenat z 1579, nadany przez króla Stefana pod Połockiem.

Hagenbach Karol Adolf, teolog ewangelicki, * 1801 r. w Bazylei, † 1874 tamże, syn tamecznego profesora anatomji i botaniki *Karola Fryderyka* **H.** (* 1771, † 1849), od r. 1828 profesor teologji w Bazylei. Oprócz innych wydał: „Encyklopädie und Methodologie der theologischen Wissenschaften" (Lipsk, 1854, 11 wyd., 1884); „Vorlesungen über Wesen und Geschichte der Reformation" (2 wyd., 6 t., Lipsk, 1851—56); „Kirchengeschichte des 18 und 19 Jahrhunderts" (2 wyd., 2 t., Lipsk, 1848—49); „Lehrbuch der Dogmengeschichte" (5 wyd., 2 t., Lipsk, 1867); „Vorlesungen über die Kirchengeschichte der ältern Zeit" (2 t., Lipsk, 1857); „Vorlesungen über die Kirchengeschichte des Mittelalters" (2 t., Lipsk, 1860—62.— Bracia jego: *Jan Jakób* **H.** (* 1801, † 1825), był konserwatorem muzeum w Lejdzie i odznaczył się jako entomolog; *Edward* **H.**, * 1807, † 1843 w Gossau, był anatomem i fizjologiem. Por. Stähelin „Karl Rudolf **H.** (1875); Eppler „Karl Rudolf **H.** eine Friedengestalt aus der Streitenden kirche" (1875).

Hagenbeck, handlarz zwierząt, * 1844 r. w Hamburgu, † 1887, objął po ojcu handel dzikiemi zwierzętami i nadał mu ważne znaczenie. Wysyłał kosztowne wyprawy na połów zwierząt do Afryki i innych części świata. Od 1875 urządzał wystawy etnograficzne w różnych miastach. Siostra jego *Krystyna* **H.** prowadzi samodzielnie handel ptakami i wysyła rocznie około 50,000 okazów. Por. Leutemann „Lebensbeschreibung des Thierhändlers **H.**" (1887).

Hagendorn *(Hagenthorn)*, herb: W polu czerwonem—ręka zbrojna z mieczem. U szczytu trzy pióra strusie: żółte, czerwone, błękitne. Labry z prawej strony czerwone, z lewej błękitne — podbite złotem. Nadany 1662 przez Jana Kazimierza.

Hagedorn.

Hagengebirge, góry do 2,034 metr. wysokości dochodzące, w Salzburskiem, na zachód Salzach i wąwozu Lueg.

Hagenowa, br., Marja z hr. Łosiów, wydała pod pseudon. *Alces*, dwie serje nowel (Lwów, 1886), nadto powieść „Szalone serca" (Lwów, 1895).

Hager Herman, formaceuta, * 1816 w Berlinie, † 1897, posiadał naprzód aptekę własną, następnie poświęcił się wyłącznie piśmiennictwu chemicznemu i farmaceutycznemu, a zwłaszcza występował energicznie przeciw tajemnym środkom lekarskim. Napisał: „Handbuch der pharmazeutischen Rezeptierkunst" (1850); „Technik der pharmazeutischen Rezeptur" (1884); „Anleitung zur Fabrikation künstlicher Mineralwässer" (2 wyd., 1870); „Manuale pharmaceuticum" (5 wyd., 1878, t. 2); „Untersuchungen. Ein Handbuch der Untersuchung, Prüfung und Wertbestimmung aller Handelswaren" (2 wyd., 1881); „Das Mikroskop und seine Anwendung" (7 wyd., 1886); „Handbuch der pharmaceutischen Praxis" (5 wyd., 1885).

Haggard Henryk Rider, pisarz angielski, * 1856 r. w Beadenban w Norfock, odbył długie podróże po północy i krajach południowych i sześć lat przebywał w dzikich okolicach Afryki południowej. Napisał: „Cetywayo and his white neighbours" (1882); romanse: „Dawn" i „The wotch's head" (1884); „King Salomon's mines" (1885); „Allan Quatermain," dwa ostatnie pod względem obrazowania i fantazji nie ustępujące „Robinsonowi Crusoe" Deforgo i z tego powodu ciesząca się ogromnem powodzeniem, jak również i „She, a history of adventure" (1887); „Jess" (1887); „Mr. Meeson's will" (1888), „Maiwa's revenge," „Colonel Quaritch," „Cleopatra" (1889); „Eric Brighteyes" (1891); „Nada, the Lily" (1892).

Haghi, stolica prowincji Nagato w Japonji, położona w południowo-zachodniej części wyspy Nipon, 36,762 miesz.

Hagjograf (z greck.), piszący o przedmiotach religijnych, świętych i t. p.— *Hagjografja* (Pisma święt.), nazywają trzecią część kanonu starotestamentowego (po hebr. Khetubim), która obejmuje Psalmy, Przypowieści, księgi Joba, Pieśń nad pieśniami, Ruth, Treny Jeremjasza, Eklezjastę Salomona, księgę Estery, Daniela, Ezdrasza, Nehemjasza i księgi Kroniki.—*Hagjola-*

trja, czczenie świętych.— *Hagjologja*, nauka o świętych, zbiór legend. *Hagjomach* przeciwnik czci świętych.— *Hagjomachja*, spór o cześć świętych. — *Hagjopneumatyka*, nauka o duchu św.— *Hagjotyka*, nauka o uświęceniu.

Hagjolatrja grec.) czczenie świętych.

Hagjologja (rec.), nauka rzeczy świętych.

Hagjoskop, przyrząd do rzucania obrazów, podobny do latarni czarnoksięskiej.

Hagjotyka (grec.), nauka doskonałości, uświętobliwienia s ebie.

Hagno, nimfa strumienia w Arkadji u góry Likajos, z Nedą i Tejsoą wychowywała Zeusa tam urodzonego. Strumień jej w czasie suszy, dotknięty różdżką dębową, wydawał mgłę, z której deszcz spadał.

Hahanec Józef, od r. 1843 do 1875 biskup rusiński w Praszewie, gdzie w r. 1850 głównie przyczynił się do założenia wydawniczego „Łyteraturnego zawedenija," z którego później rozwinęło się „Towarzystwo św. Jana Chrzciciela." Wogóle obudził ruch wydawniczy i wydawał różne książki własnym nakładem.

Hahn August, teolog ewangelicki, gorliwy obrońca supranaturalizmu * 1792 r., w Gross-Osterhausenie, pod Kwerfurtem, † 1863 r., od roku 1819 profesor teologji w Królewcu, a 1833 we Wrocławiu; w 1844 został superintendentem generalnym szląskim. Oprócz licznych pism teologicznych, kazań i t. p. dzieł, wydał: „De rationalismi, qui dicitur, vera indole etc." (Lipsk, 1828); „Lehrbuch des christl. Glaubens" (2 t., Lipsk, 1856—59); „Das Bekenntniss der evang. Kirche in seinem Verhältnise zu dem der römischen und griechischen" (Lipsk. 1853).—Jego syn *Jerzy Ludwik* **H.**, od 1857 profesor we Wrocławiu, jest autorem dzieła „Die Theologie des Neuen Testaments" (2 t., Lipsk, 1854—57).

Hahn Henryk Wilhelm, właściciel księgarni w Hanowerze i Lipsku, * 1795 w Hanowerze, został 1818 wspólnikiem swego ojca *Henryka Wilhelma* **H.** *starszego* (* 1760 w Lemgo), który obok księgarni swojej w Hanowerze, nabył jeszcze 1810 r. księgarnię nakładową Kacpra Fritscha w Lipsku. Po śmierci ojca 1831 **H.** objął księgarnię w Hanowerze, a w r. 1843 i księgarnię w Lipsku, po bracie swoim *Bernardzie Henryku* **H.**, który † 1835. Przy pomocy drugiego brata i wspólnika *Fryderyka* **H.** ustalił on wielką wziętość swego zakładu i odznaczył się jako nakładca wielu dzieł filologicznych, pedagogicznych i t. d. Jednem z najważniejszych wydanych przez niego dzieł, jest „Monumenta Germaniae historica."

Hahn Karol August, filolog niemiecki, * 1807 w Heidelbergu, † 1857, kształcił się tamże, od r. 1849 profesor w Pradze, 1851 w Wiedniu. Napisał: „Mittelhochdeutsche Grammatik" (4 wyd., 1848); „Neuhochdeutsche Grammatik" (1848) i „Althochdeutsche Grammatik" (5 wyd., 1882).

Hahn Jan Jerzy, podróżnik, austrjacki, * roku 1810 w Jena, † 1869 tamże, z zapomogi wiedeńskiej akademji nauk, odbył podróż po Turcji i Albanji, następnie był austrjackim konsulem generalnym w Grecji. Głównemi jego dziełami są: „Albanesische Studien" (1854); „Bemerkungen über das albanesische Alphabet" (1851); „Reise von Belgrad nach Salonichi" (z mapą Kieperta, 2 wyd., 1868); „Reise durch Gebiete des Drin und Wardan" (z kartą Kieperta 1867). Po śmierci jego wydano „Sagwissenschaftliche Studien" (1872—79).

Hahn Werner, historyk literatury, * 1816 w Marienburgu w Prusach Zachodnich, † 1890 w Sakrowie pod Poczdamem, studjował teologję i filozotję w Berlinie i Halli. Oprócz wielu prac popularnych, dotyczących historji Prus, napisał: „Geschichte der poetischen Litteratur der Deutschen" (Berlin, 10 wyd., 1883); „Helgi und Sigrun" (12 pieśni epopei germańskiej, 1867); „Deutschen Litteraturgeschichte in Tabellen" (3 wyd., 1881); „Edda, Lieder germanischer Göttersage, bearbeitet und erläutert" (1872); „Deutsche Poetik" (1879); „Odin und sein Reich" (1886).

Hahn Wiktor, literat polski, kształcił się we Lwowie pod kierunkiem prof. Romana Pilata, wydał wiele ważnych przyczynków do poznania źródeł, z których czerpali poeci nasi, mianowicie Szymonowicz i Juljusz Słowacki. Prace o Szymanowiczu drukował w Rozprawach wydziału filologicznego akad. umiejętności w Krakowie, oraz w broszurze p. t.: „Szymon Szymonowicz, jako filolog" (Lwów, 1897). O Słowackim: „Kilka słów o genezie Mindowego, tragedji Juljusza Słowackiego" (Lwów, 1894). „Przyczynek do genezy Marji Sztuart Juljusza Słowackiego" (Lwów, 1895). „Studjum nad genezą Lilji Wenedy, tragedji Juljusza Słowackiego" (Lwów, 1894).

Hahn Ludwik Ernest, historyk niemiecki, * 1820 we Wrocławiu, † 1888 w Berlinie, kształcił się we Wrocławiu, następnie był nauczycielem w domu ministra skarbu Humanna w Paryżu, 1855 r. członkiem rady ministerjum spraw wewnętrznych w Berlinie, następnie dyrektorem prasy rządowej do 1884 r. Napisał: „Geschichte des preussischen Vaterlandes" (20 wyd., Berlin, 1885); „Leitfaden der vaterländischen Geschichte" (42 wyd., 1886); „Friedrich der Grosse" (2 wyd., 1865); „Der Krieg Deutschlands gegen Frankreich" (1871); „Kaiser Wilhelms Gedenkbuch" (5 wyd., 1880); „Fürst Bismarck, sein politisches Leben und Wirken" (4 t., 1878—85); „Geschichte der Kulturkampfs in Preussen" (1881); „Zwanzig Jahre" (1862—1882); „Rückblicke auf Fürst Bismarcks Wirksamkeit" (1882); „Das Heer und das Vaterland" (1884).

Hahn Fryderyk, uczony prawnik niemiecki, brat Jana Jerzego i Wernera, * 1823 w Hambur-

gu, kształcił się w Jena i Heidelbergu, od 1850 prof. i członek sądu apelacyjnego. Oprócz monografji „Die materielle Uebereinstimmung der römischen und germanischen Rechtsprinzipien" (Jena, 1856), napisał „Kommentar zum allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuch" (2 wyd., 1875—83, t. 2).

Hahn-Hahn Ida Marja Ludwika Gustawa, hrabina von, utalentowana literatka niemiecka, * 1805 r. w Tressow, w. ks. Meklemburg-Szwerynskiem, córka Karola Fryderyka von **H.** * roku 1782, † 1857, który, z powodu wielkiego zamiłowania do teatru cały prawie straciwszy majątek, zostawił żonę i córkę w bardzo przykrem położeniu. Ida 1826 r. zaślubiła krewniaka hr Fryderyka Hahn (z Basedow), ale już 1829 rozwiodła się z nim, poświeciła się poezji, literaturze i dalekie odbywała podróże: w 1850 przeszła na religję rzymsko-kat., a 1852 r. wstąpiła do klasztoru w Angers, † 1880 w Moguncji. Posiadając talent rzeczywiście znakomity, ale niesposobny do głębokiego, spokojnego wykształcenia, próbowała sił naprzód w licznych utworach lirycznych; później poświęciła się romansowi społecznemu i nadzwyczajne miała powodzenie; jakkolwiek prace jej tego rodzaju nie są pozbawione uroku, brak im wszelako gruntowności. Zbiorową ed. swych romansów i noweli wydała p. t.: „Aus der Gesellschaft" (21 t., Berlin, 1844 i 1851). Z jej opisów podróży, zalecających się również więcej świetnością przedstawienia niż głębokością poglądów, celniejsze: „Reisebriefe" (2 t., Berlin, 1841): „Erinnerungen aus und an Frankreich" (Berlin, 1842; „Ein Reiseversuch im Norden" (1843) i „Orientalische Briefe" (1844) Ostatniemi czasy oprócz kilku pism, usprawiedliwiających przejście do kościoła katolickiego, ogłosiła powieści: „Doralice" (Moguncja, 1861, przekł. polski, Berlin, 1863); „Peregrina" (1864); „Zwei Schwestern" (1863), oraz „Bilder aus der Geschichte der Kirche" (3 t., Moguncja, 1856—64, 3 wyd., 1874); „Maria Regina" (4 wyd., 1876, t. 2); „Die Erbin von Cronenstein" (2 t., 1868); „Nirwana" (2 t., 1875); „Eine reiche Frau" (1877); „Der breite Weg und die enge Strasse" (2 t., 1877); „Wahl und Führung" (2 t., 1878). Marie Helene „Gräfin Ida **H.**, ein Lebensbild nach der Natur gezeichnet" (1869); Paul Haffner „Gräfin Ida **H.** Eine psychol. Studie" (1880); **H.** Keiter „Lichtstrahlen aus den Werken der Gräfin Ida **H.**" (1881).

Hähnel Ernest Juljan, znakomity rzeźbiarz, ob. Haehnel.

Hahneman Samuel Chrystjan Fryderyk, twórca homeopatji, * 1755 w Meissen, † 1843 w Paryżu. Nauki lekarskie studjował w Lipsku, Wiedniu i Erlangen; następnie praktykował w Dessau i w Gommern pod Magdeburgiem. W tym okresie zajął się chemją, mineralogją i metalurgją. Napisał „Słownik aptekarski" (1793—99); „O zatruciu arszenikiem" (1786); i rozprawę: „O chorobach wenerycznych" (1788), gdzie polecał nowy rozpuszczalny preparat rtęci *(mercurius solubilis Hahnemani)*, który szybko został ogólnie przyjęty. W r. 1784 udał się do Drezna, w r. 1789 do Lipska. W przedmowie do tłómaczenia dzieła Kullena: „Materia medica" po raz pierwszy wystąpił z twierdzeniem, że china, najdzielniejszy środek przeciw zimnicy, sama przez się jest zdolna zimnicę wywołać, a w r. 1796 objawił swoje pojęcia „similia similibus." Nie uznawany przez lekarzy, a znienawidzony przez aptekarzy za to, że sam wyrabiał lekarstwa homeopatyczne, wędrował z miasta do miasta, przymierając prawie z głodu, aż w r. 1811 powrócił do Lipska, gdzie szeroko począł głosić swą nowę naukę. Ponieważ zabroniono mu wyrabiać i sprzedawać własne, leki, udał się w 1820 r. do Köthen, gdzie go wielki książę Ferdynand mianował lekarzem dworu; w 1835 przeniósł się do Paryża, gdzie zyskał wkrótce obszerną praktykę. Napisał: „Fragmenta de viribus medicamentorum positivis" (1805); „Reine Arzeneimittellehre" (1811 i 1856); „Die chronischen Krankheiten" (1828—30). W 1851 r. w Lipsku, a w 1855 w Köthen wystawiono mu pomnik. Por. Albrecht: „Hahnemanns Leben und Wirken" (1875).

Haidinger Wilhelm Karol, geolog, * 1795 r. w Wiedniu, † 1871 r., syn Karola **H.**, zasłużonego górnika, poświęcał się mineralogji pod Mohsem w Gratz, następnie we Freibergu; w latach 1822—27 zwiedził znaczną część Europy, następnie wraz z braćmi prowadził fabrykę porcelany w Elbogen i dał się poznać licznemi rozprawami geologicznemi. W r. 1840 objął po Mohsie zarząd gabinetu mineralogicznego, zwanego następnie muzeum montanistycznem, a odczytami znacznie wpłynął na rozbudzenie zamiłowania do nauk przyrodniczych w Austrji. W r. 1845 stanął na czele nowo-założonego towarzystwa przyjaciół nauk przyrodniczych, a w roku 1847 został dyrektorem zakładu geologicznego austrjackiego, którego powstanie jemu się zawdzięcza; również i kilka towarzystw geologicznych w różnych krajach Austrji przez niego zostało założonych. Zmożony chorobą, usunął się od obowiązków 1866 r. Wypracował kartę geologiczną Austrji (1847) i środkowej części Afryki, a rozpraw ogłosił w różnych pismach specjalnych kilkaset. Zajmował się też gorliwie badaniem meteorytów. Por. Rose „Erinnerung an **H.**" (1871).

Haidingera lupa, ob. Dichroizm.

Haidingeryt, rzadki minerał, różniący się od farmakolitu (ob.) tylko mniejszą ilością wody i kryształami rombicznemi. Znajduje się w Joachimsthal w górach Kruszcowych. — Także synonim berthierytu (ob.).

Haifa *(Chaifa)*, tureckie miasto portowe w Palestynie, na południowym krańcu zatoki Akka, u stóp Karmelu położone, niegdyś kwitnące; dziś liczy 7.200 m., posiada kilka kościołów, 2 meczety i prowadzi dość ożywiony handel.

Haiłki, *Hałilki*, *Hałułki*, *haiwki*, *hałiwki*, *hałałiwki*, *hały*, *jałołki*, *łałiwki*, *łałałojki*, obchód, nazwą swą przypominający Gajłę, znany w Galicji, w Czechach, u Słowaków i w różnych częściach Państwa Rosyjskiego; odbywa się w dzień wielkanocny i przypomina grę *jawór* v. *jaworowe drzewo*, *proso sijali*, *drzewka na wydaniu*. Ogólne gry są: brama z rąk, przez którą przechodzą kolejno grający, budowa mostu, bicie pozostałej jakby w zapłatę osoby i piramida z ludzi. W pieśniach zachodzą wyrazy zagadkowe: *zelman* (jest i zabawa: „Jedzie pan Zelman"); *hoja dunda*, *Did-Łado*. *hela*, *żumber*. Znaczenie ich dopiero da się odkryć po drobiazgowem porównaniu wszystkich pieśni, zawierających tego rodzaju przyśpiewy i wyrażenia. Dotąd można tylko przypuszczać, że żumber jest warjantem combra (ob.), co niejakie światło rzuca na wspominaną w pieśniach haiłkowych budowę mostu, znaną i ślubnym pieśniom. Por. Erben „Prostonarodni czeske pisnie a rzikadla" (Praga 1862—64); Wacław z Oleska „Pieśni ludu Galicyjskiego" (str. 49, Lwów, 1833); Wójcicki „Pieśni," Gołębiowski „Gry i zabawy," Vykoukal w *Kvietach*, 1883; Rzehorz w *Zlatej Pradze*, 1887 i w *Ladzie*, 1889.

Haimerl Franciszek, * 1806 w Grönie, w królestwie Czeskiem; od r. 1837 profesor prawa w uniwersytecie praskim, a od r. 1852 wiedeńskim; wydawał od r. 1850 „Magazin (Öster. Viertel-Jahrsschrift) für Rechts und Staatswissenschaft" (w Pradze i Wiedniu), w którym zamieszczał niekiedy artykuły i po czesku pisane. Oprócz tego wydał kilkanaście dzieł w języku niemieckim.

Haimona dzieci, t. j. czterej synowie *Haimona* albo *Aymona*, hrabiego Dordogne: Alard, Ryszard, Guichard, Regnault de Montauban. Są to bohaterowie, mianowicie też ostatni, jednej z najpiękniejszych legend epoki Karlowingów, która, ile się zdaje, powstała na ziemi francuskiej i najpierwej przez Hugona de Villeneuve w dziele „Regnault de Montauban," przed r. 1200 była obrobioną (ed. Michelant, Stuttgard, 1862). Utwór ten poetyczny, przerobiony później na prozę, stał się książką ludową i w licznych przeróbkach upowszechnił się we Francji, Hiszpanji, Anglji i Niemczech.

Hainan, wyspa chińska, oddzielona *cieśniną Hainan* od półwyspu Leitszeu i pod nazwą Khiung-Czen należąca do prowincji Kantonu, obejmuje 36,195 klm. kw. i przerznięta jest wysokiemi górami Wutszyszan, ma klimat niezdrowy, roślinność bogatą, królestwo kopalne obfituje w sól i złoty piasek. Mieszkańcy wyspy, w liczbie około 2½ miljona ludności, dzielą się na przesiedlonych tu Chińczyków i pierwotnych mieszkańców wyspy, zbliżonych do Malajczyków, którzy mieszkają w głębi kraju i częścią są cywilizowani. Główne miasto jest Kiongtszau, którego port na mocy traktatu w Tien-tsin (1858) otwarty jest dla Europejczyków. Wyspę tę zajęli Francuzi w 1898 r.

Hainau *(Haynau)*, miasto w pruskiej regencji Lignickiej, okręgu Goldberg—**H.**, ożywione jarmarki zbożowe, 9,700 miesz.

Hainaut (po łac. *Hannonia*, po franc. *Hainaut*, po niem. *Hennegau)*, obecnie prowincja, rozdzielona pomiędzy Francją i Belgją, zostawała już w IX w. w posiadaniu potężnego domu hrabiowskiego, do którego również należały księstwo Niższej Lotaryngji i hrabstwo Löwen, którego założycielem był Gizelbert z Mansuarji, zięć Karola W. Pod koniec X w. przeszła spadkiem na Baldwina VI, księcia Flandrji. W XV w. Jakubina, księżna holenderska, razem z innemi swemi posiadłościami odstąpiła Hainaut domowi burgundzkiemu, po którym i ta kraina w r. 1477 dostała się w ręce Habsburgów i była w posiadaniu naprzód linji hiszpańskiej, potem austrjackiej. Południowa część Hainaut, z miastem głównem Valenciennes, została pokojem Pirenejskim 1659 r. ustąpiona Francji, gdzie obecnie stanowi część departamentu Północnego. Reszta tej prowincji tworzy od 1815 r. główną część belgijskiej prowincji *Hainaut* (ob.).

Hainaut (niem. *Hennegau)*, prowincja belgijska, graniczącą z Flandrją Wschodnią i Zachodnią, Brabancją Południową, Namurem i Francją, obejmuje 3,722 klm. kw. i należy do najżyźniejszych i najbogatszych prowincji kraju. Mieszkańcy, w liczbie 1,075,000, są przeważnie Wallonami, mówią po francusku (99%), trudnią się rolnictwem (zboża, owoce, len), hodowlą bydła oraz górnictwem, mianowicie wydobywaniem węgla kamiennego, a także, po części, żelaza. Wartość dobywanego rocznie węgla wynosi około 130 mil. franków. W bardzo kwitnącym stanie znajduje się przemysł, a głównie fabrykacja żelaza i szkła; dalej na uwagę zasługują fabryki płótna, koronek, papieru, skór.

Hainbund albo *Göttinger Dichterbund*, tak się nazywał 1772 r. związek młodszych poetów niemieckich, założony w Getyndze (ob.).

Hainichen, miasto w obwodzie saskiej prowincji Lipskiej, mające 8,000 miesz. i liczne fabryki wyrobów flanelowych, które **H.** rozsyła na cały świat i których produkuje rocznie za 12 mil. marek, pamiętne jest jako miejsce urodzenia poety Gellerta.

Haiti albo *Hayti*, przez Kolumba *Hispaniolą (Española)*, później na cześć jego ojca Dominika *San Domingo* nazwana, jest jedną z 4 wysp tworzących Wielkie Antyle. Leży o 87 klm. na wschód od Kuby, między morzem Karaibskiem

i oceanem Atlantyckim; ma 638 klm. długości, 264 szerokości i obejmuje razem z drobnemi sąsiedniemi wysepkami 77,253 klm. kw. powierzchni. Wyspa ma brzegi bardzo rozwinięte, tworzące wiele półwyspów i zatok. Na południowo zachodniej stronie wybiega 230 kl. długi, wązki półwysep, zakończony przylądkiem Tiburon, który z drugim półwyspem, wychodzącym z północo-zachodu i zakończonym przylądkiem św. Mikołaja, tworzą zatokę *Leogane*. Wnętrze wyspy jest bardzo górzyste; góry *Cibao*, leżące w samym środku wyspy, dochodzą do 3,140 metrów wysokości; od nich to wybiegają pojedyńcze pasma gór, z których najważniejsze są: *Sierra Prieta*, *Monte Christo*, *Sierra Barouco*, *de la Hotte* i in. **H.** ma podostatkiem wody, a w skutek tego roślinność jest nader bujną i obfitą. Przewyższa może w tym względzie **H.** inne wyspy Antylskie i dlatego zapewne pozyskała nazwę „ogrodu Indji Zachodnich.“ Z produktów tutejszych, oprócz pięknych i ogromnych lasów, zasługują na uwagę kawa, cukier, bawełna, indygo, kakao, tytuń i t. d. Obecnie wyspa **H.** podzieloną jest na 2 rzeczypospolite: Haiti i San Domingo (ob. Dominikańska Rzplita).—*Rzeczpospolita Haiti* leży w zachodniej części wyspy, obejmuje 28,676 klm. kw. i ma (1887) 960,000 miesz. ($9/_{10}$ negrów), mówiących po francusku. Konstytucja jej była po raz ostatni przejrzana w r. 1889. Na czele zarządu stoi prezydent, wybierany na lat 7. Władza prawodawcza jest w ręku zgromadzenia narodowego, składającego się z senatu i izby gmin. Władza sądowa należy do trybunału kasacyjnego, do trybunałów obwodowych i handlowych. Religja katolicka jest religją państwa, chociaż i inne wyznania są tolerowane. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo, prowadzone w sposób pierwotny i wydające: kawę, cukier, bawełnę, kakao, tytuń, indygo, ryż. Górnictwo, na nizkim poziomie stojące, wydaje wyłącznie złoto. Oświata stoi nizko, aczkolwiek w r. 1888 liczono tu: 630 szkół początkowych, 5 liceów, szkołę prawną i medyczną. Gazet wychodzi tu 27. Przemysł prawie nie istnieje, handel produktami krajowemi ożywiony. Budżet za rok 1892—93 wykazywał 7,691,530 piastrów w dochodach, 8,498,524 w wydat., dług państwowy w 1892 r. 16,993,347 piast. Armja liczy 6,828 żołnierzy; flota wojenna składa się z 5 okrętów. Herbem państwa jest palma, przykryta czapką wolności, w polu błękitnem między sztandarami umieszczona. Stolicą jest miasto *Port-au-Prince*.

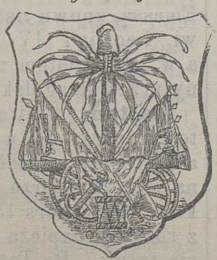

Herb Haiti.

Historja. Wyspę Haiti odkrył 3 grudnia 1492 r. Kolumb, nazwał ją *Hispanjola* i założył tu najpierwszą osadę. W r. 1533 pierwotni jej mieszkańcy, karaibskiego pochodzenia, byli już prawie zupełnie wytępieni, tak, że dla zaludnienia kraju musiano sprowadzać Murzynów. Najważniejszem z nowozałożonych miast było San-Domingo, od którego cała wyspa otrzymała swą nazwę. Przy pomocy flibustjerów powstały tu pierwsze osady francuskie, i część wschodnia ustąpiona Francji pokojem ryświckim 1697, podniosła się w ciągu XVIII w. do najwyższej świetności, lecz pośród licznej murzyńskiej i mulackiej ludności objawiły się zarazem nader niebezpieczne żywioły, które podczas rewolucji francuskiej wybuchły z całą gwałtownością. Pierwotnie Murzyni i Mulaci wystąpili wspólnie przeciwko Białym, później atoli poróżnili się między sobą. Powstanie kolorowych rozpoczęło się 23 sierpnia 1791 w Cap-Français i rozszerzyło się śród okropnych rzezi i mordów na całej wyspie. Naczelny francuski generał, Murzyn Toussain-l'Ouverture (od r. 1894), wygnawszy wspólnie z Rigaudem 1797 r. Anglików, usiłował wybić się zupełnie na wolność i nadał wyspie (której część wschodnią nabyli także Francuzi 1795), pod dniem 9 maja 1801 r. oddzielną konstytucję. Toussaint został wprawdzie tegoż samego jeszcze roku przez Leclerca uwięziony i do Francji odesłany, ale powstanie wybuchło na nowo pod dowództwem Dessalinesa (ob.). Ten ostatni przymusił Francuzów w listopadzie 1803 do ustąpienia z wyspy i 8 października 1804 r. ogłosił się cesarzem Haiti, pod imieniem Jakóba I, lecz już 17 października zginął w nowem powstaniu, którem kierowali Murzyn Henryk Krzysztof i Mulat Aleksander Pétion. Walka dwu tych dowódców o najwyższą władzę na tem się skończyła, że 1808 r. część hiszpańska powróciła pod panowanie Hiszpanji, gdy tymczasem w części francuskiej powstała rzeczpospolita mulacka pod rządem Pétiona, a w części północnej rzeczpospolita murzyńska pod rządem Krzysztofa. Ostatni z nich koronował się królem 1811 roku pod imieniem Henryka I, Pétion zaś nadał swojej części 2 czerwca 1816 ustawę republikańską z dożywotnym prezydentem i dwiema izbami. Po śmierci Pétiona (1818) rządził krajem Boyer, który, gdy Henryk I w powstaniu wrześniowem 1820 tron swój utracił, połączył obie części w jedno państwo republikańskie, a do nich przystąpiła jeszcze 1822 (już od 1821 oswobodzona) i część hiszpańska. Rzeczpospolita Haiti została przez inne mocarstwa (1825 przez Francję) uznaną, chociaż pod nader ciężkiemi warunkami. Lubo Boyer usiłował dobrobyt kraju podźwignąć, mimo to nie bardzo mu się wiodło; powstania ponawiały się ustawicznie, i nareszcie 18 marca 1843 musiał się ratować ucieczką. Śród ciągłych niemal walk i zaburzeń rządzili w dawnej części francuskiej z kolei: Herard, Rivière, Guerrier, Pierrot, tu

dzież mądry i umiarkowany Riché (prezydent od lutego 1846, † 1847). Po nich nastąpił 1 marca 1847 Faustyn Soulouque (ob.), ogłosił się 25 sierpnia 1849 cesarzem Haiti i prowadził kilkakrotne, ale bezskuteczne wojny z San-Domingo, która to część od 1844 znowu samoistne stanowiła państwo (ob. *Dominikańska rzeczpospolita*). Tyraństwo cesarza wyczerpało wreszcie cierpliwość mieszkańców. Mulacki generał Fabre Geffrard podniósł 22 grudnia 1858 chorągiew powstania; Soulouque złożył 15 stycznia 1859 koronę, a Geffrard, * 1806, został prezydentem rzeczypospolitej. Jakkolwiek długo musiał zwalczać swych przeciwników, jednakże potrafił zaprowadzić i utrzymać porządek. Z pomiędzy wielu powstań najgroźniejsze było to, które wywołał generał Salnave 7 maja 1865 i które dopiero przy pomocy Anglików, zaczepionych przez rewolucjonistów, zostało stłumione i zakończone zdobyciem i zbombardowanego miasta Cap Haïti 10 list. 1865. Ale skutkiem nowego powstania 8 marca 1867 musiał Geffrard 13 marca złożyć władzę, którą za przyzwoleniem ludu 3 maja objął przybyły z San-Domingo Salnave, jako tymczasowy naczelnik władzy wykonawczej, a 16 czerwca został przez zgromadzenie ustawodawcze wybrany prezydentem. W d. 14 czer. t. r., ogłoszono nową konstytucję. Spokojność jednak nie wróciła. Powstanie tak zwanych *Cacos* wiele się dało krajowi we znaki. W 1868 kilku na raz pretendentów do prezydentury wystąpiło zbrojno. Generałowie Nissage, Saget i Dominiguez utworzyli, każdy dla siebie, odrębne rządy i niespełna dwa lata toczyła się niszcząca wojna domowa. Wreszcie Salnave został schwytany i rozstrzelany (10 stycznia 1870), a Nissage Saget obrany na lat cztery prezydentem 19 marca 1870. Kraj się począł uspokajać, ale upadł handel, upadły finanse. W 1874 wybrano prezydentem Domingue'a, 1876—Boisrond-Canala. Rządy słabego i niewykształconego prezydenta Boisrond-Canal, następcy Domingue'a, nie były szczęśliwe, do administracji zakradł się nieład; w czerwcu 1879 w ciele prawodawczem stoczyła się krwawa walka między stronnictwem liberalnem i narodowem, która przeniosła się na ulicę i skończyła zwycięstwem narodowców, a prezydentem został Salomon. W marcu 1883 wybuchła inna rewolucja, wywołana przez pretendenta Bazelais; podczas zaburzeń w stolicy w czerwcu zginęło mnóstwo ludzi i 800 domów zgorzało. Rewolucja pokonaną została dopiero w grudniu 1883, ale ponowna w r. 1888 pozbawiła prezydenta Salomona władzy, który ratował się ucieczką do Paryża gdzie wskutek operacji † w październiku t. r., a generał Legitime i gen. Hippolite rozpoczęli wojnę domową. Hippolite zwyciężył w roku 1889 i wypędziwszy przeciwnika, został prezydentem i ogłosił nową konstytucję. W r. 1891 wybuchła znowu rewolucja. W r. 1896 został prezydentem Hippolite, a następcą jego został dotychczasowy minister wojny T. S. Sam. Por. Jordana „Geschichte der Insel **H.**" (Lipsk, 1846—49); Madiou „Histoire d'**H.** (3 t., Port-au-Prince, 1847); Nau „Histoire des Caciques de **H.**" (Port-au-Prince, 1855); Ardouin „Études sur l'histoire de **H.**" (10 t., Paryż, 1853—61); Handelmanna „Geschichte von **H.**" (Kiel, 1856); Bonneau „**H.**, ses progrès, son avenir, avec un précis historiques sur ses constitutions etc." (Paryż, 1862); La Selve „Histoire de la littérature haïtienne depuis ses origines jusqu'à nos jours" (1876); tego samego „Le pays des Nègres, voyage à **H.**" (1881); Ramsay „Abrégé de la géographie d'**H.**" (1881); Saint. John „**H.** or the Black Republic" (1889); Rouzier „Dictionnaire géographique et administratifuniversel d'**H.** illustré" (1892); Tippenhauer „Die Insel **H.** (1892); Fortunat „Abrégé de la géographie de l'île d'**H.**" (1894); Linstant-Pradine „Recueil général des lois et actes du gouvernement d'**H.**" (1851—65); Janvier „La république d'**H.**" (1840—82); tego samego „Les affaires d'**H.** (1883—84),—„et ses constitutions d'**H.**" (1886); Chancy „L'indépendance nationale d'**H.**" (1884); Marcelin „**H.**, études économiques, sociales et politiques" (1893); tego samego „**H.** ses guerres civiles, leurs causes etc." (1893); Justin „Études sur les institutions haïtiennes" 1894).

Haiton, *Hayton*, po ormiańsku *Hetum* albo *Chetum*, imię dwu królów Armenji Mniejszej w XIII w.—**H. I,** wstąpił na tron Armenji 1224; pobity 1264 przez Bibarsa, sułtana Mameluków, utracił większą część swych posiadłości; złożył koronę 1268 na rzecz swego syna Leona, wstąpił do zakonu premonstratensów pod imieniem Makarego i tam † 1271.—**H. II,** wnuk poprzedniego, wstąpił na tron 1289; przez cały prawie ciąg panowania prowadził z papieżem spory teologiczne, a tymczasem Mamelucy egipscy opanowawszy jedną połowę jego kraju, drugą okropnie spustoszyli. **H.** znękany sprawami państwa, wstąpił do zakonu Franciszkanów, zdawszy rządy na swego syna Teodora III; lecz po dwu latach wezwany przez swe stronnictwo 1295 na tron, wkrótce stracony przez brata Sembada i oślepiony, wrócił nań jeszcze po raz trzeci. Pobiwszy sułtana Nasr Mohameda 1305 r. pod Emessą, znowu ustąpił korony swemu synowcowi Leonowi IV i zamknął się w klasztorze, a w 3 lata potem został wraz z nim zamordowany przez mongolskiego rządcę Cylicji.

Haiton, krewny króla Armenji Haitona II, towarzyszył mu w jego wyprawach wojennych, a następnie wszedł do zakonu premonstratensów na wyspie Cyprze. † jako przełożony tegoż zakonu w Poitiers 1310. Napisał dzieło, które z rozkazu papieża przełożone na język łaciński, ma tytuł: „De Tartaris seu historia Orientalis" (ostatnia ed. Kolonja, 1672).

Haja, ryba, ob. Żarłacze.

Hajdamacy, nazwa ich prawdopodobnie jest tak przerobieniem hetmana (ob.), jak sam obszar kraju nad Dnieprem, ulegający władzy Chmielnickiego, *pierwszego hetmana* na Ukrainie *kozackiego*, wziął od tego wyrazu hetman miano *hetmańszczyzny* (Hajdamaki za hejtmaniaki). Według zgodnych uwag Bartoszewicza, Szujskiego i Szajnochy, początek **H.** należy kłaść z chwilą zupełnego schłopienia Zaporoża, t. j. stanowczego zwycięstwa pańskiego pługa nad kozackim orężem. Wojny kozackie (1592—1638), będące zrazu „objawem teraźniejszej protestacji dawnych skłonności rycerskich przeciw uroszczeniom nowszych upodobań domowych"—szlachty, inaczej mówiąc, ta walka między szlachecką chęcią wytępienia w Kozakach wspólnej sobie z nimi dążności do wojen z pogaństwem i obrócenia ich w chłopów a kozackiem dążeniem do wybicia się orężem z tego stanu schłopienia na dawną wolność rycerską, „wychodzi już w drugim okresie działalności Chmielnickiego samego na walki, napiętnowane srogością ze strony obu. Klęska korsuńska, zapowiedziana przegraną pod Żółtemi Wodami (1648), rozpoczyna ten okres sprawy kozackiej, w którym ważenie się 2 stronnictw polskich, jednego chcącego wytępić Kozaków *à tout prix* (Jeremi Wiśniowiecki, woj. rusk., Aleks. Koniecpolski chorąży w. kor., Tyszkiewicz, woj. kijowski), a drugiego, chcącego zażegnać hydrę komisjami (Jerzy Ossoliński, kanclerz, Stanis. Lubomirski, woj. krak., Dominik na Zasławiu i Ostrogu, woj. sandom., Mikołaj Ostroróg, podczaszy w. kor., Adam z Brusiłowa Kisiel, woj. bracławski), było „przyczyną półśrodków, lepionych z mozołem organizacji, jakie w czasach nagłych zabijają. One to same uczyniły z Chmielnickiego potęgę, przed którą Polska drżeć musiała." Wyprawa Berestecka r. 1651, porównywana w znaczeniu z Grunwalską 1410 r. przez Szujskiego, dowiodła tylko zażarcia się królewiąt na własną zgubę, oraz łączności ruchu nad Dnieprem z objawami podobnejże reakcji w W. Polsce i Karpatach, tak teraz, jak za wojny ze Szwedami. Wtedy kozłem ofiarnym win szlachty staje się król Jan Kazimierz. Darmo 1655 roku przysięgał Jan Kazimierz we Lwowie, że lud królestwa jego od niesprawiedliwych ciężarów i ucisków będzie uwolniony. Panowie mu odpowiedzieli: „zjesz djabła," i dowodzili, że J. C. R. P. na monetach znaczy: *Incipit calamitas regni Poloniae*. Na nic poszły hadziacka i cudnowska umowa. Haneńko za Michała, Palej za Augusta II, Barabaszeńko za III, rzeź zaś humańska za Stan. Augusta, to konieczny tego rezultat.

Hajdarabad, państwo w Indjach, ob. *Hyderabad*.

Hajdú, komitat węgierski na lewym brzegu Cisy, obejmuje 3,353 klm. kw. i liczy 191,000 miesz., trudniących się uprawą zboża i tytuniu, oraz hodowlą bydła.

Hajdu Böszömeny, miasto w węgierskim komitacie Hajdu, 21,238 miesz., stacja kolei żel. Debreczyn-Hajdu-Nanazer.

Hajdu Dorog, miasto i stacja kolejowa w komitacie Hajdu w Węgrzech, 8,026 miesz.

Hajdu Hadhaz, miasto w komitacie Hajdu i stacja kolei Debreczyn-Miklosicz, 8,000 miesz.

Hajdu-Nanas, miasto w komitacie Hajdu, 14,000 miesz.

Hajdu Szoboszlo, miasto w tymże komitacie, 15,000 miesz.

Hajduk. 1) Zowią tak u Serbów tureckich rozbójnika, łupieżcę (w rodzaju *opryszka*, *hajdamaka* lub greckiego *klefta*), który z powodu tameczuych społecznych stosunków, ma charakter więcej bohatera, mściciela gnębionego ludu, aniżeli złoczyńcy, **H**-cy bowiem powstali wskutek bezprawia Turków. **H.** zostawali najuczciwsi ludzie, a liczba ich mnoży się zwykle wtedy, gdy ucisk tureckich władców zwiększa się (jak np. w ostatnich czasach w Bulgarji); zmniejsza się zaś, gdy rząd sprawiedliwiej poczyna sobie względem rajasów. Stąd u swego narodu **H.** są sławieni w śpiewach i opowieściach. Żyją oni oddziałami po lasach, a naczelnika swego nazywają *Harambaszą* (Arambaszą); mają swe ustawy, a nawet modlitwy własne. Pochwyceni i skazani na śmierć, nigdy nie ratują życia przyjęciem mahometanizmu. Pierwotnie występowali przeciwko tureckim poborcom podatków; później napadali na kupców i bogaczów. W zimie znajdują przytułek u mieszkańców okolicznych lasów; na wiosnę zaś schodzą się na umówioną miejscowość; jeżeli zaś kto nie stawi się, jest śledzonym, a gdy okaże się zdrajcą, zostaje zamordowany choćby po upływie wielu lat. Najwięcej ich bywa po każdym zbrojnym ruchu przeciwko Turkom. Początek zjawienia się **H.** sięga bardzo dawnych czasów: już w wieku XV wspominany jest **H.** *Nowak*, jego brat *Radiwoj* i syn *Tatomir*. W nowszych czasach wsławił się *Welko* († 1813 r.).—2) W Bośni i Hercegowinie nazywają tak *Czarnogórców* i ich *Uskoków* (wychodźców); w XVI i XVII zaś w. zwano tak *junaków*, którzy z Pomorza Weneckiego napadali na ziemie tureckie.—3) W Węgrzech obecnie **H.** oznacza sługę, lokaja, jak w Polsce do zeszłego stulecia. Początkowo jednak w tych krajach (w XVI w.) zwano *Hajdukami* wyborową piechotę węgierską, którzy z czasem począwszy przechodzić w służbę dworską, zatrzymali swą nazwę. Za szczególną przychylność, jaką się odznaczyli w służbie księcia siedmiogrodzkiego Szczepana Bocskaya, w czasie powstania Siedmiogrodzian, otrzymali oni w r. 1605 szlachectwo i posiadłość ziemską w komit. Soboleskim i Biharskim, mianowicie: *Dorog*, *Hatház*, *Nánás*, *Szoboszló*, *Vámos-Pércs* i *Böszörmeny Rácz* (ob.).

Podług innych, przywilej ten otrzymać mieli od króla węgierskiego Macieja Korwina.—4) We wschodnich Karpatach zwano tak młodych Huculów, którzy strzegli dworów od napadu opryszków. Por. Rosen „Die Balkanhaiduken" (1878).

Hajek Szymon, uczony czeski, * około 1485 w Pradze, † 1551 r., bakałarz uniwersytetu praskiego. Wydał 1549 „Tabula congruitatis quarundam locutiorum bohemicarum."

Hajek z Hajku Tadeusz, zwany *Nemicus*, * 1525 r. w Pradze, † 1600 r., matematyk, astronom i lekarz, w r. 1551 prof. uniwersytetu praskiego; w r. 1552 udał się na dalsze nauki do Wiednia, Bolonji i Medjolanu; po powrocie do kraju 1555 r. wydał „Aphorismos metoposcopicos" (Praga, 1561) z 48 rycinami ludzkiego oblicza. Część fizjognomiczna tego dzieła dała początek teorji Lavatera. Przełożył z łacińskiego „Herbarz" P. Jędrz. Mathiola (Praga, 1562), w którym nazw ziół i t. p. nie tworzył samowolnie, ale pokazując je w naturze ludowi wiejskiemu, dopytywał się ich miana. W licznych swych podróżach, w tym celu odbywanych, zebrał materjały pomiarowe do mapy Czech. Pisał wiele o astronomji, gdzie upomina uczonych, aby nie naśladowali poprzedników, trzymających się Arystotelesa, ale ażeby więcej ufali własnemu rozumowi. Zbierał rękopisy Kopernika. W r. 1573 szydził w swych pismach z przesądów, co do wpływu komety z r. 1572 na ludzi i ich losy. W r. 1566 brał udział w wojnie przeciwko Turkom jako lekarz; w r. 1571 został lekarzem przybocznym cesarza Maksymiljana II a następnie i Rudolfa II. Pozostawił kilkanaście dzieł w języku łacińskim i czeskim, dotyczących medycyny i innych nauk; oprócz tego wiele dzieł innych pisarzów opatrzył przedmowami. Por. Smolik „Mathematikove v Czechach" (1864); Vydra „Historia matheseos in Bohemia"; Peld „Abbildungen böhm. und mährischen Gelehrten"; Palacky, Hanusz, Dvorsky w *Czasop. Czes. Muzeum* (1829, 1862, 1883, 1890, 1891); Bailly „Histoire de l'astronomie"; Brahe „Epistolae," wyd. Friis (1876—1886).

Hájek z Liboczan Wacław, kronikarz czeski, † 1553 r. w Pradze; wychowany w utrakwizmie, następnie został 1534 proboszczem rzym.-kat. Kronikę swą zaczął pisać 1534 r., ukończył zaś r. 1539. Król Ferdynand wyznaczył cenzorów, „aby nad tą kroniką z pilnością posiedzieli, troskliwie ją przejrzeli, a coby w niej znaleźli *niewłaściwego*, to wymazali i zniszczyli." Druku jej dokonano w 1540 i 1541 r. w tysiącu egzemplarzy, z licznemi drzeworytami (drugi raz 1819 r. w Pradze); niemiecki przekład Jana Sandela, wydany tamże 1596 r., a 1697 w Norymberdze i Lipsku 1748 r. Przekład łaciński, przerobiony z poprzedniego (niewydanego Wiktoryna a St. Cruce) i opatrzony krytycznemi uwagami i dodatkami przez G. Dobnera (ob.), wydany w r. 1762 do 1782 r. w 6 t. Prócz „Kroniki," napisał „Kniha o olmi w Menszim Miestie 1541"; „Biblia zlatá Ant. de Rampigolis"; „Snárz Mr. Vavrz. z Brzezové"; „Solferna." Twierdzą o **H.**, że wszystkie dokumenta i rękopiśmienne dawne kroniki, ściągające się do czasów Husa i Żyżki, a wypożyczone sobie przez różne osoby, zużytkowawszy stronnie, spalił, aby zatracić ślad prawdy. Por. Palacki „Würdigung der alten böhm. Geschichtsschreiber" (Praga, 1830), str. 273; tegoż „Diejiny" (I, 31); J. Metelka (1890); Jireczek J., życiorys **H.** (1874).

Hajk, według mitycznych podań ormiańskich, protoplasta Armeńczyków, był synem Togorma albo Hatlasa, wnuka Noego; miał udział w budowie wieży Babel, a potem, unikając prześladowania króla Babilońskiego Bela, udał się z synami swoimi i całem plemieniem do kraju Ararat, w pobliżu źródeł Tygru w prowincji Hajadzor i zostawił po sobie wnuka Hatmosa, od którego cała kraina Hatmeahan zwać się zaczęła. Sam zaś **H.** wydalił się do źródeł Eufratu, do ziemi Harkela i założył miasto Hajhassen. Tu w wojnie z Belem zabił własną ręką okrutnego przeciwnika; †, jak utrzymują, w 81 roku życia, r. 2026 przed Chryst. Syn jego *Armenah* został głową ojcowskiej drużyny.

Hajko Jan, kasztelan brzesko-litewski w XVI w., posłował za Zygmunta Augusta (1552) do Moskwy w sprawie tytułu cara Iwana Groźnego, był nawet więziony, ale wrócił 1553. Jeździł i później w poselstwach do Moskwy 1556, 1558 i 1559. Mianowany 1566 r. kasztelanem brzeskim, brał udział we wszystkich ważniejszych sprawach ówczesnych, † 1576.

Hajmon, w mitologji greckiej, słynny z piękności syn Kreona, króla tebańskiego. Podług Sofoklesa, **H.**, znalazłszy swą oblubienicę Antygonę nieżywą w więzieniu, własną ręką się przebił. Podług innych, miał on paść ofiarą Sfinksa, którego zagadki nie umiał rozwiązać. — To samo nazwisko, oprócz kilku innych postaci mitycznych, nosił syn Likaona, króla Arkadji, założyciel Hajmonji w Arkadji.

Hajna, rzeka w gub. Mińskiej, pow. Borysowskim, poczyna się pod wsią Hajną, płynie w kierunku północno-wschodnim i o 20 wiorst powyżej Borysowa wpada z prawej strony do Berezyny.

Hajna, wieś o 6 mil od Mińska, w dawnem województwie i powiecie Mińskim, tem jest pamiętna, że tutejszy kościół parafjalny należy do siedmiu pierwszych fundacji rzymskiego wyznania w Litwie po obaleniu wiary pogańskiej. Założył go pierwotnie z drzewa Władysław Jagiełło w r. 1387. Obecnie w jego miejscu wznosi się obszerny kościół murowany, zbudowany 1781 r. przez miejscowego plebana Cydzika.

Hajneńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Mińskim. W drugiej połowie XVIII wieku składało się ze wsi Hajna (ob.), dóbr Kociele i folw. Buchnówka z przyległościami. Od r. 1700 było w posiadaniu Michała Wołodkowicza i żony jego, którzy opłacali z tej dzierżawy kwarty złp. 664 gr. 28, a hyberny złp. 400. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzpltej przez oddzielną konstytucję wyznaczyły komisję z 7 urzędników do ścisłego oznaczenia granic tego starostwa.

Hajnisz Franciszek, pisarz humorystyczny czeski, znany także pod pseudonimem *Zdobnicky*; * 1815 r. w m. Wamberku, † 1885 r. w Pradze. Zaczął drukować swe prace 1834 r. Od r. 1850 komisarz poczt Królestwa Czeskiego; oprócz rozmaitych artykułów w czasopismach, wydał między innemi „Trnky" (Praga, 1841); „Koprzivy" (1853); od r. 1841 wspólnie z Rubeszem i Filipkiem redagował pismo humorystyczne *Paleczek*. Por. *Oswieta*, 1856, str. 245.

Hajos, miasteczko w węgierskim komitacie Pasztońskim, 4,230 miesz., piękny letni pałac biskupa rzymsko-kat. kolockiego, zwierzyniec i sławna stadnina, oraz winnice.

Hajota (Helena Janina z Boguskich Szolc-Rogozińska), powieściopisarka i poetka, * 1862 w Sandomierzu. Nauki pobierała w Warszawie, kształcąc się kolejno na pensjach pani Guérin, przed samem jej zamknięciem i pani Porazińskiej, następnie zaś pod kierunkiem prywatnych nauczycieli. Zawód literacki rozpoczęła w niespełna piętnastym roku życia powiastką „Narcyzy Ewuni," drukowaną w *Kronice Rodzinnej* (wyszła osobno u C. Przybylskiego, Warszawa, 1878). Po tej pierwszej próbie nastąpiły dwie większe nowele „Dla sławy" i „Pięciolistny bez," drukowane, pierwsza w *Tygod. Romansów i Powieści*, druga w *Kronice Rodzin.* (wyd. osobne, Zawadzki, Wilno, 1880). Utwory te niedoświadczonego i młodocianego pióra objawiają już jednak pewną trafność obserwacji, skłonność autorki do zagłębiania się w psychologiczne zawiłości. Wielkim postępem tak co do formy, jak treści, odznacza się wydany następnie tom „Nowel" (Paprocki, 1883), zawierający kilka prac większych i mniejszych, jako to: „Zaduszny dzień Adamka"; „Szkice kąpielowe"; „Wachlarz"; „W porę"; „Dzwonek"; „Nasza lampa." Wszystkie te utwory drukowane były poprzednio po różnych pismach perjodycznych, przeważnie w *Kurjerze Warszawskim*. Krytyka przyjęła je nader życzliwie; „Wachlarz" zwłaszcza cieszył się wielką popularnością i doczekał się kilku przekładów na obce języki. W 1885 wyszedł u Paprockiego drugi tom „Nowel" p. t. „Co życie dało"; „Zgubiona"; „Czarne Paciorki"; „Z pamiętników krótkowidza" i t. d. W 1887 r. wydrukowała **H.** w *Kurjerze Warszawskim* pierwszą swoją powieść we właściwem tego słowa znaczeniu p. t. „Błędne koło." Osnuta na tle stosunków literacko-redakcyjnych, budziła w swoim czasie wielkie zaciekawienie wśród czytelników. Wyszła w oddzielnej odbitce u Żupańskiego w Krakowie 1887 r.; tamże tegoż roku wyszedł trzeci tom „Nowel," zawierający pomniejsze utwory z poprzednich kilku lat, jako to: „Slubna obrączka"; „Przeciągnięta struna"; „Nemezys serca"; „Czemu ciebie tu niema"; „Ostatni kosz"; „Kwiat paproci pana Leonarda"; „Znasz li ten kraj." W 1888 r. poślubiła **H.** głośnego w swoim czasie podróżnika w Afryce, Stefana Szolc-Rogozińskiego, i wyjechała z nim do Zatoki Gwinejskiej na wyspę Fernando Poo. Owocem trzyletniego pobytu odważnej pisarki wśród dziewiczych, podrównikowych lasów, był zbiór nowel i szkiców p. t. „Z dalekich lądów" (Lewental Warszawa, 1893), zawierający utwory: „Dla zabicia czasu"; „Miss Lehan Asmlay" „Ładunek palmowego oleju" (z życia Kubańczyków, deportowanych na Fernando Poo); „Nad przepaściami" (opis ekspedycji na szczyt Clarence Peak'u, którą autorka odbyła z mężem w 1891 r.); powieść p. t. „Jak cień" (Gebethner i Wolf, Warszawa, 1895). Z większych powieści wydała jeszcze **H.** „Ich syn," dwutomową powieść (Paprocki, 1894). Poezje jej, przeważnie liryczne i erotyczne, wyszły w osobnem wydaniu u Lesmana (1884); z rozrzuconych jednak następnie po różnych pismach i ilustracjach utworów poetyckich dałby się znowu spory tom ułożyć. Pisuje też **H.** drobne studja literackie, jako to: „O Sully Prudhommie" (*Echo Muzyczne*, 1886); „O Deotymie" (*Tygodnik Ilustrowany*, 1897) i w. in. Próbowała też pióra na polu dramatycznem i napisała obrazek dramatyczny w jednej odsłonie „Co zwycięża," wystawiony na scenie teatru Wielkiego w r. 1886.

Hajota Helena.

Hajsyn, miasto powiatowe w gub. Podolskiej, nad rz. Sobem, 9,300 miesz. Założone 1601 r. przez Swierskiego.—**H.** powiat ma 2,971 w. kw. i 248,634 miesz. (1897).

Hajsyńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i pow. Bracławskim. Powstało w początkach XVIII w. z dawniejszego starostwa Bracławskiego. Podług lustracji z r. 1616 należały do tejże dzierżawy: miasteczko Hajsyn (ob.), dwie wsie Witwicze i Karwówka z przyległościami. W późniejszych latach połączone zostało ze starostwem Kiślackiem i w r. 1745 składało się ze włości: Kiślak, Karbówki, Szury i Mytlińców. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały Fran-

ciszkowi Ledóchowskiemu obadwa te starostwa w posiadanie emfiteutyczne na lat 50, w r. zaś 1789, gdy dzierżył je Stanisław Potocki, generał artylerji kor., wnoszono z nich do skarbu Rzpltej rocznie złp. 22,961 gr. 26.

Hakatyzm, ob. H. K. T.

Hakeldama, *Haceldama*, po hebr. „rola krwi;" tak nazwano (według Ewang. św. Mateusza, XXVII, 8 i Dziejów Apostolskich, I, 19), rolę garncarzową, kupioną za 30 srebrników, które otrzymał Judasz za wydanie Jezusa Chrystusa, a następnie zwrócił je faryzeuszom. Sam Judasz wynagrodzenie powyższe nazwał pieniądzem krwawym. Tradycja chrześcijańska wskazuje Hakeldamę na południe od doliny Hinnom. W wierszu Słowackiego: „Anioł wykrzyknie: *Rola Haludamy!*" („Poeta i natchnienie"), niewątpliwie jest przekręcony wskutek błędnego odczytania rękopisu wyraz „Hakeldama" lub „Haceldama."

Hakem-hen-Hillach albo *Hakim-Biamrillach* (Ali-al-Mansur-al), chalif w Egipcie, następca ojca swego Aziza, wylany na wszelkiego rodzaju okrucieństwa i zbrodnie, został zamordowany 1021. Uważając się za potomka Alego, przybrał tytuł księcia wiernych i namiestnika Boga, usiłując utworzyć nową sektę *darjanow*, której szczątki dziś jeszcze napotykać można pomiędzy Druzami. Stronnicy jego ogłosili, że żywcem został wniesiony do nieba.

Hakenszmit Karol Tadeusz Sława, lekarz, * w okolicach Lwowa około 1758 r., † 1833; po ukończeniu kursów w Krakowie, słuchał medycyny w Wiedniu, następnie kształcił się w Getyndze, Halli i Paryżu, skąd wróciwszy do kraju, zostawał w czynnej służbie aż do podziału Polski. Ostatnie lata życia przepędził w majętności swojej Ihnatowcach pod Międzybożem na Podolu, oddając się ciągle rozległej praktyce lekarskiej.

Haki v. *Olszewski*, herb: W polu czerwonem—dwa haki prostopadłe, złączone belką prawoukośną, w środku lewo-ukośnie przekrzyżowaną. Por. „Księga herbowa" J. hr. Ostrowskiego.

Haki.

Hakim, t. j. mędrzec albo filozof, u Turków tytuł lekarzów, a z bliżej określającym epitetem i sędziów. Naczelnik lekarzów serajowych nosi tytuł *Hakim-baszy*; wyższy urzędnik sądowy *Hakim-szeryf*.

Hakl Bogumił Franciszek, autor czeski, * 1827 r., w r. 1851 wyświęcony na księdza, nauczyciel i profesor w różnych zakładach naukowych, pisze poezje i rozprawy, kazania, podręczniki; między innemi wydał: „Život sv. Cyrilla a Metodieje" (1865); „Dietské hry" (1872); „Mlsny Jarosz" i „Ptaczi hnizdo" (utwory dramatyczne dla młodzieży, 1876); „Chudé ditie" (1875); „Cesta do Rzima, Neapole a Pompeje" (1881); poezje: „Klidné chvile" (1875); „Hrobni kviti" (1878); „Slzy bolu, utiechy a nadieje" (1886); „Z jeseni mého života" (1883). Wiele prac jego drukowano w *Prażskich Novinach*, *Cyrylu i Metodym*, *Szkolniku*, *Blahovieście*, *Komenskim* i in.

Hakluyt (wym. *Heklut*) Ryszard, geograf angielski, * 1553 r. w Eyton, † 1616 r., był naprzód profesorem w Oksfordzie, później kaznodzieją parafjalnym w Suffolk. Ogłosił: „The principal navigations, voyages and discoveries of the English nation" (1589; ostatnie wydanie, 5 tom., 1809); tudzież „Selection of curious, rare and early voyages and histories of interesting discoveries" (Londyn, 1812). Od jego imienia nazwanem zostało towarzystwo *Hakluyt Society*, zajmujące się od 1846 wydawnictwem dawniejszych opisów podróży.

Hakodate, miasto nadmorskie w Japonji, położone na południowym krańcu wyspy Jeso; ma 60,000 miesz. i port otwarty w r. 1854 dla handlu z Europą i Ameryką.

Hakownica, toż co arkebuza (ob.).

Hakowski Nałęcz Józef, cyzelator, * 1834 r., kształcił się w zakładzie Mintra, poczem odbył podróż po Europie i w znaczniejszych miastach, jak Wiedniu, Paryżu, Londynie, Monachjum i Lugdunie wykonywał swe wyroby za pomocą wykuwania młotkiem. U nas znajdują się jego: monstrancja w Zaborowie, 1857, „Jan Sobieski pod Wiedniem," kopja obrazu Jana Matejki, wykuta w srebrze 1883 dla hr. Artura Potockiego.

Hal (*Halle*), miasto w belg. prow. Brabanckiej, okr. Brukseli, nad rz. Senne, liczy 10,500 miesz. i słynie z cudownego obrazu Matki Boskiej, do którego odbywają się liczne pielgrzymki.

Hala (*Hara*, *Brahui*), łańcuch gór w Beludżystanie wschodnim, między 30° i 24° 50′ szerok. płn., ciągnie się aż do zatoki Arabskiej.

Hala, pastwisko górskie, w szczególności w Karpatach. Hali na równinach odpowiada nazwa *halizna* lub *golaźń*. Ze względu na podobieństwo hali i halizn, możnaby pierwszy wyraz uważać za polski. Tak sądzi Zejszner w „Pieśniach Podhalan," Morawski wszakże w „Sądeczczyznie" wywodzi wyraz ten z niemieckiego *Halle*, *Halde*.

Halabarda, długi oszczep, osadzony żelazną oksą czyli siekierą dwupiórą, przedstawiającą z jednej strony płaskie, szerokie ostrze siekiery, z drugiej ostry koniec, nakształt oskarda (ob. fig.). Broni tej w średnich wiekach używały wojska, zwane *halabardnikami*.

Halas (Halasz), miasto w węgierskim komitacie Peszteńskim, na północo-zachód od miasta Szegedyna; 17,000 miesz., gimnazjum ewang.-reform., winnice.

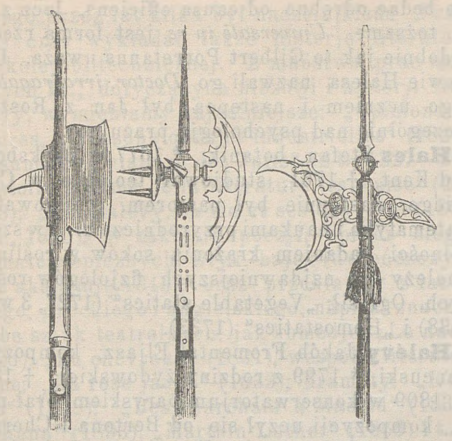

Halabardy

Halasza Andrzej, adwokat w Turczańskim św. Marcinie, * 1852 r., gorliwy działacz narodowy słowacki, obok Pawła Mudronia i Mateusza Duli, organizuje widowiską teatralne, pisze do nich teksty, bierze udział we wszelkich przedsięwzięciach społecznych. Pod pseudonimem J. Proroka zebrał większą część materjału do „Pieśni słowackich," wydanych przez praską *Slavię*.

Halbe Jerzy Maks., pisarz dramatyczny niemiecki, * 1865 r., kształcił się w Heidelbergu, Berlinie i Monachjum, napisał tragedję „Der Emporkömmeling" (1889) i dramat „Frei Liebe" (1890), oraz dramat społeczny „Eisgang" (1892), który zyskał powodzenie. Jeszcze większe powodzenie osiągnął dramatem „Jugend," wystawionym w Berlinie 1893, „Amerikafahrer" (1894), „Lebenswende" (1896). **H.** należy do tak zw. „najmłodszych Niemiec." W r. 1892 brał czynny udział w założeniu teatru *Freie Bühne* w Berlinie. W r. 1895 założył w Monachjum teatr prywatny dla eksperymentów dramatycznych

Halberstadt, miasto powiatowe w obwodzie pruskiej regencji magdeburskiej, nad rz. Holzemme, jest pierwszą stacją kolei żelaznej magdebursko-halberstadzkiej i rezydencją sądu apelacyjnego; ma 41,300 miesz., gimnazjum, szkołę realną, seminarjum nauczycielskie, bibljotekę, wiele zakładów przemysłowych, starożytny ratusz, zamek, dziesięć kościołów, między któremi odznaczają się pięknością budowy starożytny kościół P. Marji i gotycki kościół katedralny, posiadający piękne malowidła na szkle. Miasto **H.** zawdzięcza świetny byt swój dawnym biskupom, którzy tu od początku IX stulecia rezydowali i niemały wpływ polityczny na sąsiednie wywierali okolice. Lubo reformacja i tutaj wcześnie, bo w r. 1542 się zakrzewiła, biskupstwo jednakże dopiero w r. 1648 zostało zniesione i z tytułem księstwa wcielone do elektorstwa brandeburskiego. **H.** na mocy pokoju tylżyckiego przeszedł 1807 w posiadanie Westfalji, a w r. 1813 wszedł w skład obwodów pruskich regencji magdeburskiej i merseburskiej.

Halcione, Halkione, w mitologji greckiej, ob. Alkione.

Haldeman Samuel Stehman, przyrodnik i filolog amerykański, * 1812 r. w Pensylwanji, † 1880 r., kształcił się w Carlisle; 1835 założył fabrykę żelaza, w wolnych chwilach zajmował się naukami przyrodniczemi, zwłaszcza konchyologją i napisał będące dziś rzadkością dzieło „Monograph of the Limniades, or freshwater univalve shells of the United States" (Filadelfja, 1842). Z dzieł filologicznych: „Elements of Latin pronunciation" (2 wyd., 1873); „Analytic orthography" (1860); „The rhymes of the poets" (1868); „Pennsylvania Dutch" (1872); „Outlines of etymology" (1877) i „World building" (1881). Od 1869 był profesorem lingwistyki porównawczej w uniwersytecie pensylwańskim.

Hale Sir Matthew, * 1609, † 1676, znakomity prawnik angielski; z dzieł jego: „History and analysis of the common law of England" (4 t., Londyn 1713, 6 wyd., 1820); „Original institutien, power and jurisdiction of parliament" (Londyn, 1707), dziś jeszcze wielce są cenione. Por. Williams „Memoirs of the life, character and writings of Sir M. H." (1855).

Haleb, miasto, ob. Aleppo.

Hálek Witiezsław (Wiktor), znakomity poeta i dramaturg czeski, * 1835 w Dolinku pod Wodolką, gdzie ojciec jego był karczmarzem, † 1874 w Pradze; nauki gimnazjalne i uniwersyteckie odbył w Pradze, w czasie pobytu w gimnazjum obznajmił się już z całą literaturą ojczystą i innemi, z których najwięcej czytał Mickiewicza, Puszkina i Szekspira. W r. 1856 — 57 napisał liryczno-epiczny poemat „Alfred" (wyd. 1858), oraz „Pieśni Wieczorne" (erotyczne); następnie został redaktorem pisma *Máj*, w którem umieszczał swoje utwory poetyczne i powiastki obyczajowe; w 1859 wydał: „Krásná Lejla" i „Mejrima Husejn" i in. Napisał też dramat „Careviez Aleksiej" (wystawiony 1860), „Záwisz s. Falkensztejna," „Král Rudolf" (druk. 1862; ten drugi jednak nie otrzymał pozwolenia na przedstawienie w teatrze), oraz „Král Wukaszin" (otrzymał dodatkowe premjum Fingerhutowskie, jak dwa poprzednie) i inne. Z innych prac jego wymienimy: „Sergius Catilina," „Amnona Tamar," „Goar," „Dievcze z Tater," „Czerny prapor," „Diedicové Bilé Hory," „V przirodie." Pisał wiele balad, jak „Bláźnivy Janouszek." W 1861 redagował *Slovanské besedy*, gdzie pomieścił swój

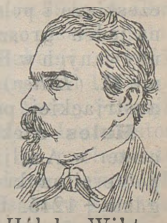

Hálek Wiktor.

romans „Komedjant.“ Pisywał do różnych pism, a od powstania dziennika *Národni Listy*, został stałym jego feljetonistą. W r. 1863 został redaktorem nowo powstałej *Zlatej Prahy*, w 1866 wespół z Meixnerem—*Kvietów*, w 1772 wespół z Nerudą—*Lumira*. Zbiorowe wydanie dzieł jego wyszło w 11 tomach 1878—1887. Pisali o **H.** Durdik, Krasnohorská, Kosina, Vlczek, L. Czech, J. Machar, M. Zdziechowski („K. H. Macha i bajronizm czeski“), Schulz w przedmowie do zbiorowego wydania dzieł **H.**

Halen Don Juan van, hrabia Peracampon, generał hiszpański, * 1790, na hiszpańskiej wyspie Leon, † 1864; miał udział 1805 r. w bitwie pod Trafalgarem, potem w spiskach i powstaniach 1808 i 1815, walczył 1820 w wojsku rosyjskiem na Kaukazie, dalej znowu przebywał w Hiszpanji, Hawanie północnej i Ameryce; w roku 1830 w Brukseli, gdzie podczas rewolucji belgijskiej był naczelnym dowódcą powstańców. Otrzymawszy uwolnienie w stopniu generała porucznika, udał się w 1836 do Hiszpanji, gdzie walczył znowu przeciwko Karlistom i jako generał kapitan Katalonji stał wiernie po stronie Espartera aż do jego upadku, sprowadzonego rewolucją w 1843. Wówczas przeniósł się do Anglji i dopiero 1854 wrócił do kraju, ale nie brał już udziału w sprawach publicznych. Napisał: „Les quatres journées de Bruxelles“ (Bruksela, 1831). Jego „Pamiętniki“ wyszły 1828.

Halen Antoni, brat poprzedniego, walczył naprzód w wojnie o niepodległość przeciwko Francuzom, potem przeciwko Karlistom; z upadkiem Espartery usunął się do Anglji, skąd wrócił do Hiszpanji w 1858.

Halerz, dawna drobna moneta, której za króla czeskiego i polskiego Wacława liczono sztuk 12 na jeden grosz większy szeroki, a bito na wzór używanych w Halli, skąd nazwa pochodzi. Obecnie **H.** *(Heller)* nazywa się setna część korony austrjackiej, połowa dawnego centa.

Hales Aleksander, rodem z hrabstwa Gloucester w Anglji, wstąpił do Franciszkanów, sam pobierał nauki i wykładał następnie w Paryżu, gdzie † 1245. Był pierwszym scholastykiem, który całą filozofję Arystotelesa i część arabskich nad nią komentarzy (Avicennę zwłaszcza, mniej Averoesa) poznał i użytkował na poparcie dogmatów w sposób sylogistyczny. Idzie w części za sentencjami Hugona z St. Victor, a w części za Piotrem Lombardem, zwłaszcza w układzie materji. Jego „Summa universae teologiae“ ukończona przez uczniów 1252 (naprzód w Wenecji 1475) nie jest pierwszem dziełem tego rodzaju, co do kierunku, bo ją już poprzedziły „Summy“ Roberta z Melun, Stefana Langton i Wilhelma z Auxerre, ale pierwszem co do wyczerpania całości nauki Arystotelesa. **H.** jest realistą, wszakże *universalia ante rem* mieści w Bogu, nie oddziela ich od niego, stanowiąc *causa exemplaris* rzeczy, nie będąc odrębne od causa efficiens, lecz z nią są tożsame. *Universale in re* jest formą rzeczy, podobnie jak to Gilbert Porretanus uważa. Uczniowie Halesa nazwali go *Doctor irrafragabilis*. Jego uczniem i następcą był Jan z Roszelli, szczególnie nad psychologją pracujący.

Hales Stefan, botanik, * 1677 w Becksbourn pod Kent, † 1761, studjował teologję w Cambridge, następnie był pastorem. Zajmował się matematyką i naukami przyrodniczemi, a w szczególności badaniem krążenia soków w roślinach i należy do najdawniejszych fizjologów roślinnych. Ogłosił: „Vegetable statics“ (1727, 3 wyd., 1738) i „Hemostatics“ (1733).

Halévy Jakób Fromental Eljasz, kompozytor francuski, * 1799 z rodziny żydowskiej, † 1862; od 1809 w konserwatorjum paryskiem brał nauki, kompozycji uczył się od Bertona i Cherubiniego, w 1819 kantata „Herminie“ zjednała mu nagrodę, a na odjezdnem do Rzymu, gdzie dwa lata studjował muzykę kościelną z Bainim, napisał „De profundis,“ po śmierci księcia Berry. Dopiero opera „Clari,“ 1829 odśpiewana przez Malibran, i pięć baletów zjednały mu rozgłos, wskutek czego powierzono mu wykończenie opery Herolda „Ludovic.“ Arcydziełem była „La Juive“ (Żydówka, 1835) i „Guido et Ginevra“ (1839); „La Reine de Chypre“ (1841); „Guitarrero“ (1841); „Charles VI“ na tekst Delavigne'a (1843); „Les Mousquetaires de la Reine“ (1846); „Le val d'Andorre“ (komiczna, 1848), jak „l'Eclair“ (1836) jedyna prócz „Żydówki“ i „Wieszczki Róż“ znane u nas jako „Dolina Andory“ i „Błyskawica“ „La fée aux roses“ (1848), „La dame de Pique,“ „la Tempeste“ (1850), dla opery londyńskiej, „Le Juif errant“ Halevy 1827 został profesorem harmonji w konserwatorjum, 1829 dyrektorem śpiewu w Grand-Opéra, 1833 profesorem kompozycji po Fetisie, a 1836 lirycznej deklamacji po Reichu, członkiem Institut de France, 1844 jego prezesem, 1848 członkiem Assemblée nationale, 1854 sekretarzem dożywotnim akademji. Kompozytor mniej twórczy i niepożyty niż Auber w stylu czysto francuskim, przewyższa go głębokością uczucia i szerokością melodji, lubo znowu ustępuje Meyerbeerowi w użyciu efektów orkiestrowych i traktowaniu mas głosowych. Życiorys M. jest w *Ruchu Muzycznym* (1857).

Halévy Jakób.

Halévy Leon, literat francuski, brat poprz., * 1802, † 1883. Ukończywszy liceum Charlemagne, wystąpił na pole literackie po raz pierwszy 1817 z kantatą „Egée.“ Od 1837 do 1853 jako urzędnik ministerjum oświecenia publicznego pracował w biurze pomników historycznych,

którego przez lat kilka był naczelnikiem. Przez jakiś czas wykładał także historję literatury w szkole politechnicznej. Z mnóstwa prac naukowych **H.**, dotyczących filozofji i historji literatury, wymieniamy najcelniejsze: „Opinions littéraires, philosophiques et industrielles“ (1825); „Résumé de l'histoire des Juifs“ (2 t., 1827—28); „Histoire résumé de la litérature française“ (2 t., 1838); „Fr. Halévy, sa vie et ses oeuvres“ (1862, 2 ed., 1865). W zakresie poezji, oprócz elegji, poematów epicznych, liryk, bajek (uwieńczonych przez akademję 1843), oraz przekładów z łacińskiego, greckiego i angielskiego, napisał znaczną liczbę sztuk teatralnych, jak komedje: „Le duel“ (1826); „Le chevreuil“ (1831), wespół z literatem Jaime; „La rose jaune“ (1839); dramaty: „L'espion“ (1828); „Beaumarchais à Madrid“ (1831); „Indiana“ (1833); „Marthin Luther“ (1866) i t. d.; tragedje: „Le czar Démetrius“ (1829); „Electre“ (1864) i t. d.; nadto dał na scenę mnóstwo libretów i wodewilów, pisanych zwykle wespół z innymi.

Halévy Ludwik, dramatyk, syn poprzedniego. * 1834. Po ukończeniu liceum Louis-le-Grand był 1851—58 redaktorem w sekretarjacie generalnym ministerjum stanu, a do 1861 naczelnikiem biura w ministerjum do spraw Algierji. Następnie poświęcił się wyłącznie literaturze. **H.** jako zwyczajny librecista kompozytora Offenbacha, pisał początkowo pod pseudonimem Juljusza Servières, a następnie pod własnem imieniem do współki z L. Battu, Hekt. Crémieux i H. Meilhac. Dał na scenę mnóstwo wodewilów, libretów, baletów i komedji, zalecających się żywością akcji, dowcipem i wesołością. Celniejsze z nich są: „Bala-clan“ (1855); „Le pont des Soupirs“ (1861); „Les brebis de Panurge“ (1862); „La clé de Metella“ (1862); „La belle Hélène“ (1865); parodja Grecji starożytnej z muzyką Offenbacha, wielkie w całej Europie miała powodzenie; „La vie parisienne“ (1866); „Barbe bleue“ (Sinobrody, 1866); „La grande duchesse de Gérolstein“ (1867), powodzenie miała nie mniejsze jak „Piękna Helena;“ „Fanny Lear“ (1868); „Froufrou“ (1869); „Orphée aux enfers“ (1861); „Les brigands“ (1870); „Tricoche et Cacolet“ (1872); „Le mari de la débutante“ (1878); „La petite mère“ (1880); „Madame et monsieur Cardinal“ (1873); „Les petits Cardinal“ (1880); „L'invasion“ (1872, przekład polski 1882); „L'actrisse“ (polski przekład, Petersburg, 1893) i t. d. Zbiór początkowo drukowanych w *Temps* feljetonów (osobiste wspomnienia z wojny (1870—71); nadto opowiadania: „L'abbé Constantin“ (1882); „Criquette“ (1883); „Deux mariages“ (1883). W 1884 **H.** został członkiem akademji. Niektóre z utworów jego upowszechnione są i na scenie warszawskiej, oraz w teatrach ogródkowych, jak np. „Piękna Helena,“ „Froufrou“ i „Sinobrody.“

Halévy Józef, orjentalista i podróżnik, * 1827 w Adrjanopolu; w 1868 zwiedził Abisynję, na zlecenie akademji zbadał Jemen (1869—70); napisał: „Mission archéologique dans le Yemen“ (Paryż, 1872); „Essai sur la langue Agaou, le dialect des Falachas“ (1873); „Voyage au Nedjran“ (1873); „Etudes berbères“ (1873); „Mélanges d'épigraphie et d'archéologie sémitique“ (1874); „Etudes sabéennes“ (1875); „Etudes sur la syllabaire cunéiforme“ (1876); „Recherches critiques sur l'origine de la civilisation babylonienne“ (1877); „Mélanges de critique et d'histoire relatifs aux peuples sémitiques“ (1883).

Halewi Jehudah ben Samuel, Izraelita hiszpański, zwany przez Arabów *Abul-Hassan*, mąż wielkiej nauki, * 1080—86, władał biegle językami hebrajskim i arabskim i w późniejszym wieku oddawał się głównie teologji i nauce lekarskiej w mieście Toledo, † 1142, czy też 1150. Zbiór jego poezji i innych prac naukowych wydał Samuel Dawid Luzatto z Padwy, p. t. „Betulat bat Jehudah“ (Praga Czeska, 1840). Poezje **H.** porywają potęgą myśli i rzewnością uczucia. Najpiękniejszym utworem poetycznym **H.** jest dziełko p. t. „Cyon,“ zawierające śpiewy i elegje, pisane na wzór psalmów Dawida. Owocem teologiczno-filozoficznych badań jego jest słynna rozprawa w formie djalogu p. t. „Chuzari,“ w której szczęśliwie przeprowadza ideę pozytywizmu w religji. Dzieło to pierwotnie po arabsku napisane, przełożone zostało w 1168 r. przez Jehudę ibn Tibon na hebrajski, a w 1660 przez Buxtorfa na łaciński język.

Haliaëtus, *bielik*, ob. Orzeł.

Haliartus, miasto starożytne w Beocji, na południowym brzegu jeziora Kopais, pamiętne jest śmiercią Lizandra, wodza Lacedemończyków, w bitwie przeciwko Tebańczykom w 394 prz. Chr.

Haliburton Tomasz Chandler, pisarz angloamerykański, * 1796 w Nowej Szkocji, † 1865; był naprzód adwokatem w Halifax, a od 1842 sędzia najwyższego trybunału w Nowej Szkocji. Następnie osiadł w Anglji; w 1859 z Launceston został wybrany deputowanym do parlamentu i energicznie bronił interesów rodzinnej ziemi. **H.** należy do najznakomitszych pisarzów Ameryki angielskiej. Z licznych jego dzieł humorystycznych celniejsze są: „The clockmaker, or sayings and doing of Samuel Slick of Slickville“ (3 t., 1837—40); jest to zbiór wybornie napisanych listów umieszczanych przedtem w jednem z czasopism w Halifaksie; „The attaché, or Sam. Slick in Engl.“ (4 t., Londyn, 1843 — 44, n. wyd., 1862); „Sam. Slicks traits of American humour“ (3 t., Londyn, 1852, n. wyd., 1866). Oprócz tego ogłosił: „Rule und misrule of the english America“ (2 t., Londyn, 1851); „Nature and human nature“ (Londyn, 1855, n. wyd., 1859).

Halicka konfederacja, była odbiciem się opozycji zachowawczej partji Klem. Branickiego (ob.), przeciw gwałtom Czartoryskich na konwo-

kacji 1764. **H. k.** zawiązał Marjan Potocki, jednocześnie z podolską, pod Strzemeckim i innemi. Rozpędziły ją wojska zagraniczne. Nowe w 1767 spisane posłom instrukcje (niedopuszczenie dysydentów do prerogatyw, zachowanie liberum veto, skasowanie komisji skarbowej i wojskowej, przywrócenie władzy hetmańskiej i t. d.), mogą uchodzić za program konfederacji barskiej (ob.).

Halicki kościół. Wedle świadectwa Kazimierza W., „króla Lechji i Małej Rusi," od wieków w Haliczu byli metropolitami, pierwszym: Nifon, Piotr, Gabrjel, Teodor; nareszcie Filotej, patrjarcha konstantynopolski, na żądanie Kazimierza W. wyświęcił Antoniosa. Bo „kraj nie może być bez zakonu," gdy zaś nie będzie metropolity greckiego, przyjdzie potrzeba chrzcić na wiarę łacińską Rusinów. Roku 1371 Filotej postanowił Antoniosa metropolitą, dołączając do jego archidjecezji biskupstwa w Chełmie, Turowie, Przemyślu, Włodzimierzu. Zdaje się z prawami Henryka Sagańskiego do Halicza i Włodzimierza 1325 biskupi lubuscy wzięli pochop do odnowienia dawnych swych praw, koło 1232 nad mniejszą Rusią zyskanych od Henryka Brodatego, księcia wrocławskiego, co papież Aleksander potwierdził (Roeppel). Grzegorz XI w roku 1375 ustanowił osobną metropolję katolicką.

Halicki Szymon, krasomówca; * 1576 w Pilźnie, † 1625. Zdolności jego krasomówcze zwróciły nań uwagę biskupa Tylickiego, który mu zapewnił swoją protekcję. Był kanonikiem kościoła św. Florjany w kolegjum fundacji tegoż biskupa i profesorem wymowy w akademji krakowskiej. Pisał po łacinie bardzo czysto i płynnie, choć znawcy zarzucają mu pewną przesadę. Największem uznaniem cieszy się jego mowa, miana przy objęciu katedry, p. t.: „Oratio ab eloquentiae professore recenti eaque insigni liberalitate Ill. et Rev. Petr. Tylicki Ep. Crac. Matri Suae Benigniss. Acad. Crac. et Generosae juventi Polonae... Perpetuis temporibus donato et sirserto. Internie M-Simone Halicis Majo. Coll. Profes. A. D. 1616. In domo Magni Reg. Vlad. Jagel. in Lectorio DD. Theologorum habita" (Kraków, 1617). Ogłosił też mowę na zaprowadzenie bractwa różańcowego w Krakowie, p. t.: „Thronus Salomonis ex umbra in veritatem die sacro nativit Beatis. Genitricis Dei V. M. in oratorio Rosarii Acad. Crac.: a M. Simeone Halicio... ductus" (1821) i na wjazd biskupa krakowskiego Szyszkowskiego, p. t.: „Oratio, qua Martino Szyszkowski Ep. Crac. felicem ad Ecclesiam Crac. ingressum gratulatur" (Kraków, 1617).

Halickie nad Dniestrem księstwo, powstało 1140 po połączeniu Włodymirka Wołodarowicza (ob.) księstw trębowelskiego, przemyskiego i dźwinogrodzkiego, nie bez waśni z Iwanem Berładnikiem, synowcem rodzonym, oraz z Izasławem, w. ks. kijowskim, który do spółki z Gejzą II pobił go nad Sanem za najazdy swych ziem i zmusił do czczej obietnicy zwrotu zdobytych grodów ruskich. Wyrażenie to okazuje odrębność Kijowczyzny od Czerwonej Rusi. Jarosław Ostromyśl (Ósmozmysł złem czytaniem) (ob.), syn i następca jego, znany źródłom greckim jako *rector Galitziae*, był równie niepokojony przez Berładnika, swego brata stryjecznego, i jego popleczników Kijowian. Włodzimierz (od 1187), syn jego, naraziwszy się napaściami na ziemie Kazimierza II, i pomocą, jaką udzielił jego siostrzeńcom z Bełza i Włodzimierza, został przez niego wygnany, a natomiast Roman z Włodzimierza, niedawny wróg Polaków (po zgonie najstarszego syna Agnieszki, siostry Kazimierza II, wprowadzonego przez tegoż do Brześcia, w wojnie z tej racji toczonej), osiadł na połączonych dzielnicach Halicza, Włodzimierza Wołyńskiego i Brześcia. Wygnany Włodzimierz Jarosławicz uszedł po pomoc do Węgier, gdzie go uwięziono, ale pod pozorem poparcia jego pretensji zabrano Halicz. I wtedy to zjawia się w tytułach Beli II, króla węgier., 1190 r. rex Galitiae, będący śladem krótkich rządów jego syna Andrzeja w Haliczu. Wnet bowiem Włodzimierz Jarosławicz, protegowany przez cesarza, i za obietnicą rocznego haraczu 2,000 grzywien Polakom, poparty przez tychże, wrócił, z radością przez Haliczan przyjęty do dziedziny swych ojców. Tym sposobem zerwane przymierze Polski z Węgrami (od 1190) dało powód krakowskim, w liczbie 70, do powstania przeciw Kazimierzowi II. którego Wszewołod i Roman poparli 1195. Gdy Włodzimierz bezdzietnie †, Roman Mścisławicz wziął Halicz lennem od Polski, dało to powód do licznych zatargów tak z nim, jak z Andrzejem węgierskim i synami Igora Swantosławicza, którzy wygnali synów Romana, popieranych przez Leszka Białego (ob.), Danjel, Romana syn, później Koloman węgierski zakładają królestwo halickie, przerywane rządami Mścisława Nowogrodzkiego, króla Andrzeja II węgierskiego i w. ks. Kijowa. Wtedy po Kijów sięgało państwo halickie, po zgonie jednak Danjela 1264, rozpadło się na dawne części między jego synów, z których Lew 1268 połączył Halicz, Chełm i Przemyśl, gdy Swarno poszedł na tron litewski. Przez Lwa przeniesiona stolica z Halicza do Lwowa koło 1270, zniszczyła znaczenie Halicza. Jerzy znany 1316, jest w 1325 przez Jerzego, księcia Mn. Rusi, zwany dziadem, a za poprzedników swych tenże Jerzy II wymienia Romana († 1205), Danjela (jego syna), Lwa (wnuka). Jerzy I avus na równi z Andrzejem są wymienieni jako przodkowie. Andrzej zaś z Lwem tytułują się ks. Rusi, Halicza i Włodzimierza 1316. Prawdopodobnie więc Jerzy II jest synowcem Lwa po Andrzeju. Dyplomaty, świadczące o jego stosunkach z Krzyżakami 1325—1335, przynajmniej tak długo jego byt przedłużają. Gdy 1324 Łokietek pisze do Jana XXII, że ostatni dwaj książęta

ruscy wymarli, dowodzi to, że już Lew i Andrzej w tej dobie nie żyli otruci przez Rusinów, którymi rządzili z ramienia Tatarów (wedle Jana z Winterthur) i że może jako spadkobierca ich występuje 1324 i 1325 roku Henryk Sagański przeciw Jerzemu II. Jan z Czarnkowa podaje (źle czytany i wyjaśniony Bielowsk. *Monum.* II 620), że po † Kazimierza zwanego Jerzym (II), Bolesław Trojdenów, książę Mazowsza nastąpił po swym wuju (przez matkę swą a jego siostrę Marję) w Rusi. 1340 r. Kazimierz W. zajął Halicz. Przeciw niemu Dedko Demetrjusz, Danjel z Ostroua (zam. Ostroga) i in. Rusini wezwali Tatarów, skarżąc się na Polaków, że haracz należny Tatarom zabierają. Kazimierz W. sam ich pobił, bo przez jego siostrzeńca Ludwika d'Anjou wezwani cesarz Ludwik i in. monarchowie, pomocy odmówili. Wtedy Lwów, Przemyśl, Lubaczów, Trębowla, Halicz, Tustan zyskały zamki. Następnie została utworzona ziemia halicka, luźno chodząca przy województwie Ruskiem. Por. Bibljoteka Ossolińskich 1863; Piętkowski D., Głowacki 1878.

Halickie starostwo grodowe, było położone w wdztwie Ruskiem, w ziemi Halickiej. Podług lustracji z 1765 zaliczały się do tego sstwa: miasto Halicz (ob.) i wsie: Załukiew, Tustan, Dubowce, Dechowa, Bouszów, Słobudki, Stasiowa Wola, Korostkowice, Wiktorów, Bryń, Majdan, Huta Stara i Nowa, Ciężów, Pawełcze, Uhrynów, Jamnica, Kozina, Markowa, Mołodkowa, Babcze i Maniawa, oraz Wysoczanka. W r. 1771 posiadał je Józef Potocki, kasztelanic lwowski, który z niego opłacał kwarty złp. 18,266 gr. 11, a hyberny złp. 297 gr. 14. Zajęte przez rząd austrjacki w 1787 sprzedane zostało przez niego różnym osobom i w różnych latach, w 10 sekcjach, za ogólną sumę złot. reńskich 590,935; niesprzedane zaś albo zamieniono za dobra Wołochów i Turzę Wielką, albo dołączono do sstwa sołotwińskiego (ob.).

Halicore, rodzaj wielorybów, ob. Piersiopławka.

Halicz, miasto powiatowe w Galicji, w obwodzie Stanisławowskim, przy ujściu Łukwi do Dniestru. Dawniej na Rusi Czerwonej, występuje w dziejach w pierwszej połowie XII wieku, naprzód jako stolica halickiego księstwa (ob.), w XIII w. królestwa halickiego, a wreszcie ziemi t. n. w województwie ruskiem. Przeszło pod panowanie Austrji w 1772. Obecnie podupadłe, liczy 3,900 miesz.

Halifax, miasto i hrabstwo w północnej Anglji, nad rz. Hebble położone, zajmuje przestrzeń 34,5 klm. kw. i liczy 90,000 miesz. Przemysł zasadza się głównie na wyrobie tkanin kamgarnowych, wełnianych, bawełnianych, sukien, maszyn, oraz przedmiotów żelaznych i stalowych.

Halifax, stolica prow. Nowej Szkocji w angielskiej kolonji Kanadzie, w Północnej Ameryce, rezydencja gubernatora i biskupa anglikańskiego; ma 38,000 m., doskonały port warowny i jest środkowym punktem handlu angielskiego w północnej Ameryce.

Halifax Karol Montague, hrabia de, mąż stanu i poeta angielski, * 1661 w Horton w Northamptonshire, członek stronnictwa wigów, przyczynił się wiele do wprowadzenia na tron angielski księcia Oranji, Wilhelma III; w 1706 przeprowadził połączenie Szkocji z Anglją i po śmierci królowej Anny 1714 doręczył królowi Jerzemu I akt, zapewniający następstwo tronu angielskiego domowi hanowerskiemu. Jerzy I mianował go hrabią, mimo to jednak zawiedziony w swoich nadziejach przeszedł **H.** do opozycji torysów; † 1715. Poezje **H.** wraz z materjałami do jego biografji wyszły w Londynie 1715. Same poezje wydał Johnson w „English poets". W 1866 tytuł **H.** przeszedł na rodzinę Wood w osobie Karola Wood'a (* 1800, † 1885), męża stanu angielskiego, kilkakrotnie ministra i strażnika pieczęci w gabinecie Gladstona (1870—79). Por. „West sir Charles Wood's administration of Indian affairs" (1867). Tytuł wicehrabiego **H.** odziedziczył syn jego Karol Lindley Wood w r. 1839.

Haligócz, słowac. *Haligowce*, niem. *Helbingsau*, wieś w węgierskim komitecie Spiskim, na połud. od Szczawnicy; w pobliżu liczne skały z jaskiniami, pomiędzy któremi jedna nazywa się *Aksamitową* (ob. Aksamita pieczary). Lud okoliczny opowiada, że tu obwarowało się jakieś wojsko *Husowe* pod dowództwem Aksamita (ob.).

Halikarnas, sławne w starożytności miasto w Azji Mniejszej, było osadą doryjską; za panowania Persów miało własnych swoich książąt i od 380 prz. Chr. było stolicą królów Karji, z których Mausolus, mąż i brat Artemizji, był najsławniejszym. Po śmierci Mausolusa (353) Artemizja wystawiła mu sławny w dziejach sztuki grobowiec, zwany *Mausoleum*, którego szczątki, odkryte pod Budrun w r. 1857 przez Newtona, i wynalezione w nim posągi i sprzęty umieszczono w muzeum Brytańskiem. **H.** został zdobyty i zburzony przez Aleksandra W., który jednak twierdzy (akropolis), gdzie się mieszkańcy schronili, zdobyć nie mógł. Po śmierci Aleksandra usadowili się tu Macedończycy, których następnie wyparli Rzymianie. Czyt. Newtona „A history of descoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae" (2 t., Londyn, 1862, z atlasem); tegoż „Travels and discoveries in the Levant" (2 t., Londyn, 1865).

Halil Rifat Pasza, mąż stanu turecki, * 1825; był sekretarzem wielkiego wezyra Kuprusli Paszy. W 1854 został gubernatorem Ruszczuku, potem Salonik, Smirny, w 1896 wielkim wezyrem. Zajmował się specjalnie poprawą środków

komunikacji, nie odgrywając wybitnej roli politycznej.

Haliotis tuberculata.

Haliotis, *Ucho morskie*, rodzaj ślimaków brzuchonogich z rzędu przodoskrzelnych *(Prosobranchia)* z działu grzebieniastoskrzelnych *(Ctenobranchia)*, o muszli płaskiej, kształtu ucha; muszla wewnątrz posiada blask macicy perłowej i szereg otworów na lewej stronie; noga o szerokiej podeszwie, głowa o dwu długich czułkach. Muszle są przez amatorów bardzo poszukiwane. Przyczepiają się często w wielkiej ilości do skał i pozostają przez pewien czas w powietrzu. Na brzegach Francji rybacy używają ich za przynętę. **H.** *tuberculata*, jadana przez lud, znajduje się we wszystkich morzach starego lądu.

Halitherium, ob. Wieloryby.

Halizna, ob. Hala.

Halka Ignacy, * 1824 w Zołotnikach pod Podhajcami w Galicji, proboszcz unicki w Dubkowcach na Podolu galicyjskiem. Od 1869 poseł do sejmu krajowego, od 1873 do rady państwa. Pisał artykuły polityczne, etnograficzne, gospodarskie, religijne do różnych wydawnictw perjodycznych. Osobno wydał między innemi: „Narodnyji zvyczaji i obrjad z nad Zbrucza" (1861).

Halkett Hugh, baron von, generał hanowerski, * 1784 w Edymburgu, † 1863. Wstąpił 1803 jako oficer do legji angielsko-niemieckiej i odbył kampanje w Niemczech i Hiszpanji; po zawarciu pokoju z Danją 1814 udał się do Hanoweru, w bitwie pod Waterloo odznaczył się jako dowódca trzeciej brygady hanowerskiej i wziął do niewoli gen. Cambronne. Odtąd pozostał w służbie hanowerskiej, dowodził 1848 korpusem niemieckim w Szlezwigu i mianowany został generałem piechoty, a następnie inspektorem piechoty hanowerskiej.

Hall (*Bad H.*), zdrojowisko w Austrji Wyższej, w obwodzie Steyr, położone w dolinie przeciętej potokiem Sula, wzniesione jest na 376 m. nad poziom morza i dostarcza wody mineralnej, słono-jodowo-bromowej, bardzo skutecznej w wielu chorobach. Liczba gości wynosi rocznie około 3,500.

Hall, miasto w Tyrolu, powiecie Insbruckim, nad rz. Inn, rezydencja dyrekcji górniczej i solnej, ma 5,800 m. i licznie zwiedzane kąpiele solne. Znaczna produkcja soli.

Hall, *Schwabisch Hall*, starożytne miasto w królestwie Wirtemberskiem, pow. Jaxt, położone w głębokiej dolinie rzeki Kocher i otoczone dawnemi murami; ma 9,000 m., pięć kościołów, między któremi zasługuje na uwagę gotycki kościół ś. Michała, i wielką warzelnię soli, przy której są urządzone odpowiednie kąpiele i zakład leczenia serwatką. Miasto Hall było niegdyś miastem wolnem i posiadało mennicę, w której były bite najpierwsze halerze *(hellery)*.

Hall Robert, * 1764 w Arnsby pod Leicester, † 1831 w Bristolu; znakomity kaznodzieja baptystowski tamże, następnie w Cambridge; wsławił się też jako pisarz teologiczny. Pisma jego: „Christianity consistent with the love of freedom" (1791); „Apology for the freedom of the press" (1793) i in. wywarły wielki wpływ na naród angielski. Wszystkie jego dzieła, wydane w 1831—33 i 1846 w Londynie w 6 t., odznaczają się też i wzorowym językiem.

Hall Bazyli, marynarz i podróżnik angielski, * 1788, † 1844 w domu obłąkanych, służył w marynarce i ogłosił interesujące opisy podróży, jak: „Account of a voyage of discovery to the west-coast of Corea and the Great Loochoo Island" (1818); „Extracts from a journal written on the coasts of Chile, Peru and Mexico in 1820—22" (2 t., 1824); „Travels in North-America" (2 t., 1829); „Fragments of voyages and travels" (9 t., 1831—40), dzieło napisane bardzo powabnie, przeznaczone dla wieku młodego; „Patchwork" (3 t., Londyn, 1840).

Hall Marshall, fizjolog, * 1790 w Basford, † 1857, był zrazu lekarzem praktykującym w Edymburgu, następnie lektorem medycyny w kolegjum w Sydenham. Położył ważne zasługi w fizjologji nerwów. Napisał: „On diagnosis" (1817); „Memoires on the nervous system" (1837); „On the reflex-functions of the medulla oblongata and medulla spinalis"; „Lectures on the nervous systems and its diseases" (1836); „Principles of the theory and practice of medicine" (1837). Por. „Memoirs of Marshall Hall" (1861).

Hall Jakób, publicysta i romansopisarz amerykański, * 1793 w Filadelfji. W 1814 zaczął się uczyć prawa, ale podczas wojny z Anglją przerwał studja i służył w wojsku lądowym, a po ukończeniu wojny — w marynarce, którą opuścił 1818. Przemieszkiwał głównie w stanach Illinois i Ohio, gdzie redagował kilka dzienników, a następnie stanął na czele jednego z banków w Cincinnati. Mnóstwo nowel, poezji, scen obyczajowych i t. d. umieszczał w swych dziennikach. Z romansów jego najcelniejsze: „Legends of the West" (1853); „The border Tales"; „Winderness and the War-Parth"; „Western Clearings" i t. d. Oprócz tego wydał „Letters from the West" (1820) i wespół z T. Mac-Kenney'em „History and Biography of the Indians of North-America"; dzieło to jest najważniejszą pracą **H.** Wogóle pisma jego zalecają się malowniczemi opisami i bardzo interesującemi szczegółami.

Hall Samuel Carter, pisarz angielski, * 1800, † 1889 w Londynie, był z początku urzędnikiem sądowym, następnie oddał się jedynie pracy autorskiej. Po ożenieniu się 1824 z Anną Marją Fielding, również autorką, która do końca życia

była jego współpracowniczką, założył 1825 wydawnictwo kieszonkowe *Amulet*, w 1830 objął redakcję czasopisma *New Monthly Magazine*, założył 1839 r. *Art Journal*, następnie częścią sam, częścią wraz z żoną napisał szereg dzieł ilustrowanych, jak: „Ireland, its scenery scharakter etc.“ (1841—43, t. 3); „Gems of european art“ (1846—47, 2 cz.); „The baronial halls“ (1848); „The Vernon galery“ (1854); „A book of memories of great men and great women of the age“ (1870); „The trial of Sir Jasper“ (1873); „The retrospect of a long life“ (1883, t. 2); „Rhymes in council“ (1881).

Hall Anna Marja, z domu *Fielding*, literatka angielska, * 1802 w irlandzkiem hrabstwie Wexford, od 1829 małżonka literata *S. C.* **H.**; † 1881. Wielką sympatję znalazło pierwsze jej dzieło „Sketches of Irish character“ (3 t., Londyn, 1829). Z pomiędzy wielu jej romansów najcelniejsze są: „The outlaw“ (3 t., 1835); „Uncle Horace“ (3 t., 1837); „Lights and shadows of Irish life“ (3 t., 1838), podobno najlepszy jej utwór: „Marian, or a young maid's fortune“ (1840); „Can wrong be rigth“ (1862); „The bucaneer“ (1832); „Tales of woman's trials“ (1834); „The white boy“ (1845); „Midsummer eve“ (1848): „The fight of faith“ (1869); „Annie Leslie and other stories“ (1877); dla sceny: „The groves of Blarney“; „The French refugee“ i in. Do Chambersa *Edinburgh Journal* napisała cały szereg „Stories of the Irish peasantry“, które wyszły osobno p. t. „Popular tales and sketches“ (Londyn, 1856); w 1852 objęła redakcję czasopisma *Sharpe's London Magasine*, a 1860 *St.-James' Magasine*. Wespół z mężem *Samuelem Carter* **H.** (* 1801 r. w Topsham w Devonshire), napisała „Ireland, its scenery and character“ (3 t., Londyn, 1841—43).

Hall James, geolog i paleontolog, * 1811 w Hingham w Massachusetts, † 1898, kształcił się w instytucie politechnicznym w Troy, czynnym był przy badaniach geologicznych w Nowym Yorku, potem w Jowa i Wiscousin. Ogłosił „Paleontology of New York“ (3 t., 1847 — 1859) i inne.

Hall Karol Chrystjan, mąż stanu duński, * 1812 w Kopenhadze † 1888; najprzód generalny audytor, a od 1847 profesor prawa rzymskiego przy uniwersytecie w Kopenhadze. Od 1848 czynny brał udział w sprawach publicznych. Był członkiem zgromadzenia stanowego w Roeskild i zgromadzenia ustawodawczego, w którem, jako przywódca stronnictwa narodowo-liberalnego (doktrynerów), wywierał wpływ wielki. Z powodu opozycji stawionej gabinetowi Oersted pozbawiony urzędowania, otrzymał w gabinecie z 12 grudnia 1854 wydział wyznań i wychowania publicznego, 13 maja 1857 prezydenturę rady, a 6 maja 1859 zamienił dotychczasowe stanowisko na urząd ministra spraw zagranicznych. W czasie nieporozumień ze Związkiem Niemieckim z powodu Szlezwigu i Holsztynu, okazał się równie przezornym, jak zręcznym dyplomatą. Zmiana panującego w 1863 usunęła **H.** od steru państwa. 1870 został ponownie ministrem oświaty, był nim do lipca 1874, a 1881 wycofał się z życia publicznego.

Hall Karol Franciszek, badacz okolic podbiegunowych, * 1821 w Rochester (New Hampshire), † 1871. Pracował początkowo na polu dziennikarskiem, 1860 wraz z kapitanem Buddingtonem przedsięwziął podróż do bieguna północnego, lecz gdy okręt ugrzązł w lodach w zatoce Frobiska, przepędził 20 miesięcy wśród Eskimów i po powrocie 1862 napisał „Arctic researches and life among the Esquimaux“ (1864). Drugą podróż przedsięwziął 1864, przepędził 5 lat w okolicach lodowatych na północ zatoki Hudson, na półwyspie Melville, i powziął wiadomości o losie wyprawy Franklina. W r. 1871 wysłany przez rząd Stanów Zjedn. na morze podbiegunowe, po uwięzieniu statku przez lody, saniami dotarł aż do 82°16′ półn. szer. i przekonał się, że przestrzeń wody, przez Kanego (ob.) uważana za pełne morze, jest cieśniną, szeroką na mil 15, ale zmarł po powrocie na statek, załoga zaś uratowała się po wielu niebezpieczeństwach. *Cieśnina Halla* jest podobno granicą północną Grenlandji. Por. Davis „Narrative of the North-Polar expedition in the U. S. ship Polaris“ (2 wyd., 1878).

Hall Asaph, astronom, * 1829 w Goshen (Connecticut), pierwotnie cieśla, studjował od 1856 astronomję w Ann Arbor. W 1862 został astronomem w obserwatorjum morskiem w Waszyngtonie i prof. matematyki w szkole żeglarskiej; stanowisko to opuścił w 1891. Z licznych jego obserwacji szczególnie ważne są badania satelitów planet i gwiazd podwójnych. Dnia 11 i 17 sierpnia 1877 odkrył dwa księżyce Marsa.

Halla objaw, objaw elektryczny, odkryty przez S. Halla w Baltimorze, polega na tem, że linje ekwipotencjalne (ob. Potencjał) prądu elektrycznego doznają zmiany kierunku pod wpływem magnesów.

Hallam Henryk, znakomity, historyk angielski, * 1777 w Winsdor, † 1859 w Pickhurst. Kształcił się w Eton i Oxford; od 1805 umieszczał wiele artykułów krytycznych i historycznych w *Edinburgh Review*. Sławę naukową pozyskał dziełem: „View of the state of Europe during the middle ages“ (2 t. Lond., 1818, n. wyd., 1884), do którego dodał później „Supplemental notes of the View of the state of Europe“ (Lond., 1848). Głównem dziełem **H.** jest „Constitutional history of England from the accession of Henry VII to the death of George II (3 t., Lond., 1827, n. wyd. 1878), nad które lepszego nie posiada dotąd literatura angielska. Wielką także ma wartość „Introduction to the literature of Europe in the

15, 16 and 17 centuries" (4 t., Londyn, 1837—38 i n. wyd. 1882). Zupełne wydanie wyszło w Londynie (9 t., 1855—66).—Syn **H.** *Artur Henryk H.*, szwagier Tennysona, został uwieczniony w poemacie tego ostatniego „In memoriam".

Halland, prowincja w południowej Szwecji, nad Kattegatem, tworząca pod względem administracyjnym Län **H.**, obejmuje 4,913 klm. kw. z ludnością 136,000 i z miastem stołecznem Halmstad.

Hallatz Emil, malarz niemiecki, * 1837, we Frankfurcie nad Odrą, † 1888, we Friedenau pod Berlinem; kształcił się w akademji berlińskiej, gdzie studjował szczególnie zwierzęta i krajobrazy, dla dalszych studjów podróżował po Francji i Włoszech. Po powrocie osiadł w Berlinie i wykonał: „Hipochondryk w stajni" (1866); „Podwórze chaty w Normandji" (1865); „Konie rasy perszerońskiej"; „Powstająca burza"; „Polowanie" (1870); „Kury podczas zamieci śnieżnej w puszcie" (1872); „Żniwo" (1875) i in.

Hallberg zu Broich Teodor Hubert, baron von, literat niemiecki, * 1768, w Broich pod Jülich, † 1862 r. W narodowej wojnie niemieckiej przeciw Napoleonowi (1813—15) odznaczył się jako dowódca pospolitego ruszenia górników; w 1816 przeniósł się do Bawarji i od posiadłości swojej Gäuting, w dolinie Mühlthal, przybrał pseud. *pustelnika z Gauting* (*Eremit von G.*). Był to człowiek tak w życiu, jak i z powierzchowności bardzo oryginalny, wielokrotnemi podróżami po różnych krajach Europy i Azji zasłużonego dorobił się rozgłosu. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „Reise durch Skandinavien" (Kolon., 1818); „Stammbuch der eisernen Hand des Götz von Berlichingen" (Monach., 1828); „Zur Geschichte der Sitten, Gebräuche und Moden" (Akwizgran, 1832); „Reise nach den Orient" (2 t., Stuttgardt, 1839); „Reise durch England" (Stuttgardt, 1841). Biografję **H.** napisał Gistel (Berlin, 1863).

Hallberger Edward, księgarz, * 1822, w Sztutgardzie, † 1880, prowadził naprzód księgarnię ojca. 1848 otworzył tamże własną, a 1853 założył czasopismo *Illustrierte Welt*, które po kilku latach odbijał w 150,000 egzemplarzy. W r. 1858 wraz z Hackländerem jako wydawcą i E. Zollerem jako redaktorem założył ilustrowane czasopismo *Ueber Land und Meer*, będące dotychczas jednem z najpoczytniejszych. Wydał wiele dzieł ilustrowanych, jak Doré'go „Biblję"; „Bajki"; J. Gilberta „Szekspira"; Ebersa „Egipt" i inne, oraz szereg klasycznych utworów muzycznych. Przedsiębierstwo jego wraz z fabryką papieru przeszło 1881 na własność towarzystwa akcyjnego p. t. „Deutsche Verlagsanstalt".

Halle, dla odróżnienia od innych miejscowości tegoż nazwiska także **H.** *an der Saale*, miasto i okrąg miejski, na prawym brzegu rz. Sali, w pruskiej regencji Merseburskiej. Jest siedliskiem kilku wyższych władz administracyjnych i liczy z wcielonemi do niego, dawniej oddzielnemi miasteczkami, Glaucha i Neumarkt, 117,000 m.; prowadzi nader ożywiony handel za pośrednictwem przechodzących tędy 6 dróg żel. i spławnej rzeki Sali. Pośród gmachów publicznych odznaczają się szczególnie: kościół Panny Maryi (zbudowany 1529—54), piękny kościół ś. Maurycego, tak zwana czerwona wieża, wysoka 84 metr., zwaliska zburzonego podczass trzydziestoletniej wojny zamku Maurycego, wspaniałe w ostatnich czasach wykończone gmachy uniwersyteckie, wzorowy dom karny i budowle zakładów naukowych Franckego, ozdobione śpiżowym jego posągiem , wykonanym przez Raucha. W zakładach tych pomieszcza się pedagogjum, szkoła łacińska, realna i inne, mające razem około 3,500 uczniów, dalej bibljoteka, zbiory naukowe i t. d. Znajdujące się tutaj sławne zakłady warzelni soli należą do najbogatszych w Niemczech i dostarczają rocznie 8,500 ton tego produktu. Uniwersytet w Halli, założony przez Fryderyka I, otwarty został 1694, a 12 kwietnia 1815 połączony z uniwersytetem witemberskim; zowie się z tego powodu połączonym uniwersytetem Fryderyka Halle-Wittenberg. Uniwersytet liczył w 1892/93 r. 128 docentów i 1,575 studentów. Z innych zakładów naukowych na uwagę zasługują: instytut agronomiczny, gimnazjum miejskie, szkoła realna, różne muzea i stowarzyszenia naukowe i artystyczne. Z zakładów przemysłowych oprócz warzelni soli wymienić należy: 37 większych fabryk maszyn, fabryki krochmalu pszennego, oleju mineralnego, czekolady, papiernie, browary i in. Halla, pierwszy raz wspomniana w dziejach 806, jako zamek Halla, otrzymała 981 od Ottona I prawa miejskie, a w XIII w. była już tak potężną, że z lennymi swoimi panami, arcybiskupami magdeburskimi, mogła zawzięte prowadzić zapasy, a nawet w r. 1435 oprzeć się przemagającym siłom zbrojnym elektora saskiego. Jako rezydencja administratorów arcybiskupstwa Magdeburskiego, na mocy pokoju westfalskiego, przeszła w posiadanie Brandeburgji i w latach 1807—13 należała do królestwa Westfalji. W pobliżu Halli leży wieś i zamek Giebichstein z kąpielami mineralnemi Wittekind. Por. Hagen „Die Stadt Halle nach amtlichen Quellen" (1865); Schönermark: „Die Stadt H." (1884).

Halleck Fitz Greene, poeta północno-amerykański, * 1790, w Guilford w Connecticut, † 1867, był oficjalistą w domu bankowym, następnie dysponentem domu Astora i konserwatorem bibljot. Napisał poemat „Twilight"; „Croaker papers" (1818); wiersz satyryczny „Fanny". W 1822 odbył podróż po Europie, po powrocie z niej napisał „Burns" i „Alnwick Castle"; następnie „Marco Bozzaris"; „Red Jacket"; „Woman"; „Peter Castaly's epistle to Recorder Riker"; „Young

America“ 1865). Zbiór poezji **H.** wyszedł w New Yorku 1868. W 1897 wzniesiono w New Yorku jego pomnik. Por. Wilson „The life and letters of Fitz-Greene H.“ (1869) i artykuł Bayard'a Taylora w „North american Review“ (1877).

Halleck Henryk Wagner, generał północnoamerykański, * 1815 w Westernville pod Utyką, w stanie New York, † 1872 w New-Orleans. Ukończywszy 1839 szkołę wojskową w Westpoint w stopniu porucznika inżynierji, został wkrótce profesorem tejże szkoły i ogłosił szereg wybornych odczytów o sztuce wojskowej, „Elements of military art and science“ (New York, 1846 i częściej), za które otrzymał tytuł *Magister artium*. Walczył w wojnie meksykańskiej; 1854 wziął uwolnienie i osiadł w San-Francisco, gdzie się zajmował adwokaturą i górnictwem. Po wybuchu wojny domowej wstąpił do wojska w stopniu generał-majora i przyczynił się znacznie do pierwszych powodzeń armji północnej. Mianowany w listopadzie 1861 głównym dowódcą w zachodnim departamencie wojskowym, rozwinął niepospolitą działalność i energję. Po kilku zwycięstwach (pod Paducah, fort Henry, fort Donelson i t. d.) w początkach 1862 r. zdobył 30 maja Korynt, założył tu główną swą kwaterę, terytorjum swego działania znacznie rozszerzył i 15 czerwca zdobył Chatanooga w Tennessee, miasto ważne dla utrzymania komunikacji ze stanami półn.-zachodniemi. Naznaczony w lipcu naczelnym wodzem wszystkich wojsk półn.-amerykań. i 8 września ministrem wojny, energją swoją podniósł upadającego ducha skutkiem wielu klęsk, poniesionych przez innych generałów północnych. W 1864 ustąpił naczelnego dowództwa gen. Grantowi (ob.) i został naczelnikiem sztabu generalnego. Oprócz wzmiankowanego wyżej dzieła napisał jeszcze: „International Law; or rules regulating the intercourse of states in peace and war“ (San-Francisco, 1869); „Elements of internationals Law and Laws of war“ (1866). Przetłómaczył także Jomini'ego „Życie Napoleona I“ (4 t., New-York, 1864), które opatrzył własnemi notami.

Hallen Andrzej, kompozytor szwedzki, * 1846 w Gotenburgu, kształcił się w Lipsku, Monachjum i Dreźnie, napisał „Harald von Wiking“, opera (1881); „Schwedische Rapsodien“; „Vom Pagen und der Königstochter“, cykl ballad; „Traumkönig und sein Lieb“; „Das Ahrenfeld“; „Vineta“ i in.

Haller.

Haller, herb: Na tarczy czterodzielnej, w polach I i IV złotych — po trzy zielone listki koniczyny; w II i III. czerwonych — krokiew złota (chevron). Labry z prawej strony zielone, z lewej czerwone — podbite srebrem. Nadany przez cesarza Franciszka II.

Haller Albert, botanik, anatom i fizjolog, * 1708 w Bernie, † 1777. Już w dzieciństwie odznaczał się pracą, systematycznością i dowcipem; 1723 wstąpił na uniwersytet w Tubindze, po dwu latach przeniósł się do Lejdy, gdzie słuchał Boerhavego, w 1726 otrzymał stopień doktora; przepędziwszy czas pewien w Paryżu i Bazylei, wrócił do rodzinnego miasta, gdzie oddał się praktyce i literaturze. W 1736 r. został powołany do Getyngi, dla objęcia katedry anatomij, chemji i botaniki, 1753 powrócił do Bernu i tu pracować zaczął nad licznemi wydawnictwami swemi. Ilość prac, jakie wydał w tym czasie, przechodzi prawie możność człowieka. Przez swoje odkrycia w fizjologji wprowadził tę naukę na nowe tory. Rozbierając ruchy istot żyjących, oznaczył pierwszorzędne znaczenie mięśni w tym objawie. Przyznaje on mięśniom szczególną własność, pobudzalność *(irritobilitas)*; jest to własność wrodzona, z organizacją mięśni związana. Prócz tego odróżnia czułość, której siedliskiem są nerwy. Przez liczne badania starał się określić stosunek wszystkich organów i tkanek do tych dwu fizjologicznych własności. Te badania otworzyły drogę nowym witalistycznym poglądom, albowiem znaleziono własności w żywych istotach, które się wprost z fizycznych warunków wyprowadzić nie dały i z czynnością duszy nie były związane, lecz były skutkiem odrębnej siły. **H.** sam, a bardziej jeszcze jego następcy, rozszerzyli pojęcie pobudzalności i w ten sposób kwestję na długo zawikłali. Prócz tego **H.** ma zasługę przez wprowadzenie fizjologji szczegółowej, przez ścisłe badanie funkcji pojedyńczych organów; fizjologja w ten sposób zaczęła się zbliżać do nauk ścisłych. Liczba jego dzieł i rozpraw dochodzi kilkunastu tysięcy. Treść ich, prócz medycyny i fizjologji, dotyczy botaniki, historji, bibljografji, literatury, poezji. Najważniejsze są: „Institutiones“ Boerhavego z komentarzem (1739); „Primae lineae physiologiae“ (1747), „Elementa physiologiae corporis humani“ (1757—66, 8 t.); „Bibliotheca botanica“ (1771—72, 2 t.); „Bibliotheca chirurgica“ (1774—77, 4 t.); „Bibliotheca medicinae practicae“ (1776—87, 4 t.); „De functionibus corporis humani praecipuarum partium“ (1777—78, 4 t.); „Opuscula anatomica minora“ (1762); „Opuscula pathologica“ (1755); „De respiratione experimenta anatomica“ (1746).

Haller Albert.

Haller Karol Ludwik, publicysta, wnuk poprzedniego, * 1768 w Bernie, † 1854, syn *Bogumi-*

da Emanuela Hallera, członka wielkiej rady († 1786), został w skutek rewolucji 1800 wygnany z Bernu i wszedł do służby austrjackiej, skąd wrócił 1806 jako profesor historji; w 1814 został członkiem rady wielkiej i mniejszej, ale z powodu przejścia na wiarę katolicką musiał opuścić swoje urzędy i wyjechał do Francji. Po rewolucji lipcowej przybył do Solothurnu, gdzie należał do stronnictwa ultramontanów. Ogłosił „Restauration der Staatswissenschaft“ (6 t., 1816—27).

Haller de Hallerkeö, (dawniej *von Hallerstein*), ród madziarski baronowski, następnie hrabiowski, pochodzenia niemieckiego (z Frankonji), z którego wsławił się: **H. d. H.** Franciszek, * 1796 r. w Kerelö St. Pal, w Siedmiogrodzie, feldmarszałek austrjacki. Zostawszy w r. 1841 banem chorwackim, pracował żarliwie nad zmadziaryzowaniem Słowian. Za danie ognia (29 lipca 1845) do ludu, zgromadzonego na placu w Zagrzebiu, skutkiem czego kilkadziesiąt osób poległo lub było ranionych, został usunięty z pensją emerytalną; następnie jednak był komendantem Peschiery, a 1861 członkiem dożywotnim Rady Państwa.

Haller Jan, kardynał i arcybiskup Salzburga, * 1825. W r. 1889 został proboszczem katedralnym Salzburga, a w 1890 arcybiskupem djecezji Salzburga. W r. 1895 podniesiono go do godności kardynalskiej.

Halley Edmund, matematyk i astronom, * 1656 r. w Hagerston pod Londynem. † 1742 r. Kształcił się w Oksfordzie i w r. 1676 podał metodę oznaczania mimośrodu planet. W tymże roku udał się na wyspę św. Heleny dla wyznaczenia położenia gwiazd południowych i ogłosił: „Catalogus stellarum australium“, który wszakże zawiera tylko gwiazdy 6 pierwszych wielkości. W r. 1691 zwrócił uwagę na ważność przejścia Wenery przez tarczę słońca dla oznaczenia paralaksy słońca, której to metody zresztą pierwsze pomysły rzucił już Gregory. W latach 1698 — 1700 odbył dwie podróże przez ocean Atlantycki ku wybrzeżom amerykańskim, dla oznaczenia kierunku igły magnesowej w różnych punktach kuli ziemskiej, czem dał popęd do badań nad magnetyzmem ziemskim; jako wynik jego prac ukazała się w roku 1701 pierwsza większa karta zboczeń magnetycznych. W roku 1705 obliczył według nowych metod drogę komet z lat 1531, 1607 i 1682 i poznał, że są one jedną i tą samą kometą, której powrót przepowiedział na r. 1759; przepowiednia ta się ziściła, a odtąd ta kometa nosi nazwę *komety Halleya*. W 1703 po Wallisie objął katedrę geometrji w Oksfordzie, po śmierci zaś Flamsteeda został dyrektorem obserwatorjum w Greenwich. On też pierwszy wykazał ruch gwiazd i zorzę północną uznał za zjawisko magnetyczne. Ogłosił nadto: „Tabulae astronomicae“ (1749—59).

Halley Edmund.

Hallier Ernest, botanik, * 1831 w Hamburgu, był z początku ogrodnikiem, następnie dopiero odbył studja uniwersyteckie i w r. 1860 został docentem w Jena, w 1864 profesorem nadzwyczajnym, 1884 ustąpił z katedry. On pierwszy zwrócił uwagę na obecność pewnych grzybków przy procesach patologicznych ciała zwierzęcego. Ogłosił: „Pharmaceutische Naturgeschichte und Waarenkunde“ (1865); „Nordseestudien“ (1863); „Die pflanzlichen Parasiten des menschlichen Körpers“ (1866); „Das Choleracontagium“ (1868); „Reform der Pilzforschung“ (1876); „Ausflüge in die Natur“ (1876); „Schule der systematischen Botanik (1878): „Katechismus der allgemeinen Botanik“; „Deutschlands Flora“ (1873); „Naturwissenschaft, Religion und Erziehung“ (1875).

Halligi, archipelag na zachodnim brzegu Szlezwigu, będący szczątkiem wielkiej prowincji fryzyjskiej, prawie naraz zniszczonej przez morze w XVII wieku. Największe z wysp mają około 25 kl. kw. powierzchni, mniejsze mają po 500—600 metr. długości i szerokości, pokryte lichą trawą, bez wód i drzew, służą tylko za pastwiska dla owiec. Por. Biernacki „Die Hallig“, powieść; Johansen „Halligenbuch“ (Szlezwig, 1866); Träger „Die H. der Nordsee“ (Stuttgardt, 1892).

Hallimetryczna próba piwa, oceniania jego mocy i gęstości, polega na rozpuszczeniu w piwie pewnej ilości drobno sproszkowanej soli kuchennej; sól w piwie, zawierającem substancje wyciągowe słodu i alkohol, mniej się rozpuszcza, niż w wodzie, tak, że można o dobroci piwa sądzić z ilości pozostałej, nierozpuszczonej soli; próba ta odbywa się w stosownie podzielonym przyrządzie—*hallimetrze*. Metoda ta podaną została przez Fuchsa. Por. Dingler „Politechnisches Journal“ (62, 302).

Halliwell Phillips Jakób Orchard, * 1820 r. w Chelsea, † 1889, znakomity pisarz angielski, pracujący głównie na polu historji literatury. Kształcił się w Suton i Cambridge. Z pomiędzy wielu dzieł jego, ważniejsze są: „Early history of freemasonry in England“ (2 wyd., 1847); „Dictionnary of archaic and provincial words“ (3 wydan., 2 t., 1855, 9 wyd. 1878); „Nursery rhymes of England“ (2 wyd., Londyn, 1843), oraz opisy archeologicznych podróży: „Notes of excursion in North-Wales“ (Lond., 1861) i „Rambles in Western Cornwall“ (1861). Owoc studjów swoich nad Szekspirem złożył w dziele „Shakspeariana“ (Lond., 1841), w którem zebrał wszystkie szczegóły, dotyczące tego poety, a także w jego

biografii „Life of Shakspeare“ (Lond., 1848), niezbyt zresztą znakomitej. Z okazji uroczystości Szekspirowskiej 1864 wydał kilka dzieł, a między innemi „Stratford upon Avon in the times of the Shakspeare's“ (Lond., 1864). W 1852 rozpoczął kompletne i pyszne wydawnictwo dzieł Szekspira, ukończone 1865 w 15 t.

Halloizyt, minerał amorficzny, biały z odcieniem niebieskawym, zielonym lub czerwonym, blask ma słaby, tłusty, na krawędziach prześwieca. Jest to krzemian glinki, z pewną ilością magnezji. Znajduje się pod Liège, w Miechowicach w Górnym Szlązku i in.

Hallstatt, miasteczko w Austrji Wyższej, w okręgu Gmunden, w tak zwanej włości Solnej, wzniesione na 497 m. nad powierzchnię morza, na zachodnim brzegu jeziora *Hallstätter See* i u stóp gór, zwanych *Hallstätter Salzberg*, ma urząd solny, warzelnie i 1,600 m. W okolicach Hallstattu często znajdowane bywają rzymskie, a zwłaszcza dawne celtyckie zabytki starożytności. Godnemi widzenia są, znajdujące się o 1 godzinę drogi od Hallstatt wodospady Waldbach-Strub i Schleierfall, rzucające się ze 100 metrów wysokości.

Hällström Gustaw Gabrjel, fizyk, * 1775 w Ilmoli, † 1844, był od 1801 profesorem w Abo, od 1822 w Helsingforsie. Przeprowadził badania nad rozszerzalnością wody i temperaturą jej największej gęstości, nad tonami kombinacyjnemi, nad ciśnieniem powietrza, termometrami i in.

Hällström Ivar, kompozytor szwedzki, * 1826 w Sztokholmie, studjował nauki prawne, był sekretarzem następcy tronu (dzisiejszego króla szwedzkiego), 1861 został dyrektorem szkoły zwyczajnej tamże. Napisał opery: „Das geraubte Bergmädchen“ (1874); „Die Braut des Gnomen“ (1875); „Der Bergkönig“ (1876); „Die Wikinger“ (1874), idylę „Die Blumen“ i in.

Hallström P. poeta szwedzki, * 1866 roku w Sztokholmie. Kształcił się początkowo na inżyniera, później porzucił zawód techniczny i oddał się poezji, napisał: „Liryk och fantasier“ (1891); „Vilsna faglar“ (1894), przekład niem. „Verirrte Vögel“ (1895); „Purpur“ (1895); „En gammal Historia romans“ (1895); „Briliant Smycket öch andra berättelser (1896); „Resebohen“ (1898); „Greíven af antwerpen“ dramat fantastyczny (1899).

Hallwich Herman, polityk i historyk austrjacki, * 1838 w Cieplicach, kształcił się w uniwersytecie praskim, 1862—69 był gimnazjalnym nauczycielem historji, 1871 wybrany na posła do rady państwa, gdzie zasiadał na lewicy i zabierał głos w sprawach celnych. Jako historyk ogłosił kilka prac ściągających się do życia Wallensteina, jak: „Wallensteins Ende. Ungedruckte Briefe und Akten“ (Lipsk, 1879, t. 2); „Heinrich Matthias Thurn als Zeuge im Prozess Wallenstein“ (1883); „Gestalten aus Wallenstein Lager“ (1884—85, t. 2).

Hallwyl, starożytny zamek w kantonie Argowji w Szwajcarji, gniazdo istniejącej dotychczas zamożnej rodziny szlacheckiej w Bernie, położony nad rzeką Hallwyler Aa, dopływie Aaru, posiada w pobliżu zakład hydropatyczny, zwany Brestenberg.

Halm Karol, filolog i krytyk niemiecki, * 1809 w Monachjum, † 1882, od 1849 rektor gimnazjum Maksymiljana w Monachjum, gdzie 1854 został jednocześnie profesorem uniwersytetu i dyrektorem bibljoteki rządowej. **H.** zasłużył się głównie na polu krytyki pisarzów rzymskich. Oprócz tekstowych wydań Tacyta, Florusa, Ezopa, ważniejsze jego prace są: „Krytyczne wydanie mów i pism filozoficznych Cycerona“ (2 t., Zürich, 1854—61); wydanie mów Cycerona z komentarzami (Lipsk, 1845); „Wybrane mowy Cycerona“ (t. 1—6, Lipsk, 1853—56, t. 7, Lipsk, 1866). Oprócz tego zasługują jeszcze na uwagę: „Lectiones Stobenses“ (2 zesz., Speier, 1841—42) i „Beiträge zur Berichtigung und Ergänzung der Ciceronianischen Fragmente“ (Monach, 1862).

Halm Fryderyk, pseudonim Eligjusza Franciszka Józefa barona von Münch-Bellinghausen (ob.).

Halmaturus, ob. Kangur.

Halmstad, miasto główne szwedzkiego obwodu länu *Halland* (ob.), przy ujściu rzeki Nissa-Aeu; ma 12,000 miesz., port i licznie zwiedzane kąpiele morskie.

Halo, ob. Koła świetlne.

Haloander Grzegorz, prawnik niemiecki, właściwie Hoffmann, * około 1561 w Zwickau, słuchał nauk w Lipsku, później kursów prawnych we Włoszech i po swoim powrocie do Niemiec, oprócz innych dzieł prawnych, wydał: „Pandekta“ (Norymberga, 1529) i „Institutiones“ (tamże, 1530); † 1531 czy 1532 w podróży do Wenecji. Porów. Taurer „W. Pirkheimers Verdienste um die Herausgabe der Pandekten H-s“ (1805); B. Schmidt „Symbolae ad vitam Greg. Halsandri“ (1866); Flechsig „Gregor H.“ (1872).

Halobates, ob. Pluskwy.

Halochemja, część chemji, mianowicie technicznej, która traktuje o solach.

Halogeny, ob. Haloidy.

Haloidy, *Halogeny*, *Halile*, *Solirody*, nazwa nadana przez Berzeljusza grupie pierwiastków: chlor, brom, jod, fluor, mających własności bardzo podobne i wydających z metalami związki mające własności soli (ob.). Tu zaliczają też niektóre rodniki, jak cyjan, rodan.

Haloksylina, materjał wybuchowy, wynaleziony przez Neumeyera i Fehleisena, złożony z mieszaniny węgla, saletry i cyjanku potasu; na powietrzu spala się zwolna, w przestrzeni zamkniętej wybucha gwałtownie.

Haloragеae, *Węgłoszowate*, rodzina roślin dwuliścieniowych z następnemi cechami: kwiaty dwupłciowe, rzadko jednopłciowe; kielich górny 4-szczepny lub 4-dzielny, niekiedy przycięty lub niewyraźny, korona podzielona jak kielich, albo żadna; pręciki w liczbie 1—4—8—15, o pylnikach dwukomórkowych, podłużnie pękających; zawiązek dolny 1 — 2 — 3 — 4-komóreczkowy, z tyluż szyjkami o znamionach kosmatych lub pendzelkowatych; owoc orzeszkowaty. Należą tu rośliny wodne, wątłe o liściach przeciwległych albo okręgowych, pojedyńczych, całobrzegich lub zabkowanych. Użytku prawie żadnego nie przedstawiają. Gatunki *węgłosza* (*Haloragis*) rosną w Australji; u nas trafiają się gatunki z rodzaju *przęstki* (*Hippuris*) i *wywłocznika* (*Myriophyllum*).

Halotrychit, *ałun pierzasty*, ałun z tlenkiem żelaza, podwójny siarczan glinki i żelaza, minerał krystalizujący w szeregu równo-osiowym; bywa gronkowaty, wewnątrz włoskowaty i włóknisty; twardość 1, 5—7, c. wł. 1,6. Napotyka się w Finlandji, Persji, Bawarji nadreńskiej.

Haloxylon, rodzaj roślin z rodziny komosowatych, krzewy i nizkie drzewa o gałęziach stawowatych. **H.** *ammodendron* (*krzew sol-*

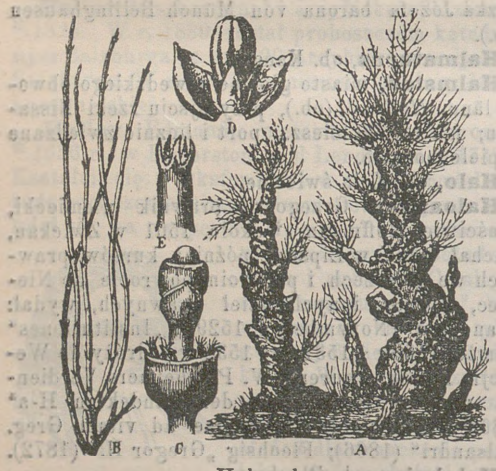

Haloxylon.

A. cała roślina, B. gałąź, C. gałąź na końcu kwitnąca. D. kwiat, E. znamię.

ny), drzewo wysokości 8 metrów, osobliwej postaci, rośnie w stepach turkestańskich i stanowi wybitną cechę ich roślinności.

Halpert Borys, * 1805 w Petersburgu, uczeń b. uniwersytetu warszawskiego, będąc dwukrotnie członkiem dyrekcji teatrów warszawskich, jako znawca sztuki dramatycznej oddał usługi scenie krajowej, już to przeważnym wpływem na dobór sztuk przedstawianych, już też jako tłómacz wielu utworów francuskich i niemieckich dla sceny teatrów warszawskich; † 1861.

Halpertowa Eleonora Leontyna z Żuczkowskich, żona poprzedn., jedna z najznakomitszych artystek dramatycznych polskich, * 1803 w Puławach, † 1895 w Warszawie, weszła w r. 1821 do składu artystek ówczesnego teatru narodowego, a przy wrodzonych zdolnościach i rzeczywistej nauce zastąpiła z całą świetnością powodzenia schodzącą już ze sceny słynną Leduchowską (ob.). Jej gra mistrzowska, nieporównany dar deklamacji i wszystkie zalety wielkiego talentu dramatycznego czyniły ją przez 29 lat ulubienicą publiczności warszawskiej. Celowała szczególnie w komedjach Fredry i Korzeniowskiego. Otrzymawszy emeryturę, opuściła scenę w 1850. Tłómaczyła także dla sceny dramaty i komedje z języka francuskiego: „Źle dobrane małżeństwo" (1827); „Księżna i paź" (1834). Jako nauczycielka szkoły dramatycznej płci żeńskiej, prowadziła polemikę z Lesznowskim, redaktorem Gaz. Warsz.

Halpertowa Eleon.

Halphen Jerzy Henryk, matematyk, * 1844 w Rouen, † 1896, kształcił się w szkole politechnicznej, jako oficer artylerji odbył wojnę niemiecką, podczas której awansował na kapitana, 1872—86 był w Paryżu egzaminatorem w szkole politechnicznej, 1886 został członkiem akademji nauk i w tymże roku znów wstąpił do wojska. Prace jego, dotyczące nowej algebry i geometrji, teorji Abla i funkcji eliptycznych, ogłoszone były w „Comptes rendus" akademji paryskiej i nagradzane kilkakrotnie. Jego „Mémoire sur la classification des courbes gauches" uzyskała nagrodę akademji berlińskiej. Napisał nadto: „Sur les invariants differentiels" (1878); „Traité des fonctions elliptiques et de leurs applications" (3 t., 1886—91).

Hals Franciszek, * 1580 w Mechlinie, uczeń Mendera, † 1666 w Harlem, był po Van Dyku najlepszym portrecistą holenderskim. Malował także znakomicie sceny rodzajowe, a zwłaszcza grupy portretowe różnych korporacji i stowarzyszeń, oraz sceny humorystyczne (Handlarze śledzi etc.). Wskutek lekkomyślnego trybu życia popadł na starość w nędzę. Brat jego *Dirk* **H.**, † 1656, i syn *Franciszek*, * 1620, † 1669, byli jego uczniami i naśladowcami. Por. „Franz H.-Galerie" (Radierungen von Unger, mit Text von L. Bosmaer, 1873); W. Bode „Studien zur Geschichte der holland. Malerei" (1883).

Halske Jan Jerzy, technik, * 1814 w Hamburgu, † 1890, był mechanikiem, w r. 1844 założył w Berlinie z Böttcherem warsztat do wyrobu przyrządów chemicznych, a w 1847 z Siemensem (ob.) fabrykę narzędzi telegraficznych. Przyczynił się też do rozwoju przemysłu artystycznego.

Halszka z Ostroga, córka Eljasza (Ilji), ks. Ostrogskiego i Beaty Kościeleckiej, jest jednym z licznych a mało uwzględnionych w historji społecznej ustępów obyczajowości naszej, tak romatyczności, jako wczesnego a potężnego znaczenia prywatnych osobistości. Ponieważ ks. Wasil Konstanty, stryj **H.**, nie życzył sobie, by majątek litewski przeszedł w ręce polskie, przemocą wydał **H.** za Dymitra ks. Sanguszkę, najechawszy zamek 1553, podobno nie bez udziału teścia Wasila, Jana Amora Tarnowskiego, który „tak w Polsce jak w Litwie chce we wszystkiem przewodzić“ (list Zyg. Aug. do Radziwiłła). Na skargę Beaty, senatorowie Polacy w Knyszynie sądzący tę sprawę zadekretowali infamję. Marcin Zborowski, woj. kaliski, by **H.** dla syna swego Piotra oswobodzić, pogonił za zbiegłą parą i zabił Sanguszkę w Czechach w Nimburgu. **H.**, ledwo wróciwszy do kraju, na rozkaz króla została poślubioną Łukaszowi Górce, woj. brzesko-kujawsk., i zniesiony został przepis statutu litewsk., pozbawiający żony Polaków spadku po rodzicach. Beata, przekładając Zborowskiego, którego król nie dopuścił do ślubu z **H.**, „nie chcąc puścić męża na Litwę, któryby po całym Wołyniu i Rusi potencję swą chciał rozciągać“, założyła protest. **H.** została przy Bonie; po jej wyjeździe, Beata z **H.** zamieszkała w klasztorze we Lwowie. Gdy Barzo Piotr, starosta lwowski, chciał odebrać **H.** dla Górki, matka groziła mu zasztyletowaniem, a gdy przyszło do oblężenia klasztoru, ks. Siemion Olelkowicz w żebraczym stroju przekradł się do klasztoru i wziął ślub z **H.** Wszakże Barzo zabrał żonę Górki i oddał mu ją w Szamotułach, lecz **H.** była mężowi „wrogiem“, mimo przyznania prawowitości ślubu i śmierci Siemiona w 1560. Jeszcze 3-ci raz na sejmie 1562/3 sądzono tę sprawę. Mikołaj Radziwiłł już 1561 proponował Beacie sąd Litwy, którego dobry rezultat obiecywał, lecz ta Polaków i Litwy zarówno się bała. Niewiadomo, jak Zygm. Aug. sprawę rozsądził, ale **H.** umarła w obłąkaniu, do zgonu nie żyjąc z Górką. Matka już 50-letnia poszła za Łaskiego Alberta. Losy **H.** były wzięte za przedmiot dramatu przez I. J. Kraszewskiego, J. Szujskiego, Al. Przezdzieckiego i Wojciechowskiego. Deiches Ernest napisał studjum p. t. „Halszka z Ostroga w dramacie i historji“ (Kraków, 1891).

Halt Ludwik Karol Vieu, zwany Robert, powieściopisarz francuski, * około 1830 w Montpellier, gdzie został profesorem literatury. W r. 1865 zyskał sławę, wydawszy pierwszą swą powieść p. t. „La Cure du docteur Pontalais“. Oprócz wyżej wymienionej powieści napisał: „Madame Frainex“ (1878); „Le Dieu Octave“ (1880); „La fantaisie de Camille“ (1882); „Les infortunes d'un gentilhomme“ (1887) i in.

Halt Marja, żona poprzedniego, * 1849 w Saint Quentin, napisała kilka powieści, z których główniejsze są: „Histoire d'un petit homme“ (1883); „La petite Lazare“ (1884); „Ladies et Gentlemen“ (1885) i razem z mężem: „Jacques la Chance et Jean la Guigne“ (1890); „Le Jeune Théodore“ (1891) i in.

Haltaus Chrystjan Gotlib, historyk i lingwista niemiecki, * 1702, † 1758. Napisał: „Calendarium medii aevi, praccipue germanicum“ (Lipsk, 1729, po niemiecku Erlangen, 1797) i ważne dziś jeszcze „Glossarium germanicum medii aevi“ (Lipsk, 1758, t. 2).

Haltica (powiek.).

Haltica (*Altica*), *Pchła ziemna*, rodzaj owadów tęgopokrywych czterostawnych, z rodziny złotków, drobne owady posiadające własność skakania jak pchły, a dla roślin, zwłaszcza krzyżowych, bardzo szkodliwe; niektóre gatunki zalecają się świetnemi barwami. **H.** *oleracea* żyje na kapuście, pokrewny gatunek *Psylliodes chrysocephala* na rzepaku.

Halucynacje, błędne przedstawienia, omamy zmysłowe, powstające bez żadnych zewnętrznych bodźców i tem się różniące od iluzji (ob.). Chory widzi rozmaite osoby lub przedmioty, słyszy muzykę, głosy rozmaite, stąd są **H.** wzrokowe, słuchowe, smakowe, dotykowe. Często przyczyną **H.** są ukryte cierpienia organów zmysłowych, w innych razach trzeba je wprost za zboczenia umysłowe uważać. **H.** napotykają się bardzo często w silniejszych stanach gorączkowych i w chorobach umysłowych, często także zdarzają się przy zatruciach narkotykami, jak: opjum, haszysz i in. Por. Lazarus „Zur Lehre von den Sinnestäuschungen, Halluzinationen und Illusionen“ (1885); Hoppe „Erklärung der Sinnestänschungen“ (wyd. 4, 1888).

Halurgja, nauka o otrzymywaniu soli kuchen.

Halvorsen Jens Brage, pisarz norweski, * 1845; bibljotekarz w Chrystjanji, wydał „Norsk Forfatter Lexicon (1814—1880).

Halycus, w starożytności dwie rzeki na południowych brzegach Sycylji, z których jedna (teraz Platani) wpadała do morza pod Heraclea minor, druga więcej ku zachodowi (teraz Delia albo Arena), pod Megara.

Halymenia, rodzaj wodorostów morskich z rzędu *Florideae*, o listowiu płaskiem, skórzasto-galeretowatem, widlasto-dzielnem. **H.** *edulis* w oceanie Atlantyckim, nad brzegami europejskimi, staje się po wysuszeniu rogową, purpurową, jest jadana w Irlandji i Szkocji, oraz używana

Halymenia.

jako środek napotny. **H.** *palmata*, w tymże oceanie, uchodzi za środek przeciwrobaczny.

Halys, dawna nazwa rzeki Kisil Irmak w Azji Mniejszej.

Hałachah, ob. ob. Talmud.

Hałatkiewicz Domicjan Zenon, aptekarz w Krakowie i nauczyciel techniki, † 1878 tamże, napisał rozprawę: „Uwagi nad teorją o tworzeniu kwasu cynamonowego w oleju cynamonowym“ (1845). Oprócz tego wydał: „Światło jako ogniwo jednoczące świat wewnętrzny z zewnętrznym“ (1845); „Początki botaniki ogólnej dla młodzieży“ (1853); „O użyciu w rolnictwie Spodium“ (1837); „Zasady chemji” (t. 1, 1867), oraz przełożył z Reichenbacha „Listy odo-magnetyczne“ (1854).

Hałka Jeremjasz, pseudonim Mikołaja Kostomarowa (ob.).

Hałwa lub *ałwa*, słodki pokarm turecki, powszechny u Słowian południowych, mianowicie tureckich; składa się z mąki pszennej, masła, chleba, miodu i orzechów.

Ham biblijny, ob. Cham.

Ham, miasto warowne we francuskim depart. Somme, nad rz. Somme, ma 3,000 m. W zamku tutejszym, wystawionym 1470 przez hrabiego de Saint-Pel, później na więzienie stanu zamienionym, trzymani byli w latach 1831—36 ostatni ministrowie Karola X, w latach 1840—46 więziony był Ludwik Napoleon po zamachu bulońskim, a po 2 grudnia 1851 kilku generałów francuskich i deputowanych.

Hamâ, warowne miasto tureckie i stolica sandżaku tegoż nazwiska w wilajecie Syrji, ma 60,000 m. i prowadzi obszerny handel towarami europejskiemi do wnętrza Azji. Jest to biblijne *Hamath*.

Hamadan, miasto główne niewielkiej prow. perskiej t. n., położone o 260 klm. na wschód od Teheranu; grobowce Estery i Mardochaja, do których Żydzi odbywają pielgrzymki, grobowiec Awiceny, około 30,000 miesz., ożywiony handel, wyrób safjanów. **H.** stoi na miejscu starożytnej Ekbatany.

Hamadejowa, nazwa herbu Amadej (ob.), który też bywa nazywany: Amadejowa, Amadey.

Hamadrian, małpa, ob. Pawjan.

Hamadryjady, nimfy leśne, ob. *Dryjady*.

Hamam, *hammam*, łaźnia turecka, łaźnia parowa, albo raczej łaźnia w powietrzu ogrzanem do 50°C i wyżej.

Hamamelidaceae, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa lub krzewy o liściach naprzemianległych; kielich jest zrosły z zawiązkiem, o brzegu 4-dzielnym lub ząbkowatym; korona i pręciki osadzone na kielichu; zawiązek o 2 komoreczkach 1-zalążkowych; owoc—torebka dwuklapowa. Właściwe są Ameryce płn., Chinom i Japonji. Dzieli się na dwie podrodziny *Hamameloideae* i *Bucklandioideae*, do których należy rodzaj ambrowiec i która dawniej stanowiła rodzinę *balsamodajnych*.

Kwiaty męskie i żeńskie ambrowca (*Liquidambar*), *a.* słupek.

Hamamelis (*Oczar*, *Orzech czarnoksięski*), rodzaj roślin z rodziny *Hamamelidaceae* (ob.), obejmujący krzewy lub małe drzewa w Ameryce płn. i Chinach, o kwiatach żółtych, zebranych w główki. Najwięcej znanym gatunkiem jest **H.** *virginica*; torebki orzeszkowe dojrzewają dopiero następnego lata, tak, że się je widzi powstające bez poprzednich kwiatów, jakby przez czarodziejstwo; torebki te pękają tak gwałtownie, że rozrzucają nasiona na odległość 4 metrów. Odwar liści i kory używa się w Ameryce w wielu chorobach; orzeszki są jadalne.

Haman, ob. Aman.

Hamann Jan Jerzy, * w Królewcu 1730 r., † w Münsterze 1788, nie mogąc dla słabej pamięci i ciężkości języka poświęcić się teologji, jak chciał ojciec, pracował od 1746 nad krytyką, poezją i filozofją. Pędził życie nader awanturnicze nigdzie długo nie zagrzał miejsca dla dziwacznego charakteru. Przyjaciel ten Kanta, Jacobiego i Herdera dla fantastycznego i mistycznego kierunku swego umysłu zwany *magiem północnym*, lubował się szczególnie w tajemnicach wiary chrześcijańskiej (*pudenda*), którym w sposób genjalny, choć często wyszukany i nienaturalny, starał się wielkie znaczenie przypisać. Do tego celu służyła mu szczególnie zasada zgodności przeciwieństw (*principium coincidentiae oppositorum*) Giordana Bruna, i na jej tle snuł pomysły pełne fantazji i ciemne obrazy, które pod odpowiednim tytułem „Sibyllinische Blätter des Magus aus Norden” (Lipsk, 1819) wydał w części Cramer, wszystkie F. Roth (Berlin, 1821—43), ocenę C. H. Gildemeister „H's Leben und Schriften“ (Gotha, 1858—68); Henryk v. Stein „Vortrag über H.“; A. Brömel (oddruk z Luth. Kirchenzeit., Berlin, 1870); J. Disselhoff „Wegweiser zu J. G. H. dem Magus des Nordens“ (Elberfeld, 1870) i Gildemeister „J. G. H's Leben“ (Gotha, 1857—74); J. Minor „Johann Georg H. in seiner Bedeutung für die Sturm und Drangperiode“ (1881); Herders „Briefe an H. hg. von o. Hoffmann“ (1889).

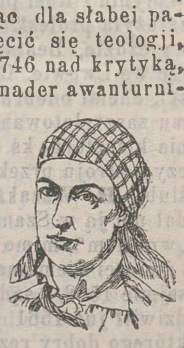

Hamann Jan.

Hamar, miasto główne stiftu **H.** i amtu He-

demarken w Norwegji, założone dopiero w 1848, nad rz. Mjösen, 4000 miesz., siedlisko biskupa, gimnazjum. Stift **G.** leży na północ stiftu Chrystjanji i obejmuje amty Christiansamt i Hedemarken, razem 52,871 klm. kw. z 230,000 mieszkańców.

Hamâsa (po arab. *waleczność*), tytuł zbioru staroarabskich pieśni bohaterskich, które poeta Abu-Temam zebrał ze źródeł rękopiśmiennych i ułożył w dziesięciu księgach, z których pierwsza zawiera pieśni sławiące waleczność i stąd pochodzi nazwa całego zbioru. W pozostałych księgach mieszczą się: treny, pieśni erotyczne, zdania moralne i t. d. Żadne inne dzieło nie maluje z taką żywością i dokładnością życia, sposobu myślenia i uczuć synów pustyni, jak właśnie *Hamâsa*. Tekst z komentarzem Tebrisi'ego oraz łacińskiem tłómaczeniem wydał Freytag („Hamasae Carmina", 2 t., Bonn, 1828—51). Mistrzowski przekład metryczny na język niemiecki dał Rückert (2 t., Stuttgardt, 1846).

Hamaxobii, takie miano daje Herodot ludom pasterskim, żyjącym na stepach Dnieprowych. Widać z niego, że wozy były schronieniem koczowniczych tych plemion, których greckiego nazwiska ślad zdaje się pozostał w piszczących *maziach* (hamaksa) sól czarnomorską przewożących *czumaków*. Nazwa sama w sobie nie zawiera żadnego określenia etnograficznego, podobnie jak nazwy Melanchlenów (czarne płaszcze mających), Androfagów (ludożerców), podane przez tego samego Herodota.

Hambach, wieś i zwaliska starożytnego zamku w Palatynacie bawarskim, głośna z odbytego tu 27 maja 1832, pod przewództwem Siebenpfeiffera i Wirtha, zgromadzenia demokratycznego, mającego na celu odrodzenie się Niemiec. Przywódcy jego, jak równie wielu mówców pociągnięci zostali za to do sądowej odpowiedzialności. Zwaliska zamku zostały ofiarowane 1842 następcy tronu Maksymiljanowi, jako podarunek ślubny. Odnowione obecnie, nazywają się Maxburg.

Hamberger Juljusz, pisarz niemiecki, * 1801 w Gotha, studjował teologję w Erlangen, 1828 katecheta i profesor literatury niemieckiej w szkole kadetów i w szkole paziów w Monachjum, † 1885 tamże. Napisał: „Die Lehre des deutschen Philosophen Jakob Böhme" (1844); „Gott und seine Offenbarungen in Natur und Geschichte" (2 wyd., 1882); „Lehrbuch der christlichen Religion" (2 wyd., 1864); „Stimmen aus dem Heiligtum christlicher Mystik und Theosophie" (1857, t. 2); „Christentum und moderne Kultur" (1863—75, t. 3); „Erinnerungen aus meinem Leben" (1883).

Hamburg, wolne miasto, w skład państwa niemieckiego wchodzące, na obu brzegach Elby, a 118 klm. od jej ujścia do morza Północnego, przy wejściu do niej rzek Alstery i Bille, ma według spisu z dnia 2 grudnia 1895 r. 625,552 miesz.; przerznięte jest licznemi kanałami i odnogami Elby, posiada kilka połączonych z sobą portów (Aussenalster, Binnenalster, Oberhafen i dla okrętów Niederhafen) i składa się z części wschodniej Altstadt, części zachodniej Neustadt, tudzież następujących dawuych przedmieść, obecnie w skład miasta wchodzących: św. Jerzego, św. Pawła, Eppendorf, Eimsbüttel, Rotherbaum, Harvestehude, Winterhude, Horn i in. Z ulic **H.** odznaczają się: Alter i Neuer Jungfernstieg, Alsterdamm, Esplanada, Neuwall, Altwall, ulica Ferdynanda, Admiralska. Od strasznego pożaru w roku 1842 miasto piękniejszą i wspanialszą zarazem przybrało po tać. Z kościołów ewangelickich najpiękniejszym jest kościół św. Michała, z wieżą jedną z najwyższych w Niemczech; drugim z rzędu jest kościół św. Katarzyny, z pięknym ołtarzem i wieżą 122 m. wysoką; z kolei wypada wymienić kościół św. Jakóba, z wieżą 114 m. wysoką, oraz na nowo, po pożarze 1842 r., w gotyckim stylu wzniesiony kościół św. Mikołaja z wieżą 145 m. wysoką. Z innych budowli odznaczają się: giełda, wspaniała budowla, urządzona z gustem i wygodnie; umieszczona tu bibljoteka handlowa liczy 40,000 tomów; obok giełdy znajduje się nowy ratusz, wykończony w 1894 r., którego budowa kosztowała 10 mil. marek, bank, poczta, kilka teatrów i szpitali. **H.**, odpowiednio swemu wysokiemu znaczeniu, posiada znaczną liczbę bogato uposażonych zakładów i towarzystw naukowych i przemysłowych. Celniejsze z nich są: galerja obrazów (Kunsthalle), stanowiąca ozdobę miasta, bibljoteka miejska, obejmująca przeszło 500,000 tomów i 5,000 rękopisów; muzeum sztuk i rzemiosł, bogate muzeum historji naturalnej, zbiory starożytności, obserwatorjum astronomiczne. Z wyższych szkół zasługują na uwagę: 2 gimnazja, Johanneum, zakład naukowy, istniejący od 1529 r., 6 miejskich szkół realnych, szkoły wyznaniowe i prywatne, oraz specjalne, jak akademja handlowa, szkoła rzemieślnicza, farmaceutyczna i in. Pośród wielu zakładów dobroczynnych na szczególną zasługują uwagę: instytuty głuchoniemych i ociemniałych, dom sierot, instytut Magdalenek, wielkie szpitale etc. — *Handel i żegluga*. **H.** jest najważniejszem miastem dla handlu morskiego na kontynencie Europy i wogóle pod tym względem ustępuje jedynie Londynowi i New-Yorkowi. To stanowisko swoje zawdzięcza **H.** niezwykle dogodnemu położeniu geograficznemu, w miejscu, gdzie żegluga rzeczna po Elbie łączy się z morską. W r. 1897 własna flota **H.** składała się z 672 okrętów morskich o objętości 678,977 ton, w tej liczbie 377 parowców o 484,453 tonach. W r. 1896 przypłynęło do **H.**: 10,477, w tem 7,497 parowców, o 6,445,000 tonach, odpłynęło zaś 10,371 okrę-

tów, w tej liczbie 7,426 parowców, o 6,300,000 tonach. Liczba statków rzecznych **H.** wynosiła w r. 1893 ogółem 4,851 o 276,236 tonach. Suma obrotów handlowych **H.** wzrasta z roku na rok; w r. 1896 przywieziono do **H.** od strony morza towarów za 1,713 miljonów marek, kolejami zaś i Elbą za 1,277 mil. marek. W tymże roku wywieziono morzem towarów za 1,439 mil., a Elbą i kolejami żelaznemi za 1,198 mil. marek. Rozwój handlu wywołał ogromny rozwój instytucji kredytowych; wśród banków tutejszych wyróżniają się kapitałem zakładowym i sumą obrotów: Bank Państwa (120 mil. kapitału zakładowego), Północno-niemiecki (60 mil.), Związkowy (30 mil.), Handlowy i Dyskontowy (30 mil.) i wiele innych. **H.** połączony jest siecią dróg żel. z różnemi większemi miastami Niemiec i Europy. **H.** jest siedliskiem mnóstwa towarzystw ubezpieczeniowych morskich, ogniowych i na życie, oraz różnych towarzystw akcyjnych dla handlu i przemysłu. — *Przemysł* **H.** głównie dotycze handlu i żeglugi. W całym okręgu znajdują się wielkie warsztaty okrętowe, zatrudniające tysiące robotników, dalej fabryki żelaza i maszyn, kwasu siarczanego, młyny parowe, fabryki cygar, czekolady, browary, gorzelnie, słodownie. *Okrąg* **H.** obejmuje 414 klm. kw. przestrzeni z ludnością 681,632 (1895) i składa się z miasta **H.**, z sześciu przylegających do niego bezpośrednio gmin wiejskich, czterech wiosek w Holsztyńskiem, dalej z siedmiu gmin, leżących na prawym brzegu Elby, z miasteczka Bergedorf, gminy Ritzebüttel, oraz kilku jeszcze poblizkich miejscowości. Wolne miasto **H.**, z należącym do niego okręgiem, stanowi rzeczpospolitą demokratyczną. Podług ustawy 28 wrześ. 1860 r., rewidowanej d. 13 października 1879 r., najwyższa władza jest w ręku senatu i obywatelstwa. Władzę prawodawczą sprawuje senat z obywatelami, wykonawczą senat, sądową właściwe sądy. Senat składa się z 18 członków, mianowicie 9 wykwalifikowanych prawników i kameralistów, i 9 innych, z których przynajmniej 7 powinno być ze stanu kupieckiego. Senat wybiera ze swego grona pierwszego i drugiego burmistrza na przeciąg jednoroczny. Obywatelstwo składa się z 160 członków; 80 wybieranych jest przez wszystkich podatki płacących mieszczan, 40 przez właścicieli posesji w mieście, 40 przez mieszczan, piastujących różne obywatelskie urzędy. Zwierzchnią władzą sądową jest wspólny, najwyższy sąd apelacyjny miast wolnych w Hamburgu. Budżet w roku 1897 onejmował 73,352,712 marek dochodu, 84,635,666 marek wydatku; dług krajowy w dniu 1 stycznia 1897 r. wynosił 325,5 mil. marek. Herbem **H.** jest mur srebrny, z trzema srebrnemi wieżami, w czerwonem polu.

Herb Hamburga.

Historja. **H.** miał być założony w roku 810 przez Karola W., który wystawił tu zamek i kościół. Pustoszony niejednokrotnie przez Słowian i Normanów, dźwigał się przecież zawsze z upadku. W r. 831 był pierwszym biskupem **H.** św. Ansgary, który wkrótce został arcybiskupem, jednakże po spustoszeniu miasta przez Normanów, arcybiskupstwo przeniesione zostało 1223 do Bremy. Od XII w. **H.** zostawał pod zwierzchnictwem hrabiów Holsztynu, od których otrzymał liczne swobody i przywileje. W r. 1215 nadał mu cesarz Otton IV prawa wolnego miasta. W r. 1223 król duński Kanut VI zdobył miasto, a syn jego Waldemar sprzedał je Albrechtowi, hrabiemu Schaumburg-Orlamünde, od którego mieszkańcy hamburscy 9 stycznia 1224 prawa swoje odkupili, przyjmując go tylko za swego protektora. Od tego czasu gmina, Collegium consulare, stała na czele rządu. W r. 1241 **H.** wszedł w związek z Lubeką; ze związku tego powstała Hanza, której **H.** był jednym z ważniejszych członków; w r. 1394 zakupił włość Ritzebüttel. 18 lutego 1529 zaprowadzoną tu została reformacja, jednakże kościół katedralny pozostawał w posiadaniu biskupa bremońskiego aż do 1802 r. W r. 1618 miasto przymuszone było bronić się przeciwko Danji; a podczas wojny Trzydziestoletniej podniosło się znakomicie wskutek napływu wielu przemysłowców i obywateli. Nawet upadek Hanzy był korzystny dla **H.**, bo skierował jego siły na obszerniejsze targowiska zamorskie. Ten pomyślny stan miasta zachwiany został wielce skutkiem wkroczenia Francuzów 1801 do Hanoweru, a 19 listopada do samego **H.** Wprawdzie w następnym zaraz roku ustąpili oni z niego, lecz dekretem Napoleona z 13 grudnia 1810 r., **H.** został wcielony do państwa francuskiego, jako departament ujść Elby. Nagłe swoje przystąpienie do sprzymierzonych, po zajęciu 18 marca 1813 przez rosyjskiego pułkownika Tettenborna, miasto ciężko odpokutowało, zostając następnie do 31 maja 1814 w ręku Francuzów pod dowództwem Davousta. W r. 1814 przywrócono znowu dawną ustawę, i handel **H.** podniósł się wkrótce do najwyższego stopnia, a po strasznym pożarze 5—8 maja 1842, który 4,500 budynków pochłonął, powstał piękniejszym i wpanialszym niż pierwej. Pomnożone atoli z tego powodu kłopoty finansowe były powodem licznych nieporozumień i niespokojności wewnętrznych, a do niezadowoleń mieszczaństwa przyczyniło się wielce zaszłe w roku 1857 przesilenie handlowe w północnej Europie, które kupiecki stan **H.** ciężko dotknęło. Jednakże roztropność i wytrwałość senatu ocaliła miasto od większego niebezpieczeństwa. Po długich układach i rozprawach, wykończono nareszcie 28 września 1860

nową ustawę, która z dniem 1 stycznia 1861 r. wprowadzona została w wykonanie. W 1867 r. **H.** przystąpił do istniejącego wówczas związku Północno-Niemieckiego i zrzekł się wielu atrybucji państwowych na rzecz Prus i Związku. W 1881 zawarł **H.** z cesarstwem niemieckiem traktat, zapewniający dalsze istnienie wolnego portu w określonych granicach. Dziejami miasta **H.** zajmuje się oddzielne towarzystwo, będące pod kierunkiem Lappenberga, które wydaje odpowiednie temu celowi czasopismo. Por. Gallois „Geschichte der Stadt Hamburg“ (3 t., Hamburg, 1853—56); Beneke „Hamburg. Geschichten“ (Hamburg, 1851); Wichmann „Heimatskunde“ (Hamburg, 1863); „Statistiches Handbuch“ (1891); Gädechen „Histor. Topographie von **H.**“ (1880); „H. und seine Bauten“ (1891); Koppmann „Aus Hambourgs Vergangenheit“ (1885).

Hamburger Nachrichten, pismo hamburskie, założone w 1792 i prowadzone w umiarkowanie liberalnym kierunku. Bije około 20,000 egzemplarzy. Stało się głośnem od czasu, kiedy ks. Bismarck po wzięciu dymisji, uczynił je swoim organem i używał jego pośrednictwa dla wygłaszania swoich poglądów na sprawy bieżące.

Hamburger dr. J., obecnie rabin W. Ks. Meklemburg-Strelitz, * 1824 r. w Loslau na Szląsku, skończył szkoły rabiniczne w Pressburgu i Nikolsburgu i uniwersytet w Berlinie. Znakomite jego dzieło „Real-Encyklopädie für Bibel und Talmud,“ jest wzorem książek tego rodzaju.

Hamburski błękit, toż co bremeński błękit (ob.).

Hamel Wiktor August hr. Du, literat francuski, * 1810 r. w Paryżu. Deputowany za restauracji, zajmował się przemysłem za Ludwika Filipa; po rewolucji 1848 r. przywiązał się do sprawy bonapartyzmu, był prefektem i członkiem ciała prawodawczego 1857—63. Najgłówniejszem i bardzo ważnem jego dziełem jest „Histoire constitutionelle de la monarchie espagnole depuis l'invasion des hommes des Nord jusqu'à la mort de Ferdinand VII 411—1833“ (2 t., 1845). Ogłosił także kilka romansów i utworów scenicznych.

Hamel Ludwik Ernest. historyk francuski, * 1826 r. w Paryżu, † 1898 r., po ukończeniu kursów prawnych, zajmował się adwokaturą, następnie poświęcił się wyłącznie studjom historycznym. Od r. 1878 członek rady municypalnej paryskiej, był radykalistą skrajnym. Napisał: „Les principes de 1789“ (1858); „Histoire de Saint-Just“ (1858 — 59, t. 2, skonfiskowane); „Marie la Sanglante“ (1861, t. 2); „Histoire de Robespierre“ (1865—67, t. 3); „Précis de l'histoire de la révolution française“ (1870) i dalszy ciąg „Histoire de la république française sous le directoire et sous le consulat“ (1872); „Histoire du second empire“ (1873, t. 3); „Histoire de deux conspirations du général Molet“ (nowe wydanie 1873); „Histoire du premier empire“ (1882); „Histoire de France depuis la Révolution jusqu'à la chute des second Empire“ (1883); „Histoire du règne de Louis-Philippe“ (1890, t. 2); „Thermidor“ (1891); „Histoire de la seconde République“ (1891).

Hamelia (*Chęcian*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmuje krzewy w krajach zwrotnikowych, niektóre hodowane jako ozdobne. **H.** *grandiflora* wyrasta w drzewo, którego drewno, pod nazwą drzewa książęcego, używa się na wyroby.

Hamelin Ferdynand Alfons, admirał francuski, * 1796 r. w Pont-l'Evêque, † 1864 r., wszedł do służby morskiej 1805, posunął się do r. 1842 do stopnia kontr-admirała; w latach 1844—48 r. dowodził stacją francuską na oceanie Południowym, został r. 1849 generalnym inspektorem w Tulonie i Rochefort, potem prefektem morskim w Tulonie, otrzymał 1853 dowództwo nad flotą morza Śródziemnego, bombardował łącznie z Anglikami 12 maja 1854 r. Odesę i podczas oblężenia Sewastopola nader był czynnym. Mianowany 1854 r. admirałem, został 1855 r. ministrem marynarki, i na tym urzędzie położył ważne zasługi dla floty francuskiej. Opuścił służbę w grudniu 1860.

Hameln, miasto okręgowe w regencji pruskiej Hanowerze, przy ujściu rzeki Hamel do Wezery; ma 14,000 miesz., 2 piękne kościoły, rozmaite fabryki i nader ożywiony port rzeczny. Miasto Hameln należało pierwotnie do opactwa Fulda, później weszło do liczby miast hanzeatyckich i w XIII w. przeszło w posiadanie Brunświku.

Hamerik Asger, kompozytor, * 1843 r. w Kopenhadze, kształcił się tamże, następnie w Berlinie pod kierunkiem Bülowa i w Paryżu u Berlioza. Napisał: „Hymn pokoju“ dla wystawy paryskiej r. 1866, nagrodzony medalem złotym, opery „Toeville“; „Hjalmar i Ingeborg;“ „Trylogję żydowską“; operę „La vendetta“ (1870); „Wędrowiec“ (1872) i in.

Hamerling Robert, poeta niemiecki, * 1830 w Kirchberg w Niższej Austrji, † 1889 r. Po ukończeniu gimnazjum w Wiedniu zapisał się 1848 r. na wydział lekarski, a podczas ruchów ówczesnych wstąpił do legjonu akademickiego. Na uniwersytecie obok nauk przyrodniczych studjował filozofję, oraz filologję klasyczną i wschodnią. W 1855 został nauczycielem przy gimnazjum w Tryjeście, a 1866 r. wziął uwolnienie i mieszkał odtąd w Hradcu. Płody młodzieńczej jego muzy „Sinnen und Minnen“ (Praga, 1859, 7 wyd., Hamburg, 1886), pokazują już polot głębszej myśli. Następne jego poezje: „Venus in Exil“ (Praga, 4 wyd., 1873); „Ein Schwa-

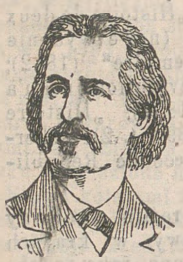

Hamerling Rob.

nenlied der Romantik" (4 wyd., 1873) i kanzona „Germanenzug" (1864, 4 wyd., 1873), które uważać można za symfonje filozoficzne, powagą myśli i wspaniałością formy wyróżniają się korzystnie z pomiędzy masy modnego towaru lirycznego. Nierównie większe powodzenie miał jego epos „Ahasver in Rom" (Hamb., 1866, 14 w., 1884), którego zasadniczamyśl filozoficzna uwydatniająca się w przeciwstawieniu Nerona i Ahasvera, wymaga wprawdzie komentarza, ale cały poemat, pełen wzniosłych i ognistych obrazów, odmalowanych przepysznemi barwami, zalecający się przytem śmiałemi i wielkiemi rysami, głębokością i powagą, niepospolitem jest we współczesnej poezji niemieckiej zjawiskiem. Drugim większych także rozmiarów utworem jest jego hyperromantyczny „Konig von Sion" (Hamburg, 1866, 5 wyd. 1872). W zakres tego poematu wciągnął **H.** wszystkie fermentujące w życiu spółczesnem żywioły, wszystkie emancypacyjne kwestje naszej epoki; barwisty i namiętny koloryt, głębokie refleksje wywierają efekt niezwykły. Oprócz tego napisał tragedję „Danton und Robespierre" (Hamburg, 4 wyd., 1877), genjalne studjum i komedję „Teut" (Hamburg, 1872), romans „Aspasia" (3 t., 1875); „Lord Lucifer" (1880); „Die Waldsängerin" (1880); „Blätter im Winde" (1887); epopeja „Homunculus" (1888) i autobiografja „Stationen meiner Lebenspilgerfahrt" (1889). Wymienić także należy jego tłomaczenie poezji Leopardi'ego (1866), próby przekładów z poetów perskich, oraz rozprawy o tragedji greckiej i filozofji neoplatońskiej. Jego „Ahasverus w Rzymie" wyszedł w polskim przekładzie Ordona (Lwów, 1877), inny przekład tegoż poematu posiada w rękopisie F. Jezierski. Życiorys H. pomieścił *Tygodnik ilustr.* z r. 1889, t. 2, str. 35, oraz dość obszerne studjum *Przegląd Tygodniowy* (Dodatek miesięczny, № 2, 1884, p. t.: R. H. szkic lit. P. Schöntelda, przekład Ign. Matuszewskiego). Z pism pośmiertnych wydano „Die Atomistik des Willens. Beiträge zur Kritik der modernen Erkenntnis" (Hamburg, 1890). Por. Rosegger „Persönliche Erinnerungen an R. H." (1890); Möser „Meine Beziehungen zu R. H." (1890); Gnad „Über R. Hamerlings Lyrik" (1890); Knauer „Robert H. gegen den Pessimismus Schopenhauers und Hartmanns (1892); Spectator (M. Recker) „H. ein Erzieher?" (w „Magazin für Litteratur" 1890, № 20").

Hamernia, zakład fabryczny, dostarczający do handlu przedmiotów z żelaza i stali, których wyrób młotami ręcznemi byłby zbyt trudny i kosztowny, jak np. kowadła, kotwice, kosy, noże, łyżki i t. p. Do **H.** należy piec, zwykle pudlingowy, i młot, niekiedy do 20 centn. ważący, poruszany siłą wody lub pary, zawieszony na rusztowaniu, tudzież machiny służące do podnoszenia znacznych mas metalu, poddawanego działaniu młota.

Hamerski Edward, profesor gimnazjalny we Lwowie, wydał: „Wypisy niemieckie na klasę czwartą szkół średnich" (Lwów, 1877—1879).

Hamersztyn, także *Czarne*, po niem. *Hammerstein*, miasto pruskie, w okręgu regencyjnym Kwidzyńskim, pow. Człuchowskim, nad rzeczką Bal, niedaleko jej ujścia do Głdy; liczy 3,000 m. Przed r. 1772 w województwie Pomorskiem.

Hamersztyńskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Pomorskiem, powiecie Człuchowskim. Wedle lustracji z roku 1664 okazuje się, iż powstało z dawniejszego starostwa Bratyńskiego (ob.) i w tym czasie należy do niego miasto Hamersztyn (ob.) i dwie wsie: Hansfeldt i Falkienwald. Prawem sejmowem z r. 1768 Stany Rzeczypospolitej nadały te dobra narodowe na dziedzictwo Aleksandrowi Unruhowi i żonie jego Marji Annie Wilhelminie z Berlepszów. Do tego czasu opłacano z nich kwarty złp. 2,329, a hyberny złp. 1,564 gr. 28. Gdy zaś przy pierwszym podziale kraju starostwo to odpadło do Prus, a Aleksander Unruh zapłacił poprzedniemu posiadaczowi dług rzeczypospolitej w sumie złp. 45,000, jaki na tem starostwie był zabezpieczony, przeto na sejmie warszawskim z r. 1773—75 uchwalono zwrócić Unruhowi należność tę ze skarbu Rzeczypospolitej. Na polach tego starostwa hetman Koniecpolski w r. 1627 dwa pułki jazdy i jeden piechoty szwedzkiej obległ i do poddania się przymusił.

Hamilkar, imię kilku znakomitych Kartagińczyków. Najsłynniejsi z nich są:—**Hamilkar,** syn Magona, zginął w nieszczęśliwej bitwie z Gelonem (ob.) pod Himerą, 480 r. przed Chr.— **Hamilkar** *Rhodanus*, celujący mówca, poseł kartagiński do Aleksandra W. Mimo znakomitych zasług został za powrotem stracony.— **Hamilkar,** dowodził 260 na wyspie Sycylji, odniósł zwycięstwo pod Thermae, ale przegrał morską bitwę 257 u przylądka Tyndaris. Podczas wyprawy Regulusa do Afryki popadł w niewolę rzymską.—**Hamilkar** *Borkas* albo *Barca*, ojciec Hannibala, jeden z największych wodzów kartagińskich. Pierwsze dowody swych zdolności złożył w pierwszej punickiej wojnie. Wysłany bowiem 247 r. dla obrony niezajętej jeszcze przez Rzymian jednej części Sycylji, bez żadnych prawie środków do walki, wszystko własnym stworzył genjuszem. Z najemników uorganizował wyborne wojsko i obwarowawszy się na górze Eirkte (dziś Monte Pellegrino) pod Palermo, przez lat kilka bohaterskie staczał boje. W przystani, leżącej u stóp góry, zbudował flotę i niepokoił wybrzeża włoskie. Następ-

nie zajął drugie takie stanowisko na górze Eryx, w zdobytem przez się mieście t. n., między 2-ma obozami rzymskiemi, jednym na szczycie góry (gdzie była świątynia Wenery Erycyny), a drugim u stóp góry. Wszystka waleczność rzymska rozbijała się o bohaterstwo Hamilkarowe. Dopiero, kiedy po stanowczem zwycięstwie, odniesionem przez Kajusza Lutacjusza nad Hannonem przy wyspach Egackich 242 został odcięty od morza, zawarł z rozkazu swego rządu pokój i po 7-letnich walkach musiał ustąpić Sycylji. Za powrotem do kraju stłumił, w tak zwanej *wojnie Libijskiej* (240—237), groźny bunt wojska najemnego i ocalił ojczyznę, ale ściągnął na się zawziętą nienawiść Hannona (ob.), przywódcy stronnictwa arystokratycznego. **H.** był nie tylko niepospolitym wodzem, ale także i znakomitym mężem stanu. W Kartaginie obok stronnictwa arystokratyczno-konserwatywno-pokojowego, stojącego u steru rządu, istniała partja wojenna, patrjotyczna, postępowa, na której czele stał **H.** i cały ród Barkasów. Zajęty jedyną myślą przywrócenia potęgi swej ojczyznie, przedsięwziął **H.** genjalny plan zdobycia bogatej Hiszpanji, któraby zastąpiła utratę Sycylji i dała mu możność przygotowania się, bez współdziałania rządu kartagińskiego, do wznowienia śmiertelnego boju z Rzymiany. Bogactwa bowiem hiszpańskie mogły dostarczyć wodzowi środków i do uorganizowania potężnej armji i do utrzymania w dobrem dla niego usposobieniu przedajnych mas ludu, na którym musiał się opierać. **H.** tak zręcznie plany swe przeprowadzać umiał, że nie poznali istotnych jego widoków ani Rzymianie, ani sam tchórzliwy rząd kartagiński. W ciągu lat 9 (237—228) zdobył już znaczną część Hiszpanji, ale przed spełnieniem ulubionej swej myśli poległ na polu bitwy, będąc w samej sile męskiego wieku (228 przed Chr.). Dalsze działania w duchu **H.** prowadzili zięć jego Hazdrubal (ob.) i syn Hannibal. Katon mimo całej do Kartagińczyków nienawiści, musiał wyznać, że obok **H.**, ze względu na to, co zrobił w Hiszpanji, żaden król nie godzien nawet wzmianki. Por. Mommsena „Römische Geschichte“ (w tłómaczeniu polskiem, t. 2).

Hamilton, *Mount* **H.,** góra w Kalifornji, wzniesiona 1351 m. nad p. m., na której szczycie znajduje się słynne obserwatorjum astronomiczne, zbudowane przez Licka, kosztem 700,000 dolarów i zaopatrzone w olbrzymią lunetę, długości 17,4 metra, której soczewka ma 91 cm. średnicy; obserwatorjum otwarte było 1887.

Hamilton, miasto w szkockiem hrabstwie Lanark, przy ujściu rzeki Avon do Clyde; ma wspaniały zamek książąt Hamilton z galerją obrazów i 25,000 miesz.

Hamilton, miasto w zachodniej Kanadzie, na zachodnim krańcu jeziora Ontario, ma 49,000 m. i port bardzo odwiedzany.

Hamilton, główne miasto hrabstwa Butler w północno amerykańskim stanie Ohio, nad rzeką Miami, 30 klm. na północ od Cincinnati, 18,000 miesz.

Hamilton, starożytny i słynny ród szkocki, pochodzący wedle wątpliwego podania od *Gilberta Hamiltona*, którego ojciec *William de Hamilton* był za Edwarda I wielkim kanclerzem Anglji, ale zabiwszy w pojedynku królewskiego ulubieńca Jana Spencera, uciekł do Szkocji do Roberta Bruce i otrzymał od niego w lenność zamek Cadyow, dziś miasteczko Hamilton (ob.) w hr. Lanark. Znakomitszymi tego rodu członkami są: **Hamilton** Jakób, † 1479 r., zaślubił siostrę króla Jakóba II Marję, przez co nabył hrabstwo Arran dla swego domu, ale z tego powodu naraził się na krwawe zatargi z potężnym rodem Douglasów.—**Hamilton** Jakób, drugi hr. Arran, pozyskał 1549 r. od Henryka II, króla francuskiego, godność księcia Châtelhérault. W r. 1542 uznany przez parlament szkocki za domyślnego następcę tronu królowej Marji Stuart i mianowany regentem podczas jej małoletności, jako zwolennik reformacji często był napastowany i z tego powodu 1554 r. złożył swój urząd. Podczas zatargów królowej z regentem Murray, Hamiltonowie występowali po stronie Marji Stuart, a kiedy została pobitą 1568 r. pod Langfide i do Anglji się schroniła, wystawieni byli na srogie prześladowanie, skutkiem czego jakiś *Jakób Hamilton* z Bothwelhaugh przez zemstę zamordował regenta. Również i książę Châtelhérault rozjątrzony skazaniem na śmierć (1571) swego brata *Jana*, arcybiskupa w St.-Andrews, stanął na czele swojego stronnictwa, pobił regenta Lennox, po którym objął regencję krewniak Hamiltonów, hr. Morton; **H.** † 1575.—Syn jego *Jakób* **H.** starał się daremnie o rękę królowej, jako protestant prześladowany był przez Gwizjuszów; później popadł w obłąkanie. Kiedy Morton 1581 r. skończył na szafocie, potęga Hamiltonów zupełnie została zniszczoną. Później jednak odzyskali skonfiskowane majątki i dawne znaczenie. — *Klaudjusz* **H.,** brat obłąkanego Jakóba, został protoplastą dzisiejszych margrabiów *Abercorn.*—*Jakób Hamilton*, wnuk *Jana*, drugiego brata Jakóba obłąkanego, * się 1606 r.; w czasie wojny Trzydziestoletniej wystawiwszy własnym funduszem angielski oddział posiłkowy, wspomagał Gustawa Adolfa i walczył pod Lipskiem, ale wkrótce potem wrócił do Anglji, gdzie 1643 wyniesiony został przez Karola I do godności księcia de Hamilton; dnia 9 marca 1649 zginął na rusztowaniu. — Jego brat *Wiljam* **H.**, zostający w niełasce u króla, trzymał się strony parlamentu, ale po śmierci Karola I wystąpił na czele wojska, które przeciwko Karolowi II rokosz podniosło. W bitwie pod Worcester 3 września 1651 r. ciężko raniony i wzięty do niewoli, † w kilka dni potem. Po-

nieważ ani on, ani brat jego nie mieli potomków płci męskiej, Karol II przeniósł wszystkie tytuły i godności na *Wiljama* hr. *Selkirk*, jednego z synów margrabiego Douglas. — *Sir Wiljam Hamilton*, wnuk poprzedniego, * 1730 r., † 1803 r., odznaczył się jako znakomity badacz starożytności. Od 1764—1800 był posłem angielskim w Neapolu, gdzie przy pomocy swej żony *Lady Emmy Hamilton* (ob.) 1793 r. zawarł przymierze angielsko-neapolitańskie; obok zatrudnień dyplomatycznych, prowadził gorliwie poszukiwania archeologiczne w wykopaliskach miast Herculanum i Pompeji. Wracając do kraju 1800, utracił znaczną część zebranych skarbów sztuki skutkiem rozbicia się okrętu. Dawniejszy zaś zbiór, znany z 240 rysunków Tischbeina (4 t., Londyn, 1791), sprzedał Brytańskiemu Muzeum. Z pism jego zasługują na szczególną wzmiankę: „Observations on mount Vesuvius“ (Londyn, 1772) i „Campi Phlegraei“ (Londyn, 1776—79). O zbiorach jego pisał Kirk „Gravures au trait d'après les tableaux etc. de vases étrusques, grecs et romains, recueillis par feu Sir William H.“ (Londyn, 1806). — *Jakób Jerzy*, siódmy ks. *Hamilton*, odziedziczył 1761 godności margrabiego Douglasa i hrabiego Angus; a ponieważ tak on, jak i brat jego bezdzietnie zmarli, przeto tytuł i godności przeszły 1799 na brata ich ojca *Archibalda*. — Syn tego ostatniego *Aleksander*, dziesiąty ks. Hamilton, * 1767 r., był od 1806 do pokoju tylżyckiego posłem w Rosji; † 1852, zostawiwszy syna *Wiljama Aleksandra Antoniego Archibalda*, jedenastego ks. *Hamilton*, * 1811, który 1843 zaślubił Marję Amalję Elżbietę Karolinę, księżniczkę badeńską, † 1864. — Jego synem jest *Wiljam Hamilton-Douglas*, * 1845 r., † 1895 w Algierze; tytuł i dobra przeszły na głowę młodszej linji *Alfreda* **H.**, * r. 1865.

Hamilton Antoni, hrabia, z młodszej linji szkockich książąt Hamiltonów, * 1646 r. w Irlandji, † 1720 r. w St. Germain-en-Lave, dowodził za króla Jakóba II pułkiem piechoty, a po zrzuceniu go z tronu, towarzyszył mu do Francji. Pozostałe po nim pisma, wydane przez Augera (5 tom., Paryż, 1813), pełne są życia i dowcipu, mianowicie jego „Contes de feérie“ (3 t., Paryż, 1805) i „Mémoires de Grammont“, t. j. pamiętniki jego szwagra Grammonta (najnow. wyd., 1889).

Hamilton Aleksander, * 1757 r. na zachodnioindyjskiej wyspie Newis, † 1804, generał i mąż stanu amerykański, miał czynny i ważny udział w północno-amerykańskiej wojnie o niepodległość; w 1786 r. jako członek zgromadzenia prawodawczego, uczestniczył w ułożeniu nowej ustawy zasadniczej państwa i 1789 r. został ministrem sekretarzem stanu skarbu. Gdy w r. 1795, prześladowany przez demokratów, urząd swój złożył, był od 1798 czas pewien drugim dowódcą wojska, mającego występować w grożącej wojnie z Francją, a 1799 r. po śmierci Washingtona, naczelnym jego wodzem aż do chwili zawartego pokoju. Zbiorowe pisma jego wyszły w New-Yorku 1885—86, t. 7. — Por. Morse „Life of A. H.“ (1877, t. 2); Lodge „Alexander H.“ (1882); jego syna Johna Church'a Hamiltona „History of the republic of the United States of America, as traced in the writings of Alexander H. and of his contemporaries“ (1879); Summer „Alexander H.“ (1890).

Hamilton Lady Emma, * 1760 w hrabstwie Chester, naturalna córka ubogiej służącej, po rozmaitych awanturniczych kolejach życia, została kochanką Sir Williama Hamiltona (ob.), posła w Neapolu, który zaślubiwszy ją w Londynie 1791, za powrotem do Neapolu przedstawił ją dworu, gdzie wkrótce lady **H.** została zaufaną powiernicą królowej i czynny brała udział w intrygach dworskich i dyplomatycznych. Poprzednio jeszcze była ona w bliskich stosunkach z Nelsonem, którego uwikłała w krwawo-reakcyjną politykę dworu neapolit. i któremu urodziła córkę. Po śmierci męża zanurzyła się znowu w rozpuście, zamieszkała w majątku kupionym jej przez Nelsona i † 1815 zubożona w wiosce pod Calais. Jej piękność i przedstawienia plastyczne uświetniły i zhańbiły zarazem jej życie. Szereg rysunków z przedstawianych przez nią scen mimicznych zrobił malarz Rehberg, a sztychował je Piroli i wydał p. t. „Drawings faithfully copied from nature“ (Rzym, 1794). Ona doprowadziła sztukę mimiczną do najwyższej doskonałości i miała podobno wynaleźć taniec z szalami. Ogłoszenie przez nią poufnej korespondencji z Nelsonem (2 t., Londyn, 1815), które uwieczniło jej hańbę, tłómaczy się tylko smutnym jej stanem majątkowym. Por. Palumbo „Maria Carolina, regina due Sicilie: suo corteggio con Lady Emma H.“ (Neapol, 1877), ocenia ją bardzo nieprzychylnie, przeciwnie zaś Helfert w książce „Maria Karolina von Oesterreich, Konigin von Neapol und Sizilien“ (Wiedeń, 1882); Jeaffreson „Lady H. and lord Nelson“ (1887).

Hamilton Jakób, pedagog angielski, * 1769 w Londynie; wsławiony w dziejach wychowania swoją metodą nauczania obcych języków, która jednak ze względu na specjalny ustrój szkół angielskich, najmniej użytą była w rodzinnym kraju. **H.** 1798 przesiedliwszy się do Hamburga, tam od emigranta francuskiego jenerała d'Angeli biorąc lekcje języka niemieckiego, bez uprzedniej nauki gramatyki, wpadł na trop własnej metody, według której uczył w New-Yorku francuskiego, przeniósłszy się tam 1815. † w Dublinie 1831. Metoda **H.** daje naprzód materjał do myślenia, powtóre, uczeń ma ile możności samodzielnie odkrywać zasady gramatyczne języka. Dlatego nauczyciel, używający metody **H.**, nie zadaje lekcji, lecz uczy znaczenia słów w toku zdania w ten sposób, że każdy wyraz mowy ob-

cej oddany jest przez odpowiedni wyraz ojczysty w formie najwięcej zbliżonej, po czem cały ustęp dany we własnym języku, według porządku zdań i myśli i na wyrywki jest słuchany. Po takiem przygotowaniu się uczeń dostaje do dokończenia się egzemplarz, zawierający interlinearny przekład dosłowny dopiero co odbytej lekcji. Przekład ten jednak zawsze jest uważany tylko za pomoc do odkrycia sensu w obcem zdaniu. Po zebraniu dostatecznej liczby wyrazów, następuje klasyfikacja wyrazów, terminologja, reguły fleksji i składnia. W końcu dopiero zaczyna się pisanie i mówienie. Do tej metody interlinearnie drukują: „Epitome historiae sacrae“, bajki Ezopa, Eutropjusza, Aurela Wiktora, Fedra, Neposa Kornela i t. d. Metoda **H.** posiada szerokie zastosowanie w Ameryce, Anglji, Francji i Niemczech, na niej opiera się również system Toussaint-Langenscheidta. Por. Schwarz „Kurze Kritik der Hamiltonischen Sprachlehrmethode“ (Stuttgardt, 1837); Tafel „Die analytische Sprachlehrmethode (1845).

Hamilton Wiliam, z linji młodszej Hamiltonów, noszącej tytuł baronów, * 1788 w Glasgowie, tam i w Oksfordzie kończył nauki, poświęcił się prawu w Edymburgu, † 1856 tamże; w 1813 został obrońcą, lubo nie praktykował, natomiast od 1821 wykładał historję powszechną w tamtejszym uniwersytecie. Od 1829 do 1831 ogłaszał w *Edinburgh Review* szereg artykułów, które następnie zebrane w jedno dzieło „Discussions on philosophy and literature, education and university reform“ (3 wyd., 1869), zjednały mu 1836 katedrę metafizyki i logiki, utworzoną wskutek tych prac **H.** na uniwersytecie edymburskim. Tu wykładając teorję *relatywizmu*, t. j. warunkowości i względności naszego poznania, odświeżył czasy Dugalda Stewarta, nadając im nowy odcień, powzięty ze studjów nad metafizykami lądu stałego. W r. 1846 wydał prace Reida, w 1854 Stewarta, w 1856 wyszła jego praca „On truth and error“ (Cambridge, 1856). Pisali o **H.** stanowisku względem filozofji Stuarta Mill H. L. Mansel „The philosophy of the Conditiones“ (Londyn, 1865) i M. Veitch „Memoir of Sir W. **H.**,“ obaj wydawcy ostatniego jego dzieła „Lectures on metaphysics and logic“ (Londyn, 1860). Naśladowcą **H.** jest Aleks. Campbell Fraser („Essays in philosophy,“ 1856, „Rational phil. in history and system,“ 1858), wydawca dzieł Berkeleya. Por. J. St. Mill „Examination of Sir W. Hamiltons philosophy“ (4 wyd., 1872); Monck „Sir W. H.“ (1881); Beith „Memoir of Sir W. Hamilton's philosophy“ (1878).

Hamilton Wiliam Rowan, matematyk i astronom, * 1805 w Dublinie, † 1865; był od 1827 profesorem astronomji w Dublinie, od 1837 prezydentem akademji irlandzkiej. Drogą teoretyczną odkrył załamanie stożkowe światła w kryształach dwuosiowych. On też jest twórcą rachunku kwaternjonów, o którym napisał dwa dzieła: „Lectures on quaternions“ (1853) i „Elements of quaternions“ (1866). Por. Groves „Life of Sir W. R. H. including selections of his poems, correspondence and miscellaneous writings“ (2 t., 1882—85).

Hamilton Henning Louis Hugo, hr., minister szwedzki, * 1814, od 1859 był ministrem oświaty, w 1861 posłem w Kopenhadze, w 1879 wycofał się do życia prywatnego, napisał: „Af handling om krigsmaktens och krigskonstens tillstand i Sverige under Konung Gustaf II Adolfs regering“ (1846); „Kriget i Tyskland ar 1866“ (1869); „Nagra betraktelser i anledning af kriget mellan Frankrike och Tyskland 1870“ (1871); „Frankrike och Tyskland aren 1866—74“ (1877) i in.

Hamilton Jerzy, młodszy syn lorda Abercorn, polityk angielski, konserwatysta, * 1845, był w gabinecie Beaconsfielda podsekretarzem stanu dla Indji (1874). W 1878 został wice-prezesem rady wychowawczej i członkiem rady tajnej. W 1885—1886 i w 1886—1892, był w dwóch gabinetach Salisbury'ego pierwszym lordem admiralicji.

Hamlet *(Amlet, Aminth)*, znany powszechnie z tragedji Shakspeare'a bajeczny książę duński, wspominany w dawnych kronikach, a szczególnie u Saksona Gramatyka. Według jednych, żył w V wieku, według drugich około 700 roku, to w Zeelandji, to znów w Jutlandji, i był synem Hervondilla, zwanego też Horvendillem lub Hornwendelem, dziedzicznego ks. Jutlandji, i Gertrudy, córki Rörika, 15-go króla duńskiego. Przebieg sprawy jest w sadze taki, jak u Shakspeare'a, różni się tylko w zakończeniu. Podług sagi bowiem, żeni się **H.** z księżniczką szkocką Hermuntrutą i jest pokonany następnie przez kr. duńskiego Vigleta w gaju, noszącym potem nazwę *gaju* **H.**, poczem Hermuntruta, złamawszy przysięgę dzielenia ze swym mężem losu, wychodzi za Vigleta. Sagę tę (prawdopodobnie z Tomasza Kyd) wziął Szekspir za przedmiot do tragedji, w której po raz pierwszy (z wyjątkiem *Fausta* Marlowe'a), na scenie rozbierane są kwestje filozoficzne i zagadki metafizyczne. W żadnej innej z tragedji Szekspira niema tyle nowoczesnego sceptycyzmu i chęci rozwiązania głębokiej zagadki, leżącej w naturze ludzkiej, i dlatego łatwo pojąć, dla czego nie jest ona równie wykończoną i jasną, jak inne jego utwory. Równie i krytyka, mimo licznego zajmowania się nią, nie doszła dotychczas do pewnych wyników i wielę pozostało ciemnem i niewyjaśnionem. Sam szczególnie charakter **H.** — z jednej strony nazbyt miękki, melancholijny, to znów wybuchający naraz, zdolny do prędkich postanowień, jego głębokie, szlachetne uczucie, to znów dokuczliwy i cierpki dowcip, jego brak charakteru, wykazujące posępne niezadowolenie, to znów heroizm w krytycznych momentach — stanowi szkopuł, o który rozbijają się wszystkie usiłowania. Najlepiej wyjaśnił charak-

ter **H.** Goethe w „Wilhelm Meister," choć nie wszystkie jego wywody utrzymały się. Por. Döring „Shakspeare's H., seinem Grundgedanken und Inhalte nach erläutert" (Berlin, 1865); A. Bühner „H. le Danois" (1878); R. Loenig „Die Hamlet-Tragödie" (1893); Zinzow „Die Hamlet sage" (1877); G. Sarrazin „Th. Kyd und sein Kreis" (1894); Loening „Die H. Tragödie" (1893). U nas pisali o Hamlecie Spasowicz (w „Studjach nie z natury"), oraz w „Dziełach" (tom II, 1892). Dr. Matlakowski wydał (1895) przekład Hamleta z obszernym i wyczerpującym komentarzem, w którym uwzględnił całą literaturę przedmiotu.

Hamlin Hanibal, polityk amerykański, * 1809 w Maisie, † 1891 w Bangor; w r. 1833 został adwokatem w Hampden, następnie 1842 członkiem kongresu, w 1848 członkiem senatu związkowego, w 1861 mianowany był wice-prezydentem Unji do r. 1865. Zarządzał on Smithsonian Institution i był przeciwnikiem niewolnictwa.

Hamm, miasto powiatowe w pruskiej regencji arnsberskiej, przy zejściu się rzek Aase i Lippy; rezydencja wyższego sądu ziemskiego i urzędu górniczego, gimnazjum, liczne fabryki; liczy 25,000 miesz. Niegdyś twierdza, miasto Hamm było stolicą hrabstwa Marchji i należało do miast hanzeatyckich.

Hamm Wilhelm, rolnik, * 1820 w Darmsztadzie, † 1880; nauki rolnicze pobierał w akademji w Hohenheim, następnie studjował nauki przyrodnicze i kameralne w Giessen; zarządzał różnemi dobrami i odbywał podróże w celach rolniczych. W 1843 został profesorem chemji i rolnictwa w Hofwyl, następnie dyrektorem szkoły rolniczej w Rüti w Szwajcarji; wyboru jego na dyrektora akademji w Poppelsdorf rząd pruski nie zatwierdził. W 1847 objął redakcję *Agronomische Zeitung*, w 1848 miał udział jako ochotnik w wyprawie do Szlezwigu, w 1851 założył fabrykę narzędzi rolniczych, a w 1867 został radcą w ministerjum rolnictwa w Wiedniu. Najważniejsze jego dzieła są: „Die landwirthschaftlichen Geräthe und Maschinen Englands" (1845, 2 wydanie 1856); „Katechismus der Ackerbauchemie, Bodenkunde und Düngerlehre" (6-te wyd., 1884); „Grundzüge der Landwirthschaft" (2 t., 1850); „Landwirthschaft in Bildern" (1871); „Weinbuch" (3 wyd., 1886); „Weinkarte von Europa" (2 wyd., 1872); „Katechismus der Drainirung" (2 wyd., 1881); „Katechismus des praktischen Ackerbaues" (3 wyd., 1890). Ogłosił też kilka prac literackich pod pseudonimem Filipa Emrich.

Hamman Edward Jan Konrad, malarz belgijski, * 1819 w Ostendzie, kształcił się w akademji antwerpskiej. Debiutował na wystawie brukselskiej 1846 i uzyskawszy nagrodę, osiadł w Paryżu, gdzie wykonał szereg obrazów rodzajowych i historycznych, jak: „Rabelais na dworze francuskim," „Karol IX i jego lekarz nadworny," „Kolumb," „Dante w Rawennie" (1859), „Wjazd kr. Albrechta VII do Ostendy" (oba obrazy w muzem brukselskiem), „Opowiadanie Małgorzaty Angoulême," „Dziecinne lata Franciszka I," „Dziecinne lata Karola V" (w muzeum luksemburskiem w Paryżu), „Uroczystość Bucentaura w Wenecji" (1867), „Uciekające rodziny hugonotów" i in.

Hammarskjöld Wawrzyniec, pisarz szwedzki, * 1785 w Tuna, prowincji Smaaland, † 1827 w Stockholmie. **H.** należy do liczby pierwszych założycieli literatury szwedzkiej narodowej. Z licznych pism jego estetycznych, filozoficznych i krytycznych na szczególną wzmiankę zasługują: „Grunddragen af philosophiens historia" (3 t., Stockholm, 1821); „Historiska anteckningar rörande fortgången och utvecklingen af det philosophiska studium i Sverige" (Stockholm, (1821); „Svenska vitterheten" (Stockholm, 1833). Wybór prac jego wyszedł 1882.

Hammarstrand Sven Fromhold, historyk szwedzki, * 1821, † 1889 w Upsali, profesor uniwersytetu upsalskiego; napisał: „Historik öfversigt af forhändlingarna mellan Konung Gustaf II Adolf af Sverige och Kurfursten Fredrik V af Pfalz åren 1618—20" (1855); „Försök till en historik framställning af förhandlingarna om Sveriges deltagande i trettioariga kriget" (1855—58); „Bidrag till historien om Konung Gustaf II Adolfs deltagande i trettioariga Konung; „Medeltidens historia;" „Romerska rikets författnings-historia fran Augustus till vestromerska rikets fall" (1882) i in.

Hamme, gmina w belgijskiej prowincji Flandrji wschodniej, nad rzeką Durmą i Skaldą, ma 13,000 miesz.; sławna z uprawy lnu.

Hammen Ludwik, doktor medycyny, rodem z Gdańska, † 1689, nadworny lekarz króla Jana III Sobieskiego. Ogłosił: „Curriculum medicum monspeliense," „Epistolae et responsiones," „De herniis, dissertatio academica" (Gdańsk, 1677, Lejda, 1681).

Hammer Juljusz, poeta niemiecki, * 1810 w Dreźnie, † 1862 w Pillnitz; rozpoczął zawód literacki szeregiem romansów, a sławę poetycką zjednał sobie dopiero dziełem: „Schau um dich und Schau in dich" (Lipsk, 1851, 4 wyd., 1865), jednym z najlepszych utworów liryczno-dydaktycznych w nowszej literaturze niemieckiej. Oprócz późniejszego romansu „Einkehr und Umkehr" (2 t., Lipsk, 1856) i niektórych prac dramatycznych ogłosił jeszcze następujące poezje liryczno-dydaktyczne: „Zu allen guten Stunden" (3 wyd., Lipsk, 1863); „Fester Grund" (2 wyd., Lipsk, 1862); „Auf stillen Wegen" (Lipsk, 1859, 2 wyd., 1865); „Lerne, liebe, lebe" (Lipsk, 1862); „Unter dem Halbmond. Ein osmanisches Liederbuch" (Lipsk, 1860), owoc studjów poezji wschodniej. Należy mu się także zasługa za to, że najwięcej pobudzał i przyczynił się do utworzenia „Zakładu Schillera" (Schillerstiftung). Por. Am

Ende „Juljus Hammer als Mensch und als Dichter“ (1872).

Hammerfest, miasto w norweskim powiecie Finnmarken, najdalej na północ wysunięte miasto na ziemi, leży na wyspie Kyalö (pod 70° 40′ 11″ szer. półn.); ma 2,240 miesz. i prowadzi nader ożywiony handel.

Hammerich Piotr Fryd. Adolf, poeta, historyk i teolog duński, * 1809 w Kopenhadze, † 1877. Ukończywszy w rodzinnem mieście studja teologiczne i filozoficzne, podróżował po Szwecji, Niemczech i Włoszech. Za powrotem, porzuciwszy miejsce kaznodziei w Starup, miewał w Kopenhadze licznie odwiedzane odczyty o historji duńskiej i historji kościoła duńskiego. Od 1848 do 50 był kapelanem wojskowym przy armji, od 1859 profesorem teologji w Kopenhadze. Zasiadał także w sejmie. Jako teolog należy do zwolenników Gruntviga (ob.). Sławę pisarską pozyskał szeregiem prac historycznych, opartych na badaniach źródłowych. Najgłówniejsze z nich są: „Chrystjan II w Szwecji i Karol Gustaw w Danji“ (Kopenhaga, 1847); „Danja w epoce Waldemarów“ (2 cz., Kopenhaga, 1847 — 48); „Danja w epoce Unji północnej“ (2 t., Kopenhaga, 1849—54); „Danja pod panowaniem szlachty“ (4 t., Kopenhaga, 1854—60). Podczas zawikłań z Niemcami występował jako jeden z najgorętszych przywódców stronnictwa eider-duńskiego. W charakterze jałmużnika odbył kampanje 1848 — 50 i z okazji tej ogłosił wielce w Danji popularne pisma „Obrazy z wojny szlezwickiej“ (1849); „Trzecia kampanja szlezwicka“ (1851); „Trzyletnia wojna szlezwicka“ (1853). W dziele „Den hellige Birgitta og Kirken i Norden“ (Kopenhaga, 1863) dał ważny przyczynek do historji kościoła skandynawskiego. Jako poeta okazał także talent niepospolity w utworach: „Pieśni bohaterskie“ (1841); „Dźwięki i obrazy z kościoła Chrystusa“ (1842); „Pieśni biblijno-historyczne“ (1852) i „Gustaw II Adolf w Niemczech“ (1844), główne jego dzieło poetyczne.

Hammer-Purgstall Józef, baron von, słynny orjentalista, * 1774 w Hradcu styryjskim, † 1856. Przebywał 1799—1806 po większej części w Konstantynopolu jako drogoman i od 1802 jako sekretarz legacji; w 1807 osiadłszy w Wiedniu, został 1811 nadwornym drogomanem, w 1817 cesarskim radcą dworu; w 1835 odziedziczywszy dobra hrabiny Purgstall, wyniesiony został do godności barona Hammer-Purgstall. Oprócz tłómaczeń tureckich i arabskich poetów, ogłosił znaczną liczbę rozmaitych prac historycznych, które przyczyniły się wiele do gruntowniejszego poznania Wschodu i jego dziejów. Do tego rodzaju dzieł należy przedewszystkiem: „Geschichte des Osmanischen Reichs“ (10 t., Peszt, 1827—34); dużo wybornego materjału historycznego zawiera jego: „Gemäldesaal moslemischer Herrscher“ (6 t., Darmstadt, 1837—39); „Geschichte der goldenen Horde im Kiptschak“ (Peszt, 1840); „Geschichte der Ilkhane“ (Darmstadt, 1843) i „Geschichte der Khane der Krim.“ Z dzieł, dotyczących historji literatury narodów mahometańskich, najważniejsze są: „Geschichte der schönen Redekünste Persiens“ (Tübingen, 1818); „Geschichte der osmanischen Dichtkunst“ (4 t., Peszt, 1836—38) i „Geschichte der arabischen Literatur“ (7 t., Wiedeń, 1810—19). Przy pomocy hr. Wacława Rzewuskiego założył bogate treścią czasopismo „Fundgruben des Orients“ (6 t., Wiedeń, 1810 — 19). Oprócz tego wiele umieszczał w różnych pismach czasowych i zbiorowych. Szacowną jego bibljotekę zakupił Jan, król saski, dla uniwersytetu w Lipsku. W przekładzie polskim Waligórskiego mamy jego „Mgliste obrazy“ (Lwów, 1844). Por. Schlottmann „Joseph von H., ein kritischer Beitrag“ (1857); Ahlwardt „Ehalef elahmar's Baszide, nebst Würdigung J. von Hammers als Arabisten“ (1859).

Hammerschmidt Karol, zwany *Abdullah-Bej*, mineralog, * 1800 w Wiedniu, † 1874 w Azji Mniejszej, studjował prawo, potem medycynę, w r. 1848 wstąpił do armji węgierskiej, walczył pod Bemem i wraz z armją przeszedł granicę turecką. Uzyskał posadę nauczyciela szkoły lekarskiej w Konstantynopolu, ale na żądanie Austrji został z niej usunięty, praktykował w Damaszku i jako lekarz służył w armji krymskiej, wreszcie został 1873 r. profesorem mineralogji i zoologji w szkole lekarskiej w Konstantynopolu. Ogłosił kilka podręczników zoologji i mineralogji w języku tureckim i zbadał pod względem przyrodniczym okolice Bosforu.

Hammersmith, dzielnica Londynu nad Tamizą; ma 98,000 miesz., wielki szpital, kilka domów sierot i zakładów dobroczynnych katolickich.

Hammerstein Wilhelm, baron, polityk niemiecki, * 1838. Należał do wybitnych przedstawicieli partji konserwatywnej w Prusiech. Objąwszy w 1881 redakcję *Kreuzzeitung*, chylił się coraz bardziej ku partji Centrum. W 1890 nie został wybrany do sejmu, ale w 1892 wszedł tam znowu i odgrywał wybitną rolę. W 1895 zaczęły krążyć pogłoski o nadużyciach finansowych, jakich **H.** miał się dopuścić w administracji gazety *Kreuzzeitung*. Kiedy pogłoski się sprawdziły, **H.** uciekł za granicą, ale aresztowany w Brindisi, oddany był pod sąd i skazany za fałszerstwo i oszustwo na 3 lata ciężkiego więzienia (1896).

Hammet Samuel, powieściopisarz amerykański, * 1816 w Jawet-City (Connecticut), kształcił się w uniwersytecie w New-Yorku, gdzie osiadł w 1848 po powrocie z podróży, 12 lat trwającej. Napisał dwie powieści: „A Stry Yankee in Texas“ (New-York, 1853); „The Vonderful Adventures of captain Priest“ (1854); powieści te wydał pod pseudonimem P. Paxton.

Hammonia, łacińska nazwa Hamburga.

Hamon Jan Ludwik, malarz francuski, * 1821 w St. Loup, depart. Côtes-du-Nord, † 1874. Od dzieciństwa okazywał wyłącznie tylko zdolności do malarstwa i rysunków. Zupełnie ubogi, nie spodziewając się bynajmniej zostać artystą, wstąpił do stanu duchownego; ale opuścił go, gdy mu wzbroniono malować. W 1840 udał się do Paryża i kształcił się pod kierunkiem P. Delaroche'a; zrazu małe robił postępy i zaczął już wątpić o swym talencie, gdy powziął zamiar poświęcić swe siły malarstwu ozdobnemu, na wzór ściennych malowideł pompejańskich. Nie posiadając jednak odpowiedniego wykształcenia ani żadnej znajomości archeologji, stworzył osobny rodzaj starożytnego stylu, tak zwany *nowo-pompejański*, który prędko znalazł naśladowców, i powstała nawet odrębna, ale nieliczna szkoła. Na wystawie 1849 wystąpił z kilku takiemi utworami; jeden z nich „Afisz rzymski“, oryginalnie pomyślany i dramatycznie wykonany, powszechną zwrócił uwagę; 1852 wystawił „Komedję życia ludzkiego“, malowidło zagadkowej treści, ale wywierające silne i miłe wrażenie. Najlepszym utworem **H.** jest obraz p. t. „Mojej siostry nie masz tu“ (1855), cudna idylla z zakrojem antycznej gracji, pełna prostoty i naturalności. Z innych prac **H.** wymieniamy: „To nie ja“, „Sieroty“, „Piastunka dzieci“ powabna idyla, „Amor i jego orszak“ (wszystkie 1855); „Dziewice lesbijskie“ (1861); „Starsza siostra“ (1861); „Aurora“ (1864); „Muzy w Pompei“ (1866) i „Przechadzka“ (1867). Nie sięga **H.** po wysokie ideały, ale ubiega się o to, co miłe, zabawne, uczuciowo-tkliwe i figlarno-powabne. Najlepiej udają mu się postacie młodych niewiast i dzieci. Znakomity kolorysta, zaniedbuje się jeno niekiedy w rysunku. Do szkoły jego należą: Picou, Aubert, G. Boulanger, Jobbé-Duval i inn.

Hampden Jan, słynny patrjota angielski, * 1594 w Londynie, prawnik i bogaty właściciel dóbr, krewniak Oliwera Cromwella, od 1625 członek parlamentu, odznaczał się jako jawny przeciwnik Karola I, głosował za udzieleniem pomocy protestantyzmowi w Niemczech, przeprowadził w parlamencie 1628 sławny akt *Petition of Rights*, następnie, mimo uwięzienia swego, odmówił zatwierdzenia nakazanej przez Karola I pożyczki przymusowej, jako przeciwnej ustawie Magna charta, tudzież przyznania podatku sprawnego. Stojąc ciągle od 1640 na czele opozycji, był razem z 4 innymi członkami parlamentu oskarżony o zdradę kraju. W walce, jaka z tego powodu pomiędzy królem a parlamentem się wywiązała, **H.** wystąpił zbrojnie na czele pułku wojska, lecz raniony 18 czerwca 1643 pod Chalgrovefield, † w 6 dni potem. Por. Nugenta „Memorials of John H.“ (2 t., Londyn, 1831; nowa ed., 1854) i Venedeya „John H. und die Lehre vom gesetzlichen Widerstande“ (3 ed., Duisburg, 1865); Macaulay „On H.“ (in der „Edinbourg Review“ 1831).

Hampden Renn Dickson, teolog angielski, * 1792 na wyspie Barbade, † 1868. Po ukończeniu nauk w Oksfordzie był od 1814 do 1825 zastępcą prof. tamtejszego uniwersytetu, a od 1835 profesorem teologji. Przeciwko jego wykładowi, wydanemu p. t. „Hamptoniana“ (1835), wystąpił J. H. Newman, obwiniającego o kacerstwo. Mimo to został w 1747 biskupem herefordzkim. Spory jednak nie ustały. Wydał także „Philosophical evidence of Christianity“ (1745), oraz dwa tomy „Kazań“. W dziełach swych i artykułach teologicznych i filozoficznych, drukowanych w Encyklopedjach, usiłuje godzić wiarę z rozumem, i ta właśnie dążność jego była powodem licznych zarzutów i prześladowań.

Hampden Henryk Bouverie Wilhelm Brand, vice-hrabia, polityk angielski, * 1814, † 1892, sekretarz Jerzego Grey, w 1852 wysłany był do izby gmin, gdzie był przedstawicielem kolegjum Lewes, aż do 1868. **H.** należał po partji liberalnej, w 1872 został prezydentem Izby Gmin, a w 1884 parem z tytułem vicehrabia Hampden. **H.** gorąco zajmował się kwestjami rolniczemi i przyczynił się znacznie do podniesienia rolnictwa w kraju.

Hampel Franciszek, oficer polski, * 1780 r. w Warszawie, zaciągnął się do wojska polskiego we Włoszech, a wróciwszy do kraju 1802 w stopniu porucznika, służył następnie w administracji wojskowej i otrzymał stopień podinspektora popisów. Z powodu słabości zdrowia przeniesiony do weteranów, † w Warszawie na cholerę 1837. Człowiek wesołego humoru i dowcipu, jest autorem wielu żartobliwych wierszy i facecji, z których ogłoszone są: „Pasztet nie z truflami, ale z facecjami“ (Warszawa, 1819); „Pismo przez P. p. p. p.“ ułożone w koło na kształt gwiazdy i obejmujące doniesienia, zaczynające się od litery *p*, litografowane w 1820.

Hampshire, także *Hamp*, *Hants* albo *Southhampton*, hrabstwo w południowej Anglji, mające 4,200 klm. kw. z ludnością 690,000 i miastem stołecznem Winchester. Jest to kraj pagórkowaty, ma wiele lasów i pastwisk, stąd przydatny do hodowli bydła.

Hampstead, północne przedmieście Londynu, położone o 7 klm. od Charing Cross, liczy 70,000 m.

Hampton court, wieś w angielskim hrabstwie Middlessex, nad Tamizą, ma 6,000 m. i sławna jest pałacem zbudowanym przez kardynała Walley, z wielkim parkiem, który on później podarował królowi Henrykowi VIII. Elżbieta założyła tu pierwszy ogród botaniczny. Znajdująca się tutaj galerja obrazów zawiera pomiędzy innemi sławne kartony Rafaela do kaplicy Sykstyńskiej.

Hamrszmid Józef, historyk czeski, * 1859, jeszcze będąc studentem, skreślił dzieje rodzinnych

Dietenic w „Krakonoszu“ iczyńskim. Osobno wydał monografię: „Joszt z Rożmberka a jeho doba” (1892); drobniejsze prace ogłaszał w czasopismach: *Blahoviest*, *Hlidka liter.*, *Vlast*, *Sbornik histor kroužku* („Co vierzil král Jirzi o przijimáni pod oboji zpósobou“ 1893). Jest też referentem o historjografji czeskiej w *Historisches Jahrbuch*.

Hamsun Knut, pisarz norweski, * 1860 r. w Vaage, był terminatorem u szewca i wtedy już próbował pisać. Porzucił termin i wstąpił na okręt jako chłopiec okrętowy. Później był w Ameryce, zarabiając na życie jako prosty robotnik. W r. 1883 powrócił do ojczyzny i zajął się dziennikarstwem, następnie wyjechał znowu do Ameryki jako korrespondent gazety *Verdensgang*. W r. 1886 powrócił i zaczął drukować swój pierwszy romans „Sult” (Głód, 1890), który zrobił go sławnym, potem: „Fra America's Aandsliv“; „Mysterier,“ mistyczna historja dziwnego człowieka (1892); „Redaktor Lynge“ (1893); „Ny Yord“ (1893); „Pan“ (1894). W 1895—96 wystąpił z dramatem „Ved Rigets Port“ i „Livets Spil”. W 1897 wydał tom nowel „Siesta“ w stylu humorystyczno-mistycznym. 1899 nowelę „Victoria“, jedną z najlepszych rzeczy współczesnych. W ostatnich czasach ciężka choroba wprowadziła go w taką nędzę, że musiano zbierać na niego składki. Na polski przełożono „Głód“ i „Redaktor Lynge“.

Hamulec, przyrząd służący do zwalniania szybkości lub zupełnego powstrzymywania ruchu machin i wozów. Cel ten osiąga się w ogólności przez powiększenie oporów ruchu, a zwłaszcza tarcia. W skutek bezwładności machina porusza się jeszcze po usunięciu siły poruszającej przez czas pewien, dopóki energja ruchu nie zostanie wyczerpaną przez opory zewnętrzne; przez zastosowanie **H.** ruch ten powstrzymać się daje prędzej. Nawet, gdy siła poruszająca usunąć się nie daje, jak np. działanie wiatru na skrzydła młyna, można przez użycie **H.** ruch ten przezwyciężyć; tak też stosują się **H.**, gdy idzie o zwolnienie biegu wozów po drogach spadzistych. W urządzeniu najprostszem na wale *B* (fig. 1) osadzone jest koło *A*, którego dotyka pień *C*; gdy idzie o powstrzymanie obrotu wału *B* wywiera się nacisk na rękojeść drążka *DEF*, skąd też pień silniej ugniata koło, które obracać się już nie może; tarcie obrotowe przechodzi w tarcie podłużne (ob. Tarcie), staje się przeto znaczniejszem, i ruch koła jest zatamowany. W **H.** *łańcuchowym* (fig. 2) lina lub łańcuch opasuje koło *ACA'* i utwierdzona jest do końców *BB'* drążka *DK*; za naciśnięciem rękojeści *K* lina wypręża się, przylega silniej do obwodu koła i obrót jego powstrzymuje. W **H.** *stożkowym* (fig. 3) na wale *CC'* osadzone są 2 stożki *AABB* i *A'A'B'B'*; wewnątrz nich mieszczą się dwa inne stożki *DDEE* i *D'D'E'E'*, które za pomocą drążków *F* i *F'*, obracających się dokoła *M* i *M'*, dają się przesuwać wzdłuż osi *CC'*; skoro zaś powiększa się powierzchnia zetknięcia obok stożków, wzmaga się i tarcie, hamujące obrót wału *CC'*. Gdy, zamiast nacisku ręcznego, na drążki powyższych **H.** działa urządzenie mechaniczne lub ciśnienie pary, mamy **H.** *mechaniczny* lub *parowy*. **H.** *pneumatyczne*, działające pod naciskiem powietrza zgęszczonego, używają się głównie w pociągach dróg żelaznych. W pociągach tych używa się też często **H.** ręczny, którego lewą połowę przedstawia fig. 4.. Pień *B* przytwierdzony jest do drążka *CD*, obracającego się dokoła *C*., naciska zaś koło *A*, gdy drążek *DED'* przybiera kierunek prostolinijny, a to następuje za pośrednictwem pręta *K* i szruby *S*, obracanej korbą *K'*. Coraz bardziej wszakże wzrastająca szybkość pociągów dróg żelaznych wymaga **H.** *ciągłych*, tak urządzonych, że z jednego punktu pociągu powołane być mogą do działalności wszystkie **H.** Osiąga się te za pośrednictwem siły, która wymaga jedynie nacisku ręki, by działanie swe wywarła: najczęściej stosowane tu jest powietrze zgęszczone

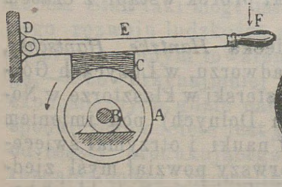

Fig. 1. Hamulec u wozów.

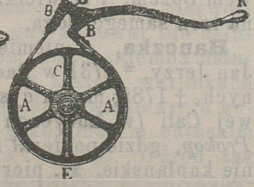

Fig. 2. Hamulec łańcuchowy.

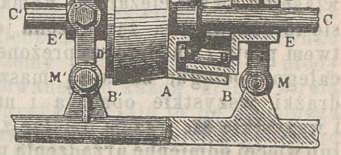

Fig. 3. Hamulec stożkowy.

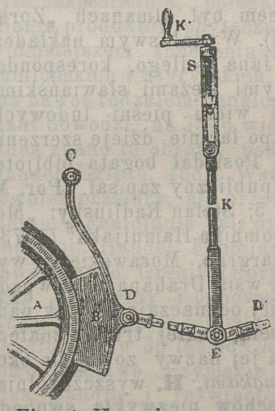

Fig. 4. Hamulec ręczny w wagonach kolejowych.

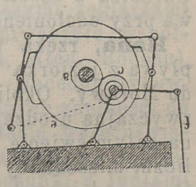

Fig. 5. Hamulec Heberleina.

lub rozrzedzone. **H.** takie są też często *automatyczne* czyli *samodziałające*, gdy same działają, skoro wagon albo szereg wagonów odrywa się od pociągu. Tego rodzaju są **H.** Westinghouse'a i Carpentera. W **H.** Heberleina (fig. 5) na osi wagonu osadzone jest koło *a*; gdy o koło to naciska krążek *c*, to owija ono dokoła bębna, połączonego z krążkiem *c*, łańcuch *e*, który pociąga **H.** Za usunięciem krążka *c* **H.** opada własnym swym ciężarem. Rama, w której mieści się to urządzenie, zawieszona jest za pośrednictwem pręta *f* na linie wyprężonej, idącej wzdłuż całego pociągu; skoro ją maszynista opuszcza, drążki wszystkie opadają i naciskają kółka *a* i wszystkie **H.** razem działać zaczynają. Mniej lub więcej odmienne urządzenia posiadają **H.** Smitha i Hardego, Steela, Wengera, Schleifera, Beckera, Borriesa i in. **H.** elektryczne rozpowszechnić się dotąd nie zdołały. Wszystkie powyższe **H.** poruszane są przez maszynistę, znajdującego się na początku pociągu, oddzielne przeto **H.** kolejno działanie swe rozpoczynają, jeden po drugim; przy pociągach zatem znacznej długości zachodzi niebezpieczeństwo uderzenia ostatnich wagonów. Obmyślono więc **H.** *pośpieszne*, w których kolejne wyzwalanie siły, wprawiającej w ruch **H.**, dokonywa się, jak można najprędzej. W **H.** pneumatycznych, działających za pomocą powietrza zagęszczonego, dodane są do każdego **H.** urządzenia pomocnicze, które sprowadzają wypływ powietrza z **H.** następnego, skoro tylko poprzedni działalność swą rozpoczyna. **H.** ciągłe i automatyczne były zaastosowane najpierw w Ameryce; w Europie wprowadzone zostały około 1880 r. Por. Röll „Encyklopädie des gesamten Eisenbahnwesens“ (t. 2, Wiedeń, 1890).

Hamuljak Marcin, jeden z gorliwych pracowników około odrodzenia Słowaków, * 1789 w Jasenicy, † 1859 w Namiestowie. Jego głównie zasługą jest powstanie w Peszcie akcyjnego „Spolku milovníków reczi a literatury Slovenskéj”, którego organem był almanach „Zora” (1835—40, 4 roczniki). Wydał swym nakładem „Katolicki Spevník” Jana Hollego, korespondował z najwybitniejszymi mężami sławiańskimi, dostarczył Kollarowi wielu pieśni ludowych; w rękopisie zostawił po łacinie dzieje szerzenia się madziarszczyzny. Posiadał bogatą bibljotekę, którą na użytek publiczny zapisał. Por. M. Chrástek w *Sokole*, II, 5; Stefan Radlińsky: „Mowa przy odsłonieniu pomnika Hamuljaka” (1873).

Hana, rzeka w margrab. Morawskiem, wypływa z jeziorka pod wsią Drahanami a wpada do Morawy. Okolice jej odznaczają się tak nadzwyczajną urodzajnością, jakiej trudno znaleźć na całym świecie. Od jej nazwy zowią się okoliczni mieszkańcy *Hanakami*. **H.** wyszczególniają się od innych Czechów niezwykłą swobodą myśli, a kobiety i pięknością, podobnież właściwym sobie ubiorem, zwykle bardzo bogatym, mówią zaś odrębnem narzeczem. Zamożność jest u nich powszechną, stąd trudno znaleźć przykład, aby **H.** opuścił kiedy swoją ojcowiznę nazawsze, Obok rolnictwa trudnią się i wyrobem płótna, które wyprowadzają za granicę kraju.

Hanacy, ob. Hana.

Hanau, do r. 1866 księstwo, a od tego czasu część pruskiej regencji Kassel; księstwo Hanau, było od XII w. hrabstwem, zamienionem 1429 na hrabstwo państwa niemieckiego. W r. 1451 hrabiowie Hanau rozdzielili się na dwie linje, to jest Hanau Münzenberską i Hanau-Lichtenberską. Gdy pierwsza wygasła 1642, posiadłości jej przeszły do linji młodszej. Jednakże i ta linja wymarła 1786 na osobie Jana Reinharda II i przez to na mocy dawniejszych układów dziedzicznych posiadłość Hanau-Münzenberg przeszła do Hessen-Kasselu, a posiadłość Hanau-Lichtenberg do Hessen-Darmstadtu. W r. 1785 hrabstwo to zostało zupełnie połączone z Hessen-Kasselem, chociaż w r. 1803 wyniesione było do godności księstwa. Od r. 1810 do 1813 stanowiło część wielkiego księstwa Frankfurckiego.—*Hanau*, miasto w pruskiej reg. Kassel, niegdyś stolica hrabstwa **H.**, położone nad rzeką Kinzig i kanałem Menu, ma wiele fabryk, dawny zamek elektorski i liczy 26,000 m., którzy prowadzą wielkie fabryki wyrobów jubilerskich. Nowszemi czasy miasto Hanau stało się głośnem z powodu ostatniej bitwy stoczonej w Niemczech przez Napoleona 30 październ. 1813.

Hanausek, Tomasz Franciszek, botanik, * 1857 w Weitwörth w Salzburgu, kształcił się w Wiedniu, 1875 został nauczycielem towaroznawstwa w szkole handlowej w Krems, 1885 profesorem szkoły realnej w Wiedniu. W Krems założył muzeum i laboratorjum towaroznawstwa, które stały się wzorem wielu innych podobnych zakładów. Przeprowadził liczne badania nad zafałszowaniem towarów i ogłosił: „Die Nahrungs- und Genussmittel aus dem Pflanzenreich” (1884); „Lehrbuch der Materialkunde” (2 t., 1887—91) i in. Opracował też 2 wydanie Schlössinga „Handbuch der allgemeinen Waarenkunde“.

Hanbalici, jedna z czterech sekt sunnitów mahometańskich, a najfanatyczniejsza ze wszystkich. Założycielem jej był Ahmed-en-Hanbal, * 165 r. hegiry (786 po Chr.) w Bagdadzie, który utrzymywał, że Koran jest przedwiecznem słowem Bożem, i że wielki prorok wstąpi z czasem na tron samego Boga.

Hanczka, z niemiecka *Hantzke*, *Hantschke*, Jan Jerzy, * 1731 w Radworzu, w Łużycach Górnych, † 1789; mnich cysterski w klasztorze w Nowej Cali (w Łużycach Dolnych) pod imieniem *Prokop*, gdzie pobierał nauki i otrzymał święcenie kapłańskie. **H.** pierwszy powziął myśl zjednoczenia ortografji łużyckiej (ewangelickiej z katolicką), pracował także gorliwie nad wyrobieniem języka ojczystego. Wydał: „Paćerjske kni-

hi Duchovna brónjernja" (1765); w rękopisie zostawił: „Grammatica Serbicae linguae" i „Appendix vocabularii pure sorabici". Żywot jego w czasopisie *Macicy Serbskiej* z r. 1860.

Handel (niem. *Handel*, po franc. *marché*, *commerce*, po ang. *trade*). *Handel ze stanowiska ekonomicznego.* Jako czynność ekonomiczna jest to zakup dla odprzedaży, prowadzony sposobem zarobkowania (określenie W. Roschera). Najważniejsze gospodarcze znaczenie handlu polega jednak na pośrednictwie w wymianie dóbr pomiędzy producentem a konsumentem (wytwórcą i spożywcą). W tem tkwi istota i doniosłość handlu, bo tą drogą ułatwia on zaspokajanie potrzeb i staje się łącznikiem, który zbliża wytwórczość ze spożyciem. Handel gromadzi zapasy towarów, tu i owdzie produkowanych, trzyma je do rozporządzenia spożywców i uskutecznia zarazem taki podział dóbr, że z każdej miejscowości zabiera to, co się tam w nadmiarze znajduje, aby w innej zapełnić braki. Handel wyrównywa więc stosunek między podażą i popytem, a zastępując rzeczywistych producentów i konsumentów w bezpośredniej czynności wymiennej, przyczynia się do dogodnego podziału zajęć i do cywilizacyjnego doskonalenia się społeczeństw. Istniały w ekonomji politycznej teorje, poczytujące handel za czynność prawie zbyteczną, a w każdym razie nieprodukcyjną. Dopóki uważano, że tylko czynna wytwórczość jest produkcyjną, bo ona namacalnie powiększa zasoby dóbr, i dopóki stosunki ekonomiczne były tak mało skomplikowane, że producent znajdował się blizko konsumenta, póty sądzono, że pośrednictwo między spożyciem a wytwórczością zgoła żadnych usług nie oddaje, a przywłaszcza sobie tylko część zysków producenta i część wydatku konsumenta, gdyż, narzucając swoją pośrednią rolę, za to zgoła bezużyteczne wmieszanie się do stosunku pomiędzy stronami, bezpośrednio handlującemi, płacić sobie każe. To błędne pojęcie wnieśli do ekonomji między innymi *fizjokraci*, dla których tylko mnogość wytwarzanych towarów była wyrazem bogactwa narodowego, a więc pomyślności ekonomicznej. Tymczasem nie sposób przecież wyobrazić sobie stanu ekonomicznego w ukulturowanem społeczeństwie, gdzieby wymiana towarów odbywała się bezpośrednio pomiędzy spożywcą a wytwórcą, bez udziału pośrednictwa kupca. Stan taki mógł istnieć w fazie pierwotnego rozwoju ludzkości, gdy za towar lub usługę płacono innym towarem, lub wzajemną usługą,—albo przynajmniej w takich warunkach ekonomicznych, gdzie całe środowisko życia gospodarczego odcięte jest jakby murem chińskim od reszty produkującego świata. Wśród tak rozgałęzionego i skomplikowanego życia ekonomicznego, w jakiem się obecnie znajdujemy, zaledwie drobną, wyjątkową cząstkę swoich potrzeb zaspokajamy bezpośrednio u producenta (u rzemieślników n. p.), a cały ogół potrzeb przy pośrednictwie kupców. Handel sprowadza towary z najodleglejszych rynków produkcji, wyszukuje pola najtańszej wytwórczości, odkrywa sposoby i drogi najtańszego przewozu, wytwarza emulację między kupcami, a nawet wytwórcami, aby udostępnić spożywcom towarów, czem też doprowadza ceny do najniższego poziomu,—słowem, handel oddaje ważne usługi, rozwijając stosunki życiowe i postęp ekonomiczny. Tylko handlowi zawdzięczamy, że na każdym rynku europejskim możemy zaopatrzyć się w płody i towary, produkowane pod każdą niemal strefą i szerokością geograficzną. On to do wspólnego mianownika podaży sprowadza produkty całego globu i on tym sposobem przyczynia się z jednej strony do ustalania ceny towarów, które inaczej stanowiłyby tu i owdzie balast, gdzieindziej zaś byłyby poszukiwane i użyteczne, a z drugiej do zaspokajania wszelkich potrzeb popytu (spożycia). Współrzędnie posiada handel jeszcze inne cywilizacyjne znaczenie: zbliża do siebie narody przez ścisłe ekonomiczne obcowanie, powołuje do życia pomiędzy niemi bodziec współzawodnictwa i naśladownictwa tego, co gdzieindziej doskonalsze, nakoniec budzi i zarazem zaspokaja coraz nowe potrzeby ludzkości, podnosząc tem jej poziom kulturalny. To też między etapami postępów handlu a etapami wzrostu kultury są ślady ścisłej łączności. Pierwsze większe ogniska handlu były wszędzie kolebkami cywilizacji ludzkości. Stosunek jest tu przytem wzajemny; handel, w miarę swych nowych zdobyczy, rozwija cywilizację i oświatę, kultura znowu wyższa warunkuje dalszy rozkwit handlu.—*Historja handlu.* Dzieje handlu są właściwie rozdziałem historji cywilizacji. Pierwszy jej prześwit był wszędzie zaczątkiem rozwoju handlowego. W czasach zamierzchłych, tak samo jak dziś u ludów dzikich, wymiana była bezpośrednia, polegając na wzajemnej zamianie produktów zbytecznych. Ślady handlu w dzisiejszem znaczeniu znajdujemy u ludów babilońskich i asyryjskich, gdzie zajmowano się już nawet rodzajem bankierstwa, a jak Lenormant dowodzi, na 7—6 wieków przed Nar. Chrystusa znano tu obroty, podobne do wekslowych. Handel Egiptu, Indji Wschodnich i Chin jest również prastary, ale prześcignął go handel Fenicjan. Fenicjanie byli pierwszymi żeglarzami kupcami. Handel Fenicjan zniweczyło współzawodnictwo Grecji (Koryntu, Aten, Rodosu), oraz Kartaginy i panowania Macedończyków. Rzym początkowo nie miał żadnych zdolności do handlu, ale w 30 lat po Chrystusie wszechświatowe państwo Rzymskie dało początek nowej erze handlu i rozwinęło stosunki z Indjami Wsch. W wiekach średnich Wenecja, Genua, Florencja, Piza pierwsze utorowały handlowi nowe drogi. Obok nich Konstantynopol wzrósł

w potęgę. Ale jako wielki związek handlowy, wyobrażający nowy pierwiastek ekonomiczno-cywilizacyjny, powstaje *Hanza*, na której czele stała z początku Lubeka. Związek hanzeatycki (Unio hanseatica) obejmował Lubekę, Hamburg, Rostock, Wismar, Stralsund, Amsterdam, Rewel, Kolonję, Brügge, Bergen, Kraków i t. p. Hanza dzierżyła w swych rękach cały handel na morzu Baltyckiem; na morzu Śródziemnem towary wschodnio-indyjskie przechodziły przez ręce Wenecjan i Genueńczyków. Anglicy i Niderlandczycy doprowadzili swój handel również do znacznego rozkwitu. Odkrycie drogi morskiej do Indji i odkrycie Ameryki wywołały znamienny przewrót w stosunkach handlowych świata. Na pierwszy plan wystąpili teraz Portugalczycy i Hiszpanie, a obok nich stali Anglicy, Francuzi i Niderlandczycy. Dopiero jednak w XVI w. zaczęto na dobre korzystać z tych odkryć. W r. 1559 powstała sławna „Kompanja Wschodnio-Indyjska," główna podstawa późniejszej i dotychczasowej potęgi handlowej Anglji. Holandja utworzyła wielkie towarzystwo dla handlu wschodnio-indyjskiego i przeistoczyła się na olbrzymią potęgę morską. Ogłoszony w r. 1660 angielski akt żeglugi, ustalił stosunki handlowe między wszystkiemi państwami europejskiemi. Wiek XVIII skutkiem wojny o niezależność Stanów Północnej Ameryki, przez rewolucję francuską, oraz upadek Hiszpanji i Portugalji, sprowadził zastój i przesilenie w handlu. Handlowi niemieckiemu zadał cios dotkliwy system kontynentalny. Anglja długo, a po części dotychczas, dzierżyła i dzierży palmę pierwszeństwa. Związek celny niemiecki (r. 1833), nowe środki komunikacji, rozwinięta żegluga parowa, koleje żelazne, telegrafy, machiny, motory mechaniczne, nakoniec elektryczność, stosowana w przemyśle, zdemokratyzowały, rozwinęły i podniosły handel i doprowadziły go do obecnej fazy postępu. Dziś obok Anglji, znakomite stanowisko w handlu zajmują: Niemcy, Ameryka Północna, Francja i Rosja. Do znacznego rozkwitu doszedł też handel w Królestwie Polskiem, które stanowi punkt przewozowy pomiędzy Cesarstwem a Europą Zachodnią i które ma nadto też swoje samodzielne drogi handlowe. Dodamy, że Polska odgrywała dawniej ważną rolę w handlu płodami rolnemi, który obecnie jednak osłabł tak skutkiem ceł ochronnych (zbożowych) w Niemczech, jako też skutkiem większego spożycia zbóż na miejscu, w obec wzrostu ludności.—*Przedmioty i sposoby handlu.* Pragnąc bliżej rozważyć istotę handlu, należy zastanowić się jeszcze nad jego formami ze stanowiska *przedmiotowego* i *podmiotowego*. Chodzi tu właściwie o *podział handlu*, uwzględniający z jednej strony *przedmioty* obrotu wymiennego, a z drugiej *formy*, którą kupiec, a więc podmiot tej czynności, nadaje handlowi. Ze względu na swoje przedmioty, handel dzieli się przedewszystkiem na dwie grupy: towarowy i pieniężny. **H.** towarowy dotycze kupna i sprzedaży przedmiotów, mających realną, samoistną wartość, wypływającą z pożytku i celu, którym rzecz sama służy. W przeciwieństwie z tem handel pieniędzmi jest handlem znakami wartościowemi, t. j. towarem symbolicznym, którego posiadanie daje dopiero możność nabycia towaru realnego. **H.** towarowy dzieli się w dalszym ciągu podług różnych grup towarów, bądź takich, które łączą się z sobą ze względów praktycznych, bądź takich, które wspólne przemysłowe wytwarzanie kojarzy z sobą. Tak więc z jednej strony występują takie grupy, jak handel galanterją, t. j. różnemi przedmiotami zbytku, handel kolonjalny, ściśle handel towarami, pochodzącemi z kolonji europejskich, ale w potocznem znaczeniu artykułami spożywczemi, jak: kawa, herbata, korzenie, cukier i t. p., handel materjałami aptecznemi, chemikaljami i t. p.; z drugiej zaś — grupy następujące: handel płodami rolnemi, żelazem i wyrobami żelaznemi, towarami tkackiemi (t. z. handel łokciowy albo manufakturny), towarami przemysłu skórzanego i t. p. **H.** pieniężny obejmuje w szczególności: bankierstwo, t. j. obroty walorami pieniężnemi i kredyt, wymianę pieniędzy, operacje wekslowe, handel na giełdzie pieniężnej, przekazywanie pieniędzy i t. p. Do głównych *form* handlu należą: handel hurtowy (en gros), czyli prowadzony w wielkich masach dla odprzedania nie wprost spożywcom, lecz drobnym kupcom i przemysłowcom, przerabiającym towary surowe; handel cząstkowy, drobny, detaliczny (en détail), czyli prowadzony na małą skalę dla odprzedaży spożywcom. Ze stanowiska podziału geograficznego rozpada się handel: na wszechświatowy, czyli ogólny, i miejscowy, czyli lokalny, albo zagraniczny i wewnętrzny, oraz przywozowy i wywozowy; jest także handel przewozowy, czyli tranzytowy, a pod nim rozumie się przewożenie towarów z jednego kraju do drugiego przez trzeci pośredni. Handel lądowy i morski tworzą także dwie grupy samodzielne. **H.** czynnym nazywa się taki, który prowadzony jest samoistnie przez dany naród na potrzeby swego kraju; biernym taki, który na potrzeby danego kraju prowadzi obcy naród. Handel na własny rachunek odróżnia się od handlu komisowego; pierwszy prowadzi kupiec dla siebie na własną odpowiedzialność, — drugi na rachunek i zlecenie osoby trzeciej. Specjalną grupę ze szczególnemi zwyczajami handlowemi tworzy handel spedycyjny (ekspedycyjny), czyli polegający na przewozie i ułatwieniu związanych z niem czynności (cłenia, wykładania kosztów frachtu, ubezpieczenia towarów i t. p.). Przeciwieństwo między sobą tworzą dwie grupy: handel towarami gotowemi i handel na dostawę; pierwszy zaspokaja bieżące potrzeby, drugi li-

czy się z prawdopodobieństwem, t. j. widokami potrzeb przyszłych, a więc ten drugi bywa najczęściej spekulacyjnym. Wogóle handel spekulacyjny polega na różnych obrotach, obliczonych na zwyżkę lub zniżkę cen; przeciwstawia mu się handel istotny, czyli produkcyjny, który stanowi wyraz stosunku między rzeczywistym popytem a podażą, choć i spekulacyjny handel bywa w pewnych wypadkach produkcyjnym, mianowicie w tych, gdy ułatwia przyszły zbyt lub przyszłą podaż. — *Polityka handlowa.* Różne środki, których używa państwo, w celu poparcia handlu narodowego, nazywają się polityką handlową. Dąży ona do tego, aby usuwać przeszkody, tamujące rozwój handlu i aby specjalnemi instytucjami przyśpieszać i podnosić ten rozwój. Polityka ta zmienia się w miarę zmian w samych postępach handlu i w miarę ewolucji w pojęciach ekonomicznych; nadto kierunek tej polityki zależy jeszcze od interesów fiskalnych (skarbowych) państwa, które nie zawsze są w zgodzie z interesami gospodarczemi narodu. Z powodu znowu błędnych doktryn ekonomicznych panowały czasami w polityce handlowej błędne i szkodliwe prądy. Stopniowo zamieniały się systemy protekcji (ochrony) państwowej i wolności handlu, z których pierwsza powstała pod wpływem *merkantylizmu*, a druga pod wpływem *manchesteryzmu* (ob.). System ochronny polega na cłach przywozowych, które mają na celu wspomaganie rozwoju miejscowego przemysłu; system wolności handlowej na wyłączeniu wszelkich ograniczeń i monopolów w handlu i przemyśle. W najnowszych czasach wezbrała powrotna fala protekcjonalizmu państwowego, który zresztą rozciąga się nie tylko na cła, ale też na różne środki interwencji państwa, jako to: na taryfy przewozowe, na regulowanie niektórych przemysłów w drodze państwowej kontroli i t. p. Wogóle wpływ państwa na normowanie stosunków handlowych wziął górę, z jednej strony pod działaniem wzrostu przemysłu, a z drugiej wskutek zaszczepienia w praktyce pewnych postulatów socjalizmu państwowego (ob.). Co się tycze w szczególności ochrony celnej, to górują obecnie poglądy, że przemysł, który nie dorósł do poziomu wydoskonalenia, wymaga ochrony do czasu, aż na ten szczebel się wzniesie. Do środków, mających na celu popieranie stosunków ekonomicznych, należą także różne społeczne urządzenia, korzystające z protekcji państwa: jako to stowarzyszenia handlowe, korporacje kupieckie i izby handlowe. Te ostatnie są zgromadzeniami kupców, czuwającemi nad potrzebami i interesami handlu i przemysłu. Izb takich w naszym kraju niema, i zastępują je po części komitety giełdowe, oraz „zgromadzenia kupców." Nową formą stowarzyszeń przemysłowych są t. z. syndykaty (ob.), stojące na granicy pomiędzy spółkami handlowemi a związkami dla popierania specjalnych interesów danego przemysłu. Powstają one w celu regulowania przemysłu, t. j. stosunkowego jego rozdziału, dla opanowania szkodliwych skutków współzawodnictwa, ale często prowadzą do monopolizowania przemysłu i handlu i do wszystkich ujemnych następstw monopolów. — *Bibljografja handlu.* Nie możemy wyczerpać całej obszernej i bogatej literatury handlu, wskażemy tylko kilka ważniejszych książek: „Dictionnaire du commerce et de la navigation"; różne wydania popularnego „Taschenbuch für Kaufleute" Rotschilda; „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" („Encyklopedja ekonomiczna," zawierająca mnóstwo materjałów do nauki o handlu); „Encyklopedja Handlowa" (dwa wydania *Gazety Handlowej*— drugie z r. 1871); E. T. Freedleye „Praktyka życia handlowego" (r. 1885 po polsku); „Lombard—Street" O. Bagehota (spolszczył M. Szymanowski, r. 1876). Codziennem pismem polskiem, poświęconem handlowi, jest *Gazeta Handlowa*, wychodząca od r. 1864.

Handel w Polsce. Do dziejów handlu u Słowian wogóle należą głuche wieści o handlu bursztynem z ludami nad Erydanem, t. j. Odrą, żyjącymi. Handel Winety, rzekomej Wenecji nadbałtyckiej, po badaniach T. Granowskiego, okazuje się tylko symbolem handlu, jaki zbiegał się w siedliskach czci religijnej Słowian—w Arkonie, Radegaście i t. d. (jak późniejsze odpusty), za świadectwem Helmoldu. Dotąd wykopywane w różnych miejscach monety arabskie i dzieła licznych pisarzów tejże narodowości (Masudi, Edrisi, Ibn Dast, Ibn Batuta, Ibn Hauka i tylu innych) świadczą, że handel ze Wschodem był wielce ożywiony i wogóle skandynawskie (np. Ruszcza mogiła), ze wschodniemi nabytkami zbiegają się w Polsce. Drzwi Płockie, tak zwane Chorsuńskie, oraz wielbląd Mieszka-Lamberta I, są jednym z dobitnych świadectw stosunków handlowych w pierwszej dobie dziejowej. Liczne relikwje (zęby różnych śś., mleko i t. d.), dane w Małogoszczu przez Salomeję hr. Bergen posłom z Zwiefalten, świadczą jeśli nie o rozgałęzionym handlu, to przynajmniej o obfitości stosunków ze Wschodem. Wysoki stan wód rzecznych, dozwalających przez Gopło, Noteć przepływać z Wisły na Odrę pod blaskiem „myszej wieży" w Kruszwicy i „Kazimierza," czynił z nich potężny środek transportu. Między rzekami portowemi 1447 r. prócz Wisły, Dniepra, Warty, Narwi, Styru, Buga, Sanu, są wymienione Dunajec, Wisłoka, Tyśmienica, Nida, Prosna, 1598 Brda, Noteć, 1613 Narewka, Pilica, 1764 wzięła je komisja skarbowa w dozór. Sartorius, historyk Hanzy niemieckiej, dowodzi, że ona głównie handlem polskim i słowiańskim tuczyła się, a przedniejsze jej miasta Lubeka, Wismar, Rostok, Stralsund, Grypswald, Ryga i Wyspy, nosiły tytuł *septem civitates Vandalicae sive Slavi-*

cae. W mitologji słowiańskiej włoczki (oryle) czy to pod Krakowem, Kijowem, czy pod Łęczycą (korab', Łódź), nie bez racji są głośni, jako późniejsi pośrednicy handlu. O handlu Dniestrem z Archipelagiem i Carogrodem, świadczy Sarnicki, Comendoni kardynał ułożył projekt traktatu handlowego z Wenecją, traktaty z Portą 1486, 1577, 1623, 1676, 1699 warowały wolny handel na morzu Czarnem, oraz rzekach różnych i Dniestrze. Czacki, stękając, „jak kraj mógłby być możny i bogaty", ale „nie użyliśmy daru natury," wskazuje późniejsze kanalizacje w celu połączenia Baltyku z morzem Czarnem, które oddawna były Normandom i Gotom znane. Korzyści handlowe nie były tajne naszym panującym, to też od 1230 r. znajdujemy lokacje miast na prawie teutońskiem (1230—1257 Kraków, Sandomierz, 1237 Płock, 1253 Poznań, przed 1264 Nowe Miasto, Korczyn, przed 1298 Gniezno, Sieradz, Kalisz, Pyzdry i t. d.). dającem im taką swobodę, jaką się cieszyły i w jakiej tylko mogły rozkwitnąć w Niemczech. Wszakże monopol (por. Finanse), zarówno jak niechęć rycerstwa do **H.**, a nawet do zajęcia się rolą (np. Stefan Czarniecki, *sól* Bonarów i *rolę* Lubomirskich wytknął) nie dały mieszczaństwu, a z nim **H.** rozwinąć się w Polsce. Tym mniej mógł **H.** rozkwitnąć, gdy z czasem szlachcic, trudniący się handlem, tracił swój klejnot szlachecki. Przyłączenie Prus podźwignęło go chwilowo, wszakże Gdańsk swym monopolem zgnębił Elbląg, Toruń, tak w handlu angielskim solnym, jak w kwestji wywozu zboża, który wobec braku przemysłu w Polsce, stał się główną podstawą **H.** surowych materjałów. Pisali o **H. w P.** Surowiecki „O upadku miast"; E. Stawiski w *Bibl. Warsz.*, 1859; Chotomski Bol. „Rzut oka na handel" (Chełmno, 1865); Gąsiorowski Stan. „Historja handlu wszystkich narodów od najdawniejszych czasów aż do r. 1860" (Warszawa, 1865); Giżycki Franc. „Wiadomość o stanie handlu i przemysłu w Polsce w wiekach dawniejszych" (Stanisławów, 1846); Jarochowski Kaz. „O handlu gdańskim za czasów Zakonu," (w „Opowiad. i stud." t. II, Poznań, 1863); Jeckel „Polnischer Handel" (1809); Iwanowski Ign. „De libera mercatura" (Dorpat, 1833); Kaczkowski Stan. „Myśli o handlu naszym" (1818); Szumski T. „Myśli ogólne o polepszeniu handlu i t. d. w Księstwie Warszawskiem" (Poznań, 1811); Kubala L. „Handel i przemysł za czasów Stan. Augusta" (Krak., 1872); St. Łaguna „Hanza nad Dzwiną"; Hirsch T. „Handels und Gewerbsgeschichte Danzings unter der Herrschaft des deutschen Ordens" (Leipzig, 1858); Almayer „Handel z Holandją w XVI w." (1840); Bredelow „Geschichte im Mittelalt, und in Danzig" (1820); Gdańsk „Handel zbożem" (1837); Mysłowski Ant. „Uwagi nad handlem zbożowym z Galicji do Odesy i t. d." (1844); Makowski Aleks. „Praktyczne objaśnienia co do handlu zbożowego i t. d." (Kraków, 1851); „O obronie handlu zbożem" (Gdańsk, 1850); „Sprawozdanie z obrotu handlu zbożowego i t. d." (Gdańsk, 1851); „Convention zwischen dem Kaiser von Oësterreich etc. und dem König von Preussen in Folge der stipulationen des Fractats von 3 May 21 April 1815 den Handel der zu Pohlen" (1819); „Convention zwischen dem Kaiser von Oesterreich und dem Kaiser aller Russen den Handel der zu Pohlen..." (1819); Józef Jeziorański „O terminowym handlu zbożem" (Warszawa, 1897) i t. d.

Händel Jerzy Fryderyk, * 1685 r. w Halli nad Salą, † 1759 r.; już w 7 r. życia grając biegle na organach i klawikordzie, za poradą ks. Weissenfels, uczył się u Zachau, organisty w katedrze halskiej, 1678 skrzypek teatru hamburskiego, brał lekcje 1698 r. w Berlinie u Altilia i Buononcin'iego. Nie przyjąwszy propozycji chcącego go wysłać do Włoch kurfirsta, wrócił do Halli, skąd po † ojca 1703 przeniósł się do Hamburga i objął z Mathesonem dyrekcję tamtejszej opery. Jeździł 1708 r. do Włoch, Londynu, Hanoweru; osiadłszy stale w Londynie, 1712 r. uorganizował operę *królewskiej akademji nauk*, 1729 zniechęcony do publiczności i trupy, przeniósł się do teatru na Heymarket, Lincolns — Innfields, wreszcie odłużony i chory, jeździł do wód w Aachen, 1741 odzyskał fortunę w Dublinie, 1751 oślepnąwszy, † 1759, pochowany w Westminster. Od 1845 r. dzieła jego wydaje przez subskrypcję *Händelgesellschaft*, w Lipsku zawiązane. Działalność swoją **H.** rozpoczął operami „Almira i Nero" (1705); „Florinde i Daphne" (1708;) w Rzymie napisał oratorjum „Resurrezione"; we Florencji (1709) „Rodrygo"; w Wenecji „Agrypina"; w Rzymie kantatę „Il trionfo del tempo." Za powrotem do Hanoweru, przejął wiele ze stylu Augusta Steffani (ob.), łącząc jego melodyjność z głębokością własnych pomysłów harmonicznych. W Anglii 1711 napisał ulubioną Anglików operę „Rinaldi," oraz „Te Deum jubilate" na pokój utrechcki, drugie „Te Deum" na walkę pod Dettingen i mnóstwo hymnów (Anthenns) dla ks. Chandos, oraz oper (zwłaszcza od 1722—1729), które jednakże zbyt ciężkie w stylu, wykazują, że talent **H.** szczególnie do religijnych utworów się nadawał. I rzeczywiście głównie oratorja: „Esther," „Israel in Egitto," „Saul," „Mesias," „Debora," „Acis i Galetea," „Atalia," „Alexanderfest," „Oda do św. Cecylji," „Allegro et il pensieroso," „Samson," „Semele," „Belsazer," „Zuzanna," „Juda Macchabeus" i w. in. (razem 23), jednają

Händel Jerzy.

H. niepożytą chwałę w muzyce i stawią na odpowiedniej wyżynie w tym dziale, jak Beethovena symfonje, Bacha styl fugowy i innych niewielu. Por. Fr. Chrysander „Georg Friedrich H.“ (1858—67); z nowszych biografów zalecony: H. Kretzschmar „G. F. H.“ (1883).

Handelmann Golfryd Henryk, historyk niemiecki, * 1827 w Altonie, † 1891 w Kielu; studjował filologję i historję w Heidelbergu, Kielu, Berlinie i Getyndze, 1866 mianowany był profesorem historji w Kielu; napisał: „Die letzten Zeiten hansischer Uebermacht im skandinavischen Norden“ (Kiel, 1853); „Geschichte der Insel Haïti“ (1860); „Geschichte von Brasilien“ (1860); „Geschichte der Vereinigten Staaten“ (1856); „Die dänische Reunionspolitik um die Zeit des Siebenjährigen Kriegs“; „Der Herzog Adolf von Holstein-Gottorp“ (1865); „Vorgeschichtliche Steindenkmäler in Schleswig-Holstein“ (1872—74, 3 cz.); „Geschichte von Schleswig“ (1873); „Vorgeschichtliche Altertumskunde von Schlezwig“ (1875); „Die amtlichen Ausgrabungen auf Sylt“ (1873—82); „Moorleichenfunde in Schleswig-Holstein“ (1875); „Der Krinkberg bei Schenefeld und die Holstein. Silberfunde“ (1890).

Handicap, wyścigi koni bez różnicy wieku i siły, w których różne przywileje nadawane bywają słabszym.

Handjery czyli *Handżery* Aleksander, książę hospodar multański, * 1760 w Konstantynopolu, † 1854 w Moskwie, potomek Paleologów, otrzymał nazwisko od swego przodka, który za wyleczenie Mahometa IV otrzymał w nagrodę drogocenny *handżar* (puginał); urzędnik sułtański, w 1807 został hospodarem, a w 1808 objął rządy; po ustąpieniu z tronu sułtana Selima, powrócił do Konstantynopola, skąd umknął 1821 do Odesy, z powodu prześladowania Fanarjotów, wskutek powstania greckiego. Tu ułożył słownik francusko-arabsko-persko-turecki, wydany w 3 tomach w Moskwie 1844 r.

Händler Paweł, malarz, * 1833 w Altenweddingen pod Magdeburgiem, kształcił się naprzód w akademji berlińskiej, następnie w Düsseldorfie i w pracowni Schnorra w Dreźnie studjował malarstwo religijne; w r. 1875 został nauczycielem w szkole sztuk pięknych w Berlinie. Wykonał: „Chrystus na krzyżu“ (1861); „Chrystus w Emmaus“ (1862); „Chrystus niosący krzyż“ (1865); „Ecce homo,“ „Ukrzyżowanie Chrystusa,“ „Zmartwychwstanie Chrystusa“ (1872); „Św. Paweł w Atenach“ (1883) i in.

Handlowa firma, ob. Firma.

Handlowa geografja jest to ta część geografji politycznej (ob.), która ma za przedmiot badanie ziemi ze stanowiska obiegu wszelkiego rodzaju dóbr i zasobów, albo innemi słowy, która rozważa ziemię jako widownię wytwórczości i wymiany towarów. Geografja ta bada zatem stosunek człowieka do przyrody w zakresie produkcji dóbr i ich spożycia. Geografję H. można podzielić na ogólną i szczególną. Pierwsza ma na celu rozbiór wszystkich przedmiotów handlu, jako płodów ziemi, oraz środków, dźwigni i zapór w handlu,—druga rozbiera udział poszczególnych państw i narodów w handlu powszechnym. Geografja handlowa zbliża się właściwie do samej nauki o handlu, a tylko różni się od niej tem, że bada przeważnie naturalne warunki handlu, a dopiero w związku z niemi inne pierwiastki, i że ściśle uwzględnia terytorjalne i narodowe różnice. Często wkracza **H. g.** nawet w dziedzinę ekonomji. **H. g.** jest nauką zupełnie nową, która powstała dopiero w ciągu lat ostatnich. To, co dawniej nazywało się **H. g.,** było właściwie tylko powszechną, polityczną geografją z pewnemi praktycznemi wskazówkami, t. j. z naciskiem na handlowe znaczenie krajów, miejscowości, mórz, rzek i t. p. Obecnie w **G. h.** ważne znaczenie ma z jednej strony statystyka, a z drugiej odróżnianie poszczególnych form wytwórczości i handlu, jakie u różnych narodów i w różnych miejscowościach występują. Geografja ta stanowi ogniwo, łączące dwie nauki: geografję powszechną i ekonomję polityczną. W naszej literaturze dobrym podręcznikiem **G. h.** jest: „Ogólna geografja handlowa“ profesora Franciszka Czernego (Kraków, 1889). Z dzieł zagranicznych zaznaczyć należy: K. Andrée „Geographie des Welthandels“ (Sztutgard, 1877); Jung „Lexicon des Handels“ (Lipsk, 1888); Schlössing „Handelsgeographie, Kultur und Industriegeschichte“ (Sztutgard, 1886); Scherzer „Das wirthschäftliche Leben der Völker“ (Lipsk, 1885); John Yeats „Manuels of Commers technical, industrial and commercial“ (Londyn, 1887).

Handlowa korespondencja, jest to wymiana listów pomiędzy kupcami, która różni się tem od zwykłej korespondencji, iż wymaga zwięzłości, ścisłości i stosowania wyrażeń, trafnie oznaczających techniczne pojęcia i zwyczaje handlowe. **H. k.** stała się specjalną umiejętnością, która wskazuje formy stylu kupieckiego i uczy pisania różnych odmian listów. Korespondencja ta ma istotnie ważne w handlu znaczenie, ponieważ listy kupieckie stanowią poniekąd dokumenty, w wielu razach wyobrażające zobowiązanie lub nawet ścisłą umowę. Dlatego korespondencja w handlu przechowuje się na wypadek potrzeby powołania dowodu. O korespondencji handlowej są u nas prace N. Krakowskiego. Z dzieł niemieckich godne uwagi jest: Glückner „Lehrbuch der deutschen Handelskorrespondenz“ (Wiedeń, 1887); z francuskich: Brec „Traité de correspondance commerciel“ (1884); z angielskich: Feller „New mercantile correspondance“ (Lipsk, 1886). Jest także „Lexikon der Handelscorr. in mehreren Sprachen“ (Sztutgard, 1887) i „Allg. Handelscorr.“ w 15 językach, obejmująca i język polski.

Handlowa marynarka, ob. Marynarka.

Handlowa polityka, jest to stosunek polityki państwowej do handlu, czyli dany kierunek ekonomiczno-finansowy, który władza państwowa względem handlu zajmuje. Objawia się to z jednej strony w systemach celnych, podatkowych, kredytu państwowego, taryf kolejowych i t. p., a z drugiej w sposobie urządzania i pielęgnowania różnych handlowych instytucji publicznych, jako to: sądów handlowych, szkół handlowych, izb handl., wystaw, konsulatów i t. p. Stosownie do prądów w ekonomji politycznej, do interesów państwa i do stanu rozwoju przemysłu i handlu władze państwa bądź hołdują polityce handlu opiekuńczej, bądź traktatowej, bądź ogólnej swobodzie handlu. Prądy te są zmienne. Z polityką handlową wiążą się także: interwencja państwa w zakresie różnych gałęzi handlu i przemysłu i opieki nad robotnikami, monopole, przywileje, upaństwowienie pewnych działów przemysłu i handlu i t. p. Polityka handlowa stanowi część polityki ogólnej (ob.).

Handlowa statystyka—ta część statystyki, która dotycze handlu wewnętrznego i zagranicznego (ob. Statystyka).

Handlowa wartość,—w ogólnem znaczeniu cena rynkowa towaru, cena bieżąca, średnia, w danej chwili normalna, wyprowadzona jako średnia z ogółu cen. W znaczeniu ściśle ekonomicznem **H. w.** jest to wartość towaru, ustalona w handlu i wywołana stosunkiem podaży do popytu, a różniąca się zarówno od wartości ekonomicznej, jako też od wartości użytkowej (ob. Wartość).

Handlowa wolność czyli wolny handel, ob. Handel.

Handlowe agentury, ob. Agent.

Handlowe, finansowe i pieniężne przesilenia albo kryzysy, są to przejściowe okresy ogólnego lub częściowego zachwiania się interesów handlowych, których zwyczajna cecha polega na nagłych i licznych bankructwach, często największych domów handlowych. Powstaje ogólny popłoch giełdowy i zachwianie się kredytu. Handlowe przesilenia wynikają albo wskutek klęsk elementarnych (nieurodzajów, wojny, epidemji, pomorów i t. p.), albo wskutek nadprodukcji, nadspekulacji i nadmiernego rozwinięcia kredytu. Przesilenia przy obecnym ustroju wielkokapitalistycznym, pobudzającym samorzutny wzrost handlu i przemysłu i opierającym przedsiębierstwa na dźwigni kredytu, powracają i powracać muszą perjodycznie, w miarę, jak przemysł wytwarza produkty, przekraczające siły spożywcze, bądź jak spekulacja podbija wartość towarów, walorów, gruntów, placów etc. ponad siły ekonomiczne i zasoby pieniężne narodu. Wtedy następuje zachwianie się interesów, oraz upadek przedsiębierstw i upadek wartości towarów, a podwyżka wartości pieniędzy w gotowiźnie. Przesilenie takie zarazem oczyszcza atmosferę i powoli przywraca normalny porządek. Wielkie przesilenia handlowe były w 1819, 1837, 1847, 1857 i 1873 r. Przesilenia spekulacyjne i przemysłowe w różnych gałęziach produkcji zdarzają się co lat kilka. Przesilenie ściśle pieniężne, wynikłe z trudności technicznych, t. j. braku proporcji pomiędzy znacznemi obrotami, a rozporządzalnemi zasobami gotowizny, wybuchło w 1899 r. Najlepszem dziełem o przesileniach jest książka Maksa Wirtha „Die Geschichte der Handelskrisen" (kilka wydań, ostatnie 1890). O przesileniu w r. 1899 pisał St. A. Kempner w książce p. n. „Przesilenie pieniężne" (1900).

Handlowe izby, ob. Handel.

Handlowe księgi, nazywają się księgi kupców, w których oni obowiązani są spisywać, według należytej formy, wszelkie czynności handlowe. Obowiązek utrzymywania takich ksiąg wypływa z faktu zajmowania się handlem lub przemysłem. Dlatego tylko księgi, przez istotnego kupca prowadzone, mają charakter ksiąg handlowych i z niemi łączą się cechy, od takich ksiąg wymagane. Kodeks, u nas obowiązujący, włożył obowiązek prowadzenia ksiąg handlowych, oznaczonych w §§ 8—11. Kodeks poleca prowadzenie t. zw. „dziennika," który ma przedstawiać każdodziennie wierzytelności i długi kupca, jego czynność i obroty handlowe i wogóle wszystko, co on odbiera lub płaci. Oprócz tego handlujący obowiązany jest sporządzać corocznie inwentarz swego majątku, wierzytelności i długów i przepisywać go w księgę oddzielną, zwaną księgą inwentarzów. Nadto handlujący ma obowiązek listy, które odbiera, zbierać w paczki, a listy, które wysyła, odbijać w księdze do kopjowania. Tak prowadzone księgi handlowe mają przywilej dowodu sądowego. Ale dobrze urządzeni kupcy prowadzą więcej ksiąg, niż tego prawo wymaga, a w szczególności: księgę kasową, prima-notę, czyli memorjał i księgę główną. Obok tych głównych ksiąg prowadzą się jeszcze księgi posiłkowe, zastosowane do rozmiarów i rodzaju przedsiębierstwa. Ob. Buchalterja.

Handlowe ministerjum, ministerjum, specjalnie poświęcone interesom handlu, t. j. kierunkowi polityki handlowej i opiece nad handlem. Tam, gdzie takiego ministerjum niema, jak np. w Rosji, zadania jego spełnia ministerjum skarbu w specjalnym jego wydziale (departamencie). Ministerja takie są w Prusiech, Francji, Austrji (złączone z kolejami i pocztami), w Węgrzech (złączone z rolnictwem i przemysłem), w Anglji, we Włoszech (z rolnictwem). **H. m.** uwzględnia zarówno potrzeby handlu, jako też kulturalne handlu zadania.

Handlowe muzea, są to muzea, bądź w ścisłem znaczeniu zawierające różne okazy i wzory handlu, bądź instytucje, opiekujące się zarazem

rozwojem handlu, a zarazem obok wystaw prób i wzorów popierające innemi sposobami (nauczaniem, rozpowszechnianiem wiadomości o handlu) postępy handlowe. Takie znaczenie ma u nas „Muzeum przemysłu i rolnictwa," w którem nawet skasowano nie cieszącą się powodzeniem wystawę prób i wzorów. Muzea z okazami towarów są bardzo rozpowszechnione w Anglji i Niemczech. W Norymberdze muzeum handlowe stanowi część „Germańskiego muzeum narodowego". Muzea wystawowe gromadzą głównie artykuły wywozu. Słynne są niemieckie p. n. „Exportmusterlager".

Handlowe nauki, albo umiejętności—w szerszem znaczeniu wszystkie wiadomości, potrzebne do wykształcenia handlowego, a więc nauki ogólne, a obok nich te, które w szczególności zarówno w teoretycznym, jak praktycznym zakresie kupcowi są niezbędne. Te ostatnie nauki stanowią też umiejętności handlowe w znaczeniu specjalnem, i tu zaliczają się: buchalterja, korespondencja, rachunkowość i cała praktyka kantorowa; metrologja i nauka o monetach; bankowość, kredyt, wiadomości o giełdach; prawo i procedura handlowa, wraz z prawem wekslowem; pewien zakres ekonomji politycznej i finansowości; wiadomości o ubezpieczeniach, frachtach, konosamentach; towaroznawstwo; geografja i historja handlu; wiadomości o przepisach kolejowych, taryfowych, ekspedycyjnych; wiadomości o zwyczajach i technice w handlu, polityka handlowa i wiadomości o publicznych instytucjach handlowych; zalicza się tu jeszcze: stenografja i umiejętność pisania za pomocą maszyny. **H. n.** wykładane są w specjalnych szkołach handlowych. Zakres ich, w miarę rozwoju handlu, coraz się rozszerza.

Handlowe papiery, taką nazwę noszą papiery wartościowe, obieg w handlu i na giełdzie mające (ob. Akcje, Papiery procentowe, Obligacje, Weksle).

Handlowe prawo jest to zbiór norm prawnych, regulujących specjalnie stosunki handlowe. Wynikająca z natury rzeczy ruchliwość tych ostatnich stosunków wymaga odpowiednich elastycznych i mniej formalnych norm prawnych, skutkiem czego w miarę rozwoju handlu z ogólnego prawa cywilnego wyodrębniło się prawo handlowe, w ogólnej swej części wszakże pozostając poddziałem prawa cywilnego. Formą ewolucji prawa handl. są zwyczaje handlowe; dalszy rozwój odbywa się na drodze praktyki sądowej. Pierwsze początki kodyfikacji prawa handl. spotykamy w statutach średniowiecznych miast włoskich. Znaczną rolę w rozwoju prawa handl. odegrała Holandja, cokolwiek później Anglja. Pierwszy przykład prawdziwie systematycznego uporządkowania przepisów prawa handl. dał król francuski Ludwik XIV, przez ogłoszenie dwu postanowień (ordonances): jednego o handlu lądowym 1673, drugiego o handlu morskim 1681 r., które następnie weszły do kodeksu handlowego francuskiego, ogłoszonego w 1807 r., a wprowadzonego do naszego kraju 1809 r. Dotąd kodeks ten obowiązuje u nas bez żadnej prawie zmiany i dzieli się na cztery księgi: 1) o handlu w ogólności; 2) o handlu morskim; 3) o upadłościach i bankructwach; 4) o juryzdykcji handlowej. Francuskie prawo miało znaczny wpływ na urobienie się prawa handl. i w Niemczech, posłużyło zaś za wyraźny wzór prawodawstwom Belgji i Hiszpanji. Holandja posiada własny kodeks handlowy z r. 1838; Włochy również własny z r. 1882. W Anglji dotąd niema skodyfikowanego prawa, z wyjątkiem niektórych materji, dla których zostały wydane prawa, jak np. co do upadłości, spółek, stowarzyszeń handlowych; zresztą roztropności i światłu sędziego pozostawionem jest stosowanie zwyczajów, wniosków prawników uczonych i zasad ogólnych prawa. W Ameryce północnej stan Luizjana już od 1824 r. posiada własny kodeks handlowy, zresztą dotychczas jeszcze inne stany stosują się do angielskiego common law. Znaczniejsze działy prawa handlowego stanowią: prawo wekslowe i prawo ubezpieczeniowe.

Handlowe przywileje — szczególne wolności handlowe, nadawane osobom fizycznym lub moralnym (prawnym): monopole, koncesje, zwolnienia od podatków i t. p. Handlowemi przywilejami nazywają się jeszcze prawa do handlu, przyznawane obcym państwom, oddzielnym kupcom, lub kompanjom i stowarzyszeniom w krajach, gdzie handel dla cudzoziemców jest ograniczony. Nakoniec handlowe przywileje są to jeszcze szczególne ulgi, udzielane pewnym państwom w traktatach handlowych; w stosunkach międzypaństwowych bywają więc państwa najbardziej uprzywilejowane i nieuprzywilejowane, co się właśnie w drodze traktatów (ob.) reguluje.

Handlowe traktaty (układy) — umowy, zawierane pomiędzy państwami, lub związkami celnemi w sprawach stosunków handlowych, przemysłowych, celnych, kolejowych, pocztowych i t. p. W najnowszych czasach układy takie regulują głównie sferę stosunków celnych. Już u ludów starożytnych traktaty grały ważną rolę. Rzym z Kartaginą zawarł układ w 348 i 306 r. przed Chr. Owocześnie traktaty zakreślały prawo lub zakaz obcowania wzajemnego ludów w pewnych miejscowościach. W wiekach średnich traktaty dotykały: opieki nad czynnościami handlowemi obcych ludów, monopolów i przywilejów. System ochronnej polityki celnej do początku b. w. coraz się wzmagał i doszedł do kulminacji w t. zw. systemie kontynentalnym Napoleona (r. 1807). Gdy jednak handel i przemysł rozwinęły się, nie można było tego systemu utrzymać, i od r. 1815 pierwsza Anglja zaczęła zawierać traktaty handlowe we współczesnem ich znaczeniu. System

traktatowy wśród państw niemieckich doprowadził do związku celnego, który był niejako fundamentem niemieckiego cesarstwa. **H. tr.** przyjęły szerszy zakres w najnowszych czasach, gdy po epoce wolnego handlu nastał naprzód znowu okres wygórowanej opieki celnej, a następnie trzeba było dla ułatwień w handlu międzynarodowym czynić w nim wyłomy. Rosja zawarła więc układy z Niemcami, Francją, Austrją i t. d. i dla tych państw traktatowych obniżyła taryfę celną. **H. tr.** bywają oparte na zasadach ceł różniczkowych (dyferencjalnych), t. j. niższych dla jednych (uprzywilejowanych, lub najbardziej uprzywilejowanych), a wyższych dla innych państw (nie uprzywilejowanych). **H. tr.** dotyczą także żeglugi, taryf kolejowych i t. p.

Handlowe sądy są to sądy specjalne do rozstrzygania spraw między handlującymi, lub z powodu czynności handlowych wynikających. Specjalna juryzdykcja handlowa istnieje już oddawna; wywołały ją przeważnie następujące przyczyny: 1) powolność i kosztowność procedury cywilnej, podczas gdy sprawy handlowe wymagają przedewszystkiem szybkości i taniości, oraz 2) konieczność znajomości u sędziów zwyczajów i stosunków handlowych. Pierwsze wyraźne ślady specjalnej juryzdykcji dla handlujących spotykamy w juryzdykcji dozorców jarmarcznych (gardes de la foire) podczas słynnych jarmarków w Szampanji i Briel (1349), jak również podczas jarmarku Lionskiego (1419, 1443, 1464, gardes conservateurs). W Marsylji bardzo dawno istnieli „sędziowie kupców“ (juges de marchands), w Tuluzie ustanowieni byli w 1549 r. Edykt z 1563 r. pod Karolem IX zaprowadził juryzdykcję handlową w Paryżu i powierzył ją sędziemu kupców i 4 konsulom. Edykt ten wkrótce rozciągnięty został i na główne miasta handlowe, a ordonansa z 1673 juryzdykcję tę uświęciła. Trybunały handlowe z udziałem kupiectwa przyjęły się i w innych krajach, nie wyłączając naszego, w którym ustrój sądowy wzorował się na Francji. Dotąd istnieje sąd handlowy w Warszawie, sądzący w komplecie złożonym z jednego prawnika od korony i dwóch kupców. Sędziowie handlowi (kupcy) wybierani są na dwa lata przez zgromadzenie kupców i pełnią swój urząd honorowo. Juryzdykcja sądu tego rozciąga się na Warszawę i gubernję Warszawską. W pozostałych gubernjach i miastach Królestwa Polskiego juryzdykcję handlową sprawują sądy cywilne.

Handlowe szkoły są to szkoły specjalnie przeznaczone dla przyszłych kupców, obejmują one cały zasób potrzebnych im wiadomości, więc między innemi: towaroznawstwo (sposoby handlu towarami, jego drogi i pomoce), buchalterję, rachunkowość, teorję przemysłu, fizykę, chemję, geografję, prawo, kredyt, teorję weksli, języki nowożytne, stenografję, pisanie na maszynie, a nadto praktykę kantorową. Powstały dopiero w nowszych czasach. Pierwszą była akademja handlowa w Hamburgu, w 1767 założona przez Wurmba, na jej wzór powstała szkoła w Lubece, w Paryżu Ecole spéciale de commerce et d'industrie i na wzór tejże w Lipsku 1821 r. Handelslehranstalt. Liczba takich szkół obecnie mnoży się znacznie. Wogóle mogą one być podzielone na cztery kategorje: 1) na szkoły niższe, od razu sposobiące do handlu przy współczesnym wykładzie ogólnych, elementarnych nauk; 2) na szkoły średnie, odpowiadające wyższym klasom gimnazjalnym, lecz wykładające zamiast nauk ogólnych specjalne; 3) na szkoły wyższe—akademje handlowe, wykładające najwyższe nauki komercyjne i nadające te same przywileje naukowe, co uniwersytety; 4) specjalne kursy handlowe, uczące różnych, poszczególnych specjalności handlu, jako to: bądź buchalterji, bądź towaroznawstwa, bądź handlu kolonjalnego, bądź geografji handlowej i t. p. W ostatnich czasach rozpowszechnia się dążność do takiej specjalizacji w samej już specjalności handlu. Niezależnie od tego wszystkiego każdy rodzaj dobrze zorganizowanej szkoły handlowej wymaga jeszcze, aby obok wykładów teoretycznych, zastosowanych do współczesnego rozwoju handlu, odbywała się praktyczna nauka handlu, bądź przez prowadzenie w samej szkole fikcyjnego kantoru handlowego, bądź przez współczesne praktykowanie uczniów w rzeczywistych kantorach. Nadto panuje jeszcze obecnie racjonalna dążność do tego, by nauki handlowe połączone były z technicznemi. U nas wykształcenie handlowe stoi na dość nizkim jeszcze poziomie dla braku dobrych szkół. Tak zwana niedzielna szkoła handlowa, jest zaledwie uczelnią elementarną. Szkoła imienia Kronenberga zostaje zwinięta i do chwili, gdy to piszemy (1900), nie zastąpiono jej inną.

Handlowe znaki, — marki handlowe (ob.) czyli cechy, któremi fabrykaty w handlu odróżniają się. Znaki takie ustalają się, aby zabezpieczyć własność fabrykatu i jego gatunków, pewnego wynalazku i t. p. Korzystają one z opieki prawnej (ob. Etykieta).

Handlowy bilans, tak się nazywa wykaz, stwierdzający różnicę między ilością z obrotów pieniężnych za ogół towarów, przywiezionych i wywiezionych w ciągu pewnego okresu z danego państwa i kraju. Długo utrzymywał się i dotychczas po części utrzymuje się jeszcze pogląd, że naród staje się tem bogatszy, im ta różnica jest znaczniejsza na korzyść wywozu. Wywozić jak najwięcej, aby otrzymać jak najwięcej za to pieniędzy, a przywozić jak najmniej, aby jak najmniej wydać pieniędzy, było już prawidłem merkantylistów. W dominującym obecnie w Europie systemie ochrony celnej, teorja ta również utrzymuje się. Prawdą jest też, że im więcej naród produkuje na wywóz, tem zasobniejszym i bogatszym być musi; ale błędem jest mniemać, że

samo ograniczenie przywozu i zniewalanie spożywców do zaspokajania swoich potrzeb lichemi produktami krajowemi już ekonomicznie podnosi kraj. Właściwie dążyć należy do tego, aby bilans handlowy tak się kształtował, by jak najwięcej wywozić nadmiaru własnych produktów, a zarazem sprowadzać wszystkie te towary, których krajowy przemysł nie produkuje, a które z pożytkiem dla ludności mogą być konsumowane. W każdym razie o bogactwie narodu świadczy znaczny obrót tak w wywozie, jak w przywozie. Od bilansu handlowego odróżniać należy tak zwany bilans obrachunkowy, który obejmuje nie tylko przywóz i wywóz, lecz ogół wszystkich wypłat pieniężnych między danym krajem a zagranicą. Kraj może mieć bowiem korzystny bilans handlowy, lecz będąc za granicą zadłużonym i płacąc znaczne procenty od swych pożyczek, pomimo dużego wywozu, musi znajdować się w ekonomicznie i finansowo niekorzystnem położeniu. To też bilans obrachunkowy, bilans wszystkich wzajemnych wypłat, świadczy najlepiej o siłach ekonomicznych kraju. **H. b.** nazywa się także obrachunek przychodu i rozchodu przedsiębierstwa.

Handlowy konsul, ob. Konsul.

Handlowy monopol, ob. Monopol.

Handlowy pełnomocnik, ob. Prokurent.

Handlowy podróżujący (Commi voyageur), pomocnik, subjekt handlowy, mający zlecenie podróżowania, aby zjednywać dla firmy zamówienia, ściągać należności i załatwiać wszelkie sprawy handlowe, które wymagają ustnego porozumienia. Taki *h. podróż.* pobiera zwykle wynagrodzenie procentowe od zjednanych zamówień. Według nowych przepisów podatkowych, *h. podróż.* musi być subjektem firmy opłacającej podatek od handlu, handlowego, lub fabrycznego zakładu, który opłaca podatki wyższych kategorji (I gildji).

Handlowy radca, ob. Radca handlowy.

Handlowy regestr, regestr firmowy, ob. Firma.

Hands off (ang.), znaczy precz z rękoma, nietykać.

Handsworth, miasto w hrabstwie Stafford w Anglji, w pobliżu Birminghamu, 33,000 miesz.

Haneberg Daniel Bonifacy, teolog katolicki niemiecki, * 1816 pod Kempten, † 1876; został księdzem 1839, w r. 1841 był profesorem teologji w Monachjum, w 1854 opatem Benedyktynów tamże, w 1871 biskupem spirskim; z początku przeciwnik dogmatu nieomylności, pogodził się z nim następnie. Ogłosił: „Religiöse Alterthümer der Hebräer“ (1869); „Geschichte der bibl. Offenbarung“ (1863, 4 wyd., 1876); „Renan's Leben Jesu beleuchtet” (1864). Po śmierci jego wydano „Ewangelium nach Joannes, übersetzt und erklärt” (2 t., Monachjum, 1878—80). Jego biografję napisał Schegg (1877).

Hanefici, jedna z czterech prawowiernych sekt mahometańskich, tak nazwana od jej założyciela Abu-Haniffet Ben-Thabet (* 699, † 767). *Obrządek hanefícki* jest panującym w państwie tureckiem. Wedle Sprengera („Mohammed,” Berlin, 1861), są to Eseńczycy (ob.). Oni to wyznawali *Islam*, t. j. ścisłe poddanie się monoteizmowi, czyli byli *Moślim* ulegli. Por. Goldziher „Die Zâhiriten, ihr Lehrsystem und ihre Geschichte“ (1884).

Hanel Jaromir, historyk prawa czeskiego, * 1847 w Trzebiczy, w 1874 był profesorem dziejów prawa w Zagrzebiu, w 1881 w Pradze (w uniwersytecie czeskim). Ogłosił wiele rozpraw, dotyczących historji prawa w Czechach, Morawie, Polsce („Nejhlavniejszi zásady died. prava pol.”) i wogóle u Słowian; „Rziszské i pravni diejiny niemecké” (1887—90, 2 wyd., 1896); „Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae 1214 — 1558” (1877); „Statuta et leges civitatis Spalati” (1878).

Hänel Gustaw Fryderyk, * 1792 w Lipsku, † 1878. Zwiedziwszy w latach 1822—29 bibljoteki południowej i zachodniej Europy, został 1838 profesorem literatury prawniczej i starożytniczej w Lipsku. Jako gorliwy zbieracz dawnych rękopisów wyświadczył znakomite usługi naukom. Ważniejsze jego prace są: „Catalogus librorum manuscriptorum” (Lipsk, 1829); krytyczne wydanie dzieła „Codex Theodosianus” (Bonn, 1839—42); „Novellae constitutiones“ (tamże, 1844); „Lex Romana Visigotorum” (Lipsk, 1849); „Corpus legum ab imperatoribus romanis ante Justinianum latarum” (1857—60) i „Juliani epitome latina novellarum Justiniani” (1873).

Haneńko v. *Chaneńko* Stefan, Zaporożec. Odbiwszy z jasyru od Tatarów krymskich staroścíankę łukomską czy łukowską, gdy ta przez wdzięczność poślubiła kozaka, miał z niej 3 synów, *Michała*, *Sergjusza* i *Ławrenta*. *Michał* podpisał ze strony kozackiej układ hadziacki 1660 razem z Piotrem Doroszeńką, Hrehorym Leśnickim i Iwanem Krawczeńką; był nobilitowany 1661 r. Brał udział w wyprawach i naradach 1663 i 1664, a gdy 1667 r. Doroszeńko oddał się Porcie, Suchowij, obrany przez Zaporożców hetmanem po nim, oddał swą buławę w Humaniu **H.** Oburzony za to Doroszeńko pobiegł za oboma i nad Żółtemi Wodami byłby zginął, gdyby nie pomoc koszowego Sierki (1669). Tymczasem **H.** posłał do Polski z powinszowaniem królowi elekcji, a do Moskwy z przeprosinami za zabicie ludzi tamtejszych i prośbą o broń i prochy, co mu dano 1670 r., ale poddając pod rozkazy hetmana lewicy Dniepru, Mnohogresznego w Baturynie. W obec sojuszu Doroszeńki (w Czehryniu) z Portą, król Michał dał wszelkie zaręczenia **H.**, 1671 r. buławę wręczył z władzą nad przed-

dnieprzem, od Słucza do Kijowa, i w tymże roku wspólnie z hetmanami wojuje Kozaków i Tatarów. Nie dawszy pomocy Kamieńcowi Podol., **H.** przyczynił się do jego upadku, połączył się z konfederacją gołąbską (ob.), i lubo ni edobra Prażmowskiego, lecz w Samborskiem dostał Łysznię i Niedźwiadę (z konsensem na syna Pawła, rotmistrza J. K. M.) i na Ukrainie Brusiłów, Wodotiję i Sołowienkę. Po pokoju w Buczaczu, słał posły do Aleksego daremne, i sam zaczął hajdamaczyć, zabił pułkownika Piwo, walczącego ze zbuntowanym chłopstwem, nie zrywając wszakże z Polską. Miał **H.** nawet zasłaniać Polesie i Litwę, a syn jego Paweł Przemyskie. Gdy 1673 r. zaczęli po rzezi w Humaniu zbiegać do Polski i do niego kozacy Doroszeńki, **H.** stanowczy bój z nim stoczył pod Stebłowem; przegrawszy, uszedł na Sicz, i poddał się Mnohogresznemu. Z nim opuścili Polskę obaj bracia; dzieci Sergjusza zmarły bezpotomnie. Ławrentego, syn *Fedor*, asawuła, 1772 r. obożny kijowski, † 1744 r.—*Daniło*, nakaźny pułkownik u Szeremetjewa, tego syn **H.** *Mikołaj*, od 1710 r. służy wojskowo, jest potem w kancelarji hetmana Skoropadzkiego, pisał dwa djarjusze jego podróży do Moskwy 1722, oraz partykularny (1719—1754), postępując kolejno po urzędach od 1741 do śmierci był chorążym generalnym, w r. 1745 posłował do Petersburga, o pozwolenie obioru hetmana, dopiero w 5 lat wrócił; † 1761 r. Djarjusz jego wydał Bodjański (w *Cztenjach* za rok 1858 kwartał 1), pisał o nim Bartoszewicz (w *Bibl. Warsz.*, 1859, 4). Dla dziejów Kozaczyny w chwili jej przejścia pod władzę Rosji jest bardzo ważny.

Hang czu, stolica chińskiej prowincji Czekiang, nad zatoką **H.,** przy przy ujściu rzeki Tsientankiang, niegdyś wojenny port chiński, przed powstaniem Tajpingów liczyła około 2 miljonów ludności, obecnie 800,000, a według innych 400,000; jest siedzibą misji katolickiej i ewangelickiej.

Hanicki Tadeusz, skrzypek, * 1850, od roku 1868—1872 kształcił się jako skrzypek pod kierunkiem Jakóba Dont'a. W r. 1873 wstąpił do berlińskiej „Hochschule," gdzie 3 lata pod kierunkiem Joachima pracował. Po ukończeniu tego zakładu mieszkał stale w Berlinie do 1894, koncertował, posiadał własne stowarzyszenie kameralne, dyrygował orkiestrą, lat kilka pisał sprawozdania muzyczne w *Berliner Börsen Zeitung*, najbardziej zaś zjednał sobie uznanie jako wytrawny pedagog swego instrumentu. W Warszawie był pewien czas sprawozdawcą w *Echu muzycznem*, dawał lekcje na skrzypcach, a 1898 założył wespół z bratem swym Ignacym szkołę muzyczną w Łodzi. Por. Paul Frank „Tonkünstlerleksikon," wyd. IX; Robert Eggeling „Tonkünstlerleksikon" (1899); „Album Teatralne" (1896—1897).

Tadeusz Hanicki.

Ignacy Hanicki.

Hanicki Ignacy, muzyk, brat poprzedniego, * 1855 na Podolu, we wsi Czemyrysach Wołoskich, od r. 1876—1879 kształcił się w szkole muzycznej kijowskiej, następnie pod kierunkiem Dawydowa, jako wiolonczelista. 1893 r. zamieszkał w Warszawie, był sprawozdawcą muzycznym w *Dzienniku dla wszystkich* i *Głosie*, a 1898 założył szkołę muzyczną w Łodzi z bratem swym Tadeuszem.

Haniel Jan Miłosław, pisarz czesko-morawski, * 1808 pod Kutną Horą, † 1883 w Trzebiczy, doktor medycyny, zasłużył się głównie jako działacz narodowy w Trzebiczy i okolicy, gdzie od r. 1835 osiadł jako lekarz. Był posłem do sejmu. Pisywał do czasopism czeskich, przełożył z Bouilly'ego „Opowiadania dla mojej córki. Por. „Svietozor" (1872); „Zlatá Praha" (1895).

Hanjang, miasto w chińskiej prowincji Hupe, nad rz. Hankiang, liczy 100,000 miesz.

Hanka Wacław, * 1791 w Horzyniewsi, w królestwie Czeskiem, † 1861 r. w Pradze, jeden z pierwszych wskrzesicieli narodowego i duchowego życia Czechów i najgorliwszy pracownik na niwie literatury ojczystej, filolog i lingwista słowiański, członek wielu towarzystw naukowych, był synem rolnika i do 16 roku życia pomagał ojcu w jego zatrudnieniach domowych. W 1807 oddany do gimnazjum w Kralowohradcu, które ukończył 1809 r. Wyższe nauki pobierał w uniwersytecie praskim. Po ukończeniu kursu filozofji, udał się 1813 r. do Wiednia na kursa prawne; wtedy zaczął drukować pierwsze swe poezje. W następnym roku powrócił do Pragi, gdzie obok urzędu tłómacza języków słowiańskich, wykładał na uniwersytecie przez dwa lata gramatykę czeską. W roku 1815 wydał osobno pierwszy zbiorek swych poezji („Dvanáctero pisni"), poczem nastąpiły coraz nowe oryginalne i tłómaczone; między innemi przełożył zbiorek Krakowiaków polskich (1834). Usunięty od obowiązków w uniwersytecie 1817 zastępował przez

Hanka Wacław.

jakiś czas profesora seminarjum praskiego rzymsko-kat. i tu wykładał łużyckim uczniom ich język ojczysty. W tymże roku 1817 wynalazł w Kralowodworze t. zw. *Kralodworski Rękopis* (ob.). Nie było przedsięwzięcia około narodowej oświaty, do któregoby czynnie nie należał. Jego staraniem wespół z innymi, powstało około 1818 *Muzeum Narodowe Czeskie*, którego od r. 1820 był bibljotekarzem i konserwatorem, a później i wydawnictwo książek czeskich, pod nazwą *Matica Czeska*. Był też starostą „Lipy Słowiańskiej." Od r. 1848 rozpoczął, po 30 latach przerwy, wykład profesorski na uniwersytecie praskim o języku starosłowiańskim i wielkoruskim. Prace jego są najrozmaitszego rodzaju; był nietylko poetą, lecz i znakomitym prozaikiem. Ogromna liczba wydanych przez niego dzieł dotycze wszystkich rodzajów literatury, a głównie w przedmiocie języka i dawnych naukowych zabytków słowiańskich. Korespondował z W. A. Maciejowskim, J. Rościszewskim, hr. Działyńskim. Por. art. o nim w „Naucznym słovniku" Otto; J. I. Hanusz „Die gefälschten böhmische Gedichte" (1868); „Archiv für slav. Philologie."

Hanke, z łacińska *Hankius* Marcin, filolog i historyk, * 1633 r. w Bornie na Szląsku, † roku 1709, profesor, a ostatnio od r. 1688 rektor gimnazjum elżbietyńskiego we Wrocławiu i inspektor szkół ewangelickich. Był uwieńczony jako poeta. Wydał: „De Silesiorum nominibus antiquitates etc. ad an. 550" (Lipsk, 1677); „De Sil. majoribus antiquitates" (Lipsk, 1702); „De Sil. rebus ad an. 1170 exercitationes" (tamże, 1705); „De Silesiis indigenis eruditis ab an. 1165—1550" (tamże, 1707) i in.

Hankel Wilhelm Bugumił, fizyk, * 1814 r. w Ermsleben, kształcił się w Halli, 1836 roku został nauczycielem w wyższej szkole realnej w Halli, a w 1849 powołany został na profesora fizyki do Lipska; w roku 1887 dla choroby oczu opuścił to stanowisko. Prace jego dotyczą głównie elektryczności; z nich wymienimy: o elektryczności biegunowej w kryształach, o elektryczności płomienia wodornego, o wpływie temperatury na przewodnictwo cieczy, badania nad prądem termo-elektrycznym i inne. Rozprawy swe ogłaszał w Poggendorffa *Annalen* i w sprawozdaniach saskiego towarzystwa naukowego. Prace jego nad elektrycznością ogłaszane były także oddzielnie p. t.: „Elektrische Untersuchungen" (12 cz., 1856—71). Przy pomocy innych uczonych wydał w języku niemieckim dzieła Araga (16 t., Lipsk, 1854—60).

Hankel Herman, matematyk, syn poprzedn., * 1839 w Halli, † 1873, studjował matematykę w Lipsku i Getyndze, od 1867 był prof. w Erlangen, od 1869 w Tubindze. Ogłosił: „Zur allgemeinen Theorie der Bewegungen der Flüssigkeiten" (1861); „Theorie der complexen Zahlensysteme" (1867); „Zur Geschichte der Mathematik im Altherthum und Mittelalter" (1874); „Ueber die Elemente der projektivischen Geometrie" (1875).

Hankeon, miasto w chińskiej prowincji Hupe, nad rz. Jancekjang, o 965 klm. od jej ujścia 936 klm. od Szangai, jest środkowym punktem handlu zagranicznego z zachodniemi i środkowemi prowincjami, otwarte dla cudzoziemców 1858, liczy 700,000 miesz.

Hankiewicz, herb: W polu błękitnem — skrzydło srebrne, przeszyte złotą strzałą, takiemże jelcem przekrzyżowane. Nadany 1673 r. przez Jana Kazimierza.

Hankiewicz.

Hankiewicz Klemens, pedagog, * 1842 r. w Nastasowie w Galicji, kształcił się w uniwersytecie lwowskim i wiedeńskim, stopień doktora filozofji uzyskał w r. 1868, następnie był nauczycielem gimnazjalnym w Przemyślu, Stanisławowie i Czerniowcach, emerytem został 1886 r. W r. 1869 wydał „Grundzüge der slavischen Philosophie" (2 wyd., Rzeszów, 1873); „Życie, pisma i systemat filozoficzny Br. Trentowskiego" (Stanisławów, 1870); w języku małoruskim napisał „Psychologję" (Czerniowce, 1870); „System akcentowania w języku sanskryckim, greckim i małoruskim" (Czerniowce, 1874); w „Archiv für slavische Philologie" umieścił rozprawy: „Ueber die Betonung im Kleinrussischen" i „Ein Beitrag zur Volksethymologie im Kleinrussischen" i wiele recenzji.

Hankiewicz Hilary, profesor-prawnik, wydał: „Die österr. Pensions und Provisions-Vorschriften für Civil Staatsbedienste" (2 w., Wied., 1886); „Sammlung a. f. d. k. k. östr. Universitäts-Bibliotheken gilt gen Verordnungen" (1871). † 1899.

Hanley, miasto i oddzielne hrabstwo w angielskiem hrabstwie Stafford, liczy 55,000 miesz. i posiada wielkie fabryki porcelany.

Han-lin, nazwa chińskiej akademji w Pekinie.

Hann Antoni, chemik polski, * 1796 w Warszawie, † 1861; pobierał nauki gimnazjalne w liceum warszawskiem; nauki przyrodnicze studjował w uniwersytecie warszawskim, w którym pozyskał 1822 r. stopień magistra filozofji, a następnie został adjunktem-preparatorem przy katedrze chemji. W latach 1825—29 zwiedzał kosztem rządu Niemcy, Francję, Belgję, Holandję i Anglję, jako kandydat na profesora mającego się założyć w Warszawie instytutu politechnicznego. Po wypadkach roku 1830—31, w ciągu których zarządzał fabryką saletry, znowu jakiś czas bawił za granicą, skąd wróciwszy, w r. 1843 mianowany został intendentem mennicy warszawskiej, następnie jej dyrektorem. Liczne jego artykuły treści technicznej drukowane były w różnych czasopismach. O sposobie

jego ufrwalania obrazów na szkle za pomocą kwasu fluowodornego wspomina Dumas w swojem „Traité de chimie appliqée aux arts“ (t. 2, str. 570, 1830). Życiorys jego napisał Józef Bełza (w *Bibl. warsz.*, t. 4, 1861).

Hann Juljusz, meteorolog, * 1839 pod Linzem, studjował matematykę i fizykę w Wiedniu i Linzu, był nauczycielem w kilku gimnazjach, 1867 został asystentem w centralnym instytucie meteorologicznym w Wiedniu, 1873 profesorem geografji fizycznej tamże. Główna jego działalność zwróconą była na redakcję założonego przez Jelinka „Zeitschrift der oesterreichischen Gesellschaft für Meteorologie,“ którą objął w roku 1877. Pracował nad meteorologją fizyczną i ogłosił rozprawy, dotyczące teorji burz, o spadku temperatury w miarę wznoszenia się w górę, rozkładu pary wodnej; nadto napisał: „Handbuch der Klimatologie“ (1883); „Die Temperaturverhältnisse der österreichischen Alpenländer“ (1885); „Atlas der Meteorologie“ (1887).

Hannak Emanuel, pedagog austrjacki, * 1841 w Cieszynie, słudjował historję i filologję w Wiedniu, 1866 r. został profesorem realnego gimnazjum tamże, później dyrektorem i organizatorem seminarjum nauczycielskiego w Wiener-Neustadt, w końcu dyrektorem wiedeńskiego Pädagogjum. Napisał kilka podręczników historji dla szkół średnich i wyższych, rozpraw w czasopismach specjalnych, oraz: „Berichte über das oesterreichische Unterrichtswesen“ (1873): „Ueber den Geschichtsunterricht (1873); „Lehrbuch der österreichisch-ungarischen Geschichte“ (1884); „Methodik der Unterrichts in der Geschichte“ (1891); „Geschichte der Pädagogik der Altertume“ (1889) i in,

Hannay Jakób, pisarz angielski, * 1827 r. w Dumfries, służył w marynarce, po wystąpieniu z niej oddał się pracy literackiej. Napisał: „Biscuits and grog, personal reminiscences and sketebes by Percival Plug“ (1848); „A claret-cup“ (1848); „Hearts are trumps” (nowe wyd., 1873); „King Dobbs“ (nowe wyd., 1856); romanse „Singleton Fontenoy“ (nowe wyd., 1873); „Eustace Conyers“ (1855); dalej: „Essays from the Quarterly Review“ (1861); „Studies on Thackeray“ (1869); „Characters and critisism“ (1865); „A course of English literature“ (1866); „The hundred years of Norman house“ (1867). W roku 1868 mianowany był angielskim konsulem w Barcelonie, gdzie † 1873 r.

Hanneberg Gottfryd, Jezuita niemiecko-polski, pisarz teologiczny, żyjący w pierwszej połowie XVIII w. w klasztorach kaliskim i poznańskim. Wydał: „Deus Maximus unus et trinus etc.“ (Poznań, 1721); „Theologia controversa totam fidei Christianae catholicae doctrinam complectens” (tamże, 1723); „Demonstratio septicollis quod dissidentes verbi ministri non sunt praesbyteri“ (t. i t. r.), oraz „Sama treść nauki chrześcijańskiej katolickiej, całą z teraźniejszymi dysydentami kontrowersję zamykająca” (Poznań, 1722, 2 wyd., Kalisz, 1745, a 3 wyd. t. 1755) i inne, które wymienia Brown w swej *Bibljotece* (str. 190—191).

Hannibal, główne miasto hrabstwa Marion w stanie Missouri, nad rz. Mississipi w Unji północno-amerykańskiej, 216 klm. od St. Louis, 13,000 miesz., w pobliżu kopalnie węgla.

Hannibal, jeden z największych wodzów i mężów stanu całej starożytności, syn Kartagińczyka Hamilkara (ob.) Barkasa, * 247 przed Chr. W 9 już roku życia kazał mu ojciec wieczną ku Rzymianom zaprzysiądz nienawiść i razem z dwoma młodszymi braćmi, Hazdrubalem i Magonem *(lwi ród)*, wziął go z sobą na wyprawę hiszpańską. Po śmierci ojca zostawał pod rozkazami szwagra swego Hazdrubala (ob.) i dowodził od 224 konnicą, a po jego zamordowaniu obwołany został przez wojsko 221 naczelnym wodzem. Pojąwszy doskonale genjalne plany ojca, zręcznie przeprowadzane i przez Hazdrubala, dzięki genjuszowi swemu, umiał je należycie wykonać. Ujarzmił naprzód wschodnią Hiszpanję aż do Ebro, a następnie, by przyśpieszyć wybuch wojny z Rzymianami, obległ sprzymierzony z Romą Sagunt i po bohaterskim 8-miesięcznym oporze zdobył i zburzył 219 r. Wówczas posłowie rzymscy zażądali od senatu kartagińskiego wydania **H.**; skoro zaś odmowną dostali odpowiedź, Kartaginie, gdzie przewagę miało stronnictwo Barkasów, wypowiedzieli wojnę, znaną w historji pod nazwą *drugiej wojny punickiej* (218—202). **H.** tymczasem przygotował potężną i doskonale wyćwiczoną armję. Dla obrony Hiszpanji i utrzymywania komunikacji z Afryką pozostawił na półwyspie z częścią wojska i flotą brata Hazdrubala, a sam z 90,000 piechoty i 12,000 jazdy ($^2/_3$ Afrykanów, $^1/_3$ Hiszpanów), oraz pewną liczbą słoniów latem 218 wyruszył z Nowej Kartaginy przez Pireneje do Italji. W Pirenejach rozpuścił jeszcze część wojska, tak, że tylko z 50,000 piechoty i 9,000 konnicy i słoniami wyprawił się na podbój Rzymu. Ciągnąc połud. wybrzeżem Galji, roztropnie uniknął starcia z Publjuszem Korneljuszem Scypjonem nad Rodanem i prowadzony przez cyzalpińskich Gallów, dokonał w ciągu dni 15 słynnej przez Alpy (Mont-Genèvre, wedle Rauchensteina) przeprawy, w której wojsko kartagińskie zmalało do 20,000 pieszych i 6,000 jazdy. Po 5-miesięcznym wypoczynku ruszył w dolinę Padu i jesienią 218 r. dwa nad Rzymianami odniósł zwycięstwa: nad rz. Ticinus (*Ticino*) pobił Publjusza Korneljusza Scypiona, a nad

Hannibal.

Trebją Tyberjusza Sempronjusza Longusa. Skutkiem tego odpadli od Rzymu cyzalpińscy Gallowie, pośród których zajął **H.** zimowe leże. Następnego 217 r. wtargnął do Etrurji i, mimo nieprzezwyciężonych trudności, rozbił Rzymian do szczętu między jeziorem Trazymeńskiem *(Lago di Perugia)* a górami Cartona, gdzie poległ konsul Kajusz Flaminjusz, wciągnięty w zasadzkę, z większą częścią swej armji (czerwiec 217). Nie mogąc bezpiecznie opierać się na Gallach i znajdując zawsze silny opór w Rzymianach, powziął **H.** w Italji pomysł taki: toczyć walkę z bezustanną zmianą widowni i działań wojennych, w pewnym względzie awanturniczo, a pomyślnego jej ukończenia oczekiwać nie od powodzenia oręża, lecz od rozprzężenia italskiego związku. Jakoż po ostatniem zwycięstwie wypuścił wziętych do niewoli sprzymierzeńców rzymskich, a przez Spoletum ciągnąc do Picenum, Apulji, Samnium i Kampanji, starał się gorliwie o zjednanie sobie podległych Rzymowi narodów. Zamknięty przez Fabjusza (ob. Fabjusze) pod Casilinum, wymknął mu się zręcznym manewrem i omal nie przyprawił o zgubę Marka Minucjusza Rufusa. W Apulji 2 sierpnia 216 r. zadał straszną klęskę Rzymianom pod Cannae (ob.), następstwami czego było przyłączenie się do **H.** wielu gmin południowo-italskich (Grecy i Latynowie pozostali w większej części wierni Rzymowi), oraz przymierza Kartaginy z Macedonją i Syrakuzami. Ale mimo to plan upokorzenia Romy przez zjednoczenie siły Wschodu i Zachodu znajdował potężne przeszkody w równoczesnych niepowodzeniach kartagińskich w Hiszpanji, skąd nie mógł się **H.** spodziewać posiłków, oraz niedostatecznem poparciu zwycięskiego wodza przez zawistne mu stronnictwo pokojowe arystokratów, stojących u steru rządu w Kartaginie. Z 216 na 215 r. przezimował **H.** w Kapui i z góry Tifata daremnie się starał o rozszerzenie swego panowania w południowej Italji. Koalicja italska mniej się okazała pożyteczną, aniżeli **H.** sądził, a zwycięstwo Marcella pod Nolą (215) podniosło odwagę Rzymian. Przymierza postronne były również bez korzyści. Odtąd toczyła się walka w południowej Italji ze zmiennem szczęściem, bez wielkich bitew. Odzyskanie przez Rzymian Kapui (211) i Tarentu (209) odciągnęło od **H.** wiele wiernych mu dotychczas gmin italskich. Po klęsce Hazdrubala, ciągnącego z posiłkami z Hiszpanji, w Etrurji 207 r., cofnął się **H.** do Bruttium, gdzie w obronnem stanowisku potrafił się utrzymać przeciw Rzymianom, prawie bez walk żadnych. Magona, niepokojącego wrogów w Ligurji i Gallji, odwołano 203 do Afryki, gdzie wylądowanie Publjusza Korneljusza Scypjona zagrażało Kartaginie. Sam **H.** musiał także z bólem serca opuścić Italję 203 i w Afryce przegrał stanowczą bitwę pod Zama 19 października 202 r., skutkiem czego nastąpił upokarzający dla Kartaginy pokój. Znaczenie i powaga **H.** bynajmniej jednak nie upadły. Mianowany najwyższym urzędnikiem, pracował nad wewnętrzną reformą państwa, ulepszeniem administracji i ustawy kartagińskiej; mimo całej swej zbawiennej dla kraju działalności ściągnął na się nienawiść stronnictwa arystokratycznego. Kiedy więc Rzymianie, podejrzewając **H.**, że Wschód przeciw nim podburza, zażądali jego wydania, **H.** uciekł 195 r. do Antjocha, kr. syryjskiego, a Kartagińczycy ogłosili największego swego obywatela za banitę. I na wygnaniu pracował tylko dla ojczyzny. Nie udało mu się jednak ani skojarzyć przymierza Kartaginy z Antjochem, ani nakłonić Antjocha, by przeniósł wojnę do Italji. Na czele floty syryjskiej odniósł zwycięstwo nad Rodyjczykami, ale po ukończeniu wojny, lękając się wydania Rzymianom, wszedł do Prusjasza, kr. Bitynji, i nakłonił go do wojny z Romą. Gdy jednak i Prusjasz gotów go był wydać zawziętym wrogom, oszczędził sobie **H.** tej hańby trucizną 183 r. **H.** jest znakomitym zarówno jako wódz i mąż stanu. Silnej budowy ciała, wyborny szybkobiegacz, zapalony jeździec, w obozie ponosił najcięższe trudy na równi z ostatnim żołnierzem. Przytomność umysłu, zapał, przezorność i energję tak umiał połączyć z sobą, jak mało kto inny. Właściwą cechą jego charakteru była niewyczerpana przebiegłość. O strategicznym jego genjuszu świadczy każda kartka dziejów ówczesnych. Obok tego posiadał **H.** wyższe wykształcenie; znakomite zdolności męża stanu wykazał w zreformowaniu ustawy kartagińskiej, a bardziej jeszcze w bezprzykładnym wpływie, który jako cudzoziemiec i wygnaniec wywierał na dworach monarchów wschodnich. Spółcześni usiłowali splamić jego charakter, ale „chociaż złość, zawiść i podłość pisały historję jego, nie potrafiły jednak zaćmić czystości i wielkości obrazu.“—Por. Mommsena „Römische Geschichte“ (w tłóm. polskiem, t. 2) i La Borre Duparcy „Essai sur le caractère d'Hannibal“ (Paryż, 1870); Hennebert „Histoire d'Annibal“(Paryż, 1870—92, t. 2, atlas).

Hannibal ante portas, a właściwie *H. ad portas* (łac.).—Hannibal przed bramami! Okrzyk przestrachu, rozbrzmiewający w Rzymie 211 p. Chr. w epoce wojen punickich, kiedy Hannibal dążył z wojskiem ku Rzymowi. Używa się na oznaczenie bliskiego niebezpieczeństwa.

Hannon, suffet kartagiński, około 550 przed Chr. Odbywając w celach handlowych podróże morskie około zachodnich brzegów Afryki (dzis. Morokko), założył tam sześć osad i po swoim powrocie zawiesił tablicę w świątyni Kronosa, na której były spisane czyny przezeń dokonane. Greckie tłómaczenie tego opisu, p. t.: „Periplus,“ wydane zostało w dziele „Geographi Graeci minores.“—Z innych Kartagińczyków t. n., oprócz

Hannona, który przegrał podczas pierwszej wojny punickiej bitwę morską przy wyspach Egatyńskich 242 przed Chr. i za to został skazany na śmierć głodową, zasługuje na pamięć *Hannon Wielki*: w końcu pierwszej punickiej wojny był namiestnikiem kartagińskiej Libji i walczył przeciw zbuntowanym wojskom najemnym, ale tak nieszczęśliwie, że musiał ustąpić dowództwa Hamilkarowi. Odznaczał się zawsze jako zawzięty wróg całej rodziny Barkasów (Hamilkara, Hazdrubala i Hannibala). Występował ciągle jako przywódca zdemoralizowanego stronnictwa arystokratyczno-kupieckiego, domagającego się wbrew partji patrjotycznych Barkasów, pokoju z Rzymem. W późnej już starości wysłany był na czele poselstwa, które po bitwie pod Zamą zawarło pokój ze Scypjonem.—Podczas drugiej wojny punickiej *Hannon*, synowiec Hannibala, odznaczał się szczególnem i zręcznem prowadzeniem wojny od r. 215 w dolnych Włoszech.—„Periplus“ (Opłynięcie) pierwszego z wym enionych Hannonów wydał Kluge (1829) i Kirscher (1832). Por. też Entz „Der P. des **H.**“ (1884); Mer „Mémoire sur le P. d'**H.**“ (1885); Fischer „De Hannonis Carthaginien sis Periplo“ (1893).

Hannon, *Anno*, *Annon* (ś.), arcybiskup koloński i kanclerz cesarza niemieckiego, Henryka II, a następnie opiekun Henryka IV i regent państwa za jego małoletności do r. 1073, w którym złożył rządy i oddał się wyłącznie poprawie stanu duchowieństwa; poznawszy jednak, iż świętokupstwo szerzy się w skutek poparcia własnego jego wychowanka (Henryka IV), tak się tem zmartwił, że † 1075. Pamięć jego kościół rz.-kat. obchodzi 4 grudnia.

Hannulik Jan, uczony Pijar, poeta łaciński, * 1745 z rodziny słowackiej w Predmierzu, † koło 1800, członek „Soc. de Arcadia“ w Rzymie. Wydał: „Lyrica“ i „Epodon“ (1780—81); w rękopisie między innemi pozostała: „Epitome de ortu et progressu Instituti Scholarum Piarum“.

Hanoi (Keszo), stolica francuskiej kolonji Tonkinu, położona na lewym brzegu rz. Songka, 175 klm. od jej ujścia, liczy 52,000 m.

Hanotaux Albert Gabrjel, historyk i polityk francuski, * 1853 r. w Beaurevoir (Aisne). W roku 1880 otrzymał dyplom archiwisty paleografa. W roku 1879 został urzędnikiem w archiwach w ministerjum spraw zewnętrznych, 1883 r. szefem gabinetu ministra. 1885 radcą ambasady w Konstantynopolu. W 1886 wybrany do parlamentu, 1889 upadł przy wyborach i wstąpił znowu do biur ministerjum spraw zagranicznych. W 1894 został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Dupuy i wykazał na tem stanowisku nadzwyczajne zdolności. Stanowisko to utrzymał w kilku następujących po sobie gabinetach (ob. Francja) i dopiero 1898 ustąpił razem z Méline'm. **H.** napisał: „Les Villes re-trouveés, Thèbes d'Egypte, Ninive, Babylone, Troie, Carthage, Pompei, Herculanum“ (1880); „Origines de l'institution des intendants des provinces d'après des documents inédits“ (1884); „Etudes historiques sur le XVI et le XVII siècle en France“ (1886) i monografje „Henri Martin, sa vie, ses oeuvres, son temps“ (1885); „Histoire du cardinal de Richelieu“ (1893—96), dzieło pomnikowe, nagrodzone przez Akademję, oraz „L'affaire de Madagascar“ (1896).

Hanotaux Albert

Hanoteau Ludwik Adolf, generał francuski, * 1814, † 1897. Po ukończeniu szkoły politechnicznej wstąpił do korpusu inżynierów, 1840 został kapitanem, 1865 pułkownikiem, 1870 generałem brygady. Prawie całkowitą służbę swoją odbywał w Algierze i był komendantem fortu Napoléon tamże. Ogłosił: „Essai de grammaire kabyle“ (1858); „Essai de grammaire de la langue tamachek“ (1860); „Poésies populaires de la Kabylie et du Jurjura“ (tekst i przekład, 1867); „La Kabylie et les coutumes kabyles“ (1873).

Hanow Michał Krzysztof, profesor filozofji w gimnazjum gdańskiem, żyjący w pierwszej połowie XVIII w.; ogłosił: „Erläuterte Merkwürdigkeiten der Natur“ (Gdańsk, 1739); „Danziger Erfahrungen und Nachrichten“ (3 t., 1739), tudzież wiele rozpraw z nauk przyrodzonych.

Hanower, do r. 1866 królestwo, dzisiaj prowincja pruska, leży na północno-zachodnim krańcu Niemiec, nad brzegami morza Północnego, między Niderlandami z zachodu, Holsztynem i Meklemburgiem z północo-wschodu, prowincją saską ze wschodu, Brunświkiem, Hesją i Westfalją z południa. Dzieli się na część mniejszą— południową, część główną-północną, zamykającą w sobie Oldenburg, i hrabstwo Holmstein w Harzu; obejmuje 38,510 klm. kw. (699 mil kw.) Północna część Hanoweru, mająca 625 mil kw., należy do niziny północno-niemieckiej i na długości 24 mil morzem, na długości 34 mil Elbą jest oblana. Najważniejsze wzniesienia gruntu są na południo-wschodzie, gdzie Harz w szczytach Brokenfeld do 850 m., w Bruchbergu do 926 m. się podnosi, stąd na zachód ku Wezerze ciągnie się Solling do 510 m. wysoki, na granicy ku Hesji Deister 400 m. i Süntel 440 m. Główne rzeki kraju są: Elba, Wezera i Ems, wszystkie z licznemi dopływami. Jezioro Dömmer należy w części do **H.**, w części do Oldenburga. Są tu także liczne kanały, z których najważniejsze: Ems, oraz kanał łączący Elbę z Wezerą. Z produktów najważniejsze są: zboże, soczewica i kartofle, len w Lüneburskiem, owoce w Hildesheim i Hanowerze, chmiel w Danenberg. Lasy zajmują ledwie 15 procent ogólnej powierzchni i największe są w Harzu i w Solling. Konie i bydło najpiękniejsze znajduje się w Aurich, Stade

i Osnabrück. Południowa część kraju ma najwięcej poprawnych owiec, Hildesheim i Osnabrück trzody chlewnej, Lüneburg pszczół. W 1892 było w Hanowerze 985,279 sztuk bydła, 222,582 koni, 1,177,016 owiec, 1,040,990 świń, 221,343 kóz, 221,343 ulów pszczół. Rybołówstwo tak rzeczne jak morskie przynosi znaczny dochód. Górnictwo, najsilniej rozwinięte w Harzu, wydaje srebro, ołów, miedź, żelazo, węgiel kamienny i w znacznej ilości sól (108,000 ton rocznie). Co do przemysłu, odznaczają się tkactwo, przędzenie i wogóle zatrudnienia mające bliską styczność z górnictwem lub żeglugą. Z większych zakładów przemysłowych zasługują na uwagę fabryki: papieru, tytuniu, huty szklane, oraz wielkie odlewnie żelaza i fabryki maszyn. Handel dość rozwinięty, ma na posługi gęstą sieć kolei żelaznych i wiele statków rzecznych i morskich. Ludność wynosiła w 1895 r. 2,422,020, przeważnie niższo-niemieckiego pochodzenia. Religja ewangel. przeważa, ma bowiem 2,088,478 wyznawców, katolików jest 311,457. Prócz tego znajduje się 15,065 żydów. Prowincja Hanower dzieli się na 6 okręgów regencyjnych (dawniej nazywanych radcowstwami ziemskiemi) i na 78 powiatów. W skutek rozporządzenia z 22 sierpnia 1867 roku wprowadzono tu pruski zarząd prowincjonalny. Do parlamentu niemieckiego wysyła **H.** 19 posłów, a do sejmu pruskiego — 36. *Herbem* prowincji jest srebrny koń w czerwonem polu; *barwy* są żółta i biała.

Historja. Ziemie b. królestwa Hanowerskiego zamieszkane przez plemiona saskie, po uporczywej długoletniej wojnie podbite przez Karola W. weszły w skład monarchji frankońskiej, a po jej podziale przypadły Ludwikowi Niemieckiemu, który z półn.-zachod. okolic swego państwa utworzył księstwo saskie, powierzył je Ludolfowi, wnukowi ustanowionego tu jeszcze przez Karola W. hrabiego Egberta, Cesarz Otton I pochodzący z saskoksiążęcego rodu Egberta dał 951 w lenność księstwo saskie Hermanowi Bilungowi (ob. Bilungowie). Później przeszła Saksonja w posiadanie książęcego domu Gwelfów. Jeden z nich, Henryk Lew (ob.), utracił ją wprawdzie za panowania cesarza Fryderyka I, ale wnuk jego Otton Dziecię za Fryderyka II odzyskał posiadłości dziedziczne, jako księstwo brunświcko-lüneburskie. W następnych czasach dom ten znacznie osłabł z powodu częstych wojen i działów familijnych. Założycielem linji brunświcko-lüneburskiej, która aż do 1866 panowała w Hanowerze, był Wilhelm Młodszy, * 1535, † 1592. W 1569 podzielił się krajem ze starszym bratem Henrykiem, założycielem istniejącej jeszcze dotąd linji książąt brunświckich, i otrzymał Lüneburg i Celle; ponieważ miał rezydencję w Celle, mianował się także ks. *Celle*. Siedmiu jego synów, by zapobiedz rozdrobnieniu kraju, ułożyli się między sobą, że tylko najstarszy będzie panował i tylko jeden z nich się ożeni. Skutkiem tego objął rządy Ernest II (* 1564, † 1611), a ożenił się Jerzy, bo los padł na niego. Po Erneście następowali jego bracia Chrystjan (* 1566, † 1633), August (* 1568, † 1636) i Fryderyk (* 1574, † 1648). Książęta ci w czasie 30-letniej wojny trzymali się polityki dwuznacznej, wahającej pomiędzy dwiema stronami walczącemi, i nabyli posiadłości: Hoya, Diepholtz, Grubenhagen, Münden, Kalenberg, Getynga, Harburg. Jerzy, umierając 1641, zalecił w testamencie podział kraju (dopiero po śmierci ostatniego z 7 braci panującego Fryderyka) między dwu najstarszych swoich synów: Chrystjana Ludwika (* 1622, † 1665), który otrzymał Celle, i Jerzego Wilhelma (* 1624, † 1705), któremu się dostał Hanower. Tym sposobem po zgonie Fryderyka 1648 powstały dwie linje: *Celle* i *Hanowerska* albo *Kolenberska*. Po bezdzietnej śmierci Chrystjana Ludwika posiadłości jego zajął trzeci brat Jan Fryderyk (* 1625, † 1679) i utrzymał je na mocy układu zawartego w Hildesheim z Jerzym Wilhelmem. Obaj bracia byli usposobienia wojowniczego i czynny brali udział w ówczesnych wypadkach środkowej i zachod. Europy. Po bezdzietnej śmierci Jana Fryderyka ziemie jego dostały się czwartemu bratu, Ernestowi Augustowi (* 1629, † 1698), biskupowi w Osnabrück, którego uważać należy za właściwego założyciela późniejszego królestwa Hanowerskiego. Przez zaślubienie 1658 ks. Zofji, córki Fryderyka V, elektora palatyńskiego, i Elżbiety, ks. angielskiej, zapewnił Ernest August swemu domowi pretensje do korony angielskiej. Zaprowadził on w Hanowerze porządek dziedziczny pierworodztwa. Mianowany 1692 elektorem, † 1698. Jego syn Jerzy Ludwik (* 1669, † 1727), po śmierci stryja Jerzego Wilhelma (1705) odziedziczył księstwo Celle. 1708 przyjęty został do kolegjum elektorów; jako prawnuk Jakóba I i najbliższy protestancki krewniak królowej Anny, wstąpił 1714 pod imieniem Jerzego I na tron angielski, 1715 nabył księstwa Bremen i Verden. Odtąd istniał w Hanowerze osobny rząd (szlacheckie *kolegjum rady tajnej*) i zaczęły się pomyślniej rozwijać stosunki wewnętrzne. Większą część dóbr dominjalnych obracano na potrzeby kraju. Jednakże oszczędzano szlachtę a wszystkiemi ciężarami obarczano klasy niższe. Następcą Jerzego był Jerzy II (ob.), po którym 1760 objął rządy jego wnuk Jerzy III (ob.), a po nim Jerzy IV (ob.). Wojna Siedmioletnia sprowadziła ciężkie klęski na Hanower; ale następny długi pokój nie tylko podźwignął go na nowo, ale nawet przy dobrym zarządzie wewnętrznym doprowadził do stanu kwitnącego. Dopiero wojny francuskie zniszczyły pomyślność Hanoweru. W 1801 zajęły go Prusy, a 1803 weszli do niego Francuzi. Chociaż na mocy konwencji, zawartej z Suhlingem 3 czerwca

1803, wojsko hanowerskie zostało rozwiązane, walczyło wszakże w legjach niemieckich. W r. 1806 Napoleon odstąpił wprawdzie **H.** Prusom, mimo to jednak część jego wcielił 1807 do Westfalji, a drugą częścią zarządzał gubernator francuski, aż nareszcie 1810 cały kraj został zupełnie do Francji przyłączony. Rok 1813 wyswobodził i **H.** Restauracja przywróciła znowu dawne urządzenia i zniszczyła wszystko, co zrobiono dla polepszenia losu chłopów. Jednej tylko szlachcie dobrze się działo. Traktatem wiedeńskim utworzono *królestwo Hanowerskie*, które zostało zwiększone posiadłościami Wschodniej Fryzji, Hildesheim, Harlingen, Goslar, Arenberg-Meppen, dolnem hrabstwem Lingen, Bentheim, częścią Eichsfeld i t. d., ale w zamian za to utraciło Lauenburg. W 1814 zwołane zostało do stolicy ogólne zgromadzenie stanów, złożone z deputowanych stanów prowincjonalnych, ale działalność tego zgromadzenia ograniczyła się samemi jeno czynnościami finansowemi. Następnie patent z d. 5 stycznia 1819 zaprowadził ustawę konstytucyjną, z dwiema izbami (w pierwszej zasiadali panowie, prałaci i szlachta, w drugiej urzędnicy miejscy), które od 28 grudnia 1819 zbierały się corocznie i załatwiały interesa, dotyczące całego państwa; obok nich istniały jeszcze trzy zgromadzenia prowincjonalne, załatwiające sprawy pojedyńczych prowincji. Mimo to wszystko ucisk policji i ciężary podatkowe ogromnie dawały się krajowi we znaki i budziły powszechne niezadowolenie. Zarząd kraju, jak dawniej tak i teraz, miał swój punkt ciężkości w niemieckiej kancelarji w Londynie, której naczelnikiem był minister hr. Münster, przedstawiciel polityki reakcyjnej. Po Jerzym IV wstąpił na tron 26 czerwca 1830 Wilhelm IV. Rewolucja lipcowa 1831 wywołała rozruchy w Getyndze i Osterode, które wprawdzie uśmierzono, ale zostawiły one po sobie silne wzburzenie, i dla uspokojenia uwolniony został w lutym hrabia Münster, a dotychczasowy namiestnik Cambridge mianowany wice-królem, z bardzo rozległem pełnomocnictwem. Zgromadzenie narodowe, otworzone 7 marca 1831, miało sobie dozwolonem wypracowanie projektu do nowej ustawy zasadniczej państwa; projekt ten został 13 marca 1833 przyjęty z pewnemi zmianami i 26 września przez króla zatwierdzony. Gdy atoli 20 stycznia 1837 Ernest August, książę Kumberlandu, na tron wstąpił, zgromadzenie stanów było d. 28 czerwca odroczone i patentem z dnia 1 listopada ustawa z 1833 zniesiona. Siedmiu profesorów getyngeńskich, którzy założyli protestacje, usunięto od urzędowania i kilku z nich wygnano z kraju. Teraz rozpoczęły się pamiętne spory w przedmiocie konstytucyjnej ustawy hanowerskiej, które przez długi przeciąg czasu zajmowały izby, prasę niemiecką, sejm związkowy, fakultety prawne i kilka sejmów hanowerskich, a które przecież skończyły się przyjęciem rządowego projektu do nowej ustawy. Wobec wypadków 1848 nie mógł już i król hanowerski odmówić pewnych ustępstw, mimo że dotąd despotyzm rządu nigdzie może nie był bardziej gnębiącym i surowszym niż w Hanowerze. Ministerjum marcowe Stüve-Lehzen-Bennigsen-Düring-Braun wcale nie było postępowem i nowa ustawa z 5 września 1848 (jak na rok 1848) była jeszcze bardzo umiarkowaną. W 1850 gabinet Stüve-Bennigsen został rozwiązany i zastąpiony przez ministerjum Münchhausen, które usiłowało pośredniczyć między radykalistami, liberalnymi i arystokracją i które 7 września 1851 zawarło z Prusami traktat, w przedmiocie pogodzenia krajowego systematu celnego ze związkiem celnym. Wkrótce potem † Ernest-August (18 listopada (1851), i syn jego Jerzy V utworzył ministerjum Scheele. Ministerjum to umiarkowańszemi postępowało drogami, niżeli się spodziewano, i ogłosiło owe od dawna już obiecywane prawo organiczne, ale upragnionych zmian ustawy z 1848 nie przeprowadziło. Z tem wszystkiem sejm niemiecki we Frankfurcie uchylił 1855 ustawę hanowerską z 1848, i odtąd powrócono do dawnej z 1839, tak, że mimo izb obradujących, władza wykonawcza kraju trzymała w swoich ręku i władzę prawodawczą. Jakkolwiek zaś opozycja, pod kierunkiem Bennigsena, otrzymała na sejmie 1862 niejakie korzyści, jednakże wprowadzenie przez partję starokościelną tak zwanego Walterowskiego katechizmu (14 kwietnia 1862), wywołało w całym kraju jawne niezadowolenie. Po demonstracjach sierpniowych, widział się rząd zniewolonym do uczynienia pewnych ustępstw. Wkrótce też potem nastąpiło uwolnienie ministra hr. von Borries, który za wyświadczone rządowi usługi wyniesiony został do godności hrabiego. Nowo utworzone ministerjum Windhorst-Malortie-Platen miało uczynić zadość wymaganiom kraju. Na wyborach 1863 partja postępowa otrzymała przewagę w izbie drugiej i wyjednała 1864 niektóre ulepszenia w prawie wyborczem. Sprawy szlezwicko-holsztyńskie wywołały jednak głośne z rządu niezadowolenie. Król tymczasem coraz bardziej przychylał się ku rządom osobistym i gdy mianował prezesem rady stanu hr. Borries, gabinet obecny podał się do dymisji 21 października 1865 i został zastąpiony przez ministerjum Backmeister-Dietrich Leonhard, które było tylko wykonawcą woli króla. W wojnie prusko-austrjackiej 1866 **H.** stanął po stronie Austrji. Król opuścił swoje państwo i udał się do Hietzing pod Wiedniem. Armja jego odniosła wprawdzie zwycięstwo pod Langensalza 27 czerwca, ale skutkiem braku energji i determinacji nie tylko że ze zwycięstwa żadnej nie odniosła korzyści, ale nawet przeciwnie musiała kapitulować. Wówczas cały **H.** zajęły wojska pruskie. Ludność, jakkolwiek wiele wycierpiała od zwyciężonej dy-

nastji, nie życzyła sobie jednak bynajmniej rządów pruskich i głośno swe usposobienia objawiała. Król w żadne nie chciał wchodzić z Prusami układy. Wreszcie 20 września 1866 Prusy ogłosiły anneksję **H.**, który też niebawem został wcielony i urządzony jako prowincja państwa pruskiego. Jerzy V w okólniku do gabinetów europejskich z d. 23 września daremnie przeciw anneksji protestował, nazywając ją uzurpacją, zbrodniczą grabieżą, najazdem, obrazą wszystkich traktatów europ., praw międzynarodowych i monarszych. Tak skończyła się niepodległa egzystencja **H.** Jerzemu V wyznaczył rząd pruski, jako wynagrodzenie, 16 miljon. talarów rocznej dotacji. Szlachta jednakże, duchowieństwo obu wyznań i demokraci nie przestali agitować przeciw rządowi pruskiemu, którego administracja nie jedną już zadała ranę miejscowej ludności. Pretendentem do tronu hanoworskiego jest Ernest August ks. Kumberland (ob.) syn Jerzego V. Por. Spittlera „Geschichte des Kurfürstenthum H. seit der Reformation bis zu Ende des XVII Jahrh.“ (2 t, Hanow., 1847); Grotefenda „Geschichte der allgemeinen landständischen Verfassung des Königreichs H. von 1814—48“ (Hanower, 1857); Schaumanna „Handbuch der Geschichte der Lande H. und Brauenschweig“ (Hanower, 1864) i Oppermanna „Zur Geschichte H. von 1832—60“ (2 t., Lipsk, 1860—62); Meding „Memoiren zur Zeitgeschichte“ (1881—89); Sybel „Die Begründung des Deutschen Reichs durch Wilhelm I“ (1893).

Hanower, stolica prowincji t. n., nad rz. Leine. liczy bez przedmieścia Linden 209,535 miesz. (1895). Miasto składa się ze ściśle i nieregularnie zabudowanego Alstadt i pięknie położonych nowych części miasta. Celniejsze place miasta są: plac Waterloo, z pomnikiem Waterloo, wysokim 47 metr., i plac kolei żelaznej, z pomnikiem Ernesta Augusta, wzniesionym 1861. Z gmachów publicznych zasługują na uwagę; zamek królewski, stary pałac (mieszczący w sobie kilka szacownych zbiorów), olbrzymi dworzec drogi żelaznej, zbudowany w 1876—80, kosztem 22½ mil. marek, wspaniały pałac Welfów, w 1866 na politechnikę zamieniony, kościół na placu targowym (odnowiony 1856), archiwum, ujeżdżalnia, arsenał, ratusz, wspaniały teatr, muzeum. Pośród miejscowych zakładów naukowych stoją na czele: wyższa szkoła techniczna, 3 gimnazja filolog., 2 realne, 2 szkoły realne, różne szkoły specjalne, szkoła handlowa, bibljoteka królewska, licząca 120,000 tomów i 2,000 rękopisów, tudzież znakomite zbiory monet, rycin, obrazów i starożytności, muzenm historji naturalnej i galerja Hausmanna. Przemysł miasta, równie jak handel stoją na wysokim stopniu rozwoju. W jednej części miasta leży piękna, dawniejsza rezydencja królewska, Herrenhausen. Miasto **H.** wspominane już jest w 1163, w 1481 zostało miastem hanzeatyckiem, w 1640 książę Colenberg przeniósł tu swą rezydencję. Odtąd aż do 1714 stolica kraju była tu ciągle, od 1714—1837 władcy Hanoweru rezydowali w Londynie. Nakoniec po 1866 Hanower zajęli Prusacy.

Hans, właściwie **Bockbinder** Jan, Duńczyk, pierwszy drukarz w w. ks. Moskiewskiem, z polecenia Jana IV Groźnego urządził 1553 w Moskwie drukarnię cerkiewno-słowiańską, ale dopiero w 1564 wydał tu najpierwszą księgę. „Apostoł“, t. j. „Dzieje Apostolskie“, i to z wielu błędami ortograficznemi, mianowicie co do znaków pisarskich i skróceń, za co oskarżony o herezję i czary zmuszony został umknąć ze swymi pomocnikami do Polski, gdzie pracował w Wilnie i Lwowie.

Hánság (niem. *der Wasen*·**H.**), moczary czyli bagnisko w Węgrzech, pomiędzy komit. Moczońskim i Szoprońskim, obejmujące 400 klm. kw., wśród niego znajdują się jeziora, obfitujące w dobre ryby i dzikie ptactwo, wydry i t. d.; łączy się z jeziorem Nizyderskim (Neusiedler). Wpadają do niego rzeczki: Rybnica. Ikwa i Mała Raba; wypływa zaś Rabca, wpadająca do Dunaju. Bagnisko to w części zostało już osuszone.

Hansard Luke, drukarz angielski, * 1752 r. w Norwich, † 1828; przybył 1772 jako zecer do Londynu, do Hughsa, drukarza izby niższej; w r. 1799 został jego wspólnikiem, a 1800 wyłącznym właścicielem jego zakładu. —Jego najstarszy syn, *Tomasz Curson* **H.**, * 1776, † 183.3, założył 1805 własną drukarnię i wsławił się jako wydawca dzieła: „Typographia, an historical sketch of the origin and progres of prining” (Londyn, 1812).— Młodszy jego brat *Luke* **H.**, jest obecnie właścicielem drukarni ojca; pod jego nazwiskiem wychodzą „Parliamentary debates“.

Hansemann Dawid Justus Ludwik, * 1790, na wyspie rz. Elby, Finkenwerder, pod Hamburgiem, od 1817 kupiec wełny w Akwizgranie, głośny z licznych, wydawanych przez siebie, broszur w przedmiotach finansowych, w sprawach związku celnego i kolei żelaznych. W 1838 został prezesem izby handlowej, 1844 zwinął swój handel, by się wyłącznie poświęcić sprawom publicznym. Wybrany 1845 do prowincjonalnego sejmu reńskiego, odznaczył się na sejmie połączonym 1847 jako członek opozycji. W końcu marca 1848 r. został ministrem skarbu i 15 czerwca utworzył własny gabinet, który wszakże 10 września 1848 ustąpił, i odtąd **H.** aż do marca 1851 urzędował jako główny naczelnik banku pruskiego. Wybrany później do izby pierwszej, poświęcał się jednak wyłącznie tylko założonej przez siebie spółce dyskontowej w Berlinie, na niemieckim sejmie handlowym 1862 r. obrany był jego prezydentem; † 1864.—Jego młodszy syn Gustaw **H.**, * 1829 w Akwizgranie, napisał: „Die wirtschaftlichen Verhältnisse des Zollvereins“ (1863); „E. v. Hartmanns Philoso-

phie des Unbewussten für das Bewussten weiterer Kreise“ (1874); „Die Atome und ihre Bewegungen“ (1871).

Hansen Maurycy Krzysztof, poeta i pedagog norweski, * 1794 w Modum, † 1842 na urzędzie rektora szkoły w Kongsbergu. Wyborne są jego podręczniki do nauki języka norweskiego, oraz wiele innych książek szkolnych. Literaturze ojczystej zasłużył się jednak głównie jako poeta i autor drobnych romansów i nowel. Z utworów poetycznych **H.** najcelniejsze: „Digtninger” (1816); „Theodors Dagbog” (1821) i rycerski romans „Othar af Bretagne”; „Laren”; „Biergmanden” i „Den gale Christian”, powabne z życia ludu opowieści. Zbiorowe wyd. poezji **H.** „Samlede Digtninger” (2 t., (1825), oprócz noweli „Keadan eller Klosterruinerne“ zawiera także histor.-romant. dramat „Nor og Gor“, który tak samo jak jego „Hakon Athelstan“ (1838). wysoką ma wartość poetyczną. Jako liryk i sielankarz, np. „Norsk Idyllekrands,“ ważne zajmuje stanowisko. Zbiór jego nowel „Noveller og fortaellninger“ wydał Schwach (8 t., Chrystyj, 1855—1858); „Noveller i udvalg“ (1882).

Hansen Piotr Andrzej, astronom, * 1795 w Tondern, † 1874 w Szlezwigu, był z początku zegarmistrzem, następnie adjunktem Schumachera w obserwatorjum w Seeberg pod Gotha. **H.** należał do najznakomitszych znawców mechaniki nieba, której wiele najtrudniejszych zadań rozwiązał. Rozprawa jego „Untersuchungen über die gegenseitigen Störungen Jupiters und Saturns“ została 1831 r. przez akademję berlińską uwieńczoną. Największą sławę zyskał nowemi tablicami księżyca, które przedstawiają zawiły bieg księżyca ze ścisłością, jaką poprzednio uważano za niemożliwą. Tablice wszakże słońca, wydane 1857 wraz z Ólufsenem z polecenia towarzystwa nauk kopenhaskiego, ustępują nowym tablicom Leverriera. Brał żywy udział w pomiarach europejskich stopnia geograficznego. Z prac jego przytoczymy: „Anwendung der Methode der kleinsten Quadrate auf Geodäsie“ (1868); „Ermittelung der absoluten Störungen in Elipsen von beliebiger Excentricität und Neigung“ (1843); „Auseinandersetzung einer zweckmässigen Methode zur Berechnung der absoluten Störungen der kleinen Planeten“ (3 części. Lipsk, 1857—59); „Theorie der Sonnenfinsternisse“ (Lipsk, 1858); „Ueber die sogenannten Kugelfunktionen.

Hansen Teofil, architekt, pochodzący z Danji, * 1813 w Kopenhadze, † 1891 w Wiedniu, kształcił się tamże, potem podróżował do Niemiec i do Athen, gdzie studjował styl grecki i wykonał liczne reparacje w Akropolu. W r. 1843 wezwany do Wiednia zamieszkał tamże i został profesorem Akademji sztuk pięknych. Wybudował w Wiedniu arsenał, Heinrichshof, giełdę, gmach towarzystwa muzycznego, parlament, akademję w Wiedniu i Atenach i in.

Hansen Jan Holm, pisarz duński, * 1841 w Ribe w Jutlandji, jako ochotnik odbył wojnę 1864 r., czas krótki występował 1869 na deskach teatralnych, lecz opuścił i poświęcił się wyłącznie pracy literackiej. Napisał: „En katholsk Familie“ (1875); „Kejserfesten paa Kreml“: opowiadania „En fri Mand“ („Wolny człowiek“ 1877); „Vikingeblod“ (1878); „Fra Dannevirke till Rosenvänget“ (1880); „Karsten Ulv“ (1884); „Ved Höjvande“ (1886); „Karen Hav“ (1887).

Hansen Emil Chrystjan, botanik, * 1842 w Ribe w Jutlandji, był z początku malarzem pokojowym, następnie zajął się nauką, był nauczycielem prywatnym, w 1866 został nauczycielem gimnazjalnym w Kopenhadze. Od 1871 studjował botanikę, zajął się badaniem organizmów niższych, 1879 został docentem i dyrektorem pracowni. W szczególności zbadał dokładnie grzybki drożdżowe, a rezultaty swych poszukiwań zastosował prektycznie do wyrobu piwa. Ogłosił: „Recherches sur le microorganismes qui se trouvent dans l'air“ (1879—92); „Untersuchungen aus der Praxis der Gärungsindustrie“ (2 wyd., 1890) i in.

Hansgirg Antoni, pisarz czeski, * 1806, w m. Kralowem Hradcu, † 1877 w Pradze, po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Pradze 1829 r., od r. 1841 profesor gimnazjum w Litomierzycach, a od 1851 w Pradze jęz. greckiego i czeskiego: badacz dziejów czeskich i starożytności narodowych; wiele prac literackich w latach 1834 do 1841 ogłosił w rozmaitych czasopismach czeskich i w *Ost u. West*, wychodzącem w Pradze. Oddzielnie zaś wydawał między innemi „Katalog ksiąg czeskich od r. 1774 do 1839“ (Praga, 1840).

Hansgirg Karol Wiktor, poeta niemiecki, * 1823 r. w Pilźnie. Utwory swe liryczne i epiczne drukował *Ost und West* (1842—1849) i inne, oddzielnie zaś wydał pod tytułem „Heimatstimmen“ (Praga, 1844) i t. d.—Żona jego *Teresa z Tobischów*, * 1833, znana jest także jako autorka niemiecka, piszaca pod pseudonimem *Theodor Reinwald*, wydała w Wiedniu romans pod tyt. „Dunkle Fügungen“ (1862) i „Gesammelte Novellen“ (1874).

Hansiz Markus, historyk koruński, * 1683, † 1766 w Wiedniu, Jezuita, zbadał wszystkie niemal archiwa swego zakonu. Główne jego dzieło: „Germaniae sacrae tomi III“; „Metropolis Laureacensis, Archiepiscopatus Salisburgensis, Episcopatus Ratisbonensis“ (1727—1751); oraz „Analecta pro historia Carinthiae concinnanda“ (Celowiec, 1782).

Hanslick Edward, pisarz muzyczny, * 1825 w Pradze, studjował prawo w Wiedniu i wstąpił do służby rządowej. Od młodości kształcił się w muzyce, 1856 poświęcił się jej wyłącznie. 1861 został profesorem estetyki i historji muzyki w Wiedniu. Jednocześnie był sprawozdawcą mu-

zycznym kilku czasopism wiedeńskich, oddzielnie ogłosił: „Vom Musikalisch-Schönen“ (7 wyd., 1885), w którem występuje jako przeciwnik nowego kierunku muzyki i dowodzi, że celem jej nie jest wywoływanie uczuć, lecz jedynie piękno zarówno w treści, jak i w formie. Nadto napisał: „Geschichte der Wiener Konzertwesens“ (1869—1770, t. 2); „Aus dem Konzertsaal“, zbiór własnych krytyk i sprawozdań ogłoszonych 1848—1868 (1870); „Die moderne Oper; Kritiken und Studien“ (nowe wyd. 1885); „Aus dem Opernleben der Gegenwart“ (1884); „Suite, Aufsätze über Musik und Musiker“ (1885); „Aus dem Tagebuch eines Musikers“ (1892), i autobiografja; „Aus meinen Leben“ (1894).

Hansmann Leopold, pisarz czeski, *1823, †1863 w Bernie, redagował *Moravsky národni list* i *Moravské Noviny*. Napisał dwa odznaczone dramaty historyczne: „Jaroslav czili Tatarzi v Olomouce“ (1860) i „Zdirad“.

Hansteen Krzysztof, astronom, *1784 w Chrystjanii, †1873, studjował prawo, następnie matematykę w Chrystjanii, został nauczycielem we Fredericksborg na Zeelandji, od 1815 był prof. astronomji i matematyki stosowanej, tudzież dyrektorem obserwatorjum astronomicznego w Chrystjanji. Będąc jeszcze nauczycielem na Zeelandji, zjednał sobie rozgłos badaniami nad magnetyzmem ziemskim, których wyniki zestawił w dziele „Untersuchungen über den Magnetismus der Erde“ (1819—23), które silnie pobudziło Europę do dalszych prac nad tym przedmiotem. W r. 1828—30 odbył wspólnie z Ermanem w tymże celu podróż do Syberji. W r. 1837 stanął na czele komisji do trygonometrycznego zmierzenia Syberji, miał też (1845—60) ważny udział w rosyjsko-skandynawskim pomiarze stopnia równoleżnika. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Lärebog i Mechaniken“ (3 t., 1834); „Lärebog i Plangeometrie“ (1835); „Reiseerinnerungen aus Sibirien“ (1854); „Vorlesungen über die Astronomie“ (1835).

Hanstein Jan, botanik, *1822 w Poczdamie, †1880, kształcił się w miejscowej szkole ogrodniczej, studjował nauki przyrodnicze w uniwersytecie berlińskim, 1865 został profesorem botaniki w Bonn i dyrektorem ogrodu oraz instytutu botanicznego. Napisał: „Untersuchungen über den Bau und die Entwickelung der Baumrinde“ (1853); „Versuche über die Leitung des Saftes durch die Rinde“ (1860); „Die Milchsaftgefässe und die verwandten Organe der Rinde“ (1864); „Uebersicht des natürlichen Pflanzensystems“ (1867); „Beiträge zur allgemeinen Morphologie der Pflanzen (1882) i w. in.

Hanstein Adalbert von, poeta niemiecki, *1861. Dramaturg teatru „Theater der Westens“ i docent estetyki i historji literatury (od 1894) w Akademji Humboldta w Berlinie, napisał: „Von die Krone“ (pod pseudon. L. Bertus (1881); „Menschenlieder“ (1887); „Von Kains Geschlecht“ (1888); „Die Königs Brüder“ (1892); „Zwei Welten“ (1898); „Achmed der Heiland“ (1899), oraz rozprawy krytyczne: „Albert Lindner“ (1888); „Ibsen als Idealist (1897); „Gerhart Hauptmann“ (1898); „Die Frauen in der Geschichte des deutschen Geisteslebens“ (1899).

Hanswurst, Pickelhering, Arlekin, nazwa charakteru komicznego staroniemieckiej sceny, odznaczającego się gburowatością i prostactwem. Przez długi czas **H.** był ulubieńcem publiczności, a szczególnie klas niższych; początkowo występował improwizując swą rolę stosownie do okoliczności. Nazwa **H.** po raz pierwszy zjawia się w piśmie Lutra przeciwko ks. Bruświk-Wolfenbüttel, p. t. „Wieder **H.**“ (1541), następnie w djalogu Piotra Propsta „Vom kranken Bauer und einem Doctor“ (1553). W początkach XVIII wieku znaleźli się artyści, którzy charakter **H.**, należący dotychczas do dramatu ludowego, starali się artystycznie obrobić i wykształcić. Odznaczyli się w tem, między innymi, J. A. Stranicki i Gotfryd Prehauser, obaj w Wiedniu. Z wzięciem przewagi dramatu artystycznego nad komedją ludową rozpoczęła się, uwieńczona pomyślnym skutkiem, walka przeciwko **H.**, w której odznaczyli się szczególnie Gottsched (ob.) i artystka dramatyczna Neuberg. Jednakże wraz z imieniem nie zaginął i sam charakter, zjawiający się do najnowszych czasów pod różnemi nazwami: Kasperle, Larifari, Lipperle, Thadäl i t. d., a mianowicie w krotochwilach Reimunda i w teatrach marjonetek i in. Z naukowej strony bronili **H.** szczególnie Lessing i J. Möser, ten ostatni w dziele „Harlekin oder Vertheidigung des Grotesk-Komischen“. Porów. Creizenach „Zur Enstehungsgeschichte des neuern deutschen Lustspiels“ (1879); Görner „Der Hanswurtstreit in Wien“ (1884); Ignacy Matuszewski „Bohaterowie jasełek“ w zbiorze „Swoi i Obcy“ (Warszawa, 1898); Reuling „Die komische Figur in den wichtigsten deutschen Dramen bis zum Ende des 17 Jahrb.“ (1890).

Hantle (z holend.), przyrządy do ćwiczeń gimnastycznych, złożone z dwu kul, połączonych rękojeścią. Rozróżniają się **H.** wielkie, ważące do 100 kilogramów i służące do wprawy w dźwiganie ciężarów, oraz **H.** małe, do 10 kg., używane do wprawy w ruchy ręczne. Por. Eiselen „Die Hantelübungen“ (3 wyd. 1883).

Hants, ob. Hampshire.

Hantschke, Hantzke, ob. Hanczka Jan Jerzy.

Hanuman Hulman imię bóstwa indyjskiego, mającego postać małpy. Hanuman, podług Ramajany (ob.), pomagał Ramie (ob.) w wojnie z demonami (Rakszasami) zamieszkującymi Laussę (Cejlon). **H.** uchodzi za autora dramatu *Hanumannatakam*, albo Mahanutakam, którego treść wyrył na skałach, ale potem, na prośby Walmikiego (ob.), autora Ramajany, strącił w morze, żeby

nie zaćmiewał sławy jego. W epoce króla Bhoja z Dhary (XI w. po Chr.), wydobyto jakoby fragmenty i ułożono z nich dramat. Za kompozytora podają Damodoramiśrę, albo Madhusudonamiśrę. Wydane w 1878 w Kalkucie i 1886 r. w Bombaju.

Hanuman, niosący na głowie, rękach i ogonie skały.

Hanusz Ignacy Jan, * 1812 w Pradze, † 1869; po ukończeniu nauk filozoficznych został mnichem premonstrateńskim 1831 r. Porzuciwszy ten stan, rozpoczął studja nauk prawnych 1833 i w 1835 został profesorem filozofji w Wiedniu, a 1836 prof. we Lwowie 1847 w Ołomuńcu, a 1849 w Pradze, gdzie między innemi wykładał filozofję Tomasza ze Szczytnego. W r. 1852 podejrzewany przez ministra Thuna o *hegeljanizm* otrzymał uwolnienie. W tymże roku został członkiem towarzystwa czeskiego nauk, a 1860 bibljotekarzem uniwersytetu praskiego. Oprócz wielu prac, dotyczących starożytności i historji literatury słowiańskiej, oraz dzieł podręcznych w przedmiocie psychologji, etyki, logiki i metafizyki, wydał: „Die Wissenschaft des Slavischen Mythus" (Lwów, 1842); „Geschichte der Philosophie" i „Vorlesungen über die Culturgeschichte der Menschheit" (Ołomuniec, 1849); „Der bulgarische Mönch Chrabr"; „Literatura prislovnictwi slovanského" (1853); życiorys Czelakowskiego (1855); „Svaty Kyril nepsal kyrilsky, než hlahotsky"; „Dieva, zlatovlasa bohynie"; „Bájeslovny Kalendárz"; „Die lateinischen Osterspiele" (1863) i wiele inn. W r. 1848 redagował czas jakiś *Die Neue Zeit*, a wkrótce potem *Holomoucké prostonarodní noviny*, później zaś *Kritische Blätter*.

Hanusz Ignacy.

Hanusz Jan, lingwista, docent uniwersytetu wiedeńskiego, autor wielu rozpraw z dziedziny lingwistyki i filologji, * 1858 w Kołodziejówce pod Stanisławowem w Galicji, † 1887 w Paryżu, studjował filologję w uniwersytecie Jagiellońskim. Będąc jeszcze na kursach, pomieszczał naukowe prace w wydawnictwach akademji Krakowskiej, jak: „O samogłoskach nosowych w narzeczu Słowińców pomorskich, Kabatków i Kaszebów"; „Materjały do historji form deklinacyjnych w języku staropolskim w XIV—VV w.". W 1881 udał się do Lipska, gdzie studjował sanskryt, 1884 do Wiednia. W tym czasie ogłosił kilka prac w „Sprawozdaniach" Akademji Krakowskiej i w specjalnych czasopismach niemieckich, jak: „O książce do nabożeństwa króla Zygmunta I"; „O dobie litewsko-słowiańskiej w stosunku do prajęzyka indoeuropejskiego"; „O języku Ormian polskich" (Kraków, 1886) i wiele innych. Życiorys jego i ocenę prac umieścił A. A. Kryński w „Pracach filologicznych" (t. II, 818—836).

Hanusz Józef, pisarz czeski, * 1862, kształcił się w Pradze, od r. 1892 doktor filologji, napisał: „Zjeveni sv. Brigitty v literaturze české" (1886); „Božena Niemcová" (1889); „H. Taine" (1891); „P. J. Szafarzik" (1895).

Hanza, Anza, (w języku staroniem. *związek*), *Hanzeatyckie miasta, Związek Hanzeatycki (Unio Hanseatica)*, zowie się związek miast niemieckich, zawarty pierwotnie 1239 pomiędzy Hamburgiem, Ditmarsh i Hadlern, a 1241 pomiędzy Hamburgiem a Lubeką, celem szerzenia stosunków handlowych i obrony od rozbójników lądowych i morskich. Do związku tego przystąpił 1247 Brunświk i w r. 1260 odbył się pierwszy sejm związkowy. Miasto Lubeka było głową związku, który powoli tak wzrastał, że doszedł do liczby 85 miast. Miasta te dzieliły się na cztery klasy; do pierwszej klasy należały miasta wendeńskie i zawendeńskie z miastem głównem Lubeką; do drugiej, miasta Kliwji, Marchji, Westfalji i Holandji z miastem głównem Kolonją; do trzeciej miasta saskie i brandeburskie z miastem głównem Brunświk; do czwartej miasta pruskie i inflanckie z miastem głównem Gdańsk. Celem Hanzy było: oprócz obrony od rozbojów i grabieży, utrzymanie wyłącznego handlu w stronach północno-wschodnich i zachodnich, wyjednanie jak najrozleglejszych przywilejów dla miast hanzeatyckich, tudzież zaradzenie wszelkim nieporządkom i nadużyciom, dlaczego też Hanza względem swoich nieprzyjaciół mogła używać banicji większej i mniejszej, wykonywając obok tego bezspornie wszelką juryzdykcję sądową. We wszelkich sporach między członkami związku sędzią rozjemczym był sam związek, który w ten sposób zapobiegał mieszaniu się innych państw w swe sprawy. Godność protektora związku piastował przed poddaniem się Polsce w. mistrz zakonu niemieckiego, który jednak władzy zwierzchniej nie posiadał. Najwyższa władza związkowa należała do deputowanych miast, zebranych ne sejmie (Hansatag), co 3 lata, a w czasie rozkwitu Hanzy co rok, odbywającym swe posiedzenia w Lubece. Jakkolwiek Hanza ani przez cesarzów, ani przez państwo niemieckie, nie była nigdy formalnie uznaną, używała przecież wszędzie wysokiego poważania i wprowadzała swobodnie swoje towary do Anglii, Szwecji, Da-

nji i Rosji, gdzie posiadała swe składy (w Londynie, Nowogrodzie i t. d.), dzierżyła w swym ręku Zund, walczyła zwycięsko z wielu królami i państwami, zakładała wyborne komunikacje wodne, kanały i skutecznie zaradzała gwałtom i rozbojom. Zmiana okoliczności czasowych, jako to: opanowanie Nowogrodu przez cara Iwana Wasilewicza, przyłączenie Prus do Polski, wzrost Niderlandów, odjęcie **H.** przywilejów przez Szwecję (Gustawa Wazę) i Anglję (Elżbietę), powiększenie się władzy książąt, a przez to spokojności i bezpieczeństwa w Niemczech i przeniesienia się ognisk handlowych na obszerniejsze pole w skutek odkrycia Ameryki, sprowadziły także powoli upadek Hanzy; w 1612 r. należało do **H.** już tylko 12 miast, w r. 1630 odbył się jeszcze sejm hanzeatycki w Lubece, i na nim tylko miasta Hamburg, Lubeka i Brema połączyły się jeszcze nanowo; do tych miast w szczególnych przypadkach przystępował jeszcze i Gdańsk, chociaż się już nie liczył do właściwych miast hanzeatyckich. W 1810 trzy te miasta hanzeatyckie zostały przyłączone do Francji, a w 1815 odzyskały swą niezawisłość i uznane zostały za miasta wolne; poczem odnowiły *hanzeatycki związek*, który jednak tylko nazwę **H.** przedstawiał. Por. Sartoriusa „Geschichte des Ursprungs der Deutschen Hanza" (3 t., Getynga, 1808); Lapenberga (2 t., 1830); Barthold „Geschichte der deutschen **H.**" (Lipsk, 1862); Winkler „Die deutsche **H.** in Russland" (Berlin, 1886); „Hanseches Urkundenbuch (1876—86); „Hansische Geschichtsblätter" (1872): Falkego (1862); u nas o **H.** pisali Łaguna „**H.** nad Dźwiną", Napierski i inni.

Hańcza, nazwa dwu jezior, w król. Polskiem, gub. Suwalskiej; 1) w powiecie Sejneńskim, rozciąga się od wsi Wiejsieje ku południowi, na przestrzeni 730 morgów; głębokie 60 stóp; wypływa zeń rz. Biała Hańcza; 2) w powiecie Suwalskim, pod wsią Hańczą, na wschód osady Przerośl; wypływa zeń rz. Czarna Hańcza.

Hańcza Biała, Hańcza Czarna, rzeki w królestwie Polskiem, ob. Biała Hańcza i Czarna Hańcza.

Hap Kacper, biskup sufragan poznański w XVII w., * 1563 r., ukończywszy świetnie nauki, został doktorem teologii i obojga prawa, poświęcił się stanowi duchownemu i doszedł do wyższych godności kościelnych. W młodym już wieku był archidjakonem i prałatem. W 1615 mianowany sufraganem poznańskim i biskupem enneńskim, niedługo tę godność zajmował, gdyż † 1619.

Hap, Hapi, egipska nazwa wołu Apisa (ob).

Hapale, ob. Małpeczki.

Haparanda, miasto w szwedzkiej prowincji Torneo, niedaleko ujścia rzeki Torneo do zatoki Botnickiej, ożywiony handel, 1,390 mieszk. W **H.** znajduje się stacja meteorologiczna, jedna z najdalej na północ wysuniętych.

Hape, w Egipcie, bóstwo symbolizujące Nil, wyobrażane w postaci męsko-kobiecej ze zwieszonemi piersiami. Miało świątynie w Nilopolis, Memfis i Heliopolis.

Happel Eberhardt Werner, romansopisarz niemiecki, * 1647, † 1690. Napisał; „Der Asiatische Ourgambs" „Der jurn larische Mondozell" w stylu heroiczno-egzotycznym, oraz „Der span. Quintam, der franz. Comentia, Der teutsche Carl, Der engel. Eduard" — powieści historyczno polityczne. Najlepszem i najciekawszem dziełem **H.** jest „Der akademische Roman" (1690), gdzie spotyka się dużo materjału do historji obyczajów.

Hapsal, miasto powiatowe w gub. Estlandskiej, nad morzem Baltyckiem, port, kilka kościołów, kąpiele morskie,—3,238 miesz. (1897). Powiat Hapsalski liczy 83,073 miesz.

Haraburda, ród z Rusi litew. — **H.** *Anicety*, władyka połocki obrządku greck., po Arsenim Szyszce, od końca 1562. W następnym już 1563 r., gdy Iwan Groźny zajął Połock, **H.** wraz z wojewodą Dowojną został wywieziony do Moskwy i prawdopodobnie † w niewoli.—**H.** Michał, może brat poprzedniego, znakomity dyplomata XVI w. Człowiek zdolny i dobrze obeznany z prawami i obyczajami dworu w. książąt moskiewskich, często od królów polskich sprawował do nich poselstwa. Pisarz litewski za Zygmunta Augusta, pierwszy raz posłował do Moskwy 1560. Podczas wojny o Inflanty jeździł 1561—62 do chana krymskiego, by go pobudzić do wojny z Iwanem Groźnym. Jako sekretarz towarzyszył poselstwom do Moskwy 1563 i 1566, a jako poseł rzeczywisty 1570 spotkał Iwana w drodze do Nowogrodu i daremnie traktował o zgodę. W czasie bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta, wytworzyło się na Litwie stronnictwo, które chciało wciągnąć do unji politycznej w. księstwo Moskiewskie i dla umorzenia zajść pogranicznych dać koronę Teodorowi, synowi Iwana. Z propozycją taką i dla zawiązania w tym celu układów jeździł **H.** do Moskwy 1573, jako jeden z głównych reprezentantów pomienionego stronnictwa. Gdy zaś Iwan w różnych kombinacjach zawsze wygórowane kładł warunki, a **H.,** lubo obrządku greckiego, dowodził, że Iwan nie może być koronowanym bez przyjęcia religii rzym.-kat., poselstwo spełzło na niczem. (Relacja o tem poselstwie mieści się w *Orędowniku*, Poznań, 1844, № 48). Z Moskwy przyniósł **H.** ruski przekład Biblii, który Konstanty Wasil ks. na Ostrogu kazał wydrukować wraz z oryginałem 1581. Za Batorego, 1581 był wyznaczony pisarzem komisji do układów o pokój w Kiwerowej Horce. W 1584 jeździł jeszcze do Moskwy od Stefana Batorego dla zawarcia wiecznego pokoju, na podstawie unji 3 państw (Polski, Litwy i w. ks. Moskiewskiego); poselstwo skończyło się na wzajemnych odgróż-

kach. Koniec **H.** niewiadomy. Por. „Relacja poselstwa“ (Skarbiec Sienkiewicza).

Haracz *(tributum)*, z tureckiego *charadż* do polskiej mowy przejęty, służy na oznaczenie sumy pieniężnej, składanej przez państwo podbite zwierzchnikowi swemu. W wiekach średnich składanie pieniędzy przez lennika suzerenowi, lubo rzadkie, zdarza się u narodów europejskich. Tak i we Fryzji **H.** np. nazywał się *Klinschild*; Grimm w *Rechtsalterthümer* wiele tego rodzaju opłat feudalnych przytoczył. Stosunki polityczne między Niemcami a Słowianami przedstawiają liczne ślady takich opłat. Polacy za Mieszka Lamberta I i Bolesława Magnusa I płacili Niemcom trybut, na wzór Lutyków, lubo byli komesami, marchjonami i dukami jak książęta niemieccy. Uroczysta intronizacja na duka w Gnieźnie, roku 1000 odbyta; nadała Bolesławowi Magnusowi wyższe niż dotychczas znaczenie. Odtąd hierarchja kościelna od niego zależała, jak to było w księstwie bawarskiem. Wtedy *tributarius* książąt saskich, jakim do tego czasu był Bolesław I, i z tego tytułu uległy Ekihardowi ojcu Hermana i Ody, wystąpił 1012 jako zwierzchnik ich, skoro zajął ziemie słowiańsko-niemieckie po Elbę, Salę. Z chwilą zaprzysiężonego wytępienia kozaków, przez rozmiłowaną w spokoju szlachtę, okazała się potrzeba płacić **H.** Wschodowi; 1589, 1590 żądali Turcy haraczu. Po zwycięstwie chocimskiem 1621, zapewniono **H.** Tatarom pod nazwą upominków, 1672 pokój Buczacki stanowczo tę nazwę wymienił, zobowiązując Polskę do rocznego **H.** sułtanowi, król Michał dostał kaftan honorowy lennika Porty. 1699 zawarty pokój Karłowicki zniósł wprawdzie **H.**, ale nie na skutek potęgi Polski, lecz zastąpienia jej działania przez groźnego sąsiada. W czasach obecnych płacą haracz Porcie, jako jej lennicy, książęta Serbji i Rumunii (połączonych Wołoch i Multan), oraz egipski chedyw, bejowie Tunisu i Trypolisu.

Haraforowie, naród, toż co Alfurowie (ob.).

Harairi Soliman al, pisarz arabski, *1824 w Tunisie, z rodziny perskiej, kształcił się tamże, a w 15 roku życia już był nauczycielem matematyki. W r. 1845 został sekretarzem poselstwa francuskiego w Tunisie, w r. 1846 profesorem w szkole języków wschodnich w Paryżu. Przetłómaczył na arabski bajki La Fontaine'a, Ekonomię polityczną Blanqu'a, Anatomję doktora Auzoux, gramatykę francuską Lhomond'a (Paryż, 1857) i in.

Harakiri (japońskie, po chińsku Seppaka), dosłow. rozcięcie brzucha, rodzaj samobójstwa, popełnianego przez szlachtę japońską w epoce feudalizmu. Było ono dobrowolne, lub też nakazane przez władze, i stanowiło przywilej arystokracji. **H.** polegało na rozcięciu brzucha od strony lewej ku prawej, poczem samobójca przeżynał sobie gardło. Kto zdobył się na ten czyn, oczyszczał się z zarzutu niehonorowości i zasługiwał na pogrzeb. **H.** spełniane na rozkaz władzy, miało charakter kary, ale spełniało się z całym ceremonjałem w obecności przyjaciół w pokoju wybitym biało (barwa żałoby w Japonji). Po przecięciu brzucha, najbliższy przyjaciel ścinał skazanemu głowę. Por. Miffords „Gesch. aus Alt. Japan“ (1835).

Harald, nazwisko czterech królów duńskich.— **Harald I** *Hildetand*, syn Haralda Röriksa i Ody, panował po swoim dziadku Ivarze Bidfodmi, 645—695; poległ w bitwie na polu Bravalla, zabity przez swego woźnicę.—**Haraid II** *Blaatand*, syn Gormsa Starego, za namową cesarza Ottona II przyjął religję chrześcijańską, za co znienawidzony od swego ludu, strącony został z tronu przez własnego syna Swena i w ucieczce musiał szukać ocalenia. Wprawdzie przy pomocy Normandów powrócił znowu do kraju, ale został zamordowany 986.—**Harald III**, wnuk poprzedniego, syn Swena, panował od 1014 do 1017; **Harald IV**, syn Swena II panował 1076—80.

Harald, nazwisko królów norweskich. — **Harald I** albo *Harfager* (t. j. pięknowłosy), od 860—930, syn Halfdana Czarnego z rodu Ynglingów, zjednoczył rozdzielone pomiędzy wielu naczelników (*Jarle*) ziemie Norwegji w jedną całość. W 930 musiał ustąpić synom rządy prowincji i † 933 w swojej rezydencji Drontheim, złożywszy koronę 930 r. w ręce syna Eryka Blodöxa.—**Harald II** *Graafell* (t. j. Szaroskóry), panował 950—963 i był synem Eryka Blodoxa; został zamordowany przez króla duńskiego Haralda II.—**Harald III** *Hardrade* (t. j. Dwubrody) syn Sigurda, naczelnika Stingarigów i potomka Haralda I, służył rycersko od 1033 w gwardji cesarskiej w Bizancjum, walczył z afrykańskimi piratami, był 1035 w Jerozolimie; jako dowódca gwardji cesarskiej zdobył wiele miast sycylijskich, przeniósł wojnę do Afryki i w 18 bitwach pokonał saracenów. Następnie po wielu przygodach uszedł z Bizancyjm (gdzie był więziony) do w. ks. Jarosława, poślubił w Nowogrodzie jego córkę Elżbietę, udał się stąd 1045 do Szwecji i zdobył na swoim synowcu Magnusie część Norwegji, której został królem 1047. Poległ w 1066 w bitwie w Anglii, a pozostali po nim potomkowie z linji męskiej wygaśli 1319 na Hakonie VII.

Harald, nazwisko dwu królów angielskich.— **H. I** *Harefoot*, syn Kanuta II, wstąpił na tron 1037 i † 1039.—**H. II**, syn hrabiego Godwina z Kentu, szwagier Edwarda III Wyznawcy, po którego śmierci 1066 ogłosił się królem, poległ tego samego jeszcze roku w bitwie pod Hastings, przeciwko Wilhelmowi Zdobywcy. Ze śmiercią jego skończyła się dynastja królów anglo-saksońskich, zasiadających na tronie angielskim.

Haram-Basza, *Aram-Basza*, nazywa się dowódca hajduków w Turcji; w Węgrzech zaś na-

zywał się tak starszy 4 lub 5 strażników policyjnych ziemskich czyli żandarmów. Często jednak sami dopuszczali się grabieży podróżnych.

Harambašzić August, poeta chorwacki, * 1861, z zawodu prawnik, używał pseudonimu *Tugomil*, był redaktorem pisma *Hrvatska Vila*, współpracownikiem *Balkana*, *Doma i Svieta*, *Vienca*. Ogłosił osobno: „Slobodarke“, „Ružmarinke“, „Tugomilke“, „Sitne pjesme“, „Pjesniczke i pripoviesti“, „Izabrane pjesme“, „Bugarskie pjesme“, przekłady z Szewczenki. Za „Trzy modlitwy“ był więziony.

Haran, starożytne miasto i kraina w Mezopotamji, na południo-wschód Edesy. Grecy i Rzymianie nazywali je *Karrai*, *Carrae*. Tu się osiedlił Abraham z Ur w Chaldei, na czas jakiś. Mieszkał tu także i Laban. Za czasów rzymskich **H.** znane było jako *antiquum oppidum*; tu wreszcie stoczono bitwę, w której Krassus poległ. Dzisiaj przedstawia tylko kupę zwalisk, szanowanych przez Arabów, na pamiątkę pobytu Abrahama.

Harangue (franc.) mowa uroczysta, powitalna, jubileuszowa, etc.

Harant z Polžyc i Bezdružyc, Krzysztof, statysta czeski, * 1564, za udział w powstaniu czeskiem przeciwko cesarzowi Ferdynandowi II (1618—20) ścięty w Pradze 19 czerwca 1621 r. W 1598 wraz z H. Czernihem z Chudenic odbył podróż do Włoch, Kandji, Cypru, Azji Mniejszej, Egiptu i Arabji, którą opisał i wydał z rycinami pod tyt. „Podróż z królestwa czeskiego do Wenecji i t. d.“ (2 t., Praga, 1608, 2 wyd., 1854). W 1601 został podkomorzym i radcą cesarza Rudolfa. Znany też jest jako poeta łaciński.

Harar, miasto w kolonji włoskiej Erytrei w północno-wschodniaj Afryce, liczy do 40,000 miesz. plemion mieszanych: Harari, Galla, Somala, Abisyńczyków, Arabów i in. Por. Paulitschke „Harar. Forschungsreise nach den Somal und Gallaländern“ (Lipsk, 1888).

Harasiewicz (baron), herb: W polu czerwonem—8-promienna gwiazda srebrna. Nad tarczą korona o 7-mu pałkach. Nadany 1811 przez cesarza Franciszka I.

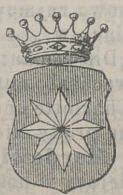

Harasiewicz.

Harasimowicz Marceli, malarz, * 1859 roku w Warszawie, kształcił się w Krakowie, Wiedniu, Monachjum, odznaczył się jako portrecista, główne jego portrety są: Zyblikiewicza, Darowskiego, Ogonowskiego, hr. Ponińskiego i in.

Harasowski, herb: Na tarczy dwudzielnej—pole prawe srebrne; w lewem ściętem, od góry czerwonem, u dołu błękitnem—pas srebrny. U szczytu—kółko złote, pięciu pawiemi piórami obarczone.

Harasowski.

Harasymowicz

Harasymowicz v. *Szeliga* odm. herb: W polu barwy niewiadomej, ze środka półksiężyca—krzyż podwójny. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Harburg, miasto w pruskim okręgu Luneburskim, prow. Hanowerskiej, na brzegach spławnej aż dotąd dla większych okrętów Elby, naprzeciwko Hamburga, ma 43,000 m., prowadzących rozległy handel tytuniem, ceratami, kauczukiem i t. d., tudzież nader ożywiony handel tranzytowy, szczególnie z sąsiednim Hamburgiem. **H.** ma dobry port i jest węzłem kilku dróg żel.; przemysł również jest nader ożywiony.

Harcourt Bernard Hipolit Marja, hr. d', potomek starożytnej rodziny, dyplomata francuski, * 1821. Spełniał różne urzędy w zawodzie dyplomatycznym, aż 1849 został posłem w Badenie, a 1851 w Sztuttgardzie. Mianowany 1871 ambasadorem przy dworze papieskim, trudną do wykonania miał rolę wobec antagonizmu Watykanu i gabinetu włoskiego. Jako żarliwy ultramontanin protestował przeciw wywłaszczeniu kilku klasztorów francuskich w Rzymie przez rząd włoski i został przeniesiony w maju 1872 z Rzymu do Londynu na takie samo stanowisko. W r. 1873 przeniesiony był do Bernu, 1875 znowu do Londynu, 1879 podał się do dymisji. Napisał: „Diplomatie et diplomates, les quatres ministères de M. Drouyn de Lhuys“ (1882).

Harcourt sir William Jerzy Granville Venables Vernon, polityk angielski, * 1827, kształcił się w Cambridge. W 1866 został radcą królewskim, w 1868 członkiem liberalnym izby niższej, w 1869 profesorem prawa w uniwersytecie w Cambridge, w 1880—85 ministrem spraw wewnętrznych. Liczne artykuły prawne **H.**, drukowane w Timesie pod pseudonimem „Historicus“ zebrane zostały i wydane w książce w 1863. W ministerjum Gladstone'a był ministrem spraw wewnętrznych (1880—85), a później 1886 kanclerzem skarbu. Stanowisko to zatrzymał w gabinecie Roseberry'ego, ale w 1895 ustąpił z nim razem i objął kierownictwo opozycji w parlamencie, czego się zrzekł w 1898, gdyż nie podzielał imperyalistycznych dążności stronnictwa.

Harcourt Karol Franciszek Marja, polityk francuski. * 1835 w Paryżu. W 1871 wybrany do Zgromadzenia Narodowego zasiadał w prawem centrum. W 1876 powtórnie wybrany do Izby został jej sekretarzem. W 1877 był jednym ze 158 deputowanych, którzy podtrzymali gabinet Brogliego. Później usunął się do życia prywatnego, ożeniony w 1862 z panną Argenteau, miał dwóch synów: Henryka, * 1864, i Karola * 1870.

Hardegg Juljusz von, znakomity pisarz wojskowy, * 1810 w Ludwigsburgu, † 1875, wirtemberski generał porucznik; z dzieł jego celniejsze są: „Grundzüge einer Anleitung zum Studium der Kriegsgeschichte“ (Stuttgardt, 1851); „Skizze eines Vortrags über Generalstabswissenschaften“ (tamże, 1854, 3 wyd., 1865); „Vorlesungen über Kriegsgeschichte“ (3 t., Stuttgardt, 1852—1856), dzieło zalecające się ogromną erudycją; „Die Belagerung von Sevastopol“ (1859).

Harden Maksymiljan właściwie *Witkowski*, literat niemiecki, pochodzenia żydowskiego. Zwrócił na siebie uwagę artykułami w Nation, Gegenwart i Frankfurter Zeitung, podpisywanemi: „Apostata“. W 1892 założył pismo *Zukunft*, gdzie występował jako bezwzględny czciciel Bismarcka, oraz ostry krytyk rządu i społeczeństwa berlińskiego.

Hardenberg Karol August, książę von, ze starożytnego rodu niemieckiego, znany pruski mąż stanu, * 1750 w Essenroda, w Hanowerze, † 1822 w Genui. Od 1773 zostawał w służbie cywilnej hanowerskiej i w nagrodę swych usług otrzymał tytuł hrabiowski. Od 1787 jako prezydent nadwornego kolegjum w Brunświku, 1790 r. został ministrem margrabiego Ansbach i Baireuth, a 1791 przeniósł się do Berlina. W 1795 zawarł w Bazylei pokój z Francją, 1797 wszedł do ministerjum pruskiego, a 1804 zajął miejsce Haugwitza, obstającego za przymierzem z Francją. H. zawarł przeciw Napoleonowi sojusz z Rosją i począł się zbroić, ale po zwycięstwie Austerlickiem (1805) musiał ustąpić z niej Haugwitzowi. W 1807 został ministrem spraw zagranicznych, po pokoju tylżyckim usunął się i dopiero 1810 zajął miejsce Steina i mianowany był kanclerzem państwa. Za dotychczasowe usługi, oddane Prusom, jak również za działalność, jaką okazał podczas ostatniej wojny przeciwko Francji, został 2 czerwca 1814 wyniesiony do godności księcia i obdarowany dziedziczną majętnością Neuhardenberg. Czynnym był jeszcze podczas układów paryskich i na kongresie wiedeńskim. Mianowany 1817 prezesem rady stanu, miał udział w kongresach, poczynając od akwizgrańskiego aż do werońskiego. Dla Prus położył H. wielkie zasługi przez reorganizację wojska, zniesienie poddaństwa, zrównanie stanów i reformę systemu szkolnego, ale ściągnął na się słuszną nienawiść jako jeden z głównych przedstawicieli systemu restauracyjno-reakcyjnego. Biografję jego napisał Klose „Leben Karl Augusts Fürsten von H.“ (Halla, 1851); Ranke „Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fürsten von H.“ (Lipsk, 1877, t. 5, z których pierwsze dwa obejmują biografję, następne dwa Pamiętniki własne H., zaś tom ostatni dokumenty). Por. E. Meier „Die Reform der Verwaltungsorganisation unter Stein und H.“ (1881); tego samego „H. und seine Verwaltung der Fürstenthümer Ansbach und Bayreuth“ (1892).

Hardenberg Karol

Hardenberg Fryderyk, baron von, pisarz niemiecki, znany pod imieniem *Novalisa*, * 1772 r. w Wiederstedt, w Mansfeldzkiem. Od 1795 przebywał po większej części w Weissenfels, jako asesor zarządu warzelni soli, i tu poznał obu Schleglów i L. Tiecka, z którymi w przyjazne wszedł stosunki, † 1801. H. należał do szkoły romantycznej i miał niezaprzeczenie wysokie zdolności poetyckie. Był on fantastycznym, ale głębokim filozofem. Usiłował połączyć życie z poezją, naukę z religją. Oczywistym tego dowodem jest niedokończony romans „Heinrich von Ofterdingen“, w którym położył sobie za zadanie podbić cały świat, przenikając nawskroś poezją wszystkie wieki, stany, rzemiosła, nauki i stosunki. Mimo to wszakże, wszystko pod jego piórem przeistacza się w lirykę. Jądrem poezji H. jest wszędzie tajemnica chrześcijańska. Mgliste i ciemne, jakkolwiek z wielkim napisane talentem, są jego „Hymnen an die Nacht“; ale „Geistliche Lieder“, będące mieszaniną spinozyzmu z katolicyzmem, należą do najpiękniejszych w tym rodzaju utworów. Ogólny zbiór prac jego wydali L. Tieck i F. Schlegel (2 t., 1802; 5 ed., Berlin, 1837; 3 t., 1846). W ostatnich czasach wskutek zwrotu do mistycyzmu zaczęto się na nowo zajmować Novalisem. Pisał o nim Maeterlinck w „Le Trésor des Humbles“. Por. R. Haym „Die romantische Schule“ (1870); „Novalis Briefwecksel mit Friedrich und August Wilhelm, Charlotte und Karoline Schlegel“; Brandes „Główne prądy literatury“.

Hardewijk, miasto portowe nad jeziorem Zuidersee w holenderskiej prowincji Geldrji. Niegdyś należało do Hanzy, obecnie liczy 7,300 m. Założony tu w 1648 uniwersytet został zniesiony 1811, a na jego miejsce ustanowiono ateneum.

Hardinge Henryk, wicehrabia, * 1785 w Stanhope, generał angielski, walczył 1808—15 w wojnach przeciwko Napoleonowi, został 1844 generalnym gubernatorem Indji Wschodnich i po szczęśliwie ukończonej wojnie z Seikhami otrzymał godność wicehrabiego de Lahore. Za powro-

tem do kraju mianowany był 1852 generałem feldcechmistrzem, po śmierci Wellingtona naczelnym wodzem całej armji angielskiej, a 1855 feldmarszałkiem. † 1856 w South-Park, w hrabstwie Kent.

Hardouin Jan, uczony Jezuita, * 1646 w Quimper, † 1729 w Paryżu; w 1683 został bibljotekarzem „College Louis le Grand;“ odznaczał się wielką pamięcią, dowcipem i pracowitością. Swemi paradoksalnemi twierdzeniami wywoływał swojego czasu zawziętą polemikę i narażał się na liczne szyderstwa. Tak np. utrzymywał on pomiędzy innemi w dziełach swoich: „Chronologia ex nummis antiquis restituta“ (1697) i „Prolegomena ad censuram veterum scriptorum“, że wszystkie starożytne medale są nowszego pochodzenia i że większa część dawnych klasyków była napisaną i podrobioną w XIII w. przez zakonników benedyktyńskich. Najważniejszą jego pracą są: wydania „Plinjusza“ (5 t., Paryż, 1685); „Conciliorum collectio” (12 t., tamże 1715) i „Opera varia“ (1733).

Hardt albo **Hart**, pasmo gór w bawarskim Palatynacie reńskim, jest północnem przedłużeniem Wogezów na ziemi niemieckiej; dochodzi w szczycie Kalmük albo Kalmit, w stronie północno-wschodniej od Edenkoben, do wysokości 693 metr., okryte jest gęstemi lasami, a na stokach swoich pięknemi winnicami, sadami i licznemi zamkami.

Hardy Tomasz, powieściopisarz angielski, * 1840, napisał: „Desperate remedies“ (1871); „Unther the greenword tree“ (1872); „The mayor of Casterbridge“ (1886); „Wessex tales“ (1888); „Tass af the d'Urbervilles a pure woman“ (1891).

Hardy Gathorne, ob. Cranbrook.

Hare August Jan Cuthbert, pisarz angielski, * 1834 w Rzymie, mieszka w Holmhurst pod Hastings. Jako rezultat swych licznych podróży ogłosił następujące bardzo poczytne pisma: „Walks in Rome“ (12 wyd., 1887); „Wanderings in Spain“ (1872); „Memorials of a quiet life“ (18 wyd., 1884); „Days near Rome“ (1874 i nast.); „Cities of Northern and Central Italy“ (nowe wyd., 1884, t. 4); „Walks in London“ (1877, 7 wyd., 1884); „Cites of southern Italy and Sicily“ (1883); „Studies in Russia“ (1885); „Sketches in Holland and Scandinavia“ (1885); „Days near Paris“ (1887, t. 2); „Paris“ (1887); „Venice“ (2 wyd., 1888); „Florence“ (2 wyd., 1888); „North-Eastern France“ (1890); „South-Eastern France“ (1890); „South-Western France“ (1890); „The story of my life“ (1896). — Stryj jego *August William* **H.** († 1854), napisał do wspólki z *Karolem* **H.** († 1855) epokowe w swoim czasie dzieło „Guesses at truth, by two brothers“ (1848), które zwróciło na nową drogę państwowy kościół angielski *(Broad Church)*.

Harel Paweł, poeta francuski, * 1854 r. w Echauffour (Orne), gdzie był jak i ojciec jego, oberżystą i zawodu tego nie porzucił pomimo, że jako utalentowany poeta został członkiem akademji w Caen, a w 1887 otrzymał nagrodę Akademji francuskiej. Poezje jego wyszły p. t. „Sous les Pommiers“ (1879); „Gousses d'ail et Fleurs de serpolet“ (1881); „Rimes de broche et d'épé“ (1883); „Aux champs“ (1886); „La Hanterie“ (1889) i in. Nadto napisał dla teatru sztukę p. t. „l'Herbager” wystawioną w Odeonie bez wielkiego powodzenia w 1891.

Harem (po arab. *zakazane, nieprzystępne, święte)*, tak nazywają mahometanie odosobnione mieszkania kobiet, do których wstęp tylko mężowi jest dozwolonym.

Haren Willem van, * 1710 w Leeuwarden, we Fryzji, poeta holenderski i wyższy urzędnik cywilny, † 1768; wsławił się głównie swemi odami. Zyskał także sławę wielkim poematem epicznym „Friso“ (Amsterdam, 1710). Zbiorową ed. jego poezji sporządził Westerman (6 t., Amsterdam, 1824). — Wyższym jest od niego, zarówno jako poeta liryczny, i jako mąż stanu, jego brat, *Onno Zwier van* **H.**, gorący stronnik ks. Oranji, * 1713 w Leeuwarden, † 1779. Najlepszy jego poemat: „Żebracy“ *(*Gueses), w którym sławi wolność holenderską, wyszedł po raz pierwszy 1767 p. t. „Ojczyzna“. Późniejsze ed. są: 1785 (2 t. Amsterdam) i 1826 z samowolnemi zmianami w tekście.

Harfa, *Arfa*, (włos. *Arpa*, franc. *Harpe)*, instrument muzyczny strunowy, upowszechniony już u starożytnych, w pierwszych czasach chrześcijaństwa używany i przy służbie Bożej, później bardzo pospolity u Celtów i Germanów. **H.** *włoska* czyli *ostrokątna*, *arpanetta*, stanowi przejście od starożytnych do nowszych rodzajów harf, i jest o dwu rzędach strun drucianych, oddzielo-

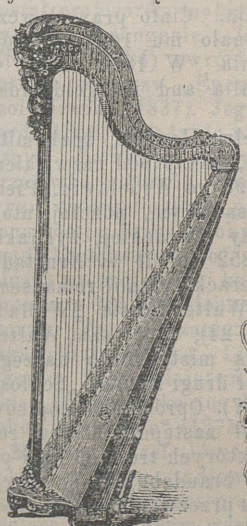

Harfa.

Harfa egipska.

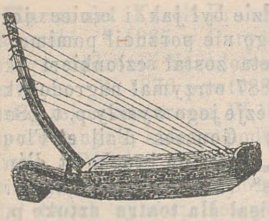

Harfa z Zanzibaru.

nych od siebie podwójną deką brzmienną czyli rezonansową. Więcej jest znaną **H.** *podwójna* czyli *Dawidowa*, formy trójkątnej, *arpa doppia*, obciągnięta strunami drucianemi i baraniemi, opatrzona deką rezonansową, od wielkiego *C* do trójkreślnego *c* lub *d* sięgająca. Trudność wydobycia z niej półtonów (przez obrócenie guzika czyli osadki lub nacisk wielkiego palca na strunę) usunął Hochbrucker z Donauwörth, urządzeniem przy takiej **H.** stosownego pedalu. Ta znowu **H.** pedałowa została ulepszoną stopniowo prze Cousineau, Krumpholza, Stumpfa i Dizi'ego, a najwięcej przez Erarda w Paryżu, który jej nadał guziki widełkowate, t. j. naciskania podwójne *(double mouvement)*, mogące ton podwyższyć lub obniżyć, w miarę potrzeby. Na **H.** pisze się jak na fortepjan, w kluczach basowym i wiolinowym. Znakomitszymi kompozytorami na **H** są: Nadermann, Demar, Steibelt, Parish-Alvars, żona kapelmistrza Spohra, Marja Moesner, w Warszawie Pistor. Dobre szkoły na **H.** ogłosili Wenzel (nowe wyd., 1877) i Tombo (Lipsk, 1888).

Hargraves Edmund Hammond, podróżnik, * 1815 w Gosport, † 1891, młodo udał się do Australji, a przeniósłszy się po kilku latach do Kalifornji dla poszukiwania złota, uderzony został podobieństwem budowy geologicznej tego kraju z niektóremi częściami Australji i wpadł na domysł, że i tam znajdować się musi złoto; po powrocie do Australji 1851 sprawdził słuszność tego przypuszczenia. Ciało prawodawcze Nowej Walji płd. przyznało mu 10,000 funtów sterlingów wynagrodzenia. W 1854 osiadł w Anglji i ogłosił „Australia and its goldfields“ (1855).

Häring Jerzy Wilhelm Henryk, znakomity romansopisarz niemiecki, znany pod nazwiskiem *Wilibalda Alexis*, * 1798 we Wrocławiu. Pierwotnie był urzędnikiem sądowym, później atoli oddał się wyłącznie pracy literackiej, żył jakiś czas w Berlinie, a w 1852 osiadł w Arnstadt, gdzie † 1871. Sławę literacką ustalił romansem, wydanym pod imieniem Walter Scotta „Wallad mor“ (3 t., Berlin, 1823—24), który sam Walter Scott nazwał najśmielszą mistyfikacją naszego stulecia; po nim nastąpił drugi romans „Schloss Avalon“ (3 t., Lipsk, 1827). Oprócz kilku opisów podróży i noweli, ogłosił następnie szereg romansów historycznych, których treść czerpał po większej części z dziejów brandeburgsko-pruskich i otrzymał z tego powodu przezwisko *marchijskiego Walter Scotta*. Celniejsze z nich są: „Cabanis“ (6 t., Berlin, 1832, 6 wyd., 1880, t. 2); „Roland von Berlin“ (3 t., Lipsk, 1840, 4 wyd., 1881); „Der falsche Waldemar“ (3 t., Berlin, 1842, 4 wyd., 1880); „Hans Jürgen und Hans Jochem“ (2 t., Berlin, 2846, 5 w., 1884); „Der Wärwolf“ (5 w., Berlin, 1884); „Ruhe ist die erste Bürgerpflicht“ (5 t., Berlin, 1852, 4 wyd., 1881); „Isegrimm“ (3 t., Berlin, 1854, 4 wyd., 1881); „Dorothea“ (3 w., Berlin, 1879). Wszystkie te prace **H.** zalecają się dosadną charakterystyką, wiernem malowaniem przyrody i zwyczajów, oraz potęgą języka. Rozpoczęte przez niego wspólnie z Hitzigiem dzieło p. t. „Der neue Pitaval“ (t. 1—36, Lipsk, 1842—65; nowa serja 1—7, 1865—73) jest wielce ciekawym zbiorem rozmaitych spraw kryminalnych. Od t. 29 prowadził je dalej Vollert.

Harîrî, (t. j. *kupiec jedwabiu*), właściwie *Abu Mohammed Kasem-ben-Ali*, * 1054 w Basrah, † tamże 1121, jeden z najznakomitszych poetów i gramatyków arabskich. Najsławniejszem jego dziełem jest 50 „Makâmât“ (ob. Makamy), w którem już to wierszem już prozą złożył dowody wielkiego geniuszu i skarby czarującej dykcji. Utwór ten jest na całym Wschodzie przedmiotem podziwu i uwielbienia i niejednokrotnie był naśladowanym, jak np. w hebrajskim przez Charisi'ego (ob.) i niemieckim przez Fr. Rückerta („Die Verwandlungen des Abu Seid von Serug“, 2 t., 4 ed., 1864). Najlepszą edycję sporządził S. de Sacy (1822; 2 wyd., Renouarda i Derenburga, 2 t., Paryż, 1847—53). Napisał także **H.** wiele dzieł gramatycznych. Fragmenty dwu z nich o składni arabskiej i arabskich idjotyzmach wydał de Sacy w „Anthologie grammaticale arabe“ (Paryż, 1831).

Harispe Jan Izydor, marszałek Francji, * w Saint-Etienne de Bigorri (dep. Dolnych Pirenejów) 1768, † 1855, wszedł do służby wojskowej 1792, i w roku następnym był już kapitanem ochotnikiem. Mianowany 1802 pułkownikiem, 1806 generałem brygady, odznaczył się pod Gütstadt, Geilsbergiem i Friedlandem. Jako szef sztabu Monceya przeszedł do Hiszpanji, 1810 został generałem dywizji, a 1811 dowodził naczelnie przy szturmie Tarragony. W 1813 pozyskał godność hrabiowską. Ranny ciężko pod Tuluzą, dostał się do niewoli Anglików. Wyswobodzony przez restaurację, stanął w czasie Stu dni pod sztandarami Napoleona. Za rządu Lipcowego dowodził korpusem obserwacyjnym na granicy hiszpańskiej; w 1825 zasiadał w izbie parów; 1851 mianowany marszałkiem Francji i senatorem.

Harivansa, ob. Hariwamsa.

Hariwamsa, Harivansa. Ród Hariego t. j. Kriszny, epos indyjski, stanowiący dodatek do Mahabharaty (ob.). Zowią go także „Khihahariwansa“. Zawiera 16, 374 „śloki“, czyli wiersze opiewające młodość Kriszny (ob.), będącego awatarem (ob.) czyli wcieleniem boga Wisznu (ob.). Przekład francuski przez Langlois 1834—35.

Harkany, osada kąpielowa pod Pięciukościołami w komitacie Baranya w Węgrzech, 700 m., winnice dostarczające wybornego wina czerwonego, siarczane źródła gorące, skuteczne na reumatyzm, podagrę, cierpienia kataralne i chroniczne choroby skóry.

Harkavy Abraham, orjentalista żydowski, * 1839. Zasłużył się zbadaniem rękopisów semickich Bibljoteki petersburskiej. Wydał „Studien und Mittheilungen aus de St.-Petersb. Kaiserl. Bibliothek“ (1879 — 92), „Besichte muselman. Schriftstelier über die Slawen und Russen etc.“.

Harkort Fryderyk Wilhelm, przemysłowiec i deputowany pruski, * 1793 w majętności rodzinnej Harkorten, w hrabstwie Mark, † 1880; jako oficer landwery westfalskiej odbył kampanje 1813—15, poczem założył 1816 walcownię miedzi, 1818 garbarnię, 1819 fabrykę machin w Wetter, 1827 pudlingarnię tamże, 1856 hutę żelazną w Kaltenbach, miał udział w budowie kolei żelaznych i w założeniu towarzystwa żeglugi parowej. Od 1830 deputowany na prowincjonalnych sejmach westfalskich, bywał od 1848 wybierany niezmiennie do pruskiego zgromadzenia stanów, na których występował jako gorący konstytucjonalista i stronnik wolności handlu i przemysłu: starał się też o podniesienie szkół ludowych i polepszenie bytu nauczycieli. Oprócz znacznej liczby rozpraw, w przedmiotach ekonomji politycznej i socjalnych, wydał oddzielnie: „Die Zeiten des ersten westfälischen Landwehrregiments“ (Essen, 1841); „Bemerkungen über preussiche Volksschule und ihre Lehrer“ (1842); „Bemerkungen über die Hindernisse der Civilisation und Emancipation der unteren Klassen“ (1844) i w. in. Por. Berger „Der alte H.“ (1890).—Jego bracia: *Karol* († 1856) i *Gustaw* **H.** założyli wielki dom handlowy w Lipsku, z filjami w Chinach. Z nich Gustaw miał czynny udział w politycznem życiu Saksonji, jako deputat sejmowy (do 1850): † 1865.

Harlem albo **Haarlem**, miasto główne holenderskiej prowincji Holandji Północnej, o 2 mile od Amsterdamu, niegdyś rezydencja hrabiów Holandji, nad rz. Spaarne, ma 57,000 m. Ma 15 kościołów, między któremi wielki kościół katedralny ś. Bawona słynny jest ze swoich organów, które mają 5,000 piszczałek. Przemysł handlowy miasta **H.** jest dość znaczny, chociaż fabryki jedwabiów, płócien i blicharnie podupadły. Ogrodnictwo ozdobne jest tutaj za to w stanie kwitnącym i produktami swemi, mianowicie tulipanami, hjacyntami i narcyzami, całą niemal zaopatruje Europę. W przepysznym ogrodzie, zwanym *Harlamer Holz*, znajduje się letni pałac królewski, mieszczący w sobie piękną galerję obrazów nowoczesnych artystów holenderskich. **H.** słynęło szczególnie w wieku XVII swojemi tulipanami, których ceny dochodziły tu wtedy do niebywałych rozmiarów i stanowiły przedmiot gry giełdowej.

Harlemskie morze, tak nazywano 22 klm. długie i 11 klm. szerokie jezioro, w północnej Holandji, położone między Harlem, Lejdą i Amsterdamem, które pierwotnie składało się z czterech oddzielnych mniejszych jezior, a w XVI wieku do takiej doszło wielkości. W dzisiejszym stanie swoim przedstawia ono wielką wyspę, mającą 183 klm. kw. powierzchni, która otoczona jest wielkim kanałem i dzieli się na 4 symetryczne części. Osuszenia tego jeziora dokonano w latach 1840—53 kosztem 15¼ mil. marek.

Harless Jan Chrystjan Fryderyk, lekarz, * 1773 w Erlangen, † 1853, był od 1796 profesorem w Erlangen, od 1818 w Bonn. Ogłosił: „Neue Untersuchungen über das Fieber“ (1803); „De arsenici usu in medicina“ (1811); „Handbuch der ärtzlichen Klinik“ (3 t., 1817—26). Gorliwie też zajmował się balneologją i wydawał kilka pism lekarskich.

Harless Herman, filolog, syn poprz., * 1801 w Erlangen, † 1842 w obowiązkach nauczyciela w Herford, znanym jest jako autor dzieła „Die Bildung zur deutschen Sprache und Rede“ (1836).

Harless Emil, krewny poprzednich, fizjolog, * 1820 w Norymberdze, † 1862, był od 1849 profesorem w Monachjum, ogłosił wiele monografji, jak „Untersuchungen über das Nervenleben“, wraz z Bibrą „Ueber die Wirkung des Schwefeläthers“ (1827), nadto „Populäre Vorlesungen aus dem Gebiete der Physiologie und Psychologie” (1851) i „Lehrbuch der plastischen Anatomie“ (2 części, 1856—58, 2 wyd., 1876).

Harless Gottlieb Krystjan Adolf, teolog ewangielicki, * 1806 w Norymberdze, † 1879; w 1833 został profesorem teologji i kaznodzieją uniwersytetu w Erlangenie. Jego „Wykład na list do Efezów“ (1834) zwrócił powszechną uwagę, a jeszcze większy „Encyklopedja i metodologja teologiczna“ (1837). Jego „Christliche Ethik“ (4 wyd., 1850) należy do najlepszych dzieł tego rodzaju. Za swoją opozycję na sejmie 1842—3 przeciwko ustawie, nakazującej i żołnierzom wyzn. ewangelickiego przyklękać przed poświęconą hostją, przeniesiony został do Beireutu na radcę konsystorskiego. W r. 1847 powołany do Lipska na profesora i kaznodzieją, w 1850 r. do Drezna, a 1852 do Monachjum na prezesa konsystorza. Jego „Kazania“, wyszłe pod tyt. „Sonntagsweihe“ (2 wyd., Lipsk, 1859—40, t.) są wzorem kaznodziejstwa. Por. „H' Selbstbiographie: „Bruchstücke aus dem Leben eines süddeutschen Theologen“ (1875).

Harlez Karol Józef, orjentalista belgijski, * 1832 w Liège, studjował prawo, otrzymał w r. 1855 stopień doktora praw. **H.** w r. 1867 został profesorem języków wschodnich w Louvain, w r. 1883 korespondentem królewskiej akademji w Belgji, a w 1888 członkiem tejże akademji. Na-

pisał: „Avesta“ (Liège, 1875—77); „Grammaire pratique de la langue sanscrite“ (Louvain, 1878; drugie wyd., 1885); „Etudes avestiques“ (1878—81); „Kena et Kaushitaki Upanisbards“ (Louvain, 1878); „La Linguistique et l'unité originaire de l'humanité“; „Manuel de la langue de l'Avesta“ Louvain, 1881); „Des origines du zoroastrisme“ (Paryż, 1879); „Etudes éraniennes. Manuel de la langue mandchoue“ (1884); „L'Infanticide en Chine“ (1885); „La Religion nationale des Tartares orientaux mandchoux et mongols“ (1888); „Kia-li“ (1889) i in.

Harlingen albo **Haarlingen,** starożytne miasto nadmorskie, w holenderskiej prowincji Fryzji, nad jeziorem Zuidersee, ma 10,500 m. i bardzo wygodny port.

Harlingerland, ziemia, stanowiąca północnowschodnią część dawniejszej hanowerskiej prowincji Wschodniej Fryzji, w obecnym pruskim okręgu Aurich, nad morzem Północnem położona, otrzymała swą nazwę od rzeczki *Harrel* lub *Harle*, i obejmuje 340 klm kw., po większej części bagnisk i gruntów tłustych.

Harmalina, alkaloid otrzymywany z nasion rośliny krymskiej *Peganum harmala*, należącej do rodziny rutowatych. **H.** i jej sole posiadają barwę żółtą, lecz na tkaninach utrwalać się nie dają, natomiast przez wytrawianie alkoholem wydaje harmalina zasadę czerwoną, której sole są czerwone i dobrze się utrwalają na tkaninach jako barwniki; czerwona ta zasada, mało zresztą zbadana, nosi nazwę *porfirharminy*. **H.** nazywa się też barwnik fioletowy, otrzymany przez Kaya z aniliny.

Harmattan, suchy i gorący wiatr na zachodnich brzegach Afryki, wiejący perjodycznie przez 7—8 dni, od wnętrza lądu ku oceanowi Atlantyckiemu. Jest prawdopodobnie identyczny z samumem.

Harmenopulos Konstanty, prawnik, * około 1320, † 1380 w Konstantynopolu, był radcą cesarzów Jana Kantakuzena i Jana Paleologa. Zasłużył się głównie dziełem „Promptuarium Juris“ (najlepsze wydanie Heimbacha, Lipsk, 1851).

Harmodjusz *(Harmodios)* i **Arystogiton** *(Aristogeiton)*, dwaj, serdeczną przyjaźnią związani, młodzi Ateńczycy, którzy 514 przed Chr. zamordowali w Atenach Pizystratyda Hiparcha, młodszego brata tyrana Hipjasza za to, iż znieważył ich siostrę. Harmodjusz został niezwłocznie, na miejscu zaszłego wypadku, przez przyboczną straż Hipjasza zamordowany, brat zaś jego *Arystogiton*, schwytany w ucieczce i również zabity. To poświęcenie się obu braci, jakkolwiek bezpośrednią przyczyną owego wypadku była zemsta osobista, uwieczniło jednak Ateńczycy z nienawiści do tyranów pieśniami narodowemi i pomnikami.

Harmonichord, instrument muzyczny, podobny do fortepjanu stojącego, w którym struny pocierane są wzdłuż i wydają przeto tony przez drgania podłużne.

Harmoniczna proporcja, ob. Harmoniczny podział.

Harmoniczne promienie, ob. Harmoniczny podział.

Harmoniczne tony, ob. Głos.

Harmoniczny podział. W geometrji linja AB (ob. fig.) nazywa się harmonicznie podzieloną przez punkty C i D, jeżeli między powstałemi stąd odcinkami zachodzi *proporcja harmoniczna:* AC : CB = AD : BD. Linja AB nazywa się średnią harmoniczną między długościami AC i AD. Tak np. średnica koła AB podzielona jest harmonicznie przez punkt D, leżący na jej przedłużeniu, i punkt C, wypadający z przecięcia tej średnicy przez cięciwę, łączącą punkty styczności T i U. Punkty A, B, C i D nazywają się *punktami harmonicznemi*, a jeżeli je połączymy z dowolnym punktem M, otrzymamy cztery *promienie harmoniczne*, które jakąkolwiek inną linję prostą dowolną przecinają w punktach harmonicznych.

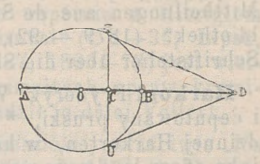

Harmoniczny podział.

Harmoniczny szereg, szereg odwróconych liczb naturalnych: 1, $^1/_2$, $^1/_3$, $^1/_4$, $^1/_5$... Jakkolwiek wyrazy szeregu tego maleją i schodzą do zera, jest on rozbieżny, czyli suma jego jest nieskończenie wielka.

Harmonika, przyrząd muzyczny, w którym tony wywołane zostają przez tarcie dzwonów szklanych. Wynalazcą tej **H.** miał być Irlandczyk Puckeridge, którego na myśl użycia dzwonów szklanych naprowadziła obserwacja tonów, powstających przez potarcie brzegów szklanki, zwilgoconemi palcami. Istotne ulepszenie zawdzięcza **H.** Franklinowi, który jej nadał obszar dwu oktaw; następcy jego rozszerzyli zakres **H.** do czterech oktaw, a ksiądz Mazzuchi w miejsce pocierania palcami wprowadził smyczek; inne ulepszenia zaprowadzili Röllig, Nicolai, Klein i inni. Müller wydał nawet szkołę na ten przyrząd.—**H.** też nazywają przyrząd, używany zwykle przez dzieci, składający się z tafelek szklanych, coraz mniejszych, uderzanych młoteczkami.—Innego rodzaju **H.**, powszechnie znana, wytwarza tony przez wprawienie w drgania stroików prądem powietrza, wzbudzanym w sposób taki, jak w miechu; *melofon*, *koncertyna*, *bandoneon* (tak nazwany od wynalazcy Banda) są podobnemi **H.**, budowy mniej lub więcej zawiłej i wydające większą obfitość tonów. W **H.** *ustnej* stroiki wprawiane są w drganie przez wdmuchy-

wanie powietrza. Wspomnieć wreszcie należy o **H.** *słomianej*, powstałej, jak się zdaje, w Polsce, na której zyskał rozgłos Guzikow (ob.). **H.** *chemiczna*, ob. Płomienie śpiewające.

Harmoniści, ob. Rapp Jerzy.

Harmonium, ogólna nazwa instrumentów muzycznych, organowych, w których stroiki drgają swobodnie, bez udziału fujarek. Przyrządy te są różnej konstrukcji i mają różne nazwy, jak eolina, eolodikon, fisharmonika, aerofon, melofon, melodium, terpodion. W szczególności nazwę **H.** nadał po raz pierwszy przyrządowi swemu A. Debain w Paryżu 1840. Por. Riehm „Das Harmonium, sein Bau und seine Behandlung" (2 wyd., 1886).

Harmonja, według podania tebańskiego — córka Aresa (Marsa) i Afrodyty (Wenery), zaś wedle podania samotrackiego — córka Zeusa i Elektry. Podczas zaślubin jej z Kadmusem, założycielem Teb, otrzymała w podarunku od oblubieńca złowrogi naszyjnik, okuty przez Hefajstosa, który był powodem licznych nieszczęść w całej jej rodzinie.

Harmonja barw, zestawienie barw, sprawiające miłe dla oka wrażenie. Dawno już starano się ująć pewną zgodność między **H.** barw i tonów, a Hoffmeister starał się złożyć z barw kilka oktaw, składając ich tercje, kwarty i kwinty. Analogja taka jest wszakże naciągana, cała bowiem skala barw, naszemu oku dostępna, obejmuje zaledwie jedna ich oktawę, od 400 do 800 tryljonów drgań świetlnych na sekundę (ob. Barwa). Według Ungra (1852) można ułożyć skalę barw zgodnie z uporządkowaniem tonów w jednej oktawie. Pomiędzy poczuciem wszakże barw i tonów zachodzą różnice zbyt wielkie, by obie te harmonje analogicznie dały się zestawić, już choćby dlatego, że mieszaninę barw oko łączy w jedno wrażenie, gdy ucho rozróżnia oddzielne tony w dźwięku złożonym. Castell (1735) zbudował przyrząd, który miał być dla oka tem, czem instrumenty muzyczne dla ucha, a taki *fortepjan barwny* udoskonalił w nowszych czasach Ruete; akordy barwne wysuwają się tu na tle naprzemian białem i czarnem, wrażenia przez nie sprawiane nie dają się jednak porównać z wrażeniami słuchowemi. Najprzyjemniejsze dla oka wrażenie sprawiają barwy dopełniające, a inne źródło wrażeń miłych poznał Chevreul w objawach kontrastu barwnego (ob. Barwa) i na tej zasadzie podał liczne reguły zestawiania barw. Por. Chevreul „De la loi du contraste simultané des couleurs" (1839), oraz „Des couleurs et de leurs applications aux arts industriels" (1864); Guichard „Harmonie des couleurs" (3 t., 1880).

Harmonja Ewangelji. Cztery pierwsze księgi Nowego Testamentu czyli Ewangelje, a zwłaszcza trzy pierwsze, mają między sobą tyle analogji, że częstokroć nietylko opowiadają ten sam wypadek, ale nawet w tychże samych słowach, i naodwrót każdy z Ewangelistów różni się w niektórych ustępach, przytaczając to, o czem inni nie mówią. Taka zgodność i różnice wywoływały liczne rozprawy, dążące do wykazania mimo zgodności. Pierwszą taką próbę wykonał Tacjan w drugiej połowie II wieku, zlewając wszystkie 4 Ewangelje w jedną p. t. „Dia tessaron," Euzebjusz Pamfilius zaś ułożył je w 10 tablic, które później umieszczano na czele Nowego Testamentu, następnie zaś zamieszczano odsyłacze na marginesach lub na końcu zdania. Por. też Joachim da Flores.

Harmonja niebieska czyli **H. sfer,** wyrażenie używane przez wielu filozofów starożytnych, a nawet i ojców kościoła, ma oznaczać muzykę, jaka się niby tworzy z obrotu melodyjnie dźwięcznego każdej poszczególe planety i gwiazdy. Harmonji ucho nasze ma nie słyszeć dla tego, że przywykłe jest do niej od dzieciństwa.

Harmonja przedustawna *(Harmonia praestabilita)* w Lejbniza (ob.) filozoficznym systemacie, zjawia się dopiero w jego listach 1686 i 1690, uzupełnia *monadologję* (ob.), wyjaśniając stosunki między monadami, które że w nieprzerwanym szeregu stopniują się od nicości do Boga *(principium continuitatis)*, wprawdzie znoszą konieczność hipotezy ogólnego ducha (czynnego pierwiastku) i materji (biernego). Gdy jednak niema bezpośredniego związku i wpływu między niemi, gdyż „nie mają okien, przez któreby obce pierwiastki mogły wchodzić i wychodzić," monady nietylko posiadają stałą ilość żywej siły, ale i niezmieniony kierunek jej działania *(lex de conservanda quantitate directionis)*; powstaje stąd teorja **H. p.** Leibniz mianowicie twierdzi, że zgodność dwóch zegarków, wciąż idących, da się tylko w trojaki sposób otrzymać: 1) albo oba zegarki łączy wspólny mechanizm, i to odpowiada teorji fizycznego wpływu monad na siebie, a zwłaszcza duszy na ciało; 2) albo nieustannie ktoś trzeci je reguluje (ob. Okazjonalizm), co jednak nie zgadza się z doskonałością najwyższego robotnika; 3) Monady na zasadzie prawa wewnętrznego rozwoju *(lex continuationis seriei suarum operationum)* zupełnie samodzielnie *(spontaneité)* funkcjonują, jednocześnie z innemi będąc w zupełnej i ciągłej harmonji, zgodzie *(conformète)*. Tak np. duch wskutek associatio idearum odbiera wrażenie bólu, gdy ciało jest dotknięte, ręka się porusza ulegając prawom mechanizmu ciała, jednocześnie z odpowiednią myślą duszy. I ta zgodność już przez Stwórcę w akcie kreacji wydana *(preétabli)*, jest *harmonją przedustawną*.

Harmonja tonów jest spółczesnem brzmieniem w różnych interwałach (ob.) dających się słyszyć tonów, wedle pewnych stałych zasad w szeregi połączonych. Nauka **H.** wylicza typy i odmiany *akordów* (ob.), oraz podaje sposoby umiejętnego ich łączenia z sobą. Prócz dwu głównych typowych akordów, jakiemi są *trój-*

dźwięk i *septymowy akord*, wszystkie inne powstają z nich przez *odwrócenie* lub przez dodanie septymy do trójdźwięku (septymowe poboczne akordy). Od nich należy odróżniać tak zwane akordy tonowe, uniteredecymowe, które będąc zabytkiem *generalbasu* (ob.), zestawiającego wszystkie spółczesności tonów w akordy, obecnie są uważane za *opóźnienia*, jakkolwiek ulegają prawom akordów septymowych. Akordy na słabej części taktu powstające (przejściowe) rządzą się znowu innemi prawami, których szczegółowe wyjaśnienie w części o *postępie akordów* **H.** podaje. Z nauką akordów i nut przejściowych ściśle się łączy teorja *modulacji*, wykład stylów muzycznych zamyka naukę. Rozwój **H.** szczególnie od Monteverdego się datuje, który ostateczny cios zadał kontrapunktowi i jego zwolennikom, używając śmielej od innych tak zwanego *diabolus in musica* i zakazanych poprzednio dysonansów. Od tej pory system muzyczny Greków pod formą gregorjańskiego i ambrozjańskiego śpiewu, uciskający twórczość muzyczną, upadł ostatecznie. Weitzmann proponuje stanowcze zmienienie ostatnich zasad **H.**, w tak zwanych postępach równoległych, zakazanych i t. p., które owszem w dziełach mistrzów są źródłem nowych piękności, a dla nędznych pisarzów są bezduszną summa lex. Por. H. Richter „Zasady harmonji“ (przekł. pol. J. Karłowicza, 2 wyd., 1871); Riemann „Vereinfachte Harmonielehre“ (1893); Bussler „Praktische Harmonie“ (1893); Paul „Lehrbuch der Harmonik“ (1894).

Harmotom, ob. Krzyżowiec.

Harms Klaudjusz, teolog ewangelicki, * 1778 we wsi Fahrstedt, w Holsztyńskiem, † 1855; wikary w Lundenie od 1806; wydał w roku 1808 — 1811 swą „Postylę“ i wsławił się jako kaznodzieja, w roku 1816 został archidjakonem w Kiel, gdzie stanął w obronie luteranizmu przeciwko racjonalizmowi i sprawę tę popierał wielu pismami. W politycznym względzie był wielbicielem monarchji absolutnej. W 1848, zniechęcony stanem Europy, a przytem prawie zupełnie straciwszy wzrok, złożył urzędowanie. Oprócz „Winterpostille“ i „Sommerpostille,“ wydał pomiędzy innemi: „Die drei Artikel des christlichen Glaubens“ (3 t., Kiel, 1830—34); „Pastoraltheologie“ (3 t., Kiel, 1830—34, 3 wyd., 3 t., 1878) i własną biografję (1851, 2 wyd., 1852). Por. Kaftan „Klaus H.“ (1875); Lüdemann „Erinnerung an Klaus H. und seine Zeit“ (1878).

Harms Fryderyk, filozof niemiecki, * 1819 w Kielu, † 1880; studjował medycynę i filozofję, w 1848 został profesorem filozofji w Kielu, w r. 1867 w Berlinie. Napisał: „Der Anthropologismus in der Entwickelung der Philosophie seit Kant“ (Lipsk, 1845); „Prolegomena zur Philosophie“ (1852); „Die Philosophie Fichtes nach ihrer geschichtlichen Stellung und ihrer Bedeutung“ (1862); „A. Schopenhauers Philosophie“ (1874); „Ueber den Begriff der Psychologie“ i „Zur Reform der Logik“ (1874); „Ueber den Begriff der Wahrheit“ (1877); „Geschichte der Psychologie“ (1878); „Die Formen der Ethik“ (1878); „Geschichte der Logik“ (1880). Po śmierci wydano: „Methaphysik“ (1885); „Methode des akademischen Studiums“ (1885); „Logik“ (1886); „Ethik“ (1889); „Begriff, Formen und Grundlegung der Rechtsphilosophie“ (1889).

Harnack Adolf, teolog protestancki, * 1851 w Dorpacie, kształcił się tamże, w 1876 został profesorem teologji w Giessen, w 1886 w Marburgu. Napisał: „Zur Quellenkritik der Geschichte des Gnostizismus“ (Lipsk, 1873); „Die Zeit des Ignatius und die Chronologie der antiochenischen Bischöfe“ (1878); „Das Mönchtum, seine Ideale und Geschichte“ (2 wyd., Giessen, 1882); „Lehrbuch der Dogmengeschichte“ (1886). Z Gebhardtem i Zahnem wydał: „Petrum apostolicorum opera“ (Lipsk, 1876—78, 3 cz.); z Gebhardtem „Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur“ (1882—84). W 1880 powołany został na profesora do Berlina. „Der pseudocyprianische Traktat de aleatoribus, die älteste lateinische christl. Schrift, ein Werk des röm. Bischofs Victor J.“ (1888); „Das Neue Testament um das J. 200, Theod. Zahns Geschichte des neutestamentlichen Kanonsgeprüft“ (1889); „Das apostolische Glaubensbekenntnis“ (1893).

Harnack Aksel, matematyk, brat bliźniaczy poprzedniego, * 1851 w Dorpacie, † 1888; kształcił się w uniwersytecie dorpackim, w 1876 został profesorem w akademji technicznej w Darmsztadzie, a 1877 w Dreźnie. Napisał: „Elemente der Differential- und Integralrechnung“ (1881); „Grundlagen der Theorie des logarithmischen Potenzials und der Potentialfunktion in der Ebene“ (1887); „Leibniz Bedeutung in der Geschichte der Mathematik“ (1887), i opracował Serreta „Lehrbuch der Differential- und Integralrechnung“ (3 t., 1884—85). Szczególnie ważne są jego badania nad teorją szeregów Fouriera.

Haromszek, komitat węgierski w południowo-wschodniej części Siedmiogrodu, graniczący z Wołoszczyzną, obejmuje 3,556 klm. kw. (64.6 mil kw.) i liczy 130,000 mieszk. po większej części szeklerów. Główne miasto Sepsi-Szent-György.

Harpago (łac.), hak do zahaczania okrętów, wyraz użyty przez Plauta figurycznie na oznaczenie człowieka chciwego i złodzieja, a przez Moliera w jego komedji „L'Avare,“ *Harpagon* jako nazwisko skąpca.

Harpagos, ulubieniec króla medyjskiego Astjagesa, który otrzymawszy od niego (według opowiadania Herodota) rozkaz zamordowania Cyrusa, gdy nie spełnił polecenia, został zaproszony na ucztę i nakarmiony pieczonem ciałem własnego syna. Przez zemstę porozumiał się z Cyrusem w celu obalenia Astjagosa (559) i jako wódz jego, po zburzeniu królestwa lidyjskiego (548),

podbił greckie miasta w Azji Mniejszej pod panowanie Persów.

Harpignies Henryk Józef, malarz francuski, * 1819 w Valenciennes, uczeń J. Achard'a. W r. 1853 wystawił w salonie pierwsze swe prace: „Widok z Capri“ i „Droga w okolicy Valenciennes.“ Z licznych jego krajobrazów celniejsze są: „Ruiny pałacu Hérisson“ (1872); „Łąka w Bourbonais“ (1876); „Ofiara zimy“ (1881); „Samotność“ (1887); „Jutrzenka“ (1891) i in.

Harpja, ptak, ob. Orły.

Harpje, grec. *Harpyiai*, istoty mityczne rozbójniczego charakteru i odrażającej postaci. Wspomniane naprzód w Odysei. Wedle Hezjoda, są one *(Aello* i *Okypete)* córkami Taumanta i Elektry Okeanówny, siostry Iris, skrzydlate i jako wiatr szybkie. Pewnego rodzaju boginiami karzącemi stały się później dopiero; wówczas nadano im i odpowiednią postać zewnętrzną. Wyobrażano je jako ptaki drapieżne z niewieściemi twarzami, ludzkiemi rękoma, wielkiemi pazurami i t. d. Wirgiljusz umieszcza je na wyspach Strofadyjskich, albo też na innem miejscu u wejścia do świata podziemnego. Harpja Podarga i Zefir zrodziły konie Achillesa i Dioskurów; z innych związków Harpji pochodzą rumaki Erechtejona, Adrasta. Słynny jest posąg Harpji Ksantosa w Muzeum Brytańskiem.

Harpokracjon Walerjusz, gramatyk aleksandryjski, żyjący w połowie IV wieku po Chr. Ułożył „Lexicon tôn deka rhêtorôn,“ najlepsze wydanie J. Bekkera (Berlin, 1833). Por. Boysen „De Harpocrationis lexici fontibus“ (1876).

Harpokrates, w napisach hieroglificznych *Har-pe-chret*, to jest Horus, dziecię, syn Ozyrysa i Izydy. U Egipcjan bożek ten, młody Horus (ob.), oznaczał wschodzące słońce, tak na początku dnia, jak i na początku lata, po wiosennem porównaniu dnia z nocą. W płaskorzeźbach i hieroglifach przedstawiany jest **H.** jako dziecko siedzące, wpółnagie, trzymające palce na ustach, co jest godłem niemowlęctwa, Grecy zaś i Rzymianie, mylnie uważając ten gest za symbol milczenia, nazywali **H.** bogiem milczącym.

Harpuna, pocisk żelazny w kształcie strzały, zaopatrzony od przodu w haki, używany do połowu wielorybów. **H.** ręczne obecnie rzadko są używane; zwykle wyrzucają się z małego działa (fig. 1, *a*) lub fuzji *c* i uczepione są do dłu-

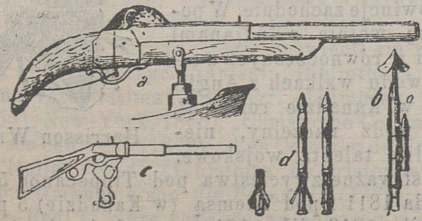

Fig. 1. Harpuna.

Fig. 2. Wyrzucanie harpuny z działa.

giej, rozwijającej się liny (fig. 2). **H.** taka *b* dźwiga drodną bombę *o*, która wybucha w ciele wieloryba; w tejże chwili rozsuwają się także listwy długości 25 centymetrów, które dotąd ułożone były wzdłuż **H.**, i rozkładają w postać parasola (*d*) i nie dozwalają wielorybowi oswobodzić się od tkwiącego w nim pocisku.

Harrach, starożytny ród hrabiowski czeski, którego siedzibą był gród *Harachy*, dziś wieś (po niem. *Horra*, w okręgu Budziejowickim).— *Karol* **H.**, * 1570, † 1628 r. w Pradze; minister stanu cesarza Ferdynanda II; otrzymał tytuł hrabiego 1627 r. Por. „Briefe Albrecht von Wallensteins an Karl von H. 1625—1627“ (w „Fontes rerum austriacarum,“ II, 1879). Z pomiędzy sześciu jego synów *Leonhard* (VII) i *Otto Fryderyk*, byli założycielami dwu linji: *starszej* i *młodszej—Harrach Bruck* i *Harrach Kohran.*— *Harrach Ferdynand Józef*, * 1763, † 1841 r., był ojcem hrabiny *Augusty* **H.**, * 1800, † 1873 r.; zaślubionej morganatycznie 9 listopada 1824 r., jako księżna lignicka z królem pruskim Wilhelmem III.

Harrach Ferdynand, hr., malarz, * 1832 r. w Rosnochau na Szląsku Górnym, studjował prawo i filozofję w Berlinie, następnie agronomję, od 1854 malarstwo we Włoszech, następnie w Düsseldorfie i Wejmarze. Kampanję 1870—71 odbył w głównej kwaterze następcy tronu, 1873 został członkiem akademji sztuk piękn. w Berlinie; wykonał: „Polowanie na gemzy,“ „Henryk Ptasznik,“ „Wręczenie królowi Wilhelmowi listu Napoleona III“ (1876); „Ofiara Izaaka,“ „Zaparcie się Piotra,“ oraz wiele portretów.

Harries Henryk, poeta, * 1762 we Flensburgu, † 1802, pastor w Brügge, w okręgu Bordesholm; godny wzmianki, jako autor pruskiego hymnu narodowego „Heil dir im Siegerkranz“ (ob.).

Harring Harro Paweł, pisarz niemiecki, * 1798 w Ibensdorf pod Husum, † 1870 na wyspie Jersey przez samobójstwo. Początkowo był urzędnikiem celnym, następnie poświęcał się malarstwu i ogłosił (1821) pierwsze próbki poetyczne. Żywiąc w piersi niepohamowaną żą-

dzę niezależności, udał się do Wiednia i prowadził żywot pełen przygód, jak to sam przedstawił w swej biografji „Rhoughar Jarr, Fahrten eines Friesen in Dänemark, Deutschland, Ungarn i t. d." (4 t., Monachjum, 1828). Z filhellenami wyjechał do Grecji, skąd wkrótce wrócił do Rzymu. W 1828 r. zaciągnął się w Warszawie do gwardyjskiego pułku ułanów, a po dwuletnim tu pobycie udał się do Niemiec i pędził dalej życie awanturnicze, podróżując po Niemczech, Szwajcarji, Anglji, Brazylji, Ameryce, Norwegji i t. d. Jako członek centralnego komitetu demokracji europejskiej mieszkał w Londynie, uwięziony z tego powodu 1854 r. w Hamburgu, otrzymawszy wolność, wrócił do Londynu. Ruchliwe jego życie zewnętrzne było wyrazem usposobienia wewnętrznego, niezmiernie wrażliwego. Z romansów jego, oprócz najcelniejszych „Der Pole" (3 t., Baireuth, 1831) i „Dolores" (4 t., Bazyleja, 1858—59), zasługują jeszcze na wzmiankę „Der Carbonaro zu Spoleto" (Lipsk, 1831); „Julius von Dreyfalken" (3 t., 1831). Z innych prac **H.** wymieniamy, dramat „Moses zu Tanis" (1859) i tragedja „Die Dynastie" (1861). **H.** jako pisarz jest niegłęboki w poglądach, ale zaleca się świeżością i żywością opowiadania.

Harrington Jan, poeta z czasów Elżbiety, * 1561, † 1612, przetłómaczył na angielski: „Orlando Furioso" (1591), oraz napisał „Metamorphosis of Ajax" (Londyn, 1596, nowe wyd., 1814) i sławne swe „Epigrams" (Londyn, 1615). Wiele z prac jego jak również jego ojca, *Jana Harringtona*, * 1534, † 1582, zamieszczonych jest w „Nugae antiquae" (3 t., Londyn, 1769—79, 3 wyd., 1804).

Harrington Jakób, polityczny pisarz angielski, * 1611 r. w Upton, hrabstwie Northampton, † 1677. Uczył się w Oksfordzie i podróżował wiele za granicą. Wróciwszy do kraju, przyłączył się do stronnictwa ludowego, ale mimo to, nie wypierając się swych zasad republikańskich, został szambelanem Karola I i towarzyszył mu nawet na szafot. Za Karola II, jako sprawca zawichrzeń, był jakiś czas więziony. Napisał słynne, politycznej treści dzieło „Oceana" (Londyn, 1656), rodzaj romansu państwowego albo utopji i przypisał je Cromwellowi.

Harriot Tomasz, matematyk, * 1560, w Oxford, † 1621: pierwszy poznał, że każde równanie algebraiczne rozłożone być może na czynniki stopnia pierwszego, co go powiodło do odkrycia związków między pierwiastkami a spółczynnikami równania. Towarzyszył Raleighowi w wyprawie do Wirginji, której dokonał pomiaru. Najważniejszem dziełem jego jest „Artis analyticae praxis" (1631).

Harris James, * 1709 w Clese koło Salisbury, był synowcem lorda Schaftesbury, zrazu ucząc się prawa, po śmierci ojca poświęcił się filozofji, zwłaszcza zaś estetyce i językoznawstwu; 1774 wydał: „Three treatises, the first concerning art, the second concerning music, painting ant poetry, the third c. happiness," w których wyłożył swe pojęcia o sztuce, muzyce, malarstwie i poezji, oraz o szczęściu. Następne dzieło p. t.: Hermes," zawierające studja nad gramatyką powszechną (1751, 5 wyd., 1806) było na różne języki tłómaczone. W r. 1761 obrany członkiem izby gmin, 1762 r. został lordem admiralicji i skarbu, podawszy się 1765 do dymisji, 1774 r. został sekretarzem królowej, intendentem jej dworu, † 1780—i dopiero po jego zgonie, syn jego, lord Melmesbury, wydał 1781 r. „Philosophical inquires," zawierające historję krytyki i smaku w literaturze w ogóle, oraz wydał kompletne dzieła ojca (2 t., Londyn; 5 t., 1801).

Harrisburg, miasto stołeczne półn.-amerykańskiego stanu Pelsylwanji, nad rz. Susquehanna, ma 40,000 miesz. i wspaniałe kapitoljum. Przemysł **H.** jest nader ożywiony; w znajdujących się tu 475 zakładach fabrycznych, zatrudniających 6,998 robotników, wyprodukowano w r. 1890 towarów na sumę 10,538,444 dolarów.

Harrison John, zegarmistrz, * 1693 w Foulby, † 1776; pierwotnie cieśla, obdarzony wysokim talentem mechanicznym, osiadł 1735 jako zegarmistrz w Londynie i tu wsławił się zrobieniem dokładnego chronometru morskiego 1736 r., za który otrzymał nagrodę, wyznaczoną przez parlament, i złoty medal Copleya. Napisał: „Description concerning such mechanism as will afford a nice or true mensuration of time" (1759).

Harrison Tomasz, architekt angielski, * 1744 w Richmond, † 1829; kształcił się w Rzymie, skąd wróciwszy do kraju, zasłużył się jako twórca wielu dzieł pomnikowych, jak mostu lankasterskiego, gmachu sądowego, słynnego więzienia w Chester i w in.

Harrison Wilhelm Henryk, prezydent Stanów Zjednoczonych północnej Ameryki, * 1773 w Wirginji. W r. 1792 zaciągnął się do wojska i odznaczył się jako oficer w wojnie z Indjanami. Jako deputowany do kongresu przeprowadził prawo o sprzedaży cząstkowej gruntów związkowych, skutkiem czego zakwitły wkrótce prowincje zachodnie. W ponownej wojnie z Indjanami 1811 i w równoczesnych z tego powodu walkach z Anglikami w Kanadzie rozwinął, jako wódz naczelny, niepospolite talenta wojskowe. Odniósł ważne zwycięstwa pod Tippecanoe 5 listopada 1811 i pod Themsą (w Kanadzie) 5 października 1813. W r. 1814 usunął się do życia prywatnego. W 1818 był członkiem kongresu, a 1828 r. posłem w Kolumbji. Odtąd na nizkim

Harrisson Wilh.

zostając urzędzie, był tak ubogi, że zaledwie mógł wyżywić rodzinę. Nareszcie przy pomocy stronnictwa whigów został wybrany 1840 prezydentem Stanów Zjednoczonych na perjod 1844—45. Jednakże † w miesiąc po objęciu urzędowania 1841 r. Por. Burr „Life and times of Wiliam Henry H.“ (1840); Hildreth „The people's presidential candidate“ (1840); Montgomery „The life of Major General **H.**“ (1857).

Harrison Fryderyk, polityk i pisarz angielski, * 1831 w Londynie, kształcił się w uniwersytecie oksfordzkim, w 1839 został adwokatem, 1869—70 był członkiem komisji kadyfikacyjnej praw angielskich. Przełożył na język angielski drugi tom Augusta Comte'a „Politique positive“ („The social statistics” 1875) i wraz z Congrevem był założycielem pozytywnej szkoły w Anglji. Napisał: „The meaning of history” (1862); „Questions for a reformed parliament“ (1867); „Order and progress“ (1875, 2 cz.); „Martial law in Kabul” (1880); „Pantheism and cosmic emotion“ (1881) i in. „Oliver Cromwell“ (1888); „The industrial republic“ (1890); „Moral and religions socialism“ (1891).

Harrison Benjamin, prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, * 1833 w North Bend (Ohio), wnuk *Wiliama Henryka H.*, który przez jeden miesiąc w r. 1841 był prezydentem, kształcił się w uniwersytecie Miami w Ohio, studjował prawo w Cincinnati, 1864 został adwokatem w Indianopolis. Podczas wojny domowej walczył w pułku ochotników w armji północnej, 1867 został generałem brygady, 1880—86 był senatorem stanu Indjana. Po złożeniu deklaracji przy postawieniu swej kandydatury, w której oświadczył się za wprowadzeniem ceł ochronnych i przeciw imigracji ludzi pozbawionych środków do życia, oraz wygłoszeniu zasady, „Ameryka dla amerykanów,“ został wybrany prezydentem rzeczypospolitej 6 listop. 1888 większością 239 przeciw 162 głosom stronnictwa demokratycznego. Objął urząd w d. 4 marca 1889 r. Po wyjściu z prezydentury objął katedrę profesorską w uniwers. Leland-Stanford w Kalifornji. Napisał: „Speeches from. Febr. 1888 to Febr. 1892“ (1892). Por. Wallace „Life of Ben. **H.**” (1888).

Harrisse Henryk, historyk i bibljograf, * roku 1830 w Paryżu, z pochodzenia Amerykanin, studjował nauki prawne w New-Yorku, został adwokatem w Paryżu, gdzie poświęcił się badaniom historji odkryć. Napisał: „Bibliotheca americana vetustissima“ (bibljogr. obejmująca 1492—1551, New-York, 1866); „Christophe Colomb, sa vie, ses oeuvres” (1872); „Les Colombo de France et d'Italie“ (1874); „L'histoire de Cristophe Colomb, attribuée à son fils Fernand“ (1875); „Les Corte-Real et leurs voyages au nouveau monde“ (1883); „Jean et Sebastien Cabot, leur origine et leurs voyages“ (1883); „Christophe Colomb, son origine, sa vie, ses voyages, sa famille et ses descendants“ (2 t., 1884—85), będąc głównem jego dziełem; następnie dzieło bibljograficzne „Excerpta Colombiniana” (1887) i in.

Harrowgate, sławne zdrojowisko w Anglji, w hrabstwie York, o 4½ mili od Yorku; ma 14,000 ludności. Tutejsze wody mineralne szczególnie skuteczne są na wszelkie osutki, tudzież rozmaite wady trzewia.

Hart sir Robert, * 1835 w Portadown (Irlandja), kształcił się w Queen's University wstąpił w r. 1854 do konsulatu brytańskiego i jako tłómacz wysłany był do Ning-Po, a w r. 1858 do Kantonu, gdzie był gubernatorem. W r. 1859 wszedł do służby rządowej w Chinach, w r. 1863 został inspektorem generalnym cła w Chinach.

Hart Henryk, * r. 1855 poeta i krytyk niemiecki. Napisał: „Das Lied der Menschheit“ w 24 częściach, z których dopiero dwie (1889—90) zostały opublikowane. Mają to być dzieje ludzkości, przedstawione poetycznie.

Hart Juljusz, brat poprzedniego, * 1859 napisał „Homo sum“ (1889); „Sansar“ (1879); „Don Juan Tenorio“ (1881), oraz „Geschichte der Welt-Litteratur“ (1893).

Harte Franciszek, nowelista amerykański, ob. Bret-Harte.

Hartel Wilhelm, filolog, * 1839 na Morawach, kształcił się w Wiedniu i następnie był nauczycielem w domu hr. Lanckorońskiego, 1869 został profesorem filologji klasycznej w uniwersytecie wiedeńskim, 1871 r. członkiem akademji nauk, w 1891 dyrektorem bibljoteki cesarskiej. Napisał: „Homerische Studien“ (Wiedeń, 2-gie wyd., 1874); „Demosthenische Studien” (2 t., 1877—78); „Studien über attisches Staatsrecht und Urkundenwesen“ (1870); „Patristische Studien“ (1890). Opracował także „Corpus scriptorum ecclesiasticorum“ i „Bibliotheca patrum latinorum Hispaniens.“ (1887); „Griech. Schulgrammatik“ Curtiusa.

Hartenau Aleksander, hr., ob. Aleksander I ks. bulgarski.

Hartenstein Gustaw, * 1808 r. w Plauen w Saksonji, † 1890 w Jena, uczył się w Grimma i Lipsku, został 1833 prof. fil., 1848 r. eforem bibljoteki uniwersytetu w Lipsku. Już 1833 r. napisał: „De Archytae Tarentini fragmentis philosophicis” (Lipsk), potem „Ueber die Bedeutung der Megarischen Schule f. d. Geschichte der metaphischen Probleme“ (1848 w Verhandlung. v. sächs. Gesellsch. d. Wissen.); „De psychologiae vulgaris origine ab Arystotele repetenda“ (1840), przedruk w „**H.**-s hist.-philos. Abh.“ Lipsk, 1870); „Ueber den wissen. Werth der Aristotel, Ethik“ (1850 i 1870) i t. d. Tak rozejrzawszy się po starożytnej filozofji o spółczesnej wydał: „De ethices a Schleiermachero propositae fundamento“ (Lipsk, 1837); „De materiae apud Leibnitzium natione et ad monadas relatione“ (Lipsk,

1846), oraz „Ueber L. Lehre v. d. Verhältnis der Monaden zur Körperwelt" (1869), następnie „Ueber die neuesten Darstellungen u. Beurtheilungen der Herbartschen Phil." (1838); „Darstellung der Rechtsphilos. des Grotius" (1850) „De nationum juris et civitatis, quas Bened. Spinosa et Thom. Holbes proponunt similitudine et dissimilitudine" (1856); „Ueber Lockes u. Leibniz Lehre von d. menschl. Erkentniss" (1861). Własne teorje oddzielnie wyłożył: „De methodo philosophiae logicae legibus astringenda finibus non terminanda" (1835); „Die Probleme und Grundlehren der allg. Metaphysik" (1836); „Die Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften" (1844). Należy Hartenstein do stronników filozofji Herbarta; wydał dzieła Kanta (1838—39).

Hartfelder Karol, historyk, * 1848 w Karlsruhe, † 1893 w Heidelbergu, studjował filologję i historję w Heidelbergu, Berlinie i Fryburgu, 1885 został profesorem gimnazjum w Heidelbergu. Napisał: „Zur Geschichte des Bauernkriegs in Südwestdeutschland" (1884); „Philipp Melanchton als Praeceptor Germaniae" (1889); „Erziehung und Unterricht im Zeitalter des Humanismus" (1889) i in.

Hartfort, miasto stołeczne północno-amerykańskiego stanu Connecticut, leży nad rz. Connecticut, jest rezydencją najwyższych władz krajowych, ma 54,000 miesz. i znaczne fabryki. Znajduje się tu wyższa szkoła protestancka, zwana Trinity-College.

Hartig Jerzy Ludwik, leśnik, * 1764 w Gladenbach pod Marburgiem, † 1837 r.; służył pierwotnie w Nasauskiem i Wirtemburgu, a od roku 1811 w Prusiech, gdzie był ostatnio generalnym nadleśnym. Z pism jego ważniejsze: „Lehrbuch für Förster" (11 wyd., 3 t., 1877); „Lehrbuch für Jäger" (2 t., 11 wyd., 1884); „Die Forstwissenschaft nach ihrem ganzen Umfange" (1831); „Lexikon für Jäger und Jagdfreunde" (Berlin, 1860—61); „Anweisung zur Taxation und Beschreibung der Förste" (4 wyd., 1819).

Hartig Teodor, syn poprz., również leśnik, * 1805 r. w Dillenburgu, † 1880, od 1838 r. był radcą leśnym i profesorem w Brunświku, ogłosił znaczną liczbę dzieł, z których najważniejsze: „System und Anleitung zum Studium der Forstwissenschaftslehre" (1858); „Anatomie und Physiologie der Holzpflanzen" (1878); „Luft, Boden und Pflanzenkunde" (1877) i in.

Hartig Robert, syn pop., leśnik, * 1839 r. w Brunświku, kształcił się w Berlinie, następnie odbywał praktykę leśną, 1867 został prof. akademji leśnictwa w Eberswalde, 1870 r. w Monachjum. Napisał: „Die Rentabilität der Fichtennutzholz und Buchenbrennholzwirtschaft im Harz und Wesergebirge" (1868); „Wichtige Krankheiten der Waldbäume" (1874); „Die durch Pilze erzeugten Krankheiten" (2 wyd., 1875); „Die Zersetzungserscheinungen des Holzes der Nadelholzbäume und der Eiche" (1878); „Lehrbuch der Baumkrankkeiten" (1882) i in.

Harting Piotr, przyrodnik, * 1812 w Rotterdam, † 1885, studjował medycynę, w r. 1843 został w Utrechcie profesorem anatomji mikroskopowej i fizjologji roślin, w r. 1857 prof. anatomji porównawczej. Ogłosił: „Das Mikroskop" (3 t., 2 wyd., 1866); „Leerbock van de grondbeginselen der dierkunde" (3 t., 1862—74) i w. in.

Hartington Spencer Compton Cavendish, margrabia, mąż stanu angielski, syn księcia Devonshire, * 1833; kształcił się w Cambridge i w 1862 został doktorem prawa. W r. 1856 należał do poselstwa rosyjskiego Granville'a, a w r. 1857 wybrany został do parlamentu. W r. 1859 wywołał votum nieufności przeciw rządowi Derby'ego. W r. 1863 został lordem admiralicji, a wkrótce podsekretarzem w wydziale wojny; w 1866 za drugiej administracji Russella **H.** został sekretarzem stanu w wydziale wojny i tegoż roku razem ze swymi kolegami utracił władzę. W gabinecie Gladstone'a 1868 r. objął zarząd poczt, a 1871 naczelne sekretarstwo Irlandji. W skutek wyborów 1874 znowu stanowisko to utracił. Od r. 1875, po zrzeczeniu się Gladstone'a, jest uznanym naczelnikiem stronnictwa liberalnego. Po upadku Beaconsfielda, został w ministerjum Gladstone'a podsekretarzem stanu do spraw irlandzkich, w grudniu 1882 ministrem wojny, 1885 ustąpił razem z Gladstonem; w 1886 stanął na czele liberalnego stronnictwa unjonistów, nieprzyjaznego reformatorskim planom Gladstone'a dla Irlandji. Zostawszy po śmierci ojca 1891 r. księciem Devonshire, zasiadł w izbie lordów, ustępując przywództwa partji liberalnych unjonistów w izbie gmin Chamberlainowi.

Hartknoch Krzysztof, historyk polski, * 1644 we wsi Jabłonce, w Prusiech Wschodnich, † 1687 w Toruniu; od 1662 r. studjował teologję w Królewcu, potem udał się na Litwę, gdzie był 1665 rektorem szkoły ewangelickiej w Wilnie; 1667 przeniósł się do Gdańska, i tam zajmował się badaniem dziejów Prus. Pomorza, Kuronji i Żmujdzi. Rezultaty swych badań złożył w dziele „Selectae dissertationes historicae de variis rebus historiae prussicae" (1679); jest to zbiór 19 rozpraw, ściągających się do dziejów starożytnych Prusaków, ich języka, wiary, obyczajów i t. d.; w tym czasie wydał także staro-pruskiego kronikarza z XIV w. *Piotra Duisburga* (Lipsk, 1679). W r. 1678 został profesorem gimnazjum w Toruniu i tam napisał: „Respublica Polonica duobus libris illustrata etc." (Jena, 1678, 2 wyd., 1687; 3-cie 1697; 4-te 1698). W dziele tem, podzielonem na 2 części, zawarte są dzieje i prawa narodu polskiego, napisane bezstronnie. Godne wzmianki są także „Preussische Kirchenhistorie" (Frankfurt, 1686) i „Alt und neue Preussen" (tamże, 1694), zalecające się, podobnie jak

i wszystkie dzieła **H.**, niezwykłą na owe czasy dokładnością i bezstronnością.

Hartlaub Gustaw, ornitolog, * 1814 w Bremen, † 1894, praktykował jako lekarz w mieście rodzinnem i ogłosił: „System der Ornithologie Westafrikas“ (1857); „Die Vögel Ostafrikas” (1870); „Die Vögel Madagaskars” (1876) i in. Opracował nadto zbiory zoologiczne Emina paszy.

Hartleben Otto Eryk, literat niemiecki, * roku 1864, dał się poznać jako liryk, dramatyk i nowelista. Wydał „Meine Verse“ (1895); „Angele“ (1890); „Die Erziehung zur Ehe“ (1893); „Die Serenyi“ (1887); „Goethes Brevier” (1895). Por. Cezar Flaischlen „O. E. Hartleben“ (1896).

Hartlepool, miasto nadmorskie w angielskiem hrabstwie Durham, ma 22,000 miesz., port i licznie zwiedzane kąpiele morskie. Obok właściwego **H.** znajduje się **H.** *Zachodni*, liczący 42,800 miesz.

Hartley Dawid, fizjolog, * 1704 r. w Illingworth, † 1757, był lekarzem praktycznym, ostatnio w Bath. Znany jest jako autor dzieła: „Observations on man, his frame, his duty ant his expectations“ (2 t., 1749), w którem stara się objawy duchowe człowieka wytłómaczyć drganiem eteru nerwów i substancji mózgowej. Por. Bower „Hartley and James Mill“ (1881).

Hartmann von der Aue, staroniemiecki poeta, * około 1170, ze stanu rycerskiego, należał prawdopodobnie 1197 do wyprawy krzyżowej i † między 1207 i 1220. Najpierwszym jego utworem jest „Erec” (wyd. Haupta, Lipsk, 1839, 2 wyd., 1871); późniejszym zaś „Iwein“ (wyd. Benekego i Lachmanna, Berlin 1845, 1877), oba napisane przed r. 1204. Inne jego dzieła są: „Gregor“ (wyd. Lachmanna, Berlin, 1838, 1882), tudzież piękna opowieść: „Der arme Heinrich“ (Getynga, 1842, 1881), oprócz kilku pomniejszych, jak „Lieder und Büchlein” (Lipsk. 1842). Ogólny zbiór poezji **H.** mieści się w Pfeifera „Deutsche Classiker des Mittelalters.“

Hartmann Adam Samuel, senjor braci czeskich wielkopolskich, * 1627 w Pradze. Ukończywszy nauki gimnazjalne w Toruniu, a 1649 w uniwersytecie królewieckim i innych, osiadł jako duchowny w Lesznie 1652 r., w następnym zaś roku został rektorem tamtejszej szkoły i sprawował te obowiązki do 1656 r. Zwiedziwszy potem Holandję, Anglję, Francję i Niemcy, został pastorem w Weszkowie, a po r. 1662 był powtórnie rektorem szkoły i pastorem w Lesznie. W r. 1679 przeniósł się na mieszkanie do Szczecina. Następnie odbył jeszcze kilka podróży w interesie jedności wielkopolskiej do Anglji i † w Roterdamie 1691 r. Znane są tylko dwie jego mowy pogrzebowe: „Elisaei Klage und Trauer“ (Wschowa, 1698) i „Der fromme Knecht des Herrn Jesu Christi” (Leszno, 1689).

Hartmann Jakób, baron von, generał bawarski, * 1795 w Maikammer, † 1873 r. Służył początkowo w armji francuskiej i walczył dzielnie przeciw sprzymierzonym w kampanjach 1813—15. Następnie przeszedł do służby bawarskiej, 1848 r. został generałem, 1866 dowodził dywizją dosyć szczęśliwie przeciw Prusakom. W wojnie francusko-niemieckiej 1870—71, jako dowódca 2 korpusu bawarskiego, odznaczył się w wielu bitwach, za co wyniesionym został do godności barona.

Hartmann Jan Piotr Emil, * 1805 w Kopenhadze, organista przy kościele metropolitalnym w rodzinnem mieście i profesor tamecznego konserwatorjum, ulubiony w Danji kompozytor oper, uwertur i symfonji; cenionym był także i w Niemczech jako znakomity muzyk. Z kompozycji jego ważniejsze opery: „Ravnen“ (1832); „Liden Kerstin,“ „Corsaverne;“ balety: „Valkyrien,” „Tkrymskviden,“ „Et Folkesagn;” utwory wokalne: „Dryadens Bryllup,“ „Undine,“ „I Provence,“ „Syvseverdag,“ „Sulamith og Salomon“ i in.

Hartmann Juljusz von, generał pruski, * 1817 w Hanowerze, † 1878 r. W 1834 wszedł do służby pruskiej i jako oficer sztabu generalnego wziął udział w wyprawie badeńskiej 1849. W stopniu pułkownika był komendantem jednego z okręgów wojskowych pogranicznych w czasie powstania polskiego 1863—64 r. Podczas wojny prusko-austrjackiej 1866 r. dowodził dywizją kawalerji; w wojnie francusko-niemieckiej 1870—71 odznaczył się pod Metz i nad Loarą. Po ukończeniu wojny mianowany był gubernatorem Strasburga, opuścił służbę 1878 r. jako generał jazdy. Napisał: „Kritische Versuche“ (1876—78, 3 cz.); „Die allgemeine Wehrpflicht“ (1876). Po śmierci jego wydano „Lebenserinnerungen, Briefe und Aufsätze des Generals J. v. **H.**” (Berlin, 1882).

Hartmann Maurycy, poeta niemiecki, * 1821 we wsi Duszniku w Czechach, † 1872; kształcił się w Pradze i Wiedniu, podróżował 1842 r. po Niemczech, Włoszech i Szwajcarji. Za powrotem osiadł w Wiedniu, ale 1844 r. opuścił Austrję, aby bez niebezpieczeństwa dla swej osoby, ogłosić pierwszy swój zbiór poezji „Kelch und Schwert“ (Lipsk, 1845, 3 ed. 1851), następnie wydał „Neuere Gedichte“ (Lipsk, 1847). Jak w tamtych, tak i w tych z wielką namiętnością wygłaszał zasady wolności świeckiej i kościelnej. Przyjął czynny udział w niemieckich ruchach politycznych; po rewolucji Lutowej w Pradze, stanął na czele stronnictwa niemieckiego; w zgromadzeniu narodowem frankfurckiem należał do lewicy; podczas rewolucji Październikowej 1848 znajdował się w Wiedniu, potem schronił się do Anglji, następnie do Paryża, a podczas wschodniej wojny rosyjskiej przebywał w księstwach naddunajskich. W październiku 1854 powrócił znowu do Francji, skąd 1859 udał się do Hamburga, a potem do Szwaj-

carji. W 1863 r. osiadł w Sztutgardzie, gdzie 1865 objął redakcję czasopisma *Freya*. Z innych pism jego celniejsze są: romans „Der Krieg um den Wald“ (Lipsk, 1850; n. wyd. 1866); idyliczny epos „Adam und Ewa” (Lipsk, 1851; n. wyd. 1866); „Schatten” (Darmstadt, 1851); „Tagebuch aus der Provence und Languedoc“ (2 t., Darmstadt, 1852—53; n. wyd. 1874); „Erzählungen eines Unstetten“ (2 t., Berlin, 1858); „Zeitlosen“ (Brunświk, 1859), zbiór późniejszych poezji, w których objawia dążność do plastycznej jasności oraz artystycznego okiełznania myśli i uczuć; „Erzählungen meiner Freunde“ (Frankfurt, 1860); „Bilder und Büsten“ (Frankfurt, 1860); „Novellen“ (3 tom., Hamburg, 1863); romaus „Von Frühling zu Frühling“ (Berlin, 1861) i dwie nowele historyczne: „Der Gefangene von Chillon” (Hamburg, 1863) i „Die letzten Tage eines Königs“ (Stuttgart, 1866, polski przekład A. J. Cohna, Lwów, 1869). Jego „Gesammelte Schriften“ wyszły w 10 t. (1874); „Gedichte“ (1874). Z Szarvadym tłómaczył poezje Petöfi'ego (Darmstadt, 1851) a z Pfauem bretońskie pieśni ludowe. Por. Ziel „Moritz H. Ein litterar. Essay“ (1872).

Hartmann Robert, naturalista i podróżnik, * 1832 r. w Blankenburgu w Harcu, † 1893 r., studjował w Berlinie medycynę, 1859—60 towarzyszył Barnimowi w podróży do Afryki płn.-wsch., w 1867 został prof. anatomji w Berlinie. Był generalnym sekretarzem towarzystwa antropologicznego. Ogłosił: „Reise des Freihern v. Barnim durch Nordostafrika“ (1863); „Naturgeschichtlich-medizinische Skizze der Nilländer“ (1865—6); „Die Nigritier” (1876); „Die Völker Afrikas“ (1880); „Handbuch der Anatomie des Menschen“ (1881); „Der Gorilla“ (1881); „Die menschenähnlichen Affen“ (1883); „Madagascar“ (1886). W r. 1869 założył wraz z Bastianem *Zeitschrift für Ethnologie*.

Hartmann Gustaw, romanista, * 1835 w Vechelde pod Brunświkiem, 1860—64 był docentem w Getyndze, 1864 profesorem prawa rzymskiego w Bazylei, 1872 we Fryburgu, 1878 w Getyndze, 1885 powołany do Tubingi. Napisał: „Zur Lehre von den Erbverträgen und von den gemeinschaftlichen Testamenten“ (1860); „Ueber den rechtlichen Begriff des Geldes und den Inhalt von Geldschulden“ (1868); „Ueber Begriff und Natur des Vermächtnisse im römischen Rechte“ (1872); „Die Obligation“ (1875); „Internationale Geldschulden“ (1882); „Juristisches Kasus“ (1884); „Leibniz als Jurist und Rechtsphilosoph“ (1892).

Hartmann Karol Robert Edward, filozof, syn gen. Roberta **H.**, * 1842 r. w Berlinie, 1858—61 służył w artylerji gwardji, 1862 mianowany przez uniwersytet w Rostoku doktorem filozofji, którą zajmował się jeszcze w wojsku. Pisał: „Aphorismen über das Drama“ (1870); „Dramatische Dichtungen (Tristan und Isolde, Dawid und Bathsebe)” pod pseudonimem Karol Robert (1871); a nadto „Ueber die dialektische Methode” (1868); „Gesam. philos. Abhandlungen” (1872); „Philosophie des Unbewussten” (Berlin, 1869—72); „Die Krisis der Christentums in der modernen Theologie” (1880); „Zur „Geschichte und Begründung des Pessimismes” (1880); „Die politischen Aufgaben und Zustände des Deutschen Reichs“ (1881); „Das Juden bem in Gegenwart und Zukunft” (Lipsk, 1885); „Der Spiritismus” (1885); „Moderne Probleme” (1885); „Kritische Grundlegungen der transcendentalen Realismus“ (1875); „Wahrheit und Irrthum im Darwinismus” (1875); „Studien und Aufsäthe” (1876); „Die Religion des Geistes” (1882); „Die deutsche Aesthetik seit Kant” (1886); „Die Philosophie des Schönen” (1887); „Erläuterungen zur Metaphisik des Unbewusten” (1874); „Die Selbstersetzung des Christentums und die Religion der Zunkunft” (1874); „Philos. Fragen der Gegenwart” (1885); „Der Spiritismus” (1885); „Moderne Probleme” (1886—1888); „Das Grudproblem der Erkenntnistheorie” (1889); „Kritische Wanderungen durch die Philosophie der Gegenwart” (1890); „Die Geisterhypothese des Spiritismus und seine Phantome” (1891); „Kants Erkenntnistheorie und Metaphysik in den vier Perioden ihrer Entwicklung” (1893); wiele rozpraw w Bergmanna „Philos. Monatsheft.“ W rozprawie „Das Ding an sich u. s. Beschaffenh. Kantische Studien z. Erkentnisstheor. u. Met.” (Berlin, 1871), żąda obostrzenia krytyki Kanta i ograniczeń w transcendt. analityce, jakich zaniedbali uczniowie Kanta i przez to doszli do *absolutnego iluzjonizmu*. W „Schellings Posit. Phil. als Einheit v. Hegel u. Schopenh.” (Berlin, 1869) dowodzi, że równie logiczna ideja Hegla bez woli, rzeczywistością stać się nie może, jak ślepa, bezrozumna wola Schopenhauera na ideję, wzór, przekształcić się nie da. Żąda więc połączenia obu, jako spółrzędnych pierwiastków w teorji, odpowiednio ostatniemu zwrotowi Schellinga, uważającemu wolę i wyobrażenie (ideję) za funkcję jednego, bezwiednego ducha. Wola daje realny byt, ideja idealną treść świata i rzeczy. Ponieważ byt realny świata jest alogiczny, jak wola, przeto zarazem jest antylogicznym, bo z poznanej doświadczeniem, przez indukcję, natury woli wynika konieczna przewaga bólu. Stąd niebyt lepszy byłby od bytu *(pesymizm)*, jakkolwiek świat istniejący jest najlepszym z możliwych światów *(optymizm)*, co widać z jego dobrego rozwoju,

Hartmann Karol.

kierowanego nieświadomą przezornością. Celem rozwoju nie indywidualne (jak u Schopenhauera), lecz ogólne zniweczenie żądz, przez spotęgowanie samowiedzy, jedynie zdolnej je opanować. Początek i wzrost samowiedzy leży w rozwoju kosmicznym, telurycznym, biologicznym i ludzkim. **H.** różni się jeszcze od Hegla uważaniem idei za bezpośredni, intuicyjny, konkretny fakt z logicznem prawem kształtowania się, oraz odrzuceniem metody djalektycznej, używając tylko indukcji i o ile się da najobfitszej empirji Odrzucił też Schopenhauera wyłącznie subjektywny byt czasu, przestrzeni i kategorji, i wnioski z niego, stawiając natomiast dynamizm atomistyczny dla wyjaśnienia materji i twierdzenie, że mózg nie jest *causa efficiens* inteligencji, lecz warunkiem formy samowiedzy. O filozofji tej **H.**, będącej wykładem teorji Buddy o Nirwanie, pisali K. Frh. du Pret „Das neueste philos. Syst." (w czasopiśmie *Im neuen Reich* 1871, № 38); M. Schneidewin w Gimnaz. progr. Hamel (1871); G. C. Stiebeling „Naturwissenschaft gegen Phil., Eine Widerlegung d. **H.** Lehre v. Unbewussten in d. Leiblichk. nebst e. kurzen Beleucht. d. Darwinischen Ansichten über d. Instinct" (New-York, 1871); Plümacher „Der Kampf um Umbewusste" (Berlin, 1880) i „Pessimismus in Vergangenheit und Gegenwart" (1884); Schneidewin „Lichtstrahlen aus Hartmanns Werken" (1880). Przedstawił system **H.** w *Bibl. Warsz.* 1873 I, Henryk Goldberg.—Pierwsza żona **H.**, Agnieszka z domu Taubert, pod nazwiskiem A. Taubert, napisała „Der Pessimismus und seine Gegner" (Berlin, 1873). Por. Köber „H's Philosophie. System" (1884); Drews „E. von H's Philosophie und der Materialismus der modernen Kultur" (1890); Schneidewin „Offener Brief an E. von H." (1892); „Lichtstrahlen aus H-s Werken, hg. von Schneidewin" (1882).

Hartnack Edmund, optyk, * 1826 w Templinie, † 1891 r., studjował mechanikę w Berlinie, od 1847 pracował w zakładzie Ruhmkorfa w Paryżu, nabył fabrykę mikroskopów Oberhäusera i zawiązał spółkę z Adamem Prażmowskim (ob.), który w r. 1863 przeniósł się z Warszawy do Paryża. Wydalony w 1870 z Paryża, osiadł w Poczdamie, gdzie założył fabrykę mikroskopów, a zakład paryski sprzedał 1879. Prażmowskiemu. Wprowadził wynaleziony przez Amiciego system immersyjny mikroskopów, wraz z Prażmowskim ulepszył pryzmaty Nicola i zbudował własnego pomysłu aparat oświetlający. Rząd pruski nadał mu tytuł profesora (1882).

Hartowanie, nadawanie materjałom większej wytrzymałości, dokonywa się w różny sposób, zależnie od materjału, ob. Stal, Szkło.

Hartt Karol Fryderyk, przyrodnik, * 1840 r. we Fredericton w Nowym Brunświku, † 1878 r., kształcił się w Acadia College, odbywał liczne podróże w celach geologicznych, był współpracownikiem Agassiza w muzeum przyrodniczem w Cambridge, zwiedzał kilkakrotnie Brazylję, 1868 został profesorem geologji w *Cornell University.* Rezultaty jego badań geologicznych Nowego Brunświku stanowią część dzieła Dawsona „Acadian geology." Oprócz tego napisał: „Geology und physical geography of Brazil" (1870) i liczne monografje w czasopismach amerykańskich.

Hartwich Emil Herman, inżynier, * 1801 r. w Bensdorf pod Brandeburgiem, † 1879 r., pracował nad budową kanału Finow, 1834 r. został radcą budowniczym w Gdańsku. Wykończył budowę portu Neufahrwasser, uregulował ujście Wisły i przeprowadził restaurację kościoła i pałacu biskupiego w Pelplinie. W 1845 kierował budową kolei Stargardzko-Poznańskiej, 1856 r. objął kierunek budowy drogi żelaznej nadreńskiej, a 1871 zarząd towarzystwa niemieckich dróg żelaznych. Z wielu zbudowanych przez niego mostów szczególnie zalecają się mosty na Warcie i na Renie pod Koblencją. Ogłosił: „Aphoristische Bemerkungen über das Eisenbahnwesen" (2 wyd., 1874); „Die Brücke über die Warthe bei Wronke" (1852) i in.

Hartzenbusch Juan Eugenio, jeden z najznakomitszych nowoczesnych literatów i poetów hiszpańskich, * 1806 r. w Madrycie, † 1880, syn stolarza niemieckiego z Schwadorf pod Kolonją. Uczył się u Jezuitów teologji, potem poświęcał się malarstwu i ogłosił próbki poezji lirycznych, następnie dla utrzymania rodziny, zajmował się stolarstwem, które jednak musiał porzucić w czasie wojny domowej; wyuczył się stenografji i został stenografem gazet rządowych. Dramatem „Amantes de Teruel" (1836; polski przekład K. Estreichera, Warszawa, 1867), opartym na podaniu ludowem, zyskał rozgłos i poświęcił się odtąd wyłącznie literaturze. W 1862 roku. otrzymał miejsce dyrektora bibljoteki narodowej. Z innych dzieł jego najcelniejsze dramaty: „Alfonso el Casto" (Madryt, 1841); „Dona Mencia" (1838); „Primero yo" (1842); „Honoria" (1842); „El bachiller Mendarias" (1842); „Vida por honra" (1854); „El mal apostol y el buen Eadron" (1860); komedje: „La redoma encantada" (1839); „La visionaria" (1840); „La coja y el encogido" (1843); „La madre de Pelayo" (1846) i „La Archiduquesáta" (1854). Większa część utworów **H.** odznacza się bujną fantazją, narodowym kolorytem, potężną dykcją i dźwięcznym wierszem. Później ogłosił jeszcze: „Cuentos y fabulas" (2 tomy, Madryt, 1861) i „Obras escogidas" (2 t., 1865; 2 wyd. 1876). Obok tego

Hartzenbusch J.

sporządził krytyczne edycye dzieł: Tirse de Molina, Calderona i Alarcona, tudzież zebrał swoje rozproszone poezje w dziele: „Ensayos poeticos y articulos“ (Madryt, 1843; Paryż, 1850).

Harun, z przydomkiem *Al-Raszyd*, t. j. sprawiedliwy, syn i następca Hadi'ego, * 766, † 809. W 21 a wedle innych w 25 r. życia objął rządy chalifatu 786. Panowanie jego wogóle było szczęśliwe, pomimo że w różnych prowincjach niebezpieczne wybuchały bunty, a część krajów, stanowiących obecne cesarstwo Marokańskie, odpadła i poddała się jednemu z potomków Alego. Znalazłszy w Barmecydach (ob.) zdolnych mężów stanu i dzielnych wodzów, mógł się **H.** swobodnie oddawać uciechom życia. Arabowie uważają czasy **H.** za wiek złoty panowania chalifów. Jak o współczesnym Karolu W. na Zachodzie, tak o **H.** na Wschodzie, krążą najróżnorodniejsze powiastki w „Tysiąc nocy i jedna.“ Ze zdumieniem opowiadały późniejsze pokolenia o wspaniałości i przepychu Bagdadu, o bogactwach, blasku i zbytkach dworu, o pobożności i sprawiedliwości **H.**, o jego wspaniałomyślności i szczodrobliwości względem poetów i uczonych. Dwór jego był zbornym punktem najsłynniejszych mężów świata mahometańskiego. Nigdy żaden monarcha nie zgromadził w około siebie tylu poetów i uczonych. Pochlebstwo społeczesnych i czynna tradycja wieków następnych otoczyły imię **H.** mgłą baśni i podań, z pośród których zaledwie z trudnością można rozeznać prawdziwą postać władcy. To jednak pewna, że historyczny kalif **H.** zupełny stanowi kontrast z owym wytworem poezji i baśni. Przydomek sprawiedliwego otrzymał raczej dla mądrego wykładu i zręcznego stosowania ciemnych artykułów prawa w zawikłanych procesach, aniżeli dla sprawiedliwości, która to cnota obcą była zarówno **H.**, jak i innym władcom jego rodu. I **H.** był chciwy, mściwy i krwiożerczy. Wszyscy krewniacy, których się lękał, albo byli wymordowani, albo też pędzili żywot w więzieniu. Niełaska chalifa, do której lada okoliczność wystarczała, pociągała za sobą śmierć i najsroższe prześladowania. Pod koniec panowania powziąwszy nieufność ku Barmecydom, kazał wszystkich powiesić lub potracić (803), nawet ulubionego Dżafara. Z Karolem W. w przyjaznych zostawał stosunkach, ale prowadził wojny z Bizantynami. Wyprawiwszy się do Chorassana, dla stłumienia powstania, zachorował w Tus i † 809 roku tamże. Por. Palmer „The caliph Haroun Alraschid“ (Londyn, 1880).

Haruspex v. *Aruspex* (l. mn. *haruspices*), podobno od *haruga* = *hostia* = *ofiara*, ofiarnicy, a w szerszem znaczeniu wróżbici u Rzymian, pochodzący z Etrurji, gdzie wysoko była kształcona sztuka wróżenia (*Etrusca disciplina*), uważana za dar bogów i przechowywana starannie w księgach, zwanych *libri Tagetici* lub *Etrusci*. Przez cały czas istnienia rzeczypospolitej, *Haruspices* nie byli Rzymianami, lecz Etruskami. Bardzo wcześnie byli sprowadzani do Rzymu i czynności ich łączono niekiedy z obowiązkami Augurów (ob.); jako cudzoziemscy najemnicy, stali niżej od tych ostatnich, ale doznawali zawsze wielkiego poszanowania. W czasach republikańskich nie stanowili osobnego kolegjum kapłańskiego; dopiero cesarz Klaudjusz utworzył z nich osobne kolegjum, z 60 członków złożone, do którego wchodzili już prawdopodobnie i Rzymianie. Naczelnik tego kolegjum zwał się *magister publicus*. Głównym ich obowiązkiem było: 1º przepowiadanie z wnętrzności zwierząt ofiarnych (*extipicina*); 2º objaśnianie i tłómaczenie nadprzyrodzonych zjawisk (*procuratio prodigiorum*) i z błyskawic (*ars fulguritorum*). Za cesarstwa, obok sztuki przepowiadania, zajmowali się także astrologją chaldejską. Istnieli jeszcze do czasów Honorjusza, który prawem z 419 r. po Chr., skazał wszystkich wróżbitów (*Mathematici*) na deportację.

Harvey Wiljam, genjalny fizjolog, * 1578 r. w Folkestone, † 1658 r. w Hampstead. Pierwsze nauki pobierał w Cambridge, następnie udał się do Padwy. W r. 1604, powróciwszy do Londynu, został lekarzem w szpitalu św. Bartłomieja, profesorem anatomji i chirurgji, a następnie nadwornym lekarzem Jakóba I i Karola I. Z wybuchnięciem rewolucji ustąpił z Londynu. Małą książeczką o 72 stronicach „De motu cordis et sanguinis“ (1628) zrobił w fizjologji największy przełom, jaki w niej dokonano kiedykolwiek. Przedstawiwszy dokładnie budowę serca i, przez doświadczenia na zwierzętach, zbadawszy współczesność pojedyńczych momentów krążenia, jak skurcz serca, wypływ krwi do tętnic, poruszenia tych ostatnich, z całą ścisłością rozebrał ten podstawowy fakt życia. A zarazem, przedstawiwszy po raz pierwszy wielką czynność organiczną we wszystkich jej szczegółach, stworzył, rzecz można, fizjologję. Badania jego nad rozwojem zwierząt doprowadziły również do bardzo ważnego rezultatu, że każde zwierzę rozwija się z jajka (*omne vivum ex ovo*), co wyłożył w dziele: „De generatione animalium“ (1651, 1680). Jego „Opera omnia“ wydane zostały w Londynie przez towarzystwo lekarskie w r. 1766, w języku angielskim w 1847 i 1881 r., „Praelectiones academicae“ w 1886 r. W 1881 r. wzniesiono mu pomnik w Folkestone.

Harvey Wiljam Henryk, botanik, * 1811 r. pod Limerick, † 1866 r., był profesorem w Dublinie i ogłosił: „The genera of South African plants“ (1838, 2 wyd. 1868); „Phycologia britannica“ (1846—51); „A manual of British Algae“ (2 wyd., 1849); „Flora Capensis“ (z Sonderem, 3 t., 1859—65) i in.

Harwich, miasto nadmorskie, w angielskiem hrabstwie Essex, przy ujściu rzeki Stour do morza Północnego; ma 8,200 m., wyborny port, wielkie warsztaty okrętów wojennych, dwie latarnie morskie i licznie zwiedzane kąpiele morskie.

Harz, lesiste pasmo gór w Niemczech, podnosi się stromo na południowej granicy Hanowerskiego i przy szerokości 33 klm., ciągnie się 92 klm. w kierunku z zachodu na wschód, między rzekami Saalą i Wezerą. **H.** składa się z masy gór i dolin, bezładnie z sobą powiązanych, i na leży w większej części do Prus, w mniejszej do Brunświku i Anhaltu. Najwyższy jego wierzchołek, Brocken, dochodzi 1,142 m. wysokości, z innych szczytów zasługują na uwagę: Heinrichshöhe (1,044 m.), Königsberg (1,029 m.), Bruchberg (920 m.). Zwyczajnie dzielą **H.** na Wyższy (Oberharz), na północo-zachodzie, i Niższy (Unterharz) na południo-wschodzie leżący. Ze stoków **H.** spływa wielka liczba małych rzeczek, a wnętrze jego obfituje w wielką ilość minerałów, jak srebro, żelazo, miedź, cyna, arszenik, ołów, granit, marmur i t. d. Por. Günther „Der **H.** in Geschichts-Kultur und Landschaftsbildern" (Hanower, 1885—88).

Harzburg, miasto w brunświckim okręgu Wolfenbüttel, utworzone w r. 1894 z miejscowości Neustadt, Bündheim i Schlewecke, w pięknej leśnej okolicy, posiada źródła solankowe, zakład leczniczy dla dzieci skrofulicznych, sanatorjum, kąpiele mineralne; liczba bawiących tu na kuracji osób wynosi rocznie do 5,000. W pobliżu **H.**, na 463 metry wysokiej górze, wznoszą się zwaliska starożytnego zamku, zbudowanego 1068 przez Henryka IV na ujarzmienie Saksonji. Zamek ten, przeszedłszy następnie w posiadanie Brunświku, został zburzony w r. 1650. Za pogańskich czasów miał tu być ołtarz bożka Germanów Krodo.

Hasdeu Bogdan Petricescu, historyk rumuński, * 1838 r. w Besarabji, kształcił się w uniwersytecie charkowskim, był następnie sędzią w Kahulu i po odpadnięciu wskutek traktatu paryskiego części Besarabji do Mołdawji, osiedlił się w Rumunji. Był profesorem w liceum w Jasach i bibljotekarzem uniwersytetu, następnie generalnym dyrektorem archiwum państwowego w Bukareszcie i profesorem lingwistyki porównawczej w uniwersytecie. Napisał: „Historyczne archiwum rumuńskie" (Bukareszt, 1865—69, t. 3); „Historja wojewody Jana Okrutnego" (1865); „Krytyczna historja Rumunji" (1874, po franc. 1878); „Zasady filologji porównawczej" (1875); „Historyczne fragmenty języka rumuńskiego" (1876); „Studja paleograficzne i lingwistyczne nad językiem rumuńskim pomiędzy 1550 a 1600" (1878—79, t. 2). Nadto wydawał 1865—78 czasopismo: *Columna lui Trajan* (8 t.) i jako poeta ogłosił „Poezje" (1873) oraz dramaty: „Księżniczka Roxondra" (1868); „Dzień trzeci maja" (1873) i in.

Hasdrubal, ob. Hazdrubal.

Hase Karol Benedykt, filolog francuski, * 1780 r. w Sulza pod Naumburgiem, † 1864 r. Przybywszy 1801 do Paryża, został 1812 nauczycielem synów królowej Hortensji (Napoleona Ludwika i Ludwika Napoleona) 1815 profesorem szkoły specjalnej języków wschodnich, a później prezydentem tegoż zakładu. Artykułami swemi, w rozmaitych czasopismach drukowanemi, wydawnictwem klasyków, uczestnictwem w różnych dziełach zbiorowych, a mianowicie w opracowaniu „Thesaurus" Stephannsa, przyczynił się bardzo skutecznie do postępu nauk humanistycznych we Francji. Por. Guigniaut „Notice historique sur H." (1867).

Hase Karol August, teolog ewangelicki, * 1800 r. w Steinbachu w Saksonji, † 1890 r. w Jena; po ukończeniu nauk uniwersyteckich, za udział w stowarzyszeniu *(Burschenschaft)* był więziony przez długi czas; następnie został w r. 1829 profesorem w Jenie; znakomity dogmatyk, pierwotnie zwolennik systematu filozofa Friesego, następnie ścisłego luteranizmu, ostatnio jednak zaczął się skłaniać do racjonalizmu. Główne jego dzieła są: „Evangelische Dogmatik" (6 wyd., Lipsk, 1870); „Hutterus redivivus" (12 wyd., Lipsk, 1883); „Leben Jesu" (5 wyd., Lipsk, 1865); „Kirchengeschichte" (11 wyd., Lipsk, 1886); „Neue Propheten" (2 wyd., Lipsk, 1860); „Das geistliche Schauspiel" (Lipsk, 1858); „Der Papst und Italien" (Lipsk, 1861); „Handbuch der protestantischen Polemik gegen die römisch-katholische Kirche" (4 wyd., Lipsk, 1878); „Annalen meines Lebens" (wydanie Alfreda von Hase, 1891); jego „Gesammelte Werke" wydane zostały przez synów i profesora Krügera (1890—93). Dzieła jego kościelno-prawne mniejszą mają wartość.

Hase Konrad, matematyk, ob. Dasypodius.

Hasenauer Karol, baron de, architekt austrjacki, * 1833 r. w Wiedniu, kształcił się w Brunświku, a potem do r. 1855 w Wiedniu. Za projekt Opery otrzymał na konkursie trzecią nagrodę. Wykonał wiele pięknych willi i pałaców; najgłówniejsze jego dzieła są: Muzea królewskie w Wiedniu, pałac hrabiego de Lützow w Wiedniu. **H.** był od r. 1866 członkiem Akademji w Wiedniu, członkiem Akademji Berlińskiej i członkiem honorowym Instytutu architektów w Wielkiej Brytanji.

Hasenclever Jan Piotr, jeden ze znakomitszych malarzów rodzajowych szkoły düsseldorfskiej, * 1810 r. w Remscheid, † 1853 r. w Düsseldorfie. Kształcił się głównie pod Schadowem. Początkowo pracował w różnych kierunkach i dał wiele piękna w pozycji. Później zwrócił się do humorystyki i większy jeszcze na tem polu zyskał rozgłos. Do najcelniejszych

jego utworów należy szereg scen z „Jobsjady“ komicznej epopei Kortüma (ob.); „Die schmollenden Ehegatten“ (1837, w nowej Pinakotece w Monachjum); „Das Lesekabinet“ (1843). Odznaczył się także jako malarz portrecista.

Hasenclever Wilhelm, polityk niemiecki, jeden z przywódców stronnictwa socjalno-demokratycznego, * 1837 w Arensbergu, † 1889 r. w Schönebergu; z powołania garbarz, został następnie redaktorem gazety *Neuer Socialdemokrat*; w 1871 roku obrany prezydentem ogólnego niemieckiego stowarzyszenia robotniczego (na zasadach Lassale'a); od tegoż roku członek sejmu niemieckiego, gdzie często głos zabierał, od r. 1875 redagował *Hamburg-Altonaer Volksblatt*, zaś od 1878 wraz z Liebknechtem wydawał w Lipsku dziennik *Vorwärts*. W r. 1887 zapadł na chorobę umysłową, wskutek czego złożył mandat do parlamentu.

Hasenpoth *(Azeput)*, po łotewsku *Aisputte* albo *Ahsputte*, m. pow. w gub. Kurlandzkiej, nad rzeką Tebber, założone 1378 r., 3,338 m.—**H.** powiat 4,131 w. kw., a ludności 53,514 (1897).

Häser Hnryk, lekarz, *1811 r. w Rzymie, † 1885, kształcił się w Jena, gdzie w r. 1839 został profesorem, 1849 przeniósł się do Greifswaldu, 1862 do Wrocławia; zasłużył się głównie na polu patologji, farmakologji i historji medycyny. Ogłosił: „Historisch-pathologische Untersuchungen“ (2 t., 1839—41); „Lehrbuch der Geschichte der Medicin“ (3 t., 1875—81); „Geschichte der christlichen Krankenpflege und Pflegerschaften“ (1857); „Uebersicht der Geschichte der Chirurgie“ (1879); „Grundriss der Geschichte der Medizin“ (1884) i w. in. Od r. 1840—47 wydawał „Archiv für die gesammte Medizin.“

Hasisztejnsky ob. (z) Lobkowic Hasisztejnsky.

Hasjusz Jakób, Jezuita, sławny kaznodzieja polski, żyjący w pierwszej połowie XVII w.; zostawił w druku kilka kazań pogrzebowych, w których przewyższa współczesnych lepszym stylem, smakiem i czystością języka.

Haslingden, miasto w angielskiem hrabstwie Lancaster, nad rz. Irwell; ma 19,000 miesz. i znaczne fabryki wyrobów wełnianych i bawełnianych.

Haslinger Karol, kompozytor i wydawca muzyczny, *1816 w Wiedniu, † 1868. Założył firmę wydawniczą, wydał przeszło 100 dzieł, między innemi opery: „Wanda”, wielką kantatę „Napoleon I,” Schillera „Glocke” i in.

Hasne (po arab. *chasneh*), skarbiec, mianowicie prywatny skarbiec sułtana.—*Hasnadar*, podskarbi sułtański.

Hasner Leopold, austrjacki mąż stanu, * 1818 w Pradze, gdzie ukończył studja prawne i 1849 został profesorem filozofji prawa. Wybierany od r. 1861 do sejmu czeskiego i rady państwa, uchodził za jednego z najlepszych mówców. Od 1865 wykładał ekonomję na uniwersytecie wiedeńskim; 1868 r. został ministrem oświaty w ministerjum mieszczańskiem; przeprowadził nowe prawo edukacyjne i wraz ze swymi towarzyszami ustąpił 1870 r., † 1891. **H.** był jednym z wybitniejszych członków stronnictwa centralistyczno-niemieckiego, nieprzyjaznego żywiołom słowiańskim. Napisał: „Philosophie des Rechts und seiner Geschichte in Grundlinien“ (1851); „System der polit. Economie“ (1860).

Hasner Józef, okulista, *1819 w Pradze, † 1892; medycynę studjował tamże, gdzie też od 1852 r. do 1884 zajmował katedrę okulistyki. Napisał: „Beiträge zur Physiologie und Pathologie des Tränenableitungsapparats“ (1851); „Klinische Vorträge über Augenheilkunde“ (3 cz., 1860—66); „Beiträge zur Physiologie und Pathologie des Auges“ (1873); „Ueber die Grenzen der Akkomodation des Auges“ (1875); „Das mittlere Auge in seinen physiologischen und pathologischen Beziehungen“ (1879); „Die Vorletzungen des Auges in gerichtsärztlicher Beziehung“ (1880); „Tycho Brahe und J. Kepler in Prag“ (1880). Od 1869 r. redagował „Die Prager Vierteljahrsschrift für die praktische Heilkunde“.

Hassan-Ali-Chan, polityk perski, * 1821 w Bidjar, † 1896, był powiernikiem szacha Nasr-ed-dina. W r. 1851 został generałem. Odznaczył się 1856 w bitwie pod Herat, i po tem zwycięstwie mianowany był gubernatorem tego miasta. Kilkakrotnie jeździł do Europy jako poseł. Od 1859 do 1864 pozostawał we Francji jako poseł nadzwyczajny.

Hassaurek Fryderyk, pisarz, *1832 w Wiedniu, ukończył gimnazjum i miał rozpocząć studja uniwersyteckie, gdy wybuchła rewolucja 1848 r. W legjonie studentów brał udział w bitwach, był ranny, w 1849 wyemigrował do Ameryki, gdzie w Cincinnati wydawał kilka dzienników. Odznaczył się jako obrońca w pewnym procesie, zwrócił na swe zdolności uwagę rządu i w 1861 był przez prezydenta Lincolna mianowany posłem w Ekwadorze, gdzie przebywał do 1865, † 1885 w Paryżu. Napisał: „Four years among the Spanish Americans“ (4 wyd., 1886); romans „The second of the Andes“ (1879); jeden tom „Gedichte“ (w jęz. niemieckim, Cincin. 1878).

Hasse Jan Adolf, kompozytor niemiecki, * 1699 w Bergedorf pod Hamburgiem, występował naprzód jako śpiewak na kilku scenach niemieckich, a w r. 1722 udał się do Włoch, gdzie kształcił się dalej pod kierunkiem Porporyego i Scarlatti'ego. W r. 1727 został kapelmistrzem w Wenecji i tu poznał późniejszą swoją żonę, sławną śpiewaczkę *Faustynę* Bordoni (*1693 w Wenecji). Powołany na naczelnego kapelmistrza do Drezna, przebywał potem kolejno we Włoszech i Anglji; otrzymawszy w tym ostatnim kraju pensję emerytalną 1763, przeniósł się do Wiednia, a stąd 1770 do Wenecji i tu † 1783.

H. jako śpiewak posiadał sławę europejską, a obok tego był jednym z najznakomitszych ówczesnych kompozytorów. Oprócz 45 oper, 10 oratorjów, 2 intermezzów pozostawił mnóstwo kantat, sonetów, symfonji i t. d.; wogóle pisał tak wiele, że nie zawsze poznawał swe kompozycje. Napisał: „Te Deum"; „Magdalena"; „Santa Elena el calvario". Porów. A. Riggli „Faustina Bordoni H." (1880).

Hasse Fryderyk Krystjan August, historyk niemiecki, * 1773 w Rehfeld pod Herzbergiem, † 1848. Od 1828 profesor pomocniczych nauk historji w Lipsku; napisał pomiędzy innemi: „Die Gestaltung Europas seit dem Ende des Mittelalters bis auf die neuste Zeit" (Lipsk, 1818) i „Geschichte der Lombardei" (4 tomiki, Drezno, 1826—28); nadto oprócz wielu artykułów do Encyklopedji Erscha i Grubera, oraz do Brockhausa „Conversations-Lexicon"; redagował 6 i 7-e wydanie tego ostatniego dzieła. W r. 1830 objął redakcję pisma *Leipziger Zeitung.—Fryderyk Rudolf* **Hasse,** najstarszy syn poprzedniego, * 1808 w Dreźnie, † 1862 w Bonn, gdzie był od r. 1848 profes. teologii; radca konsystorza i senjor wydziału teologicznego; wydał oprócz innych „Anselm von Canterbury" (2 t., Lipsk, 1843—52).

Hasse Karol Ewald, lekarz, brat Fr. Krystjana, * 1810 w Dreźnie, medycynę studjował w Lipsku, Paryżu i Wiedniu; 1839 roku profesor, nadzwyczajny w Lipsku, w 1844 objął katedrę djagnostyki klinicznej i patologji w Zurychu, w 1852 w Heidelbergu, w 1856 w Getyndze. Jest powagą w dziedzinie chorób umysłowych i nerwowych. Napisał: „Anatomische Beschreibung der Krankheiten der Zirkulations und Respirationsorgane" (1841); „Krankheiten des Nervensystems" (1855—68).

Hasse Karol, anatom, * 1841 w Tönning w Szlezwigu, studjował medycynę w Getyndze i Kielu, 1867 został profesorem w Würzburgu, 1873 we Wrocławiu. Napisał: „Anatomische Studien" (1870—72); „Morphologie und Heilkunde" (1880); „Beiträge zur allgemeinen Stammesgeschichte der Wirbeltiere" (1882); „Die Formen des menschlichen Körpers und die Formveränderungen bei der Atmung" (1888—90); „Venus von Milo" (1882); „Wiederherstellung antiker Bildwerke" (1888).

Hasse Ernest, statystyk i polityk niemiecki, * 1846, służył wojskowo. W 1875 mianowany dyrektorem urzędu statystycznego miasta Lipska, 1886 profesorem uniwersytetu tamże. W 1893 wybrany do Sejmu Rzeszy, jako kandydat partji narodowej liberalnej. Dał się poznać jako specjalista w sprawach kolonjalnych. Wydał: „Die Stadt Leipzig und ihre Umgebung" (1878); „Geschichte der Leipziger Messen" (1885); „Die Wohnungsverhältnisse" (1886). Wydaje „Mittheilungen des statistischen Amtes der Stadt Leipzig".

Hassel Jan Jerzy Henryk, statystyk niemiecki, * 1770 w Wolfenbüttel. Piastując rozmaite urzędy w Wejmarze i Kassel, przeniósł się w końcu do Wejmaru i tamże † 1829. Ważniejsze jego prace naukowe są: „Lehrbuch der Statistik der europäischen Staaten" (Weimar, 1812) i materjały do dzieła: „Vollständiges Lehrbuch der neuesten Erdbeschreibung" (Weimar, 1819—35). Obok tego miał udział w redakcji Erscha i Grubera *Allgemeine Encyklopädie.*

Hasselt, miasto główne w belgijskiej prowincji limburskiej, ma 13,500 m. i liczne fabryki. Zaszła tu bitwa 1831.

Hasselt Andrzej Henryk Konstanty, poeta i historyk belgijski, * 1806 r., † 1874 r. w Brukseli, kształcił się w Gandawie i Liège, naturalizował się w Belgji, był konserwatorem bibljoteki królewskiej w Brukselji i inspektorem szkół elementarnych, 1837 został członkiem akademij tamże. Napisał; „Histoire de la poésie française en Belgique" (1838); „Histoire de Rubens" (1840); „Les Belges aux croisades" (1846, t. 2); „Histoire des Belges" (1847, t. 2); „Splendeur de l'art en Belgique" (1848); „La Belgique pittoresque" (1858); „Les Belges illustres"; „La Belgique monumentale"; „La Belgique nationale" i in. Nadto „Poésies" (1852—63, t. 3). Dzieła jego wyszły w 9 tomach 1875—78. Życiorys jego napisał Alvin (1877).

Hassenfratz Jan Henryk, chemik, * 1755 w Paryżu, † 1827; młodość przepędził na Martynice, następnie w Paryżu został cieślą, wykształcił się potem w budownictwie i górnictwie, zwiedził Niemcy, poczem został dyrektorem w laboratorjum Lavoisiera. W czasie rewolucji, jako członek klubu jakobinów i rady gminnej paryskiej, zdołał odwlec postanowione w nocy 31 maja uwięzienie żyrondystów do następnego dnia, czem wielu ocalił życie. W 1793 r. oddano mu nadzór nad amunicją wojenną. Wielce się zasłużył górnictwu, jak również przy reorganizacji szkoły wojskowej i przy założeniu szkoły politechnicznej, w której 1794 r. został profesorem fizyki, następnie członkiem instytutu i profesorem szkoły górniczej. W r. 1814 uzyskał emeryturę, lecz ją utracił po restauracji. Z dzieł jego wymieniamy: „Sidérotechnie" (4 t., 1812); „Traité de l'art de calciner la pierre calcaire" (1825); „Catéchisme militaire" (1825); „Cours révolutionnaire d'administration militaire" (1794) i in.

Hassenpflug Jan Daniel Ludwik Fryderyk, * 1794 w Hanau. Zostając w służbie elektora heskiego, od najniższych urzędów doszedł do stopnia ministra sprawiedliwości i na tem stanowisku prowadził zawzięte zapasy z opozycją stanów do miesiąca czerwca 1837, w którym, ścigany nienawiścią narodu przymuszony był ustąpić. Później stał na czele administracji w Sigmaringen i Luksemburgu. Powołany 1840 na członka tajnego trybunału w Berlinie, mia-

nowany został 1844 radcą stanu, a 1846 prezesem najwyższego sądu apelacyjnego w Greifswald. Sprawa o zmyślone rachunki sprowadziła nań gorszący proces, w którym jednak był uniewinniony. Ponowna nominacja jego na ministra heskiego 1850 wywołała powstanie. Elektor z **H.** został wypędzony, a pokój przywrócily dopiero wojska związkowe. Znienawidzony przez całą ludność, wziął **H.** uwolnienie 1855 i przemieszkiwał w Marburgu, gdzie † 1862.

Hassenstein Bruno, kartograf, * 1839 w Ruhla, był uczniem Petermanna w Gotha, z którym opracował kartę Afryki środkowej w 10 sekcjach (1862—63). Po śmierci Petermanna objął redakcję działu kartograficznego jego *Mittheilungen* i opracował znaczną liczbę map; między innemi mapy do podróży Deckena po Afryce, do atlasu historycznego Sprunera (1871 — 79); atlas Japonji (7 kart, 1885) i in., oraz mapy do licznych opisów podróży.

Hassewicz Stanisław, lekarz, * 1840, kształcił się w gimnazjum w Lublinie, medycynę studjował od r. 1858 w akademji lekarskiej w Warszawie, następnie w uniwersytetach zagranicznych. Praktykuje w Karlsbadzie, ogłaszał prace w pismach lekarskich i znany jest z ofiarności, zwłaszcza dla gimnazjum w Cieszynie.

Hasskarl Justus Karol, podróżnik i naturalista, * 1811 w Kassel, † 1894, w 1827 r. wstąpił jako uczeń do ogrodu botanicznego w Poppelsdorf, następnie kształcił się w uniwersytecie w Bonn. W r. 1836 udał się do Jawy i otrzymał posadę przy ogrodzie botanicznym w Buitenzorg, skąd często robił wycieczki wewnątrz wyspy. Po powrocie do Europy, otrzymał 1842 wezwanie od rządu holenderskiego do Indji Wschodnich, gdzie pozostawał do 1856 r. Oprócz licznych artykułów w pismach botanicznych, ogłosił: „Over het nut van de planten Javas" (1844); „Plantae Javanicae rariores" (1847); „Australien und seine Kolonien" (1849) i in.

Hässler Wojciech, patrjota czeski, * 1805 r. w Pilznie, księgarz, a następnie przedsiębierca budowy domów, syn żarliwego Niemca, został gorliwym pracownikiem około wychowania ludu czeskiego w duchu narodowym, już przed r. 1848, co wtedy było niebezpieczną sprawą; wybrany na deputowanego w Pilznie, miał udział w deputacji praskiej do Wiednia (1848), został członkiem rady miejskiej, oraz różnych towarzystw narodowych, mianowicie Lipy Słowiańskiej pilzeńskiej; odznaczył się wszędzie politycznym rozumem, obywatelskiemi cnotami i cywilną odwagą. On pierwszy wystąpił o założenie szkoły realnej czeskiej. † 1852 r.

Hasta (łac.), włócznia zatykana u Rzymian przy publicznych sprzedażach, stąd: „ad hastam publicam", — pod sprzedaż publiczną: „sub hasta"—sprzedaż, subhastacja.

Hasta potioritatis, znaczyło w prawie polskiem to samo, co rozbiór majątku, czyli konkurs. Subhastację zaprowadziła dopiero w 1793 r. konstytucja grodzieńska.

Hastings, miasto w hrabstwie t. n. na południowo-wschodniem wybrzeżu Anglji, jeden z tak zwanych Pięciu-Portów, nad Kanałem; ma 53,000 m. i licznie nawiedzane kąpiele morskie. W pobliżu leży pole hitwy, na którem Wilhelm Zdobywca 14 paźdz. 1066 pobił swego współzawodnika Haralda i tym sposobem losy Anglii rozstrzygnął.

Hastings, miasto w północno-amerykańskim stanie Nebraska, stacja węzłowa dróg żel., ożywiony handel zbożem, kolegjum prezbiterjańskie, 14,000 miesz.

Hastings Warren, syn angielskiego duchownego z Churchill, w hrabstwie Worcester, * 1732, † 1818. Mianowany 1794 pisarzem w Indjach Wschodnich, został 1761 członkiem zarządu Bengalji, 1771 gubernatorem Bengalu, a 1773 generalnym gubernatorem Indji Wschodnich, na którem to stanowisku nie tylko powiększył znakomicie dochody kompanii, ale nadto rozszerzył jej potęgę. Odwołany 1785, oskarżony był w izbie niższej przez Burkego o liczne nadużycia i łupiestwo w Indjach Wschodnich. Wydany w tej sprawie wyrok uwolnił go wprawdzie od poczynionych zarzutów, ale skazał na ogromne koszta procesu, które wynagrodziła mu kompanja indyjska, naznaczając mu 4,000 funt. st. rocznej pensji z jednorazową gratyfikacją około 100,000 funt. st. Z pism jego wymieniamy najważniejsze: „Narrative of the late transaction at Benares" (Kalk., 1782); „Review of the State of Bengal" (Kalk., 1786); „The present state of the East Indies" (Kalk., 1786); „Speech in the high Court of justice in Westminster-Hall" (Lond., 1791). Gleig ogłosił nadzwyczaj stronnicze „Memoirs of Warren H." (3 t., Lond., 1841). Por. Macaulay w „Essays". Bond „Speeches of the managers and counsel in the trial of W. H." (1859—61); Trotter „W. H., a biography" (1878); tegoż „Rulers of India" (1890).

Hastings Francjszek Rawdon, margrabia de, mąż stanu i generał angielski, * 1754, odziedziczył 1792 po swoim stryju tytuł hrabiego Huntingdon, a 1784 po ojcu, hrabiego Moire, później zaś margrabiego Hastings. W latach 1812—24 był generalnym gubernatorem Indji Wschodnich i ustalił tam panowanie angielskie, pokonaniem Pindareów i górskich plemion Nepalu. Za powrotem do kraju mianowany został 1824 gubernatorem Malty i † 1826 w przystani Bajae. Bardzo interesujący jego „Private Journal" wydała jego córka margr. Bute (Lond., 1858).

Haszka Michał, pisarz łużycki, * 1778 w Kulowie (Wittichenau) pod Budyszynem, † 1854 r.; po ukończeniu nauk w seminarjum łużyckiem w Pradze i wydziału teologicznego, otrzymał święcenie kapłańskie 1802 r. w Budyszynie, w r.

1827 został kanonikiem. Do roku 1853 był członkiem komitetu Maćicy Łużyckiej. Oprócz innych wydał: „Jezusowa winca, to jo: Modlitarske ha Spiewarske Knihe i t. d.“; „Katechismus teje Krzesćanskeje Khathólskeje Wuczby“ (1846); „Swjate ścenja“ (1848). Przekładał też z urzędu wszystkie listy pasterskie biskupie na język łużycki. Pisywał do „Jutniczki“ Kuczanka.

Hasznik Józef, poeta słowiński, * 1811 r. w Trebonji w Styrji południowej, † 1883 jako proboszcz w Celju. Pracował gorliwie na polu narodowem. W r. 1836—53 ogłaszał w *Novicach* swe pieśni, do których melodję sam dorabiał; wiele z nich uludowiło się. Zbiór ich ogłosił w *Lublanie* 1854 r., p. t.: „Dobrovoljke“.

Haszysz — wysuszone liście konopi indyjskich, używane do palenia w fajce w Persji, Arabji, Egipcie, Afryce południowej, Indjach, Chinach, Mongolji. W Indjach i Persji używają nadto nietylko samej rośliny, lecz i wydzielającej się z niej żywicy. W tym celu liście i kwiaty gotują w wodzie z masłem, a po otrzymaniu zielonawej masy tłustej, zawierającej w sobie części żywiczne, i przyprawieniu jej rozmaitemi korzeniami, wyrabiają z niej pigułki. Użycie **H.** w Azji jest bardzo rozpowszechnione, przypisują mu bowiem zdolność przysparzania sił do pracy, podniecania apetytu, uśmierzania bólu i łagodzenia szkodliwych skutków zmian klimatu. **H.** wywołuje usposobienie wesołe, działa podniecająco na wyobraźnię, pobudza smak i zmysły. Skutki te jednakże objawiają się w rozmaitym stopniu, w zależności od rasy lub usposobienia jednostek. Nadmierne używanie **H.** wywołuje obłąkanie. Liczbę ludzi, używających **H.**, obliczają na 200 miljonów. Zwyczaj upajania się haszyszem jest bardzo stary, ale czy wzmiankowany przez Homera *Nepenthes* był rzeczywiście wyciągiem konopi, jest rzeczą niedowiedzioną. Nazwa **H.** jest używana głównie w Persji, w Arabji nazywa się *bhang*, w Egipcie *maślak*, w Afryce płd. *dakka* lub *tytuń kongo*. Por. Bose „Traité du hachich et autres substances psychiques“ (1894). Ob. Konopie.

Hathor, *Athor*, bogini egipska, którą Grecy porównywali z Afrodytą (ob.). Była to, jak Izyda, bogini Nieba, czczono ją w Enex (dzisiejsza Dendera). Ponieważ krowa była jej poświęconą, wystawiano więc często boginię **H.** w postaci krowy, lub z głową krowy, pomiędzy której rogami umieszczano słońce. W późniejszej epoce wiele atrybutów Afrodyty przeniesiono na boginię **H.**, tak, że stała się ona boginią miłości, „księżną tańca i rozkoszy“.

Hattala Marcin, filolog słowiański, * 1821 w m. Terstenie, w węgierskiem komit. Orawskim; po ukończeniu nauk gimnazjalnych, ostatnio w Suboticy, gdzie między innemi nauczył się języka serbskiego, wstąpił do seminarjum kat. w Presburgu (1841), następnie uczył się w Ternawie, nauki zaś teologiczne odbył w Wiedniu, i tu dopiero poczuwszy się Słowakiem i Słowianinem, oddał się studjom w odpowiednim kierunku. Wyświęcony na kapłana 1848 r., został wikarym w Bzowiku (Bozók), w r. zaś 1850 profesorem gimnazjum w Presburgu. Wydał: „Grammatica linguae slovenicae, collatae cum proxime cognata bohemica“ (Szczawnica Bańska, 1850); „Czechisch-slovakische und deutsche Aufgaben“ i t. d. (Presburg, 1851); „Zvukoslovi jazyka staro i novoczeského“ (Praga, 1854), oraz „Skladba jazyka czeského“ (1858). Przedostatnie to dzieło zjednało mu katedrę docenta gramatyki porównawczej słowiańskiej na uniwersytecie praskim. Jako profesor filologji słowiańskiej od r. 1861, wydał oprócz innych „Gramatykę porównawczą jęz. czeskiego i słowackiego“ (Praga, 1857), oraz wiele rozpraw w Czasop. *Muzeum Czesk.* i w *Kritische Blätter*. **H.** dowiódł także swą „Gramatyką początkową słowacką“ (Wiedeń, 1860), że tylko rzeczywiści znawcy języka mogą pisać gramatyki dla użytki szkół element. Od r. 1854 jest członkiem rzeczyw. towarzystwa nauk. Królest. Czeskiego, akademji rzymskiej *dei Quiriti* i innych. Dopiero w r. 1891 opuścił obowiązki profesorskie. Inne prace: „O pomieru cyrillczíny k nyniejszim nárzeczim slovanskym“ (1855); „O ablativie ve slovanczinie a litvanczinie“; „Mnich Chrabr, przispievek k objasnieni póvodu pisma slovanského“: „Libusza's Gericht und die Königinhofer Handschrift“ i w. in.

Hatten.

Hatten, herb: W polu błękitnem, nad złotym rogiem myśliwskim — trzy złote gwiazdy. Nad hełmem korona.

Hatteras, przylądek na wschodnim brzegu północnej Karoliny, pod 35° 15′ połn. szer. i 75° 28′ długości zachodniej od Greenwich. Z powodu ukrytych ław i skał podwodnych nader niebezpieczny dla żeglugi. Na przylądku tym wznosi się 58 metrów wysoka latarnia morska.

Hatteria, rodzaj gadów, zaliczany do jaszczurek, poznany dopiero 1842 r., mianowicie gatunek **H.** *punctata* w Nowej Zelandji i tam już ginący. Od jaszczurek wszakże okazuje tak wielkie odstępstwa, że Günther utworzył dla niego oddzielny rzęd gadów, pod nazwą *Rhynchocephalia*. Różne jego cechy odpowiadają rozmaitym rzędom gadów, tak, że zwierzę to świadczy o poprzednim związku oddzielonych obecnie rzędów. Należy przeto do zwierząt, które stanowią silne poparcie teorji Darwina: ze wspólnego pnia rozwinęły się odrębnie jaszczurki i krokodyle, żółwie i węże. Por. A. Günther „Contribution to the anatomy of H.“ (1867).

Hatti szeryf, albo *Hatti Humajum* (wzniosłe, szlachetne pismo): tak nazywają Turcy każdy

reskrypt sułtana. Z takich reskryptów najsławniejszemi były ostatniemi czasy: *Hatti szeryf Gulhani*, t. j. ustawa zasadnicza państwa z d. 3 list. 1839 i *Hatti Humajum* z 18 lut. 1856, mocą którego wszyscy innowiercy porównani zostali z wyznawcami Mahometa.

Hatto, albo *Hanno*, *Harno*, Włoch, * w Rzymie, legendowy arcybiskup gnieźnieński, który miał rządzić kościołem polskim około r. 970. Miał być mężem pięknych obyczajów i bardzo gorliwym w sprawie tępienia bałwochwalstwa. Jego arcybiskupstwo gnieźnieńskie jest jednak bardzo wątpliwe.

Hatto (*Atto*) I, arcybiskup od r. 891, † 913 r., pamiętny w dziejach ze swego wpływu na sprawy cesarstwa niemieckiego, był opiekunem późniejszego cesarza Leopolda III i poplecznikiem władzy kościelnej nad świecką. Do dopięcia zamierzonych celów nie przebierał w środkach. Jest o nim podanie, że z powodu popełnionej zdrady, względem nieprzyjaznego cesarzowi hrabiego Adalberta Babenberga, był przez czarta zabity i do czeluści Etny wrzuconym.—*Hatto II*, arcybiskup moguncki od 968, † około 970 r. a podług podania pożarty żywcem przez myszy w tak zwanej Myszej Wieży, którą sobie zbudował na wyspie na rz. Renie, za barbarzyńskie obchodzenie się z żebrakami. (Ob. Mysza Wieża). Por. Böhmer „Regesta archiepiscoporum Moguntinensium" (1877).

Hatwań, miasteczko nad rz. Zadwą, u podnóża Matry, w węgierskim komit. Heweskim, niegdyś obronne, ale zniszczone przez Turków w r. 1673; 7,000 m.; wspaniały kościół, piękny zamek, browary i słynne w całym kraju owczarnie. Pamiętne bitwą 2 kwiet. 1849 r. pomiędzy wojskiem węgierskiem, pod dowództwem Dębińskiego i Görgeya, a wojskiem austrjackiem, które zwyciężone zostało.

Hatzfeld, miasto w pruskiej regencji Wiesbadeńskiej, okr. Biedenkopf, 940 m. i zwaliska starożytnego zamku rodzinnego domu Hatzfeldów, którego znakomitszymi przedstawicielami są: **H.** *Melchjor*, * 1593, † 1658, dowódca wojsk cesarskich w wojnie Trzydziestoletniej, i **H.** *Franciszek Ludwik*, hr. von, * 1756, † 1827, generał-porucznik w służbie pruskiej.

Hatzfeld Zofja, hr. von, * 1805, † 1881 r. w Wiesbadenie, wsławila się jako przyjaciółka Lassala (ob.) córka hr. Hatzfelda Wildenburg-Schönstein, zaślubiła w r. 1822 hr. Hatzfelda Windenburga, ale w r. 1851 rozwiodła się z nim. Podczas procesu rozwodowego wykradziono (r. 1864) baronowej Meyendorff w Kolonii szkatułkę, w której znajdowały się ważne dokumenty. Moralnym sprawcą kradzieży był jakoby Lassale, a wykonawcą dr. Mendelsohn, którego skazano, gdy Lassala, po świetnej obronie uwolniono. Hr. **H.** opiekowała się Lassalem i chciała odegrać rolę w ruchu socjalistycznym owej epoki, chociaż bez wielkiego skutku.

Hatzfeld Paweł, mąż stanu pruski, * 1831. Był sekretarzem legacyjnym w Paryżu, potem pracował w ministerjum spraw zagranicznych pod kierunkiem Bismarcka, któremu towarzyszył podczas wojny francusko-niemieckiej 1870—71. W 1874 był posłem w Madrycie. 1878—w Konstantynopolu, gdzie jako dziekan korporacji dyplomatycznej przyczynił się do utworzenia komisji, regulującej granicę pomiędzy Turcją a Grecją. W lecie 1881 objął stanowisko sekretarza stanu i zastępcy kanclerza w urzędzie spraw zagranicznych Rzeszy w Berlinie. W 1885 został ambasadorem w Londynie.

Haubica (z niem. *Haubitze*) rodzaj granatnika, ob. Granatnik.

Haubicki v. *Jastrząb* v. *Gołąbek*, herb: W polu błękitnem — czarny jastrząb, unoszący w szponach dzikiego gołębia. U szczytu ogon pawi.

Haubicki.

Haubner Karol Gotlib, weterynarz, * 1806 r. w Hettstedt, † 1882, studjował medycynę w Berlinie, 1836 został profesorem akademji rolniczej w Elden, od r. 1853 do 1872 był dyrektorem szkoły weterynarji w Dreźnie. Ogłosił: „Landwirtschaftliche Thierheilkunde" (1837 — 1839, 11 wyd. 1893; przekł. polski M. Laurysiewicza p. t. „Weterynarja gospodarska" Warsz., 1882); „Ueber die Trichinen" (1864) i in.

Haubold Chrystjan Bogumił, * 1766 w Dreźnie, * 1824; był od 1789 aż do śmierci profesorem prawa w uniwersytecie lipskim. Celniejsze jego dzieła są: „Institutionum historicarum juris Romani lineamenta" (Lipsk, 1805, 2 wyd., 1826); „Manuale Basilicorum" (1819) i „Lehrbuch des sächsischen Rechts" (Lipsk, 1820, 3 wyd., 1847—1848).

Hauch Jan Carsten, znakomity poeta duński, * 1799 we Frederikshald, † 1872. Był długi czas profesorem w Soröe, następnie od 1846—48 profesorem literatury północnej w Kiel, w końcu zamieszkał w zamku Frederiksborg pod Kopenhagą. Należy on do najznamienitszych nowoczesnych poetów duńskich; oprócz „Lyriske Digte" (1842, 2 wyd., 1854); „Lyriske Digte og Romancer" (1861); epiczno-dramatycznego poematu „Hamadrjady" (1830), wydał znaczną liczbę utworów dramatycznych „Dramatiske Vaerker" (3 t., 1852) z których najcelniejsze tragedje: „Bajazet", „Tyberjusz", „Grzegorz VII", „Don Juan", dalej „Karl den Femtes Död" (1833); „Mastrichts Beleiring" (1833); „Svend Grathe" (1841); „Marsk Stig" (1850); „Henrik af Navarra" (1863). Zalecają się one szczególnie wyborną charakterystyką. Z romansów zaś H., wy-

kazujacych niepospolity talent autora, wymieniamy: „Wilhem Zabern“ (1834, 2 ed. 1838); „Guldmageren“ (1836, 2 ed. 1851); „En polsk familie“ (2 t., 1839); „Slottet ved Rhinen“ (2 t., 1845); „Charles de la Bussiére“ (2 t., 1860); „Waldemar Seier“ (1862) i t. d.; znaczną część prac jego przetłómaczono na język niemiecki. Ostatnie jego dzieła są: „Nye Digtninger“ (Kopenh., 1869) i „Minder fra min forste Udenlandsreise“ (Kopenh., 1871). Również zasługują jeszcze na wzmiankę: „Mitologja północna“ (Lipsk, 1848); zbiorowe wydanie estetyczno-krytycznych artykułów (Kopenh., 1855) i biografja Orsteda (Kopenhaga, 1853). Por. G. Brandes „Danske Digtere“ (1877).

Hauck Albert, teolog protestancki, *1845, studjował teologję w Erlangen i Berlinie, od 1875 był proboszczem we Frankenheimie, 1882 profesorem w Erlangen, 1889 powołany do Lipska. Napisał: „Tertulians Leben und Schriften” (1877); „Die Entstehung des Christustypus in der abendländischen Kunst” (1880); „Vittoria Colonna“ (1882); „Kirchengeschichte Deutschlands“ (1887—93) i in.

Handaniec, Haudancz, herb, ob. Habdank i Abdank.

Hauenschild Ryszard Jerzy Spiller von, znany jako poeta pod nazwiskiem *Maxa Waldau*, *1825 we Wrocławiu, pobierał wyższe nauki w mieście rodzinnem, następnie odbywszy podróż naukową i ukończywszy studja agronomiczne, osiadł w majętności familijnej Tscheidt, w górnym Szląsku i tam † 1855. Z jego poezji godniejszemi wzmianki są: „Blätter im Winde“ (Lipsk, 1848); „Canzonen“ (Lipsk, 1848); „Cordula, Graubündtner Sage“ (Hamburg, 1851, 2 wyd., 1855), zalecające się rzadką pięknością języka i prawdziwością uczucia. **H.** napisał także znaczną liczbę rozpraw politycznych i krytycznych, tudzież romanse: „Nach der Natur“ (3 t., Hamburg, 1850, 2 wyd. 1851); „Aus der Junkerwelt“ (2 tomy, tamże, 1850), oba traktują kwestję socjalną ze stanowiska radykalnie postępowego i „Aimery, der Jongleur“ (5 t., Hamburg, 1852), osnuty na tle historycznem z epoki trubadurów.

Hauenstein, przełęcz szwajcarskich gór Jura, na granicy kantonów Bazylei i Solothurn, wznosząca się do wysokości 718 m., przerznięta przez szwajcarską centralną kolej żelazną, pomiędzy wsiami Läufelfingen i Trimbach, za pośrednictwem 2,49 klm. długiego tunelu, w którym, w r. 1857 w miesiącu maju, krótko przed jego ukończeniem, z powodu zapalenia się wielkiej masy węgla, 72 robotników grób swój znalazło.

Hauer Franciszek, geolog i paleontolog, *1822 w Wiedniu, †1899, kształcił się w akademji górniczej w Schemnitz, 1846 został asystentem Haidingera, 1849 geologiem w geologicznym instytucie państwowym, 1866 dyrektorem tamecznego instytutu geologicznego. Zasłużył się badaniem geologji i paleontologji Alp i Karpat, oraz przygotowaniem kart geologicznych Siedmiogrodu (1861) i Austrji (1867). Ogłosił: „Geologische Uebersicht der Bergbau Oesterreichs“ (wraz z Fötterle, 1855); „Geologie Siebenbürgens“ (wraz ze Stacho, 1863); „Geologie und ihre Anwendung auf die Kenntniss der Bodenbeschaffenheit Oesterreichs“ (1864); „Geologische Karte von Oesterreich-Ungarn“ (4 wyd., 1884).

Hauer Wacław, pisarz czeski, *1860 w Krzymicach pod Pilznem, kształcił się w Pilznie i Pradze, poczem był nauczycielem. Ogłosił kilka prac ludoznawczych w *Czeskim Lidzie* i filologicznych w *Viestniku Matice Opavské* („Jan Brhel a jeho Kázani“; „Czesky przeklad hymnó cirkevnih v knihovnie Musea Opavského“; „Opavské tiskopisy czeské do r. 1800“), w „Filologickich Listach“ („Czeské glossy k lat. hymnóm, napsanym l. 1418“), w programie gimnazjum opawskiego z r. 1890 („Sekvencionárz M. Konráda z Beneszowa u Opavy“). Na wystawę etnograficzną zgromadził wiele materjału djalektologicznego.

Haueryt, minerał dosyć rzadki, krystalizujący w ośmiościany foremne, a będący siarkiem manganu; twardość = 4, c. wł. = 3,46. Bieg blaszek w kryształach odpowiada sześcianowi, barwa ciemno brunatna. Znajduje się w kapalni Kalinka w Węgrzech.

Hauff Wilhelm, *1802 w Sztutgardzie, †1827, redaktor wychodzącego tamże pisma *Morgenblatt*, jeden ze znakomitszych nowelistów niemieckich, wsławił się głównie dziełami: „Märchenalmanach“ (Stuttg, 1820, 10 ed. 1864) i „Mittheilungen aus den Memoiren des Satans“ (2 t., Stuttg., 1827). Oprócz tego wydał: „Der Mann im Monde“ (1827); „Controverspredigt über H. Clauren“ (1826); „Lichtenstein“ (3 tom., Stuttg., 1826, 10 wyd., 1864), romans na wzór Walter Scotta; „Phantasien im bremer Rathskeller“ (1827), wyborna oryginalna humoreska, i kilka drobnych, ale bardzo pięknych nowelli: np. „Die Bettlerin“; „Das Bild des Kaisers“ i t. d. Ogólny zbiór jego pism: „Sämmtliche Werke“, wydał G. Schwab (36 t., Stuttg., 1830, 18 wyd., 5 t., 1882).—Brat jego *Herman Hauff*, *1800, †1865, objął po nim redakcję pisma *Morgenblatt* i jest autorem wybornie napisanych dzieł „Moden und Trachten“ (Stuttg., 1841), oraz „Skizzen aus dem Leben und der Natur“ (2 t., Stuttgard, 1840). Porów. Klaiber „Wilh. H. Ein Lebensbild des Dichters“ (1881).—W r. 1899 wyszła w Warszawie jedna

Hauff Wilhelm.

z bajek Wilhelma **H.** w przekładzie Stanisława Bosakowskiego.

Hauffe Fryderyka, tak zwana: Jásnowidząca z Prevorst, ob. Prevorst.

Haug Jan Krzysztof Fryderyk, piosenkarz i epigramacista niemiecki, * 1761 r. w Niederstrotzingen, w Wirtemberskiem, † 1829 r. w Sztutgardzie; uczeń szkoły Karola i zaufany przyjaciel Schillera, od 1816 r. bibljotekarz i radca dworu w Sztutgardzie. Z pism jego zasługują na uwagę: „Zweihundert Hyperbeln auf Herrn Wahl's grosse Nase" (Sztutgard, 1804 i 1822); „Epigrammatische Anthologie" (10 t., Zürich, 1807—9). Wybór swych poezji dał p. t. „Gedichte" (2 t., Stutgard, 1827 i 1840). Por. Fischer „Beiträge zur Litteraturgeschichte Schwabens" (1891).

Haug Marcin, orjentalista niemiecki, * 1827 w Ostdorf w Wirtemberskiem, † 1876 r. W pośród ciężkich okoliczności życia pracował nad własnem wykształceniem. Od 1848 chodził na uniwersytet w Tübingen i Getyndze. W r. 1859 udał się do Indji, gdzie pracował jako *Superintendent of Sanskrit studies* i *Professor of Sanskrit in the Poona college*. W r. 1866 wrócił do Niemiec. **H.**, niepospolity znawca literatury indyjskiej i staroperskiej, zajmował się głównie objaśnianiem Zendawesty. Główne jego dzieła są: „Die fünf Gathas, oder Sammlungen von Liedern und Sprüchen Zarathustra's seiner Jünger und Nachfolger" (2 t., Lipsk, 1858—62); „Essays on the sacred language, writings and religion of the Parsees" (Bombaj, 1862 i 1878); „Essay on the Pahlavi language" (1871); „Über die ursprüngliche Bedeutung des Wortes Brahma" (1868); „Brahma und die Brahmanen" (1871), oraz wydanie i przekład jednej z najstarożytniejszych wedyjskich ksiąg rytuałowych, p. t. „Aitareya Brahmana of the Rigveda" (2 t., Bombaj, 1863). Por. nekrolog **H.** w Bezzenbergera „Beiträgen zur Kunde der indogerman. Sprachen."

Hauge Hans Nielsen, ob. Läsare.

Haugwicz (*Haugwitz*), herb: W polu czerwonem — głowa barania srebrna. U szczytu trzy pióra strusie. Labry czerwone, podbite srebrem.

Haugwicz.

Haugwitz Chrystjan Henryk Karol, hrabia von, baron von Krappitz, pruski mąż stanu, * 1752 r. w Pauke pod Oleśnicą, na Szląsku, † 1831 roku. Początkowo poseł w Wiedniu; następnie mianowany ministrem spraw zagranicznych, przez pokój bazylejski wycofał Prusy z zawiązanej przeciw Francji koalicji i starał się ciągle o zachowanie neutralności. Gdy zaś Francuzi zajęli Hanower 1803 r., wziął dymisję (1804) i miejsce jego zajął Hardenberg (ob.). Następnie, ponieważ Napoleon nie chciał prowadzić układów z żadnym innym dyplomatą pruskim, tylko z nim, przeto wysłany został **H.** 1805 do Napoleona i 15 grudnia zawarł z Napoleonem konwencję, na mocy której Prusy, za ustępstwa zrobione Bawarji i Francji, otrzymały elektorstwo Hanowerskie. Mianowany 1806 powtórnie ministrem spraw zagranicznych, nadaremnie usiłował zapobiedz w Paryżu zerwaniu pokoju. Po bitwie pod Jeną udał się za królem do Prus Wschodnich, ale wkrótce potem usunął się do dóbr swoich. Przebywał od r. 1820 we Włoszech. Usprawiedliwienia polityki **H.** zawierają się w jego „Fragment de mémoires inédits du Comte de **H.**" (Jena, 1837) i w Minutoli'ego „Der Graf von **H.** und Job von Witzleben" (Berlin, 1844). Por. Baillen „Preussen und Frankreich von 1795 bis 1807" (1881—87).

Hauk Minnie, śpiewaczka amerykańska, * 1852 r. w New-Yorku. Już 12-ym roku życia występowała z wielkiem powodzeniem na koncertach w Ameryce. W r. 1868 debiutowała w Sonambuli w Nowym-Yorku, następnie śpiewała z powodzeniem w Europie, od 1870—73 r. w Wiedniu, 1875—77 w Berlinie, Peszcie, Brukseli, Londynie i in. W r. 1887 zaślubiła podróżopisarza v. Hesse-Wartegg.

Hauke (hrabia) v. *Bosak* odm., herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem i dolnem złotem—lew złoty w połowie górnej, błękitny w dolnej, z takimże bosakiem w łapach.

Hauke.

Hauke Fryderyk Karol, herbu Bosak (van der Hacken), Flamandczyk, * 1737 r., † 1810 r.; w Saksonji minister Brühla, 1782 roku osiadł w Warszawie, gdzie był profesorem liceum.—Syn jego **H.** *Maurycy*, hrabia, generał artylerji, senator i wojewoda Król. Polskiego, * 1775 w Saksonji, † 1830; przybył z ojcem do Polski i mając lat 14, wszedł jako kadet do szkoły artylerji. Mianowany 1794 porucznikiem, służył w legjonach polskich, podzielając wszystkie ich losy. W bitwie pod Terracino dowodził baterją i ciężką otrzymał ranę. Wyleczywszy się w Rzymie, miał udział przy oblężeniu Mantui i tu z całą załogą wzięty został do niewoli austrjackiej. Po zamianie jeńców, posunięty był na kapitana artylerji i mianowany adjutantem sztabu dywizji generała Henryka Dąbrowskiego. Posunięty 1806 r. na szefa szwadronu, został tegoż roku pułkownikiem, szefem sztabu. W 1809 był komendantem Zamościa. Mianowany 1813 generałem dywizji, bronił Zamościa przeciwko generałowi rosyj-

skiemu Rath. Po przywróceniu Królestwa Polskiego, został 1815 r. generał-kwatermistrzem, 1816 radcą stanu, dyrektorem wydziału artylerji i inżynierów, następnie zastępcą ministra wojny i otrzymał godność hrabiowską. Podczas powstania 29 listopada 1830 r. zabity został przez powstańców w Warszawie. Por. L. Hauke „Le général Maurice comte de Hauke" (Petersburg, 1886).—Brat poprzedniego *Ludwik* **H.**, * 1779 r., † 1851 r., po ukończeniu nauk uniwersyteckich, odbywał praktykę górniczą w Szląsku i Saksonji; w r. 1807 mianowany był organizatorem kopalni w powiecie Krzeszowickim, 1816 dyrektorem wydziału górniczego, następnie, w stopniu radcy stanu, pracował w komisji rządowej przychodów i skarbu w wydziale górniczym.—Trzeci brat poprzednich *Józef* **H.**, * 1790 r., † 1837 r. w Petersburgu, brał udział z Dąbrowskim w bitwie pod Tczewem, po 1812 jego adjutant, jako pułkownik wojsk polskich w latach 1828 i 29, towarzyszył gronu wybranemu oficerów polskich przy armji rosyjskiej w kampanji tureckiej, po której skończeniu, jako figel-adjutant, zostawał przy osobie ówczesnego następcy tronu, Aleksandra II, 1830 podał się do dymisji, 1833 wszedł znowu do służby, jako generał-major orszaku cesarskiego.—**H.** *Józef*, hr., syn poprzedniego, generał wojsk francuskich, znany pod przybranem nazwiskiem *Bosak*, *Bosak-Hauke*, * 1834 r. w Warszawie, † 1871; od młodości przebywał w Petersburgu, otrzymał wyższe wykształcenie wojskowe, służył ostatnio na Kaukazie, gdzie zyskał stopień pułkownika; w 1861 wziął dymisję. Po r. 1864 przebywał stale w Szwajcarji; odrzuciwszy propozycje rządu francuskiego i włoskiego wstąpienia do służby wojskowej, brał czynny udział w pracach *ligi pokoju*. W czasie wojny francusko-niemieckiej (1870 — 71), podpisawszy jako członek zarządu ligi pokoju protest przeciwko wojnie, objął w armji wogeskiej pod rozkazami Garibaldi'ego dowództwo nad 1 dywizją i poległ, odbywając rekonesans, 21 stycznia 1871 r. pod Dijon.—Córki Maurycego **H.**: *Julja* **H.**, honorowa dama wielkiej księżny, późniejszej cesarzowej Marji Aleksandrówny, zaślubiona morganatycznie 28 paźdz. 1851 przez brata Aleksandra ks. Heskiego († 15 grud. 1888), otrzymała tytuł księżny Battenberg, który przeszedł na jej dzieci i † 1892; *Zofja*, * 1817 r. w Warszawie, † 1861 r. w Dreźnie; autorka, ogłosiła drukiem: „Abecadło z obrazkami dla Zygmusia" (Warszawa, 1856); „Teatr dla dzieci" (Warszawa, 1859); *Marja*, małżonka d-ra Juljana Kosińskiego, † 1892; *Ludwika*, założycielka *Wieczorów Rodzinnych*; *Aleksandra*.—Dzieci *Julji*, córki Maurycego, a żony Aleksandra ks. Heskiego: *Aleksander* Battenberg, * 1857 r., oficer armji pruskiej, później rosyjskiej, brał udział w oblężeniu Plewny, w przejściu Bałkanów z gen. Hurką, od. r. 1879 książę bulgarski, strącony 1881; *Henryk*, żonaty z Beatrice, córką królowej Wiktorji; *Ludwik*, służy w marynarce angielskiej.

Haulin de Varalja Jerzy, kardynał i arcybiskup Zagrzebia (Agram), * 1787, † 1869 r. Słynny z niesłychanej dobroczynności, oraz z wielkiego przywiązania do dynastji Habsburskiej i do jedności Austrji, wskutek tego zwalczał partję rewolucyjną Kossutta (ob.) i był przez nią w 1849 ogłoszony za zdrajcę kraju.

Haulleville Prosper Karol Aleksander, baron, publicysta i przywódca konstytucyjnego stronnictwa katolickiego w Belgji, * 1830 w Luksemburgu, kształcił się w Liège, Brukseli i Bonn, od 1856 profesor w uniwersytecie gandawskim, współzałożyciel katolicko-konserwatywnego dziennika *Universel*, od 1865 redaktor *Revue générale*, 1878 główny redaktor *Journal de Bruxelles*. Napisał: nagrodzoną 1862 przez akademję „Histoire des communes lombardes depuis leurs origines jusqu'à la fin de XIII siècle" (Paryż, 1852. t. 2); „De l'enseignement primaire en Belgique" (1870); „La nationalité belge, ou Flamands et Wallons" (1875); „La definition du droit" (1875); „De l'avenir des peuples catholiques" (1876); „Projet de modification de la loi du 1 Juillet 1879 sur l'enseignement primaire" (1884).

Haumann Filip Wacław, generał polski, mianowany 1777 sztabs-kapitanem wojska polskiego, otrzymał 1790, wraz z bratem Antonim, godność szlachecką, a 1793 stopień pułkownika. W czasie wojny Kościuszkowskiej, został generałem majorem i przez zawiść do generała Zajączka, był podobno główną przyczyną klęski, poniesionej pod Chełmem. Chciał nawet z kilku innymi usunąć od dowództwa Zajączka i powierzyć je generałowi Wyszkowskiemu, ale nie mógł tego dokazać. Po zdobyciu Warszawy wzięty był do niewoli i wysłany do Rosji, skąd wrócił dopiero 1796 r. Następnie wszedł do legjonów i służył tylko w stopniu pułkownika. Później odbył z Grabińskim wyprawę do Egiptu, gdzie obaj dostali się do niewoli tureckiej. Wróciwszy z Carogrodu, porzucił służbę wojskową i † 1829 w Uścimowie, w Lubelskiem.

Haupt Maurycy, filolog i germanista, * 1808 w Zittau, † 1874 r., syn zasłużonego w literaturze niemieckiej tamecznego burmistrza *Ernesta Fryderyka Haupt* (* 1774, † 1843); filologję studjował w Lipsku i w 1838 został nadzwyczajnym, 1843 zwyczajnym profesorem języka niemieckiego i literatury tamże, ale z powodu czynnego udziału w ruchach 1848—49 uwolniony 1850 od tych obowiązków, powołany został 1853 na takąż posadę do Berlina, gdzie od 1860 był stałym sekretarzem akademji nauk. **H.** położył ważne zasługi na polu filologji klasycznej i starożytności niemieckich. Celniejsze jego wydania są: „Halieutica" (Lipsk, 1838) i „Przemian"

Owidjusza (Lipsk, 1853), Katulla, Tybulla i Propercjusza (1853), Wirgiljusza (1858), Horacjusza (1860), oraz wydania dzieł Hartmanna von der Aue i wielu innych dawnych autorów niemieckich. Obok prac powyższych był także założycielem pisma perjodycznego: *Zeitschrift für deutsches Alterthum* (12 t., Lipsk i Berlin, 1841—65; 2 serja, Berlin, 1866—69), a z Hofmannem von Fallersleben wydawał „Altdeutsche Blätter“ (2 t., Lipsk, 1836—40). Por. Belger „**H.** als akademischer Lehrer” (1879); Nettleship „M. H., a lecture” (1879).

Haupt Ottomar, pisarz w sprawach finansowych, * 1839 r. w Penig w Saksonji, przez długi czas był kierownikiem wielkich domów bankowych w Wiedniu, Amsterdamie i Londynie, w końcu osiadł w Paryżu. Na kongresie monetarnym 1873 r. w Paryżu był przedstawicielem rządu austrjackiego. Napisał: „Arbitrages et parités. Traité des opérations de banque” (7 wyd., 1887; przekład niemiecki, Wiedeń, 1874); „Gold, Silber und Währung” (1877); „Wahrungspolitik und Münzstatistik” (1884); „L'histoire monetaire de notre temps” (Paryż, 1886).

Haupt Paweł, asyrjolog, * 1858 r. w Gorlicach, kształcił się w Lipsku i Berlinie, 1883 został profesorem asyrjologji w Getyndze i tegoż roku w Baltimore. Napisał: „Die sumerischen Familiengesetze” (1879); „Akkadische und sumerische Keilschrifttexte” (1881—82, 4 cz.); „Das babylonische Nimrodepos” (1884); „Der keilinschriftliche Sintflutbericht“ (1881); „Die akkadische Sprache” (1883), „Beiträge zur assyrischen Lautlehre” (1884); „Prolegomena to a comparative Assyrian grammar” (1888) i in.

Hauptbuch, niemiecka nazwa księgi Głównej (ob. Buchalterja).

Hauptmann Jan Bogumił, pisarz łużycki, * 1703, † 1768 r., jako proboszcz ewangelicki w Łużycach Dolnych, w Lubniowie, rodem Niemiec. W r. 1761 wydał „Nieder-Lausitzsche Wendische Grammatica”; w rękopisie zostawił słownik dolno-łużycki, który wyczerpali Bronisz i Hórnik; dla ludu wydał śpiewnik kościelny „Lubujowski sarski sambuch” (1769), które go używano do r. 1863.

Hauptmann Maurycy, kompozytor i teoretyk muzyczny, * 1792 r. w Dreźnie, † 1868 r. w Lipsku, uczeń znakomitego skrzypka Spohra, przebywał w Dreźnie, Wiedniu, a 1815—20 r. u księcia Repnina w Rosji. Powołany 1822 na członka kapeli w Kasselu, został od 1842 kantorem i dyrektorem muzyki przy szkole św. Tomasza, a 1843 profesorem kontrapunktu w konserwatorjum lipskiem. **H.** należy do najznakomitszych muzyków niemieckich. Celował zarówno jako kompozytor, twórczym obdarzony talentem, i jako głęboki teoretyk. Pracował głównie w zakresie muzyki kościelnej. Teoretyczne jego dzieło „Die Natur der Harmonik und Metrik“ (Lipsk, 1853; 2 wyd. 1873) należy do najlepszych prac w nowoczesnej literaturze muzycznej. Po śmierci **H.** wydano jeszcze jego „Die Lehre von der Harmonik” (Lipsk, 1868) i „Briefe an Franz Hanser“ (2 t., Lipsk, 1871). Por. O. Paul „Moritz H.“ (1872).

Hauptmann Gerhart, dramaturg niemiecki, * 1862 r. w Salzbrun na Szląsku, kształcił się w szkole sztuk pięknych we Wrocławiu, następnie w uniwersytetach w Jenie i Berlinie, w końcu we Włoszech, potem osiadł w Schreberhau w górach Olbrzymich. Napisał dramat socjalny „Vor Sonnenaufgang“ (Berlin, 1889); „Friedensfest,“ eine Familienkatastrofe“ (1890); „Einsame Menschen” (1891); komedję: „College Crampton“ (1892); „Die Weber“ (1892); „De Biberpelz“ (1893); „Hanneles Himmelfahrt“ (1893); „Der Apostel,“ „Der Bahnwеäter Thiel“ (1893); „Die Versunkene Glocke“ (1896); „Florian Geyer“ 1895. Początkowo realista z odcieniem ibsenizmu (ob. Ibsen), przerzucił się **H.** pod koniec na pole symbolizmu fantastycznego. Należy on dzisiaj do najwybitniejszych poetów dramatycznych. „Dzwon Zatopiony.“ w przekładzie Kasprowicza, grano u nas w r. 1898 z powodzeniem.

Hauptmann G.

Haur Jakób Kazimierz, ekonomik polski, * 1632 r., po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej zwiedzał obce kraje, następnie zajął się rolnictwem i sprawował różne w kraju urzędy. Napisał obszerne dzieło o gospodarstwie, ułożone w kształcie encyklopedji rolniczej, w licznych powtarzane wydaniach, którego pierwsza edycja nosi tytuł: „Oekonomika ziemiańska generalna, punktami partykularnemi, interrogatorjami gospodarskiemi, praktyką miesięczną, modelluszami albo tabullami arithmetycznemi objaśniona i t. d.“ (Kraków, 1675). Dzieło to, w następnych wydaniach powiększane i zmieniane, zawierające wiadomości użyteczne, pomieszane z niedorzecznościami, cieszyło się długo ogromnem powodzeniem. Obok tego pozostawił rękopis, znajdujący się w bibljotece Głównej w Warszawie, napisany wierszami, p. t. „Mercurius polski z dobremi nowinami wierszem opisany“ (1702, str. 258), ozdobiony lichemi rycinami, piórem przez samego autora robionemi.

Hauran, starożytne Auranitis, wielka górska równina w Syrji, położona na wschód jeziora Tiberias i na południe Damaszku, odgraniczona ze wschodu górami *Hauran*, które ją oddzielają od pustyni *Harra*. Równina ta, w nowszych czasach bliżej zbadana, naprzód przez Grahama (1857), potem przez Wetssteina (1859), Palmera, Drakego i Stübla, odznacza się wielką żyznością i produkuje znaczne ilości zboża.

Hauréau Jan Bartłomiej, historyk i publicysta francuski, członek Instytutu i dawny reprezentant ludu, * 1812 r. w Paryżu, † 1896 r. Po ukończeniu nauk pracował przy różnych dziennikach, a 1838 objął w Mans redakcję czasopisma *Courrier de la Sarthe*. Następnie był lat kilka bibljotekarzem w temże mieście, a od rewolucji Lutowej do zamachu stanu 2 grudnia konserwatorem rękopisów bibljoteki narodowej w Paryżu, zaś od 1860 bibljotekarzem bibljoteki adwokatów paryskich. Jest także członkiem akademji napisów. Za drugiej rzeczypospolitej zasiadał w zgromadzeniu ustawodawczem. Z wielu cennych prac jego, w zakresie filozofji i historji, wymieniamy najgłówniejsze: „Critique des hypothèses metaphysiques de Manès Pélage etc." (Le Mans, 1840); „Histoire de la Pologne" (Paryż, 1846); „François I et sa cour" (1854); „Charlemagne et sa cour" (1852—55); „Hugues de St.-Victor" (1859) oraz 14, 15 i 16 tomy pełnego erudycji dzieła „Gallia Christiana" (1856—65); „Singularités historiques et littéraires" (1861); „Histoire de la philosophie scolastique" (1872—81, t. 3); „Bernard Delicieux et l'inquisition albigeoise" (1877).

Haurowitz Harry, lekarz, * 1799 r. w Szlezwigu, † 1882 r., studjował medycynę w Kopenhadze, jako lekarz okrętowy odbył podróż do Indji, 1825 wstąpił do służby rosyjskiej i był lekarzem gubernjalnym saratowskim, następnie lekarzem sztabu korpusu kadetów w Carskiem Siole i lekarzem W. Ks. Konstantego Mikołajewicza, w końcu inspektorem zarządu sanitarnego marynarki. W r. 1864 osiadł w Wiedniu. Napisał: „Topographisch-medizinische Beobachtungen über den südlicken Teil des saratowschen Gouvernements" (1836); „Uebersicht über die Krankheiten und medizinischen Verhältnisse auf der russischen Ostseeflotte im Krieg von 1855"; „Kurze Anleitung für Marineärzte" (1858); „Die Armee und ihr Sanitätswesen" (1868).

Hauser Kasper, człowiek niewiadomego pochodzenia, znaleziony 26 maja 1828 w Norymberdze; podług będącej w jego ręku notyski, miał być urodzony 1812 r., † 1833 r. Istota ta, pierwotnie w najwyższym stopniu niedołężna, według późniejszych zeznań swoich, miała być wychowaną w ciasnem podziemnem zamknięciu, o chlebie tylko i wodzie, przez jakiegoś nieznajomego, który ją od czasu do czasu opatrywał w potrzebne ubranie. Magistrat miasta Norymbergi i wiele osób prywatnych zajmowali się nim z serdecznem współczuciem, oddawszy go na wychowanie do profesora Daumera; później zajął się nim lord Stanhope i wysłał na dalszą naukę do Ansbachu, gdzie zajmował się także pracą biurową. Gdy **H.** doszedł już pewnej świadomości i objawił Daumerowi zamiar spisania swoich wspomnień, życiu jego poczęło zagrażać największe niebezpieczeństwo od osób nieznanych. 17 października 1829 r. uległ pierwszemu zamachowi na swoje życie, ale lekką odebrał ranę; powtórnie zaś, 14 grudnia 1833 r. zraniony śmiertelnie, † w skutek tego 17 grud. t. r. Jak się zdaje, możliwość samobójstwa nie jest wyłączoną, gdyż **H.** odznaczał się w ostatnich latach życia wielką skłonnością do kłamstwa i mistyfikacji, a na miejscu zamachu znaleziono później nóż, którym mógł sobie ranę zadać. Swoją drogą tajemnica jego pochodzenia i śmierci wyjaśnioną nie została. Bliższe szczegóły o jego życiu znajdują się w dziełach Feuerbacha „Kaspar Hauser, ein Beispiel eines Verbrechens am Seelenleben" (Ansbach, 1832); Daumera „Mittheilungen über Kaspar **H.**" (Norymberga, 1832) i „Enthüllungen über Kacpar H." (Frankfurt, 1859). Broch w piśmie swem „Kaspar **H.**" (Zürich, 1859) usiłował dowieść, że **H.** był synem Stefanji, w. ks. badeńskiej, ale Mittelstädt wykazał bezzasadność tego mniemania. Juljusz Meyer („Authentische Mitteilungen") i inni uważają **H.** za oszusta. Por. A. v. Linde „K. **H.**"(1887).

Hauser Leopold, napisał: „Monografja miasta Przemyśla" (Przemyśl, 1882).

Haushofer Maksymiljan, ekonomista i statystyk, * 1840 r. w Monachjum, kształcił się tamże, od 1868 profesor ekonomji politycznej w wyższej szkole technicznej, 1875 poseł w parlamencie bawarskim. Napisał: „Die Zukunft der Arbeit" (1866); „Lehr- und Handbuch der Statistik" (2 wyd., 1882); „Grundzüge des Eisenbahnwesens" (1873); „Eisenbahngeographie" (1875); „Gründlage zur Nationalökonomie" (2 w., 1883); „Das deutsche Kleingewerbe" (1885); „Abriss der Handelsgeographie" (1879); poemat „Der ewige Jude" (1886); „Geschichten zwischen Diesseits und Jenseits" (1888); „Arbeiter gestalten aus den bayr. Alpen" (1890).

Haushofer Karol, brat poprzedniego, mineralog, * 1839 r. w Monachjum, kształcił się tamże, w Pradze i Fryburgu, 1868 r. został profesorem mineralogji w uniwersytecie monachijskim, 1889 dyrektorem tamecznej akademji technicznej. Zbadał stosunki krystaliczne wielu minerałów i związków organicznych i napisał: „Hilfstabellen zur Bestimmung der Gesteine" (1867); „Ueber die Konstitution der natürlichen Silikate" (1874); „Mikroskopische Reaktionen" (1885); „Leitfaden für die Mineralbestimmung" (1892).

Hausmann Jan Fryderyk Ludwik, mineralog, * 1782 r. w Hanowerze, † 1859 r., kształcił się w Getyndze, następnie sprawował różne urzędy górnicze, przyczem odbywał podróże w celach naukowych, w r. 1811 został profesorem technologji i górnictwa w Getyndze. Z dzieł jego wymienimy: „Handbuch der Mineralogie" (3 t., 1813; 2 wyd. 1828—47); „Reise durch Skandinavien" (5 t., 1811—18); „Ueber den Zustand des hannover. Harzes" (1832); „Ueber die Bildung des Harzes" (1842) i in.

Hausmann Karol, pisarz czeski, * 1812 r. w Postrzyżynie, w król. Czeskiem; ukończywszy wydział filozoficzny w Pradze, a następnie nauki teologiczne w seminarjum tamże, został w 1835 r. kaznodzieją rz.-kat. w Kwilicach, a 1839 w Slanem. Oprócz kilku tłómaczeń utworów dramatycznych, wydał wspólnie z Czernohouzem zbiór utworów dramatycznych p. t. „Malá Divadla i t. d.“ (ze Schmieda, Praga, 1834), oraz „Przegląd statystyczno-topograficzny obwodu Rakownickiego“ (Slane, 1844) i in.

Hausmann Józef Karol, autor czeski, * 1825 w Horzynie pod Mielnikiem; od r. 1848 kaznodzieja katolicki w Kladnie; następnie sekretarz biskupa budiejowickiego. Będąc znawcą języków romańskich, pracował nad ich literaturą i prace swe ogłaszał w *Czasop. Muz. Cz.* (O literaturze szpanielské, zvlasztie dramatické,“ 1849) i wiele innych prac w różnych czasopismach, częstokroć pod pseudonimem *Horzyński* albo pod *HH.*, np. w *Lumirze* z 1862 r. „Franc. basnik Henry Murger, nasz krajan.”

Hausmannit, minerał, ob. Mangan.

Hausner Otto, polityk polski spółczesny, * 1827 w Brodach, ze starej rodziny kupieckiej, osiadłej we Lwowie, † 1890; szkoły średnie kończył we Lwowie, od 1844—7 studjował medycynę w Wiedniu, a w 1848 w Berlinie, gdzie miał udział w wypadkach marcowych, wstąpiwszy do legji akademickiej i walcząc na barykadach; zmuszony opuścić Berlin, wrócił do Wiednia i w październiku został lekko ranny na moście Tabor. Następnie czas jakiś studjował agronomję w Hohenheim i w 1850 osiadł na wsi, z początku w Przemyskiem, następnie we Lwowskiem nie mieszając się do żadnych przedsiębierstw przemysłowych i bankowych. Pracował też nad statystyką i wydał statystykę porównawczą Europy (1865). W języku angielskim ogłosił słownik wszystkich bitw od początków dziejów ludzkości (2 t., Nowy York, 1864). W 1875 napisał monografję o kolei Karola Ludwika, w 1877 miał we Lwowie odczyt o architekturze. Ogłosił: „L'oeuvre de la peinture italienne” (1859); „Das menschlichte Elend, Entwurf einer Geschichte desselben” (Wiedeń, 1879); „Deutschtum und deutsches Reich“ (1880); „Polnische Belletristik in den letzten zwanzig Jahren“ (w „Deutsche Rundschau“ Berlin, 1882). W 1870 obrany został do rady powiatowej lwowskiej, 1872 delegatem tow. kredytowego ziemskiego galicyjskiego, w 1873 wszedł do sejmu krajowego, jako poseł izby handlowej brodzkiej, i przez pewien czas był zastępcą członka wydziału krajowego. W r. 1878 został członkiem rady państwa jako delegowany właścicieli większych posiadłości okręgu samborskiego. Niezadowolony z trwożliwej polityki Grocholskiego, przywódcy koła polskiego, wraz ze Skrzyńskim i Wolskim wystąpił z koła, co wywołało silne niezadowolenie w kraju; zwolna jednak opinja publiczna skłaniać się zaczęła nieco na stronę owej mniejszości, zwłaszcza gdy **H.** wypowiedział w radzie państwa świetną mowę za adresem, potępiającym politykę Andrassego. W listopadzie 1878 we Lwowie na cześć jego wyprawiono pochód z pochodniami, któremu policja chciała przeszkodzić, co wywoływało starcie między ludnością a policją.

Hausner Otto.

Hausrath Adolf, teolog protestancki, * 1837 w Karlsruhe, od 1867 profesor w Heidelbergu. **H.** jest przedstawicielem kierunku historyczno-krytycznego w teologji. Ogłosił: „Neutestamentliche Zeitgeschichte“ (4 t., 2 wyd., 1877—9); „D. F. Strauss und die Theologie seiner Zeit“ (1877—78, 2 t.), z której część „Der Apostel Paulus“, wydana została oddzielnie (2 wyd., 1872); „Kleine Schriften“ (1883). Pod pseudonimem George Taylor ogłosił powieści historyczne: „Antinous” (Lipsk, 1880, 6 wyd., 1886); „Klytia” (1883, 5 wyd., 1884); „Jetta” (1884) i „Elfriede” (1885).

Hausruck, pasmo gór, należące do systemu Alp Noryjskich, ciągnące się w Austrji nad rz. Enns, dochodzi 800 metr. wysokości.

Haussa, rozległa i żyzna kraina w środkowym Sudanie, pomiędzy Nigrem ze strony zachodniej a państwem Bornu od wschodu, zamieszkana przez ludność zwaną *Haussa.* Obejmuje 664,780 klm. kw. i 18 mil. miesz. Większa część tego kraju zostaje pod zwierzchnictwem państwa Fellatah w Sokoto, i tylko niektóre pojedyńcze jego okręgi pozostały niezależnymi. Mieszkańcy Haussy używają własnego języka, który dla całego środkowego Sudanu jest językiem krajowym. Kraj ten zwiedzili szczegółowo: Clapperton, Barth, Rohlf i Flegel.

Hausse (hossa, zwyżka; *à la hausse*—na zwyżkę, gra giełdowa, spekulacja na zwyżkę.

Haüsser Ludwik, znakomity historyk niemiecki, * 1818 w Cleeburg, w dolnej Alzacji, † 1867. W Heidelbergu i Jenie studjował historję i filologję. W 1840 odbył podróż naukową do Paryża i t. r. został profesorem historji w Heidelbergu. Od początku 1848 redagował z Gervinusem *Die deutsche Zeitung,* organ stronnictwa liberalno-konstytucyjnego; 1848 i 50 zasiadał w drugiej izbie badeńskiej, jako też 1860—65, reprezentując zawsze politykę liberalną. Najcelniejsze jego dzieła są: „Geschichte der rheinischen Pfalz” (2 tomy. Heidelberg, 1845) i „Deutsche Geschichte vom Tode Friedrich's des Grossen bis zur Gründung des deutschen Bundes” (4 t., Berlin, 1854—57, 4 ed., 1869). Z innych pism

H. wymieniamy: „Sage von Tell" (1840); „Denkwürdigkeiten zur Geschichte der bad. Revolution" (Heidelberg, 1851); „Geschichte der französischen Revolution" (Berlin, 1867, 2 wyd., 1877); „Geschichte des Zeitalters der Reformation" (Berlin, 1868, 2 wyd., 1880); „Friedrich der Grosse und Polen" (Götting., 1870). To ostatnie należy do najlepszych prac w nowszej historjografji niemieckiej.

Haussmann Jerzy Eugenjusz, baron, prefekt depart. Sekwany za drugiego cesarstwa, senator i członek instytutu, * 1809 w Paryżu, † 1891, syn *Mikołaja Walentego* **H.**, który odznaczał się swego czasu jako redaktor dziennika *Temps* i autor dzieł agronomicznych. Młody **H.** kształcił się początkowo w konserwatorjum muzycznem, a później kierował się na adwokata. Po wybuchu rewolucji lutowej musiał ustąpić z urzędu jako prefekt w Blaize, ale za prezydentury Napoleona zajmował takież miejsce w depart. Var, Yonne i Gironde. Dawszy się poznać ze swych talentów administracyjnych, został 1853 prefektem dep. Sekwany. Na stanowisku tem zyskał sobie europejskie imię, przez całkowite niemal przebudowanie Paryża. Rozporządzając ogromnemi dochodami budżetu miejskiego i posiadając nieograniczony, bez żadnej kontroli kredyt, wspaniałemi budowlami upiększał stolicę, rozprzestrzeniał całe dzielnice, rozszerzał ulice i pracami temi dzielnie popierał wewnętrzną politykę Napoleona III, opierającą się na tłumach ludu i masach robotniczych. Przebudowanie takie olbrzymie pochłaniało sumy, i finansowa administracja **H.** ściągnęła nań gromy opozycji (Thiers, Garnier-Pagès, Picard) w ciele prawodawczem. Ale najdotkliwszy cios zadał mu Jul. Ferry, ogłoszeniem słynnej swego czasu broszury „Comptes fantastiques d' Haussmann" (Paryż, 1868), w której wykrył słabe struny marnotrawnego zarządu stolicą. Z tego głównie powodu musiał **H.** za ministerjum Olliviera (1870) ustąpić swego miejsca i usunąć się do życia prywatnego. Mianowany baronem, został **H.** 1857 senatorem, a 1867 członkiem akademji sztuk pięknych, następnie dyrektorem w „Crédit mobilier". W izbie deputowanych należał do stronnictwa bonapartystów. Za jego inicjatywą wyszło znakomitej wartości dzieło „Histoire générale de Paris" (2 tomy, Paryż, 1866). Ogłosił pierwsze dwa tomy swych pamiętników „Mémoires du baron H." (Paryż, 1890, t. 4). Biografję **H.** i szczegółowy obraz jego działalności dał Lon w dziele „Parallèle entre le Marquis de Pombal et le Baron H." (Paryż, 1869).

Haussonville Józef Othenin Bernard de Cléron, hr. de, publicysta i historyk francuski, * 1809 w Paryżu, † 1884 w Paryżu. Za monarchji lipcowej pełnił urzędy dyplomatyczne przy różnych poselstwach. Wybierany deputowanym (1842 i 45) odznaczył się jako znakomity mówca parlamentarny i gorący obrońca petycji protestantów, domagających się swobodniejszego wykonywania swego obrządku. Monarchista z dążnościami legitymistycznemi, po rewolucji lutowej usunął się do życia prywatnego. Wybrany do ciała prawodawczego 1869, stanął po stronie opozycji; w tymże roku zasiadł w akademji franc. na miejsce Vienneta. Po wojnie z Niemcami gorliwie zajmował się osiedlaniem Alzatczyków i Lotaryńczyków w Algierji, 1878 został dożywotnim członkiem senatu. Oprócz wielu artykułów i rozpraw, umieszczonych w czasopiśmie *Revue des deux Mondes*, ogłosił oddzielnie kilka broszur, oraz następujące dzieła: „Histoire de la politique extérieure du gouvernement français 1838—40" (2 t., Paryż, 1850); „Histoire de la réunion de la Lorraine à la France" (4 tomy, Paryż, 1854 — 1859, 2 wyd., 1860); „L'église romaine et le premier empire" (t. 5, Paryż, 1871), dzieło oparte na gruntownych badaniach i zawierające wiele ważnych dokumentów; „Souvenirs et mélanges" (1878). Po śmierci jego wydano „Ma jeunesse 1814—50" (4 wyd., 1886). — Żona jego *Ludwika* księżniczka de Broglie, córka ks. Wiktora, * 1818, † 1882, napisała kilka powieści, między innemi: „Robert Emmet"; „La jeunesse de lord Byron" i „Les dernières années de lord Byron".

Haussonville Gabrjel Paweł Othenin de Cléron, hrabia de, syn poprzedniego, literat francuski, * 1843 w Gurcy le Chatel, kształcił się w Paryżu. Należał w 1871 — 1875 do Zgromadzenia narodowego i zasiadał w prawym środku, występował jako przywódca partji monarchicznej we Francji. W 1888 został członkiem akademji francuskiej. Napisał: „C. A. Sainte-Beuve, sa vie et ses oeuvres" (1875); „Les Etablissements pénitentiaires en France et aux colonies" (1875, nagrodzone przez Akademję); „L'enfance à Paris" (1879); „Études biographiques et littéraires: George Sand, Prescott, Michelet, lord Brougham" (1879); „Le Salon de M-me Necker" (1882); „A travers les Etats-Unis" (1883); „Etudes sociales: misère et remèdes" (1886); druga część „Etudes biographiques et littéraires" (Mérimée, Hugh Elliot, 1888); „Madame Ackermann" (1892); „Madame de la Fayette" (1891) i inne. W roku 1888 był wybrany na członka Akademji francuskiej.

Hauszyld (*Hauschild*), v. *Pogoń* odm., herb: W polu złotem, na koniu siwym, z czaprakiem błękitnym — zbrojny jeździec z pióropuszczem na szyszaku, z mieczem w ręce prawej, a tarczą w lewej. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Por. „Księga herbowa" J. hr. Ostrowskiego.

Hauszyld.

Haut gout, smak ostry, jaki przybiera długo leżąca zwierzyna.

Haut mal, wielka choroba, epilepsja.

Haute finance, wysoki świat finansowy, pierwszorzędne firmy bankierskie.

Haute Garonne, Haute Loire, Haute Marne, Haute Saône, Haute Vienne, ob. Garonne, Loire, Marne, Saône, Vienne.

Haute taille, wysoki pierwszy tenor w przeciwstawieniu do Basse-taille, oznaczającego Barytona.

Haute volée, świat wyższy, towarzystwo arystokratyczne.

Hautecombe, miasteczko nad jeziorem Bourget, w departamencie Sabaudzkim, 1,600 m.; ma sławne opactwo Cystersów, przeznaczone w XII w. przez hrabiów Sabaudji na miejsce wiecznego spoczynku ich rodziny, a wyrestaurowane 1824 przez króla Karola Feliksa, w stylu gotyckim.

Hauterive, Valentin d'..., herb: W polu czerwonem—pas prawoukośny złoty. U szczytu trzy pióra strusie.

Hauterive.

Hauterive Aleksander Maurycy *Blanc de la Nautte*, hrabia de, mąż stanu francuski, * 1754 w Aspres-les Corps, w Delfinacie. Usunięty z urzędu konsula w New-Yorku przez Robespierre'a, powrócił do kraju 1799 i został dyrektorem wydziału w ministerjum spraw zagranicznych. Mianowany później radcą stanu, podczas nieobecności Talleyranda zarządzał kilkakrotnie sprawami zagranicznemi. Usunięty od urzędu w czasie 100 dni, przywrócony do niego za powtórnej restauracji, pozostawał na nim aż do śmierci, zaszłej 1830 r. Ogłosił następujące dzieła: „De l'état de la France à la fin de l'an VIII" (1801); „Sur la politique illimitée de l'Angleterre et de la Russie" (Paryż, 1814); „Théodicée ou Théorie de l'ordre"; „Eléments d'économie politique" (1817), i najważniejsze ze wszystkich: „Considérations sur la théorie de l'impot".

Hauteroche, Noel de Breton, sieur de, * 1617 w Paryżu; przeznaczony przez ojca (woźnego parlamentu) do służby sądowej, uciekł z domu rodzicielskiego i poświęcił się sztuce dramatycznej, † 1709. Będąc znakomitym aktorem komicznym, napisał także około dwunastu komedji, z których najlepsze są: „L'esprit follet"; „Le deuil"; „Crispin medicin"; „Le cocher supposé". Zupełne wydanie jego utworów wyszło w 3 tomach 1772.

Hautes-Alpes, ob. Alp wyższych Departament.

Hautpoul Jan Józef d'Ange de, * 1754, był w czasie wybuchu pierwszej rewolucji dowódcą pułku kawalerji, dalej służył rzeczypospolitej i cesarzowi jako waleczny generał jazdy; poległ w bitwie pod Eylau 1807.—Jego starszy syn, *Marja Konstanty*, margrabia *d'* **H.**, * 1780, służył również za Napoleona I i awansował na generała i generalnego inspektora artylerji, † 1853 w Paryżu.—Najmłodszy brat tego ostatniego, *Alfons Henryk*, margrabia *d'* **H.**, * 1789 w Wersalu, walczył już pod Napoleonem I; w roku 1834 posunął się na stopień generała i przeznaczony został jako generalny inspektor piechoty do Algieru. Rewolucja lutowa 1848 postawiła go w bezczynności; ale w następnym zaraz roku został ministrem wojny, a 1850 generałem gubernatorem Algieru, zaś po zamachu stanu senatorem i wielkim referendarzem senatu; † 1865.

Haüy René Justus, jeden z najsłynniejszych mineralogów, * 1743 r. w St. Just, w Pikardji, † 1822. Będąc nauczycielem w jednem z kolegjów paryskich, zajmował się badaniami fizycznemi, a Daubenton nakłonił go do mineralogji. System jego krystalografji (ob.) zjednał mu niesłychany rozgłos i członkowstwo akademji. W czasie rewolucji chwilowo był więziony. W r. 1793 został członkiem komisji miar i wag, a w r. 1802 profesorem mineralogji w muzeum historji naturalnej. Z dzieł jego wymieniamy: „Essai sur théorie et la structure des cristaux" (1784); „Traité de mineralogie" (2 t., 1801, 2 wyd., 1822); „Traktat początkowy fizyki" (tłóm. polskie Aloiz. Korzeniowskiego, 2 t., Wilno, 1806); „Traité de cristallographie" (2 tomy, 1822).

Haüy René.

Haüy Walenty, brat pop., * 1746, † 1822, zasłużony w wychowaniu ociemniałych, był nauczycielem w Paryżu i założył tam pierwszą szkołę dla ociemniałych, którą w 1791 przejął rząd. Od 1806—17 przebywał w Petersburgu. Ogłosił „Essai sur l'éducation des aveugles" (1786).

Hauyn, *spinelan*, minerał niebieski, z rzędu krzemianów, z grupy nefelinów, krystalizuje w dwunatościan rombowy; jest niebieski, ale bywa też czarny *(rozean)* i biały; za ogrzaniem, lub przez rozpuszczenie w wodzie, traci barwę. Twardość 5,5, c. wł. 2,5. Znajduje się w wielu okolicach wulkanicznych, rozsiany w lawach, bazaltach i niektórych skałach trachitowych; jest to podwójny krzemian glinki i sody z siarczanem wapna.

Havard Henryk, historyk sztuki francuski, * w Charolles 1838, od 1887 był inspektorem sztuk pięknych i zasłużył się pracami swemi w sprawie popularyzowania umiejętności historyczno-estetycznych. Napisał: „Les merveilles de l'art hollandais exposées à Amsterdam" (1872); „Objets d'art et curiosités tirés des grandes collections hollandaises" (1873); „Les quatre derniers siècles, étude artistique" (1874); „La Hol-

lande pittoresque“ (ilustrowane, 1874—78, 3 serje); „Amsterdam et Venise“ (1876); „Histoire de la faïance de Delft“ (1877); „L'art et les artistes hollandais“ (1879—81); „La terre des Gueux, voyage dans la Flandre flamingante“ (1879); „La Hollande à vol d'oiseau“ (1879); „Histoire de la peinture hollandaise“ (1881); „L'art à travers les moeurs“ (1881); „La Flandre à vol d'oiseau“ (1882); „L'art dans la maison, grammaire de l'ameublement“ (1883—87, t. 2); „Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration“ (1887 — 90, 4 t.).

Havasa Agencja, międzynarodowe biuro telegraficzne, dostarczające wiadomosci dziennikom, bezpośrednio lub za pośrednictwem swych filji, założone w Paryżu za panowania Ludwika Filipa, przez bogatego kupca Karola Havasa, po którego śmierci (1858) prowadzone w dalszym ciągu przez jego syna Augusta Havasa i zorganizowane 1879 na towarzystwo akcyjne. August Havas † 1889.

Have pia anima (łac.) żegnaj, pobożna duszo. Napis grobowy na pomnikach rzymskich.

Havel (Hawola), spławny dopływ rz. Elby; bierze początek w stronie północno-zachodniej od Neu-Strelitz (w Meklemburskiem), z jeziora Dambeckiego, przechodzi obszernym łukiem przez obwód pruskiej regencji poczdamskiej, zaczyna być spławną pod Fürstenbergiem, i ubiegłszy 356 klm., wpada do Elby, naprzeciwko m. Werben (Werbno). Za pośrednictwem kanału Finowskiego **H.** łączy się z Odrą, za pośrednictwem zaś kanału Plaweńskiego (Plaue) wielce ułatwia komunikację do Elby. Dopływami **H.** są Ryn, Doss i Sprewa.—Nazwa tej rzeki znaną już jest pod r. 789 (Habala, Habola, Hawala i t. p.).

Havelka Jan, pedagog i pisarz morawsko-czeski, * 1839 w Loszticach, † 1866 w Ołomuńcu. Zostawszy w r. 1870 nauczycielem w Ołomuńcu, obudził wespół z J. F. Kosiną ruch literacki i ogłaszał wiele prac swoich w powstałem wówczas czasopiśmie „Komensky.“ Następnie założył „Koledę“ dla ludu, oraz wspólnie z dr. Wanklem „Vlastenecky musejni Spolek v Olomouci,“ którego „Czasopis“ od r. 1884 redagował. Ogłosił: „Vybrané spisy vychovatelské a vyuczovatelské,“ „Cesty po Moravie,“ mapę Moraw, „Sebrané basni“ (wydanie pośmiertne, 1888), wiele książek dla dzieci, krytyk literackich, artykułów historycznych, geograficznych, archeologicznych, przyrodniczych, estetycznych.

Havelkova Vlasta, od r. 1876, żona poprzedniego, córka dr. Wankla, napisała: „O staro bylosti národ. vyszivani,“ „O starobylosti rzemesla kovarzkého u Slovanó,“ „Kralovniczky“ i in. w „Czasopise vlasten. spolku mus. w Olomouci,“ 1888—1889, i w „Czeskim lidzie,“ oraz była nader czynną przy urządzaniu wystawy etnograficznej w Pradze i Ołomuńcu.

Havelland, nazywa się okolica, 2,530 klm. kw. obejmująca, rzeką **H.** objęta, do regencji Poczdamskiej należąca.—Co do *Hawolanów*, ob. Stodoranie.

Havelock Sir Henry, generał angielski, * roku 1795 w Bishops-Wearmouth, † 1857 w Alumbagh pod Lucknow. Służąc od 1815 w armji angielskiej, odbył 1824 r. pierwszą birmańską i 1838 pierwszą afgańską wojnę; następnie walczył z odznaczeniem w Indostanie, został 1851 pułkownikiem i generał-kwatermistrzem wojsk królewsko-angielskich w Indjach; dowodził jako brygadjer w wojnie perskiej 1857 dywizją, a następnie objął dowództwo nad wojskiem, mającem dać odsiecz miastom Cawnpore i Lucknow. Spełnił to zadanie kosztem największych wysileń i ofiar. Wzorowy żołnierz i dzielny generał, został na kilka dni przed śmiercią mianowany baronetem, z tytułem *Lucknow* i pensją honorową, wyznaczoną przez parlament. Ogłosił: „History of the Ava campaigns“ (Londyn, 1827) i „Memoir of the Afghan campaigns“ (Londyn, 1841).—Tytuł *Lucknow* nosi jego syn Henryk *Marshman* **H.**, * 1830 r., pułkownik od 1868 r. Por. Brock „Sir Henry **H.**“ (1870); Forbes „Sir Henry **H.**“ (1890).

Havemann Wilhelm, historyk niemiecki, * 1800 w Luneburgu, † 1869 r.; w Getyndze i Erlangen poświęcał się jakiś czas prawu; później był nauczycielem w Darmstadzie, ale z powodu czynnego udziału w tajemnych stowarzyszeniach politycznych 1823 r. aresztowany, odsiadywał 5 lat więzienia w Osnabrück i pracował przez ten czas nad historją. Wypuszczony 1829 na wolność, był nauczycielem w Hanowerze, a od 1838 profesorem historji na uniwersytecie w Getyndze. Celniejsze jego dzieła są: „Geschichte der Kämpfe Frankreichs in Italien von 1494—1515“ (2 t., Hanower, 1833—35); „Magnus II, Herzog zu Braunschweig und Lüneburg“ (3 t., Lüneburg, 1836); „Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg“ (2 t., Lüneburg, 1837—38; nowa ed., 3 t., 1853—57). Główne jego dzieło: „Handbuch der neueren Geschichte“ (3 t., Jena, 1840—44); „Geschichte des Ausgangs des Tempelherrnordens“ (Stuttgard i Tübing., 1846); „Darstellung aus der neuern Geschichte Spaniens während des 15, 16 und 17 Jahrhunderts“ (Getynga, 1850); „Elizabeth, Herzogin von Braunschweig-Lüneburg“ (Lüneburg, 1858) i „Das Leben des Don Juan d'Austria“ (Gotha, 1865).

Havercamp Zygbert, filolog holenderski, * 1684 w Utrechcie, † 1749, profesor uniwersytetu lejdejskiego; odznaczył się jako numizmatyk (w dziełach: „Thesaurus Morellianus“ (1734) i „Numoiphylacum reginae Christinae“ (1742), więcej jeszcze jako uczony komentator autorów starożytnych, jak np.: Lukrecjusza (2 t., Lejda, 1725), Józefa (2 t., Amsterdam, 1726), Eutropju-

sza (Lejda, 1729), Orozjusza (Lejda, 1738), Salustjusza (2 t., Amsterdam, 1742).

Haverhill, miasto w stanie Massachusetts, nad rz. Merrimac, w Unji północno-amerykańskiej, 27,000 miesz., posiada wyższą szkołę (Academy) żeńską.

Havet Ernest, filolog francuski, * 1813 w Paryżu, † 1889 w Paryżu, od r. 1846 profesor literatury łacińskiej w Sorbonie, od 1855 do 1885 w *Collège de France*, 1880 członek akademji umiejętności moralnych i politycznych. Napisał: „De Homericorum poëmatum origine et unitate" (1843); „De la rhétorique d'Aristote" (1846); „Jésus dans l'histoire" (1863); „Le christianisme et ses origines" (4 t., 1872—84); „Mémoires sur la date des écrits qui portent les noms de Bérose et de Manéthon" (1874).—Syn jego *Ludwik* **H.,** * 1849 w Paryżu, objął 1885 po ojcu katedrę w *Collège de France* i między innemi napisał: „De Saturnio latinorum" (1880).

Havet Juljusz Piotr Eugenjusz. uczony francuski, syn Ernesta a brat Ludwika, * 1853 r., † 1893 w Vitry-sur-Seine. Był urzędnikiem potem bibljotekarzem, wreszcie 1891 r. konserwatorem Bibljoteki Narodowej. Wydał: „Série chronologique des gardiens et seigneurs des îles Normandes" (1876); „Les Cours royales des îles Normandes (1878); „La frontière d'Empire dans l'Argonne" (1881); „L'Hérésie et le bras séculier au moyen âge, Chronique de Bourges 1467—1506" (1882); „Compte du trésor du Louvre sous Philippe-le-Bel" (1884); „Questions mérovingiennes" (1885).

Havin Leonor Józef, publicysta francuski, * 1799 w Saint-Lô, † 1868. Z ojcem, dawnym konwencjonistą, przebywał 1816—20 na wygnaniu. Po rewolucji Lipcowej był do 1835 sędzią pokoju w Saint-Lô. Wybierany deputowanym, był jakiś czas sekretarzem izby; od 1842 należał do opozycji i w bankietach reformistowskich czynny brał udział. Po rewolucji Lutowej głosował początkowo z prawicą, później zaś zbliżył się do demokratów. Od 1863 zasiadał w ciele prawodawczem, jako członek opozycji. Przez długi przeciąg czasu był **H.** naczelnym dyrektorem opozycyjnego dziennika „Siècle;" należał do tych dziennikarzy deputowanych, których bonapartysta Kervéguen niecnie i potwarczo oskarżał o branie pieniędzy od Bismarcka 1867—1868).

Havlasa Bogumił, pisarz czeski, * 1852 r., † 1878 w Aleksandronopolu. W r. 1873 ogłosił w „Svietozorze" i „Lumirze," pierwsze swe utwory beletrystyczne, poczem nastąpiły inne. W r. 1875 wydał jedną z najlepszych swych prac, romans historyczny „V družinie dobrodruha krále." W r. 1875 udał się jako sprawozdawca „Narodnich Listów" na pole walki z Turkami. Wróciwszy, napisał powieści: „Tiché rody" i „Drak bosensky." Gdy wybuchła znowu wojna z Turkami, udał się jako ochotnik i † wskutek wycieńczenia i klimatu. Po jego śmierci wyszła jeszcze powieść „Peri" i kilka pomniejszych szkiców. Por. „Osvieta," 1878, 473; „Zláta Praha," 1886, 634; „Svietozor," 1878, 218; „Národni Listy," 1885 i 1886.

Havliczek Karol, poeta i satyryk, oraz dziennikarz czeski, znany także pod pseudonimem *Havel Borovsky*, * 1821 r. w Borowie, pod Brodem Niemieckim, † 1856 r. w Pradze. Po ukończeniu nauk filozoficznych w Pradze, wstąpił do seminarjum teologicznego tamże 1840 r., w przekonaniu, że jako ksiądz będzie mógł skuteczniej pracować nad oświatą narodową swych ziomków, ale w następnym zaraz roku porzucił je z powodu, że rektor Rost zaczął go prześladować za zamiłowanie kacerskich pamiątek staroczeskiego ducha; z owego czasu pochodzi jego „Seminárzsky Dennik," ogłoszony w *Osviecie* z roku 1872. Zaczął potem studjować języki i literatury słowiańskie. Po odbyciu podróży po Węgrzech, Galicji i t. d., w roku 1842 udał się do Moskwy, gdzie został nauczycielem domowym u prof. Szewyrewa, a zabrawszy blizką znajomość z celniejszymi uczonymi, miał sposobność dokładnego obznajmienia się z literaturą rosyjską i tamtejszemi stosunkami. Po powrocie do kraju 1843 r. ogłosił swe „Listy o Rosji" i oddał się wyłącznie pracom literackim na polu krytyki. Jako redaktor pisma *Pražské Noviny* i dodatkowego przy nich pisma *Czeska Vczela*, zjednał sobie wielką popularność. Rok 1848 wyprowadził go na scenę działań politycznych, w których odznaczył się niezwykłą śmiałością i głęboką znajomością nauk kameralnych. Podczas sejmu frankfurckiego był gorliwym obrońcą narodowości słowiańskiej i przemawiał gorąco za potrzebą zwołania sejmu słowiańskiego. Po uwolnieniu z więzienia politycznego, został wybrany na deputowanego z okręgu humpoleckiego i urząd ten sprawował, lubo niechętnie, do października 1848 r., t. j. do czasu rewolucji wiedeńskiej. Następnie powrócił do zawodu dziennikarskiego i od 1 kwietnia zaczął wydawać *Narodni Noviny*. W następnym roku wybrany był na członka i wiceprezesa *Lipy słowiańskiej praskiej*. Po rozpędzeniu sejmu kromierzyskiego i ogłoszeniu nowej konstytucji (4 marca 1849), za ostrą krytykę tejże konstytucji, zamieszczoną w *Novinach*, miał sobie wytoczony proces, który jeszcze większą zjednał mu popularność. Z ogłoszeniem stanu wojennego, naraziwszy się znowu rządowi liberalną redakcją *Nowin narodowych*, sprowadził zakaz tego pisma, który jakkolwiek niedługo potem cofnięty, jednakowoż znowu 18 stycz-

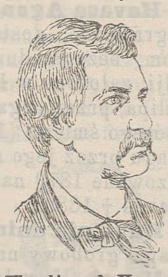

Havliczek Karol

nia 1850 r. pismo ostatecznie zabronione zostało. Przeniósł się więc do Kutnych Hor i tam zaczął wydawać od maja zeszytowe pismo p. t. *Slovan*, lecz i tego po kilku miesiącach świetnego powodzenia przymuszony był zaniechać 14 sierpnia 1851 r. W 1852 uwięziony i wysłany został na mieszkanie do Bryksenu w Tyrolu, skąd nareszcie w skutek słabości zdrowia powrócił w 1855. Oddany sprawie dobra ojczyzny, silnie domagał się w pismach koniecznych ulepszeń na drodze legalnego, swobodnego rozwoju sił duchowych i materjalnych narodu. **H.** pozostawił po sobie mnóstwo pism, tak wierszem jak i prozą, mianowicie: „Epistoły kutnohorskie," w których karci hierarchję, „Elegje tyrolskie," w których opisuje swą podróż do Bryksenu, „Kral Lávra" (ballada), epopeję komiczną „Vladimirów krzest." Wydał zbiór niektórych swych artykułów p. t.: „Duch narodnich Novin," oraz przekłady z Woltera p. t.: „Niektere povesti." W piśmie humorystycznem „Szotek" umieścił wiele epigramatów z czasów pobytu w seminarjum, Moskwie, oraz politycznych. W r. 1890 wyszedł zbiór jego pism w Kutnej Horze.

Havlik z Varvažova Bartłomiej, zwany też *Srnowec*, pisarz czesko-łaciński, * 1552 w Rokycanach, † 1610 w Pradze, magister nauk wyzwolonych. Wydał między innemi „Lazara Szveudy, vódce cis. Maximiliana II proti Turkóm, diszkurs o biehu valecznem, a ourzadech vojenskych" (1618).

Havre, albo *Le-Havre-de-Grâce*, nadmorskie miasto warowne, we francuskim depart. Niższej Sekwany, po Marsylji najważniejszy port handlowy francuski, liczy 119.470 miesz. (1896), posiada kilka pięknych placów i ulic, oraz wspaniałych gmachów publicznych, jak: kościoły N. Panny i św. Franciszka, wieżę Franciszka I, arsenał, arsenał marynarki, gmach muzeum, ratusz z 1855 r., wielki teatr, giełdę (1880), pałac sprawiedliwości, hotel Frascati z zakładem kąpielowym. Z zakładów przemysłowych są tu: fabryki maszyn, tytuniu, żelaza, warsztaty okrętowe i młyny parowe. Port tutejszy jest jednym z najznakomitszych utworów urchitektury wodnej; składa się z części przedniej (Avant Port) i 9 basenów, 13 szluzami z sobą połączonych, a 96 hektarów zajmujących. W r. 1898 przybyło do portu **H.** 2,327 okrętów o 2,270,872 tonach objętości; wartość towarów przywiezionych wynosiła w 1897 r., 990,575,500 franków, a wywiezionych—803,924,200.

Hawai (Owaihi, Sandwich), grupa wysp, położonych w północnej części oceanu Spokojnego, przecięta zwrotnikiem Raka, składająca się z 8 większych i 13 wysp mniejszych i raf. Punktem najwięcej wysuniętym na północ jest Kap Nord na wyspie Kanai pod 22°16′ szer. półn., najdalej zaś położonym na południe Kap Kalae na wyspie **H.** pod 18°57′; położenie wysp od wschodu i zachodu określa 154°43—160°32′ dług. zach. Gr. Cały archipelag, utworzony działaniem sił wulkanicznych, ułożony jest z lawy i bazaltu. Zachodnia część jego, na której wulkany zagasły, pokryta jest wspaniałą roślinnością, wschodnia zaś narażona jeszcze na wybuchy. Najwyższe góry na wyspie **H.** sięgają 4,200 m., lecz nie dochodzą linji śniegów. Rzek niewiele i małe, klimat łagodny, przyjemny i zdrowy, w Honolutu średnia temperatura lata wynosi 25,5°, zimy 22,5 C. Burze zdarzają się rzadko. Flora bogata, obfituje w palmy kokosowe, drzewo chlebowe, banany, draceny, trzcinę bambusową, cukrową, kawę, pomarańcze, cytryny, latorośl winną, oliwki, nadto udają się kartofle, tytuń i t. d. Świat zwierzęcy ubogi. Obszar archipelagu wynosi 16,946 klm. kw., ludności w r. 1890 było 89,990, a w tej liczbie: 34,436 krajowców, 6,186 metysów, 21,119 białych, 15,301 Chińczyków, 12,360 Japończyków, 588 narodowości innych. Liczba ludności obliczona w 1896 wynosiła 109,020 dusz.—Liczba pierwotnych mieszkańców **H.**, należących do grupy narodów polinezyjskich, zmniejsza się z każdym rokiem (1823 było ich jeszcze 142,000). Szkoły na wyspach są obowiązkowe, w r. 1896 uczęszczało do nich ogółem 7,404 dzieci. Dochody w r. 1894 wynosiły 3,874,559, wydatki 3,690,449 dolarów, dług 3,417.459 dol. Przywóz towarów 5,347,000, wywóz 10,818,000 dol. (1893). Głównemi przedmiotami wywozu były: cukier, banany, ryż i skóry. Flota handlowa w tymże roku składała się z 53 okrętów, mających objętości 19,565 ton. Długość kolei żel. wynosiła 90 klm. Archipelag **H.** stanowił od 17 stycznia 1893 r. niepodległą rzeczpospolitę, ogłoszoną w d. 4 lipca 1894. Według konstytucji ciało prawodawcze składało się z senatu (15 członków) i izby deputowanych (również członków 15); prezydent wybieranym był na sześć lat przez senat i izbę deputowanych; prezydentowi przydaną była rada stanu z 15 członków. W sierpniu r. 1898 wyspy **H.** przyłączone zostały do Stanów Zjednoczonych Ameryki Półn. Stolicą jest miasto Honolulu.

Historja. Wyspy **H.** odkryte były przez Hiszpana Gaetano 1542 r., lecz położenie ich oznaczone było dokładnie przez Mendonę 1567; Cook zwiedził je 1778 i nadał im nazwę swego protektora hr. Sandwich. Następnie 1786 zawinął do nich Laperouse, po nim Vancouver i in. Dzieliły się wtedy na 3 państwa, które po krwawych walkach połączył pod swem panowaniem (1789—1819) król Kamehameka I, z pomocą Amerykanina Younga zaprowadził rząd regularny i przygotował ludność do przyjęcia wiary chrześcijańskiej, którą wprowadził syn i następca jego Kamehameka II. Konstytucję w r. 1840 nadał król Kamehameka V; niepodległość kraju uznana została przez Anglję, Francję, Stany Zjednoczone półn. Ameryki w r. 1843. Ze śmier-

cią tego króla w r. 1872 zgasła w linji męskiej dynastja Kamehameki I-go, na tron zaś wstąpił wnuk jego Lunalila, a po jego śmierci 1874 r., król Dawid Kalakaua (* 1836), który w 1881 odwiedził Europę. Pozostawał on naprzód pod wpływem pieniężnego wierzyciela swego, Niemca amerykańskiego Clausa Spreckelsa, następnie swego ministra spraw zagranicznych, Amerykanina, Waltera Muuoy, za którego radą stosując się do zasady: „Hawai dla Hawajczyków," wszystkie urzędy obsadził krajowcami i dał się nakłonić do zbytkownych wydatków na wojsko i różne misje zagraniczne. Na koronację cesarza Aleksandra III wysłał poselstwo do Moskwy, zaś w r. 1887 wyprawił żonę swą królową Kopiolani z wielkim orszakiem na uroczystość jubileuszową królowej Wiktorji do Londynu. W kraju tymczasem panował nieład, Gibson zbogacał się kosztem państwa, aż nareszcie wybuchła 25 czerwca 1887 rewolucja i zmusiła króla do usunięcia doradcy i stosowania się do konstytucji. Następczynią jego, od r. 1891 była królowa Lilinokalani, ostatnia przedstawicielka niepodległego królestwa Hawajskiego, detronizowana przez stronnictwo amerykańskie, działające w porozumieniu z rządem Stanów Zjednoczonych półn. Ameryki (1893), który w pięć lat później, d. 12 sierpnia 1898 przyłączył Hawai do swych posiadłości na lat 6. Por. Anderson „The Hawaian islands" (Boston, 1864); Barigny „Quatorze ans aux îles Sandwich" (Paryż, 1874); Fornander „Account of the Polynesian race and the ancient history of the Hawaian people" (3 t., Londyn, 1877—85); Cumming „Five fountains, the kingdom of **H.**" (2 t., 1883); Anrep Elmpt „Die Sandwichinsel" (Lipsk, 1885); Neuhaus „Die Hawai-Insel" (Berlin, 1886); Staddart „Hawaüan Life" (Chicago, 1894).

Hawai, największa z wysp w archipelagu Hawajskim, najdalej wysunięta na południe, obejmuje 11,356 klm. kw. i liczy z górą 30,000 m. Posiada formę trójkąta, jest w znacznej części pokryta lawą i, wznosząc się wspaniale z łona oceanu, uderza wzrok podróżnego trzema potężnemi wulkanami, z których Mauna Kea, czyli Biała Góra (z powodu, iż śnieg w czeluściach nawet latem nie topnieje), wysoki 4,253 m., jest zagasłym. Mauna Hualalai nieczynny jest od 1801, Mauna Loa, czyli Wielka Góra, 4,194 m. wysoki, w ostatnich jeszcze latach poczynił wielkie spustoszenia. Wschodnia część wyspy jest sucha i nieżyzna, zachodnia przeciwnie jest obficie zroszona wodą, bogata w lasy i zarośla i dobrze uprawna. Na wyspie **H.** zabity był sławny żeglarz Cook 1779 r. Stolicą jest Honolulu, licząca 29,000 miesz.

Hawana, toż co *anilinowy barwnik brunatny* (ob.).

Hawana *(La Habana, San Cristoval de la Habana)*, warowna stolica wyspy Kuby, leży na półn.-zachod. wybrzeżu tej wyspy, przy ujściu rzeki Lagidy, ma obszerny, 1,000 okrętów pomieścić mogący port, i jest najważniejszym punktem handlowym Indji Zachodnich. Ludność **H.** wynosiła w r. 1887: 200,448 miesz., w tem połowa czarnych. **H.** ma uniwersytet, seminarjum, szkołę żeglarską, rolniczą, techniczną, wojenną, ogród botaniczny, arsenał, bank, kilka teatrów, towarzystwa do zachęty rolnictwa, sztuk, przemysłu i handlu. **H.** jest miastem przemysłowem (wyrób doskonałych cygar, tytuniu, cukru, czekolady i t. d.) i handlowem. Klimat **H.**, dawniej niezdrowy, obecnie skutkiem przedsięwzięcia stosownych środków sanitarnych tak się polepszył, iż **H.** jest jednem ze zdrowszych miast, w skutek czego i ludność szybko wzrasta. **H.** założoną została 1515, przeniesioną na dzisiejsze miejsce 1519, w 1728 pozyskała uniwersytet, w r. 1762 była zdobytą przez Anglików, którzy po dwuletniem posiadaniu oddali ją Hiszpanom. Po powstaniu na Kubie **H.** wraz z wyspą przeszła 1898 r. w posiadanie Stanów Zjednoczonych.

Hawarden, wieś w hrabstwie Flint (ks. Walji) w Anglji, posiada szkołę łacińską, ruiny zamku, była własnością i miejscem zamieszkania Gladstona, 8,000 miesz.

Hawarja (handl.), dawniej wydatki, które pociągała za sobą podróż okrętami i których trzecią część ponosił okręt, a dwie trzecie ładunek; obecnie szkoda, poniesiona przez okręt na wodach.

Haweis Hugh Reginald, duchowny i pisarz angielski, * 1838 w Egham w hrabstwie Surrey, kształcił się w Cambridge, następnie był kaznodzieją w Londynie. Napisał: „Music and morals" (15 wyd., 1888, przekład niemiecki „Die Tonkunst und ihre Meister" (Berlin, 1886); „Shakspeare and the stage" (1878); „Thoughts for the times" (12 wyd., 1881); „American humourists" (1882); „My musical life" (2 wyd., 1888); „Pet, or pastimes and penalties" (1886).—Żona jego *Maria Eliza* **H.**, napisała: „The art of beauty" (1878); „The art of dress" (1879); „The art of decoration" (1881); „Beautiful hauses" (3 wyd., 1889) i in.

Hawick, miasto w hrabstwie Noxburgh, nad rz. Tewiot, w Szkocji, posiada szkołę łacińską i rysunkową, instytut rękodzielniczy z bibljoteką, fabryki, 20,000 miesz.

Hawkesbai, zatoka na wschodniem wybrzeżu północnej wyspy Nowej Zelandji, odkryta przez Cooka 12 października 1769 r.

Hawkesbury, rzeka w Nowej Walji, wypływa z gór Cullarin, płynie następnie pod nazwą Nepean i, ubiegłszy 528 klm., wpada do zatoki Broken.

Hawkesbury Karol Jenkinson, hrabia Liverpool, mąż stanu angielski, ob. Liverpool.

Hawkins Sir John, żeglarz angielski, * 1520 w Plymouth, † 1595, wprowadził do Anglji 1562 handel Murzynami i w tym celu odbywał trzykrotnie podróże z Afryki do Indji Zachodnich. Później był podskarbim marynarki W. Brytanji, a 1588 r. został wiceadmirałem floty, wysłanej przeciwko sławnej armadzie hiszpańskiej.

Hawkins Jan, uczony i lubownik muzyki w Londynie, * 1719, † 1786; ogłosił wielkie 5 tomowe dzieło, p. t.: „A general history of the science and practic of music“ (Londyn, 1776).

Hawkins Benjamin Waterhouse, przyrodnik, * 1807 w Londynie, poświęcał się najpierw rzeźbiarstwu, następnie zajął się naukami przyrodniczemi, a w szczególności geologją; w wielu miastach angielskich miewał odczyty, cieszące się nadzwyczajną popularnością. W 1852 otrzymał od towarzystwa pałacu Kryształowego polecenie odtworzenia form olbrzymich zwierząt przedpotopowych i w przeciągu trzech lat wykonał przeszło 30 okazów w rozmiarach kolosalnych. Tę samą pracę spełnił 1868 r. dla parku Centralnego w New Yorku. Napisał: „Popular comparative anatomy“ (1840); „Elements of form“ (1842); „Comparative view of the human and animal frame“ (1860); „Artistic anatomy of the horse (1865), of the cattle and sheep (1867), of the dog and deer“ (1876).

Hawola, rzeka, ob. Havel.

Hawranowski v. *Grzymała* odm., herb: W polu złotem—mur o trzech wieżach, z bramą o skrzydłach błękitnych otwartych. U szczytu ogon pawi.

Hawranowski.

Hawrat.

Hawrań, szczyt w Tatrach na Podhalu spiskiem, ma 2,151 metrów wysokości.

Hawrat, herb: W polu barwy niewiadomej—trzy pagórki rzędem, z drzewem iglastem każdy. U szczytu takież trzy drzewa, wachlarzowato ułożone. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Hawthorne Natanjel, historyk północno-amerykański, * 1804 w Salem w Massachusetts, † roku 1864 w Plymouth w Massachusetts, przez kilka lat inspektor portu w Salem, a od 1853—56 konsul amerykański w Liverpoolu, odbywał długie podróże po Europie. **H.** należał do najcelniejszych pisarzów amerykańskich. Ważniejsze jego dzieła są: „Mosses from an old manse“ (Boston, 1846); „Twice told tales“ (3 t., 1837, nowe wyd., 1855); „The scarlet letter“ (Boston, 1851); „The Blithe dale romance“ (Boston, 1852); „The house of the seven gables“ (1851); „The wonderbook for girls and boys“ (1851); „Tanglewood tales“ (1853); „Transformation“ (3 t., Londyn, 1860) i „Our old home“ (2 t., Boston, 1863). Są to szkice, opowiadania i romanse, będące dowodem, że w **H.** ściśle było połączone uczucie poetyczne z darem porywającej ekspozycji, głęboka znajomość serca ludzkiego z niepospolitym humorem. Zbiorowe prace jego wyszły w Bostonie w 12 t., 1883, w 24 t. 1884 i w 6 t. 1886 r.—Żona jego *Zofja* **H.,** również powieściopisarka i poetka, ogłosiła szereg prac w czasie 1868—71; † 1871 r.—Syn *Juljan* **H.** * 1846, inżynier, napisał dzieło biograficzne „Nathaniel H. and his wife“ (2 t., Londyn, 1884), nadto „Saxon Studies“ (1876) i kilka nowel. Por. Page „Memoir of N. H.“ (1876); Bringe „Personal recollections of N. H.“ (1893).

Haxo Franciszek Mikołaj Benedykt, baron, inżynier wojskowy francuski, * 1774 w Lotaryngji, † 1838; służył za Napoleona I w Niemczech i Hiszpanji, potem towarzyszył mu w stopniu adjutanta do Rosji, został generałem dywizji, ufortyfikował 1813 r. Hamburg i następnie z generałem Vandamme udał się do Czech, gdzie razem z nim wzięty był do niewoli pod Kulm, z której dopiero r. 1814 został uwolniony. Mianowany za restauracji generałem inspektorem korpusu inżynierów, podczas rewolucji Lipcowej był zwolennikiem nowego porządku rzeczy i w listopadzie 1832 pod zwierzchnictwem Gérarda, kierował oblężeniem cytadeli antwerpskiej; następnie mianowany był parem. Wiele się przyczynił do ufortyfikowania Paryża. Ogłosił „Mémoire sur la figure du terrain dans les cartes topographiques.“ Por. Mengin „Notice nécrologique sur le lieutenant-général baron H.“ (1838).

Hayden Ferdynand Vandeveer, geolog, * 1829 w Westfield (Massachusetts), † 1887, uzyskał stopień doktora medycyny w New Yorku, następnie zajął się zbieraniem okazów paleontologicznych. Podczas wojny domowej służył jako lekarz, 1865—72 był profesorem mineralogji i geologji w Filadelfji. Odbywał liczne podróże, a zwłaszcza badał terytorja zachodnie; 1870—72 odkrył gejzery w okolicy źródeł Yellowstone. Ogłosił „The Yellowstone National Park“ (1877); „North America“ (1888).

Haydn Józef, sławny muzyk, * 1732 w Rohrawie, na pograniczu Austrji i Węgier, z rodziców (kołodzieja i kucharki) wielce muzykalnych, † 1809 r.; pierwsze nauki na skrzypcach i inne pobierał od swego krewniaka Franka, nauczy-

Haydn Józef.

ciela w Hainburgu, od 8 roku był śpiewakiem u ś. Stefana w Wiedniu, zawerbowany przez kapelmistrza Reutera, od 13 roku sam uczył się kompozycji z „Gradus ad Parnassum“ Fuchsa i „Volkommene Kapellmeister“ Matthesona, a gdy za ucięcie harcapa koledze wygnał go Reuter 1751, **H.** znalazł przytułek u perukarza Kellera, kędy nowego materjału dostarczyło mu „6 Sonat“ K. F. E. Bacha, a utrzymywał się z dawania lekcji. Przez Metastasia (ob.) i Cornera, posła Wenecji, zapoznany z Porporą (ob.), usługami osobistemi zyskał od niego ważne wskazówki względem śpiewu włoskiego i harmonji. Wkrótce potem dostał od Cornera stałą pensję, a przez hr. Thuna polecony na nauczyciela, wyszedł z nędzy. U bar. Fürnberg, gdzie grywał kwartety (na altówce) z Albrechtsbergerem, nauczycielem Beethovena, pierwszych „6 Tryjów“ skomponował. Za serenadę dla Kurtza, przezwanego Bernadon, dyrektora teatru *am Kärnthner Thor*, zyskał libreto do „Djabła kulawego.“ Pisał **H.** i sztuki fortepjanowe, oraz tak zwane *Parthien* i *Variationes* (drobne sztuki na kilku instrumentach), z razu zastępca dyrektora orkiestry hr. Morzin 1759, wszedł potem w takież obowiązki do Esterhazych 1760. Dla Mikołaja Esterhazy napisał wtedy 150 sztuk dla *barytonu* (ob.) i dwie symfonje (D, C). Wywiązując się z przyrzeczenia, poślubił córkę Kellera, lecz musiał się w końcu z nią rozłączyć, pocieszając się miłością śpiewaczki u Esterhazych, Bonelli. 1766 r. pierwszych 6 symfonji **H.** dał poznać w *Concerts de la Loge Olimpique* w Paryżu, Polak skrzypek Fonteski czy Fondecki, i dla tej loży **H.** skomponował „Repertoire de la loge Olympique,“ zawierający 6 symfonji. Gdy 1784 panna Bonelli †, **H.** wezwany przez Salomona, skrzypka, dyrygującego koncertami przy Hannover Square, udał się do Londynu 1791, gdzie 6 symfonji i wiele innych sztuk napisał, wprzód jeszcze 1785 na tekst 7 kazań na 7 słów Chrystusa, napisał tyleż sztuk symfonicznych dla kanonika w Kadyksie. Przybywszy powtórnie 1793 **H.** do Londynu, napisał tam ostatnich 6 symfonji, operę „Arjadnę opuszczoną” i „Orfeusza,” prócz innych. Wogóle 19 oper napisał, lecz te nie miały powodzenia. Wróciwszy 1794 do Wiednia, uwolnił się od obowiązków u Esterhazych i na projekt bar. Swietena, bibljotekarza cesarskiego, utworzenia dzieła z muzyki naśladowczej, **H.** napisał od 1795—1798 ofertorjum „Stworzenie świata“, 1800 r. „Cztery pory roku.“ 1802 napisał 3 kwartety №№ 52 i 83, trzeci jedyny z A moll: urwany jest na słowach w A dur „Znikły me siły, starym i słaby.“ Coraz dziecinniejąc, † 31 maja 1809 r. przy huku dział wojny francusko-austrjackiej, nie dokończywszy „Requiem.“ Miał **H.** zwyczaj stroić się i kłaść na palec sygnet brylantowy (dar Fryderyka II), oraz wystawiać sobie w myśli jakiś romans, do którego dobierał tonów zamiast wyrazów, stąd pochodzą dziwne tytuły symfonji: „Piękna Czerkieska“; „Roksolana“; „Samotnik“; „Bojaźliwy“; „Zakochany“ i t. d. Do kwartetów naprzód w odpowiednich chwilach zbierał motywy. Mozart nie umiał lepiej **H.** uczcić, niż napisaniem przez 2 lata 6 kwartetów dla niego, a na złośliwe insynuacje Kożelucha odpowiedział, że z niego, t. j. Mozarta, i z Kożelucha, nie byłoby jeszcze **H.** Prócz 150 symfonji, 83 kwartetów, 19 mszy i oper, 44 sonat na fortepjan, napisał 13 koncertów, 163 szt. na baryton i t. d., ogółem 800 numerów. Wszystkie utwory **H.** odznaczają się czystością i naturalnością uczucia, naiwną łagodnością, bez namiętności i wszechstronności Mozarta, a energji i fantazji Beethovena. Karasowski dał jego życiorys w *Bibl. Warsz.* 1859, IV, G. Sand piękny obraz jego młodości w *Consuelo.*—**H.** *Michał*, brat poprzedniego, * 1731 r. w Rohrawie, † 1806 r., także muzyk, był kapelmistrzem w Waraždynie, potem w Salzburgu. Jego utwory w zakresie muzyki kościelnej, zapewniają mu poczesne miejsce między kompozytorami. Por. C. F. Pohl „Joseph H.“ (Berlin, 1875—81, t. 2); Wurzbach „Joseph H. und sein Bruder Michael“ (1862); Reissmann „Joseph H.“ (1879).

Haydon Benjamin Robert, angielski malarz historyczny, * 1786 r. w Plymouth, † 1846 r. Syn księgarza, wbrew woli ojca, poświęcił się malarstwu i początkowo odbywał studja w akademji królewskiej, ale zerwał z nią później wszelkie stosunki. Wysoko są cenione jego obrazy treści historycznej, jak: „Sąd Salomona,“ kolosalnych rozmiarów „Wjazd Chrystusa do Jerozolimy“ (1820); „Chrystus na górze Oliwnej”; „Wskrzeszenie Łazarza” (1823) i t. d. Pobyt w więzieniu za długi (1827) dał mu pochop do dwu pysznych malowideł „The mock election“ i „The chairing of the members‘ w stylu Hogartha. Sławę jednak swoją zawdzięcza głównie dwu mistrzowskim obrazom: „Napoleon, przypatrujący się zachodowi słońca” i „Śmierć Euklesa“ (1832). Późniejszym jego utworom brak wszelkiej prawdy. Walcząc całe życie z nędzą, zakończył samobójstwem. Niepospolitej także wartości są jego dzieła: „Lectures on fresco“ (Londyn, 1842); „Lectures on painting and design“ (2 t., Londyn, 1844—46). Autobiografję **H.** wydał Taylor (3 t., Londyn, 1853).

Haye, La, ob. Haga.

Hayes Rutherford Birchard, dziewiętnasty prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki płn., *1822 w Cincinnanti (Ohio), † 1893, studjował prawo w uniwersytecie Harvarda w Cambridge (Mas-

sachusetts) i został 1849 adwokatem w mieście rodzinnem. W czasie wojny domowej wstąpił do wojska północnego, był rannym i doszedł stopnia brygadjera-generała ochotników. Po zawarciu pokoju wrócił do swej adwokatury, na której zyskał, zdolnościami i prawością, znaczny majątek i został obrany gubernatorem stanu Ohio. W 1876 rozpoczęła się agitacja co do wyboru prezydenta, a **H.**, mało znany po za granicami swego stanu, prawie nie był uważany za kandydata stronnictwa republikańskiego. Pomogło mu to, że konwencja narodowa republikańska według zwyczaju zebrała się w Cincinnati, gdzie wszystko brzmiało uwielbieniem dla prawości **H.**, szczerości jego przekonań republikańskich i pragnienia reformy administracyjnej. Tam więc, w czerwcu 1876, postawionym został jako kandydat republikański przeciw kandydatowi demokratycznemu Tildenowi. Walka była zacięta, a rezultat wyborów 7 listopada 1876 długo wątpliwy, nakoniec komisja kongresu, przyznawszy mu jeden głos większości, ogłosiła go prezydentem od 4 marca 1877. **H.** utworzył ministerjum złożone z przedstawicieli różnych stronnictw,— zapowiedziana jednak reforma administracyjna nie ujawniła się. **H.** był pochodzonia szkockiego, dziad jego * się już na gruncie amerykańskim i był kowalem i oberżystą w stanie Connecticut. Żona jego była córką lekarza Webba z Kentucky. Urząd swój złożył w ręce Garfielda 4 marca 1881 r. Por. Conwell „Life and public services of R. B. **H.**“ (1876); Howells „Life and character of R. B. H.“ (1876).

Hayes Izaak Izrael, podróżnik amerykański, * 1832 w hrabstwie Chester w Pensylwanji, † 1881. Studjował medycynę w Filadelfji i jako chirurg towarzyszył Kanemu w drugiej jego wyprawie do bieguna półn. Powróciwszy, przekonany o istnieniu wolnego morza około bieguna, zdołał zebrać fundusze na nową wyprawę i wypłynął z Bostonu w 1860; na saniach dotarł do 81° 37′ szer. płn. i zebrał wiele ciekawych szczegółów. Po powrocie w czasie wojny domowej wstąpił jako chirurg w szeregi armji płn. W 1869 r. zwiedził znowu Grenlandję wraz z malarzem Bradfordem. W 1870 starał się otrzymać dowództwo wyprawy, uchwalonej przez kongres, uzyskał je wszakże Hall. **H.** otrzymał złote medale od towarzystw geograficznych w Paryżu i Londynie. Ogłosił: „The open Polar Sea“ (1867); „The land of desolation“ (1872) i in.

Hayez Franciszek, malarz włoski, * 1791 r. w Wenecji, † 1882 w Medjolanie, kształcił się w akademji miejscowej i w Rzymie, następnie był profesorem w Medjolanie. Wykonał: „Hr. Carmagnola podczas czytania mu wyroku śmierci“, „Nieszpory sycylijskie“, „Piotr Rossi“, „Marja Stuart, wstępująca na rusztowanie“, „Piotr pustelnik“, „Ostatnie chwile Marino Faliero“, „Vittorio Pisani“, 22 ilustracji do Walter-Skota „Iwanhoe“ (Medjolan, 1834); „Ucieczka Blanki Capello“ i in.

Haym Rudolf, pisarz niemiecki, * 1821 r. w Grünbergu na Szląsku. Z powodu przeszkód stawianych mu przez gabinet Eichhorn w pozyskaniu stopni naukowych, ogłosił znaczny szereg pism, przeważnie publicystycznych. Wybrany 1848 do niemieckiego zgromadzenia narodowego, należał do środkowego stronnictwa, głosującego za cesarstwem pruskiem. Powołany 1850 na docenta w Halli, przeniósł się wkrótce do Berlina, gdzie redagował *Constituzionelle Zeitung*, lecz już w listopadzie został z Berlina wydalony. Od 1860 jest nadzwyczajnym profesorem w Halli. Celniejsze jego dzieła są: „Reden und Redner des ersten Vereinigten Landtags“ (Berlin, 1847); „Die deutsche Nationalversammlung“ (3 częś., Frankf. i Berl., 1848—50); „Wilhelm von Humboldt, Lebensbild und Charakteristik“ (Berlin, 1856); „Hegel und seine Zeit“ (Berlin, 1851); „Arthur Schopenhauer“ (Berlin, 1864); „Romantische Schule“ (Berlin, 1870); „Herder nach seinem Leben und seinen Werken dargestellt“ (1877—85, t. 2); „Das Leben Max Dunckers“ (1890). Od 1858—64 wydawał czasopismo *Preussische Jahrbücher*.

Hayman Stanisław, malarz polski, * 1843 w Częstochowie, kształcił się w Warszawie, Dreźnie i Monachium, wykonał znaczną liczbę portretów i obrazów rodzajowych, z których główniejsze: „Młoda gosposia“; „Pociecha starości“: „Lekcja muzyki“ i in.

Haymerle Henryk Karol, baron, mąż stanu austr., * 1828 w Wiedniu, kształcił się w akademji wschodniej tamże, w 1848 miał udział w walkach z wojskiem i za wstawieniem Hübnera ledwo uszedł kary śmierci. W 1850 został tłómaczem w ambasadzie w Konstantynopolu, w 1857 sekretarzem poselstwa w Atenach, później w Dreźnie i Frankfurcie. W grudniu 1864 wysłany został do Kopenhagi dla zawiązania na nowo stosunków z Danją, a 1866 miał udział przy zawieraniu pokoju praskiego. W 1869 został posłem w Atenach, w 1872 w Hadze, w 1877 w Rzymie, w 1878 był jednym z przedstawicieli Austrji na kongresie berlińskim, w 1879 objął tekę spraw zagr. po Andrassym, którego politykę dalej prowadził; † nagle 1881 w Wiedniu. Por. Arneth „Heinrich Freiherr von H.“ (1882).

Haynau Juljan Jakób, baron von, generał austrjacki, syn naturalny elektora heskiego Wilhelma I i pani von Lindenthal, * 1786 w Kassel, awansował w służbie austrjackiej od 1801—44 do stopnia feldmarszałka. Podczas wojny włoskiej 1848 miał ważne dowództwo w Weronie i przyczynił się stanowczo do zwycięstwa, odniesionego pod Custozza; następnie kierował oblężeniem Peschiery; 31 marca i 1 kwietnia 1849 uśmierzył powstanie w Bresci, dopuszczając się największych okrucieństw względem mieszkańców. Podczas oblężenia Wenecji powołany zo-

stał jako naczelny dowódca w stopniu feldcechmistrza do Węgier, gdzie w krótkim przeciągu czasu posunął się aż do Temeswaru, w pobliżu tego miasta 9 sierpnia pobił powstańców, ale splamił się okrutnemi egzekucjami w Peszcie i Aradzie. Po ukończeniu wojny posiadał w Węgrzech nieograniczoną prawie dyktaturę wojskową. Jednakże ciężkiemi obarczony zarzutami został niespodziewanie 6 lipca 1850 odwołany i usunął się zupełnie ze służby. W czasie podróży swoich 1850 do Anglji i 1852 do Belgji znieważony kilkakrotnie przez lud w Londynie i Brukseli za okrucieństwa popełnione w wojnach włoskiej i węgierskiej, † 1853 w Wiedniu. Por. Schönhalsa: „Biographie des k. k. Feldzeugmeisters Jul. Freiherrn von Haynau“ (Gratz, 1853, 3 wyd., 1875). — Z braci jego: *Wilhelm Karol Haynau*, * 1779, † 1856, heski generał porucznik, miał sobie poruczone 1850 wykonywanie i utrzymanie na czele wojska heskiego stanu wojennego w kraju rodzinnym. — Syn tego ostatniego, baron *Fryderyk Wilhelm Karol Edward*, * 1804 jako heski minister wojny, 1850—55 pomagał Hassenpflugowi (ob.) do zniesienia konstytucji. Mianowany po ustąpieniu z ministerjum generałem, z powodu sporów z oficerami (1862), zarzucającymi mu tchórzostwo, wystąpił z wojska 1863 i wkrótce (t. r.) odebrał sobie życie wystrzałem z pistoletu.

Hayti, ob. *Haiti*.

Haza v. *Zając*, *Kuniglis*, herb: W polu zielonem — zając. U szczytu trzy pióra strusie. W odmianach tego herbu zając bywa złoty, piór strusich pięć, białych albo błękitnych między złotemi.

Haza.

Hazara, plemię, ob. Ajmakowie.

Hazdrubal (*Asdrubal*), imię kilku wodzów kartagińskich.

Hazdrubal, synowiec Hamilkara Barkasa, prowadził dalej po jego śmierci (229 r. przed Chrystusem wojnę w Hiszpanji z wielkiem powodzeniem, założył Kartaginę, która się stała punktem środkowym państwa punickiego w Hiszpanji, zawarł traktat z Rzymianami, na mocy którego rz. Ebro (Iberus) stanowiła granicę posiadłości kartagińskich; 221 lub 220 prz. Chr. zabity przez jakiegoś Galla. — **Hazdrubal**, syn Hamilkara, a brat Hannibala; od 218, po udaniu się Hannibala do Italji, dowodził siłami kartagińskiemi w Hiszpanji przeciwko Publjuszowi i Knejuszowi Korneljuszowi Scypjonom, którzy przez zwycięstwo pod Iberą przeszkodzili mu udać się do Italji na pomoc bratu. 213 walczył w Afryce przeciwko Syfaxowi, 212 powrócił do Hiszpanji, pobił Knejusza Scypjona, a połączywszy się potem z Magonem, i Publjusza. 209 pobity przez syna Publjusza, Publjusza Korneljusza Scypjona, później Afrykańskim zwanego, zdołał udać się do Italji, dotarł aż do Umbrji i zamiast się co rychlej połączyć z bratem, rozpoczął nierozważnie obleganie Placencji; 207 przez Kajusza Klaudjusza Nerona i Markusa Liwjusza Salinatora rozbity pod Seną (Sinigaglia), w pobliżu rz. Metaurus, poległ z większą częścią swej armji. — **Hazdrubal**, syn Gikona, walczył podczas drugiej wojny punickiej z Rzymianami, naprzód w Hiszpanji, a gdy był 207 wraz z Magonem rozbity pod Baeculą i w Afryce wraz z zięciem swoim Syfaxem; odnieśli oni początkowo 203 niejakie korzyści nad Scypjonem, lecz później po dwakroć pobici przez niego. **H.** obawiając się zemsty ludu, otruł się. — **Hazdrubal** niepomyślnie dowodził Kartagińczykami przeciw Masynissie (155), za co był skazany na śmierć i uratował się tylko ucieczką; następnie na czele zebranych ochotników w 3 wojnie punickiej pobił dwukrotnie (149) konsula Manjusza Maniljusza i, połączywszy się z wojskiem kartagińskiem, stawiał 147 i 146 waleczny odpór Publjuszowi Korneljuszowi Scypjonowi młodszemu, oblegającemu miasto; po wzięciu miasta schronił się do zamku, a następnie z żoną, dziećmi i 900 zbiegami rzymskimi do świątyni Eskulapa, gdzie bronił się czas niejaki, zwątpił nareszcie i udał się tajemnie do Scypjona błagać go o litość. Opuszczeni rycerze zapalili świątynię, żona zaś, zabiwszy w oczach **H.** swe dzieci, rzuciła się, przeklinając męża, w płomienie za towarzyszami niedoli. **H.** † w Italji w niewoli.

Hazelkwist (*Hasselquist*), herb: Na tarczy, 4-dzielnej, w polach I i II czerwonych — róg jeleni złoty i bawoli czarny; w II i III błękitnych — trzy pasy prawo-ukośne, średni między 4-ma gwiazdami złotemi. U szczytu róg jeleni i bawoli, jak na tarczy. Labry z prawej strony czerwone, z lewej błękitne — podbite srebrem. Nadany przez cesarza Franciszka I, około roku 1810.

Hazelkwist.

Hazlitt William, publicysta i krytyk angielski, * 1778 w Maidstonie, hrabstwie Kent, † 1830. Początkowo studjował malarstwo, później poświęcił się wyłącznie pracom literackim. Od 1808 pisząc sprawozdania parlamentowe do *Morning Chronicle* i innych dzienników, zajął się wydaniem najlepszych mów parlamentowych od Karola I aż do swoich czasów, p. t. „The eloquence of the British Senate“ (2 t., Lond., 1808). Zbiór swoich artykułów o polityce, teatrze i sztukach plastycznych wydał w „Round Table“ (2 t., 1818), a swoje poglądy dramaturgiczne złożył w dziele „Characters of Shakspeares plays“ (Lond., 1817).

Z innych pism celniejsze są: „View of the British stage" (Lond., 1818); „Lectures on the British poets" (Lond., 1818); „The life of Napoleon" (4 t., Londyn, 1828, n. wyd. 1852); „Conversations with James Northcote" (Lond., 1830); „Literary remains" (2 t., 1836). Był to człowiek genjalnych zdolności i nawskroś liberalnych zasad. Ale te właśnie zalety i kaustyczny ton pism jego ściągnęły nań liczne zawiści i były powodem, że wielkie zasługi **H.** w nowszych dopiero czasach słusznie oceniono. Jest to mistrz w pisaniu szkiców *(essays)*.—**Hazllit** William Carey, wnuk poprzedniego, * 1834, opisał kolonje brytańskie na zachodn. wybrzeżu Ameryki: „British Columbia and Van-Couver's Island" (Londyn, 1858), oraz wydał na źródłowych studjach opartą „History of the Venetian republic" (2 t., Lond., 1857; 2 ed. 4 t., Londyn, 1860); „Remains of the early popular poetry of England" (1864—66, t. 4); „Handbook to the popular, poetical and dramatical literature of Great Britain" (1869); „Studies in popular literature" (1890); „In the heart of the storm" (1891); „A manual for the collector and amateur of old English plays" (1892); biografję swego dziadka „Memoirs of William H." (1867).

H. B. C. skrócenie: *Hudson Bay Company*.

H. B. M. skrócenie. *His* (albo Her.) *Brittanic Majesty* jego (albo jej) brytańska Mość. Tytuł królów angielskich.

H. C. skrócenie *House of Commons*, izba gmin (w Anglji).

H. E. skrócenie *hoc est* (łac.) to jest, albo: to znaczy.

Head sir Francis Bond, publicysta i podróżopisarz angiel., * 1793 pod Rochester, † 1875. Początkowo służył w armji angielskiej, następnie był mianowany 1835 gubernatorem Wyższej Kanady i za usługi tu okazane otrzymał tytuł baroneta (1837). Jednakże użyciem niewłaściwych środków wywołał powstanie i musiał złożyć swój urząd 1838. Daremnie starał się usprawiedliwić w pamiętniku „Narrative." Jego opisy podróży: „Rough notes taken during some rapid, journeys across the Pampas" (Lond., 1826; 5 ed. 1861) i „Bubbles from the brunnens of Nassau" (Lond., 7 wyd., 1766), zalecają się świeżością, oryginalnością i dowcipem. W „The emigrant" (Lond., 1846; 6 ed. 1853) maluje wybornie życie Kanadyjczyków, w „A faggot of French sticks, or Paris in 1851" (2 t., Lond., 1852, 3 ed., 1855), uwielbia Napoleona III; z innych prac jego wymieniamy: „A visit of Ireland" (Lond, 1854); „The horse and his rider" (Lond., 1861).

Head Barclay Vincent, numizmatyk angielski, * 1844 w Ipswich. W r. 1868 został sekretarzem Stowarzyszenia numizmatycznego w Londynie i jednym z głównych redaktorów przeglądu *Numismatic Chronicle*, w którym liczne pomieszczał artykuły. W r. 1871 mianowany był konserwatorem w „British Museum" i członkiem instytutu archeologicznego w Berlinie. Napisał: „History of Coinage of Syr." (Londyn, 1874); „Coinage of Lydia and Persia" (Londyn, 1877); „Guide to the Principal Gold and Silver Coins of the ancients" (Londyn, 1881); „Historia nummorum" (Londyn, 1887); „Ancient Systems of Weight" (Londyn, 1879); „Young Collector's Handbook of Greek and Roman Coins" (Londyn, 1883).

Headley Joël Tyler, pisarz amerykański, * 1814 w Walton w stanie New-York, po ukończeniu studjów teologicznych był proboszczem w Massachusetts, 1842—43 podróżował po Europie i po powrocie ogłosił: „Letters from Italy", „The Alps and the Rhine" (1846). Powodzenie tych prac skłoniło go do wejścia na drogą literacką. Ogłosił szereg dzieł, z których ważniejsze: „Napoleon and his marshalls" (24 wyd., 1876); „Life of Oliver Cromwell"; „The imperial guard of Napoleon, from Marengo to Waterloo"; „Washington and his generals" (1853); „History of the second war between England and the United States" (1853, t. 2); „The chaplains and clergy of revolution" (1864); „Grant and Sherman, their campaigns (1866); „Great rebellion, a history of the civil war" (1866, t. 2); „Life and havels of General U. S. Grant" (1880) i in. Jego „Historical works" wyszły zebrane w 6 tomach (1888).

Health Acts (angielskie) prawo sanitarne.

Healy Jerzy Piotr Aleksander, malarz amerykański; * 1813 w Boctonie. Wykonał znaczną liczbę portretów, z których główniejsze: „barona i baronowej de Vareigne" (1839); „Franklin Pierce"; „Evans"; „Franklin i Ludwik XVI" (1855); „Papież Pius IX" (1871); „Thiers" (1874); „Liszt" (1876); „Gambetta" (1877); „Nordica" (1883); „Jules Simon" (1890) i in.

Healy Tymoteusz, agitator irlandzki, * 1855 w Bantry w hrabstwie Cork, był naprzód stenografem, od 1878 londyńskim korespondentem dublińskiego dziennika *The Nation*. W r. 1880 towarzyszył Parnellowi i Dillonowi w ich podróży agitacyjnej do Ameryki w sprawie irlandzkiego *homerule'u*. Po powrocie do kraju wybrany był na posła do izby gmin i zdołał przeprowadzić poprawkę w bilu, dotyczącym praw Irlandji; w 1881—82 odbył drugą podróż do Stanów Zjednoczonych, w listopadzie 1882 za wygłoszenie mowy pobudzającej do oporu rządowi angielskiemu skazany został na pół roku więzienia. W pracy: „Why there is an Irishland question. A word for Ireland" (1886), wyraził opinię o historji irlandzkiej kwestji.

Hear (angielskie) słuchajcie. *Hear him* = słuchajcie go.

Heautognozja (grec.), poznanie siebie samego.

Heban, *Hebanowe drzewo* (grec. *ebenos*, z hebr. *eben* kamień), drewno bardzo twarde i ciężkie, znajdujące się w handlu w różnych gatunkach

i często fałszowane. Jest naturalne i sztuczne. Naturalne znajduje się w następnych gatunkach: **H.** *czarny*, z Diospyros ebenum, używany na wyroby stolarskie, c. wł=1,187, na węglach rozżarzonych wydaje miłą woń. **H.** *zielony* czyli *amerykański* pochodzi z Bignonia leucoxylon w Ameryce płd. i Indjach zach., na powietrzu brunatnieje. **H.** *błękitny* (*drzewo palisandrowe, fijolkowe*) przybywa z Gujany; **H.** sztuczny otrzymuje się z różnych gatunków drzew twardych, jak gruszkowego, grabowego, śliwkowego, przez nadanie im stosownej bejcy.

Hebankowate (*Ebeneceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa i krzewy o drewnie ścisłem, bardzo twardem, bez soku mlecznego. Mają liście naprzemianległe, skórkowate, kwiaty zwykle oddzielno-płciowe, o koronie podzawiązkowej, opadającej, kubeczkowatej; owoc jest jagodą kulistą lub jajowatą, soczystą. Rosną w krajach gorących; należy tu około 280 gatunków. Owoce niektórych są jadalne; drewno niektórych znajduje się w handlu pod nazwą hebanu.

Hebbel Fryderyk, znakomity poeta niemiecki. * 1813 w Wesselburen (prow. Dithmarschen). Syn wieśniaka, wychowywał się pośród ludu i był czas jakiś pisarzem u wójta parafjalnego. Później znalazłszy opiekunkę w hamburskiej redaktorce Schoppe, chodził od 1836 na uniwersytet w Heidelbergu i Monachjum. Tragedją „Judith“ (Hamburg, 1841) zwrócił powszechną na siebie uwagę. Kosztem króla duńskiego odbył podróże do Paryża, Włoch i Wiednia, gdzie ożenił się z aktorką Krystyną Enghaus (1846), stale tu zamieszkał i † 1863. Z pomiędzy utworów jego poetycznych najpierwsze miejsce zajmują tragedje: „Genoveva“ (1843); „Maria Magdalena“ (1844); „Herodes und Mariamne“ (1850); „Julia“ (1851); „Michel Angelo“ (1855); „Gyges und sein Ring“ (1856); „Die Nibelungen“ (3 częś., 1862, 3 wyd., 1874); „Demetrius“ (1864), oraz komedje: „Der Diamant“ (1847); „Der Rubin“ (1851). Był to poeta obdarzony uczuciem wysoce artystycznem i potężną siły fantazji. Dramaty jego mają jednak coś wymuszonego, przesadnego i pełne są grozy i potworności. Oprócz tego pisał poezje liryczne (Stuttg., 1857) i wydał małych rozmiarów epos „Mutter und Kind“ (Hamb., 1859). Zbiorowa ed. dzieł jego wyszła w Hamb. (1866—68, t. 12). Por: E. Kuh „Biographie Friedr. H-s“ (1877); Hulke „Erinnerungen an Friedr. H.“ (1878).

Hebdomal (z greck. Hebdomas) tygodniowy.

Hebdów, wieś poduchowna rządowa w gubernji Kieleckiej, powiecie Miechowskim, pomiędzy Starym a Nowym Brzeskiem, w pięknej okolicy, nad brzegiem Wisły położona; niegdyś znajdowało się tu sławne opactwo Kanoników regularnych premonstrateńskich, zwykle Norbertanami zwanych, zniesione w r. 1819.

Hebe, u Rzymian *Juventas*, bogini młodości, córka Zeusa (Jowisza) i Hery (Junony), podczaszyni bogów Olimpu, a następnie małżonka Herkulesa, gdy go do grona bogów przyjęto; miała z nim synów Ksiaresa i Aniketosa. Jest zwykle wyobrażana z czaszą w ręku.

Hebel (z niem.), narzędzie służące do wygładzania płaskich lub prawidłowo zakrzywionych powierzchni drzewa lub metali. Każdy **H.** składa się z oprawy drewnianej *k* (fig. 1), której strona spodnia *ab* wyłożona jest drewnem twardem (bukszpanowem lub gwajakowem), albo też mosiądzem, z żelaza *m* i klina *i*, służącego do utrzymywania żelaza w żądanem położeniu, nadto rękojeści *r*. **H.** dzielą się się na następne główne rodzaje: a) **H.** do wygładzania powierzchni płaskich, b) **H.** do wyrabiania powierzchni krzywych, jak różnych części gzymsów, c) **H.** do wyrabiania rozmaitych połączeń, przy łączeniu między sobą części drzewa.. Korzystniejsze urządzenie mają **H.** *amerykańskie*, w których oprawa jest żelazna, urządzenie zaś wewnętrzne umożebnia dokładne nastawianie żelaza. Na podstawie żelaznej *ss* (fig. 2), obok rękojeści *a*

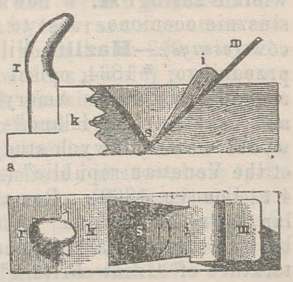

Fig. 1. Hebel.

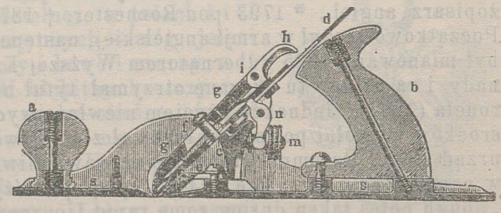

Fig. 2. Hebel amerykański.

i *b*, znajduje się osada *c*, stanowiąca podporę żelaza *d*, przytwierdzanego za pomocą szrub *e*. Do przymocowywania żelaza służy nadto klapa *gg*, obracająca się dokoła szruby *f*, która za pośrednictwem ekscentryka *i* z rękojeścią *h* naciska dolną część żelaza. Nastawienie żelaza dokonywa się za pomocą drążka *n*, którego jeden koniec mieści się w rowku żelaza, drugi podtrzymuje się szrubą *m*. Por. Heuricha „Przewodnik dla stolarzy“ (Warsz., 1862).

Hebel Jan Piotr, poeta niemiecki, * 1760 z rodziców ubogich w Bazylei, kończył studja w Erlangen, a 1808 został dyrektorem liceum w Karlsruhe, † 1826 podczas podróży do Schwetzingen. Pisał głównie w narzeczu szwajcarsko-

Hebel Jan.

szwabskiem, jakiem mówią około Bazylei. Jego poezje: „Allemanische Gedichte“ (Karlsruhe, (1803, 11 wyd., Aarau, 1873), wielokrotnie tłómaczone na język górno niemiecki, są pełne wdzięku i naiwności, utwory zaś prozaiczne zalecają się prawdą i doskonałem odwzorowaniem zwyczajów i obyczajów ludowych. Życie **H.** opisał Schultheiss (Heidelberg, 1831). Por. Goethe w „Jenaische allgemeinen Litteraturzeitung“, pisał o drugiem wydaniu „Allemanischen Gedichte“. Oprócz tego Längin „Joh. Peter H. Ein Lebensbild“ (1874); tegoż „Aus H-s ungedruckten Papiren“ (1882).

Habenstreit Pantaleon, tancerz i muzyk, naprzód na dworze Ludwika XIV (1705), a od 1708 muzyk pokojowy Augusta II, króla polskiego; wynalazł instrument muzyczny, nazwany przez Ludwika XIV pantaleonem, który stanowiły cymbały, 4 razy większe od zwyczajnych; z dwiema po bokach dekami rezonansowemi, z których jedna była metalowemi, druga zwierzęcemi strunami obciągnięta, i obie miały rozległość skali klawikordowej.

Heber Reginald, * 1783 w Malpasie, w hrabstwie Cheshire, † 1826 w Trichinopally, w Indjach wschodnich. W 1823 został biskupem anglikańskim w Kalkucie. Starając się rozpowszechnić chrześcijaństwo za pomocą szkół krajowych, uważany był za posłannika powszechnego pokoju, tak przez Hindów i mahometan, jak i przez chrześcijan. Podróże swoje apostolskie opisał w dziele p. t. „Narrative of a journey etc.“ (2 t., Londyn, 1828). Wydał także różne śpiewy kościelne, powszechnie używane i in.

Hébert Jakób Réné, zwany *Père Duchesne*, jeden z najzagorzalszych charakterów rewolucji francuskiej, * 1755 w Alençon. W młodości przybył do Paryża, gdzie dla zdobycia środków do życia czepiał się rozmaitych zajęć, niezawsze zaszczytnych. W początkach rewolucji ogłosił kilka paszkwilów na dwór i poparty przyjemną powierzchownością i wrodzonym darem wymowy, wystąpił jako mówca ludowy i wkrótce zyskał uznanie, szczególnie w klubie Jakóbinów, którzy dla zneutralizowania wpływu dziennika, wydawanego przez urzędnika pocztowego Lemaire'a, w duchu konstytucyjnym p. t. *Père Duchesne*, postanowili wydawać dziennik pod tymże tytułem i redakcję jego powierzyli **H.** W dzienniku tym, jak równie i w późniejszym *Petit Carême de l'abbé Maury*, rozpowszechnionych szczególnie na prowincji i w wojsku, wzywał **H.** lud do powstania i zwalenia ustawy. Po wypadkach 10 sierpnia 1792, członek rady miejskiej, brał udział w ruchach wrześniowych i we wszystkich zgoła poruszeniach ludu. Gdy w maju 1793 rada miejska wraz z Jakóbinami przygotowała zamach na życie Żyrondystów, komisja naznaczona przez Konwent do prowadzenia śledztwa rozkazała 25 maja aresztować **H.** wraz z kilku innymi. Konwent jednak, zagrożony przez lud, był zmuszony kazać wypuścić **H.** i rozwiązać komisję. Po tym wypadku znaczenie **H.** wielce się podniosło. Wraz z Chaumettem, Clootzem, drukarzem Momoro, na czele tak zwanych *Hébertistów*, starał się obalić kult religijny i powrócić do pierwotnego, przyrodzonego stanu człowieka, a to przez zaprowadzenie *religji rozumu*; pierwsze święto na cześć jej odbyło się 20 Brumaire'a (10 listopada) 1793. Jednocześnie **H.** wraz ze swą partją rozpoczął prześladowanie tak zwanych umiarkowanych. Robespierre wraz z przyjaciołmi, widząc ciągle wzrastające znaczenie rady miejskiej, oraz wzmagający się wpływ Hébertistów na lud, postanowił ich zgubę. Odtąd rozpoczęły się wzajemne pomiędzy stronnictwami intrygi, i Hebertyści zawiązali spisek w celu obalenia Konwentu i wzięcia w swe ręce dyktatury. Robespierre, mając wiadomość o wszystkiem, pozwolił dojrzeć spiskowi i dopiero w chwili zamierzonego wybuchu rozkazał (w marcu 1794) aresztować tak zwanych cudzoziemców, Hébertystów i niektórych umiarkowanych, jako zdrajców. Wszystkich, jako sprzysiężonych, skazano na śmierć. **H.** zginął pod gilotyną 22 marca 1794 r. Por. Brunet „Le Père Duchesne d'Hébert“ (Paryż, 1857).

Hebert Sidney, * 1810, prawnik angielski, został 1832 członkiem izby niższej; od 1841 do lipca 1846 był sekretarzem admiralicji, potem ministerjum wojny w gabinecie Peela, od 2 grudnia 1852 do stycznia 1855 powtórnie sekretarzem ministerjum wojny i w lutym 1855 był na krótki przeciąg czasu ministrem spraw wewnętrznych.

Hébert Edmund, geolog francuski, * 1812 w Villeforgeau (Yonne), † 1890, kształcił się w szkole normalnej, następnie był profesorem w Meaux, preparatorem chemji w szkole normalnej, a od 1857 profesorem geologji w Sorbonie. Od 1877 był członkiem akademji nauk. Ogłosił: „Les mers anciennes et leurs rivages dans le bassin de Paris“ (1857); „Notiones générales de géologie“ (1884) i znaczną liczbę rozpraw. W 1870 założył wraz z Milne-Edwardsem „Annales des sciences géologiques.“

Hébert Antoni August Ernest, znakomity malarz rodzajowy francuski, * 1817 w Grenobli, od 1835 uczył się w Paryżu prawa, poświęcając się zarazem malarstwu pod kierunkiem Pawła Delaroche'a i Dawida z Angers. Na wystawie 1819 zyskał pierwszą nagrodę; przebywał potem, jako stypendysta państwa, przez lat 5 w Rzymie, a następnie przez lat 3 we Włoszech. Wystawiony 1850 obraz „Malaria“ (w Luksemburgu) zjednał **H.** zaszczytne miejsce między artystami francuskimi. Odbywszy jeszcze jedną wycieczkę

do Włoch, stale przedmioty do swych obrazów czerpał z życia ludu włoskiego; talent **H.** wymaga błękitnego nieba, białego światła, palącego słońca i ogorzałego ciała; jako miłośnik wdzięku i powabu zwraca się szczególnie do dzieci i kobiet, które prawie wyłącznie zjawiają się w jego obrazach. Techniczne zalety jego obrazów polegają na czystym rysunku, harmonijnym kolorycie i troskliwem wykończeniu. W r. 1866 został dyrektorem francuskiej akademji w Rzymie, gdzie pozostawał do 1873, w r. 1874 mianowany członkiem instytutu. Oprócz „Malarii," celniejsze jego obrazy są: „Pocałunek Judasza" (1853, wycieczka na pole malarstwa religijnego); „Dziewczyny z Alvito" (1855); „Handlarka siana z San-Angelo" (1857); „Rosa Nera" (1859); „Dziewczyna w studni" (1863) i in.

Hébert Piotr Emil, rzeźbiarz francuski, * 1828, † 1893, był uczniem swego ojca i Feuchera. W r. 1863 wystawił w Salonie pierwszą swą pracę p. t. „Dziewczę i pszczoła," w r. 1865 grupę z bronzu „Zawsze i Nigdy," „Bacchus" (1866); „Oedipe" (1869); „Komedja i Dramat," grupa z marmuru, (1887) i liczne popiersia i płaskorzeźby.

Hébert Teodor Marcin, rzeźbiarz francuski, * 1829 w Paryżu, uczeń Chillona. W 1848 wystawił: „Strzelec afrykański walczący z Arabem," „Dziewica z dzieciątkiem" (1853); „Dziecko i kaczka" (1855); „Faust i Małgorzata" (1861); „Niewinność" (1864); „Podpora starości" (1870); „Dante" (1879); „Republika" (1880); „Mefistofeles" (1883) i in.

Hebes (łac.), tępy, głowa zakuta.

Heblarnie, machiny służące do obrabiania metali i drzewa, są bardzo różnych konstrukcji. **H.** do metali pracują w ogólności w ten sposób, że dłuto stalowe ścina z powierzchni metali wióry grubości 1 do 2 milimetrów, przyczem przesuwa się bądź dłuto ponad obrabianym przedmiotem, bądź też przedmiot pod dłutem. **H.** do drzewa działają najczęściej za pomocą heblów wirujących, które osadzone są bądź na powierzchni graniastosłupa, obracającego się dokoła osi wewnątrz powierzchni walcowej, bądź też na wirującej tarczy płaskiej. Por. Exner „Holzverarbeitungsmaschinen" (1883).

Hebler Karol, filozof szwajcarski, * 1821 w Bernie, kształcił się w Tubindze i Berlinie, w r. 1854 został docentem prywatnym, w 1863 profesorem filozofji w wyższej szkole w Bernie. Napisał: „Spinozas Lehre über die Substanz" (Bern, 1850); „Shakespeares Kaufmann von Venedig, ein Versuch über die Idee dieser Komödie" (1854); „Aufsätze über Shakespeare" (2 wydanie, 1874); „Die Philosophie gegenüber dem Leben und den Einzelwissenschaften" (Berlin, 1868, 2 wyd., 1874); „Philosophische Aufsätze" (Lipsk, 1869); „Lessingiana" (Bern, 1877); „Elemente einer philosophischen Freiheitslehre" (1887).

Hebra Ferdynand, znakomity dermatolog, * 1816 w Bernie, w Morawji, † 1880 w Wiedniu, medycynę studjował w Wiedniu, poczem poświęcił się chorobom skórnym, w r. 1842 habilitował się tamże w tej gałęzi medycyny, której w 1849 został profesorem zwyczajnym. Prace **H.** stanowią prawie epokę w dermatologji; dał on podstawy etjologji, anatomji patologicznej, djagnostyki i terapji wielu bardzo cierpień skórnych. Główne jego dzieła są: „Handbuch der speciellen Pathologie und Therapie der Hautkrankheiten," „Atlas der Hautkrankheiten" (1856) i in.

Hebra Henryk, syn poprzedniego, również dermatolog, * 1847 w Wiedniu, od 1876 jest tamże docentem chorób skórnych. Napisał: „Kurzgefasstes Lehrbuch der Hautkrankheiten" (1884); „Die moderne Behandlung der Hautkrankheiten" (1891).

Hebraizm, stara religja Izraelitów w przeciwstawieniu do nowszej, zwanej *judaizmem*.

Hébrard Franciszek Marja Adrjan, publicysta francuski, * 1834 w Grisolle, był redaktorem *Tempsa*, którego w 1871 został dyrektorem. W r. 1879 mianowany był senatorem. Jako republikanin należał do lewego centrum. — Brat jego *Jakób* **H.,** był spółpracownikiem *Tempsa* i 1883—91 należał do senatu.

Hebreje, *Hebrajczycy*, rozpoczynają *historję* ze stworzeniem świata 4163, tak, że ich dzieje były uważane za historję ziemi. Kolebkę rodu ludzkiego i swego **H.** mieszczą u wysoczyzny Eufratu i Tygru, a czas do potopu, pogodzone tradycje ich przez Bunsena (*Aegypten* V 2) wypełniają 7-miu patrjarchami: Seth, a dalej Enos (człowiek) v. Adaman (z ziemi stworzony), Kain v. Kenan, t. j. kowal, wędrujący na wschód i grodotwórca, zabija swego brata Abla, to jest życie pasterskie; trzeci z rzędu Henoch (poświęcający) żyjący 365 lat (liczbę dni roku, wedle Ewalda „Geschichte des V. Izrael") dał imię miastu Ikonium (Konieh) gdzie król Annakos rządzi. 4-ty Jared v. Irad jak poprzednicy jest „mieszczanin." Po Mahujaelu v. Mahalaelu następnie Meshusalah v. Methusael „mąż Boży" długowieczny, jego syn Lamech „potężny" z Adą (*Hada*, piękność) ma Jabala v. Jubala, Zillu (ciemność). Tubalkaina i Naamę, czem dawna antyteza Abla i Kaina powtarza się. Z potopu r. 2507, który w 1656 lat wedle **H.** po stworzeniu następuje, ocala się tylko Noah, którego dzieje odtwarzają przygody Ksisutrosa babilońskiego, a późniejsze zajęcia Noaha przypominają człeko-rybę-cywilizatora babilońskiego Oana. Hebrejowie wywodzą się od Sema (sławny) syna Noego, gdy Chama (czarnego) dziejowe poniżenie (jako przodku Chananaitów i wogóle ludów południowych jak Egipcjanie i t. d.) przygodą Noaha w winnicy objaśnili. Jafet (jasny) jest to Javan v. Jon grecki. 5 synów Sema opowiada swemi nazwami kolonizację Azji Mniejszej i Syrji. Arfaksad (Arapachitis), Asur, Elam (Elimais), Aram

(górna część) na porzeczu Eufratu i Tygru, piąty Lud jest ojcem zachodnich Semitów. — Wieża Babel i Nemrod „łowca wielki przed panem," wnuk Chama, utrwalili wspomnienie Babilonu i Asyrji. Genealogja dalszych patrjarchów znów uwidomia dzieje **H.** Synem 3-m Arfaksada, więc ziemi Arapachitów, jest Heber, t. j. z tamtej strony (z za rzek Tygru i Eufratu) przybyły, co znaczy, że **H.** po Elamitach i Asyryjczykach, a przed Aramejami i Małoazjatyckimi Semitami z gór swoich rodzinnych wyszli. Chwilę „pożegnania" maluje nazwa 2-go syna Arfaksada Seleha, chwilę „rozdziału" imię syna Hebera: Peleg, którego brat Joktan oznacza Arabów od Mezy do Zafar mieszkających. Z imion potomków Pelega: Regu (Urhaj, Kalirrhoe v. Erroha) jest nazwą dawną Edessy, Serug (Osrhoes i Osrhoene), t. j. północno-zachodnia Mezopotamja, tak, że stąd wniosek wypada, iż część wychodźców z Arapachitis została w okolicach temi nazwami oznaczonych. Nahora wnuki: Abraham. Nahor II i prawnuk po Haranie Lot z synem jego Terachem z Ur koło Nisibis koło 2000 przed Chr. do Haran ciągną, gdzie nowy podział nastaje. Nahor II zostaje w Haran, Abraham z Lotem ciągną na południe Syrji. Tu dla okazania swej prawowitości, obok pokrewieństwa, wsunięte są podania familijne w gruncie prawdziwe, że Izmaelici (dzieci nałożnicy Agary i Abrahama) mieszkańcy kraju od morza Czerwonego do dolnego Eufratu, Midjanici (dzieci Abrahama i służebnicy Ketury) na półwyspie Synai, oraz dzieci i wnuki Lota Moabici (na wschód morza Martwego) i Amonici (na wschód Jordanu, między Arnon i Jabbok), tu rozszczepili się od Abrahama, którego potomek Izaak z czystej krwi Haranki idzie. Ezaw, ojciec Edomitów żyjących w Seir („koźlę" i „włochaty" znaczy, co wyjaśnia historję Jakóba), mało co starszy od Jakóba, ojca **H.**, sprzedaje starszeństwo, i w zgodzie na górze Erbad rozchodzą się. Ten sam system prawowitości przez najmłodsze dzieci zachował się w podaniach o Jakóbie i jego synach. Mniej ważne rody idą z synów nałożnic. Przewagę historyczną Efraima maluje miłość Jakóba do Józefa. Liczba 12 synów i kolej ich wieku jest wzięta z dziejów samych plemion. Pobyt Abrahama w Egipcie, ślub Izmaela z Egipcjanką wskazuje, że cały szczep koło 2250 pasł swe trzody koło Egiptu, i przeludnienie tych okolic mogło wywołać napad Hyksosów (ob.). Z Jakóbem i Józefem Hebreje przesiedlili się do ziemi Gossen w Egipcie, bądź przed Edomitami, bądź głodem uchodząc, w ostatnich latach rządów Tutmozysa III (1599—1560), lub za jego następcy Amenofisa II (1560 — 1551). Egipcjanie dali im przytułek, jak to często zdarzało się, sądząc z obrazów na pomniku rządcy Chrumhotepo w Hieropolis za Amenofisa II i Sezorotozysa II (Brugsch „Hist. d'Egypte," p. 63). Abuza z rodu Aam, z 36 towarzyszami, w 6-tym roku rządów ostatniego faraona, przynosi podarki temu rządcy. Losy Józefa, syna Jakóbowego, zawierają wiele szczegółów prawdziwych, jak: cena jego sprzedaży (Lewityk 27 5), imię jego kupca Putyfar, znaczy Pet-phra „poświęcony (bóstwu) *Ra*," szaty z bisioru, łańcuch na szyję, oraz nazwa Zphanatpaneach poegips. Zpent-pouch „dawca życia") dana Józefowi, jest cechą rządców prowincjonalnych Egiptu. Kupno przezeń zboża i pól dla Faraona, i oddawanie ich właścicielom na $^1/_5$ dochodu jest podatkiem egipskim. Ślub jego z Asnath (As-Neith), córką kapłana z On (Annu Heljopolis), powieść egipska, że sam Mojżesz był zbiegłym kapłanem z Heljopolis, wreszcie miasta Pithom (Patumos „miasto bożka Atmu" teraz wieś Abu Keszyb) zbudowane przez Ramzesa II, a obok którego leży Tell Jehudieh (vicus judaeorum) wskazują, że koło Onu leżała ziemia Gossen. Budowa wielkiego kanału od Nilu do jezior gorzkich przez Ramzesa II (1392—1326) podjęta, oraz miasta Ramses, spadły na mieszkańców odpowiedniego okręgu, więc na **H.** Źródła greckie i egipskie napisy świadczą, że do tych prac byli użyci cudzoziemcy (Aamu). Ucisk ten nakłonił **H.** do opuszczenia Egiptu, czego dopełnili pod wodzą Mojżesza, i mimo zbrojnego oporu Menefty II (1326—1306). Symbolem przyszłego działania Mojżesza, jest własna dola, bo ocalony jest przez córkę Faraona. Zdaje się, że ucieczka jego do Midjanitów dla zawiązania stosunków nastąpiła za Ramzesa II, a powrót za wstąpienia Menefty II. Mord pierworodnych egipskich przez anioła stosuje się do hebrajskiego i ogólnego obyczaju składania Bogu pierwiastków ziemi, zwierząt i ludzi, lub odkupienia tego przez odp. ofiarę. Przygody w puszczy zostały także przez późniejsze czasy nadwyrężone. Istotnym zabytkiem tej chwili jest cześć Bogu na Synai i Horeb. — W połowie XIII wieku przed Chr. **H.** już zajęli Chanaan, zniszczywszy potęgę Amorytów, lubo mnóstwo niezawisłych pokoleń tubylców zostało, przez co przybylcy nie utworzyli zwartej całości i ulegali swym sąsiadom. Śród Efraimitów Chananejczycy zostali w Gaser i Bethel, w Benjaminie nieuległymi byli Jebuzejczycy i Chewici w 4-ch miastach; na plemiona wschodnie **H.** napadali Amonici, Moabici i in. Fenicja przez napływ Hebrejów skoncentrowała się do życia ruchliwszego, choć nie dopuściła ich do morza. Filistyni stanowili dzielną federację. Przykłady ich życia powoli wpływały na Hebrejów, choć nieprędko. Plemiona z sobą się biją (wytępienie Benjamitów za gwałt żony Lewity), jedność religijna przez Mojżesza usymbolizowana w arce przymierza, która teraz rezyduje to w Silo, to Rema i Mispa, rospryskuje się, świeccy sami składają ofiary, sami pytają Jehowy o przyszłość. Jednolitość zasady religji była powodem, że w Sychem obok Jehowy czczono Baala, w Otra Baala i Astartę. Danici porwali odlew srebrny

Jehowy Efraimitom, takiż odlew był w Nob i t. d. Silniejszy opór sąsiadom stawiający naczelnicy plemion pojedyńczych jedynie w tej epoce słyną. Tak gdy Moabici pod Eglonem z ziemi Puchena zdobyli Jerycho i 18 lat wybierali haracz z Benjamitów, Chud zabił go i wyswobodził swe plemię. Państwo Chasora, którego pobił następca Mojżesza Jozue, pod Jabinem, królem, przyszło do takiej władzy, że **H.** po Tabor i Cyson mu ulegali. Wtedy wróżka Debora (z pomiędzy Rama i Bethal) zachęciła do oporu, i pod wodzą Baraka jarzmo 20-letnie zrzucono w bitwie pod Megiddo. Najazdy z południa Midjanitów i Amalecytów wywołały opór Gideona z Manasesa, i wtedy powstała federacja z Sychem za stolicę Baal-Berita posągiem na wzór Feników. Jednak dążenia monarchiczne i syna Gideonorwego Abimelecha (koło 1165 przed Chr.), z jego zgonem ustąpiły dawnemu rozerwaniu, a ludy za Jordanem siedzące uległy Amonitom, i dopiero Jefta ich ocalił, który z Efraimitami znów musiał walczyć (koło 1120). Koło 1100 Filistyni opanowali **H.** mieszkających na zachód Jordanu, zabrali arkę przymierza i 30,000 **H.** wraz z 2-ma synami Elego, arcykapłana, położyli trupem. Miejsce wakujące po nagłej śmierci Elego zajął Samuel i nakoniec wobec przewag Saula, zwycięzcy Filistynów i potrzeby jednolitej świeckiej władzy namaścił Saula (ob.) na króla r. 1080. Wnet jednak żałując władzy, uczynił Dawida (ob.) swem narzędziem przeciw Saulowi. Wtedy Dawid dobrowolnie przyjął jarzmo Filistynów, i po wyrznięciu dopiero rodu Saula, pomyślał o reakcji przeciw wrogom kraju. Za rządów jego i jego następcy Salomona (ob.), oraz Roboama (ob.), monarchja utrwaliła się, ale z nią razem ucisk nieodłączny od Wschodu, i zepsucie zapanowało u Hebrejów. Wpływ fenicki i asyryjski wraz z rosnącym wpływem duchowieństwa coraz bardziej zaciemniały kult Jehowy, oczyszczony i skoncentrowany na puszczy i za niektórych sędziów. Ucisk monarchji wywołał rozerwanie się **H.** na Izrael z 10 pokoleniami pod Jeroboamem (ob.) ze stolicą w Sychem i Judę z Benjaminem z Jerozolimą 978. Być może antagonizm plemienny Efraima i Judy był niemałą sprężyną tego rozerwania. Kult Jehowy odtąd traci oficjalne wyłączne znaczenie w Izraelu; Amonici, Moabici odpadają od Izraela, któremu już Damaszek za Dawida odpadły, groźny jest. Od Judy odpada Edom. W Izraelu po wyrznięciu rodu Jeroboma 955 wdzierają się hetmani na tron (Baesa, Omri, Simru), z których ostatni osiada w Samarji; dalej Jehu (883), wyrzyna ród Achaba syna Symrowego za podnietą proroka Elizego 888, i gruntuje swą władzę w Judzie, gdy Izrael pod jedynemi u **H.** rządami kobiety Atalji ocala ród Achaba, i wytwarza instytucję proroków (ob.), która wyrobiła głębsze pojęcie Jehowy, jego narodową wyłączność, rozwinęła historjozoficzną teorję jego kar w klęskach narodowych i wyrobiła niepożyty hart religijny u **H.** Obok tego prorocy stanowią element rewolucyjny. Eljasz i jego uczeń Eliza walczą z Achabem, i sprowadzają upadek jego rodu. Za słynnego Jeroboama II (822 — 761) występuje Amos, i jego wróżby ziszcza Menehem morderca i następca rodu Jehu, 759, oraz wasal Asyryjczyków, jak niegdyś Dawid Filistynów, dla utrzymania się na tronie. Wpływ proroków przeniknął i do Judei, która po klęskach za Amazji, za Uzjasza (805—756) zakwitła, a za jego syna ujrzało potężnego proroka Jezajasza i groźne jego wróżby. Pekah, morderca syna Menehemowego, z Damaszkiem w przymierzu, ruszył na podbój Judy, która pomimo oporu Jezejasza wezwała Asyryjskiego Tiglet Pilezara 735, część Izraela poszła do Asyrji, 719 upadła Samarja, a za Achaza wprowadzony kult asyryjski do Jerozolimy. Juda 708 od Sanheryba ocalała co prorocy przypisali odnowieniu czci Jehowy przez Hiskjasza (724—695), a jego syn Manases poszedł w plen do Niniwy 670. Rządy wnuk jego Jozjasza (638—608) wypełniła działalność Jeremjasza, napad Scytów i odwet Psametycha egipskiego na polach Judy. Reakcja duchowa **H.** znalazła ujście w odnowieniu prawa (Deuteronomium), które skojarzyło w sobie mistykę proroków i formalistykę kapłaństwa, ustalając stanowczo kult Jehowy. Obudziło to nowe nadzieje u Jozjasza, i wobec upadającej Asyrji, pomyślał o dzielnym oporze egipskiemu Nechonowi, który wyciągał rękę po spadek Niniwitów. Zgnieciona Juda poszła w lenność Egiptu po bitwie i zgonie Jozjasza pod Megiddo, a lubo dawny wróg Niniwa 606 upadła co rozweseliło proroków Nahuma, Zofonję i Ezechjela, widmo proroctw Jeremjasza, który wbrew dawniejszym, wróży budowę kraju, po zniszczeniu Jerozolimy zatruwa radość. Po klęsce Nechona pod Karszemisz, Jeremjasz zapowiada upadek Jerozolimy, i 587—586 Nebuchadnezar spełnił jego przepowiednie. Zaczęła się niewola babilońska, i pobyt **H.** w Babilonie, który dał początek teorjom Mesjasza, odbudowy kraju zapewnionej sprawdzeniem się już jednej części proroctw Jeremjasza. Z drugiej strony księga Hijoba rozpoczyna walkę sceptycyzmu człowieka z Bogiem pytaniem o powód złego (ob. Faust). Cyrus przyniósł wolność **H.**, i odnowienie choć pozorów niezależności Judy. Wszakże walka wewnątrz licznych sekt, a nazewnątrz bezsilność uczyniła **H.** w tym okresie igraszką władców Syrji i Egiptu. Z rodem arcykapłańskiem Machabejów (ob.) kult Jehowy niezwykłą siłą jaśnieje, arcykapłan zostaje władcą świeckim. Teokracja i proroctwo święci swój tryumf w II wieku przed Chr. Lecz już 57 r. pada ród Machabejów z ręki Heroda, a niezależności **H.** pod ciosami Pompejusza 63 r. Po wasalskich rządach rodu Heroda, Palestyna jest prowincją rzymską. Myśl o odnowieniu politycznem państwa podbudza do rewolucji, któ-

rym ostateczny kres kładzie zburzenie Jerozolimy przez Flawjanów i zamiana jej na Aelia Capitolina. Natomiast nadzieja odrodzenia przenosi się w sfery duchowe, wydaje szkoły filozofów Aleksandryjskich, skojarzona z naukami dalekiego Wschodu sprowadza wielkie odrodzenie semickie, które w połączeniu z ideją równouprawnienia rzymskiego, zmienia postać świata starożytnego. Powołanie **H.** jako posłannika monoteizmu kończy się z wydaniem Mesjasza. Politycznie rozproszeni po całym świecie, znikają w łonie narodów, wśród których przebywając, spełnieniem funkcji zaniedbanych przez tubylców nieraz gniew niesłuszny ściągnęli. O losach **H.** w rozproszeniu ob. Żydzi; co się zaś tycze rozwoju kultu religijnego **H.** por. Elohim i Jahwe (Jehowa). Por. Ewald „Geschichte d. V Israel“ i „Alterthümer“ Bunsen „Aegypten,“ Brugsh „Hist. d'Egypte,“ Lepsius „Chronologie“ i „Briefe,“ Duncker „Geschichte d. Alterth I” (1863); Renan „L'histoire du peuple d'Israel;” J. Maspero „Histoire ancienne des peuples de l'Orient” (1893); tenże „Histoire d'Orient;” H. Graetz „Geschichte der Juden” (1870—78, t. I—IV); J. Wehlhausen „Geschichte Israels” (1878).

Hebrejska filozofja, za czasów politycznego bytu Hebrejów nie mogła dobyć się z pod przewagi teologji (monoteizmu), której organem są *prorocy* (ob.). Z Salomonową *Księgą mądrości*, Joba i in. rozpoczyna się okres sceptyki, w Septuagincie, księgach Machabejskich, Arystobolu i Arysteaszu oraz Terapeutach są ślady usuwania Boga za świat, zastępowania go przez różnych pośredników (siły, anioły, doksa, Mesjasz), z Filonem (ob.) staje zupełny system teozoficzny, będący wynikiem związku hebr. teologji z grecką filozofją. Wspólną cechą **H. f.** prócz powyższego, oraz nowopitegorejczyków i nowoplatończyków jest antyteza boskości i ziemskości, usuwająca pierwszą z pod wszelkiego pojęcia, pogardzająca drugą i niszcząca ją przez asceze; Platońska teorja materji i dusz (ideologja) kojarzy się z hebrejskim systemem *objawień*, w ten sposób, że Filo objawienia uważa za ideje platońskie, w logos stoików koncentrujące się, i za Platona podstawia Mojżesza. W IX w. zjawia się emanacyjna mistyka *Kabały* (ob.), której nauki w części *Sohar* (blask) złożone, od XIII w. Izaak Slepy, jego uczniowie Esra i Asriel oraz inni anty-Majmoniści rozwijali, póki ich koło 1300 Żyd hiszpański Moseh ben Schem Tob. z Leonu nie spisał. Źródło jej u Eseńczyków (ob.). Najdawniejszą filozof. szkołą są *Karaici* (ob.), powstali 761 r. po Chr., trudniący się usystematyzowaniem teologji hebr. Najsłynniejszy z nich Dawid ben Merwan al *Mokammez* (ob.). Ze szkoły Rabanitów (obrońców Talmudu, odrzucanego przez karaitów) głośnym jest *Saadja* ben Józef al Fajumi (ob.). Nowoplatończykiem jest *Gebirol* (ob.), Żyd hiszpański. W końcu XI w. żyjący Bahja ben Jozef szczególnie etyką się zajmował. Poeta Juda *Ha Levi* (ob.), koło 1140 i Aron ben Elia z Nikomedji, jest reprezentantem judaizmu w fil., podczas gdy arystotelicy, Abraham ben Dawid z Toledu i Mojżesz Majmonides (ben Majmon), wpłynęli nawet na karaitów, a ich współwyznawcy filozof. i rodacy w XIII—XIV wygnani ze Wschodu, roznieśli swą wiedzę po Hiszpanji i Prowancji i byli pośrednikami między arabskimi tłómaczami Arystotelesa a Europą, jako tłómacze i komentatorowie. W XV w. Platona nauki górę wzięły i odbiły się zwłaszcza w djalogach o miłości Leona Hebrejczyka, syna Izaaka Abrahanel. Por. Munka Sal. „Mélanges de phil. juive et arabe“ i „Esquisse historique“.

Hebrejska literatura, podobnie jak dzieje i urządzenia państwowe Hebrejczyków ściągała się do czci Jahwy (Jehowy), i dlatego to ich poezja nosi, jako wylew religijnego uczucia, przeważnie charakter liryczny, podczas gdy epos, z wyjątkiem śladów w księgach historycznych, i dramat, oprócz księgi Job, nie były pielęgnowane zgodnie z charakterem orjentalnym, nie mogącym się wznieść na stopień objektywności i dopatrzenia się logicznego związku pomiędzy zdarzeniami. **H. l.** odtwarza dokładnie rozwój teokratycznego ustroju Hebrejczyków i ważną jest z tego względu, podobnie jak i ich wiara, będąca przejściem od zmysłowej wiary—poganizmu, do duchowej—chrześcjaństwa. Wiek I przed Chr. stanowi kres **H. l.**, wszystkie późniejsze płody, pisane językiem hebrejskim, zwrócone początkowo jedynie do objaśnienia pism **H. l.** (midrasz, hallachach) haggadach należą do literatury rabinicznej, żydowskiej (ob.). Cała doszła do nas **H. l.** zawarta jest w księgach Starego Testamentu i rozpada się na 3 okresy: 1) od Mojżesza aż do sędziów; 2) od królów aż do końca niewoli i 3) od końca niewoli do Machabeuszów. *Okres I*, od Mojżesza do sędziów (1600—1100 przed Chr.), zawiera czasy A) Mojżeszowe, B) Jozuego i C) Sędziów; A) do czasów Mojżeszowych odnieść można *Dekalog* i niektóre ułamki poetyczne, np. 1 w. pieśni Mirjaminy, pieśń o upadku Chesbonu, Księgę walk pańskich (*Sefer milchamot Jehovah*, wspomnianą w Num, 21, 14) i in. B) Wojownicze czasy Jozuego jeszcze mniej sprzyjały literaturze; w okresie tym powstały tylko pojedyńcze pieśni, zebrane później (prawdopodobnie przez Dawida) w Księgach sprawiedliwego (*Sefer hajjaszar*) i które służyły za źródło autorowi księgi Jozuego. C) bardziej sprzyjającemi były czasy sędziów, gdy ustalił się byt narodu. Powstały wtedy liczne pieśni, np. *pieśń Debory* (Sędz. 5), *bajka Jothama*, *pieśń córki Jefty* i in. wspomniane w Biblji. Pod koniec tego okresu powstały szkoły proroków. *Okres II*, od królów do końca niewoli (1100—536), obejmuje czasy A) królów, B) podziału królestwa i C) perjod chal-

dejski. Dobrobyt panujący za pierwszych królów, wspomnienia świetnej przeszłości, świeże zwycięstwa i przykład dwu najoświeceńszych królów Dawida i Salomona, rozbudziły niebywały dotąd ruch w **H. l.** Utwory tego perjodu (1100—850) stanowią większą część **H. l.** Dawid rozpoczął zbiór pieśni ludowych (*Sefer hajjaszar*), ułożył część *Psalmów*. Autorowie innych, do tego czasu odnoszących się psalmów są: rodzina poetów Korach, z pokolenia Lewi, Ethan v. Jeduthan, Asafaj i in. Salomonowi przypisują 3,000 paraboli i 1,005 apologów, jak również i większą część Księgi przypowieści; *Pieśń nad Pieśniami* należy również do tego okresu, chociaż jest znacznie późniejszą od Salomona. Również w tym podokresie powstały szkice do niektórych ksiąg historycznych (1 i 2 Samuelowej, ks. Sędziów, czterech pierwszych ksiąg Mojżeszowych i ks. Jozue), wykończonych później. B) Smutne losy narodu hebrejskiego podczas podziału królestwa, czyli za czasów asyryjskich (850—650), wywołały cały szereg *proroków*, ludzi natchnionych gorącą miłością ojczyzny i dążących do polepszenia losu swych ziomków. Utwory ich obok psalmów, mają, najwięcej wartości poetycznej. Odnoszą się tu Amos, Ozeasz, Izajasz i Micheasz, Do tej epoki należy także większość *Psalmów*. część *ks. przypowieści* oraz *ks. Hijoba*, utwór dydaktyczno-dramatyczny. Do zakresu historycznego odnieść należy rozszerzenie szkicu pierwszych 4 ks. *Mojżeszowych* i ks. *Jozue*, napisane przez nieznanego proroka ks. *Deuteronomium*, wykończenie ks. *Sędziów* i ks. *Samuelowych*, a prawdopodobnie napisanie ks. *Rut* oraz innych, wspominanych w Biblji a do nas niedoszłych. C) *Podokres chaldejski* (650—536) jest bogaty zwłaszcza w proroków (Joel, Jonasz, Nahum, Sofonjasz, Habakuk, Jeremjasz, Baruch, Obodjasz i Ezechjel), których utwory po części przez nich samych, po części przez bezpośrednich ich następców są spisane. Z utworów poetyckich należą tutaj niektóre *psalmy* oraz *treny Jeremijasza*, z historycznych zaś ks. *Królewskie*, skrócenie ks. *Samuelowych*. *Okres III*, od końca niewoli babilońskiej do Machabeuszów (536—63 prz. Chr.). 1 ta epoka obfituje w proroków (Aggeusz, Zacharjasz, Malachjasz, Danjel); z poezji należą tu niektóre *psalmy*, pisane więcej z refleksją niż z ogniem (najpóźniejszy jest Ps. 119), *Kaznodzieja Salomonów* i ks. *Sirach* (obok 330); do ksiąg historycznych należą ks. *kronik*, ks. *Ezdraszowa* i *Nehemijaszowa*, pisane zarmeizowanym językiem hebrejskim (dwie ostatnie napisane około 350), dalej ks. *Estery*, ks. *Tobijaszowa* i *Judyty* oraz 1 ks. *Machabejska* (11 ks. *Machabejska* i ks. *Mądrości* są napisane około 220—117 w języku greckim; niektóre zaś części proroctwa Jeremjasza i Danjela, a według zdania niektórych i ks. Tobjaszowa i Judyty są pisane językiem chaldejskim czyli aramejskim). O zbiorach tych pism, a wyborze z nich uczynionym, o ich przekładach i dalszych dziejach ob. Biblja, Biblja i jej przekłady, Kanon, Żydowska literatura. Por. „Geschichte der Biblischen Litteratur" (Lipsk, 1867); „Th. Nöldeke „Die älteste Litteratur in einer Reihe von Aufsätzen;" W. de Wette „Lehrbuch der historisch Kritischen Einleitung in die Bibel neu bearbeitet von E. Schrader" (Berlin, 1869); „Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum Alten Testament" 17 tom, praca zbiorowa M. Schultze „Handbuch der Ebräischen Mythologie" (1876); E. Haag „Théologie Biblique" (1870); B. Duhm „Die Theologie der Propheten" (1875); Ignacy Radliński „Epigrafika kanaańska i literatura hebrajska" (w Dziejach literatury powszechnej ilustr. wyd. Lewental. tom I" (Warszawa, 1880).

Hebrejska muzyka. Wiele pieśni starożytnych dotąd zachowało się w użyciu po świątnicach starozakonnych. Piękność melodji, pociągających swojemi przeskokami interwalowemi i tonalnością skłoniła Offenbacha (ob.) do użycia ich w swych operetkach, i im zawdzięcza on obfitość i oryginalność muzykalnych swych utworów. Z tegoż źródła zdają się płynąć natchnienia Meyerbeera, Halévy'ego i in. muzyków izraelskiego pochodzenia, którzy wogóle zdradzają wielkie zdolności muzyczne. Trąby (w czasach późniejszych pod wpływem sąsiednich kultów) i arfy głównie posługiwały muzyce hebrajskiej.

Hebrejska sztuka. Budownictwo i rzeźba ma nadzwyczaj krótki byt, i to niesamodzielny. Jedynemi ich śladami są opisy arki przymierza i przybytku, oraz świątyni, wzniesionej przez Dawida i Salomona, na górze Moriah, oraz pałac ostatniego z pomocą tyryjskich robotników. Obfitość klejnotów i drogich kruszców oraz drzewa cennego zdaje się grała niepoślednią rolę w sztuce hebrejskiej.

Hebrejski język, zowie się mowa Hebrejczyków za czasów ich niepodległości, w której spisane są księgi Starego Testamentu; nie nosi w nich jednak nazwy **H. j.** (*hiberith*), lecz zowie się *mową Kanaanu*, po upadku 10 pokoleń *językiem judzkim* (*jehudith*) i dopiero w N. Test. narzecze palestyńskie zwane jest **H. j.** (*hebrais dialektos*); *mową* zaś *świętą* nazywa się język st.-hebrejski naprzód w Targumach, t. j. w chaldejskim przekładzie St. Zakonu, w przeciwieństwie do mowy ludowej. **H. j.**, o którym starzy Żydzi sądzili, że pochodzi od czasów pomieszania języków przy budowaniu wieży Babel, i że od niego pochodzą wszystkie znane języki na ziemi (zdanie to utrzymało się jeszcze do zeszłego wieku), stanowi odrośl języków semickich i wraz z fenickim, tak przez położenie geograficzne, jako też budowę wewnętrzną, stanowi przejście od języka arabskiego do aramejskiego, rozpadającego się znów na narzecze syryjskie i chaldejskie. **H. j.** był używany w Kanaanie prawdopodobnie już od czasów przyjścia Abrahama, i stąd

przeniósł się wraz z Żydami do Egiptu i powrócił z nimi, a natomiast wyginął w pierwotnych siedliskach. Najdawniejsze pomniki **H. j.** niedadzą się odnieść do wcześniejszej epoki jak Dawidowa. Napisów hebrajskich znaleziono nie wiele. Do najdawniejszych należy odkryty w 1880 r. napis Silvah. W historji **H. j.** odróżniamy dwa okresy: starszy czyli złoty aż do niewoli babilońskiej i nowszy czyli srebrny do zupełnego wygaśnięcia za czasów Machabejskich (160 prz. Chr.). W pierwszym okresie, cechującym się siłą i zwięzłością, oprócz niewielkich odmian djalektycznych i archaizmów, znajdujących się u poetów i proroków, nie napotykamy widocznych różnic, i dopiero u Jeremjasza i Ezechiela widzimy zbliżenie do zarameizowanej mowy drugiego okresu. W okresie drugim język chaldejski, który Żydzi przejęli podczas pobytu w niewoli, wypiera stopniowo z ust ludu **H. j.**, tak, że w końcu zamiera on zupełnie i pozostaje w użyciu jako mowa piśmienna u kapłanów i uczonych. Na podstawie mowy drugiego okresu wyrobił się język *talmudyczny*, oraz *nowohebrejski*, który przejął żywioły rozmaitych języków krajów w których Żydzi po swem rozproszeniu przebywali. Pismo, używane do dziś z kształtu zwane pismem kwadratowem, z pochodzenia zaś pismem asyryjskiem (babilońskiem), z którego później powstało pismo rabiniczne, bierze początek dopiero po niewoli i zastąpiło narodowe pismo hebrejskie, używane już za czasów Mojżesza i powstałe z pisma fenickiego. Oznaczanie samogłosek w piśmie znakami djakrytycznymi powstało dopiero w VII w. po Chr. Por. Geseniusa „Geschichte des hebr. Sprache und Schrift" (Lipsk, 1815; 2 wyd., 1827). Gramatycznie język hebrejski poczęli traktować w X w. uczeni żydowscy, pierwotnie w języku arabskim. Pierwszym był Rabbi Saadia Gaon z Sory, † 942, dzieło którego znane jest tylko z wyjątków; dalej Juda Chaing (arab. Abu Zacharja), około 1040 lekarz w Fez; całą gramatykę napisał 1120 Rabbi Jona ben Gannach (arab. Abulwalid Merwam); prace Abrahama ben Ezra (około 1150) i Dawida Kimchi (1190—1200), długi czas uważane były za klasyczne. Ostatni oprócz gramatyki napisał i słownik, uważany za wyborny. Z uczonych europejskich zyskali sławę J. Reuchlin, † 1522 swemi „Rudimenta linguae hebraicae" (Tyb., 1505); Seb. Münster „Opus grammaticum consummatum" (Bazylea, 1544) i in., wszyscy oni trzymali się metody gramat. hebrejskich. Nowa epoka rozpoczęła się przez bliższe poznajomienie się z djalektami pokrewnymi; zasłużyli się uczeni holenderscy Alb. Schultens, † 1750 i Nik. W. Schröder, † 1798 roku. Popadli oni jednak w jednostronność przez uwzględnienie tylko języka arabskiego. Jednostronność tę starali się usunąć uczeni niemieccy, a szczególnie Gesenius (ob.) w „Hebr. Grammatik" (Lipsk, 1813 r., 18-te wydanie, Rödigera, Lipsk, 1857 r.); o wiele wyżej stoi Ewald w „Ausführlihes Lehrbuch d. hebr. Sprache" (7-me wydanie, Getynga, 1863), najlepsza gram. hebrajska, i w „Hebr. Sprachlehre für Anfänger" (3 wyd., Lipsk, 1863). Jednym z najpoważniejszych gramatyków nowszej doby jest J. Olshausen, który wydał „Lehrbuch des H. S." (Brunświk, 1861). Według metody tego uczonego, opracowane zostały później „Hebr. Schulgrammatik" (Halla, 1875), przez A. Müllera i „Grundriss der hebr. Grammatik" przez G. Bickella (Lipsk, 1869—70). Dalsze wyniki na tej drodze zdobył B. Stade w dziele „Lehrbuch der H. S." (Lipsk, 1879). Ze słowników najobszerniejszy jest Geseniusa „Thesaurus linguae Hebraicae" (ukończony przez Rödigera, 3 t., Lipsk, 1829—58), z podręcznych zaś Geseniusa (6 wyd., 2 t., Lipsk, 1863) i Fürsta (2 wyd., Lipsk, 1876) i Siegfrieda i Stade (Lipsk, 1893). Od r. 1892 F. Brown przy współudziale Drivera i Briggsa wydaje „Hebrew and English Lexicon." Por. Stanschneidera „Bibliogr. Handbuch über die Literatur der hebr. Sprachkunde" (Lipsk, 1859); F. Königa „Histor.-kritisches Lehrgebäude der H. S." (Lipsk, 1881); Renan „Histoire générale des langues semitiques." Do Polski naukę **H. j.** wprowadził Tomicki, biskup krakowski, sprowadziwszy na profesora akademji krak. ochrzczonego Izraelitę Leonarda Dawida, który wydał w Krakowie 1530 r. elementarz hebr. Nowinjana. W tymże roku zjawiają się w Krakowie pierwsze druki hebrejskie. Następnie wydali podręczniki: Jan Campensis (van der Campen) „De natura literarum et punctorum hebraicum" (Kraków, 1534); Stankar „Grammatica institutio linguae hebreae" (Kraków, 1540, 1 wyd., w Strasburgu, następne w Wenecji i w Bazylei, 1547); Słonkowicz „Synopsis gram. hebraicae" (Kraków, 1681); Hulewicz „Notae characteristicae conjugationem linguae sacrae" (Lejda, 1732); Żukowski „Początki jęz. hebr." (Wilno, 1809) i „Wypisy hebr." (Wilno, 1811); Chiarini „Gram. hebr." (Warszawa, 1826). Elementarze wydali Gintyłło i Muszkat, słownik zaś Chiarini (Warszawa, 1829). Radliński „Epigrafika kanaańska i literatura hebrajska" (w Dziejach literatury powszechnej, wydanie Lewentala t. 1, Warszawa, 1880).

Hebrejskie wychowanie, było przeważnie religijne, oraz domowe. Wyższe nauki pobierano w *szkołach prorockich*, gdzie wykładano z czasem sztukę pisania, poetykę, medycynę, zakon; kwitły one w Gibea, Rama, Bethel, Jerycho, Gilgal. Z Salomonem upadły zupełnie. Z upadkiem zaś niezależności politycznej powstał stan uczonych — konserwatystów i komentatorów *Rabbi*, którzy dozorowali szkółek dla ludu (pierwszą dla dzieci przed 79 r. założył Jezus syn Jamli) tak srogo, że ścigali tych, co w synagogach wykładali inaczej niż oni zakon *(Paraszeu)*,

proroków *(haftarea)* i inne wyjątki *(megillot)*; kwitły one w Aleksandrji, Babilonie i Jerozolimie. Uczyli się zaś przez słuchanie.

Hebron, miasto w Palestynie (w ziemi pokolenia Judy), poprzednio *Kiriath-Arba*, przez pewien czas rezydencja króla Dawida, obecnie wioska *el Khalil*, 5,000 miesz., znaczne fabryki szkła i winnice; kościół zbudowany na grobie Abrahama przez Helenę, matkę Konstantyna, zamieniony został za meczet.

Hebrydy, albo *Western-Islands*, w starożytności Ebudae insulae, grupa 521 wysp skalistych na oceanie Atlantyckim, u zachodniego brzegu Szkocji, należąca do hrabstw Argyle, Inverness i Ross, obejmuje 7,555 klm. kw. z ludnością 45,300, po większej części rzymsko-katolickiego wyznania, utrzymującej się z połowu ryb i ptaków i chowu bydła. Rolnictwo i górnictwo dają nieznaczne dochody. Wyspy dzielą się na kilka grup, a najznaczniejsze z nich są Islay, Mull, Lismore, Coll, Jura, Colonsay, Staffa, Skye, największa z Hebrydów, Eigg i Canna wraz ze skałą kompasową, Południowa i Północna Uist, Lewis i in. **H.** zdobyte zostały w IX wieku przez Norwegczyków, później jednak uległy orężowi Szkocji, z którą razem dzieliły złe i dobre losy.

Hebrydy nowe, ob. Nowe Hebrydy.

Hechel Fryderyk Bogumił, lekarz polski, * 1795 w Wilnie, † 1851 r. w Graefenbergu; kształcił się w uniwersytecie wileńskim, gdzie otrzymał stopień magistra filozofji 1813 r., a stopień doktora medycyny w 1818 r. Praktykował następnie w Wiedniu i Berlinie. W r. 1835 powołany został na katedrę historji medycyny, medycyny sądowej i policji lekarskiej w Krakowie, w r. 1845 był przedstawicielem uniwersytetu na ostatnim za rzeczypospolitej Krakowskiej sejmie; nadto był członkiem komisji, której powierzono estetyczny dozór teatru. Napisał: „Historja krytyczna badania początku i wzrostu medycyny sądowej“ (1839); „O koniecznej potrzebie i użyteczności policji lekarskiej“ (1842); „O pijaństwie“ (1844). Życiorys jego podał Skobel w Rocz. tow. nauk. krak. (t. 22, 1852).

Hechingen, miasto w pruskiej regencji Sigmaringen, dawniej stolica księstwa Hohenzollern, w Prusach, nad rz. Starzel; ma 3,760 ludności, nowy pałac rezydencjonalny i piękną willę *Eugenja*. W pobliżu leży dawny zamek Hohenzollern.

Hecker August Fryderyk, lekarz, * 1763 r. w Kitten pod Hallą, † 1811 r., jako profesor w Berlinie. Wydał: „Therapia generalis“ (2 wyd., 2 t., 1805—16); „Therapia generalis chirurgica“ (1791); „Die Kunst, die Krankheiten des Menschen zu heilen“ (4 t., Erfurt i Gotha, 1804—8); „Die Heilkunst auf ihrem Wege zur Gewissheit“ (4 wyd., Erfurt i Gotha 1818).

Hecker Justus Fryderyk Karol, syn poprzedniego, * 1795 w Erfurcie, † 1850, jako profesor medycyny w Berlinie. Pisma jego ważne znaczenie mają dla historji medyc., jak: „Geschichte der Heilkunde“ (2 t., 1821—29); „Die Lehre vom Kreislaufe vor Harvey“ (1831); „Der schwarze Tod im 14 Jahrhundert“ (1832); „Die Tanzwut, eine Krankheit im Mittelalter“ (1832); „Der englische Schweiss“ (1834); „De peste Antoniniana commentatio“ (1835); „Die Volkskrankheiten des Mittelalters“ (1865).

Hecker Fryderyk Karol Franciszek, rewolucjonista niemiecki, * 1811 w Fichtersheim, w Badeńskiem, † 1881, od 1838 adwokat w Manheimie; wybrany 1842 deputowanym do drugiej izby badeńskiej, stał wraz ze Struvem na czele krańcowej opozycji. Obdarzony wszystkiemi zaletami do kierowania masami ludu, zajmował przed i w ciągu rewolucji lutowej 1848, nader wpływowe stanowisko, jako agitator socjalno-demokratyczno-republikański. Porażki w izbie skłoniły go do zbrojnego wystąpienia na czele robotników niemieckich, wysłanych z Paryża przez Ledru-Rollina, lecz przegrana pod Kandarn (20 kwietnia 1848) zmusiła powstańców do szukania schronienia w Konstancji. Żyjąc jakiś czas w Szwajcarji, udał się **H.** we wrześniu 1848 do Ameryki i tu zamieszkał jako dzierżawca folwarku pod Belleville w Illinois. Z rozpoczęciem wojny domowej w Stanach Zjednoczonych (1860), zebrał pułk ochotników i dowodził nim, naprzód pod dowództwem gen. Fremont, później pod gen. Howard, ale 1864 opuścił armję i usunął się do zacisza wiejskiego. Zimą 1871—72 miewał w Waszyngtonie odczyty. Jego „Reden und Vorlesungen“ wyszły 1872.

Heckscher Jan Gustaw Maurycy, członek zgromadzenia narodowego i minister niedoszłego cesarstwa niemieckiego, * 1797 w Hamburgu. Poświęciwszy się zawodowi prawniczemu, został adwokatem w rodzinnem mieście, odznaczał się jako publicysta liberalny i w ruchach 1848 r. w Hamburgu czynny miał udział. W parlamencie frankfurckim starał się działać w duchu umiarkowanym; wybrany do komitetu pięćdziesięciu, zwalczał lewicę stronnictwa demokratycznego i wszelkie zamiary ku podaniu bratniej ręki narodowościom niemieckim. W zgromadzeniu narodowem występował jako pierwszy mówca deputacji do arcyksięcia Jana, zawiadowcy państwa niemieckiego, który mianował go ministrem spraw zagranicznych. Zawieszenie broni, zawarte w Malmoe, ściągnęło nań taką nienawiść ludu, że w wypadkach zaszłych 18 września w Höchst, o mało nie był zamordowanym. Potem udał się w poselstwie do Turynu i Neapolu, skąd wróciwszy, występował w duchu stronnictwa Wielkoniemieckiego, przeciwnego utworzeniu dziedzicznego cesarstwa Pruskiego. Z końcem kwietnia 1849 porzucił zawód publiczny i został napo-

wrót adwokatem. W 1863 udał się jako poseł hamburski do Wiednia i tu † 1865.

Hecquard Hijacynt, podróżnik, był oficerem spahów w Algierji, później w Senegambji, 1850—51 odbył podróż od Gambji do Futa Dżallon, a stamtąd do Senegalu i oznaczył ściśle źródła Senegalu, Gambji i Rio Grande. Był następnie generalnym konsulem w Bahji, Skutari i Damaszku, † 1866 w Beirut. Napisał: „Voyage sur la côte et dans l'intérieur de l'Afrique occidentale“ (1853); „Histoire et description de la Haute Albanie“ (1858).

Hectocotylus, organ rozrodczy niektórych głowopławów, uważany dawniej za oddzielny rodzaj robaków i opisywany pod nazwą **H.** *octopodis*. Jest to wszakże tylko ramię przeobrażone, które się napełnia spermatoforami, odrywa od samca i przenika do jamy płaszczowej samicy. Przez pewien więc czas pozostaje swobodnem i stąd sądzono, że jest to pasożyt głowopława. Ob. Argonauta, gdzie na rysunku samca przedstawione jest to ramię przeobrażone, czyli *hektokotylizowane*.

Hectora quis nosset, si felix Troja fuisset? (łac.). Któżby znał Hektora, gdyby Troja była szczęśliwa.

Heczko Jerzy Bogusław, ksiądz, teolog ewangelicki i proboszcz w Ligotce na Szląsku austr., * 1825, kształcił się na fakultecie teologicznym w Wiedniu, wydał: „Kazania“ (Wiedeń, 1849); „Nauki rozeznawcze kościoła katolickiego i ewangelickiego“ (Cieszyn, 1850); „Modlitewnik dla chrześcijan ewangelickich“ (1865); „Historja towarzystwa ewang. zakładu Gustawa Adolfa“ (1868); „Mały katechizm dla Marcina Lutra“ (1872); „Życie i działanie dla Marcina Lutra“ (1880) i in.

Hedberg Franciszek, poeta szwedzki, * 1828 w Sztokholmie, był naprzód kupcem, później fryzjerem, 1849 aktorem, 1852 napisał komedję: „En herre, som gar vilse“; „Hin ondes gofva“ (Podarek szatana“; „Min van löjtnanten“ (Mój przyjaciel porucznik); „Ner mar inte har pengar“ (Gdy niema się pieniędzy); „Kung Märta“; „Dagen gryr“ (Dzień świta); „Bröllepet pa Ulfasa“ (Wesele na Wilczej górze, 1865); „Vasaarfret“; „Stolts Elisif“; „Sa kallad ungdom“ (Tak zwana młodość); „Det skadar inte“ (Nic nie szkodzi); nadto poezje i pamiętniki teatralne. **H.** w 1870 został członkiem akademji, 1871 intendentem teatru królewskiego, 1881—83 dyrektorem teatru w Gotenburgu. Napisał: „På omse sidor om ridån Minnen och beder unr teaterlifvet“ (1888); „Bidragtill skådespelarekonsteus och dramatikens historia“ (1890) i „Gustaf III s. Operahus och dess minnen“ (1891).

Hedenbergit, minerał, ob. Piroksen.

Hedenstjerna Alfred, nowelista szwedzki, * 1852, był do 1879 gospodarzem wiejskim, potem wziął się do dziennikarstwa i został redaktorem *Smalands posten*. Nowele wydaje pod pseudonimem *Sigard* i należy do najpłodniejszych i najpopularniejszych pisarzy szwedzkich, chociaż dzieła jego pod względem artystycznym wiele pozostawiają do życzenia. Napisał: „Kaleidoskop“ (1884); „Ivenska bondehem“ (1885); „Svenska bilder och vrany bilder“ (1888); „Jonas Durmans Testament“ (1892); „Fideikomisarien fill Halleborg“ (1895); „Lilla Vildkatten“ (1897); „Herrskapfs Helleviks brumitrera“ (1898).

Hedeoma, rodzaj roślin z rodziny wargowatych, zioła i krzewy, w Ameryce. **H.** *pulegioides*, ziele jednoroczne w Ameryce płn., używa się w medycynie. Olejek eteryczny, z ziela tego otrzymywany, ma smak ostry, miętowy, znajduje się w handlu pod nazwą *olejku poley*; sprowadzać ma poronienie.

Hedera, roślina, ob. Bluszcz.

Hederynowy kwas, kwas organiczny, znajdujący się w nasionach bluszczu (*Hedera helix*), otrzymuje się po wyciągnięciu nasion najpierw eterem, następnie alkoholem, i odparowaniu roztworu alkoholowego. Są to łuski bezwonne, ostrego smaku, nabierające barwy purpurowej od kwasu siarczanego; wydaje związki galaretowate, w alkoholu rozpuszczalne.

Hedlinger Jan Karol, jeden z najznakomitszych stalorytników, * 1691 w Schwyz; pracował w Rzymie, Petersburgu, Szwecji, a ostatecznie w Szwajcarji, gdzie † 1771. Jego głowy portretowe pełne są prawdy i głębszej charakterystyki. Wogóle prace **H.** odznaczają się rzadką pięknością w wykończeniu. W „Oeuvres du chevalier H.“ (1776—78) dobrze są skreślone jego prace. Por. Amberg „Der Medailleur Joh. Karl H.“ (1887).

Hedonista albo **Hednik,** ob. Cyrenaicy.

Hedonizm (z greck.), system filozofów szkoły Cyrenaików (ob.).

Hédouin Edmund, malarz francuski, * 1820 w Boulogne sur Mer, † 1889.

Hedwig Jan, botanik, * 1730 w Kronstadt w Siedmiogórzu, † 1799, był lekarzem w Lipsku, w 1788 został profesorem tamecznego uniwersytetu. Ogłosił: „Fundamenta historiae naturalis muscorum frondosorum“ (1783), „Theoria generationis et fructicationis plantarum cryptogamicarum Linnaei“ (1784, 1798); „Abbildungen kryptogamischer Gewächse“ (4 t., 1787—97) i in.

Hedwigia (*Ulżan*), rodzaj roślin z rodziny terpentyńcowatych, którego najwięcej znanym gatunkiem jest **H.** *balsamifera*, wysokie drzewo na Hayti i wyspach sąsiednich; wydaje w znacznej ilości balsam, zapachu silnego, niemiłego, zwany balsamem wieprzowym (*baume à cochon*), który na Antyllach jest wysoko ceniony, jako środek przeciw chorobom błon śluzowych; używa się też zewnętrznie. Na powietrzu twardnieje w żywicę czerwono-brunatną. Nazwę **H.** nosi też rodzaj mchów.

Hedysarum, roślina, ob. Siekiernica.

Hedżas albo *Hidżas*, najdalej ku północy wysunięta, zachodnia część pustyni arabskiej, leżąca między zatoką Suez a Mersa-Hali; po większej części kraj nieurodzajny, pośród którego znajdują się święte miasta mahometańskie, Mekka i Medyna, tudzież porty Janbo i Dżidda. **H.** oznacza również wilajet turecki, obejmujący 250,000 klm. kw. i 300,000 m.

Hedżira, Hegira, wyraz arabski, znaczący właściwie *ucieczkę, wyjście*, którego powszechnie używają, mówiąc o tak zwanej ucieczce Mahometa z Mekki do Medyny, 15 lipca 622 po Chr. Ponieważ muzułmanie zwykle od tego wypadku rozpoczynają rachubę swojego czasu, przeto *Hedżira* znaczy zwyczajnie erę mahometańską.

Heeckeren Jerzy Karol, baron, dyplomata francuski, * 1812 w Kolmarze, nazywał się właściwie d'Anthès i był synem bogatego właściciela ziemskiego z pod Kolmaru. W 1830 towarzyszył swemu wujowi, **ks.** von Hatzfeld, do Petersburga, gdzie przez dwa lata był rotmistrzem w gwardji. Adoptowany przez tamtejszego posła holenderskiego, barona **H.**, przybrał jego nazwisko i ożenił się z siostrą znakomitego poety rosyjskiego, Puszkina, którego obraziwszy, miał z nim pojedynek i zabił go 10 lutego 1837. Zmuszony z tego powodu powrócić do Francji, został członkiem rady generalnej Wyższego Renu, po rewolucji lutowej 1846 posłem do Konstytuanty, gdzie głosował z większością i był stronnikiem Ludwika Napoleona. 1852 został senatorem i był kilkakrotnie używany do poufnych misji dyplomatycznych. Od 1870 znikł z widowni politycznej, był jednym z założycieli Towarzystwa gazowego, † 1895 w Soultz w Alzacji.

Heem Jan Dawid de, najznakomitszy holenderski malarz owoców i scen sielskich, * 1606 w Utrechcie, † 1684 w Antwerpji; za swe charakterystyczne malowidła (wspaniałe naczynia z owocami, kwiatami i t. p. po większej części z zieloną draperją w głębi) znaczne zebrał sumy.—Syn jego *Cornelis de* **H.**, * 1631 w Leiden, kształcił się pod kierunkiem ojca, mieszkał częścią w Hadze, częścią w Antwerpji, gdzie † 1695; tworzył prześliczne obrazy w tym samym rodzaju.

Heemskerk Marcin van, malarz holenderski, syn mularza nazwiskiem van Veen, * 1498 r. w Heemskerk, pod Harlem, kształcił się pod kierunkiem Schoorela w Delft i Michała Anioła we Włoszech, po czem osiadł stale w Harlem, gdzie † 1574. Licznych miał uczniów i znaczny zebrał majątek. Posiadał talent niezaprzeczony i celował jako kolorysta; znać w nim jednak wahanie się między szkołą staro-holenderską a włoską. Obrazów jego pozostało niewiele, gdyż większa część była zniszczona przy zdobyciu Harlemu przez Hiszpanów. Obrazy jego są bardzo cenione.

Heemskerk Jakób van, marynarz holenderski, * 1567 w Amsterdamie, † 1607, od 1596 dwukrotnie próbował nadaremnie wynaleźć krótszą drogę na północy Europy i Azji do Indji Wschodnich, przymuszony będąc za każdym razem zimować na Nowej Zemli. W 1607 wysłany z flotą jako wiceadmirał przeciwko nierównie silniejszej flocie hiszpańskiej, pod dowództwem Davili, zniszczył ją zupełnie pod Gibraltarem, lecz poległ tu, równie jak i jego przeciwnik Davila. Kilka pięknych obrazów i pomnik, wzniesiony w starożytnym kościele w Antwerpji, przechowały jego pamięć potomności.

Heer Oswald, botanik i paleontolog, * 1809 w Niederutzweil, w Togenburskiem, † 1883; oddawał się naukom teologicznym, a jednocześnie i historji naturalnej, w 1835 został dyrektorem ogrodu botanicznego, profesorem botaniki i entomologji w uniwersytecie w Zürich, a później profesorem politechniki związkowej tamże. Zajmował się zwłaszcza badaniami paleontologicznemi, oraz rozprzestrzenieniem roślin i zwierząt w Alpach. Ogłosił: „Fauna coleopterum Helvetica“ (1838—41); „Die Insektenfauna der Tertiärgebilde von Öningen“ (1847—53, 4 t.); „Der Canton Glarus“ (1846); „Die Tertiärflora der Schweiz“ (3 t., 1854—58); „Untersuchungen über das Klima und Vegetationsverhältnisse des Tertiärlandes“ (1860); „Die Pflanzen der Pfahlbauten“ (1865); „Flora fossilis arctica“ (1868) i wiele in. Pod jego kierunkiem ogród botaniczny w Zürich wzniósł się na pierwszy tego rodzaju zakład w Szwajcarji. Por. Heer i Schröter „Oswald H. Lebensbild eines schweizerischen Naturforscher“ (2 t., 1885—7).

Heeren Arnold Herman Ludwik, znakomity historyk niemiecki, * 1760 w Arbergen pod Bremen, † 1842. Studja filolog. i histor. odbywał pod kierunkiem Heynego i Spittlera w Getyndze, gdzie po powrocie z podróży naukowych, został 1787 profesorem filozofji, a 1801 profesorem historji. Sława **H.** opiera się głównie na klasycznem jego dziele: „Ideen über Politik, den Verkehr, und den Handel der alten Welt“ (2 t., Getynga, 1793—96, 4 ed., 5 t., 1824—26), które stawia go w rzędzie najpierwszych historyków. Z innych prac jego zebranych p. t. „Historische Werke“ (15 t., Getynga, 1821—26), celniejsze są: „Geschichte des Studiums der classischen Literatur seit dem Wiederaufleben der Wissenschaften“ (2 t., Getynga, 1797—1802, n. wyd., 1822); „Geschichte der Staaten des Alterthums“ (tamże, 1799; 5 ed., 1828); „Geschichte der europ. Staatensystems“ (5 wyd., Getynga, 1830; polski przekład J. L. Sienkiewicza, Warszawa, 1827). Z Ukertem wydawał „Geschichte der europäischen Staaten“.

Heeren Fryderyk, chemik, synowiec poprz., * 1803 w Hamburgu † 1885, studjował chemję w Getyndze i Paryżu, w 1831 został prof. w szko-

le politechnicznej w Hanowerze. Przeprowadził liczne badania w dziedzinie chemji technicznej i wraz z Karmarschem opracował „Technisches Wörterbuch" (1841—44, 3 wyd., opracowane przez Kicka i Gintla, 11 t., 1874—92).

Hefajstos, grecki bóg ognia (italski Wulkan, induski Agni, skandynawski Loki), syn Zeusa i Hery, chromy według jednych od urodzenia, według innych wskutek zrzucenia go z Olimpu przez jednego z rodziców. Zajmował się kowalstwem, wznosi pałace kruszczowe bogom i boha-

Hefajstos.

terom (Alkinoosowi), wyrabia artystyczne zbroje tarcze (Achillesowi), włócznie, berła (Zeusowi), puhary. Miał kilka małżonek, z których najznakomitsza Afrodyta zdradzała go dla Aresa; mszcząc się za to, oplątał ich misternemi sieciami, gdy byli razem, i wystawił na śmiech całego Olimpu.

Hefele Karol Józef von, znakomity niemiecki historyk kościoła, * 1809 w Unterkochen, w Wirtemberskiem, pierwotnie docent, a od 1837 profesor historji kościelnej w fakultecie teologicznym rzymsko-kat. w Tubindze. W 1868, jako jeden z najuczeńszych teologów niemieckich, wezwany przez papieża do Rzymu, brał udział jako konsultor w pracach przygotowawczych do soboru watykańskiego. Po powrocie wybrany 17 czerwca 1869 na biskupa rotenberskiego i konsekrowany 29 grudnia t. r. Wkrótce potem udał się na sobór do Rzymu i tam należał do najznakomitszych biskupów opozycji. Dogmat nieomylności papieża zbijał za pomocą dowodów, poczerpniętych z głębokiej znajomości historji kościoła. Szczególnie zwróciły uwagę jego pisma o papieżu Honorjuszu I i uznaniu go za kacerza przez 6 sobór powszechny (681) konstantynopolski („Honorius und das sechste allgemeine Consil", Tyb., 1870 i „Die Honoriusfrage", Münster, 1870). Podpisawszy protest przeciwko ogłoszeniu nowego dogmatu, opuścił **H.** wraz z innymi biskupami mniejszości sobór watykański i powrócił do swojej djecezji; wstrzymywał się przez długi czas od wszelkiego zawiadomienia, nie podpisał nawet zbiorowego aktu, przez który większość biskupów niemieckich poddała się pod uchwały soboru i żądała tegoż od katolików niemieckich. W końcu poddał się tym uchwałom i **H.**, wprawdzie w wyrazach bardzo umiarkowanych i z pewnemi zastrzeżeniami. Między innemi wydał: „Die Einführung des Christenthums im südwestlichen Deutschland" (Tüb., 1837); „Der Cardinal Ximenes und die Inqusition" (tamże, 1851); „Conciliengeschichte" (t. 1—7, Freiburg, 1855—69, 2 wyd., 1873), najgłówniejsze jego dzieło przełożone na język francuski i w części na angielski; „Chrysostomus-Postille" (3 wyd., Tüb., 1857); wydanie „Patrum apostolicorum opera" (tamże, 1855); pomieszczał nadto wiele cennych artykułów i w tybingeńskim *Theologisch. Quartalschrift* i freiburskim *Kirchenlexicon.* Por. Werfer „Karl Jos. von H. Bischof von Rottenburg" (1875 w „Deutschlands Episkopat in Lebensbildern."

Hefestjon, zamożny Macedończyk z Pelli, ulubieniec i nieodstępny towarzysz Aleksandra Wielkiego, zmarły krótko przed jego śmiercią w Ekbatanie. Po zgonie **H.**, głębokim zdjęty żalem, długo nie mógł się Aleksander pocieszyć i polecił go umieścić w rzędzie półbogów.

Hefestjon z Aleksandrji, gramatyk grecki, żyjący około połowy II w. po Chr., napisał dzieło o metryce „Enchiridion", które 1810 wydał Gaisford w Oksfordzie.

Heffter August Wilhelm, znakomity prawnik niemiecki, * 1796 w Schweinitz pod Torgau, † 1880 od 1823 profesor prawa, a zarazem starszy radca trybunału i członek senatu kryminalnego w Berlinie; od r. 1849 członek izby panów; pracował głównie na polu prawa międzynarodowego i kryminalnego, oraz procedury sądowej. Ważniejsze jego dzieła są: „System der römischen und deutschen Criminalprocessrechts" (Bonn, 1843); „Der preussische Civilprocess" (Berlin, 1858); „Lehrbuch des gemeinen deutschen Criminalrechts" (Halla, 1860); „Das europäische Völkerrecht der Gegenwart" (7 wyd., Berlin, 1881; polski przekład J. H. S. Rzesińskiego, Kraków, 1864); „Beiträge zum deutschen Staats und Fürstenrecht" (Berlin, 1829); „Die Sonderrechte der souveränen und mediatisierten Häuser Deutschlands" (Berlin, 1871); „Non bis in idem" (tamże, 1873).

Heffter Maurycy Wilhelm, historyk i filolog, starszy brat poprzedn., * 1792, † 1873, od 1839 profes. gimnazjum w Brandenburgu, zasłużył się jako autor dzieł: „Geschichte der Stadt Brandenburg" (Potsdam, 1840) i „Geschichte des Klosters Lehnin" (Brandenburg, 1851); „Die Götterdienste auf Rhodos" (1827—33); „Geschichte der lat. Sprache" (1852).

Heffter Karol Chrystjan, najstarszy brat obu poprzednich, urzędnik sądowy w Jüterbogk, wydał pomiędzy innemi: „Urkundliche Geschichte der Stadt Jüterbogk" (Jüterbogk, 1851).

Hefner-Alteneck Jakób Henryk, historyk sztuki i cywilizacji, * 1811 w Aschaffenburgu,

od r. 1853 konserwator bawarskich zabytków sztuki i dyrektor muzeum narodowego w Monachjum, 1886 r. ustąpił z tego stanowiska. Ogłosił: „Trachten des christlichen Mittelalters“ (3 cz. z 366 tablicami, 1840—54); „Kunstwerke des Mittelalters und der Renaissance“ (z Beckerem, 180 tablic, 1848—63); „Eisenwerke und Ornamente der Schmiedekunst“ (1861—83, t. 2); „Originalzeichnungen deutscher Meisterr des 16 Jahrh.“ (1889); „Deutsche Goldschmiedewerke des 16 Jahrh.“ (1890); „Ornamente der Holzskultur von 1450 bis 1820“ (1881 i nast.).

Hefner-Alteneck Fryderyk, syn pop., inżynier, * 1845 w Aszafenburgu, kształcił się w szkole polit. w Monachjum, następnie w Zurichu. Od 1867 pracuje jako inżynier sławnej firmy elektro-technicznej Siemens i Halske w Berlinie, a wynalazki jego znacznie się przyczyniły do rozwoju elektrotechniki; wymienić tu mianowicie należy: induktor bębnowy, będący podstawą machin dynamo-elektrycznych Siemensa, lampę elektryczną różnicową, która pierwsza rozwiązała zadanie rozdziału światła elektrycznego, dynamometr do oceny pracy machin dynamo-elektrycznych i in.

Hegar Alfred, lekarz, * 1830 w Darmsztadzie, został w 1864 profesorem ginekologji we Freiburgu. Ogłosił „Operative Gynäkologie“ (z Kaltenbachem, 1874, 3 wyd., 1886); „Die Kastration der Frauen“ (1878); „Der Geschlechtstrieb“ (1894) i in.

Hegedus Aleksander, polityk węgierski, * 1811, członek partji liberalnej, deputowany, od 1878 był stałym referentem do spraw finansowych, zasiadał w delegacjach wspólnych. Napisał: „Autonomie und Finanzwesen“ (1879) od roku 1899 jest ministrem finansów w gabinecie Szella.

Hegel Konstanty, rzeźbiarz polski, * 1799 r. w Warszawie, † 1876 r. tamże, uczeń wydziału sztuk pięknych b. warszawskiego uniwersytetu, kształcił się dalej w sztuce rzeźbiarskiej w pracowniach znakomitszych mistrzów w Rzymie. Po powrocie do kraju osiadł w Warszawie i tu wykonał wszystkie ważniejsze swe prace. W 1844 mianowany został nauczycielem rzeźby i rysunków ornamentowych w warszawskiej szkole sztuk pięknych. Celniejsze utwory jego dłóta są: Kazalnica w kościele metropolitalnym św. Jana w Warszawie; „Znalezienie puhara w worku Benjamina“ (tamże); na cmentarzu ewangelickim statua kolosalna, wyobrażająca „Gminę ewangelicką,“ pogrążoną w smutku po zgonie jednego z zasłużonych swych członków; na cmentarzu Powązkowskim płaskorzeźba na grobowcu panny Bącewicz, przed dawnym kościołem ks. Kapucynów kolosalne posągi „N. Panny“ i „Św. Feliksa z Dzieciątkiem Jezus“ i wiele innych. Życiorys jego w *Tyg. Illustr.* z r. 1877, № 68.

Hegel Konstanty.

Hegel Jerzy.

Hegel Jerzy Wilhelm Fryderyk, * 1770 r. w Sztutgardzie, † 1831 r., uczył się filozofji 1788—90, a teologji 1790—1793 w Tubindze. 1795 napisał „Leben Jesu,“ opierając się na Lessinga odróżnianiu osobistych poglądów Jezusa od dogmatów chrześcjańskich kościoła. Po 3-letnim pobycie w Szwajcarji w Bernie, bawił 1797 r. we Frankfurcie nad Menem, 1801 w Jenie, gdzie pierwszy raz drukował swą pracę: „Differenz d. Fichte'schen u. Schelling'schen Systems d. Phil.“, obok której istniały już dwie rozprawy treści polityczno-społecznej, oraz Logika, Metafizyka, a w części i Filozofja natury, do których tylko etyki brakło. Tę później rozwinął w filozofję ducha. W powyższej pracy przyjąwszy system identyczności Schellinga, wraz z nim tę teorję z katedry oraz w piśmie „Kritisches Journal der Philosophie“ (1802—1803) rozszerzał. Wszakże po wyjeździe Schellinga różnice między nim a **H.** coraz bardziej się ujawniały, nie zniesione osobistem porozumieniem i „Phänomenologie des menschlichen Geistes“ (1806, 2 wyd. 1841) wykazuje je stanowczo. Wskutek wojny, **H.** opuścił Jenę, redagował „Bamberger Zeitung,“ 1808—1816 był dyrektorem gimnazjum w Norymberdze i w tej epoce napisał filozofję propedeutykę i dotąd rozróżnianą metafizykę i logikę zlał w „Wissenschaft der Logik“ (Norymberga, 1812—16, 2 wyd. 1841). Po jej wydaniu został po Fries'em (ob.) profesorem filozofji w Heidelbergu, gdzie prócz obrony stanów wirtemberskich w 1815 i 1816, ogłosił „Encyklopädie d. phil. Wissenschaft. im Grundrisse“ (1817, 27, 30, 70). Od 1818 powołany do Berlina na miejsce Fichtego, rozpoczął odczyty ze wszystkich gałęzi filozofji, które najwięcej jego system utrwaliły. Tu wydał tylko „Grundlinien d. Phil. d. Rechts o. Naturrecht u. Staatswissenschaft im Grundriss“ (1821, 3 wyd. 1854) i pracował w nowoutworzonym organie hegeljanizmu *Jahrbücher s. Wissenschaftliche Kritik.* Dzieła w 18 tomach wyszły 1834—45. — System **H.** jest krytycznem obrobieniem oraz rozwinięciem *identyzmu* Schellinga, razem z którym dowodzi absolutnej tożsamości wiedzy i bytu, myśli i rzeczywistości, subjektu i objektu, tem się tylko różniąc od swego poprzednika, że nie uznaje, aby identyczność

ta dała się zrozumieć jedynie za pomocą duchowej kontemplacji, t. j. a priori, lecz przeciwnie stara się ją uzasadnić metodą trascendentalnej logiki Kanta, przeistoczoną przez Fichtego w metodę djalektyczną. W ten sposób **H.** usiłuje dowieść, że absolutny rozum, jako subjekt, objawia się w fenomenach ducha i natury, rozwijając się postępowo, występuje z siebie i znów wraca, ale w wyższym stopniu. Stąd djalektyczna metoda uzmysławia niejako ruch samego subjektu myślącego. Rozwój absolutu jest wstępny, jak u Pytagora i Speuzypa, nie zstępny, jak u Plotina, trychotomiczny wedle formuł tezy (twierdzenia), antytezy (przeczenia, które uzupełnia pierwszą nową wiedzę) i syntezy, którym odpowiada: 1) *logika*, jako nauka czystego myślenia, będąca największą zasługą **H.**, jako uzasadniony system kategorji; 2) *filozofja natury*, odróżniona już przez Schellinga, traktuje ideję przeszłą w realną szczegółowość; 3) *filozofję ducha*. Dla przygotowania czytelnika do pojęcia swego systemu, **H.** skreślił *Fenomenologję ducha* (ob.), która mimo to nie stoi na początku, lecz w środku całego systemu, jako część filozofji ducha. Nauki te same w sobie jeszcze rozpadają się na drobniejsze części. Tak *logika* ma naukę bytu, istoty i pojęcia. A. Byt rozdziela na jakość, w której jego momentami są byt czysty, niebyt i stawanie się, jako zgodność obu. B. Istota, jako zniesiony byt, zawiera 3 określenia: identyczność, różnicę i przyczynę, i traktuje o istocie, jako podstawie bytu, o zjawiskach i rzeczywistości, t. j. jedności zasady bytu i zjawiskowości, rozdzielającej się znowu na substancjonalność, przyczynowość i wzajemne oddziaływanie. C. Nauka o pojęciu, jako jedności A. i B., zawiera naukę a) subjektywnego pojęcia, dzielonego na α) pojęcie w sobie, β) sąd, γ) wniosek, b) objektu, rozpadającego się na α) mechanizm, β) chemizm, γ) teologję i c) idei, rozwijającej się djalektycznie, jako α) życie, β) poznanie, γ) absolutna idea. Idea ta wydaje naturę, przechodząc w inny byt, natura zaś, dążąc do osiągnięcia dawnej jedności, objawia postęp, wyobrażony przez mechanikę, fizykę i organikę, w filozofji natury. Szczytem roślinności jest gatunkowanie się, subjektywność zwierzęca czuje się tylko i widzi, ale nie poznaje. Wolność, t. j. powrót idei do siebie z innego bytu, jest *duchem*. A) Bywa on sam w sobie, subjektywny i w swym fenomenalnym pochodzie wydaje ducha naturalnego, czyli duszę, sumienie *(Bewusstsein)* i ducha czystego, i stanowi tem trzy działy: a) antropologji, b) fenomenologji i c) psychologji, do których przystępuje druga część *filozofji ducha*. B) duch objektywny z 3 realizacjami swemi, jako a) prawo: α) własności, β) umowy i γ) kary; b) moralność, w której wola i dobro stoją oddzielnie, w c) obyczajowości łączące się, jako α) rodzina, β) społeczność i γ) państwo, i tu uważa **H.**, że 3 fazy jego w starożytności auto-, arysto- i demokracja, są momentami konstytucyjnej monarchji, główny nacisk kładąc na ogólną wolę, nie zaś na rolę jednostek. Filozofja prawa u **H.** wpłynęła i na pojęcie historji, jako dziejów państw. C) Duch absolutny obejmuje a) sztukę, ujmującą konkretne pojęcie jego samego w piękności (ob. Estetyka); b) religję, która daje prawdę w formie pojęcia, i tu są 3 stopnie rozwoju: α) religje Wschodu, ujmujące Boga, jako naturalny pierwiastek, β) jako subjekt, więc hebrajska wzniosłości, grecka piękności, rzymska praktyczności, γ) objawienia; c) filozofję—samą prawdę w formie prawdy, rozwój jej systematyczny odpowiada własnym jej dziejom. Jak jego poprzednicy, Kant, Fichte i Schelling, i **H.** starał się dowieść rozumnej nieomylności wieczystych zasad chrystjanizmu, ale uczniowie **H.**, idąc w tym kierunku, rozpadli się na 3 frakcje, które przezwano prawa, lewa i centrum heglowskiej szkoły. Pisali o **H**, Haym „Hegel u. s. Zeit" (Berlin, 1857), krytykujący surowo filozofję prawa za jej antyliberalne pojęcia; K. Rozenkrantz, biograf Hegla, wydał „Apologie Hegels gegen Haym" (Berlin, 1858); „Hegel als deutscher Nationalphilosoph" (Lipsk, 1870); „Hegels Nat. phil. u. d. Bearbeit. derselben durch d. ital. Ph. Vega" (1868); T. W. Danzel „O estetyce **H.**" (1844); A. H. Springer „Die Hegelsche Geschichtsanschauung" (Tubinga, 1848); Kym, Aloys Schmid, Janet Reist, Hartmann o djalektyce; wykład krytyczny dał J. H. Stirling „The secret of Hegel" (Londyn, 1865); T. Collyns Simon „Hegel and his conexion with British thought"; E. Feuerlin „Ueber die Culturgesch. Bed. Hegels" *(Hist. Zeitschr.*, 1870); Köstlin „H. in philos., polit. und nationaler Beziehung" (Tubinga, 1870). Wyciągi z prac dali Frantz Hillert (1843) i Thaulow (1854). Por. też Fr. Krupiński „Przyszłość filozofji."

Hegel Karol, syn poprzedniego, * 1813 r. w Norymberdze, pobierał wyższe nauki w Berlinie i Heidelbergu, został od 1841 profesorem historji w Rostocku, a od 1856 w Erlangen. Dwa najważniejsze jego dzieła są: „Geschichte der Städteverfassung von Italien" (2 t., Lipsk, 1847) i wydawnictwo dzieła „Die Chroniken der deutschen Städte" (Lipsk, 1862—92). Z innych jego prac na uwagę zasługują: „Ueber den histor. Wert der ältern Dante Kommentare" (Erlangen, 1878); „Städte und Gilden der german. Völker im Mittelalter" (2 t., tamże, 1891).

Hegel Emmanuel, młodszy syn filozofa, * 1814 r., † 1891 r. Był w służbie rządowej, a w 1865 mianowany prezesem konsystorza prowincji Brandeburskiej. Wydał „Erinnerungen am meinem Leben" (1891).

Hegeljanizm, to jest szkoła filozofów, opierających się na teorji Hegla, jest dość wielką i zawiera wielu znakomitych myślicieli, umiejących swoją samodzielność uwydatnić na ogólnym

gruncie zasad mistrza. Trzej Baurowie (Bruno, Edgar i Ferdynand Chrystjan), K. L. Michelet, D. Fr. Strauss, Ludwik Feuerbach, K. Chr. Planek, L. Nowak byli głośnymi wychowańcami fenomenologji Hegla. K. T. Bayrhoffer godny jest uwagi dla swej dążności połączenia abstrakcji identycznej i syntetycznego pozoru Hegla z samoanalityczną identycznością Herbarta, Moritz Carrière, znany z wydanej 1841 „D. Religion in ihrem Begriff ihrer weltgesch. Entwickl. u. Vollend.“, wystąpił z historjozofją ze stanowiska estetycznego „Die Kunst in Zusammenhange d. Culturentwickel. u. die Idee d. Menschheit“ (4 t., Lipsk, 1863—71). Różni się od **H.** pokonaniem panteizmu i deizmu przez uznanie osobowości i nieskończoności zamieszkującego świat i świadomego siebie Boga, oraz otrzymanie ważności jednostki i zmysłowości, obok powszechności myśli—idei. August Cieszkowski, historyk Gans, Kuno Fischer, Henning Leopold († 1866), redaktor organu **H.** *Jahrbücher f. d. Wissenschaft. kritik* (od 1827—47), czterech Koppów, Rozenkranz, Cousin we Francji (później zwolennik Schellinga), Heiberg w Danji, Tari i Vera we Włoszech, Stirling w Angji i w. in. tu należą. Estetyk Mundt, mimo swej zasady bezpośredniości, należy do **H.** Ernest Ferd. Friedrich („Beiträge zur Forderung der Logik, Noetiku. Wissenschaftlehre,“ Lipsk, 1864), zgodny z **H.** a więcej z Rozenkrantzem we właściwej logice, stanowczo wyróżnia się scharakteryzowaniem trzech „dwuznacznie sprzecznych“ doktryn, przez t. zw. logikę zagartywanych, t. j. realną, formalną i induktywną. Por. Haym „H. und Seine Zeit“ (Berlin, 1857); H. Stirling „The secret of H.“ (2 t., Londyn, 1865); E. Caird „Hegel“ (Londyn, 1883).

Hegemonja (greck.), właściwie naczelne dowództwo albo władza najwyższa; w Grecji wyrazem tym oznaczano przewagę polityczną jednego państwa, z powodu jego potęgi, waleczności i doświadczenia wojennego, nad innemi państwami skonfederowanemi, które tamtemu powierzały kierownictwo wszystkich ważniejszych spraw i przedsięwzięć. Znaczenie i potrzeba takiej **H.** wytworzyły się na początku wojen perskich (około 500 przed Chr.), kiedy państwa greckie, za radą Temistoklesa, weszły w ściślejszy z sobą związek i postawiły na jego czele Spartę. Ponieważ w całym ciągu bojów z Persami najwięcej się zasłużyli Ateńczycy, przeto większa część sprzymierzeńców spartańskich uznała **H.** potężnych Aten (mianowicie od 447 roku). Gdy zaś Ateńczycy nadużywali tej przewagi we własnych interesach, Spartanie utworzyli przeciwsojusz (symmachję) i z upadkiem Aten w wojnie peloponeskiej (404) odzyskali dawną **H.**, którą na krótki czas wydarły im Teby (ob.) w bitwach pod Leuktrami (371 przed Chr.) i Mantyneją. W końcu Macedonja, zyskawszy **H.**, ujarzmiła całą Grecję. — Przykłady **H.** znajdujemy także w Etrurji, Lacjum, a nawet w Gali. Por. Groen van Prinsterer „Ueber die griechische **H.**“ (Leyd., 1820).

Hegendorfinus Krzystof, właściwie *Hegendorff*, uczony filolog. * 1506 r. w Lipsku, † 1540. Mając dopiero kilkanaście lat życia, już zyskał sławę autorską, przez wydanie dwunastu rozmów dziecinnych, p. t. „XII Dialogi lepidi ac docti“ (Lipsk, 1517), oraz przez wiersz wkrótce potem napisany z powodu dysputy Lutra z Ekkjuszem: „Carmen de Disp. Lips. inter Jo. Eccium, Carolstadum et Lutherum“ (Lipsk, 1519). Mianowany niezadługo nauczycielem w Lüneburgu, zaczął ogłaszać pisma treści teologicznej, z dążnością wspierania reformy Lutra. Sprowadzony do Poznania przez biskupa poznańskiego Jana Latalskiego, wykładał tamże 1530—35 autorów greckich i łacińskich. Prześladowany przez archidjakona Grzegorza z Szamotuł o skryte krzewienie odszczepieństwa. **H.** przeniósł się do Frankfurtu nad Odrą, gdzie otrzymał uczony stopień doktora obojga prawa. Stąd przeniósł się 1540 na superintendenta do Lüneburga, gdzie w 6 miesięcy po swojem przybyciu, † 1540 r. Wydał on mnóstwo dzieł rozmaitej treści w języku łacińskim, dzisiaj nadzwyczaj rzadkich. Z tych, które literaturę polską obchodzą, ważniejsze są: „De recta studenti et vivendi ratione ad bonarum litterarum virtutumque studiosos in Gymnasio Posnaniensi adhortatio“ (Kraków, 1530); „Oratio in coronationem Sigismundi Augusti etc,“ (tamże, 1530); „Encomium terrae Poloniae“ (tamże, 1530); „Areopagiticus quo tum recte tum salubritel respubl. tam instituendi quam gubernandi ratio prescribitur“ (Kraków, 1534) i w. in.

Hegetschweiler Jan, botanik, * 1789 w Richerschweil, w kantonie Zürich, † 1839 r., osiadł jako lekarz w Zürich, a potem w Stäfa. Wziął udział w ruchach politycznych Zürichu 1830 na korzyść reformy, został 1831 radcą rządowym, prezydentem rady zdrowia, następnie profesorem botaniki. Gdy chciał wstrzymać walkę uliczną w Zürichu 6 września 1839 r., został śmiertelnie raniony. Ogłosił nowe wydanie Satera „Flora Helvetica“ (1822) oraz własne „Flora der Schweiz“ (dokończone przez Heera, 1838—40).

Hegezjasz, filozof grecki, żyjący około 370 przed Chr., uczeń Aristippa; malując nędzę życia ludzkiego, pobudził wielu swoich uczniów do samobójstwa, skutkiem czego Ptolemeusz egipski zabronił mu mówić publicznie.

Hegira, ob. Hedżira.

Hegius, właściwie *Aleksander von Heck*, humanista, * prawdopodobnie 1433 roku w Heck w Westfalji, skąd przybrał swoje nazwisko, † 1498 r., uczeń Tomasza a Kempis; wstąpił później do stanu duchownego i położył ważne zasługi, jako nauczyciel w Deventer. Z jego to szkoły wyszedł sławny Erasmus. Z pism jego mała tylko liczba doszła naszych czasów. Por. Reich-

ling „Beiträge zur Charakteristik des A. H.“ (w „Monatsschrift für Westdeutschland“).

Hegumenos, ob. Igumen.

Hegyalja (hedzjalja), zowie się znakomita winnica, rozciągająca się na przestrzeni 5—6 mil kw. w węgierskim komitacie Zemplińskim, na prawym brzegu rz. Cisy, wydająca sławne wina tokajskie, biorące nazwę od wsi *Tokaja*, znakomitszej od innych, jak *Tarczal*, *Tallya*, *Mád* i t. d.

Hegyes, wieś w węgierskim komit. Bacz-Bodrogskim, 4,200 miesz., pamiętna bitwą pomiędzy powstańcami węgierskimi, pod dowództwem Görgeya, a wojskami austrjackiemi, dowodzonemi przez Jelaczycza, stoczoną 14 lipca 1849 r. — *Hegyes*, po madziar., a po rumuńsku *Idiosz*, wieś w węgierskim komitacie Torontalskim; 3,000 miesz.

Hehn Wiktor, historyk cywilizacji, * 1813 r. w Dorpacie, † 1890 w Berlinie, studjował filologję tamże, podróżował po Włoszech, 1846 był lektorem języka niemieckiego w uniwersytecie Dorpackim, 1851 osadzony w fortecy Petropawłowskiej, internowany był następnie do Tuły, gdzie pozostawał do 1855. Po uwolnieniu mianowany był nadbibljotekarzem biblioteki cesarskiej w Petersburgu i na tem stanowisku pozostawał do 1855—73. Od r. 1874 mieszkał w Berlinie. Napisał: „Die Physiognomie der italienischen Landschaft“ (Parnawa, 1844); „Italien“ (4 wyd., Berlin, 1892); „Das Salz. Eine kulturhistorische Studie“ (1873); „Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa“ (6 wyd., 1893); „Gedanken über Goethe“ (1887); „De moribus Ruthenorum“ (wydanie pośmiertne 1892). Por. Schradera „V. H., ein Bild seines Lebens und seiner Werke“ (Berl., 1891).

Heiberg Piotr Andrzej, poeta duński, * 1758 w Vordingborg, † 1841, wygnany z kraju 1799 z powodu politycznych dążności liberalnych, udał się 1800 do Paryża, gdzie za Napoleona I został szefem oddziału w ministerjum spraw zagranicznych. Po Holbergu napisał **H.** najwięcej oryginalnych komedji duńskich, przyjmowanych z wielkim zapałem. Zalecają się one znajomością ludzi, bystrością obserwacji i dowcipem; satyra **H.** jest wszakże bardziej złośliwą niż komiczną, a charaktery odmalowane farbami bardziej ostremi i jaskrawemi niż komicznemi i wesołemi. Jego „Heckingborn“ liczy się do celniejszych dzieł na polu komedji wyższej. Komika niższa najlepiej się przedstawia w dwu operetkach „Podróżnicy chińscy“ (muzyka Schalla) i „Wjazd uroczysty“ (muzyku Schulca). Zbiorowe wyd. wszystkich prac dram. **H.** sporządził Rahbek (4 t., 1806—1889). Oprócz wielu prac popularno-filozoficznych i politycznych, napisał nadzwyczaj zajmujące „Trzy lata w Bergen“ (Drammen, 1829) i „Wspomnienia z mego politycznego, społecznego i literackiego życia we Francji“ (Chrystjanja, 1830). Z innych pism **H.** na uwagę jeszcze zasługują: „O karze śmierci“ (1830); „Précis historique et critique de la Constitution de la monarchie danoise“ (Par., 1820) i „Lettres d'un Norvégien de la vielle roche“ (Par., 1822). Zbiorowe wydanie dzieł **H.** sporządzili Borchsenius i Winkel Horn (1884. Por. Thaamp „P. A. H.“ (2 wyd., 1883); Schwanenflügel „P. A. H.“ (Kopenh., 1891).

Heiberg Jan Ludwik, syn poprzedniego, także poeta, * 1791, † 1860. Początkowo studjował medycynę; wkrótce jednak, idąc za wrodzonym popędem swego genjuszu, poświęcił się wyłącznie poezji i literaturze. Obznajmiwszy się dobrze w Paryżu 1819—22 z teatrem francuskim, został 1822 profesorem języka i literatury duńskiej w Kiel, 1849—56 dyrektorem teatru królewskiego w Kopenhadze, następnie cenzorem teatralnym tamże. **H.** należy do najznakomitszych nowszych poetów duńskich, sława jego opiera się głównie na komedjach, nawskroś narodowych, które z licznemi jego utworami mieszczą się w dziele: „Poetiske Skrifter“ (8 t., Kopenhaga, 1845—47). Do najlepszych należą: „Kong Solomon ag Jörgen Hattemager“; „Recensenten ag Dyret“; „Den otte ag tyvende Januar“; „Aprilsnarree“ (1826); „De Danske i Paris“ (1833) i t. d. Wielkie także miał powodzenie dramat „Elverhoi“ (1828). Z innych prac jego zasługuje na wzmiankę: „Gramatyka duńska“ (Altona, 1823); „Mitologja Północna“ (Szlezwig, 1849), oraz pisma filozoficzne w duchu Hegla, z którego systemem zapoznał się w Berlinie, 1824, mianowicie „O wolności ludzkiej“ (Kiel, 1824) i „O znaczeniu filozofji w czasach teraźniejszych“ (1833). Zbiór ogólny pism prozaicznych wydał **H.** p. t. „Prosaiske Skrifter“ (3 t., Kopenhaga, 1841—44). Nowe wydanie jego pism poetyckich „Poetiske Skrifter“ ogłoszono w Kopenhadze, 1892). Kompletna zaś ed. wszystkich dzieł jego ukazała się po jego śmierci (22 t., Kopenh., 1860—63). Por. „Hansena „Om Johan Ludwig H.“ (Kopenh., 1866). Żona jego *Joanna Ludwika Heiberg*, z domu *Latgers*, * 1812, † 1890, należy do najcelniejszych aktorek duńskich. Była także autorką ulubionych wodewilów. Dzieła jej wydał Jörgensen (4 t., 1891—92).

Heiberg Gunnar, autor norweski, w 1857 wydał pospołu z Hausem Jägerem „Kants Forarbeider kritik og en soirée dansante“ (1878); dramat „Tante Ulrike“ (1888). Od 1884—88 był kierownikiem teatru w Chrystjanji. W 1888 wydał dramat „Kanghidas“, z tendencją skierowaną przeciwko Bjornsenowi i Ibsenowi, „Balkonen“ (1894); „Gert's Have“ (1894); „Det store Lod“ (1895).; „Folkerandet (1895). Dramaty **H.** odznaczają się werwą i dowcipem, ale wskutek zbytniego uwzględniania aktualności starzeją się szybko.

Heiberg Herman, powieściopisarz niemiecki, * 1840 w Szlezwigu, 1859 objął po ojcu księgarnię, którą sprzedał 1870, osiadł w Berlinie, objął kierownictwo *Spenersche Zeitung*, 1880 poświęcił się wyłącznie pracy literackiej. 1892 przeniósł się z Berlina do Szlezwigu **H.** celuje głównie jako opowiadacz w duchu nowoczesnego realizmu i wytrawny znawca nastrojów duszy kobiecej. Napisał: „Acht Novellen“ (Lipsk, 1882); „Ernsthafte Geschichten“ (1883); „Ausgelobt“ (1884); „Die goldene Schlange“ (1884); „Ein Buch“ (1885); „Apotheker Heinrich“ (1885); „Eine vornehme Frau“ (1889); „Esthers Ehe“ (1886), „Ein Weib“ (1887); „Der Januskopf“ (1888, t. 2); „Schulter an Schulter“ (1889, t. 2); „Menschen untreinander“ (1888, t. 2); „Kays Töchter“ (1889); „Dunst aus der Tiefe Berliner Roman“ (1891, t. 2); „Dunkle Geschichten“ (1892); „Eheleben“ (1893); Por. H. Merian „Hermann H.“ (Lipsk, 1891).

Heidecke Benjamin, * 1770 w Merseburgu, † 1811, nauczyciel prywatny w Inflantach, wszedł 1783 r. do wojska rosyjskiego, a następnie został pastorem kościoła ewang.-augsburskiego w Moskwie i przełożonym szkoły hr. Siewersa przy tymże kościele. Jest autorem kilku dzieł filologicznych i teologicznych, oraz pozostawił zbiór dobrych kazań. Wydawał: „Russischer Merkur“ (Ryga, 1865; zakazane po 6 zeszycie) i inne.

Heidegger Karol Wilhelm, baron von Heideck, mąż stanu i malarz, * 1788 r. w Saaralben w Lotaryngji; † 1861 r.; jako oficer odbył 1805 r. kampanje z wojskiem bawarskiem, w r. 1826, żarliwy przyjaciel Greków udał się do ich kraju, został pod panowaniem króla Ottona członkiem rządu i zarządzał wydziałem wojskowym. W r. 1835 powrócił jednak do Monachjum, gdzie w r. 1844 pozyskał godność barona, a następnie stopień generała porucznika, z przeznaczeniem w r. 1850 na referenta ministerjum wojny. **H.** był obok tego dobrym malarzem. Celował głównie w malarstwie historycznem i rodzajowem. Do lepszych obrazów **H.** należą „Drwale w Bawarji“ (1823), „Scena z wojny hiszpańskiej 1809 r.“ (1829); „Obóz filhellenów przed Atenami podczas wojny greckiej o wyswobodzenie“. Por. Heigel „Ludwig I“; „König von Bayern“ (2 wyd., Lipsk, 1888).

Heidel Herman, rzeźbiarz niemiecki, * 1810, w Bonn, † 1865 w Sztutgardzie; ukończywszy gimnazjum w mieście rodzinnem, na żądanie ojca studjował medycynę, którą jednak prędko porzucił i od 1835 r. pracował w pracowni Schwanthalera w Monachjum. 1838 roku udał się do Włoch i tam, pozbywszy się romantyki artystów monachijskich, przejął się duchem antycznym. 1842 powrócił do Niemiec, osiadł początkowo w Kolonji, gdzie wykonał statuetkę „Pandory“, w następnym jednak roku przeniósł się do Berlina i tam w spółce z Beuthem wykończył wiele modelów do pucharów, kufli i t. p. naczyń, wykonywanych następnie fabrycznie. Z większych dekoracyjnych robót, w tym czasie wykonanych w Berlinie, cenne są karjatydy w gmachu opery i 2 posągi proroków, zdobiące kopułę zamku. Z płaskorzeźb, któremi chętnie się zajmował, sławną jest wykończona dla fundacji Lutra w Erfurcie, wyobrażająca „Przybicie tez“ i złożona z wielkiej liczby figur, prawie naturalnej wielkości. Nadto w berlińskiej galerji narodowości znajduje się płaskorzeźba „Orestes poznany przez Ifigenję“. Że statui i grup odznaczają się „Ifigenja nad morzem“ (1852), „W Pomarańczarni poczdamskiej“, wykonana w marmurze, arcydzieło **H.**; model do grupy „Edyp w towarzystwie Antygony“ (1854); kolosalna statua Händla, odlana w spiżu w Halli; mnóstwo robót dekoracyjnych, nagrobków i t. d. Zamiłowania **H.** do antyczności okazują szkice do podania o Ifigenji (1850—51), kilka tablic szkiców z życia Penelopy, oraz śliczne reljefy, do których czerpał tematy z Homera.

Heidelberg, stare uniwersyteckie miasto badeńskie, w obwodzie t. n., położone w pięknej okolicy u stóp Geisbergu nad rz. Nekarą, posiada kilka pięknych budowli, jak np. kościół S. Ducha i kościół S. Piotra, 2 mosty na rzece Neckar, z których jeden z posągiem elektora Karola Teodora; 35,190 miesz. (1895). Heidelberg sławny jest uniwersytetem, założonym 1386 przez palatyna Ruprechta I, a którego najświetniejsze czasy przypadają na koniec XVI i początek XVII w. Uniwersytet ten zreorganizowany 1803 nosi obecnie nazwę Ruperto-Carolina. Własność uniwersytetu stanowią: sławna bibljoteka (około 500,000 tomów), obserwatorjum, ogród botaniczny i w. in. Ciekawym tu jest sławny, z 14 wieku pochodzący, starożytny zamek elektorski, w r. 1764 przez piorun zburzony, niezamieszkany i przedstawiający wspaniałe zwaliska. W piwnicach tego zamku znajduje się sławna beczka heidelberska, obejmująca w sobie 236,000 butelek. Znajdująca się w pobliżu góra Königsstuhl, na 566 m. wysoka, przedstawia wspaniały widok na całą okolicę. Miasto Heidelberg, pierwotnie lennictwo biskupa Warmji, było od 1155 przez sześć blizko wieków rezydencją palatynów reńskich. Po rozpoczętej tu 1546 reformacji, Heidelberg, gdzie 1562 zjawił się sławny *Katechizm heidelberski*, był środkowym punktem kalwińskiego wyznania. Podczas Trzydziestoletniej wojny i przy końcu wieku XVII ucierpiał bardzo wiele z powodu ówczesnych wypadków wojennych. Obecnie z powodu pięknego położenia i bogatych wspomnień historycznych **H.** jest jeszcze celem podróży wielu turystów, szczególnie angielskich.

Heidelberska beczka, ob. Heidelberg.

Heideloff, Wiktor Piotr, rzeźbiarz, malarz i budowniczy niemiecki, * 1757 w Sztutgardzie, † 1816. Uczył się jednocześnie z Szyllerem w

szkole Karola. Po powrocie z podróży do Włoch i Paryża został profesorem tej samej szkoły i nadwornym malarzem teatru. Utwory jego pendzla wykazują smak czysty i prawdziwie twórczą, pełną życia fantazję. Malował przeważnie obrazy dekoracyjne dla zamków królewskich i dla teatrów. Do najlepszych prac **H.** należą „Pory roku“ w zamku sztutgardzkim i obraz kościelny w Rottweil.

Heidellof, Karol Aleksander, syn poprzedniego, znakomity budowniczy, * 1788 w Sztutgardzie, † 1865, w młodym bardzo wieku objawił już szczególną skłonność do średniowiecznego stylu gotyckiego. W r. 1818 mianowany został budowniczym miasta Norymbergi i 1822 profesorem tamecznej szkoły politechnicznej, gdzie wystąpił ze znaczną liczbą budowli oryginalnych w duchu średniowiecznym. Do tych prac jego pomysłu należą: w Norymberdze odnowione kościoły św. Sebalda, św. Wawrzyńca, św. Idziego i św. Jakóba, Dürersbrunnen, dom Plattnera i t. d., a oprócz powyższych, odrestaurowany kościół katedralny w Bambergu, sala rycerska w twierdzy Koburg, zamki Landsberg i Altenstein, Reinhardsbrunn, Rosenburg, piękny kościół katolicki w Lipsku i w. in. Z prac jego autorskich zasługują na wzmiankę: „Der christliche Altar“ (1838); „Ornamentik des Mittelalters“ (24 zeszyty, Norymberga, 1838—52, 24 zesz.); „Die Bauhütte des Mittelalters in Deutschland“ (Norymberga, 1844); „Die Lehre von den Säulenordnungen“ (Norymb., 1827); „Der Kleine Vignola“ (1832); „Die architektonische Glieder etc.“ (1831); „Baudenkmale aus Schwaben“ (Stuttg., 1854—1861 i in.

Heiden Edward, agronom, * 1835 w Greifswaldzie, * 1888, studjował ekonomję, następnie chemję, w r. 1857 został asystentem laboratorjum chemicznego akademji w Eldena, 1868 dyrektorem stacji doświadczalnej w Pommritz, 1871 profesorem. Napisał: „Leitfaden der gesammten Düngerlehre und Statik des Landhaues“ (2 wyd., 1882); „Die landwirtschaftlichen Versuchsstationen“ (2 wyd., 1874); „Die menschlichen Exkremente“ (1887); „Wie wird schwerer roher Boden fruchtbar gemacht“ (1883); „Die Verwertung der städtischen Fäkalien” (1885).

Heidenhain Rudolf, fizjolog. * 1834 w Marienwerder, † 1897, kształcił się w Królewcu, Halli i Berlinie, w 1859 został profesorem fizjologji i histologji we Wrocławiu. Napisał: „Physiologische Studien“ (1856); „Mechanische Leistung, Wärmeentwickelung und Stoffumsatz bei der Muskelthätigkeit“ (1864); „Physiologie der Absonderungsvorgänge“ (w Hermanna „Handbuch der Physiologie“ t. 5, 1880); „Der sogen. tierische Magnetismus” (1880); „Die Vivisektion im Dienste der Heilkunde“ (2 wyd., 1884); „Beiträge zur Histologie und Physiologie der Dünndarmschleimhaut“ (1888).

Heidenstamm Karol Gustaw Werner v., poeta szwedzki, * 1859, początkowo zajmował się malarstwem, później podróżował po Europie i po Wschodzie. Pierwszy zbiór poezji: „Vallfart och Vandringsar“ (wydał w 1888); „Dichter“ (1895); „Hans Alienns“ (1892).

Heidenstein Reinhold, pisany z polska *Hajdensztajn*, *Hejdenstein*, historyk polski XVII wieku, * 1556 w Selęcinie, w pow. Mirachowskim na Pomorzu, † 1620 tamże; pochodził ze starego hrabiowskiego rodu niemieckiego, przesiedlonego z Frankonji do Polski za Kazimierza Jagiellończyka. **H.**, odbywszy podróże po Niemczech, Francji i prawdopodobnie po Włoszech, został sekretarzem Alberta Fryderyka, ks. pruskiego. Poznany na tem stanowisku przez J. Zamojskiego, został jego sekretarzem, a następnie Stefana Batorego; 1582 posłował od kr. do książąt pruskiego i kurlandzkiego; kilka następnych lat poświęcił na napisanie dzieła o wojnach Stefana z w. ks. moskiewskim p. t. „De bello Moschovitico commentariorum libri sex“ (Kraków, 1584, Bazyleja, 1588, przy Kromerze, Kolonja, 1589, jako księgi III—VI „Rerum polonicarum“ i w Waechelinsa „Rerum Moscoviticarum scriptores“, (Frankfurt, 1600, na niemiecki przełożone przez Rätela (Görlitz, 1590); dziełem tem ściągnął przeciwko sobie nienawiść szlachty, jakoby za popieranie idei monarchicznej i wynoszenie zasług Zamojskiego, w rzeczy zaś samej z pobudek osobistych, obraziwszy w niem kilka wybitniejszych osobistości, 1585 **H.** wraz z bratem Konradem uzyskał indygenat polski; posłował następnie 1586 do Gdańszczan i Elblążan. Po śmierci Stefana Batorego **H.** przez Zamojskiego używany był do pośredniczenia w układach z Maksymiljanem Rakuskim; po wstąpieniu na tron Zygmunta Wazy spełniał znów urząd sekretarza królewskiego. Miał wtedy polecone ułożenie wzorów dla wszystkich spraw polskich, nie mógł jednak tego wykonać, będąc ciągle odrywanym do różnych spraw. W tymże także czasie wraz z Mikołajem Niewieścińskim pracuje nad poprawą i uzupełnieniem prawa chełmińskiego, którem się rządziły Prusy. Projekt ten przyjęty na sejmie 1598 i znany pod nazwą *korektury pruskiej* wyszedł p. t. „Jus terrestre nobilitatis Prussiae“ (Toruń, 1599, 2 wyd., tamże, 1622, a w przekładzie polskim i niemieckim Petersona, Gdańsk, 1625). Sprawował dalej rozmaite poselstwa do stanów pruskich (1609—10 1611); brał także udział w wojnie z w. ks. Moskiewskiem. Od 1612 porzucił sprawy publiczne i osiadłszy w swej ojcowiźnie Selęcinie zajął się pracami historycznemi. Oprócz wymienionych wydał nadto „De nuptiis J. Zamojski ac Griseldis Bathoreae” (Kraków, 1583, w formie listu do Jerzego Fryderyka, margrabiego brandeburskiego); „Cancellarius sive de dignitate et officio Cancellarii Regni Poloniae” (Brunsberg, 1610); „Vita Zamojscii” (wydane dopiero 1861 w Pozna-

niu przez Działyńskiego w zbiorze „Collectanea vitam resque gestas J. Zamoyscii illustr.”), z którego Bohomelec, nie wymieniając autora, przełożył swoje „Życie Zamojskiego” (1 wyd., Warszawa, 1774). Najważniejszem i najobszerniejszem dziełem **H.** jest „Rerum polonicarum libri XII” (wydane przez jego syna, Frankfurt, 1672; na polskie przełożone przez Gliszczyńskiego, w zbiorze „Dziejopisowie krajowi”, 2 t., Petersburg, 1857). W dziele tem zawarł **H.** dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta po rok 1602; opisuje w nich obszernie życie i czyny Zamojskiego, podług udzielonych mu przez kanclerza wiadomości, oraz dzieje Rzpltej, częścią podług własnego widzenia, częścią zaś czerpiąc w archiwach. Styl niezawsze gładki wynagradza bogactwo treści. Pełną ręką czerpali z niego Łubieński i Piasecki, Albertrandi zaś prawie dosłownie wypisał swe dzieje Henryka Walezjusza i Stefana Batorego. Por. Nehringa „O życiu i pismach Reinholda **H.**” (Poznań, 1862 i poprzednio po łacinie, Wrocław, 1856); Batowskiego „Rajnold **H.** i Fr. Bohomolec, pisarze żywota J. Zamojskiego” (Lwów, 1854) i Włodz. Spasowicza „Życiorys **H.**” dodany do przekładu Gliszczyńskiego; „Pamiętniki o wojnie moskiewskiej“, tłómaczył na polski Jan Czubek (Lwów, 1894). Były też przełożone na język rosyjski p. t. „Zapiski o moskowskoj wojnie“ (Petersburg, 1889).

Heidenstein Jan Reinhold Solecki, kasztelan gdański, syn poprzedniego, * mało co przed śmiercią ojca, † 1672 lub 1673. Nauki otrzymał w Lowanjum; za króla Michała (data nieznana) został kasztelanem gdańskim. Napisał „Oratio in funere Sigismundi III” (Lowanjum, 1633); „Norma civis in Republica boni” (Gdańsk, 1637); uporządkował nadto, dopełnił i wydał najważniejsze dzieło swego ojca „Rerum polonicarum libri sex” (Frankfurt, 1672). *Na* synu jego *Melchjorze*, wygasł w Polsce ród Heidensteinów.

Heider Gustaw Adolf baron, zasłużony badacz w dziedzinie sztuki średniowiecznej, * 1819 r. w Wiedniu. Po ukończeniu studjów prawnych był adjunktem bibljoteki przy akademji sztuk pięknych; 1863 otrzymał nominację na radcę sekcji i referenta wydziału sztuk w ministerjum stanu; 1866 został prezesem akademji sztuk pięknych. 1873 szefem wydziału szkół wyższych i średnich w ministerjum oświaty, 1880 przeszedł w stan spoczynku i otrzymał zarazem godność barona. Poświęcał swą pracę bliższemu poznaniu starożytnych dzieł sztuki w Austrji, a głównie głębszemu zbadaniu ducha średniowiecznej symboliki i typologji, których znajomość on jeden w Niemczech upowszechniał. Z prac jego najcelniejsze: „Ueber Tiersymbolik und das Symbol des Löwen in der christl. Kunst“ (Wied., 1849); „Die roman. Kirche in Schöngrabern“ (Wieden, 1855); dzieło ważne dla symboliki „Der Altaraufsatz im Stifte Klosterneuburg“ (Wied., 1860), szacowny przyczynek do typologji, oprócz tego umieszczał szereg cennych rozpraw w *Mittheilungen der k. k. Centralkomission*, oraz w dziele wydanem wspólnie z Eiltelbergerem p. t. „Mittelalterlichen Kunst Denkmale des österreich. Kaiserstaats“ (Stuttg., 1855 sq., t. 2).

Heigel Karol August, poeta, * 1835 w Monachjum, kształcił się tamże, od 1865 współredaktor dziennika *Bazar* w Berlinie, od 1875 zajęty był pracami literackiemi dla króla bawarskiego Ludwika II. Ogłosił: „Bar Cochba, der letzte Judenkönig“ (1857); „Walpurg“ (1859); „Marta“ (1876); powieści: „Ohne Gewissen“ (1871); „Die Dame ohne Herz“ (1873); „Neue Novellen“ (1872); „Der Theatertenfel“ (1878); komedję „Freunde“ (1879); „Mozaik“ (1886); „Der reine Thor“ (1891) i „Heitere Erzählungen“ (1893).

Heigel Karol Teodor, historyk, brat poprzedniego, * 1842 w Monachjum, kształcił się tamże, od 1876 członek akademji nauk, 1879 profesor uniwersytetu, 1883 profesor w szkole politechnicznej, 1885 dyrektor seminarjum historycznego przy uniwersytecie monachijskim; napisał: „Der Uebergang der Herzogtums Bayern von Heinrich dem Löwen auf Otto von Wittelsbach“ (1867); „Die deutschen Kaiser“ (1880); „Aus drei Jahrhunderten Vorträge aus der neuern deutschen Geschichte“ (1881); „Münchens Geschichte 1158—1806“ (1882); „Neue historische Vorträge und Aufssätze“ (1883); „Quellen und Abhandlungen zur neuern Geschichte Bayerns“ (1885); „Nymphenburg“ (1891); „Essays aus neuerer Geschichte“ (1892).

Heije Jan Piotr, jeden z lepszych nowoczesnych poetow holenderskich, * 1809 w Amsterdamie, † 1876, studjował medycynę w Lejdzie, wziął udział w wojnie przeciwko Belgii i następnie osiadł jako lekarz praktyczny w Amsterdamie. Redagował 1832—34 *Vriend des Vaderlands*, wydawał pismo zbiorowe *Musen*, 1841, premjowany za *Liederen en zangen*, jak również w 1847 za *Kinderliederen*. Był przez lat 15 najczynniejszym spółpracownikiem *Enkhiuzer Volksalmanack*, od 1838—40 był redaktorem pisma lekarskiego *Wenken en Meeningen*, od 1840—45 zaś *Archief voor Geneskunde*; od 1847 prezes towarzystwa lekarskiego. 1853 r. wyszły najlepsze jego utwory poetyczne „Dychterlyke Krans“, zbiór pieśni dziecięcych, przejęty głębokością i ciepłem uczucia, jakiego pewno nie posiada żaden inny naród. Ponieważ uważał za największą potrzebę naszego wieku stosowny i harmonijny rozwój człowieka, a szczególnie dziecka, przeto chciał ideję, która już weszła w zakres nauki, zastosować i do życia i uczynić widoczną; w tym celu ogłosił swe „Dichteryka Krans“, w których „ciało, myśl i dusza“ występują w związku z sobą. Napisał nadto „Verspreide Gedichte“ które wraz z *Kindergedichten* weszły w skład wydania zbiorowego (1870, 4 wyd. 1883).

Heijn Piotr Petersen, marynarz holenderski, * 1577, w Delftshaven pod Roterdamem, pochodził z nizkiego stanu, a przez swą odwagę z chłopca okrętowego, dostąpił najwyższych godności. Jako wiceadmirał floty kompanji zachodnio-indyjskiej rozbił 1626 Hiszpanów w zatoce Wszystkich Świętych i zabrał im 45 okrętów i bogate łupy. Awansowany za to na admirała kompanji, zabrał prawie bez wystrzału 1628 wielką hiszpańską flotę. Mianowany admirałem holenderskim 1629, wkrótce potem poległ w walce. Pamięć jego uwiecznia nagrobek w kościele w Delft.

Heil dir im Siegerkranz, pierwsze słowa pruskiego hymnu narodowego, którego rzeczywistym autorem jest H. Harries. Ogłosił on we *Flensburger Wochenblatt* z d. 27 stycz. 1790 „Lied für den dänischen Unterthan, an seines Königs Geburtstag“, do śpiewu według melodji hymnu angielskiego: „God save great George the king“ (oraz w Harriesa „Gedichten“, (Altona, 1804, t. 2). Spiew ten, odpowiednio przerobiony i skrócony przez B. G. Schumachera do pięciu strof, ukazał się w obecnej formie swojej w dzienniku Spenera z d. 17 grud. 1793 jako „Berliner Volksgesang“ i wkrótce stał się hymnem narodowym.

Heilbronn, fabryczne miasto w królestwie Wirtemberskiem, położone w pięknej dolinie rzeki Nekary; ma 33,461 m. (1895), port wolny i prowadzi znaczny handel. Posiada kilka starożytnych budowli, z któremi się łączą liczne wspomnienia dawnych dziejów niemieckich. **H.** wspominany jest po raz pierwszy w r. 741, później stał się wolnem miastem państwa niemieckiego. W 1633 był tu przez kanclerza szwedzkiego Oxenstierna z państwami protestanckiemi niemieckiemi, Frankonją, Szwabją i prowincjami reńskiemi, zawarty związek, dla dalszego prowadzenia wojny 30-letniej. W pobliżu **H.** znajdują się wielkie łomy gipsowe.

Heilbrunn, wieś w Wyższej Bawarji, powiecie Tölz, ma źródło mineralne Adelheidsquelle, w którego skład wchodzą: sól kuchenna, węglan sodu, potasu i magnezu, jodek potasu, bromek sodu; temperatura źródła 10°. Kąpiele skuteczne są przy cierpieniach gruczołów limfatycznych (skrofuły), przy zastarzałym syfilisie, blednicy, katarach chronicznych i wysypkach na skórze.

Heilige Linde, miasto, ob. Święta Lipka.

Heiligenbeil, miasto, ob. Święta Siekierka.

Heiligenblut, wieś w Karyntji, położona na wysokości 1,279 metr. u stóp góry Gross Glockner; posiada piękny starożytny kościół, który jest celem licznych pielgrzymek, z powodu mającej się tu przechowywać flaszeczki ze krwią Chrystusową; w pobliżu jest kilka wspaniałych wodospadów.

Heiligenkreuz, wieś w Niższej Austrji, nad rz. Sattelbach, 820 m., najdawniejsze w Austrji opactwo cysterskie, założone w 1136 r., piękny, w staroniemieckim stylu zbudowany kościół, sławne olbrzymie organy, piękna galerja obrazów, bibljoteka i grobowce książąt babenberskich.

Heilmann Jan, histor. wojen, * 1825 w Monachjum, kształcił się w korpusie kadetów w Monachjum, od 1859 kapitan sztabu generalnego, odbył kampanje 1866 i 1870—71, od 1873 pułkownik, 1883 r. jako generał porucznik, wystąpił z czynnej służby, † 1888 w Monachjum, napisał: „Das Kriegswesen der Kaiserlichen und Schweden zur Zeit des Dreissigjährigen Kriegs“ (1850); „Die Kriegskunst der Preussen unter König Friederich dem Grossen“ (2 t., 1852—53); „Feldzug von 1813“ (1857); „Kriegsgeschichte von Bayern, Franken, Pfalz und Schwaben von 1506 bis 1651“ (2 t., 1868); „Anteil des 2 bayrischen Armeekorps am Feldzug von 1870—71 gegen Frankreich“ (1872); „Feldmarschal Fürst Wrede“ (1881); oraz wiele rozpraw w czasopismach specjalnych.

Heilpern Jakób, inżynier, * 1850 w Warszawie, po ukończeniu szkoły politechnicznej w Monachjum 1874 pracował w Bawarji przy budowie dróg żelaznych i mostów, w 1879 został inżynierem przy drodze żelaznej warszawsko-wiedeńskiej. Oprócz rozpraw w *„Inżynierji i budownictwie,“ „Przeglądzie technicznym“* i *„Ateneum“* ogłosił: „W sprawie ujednostajnienia znakowań w naukach matematycznych i technicznych“ (1885); „Własności stali służącej do wyrobu szyn” (1886); „Nauka mularstwa“ (t. 1, cz. I „Wiadomości z nauk zasadniczych“ 1894, cz. II „Materjały mularskie“ 1896, t. 2 pod prasą).

Heilpern Maksymiljan, brat poprzedniego, przyrodnik, * 1856 r. w Warszawie, studjował nauki przyrodnicze w uniwersytecie warszawskim, od r. 1881 —1884 przebywał na Syberji, w gub. Jenisejskiej, gdzie badał florę syberyjską, a zebrany przez niego zielnik włączony został do muzeum w Minusińsku. Po powrocie był chemikiem fabrycznym, zajmując się zarazem nauczycielstwem prywatnem. W r. 1891 został dyrektorem szkoły rzemiosł w Warszawie. Przeprowadził badania nad przemysłem piekarskim i ogłosił znaczną liczbę rozpraw w czasopismach, jak: „O wartości pożywnej chleba wobec tegoczesnej techniki piekarskiej” (1886); „Wartość pożywna chleba“ (1886); „Piece piekarskie“ (1887); „Chleb jako pokarm“ (1888); „Kefir, jego pochodzenie i własności“ (1886). Oddzielnie wydał: „Zarys mikrochemji mineralnej i organicznej” (1890); „Tajemnice przyrody,” cz. I „Ogólne wiadomości o świecie“ (1891), cz. II „Jak żyją rośliny. Kurs popularny morfologji i fizjologji roślin” (1893); „Wykład popularny zasad kosmografji i kosmogonji“ (1891, wyd. 2., 1896); „Zasady botaniki“ (podług Schödlera, 1899).

Heilprin Jechyel, syn Salomona, uczony rabin miasta Mińska, w początkach XVIII w., ogło-

sił: „Seder Hadorot“ (Kolejne następstwo pokoleń, Karlsruhe 1769 i Zółkiew 1808), oraz „Erkeha-Kinujim“ (Dyrenfurt, 1806), słownik obejmujący te wyrazy biblijne, nowo-hebrajskie i talmudyczne, które przez Talmud, dzieła rabiniczne i kabalistyczne, objaśnione zostały.

Heilsberg, *Alersberg*, *Heilsperga*, po polsku *Lecbarg*, *Helsberg*, niegdyś miasto stołeczne Warmji, leży w dzisiejszej pruskiej regencji królewieckiej, nad rz. Allerą; starożytny zamek. **H.** pamiętny jest jako rezydencja wielu biskupów, sławnych w dziejach naszego kraju, jak Dantyszka, Stanisława Hozjusza, Marcina Kromera, Andrzeja Batorego, Ignacego Krasickiego.

Heilsbronn, albo *Kloster Heilsbronn*, miasteczko w bawarskim obwodzie Środkowej Frankonji, nad rz. Schwabachem, 1,300 m., źródło mineralne. Słynęło niegdyś bogatym klasztorem Cystersów, założonym 1132 r. przez biskupa z Bambergu Ottona, a zniesionym w r. 1555, w którym spoczywają prawie wszyscy członkowie domu burgrafów norymberskich, aż do Albrechta Achillesa (1486), tudzież margrabiów z Anspachu.

Heilstein, wieś w pruskiej regencji Akwizgrańskiej, powiecie Szlejdeńskim, ma licznie zwiedzane źródło mineralne.

Heim Ernest Ludwik, lekarz, * 1747 w Solz, w księstwie Meiningen, † 1834 r.; w 1776 został fizykiem w Spandau, wkrótce potem fizykiem powiatowym w Hawellandzie, a 1783 lekarzem praktykującym w Berlinie. Heim był jednym z najwięcej poszukiwanych lekarzy i posiadał powszechny szacunek we wszystkich stanach. Całkowity zbiór jego pism: „Vermischte medicinische Schriften“ (1836) wydał Pätsch, a opis jego życia „Das Leben Heim's“ ogłosił Kessler (2 t., Lipsk, 1835; 3 wyd., 1879).

Heim Jan, * 1758 r. w Brunświku, po ukończeniu nauk w Helmstadt i Getyndze, gdzie następnie był członkiem seminarjum filologicznego i sekretarzem bibljoteki uniwersyteckiej, przeniósł się 1779 do Moskwy, gdzie 1781 r. został profesorem uniwersytetu do języka niemieckiego, tudzież starożytności greckich i rzymskich, a 1793 profesorem historji powszechnej; † 1821, ogłosiwszy drukiem znaczny szereg dzieł statystycznych, gramatycznych i innych; najważniejsze atoli z nich są rozmaite słowniki.

Heim Franciszek Józef, malarz historyczny francuski, * 1787 w Belfort, † 1865 w Paryżu. Otrzymawszy początkowe wykształcenie w Strasburgu, od 1803 roku pracował u Vincenta w Paryżu, 1806 r. otrzymał drugą, a zaś 1807, za znakomity obraz „Zwycięstwo Tezeusza nad Minotaurem,“ pierwszą nagrodę, oraz 5-letnie stypendjum do Rzymu. Po powrocie otrzymał na wystawie 1812 r. złoty medal pierwszej klasy za „Przybycie Jakóba do Mezopotamji,“ oraz w roku 1817 za obraz „Ptolemeusz Philopator;” 1819 wystawił „Wskrzeszenie Łazarza,“ „Tytus,“ „Wespazjan,“ „Oswobodzenie króla hiszpańskiego,“ „Krwawa kąpiel Żydów na dziedzińcu świątyni jerozolimskiej,“ za który to ostatni ozdobiony 1824 krzyżem legji honorowej. Następnie ozdobił galerję Karola X w Luwrze znamienitym freskiem „Wezuwjusz przyjmujący od Jowisza ogień niebieski.” 1827 dał obraz przedstawiający Karola X, rozdającego po wystawie 1824 r. nagrody artystom, składający się więcej, niż ze 100 osób portretowanych, z których każda nosi piętno oryginalności. W r. 1829 został członkiem instytutu. Na wystawie 1847 r. wystąpił z obrazem wystawiającym „Dramatyka Andrieux“, odczytującego w foyer Théâtre Français jeden ze swoich utworów; obraz ten przyjęty ostrą krytyką przez estetyków ze szkoły romantycznej, sprawił, że H., nie cieszący się nigdy wielką popularnością, został lekceważony i zaliczony do przestarzałej szkoły akademickiej. Przez wystawione jednak 1855 r. obrazy „Zwycięstwo Judy Machabejczyka“ i „Bitwa pod Rocroy,“ zyskał znów uznanie. Obrazy **H.** odznaczają się dążeniem do prawdy i troskliwością kompozycji; utwory religijne rażą zimnem traktowaniem.

Heim Ignacy, muzyk kompozytor, * 1818 r., studjował medycynę w Monachjum, następnie poświęcił się muzyce i był dyrektorem orkiestry we Fryburgu. Wydalony stamtąd zpowodu zasad liberalnych, osiadł w Zurychu 1852 r., gdzie pełnił obowiązki kapelmistrza i położył zasługi na polu pieśni ludowych, † 1880 w Zurychu, gdzie wzniesiono mu pomnik. Ogłoszone w wielu tomach zbiory jego pieśni ludowych na chóry męskie, żeńskie, mieszane są bardzo rozpowszechnione i popularne w Szwajcarji i Niemczech południowych. Por. Schönenberger „Ignaz **H.**“ (Zurych, 1881).

Heim Albert, geolog, * 1849 w Zurychu, kształcił się tamże i w Berlinie, w r. 1871 został docentem w politechnice w Zurychu, 1873 profesorem tamże, a 1875 zarazem prof. uniwersytetu. Od 1881 jest dyrektorem wydziału przyrodniczego politechniki i bierze czynny udział w geologicznych badaniach kraju. Oprócz wielu mniejszych rozpraw, ogłosił: „Ueber einen Fund aus der Renntierzeit“ (Zurich, 1874); „Ueber die Verwitterung im Gebirge“ (1879); „Die Gebirge“ (1881); „Ueber Bergstürze“ (1882); „Handbuch der Gletscherkunde” (1885); „Ueber Quellen“ (1885) „Die Erdbeben und deren Beobachtung“ (1880); „Untersuchungen über den Mechanismus der Gebirgsbildung” (2 t., 1878); w pracy tej wyłożył teorję powstawania gór.

Heiman Gustaw, malarz polski, * 1835 r. w Kaliszu, kształcil się w Warszawie, wykonał wiele obrazów treści religijnej, rodzajowej i portrety, a także wiele kopji włoskich mistrzów.

Heiman Teodor, lekarz, * 1848 w Warszawie, medycynę studjował w Szkole Głównej, a następnie w uniwersytecie warszawskim. W roku 1879 po obronie rozprawy „O wpływie chlorku pilokarpiny na wydzielanie potu i krążenie krwi,“ otrzymał stopień doktora medycyny. Od 1876 r. był ordynatorem szpitala Ujazdowskiego, w 1898 naczelnym lekarzem szpitala wojskowego w Tambowie. Zajmuje się głównie chorobami ucha. Napisał: „Postęp terapji otyatrycznej od r. 1870—1879“ (1882); „O głuchocie udanej i sposobach rozpoznawania takowej” (1885); „Kilka słów o otwieraniu wyrostka sutkowego” (1890); „Hygiena ucha“ (1891); „Ogólny pogląd na choroby narządu słuchowego i stosunek ich do chorób ustroju,“ i in.

Heimbach Karol Wilhelm Ernest, prawnik niemiecki, * 1803 w Merseburgu, † 1865; pierwotnie profesor prawa w Lipsku, od 1828 profesor i członek sądu apelacyjnego w Jenie, ogłosił: „Basilicorum libri LX“ (6 tom., Lipsk, 1833—1870); „Lehrbuch der particulären Privatrechte der zu den Oberappellationsgerichten zu Jena und Zerbst vereinigten Länder“ (2 t., Jena, 1848—53); „Erörterungen aus dem gemeinen und sächsischen Civilrechte und Civilprocesse“ (Jena, 1849) i „Lehrbuch des sächsischen bürgerlichen Processes“ (Jena, 1852 — 1861).

Heimburg Grzegorz von, uczony prawnik, * na początku XV w. jak się zdaje w Würzburgu, † 1472 r. w Dreźnie. Na soborze bazylejskim zaprzyjaźnił się z Eneaszem Sylwjuszem Piccolominim, późniejszym papieżem Piusem II, i został jego sekretarzem; ale później, jako poseł księcia austrjackiego Zygmunta i zwolennik reformy kościoła, poróżnił się z nim i skutkiem tego 1461 r. został wyklęty. Przed r. 1435 został syndykiem m. Norymbergi i urząd ten sprawował do r. 1460 z wielką korzyścią dla obywateli, a nadto spełniał różne zlecenia dyplomatyczne, mianowicie z ramienia elektora saskiego (1438) na zjeździe w Frankfurcie, następnie w służbie króla czeskiego Jerzego. **H.** odgrywał znakomitą rolę, będąc niezmordowanym w swojej opozycji przeciwko kurji rzymskiej. Przed r. 1446 napisał był „Admonitio de injustis usurpationibus Paparum Romanorum.“ W końcu jednak zgnębiony pojednał się z papieżem 1472, choć nie zmienił swych przekonań. Pisma jego dopiero po jego śmierci wyszły p. t.: „Scripta nervosa, juris justitiaeque plena, ex manuscriptis nunc primum edita“ (Frankfurt, 1608). Co do bliższych szczegółów jego działalności, czyt. Ullmanna: Die Reformatoren vor der Reformation“ (2 t., Hamburg, 1841—42); Klem. Brockhausa „Gregor von Heimburg“ (Lipsk, 1861); Hagena „Zur politischen Geschichte Deutschlands” (Sttutgard, 1842); Joachimsohna „Gregor von **H.**” (Monachjum, 1869).

Heimburg W., powieściopisarka niemiecka, ob. Behrens Berta.

Heimdall, bóstwo staro-germańskie, strażnik mostu Bifröst, łączącego królestwo Azów z siedliskiem ludzi.

Heimingsfeld, ob. Goldast (Melchior).

Heimskringla, główne dzieło norweskiego poety Snorre Sturlusona (ob.).

Hein Franciszek, prawnik austrjacki, * 1808 w Ołomuńcu, † 1890 w Brünn. W r. 1861 został prezydentem izby poselskiej, 1862—65 ministrem sprawiedliwości, następnie prezydentem najwyższego sądu krajowego i członkiem izby panów.

Heincke Jan Fryderyk, zoolog, * 1852 w Hagenow w Meklemburgu, został 1873 r. asystentem instytutu zoologicznego w Kiel, 1879 nauczycielem w Oldenburgu, 1892 dyrektorem zakładu biologicznego na Helgolandzie. Przeprowodził ważne badania w sprawie rybołóstwa, a w szczególności nad śledziem. Ogłosił: „Die Varietäten des Herings“ (1878—82), „Die nutzbaren Tiere der nordischen Meere” (1882); „Die Fische der Ostsee“ (1883) i in.

Heincz Karol, komedjopisarz. Napisał: „Figle ułanów“ (kom. w 1 akcie wierszem, Kijów, 1841); „Powrót Zaporożców z Trebizondy“ (komedjo-opera histor. w 2 akt. wierszem, Kijów, 1840); „Młodzież tegoczesna“ (kom. w 2 akt. wierszem, Kijów, 1841). Pisał o Heinczu Michał Grabowski (który go chwalił za dowcip), a podał rozbiór jego komedji *Przegląd naukowy warszawski* (1844, № 23).

Heine Henryk, jeden z najgenjalniejszych poetów i prozaików nowszych czasów, * 1799 (nie zaś 1800, jak powszechnie podają i jak sam **H.** twierdzi, mówiąc ze zwykłą sobie ironją, że „jest pierwszym człowiekiem XIX w.”) w Düsseldorfie, † 1856 w Paryżu. Studjował naprzód w Düsseldorfie, następnie prawo w Bonn i Getyndze, zaś filozofję u Hegla w Berlinie, gdzie wszedł w przyjazne stosunki z Chamisso, Fouqué'm, Boppem i Grubbem. 1822 roku odbył podróż do Polski; 1825 otrzymał w Getyndze stopień doktora prawa i przeszedł na chrystjanizm. Następnie przemieszkiwał w Hamburgu i Monachjum, gdzie wraz z Lindnerem zaczął wydawać 1827 „Politische Annalen.” 1829 przeniósł się do Berlina. Przez rząd pruski uważany z powodu swej wolnomyślności za niebezpiecznego i prześladowany z tej przyczyny, pociągnięty nadto rewolucją Lipcową, udał się do Paryża, gdzie ożenił się z Paryżanką Matyldą Mirot († 1883, w Passy pod Paryżem) i gdzie przebywał aż do śmierci. Począwszy od 1836, aż do upadku ministerjum Guizota w 1848, po-

Heine Henryk.

bierał z kasy ministerjum spraw zagranicznych po 4,000 fr. rocznie. Pobyt w Paryżu przerywał niekiedy wycieczkami, ostatnio wyjeżdżał 1844 do Hamburga; po powrocie zapadł na wysychanie mlecza pacierzowego, i choroba ta nie opuściła go aż do śmierci; ostatnie lata życia przepędził w łóżku, umysł jednak jego, mimo wszelkich cierpień i dolegliwości, zachował dawną świeżość i ruchliwość. **H.** wystąpił naprzód ze zbiorem poezji „Gedichte“ (Berlin, 1822), przyjaźniej przyjętym przez krytykę, niż przez publiczność; wydał dalej „Lirisches Intermezzo“ i dramaty „Almansor“ i „Radcliff.“ W utworach tych, mimo widocznego wpływu romantyki, przebijają odbłyski oryginalności. Sławę swą zdobył 2 pierwszemi tomami „Reisebilder“ (Hamburg, 1826—27), pomnożonemi później nowemi 2 tomami (Hamburg, 1830—31, 7 wyd., 1871, przekład polski L. Kaczyńskiej, Warszawa, 1879, p. t.: „Obrazy z podróży“). Dzieło to, w którem wyszydza bezbarwny sentymentalizm w literaturze, małomiasteczkowość niemiecką i inne chorobliwe objawy życia, obudziło powszechne uznanie i wywarło olbrzymi wpływ, zwłaszcza na młode umysły. Szczególnie podobały się wielce pieśni w „Buch der Lieder“ (Hamburg, 1827, z ilustracjami Grota, Berlin, 1888). Dalej napisał: „Kahldorf über den Adel, in Briefen an den Grafen M. von Moltke“ (Hamburg, 1831); „Zur Geschichte der neuren schönen Literatur in Deutschland“ (2 t., tamże, 1833); Französische Zustände“ (tamże, 1833), właściwie zbiór artykułów pisanych z Paryża do *Allgemeine Zeitung*, *Der Salon* (4 t., tamże, 1835—40, 3 wyd., 1860—61); „Die romantische Schule“ (tamże, 1836); „Shakspeares Mädchen und Frauen mit Erläuterungen“ (Paryż i Lipsk, 1839); pamflet „Ueber Börne“ (Hamburg, 1840), pełne dowcipu gawędy feljetonowe, które wywarły silny wpływ na rozwój nowoczesnego feljetonu w Niemczech. Cynizmem i niezrównanym dowcipem celują także „Neue Gedichte“ (Hamburg, 1844, 6-te wyd., 1860), z dodatkiem „Deutschland. Ein Wintermärchen,“ w którym kreśli ostatnią swą podróż do Niemiec z ironją na przemian liryczną, na przemian zjadliwą; „Atta Troll“ (Hamburg, 1847); pokrewny poprzedniemu utworowi; „Romanzero“ (Hamburg, 1851, 4 wyd., 1852), z ciekawym „Nachwort,“ w którym przedstawia stosunek swój do pozytywnej wiary i wreszcie dziwaczny poemat „Der Doktor Faust“ (Hamburg, 1851); „Vermischte Schriften“ (3 t., Hamburg, 1854), zawierają w sobie „Geständnisse“ i „Lutetia.“ Wydanie zbiorowe wyszło po śmierci **H.** (22 t., Hamburg, 1861—66, nowe wyd., 12 t., 1887) i dodatek, zawierający utwory nie wydane p. t.: Letzte Gedichte und Gedanken“ (4 w. 1875—85). Autentyczność wydanych przez Steinmanna „Gedichte“ (2 t., Amsterd., 1860) i „Briefe“ (5 t., Amsterdam, 1861—63) podana jest w wątpliwość. Z późniejszych wydań zbiorowych, do najlepszych należą: Karpelesa (9 t., Berlin, 1887—88) i krytyczne Elstera (7 t., Lipsk, 1887—90). Pisał także po francusku i zyskał sławę najdowcipniejszego po Wolterze pisarza. Talent **H.** jest bezspornie znakomity; genjalny jako prozaik, jeszcze wyżej stanął jako poeta liryczny, umiał bowiem poruszyć najczulsze tony i na raz przerwać je dysonansem ironji lub humoru igraszką. Wraz z Boernem może być uważany za pjoniera wielkiego ruchu cywilizacyjnego, zakończonego rewolucją Lipcową. Utwory jego są przepełnione dążeniem do wszystkiego, co wielkie i wzniosłe, nigdy jednak nie odstępował od swego sceptycyzmu i ironji. W stosunku do Polski, wyszydzał słabe strony Polaków w piśmie „Ueber Börne“ i w baladzie „Zwei Ritter,“ zamieszczonej w *Romanzero*. Na język polski poezje Heinego tłómaczyli: Bielawski, Brzozowski, Godebski, Michaud, Małecki Kajetan, Pajgert, Konopnicka, Kraushar i in., z „Buch der Lieder” p. t.: „Intermezo“ (Warszawa, 1873) i „Pieśni“ (Warszawa, 1880); Mieleszko Maleszkiewicz (1880); „Księga pieśni,“ „Melodje hebrajskie” (1882), „Listy z podróży,“ tłómaczenie Gawalewicza i Cezara Jellenty. Por. Karpeles „H. H. und seine Zeitgenossen“ (Berlin, 1888); tenże „Heines Autobiographie nach seinen Werken, Briefen und Gesprachen“ (1888); Bölsche „Versuch einer ästhetisch-kritischen Analyse etc.“ (1887). Pamiętniki H. w części tylko ocalałe wydał po raz pierwszy E. Engel w *Gartenlaube* w roczniku 1884 (przekład polski Ignacego Matuszewskiego, Warszawa, 1881).

Heine Salomon, stryj poprzedniego, * 1767 w Hanowerze z rodziców Żydów, † 1844; przybył w 17 roku życia bez żadnych zasobów do Hamburga, wszedł naprzód do spółki z pewnym meklerem wekslarskim, potem sam prowadził ten interes, w r. 1797 założył łącznie z Heckscherem dom handlowy, który w krótkim przeciągu czasu do wysokiego doszedł znaczenia. Rozdzieliwszy się ze swoim wspólnikiem, 1818 założył z kapitałem 1 miljona własny dom bankowy, który europejskiej doszedł sławy i po wielkim pożarze 1842 r. swoim współobywatelom ważne wyświadczył usługi.

Heine Bernard, fizjolog i ortopedyk, * 1800 w okolicach Wirtembergu, † 1846. W ortopedycznym zakładzie swego stryja, Jana Jerzego **H.**, ćwiczył się w tej sztuce. Największą jego zasługą jest wynalezienie osteotomu (ob.). Był profesorem fizjologji doświadczonej w Würzburgu.

Heine Edward, matematyk, * 1821 w Berlinie, † 1881, był od 1856 r. profesorem w Halli. Ogłosił ważne prace w różnych działach analizy wyższej, oraz podręcznik „Handbuch der Kugelfunktionen” (1861, 2 wyd., 2 t., 1878—81).

Heine Wilhelm, syn aktora Ferdynanda **H.**, malarz i podróżnik, * 1827 w Dreźnie, † 1885; pracował od 1848 w Dreźnie, później w Paryżu, w końcu udał się do Nowego Yorku, gdzie jego pejzaże wielkie miały powodzenie i w czerwcu 1851 dla studjowania rozmaitych okolic wyprawił się do Ameryki środkowej. Podróż tę opisał w dziele: „Wanderbilder aus Centralamerika" (Lipsk, 1853). W 1852 przyjęty został do wielkiej północno-amerykańskiej wyprawy na wody wschodnio-azjatyckie pod dowództwem komandora Perry; był na oceanie Wielkim, bawił dosyć długo w Japonji, poczem ogłosił dzieła: „Reise um die Erde" (2 t., Lipsk, 1856); „Die Expedition in die Seen von, China, Japan und Ochotsk" (3 t., Lipsk, 1858) i „Japan und seine Bewohner" (Lipsk, 1860). Po wycieczce do Trypolis, którą opisał p. t. „Meine Sommerreise nach Tripolis" (Berlin, 1860), z wiosną 1860 przyłączył się do wyprawy perskiej przez Egipt i Singapore do Azji wschodniej, lecz w jesieni 1861 powrócił do Nowego Yorku i wkrótce potem został inżynierem kapitanem w armji Potomaku. Później był konsulem w Paryżu, następnie w Liwerpoolu. Ogłosił jeszcze: „Eine Weltreise um die nördliche Hemisphäre" (2 cz., Lipsk, 1864).

Heine Karol, chirurg, * 1838 w Kannstatt, † 1877; był od 1865 docentem w Heidelbergu, w 1869 został profesorem i dyrektorem kliniki chirurgicznej w Innsbruku, w 1873 w Pradze. Ogłosił: „Die Schussverletzungen der unteren Exträmitäten."

Heineccius Jan Gottlieb, znakomity prawnik niemiecki, * 1681 w Eisenbergu, † 1741; studjował z początku teologję, potem prawo, w r. 1713 został profesorem filozofji w Halli, w 1721 profesorem prawa; był on także gruntownym znawcą języków starożytnych i starożytności. Z pism jego najważniejsze są: „Syntagma antiquitatum jurisprudentiam illustrantium" (Halla, 1719, przez Haubolda, Lipsk, 1822); „Elementa juris civilis secundum ordinem institutionum" (Amsterdam, 1725); „Historia juris Romani et Germanici" Halla, 1733, przez Schiltera, Strasburg, 1765); „Elementa juris naturae et gentium" (Halla, 1718), dziś jeszcze wysoko są cenione.

Heineccius Jan Chrystjan Gotlieb, syn poprzedniego, * 1718 w Halli, † 1791 w Saganie, przez długi czas był profesorem akademji wojskowej w Lignicy, zasłużył się jako wydawca wielu pism swego ojca, jak np. „Opera omnia" (9 t., Genewa, 1744—71) i „Antiquitates germanicae jurisprudentiam patriam illustrantes" (2 t., Kopenhaga, 1772).

Heineccius Jan Michał, brat pierwszego, * 1674 w Eisenbergu, † 1722 jako wicegeneralny superintendent w Magdeburgu, był pierwszym naukowym pracownikiem na polu nauki o pieczęciach i znakomitym kaznodzieją. Główne jego dzieło jest: „De veteribus Germanorum aliarumque nationum sigillis" (2 wyd., Lipsk, 1729). Wydał także dzieło o kościele greckim (3 t., Lipsk, 1711), które dzisiaj jeszcze posiada wartość.

Heinecke Walter Herman, chirurg, * 1834 w Schönebeck, był w Greistswaldzie asystentem Bardelebena i od 1863 docentem, w 1867 został profesorem i dyrektorem kliniki chirurgicznej w Erlangen. Ogłosił: „Anatomie und Pathologie der Schleimbeutel und Sehnenscheiden" (1868); „Kompendium der Operations und Verbandlehre" (1872, 3 wyd., 1885) i in.

Heinecken Karol Henryk, von, archeolog i miłośnik sztuk, * 1706 w Lubece, † 1791 w dobrach swoich Alt-Döbern w Niższej Luzacji; jako prywatny sekretarz hr. Brühla, za położone zasługi zyskał szlachectwo. Ogłosił własnym kosztem wspaniałe wydanie dzieła: „Recueil d'estampes d'après les plus célèbres tableaux de la galerie royale de Dresde" (2 t., Drezno, 1755—57) i ułożył aż do litery D „Dictionnaire des artistes" (4 t., Lipsk, 1778—90). Oprócz tego pisał także o dziełach sztuki i artystach.

Heinemann Otto, historyk, * 1824 w Helmstädt w ks. Brunświckiem, studjował filologję i historję w Bonn i Berlinie, w 1856 został profesorem gimnazjalnym w Beruburgu, w 1868 nadbibliotekarzem w Wolfenbüttel. Napisał: „Aeneas Sylvius als Prediger eines allgemeinen Kreuzzugs gegen die Türken" (1855); „Das Königreich Hannover und das bleizogtem Breischweig" (2 t. 1858); „Markgraf Gero" (1860); „Albrecht der Bär" (1864); „Geschichte von Brauschweig und Hannover" (3 t., 1882—91) i in.

Heinike Samuel, organizator nauczania głuchoniemych w Niemczech, * 1727 w Nautschütz pod Weissenfels, † 1790; od 1750 był żołnierzem, brał udział w wojnie Siedmioletniej, pod Pirną dostawszy się do niewoli, 1757 lubo od 7 lat żonaty wstąpił na uniwersytet w Jenie, od 1758 r. trudnił się w Hamburgu na polecenie Klopstocka lekcjami prywatnemi (od 1760) u hr. Schimmelmana, 1768 jako kantor i nauczyciel elementarny, zajął się w Eppendorf pod Hamburgiem nauczaniem głuchoniemych. Nadzwyczaj energicznie występując przeciw hierarchji, zyskał sobie nazwę *Diesterwega* ubiegłego stulecia. Odrzucał naukę pamięciową, sylabizowanie, w nauce pisma wyprzedzał zasady Pestalozzego. Powołany przez księcia saskiego do Lipska, otworzył tu w 1778 pierwszy niemiecki instytut głuchoniemych, którego był dyrektorem aż do swojej śmierci. Napisał: „Beobachtungen über Stumme und die menschliche Sprache" (Hamburg, 1778); „Ueber die Denkart der Taubstummen" (Lipsk, 1780); „Wichtige Entdeckungen und Beiträge zur Seelenlehre und zur menschlichen Sprache" (Lipsk, 1784); „Metaphysik für Schulmeister und Plusmacher" (Halla, 1785). Por. Stötzner „Samuel H. Sein Leben und Wirken" (Lipsk, 1870).

Heinlein Henryk, znakomity malarz krajobrazów szkoły monachijskiej, * 1803 w Nassau-Weilburg, † 1885. Ojciec chciał go pokierować na budowniczego, ale studja w akademji monachijskiej i podróże po Bawarji, Szwajcarji i Włoszech, przerzuciły go stanowczo na pole malarstwa. W 1825 wystąpił już z 2-ma widokami tyrolskiemi i wykazał w nich niepospolity talent. Zamieszkał w Monachjum, gdzie od 1845 był honorowym członkiem tamecznej akademji. Duch wzniosły, poetyczny, oryginalny i męski, pogląd czysty na przyrodę, wrząca obfitość siły i potężna fantazja—oto główne tego artysty przymioty. Malował po większej części widoki górskie. Do celniejszych obrazów **H.** należą: „Krajobraz z zamku tyrolskiego" (w galerji w Karlsruhe); „Krajobraz górski po burzy" (w wiedeńskiem muzeum nadwornem); „Widok górski z Graubünden" i in.

Heinrich Chrystjan Bogumił, historjograf pruski, * 1748 w Dahlen, † 1810; kształcił się w Lipsku, od 1782 był profesorem historji w Jena. Napisał szereg podręczników historycznych, jak: „Deutsche Reichsgeschichte" (9 t., 1787—1805); „Handbuch der sächsischen Geschichte" (2 t., 1810 — 12); „Geschichte von Frankreich" (3 t., 1802—4); „Geschichte von England" (2 t., 1806—10).

Heinrich Teodor, farmaceuta, * 1790 w Wittembergu nad Elbą, † 1865; przybył 1806 r. do Warszawy, jako urzędnik w ówszesnym zarządzie pruskim; po utracie tej posady, przy zmianie położenia kraju, poświęcił się tutaj zawodowi farmaceutycznemu i w r. 1813, po złożeniu egzaminu, założył aptekę, którą do końca życia prowadził. Był członkiem rady lekarskiej Królestwa Polskiego, od 1822 do 1831 był profesorem nauk przyrodniczych w instytucie agronomicznym w Marymoncie. Ogłosił „Farmację" (2 t., Warszawa, 1834) i kilka rozpraw farmaceutycznych.

Heinrich Wilhelm Alfred, historyk literatury francuskiej, * 1829 w Lugdunie, † 1887 w Lionie; kształcił się w Paryżu, podróżował wiele po Niemczech, od 1859 był profesorem literatur zagranicznych w uniwersytecie liońskim, w 1871 dziekanem tamże. Napisał: „Histoire de la littérature allemande" (3 t., 1870 — 73); „Les invasions germaniques en France" (1871); „La France, l'étranger et les partis" (1873); „La légende jacobine et la critique" (1878). W dziełach swoich uwydatnił znakomicie silne i słabe strony rasy germańskiej.

Heinrich Gustaw, historyk literatury, * 1845 w Peszcie, kształcił się w Lipsku i Wiedniu, od 1875 był profesorem filologji niemieckiej w uniwersytecie w Budapeszcie. Napisał: „Bankban in der deutschen Dichtung" (1879); „Bocaccios Leben und Werke" (1882); „Etzelburg und die ungarische Hunnensage" (1882); szereg podręczników niemieckich, jak: „Deutsche Verslehre" (2 wyd., 1878); redagował „Allgemeine philologische Zeitschrift" (1877); „Ungarische Revue" (od 1880); „Geschichte der deutschen Litteratur" (napisał po węgiersku).

Heinrichshöhe, szczyt gór Brocken w Harzu, dochodzący do 1,044 metrów wysokości.

Heinroth Jan Chrystjan Fryderyk August, psycholog, * 1773 w Lipsku, † 1843; był lekarzem w mieście rodzinnem, a od 1812 profesorem psychjatrji tamże, odznaczył się szczególnie jako gruntowny badacz chorób duszy i napisał: „Lehrbuch der Seelenstörungen und ihrer Behandlung" (2 t., 1818); „Lehrbuch der Anthropologie" (1822, 2 wyd., 1831); „Lehrbuch der Seelengesundheitskunde" (2 t., 1824—25); „Die Psychologie oder Selbsterkentnisslehre" (1827); „Grundzüge der Criminalpsychologie" (1833); „Orthobiotik" (1039). Pod imieniem Treumunda Wellentreter ogłosił „Gesammelte Blätter" (4 t., 1818—26).

Heinse Jan Jakób Wilhelm, znakomity pisarz niemiecki, * 1749 w Langewiesen w Sondershauseńskiem, † 1803 jako bibljotekarz w Moguncji. Kształcił się więcej w życiu, aniżeli w szkołach. Ukończył jednak wydział prawny w Jenie, a zachęcony przez Wielanda i Gleima poświęcił się literaturze. Był jakiś czas spółredaktorem czasopisma „Iris" i na pole literackie wystąpił po raz pierwszy ze swemi „Sinngedichte" (Halberstadt, 1771). Następnie wydał: „Begebenheiten des Encolp, aus dem Satiricon des Petron übersetzt" (2 t., Rzym, 1773); „Die Kirschen" (naśladowanie Dorata „Cerises") i „Laidion, oder die eleusinischen Geheimnisse" (Lipsk, 1774), poemat, w którym uwielbia Lais, słynną w starożytności zalotnicę. Za powrotem z Włoch, gdzie prowadził życie wielce rozwiązłe, ogłosił romanse: „Ardinghello oder die glückseligen Inseln" (2 tomy, 1787, ostatnia edycja Lemgo 1838), w którem wyłożył swe poglądy o sztukach plastycznych; „Hildegard von Hohenthal" (2 t., 1795—96, nowa ed. 3 t., 1838) i listy z Włoch p. t. „Anastasia und das Schachspiel" (2 t., 1803, 3 wyd., 1831). Jego nader zajmujące „Briefe zwischen Gleim, Heinse und Johannes von Müller," wydał Körte (2 t., Zurich, 1806—8), a cały zbiór pism **H.** „Sämmtliche Schriften" Laube (10 t., Lipsk, 1838 i 1851). Romanse jego zalecają się potęgą słowa, żywością przedstawienia i wielkim ogniem namiętności, ale pod względem artystycznym wiele pozostawiają do życzenia. Por. Pröhle „Lessing, Wieland, H." (Berlin, 1877); Schober „Joh. Jak. Wilh. H. sein Leben und seine Werke" (Lipsk, 1882).

Heinsius Danjel, znakomity filolog i krytyk holenderski, * 1580 w Gandawie, † 1655, uczeń Scaligera, początkowo (w 25 roku życia), był profesorem nauk politycznych i historji w Lejdzie, następnie kustosz bibljoteki uniwersyte-

ckiej, sekretarz uniwersytetu, królewski radca i historjograf państwa. Z prac jego szczególnie wydania Hezjoda, Horacego, Wirgiljusza, Owidjusza, Terencjusza, Seneki i Maksyma Tyriusa dziś jeszcze wysoce są cenione. Ogłosił także, oprócz własnych poezji greckich i łacińskich, mów i kilku pism treści historycznej, „Exercitationes sacrae ad N. T. libros“ (Lejda, 1639).

Heinsius Mikołaj, syn poprzedniego, * 1620, † 1681 w Hadze. Odbywał liczne podróże naukowe, przebywał pewien przeciąg czasu jako rezydent w Sztokholmie. Z prac jego największą wartość mają krytyczne wydania niektórych poetów rzymskich. Jego uwagi o pisarzach rzymskich zawierają się w „Adversariorum libri,“ wydanych przez Burmana (1742).

Heintsch, *Heintsche* Jan Jerzy, artysta malarz, rodem ze Szląska, † 1713 w Pradze Czeskiej, gdzie osiadł 1678; jego dwa piękne obrazy: „Znalezienie św. Krzyża przez św. Helenę“ i „Przeniesienie św. Wacława,“ znajdują się w kościele zwanym Tyński Chram w Pradze, tudzież obraz w ołtarzu św. Franciszka Ksawerego w kościele św. Barbary w Kutnohorze.

Heintz Franciszek, Jezuita polski, * 1662, zarządzał kolegjami połockiem i mińskiem, † 1729, jako przełożony rezydencji marjenburskiej; jest autorem licznych kazań pogrzebowych i panegiryków, na cześć znakomitszych swego czasu osób. Kilka z nich wymienia Brown w swej „Bibljotece“ (str. 192).

Heinze Rudolf, prawnik niemiecki, * 1825 w Saalfeld, studjował prawo w Lipsku; od 1865 był profesorem prawa kryminalnego tamże, od 1873 w Heidelbergu; napisał: „Parallelen zwischen den englischen Jury und dem französischdeutschen Geschworenengericht“(Erlangen 1864): „Das Recht der Untersuchungshaft“ (1865); „Das Verhältnis des Reichsstrafrechts zu dem Landesstrafrecht“ (1871); „Die Straflosigkeit parlamentarischer Rechtsverletzungen“ (1879); „Sprawozdanie o stosunku prawodawstwa kryminalnego do pijaństwa, na petersburski kongres międzynarodowy więzienny“ (po franc. 1890).

Heinze Maksymiljan, filozof, brat poprzedniego, * 1835 w Priessnitz, w ks. Sasko-Meiningeńskiem, studjował teologję i filozofję w kilku uniwersytetach. Był nauczycielem książąt Oldenburskich, od 1874 profesorem filozofji w uniwersytecie bazylejskim, następnego roku w Królewcu, nakoniec w Lipsku. Oprócz prac mniejszych, napisał: „Die Lehre von Logos in der griechischen Philosophie“ (Oldenburg, 1872); „Der Endämonismus in der griechischen Philosophie“ (Lipsk, 1883); „Grundriss der Geschichte der Philosophie“ Ueberwega w nowem wydaniu (3 t., 1875).

Heinzel Ryszard, germanista, * 1838 w Capo d'Istria, przez długi czas był nauczycielem gimnazjalnym, od r. 1868 profesorem uniwersytetu w Grazu, od 1873 w Wiedniu. Napisał: „Geschichte der niederfränkischen Geschäftssprache“ (Paderburg, 1874); „Ueber den Stil der altgermanischen Poesie“ (1875); „Ueber die Endsilben der altnordischen Sprache“ (1877); „Beschreibung der isländischen Sage“ (1880); „Ueber die Nibelungensage“ (1885); „Ueber die franz. Gralromane“ (1891).

Heinzen Karol Piotr, publicysta niemiecki, * 1809 w Gravenbroich, † 1880; studjował medycynę w Bonn, ale kursów nie ukończył i przerzucił się na drogę publicystyczną. Wpadłszy za swe artykuły w zatarg z cenzurą, ogłosił książkę: „Die preussische Büreaukratie,“ która natychmiast po wyjściu z druku została skonfiskowaną, unikając zaś aresztu, ratował się ucieczką do Szwajcarji, następnie do Ameryki, skąd powrócił po wybuchu rewolucji 1848. Przyłączył się do stronnictwa socjalno-republikańskiego, agitował w Berlinie, następnie w Strasburgu, w 1849 dowodził oddziałem powstańczym, po stłumieniu rozruchów wyjechał do Ameryki, gdzie został przywódcą radykalistów niemieckich, naprzód w Cincinnati, od 1860 w Bostonie, gdzie swoje „Gesammelten Schriften“ wydał w 3 t., (1868—72).

Heinzerling Jan Jerzy Ernest, budowniczy i nauczyciel budownictwa, * 1824 pod Giessen, studjował architekturę, nauki przyrodnicze i inżynierję w Berlinie i Giessen, następnie był czynny przy budowie kilku mostów kolejowych, w 1860 został nauczycielem inżynierji w szkole przemysłowej w Darmsztadzie, w 1864 w uniwersytecie w Giessen, w 1870 profesorem budownictwa w wyższej szkole technicznej w Akwizgranie. Napisał: „Die Brücken in Eisen“ (Lipsk, 1869); „Beitrag zur Begründung einer allgemeinen Theorie und Systemkunde der Baukonstruktionen“ (1870); „Grundzüge zur konstruktiven Anordnung und statischen Berechnung der Brücken- und Hochbauten“ (1870—74); „Die angreifenden und widerstehenden Kräfte der Brücken- und Hochbaukonstruktionen“ (2 wyd., Berlin, 1876); „Der Eisenhochbau der Gegenwart“ (1878); „Der Brückenbau“ (1888).

Heis Edward, astronom, * 1806 w Kolonji, † 1877 w Münster, gdzie od 1852 był profesorem matematyki i astronomji; zajmował się badaniem gwiazd zmiennych (wraz z Argelanderem), gwiazd spadających, światła zodjakalnego i t. d. Ogłosił: „Sammlung von Beispielen und Aufgaben der allgemeinen Arithmetik und Algebra“ (wyd. 88, 1893); „Lehrbuch der Geometrie“ (wraz z Eschweilerem, 3 t.), „Zodiakallichtbeobachtungen“ (1875) i in. Jego atlas nieba w 12 tablicach (1872) obejmuje wszystkie gwiazdy, widzialne gołem okiem; od 1858 — 75 redagował „Wochenschrift für Astronomie.“

Heister Lorenz, chirurg, * 1683 r. we Frankfurcie n. Menem, † 1758 r., był lekarzem naczelnym armji holenderskiej, a następnie profesorem

chirurgji w Helmstedt. Może być uważany za założyciela nowszej chirurgji w Niemczech, opartej na zasadach anatomicznych. W botanice był przeciwnikiem systemu Linneusza. Ogłosił „De cataracta, glaucomate et amaurosi“ (1713); „Chirurgie“ (1719. 6 wyd. 1779), tłómaczoną na wiele języków; „Anatomisch-chirurgisches Lexikon“ (1753); „Systema plantarum generale ex fructificatione“ (1748).

Heiter Amalja, pseudonim księżniczki saskiej Amelji Marji Fryderyki Augusty (ob.).

Heitersheim, miasto w badeńskiem obwodzie Freiburskim, powiecie Staufen, ma 1,200 miesz. Do r. 1806 było stolicą księstwa, należącego do zakonu kawalerów św. Jana, i rezydencją wielkiego ich mistrza.

Hejdebrand, *Heydebrand v. Lew*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem — prawo-ukośny pas czerwony między dwiema czerwonemi 5-listnemi różami; w lewem błękitnem — lew złoty. Nad hełmem w zawoju między dwoma skrzydłami czarnemi, nad i między dwiema różami czerwonemi — pół lwa złotego. Labry z prawej strony czerwone, podbite srebrem, z lewej błękitne, podbite złotem.

Hejdebrand.

Hejdel.

Hejdel, *Heydel*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem, nad półksiężycem srebrnym — krzyż kawalerski złoty, w lewem czerwonem — miecz z półksiężycem złotym przy rękojeści. W szczycie tarczy, na mniejszej prostokątnej tarczy, w polu srebrnem — gołąb. U szczytu — ogon pawi.

Hejdenpol-Wrzospolski v. *Gryf* odm., herb: W polu błękitnem—gryf srebrny. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1673.

Hejdenpol.

Hejdensteju.

Hejmer.

Hejdensztejn, *Heydenstein*, herb: Na tarczy dwudzielnej czarnej, w polu prawem — dwie piramidy srebrne; w lewem — skrzydło srebrne. U szczytu — trzy pióra strusie: czerwone między białemi. Labry czarne, podbite srebrem. Indygenat z r. 1585.

Hejmer, *Heymer*, herb: W polu srebrnem, z serca czerwonego—trzy lilje błękitne, kwitnące, na zielonych gałązkach. U szczytu dwa rogi czarne. Nadany 1843 przez cesarza Mikołaja I.

Hejnał, pieśń ranna, odgrywana dawniej na wieży marjackiej w Krakowie, na kilka tygodni przed Bożem Narodzeniem, na cześć Marji P., po północy aż do świtu, złożona z 3 części (na 3 trąby). Wyraz hejnał jest pochodzenia węgierskiego: *haynal* (jutrzenka). Hejnał do dziś dnia jest odgrywany na wieży marjackiej codziennie jednocześnie niemal z uderzeniem godziny na zegarze.

Hekabe, po łacinie *Hekuba*, córka króla frygijskiego Dymanta, żona króla trojańskiego Pryjama, matka Hektora i Parysa, po zburzeniu Troi branka grecka, z rozpaczy miała się rzucić w morze. Eurypides w tragedji od jej imienia nazwanej, przedstawia ją jako szlachetną księżnę, cnotliwą zonę i najtkliwszą matkę, którą przeznaczenie na najsroższe wystawiło koleje.

Hekate, mityczna bogini grecka, pochodzenia trackiego; Hezjod mieni ją córką tytana Persesa i Asterji; szafarka pomyślności i szczęścia, odwracająca wszelkie klęski i nieszczęścia; później zaś zjednoczona z Persefoną, bóstwo straszne, podziemne, będące w posiadaniu wszystkich sił czarodziejskich nieba, ziemi i morza. W misterjach eleuzyńskich i kabiryjskich w Samotracji, tudzież na wyspie Lemnos bardzo ważną grała rolę. Była także boginią nocy i nocnych czarów; czczono ją przytem na rozstajnych drogach i nazywano z tego powodu *Trioditis*, u Rzymian *Trivia*. Imię to przeszło później na Artemidę, gdy ją poczęto z **H.** identyfikować. Sztuka plastyczna przedstawiała ją już to w postaci jednej niewiasty wysoko podkasanej, z pochodniami i kańczugiem w ręku, już to w postaci trzech niewiast, obróconych do siebie grzbietami i trzymających w ręku różne atrybuty, jak: pochodnie, kańczugi, węże, klucze. Taki wizerunek **H.** dał słynny rzeźbiarz ateński Alkomenes.

Hekate.

Hekateusz *(Hekateios)* z Miletu, logograf grecki, żyjący około 550—476 przed Chr., uchodził za najznakomitszego swojego czasu geografa; ułamki pism jego, obejmujących wiadomości zwłaszcza o krajach zachodnich, wydali w „Historicorum Graecorum fragmenta“ Creuzer (Heidelberg, 1806), Miller (Paryż, 1841) i Klau-

sen (Berlin, 1831). Por. Ukert „Untersuchungen über die Geographie des H.“ (1814).

Hekatomby, od *hekaton* sto, zwały się u Greków ofiary, składające się ze stu byków i w ogólności wszelkie większe ofiary uroczyste, chociażby liczba ofiar stu nie sięgała.

Hekatonchejry (grec. *Hekatoncheires*, łaciń. *Centimani*, właściwie sturęcy), trzy sturękie olbrzymy, każdy o 50 głowach, mianowicie *Briareus*, *Kottos* i *Gyes* (albo Gyges), synowie Gei i Kronosa, za nieprzyjaźń swą ku ojcu przezeń skrępowani i rzuceni w otchłań ziemi. W walce z tytanami wyprowadzili ich bogowie z zamknięcia i użyli przeciw tytanom, którzy odtąd byli strzeżeni w Tartarze przez **H.**

Hekel, *Hekkel*, herb: W polu czarnem — trzy pasy poprzeczne złote. Nad hełmem pięć piór strusich. Nadany 1791 przez Stanisława Augusta.

Hekel.

Hekier.

Hekier, *Hecker*, herb: W polu błękitnem, na pagórku zielonym — bocian z gałązką dębową o trzech żołędziach w dziobie. U szczytu takiż bocian. Labry błękitne, podbite srebrem. Nadany 1660 przez Jana Kazimierza.

Hekla, najbardziej znany wulkan na wyspie Islandji, położony w południowo-zachodniej jej części, 110 klm. na wschód od Rejkjawik, składający się z ogromnych mas lawy. Wulkan ten wznosi się do wysok. 1,555 m. trzema oddzielnemi wierzchołkami, z których środkowy jest najwyższy; od r. 1845 posiada 5 kraterów. Góra sama i na trzy godziny drogi otaczająca ją okolica pozbawione są wszelkiej wegetacji. Od r. 874 (odkrycia Islandji) pewnych jest 18 wielkich wybuchów Hekli. Ostatni jej wybuch trwał od września 1845 do kwietnia 1846 r.

Heksaedr, sześcian; *heksaedryczny* — sześcienny.

Heksagon, sześciokąt, sześciobok; *heksagonalny* — sześciokątny.

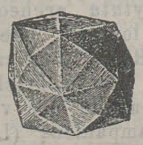

Heksakisoktaedr

Heksakisoktaedr, forma krystaliczna szeregu regularnego, o 48 ścianach; forma jego połowiczna, *heksakistetraedr*, jest bryłą ograniczoną 24 trójkątami.

Heksametr (z greck. *hex* sześć, *metron* miara), rodzaj wiersza, wynalezionego przez Greków, zwanego także *bohaterskim* lub *epickim*. Składa się z 6 stóp, z których 4 pierwsze mogą być albo daktylami (— ◡ ◡), albo spondejami (— —); piąta zwykle jest daktylem, niekiedy tylko spondejem; szósta wreszcie albo spondejem albo trochejem (— — lub — ◡), podług następnego wzoru:

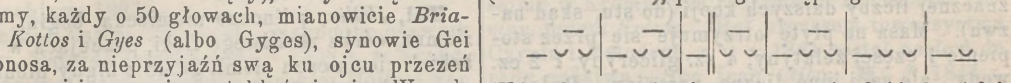

W każdym **H.** konieczną jest średniówka (ob.), przypadająca w miejscu oznaczonem powyżej dwiema kreskami. Rytm **H.** jest wspanialszy i dźwięczniejszy, aniżeli w innych rodzajach wiersza. Ale zachowanie rytmiczności i eufonji wymaga wiele przy jego budowie staranności. Rytmiczny żywioł **H.** daje się odszukać w tańcu starożytnym, a pierwsze jego użycie w wyroczniach greckich. U Homera znajdujemy **H.** zupełnie już wykształcony; w Rzymie dopiero Ennjusz wprowadził **H.** na miejsce wiersza saturnijskiego. Niesmaczne igraszki, jakie w łacińskich poematach średniowiecznych z **H.** przez rymowanie końcowych sylab wyprawiano, nie znalazły później naśladowania. Grecy i Rzymianie używali H. w epopei, idyli, listach i satyrze; w elegji łączono go z pentametrem (ob.). Narody nowsze starały się już oddawna przyswoić sobie **H.**, ale usiłowania te nie udały się, gdyż języki nowsze nie posiadają metryki, na której opierają się **H.** U Niemców Goethe i Schiller wynaleźli tak zwany **H.** akcentowany, którego użył także i Mickiewicz w Walenrodzie, w „Powieści Wajdeloty.“ W języku naszym dla braku spondejów można w miejsce nich używać tylko trochejów. Por. Wackernagel „Geschichte des deutschen H. und Pentameters bis auf Klopstock“ (1831).

Heksan, węglowodór składu C_6H_{14}, jest główną częścią składową eteru oleju skalnego, jest cieczą bezbarwną, c. wł. 0,663, która wre przy 68,5° C.

Heksyl, C_6H_{13}, rodnik organiczny grupy etylowej; ze związków jego ważniejsze są: *Heksylowodór* $C_6H_{14} = C_6H_{13}.H$, ciecz bezbarwna, woni eterycznej; tłuszcze i wosk w nim się rozpuszczają. *Alkohol heksylowy* (*kaproilowy*, *kapronalowy*) $C_6H_{14}O = C_6H_{13}.H.O$, znajduje się w olejku niedogonowym spirytusu winnego (Fraget, 1853). Jest to ciecz bezbarwna, c. wł. = 0,850, woni podobnej do woni alkoholu amylowego (ob.). Odpowiedni mu *kwas kaproilowy* $C_6H_{12}O_2 = C_6H_{11}O.H.O$, powstaje przy fermentacji cukru ze zgniłym serem, przy fermentacji otrębów pszennych i in. Jest to ciecz bezbarwna, c. wł. 0,945, wrząca przy 205°.

Hektar, sto arów, ob. Metryczne miary.

Hektograf (z grec. *hekaton*, sto), przyrząd do uwielokratniania pisma bez pomocy prasy,

składa się z płytkiej skrzynki blaszanej, zawierającej płytę sprężystą, na którą przenosi się pismo, wykonane atramentem anilinowym. Jeżeli następnie zwilgoconą kartkę papieru nałożymy na tę płytę i naciśniemy ręką lub walcem, na papier przechodzi dostateczna ilość farby, by pismo było wyraźne, na płycie zaś pozostaje taka jeszcze jej ilość, że wystarcza dla znacznej liczby dalszych kopji (do stu, skąd nazwa). Masa na płytę otrzymuje się przez stopienie 1 części żelatyny, 4 cz. gliceryny i 2 cz. wody, ale są i inne liczne przepisy. Podobne do **H.** przyrządy są: *autograf*, *chromograf*, *multigraf*, *kilograf*, *kollograf*, *trypograf* i in. Por. „Die Tintenfabrikation und die Herstellung der Hektographen und Hektographiertinten“ (4 w., 1890).

Hektogram, sto gramów, ob. Metryczne miary.

Hektolitr, sto litrów, ob. Metryczne miary.

Hektometr, sto metrów, ob. Metryczne miary.

Hektoo, kora, ob. Szakłak.

Hektor, syn Pryjama i Hekaby, mąż cylicyjskiej królewny Andromachy, ojciec Astjanaksa czyli Skamandra, najwaleczniejszy bohater trojański, zginął jako ofiara zemsty Achillesa, zabiwszy wprzód jego przyjaciela Patroklesa. Trupa, przywiązanego do wozu, włóczył zwy-

Hektor.

cięzca około Troi, aż wreszcie za znaczny okup wydał go Pryjamowi dla uroczystego pogrzebania. Na podanym starożytnym rysunku, Apollon chroni trupa Hektora od promieni słońca. Homer opiewa czyny **H.** w Iljadzie i przedstawia go, jako najszczytniejszy wzór bohatera. Do najpiękniejszych epizodów w Iljadzie należy pożegnanie **H.** z Andromachą.

Hektorović Piotr, poeta dalmacki, * 1487 na wyspie Hvar, † 1572, pisał wiersze łacińskie, włoskie i chorwackie. Najwybitniejszym jego utworem jest: „Ribanje i rybarsko prigovaranje“ (wyd. 1569, 1638, 1846). Akademja południowosłowiańska (w Zagrzebiu) wydała jego prace w t. VI „Starich pisców hrvatskich.“

Hektyczna gorączka, czyli *gorączka wyniszczająca*, towarzyszy daleko posuniętym okresom suchot, występuje razem z silnemi, wyniszczającemi nocnemi potami i ogólnym upadkiem sił i odżywiania chorego. **H. g.** jest wyrazem wtórnej infekcji, czyli zarażenia się organizmu, prócz zwykłemi gruźliczemi laseczkami, jeszcze bakterjami ropnemi, jak *staphylococcus pyogenes*, *streptococcus*. Ujawnienie się **H. g.** u chorego, dotkniętego gruźlicą płuc, uważa się za objaw bardzo zły, a przynajmniej wielce utrudniający kurację.

Hekuba, ob. Hekabe.

Hel, *Hellia*, północno-niemiecka bogini podziemna, córka złośliwego Loki, pracująca w głębokich ciemnicach ziemi, gdzie z nigdy nienasyconą żądzą przyjmuje wszystkich umierających ze starości i chorób wyniszczających. W czasach chrześcijańskich osobowe wyobrażenie **H.** Germanowie przeistoczyli w pojęcie lokalne piekła (Hölle).

Hel, pierwiastek chemiczny, ob. Helium.

Hela, osada w pruskiej regencji Gdańskiej, powiecie Neustadzkim, mająca 450 miesz., 2 latarnie morskie. Osada leży na południowym krańcu półwyspu t. n., mającego 36 klm. długości i 1—3 klm. szerokości i tworzącego zatokę Pucką. Półwysep ten, również jak i całe okoliczne wybrzeże, zamieszkany jest przez ludność polską i katolicką (Kaszubów).

Helbich Adam.

Helbich Adam Bogumił, lekarz, * 1796 r. w Warszawie, † 1881 r. Nauki pobierał w mieście rodzinnem, przez długi czas praktykował w Kaliszu, następnie w Warszawie. Wraz z Natansonem i Le-Brunem założył *Tygodnik lekarski*, pierwsze pismo lekarskie polskie. W 1870 r. obchodził 50-letni jubileusz zawodu lekarskiego. Ogłosił liczne rozprawy w lekarskich czasopismach polskich.

Helbig Fryderyk, pisarz niemiecki, * 1832 r. w Jena, kształcił się tamże i w Heidelbergu, następnie wstąpił do służby rządowej w Wejmarze. Napisał tragedje: „Gregor VII“ (Lipsk, 1878); „Babel“ (1873); komedje: „Nach Goethe“ (1877); „Die Komödie auf der Hochschule“ (1878); „Ein Küsschen“ (1887); „Selinde“ (1880); następnie: „Luthers Einkehr im Bären zu Jena“; „Thüringer Leben in Lied und Sage“; „Die Sage vom Evigen Juden, ihre Entstehung und poetische Wandlung“ (1874) i in.

Helbig Wolfgang, archeolog, * 1839 r. w Dreźnie, filologję i archeologję studjował w Getyndze i Bonn, od 1865 sekretarz niemieckiego instytutu archeologicznego. Odbył podróże po Włoszech, Grecji, Afryce północnej, Francji i Rosji, i oprócz wielu rozpraw, pomieszczanych w czasopismach specjalnych, napisał: „Wandgemälde der vom Vesuv verschütteten Städte Kampaniens“ (Lipsk, 1868, z objaśnieniem Donnera o starożytnem malarstwie ściennem pod względem technicznym); „Untersuchungen über

die kampanische Wandmalerei“ (1873); „Die Italiker in der Po Ebene“ (1879); „Das homerische Epos, aus den Denkmälern erläutert“ (1884); „Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom“ (2 t., 1891; po franc. 1893); „La collection Baracco d'après la classification et avec le texte de G. Baracco et W. H.“ (Monachjum, 1893).

Helcel Antoni Zygmunt, znakomity prawnik polski, historyk i archeolog, * 1808 r. w Krakowie, ze spolszczonej familji czeskiej Höltzel von Sternstein, † 1870 r. we Lwowie; uczył się na uniwersytetach krakowskim do 1823 i wielu zagranicznych, 1833 i 1849 r. wykładał prawo polskie, 1835—36 wydawał *Kwartalnik naukowy*, jedyne pismo naukowe w owej epoce w Polsce, 1837, 38, 48, 61 był posłem w duchu federacji Słowian. Prócz prac pomniejszych filozoficznych w duchu Hegla, wydał „De querela inofficiosi testamenti sec. juris rom. principia“ (Krak., 1828); „Rys postępów prawa karn.“ (Kraków, 1836); „Badania w przedmiocie historji dziesięcin kościelnych w Polsce“ (Warszawa, 1863); Lengnicha „Prawo pospol.“ (przekład, t. r.); „O klasztorze jędrzejowskim“ (1852); „Jerzy Samuel Bandtkie“ (Kraków, 1836); „O dwukrotnem zamężciu ks. Lud. Karoliny Radziwiłłówny“ (Kraków, 1857), należał do wydawnictwa 1847 „Kodeksu dyplomat. Polski“ Rzyszczewskiego, dając niewolne od błędów przypisy i do „Bibl. ord. Myszk.“ (zapisy Kont. Swidzińskiego, 1859 i 60), wygotował zbiór praw Macieja Siwnickiego i „Listy J. Sobieskiego do żony,“ materjał bardzo ważny do dziejów panowania tego króla. Wydanie tak zwanej „Księgi Pamiętniczej“ J. Michałowskiego (1864) ściągnęło na **H.** bardzo surową i zdaje się sprawiedliwą krytykę Szajnochy, który wytykał dziwne lekceważenie najprostszych reguł wydawniczych i skrupulatności krytyka historycznego. Odpowiedział na to **H.** „Odpór zarzutów“ (1865). Dwa tomy najznakomitszego jego dzieła „Starodawnych pomników prawa polskiego“ (1857 i 1870) zawierają nowy krytyczny rozbiór statutu Wiślickiego, który zdaniem **H.** składa się z 4 statutów; z tych 2 są z 1347 w lutym i niedzielę Laetare, 3-ci po 1354, 4-ty z 1368. Do tego rozkładu dochodzi **H.** z krytyki składu rękopisu B. IV, który rozstrycha według aktualnych wskazówek na 2 statuty, a potem, opierając się na różnicach wyrazowych, dalej rozdziela. Nadto **H.** pomieścił tu wyroki sądowe z różnych czasów, ustawy synodalne i t. p., oraz część ustaw mazowieckich. Pisał o Helclu Lisicki Henryk „Antoni Zygmunt Helcel 1808—1870“ (Lwów, 1882).

Helcel Antoni.

Helcelet Jan, polityk i jeden z odrodzicieli morawskich, * 1812, † 1876 r. w Bernie. W r. 1839 został doktorem medycyny, od r. 1841 zaczął wykłady uniwersyteckie w Bernie, 1846 r. został profesorem gospodarstwa i nauk przyrodzonych w Ołomuńcu. W r. 1848 odegrał ważną rolę, jako redaktor *Selskich Novin* i uczestnik zjazdu słowiańskiego w Pradze. Podczas sejmu w Kromieryżu redagował *Holomoucké Noviny*, potem *Koledę*. Był prezesem towarzystwa Cyryla i Metodego, a w r. 1861 został posłem do rady państwa.—Syn jego *Ctibor* **H.**, * 1844 r. w Ołomuńcu, został doktorem praw w Krakowie 1867 roku i adwokatem. W r. 1878 wybrany do sejmu morawskiego, a 1891 r. do rady państwa.

Helcin Aug., pseudonim A. Egera.

Held Jan Teobald, * 1770 r. w Trzebechowicach, w Król. Czeskiem, † 1851 r. w Pradze; od r. 1797 lekarz, a od r. 1819 do 25 dziekan wydziału lekarskiego, w roku zaś 1827 rektor uniwersytetu praskiego, a zarazem muzyk i kompozytor; w r. 1846 wydał pod pseudonimem *Jana Orebskiego* udatne pieśni czeskie na jeden głos na fortepjan, oprócz wielu innych kompozycji. Pisał po niemiecku i łacinie w rozmaitych przedmiotach naukowych, między innemi: „Tentamen historicum illustrandis rebus anno 1409 in universitate pragena gestis“ (1827).

Held Józef, prawnik niemiecki, * 1815 r. w Würzburgu, † 1890, studjował prawo w Heidelbergu i Monachjum, od 1841 prof. w Würzburgu. Ogłosił: „System des Verfassungsrechts der monarchischen Staaten Deutschlands“ (2 t., 1856—7); „Staat und Gesellschaft“ (3 t., 1861—5); „Grundzüge des allgemeinen Staatsrechts“ (1868); „Die Verfassung des deutschen Reichs“ (1872); „Ueber Nationalität“ (1851); „Legitimität und Legitimitätsrecht“ (1859); „Frankreich am der Spitze der Civilisation?“ (1863); „Das Kaiserthum als Rechtsbegriff“ (1879); „Der Mensch als Ausgangspunkt der Rechtsphilosophie“ (1883).

Held Adolf, ekonomista, syn poprzedniego, * 1844, † 1880 r.; od 1868 r. profesor nauk państwowych w Bonn, od 1879 profesor ekonomji w Berlinie, utonął 25 sierpnia 1880 r. na jeziorze Thun. Ogłosił: „Die Einkommensteuer“ (1872); „Die deutsche Arbeiterpresse der Gegenwart“ (1873); „Grundriss der Nationalökonomie“ (1878); „Socialismus, Socialdemokratie und Socialpolitik“ (1878); „Zwei Bücher zur sozialen Geschichte Englands“ (pośmiertne, 1881) i inne.

Helden.

Helden - Gąsiorowski, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem — pies czarny w srebrnej obroży, w biegu; w dolnem czerwonem — podkowa srebrna. U szczytu pół psa w srebrnej obroży.

Helder, silna forteca na północnym krańcu Północnej Holandji, nad cieśniną Marsdiep, leży naprzeciwko wyspy Texel, ma 24,500 miesz. i połączona jest z Amsterdamem za pośrednictwem kanału *Helder*. Ważnem jest to miasto, jako port wojenny; posiada obóz warowny na 30,000 i bronione jest przez kilka fortów. Tu także urządzoną jest wielka, 8 klm. długa, a w wierzchu 40 stóp szeroka tama, dla powstrzymania zalewów morskich.

Hele (*Hell*, *Henlein*) Piotr, Norymberczyk, † około 1540 r., miał wynaleźć zegarki kieszonkowe, które wyrabiał od 1500 r. pod nazwą *jaj norymberskich*.

Helena, według podania, córka Ledy, żony króla spartańskiego Tyndareusa, i Zeusa, najpiękniejsza niewiasta starożytności, żona spartańskiego króla Menelausa, którą mu porwał książę trojański Parys i przez to wywołał wojnę trojańską. Podania o dalszych losach Heleny są

H e l e n a.

prawie niewyczerpane; podług jednych, miała ona po rozmaitych kolejach losu powrócić z Menelausem do Sparty, podług innych zaś po upadku Troi, uszedłszy na wyspę Rodos, tam miała być powieszoną. Inny cykl podań zaślubia **H.**, powracającą z Troi, Achillesowi na wyspie Leuke. Artyści greccy sławili ją w swych dziełach jako typ piękności niewieściej. Por. Lehrs „Helena in den Schriftwerken der Griechen" (2 wyd., Lipsk, 1875).

Helena (św.), żona cesarza Konstancjusza Chlorusa, matka cesarza Konstantyna W.,* w połowie III w. w Bytynji czy też w Anglji, z rodziców pogańskich, † około 326 roku. W podeszłym wieku przyjąwszy chrześcjanizm, postanowiła odnaleźć krzyż, na którym Chrystus P. został ukrzyżowany, i znalazła go razem z dwoma innemi, cudownym sposobem je rozróżniła i na tem miejscu zbudowała wspaniały kościół, pod nazwą Grobu Zbawiciela. Kościół łaciński obchodzi jej pamiątkę 18 sierpnia, a grecki 21 maja. Por. Tixeront „Les origines de l'église d'Edesse etc." (Paryż, 1888).

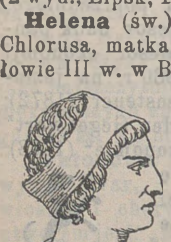

Helena (św.).

Helena (św.), † 969 r., pierwotnie, przed przyjęciem chrześcjaństwa (957 r. w Konstantynopolu), *Olga*, po śmierci męża, W. Ks. Igora, rządczyni państwa, upamiętniła się reorganizacją sądownictwa i budową dróg. Zaliczoną została w poczet świętych kościoła grecko-kat. Pamięć jej obchodzą 11 lipca.

Helena, księżna krakowska, druga żona Bolesława Kędzierzawego od r. 1160, córka Rościsława, księcia przemyskiego.

Helena, żona Kazimierza Sprawiedliwego, od r. 1168, córka Wszewołoda Mścisławowicza, księcia bełskiego z rodu Rurykowiczów, powiła mu Bolesława (1169), Leszka Białego (1188) i Konrada (1191); Adelajdę († 1200) i jeszcze jedną córkę, nieznanego imienia, która poszła za Mścisława kijowskiego. Zdaje się, że za jej wpływem i wogóle dla związków krwi, jakie Helenę i Leszka łączyły z Haliczem, nastąpiła tam interwencja Polski. Po śmierci Kazimierza Sprawiedliwego, na czas małoletności syna, objęła rządy. Była igraszką przebiegłego Mieszka III, który ją usunął z Krakowa do Sandomierza aż do 1205 r. Niemcewicz wsławił ją swoim śpiewem historycznym o Leszku: „Od dworaków opuszczona" i t. d.

Helena, córka Beli IV, króla węgierskiego, żona Bolesława polskiego, księcia na Kaliszu, * około 1235 r. Zaliczona do rzędu błogosławionych. Ob. Jolanta.

Helena Olgierdówna, córka Wielkiego Księcia Litewskiego Olgierda, była żoną Księcia Moskiewskiego, Włodzimierza Andrzejewicza, zwanego Chrobrym, sławnego w dziejach Moskwy zacnością i bohaterstwem, jakiem się odznaczył 1380 w bitwie z Tatarami na Kulikowem polu. Żyła z mężem lat 40 i powiła mu sześciu synów: Iwana, Teodora, Jarosława, Wasyla, Symeona i Andrzeja. Po śmierci męża spotkały ją wielkie nieszczęścia, utraciła bowiem z kolei wszystkich synów; † 1437 r.

Helena Iwanówna, córka Iwana III Wasylewicza, który się pierwszy wybił na wolność z pod jarzma Mongołów, * 1476 r., † 1513 r. w Wilnie; jednocześnie z zawarciem pokoju między W. Ks. Moskiewskiem a Litwą, została poślubiona Aleksandrowi, królowi polskiemu i wielkiemu księciu litewskiemu, 1495 r. Lubo **H.** miała być węzłem zgody, łączącym oba nieprzyjazne sobie dotąd narody, do szczerej jednak pomiędzy niemi zgody nie przyszło, gdyż Iwan, znosząc się z nieprzyjaciołmi Litwy, ciężko jej nieraz dokuczał i sam przy każdej sposobności zabierał rozmaite miasta i grody. Nareszcie w r. 1500, pod pozorem zniewalania **H.** do przejścia na wiarę rz.-kat., przyszło do otwartej wojny, która po kilku dopiero latach skończyła się 6-letnim rozejmem. Przedwczesna atoli śmierć Iwana, po której nastąpił brat **H.**, Wasil, zawzięty wróg Litwy, nową wywołała wojnę, której

i śmierć Aleksandra przerwać nie zdołała. **H.** była nabożna, roztropna, obdarzona silnym charakterem i szczerze przywiązana do nowej ojczyzny, którą usilnie pragnęła zasłonić od nieszczęśliwej wojny, prowadzonej naprzód z ojcem, a potem z bratem swoim. Wszystkie potwarze i fałsze, jakie z powodu **H.** rzucano na Polskę, zbił po części Karamzin, a głównie Jełagin w wybornej rozprawie o życiu **H.**, zamieszczonej w *Żurnale Ministerstwa narodnago proswieszczenija*, za m. kwiecień 1846 r. O losach **H.** rozwinął w 1847 r. na wielką skalę obraz Juljan Bartoszewicz.

Helena Glińska, wielka księżna moskiewska, była córką Wasyla Lwowicza, a synowicą osławionego w dziejach Litwy kniazia Michała Glińskiego i roku 1525 po rozwodzie księcia Wasyla Iwanowicza z księżną Sołomonją została jego żoną. Najpierwszem jej dziełem było wyjednanie uwolnienia z więzienia stryja Michała, którego Wasyl najwyższemi okrył dostojeństwy. Śmierć męża, 1533, uczyniła jej małoletniego syna, Iwana Groźnego, następcą na tron wielkoksiążęcy, pod opieką matki, naznaczonej przez Wasyla rządczynią państwa przy radzie dumy bojarskiej, złożonej z braci zmarłego księcia i 20 celniejszych bojarów. Zakochana w kniaziu Oboleńskim, pozwalała na rozmaite jego nadużycia, których pierwszą ofiarą padł jej własny stryj, Michał Gliński, osadzony w więzieniu, gdzie życie zakończył, podobnie jak Jerzy, brat Wasyla, niesłusznie oskarżony o knowanie spisków. Taki sam los spotkał Andrzeja, drugiego szwagra Heleny. Rządy jej, jakkolwiek licznemi pamiętne okrucieństwy, miały przecież i swoje niektóre zalety, mianowicie pod względem wewnętrznej administracji, † śmiercią nagłą 1538, a rządy po niej objął pamiętny w dziejach Moskwy Wasyl Szujski, który wtrąciwszy zaraz Oboleńskiego do więzienia, głodem go zamorzył. Obszernie pisał o niej J. Bartoszewicz (Encyklop. Orgelbr.) i Karamzin w swej „Historji Państwa Rosyj.“. W literaturze rosyjskiej **H.** jest bohaterką licznych utworów beletrystycznych.

Helena, księżniczka lignicka, córka Fryderyka III na Lignicy i Brzegu, i Katarzyny meklemburskiej, * 1544, wydaną została 1568 za Zygmunta barona Kurtzbacha, koniuszego arcyksięcia Macieja, pana bogatego na Szlązku i sławnego łupieżcy. **H.** † 1583. Ob. Stecki „Rodowody”, tablica VI.

Helena Pawłówna, w. ks. rosyjska, córka cesarza Pawła 1, * 1807, † 1873, zaślubiła w 1813 w. ks. Michała, brata Cesarzów Aleksandra I i Mikołaja I. Odgrywała w życiu umysłowem i politycznem Petersburga wielką rolę, należała do zwolenniczek zniesienia poddaństwa chłopów. W 1849 owdowiała.

Helena Ludwika Elżbieta, księżna Orleańska, * 1814, † 1858, jako córka Fryderyka Ludwika, księcia następcy Meklemburśko-Szweryńskiego, w 1837 zaślubiła Ferdynanda Orleańskiego, syna króla Ludwika Filipa (ob.). Mąż jej, zamordowany w 1842, zostawił dwóch synów: Hrabiego Paryża i ks. Chartres. Po rewolucji 1848 roku zamieszkała w Eisenach. Por. Brunier „Eine Mecklemburgische Fürstentochter“ (1872).

Heleniec.

Heleniec, herb: W polu błękitnem, pod złotą 6-promienną gwiazdą, na murze czerwonym — sowa szara. U szczytu, między dwiema gałązkami złotemi wawrzynu — dwie palmowe gałązki ukośnie skrzyżowane. Nadany 1844 przez cesarza Mikołaja I Antoniemu Woelkemu, profesorowi uniwersytetu warszawskiego.

Helenina, *kamfora alantowa*, $C_6H_{10}O$, znajduje się w korzeniu rośliny *Inula helenium*, z którego wyciąga się alkoholem. Tworzy igły krystaliczne bezbarwne, rozpuszczalne w gorącym alkoholu i eterze, topi się przy 100°, wre przy 280°, przyczem się rozkłada. Poleca się jako wyborny środek antyseptyczny i stosuje przeciw malarji i innym chorobom.—**H.** znaczy też to samo, co inulina (ob.).

Helenos, pierwotnie nosił imię Skamandrios, syn Pryjama i Hekaby, sławny wieszczek i rycerz trojański, następnie zbiegł do obozu greckiego z powodu, że mu nie chciano wydać Heleny, i doradził Grekom budowę konia drewnianego i porwanie Paladjum. Po upadku Troi przebywał w Epirze.

Helensburg, osada w szkockiem hrabstwie Dumbarton, przy ujściu rzeki Clyde; ma 8,400 m. i kąpiele morskie. Jest to ulubione letnie mieszkanie zamożniejszych obywateli Glasgowa.

Heleny ogień, toż co Eljasza świętego ogień (ob.).

Heleny order, ustanowiony przez Napoleona III w d. 12 sierpnia 1857 order za zasługi wojenne dla wszystkich wojskowych, którzy zarówno w armji lądowej, jak i we flocie służyli pod chorągwiami francuskiemi 1792—1815. Jest bronzowy, w otoku wieniec i korona, na jednej stronie ma wizerunek Napoleona I, na drugiej napis: „A ses compagnons de gloire, sa dernière pensée. Campagnes de 1792 à 1815“. Noszony bywa na wstążce w pasy zielone i czerwone.

Helespont, *Hellespont*, właściwie morze Helli (ob.), starożytna nazwa dzisiejszej cieśniny Dardanelskiej.

Helferich Jan Alfons Renat, ekonomista niem., * 1817 w Neuchâtel; 1844 został prof. we Freiburgu, 1849 w Tubindze, 1860 w Getyndze, od 1869 w Monachjum. W 1890 usunął się do życia prywatnego; † 1892. Ogłosił ważne prace w przedmiocie waluty, podatków, renty leśnej, zwłaszcza w Schönberga „Handbuch der politi-

schen Oekonomie". Do celniejszych należą: „Württemb. Agrarverhältnisse" (1853); „Die Waldrente" (1867—72). W 1862 uczestniczył w zarządzonej przez Napoleona III „Enquête monétaire et fiduciaire".

Helfert Józef, profesor prawa rzymskiego i kanonicznego w Pradze, * 1791 r. w Planie, w Król. Czeskiem, † 1847 r. w Młodej Bolesławi, był radcą konsystorza arcybiskupiego od r. 1827; zdanie jego uchodziło za wyrocznię w Austrji pod względem prawa kościelnego. Z pism jego najważniejsze są: „Von den Rechten und Pflichten der Bischofe und Pfarrer" (Praga, 1832); „Handbuch des Kirchenrechts" (4 wyd., Praga, 1845). Pisywał też artykuły do *Czasopis. pro kat. Duchovenstwo* i in., które dawał do przetłómaczenia na język czeski.

Helfert Józef Aleksander, baron von, syn poprzedniego, * 1820 w Pradze, pierwotuie profesor prawa rzymskiego i kanonicznego w Krakowie (1847). Na sejmie państwowym 1848 r. główna podpora ministerjum; od października 1848 podsekretarz stanu w ministerjum wyznań i oświecenia publicznego, 1881 członek rady państwa; wydał kilka pism antyfederalistycznych, oraz dotyczących historji czeskiej (w duchu klerykalnym) i historji prawa kościelnego, a mianowicie: „Huss und Hieronymus" (1853); „Ueber Nationalgeschichte und deren Pflege in Oesterreich" (1854); „Geschichte Oesterreichs vom Ausgang des Wiener Oktoberaufstandes 1848" (4 t., 1869—86); „Die Wiener Journalistik 1848" (1877). Pisał też po czesku w *Osviecie*, *Czasopisie Muzeum*, *Sborniku histor.*, rzeczy historyczne, na tematy współczesne i dawniejsze. Jest członkiem Akademji czeskiej, która wydała jego pracę: „Gregor XVI und Pius IX" (1896).

Helfferich Chrystjan Adolf, * około 1810 r. w Schaffhausen, w Wirtembergskiem, pozyskał 1842 stopnie naukowe w Berlinie, następnie był nadzwyczajnym profesorem i nauczycielem przy akademji wojskowej w Berlinie, i jako autor, który głównem swojem zadaniem obrał wyjaśnienie historji oświecenia publicznego i jej psychologicznego rozwoju. Celniejsze jego dzieła są: „Die Metaphisik als Grundwissenschaft" (Hamburg, 1846); „Der Organismus der Wissenschaft und die Philosophie der Geschichte" (Lipsk, 1856). Poprzednio jeszcze wydał znakomite dzieło: „Die christliche Mystik" (2 t., Hamburg, 1842). Jako rezultat swoich długich naukowych podróży ogłosił drukiem: „Belgien" (Pforzheim, 1848); „Briefe aus Italien" (3 t., Lipsk, 1850—53); „Engländer und Franzosen" (Berlin, 1852), oraz „Skizzen und Erzählungen aus Irland" (Berlin, 1859). Naukowe rezultaty jego podróży na półwysep Pirenejski są: „Raymund Lulli" (Berlin, 1859); „Geschichte des westghothischen Arianismus" (Berlin, 1860).

Helgi Hiorwardsson, jedna z najważniejszych postaci skandynawskich podań bohaterskich, opiewana w pieśniach Eddy.

Helgoland, mała do Prus należąca wyspa skalista na morzu Północnem, obejmująca 0,55 klm. kw., oddalona o 44 klm. w kierunku północno-zachodnim od ujść Elby i Wezery, składa się z części wzniesionej na 63 metry i z niziny. Na wschodnim brzegu niziny leży 5500 metr. długa ława piaszczysta, na której zachodnim brzegu urządzona jest kąpiel morska. Helgoland posiada opancerzone baszty i baterje. Z ogólnej ludności wyspy, wynoszącej 2 230 dusz, większość jest pochodzenia fryzyjskiego. Wszyscy mieszkańcy trudnią się rybołóstwem i żeglarstwem, tudzież usługą cudzoziemcom, przybywającym tutaj podczas letniej pory. Liczba gości kąpielowych wynosi około 10,000 rocznie. Dawniej wyspa Helgoland należała do Szlezwigu; w r. 1807 była zajęta przez Anglików; w 1814 Danja odstąpiła ją na rzecz Anglji. W 1891 **H.** odstąpiony został przez Anglję Prusom i włączony do prowincji Schleswig-Holstein.

Helgunda. Powieść o niej, pochodząca z niemieckiej poezji X w., wtrącił pisarz kroniki Bogufały (Andrzej z Żarnowa?), a z niej ją wypisał Paprocki (Herby) do dziejów Tyńca i Wiślicy (por. Walter Wdały, Szajnochy, w „Szkicach hist. II, Mülleri Velschow w notach do Saks. Gram.). Treścią jej będące porwanie weselne kobiety i przepływanie (po góralsku: przetynąć) rzeki ze zdobyczą ślubną, którą opłacać wypada zwykłym sposobem (ob. Wiano), mogło być i w opowiadaniu miejscowem. Słówko *tynąć* dało powód do przyczepienia obcych imion Waltera i Heligundy do Tyńca, przyczem zdradziecką naturę Niemki uwydatniono. Ucieczka Heligundy do Wisława hr. Wiślicy, więźnia swego męża, w czasie jego nieobecności przez nią wypuszczonego, podstęp **H.** względem Waltera i dalsze jego skutki, nawet przecięcie w pół pary kochanków dotąd trwa w ludowych podaniach, lubo nie skupione w ten sposób. Por. „Miecz cudowny" w Balińskiego „Powieściach ludu"; „Miasto nakryte" w klechdach podlaskich (Bibl. Warszaw., 1858). Za w. ks. warsz. tragedja Hoffmana pod t. t. wielkie wzbudzała zajęcie. 1811 w Krakowie wyszła I. J. Dembowskiego druga tragedja tejże treści p. t. „Hr. Tyniecki." Ob. Bartosza Paprockiego „Herby rycerstwa polskiego" (1584), oraz Godzisława Baszki „Kronikę".

Heli *(Eli)*, arcykapłan i przedostatni sędzia izraelski; cnotliwy i prawy, ale synowie jego *Ofni i Fines*, także kapłani, byli przewrotni i dawali powód do wielkiego zgorszenia w kraju, za co też zginęli w bitwie z Filistynami, arka przymierza dostała się w ręce nieprzyjaciela, a sam **H.**, dowiedziawszy się o tem, spadł ze stołka i złamał szyję w 98 roku życia. Następcą **H.** był jego wychowanek *Samuel*, jako ostatni sędzia, a w urzędzie arcykapłańskim wnuk jego *Achitob*

Heliade, Heliades Radulescu Jan, poeta i pisarz rumuński, * 1802 w Tergowiszczy, † 1872, nauki pobierał w Bukareszcie w kolegjum ś. Sawy i w 20 roku życia został już profesorem tegoż kolegjum. Oprócz przekładów z Voltaire'a i Lamartina'e wydał dramat historyczny „Mircea“ (1844); poematy bohaterskie p. t. „Cherubin i Serafin“, „Michał waleczny“ (1846). **H.** zajmował wysokie urzędy w wydziale oświecenia; później atoli, stanąwszy w opozycji, ściągnął na siebie prześladowanie rządu, który 1848 zawiesił wydawany od 1838 przez niego *Kurjer wołoski*. Przymuszony do opuszczenia kraju, schronił się naprzód do Siedmiogrodu, skąd w 1850 wyjechał do Turcji, a następnie do Paryża. Wróciwszy do Bukaresztu z Omerem Paszą, przyjęty uroczyście, stanął na czele postępowego ruchu literackiego. Od 1867—70 był prezesem akademji Rumuńskiej. 1828 założył pierwszy rumuński dziennik literacki *Curierul romanesc*, nadto ogłosił: „Souvenirs et impressions d'un proscrit“ (Paryż, 1850); „Mémoires sur l'histoire de la regniration roumaine“ (1851).

Heliand czyli **Heiland** (Zbawiciel), poemat w narzeczu starosaskiem, pochodzący z IX wieku, o życiu i śmierci Zbawiciela, zwany także „Harmonją Ewangelji,“ wydany z rękopisu po raz pierwszy przez A. Schmellera (2 części, Monachjum, 1830—44), a następnie przez Köne'go (1855) i Heynego (1866). Nieznany autor tego jedynego większych rozmiarów zabytku poetycznej literatury staro-saskiej, żył prawdopodobnie pomiędzy miastami Münster, Essen i Kleve. Nowsze tłómaczenia na język górno-niemiecki dali Kannegiesser (Berlin, 1847), Grein (Rinteln, 1854), Rapp (Stuttgard, 1856) i Simrock (Elberfeld, 1856, 2 ed. 1866). Najlepsze wydania sporządzili: Sievers (Halla, 1878); Heyne (3 wyd. Paderburg, 1833) i Behaghel (Halla, 1882). Por. Sievers „Der H. und die angelsächsische Genesis“ (Halla, 1875); Windisch „Der H. und seine Quellen“ (Lipsk, 1868); Vilmar (1845).

Helianthemum, roślina, ob. Posłonek.

Helianthus, ob. Słonecznik.

Helias Piotr, filolog rodem z Hiszpanji, żyjący w XI w., zostawił dzieło p. t. „Grammatica Petri Heliae utilissima veri Prisciani imitatoris, cum magistri Johannis Sommerfelt brevi quadam commentatione in eundem“ (1499). Gramatyka ta była swojego czasu używaną i w Polsce, gdzie dotąd znajdują się rękopisy, opatrzone stosownemi komentarzami.

Helichrysum, *Sucholustka, suchokwiat, radostka, słomiany kwiat*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący zioła roczne i trwałe we wszystkich częściach świata, należące do tak zwanych *nieśmiertelników*. W Europie środkowej rośnie tylko **H.** *arenarium*, z żółtemi główkami kwiatowemi. **H.** *petiolatum*, **H.** *bracteatum* i **H.** *orientale* hodują się w ogrodach. Gatunki u nas rosnące, tu zaliczane, należą właściwie do rodzaju szaroty (ob.).

Heliconia, *Helikonja, Niebiana*, rodzaj z rodziny bananowatych, obejmujący zioła trwałe w Ameryce zwrotnikowej. Są podobne do bananów i z powodu pięknego wzrostu i żywo zabarwionych kwiatów są ozdobą cieplarń. Najpiękniejszy gatunek jest **H.** *pulverulenta*.

Helicteres, *Szrubownica*, rodzaj roślin z rodziny zatwarowatych *(Stercliaceae)*, obejmujący drzewa i krzewy w krajach gorących, o liściach sercowatych i kwiatach dosyć osobliwie ukształtowanych. **H.** *isora* w Indjach Wsch. posiada korzeń żółty, zapachu dosyć przyjemnego, smaku gorzkiego, używany w chorobach żołądkowych.

Helicyna, $C_{13}H_{16}O_7$, ciało organiczne, należące do grupy glukozydów (ob.), a własnościami swemi zbliżające się bardzo do salicyny. Pod wpływem alkoholów rozcieńczonych przechodzi w glukozę i wodorek salicylu, otrzymuje się działaniem kwasu azotnego na salicynę.

Hélie Faustyn, znakomity prawnik francuski, * 1799 w Nantes, † 1884, studjował prawo w Rennes. Od 1827 zajmował urząd w ministerjum sprawiedliwości. Znakomite jego prace na polu prawa kryminalnego zjednały mu urząd szefa wydziału kryminalnego (1837), po rewolucji lutowej (1848) mianowany przez Crémieux dyrektorem tegoż wydziału, od 1849 radca sądu kasacyjnego, od 1879 wiceprezes rady stanu. † 1884 w Passy. W 1855 został członkiem akademji nauk moralnych i politycznych. Napisał: „Du Jury appliqués aux délits de la presse“ (Paryż, 1834); „Théorie du code pénal“ (8 t., Paryż, 1834—42; 5 wyd., 6 t., Paryż, 1872—73); „Traité de l'instruction criminelle“ (9 t., 2 wyd., 1866); „Pratique criminelle“ (2 t., 1877). 1829 założył wraz z Chauveau *Journal du droit criminel*. Pisał nadto wiele cennych artykułów do różnych pism prawnych, jakoto do „Revue de législation, Revue critique de législation“ i innych. Por. Boiseau „Eloge de F. H.“ (Poitiers, 1886).

Helike, starożytna stolica Achai, przy ujściu rzeki Selinu do zatoki Korynckiej, ze sławną świątynią Posejdona. Miasto to zostało 373 prz. Chr. zburzone przez trzęsienie ziemi i część jego morze pochłonęło.

Helike, nimfa, córka Olenosa, jedna z piastunek Zeusa, którą on umieścił na niebie w postaci Wielkiej Niedźwiedzicy.

Helikoida. ob. Ślimakowa linja.

Helikometrja, nauka o linjach spiralnych.

Helikon, teraz *Zagora*, góra w zachodniej Beocji (1,749 m.), leżąca pomiędzy jeziorem Kopaisem a zatoką Koryncką, opiewana przez starożytnych poetów, jako siedlisko muz. Na jej szczycie znajdował się rozkoszny gaj i świątynia, poświęcone Apollinowi i muzom, a w ich pobliżu znane zdroje Aganipy i Hipokreny.

Helikon, instrument muzyczny w Grecji starożytnej, postaci czworokątnej, złożony z 9 strun, który wszakże, jak monochord, służył jedynie do oznaczania tonów, a do wykonywania muzyki nie był używany. W dzisiejszej orkiestrze wojskowej instrument dęty, wielkich wymiarów, skręcony w koło i zarzucany na plecy, wydaje tony nizkie, w kontrabasie F lub Es.

Helikopter, ob. Aeronautyka.

Helinga, księżna polska, córka Mestwina, żona Władysława Odonicza, zwanego Plwaczem, urodziła dwu synów: Przemysława i Bolesława Pobożnego, książąt na Poznaniu i Kaliszu. † 1254. Niektórzy historycy zowią ją Adelajdą albo Helidą.

Heliozoa, słonecznice, ob. Korzenionogi.

Helisa, ob. Szrubowa linja.

Helium, *hel*, ciało lotne, znajdujące się w wielkiej ilości na słońcu, znalezione w ostatnich czasach i na ziemi w minerałach zawierających uran, jak w kleweicie, bregerycie, uraninicie, torycie. Drobne jego ilości odkryto w niektórych wodach mineralnych, ślady w wodzie morskiej i rzecznej, a prawdopodobnie znajduje się i w atmosferze ziemskiej. Otrzymuje się z kleweitu; przez ogrzanie minerału wywiązują się zawarte w nim gazy, z mieszaniny ich usuwa się kwas węglany, wodór i azot działaniem ługu sodowego, rozpalonego tlenku miedzi i rozżarzonego magnezu. **H.** ma ciężar właściwy 2,133, ciężar atomowy 4. Jedna objętość wody rozpuszcza przy 18° C. tylko 0,0073 obj. **H.** Skroplić się zupełnie nie dał, jakkolwiek Olszewski w Krakowie oziębiał go do — 265°. **H.** odkryty został przez Lockyera w atmosferze słonecznej w r. 1868. gdy bowiem linja D_3 widma słonecznego, znajdująca się w pobliżu linji sodowych, nie odpowiadała żadnemu ze znanych ciał ziemskich, Lockyer przyjął, że pochodzi ona do pierwiastku na ziemi nieznanego i pierwiastkowi temu nadał nazwę **H.** Następnie dostrzeżono tę linję i w widmach wielu gwiazd stałych, ale na ziemi odkrył go dopiero Ramsay w r. 1895, przy badaniu gazów oswobodzonych z kleweitu.

Helix, ob. Slimak.

Heljady, w mitologji greckiej, trzy córki Heljasa i Klimeny (córki Okeanosa) i Ajgla, Lampetja i Faetuza. Opłakując śmierć brata swego, Faetora, zmieniły się w topole; z łez ich powstał bursztyn.

Heljaści, członkowie najwyższego trybunału w starożytnych Atenach.

Heljocentryczny (*śródsłoneczny*). W astronomji nazywa się **H.** to wszystko, co się odnosi do środka słońca; tak np. mówimy o długości heljocentrycznej planety, rozumiejąc pod tem jej długość, jakaby się przedstawiła obserwatorowi, umieszczonemu w środku słońca; oczywista, że długość **H.** obliczyć tylko można z obserwacji ziemskich, zatem z długości geocentrycznej (ob.).

Heljochromja, *fotochromja*, fotografja barwna, ob. Fotografja.

Heljodor (z Laryssy), matematyk grecki, żyjący na początku II wieku po Chr. Szczegóły jego życia nie są wiadome; pozostawił dzieło, „Kefalaja ton optikon“, obejmujące wykład optyki, które wykończył syn jego *Damianos*. Doszło ono do naszych czasów w ułamkach, wydanych we Florencji 1573 r., w Paryżu 1657 i Pizie 1758.

Heljodor, erotyk grecki, rodem z Emesy w Syrji, podobno biskup w Trikka w Tesalji, żyjący w końcu IV w. po Chr., według innych sofista nowopitagorejskiej szkoły z III w. po Chr. Napisał w młodości swojej romans p. t. „Aethiopica“ (1837), w którym prozą poetyczną, w tonie epicznym, opowiada przygody miłosne Teogenesa i Choryklei; utwór ten odróżnia się od innych romansów greckich surową moralnością. Najlepsze wydania tego utworu sporządzili: Bekker (Lipsk, 1855) i Hirschig w „Erotici scriptores“ (Par., 1856). Por. Rohde „Der griech. Roman“ (Lipsk, 1876).

Heljogabal.

Heljogabal (Heliogabalus), cesarz rzymski 218 — 222 po Chr., właściwie *Varius Avitus Bassianus*, nazwany tak od syryjskiego bożka słońca (*Helios*), Elagabalus, którego był najwyższym kapłanem. Powołany (w 14 czy też 17 r. życia), za współdziałaniem babki swej Julji Mezy, na tron przez wojsko po zamordowaniu Karakali. On to przeniósł w roku 219 orgjastyczny kult swego bożka do Rzymu, a w zbytkach i rozpuście przewyższył wszystkich najgorszych na tronie poprzedników i następców. Zamordowany został 222 r. przez pretorjanów w powstaniu, dokonanem na rzecz jego przysposobionego syna Aleksandra Sewera. Krasiński wprowadza postać **H.** w „Irydjonie“.

Heljograf, przyrząd do fotografowania tarczy słonecznej, w ogólności połączenie lunety z ciemnią optyczną. Także przyrząd zbudowany przez Mance'a 1875, mający służyć do telegrafowania, jest właściwie tylko nieco zmienionym heljotropem (ob.) Gaussa.

Heljografja (z grec. pismo słoneczne, pismo za pomocą słońca), ma na celu uwielokrotnianie za pomocą tuszu i prasy drukarskiej obrazów drogą fotograficzną otrzymywanych, a stosownie do metod, jakie służą do przygotowania płyty drukarskiej, ma różne nazwy. Pierwsze próby heljograficzne prowadził Fox Talbot, który metodę swą nazwał *fotoglifją*; udoskonalona przez Pretscha, zyskała nazwę *fotogalwanografji* (ob.). *Fotolitografja* i *fotocynkografja* polegają na tem, że płyty litograficzne i cynkotypy przygotowują się za pośrednictwem fotografji. *Fototypja*, *heljoplastyka*, *heljotypja* czyli *światłodruk*, posługu-

je się rysunkami wypukłemi na płytach metalowych, które odbijane być mogą za pośrednictwem zwykłej prasy drukarskiej; metody te w ogólności opierają się na tem, że pewne substancje, po wystawieniu na działanie światła, silniej nagryzane są przez kwasy. Najlepsze wszakże rezultaty osiągnęła *heljograwiura* czyli *fotograwiura*, wynaleziona przez Rousselona, w której działaniem światła otrzymuje się najpierw płyta żelatynowa z rysunkiem wypukłym, skąd galwanicznie zdejmuje się odcisk na miedzi, który rylcem może być poprawiony, tak, że różne odcienie świetlne dają się w metodzie tej odtworzyć. Na taką płytę można wnieść nawet różne farby, daje się więc użyć do reprodukcji obrazów kolorowych. Por. Husnik „Die Heliographie" (2 wyd., 1888); Gaymet „Traité pratique de gravure héliographique" (1885).

Heljograwiura, ob. Heljografja.

Heljometr, przyrząd służący do mierzenia bardzo małych kątów na niebie. Jak nazwisko jego wskazuje, służył pierwiastkowo do mierzenia średnicy słońca, po udoskonaleniu jednak może służyć do wszystkich mierzeń mikrometrycznych na niebie (stąd też nazwa *astrometr*). Jest to luneta, której szkło przedmiotowe jest tak rozdzielone wzdłuż średnicy (fig. 1), że powstają dwa obrazy, które za pomocą szrub mikrometrycznych, zmieniających położenie obu szkieł, można doprowadzić do zakrycia, do zetknięcia, lub do dowolnej między niemi odległości. W ten sposób można wymierzyć pozorną średnicę słońca lub planety, jeżeli obrazy doprowadzimy najpierw do zupełnego zakrycia, następnie do zewnętrznego zetknięcia; wielkość obrotu szruby mikrometrycznej pozwala wnosić o wielkości rozsunięcia, które jest równe średnicy pozornej. Jeżeli następnie obrócimy szrubą drugie szkło, dopóki nie nastąpi nowe zakrycie i znów zetknięcie i t. d., to żądaną odległość mamy uwielokrotnioną, tak, że nawet najdrobniejszą odległość uczynić możemy wymierną, a następnie ściśle ją znaleźć przez należyte podzielenie. Pierwszy pomysł urządzenia **H.** podał Savery 1743 i Bouguer 1748, ale dopiero Fraunhofer nadał **H.** obecną jego postać (fig. 2). Por. Seeliger „Theorie des Heliometers" (1877).

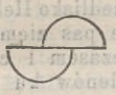

Fig. 1. Soczewka heljometru.

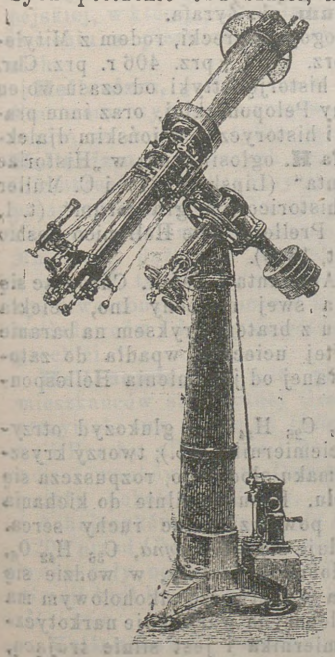

Fig. 2. Heljometr.

Heljominjatura, wizerunek fotograficzny, barwami pokryty.

Heljoplastyka, ob. Heljografja.

Heljopolis, starożytna grecka nazwa miasta Baalbek (ob.), tudzież egipskiego miasta On (w Starym Testamencie Beth-Szemesz). To ostatnie (po egip. Anu) leżało w Niższym Egipcie, na wschód od Nilu, nad kanałem, łączącym tę rzekę z morzem Czerwonem, i słynęło z powodu znajdującej się tutaj świątyni na cześć bożka słońca Re. W nowszych czasach miasto Heljopolis stało się głośnem z powodu odniesionego tutaj 20 mar. 1800 r. zwycięstwa generała Klebera nad wojskiem turecko-egipskiem.

Heljos, także Tytan Hyperjon i t. d., nazywany u Rzymian *Sol*, bóg słońca, syn Hyperjona

H e l j o s.

i Thei, wyobrażany jako młodzieniec na złotym rydwanie, zaprzężonym w 4 rumaki, z włosami z promieni słonecznych.

Heljos, olej otrzymywany jako produkt uboczny ze smoły węgli kamiennych, przy otrzymywaniu parafiny, jest mieszaniną różnych węglowodorów, które wrą między 230° a 300 C°. Używa się jako materjał oświetlający.

Heljoskop, przyrząd używany przez dawniejszych astronomów do obserwowania plam słonecznych; była to luneta tak urządzona, że między szkło przedmiotowe a oczne wsuwać można było płyty szkła zabarwionego, które przytłumiały działanie promieni słonecznych. Obecnie do obserwacji słońca służy *okular heljoskopijny* Merża, polegający na tem, że promienie światła, nim przez szkło oczne przechodzą, ulegają kilkakrotnemu odbiciu od wprowadzonych tam zwierciadeł, skąd ulegają polaryzacji, a przez obrót zwierciadeł można natężenie promieni dowolnie osłabiać.

Heljostat, przyrząd służący przy doświadczeniach optycznych do nadania promieniom słonecznym stałego kierunku, pomimo dziennego biegu słońca. Zasada jego polega na tem, że promień światła, wchodzący do ciemnego pokoju

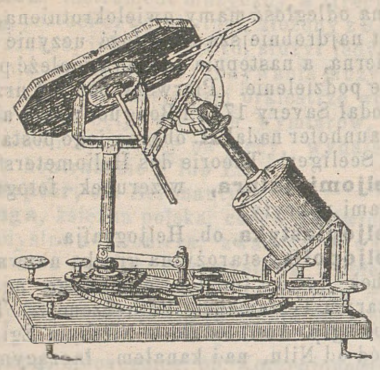

Heljostat.

przez otwór w okiennicy, zostaje odbity od zwierciadła, któremu za pomocą przyrządu zegarowego, nadaje się ruch zgodny z biegiem słońca. **H.**, którego urządzenie dosyć jest skomplikowane, podany został przez Gravesande'a, następnie rozmaicie zmieniany przez Biota, Fahrenheita, Gambeia, Meiersteyna, Silbermanna, Foucaulta i innych.

Heljoterapja, leczenie chorób przez poddanie ciała działaniu promieni słonecznych.

Heljotermometr, ob. Pyrheiljometr.

Heljotrop, minerał, odmiana chalcedonu (ob.), zielona z kropkami czerwonemi, używa się często do pierścieni.

Heljotrop, roślina, ob. Brodawiec.

Heljotrop, przyrząd pomyślany przez Gaussa do rzucania obrazów słońca na sygnał oddalonemu obserwatorowi przy pomiarach geodetycznych. Zasadą jego jest zwierciadło tak się obracające, aby promienie słoneczne, od niego odbite, doszły do obserwatora. Luneta *a* (ob. fig.) zwró-

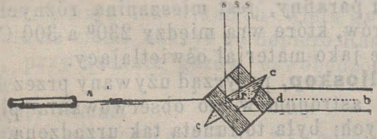

Heljotrop.

cona jest ku punktowi *b*; jeżeli na kierunku promienia, idącego od *b* do *a*, umieszczone jest zwierciadło płaskie *cc* tak, że padające nań promienie słoneczne *sss* rzuca ku lunecie *a*, to zamiast punktu *b* obserwator dostrzega obraz słońca. Inne zwierciadło *dd*, do poprzedniego prostopadłe, rzuca promienie w kierunku *db*. Skoro obserwator w *a* dostrzega obraz słońca odbity od *r*, wie także, że promienie te w należytym kierunku doszły i do *b*. Przez ciągłe zakrywanie i odsłanianie **H.** można złożyć nawet system sygnałów, dozwalający utrzymywać korespondencję telegraficzną. Światło rzucone za pomocą **H.** może być dojrzanem w odległości 100,000 metrów, stąd ma ten przyrząd ważne znaczenie przy wielkich pomiarach, np. przy wymierzaniu długości stopnia.

Heljotropizm, własność wielu roślin zwracania się ku słońcu, czyli raczej w stronę najsilniejszego oświetlenia, lub też odwracania się od tej strony.

Heljotypja, ob. Heljografja.

Hell Maksymiljan, astronom, * 1720 w Szczawnicy (Schemnitz), w Węgrzech, † 1792 w Wiedniu; należał do zakonu Jezuitów, pełnił rozmaite obowiązki nauczycielskie, w r. 1755 został profesorem astronomji w Wiedniu i konserwatorem tamecznego obserwatorjum. W latach 1757—85 wydawał *Efemerydy*. Odbył podróż do Japonji (1768—70), a drugą do Kalifornji i do odnogi Hudsońskiej dla obserwowania przejścia Wenery przez tarczę słońca. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw astronomicznych.

Hellada, u starożytnych Sperchejos, rzeka w Grecji, uchodząca do zatoki Zituni.

Hellada, Hellas, starożytne siedlisko Hellenów, pierwotnie miasto, następnie pas ziemi w południowej części Tesalji, a z czasem i cała Tesalja. Z rozszerzeniem się Hellenów ku południowi, aż do zatoki Koryntu, nazwa Hellas nabrała większej rozciągłości, i wtedy rozumiano pod nią właściwą, czyli środkową Grecję (teraźniejszą Liwadję). Później nareszcie wciągnięto już do Hellady nietylko Peloponez, lecz całą Grecję ze wszystkiemi jej wyspami i osadami.

Helladotherium, ob. Żyrafa.

Hellanikos, logograf grecki, rodem z Mityleny, * około 496 prz. Chr., † prz. 406 r. prz. Chr. w Mizji; napisał historję Attyki od czasu wojen perskich do wojny Peloponeskiej, oraz inne prace genealogiczne i historyczne w jońskim djalekcie. Ułamki dzieła **H.** ogłosił Sturz w „Historiae Graecae Fragmenta" (Lipsk, 1787) i C. Müller we „Fragmenta historicorum graecorum" (t. 1, Par., 1841). Por. Prellera „De Hellanico Lesbio historico" (Dorpat, 1840).

Helle, córka Atamanta i Nefeli. Chroniąc się przed nienawiścią swej macochy Ino, uciekła z rodzinnego kraju z bratem Fryksem na baranie złotorunnym; w tej ucieczce wpadła do zatoki morskiej, nazwanej od jej imienia Hellespontem.

Helleboreina, C_{26} H_{44} O_{15}, glukozyd otrzymywany z kłębu ciemiernika (ob.); tworzy kryształy bezbarwne, smaku słodkiego, rozpuszcza się w wodzie i alkoholu. Pobudza silnie do kichania i działa trująco, powstrzymując ruchy serca. Wraz z nią znajduje się *helleboryna*, C_{36} H_{42} O_6, która tworzy podobne kryształy, w wodzie się nie rozpuszcza, a w roztworze alkoholowym ma smak palący. Helleboryna warunkuje narkotyczne własności ciemiernika i jest silnie trującą, sprowadzając paraliż mózgu.

Helleborus, roślina, ob. Ciemiernik.

Hellenbachchech Łazarz, baron, filozof węgierski, piszący po niemiecku, * 1827, kształcił się w uniwersytecie praskim. Potem odbywał podróże po Wschodzie i po Europie i brał udział w rewolucji węgierskiej 1848 r. Brał udział w życiu politycznem Chorwacji jako deputowany do sejmu. Następnie usunął się od życia publicznego i zajął filozofią, w której chylił się silnie ku mistycyzmowi. Napisał: „Philosophie des gesunden Menschen Verstandes (1876); „Der Individualismus im Lichte der Biologie und Philosophie der Gegenwart" (1876); „Die Vorurtheile der Menschheit" (1879—80); „Die Magie der Zahlen als Grundlage aller Mannigfaltigkeit und das Scheinbare Fatum" (1881); „Geburt und Tod als Wechsel des Anschauungsformen oder die Doppelnatur der Menschen," „Mr. Slades Aufenthalt in Wien, ein offener Brief an meine Frende," oraz wiele innych dzieł i broszur, w których zajmuje się specjalnie różnemi problematami mistyczno-filozoficznemi, oraz medjumizmem, do którego gorliwych zwolenników należał i który objaśniał za pomocą hypotezy „metaorganizmu". Por. C. Kiesewetter „Geschichte des neueren Occultismus."

Hellenіści, tak nazywają w ogólności uczonych znawców starożytności greckich, a mianowicie języka i literatury greckiej. Od czasów Aleksandra Wielkiego **H.** zwano uczonych obcego pochodzenia (Żydów etc.), którzy przyjęli język i obyczaje greckie. Perjodem hellenistycznym zwie się epoka cywilizacji europejskiej, w której panowała kultura grecka w połączeniu z pierwiastkami cywilizacji wschodnich.

Hellenizm, jest błędne w obcym języku naśladowanie wyrażeń, zwrotów, mowy i szyku wyrazów, właściwych tylko językowi greckiemu. **Hellenizm** w nowszych czasach oznacza ruch intelektualny i polityczny między Grekami, rozproszonymi w Grecji, Turcji, księstwach Naddunajskich, nad brzegami morza Czarnego i w Azji Mniejszej, dążącymi do stałego połączenia się z sobą. **H.** także nazywa się styl architektoniczny, stworzony w Niemczech przez Schinkla i jego naśladowców i dążący do odtworzenia form sztuki greckiej.

Hellenowie, główne plemię pierwotnych mieszkańców starożytnej Grecji, wedle podania otrzymało swą nazwę od *Hellena*, syna Deukaljona i Pyrrhy, albo Zeusa i Doryppy. Od jego synów i wnuków, Eola, Dorusa, Jona i Acheusa poszły pokolenia Eolów, Dorów, Jończyków i Achajczyków, które zajęły całą Grecję 1500—1200 przed Chr. Później pod tą nazwą obejmowano cały naród grecki. Panujący obecnie w Grecji król Jerzy I, przybrał urzędowy tytuł *króla Hellenów*.

Helleniusz E., pseudonim Iwanowskiego Eustachego Antoniego.

Heller, *halerz*, dawna moneta niemiecka, bita najpierw około r. 1228 w Halli, jako fenig srebrny. Przy większych wypłatach ważono je zwykle (funt *hellerów*). W XV w. liczono dwa **H.** na jeden fenig. Również w Szwajcarji był **H.** drobną monetą zdawkową do r. 1852. W Austrji według prawa z r. 1892 jest **H.** $^1/_{100}$ korony, $^1/_2$ dawnego centa; bije się z bronzu, w sztukach ważących $1^2/_3$ grama, oraz w sztukach podwójnych.

Heller *Lipman Jom-Tob*, syn Nathana, z Wallerstein w Bawarji, * 1579, jeden z najuczeńszych rabinów swojego czasu. Wybrany na sędziego religijnego *(dajon)* w Pradze, był od 1625 rabinem w Wiedniu, następnie w Pradze. Stąd atoli wydalony został w skutek fałszywego oskarżenia o napisanie czegoś antichrześcijańskiego. W r. 1634 został nadrabinem czterech miast na Wołyniu: Włodzimierza, Ostroga, Krzemieńca i Łucka, gdzie oddał znamienitą usługę izraelskim gminom w Polsce energicznem i skutecznem wystąpieniem przeciw symonji w obieraniu rabinów. W dziesięć lat potem obrany był nadrabinem i rektorem talmudycznej szkoły w Krakowie, gdzie † 1654 czy 1659 r. Z dzieł jego treści talmudycznej najcelniejsze są studja nad *Miszną* p. t.: „Tosafot Jom-Tob" (dodatki Jom-Toba), drukowane pierwszy raz w Pradze czeskiej od 1614—1617.

Heller Józef, * 1798 w Bambergu, studjował historję sztuki, żył jako prywatny uczony w mieście rodzinnem, gdzie umarł 1849; zasłużył się jako autor kilku dzieł dotyczących historji Frankonji i sztuk pięknych. Celniejsze jego pisma są: „Geschichte der Holzschneidekunst" (Bamb., 1822); „Das Leben und die Werke Albrecht Dürer's" (2 t., Lipsk, 1827—31); „Monogrammenlexikon"(Bamb., 1831); „Handbuch für Kupferstichsammler" (2 wyd., 3 t., Lipsk, 1847—49, n. oprac. 1870—74), tudzież kilka monografji do historji miasta i biskupstwa bamberskiego.

Heller Robert, beletrysta i publicysta niemiecki, * 1814 w Grossdrebnitz pod Stolpen w Saksonji, † 1871 w Hamburgu. Początkowo prawnik, poświęcił się następnie literaturze; w latach 1838—48 wydawał czasopismo *Die Rosen* i obok współpracownictwa przy innych czasopismach ogłosił kilka oryginalnych nowel i romansów, z których celniejsze są: „Der Prinz von Oranien" (3 t., Lipsk, 1843); „Eine neue Welt" (1844, t. 2) i „Florian Geyer" (3 t., Lipsk, 1848); „Erdbeben von Caracas" (1846) i „Primadonna" (2 t., Berl., 1871). W r. 1848 przeniósł się do Frankfurtu nad Menem, gdzie redagował *Deutsche Zeitung*, a od 1851 r. redagował w Hamburgu feljeton gazety *Hamburger Nachrichten*.

Heller Stefan, znakomity fortepjanista i kompozytor, * 1814 w Peszcie, † 1888 w Paryżu, występował jako koncertant we wszystkich niemal

większych miastach niemieckich (był i w Polsce); później za wpływem Schumanna poświęcił się kompozycji; od r. 1838 osiadł stale w Paryżu, gdzie odznaczył się jako autor bardzo pięknych i wysoko cenionych utworów na fortepjan. Obok pewnej oryginalności znać w nich wyraźnie wpływ romantyczności Schumanna i Chopina. Niektóre jego *etiudy na fortepjan* należą do arcydzieł. Pierwsze swoje utwory ogłaszał pod pseudonimem „Jean qui rit".

Heller Seligmann, poeta i dziennikarz niemiecki, * 1831 w Raudnitz w Czechach, † 1890, w Wiedniu, był nauczycielem akademji handlowej w Pradze i współpracownikiem czasopisma *Bohemia*. W 1870 osiadł w Wiedniu, gdzie wszedł w skład redakcji *Deutsche Zeitung* i został profesorem akademji handlowej. Napisał: „Ahasverus„ epopeję, w której przedstawił Żyda wiecznego tułacza w wędrówce po dziejach ludzkości (Lipsk, 2 wyd., 1868); „Die letzten Hasmonäer" (Praga, 1865) i tom „Gedichte" (Wiedeń, 1872).

Heller Serwacy, doktor filozofji, pisarz czeski, * 1845 we Właszymie, studjował filozofję i nauki prawne w Pradze, podróżował po Wschodzie europejskim, 1873—77 ze Świętopełkiem Czechem redagował tygodnik powieściowy *Lumír*, w którym pomieścił wiele utworów własnych; 1879 wydawał miesięcznik *Květy*. Ogłosił powieść „Král stepí" (Król stepów), „Salomonida", „V bourzi života" i wiele innych. Napisał nadto kilka tomów opisów podróży. Był pierwszym prezesem Towarzystwa „Slavia".

Hellespont, ob. Helespont.

Hellhofit, materjał wybuchowy, podany przez Hellhoffa w Berlinie 1881 r., który daje się otrzymać bezpośrednio przed użyciem przez złożenie z substancji, które same przez się nie są niebezpieczne. Jest to roztwór nitrobenzolu w stężonym kwasie azotnym i tworzy ciecz czerwoną, syropowatą. Jest tańszy od dynamitu, ale w stosowaniu bardziej kłopotliwy.

Hellich Józef Wojciech, malarz historyczno i portretowy, * 1807 w Choltycach, w królestwiy Czeskiem, † 1880 w Pradze, po ukończeniu akad. praskiej i pobycie w Monachjum, Włoszech i Francji, wrócił do kraju rodzinnego 1841 r., został kustoszem zbiorów starożytnych w Muzeum narodowem (do 1846). Utwory jego odznaczają się obok mistrzowskiego wykończenia, genjalnością pomysłu, rzadką w tego rodzaju pracach wiernością i prawdą historyczną. W czasie pobytu w Wiedniu (1846—48) wykonał szereg szkiców z dziejów czeskich (litografowane tamże), oraz do *Lumíra* i t. p. Wykaz jego utworów od r. 1833—54 wraz z życiorysem znajduje się w t. 1 pisma *Památky archelogické*. Por. też art. w *Slovniku naucznym* Otta.

Hellqvist Karol Gustaw, malarz szwedzki, * 1851, † 1890, kształcił się w Sztokholmie i Monachjum, gdzie na międzynarodowej wystawie 1879 wystąpił z obrazem historycznym: „Wjazd biskupa Sonnanvädera i proboszcza Kunta do Sztokholmu," dalej wykonał: „Namiestnik Sten Sture, umierający na lodach jeziora Melar 1520," wiele krajobrazów i scen z życia ludu. 1882 r. udał się do Paryża, 1886 powołany był do Berlina na nauczyciela w akademji sztuki; ustąpił z tego stanowiska 1888.

Hellriegel Herman, agronom, * 1831 w Marsite pod Pegau, † 1895, kształcił się w Tharant, 1851 został asystentem Stöckhardta w Lipsku, od 1856 przez lat 17 był dyrektorem rolniczej stacji doświadczalnej Dahme w Brandenburgu, od 1881 r. dyrektorem podobnej stacji w Bernburgu. Szczególnie ważne są jego badania nad przyswajaniem przez rośliny azotu z powietrza. Napisał: „Beiträge zu den naturwissenschaftlichen Grundlagen des Ackerbaues" (1883); „Untersuchungen über die Stickstoffnahrung der Gramineen und Leguminosen" (1888).

Hellvig, właściwie *Helvig* Amalja von, z domu baronówna von Imhoff, poetka niemiecka, * 1776 w Wejmarze, † 1831 w Berlinie, dama dworska w Wejmarze; zaślubiła szwedzkiego generała feldcechmistrza Karola Gottfryda Helvig. Z jej prac literackich zasługują na szczególną wzmiankę poematy: „Die Schwestern von Lesbos" (Frankfurt, 1831); „Die Schwestern von Korcyra" (Lipsk, 1812); wydane wspólnie z Fouqué „Taschenbuch der Sagen und Legenden" (Berlin, 1812—13); „Die Sagen am Wolfsbrunnen" (Heidelberg, 1821); „Helene von Tournai" i tłomaczenie Tegnera „Frithjofs-Saga" (Stuttgardt, 1832, nowe wyd., 1879). Por. H. von Bissing „Das Leben der Dichterin Amalie von H." (Berlin, 1839).

Hellwag Konrad Wilhelm, inżynier, * 1827 w Eulin, † 1882, kształcił się w Kiel i Monachjum, następnie miał udział w budowie wielu dróg żelaznych, od 1858—1874 kierował budową drogi austrjackiej północno-zachodniej, w 1875—79 był naczelnym inżynierem drogi przez górę św. Gotarda. Ogłosił monografję o drodze północno zachodniej (8 t., 1876), oraz liczne opisy swych robót w pismach technicznych.

Hellwald Fryderyk Antoni Heller, geograf, * 1842 w Padwie, † 1892 r., syn feldmarszałka austrjackiego Fryderyka **H.** († 1864), służył w wojsku, miał udział w wojnie z Prusami 1866, redagował pismo wojskowe austrjackie, a od 1871—89 „Ausland." Ogłosił: „Die amerikanische Völkerwanderung" (1865); „Die Russen in Zentralasien" (2 wyd., 1878); „Zentralasien" (2 wyd., 1880); „Kulturgeschichte in ihren natürlichen Entwickelung" (1875, 4 wyd., 1890, dzieło ostro krytykowane), „Im ewigen Eis, Geschichte der Nordpolfahrten" (1879—81); „Die Welt der Slawen" (1890); „Ziemia i jej mieszkańcy" (3 wyd., 2 t., 1884, przekł. polski, Warszawa, 1877).

Hellwald Ferdynand, brat poprzed., * 1843 w Rzymie, † 1884 w Clarens nad jeziorem Genewskiem, ogłosił: „Vlämisches Leben“ (1867); „Geschichte des holländischen Theaters“ (1874). W bibljotece wiedeńskiej **H.** znalazł drugą część „Spiegel Historiael” Maerlanta (wyd. 1873).

Helmers Jan Fryderyk, znakomity poeta holenderski, * 1767 w Amsterdamie, † 1813 tamże, z jego utworów dwa większe poematy: „Sokrates“ i „Holland“ (1812), na szczególną zasługują wzmiankę. Oprócz ogólnego zbioru jego poezji (2 t., Amsterdam 1809—10, 2 wyd., 1816), wydane zostały po jego śmierci „Nalezing van Gedichten“ (2 t., Amsterdam, 1814—15). Por. Schotel „Herinneringen aan J. F. **H.**“ (1859).

Helmersen Grzegorz, podróżnik i naturalista, * 1803 w Duckershof pod Dorpatem, † 1885, kształcił się w Dorpacie, odbywał liczne podróże po Uralu i nad dolną Wołgą, w r. 1837 został profesorem instytutu górniczego w Petersburgu, 1865 dyrektorem tegoż instytutu. Ogłosił: „Geognostische Untersuchung des Süd-Uralgebirgs“ (1831); „Der Teleczkische See und die Teleuten im östlichen Altai“ (1838); „Beiträge zur Kenntniss des russischen Reichs“ (26 t., 1839—73) i in. Por. Köppen „Gregor von Helmersen“ (1878),

Helmert, Fryderyk Robert, geodeta, * 1843 we Freibergu, kształcił się w politechnice drezdeńskiej, w 1869 został obserwatorem w dostrzegalni hamburskiej, 1870 nauczycielem geodezji w akademji technicznej w Akwizgranie, 1886 dyrektorem instytutu geodetycznego pruskiego i biura centralnego pomiarów międzynarodowych. Ogłosił: „Der Sternhaufen im Sternbild des Sobieskischen Schildes“ (1874); „Die Augsgleichungsrechnung nach der Methode der kleinsten Quadrate“ (1872); „Die mathematischen und physischen Theorien der höheren Geodäsie“ (2 t., 1880—84); „Lotabweichungen“ (1886) i in.

Helmholtz Herman Ludwik Ferdynand, fizjolog i fizyk, jeden z najgenjalniejszych badaczów wszystkich czasów, * 1821 w Poczdamie † 1894 r. Syn nauczyciela gimnazjalnego, ukończył szkołę dla lekarzy wojskowych w Berlinie. Pomimo ograniczonego zakresu tej szkoły, własną pracą zdołał się wznieść na wyżyny nauki. Pierwszą jego pracą było „De fabrica systematis nervosi evertebratorum“ (1842); jest to jedyna jego praca czysto anatomiczna, wykazał w niej związek anatomiczny nerwów czucia z nerwami ruchu. W roku 1843 ogłosił pracę o istocie gnicia i fermentacji, w r. 1845 rozprawę o zużyciu materji przy czynnościach mięśni, która stanowi podstawę dalszych badań nad chemją mięśni. Odtąd jednak **H.** zwrócił się wyłącznie do badań metematyczno-fizycznych, jakkolwiek znajomość matematyki i fizyki zawdzięczał sam sobie. 23 lipca 1847 r. przedstawił towarzystwu fizycznemu w Berlinie rozprawę o zachowaniu siły („Ueber die Erhaltung der Kraft“); mała ta rozprawa stanowi epokę w nauce, a zasada w niej wyłożona jest podstawą, na której się opiera cała fizyka i fizjologja nowsza. Na ten czas przypadają też prace **H.** nad ciepłem zwierzęcem. W r. 1848 porzucił praktykę lekarską i został prosektorem w instytucie anatomicznym w Berlinie, w r. 1849 zaś profesorem fizjologji w Królewcu, gdzie pozostał do 1855 r. Tu zdołał wymierzyć czas przebiegu wrażeń po nerwach, odkrył oftalmoskop (ob.), przez który nadał nowy rozwój sztuce leczenia oczu, i oftalmometr (ob.), a naukę o barwach (ob.) zupełnie na nowo rozwinął. Z kilku rozpraw elektrycznych z tego czasu należy wymienić: o niektórych prawach rozkładu prądów elektrycznych w przewodnikach bryłowych (t. j. nie w drutach), z zastosowaniem do elektryczności zwierzęcej. W r. 1855 przeniósł się do Bonn na katedrę anatomji i fizjologji, lecz od 1858 r. zajmował tylko tę drugą. Tam rozpoczął wydawnictwo dwu najznakomitszych swych dzieł. Pierwsze „Handbuch der physiologischen Optik” (1867, 2 wyd., 1886), zawiera niesłychany zasób materjału, nowych obserwacji i doświadczeń, i świetnie przeprowadza całą teorję widzenia; drugie „Die Lehre von den Tonempfindungen als physiologische Grundlage für die Theorie der Musik“ (1863, 4 wyd., 1877), tu rozwinął niedostającą poprzednio do ogólnej teorji głosu teorję dźwięczności (ob. Głos), świetnie zbadał rolę ucha, wyjaśnił powstawanie samogłosek i położył podstawy *estetyki fizjologicznej*. Szczegółowe kwestje, w tem dziele opracowane, już poprzednio były zamieszczane w różnych pismach specjalnych. W 1858 przeniósł się do Heidelberga, gdzie działalność jego profesorska niesłychanie wzrosła i znakomitego uniwersytetu stał się główną ozdobą. Owdowiawszy, ożenił się tu powtórnie. Z prac tu ogłoszonych przytoczymy: „O całkach, odpowiadających równaniom hydrodynamicznym ruchu wirowego (dziennik Crellego 1854); o tarciu cieczy („Archiv für gesammte Physiologie,” 1868), o mechanice kostek słuchowych i błony bębenkowej („Gettinger gelehrte Anzeigen,“ 1869), oprócz mnóstwa niemniej ważnych prac, wypełniających różne dzienniki. Zrobiwszy, jak się zdaje, wszystko, co w dzisiejszej fizjologji daje się matematycznie obrobić, **H.** zapragnął więcej zwrócić się do fizyki właściwej, i po śmierci Magnusa objął katedrę tego przedmiotu w Berlinie (1871). Działalność swą tu rozpoczął objęciem kierunku nad tłómaczeniem niemieckiem fizyki Thomsona. Ostatnie jego badania fizycz-

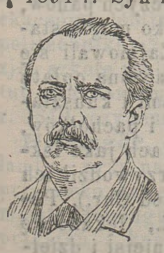

Helmholtz Herman.

ne tyczą się elektrodynamiki, anomalnego rozszczepiania światła, zastosowania teorji mechanicznej ciepła do procesów chemicznych. W roku 1888 został prezydentem założonego wtedy w Charlottenburgu pod Berlinem państwowego instytutu fizyczno-technicznego. Zbiór jego rozpraw „Wissenschaftliche Abhandlungen“ wyszedł w 2 t. (1881—83). Oprócz prac ściśle naukowych ogłosił wiele wykładów popularnych, obejmujących już przedstawienie własnych jego badań, już wiele innych kwestji z nauk przyrodniczych. Zbiór niektórych z nich wyszedł p. t.: „Populäre Vorträge“ (1865, 3 wyd., p. t.: „Vorträge und Reden,“ 2 t., 1884). Dokładny życiorys **H.**, przez kilku autorów opracowany, podał „Wszechświat“ (1891).

Helmint, *helmintolit*, minerał do chlorytu podobny, który w postaci drobnych i skręconych słupów występuje w krysztale górnym, tytanicie, adularze i innych minerałach. Jest zielonawy, twardość 2,5, c. wł. 2,7, i stanowi mieszaninę krzemianów magnezji i glinki.

Helmintha, toż co robaki wnętrzne, wnętrzniaki (ob.).

Helminthiasis, *choroba robaczna*, powstaje, skutkiem dostania się do kiszek rozmaitych wnętrzniaków (ob.).

Helmintolit, ob. Helmint i Marmur.

Helmintologja, nauka o wnętrzniakach.

Helmold, jeden z najdawniejszych kronikarzów XII w., * około 1100 r. w Brunświku lub jego okolicach; dostał się do Holsztynu; 1154 został proboszczem we wsi Bozowie nad jeziorem Płońskiem (dziś Plön); 1155 odbywał podróż misyjną do Wagirów i Obotrytów z Geroldem, buskupem starogrodzkim, a następnie lubeckim, który zachęcił go do napisania historji nawrócenia Słowian. Jakoż w dziele „Chronicon Slavorum,“ opisał **H.** z wielką bezstronnością nietylko niemiecki sposób nawracania Słowian, ich obyczaje i zwyczaje, obrządki religijne, wszystkie dobre i złe strony, ale podał także wiadomość i o innych wypadkach spółczesnych, skąd inąd nieznanych. Kronika więc **H.**, jakkolwiek ciężkim napisana językiem (łacińskim), jest jednak niezmiernie ważnem źródłem dla swej wierności w przedstawieniu zdarzeń. Zaczyna się z nawracaniem Sasów pod Karolem W., a kończy się na r. 1170. Kontynuował ją dalej, ale w sposób bez porównania niedokładniejszy, Arnold, opat benedyktyński z Lubeki, i doprowadził do r. 1209. O Słowianach podaje mało co wiadomości. Pierwsze wydanie sporządził Schorkalius (Frankfurt, 1556); najlepsze zaś ed. są Bangerta (Lub., 1659 i 1702) i Pertza w 21 t. „Monumenta Germaniae historica.“ Na niemiecki tłómaczył Laurent (Berlin, 1852). U nas obszerniejszy rozbiór **H.** podał Jarochowski w „Opowiadaniach historycznych“ (Poznań, 1860), wyborny zaś przekład na język polski wykonał J. Papłoński (Warszawa, 1862). Por. Wattenbacha „Geschichtsquellen“ (2 t., 6 wyd., Berlin, 1893).

Helmont Jan Chrzciciel van), lekarz i filozof, * 1577 w Brukseli, † 1654 r. Studjował medycynę w Leodjum i już w 17 roku życia był profesorem, następnie zwrócił się do chemji. Zarzuciwszy Galena, podał nowy system, który wszystkie zjawiska natury, jak zdrowie i chorobę, życie i śmierć, sprowadza do procesów chemicznych, i pomimo wielu fantastycznych urojeń okazuje bystry umysł autora. Poczynił też kilka odkryć w chemji. Dzieła jego „Ortus medicinae“ wyszły w Amsterdamie (1648) i w Frankfurcie (3 t., 1659). Życie jego opisał Loos (Heidelberg, 1807). W r. 1889 wzniesiono mu pomnik w Brukseli.—Najmłodszy jego syn, *Franciszek Merkury van* **H.**, * 1618, † 1699 w Berlinie, szukał równie jak ojciec odkrycia kamienia filozoficznego i położył zasługi w fizjologji mowy. Por. Kiesewetter „Geschichte des neueren Occultismus“ (Lipsk, 1892).

Helms Jerzy, autor *Kroniki inflanckiej*, którą pisać zaczął r. 1628, a skończył 22 czerwca 1643 r. Rękopis tej kroniki spalił się 1791 r., i obecnie istnieje tylko szczegółowy z niej wyciąg, dokonany przez Brotzego w Rydze. Pisali o nim Gadebusch (w *Abhandl. von Livländs Geschichtsschreiben)*; Hupel (w Nord Miscell., IV) i Napierski (w Gelehrter Lexicon).

Helmstedt, miasto powiatowe w księstwie Brunświckiem, liczy 12,900 miesz.; było niegdyś sławne uniwersytetem, założonym 1585 r. przez księcia brunświckiego Juljusza, a zniesionym 1809 przez króla Westfalji Hieronima. Posiada kilka starożytnych kościołów, gimnazjum, szkołę rolniczą, liczne fabryki.

Heloci, grec. *Heilotes*, tak się nazywali pierwotnie mieszkańcy lakońskiego miasta *Helos*, którzy po walecznej obronie zostali ujarzmieni około 700 r. przed Chr. przez Doryjczyków i zamienieni w poddanych; potomkowie ich od owego czasu tworzyli stan niewolniczy w Sparcie. **H.** od innych niewolników greckich różnili się tem, że byli własnością nie pojedyńczych panów, lecz całego państwa, które samo tylko mogło stanowić o ich życiu i wolności. Zajmowali się uprawą roli, za pewną, stale oznaczoną opłatą dzierżawną, trudnili się rzemiosłami i kunsztami, w wojnie służyli za germków i pachołków, niekiedy brali nawet udział w bojach jako lekko uzbrojeni. Ucisk zwycięzców przywodził ich do częstych buntów (jak w 464 przed Chr.). Ponieważ z pomnożeniem liczby **H.**, lękano się zawsze ich zemsty, przeto odważniejsi i dzielniejsi z nich bądź publicznie, bądź skrycie bywali często mordowani przez swoich ciemiężycieli. Opowiadają nawet o formalnych polowaniach na Helotów. Dopiero tyran Nabis w końcu III w. uczynił z H-ów wolnych obywateli.

Heloiza, ob. Abelard.

Helonias, *Wodziczyn*, rodzaj roślin z rodziny zimowitowatych, obejmujący zioła północnoamerykańskie, o korzeniu cebulonośnym, liściach lancetowatych i kwiatach zebranych w grona. Odwar korzenia **H.** *bullata* używa się w Ameryce przeciw chorobom trzewiów, korzeń **H.** *lutea* przeciw robakom, a winny jego wyciąg stanowi środek pobudzający.

Helps Artur, pisarz angielski, * 1813 w Streatham, † 1875 w Londynie, od 1839—41 główny sekretarz stanu dla Irlandji, studja odbył w uniwersytecie w Cambridge, od 1859 r. sekretarz tajnej rady stanu, 1872 r. podniesiony do godności baroneta. Napisał: „The claims of labour“ (1847); „Companions of my solitude“ (10 wyd., 1885); „The conquerors of the new world and their bondsmen“ (2 t., 1848); „Friends in council“ (1847—73 ser. 4); „The spanish conquest of America“ (4 t., 1855—61); „The life of Las Casas (1868); „The life of Pizarro“ (1869); „Realmah“ (2 t., 1869); „Taughts upon governement“ (1871); „The life of Hernando Cortes and the conquest of Mexico“ (2 t., 1871); „Social pressure“ (1875). Z jego prac beletrystycznych zasługują na wzmiankę: „Oulita the serf“ (1858, 2 wyd. 1873) i romans historyczny „Ivan de Biron or the Russian court“ (1874). W r. 1892 ukazały się jeszcze „Essays and aphorisms“ ze wstępem E. A. Helpsa.

Helsingborg, miasto szwedzkie, położone przy najwyższem ścieśnieniu Zundu, naprzeciwko Helsingör; ma 20,500 miesz., port i kąpiele morskie; prowadzi nader ożywiony handel morski; znane jest z wielu odbytych tutaj sejmów, synodów, kilku oblężeń i zawartych tu traktatów.

Helsingfors, miasto stołeczne wiel. ks. Finlandzkiego i gub. Nylandzkiej, na samym krańcu półwyspu u zatoki Fińskiej, założone 1550 r. Jest jednem z najważniejszych miast handlowych Finlandji; posiada 2 warowne porty, piękne ulice i wiele wspaniałych gmachów. **H.** liczy (1890) 65,536 miesz., ma 533 zakłady przemysłowe, uniwersytet Aleksandryjski, przeniesiony w r. 1827 z Abo i liczący około 1,800 słuchaczów, bibljotekę z 200,000 tomów, muzea, politechnikę, 2 licea, 1 liceum realne, 2 gimnazja, szkołę realną, żeglarską, handlową, instytut głuchoniemych i ociemniałych. **H.** jest od r. 1819 rezydencją senatu finlandzkiego.

Helsingör, miasto na duńskiej wyspie Zelandji, przy najwęższem ścieśnieniu Zundu, naprzeciwko szwedzkiego, podobnież położonego, miasta Helsingborg; ma 11,200 miesz., wygodną przystań i kąpiele morskie. Do r. 1857 zajmowało ważne stanowisko, jako miejsce poboru opłaty na Zundzie. W pobliżu leży twierdza Kronborg.

Helst Bartłomiej van der, * 1611 lub 1612 w Harlemie, † 1670 w Amsterdamie; po Franciszku Hals najsławniejszy portrecista szkoły holenderskiej, a w kompozycji portretów historycznych nawet od niego wyższy. Najsłynniejszym z jego utworów jest sportretowanie uroczystego bankietu, wyprawionego przez amsterdamską gwardję obywatelską swemu dowódcy Wits na uczczenie pokoju westfalskiego (w amsterdamskiem muzeum państwowem).

Helt.

Helt (*Held*), *Starza*, herb: W polu czerwonem, na pasie srebrnym lewo-ukośnym — strzała czerwona. U szczytu pół psa czarnego bez łap przednich z pasem srebrnym i strzałą, jak na tarczy.

Helvella, grzyb, ob. Piestrzenica.

Helvetius Klaudjusz Adrjan, filozof francuski, * 1715 roku w Paryżu, † 1771 r., uczył się u Jezuitów, kształcił się na człowieka światowego, 1738 został poborcą generalnym, mając nadzieję przez modne wówczas wykłady matematyki Maupertuis'a, zyskać wstęp do świata wyższego, jął się geometrji. Ożeniwszy się z p. de Ligniville, przeniósł się do swojej posiadłości ziemskiej, gdzie oddawał się pracom literackim; prześladowany za poglądy, wygłoszone w dziele „De l'esprit,“ które na rozkaz parlamentu było w r. 1759 spalone, wyjechał w 1764 do Anglji, później do Niemiec, gdzie Fryderyk II przyjął go z wielkiem odznaczeniem, jakkolwiek z jego naukowemi poglądami nie sympatyzował. W dziełach „De l'esprit“ (1758, n. wyd. 1843); „De l'homme, de ses facultés et de son education“ (Londyn, 1772); „Les progrès de la raison dans la recherche du vrai“ (Londyn, 1775), rozwija teorję egoizmu. Dla siebie pożądamy i unikamy, tak, że dosyć przez edukację i prawo pokierować samolubstwem, by dążności indywidualne zgodziły się z dobrem ogółu. Stępienie namiętności ogłupia, bo one właśnie zapładniają umysł, potrzeba je więc tylko ująć w prawidła. Dążący do swego celu, bez szkodzenia interesom innych, jest dobrym człowiekiem. *Tout devient legitime pour le salut public.* Prawdziwem zadaniem prawodawstwa jest nie zniesienie własności, lecz ułatwienie każdemu jej nabycia, ograniczenie nadużycia pracy jednych przez drugich i liczby godzin do 7—8 dziennej pracy, oraz rozszerzenie oświaty. Zasady **H.** przyjęli, modyfikując, St. Lambert, Volney, Condorcet. Zbiorowe wydanie dzieł **H.** ogłoszono w 5 tomach w Paryżu, 1795. Por. Barni „Les moralistes français“ (Paryż, 1873) i Mostratosa „Die Pädagogik des **H.**“ (Berlin, 1891).

Helvius Cinna Gajus, poeta rzymski, przyjaciel Katulla. Głównym jego utworem jest poemat „Smyrna.“ Por. Kiesling „De C. Helvio Cinna poeta“ (1877).

Helweci, Helwetowie (*Helvetii*), naród celtycki w dzisiejszej Szwajcarji, zjawiający się po raz pierwszy w historji podczas wędrówki Cymbrów i Teutonów, z którymi połączyli się Tygurynowie, będący jednem z 4 plemion helweckich. Ci ostatni w bitwie pod Agen w południ. Francji, pokonali i zabili konsula rzymskiego Lucjusza Kassjusza 107 przed Chr., a po wytępieniu Cymbrów i Teutonów, wrócili do swych siedzib. Za czasów Cezara kraj Helwetów (*Ager Helvetiorum*) rozciągał się od jeziora Genewskiego (*Lacus Lemanus*), do jeziora Badeńskiego (*Lacus Venetus* albo *Brigantinus*), od którego aż do góry św. Gotarda (*Adula mons*), graniczył z dawną Recją; na południu oddzielały ich Alpy Berneńskie od drobnych plemion celtyckich w dolinie Rodanu (Wallis), a na zachód góry Jura od galijskich Sekwanów; na północy mieszkali za Renem, ale ich stąd wyparli germańscy Swewowie. Nakłonieni przez swego przywódcę Orgetorixa, **H**-owie opuścili w 60 r. przed Chr. własną ziemię, w której zamieszkiwali 12 miast i 400 wsi, i szukali nowych siedlisk w połud.-zachodn. Galji; tu atoli, pokonani przez Juljusza Cezara pod Bibracte w Burgundji, 58 przed Chr. Odtąd należeli do Galji rzymskiej, zachowując przywileje sprzymierzeńców. W 70 r. po Chr., nie chcąc uznać cesarza Witeljusza, ciężką ponieśli klęskę od Cecyny i musieli prosić zwycięzcę o przebaczenie. Liczne kolonje, przeważnie wojskowe, np. *Colonia Rauricorum*, później *Augusta Rauricorum* (dziś Augst), *Colonia Julia equestris* w *Noviodunum* (Nyon, nad jez. Genewskiem), *Viviscum* (Vevay) i t. d., krzewiły między **H.** cywilizację rzymską. Około 400 r. po Chr. podbili większą część kraju **H.** Alemanowie, a zaś połud.-zachodn. część nad Jurą odstąpił Aecjusz Burgundom 443 r. (ob. Szwajcarja). For. Th. Mommsen „Die Schweiz in röm. Zeit“ (Zurych, 1854).

Helwecja, *Helwecka rzeczpospolita*, ob. Szwajcarja.

Helwecka konfesja. Ob. Helweckie wyznanie.

Helweckie Wyznanie (*Confessio helvetica*). Celem dojścia do porozumienia z teologami witemberskimi, a szczególnie z M. Lutrem, teologowie szwajcarscy, zebrani w Bazylei 1536 r. wespół z deputowanymi m. Zurychu, Berna, Bazylei, Szafuzy, St.-Gallenu, Mühlhuzy i Bielu, ułożyli *wyznanie wiary* w języku łacińskim, złożone z 27 art. Przy jego układaniu, w którem udział wzięło i dwu teologów strasburskich: M. Bucer i W. F. Capito, miano również na uwadze i zwołać się mający przez papieża rzymskiego sobór powszechny. Wyznanie to nazwane zostało **W. H. pierwszem** (*Confessio helvetica prior*), albo od miejsca zebrania się jego autorów *Wyznaniem bazylejskiem drugiem*, dla odróżnienia od *pierwszego* (ob. Bazylejskie Wyznanie). — **H. W. drugie** albo **większe** (*Confessio h. posterior*). Elektor Palatynatu, Fryderyk III, obawiając się skutku knowań kilku ultraluterskich teologów, pragnących wyłączenia go z pod praw pokoju religijnego augsburskiego (ob.) za to, że przyjął wyznanie helweckie, zażądał od J. H. Bullingera (ob.), aby ułożył *wyznanie wiary*, w któremby wykazaną była także jedność kościoła ewangelicko-reformowanego w Niemczech, Francji i Szwajcarji. Bullinger przesłał elektorowi poprzednio już napisane przez siebie w języku łacińskim *Wyznanie wiary*, które następnie przyjęte zostało nietylko przez elektora, lecz i przez kantony Szwajcarji niemieckie i francuskie (1566), a później i w Polsce, Węgrzech, Szkocji i Francji, oraz w Czechach i Morawji i otrzymało nazwę **W. H. drugie** (większe). Odznacza się ono nietylko pod względem dogmatycznym, ale i jasnem przedstawieniem zasad wiary. Unikając subtelności, ma na celu prawdziwą jedność Kościoła Chrystusowego w duchu miłości i prawdy na podstawie Pisma św. Składa się z 30 obszernych artykułów, poprzedzonych stosownym wstępem.

Helwetan, ob. Mika.

Helwich Agnieszka, nauczycielka prywatna, * 1823 w Łowiczu, † 1894 r., założycielka schronienia nauczycielek w Warszawie, którego była przełożoną.

Helwidjanie, ob. Helwidjusz i Antydykomarjanici.

Helwidjusz (*Helvidius*), uczeń sławnego arjanina Auksencjusza, biskupa medjolańskiego (w końcu IV w.), w czasie pobytu w Rzymie ułożył pismo, w którem twierdził, że N. Panna miała potomstwo z małżeństwa swego z Józefem, i dlatego zaprzeczał wyższości stanu dziewiczego nad małżeńskim, w poparciu tego zdania przytaczając słowa św. Mateusza (I, 18), św. Łukasza (II, 7) i t. d. Przeciwko **H.** występował św. Hieronim w piśmie „Adversus Helvidium,“ a zdania jego potępione przez sobór w Kapui (391).

Helwin, minerał rzadki, ale ciekawy z powodu swej krystalizacji i składu. Krystalizuje w czworościan hemiedryczny szeregu równoosiowego, z przytępieniem krawędzi przez czworościan przeciwny; barwy najczęściej żółtej; twardość = 6,5, c. wł. = 3.3. Jest to związek kwasu krzemnego z tlenkami manganu, berylu i żelaza, zawiera też pewien związek siarki. Znajduje się w Saksonji i Norwegji.

Hélyot Piotr, Franciszkanin, zwany *Ojciec Hipolit*, * 1660, † 1716 r. Oprócz innych wydał: „Histoire des ordres monastiques, religieux et militaires, et des congrégations séculières, de l'un et de l'autre sexe, qui ont été établis jusqu'à présent“ (8 tom., Paryż, 1714—1721, z rycinami). Przekład niemiecki zwiększony nowemi dokumentami.

Hełm, szyszak, nakrycie głowy z blachy metalowej, lub grubej skóry w metal okutej, stanowiące, obok pancerza i tarczy, jedną z głównych części zbroi. **H.** używany był już przez Egip-

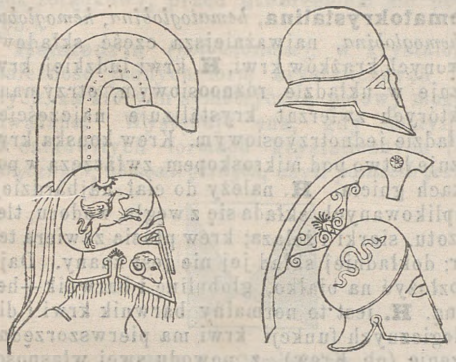

Fig. 1, 2, 3. Hełmy greckie.

cjan i Asyryjczyków; bohaterowie Homera mają **H.** śpiżowe z kitami i rzemieniami do podwiązywania. **H.** greckie (fig. 1, 2, 3) miały przyłbice z otworami na oczy; **H.** rzymskie były pierwot-

Fig. 4, 5, 6. Hełmy rzymskie.

nie skórzane, następnie metalowe, często z ozdobą z piór (fig. 4, 5, 6). Gladjatorowie używali **H.** z przyłbicami z siatki drucianej (fig. 7), które następnie przyjęte zostały i przez konnicę

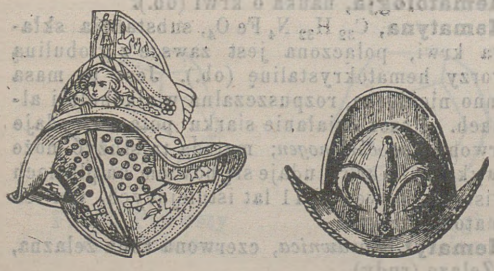

Fig. 7. Hełm gladjatorów i konnicy rzymskiej.

Fig. 10. Hełm z XVI wieku.

rzymską. W wiekach średnich **H.** były żelazne, najczęściej z przyłbicami; przykłady ich dają **H.** pochodzące ze zbiorów polskich, a mianowicie jeden ze zbiorów Świdzińskiego (fig. 8), dru-

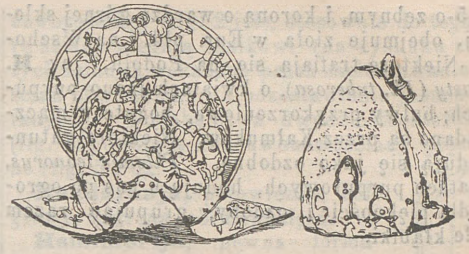

Fig. 8. Hełm ze zbiorów Świdzińskiego.

Fig. 9 Hełm ze zbiorów Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu.

gi ze zbiorów Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu (fig. 9). Inny typ **H.** średniowiecznych stanowił **H.** maurytański czyli *morjon*, z którego powstał **H.** używany w w. XVI (fig. 10). Obecnie **H.** metalowy pozostał w użyciu tylko w ciężkiej konnicy (ob. Kirasjer).

Hełm, szyszak, w heraldyce, stanowi jedną z części każdego prawie herbu, a mianowicie bywa umieszczany nad tarczą; w herbach składanych bywa ich kilka. Barwa ich (metal), pochylenie, zakratowanie, zamknięcie lub otwarcie, mniejsze lub większe, szczególnie w Europie zachodniej było ściśle przestrzegane, jako oznaka godności posiadacza herbu (panujący, książę, hrabia, stara szlachta, świeżo nobilitowany). W Polsce hełm nad tarczą herbową zjawia się po raz pierwszy (na znanych dotychczas zabytkach) w r. 1301. Dopiero od w. XV stają się one coraz częstsze; były one przeważnie zakratowane, otwarte, postawione wprost na tarczy; b. Heroldja Królestwa Polskiego przyjęła **H.** całkiem zamknięty. **H.** miewa zwykle nad sobą koronę. Przy opisie herbów w dziele niniejszem, używamy dla krótkości wyrażenia: „u szczytu tarczy“ lub „w szczycie tarczy,“ co znaczy, iż nad tarczą jest hełm ukoronowany, a nad koroną wymienione ozdoby lub godła, jak np. pióropusz; gdy herb nie posiada hełmu, zaznaczamy to wyraźnie. Por. Małecki „Studja heraldyczne“ (Lwów, 1890); N. E. Malinowski „Heraldyka“ (Warszawa, 1841); K. Łodzia Czarniecki „Herbarz Polski“ (Poznań, 1873); J. hr. Ostrowski „Księga herbowa rodów polskich“ (Warszawa, od 1897).

Hełm, *Chełm*, herb: W polu czerwonem—hełm z rogami i ogonem bydlęcym z tyłu. U szczytu trzy pióra strusie. W innej odmianie: hełm srebrny z rogami i dwoma listkami na wierzchu.

Hełm.

Hełm, część przyrządu destylacyjnego, ob. Alembik.

Hełmek (*Phlomis*), rodzaj roślin z rodziny wargowatych, cechujący się kielichem 5-o kąt-

nym, 5-o zębnym, i koroną o wardze górnej sklepionej, obejmuje zioła w Eur. płd. i na Wschodzie. Niektóre trafiają się na Podolu, jak **H.** *bulwiasty* (*Ph. tuberosa*), o kwiatach jasno-purpurowych; bulwy przykorzeniowe, bogate w mączkę, jadane są przez Kałmuków. Niektóre gatunki hodują się jako ozdobne. *Phlomis leonorus*, o kwiatach purpurowych, hodują u nas po ogrodach dla piękności i ozdoby, grupując razem w małe kłębiki.

Hemans Felicja Dorota, z domu *Browne*, jedna z najznakomitszych poetek angielskich, * 1794 r. w Liverpool, † 1835 r. w Redesdale pod Dublinem. Wrodzona a żywa wyobraźnia, pobudzona jeszcze pięknemi okolicami Walji, gdzie mieszkała rodzina poetki, oraz bohaterskiemi czynami Anglików na półwyspie Pirenejskim, nadała jej utworom wyraźne piętno romantyzmu. Zaślubiona wcześnie z kapitanem Hemans, rozwiodła się z nim, zostawszy matką 5 synów. W 1812 ogłosiła zbiór poezji lirycznych p. t. „Domestic affections.“ Większy jej poemat „The restoration of the works of art in Italy“ (1816) i „Modern Greece“ (1817), zyskały poklask Byrona; w „Tales and historic scenes in verses” (1819) dała zbiór wybornych balad. Z innych jej utworów wymieniamy: „Dartmoor,“ poemat premjowany przez *Royal Society of Literature* (1821); „Forest sanctuary“ (1825); apoteoza protestanckiego męczeństwa „Koerner and his sister.” Późniejsze jej poezje, mianowicie od czasu, gdy odwiedziła Walter Scotta (1829) i Wordswortha (1830), odznaczają się wzniosłym kolorytem religijnym, jak: „Songs of the affections“ (1830); „Scenes and hymns of life, and other religious poems“ (1834); „Hymns on the works of nature“ (1833). W „Records of women“ (1828) kreśli charaktery kobiet i przeplata je obrazkami z własnego życia. Nowsze wydanie jej dzieł poetyckich wyszło w Londynie (1861 i 1884). Por. Chorley „Memorials of Mrs. H.“ (2 t., 1836).

Hemateina, $C_{16}H_{12}O_6$, otrzymuje się z hematoksyliny (ob.) przez dodanie amonjaku. Tworzy kryształy czarno-fijoletowe z odcieniem zielonawym, trudno rozpuszczalne w wodzie zimnej; amonjakalny jego roztwór ma piękną purpurową barwę.

Hematoidyna, ciało barwne, krystalizujące, powstające z hematokrystaliny (ob.), odkryte przez Virchowa. Występuje w postaci drobnych, dla mikroskopowego badania zaledwie dostępnych, pochyłych słupków rombowych, zabarwionych na kolor piękny czerwony. Powstaje z rozkładu normalnego barwnika krwi, dlatego napotyka się, gdzie krew wylana przez czas długi zalega, w starych ogniskach apoplektycznych. **H.** ważną jest jeszcze z tego względu, że jej kryształy, bardzo podobne do kryształków bilirubiny (ob.), podały myśl, że barwnik żółci z barwnika krwi pochodzi.

Hematokracja (z greck.), panowanie tyrańskie, które rozlewem krwi i mordami usiłuje wzmocnić swą władzę.

Hematokrystalina, *hematoglobina*, *hemoglobuina*, *hemoglobina*, najważniejsza część składowa czerwonych krążków krwi. **H.** krwi ludzkiej krystalizuje w układzie różnoosiowym, otrzymana z niektórych zwierząt krystalizuje najczęściej w układzie jednotrzyosiowym. Krew końska krystalizuje łatwo pod mikroskopem, zwłaszcza w początkach gnicia. **H.** należy do ciał najbardziej skomplikowanych, składa się z węgla, wodoru, tlenu, azotu, siarki i żelaza; krew ptasia zawiera też fosfor; dokładniej skład jej nie jest znany. Daje się rozłożyć na białko, globulinę i barwnik—hematynę. **H.** jest to normalny barwnik krwi i dla fizjologicznych funkcji krwi ma pierwszorzędne znaczenie (ob. Krew), z powodu swej własności pochłaniania tlenu i kwasu węglanego, z któremi tworzy *oksyhemoglobinę* i *karbohemoglobinę*. **H.** ważna jest jeszcze pod względem chemicznym, jako jedno z niewielkiej liczby ciał białkowatych krystalizujących. Przez rozmaite działania chemiczne możemy z **H.** otrzymać inne ciała, również zabarwione i krystaliczne, jak: hematoidynę (ob.), heminę (ob.).

Hematoksylina, $C_{16}H_{14}O_6$, substancja znajdująca się w drzewie kampeszowem, z którego otrzymuje się przez wyciąganie eterem; przedstawia się pod postacią żółtych, przezroczystych, błyszczących kryształów, trudno rozpuszczalnych w wodzie, łatwo w alkoholu i eterze; roztwór **H.** na powietrzu przybiera kolor czerwony, a za dodaniem amonjaku, przechodząc w hemateinę, staje się żółto-czerwonawym. Używa się w mikroskopji, jako odczynnik na alkalja i amonjak. Nieczysty wyciąg drzewa kampeszowego używa się pod nazwą *hematyny* do farbowania na niebiesko i czarno.

Hematologja, nauka o krwi (ob.).

Hematyna, $C_{32}H_{32}N_4FeO_4$, substancja składowa krwi, połączona jest zawsze z globuliną i tworzy hematokrystalinę (ob.). Jest to masa ciemno niebieska, rozpuszczalna w alkoholu i alkaljach. Przez działanie siarku potasu wydaje czerwony *hemochromogen*; metodą tą służyć może do wykazania krwi, udaje się bowiem na plamach krwistych, nawet od 11 lat istniejących. Ob. też Hematoksylina.

Hematyt, *krwawnica*, czerwona ruda żelazna, ob. Żelazo (rudy).

Hemera, w mitologji greckiej, uosobienie dnia i światła dziennego; według Hezjoda, córka Nocy i Ereba, siostra Ajtera (Etera). Pokrewna Eos (zorzy), wiele z nią wspólnych ma mitów.

Hemeralopja, ob. Kurza ślepota.

Hemerocallis, roślina, ob. Liljowiec.

Hemi, z grec., połowa. W połączeniu z wyraza-

ni oznacza ich przepołowienie. Hemicykl — półkole, hemisfera — półkula.

Hemialbumoza (*propepton*), substancja białkowata, powstająca przy trawieniu białka przez sok żołądkowy, przed utworzeniem się peptonu (ob.).

Hemiedrja (*połowiczność*), w krystalografji zależność jednych form krystalicznych do innych, za których symetryczne połowy mogą być uważane. Występuje ona, gdy modyfikacje w całkowitych formach krystalicznych (*holoedrycznych*, *homoedrycznych*, czyli *pantoedrycznych*),

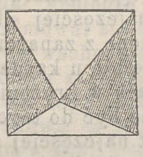

Fig. 1. Ośmiościan.

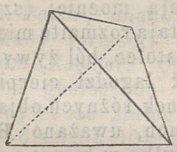

Fig. 2. Pierwszy czworościan.

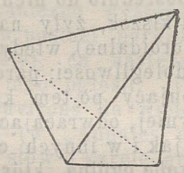

Fig. 3. Drugi czworościan.

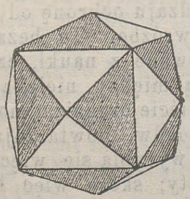

Fig. 4. Dwudziestoczterościan.

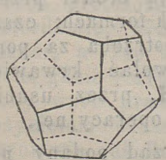

Fig. 5. Pierwszy dwunastościan.

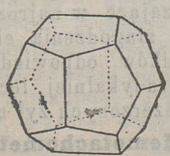

Fig. 6. Drugi dwunastościan.

mają miejsce tylko na połowie części podobnych, a modyfikacje te, rozwijając się, usuwają zupełnie połowę kryształu. Formy te połowiczne (hemiedryczne), przez dalsze przepołowienie w ten sam sposób, mogą dać początek formom *ćwiartkowym* (*tetartoedrycznym*). Tak np. w szeregu regularnym z ośmiościanu (fig. 1) powstają dwa czworościany (fig. 2 i 3), stosownie do tego, które ściany ulegają zanikowi (na rysunku różnice tych ścian są wskazane przez zacieniowanie dwu ścian ośmiościanu, a pozostawienie jasnemi dwu innych). Podobnież z dwudziestoczterościanu (fig. 4) powstają dwa dwunastościany pięciokątne (fig. 5 i 6).

Hemikranja, połowiczny ból głowy, migrena, ob. Cephalgia.

Hemimorfja, pewna forma hemiedrji (ob.) w kryształach, gdy mianowicie kryształ w obu końcach niejednakowo jest rozwinięty. Przykład tego daje kryształ hemimorficzny turmalinu (ob. fig.), w którym podstawa utworzona jest z jednej tylko płaszczyzny, gdy koniec górny rozwinięty jest romboedrycznie.

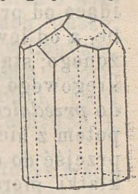

Hemimorficzny kryształ turmalinu.

Hemina, $C_{32}H_{30}N_4Fe\,O_3HCl$, produkt rozkładu hematokrystaliny (ob.), odkryty przez Teichmana z Krakowa. Otrzymuje się, gdy krew zeschłą ogrzewa się z solą kuchenną i kwasem octowym. Krystalizuje w płaskie tabliczki rombowe, koloru ciemno-brunatnego, a przy spo-

Kryształy heminy.

laryzowanem świetle oliwkowego. W naturze kryształki **H.** nie powstają, ale bardzo łatwo otrzymać je można ze krwi, nawet rozpadłej, przez ogrzewanie z solą i stężonym kwasem octowym. Przez swoją postać i dwubarwność kryształy **H.** bardzo są charakterystyczne, stąd dobrze się nadają do poznania krwi i w medycynie sądowej, przy rozpoznawaniu plam krwistych, wielkie mają znaczenie.

Hemiopja (*Hemianopsia*), widzenie połowiczne. Chory przestaje jednem, częściej obu oczyma, widzieć prawą lub lewą połowę pola widzenia. Najczęściej albo w obu oczach zajęte są prawe lub w obu lewe połowy, czasami obie wewnętrzne, lub zewnętrzne. Tego rodzaju ślepota wskazuje zawsze cierpienie nerwów wzrokowych, które w szczególny sposób łączą się z sobą i stąd przy chorobach objawy tego rodzaju spowodować mogą (ob. Wzrokowy nerw).

Hemiplegja, paraliż połowy ciała. Mięśnie twarzy z jednej strony sparaliżowane, stąd twarz pozbawiona wyrazu, kąt ust pociągnięty w stronę przeciwną; język wyciągnięty ku tej samej stronie się zwraca. Odpowiednia ręka i noga pozbawione ruchów dowolnych. Taki zbiór paralitycznych objawów często razem występuje. Przyczyna zawsze leży w mózgu. Nerwy, które

drogą impulsów woli wywolują ruchy mięśni, wychodzą z kory mózgowej, poczem, dążąc ku obwodowi, przechodzą w środku mózgu przez torebkę wewnętrzną (capsula interna), dalej przez odnogi mózgu i most Varola aż do rdzenia przedłużonego; ulegają skrzyżowaniu tak, że nerwy idące od prawej półkuli przechodzą na *lewą* stronę, a od lewej na *prawą* stronę rdzenia przedłużonego; stąd biegną bocznemi pęczkami rdzenia kręgowego i na różnych wysokościach wstępują do *przednich rogów* nowej jego substancji, ażeby potem z nich już jako nerwy ruchowe obwodowe przejść do odpowiednich mięśni szkieletu: ręki, klatki piersiowej, brzucha, nogi. Dlatego też, jeżeli jakikolwiekbądź proces chorobowy toczy się w prawej półkuli mózgu i niszczy tu nerwy ruchowe, to **H.** ma miejsce na lewej połowie ciała. Siedliska więc są zawsze w mózgu i z przeciwnej strony szukać ich należy. **H.** powstaje czasem doraźnie (np. przy apopleksji, w skutek pęknięcia jakiejkolwiek arterji i spowodowanego tem wylewu krwi do tkanki mózgowej), czasem rozwija się powolnie (np. skutkiem nowotworów). Po apopleksji następująca **H.** często przemija, jeśli paraliż nie był następstwem zniszczenia nerwu, tylko chwilowego ucisku.

Hemiptera, *półpokrywe*, *półtęgopokrywe*, ob. Pluskwy.

Hemisfera, *Półkula*, ob. Kula.

Hemitren, odmiana marmuru i diorytu.

Hemitropja (*półzwrot*), forma zrośnięcia dwu kryształów, w której się zdaje, jakoby połowa kryształu doznała przekręcenia o połowę całego obrotu i przyłożyła się symetrycznie do drugiej połowy; wypada stąd, że ściany dwu połów są ułożone w kierunku przeciwnym. **H.** przedstawia się w kryształach węglanu wapna, amfibolu, spatu polnego, Ob. Kryształ.

Hemochromogen, ob. Hematyna.

Hemodromometr, przyrząd podany przez Volkmanna dla oznaczenia prędkości strumienia krwi w naczyniach. Jest to rura szklana, zgięta w formię szpilki do włosów; oba ramiona u dołu pod kątem prostym odgięte wstawia się w otwartą tętnicę i mierzy czas potrzebny na przebieżenie całej rury. Por. Volkmanna „Haemodynamik".

Hemodynamometr, narzędzie służące do mierzenia ciśnienia krwi w naczyniach krwionośnych; jest to manometr odpowiednio zbudowany. Pierwszy Hales używał do tego prostej rury szklanej, którą wstawiał w otwarte naczynie i badał, jak wysoko krew się podnosi. Poiseuille, który wprowadził nazwę **H.**, używał rury szklanej zgiętej i wypełnionej rtęcią; różnica wysokości słupów rtęci wskazywała ciśnienie krwi. Ten **H.** Poiseuilla jest istotną zasadą kimografjonu Ludwiga. Por. Hales „Statik des Geblütes" (1748); Volkmann „Haemodynamik"; Vierordt „Lehre von Arterienpulse", tudzież podręczniki fizjologji i fizyki lekarskiej.

Hemoglobina, ob. Hematokrystalina.

Hemoglobulina, ob. Hematokrystalina.

Hemometr, przyrząd, służący do oznaczania ilości barwnika krwi, a w szczególności hemoglobiny; powszechnie używany jest **H.** Fleischla.

Hemoroidy, jedna z najczęstszych chorób i najbardziej upartych. Najważniejszym objawem **H.** są krwotoki, zjawiające się co czas jakiś z kiszki prostej. **H.** polegają na rozszerzeniu żył w dolnym ustępie kanału kiszkowego. Przyczyną tego są najczęściej długotrwałe katary kiszkowe, połączone z zaparciem stolca, choroby wątroby; wszakże nie u każdego człowieka przy tych utrudnieniach w krążeniu rozszerzają się żyły; muszą one być do tego usposobione, a to usposobienie jest najczęściej dziedziczne. Ociężałość, trudne trawienie i t. p. symptomaty, jakie się często przy **H.** napotykają, nie należą bezpośrednio do nich. Gdy, przy zaostrzeniu kataru kiszek, żyły nabrzmieją mocniej (szyszki hemoroidalne), wtedy powstają rozmaite miejscowe dolegliwości: parcie na stolec, ból żywy; następujący po tem krwotok łagodzi cierpienia. Dawniej, odwracając stosunek różnych objawów **H.**, jak i w innych chorobach, uważano **H.** za chorobę ogólną, która się tylko w kiszce prostej umiejscowia; w przeciwnym razie **H.** „rzucić się" mogły na inne organy i niebezpieczne cierpienia powodować. W ten sposób **H.** uważano za pewnego rodzaju ochronę od rozmaitych chorób, za dobrą wróżbę. Te bezzasadne pojęcia, dawno wyrugowane z nauki, często jeszcze napotkać się dają między nielekarską publicznością. Rzeczywiście organizm może się przyzwyczaić do krwotoków, powtarzających się perjodycznie; krwi wyrabia się więcej w przewidywaniu tej utraty; skoro więc krwotok się nie zjawi, występują rozmaite, niemiłe objawy, ustępujące ze zjawieniem się krwotoku. W leczeniu **H.** najważniejszą rolę grają środki przeczyszczające w najrozmaitszych formach; czasami dla złagodzenia cierpień potrzeba za pomocą środków odpowiednich wywołać krwawienie. Najradykalniej leczą się **H.** przez usunięcie rozszerzonych żył na drodze operacyjnej.

Hemotachometr, przyrząd podany przez Vierordta dla oznaczenia prędkości krwi w naczyniach. Jest to wązka skrzyneczka szklana, z której z dwu stron wychodzą krótkie rurki. W skrzynce zawieszone jest wahadełko. Łącząc obie rurki z końcami przeciętego naczynia, przepuszcza się strumień krwi przez skrzynkę. Z odchylenia wahadełka, odczytanego na podziałce, wnosi się o prędkości strumienia. Por. Vierordta „Stromgeschwindigkeit des Blutes".

Hempel Stanisław, kapitan pułku gwardji ułanów polskich Napoleona I, napisał: „Z czasów

Napoleońskich, wspomnienia wojenne“ (Lwów, 1885).

Hempel Jan, górnik polski, * 1818 w Burcu w Podlaskiem, † 1886 w Suchedniowie, kształcił się w gimnazjum w Łukowie i na kursach dodatkowych w Warszawie; w 1840 wstąpił do służby górniczej w stopniu elewa, pracował w sekcji technicznej wydziału górnictwa komisji skarbu, następnie był pomocnikiem Cieszkowskiego, jako naczelnika kopalń okręgu zachodniego, w 1852 został naczelnym zawiadowcą kopalń; w tymże czasie na kursach technicznych w Dąbrowie wykładał geologję i eksploatację kopalń. 1857—60 zajmował się ułożeniem karty geognostycznej okręgu wschodniego, w 1860 został naczelnikiem okręgu zachodniego i kierował przytłumianiem pożaru kopalni Reden. W 1868 opuścił służbę, ale znowu w 1876 został zarządzającym górnictwem w Król. Polskiem. Opracował „Kartę geognostyczną powiatów Olkuskiego i Będzińskiego“ (na 18 arkuszach, 1856), przyczem odkrył, że skały wulkaniczne występują w Król. Polsk., mianowicie w postaci porfirów, oraz ślady formacji permskiej, co następnie stwierdził Roemer. Oprócz tego ogłosił: „Description géologique des environs de Kielce, Chenciny et de Malogoszcz“ (w „Annales des mines“, 6 ser., t. 12); „Kilka słów o karcie geognostycznej Roemera“ (w „Bibl. War., 1876); „Uwagi co do poszukiwań soli kamiennej w granicach Król. Polskiego“ (tamże, 1877).

Hemprich Fryderyk Wilhelm, naturalista i podróżnik niemiecki, * 1796 w Glatz, † 1825, był naprzód chirurgiem wojskowym, potem otrzymał stopnie naukowe lekarskie w Berlinie i odbył długą podróż wraz z Ehrenbergiem po Egipcie, Nubji i wybrzeżach Arabji. Jego opisy objęte są razem z opisami Ehrenberga (ob.). Reichenbach wydał jego „Naturgeschichte für höhere Lehranstalten“ (1829).

Hemsterhuis Tyberjusz, znakomity filolog holenderski, * 1685 r. w Gröningen. W 20 r. życia 1704 profesorem matematyki i filozofji w Amsterdamie, 1720 profesorem greczyzny w Franeker, a 1740 tegoż przedmiotu i historji w Lejdzie, gdzie † 1766. Słusznie uważają go za skończony wzór prawdziwego humanisty. Jest on założycielem własnej szkoły, z której wyszli tacy uczniowie, jak Ruhnken i Valckenaer. Najważniejszemi jego pracami są wydania: „Ouomasticon“ Polluxa (2 t., Amsterdam, 1706), „Wybrane rozmowy“ Lucjana (Amsterdam, 1708—32) i „Plutus“ Arystofanesa (Harling, 1744). Geel z rękopisów **H.** wydał: „Anecdota Hemsterhusiana“ (Leida, 1825). Doskonały jego życiorys napisał Ruhnken p. t. „Elogjum Hemsterhusii“ (Leida, 1768 i 1789).

Hemsterhuis Franciszek, syn poprzedniego, * 1720 r. w Gröningen, pracował w kancelarji rady stanu w Hadze i tam * 1790 r. Podobnie jak jego rodacy, Daniel Wyttenbach (1746—1820) i Filip Wilhelm van Heusde rodem z Utrechtu (1778—1839), **H.** w filozofji reprezentuje praktyczną teorję życia Sokratesa, której wykład naśladował w 4 djalogach *Sofista* albo filozofja, *Aristeas* albo o bóstwie, *Aleksis* albo o wieku złotym, *Simon* albo o przymiotach duszy. Jasneu wydał jego dzieła 1792, potem w Louvain, 1825 r. Pisali o Hemsterhuisie G. Oltema „Commentatio de Phil. F. H.“ (Louvain, 1827), Emil Grucker (Paryż, 1866) i Groneman (Utrecht 1867).

Hemus (*Haimos*), ob. Bałkan.

Henault Karol Jan Franciszek, historyk francuski, * 1685 w Paryżu, † 1770, członek akademji, superintendent finansów królowej i bliski przyjaciel Voltaire'a. Oprócz wielu poezji salonowych, dramatów, komedji i in. utworów poetyckich napisał dzieło historyczne „Nouvel Abrégé chronologique de l'histoire de France“ (1744), które przecież, mimo dobrego przyjęcia, nie mogło wytrzymać ścisłej krytyki. Drobniejsze utwory **H.** wydane zostały w „Oeuvres inédites“ (1806). Jego *Pamiętniki* zostały ogłoszone dopiero w roku 1854.

Henaux Ferdynand, literat belgijski, * 1815 w Liège. Oprócz mnóstwa rozpraw historycznych, w *Revue de Liège* i *Bulletin du bibliophile belge*, ogłosił osobno wiele dzieł ważnych dla historji i geografji rodzinnego kraju. Celniejsze z nich są: „Etudes historiques et littéraires du pays Wallon“ (Liège, 1843); „Le berceau de Charlemagne“ (1848); „Histoire du pays de Liège depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours“ (2 t., 1851, 2 ed. 1857); „Roland, notice historique“ (1863). Oprócz tego pod pseudon: N. O., Andr. Meuret i Nand, ogłaszał szkice z podróży, romanse i krytyki literackie.

Hencke Karol Ludwik, astronom niemiecki, * 1793 w Driesen, † 1866; miał udział w wojnie przeciw Francuzom, w której został rannym, następnie był pocztmistrzem, a wziąwszy uwolnienie, oddał się obserwacjom astronomicznym. Zajęty sporządzeniem wielkiej karty nieba, odkrył 8 grudnia 1845 planetoidę Astreę, a 1 lipca 1847 Hebę.

Henckell Karol Fryderyk, pisarz niemiecki, oraz właściciel firmy księgarskiej „Karl Henckell i Cº“ w Zurychu i Lipsku. Napisał „Umsonst“ (1884); „Poet. Skizzenbuch“ (1884); „Quartett“ (1886); „Strophen“ (1887); „Amsdrufe“ (1888); „Diorama“ (1889); „Trutznachtigal“ (1891); „Ada Negri“ (1896); „Buch der Freiheits“.

Henderson Ebenezer, misjonarz angielski, * 1784 w Dumfermline w Szkocji, † 1858 w Highbury. W r. 1804 przybywszy do Kopenhagi, został pastorem gminy angielskiej w Elsinor, a 1807 w Gottenburgu w Szwecji; w r. 1814 wysłany do Islandji, przełożył na język islandzki Pismo św. Dziennik tej jego podróży wyszedł w r. 1838 w 2 t. w Edymburgu. Zwiedzał także Niemcy,

Włochy, Szwecję i Rosję (1819). Opis tej podróży wydany pod tyt. „Biblical researches and travels in Russia“ (Londyn, 1826). Następnie został profesorem teologji i języków wschodnich w seminarjum w Highbury pod Londynem. Oprócz powyższych wydał dzieje Waldensów pod tyt. „The Vaudois“ (Londyn, 1844) i kilka pism w językach duńskim, islandzkim i angielskim.

Hendiadys (z greck., właściwie *hen dia dyoin*, t. j. jedno przez dwa), tak się nazywa pospolita u starożytnych figura gramatyczno-retoryczna, według której dwa rzeczowniki łączą się z sobą współrzędnie, a jeden z nich zastępuje przymiotnik drugiego.

Henequen (*Hennequin*, *Konopie sizal*), włókna z liści roślin należących do rodzajów Agave i Foureroya w Meksyku, a zwłaszcza w Jukatanie. Używają się głównie na wyrób lin i sznurów, na tkaniny grube do obijania skrzyń i t. p.

Hengist i **Horsa**, dwaj bajeczni bohaterowie i bracia, potomkowie Odina, pod których dowództwem Anglosaksonowie mieli się przesiedlić z Jutlandji do Brytanji. Podług podań anglosaskich, przybyli Anglowie i Saksonowie 446 lub 449, wezwani przez Vortigerna, kr. Bretonów, na pomoc przeciw Piktom i Szkotom. Za nimi pośpieszyły inne gromady (ob. *Anglosaksonowie*). Horsa poległ w bitwie 455, a Hengist † 488. W szczegółach podania bretońskie różnią się znacznie od anglosaskich, bardziej prawdopodobnych, jakkolwiek mityczny charakter i tych ostatnich wykazał dowodnie Lappenberg w „Geschichte von England“ (t. 1, Hamb., 1834).

Hengstenberg Ernest Wilhelm, * 1802 we Fröndenbergu (w Marchji), † 1869 w Berlinie, od r. 1826 docent, a 1828 profesor teologji w Berlinie, gdzie od r. 1827 wydawał *Evangelische Kirchenzeitung*; uważany jest za najznakomitszego przedstawiciela ścisłego luteranizmu. Oprócz innych wydał: „Christologie des Alten Testaments“ (2 wyd., 3 t., Berlin, 1854—58); „Beiträge zur Einleitung in das Alte Testäment“ (3 t., tamże, 1831—39); „Commentar über die Psalmen“, (2 wyd., 4 t., tamże, 1849—51); „Das Evangelium Johannis“ (2 wyd., 1869—71, t. 2); „Commentar über die Offenbarung Johannis“ (2 t., 1862).— Jego syn *Emanuel* **H.**, do 1860 pastor w Jüterborgku, jest autorem dzieła „Vespergottesdienste“ (2 wyd., Berlin, 1861).

Hening, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem ściętem, od góry czerwonem—pancerz stalowy w lewo; u dołu złotem—trzy gwoździe, końcami ostremi złączone; w lewem polu błękitnem trzy rzeki srebrne. U szczytu, między dwoma rogami w połowie naprzemian złotemi i błękitnemi—pancerz, jak na tarczy. Nadany 1847 przez cesarza Mikołaja I. W odmianie, nazwanej przez J. hr. Ostrowskiego **H.** II, zamiast rzek są krokwie w polu czerwonem, pancerz srebrny, trąby u szczytu—od góry złote, od dołu błękitne.—**H.** III: W polu błękitnem, na pieńku, naturalnym prawo-ukośnym, z gałązką o trzech zielonych listkach, z sękiem u dołu—kogut srebrny. U szczytu takiż kogut. Przywilej szlachectwa z r. 1566, indygenat 1682.

Hening I.

Hening III.

Henke Henryk Filip Konrad, teolog ewang. i historyk kościelny; * 1752 w Hehlen (w Brunświckiem), † 1809, od r. 1778 profesor teologji w Helmstedt, ostatnio wiceprezes konsystorza w Brunświku; oprócz innych wydał: „Kirchengeschichte“ (6 t., Brunświk, 1788—1804); „Kirchengeschichte des 18 Jahrhundert“ (Brunświk, 1802); „Lineamenta institutionum fidei christianae historico-criticarum“ (2 w., 1795 po niem. 1802); „Opuscula academica“ (1802). Obok tego był założycielem kilku pism perjodycznych treści teologicznej. Por. Bollmann i Wolf „Heinrich Phil. Konr. H., Denkwürdigkeiten aus seinem Leben“ (1815).

Henke Ernest Ludwik Teodor, syn poprzedniego, * 1804 r. w Helmstedt, † 1872 r., od r. 1839 profesor w Marburgu, gdzie także od r. 1843 był pierwszym bibljotekarzem, a od 1849 eforem seminarjum teologicznego, jest autorem dzieł dotyczących historji kościelnej, a najważniejsze z nich: „Georg Calixtus und seine Zeit“ (2 t., Halla, 1853—60); „Papst Pius VII“ (Marburg, 1860); „Konrad von Marburg“ (tamże, 1861); „Die Eröffnung der Universität Marburg“ (1862); „Zur neueren Kirchengeschichte“ (1867); „J. F. Fries, aus seinem Nachlasse dargestellt“ (1867). Po śmierci jego wydano: „Neuere Kirchengeschichte“ (1875—80, t. 3); „Ergebnisse und Gleichnisse“ (1874); „Vorlesungen über Liturgik und Homiletik“ (1876). Por. Mengolda „Ernst Ludwig, Theodor H., ein Gidenkblatt“ (Marb., 1879).

Henke Adolf Chrystjan Henryk, lekarz, * 1775 w Brunświku, † 1843; profesor fizjologji, patologji, medycyny państwowej i terapji w Erlangen, zasłużył się licznemi dziełami: „Lehrbuch der gerichtlichen Medicin“ (1812, 13 wyd., 1859); „Abhandlungen aus dem Gebiete der gerichtlichen Medicin“ (5 t., 2 wyd., 1822—34) i w. in. Wydawał oraz od 1821 czasopismo *Zeitschrift für die Staatsarzneikunde*, które następnie było

prowadzone dalej przez Siebenhaara i Sieberta, a od r. 1850 przez Behrendsa.

Henke Herman Wilhelm Edward, prawnik niemiecki, brat poprzedniego, * 1783 w Brunświku, † 1869; 1814 profesor w Bernie, został 1833 profesorem prawa w Halli. Był to zasłużony pracownik na polu prawa kryminalnego, którego ważniejsze dzieła są: „Versuch einer Geschichte des deutschen peinlichen Rechts und der peinlichen Rechtswissenschaft“ (2 t., Salzburg, 1808—809); „Lehrbuch der Strafrechtswissenschaft“ (Zürich 1815); „Handbuch des Criminalrechts und der Criminalrechtspolitik“ (4 t., Berlin, 1823—1838).

Henke Gustaw, leśnik, * 1799 we wsi Röhle, w Brunświckiem, † 1852. W r. 1819 przybył do Warszawy, został urzędnikiem leśnym i przechodząc rozmaite stopnie, był ostatecznie komisarzem leśnym przy komisji rządowej przychodów i skarbu, oraz profesorem leśnictwa w instytucie w Marymoncie od r. 1840. Pozyskawszy emeryturę, w r. 1848 osiadł w majątku swoim Rozele, w powiecie Marjampolskim. Ogłosił: „Nauka urządzenia, szacowania i oceniania lasów“ (1846) i „Zbiór wyrachowań leśnych z porównaniem miar i wag“ (1842).

Henke Wilhelm, anatom, * 1834 w Jena, syn Ernesta Ludwika Teodora **H.**, studjował medycynę w Getyndze, Berlinie, Marburgu i Utrechcie, 1865 został profesorem anatomji w Rostocku, 1872 w Pradze, 1875 w Tubindze. Napisał: „Die Gruppe des Laokoon“ (1872); „Handbuch der Anatomie und Mechanik der Gelenke“ (1863); „Das Auge und der Blick“ (1871); „Topographische Anatomie des Menschen in Abbildung und Beschreibung“ (1879—83, 2 t.); „Handatlas und Anleitung zum Studium der Anatomie im Präpariersaal“ (1888—89); „Vorträge über Plastik, Mimik und Drama“ (1892).

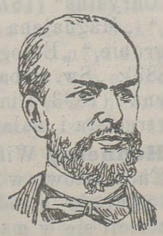

Henkiel Djonizy

Henkiel Djonizy, literat polski, * 1842, pisuje głównie rozprawy literacko-krytyczne, pomieszczał je, za redakcji Jenikego, w *Tygodniku Ilustrowanym*, którego przez czas dłuższy był członkiem komitetu. Oprócz tego **H.** był głównym współpracownikiem i kierownikiem *Gazety Polskiej* do r. 1897. Obecnie należy do składu redakcji Bibljoteki Warszawskiej.

Henle Fryderyk Gustaw Jakób, znakomity fizjolog i anatom, * 1809 w Fürth, † 1885 w Getyndze. W r. 1834 został prosektorem w Berlinie, lecz skazany za udział w burszenszafcie, mógł się habilitować dopiero w r. 1837. W r. 1840 został profesorem w Zürichu, 1844 w Heidelbergu, a w 1852 profesorem anatomji i dyrektorem instytutu anatomicznego w Getyndze. **H.** zajął w patologji stanowisko fizjologiczne czyli racjonalne i odznaczył się jako znakomity krytyk dotychczasowych metod i teorji. Ogłosił bardzo dużo prac; za bytności swej w Heidelbergu wydał: „Handbuch der rationellen Pathologie“ (1846, 3 wyd., 1855). Najważniejszem jego dziełem jest: „Handbuch der systematischen Anatomie des Menschen“. Prócz tego wydał: „Ueber Schleim- und Eiterbildung“ (1838); „Handbuch der Allgemeinen Anatomie“ (1871); „Anthropologische Vorträge“ (1876—80); „Anatomischer Handatlas zum Gebrauch im Seziersaal“ (1874—77); „Grundriss der Anatomie des Menschen“ (1880); „Das Wachstum des menschlichen Nagels und des Pferdehufs“ (1884).

Henley Wiljam Ernest, poeta i publicysta angielski, * 1849. Wydał „In Hospital“ (4 w., 1893); „Views and reviews“ (2 wyd., 1892); „Tudor Translation Lyra heroica“ (1892); „English lirics Chaucer to Poe“ (1899); „The poetry of Wilfr. Blunt“ (1898); „A book of verses“ (1888); „London voluntaries“ (1893); „Poems“ (1898); „The song of the sword“.

Henne Aleksander, historyk belgijski, * 1812 w Kassel, osiadł w Belgji, został wicedyrektorem w ministerjum wojny, 1889 sekretarzem akademji sztuk pięknych i prezesem belgijskiego Towarzystwa historycznego w Brukseli. Napisał: „Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique“ (1858—60, t. 10); „Histoire de la Belgique sous le règne de Charles-Quint“ (1861); „Memoires de Pontus Payen“ (1860—61) i in.

Henne-Am-Rhyn Otto, historyk cywilizacji, * 1828 w St. Gallen (Szwajcarji), gdzie w 1857 został prof. w szkole kantonalnej, w 1859 został archiwarjuszem państwowym, następnie przebywał w Lipsku, od 1877 w Hirschbergu na Szląsku, w 1882 habilitował się w Zurychu, w 1885 powrócił na stanowisko archiwarjusza w St. Gallen. Ogłosił: „Geschichte des Kantons St. Gallen“ (1863); „Geschichte des Schweizervolks“ (3 t., 1878); „Die Kulturgeschichte im Lichte des Fortschritts“ (1869); „Allgemeine Kulturgeschichte“ (6 t., 2 wyd., od 1877), główne swoje dzieło „Die deutsche Volksage“ (1874); „Das Buch der Mysterien“ (1868); „Kulturgeschichte des Judentums“ (1880); „Das Jenseits“ (1881); „Die Kreuzzüge und die Kultur ihrer Zeit“ (1883, illustrowane przez Dorégo); „Kulturgeschichte des deutschen Volks“ (1886); „Die Kultur der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft“ (2 t., 1890); „Der Teufels- und Hexenglaube“ (1892); „Die Gebrechen und Sünden der Sittenpolizei“ (1893).

Henneberg Jan Wilhelm Juljusz, agronom, * 1825 w Wasserleben, † 1890; kształcił się w Jenie i Giessen, był nauczycielem szkoły rolniczej w Badersleben, w r. 1857 został dyrektorem stacji doświadczalnej w Getyndze, a w 1859 zarazem profesorem uniwersytetu tamże. Znacznie rozwinął naukę o paszy bydła. Ogłosił: „Beiträge zur Begründung einer rationellen Fütterung

der Wiederkauer“ (2 zeszyty, 1860 — 4); „Neue Beiträge“ (1870—1). Od 1851 redagował *Journal für Landwirtschaft.*

Henneberger Kacper, geograf pruski, * 1529 w Erlichen w Turyngji, † 1600 jako pleban w Królewcu, wydał 1576 w Królewcu dokładną mapę Prus królewskich i książęcych p. t.: „Prussiae, das ist des Landes zu Preussen, welches das herrlichste Theil ist Sarmatiae europeae eigentliche und warhaftige Beschreibung durch Casparum Erlichensem.“ Dla objaśnienia tej mapy napisał i ogłosił tamże 1584 wykład historyczno-topograficzny, p. t.: „Kurtze und warhaftige Beschreibung des Landes zu Preussen,“ z dodatkiem „Kurtze und einfeltige Beschreibung aller Hohenmeister Deutsches Ordens“ w 2 częściach. Przy ponownem odbiciu tejże karty 1595 przyłączył do niej nowe objaśnienie p. t. „Erclärung der Preussischen grosseren Landtafel der Mappen etc.“ z dodatkiem „Der See, Ströme und Flüsser Namen, welche in der Preussischen Mappen verzeichnet sind.” Mapa **H.** była źródłem używającem powagi aż do 1763 r., historyczne zaś jego prace mają pewną wartość, jako materjał do opisu miejscowości Litwy i dawnych Prus.

Hennebert Eugenjusz, oficer francuski, * 1826 w Beauvais, † 1896 w Wersalu. Kształcił się w szkole politechnicznej, następnie służył w wojsku i był nauczycielem w szkole Saint Cyr. Wziął dymisję w stopniu podpułkownika. Napisał: „Histoire d'Annibal” (3 t., 1870—92); „Les Torpilles” (1884); „L'art militaire et la science“ (1884); „Comtes de Paris“ (1885); „Les armées modernes“ (1886); „Nos soldats“ (1887 — 88); „L'artillerie moderne“ (1890); „Histoire militaire des animaux“ (1893); „Fortifications“ (1894); „Bouches à feu“ (1895).

Hennegowja, Hennegau, ob. Hainaut.

Hennequin Antoni Ludwik Marja, adwokat, * 1786 w Monceaux, † 1840. Legitymista z przekonania, pozostał do śmierci wiernym sprawie swojego stronnictwa. Jako obrońca wielu spraw politycznych zostawił po sobie znaczny szereg mów, mianych przed kratkami, a oprócz tego „Régime des hypothèques“ (Paryż, 1822); „Sur le divorce“ (Paryż, 1823).

Hennequin Wiktor, adwokat w Paryżu i zagorzały furjerzysta, * 1816, † 1854; był deputowanym w 1849, uwięziony przy zamachu stanu 2 grudnia 1851, wypuszczony został na wolność 6 stycznia 1852. Napisał: „Voyage en Angleterre et en Ecosse“ (Paryż, 1835); „Introductions historique à l'étude de la legislation française“ (Paryż, 1846); „Féodalité“ (tamże, 1846); „Théorie de Charles Fourier“ (1848); „Les amours au phalanstère“ (1849), obejmujące kardynalne zasady komunizmu. Wydawał nadto dziennik *La democratie pacifique.*

Hennequin Amadeusz, młodszy brat poprzedzającego, adwokat i legitymista, * 1817 w Paryżu. Prócz kilku broszur o dobroczynności, ogłosił: „La Suisse en 1847“ (Paryż, 1848) i „Le communisme et la jeune Allemagne en Suisse“ (Paryż, 1850). Oprócz tego napisał: „Des caisses d'épargne“ (Paryż, 1845); „Histoire de Louis Napoléon Bonaparte“ (Paryż, 1848); „La Conquête de d'Algérie“ (Paryż, 1857) i w. in.

Hennequin Alfred, dramaturg, * 1842 w Liège, † 1886 w domu obłąkanych w St.-Maude pod Paryżem. Skończył szkołę górniczą, był inżynierem na państwowej kolei belgijskiej, później dyrektorem przedsiębierstwa tramwajów w Paryżu, w 1875 oddał się zupełnie zawodowi pisarskiemu. Pod pseudonimem Alfreda Lebrun ogłosił w Brukseli kilka komedji, jak: „J'attends mon oncle“ (1869); „Trois chapeaux“ (1870), w Paryżu zaś sensacyjne: „Le procès Vauradieux“ (1875); „Les dominos roses“ (1876); następnie „Bébé“ (1877), „Nounon“ (1879, obie z Najac'em); „La femme à papa“ i „Niniche” z Millaudem).

Hennequin Emil, † 1894, krytyk francuski, napisał: „Les écrivains francisés“ i „La critique scientifique“ (2 wyd. 1890 przekł. Rawity, Warszawa, 1893), gdzie starał się nakreślić teorję naukową krytyki literackiej i artystycznej, uzupełniając i rozszerzając poglądy Taine'a (ob.). Krytykę, opartą na podstawach naukowych, nazwał „estopsychologją“, termin ten jednak nie zyskał obywatelstwa w nauce.

Henner Jan Jakób, malarz francuski, * 1829 w Alzacji, studjował malarstwo w Paryżu, następnie w Rzymie, obrawszy za specjalność postacie nagich kobiet na tle krajobrazów w półcieniu. Wykonał: „Zuzanna w kąpieli“ (1865, w galerji Luksemburskiej); „Biblida zamieniona w źródło“ (1867, w muzeum w Dijon); „Idylla“ (dwie nagie kobiety, 1873, w muzeum Luksemburskiem); „Litościwy Samarytanin“ (1874, tamże); „Zmarły Chrystus“ (1876); „Wieczór“ (1877); „Najada,“ „Magdalena pokutująca“ 1878); „Chrystus w grobie,“ „Ekloga“ (1879); „Kobieta czytająca“ (1883); „Św. Sebastjan“ (1888); „Śpiąca dziewczyna“ (1893) i in. Odznaczył się również jako portrecista i malarz krajobrazów.

Hennessy Wiljam, malarz angielski, * 1839 w Thomastown w Irlandji, w dziesiątym roku życia udał się z rodzicami do New Yorku, gdzie kształcił się w malarstwie i 1863 r. został członkiem akademji. W 1870 powrócił do Londynu i wystawił wiele obrazów na wystawach krajowych, jak: „Wiosna,“ „In memoriam,“ „Wędrowiec,“ „Na brzegu,“ „Ścieżka w Normandji“ (akwarela), „Jesień w Nowej Anglji,“ „Dobrzy przyjaciele,“ „Wieczór letni nad Tamizą,“ „Poranek w lesie,“ „Zmierzch,“ „Powrót z pola“ akwarela) i in.

Hennique Leon, powieściopisarz i autor dramatyczny francuski, * 1851 w Gwadelupie. Należał do szkoły naturalistów i był wielbicielem

Hennique Leon.

Emila Zoli, którego system doprowadził do przesady w dwóch pierwszych powieściach: „La Dévouée“ (1878), wydane jako próba serji „Les Héros modernes“ i „Elisabeth Couronneau“ (1879). Do słynnego zbioru nowel „Soirées de Médan“ (1880); dał dwie nowele: „Les Funérailles de Francine Cloarec“ i „Benjamin Rozes,“ wydanie oddzielne w 1881. Nadto napisał powieści: „Les Hauts faits de M. de Ponthau“(1880): „L'Accident de M. Hébert“ (1883); „Poeuf“ (1887); „Un Caractère“ (1889) i komedje: „l'Empereur d'Assoucy“ (1880), razem z J. K. Huysmanem „Esther Brantes“ (1887), „La Mort du duc d'Enghien“ (1886, 2 wyd., 1889). Dramaty: „Amour“ (1890); „Deux Patries“ (1895) i in.

Henoch, ob. Enoch.

Henoch Edward, lekarz, * 1820 w Berlinie, kształcił się tamże, w 1850 został docentem, w r. 1858 profesorem, od 1872 do 1894 był dyrektorem kliniki chorób dziecięcych w berlińskim szpitalu Charité. Jest jednym z najznakomitszych lekarzy dziecięcych, a oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Klinik der Unterleibskrankheiten“ (1852, 3 wyd., 3 t., 1858); „Vorlesungen über Kinderkrankheiten“ (1881, 7 wyd., 1893) i in.

Henoteizm, dosł. kult bogów pojedyńczych, oraz *kathenoteizm*, kult jednego bóstwa po drugiem—terminy wprowadzone przez Maksa Müllera i oznaczające taką fazę politeizmu, w której każdy bóg wzywany w danej chwili w modłach, uważany jest przez czcicieli za najwyższego z bogów.

Henotikon (gr.). Sobór powszechny czwarty (chalcedoński), w r. 451 potępił naukę Eutychesa (ob.) o jednej naturze Chrystusa Pana. Dekret ten wywołał tak silny spór, że cesarz użył aż siły i 467 r. rozkazał, aby wszyscy biskupi odrzucili decyzję tego soboru. Oparł się temu jednak patrjarcha konstantynopolski Akacjusz (ob.); następnie zaś poddał on myśl cesarzowi Zenonowi, że lepiejby było utrzymać zjednoczenie pomiędzy prawowiernymi a monofizytami (wyznawcami jednej natury), choćby ich dogmatyczne poglądy i nadal różniły się, byleby tylko dekret soboru chalcedońskiego wprost nie był odrzucany. Cesarz w 482 wydał przeto **H.**, w którym wyznanie wiary nicejskie z dodatkami soboru konstantynopolskiego za jedynie ważne ogłosił, naukę Nestorjusza i Eutychesa potępił, a o soborze chalcedońskim nawiasowo wspomniał, że jedynie w tem ma powagę, w czem nie sprzeciwia się temu postanowieniu. Akt ten pomimo to, że potępiał Eutychesa, był jednak dla niego korzystny; zamiast bowiem zjednoczenia, sprowadził nowe rozdwojenie kościoła: na 1) prawowiernych, którzy **H.** odrzucali; 2) stanowczych monofizytów, którzy także go nie uznawali, i 3) stronników **H.** Rozdwojenie to trwało 35 lat, aż nakoniec cesarz Justynjan w r. 518 zjednoczył wszystkich tym sposobem, że z ksiąg metrycznych (diptychów) kazał wykreślić Akacjusza, Zenona i innych, a dekreta soboru chalcedońskiego uznawać za obowiązujące w całości. Por. Jabłoński „De Henotico Zenonis“ (Frankfurt, 1737); Nat. Aleksand. „Hist. eccl. Saec. V. c. 3, 4, a diss. XVIII.“

Henricolo, pseudonim Józefa Januszewskiego.

Henrion Mateusz Ryszard August, baron, znakomity prawnik francuski, * 1805 w Metz, † 1862, który obok zatrudnień urzędowych, ogłosił: „Histoire littéraire de la France“ (1827); „Histoire de la Papauté“ (3 t., 1832); „Annuaire biographique“ (2 t., 1034); „Histoire générale de l'Eglise pendant les XVIII et XIX siècles“ (4 t., 1836); „Histoire de France“ (4 t., 1837 — 41); „Histoire générale des missions catholiques depuis le siècle“ (2 t., 1844—47); „Histoire ecclésiastique depuis la création jusqu'au pontificat de Pie IX“ (t. 15—25, 1852—59); „Dictionnaire historique“ (1838).

Henriot Franciszek, rewolucjonista francuski, * 1761 w Nanterre pod Paryżem, człowiek pochodzenia nizkiego, naprzód służący u adwokata, później urzędnik podatkowy. Uwolniony z urzędu w 1789, dostał się za kradzież do więzienia Bicêtre, z którego wypuszczony został w 1792. Podczas rewolucji francuskiej ważną odegrał rolę w dniach wrześniowych 1792 i podczas zguby Żyrondystów 1794. Mianowany potem naczelnym dowódcą gwardji narodowej, zawiadował wykonywaniem kary śmierci na tysiącach ofiar pod rządem Robespierre'a, aż nareszcie w dzień po upadku terorystów 9 Termidora ratował się ucieczką do ratusza, skąd wyskoczywszy oknem, znaleziony na pół nieżywy na ulicy, poniósł 10 Termidora (28 lipca 1794) karę śmierci.

Henriquel Dupont, właściwie *Henriquel* Ludwik Piotr, * 1797 w Paryżu, † 1892, znakomity miedziorytnik francuski, uczeń Guérina i Bervica, zawód artystyczny rozpoczął rycinami do dzieła Laurenta „Le Musée Royal.“ Rytował po największej części utwory nowszych malarzów francuskich i był niewątpliwie jednym z najznakomitszych nowoczesnych miedziorytników. Do najcelniejszych prac jego zaliczają: „Abdykacja Gustawa Wazy“ (1831) podług Hersenta; „Cromwell przy trumnie Karola I“ (1833) podług Delaroche'a; „Lord Strafford prowadzony na szafot“ (1840) podług tegoż; „Chrystus pocieszyciel“ (1842) podług Ary-Scheffera; „Uczniowie w Emaus“ (1869) podług Veronesego; „Madonna Orleańska i pięciu świętych“ (1876) podług Rafaela; wielka rycina fresków tegoż mistrza znanych pod nazwą „L'hémicycle de l'école des beaux-arts“ (1853) i t. d. Wybierał dla swego rylca te tylko

obrazy, w których uderza przedewszystkiem artystyczna myśl w formie i rysunku. Od 1848 był członkiem akademji francuskiej. W 1863 został profesorem rytownictwa w szkole sztuk pięknych, w 1868 prezesem francuskiego towarzystwa miedziorytników.

Henrjada, epopeja Woltera.

Henrjeta Francuska Marja, córka Henryka IV, króla francuskiego i Marji Medici, * 1609, od 1625 żona Karola I, króla angielskiego, † 1669 w Paryżu, była powodem powszechnej nienawiści narodu, z powodu, że miała nakłaniać swego męża do samowładztwa i katolicyzmu. Po wybuchu wojny domowej, uszła do Holandji, skąd wróciła z zaciągnionemi przez się wojskami do kraju, lecz po upadku sprawy królewskiej, znowu musiała szukać schronienia we Francji. Tutaj przed egzekucją Karola żyła w stosunku miłosnym z niejakimś Jerzym, którego później zaślubiła jako księcia S.-Alban. Po wstąpieniu na tron syna swego Karola II, wróciła znowu na pewien czas do Londynu, aby doprowadzić do skutku małżeństwo najmłodszej swej córki Henrjety Anny (ob.) z Filipem Orleańskim. Por. Baillon „H. M. de France, sa vie et ses lettres“ (2 w., Paryż, 1884).

Henrjeta Angielska Anna, księżna Orleańska, córka Karola I i Henrjety francuskiej (ob.), * 1644 w Exeter, żona Filipa Orleańskiego, brata Ludwika XIV, znana w dziejach z miłostek z młodym hrabią Guiche, ks. Monmouth i innymi. Ludwik XIV był także przez pewien przeciąg czasu jej wielbicielem, a później użył jej pośrednictwa dla odciągnienia jej brata króla angielskiego Karola II od związku z Holandją; † 1670, podobno otruta przez kawalera de Lorraine, który był zawziętym jej wrogiem. Por. Baillon „H. Anne d'Angleterre, sa vie et sa correspondance avec son frère Charles II“ (1885); Loiseleur „Trois énigmes historiques“ (Paryż, 1882).

Henry Patrick, jeden z twórców niepodległości Ameryki północnej, * 1736 w hrab. Hannover w Wirginji, † 1797; studjował nauki prawne, następnie oddał się adwokaturze. W 1765 r. założeniem protestu jako członek zgromadzenia prowincjonalnego Wirginji, przeciwko angielskiemu prawu o stemplach, zyskał wielką popularność i wybrany został członkiem kongresu, zebranego w Filadelfji 1774. W 1775 mianowany był dowódcą wojsk wirgińskich, następnie gubernatorem stanu Wirginja, był członkiem ciała prawodawczego i pod koniec wojny znowu gubernatorem Wirginji, w 1786 wrócił do adwokatury, a w 1794 wycofał się z życia publicznego. Por. Wirt „Life of P. H.“ (Filadelfja, 1817) i Tyler „Patrick H.“ (Boston, 1887).

Henry Józef, przyrodnik, * 1797 w Albany w stanie New York, † 1878; od 1826 był profesorem matematyki w Albany. W 1827 zajął się badaniami elektromagnetycznemi i okazał w r. 1831 możliwość urządzenia telegrafów elektrycznych, oraz podał zasady urządzenia motorów elektromagnetycznych. W 1846 został sekretarzem Smithsonian Institution, w 1849 prezesem towarzystwa naukowego amerykańskiego, a 1869 prezesem akademji. Napisał: „Contributions to electricity and magnetism“ (1839). Zbiór jego rozpraw wyszedł w 2 tomach (1886). Przed gmachem Smithsonian Institution wzniesiono mu pomnik.

Henry Hubert Józef, pułkownik francuski, * 1846, służył w piechocie, w 1870 podczas wojny z Niemcami wzięty był do niewoli, skąd uszedłszy, brał udział w walkach następnych i dosłużył się stopnia porucznika. W 1875 został kapitanem, w 1879 przeszedł do żuawów, uczestniczył w wyprawie tunetańskiej 1881, mianowany majorem 1890, w 1893 po ustąpieniu pułkownika Picquarta, został naczelnikiem biura wywiadowczego, w 1897 otrzymał rangę pułkownika. Podczas procesu, wytoczonego Zoli o obrazę najwyższej władzy wojskowej, wezwany do ministra wojny Cavaignaca dla udzielenia wyjaśnień niektórych dowodów, między innemi listu, uznanego przez ministra za autentyczny i odczytanego w parlamencie, przyznał się do sfałszowania tegoż dokumentu, wskutek czego osadzony w więzieniu, brzytwą poderznął sobie gardło i † dnia następnego (31 sierpnia 1898 r.). (Ob. Dreyfus).

Henry Paweł, astronom, * 1848, wraz z bratem swoim Prosperem **H.** (* 1849) zajął się po śmierci Chacornaca dokończeniem jego karty gwiazd. Użyli do tego fotografji i znacznie udoskonalili przyrządy, oraz metody fotografowania ciał niebieskich. Na tej drodze odkryli też znaczną liczbę drobnych planet i komet.

Henry Wiktor, filolog francuski, * 1850 w Kolmarze, był profesorem uniwersytetu w Lille, a od 1889 w Paryżu. Napisał: „Les Trois racines du verbe *être*, dans les languages indo-européennes“ (1878); „Le Quichua est il une langue aryenne?“ (1878); „Esquisse d'une grammaire raisonnée de la langue aléoute“ (1879); „Etudes afghanes,“ „Esquisses morphologiques“ (1882—85); „Notes étymologiques“ (1886); „Précis de grammaire comparée du grec et du latin“ (2 wyd., 1890); „Manuel pour étudier le sanscrit védique“ (1890).

Henry Karol, uczony francuski, * 1859 w Bollviller, kształcił się od 1875 w Paryżu, w r. 1881 został podbibljotekarzem, a później bibljotekarzem uniwersyteckiej bibljoteki w Paryżu. Dał się poznać jako bardzo uzdolniony matematyk i historyk. Napisał: „Wronski et l'esthétique musicale“ (1887); „Notice sur un manuscrit inédit de Claude Mydorge“ (1884); „Théorie de Rameau sur la musique“ (1887). Oprócz tego wydał: „Mémoires de Charles-Nicolas Cochin“ (1881); „Correspondance inédite de Condorcet et de Turgot de 1770—1779“ (1883); „Problèmes de géometrie pratique“ (1884) i in.

Henryk, imię dostojników kościoła w dawnej Polsce.—**Henryk** I i II, arcybiskupi gnieźnieńscy, ob. Bren, z Brenu Henryk.—**Henryk,** opat wirceburski, według świadectwa żywociarzy św. Ottona bamberskiego, został „arcybiskupem Polski." Jak Bielowski przypuszcza (*Monum.* II 35) był on, podobnie jak bp. wirceburski Adalbert z Lambach, stronnikiem Grzegorza VII, a tem samem stał po stronie Bolesława II, z którym zaprzyjaźniony był i Marek, biskup płocki (1067—87), równie jak król niechętny biskupowi Stanisławowi (Paprocki). Wedle Długosza, miał papież domagać się restauracji archidjecezji w Krakowie i **H.** właśnie ją zajął.—Z tych świadectw wypada, że data 1080 r. przybycia tego arcybiskupa krakowskiego, wraz z Ottonem bamberskim, do Polski jest za późną. W każdym razie wiadomości te o Henryku, prawie spółczesne, wskazują wielki przewrót w hierarchji krajowej (ob. Franko). — **Henryk,** biskup kujawski, ob. Henryk, książę lignicki.— **Henryk,** książę mazowiecki, biskup płocki, syn Ziemowita III, * około 1370 z Elżbiety, ks. ziembickiej, która będąc posądzoną przez męża o niewierność, zaraz po urodzeniu Henryka została zaduszoną. W 20 roku życia otrzymał już biskupstwo płockie (21 lutego 1391). Nie obejmując jeszcze dla zbyt młodego wieku zarządu djecezji przebywał na dworze Władysława Jagiełły i używanym był przezeń do załatwiania spraw dyplomatycznych; odwodził on Witolda od przyjaźni z Krzyżakami. Wywiązawszy się ze swego posłannictwa, poznał młodą siostrę Witolda Ryngałłę, którą pokochał i zaślubił, w czem, jako nie mający jeszcze wszystkich święceń kapłańskich, żadnej nie doznał przeszkody. Nie mając atoli żadnego wyposażenia, oprócz dochodów biskupich, gdy ich porzucić nie chciał, popadł stąd w zatargi z duchowieństwem i w ciągu nich † otruty podobno przez samą Ryngałłę, 1392.—**Henryk de Stratheich,** Krzyżak, był pierwszym biskupem warmińskim, między 1249 a 1254. Beckmann napisał: „De primo episcopo Varmiae commentatio" (Brunsb., 1854).—**Henryk** II, mianowany był 1279 biskupem warmińskim i † około r. 1300.—**Henryk,** biskup chełmiński w połowie XIII w., brał udział w wyprawie krzyżowej Przemysława Otokara, króla czeskiego, przeciw pogaństwu pruskiemu 1254 roku, mianowany był przez papieża wykonawcą traktatu zawartego 1255, mocą którego Kazimierz, ks. kujawski, zrzekł się na rzecz Krzyżaków wszelkich praw, jakie miał do ziemi podlaskiej i golędzińskiej, † między 1263 i 1264.—**Henryk** II, biskup chełmiński od 1291, † 1301.—**Henryk,** biskup kijowski, od r. 1321, † około 1350 r.—**Henryk** z Wierzbna, biskup wrocławski od 1301, był opiekunem nieletnich dzieci Bolesława, księcia świdnickiego i † 1351. Stał się głośnym w dziejach kościoła wrocławskiego z powodu długich zatargów z duchownymi, a mianowicie z Ginterem z Biberstenu, skutkiem czego był nawet przez papieża Klemensa V przez jakiś czas zawieszony w urzędowaniu kościelnem i świeckiem, † 1319.

Henryk, syn Bolesława III i Salomei, hr. Bergen, * 1132 r., z woli ojca dostał księstwo sandomierskie, z uznaniem władzy najstarszego w rodzie, odtąd *stale* rezydującego w księstwie krakowskiem. Źródła greckie (Cynnam II, 18) i czeskie (Wincenty praski s. a. 1147—48) donosząc o krucjacie 1147, wymieniają jako jej uczestników króla Lechów, sąsiadów Węgrów i króla Czechów (jakim jest Wratysław IV). Pod tym samym rokiem annały magdeburskie, zapisując wyprawy Kanuta, króla duńskiego, Henryków Saskiego, bpa morawskiego, na Pomorze, gdzie Ratibor po mężnym odporze wreszcie im uległ, powiadają, że brał w niej udział *brat księcia polskiego*, „którego brat starszy" (Bolesław IV) poszedł na „Prusaków." Gdy rzeczywiście tylko Władysław II, dla uzyskania rozgrzeszenia z klątwy na się rzuconej, miał interes być w Jerozolimie, należy przyjąć, że podanie roczników polskich (Mon. II, 833) s. a. 1154 o takiejże podróży Henryka, stosuje się do Władysława. Myłki takie są możliwe, czego dowodzi zapisanie śmierci Władysława II s. a. 1159 (choć żył 1163), gdy w tę porę † w Pradze „syn pewnego księcia Lakse," dany na zakładnika z Kazimierzem Sprawiedliwym przez Bolesława IV Niemcom (Win. Prag.). Smierć Henryka w rocznikach i akcie (u Gładyszewicza) jest podana na rok 1166—7, miał ją zaś ponieść w wyprawie na Prusaków, a właściwie na Jadźwingów, Getami Danowe i Prusami zwanych. Musiała być to chyba druga wyprawa. Po nim z zapisu Sandomierz wziął Kazimierz II.—**Henryk** I *Brodaty,* syn Bolesława Wysokiego i Adelajdy Sultzbach, * 1168 r., objął po nim rządy Wrocławia 1201 r. Zaraz 1202 r. ze stryjem swoim, Mieszkiem opolskim, zawarł układ co do posiadania wzajemnego ziem różnych, 100 grzywien srebr. mu zapłacił i dla układów zjednał gwarancję Inocentego III. Wraz z resztą Władysławiczów był godną szacunku powagą dla Laskonogiego, pretendenta do Krakowa, popierając Leszka Białego. 1206 dał przytułek Henrykowi arcybiskupowi gnieźnieńskiemu, który popadł w spór z tymże Laskonogim, 1208 r. zjechał się w Głogowie z Laskonogim i Odoniczem przy chrzcie swego syna, a koło 1215 podejmował u siebie Odonicza, wygnanego przez stryja, dawszy mu na przy-

Henryk Brodaty.

tułek zamek kaliski, przez się dawniej zdobyty, w czasie sporów Laskonogiego z synowcem (tak domyśla się Bartoszewicz, Smolka przypuszcza dwóch Kaliszów). Jeszcze spór z Odoniczem o Kalisz, którego pomimo odzyskania swych księstw i innych Odonicz nie chciał oddać Henrykowi, nie skończył się, mimo wdawania się Honorjusza III, gdy wybuchł nowy z Laskonogim, załagodzony 1218 r. przez tegoż papieża. Mocą tych układów Laskonogi dostał dożywociem zamek Lubuski, natomiast zobowiązawszy bronić się ziemi lubuskiej, pozostałej przy **H.** od najeźdźców. 1222 r. wybrawszy się **H.** na krucjatę na Prusaków z Leszkiem i Konradem, oraz ks. pomorskim Swiętopełkiem i Wratysławem, odbył z 2 pierwszymi 1223 jakiś zjazd. 1225 jak dotąd za Długoszem sądzono z racji Gryfitów i Odrowążów miał **H.** podstąpić pod Kraków (zbija to Grünhagen w *Codex dipl, Sil.* VIII), Smolka przypisuje tę wyprawę **H.** zabiegom jego o kolonistów niemieckich, którzy przed uciskiem biskupa włocławskiego uszli do Krakowa, i dali powód tym sposobem do sporów granicznych z Leszkiem (ob. Iwo Odrowąż). Od r. 1225—30 zaczęły się wojny o Lubusz z Niemcami, którzy t. r. podobno z racji zabicia swych kupców w Polsce, zajechali zamek ów, na Laskonogim. 1230 r. Lubusz **H.** odzyskał, lecz w Gąsowie 1227 ledwo nie zginął z ręki Odonicza. 1228 w sierpniu jest już **H.** *dux Slesie, Cracovie et Polonie*, i pomimo chwilowego więzienia u Konrada Mazowieckiego 1229 r. aż do † 1238 rządzi Krakowem, podczas gdy Sandomierz przeszedł we władanie 1230—33 Bolesława Konradowicza, a 1231 r., sam Konrad przybierał tytuł księcia Krakowa, Mazowsza, Sandomierza i Łęczycy. Zjazd w Chełmie 1233, załatwił sprawę Krakowa i Leszka, a może i wyprawy na Prusaków, skończonej zwycięstwem pod Sirguną. W skutek donacji Laskonogiego podjęta wyprawa **H.** z synem także **H.** na Polskę, nie powiodła się, i obaj musieli się swych praw do tejże na korzyść Odonicza wyrzec, mimo dobrowolnej elekcji W. Polan 1233 r. Wyprawa 1234 postanowiła Wartę za granicę **H.** i Odonicza, a nadto Szrem przeszedł w ręce Borzywoja, siostrzeńca **H.** Gdy tego zabito, nowe wojny wybuchły między **H.** a Odoniczem, których rezultatem było zajęcie W. Polski przez pierwszego, mimo klątwy papieskiej i licznych komisji. Oddał nawet ziemię kaliską i rudzką swej bratowej wdowie Wioli, sam wziąwszy Opole po zgonie jej męża Kazimierza, swego brata stryjecznego. Z Konradem spory o Kraków zjazd Dankowski 1235, połączony ze ślubami ich dzieci, zakończył. Stanowisko Henryka w ogólnych dziejach Polski określa się: 1) wprowadzeniem Szląska do walki dotychczasowej od r. 1177 dwu Polsk starszej *(major)* i młodszej *(minor)* o hegemonję. Spór biskupa wrocławskiego Wawrzyńca z Iwonem krak., o miejsce po arcybiskupie gnieźnieńskim 1227, pretensje Lubusza do Rusi, obojętność Grzymisławy dla Krakowa, stawianie tegoż w tytule po Szląsku, zdają się dowodzić, że Szląsk siłą faktów wychodził na pierwszą prowincję w Polsce, gdy Konrad Mazowiecki obstawał za przewagą Krakowa; 2) **H.** zaludniał wiele pustek, darując je klasztorom *jure theutonico excolendos*, przez co zarzut niemczenia specjalniej od innych książąt nie może **H.** dotykać. Owszem w kwestji utworzenia stanu 3-go w Polsce, wyjątkowość praw była konieczną dla miast tak w Polsce, jak na Zachodzie; 3) wbrew Odoniczowi i Konradowi w stałej opozycji jest z kościołem, i † w klątwie; 4) jest jednym z prawodawców, których ustawę przechowały dygesta wiślickie, w ustępie *o calumniatores* (por. Świeżawski, „Zarysy“ I, str. 59—60, 1871). Pisali o nim Morawski Szczęsny *Sandeczczyzna*, ustęp 3 t., I *(kolonizacja)*, Smolka *Henryk Brodaty* (1872)—**Henryk II Pobożny**, * 1191 r., syn Henryka Brodatego i Jadwigi Meran, od 1212 r. spółrządca ojca we Wrocławiu i Głogowie, z racji większego działu był napadnięty przez brata Konrada, którego pobił pod Lignicą z pomocą Niemców. 1216 ożenił się z Anną czeską, nastąpił po ojcu 1238 r. Odparł Niemców od Lubusza, stracił Santok, co jest wskazówką, że coraz więcej tracił sympatję narodu, lubo nosił tytuł *dux Zlesie, Cracovie et Polonie*. Zginął w bitwie z Tatarami 1241 r. Zostawił następca Bolesława Łysego na Lignicy, Henryka III na Wrocławiu, Konrada na Głogowie, Władysława arcybiskupem Salcburga i biskupem wrocławskim, z córek 2 zostały mniszkami, dwie poszły za Konradowiczów 1235 r. Elżbieta została żoną Przemysława w. polskiego. Pisali o Henryku Pobożnym Kulawski Wal. „Henryk II Pobożny“ (Kraków, 1835); Kunisch I. G. „Herzog Heinrich der II von Niederschlesien“ (Wrocław, 1834).—**Henryk** III, syn poprzedniego, po śmierci ojca wziął z razu z bratem Władysławem Głogów i Lignicę, które potem wymieniał na Wrocław z bratem Bolesławem Łysym (ob.). Wnet napadnięty przez tegoż, i trzykroć oblężony we Wrocławiu, mimo pomocy Niemców, schwytał go i uwięził w zdobytej przez się Lignicy 1249 r. *(Monum.* Biel. II 566 i wedle tego sprostuj Encykl. nin. II 583), a zniszczywszy zamki niemieckich wasali, nowo osadzonych w swym dziale przez Łysego, zwrócił Henryk mu Lignicę. Niezadługo potem Konrad, siedzący w Bytomiu pod Głogowem uwięził Henryka za to, że wedle obietnicy nie wymógł na Łysym ziem dla niego, i ledwo się dostał na wolność (1250) powtórzeniem tej obietnicy, co Krośnianie niezależnie ziścili 1251 r. Akt 1253, wspólnie przez 4 braci podpisany, jest śladem chwilowej zgody. Za swego pobytu legat Opizo zmusił klątwą Przemysława, W. Pol., do zwrotu Henrykowi Oleśnicy, jaką mu był zabrał za niewypłacenie okupu jakiegoś Niemca,

poczem nastąpiła wyprawa obu książąt wielkopolskich i Konrada na Henryka, któremu spustoszyli Trzebnicę, Widawę, a za Odrą Lesnicę 1254 r., unikając wszakże w najeździe tym pustoszenia wsi kościelnych, by nowej klątwy na się nie ściągnąć. Przy uwięzieniu Tomasza, biskupa wrocławskiego, 1257 r., Łysy oskarżył Henryka (i Konrada) o udział, by z siebie winę zrzucić, lecz mu nie uwierzono. Owszem Henryk dopiero wyjednał Łysemu w grudniu 1261 zdjęcie klątwy na ten gwałt. 1262 zjechał się w Dankowie z Bolesławami Pobożnym, Wstydliwym i Władysławem opolskim (Mosbach *Wiad.* 25). Do końca życia spólnie z bratem Władysławem, arcybiskupem zaleburskim, spełniając rządy, † 1266 r., jemu zwierzywszy opiekę nad krajem i rodziną. Żon miał dwie: 1) Juta, wdowa po Mieszku, bracie opolskiego Władysława, podobno władcy Lubusza, a córka Konrada Kujawskiego, z której spłodził Henryka IV i córkę; 2) córka ks. saskiego, poślubiona 2 lutego 1252, później burgrabina norymberska. On i Władysław umarli otruci, może nie bez wpływu Łysego. W epoce ówczesnej bracia ci są rzadkim przykładem zgody rodzinnej, oraz z duchowieństwem. Ciągle są zaczepiani, nigdy nie napastują, Henrykowi nawet padła rola wroga Teutonów na Szląsku, jako przeciwnikowi Łysego.

Henryk IV Probus, ks. szląski, * 1248 r., syn Henryka III i Judyty Konradówny Mazowieckiej. Wstąpił na tron 1266 r. pod opieką matki, odziedziczył Wrocław po ojcu i po stryju, arcybiskupie zaleburskim r. 1276 wykupił Krośno, zostawione Niemcom przez Konrada Głogowskiego, lecz schwytany do niewoli przez Bolesławę Rogatkę, zawistnego o spadek po arcybiskupie, i po przegranej swych stronników 1277 pod Stoszem, za pośrednictwem Otokara czeskiego wydobył się z niewoli, lecz za pomoc oddać musiał Czechom Kładzko, wykupione 1278. Wojował z Leszkiem Czarnym, 1284 r. zajął Kalisz z pomocą Sędziwoja, a potem w zamian dostał Ołobok z okolicą. W skutek swych żądań, by dziesięciny pieniężne szły do jego skarbu, popadł w spór z Tomaszem, biskupem wrocławskim, 1287 stracił Ołobok, choć mu ze śmiercią Leszka Czarnego 1288 otwierająca się perspektywa na Kraków wynagradzała tę stratę. Rzeźnicy oddali mu miasto, Sulko z Miedźwiedzia zamek. Obok tego wystąpił Bolesław Mazowiecki, jako elekt i poparty przez braci, książąt kujawskich Władysława Łokietka i Kazimierza, stoczył z **H.** boje pod Siewierzem, Skałą, a gdy przybył Lew Daniłowicz halicki, weszli sprzymierzeńcy na Szląsk i spustoszyli Nissę, Grotków, po bitwie pod Świdnicą, wygranej przez Łokietka 1289. W końcu biskup Paweł z Przemankowa wydał koalicji Kraków, wnet jednak Łokietek przebrany musiał uciekać przed Szlązakami, w których ręce dostał się Paweł. Wedle podań otruty Henryk, † w Wrocławiu 1290 r. w czerwcu, testamentem kazał zabrane łupy z kościołów krakowskich i tynieckich zwrócić właścicielom, a Kraków i Sandomierz legował Przemysławowi W. polskiemu. Wszakże Przemysław objął tylko Kraków, Łokietek zaś Sandomierz. Wrocławskie Henryk oddawał stryjowi swemu Konradowi na Głogowie, wszakże i lignicczy książęta po sporach z Czechami, mającemi inwestyturę od Rudolfa, zajęli w końcu Wrocław. W literaturze znany jest jako *minnesänger*. Przekład utworów **H.** pomieścił w *Przyjacielu ludu* (1841) Szajnocha. Podobny z tego względu Wisław IV rugijski (1320—25), znany jest z utworów drukowanych w *Nordalbing. Studien* III. O nagrobku Probusa pisał K. Stronczyński *Bibl. Warsz.* (1841, 1V).—**Henryk** V, * 1248, syn Bolesława Łysego (ob.) i Jadwigi Anhalt, z przydomkiem *Tłusty* albo *Brzuchaty (pinguis, ventrosus)*, 1278 r., dostał Lignicę, bracia: Bolko Fürstenberg, Bernard Świdnicę. Obrany wbrew woli ojca i Henrykowi Probusowi (ob.), Głogowskiemu, księciem Wrocławia, za pomoc przeciw temuż dał Bolkowi Jawór i Strzegomię, a potem Rejchenbach, Frankenstejn i Strelę, wszakże Bolko, zdawna ułożywszy z Henrykiem Głogowskim o zabranie Lignicy, zachował się obojętnie. Tymczasem Lewtko, syn Pakosława przez Henryka V na śmierć za zabójstwo skazanego, podmówiony przez Probusa, schwytał Tłustego w łaźni, i odwiózł do więzienia w Sandewalde, a potem do Głogowa, kędy był **H.** przez pół roku w beczce zachowany. Za 30,000 grzywien i miasta Namysłów, Bernstadt, Kreuzburg, Pitschen, Konstadt, Rozenberg, Hainau, i Bunzlau, wydobył się z lochu 1294 r., lecz wciąż już chorując, wezwał nakoniec Bolka na opiekuna swych synów, co okupił ustąpieniem Soboty, † 1296 r., zostawiwszy z Elżbiety, córki Bolesława Pobożnego, 3 synów: Bolesława, Henryka i Władysława i 5 córek.—**Henryk** VI, ostatni udzielny książę wrocławski, syn poprzedniego, i Elżbiety kaliskiej, zrazu był w opiece stryja Bolesława Wojennego (ob.), potem Henryka z Wierzbna, biskupa wrocławskiego, dopiero 1310 **H.** wziął Wrocław, zapłaciwszy wedle umowy Bolesławowi na Brzegu 48,000 grzywien srebra. O należne od Władysława lignickiego 32,000 Bolesław długo się z tymże swarzył. **H.** raz oddał się Czechom, drugi raz Łokietkowi, układem w Toruniu 1326 z Wernerem v. Orselen jednał sobie opiekę Krzyżaków przeciw ostatniemu. Żonaty był z wdową po krewnym sobie w 4 stopniu Anną, c. Alberta Austrji: po Hermanie II brand. Papież związki te uprawnił 1322; † 1335 zostawiwszy 3 córki: Elżbietę Oleśnicka, Eufemję Opolską i Małgorzatę Klaryskę, poczem wcielono Wrocław do Czech, których był lennem.—**Henryk lignicki**, biskup kujawski od r. 1389, syn Wacława I Lignickiego i Anny Kazimierzów-

ny Cieszyńskiej, wnuk Bolesława, brata Henryka VI Wrocławskiego (ob.), † 1398 w Lignicy. Jest bohaterem powieści pani de Genlis pod t. tyt.—**Henryk,** syn Ludwika I i Jadwigi, córki Henryka IV na Saganie, brat stryjeczno rodzony Henryka, biskupa Kujaw, drugi książę Brzegu. * 1344 r., książę od r. 1398, † 1399; żon miał dwie: Salomeję, c. Ziemowita III Mazowieckiego i Małgorzatę c. Kazimierza IV Cieszyńskiego, synów Ludwika II, syna, oraz następcę **H.,** który * 1376, † 1421 r., z żony Anny Przemysławówny miał Roberta, kawalera maltańskiego, Ludwika III panującego, i Wacława, córki Katarzynę, Annę i Jadwigę. Synem Ludwika III był także **Henryk,** * 1420, † 1452 r.—**Henryk** I Konradowicz, † 1310 r., *dziedzic Królestwa Polskiego*, syn Konrada i Salomei Odoniczówny, stryjeczno-rodzony Henryka Probusa, w r. 1277 walczył z Łokietkiem i Bolesławem Mazowieckim, 1282 r. został pojmany i lat 5 więziony przez Henryka Probusa, w r. 1290 za życia ojca już nosi tytuł *dux Silesie et dominus Glogoviensis* po śmierci ojca i jednego brata Przemysława pod Siewierzem, a wstąpieniu drugiego Konrada do kościoła, **H.** 1298 r. jął sam panować. Gdy Władysław Łokietek 1292 r. 9 września w Sieradzu zrzekł się praw do Krakowa i Sandomierza, 13 wziął Wacława Czeskiego za suzerena, aktami 1297 i 1299 (23 sierpnia), to powtarza, pomimo wzięcia tytułów *dux (v. dominus regni) majoris Poloniae, Pomeraniae, Cujaviae, Lancic. et Syrad.*, oraz *hacres regni Poloniae; dux Cracoviae* (w lipcu 1290), Henryk w Kościanie 1298 wobec Jakóba, arcybiskupa gnieźnień., Wisława, kujawskiego i Andrzeja, poznań. biskupów, obdarzył różnemi swobodami ich mienia i kościołów ich na Pomorzu, obiecuje unikać wyklętych (więc Łokietka), a za pomoc w dostąpieniu królewskiej godności, przyrzeka kanclerstwo koronne związać z infułą poznańską. Wszakże 1300 Wacław został księciem Krakowa i Sandomierza, naznaczając starostami *(capitanei regni Poloniae)*, Ulryka de Boskowicze, Mikołaja, ks. opawskiego (akty u Naruszewicza *H. N. P.* 8). Za powrotem Łokietka, **H.** rządzi w W. Polsce, Szląsku (Głogowie, Poznaniu i Kaliszu), oraz Pomorzu, Łokietek objął Kraków, Sieradz, Sandomierz, Kujawy i Łęczyce. 7 września 1310 synowie Henryka i Mechtyldy brunświckiej odstąpili Pomorza Brandeburgom, a 1312 tak się podzielili spadkiem ojca w Głogowie: Konrad i Bolesław wzięli Kalisz z Gnieznem, Henryk, Janusz i Przemysław Poznań ze Wschową.—**Henryk** II, od 1310 *dziedzic Królestwa Polskiego*, ks. Szląska, Głogowa i Poznania, syn Henryka I i Mechtyldy brunświckiej, a wdowy po Eryku VI duńskim, przybrał do Góry ziemie u zlewu Odry i Baryczy położone, a 1338 r. odzyskał rokiem wprzód sobie oddaną, a teraz sprzedaną Czechom przez Janusza Wschowę i Stasiowę dobrowolnem Czechów ustępstwem. Janusz został dożywotnikiem. Ożenił się H. z Mechtyldą, córką margr. brandeburskiego, swą krewną w 4-ym stopniu, a dziękując 1324 za dyspensę papieską pisze się księciem Halecji, dziedzicem Król. Polskiego, księciem Głogowa i Poznania, snadź jako książę Halicza (ob.). Córki 2 jego z Mechtyldy, † 1330, poszły za Niemców, trzecia podobno za Ludwika I na Brzegu, † Henryk w r. 1338.—Syn jego **Henryk** *Żelazny*, już za życia ojca, wbrew Ludwikowi bawarskiemu przekładał swe prawa do Brandeburga papieżowi Janowi XXII, który 1330 wyznaczył komisję. Wszakże siłą oręża syn Ludwika objął Brandeburg. Po bitwie pod Stiniawą 1343 z Kazimierzem W. przyrzekł ze stryjami oddać Polsce Wschowę, 1351 r., jako żonaty z Anną Wacławówną mazowiecką, po † jej jedynego brata Bolesława, od cesarza Karola IV (którego był *sororius)* zyskał część Mazowsza, wybierając się jednocześnie do Ziemi Św., † roku 1369. Z córką jego Jadwigą ożenił się Kazimierz W., z Anną Jan I na Opawie, synowie trzej Henrykowie, † 1387, 1389, 1397. Ostatni tytułował się księciem Sagania, Wschowy i Grunberga, miał za żonę Katarzynę, synowicę Władysława opolskiego, stąd zwany przez tego *gener* i *ejdam*, z 4 jego synów, dwaj Henrykowie † roku 1423 i 1467.—Syn ostatniego także **Henryk,** był stronnikiem Macieja Korwina w jego sporach z Podiebradem i Wł. Jagiellończykiem, królami czeskimi, na żonę swą Barbarę, córkę Achilesa brandeburskiego, zdał połowę Głogowa, której drugą część od 1463 dzierżyła wdowa Władysława cieszyńskiego, a potem Maciej. Gdy † 1476 r., po krótkiej wojnie Achiles zajął Kożuchow (Frejstadt) i Krosno, Barbara 50,000 dukatów rocznego dochodu, Jan Sagański wziął Głogów.—Czterej **Henrykowie,** książęta jaworscy, I syn Bolesława świdnickiego, † 1436; żonaty był z Agnieszką czeską, c. Wacława, r. 1315; II syn Bernarda świdnickiego i Małgorzaty Łokietkówny polskiej, synowiec pierwszego, † 1345. Z jego córką Anną Ziembica i Jawór weszły w dom cesarza Karola IV, po jej 1362, i jej stryja Bolesława 1368 śmierci. Jest i trzeci **H.,** komandor inflancki, syn Mikołaja I. na Ziembicy, dziedzic Henryka II, bliżej nieznany.— **Henryk,** syn Bolesława opolskiego (1356 tak zwany), * 1337 r., siostrzeniec Ludwika, króla Węgier i Polski, był duchownym, wielce protegowanym przez cesarza i króla Polski i Węgier.—**Henryk lignicki,** syn Fryderyka III (ob.), prawnuk Kazimierza IV Jagiellończyka, za 2 pierwszych elekcji występował jako pretendent do tronu polskiego, co sprowadziło 1581—83 uwięzienie **H.** i destytucję z księstwa na korzyść brata Fryderyka IV. Po ucieczce z więzienia, bawił w Polsce u Andrzeja Opalińskiego, marszałka w. kor., jeździł po Zygmunta III, † po jego koronacji 1588 r. w Krakowie, bo

Rudolf II, cesarz, nie pozwolił pochować go na Szląsku. Por. Hansa Schweinichena *Pamiętnik* w Stenzla „Script. Rer. Sil.“ 1V i w 2 t. „Bibl. podróży“ J. I. Kraszewskiego, o Polsce Mosbach „Wiadom. do dziejów Polski z arch. miasta Wrocławia.“

Henryk Walezy (w Polsce, Henryk III we Francji), obrany 4 maja 1573, bawił w kraju 25 stycznia do 19 kwietnia 1574, złożony z tronu 12 maja 1575. Znaczenie rządów **H.** streszcza się w interregnum ciągłem, jakie z racji śmierci Zyg. Aug., a potem ucieczki **H.** do Francji, na wieść o śmierci Karola IX, do elekcji Stefana Batorego miało miejsce. Po małoletności Jadwigi d'Anjou (ob.), Władysława III (ob.) i zwlekaniu przybycia do Korony Kazimierza IV (ob.) jest to chwila najdłuższa autonomji narodowej. Równie też jest ważną, jak one, dla przyszłego rozwoju. A naprzód w skutek walki o prezydencję w bezkrólewiu między prymasem Uchańskim a Janem Firlejem, marszałkiem w. kor. (ob.), wygranej przez pierwszego, rozstrzygnął się los reformacji, której głową był ostatni. Zabiegi Commendoniego, legata (ob.), aby Rakuszanina obrać w. ks. litew., a przez zbrojne powstanie Łaskiego Olbrachta (ob.), woj. sieradzk., i królem, sprowadziły przeciwne unji żądania Litwy o Wołyń, Podole, Ukrainę, a gdy elekcja rakuska upadła, zwrot Litwy przez Haraburdę do Fedora, syna w. ks. moskiewskiego Commendoni też odciągnął Zborowskich od Firleja i chcąc mieć katolika królem, wskazał Warszawę, wśród ciemnej a fanatycznej szlachty mazowieckiej położoną, za miejsce elekcji. Z tą dążnością zeszły się pragnienia od 1570 Coligneego i Karola IX, by usunąć **H.** z Francji, a jego matki, by mu tron zapewnić, gdy stronników **H.** nawet rzeź św. Bartłomieja nie ustraszyła. Owszem, niegdyś rakuscy stronnicy wszyscy do niego przeszli. W odwet protestanci zawiązali na konwokacji *warszawską konfederację* (ob.), mającą na celu zasłonienie ich od losu Hugonotów. Gdy **H.** nie chciał jej zaprzysiądz, zagroził mu Firlej zabraniem korony (ob. Jan Frilej). *Kapturowa konfederacja* (ob.) jest także dziełem pretestantów, do których należy pomysł elekcji *viritim*, i zniesienie sejmików przedelekcyjnych (powzięty w Knyszynie, a rozwinięty potem przez Jana Zamojskiego). Na sejmie konwokacyjnym komisja złożona z Piotra Zborowskiego, biskupa Karnkowskiego, Tomickiego, kasztelana gnieźnieńskiego i Herburta, przepisywała formę dla elekcji jednomyślnością, choć obok tego istniał projekt obioru po 2 kandydatów (senatora i rycerza) z 3 prowincji, i losowania między nimi na króla. Stoi to w związku z tendencją obioru Piasta przez Firleja, Tomickiego, Mielęckiego, tak za tego jak 2-go bezkrólewia zniszczona przez Jana Zamojskiego. Wystąpienie Jana Szwedzkiego i Anny królewny opiera się na prawach ich do tronu po kądzieli. Na elekcji pod Kamieniem przyszło do rozbicia się na 2 obozy, pod Grochowem Firleja, w Kamieniu katolików, które ledwo do oręża się nie porwały, i tylko podstępem prymasa, Henryk został obrany. Posłowie francuscy zaprzysięgli 16 maja pierwsze spisane *Pacta conventa* (ob.), których wyjaśnienie 10 punktu, stanowiące tak zwane *Henrykowe artykuły* (ob.), wyjaśniają nam konstytucyjny grunt rokoszu Zebrzydowskiego i wszelkich późniejszych malkontentów, oraz samego złożenia z tronu Henryka. Obiór **H.**, lubo zagrażający reformacji, to miał dobrego za sobą, że wciągał Polskę w system polityki zachodniej, i przy znanym kierunku antyaustrjackim Henryka IV i dwu kardynałów jego następców, katastrofa, pokój Grzymułtowski sprowadzająca, a będąca zenitem polityki austrjackiej (1683) nie miałaby miejsca. Z drugiej strony, wywołał *drugi* znany projekt podziału Polski między cesarzem Maksymiljanem a Iwanem Groźnym, z którego myślą tak się wciąż oswajano. Faworyzowanie Zborowskich przy wakansach, najniedołężniej „z okienkami“ wydawanych kilku na jedno, i lekceważenie opinji krajowej w kwestji sądu na Samuela Zborowskiego, zabójcy Wapowskiego, wraz z ociąganiem się potwierdzenia paktów i wykonania ich, zniechęciły powszechnie naród do **H.** Po jego ucieczce Rafał Leszczyński, Abraham Zbąski i Stanisław Orzelski na sejmie 10 września 1574 r. obstawali za bezkrólewiem i zarzucali, że zawsze będzie uszczerbek w wolnościach, skoro króla lubo winnego, pozbawić tronu nie będzie można. Naznaczenie terminu powrotu Henrykowi jest pośrednią drogą między tamtych zdaniem, a tych, którzy śmierć lub abdykację dobrowolną za punkt wyjścia nowej elekcji uważali. Gdy na zjazd w Stężycy 12 maja 1575 r. Henryk nie stanął, Andrzej Opaliński marsz. k., ogłosił elekcję na 26 maja, lecz Litwa, stronnicy Rakuszan i prymas zaprotestowali, pierwsi żądając wprzód złożenia **H.** z tronu, stronnicy **H.** i prymas stojąc przy **H.** Gdy rozdwojenie ledwo do starcia nie doprowadziło, prymas wzniósł odłożenie elekcji, którą w obec najazdu Tatarów za interwencją Kozaków w sprawie Iwonji, zamiast Henryka, mszczących się pa Podolu, prymas wyznaczył na 4 listopada konwokację jednodniową z 7 senatorami 3 października odbywszy. Por. Albertrandi „Panowanie **H.** W. i Stefana Batorego“ (ed. Turowskiego); Gołębiowski *(Bibl. Warsz.*, 1853, I); Rejmann „Die polnischen Königswahlen“ (Hist. Zeitschrift Sybela, 1864, I); Henryot

Henryk Walezy.

Arnold „Henri de Valois en Pologne“ (Extrait de la Rev. contempor. Sep. 1867); T. Piliński „Bezkrólewie po Zyg. Auguście i elekcja króla Henryka“ (Kraków, 1872); Jan Krasiński „Polska... czyli opisanie topogr.-polityc. Polski w w. XVI, oraz materjały do panowania Henryka Walezjusza“ (Warszawa, 1852); Giustiniani Piotr „Della Storia Viniziana di... libro XVII òra“ (Venezia, 1830.—Jest to opis przybycia Henryka Wal. do Polski i powrót); Hueppe Sig. „De Poloniae post Henricum interregno“ (Vratislaviae, 1866); Choisnin Jan „O elekcji Henryka Walezjusza na króla polskiego“ (Wilno, 1812); Fredro Jęd. Maks. „Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezjuszem“ (tłómaczył W. Syrokomla, Wilno, 1855).

Henryk, syn Godszalka obotryckiego, z pierwszej żony jego, królewny duńskiej, po śmierci ojca, zamordowanego przez Słowian, którzy go znienawidzili za przyjaźń dla Niemców i katolicyzmu musiał ujść do Danji, a brat jego starszy ze Słowianki Butue do ks. Bardów, saskiego Ordulfa z prośbą o pomoc przeciw obranemu na ich tron dziedziczny *Krukowi* (ob.). Po kilkakroć **H.** napadłszy na Aldenburg, zmusił Kruka do zgody i odstąpienia kilku włości na mieszkanie, a następnie z pomocą młodej żony Kruka, imieniem Sławiny, w czasie uczty zamordował go 1105 r. Żonę zabitego i władzę objąwszy, **H.** udał się do swego wuja (po matce) Magnusa, ks. saskiego, i przyjął go na suzerena, co wywołało koalicję Słowian, rozbitą na Smilowem polu, z pomocą Magnusa. Podobnie i napad morzem Ragjan na stołeczny gród Henryka Lubekę nie udał się, z pomocą Niemców, i wtedy nietylko Obotryci, Wagrowie, Pałabanie, ale i Chizyni, Czrezpienianie, Lutycy, Pomorzanie i Rugjanie od Elby do ziemi Polan ulegli władzy **H.**, który przybrał nazwę króla Słowian i Nordalbingów. Później uspokajał Brzeżan, Stodoran, syn jego Mściwój Glinian, gdy drugi syn Waldemar zabity został przez Rugjan (prawdopodobnie był ich rządcą), wyprawiał się z posiłkami Lotara, następcy Magnusa i Adolfa późniejszego cesarza na nich, † 1126. Wicelin z Rudolfem, kapłani, szerzyli chrześcijaństwo w ziemiach **H.** pod koniec jego życia, nie z wielkiem skutkiem dla sporów pozostałych synów **H.** Świętopełka i Kanuta.

Henryk Węgierski, jedyny syn Stefana I, † na polowaniu, zabity przez odyńca 1031 r. Źródła go niektóre przezwały Emerykiem. Przez zmieszanie jego z Erykiem v. Herykiem szwedzkim, szwagrem Bolesława Magnusa I, i przez wywód (Bogufały czy Paska ?) Węgrów od Gotów, powstały baśnie o jego ślubach z córką Mieszka-Lamberta I. W dalszym rozwoju tych baśni, powstające legendy o św. Krzyżu na Łysej górze, wciągnęły w swe koło i **H.**, jak to jeszcze błędnie ks. Gacki w swem dziele „Klasztor na Łysej górze“ powtarza. Nazwa *dux Ruizzorum* dawana **H.**, a mająca źródło w nazwie Rugja, Ruginsvelt (ob.), koło rz. Güns i Platensee w Węgrzech, sprowadziła błędne hypotezy Bielowskiego o Rusi zakarpackiej. Por. „Zarysy“ E. Swieżawskiego.

Henryk, imię jednego króla i pięciu cesarzów rzymsko-niemieckich.—**Henryk** I, zwany *Ptasznik (Der Finkler, Vogler* albo *Vogelstaller)*, pierwszy król niemiecki z domu sakiego, 919—936, * 876, syn Ottona Dostojnego, księcia sakiego, po którym nastąpił 912; walczył zwycięsko przeciwko królowi Konradowi I, a zalecony przezeń na swego następcę, wybrany był przez Franków i Sasów na zjeździe w Fritzlar 919 królem niemieckim. Wysłane do niego z powiadomieniem poselstwo miało go zastać przy ustawianiu potrzasku na ptaki. Zjednoczone siły plemion frankońskich i saskich zmusiły innych książąt i panów do uległości. Henryk przywróciwszy jedność wewnątrz Niemiec, starał się o zabezpieczenie państwa i zewnątrz, mianowicie przeciw Węgrom i Słowianom. Nie mogąc sprostać pustoszącemu napadowi Węgrów 924 r. zawarł z nimi 9-letni rozejm i musiał płacić coroczną daninę. Tymczasem roztropnie zajął się organizacją państwa przez budowanie miast i twierdz oraz pomnożenie wojska, zwłaszcza piechoty. Tak postępując, nietylko postawił państwo w stanie obronnym, ale położył także podstawy do niemieckich urządzeń miejskich. Pokonawszy plemiona słowiańskie Hewelan (927), Dalemińców, Milczan i Redarów (929), obrócił oręż na Węgrów i zadał im wielkie klęski pod Jechaburg i Keuschberg 933. Przedtem jeszcze dla zabezpieczenia się od Francji po części orężem, po części układami przyciągnął do Niemiec Lotaryngję 923. † 936. w Memleben i pochowany został w Kwedlinburgu. Jego następcą był syn Otto I (ob.). Por. Weitza „Jahrbücher des Deutschen Reichs unter H. I“ (Berl., 1837, 3 wyd., 1885); Giesebrechta „Geschichte der deutschen Kaiserzeit“ (t. 1, 5 wyd., Brunśw., 1881). **Henryk** II, *Święty* zwanym *Kulawym*, cesarz rzymsko-niemiecki, ostatni z książęcego domu saskiego, 1002—24, * 973, syn księcia bawarskiego Henryka Kłótnika, prawnuk króla Henryka I, nastąpił po swym ojcu w Bawarji 995, a jako następca Ottona III ukoronowany został w Moguncji 7 czerwca 1002 jako król niemiecki. Zaraz w początkach swego panowania musiał toczyć zaciętą walkę z bratem swym Brunonem i margr. Henrykiem ze Schweinfurtu, roszczącymi pretensję do Bawarji. Wspierał ich Bolesław Chrobry. Zwyciężywszy ich pod Kreussen dał Bawarję 1004 swemu szwagrowi Henrykowi Luksemburskiemu, następnie udał się do Włoch przeciw Harduinowi z Iwrei i koronował się w Pawji żelazną koroną longobardzką, ale zagrożony przez mieszkańców Pawji ledwo uszedł cało. Za powrotem do Niemiec musiał toczyć niezawsze pomyślne boje z Bolesławem I Wielkim

(ob.), który miał licznych stronników między panami Niemieckimi. W powtórnej wyprawie włoskiej przeciw Harduinowi 1013 był koronowany w Rzymie przez Benedykta VIII jako cesarz rzymsko-niemiecki (14 lutego 1014). W trzeciej wyprawie włoskiej 1022, wezwany przez papieża, walczył przeciw Grekom i wypierał Normanów. Ale i w samych Niemczech musiał tłumić bunty nieposłusznych wasalów (szwagra Adalberona margr. Miśnji i hr. Flandrji. Wojował także i ze Słowianami. Co się tycze bliższych szczegółów o stosunkach z Polską, ob. Bolesław I Wielki. Osobnym traktatem (1006) zapewnił dla Niemiec Burgundję, po śmierci bezdzietnego ks. Rudolfa III. Pobożny, przyjaciel duchowieństwa i papiestwa, † **H.** II bezdzietnie 1024 w Grona pod Gettyngą, pochowany w Bambergu i przez papieża Eugenjusza III zaliczony w poczet świętych. (Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 lipca). Na nim skończył się szereg cesarzów z domu Saskiego; następcą jego był Konrad II Salicki. Por. Hirscha „Jahrbücher des deutschen Reiche unter H. II" (2 t., Berlin, 1862—64); Cohn „Kaiser H. II" (Halla, 1867); Usinger „Zur Beurtheilung H's II" (1862).—**Henryk** III, *Czarny* albo *Pobożny*, cesarz rzymsko-niemiecki, 1039—56, drugi z domu Franków Salickich, * 1017 w Osterbeck w Geldrji, syn cesarza Konrada II i ks. burgundzkiej Gizelli; został 1026 królem niemieckim, 1027 ks. Bawarskim, 1038 ks. Szwabji i Burgundji, a 1039 po ojcu cesarzem. Przy wrodzonych zdolnościach i starannem wychowaniu stał się jednym z najpotężniejszych władców niemieckich. Nieugięty w swoich postanowieniach, biegły polityk, upokorzył wszystkie księstwa niemieckie, zatrzymując je dla siebie i swej familji, lub też nadając słabszym panom. Walczył pomyślnie z Czechami i zmusił ich króla Brzetysława, który bezkarnie pustoszył Polskę, do hołdownictwa (1039—42). W wyprawach węgierskich 1042—43 chciał osadzić na tronie wygnanego Piotra; ale że ten zanadto był przez lud znienawidzonym oddał koronę jego przeciwnikowi Abie. Jednakże już 1044 wypędził Abę, wprowadził na tron Piotra, a po jego wygnaniu Andrzeja, który wszakże potrafił utrzymać niezależność Węgier przeciw uroszczeniom cesarza. W górnych Włoszech godził stronnictwa, a w Apulji i Kalabrji musieli się Normanowie uznać jego wasalami. Utrzymał także w zawisłości Lotaryngję (1049), zachowując pokój z Francją. Korzystając z schizmy kościelneji usunął (na zgromadzeniu w Sutrji 1046) trzech naraz kłócących się o władzę papieżów, przeprowadził wybór Suitgera, biskupa bramberskiego, pod imieniem Klemensa II, i chciał ugruntować wpływ cesarski na wybór papieżów i sprawy kościelne. Jednakże przed samą śmiercią widział swój plan prawie że zniszczonym przez Hildebranda, późniejszego Grzegorza VII. † 1056 w Botfeld, w górach Harcu; pochowany w katedrze spirskiej. Jego następcą był Henryk IV. Por. Steindorff „Jahrbücher des deutschen Reichs unter H. III" (Lipsk, 1874—81, t. 2). Martens „Die Besetzung des päpstl. Stuhles unter H. III und IV" (Freiburg, 1888). **Henryk** IV, cesarz rzymsko-niemiecki, 1056—1106, syn poprzedniego, * 1050. Zarząd państwa i wychowanie małoletniego **H.** (nie miał jeszcze skończonych lat sześciu) powierzyli książęta jego matce Agnieszce, która zniszczyła dzieło Henryka III. przywracając dawne księstwa. Bawarję oddała ks. saskiemu Ottonowi z Nordheim. Ale Otton wraz z Hannonem, arcybisk. kolońskim, uprowadziwszy podstępnie młodego króla, gwałtem przywłaszczyli sobie nad **H.** opiekę, a Hanno musiał wkrótce dzielić regencję z Adalbertem, arcybisk. bremeńskim. Ten zyskawszy przewagę, zostawił księcia własnym jego namiętnościom, aby zniszczyć wpływ Hannona, w 15 r. życia ogłosił go pełnoletnim i zatrzymując przy sobie zwierzchni zarząd państwem, potrafił się utrzymać mimo zawiści przeciwników i wybuchłej z tego powodu wojny. **H.** w nienawiści do Sasów, kazał w ich kraju budować twierdze i zamyślał o zupełnem ich ujarzmieniu. Sasowie powstali, a **H.** musiał zawrzeć upokarzający pokój. Wszelako nieograniczona ich duma i zuchwałość wywołały nową wojnę, w której **H.** zwyciężywszy ich pod Homburgiem nad Unnstrutą 13 czerwca 1075 r., wyzyskiwał w sposób okrutny swoje zwycięstwo. Sasowie udali się ze skargami do papieża Grzegorza VII, który chcąc przeprowadzić wielki plan *reformy kościoła i zupełnego oswobodzenia władzy kościelnej z pod przewagi świeckiej*, chętnie ich przyjął, a postanowienia jego (1075), zabraniające duchowieństwu przyjmowania inwestytury (ob.) od książąt świeckich, było właściwym powodem do 50-letniej walki papiestwa z cesarstwem. Gdy **H.** IV wezwany do Rzymu dla usprawiedliwienia się ze swych czynności, nietylko niestawił się, ale oskarżył papieża o symonję i obrazę majestatu, oraz ogłosił go za odpadłego od tronu (1076), został wówczas wyklęty, a poddani uwolnieni od przysięgi wierności. Książęta niemieccy, niezadowoleni z samowładczych popędów cesarza, sprzymierzyli się z papieżem i na zgromadzeniu w Tribur pozostawili mu rok czasu do pogodzenia się z papieżem, a w przeciwnym razie zagrozili obiorem nowego cesarza. Musiał tedy **H.** IV udać się do Włoch i pod Canossą (25 do 27 stycznia 1077), gdzie papież bawił u margrabini Matyldy, znosić długie upokorzenia, (jak wyczekiwanie na śniegu w pokutniczej odzieży i bez obuwia), nim uzyskał przebaczenie papieskie. Ale wkrótce zerwał hańbiącą ową zgodę, i chociaż niechętni mu książęta obrali cesarzem Rudolfa Szwabskiego, znalazł silne poparcie w Niemczech, zwłaszcza miast i części duchowieństwa, i rozpoczął wojnę ze swym przeciwni-

kiem. Przy potężnej pomocy Fryderyka z Hohenstaufen (któremu przyobiecał Szwabję po Rudolfie) toczył niezawsze pomyślną dla siebie walkę, aż wreszcie Rudolf zginął w bitwie nad Elsterą, niedaleka Merseburgu (15 paźd. 1080). Wówczas **H.** IV przeszedł Alpy 1081 i po 3-letniem oblężeniu zdobył Rzym 1084 i kazał się koronować wybranemu przez zgromadzenie niem. biskupów papieżowi Klemensowi III; papież Grzegorz VII uciekł na zamek św. Anioła i wezwał na pomoc Normanów. **H.** IV musiał ustąpić, ale i papież z obawy przed ludem, rozjątrzonym na okrucieństwa Normanów, musiał uciekać do Salerno, gdzie † 1085. **H.** IV musiał tymczasem zwalczać w Niemczech nowych antycesarzów, Hermana Luksemburskiego, który dobrowolnie 1087 abdykował, i Ekberta, margrab. Miśnji, od którego wybawiła **H.** śmierć tegoż w 1089. Dla obrony Klemensa III przeciw antypapieżowi, wybranemu przez stronnictwo Grzegorzowe i dla utrzymania swej we Włoszech przewagi, przedsięwziął po raz trzeci 1090 wyprawę za Alpy, gdy wśród zwycięstw otrzymał wiadomość o buncie własnego syna, następcy tronu Konrada, który ukoronowany był nawet przez przeciwników Klemensa III, ale 1096 na sejmie w Moguncji wyrokiem książąt złożony z tronu, a następcą obrany Henryk, młodszy syn cesarza. Jednakże i ten wystąpił zbrojnie przeciw powtórnie wyklętemu ojcu, wziął go do niewoli i przymusił do zrzeczenia się tronu. **H.** IV uciekł wprawdzie z więzienia do Liège, znalazł nawet wielu stronników, ale już 1106 zakończył życie. Wspaniale pogrzebane zwłoki wydobyto później z ziemi i przez lat 5 zostawiono je bez pogrzebu aż do czasu zdjęcia klątwy. Rzadko który monarcha tak zmienne i burzliwe prowadził rządy. Obok błędów namiętności, lekkomyślności i rządzy panowania posiadał **H.** IV piękne zalety umysłu i serca. Wierny przyjaciołom miłosierny względem ubogich i chorych, bystry w radzie, przebiegły w niebezpieczeństwie, waleczny w boju, był przyjacielem zakwitającego stanu mieszczańskiego i wogóle ludu. Nie potrafił jednak rozwiązać wielkiego zadania swej epoki wobec potęgi wasalów i papiestwa. Następcą jego był Henryk V. Por. Floto „H. IV und sein Zeitalter" (2 t., Stuttg., 1855); Giesebrecht „Geschichte der deutschen Kaiserzeit" (1876, t. 3); „Itineral Kaiser Heinrichs" (Heidelb., 1886).— **Henryk V,** cesarz rzymsko-niemiecki, 1106—25, * 1081, młodszy syn poprzedniego; ścigał naprzód stronników swego ojca, potem starał się o zgodę z papieżem, a gdy mu się to nie powiodło, wyruszył 1110 do Włoch zdobył Rzym, uwięził papieża Paschalisa II i większą część kardynałów i trzymał ich w niewoli przez 2 miesiące, dopóki papież nie zatwierdził długo odmawianego prawa inwestytury. Jednocześnie wymógł na papieżu obietnicę, że nigdy klątwy na niego nie rzuci. Ukoronowany 1111 cesarzem, udał się do Niemiec, celem uśmierzenia powstania książąt saskich, a potem i reńsko-westfalskich. Pobity pod Welfesholz 1115 poruczył dalsze prowadzenie niemieckiej wojny szwabskim swoim stronnikom i pośpieszył 1116 do Włoch, dla objęcia sukcesji po zmarłej 24 lipca 1815 margrabinie Matyldzie i ukarania papieża, który rzucił nań klątwę. W końcu pojednał się ze swymi nieprzyjaciółmi niemieckimi w Triburze 1119 i w Würzburgu 1121, z papieżem zaś Kalikstem II przez *Konkordat* zawarty w Worms 1122, mocą którego zakończył się wreszcie 50-letni spór o inwestyturę w ten sposób, że biskupi będą obierani przez kapituły i potwierdzani przez papieża, a cesarz udziela im inwestyturę świecką, tylko za pomocą berła, a nie pierścienia i pastorała, jak było dotąd. W ten sposób przy obiorze biskupów niemieckich przeważający wpływ pozostał w rękach cesarza. Po kilku jeszcze wojnach wewnętrznych, † **H.** V bezdzietnie 1125 r., jako ostatni z salickiego czyli frankońskiego domu cesarskiego. Następcą jego był Lotarjusz Saski. Por. Garvais'ego „Geschichte Deutschlands unter der Regierung Heinrich's V und Lothar's II" (2 cz., Lipsk, 1841—42); Bernheima „Zur Geschichte des Wormser Konkordats" (Get., 1878). **Henryk VI,** cesarz rzymsko-niemiecki, 1190—1197, * 1165, syn Fryderyka Hohenstaufa I Beatryczy Burgundzkiej, koronowany królem niemieckim 1169, mieszkał pierwotnie we Włoszech, a od 1184 jako zarządca państwa w Niemczech. Skąd 1191 udał się do Włoch, dla objęcia dziedzictwa, spadłego nań w Sycylji po żonie jego Konstancji. Ukoronowany t. r. cesarzem w Rzymie, zdobył Apulję i Neapol, oprócz stolicy, poczem wrócił do Niemiec dla uporządkowania sukcesji szwabskiej i upokorzenia Henryka Lwa. Wyprawiwszy się powtórnie do Włoch, gdzie groziła mu utrata Sycylji, zdobył Neapol i Salerno i 30 list. 1194 wszedł do Palermo, gdzie z pozostałymi potomkami normandzkiego domu królewskiego z nadzwyczajną obchodził się srogością. W obec jego okrucieństw żadnego nie miała wpływu i klątwa rzucona nań przez papieża. Postrachem i grozą utrzymywał niechętnych w posłuszeństwie. Następnie starał się o zapewnienie dla swego domu korony niemieckiej, ale napróżno; zbyt silny znalazł opór w duchowieństwie i stronnictwie papieskiem. Przeprowadziwszy zaledwie elekcję dwuletniego syna Fryderyka, udał się z wiernymi książętami do Włoch; przy ich pomocy potłumił srodze rozruchy w Neapolitańskiem i w Sycylji, zmusił groźbami Aleksego, cesarza bizantyńskiego, do zapłacenia haraczu, zamyślał nawet o zdobyciu Grecji i rozszerzeniu potęgi niemieckiej nad całym chrześcijańskim Wschodem. † 1197 w Mesynie, w skutek użycia zimnego napoju, czy też trucizny. Po nim nastąpili antycesarze Filip ze Szwabji i Otto IV. Por. Toeche „Kaiser H. VI" (Lipsk, 1867); Mäcke

„H. VI" (Erfurt, 1876); Bloch „Forschungen zur Politik Kaiser H-s. VI in den J. 1191—94" (Berlin, 1892).—**Henryk** VII, cesarz rzymsko-niemiecki, 1308—13, * około 1276, syn Henryka III, hr. Luksemburskiego; 1308 obrany został cesarzem niemieckim; na sejmie w Spirze 1310 nadał Czechy swemu synowi Janowi, który się ożenił z czeską ks. Elżbietą; ukarał morderców cesarza Albrechta I, jak również hrabiego Wirtemberskiego Eberharda, a następnie wyruszył do Włoch, gdzie 29 czerwca 1312 kazał się koronować i usiłował, ale bezowocnie, między walczącymi stronnictwami Gibelinów i Gwelfów zaprowadzić pokój. Chciał potem zdobyć Neapol, lecz śmierć niespodziewana (1313), podobno przez truciznę zadaną w hostji, przeszkodziła temu zamiarowi. Jego córka Beatrycze zaślubiła Karola Roberta węgierskiego, druga zaś corka Marja, Karola IV, króla francuskiego. Por. Bartholda „Der Römerzug König Heinrich's von Lützelburg" (2 t., Królewiec, 1830—31); Dönnigesa „Acta Henrici VII" (2 t., Berlin, 1840—41); tegoż „Geschichte des deutschen Kaiserreichs im XIV Jahrh." (Berlin, 1841); Pöhlmanna „Der Römerzug Kaiser H-s. VII" (Nor., 1875); Sommerfeldta „Die Romfahrt Kaiser H-s. VII" (Cz. 1, Król., 1888).

Henryk, imię kilku książąt niemieckich.—**Henryk Lew,** książę saski i bawarski 1139—1195, * 1129, syn księcia bawarskiego Henryka Pysznego i Gertrudy, córki cesarza Lotarjusza III; nastąpił po swym ojcu na księstwo saskie 1139, od 1146 zaczął sam panować i za służbę swoją przy cesarzu Fryderyku I w jego wyprawie do Rzymu otrzymał Bawarję (1156), skutkiem czego panował nad całą przestrzenią krajów od morza Północnego i Baltyckiego aż do Adrjatyku. Głównem atoli jego siedliskiem była Saksonja, gdyż Bawarję oddał w zarząd Ottonowi z Wittelbachu. Potęga jego obudziła zazdrość książąt północno-niemieckich, których koalicję (1166) potrafił jednak zniweczyć. Wówczas też rozwiódł się z pierwszą swoją żoną Klementyną Zähringen i zaślubił Matyldę, córkę króla angielskiego Henryka II. Sam cesarz Fryderyk I lękając się jego potęgi, opanował silniejsze warownie Saksonji, gdy się rozeszła wieść, że **H.** zginął w wyprawie do Palestyny. Z tego też powodu **H.** odmówił cesarzowi pomocy w wyprawie przeciwko Lombardczykom (1176) i przyczynił się do klęski Fryderyka pod Legnano, za co został skazany na banicję (1180); Otto z Wittelsbachu otrzymał Bawarję, Bernard z Askanji Saksonją, arcybiskup zaś koloński, Eugern i Westfalję. Mimo to potrafił **H.** czas jakiś utrzymać się w swojem allodjum Ostfalji, później atoli musiał szukać schronienia w Anglji i dopiero po najpokorniejszych prośbach i błaganiach, odzyskał w Erfurcie 1181 r. Brunświck i Lüneburg. Zmuszony znowu po raz drugi uchodzić do Anglji, chwycił nareszcie 1189 za oręż, zburzył Bardowick, Lubekę i Lüneburg, lecz pobity pod Segebergiem i oblężony w Brunświku, musiał 1190 zawrzeć ugodę; † 1195 r. w Brunświku. Nad innymi książętami swego czasu góruje przez to, że wspierał w swych krajach handel, przemysł, sztuki, nauki i dobrobyt ogólny. Był on także zapamiętałym wrogiem Słowian. Nastąpił po nim jego syn Henryk Piękny. Drugim jego synem był cesarz Otto IV. W r. 1874 wzniesiono mu wspaniały posąg w Brunświku. Por. Prutz „**H**einrich der Löwe" (Lipsk, 1865); Philippson „Geschichte H-s des Löwen" (2 t., Lipsk, 1867); „Weiland „Das sächs. Herzogthum unter Lothar und H. dem Löwen" (1866).—**Henryk Raspe,** landgraf Turyngji, drugi syn landgrafa Hermana I; po śmierci swego brata, Ludwika Pobożnego (1227) wygnał jego wdowę, świętą Elżbietę, wraz z jej dziećmi, objął opiekę nad swoim synowcem Hermanem II, sprawował ją do 1239, a następnie podejrzewany, jak się zdaje, nie bez racji, o przyczynienie się do jego śmierci (1241), zagarnął jego dziedzictwo. Później wspierał Czechów przeciwko Mongołom i w 1242 został zarządcą państwa w imieniu młodego Konrada IV króla niemieckiego. W 1246 zgromadzenie, złożone po większej części z książąt duchownych, ogłosiło go w Würzburgu królem, z tego powodu przezwany żartobliwie królem księży. W sierpniu 1246 pobił obłożonego klątwą papieską króla Konrada, lecz w kilka miesięcy potem zachorował i † w lutym 1247, jako ostatni z domu turyngijskiego Ludowingów.—**Henryk Młodszy,** książę brunświcki 1514—68, syn Henryka Starszego, * 1489; wstąpił na tron książęcy 1514, w wojnie chłopskiej (1525—1528) pomagał Filipowi landgrafowi heskiemu i Jerzemu księciu saskiemu, występował zawzięcie przeciw reformacji i jako wódz związku katolickiego, podczas wojny ze związkiem szmalkaldzkim popadł w niewolę niedaleko klasztoru Höckelem (1545), lecz po bitwie pod Mühlberg 1547 odzyskał wolność i wrócił do swego księstwa. Po pokoju pasawskim 1555 musiał jednak uczynić niejakie ustępstwa na rzecz reformacji; † 1568. Familja jego wygasła 1634. Por. Koldewey „Heinz von Wolfenbüttel" (Halla, 1883); Bruns „Die Vertreibung Herzog H-s von Braunschweig" (Marburg, 1889).—**Henryk Dostojny** *(Der Erlauchte)*, margrabia Miśnji i landgraf Turyngji, * 1218. Jako 3-letnie chłopię po śmierci ojca, zostawał pod opieką stryja Ludwika Pobożnego, ks. Turyngji, a po śmierci tegoż (1227) pod żądną panowania matką swoją Juttą, żoną hrabiego Poppona z Hennebergu. Wcześnie ogłoszony pełnoletnim (1230), zaślubił 1234 Konstancję, ks. austrjacką. Następnie walczył z Prusami (1236) i Janem, margrabią brandeburskim; poczynając od 1247 prowadził długoletnie spory o dziedzictwo Turyngji, nadanej mu ewentualnie przez cesarza niemieckiego, już 1242, a zaprzeczanej przez córkę Ludwika Po-

bożnego Zofję, księżniczkę Brabantu. Bitwa pod Wettin 1263 zakończyła tę sprawę w ten sposób, że Henryk oddawszy synowi Zofji Hesję, otrzymał resztę krajów. Skutkiem tego atoli, musiał zaniechać pretensji swej żony do sukcesji austrjackiej. Starszemu synowi, Albertowi Niegrzecznemu, oddał Turyngję, Palatynat, Saksonję i ziemię Pleisen, młodszemu zaś, Dytrychowi, Marchję brandeburską, zostawiając sobie samę tylko Miśnję i dolne Łużyce, † 1288, zostawiwszy po sobie pamięć znakomitego władcy i poety *(minnezengera)*. Por. Tittman „Geschichte Heinrich's des Erlauchten" (2 t., Drezno i Lipsk, 1845—46).—**Henryk I Dziecię,** pierwszy landgraf heski, * 1244, drugi syn Henryka II Wspaniałego, księcia Brabantu i Zojji z Turyngji, otrzymał po załatwieniu sporów familijnych o Turyngję, najważniejszą część Hesji (1263), osiedlił się stale w Kaselu i położył pierwszą podstawę późniejszego znaczenia domu heskiego. Panując mądrze, był jednym z najwierniejszych stronników cesarza Rudolfa I, przeciwko Ottokarowi, królowi czeskiemu; † 1308. Por. Ilgen i Vogel „Kritische Bearbeitung und Darstellung der Geschichte des thüring.-hess. Erbfolgestreits 1247—64" (w „Zeitschrift für Hessische Geschichte" 10 t., Kassel, 1883).

Henryk von *Plauen*, wielki mistrz zakonu niem., * około 1370, † 1429, jako komtur świecki otrzymał 1410 r. Marienburg, następnie wybrany był mistrzem, ale z powodu srogości usunięto go 1413 i do roku 1422 siedział w więzieniu.

Henryk Fryderyk Ludwik, książę pruski, * 1726 w Berlinie, brat Fryderyka II. Podczas wojny Siedmioletniej zjednał sobie sławę biegłego wodza. Walcząc poprzednio pod Rossbach i Pragą, stanął 1758 na czele oddzielnego korpusu, którym niejednokrotnie skuteczną niósł pomoc swemu bratu. Ostatnie zwycięstwo odniósł 29 października 1762 pod Freibergiem. W 1770 prowadził w Petersburgu układy w przedmiocie podziału Polski. W 1778 wkroczył do Saksonji i Czech; w 1784 miał sobie powierzoną w Paryżu misję dyplomatyczną, której ostrze wymierzone było przeciwko Austrji i później (1795) uczestniczył przy zawarciu pokoju w Bazylei; † 1802. Pamiętnik jego o wojnie Siedmioletniej ogłosił częściowo Naudé w „Forschungen zur brandenb. und preuss. Geschichte" (1 t., 1808). Por. Bouillé „Vie privée, politique et militaire du prince Henri de Prusse" (Paryż, 1809); Schmitt „Prinz H. von Preussen, als Freldherr im Siebenjährigen Krieg" (Greifswald, 1885).

Henryk Albert Wilhelm, książę pruski, * 14 sierpnia 1862 w Poczdamie, drugi syn cesarza Fryderyka III i księżniczki Wiktorji, 1875—77 kształcił się w gimnazjum w Kassel, następnie wstąpił do marynarki, 1878—80 odbył podróż naokoło świata, od 1882 — 84 objeżdżał Westindje i inne części Ameryki; w 1807 został kapitanem korwety, 24 maja 1880 zaślubił księżniczkę Irenę heską, córkę w. ks. Ludwika IV i osiadł w zamku w Kiel, gdzie 20 marca 1889 urodził mu się syn ks. Waldemar. W 1893 został komendantem pancernika „Saksonja." Por. Langguth „Prinz H. von Preussen" (Halla, 1892).

Henryk XXII, książe Reuss z linji starszej, * 28 marca 1846, syn księcia Henryka XX i księżniczki Karoliny Hesko-homburskiej, wstąpił na tron 8 listopada 1859 i do 28 marca 1867 rządził pod opieką swojej matki. Zniósł dotychczasowe rządy absolutne i nadał swemu krajowi konstytucję. Dnia 8 października 1872 zaślubił księżniczkę Idę Schaumburg-Lippe († 28 września 1891). Syn jego następca tronu Henryk XXIII, * 20 marca 1878.

Henryk XIV, książe Reuss z linji młodszej, * 28 maja 1832, syn księcia Henryka i księżniczki Adelaidy Reuss-Ebersdorf, objął rządy po ojcu 11 lipca 1867, zaślubił 6 lat 1858 księżniczkę Agnieszkę Wirtemberską († 9 lipca 1886). Następca tronu Henryk XXVII, * 10 listopada 1858.

Henryk Wilhelm Fryderyk, ks. holenderski, * 1820, drugi syn króla Wilhelma II, wstąpił jako oficer do marynarki i nastał po śmierci ojca swego 1849 r., mianowany przez swego brata Wilhelma III namiestnikiem wielkiego księstwa Luksemburskiego. Był nadto admirałem we flocie holenderskiej. 19 maja 1853 ożenił się z księżniczką Amalją wejmarską (w 20 maja 1830), córką ks. Bernarda wejmarskiego, ale małżeństwo pozostało bezdzietnem, i księżna † 1872. Zaślubił powtórnie 1878 r. księżniczkę Marję pruską, * 1855, starszą córkę ks. Fryderyka Karola, lecz † już 1879 r. w Luksemburgu, nie pozostawiwszy potomków.

Henryk, imię 4 królów francuskich.—**Henryk** I, 1031—60, trzeci z domu Kapetów, * około 1010 r. Po śmierci ojca Roberta I, dobił się tronu dopiero przez zwycięstwa nad matką Konstancją, która chciała dać koronę młodszemu synowi Robertowi, i nad starszym bratem Hugonem. Zresztą umiał utrzymać zawsze powagę władzy królewskiej wobec butnych lenników; † 1060 w Vitri. Jego następcą był najstarszy syn Filip. **Henryk** II, 1547—59, * 1518, syn Franciszka I i Klaudji, córki Ludwika XII, zaślubił 1533 Katarzynę Medicis (ob.), objął rządy 1547. Jakkolwiek żądnym był sławy, nie posiadał jednak tyle zdolności, aby złamać przewagę Habsburgów i zapobiedz zawichrzeniom religijnym. Po ojcu otrzymał w spadku nieograniczoną władzę królewska, pełen skarb, spokojne państwo i przestrogę, by się strzegł chciwych władzy Gwizjuszów. Mimo to pozostawał pod ciągłym wpływem

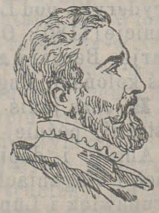

Henryk II.

Gwizjuszów (ob. *Guise*), banity konetabla Montmorency i kochanki swojej Djany de Poitiers. Osoby te wraz z królową tworzyły różne stronnictwa i w walkach o władzę niepokoiły państwo. Mieszając się w sprawy szkockie, odzyskał na Anglikach 1550 Boulogne. Prześladował u siebie Hugonotów, a za granicą wspierał protestantów niemieckich, z którymi 15 stycz. 1552 zawarł przymierze w Chambord i następnie zdobył Metz, Toul i Verdun. Dalsza wojna z Niemcami (1553—55) prowadzoną była na granicy Niderlandzkiej ze zmiennem szczęściem. Równocześnie toczyli Francuzi szczęśliwą walkę we Włoszech, wspierani przez flotę turecką. Po pomyślnych dla Francji bojach 1554 r. zawarto krótkotrwały pokój w Vaucelles 1556; ponowiła się bowiem wojna już 1557; jednakże mimo ogromnej klęski pod St.-Quentin (10 sierp. 1557) i innych niepowodzeń, zdobył ks. de Guise Thionville i wydarł Anglikom Calais (1558). Wojna zakończyła się haniebnym dla **H.** II pokojem w Château-Cambresis (3 kwiet. 1559), na mocy którego Włochy przechodziły na własność Hiszpanji. Nadto tajemnym artykułem zobowiązywał się król. franc. do wykorzenienia kacerstwa (Hugonotów), co też z całą wykonywano srogością. Podczas turniejów, wyprawianych dla uświetnienia zaślubin córki Elżbiety z Filipem II hiszpańskim raniony przypadkiem w oko przez hr. Montgomery, † w dziesięć dni po tem 10 lipca 1559. **H.** II zostawił 40,000,000 liwrów długu i kraj wojną wycieńczony. Z synów jego trzej: Franciszek II, Karol IX i Henryk III, kolejno królowali we Francji. Por. De la Barre-Duparcq „Histoire de Henri II" (Par., 1887); De Ruble „Le traité de Château-Cambrésis" (Paryż, 1889). **Henryk** III, 1574—89, pierwotnie książę Anjou, trzeci syn Henryka II i Katarzyny Medicis, * 1551 r. Ulubieniec swej matki i wcześnie w jej szkole zepsuty, sponiewierał wrodzone zdolności i przymioty dzielnego z natury charakteru. W wojnie domowej odniósł zwycięstwo 1569 pod Jarnac i Moncontourt. W rzezi Hugonotów w noc św. Bartłomieja (1572) brał gorliwy udział. Po śmierci Zygmunta Augusta wybrany został 1573 na tron polski i ukoronowany w Krakowie 15 lutego 1574, lecz dowiedziawszy się o śmierci swego brata Karola IX opuścił potajemnie Polskę 18 czerwca, objął tron francuski i po odbytej koronacji w Rheims, 1575 ożenił się z Ludwiką, ks. Lotaryngji, krewną Gwizjuszów. Już w początkach swego panowania okazał się leniwym, marnotrawnym, rozpustnym i bigotem. Za namową matki i Gwizjuszów kontynuował wojnę domową z Hugonotami, do których się przyłączyli tak zwani *politycy*, t. j. stronnictwo szlachty niezadowolonej z despotyzmu królewskiego. Po niepomyślnych walkach zawarła Katarzyna Medicis korzystny dla Hugonotów pokój 1576 w Beaulieu, który pokrzyżował plany Gwizjuszów (ob. *Guise Henryk*). Wówczas utworzyli oni tak zwaną *ligę świętą*, wciągnęli do niej króla i nakłonili do zniesienia edyktu pacyfikacyjnego. Niszcząca wojna ponawiała się kilkakrotnie. Państwem rządziła królowa matka, a **H.** III prowadził żywot w gnuśnej rozpuście. Po klęsce ligistów i dworu pod Coutras 20 paźdz. 1587 Gwizjuszowie, lękając się, by król nie pogodził się ze zwycięskim Henrykiem Nawarskim, podburzyli lud paryski, skutkiem czego **H.** III zagrożony w swym pałacu, uciekł w dniu barykad *(la journée des barricades)* ze stolicy do Chartres (21 maja 1588). Wiedząc oddawna, że Henryk Gwizjusz gotuje mu upadek, zwołał stany generalne do Blois i kazał go zamordować 23 grud. t. r., a w następnym dniu jego brata kardynała Lotaryńskiego. Czynem tym oburzył na się cały naród. Połączył się więc z Henrykiem Nawarskim 3 kwiet. 1589, obaj uderzyli na Paryż, podczas oblężenia którego **H.** III, wyklęty przez papieża, został zdradziecko raniony przez fanatycznego mnicha Jakóba Clément 1 sierpnia 1589, a następnego dnia †. Z nim wygasł dom Walezjuszów, a następca jego był wyznaczony przezeń Henryk Nawarski (Henryk IV). Co się tycze jego rządów w Polsce ob. *Henryk Walezy*. Porów. de Noailles „Henri de Valois et la Pologne" (3 t., 1867); de la Barre-Duparcq „Histoire de Henri III" (Paryż, 1882).—**Henryk** IV, *Wielkim* i *Dobrym* zwany, 1589 — 1610, syn Antoniego de Bourbon i Joanny d'Albret, córki i spadkobierczyni Henryka, króla Nawarry i Bearnu, * 1553 w Pau w Bearn. Wychowany po rycersku i wykształcony przez znakomitych nauczycieli kalwińskich, w młodym wieku stanął (po zamordowaniu Ludwika Kondeusza) na czele Hugonotów (1569) i po śmierci swej matki (9 czer. 1572) został jako Henryk III królem Nawarry. Wkrótce potem ożenił się z Małgorzatą Valois siostrą Karola IX w Paryżu (18 sierpnia 1572). Jednocześnie prawie rozsrożyła się nad hugonotami pamiętna rzeź św. Bartłomieja (24 sierpnia 1572). **H.** zatrzymany jako jeniec na dworze paryskim, musiał dopełniać obrządków rzymsko-kat., lecz uciekł stąd w lutym 1576, przeszedł napowrót na ewangelicyzm i znowu stanął na czele Hugonotów, starając się jednak usilnie o zaprowadzenie pokoju religijnego. Przez śmierć księcia d'Anjou (Alençon). 1584 r. nabył prawa do tronu jako najbliższy krewny panującego domu. Rozjątrzona tem liga ponowiła wojnę, ale poniosła od H. zupełną klęskę pod Coutras 20 paździer. 1587. Henryk III (ob.) pogodził się wreszcie z **H.** Nawarskim (1589); gdy wnet potem H. III został zamordowany, **H.** Nawarski na mocy prawa salickiego

Henryk IV.

otrzymał prawo do korony francuskiej. Ale dla jej zapewnienia musiał toczyć zaciętą wojnę z Ligą wspieraną przez papieża i Hiszpanję. Po zwycięstwach nad ks. Mayenne (Guise) pod Dieppe (21 września 1589) i Ivry (14 marca 1590) obległ Paryż, ale musiał ustąpić z powodu nadesłanej odsieczy i wspierany przez wojsko angielsko-niemieckie ograniczył się tylko zdobywaniem fortec. Gdy jednak w łonie przeciwników wszczęły się niezgody, **H.** zawarł rozejm z ks. Mayenne 26 stycz. 1593, a przejściem na katolicyzm za radą ministra de Rosny, późniejszego ks. Sully, które usprawiedliwiał przed sobą słynnem „Paris vaut une messe" (Paryż wart jednej mszy), 25 lipca t. r. zjednał sobie przychylność katolików i koronował się 24 lutego 1594 w Chartres; oporny Paryż dobrowolnie otworzył mu bramy 22 marca t. r. Jakkolwiek postępował teraz **H.** z całą roztropnością i wspaniałomyślnością, groziły mu jednak nieustannie sztylety jezuickie. Wybuchłą 1595 wojnę z Hiszpanją zakończył zwycięzkim pokojem, zawartym 2 maja 1598 w Vervins. Hugonotów, dawnych swych spółwyznawców, uspokoił przez ogłoszenie słynnego edyktu nanteńskiego (13 kwietnia 1598). Rozwiódłszy się z pierwszą swoją małżonką, zaślubił 1600 Marję Medicis, córkę arcyksięcia Ferdynanda Toskańskiego. Po przywróceniu zupełnego spokoju w kraju. **H.** IV, przy pomocy i mądrej radzie ks. Sully (ob.), zajął się wewnętrznemi reformami. Usunął wszystkie nadużycia możnowładców, wyrosłe i zakorzenione podczas wojen domowych. Dla podniesienia dobrobytu kopał kanały, budował drogi, wspierał przemysł i handel, dał nawet popęd do zakładania kolonji francus. w Ameryce. Szczególną opieką otaczał nieszczęśliwych chłopów. Sully zaprowadził ład w finansach, spłacił niemal cały dług państwa i znakomicie zbogacił skarbiec, głównie przez wyborną administrację i zredukowanie armji do połowy. Wzmocniwszy Francję nawewnątrz, powziął **H.** IV śmiały plan utworzenia powszechnej rzeczypospolitej chrześcijańskiej. Europa, wedle tego planu, miała być podzielona na 15, po części arystokratycznych, po części demokratycznych i monarchicznych państw, na których czele miał stać najwyższy pokojowy senat związkowy. Potężna armja miała bronić tego porządku przeciw Rosji i Turkom. Tych ostatnich zamierzał **H.** wypędzić z Europy. Najbliższym jednak jego celem upokorzenie austrjacko-hiszpańskiego domu Habsburgów. Zajęty wielkiemi do koniecznej w tym razie wojny przygotowaniami, zginął niestety pod morderczym nożem fanatycznego Ravaillaca (ob.), podmówionego przez Jezuitów, 14 maja 1610 r. Francja przez za wczesną śmierć **H.** IV, wielkiego zarówno jako człowiek, bohater i wiadca, poniosła niepowetowaną stratę; do dziś dnia lud francuski nazywa **H.** IV największym i najlepszym ze swych królów. Jedynym cieniem w jego życiu jest tylko zbytnie hołdowanie rozkoszom miłości, czego dowodem są jego stosunki z Gabrjelą d'Estrées (ob.), Henrjetą d'Entragues i innemi faworytami. Z drugą żoną swoją spłodził trzech synów i cztery córki; z tych Ludwik XIII był jego następcą. Por. Micheleta „Henri IV et Richelieu" (Paryż, 1857); Poirson „Histoire du règne de Henri IV" (3 t., Paryż, 1857); Junga „Henri IV Ecrivain" (Paryż, 1855); Freera „Henry IV and Marie de Medicis" (2 t., Lond., 1861); Rambault „Henri IV et son oeuvre" (1884); De la Barre Duparcq „Histoire de Henri IV" (1884); Zeller „Henri IV et Marie de Médecis" (1878); Anguez „Henri IV et l'Allemagne" (1887).

Henryk, imię 8 królów angielskich.—**Henryk I,** 1100—35, najmłodszy syn Wilhelma Zdobywcy, * 1068, † 1135 r. Po śmierci starszego brata Wilhelma II Rudego (1100), zajął Anglję, a najstarszemu Robertowi wydarł w bitwie pod Tinchebray (1106) Normandję i przyłączył ją do korony angielskiej, z powodu czego popadł w wojnę z Ludwikiem Grubym, królem francu. **H.** nadał swemu narodowi kartę, którą uważają za początek swobód angielskich, zabezpieczonych edyktem, zw. magna charta libertatum. Ujednostajnił także miary i wagi, wspierał nauki i sztuki. Był to monarcha samowładny; ograniczył on władzę baronów, wprowadził za to świetną administrację i podniósł kulturę miast. Umierając 1135 r. bez potomków płci męskiej, przeznaczył na dziedziczkę tronu córkę Matyldę, wdowę po cesarzu niemieckim Henryku V i małżonkę Gottfryda d'Anjou, pod opieką swego synowca Stefana de Blois, który przywłaszczywszy sobie koronę, stał się powodem wojny domowej. Por. Freemana „The reign of Wiliam Rufus and the accession of Henry I" (2 t., Londyn, 1882). — **Henryk** II, 1154—89, wnuk poprzedniego, syn hr. Gottfryda Plantagenet d'Anjou i Matyldy, córki Henryka I, * 1133 w Normandji, † 1189 r., po ojcu odziedziczył Anjou, Maine i Touraine (1151), do czego przyłączył 1152 bogate posiadłości swej żony Eleonory z Poitou (ob. *Eleonora, ks. Guienny)* i stał się alodjalnym panem trzeciej części Francji. Po długich wojnach ze Stefanem de Blois, skutkiem których kraj wielce był zniszczony, otrzymał wreszcie koronę angielską 1154. Ukończywszy 1161 wojnę we Francji, pokonał Walijczyków i zmusił ich księcia do hołdu. Pragnąc ograniczyć potęgę papieża i kleru, zakłócających jedność państwa, wydał tak zwane *konstytucje klarendońskie*, podpisane przez baronów i prałatów na zgromadzeniu w Clarendon (ob.) 1164, mocą których postanowienia papieskie były podporządkowane prawom korony. Z tego powodu uwikłał się w spór z duchowieństwem, pod przewodnictwem Tomasza Becketa (ob.), od 1162 kanclerza i prymasa królestwa. Becket,

z powodu nieoględnych kilku słów królewskich, został zamordowany przez szlachtę 1170, a **H.** II obwiniony o to morderstwo i zagrożony ogólnem powstaniem, by zrzucić z głowy swej klątwę kościelną, odbył na grobie Becketa surową pokutę, odprzysiągł się udziału w zabójstwie i odwołał konstytucje klarendońskie, jakkolwiek w rzeczywistości zachował wywalczone poprzednio przywileje. W walce swojej z kościołem musiał szukać poparcia magnatów i w tym celu dać im udział w autokratycznych dotychczas rządach, stwarzając w ten sposób zawiązek przyszłej izby panów. Zresztą **H.** był administratorem bardzo dobrym; zmniejszył podatki włościan i podźwignął stan miejski. W r. 1171—72 zdobył Irlandję. Miłość jego dla Rozamundy Clifford, oburzyła przeciwko niemu jego żonę, która z tego powodu nakłoniła do buntu jego synów; ci zaś dla walki z ojcem połączyli się z możnowładcami, oraz szkockimi i francuskimi przeciwnikami **H.** Uśmierzywszy to powstanie, jak równie powstanie hrabiego Leicester (1173) i zwycięstwem pod Alnwick (1174) zmusiwszy Szkotów do daniny, przebaczył nieposłusznym synom, wspieranym przez Francję. Potem zaprowadził wewnątrz ważne reformy. Usunął 1176 sądy boże, podzielił kraj na okręgi sądowe (tak jak dziś jeszcze istnieją), zaprowadził assizy (ob.), złagodził prawa o polowaniu i przepisy o rozbiciu okrętów. W latach 1180 i 1188 musiał znowu poskramiać bunty chciwych synów, aż wreszcie znękany zgryzotami, † 1189. Po nim nastąpił drugi jego syn Ryszard I. Por. Lyttleton „History of the life of Henry II“ (Londyn, 1767, t. 3); Stubbs „The early Plantagenets“ (3 t., Londyn, 1876); K. Norgate „England under the Angeoin Kings“ (2 t., 1887). — **Henryk** III, 1216—72, * 1207 r. w Winchester, † 1272 r. w Westminster, wnuk poprzedniego, a syn Jana Bez-Ziemi, nastąpił po swym ojcu 1216 r., pod opieką hrabiego Pembroke i zaprzysiągł wprawdzie *wielką kartę* (1225), ale mimo to zdeptał ją niejednokrotnem krzywoprzysięstwem. Uznany 1223 r. pełnoletnim, panował ciągle, bądź pod przeważnym wpływem swej żony Eleonory, córki hrabiego Prowancji, bądź też pod wpływem cudzoziemskich ulubieńców. Wpływy te, walcząc o przewagę u dworu, poniżyły władzę królewską. Niedołężny i despotyczny **H.** III, z jednej strony oddawszy Anglję niemal w wyłączne posiadanie Rzymu, a z drugiej gwałcąc ciągle zaprzysiężoną ustawę, wyprowadził poddanych z granic cierpliwości. Oburzeni baronowie na wielkiej radzie narodowej w Oksfordzie 1258 r., wydelegowali 24 członków (12 mianowanych przez króla), którzy ogłosili słynne *statuta oxfordzkie*, powściągające samowolność króla. Odtąd trzy razy na rok miał być zwoływany parlament. Gdy jednak później **H.** III protestował przeciw temu, baronowie pod wodzą Szymona de Montfort, hr. Leicester, wystąpili zbrojnie i w bitwie pod Lewes 1264 r. wzięli go do niewoli wraz z jego synem Edwardem. Montfort rządził teraz w imieniu uwięzionego króla. Postanowieniem (1264), aby każde hrabstwo wysyłało do parlamentu po dwu mężów ze stanu rycerskiego i każde większe miasto po dwu obywateli (mieszczan), urządził on pierwszą zupełną reprezentację narodu angielskiego; przypuścił bowiem do rady narodowej obok baronów, mieszczan i drobną szlachtę. Jednakże w następnym już roku, gdy ks. Glocester odstąpił jego sprawy, a Edward uciekł z więzienia, Montfort, podejrzewany przez możnowładców, poległ w bitwie pod Evesham (1265), **H.** III wrócił na tron, rozpoczął silną reakcję, ale nie śmiał zniszczyć jego dzieła. Nieszczęśliwym był także **H.** III w wojnach z Ludwikiem VIII i Ludwikiem IX, królami francuskimi (klęski 1219 i 1242, skutkiem których stracił Normandję, Anjou, Poitou i Touraine), oraz w wyprawie Sycylijskiej. Jego następcą był Edward I. Por. Stubbs „Constitutional History of England“ (3 t., Londyn, 1874—78). — **Henryk** IV, 1399—1413, * 1367 r. w Bolingbroke, † 1413; wnuk Edwarda III i syn Jana z Gaunt, ks. Lancaster; początkowo nosił tytuł hr. Derby i ks. Hereford; w 1390 wziął udział w krucjacie przeciw Litwinom i zyskał sławę bohatera; z powodu waśni z księciem Norfolk wypędzony z kraju 1398 r. i pozbawiony swych posiadłości ojcowskich przez króla Ryszarda II, znalazł dobre przyjęcie we Francji, a przy pomocy wyższej szlachty strącił go z tronu, kazał zamordować (1399) i wziął koronę za zgodą parlamentu. Bliższego dziedzica korony Edmunda Mortimer (ob. Plantagenet) trzymał w długoletniem więzieniu. Zbuntowanych panów pokonał w otwartej bitwie pod Shrewsbury 21 lipca 1403 i srogą kaźnią (powtórnie 1405 r.), odstraszył ich od podobnych nadal pokuszeń. Również szczęśliwie walczył przeciwko Szkotom i Walijczykom, co zjednało mu wielką popularność w narodzie, chociaż srogo prześladował wiklefistów. Zresztą rządził roztropnie i umiarkowanie. Władza i niezależność parlamentu uczyniły za jego panowania wielkie postępy. O odzyskaniu posiadłości francuskich nie mógł nawet myśleć. Później dręczony wyrzutami sumienia, popadł w melancholję i † 1413 r. w chwili, kiedy czynił przygotowania do wyprawy do Ziemi Świętej. Następcą jego był Henryk V. Por. Wylie „History of England under Henry the fourth“ (Londyn, 1884, t. 2); Gairdner „The Houses of Lancaster and York“ (Londyn, 1874). — **Henryk** V, 1413—22, syn poprzedniego, * 1387 r. w Monmouth, † niespodzianie 1422 r. w Vincennes; pierwotnie książę Monmouth, po wstąpieniu ojca na tron angielski książę Walji. Krótkie jego rządy były epoką największego blasku w historji średniowiecznej angielskiego

oręża. Już jako następca tronu walczył on mężnie pod Shrewsbury przeciwko Percy'emu i Walijczykom. Żywego z natury charakteru i skazany przez podejrzliwego ojca na bezczynność, w towarzystwie rozpustnych i zadłużonych panów, trawił życie jako następca tronu, na hulatyce, burdach, nawet rozbojach. Objąwszy jednak tron po ojcu (1413), zupełnie się odmienił. Oddalił niegodnych towarzyszów, otoczył się wypróbowanej cnoty doradcami swego ojca i okazał się zarówno roztropnym monarchą, jak i godnym szacunku człowiekiem, przytem w rządach swoich od samego początku szanował przywileje parlamentu. Dla politycznych przestępców ogólną ogłosił amnestję, ale Lolardów poświęcił na pastwę fanatycznego duchowieństwa. Stłumiwszy spisek hrabiego Ryszarda Cambridge, postanowił odzyskać posiadłości francuskie właśnie w chwili, gdy Francja pod obłąkanym Karolem VI (ob.) szarpana była przez stronnictwa. W sierpniu 1415 wtargnął do Normandji, zdobył Harfleur i pod Azincourt odniósł stanowcze zwycięstwo (25 października 1415). Sprzymierzywszy się z Janem, księciem Burgundji, wyruszył powtórnie 1417 r. i zajął całą niemal Normandję. Układem, zawartym w Troyes 21 marca 1420 pozyskał rękę księżniczki Katarzyny, córki Karola VI, a z nią i regencję Francji. Tu jednakże oparł mu się Delfin (późniejszy Karol VII) i właśnie kiedy **H.** V, dowiedziawszy się o klęsce ks. Clarence pod Baugé w Anjou (20 marca 1421), wyruszył raz jeszcze do Francji, † niespodziewanie 1422 r. w Vincennes. Rządy **H.** V odznaczały się ścisłem przestrzeganiem prawa. Często znajdował opór w parlamencie, ale nie dopuszczał się nigdy gwałtów. Shakspeare z wielkiem zamiłowaniem maluje w swych utworach charakter **H.** V. Owdowiała Katarzyna poślubiła walijskiego szlachcica Owena Tudor, którego potomkowie otrzymali później koronę angielską. Por. Cole „Memorials of Henri V" (Londyn, 1858); Brougham „History of England under the House of Lancaster" (Londyn, 1852 i 1861). — **Henryk** VI, 1422 — 61, syn poprzedniego i Katarzyny ks. francuskiej, * 1421 r., † 1471 r. Mając zaledwie 9 miesięcy, objął po ojcu trony Anglji i Francji, zostając pod opieką swego stryja księcia Bedford (ob.); tron francuski i wszystkie niemal posiadłości we Francji utracił, mimo całej dzielności Bedforda po długich i zaciętych bojach gdy szczęście poczęło stale sprzyjać orężowi francuskiemu (Dziewica Orleańska). Jedno tylko Calais pozostało przy Anglji. Tym sposobem zakończyła się stuletnia wojna między Francją i Anglją o koronę francuską. Straty te, jak również oddanie się niedołężnego króla znienawidzonym ulubieńcom, wywołały w parlamencie opozycję, na której czele stanął Ryszard, książę York, jednocząc w swej osobie pretensje do tronu drugiej i czwartej linji przeciw uzurpacji linji drugiej (Lankastrów). Z powodu umysłowej słabości króla, Ryszard, dwukrotny protektor państwa, za każdym razem był strącony przez królową Małgorzatę (córkę Reneta, kr. Neapolu i Sycylji) i ks. Sommerset. Wreszcie wystąpił zbrojnie, i tak powstała straszna w dziejach Anglji domowa *wojna dwu róż, czerwonej* (dom Lankastrów) i *białej* (dom Yorków) 1455—1485. Król wzięty do niewoli, osadzony został w Tower, a Edward, syn Ryszarda, wstąpił na tron (1461). Jednakże bohaterska Małgorzata i hr. Warwick, wydobyli **H.** VI z więzienia i osadzili na tronie 1470. Wkrótce atoli Henryk VI w bitwie z Edwardem IV, następcą Ryszarda (ob.), pod Tewksbury (4 maja 1471) stracił syna, sam wzięty został do niewoli i zamordowany w Tower (1471). Temuż losowi uległa i Małgorzata. — **Henryk** VII, 1485 — 1509, * 1457 r., † 1509, syn Edmunda Tudor, hrabiego Richmond, którego ojciec Owen był ożeniony z wdową po Henryku V, i Małgorzaty de Beaufort, z domu Lancaster, od niej wywodził swoje prawa do korony angielskiej. Nosił pierwotnie tytuł hr. Richmond. Unikając prześladowania Edwarda IV i Ryszarda III, królów z domu Yorku, schronił się do Francji. Tu przy pomocy dworu francuskiego przygotował zbrojną wyprawę, złożoną z 2,000 Anglików, wylądował 6 sierpnia 1485 w Milford-Haven w południowej Walji, gdzie hufce jego powiększyły się do 6,000 ludzi, pokonał Ryszarda III (który poległ) 22 sierpnia 1485 r. pod Bosworth i ogłoszony został królem angielskim pod imieniem Henryka VII. Pojął za żonę Elżbietę, księżniczkę York (1486) i małżeństwem tem miał położyć koniec wojnie niszczącej Anglję od lat trzydziestu. Jednakże w głębokiej nienawiści do Yorków, prześladował ich krewnych i stronników. Z tego powodu wywołał niezadowolenie narodu i musiał uśmierzać kilka powstań; najgroźniejsze z nich, wywołane przez niejakiego Simnela, podającego się za krewniaka Yorków i ukoronowanego nawet w Irlandji pod n. Edwarda VI, stłumił w bitwie pod Stocke 1487. Nie udało się także powstanie innego pretendenta, niejakiego Perkina Warbeck, zowiącego się Ryszardem IV, wspieranego przez Francję i Szkocję (1495). Perkin był 1497 r. uwięziony, a następnie powieszony. W r. 1499 kazał także **H.** VII stracić Warwicka, ostatniego z rodu Plantagenetów. Polityka **H.** zasadzała się na osłabianiu szlachty, a podnoszeniu mieszczan. Zmniejszył ciężar powinności feudalnych, ulepszył wymiar sprawiedliwości, opiekował się troskliwie handlem i marynarką. Władza królewska pod jego panowaniem i jego następcami z domu Tudor, dosięgła najwyższego szczytu potęgi. W stosunkach zewnętrznych starał się ciągle utrzymać pokój. Wielka jego wyprawa do Francji 1492 skończyła się bez krwi rozlewu traktatem w Etaples (30 listopada t. r.).

H. VII uchodził za największego polityka swego czasu. Pod koniec swego panowania ogłosił powszechną amnestję, ale splamił się niepomierną chciwością. Jego najstarszy syn Artur przed nim jeszcze zakończył życie, więc drugi syn z kolei był jego następcą, jako Henryk VIII. Przez córkę jego, Małgorzatę, prawa do korony angielskiej przeszły na dom Stuartów; młodsza zaś jego córka Marja, była babką nieszczęśliwej Joanny Grey. Por. Campbell „Materials for a history of the reign of Henry VII“ (Londyn, 1873); Bacona Werulamskiego „History of the reign of King Henry VII“ (1621 i 1857); Moberly „The early Tudors“ (Londyn, 1887); Gairdner „Henry VII“ (1889). — **Henryk** VIII, król Anglji i Irlandji, 1509—47, syn poprzed., * 1491 r. w Greenwich, † 1547 r. Wyższemi obdarzony zdolnościami, otrzymał **H.** VIII staranne wykształcenie i posiadał głębszą znajomość teologji. Wstępując na tron, odziedziczył po swym ojcu prawie nieograniczoną władzę. W polityce zewnętrznej nie wiele okazywał bystrości. W wojnach niemiecko - francuskich (od 1512) wspierał Maksymiljana I, przystąpił do ligi świętej, którą zawarł teść jego Ferdynand Katolicki z papieżem Juljuszem i Wenecjanami przeciwko Francji, 1514 r. wszedł znowu w ściślejsze przymierze z Francją, 1521 za namową kanclerza Volseya (ob.), podczas pierwszej wojny pomiędzy Franciszkiem I i Karolem V, zachował neutralność, ale już w 1522 r., ulegając wpływom nieprzyjaznej kanclerzowi partji dworskiej, przerzucił się znowu na stronę cesarza i rozpoczął wysoce niepolityczną wojnę przeciw Franciszkowi I, wszelako 1526 zawarł sojusz z Francją i walczył przeciw Karolowi V aż do pokoju w Cambray (1529); w 1543 znowu połączył się z cesarzem i wydawszy 1,300,000 funt. sterl. na bezowocną wojnę francuską, zakończył ją 1546 bez żadnej dla Anglji korzyści. Szkotów pokonał 19 wrześ. 1513 pod Flodden (gdzie poległ ich król Jakób IV) i zawarł z nimi pokój; ale 1542 nie mogąc Jakóba V nakłonić do reformacji kościelnej, zwyciężył go pod Solway (12 lipca) i starał się bezskutecznie o zjednoczenie Szkocji z Anglją. Nierównie samowolniejsza jeszcze była jego polityka wewnętrzna. Rozgniewany opozycją parlamentu przeciw swemu marnotrawstwu, rządził od 1523 bez parlamentu, a następnie surowemi groźbami umiał go sobie zupełnie uczynić powolnym. W sprawach kościelnych występował jako gorliwy katolik; ogniem i mieczem prześladował wiklefistów i stronników Lutra. Otrzymał nawet od Leona X za swą gorliwość w wierze tytuł *Defensor Dei*. Nic mu to jednak nie przeszkadzało odłączyć się od kościoła rzymskiego, gdy z jednej strony papież, przez wzgląd na cesarza, nie chciał zezwolić na rozwód z ciotką cesarską Katarzyną Aragońską, a z drugiej, gdy widział **H.** VIII łatwy sposób obłowienia się majątkami bogatego duchowieństwa. Wolsey, za niefortunne prowadzenie sprawy rozwodowej, upadł (1529), a miejsce jego zajął Cranmer (ob.). W r. 1531 wycisnął na duchowieństwie ogromne sumy i zmusił je do tego, że go uznało protektorem i głową kościoła angielskiego; następnego roku parlament zniósł annaty. Po wyrzeczeniu rozwodu przez sąd duchowny (maj 1533), ogłosił parlament prawo, uznające tylko potomków drugiego małżeństwa za prawych następców króla i grożące nieposłusznym karą śmierci. Jedynie dwaj szlachetni ludzie oparli się temu, Tomasz Morus (ob.) i Fisher (ob.), biskup Rochester, i obaj poszli na szafot 1535. Wreszcie 1534 r. zniósł parlament całkowicie władzę papieską i dozwalał królowi na zupełną samowolę w rzeczach podatków, sądownictwa, reformacji, prześladowania kacerzów i t. d. Co się tycze dalszego rozwoju reformacji, ob. *Anglikański kościół*. Tu nadmienić tylko wypada, że religijny despotyzm króla i znane sześć artykułów, ogłoszonych (1539) za dogmaty nowego kościoła, wywołały liczne powstania i zalały Anglję potokami krwi niewinnej. Stosami i szubienicami prześcigał **H.** VIII samą inkwizycję nawet. Możnowładców, sobie przeciwnych, kazał tracić pod lada pozorem. Niemniej był okrutny i dla żon swoich. Jeszcze przed otrzymaniem rozwodu z pierwszą żoną Katarzyną Aragońską (maj 1533), ożenił się 11 listopada 1532 z Anną Boleyn, którą jednak pod zmyślonym pozorem niewiary małżeńskiej 19 maja 1536 ściąć kazał, ażeby nazajutrz zaraz zaślubić Joannę Seymour, która umarła przy urodzeniu ks. Edwarda (12 października 1537 r.) Małżeństwo jego z Anną ks. Kliwji (6 stycznia 1540) zostało już w lipcu samowolnie unieważnione, i przypłacił je głową kanclerz Tomasz Cromwell, oskarżony o zdradę stanu. Katarzyna Howard, którą zaślubił 8 sierpnia 1540, została z powodu pozornej niewiary na śmierć skazaną. Lepiej powiodło się przebiegłej i zręcznej Katarzynie Parr, wdowie po lordzie Latimer, która 12 lipca 1543 została ostatnią jego żoną. Ubezpieczył następstwo swego syna Edwarda VI przez skazanie na śmierć niebezpiecznego hr. Surrey. Panowanie tego okrutnego, rozpustnego i marnotrawnego, ale potężnego despoty, stanowi w historji Anglji ważną bardzo epokę. Zniszczył on bowiem potęgę szlachty i przygotował przeistoczenie Anglji z państwa feudalnego w monarchję konstytucyjną. Jego żony urodziły mu: Katarzyna Aragońska—Marję, Anna Beleyn — Elżbietę, Joanna Seymour — następcę tronu Edwarda VI. Por. Froude „History of England“

Henryk VIII.

(4 t., Londyn, 1856—1858); Brewer „The reign of Henry VIII“ (1884, t. 2); Maurenbrecher „England im Reformationszeitalter“ (Düsseld., 1866); Friedmann „Anna Boleyn“ (2 t., 1884); Gasquet „H. VIII et les cloitres en Angl.“; Froude „The divorce of Catherine of Aragon“ (Londyn, 1891).

Henryk, imię 4 królów Kastylji.—**Henryk** I, *Dobry*, syn Alfonsa VIII, wstąpił na tron w dziesiątym roku życia 1214. Opiekę nad nim sprawowali naprzód matka **H.** Eleonora córka Henryka II angielskiego, a po jej śmierci 1214, starsza jego siostra Berengaria. Więziony przez swą ciotkę, królowę Leonu, został oswobodzony przez potężny dom Lara, lecz inni panowie kastylscy powstali przeciwko przywłaszczycielom i pośród tej wojny domowej **H.** † 1217, zabity przypadkiem przez spadłą na głowę dachówkę.

Henryk II, *Transtamare*, zwany *de la Mercede*, 1369—79, syn naturalny Alfonsa XI i Eleonory Guzman, * 1333 r. Wojował wspólnie z Du Geusclinem przeciwko bratu. Piotrowi Okrutnemu, który srogością uburzył na siebie większą część narodu i zgładził matkę i brata. Pobity pod Navarette 1367 zwyciężył go pod Montiel i zabił własną ręką 1369 r. Zaprowadziwszy wreszcie porządek w kraju, panował spokojnie aż do śmierci 1379 r. Od niego pochodzą wszyscy władcy Kastylji aż do chwili, gdy przeszła w posiadanie domu austrjackiego.—**Henryk** III, *Chorowity*, 1390—1406, wnuk poprzedniego, * 1379, nastąpił po swym ojcu Janie I. Walczył pomyślnie z królami Portugalji i Granady, dla zakończenia sporu z pretendentem do tronu kastylskiego Janem ks. Lancastra, pojął za żonę jego córkę (1388) i przybrał tytuł księcia Asturji, który zachowali jego następcy; wystawił armję przeciwko Maurom, lecz w chwili rozpoczęcia wojny został otruty 1406 r.—**Henryk** IV, *Bezsilny*, 1454—74, * 1425, nastąpił po Janie II 1454 r. Nie mając dzieci z żoną swoją Joanną hiszpańską, wprowadził do jej łoża swego ulubieńca Alfonsa Albukerque i z tych związków urodziła się nieszczęśliwa Joanna Bartraneja. Por. Prescotta „Geschichte Ferdinands und Isabella der Katholischen“ (t. 1, Lipsk, 1842); Schirrmachera „Geschichte von Spanien“ (6 t., Gotha, 1893).

Henryk kastylski, syn Ferdynanda III; podniósł oręż przeciwko swemu bratu Alfonsowi, królowi Leonu i Kastylji, ale ciężkie poniósłszy klęski, zażądał pomocy Ludwika IX i Karola I, króla Sycylji; potem podburzył Konradyna przeciwko temu ostatniemu swemu dobroczyńcy, ale wzięty do niewoli, został na śmierć skazany, † 1304 r.

Henryk burgundzki, hrabia Portugalji, wnuk Roberta I, księcia Burgundji, przeszedł z armją, złożoną z Burgundczyków i Bearneńczyków Pireneje, opanował Portugalję; rządził nią roztropnie z tytułem hrabiego Portugalji; uważanym być winien za założyciela późniejszego królestwa portugalskiego, † 1112 przy oblężeniu miasta Astorga.

Henryk Żeglarz *(Dom Henrique et Navegador)*, infant portugalski, ks. Viseo, czwarty syn króla Jana I, * 1394 w Oporto, odznaczył się już 1415 przy zdobyciu Ceuty; po śmierci ojca obrał sobie miasto Sagres, w pobliżu przylądka św. Wincentego w Algarbji za rezydencję, skąd przedsiębrał większą część wypraw morskich, bądź przeciwko Maurom, bądź w celu szerzenia odkryć. Tutaj także założył obserwatorjum astronomiczne i urządził szkołę marynarki. W latach 1433 i 34 uzbroił kilka okrętów, które dotarły o 30 mil za przylądek Bojador; pod jego wpływem i kierunkiem Antonio Gonzales i Nuno Tristam, dopłynęli aż do przylądka Białego; drugi z nich opłynął 1446 przylądek Zielony, a Gonzalez, Vallo odkrył 1448 trzy wyspy Azorskie. **H.** doczekał się jeszcze odkrycia wybrzeży Sierra-Leone i innych miejscowości w zachod.-półn. Afryki; † 1460, po odbyciu w 1458 r. jeszcze jednej szczęśliwej wyprawy przeciwko Maurom Działalność **H.** na tem polu ogromne ma znaczenie. Nie tylko bowiem położył podstawę do późniejszego powszechno-światowego handlu, kolonjalnej potęgi i uniwersalno-historycznego znaczenia Portugalji, ale nadto przez swoje podróże skierował żeglugę na nowe tory i historję świata z morza Śródziemnego przeniósł na Ocean. Por. Azurara „Cronica de Guiné“ (Paryż, 1841); Wappäusa „Untersuchungen über die Entdeckungen der Portugiesen unter Heinrich dem Seefahrer“ (Gettynga, 1842) i de Veera „Prinz H. der Seefarer und seine Zeit“ (Gdańsk, 1864); Major „Life of prince Henry of Portugal“ (1868); tenże „Discoveries of prince Henry the Navigator and their vesilts“ (1877); Gelcich „Studien über die Entwicklungsgeschichte der Schiffahrt“ (1882).

Henryk, kardynał, król portugal., trzeci syn króla Emanuela, * 1512. † 1580. W młodym wieku wstąpiwszy do stanu duchownego, został arcybiskupem w Braga i Evora i zaprowadził inkwizycję w Portugalji. Naznaczony regentem podczas małoletności swego synowca Sebastjana, sam nastąpił po nim 1578 r., lecz na tronie pokazał się monarchą słabym, wahającym, upartym i mściwym.

Henryk Sdico, biskup ołomuniecki, brał udział w sprawach Nadodrza i Polski za Władysława II. Już 1141 przedsiębrał próżną wyprawę na Prusaków, 1144 był w Rzymie, prócz innych próśb zanosząc do Konrada III wstawienie za Władysławem II polskim, którego bracia wygnali. Papież Eugeni listem z 3 maja 1146 wzywa **H.**, aby po przyjęciu przysięgi od Władysława, że ten ostatni wykona polecenie papieskie, zdjął z niego klątwę zmarłego arcybiskupa gnieźnieńskiego. List 13 września pomoc dla kardy-

nała Gwidona jadącego do Polski zaleca temuż Henrykowi. O ile się zdaje z listu 1148, czy Henryk czy Gwido nietylko nie zdjęli klątwy Jakóba (Lubomira), abpa gnieźn., ale nową rzucili na Agnieszkę, żonę Władysława (jako sprężynę całego sporu).

Henryk z Veldeken, ojciec średnio-górnoniemieckiej poezji dworskiej, pochodził ze stanu rycerskiego, * w okolicach dolnego Renu w pobliżu Mastrichtu. Oprócz pieśni miłosnych i legendy o św. Serwacjuszu (wyd. Bormans, Mastr. 1858), napisał poemat epiczny „Eneida“, podług oryginału francuskiego poety Benedykta de St.-Maure, ukończony około 1190. Najlepszą ed. sporządził Behaghel (Heilbr., 1882). Jako liryk, wprowadził do poezji pierwiastek ludowy. Ważne zajmuje **H.** w historji poezji niemieckiej przez to, że był pierwszym poetą rycerskim, który na wzór poezji francuskiej, wprowadził do epiki rym, regularną budowę wiersza i temat miłosny, jako główny motyw poezji rycerskiej. Por. Foa „Enrico di Veldeke e la sua Eneide“ (Parma, (1892).

Henryk Łotysz albo **Łotwak,** ksiądz, pierwszy historyk Inflant w XIII w. Na prośby i żądania rycerzy Mieczowych napisał kronikę Inflant, od przybycia Megnarda, pierwszego biskupa, czyli od 1184 i doprowadził ją do r. 1226. Pierwszą ed. tej kroniki sporządził Gruber (Frankfurt i Lipsk, 1740). Ostatnie jej krytyczne wydanie sporządził Hansen i wydał w zbiorze przez towarzystwo naukowe w Rydze ogłoszonym p. t. „Scriptores rerum Livonicarum. Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv- Esth- und Kurland“ (Ryga i Lipsk, 1848—53).

Henryk I, król Hayti, ob. Krzysztof.

Henryk święty, ob. Henryk II, cesarz niemiecki.

Henryk Transtamare, ob. Henryk II, kr. Kastylji.

Henryk z Baru, pseudonim Henryka Jabłońskiego.

Henryk z Miśnji, poeta niemiecki, ob. Frauenlob.

Henryk z Krakowa, pseudonim Henryka Księżarskiego.

Henryk z Obsyngi, pseudonim Henryk a Muyszel.

Henrykowe artykuły, będące rozwinięciem 10 punktu paktów konwentów, zaprzysiężonych przez Henryka Walezego, orzekają wolność elekcji, znaczenie tytułu haeres, pokój dysydentom, wojna i pokój tylko za wiedzą senatu, który decyduje o pospolitem ruszeniu. Wojsko za granico kraju nie idzie, i 5 grzywien za oszczep dostaje, na osobne oddziały nie będzie dzielone. Kwarta dochodów idzie na obronę granic Rzpltej, rada z 16 senatorów jest u boku króla nieustającą, sejmy są co 2 lata, pieczęci pokojowej nie będzie używać, urzędy przez elekcję szlachecką rozdane, oraz sądy ostatniej instancji przy szlachcie zostaną i t. d. Ostatni artykuł opiewa „a jeżelibyśmy co przeciw prawom, wolnościom, kondycjom, artykułom wykroczyli, albo nie wypełnili, tedy obywatele koronne obojga narodów, od posłuszeństwa i wiary nam powinnej wolne czynimy“. Nie są to artykuły nowe, bo nawet ostatni opiera się na prawach odwiecznych narodu, które wykonał, usuwając Władysława II, Wł. Odonicza, Łokietka i t. d., wszakże sformułowanie ich w widoczne prawo polityczne jest nowością niezmiernie ważną.

Hensel Wilhelm, historyczny malarz niemiecki, * 1794 Trebbinie, kształcił się naprzód w Berlinie, potem we Włoszech, 1828 osiadł stale w Berlinie, został profesorem tamecznej akademji, członkiem jej senatu i nadwornym malarzem królewskim, † 1861. Z jego obrazów, między którymi jest wiele znakomitych portretów, odznaczają się szczególnie: „Chrystus i Samarytanka“ (1828); tudzież „Chrystus przed Piłatem“ (1834); „Przejście przez morze Czerwone“ (1836); „Vittoria Caldoni“ i „Książę Brunświcki na balu w Brukseli“. Był malarzem nadzwyczajnie płodnym. Liczba jego obrazów dosięga 400, szkiców ołówkowych pozostawił przeszło 1000. Ilustrował także Tiecka „Genowefę“ i „Fantazego“.—Jego żona *Fanny* **H.**, * 1805 w Hamburgu, † 1847 w Berlinie, siostra Mendelsona Bartholdy, posiadała wysokie ukształcenie muzyczne i dała się poznać jako kompozytorka.

Henselt Adolf, znakomity fortepjanista, * 1814 w Schwalbach, † 1839. Do 1831 uczył się muzyki w Monachjum, następnie przez 2 lata u Hummla w Wejmarze, a potem dwa lata w Wiedniu, gdzie uczynił znakomite postępy. Wystąpiwszy w Berlinie, Dreźnie i in., został od 1833 w Petersburgu nadwornym muzykiem cesarzowej, 1858 został generalnym inspektorem wykształcenia muzycznego w Petersburgu i Moskwie. Obok Lista, Thalberga i Dreischocka należał do najpierwszych fortepjanistów. Z nielicznych, ale cennych utworów **H.** odznaczają się szczególnie „Etudy“ śpiewnością i harmonijnością. Zasłużył się także wydaniem utworów na fortepjan K. M. Webera.

Hensen Wiktor, fizjolog, * 1835 w Szlezwigu. Był asystentem Köllikera w Würzburgu, następnie został profesorem i dyrektorem instytutu fizjologicznego w Kiel. Zajmował się zwłaszcza fizjologją organów zmysłowych i znacznie się przyczynił do ugruntowania nauki o planktonie (ob.). Ogłosił: „Physiologie des Gehirns“ (1880); „Physiologie der Zeugung“ (1881) i in.

Henszlmann Emeryk, archeolog węgierski, * 1813 w Koszycach, † 1888 w Peszcie, gdzie od 1873 był profesorem historji sztuki. Kształcił się w Peszcie i w Wiedniu. Podczas rewolucji 1848 był urzędnikiem w ministerjum spraw za-

granicznych, został aresztowany w Wiedniu i więziony przez 8 miesięcy, następnie wysłany z kraju do 1861 mieszkał w Londynie i Paryżu. Po zaprowadzeniu konstytucji w Węgrzech był od 1869 do 1872 deputowanym i członkiem akademji w Peszcie. **H.** był założycielem archeologji węgierskiej, napisał: „Die altdeutschen Kirchen in Kaschau“ (1846); „Die gotischen Baudenkmäler Ungarns“ (1880) i po francusku: „Les Fouilles de Stuhlweissenbourg” (1864); „Les Abbayes et cathédrales du Nord de la France“ (Wiedeń, 1865) i in.

Hentzi (Henzy) Henryk, Edler von Arthurm, komendant austrjacki, słynny z uporczywej obrony fortecy Ofen, * 1785 w Debreczynie, w 1804 wstąpił jako kadet do korpusu inżynierów, 1808—13 brał udział w obronie i odbudowie fortecy Komorna, 1841 pułkownik inżynierji, następnie generał-major i generał brygady w Kronsztadzie. W 1848 był komendantem fortecy Petermardein, po której wzięciu przez Węgrów dostał się do niewoli i jako jeniec osadzony był w Ofen. Po wzięciu tej fortecy przez wojska cesarskie, mianowany został jej komendantem. Gdy Görgei w d. 4 maja 1849 wezwał go do poddania się, dał odpowiedź odmowną i przez 17 dni, mając tylko 5,000 ludzi, bronił się przeciw 30-tysięcznej armji węgierskiej. Pokryty ranami i umierający, wzięty został w ostatni dzień szturmu, 21 maja 1849. Pozostały po nim syn mianowany był baronem. Gdy rząd postanowił wznieść mu pomnik w 1894, narodowe stronnictwo węgierskie i opozycja parlamentarna podniosła wrzawę w prasie i sejmie, ostatecznie jednak pomnik odsłoniono w 1852, lecz bez udziału przedstawicieli narodu i władz.

Henze Robert, rzeźbiarz, * 1827 w Dreźnie, kształcił się w akademji miejscowej, wykonał posąg księcia Wolfganga anhalckiego (1880), marmurowy posąg wyobrażający Germanję dla Drezna (1880), figurę bronzową, wyobrażającą Barbarę Uttmann (1886) dla m. Annaberge i w. in.

Hepar, wątroba. **H.** *sulphuricum*, wątroba siarczana.

Hepatica, roślina, ob. Przylaszczka.

Hepaticae, rośliny, ob. Wątrobnice.

Hepatitis, zapalenie wątroby; właściwe ostre **H.,** prowadzące za sobą ropienie, zdarza się rzadko. Częstsze jest w krajach podzwrotnikowych, u nas przyłącza się tylko w ciężkich wypadkach dyzenterji (ob.), lub przy ogólnej ropnicy (ob.), rzadko przy tyfusie brzusznym, i w tych stanach, prawie zawsze do śmierci prowadzących, stanowi tylko mało znaczące powikłanie. Jako formy **H.** wymienić jeszcze potrzeba t. z. *Zanik żółty wątroby* (ob.) i najczęstszą ze wszystkich form, t. z. marskość wątroby (ob.).

Hepatyczne powietrze, dawna nazwa siarkowodoru, stąd *woń hepatyczna*—woń siarkowodoru.

Hepatyzacja, zwątrobienie płuc (ob.).

Heppe Henryk Ludwik Juljusz, teolog ewang. i pedagog, * 1820, w Kasselu, † 1879, od r. 1850 profesor teologji w Marburgu. **H.** zwalczał hierarchiczne dążności Vilmara i jego uczniów i zasłużył się jako badacz dziejów reformacji. Między innemi wydał: „Geschichte des deutschen Protestantismus” (4 t., Marburg, 1856—59, 2 wyd., 1865—66); „Dogmatik der evangelisch-reformirten Kirche” (Eberfeld, 1866); „Dogmatik des deutschen Protestantismus des 16 Jahrhundert” (3 t., Gotha, 1857); „Die confessionelle Entwickelung der altprotestantischen Kirche Deutschlands” (Marburg, 1854); „Geschichte der hess. Generalsynoden von 1568—82” (2 t., Gotha, 1847); „Geschichte des deutschen Volksschulwesens“ (5 t., tamże, 1858—60); „Das Gelehrtenschulwesen des Mittelalters” (tamże, 1862); „Geschichte der quietistischen Mystik in der katholischen Kirche” (1875); „Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformierten Kirche” (Lipsk, 1879); „Christliche Ethik” i „Christliche Sittenlehre” (Elbert, 1882). Por. Wolff i Ranke „Zur Erinnerung an Heinrich H.” (Marb., 1879).

Heppen, herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV złotych—pół orła czarnego, w II i III czerwonych—lew złoty wspięty; w polu V błękitnem—nad trzema pagórkami złotemi sierp srebrny. U szczytu, między dwoma czarnemi skrzydłami—pół męża w czapce frygijskiej błękitnej, ubranego błękitno, z sierpem w ręce. Labry ze strony prawej czarne, z lewej czerwone, podbite złotem. Szlachectwo z 1768.

Heppen.

Heppen Juljan.

Heppen Juljan, literat polski, * 1828 w Warszawie, gdzie też skończył gimnazjum, † 1897. W r. 1845 został urzędnikiem drogi żel. Warsz.-Wiedeńskiej. W r. 1856 został czynnym członkiem Warsz. Tow. Dobr. i przez lat 40 był honorowym sekretarzem tegoż Towarzystwa. Pisał poezje i artykuły dotyczące dziejów Warszawy, które zamieszczał w *Tygodniku Ilustrowanym*, w *Przeglądzie Europejskim*, w *Kłosach*, w *Kurjerze Warszawskim*, w *Gazecie Polskiej* i in. W *Kło-*

sach w r. 1883—85 wydał obszerną pracę: „O teatrze Warszawskim przed pół wiekiem". Poezje drukował w *Noworoczniku* na r. 1847 z tych p. t. „Poranek" i „Niezapominajki", przedrukowane były w „Wypisach szkolnych" Łyszkowskiego. Był redaktorem *Przyjaciela Zwierząt*.

Heppenheim, miasto okręgowe w heskiej prow. Starkenburg, posiada starożytne mury i baszty, ciekawy ratusz, kościół katolicki, założony przez Karola Wielkiego, kilka szkół i fabryk, liczy 5,409 m. (1895).

Heppingen, wieś w pruskiej regencji koblenckiej, powiecie Ahrweiler, u stóp góry Landskrone, ma 440 m. i 2 źródła mineralne alkaliczno-kwaśne.

Hepta, greck. siedem. Stąd *heptagon* siedmiokąt, *Heptandria* siedmiopręcikowe, siódma klasa układu roślin Linneusza; *heptagynia* rośliny o siedmiu słupkach.

Heptachord (greck.), ob. Grecka muzyka.

Heptameron (z greck.), zbiór nowel, opowiedzianych w ciągu 7 dni, jak np. słynny zbiór swawolnych powiastek, napisany przez Małgorzatę, królową Nawarską.

Heptametr, w poetyce, wiersz, liczący pięć stóp (miar), np. 5 chorejów, jambów i t. d.

Heptan, węglowodór C_7 H_{16}, znajduje się w oleju skalnym i w żywicy sosny Pinus sabiniana. Tworzy ciecz bezbarwną, c. wł. 0,07, woni pomarańczowej, wre przy 98°. Znajduje się w handlu pod nazwą *abieten*, *erazyna*, *aurantyna*, *terolina*; przy wdychaniu sprowadza znieczulenie.

Heptarchja, siedem królestw, założonych przez Anglo-Saksonów w Wielkiej Brytanji.

Heptyl, C_7 H_{13}, rodnik organiczny grupy etylowej; *alkohol heptylowy* czyli *enantylowy* otrzymany został przez Bouis i Carlet 1862; jest to ciecz bezbarwna, woni przyjemnej; znajduje się podobnie jak alkohol heksylowy (ob. Heksyl). Odpowiedni mu kwas, *kwas enantylowy*, C_7 H_{14} O_2 = C_7 H_{13} O. H. O wre w 212_0.

Hera. (z Muzeum Bon-Compagni-Ludovisi w Rzymie).

Hera, *Here*, bogini grecka, córka Kronosa i Rei, siostra i małżonka Zeusa. Odpowiada rzymskiej Junonie. Pod względem piękności rywalizowała w Ateną i Afrodytą (sąd Parysa), Dziećmi jej z Zeusem byli: Hefajstos, Ares, Ejlejtyja i Hebe. Irys i Hory są ciągle na jej usługach. Była uważana za opiekunkę małżeństwa i żon. Uroczystości na jej cześć zwały się *Heraja*; świątynia *Herajon*. Por. Overbeck „Griechische Kunstmythologie"; R. Förster „Ueber die ältersten Herabilder" (Wrocław, 1868); Preller-Robert „Griech. Mythol."; Roscher „Ausführl. Lexikon der griech. i röm. Mythol."; Baumeister „Denkm. des klassischen Alterthums".

Heracleenses tabulae, dwie tablice kamienne, na których pomieszczone zostało postanowienie ludu o policji Rzymskiej, tudzież ustawa municypalna we Włoszech obowiązująca, znalezione w Heraklei w Wielkiej Grecji, 1732 i 1735, których opis i znaczenie są określone w dziele „Civilistisches Magazin" Hugona (t. 2—3). Tablice znajdują się obecnie w Neapolitańskiem muzeum narodowem. Ostatnio wydane zostały w „Corpus inscriptionum latinarum" (t. 1, Berlin, 1863) i w Brunsa „Fontes juris romani" (5 wyd., ogł. przez Mommsena, 2 t., 1886—87).

Heracleum, roślina ob. Barszcz.

Heraklea (t. j. miasto Herkulesa), nazwa wielu miast starożytnych. Najważniejszem z nich była Heraklea w Bitynji, nad morzem Czarnem, zwana także *Pontica*, której zwaliska znajdują się w pobliżu dzisiejszego miasta Eregli. Bogate i handlowe miasto to, założone przez Megarejczyków, czy Milezjanów, zostawało przez długi przeciąg czasu pod zarządem arystokracji, w 364 dostało się w ręce tyrana Klearcha, który znaczniejszych obywateli kazał pozabijać, wyzwolił ich niewolników i zmusił wdowy i córki zabitych do poślubienia wyzwoleńców. Nie chcąc wykonać tego rozkazu, wiele kobiet wybrało dobrowolną śmierć. Po śmierci Klearcha w 352 panowali jego potomkowie. Później poddała się **H.** Macedończykom, a w końcu popadła pod władzę Rzymian. Por. Kämmla „Heracleotica, Beiträge zur älteren Geschichte der griech. Kolonisation in Kleinasien" (1869) i Schneiderwirtha „Das Pontische H." (1882—85). Oprócz tej były jeszcze *Heraklea* w Lukanji, w dolnych Włoszech, kolonja założona w 432 przed Chr. przez Tarentyńczyków, sławna ze zwycięstwa Pyrrhusa nad Rzymianami (280 przed Chr.), *Heraklea* we Ftjotydzie, w Tesalji kolonja Spartańczyków, blizko Termopilów i *Heraklea* (Sintica) w Macedonji, nad rz. Strymone; dalej **H.** w Galji, na Krecie, w Karji i t. d.

Herakleon (z Egiptu), gnostyk z II w., należący do szkoły Aleksandryjskiej; zajmował się głównie egzegezą, napisał komentarz nad Ewangelją św. Jana (z którego przytacza ustępy Orygenes) i inne. Jego zwolenników zwano *Herakleonistami*. Ułamki jego pism zebrał Jan Ernest Grabe w dziele: „Spicilegium S. S. Patrum ut et haereticorum" (Oxonii, 1698 i 1714).

Herakles, z łac. *Herkules*, bohater starogrecki, syn Zeusa i Alkmeny, żony Amfitrjona tebańskiego, a córki Alkajosa, skąd **H.** bywa nazywany Alkejdes (Alcyd). Będąc jeszcze w kolebce, zgładził dwie żmije, które nań nasłała nieprzyjazna Hera. Radamantys uczył go mądrości, Linos muzyki. Mając lat 18, zabił lwa, który niszczył stada. Miał od 50-u córek Tespjosa 50-u synów. Uwolnił Teby od płacenia haraczu Minyowi z Orchomenu i zwyciężonych obarczył podwójnym haraczem. Ożenił się z Megarą, córką

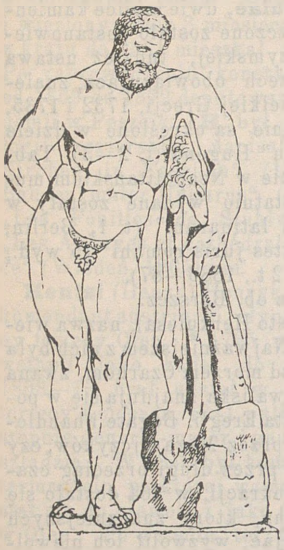

Herakles farnezyjski w Neapolu.

Kreona. Hera zesłała nań szał, w którym pozabijał swe dzieci. Pytja posłała go za to na służbę do Eurysteusza, syna Perseusza. Tam wykonał 12 głośnych prac (athloi): 1) uduszenie lwa nemejskiego, którego skóra zabezpieczała od wszelkiej rany; 2) pokonał 9-głową hydrę lernejską, oraz 3) dzika erymantejskiego w Arkadji; 4) pojmał żywcem złotorogą łanię Artemidy; 5) uwolnił dolinę Stymfalosu od potwornych ptaków, które swemi metalowemi piórami zabijały ludzi i pożerały ich; 6) oczyścił stajnie Augjasza (ob.); 7) przywiódł byka, którego darował Posejdon Minosowi Kreteńskiemu, do Mycen; 8) poskromił rumaki Djomedesa, żywione ciałem ludzkiem, jego samego zabił, a konie do Myceu przyprowadził; 9) zdobył w walce z Amazonkami dla Admety, córki Eurysteusza, pas Hipolity; 10) przypędził z wyspy Erytei stada Gerjoneusza; 11) porwał na dalekim Zachodzie jabłka złote Hesperyd; 12) stawił przed Eurysteuszem sraźnika świata podziemnego, trójgłowego Cerbera. Wkrótce znów za zabójstwo niesłusznie popełnione, dostaje się pod władzę Omfali, królowej lidyjskiej. Między innemi, ubrany w szaty niewieście, spełniać roboty kobiece, gdy ona wdziewała na się jego broń i skórę lwa nemejskiego; wszakże ma sposobność i do walki z sąsiednimi rabusiami i Amazonkami. Wyszedłszy z tej niewoli, bierze udział w łowach na dzika Kaledońskiego i wyprawie Argonautów, zabija Augjasza i żeni się z Dejanirą; ma z nią syna Hyllosa, protoplastę Heraklidów doryjskich. Ginie z winy Dejaniry, nieświadomej istotnej własności krwi Centaura Nessosa, przelanej niegdyś przez męża (ob. Dejanira). Zeus skrócił jego męki, wziął na Olimp i ożenił z Hebą.

Heraklides, filozof i historyk grecki, rodem z Heraklei nad morzem Czarnem (Pontus Euxinus), i dlatego nazywany także *Ponticus*, żyjący około 328 prz. Chr., nauke Pytagora i Demokryta wraz z poglądami Platona przetopił na własny system atomizmu, dowodził wraz z kilku pytagorejczykami, że ziemia obraca się naokoło swojej osi i że firmament niebieski pozostaje w spokoju, jakkolwiek obrotu ziemi i innych planet naokoło słońca jeszcze się nie domyślał. Prócz dzieł treści filozoficznej, gramatycznej i retorycznej, napisał kilka dzieł historycznych, których ułamki wydał Müller w piśmie p. t. „Historicorum Graecorum fragmenta" (Paryż, 1841), jakkolwiek autentyczność ich jest wątpliwą.

Heraklides z Tarentu, żyjący około 240 prz. Chr., znany jest jako jeden z najznakomitszych lekarzy greckiej szkoły empirycznej; znacznie rozwinął chirurgję i sztukę leczenia chorób oczu, pierwszy wprowadził w użycie tak zwane środki kosmetyczne i zasłużył się wielu dobremi przepisami.

Heraklides Jakób, hospodar wołoski XVII w., syn kreteńskiego marynarza Bazylika, adoptowany i wychowany przez Jana Heraklidesa, despotę wysp Lamos i Paros, na dworze Karola V, u którego Heraklides, wyzuty ze swych posiadłości przez Turków, znalazł przytułek (1534). Odznaczywszy się w boju i otrzymawszy wyższe wykształcenie, Jakób po śmierci Heraklidesa zręcznym i śmiałym podstępem przyswoił sobie jego rodowody, podał się za jego syna, a Karol V potwierdził jego prawa do dziedzictwa ojcowskiego i udzielił mu godność falegrabiego. Odtąd mianował się Jakób *Heraklidesem* i nosił tytuł **H.** *Jakób Bazylikos, despota, wyspy Samos książę, wyspy Paros margrabia, rycerz złocistego łańcucha* i *hrabia nadworny*. Następnie wyjechał za granicę. Był krótko profesorem matematyki w Rostoku, zwiedził Danję, Szwecję, a 1557 przybył do Wilna, skąd opatrzony listami panów polskich udał się na Wołoszczyznę (1558), udawał się za krewniaka Roxandy, żony okrutnego hospodara Aleksandra Lepusano, postanowił zrzucić go z tronu. Obawiając się jednak podejrzliwego Aleksandra, uciekł 1559 do Siedmiogrodu, na dwór Izabeli Jagielonki. Tu zaznajomił się z Olbrachtem Łaskim i zawarł z nim umowę względem podboju Wołoszczyzny. Łaski własnym kosztem zgromadził znaczny oddział wojskowych najemników i po niepomyślnej wyprawie wiosennej 1561, przedsięwziął t. r. najesieni drugą, rozgromił armję Lepusana i osadził na hospodarstwie **H.** Ale ten niezmierną chciwością i dumą oburzył na się bojarów. Oblężony w Soczawie (1563) przez Stefana Tomżę, okrzykniętego hospodarem, musiał się poddać i został zamordowany (8 listop. 1563). W awanturze tej miał udział Dymitr Wiśniowiecki (ob.), który odesłany przez Tomżę do Stambułu, zginął zawieszony za żebra na haku. Por. M. Malinowskiego „Jakób Heraklides i Olbracht Łaski. Ustęp z dziejów polskich XVI w." (Teka Wileńska, t. 3, Wilno, 1858).

Heraklidowie, synowie i potomkowie Herkulesa, zwłaszcza ci, którzy wedle podania około 80 roku po wojnie trojańskiej, roszcząc prawa po swym przodku do Peloponezu, przy pomocy

Doryjczyków pod wodzą Oksylosa wywędrowali z Tesalji, zajęli 3 południowe półwyspy, a wodzowie ich rozdzielili się zdobytemi posiadłościami w ten sposób, że Temenos zagarnął Argos, Kresfontes Mesenję, a dwaj bliźnięta, synowie Arystodema, Prokles i Eurystenes Lacedemon; Oksylosowi dano w nagrodę za przewodnictwo Elidę. Jest to znana powszechnie opowieść o „powrocie Heraklidów", nie mająca jednak za sobą żadnych zgoła dowodów historycznych.

Heraklit z Efezu, filozof grecki, żył koło 460 przed Chr., pochodzi zaś z rodu Kodrusa, który zachował prawa króla ofiarnego *(basileus)*. **H.** ustąpił je swemu młodszemu bratu. Zagorzały arystokrata, zaostrzył swe wyznanie polityczne, gdy demos jego przyjaciela Hermodora, który później w Rzymie decemwirom w układzie praw pomagał, wygnał. (Por. Zeller „De Hermodoro Ephesio et de Hermodoro Platonis discipulo" (Marburg, 1859). Słynął z ciemnego wykładu, stąd zwany *Skotejnos ochlolojdoros*. Wedle Sokratesa, trzeba do jego dzieł delijskiego (tęgiego) nurka. Nie rozwijał swoich teorji w postaci logicznego rozumowania, lecz w głębokich wyrzeczeniach. **H.** nie ufa świadectwu zmysłów, lecz żąda rozumowego objaśnienia spostrzeżeń; z tego, co widzimy, wnioskujemy o tem, co niewidzialne. Wszystko jest w drodze stawania się, wszystko płynie, *panta rej*, wszystko jest zatem walką pomiędzy pozytywnemi a negatywnemi orzeczeniami, która stanowi właśnie samą istotę stawania się. Świat jest rozprzężeniem, kłótnią dysonansem, które wszakże dążą do spójni, do „niewidzialnej harmonji". Jeżeli **H.** przyjmuje ogień jako zasadniczy pierwiastek i przyczynę wszechrzeczy, to tylko jako symbol wiecznej zmienności. Ta prawidłowość w powstawaniu zjawisk jest rozumem i sprawiedliwością wszechświata, nieodłączną od samej materji; wszelkie prawa ludzkie są tylko słabem naśladowaniem prawa Boskiego, jak dusza ludzka jest tylko wypływem wszechrozumu. Postacie bogów w znaczeniu dosłownem uważa **H.** za wymysł poetów i widzi w nich tylko poetycki wyraz sił natury; wogóle bóstwo i natura są nierozerwalne. Filozofja **H.** powstała głównie pod wpływem Anaksymandra. Z kolei oddziałała ona bardzo silnie na wszystkie późniejsze systemy filozoficzne, zwłaszcza na pomysły stoików. Dzieła **H.** doszły nas w ułamkach, lubo przez chrześcijan były wielce czytane w II i III w. Listy **H.** wydał Westerman A. (Lipsk, 1857); Jak. Bernays (Berl., 1864); Schleiermacher („Heraklejtos der Dunkle v. E."); pisali: Th. L. Eichoff „Dissert. Hera" (Mogunc., 1824); Jak. Bernays „Heraclitea" (1848); „H. Studien, Brüchstücke" (Rhein. Mus. N. F., VII i IX, 1850 i 1853); Fr. Lassalle, heglista „Die Philosophie H's" (Berl., 1858); Raffael Mariano „Lassalle e il suo Eraclito" (Florencja, 1850); A. Gladisch „H, und Zoroaster" (Lipsk, 1859) i „Zeit f. Alterth.-wis." (1846—47); ważny dla związku **H.** z parsyzmem Rettig „Ueber einen Ausprach H." (Ind. lect. Bern, 1865); Steinhart (Rhein Mus. VII); Bywater „H. Eph. reliquiae" (Oksf., 1877); Pfleiderer „Die Philosophie des H. von Ephesus im Lichte der Mysterienidee" (Berl., 1886); Zeller „Philosophie der Griechen" (t. 1, 5 wyd., 1892).

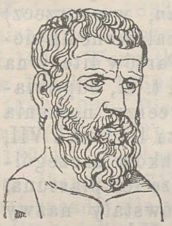

Heraklit.

Herakljusz, cesarz wschodni (610—641), * około 575 w Kapadocji, syn afrykańsk. namiestnika. **H.** przy pomocy jego wojska wkroczył do Konstantynopola, zrzucił z tronu cesarza Fokasa i sam kazał się ukoronować 610. Podniósł państwo bizantyjskie przez mądre reformy w administracji i wojsku. Prowadził szczęśliwie wojnę z Kosroesem II, królem perskim (622—628), odparł napady Awarów i Słowian, odzyskał na Arabach Syrję i Armenję, przeszedł rzekę Tygrys i powrócił do grobu Zbawiciela. Ostatki swego panowania spędził na kłótniach religijnych, lekceważąc tymczasem napady saraceńskie; † 641. Czyny **H.** były wielokrotnie przez poetów opiewane: przez Bizantyńczyka Pizydesa, w 13 w. przez Francuza Gautier d'Arras; jest on także bohaterem tragedji Corneille'a i komedji Calderona. Por. Drapeyron „L'empereur H." (1869); Kretschmann „Die Kämpfe zwischen H. I und Chosroes II" (1875).

Heraldyka *(le blason, Wappenkunde)*, jest nauką o herbach (ob.). Rozwinęła się szczególnie we Francji i Niemczech, naśladowaną była we Włoszech i Hiszpanji, Lelewel chciał ją przyswoić Polsce (w dziele „Herby i dostojeństwa") co do języka i systemu, a Szajnocha nawet co do genezy. **H.** datuje szczególnie od czasu pełnego rozkwitu rycerstwa średniowiecznego. Por. Bernda „Allgemeine Schriftenkunde der gesammten Wappenwissenschaft" (4 części, Lipsk, 1830—41); tegoż „Die Haupstücke der Wappenwissenschaft" (2 t., Bonn, 1841—49); Karola Meyera „Heraldisches A-B-C-Buch" (Mon. 1857); E. von Sacken „Katechismus der H." (5 wyd., Lipsk. 1893); Detlev „Neues heral. System für Wappen-Sammlungen" (Drezno, 1870); Otto Titan v. Hefner „Altbayerische Heraldik" (Monachjum, 1869) i „Handbuch der theoretischen und prakt. Her." (1861); Malinowski N. E. „H., czyli nauka o herbach" (Warszawa, 1841); Małecki A. „Studja heraldyczne" (2 t., Lwów, 1893); Mierosze wski hr. Stan. „O heraldyce polskiej" (Kraków, 1887); Piekosiński Fr. „O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu" (Kraków, 1888) i „Rycerstwo polskie wieków średnich" (Kraków, 1895—6); Ulanowski Bolesław „Materjały do historji prawa i heraldyki polskiej"

(Kraków, 1886); K. Stadnicki „Przyczynek do heraldyki polskiej wieków średnich" (Lwów, 1879).

Herat, północno-zachodnia prowincja Afganistanu, obejmuje około 160,000 klm. kw. z 754,000 mieszk. Klimat tutejszy jest łagodny, grunt urodzajny, wydaje zboże, najprzedniejsze owoce, wiele drzew i rzadkicb korzeni; mieszkańcy w większej części Tadżykowie, w mniejszej zaś Afganowie, Żydzi i Turkomani.—*Herat*, miasto stołeczne prowincji, ma około 50,000 m., leży nad rzeką Heri Rud, otoczone wysokiemi górami, stanowi klucz Afganistanu od północy, i dlatego było wiele razy zdobywane przez Persów. **H.** prowadzi wielki handel z Indjanami, a przez swoją pozycję na drodze do Indji z północy odgrywał wielką rolę, a w ostatnich czasach, przy pomocy oficerów angielskich, został silnie ufortyfikowany. Niegdyś było bardzo wspaniałe, obecnie brudne i ciemne, ma wiele meczetów, bazarów, sklepów i t. d.

Heraud John Abraham, poeta i krytyk angielski, * 1799 w Londynie, † 1887 tamże, kształcił się sam, był współpracownikiem wpływowego czasopisma *Quarterly Review*, następnie współredaktorem *Fraser's Magazine*. Ogłosił próby poezji epickiej: „The descent into hell" (1830); „The judgement of the flood" (1834); tragedje: „Videna" (1854); „The Roman brother" i „Salvator, or the poor man of Naples"; następnie dzieła dramat „Wife or no wife" i Agnolo Diora"; studja historyczno-psychologiczne: „Life and times of Girolamo Savonarolo"; „Shakspeare, his inner life as intimated in his works" (1865) i znowu poezje: „The In-gathering" (1870) i z powodu wojny francuskiej wiersz epiczny „The war of ideas" (1871). Do ostatnich prac jego należą romanse: „Uxinal, an antique love story" (1877); „Macée de Leodepart" romans historyczny (1878) i „The Sybil among the tombs" (1886).

Hérault, rzeka nadbrzeżna w południowej Francji, poczyna się w górach Seweńskich, w stronie północno-zachodniej od Vellerangue w departamencie Gard, i ubiegłszy 197 klm., wpada o $1^1/_2$ godziny drogi od Agde do morza Śródziemnego. Biorący od niej nazwę departament *Hérault*, nad morzem Śródziemnem, obejmuje 6,223 klm. kwad. z (1896) 469,684 miesz. Jest to kraina górzysta, szczególnie na północo-zachodzie, z pochyleniem ku południo-wschodowi, ma klimat łagodny i zdrowy, wydaje zboże, oliwę, wino, migdały, figi, konopie, len i t. d.; obfituje w żelazo, miedź, ołów, granit, ałun, ma kilka źródeł mineralnych i dosyć rozwinięty przemysł. Departament dzieli się na cztery okręgi: Montpellier, Bézieres, Lodève, S.-Pons, z miastem stołecznem Montpellier.

Hérault de Sechelles Jan Marja, członek franc. konwentu narodowego, * 1760 w Paryżu, adwokat generalny tamecznego parlamentu, wziąwszy udział w rewolucji, znajdował się przy zdobyciu Bastylji, był członkiem zgromadzenia prawodawczego, a później konwentu. Jako członek komitetu bezpieczeństwa, brał udział w środkach gwałtownych, od których odstąpił wprawdzie później, lecz poczytany przez innych za umiarkowanego, został uwikłany w sprawę Dantona i dnia 5 kwietnia 1794 zginął na rusztowaniu. Pozostawił także kilka prac literackich, jak: „Eloge de Suger" (1779); „Visite à Montbar chez Buffon en 1785" i „Théorie de l'ambition" (1802) i inn.

Herb (*Wappen, armoiries, armes*), jako symbol osobistości lub grup istnieje oddawna i wszędzie. *Totemy* (h. rodzinny, jak żółw, wieloryb, żaba i orzeł) u Indjan amerykańskich, *tatuowanie* wedle Bakiego i Burtona u ludów Afryki i Polinezji, *tartany* (*tarstin* v. *tarsuin*, w poprzecz) u Szkotów wedle Logana, znaki malowane na ciele Gallów wedle Pauzanjasza, u Partów litery na ubraniu (Plinjusz *H. N.* XIII 2) i t. d., odpowiadają zwyczajowi feudalnemu rycerzy noszenia na zbroi, zrazu czasu wojny (za Ludwika VII, wedle ks. Chifflet), pewnych znaków szczególnych, wskazujących raz na zawsze ich piastuna. Że zrazu używano futer, stąd powstały nazwy *gueules* (futro czerwone), *sable* (sobol), *sinople* (skóra zielona) na oznaczenie pól herbowych. Figury na sukni haftowano, na skórze wycinano. Początek ich dowolny i często zmieniany. Plantageneci np. mieli zrazu lwy, które Henryk III zastąpił lampartami, Henryk V lisim ogonem, Franciszek I miał salamandrę, Ludwik XIV słońce, Henryk II półksiężyc. Heraldyka wprowadziła stałe formy i język w rozmaitość **H.** U nas nazwa ta została wziętą od dziedzictwa (*erbe*). Jak dowodzi Małecki w „Studjach heraldycznych", wprzód, może od przedhistorycznych czasów, istniały nazwy późniejszych herbów, niżeli same herby (rysunki); nazwy te (proclamatio, zawołanie, hasło) były wówczas nazwami rodowemi, a pochodziły od posiadłości owych rodów. Godła herbowe zjawiły się dopiero co najwcześniej w w. XIII, i to w końcu. Nazwy tych godeł czyli herbów utworzono częścią od przedmiotów na nich wyrażonych, częścią pomieszano je z zawołaniem rodu. Do tej samej kategorji oznak należą godła mieszczańskie i wogóle nieszlachty, oraz gmerki (merki) rybackie, bartnicze (klejna) i inne. Por. Małecki „Studja heraldyczne"; J. Zakrzewski „Wspólności rodowe, tworzenie się herbów i nazwisk familijnych w Polsce" (1876 w t. IX Roczników Tow. Przyj. Nauk Pozn.); Fr. Piekosiński „O powstaniu społeczeństwa polskiego" (1881).

Herba (łac.), ziele.

Herbarium, toż co zielnik.

Herbart Jan Fryderyk, * 1776 w Oldenburgu w Jenie, od 1794 słuchał Fichtego, któremu złożył piśmiennie swe wątpliwości co do jego „Wissenschaftslehre" i krytykę 2 prac Schellinga (1°

Herbart Jan.

możności filozofi i *o ja* 1796). W latach 1797 — 1800 był nauczycielem prywatnym w Bernie, przyczem prowadził dalej swoje studja matematyczne i przyrodnicze, wówczas też zapoznał się z Pestalozzim i żywo się jego metodą zajmował. Do 1802 r. w Bremie u swego przyjaciela J. Smidt'a zajmował się filozof. i pedag., od 1802—1809 był docentem i prof. w Getyndze, a za protekcją W. Humboldta po Krugu następcy Kanta, profesorem filozofji i pedagogiki w Królewcu, gdzie zawiadował także pedagog. seminarjum. Wróciwszy 1833 do Getyngi, poświęcił się nauce, niechętny wszelkiej politycznej działalności; † 1841. Wszystkie jego dzieła wydał Hartenstein w Lipsku 1850—52, później Kehrbach w 7 t. (1882—92). Pisma pedagiczne **H.** wydali Willman (2 t., 1873); Bartholomäi (5 w., 1890) i Wolff (1891); „Herbartische Reliquien" wydał Ziller (Lipsk, 1871). Przypuszczenie istnienia jednej zasady dla wszystkich zjawisk i jednej metody badania **H.** uważa za przesąd. **H.** dzieli badania filozoficzne na 3 grupy. Naprzód idzie rozbiór pojęć, mających na celu zagadnienia teoretyczne, t. j. poznanie tego, co jest i co się dzieje; jest to nauka podstawowa metafizyka. Różny od niej dział filozofji estetyczno-praktycznej, pozostawiając na stronie kwestję bytu i prawdziwości zjawisk, zmierza do uzasadnienia naszych sądów o wartości pewnych zjawisk, t. j. stosunku ich do naszych upodobań (estetyka), pożytku i ideałów postępowania (etyka). Do tego przyłącza się logika, nauka formalna, zmierzająca do ustalenia ogólnych zasad prawidłowego kojarzenia pojęć. W metafizyce swojej donosi, że różnorodność i zmienność świata zjawiskowego nie da się wytłómaczyć przypuszczeniem powszechnego pierwiastku realnego, i dlatego przyjmuje istnienie wielu pierwiastków (monady). Wszelkie zagadnienia metafizyczne **H.** opiera na sceptyce, wszakże formy empiryczne, fakty, uważa za grunt metafizycznego badania. Z doświadczenia wzięte pojęcia bywają sprzeczne (rozciągłość w przestrzeni, stawanie się w czasie, pojęcie inherencji, „jądrowości", t. j. bytu rzeczy z kilku własnościami, przyczynowość, jaźń). W metafizyce wyszukuje się *stosunków*, które znoszą te sprzeczności empirycznie danych pojęć. Tym sposobem każde pojęcie jest zasadą, z której dobyty wniosek uzupełnia ją i znosi sprzeczność w niej zawartą. Zastosowanie tej teorji z pomocą matematyki do wszystkich zjawisk stanowi całość nauki Herbarta, w której teorja *idei estetycznych* (ob.), jako podstawa filozofji praktycznej (estetyki i etyki), równie dla **H.**, jak *kategoryczne postulaty* (ob.) dla Kanta, a *fenomenologja* (ob.) dla Hegla są charakterystyczne. Filozofja **H.** stoi w związku z monadologją (ob.) Leibniza, oraz nauką Benekego, dla której postawione przez **H.** zagadnienie genetycznego ujęcia natury i ducha, jest punktem wyjścia. Trendelenburg i Lange dali krytykę teorji sprzeczności danych przez empirję pojęć. Z powodu pojednawczego stanowiska tej szkoły względem nauk empirycznych, przybrała ona przydomek „dokładnej" (exakten); zarazem z powodu polemiki, jaką toczyła z idealizmem transcendentalnym Kanta, zwą ją także szkołą realizmu. Do szkoły **H.** należą Teodor Waitz, Steinthal, Lazarus, Kwiet, Taute, Thilo, Ziller T. i w. inn. Por. Drobischa „Ueber die Fortbildung der Philosophie durch H." (Lipsk, 1876); E. Wagnera „Vollständige Darstellung der Lehre H-s" (6 wyd., 1891).

Herbarze, są to zbiory, zwłaszcza w Polsce, herbów, ich pochodzenia, rodzin niemi pieczętujących się i t. d. Najdawniejszym znanym **H.** polskim są „Insignia", a w części inne dzieła Długosza (ob.), przy niewielu tylko herbach podające źródło ich powstania, np. przy Habdanku. Dzieła heraldyczne Paprockiego Bartosza (ob.) obfitują w mniej więcej fikcyjne podania, które na karty swej kroniki przeniósł Joachim Bielski (ob.). Okolski (ob.) dzieli wady poprzednika, którego uzupełniają tak zwany „Orator Polonus" (pars II, rhetoricae), w kilku rękopisach: Szaniawskiego, Stronczyńskiego, Sztanderskiego, Czartoryskich i Tyzenhauza (ten z 1642), inny ks. Franciszka Jabłońskiego († 1699), przedrukował „Pamiętnik Sandomierski". Są w rękopisie **H.** szlachty małopolskiej 1635 St. Baranowskiego z Rzeplina (w Petersb.) i klejnoty domów i familji pruskich (1671 u hr. St. Broel-Platera). Herbarz Litwy 1658 dał Kojałowicz (ob.) pod tyt. „Herbarz rycerstwa W. Ks. Litewskiego, tak zw. Compendium etc." (Kraków, 1897); „Artes Dobromilenses" (Lwa Herburta, 1613); „Eques polonus" (Kunickiego, 1645); „Herby Królestwa Polskiego" (Goreczyny T. A., 1653); „Poczet herbów" (Wacława Potockiego, 1696); „Armamentorium Poloniae" Rzączyńskiego. Niesiecki (ob.) wszystko to zlewa i pragmatyzuje w swej *Koronie*, a jego brednie mnożą Duńczewski (ob.), B. Chmielowski (1763) Warszycki W. (1782) i równie słynny jak Dyjamentowski fałszerz Wielądek (ob.). Prace Stan. Jabłonowskiego (ob.) z uzupełnieniami Mniszcha i Uruskiego przewyższają je krytyką co do wieku XVIII. Hylzen dał dzieło źródłowe o szlachcie inflanckiej. Prace Kuropatnickiego E. A. (1789), Kapicy Milewskiego (ob.), P. Nałęcza Małachowskiego (ob.), Wilczyńskiego, dalekie są od dokładności i krytyki, jaka zaczęła się przebijać w redagowanych przez J. Błeszczyńskiego i hr. Kossakowskiego St. „Monografjach hist. gen." (1859—62); „Spis szlachty wylegitymowanej przez heroldję" (1851) i „Herbarz" (1853) są bez wartości naukowej. Herbarze polskie tem

się różniły od wszelkich dzieł heraldycznych zagranicznych, że opis herbu był opisem jego znaku, nie odczytaniem jak w heraldyce obcej. Następnie na wyjaśnienie polskich herbów potworzono legendy, do czego asumpt brano z formy ich. U obcych *armes parlantes* są wyjątkiem (Bär Zähringenów, skąd niedźwiedź w Bernie, Meluzyna u Lusignanów), u nas były zasadą, lubo teraz istnieje kierunek starający się godła (ob.) do pewnej liczby prostych znaków sprowadzić, poczytawszy legendy za wymysł dowolny po większej części. W ostatnich pracach, dotyczących herbarzów polskich, widzimy już znakomity postęp.—Oprócz wyżej wyszczególnionych, przytaczamy niektóre opracowania herbarza: Brzostowskiego P. „Wiadomość genealog. o domie Brzostowskich“ (Wilno, 1818); Chełmicki Ignacy „Tablice genealog. do historji polskiej, wyjaśniające pochodzenie rodowe królów i książąt polskich z rodzinami monarchów europ.“ (Warsz., 1862); Chodźko L. „Rodowód Ostrowskich“ (Paryż, 1863); „Rodowód Ogińskich“ (Paryż, 1858); Darowski W. A. „Znaki pieczętne Rusi“. Dzieduszycki „Kronika domowa Dzieduszyckich“ (Lwów, 1865); Heffner Otto Titan „Neues Wappenbuch des Adels im Galizien...“ (Leipzig, 1863); Kamiński J. A. „Materjały do monografji i historji Kamieńskich i Kamińskich“ (Lwów, 1854—1859); Kossakowski St. K. „Monografje hist.-genealog. niektórych rodzin pol.“ (Warsz., 1859—60 1872); Kraszewski Kaj. „Monogr. domu Kraszewskich“ (Poznań, 1861); Łaski „Genealogja Sapiehów“ (Warsz., 1856); Marek A. „Herby polskie z XVI w.“ (185..); Breza „Notice sur les principales familles“ (Drezno, 1862); Notice sur les familles illustres et titrées de la Pologne“ (Paryż, 1862); „Poczet szlachty galic. i bukowiń.“ (Lwów, 1857); Stadnicki K. „Komentarz do ustępu o rodzie Stadnickich w herb. Niesieckiego“ (Lwów, 1861); „Rodowody domu Stadnickich“ (Lwów. 1857—61); Szpot I. D. „Materjały do historji Duninów“ (Lwów, 1858); Wossberg „Wappenbuch der Städte des Grossherzog. Posen“ (Berlin, 1866). Ostatnie opracowania herb.: Zychlińskiego T. „Złota księga szlachty polskiej“ (Poznań, 1879); Stan. Mieroszewskiego „O heraldyce polskiej“ (Kraków, 1887); Fr. Piekosińskiego „O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu“ (Kraków, 1888); J. K. Kochanowskiego „Kilka słów w sprawie teorji hist.-heraldycznej Fr. Piekosińskiego“ (Krak., 1890); J. S. Borkowskiego „Rocznik szlachty polskiej“ (Lwów, 1881 i 1883); „Spis szlachty polskiej“; Ant. Małeckiego „Studja heraldyczne“ (Lwów—Warsz., 1890); Fr. Piekosińskiego „Rycerstwo polskie“ wieków średnich“ (Kraków, 1896); „Herold Polski, czasopismo poświęcone heraldyce i stragistyce“ (Krak., 1898—99); A. Bonieckiego „Herbarz Polski“ (Warsz., 1899); Jul. Ostrowskiego „Księga herbowa rodów polskich“ (Warsz., 1899); Fr. Piekosińskiego „Heraldyka polska wieków średnich“ (Kraków, 1899); Kosińskiego Ad. Am. „Przewodnik heraldyczny“ (Krak., 1877 i Warsz., 1880—81—85).

Herbata (*Thea*), rodzaj roślin z rodziny kameljowatych, którego cechy są: kielich trwały, 5—6-listkowy, korona 5 lub 6—9-płatkowa, pręciki u dołu zrosłe, o pylnikach żółtych, słupek trójszczepny, owoc—torebka kulistawa, trzykomórkowa, przez ściany w 3 łupinki pękająca, o komórkach 1, rzadziej 2-nasionowych; obejmuje krzewy i drzewka zawsze zielone, o kwiatach zebranych w kątach liści, w Chinach i Japonji. Z 16 gatunków najważniejsza **H.** *chińska* (*T. sinensis*), krzew gałęzisty, dorasta 10 metrów, lecz w stanie uprawnym jest o wiele niższym; liście krótkoogonowe, lancetowate, eliptycznie podłużne, lub przewrotnie jajowato wydłużone,

Herbata i jej owoc.

2—12 cm. długie, a do 5 cm. szerokie, delikatnie piłkowane, lśniące, całkiem nagie; ciemniej lub jaśniej zielone. Rozróżniają się jednak trzy odmiany: *T. viridis*, *T. bohea i T. stricta*. **H.** jest uprawiana w Chinach od czasów niepamiętnych, zwłaszcza między 25° i 31° szerok. płn, Rośnie też w Japonji, a przeniesioną została i do Indji, zwłaszcza do prowincji Assam, do Brazylji, na wyspy św. Maurycego i Reunion. Zresztą w wielu miejscach są usiłowania do jej przyswojenia. **H.** handlową stanowią młode liście zebrane i wysuszone. Zbiór ten odbywa się bardzo starannie, zresztą szczegóły postępowania nie są dostatecznie znane. Bywają rocznie trzy zbiory liści, w lutym, kwietniu i czerwcu; liście zebrane suszą się w panwiach żelaznych nad ogniem, przyczem się je rękami obraca i zarazem zwija. Każdy gatunek **H.** dostarcza zarów-

no **H.** *zielonej*, jak i *czarnej*, zależy to tylko od sposobu jej przygotowywania, **H.** czarna mianowicie wymaga dłuższego prażenia. Woń **H.** nie jest jej właściwa, ale pochodzi od roślin w tym celu wraz z nią uprawianych, jak *Jasminum sambac*, *J. paniculatum*, *Aglaia odorata*, *Olea fragrans* i *Gardenia florida*. Najlepszą **H.** jest tak zwana cesarska *Szu-chun*, zbierana na wiosnę z najstaranniej pielęgnowanych krzewów. **H.** zielonej główniejsze odmiany są: *songlo*, *hysan*, *pietsza* czyli *haysankin*, *ton-ke*, *czu-cza* czyli **H.** *perłowa*; **H.** zaś czarnej, czyli właściwie brunatnej: *wui-moje*, *kongoe* albo *kangfu*, herbata robotników, *kienpei*, *pao-tczong*, *pekko* czyli *pekoe*. U Sybiraków, Kirgizów, Mongołów, używają tak zwanej **H.** *cegiełkowej*; są to placki brunatne, utworzone z odpadków liści, ogonków, prochów, zlepionych prawdopodobnie galaretą zwierzęcą, lub krwią bydlęcą; **H.** taką gotują z mlekiem i tłuszczem.—Analiza chemiczna wykazała w **H.** teinę czyli kofeinę (ob.), średnio 1 odsetkę, dalej olejek lotny, zieleń roślinną, wosk, żywicę, gumę, garbnik, białko. **H.** czarna zawiera około 10 odsetek kwasu garbnikowego, **H.** zielona nieco więcej. Odwar **H.** w Chinach używa się bez wszelkich dodatków; stanowi ona środek pobudzający na układ nerwowy; nadmierne jej użycie sprowadza bezsenność, niepokój, drżenie członków. Ilość **H.**, wysyłanej rocznie z Chin, wynosi około 109, z Indji Wsch. 50, z Japonji 30, z Cejlonu 38, z Jawy 2 miljony kilogramów. Zafałszowania **H.** są częste: **H.** zielona bywa zabarwiana błękitem pruskim, indygiem i t. p. Surogatami **H.** są: liście z *Capraria biflora* (**H.** *antylska*), z *Alstonia theaeformis* (**H.** *z Santa Fé de Bogota*), z *Ledum latifolium* (**H.** *labradorska*), z *Chenopodium ambrosioides* (**H.** *jemicha* czyli *meksykańska*). **H.** *paragwajska* ob. Mate. Pierwszą wzmiankę o **H.** w Europie napotykamy dopiero w końcu XVI w., w Rosji zaczęto jej używać około 1650, nieco później w Anglji i Holandji; powoli rozeszła się po całej Europie. Z naszych pisarzów o niej pierwszy wspomina Kluk. Por. Biétrix „Le thé" (1892); Walsh „Tea, its history and mistery" (3 wyd., 1894).

Herbek Emanuel, językoznawca słowiański, * 1809 w Terezinie, † 1859 w Bernie. Gorliwy nauczyciel języka czeskiego, napisał: „Pokus slovoskladu českého jazyka" (1848); „Das slavische Wort an sich" (1853). Za młodu wydał też poezje: „Pisni z diejepisnym dóvodem k oslavie sv. Prokopa" (1836).

Herbelot Bartłomiej d', orjentalista francuski, * 1625 r. w Paryżu, † 1695 r., był profesorem języków syryjskich w kolegjum francuskiem. Zasłużył się wielce jako wydawca dzieła „Bibliothèque orientale" (wyd. Gallanda, Paryż, 1697, 4 t., Haga, 1777—82), nader ważnego dla nauki języków wschodnich. Napisał także słownik turecki.

Herben Jan, pisarz czeski, * 1857 na Morawie, w 1886 założył dwutygodnik *Czas*, w 1889 zmieniony na tygodnik. W 1889 został doktorem filozofji. Wydał osobno zbiory utworów beletrystycznych: „Moravské obrázky" (1889); „Slovacké dieti" (1890); „Na diedinie" (1893). W 1892 wydał większy utwór: „Do trzetiho i cztvrtého pokoleni". Prace historyczne: „Pravdivé vyliczeni života M. J. z Husince" (Jana Husa, 1883); „Mistr Jeronym Pražsky" (1833); Karel ze Žerotina" (1886); „Jan Nepomucky" (1893).

Herberstein Zygmunt, baron, mąż stanu i historyk, z ruska zwany Gerbeń-Steń v. Grebeń-Steń, historyk i dyplomata z XVI w., * 1486 w Wippachu (Wipawie) w Styrji, † 1566 w Wiedniu; studjował prawo w Wiedniu, walczył następnie przeciwko Turcji i Wenecji w szeregach wojska cesarskiego; mianowany radcą dworu, używany był do sprawowania różnych poselstw: w r. 1516 był wysłany do Danji, 1517 do Polski i W. Ks. Moskiewskiego, ażeby Zygmunta I nakłonić do małżeństwa z Boną Sforza, wnuczką cesarza, oraz zawrzeć zgodę pomiędzy W. Ks. Bazylim Iwanowiczem a Zygmuntem. Ostatniego zadania, mimo usilnych starań, podczas 3-o miesięcznego pobytu w Moskwie, nie mógł doprowadzić do skutku. Następnie posłował do Holandji, Czech, Węgier i Niemiec; 1526 r. powtórnie wysłany do W. Ks. Moskiewskiego, dla zawarcia wieczystego pokoju pomiędzy W. Księstwem a Polską. Przez 8-miesięczny znów pobyt w Moskwie, zebrał wiele cennych wiadomości o rządzie, religji i w ogóle o ziemi ruskiej. Po powrocie jeździł jeszcze kilkakrotnie do Polski, Węgier i Czech; w 1541 wysłany do Solimana, potrafił swą zręcznością wstrzymać kroki nieprzyjacielskie. Mianowany radcą tajnym i prezesem kolegjum finansowego, usunął się w r. 1556 do spraw publicznych. Owocem dwukrotnego poselstwa **H.** do W. Ks. Moskiewskiego jest ważne dzieło „Rerum moscoviticarum commentarii etc." (Bazyleja, 1549); 11 wyd. w Starczewskiego „Scriptores exteri saeculi XVI historiae Ruthenicae" (2 t., Berlin i Petersburg, 1841—1843, ustępy, tyczące się Litwy, przedrukowane w zbiorach Pistorjusza i Miclera); przekładów niemieckich jest 10, pierwszy dokonany przez **H.** wyszedł w Wiedniu 1557, ostatni przez Adelunga w Petersburgu 1817; przekład włoski wyszedł w Wenecji 1550, tłómaczenie rosyjskie wydane zostało 1832 z rękopisu przez Rusowa, lepszy przekład zamieszczony jest w piśmie zbiorowem, wydanem przez studentów uniwersytetu petersburskiego (1858); na czeski po części przełożone w Hoziusza „Wypsáni zemie ruské" (Praga, 1590, 1602 i 1786). W dziele tem opowiada **H.** dzieje Rusi od czasów najdawniejszych aż do panowania Bazylego Iwanowicza, podaje cenne wiadomości o rządzie, prawach, obyczajach, handlu, przemyśle, religji

i t. d.; opisuje szczegółowo miasta i ziemie W. Ks. Moskiewskiego, oraz narody sąsiednie, jako to Tatarów, Litwinów i t. d. Autobiografję **H.**, sięgającą po 1545 r., wydał Kowaczicz (Buda, 1805) i Karajan w „Fontes rerum austriac. scriptores“ (Wiedeń, 1855), zaś „Gesandtschaftsreise nach Spanien 1519“ Chmel (Wiedeń, 1846); Por. Adelung „Lebensbeschreibung H.'s“ (Petersburg, 1818) i tegoż „Kritisch-literarische Uebersicht der Reisenden in Russland“ (2 t., Petersburg, 1848).

Herbert of Cherbury Edward, lord, filozof angielski, * 1582 r. w Walji, † 1648; od r. 1616 był posłem we Francji, należał do opozycji politycznej. Pisał: „Tractatus de veritate prout distinguitur a revelatione, a verisimili a possibili et a falso“ (Paryż, 1624); „De religione gentilium errorumque apud eos causis“ (1645) i w. in. Twierdzi, że wszyscy ludzie mają pewne wspólne pojęcia *(communes notitiae)* i że one służą za podstawę religji naturalnej, na której w gruncie rzeczy opierają się wszystkie religje. Jest on w ten sposób twórcą religijnego racjonalizmu. Por. Victor Lechler „Gesch. des englisch. Deismus“ (Stutg. i Uub., 1841); Charles Remusat „Lord H. de Cherbury, sa vie et ses oeuvres“ (1873).

Herbert Jan Rogers, malarz angielski, * 1810 w hrabstwie Essex, † 1890 r., kształcił się w akademji londyńskiej i po wykonaniu portretu księżniczki Wiktorji, został ulubionym malarzem arystokracji angielskiej. W r. 1846 został członkiem akademji królewskiej. Reprezentował w Anglji kierunek nazareńczyków. W r. 1846 r. powierzono mu ozdobienie wewnętrznych ścian nowego parlamentu scenami z Biblji. Był malarzem historycznym, rodzajowym i znakomitym portrecistą. Wykonał: „Haydee” (1834); „Modlitwa” (1835); „Desdemona prosząca za Kasjuszem” (1848); wiele scen z utworów Byrona; „Procesja w Wenecji” (1839); „Sygnał” (1840); „Uprowadzenie narzeczonej weneckiej przez piratów” (1841); „Wprowadzenie chrześcjaństwa w Bretanji” (1842); „Chrystus i Samarytanka” (1843); „Tomasz Moore i jego córka”; „Proces siedmiu biskupów” (1844); „Św. Grzegorz uczący śpiewu dzieci rzymskie” (1845); „Dzieciątko Jezus wobec krzyża” (1847); „św. Jan Chrzciciel przed Herodem”; „Mojżesz na górze Synai”; „Sąd Salomona”; „Odwiedziny królowej Saby”; „Daniel w jaskini lwów” i in.

Herbert Sydney, lord, angielski mąż stanu, syn jedenastego hrabiego Pembroke, * 1810 r. w Richmond, † 1861 r., wszedł 1832 r. do parlamentu, jako członek stronnictwa konserwatystów, występował żarliwie przeciwko Wigom; skutkiem tego w gabinecie Peela 1841, został ministrem marynarki, a 1845 ministrem wojny. Przeszedłszy 1846 r. wraz z Peelem do obozu stronników wolnego handlu, był powtórnie za gabinetu Aberdeena (1852) ministrem wojny, lecz 1855 z powodu skarg, zaniesionych przeciwko administracji wojskowej w czasie wojny wschodniej, wystąpił z gabinetu. W r. 1859 powołany znowu na ministra wojny, przeprowadził wielorakie ulepszenia, w 1860 otrzymał godność lorda. W Londynie wzniesiono mu pomnik 1863.

Herbest Benedykt, sławny krasomówca, teolog i kaznodzieja rz.-kat. polski, * na Czerwonej Rusi 1531 r. w Nowem Mieście pod Przemyślem, † 1593 r. w Jarosławiu, właściwie *Zieleniewicz* czy *Zieliński*. Wychowany staraniem rodziny Barsich w akademji krakowskiej, gdzie był uczniem słynnego Stankara, otrzymał w 19 r. życia stopień magistra nauk wyzwolonych i filozofji. Mianowany 1550 rządcą gimnazjum we Lwowie, był tamże jednocześnie przez lat trzy nauczycielem. Stąd przeniósł się na takiż urząd do szkoły, założonej w Krakowie przy kościele P. Marji. Przyjąwszy tu święcenie kapłańskie, został następnie przełożonym szkoły arcybiskupiej w Skierniewicach. Zalecony głęboką nauką, w r. 1561 powołany znowu został do akademji krakowskiej, gdzie otrzymawszy stopień doktora, został nauczycielem wymowy. Tu pobyt jego stał się pamiętnym głośnemi sporami literackiemi z Górskim, które stały się powodem, że, widząc większą część uczonych przeciwko sobie, znowu porzucił akademję 1562 r. i został nauczycielem synów krewnych Samuela Maciejowskiego, skąd przeniósł się do Poznania na rektora szkoły Lubrańskiego, którą po długiem opuszczeniu na nowo podźwignął. Obok obowiązków nauczycielskich, zajmował się tu gorliwie także kaznodziejstwem i mianowany został kanonikiem poznańskim. W r. 1576 złożywszy kanonję, udał się do Rzymu, gdzie po odbytym nowicjacie, wstąpił do zgromadzenia Jezuitów. Po powrocie stamtąd, osiadł w kolegjum brunsberskiem. W latach 1574—77 bawił w Szwecji przy królowej Katarzynie Jagiellonce, jako jej spowiednik. Następnie powołany był na Ruś Czerwoną, której był prawdziwym apostołem. Napisał i wydał przeszło 30 dzieł, z których ważniejsze są: „Scholae apud S. Mariae templum institutio” (Kraków, 1559); „Computus, ex quo certum ejus artis usum, paucis hactenus cognitum, magnoque labore vix deprehensum, qui Ecclesiae ignorare nolit cognoscet i t. d.” (1559); „Arithmetica linearis, in qua et usum ejus artis planiorem et sermonem latinum cultiorem videbis” (1561); „Ciceronis Epistolarum Libri IV in quibus IV generum epistolarum exempla proponuntur et in methodica atque artificiosa earundem explicatione praeceptorum usus indicatur“ (Kraków, 1561); „Nauka prawego chrześcijanina“ (Kraków, 1566); „Chrześcijańska porządna odpowiedź na tę Confessią, która pod tytułem Braciej zakonu Christusowego jest wydana. Przydana też jest Historja kacerstwa Hussowego. Zbijają się przy-

tem odszczepieństwa dzisiejszych innych różnowierców“ (Kraków, 1567); „Wiary kościoła rzymskiego wywody i greckiego niewolstwa historja dla jedności etc.” (Kraków, 1586 i często) i wiele innych.

Herbest Jan, młodszy brat poprzedniego, był również księdzem i nauczycielem, a ostatecznie kanonikiem i kaznodzieją lwowskim, † 1601 r. we Lwowie. Ogłosił: „Książki Wincentego Francuza o dawności i szerokości powszechnej wiary chrześcjańskiej dzisiejszych czasów bardzo potrzebne etc.” (1563); „Rhetorica ex omnibus M. T. Ciceronis rhetoriciss verbis ejusdem collecta” (Kraków, 1566), które wydał później w skróceniu p. t. „Rhetoricae compendium etc.“ (1567); „Opisanie i wykład Mszy świętej etc.” (Kraków, 1566).

Herbette Juljusz, dyplomata francuski, * 1839 r., ukończył fakultet prawny, 1860 otrzymał posadę w ministerjum spraw zagranicznych, przeszedł do służby konsularnej, 1871 został sekretarzem Juljusza Favre'a i w tym charakterze brał udział w rokowaniach pokojowych z Niemcami, 1876 mianowany był członkiem komisji Dunajskiej, w r. 1878 towarzyszył Waddingtonowi na kongresie berlińskim. Umiarkowaną politykę Ferry'ego zwalczał w dzienniku *Telegraphe*, Freycinet w 1882 mianował go szefem swego gabinetu, w 1885 dyrektorem spraw zagranicznych. We wrześniu 1886 został francuskim posłem w Berlinie. W 1896 opuścił to stanowisko, które zajął po nim Margrabia de Noailles. Urzędowe sprawozdanie, które **H.** przygotował dla swego rządu, ogłoszone zostało p. t. „Les conditions du travail en Allemagne” (Paryż, 1890).

Herbinius Jan, pedagog i kaznodzieja polski ewangelicki, * 1633 r. w Byczynie na Szląsku, † 1676 r. w Grudziądzu. Po ukończeniu nauk w Witenbergu, został 1661 r. rektorem założonej przez siebie szkoły w Wołowie (Wolau) na Szląsku, potem założył szkołę w Bojanowie w Wielkopolsce, następnie był rektorem szkoły niemieckiej w Sztokholmie, od r. 1672 kaznodzieją w Wilnie, a 1674 z. przy poselstwie szwedzkiem w Warszawie, skąd przeniósł się do Grudziądza. Napisał między innemi: „De statu ecclesiarum aug. conf. in Polonia” (1670); „Religiosae Kijoviensis Cryptae i t. d.“ (Jena, 1675); „Powszechne nauki i wiary chrześcjańskiej wyznania”; „Katechizm mniejszy i Katechizacja Turecka“ (Sztokholm, 1672). Pisma te wyszły w jednym zbiorku, w Gdańsku 1675 r.

Herbivora, *fytofagi*, zwierzęta roślinożerne.

Herborn, miasto w pruskim okr. reg. Wiesbaden, nad rz. Dill, posiada starożytny zamek, 2 kościoły, szkołę realną, seminarjum ewangelickie, kilka zakładów fabrycznych i 3,149 miesz. (1895). W r. 1584 była tu założona szkoła wyższa, zamieniona 1654 r. na uniwersytet, który w r. 1817 przeistoczony został w seminarjum.

Herboryzowanie, zbieranie roślin; *herborysta*, zbieracz roślin, głównie roślin lekarskich w celach handlowych.

Herbst Edward, prawnik i mąż stanu austrjacki, * 1820 r. w Wiedniu, † 1892 r., w 1847 został profesorem prawa we Lwowie, 1858 w Pradze, w 1861 wybrany został przez stronnictwo niemieckie do sejmu czeskiego i rady państwa, gdzie zasłynął, jako mówca i stał się przywódcą partji niemieckiej konstytucyjnej. Od 1867—70 był ministrem sprawiedliwości, odtąd znowu przywódcą lewicy niemieckiej w radzie państwa. Na tem stanowisku przeprowadził ważne reformy, między innemi zniesienie osobistego aresztu dla dłużników, wprowadzenie sądów przysięgłych dla wykroczeń prasowych i in. Od roku 1870 stał w parlamencie na czele wiernokonstytucyjnej opozycji. Kiedy jego protest przeciwko okupacji Bośni pozostał bez skutku, **H.** wystąpił z delegacji, a w 1885 z powodu słabego zdrowia, usunął się zupełnie z życia publicznego. Ogłosił „Handbuch des österreichischen Strafrechts“ (2 t., 7 wyd., 1882—84); „Einleitung in das oesterreichische Strafprozesrecht“ (1860).

Herbst Wilhelm, pedagog i pisarz, * 1825 r. w Wetzlar, † 1882 r., studjował filologję i historję w Bonn i Berlinie, następnie był nauczycielem i dyrektorem kilku gimnazjów, od 1880 profesor pedagogiki w Halli. Napisał: „Das klassische Altertum in der Gegenwart“ (Lipsk, 1852); „Zur Geschichte der auswärtigen Politik Spartas” (1853); „Historisches Hilfsburg“ (wiele wydań); „Historisches Quellenbuch zur alten Geschichte” (1868—75); „Goethe in Wetzlar” (Gotha, 1881) i in. W r. 1878 założył *Deutsche Litteraturblatt*, od 1880 wydawał „Encyklopädie der neuern Geschichte” (Gotha).

Herburt, *Herbort*, *Herbolth*, *Fulsztyn (Füllstein)*, herb: W polu czerwonem — jabłko zielone, trzema mieczami przebite. U szczytu trzy pióra strusie.

Herburt.

Herburty, ród szlachecki, pochodzenia niemieckiego, z Fullsteina pod Ołomuńcem, mieli przybyć za Kazimierza W. czy Władysława Opolczyka na Ruś. Niebawem rozrodzeni, piszą się z Bełcza (1356 Piotr Herbord), z Dobromila (1385), z Kniahinicz, z Fulsztyna na Podolu, założonego na pamiątkę grodu ojczystego. Nazwa różnie pisana: Herbult, Herbord, Helbult, jest chrzestnem imieniem Haribert.—Z 4 synów *Jana* z Fulsztyna, pana na Niżyncu i Bruchnalu, głośni są: *Seweryn*, który poległ pod Obertynem 1530. *Jan*, kasztelan sanocki, starosta przemyski, napisał kompendjum kroniki polskiej, przełożył statut koronny i synowi w spadku zosta-

Herburt Jan.

wił kodeks kroniki Długosza. Posłował do Francji po Henryku. *Walenty*, w 1560 biskup przemyski, 1562 zasiadał na soborze Trydenckim: za powrotem 1564 był w stosunkach z Commendonim, któremu przekładał potrzebę oddania biskupom władzy rozgrzeszania heretyków, ostrzegał go o dążnościach utworzenia soboru narodowego, starał się nawrócić Łukasza Górkę, za którego bratem rodzonym była Barbara Herburtówna, siostra. Wyklął za herezję Balmów w Sanockiem. Postanowił, by nawet nieszlachta, byleby ze stopniami naukowemi, mogła należeć do kapituły. Na żądanie Zofji Odrowążówny, ks. Ostrogskiej, zamiast w Przemyślu, założył w Jarosławiu kolegjum Jezuickie, † 1572 r. podobno z zarazy w powrocie z Włoch, gdzie jeździł dla spraw soborowych.—Syn Jana, kasztelana sanockiego, *Jan Szczęsny* **H.**, domownik Zamojskiego, który go wreszcie wygnał, należał do rokoszu Zebrzydowskiego, polecał na tron Gabrjela Batorego, brata Zygmunta, lub Betlema Gabora, zwerbowawszy 900 Węgrów, czekał rezultatu rokoszu, następnie napadł na Adama Stadnickiego, regalistę, ale pobity, wreszcie wyrzucając królowi dążenie do absolutum dominium z rozdawania wakansów stronnikom, podpisał z innymi wypowiedzenie posłuszeństwa 24 czerwca 1607. W bitwie pod Guzowem bił się na lewem skrzydle przeciw Żółkiewskiemu śród popłochu, przez krzyk Piotra Łaszcza: „Zginęliśmy“ wznieconym, ze wstydem musiał uchodzić, przełamany, a następnie schwytany pod Krasnymstawem i osądzony na gardło, potem na wieżę. W obozie znaleziono jego korespondencję z Batorym. W r. 1608 dopiero wypuszczony z wieży, króla przeprosił (mowa u Maciejowskiego „Pism“ IV). Wróciwszy do Dobromila, jął się literatury. Napisał gadkę Hryca z Fortuną po rusku, na co odpowiedzią było Miaskowskiego „Herkules niecierpliwy,“ przedrukowany przez **H.** pod nazwą „Herkules słowiański” (1612). Dalej „Praktykę rakuską“ i „Rozmowę fortuny z cnotą,“ pisał już w wieży. Otworzył u siebie w Dobromilu drukarnię, w której pracował Jan Suliga, wydał Orzechowskiego „Roczniki,“ „Żywot Kmity,“ 6 ksiąg Długosza, zamierzając wydać Galla i in. Ozdabiał swój zamek malowidłami, godnemi uwagi ze względu na przemianę własnego zapatrywania się **H.** na wojnę wewnętrzną. Zachęcał Michała Kopystyńskiego, biskupa przemyskiego, do oporu przeciw unji brzeskiej, i sam jej nie dopuszczał, budował cerkwie i t. d. 1615 zakazał mu Zygmunt III wydawnictwa za ujmę majestatu i obelgi i pozwał do sądu 1616, w którym **H.** umarł. Z żony Elżbiety, ks. Ostrogskiej, która już 1617 wyszła za Maks. Przerębskiego, kasztelana zawichojskiego, miał Jana Lwa, Katarzynę i Aleksandra. Był starostą wiszniеńskim i mościckim.—*Jan Lew* **H.**, jako uczeń akademji krakowskiej, dał się poznać z pracy „Nauka dobromilska“ (Artes dobromilenses, 1613 w Dobromilu), w której prócz wypisów z 7 mędrców, Publjusza Syryjczyka i własnych zdań, podaje herby celniejsze polskie i litewskie alfabetycznie, kończąc uwagą, że tytuły i stopnie obywatelskie w Polsce pochodzą z obczyzny. 1622 na korzyść dłużników swych rodziców, zrzekł się całego swego mienia, t. j. Dobromila z zamkiem, przedmieściem i kopalniami soli, oraz wsi: Papertno, Mchowa, Kwaszenina, Arlamenu, Księżopola, Sopotnik, Kropiwnicy, Rzepisk, Laczków wielkich i w. in. Krążyło podanie, że z umierających Herburtów orły powstają.

„— 1280 1937 г.
„ТРИБУНА РАДЗЕЦКА“

KONIEC TOMU SZÓSTEGO.

2931

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

8 DEK 193
BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńs

Biblioteka
T.6
80309/2
Naukowa